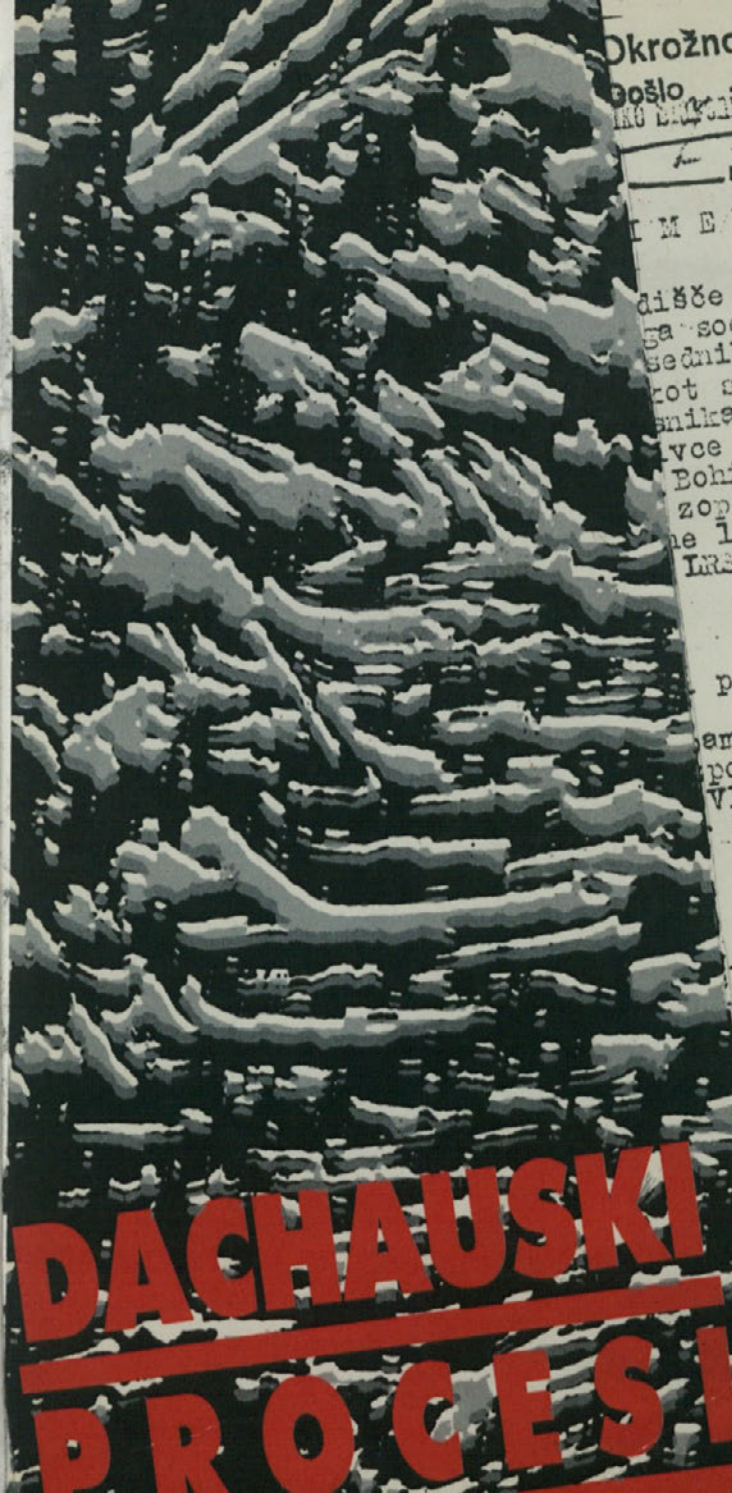

DACHAUSKI PROCESI

Kdo se lahko brani klevet, oboroženih s skrivnostjo, tem neprebojnim ščitom tiranije?
Kakšna je to oblast, kjer tisti, ki vlada, v vsakem človeku vidi sovražnika in se čuti primoranega, da zaradi javnega miru odvzame mir vsakomur?

CESARE BECCARIA
O zločinih in kaznih (1764)

Žrtvam dachauskih procesov
AVTORJI

DACHAUSKI PROCESI
Urednik Martin Ivanič
Lektor in korektor Lojze Pleš
Oprema Simon Sernec
Tehnična urednika Ciril Barborič in Miran Stopar

Raziskovalna skupina: dr. Ljubo Bavcon, Martin Ivanič, dr. Peter Kobe, dr. Dušan Nećak, dr. Janko Pleterski, Branko Ziherl
Svetovalca: Francka Strmole Hlastec, Riko Kolenc

Raziskavo je financirala Raziskovalna skupnost Slovenije ob delnem sofinanciranju Republiškega sekretariata za pravosodje in upravo.
Avtorji študij v tej knjigi so se odrekli avtorskim honorarjem, da bi olajšali izid knjige.

Izid knjige sta omogočili tudi Raziskovalna skupnost Slovenije in Kulturna skupnost Slovenije.

Založilo ČZDO KOMUNIST – TOZD KOMUNIST LJUBLJANA
Ljubljana, Zarnikova 3
Direktor Slavko Gerič
Tisk Edvard Usenik, prepisovanje in razmnoževanje, Ljubljana
Grafična priprava Typografika Marjan Pavčič, Ljubljana
Naklada: 1500 izvodov
YU ISBN 86-7045-064-X

ŠTUDIJE
O DACHAUSKIH PROCESIH

DACHAUSKI PROCESI
(Raziskovalno poročilo z dokumenti)

KOMUNIST 1990

415880

415880

13 -11- 1990

0990061397

CIP – katalogizacija v knjigi
Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

342.322.092 (497.12 Lj.) "1948/1949" (093)
344.31.096 (497.12 Lj.) "1948" (093)
949.712 "1946/1986" (093)

DACHAUSKI procesi / [urednik Martin Ivanič]. – Ljubljana: Komunist, 1990

ISBN 86-7045-064-X

0015910656

VSEBINA

Dušan Nećak
UVOD 7

ŠTUDIJE O DACHAUSKIH PROCESIH
Branko Ziherl
PROMEMORIJA 25

Martin Ivanič
KRONOLOŠKI PRIKAZ POTEKA IN RAZVELJAVITVE DACHAUSKIH PROCESOV (1946 – 1986) 33

Dušan Nećak
DACHAUSKI PROCESI V KRAJU IN ČASU NASTANKA 53

KAZENSKO PRAVO V ČASU DACHAUSKIH PROCESOV 91
Peter Kobe
Kazensko pravni sistem, organi kazenskega pregona in pravosodja v času dachauskih procesov 91
Uporaba kazenskega procesnega prava v dachauskih procesih 107
Ljubo Bavcon
Materialno kazensko pravo v času dachauskih procesov 118
Uporaba kazenskega materialnega prava v dachauskih procesih 121
Poskus pravne in politične analize dachauskih procesov 125

DOKUMENTI O DACHAUSKIH PROCESIH
POJASNILO K OBJAVI DOKUMENTOV 161
DOKUMENTI S PROCESOV 163
Pismi Borisa Kraigherja Aleksandru Rankoviću – Marku 163
Obtožnica zoper Diehla in soobtožene 168

DOKUMENTI O PRIZADEVANJIH ZA REHABILITACIJO 221
Analiza Zvoneta Debevca o preiskavi proti Kopaču 221
Analiza preiskave proti Andreju Bohincu 228
Poročilo Zvoneta Debevca o preiskavi proti Hahn Hildegardi 236
Zahteva profesorja Supka za revizijo procesa 239
Informacija Vrhovnega sodišča SRS o zadevi Ranzinger – Figar 243

Škrabov »Pregled in kratka ocena dachauskega procesa« 251
Izjava Vlasta Kopača o preiskovalnem postopku 347
Poročilo komisije ZKS o dachauskih procesih 355
Politični aktiv Slovenije o procesih (1969) 361
Zapisnik prvega sestanka 'Janžekovičeve' komisije (26. 5. 1969) 379
Poročilo t.i. Janžekovičeve komisije o procesih 382
Politični aktiv Slovenije o poročilu t.i. Janžekovičeve komisije 506

DOKUMENTI O SODNI REHABILITACIJI 531
Dokumenti o obnovi Marčanovega procesa 531
Dokumenti o razveljavitvi sodbe Figarja in Ranzingerja 552
Dokumenti o razveljavitvi sodbe zoper Bohinca in soobtožene 626
Dokumenti o razveljavitvi sodbe zoper Veršnika in Žumra 668
Dokumenti o razveljavitvi Sarkove sodbe 733
Dokumenti o razveljavitvi sodbe Fakina in Mrzela 766
Obvestilo o razveljavitvi sodb – 1971 828
Zahteva za izročitev sodnega spisa Diehl in soobtoženi 830
Obvestilo o izročitvi spisa Diehl in soobtoženi 834
Dokumenti o razveljavitvi sodbe zoper Diehla in soobtožene 836
Dokumenti o razveljavitvi sodbe zoper Reziko Barle 997
Obvestilo o razveljavitvi sodb – 1976 1007
Dokumenti o razveljavitvi sodbe zoper Ravnikarja 1008

DOKUMENTI O POLITIČNI REHABILITACIJI 1024
Politične izjave o procesih 1063
Deseti kongres ZK Slovenije o dachauskih procesih 1070

BIBLIOGRAFIJA IN KRATICE 1073
Bibliografija 1073
Seznam kratic, okrajšav in pojmov 1082

UVOD

Škrubov »Pregled in kratka ocena dachauskega procesa« 251
Izjava Vlasta Kopača o preiskovalnem postopku 347
Poročilo komisije ZKS o dachauskih procesih 355
Politični aktiv Slovenije o procesih (1969) 361
Zapisnik prvega sestanka Jankovičeve komisije (26. 2. 1969) 379
Poročilo I. I. Jankovičeve komisije o procesih 382
Politični aktiv Slovenije o poročilu I. I. Jankovičeve komisije 506

DOKUMENTI O SODNI REHABILITACIJI 531
Dokumenti o obsodbi Marčanovega procesa 531
Dokumenti o razveljavitvi sodbe Zagorja in Ranzingerja 552
Dokumenti o razveljavitvi sodbe Kolarca in soobtožene 626
Dokumenti o razveljavitvi sodbe zoper Vertnika in Zarana 668
Dokumenti o razveljavitvi Šarkove sodbe 733
Dokumenti o razveljavitvi sodbe Fakina in Mrzela 768
Obvestilo o razveljavitvi sodb – 1971 828
Zahteva za izročitev sodnega spisa Dichl in soobtoženi 830
Obvestilo o izročitvi spisa Dichl in soobtoženi 834
Dokumenti o razveljavitvi sodbe zoper Dichla in soobtožene 836
Dokumenti o razveljavitvi sodbe zoper Rezika Barle 997
Obvestilo o razveljavitvi sodb – 1976 1007
Dokumenti o razveljavitvi sodbe zoper Ravnikarja 1008

DOKUMENTI O POLITIČNI REHABILITACIJI 1024
Politične izjave o procesih 1063
Deseti kongres ZK Slovenije o dachauskih procesih 1070

BIBLIOGRAFIJA IN KRATICE 1073
Bibliografija 1073
Seznam kratic, okrajšav in pojmov 1082

O nastanku raziskovalne skupine

Prvo desetletje po drugi svetovni vojni je bilo tako v svetovni kot tudi v domači, slovensko-jugoslovanski zgodovini, čas, v katerem so se odvijali prelomni dogodki, ki so v mnogočem determinirali kasnejši razvoj. V slovensko-jugoslovanski zgodovini so iz splošno prelomnih dogajanj izstopali trije, ki so še dolgo po vojni, celo do danes, ostali v srži zanimanja znanosti in javnosti. Žal pa so vsi trije postali tudi takoimenovane »tabu teme« oziroma teme, ki jih zaradi objektivnih (viri) ali subjektivnih (politična vprašljivost) razlogov ni bilo mogoče raziskovati. Ti trije dogodki so bili: poboj slovenskih domobrancev po končani vojni in z njim povezana čiščenja v slovenskem političnem prostoru; dachauski procesi in spor z informbirojem – predvsem tisti vidik, ki zadeva notranjepolitično diferencijacijo in usodo tistih, ki so ostali na nepravi, drugi strani. Prvo dogajanje je neraziskano ostalo vse do danes, čeprav se tudi te strani slovensko-jugoslovanske zgodovine že odpirajo. Tretje dogajanje je že dolgo tega postalo predmet tako literarnega kot znanstvenega proučevanja in je do danes vsaj v temeljnih razsežnostih, že skoraj v celoti pojasnjeno. Problematika dachauskih procesov pa se je šele v zadnjih nekaj letih prebila iz zasebnosti žrtev in politike. Začetek sistematičnega zgodovinskega proučevanja povojne zgodovine je povečal znanstveno zanimanje še posebej za tiste teme, ki so odmevale v javnosti.

Potem, ko je bila v slovenski javnosti že dalj časa prisotna tematika takoimenovanih dachauskih procesov (vsaj od srede šestdesetih let), ko so se stopnjevale in legalizirale zahteve obsojenih in drugih za razveljavitev in odpravo posledic procesov, ki so kulminirale z oblikovanjem, delom in poročilom t.i. komisije IK CK ZKS (1968) in komisije IS skupščine SRS (Janžekovičeva komisija, 1969–1970)) potem, ko so nekateri obsojenci s teh procesov svoja doživljanja objavili v literarni obliki (Igor Torkar/Boris Fakin, Umiranje na obroke, 2. izdaje, Zagreb 1984, Ivan Kreft, Spori in spopadi, Ljubljana – Murska Sobota (1984) in potem, ko se je leta 1984 o tej problematiki javno izreklo tudi slovensko politično vodstvo (Izjava predsedstva CK ZKS in predsedstva RK SZDL Slovenije iz leta 1977 ter sporočilo obeh organov, Večer, Maribor, 11. julija 1984, str. 4/5), se je začela oblikovati tudi ideja o znanstveni obdelavi tega problema. Na predsedstvu CK ZKS so prvič javno izrekli zamisel o znanstveni obdelavi te problematike na seji 17. 6. 1984.

Toda neodvisno od tega smo problematiko dachauskih procesov, v okviru danih možnosti, obdelali pri seminarju iz najnovejše zgodovine na oddelku za zgodovino Filozofske fakultete, neposredni povod za širša raziskovanja in opredmetenje zamisli po strokovni obdelavi tematike pa je bila prošnja takratnega glavnega urednika ljubljanskega Dela Borisa Dolničarja, (v prvi polovici leta 1985) naslovljena na prof. dr. Dušana Nečaka, naj napiše obširnejši članek(ke) o dachauskih procesih. Prof. dr. Nečak se je zato pismeno obrnil na Arhiv CK ZKS s prošnjo, naj dovoli vpogled v zadevno arhivsko gradivo, saj brez tega ni bilo mogoče napisati česarkoli strokovnega. Ta prošnja je idejo o znanstveni obdelavi dachauskih procesov še pospešila.

Vodstvi CK ZKS in RK SZDL sta konkretno iniciativo o znanstveni obdelavi te žgoče problematike ne samo sprejeli, temveč se tudi zavzeli za široko, interdisciplinarno obdelavo »Dachauskih procesov«, ob uporabi vsega dostopnega gradiva. Iniciator raziskovanja v arhivu CK ZKS, prof. dr. Dušan Nečak, se je, sledeč tej

zamisli, obrnil na prof. dr. Ljuba Bavcona s prošnjo za sodelovanje. Prof. dr. Ljubo Bavcon je na sodelovanje in raziskovanje tega historično-pravnega in družbeno-političnega problema pristal in po nekaj pogovorih je bila oblikovana raziskovalna skupina zgodovinarjev in pravnikov. Z zgodovinarske strani naj bi pri raziskovanju sodelovali prof. dr. Dušan Nečak kot nosilec, prof. dr. Janko Pleterski kot raziskovalec in Martin Ivanič ter Branko Ziherl kot strokovna sodelavca. S pravniške strani so bili predvideni kot izvajalci raziskave prof. dr. Ljubo Bavcon, kot nosilec, prof. dr. Peter Kobe kot raziskovalec in Francka Strmole-Hlastec ter Riko Kolenc kot svetovalca. Raziskava je bila prijavljena v finansiranje Raziskovalni skupnosti Slovenije, 6. julija 1985, kot raziskava, ki jo bosta izvajala Kriminološki inštitut pri Pravni fakulteti v Ljubljani in Oddelek za zgodovino ljubljanske Filozofske fakultete. Kot smo zapisali v »Poročilu o delu na raziskavi 'Dachauski procesi' v letu 1986« so jo »pristojni organi (RSS, op. p.) v predpisanem postopku sprejeli in uvrstili v program za leto 1986 in za naslednje. Raziskovalno nalogo so sprejeli v finansiranje: Raziskovalna skupnost Slovenije – Skupni program – družbene vede in humanistične vede in Republiški sekretariat za pravosodje in upravo. Iz sredstev RSS – Skupni program – humanistične vede, so pokriti stroški za zgodovinski del raziskovanja. Iz sredstev RSS – Skupni program – družbene vede in republiškega sekretariata za pravosodje in upravo pa so preko Inštituta za kriminologijo pokriti stroški za pravni del raziskovanja«[1]. Tak način finansiranja je ostal do konca raziskovanja.

O namenu in načrtovanju raziskave

Raziskovalna skupina si je že od začetka zamišljala delo po fazah, zlasti zato, ker ni bilo jasno, kaj bo pokazalo gradivo in ker sta bila obseg in globina dela pogojena tudi z doslej opravljenim delom pri proučevanju »dachauskih procesov«. Nujno je bilo tudi upoštevati dejstvo, da nihče od raziskovalcev ni prevzel tega dela kot izključno nalogo, ter je zato delo potekalo poleg in zunaj rednih delovnih obveznosti vseh sodelavcev.

Predvideli smo triletno raziskovalno delo, v prvi fazi pa smo načrtovali pregled in znanstveno ovrednotenje rezultatov dosedanje obdelave naslovne problematike. Tu je bila mišljena tako analiza primarnega kot tudi analiza sekundarnega dostopnega arhivskega gradiva. Po prvi fazi smo načrtovali tudi znanstveno izdajo virov s spremnimi študijami in izdelavo predloga za nadaljnje raziskovanje.

Po opravljeni prvi fazi je skupina soglasno ugotovila, da temeljijo izdelki prejšnjih raziskovalcev, zlasti: »Pregled in kratka ocena dachauskega procesa, majorja UDV Rada Škrabe iz leta 1968«[2], »Poročilo komisije Izvršnega komiteja CK ZKS iz leta 1968«[3], »Poročilo komisije Izvršnega sveta skupščine SRS iz leta 1970 (t.i. Janžekovičeva komisija)«[4] in gradivo Javnega tožilstva SRS in Vrhovnega

---

[1] Delo, 14. 2. 1986, sobotna priloga, str. 27

[2] Poročilo je objavljeno v tej knjigi – Zgodovinski arhiv CK ZKS (dalje ZA CK ZKS), zbirka Dachauski procesi, f 6/4.

[3] Poročilo je objavljeno v tej knjigi; ZA CK ZKS, zbirka Dachauski procesi, f 1/1.

[4] Poročilo je objavljeno v tej knjigi; ZA CK ZKS, zbirka Dachauski procesi, f 1/2.

sodišča SRS, ki je bilo pripravljeno za obnovo postopkov (v letih 1971 – 1979)[5], na vestnem in temeljitem delu. Pregled in raziskovanje na temeljih dodatnega primarnega arhivskega gradiva ter kasnejšega sekundarnega gradiva, s katerim je raziskovalna skupina preverjala ugotovitve Janžekovičeve komisije (najpomembnejši tovrstni dokumenti so v tej publikaciji objavljeni) je potrdil takšno prepričanje članov skupine in utrdil zavest, da v že doslej znano in v teh dokumentih zapisano sliko priprave, poteka in posledic dachauskih procesov ni mogoče vgraditi bistveno novih elementov. Z na novo pregledanimi viri in dokumentacijo smo dokumentirali osnovne ugotovitve te komisije, pojasnili ali poskušali pojasniti nekatera odprta vprašanja (npr. čas eksekucij, obstoj t.i. »ruskega spiska«, kraj pokopa žrtev, vprašanje vloge takratnega političnega vodstva in podobno) in orisati čas ter dogajanja vse do danes, ko je opravljena domala popolna pravna in politična rehabilitacija skoraj vseh žrtev dachauskih procesov.

Posebej skupina opozarja na celovitost in tehtnost poročila tedanjega majorja UDV Rada Škrabe, ki vsebuje tudi prvo poročilo o dachauskih procesih sploh, izdelano že v letih 1951/1952. Gre za poročila tedanjega majorja UDV Antona Debevca – Zvoneta. Pomembnost tega nepopolnega poročila, ki vsebuje »Analizo o preiskavi proti Andreju Bohincu z dne 22. 10. 1951« in »Analizo o preiskavi proti Hildegardi Hahn, z datumom dopisa 24. 11. 1952«[6], leži v dejstvu, da je Debevec že v tem času jasno pokazal na neutemeljenost obsodb nekaterih udeležencev v procesu. Toda kljub temu še desetletja dolgo ni prišlo do njihove rehabilitacije.

Skupina se je zato odločila, da v nadaljevanju dela ne bo ponovno vrednotila že pregledanega primarnega gradiva, ampak se bo raje posvetila obdelavi zgodovinskih okoliščin, ki so botrovale takim procesom, prikazu tedaj veljavnih določb materialnega in procesnega kazenskega prava ter pojmovanja vloge sodišč, kar vse je procese omogočilo in zaznamovalo, poskusu pojasnjevanja nekaterih preostalih nejasnosti (npr. točne datume eksekucij, označitev grobišč), analizi gradiva, ki je nastalo po prej citiranih dokumentih, zlasti pa znanstveni objavi gradiva. V zadnjih dveh letih (1987 in 1988) je torej skupina osredišča svoje delo zlasti na raziskovanje političnih ciljev dachauskih procesov in analizo zlorabe kazenskega prava ter organov kazenskega provosodja. Ugotovitve in spoznanja tega raziskovanja sestavljajo pretežni del naše publikacije in so v njej obširno obrazložene ter dokumentirane.

Raziskovalna skupina se je lotila zgodovinskega in pravnega problema »dachauski procesi« kot eminentnega strokovnega in političnega vprašanja. Zavedala se je, da gre za tematiko, ki je človeško, moralno, politično in še kako drugače, zelo občutljiva. Za vse člane skupine je pomenilo delo na tej problematiki izziv predvsem zaradi hotenja pojasniti razmere in čas, v katerem je naša družba živela pred približno štiridesetimi leti, čas, v katerem marsikdo, ki ga je soustvarjal, ni verjel, da je mogoče v njem tudi kaj takega, kot so bili dachauski procesi. Skupina se je zavestno odrekla analizi, pojasnjevanju in vrednotenju tragičnih usod posameznikov, obtoženih in obsojenih v teh procesih ter ni imela pretenzij obravnavati vsake

[5] Gradivo za obnovo prvega takoimenovanega »Diehlovega procesa« je objavljeno v reviji Pravnik, 1987, št. 3–4, priloga, 111 strani. To in drugo tozadevno gradivo hrani: ZA CK ZKS, zbirka Dachauski procesi, f 3/15, f 3/4, f mapa VS št. 1.

[6] ZA CK ZKS, zbirka Dachauski procesi, mapa Pregled in kratka ocena dachauskega procesa, 24. 2. 1968 (Poročilo majorja Škrabe, op. p.), dokumenti št.: II/23, II/18 in II/17.

podrobnosti, – ne da bi bil razlog za to kakršno koli podcenjevanje, temveč nas je k temu prignala nujna racionalizacija dela.

Nismo prevzeli in ne prevzemamo vloge »znanstvene« rehabilitacije že rehabilitiranih žrtev dachauskih procesov, kot smo zapisali v poročilu o delu za leto 1987. Naše delo tudi ni bilo namenjeno opravičevanju krivcev ali splošni diskreditaciji takratne politike in partije. Pač pa smo hoteli strokovno in kritično analizirati zgodovinski in pravni problem, kar naj bi prispevalo k pospešenemu osvetljevanju belih lis naše bližnje preteklosti. Odpira naj pot k nadaljnjemu znanstveno-kritičnemu vrednotenju tega razdobja, ki še vedno skriva, poleg cele vrste že znanih pozitivnih zgodovinsko – prelomnih dogajanj, pomembnih za razvoj in usodo slovenskega naroda, tudi množico dogodkov, ki so objektivno pomenili stranpoti in napake. Svoje delo smo razumeli kot iskanje jasnega odgovora na zamotana vprašanja današnjega in preteklega časa. Toliko bolj ker gre za vprašanja in čas, ki so determinirali sedanjost in jih ni mogoče prezreti pri načrtovanju prihodnjega. Čeprav ne moremo zanikati tudi pomena znanstvene radovednosti kot vzgiba za naše delo, so bili motivi za naše raziskovanje, tako kot smo zgoraj zapisali, mnogo širši.

Samo tako more biti razumljeno naše delo, če se upošteva naše cilje, namene in hotenja.

O pregledanih, uporabljenih in objavljenih virih

Pri proučevanju dachauskih procesov smo se raziskovalci srečevali, kar zadeva vire, s podobnimi problemi, kot jih poznajo vsi, ki se ukvarjajo s proučevanjem najnovejše zgodovine. Vendar ne moremo trditi, da ni bilo politične volje, ko je šlo za odpiranje dostopa do virov. Ravno nasprotno. Imeli smo dostop do virov arhiva CK ZKS, arhiva RSNZ, arhiva sodišč in tožilstev, nekaterih zasebnih arhivov (npr. dokumentov, ki sta jih skupini izročila Vlasto Kopač in vdova predsednika senata vojaškega sodišča na prvem dachauskem procesu Ruža Šegedin, za kar se jima na tem mestu ponovno zahvaljujemo) in možnost neposrednih pogovorov z nekaterimi še živimi akterji takratnih dogajanj (npr. Vlastom Kopačem, Mitjo Ribičičem, Lidijo Šentjurc, Jožetom Marčanom, Ivanom Kreftom, Radom Škrabo, Antonom Debevcem, Ivo Krajnc...). Od nekaterih med njimi je skupina dobila tudi pismene pripombe na že znane dokumente in pojasnila k nekaterim dogajanjem (npr. Vlasto Kopač, Iva Krajnc, Rado Škraba, Anton Debevec). V publikacijo smo uvrstili le tista dopolnila, ki prinašajo novosti, ne pa tudi tistih, ki le pojasnjujejo ali dodatno utemeljujejo že znana dejstva. Posebej pomembno se zdi omeniti, da smo pri delu vključili tudi fragmente doslej malo raziskane zbirke Borisa Kraigherja, ki ga hrani Zgodovinski arhiv CK ZKS. Na zvezni ravni je bilo nekoliko težje, kar zadeva politično voljo, toda tudi ob pregledovanju tega gradiva nismo našli ničesar pomembnejšega, kar ne bi poznali že iz slovenskega gradiva. Doslej znano in za bistvena spoznanja o dachauskih procesih pomembno gradivo je bilo raziskovalni skupini na razpolago. Mogoče je, da kakšnega dokumenta skupina ni dobila, vendar to ne pomeni, da bi se slika o dachauskih procesih, kot pojavu, kaj bistveno spremenila. Med dokumenti, ki jih skupina ni mogla uporabiti, so pa takšnega obsega in pomena, da bi lahko dodatno osvetlili naslovno problematiko, je gradivo, ki naj bi ga takoj po procesih (1948 – 1950) sestavil takratni major UDBe Anton Debevec. Gradivo naj bi

obsegalo nekaj sto strani analize obtožb vseh obsojenih v prvem dachauskem procesu in naj bi že takrat jasno govorilo o njihovi nedolžnosti.[7]

Vse uporabljeno gradivo tvori posebno zbirko v Zgodovinskem arhivu CK ZKS. Ker je bil del obsojencev avstrijskih državljanov (Martin Presterl, Hildegarde Hahn in Paul Gasser) smo želeli pregledati tudi tozadevne arhivske fonde, ki leže v Avstriji. Dobili smo vpogled v arhiv »Dokumentacijskega arhiva avstrijskega odporniškega gibanja« (Dokumentationsarchiv des österreichischen Wiederstandes – zlasti fonde o španskih borcih, kar je bil Presterl), v arhiv in dokumentacijsko/časopisno zbirko Inštituta za sodobno zgodovino dunajske univerze (Institut für Zeitgeschichte der Universität Wien) ter imeli možnost intervjuja z nekaterimi sodelavci, prijatelji in taboriščnimi sotrpini obsojenih Avstrijcev (Ferdinand Berger, Karel Röder, Hans Landauer. Viktor Matejka, žal, zaradi zdravstvenega stanja ni mogel izpolniti obljube, da se bo pogovarjal s članom skupine prof. dr. Nećakom)[8]. Kljub storjenim naporom pa ni bilo mogoče priti v arhiv CK KPA, saj bi bilo, po zagotovilih odgovornega za arhive v tej inštituciji dr. Willija Weinarta, iskanje dokumentov in delo v arhivu zaman. Zato je bilo »avstrijsko raziskovalno delo«, čeprav dolgotrajno in težavno, v bistvu neuspešno. Ni bilo mogoče najti niti enega dokumenta, ki bi z avstrijske strani oz. z avstrijskega stališča pojasnjeval problematiko »dachauskih procesov«. Mogoče je reči le, da je iz opravljenih intervjujev jasno razbrati:

1. da so bili v Avstriji vsi, ki so poznali obtožence, hudo presenečeni,
2. da nihče od njih ni verjel v resničnost obtožb za nobenega od obtoženih Avstrijcev, posebej ne za Presterla, pa tudi za marsikaterega Jugoslavana ne (npr. za Barleta, ki so mu pripisovali rešitev marsikaterega življenja v Dachauu),
3. da so nekateri utemeljevali svojo prepričanost o Presterlovi in s tem o nedolžnosti drugih, saj je bil Presterl »kronska priča« najvažnejšega prvega dachauskega procesa, z dejstvom, da ne bi bilo nobenega od njih več med živimi, če bi bile obtožbe resnične. Zatrjevali so še, da je bila tudi partija v Dachauu tako trdna, da ni bilo mogoče »priti skozi« in
4. da so nekateri dopuščali možnost vrinjanja gestapovskih agentov v vrste taboriščnikov in celo možnost, da je Presterl pristal na sodelovanje s Schuschniggovo policijo, ki jo je pozneje prevzel gestapo[9].

---

[7] Seja aktiva CK ZKS, 1969, Silvo Gorenc, str. 5; ZA CK ZKS, zbirka Dachauski procesi.

[8] Sogovorniki so bili: *Karl Röder* rojen v Nürnbergu 1911, od 1931 član KPN, 1932 učitelj partijske šole in politične sekretar Nürnberga, po požigu »Reichstaga« v ilegali, avgusta 1933 aretiran in poslan v Dachau, 1944 se je javil v Wermacht in decembra istega leta prebežal na sovjetsko stran, 4. 9. 1945 prišel na Dunaj, umrl na Dunaju 20. 8. 1987; *Ferdinand Berger*, rojen v Grazu 1917, 1934 nekaj časa revolucionarni socialist, potem komunist, večkrat obsojen, konec leta 1937 odšel v Španijo in se priključil internacionalnim brigadam, 1939 interniran v Franciji, 1940 ga zapre gestapo v Bretaniji, 1941 poslan v Dachau, 1945 v službi avstrijske policije, 1975 upokojen; *Viktor Matejka*, rojen 1901 v Korneuburgu, deloval kot ljudski izobraževalec in kulturni politik, nasprotnik »Vaterländische Front«, 1938 poslan v Dachau, leta 1945 vstopil v KPA, 1945 – 1949 mestni svetnik za kulturo mesta Dunaj, prekinil s KPA.

[9] Intervjuji s Hansom Landauerjem, 24. 11. 1986 v prostorih DÖW, Karlom Röderjem, 1. 12. 1986, v prostorih Inštituta za sodobno zgodovino dunajske Univerze; Ferdinandom Bergerjem, 4. 12. 1986, v prostorih Inštituta za sodobno zgodovino dunajske Univerze.

Zaradi pomanjkanja primarnih virov iz arhiva KPA smo bili prisiljeni odnos avstrijske KP do »dachauskih procesov« izluščiti iz sočasnega strankinega in drugega časopisja ter iz prej omenjenih ustnih virov. Pregledali smo zato glasilo KPA »Volksstimme« in njeno koroško-štajersko inačico »Volkswille«, glasilo SPö »Arbeiter Zeitung«, uradno glasilo avstrijske vlade »Wiener Zeitung« in desno (ÖVP) usmerjen časopis »Das kleine Volksblatt«. Največkrat, v sicer skopem obveščanju o prvem dachauskem procesu, je šlo le za poročila [10], včasih za komentarje, ki pa so bili s socialistične in komunistične strani izrabljani za medsebojne napade in kovanje političnega kapitala.[11] Medtem, ko so socialisti ne da bi se spuščali v ocenjevanje krivde obtoženih, označevali ljubljanski proces kot nekaj, kar se Avstrije pravzaprav ne tiče, »le zgodovina komunistične partije na tej in oni strani naših meja je postala bogatejša za še eno zločinsko afero«[12], pa komunisti niso dvomili v upravičenost »javno vodenega« procesa, ki »je zopet pojasnil temačno dejavnost imperialističnih vohunskih central proti ljudskim demokracijam, ki delujejo predvsem z avstrijskega ozemlja. Kako zelo ta dejavnost škodi ugledu Avstrije, ni treba posebej poudarjati.«[13] Prepričanje avstrijskih komunistov, da je proces docela utemeljen in krivda obtoženih, tudi Avstrijcev, verjetna, dokazuje tudi dejstvo, da CK KPA in partijskih vrh, o iniciativi nekaterih avstrijskih komunistov, španskih borcev, ki so dvomili v navedbe obtožnice in zahtevali aktivnost KPA za zaščito obtoženih, sploh nista hotela razpravljati.[14]

Kljub nekaterim opisanim težavam pa lahko zapišemo, da je uporabljeno gradivo zadostovalo za oblikovanje spoznanj o dogajanjih v letih 1946 – 1949, ki jih označujemo z imenom »dachauski procesi«. Najpomembnejše gradivo objavljamo tu zato integralno. Obenem pa moramo ugotoviti, da pregledano gradivo ni dalo povsem jasnega odgovora na nekatera vprašanja, ki si jih je zastavljala zlasti javnost in prizadeti, na vprašanja kot: Ali je bil in če, kdo osebno je bil načrtovalec 'dachauskih procesov'? Ali je obstajal takoimenovani 'ruski spisek'? »Kdaj točno so bili justificirani na smrt obsojeni posamezniki? Tudi dokončnega odgovora na temeljno vprašanje Zakaj sploh dachauski procesi? nam gradivo ne daje, ponudi ga le v obliki možnih hipotez. Nudi pa trdno osnovo vsaj za trditve: o politični podstati procesov, o nedolžnosti žrtev procesov, o stalinistični teoretični in praktični naravnanosti naše tedanje partije in vodstva, o spoznanju vseh odločujočih struktur sodobne slovenske družbe, da je treba krivice kolikor mogoče popraviti ter o časih

---

[10] Volkstimme (dalje VS), 27. 4. 1948, str. 2, Der Laibacher Spionageprozeß; 15. 5. 1948, str. 1, Gnadengesuche im Laibacher Spionageprozeß;, Vokswille (dalje VW), 23. 4. 1948, str. 8, Spionageprozeß in Ljubljana; 27. 4. 1948, str. 8, Elf Todesurteile im Laibacher Spionageprozeß; 19. 5. 1948, str. 2, Urteile des Laibacher Spionageprozesses; Arbeiter Zeitung (dalje AZ), 23. 4. 1948, str. 2, Österreichische Kommunisten in einem Laibacher Spionageprozeß; 27. 4. 1948, str. 2, Presterl zum Tode verurteilt; 19. 5. 1948, str. 2, Presterl hingerichtet, Hildegard Hahn begnadigt, Das Kleine Volksblatt (dalje KV) 27. 4. 1948, samo notica o smrtni obsodbi Presterla in Hahnove; Wiener Zeitung, 27. 4. 1948, str. 1, Todesurteil gegen Presterl und Hahn.

[11] VW, 19. 4. 1948, str. 8, Wer Fühlt sich da betroffen?; AZ, 25. 4. 1948, str. 2, Das Ende einer Reise zum Kominform.

[12] AZ, 25. 4. 1948, str. 2, Das Ende einer reise zur Kominform.

[13] VW, 29. 4. 1948, str. 8, Wer fühlt sich da betroffen?.

[14] Izjava Karla Röderja avtorju, 1. 12. 1986.

in ljudeh, ki ne smejo biti opravičilo, pač pa pojasnilo storjenih napak. Tudi zato naše proučevanje ni »zadnja beseda«, pač pa analiza pregledanega gradiva in njegova prezentacija, ki naj koristno služi vsem nadaljnjim raziskavam.

O vsebini knjige in kriterijih izbora dokumentov

Knjigo smo zasnovali v dveh delih. Prvega sestavljajo študije in strokovna pomagala, drugega pa izbor dokumentacije z opombami. Uvod, historična študija z naslovom »Dachauski procesi v času in kraju nastanka«, pravni študiji, »Kazenskopravni sistem, organi kazenskega pregona in pravosodja v času dachauskih procesov« in »Materialno kazensko pravo v času dachauskih procesov – Uporaba kazenskega materialnega prava v dachauskih procesih«, sklepna študija »Poskus pravne in politične analize dachauskih procesov« ter »Kronološki prikaz poteka in razveljavitve dachauskih procesov (1946 – 1986)« in »Prome morija«, so podpisani, torej so avtorska dela. Posebej pa poudarjamo, da smo vsa besedila pred objavo prebrali vsi člani raziskovalne skupine, o njih razpravljali na sejah, avtorji pa smo upoštevali pripombe in dopolnila sodelavcev. Vsa besedila so bila sprejeta in uvrščena v knjigo ob soglasju cele skupine in so tako na nek način tudi kolektivno delo. V prvem delu je torej mogoče najti analize, ugotovitve in mnenja raziskovalne skupine z zgodovinskega in pravnega stališča. Drugi del pa pomeni, na eni strani »dokazno gradivo« za naše študije, na drugi strani pa, s tem ko objavljamo najpomembnejšo dokumentacijo integralno in opremljeno z opombami, daje bralcu možnost, da si sam ustvari lastno sliko o fenomenu dachauskih procesov.

Izbor dokumentacije temelji na dveh osnovnih izhodiščih. Prvo je že omenjena odločitev, da ne obravnavamo tragičnih usod posameznikov, in drugo, da obdelujemo samo takoimenovane prave »dachauske procese«. Prvo izhodišče je imelo za posledico, da v knjigi ni najti dokumentov (pisem, zahtev, pojasnil, zapisnikov zasliševanj – razen kolikor jih ne vsebujejo drugi, širši dokumenti) posameznikov, zato tudi nismo objavili različnih apelov, zahtev, opozoril in protestov posameznikov, skupin in forumov, ki so zahtevala bodisi rehabilitacijo žrtev, bodisi popravo drugih krivic. Večina tega bo mogoče najti v bibliografiji in kronologiji, ki sta sestavni del te publikacije. Nismo želeli ponatiskovati tudi nekaterih memoarskih člankov in pisem bralcev, kar se je, posebej v zadnjem času, pojavljalo v dnevnem časopisju in želelo po svoje osvetliti »dachauske procese« in usode posameznikov. Prav tako v knjigi ni najti vrste ukrepov politike pri razčiščevanju problematike »dachauskih procesov«. Objava tega gradiva bi bila zagotovo zanimiva in koristna, vendar bi zanjo potrebovali ogromno prostora, ne bi pa bistveno prispevala k pojasnjevanju osnovnih dejstev in intencij v zvezi s procesi. Objavljena dokumentacija naj bi zlasti bralcu omogočila kolikor mogoče nezamegljeno védenje o »dachauskih procesih« in rezultatih naporov za popravo krivic tam, kjer je to še mogoče. Vsa omenjena dokumentacija, ki ni objavljena v pričujoči publikaciji, je tako kot drugo uporabljeno arhivsko gradivo, zbrana v zbirki »Dachauski procesi« v Zgodovinskem arhivu CK ZKS.

Drugo izhodišče je skupini narekovalo preučitev in objavo najpomembnejšega gradiva z desetih procesov, ki so med seboj po vsebini obtožnic in utemeljitvah sodb tako povezani, da pomenijo skupni imenovalec fenomena »dachauski procesi«. Gre

za procese, na katerih so bili udeleženci obtoženi in obsojeni zaradi njihovega domnevnega gestapovskega delovanja v nacističnih koncentracijskih taboriščih Dachau in Buchenwald ali pa so bili z njimi na ta ali oni način povezani (npr. Rezika Barle in Hildegarde Hahn, ki nista bili v taboriščih, temveč »samo« žena oziroma prijateljica obtoženih in obsojenih Karla Barleta in Martina Presterla). Ob robu bodi povedano, da v sodobni zgodovini poznamo še ene procese z istim imenom in v približno istem času, kjer pa so bili obsojeni nacistični voditelji tega zloglasnega taborišča.[15]

Pregledali in obdelali smo gradivo za sledeče procese:

1. Proces: Diehl in soobtoženci (imenovan tudi prvi ali veliki dachauski proces), 26. 4. 1948
2. Proces: Mavec – Malenšek, 12. 5. 1948
3. Proces: Sark, 22. 5. 1948
4. Proces: Žumer – Veršnik, 26. 5. 1948
5. Proces: Ravnikar, 20. 7. 1948
6. Proces: Kopač, Bohinc, Brezar, Vidmar, 9. 8. 1948
7. Proces: Barle Rezika, 18. 8. 1948
8. Proces: Ranzinger – Figar, 29. 6. 1949
9. Proces: Marčan, 19. 9. 1949
10. Proces: Fakin – Mrzel – Petrak, 11. 10. 1949

V obravnavo, in zato tudi v publikacijo, nismo uvrstili takoimenovanega »splitskega procesa« 25. julija 1949. Na njem sta bila dva od treh obtožencev – Albin Hofbauer in Vladislav Kandare, oba majorja JA – sicer obtožena tudi sodelovanja s »privilegiranimi interniranci ...kot so Juranić, Oswald in Diehl« in eden – Hofbauer – celo za »nečloveško postopanje s posameznimi interniranci«, vendar splitsko vojaško sodišče pri izreku kazni tega ni upoštevalo in ta del obtožnice pri sodbi ni bil upoštevan. Kandare je bil skupaj z drugimi obsojen za »izdajanje vojne tajne«, oba skupaj pa še za nekaj, kar bi današnje kazensko pravo lahko označilo kot »sovražna propaganda«, »verbalni delikt« ali »združevanje s ciljem izvajati sovražno propa-

---

[15] Dva najpomembnejša »dachauska procesa« zoper esesovsko vodstvo in moštvo koncentracijskega taborišča Dachau sta bila pred slovenskimi »dachauskimi procesi«. Na njih sta bila obsojena nekdanja komandanta taborišča SS-Obersturmbannführer Martin Weiss in SS-Sturmbannführer Alex Piorkowsky in njuni sodelavci. Prvi proces je bil novembra in decembra 1945, in na njem je bilo od 40 obtoženih, izrečenih 36 smrtnih kazni z obešenjem, na kakršno je bil obsojen tudi komandant Weiss. Drugi proces pa je bil januarja 1947 in na njem je bil komandant Piorkowsky obsojen na smrt, njegov pomočnik SS-Hauptsturmführer Heinz Detmer, pa na 15 let zapora. Sledili so še štirje manjši procesi (1955 – 1961), proti članom SS posadke v taborišču. Vsi procesi so bili v Münchnu. – Več o tem glej: Dachau, Ljubljana 1981, str. 198 – 223.

Le kot primer, absurdnega sovpadanja obeh vrst »Dachauskih procesov«, navajam obsodbo« SS-Stabscharführerja, Blockführerja in Arbeitskommandoführerja KZ Dachau«, ki je bil obsojen pred dunajskim »ljudskim sodiščem« (Volksgericht) 24. 4. 1948 zaradi »zločinov umora (deloma poskusa, deloma izvedenega), mučenja in trpinčenja ter sokrivde pri kršenju človeškega dostojanstva in časti«, na smrt z obešenjem in na odvzem premoženja. Obsodba je bila izvršena 30. 9. 1948. – Volksgerichtbarkeit und Verfolgung von nationalsozialistischen Gewaltverbrechen in Österreich, Eine Dokumentation, 2. Auflage (1987), str. 124 – 126.

gando«.[16] Kljub prošnjam nista dosegla rehabilitacije, saj je vojaško javno tožilstvo še 2. 4. 1985, na prošnjo Albina Hofbauerja odgovorilo, da »nismo našli osnove za ponovitev kazenskega postopka«.[17] Čeprav bi mogli, tako v tem procesu, pa tudi v nekaterih drugih, denimo tistih, ki jih poimenujemo »gestapovski procesi« ali pa tistih zoper Dušana Špindlerja in soobtožence, 18. 7. 1950 in Vilka Divjaka, 29. 7. 1948[18] ter v kakšnem od procesov proti informbirojevcem, najti kakšen element, ki bi jih povezal v celoto, sodimo, da ne gre za »klasične dachauske procese«. Tem je vendarle temeljno, da so bili obsojenci na njih vsi brez izjeme taboriščniki (oz. povezani z njimi) v Dachauu ali Buchenwaldu in so bili obtoženi ter obsojeni zaradi domnevnega, z gestapom povezanega in od njega vodenega delovanja v taborišču in zaradi domnevnega povojnega »načrtnega škodljivstva«, kot agenti neke tuje obveščevalne službe.

Med konkretne kriterije, ki so narekovali izbor dokumentov za pričujočo dokumentacijo, smo uvrstili:

a) njihovo celovitost oziroma povednost,
b) pomembnost oziroma vplivnost dokumenta na razvoj dogodkov in
c) konkretno povezanost dokumenta z naslovno problematiko.

O večini dokumentov in njihovi vsebini, ki jih nismo objavili, je mogoče izvedeti več v tistem delu publikacije, ki govori o kronologiji dogajanj in na kratko pojasnjuje potek dogodkov. Zato sta »Kronološki prikaz poteka in razveljavitve dachauskih procesov« (Martin Ivanič) ter »Promemorija« (Branko Ziherl), še posebej važna za ustvarjanje celovite slike. V teh dveh delih publikacije se je mogoče informirati, denimo, o ukrepih, ki so bili, v zvezi s pojasnjevanjem dachauskih procesov in vloge posameznikov v njih, storjeni v času od konca zadnjega procesa 1949. leta do prve širše analize te problematike (analiza majorja Škrabe) in iniciative takratnega predsednika IS SRS Staneta Kavčiča za temeljito proučitev dachauskih procesov in krivde posameznikov, leta 1968. Prav za ta čas namreč v dokumentaciji ni obširnejšega gradiva z izjemo »Analize A. Debevca« iz let 1951/52 in nekaterih dokumentov v zvezi s procesom proti Ranzingerju in Figarju. Zlasti zavzemanje za rehabilitacijo teh dveh obsojencev v mnogočem označuje to obdobje, obenem pa prav napori za rehabilitacijo Ranzingerja in Figarja, ki jih je že leta 1964 začel dr. Rudi Supek, eksemplarično dokazujejo, kako dolgo je slovenska politika obnovo postopka »ad limine« zavračala. Čeprav je Andrej Bohinc že leta 1957 prvi sprožil vprašanje preverjanja svoje obsodbe, je bilo omenjeno zavzemanje Rudija Supka začetek kontinuirane akcije preživelih obsojencev dachauskih procesov, njihovih svojcev, posameznikov in različnih organov ter organizacij za dosego obnove postopka. Njihova akcija ni bila brez pomena za odločitev o preverjanju dachauskih procesov in za kasnejšo rehabilitacijo obsojenih na njih.

Kronološki prikaz je izdelan na podlagi gradiva, ki je shranjeno v Zgodovinskem arhivu CK ZKS oziroma je bilo za potrebe raziskovalne skupine pridobljeno iz arhiva Temeljnega sodišča Ljubljana in Vrhovnega sodišča SR Slovenije. Pri kri-

---

[16] Več o tem glej v knjigi Boro Krivokapić, Dachauski procesi, Beograd 1986 (dalje: Krivokapić...), zlasti strani 162–167; glej tudi pismo Albina Hofbauerja advokatu, z dne 17. 4. 1985, ZA CK ZKS, zbirka Dachauski procesi.

[17] ZA CK ZKS, zbirka Dachauski procesi.

[18] Krivokapić, strani 162 – 167.

terijih za uvrstitev v kronološki pregled je prevladala izbira bistvenih dogodkov: aretacije, obsodbe, izpust iz zapora, prizadevanja posameznikov in skupin (organizacij) ter vrste političnih in državnih organov za obnovo procesov oziroma za razveljavitev obsodb in vsaj nekaterih ukrepov za odpravo njihovih posledic. Kronologija je zaključena z datumom 10. kongresa ZKS, ki se je izrekel za dokončno in popolno odpravo posledic obsodb v dachauskih procesih ter za znanstveno preučitev njihovih okoliščin, poteka in posledic. Za izhodiščni datum »posamičnega primera« se je sam po sebi ponujal datum aretacije. Da bi se izognili nepotrebnemu ponavljanju, smo v okviru tega prvega zapisa navedli tudi skope generalije o posamezniku. S kazalkami napotimo bralca na datum obsodbe posameznikov, kjer je mogoče najti tudi informacijo o zniževanju kazni obsojencem in o prenehanju prestajanja kazni. V vseh primerih nimamo vseh podatkov, nekateri podatki so glede na različne vire med seboj neskladni. O vsem tem je najti opozorilo tudi v besedilu kronološkega pregleda.

»Promemorija« je napisana na osnovi dolgotrajne in podrobne obdelave zlasti arhiva RSNZ in memoarskega gradiva. Njen namen je hitro informiranje o najpomembnejših dogajanjih v zvezi z dachauskimi procesi od prvih aretacij in zasliševanj do rehabilitacije.

Dokumentacija je razdeljana v dva dela. V prvem smo kolikor mogoče popolno predstavili sodne spise za posamezne procese, drugi del pa sestavlja gradivo o procesih.

Spredaj smo že rekli, da je skupina v svojih razmišljanjih vseskozi računala tudi z objavo glavnih dokumentov iz posameznih sodnih procesov: obtožnic, sodb, pritožb in drugostopenjskih sodb. Resda je že spočetka ugotovila, da vsi spisi niso povsem celoviti (posebej skop je spis največjega in najhujšega, tim. Diehl-Oswaldovega procesa, ki je tekel pred vojaškim sodiščem; dobili smo le kopijo obtožnice in sodbe!) Hkrati pa nam je uspelo najti celotni sodni spis zoper Janka Ravnikarja, o katerem Janžekovičeva komisija poroča, da ga ni našla. (Tudi ta proces je tekel pred vojaškim sodiščem v Ljubljani in od njega smo spis sedaj dobili!) Za objavo teh dokumentov ni govorila le njihova narava, temveč tudi znanstvena metodologija. A postopoma – in ne brez živahnih razprav v skupini – je prevladala odločitev, da to skupino dokumentov predstavimo samo »vzorčno«.

Po nehvaležni, vendar soglasni odločitvi objavljamo le obtožnico in sodbo z glavnega (Diehl-Oswaldovega) procesa. Prevladali so trije razlogi za takšno odločitev: a) po osnovnem tonu in vsebini so namreč vsi procesi oziroma obtožbe in obsodbe enake in je prvi proces svojevrstna matrica; b) dispozitivi vseh obtožb in obsodb (kakor bo še povedano, je v vseh procesih obtožnica skoraj dobesedno povzemala ovadbo, sodba pa obtožnico) so podrobno povzeti v utemeljitvah predlogov tožilstva za obnovo procesov in v utemeljitvah vrhovnega sodišča o dovolitvi obnove – s tem, da so točke krivdoreka v teh dokumentih (ki pa jih objavljamo v celoti) spodbite; c) kljub nekaterim vrzelim v dokumentaciji je vendarle vsega relevantnega gradiva toliko, da je skupina bila prisiljena k poostrenemu izboru. Kljub morebitnim pomislekom zastran take odločitve skupine smo prepričani, da »sporočilnost« dokumentarnega izbora s tem ne bo v ničemer zmanjšana. Navsezadnje pa je vse neobjavljeno gradivo dosegljivo pri Zgodovinskem arhivu CK ZK Slovenije (zbirka Dachauski procesi).

Prvi obsojenec, ki je bil deležen obnove postopka, razveljavitve obsodilne

sodbe in ustavitve kazenskega postopka je bil Jože Marčan že 14. 11. 1952 (dokumentacijo o tem objavljamo), večina drugih pa v letih 1971 – 1979. Obnovitveni postopek pa ni izveden za obsojene Jožeta Mavca in Franca Malenška (proces 12. 5. 1948) in Marjana Petraka (proces Fakin – Mrzel – Petrak, 11. 10. 1949).[19] Razlogov za to, z izjemo splošnega stališča, da ni bilo tehtnih novih razlogov, nismo našli.[20] Obsojenca Ludvik Mrzel in Paul Gasser (Diehlov proces, 26. 4. 1948) pa nista bila deležna obnovitvenega postopka za vsa očitana kazniva dejanja. Utemeljitev za tako odločitev je najti v objavljenih sodnih spisih. Seveda pa je zaradi takšnega izbora iz objave izključena tudi sodba proti Janku Puflerju* v Celju 24. maja 1947. Vendar o tej obsodbi dovolj povedo drugi, objavljeni dokumenti.

V naši publikaciji ni širše obravnave in dokumentacije o obtožbah zoper tri obtožence, ki so umrli med preiskavo. To so bili: Janez Perenič, Viljem Herman in Mirko Pibernik (vsi aretirani med 31. 10. in 3. 11. 1947). Skupina sodi, da je treba te tri »osumljence« šteti za nedolžne, saj jim sodba ni bila izrečena. Najbolj nejasna pa je ostala vloga in usoda tretjega obtoženca, ki je umrl med preiskavo, saj ga v vsem gradivu, ki smo ga pregledali, najdemo omenjenega le enkrat. Podrobnejša obdelava, v nadaljnih raziskovanjih te problematike, bo nujna še o vlogi in pomenu nekaterih pomembnih oseb tedanjega javnega in političnega življenja, ki so bile vpletene v dachauske procese«, vendar so v gradivu le omenjene in niso bile med obtoženci in obsojenci. Gre za ljudi kot so dr. Dušan Kermauner (aretiran 5. 8. 1948 izpuščen 12. 7. 1949), dr. Lojz Kraigher (glej študijo Poskus pravne in politične analize dachauskih procesov str. 4) in dr. Alojz Korsika (aretiran 4. 11. 1947, izpuščen 28. 5. 1948). Na drugi strani pa so aretirali in izpustili tudi relativno nepomembne ljudi, ki niso bili širše znani v javnem življenju, kot naprimer Ilija Reškovac (aretiran 4. 11. 1947, izpuščen 14. 5. 1948). Omemba teh imen kaže, da je bila akcija za obračun z »dachauci« zastavljena dosti širše, čeprav je zanimivo, da nekateri »dachauci«, ki bi lahko bili napoti takratni liniji partije, niso bili aretirani (npr. Vlado Vodopivec, ki je že pred vojno o nekaterih ključnih opredelitvah partije zastopal drugačno mnenje (ocena sporazuma Hitler – Stalin) in bil celo izključen iz njenih vrst. Vsekakor pa ta imena v ničemer ne olajšujejo iskanja odgovora na vprašanje: Zakaj ravno ti ljudje? Dokumentacija zaenkrat govori le o tem, da je bilo nekaj najpomembnejših obtoženih na glavnem »dachauskem procesu« aprila 1948 (npr. Barle, Diehl, Krajnc, Stepišnik) vmešana v proces proti Puflerju julija 1947.

---

[19] Obtožnice za procese proti Diehlu in soobtožencem; Mavcu – Malenšku; Sarku; Žumru – Veršniku in Kopaču – Bohincu – Brezarju – Vidmarju je vložil Javni tožilec LRS, za procese proti R. Barle; Marčanu in Fakinu – Mrzelu – Petraku, pa Javno tožilstvo za glavno mesto Ljubljana.

[20] Le za primer Jožeta Mavca smo našli nekaj indicev, ki morejo vsaj delno pojasniti, zakaj za njega proces ni bil obnovljen. Javno tožilstvo SRS je 30. marca 1971 o zadevi Jožeta Mavca sodilo, da stanje dokazov za obnovo ni dovolj argumentirano. Poleg nekaterih dvomov o njegovem zadržanju v taborišču ter v času med obema vojnama, so za odločitev, da procesa ne obnovijo, imela določeno vlogo tudi dejstva, ki jih je javno tožilstvo takole formuliralo: »Mavec se po obsodbi tudi ni pritožil glede krivde, temveč samo zaradi kazni, pravtako pa tudi sam ves čas po obsodbi ne sproža vprašanja obnove.« – Dopis javnega tožilca SRS predsedniku IS skupščine SRS, 30. 3. 1971, ZA CK ZKS, zbirka Dachauski procesi.

* Sam se je podpisoval kot Pufler in kot Puffler.

Drugi del dokumentacije sodnih spisov je celovit. Vsebuje praviloma izčrpno utemeljene predloge Javnega tožilstva SRS za obnovo postopkov, sklepe Vrhovnega sodišča SR Slovenije o obnovi kazenskih postopkov in sklepe Okrožnega sodišča v Ljubljani o ustavitvi kazenskih postopkov ter razveljavitvi sodb: zoper Vekoslava Figarja in Ivana Ranzingerja (13. 10. 1970; 26. 11. 1970; 29. 1. 1971); zoper Andreja Bohinca, Vlastimirja Kopača, dr. Romana Vidmarja in Viljema Brezarja (13. 10. 1970; 27. 11. 1970; 29. 1. 1971); zoper Mitjo Sarka (30. 12. 1970; 24. 2. 1971; 8. 4. 1971); zoper Borisa Fakina (za vsa očitana kazniva dejanja) in Ludvika Mrzela (za del očitanih kaznivih dejanj) (16. 3. 1971; 24. 5. 1971; 9. 7. 1971); zoper Alojza Veršnika in Franca Žumra (18. 12. 1970; 1. 4. 1971; 26. 5. 1971); zoper obtožene na glavnem dachauskem procesu proti Branku Diehlu in soobtoženim (7. 4. 1976; 22. 6. 1976; 27. 7. 1976); zoper Reziko Barle (28. 4. 1976; 22. 6. 1976; 26. 7. 1976)) in zoper Janka Ravnikarja (13. 12. 1978; 8. 3. 1979; 11. 5. 1979 v tem primeru je razveljavitveni sklep sprejelo Temeljno sodišče v Kranju). Dokumentacija o obnovi postopka proti Branku Diehlu in soobtožencem je bila objavljena že v pravniškem strokovnem tisku[21] z obrazložitvijo: »O teh procesih je bilo doslej že veliko napisanega. Skupina pravnikov in zgodovinarjev pa jih znanstveno proučuje in kot smo obveščeni, bo svoje ugotovitve sporočila javnosti. Ker pa je interes tako strokovne kot tudi širše javnosti, da bi bila čim bolj natančno seznanjena s temi procesi, še vedno velik, je treba objaviti celotna besedila vsaj nekaterih originalnih aktov javnega tožilstva in sodišča«[22] Ne glede na to je skupina prepričana, da je nujno ponovno objaviti te dokumente, saj bi brez njih bila slika »dachauskih procesov« močno okrnjena, njihova samostojna objava pa osvetljuje le en njihov del. Nemajhen razlog za objavo že objavljenih besedil leži tudi v dejstvu, da želi biti pričujoča publikacija kar se da popolna in nuditi bralcu na enem mestu kar največ informacij.

Na osnovi dokumentov, ki jih vsebuje ta del naše dokumentacije, so bili pred okrožnim sodiščem v Ljubljani in v Ravnikarjevem primeru pred kranjskim temeljnim sodiščem ustavljeni postopki zoper vse prej navedene obtožence in razveljavljene vse sodbe. O tem je bila obveščena tudi javnost.[23]

Razumevanje fenomena »dachauski procesi«, zlasti dogajanj po zaključenih procesih, bi bilo še veliko težje, če ne bi dokumentaciji dodali tudi gradiva o procesih. Zato smo uvrstili v ta del dokumentacije nekatere dokumente, ki naj bi pojasnjevali vzroke zanje[24] in osvetlili dolgotrajno in zamotano pot poprave tistih krivic, ki jih je bilo mogoče popraviti. Ta pot je trajala od leta 1951, ko je bilo prvič ugotovljeno, da s procesi ni bilo vse v redu (Analiza A. Debevca) pa do leta 1988, ko je CK ZKS na nekaj sejah popravil še krivice v zvezi s prekinjenim partijskim stažem obsojencev tako, da je razveljavil sklepe o izključitvi.[25] Med tu objavljenimi dokumenti je treba posebej opozoriti na zapisnik s pogovorov najožjega političnega vrha Slovenije, ki se dotikajo problematike »dachauskih procesov«, zlasti zapisnik razprave o procesih na CK ZKS z dne 26. 3. 1969 in zapisnik sestanka ožjega političnega aktiva

---

[21] Pravnik, Ljubljana 1987, št. 3 – 4, priloga 111 strani.

[22] Ibidem, str. 1

[23] Delo, 18. 11. 1971 in 28. 7. 1976

[24] Pisma Borisa Kraigerja Aleksandru Rankoviću, 30. 1. 1948 in 19. 3. 1948 ter izjava Petra Čorića, 30. 10. 1984 o »sovjetskemu spisku«.

Slovenije v vili Podrožnik, z dne 24. 4. 1970. Iz zapisnikov je mogoče precej jasno razbrati odnos političnega vodstva do te problematike v času, ko so se procesi odvijali, in kasneje, posebej še do vprašanja obnove procesov. Brez teh dokumentov ne bi bilo mogoče razumeti in ovrednotiti dogajanj v zvezi z obnovo procesov.

Ta namreč kljub dognanjem Janžekovičeve komisije ni potekala brez problemov in zapletov. Prvi so se porodili že takoj leta 1971, ko ni bilo mogoče vse do leta 1974 dobiti od Vrhovnega vojaškega sodišča v Beogradu dokumentacije o glavnem procesu proti Diehlu in soobtožencem. O tem govori objavljena dokumentacija, zlasti pismo javnega tožilca SRS Rika Kolenca predsedniku Vrhovnega vojaškega sodišča z dne 6. 4. 1972. Pa tudi po razveljavitvi še zadnje obsodilne sodbe leta 1976 ni bila mogoče doseči hitrega soglasja ne o vsebini izjave za javnost predsedstev CK ZKS in RK SZDL in ne o njeni objavi. Izjava je bila sicer napisana že leta 1977, vendar je bila objavljena šele leta 1984.[26] Šele ko se je konsolidirala nova slovenska politična usmeritev in je postal pritisk javnosti prehud, je izjava skupaj s »sporočilom« ugledala luč sveta.

Ko z izdajo študij, dokumentacije in gradiva o »dachauskih procesih« raziskovalna skupina končuje svoje delo, ne more mimo ugotovitve, da bi objava vsaj elaborata »Janžekovičeve komisije« v mnogočem potešila radovednost javnosti, preprečila možne manipulacije in svojevoljne interpretacije dogajanj izpred štiridesetih let in tudi na ta način ublažila trpljenje nedolžnih obsojencev, zlasti pa prispevala k zaupanju v napore po najširši demokratizaciji družbe, katere »condicio sine qua non« je javnost in poštenost političnega dela. Zagotovo je prikrivanje napak iz preteklosti povzročilo več škode, kot bi jo njihovo javno priznanje.

Dušan Nečak

---

[25] CK ZKS je sklep o razveljavitvi izključitve iz KP za vse tiste člane KPS, ki so bili v letih 1948 in 1949 pravomočno obsojeni na dachauskih procesih, sprejel na 16. seji 3. 3. 1988, izvršil pa na 22. seji CK ZKS, 12. 10. 1988. Tudi 10. kongres ZKS (april 1986) je sprejel sklepe o nadaljevanju odpravljanja posledic dachauskih procesov.

[26] Večer, 11. julija 1984, str. 4 – 5.

PROMEMORIJA

Branko Ziherl

Dogodki, povezani z dachauskimi procesi, so se začeli – vsaj na prvi pogled – odvijati 23. oktobra 1946, potem ko je bil aretiran Janko Pufler, direktor steklarne v Hrastniku oziroma tamkajšnji delegat ministrstva za industrijo in rudarstvo. Osumljen je bil požiga tovarne. Neposredno pred požarom se je zapletel v hujši spor z revirskim političnim vodstvom, kar je sprožilo ponovna preverjanja njegovega zadržanja med narodnoosvobodilno vojno. Razen tega je menda sam ustvarjal napete odnose znotraj kolektiva, delovno privilegiral takoimenovane škodljivske elemente, tako da je bil nekaj dni pred aretacijo razrešen kot delegat v steklarni. Kasneje ga je senat celjskega okrožnega sodišča spoznal za krivega in obsodil na smrt. Drugoobsojeni Jože Benegalija, bivši *wehrmann* in podoficir SS-divizije *Brandenburg*, je namreč podal izjavo o tem, kako da je na Puflerjevo prigovarjanje namerno povzročil sabotažo na enem izmed kotlov v steklarni, dasi je sprva odločno zatrjeval, da se je zgodila nesreča, medtem ko Pufler niti v preiskavi niti na razpravi ni ničesar priznal. Vrhovno sodišče je sodbo 12. avgusta 1947 razveljavilo in jo vrnilo celjskemu sodišču v ponovno obravnavo.

Miha Čerin, major v takratni *Upravi državne varnosti* (UDV), v svojem poročilu, takoj po izreku sodbe, podrobno opisuje, kako je potekalo prvo sojenje proti Puflerju in soobtožencem. Kot organ državne varnosti je bil poslan v Celje z nalogo, naj diskretno pripravi vse potrebno, kar mora zagotoviti prepričljivost postopka, da bo razprava čimprej končana. Dan pred začetkom sojenja, torej 22. maja 1947, je Čerin z javnim tožilcem temeljito pretresel okvir in vsebino obtožbe, nato pa sta se dogovorila, kakšen naj bo tožilčev nastop. Potem je predsedniku okrožnega sodišča prikazal tako imenovano Puflerjevo zadevo kot politično vprašanje, češ da se kaznovanju teh saboterjev ni mogoče izogniti, spričo mnogih gospodarskih sabotaž na Slovenskem in dejstva, da preiskovalnim organom do tedaj ni uspelo odkriti storilcev teh kaznivih dejanj. Obširno sta govorila tudi o Puflerjevem zadržanju med vojno, čeprav iz obtožnice ni razvidna niti izpeljana domneva, ki bi opozarjala na to spremljajočo okoliščino. Istega dne je Čerin izbranim članom okrajnega komiteja komunistične partije natančno pojasnil načrt, kako naj organizirajo navzočnost javnosti. S podobnimi navodili je zadolžil še pooblaščenstvo državne varnosti v Trbovljah, kjer so pripravili skupinsko udeležbo hrastniških steklarjev na prizorišču procesa.

Malo pred začetkom razprave Čerin znova opomni obtoženega Benegalijo, naj govori resnico, ki da edina lahko omili kazen. Med prisotnimi na glavni obravnavi

se pojavi Janez Petje, kapetan UDV in eden od preiskovalcev požara v steklarni, z nalogo, da nadzira dogajanje v dvorani, zlasti med svojci obtožencev, ki se večidel zadržujejo v ozadju, in odvetniki. Sprva vsi obtoženi zanikajo sleherno krivdo. Jože Benegalija – sicer prvoobtoženi kot storilec sabotažnega dejanja – spreminja svoje izjave iz preiskovalnega postopka, češ da so mu organi državne varnosti grozili s pretepanjem in obešenjem ter da bo enaka usoda doletela tudi njegovo družino, če ne razkrije, kdo vse ga je napeljal k inkriminirani operaciji na kotlu. Po dopoldanski razpravi Čerin in Petje presodita, da se proces ne bo iztekel v želeno smer, zato takoj ločeno, a precej diskretno posredujeta pri predsedniku senata in zastopnici tožilstva. Popoldne pride do preobrata imenovanega *Fremdepass*, ko prenehajo biti izrečne Puflerjeve navedbe. Niti pozitivne izjave tovariša Karla Barleta in drugih prič obrambe se ne upoštevajo več kot olajševalne okoliščine. Pufler je obsojen na smrt, kar navzoči sprejemajo z glasnim odobravanjem. Oba zagovornika potem izrečeta Petjetu mnenje, da nikoli več ne bosta branila takih obtožencev. Puflerjev advokat vztraja pri tem, kar so o tem obsojencu izpovedali njegovi sodelavci in sointerniranci – člani komunistične partije. Skratka, videti je, kakor da so procesni subjekti s potekom obravnave in sodbo zadovoljni.

Kmalu po osvoboditvi se je Janko Pufler zaposlil v hrastniški steklarni kot steklopihač. Čez nekaj mesecev, decembra 1945, je bil imenovan za delegata ministrstva za industrijo in rudarstvo – zagotovo ne brez podpore kolektiva, vsekakor pa s priporočilom Karla Barleta in Borisa Krajnca. Odločbo o imenovanju je v mejah svojih pooblastil podpisal Stane Oswald, pomočnik ministra.

Pufler je v svojem življenjepisu navajal podrobne podatke o tem, da je bil leta 1928 zavoljo komunistične dejavnosti izgnan iz Jugoslavije, živel kot emigrant v Avstriji, Nemčiji in na Češkem, kako je pobegnil v Sovjetsko zvezo in tamkaj obiskoval vojaške tečaje, nato pa aprila 1937 prostovoljno vstopil v internacionalne brigade španskih republikancev, kjer je deloval kot vojaški poučevalec, vendar je bil zaradi grobega ravnanja z vojaki izključen iz partije; kako se je po frankistični zmagi potikal po francoskih taboriščih, dokler ga leta 1941 Nemci niso poslali na delo v rudnik Espenhain pri Leipzigu, od koder je dvakrat prišel na dopust v Hrastnik, ter kako je bil leto kasneje temeljito zaslišan v graških gestapovskih zaporih kot aktivist Osvobodilne fronte. Toda po tem zaslišanju Pufler ni bil poslan v Hrastnik ali na Spodnje Štajersko, ampak so ga januarja 1943 odpeljali naravnost v Dachau, kjer je ostal interniran vse do konca vojne. Nekaj časa je bil razporejen na prisilno delo kot steklopihač v poskusni postaji tega koncentracijskega taborišča.

Spričo njegovega dolgotrajnega, tako rekoč potepuškega življenja križem po Evropi, je bilo od vsega začetka težko preverjati, katera izmed njegovih izpovedi je resnična in katera ne. Ob koncu vojne ujeti gestapovci, Hermann Farnleitner, Emil Vogel, Josef Vogt, Franc Wiegele in drugi so že pred Puflerjevo aretacijo preiskovalcem *Oddelka za zaščito naroda* (OZNA) razkrili nekatere podrobnosti o gestapovskih postopkih proti bivšim španskim borcem v Grazu, še posebej pa dejstvo, da so iz njihovih vrst prisilno novačili svojo agenturo tudi za Spodnje Štajersko. Pod hudim pritiskom je Pufler junija 1947 priznal, da je že od aprila 1928 naprej, ko naj bi na političnem oddelku berlinske policije prvič podpisal izjavo o sodelovanju, več let pozneje pa še dva podobna dokumenta gestapovcem iz Leipziga in Graza, deloval kot nemški oziroma nacistični agent zoper Sovjetsko zvezo in nasploh proti komunizmu. Identiteta skrivnostnega policaja Schöflerja, ki v tej fantastični zgodbi

skozi desetletja nastopa kakor vsemogočni Puflerjev »angel varuh«, ni bila nikoli dognana. Zabeležene so ostale samo obtoženčeve večkrat preklicane besede. Posamezni zapisniki o preiskavi v ljubljanskih, torej centralnih zaporih državne varnosti, napisani v nemškem jeziku, dopuščajo domnevo, da ga je zasliševal tudi sojetnik Georg Kramhoeller, nekdanji vodja gestapovske izpostave v Trbovljah. Ker je bila verjetnost, da bo prvotna obtožba požiga tovarne na ponovni obravnavi potrjena, minimalna, je bilo seveda »pospešeno« preiskovanje njegovih povezav z gestapovci in nacističnimi agenti, toda očitno brez namena ugotoviti materialno resnico. Puflerjev odvetnik je tedaj predložil popolnoma drugačno mnenje o njegovi življenjski zgodovini. Podpisali so ga Barle, Krajnc in Branko Diehl. Zato se je sprva zdelo, kot da bi Puflerjeva razgibana biografija lahko bila podlaga za preiskovalno matrico proti vsem ostalim osumljencem v dachauskih procesih, česar pa kasnejše raziskave niso v celoti potrdile. Resda kazenski postopek v Celju časovno sovpada z večjo reorganizacijo jugoslovanskih varnostnih služb in s spremembami v vodstvu Ministrstva za notranje zadeve LR Slovenije, ko so bili zaželeni kar najhitrejši in prepričljivi rezultati delovanja teh organov, vendar ni dokazov o tem, da je bil ta motiv odločilnega pomena za sprožitev preiskave proti nekdanjim internirancem.

Nato je bil 8. avgusta 1947 aretiran Karel Barle, predvojni komunist, španski borec, jetnik v graških gestapovskih zaporih in taboriščnik v Dachauu, četudi ga niso bremenili niti najmanjši sumi. Natančno vzeto, so se z Barletovo aretacijo začeli dachauski procesi. Pred tem je namreč nastopil kot eden izmed pričevalcev obrambe v Puflerjevi zadevi na prvostopnem sodišču. Takoj po aretaciji pa je bil zaslišan izključno na osnovi spekulativne hipoteze, da naj bi kot bivši španski borec v graških zaporih pristal na agenturno sodelovanje z gestapom, kar bi hkrati potrdilo Puflerjevo krivdo in omogočilo razširitev preiskave. Tedaj so preiskovalci UDV začeli intenzivno zbirati podatke o delovanju poskusnih postaj v nemških koncentracijskih taboriščih in o morebitni kazenski odgovornosti vseh tistih preživelih internirancev, ki so bili zaposleni v teh zločinskih ustanovah. Prepričanje o zločinskem značaju poskusnih postaj je bilo takrat precej razširjeno v javnosti – nikakor ne brez razloga, ki ga je vsebovala dejanska zločinska praksa esesovskih zdravnikov – kajti množični mediji so dnevno prinašali novice o sojenju vojnim zločincem v Nürnbergu, kjer so sodili tudi zdravnikom, ki so eksperimentirali na internirancih. Barle prve dni v preiskovalnem zaporu ni ničesar priznal, vendar pa je kasneje začel navajati zelo protislovne izjave in »obremenjevati« svoje tovariše, tako da je bilo med oficirji UDV še dolgo navzoče prepričanje o tem, da gre za duševno moteno osebnost. Zasliševanje se je zavleklo. Čez dober mesec je bil aretiran Branko Diehl. Potem pa so si aretacije sledile z dinamiko, ki je bila popolnoma podrejena dokazovanju krivde osumljencev, ne glede na dejanske okoliščine v posameznih primerih. Do konca oktobra so bili aretirani skoraj vsi slovenski inženirji kemije in nekateri zdravniki, ki naj bi sodelovali bodisi pri poskusih na ljudeh bodisi v taboriščnih ambulantah in malarijskih postajah.

Naslednje vodilo preiskave je bilo ugotavljanje, kdo od internirancev je užival kakšne posebne ugodnosti jetniške uprave, kdo se je družil z esesovci ali s starešinami in kateri kapo je slabo ravnal z interniranci. Kmalu po vojni je namreč več ljudi prijavilo nasilna dejanja jetniških vodij nad taboriščniki. Med njimi sta bila kot okrutneža označena tudi Janez Ranzinger in Vekoslav Figar.

Šele nato se je preiskava razširila še na dokazovanje povojnega vohunstva,

organiziranega delovanja proti narodni oblasti in škodljivstva, kar so bile v tistem času najhujše oblike kaznivih dejanj proti narodu, čeprav za take očitke ni bilo podlage, pač pa so se osumljenci zaradi narave svojega dela pogosto spoprijemali z nerazumevanjem teh ali onih političnih struktur, ki so mnoga organizacijskotehnična vprašanja takoj spolitizirale. Razmišljanja v tej smeri je, med drugim, navdihovala aretacija Vladimira Lična, direktorja tovarne barv in lakov v Medvodah, priznanega strokovnjaka, češ da je namenoma uvajal take tehnične inovacije, ki so neogibno povzročile požar v obratu. Sicer so bili odnosi večine osumljencev pred aretacijo z organi narodne oblasti vsaj dobri, če ne že kar vzorni, še posebej pri tistih, ki so jim bili zaupani odgovornejši položaji. Verjetno je bil tudi Boris Kraigher, tedaj slovenski minister za notranje zadeve, prepričan, da so bili pogosti požari v tovarnah prej posledice sabotaž znotraj industrije, kakor pa pregrevanja proizvodnih zmogljivosti. Poleg tega je bilo večkrat izraženo dejstvo, da je večina kasnejših osumljencev pred aretacijo neposredno ali posredno sodelovala z organi UDV, kar je takrat veljalo malodane za partijsko dolžnost. Seveda tej obliki sodelovanja ni mogoče pripisati klasičnega agenturnega odnosa.

Nov moment preiskave se je pojavil, ko so iz Avstrije poklicali na razgovor agenta UDV Martina Presterla, komunističnega pisca iz Graza, španskega borca in interniranca, ki je po osvoboditvi mnogo pisal o narodnoosvobodilnem boju jugoslovanskih narodov, med drugim je napisal tudi propagandistično brošuro o povojni obnovi in izgradnji nove Jugoslavije, o imperialističnih spletkah na mirovni konferenci v Parizu, pri čemer je izražal simpatije do porajajoče se države. Takoj po prihodu v Ljubljano je bil aretiran. Pozneje je v preiskavi s svojimi izjavami najbolj bremenil vse ostale osumljence.

Po tem razvidu je bilo vsaj na začetku preiskave marsikaj, kar bi lahko pripisali samodejni ali policijskomehanicistični vztrajnosti, toda ostala dejstva dokazujejo prav nasprotno: ti momenti v nobenem trenutku niso bili odločilnega pomena za sam iztek procesov, četudi so se agenturni podatki bolj ali manj črpali samo iz populacije predvojnih komunistov, španskih borcev in nekdanjih internirancev. Tako recimo, Boris Kraigher v pismu Aleksandru Rankoviću 13. maja 1948 omenja, da Presterlove navedbe o Zachariadesu, sekretarju Komunistične partije Grčije, verjetno niso resnične, medtem ko mu obenem pošilja tako imenovana obremenilna gradiva za posamezne ugledne komuniste iz Nizozemske, Norveške, Luksemburga, Letonske in Italije, ki so bila iz istega izvora. Očitno je bila motivacija preiskovalcev za uničenje gestapovske agenture sprva tako močna, da so izsiljena priznanja izenačevali z resnico, verjetno z dokazanim, in borbo za golo preživetje z zločini, česar ni težko razumeti spričo takratne množične psihoze proti gestapovcem in razmeroma skromnih skušenj oficirjev UDV na področju klasičnega protiobveščevalnega dela. Toda sam izbor oziroma osebnostna sestava osumljencev in kasnejših obsojencev ne dopušča možnosti, da bi bila preiskava prepuščena samo notranjim analogijam, ali celo fantazijskim zmožnostim preiskovalcev.

Poklicna struktura obsojenih na prvem, največjem procesu je bila naslednja: univerzitetni profesor naravoslovnih ved, pet diplomiranih inženirjev, inženir geodezije, diplomirani pravnik, novinar, nameščanka, trgovski pomočnik, električar, grafični delavec in steklopihač. Intelektualci so bili pred aretacijo na odgovornih delovnih mestih v republiški in zvezni upravi, nekateri pa direktorji tovarn v slovenski kemični in metalurški industriji. Oskar Juranić je bil generalni sekretar Ministr-

stva za zunanje zadeve FLRJ. Med preiskovalci in partijskimi aktivisti se je tedaj govorilo, da naj bi bili osumljeni na osnovi enkavedističnih prišepetovanj, ki so mnogim revolucionarjem očitala gestapovščino in kasneje probritansko usmerjenost, vendar o tem ni nobenih dokumentov. Govorice so utemeljevali s posplošenimi mnenji, češ da bi morali biti nadvse naivni, če bi zanikovali možnost enkavedistične agenture in gestapovske kombinatorike med jetniki v koncentracijskih taboriščih, zlasti pa s taboriščnimi komiteji v Dachauu in Buchenwaldu, kjer je bila internirana tudi množica vojnih ujetnikov iz Sovjetske zveze. Podobna podtikanja so se pozneje, po resoluciji Informbiroja, pokazala kot sestavina premišljene in načrtne akcije proti jugoslovanskim komunistom, kar pa na začetku preiskave zagotovo še ni bilo znano niti vodstvu UDV niti posameznim preiskovalcem. Stalinizem seveda ni zaobsegal samo pragmatičnega navezovanja aktivnosti na bolj ali manj naključne dogodke, temveč si je včasih z dokaj zapletenimi posegi vnaprej ustvarjal priložnosti za samoutrjevanje, v katerih so bili ljudje kot posamezniki in skupnost popolnoma razčlovečeni. Istovetna situacija se je izražala tudi v preiskavi proti dachaucem.

Nekaj let kasneje Oskar Juranić pove svojo zgodbo. Na uradnem obisku pri madžarskem ministru za zunanj zadeve, izven protokola, mimogrede sreča nekdanjega komandanta oficirske šole internacionalnih brigad v Španiji, ki se mu tokrat predstavi kot general Rdeče armade. Juranića sprašuje, kaj počenja v jugoslovanskem ministrstvu za zunanje zadeve in zakaj je prišel v Budimpešto. Nakar od njega terja agenturno poročilo o njegovem delovanju v Jugoslaviji, kar Juranić odločno zavrne. General mu zagrozi, češ da bo že še videl, komu je odklonil izvrševanje proletarske dolžnosti in kaj ga še čaka. Kmalu nato Juranić odpotuje v Moskvo na pogajanja o sovjetsko-jugoslovanskih mešanih družbah, kjer predložene pogodbe oceni kot ponižujoče za FLRJ. Predlogi ne vsebujejo nobene ekonomske utemeljitve. Mesec dni po tem prepiru s sovjetskimi pogajalci, torej 24. oktobra 1947, je Juranić v Jugoslaviji aretiran in osumljen sodelovanja z gestapom.

Preiskava je zdrknila daleč čez rob razkrivanja gestapovščine. Vsi osumljenci so bili aretirani zgolj na osnovi splošnih domnev in sumničenj, brez materialnih dokazov ali sistematično zbranega obremenilnega gradiva, proti vsem pravilom in taktiki preiskovanja kazenskih zadev na področju protiobveščevalnega delovanja. Aretacije so bile večinoma tajne. Priporniki so bili povsem izolirani v posebnih prostorih centralnih zaporov. V sestavu UDV za Slovenijo je začela delovati skupina zasliševalcev, z edino nalogo, da čimprej pripravi procese. To skupino je vodil podpolkovnik Ivan More – Žan, ki je bil za svoje delo neposredno odgovoren Borisu Kraigherju. Poleg Moreta so kot zasliševalci v dokumentih večkrat omenjeni še: Kamilo Hilbert, Branko Ivanuš, Nace Majcen, Martin Renko, France Pirkovič, Karlo Sagadin, Rado Škraba, Aleks Winkler in drugi. Krajši čas je v preiskavi sodelovalal tudi skupina višjih oficirjev UDV iz Beograda. Sprva so priznanja skušali izvabljati s prepričevanji in sklicevanji na komunistično zavest, češ da je razplet zadeve zelo pomemben za evropsko delavsko gibanje in denacifikacijo, popolnoma odvisen od zadržanja osumljencev, in da bodo kazni primerno nizke, če bodo takoj priznali krivdo. Vladimir Dedijer v tretjem zvezku *Novi prilozi za biografiju Josipa Broza Tita* navaja podatek (str. 485), da je v zapore prihajal Miha Marinko in prepričeval pripornike, naj kot komunisti vse priznajo, kar so počeli v taboriščih. Če tako imenovane metode prepričevanja niso bile uspešne, so sledile grožnje in stopnjevano nasilje – od neprekinjenih dnevno-nočnih zasliševanj, podti-

kanj ponarejenih dokumentov in lažnih izjav pričevalcev, skonstruiranih obtožb, uporabe pomirjeval in drugih psihotropnih preparatov, vse do najhujših oblik telesnega mučenja. Grožnje, da bodo svojci izpostavljeni enakim postopkom, niso bile samo metoda zastraševanja, ampak v posameznih primerih zelo dejanska praksa, kar je bilo usodno za Reziko Barle, ženo priprtega Karla Barleta. Ker so bila vprašanja bolj ali manj odvisna od volje zasliševalcev, njihovih individualnih zmožnosti in sugestivnosti, so bili tudi odgovori večkrat kontradiktorni prejšnjim izjavam. Dejansko in smiselno nezdružljive navedbe so preiskovalci vseeno usklajevali na dnevnih sestankih, včasih celo skupaj s tožilci, da bi si zagotovili vsaj formalno verjetnost in prepričljivost. Glede na takratne pragove javnega razsojanja jim je to deloma vendarle uspelo, kljub očitnim nesmislom na glavnih obravnavah. Nič manj dvomljive niso bile izjave nekaterih ujetih in obsojenih gestapovcev, ki so si neredko z namišljenim spominom poskušali reševati kožo. Zasliševalci so ravno to pogosto izrabljali za obtoževanje dachaucev. Recimo, Petra Čorića so hkrati soočili s tremi bivšimi gestapovci, katerih enoglasno zatrjevanje naj bi ga »omehčalo« k priznanju, da je bil agent gestapa. Še bolj neverjetna so bila podtikanja lažnih dokumentov Vlastu Kopaču. Iste dokumente je kasneje predložil tudi tožilec na razpravi. Niti obremenilnim pričam se ni godilo dosti bolje kot preiskovancem. Primerilo se je, da so posamezni interniranci takoj po repatriaciji opisovali delovanje članov taboriščnih komitejev kakor zelo požrtvovalno in nesebično, kot priče pa so jih obtoževali najhujših zločinov. Za omenjene postopke je bil značilnejši primer smrti Janeza Pereniča. V stanju nezavesti je umrl zaradi zadušitve z jezikom. Nezavest je nastopila po strahovitem mučenju. Perenič je namreč odločno in vztrajno izpodbijal vse trditve Aleksa Winklerja, zasliševalca, ki je nato zapisal, da je osumljenec med postopkom napravil samomor z lastnim jezikom. Iz opisov preiskovalnih ukrepov je mogoče razbrati, da so dachauce hudo trpinčili samo nekateri izmed nekdanjih tečajnikov enkavedističnega usposabljanja v Sovjetski zvezi, a tudi taki, ki niso bili nikoli na šolanju v tujini. Seveda so bili le redki zasliševalci mučitelji, niti niso vseh osumljencev enako fizično mučili – če je sploh mogoče govoriti o »trdih« in »mehkih« variantah tovrstnih zasliševanj. Življenjske zgodbe in položaji preiskovalcev v sestavu UDV niso vzbujali pomembnejših sumov v subjektivne kreposti teh ljudi, razen v posamičnih primerih, kar se je kasneje pokazalo kot usodna zmota. Vseskozi pa je bila zelo sporna izbira preiskovalnih metod in vztrajnost slovenskega dela UDV, še zlasti takrat, ko so zasliševalci iz zvezne uprave na mah zapustili preiskavo in se vrnili v Beograd. Svoj odhod so utemeljevali z ugotovitvijo, da osumljencem ni mogoče ničesar dokazati, kar so priznali pod pritiskom. Boris Kraigher je 19. marca 1948 na sestanku vodstva UDV navedel podatek, da so v zvezi z dachauskimi procesi operativno obravnavali 7.380 Slovencev in 2.144 tujcev.

Vojaško in kasneje okrožno sodišče v Ljubljani sta v letih 1948–49 obsodila zaradi sodelovanja z gestapom, vojnih zločinov in povojnega podtalnega delovanja 31 bivših internirancev, nekaj članov taboriščnih komitejev v Dachauu in Buchenwaldu, predvojnih komunistov in prostovoljcev v internacionalnih brigadah španske republikanske vojske. Osumljenih je bilo 37 oseb. Proti trem osebam je bil preiskovalni postopek zaradi pomanjkanja dokazov ustavljen, trije osumljenci pa so med preiskavo umrli. V devetih kazenskih procesih je bilo 20 oseb obsojenih na hude zaporne kazni, ena med njimi je kasneje umrla na Golem otoku, 11 ljudi pa je bilo obsojenih na smrt in justificiranih. Javne obravnave so potekale brez večjih

zapletov, po vnaprej določenem redu, čeprav obtoženci večinoma niso priznali krivde. Prošnje za pomilostitve in pritožbe so bile zvečine zavrnjene kot neutemeljene, Reziki Barle pa so kazen celo zvišali. Branilci po uradni dolžnosti v več primerih sploh niso bili seznanjeni z vsebino obtožnic ter so proti takemu ravnanju na obravnavah nekajkrat protestirali, toda brez uspeha. Justifikacije naj bi bile izvršene 12. maja 1948, razen nad Reziko Barle, ki je bila usmrčena 5. januarja 1949.

Posamični dvomi v utemeljenost teh procesov so bili sicer izraženi že med preiskavo, a brez razvidnih vplivov na izvajanje postopka. Radio Budimpešta je 15. septembra 1948 v večernih urah poročal, da obsojeni gestapovski agenti v Ljubljani še živijo, kar naj bi povedal višji oficir državne varnosti, ki je emigriral na Madžarsko.

Proti koncu preiskave se je izoblikovala zamisel o tem, kako bi z natančno operativno rekonstrukcijo gestapovske agenture onemogočili večje prodore tujih obveščevalnih služb v jugoslovanski prostor s tako imenovano prevzeto mrežo. O teh vprašanjih je Kraigher 19. marca 1948 pisal Rankoviću, namreč, da je gestapo svojo agenturno mrežo gosto razpredel, zaradi česar jo je potrebno še bolj intenzivno razpletati. V te namene naj bi uporabili ujete gestapovce, nekatere preiskovance pa naj bi po procesih izpustili na prostost, seveda pod pogojem, da bodo pripravljeni kot agenti UDV pomagati pri razkrivanju gestapovske mreže. Kraigher je tudi opozarjal, da bi hitra izvedba sodnih procesov hkrati opravila dve nalogi: na eni strani bi razbremenila UDV, ki da je skoraj v celoti zavzeta s pripravo glavnega dachauskega procesa, na drugi strani pa bi bil tako ustvarjen videz, kakor da je dachauska zadeva končana, kar bi »uspavalo« do tedaj še neodkrite gestapovske agente.

Takoj po Diehl-Oswaldovem procesu se v centralnih zaporih UDV formira posebna, strogo tajna skupina preiskovalcev, ki naj ne glede na rezultate sodnih postopkov opravi omenjeno nalogo, a tudi podkrepi ugotovitve preiskave. Izvrševanje te naloge odloži justifikacijo že obsojenih gestapovcev in dachaucev. Obsojenci živijo v neznosnih in poniževalnih razmerah, popolnoma izolirani od ostalih zapornikov, vendar z upanjem, da bodo nekoč izpuščeni. Med njimi ni Martina Presterla in Paula Gasserja. Ustreljena sta nekaj dni po procesu. Skupina preiskovalcev opravi podrobno revizijo rezultatov preiskave, čeprav so sodbe že pravnomočne. Za vsakega posameznega dachauca sestavi obsežen elaborat, ki – v nasprotju s pričakovanji – pokaže, da ni nobenega razloga ne za obtožbe in ne za obsodbe. Dachauci so torej v pravnem pogledu nedolžni. Zavoljo te ugotovitve so nekateri obsojenci z dachauskih procesov, ki prestajajo zaporne kazni, leta 1951 pogojno odpuščeni in kasneje pomiloščeni. Skupina deluje zelo pospešeno, da bi rešila tiste obsojence, ki so bili obsojeni na smrt, pa niso bili justificirani. Karel Barle umre zaradi bolezni in izčrpanosti. Oskar Juranić je edini brez iluzij o namenih vodstva UDV. Anton Debevec – Zvone, vodja preiskovalne skupine, je 12. decembra 1949 disciplinsko kaznovan, leta 1952 pa obsojen na 13 let zapora – zaradi zlorabe položaja v zvezi z nedovoljenimi deviznimi transakcijami. Po dvajsetih mesecih je pogojno odpuščen. Eden izmed zapornikov pobegne iz posebnega oddelka in na več mestih po Ljubljani pove, da so na smrt obsojeni še živi. Obveščevalna kombinacija se pokaže kot nerealna. Stanje jetnikov je zelo slabo, sledi nečloveških pogojev življenja pa postanejo nepopravljive.

Iz beležke Borisa Kraigherja je mogoče sklepati, da so bili 18. novembra 1950 ustreljeni: Branko Diehl, Stane Oswald, Oskar Juranić, Vladimir Ličen, Milan Stepišnik in Janko Pufler ter Hermann Farnleitner, Josef Vogt, Emil Vogel, Franz Wiegele in še sedemnajst drugih zapornikov. Verjetno se je to zgodilo v Kočevju, kajti vsi ostali podatki so popolnoma protislovni, kjer naj bi bili tudi pokopani v skupnem grobišču. Resnici ustreza le nalog Franceta Kreseta – Čobana, kolikor se nanaša na pokop Rezike Barle, Martina Presterla, Paula Gasserja in bržkone tudi Borisa Krajnca. Ti so pokopani na ljubljanskih Žalah, tam, kjer so v tistem času pokopavali samo tiste pokojnike, ki so bili – pogojno rečeno – v celoti pokopani na stroške družbene skupnosti. Zdaj so tam že drugi grobovi.

Kljub razvidnosti ohranjenih poročil majorja Debevca ostaja indikativno in obenem tudi sporno, zakaj so v knjigi *Nemačka obaveštajna služba* (Državni sekretarijat za unutrašnje poslove FNRJ – štampano kao rukopis – 3. knjiga, Beograd 1957), ki je poskus rekonstrukcije gestapovskega delovanja na Slovenskem in dolgoletni priročnik za protiobveščevalno delo, dachauci označeni kot nacistični oziroma imperialistični agenti, tako kot sledi iz prvotnih obrazložitev obsodb vojaškega in okrožnega sodišča v Ljubljani.

KRONOLOŠKI PRIKAZ poteka in razveljavitve dachauskih procesov (1946–1986)

Martin Ivanič

Prikaz je izdelan na podlagi gradiva, ki je ohranjeno v Zgodovinskem arhivu CK ZK Slovenije oziroma je bilo za potrebe raziskovalne skupine kopirano in zbrano predvsem iz arhiva Temeljnega sodišča Ljubljana in Vrhovnega sodišča SR Slovenije, v manjši meri pa tudi iz arhivov Temeljnega sodišča Kranj, Republiškega sekretariata za notranje zadeve SR Slovenije ali pa so ga skupini odstopili posamezniki. Vse to gradivo je v okviru posebne zbirke zbrano v Zgodovinskem arhivu CK ZK Slovenije. Prvi omejitveni dejavnik pri izdelavi kronologije je tako vsekakor ohranjeno gradivo in njegova podatkovna vrednost. Drugo, po svoje ravno tako omejevalno okoliščino pa vselej predstavljajo kriteriji izbora posameznih dejstev oziroma dogodkov.

V skupini smo se odločili, da v kronologiji – kolikor je ob ohranjenem gradivu sploh možno – damo poudarek aretacijam in obsodbam obtožencev ter nato vsem tistim tehtnim pobudam posameznikov in skupin ter ukrepom državnopolitičnih ustanov, ki so privedle do pravne in naposled (na 10. kongresu ZK Slovenije leta 1986) do popolne politične rehabilitacije vseh žrtev dachauskih procesov. V tistem delu, ki zaobsega aretacije in obsodbe ter odpuste s prestajanja kazni, smo skušali o posameznikih navesti bistvene podatke, s katerimi bi jih bralcem vsaj skopo predstavili, saj se sicer skupina s posameznimi žrtvami procesov ne ukvarja. Kljub temu, da vseh podatkov o posameznikih iz razpoložljivega gradiva ni bilo mogoče zajeti v enaki meri in z enako zanesljivostjo, se vendarle lepo vidi naraščajoča intenzivnost aretacij in upadanje ostrine kazni. O datumih aretacij in trajanju prestajanja kazni večkrat ni bilo mogoče najti povsem zanesljivih podatkov, zato v teh primerih navajamo oboje (različne) podatke.

V drugem delu se prav tako vidi, kako je od prvih posameznih pobud prihajalo do vse intenzivnejšega ubadanja z vprašanjem utemeljenosti procesov in njihove obnove; ki se kaže najprej v t.i. Škrabovi analizi, nato v analizi partijske komisije in naposled v ključni analizi komisije Izvršnega sveta skupščine SR Slovenije (t.i. Janžekovičevi analizi). Ta je bila na eni strani podlaga pravne rehabilitacije žrtev in na drugi strani podlaga politične izjave o procesih. Vendar izjava zaradi svoje protislovnosti ni mogla predstavljati politične rehabilitacije, ki je zato morala čakati vse do 10. kongresa ZK Slovenije.

23. 10. 1946:

V hrastniški steklarni je prišlo do eksplozije na kotlu, ki so jo preiskovalni organi razglasili za diverzijo, kar je vodilo tudi celjsko okrožno sodišče pri presoji krivde obtožencev (glej 24. 5. 1947!).

Preiskava proti prvoobtoženemu J. Puflerju je bila razširjena na njegov odnos do gestapa med vojno in zatem še naprej na vprašanje ravnanja naših taboriščnikov v Dachauu in Buchenwaldu. Ton tej preiskavi je dajalo politično stališče, da so bili taboriščni komiteji odpora gestapovske agenturne organizacije.

23. 10. 1946:

Aretiran je bil Jože Benegalija, roj. 1921 v Zagorju ob Savi, steklar. Bil je obtožen, da je na prigovarjanje Janka Puflerja povzročil sabotažo na kotlu hrastniške steklarne (glej 24. 5. 1947!).

23. 10. 1946:

Aretiran je bil Janko Pufler, roj. 1905 v Hrastniku, steklopihač, predvojni komunist in španski borec, med vojno je bil v Dachauu, po vojni direktor steklarne Hrastnik. Obtožba ga je bremenila namernega požiga hrastniške steklarne (glej 24. 5. 1947!).

24. 5. 1947:

Celjsko okrožno sodišče je prvoobtoženega zaradi požara v hrastniški steklarni Janka Puflerja obsodilo na smrt, Jožeta Benegalijo na 12 let odvzema prostosti s prisilnim delom; obtoženi Karol Savrič je bil obsojen na 8 let zapora, Jože Percl pa oproščen. Kot priča v Puflerjevo korist je bil zaslišan med drugimi tudi Karel Barle, ki se je o obtoženem izražal zelo pozitivno (glej 12. 8. 1947!).

8. 8. 1947:

Aretiran je bil Karel Barle, roj. 1910 v Šmartnem pri Slovenj Gradcu, inženir kemije, komunist, španski borec; med vojno je bil v Dachauu. V času aretacije je bil sekretar ekonomske komisije CK KPS (glej 26. 4. 1948!).

12. 8. 1947:

Vrhovno sodišče LR Slovenije je na podlagi pritožbe obsojencev (glej 24. 5. 1947!) Janka Puflerja, Jožeta Benegalija in Karla Savriča razveljavilo prvostopenjsko sodbo in zadevo celjskemu okrožnemu sodišču vrnilo v ponovno obravnavo. Do ponovne obravnave pa ni prišlo, ker je bila v nadaljevanju preiskava proti Puflerju razširjena na sodelovanje z gestapom med vojno. Prišlo je do kadrovske rekonstrukcije poskusnih postaj v nacističnih taboriščih Dachau in Buchenwald, kjer je Pufler med vojno delal. Še v istem letu so sledile aretacije skupin bivših internirancev, ki so delali v okviru poskusnih postaj. Vsi aretirani so bili osumljeni sodelovanja z gestapom, povojnega škodljivstva in špijonaže za tujo silo. Pufler in Benegalija sta bila ponovno obsojena na t.i. Diehl-Oswaldovem procesu (glej 26. 4. 1948!), Savrič pa 18. 11. 1948 na celjskem okrožnem sodišču na odvzem prostosti s prisilnim delom za dobo 5 let.

16. 9. 1947:

Aretiran je bil Branko Diehl, roj. 1905 v Celju, inženir kemije, komunist, med vojno bil v Dachauu. V času aretacije je bil glavni inšpektor Kontrolne komisije LR Slovenije (glej 26. 4. 1948!).

19. 9. 1947:

Aretiran je bil Mitja Sark, roj. 1919 v Ljubljani, študent kemije, komunist, med vojno je bil v Dachauu (glej 22. 5. 1948!).

20. 9. 1947:

Aretiran je bil Stane Oswald, roj. 1907 v Ljubljani, dipl. inženir geodezije, komunist. Med vojno je bil v Dachauu. V času aretacije je bil pomočnik zveznega ministra za industrijo (glej 26. 4. 1948!).

22. 9. 1947:

Aretirana je bila Rezika Barle, roj. Lederle, 1925 v okolici Bregenza, Nemčija, gospodinja oziroma poljedelska delavka. Ni bila v taborišču; po vojni se je poročila s Karlom Barletom in postala jugoslovanska državljanka (glej 18. 8. 1948!).

30. 9. 1947:

Aretiran je bil Milan Stepišnik, roj. 1910 v Ljubljani, inženir kemije, med vojno aktivist OF, bil v Dachauu. V času aretacije je bil direktor Industrije metalnih polizdelkov v Slovenski Bistrici (glej 26. 4. 1948!).

2. 10. 1947:

Aretiran je bil Vlasto Kopač, roj. 1913 v Žireh, arhitekt, predvojni komunist, med vojno sodelavec Centralne tehnike KPS, bil v Dachauu. V času aretacije je bil direktor Zavoda za varstvo zgodovinskih spomenikov (glej 9. 8. 1948!).

3. 10. 1947:

Aretiran je bil Vladimir Ličen, roj. 1912 v Trstu, inženir kemije, med vojno aktivist OF, zajet in odpeljan v Dachau. V času aretacije je bil direktor Tovarne barv in lakov v Medvodah (glej 26. 4. 1948!).

14. 10. 1947:

Aretiran je bil Andrej Bohinc, roj. 1912 na Mišačah na Gorenjskem, ekonom, komunist, odpeljan v Dachau, od nov. 1943 v NOV. Po vojni je bil zvezni poslanec in okrajni sekretar KPS za Jesenice (glej 9. 8. 1948!).

24. 10. 1947:

Aretiran je bil Oskar Juranić, roj. 1909 na Reki, diplomiran pravnik, španski borec, komunist, bil v Dachauu. Po vojni je delal kot generalni sekretar zunanjega ministrstva FLRJ (glej 26. 4. 1948!).

25. 10. 1947:

Aretiran je bil Ramo Dervišević, roj. 1923 v Šabcu, tiskarski delavec, član SKOJ; bil v Dachauu. Po vojni je delal v tiskarni Borbe (glej 26. 4. 1948!).

25. 10. 1947:

Aretiran je bil Martin Presterl, roj. 1916 v Grazu, novinar, avstrijski komunist, španski borec; bil v Dachauu. Po vojni je bil založnik in kot novinar pogosto naklonjeno pisal o Jugoslaviji (glej 26. 4. 1948!).

27. 10. 1947:

Aretiran je bil Boris Krajnc, roj. 1913 na Reki, inženir kemije; po prihodu iz Dachaua 1944 šel v NOV. Po vojni je delal na ministrstvu za industrijo in rudarstvo in kot profesor na fakulteti (glej 26. 4. 1948!).

31. 10. 1947:

Aretiran je bil Janez Perenič, roj. 1904 v Škocjanu pri Novem mestu, učitelj, komunist, španski borec; bil v Buchenwaldu. Po vojni je bil predsednik založbe Naša knjiga (glej 1. 4. 1948!).

1. 11. 1947:

Aretiran je bil Jože Mavec, roj. 1909 na Jesenicah, kovinostrugar, španski borec. Med vojno je bil v Dachauu (glej 12. 5. 1948!).

2. 11. 1947:

Aretiran je bil Viljem Herman, roj. 1908 v Ljubljani, dentist, komunist, španski borec; med vojno bil v Dachauu. Po vojni je delal kot novinar Tanjuga v Ljubljani in Avstriji. Umrl je med preiskavo v zaporu. Zapisnik zadnjega zaslišanja je datiran 24. 1. 1948.

3. 11. 1947:

Aretiran je bil Mirko Pibernik, roj. 1905 v Ljubljani, inženir kemije, med vojno v Dachauu, po vojni zaposlen v tovarni lakov in barv v Medvodah in nato kot referent direkcije kemične industrije. Umrl je med preiskavo, vendar datuma nismo odkrili.

4. 11. 1947:

Aretiran je bil Alojz Korsika, roj. 1915 v Ljubljani, zdravnik. Do osvoboditve je bil v Dachauu. Po preiskavi je bil 14. 5. 1948 izpuščen in kazenski postopek ustavljen.

4. 11. 1947:

Aretiran je bil Ilija Reškovac, roj. 1898 v Rudi pri Karlovcu, komunist, španski borec. Med vojno je bil v Buchenwaldu. Po preiskavi je bil 28. 5. 1948 izpuščen in kazenski postopek ustavljen.

8. 11. 1947:

Aretiran je bil Petar Čorić, roj. 1911 v Bjelniku pri Petrinji, trgovski pomočnik, komunist, španski borec, med vojno v Dachauu. Po vojni je bil zaposlen kot tajnik okrajne zadruge (glej 26. 4. 1948!).

14. 11. 1947:

Aretiran je bil Franc Malenšek, roj. 1909 na Jesenicah, tovarniški delavec, španski borec. Med vojno je bil v Buchenwaldu (glej 12. 5. 1948!).

25. 11. 1947:

Aretirana je bila Hildegarde Hahn, roj. 1923 na Dunaju, nameščenka. Bila je zaročenka Martina Presterla in z njim potovala v Jugoslavijo (glej 26. 4. 1948!).

26. 11. 1947:

Aretiran je bil Janko Ravnikar, roj. 1921 v Škofji Loki, krojač, med vojno aktivist OF in odpeljan v Dachau (glej 20. 7. 1948!).

20. 12. 1947:

Aretiran je bil Alojz Veršnik, roj. 1894 v Črni pri Prevaljah, trgovski potnik, med vojno aktivist OF, bil odpeljan v Dachau in po izpustitvi odšel v NOV, a jo je januarja 1945 zapustil in odšel spet delat v Nemčijo, od koder se je vrnil konec 1947 (glej 26. 5. 1948!).

15. 1. 1948:

Aretiran je bil Franc Žumer, roj. 1906 v Blumauu na Tirolskem, ekonom. Od 1926 živel na Jesenicah, 1941 odpeljan v Dachau, po vojni delal v jeseniški železarni (glej 26. 5. 1948!).

16. 1. 1948:

Aretiran je bil Vekoslav Figar, roj. 1910 v Pulju, pravnik, med vojno aktivist OF, odpeljan v Dachau. Ob aretaciji je bil pravni referent pri OLO Kočevje (glej 29. 6. 1949!).

17. 1. 1948:

Aretiran je bil Paul Gasser, roj. 1903 v Innsbrucku, elektrotehnik, avstrijski komunist, španski borec. Bil v Dachauu. Po vojni je delal v vodstvu KP Avstrije in dvakrat obiskal Jugoslavijo (glej 26. 4. 1948!).

30. 1. 1948:

Boris Kraigher, minister za notranje zadeve LR Slovenije, je poslal pismo notranjemu ministru FLRJ A. Rankoviću v zvezi s potekom preiskave proti aretiranim nekdanjim taboriščnikom in navedel, da mu o tem pošilja tudi obsežno gradivo.

19. 3. 1948:

Boris Kraigher je A. Rankoviću poslal pismo, v katerem pojasnjuje, kako nameravajo izvesti »proces proti skupini gestapovcev«. Navaja tudi, da mu pošilja obtožno gradivo proti njim in glavne točke obtožnice.

1. 4. 1948:

Med preiskavo je v zaporu umrl aretiran Janez Perenič.

8. 4. 1948:

Aretiran je bil Boris Fakin, roj. 1913 v Kostanjevici na Krasu, inženir kemije, med vojno aktivist OF, odpeljan v Dachau. Po vojni je delal na ministrstvu za industrijo in rudarstvo kot direktor direkcije za kemično industrijo (glej 11. 10. 1949!).

9. 4. 1948:

Aretiran je bil Mirko Košir, roj. 1905 v Ljubljani, kemik-univerzitetni profesor, predvojni komunist, med vojno v Dachauu. Po vojni je delal kot publicist in predavatelj (glej 26. 4. 1948!).

18. 4. 1948:

Aretiran je bil Jože Marčan, roj. 1923 v Mariboru, študent ekonomije, udeleženec NOB, poslan v Dachau (glej 17. 6. 1949!).

20. – 26. 4. 1948:

Pred vojaškim sodiščem v Ljubljani, v sokolski dvorani na Taboru, je potekal prvi in največji, t.i. Diehl-Oswaldov dachauski proces, v katerem je bila obtožena in obsojena skupina petnajstih ljudi: Diehl, Oswald, Juranić, Pufler, Presterl, K. Barle, Gasser, Stepišnik, Ličen, Krajnc, Hahn, Košir, Čorić, Dervišević, Benegalija. Prvih enajst je bilo obsojenih na smrt z ustrelitvijo. Obsodbo je 8. 5. 1948 potrdilo vrhovno vojaško sodišče, prezidij Skupščine FLRJ pa je 11. 5. 1948 vsem razen Hahnovi zavrnil prošnjo za pomilostitev. Prvih deset obsojencev je bilo usmrčenih (glej 12. 5. 1948!), Hahnovi je bila kazen znižana na 20 in 28. 11. 1951 na 10 let odvzema prostosti, 9. 5. 1953 pa je bila pogojno odpuščena. M. Košir je bil obsojen na 20 let odvzema prostosti s prisilnim delom. Umrl je 11. 3. 1951 med prestajanjem kazni na Golem otoku. Za J. Benegalijo je vrhovno vojaško sodišče 8. 5. 1948 potrdilo kazen 18 let odvzema prostosti s prisilnim delom. Iz zapora je bil izpuščen 28. 11. 1954. Za R. Derviševića je bila 8. 5. 1948 potrjena kazen 16 let odvzema prostosti s prisilnim delom. Iz zapora je bil izpuščen 25. 10. 1959 (od vseh obsojencev v dachauskih procesih je bil najdlje v zaporu). Čoriću je bila potrjena kazen 15 let odvzema prostosti s prisilnim delom, 18. 11. 1951 mu je bila znižana na 7 let, 5. 12. 1953 pa je bil izpuščen na prostost.

12. 5. 1948:

Po uradnem zapisniku (glej v nadaljevanju knjige objavljeno poročilo Rada Škrabe!) je bilo usmrčenih deset obsojencev iz t.i. Diehl-Oswaldovega procesa: Diehl, Oswald, Juranić, Pufler, Presterl, K. Barle, Gasser, Stepišnik, Ličen, Krajnc. (Podrobneje o tem glej v besedilu B. Ziherla »Promemorija« spredaj!)

12. 5. 1948:

Pred okrožnim sodiščem v Ljubljani sta bila obsojena Jože Mavec in Franc Malenšek (za razliko od drugih obtoženih »dachaucev« obtožnica Malenšku ni očitala gestapovske agenturne dejavnosti, temveč le povojno škodljivo). Mavec je bil obsojen na 11 in Malenšek na 8 let odvzema prostosti s prisilnim delom. Prvi je bil pomiloščen in 28. 11. 1955 izpuščen, drugi pa pogojno odpuščen 29. 6. 1955.

13. 5. 1948:

Notranji minister LR Slovenije Boris Kraigher je poslal pismo ministru notranjih zadev FLRJ A. Rankoviću v zvezi s tujimi komunisti, osumljenimi, da so v koncentracijskih taboriščih sodelovali z gestapom in mu o tem poslal »dodatni material«. (Dodaja, da mu je o tem pisal tudi 10. maja, vendar pisma nismo našli!)

14. 5. 1948:

Aretiran je bil Viljem Brezar, roj. 1922 v Bistrici pri Tržiču, mizar, pripadnik NOV, odpeljan v Dachau in po izpustitvi od septembra 1944 spet v NOV. Po trditvi Vlasta Kopača naj bi bil aretiran že 17. 10. 1947 (glej 9. 8. 1948!).

22. 5. 1948:

Okrožno sodišče v Ljubljani je Mitjo Sarka obsodilo na 18 let in pol odvzema prostosti s prisilnim delom. Obsojeni se ni pritožil. S prestajanja kazni je bil odpuščen 28. 11. 1954.

26. 5. 1948:

Okrožno sodišče v Ljubljani je obsodilo Franca Žumra na 20 in Alojza Veršnika na 12 let odvzema prostosti s prisilnim delom. Žumer je bil 28. 11. 1955 pomiloščen in odpuščen, Veršniku je bila leto prej kazen znižana na 9 let, 28. 11. 1955 pa je bil pomiloščen in odpuščen.

16. 6. 1948:

Aretiran je bil Roman Vidmar, roj. 1904 v Šturjah pri Ajdovščini, zdravnik, aktivist OF, odpeljan v Dachau. Po navedbi Vlasta Kopača naj bi bil aretiran že 5. 10. 1947 (glej 9. 8. 1948!).

20. 7. 1948:

Na Vojaškem sodišču v Ljubljani je bil Janko Ravnikar obsojen na 10 let strogega zapora s prisilnim delom. V zaporu je bil do pogojnega odpusta 29. 12. 1953. (Sodilo mu je vojaško sodišče, ker je bil vojaški obveznik).

5. 8. 1948:

Aretiran je bil Dušan Kermauner, roj. 1903 v Ljubljani, pravnik, zgodovinar, komunist, med vojno v Buchenwaldu. Po vojni je delal na zunanjem ministrstvu FLRJ. Dne 12. 7. 1949 je bil izpuščen, kazenski postopek pa ustavljen.

9./10. 8. 1948:

Na okrožnem sodišču v Ljubljani je potekal proces proti skupini A. Bohinc, V. Brezar, V. Kopač in R. Vidmar. Bohinc, Kopač in Vidmar so bili obsojeni na smrt z ustrelitvijo, po pritožbi pa jim je Vrhovno sodišče LR Slovenije 4. 9. 1948 kazen spremenilo: Bohincu na dosmrtni odvzem prostosti s prisilnim delom (28. 11. 1954 mu je bila kazen znižana na 20 in čez 3 leta na 15 let strogega zapora, 31. 12. 1958 pa je bil pogojno odpuščen), Kopaču na 20 let odvzema prostosti s prisilnim delom (1951 mu je bila kazen znižana na 10 let strogega zapora; pogojno je bil odpuščen 12. 4. 1952, 28. 11. 1953 pa ostanek kazni odpuščen), Vidmarju na dosmrtni odvzem prostosti s prisilnim delom (28. 11. 1950 je bil pomiloščen in 3. 1. 1951 odpuščen s

prestajanja kazni). Brezarja je sodišče obsodilo na 16 let odvzema prostosti s prisilnim delom, 29. 1. 1951 odpuščen s prestajanja kazni.

18. 8. 1948:

Okrožno sodišče v Ljubljani je Reziko Barle obsodilo na 18 let odvzema prostosti s prisilnim delom. Na pritožbo javnega tožilca zoper izrek kazni jo je Vrhovno sodišče LR Slovenije 30. 9. 1948 obsodilo na smrt. Prezidij Skupščine FLRJ je 17. 11. 1948 zavrnil pomilostitev in 5. 1. 1949 je bila usmrčena.

3. 9. 1948:

Aretiran je bil Ivan Ranzinger, roj. 1909 na Dunaju, steklar, predvojni komunist, med vojno v Auschwitzu in Buchenwaldu. Po vojni je bil organizacijski sekretar partijskega komiteja v Trbovljah (glej 29. 6. 1949!).

23. 12. 1948: -

Aretiran je bil Ludvik Mrzel, roj. 1904 v Loki pri Zidanem mostu, pisatelj, predvojni komunist. Med vojno je bil aktivist OF, zajet in odpeljan v Dachau. Po vojni je delal kot urednik Slovenskega poročevalca, direktor Drame in radijski urednik (glej 11. 10. 1949!).

17. 6. 1949:

Po sodni obravnavi je okrožno sodišče v Ljubljani oprostilo obtoženega Jožeta Marčana, na pritožbo javnega tožilca pa je Vrhovno sodišče LR Slovenije oprostilno sodbo razveljavilo in okrožno sodišče v Ljubljani je 20. 9. 1949 Marčana obsodilo na 3 leta odvzema prostosti. 1951 je bil odpuščen s prestajanja kazni (glej 14. 11. 1952!).

29. 6. 1949:

Na okrožnem sodišču v Ljubljani sta bila obsojena V. Figar in I. Ranzinger. Figar je bil obsojen na 15 let odvzema prostosti s prisilnim delom (28. 11. 1951 mu je bila kazen znižana na 11 let, 13. 6. 1953 je bil pogojno odpuščen in 28. 11. 1953 pomiloščen), Ranzinger pa na 18 let odvzema prostosti s prisilnim delom (28. 11. 1951 mu je bila kazen znižana na 10 let, 28. 11. 1953 pa je bil – od 17. 4. 1953 že na pogojni prostosti – pomiloščen).

8. 8. 1949:

Aretiran je bil Marjan Petrak, roj. 1915 v Ljubljani, nameščenec, med vojno v Dachauu, po vojni delal v OLO Celje in nazadnje, pred aretacijo na Gozdnem gospodarstvu Celje (glej 11. 10. 1949!).

11. 10. 1949:

Na okrožnem sodišču v Ljubljani je bila obsojena skupina: B. Fakin (na 9 let odvzema prostosti s prisilnim delom, po pritožbi tožilca pa je bila 16. 11. 1949 kazen zvišana na 12 let, vendar mu je bila pozneje znižana na 6 let, 12. 4. 1952 je bil pogojno odpuščen in januarja 1953 pomiloščen), L. Mrzel – po analizi R. Škraba naj bi bil obsojen 19. 9. 1949 – (na 6 let in 3 mesece odvzema prostosti s prisilnim delom,

po pritožbi tožilca pa mu je bila kazen 16. 11. 1949 zvišana na 12 let, vendar je bil s prestajanja kazni odpuščen 24. 11. 1955 – po poročilu t.i. Janžekovičeve komisije 1957!) in M. Petrak (na 18 let odvzema prostosti s prisilnim delom, s prestajanja kazni pa je bil odpuščen 28. 12. 1955).

25. 5. 1951 – 24. 1. 1952:

Major UDV za Slovenijo Anton Debevec je po naročilu UDV izdelal prvo parcialno analizo nekaterih primerov iz dachauskih procesov (25. 5. 1951 za V. Kopača, 22. 10. 1951 za A. Bohinca in – po datumu dopisa – 24. 1. 1952 za H. Hahn), ki je povsem očitno opozarjala na pomanjkljivosti preiskave in obsodbe. Analiza je ohranjena v okviru poročila Rada Škrabe iz leta 1968.

14. 11. 1952:

V obnovljenem sodnem postopku zoper Jožeta Marčana (glej 17. 6. 1949!) je ljubljansko okrožno sodišče sodbo razveljavilo in zavrnilo obtožbo. To je edini primer dosledno izvedenega obnovitvenega postopka pri vseh dachauskih procesih.

20. 8. 1957:

A. Bohinc je predsedstvu 7. kongresa ZKJ v Ljubljani poslal prošnjo, da bi pristojne ustanove preverile njegovo obsodbo v dachauskih procesih.

14. 10. 1958:

Ker 7. kongres ZKJ njegove vloge ni obravnaval, je A. Bohinc k opisu svoje obsodbe z dne 20. 8. 1957 dodal še obsežen prikaz prestajanja kazni in ga – še vedno iz zapora – poslal centralnemu komiteju ZK Slovenije.

28. 2. 1964:

Član izvršnega komiteja CK ZK Slovenije Mitja Ribičič je po naročilu sekretarja CK ZK Slovenije Mihe Marinka imel razgovor z nekdanjim taboriščnikom dr. Rudijem Supkom, ki je po pregledu sodnega gradiva z dachauskih procesov vztrajal pri oceni, da obstoje prav vsi razlogi za obnovo postopka proti V. Figarju in I. Ranzingerju.

24. 11. 1965:

Vrhovno sodišče SRS je izdelalo informacijo o obsodbi J. Ranzingerja in V. Figarja ter jo sklenilo s stališčem, da za obnovo njunega sodnega procesa ni nobenih razlogov niti možnosti.

11. 12. 1965:

Odbor Izvršnega sveta skupščine SR Slovenije za notranjo politiko je med drugim obravnaval urejanje statusa bivših obsojencev A. Bohinca, A. Debevca, V. Figarja in I. Ranzingerja. Iz informacije o seji niso razvidni nobeni sklepi ali ukrepi.

14. 4. 1966:

Bivši interniranci iz Buchenwalda so na predsednika SFRJ Tita naslovili prošnjo, da bi s svojo avtoriteto pomagal odpraviti krivice, storjene z obsodbo I. Ranzingerja in V. Figarja v dachauskih procesih. (Iz pisma generalnega sekretarja

predsednika republike A. Crnobrnje sekretarju CK ZK Slovenije Albertu Jakopiču dne 2. 11. 1966 je razvidno Titovo stališče, da »naj to rešijo tovariši iz CK ZK Slovenije«).

29. 9. 1966:

Sekretar CK ZK Slovenije Albert Jakopič je poslal pismo generalnemu sekretariatu predsednika SFRJ v zvezi s pismom bivših internirancev glede Ranzingerja in Figarja. V njem pojasnjuje stališča in ukrepe SR Slovenije za odpravo posledic obsodbe.

2. 11. 1966:

Skupina preživelih slovenskih taboriščnikov iz Auschwitza je na predsednika SFRJ Tita naslovila pismo glede obsodbe I. Ranzingerja. Tito pa s pismom ni bil seznanjen, temveč ga je generalni sekretariat predsednika države 7. 11. 1966 poslal sekretarju CK ZK Slovenije Albertu Jakopiču.

1. 1. 1967:

Nemški komunist Max Mayr, nekdanji taboriščnik iz Buchenwalda, se je v pismu CK ZK Slovenije zavzel za popolno rehabilitacijo I. Ranzingerja in V. Figarja. (Že 25. 1. 1966 je v tem smislu pisal okrožnemu sodišču v Ljubljani in 17. 3. 1966 predsedniku Titu. V zadevi Figar je ponovno pisal CK ZK Slovenije 19. 10. 1968.)

2. 1. 1967:

Taboriščno združenje Buchenwald iz Frankfurta a. M. v ZR Nemčiji je CK ZK Slovenije poslalo pismo s pozivom za popolno rehabilitacijo Ranzingerja in Figarja.

16. 4. 1967:

Nekdanji jugoslovanski interniranci iz taborišča Buchenwald-Dora so s svoje proslave v Metliki poslali CK ZK Slovenije resolucijo z zahtevo po priznanju njihovega političnega dela v taborišču in odpravi krivic, storjenih z obsodbo Ranzingerja in Figarja.

3. 11. 1967:

Skupina nekdanjih jugoslovanskih internirancev iz Buchenwalda je z zborovanja na Reki poslala pismo predsedniku republike Titu s prošnjo, da se popravijo krivice obsojenima taboriščnikoma Ranzingerju in Figarju.

24. 2. 1968:

Major UDV Rado Škraba je izdelal dotlej najcelovitejšo analizo dachauskih procesov, Pregled in kratka ocena dachauskega procesa. Ta je očitno nastala na podlagi vedno pogostnejših pobud za razveljavitev in odpravo posledic procesov, pri čemer so nekdanji interniranci v tej fazi pokazali največjo vztrajnost. Očitno pa so analizi botrovali tudi sklepi 4. (brionskega) plenuma CK ZKJ l. 1966.

9. 4. 1968:

Predsednik izvršnega sveta skupščine SR Slovenije Stane Kavčič je pisal predsedniku CK ZK Slovenije Albertu Jakopiču v zvezi z arhivom »dachauskega proce-

sa« in urejanjem statusa nekaterih nekdanjih obsojencev. Opozarja, da vsebina ugotovitev poraja diferenciacijo znotraj samega RSNZ in izraža mnenje, da ni utemeljenih razlogov zoper obnovo procesov. Pismo je bilo dejansko posledica informacije RSNZ z dne 26. 3. 1968 o »reviziji« arhivskega gradiva s procesov.

22. 4. 1968:

Izvršni komite CK ZK Slovenije je obravnaval pismo predsednika republiškega izvršnega sveta Staneta Kavčiča o morebitni obnovi dachauskih procesov. Imenovali so tričlansko komisijo (Lidija Šentjurc, Janko Rudolf in Franc Perovšek), da bi pred odločitvijo o tem preučila celotno gradivo s procesov in izdelala poročilo. V skupino sta bila pozneje vključena še Andrej Marinc in Silvo Gorenc.

18. 6. 1968:

S tem datumom je datirana nepodpisana »okvirna ocena primernosti dachauskega procesa«, ki med drugim ugotavlja, da je dolžnost sedanjega vodstva ZK Slovenije, da »ugotovi in opredeli tudi (konkretno) osebno odgovornost« za procese, da ta ne bi »padla na celotno zvezo komunistov, predvsem pa ne na takratni politbiro CK KP Slovenije«.

14. 10. 1968:

Marica Ranzinger, žena I. Ranzingerja, je poslala prošnjo predsedniku SFRJ, da pomaga pri moževi rehabilitaciji. Generalni sekretariat predsednika ji je 24. 10. 1968 odgovoril, da ni pogojev za spremembo stališč sodišča.

6. 11. 1968:

Dr. Viktor Damjan, republiški sekretar za pravosodje, je izdelal informacijo o V. Figarju, I. Ranzingerju, A. Bohincu in V. Kopaču, vendar ni razvidno, za koga in tudi ni predlagal nobenih ukrepov. Govori zgolj o dotedanjih ukrepih sodnih oblasti v zvezi z njihovo rehabilitacijo.

3. 12. 1968:

Komisija IK CK ZK Slovenije (Šentjurc, Rudolf, Perovšek) je izdelala svoje poročilo o dachauskih procesih, in sicer le v štirih izvodih, kar je očitno povezano s tajnostjo vsebine poročila. Perovšek ga ni podpisal, ker zaradi bolezni ni sodeloval pri njegovi izdelavi, podpisala pa sta ga naknadno vključena v delo komisije Silvo Gorenc in Andrej Marinc.

5. 12. 1968:

Izvršni komite CK ZK Slovenije se je seznanil s poročilom svoje komisije in ga sprejel.

9. – 11. 12. 1968:

ZK Slovenije se je na 6. kongresu »ogradila od posplošenih ocen«, da sta bila taboriščna komiteja v Dachauu in Buchenwaldu zločinski organizaciji v službi gestapa.

15. 2. 1969:

Štiriinštirideset slovenskih taboriščnikov iz Buchenwalda je na CK ZK Slove-

nije naslovilo pismo v zvezi z obravnavo Figarjeve in Ranzingerjeve prošnje 6. kongresu ZK Slovenije za njuno rehabilitacijo. V pismu izražajo ogorčenje in od CK ZK Slovenije terjajo, da zadevo dokončno reši.

14. 3. 1969:

Centralni komite ZK Slovenije je na podlagi poročila komisije 6. kongresa ZK Slovenije za prošnje in pritožbe (Centralnemu komiteju ZKJ) sporočil, da niso ugotovili upravičenih razlogov za obnovo sodnega postopka v zadevi Ranzinger-Figar.

26. 3. 1969:

Na sestanku širšega političnega aktiva v CK ZK Slovenije so – očitno tudi zaradi neenotnih mnenj glede poročila komisije IK CK ZK Slovenije o dachauskih procesih – sklenili, da bo republiški izvršni svet ustanovil »pravno-politično komisijo«, ki naj procese preuči širše kot partijska komisija in tako pripomore k odločitvi glede obnove procesov. Izrekli so se za hitrejše reševanje gmotnih in socialnih vprašanj prizadetih v procesih.

12. 4. 1969:

Iva Krajnc, vdova Borisa Krajnca, je na komisijo za prošnje in pritožbe pri CK ZK Slovenije naslovila prošnjo za rehabilitacijo obsojenega in usmrčenega moža.

15. 4. 1969:

Sedemnajst nekdanjih obsojencev oziroma njihovih svojcev je na CK ZK Slovenije oziroma njegovega sekretarja Andreja Marinca naslovilo »prošnjo za revizijo insceniranih sodnih procesov proti taboriščnikom v letih 1948–1950«.

8. 5. 1969:

Na podlagi prošnje z dne 15. 4. 1969 je sekretar CK ZK Slovenije sprejel na razgovor B. Fakina, V. Kopača in A. Bohinca. (Vendar so ti trije 8. 9. 1969 v pismu predsedniku republiškega izvršnega sveta opozorili, da se po 8. 5. 1969 ni nič zgodilo in sprašujejo, »kako postopek za našo rehabilitacijo napreduje«.)

26. 5. 1969:

Predsednik izvršnega sveta skupščine SR Slovenije Stane Kavčič je sklical prvi sestanek komisije, ki jo je ustanovil izvršni svet za preučitev gradiva o dachauskih procesih, in njenim članom podrobneje predstavil nalogo, njen značaj in namen. V komisijo so bili imenovani: Ivo Janžekovič (predsednik) in člani Rihard Knez, Ivan Ros, Francka Strmole in Savo Šifrer.

3. 6. 1969:

Javno tožilstvo SR Slovenije je izdelalo »Poročilo o nekaterih zahtevkih za obnovo kazenskega postopka« za I. Ranzingerja, V. Figarja, L. Mrzela in nekatere druge obsojence. Do zahtev se ni opredelilo. Podpisal ga je javni tožilec SR Slovenije Riko Kolenc.

5. 6. 1969:

Predsednik izvršnega sveta skupščine SR Slovenije Stane Kavčič je republi-

škega sekretarja za notranje zadeve Silva Gorenca obvestil o imenovanju komisije za preučitev dachauskih procesov. Naroča mu, naj komisiji dajo na voljo vse gradivo o procesih in omogočijo razgovore s posameznimi uslužbenci sekretariata.

7. 6. 1969:

S tem datumom je datirano besedilo verjetno prvega osnutka politične izjave o dachauskih procesih. Naročnik oziroma avtor nista navedena.

10. 7. 1969:

Ivan Kos iz Zagorja ob Savi, ki je bil v procesu proti I. Ranzingerju obremenilna priča, je v pismu Javnemu tožilstvu SR Slovenije spodbijal posamezne točke obtožbe in obsodbe Ranzingerja. (Podobno pismo je istemu naslovu poslal 22. 5. 1969 Ivan Potekev iz Trbovelj, ki med drugim zanika obtožbe proti Ranzingerju in trdi, da je leta 1948 dal izjavo v njegovo škodo samo zaradi groženj UDV. »Vrednost« obremenilnih prič spodbija tudi podobno pismo Ivana Vodovnika iz Laškega 30. 6. 1969 sekretarju CK ZK Slovenije.)

1969:

Brez natančnejšega datuma so datirane teze za politično izjavo o dachauskih procesih, ki jih je lastnoročno napisal E. Kardelj in so pozneje služile kot ogrodje številnih osnutkov izjav in tudi končne izjave obeh predsedstev (CK ZK Slovenije in RK SZDL) iz leta 1977. Koncept je naslovljen »Tov. Popitu«. Kardelj pravi, da bi bilo z izjavo možno narediti več, kot je predloženo v sklepih komisije IK CK ZK Slovenije; najverjetneje so teze nastale pred 7. 6. 1969 ali celo 26. 3. 1969.

28. 2. 1970:

Ljubljansko Delo je objavilo sklep občnega zbora Društva slovenskih pisateljev, da podpira prizadevanja za rehabilitacijo intelektualcev, ki so bili v »lagerskih procesih okrog leta 1949 verjetno obsojeni po juridično pomanjkljivih metodah«.

4. 3. 1970:

I. Ranzinger je Lidijo Šentjurc pisno zaprosil, da podpre njegova prizadevanja za rehabilitacijo. Naslovnica mu je 10. 3. 1970 odgovorila, da ni več članica nobenega političnega vodstva in da bodo to rešili »odgovorni tovariši«. (Leta 1962 je L. Šentjurc v Beogradu Ranzingerju na podobno prošnjo odgovorila, da je njegova zadeva stvar »tovarišev iz Slovenije«.)

7. 3. 1970:

Društvo slovenskih pisateljev je na CK ZK Slovenije naslovilo pismo, v katerem izražajo upanje, da bo postopek za odpravo krivic nekdanjim obsojenim »dachaucem« kmalu politično in človeško najustreznejše zaključen.

25. 3. 1970:

Republiški poslanec Ivan Kreft je na zasedanju Skupščine SR Slovenije postavil poslansko vprašanje, kakšno rešitev predlaga komisija republiškega izvršnega sveta glede obsojenih španskih borcev in drugih obsojencev v dachauskih procesih.

Odgovor je bil podan na seji republiškega zbora skupščine 8. 7. 1970.

30. 3. 1970:
Komisija republiškega izvršnega sveta (t.i. Janžekovičeva komisija) je zaključila in predložila svoje poročilo, ki ugotavlja, da nobenemu od obsojencev v dachauskih procesih krivda ni bila dokazana.

10. 4. 1970:
A. Bohinc, B. Fakin in V. Kopač so naslovili pismo na sekretarja CK ZK Slovenije, v katerem ga opozarjajo, da obljube iz razgovora z njim 8. 5. 1969 niso izpolnjene in zato prosijo za ponoven razgovor.

24. 4. 1970:
Ožji politični aktiv Slovenije je na sestanku v vili Podrožnik v Ljubljani obravnaval poročilo komisije republiškega izvršnega sveta. Udeleženci so sklenili, da bosta predsedstvi CK ZK Slovenije in RK SZDL v zvezi s procesi objavili posebno izjavo o razmerah v času procesov in o njihovih pomanjkljivostih, sodstvo pa bo na najenostavnejši možen način obsodbe razveljavilo.

28. 5. 1970:
Javno tožilstvo SR Slovenije je izdelalo spomenico (»Promemorio«) v zvezi z morebitno revizijo dachauskih procesov. Naslovnik ni naveden. Podpisal jo je Riko Kolenc, vendar brez navedbe svoje funkcije javnega tožilca SR Slovenije.

15. 6. 1970:
Javno tožilstvo SR Slovenije je Vrhovnemu vojaškemu sodišču Jugoslavije poslalo zahtevo, da Okrožnemu sodišču Ljubljana preda gradivo s t.i. glavnega dachauskega procesa (20. – 26. 4. 1948) zaradi njegove morebitne obnove.

29. 6. 1970:
Na seji republiškega aktiva v Ljubljani so razpravljali o pripravi izjave o dachauskih procesih, ki naj bi jo objavili predsedstvi CK ZK Slovenije in RK SZDL. Za izdelavo osnutka so bili določeni Vlado Krivic, Milan Kučan in Franc Šetinc.

8. 7. 1970:
Vrhovno vojaško sodišče SFRJ je Javnemu tožilstvu SR Slovenije negativno odgovorilo na zahtevo z dne 15. 6. 1970. Izgovarjalo se je, da je šlo v tem procesu za objekte, pomembne za obrambo države, ter za vpletenost tujih oseb.

21. 4. 1971:
Javno tožilstvo SR Slovenije je izdalo sporočilo, da je republiški izvršni svet dne *3. 3. 1971* seznanilo, da je bilo skupno 9 t.i. dachauskih procesov s skupno 31 obsojenimi in da je Javno tožilstvo za 11 od njih (iz petih procesov) pri Vrhovnem sodišču SR Slovenije vložilo zahtevo za obnovo postopka. Tudi ti podatki opozarjajo na nejasnosti o tem, kdo vse je bil vključen v procese.

14. 9. 1971:
B. Fakin in V. Kopač sta sekretarju CK ZK Slovenije poslala pismo, v katerem

(po sodni razveljavitvi obsodbe za 11 obsojencev) sprašujeta, kako bodo rešena vprašanja: objave razveljavitve obsodb, pokojnin, družbenopolitične rehabilitacije, materialnih odškodnin, pa tudi sodne rehabilitacije drugih obsojencev.

12. 10. 1971:

Vlado Krivic je Francu Šetincu poslal ločen osnutek izjave CK ZK Slovenije o procesih. (Obstaja še nekoliko drugačen osnutek Kriviceve izjave, datiran z decembrom 1971.)

9. 11. 1971:

Ožji republiški aktiv je obravnaval tudi nekatere nekdanje obsojence v dachauskih procesih.

Med drugim so se dogovorili, da je treba pripraviti poročilo o delovanju pravosodnih organov v času procesov, ki naj bi ga obravnavala republiška skupščina. Niso pa določili nosilca in roka naloge.

18. 11. 1971:

Javno tožilstvo SR Slovenije je v Delu objavilo sklep o umiku prvotnih obtožb in razveljavitvi obsodb za 11 obsojencev v dachauskih procesih, in sicer za Mitjo Sarka, Alojza Veršnika, Franca Žumra, Andreja Bohinca, Vlasta Kopača, Romana Vidmarja, Viljema Brezarja, Vekoslava Figarja, Ivana Ranzingerja, Borisa Fakina, Ludvika Mrzela.

6. 4. 1972:

Javno tožilstvo SR Slovenije je od predsednika Vrhovnega vojaškega sodišča Jugoslavije vnovič zahtevalo gradivo iz sodnega postopka za tiste obtožence, ki so bili aprila 1948 obsojeni pred Vojaškim sodiščem v Ljubljani.

15. 5. 1972:

Javni tožilec SR Slovenije je predsednika republiškega izvršnega sveta obvestil, da mu je prešnji dan predsednik Vrhovnega vojaškega sodišča po telefonu sporočil, da bi bila za Diehlovo skupino možna obnova postopka pred vojaškim sodiščem.

27. 6. 1972:

Zvezni sekretar za ljudsko obrambo je predsedniku CK ZK Slovenije poslal pismo o obnovi postopka za Branka Diehla in soobtožence in priložil odklonilno mnenje Vrhovnega vojaškega sodišča. Obenem je naslovnika prosil za mnenje o tem.

22. 6. 1973:

Komisija za prošnje in pritožbe pri sekretariatu CK ZK Slovenije je Petru Čoriću na njegovo pismo z dne *9. 3. 1973* odgovorila, da je za rehabilitacijo obsojencev pred vojaškim sodiščem (Diehl in soobtoženci) pristojno Vrhovno vojaško sodišče Jugoslavije in dodala, da je »sicer rehabilitacija v SR Sloveniji zaključena«.

25. 6. 1973:

Združenje nekdanjih jugoslovanskih prostovoljcev v španski republikanski vojski je predsedniku SFRJ Titu naslovilo pismo s prošnjo, da podpre obnovo dachauskih procesov. Pismo je bilo nato poslano na CK ZK Slovenije in njegov predsednik je 3. 10. 1973 kabinetu predsednika SFRJ pisno pojasnil dotedanje ukrepe v zvezi z odpravo krivice in navedel še več nerešenih vprašanj.

5. 11. 1973:

Aleš Bebler je v imenu jugoslovanskega združenja nekdanjih španskih borcev pisal Stanetu Dolancu, Francetu Popitu in Mitji Ribičiču; izrazil je dvom, da bo rehabilitacija nekdanjih obsojencev v dachauskih procesih izpeljana »v doglednem času« in zahteval odgovor v zvezi z ugotovljanjem, ali imajo obsojeni »španci« v svojem revolucionarnem delu priznano kontinuiteto ali ne.

3. 1. 1974:

Predsednik jugoslovanskega združenja nekdanjih španskih borcev Aleš Bebler je od javnega tožilca SR Slovenije zahteval informacijo o tem, kaj se dogaja z vprašanjem nekdanjih španskih borcev, obsojenih v dachauskih procesih.

14. 1. 1974:

Aleš Bebler je v imenu jugoslovanskega združenja nekdanjih španskih borcev od predsednika CK ZK Slovenije zaprosil pisno potrdilo, da so nekdanji španski borci, obsojeni v dachauskih procesih, »politično rehabilitirani«.

13. 3. 1974:

Predsednik Vrhovnega vojaškega sodišča Jugoslavije je Okrožnemu sodišču v Ljubljani na zahtevo javnega tožilca SR Slovenije sporočil, da jim odstopajo zadevo nekdanjega Vojaškega sodišča v Ljubljani, sodba št. 305/48 z dne 26. 4. 1948 (Diehl Branko in soobtoženi); hkrati opozarja, da je dosje zelo pomanjkljiv (da ni obtožnice, zapisnika glavne razprave, dokaznega gradiva, pritožb obsojenih – niti ne zapisa o tem, kdo in kdaj je te dokumente vzel). Čez dva dni je o tem obvestil tudi Javno tožilstvo SR Slovenije.

7. 4. 1976:

Javno tožilstvo SR Slovenije je Vrhovnemu sodišču SR Slovenije predlagalo obnovo kazenskega postopka zoper B. Diehla, S. Oswalda, K. Barleta, J. Puflerja, M. Presterla, B. Krajnca, M. Stepišnika, V. Lična, P. Gasserja (z izjemno ene točke obtožnice glede grobega ravnanja z duševnimi bolniki v taborišču), H. Hahn, M. Koširja, O. Juranića, P. Čorića, R. Derviševića in J. Benegalijo. Predlagalo je tudi, da obnovo opravi Okrožno sodišče v Ljubljani.

11. 5. 1976:

Ožji republiški aktiv je obravnaval osnutek »Obvestila javnosti« o razveljavitvi obsodb nekaterih obsojencev v dachauskih procesih.

22. 6. 1976:

Vrhovno sodišče SR Slovenije je na predlog Javnega tožilstva SR Slovenije

dovolilo obnovo postopka proti petnajstim obsojencem s t.i. Diehl-Oswaldovega procesa 20. – 26. 4. 1948 pred Vojaškim sodiščem v Ljubljani in zadevo predalo v obravnavo Okrožnemu sodišču v Ljubljani, da ponovno obravnava vse točke krivdoreka z izjemno ene točke obtožnice zoper P. Gasserja zaradi grobega ravnanja z duševnimi bolniki v nemškem koncentracijskem taborišču. Na predlog Javnega tožilstva SR Slovenije z dne 28. 4. 1976 je sodišče istočasno dovolilo obnovo za Reziko Barle.

26. 7. 1976:

Okrožno sodišče v Ljubljani je na podlagi sklepa Vrhovnega sodišča SR Slovenije o dovolitvi obnove glavnega dachauskega procesa iz aprila 1948 in po umiku obtožnice Vojaškega tožilstva Armije Ljubljana (16. 4. 1948) s strani Javnega tožilstva SR Slovenije razveljavilo prvostopenjsko sodbo Vojaškega sodišča v Ljubljani (26. 4. 1948) in sodbo Vrhovnega vojaškega sodišča (8. 5. 1948) in ustavilo kazenski postopek. Identične sklepe je sprejelo tudi glede Rezike Barle. O tem je Javno tožilstvo SR Slovenije obvestilo javnost v dnevniku Delo 28. 7. 1976.

10. 9. 1976:

Ožji politični aktiv Slovenije je obravnaval osnutek obvestila javnosti o razveljavitvi nekaterih »lagerskih procesov«. Govorili so tudi o potrebi politične ocene razlogov, ki so privedli do obsodb. Poudarjali so, *da gre za pravno in ne moralnopolitično rehabilitacijo* in se dogovorili za pripravo dokumenta na skupni seji predsedstev CK ZK Slovenije in RK SZDL.

3. 11. 1976:

Sekretar predsedstva CK ZK Slovenije Franc Šetinc je članom izvršnega komiteja predsedstva CK ZK Slovenije poslal besedilo prvega delovnega osnutka Izjave predsedstva CK ZK Slovenije v dveh variantah. Dne *20. 12. 1976* je bil izdelan nekoliko dopolnjen »Prvi delovni osnutek« te izjave.

5. 11. 1976:

Franc Šetinc je J. Vipotniku, M. Kučanu, J. Zemljariču, B. Škrku, M. Marinku, I. Mačku in L. Šentjurc poslal »Osnutek izjave o 'dachauskih' procesih« s podpisom predsedstev CK ZK Slovenije in RK SZDL Slovenije. Osnutek je imel strogo interni značaj. Z istim datumom je datirano tudi »Pojasnilo o času in okoliščinah, v katerih so potekali procesi«.

8. 2. 1977:

Republiški svet za varstvo ustavne ureditve je na svoji seji med drugim obravnaval tudi besedilo predloga izjave in obrazložitve predsedstev CK ZK Slovenije in RK SZDL o dachauskih procesih. Predlagal je nekaj dopolnitev in sklenil besedilo poslati predsednikom predsedstva SR Slovenije, CK ZK Slovenije in RK SZDL Slovenije.

8. 2. 1977:

Ožji politični aktiv Slovenije je obravnaval dve inačici besedila predloga izjave predsedstev CK ZK Slovenije in RK SZDL o dachauskih procesih in Kardeljeve

pripombe nanju. Namen izjave naj bi bil »pojasniti razveljavitev obsodb in narediti konec pritiskom na revizijo procesov ter povračilo škode«. Temu naj bi služila tudi obrazložitev izjave. Prevladovalo je stališče, naj bi izjava služila kot interni dokument za politični aktiv Slovenije, o morebitni objavi pa je treba dobiti tudi Kardeljevo mnenje.

9. 2. 1977:

Na razgovoru v CK ZK Slovenije (ožji politični aktiv) so obravnavali predlog izjave predsedstev CK ZK Slovenije in RK SZDL o dachauskih procesih z dne *19. 1. 1977* in določili besedilo izjave, ki je datirana z *11. 2. 1977.*

21. 2. 1977:

Na skupni seji predsedstev CK ZK Slovenije in RK SZDL so obravnavali besedilo izjave in obrazložitve o dachauskih procesih, vendar se niso odločili za objavo.

21. 7. 1977:

Ožji politični aktiv Slovenije je obravnaval več vprašanj v zvezi s sodnimi procesi proti političnim obsojencem in med drugim izrekel mnenje, da bi bilo »treba zaključiti tudi primere« iz dachauskih procesov.

18. 1. 1978:

Predsedstvo CK ZK Slovenije je na svoji 36. seji obravnavalo predlog izjave obeh predsedstev (CK ZK Slovenije in RK SZDL) z dne 12. 1. 1978. Pripombe iz razprave pa so bile v besedilo vnešene šele *17. 4. 1981* zaradi morebitne objave izjave v knjigi »Dachau«.

13. 12. 1978:

Javno tožilstvo SR Slovenije je Vrhovnemu sodišču SR Slovenije predlagalo obnovo kazenskega postopka zoper Janka Ravnikarja (glej 20. 7. 1948!), kar je Vrhovno sodišče dovolilo 8. 3. 1979 in zadevo preneslo v nadaljnjo obravnavo na Temeljno sodišče v Kranju. To sodišče je 11. 5. 1979 sodbo Vojaškega sodišča z dne 20. 7. 1948 razveljavilo in kazenski postopek ustavilo.

27. 9. 1981:

Ožji politični aktiv Slovenije je sklenil, da izjava predsedstev CK ZK Slovenije in RK SZDL »zaenkrat« v zborniku »Dachau« ne bo objavljena.

17. 6. 1984:

Na 63. seji predsedstvu CK ZK Slovenije je bila prvič dana zamisel o oblikovanju raziskovalne skupine za znanstveno osvetlitev procesov. Sprejet je bil tudi sklep o objavi skupne izjave iz leta 1977 in sporočila predsedstev CK ZK Slovenije in RK SZDL Slovenije.

2. 7. 1984:

Na seji predsedstva CK ZK Slovenije je bil določen tekst sporočila predsedstva CK ZK Slovenije k skupni izjavi o procesih in dokončno potrjen sklep o objavi obeh dokumentov.

11. 7. 1984:

Delo (13. 7. 1984 tudi Komunist) je objavilo »Sporočilo predsedstva CK ZK Slovenije in predsedstva RK SZDL Slovenije«, datirano z 10. 7. 1984, in skupno izjavo obeh predsedstev o dachauskih procesih iz leta 1977.

17. – 19. 4. 1986:

Deseti kongres ZK Slovenije se je izrekel za dokončno in popolno odpravo posledic obsodb v dachauskih procesih ter za znanstveno preučitev njihovih okoliščin, poteka in posledic. Šele s tem je bila zagotovljena tudi politična rehabilitacija vseh aretiranih, obtoženih in obsojenih v dachauskih procesih. Na podlagi tega je bilo v naslednjih dveh letih za prizadete rešeno vprašanje članstva v KP, če jim je ugasnilo samo zaradi aretacije, obtožbe in obsodbe v dachauskih procesih, v primeru Vlasta Kopača pa je posebna komisija predsedstva CK ZK Slovenije zavzela tudi pozitivno stališče glede njegove partizanske spomenice 1941. Konec oktobra 1989 sta ZKS in mesto Ljubljana na ljubljanskih Žalah žrtvam dachauskih procesov odkrila kenotaf. Še vedno pa ostaja nerazkrit dejanski datum usmrtitve na smrt obsojenih in usmrčenih ter mesto njihovega pokopa.

DACHAUSKI PROCESI V KRAJU IN ČASU NASTANKA

Dušan Nećak

O ideoloških predsodkih, avtocenzuri, historični distanci, tabu temah in interdisciplinarnosti

Poleg prepričanja, da povojnega domačega dogajanja ni mogoče raziskovati zaradi pomanjaknja virov, zavira tovrstno raziskovanje še cela vrsta dejavnikov, ki jih je raziskovalna skupina za pročevanje »dachauskih procesov« uspešno prebrodila. Celo v slovenski historiografiji je zelo pogost očitek, da povojnega razdobja ni mogoče uspešno t.j. objektivno raziskovati, ker so tako proučevanje kot viri zanj preveč ideologizirani in pod neposrednim vplivom politike. Očitki pa gredo še dalj, saj najpomembnejši slovenski zgodovinarji očitajo mlademu raziskovanju povojnega časa pomanjkanje statističnih sociooloških metod ter mu zamerijo »snovno in metodološko zanemarjenost«. Prepričani so celo, da gre pri prôučevanju povojnega dogajanja »za novo obdobje, za katerega si mora slovenska historiografija izmisliti novo metodologijo«.[1)]

Tako mnenje ima zagotovo korenine v slabih izkušnjah iz preteklosti, ko so bili, zlasti v prvih dveh desetletjih po zmagoviti narodnoosvobodilni vojni in revoluciji, tako zgodovinopisje kot zgodovinarji, ki so se ukvarjali s tem časom, resnično pod pritiskom zahtev po črno – belem slikanju tega dela naše preteklosti. Pa še takrat je tak pritisk različno upognil različne pisce. Nekatere sploh ne. Zato kaj takega ne more biti zadosten razlog in opravičilo za več kot štiridesetletno historično belo liso od svoboditve do danes. Če politika nosi največji del krivde za takšno stanje, se svojega dela ne morejo otresti tudi tisti, ki jim poklicna dolžnost nalaga, da proučujejo in javno predstavljajo človeško zgodovino od nastanka do danes. Tudi zato prihajamo do prvih strokovnih del s tega področja šele danes in so jim pot utrla dela naših literatov.

Takšen odnos do znanstvenega raziskovanja bližnje preteklosti ni generacijsko pogojen in ne omejen samo na zgodovinsko vedo, zato ga gre razlagati bolj kot posredno kritiko veljavne politike in obstoječe družbe. Sam pa sem prepričan, da je ideološkega pritiska na raziskovalce v sodobni slovenski družbi bistveno manj, kot

[1] Dušan Nećak, Zur Erforschung der jugoslawischen Geschichte nach 1945. Österreichische Osthefte, 1987, št. 93 in 99 – Tu glej tudi več o tej problematiki.

ga je bilo in da to ne more biti edini, pa tudi ne najpomembnejši razlog za slabo raziskanost tega časa. Vsaj enako pomemben razlog vidim v splošnem a(nti)historizmu, ko družba in posamezniki, razen izjemoma, nimajo posluha za »nezanimive historične teme« in za »neproduktivna oziranja v preteklost«.[2)]

Tesno povezana s predsodkom o ideoloških in političnih pritiskih, ki onemogočajo objektivno znanstveno raziskovanje naše sodobnosti, je zahteva po »čisti, politike osvobojeni, znanosti«. Gre za teoretično-utopično zahtevo, ki je demagoško udarna in profesionalno odvezujoča. Nobena znanost ne v zgodovini in ne v sedanjosti ni živela in ne živi v laboratorijskih pogojih. Znanost je čista in politike osvobojena toliko, kolikor so čisti in politike osvobojeni znanstveniki. Ne more pa se »čistost« znanosti meriti z anarhičnostjo in nekoordiniranostjo raziskovanja po načelu »znanost je sama sebi namen«, politični pritisk pa enačiti z ideološko pripadnostjo avtorja. Realnost vsakdana sili znanost v enakopravno sodelovanje s politiko, v prepričanju, da znanost ni dekla politiki, ki ji služi s prikrojevanjem znanstvenih rezultatov po meri trenutnih političnih potreb, pač pa ji ponuja rezultate svojega dela, da bi lahko stala na trdnih in trajnih, nezideologiziranih tleh.

Na takih temeljih se je tudi raziskovalna skupina za proučevanje »dachauskih procesov« lotila svojega dela.

Skupina je s tem prestopila še tri pomembne ovire na poti sistematičnega historičnega raziskovanja časa. Ni podlegla močno prisotni avtocenzuri v glavah potencialnih raziskovalcev tega časa, češ da kaj takega ni »varno« in bo prej ali slej kdo preprečil in zaustavil proučevanje; ovrgla ali vsaj zrelativizirala je historični aksiom o potrebi takoimenovane »historične distance« t.j. poteku nedoločljivega časa, ki je potreben za objektivne raziskovalne rezultate (ta čas pa za marsikoga ni potekel, dokler so vsaj nekateri protagonisti zgodovinskih dogajanj še živi); dokazala je, da za znanost »tabu tem« ni, pač pa lahko »tabu teme« postavljajo drugi. Naloga znanosti je, da se na vse načine trudi iz »tabu tem« napraviti običajne raziskovalne teme in da neprestano pritiska na ustvarjalce »tabu tem« z zahtevami po njihovi proučitvi. Obstoj do nedavna »tabu teme« dachauski procesi, je bil raziskovalni skupini izziv, ne pa zgolj razlog za sicer upravičeno kritiko takega stanja in izključno opravičilo za neopravljeno delo.

Na vseh področjih sodobne znanosti se v modernem času kaže potreba po interdisciplinarnem proučevanju. Videti je, kot da je čas znanstvenikov, ki se enako dobro spoznajo na vrsto znanstvenih smeri, minil. Pri proučevanju zgodovinskih dogajanj v vseh zgodovinskih razdobjih je bil interdisciplinarni raziskovalni pristop vedno zaželen in koristen. Pri proučevanju najnovejših procesov in dogodkov pa je postal že kar neke vrste »conditio sine qua non«. Razlogov za to je več, zagotovo pa sodijo med najpomembnejše naslednji: 1. razvoj drugih družboslovnih strok, ki se

---

[2] Podrobneje o tem glej še: Dušan Nečak, Problematika proučevanja povojnega razvoja v Jugoslaviji, ČZN 1985, str. 117 – 128; Metodologijski i znanstvenoistraživački problemi historije poslije 1945 godine, Časopis za suvremenu povijest, Zagreb 1985, št. 1. str. 5 – 7, 39 – 40, 59 – 60; Osvrt na naučne in metodološke probleme proučavanja istorije posleratnog perioda u SR Sloveniji, Nastava istorije..., Zagreb 1986, št. 1 – 2, str. 9 – 14; O vlogi in pomenu slovenskega zgodovinopisja v sodobni družbi, XXII. seminar slovenskega jezika, literature in kulture, Ljubljana 1986, str. 227 – 234 in Zur Erforschung der jugoslawischen Geschichte nach 1945, Österreichische Osthefte 1987, št. 1, str. 92 – 104.

ukvarjajo s proučevanjem sodobnosti, predmet njihovega proučevanja pa je človek v družbi (sociologija, politologija, pravo, ekonomija, etnologija itd.), 2. mnogoznačnost in prepletenost družbenih procesov, ki jih ni mogoče dokončno pojasniti samo z uporabo zgodovinske metode, 3. tendenca k vse večji specializaciji znotraj posameznih strok, ki jo med drugim narekuje tudi »zmanjševanje svetovnih razdalj in skrajševanje časa, ki mine od dogodka do vedenja o njem«, povzročena s hitrim razvojem komunikacijskih sredstev in iz tega izhajajoča, 4. množica podatkov o sodobnem dogajanju, ki je za strokovnjaka samo ene stroke neobvladljiva. Čeprav je zgodovina najširša družboslovna veda, si mora na področju proučevanja najnovejše zgodovine poiskati enakopravne sodelavce, še posebej zato ker je vse prečesto zaradi prej omenjenih dejstev in zaradi prepričanja nemalega dela zgodovinarjev samih, da sodobnost ni področje proučevanja zgodovine, »prepuščala teren« drugim družboslovnim strokam. Tako imamo izpod peres strokovnjakov drugih družboslovnih strok razmeroma veliko del o dogajanjih, ki so imanentno zgodovinska, niso pa obdelana z zgodovinsko metodo in so zaradi tega objektivno pomanjkljiva. Celo prvo celovito zgodovino povojne Jugoslavije je napisal nezgodovinar, problematiko nacionalnega vprašanja velikokrat obravnavamo brez nujno potrebnega »zgodovinskega spomina«, prelomna zgodovinska dogajanja, kot je denimo Tržaško vprašanje, so obdelali nezgodovinarji, proučevanje človekovega vsakdanjega življenja, problematiko, ki je »pisana na kožo« zgodovini in zgodovinarjem, so kot svojo paradno disciplino razvili etnologi...

Prepričanje o nujnosti interdisciplinarnega proučevanja sodobnih dogajanj in o nepogrešljivi vlogi zgodovinske stroke pri tem je vodilo tudi raziskovalno skupino za proučevanje »dachauskih procesov«. Eminentnega političnega vprašanja, ki pa je hkrati eden pomembnih historičnih problemov, brez pojasnitve katerega ni mogoče jasno razumeti takoimenovanega administrativnega socializma ali »jugostalinizma«, in izzivalnega pravnega problema, ki kaže razvojno pot našega procesnega in materialnega prava ter zlasti pojasnjuje vlogo sodstva v tistem času, smo se zato lahko lotili le interdisciplinarno: zgodovinsko-pravno. Povezali smo dva metodološka principa takega dela – vsaka stroka je povedala svoje v samostojni obliki, rezultati in spoznanja obeh strok pa so upoštevani tako v sklepnem delu kot v posameznih študijah.

O problematiki zgodovinskih virov

Zgodovinska dogajanja in procesi zadnjih nekaj desetletij niso bili na Slovenskem deležni tiste znanstvene pozornosti, ki jo zaslužijo in ki je nujna. Posebej moramo to trditi za zgodovinsko znanost, ki je, kar zadeva proučevanje povojnega časa, šele na začetku poti, korak ali dva za svetovno historiografijo in celo za najrazvitejšimi historiografijami jugoslovanskih narodov.

Proučevanje sodobnega dogajanja doma in po svetu hromi nekaj objektivnih in subjektivnih dejstev. Med najbolj znane in v najširši javnosti največkrat omenjene zapreke znanstvenega obravnavanja najnovejših dogajanj zagotovo sodi trditev, da za kaj takega virov ni. Zlasti zgodovinarji pa brez virov (dokumentov, audiovizuelnega gradiva...) ne morejo uporabiti svoje znanstvene metode: kritične analize virov. Natančnejša analiza te trditve pokaže večplastnost te problematike in hudo

zamaje enoznačnost in dokončnost njene vsebine. Viri manjkajo tudi v oddaljenejših zgodovinskih razdobjih, saj za najstarejša razdobja iz zgodovine, denimo slovenskega naroda, poznamo le nekaj pisanih dokumentov, pa še ti ne zadevajo v celoti naše preteklosti. Na področju raziskovanja povojne zgodovine smo priča na prvi pogled absurdnemu dejstvu, da imamo virov za to razdobje istočasno preveč in premalo. Že bežen pogled v katerikoli arhiv nam bo pokazal velike količine gradiva za povojno zgodovino, največkrat slabo ali pa sploh ne urejenega, ki arhivarjem povzroča obilo preglavic, če zaradi drugega ne zaradi tega, ker je količinsko preobsežno. Zato je nujno postavljati natančnejše trditve od zgoraj zapisane, zlasti pa natančnejša vprašanja. Ali imamo dovolj kvalitetnih virov, to je takšnih dokumentov, kjer moremo najti odgovore na zastavljena si vprašanja? Takih virov je zagotovo mnogo manj ali pa jih celo ni. Vendar pomankanje virov ne leži vedno le v domeni politične ali zakonske prepovedi, kar poznajo povsod po svetu. Nemalokrat viri, ki jih iščemo ali smo prepričani, da morajo biti, nikoli niso bili napisani. Rečeno v prispodobi in ob prostem citiranju sarajevskega zgodovinarja, akademika Milorada Ekmečića: »telefon je največji sovražnik sodobnega zgodovinarja«. Ne gre jemati zapisanega le dobesedno, kajti pisanih virov za najnovejše razdobje, posebej za prva leta po vojni, in za, včasih, najpomembnejše odločitve povojnega časa, nimamo tudi zaradi tega, ker se je odločalo v ozkih krogih, mnogokrat v neformalnih razgovorih in skupinah, kjer se niso pisali zapisniki in ni prevladovala miselnost, da je treba kaj zapisati tudi za zgodovino. Prevladovalo je mnenje, da so časi zgodovinski. Poglejmo samo zapisnike (če jih lahko tako sploh imenujemo) Politbiroja slovenske Komunistične partije za prva leta po vojni in slika bo v mnogočem jasnejša. Vseh skupaj jih je za nekaj listov, še tisti, ki jih je pisal, jih danes težko razšifrira, zapisi so shematični in nepovedni, velikokrat gre samo za razdeljevanje nalog in splošno registracijo pojavov tistega časa. Kot posebno značilnost pa velja zapisati, da v njih dachauski procesi sploh niso omenjeni in še o prelomnem sporu z Informbirojem se ne moremo niti v grobih obrisih poučiti. Povedano pa na noben način ne dovoljuje trditve, da se na sestankih politbiroja KPS niso pogovarjali o dachauskih procesih in niso analizirali stanja ob sporu s Stalinom. Bilo bi skregano z zdravo pametjo, če bi trdili, da o vsem tem sploh niso ničesar vedeli, svojo trditev pa bi dokazovali s tem, da v originalnih virih političnega vrha Slovenije o tem ni niti besede.

Viri še vedno ostajajo nepogrešljiva osnova kakršnegakoli raziskovanja procesov in dogajanj sodobnega časa, toda raziskovalec mora pri tem znati uporabiti tudi nekatere specifičnosti, ki lahko dopolnjujejo znanstveno sliko, okrnjeno zaradi morebitnega pomanjkanja virov. V znanstveno analizo mora vgraditi svoje poznavanje časa in dogodkov, bolj kot je v navadi za starejša razdobja mora upoštevati takoimenovane sekundarne vire, kot so časopisje, ustni viri, spomini itd., nepogrešljivo je komparativno proučevanje podobnih dogajanj v svetu ter spoznavanje duha časa in družbe (ideologije), nujno je vključevanje dognanj drugih strok. Zagotovo je potrebno vgraditi še kaj, toda kljub temu se mora proučevalec tega časa zavedati, da so rezultati njegovega dela podvrženi hitrejšim spremembam, dopolnitvam, popravkom in morda celo izničenju.

V takem kontekstu je treba razumeti tudi pričujočo zgodovinsko študijo.

SVET 1945 – 1948

Novo razmerje sil in položaj v svetu 1945 – 1948

Zgodovinarji periodiziramo povojno jugoslovansko in svetovno stvarnost v več obdobij, ki so pri različnih avtorjih različno definirana. Vsi avtorji pa bi čas od prvih sumov, aretacij pa do izvedbe dachauskih procesov, tipičnih političnih procesov pri nas, uvrstili v svetovni čas hladne vojne. V čas ostrih nevojaških spopadov med bivšimi zavezniki in v čas vsesplošnega političnega nezaupanja, evforije, paranoje in shizofrenije.

Konec medvojnega zavezništva dveh bistveno različnih ideoloških taborov se je kazal že med vojno – čim bližje je bil poraz nacizma, ideologije, ki sta ji nasprotovala oba. Prve očitne razpoke dotedaj enotnega protinacističnega tabora so se začele kazati, že ko se je vojna sreča prevesila v korist zaveznikov leta 1943 (npr. na teheranski konferenci velikih treh 28. 11. – 1. 12. 1943) in so se oblikovale kot jasna nasprotja na jaltski-krimski konferenci (4. – 11. 2. 1945). Kljub temu, da sta predsednik ZDA Franklin Delano Roosewelt in ministrski predsednik Velike Britanije Winston Churchill že leta 1941 v Atlantski listini (objavljena je bila 14. avgusta 1941) svečano izjavila,« da ZDA in Velika Britanija ne težijo za lastnim povečanjem in da si lahko vsi narodi izberejo svojo lastno vladavino«[3] in je to kmalu nato podpisala tudi Sovjetska zveza, se po vojni ta obljuba ni izpolnila. Nobena od držav se sicer ni omembe vredno ozemeljsko povečala, vendar predvsem zato ker je čas nasilnega priključevanja ozemelj minil. Klasični kolonializem je bil zapisan propadu. Rodil pa se je neokolonializem. Nič več ali le redko prihaja v tem času do nasilne, oborožene akcije velikih sil, ki želijo podjarmiti manjše in šibkejše države. Vse več in vse bolj raznotere pa so oblike navidez nenasilnega podjarmljanja. V prvem planu so industrijsko-tehnološka in vojaško – oborožitvena odvisnost, nič manj pomembna pa ni ideološkopolitična odvisnost.

V tozadevne odvisnosti so več ali manj padle tudi dovčerajšnje kolonialne sile Evrope. Center svetovnega odločanja se je v času po drugi svetovni vojni premaknil izven Evrope. Evropa je prešla svoj politični zenit. V letih takoj po vojni je zahodna hemisfera prišla pod neposredno odvisnost od ZDA, vzhodna Evropa skupaj z Jugoslavijo pa je postala privesek Sovjetske zveze. Evropa se sicer ni takoj sprijaznila z novo vlogo in je takoj začela z akcijami za povezovanja, ki naj bi prinesle vsaj neodvisnost od obeh velikih, če ne že bivše prevlade, toda velikega uspeha ni dosegla.

Vojaški zmagovalec v drugi svetovni vojni in politični poraženec v lastni domovini po vojni Winston Churchill je že leta 1946 (19. 9. na züriški univerzi) predlagal ustanovitev Združenih držav Evrope. Njegov geografski »vis a vis« general de Gaulle pa je takoimenovano omejeno evropsko politiko izvajal tudi v praksi. Toda osnovna črta svetovne politike v letih po drugi svetovni vojni je bila ohranjevanje pridobljenih prednosti in »obramba« pred kvarnimi vplivi drugega ideološkega pola. Razpadli medvojni antifašistični tabor je bil tudi fizično razdeljen s takoime-

[3] Enciklopedija druge svetovne vojne, Ljubljana, 1982, str. 83

novano »železno zaveso[4]«, ki se je vlekla od Baltika do Trsta. Ob njej so nastali trije najpomembnejši problemi hladne vojne v Evropi: nemško vprašanje, avstrijsko vprašanje in tržaško vprašanje. Pri reševanju vseh treh pa je bilo vprašanje denacifikacije in defašizacije javnega življenja eno središčnih, notranjepolitičnih vprašanj. Strah pred obnovo nacizma in fašizma je bil latenten, čeprav ne pri obeh ideoloških polih enako močan in trajen. Hladna vojna je v mednarodni politiki determinirala čas, v katerem so se odvijali »dachauski procesi« in v vsa tri najpomembnejša nerešena vprašanja je bila Jugoslavija neposredno ali posredno vpletena.

Temelj hladne vojne in glavni razlog zanjo je hitro in za zahodne zaveznike presenetljivo širjenje socializma v svetu, posebej v Evropi. Čeprav so se zavezniki še v času druge svetovne vojne dogovorili, da morajo po vojni v vseh tistih državah, v katerih delujejo odporniška gibanja in so se oblikovale različne vrste odporniških vlad, postavili koalicijske vlade (sestavljene iz legitimnih, običajno na zahodu se nahajajočih, emigrantskih vlad), to ni zadržalo prevlade socialistične-komunistične komponente v deželah, ki jih je pomagala osvoboditi Rdeča armada. Zahodni zavezniki, med njimi zlasti Velika Britanija, so še posebej striktno zahtevali izvrševanje tega dogovora v Jugoslaviji. Od tod sporazuma Tito – Šubašić in številni poskusi spraviti osvobodilno gibanje s kraljem in njegovo vlado. Zahodni zavezniki so se natančno zavedali »nevarnosti« komunističnega vpliva in socialistične ideje, prinešene na bajonetih Rdeče armade. In tudi medvojni dogovori o delitvi interesnih sfer niso mogli spremeniti dejstva, do srede leta 1952 postanejo vse tiste države, ki jih danes imenujemo vzhodna Evropa, komunistične. Prva je komunistično orientirano vlado dobila Jugoslavija 29. 11. 1945, sledijo pa ji 11. 1. 1946 Albanija, 15. 9. 1946 Bolgarija, 30. 12. 1947 Romunija, 9. 5. 1948 Češkoslovaška, 17. 8. 1948 Madžarska (od 2. 2. 1946 republika) in 22. 7. 1952 Poljska.

Pa ne samo v Evropi. Tudi drugod po svetu je bila jasno razvidna zmagovita pot socializma. Že v drugi polovici leta 1945 pride v hude vojaške težave protežiranec ZDA na Kitajskem, Čankajšek. Podpiranec Sovjetske zveze Mao Ce Tung namreč v septembru in oktobru 1945 zavzame severno Kitajsko in Mandžurijo, čeprav mu je Stalin svetoval drugače. Nedolgo zatem se v azijskem prostoru spet »spopadeta« velesili, ko mora marca 1946 sovjetska Rdeča armada zapustiti severne predele Irana. Združene države Amerike morajo uporabiti ostre vojaško-politične pritiske, da se Sovjetska zveza res umakne iz teh predelov. Ne smemo pa v prvem desetletju po vojni izgubiti izpred oči, v kontekstu trditve, da je prav širjenje socializma glavni razlog za zaostreno politično situacijo v svetu, da je to tudi čas začetka dekolonizacije. Ozemlja bivših kolonij, antikolonialna osvobodilna gibanja in raznoteri interesi vodstev teh gibanj, so postali novo, zelo široko ter ne dovolj poznano področje za eskalacijo hladne vojne in uresničevanje cilja po ideološki prevladi. Prvi rezultati merjenja sil na tem področju so se pokazali šele nekoliko kasneje (od konca petdesetih let naprej), saj obe novi velesili ZDA in SZ doslej nista imeli neposrednih izkušenj na tem področju.

---

[4] To oznako je dal razmejitveni črti med vzhodnim in zahodnim blokom Winston Churchill v svojem izrazito protikomunističnem govoru v ameriškem mestu Fultonu. Takrat je dejal, da deli vzhodno od zahodne Evrope »železna zavesa«. V prispodobi gre za takšno zaveso, kot jo imajo v gledališčih, da protipožarno varujejo oder od dvorane.

Najbolj se je razcepitev Evrope na dva ideološko politična in vojaška dela pokazala pri nemškem vprašanju. Obe strani sta imeli v vsem času, ko sta »urejali« to vprašanje, polna usta takoimenove združitve Nemčije, ki pa sta jo obe z veliko spretnostjo na vse načine zavirali. Iz delov nemškega ozemlja, ki so bili pod upravo Velike Britanije, Francije in Združenih držav Amerike, je naprej 1. januarja 1947 nastalo enotno gospodarsko področje, 23. maja 1949 pa po sprejetju ustave še Zvezna republika Nemčija. Sovjetska zveza je na ta akt odgovorila z ustanovitvijo Nemške demokratične republike, ki je prav tako nastala s sprejetjem ustave 30. maja 1949 oz. s prvim zasedanjem »Nemškega ljudskega sveta« (Deutscher Volksrat) 7. oktobra istega leta, z dnem, ki ga imajo v DDR za državni praznik.

»Prerivanje« velikih v začetku hladne vojne

Tik po koncu vojne sta želeli obe velesili osvojiti čim več političnega in fizičnega prostora. Toda kmalu se je pokazalo, da je edina politika, ki je realna, politika ohranjevanja »statusa quo«. To pa seveda ni pomenilo, da nista poskušali na vse načine vendarle še kaj pridobiti. Na vojaški način, s silo ni šlo, ostala je le politična, ideološka, nenasilna pot, najpogosteje povezana z gospodarsko tehnološko »kolonizacijo«. Sovjetski politiki širjenja socializma so se ZDA zoperstavile s politike odločnega antikomunizma. Z gospodarskimi ukrepi, s politiko zavezništva, oblikovanja vojaških paktov in strateškega obkoljevanja sta velesili želeli ustaliti ravnotežje. S Trumanovo doktrino (12. 3. 1947), Marshallovim načrtom (5. 6. 1947) in z Eisenhowerjevo politiko odrivanja sovjetskega bloka (rollback), je postalo očitno, da nasprotja med obema blokoma ne bodo kratkotrajne, temveč dolgoročne narave. V obeh blokih so se začele razvijati države, ki so si bile po družbeni, kulturni, gospodarski, idejni in politični strukturi močno različne, pač glede na to, v kateri blok so spadale. Med najbolj vidne odseve take delitve sveta sodijo teritorialne in ideološke delitve Vietnama, Koreje in Nemčije. Čas od konca vojne pa do leta 1948 je postajal vse bolj zapleten. Govorimo o času, ko ni ne vojne in ne miru in imamo se strahu pred atomskim uničenjem zahvaliti, da ni ob številnih kriznih žariščih, kjer so se križali interesi obeh blokov, prišlo do vojaškega spopada najširših razmer.

Eden od najpomembnejših pokazateljev novega razmerja moči na svetu po drugi svetovni vojni je vrtoglav vzpon pomena Sovjetske zveze. Tudi v času pred Hitlerjevo agresijo je SZ imela svoje mesto v svetovni politiki, vendar pa je SZ postala svetovna politična in vojaška velesila po drugi svetovni vojni predvsem zaradi ugleda, ki si ga je pridobila kot zmagovalka in kot država, ki je vsestransko najbolj trpela v času drugega svetovnega klanja. Rast njenega vojaško političnega pomena je bila jasno zaznavna že med vojno. Po dobljenih bitkah pred Stalingradom, na ravninah pri Kursku, obrambi Leningrada in še kje, je lahko igrala (ne samo) enakopravno vlogo na diplomatskih srečanjih velikih treh v Teheranu (28. 11. do 1. 12. 1943) in Jalti (4. do 11. 2. 1945). Dokončno pa je bil potrjen pomen SZ na konferenci velikih treh takoj po koncu vojne v Evropi, v Potsdamu (17. 7. do 2. 8. 1945). SZ je takrat skupaj z Veliko Britanijo in ZDA odločala o razdelitvi Evrope in sveta. Ni dopustila nikakršne razprave o novi poljsko-nemški meji, ki jo je postavila na Odro in Niso, severni del Vzhodne Prusije je prišel pod njeno upravo, do dokončne odločitve mirovne konference, določala je pravice do reparacij in

demontaž v Nemčiji, sklepala o preselitvi nad 12. milijonov Nemcev iz Češkoslovaške, Poljske in Madžarske itd. Posebej pa so v SZ poudarjali potrebo po izničenju nacistične miselnosti, saj je bila ta v prvi vrsti naperjena proti komunizmu. Zato je bil takoj po vojni strah pred obnovo nacizma v vseh komunističnih vzhodnoevropskih državah vsaj tako močan kot strah pred obnovo kapitalizma.

Na tej konferenci si je Sovjetska zveza zagotovila takšno priznanje in ustvarila takšen izhodiščni položaj, da je lahko v naslednjih letih precej povečala vpliv na države, v katerih so prevzeli oblast komunisti. Okoli svojega resničnega jedra je oblikovala nekakšen pas satelitskih držav, ki so se strnile v blok, nasproten zahodnemu.

Podobno kot Sovjetska zveza doživijo vzpon tudi ZDA. ZDA se šele med drugo svetovno vojno izvijejo iz izolacionizma. Teoretično lahko postavimo trditev, da je ZDA na poti k svetovni velesili vodilo, poleg nekakšnega moralnega prepričanja, da velikost in moč Združenih držav Amerike silijo to državo, da postane posrednik in razsodnik svetovnih dogodkov, tudi prepričanje, da je edini pravilen način življenja »American way of life – ameriški način življenja«. Morda v resnici idealno mišljenemu naprezanju po humanizaciji družbe se je pritaknil videz oktroiranja, zavoljo česar je bilo mnogokrat težko potegniti mejo med skrbništvom in dolarskim imperializmom. ZDA so po vojni zaradi izrazitega antikomunizma, ki se je nekako do srede petdesetih let še stopnjeval, prevzele vlogo »varuha demokratičnosti« ali kot velikokrat rečemo »svetovnega žandarja«. Poleg ideološko političnih razlogov za tak položaj ZDA pa so bili prisotni še povsem racionalen imperialistični račun ter gospodarski razlogi, saj se je dolarska zadolženost evropskih držav v primerjavi s časom pred vojno povečala za skoraj trikrat. ZDA so bile takoj po koncu vojne sicer v določeni prednosti, saj so imele jedrski monopol, toda le kratek čas. Tudi nasprotna stran je imela svoje prednosti, zlasti da je močnejša v Evropi.

Vsa navedena dejstva torej niso mogla peljati drugam kot v prepričanje, da vojaškega zmagovalca v morebitnem spopadu ne bi bilo in da ob vojaškem ravnotežju torej ne preostane nič drugega kot nevojaško prepiranje, če si že ne morejo dovoliti normalnega komuniciranja. Ker v danih razmerah ni bilo mogoče uporabiti sile, da bi preprečile morebitne neželjene posledice sodelovanja oziroma medsebojnega vplivanja, je bilo treba ohladiti oblike skupnega delovanja na gospodarskem in političnem področju in vsaj na ta način zavreti neželene procese in težnje znotraj svojega interesnega področja.

Viri hladne vojne, torej dogajanja, ki je determiniralo čas, v katerem so se odvijali dachauski procesi, in čas, ko se je v jugoslovanskem političnem življenju močno uveljavil model vseh vrst represije, zgrajen na stalinistični varianti socialistične družbene ureditve, dopolnjen in nekoliko popravljen z dosežki jugoslovanskega narodnoosvobodilnega boja, so del sodobnih mednarodnih odnosov, v katerih je bila hladna vojna dolga leta njihovo poglavitno gibalo. Zato si moremo hladno vojno, vire njenega nastanka in mednarodne odnose, ki so vplivali na vsako državo posebej, vedno predstavljati kot celoto vsaj zaradi štirih razlogov:[5]

1. Hladna vojna in njeni učinki imajo planetarne razsežnosti in narobe bi bilo, če bi njeno vlogo omejevali le na Evropo ali zgolj na nekatere države. To zgodovinsko

[5] Delitev na štiri vire hladne vojne je prevzeta iz knjige: Svetovna zgodovina, Ljubljana 1976, Cankarjeva založba, str. 631/632

dogajanje je namreč posledica in sestavina obstoja dveh različnih sistemov. Posebej v prvem razdobju (od 1945 do 1948) se oba sistema zapletela v trd in neizprosen boj, ki ne izbira sredstev, in težko bi našli košček sveta, ki se ga politika hladne vojne ni dotaknila. V različnih državah obeh političnih polov je imela hladna vojna različne učinke, zagotovo pa je bolj učinkovala na ideološko politična dogajanja znotraj tistih držav, ki so po vojni spremenile ideološko obarvanost in prešle v tabor Sovjetske zveze. Ne nazadnje tudi zato, ker so bile te države v mnogočem razlog zanjo.

2. Države zahodnega tabora so bile glavne nosilke hladne vojne. Toda tudi tu bi bilo nepravilno opredeljevati kot tarčo le Sovjetsko zvezo in socialistične države, ki so po drugi svetovni vojni nastale v Evropi in Aziji. Čas po drugi svetovni vojni je namreč tudi čas velikih sprememb na področju intenzivnosti in širjenja idej, ki so v svojem bistvu naperjene proti kapitalističnemu sistemu. Na pohodu je socialistična misel, pa tudi v antikolonialnih gibanjih prevladujejo ideje, ki niso v prid kolonialnim metropolam in njihovim ideologijam. To nevarnost so zahodne države hitro zaznale in se začele zoper »kvarni« vpliv teh sprememb bojevati s pozicij sile. V obrambo svojih gospodarskih, političnih in ideoloških interesov so se bojevale zlasti proti narodnoosvobodilnim gibanjem, ki so nastajala izven Evrope in ki so imela za cilj tako narodno osvoboditev izpod kolonializma kakor tudi preoblikovanje odnosov v socialistične. Tako se je hladna vojna skupaj z utrjevanjem antikolonialnega boja prenašala iz Evrope v svet.

3. Evropsko hladno vojno je mogoče ocenjevati iz dveh vidikov, ki pa sta med seboj povezana. Prvi vidik je gotovo nastanek in razvoj vzhodnoevropskih socialističnih držav, zoper katerih vpliv se je postavila zahodna Evropa in njen hegemon, Združene države Amerike. Med vzhodnevropskimi državami je bila za Zahod še posebej zanimiva Jugoslavija. Ne samo zaradi geopolitično in strateško izredno pomembni legi v Evropi, ampak tudi zaradi specifičnega razvoja in moči avtohtonega, komunistično orientiranega narodnoosvobodilnega gibanja z legendardnim Titom na čelu, ki je prevzelo oblast v deželi in ki bi zato lahko pomenilo »mehki trebuh« sovjetskega tabora. Drugi, na videz manj pomemben in ožji vidik pa je nemška problematika. Razdelitev Nemčije, ki je neposredno povezana z usodo Avstrije in posredno z razrešitvijo tržaškega vprašanja, je pomenila osnovno točko spora v ureditvi Evrope po vojni. Tudi tu je igrala Jugoslavija pomembno vlogo, saj je bila, kot smo že zapisali, neposredno ali posredno zapletena v vsa tri krizna žarišča. Posebej pri reševanju avstrijskega in tržaškega vprašanja pa je bila celo vitalno zainteresirana, saj je šlo za usodo delov slovenskega naroda.

Že v vojnem času sta imela oba ideološka pola različne poglede na povojno ureditev Nemčije (Stalin – enotno Nemčijo, seveda socialistično, in Roosevelt – razdeljeno, saj zaradi prisotnosti RA ni mogel računati na vso), obe strani pa sta stremeli za tem, da bi imeli kar največ vpliva na povojni razvoj Nemčije. Boj za Nemčijo je zato pomenil hkrati boj za politične, ideološke in gospodarske pozicije. Dve nemški državi sta že s svojim nastankom postali protagonistki hladne vojne in prek njiju je tekel proces nenehne napetosti. ZDA in njihovi zavezniki se niso hoteli odreči Nemčiji kot veliki državi, ki bi lahko igrala med zahodnimi državami pomembno vlogo. Niso se hoteli odreči vloge Nemčije kot branika in izhodiščne točke za nastop proti socialističnemu vzhodu. Objektivna, ne pa tudi mednarodnopravno s podpisom mirovne pogodbe sankcionirana delitev Nemčije je pomenila ne samo teritorialno delitev bivše Nemčije, temveč tudi ideološko delitev. Zahodna Nemčija se je

že od nastanka okupacijskih con pripravljala za dokončen vstop v zahodni tabor, vzhodne Nemčije pa Sovjetska zveza tudi ni spostila iz rok. Oba dela bivše nemške države sta svojo pripadnost tudi nenehno poudarjala, sovjetska politika pa je, prav tako kot ameriška, temeljila tudi na vojaško varnostnih interesih, saj SZ ni hotela zamuditi priložnosti, da spravi z dnevnega reda tradicionalno nevarnost, ki jo je v zgodovini zanjo pomenila močna nemška država. Zato je bila SZ glavni nosilec ideje o nadzorovanem razvoju Nemčije, na drugi strani pa gre poznejši »nemški gospodarski čudež« razumeti le, če vemo, da je bila zahodna Nemčija deležna največje mogoče podpore od zahodnih velesil, ki jim je močna zahodna Nemčija iz gospodarskih (izvoz), vojaških (prvi branik pred komunizmom) in ideoloških (ohranitev buržoazne ideologije v osrednji Evropi) razlogov odgovarjala. Nobena stran se ni, razen z besedami, zares in iskreno zazvemala za združitev Nemčije.

4. Izenačeno razmerje vojaške moči po drugi svetovni vojni, ki je temeljilo tudi na napredovanju socializma in utrjevanju moči socialističnih držav, je pripeljalo do najbolj ostrih hladnovojaških soočanj med nosilcema hladne vojne: Sovjetsko zvezo in ZDA. Šele ko pride do novih vrst zlasti jedrske oborožitve, ki je začela oblikovati drugačno vojaško ravnotežje, takšno ki je temeljilo na absurdnem nekajkratnem uničenju obeh, je prisililo oba ideološka pola, da sta si začela iskati drugačnih možnosti sodelovanja oziroma da sta se začela ozirati po politiki detanta, odpravljanju nekaterih problemov iz njunih medsebojnih odnosov ter večjemu poudarjanju tistega, kar jih združuje, od tistega, kar ju ločuje.

V času, ki nas zanima, torej v razdobju do leta 1948, ni bilo zaznati niti prvih poganjkov politike detanta. Ravno nasprotno. Vzporedno s prvimi povojnimi diplomatskimi stiki med predstavniki obeh ideološko-vojaških taborov, ki so bili največji del vezani na sestajanje na mirovnih konferencah ali na sestankih, na katerih so reševali nerešena vprašanja iz časa vojne, je nastajala tudi zahodna antikomunistična globalna politika, osnovana na strahu pred izvozom revolucije in, po prepričanju Vzhoda, naslonjena na nacistično antikomunistično dediščino.

Od Trumanove doktrine do ustanovitve Informbiroja

Zahodna protikomunistična politika je temeljila na javno izraženih protikomunističnih stališčih, ki jih je svetovna historiografija poimenovala kar doktrina. Gre za izjavo ameriškega predsednika Harryja Trumana, ki pomeni prvi javni politični in gospodarski poseg ZDA v Evropo, z namenom obvladati »sporna« ozemlja in preprečiti širjenje sovjetskega vpliva. Predsednik Truman je 12. marca 1947 govoril pred ameriškim kongresom. Poročal je, da je grška vlada poslala vladi ZDA nujno prošnjo za finančno in gospodarsko pomoč ter nadaljeval: »Eden najpomembnejših ciljev zunanje politike ZDA je, da živijo narodi svobodno, brez pritiska, kar je bila že temeljna misel za vojno z Nemčijo in Japonsko. Grčija potrebuje vse, od hrane do orožja. Prav take potrebe kaže tudi Turčija in mi smo edina dežela, ki lahko pomaga.«[6] V Grčiji je tačas namreč plamtela državljanska vojna (od 8. 11. 1945 do 8. 2. 1950). Takoj po vojni so se sicer iz Grčije umaknile britanske čete, vendar so v Pirej prispele ladje ameriškega vojnega ladjevja. Denimo, da tudi zaradi slabe

[6] Metod Mikuž, Svet po vojni (1945 – 1957), Ljubljana 1983, str. 70 (dalje Mikuž...)

izkušnje z Jugoslavijo, so šele ob navzočnosti ameriške vojske izvedli referendum za vrnitev kralja, ki je uspel. Kralj se je sicer vrnil, toda začela se je državljanska vojna med komunistično orientirano severno Grčijo, pod vodstvom partizanskega generala in sovjetskega protežiranca Vafijadesa Markosa. Tega so na jugu proglasili za največjega sovražnika države. Ko je začela v Grčijo pritekali ameriška pomoč iz naslova Trumanove doktrine, so avgusta 1947 na severu Grčije oklicali grško republiko. Dne 24. decembra 1947 pa provizorično vlado z Markosom kot predsednikom.

Da je bila Trumanova izjava pred kongresom res naperjena zoper komunizem, dokazujejo tudi njegova opozorila, da so pred kratkim, proti svoji volji, dobile totalitaristične režime tudi Poljska, Romunija in Bolgarija. Kongresu je predlagal, naj do 30. junija 1948 odobri pomoč Grčiji in Turčiji v višini 420 milijonov dolarjev, v podporo monarhičnemu režimu pa naj bi poslali tudi vojaške in civilne strokovnjake.

Trumanov namen je bil torej zajeziti sovjetski vpliv v tistem delu Sredozemlja, ki ga je imel za ameriško interesno področje. To je pomenilo začetek popolnoma nove ameriške politike, ki ni imela nobene zveze več s prejšnjo Monroevo doktrino – »Ameriko Američanom«. Zato ni čudno, da je Trumanova izjava naletela v ameriškem političnem vrhu tudi na negativne odmeve. Ameriški podpredsednik, demokrat Wallace je nasprotoval taki Trumanovi politiki in dejal, da prevzemajo ZDA »na mejah policijsko službo proti SZ«.[7] Opozarjal je, da so te meje na zelo občutljivih področjih in da lahko tu že najmanjša iskra pripelje do nove svetovne vojne. Res je bil Wallace s takim negativnim mnenjem do Trumanove doktrine osamljen v ZDA, toda po vsebini ga je podprl Churchill, kar bi od prepričanega antikomunista ne pričakovali. Britanska vlada pa se je celo na nek način distancirala od Trumanove doktrine, saj je že 17. marca 1947 obvestila spodnji dom parlamenta, da Truman pred objavo svoje doktrine britanske vlade ni nič vprašal.

Odločno nasprotovanje in negativno oceno je doživela Trumanova doktrina v Sovjetski zvezi. Uradno je bilo ocenjeno, da pomeni to vmešavanje v notranje zadeve druge države in kaže imperialistične apetite krogov v ZDA. Podčrtano je bilo, da od grške suverenosti ne bo ostalo nič, če bo grški narod imel na vratu civilne in vojaške inštruktorje s 250 milijoni dolarjev. Posebej pa so opozorili, da Turčije nihče ne ogroža in da ZDA hočejo z dolarsko pomočjo Turčijo le popolnoma podrediti.[8]

Četudi omejen odpor proti Trumanovi doktrini v ZDA, ki se je artikuliral v besedah podpredsednika Wallaceja, je sprožil daljnosežne posledice. Truman je namreč takoj zahteval odstraniti iz javne uprave vse komunistične in fašistične prevratne elemente. To je bilo tudi storjeno. Imenovan je bil poseben kongresni odbor za preiskavo protiameriške dejavnosti, ki je deloval še dolgo potem in je imel veliko dela. Da pa bi Trumanova izjava lahko postala doktrina in s tem ameriška uradna politika, jo je 22. aprila 1947 sprejel tudi kongres. Kaj je to pomenilo za svetovno politiko, je najbolje povedal v kongresni razpravi demokratski senator Johnson, ki je dejal, da je Trumanova doktrina neke vrste vojna napoved SZ.[9]

---

[7] Ibid
[8] Ibid., str. 71
[9] Ibid.

Toda zapisali smo že, da to ni bil čas pravih, vročih vojn. Zmago v vojni s Sovjetsko zvezo in državami socialističnega bloka so nameravale ZDA dobiti na gospodarsko-političnem področju. Ameriški zunanji minister je slabe tri mesece po objavi Trumanove doktrine, 5. junija 1947, govoril na harvardski univerzi. Tam je prvič predstavil svoj »obnovitveni program za Evropo«, ki je pomenil stvarno realizacijo Trumanove doktrine oziroma njeno drugo fazo. Marshall je iz trditve, da mora vsaka evropska država ponovno dobiti zaupanje v lastno moč, izpeljal načrt gospodarske pomoči Evropi, ki naj bi jo dobila vsaka država, ki se hoče obnoviti. Edina izjema naj bi bile tiste države, ki ovirajo druge pri obnovi. Zamislil si je, da bi bila pomoč ZDA zares učinkovita le tedaj, če bi se evropske države združile, ne glede na politične sisteme. Denar bi delile ZDA po svojih kriterijih, na razpolago pa so dale ogromno vsoto 12,5 milijarde dolarjev. Denar je bil torej namenjen združeni Evropi in ne posameznim državam, to pa je pomenilo začetek oblikovanja združene Evrope pod vodstvom ZDA. Zanimivo je, da Marshall in njegov predsednik Truman iz tega načrta nista izločila SZ, nasprotno, ponudila sta ji celo iniciativno vlogo.

Marshallov načrt je močno dvignil politično temperaturo poletja 1947. Ker so ZDA zahtevale od Evrope iniciativo in skupen načrt obnove, sta to iniciativo sprožili Velika Britanija in Francija. Že sredi junija sta k načrtovanju obnove Evrope povabili tudi Sovjetsko zvezo, kar je ta obotavljajoče sprejela. Zunanji ministri treh velesil so se prvič sešli že 27. junija 1947 na tajni seji, ki ni dala dokončnega odgovora na ponudbo ZDA. V spomenici ameriškemu zunanjemu ministru so predvsem poudarili, da bi bila pomoč ZDA velika že, če bi Evropi pomagala z ustreznim materialom. O obliki in višini pomoči naj bi odločal odbor evropskih držav, ki so pomoči potrebne, vendar ne bi imel pravice vmešavati se v notranje zadeve teh držav. Istega dne, ko je bila v Parizu konferenca treh zunanjih ministrov, se je oglasila tudi jugoslovanska vlada, ki je v skladu s sovjetsko politiko v verbalni noti trem velesilam izjavila, da je pripravljena sodelovati pri gospodarskih pogovorih, ki zadevajo uresničitev pomoči iz Marshallovega načrta.

Sovjetska politika je nekaj dni omahovala med strahom, da se bo v primeru odklonitve ameriške pomoči in sodelovanja pri oblikovanju načrta obnove Evrope ustvaril trden zahodni blok, in strahom, da bo v primeru sodelovanja prišlo do rahljanja njene interesne sfere ali celo do razpustitve vzhodnega bloka. 30. junija 1947 se je Stalin odločil, da odklonitev sodelovanja pomeni manjšo nevarnost kot privolitev.[10] Ameriška vlada je sicer zagotavljala SZ, da nima imperialističnih namenov, toda brez uspeha. Molotov se je 1. julija 1947 udeležil drugega sestanka treh velikih, ki pa je bil le kratek (3 ure) in se končal brez uspeha. Britanski zunanji minister Bevin je predlagal, naj se oblikuje odbor iz predstavnikov štirih evropskih držav, ki naj pripravi štiriletni program obnove ter ga predloži evropskim državam. Te naj same povedo, kolikšno pomoč potrebujejo od ZDA. Toda sovjetska ocena, da gre za imperialistični načrt, je bila že dokončna in Molotov ni hotel o tem nič slišati.

Francozi in Britanci pa so kljub temu želeli prepričati evropske države, tudi vzhodnoevropske in Jugoslavijo, da naj pristopijo k obnovitvi Evrope in sprejmejo pomoč iz Marshallovega načrta. V prvi polovici julija so sklicevali konference, toda

[10] Europa nach dem zweiten Weltkrieg, Fischer Weltgeschichte, Bd. 35, str. 40 – 41 (dalje Europa...)

vzhodnoevropske države so udeležbo ena za drugo odpovedale. Zanimivo pa je, da se je odklonilnemu stališču in odpovedi sodelovanje pri realizaciji Marshallovega načrta med prvimi socialističnimi državami pridružila Jugoslavija. Za njo pa so sodelovanje odklonile še Češkoslovaška, Madžarska, Albanija in Finska. Pred njo le Romunija in Bolgarija.[11]

Truman se ni dosti oziral na reakcije SZ in njenega tabora. Že 20. julija je sporočil javnosti, da je Marshallov načrt »jedro ameriške zunanje politike« in ob koncu leta je ameriški trgovinski minister (8. novembra) objavil že čisto konkretno razdelitev to pot 17 milijard dolarjev. Največ pomoči je bila deležna kasnejša Zvezna republika Nemčija in prav tej pomoči se ima za zahvaliti za uspešnost svojega gospodarskega čudeža.

V poletju leta 1947 je postalo jasno, da s sovjetsko politično strategijo, po katerih naj bi SZ bila nosilec stabilizacijskega procesa v Evropi, zlasti preko močnih komunističnih strank v Italiji in Franciji, ne bo nič. Marshallov plan in Trumanova doktrina sta te načrte preprečila. Bivša zaveznika in nosilna stebra antihitlerjevske koalicije sta se začela pospešeno oddaljevati še posebej na ideološkem področju. Komunizem so v ZDA enačili kar z nacizmom in ga proglasili za največjega sovražnika demokracije. Sovjetska zveza pa je ameriško politiko ocenjevala kot politiko kršenja načel in temeljnih opredelitev OZN.[12] Zato je Sovjetska zveza tem bolj pritiskala na svoje satelite in zahtevala od njih trdno enotnost in protiimperialistično naravnanost. Strah pred prodorom kapitalistično-imperialistične miselnosti iz zahoda je bil tako še umetno povečan.

Toda podčrtati moramo, da vpliv sovjetske politike na zahodne države ni primerljiv z vplivom ameriške politike na države, ki so sodile v sovjetsko interesno sfero. Že samo Marshallov plan je povzročil resno razpoko v sovjetskem taboru in prvič po vojni so se jasno pokazali znake neenotnosti. Zato ni bilo presenetljivo, da se je Sovjetska zveza že kar sredi prepira o vsebini in namenu Marshallovega načrta odločila realizirati idejo, o kateri je Stalin razpravljal s Titom že leta 1945 in 1946. Ustanovili naj bi nekakšen posvetovalni organ, ki naj bi združeval komunistične in delavske stranke Evrope. Predstavljali so si, da lahko ameriški vpliv v zahodni Evropi zajezijo le na ta način, da od zahodnih komunističnih strank zahtevajo prekinitev ljudskofrontovske politike in nasprotovanje realizaciji Marshallovega načrta. Zagotovitev svoje prevlade v vzhodni Evropi pa so videli le na ta način, da poostrijo kontrolo in nadzor nad državami in njihovimi komunističnimi oz. delavskimi strankami.

Jugoslovanska komunistična partija je po vojni bila iskreno prepričana, da je edino Sovjetska zveza lahko resno oporišče boja proti zahodnemu imperializmu. Prav tako je verjela v nujnost širjenja revolucionarnih procesov po svetu in napredovanja ter krepitve socializma. Tak namen bi lahko hitreje in lažje realizirali, če bi komunistične stranke med seboj enakopravno sodelovale in usklajevale akcije. O tem je tekla beseda v že citiranih obiskih Tita v Moskvi leta 1945 in 1946. Ideja o potrebi skupnega in organiziranega boja proti imperializmu je bila socialističnemu svetu in jugoslovanski partiji tistega časa imanentna, tako kot je bil antikomunizem, vezan na strah pred komunističnim prevratništvom, imenanten zahodnemu kapita-

[11] Ibid. str. 41 in Mikuž..., str. 92
[12] Ibid in Mikuž..., str. 95

ističnemu svetu. Obe prepričanji pa sta neposredno vodili v blokovsko, ideološko-vojaško delitev sveta.[13]

Zato je konec septembra 1947 (30. 9.) v zahodnopoljskem mestu Skljarski Porembi na predlog sovjetske komunistične partije nastal informacijski biro nekaterih komunističnih in delavskih strank (Informbiro ali Kominform). Na ustanovnem sestanku je sodelovalo sedem komunističnih in delavskih strank vzhodnoevropskih držav in dve zahodnoevropski komunistični stranki. V imenu VKP (b) sta bila navzoča Andrej Aleksandrovič Ždanov in Georgij Maksimiljanovič Malenkov, v imenu KPJ Edvard Kardelj in Milovan Djilas, Bolgarske delavske partije (komunistov) Vlko Červenkov in Vlado Pop Tomov, KPČ Rudolf Slanky in S. Baštovansky, madžarsko komunistično partijo sta zastopala Mihail Farkas in Jozef Revai, poljsko delavsko stranko Vladislav Gomulka in Hari Minc, KP Romunije Georgiu Georgi Dej in Ana Paukerjeva, KP Francije Jeaq Duclos in Etien Fajon, KP Italije pa Luigi Longo in Eugenio Reale. Najpomembnejši dogodek zasedanja je bil referat Ždanova o mednarodnem položaju, katerega oceno so soglasno sprejeli vsi prisotni. Temeljna trditev Ždanova je bila, da se je svet razdelil v dva nasprotna tabora,« imperialističnega, protidemokratičnega, čigar glavni namen je utrjevanje ameriškega imperializma, in protiimperialističnega, demokratičnega, čigar namen je enemogočiti imperializem in obnavljanje fašistične nevarnosti. Po tej oceni je boj med obema »taboroma« potekal v razmerah nadaljnjega zaostrovanja splošne krize kapitalizma in slabitve njegovih sil ter utrjevanje sil socializma in demokracije. Predstavnik VKP(b) je ocenil, da se nasprotni »tabor« loteva vojaškostrateških ukrepov proti demokratičnim državam, izvaja ekonomsko ekspanzijo in zaostruje ideološki boj proti Sovjetski zvezi in državam »ljudske demokracije«. Komunistične partije morajo združiti svoje sile na podlagi splošnih protiimperialističnih in demokratičnih izhodišč, da bi preprečile imperialistično ekspanzijo, agresijo Zahoda in ekonomsko politično zasužnjevanje. Vsem demokratičnim silam je postavljena zahteva, da strnejo svoje vrste in izvajajo skupne akcije.«[14] Informbiro je dobil svoje glasilo »Za trden mir in ljudsko demokracijo«, za sedež pa je bil določen Beograd. Očitno ne slučajno, saj je bil to pomemben način nadzora nad Jugoslavijo, še posebej ker je bila ustanovitev Informbiroja zaradi spleta okoliščin za vzhodni blok kar neke vrste »nujnost«. Po sklenitvi mirovnih pogodb z Madžarsko, Romunijo in Bolgarijo namreč ni bilo več mednarodnopravne osnove za navzočnost sovjetskih čet v teh državah, čet, ki so bile in so ena najpomembnejših »kohezivnih sil« vzhodnega bloka. Politično povezovanje, kot ga je predvideval institut Informbiroja in prisotnost čet RA ob železni zavesi, naj bi bila zadosten garant za »enotnost« vzhodnega bloka.

Trditve Ždanova na ustanovnem sestanku Informbiroja pa niso bile izključno izgovor za izvajanje hegemonije nad novo pridobljenimi interesnimi sferami. Ameriška in zahodna politika sta bili res naravnani na vojaško in ideološko obkoljevanje in izolacijo SZ in njenega vpliva. Res pa je tudi, da je SZ s svojimi pogledi na zahodni svet tako politiko še pospeševala in zaostrovala. Že 4. marca 1947, torej še

---

[13] Več o tem glej, Zgodovina Zveze komunistov jugoslavije, Ljubljana 1986, str. 304–305, pa tudi Europa..., str. 41 in Mikuž..., str. 95

[14] Zgodovina Zveze komunistov Jugoslavije, Ljubljana 1986, str. 304/305 (dalje Zgodovina ZKJ...)

pred prelomom zaradi Marshallovega načrta in Trumanove doktrine ter še pred ustanovitvijo Informbiroja, sta se Francija in Velika Britanija povezali v vojaški pakt, imenovan pakt iz Dünkirchna, ki naj bi obe državi varoval pred »napadom od zunaj« = komunizmom. Skoraj natanko leto dni zatem, 17. marca 1948, pa je bila podpisana Bruseljska pogodba, ki naj bi na enak način varovala prej omenjeni državi in dežele Beneluxa. In še leto nato, 4. aprila 1949, je bil ustanovljen severnoatlantski pakt, ki je vojaško povezovanje pokazal v pravi luči. Pakt, najbolj poznan s kratico NATO, so v času njegovega nastanka sestavljale Belgija, Danska, Francija, Nizozemska, Islandija, Kanada, Luxemburg, Norveška, Portugalska, ZDA in Velika Britanija. Vodilno vlogo pa so imele ZDA, ki so se v njem obvezale, da bodo varovale zahodno Evropo.

Ob zaključku prve faze hladne vojne in s tem v časovnih okvirih dogajanja dachauskih procesov je bil položaj v Evropi in na svetu že dokaj jasen. Antihitlerjevske koalicije ni bilo več niti v ostankih. Interesi obeh novih velesil niso sloneli le na pridobivanju meterialnih in ozemeljskih koristi. Pomembnejša je postala ideološka plat boja. Interesi velesil se prepletajo in na križiščih nastajajo tudi vroče vojne. Hladna vojna in njena aprioristična politično-ideološka dogmatika hudo razburjata politično življenje posameznih držav. Delirična antikomunistična evforija, ki se stopnjuje na zahodu, si daje roko z agresivno antiimperialistično gonjo na vzhodu. To so časi, ko se ne rešuje in zavestno zavlačuje reševanje najakutnejših problemov Evrope, kot so nemško vprašanje in vprašanji Trsta in Avstrije. Utrjuje se železna zavesa, ideološka in politična bloka sta že oblikovana. V vzhodnem socialističnim svetu se že kažejo razpoke, ki jih hegemon SZ lepi s prisilno enotnostjo. Strah pred propadom socialističnega tabora je permanentno prisoten in z njim vsemogoči ukrepi – tudi sodno preganjanje »notranjih sovražnikov« –, da do tega ne bi prišlo. Zahod pa se boji »pogubnega« vpliva socialistične misli in na vsakem koraku lovi čarovnice. Svet živi v vsakodnevnem stresu, zahodna in vzhodna politika rišeta vsak svojega »vraga na steno«. Države takoimenovanega tretjega sveta še niso organizirane, gospodarsko pa prevladujeta ZDA in Sovjetska zveza. Vsaka odločno podpira svojo interesno sfero. ZDA pa so začele še posebej intenzivno investirati v države zahodne Evrope. V vojaškem smislu, bi lahko rekli, da gre za pat pozicijo, ki omogoča relativen mir na svetu in preprečuje vojaške spopade širšega obsega. Položaj na svetu še bolj zapleta zmagoviti pohod kitajske Rdeče armade. Gre torej za izredeno nestabilno in politično živčno razdobje v svetovni zgodovini. Obe velesili in njuna bloka sta hkrati agresivna in odbranaška. V notranji in zunanji politiki obeh se dogajajo stvari, ki se poslej niso več ponovile. Vsaj v enaki obliki in intenzivnosti ne.

JUGOSLAVIJA 1945 – 1948

Zunanjepolitična dejavnost

Če bi hoteli poudariti glavne črte jugoslovanske zunanje politike v prvih treh letih po drugi svetovni vojni in z njimi označiti tudi tiste elemente povojne jugoslo-

vanske zgodovine, ki so v mnogočem vplivali na jugoslovansko notranjo politiko, potem moramo reči, da gre za dve glavni črti:

1. Jugoslovanska zunanja politika je bila politika popolnega podpiranja sovjetske zunanje politike in eden najpomembnejših sestavnih delov zunanje politike vzhodnega socialističnega tabora.
2. Znotraj tega širokega okvira pa izstopa kot jugoslovanska posebnost boj za meje in odnos do sosednjih držav, posebej odnos do združevanja na Balkanu (federacija z Bolgarijo, povezovanje z Albanijo, pomoč grškim partizanom).

Mednarodno priznanje Jugoslavije, potem, ko je bila 7. marca 1945 oblikovana začasna vlada Demokratične federativne Jugoslavije, kot koalicija iz NOB zraslih oblastnih organov (NKOJ) in emigrantske vlade, ni bilo več vprašljivo. Pač pa so postali takoj po vojni vprašljivi naši odnosi z Zahodom, na eni strani zaradi tega, ker so se zahodne velesile na vse načine trudile vsaj približno uresničiti dogovorjeno politiko polovičnega političnega vpliva v povojni Jugoslaviji, na drugi strani pa je Jugoslavija zvesto sledila sovjetski »protiimperialistični« politiki, kar jo je vedno znova spravljalo v spore z Zahodom.

Zahodne velesile, zlasti Združene države Amerike in Velika Britanija, so Jugoslavijo takoj po koncu vojne dokončno uvrstile med sovjetske satelite. Temu primeren je bil tudi njihov odnos do nje. Čeprav priznanje nove Jugoslavije ni moglo biti sporno in da so bili odnosi med Jugoslavijo in zahodnimi silami na načelni ravni korektni, so vendarle v različnih konkretnih situacijah zahodne sile vedno znova dokazovale, da niso dokončno prepričane v popolno suverenost Jugoslavije. Posebej pri vprašanju meja, kar se ni kazalo le pri reševanju jugoslovanskih zahodnih in severnih meja. Ameriško-jugoslovanske odnose je, denimo, močno pretresel incident z letali. Ameriška letala so namreč vse leto 1946, kljub jugoslovanskim opozorilom, preletavala jugoslovansko ozemlje na poti med Dunajem in Vidmom. Avgusta tega leta pa se je jugoslovansko poveljstvo odločilo, da prisili dve ameriški transportni letali k pristanku in eno od njih je pri tem strmoglavilo. Posadka je izgubila življenje. V noti, ki jo je jugoslovanska vlada poslala vladi ZDA 30. avgusta 1946, je v zvezi s tem zapisano: »Obe letali, kakor mnoga pred njima, sta leteli globoko nad jugoslovanskim ozemljem, prvi preko 70, drugi preko 50 kilometrov. Obe letali nista leteli nad Jugoslavijo zaradi nuje, ki bi jo povzročilo slabo vreme, kajti vreme je bilo zadovoljivo, ker te dni nad Alpami ni bilo grdega vremena, kar se je lepo videlo z jugoslovanske strani Alp. Zaradi tega, ne glede na to, da obžalujemo žrtve nesrečnega konca drugega letala 19. avgusta tega leta, vlada Federativne ljudske republike Jugoslavije ne more biti odgovorna za to, ker je s svoje strani naredila vse, da bi se izognila tekim primerom, ki so se dogodili in ki se zelo lahko zgode na meji, kjer ima naša armada, kot v vsaki neodvisni državi, nalogo čuvati nedotakljivost svojega ozemlja in suverenost svoje države... Vlada Federativne ljudske republike Jugoslavije smatra, da ne more več trpeti namernih in grobih kršenj suverenosti Jugoslavije, s preletanjem, posebej vojnih letal, preko našega ozemlja in zahteva, da ameriška vlada nujno ukrepa, da se to v bodoče ne bi več dogajalo, ker to tudi zelo škodi dobrim odnosom med Ameriko in Jugoslavijo in ustvarja nezaželene incidente«.[15]

---

[15] Dokumenti o spoljnoj politici Jugoslavije, 1946 II, Beograd 1985, str. 13 (dalje, Dokumenti...)

Jugoslovansko – ameriški odnosi so bili ravno v času pred in med dachauskimi procesi, od poletja 1946 do poletja 1948, najslabši. Zaradi že omenjenega prepričanja Zahoda, da je Jugoslavija sovjetski satelit in zaradi izrazitega antikomunizma, ki je v tem času vladal predvsem v ZDA, ni bilo mogoče pričakovati, da se bo Zahod in z njim ZDA prilagodljiveje obnašal do Jugoslavije in morebiti celo podpiral njene interese. Nasprotno, ameriška, Jugoslaviji nenaklonjena politika se je najbolj boleče pokazala pri reševanju mejnega vprašanja (o tem bomo govorili posebej), izrazita pa je bila tudi pri drugih vprašanjih. Čeprav se ni zdelo verjetno, da lahko pride do zapletov pri vračanju jugoslovanskega zlata, ki ga je jugoslovanska vlada, da ne bi padlo v roke nacifašistom, ob začetku vojne prenesla v London, od tam pa del v ZDA, se je močno zakompliciralo pri vračanju zlata iz ZDA. Manjši del, zlasti tisti, ki je bil v Londonu (okoli 15 milijonov dolarjev), je britanska vlada vrnila takoj po vojni brez problemov. Večji del zlata (okoli 60 milijonov dolarjev) pa ameriška vlada ni hotela vrniti, češ da je ta denar odškodnina za nacionalizirano ameriško posest v Jugoslaviji. Pogajanja z ZDA so bila dolga in naporna, Jugoslavija je morala, zlasti zaradi nastalega položaja ob informbirojevskem sporu, nekoliko popustiti ZDA in del zlata vendarle pustiti v njihovih rokah, kot odškodnino za nacionalizirano lastnino, in zlato smo dobili nazaj šele 30. junija 1948.[16]

Pogajanja za zlato so sovpadla s še eno težavo v ameriško jugoslovanskih odnosih. To je bil namreč čas Trumanove doktrine in še posebej Marshallovega načrta, do katerega je imela Jugoslavija v začetku vsaj ambivalenten odnos, če ne že pozitivnega. Toda, ko je Jugoslavija 9. julija 1947 zavrnila vabilo Velike Britanije in Francije na konferenco, ki naj bi sprejela sporazum o uresničitvi Marshallovega načrta, je to potezo jugoslovanske vlade ameriška politika upravičeno razumela kot odklonitev Marshallovega načrta in še posebej kot znak solidarnosti in pokorščine Sovjetski zvezi in njenemu taboru.

Šele ko so zahodne sile z ZDA na čelu doumele, da informbirojevski spor ni »prepir med brati« in ko so se odločile, da ne bodo več ob strani gledale preloma med Jugoslavijo in Sovjetsko zvezo, so se odnosi med ZDA in Jugoslavijo začeli izboljševati. Kot prvo konkretno akcijo v smeri boljših odnosov med državama, ki je tudi neposredno pomagala Jugoslaviji, lahko štejemo pomoč v hrani, ki jo je Jugoslavija dobila jeseni 1950, ko je bila prizadeta zaradi suše in slabe letine. Pomoč naj bi dali tudi Velika Britanija in Francija, toda glavno breme je nosila Amerika. Ravno grozeča lakota pa je bila ameriški vladni politiki dobrodošel razlog za preobrat v politiki do Jugoslavije. Razlog ji je bil potreben, saj je bil v opoziciji močan antikomunistični in s tem tudi antijugoslovanski lobby. Vse to pa ne pomeni, da ne bi v ameriški politiki še dolgo po tem vladalo močnejše ali šibkejše nezaupanje do Jugoslavije.[17]

Jugoslovanska politična orientacija po vojni je izhajala iz medvojne politične orientacije. Narodnoosvobodilno gibanje je bilo prosovjetsko, čeprav je bilo priznavanje k antifašistični koaliciji nesporno in iskreno. »Naravni zaveznik« vodstva našega odpora je bila Sovjetska zveza, odnos do zahodnih zaveznikov pa so največkrat narekovali strateško taktični razlogi, vendar nikoli, vsaj na načelni ravni ne, ni

[16] Več o tem glej: Leo Mates, Medjunarodni odnosi socialističke Jugoslavije, Beograd 1976, (dalje Mates...)
[17] Ibid.

bil sovražen. Če bi KP ne bila tesna zaveznica svojega ideološkega somišljenika, bi bilo nekaj hudo skregano z zdravo politično pametjo. Prav tako pa bi bilo kratkovidno, če bi se KP s sovražnim odnosom do predstavnikov meščanskih ideologij sama izolirala. Še posebej zato, ker so ji slednje nudile prej in obsežnejšo pomoč kot SZ, razen ob koncu vojne.

Vendar pa ne gre samo po pomoči meriti odnosa nove jugoslovanske oblasti do Sovjetske zveze. Zlasti borci NOB, različni sloji prebivalstva in celo del nekomunističnega izobraženstva so bili zelo predani Sovjetski zvezi in socialistični misli. Partija in oblast sta v tesnem navezovanju na Sovjetsko zvezo videli najkrajšo in najbolj gotovo pot k popolnemu mednarodnemu priznanju Jugoslavije, zlasti pa k postavitvi in utrditvi socialističnega druženega reda. Danes očitati KP takratno preveliko navezovanje na Sovjetsko zvezo gotovo pomeni ocenjevati dogajanja izpred štiridesetih let z današnjimi očmi, kar je zagotovo, ne samo historično nesprejemljivo, temveč tudi politično naivno. Glede na historične okoliščine in objektivne danosti je bila to edina logična pot. Ali pa je bila tudi najboljša, je vprašanje, ki zahteva posebno obravnavo in presega okvire tega pisanja. Naj kot enega od »kronskih« dokazov za trditev, da ni bila najboljša, spomnim le na leto 1948 in prelom KPJ z »velikim bratom«.

Jugoslavija je še pred koncem vojne, 11. 4. 1945, podpisala prvo pogodbo o prijateljstvu, vzajemni pomoči in povojnem sodelovanju prav s Sovjetsko zvezo. Pogodba je sicer kratka in shematična, napisana še v času vojne, toda kljub temu, posebej v členih 2, 3 in 4, nakazuje nekatere stalnice povojnega sodelovanja med državama. Sovjetska zveza si je s to pogodbo zagotovila jugoslovansko zavezništvo za politiko »miru in varnosti«, »nenapadanja« in »nepovezovanja v koalicije, naperjene proti sopodpisnici«. Torej za politiko, ki ni bila »imperialistična, napadalna in antikomunistična«, kakor je politiko zahodnih zaveznikov po vojni označevala Sovjetska zveza.[18] Jugoslovanska partija se je za tako zavezništvo odločila tudi v prepričanju, da je Sovjetska zveza edini dovolj močan zaveznik, ki bi lahko varoval pridobitve izbojevane revolucije in oblast, saj so zahodne sile močno pritiskale na Jugoslavijo.

Konkretna posledica takšne zavezniške politike je bila gosta prepedenost jugoslovanskega gospodarskega in vojaškega, delno tudi političnega življenja s sovjetskimi strokovnjaki. Njihovi nasveti so bili usmerjeni v popolno podreditev Jugoslavije sovjetskim interesom, taka pa je bila tudi uradna Stalinova politika. Zlasti se je kazala pri prizadevanjih gospodarsko izčrpavati Jugoslavijo tudi z ustanavljanjem takšnih mešanih podjetij (zračni in rečni promet, izkoriščanje nafte, rudarstvo, metalurgija itd.), ki bi prinašala profile in omogočale gospodarski nadzor SZ. Jugoslovanska stran se je takim zahtevam sicer upirala, vendar ostaja dejstvo, da je bila Jugoslavija do preloma leta 1948 popolnoma gospodarsko in vojaško vezana na Sovjetsko zvezo. Ne samo zaradi vpliva sovjetskih strokovnjakov in materialne pomoči, ki jo je Jugoslavija dobivala od SZ, temveč, kar je po svoje usodnejše in za našo tematiko nemara celo odločilno, zaradi šolanja različnih strokovnjakov, med njimi tudi vojaških in policijskih, v Sovjetski zvezi. Če je marsikdo občudoval Sovjetsko zvezo zaradi uresničitve socialistične misli v njej, torej na načelni, teore-

[18] Službeni list DFJ, br. 40, 12. VI. 1945, izdaja v cirilici

tični ravni, so v Sovjetski zvezi šolani ljudje prinesli nazaj spoznanja o konkretni, stalinistično deviirani, vsakodnevni politični praksi, ki je na noben način ni bilo mogoče občudovati, je pa bila pri nas uporabljena.

Poleg zahtev po popolnem kopiranju sovjetskega modela pri nas je sovjetska politika hotela imeti tudi glavno vlogo pri kreiranju jugoslovanske zunanje politike. To so na lastni koži občutile zlasti naše državno-partijske delegacije, ki so v letih 1947 in 1948 prihajale na obisk v Moskvo. Njihovim voditeljem, Milovanu Djilasu, Edvardu Kardelju in Vladimiru Bakariću je Stalin vsiljeval vse mogoče zunanjepolitične kombinacije, od ideje, da naj Jugoslavija »poje« Albanijo, preko direktive naj se takoj združi z Bolgarijo, do urgentne zahteve po podpisu sporazuma o posvetovanju o zunanji politiki. Z nobeno od akcij SZ ni uspela, saj so naši najvidnejši politiki vedno jasneje videli, kam pelje pot popolnega in brezpogojnega navezovanja na Sovjetsko zvezo. Zato za obveščene ni moglo biti popolno presenečenje, da se je Stalin odločil za tako eksemplarično kaznovanje Jugoslavije, kot je to storil leta 1948.

Na drugi strani pa se je Jugoslavija trudila, da bi bila polnovredna članica socialistične skupnosti. V letih 1946 in 1947 je sklenila pogodbe o prijateljstvu in medsebojni pomoči z drugimi socialističnimi državami v Evropi. Podpisala jih je s Poljsko, Češkoslovaško, Albanijo, Madžarsko in Romunijo. Celo več, ne glede na to, da sama ni imela najboljših pogojev za življenje in razvoj, je pošiljala nemajhne količine živil in druge pomoči v te države. Romuniji, Češkoslovaški in Poljski 17.000 ton pšenice in 16.500 ton koruze ter finančno pomoč v višini 5 milijard dinarjev kot brezobrestno posojilo. Albaniji je leta 1947 odobrila 2 milijardi dinarjev posojila, vojaška in gospodarska pomoč pa sta bili tako veliki, da bi Albanija brez njiju ne mogla preživeti. Nekateri raziskovalci tega časa menijo, da je Jugoslavija napravila najhumanejšo potezo pri Bolgariji, ki ji je, čeprav je bila članica trojnega pakta in je v Jugoslaviji sodila med okupacijske sile, ki so povzročile veliko gorja, oprostila plačila reparacij v višini 25 milijonov dolarjev.[19]

Jugoslavija se je želela tudi tesneje povezovati znotraj tabora socialističnih držav. Že dolgo ni skrivnost, da je ideja o oblikovanju nekega telesa, ki naj bi omogočil tesnejše politično in ideološko povezovanje med novo nastalimi socialističnimi državami in njihovimi komunističnimi oz. delavskimi partijami, pravzaprav jugoslovanska, Titova ideja. O tem smo že pisali.

Poleg širše mednarodne dejavnosti, kot je tista v OZN in v teh okvirih še posebej pri reševanju palestinskega-izraelskega vprašanja (tega pustimo za ta namen ob strani), je bila Jugoslavija v prvih treh letih po vojni najbolj anagažirana pri reševanju mejnega vprašanja in vprašanja odnosov s sosedi. Pri obeh elementih sosedske zunanje politike se je Jugoslavija srečevala z »visoko« zavezniško politiko in le toliko časa, dokler je bil interes Jugoslavije identičen z zavezniškim interesom, bodisi zahodnim ali vzhodnim, je lahko računala na uspeh oziroma je uspela.

Jugoslovansko zunanjo politiko do sosedov lahko grobo razdelimo v dva dela: a) na balkansko politiko in b) na mejno vprašanje z državami zahodne in srednje Evrope. Prvi del pa ima tudi dve različici: a) odnos do Bolgarije in Albanije in b)

---

[19] Zgodovina ZKJ, str. 278, Vladimir Dedijer, Jugoslovansko-albanski odnosi 1939 – 1948, Borba 1949, str. 100 – 134 in Dušan Bilandžić, Historija Socialističke federativne republike Jugoslavije, Glavni procesi 1918–1985, Zagreb 1985, III. dopunjeno izdanje, str. 98.

podpora grškim levičarskim silam (ELAS, Markos). V drugem delu pa moramo razlikovati: a) mejno vprašanje z Italijo (Tržaško vprašanje) in b) mejno vprašanje z Avstrijo (Koroško vprašanje).

Če postavimo za okvir jugoslovanski zunanjepolitični dejavnosti globalen odnos med Vzhodom in Zahodom, moramo kot enega tistih vprašanj znotraj teh okvirov, ki so imela najpomembnejšo zunanjepolitično in obenem notranjepolitično težo, označiti mejno vprašanje. Najpomembnejše je bilo to vprašanje prav za Slovenijo in Slovence. Ko se je 15. maja 1945 na avstrijskem Koroškem končala druga svetovna vojna v Evropi, je za Slovence napočil trenutek, ki ga v zgodovini še niso nikoli doživeli. Osvobojeno je bilo vse slovensko etnično ozemlje. Enote naše armade so stale na reki Soči, pri Gospe Sveti in v Porabju, kazalo je, kot da bo prvič izpolnjen program Zedinjene Slovenije. V zmagovalnem zanosu tistega časa je marsikdo pričakoval, da se bo to res zgodilo. Toda visoka politika velesil ni bila identična z našimi željami in upravičenimi zahtevami.

Vendar pa Jugoslavija, oz. Slovenija ni iz boja za meje izšla le kot poraženec. Od okoli 600.000 Hrvatov in Slovencev, kolikor jih je ostalo v Italiji pa Rapallski pogodbi leta 1920, se je priključilo novi Jugoslaviji okoli pol milijona. Za takrat okoli 100.000 koroških Slovencev, Slovencev na Štajerskem in Gradiščanskih Hrvatov pa smo uspeli priboriti posebno varstvo (člen 7 Pogodbe o Avstriji iz leta 1955), kakor tudi za tržaške Slovence (Posebni statut priključen Londonskem memorandumu o soglasju iz leta 1954). Za varstvo porabskih Slovencev se nismo kdo ve kako trudili, saj je v naši ideologiji še vedno prevladovalo mnenje, da je nacionalno vprašanje, še posebej manjšinsko vprašanje, buržoazna zadeva, ki je socializem ne pozna oz. bo z nastopom socializma rešena sama po sebi.

V času dachauskih procesov je bilo Tržaško vprašanje pomembnejše od koroškega. Tudi reševati se ga je začelo prej. Že v januarju 1946 so se namreč začela pogajanja za sklenitev mirovne pogodbe z Italijo, kjer je razmejitev z Jugoslavijo, zlasti z zornega kota komu bo pripadlo strateško in gospodarsko izredno pomembno pristanišče Trst, bila pomembna. Jugoslavija je bila leta 1945, pa tudi še kasneje, pripravljena brez obotavljanja dati Trstu status sedme jugoslovanske republike, z lastno ustavo, skupščino in guvernerjem, pristanišče pa bi postalo mednarodno nadzorovana svobodna luka.[20] Toda nekaj mesecev pred začetkom glavnega dachauskega procesa je začela, septembra 1947, veljati mirovna pogodba z Italijo, po kateri smo Trst izgubili, dobili pa pretežni del spornega ozemlja, t.i. cono B in dele cone A Julijske krajine. Trst naj bi postal središče Svobodnega tržaškega ozemlja, ki pa ni zaživelo in je to vprašanje nekaj pozneje pripeljalo celo do roba oborožene spopada. Odločilo je dejstvo, da je bil Trst v rokah zahodnih zaveznikov, tako kot poljska zahodna meja v rokah Sovjetske zveze in da so bili zahodni zavezniki prepričani, da je Tito »lovka moskovskega polipa«. Jugoslovansko prisotnost v Trstu so enačili s sovjetsko.

Vsekakor pa je treba podčrtati, da je bilo slovensko javno mnenje, predvsem slovenska občila in javni nastopi slovenskih politikov, v času od 1945 – 1947 zelo angažirani za reševanje Tržaškega vprašanja. Šlo je za eno najpomembnejših, če ne, na trenutke, celo prevladujočih tem vsakdanjega življenja.

[20] Več o tem glej: Dušan Nečak, Jugoslovanski odnos do vprašanja Trsta, junij – september 1945, Trst Trieste 1945, ciklus predavanj, Narodna in študijska knjižnica, Trst 1985, 45 – 72

Koroška problematika je bila nekoliko v ozadju. Tudi reševati se je začela šele v začetku leta 1947 in nič ni kazalo na skorajšnjo rešitev, upanje na pozitivno rešitev pa je bilo vedno prisotno. Jugoslovani smo namreč takrat predstavnikom zaveznikov razlagali zahteve, zapisane v naših memorandumih, četudi s strani zahodnih zaveznikov nismo bili deležni nikakršnega razumevanja. Podpirali pa so nas sovjetski predstavniki, vendar se je že leta 1947, zlasti pa leta 1948 pokazalo, da ima Sovjetska zveza v ognju druga železa in da so ji naše zahteve le dobrodošla rezervna možnost, ki jo lahko žrtvuje za dosego svojih ciljev (reparacije, izkoriščanje nafte, reševanje nemškega vprašanja itd.). Čeprav je bila javnost nekoliko manj angažirana pri reševanju koroškega vprašanja, saj se je pravo razburjenje razplamtelo šele leta 1949, ko so velesile dokončno odločile, da meje z Avstrijo ostanejo nespremenjene, je bilo tudi koroško vprašanje pomemben element za skrenitev pozornosti prebivalstva z notranjepolitičnih na zunanjepolitične probleme. Slovenci so bili namreč do reševanje narodnega vprašanja vedno zelo občutljivi.[21]

Z drugimi sosednjimi državami je imela Jugoslavija drugačne probleme in načrte ter drugačno politiko, čeprav so tudi v drugih živele narodne manjšine jugoslovanskih narodov in bi zato lahko pričakovali tudi tu podobne probleme kot na zahodni in severni meji. V tem kontekstu imajo posebno mesto Albanija, Bolgarija in Grčija.

Na Balkanu je namreč Jugoslavija želela igrati prvo silo, tisto državo, okoli katere se bo integrirala nova donavsko-balkanska federacija, čeprav te ideje niso bile nikoli dokončno izdelane, po sporu s Sovjetsko zvezo pa so povsem zamrle. Vprašanje donavsko-balkanske federacije v jugoslovanskem zgodovinopisju še ni podrobneje in zadovoljivo obdelano, toda kljub temu se da oceniti, da so prav dejavnosti Jugoslavije v smeri povezovanje balkanskih dežel (balkanska politika), eden od temeljih razlogov za informbirojevski spor in obenem dokaz za trditev, da si je socializem-komunizem tudi na ta način želel utrditi in razširiti položaje, torej je bil na drugačen način hegemonističen.

Že v času vojne se je pokazala popolna navezanost albanske KP na jugoslovansko in albanskega odporniškega in protifašističnega gibanja na jugoslovansko. Takoj po vojni je bila Jugoslavija tista, ki je prva priznala Enver Hoxhino Albanijo (29. aprila 1945) in istočasno vzpostavila normalne diplomatske odnose z Bolgarijo, kar je celo sprožilo protest zahodnih zaveznikov.[22] Jugoslovanski gospodarski in vojaški strokovnjaki v Albaniji so imeli podobno vlogo kot sovjetski pri nas. Konec leta 1946 sta obe državi podpisali nekakšno carinsko unijo, uskladili gospodarske načrte in izenačili valuti.[23] Gospodarska pomoč je pritekala neprestano, albanski oficirski kader se je vadil in izobraževal v Jugoslaviji in sploh je bila albanska vojska organizirana po navodilih in vzorcu jugoslovanske. Sklenjeni so bili sporazumi o mešanih albansko-jugoslovanskih podjetjih, Albanija je postajala vse bolj odvisna od jugoslovanske pomoči pri izgradnji industrije, elektrogospodarstva, prometa, le finančno materialne profite od tega je imela Albanija večje. Tudi večmilijonska posojila so bila, ekonomsko gledano, v škodo posojilodajalcu. Jugoslavija je priča-

[21] Več o tem glej: Dušan Nečak, Koroški Slovenci v drugi avstrijski republiki 1945 – 1976, Osnutek za politično zgodovino, Ljubljana 1985.
[22] Dokumenti... 1945, str. 34.
[23] Ibid... 1946, str. 282-283.

kovala politični profit, celo priključitev Albanije, v dikciji tistega časa pa je bilo rečeno, da je s tem Jugoslavija dokazovala svojo internacionalistično solidarnost z zaostalo in pomoči potrebno državo. Toda albansko vodstvo je počakalo le do spora z Informbirojem, ga spretno izkoristilo in Jugoslavija je ostala brez materialnega in političnega profita, Stalin pa je imel argument več za napad na jugoslovansko politično vodstvo leta 1948.

Sovjetsko vodstvo je budno spremljalo jugoslovansko balkansko politiko in se o njej z jugoslovanskimi predstavniki tudi, vsaj na načelni ravni, pogovarjalo. Dokler je bilo to v njegovem interesu se ni vmešavalo in jo je celo podpiralo. Ko pa je ugotovilo, da sta na Balkanu zrastla človek in država, ki lahko ogrozita nesporno prvenstvo Stalina in Sovjetske zveze, je reagiralo ostro in brezkompromisno in leta 1948 je bilo konec jugoslovanske balkanske politike. Šele potem, ko je Jugoslavija previharila burna leta 1948 – 1953 in ko je prišlo do izboljšanja zlasti odnosov z Zahodom, se je obnovila balkanska politika Jugoslavije, tokrat na drugačnih osnovah in z drugimi državami s podpisom Balkanskega pakta, 9. avgusta 1954 na Bledu.[24]

Tito in partizansko politično vodstvo sta se že med vojno odločila realizirati idejo o združitvi vseh balkanskih Slovanov v eni državi. Ob koncu leta 1944 je poraženi Bolgariji tako rešitev predlagal Kardelj, ko je bil na obisku v Sofiji. Toda takrat se bolgarski komunisti niso posebej ogreli za jugoslovansko idejo, čeprav sta bila vseslovanstvo in slovansko bratstvo krilatica dneva in ju je razširjal sam Stalin. Do druge polovice leta 1947 se o združitvi med Jugoslavijo in Bolgarijo ni več govorilo in zdelo se je, da je ideja pozabljena. Vsa aktivnost Jugoslavije na Balkanu je bila v tem času usmerjena na odnose z Albanijo in na nudenje pomoči grškim partizanom oziroma komunistično orientiranim silam.

Šele z obiskom Georgija Dimitrova pri Titu, od 30. julija do 1. avgusta 1947 na Bledu, je začela ideja o bolgarsko – jugoslovanski federaciji spet dobivati vidne obrise. Če je prvi predlog Jugoslavije propadel zaradi tega, ker so Bolgari želeli le konfederacijo, sklicujoč se na tisočletno državno tradicijo, in zato ker je Stalin presodil, da bi se zoper takšno balkansko federacijo postavili Američani in Angleži, se je zdelo, kot da so leta 1947 ti pomisleki odpadli. Čeprav je prej ko slej ostal največji kamen spotike položaj Makedonije, je bilo po podpisu Blejskega sporazuma in sporazuma v Varni/Euxinogradu (27. novembra 1947, ko je bil Tito na obisku v Bolgariji), mogoče sklepati, da je federacija med obema državama praktično že sklenjena. Zlasti veliko propagandističnega poudarka so temu dajali Bolgari ob Titovem obisku novembra 1947 in ob veliki proslavi jugoslovanskega državnega praznika, 29. novembra istega leta. Toda, kot so opazili vestni raziskovalci tega časa in problematike, je bilo vendarle opaziti tudi nekaj podrobnosti, ki se niso skladale s propagandističnimi gesli bolgarske partije, »da je skupna domovina že v srcih« in da je mogoče »pričakovati popolno združitev južnih Slovanov«. Jugoslovanski tisk namreč teh velikih projugoslovanskih manifestacij in izjav sploh ni zabeležil. Jugoslovani torej niso bili več posebej navdušeni do združitev z Bolgarijo, kar je pravzaprav napovedal že Tito ob obisku v Bolgariji, ko je dejal, da bodo odnosi med obema državama tako tesni, da bo njuna zveza odveč. Takšno interpretacijo Titove

[24] Mates... str. 249 – 264 in Jože Pirjevec, Tito, Stalin in Zahod, Ljubljana 1987, str. 11 – 42 (dalje, Pirjevec).

izjave nam omogoča vedenje, da so bili odnosi med SZ in Jugoslavijo konec leta 1947 že vidno skaljeni in bi pomenilo združevanje z zvestim Stalinovim satelitom v bistvu privesti »trojanskega konja« v lastno trdnjavo. Točnost take predpostavke se je pokazala le nekaj mesecev kasneje, ko je Stalin 10. februarja 1948 na sestanku s predstavniki bolgarske in jugoslovanske partije ostro kritiziral samostojno zunanjo politiko obeh držav, posebej ideje o balkansko-podonavski federaciji (ideja Dimitrova iz januarja 1948) in pomoč Jugoslavije Albaniji. Jugoslovanski predstavniki so bili deležni ostre kritike, ker se o zunanji politiki niso prej posvetovali s Kremljem in Kardelja je Stalin hotel sredi noči prisiliti, da podpiše sporazum o obveznem vzajemnem posvetovanju o zunanjepolitičnih vprašanjih. Tega sporazuma Jugoslavija nikoli ni podpisala, pač pa je jugoslovanska delegacija prišla iz Moskve z naročilom, naj se takoj realizira federacija z Bolgarijo. Toda politbiro CK KPJ je 1. marca 1948 ta Stalinov predlog zavrnil z obrazložitvijo, da bi ta Stalinov pritisk ogrozil neodvisnost Jugoslavije.[25] Konkretnih razlogov za osebno užaljenost Stalina in za iskanje vseh mogočih načinov za pokoritev jugoslovanskega vodstva je bilo torej več kot dovolj. Tudi podtikanje spiska domnevnih gestapovskih agentov, ki naj bi kompromitirali jugoslovanske komuniste in njihovo vodstvo, lahko pride vpoštev.

Jugoslovanska pomoč grškim partizanom je bila tradicionalna že v času vojne. Grčija je po vojni sodila med zahodne interesne sfere in so se zato že takoj po odhodu Nemcev, jeseni 1944, v deželo vrnili Britanci, ki niso imeli nikakršnega posluha za tisti del grškega odpora, ki so ga vodili grški komunisti. Partizane so najprej razorožili. Grški komunisti pod vodstvom Markosa Vafiadisa so bili pod patronatom Sovjetske zveze in ta je na njih računala pri povojnem razvoju v Grčiji. Toda ko je 31. marca 1946 prišlo najprej do prvih parlamentarnih volitev v Grčiji in 1. septembra istega leta do referenduma o vrnitvi monarhije, so doživeli hud poraz. Čeprav so komunisti za parlamentarne volitve pozivali k volilni abstinenci, je njihovemu pozivu sledilo le kakih 15% volilcev, kar 60% pa jih je volilo rojalistično ljudsko stranko. Pri referendumu pa je bilo še slabše. Ob 94% volilni udeležbi je 69% udeležencev glasovala za vrnitev kralja Jurija II.

Kaže, da je tak razultat močno vznemirili grške komuniste in jih vzpodbudil, da so začeli najprej s posamičnimi oboroženimi uporniškimi akcijami, ki so do spomladi 1947 prerastle v obsežen upor na severu države. Izglede za uspeh so imeli, saj jih je na politično-propagandem, pa tudi mednarodnem prizorišču (OZN) podpirala Sovjetska zveza, tri severne sosede: Albanija, Jugoslavija in Bolgarija, pa so svojim ideološkim istomišljenikom pomagale konkretno. Posebej Jugoslavija, ki se je s tem zapletla v obsežen mednarodni spor, saj je bila npr. prav graška državljanska vojna, kot smo že omenili, glavni povod za Trumanovo doktrino marca leta 1947. Obseg in razvoj bojev v Grčiji je namreč prerasel gospodarske, finančne in vojaške možnosti Velike Britanije, ki se je iz Grčije umaknila v začetku leta 1947, na njeno mesto pa so prišle ZDA s Trumanovo antikomunistično doktrino.

Velika vsestranska pomoč ZDA atenski meščanski, liberalistični, desničarski vladi in njeni vojski je kmalu odločilno prispevala k začetku konca Markosove »Grške demokratične armade«. Tudi Sovjetska zveza je presodila, da je »stvar« v Grčiji izgubljena in se je umaknila iz »prve bojne črte« podpore grškim komu-

[25] Zgodovina ZKJ... str. 306/307 in Pirjevec,... str. 34 – 36.

nistom. Ko je Markos Vafiades 24. decembra 1947 proglasil provizorično demokratično prevlado, je Sovjetska zveza ni priznala. Jugoslavija pa je nadaljevala s podporo, čeprav ji je takoimenovana »Balkanska komisija« OZN že maja 1947 dokazala, da se v Jugoslaviji urijo gverilci, da jim pošilja orožje in opremo, da so grški begunci podvrženi intenzivni propagandi, ki naj jih prepriča o potrebi uničenja atenske vlade, posebej pa je komisija poudarila, da želijo vse tri države odcepiti dele grškega ozemlja in v okvirih jugoslovanske federacije oblikovati makedonsko državo.[26]

Kljub temu je Jugoslavija vztrajalà pri svoji politiki in še septembra 1948 je Kardelj javno odločno podpiral boj grških partizanov in celo posredno priznal jugoslovansko pomoč, saj je dejal: »tudi če bi bile obtožbe resnične (da pošiljamo vojaško in drugo pomoč op. p.), bi bila to le kaplja v morje v primerjavi s sredstvi, ki jih v Grčiji v ta namen uporabljata ZDA in Velika Britanija«.[27] Jugoslavija je ukinila pomoč grškim partizanom šele junija 1949, ko je bil njihov boj le še agonija, saj so morali v začetku oktobra istega leta priznati poraz in končati z oboroženim odporom. Vendar nekateri avtorji ne razlagajo odločitve jugoslovanske vlade, da preneha podpirati grške partizane z njihovim brezupnim vojaškim položajem, ki ga je povzročila ogromna ameriška podpora, temveč z dejstvom, da so se grški komunisti ob informbirojevskem sporu odločili za sovjetsko stran. V prid tej oceni govori dejstvo, da je Jugoslavija zaprla mejo z Grčijo in so se morali ostanki partizanskih enot umakniti v Albanijo.[28]

Jugoslavija je bila torej v času dachauskih procesov 1947 – 1949 dokaj osamljena. Vzhodu in zahodu je bila sumljiva. V vzhodnem taboru, zaradi svoje zmagovito izbojevane NOB, je niso vzeli čisto za svojo, Zahod pa je zaradi njene deklarirano komunistične orientacije ni mogel uvrstiti med svoje zaveznike. Toda pozabil ni, da se je z Vzhodom še nedavno tega dogovoril za polovično možnost vplivanja na jugoslovanski razvoj, torej je bila Jugoslavija 50% zahodna interesna sfera. Ocenjevati, koliko je bila nevarnost z Zahoda do informbirojevskega preloma resna in realna, je težko. Dejstvo pa je, da jo je jugoslovanska politika po potrebi povzdignila v mit, saj ni šlo le za vojaško nevarnost, temveč tudi za nevarnost ideološke narave. V tem navideznem ali realnem strahu pred zahodno nevarnostjo in potrebo po ideološki čistosti so se odvijali, ne samo dachauski procesi, ampak tudi drugi sodni in nesodni pregoni sovražnikov tistega časa. Zunanjepolitični aspekt povojnega položaja Jugoslavije je zato tesno povezan z njenim notranjepolitičnim razvojem.

Čas »jugostalinizma«?

Ko je KPJ zmagovito končala drugo svetovno vojno, si je zadala samo eno nalogo. Popolnoma na novo zgraditi državo po takrat edino možnem socialističnem vzoru Sovjetske zveze, ob upoštevanju nekaterih temeljnih pridobitev NOB. To ji je omogočilo dejstvo, da je bila poleg albanske KP edina KP, ki je poleg narodnoosvobodilnega boja izbojevala tudi socialistično revolucijo. Kljub nekaterim nujnim

[26] Archiv der Gegenwart 1946/1947m 24. maja 1947, str. 1079/G, (dalje AG...).
[27] AG... 1948, 29. septembra 1948, str. 1648.
[28] AG... 1946/47, 1948, 1949 in Europa... str. 200 – 208.

kompromisom, ki jih je zahtevalo mednarodno priznanje, je bila KPJ nesporni gospodar položaja in je bil zato vsak odpor le simboličen. Objektivna moč KPJ, utemeljena na prestižu zmage nad nacifašizmom, privlačnosti njene socialne misli, zlasti za najširše sloje ljudi, dokazanem hotenju ustvariti federacijo enakopravnih narodov, uspešnosti svojega delovanja v trenutkih, ko so vse druge stranke odpovedale in razočaranju velikega dela prebivalstva nad staro državo in njenimi strankami, je bila tako velika, da v času, ki ga tu obravnavamo, lahko KPJ popolnoma izenačimo z državo. Od tod tudi njena odgovornost za stanje in razvoj države.

KP je drugo svetovno vojno, še posebej v Sloveniji, izbojevala na osnovi širine gibanja, ki ga je uspela organizirati. V času vojne je politično modro taktizirala, da ne bi narodnoosvobodilno, protifašistično gibanje s cepljenjem slabila, čeprav se tudi v času NOB znotraj KP pojavljajo takoimenovani sektaški odkloni in zahteve po uresničitvi« druge faze revolucije«, ki naj pomete z nekomunističnimi zavezniki. Konec vojne je KP dal bolj proste roke, čeprav je zagotovo sprenevedanje in zapiranje oči pred takratno politično realnostjo, če danes trdimo, da je KP svoje partnerje v NOB izigrala, ker da niso vedeli (oz. pričakovali), da se KP bori tudi za oblast. Že navadnemu mislečemu človeku, kaj šele politiku, je bilo takrat in je danes jasno, da se je KP v NOB borila tudi za ljudsko, revolucionarno oblast in kljub vsem mogočim izgovorom ter očitkom drugače mislečih, jo je bila očitno edino ona sposobna tudi osvojiti. V tem in v sposobnosti motivirati najširše sloje za odpor proti okupatorju, je njen historični pomen. Kakšna pa je lahko oblast KP in kakšna je lahko država, ki jo vodi KP, sredi štiridesetih let in še nekaj časa kasneje, kljub jugoslovanskim in slovenskim specifikam, ni bila in ni nikakršna skrivnost za tistega, ki se sprijazni z dejstvi in ne sanja o željah.

Prva povojna leta, do spora z Informbirojem, je bil jugoslovanski družbeni razvoj inspiriran s sovjetskimi vzori in okarakteriziran z močnimi tendencami po kopiranju sovjetskega sistema. Res je sicer, da se sovjetski vzgled zaradi specifičnih okoliščin, utemeljenih na zmagovitem NOB, ni mogel brezpogojno prekopirati, saj sta »zelo moteče« delovala zlasti način reševanja narodnega vprašanja (avnojska načela) in družbeno politična širina, na kateri je slonela zmaga v vojni. Zato lahko kot izhodišče postavimo trditev, da je družbeni razvoj prvih nekaj let po vojni potekal v znamenju permanentnega boja med željo in hotenjem uveljaviti sovjetski državni in družbeni model ter med prepričanjem (strahom), da to v Jugoslaviji ni mogoče. To je bila osnova za iskanje svoje poti v socializem, ki je prišla zares do izraza šele po informbirojevskem sporu. V času pred njim pa je bilo jasno, da ni mogoče kopirati sovjetskega modela na področju mednacionalnih odnosov, saj je bila rešitev nacionalnega vprašanja, na osnovi popolne enakopravnosti vseh narodov Jugoslavije in priznavanja vseh pravic narodnim manjšinam, »condicio sine qua non« jugoslovanskega NOB. Za narode Jugoslavije je bila, poleg socialne pravičnosti, nacionalna enakopravnost, ki je temelj za nemoten in skladen razvoj, tista privlačna sila, zaradi katere so se odločili za novo Jugoslavijo. Uvedba državnocentralističnega sistema po vojni je sicer do določne mere prizadela deklarirana načela reševanja nacionalnega vprašanja v Jugoslaviji (zlasti na gospodarskem področju), toda njihove temeljne razsežnosti so ostale.

Drugače pa je bilo na področju političnega pluralizma oziroma nadaljevanja tradicije širine Ljudske fronte. Tu je partija mnogo verneje sprejela sovjetski vzor in že kmalu po vojni je v resnici opustila politiko Ljudske (Osvobodilne) fronte. V

Sloveniji se je to zgodilo po volitvah v ustavodajno skupščino, ko je bila 22. novembra 1945 sklicana konferenca KP Slovenije. Ni razloga, da se ne bi pridružili mnenju raziskovalke tega časa mag. Jere Vodušek-Staričeve, ki je zapisala: »Ton te konference, na njej so uvodne besede imeli Edvard Kardelj, Boris Kidrič in Lidija Šentjurc, je bil povsem v skladu s strategijo in taktiko komunistične partije in je pomenil opuščanje politike širine Osvobodilne fronte ter jasen prehod k temu, da mora Osvobodilna fronta biti zveza delavcev in delovne inteligence z revolucionarno vsebino. Na njej so ostro kritizirali delo partijskih organizacij, njihove napake pri volilni kampanji (volitve v Sloveniji, pravi Kardelj, niso bile stoodstotne za Ljudsko fronto tako kot v Črni gori in Makedoniji), slabo propagandno delo, popuščanje molomeščanstvu in socialdemokratizmu (glej tudi Boris Kidrič, Zbrana dela, IV, str. 42)... To novo linijo politike KP Slovenije, dodali so ji poudarek na razvoju sindikatov (sindikati morajo postati čvrsto oporišče komunistične partije, šola komunizma v pravem pomenu besede, je pisal Edvard Kardelj 14. oktobra 1944) in boju proti neoklerikalizmu v Sloveniji, so v Sloveniji izvajali tudi še po tem, ko je Boris Kidrič odšel v Beograd, to je po 16. juniju 1946. Posledica je bila razvodenitev organizacij Osvobodilne fronte na terenu (pobudo so prevzeli sindikati) in pasivizacija in osip članstva. Taka politika je, na kratko, privedla do zaostritve političnih razmer na terenu in tudi, če hočete, do političnih sodnih procesov v letih 1946 – 1948.«[29]

Nova oblast je morala in hotela na vseh področjih družbenega življenja začeti na novo. Morala se je boriti za čim uspešnejšo mednarodno uveljavitev, treba je bilo obnoviti močno razrušeno državo, izvesti prve najnujnejše ukrepe v smeri uresničevanja temeljnih socialnih (socialističnih) ciljev in obljub, danih med vojno (agrarna reforma, nacionalizacija, sekvestracija), nujno je bilo izvesti volitve tako v najnižje organe oblasti kot v ustavodajno skupščino, ostanki kvislinških enot so še nekaj let po vojni vznemirjali prebivalstvo, nasprotniki novega sistema niso mirovali, opozicija je bila nekaj časa celo uradno priznana in je aktivno delovala, tuje agenture so delovale znotraj države in v tujini, zlasti takoj za mejo, gospodarsko-preskrbovalni problemi so bili ogromni, toda najpomembnejša skrb je bila posvečena izgradnji nove oblasti.

Prisiljeni smo pustili ekonomske, preskrbovalne probleme, probleme obnove in probleme organizacije oblasti ob strani ter se shematično posvetiti vprašanjem graditve političnega sistema in ideološkim izhodiščem, ki so determinirala čas takoj po vojni. To je bil čas vsesplošne evforije. Najprej evrorije veselja nad zmago in osvoboditvijo, potem evforije obnove in kmalu zatem evforije iskanja vseh mogočih, pravih in izmišljenih nasprotnikov. Če sta bili prvi evforiji spontani, je bila tretja pripravljena in vodena. Partija je po zakonitostih političnega boja morala utrjevati oblast in poleg vseh drugih ukrepov je morala tudi eleminirati nasprotnike. Najprej je to storila s priznano nekomunistično, a po političnem delovanju antikomunistično opozicijo. Ta je bila najmočnejša v Srbiji, ki je imala tudi največjo tradicijo v večstranakarskem političnem življenju. Potem, ko je bilo izvedeno že politično »čiščenje« poleti in jeseni 1945 v predvolilnem času volitev ljudskih odborov, je bila opozicija onemogočena tudi na višji ravni, še zlasti po, uradno, popolnem porazu na volitvah v ustavodajno skupščino 11. novembra 1945 in po razglasitvi republike 29. novembra 1945. Tito je v predvolilnem boju opozicijo, ki je bila zasto-

[29] Jera Vodušek – Starič, Marginalije, Borec 1988, št. 1, str. 124/125.

pana z ministri tudi v vladi, označil takole: »Te vaše »opozicije« ne imenujem opozicija. Opozicija v državi se ne strinja z določenimi taktičnimi stvarmi, hoče nekaj boljšega, zavzema opozicijsko stališče proti režimu ali vladi. Pri nas take opozicije ni. Ni dala niti ene ideje, ki bi bila boljša od tistega, kar smo dali mi v programu Ljudske fronte. Ona sploh nima programa. To je stari tabor sovražnikov ljudstva, ki vlečejo kolo zgodovine nazaj, toda kolo se vrti okoli sebe in jih bo, razume se, zdrobilo«.[30]

Kolesu zgodovine so pomagali tako nova oblast kot tudi načrtovalci opozicijske politike sami. Kralj Peter II. je že naslednji dan po otvoritvi tretjega zasedanja AVNOJa odpoklical namestništvo, kar pa ni imelo zaželenega učinka mednarodne slabitve Tita, podobno kot ne odstop s položajev politikov Milana Grola, Ivana Šubašića, Juraja Šuteja in Tome Janičkovića pred volitvami v ustavodajno skupščino, ki naj bi znotraj države poslabšal položaj. Opoziciji niso mogli pomagati niti ostanki kvislinških enot, pomemben vpliv na javno mnenje pa so imeli politični procesi zoper sodelavce okupatorja, ki so se začeli že poleti 1945. Nova oblast je na teh procesih želela, poleg obsodbe za vojne zločine, doseči tudi pomemben politični učinek s poudarjenim »razkrinkavanjem protiljudske politike bivših režimov«. Najpomembnejši procesi so bili poleti 1945 pred višjim vojaškim sodiščem JA proti članom Nacionalnega komiteja Draže Mihailovića, v junija istega leta pred vojaškim sodiščem II. armade v Zagrebu proti ustaškim funkcionarjem Miletu Budaku, N. Mandiću in Jozu Rukavini, nekaj kasneje pa še proti vodilnim osebnostim NDH Slavku Kvaterniku, Vladimirju Košaku, Ivanu Perčeviću, Mehmedu Alajbegoviću in Osmanu Kulenoviću. Leto nato se je začelo sojenje Draži Mihailoviću in 23 sodelavcem, ki se je končalo 15. julija s smrtno obsodbo za njega in za še deset njegovih sodelavcev, za druge pa z zapornimi kaznimi. Konec avgusta 1946 (21. 8.) pa sojenje pred vojaškim sodiščem IV. armade Leonu Rupniku, Erwinu Rösenerju, Milku Vizjaku, Lovru Hacinu, Mihi Kreku (v odsotnosti) in Gregoriju Rožmanu (v odsotnosti). 30. avgusta so bili obsojeni na smrt Rupnik, Rösener in Hacin. Jeseni tega leta, 25. septembra, se je začel tudi proces proti nadškofu Alojziju Stepincu, ki je bil 11. oktobra obsojen na 16 let zapora. V Makedoniji so organizatorjem VMRO sodili šele v začetku leta 1947, vse procese pa so izkoristili za obračun z ostanki starih režimov.[31]

Ob zgodnjem obračunu s priznano – legalno opozicijo in sovražniki vseh vrst je Jugoslavija že v letu 1945 zaživela kot država enopartijskega sistema revolucionarne demokracije, ki je imela že takoj po vojni vse značilnosti diktature proletariata. Čeprav včasih navidez ni bilo tako, je bila nosilec državnega sistema in družbene ureditve KPJ, ki je zapolnjevala ves politični prostor in prevzela nase odgovornost in pravico odločati o razvoju države na vseh področjih. Bila je gibalo družbenega življenja, ki mu je diktirala cilje in smeri razvoja, za kar je uporabljala tudi množične organizacije, državni aparat in zakonodajo. Centralizem je bil popoln in nobeno pomembnejše dogajanje kjerkoli v državi ni šlo mimo vedenja ali celo odločanja federalnega centra in vodilnih ljudi v njem. Prof. Petranović je celovito zajel položaj KPJ v času takoj po vojni, ko je zapisal: »Po sprejemljivih tolmačenjih je

[30] Bilandžić... str. 103.

[31] Ibid., str. 104/105 in Kronologija naprednega delavskega gibanja na slovenskem 1868 - 1980, Ljubljana 1981.

monolitizem KPJ izhajal iz prepričanja o večjem pomenu partijske organizacije nad gibanjem, avantgarde nad delavskim razredom; mase so zato bile v svoji demokratični akciji omejene s pritiskom centralizma in hierarhijsko-institucionalno strukturo. Toda – bi dodali – tudi same so priznavale zgodovinsko nujo takega omejevanja v položaju, v katerem se je nahajala Jugoslavija po koncu vojne«.[31 a)]

Na ruševinah stare države in družbe je bila zgrajena nova, bistveno drugačna. Osnovna komponenta nove države, pa tudi njena temeljna kohezivna sila, je bil federalizem, temelječ na enakopravnosti narodov in narodnih manjšin v Jugoslaviji. To je bila negacija starega unitarizma, ki je dobila pravno podobo v ustavi iz januarja 1946. Ta je bila zasnovana na dvojni državnosti. Poleg jugoslovanske države je bilo še šest državnih federalnih enot oziroma ljudskih republik. Ustava je s tem posebej poudarjala, da so jugoslovanski narodi v novi državi dosegli pogoje za nemoten in svoboden nacionalni razvoj. Toda ta razvoj je bil v mnogočem krnjen z etatističnim konceptom oblasti in vsemogočnosti izvršno-političnih organov in posameznikov v njih. Kljub temu se je narodom in narodnim manjšinam Jugoslavije kazala svetlejša perspektiva.

Družbeno-ekonomski sistem je jugoslovanska partija modelirala po sovjetskem vzoru. Do spopada z Informbirojem je tako koncepcija KPJ o socialističnem razvoju slonela na državni lastnini nad proizvajalnimi sredstvi, državnocentralističnem in administrativnem planiranju proizvodnje in delitve kot osnovnem zakonu socialističnega razvoja ter postopnem omejevanju in popolni likvidaciji zasebnega lastništva. V tem času ni bilo govora o idejah delavskega upravljanja z gospodarstvom. Posebnost našega razvoja in različnost od sovjetskega razvoja pa so narekovale pridobitve NOB, ki jih KPJ nikoli ni postavljala pod vprašaj. Zlasti se je to videlo pri vsaj formalnem nadaljevanju tradicije ljudskofrontnega povezovanja. KPJ javno ni poudarjala svoje odločilne vloge v družbenem razvoju in se je platforma njenega delovanja v prvih povojnih letih kazala v glavnem v dokumentih Ljudske fronte, zveze sindikatov, mladinske organizacije in drugih množičnih organizacij ter v dokumentih organov oblasti. Ko so raziskovalci tega časa analizirali programske dokumente KPJ in državnih organov, pa tudi govore in pisne razprave vodilnih politikov v letih 1945 – 1948, so ugotovili, da politični besednjak ni bil popolnoma enak vsebini. Malo so uporabljali besede socializem, diktature proletariata, socialistična država itd.; veliko pogosteje naletimo na »ljudskodemokratično« terminologijo kot: ljudska oblast, ljudska demokracija, oblast delovnega ljudstva in podobno. Tudi v ustavi iz leta 1946 ne najdemo besede socializem. Gre torej za nadaljevanje tradicije iz NOB, v kateri je za nepoznavalce stvarnosti nekoliko prikrita prava vloga in položaj KPJ. Tudi Stalin leta 1948 ni mogel dojeti in sprejeti te taktike KPJ.[31 b)]

Realnost je bila drugačna od prvega vtisa in deklariranih političnih izhodišč. Do prve petletke, torej nekako do konca fizične obnove države sredi leta 1947, se je v Jugoslaviji izoblikovala monolitna, popolnoma centralizirana država na vseh področjih družbenega življenja. Historične okoliščine so v mnogočem narekovale in pogojevale vzpostavitev takega političnega sistema. Na eni strani je bil le-ta nadaljevanje načina vodenja, kot se je oblikovalo v času NOB, na drugi strani pa so bila

---

[31 a] Branko Petranović, Istorija Jugoslavije 1918 – 1978, Beograd 1980 str. 395/396.

[31 b] Bilandžić... str. 111.

dejstva, kot boj za ohranitev in neodvisnost mlade države, boj proti nasprotnikom socialističnega razvoja nove Jugoslavije, hudo slabo gospodarsko stanje v državi in ne nazadnje ideološko-organizacijska koncepcija KPJ, zgrajena na hierarhiji in centralizmu, trdna opora takemu načinu vladanja. Ne smemo tudi pozabiti, da je KPJ prav s takim načinom vodenja zmagala v vojni in revoluciji, in da je bil vzgled SZ edini, po katerem se je lahko v prvih letih po vojni zgledovala.

Na vrhu državno-oblastne piramide oz. družbeno-političnega sistema je stal Politbiro Centralnega komiteja KPJ. V bistvu je šlo za iste ljudi, ki so izvojevali tudi vojno in revolucijo in je bil sestavljen le iz kakih deset ljudi. Sistem je bil sicer monoliten in centraliziran, a razdeljen na posamezne podsisteme, npr. političnega, gospodarskega, vojaškega, kulturnega itd. Vsakega od njih je vodil kateri od članov Politbiroja, podrejenost in nadrejenost pa sta bili v skladu z višino stopnje v družbeni heierarhiji. Vsak nižji organ je bil neposredno in popolnoma podrejen višjemu. Tak odnos ni veljal samo med federacijo in republikami, temveč tudi znotraj manjših upravnih in družbeno-političnih enot. Šlo je v bistvu za sistem, ki je bil posnet po sestavi in delovanju KPJ, družbeno ekonomsko pa utemeljen v državnem monopolu nad proizvajalnimi sredstvi.

Nova Jugoslavija je poznala tudi predstavniška, lahko bi rekli zakonodajna telesa. Tradicija volitev v odbore in skupščine vseh vrst od občine do federacije je ostala. Tudi širina možnosti izbire je bila, na teoretični ravni, širše zasnovana, kot bi bilo pričakovati v enopartijskem sistemu. Tudi tu se je čutila tradicija NOB, v kateri je KPJ lahko zmagala le ob podpori najširših slojev prebivalstva. Toda oblast ni bila v rokah predstavniških, temveč v rokah politično-izvršnih teles. Predstavniška telesa bi namreč lahko moteče delovala na že dokončno izdelane načrte in poti k ciljem. Državnolastniškemu monopolu zato slednja niso imanentna tako kot tudi partijskemu in državno-političnemu centralizmu in hierarhiji ne. Do preloma z Informbirojem zato ne skupščina in ne partijski kongresi niso odločali, pač pa so bili le forumi za aklamiranje predlogov odločitev, ki so jim s tem dali formalno legitimnost.

Odločitve o vseh pomembnejših, pa tudi manj pomembnih stvareh na področju družbeno-političnega in gospodarskega razvoja države, so bile, kot smo že zapisali, v rokah federalnega državno-partijskega vodstva. Potem ko je bila izvedena nacionalizacija podjetij in zemlje in je država dobila v roke domala vsa proizvajalna sredstva (formalno so obstajale tri lastnine – državna, zadružna in zasebna), se je začel nesluteno razvijati še sloj »izvajalcev odločitev«, t.j. državni aparat. Država je namreč že pred zakonom o nacionalizaciji zasebnih gospodarskih podjetij konec leta 1946 imela v rokah več kot 80% industrije, skoraj vso veliko industrijo, bančni sistem, trgovino na veliko in zunanjo trgovino. Pridobila si jo je s sekvestracijo, zaplembo, odvzemom vojnim dobičkarjem in drugimi državnimi ukrepi. Od konca leta 1945, od sprejema zakona o agrarni reformi (23. 10.), je imela v posesti tudi veliko večino zemlje, saj je bila takrat odvzeta zemlja vsem, ki so jo imeli nad 30 ha, cerkvi pa nad 10 ha. Združila je torej velikansko in raznotero posest, ki jo je bilo treba upravljati. Ostalo pa je tudi nekaj tisoč enot manjših zasebnih obratov, kot so bili hoteli, kinematografi, majhni rudniki, tiskarne, majhna podjetja itd. Upravo in nadzor nad vsem je prevzel državni aparat. Zato se je začel v začetku leta 1947 močno množiti. Toda končno obliko je administrativnocentralistični sistem

dobil ravno v času, ki nas tu posebej zanima (1947 – 1948). Sprejetje prve petletke v aprilu 1947 in njeni cilji so bili namreč dobra šola, ki smo jo »uspešno« zaključili.

Na dachauskih procesih je bilo obsojenih večje število gospodarstvenikov, predvsem tehnične inteligence. Prvi kamenček, ki je sprožil plaz procesov, je bil proces zaradi požara v hrastniški steklarni in obsodba Janka Puflerja. Obtožba za sabotažo, zlasti industrijsko, je imela v tistih časih, tudi brez ideološko-političnega predznaka, običajno katastrofalne posledice za obtožence. Nova Jugoslavija se je namreč po sovjetskem vzoru, – najbrž pa bi to storila tudi brez njega, saj je bila dežela močno zaostala, – odločila za hitro in pospešeno industrializacijo. Po stari boljševiški propagandni formuli je nameravala v kakih desetih letih obvladati ekonomsko zaostalost in iz slabo razvite kmetijske države napraviti močno industrijsko državo, ki bo stopila ob bok razvitim evropskim državam. Taka usmeritev je imela vsaj dve posledici. Poleg nekaterih nespornih uspehov in napredka v smeri industrializacije tudi množico nepremišljenih politično-gospodarskih odločitev, ki niso dale pričakovanih rezultatov in so kasneje bolj škodile kot koristile, ter zlom kmetijstva, ki ga ni bilo mogoče dokončno popraviti vse do danes. Prva petletka je postavila pred Jugoslovane ogromne zahteve predvsem na področju industrializacije. Osnova zanjo pa je bila zelo nizka. Petletka naj bi uresničila zlasti štiri cilje: 1. pospravila naj bi z gospodarsko in tehnično zaostalostjo, 2. krepila naj bi ekonomske in obrambe sile države, 3. krepila naj bi državni, socialistični sektor gospodarstva in socialistične odnose in 4. dvignila splošni standard prebivalstva. Težišče petletke pa je bil razvoj težke industrije kot temelja za razvoj vseh drugih gospodarskih vej. V prvih petih letih naj bi se industrijska proizvodnja povečala kar za petkrat, kmetijska le za 1,5 krat, družbeni proizvod za 1,8 krat in nacionalni dohodek za 1,8 krat. Zapovedovala je več kot enkratno povečanje števila kvalificiranih delavcev, republike pa so dobile nalogo povečati industrijsko proizvodnjo za nekaj sto odstotkov: največ Makedonija za 2.633 odstotkov in najmanj Slovenija za 366 odstotkov.

Ti načrti niso bili naslonjeni le na želje vodstva države in na ideološke temelje. Jugoslovanska oblast je imela, še posebej na področju obnove in izgradnje države, podporo najširših plasti prebivalstva. Vsi raziskovalci tega časa, pa tudi priče, so enotni v prepričanju, da je KPJ oz. državna oblast v tem času dosegla največjo mobilizacijo prebivalstva v povojnem času.[31 c)] Navdušenje prebivalstva je bilo tako veliko, da je KPJ lahko proglasila za odločilno vseljudsko nalogo industrializacijo in elektrifikacijo. Vso svojo organizacijsko sposobnost, zanos in disciplino je posvetila tej nalogi. Prvi rezultati, že v letu 1947, so bili spektakularni, v letu 1948 so je obseg industrijske proizvodnje povečal že za 352 odstotkov. Ti uspehi zagotovo niso bili rezultat administrativno-centralističnega sistema, ki se je takrat šele prav oblikoval. Bili so rezultat pravega navdušenja, volje in prepričanosti v boljšo perspektivo. Če kdo objektivno ali subjektivno ni dovolj prispeval k izgradnji dežele, je bil najmanj ostro kritiziran, če pa jo je kdo, po običajno neobjektivni oceni, celo zaviral, je bil hitro obtožen sabotaže in kaznovan. Navdušenje prebivalstva in njegov delovni elan sta bila najpomembnejša gibalna sila tistega časa, pospeševana z ukrepi oblasti, ki so najširšim množicam dajale upanje v boljšo bodočnost (nacionalizacija, agrarna reforma, valutna reforma, garantirane cene, zmanjšani razponi med plačami na 1:3,5 itd.). Četudi sta bila centralizem in hierarhija imanentna sistemu, v začetku

[31 c] Primerjaj: Petranović, op. c. in Bilandžić, op.c.

nista dušila ljudske iniciative. Na masovnih sestankih so ljudje odločali o raznih družbenih problemih, predloge in ideje, ki so prihajali iz centra, pa so sprejemali in jih pretvarjali v svoje. Zlasti pomembno je bilo, da so se dogovarjali o konkretnih vsakodnevnih stvareh: setvi, prostovoljnem delu, višini davčnih zadolžitev, o delitvi zemlje zemljiškim interesentom itd.

Ob koncu razdobja 1945 – 1948 pa se je slika že bistveno spremenila. Eden pomembnih raziskovalcev tega časa jo je orisal z besedami, ki jim kaj bistvenega ni dodati: »Ko je ustvarjala generalne linije izgradnje etatističnega sistema, se je mlada revolucionarna družbena struktura že toliko transformirala v etatistično družbo, da po treh-štirih letih skoraj ni bilo področja družbenega življenja – od gospodarstva do kulture in umetniškega ustvarjanja – ki ne bi bilo pokrito z državnim upravljanjem in vodenjem. V razdobju 1945 – 1949 je bil v glavnem izgrajen revolucionarni etatistični sistem. Toda ravno takrat, ko je bilo bolj ali manj dovršeno konstituiranje administrativnega sistema, se je začel nov revolucionarni proces njegove dolgotrajne postopne transformacije v samoupravni sistem«.[31 d)] Gotovo ležijo razlogi za vse milejše kazni na dachauskih procesih in zato, da se procesi v taki obliki kasneje niso več pojavili, prav v razvoju tega procesa.

Tudi v Sloveniji so bili glavni politični problemi tistega časa povezani z utrjevanjem in izgradnjo oblasti na novih ideoloških temeljih, zlasti v kontekstu odnosa do katoliške cerkve. Poleg problematike meja in obnove v naširšem smislu se je slovenska partija mnogo ukvarjala s kadrovskim problemom, ki ga je smatrala za »glavno stvar« in z bojem proti sovražniku, ki pa je bil takoj po vojni izenačen predvsem z duhovščino, čeprav se s časom prenaša na širše buržoazno-reakcionarne sile. Kardelj je zelo jasno poudaril, da se »organizacijske stvari partije ne dajo ločiti od splošne državne politike.« Duhovščino so povezavali z agenturami izven Jugoslavije, z njo pa naj bi se povezovala tudi inteliganca iz krščansko socialističnih vrst. Junija 1946 je bila cela seja CK KPS posvečena problematiki odnosa do duhovščine. Sumljiv je postal celo Franc S. Finžgar, ker je leta 1946 z izgovorom, da mora vprašati nadrejene, odklonil čestitko maršalu Titu, Edvardu Kocbeku je partija zamerila, ker je želel hoditi po farah, da bi se pogovarjal z župniki, Marijanu Breclju pa so šteli za napako, ker je »popustil pri programu knjig Mohorjeve družbe«.[32]

Med politično ideološke sovražnike nove ureditve in ljudske demokracije pa niso šteli le ideoloških nasprotnikov, temveč je proces »diferencijacije«, ki se je odvijal pred sodišči, zajel različne vrste ljudi. Od tistih, ki so jim sodili senati junija 1945 ustanovljenega in septembra istega leta ukinjenega »Sodišča slovenske narodne časti« in so bila pristojna soditi osebam, ki so bile obtožene »za namerno izvršena dejanja, ki jih sicer ni bilo mogoče označiti za veleizdajo in za pomoč okupatorju pri izvrševanju vojnih zločinov, ki pa so škodovala ali bi utegnila škodovati ugledu in časti slovenskega naroda...«[33] do tistih, ki so bili obsojeni celo na smrtne

---

[31 d] Bilandžić... str. 123.

[32] Zgodovinski arhiv CK ZKS, zapisniki PB, fond CK ZKS/IV, 1945 – 1948, zapisnik seje 21. 6. 1945, str. 4/5, zapisnik CK ZKS, 7. 6. 1946.

[32] Milan Mikula, Izvajanje razlastitvenih ukrepov na območju celjskega okrožja v obdobju 1945 – 1948, magistrska naloga, Filozofska fakulteta, oddelek za zgodovino, str. 17.

[33] Ibid, str. 5.

kazni po Zakonu o pobijanju nedopustne špekulacije in gospodarske sabotaže z dne 23. 4. 1945, ki ga je leta 1946 zamenjal Zakon o zatiranju nedovoljene trgovine, nedovoljene špekulacije in gospodarske sabotaže.[34] Kot gospodarsko sabotažo pa je zakon opredelil »vsako dejanje oziroma opustitev dejanja z namenom, da bi se oviralo, onemogočilo ali spravljalo v nevarnost pravilno in hitro poslovanje gospodarskih in prometnih podjetij (obratov) ali kmetijskih gospodarstev, kakor tudi vse, kar bi moglo škodovati koristim narodnega gospodarstva ali državni politiki«.[35] Preganjanje »razrednih sovražnikov« in »sovražnikov naroda« ni bila le bolj ali manj utemeljena obsesija nova oblasti, temveč je bila pomemben sestavni del tedanjega življenja pri nas, zlasti pomemben za razumevanje klime vsesplošnega sumničenja in prepričanja, da ima partija vedno prav. Le tako si namreč lahko razlagamo vlogo tedanjih sodišč, ki so poleg javnih tožilcev in OZNE imela aktivno in odvisno vlogo pri preganjanju »razrednega sovražnika«. Še sredi leta 1948, kmalu po koncu prvega dachauskega procesa, je okrožno sodišče v Celju takole opisalo svojo vlogo, ki jo zaradi značilnosti sporočila citiram v širšem odlomku:

»Brez dvoma je sodišče borbeni organ, ki se mora boriti zoper razredne sovražnike. Posebej mora paziti na ostanke kapitalizma, ki na rafiniran način delujejo proti interesom ljudstva in na prikrit način, bilo neposredno, bilo posredno po raznih kanalih služijo in podpirajo mednarodno reakcijo. Sodišče mora biti ostro orožje v rokah delovnega ljudstva, s katerim se isto bori proti nasprotnikom in s katerim bije boj za zmago socializma... Zlomiti in popolnoma zadušiti odpor strmoglavljenih zemljiških gospodov in kapitalistov je nujna potreba, če se hočejo delovne množice obdržati na oblasti, kajti buržoazija, strmoglavljena v deželi, je še vedno močnejša od proletariata, ki jo je strmoglavil. Za dosego tega se delovno ljudstvo v svoji borbi poslužuje svojega borbenega sodišča, zlasti pa kazenskega sodnika. Radi tega je težišče sodobnega sodstva v kazenskem oddelku... Običajno se očita sodišču, da je pri kaznovanju premilo, zato bom dal pregled kazni, katere so bile izrečene. Kakor sem že omenjal, je bilo izrečenih v polletju leta 1948 12 smrtnih obsodb, kar tvori 4% vseh izrečenih kazni. Je to visok odstotek v primeri z drugimi vrstami kazni. Po teh kaznih je seglo sodišče pri onih storilcih, ki so zagrešili za družbo skrajno nevarna dejanja in kjer je smatralo, da prostostna kazen na storilca ne more več prevzgojno vplivati. Z druge strani pa tudi zaradi tega, da druge državljane odvrne od sličnih grehov«.[36]

Kljub taki naravnanosti sodišč pa politično vodstvo ni bilo najbolj zadovoljno z njihovim delom. Ko je CK KPS v začetku leta 1948 poslal svoje poročilo za leto 1947 CK KPJ, najdemo v njem med drugim zapisano: »V sodstvu se v prejšnjem letu ni pokazalo bistvenejše izboljšanje. Zaradi tega, ker so sodniki po okrožjih in okrajih skoraj vsi strokovnjaki starega kova in stare mentalitete, često prihaja do neprijetnih trenutkov, ko je s strani političnega vodstva potrebna očitna intervencija, da bi se dosegla takšna sodba in takšen sodni postopek, ki odgovarja stanju in razvoju naše družbene stvarnosti. Težave so toliko večje, ker je na čelu ministrstva za pravosodje človek (edini, ki ni član partije), ki se v celem nizu konkretnih vprašanj ne stri-

[34] Ibid.
[35] Ibid... str. 19/20.
[36] Izveštaj CK ZKS za 1947 godinu, ZA CK ZKS, str. 21/22. (dalje, Izveštaj...)

nja z našo prakso, ki nasprotuje kadrovskim ukrepom, ki se jih trudimo izvrševati po personalni liniji. Nasprotuje čiščenju v sodstvu in zbira ljudi »strokovnjake« juriste starega kova. Ker med pravniki, sodniki ni dovolj takih ljudi, ki bi na svojem delu odgovarjali ciljem in potrebam naše stvarnosti, bi jih bilo potrebno zamenjati z laiki.«[37] Za te težave so v CK KPS krivili »delo prikritih sovražnikov« in pomankanje »sposobnih kadrov« zlasti srednjih in nižjih.[38]

Selektivnost in preverjanje kadrov je bila torej partiji imanentna, politično-ideološka budnost pa stalna naloga. V že citiranem poročilu CK ZKS so kot samokritično oceno »subjektivnih političnih slabosti« navedli tri dejavnike: »a) podcenjevanje političnega dela, b) izrazito defenzivnost, oportunizem in podcenjevanje mas in c) pomanjkanje politično-ideološke budnosti, ostrine in glede na to tudi pomanjkanje permanentnega boja proti kleru in ostalim vplivom sovražnika.«[39]

Vse do druge polovice leta 1947 so sovražnike iskali skorajda izključno izven partijskega članstva, praviloma v nedelavskih socialnih slojih in med nekomunistično inteligenco. Med najodmevnejše in politično najbolj izkoriščene procese proti domačim »sovražnikom ljudstva« sodi zato takoimenovani Nagodetov proces ali proces proti Stari pravdi julija 1947. O njem oziroma o aretaciji Nagodetove skupine so govorili vsaj na dveh sejah CK KPS. Njihovo povezavo z zapadnimi t.j. angleško agenturo so imeli za dokazano dejstvo in dogovorili so se, da je treba proces »smatrati kot udarec po sredini, odnosno buržoaziji in mu dati protidržavni špijunski karakter, za kar je na razpolago dovolj materijala«.[40] Obenem pa so tudi sklenili, da je treba »to grupo prikazati kot peščico špijonov, razrednih sovražnikov, plačancev inozemstva, ki nimajo nobene politične vsebine in katerih delo je brez vsake politične osnove.«[41] Na naslednji seji pa je notranji minister Boris Kraigher poročal, da bo na procesu »mnogo govora o predstavnikih tujih dežel, toda materiala zaenkrat ne bomo izkoriščali proti Angležem.«[42] Oba procesa proti takoimenovanim bandam (gre za Sernečevo bando, ki je operirala na Štajerskem in so jo, tako kot druge »bande«, sestavljali ostanki bivših kvislinških enot ali pa protikomunistično orientirani ljudje. Vmes so bili celo kriminalci, pa tudi pripadniki militantnih, običajno klerikalnih organizacij, npr. Križarji; op.p.) pa naj bi, tako so se dogovorili na isti seji, »imela predvsem zunanje politični karakter in pokazala na dva centra sovražnega inozemstva: Avstrija – Gorica. Vse to je treba izkoristiti za agitacijo proti mednarodnim provokatorjem in imperialistom.«[43]

V poročilu CK KPS CK KPJ je Nagodetov proces postavljen v kontekst delovanja reakcije »iz vrst bivših političnih vodij, ki so svojo aktivnost razvijali s širjenjem najrazličnejših parol, predvsem o vojni in prihodu Anglo-Amerikancev« in bili neposredno povezani z agenturami v tujini. CK KPS je bil prepričan, da je proces proti Nagodetovi skupini te ljudi močno preplašil in obglavil. Zato naj bi se še bolj

---

[37] Ibid.,
[38] Ibid., str. 37.
[39] Arhiv CK ZKS, zapisniki PB, fond CK ZKS/V, zapisnik seje CK, 4. 6. 1947, str. 1
[40] Ibid.
[41] Ibid, zapisnik seje CK ZKS, 9. julija 1947, str. 2.
[42] Ibid.
[43] Izveštaj... str. 28/29.

potegnili v ilegalo in delovali izključno v smislu 'špijonaže in diverzije'«.[44] Tovrstne »sovražnike ljudstva« pa je Poročilo kljub vsemu uvrščalo med sekundarne in poudarjalo, da je »najmočnejši in najnevarnejši nasprotnik še vedno kler.«[45]

Obračunavanja z vojnimi zločinci, domnevnimi in resničnimi zelenaši ter razrednimi sovražniki (trgovci, industrialci, veliki kmeti itd.), ideološkimi nasprotniki iz vrst meščanskih strank, pripadniki različnih oboroženih skupin, sodelavci okupatorja, volksdeutscherji in kulturbundovci... so bila sestavni del utrjevanja oblasti, izgradnje socializma in kaznovanja vojnih hudodelstev. V »Poročilu« CK KPS za leto 1947 pa se pojavi nova oblika obračunavanja s »sovražniki«, ki so bolj kot druga, podobna proslulim stalinističnim procesom. V okviru poglavja »Reakcija« najdemo zapisano: »Poleg njih (misli se na Nagodetovo skupino op.p.) je bila odkrita tudi skupina agentov gestapa, ki se je uspela ohraniti in pridobiti dokaj visoke in važne funkcije v državnem aparatu in političnem življenju. Četudi niso imeli nikakršne politične podpore in pomembnosti, so bili mnogo nevarnejši prav zaradi tega, ker so posamezniki med njimi imeli tudi lažni renome iz vojnega časa in vodilne položaje v Partiji in državnem aparatu. Vse dosedanje naše akcije za njihovo uničenje so našle pri masah odobravanje in polno podporo. Nesporno prav ti dogodki pomenijo živ primer, na katerem se uče in izobražujejo tako Partijci kot široke mase v budnost in nepomirljivosti s sovražnikom.«[46]

Ta proces, kot tudi še osem drugih, ki jih imenujemo »dachauski procesi«, je izstopal iz konteksta prej omenjenih procesov tega časa in je pomenil »jugo« varianto stalinističnih procesov. »Klasične« stalinistične procese karakterizira nekaj značilnosti, od katerih tu navajam samo tri napomembnejše:

a. boj za oblast
b. sojenje pripadnikom iste stranke oz. ideološkim istomišljenikom
c. skonstruirane oz. izmišljene obtožbe

Stalinistična Sovjetska zveza je take procese, posebej v poznih tridesetih letih, opravičevala in predstavljala kot ukrep, s katerim je varovala državo, socializem, čistost leninističnega in marksističnega nauka in oblast proletariata. Naše dachauske procese označujeta dve od zgoraj navedenih značilnost – druga in tretja –, saj ne moremo trditi, da so bili dachauski procesi sestavni del boja za oblast in obračuna z ljudmi, ki bi bili lahko nevarni takratnemu oblastvenem ali partijskem vodstvu. Diehl, Oswald, Pufler, Bohinc, Fakin, Ranzinger... celo Košir, niso bili ne Zinovjev, Kamenjev, Buharin pa tudi ne Radek, Pjatakov, Sokolnikov in Rakovski. Tudi niso bili visoki vojaški častniki kot Tuhačevski, Uborovič, Kork, Eideman, Feldman, Primakov ali Putna.[47] V predinformbirojevskem času tudi ni bilo nobene takšne realne nevarnosti. Pa vendar je prišlo na osnovi skonstruiranih obtožb do hudih, deloma nepopravljivih obsodb, lastnih ljudi, soborcev v vojni in sodelavcev pri izgradnji socializma. Zato dachauski procesi so in niso »stalinistični procesi«, odvisno kateri od treh prej navedenih značilnosti dajemo večji poudarek in pomen. Zagotovo pa so politični procesi. Meni druga in tretja značilnost odtehtata prvo, saj

[44] Ibid..., str. 28.
[45] Ibid..., str. 29.
[46] Ibid..., str. ...
[47] Več o tem glej: Marjan Britovšek, Carizem, revolucija, stalinizem, 2, Ljubljana, 1980, str. 224 – 263.

eliminacijo (ne fizično!!) političnih nasprotnikov lahko razumemo v kontekstu časa v katerem se je nova oblast utrjevala in se je, objektivno ali subjektivno, počutila ogroženo. Po politični logiki te oblasti in zmagovalcev nasploh, so bili obsojenci v drugih procesih tega razdobja, – čeprav je bilo tudi tu dosti izjem, obsojeni za dejanja ali drugačno politično prepričanost, ki so jih zares storili ali so jo zares imeli. Obsojenci na dachauskih procesih pa ne dejanj in ne političnega prepričanja, ki ne bi bilo v skladu z intencijami nove oblasti in protinacističnih zmagovalcev, niso zagrešili.

Dokončnega in enoznačnega odgovora na vprašanja: zakaj, kdo, in s kakšnim namenom, iz gradiva, ki smo ga pregledali in analizirali, ni mogoče izluščiti. Sodobniki, takratni politiki in odločilne osebnosti, pa tudi raziskovalci so mnenja, da so ti procesi produkt časa. To je nesporno. Sporno ali vsaj nenavadno in nelogično pa je stališče, ki ga z manjšimi različicami zastopajo malodane vsi tedanji pomembni politiki in ga je moč večkrat najti tudi v tu objavljeni dokumentaciji. Za naš namen ga predstavljam skozi usta pokojnega Staneta Kavčiča, izraženega tik pred začetkom dela takoimenovane Janžekovičeve komisije: »V nobenem primeru ni mogoče dachauskega procesa smatrati kot politični proces po tistem zgledu, kot so se vršili na Vzhodu. Vsi, ki smo bili takrat v politbiroju, dobro vemo, da se ta proces ni nikoli postavljal s posebnimi, odrejenimi političnimi interesi, da ni bil organiziran zaradi kakršnihkoli političnih razmer. To se v politbiroju ni nikoli postavljalo in tudi meni ne. Motivi za ta proces niso bili nikoli povezani z neko osebno partijsko politiko. Po vsem, kar smo govorili v politbiroju, je bil izrazit motiv zaščita ustavnega sistema in revolucije. Skratka, ta proces je imel od vsega začetka svojo zakonito osnovo, zgrajeno na konkretnih dejstvih. Tovrstni pomisleki ali vprašanja se v politbiroju in tudi zame osebno niso nikoli postavljali. Od vsega začetka bi morali izključiti vsako diskusijo o tem, da bi šlo za proces, dogovorjen v politbiroju s politično tendenco, marveč je politbiro o tem razpravljal samo toliko, kolikor je bil o tem informiran s strani organov, ki so jim bile te stvari poverjene, in sicer, da obstajajo sumi delovanja zoper ustavni sistem, zakone, itd. V tem oziru je bil dan jasen zaključek, da je treba ukrepati normalno po zakonu.

Osebno nisem nikoli dvomil v krivdo ljudi, ki so bili obsojeni v tem procesu. Vedno sem živel v prepričanju, da je krivda dokazana in da o tem ne more biti diskusije, in to kljub raznim glasovom in pismom, ki so sem in tja prihajala, zlasti od Bohinca in njemu podobnih. Osebno moram reči, da sem imel – kot najbrž mi vsi – poseben odnos do višine kazni, ki se je v naših očeh zniževala, kolikor so se razmere pri nas normalizirale. Mislim, da smo bili vsi takega mnenja. Dokaz za to so tudi stalne amnestije, ki so tudi dosmrtno ječo v pičlih petih letih spremenili takorekoč v prostost. Na višino kazni smo neposredno po vojni vsi gledali drugače kot danes ali po desetih letih. Višino kazni torej smatram kot normalno evolucijo, ki se je zniževala sorazmerno s krepitvijo našega sistema.

Ko pa sem dobil lani poročilo komisije sekretariata za notranje zadeve, ki je delala na podlagi zaključkov IV. plenuma CK ZKJ, so se v meni porodili nekateri dvomi tudi v pogledu krivde nekaterih obtožencev in obsojencev. Takrat so se mi prvič porodili nekateri resni dvomi.

V tem poročilu pa je – kot sem tudi napisal v spremnem pismu – polno raznih kontradiktornosti, nekatera očigledna subjektivna tolmačenja, moč je čutiti tudi politično težnjo nekoga obtožiti in z nekom obračunavati. Kljub temu pa poročilo

govori o nekaterih dejstvih, ki morajo povzročiti nekatera vprašanja, če so ta dejstva točna in resnična. To poročilo pa zame ni zadosten dokaz, da obstajajo razlogi, ki bi narekovali obnovo postopka ali postavljali vprašanje glede krivde vseh ali nekaterih obtožencev v procesu. Pričakoval sem, da bo komisija, ki jo je formiral izvršni komite, poskušala odgovoriti na ta vprašanja, ali pa bo ugotovila, da na ta vprašanja ne more odgovoriti. Poročilo te komisije ni tako, kakršnega sem pričakoval in me ne zadovoljuje. Njegovo osnovno hibo vidim v sledečem: poročilo ugotavlja, da je elaborat, ki so ga napravili v sekretariatu za notranje zadeve, strokovne narave. S tem se ne bi strinjal. Ta elaborat odpira vrsto vsebinskih, proceduralnih vprašanj, je daleč od tega, da bi bil samo strokoven, ampak je vsebinski in vnaša določen nemir v službo notranjih zadev in delno tudi v javnost. – Komisija IK CK ZKS ni poskušala ovreči navedb v tem elaboratu, ampak je ugotovila, da je strokovne narave in da se zato v to ne more spuščati. Taka ocena me ne zadovoljuje.

Komisija priznava, da so bile v postopku nepravilnosti, stvar pa zreducira na moralno politične posledice za tiste, ki so v tem postopku sodelovali. Če so nepravilnosti res bile, je vprašanje, kako je s pravno-kazensko odgovornostjo (verjetno je zastarala). Sicer pa ni bistveno vprašanje pravno-kazenske, niti moralno-politične odgovornosti, ampak je bistven odnos med postopkom, krivdo in sodbo. Te relacije pa komisija ni obdelala. Če je postopek nepravilen, se je treba predvsem vprašati, ali je končna odločitev pravilna ali ne, na kakšnih dejstvih in dokazih so bili sprejeti končni zaključki.

Poročilo komisije poudarja, da je bilo v tistem času treba obračunati z nemško agenturo. To ni sporno. Sporno pa je, če je to bila nemška agentura in kdo je bil nemški agent. Ne gre torej za politično diskusijo, ali je bilo koristno v tistem obdobju radikalno obračunavati z nemško agenturo, ampak je vprašanje, ali so bili dokazi, da je bila to gestapovska agentura.

Nagibam se k temu, da se ugotovi resnica, da se ovrednotijo ugovori, ki so bili dani in se ugotovi, ali so take narave, da resnično zbujajo dvom v krivdo nekaterih ali pa jih ni mogoče vzeti v pretres kot razloge za obnovo procesa. Ponovno poudarjam (kot sem navedel v dopisu), če bi obstajali konkretni razlogi za obnovo, jih ne bi zavračal iz načelnih političnih razlogov ali iz načelne politične bojazni. Če obstajajo, mislim da bi bila večja politična škoda, če jih zavračamo, kot pa če bi jih valorizirali in jim dali pravo dimenzijo, tembolj ker ni šlo za politični proces in za politično obračunavanje, v najslabšem primeru gre lahko za juridično zmoto.

Še vedno ostaja za mene odprto vprašanje, ali so vsi zbrani ugovori zadostni, da jih je potrebno vzeti v resen pretres, ali pa so taki, da se jih lahko zavrne. Glede tega nimam stališča. Tudi ne vem, če je prav dajati na to vprašanje politični odgovor. Bolj se nagibam k temu, da bi bilo treba na to vprašanje odgovoriti praktično, vsebinsko, izhajajoč iz vseh naših pravnih normativov. Opozoril bi, da ta proces ni bil insceniran s politično odločitvijo, ampak je šel svojo normalno sodnijsko pot. Zato bi se mi zdelo normalno, da se tudi revizija tega procesa ne preprečuje s politično odločitvijo, če se za to pokaže potreba. Če je takrat prevzel celotno odgovornost politično-sodni, preiskovalni aparat, zakaj se ne bi sedanji sodni in preiskovalni aparat konfrontiral z vsemi stališči in zahtevami za obnovo postopka. Stvar pa sem predložil izvršnemu komiteju zato, ker bi bilo možno, da odločitev sprejme politični organ...

Če sem postavil razredni karakter odnosov med procesom, politbirojem in sod-

nimi ter preiskovalnimi organi, sem hotel predvsem odkloniti sumnje, ki jih je moč čutiti iz tega, kar pišejo pritožitelji oz. tisti, ki se zavzemajo za obnovo procesa. Hotel sem poudariti, da ni šlo za politično obračunavanje, za politični proces v stalinskem smislu, čeprav so bili obsojeni komunisti in v glavnem predvojni komunisti. Mislim, da smo v tem pogledu v defenzivi ali pa oni računajo na to. Premalo smo storili, da bi postavili akcent procesa tja, kamor je treba, t.j. v iskanju in odkrivanju agenture. Ali se je odkrila vsa resnica ali ne, ali se je zapisalo tudi kaj netočnega, je vprašanje, pred katerim se nahajamo. Iz teh razlogov sem tudi hotel precizirati vlogo politbiroja v odnosu do procesa tako, kakršna je v resnici bila. Takrat smo vsi pregledovali anketne liste tistih, ki so bili v Dachauu in je nazadnje to presekal Boris Kraigher, ker po tej poti ne bi prišli nikamor. To v pojasnilo, da ne bi začeli diskusije o razrednem značaju procesa. Zame je sprejemljivo, če je tudi za najmanjšo dokazano krivdo nekdo dobil najvišjo kazen, drugo pa je, če je bil človek obsojen popolnoma po nedolžnem.«[48]

V ohranjenih zapisnikih sej politbiroja in CK KPS za leta 1945 – 1948, ki so mi bili na voljo pri delu, ni zapisana niti beseda o pripravi, ali izvedbi prvega, največjega »dachauskega procesa« aprila 1948, ki je bil kažipot vsem nadaljnjim.

Zapisano na zadnjih nekaj straneh nas še posebej utrjuje v prepričanju, da »dachauskih procesov« ni mogoče razumeti zunaj časa in kraja nastanka. Zunanje in notranjepolitične okoliščine, ki smo jih shematično opisali, dajejo dovolj osnove, da ponovno zapišem uvodno trditev. Čas je bil evforičen, paranoičen in shizofren obenem, kraj pa jugostalinističen. V Jugoslaviji smo ta čas živeli v evforiji nad zmago v drugi svetovni vojni in nad zmagovito izpeljano revolucijo, paranoično smo se bali in preganjali vse vrste sovražnikov, med njimi so bili najpomembnejši kler, gestapovci in simpatizerji Zahoda, notranja razklanost pa se je kazala zlasti v ekvilibristični hoji med popolnim prevzemanjem sovjetskega vzora in zvestobo načelom izbojevanega NOB. Obstajala je realna nevarnost za mlado revolucijo in novo jugoslovansko državo, tudi s strani ostankov gestapovske agenture. Po potrebi pa so jo primerno napihnili, da bi bili prepričljivejši. V času »dachauskih procesov« sta jugostalinizem in etatizem dosegla svoj vrh, tako kot mednarodna napetost, ki je šele po tem času začela nekoliko popuščati. Tragični ekscesi, kot so bili »dachauski procesi«, so v historičnem kontekstu morda razumljivejši, nikakor pa jih zgodovinske okoliščine ne morejo opravičiti. Učinkujejo naj kot svarilo.

[48] ZA CK ZKS, Zbirka Dachauski procesi, F 1/1, zapisnik seje aktiva na CK ZKS, 26. 3. 1969.

KAZENSKO PRAVO V ČASU DACHAUSKIH PROCESOV

Kazensko pravni sistem, organi kazenskega pregona in pravosodja v času dachauskih procesov

Peter Kobe

1

Za analizo dogajanj, ki jih označujemo s skupno označbo dachauski procesi, je dosti pomembno tudi vprašanje, kakšen je bil tedaj kazenskopravni, posebno pa kazensko procesni režim in seveda tudi vprašanje, kakšna je bila organizacija tistih organov, ki so tako ali drugače sodelovali v tem dogajanju oziroma mu določali vsebino in oblike. To je čas, če računamo od sprožitve postopkov, navadno z aretacijo osumljencev do njihove zaključitve s pravnomočnostjo izrečenih sodb; skupno gre za obdobje dobrih dveh let od poznega poletja 1947. leta do pozne jeseni 1949, saj je bila zadnja sodba izrečena koncem oktobra 1949. leta. To je čas, ko je bil s sprejetjem zvezne in republiških ustav že utrjen mehanizem, ki naj na ustavnih temeljih izvede postopno izgrajevanje celovitega pravnega sistema.

Za postopno izgrajevanje pravnega sistema pa sta pomembni dve predvsem ideološko politični izhodišči, prevzeti iz arzenala marksistične koncepcije o revoluciji in izgradnji novega reda po prevzemu oblasti v leninistični-stalinistični različici. Tu je najprej ideja o diskontinuiteti pravnega reda ali drugače rečeno, treba je v načelu odpraviti vse predpise, ki so poleg tistih, ki so jih izdali okupatorske oblasti ali njihovi domači pomagači, dediščina preteklosti oziroma prejšnje eksploatatorske oblasti in jih nadomestiti z lastnimi novimi, izpeljanimi iz tistih temeljev, ki so nastajali in se razvijali že med narodnoosvobodilnim bojem. Drugo izhodišče pa je koncepcija, da revolucionarni in zmagoviti razred, ki je zrušil prejšnjo oblast, ne more preprosto prevzeti aparat države, ki je prenehala, temveč si mora ustvariti lastnega, takšnega, ki bo, neobremenjen s preteklostjo, sposoben izvrševati svoje naloge v novi državi[1].

Obe omenjeni koncepciji sta bili vsebovani že v ukrepih, ki jih je sprejelo predsedništvo AVNOJ-a še pred koncem vojne t.j. 3. 2. 1945, po končani vojni pa v

[1] Bebler, A.: O odnosu med klasično marksistično mislijo in družbeno samozaščito (nekaj tez) v: Varnostne in samozaščitne izkušnje narodnoosvobodilnega gibanja pri graditvi in razvoju družbene samozaščite in nekatera teoretična ter praktična vprašanja naše varnosti danes, Ljubljana 1984, s. 146-153 posebej 149.

poletnih mesecih začasni zakonodajni organ. Med prvimi je pomemben odlok AVNOJ-a o odpravi in razveljavljanju vseh pravnih predpisov, izdanih med okupacijo po okupatorjih in njegovih pomagačih; o veljavnosti odločb, izdanih v tej dobi; o odpravi pravnih predpisov, ki so veljali v trenutku okupacije po sovražniku (Ur. l. DFJ 4/45). Ta odlok je bil z deloma spremenjeno in dopolnjeno vsebino v postopku usklajevanja z medtem sprejeto Ustavo potrjen kot zakon o razveljavljanju pravnih predpisov, izdanih pred 6. aprilom 1941 in med sovražnikovo okupacijo (Ur. l. FLRJ 86/46)[2].

Zakon pa je predvideval dve možnosti za olajšavo strogega načela diskontinuitete pravnega sistema. Po prvi (3. člen zakona) so bili pooblaščeni prezidiji Ljudskih skupščin, da odrede naj se uporabijo določena pravila iz razveljavljenih zakonov z ev. potrebnimi spremembami in dopolnitvami; druga olajšava pa je v 4. členu tega zakona, po katerem se smejo uporabljati pravna pravila iz razveljavljenih zakonov in drugih predpisov, ki niso razglašena za obvezna (po 3. členu zakona, op. P. K.) za razmerja, ki niso urejena z veljavnimi predpisi, kolikor niso v nasprotju z ustavnimi določbami (zvezne ali republiških ustav) ali drugimi predpisi, ki so jih izdali pristojni organi nove države. Ta določba je vsekakor še posebno pomembna za obravnavano temo in prav za področje kazenskega postopka za tiste procese, ki so bili začeti in izpeljani pred 6. decembrom 1948, ko je začel veljati zakon o kazenskem postopku, ki je vseboval pravno ureditev kazenskega postopka v celoti[3]. (Ur. l. FLRJ 97/48).

Drugo izhodišče t.j. organizacija in uveljavitev novega oblastvenega aparata (organi pravosodja, kazenskega pregona in upravni organi) se kaže zlasti v dveh smereh. Najprej v tem, da so bili med prvimi zakoni, ki so bili izdani takoj po vojni, (vključno dva odloka od 3. 2. 1945 glej dalje) ravno organizacijski zakoni o vseh organih, ki jih označujemo kot organe pravosodja in kazenskega pregona razen za civilne organe za notranje zadeve[4]. Že omenjeni zakon o razveljavljenju pravnih predpisov je v 5. členu izrecno izključil uporabo pravnih pravil razveljavljenih zakonov, kolikor gre »za organizacijo državne oblasti, državnih ustanov in državnih podjetij«.

Proces organizacije organov nove oblasti se je začel potem, ko je že uveljavljena nova državnost na osvobojenem ozemlju in so postopno izgrajevani organi centralne oblasti z dvema odlokoma, ki zadevata organe pravosodja. Hkrati z omenjenim odlokom o odpravi in razveljavljenju vseh pravnih predpisov... od 3. 2. 1945 sta bila uveljavljena še dva odloka in sicer:

Odlok o ustanovitvi Vrhovnega sodišča Demokratske federativne Jugoslavije (VS DFJ); s tem odlokom je to sodišče določeno kot najvišji sodni organ zvezne države s sedežem v Beogradu (Odlok AVNOJ-a št. 134, Ur. l. DFJ 4/45).

Odlok o ustanovitvi in pristojnosti Javnega tožilca DFJ. (Odlok št. 113, Ur. l. DFJ 4/45.)

---

[2] Glej Zbirka zakonitih predpisov v kazenskem sodstvu, Ur. l. SRS, Ljubljana 1947, str. 53-58

[3] V tem okviru so se lahko uporabljala kot pravna pravila, pravila iz Zakona o sodnem kazenskem postopanju iz l. 1929/30 (v nad. ZSKP/29/30) in to za številna vprašanja, ki pred decembrom 1948 niso bila pravno urejena. Za laične elemente v organih kazenskega pregona pa tudi pravosodja seveda to ni imelo praktičnega pomena.

[4] Ti so bili obravnavani v predpisih o ljudskih odborih kot del komunalnega sistema.

Pri tem je treba upoštevati, da so v tem času in vse do sprejema ustreznih zakonov po končani vojni obstajala in delovala na osvobojenem ozemlju vojaška sodišča z že precej utrjeno organizacijo po Uredbi o vojaških sodiščih z dne 24. 5. 1944 (glej dalje). Zakonski akti glede sodišč so bili najprej izdani že poleti 1945 po Začasni Ljudski skupščini, za javna tožilstva, (civilna in vojaška), pa so veljali na podlagi omenjenega odloka izdani predpisi javnega tožilca DFJ v skladu s koncepcijo o javnem tožilstvu kot strogo centraliziranem organu s trdno hierarhično nadrejenostjo oziroma podrejenostjo. Tako je Javni tožilec DFJ izdal že aprila 1945 »Navodilo za delo in organizacijo javnega tožilstva«, v maju pa, v sporazumu z ministrstvom za ljudsko obrambo »Navodilo za delo in organizacijo javnih tožilcev v vojski« in končno v juliju 1945 »Navodilo o preiskovalnem postopku organov uprave državne varnosti«[5].

Za zgraditev celovitega pravnega sistema na področju kazenskega pravosodja, za katero pa je bil osnovni pogoj izpolnjen šele v letu 1946 s sprejetjem nove ustave in ustav ljudskih republik, zaradi spleta okoliščin povojne obnove in graditve ni bilo drugih potrebnih pogojev. Zato se je zakonodaja zadovoljila z nekaterimi posebnimi zakoni, za mirodobne razmere prilagojenimi merili za pregon storilcev tistih kaznivih dejanj, ki so se zdela najbolj aktualna, in z izdajo splošnega dela kazenskega zakonika. Vse drugo pa je bilo omejeno na izdajo organizacijskih zakonov. Ti zakoni so pomenili zadostitev zahtevi po povsem novi organizaciji oblasti in njenih organov, hkrati pa so tudi omogočili, kolikor ni bilo to storjeno že z zakoni s področja materialnega kazenskega prava (ti so vsebovali tudi procesnopravne določbe), vgraditev določenih pravil za njihovo delo

Med organizacijskimi zakoni, ki so veljali v času dachauskih procesov, velja omeniti naslednje:

zakon o ureditvi ljudskih sodišč, Ur. l. FLRJ 46, 105/46, 38/38

zakon o ureditvi in pristojnosti vojaških sodišč v JLA, Ur. l. FLRJ 58/46 in 105/47

zakon o javnem tožilstvu, Ur. l. FLRJ 60/46

zakon o vojaškem tožilstvu, Ur. l. FLRJ 101/46

zakon o narodni milici, Ur. l. FLRJ 101/46

zakon o odvetništvu, Ur. l. FLRJ 102/46.

Za druge organe za notranje zadeve v tem času niso bili izdani posebni zakonski predpisi. Za nje kot upravne organe novih temeljnih organov ljudske oblasti so veljali ti predpisi vsaj za tisti del, ki se nanaša na področje javne varnosti. O organih za zaščito naroda (OZNA) oziroma poznejše uprave državne varnosti (UDV), ki so odigrali tako pomembno, če ne odločilno vlogo prav v dachauskih procesih, pa bomo govorili pozneje.

Pomanjkanje posebne zakonske ureditve za te organe pa ne pomeni, da njihovo delo niso uravnavali drugi predpisi, ki so bili pa vendarle pogosto interne narave in izdani v okviru strogo centralistično urejene službe notranjih zadev z vrhom v zveznem ministrstvu za notranje zadeve. Tudi predpisi, ki bi ne bili po svoji

[5] Gučetić, G. V.: Razvojni put, mesto i funkcija javnog tužilaštva u društveno političkom sistemu SFRJ v: Trideset godina javno tužilačke organizacije, Beograd 1976, s. 35, 36, 37, op 24.

naravi notranjega pomena, niso bili objavljeni iz razloga, da gre za zaupne dokumente, katerih tajnost je treba varovati pred zunanjimi in notranjimi sovražniki[6].

Ne da bi se spuščali v nadrobnosti, o katerih pa bo govora še pozneje, lahko ugotovimo za pravno stanje na področju kazenskega pregona in pravosodja v tem prvem obdobju, t.j. od poleti 1947 do 6. 12. 1948 (začetek veljavnosti ZKP/48) naslednje:

Z ustavo FLRJ (30. 1. 1946) in spredaj omenjenimi organizacijskimi zakoni so bila urejena samo nekatera osnovna vprašanja o organizaciji in delu državnih organov in položaju obdolženca (glej dalje). Med osnovna načela, ki so veljavna za sodišča, ki so bila določena že z Ustavo, štejejo načelo neodvisnosti sodišč in vezanosti na zakon, ločitve od uprave, načelo zbornosti in sodelovanja nepoklicnih sodnikov, ki so pri odločanju enakopravni s poklicnimi (t.i. prisedniški sistem sodelovanja občanov pri sojenju), načelo volilnosti vseh sodnikov in sodnikov porotnikov po predstavniškem telesu družbeno politične skupnosti, o jeziku, v katerem se vodi postopek, pravici uporabljati svoj jezik in se v njem seznanjati s postopkom, o pravici do obrambe in še nekatere druge določbe. Za poslovanje sodišč so pomembne še določbe zakona o ureditvi ljudskih sodišč (ZULS), ki deloma prevzemajo določbe ustave sicer pa določajo (subsidiarno) pristojnost (stvarno in funkcionalno) vseh sodišč, sestavo senatov in možnost sojenja po sodniku posamezniku.

Na prvi pogled gre v načelu za izhodišča, ki naj bi veljala v vsaki demokratični družbi, so pa dobila v tedanjih razmerah neko specifično vsebino, povezano z ideologiziranimi izhodišči o mestu in vlogi pravosodja v novi družbi. Tradicionalna koncepcija o ločitvi treh oblasti, zakonodajne, izvršilne in sodne oblasti je bila razglašena za konstrukt buržoazne družbe in kot takšna nesprejemljiva za državo tipa ljudske demokracije. Zamenjati jo mora koncepcija o enotnosti oblasti, katere nosilec je ljudstvo, uresničuje pa se v treh med seboj sicer ločenih funkcijah. Pravosodje samo kot funkcija enotne in nedeljive oblasti je tako tudi podvrženo enotnemu vodstvu, kar pa ne nasprotuje v Ustavi zapisanemu načelu neodvisnosti sodišč in njihovi ločitvi od uprave. Tako kot je bila ideologizirana vloga sodišč v sistemu enotne oblasti, pa je bila ideologizirana tudi predstava o nalogah sodišč. Iz opisa teh nalog v 2. členu ZULS je bila izvedena naslednja opredelitev sodišč kot »tistih organov državne oblasti, ki imajo nalogo, da z uporabo prava na konkretna pravna razmerja in spore varujejo državni in družbeni red FLRJ, zagotavljajo zakonitost in vzgojno delujejo na državljane, da bi pravilno izpolnjevali zakone in pošteno izvrševali svoje pravice in dolžnosti«[7]. Takšne ideologizirane predstave o sodiščih so pomembne ne samo za njihovo notranjo organizacijo, ampak in predvsem za njihov odnos do drugih organov oziroma le teh do sodišč.

Z določbami o stvarni in funkcionalni pristojnosti (čl. 40 in nasl. ZULS) je indirektno določeno, da je ves kazenski postopek pred glavno obravnavo v rokah nesodnih organov (javnega tožilstva in organov za notranje zadeve, glej dalje); sodišču pripada samo skrb in dolžnost, da po obtožbi upravičenega tožilca pripravi

---

[6] Krivokapić, V: Organi unutrašnjih poslova u sprečavanju i suzbijanju kriminaliteta, Beograd 1981, s. 27; Lakčević, D: Organi unutrašnjih poslova i njihova delatnost u jugoslovenskom krivičnom postupku, Zagreb 1985, s. 71 – 78.

[7] Čulinović, F.: Pravosudje u Jugoslaviji, Zagreb 1946, s. 176.

in opravi glavno obravnavo. K takšni razdelitvi vlog in njenih implikacijah za sodno prakso pa se bomo še povrnili.

V procesu izgradnje nove oblasti in njenih organov, ki se je začel že v samem začetku narodnoosvobodilnega boja, zavzemajo posebno mesto vojaška sodišča. Proces organiziranja vojaškega sodstva in oblikovanja vojaških sodišč v sistemu dvostopenjskega sojenja je dosegel svoj vrh in dobil svojo formalnopravno zasnovo v že omenjeni Uredbi o vojaških sodiščih od 24. 5. 1944[8] kot organizacijskem, materialnopravnem in procesno prvnem dokumentu. Ta proces je pomemben kot znanilec koncepcij o kazenskem pravosodju, njegovih organih in postopku in ker so vojaška sodišča uporabljala to uredbo še v prvem obdobju takoj po končani vojni, preden so začela poslovati redna sodišča (t.i. sodišča splošne pristojnosti). In končno pa ne nazadnje, prvi in najpomembnejši med dachauskimi procesi, proces zoper skupino Diehl, Oswald in dr., se je odvijal pred vojaškim sodiščem, organiziranem v smislu novega zakona o vojaških sodiščih iz l. 1947 (Ur. l. FLRJ 105/47). Ta zakon je seveda samo organizacijski zakon, ki pa je vseboval tudi nekatere procesnopravne določbe. Med njimi omenjamo zlasti naslednje:

V 6. členu tega zakona je določena pravica do pritožbe zoper sodbo vojaškega sodišča prve stopnje v osmih dneh, če ni določeno drugače, na Vrhovno vojaško sodišče[9]. V 4. odst. istega člena pa je še posebej določeno, da postane sodba sodišča prve stopnje, s katero je bila izrečena smrtna kazen, ne glede na to, ali je vložena pritožba ali ne, pravnomočna šele, ko jo potrdi Vrhovno vojaško sodišče[10]. V 8. členu zakona je bila določena stvarna pristojnost vojaških sodišč, tako da je ta omejena na vojaške osebe; vojaško sodišče pa izjemoma lahko sodi tudi nevojaškim osebam za kazniva dejanja slabitve narodne obrambe in izdaje vojaške skrivnosti.

Drug organ, čigar organizacija in načela za delo so bila tudi urejena z zakonom, je javni tožilec, pri čemer pa to, kar velja zanj, velja tudi za vojaškega tožilca. V tej zvezi naj najprej ugotovimo, da se je prav pri javnem tožilstvu posebej poudarjala diskontinuiteta s sicer že tradicionalnim državnim tožilstvom in uveljavila kvalitativno drugačna koncepcija o nosilcu funkcije obtožbe v kazenskem postopku, ki pa je samo ena izmed funkcij tega organa. Namesto diskreditiranega državnega tožilca meščanske Jugoslavije, ki da je bil poslušno orodje vladajočega sloja in njegove eksekutive, naj bi bilo javno tožilstvo poseben in vrhovni organ za varstvo nad zakonitostjo dela vseh drugih državnih organov, vključno sodišč in posameznikov, neodvisno od vseh drugih organov, organizirano po načelu monokratskega vodenja (to v bistvu ni nič novega); hierarhične podrejenosti oziroma nadrejenosti z vrhom v javnem tožilcu FLRJ, katerega osnovno vodilo je demokratični centralizem. Slednji je posebno poudarjen, očitno prenešen iz politične organizacije na oblasti, t.j.

---

[8] Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu naroda Jugoslavije, Beograd 1982, Tom II knjiga 13, s. 174 – 185 dok. št. 74.

[9] Zakon je poenostavil organizacijo vojaških sodišč in določil vojaška sodišča 1. stopnje in Vrhovno vojaško sodišče.

[10] Za prednika tej določbi lahko velja 29. člen Uredbe o vojaških sodiščih (UVS); po tej določbi je bilo predvideno, da mora sodišče, ki izreče smrtno kazen, poslati sodbo s spisom in kratkim referatom višjemu vojaškemu sodišču; smrtna kazen se je lahko izvršila (razen v izjemnih primerih) šele, ko je to dovolilo višje sodišče. Določba naj bi preprečila neutemeljeno izrekanje in izvrševanje smrtnih obsodb. Glej tudi 18. člen ZVS 1946.

komunistične partije. V okviru delovanja javnega tožilstva naj bi ta načela pomenila zlasti neodvisnost nižjih javnih tožilcev od lokalnih organov oblasti, podrejeni so samo centru; to naj bi zagotovilo enotno uporabo zakonov in odločilno vlogo centra.

Prav pri koncepciji o takšnem novem organu je najbolj očiten vpliv sovjetskega vzorca, kar je v tedanjih razmerah pomenilo samo prednost in močan argument za »pravilnost« koncepcije[11].

Zastavlja se vprašanje, kakšne implikacije naj ima takšna koncepcija o javnem tožilstvu na rešitev vprašanja o mestu in vlogi javnega tožilca s kazenskem postopku. Za rešitev tega vprašanja, še pred sprejetjem popolnega zakona o kazenskem postopku, je vsekakor pomembno, kako se je funkcija kazenskega pregona in obtožbe uresničevala v letih nastajanja in izgrajevanja novih organov oblasti v tistih okvirih, ki so se oblikovali na osvobojenem ozemlju najprej v vojaškem sodstvu. Iz konceptualnih, še bolj pa praktičnih razlogov se je ponujala kot ustrezna združitev funkcije kazenskega pregona s funkcijo preiskovanja in obtožbe, vse do predaje zadeve sodečemu sodišču[12].

Z zakonsko veljavo je bila ta združitev potrjena z zakonom o javnem tožilstvu (ZJT) poleti leta 1946. V 11. členu tega zakona je bilo določeno, da pripada preiskovalna funkcija s funkcijo vlaganja in zastopanja obtožbe pred sodiščem javnemu tožilcu, ki funkcijo preiskovanja izvršuje neposredno ali pa po preiskovalcih in drugih pooblaščenih organih; v 12. členu istega zakona pa je bilo še posebej poudarjeno načelo izčrpnosti in objektivnosti preiskovanja. Ker šteje ta določba v tedanjih razmerah za eno najpomembnejših procesnih določb v organizacijskem zakonu, jo tu navajamo v celoti: »V preiskovalnem postopku so javni tožilec in njegovi preiskovalni organi dolžni, da razčistijo dejansko stanje in da ugotove tako dejstva, ki so v škodo osumljenca, kakor dejstva, ki gredo v njegovo korist in vse druge okoliščine, ki osvetljujejo stopnjo družbene nevarnosti kaznivega dejanja in storilca za družbo«.

Za ta odstop od tradicionalne in tudi v pozitivnem pravu predvojne Jugoslavije (ZSKP/1929) uveljavljene ločitve funkcije kazenskega pregona od funkcije preiskovanja v predhodnem postopku v rokah sodišča je bilo poudarjeno, da je to posebna

---

[11] V znamenitem pismu Stalinu (za Politbiro) maja 1922, ki je bilo objavljeno šele aprila 1925 z naslovom: O »dvojni« podrejenosti in zakonitosti, je Lenin ostro kritiziral večinsko stališče posebne komisije CK-ja za VCIK; po tem stališču naj bi bili krajevni predstavniki javnega tožilstva (prokurature) podrejeni centru in krajevnemu forumu, tožilci pa ne bi imeli pravice s stališča zakonitosti ugovarjati odločbam krajevnih organov oblasti. Lenin je podrobno opredelil, zakaj je potrebno javno tožilstvo, ki je neodvisno od lokalnih organov. Glej Lenin, V. I. Izbrana dela. IV. zvezek, Ljubljana 1950, s. 638 – 642. Glej tudi Hrnčević I., Svedočanstvo, Zagreb 1984, s. 99 – 110, o Leninovem pismu s. 102. Pisec, v tem času javni tožilec FLRJ, opisuje neposredno doživljanje nove koncepcije javnega tožilstva in pojmovanja zakonitosti.

[12] V najbolj rudimentarni obliki je to izraženo v že omenjeni uredbi o vojaških sodiščih v funkciji preiskovalca vojaškega sodišča. Slovenski koncept, kot je bil izrečen v samostojni Uredbi o vojaškem sodstvu (tudi maja 1944), je bil vendar kratkega veka, saj je od jeseni 1944 tudi na slovenskem ozemlju veljala uredba o vojaških sodiščih. Glej za uredbo o vojaškem sodstvu posebej pa še za organizacijo javnega tožilstva, Odlok o postavitvi in pristojnosti javnega tožilca pri predsedstvu SNOS, Šnuderl M., Dokumenti o razvoju ljudske oblasti v Sloveniji, Ljubljana 1949, s. 157, 158 in 177 – 184.

odlika nove ureditve. Temu se ni čuditi, saj je bila splošna manira tedanjega časa in njegovih oblikovalcev prikazati novote v pravni ureditvi na sploh in posebej tudi te kot pozitivne pridobitve osvobodilne vojne in revolucije ter za napredne že per definitionem[13]. Pri tem se je pač prezrlo (kar je pozneje postalo očitno) nerealnost idealizirane in ideologizirane predstave o javnem tožilstvu kot vrhovnem in učinkovitem varuhu vsesplošne zakonitosti, kot se je pokazala v posameznih primerih, med katere štejejo prav dachauski procesi, nerealnost idealizirane predstave, kako bo javni tožilec, pri katerem naj bi bilo osredotočeno preiskovanje, zagotovil zakonito delo svojih preiskovalcev, posebej pa pooblaščenih preiskovalnih organov za notranje zadeve[14].

V prikazu vloge javnega tožilca v predhodnem postopku tega obdobja je treba še omeniti njegova pooblastila za izdajo oziroma potrjevanje ukrepov za zagotovitev obdolženčeve navzočnosti v kazenskem postopku (omejevanje osebne svobode) in tistih ukrepov, ki pomenijo poseg v nekatere druge temeljne pravice in svoboščine. Ne glede na to, da je imela Ustava iz leta 1946 precej skromne določbe o temeljnih pravicah in svoboščinah, je vendarle določala v 28., 29. in 30. členu prav tiste temeljne pravice, ki so podvržene prisilnim ali omejevalnim posegom vanje v kazenskem postopku. Pred izdajo zakona o kazenskem postopku l. 1948 so bile omenjene ustavne določbe tudi edina legitimna pravna podlaga, ker pač predpisi, ki so zadevali omejevanje osebne svobode, (28. člen Ustave) vstop v tuje stanovanje in prostore in preiskavo (29. člen Ustave) ter posege v tajnost pisem in drugih občevalnih sredstev (30. člen Ustave) niso imeli veljave zakonskih predpisov. Kar zadeva odrejanja pripora, je Ustava predpisano obliko pravzaprav vezala samo na pripor nad tri dni na »pismene in obrazložene rešitve sodišča ali javnega tožilca«. Via facti in potrjeno z določbo navodila javnega tožilca FLRJ marca 1946 (torej še pred uveljavitvijo zakona o javnem tožilstvu, ki pa o tem sploh nima nobene določbe), je prešlo odrejanje pripora in preiskovalnega zapora na javno tožilstvo[15]. Tudi za oba druga posega (hišno preiskavo in zaseg ter pregled pisemskih pošiljk..) se je štelo za pristojno javno tožilstvo v predhodnem postopku, kar bi bilo sicer v skladu s koncepcijo o javnem tožilstvu kot gospodarju predhodnega postopka. Ker pa gre v obeh primerih za preiskovalna dejanja, ki so po naravi stvari same bolj operativne kriminalistično taktične narave, so jih v praksi večinoma opravljali organi za notranje zadeve. O konceptualni in dejanski vlogi teh organov pa bomo še govorili.

Za vojaško tožilstvo je omenjeni zakon o vojaškem tožilstvu v 2. členu določal, da le-to sproži kazenski postopek, opravlja poizvedbe, vlaga in zastopa obtožnico pred vojaškim sodiščem; v 5. členu je bilo določeno, da preiskavo (kot višji stadij

---

[13] Glej zbirko Zakon o javnem tožilstvu s komentarjem v redakciji tožilstva FLRJ, Beograd 1946, slovenska izdaja, s. 13. Pisci podajajo razlike med prejšnjo (predvojno) in novo ureditvijo Javnega tožilstva v odnosu do preiskovalnega sodnika in navajajo: »V njih, t. j. preiskovalnih sodnikih, sta se stekali dve črti: organa kazenskega pregona in sodnika, pri čemer je redno organ kazenskega pregona, ki išče storilca dejanja, odrival sodnika«. Glej še Gučetić, G., s. 45.

[14] Pri tem je treba upoštevati, da je imel javni tožilec poleg nalog organa kazenskega pregona in obtožbe še druge naloge splošne kontrole zakonitosti v posebej organizirani službi splošnega nadzora.

[15] Gučetić, G., nav. d. s. 44

predhodnega postopka, op. K. P.) vodijo vojaški tožilci sami ali pa po preiskovalcih. Iz tega zakona je prav v okviru razprave o dachauskih procesih treba omeniti še določbo 9. člena, po kateri se lahko z dovoljenjem vrhovnega poveljnika JA zaupa zastopstvo obtožbe pred vojaškim sodiščem organu javnega tožilstva FLRJ.

Nadaljnji pomemben dejavnik, o katerem je treba spregovoriti v prikazu pravnega stanja oziroma še bolje rečeno zakonskih praznin, pa so organi za notranje zadeve. Tu seveda ne gre za prikaz nastanka in razvoja te službe v novih pogojih, čeprav je seveda očitno, da je prav glede policijskih organov potrebna popolna reorganizacija, zlasti pa kadrovska prenova. Tu se bom omejil na tisto vejo, ki je bila pravzaprav nosilec, pobudnik (vsaj verjetno) in izvrševalec uveljavitve državne represije. Gre za vejo, ki je formalno postala šele po vojni služba notranjih zadev in jo predstavljajo organi za zaščito naroda (OZNA) pozneje pa uprava državne varnosti (UDV).

Precej splošno in enotno je najti v prikazih nastanka in razvoja organov za notranje zadeve med vojno in v prvem povojnem obdobju stališče, da je nastanek te službe povezan z znamenitim ukazom, ki ga je izdal v imenu Nacionalnega komiteta osvoboditve Jugoslavije (NKOJ) Vrhovni komandant NOV in POJ ter poverjenik za narodno obrambo maršal Tito 13. 5. 1944[16]. Vsebina tega ukaza, ki se navadno označuje kot ukaz o ustanovitvi OZNE, pa je pravzaprav reorganizacija že obstoječe službe; z njo naj bi se »koncentrirala vsa aktivnost v boju s tujo agenturo, agenturami nasprotnikov in protiljudskih elementov v narodno osvobodilnem gibanju (NOP) v oddelkih za zaščito naroda in njihovih odsekih, njihovo aktivnost pa je treba ločiti od vojno operativne obveščevalne službe«. Kljub temu pa ostanejo po tem ukazu ti oddelki organizirani »po vojničkom principu« (odst. 2 ukaza) pri vojaških komandah oziroma štabih[17]. Šele po formiranju zvezne vlade in z organizacijo njenih ministrstev v maju 1945. leta je bila ta služba prenešena v resor notranjih zadev, je pa ostala posebna vojaška formacija vse do l. 1952.

Kar zadeva delovanje teh organov v kazenskem postopku, je vsekakor via facti preraslo dosti ozek okvir njihovega delovanja v omenjenem ukazu tako po področjih njihove funkcije odkrivanja kaznivih dejanj in njihovih storilcev kot tudi v okviru tekočega kazenskega postopka kot pooblaščenih preiskovalnih organov. Čeprav kot organi predhodnega postopka formalno postavljeni pod nadzorstvom javnega tožilstva, so si prisvojili tudi samostojna pooblastila zlasti v izbiri zadev, v katerih so se angažirali in še posebej v predkazenskem postopku, ki je bil dejansko v njihovi prosti presoji. Kot povsem novi kadri, neobremenjeni z »meščanskimi« predstavami o kazenskem postopku, posebej pa o obdolženčevih procesnih garancijah tudi v predhodnem postopku so v praksi razvili takšen postopek, ki je najbližji inkvizitornemu postopku preteklosti t.j. z njegovo osnovno značilnostjo izključno na obdolženca usmerjenim prizadevanjem preskrbeti dokaze o njegovi krivdi, predvsem pa njegovo priznanje. Omejitev osebne svobode, ki je bila v takih primerih kot so dachauski procesi obvezna, postane ne toliko sredstvo za zagotovitev nav-

[16] Pomembnost tega dne je poudarjena s tem, da se ta dan praznuje vsako leto kot dan organov za notranje zadeve. Za ponatis (pravzaprav faksimile) ukaza glej časopis 13. maj 1974, št. 5 – 6, s. 14.

[17] Glej Krivokapić, nav. d. s. 21 – 30; Lakčević, nav. d., s. 71 – 78.

zočnosti, ampak sredstvo pritiska (po različnih oblikah izvrševanja, samica, temnica ipd.) na obdolženca, da bi priznal in potrdil domnevo krivde, ki je bila osnovno vodilo v postopku. Pri tem ni bilo pomembno, ali ima takšno gledanje na pomen obdolženčeve izpovedbe in priznanja svoje racionalno izhodišče v banalni ugotovitvi oziroma bolje rečeno predpostavki, da obdolženec sam najbolje ve, kaj je storil in kako je ravnal, ali pa v neki iracionalni dokazni teoriji, kakršna se je izoblikovala zlasti v političnih procesih stalinske dobe in po vojni v nekaterih drugih državah ljudskih demokracij; njeno teoretično opravičilo je podal znameniti ali zloglasni nekdanji generalni prokurator Sovjetske zveze in zvest Stalinov adept A. Višinski[18]. Pomembno pa je, da so dachauski procesi, posebej pa prvi in osnovni (skupina Diehl-Oswald) zaradi njihove publicitete in deloma uspešnih prizadevanj dobiti potrditev priznanj, pridobljenih s silo in zvijačo v predhodnem postopku, na glavni obravnavi ostali izven suma javnosti o njihovi legitimnosti in zakonitosti.

Za oceno pravnega stanja na področju kazenskega procesnega prava pa je seveda izredno pomembno, ali in kako je določen položaj obdolženca. V tej zvezi so pomembne poleg že omenjenih še nekatere druge določbe v Ustavi, ki se tičejo prav obdolženca. V že navedenem 28. členu Ustave FLRJ je bilo tudi določeno: »Nihče ne more biti kaznovan za kaznivo dejanje brez odločbe pristojnega sodišča, izdane po zakonu, ki določa pristojnost sodišča in kaznivo dejanje« (3. odst. nav. člena) in dalje: »Nihče ne more biti sojen ako ni bil po zakonu zaslišan in na predpisan način poklican, da se brani, razen če ni dosegljiv državnim organom« (5. odst. iste določbe). V istem smislu je treba razumeti tudi določbo 6. čl. ZULS, po kateri je »v vseh postopkih tožencu zajamčena pravica do obrambe pred sodiščem«. Tu pa je zelo pomembno, da pravica do obrambe vsaj v predhodnem postopku ne pomeni tudi pravice do t.i. formalne obrambe t.j. do obrambe po zagovorniku. Čeprav je bila advokatura družbeno in pravno priznana in urejena z zakonom, pa je značilno za ta čas (pravzaprav obstaja še danes) nezaupanje nesodnih organov kazenskega pregona do odvetnikov; izključitev njihovega delovanja v fazi, ki so jo praktično obvladovali v procesih takšne vrste nesodni organi, pa je ustrezala njihovi predstavi o neomenjeni oblasti nad obdolžencem kot dokaznim sredstvom[19].

---

[18] Njegovo delo: »Teorija sudobnih dokazateljestev v sovetskom prave« je bila prevedena v srbohrvaščino (Teorija sudskih dokaza u sovjetskom pravu, Beograd 1948). V poglavju, ki obravnava izpovedbo obdolženca v kazenskem postopku, razglaša sicer kot temeljno pravilo, da ni treba šteti obdolženca za edini in najbolj zanesljiv vir za ugotavljanje resnice; to pa dalje relativira na primeru, ko pri kaznivem dejanju sodeluje več storilcev. To so zarote, hudodelska združenja, zlasti na antisovjetski, kontrarevolucionarni podlagi. Tu pa postane izpoved obdolženca samoobtoževanje in obtoževanje drugih soobtožencev in dobi pomen in naravo temeljnih dokazov, nav. d. str. 187, 188.

[19] To je bilo tudi izvedljivo posebej v postopkih po zakonu o kaznivih dejanjih zoper ljudstvo in državo, ker je bil za kazniva dejanja po tem zakonu razen za dve obvezen pripor oziroma preiskovalni zapor (5. odst. 4. člena tega zakona). Objektiven položaj obdolženca v predhodnem postopku je seveda zelo zmanjšal njegove možnosti, da sam skrbi za lastno obrambo. Vloga zagovornika pa tudi v postopku obtoževanja in priprav za glavno obravnavo, ki je tekel pred sodiščem, ni ustrezala zahtevam demokratičnega postopka. Za dachauske procese pa je značilno, da so imeli zagovorniki, v glavnem postavljeni po uradni dolžnosti, majhne možnosti za učinkovito obrambo svojih klientov. (Glej dalje pod III.).

Ob tem prikazu pravnega stanja na področju kazenskega postopka in sojenja je očitno, koliko je v tem prvem obdobju ostalo nepokritega z na novo izdanimi zakonskimi predpisi. Tu pa je treba upoštevati 4. člen zakona o razveljavljanju predpisov (glej spredaj), po katerih so se smeli uporabljati kot pravna pravila razveljavljeni pravni predpisi. V tej zvezi so za našo temo posebej pomembna pravila iz zakonika o sodnem kazenskem postopanju iz l. 1929 (ZSKP/29) s poznejšimi spremembami. Tu gre predvsem za pravila, ki se nanašajo na izvajanje preiskovalnih dejanj, na postopek obtoževanja in sojenja na glavni obravnavi in končno tudi na postopek s pravnimi sredstvi, vse pa z vidika vseh subjektov kazenskega postopka z upoštevanjem že omenjenih drugačnih rešitev. Omenjeni zakonik (ZSKP/29) je bil za svoj čas tipičen predstavnik evropskega kontinentalnega kazenskega procesnega prava, t.i. mešanega kazenskega postopka, in je bil v svoji demokratični izvedbi uporaben tudi v novih razmerah. Med uporabnimi pravili so tista, ki se tičejo predvsem obdolženčevih procesnih garancij, zlasti pa njegove pravice do obrambe; le ta vključuje pravico biti seznanjen že od vsega začetka o vseh obdolžitvah, ki so naperjene zoper njega in dokazih, na katerih temeljijo, pravico predlagati dokaze v svojo obrambo, biti soočen s pričami, ki ga obremenjujejo in seveda pravico do svobodnega zagovora. Pravila ZSKP/29, ki so morala biti uporabljena, so dalje pravila o pripravah in izvedbi glavne obravnave in o sprejemanju sodbe. Ob tem je bila seveda popolna novost sodelovanje sodnikov porotnikov že pri kontroli obtožbe, posebej pa na glavni obravnavi in pri sprejemanju in izdaji sodbe. Kar zadeva postopek s pravnimi sredstvi pa pravila ZSKP/29 le niso bila uporabna zlasti v tistih določbah, ki so omejevale pravico do pritožbe oziroma pooblastila pritožbenega sodišča samo na presojo pravne podlage sodne odločbe. Tu se je že med vojno uveljavilo stališče, po katerem mora pritožbeno sodišče preizkusiti izpodbijano sodbo s pravne in dejanske strani[20]. Kar zadeva presojo dokazov je že v uredbi o vojaških sodiščih (glej spredaj) v 1. odst. 27. člena uveljavljeno načelo svobodne presoje dokazov, po vojni pa je bilo potrjeno šele z zakonom o kazenskem postopku 1948[21].

---

[20] Obstajala so tudi drugačna stališča, po katerih se nadzorstvo višjih sodišč nad nižjimi v postopku pravnih sredstev ni raztezalo na presojo dokazov (ugotovljeno dejansko stanje), ampak samo na uporabo zakonov in drugih pravnih predpisov. Glej Zakon o uredjenju narodnih sudova sa komentarom, Beograd 1949 (Kalember, V., s. 79, 80). Pisci komentarja sicer poudarjajo nadzorno funkcijo višjega sodišča tudi glede dokazne podlage sodbe, vendar pa v skladu z omenjenim stališčem le, če je v ravnanju nižjega sodišča zaznati kršitev zakona. Šteli pa so, da je podana kršitev zakona tudi, če je sodišče iz ugotovljenih dejstev napravilo napačen sklep ali če ni izvedlo vseh dokazov. Glej Munda, A., Naš zakon o kazenskem postopku in njegove vodilne ideje, Ljubljana 1950, s. 41.

[21] Navedena določba se je glasila: »Kod ustanovljenja istine o delu i krivnji optuženog sudija formalno nije vezan ni za kakva dokazna sredstva, već donosi odluku po slobodnoj oceni«. Zbornik, nav. v op. 8 zgoraj, s. 182.

Za javnega tožilca in njegove preiskovalne organe pa je določal 12. člen zakona o javnem tožilstvu, da so dolžni razčistiti »dejansko stanje in da ugotove tako dejstva, ki so na škodo osumljenca, kakor tudi dejstva, ki so v njegovo korist in vse druge okoliščine, ki osvetljujejo stopnjo nevarnosti za kazniva dejanja in storilca za družbo«. (V op. 2 zgoraj nav. zbirka, s. 48).

2

Takšno pravno stanje s toliko vrzeli seveda ni moglo dolgo trajati in je zahtevalo popolno zakonsko ureditev. Že dosti zgodaj so stekle priprave za izdajo zakona o kazenskem postopku, potem ko je bilo na področju materialnega kazenskega prava s posebnimi zakoni za določene skupine kaznivih dejanj in pa s splošnim delom kazenskega zakonika v l. 1947 zadoščeno najosnovnejšim zahtevam po pravni urejenosti.

Sodeč po obrazložitvi predloga zakona o kazenskem postopku, ki ga je podal takratni minister za pravosodje zvezne vlade, naj bi bil zakon rezultat »temeljite proučitve izsledkov napredne znanosti kazenskega procesnega prava, od tujih zakonov je bil upoštevan zlasti zakon o kazenskem postopku RSFSR iz leta 1923«; upoštevana pa so tudi načela, ki jih je zgradila praksa med narodnoosvobodilnim bojem in po osvoboditvi, zakon naj bi tako pomenil tudi posplošitev prakse ljudskih sodišč, javnega tožilstva in preiskovalnih organov[22].

Zakon o kazenskem postopku (sprejet oktobra, uveljavljen 6. 12. 1948) je za nadaljnjih pet let (do 1. 1. 1954) vseobsegajoč zakonodajni akt na področju kazenskega procesnega prava; glede na njegov nastanek in vzore, po katerih se je zgledoval, je po eni strani produkt revolucije po drugi strani pa zanimiva različica tipa mešanega kazenskega postopka. Za slednjega se poudarja kot osnovna značilnost vzpostaviti ravnotežje med pooblastili državnih organov kazenskega pregona in pravicami individualnih neuradnih udeležencev v postopku, zlasti pa obdolženca. Posebnosti te različice se kažejo v tem, kateri organi nastopajo v kazenskem postopku in kakšna so njihova medsebojna razmerja, zlasti v predhodnem postopku. Čeprav tu zakon ni prinesel bistvenih novosti in pomeni samo potrditev tega, kar se je že izoblikovalo v praksi, je vendarle osnovni model zakona sovjetsko pravo ob neposrednem vplivu sovjetske teorije. Tu je treba znova poudariti ideološko ozadje (glej spredaj) in kakor je že bilo ugotovljeno na drugem mestu, zakon naj bi bil nova kvaliteta, kot da je nova kvaliteta uveljavljeni ekonomski in politični sistem[23].

Ideja o ravnotežju med pooblastili državnih organov kazenskega pregona in med pravicami drugih individualnih udeležencev zlasti pa obdolženca je za predhodni postopek stopila povsem v ozadje pred idejo o potrebi po učinkovitem boju zoper družbeno nevarna dejanja in njihove storilce, nosilec le-tega pa so predvsem organi javne in državne varnosti. Za te organe je novi zakon samo formalna (zakonodajna) potrditev vloge in funkcij, ki so se izoblikovale v praksi. Čeprav formalno podrejeni javnemu tožilstvu oziroma podvrženi njegovi kontroli, so si bolj ali manj sami krojili obseg svojih pooblastil tako glede sprožitve kazenskega pregona kot njegove izvedbe v predhodni fazi, kjer so bili samostojni izvrševalci vseh preiskovalnih dejanj[24]. Sem štejejo tudi posegi v ustavne pravice državljanov (glej spredaj)

---

[22] Glej Zakon o kazenskem postopku s pojasnili (red. Kalember V.), Beograd 1948, s. V in nasl.

[23] Munda, A., nav. d. s. 5; Kobe, P.: Razvoj krivičnog procesnog prava, Arhiv za pravne i društvene nauke 1986/1-2, s. 209.

[24] Predhodni postopek je tekel v obliki poizvedb ali preiskave. Za izvedbo preiskave je bil po zakonu pooblaščen tudi preiskovalec državne varnosti, drugi preiskovalni organi pa samo po pooblastilu javnega tožilca (1. odst. 109 čl. ZKP/48). Toda za uvedbo preiskave pa je bil izključno pristojen sam javni tožilec (129. člen ZKP/48).

vključno z omejevanjem osebne svobode do treh dni; daljše omejitve osebne svobode (pripor ali preiskovalni zapor) pa je s sklepom odrejal pristojni javni tožilec (144. člen ZKP/1948).

Kar zadeva položaj obdolženca zlasti pa njegove pravice do obrambe ni prinesel kaj bistveno novega. Pravica do formalne obrambe, t.j. obrambe po zagovorniku – odvetniku, ki ji je sicer posvečeno posebno poglavje, (čl. 49-54), ostaja še naprej omejena na postopek pred sodiščem, torej po predaji obtožnice in obtoženca, če je ta v priporu ali preiskovalnem zaporu, sodišču. Za širšo javnost pa so bile pomembne določbe o zaslišanju obdolženca v fazi preiskovanja in na glavni obravnavi. V 157. členu zakona je bilo določeno, da je treba pri zaslišanju spoštovati obdolženčevo osebnost, prepovedana je bila uporaba sile, grožnje ali preslepitve ali »podobni ukrepi, da bi se dobilo njegovo priznanje ali izjava«. V 158. in 159. členu je bil predpisan način in potek zaslševanja s prepovedjo t.i. kapcioznih in sugestivnih vprašanj. Pomembni sta določbi, po katerih obdolženčevo priznanje ne odvezuje javnega tožilca ali preiskovalnega organa (med preiskovanjem, 163. člen) ali sodeče sodišče (na glavni obravnavi, 225. člen), da iščejo še druge podatke in dokaze[25]. Ko je zakon tu sledil tradicionalnim rešitvam demokratičnega kazenskega postopka, pa je prav za postopke glede kaznivih dejanj zoper ljudstvo in državo opustil pravico najbližjih svojcev obdolženca, da odrečejo pričanje (3. odst. 165. člena zakona).

Za postopek predaje zadeve sodečemu sodišču je zakon tudi prevzel tradicionalne rešitve s pomembno posebnostjo, prevzeto iz sovjetske ureditve. Gre za sodno nadzorstvo obtožnega akta po pripravljalni seji senata, ki naj bi o stvari sodil, in po samostojni pobudi predsednika senata; ta bi predložil zadevo v poprejšnjo odločitev, če je sodil, da je potrebno zadevo vrniti v stadij preiskovanja, ali odstopiti jo drugemu pristojnemu sodišču, ali izdati sklep o ustavitvi kazenskega postopka zaradi kakšne, v zakonu predvidene okoliščine (185. in 186. člen ZKP/48)[26]. Zakon je dalje obdržal ureditev vodstva glavne obravnave tako, da pripada vodilna vloga predsedniku senata oziroma sodečemu sodniku posamezniku. Ureditev skriva dve latentni nevarnosti; ena je v tem, da predsedujoči vodi glavno obravnavo, posebej pa zaslišanje obdolženca in dokazni postopek tako, da bi se potrdile navedbe v obtožnici javnega tožilca, kar je v očitnem nasprotju s sodniško nepristranostjo in načelom objektivnosti; druga nevarnost je, da ob premalo aktivnem predsedujočem formalno prevzema vodstvo obravnave javni tožilec in jo vodi tako kot ustreza njegovim trditvam v obtožnem aktu. Takšne nevarnosti so še posebno potencirane v ureditvi, kjer sodelujejo na glavni obravnavi tudi nepoklicni sodniki (sodniki porot-

[25] To je pravilo, ki se lahko povezuje z načelom materialne resnice, proste dokazne presoje in instrukcijske maksime in ga je poznal tudi predvojni zakonik (1. odst. 254 ZSKP/29); pravilo ima predvsem historični pomen kot odprava dokaznega pravila o priznanju kot popolnem dokazu inkvizitornega postopka, izraženem v znanem reku »confessio regina probationum« (priznanje je kraljica dokazov). V praksi je zlasti med organi pregona izrazita usmerjenost na obdolženca kot poglavitni vir informacij in od tod tudi vztrajna prizadevanja, dobiti njegovo priznanje. Za dachauske procese torej to ni nobena posebnost, je pa tu še bolj prišla do izraza. Glej tekst in op. 18 spredaj.

[26] V predvojnem jugoslovanskem pravu je bila možna predhodna kontrola obtožnice samo na podlagi ugovora zoper obtožnico, o katerem naj bi odločalo višje (apelacijsko) sodišče (204 in nasl. ZSKP/29). V nekoliko spremenjeni obliki je bil ugovor zoper obtožnico zopet uveden z zakonikom o kazenskem postopku iz l. 1953.

niki), če niso v sam sistem vgrajeni instrumenti, ki naj bi varovali pred temi nevarnostmi.

Kar zadeva postopek s pravnimi sredstvi, je pomembno, da je zakon obdržal načelo dvostopenjskega sojenja samo, če je postopek na prvi stopnji tekel pred nižjimi sodišči, t.j. pred okrajnimi in okrožnimi sodišči (255. člen zakona). Ko je že obdržal možnost, da ob posebni zakonski določbi sodi na prvi stopnji Vrhovno sodišče republike ali Vrhovno sodišče Jugoslavije (možnost prevzeti kakršnokoli zadevo iz pristojnosti nižjih sodišč v lastno odločanje, kot praktično nepomembno pustimo ob strani), je pač sodil, da kvaliteta teh sodišč daje večje garancije kot instančni postopek. Drugače je glede organizacije sodišč uveljavljeno federativno načelo glede na to, da je kot najvišja redna instanca določeno republiško Vrhovno sodišče[27].

Postopek s pravnimi sredstvi: Pravico do pritožbe zoper sodbo, kolikor ta ni izključena (glej spredaj), imata predvsem stranki, to pa sta po izrecni zakonski določbi (18. člen zakona) tožilec in obdolženec. Uporaba in definicija pojma stranka pa v tem času in glede na položaj obdolženca v kazenskem postopku vse do glavne obravnave ne pomenita kaj več kot ekonomičnost v izrazu. Zakon pa je v zvezi s pritožbo obdržal določbo, znano še iz predpisov o vojaškem sodstvu glede obveznega preizkusa obsodilne sodbe okrožnega sodišča, s katero je bila izrečena smrtna kazen, po sodišču druge stopnje (Vrh. sodišču republike oz. avtonomne pokrajine 3. odst. 268. čl. ZKP/48): za takšne sodbe vojaških sodišč pa je bilo določeno, da se smrtna obsodba ne sme izvršiti, dokler je ne potrdi Vrhovno sodišče Jugoslovanske armade (18. člen ZVS/47). Ali pomeni zahtevana potrditev v vojaškem sodstvu isto kot nav. 3. odst. 268. čl. ZKP, ostane odprto vprašanje. Vsiljuje pa se kot logična razlaga, da pristojno sodišče ne more sklepati o tem, ali bo potrdilo izrečeno obsodbo na smrtno kazen, če ne preizkusi sodbe (in postopka), kot da je vložena pritožba[28].

V pravni ureditvi pravnega sredstva pritožbe zoper sodbo je vsekakor pozitivno predvsem dvoje kot novo (v primerjavi s predvojno ureditvijo) in prevzeto iz sovjetske ureditve: Prvo je poenostavitev sistema pravnih sredstev kot monističnega sistema; to pomeni, da obstaja eno samo pravno sredstvo (pritožba), s katerim se lahko sodba izpodbija iz vseh razlogov, ki se sicer upoštevajo in zadevajo dejansko in pravno stran s pravnim sredstvom izpodbijane sodbe[29]. Drugo pa je vezano na pravne učinke sicer uveljavljenega načela dispozitivnosti v postopku pravnih sredstev. Po tradiciji pomeni dispozitivnost dvoje; prvič, da se postopek pred sodiščem druge stopnje začne le na zahtevo tistega, ki je po zakonu upravičen do pravnega

---

[27] Prim. Bastajić K.: Razvitak organa pravosudja u Novoj Jugoslaviji v: Nova Jugoslavija. Pregled državnopravnog razvitka povodom desetogodišnjice drugog zasjedanja AVNOJ-a, Zagreb 1954 (red. Čulinović, F., s. 67 in nasl.)

[28] Krog upravičencev do pritožbe je bil precej omejen. Rok za pritožbo je bil skrajšan na osem dni po prejemu pismenega odpravka sodbe, če s posebnim zakonom ni drugače določeno (1. odst. 55. člena ZKP/48). Takšen poseben zakon je bila avtentična razlaga 15. člena ZKLD (Ur. l. FLRJ 88/46), po kateri je treba šteti osemdnevni rok od dneva razglasitve sodbe, kar je seveda težko razumljiva zaostritev predvsem za obdolženca. Bayer, V.: Teorija krivičnog postupka FNR Jugoslavije, Zagreb 1950, s. 72, op. 28.

[29] Munda, A. nav. d., s. 41 – 43.

sredstva; drugič pa da je sodišče pravnega sredstva pri preizkusu sodbe vezano oz. omejeno z razlogi in predlogi pritožnika. Dispozitivnost v prvem pomenu je bila uveljavljena v celoti (z izjemo glede obsodbe na smrtno kazen), v drugem pomenu pa jo zamenja v določenem smislu oficialnost, kar pomeni, da mora pritožbeno sodišče ob vloženi pritožbi preizkusiti izpodbijano sodbo v celoti in po uradni dolžnosti, ne glede na uveljavljene pritožbene razloge. Tu pa je pomembna omejitev prepoved spremembe sodbe na slabše (prepoved reformacije in peius), ki je izražena v 261. členu ZKP/48 takole:

»Če je pritožba vložena samo v obtoženčevo korist, se sodba ne sme spremeniti v njegovo škodo« (gl. še 4. odst. 283. čl., 5. odst. 295. in 6. odst. 308. čl. istega zakona)[30].

Med pomembne novosti v primerjavi s tradicionalno ureditvijo štejejo določbe ZKP/48 o izrednem pravnem sredstvu obnovi kazenskega postopka (289. čl. in nasl. ZKP/48). V skladu z opredelitvijo vloge javnega tožilca kot organa za varstvo zakonitosti pripada pravica predlagati obnovo kazenskega postopka samo javnemu tožilcu. Ta argument, izražen v razpravi v skupščini (Munda, s. 43), ni ravno najprimernejši, saj gre pri obnovi kazenskega postopka za izpodbijanje dejanske podlage sodbe, ne pa za presojo zakonitosti.

Pristojnost javnega tožilca se ravna po pristojnosti sodišča, ki o zahtevi odloča, t.j. vrhovno sodišče avtonomne pokrajine, vrhovno sodišče republike in Vrhovno sodišče Jugoslavije (če je sodilo na prvi stopnji) 296. člen ZKP/48. Določbe ZKP/48 o obnovi kazenskega postopka pa so ostale v veljavi tudi po prenehanju veljavnosti tega zakona s. 1. 1. 1954 po 6. členu uvodnega zakona k zakoniku o kazenskem postopku (Ur. l. FLRJ 40/53) za vse kazenske postopke, ki so bili pravnomočno končani pred. l. 1954. Vsi poznejši zakoniki in tudi veljavni zakon iz leta 1977 vzdržujejo to stanje še naprej (za sedanje stanje gl. 562. člen ZKP/1977). Razlog za takšno ureditev (za njeno ratio legis) je težko najti v racionalni sferi, lahko pa je bojazen pred masovnostjo zahtev za obnovo kazenskega postopka iz časov pred 1. 1. 1954. leta, kateri bi bila kos samo diskrecionarna presoja in selekcija po pristojnem javnem tožilcu pri presoji, ali je podan kakšen izmed zakonskih razlogov za obnovo (292. člen ZKP/48) upoštevaje pri tem še položaj in vlogo javnega tožilstva v konstelaciji sil in v odnosu do političnih forumov. Tu je tudi eden izmed razlogov za razmeroma dolgotrajnost postopkov za obnovo v dachauskih procesih z izjemo kazenskega postopka zoper Marčana, ki je bil obnovljen ob polni rehabilitaciji neopravičeno obsojenega že l. 1952.

Pravni režim, ki je veljal do 1. 1. 1954, pa je podaljšan tudi še glede nečesa drugega. Zakonik o kazenskem postopku iz l. 1953 je oživil pravico do povračila škode za neopravičeno obsodbo in še dopolnil s pravico do povrnitve škode za neutemeljen odvzem prostosti (med kazenskim postopkom). Tudi ta pravica pa je bila po izrecni določbi nav. uvodnega zakonika k zakoniku o kazenskem postopku (7. člen) uporabna samo za primer neupravičene obsodbe po 1. 1. 1954. Veljavnost te določbe se je tudi podaljševala in je po 561. čl. ZKP/1977 veljavno pravo. Kakor se zdi takšna ureditev logična, ima pa seveda tudi svoje ekonomsko ozadje, je pa zaradi svoje negativne moralne vsebine nevzdržna. V primeru žrtev dachauskih pro-

[30] Munda, A. ibid.

cesov tudi ni obveljala in je bila tem oziroma svojcem škoda deloma povrnjena in uveljavljene tudi tiste pravice, ki jih vsebuje spopolnjena veljavna ureditev (541 do 549. člen UKP/1977).

Zakon o kazenskem postopku iz l. 1948 v veljavi od 6. 12. 1948 do 1. 1. 1954 je bil ob sprejemu predstavljen kot rezultat tehtnega teoretičnega premisleka, ali kot je bilo rečeno, »upoštevani so bili izsledki napredne znanosti procesualnega kazenskega prava, upoštevani so bili tudi predvojni jugoslovanski zakonik iz 1929/30. l.«[31]. Kot pa smo že poudarili na splošno, je bil tudi na kazenskopravnem področju izrazit vpliv pravne ureditve v Sovjetski zvezi (posebej ruski republiki 1923) in pravne teorije zlasti v delih M. Strogoviča, A. Višinskega, Golunskega, Trajnina in dr. Na končno redakcijo zakona naj bi tudi vplivala sodna praksa, kar bi se dalo najlažje ugotoviti po proučitvi številnih pripomb k osnutku zakona s strani sodišč in drugih organov pravosodja, kar pa bi presegalo okvir sestavka. Ni pa daleč od resnice ugotovitev, da je štel sprejem tega zakona za pomemben zakonodajni akt, od katerega se je veliko pričakovalo. Tudi v teoriji je bil zakon v bistvu pozitivno ocenjen, zlasti pa so bile poudarjene njegove zatrjevane razlike in odlike k meščanskemu procesnemu pravu, kar je bila precej splošna manira tega časa. Objektivno vzeto je pomenil zakon za organe kazenskega pregona in pravosodja prehod na pravno določen okvir za njihovo delovanje, ki pa je bil premalo precizen in preskop, kar zadeva položaj obdolženca v kazenskem postopku zlasti pa v njegovi predhodni fazi. To velja tudi kar zadeva instrumente, s katerimi bi bilo mogoče preprečevati možne negativne posledice določene konceptualne zasnove. To velja zlasti in predvsem za posledice združitve funkcije pregona s funkcijo preiskovanja v pomembnem delu kazenskega postopka, večtirnost preiskovalnih organov, vse pa ob idealizirani predstavi o strogi podrejenosti organov kazenskega pregona zakonu in možnosti javnega tožilca, da se uveljavi kot nadzorni organ nasproti organom kazenskega pregona zunaj javnega tožilstva (notranje zadeve in državna varnost). V zakonu predvideni mehanizmi za zagotovitev zakonitosti in resnično demokratičen postopek niso in ne morejo zadostovati, ali kakor je bilo rečeno v drugi zvezi, »vloga javnega tožilca je normativno preširoko določena, v resničnosti pa je prešibka, da bi učinkovito kontroliral delo policije in drugih organov, ki zbirajo dokaze v pripravljalnem postopku«[32].

Ker pa organi kazenskega pregona in pravosodja ne delujejo izolirano od dogajanja v družbi, je ob nakazani pravni ureditvi še posebej pomembno, kakšna je bila splošna družbena atmosfera, posebej kar zadeva zakonitost, kako se uresničuje z ustavo in zakoni potrjeno načelo neodvisnosti sodišč in sodnikov, kakšni so resnični odnosi med posameznimi državnimi organi, ki sodelujejo v kazenskem pregonu in sojenju, kakšen je položaj obdolženca, ali in koliko je subjekt kazenskega postopka in celo stranka kot nosilec funkcije obrambe in še kaj, kar označuje demokratičen kazenski postopek, in kakšno je stanje v resničnosti? Takšna in podobna vprašanja so se začela kmalu postavljati še posebno po uveljavitvi zakona o kazenskem

[31] Munda, A. s. 5

[32] Murzynovski, A., La Phase Preparatoire du Proces Penal dans les Pays Socialistes, Rev. internationale de droit penal – La Phase preparatoire du proces penal en droit comparee, 1985/1-2, s. 219 – 242 cit. po Krapac, D., Pripremni stadij krivičnog postupka u komparativnom pravu, JRK i K 1983/1-2, s. 226.

postopku in druge osnovne zakonodaje. Anomalije, ki so se sporadično pojavljale v praksi in ki jim kontrolni mehanizmi znotraj sfere kazenskega pregona in sojenja niso bili kos in so bile deloma tudi stranski učinek osnovne koncepcije o predhodnem postopku, so vzbudile pozornost najvišjega političnega foruma. Vprašanje zakonitosti in druga vprašanja o vlogi organov kazenskega pregona in sojenja (pa tudi širše) so bila na dnevnem redu IV. plenuma CK KPJ v začetku junija 1951. leta v Beogradu. V uvodnem referatu je A. Ranković, kot v tem političnem forumu odgovoren za ta področja notranje politike, izrekel sicer najprej nekaj pohval organom kazenskega pregona in pravosodja za delo, ki so ga opravili v prvih povojnih letih v obračunu s preteklostjo in pri zatiranju resnične aktualne kriminalitete; referat pa je sicer in to je njegovo težišče, dosti izčrpen in objektiven prikaz (z izjemo prikaza Golega otoka, ki je v referatu prikazan kot šola za vzgajanje socialistične zavesti) napak in slabosti pri delu organov represije; referent pa je posebej opozoril na napačne predstave o vlogi teh organov pri njih samih, posebej pa pri političnih in oblastnih forumih in opozoril na zgrešeno ureditev njihovih medsebojnih razmerij. Na plenumu je bila sprejeta resolucija, ki vsebuje tudi konkretna stališča, kako je treba nekatera odprta vprašanja drugače rešiti, kot so bila rešena v veljavnem pravu. Za primer navajam posebej stališče, da je treba funkcijo javnega tožilca omejiti (v originalu usredsrediti, op. P.K.) na zastopstvo javne obtožbe pred sodiščem, ali drugače rečeno, ločiti funkcijo pregona od funkcije preiskovanja (ugotavljanja dejstev), dalje odpreti vrata v predhodni postopek sodišču oziroma njemu poveriti preiskavo in nadzor nad ukrepi drugih organov državne uprave; posebej pa je v uvodnem delu resolucije poudarjena skrb za resnično neodvisnost sodišč v odnosu do lokalnih organov. Le-ti so namreč načelo enotnosti oblasti razumeli, kot da vključuje tudi odgovornost za delo sodišč s tem pa pravico za vmešavanje v njihovo konkretno delo[33].

Plenum in njegova resolucija (o krepitvi pravosodja in zakonitosti) sta vsekakor značilna znanilca dobe, in sta bila močna vzpodbuda za delo na reformi kazenskega procesnega prava, ki se je končalo s sprejetjem novega zakonika o kazenskem postopku jeseni 1953, ki je začel veljati 1. 1. 1954 (glej spredaj). V tem zakoniku so bile v glavnem upoštevane sugestije IV. plenuma, ki zadevajo javno tožilstvo in vlogo sodišča v predhodnem kazenskem postopku, vendar pa je javni tožilec obdržal še pomembno pooblastilo, da s svojo zahtevo o poizvedbah sproži kazenski postopek, ne da bi bila njegova zahteva podvržena kakršnikoli kontroli. Tudi v novem zakonu pa je ostala dvotirnost organov predhodnega postopka v obliki poizvedovalnega in preiskovalnega sodnika ter pooblaščenih organov za notranje zadeve. Pooblastilo javnega tožilca je odpadlo šele z najpomembnejšo novelo tega zakonika v veljavi od 1. 1. 1968; ta novela je tudi v načelu odvzela organom za notranje zadeve prerogative preiskovalnega organa kot posledica vnovične kritične osvetlitve dela organov za notranje zadeve na IV. (brionskem) plenumu CK ZKJ

[33] Za referat in resolucijo glej Komunist 1951, april – maj 1 – 4, 6 – 40; Resolucija je bila objavljena tudi v časopisu Ljudski pravnik 1951/6-7, s. 265-268. Glej tudi, Izvori za istoriju SKJ. Sednice Centralnog komiteta KPJ 1948 – 1952, Beograd 1985, s. 507 – 589 (referat in razprava) in 634 – 647 (osnutek resolucije). Bayer, Razvitak novog jugoslovenskog krivičnog postupka v zbirki Nova Jugoslavija (op. 27 zgoraj), s. 370 – 385 in Kobe P., nav. d. s. 209 – 219.

poleti 1966[34]. Ureditev, ki je v glavnem prešla v veljavni zakon o kazenskem postopku iz l. 1976/77, pušča še vedno nekaj odprtih vprašanj deloma zaradi nedoslednosti deloma pa tudi zaradi določenih pojavov v praksi. Med najbolj aktualnimi vprašanji za temeljitejšo reformo kazenskega procesnega prava tako ostanejo prav vprašanja predkazenskega in predhodnega kazenskega postopka[35].

Uporaba kazenskega procesnega prava v dachauskih procesih

V prikazu nekaterih bistvenih značilnosti organizacije kazenskega sodstva in ureditve kazenskega postopka so mestoma že nakazane aluzije na konkretno dogajanje, ki ga označujemo kot dachauske procese. O tem sicer zelo zgovorno priča že doslej objavljeno gradivo[35a] (Priloga revije Pravnik 1978, št. 3-4, 111 str.), vendarle se vseeno nakazuje potreba o tem spregovoriti nekoliko bolj sistematično tudi na tem mestu in v tej študiji, ne da bi se spuščali v podrobnosti.

Čeprav smo ugotovili, da se je večina kazenskih postopkov, ki jih obravnavamo v tej študiji, odvijala še pred uveljavitvijo zakona o kazenskem postopku (6. 12. 1948), po tem datumu so bili izpeljani samo postopki v zadevi Figar, Ranzinger, Fakin, Mrzel in Marčan, to seveda ne pomeni, da bi bil poglavitni vzrok za vse tisto, kar se je vsaj od poročila Janžekovičeve komisije označevalo ne samo kot zmota, ampak in predvsem kot brezpravje in samovolja posameznih izvrševalcev konkretnih vlog v postopkih oziroma v procesih. Upoštevati je treba, da se je sicer delo organov kazenskega pregona in pravosodja vsaj v tistih še vedno najštevilnejših primerih kaznivih dejanj brez ideološkega predznaka v enakem pravnem stanju odvijalo v glavnem v skladu z osnovnimi pravnimi standardi.

Iz izvajanj spredaj (pod I) je že razvidno, da je ob konkretnem analiziranju fenomena dachauskih procesov vendar treba razločevati obstoječo ločitev funkcij v postopkih angažiranih organov ali z drugimi besedami strogo ločitev nesodne predhodne faze od začetka pregona (z aretacijo osumljenca) do obtožbe, in pa drugo, sodno fazo od predaje zadeve sodečemu sodišču do izreka sodbe po opravljeni glavni obravnavi. Ob tej strogi ločitvi pa je nadaljnja, na prvi pogled kontroverzna značilnost prevlada prve predhodne faze nad drugo ali z drugimi besedami, funkcija sodne faze je ostala samo in predvsem formalna potrditev rezultatov predhodnega postopka, oblikovanih v obtožnici javnega tožilstva, v glavnem pa predlogi, ki jih je le temu v obliki tim. predloga za postavitev pod obtožbo predložila služba UDV. O tem, kako zagotoviti takšen rezultat sodne faze, ki bi ustrezal pričakovanjem nosilca

---

[34] Kobe, P., nav. d., s. 216

[35] Glej gradivo simpozija o problemih predhodnega kazenskega postopka v komparativnem prav, op. 32 in poročilo Krapca, nav. v op. 32.

[35a] To gradivo obsega predlog JTSRS za obnovo, sklep Vrhovnega sodišča, s katerim je dovolilo obnovo, umik obtožbe in končno sklep o razveljavitvi sodbe in ustavitvi kazenskega postopka v zadevi Diehl in soobt. Analizo vseh z obsodbo zaključenih zadev obsega šele v tej zbirki objavljeno poročilo t.i. Janžekovičeve komisije; tudi to poročilo ostaja zaradi tehtnosti in naravnost minuciozni argumentaciji izredno dragoceno kot izhodišče za nekatere posplošitve v nadaljevanju.

in izvajalca prve predhodne faze oziroma njihovim gospodarjem[36], bo treba poleg že omenjenega reči še kaj v nadaljevanju.

Rečeno je že bilo, da se je prva, predhodna faza postopkov začela (bolj dejansko kot pravno) z aretacijo posameznih osumljencev, kar je pomenilo tudi pripor do treh dni; po že citirani določbi 2. odst. 28. člena Ustave 1946 je bila samo za pripor nad tri dni potrebna odločba sodišča ali javnega tožilstva in je bil pripor do treh dni v ingerenci organov notranjih zadev, v tem primeru pač uprave državne varnosti. To seveda ni pomenilo, da sta bila aretacija in pripor do treh dni legitimno prepuščena popolni diskrecionarni presoji organov UDV, v praksi pa je bilo vsekakor precej voluntarizma, ker ni bilo pravega nadzorstva od zunaj nad njihovim delom. Formalno pravno je bilo sicer predvideno nadzorstvo javnega tožilstva, ki pa se je vsaj v odnosu do te službe vse prevečkrat zadovoljilo s tem, da je izvršene ukrepe vzelo na znanje, pozneje, v formalnem postopku, pa izdajalo odločbe o odreditvi in podaljšanju preiskovalnega zapora, odreditvi in podaljšanju preiskave v glavnem po predlogih preiskovalnih organov UDV.

Javno tožilstvo je bilo sicer po tedanjih predpisih (glej spredaj pod I) tudi organ, ki je bil najprej pooblaščen opravljati vsa potrebna procesna dejanja v zvezi z zbiranjem in izvajanjem dokazov; toda v vseh količkaj bolj pomembnih, predvsem pa v tistih zadevah, v katerih naj bi šlo za varstvo države (tim. politična kazniva dejanja), je bilo vse to delo dejansko v rokah organov UDV. Delavci javnih tožilstev, ki jim je bilo poleg samih javnih tožilcev zaupano delo s področja državne varnosti (temu je ustrezala tudi notranja organizacija javnih tožilstev od okrožnih tožilstev do zveznega tožilstva), so tudi v tu obravnavanih postopkih samo izjemoma opravljali tudi posamezna procesna dejanja (zasliševanja) in še to pravzaprav šele v fazi izdelave obtožnice, deloma zaradi razjasnjevanja kakšnih nejasnosti v predlogih UDV za postavitev pod obtožbo, deloma pa zaradi preverjanja organom UDV danih priznanj.

Predhodni postopek se je odvijal tako, kot je bilo pozneje tudi uzakonjeno v zakonu o kazenskem postopku; najprej v obliki poizvedb, ki so se začela z izvrševanjem posameznih procesih dejanj brez kakšne formalne odločbe, nadaljevale in zaključile pa s preiskavo na podlagi odločbe javnega tožilstva. Posebnost dachauskih procesov pa tudi drugih političnih procesov je bila v tem obdobju praviloma v koncentraciji teh zadev pri UDV republiškega ministrstva za notranje zadeve; prvostopni organi pri obstoječih pooblaščenstvih in UDV na sedežih okrožnih sodišč so opravljali samo posamezne operativne naloge. Takšna koncentracija je bila ne samo razumljiva glede na takratno stanje organiziranosti te službe, temveč tudi nujna v takratni konstelaciji oblastvenih funkcij zaradi zagotovitve uspešnosti celotne akcije, ki so jo označevali kot obračun z gestapovščino in postgestapovščino na naših tleh. Glede na to, da je bila celotna služba notranjih zadev, posebej pa njen sektor UDV, strogo centralizirana in vodena po načelu hierarhistične nadrejenosti t.im. demokratičnega centralizma, je tudi razumljivo, da se je v celotno akcijo že v njenem začetku l. 1947 vključila tudi zvezna UDV tudi s tem, da so njeni delavci v

---

[36] To je postalo aktualno po delnem neuspehu v prvem postopku proti poznejšemu dachauskemu obsojencu Puflerju zaradi razveljavitve sodbe celjskega okrožnega sodišča po Vrhovnem sodišču LR Slovenije.

Ljubljani opravljali tudi posamezna zasliševanja. Ni pa mogoče docela pojasniti tega, da se je kljub negativni oceni skupine delavcev zvezne UDV o utemeljenosti postopkov akcija nadaljevala in speljala do tako tragičnega konca. Iz v tej študiji objavljenih dokumentov (posebej pisem B. Kraigherja A. Rankoviću) je mogoče sklepati v tej zvezi samo to, da se vprašanje odločanja zveznih organov in forumov o nadaljnji izvedbi akcije ni postavljalo, temveč samo še o njihovem obveščanju o tem, kar je bilo opravljeno, in o variantah nadaljnjega poteka.

Tudi glede vključevanja javnega tožilstva v posamezne postopke je treba ugotoviti nekatere posebnosti. Po veljavnih predpisih bi bilo stvarno pristojno kakšno krajevno pristojno okrožno javno tožilstvo, ker je bilo za sojenje v takšnih zadevah po 49. členu ZULS pristojno okrožno sodišče, stvarna pristojnost javnih tožilstev pa se že po tradiciji ravna po stvarni pristojnosti sodišč. Možnost, da sodi civilnim osebam vojaško sodišče, je bila predvidena že v zakonu o kaznivih dejanjih zoper ljudstvo in državo (13. člen tega zakona) in po 2. odst. 8. člena ZVS in tudi izkoriščena v prvem in najpomembnejšem postopku zoper Diehla in soobt. (glej dalje). Glede določitve krajevne pristojnosti so bili v konkurenci vsaj trije kriteriji t.j. po kraju storitve kaznivega dejanja, po prebivališču obdolženca in po kraju prijetja (aretacije) za tim. redno pristojnost in eden za izredno krajevno pristojnost po pravilih o zveznosti (koneksiteti). Tu pa je treba upoštevati dvoje. Najprej gre za tim. pravico evokacije višjega tožilca nasproti podrejenemu tožilcu, pomeni pa pravico višjega tožilca, da prevzame v svojo pristojnost katerokoli zadevo iz pristojnosti nižjega tožilca (20. člen ZJT/46). Tako je tudi bilo v tem primeru, čeprav republiško javno tožilstvo ni prevzelo vseh zadev v sklopu dachauskih procesov, najpomembnejša zoper skupino Diehl in soobtožence, pa je vsaj v fazi priprave obtožnice, prevzelo vojaško tožilstvo prve stopnje, potem ko je padla odločitev, da naj se prvi proces odvija pred vojaškim sodiščem. V tistih primerih, v katerih ni postopalo republiško javno tožilstvo, je tekel postopek pred javnim tožilstvom za glavno mesto Ljubljana v rangu okrožnega javnega tožilstva oz. ob reorganizaciji pred oblastnim javnim tožilstvom.

Dejstvo, že večkrat omenjeno, da je postopek v prvem in poglavitnem ter za nadaljnje primere prejudicialnem primeru zoper Diehla in soobtožence v zaključni fazi tekel pred vojaškim tožilstvom, zahteva posebno obrazložitev, za katero pa ni mogoče reči, da v celoti ustreza resničnemu poteku stvari. Obtožnica, ki jo je vložilo vojaško tožilstvo Armije v Ljubljani (z označbo VTK 91/48 z dne 16. 4. 1948), se sicer sklicuje na 13. člen zakona o kaznivih dejanjih zoper ljudstvo in državo in l. t. 8. člena ZVS/47; po slednji določbi sodijo vojaška sodišča tudi nevojaške osebe za kazniva dejanja slabitve narodne obrambe in izdaje vojaške skrivnosti. Čeprav naj bi bil prvi tu omenjeni pogoj (slabitev obrambne moči FLRJ) izpolnjen s formulacijo obtožbe tako v njeni splošni dispoziciji in konkretno glede posameznih obtožencev, je vendar treba opozoriti na nekatere okoliščine, ki kažejo, da je odločitev, naj se zadeva obravnava pred vojaškimi organi, padla šele v zadnji fazi t.j. ko se je pripravljal obtožni akt in da je bilo o tem odločeno zunaj pravosodnih organov. Na to kaže pismo B. Kraigherja A. Rankoviću, v katerem mu omenja kot možno pa najprimernejšo rešitev postopek pred vojaškim sodiščem z dokaj laično obrazložitvijo, da bi se na ta način izognili sodelovanju civilnih odvetnikov kot zagovornikov. Na režijske posege od zunaj (pravosodja) kaže nadalje, da je bil za sojenje določen poseben senat, za njegovega predsednika pa delegiran sodnik Vrhovnega vojaškega

sodišča J. Šegedin in da je bil določen kot zastopnik obtožbe poleg po zakonu pristojnega vojaškega tožilca dr. V. Damjana republiški javni tožilec V. Krivic, ki je bil na to mesto imenovan kratek čas pred procesom in prav zaradi tega, da bi kot pomemben politični delavec poskrbel za pravilno politično intonacijo procesa. Slednje je bil vsekakor ukrep brez precedensa, ki pa je imel zakonsko podlago (če je kdo nanjo mislil) v 9. členu zakona o vojaškem tožilstvu, ki se je glasil: »Vojaški tožilec jugoslovanske armade sme z dovoljenjem Vrhovnega poveljnika JLA zaupati zastopstvo obtožbe pred vojaškim sodiščem organu javnega tožilstva FLRJ«[37].

Da pravno organizacijski moment ni bil edini pa tudi ne odločilen za prepustitev zadeve vojaškemu sodišču, kaže tudi dejstvo, da je postopek zoper ženo enega izmed obtožencev v Diehlovi skupini Reziko Barle v celoti tekel za enako obtožbo (vohunstva) pred civilnimi organi pregona in sojenja (tudi obtožnico je vložil javni tožilec za glavno mesto Ljubljano). Zastavlja se vprašanje, ali ni bila soodločilna skrb, zagotoviti takšen potek in končni izid postopka, ki so ga pričakovali njegovi zunanji režiserji; ti so imeli tudi pred očmi negativno izkušnjo zaradi razveljavitve obsodilne sodbe celjskega okrožnega sodišča zoper Puflerja in odpora nekaterih sodnikov tega sodišča, da bi ponovno obravnavali zadevo. Ob takšni situaciji je tudi odpadla bojazen, da bi civilni odvetniki kot zagovorniki lahko delovali moteče. To so dosegli z drastičnimi omejitvami njihovih pravic in možnosti za učinkovito obrambo v postopku pred sodiščem, kot so pravočasne vročitve obtožnice, možnost nemotenega stika s klientom, pravica aktivnega sodelovanja na glavni obravnavi; ob direktnih pritiskih z grožnjami na posamezne zagovornike po organih UDV pa se je to še potenciralo.

Za potek in izvedbo predhodnega postopka v izključni izvedbi delavcev UDV lahko ugotovimo nekatere skupne značilnosti enotne šablone poleg izrazitih ekscesov v posameznih primerih, ki jih je deloma tudi pripisati posebnostim (agresivnosti, perverznega izživljanja ipd.) posameznega delavca UDV, ki mu je bil zaupan posamezen primer.

Med splošne in skupne značilnosti bi šteli zasliševanja v nočnem času in nepretrgano z menjavo zasliševalcev, anonimnost zasliševalcev, psihično vplivanje z apeliranjem (pri članih KPJ) na dolgoletno revolucionarno delo in partijsko zavest, pomen procesa za evropske razmere in razsežnosti; to slednje je gotovo posebnost, ki pa ni originalna iznajdba jugoslovanske UDV, ker je znana iz zloglasnih, pa kot vzor vzetih procesov v Sovjetski zvezi že pred vojno. Ta posebnost do neke mere utemeljuje označbo dachauskih procesov za stalinske procese; vse druge anomalije in ekscesi spremljajo kazenske postopke takorekoč skozi vso zgodovino, posebej pa so značilni za inkvizicijske postopke... Med ekscese štejejo vsekakor fizično in psihično nasilje (razne oblike torture), lažne obljube (za znižanje kazni), grožnje z represalijami zoper člane družine, osamitve, preslepitve z lažnimi dokumenti, soočenja z obtožencem, ki je že »priznal«, različne oblike provokacij kot ponarejena pisma, namestitev zaupnikov v isto celico, prisluškovanje ipd. Kot je že bilo rečeno, je bil celotni postopek voden zato, da bi se dobilo obdolženčevo priznanje in zagotovila, da to priznanje ne bo preklicano, ter obremenitev za druge obdolžence,

[37] Po navedbi v uvodnem delu sodbe je V. Krivic zastopal obtožbo po pooblastilu vojaškega tožilca Jugoslovanske armade, dr. V. Damjan pa je naveden kot njegov pomočnik.

posebej tiste, ki so vzdržali in niso klonili pod pritiski. Pri formulaciji tim. priznanj pa ni šlo toliko za potrditev kakšnih dejstev o konkretnem delovanju obdolžencev, ampak za »priznanje« sodelovanja z gestapom za samoobtožbe gestapovščin pred vojno in po vojni kot npr. »zavezal sem se in deloval kot gestapovski agent v taborišču, sem torej vojni zločinec oz. agent tuje obveščevalne službe«. V istem smislu so šla prizadevanja za medsebojna obremenjevanja, tako da je zaslišani obdolženec opredelil (kvalificiral) delovanje drugega obdolženca in le tega označil za gestapovca, vojnega zločinca ipd. Značilno je pri tem to, da je bil enak način zaslišanja in izražanja uporabljen tudi na glavni obravnavi[38].

Takšnim »priznanjem« je priznalo sodišče polno dokazno veljavo in to celo tedaj, če je bilo na obravnavi preklicano, čeprav je procesnopravno brez vsakršne vrednosti. Preklici resničnih ali quasi priznanj pomenijo poglavje zase in je njihovo obravnavanje tudi ena od skupnih značilnosti dachauskih procesov. V predhodnem postopku preklicano priznanje je imelo praviloma za posledico povečan pritisk na obdolženca in druge najrazličnejše ukrepe kot osamitev v temnici, omejevanje hrane in pijače, v posameznih primerih pa tudi fizično nasilje (torturo) v dobesednem pomenu. Preklic »priznanja« na glavni obravnavi je razpravljajoči sodnik sicer registriral, za dokazno oceno pa je sodišče upoštevalo »priznanje« v preiskavi ter spremembo izpovedbe (zagovora) zavrnilo z navadno floskulo, »da obdolženec ni znal z ničimer obrazložiti, zakaj svoj zagovor menja« (iz obrazložitve sodbe v zadevi Diehl in soobt.)[39] Preiskovalci UDV, ki so »dosegli« priznanje, so skušali sicer, če že niso psihično povsem zlomili svojega »varovanca«, zagotoviti z najrazličnejšimi sredstvi, da na obravnavi ne bi prišlo do komplikacij zaradi spremenjene izpovedbe kakšnega obtoženca pa tudi priče. Tako so zahtevali in tudi včasih dosegli, da se je obtoženec naučil na pamet zagovor na glavni obravnavi ali uporabili obljube ali grožnje, spremljali so svojega »klienta« na glavno obravnavo in bili navzoči kot poslušalci, odvračali so od tega, da bi se pritožili. Višek takšnih prizadevanj naj ilustrira primer obtoženca, ki je sam predlagal, da se mu izreče smrtna kazen in se je po razglasitvi sodbe odpovedal pritožbi. Posebej pomembno je, da prav pri glavnem procesu (zoper Diehla in dr.) noben izmed obtožencev ni izjavil pritožbe, ravno tako pa tudi nihče izmed zagovornikov, ki so bili vsi postavljeni po uradni dolžnosti. Na tem ničesar ne spremeni že omenjena določba zakona o vojaških sodiščih o obvezni predložitvi sodbe, s katero je izrečena smrtna kazen, v potrditev vrhovnemu sodišču. Ta fenomen je mogoče razložiti samo tako, da so obtoženci in njihovi zagovorniki ravnali tako, kot so od njih pričakovali tisti (zunaj pravosodja), ki so proces režirali in ga pripravili in so to tudi ali sugerirali ali celo dosegli s preslepitvami ali z grožnjami.

V zvezi s postopkom obtoževanja t. j. vložitve obtožnic po javnem tožilcu je treba opozoriti tudi na nekaj značilnosti, ki so pomembne za analizo procesov. Prvo vprašanje je izbira gradiva, ki ga je UDV hkrati s sestavo tim. predloga za postavitev pod obtožbo predložila javnemu tožilstvu. Slednje, ki bi sicer glede na svojo nadzor-

---

[38] Za primer glej predlog Javnega tožilstva SRS za obnovo kazenskega postopka zoper Diehl Branka in soobt., Pravnik 1987/3-4, Priloga s. 20.

[39] Resnici na ljubo je treba ugotoviti, da sodišča ne tako redko tudi sicer zavračajo spremembo izpovedbe na glavni obravnavi in dajejo vero zapisnikom iz preiskave.

stveno pa tudi operativno funkcijo moralo biti na tekočem seznanjeno s postopkom, je pravzaprav šele v tej fazi dobilo vpogled v gradivo; to gradivo pa je bilo že selekcionirano in izločeno vse, kar bi lahko bilo razbremenilno za posameznega obtoženca.

O obliki in vsebini obtožnice do zakona o kazenskem postopku 1948 ni bilo zakonskega predpisa, seveda pa se je bilo mogoče in treba ravnati po pravilih iz predvojnega zakonika o sodnem kazenskem postopku glede na 4. člen zakona o razveljavljanju pravnih predpisov (glej spredaj pod I); v predvojni praksi se je na podlagi 2. odst. 202 omenjenega zakonika oblikovalo pravilo, da mora biti vsaka obtožba »individualizirana in konkretizirana tako glede obdolženca kakor tudi glede dejanja, katerega se obtožuje; torej ni mogoče generalno ali pavšalno obtoževanje«[40]. Prav to je ena izmed temeljnih pomanjkljivosti obtožnih aktov, ki je še posebno očitna v primeru obtožnice zoper Diehla in soobt. Prav ta primer pa kaže še na drugo novost oziroma poenostavitev sestave obtožnega akta, ki je bila vpeljana v prakso deloma tudi pod vplivom sovjetske prakse. Dispozitivni del obtožnice, ki obsega opis dejanj in pravno kvalifikacijo, je bil namreč sestavljen iz dveh delov. V prvem delu se obtožujejo pod dvema odstavkoma vsi obtoženci generalno in pavšalno najprej za delovanje po vojni, zatem pa za vojna hudodelstva; temu generalnemu delu šele sledijo deloma konkretizirana dejanja za vsakega posameznega obtoženca; po enaki metodi in še bolj pavšalno je na opis delovanja navezana zakonska označba (pravna kvalifikacija) posameznega dejanja in obtoženca[41]. Sodišče je temu načinu v bistvu sledilo, kar zadeva dejanski opis, pri zakonskih označbah pa je to vendarle določilo za vsakega posameznega obtoženca.

V zvezi s postopkom obtoževanja je vsekakor tudi pomembno vprašanje, po kakšnih merilih so bile oblikovane posamezne skupine obtožencev, predvsem pa prva poglavitna skupina, postopek zoper katero pa je bil hkrati vzorec in prejudicialen za vse nadaljnje postopke. Lahko vendar trdimo, da niso bila edino odločilna strokovno pravna merila, po katerih se že po tradiciji uravnavajo združitve več kazenskih postopkov v enega in so znani kot objektivna in subjektivna zveznost (koneksiteta v primeru sostorilstva in drugih oblik udeležbe in steka v kazenskopravnemu pomenu). Soodločilen je bil tudi trenutni položaj v družbenem življenju (strokovne in politične funkcije) posameznih obtožencev in seveda čisto operativen, prakticistični vidik, koliko so posamezni obtoženci pripravljeni sprejeti in odigrati določeno jim vlogo, zlasti obremenjevanja drugih obdolžencev. Posebej politično motivirana pa je bila odločitev, da se vključi kot obtoženec v prvo skupino tudi M. Košir, saj je bil aretiran šele 9. 4. 1948, obtožnica zoper celo skupino in njega pa je bila vložena 16. 4. 1948.

S tem pa se za analizo dachauskih procesov odpira naslednje vprašanje tim. vmesnega postopka, t. j. postopka za pripravo glavne obravnave. Čeprav se zdi, da

---

[40] Glej Dolenc-Maklecov, Zakonik o sodnem kazenskem postopanju s kratkimi pojasnili, Ljubljana 1938, s. 151,202 ZSKP/30, je bil očitno tudi podlaga za določbo 182. čl. ZKP/48.

[41] Razlog temu je deloma tudi v zakonodajno tehnični izvedbi inkriminacij v zakonu o kaznivih dejanjih zoper ljudstvo in državo; v tem zakonu je dana v 2. členu splošna definicija kaznivega dejanja zoper ljudstvo in državo, v 3. in še nekaterih drugih določbah pa so dejanja konkretizirana. Sam 3. člen, ki govori o storilcu kaznivega dejanja te vrste, ima deloma svoj vzor v Uredbi o vojaških sodiščih iz l. 1944, je pa vsekakor anahronizem.

gre pri tem za povsem organizacijsko tehnične ukrepe, pa vendar temu ni tako. S stališča obtoženca je izredno pomembno, da ima na voljo toliko časa in toliko informacij, da se lahko pripravi za obrambo; to velja tudi za zagovornika, ki si ga je obtoženec sam izbral ali mu je postavljen po uradni dolžnosti, obtožencu pa bi morala biti dana tudi možnost do nekontroliranega razgovora z zagovornikom. To vsaj so osnovni pravni standardi, ki pa v dachauskih procesih niso bili spoštovani. Najbolj ilustrativen je zopet postopek v zadevi zoper Diehla in soobt. Kot je že zgoraj omenjeno, je bila obtožnica vložena 16. 4. 1948, glavna obravnava pa je bila razpisana in se je tudi začela že 20. 4. 1948; zagovorniki so dobili obtožnice šele na glavni obravnavi in samo za posamezen dan glavne obravnave, razgovorov z obtoženci niso imeli, ne preje ne pozneje; namesto tega so bili obtoženci in zagovorniki pod kontrolo preiskovalcev UDV, posamezni izmed zagovornikov pa so bili izpostavljeni direktnim pritiskom in posegom v osebno integriteto. Naglica, s katero se je organiziral in izvedel proces proti tej skupini na zunanje pritiske, je bila tako pomembna, da niso upoštevali niti želje zastopnika obtožbe V. Krivica, da se mu pusti nekaj več časa za pripravo na glavno obravnavo. Pojasnila za to naglico nismo našli niti v dokumentih niti iz kakšnih drugih virov, pa so se zato pozneje pojavile in se deloma še vzdržujejo domneve, da je temu botrovala takratna mednarodna konstelacija, zlasti pa prvi znanilci spopada z Informbirojem, ki je sledil v naslednjih mesecih.

V sodobnih kazenskih postopkih evropskega kontinentalnega tipa naj bi bila glavna obravnava pred sodečim sodiščem tisti stadij kazenskega postopka, v katerem naj bi neodvisno in nepristransko sodišče potem, ko je poslušalo obtožbo in zagovor obtoženca, z izvajanjem dokazov (neposredno in ustno) samo zaznalo in presodilo dejstva, ki morajo biti ugotovljena za končno odločitev v skladu s pravnimi predpisi; obsodilno sodbo bi smelo izreči samo, če je ugotovilo v skladu z resničnostjo dejstva, s katerimi je nedvomno potrjeno, da je obtoženec storil kaznivo dejanje, za katero je obtožen in da je tudi podana njegova krivda. To pa predpostavlja in to je tudi ena izmed funkcij glavne obravnave, optimalno upoštevanje in zagotovitev obtoženčeve pravice do obrambe in z njo zvezanih procesnih garancij in polno angažiranost zagovornika za koristi zastopanega. Iz dokumentov, zbranih v tej publikaciji, predvsem pa iz poročila Janžekovičeve komisije, predlogov Javnega tožilstva SR Slovenije in odločb Vrhovnega sodišča SRS izhaja, da glavne obravnave v zadevi Diehl in soobt. pa tudi v drugih primerih niso potekale v skladu z opisanimi standardi; njihova funkcija je bila, kot že rečeno, predvsem formalna potrditev obtožbe in izrek izrazito zastraševalnih, strogih in najstrožjih kazni, ki se kot povsem iracionalne (tudi s stališča tistega, ki jih je sugeriral sodnemu senatu) izmikajo vsakršni razumski presoji. To velja zlasti za kazni, ki so bile izrečene v primeru Diehla in soobtožencev, ki pa so bile tudi merilo za pozneje razsojene primere. Enajst smrtnih obsodb, izrečenih v prvem procesu, ki jih je vse z izredno naglico potrdilo Vrhovno vojaško sodišče v postopku obveznega preizkusa teh obsodb in je bila samo ena (glede obtoženke Hahnove kot tuje državljanke) v pomilostitvenem postopku spremenjena v prostostno kazen, je pač višek te iracionalnosti; še posebej pa to velja za primer Rezika Barle, ki pa ji je smrtno kazen izreklo Vrhovno sodišče SRS kot pritožbeno sodišče. Če še upoštevamo, da je skoraj v istem času isto Vrhovno sodišče tri nadaljnje smrtne obsodbe (Bohinc, Kopač in Vidmar) spremenilo v prostostne kazni, postane vse skupaj še bolj zamegleno in

nerazumljivo tudi kot čista emanacija slepo delujočega v skrajno represijo usmerjenega pravosodnega stroja.

Spredaj (ad I in fine) je bilo že rečeno, da se je že v praksi vojaškega sodstva uveljavilo načelo, da pritožbeno sodišče ob podani pritožbi lahko preizkusi sodni postopek in izrečeno sodbo na prvi stopnji tako z dejanske kot pravne strani, kar je dovoljeval že predvojni zakonik samo v zelo omejenem obsegu. To pa je storilo Vrhovno sodišče v vseh primerih, ko so bile vložene pritožbe, samo dvakrat; v prvem postopku zoper Puflerja (postopek pred celjskim okrožnim sodiščem) v njegovo korist in v primeru Marčana v njegovo škodo, ker je razveljavilo oprostilno sodbo na pritožbo javnega tožilca. Oba primera pa sta značilna še v nečem drugem; razkrivata namreč odnos organov UDV do sodišča. V primeru Puflerja je Vrhovno sodišče v svoji odločbi zelo konkretno in v skladu s svojo pristojnostjo naročilo, kaj je treba v ponovnem postopku raziskati in razčistiti in s kakšnimi procesnimi dejanji. Postopek zoper Puflerja pa je bil namesto tega preprosto priključen skupini, ki je prišla pred vojaško sodišče, ne da bi preiskovalni organi in tudi ne vojaško sodišče prve stopnje upoštevalo napotke iz razveljavitvene odločbe Vrhovnega sodišča. V primeru Marčan je sodišče prve stopnje ponovno predlagalo obravnavo zaradi neposrednega zaslišanja že obsojenega M. Koširja kot obremenilne priče in zahtevalo od UDV, da to omogoči s privedbo Koširja na glavno obravnavo, vendar brez uspeha.

V praksi kazenskega pravosodja je sicer na splošno sprejeto stališče, ki je deloma tudi uveljavljeno v pozitivnem pravu, da naj se kolikor mogoče spoštuje avtoriteta sodišč, ki sodijo na prvi stopnji in z odločbami pritožbenega sodišča ne posega v prvi stopnji razsojene zadeve, razen iz tehtnih razlogov. To stališče ima sicer svojo logiko, je pa dvorezno in marsikdaj razlog, da pritožbena sodišča na škodo obtožencev potrjujejo sodbe, ki bi jih bilo treba ob skrbnejši presoji razveljaviti oziroma spremeniti, najsi bo zaradi kršitev postopka ali kazenskega zakona ali zaradi zmotnega ali nepopolno ugotovljenega dejanskega stanja. To pa se je zgodilo prav v dachauskih procesih, čeprav je dejstvo, da pritožbeno sodišče ni uveljavilo svoje nadzorstvene in reparativne vloge, povezano predvsem z drugimi okoliščinami tedanjega časa in položaja pravosodja v družbi.

Povedano velja mutatis mutandis tudi za vlogo Vrhovnega vojaškega sodišča v postopku preverjanja smrtnih obsodb. Kako sicer razumeti že citirano določbo zakona o vojaških sodiščih o obvezni reviziji takšnih obsodb, ostane sicer odprto vprašanje. Predvsem pa je odprto vprašanje, ali gre pri tem samo za presojo s stališča kaznovalne politike ali pa tudi s stališča vsebinske podlage oziroma upravičenosti obsodbe. Gotovo je bil namen te določbe in njena poznejša razširitev na zakon o kazenskem postopku omejevanje smrtne kazni v postopku pred nižjimi sodišči. To pa bi zahtevalo vse drugačno skrb in presojo, kot je bila opravljena v postopku, ki je trajal pred Vrhovnim vojaškim sodiščem le nekaj dni, če že ne zaradi drugega, zaradi števila (11) izrečenih smrtnih obsodb; to še posebej zaradi več kot skope pa tudi nasploh irelevantne in glede na takrat veljavno pravo (58. in 61. člen splošnega dela KZ 1947[42]), neustrezajočo obrazložitev izrečenih smrtnih kazni v sodbi vojaš-

[42] V 58. členu tega zakonika so bile primeroma določene obteževalne okoliščine za odmero kazni, v 61. čl. pa je bilo določeno, da se okoliščine, ki so znaki kaznivega dejanja, ne morejo vzeti za obteževalne ali olajševalne okoliščine.

kega sodišča. Človeško življenje v takratni družbeni atmosferi pač ni imelo posebne vrednosti, ob obdolžitvah takšnih kaznivih dejanj s prevladujočo politično ideološko noto in v primerjavi z raison d'etat pa sploh nikakršno. S primerno propagando že ob samih procesih, zlasti pa prvem, poglavitnem in potem, je tudi uspelo ustvariti v javnosti, ne samo širši, temveč tudi strokovni, mnenje, da so bili obsojeni resnični krivci in izrečene »zaslužene« kazni, družba (država) pa obvarovana pred nevarnimi hudodelci.

Namen tega prikaza vsekakor ni bil ponovna in posebno minuciozna celovita analiza s pravne strani (organizacijske, formalne in materialne) vseh dachauskih procesov, saj bi k temu, kar je bilo že preje opravljenega in je razvidno v tej publikaciji in ponatisnjenih dokumentih, težko dodati kaj bistveno novega. Sem štejejo s stališča celovitosti zlasti poročilo Janžekovičeve komisije in predlog Javnega tožilstva SR Slovenije z dne 7. 4. 1976 (Ktr 1564/74) za obnovo kazenskega postopka v kazenski zadevi zoper Diehla in soobsojence ter sklep Vrhovnega sodišča SR Slovenije z dne 22. 6. 1976 (I Kr. 9/76-3)[43], za posamezne druge primere pa še deloma ponatisnjeni predlogi istega tožilstva in ustrezne odločbe Vrhovnega sodišča, izdane v letu 1952 (v zadevi Marčan), v letih 1970 in 1971 glede manjših skupin in posameznikov ter končno v letu 1978 (v zadevi Ravnikar).

V zaključku tega prikaza pa je treba nekaj reči o tem, kako so se pojavili prvi pomisleki o dachauskih procesih, ki so postopno prehajali v tehtne dvome in končno v prepričanje, da so bili v teh postopkih obravnavani in večina tudi obsojeni nedolžni ljudje, kar vse je terjalo ustrezne ukrepe, da se kolikor le mogoče popravijo storjene krivice in povzročena škoda.

Z izjemo primera Marčan, v katerem je bila uspešno izvedena obnova kazenskega postopka na pobudo samega obsojenca po prestani kazni že v letu 1952, je potekal proces osveščanja o potrebi revizije v vseh drugih primerih počasneje in po ovinkih.

Ta proces se je začel odvijati leta 1951 in nekako končal v letu 1959 deloma z zniževanjem izrečenih zakonskih prostostnih kazni, zatem pa z izpustitvami obsojencev na prostost, največ z uporabo pogojnega odpusta, torej brez posegov v vsebinsko stran procesov[44]. Ali je bila to posledica spoznanja o neprimernosti izrečenih kazni ali vztrajnih prizadevanj samih obsojencev ali njihovih svojcev ali pa spoznanja, da gre za vsebinska vprašanja o utemeljenosti procesov oz. obsodb, ostane še odprto vprašanje. Prvi znaki, da gre tudi za vsebino, se kažejo v leta 1951/52 opravljenih analizah treh primerov (analizah Z. Debevca, člana UDV) t. j. primerov Kopač, Bohinc in Hahn, kar pa je ostalo čisto resorska zadeva.

Za to obdobje pa vse do že bolj organiziranega in v vsebino usmerjenega proučevanja in razpravljanja o dachauskih procesih po l. 1968 je vsekakor značilno, da so bile zavrnjene vse tiste pobude, ki so prihajale od samih obsojencev (posebno aktiven je bil A. Bohinc, ki pa je poleg Derviševića ostal tudi najdlje v zaporu oziroma kazenskopoboljševalnem domu) ali od svojcev žrtev, pa tudi od bivših interni-

[43] Predlog za obnovo JTSRS je Vrhovno sodišče sprejelo in dovolilo obnovo, v ponovljenem postopku pa je javni tožilec po opravljeni glavni obravnavi umaknil obtožnico in je sodišče izdalo zavrnilno sodbo in razveljavilo prejšnjo obsodilno sodbo. Glej tudi B. Krivokapić, nav. d., s. 82.

[44] Za kronološki pregled in delen komentar glej Krivokapić, s. 75 – 77.

rancev (za Figarja in Ranzingerja) in kolikor so prihajale na Javno tožilstvo SR Slovenije kot pobuda za obnovo kazenskega postopka (razen v primeru Marčan). Poglavitni razlog za zavrnitev naj bi bila presoja tožilstva, da pobude ne vsebujejo novih dejstev in dokazov, s katerimi bi bilo mogoče ovreči prejšnje obsodbe ter tako ne ustrezajo zakonskemu pogoju iz 3. tč. 292. člena ZKP/1948. Takšno na prvi pogled sicer aprioristično odklonilno stališče javnega tožilstva je bilo posledica neustrezne zakonske ureditve in monopolnega položaja javnega tožilstva, deloma pa ima svoje racionalno izhodišče. Še bolj kot velja za poseganje v prvostopne sodne odločbe, naj bi bilo skrajno izjemno poseganje v pravnomočne odločbe, kar izhaja tudi iz strogih pogojev za takšno poseganje. Potreben je bil impulz od zunaj, s čimer so mišljeni tako politični kot državni forumi.

Ti so delovali pod pritiskom z raznih strani, od posameznikov pa tudi organizacij, z zahtevami po reviziji postopkov, posebej pa na podlagi opravljenih analiz v resorju notranjih zadev, kot so že omenjene analize Z. Debevca in pa v letu 1968 opravljene analize R. Škrabe; ta je zajela vse primere, do nje pa je prišlo, kot kaže, predvsem iz drugih razlogov, notranjega »čiščenja« v resorju notranjih zadev po znanem Brionskem plenumu l. 1966 (afera A. Ranković in dr.)[45].

Za javno tožilstvo je vsekakor bilo odločilno poročilo Janžekovičeve komisije, zlasti pa stališče, ki je bilo sprejeto na seji aktiva pri CK ZKS 1970, da je treba dachauske procese obnoviti na način, ki je bil potem tudi v resnici izveden. Od zaključnega poročila te komisije koncem marca 1970 so še v tem letu in začetku leta 1971 sledile zahteve Javnega tožilstva SRS za obnovo in ustrezni sklepi Vrhovnega sodišča SRS glede vseh postopkov, ki so bili končani s sodbami pred civilnim sodiščem razen za obs. Barle R.; zakaj je bila ta izvzeta in njen primer rešen šele hkrati z obnovo glavnega procesa (zoper Diehla in dr.) v letu 1976, ostane odprto vprašanje. V obeh primerih, o katerih je sodilo v rednem postopku vojaško sodišče (poleg skupine Diehl je to še primer Ravnikarja), je bilo še posebej pomembno vprašanje obnove, saj je bil prvi dachauski proces zoper Diehla in soobtožence aprila leta 1948 vzorec pa tudi podlaga takorekoč za vse poznejše dachauske procese. Ovira pa je bila ravno vprašanje pobudnika in pristojnosti vojaškega sodišča oz. vojaškega pravosodja, ki je sprva odklanjalo vsakršen poseg v pravnomočne sodbe. Po ovinkih in s prizadevanji tudi političnih forumov se je končno našla rešitev v tem, da je Vrhovno vojaško sodiče izkoristilo izjemno pooblastilo in prepustilo (odstopilo) zadeve pristojnim okrožnim sodiščem. (V Ljubljani za Diehlovo skupino in v Kranju za Ravnikarja).

Republiško javno tožilstvo, ki mu je bilo poročilo Janžekovičeve komisije samo orientacijski pripomoček, je z minucioznim proučevanjem tako splošne problematike koncentracijskih taborišč, delovanja tajne policije (gestapa) in podobnih služb ter zbiranjem informacij o delovanju obsojencev zbralo obsežno gradivo, na podlagi katerega je lahko izbiralo med dvema možnostma za nadaljnje ukrepe. Ena je bila, da bi uveljavilo na podlagi v poizvedbah in s ponovno oceno gradiva potrje-

[45] O tem in o siceršnjih akcijah v CK ZKS v tej zvezi lahko vzamemo kot avtentično sporočilo, ki ga je izrekel S. Kavčič v nagovoru Janžekovičevi komisiji ob začetku njenega dela in je ponatisnjen v tej publikaciji; sem štejejo tudi poročilo komisije IK CK ZKS o dachauskih procesih z dne 3. 12. 1968 in zapisnik razgovora na CK ZKS 26. 3. 1969. Nagovor S. Kavčiča je v prevodu objavljen tudi v delu Krivokapića, s. 114 – 118.

nih kršitev zakona (procesnega in materialnega) zahtevo za varstvo zakonitosti; druga možnost pa je bila tista, s katero se direktno posega v vsebino, t. j. zahteva za obnovo kazenskega postopka. Čeprav je v skladu s stališčem aktiva pri CK ZKS iz leta 1970 izbralo drugo kot primernejšo, seveda ni moglo mimo tega, da ne bi poudarilo tudi kršitve zakona, temu pa je sledilo tudi Vrhovno sodišče[46].

Dovoljena obnova praviloma še ne pomeni končne rešitve, t.j. odprave napačne in krivične obsodbe s sveta, temveč samo njen začasni suspenz. Potreben je še ponovni postopek pred sodiščem prve stopnje, ki naj bi se končal z oprostilno sodbo in razveljavitvijo prejšnje. V primeru dachauskih procesov pa je bil nadaljnji postopek nekoliko drugačen. Postopek, ki naj bi se znova opravil na podlagi prejšnje obtožnice, se je končal z ustavitvijo kazenskega postopka oz. zavrnilno sodbo, ker je javni tožilec umaknil obtožbo in sicer v večini primerov še pred ponovno obravnavo pred sodiščem, v primeru Marčan pa na glavni obravnavi. Ob tem so se pojavila in se tu in tam še vzdržujejo stališča, da takšna rešitev za prizadete ne pomeni prave rehabilitacije, češ da bi bil potreben ponovni postopek in izrečena oprostilna sodba[47].

Čeprav je v tej študiji že ocenjeno na več mestih, naj tudi v tej zvezi poudarim, da pomeni postopek, kakor je bil izveden, in njegov rezultat razveljavitve sodb, popolno pravno in moralno rehabilitacijo obsojenih v dachauskih procesih. Ustavitev kazenskega postopka ali zavrnilna sodba iz tega razloga (zaradi odstopa od pregona oziroma umika obtožbe) je sicer le formalna ali procesna odločba, ker ne posega v vsebino (kot to velja za oprostilno ali obsodilno sodbo). To pa velja samo, če jo jemljemo samo zase in ne upoštevamo, da je tudi takšna odločba logični zaključek ugotovitve v postopku zbiranja podatkov za obnovo kazenskega postopka, potrebnih s sodno odločbo o dovolitvi obnove. Tudi tako je dognana resnica o dachauskih procesih kot temne sence iz naše bližnje preteklosti s tragičnimi posledicami za posameznike in njihove svojce. Čeprav ta resnica ni popolna ter ostaja in bo ostalo še marsikaj nespoznanega, je tista, ki je znana, grozljivo zgovoren memento za sedanji in prihodnji čas.

[46] Na kršitve zakona je opozorilo že poročilo Janžekovičeve komisije, javno tožilstvo in sodišče sta to tudi pravno utemeljila.

[47] Krivokapić (nav. d., s. 183/184, op. 46, pod črto) poroča o pismu Sadovića v tem smislu.

Materialno kazensko pravo v času dachauskih procesov

Ljubo Bavcon

Ob koncu druge svetovne vojne, sredi maja 1945, je jugoslovansko kazensko pravosodje imelo na eni strani zelo malo formalnih pravnih virov, na drugi strani pa je imelo zelo veliko materialnih pravnih virov, se pravi moralnih, ideoloških in političnih pojmovanj in stališč, iz katerih se pravo napaja. To ne pomeni, da formalnih pravnih virov sploh ni bilo. Zgodovina kazenskega prava med NOB pokaže nekaj pravnih dokumentov, med katerimi je zlasti pomembna Uredba Vrhovnega štaba o vojaških sodiščih z dne 24. maja 1944, ki je imela tudi nekaj določb materialnopravne narave. Ta uredba je predvsem določila huda kazniva dejanja in njihove storilce označila kot vojne zločince (13. čl.) in kot ljudske sovražnike (14. čl.). Prvi so bili naši ali tuji državljani, ki so med vojno izvrševali hude zločine nad prebivalstvom Jugoslavije kot storilci, napeljevalci in organizatorji, ali pa so takšna dejanja ukazovali. Drugi so bili naši državljani, ki so med vojno na kakršenkoli način pomagali sovražniku, slabili moč osvobodilnega boja ali kako drugače škodovali temu boju. Drugi formalni pravni vir za delo organov kazenskega pravosodja je bil Odlok Predsedstva AVNOJ-a z dne 3. februarja 1945 o odpravi in o neveljavnosti vseh pravnih predpisov okupatorjev ali njihovih pomagačev iz časa okupacije, pa tudi tistih, ki so veljali do 6. aprila 1941, če so bili v nasprotju s pridobitvami NOB[1].

Teh določb in takšnega pravnega stanja tu ne navajamo in opisujemo zaradi zgodovine, marveč za ponazoritev začetne trditve o skromnih formalnih pravnih virih materialnega kazenskega prava in o obsežnosti in moči materialnih, se pravi moralnih, ideoloških, političnih in emocionalnih virov. To je seveda iz dovolj znane zgodovine narodnoosvobodilnega boja v Jugoslaviji tudi povsem razumljivo. Tu pač ni treba ponavljati vsega, kar je znano o hudih zločinih okupatorjev in vsakovrstnih domačih izdajalcev nad prebivalstvom Jugoslavije in zato je razumljivo tedanje pravno pojmovanje, ki mu lahko z Jankovićem rečemo »etos maščevanja«[2].

Toda na ozemlju Jugoslavije ni potekal samo narodnoosvobodilni boj, marveč tudi boj za socialno osvoboditev, za novo, drugačno, socialistično Jugoslavijo. Zaradi tega konflikti že v času vojne niso potekali samo na ravni nacionalne osvoboditve, marveč tudi kot ideološki in politični spopad z elementi državljanske vojne. Zato so narodni izdajalci šteti hkrati tudi za protiljudske, se pravi razredne sovražnike. Medtem ko je bilo mogoče okupatorske in kvislinške vojne hudodelce kazensko preganjati že na podlagi Uredbe o vojaških sodiščih iz leta 1944, pa je bilo treba za kazenskopravno varstvo takrat nastajajočega družbenega premoženja, kot materialnega temelja nastajajoče nove družbene ureditve, sprejeti ustrezne kazensko-

---

[1] Glej več o tem: Kobe P.: Kazenskopravni sistem, organi kazenskega pregona in pravosodja v času dachauskih procesov. Stran 91 te knjige.

[2] Janković I.: Smrt u prisustvu vlasti. Smrtna kazna u Jugoslaviji i u svetu. Istraživačko-izdavački centar SSO Srbije, Beograd 1985.

pravne predpise. Tako je bil maja 1945 uveljavljen Zakon o varstvu ljudskega premoženja in o njegovem upravljanju. Pred tem, v aprilu 1945, pa je začasna Ljudska skupščina DFJ sprejela tudi Zakon o zatiranju nedovoljene špekulacije in gospodarske sabotaže.

Avgusta leta 1945 je začasna Ljudska skupščina DFJ sprejela tudi zakon o kaznivih dejanjih zoper narod in državo. Ta zakon je bil julija 1946 usklajen z novo ustavo, pri tem pa ni bil bistveno spremenjen ali dopolnjen. Zakon se je tako po vsebini kakor tudi po zakonodajni tehniki zgledoval po kazenskem zakonikui RSFSR iz leta 1926. Tako je bila v 2. členu podana splošna definicija kaznivih dejanj zoper ljudstvo in državo, po kateri je štelo za kaznivo »vsako dejanje, katerega cilj je, da bi se z nasiljem zrušila ali spravila v nevarnost obstoječa državna ureditev FLRJ, ali da bi se spravila v nevarnost njena varnost na zunaj ali temeljne demokratične, politične, narodne in gospodarske pridobitve osvobodilne vojne: federativna ureditev države, enakopravnost in bratstvo jugoslovanskih narodov in ljudska oblast«[3]. Ne v naslovu ne v besedilu ta zakon ni uporabljal izraza »kontrarevolucionarno«. Ta izraz se je pojavil šele v kazenskem zakoniku iz leta 1951. Vendar pa primerjava pokaže, da je ta zakon opredelil pojem kaznivega dejanja zoper narod in državo po vsebini domala prav tako kot je KZ RSFSR v 58. členu opredelil »kontrarevolucionarna dejanja«, in sicer po metodi generalne klauzule[4]. Tudi posamezne oblike tega splošnega delikta, kakor so bile oblikovane v 3. čl. ZKLD, so bile zelo posplošene in nedoločene, tako da je bilo z njimi mogoče zajeti vsako dejanje in ravnanje, za katerega se je zdelo, da ga je treba kazensko preganjati. Spričo vseh teh okoliščin in še spričo tega, da je šlo v tistem času za uveljavitev nove socialistične družbeno ekonomske in politične ureditve, ki je znana kot diktatura proletariata, je razumljivo, da je slonela celokupna državna ureditev na ideološki in politični represiji, katere poglavitni instrument sta bila kazensko pravo in organi represije.

Posamezna kazniva dejanja iz 3. člena tega zakona so v štirinajstih točkah obsegala:

1. pripravljalno dejanje za zrušenje vrhovnih organov državne oblasti,
2. načrtno škodljivstvo (izraz, ki ga uporabljajo sodbe iz dachauskih procesov), ki je obsegalo dejanja, s katerimi se prizadene škoda vojaški sili, obrambni sposobnosti ali gospodarski moči države itd.,
3. vojno zločinstvo,
4. organiziranje ali vstop v kvislinške formacije med vojno,
5. vstop v sovražnikove oborožene formacije med vojno,
6. politično sodelovanje s sovražnikom med vojno,
7. oborožen upor,
8. združevanje za sovražno delovanje,
9. ščuvanje tuje države na vojno itd. proti FLRJ,
10. vohunstvo,
11. uničenje vojaških in obrambnih objektov med vojno,
12. politični umor,

[3] Zakon o kaznivih dejanjih zoper narod in državo. Ul. l. FLRJ 59/1946.

[4] Strafgesetzbuch der Russischen Sozialistischen Föderativen Sowjet Republik. Sammlung Ausserdeutscher Strafgesetzbucher. De Gruyter, Berlin 1953, s. 16.

13. diverzija,
14. pomoč storilcem kaznivih dejanj zoper narod in državo.

Opisi posameznih dejanj iz navedenih točk 3. člena ZKLD so bili sicer obsežnejši, kot smo jih tu po bistvu na kratko označili, vendar pa široko in neomejevalno oblikovani tako, da je bilo mogoče v njihov okvir uvrstiti vsakršna dejanja in ravnanja, ki so bila ali pa so se po tedanjih vrednostnih merilih zdela kazni vredna. Tako na primer opis kaznivega dejanja pod točko 13 sploh ni obsegal dejanja, ki mu pravimo sabotaža, marveč je obsegal samo diverzijo, razen seveda če se sabotažo uvrsti pod besedno zvezo »poruši ali z rušenjem poškoduje prometne naprave itd. in sploh javno imovino«. Očitno je, da je vojaško sodišče na glavnem dachauskem procesu tako ravnalo, ker sicer ne bi moglo naprtiti obsojencem tudi sabotaž. Tudi kaznivo dejanje vojnega zločinstva iz 3. točke 3. člena ZKLD je bilo oblikovano zelo široko, obenem pa zelo kazuistično (to je z naštevanjem) in je tako omogočalo njegovo uporabo za praktično kakršnokoli sodelovanje z okupatorjem, čeprav sta bili temu namenjeni tudi 4. in 5. točka tega člena ZKLD. Ne vzdušje v času dachauskih procesov in ne zakonske določbe niso torej dopuščali kakšnih bolj finih razločevanj.

Posebej pa velja opozoriti na 9. člen ZKLD, ki je bil predhodnik poznejšega kaznivega dejanja sovražne propagande, in ki se je glasil: »Propaganda ali agitacija, ki vsebujeta poziv na nasilno zrušenje obstoječe državne ureditve, se kaznujeta z odvzemom prostosti s prisilnim delom najmanj enega leta«. Ta kratka in za tisti čas kar dovolj jasna definicija bi morala preprečiti njene zlorabe, če bi seveda spoštovali temeljna pravna načela in pravila kazenskopravne stroke. A pozneje bomo videli, da so to inkriminacijo razlagali in jo uporabljali v praksi tako, kot je bilo pozneje, leta 1959 – 1960, tudi zakonodajno oblikovano kaznivo dejanje iz druge alternative prvega odstavka tedanjega 118. čl. KZ oziroma sedanjega 133. člena KZ SFRJ, se prav kot »klevetniško propagando«.

Tu je potrebno opozoriti tudi na 18. člen ZKLD, na podlagi katerega so se po tem zakonu obravnavala kazniva dejanja, ki so bila storjena, še preden je ta zakon začel veljati, če so bile njegove določbe blažje od prejšnjih. Glede na to, da kakih prejšnjih zakonov takšne vrste praktično ni bilo, je ta odločba pomenila vzpostavitev veljavnosti tega zakona za nazaj. Opozoriti je treba tudi na določbo 16. člena, po kateri »kazniva dejanja po tem zakonu in pravica države do izvršitve sodb, izrečenih za ta dejanja, ne zastarajo«. Če izvzamemo vojne zločine, za katere je bila nezastarljivost pozneje določena tudi z mednarodnim pravom, se tudi v tej določbi izraža že prej omenjena naravnanost celokupnega političnega sistema in kazenske represije v obrambo države, pridobitev NOB in vzpostavljanja nove družbene ureditve.

Konec leta 1947 je Ljudska skupščina FLRJ sprejela Splošni del kazenskega zakonika, ki je začel veljati 11. februarja leta 1948[5]. Splošni del kazenskega zakonika je obsegal nekaj načelnih določb, določbe o kaznivem dejanju in kazenski odgovornosti in določbe o kazenskih sankcijah. Kakor je razvidno iz besedila tega zakonika, še zlasti pa iz komentarja, ki je izšel tudi v slovenščini že v začetku leta 1948[6], so njegovi avtorji poskusili določiti nekatera načela, pogoje in meje za upo-

[5] Kazenski zakonik. Splošni del. Ur. l. FLRJ, 106/1947.
[6] Komentar splošnega dela kazenskega zakonika. Uradni list LRS, Ljubljana 1948.

rabo kazenske represije. Ta zakonik je sicer dopuščal zakonsko analogijo (v 2. odst. 3. člena in v 3. odst. 5. člena), vendar jo je komentar razlagal restriktivno in večkrat opozoril na pomen načela zakonitosti. Poleg tega pa je v tem zakoniku uveljavljena objektivno-subjektivna koncepcija kaznivega dejanja in to je bilo v komentarju posebej poudarjeno[7]. Prav tako je bilo v 10. členu poudarjeno načelo vzročnosti, kar je treba verjetno pripisati napakam dotedanjega sojenja, ko so obsojali ljudi za njihova stališča in mnenja, ne da bi raziskali, ali je obtoženec sploh storil kaj takšnega, kar pomeni objektivno zaznavno spremembo v zunanjem svetu in ne da bi raziskovali, ali med očitanim ravnanjem in nastalo prepovedano posledico obstaja vzročna zveza. Splošni del kazenskega zakonika je posebno pozornost posvetil tudi načelu krivdne odgovornosti in je ugotovitev storilčevega naklepa ali vsaj njegove malomarnosti postavil kot pogoj za izrek kazni.

Glede na to, da so bila ob začetku sodnih obravnav, ki sodijo v okvir dachauskih procesov v aprilu leta 1948, že zakonsko urejena poglavitna načela in strokovna pravila kazenskega materialnega prava, bi ta lahko ali bi celo morala nadomestiti sicer veliko slabost tedanje kazenske zakonodaje, to je pomanjkanje posebnega dela kazenskega zakonika. Obstajali so sicer posamezni kazenski zakoni, kot na primer že opisani zakon o kaznivih dejanjih zoper ljudstvo in državo, a bili so nepopolni, niso bili izdelani z upoštevanjem pravil kazenskopravne stroke (npr. lex certa) in tudi ne usklajeni s splošnim delom kazenskega zakonika.

Uporaba kazenskega materialnega prava v dachauskih procesih

Obtožbe in obsodbe na glavnem dachauskem procesu, te pa so bile bolj ali manj vzorec tudi za vse druge procese, ki smo jih uvrstili v ta sklop[8], so v dveh točkah zajele dejanja, ki naj bi bila skupna vsem obsojencem in sicer:

I.

»Da so vsi, razen Benegalija Jožeta, kot gestapovski agenti iz dobe okupacije, po osvoboditvi Jugoslavije od fašističnih okupatorjev stopili v tujo obveščevalno službo in po njenih navodilih kot agenti, ki so pripadali enotni protidržavni organizaciji, a nekateri od njih izrabljajoč svoje odgovorne položaje v državnem aparatu, ustanovah, tovarnah, vršili dejanja načrtnega škodljivstva, diverzije, sabotaže, špijonaže in načrtne klevetniške propagande z namero, da prizadenejo čimvečjo škodo gospodarski moči in obrambni sposobnosti FLRJ, da dovedejo v nevarnost neodvisnost in nedotakljivost FLRJ, vse s ciljem, da se z nasiljem zruši obstoječa državna in družbena ureditev in vzpostavi protiljudska vladavina politične in gospodarske odvisnosti od inozemstva.

---

[7] Komentar splošnega dela KZ, gl. op. št. 6, s. 27-29.

[8] Ovadbe, obtožnice in sodbe za druge procese, ki smo jih uvrstili v sklop dachauskih procesov, se seveda razločujejo glede nadrobnosti, obsega in okoliščin takoimenovanih »obtožbenih faktov«, vendar pa izhajajo vse iz istih dveh temeljnih hipotez in se nanje navezujejo.

II.

Da so vsi, razen obtoženega Benegalija Jožeta, že pred ali med okupacijo pristali na sodelovanje z zločinsko teroristično organizacijo gestapom, ki jih je poslal kot svoje agente v razna taborišča, kjer so med interniranimi žrtvami nacizma – v cilju skrajnega izkoriščanja delovne sile internirancev za pojačanje nacističnega vojno – gospodarskega potenciala ter načrtnega maltretiranja in uničevanja internirancev – vršili ovaduško in obveščevalno službo, delovali kot funkcionarji gestapovskega taborišč nega aparata in provokatorske tkzv. antifašistične organizacije in na raznih poskusnih postajah in bolnicah, kjer so vršili uničevalne poskuse na živih internirancih ter s tem zakrivili najtežje in najbolj zverinske vojne zločine« .

Za tem podaja sodba za vsakega obsojenca posebej v več točkah takoimenovana obremenilna dejstva (fakte). Sodba vojaškega sodišča v Ljubljani, št. 305/48 z dne 26. 4. 1948 navaja za vse obsojence skupaj 94 faktov, nato pa podaja za vsakega posebej še pravno opredelitev (pravno kvalifikacijo) kaznivih dejanj, ki naj bi jih obsojenci storili in sicer: »S tem je zakrivil pod točkami... kaznivo dejanje organiziranega protidržavnega in protinarodnega delovanja z izvrševanjem načrtnega škodljivstva, sabotaž, diverzij, špijonaže in načrtne klevetniške propagande v smislu čl. 3, točka 8, v zvezi s čl. 3, točka 2, 13 in 10 ter čl. 9 zakona o kaznivih dejanjih zoper ljudstvo in državo ter čl. 27. odst. 1 oziroma 2 splošnega dela kazenskega zakonika, z dejanji pod točkami... nadaljevano kaznivo dejanje vojnega zločinstva v smislu čl. 3, točka 3 ZKLD«[9].

Iz tega je razvidno, da so obtožbe in obsodbe poskušale pokazati, da je šlo pri obtožencih za protidržavno in protinarodno delovanje, zajeto v 2. členu ZKLD (generalna klauzula), ki naj bi bilo organizirano (gl. 8. točko 3. člena) in ki naj bi se kazalo v načrtnem škodljivstvu po 2. točki 3. člena, s sabotažami in diverzijami po 13. točki 3. člena in vohunstva (špijonaži) po 10. točki 3. člena. Protidržavno in protinarodno delovanje obsojencev pa naj bi obsegalo tudi »načrtno klevetniško propagando« iz 9. člena ZKLD, čeprav kaj takšnega glede na opis tega dejanja v ZKLD sploh ni bilo kaznivo, kot je to razvidno iz malo prej navedenega besedila tega člena.

Na koncu se sodba sklicuje še na kaznivo dejanje vojnega zločinstva iz 3. tč. 3. člena ZKLD, pri čemer je bila odločilnega pomena trditev, da so bili obsojenci agenti gestapa. Ne glede na popolno nedokazanost te ključne trditve je treba tu poudariti, kar je sicer opazil že predlog Javnega tožilstva SR Slovenije za obnovo postopka, namreč očitno nelogičnost obtožbe in obsodbe, ki sta postavili na prvo mesto domnevno škodljivsko itd. dejavnost obsojencev po osvoboditvi, čeprav bi ta, če bi bila zares podana, izvirala iz vstopa obsojencev v gestapovsko službo in iz njihove zatrjevane agenturne gestapovske dejavnosti že med vojno[10].

Zanimivo in najbrž tudi značilno za vzdušje v tistem času je tudi to, da ne obtož-

---

[9] Sodba vojaškega sodišča, št. Sud. 305/48 z dne 26. 4. 1948, Zgodovinski arhiv Centralnega komiteja Zveze komunistov Slovenije (v nadaljnjem besedilu: ZA CK ZKS), Zbirka dachauski procesi (v nadaljnjem besedilu ZDP), F 8/1. Glej o tem tudi: Predlog Javnega tožilstva SR Slovenije za obnovo kazenskega postopka zoper ing. Branka Diehla in soobsojence (v nadaljnjem besedilu: Predlog JT SRS za obnovo). Pravnik, v nadaljnjem besedilu : P 1987/3-4, Priloga s. 2 in 3 ter 4-11.

[10] Glej o tem obširneje: Predlog JT SRS za obnovo, P 1987/3-4, Priloga s. 11.

be in ne obsodbe ne upoštevajo omejevalnih določb Splošnega dela kazenskega zakonika, ne takšnega njihovega smisla in duha. Najbrž so zato ta zakon upoštevali pravzaprav le tako, da so uporabili še eno obremenilno inkriminacijo, in sicer določbo 27. člena o odgovornosti organizatorjev in pripadnikov organizacij, tolp, zarot itd. za vsa dejanja, ki so obsežena, ali ki izvirajo iz zločinskega načrta za delovanje takšne združbe[11]. S to določbo je splošni del kazenskega zakonika vzpostavil kazensko odgovornost iniciatorjev in organizatorjev pa tudi pripadnikov različnih vrst združb za kazniva dejanja, ki jih niso sami storili, niti niso pri njih sodelovali kot sostorilci, napeljevalci ali pomagači. S to določbo je splošni del kazenskega zakonika vzpostavil kazensko odgovornost za dejanja drugih oseb, če so bila takšna dejanja v resnici storjena in če so bila obsežena v zločinskem načrtu združbe. Če je že torej bila uporabljena ta določba, potem bi pač morala sodišča povedati, katera so tista dejanja, pri katerih posamezni obtoženec sicer nikakor ni sodeloval, je pa zanje kljub temu odgovoren na podlagi 27. člena. O čem takšnem v sodbi z glavnega dachauskega procesa ni nobene besede. Navedba te določbe je očitno pritaknjena tako, da sodba nekaterim obtožencem očita odgovornost za dejanja drugih oseb po 1. odstavku, torej kot organizatorjem, nekaterim drugim pa po 2. odstavku, torej kot pripadnikom združbe. Zanimivo je, da je po obtožbi in po obsodbi vloga iniciatorjev in organizatorjev po 1. odstavku pripadla B. Diehlu, S. Oswaldu, M. Presterlu in O. Juraniću, vsem drugim (razen Benegaliji) pa vloga pripadnikov združb po 2. odstavku tega člena. Predlog Javnega tožilstva SR Slovenije za obnovo kazenskega postopka se glede tega omejuje na ugotovitev: »Obstoj enotne protidržavne organizacije sodba utemeljuje le z dikcijo čl. 27. splošnega dela takrat veljavnega kazenskega zakonika iz leta 1947«[12]. Kaj dosti več kot je reklo Javno tožilstvo, uporaba te določbe na glavnem dachauskem procesu tudi ne zasluži. Kaže pa na to vendarle opozoriti kot pouk in izkušnjo o tem, kako lahko politični pritisk ali pa ideološka zaslepljenost onemogočita korektno uporabo zakonskih določb. Prav isti vzroki so na drugi strani povzročili, da v teh kazenskih postopkih niso uporabili že prej omenjene določbe o vzročni zvezi, ki jo komentar imenuje objektivni temelj kazenske odgovornosti[13]. Tako na primer v sodbi sploh niso ugotavljali vzročne zveze med delom nekaterih obtožencev na poskusni postaji in smrtjo ljudi, kar jim je bilo očitano (gl. tč. 9 za Diehla, ali tč. 8 za Barleta itd.) ali med opustitvami, ki jih obsodba očita npr. Diehlu, Oswaldu in Barletu in smrtjo Sime Čučkovića (gl. tč. 10 za Diehla, tč. 4. za Oswalda in tč. 9 za Barleta itd.). To velja tudi za krivdo, ki je bila v tem zakonu že urejena z določbo 11. člena in v komentarju imenovana kot subjektivni temelj odgovornosti. O krivdi ne najdemo v nobeni sodbi iz sklopa dachauskih procesov, razen posplošenih trditev, nikakršnih dokazov ali obrazložitev. To velja še posebej, če upoštevamo, da pojem krivde zajema obtoženčev subjektivni odnos do storjenega kaznivega dejanja in njegove prepovedane posledice, ne pa vprašanja, ali je obtoženi sploh storilec dejanja, ki mu ga obtožnica očita. V dachauskih procesih ni bilo raziskano niti prvo vprašanje in zato seveda še toliko manj pravo vprašanje o krivdi.

---

[11] Komentar splošnega dela KZ, glej op. št. 6, s. 102-106
[12] Predlog JT SRS za obnovo, P 1987/3-4, Priloga s. 11.
[13] Komentar splošnega dela KZ gl. op. št. 6, s. 50.

Ugotoviti pa je treba, da omenjene napake in slabosti sodb iz okvira dachauskih procesov ne bi bistveno vplivale na njihovo materialno pravno pravilnost, če bi bila dejanja pod obtožbo zares storjena in v sodnem postopku korektno dokazana. S pritožbo bi bilo mogoče izpodbijati posamezne dele obsodbe, na primer zaradi vprašanja, ali je kako dejanje pod obtožbo sploh kaznivo (npr. načrtno škodljivstvo v zvezi s sabotažami in diverzijami), ali zaradi neugotovljene vzročne zveze, ali zaradi neugotovljene krivde glede posameznih očitanih dejanj, ali zaradi tega, ker je bil v posameznem primeru glede kakega kaznivega dejanja uporabljen zakon, ki se ne bi bil smel uporabiti. To bi nedvomno zmanjšalo število in težo obtožb in nemara bi se tako zmanjšalo število smrtnih obsodb ali pa bi takšna kazen sploh ne mogla biti izrečena. Toda obsodbe so bile v primeru glavnega dachauskega procesa nedvomno vsaj v konceptu že napisane in kazni določene že pred glavno obravnavo. Zato o kakšnem vestnem, zakonitem in korektnem sojenju ni moglo biti niti govora. To je bilo treba tu posebej ugotoviti zato, ker za potek dachauskih procesov in za usodo obsojencev ni »krivo« tedaj veljavno materialno kazensko pravo. Sodišče dejanskega stanja v resnici sploh ni ugotavljalo, ni zbiralo in raziskovalo dejstev in okoliščin, ni podvomilo o navedbah obtožbe ne glede na to, da zanje ni bilo, razen priznanj in medsebojnih obtoževanj, nobenih dokazov.

POSKUS PRAVNE IN POLITIČNE ANALIZE DACHAUSKIH PROCESOV

Ljubo Bavcon

1. Uvod

Ugotovitve iz prejšnjih poglavij kažejo, da dachauskih procesov ne bi bilo mogoče pojasniti, če bi analizo omejili samo na tedaj veljavno materialno, procesno in organizacijsko kazensko pravo. Omenjene pravne discipline so seveda omogočale izvedbo teh procesov in pri tem sta imela organizacija organov kazenske represije in kazensko procesno pravo veliko večjo vlogo kot kazensko materialno pravo. Toda prej omenjene napake pri uporabi tedaj veljavnega materialnega kazenskega prava ne bi mogle izpodbiti večine sodbenih navedb, če bi bili obsojenci očitana jim dejanja v resnici storili.

Problem je bil torej v dejanskih vprašanjih, ali drugače povedano, v tem, da sodišča niso ne ugotavljala ne ugotovila odločilnih dejstev (materialne resnice), marveč so sledila obtožbam in so sodbe oprla takorekoč dobesedno na povsem nedokazane trditve iz obtožb. Pri tem pa je treba poudariti, da so tudi obtožbe pravzaprav le sledile navedbam in trditvam iz predlogov oz. ovadb Uprave državne varnosti, kar pomeni, da se tudi Javna tožilstva niso niti v minimalnem obsegu ukvarjala s kritično presojo navedb in trditev v ovadbah.

Vse to je zdaj prepričljivo prikazano v poznejših predlogih Javnega tožilca SR Slovenije za obnove kazenskih postopkov in potrjeno s sklepi Vrhovnega sodišča SR Slovenije, s katerimi je bila dovoljena obnova. Javni tožilec je vse obtožbe umaknil, brž ko je Vrhovno sodišče SR Slovenije s svojimi sklepi dovolilo obnove kazenskih postopkov in ko je na tej podlagi Okrožno sodišče v Ljubljani prejšnje sodbe razveljavilo. Pri tem je posebnega poudarka vredno, da so omenjeni predlogi Javnega tožilca SR Slovenije izdelani izredno skrbno in da je ugotovitve iz teh predlogov v celoti potrdil tudi njihov preskus na Vrhovnem sodišču SR Slovenije. Objavljeno gradivo o tem samo zgovorno priča, saj je razvidno, da gre za obsežne in temeljite analize (to velja še posebej za glavni dachauski proces), ki se opirajo tudi na strokovno in memoarsko literaturo in na drugo dokumentacijo. Spričo tega se raziskovalna skupina na te analize opira in se nanje sklicuje, ne da bi jih obširno ponavljala.

2. O vlogi organov pravosodja v dachauskih procesih

Razlago in pojasnilo dachauskih procesov moramo torej iskati predvsem drugje, na področjih, ki so zunaj prava in pravosodja, čeprav to seveda ne pomeni,

da tedaj vladajoča pojmovanja o pravu in pravosodju ne bi imela velikega pomena. V tedanjih pojmovanjih sta namreč obe pojmovni kategoriji in družbeni instituciji, pravo in pravosodje, izgubili svoj pravi smisel, pomen in poslanstvo in sta bili spremenjeni v orodje, v instrument politike in njenih ciljev. To je razvidno na primer iz poročila CK KPS za l. 1947, kjer je rečeno: »V sodstvu so večinoma ljudje stroke, starega kova in stare mentalitete, ko mora politično vodstvo intervenirati, da bi dosegli takšno sodbo in postopek, ki ustreza stanju in razvoju naše družbene stvarnosti«[14]. O tem pripoveduje tudi M. Ribičič leta 1969 takole: »Stvar politične ocene situacije je ali je bilo prav tedaj iti na procese in pri tem ne moremo izdvojiti preiskovalnih organov iz celotnega političnega sistema, ker je bila takrat Partija spojena z oblastjo in je imel notranji minister kot član Politbiroja vsa pooblastila, da deluje na tem področju borbe proti sovražnikom politično sicer samostojno, vendar po njegovi politični oceni, to pomeni, da je bil vsak proces stvar ocene političnega vodstva«[15].

Dachauski procesi in mnogi drugi njim podobni procesi so bili torej izraziti politični procesi. Takšni procesi pa niso prirejeni zato, da bi neodvisna, zlasti seveda od nosilcev politične moči neodvisna sodišča ugotovila resnico, ali da bi ob pomanjkanju dokazov ravnala po načelu in dubio pro reo (v dvomu je treba ravnati v korist obtoženca), marveč zato, da bi določena, vnaprejšnja politična hipoteza ali ocena dobila potrditev kot nesporna, na sodišču ugotovljena in potrjena resnica in s tem videz zakonitosti in avtoriteto sodne odločbe. V zvezi s tem velja navesti izjavo E. Kardelja na seji političnega aktiva republike leta 1970. »Če bi pogledali nazaj tudi druge procese, je vprašanje, do kakšnih zaključkov bi prišli. Prav toliko lahko verjamem, da je bila Angela Vode angleški agent kot za katerega od teh, ki so bili obsojeni v dachauskem procesu kot gestapovski agenti. Res pa je, da se je partija takrat borila s političnimi tendencami, ki so bile bodisi na prozapadni liniji ali pa ostanki gestapovščine, ki so se vezali deloma z zahodno obveščevalno službo, deloma pa so to prevzemali Rusi. Tako so bili ti procesi instrument politike KP proti določenim političnim tendencam. In ker smo Slovenci zelo natančni, smo šli v procese. Hrvati in Srbi niso delali takih procesov, ampak so na druge načine, brez procesov najbrž likvidirali neprimerno več ljudi in prepričan sem, da veliko takih, za katere ni bilo dokazano, kar so jim očitali«[16].

Samo tako si je torej mogoče razložiti dejstvo, da niso ne javni tožilci ne sodniki niti poskusili preveriti navedb iz ovadb, ki so prišle iz UDV oziroma navedb iz obtožnic, čeprav bi to lahko storili vsaj glede nekaterih obtožb. Tako na primer že tedaj izdelanih strokovnih poročil o požarih in eksplozijah v kemičnih in drugih tovarnah kot naključnih dogodkih na glavnih obravnavah niso niti zahtevali niti niso dovolili obrambi, da bi jih predložila. Očitno so tako ravnali zato, ker so ta poročila dokazovala nedolžnost obtožencev vsaj glede »načrtnega škodljivstva s sabotažami in diverzijami«, s tem pa bi se začela rušiti vsa zgradba obtožbe. O tem in o tem

[14] Poročilo CK KPS za leto 1947. Za CK ZKS, Fond CK KPS III. F 18, s. 21, 22.
[15] Ribičič M.: Seja političnega aktiva republike (v nadaljevanju: Seja aktiva), 1970, s. 9, Za CK ZKS, ZDP F 1.
[16] KArdelj E.: Seja aktiva 1970, s. 10.ZA CK ZKS, ZDP F 1.

podobnih ravnanjih je dosti povedanega v predlogih JT SR Slovenije za obnovo postopka[17].

Toda tudi sicer je bilo še mnogo okoliščin, ki bi morale v normalnih razmerah zbujati vsaj dvome o trditvah iz ovadb in obtožnic. To so na primer vztrajna zanikanja obtožb, preklici priznanj, dvoumna priznanja, nelogičnosti ali nesmiselnosti trditev (na primer, da je bil V. Kopač povezan z »agentoma« Oswaldom in Bohincem, čeprav sta bila že pred njegovim prihodom odpuščena iz taborišča itd.), očitna spekulativna kombinatorika obtožbenih trditev, kar vse je jasno razvidno iz predlogov JT SR Slovenije za obnove kazenskih postopkov. V zvezi s tem je Vladimir Krivic v svojem pismu »Mladini«[18] izjavil, da so vsi obtoženci razen Puflerja, ko jih je nekaj dni pred glavno obravnavo obiskal v zaporu, vse »mirno priznali«, med njimi tudi tisti, ki jih je osebno poznal: Oswald, Barle, Košir. Iz predloga Javnega tožilstva SR Slovenije za obnovo kazenskega postopka pa je nasprotno razvidno, da so obtoženci zanikali obtožbe, preklicevali že dana priznanja, dvoumno odgovarjali itd. ne le med preiskavo, marveč tudi na glavni obravnavi. Samo za primer naj opozorimo na ugotovitev iz predloga javnega tožilstva SRS, da je P. Gasser po 35 minutah prekinitve glavne obravnave neposredno priznal, kar je prej vsaj posredno zanikal[19].

Morda bi vsaj delne odgovore na vprašanje, kako je bilo mogoče, da se za resnico ni nihče pobrigal, našli v značilnostih časa, razmer in pojmovanj, ki so prevladovala v času dachauskih procesov. Tako je na primer M. Marinko dejal: »Jasno je, da so bili takrat odgovorni kadri in organi skrajno občutljivi do vprašanja, kako se je kdo obnašal med vojno. Celo zaradi oportunizma so se morali posamezniki zagovarjati pred preiskovalnimi organi. V svoji brezkompromisnosti je Boris Kraigher hotel spraviti pred proces tudi svojega očeta«[20]. Vladimir Krivic pa je v tej zvezi izjavil: »Ni potrebno posebej govoriti o tem, da je bilo v tistem času sodstvo in tožilstvo formalni izvrševalec (pred javnostjo) dokazov, ki so bili proti komurkoli prezentirani... To se pravi, da je bilo tožilstvo in sodišče postavljeno pred dejstva; te institucije pa so v celoti zaupale, da predložene listine niso falsificirane, da priče niso izsiljene itd. Komisija IK CK ZKS je v poročilu navedla, da gre za zlorabo oblasti. Mislim, da gre tudi za zlorabo avtoritete Partije; iz dokumentov izhaja, da so preiskovalci, sklicujoč se na avtoriteto KP, pri zaslišanjih izrabili to avtoriteto, ne da bi vodstvo KP o tem vedelo«[21].

---

[17] Glej: Predlog JT SRS za obnovo.
Diehl B.: ad 5 in 6 krivdoreka, s. 39. Barle K.: ad 4 krivdoreka, s. 43. Pufler J.: ad 3c krivdoreka, s. 44-47. Krajnc B.: ad 2 in 3 krivdoreka, s. 53-54. Stepišnik M.: ad 2 in 3, 4a, b, c in č krivdoreka, s. 59 itd. P 1987/3-4, Priloga.

[18] Krivic Vl.: Pismo Mladini, Mladina 24. 5. 1984.

[19] Predlog JT SRS za obnovo. P 1987/3-4, Priloga s. 65.

[20] Marinko M.: Seja aktiva 1969 s. 7. ZA CK ZKS, ZDP, F 1. Glej tudi: Kreft I.: Spori in spopadi, III, 1984, s. 300-305, 328-331. Tako tudi: Krivic Vl. »Pismo Mladini«, 24. 5. 1984.

[21] Krivic Vl.: Seja aktiva 1969, s. 13-14. ZA CK ZKS, ZDP, F 1. Dedier navaja v knjigi »Novi prilozi za biografiju Josipa Broza Tita«, da je v zapore prihajal Miha Marinko in prepričeval osumljence, naj kot komunisti in v interesu partije priznajo krivdo. Dedier V.: Novi prilozi itd. III. knjiga, s. 485. (Op. avtorjev: Zdi se, da je dobil Dedier ta podatek od Ranzingerja.)

Te navedbe seveda nimajo namena kogarkoli opravičevati, pojasnijo pa lahko, da dvom o podatkih UDV in njenih hipotezah, tudi če ga je kdo izmed tožilcev in sodnikov imel, ni smel priti na dan, spričo dejstva, da gre za politične procese, ki jih je usmerjal in scenarij zanje pripravil Boris Kraigher, tedaj minister za notranje zadeve, član politbiroja in njegov objektivno najmočnejši človek[22]. To seveda ne pomeni, da med pravosodnimi delavci ne bi bilo tudi ljudi, ki so bili globoko prepričani ne samo o politični utemeljenosti in potrebnosti teh procesov, marveč tudi o utemeljenost obtožb in o krivdi obtožencev. O tem večkrat pripoveduje Vladimir Krivic tudi v poznejših izjavah in intervjujih. O tem pa pričajo tudi zapiski Jožeta Šegedina, ki je bil predsednik senata vojaškega sodišča na glavnem dachauskem procesu.

Kakšen je bil položaj zagovornikov, postavljeni so bili po uradni dolžnosti, priča dejstvo, da sta bila vsaj dva med njimi, Zdenka Brejc in dr. Leon Krek, neposredno po procesih tudi obsojena na zaporne kazni[23].

Psihoza brezmejnega zaupanja v vodilne politične organe in prepričanost nekaterih v utemeljenost obtožb na eni strani, na drugi strani pa psihoza strahu, ki jo je ustvarilo politično policijsko nasilje, to so najbrže poglavitne okoliščine, ki so omogočile, da so nekateri sicer pošteni in vestni ljudje storili, kar jim je bilo ukazano, nekateri drugi pa so storili tudi več, kot jim je bilo ukazano. Vendar pa bi bilo premalo, če bi se v tej analizi ustavili samo na tej ravni, ki nam morda pojasnjuje moralne stiske tistih posameznikov, ki so, če so, vsaj intimno podvomili o resničnosti obtožbenih trditev. Nekateri ljudje, ki so morali sodelovati v dachauskih procesih kot preiskovalci, javni tožilci ali sodniki, so pozneje storili vse, kar so mogli, za olajšanje usode obsojencev, za obnovo procesov in za rehabilitacijo njihovih žrtev.

3. Instrumentalno pojmovanje kazenskega prava in sodstva ter politični procesi

Pojmovanje kazenskega prava in pravosodja kot orodja politike je ena izmed bistvenih lastnosti vsakega fundamentalističnega gibanja[24]. Da je to pojmovanje prevladovalo med narodnoosvobodilno vojno in takoj po njej je nesporno in se da glede na okoliščine tudi razumeti. V letih 1947 do 1949 pa je bilo to pojmovanje še vedno v veljavi, ne da bi se med nosilci takšne ideologije pojavil kakšen dvom. Preobrat v tej koncepciji je pomenil šele IV. plenum CK KPJ junija leta 1951 o

---

[22] Glej o tem pismo Borisa Kraigherja Aleksandru Rankoviću. ZA CK ZKS. Osebna zbirka Borisa Kraigherja. F 20/24.

[23] Več o položaju zagovornikov je razvidno iz: »Prošnja za rehabilitacijo dr. ing. Borisa Krajnca«, ki jo je njegova soproga Ivi Krajnc 12. 4. 1969 naslovila na Komisijo za prošnje in pritožbe pri CK ZKS. Glej: ZA CK ZKS, ZDP, F 5/26. Kot zagovorniki, določeni po uradni dolžnosti, so v dachauskih procesih nastopali (po abecednem redu):
dr. Peter Bradaška, dr. Zdena Breje, dr. Josip Cobal, Franc Furlan, dr. Fini Grossman, dr. Vladimir Grossman, dr. Jože Ilc, dr. Franc Koder, dr. Leon Krek, dr. Josip Krevelj, dr. Alojz Mojzer, dr. Rado Pavlić, dr. Franc Skaberne, dr. Franc Stanovnik, dr. Vladimir Šuklje, dr. Alojzij Vrtačnik, dr. Franc Ženko.

[24] Glej o »univerzalističnem fundamentalizmu zgodnjih socializmov« Majer B.: Razmišljanja od drugačnem socializmu. TiP 1988, s. 3-4.

utrjevanju pravosodja in zakonitosti. Tako pa je to instrumentalno pojmovanje kazenskega prava in pravosodja sopovzročilo številne politične kazenske procese, ki so ena izmed značilnosti obdobja od leta 1945 do 1951 v naši zgodovini.

Spričo tega in za razumevanje dachauskih procesov je poučen sumaren pregled poglavitnih političnih procesov iz let od 1945 do 1951. Razumljivo je, da so bili najprej na vrsti procesi proti vojnim zločincem in domačim izdajalcem. Deloma so se ti procesi začeli že med vojno (npr. kočevski proces leta 1943) in so trajali še dolgo po koncu vojne, toda že v letu 1945 so v ospredje stopili procesi proti ekonomskim kolaboracionistom, špekulantom in duhovnikom. Ni dvoma, da je bil poglavitni cilj in smisel teh procesov z avtoriteto sodstva potrditi moralno in politično obsodbo vojnih zločincev, kolaboracionistov in špekulantskih izkoriščevalcev vsakovrstnega pomanjkanja v prvih povojnih letih. Takšne procese je od političnega vodstva in od pravosodja pričakoval tudi velik del prebivalcev Jugoslavije, ki so bili med vojno žrtve okupatorjevega in kvislinškega terorja, po vojni pa so nekaj let živeli v hudih težavah, na robu lakote.

Toda prirejanje političnih procesov se tu ni ustavilo, marveč se je nadaljevalo zoper voditelje takoimenovane opozicije, ki je takratna koncepcija izgradnje socializma z diktaturo proletariata ni prenesla[25].

Tako so politični procesi postali pravzaprav neke vrste institucija političnega sistema, poglavitno sredstvo za doseganje »zmag« v dejanskih socialnopolitičnih spopadih, pa tudi v pričakovanih, domnevnih ali samo namišljenih. To trditev bi bilo mogoče ponazoriti s številnimi izjavami vodilnih ljudi Jugoslavije iz tistega časa, pa tudi z izjavami, ki so poskušale pojasniti dachauske procese dvajset in več let pozneje. Tako velja tu ponoviti del že prej navedene izjave E. Kardelja na seji leta 1970: »...Tako so bili ti procesi instrument politike KP proti določenim političnim tendencam«[26].

V zvezi s političnimi procesi sploh in še posebej z dachauskimi pa je potrebno navesti del govora A. Rankovića na svečani akademiji v maju leta 1949 ob peti obletnici Uprave državne varnosti. Po tem, ko je govornik orisal nastanek te službe, njene prve uspehe v času drugega zasedanja AVNOJ-a do osvoboditve, njene uspehe pri čiščenju Jugoslavije ostankov različnih izdajalskih skupin, je ugotovil, da »smo se tedaj znašli pred najvažnejšimi nalogami naše socialistične revolucije«. Tu je potem navedel Tita: »Mi se nismo hoteli ustaviti na pol poti: odstraniti kralja in odpraviti monarhijo, priti na oblast in jo potem deliti s predstavniki kapitalističnega razreda, ki bi še dalje izkoriščal delovne množice Jugoslavije. Tega ni hotel ne delavski razred ne ogromna večina jugoslovanskega ljudstva. Zato smo se odločili, da gremo hrabro po poti popolne likvidacije kapitalizma v Jugoslaviji«. Nato pa je Ranković nadaljeval: »Popolnoma je razumljivo, da so pred svojo popolno likvidacijo poskušali dvigniti glavo najprej ostanki razbitih razredov in vsi velekapitalistični elementi v naši državi ob neposredni pomoči mednarodne reakcije. Toda, ko jim ta zahrbtni boj proti oblasti delavcev in kmetov ni uspel, so se podali na pot zločinov, na pot izdaje domovine, na pot vohunstva, diverzij in prodaje tujim agenturam. Njihova takoimenovana politika se ni oblikovala v državi in ni plod njihove organizacijske ali politične moči. Številni sodni procesi so dokazovali, da so vsi ti

[25] Majer B.: glej opombo št. 24, s. 293-294.
[26] Kardelj E.: Seja aktiva 1970, s. 10. ZA CK ZKS, ZDP F 1.

razni Trifunovići, Jovanovići, Jančikovići, Nagodeti in Furlani bili navadne bedne figure in orodje politike, ki so jo kovali zunaj meja naše države«[27].

Boju proti nemškim agentom in dachauskim procesom je tedaj Ranković posvetil kar precej obsežna izvajanja, ki jih je tu potrebno reproducirati: »Obstoji pa še ena huda dediščina preteklosti, ki je z vso težo padla na vso našo državo, posebej pa na službo varnosti. Čeprav je nemška obveščevalna služba že v stari Jugoslaviji predla svoje tipalke na vse strani, je vendarle tedanja vohunska mreža in njena dejavnost samo bleda podoba tega, kar so Nemci uporabili zoper naše narode v teku NOB. Da bi dobili vsaj približno podobo o dejavnosti nemške »totalne špijonaže« v naši državi, je potrebno navesti, katere nemške ustanove so se ukvarjale z obveščevalno dejavnostjo in gradile vohunske mreže po našem ozemlju. Poleg vojaške obveščevalne službe Abwehra in Urada šeste službe varnosti Reicha, ki sta delovala iz svojih centrov v Berlinu, Dunaju, Grazu in Salzburgu in ki sta predstavljali uradne obveščevalne organizacije za tujino, je bilo vohunstvo tudi glavna naloga »Organizacije Nemcev v tujini«, Zunanjepolitičnega oddelka nacionalsocialistične stranke«, Oddelka za tujino v Ministrstvu za propagando in Oddelka za tujino v ministrstvu za gospodarstvo«. Potem, ko je Ranković na kratko prikazal še nadaljnjo razvejenost teh obveščevalnih in vohunskih organizacij na našem ozemlju, je ugotovil, da so organi UDV do tedaj (to je do maja 1949) registrirali in odkrili okrog 500 centrov Abwehra in Gestapa na našem ozemlju, ne računajoč centre drugih obveščevalnih služb.

»Še v teku narodnoosvobodilnega boja« je nadaljeval Ranković, »je naša služba varnosti in pozneje OZN-a izvršila veliko in častno nalogo v boju proti nemškemu vohunstvu in uničila na tisoče vohunov, diverzantov, saboterjev in atentatorjev. Na podlagi nepopolnih podatkov je bilo odkritih 5970 nemških vohunov samo v času od leta 1944 do 1949, toda to število je zagotovo daleč manjše od dejanskega števila uničenih vohunov, saj vanj niso vključeni tisti, ki so jih uničile vojaške enote v zadnjem obdobju osvobajanja naše države.

V boju proti svobodoljubnim narodom Evrope se je gestapo vrgel najprej na komunistične partije... V tem boju si je gestapo nabral bogate izkušnje in pri tem so jim padli v roke tudi mnogi vodilni člani komunističnih partij. Ko so jih za mesece in leta dolgo postavili na najhujše fizične in psihične torture, ko so jih izločili od političnih dogajanj v svetu, jim je uspelo mnoge med njimi zlomiti in v njih uničiti osnovna človeška občutja, jih postopoma potiskati v zločine in tako iz njih napraviti svoje zveste hlapce. Dokler je nemški fašizem računal z zmago, jih je imel namen uporabiti za to, da bi mu pomagali držati zasužnjene narode v pokorščini. Toda, ko se je vojna sreča obrnila, Nemci vendarle niso odstopili od svojega peklenskega načrta, ker so računali, da se bodo ti bedniki vrnili v svoje države in da se bodo kot žrtve hitlerizma dobro plasirali v državnem aparatu držav, v katerih je zmagalo ljudstvo. Tako so bili med bednimi izdajalci svojega ljudstva in Partije tudi ljudje iz naše države in ti so se zares vrnili po osvoboditvi v socialistično Jugoslavijo in začeli izvrševati svoje vohunske naloge. Po direktivah svojih novih gospodarjev, ki so jih prevzeli od nemškega gestapa, so se začeli vtihotapljati v naše gospodarstvo na najobčutljivejšem mestu, vtihotapljati se v Partijo, v državni aparat, in vanje vtihotap-

[27] Ranković A.: Izabrani govori i članci 1941 – 1951. Kultura, Beograd 1951, s. 266.

ljati tudi druge izdajalce in prodane duše. Toda njihova izdajalska dejavnost ni mogla ostati dolgo neopažena, ker se je nanje že pri prvem poskusu organizirane škodljivske in vohunske dejavnosti spustila roka budnih varuhov naše državne varnosti. Tako so se Diehl, Oswald, Juranić, Presterl in kompanija hitro našli tam, kjer končajo vsi vohuni, izdajalci in sovražniki nove Jugoslavije«[28].

Ta Rankovićeva izjava pove veliko o tem, v kakšnem kontekstu, ob kakšnem političnem konceptu, razpoloženju ali psihozi, kot je to poimenoval Kardelj, ob katerih podatkih in domnevah je do začetka preiskave, ki se je končala z dachauskimi procesi, sploh moglo priti. Ob tem ne bo odveč, če v ponazoritev teže, s katero je legel na zavest in na spomin vodilnih ljudi v Sloveniji spopad z gestapom med NOV, omenimo ne le uspešnico Toneta Svetine »Ukana«, marveč tudi izjavo Lidije Šentjurc na 1. seji koordinacijskega odbora aktivistov nekdanjih okrožij OF z dne 12. februarja 1985: »Do sedaj smo premalo poudarili pomen gestapovske mreže, ki je nismo mogli razkriti in to je bila stiska revolucije... Torej ni bila (dachauski procesi, op. avt.) samo stvar Udbe, da je to preganjala, ampak je bila to stvar naše politike. Zato je nepošteno prevreči odgovornost za te procese na organe notranjih zadev, kajti le-ti so bili v službi revolucije in takratne politike«[29]. To mnenje je v celoti skladno tudi s Kardeljevo izjavo: »Nihče ne bo verjel, da so bili procesi samo stvar UDB ali posameznih izslednikov, ves svet ve, da so bili ti procesi dejansko grajeni na politiki centralnega komiteja«[30].

V tisti čas leta 1948 pa pade tudi že daljši čas pripravljajoča se in konec junija 1948 objavljena resolucija Informbiroja proti Jugoslaviji in njenemu političnemu vodstvu, kar je seveda že tako napet in težaven gospodarski in politični položaj v državi še poslabšalo. O tem zgovorno in obširneje pripoveduje zgodovinski oris časa in notranjih ter zunanjepolitičnih razmer, ki je sestavni del pričujoče študije o dachauskih procesih[31].

V tej zvezi pa je treba navesti Kardeljevo izjavo na že večkrat omenjeni seji leta 1970, ki se glasi: »Verjetno bi se tudi v Sloveniji procesi odvijali drugače, če ne bi druga polovica akcije padla že v začetek kominforma. Rusi so dejansko angažirali gestapovsko mrežo proti nam... Takratna težka situacija je gnala takratno partijsko vodstvo v Sloveniji k taki ostrini in naglici, da bi zastrašili in onemogočili aktivizacijo ne samo kominformovcev, ampak vseh ostankov preteklosti na bazi Stalinovega napada na nas... Procesi so bili orodje v tej politiki, očitno je bilo to slabo orodje, toda treba ga je gledati kot politično orodje«[32].

Čeprav že doslej povedano pojasnjuje marsikaj o dachauskih procesih, bi bil poglavitni namen te študije neuresničen, če ne bi poskusili iz izkušenj teh procesov potegniti vseh tistih poukov, ki smo jih sposobni glede na gradivo, ki nam je dostopno, in glede na naše osebne zmožnosti. Ob tem se avtorjem te študije zdi potrebno poudariti razliko med prizadevanji za pojasnitev dachauskih procesov z namenom,

---

[28] Ranković A.: glej op. št. 27, s. 272-274.

[29] Zapisnik s 1. seje koordinacijskega odbora aktivistov nekdanjih okrožij OF. ZA CK ZKS, ZDP, F 9.

[30] Kardelj E.: Seja aktiva 1970, s. 3. ZA CK ZKS, ZDP, F 1

[31] Nećak D.: Zgodovinski oris časa in razmer na straneh 53 – 89 te knjige.

[32] Kardelj E.: Seja aktiva 1970, s. 11, ZA CK ZKS, ZDP, F 1.

da bi se spoznanja vgradila v slovensko zgodovinsko zavest, in med opravičevanjem političnih ljudi ali institucij, ki so tako ali drugače odgovorni za te procese in za njihove tragične posledice. Človeške, moralne in politične odgovornosti za to se ne more nihče znebiti niti s sklicevanjem na takšne ali drugačne okoliščine. A gre vendarle tudi zato, da smo ljudje tudi proizvod okoliščin in sistema in da je treba analizirati in ugotoviti lastnosti sistema, ki je lomil hrbtenice ljudi, delal iz poštenih in dobrih ljudi agense nečloveškega nasilja in zla, iz hrabnih borcev NOV za resnico in pravico pa pokorne sluge laži in krivice.

4. Stalinistični sistem socialistične državne in družbene ureditve in model kazenske politične represije

Kot smo že ugotovili, se je kmalu po koncu vojne, po sprejemu ustave FLRJ 30. januarja leta 1946, začel v Jugoslaviji proces likvidacije kapitalizma in začetek »socialistične izgradnje«[33] z vsemi zdaj že ugotovljenimi značilnostmi »fundamentalističnega univerzalizma zgodnjih socializmov«, kot to utemeljeno označuje prof. B. Majer v že navedenem razmišljanju o drugačnem socializmu. Za cilje, ki si jih je jugoslovansko politično vodstvo zastavilo, tedaj ni imelo nobenega drugega vzorca kot sovjetski, stalinistični model državne in družbene ureditve. Ta je slonel, kot je to znano, na ideji o diktaturi proletariata, na ideološkem in političnem monopolu partije, ki je bila obenem oblast in država. Zato je novi politični sistem med drugimi načeli takoimenovanega liberalizma zavrgel tudi načelo delitve oblasti na zakonodajno, izvršno in sodno, in je tako de facto in de iure odpravil načelo neodvisnosti sodstva. Da te ugotovitve niso kakšna spekulativna logična sklepanja, je razvidno ne le iz že prej navedenega poročila CK KPS iz leta 1947[34], marveč izhaja tudi iz Rankovićevega referata na prej omenjenem IV. plenumu CK KPJ iz leta 1951 in iz razprav številnih udeležencev tega plenuma. Kar vsi po vrsti so tedaj že ostro kritizirali dejstvo, da sodišča niso bila in niso neodvisna, temveč so le podaljšana roka lokalnih in višjih organov partije. Ta ostra kritika je zadevala tudi organe za notranje zadeve, zlasti pa upravo državne varnosti. A. Ranković je tedaj posvetil kritiki dela UDV kar precej pozornosti in opozoril na »velike slabosti in pomanjkljivosti predvsem v vprašanju spoštovanja in uveljavljanja zakonitosti«[35].

V letih 1947–1949 pa so bila še v veljavi povsem drugačna stališča, ki so jih mogle omajati šele izkušnje po letu 1948 in spoznanja, ki so se uveljavila na plenumu CK KPJ leta 1951. Toda tudi v letu 1951 očitno ni bilo mogoče uvideti vse daljnosežnosti in trdovratnosti totalitarne koncepcije državne in družbene ureditve zlasti na področju kazenske politične represije. To je mogoče in potrebno napraviti danes, tudi na podlagi izkušenj, ki jih nudijo dachauski in drugi njim podobni politični procesi.

Gre za cel sistem zamisli in pojmovanj, razporeditve družbene moči, organiza-

---

[33] Glej Rankovićev govor ob obletnici UDV in njegovo sklicevanje na Tita. Gl. op. št. 27.

[34] Poročilo CK ZKS za leto 1947. Gl. op. št. 14.

[35] Ranković A.: Utrjevanje sodstva in zakonitosti. Referat na IV. plenumu CK KPJ (3. in 4. junija 1951. Sednice CK KPJ 1949 – 1952, s. 522. Glej tudi Hrnčević: s. 546, 548; Minić: s. 554; Čolaković: s. 556; Kardelj: s. 562, 563... itd.

cije in funkcioniranja organov kazenskega pregona, obtoževanja in sojenja, ki služi in je prirejen zato, da služi ideološki in politični kazenski represiji. Značilnosti tega sistema so naslednje:

– Organom državne varnosti dodelijo vlogo in naloge ideološke in politične policije kot udarne sile vodilnega ideološko-političnega centra. Tako se UDV uveljavi v življenju države na sploh kot relativno samostojen in neizmerno močan, pa tudi vsakomur nevaren nosilec politične moči in oblasti[36];

– takšen položaj službe državne varnosti zahteva razširitev njenih pooblastil kot organa odkrivanja in kot procesnega organa in njen odločilen vpliv na začetek, potek in zaključek kazenskega postopka;

– zaradi takšnega politično močnega položaja politične policije se vzpostavijo na glavo obrnjeni odnosi med organi kazenskega pravosodja. Ne glede na formalne pravne predpise ima odločilno moč in avtoriteto politična policija, javno tožilstvo postane izvrševalec njenih odločitev in formulator pravne forme, sodišču pa pripada naloga, da s svojim pogosto tudi javnim ceremonialom potrdi vnaprejšnje odločitve političnega vodstva in politične policije o »dejstvih« o »krivcih« in o kaznih;

– to ima za posledico degradacijo sodišč v instrument političnega vodstva, v »nezgrešljivo orožje« za iztrebljenje razrednih ali kakih drugih »sovražnikov«[37], dejanskih, potencialnih ali namišljenih. To je seveda v globokem nasprotju s smislom in poslanstvom sodišč in zato ima vsak totalitarni režim ponavadi težave z njimi, zlasti tudi zaradi sicer ustavno razglašene neodvisnosti sodišč. Toda če rednih sodišč ni mogoče ne z ideološkimi sredstvi (npr. s posebnimi razlagami načela neodvisnosti sodišč), ne z zastraševanjem docela podrediti, ustanavljajo takšni režimi posebna režimska, policijska, strankina, vojaška ali upravna sodišča za izvajanje politične represije, oblečene v navidezno pravno formo;

– odtod izvirajo: opustitev načel in kavtel kazenskega procesnega prava, zlasti tistih, ki pomenijo procesne garancije za obdolženca in njegove pravice do obrambe; odprava rednih in izrednih pravnih sredstev itd., ali pa takšno njihovo oblikova-

---

[36] V zvezi z označbo politične policije kot vsakomur nevarne, je treba navesti izjavo Lidije Šentjurc na seji aktiva leta 1969, ko je dejala: »To, kar me v materialih najbolj moti, je način zasliševanj, iz katerih ni mogoče ugotoviti, kakšen je bil postopek, niti imen zasliševalcev, pač pa se številna vprašanja nanašajo na najrazličnejše ljudi, ki so bili takrat, nekateri pa so še danes, na vodečih položajih v gospodarstvu in v političnem življenju. Tako so tu navedeni podatki, ocene, obremenilne izjave itd. za ljudi, ki so na raznih vodilnih mestih tudi v federaciji, čeprav vse to nima nobene zveze s krivdo obsojenih. Očitno je bil to začetek formiranja dosijejev«. (Seja aktiva 1969, s. 22). Z dosijeji je govornica očitno mislila na vsakovrstne obremenilne podatke in drugo gradivo o posameznikih na občutljivih političnih položajih, ki ga politična policija zbira in ga drži v predalih, uporabi pa ga po direktivi ali pa na svojo pobudo, če politična kombinatorika narekuje, da je treba koga kompromitirati in celo sprožiti proti komu kazenski pregon. Jasno je, da je politična policija s takšnimi možnostmi in metodami dela nevarna za demokracijo in njene institucije, za pravice ljudi in njihove svoboščine. Leta 1966 se je zdelo, da je odstranitev Rankovića hkrati tudi obračun s politično policijo kot enim najmočnejših centrov politične moči v Jugoslaviji in s takšnimi in tem podobnimi metodami njenega dela. Kaže pa, da je bilo za uveljavitev spoznanja o potrebi po učinkovitem družbenem nadzorstvu nad službami državne varnosti potrebnih še nadaljnih dvajset in več let.

[37] Višinski, Undrević: Kurs ugolovnogo procesa. Navedeno po: Bavcon in sodelavci: Kazenskopravno varstvo države in njene družbene ureditve. Globus, Zagreb 1987, s. 49.

nje ali razlaganje, ki omogočata povsem subjektivistično in voluntaristično presojo organom pregona in sojenja po kriteriju »koristi« za hiter in učinkovit kazenski postopek;
– vse povedano omogoča inscenacijo političnih procesov z vnaprej postavljenimi hipotezami politične narave, ko seveda niso pomembni ne materialna resnica, ne stvarni dokazi, marveč »priznanja« obtožencev in prič. Za to, da bi obtoženci in priče »priznali« in s tem potrditi resničnost vnaprejšnjih političnih konstrukcij (to so ponavadi obstoj in subverzivno delovanje zatrjevanih sovražnikov ali pa konstrukcija za politične obračune z zlorabo kazenskega prava), postanejo dovoljena vsa sredstva. Bolj ali manj prikrita uporaba torture s fizičnim ter psihičnim nasiljem, z bolj ali manj modernimi tehničnimi pripomočki in psihološkimi metodami je pač skrajna oblika barbarstva srednjeveške inkvizicije, prenešena v naše stoletje.

Takšen je torej model ureditve in delovanja organov kazenske politične represije v vseh treh tipičnih avtoritarnih, totalitarnih sistemih dvajsetega stoletja, v fašističnem italijanskem, stalinističnem sovjetskem in nacionalsocialističnem nemškem.

Po tem modelu so bili organizirani tudi vsi povojni politični procesi pri nas, ne glede na to ali je šlo za resnično krive (vojni zločinci, kolaboracionisti, izdajalci, vojni dobičkarji in špekulanti), ali pa za nedolžne obtožence, ali vsaj za obtožence, ki po normalnih standardih kazenskega prava ne bi mogli biti obsojeni (duhovniki, takoimenovana meščanska opozicija itd.). Vsi procesi so imeli izrazito politično propagandistično vlogo in namen, vsi naj bi dokazali to ali ono politično tezo (ne glede na njeno utemeljenost ali neutemeljenost). Vsem političnim procesom je bila dodeljena skupna generalno preventivna naloga v tem smislu, da naj bi utrjevali določene politične ali ideološke vrednote v zavesti ljudi in hkrati zastraševali takšne ali drugačne sovražnike, nasprotnike, dvomljivce ali omahljivce.

5. Uporaba stalinističnega modela politične kazenske represije v dachauskih procesih

V pravkar opisanem kontekstu je mogoče razumeti in pojasniti tudi dachauske in njim podobne takoimenovane agentske procese, ki naj bi bili, kot je povedal Kardelj, specifičnost Slovenije[38]. Če s pojmom dachauski procesi zajamemo vse dogajanje od prvih aretacij pa do zadnjih obsodb v letu 1949, ugotovimo, da so potekali v okviru prej opisanega modela pojmovanj, razmerij moči in vlog, ki so bile dodeljene posameznim sestavinam represivnega sistema. Na podlagi nekaterih indicev, ki so na začetku preiskave (ali »akcije«, kot je to najbrž nehote, a utemeljeno označil Kardelj) utemeljevali sum, da bi obtoženci lahko bili nekdanji gestapovski agenti, so pozneje v preiskavi nastajale vse nove in nove konstrukcije, ki so se zdele političnemu in policijskemu vodstvu ne le utemeljene, marveč tudi logične. Vgradile so se jim v »psihozo« (Kardelj), se pravi v že kar paranoidni miselni in čustveni sistem domnev o vsestranski ogroženosti in o vsakovrstnih sovražnikih, tujih agentih in možnih agentih[39].

Velike težave je pri tem povzročilo pomanjkanje stvarnih dokazov, vztrajno

[38] Kardelj E.: Seja aktiva 1979, s. 10. ZA CK ZKS, ZDP, F 1.

zanikanje obdolžencev in protislovnost izpovedb prič, zato pa so nekateri fanatizirani in razčlovečeni preiskovalci posegli po najbolj grobih metodah torture in izsiljevanja priznanj, zaradi katerih je vsaj eden izmed obdolžencev, Janez Perenič, potrjeno izgubil življenje[40]. V zvezi s tem kaže navesti tole izjavo Sergeja Kraigherja na seji političnega aktiva leta 1970: »Dvomim, da člani Politbiroja ne bi vedeli, da se preiskave vršijo in tudi nisem prepričan, da bi popolnoma izključevali možnost uporabe sredstev, ki se jih tu obsoja. O tem nimam posebnih iluzij«[41].

Iz gradiva, zlasti pa iz zapisnikov obeh sej političnega aktiva iz let 1969 in 1970, na katerih so sodelovali nekateri člani tedanjega slovenskega političnega vodstva, izhaja, da je marca ali v začetku aprila 1948 tedanje politično vodstvo zahtevalo pospešitev preiskave in njen zaključek ter organizacijo sodnega procesa. Na to sta po vsej verjetnosti vplivala dva dogodka. Prvi je ta, da je nekako takrat prenehala delovati in se vrnila v Beograd skupina preiskovalcev iz zvezne UDV po večdnevni neposredni in zelo intenzivni udeležbi v preiskavi (tudi z mučenji obdolžencev) zoper glavno skupino obdolžencev (Diehl, Oswald in drugi)[42]. O tem piše Branko Ziherl takole: »...Bolj je sporna izbira metod in vztrajnost, potem ko so zasliševalci iz zveznih organov na mah zapustili preiskavo in se vrnili v Beograd. Do marca leta 1948 so v zvezi z dachauskimi procesi preverili 9524 oseb, večinoma Slovencev, in med njimi 2144 tujih državljanov[43].

V pogovoru z nekaterimi člani raziskovalne skupine, katerih povabilu se je Rado Škraba ljubeznivo odzval, je med drugim povedal, da se dobro spominja sestanka, ki ga je sklical Boris Kraigher z obema skupinama preiskovalcev, slovensko in beograjsko. Na sestanku je vodja skupine iz Beograda, menda je to bil tedanji polkovnik UDV Milatović, poročal in v zaključku povedal, da po prepričanju skupine iz Beograda ni razlogov za nadaljevanje preiskave, ker ni dokazov o krivdi obdolžencev. Temu stališču se je izredno ostro uprl Žan More, vodja skupine preiskovalcev iz Slovenije, kar je bilo za tiste čase nenavadno (major se je uprl polkovniku!) in prav zato je ta dogodek tudi ostal Radu Škrabi v spominu. Spor je rešil Boris Kraigher z odločitvijo, da gre nedvomno za sovražnike, da je treba s preiskavo nadaljevati in pripraviti sodni proces[44].

Drugi dogodek omenja Kardelj, ko pravi, da je druga polovica akcije padla v

---

[39] Za ponazoritev ne bo odveč povedati, da so na procesu zoper Puflerja in soobtožence leta 1947 v Celju kot priče nastopali: Karl Barle, Boris Krajnc, Branko Diehl, Milan Stepišnik in Roman Vidmar, ki so bili pozneje obsojeni na glavnem dachauskem procesu, Roman Vidmar pa na enem poznejših procesov. V zvezi s tem je treba opozoriti na zapis izjav Antona Debevca (v ZA CK ZKS), da so bili v okviru UDV poglavitni scenaristi pripravljajočih se dachauskih procesov Niko Šilih, Žan More in Mitja Ribičič. Iz Debevčevih nadaljnjih izjav je razvidno, da so s hipotezami vodstva preiskave v UDV nadalje politično manipulirali spočetka tudi vodilni ljudje v federaciji (A. Ranković?), pozneje pa ljudje iz slovenskega političnega vodstva, zlasti Boris Kraigher.

[40] Glej o tem: Škraba Rado: Pregled in kratka ocena dachauskega procesa. ZA CK ZKS, ZDP, F 1, s.

[41] Kraigher Sergej: Seja aktiva 1970. ZA CK ZKS, ZDP, F 1, s. 27

[42] Glej o tem poročilo Rada Škraba (opomba št. 40), s. 13. ZA CK ZKS, ZDP F 1. Glej tudi Kopač V.: Izjava. Rokopis, 8. 11. 1986, s. 5-6. ZA CK ZKS, ZDP, F 9.

[43] Glej: Ziherl B.: Promemorija, objavljena na s. 25 te knjige.

[44] Tako tudi: Krivic Vl.: Seja aktiva 1969. ZA CK ZKS, ZDP F 1, s. 14 in 15.

čas spora s Stalinom in Informbirojem in da je to narekovalo takšno »ostrino in naglico«.

Spričo tega se zdi utemeljena domneva, da je bila v marcu ali v začetku aprila 1948 sprejeta prelomna politična odločitev o priredbi in izvedbi prvega dachauskega sodnega procesa vsemu navkljub. O tem obširneje govori Kardelj na omenjeni seji leta 1970[45] in iz tega je razvidno, da so politični pomen tega procesa, njegovo sporočilo slovenski javnosti in najbrže tudi Sovjetski zvezi, prevladali nad resnico ali vsaj nad dvomom o resničnosti in utemeljenosti obtožb. Pričujoča izvajanja so žal samo logično sklepanje na podlagi navedenih dejstev, indicev in izjav, kako pa so stvari v resnici potekale, ali je o tem odločal ves tedanji Politbiro CK KPS ali ožja skupina, ali Boris Kraigher sam, kakšna je bila pri tej odločitvi Kardeljeva, Marinkova, Mačkova, Rankovićeva in Titova vloga, raziskovalna skupina ni mogla odkriti na podlagi kakšnih dokumentov. V zgodovinskem arhivu CK ZKS ni zapisnikov o sejah Politbiroja CK ZKS za čas od 26. 3. 1948 do 20. 5. 1948, medtem ko so bile prej in pozneje pogoste seje tega foruma in o njih obstajajo zapisniki ali vsaj kratki zaznamki. Toda tudi v teh sicer skopih dokumentih tudi ne prej ne pozneje o dachauskih procesih ni nobene besede[46].

V zvezi s tem pa je potrebno opozoriti na Kardeljevo izjavo na že večkrat omenjeni seji iz leta 1970, ko je dejal: »Na vprašanje, zakaj se je mudilo s procesi, bi dejal, da je bil CK in UDB v Beogradu z Rankovićem na čelu takrat proti tem procesom. O tem obstoje dokumenti. (Takšnih dokumentov raziskovalna skupina ni našla, op. avt.) Ranković sam je interveniral pri Kraigherju, da se je treba v zvezi s temi procesi bolj pazljivo obračáti. Tudi jaz sem opozarjal, da ti procesi niso dobra stvar«[47]. Nekaj strani dalje pa je iz zapisnika razvidno, da je Kardelj to ponovno poudaril, ko je dejal: »Sam sem bil takrat proti tem procesom, danes pa sem proti reviziji. To je paradoksalno, je pa resnica«[48]. V izogib nesporazumom je treba tu povedati, da je Kardelj s pojmom revizije procesov mislil na njihovo obnovo v pravem pomenu besede, se pravi z vrnitvijo zadeve na začetek, na preverjanje v preiskavi vseh obtožbenih navedb, na izvedbo nove glavne obravnave itd., kar bi seveda na dnevni red lahko takrat še postavilo vprašanje politične pa tudi kazenske odgovornosti akterjev dachauskih procesov.

Zaradi pomanjkanja dokumentov se raziskovalna skupina glede vprašanj, ki jih odpirata obe navedeni Kardeljevi izjavi, lahko giblje samo v svetu bolj ali manj utemeljenih domnev. Iz psihologije je znano, da je človekov spomin zelo nezanesljiv in da zunajzavestni mehanizmi iz njega selektivno izločijo vse tisto, kar bi bilo za prizadetega posameznika obremenitev in kar bi mu vzbujalo občutek krivde. Malo je verjetno, da bi takšna »akcija«, kot so bili dachauski procesi (vsaj glavni zoper Diehla, Oswalda in druge), v tistem času mogla potekati brez najvišjih odobritev. Težko se je tudi otresti prepričanja, da bi Tito, Ranković in Kardelj lahko preprečili izvedbo dachauskih procesov, če bi to hoteli storiti. To velja še posebej zato, ker so bili vpleteni tudi tuji državljani in ker so bili gestapovščine obtoženi tudi tedanji visoki funkcionarji KP Avstrije. V svoji izjavi članom raziskovalne skupine je

[45] Kardelj E.: Seja aktiva 1970. ZA CK ZKS, ZDP, F 1, s. 10, 11 in 14

[46] Seje Politbiroja CK KPS 1948. ZA CK ZKS, Fond CK KPS/III, F 2.

[47] Kardelj E.: Seja aktiva 1970. ZA CK ZKS, ZDP, F 1, s. 9.

[48] Kardelj E.: Seja aktiva 1970. ZA CK ZKS, ZDP, F 1, s. 12.

R. Škraba poudaril, da mu je ostalo v spominu močno prizadevanje vodstva preiskave, da bi kompromitirali tuje državljane, komuniste, člane vodstev komunističnih partij Avstrije, Nemčije in Francije, ki so bili med vojno jetniki v nemških taboriščih[49].

Toda tudi ob tej domnevi sta možni dve varianti, navaja jih tudi Vladimir Krivic v pismu »Mladini«; ali gre za »šefa«, ki ga podrejeni enostransko informirajo, takšne informacije pa rad sliši, ker so uporabne za njegove politične kombinacije; ali pa gre za »šefa, ki zahteva rezultate«, ne da bi ga zanimalo, kako jih bodo podrejeni dobili; podrejeni pa si »rezultat« raje izmislijo, kot da bi priznali neuspeh[50].

Tako kot ostaja nedognana Kardeljeva, ostaja na ravni nekaterih indicev nedognana tudi Rankovićeva in Titova vloga, tako pri priredbi dachauskih procesov, kakor tudi pozneje[51].

Dachauski procesi so torej potekali po tipičnih in stereotipnih scenarijih političnih kazenskih procesov. Tipične aretacije, ko so ljudje za nekaj časa »izginili« in psihično ter fizično mučenje obdolžencev sodijo v takšen scenarij. V zvezi s tem je Silvo Gorenc, tedanji republiški sekretar za notranje zadeve, na seji aktiva na CK ZKS leta 1969 izjavil naslednje: »Nesporna dejstva govorijo o nepravilnostih in kršitvah v kazenskem postopku. Ta dejstva izhajajo iz avtentičnih dokumentov (zapisniki zaslišanj, falsificiranje dokumentov v preiskovalnem postopku, dokumenti o fizičnem in psihičnem maltretiranju zapornikov, analize procesa in uradne izjave takratnih funkcionarjev v sekretariatu za notranje zadeve)«[52]. (Raziskovalna skupina gradiva, na katero se sklicuje Silvo Gorenc, kljub prizadevanjem arhivistov RSNZ, ni našla). V takšen scenarij sodijo tudi aretacije, zasliševanja, grožnje in izsiljevanja velikega kroga prič, od katerih bi lahko bil vsakdo uvrščen med obtožence, če ne bi izjavil tega, ker so od njega zahtevali. (V zvezi s tem glej navedbe o spremenjenih izjavah prič v predlogih za obnovo kazenskih postopkov Javnega tožilstva SR Slovenije.) Prav tako sodi v takšen scenarij izdelava obsežnih, politiziranih in konstruiranih obtožnic, ki se ne morejo sklicevati na dejstva, marveč se sklicujejo na priznanja obtožencev in na izjave prič[53].

---

[49] Glej o tem obširna izvajanja v Predlogu JT SRS za obnovo kazenskega postopka za obsojence z glavnega dachauskega procesa. P 1987/3-4, Priloga s. 27-33.

[50] Krivic V.: Pismo Mladini, Mladina 24. 5. 1984.

[51] Na seji aktiva 1970 je Kardelj poudaril, da je tudi Tito proti obnovi postopka. ZA CK ZKS, ZDP F 1, s. 36.

[52] Gorenc S.: Seja aktiva 1969. ZA CK ZKS, ZDP F 1, s. 5.

[53] Za ponazoritev naj tu navedemo nekaj odlomkov iz obrazložitve sodbe Vojaškega sodišča, s katero so bili vsi ti navedeni udeleženci glavnega dachauskega procesa, razen Derviševića, obsojeni celo na smrt.

»Obtoženi Barle je na razpravi skušal zanikati nekatera od inkriminiranih dejanj. Sodišče je zavrnilo njegov zagovor iz razloga, ker je v preiskavi v celoti priznal vsa dejanja, zaradi katerih je obtožen, a na razpravi ni znal z ničemer obrazložiti, zakaj svoj zagovor menja. Poleg tega je sodišče ugotovilo dejanja obt. Barleta na podlagi določenih izpovedb soobt. Diehla in Presterla tako v preiskavi kakor na obravnavi.«

»Obt. Pufler je na razpravi zanikal inkriminirana dejanja, katera je v preiskavi v celoti priznal. Na razpravi ni vedel navesti nikakega utemeljenega razloga, zakaj svoje izpovedbe, ki jih je dal v preiskavi, menja. Na podlagi soočenja, izvedenega na razpravi med soobt. Diehlom, Benegalijo in Puflerjem in v zvezi s priznanjem Puflerja v preiskavi, je sodišče prišlo do prepričanja, da je obtožba proti Puflerju docela utemeljena«.

Za glavni dachauski proces je bilo prirejeno večdnevno spektakularno javno sojenje. Glavna obravnava je potekala v telovadnici na Taboru, po zvočnikih pa so jo prenašali po vsej Ljubljani. Trajala je šest dni, od 20. do 26. 4. 1948. Glavna obravnava je bila javna, čeprav je javni tožilec predlagal, da naj del obravnave poteka za zaprtimi vrati, ko bo govor o predstavnikih tujih držav, »zaradi zaščite interesov države«. Oba osrednja časopisa, Slovenski poročevalec in Ljudska pravica, sta obširno poročala o tem procesu[54]. Po končani glavni obravnavi je sledila zelo hitra razglasitev sodbe dne 26. 4. 1948. Ta je bila na višji sodni instanci, Vrhovnem vojaškem sodišču, potrjena v presenetljivo kratkem roku nekaj dni, ko vsega gradiva ni bilo mogoče niti natančneje prebrati. Prvostopno vojaško sodišče je sodbo izreklo dne 26. aprila 1948, že dne 8. maja pa je Vrhovno vojaško sodišče izrečene smrtne kazni s sklepom v celoti potrdilo[55]. »...To sodišče (Vrhovno vojaško sodišče, op. avt.) se ni spuščalo v pretres zadeve, ampak je v šestih vrsticah ugotovilo, da je prvostopno sodišče pravilno ugotovilo obstoj kaznivih dejanj in krivdo obtoženih in istim pravilno izreklo smrtne kazni ter je potrdilo prvostopno sodbo. S pomilostitvijo je bila Hahn Hildegardi smrtna kazen spremenjena v 20 let odvzema prostosti s prisilnim delom...«[56]. V gradivu, ki ga objavljamo v tej publikaciji, je tudi poročilo M. Čerina o poteku prvega sojenja zoper Puflerja in soobtožence maja leta 1947 na tedanjem okrožnem sodišču v Celju. Iz tega poročila je nazorno razvidno, kako so takšni procesi tedaj potekali, kako je sojenje režirala in neposredno vodila UDV,

---

»Sodišče je zavrnilo obrambo glede obtoženega Krajnca, da je kot agent tuje obveščevalne službe dajal poročila, ki so pretežno bila negativnega značaja in da mu direktnega diverzanstva ni mogoče očitati. Ta obramba je neosnovana, ker se iz izpovedb soobt. Diehla in Presterla vidi, da je bil obtoženi Krajnc kot agent na univerzi aktiven in je izpolnjeval direktive, ki jih je dobil za delo na univerzi, v zadovoljstvo svojih nalogodajalcev«.

»Obt. Dervišević je priznal inkriminirana dejanja, toda zdaj se brani, da v taboriščih ni bil gestapovski agent, a po osvoboditvi, da s Presterlom ni sodeloval kot agent tuje obveščevalne službe, da so njegove zveze s Presterlom bile vedno samo tovariške. Soobt. Presterl je potrdil, da se je v taboriščih in po osvoboditvi posluževal Derviševića pri svojih agentskih poslih, a tudi on je zanikal, da bi z njim odkrito občeval kot agent z agentom. Sodišče je prišlo do prepričanja, da je bil Dervišević agent v taboriščih in po osvoboditvi iz razloga, ker je poleg tega, da je opravljal posle, ki so bili po svoji vsebini in obliki agentski, užival v taborišču privilegije in opravljal taborišče funkcije, kakršne so mogli le agenti gestapa. Poleg tega se je sodišče prepričalo, da je Dervišević toliko bister in razsoden, da je od vsega početka mogel sprevideti, da je soobt. Presterl agent tuje obveščevalne službe«.

»Z ozirom na navedeno je izrek o krivdi utemeljen.«

Kar smo tu navedli za nekatere obsojence, je vse, kar je Vojaško sodišče navedlo v dokaz, da so obtoženci zares storili inkriminirana dejanja in kot dokaz za njihovo krivdo. Podobno »argumentacijo« najdemo še za obsojene: Diehla, Gasserja, Hahnovo in Čorića, očitno zato, ker so na razpravi obtožbe zanikali, medtem ko za vse preostale obsojence v sodbi ne najdemo niti toliko. (Glej ZA CKZKS. ZDP F 8/1!)

[54] Glej: Ljudska pravica in Slovenski poročevalec v dneh od 21. – 27. aprila 1948. Glej o poteku glavne obravnave tudi: Krivokapić B.: Dachauski procesi, Prosveta, Beograd 1986, s. 31-59.

[55] Glej o postopku s pritožbo pri: Kobe P.: Kazenskopravni sistem... itd. Glej op. št. 1, str. 91

[56] Predlog JT SRS za obnovo. P 1987/3-4. Prilog a, s. 12.

[57] Poročilo Miha Čerina o poteku sojenja Janku Puflerju v Poročilu Rada Škrabe (glej s. 341 do 346 te knjige).

njen pritisk na javnega tožilca in na predsednika senata, kakšna vloga je bila namenjena takoimenovani javnosti itd.[57]

Za inscenirane politične procese je tipično tudi to, da sodišče v vseh sestavinah sodbe sledi obtožbi. Iz splošne analize glavnega dachauskega procesa, ki jo je opravilo Javno tožilstvo SR Slovenije v predlogu za obnovo tega kazenskega postopka, to prav nazorno izhaja. Pod točko A te analize ugotavlja Javno tožilstvo SRS naslednje: »Za posamezne omenjene fakte (gre za trditve iz sodbe o kaznivih dejanjih, ki naj bi jih storili obsojenci, op. avt.) bo podrobno govora pri analizi dokazov oziroma okoliščin, ki jih navaja pravnomočna sodba za utemeljitev krivde omenjenih 94 kaznivih dejanj. Ti sodbeni razlogi so nadvse skopi, večina posameznih dejanj glede krivde sploh nima razlogov, ali pa so posamezna dejanja utemeljena s kratkimi, abstraktnimi in z ničemer dokazanimi predpostavkami in domnevami... Za po osvoboditvi inkriminirano dejavnost sodba, razen priznanj, nima razlogov in v obrazložitvi le ponavlja formulacije iz sodbenega dispozitiva. Obstoj enotne protidržavne organizacije sodba utemeljuje z dikcijo čl. 27 splošnega dela takrat veljavnega kazenskega zakonika leta 1947«[58].

Ta kratki izvleček iz obsežne javnotožilske analize naj samo ponazori malo prej navedeno trditev, obenem pa zgovorno pripoveduje o splošnem vzdušju tistega časa in o položaju, v katerega so bili postavljeni organi kazenskega pravosodja in zlasti sodišča.

Vsi nadaljnji procesi, ki smo jih uvrstili med dachauske procese, kakor je to razvidno iz kronologije, so bili zgrajeni na istih dveh temeljnih hipotezah, na katerih je bil zgrajen glavni dachauski proces, z nepomembnimi variacijami in niansami glede posamičnih takoimenovanih faktov, s katerimi so obremenjevali obtožence. Ohranjeno gradivo, ki ni popolno, se pravi, kar je ovadb, obtožnic, razpravnih zapisnikov, sodb sodišč prve stopnje in sodb Vrhovnega sodišča SR Slovenije v pritožbenem postopku, so na voljo v Zgodovinskem arhivu CK ZKS v zbirki »Dachauski procesi«. Glede na to, da je vse to gradivo kot reprodukcija ali povzetek vsebovano v obnovitvenih predlogih Javnega tožilstva SRS, bi bila objava tega gradiva neracionalna. Obnovitveni predlogi Javnega tožilstva SRS opozarjajo na najbolj grobe konstrukte, na docela nedokazane trditve in fantazijske izmišljotine, ki so zadostovale za izrek celo smrtne kazni. Na teh primerih bi se lahko učili mladi pravniki tega, kaj v kazenskem pravu ni dovoljeno.

Toda tisto, kar je iz predlogov Javnega tožilstva SRS za obnove kazenskih postopkov sicer mogoče naslutiti, ni pa izrecno povedano, je vpliv močnih posameznikov ali skupin v slovenskem političnem vodstvu in državni varnosti, ki so si popolnoma podredili tako tedanje javno tožilstvo, kakor tudi sodstvo. Naj v ponazoritev navedemo samo dva primera. Rezika Barle je bila obtožena, da je aprila 1946 pristala na sodelovanje z neko tujo obveščevalno službo, da je kot špijonka v maju 1947 v Ljubljani sprejela v svojem stanovanju agenta iste obveščevalne službe in od njega sprejela navodila za nadaljnje delo. »Dokazi« za to obtožbo so bili naslednji: 1. da je po rodu Nemka, 2. da se je poročila s Karlom Barletom, ki je bil med vojno gestapovski agent in po vojni agent tuje obveščevalne službe, 3. da je v maju 1947

[58] Predlog JT SRS za obnovo. P 1987/3-4, Priloga, s. 11. Za ponazoritev naj povemo, da obsega naštevanje takoimenovanih faktov 13 strani, obrazložitev pa 4 strani sodbe št. Sud. 305/48 z dne 26. 4. 1948.

na svojem stanovanju sprejela nepoznano osebo, ki da je bila agent tuje obveščevalne službe in da je od njega sprejela raspoznavni znak – rdečo ruto. Na sodišču prve stopnje je bila na takšni podlagi dne 18. 8. 1948 obsojena na 18 let odvzema prostosti s prisilnim delom. Na pritožbo javnega tožilca je bila Barletova že 30. 9. 1948 obsojena na smrt, z utemeljitvijo, da »gre v tem primeru za mednarodno vohunko, ki je na zvit način prišla na mesto, kjer je mogoče brezobzirno in lahko črpati važno gradivo za svoje vohunstvo in *utegnila* (podčrtal avt.) v največji meri oškodovati naše državne koristi...«.

Danes seveda ni mogoče dokazati, da se je nekdo hotel znebiti Barletove kot žive priče torture, zaradi katere je v preiskavi priznavala, kar so od nje zahtevali, in žive priče nedopustnih provokatorskih metod v preiskavi (neznanec je bil izmišljen ali agent provokator UDV). Ni pa nobene druge razlage, s katero bi si bilo mogoče pojasniti pravi pravcati sodni umor triindvajsetletne matere dve leti starega otroka. Iz pritožbe njenega zagovornika, iz paradoksalne pritožbe javnega tožilca in iz dobesednega ponavljanja izrazov iz pritožbe v obrazložitvi sodbe Vrhovnega sodišča LRS pa je dovolj jasno razvidno, da so bili tako javni tožilec, kakor tudi člani senata Vrhovnega sodišča prisiljeni s pravnimi formami »pokriti« ta umor.

Drugi primer pripoveduje o političnem pritisku na sodišča v nasprotni smeri. S sodbo Okrožnega sodišča v Ljubljani so bili dne 10. 8. 1948 obsojeni na smrt Andrej Bohinc, Vlastimir Kopač in dr. Roman Vidmar. Vsi trije so se na razglasitvi sodbe odrekli pritožbi. Toda nekdo v slovenskem političnem vrhu se je premislil in zapovedal, da se morajo pritožiti in da mora pritožbeno sodišče kazni spremeniti iz smrtne v odvzem prostosti. Zato piše v uvodnem odstavku sodbe Vrhovnega sodišča LRS z dne 8. septembra 1948 naslednje: »Kakor je razvidno iz razpravnega zapisnika (red. štev. 34) so vsi obtoženci po razglasitvi prvostopne sodbe in po pouku o pravnih sredstvih izjavili, da kazen sprejemajo in se s tem odpovedujejo pritožbam. Vkljub temu so pa obt. Bohinc, Kopač in dr. Vidmar, ki so bili obsojeni na smrtno kazen, še v pritožbenem roku vložili pritožbe. Odpoved pritožbi je sicer *načeloma neprekličljiva* (podčrtal avtor), vendar pa v danem primeru, ko so ti obtoženci omenjene izjave podali ustmeno po končani glavni razpravi in neposredno po razglasitvi prvostopne sodbe, nedvomno pod vtisom naporne razprave, ki je javno razkrila njihove težke zločine in v depresiji spričo izrečene težke kazni – glede teh izjav ni mogoče trditi, da bi bile tako resne in premišljene, da bi jih bilo smatrati za neprekličljive. Glede na vse to ni dovolj utemeljenih razlogov, da bi se predmetne pritožbe zavrnile kot nedopustne in jih zato pritožbeno sodišče stvarno rešuje«. Vrhovno sodišče je kazni spremenilo in izreklo Andreju Bohincu in dr. Romanu Vidmarju kazen dosmrtnega odvzema prostosti s prisilnim delom, Vlastu Kopaču pa kazen dvajsetih let odvzema prostosti s prisilnim delom. Iz navedenega uvodnega odstavka sodbe Vrhovnega sodišča in iz nadaljnjega besedila obrazložitve je razvidno, da so se sodniki tega sodišča z veseljem in z vso prizadevnostjo ravnali po političnem ukazu, ki je bil tokrat v korist obsojencem.

Tisto torej, kar je odločilno za razumevanje dachauskih procesov, je totalitarni model državne in družbene ureditve, ki je s svojo neizogibno notranjo logiko spremenil vse državne in družbene institucije in organizacije v transmisije enega in izključnega centra politične in vsakršne družbene moči, njenih subjektivnih in samovoljnih ocen in stališč. V takšen politični, državni in pravni sistem zaradi tega niso vgrajeni nikakršni mehanizmi in institucije kontrole in povratne informacije,

kar je ena izmed najtežjih posledic fundamentalističnega univerzalizma zgodnjih socializmov, kot je to utemeljeno ugotovil prof. B. Majer v že navedeni razpravi.

6. Poznejša dogajanja v zvezi z dachauskimi procesi v času od leta 1949 do 1968

Dogodki v zvezi z dachauskimi procesi po njihovem koncu leta 1949 dajejo nekaj temeljev za domnevo, da sta zavest o neutemeljenosti obsodb ali vsaj dvom o tem, morala obremenjevati vest nekaterih ljudi iz tedanjega slovenskega političnega vodstva, iz vodstva UDV, nekaterih preiskovalcev in iz pravosodja. Ta dvom so vsaj v okviru UDV utemeljevali z naglico, s katero so morali spomladi leta 1948 preiskavo zaključiti in organizirati prvi in glavni dachauski proces zoper Diehla, Oswalda in druge obtožence. Kazalo je, kakor da so obtožbe majave zato, ker ni bilo dovolj časa za dokončanje preiskave. Zaradi tega se je interna preiskava v okviru UDV nadaljevala v prepričanju, da bodo odkriti novi dokazi, da so v zadevo vpleteni še drugi ljudje itd. To preiskavo naj bi po lastni izjavi vodil tedanji major UDV Anton Debevec in iz te izjave izhaja, da je bil rezultat preiskave ravno obraten od pričakovanega. Pokazalo se je, da so vsi obsojenci s stališča kazenskega prava nedolžni[59].

Takšen rezultat naknadne preiskave je imel presenetljive in protislovne posledice. Na eni strani so na smrt obsojeni obtoženci iz glavnega dachauskega procesa ali vsaj nekateri med njimi ostali pri življenju, kot vse kaže, vse do 18. 11. leta 1950. Na drugi strani so bili verjetno tudi zaradi takšnega rezultata naknadne preiskave že v letih 1950 do 1952 iz zaporov odpuščeni: I. Ranzinger (1950), R. Vidmar, V. Brezar in J. Marčan (1951), Vl. Kopač, B. Fakin (Igor Torkar) (1952). Pri tem pa je posebnega poudarka vredno, da je bil v letu 1952 v kazenskem postopku in obsojen tudi Anton Debevec zaradi zlorabe uradnega položaja. Anton Debevec zatrjuje, da je bila ta obtožba samo pretveza, v resnici pa je šlo za maščevanje zaradi takšnega rezultata naknadne preiskave. Raziskovalna skupina ta podatek samo navaja, ne da bi imela možnost ugotoviti resnico.

Dvomi o utemeljenosti dachauskih procesov pa so morali biti tudi v sodstvu močni že v letu 1949, ko je Okrožno sodišče v Ljubljani s sodbo z dne 17. 6. 1949 obtoženega Jožeta Marčana v celoti oprostilo obtožbe zaradi istih kaznivih dejanj in ob enakovrednih »dokazih«, zaradi katerih je bilo leto poprej enajst obtožencev na glavnem dachauskem procesu obsojenih na smrtno kazen. Zoper to oprostilno sodbo se je sicer javni tožilec pritožil in J. Marčan je bil dne 20. 9. 1949 vendarle obsojen. Toda s poudarkom je treba ugotoviti, da je bil oproščen obtožbe za vohunstvo in da mu je bila izrečena za tisti čas mila kazen treh let odvzema prostosti s prisilnim delom[60].

Zelo verjetno je, da so na poznejše pogojne odpuste v letih 1953 (Hilda Hahn, Jože Mavec, Petar Čorić, Janko Ravnikar, Vekoslav Figar), 1954 (Mitja Sark) in 1955 (Alojz Veršnik, Franc Žumer, Ludvik Mrzel in Franc Malenšek), pa tudi na

---

[59] Glej o tem B. Ziherl: Promemorija, na straneh 30 do 32.

[60] Jože Marčan je tudi edini, ki je že leta 1952 dosegel obnovo kazenskega postopka. Okrožno sodišče v Ljubljani je s sodbo z dne 14. 11. 1952 razveljavilo sodbo iz leta 1949 in obtožbo zavrnilo, po tem ko je javni tožilec po opravljeni glavni obravnavi umaknil zahtevo na kaznovanje obtoženca. ZA CK ZKS; ZDP, F 3a.

pomilostitve raznih vrst imele odločilen vpliv nove razmere, ki so v Jugoslaviji nastale po tem, ko je v zavest vodilnih ljudi začelo prodirati spoznanje o nevzdržnosti stalinističnega modela socializma, zlasti seveda na področju politične kazenske represije. Že prej omenjeni plenum CK KPJ o krepitvi pravosodja in zakonitosti v juniju 1951 je zagotovo vlil več poguma tistim, ki so se zavzemali za uveljavitev načela zakonitosti in za neodvisnost pravosodja, pa tudi za popravljanje napak in zablod na tem področju. V zvezi s tem je potrebno navesti nekaj Titovih besed na tem plenumu, ki o tem zgovorno pripovedujejo, čeprav gre samo za odlomke iz širše intervencije v razpravi: »Takšni primeri (govori o nepravilnih postopkih, preganjanju nedolžnih ljudi itd.) so bili tudi v Vojvodini in to neverjetni primeri, da sem se za lase grabil in se spraševal, kaj je to z našimi ljudmi, ali so sovražniki ali so izgubili glavo zaradi prenapornega dela itd. Mi pa teh krivic nismo popravljali in to je naša osnovna napaka. Od zdaj morajo naši organi varnosti, naše pravosodje in vsi drugi paziti, da bodo kar najbolj odstranjevali napake in vnašali demokratične elemente v svoje delo. To je treba razvijati naprej.«[61]

To pa žal ni pomagalo Andreju Bohincu in Ramu Derviševiću, ki sta bila odpuščena s prestajanja kazni prvi konec leta 1958 in drugi konec leta 1959.

Toda, kakor je že to, kar se je dogajalo na omenjenem plenumu, bilo zelo obetavno, je treba povedati, da so bile demokratične sile socializma pri nas, ki so se zavzemale za uveljavitev načela zakonitosti, za spoštovanje človekovih pravic in temeljnih svoboščin, skratka za »demokratične elemente«, kot je dejal Tito, vse do padca policijske države v letu 1966 (ki jo morda ne povsem upravičeno simbolizira Ranković) in tudi še skoraj 20 let pozneje preveč šibke, da bi mogle temeljito obračunati s politično samovoljo, z zlorabami oblasti in zlasti kazenskega prava, z insceniranimi političnimi procesi in podobnimi pojavi. Koncept enostrankarske, monolitistične in monopolistične politične in državne ureditve z vsemi posledicami je bil zlasti na področju kazenske represije zelo trdovraten in je ostal v bistvenem nespremenjen, čeprav omiljen[62]. To pojasnjuje, zakaj sta morali preteči več kot dve deset-

---

[61] Broz J. Tito: Razprava na IV. plenumu CK KPJ. Izvori za istoriju SKJ. Sednice CK KPJ 1948 – 1952. Komunist, Beograd 1985, s. 569.

[62] Po vsem, kar je bilo obetavnega izrečenega na omenjenem IV. plenumu CK KPJ leta 1951, je že s 1. 1. 1954 začel veljati novi Zakonik o kazenskem postopku z določbo 6. člena uvodnega zakona, ki pravi: »Določbe zakonika o kazenskem postopku, ki se nanašajo na obnovo kazenskega postopka, se ne uporabljajo za kazenski postopek, ki je bil pravnomočno končan, preden je zakonik o kazenskem postopku začel veljati. Za obnovo takega postopka veljajo določbe zakona o kazenskem postopku z dne 12. oktobra 1948«.

Po ZKP iz leta 1948 je obnovo kazenskega postopka lahko predlagal samo zvezni, republiški ali vojaški tožilec. Z redkimi izjemami, ki so dobile posebno politično odobritev, je ta določba onemogočila obnovo kazenskih postopkov za zelo številne nedolžne obsojence iz let 1945 do 1954. Med njimi sta tudi Albin Hofbauer in Vladislav Kandare, nekdanja dachauska jetnika, po osvoboditvi aktivna mornariška oficirja, ki sta bila v preiskavi v okviru dachauskih procesov, vendar obsojena na posebnem procesu v Splitu pred vojaškim sodiščem za domnevno sovražno propagando. Vojaški tožilec je do nedavna dosledno, z eno vrstico obrazložitve, zavračal vse njune prošnje, naj vloži zahtevo za obnovo kazenskega postopka.

V istem uvodnem zakonu za Zakonik o kazenskem postopku je bila tudi določba 7. člena, po kateri se določbe tega zakonika o povrnitvi škode neupravičeno obsojenim, uporabijo samo v primerih, ko je bila pravnomočna sodba izrečena po 1. 1. 1954. Obe določbi sta v veljavi še

letji do prvih celovitejših političnih analiz in sodnih revizij dachauskih procesov. Leta 1968, torej dve leti po »brionskem plenumu« CK ZKJ, je Rado Škraba izdelal celovitejšo analizo teh procesov, ki je objavljena v tej publikaciji[63]. V zvezi s to analizo je Silvo Gorenc na seji leta 1969 dejal: »Osebno sem avtor predloga za izdelavo tega poročila v taki obliki in moram reči, da poročilo nima namena kakršnegakoli političnega obračunavanja ali podtikanja ali ustvarjati nemir v sekretariatu. Večina za to delo, ki se je vodilo pod posebnim režimom, ne ve.«[64] Ta izjava brez posebnega komentarja pripoveduje o vzdušju, ki je obdajalo dachauske procese še dvajset let pozneje. To pa tudi pojasnjuje, zakaj je moralo preteči po tem še nekaj let do prvih pravosodnih aktov, s katerimi so bile razveljavljene sodbe iz let 1948 in 1949 in da so morala preteči skoraj štiri desetletja do politične rehabilitacije žrtev teh procesov na X. kongresu ZK Slovenije in do odločanja o tem, ali naj se posameznim nekdanjim obsojencem vrne tudi prizadeta čast s priznanjem staža v Zvezi komunistov, v letih 1987 in 1988. Dolgotrajni in mučni proces rehabilitacije žrtev dachauskih procesov je torej dokaj natančen odsev prav takšnega procesa destalinizacije v Sloveniji. O tem zgovorno pripoveduje tudi dolga zgodba o pripravi izjave predsedstev CK ZKS in RK SZDL iz leta 1977, ki je bila končno objavljena skupaj z novo izjavo obeh predsedstev šele leta 1984. Obe izjavi sta pač zgovorna dokumenta svojega časa in razmer[65]. Popolna rehabilitacija žrtev dachauskih procesov bi pomenila med drugim tudi negacijo dogme o nezmotljivosti partije in tudi zato je do tega lahko prišlo šele na 10. kongresu leta 1986.

7. O domnevni moralnopolitični krivdi nekdanjih obsojencev

Navkljub vsemu, kar je bilo v tem poročilu že povedano o resnici in neresnici dachauskih procesov, pa so vendarle nekatera znamenja, ki kažejo, da vprašanje o krivdi nekdanjih obsojencev, vsaj za nekatere ljudi, še ni dokončno razčiščeno. Poleg trditev o njihovi moralnopolitični krivdi, ki jih najdemo v zapisnikih s sestankov iz let 1969 in 1970[66], najdemo takšne trditve tudi v izjavah Predsedstva CK ZKS in RK SZDL iz leta 1977 in celo tudi v izjavi iz leta 1984[67]. V zapisniku z že prej omenjenega sestanka koordinacijskega odbora aktivistov bivših okrožij OF iz februarja leta 1985, pa beremo med drugim tudi tole: »Res je, da so bili nekateri obsojeni nedolžni, res pa je tudi, da niso bili vsi nedolžni, za kar imamo tudi dokaze«[68].

Mimo takšnih trditev iz let 1977, 1984 in 1985 in po vsem, kar je bilo ugotovljeno v analizah Javnega tožilstva in Vrhovnega sodišča SR Slovenije že v letih 1970 do 1976, ni mogoče iti molče. Najprej je treba povedati, da je zdaj nedopustna

---

dandanes. Glej 561. in 562. člen zakona o kazenskem postopku. Ur. l. SFRJ 26/86 z dne 16. 5. 1986 in 74/87 z dne 14. 11. 1987.

[63] Glej: Poročilo Rada Škraba, objavljeno v tej knjigi na s. 253.

[64] Gorenc S.: Seja aktiva 1969, s. 5. ZA CK ZKS, ZDP, F 1.

[65] Sporočilo P CK ZKS in P RK SZDL Slovenije in »Izjava P CK ZKS in P RK SZDL Slovenije« (iz leta 1977). Delo; 11. 7. 1984

[66] Poročilo Komisije IK CK ZKS iz leta 1968, s. 4. Glej tudi: Seja aktiva 1969, s. 7, 11, 18, 21, 22. Glej: Seja aktiva 1970, s. 10, 11, 12, 13, 18, 21, 27, 28. ZA CK ZKS; ZDP, F 1.

[67] Glej v zvezi s tem odgovor Vlasta Kopača Francu Šetincu v »Duga« 23. 9. in 7. 10. 1984.

[68] Zapisnik s sestanka koordinacijskega odbora aktivistov nekdanjih okrožij OF... itd. glej op. št. 29.

kakršnakoli razprava o kazenskopravni krivdi nekdanjih dachauskih obsojencev. Po tem, ko je Vrhovno sodišče SRS na predlog Javnega tožilstva SRS dovolilo obnove kazenskih postopkov, po tem, ko je Okrožno sodišče v Ljubljani razveljavilo prejšnje sodbe in ko je pristojni javni tožilec umaknil obtožbe, veljajo nekdanji obsojenci z dachauskih procesov za nedolžne, ne samo zato, ker jim krivda ni bila dokazana s pravnomočnimi sodnimi odločbami, marveč in predvsem zato, ker je spričo posebnosti omenjenih postopkov njihova nedolžnost dokazana z razveljavitvijo prejšnjih sodnih odločb.

Pristojna sodišča so v postopku za obnovo kazenskih postopkov razveljavila prejšnje pravnomočne sodbe na podlagi temeljitih analiz kazenskih zadev, kakršne so predlogi Javnega tožilstva SRS in obrazložitve sklepov Vrhovnega sodišča, s katerimi so bile obnove dovoljene. Ni obtožbenega »fakta«, ki v teh analizah ni bil ovržen; kar pa te analize puščajo odprto, očitno niso kazniva dejanja, marveč eventualno dejanja in ravnanja, ki bi utegnila biti sporna s stališča subjektivnih moralno-političnih vrednotenj.

Toda preden se lotimo tega vprašanja, je treba povedati, da raziskovalna skupina nima kakršnegakoli obremenilnega podatka za kateregakoli izmed nekdanjih obsojencev ali drugega podobnega gradiva in da česa takšnega ni v arhivih, ki smo jih pregledali. Če bi šlo za podatke, ki bi bili obremenilni za UDV, za tedanje politično vodstvo ali za posamezne osebe iz teh organov, bi bilo mogoče dvomiti ali je raziskovalna skupina dobila na vpogled vse gradivo, ki bi utegnilo biti relevantno. Toda glede na to, da naj bi šlo nasprotno za dokaze o krivdi obtožencev, dvomi niso niti logični. Če bi dokazi obstajali, bi jih bili uporabili takrat, ko je bila stiska z dokazi tolikšna, da se niso ustavili niti pred nečloveškimi mučenji, da bi izsilili iz obdolžencev vsaj priznanja. V dokaz te trditve bo menda zadostoval podatek o treh preiskovancih, ki so med preiskavo »umrli«: ing. Mirko Pibernik, Viljem Herman in Janez Perenič. Za J. Pereniča ni dvoma, umrl je po tem, ko se je zaradi strahovitega mučenja v nezavesti zadušil z jezikom[69]. Nadalje, če bi kakšno takšno gradivo obstajalo, bi ga bili uporabili takrat, ko so delavci Javnega tožilstva SR Slovenije preučevali vse velikansko policijsko gradivo. »Ker gre v celoti za razmeroma obsežno gradivo (samo v Republiškem sekretariatu za notranje zadeve za cca dva in pol tekoča metra), bi bilo umestno, da se ta dokumentacija mikrofilma«, je rečeno v poročilu Komisije IK CK ZKS iz leta 1968[70]

Takrat je bil še čas za to, da bi Javno tožilstvo predlagalo obnove postopkov samo za nekatera očitana dejanja, ne pa tudi za tista, za katera bi obstajali kakšni dokazi. Iz tega torej izhaja, da v resnici ne gre za kakšna nova dejstva in dokaze, marveč bi lahko šlo le za nekatera že znana dejstva, ki pa jih je mogoče različno razumeti, razlagati in predvsem vrednotiti.

Takšnih primerov je v tu objavljenem gradivu več, gre pa za obtožbe, ki se nanašajo na »sodelovanje« posameznih obsojencev na poskusni postaji v Dachauu,

---

[69] Njegov preiskovalec je bil Alojz (Aleks) Vinkler, tedanji podpolkovnik UDV, ki je pozneje pobegnil iz Jugoslavije in zdaj (se pravi leta 1968) živi v Kanadi. Škraba R.: Pregled in kratka ocena dachauskega procesa, s. 13. ZA CK ZKS, ZDP, F 1.

[70] Poročilo komisije IK CK ZKS o dachauskih procesih, s. 11. Glej op. 66. Glej tudi Janžekovičev predlog Stanetu Kavčiču za izplačilo honorarjev članom njegove komisije z dne 1. 4. 1970. ZA CK ZKS, ZKS, ZDP, F 9.

za obtožbe o domnevnem pretepanju ali drugačnem maltretiranju sojetnikov, za očitke o »dobrem življenju« nekaterih jetnikov v taborišču, za očitke o oportunizmu itd. V zvezi s tem je treba opozoriti na že omenjeni Kopačev odgovor Šetincu[71], pa tudi na Kopačev odgovor na pismo, ki ga je napisal F. Oman kratek čas pred svojo smrtjo tej raziskovalni skupini in katerega poglavitna teza je, da so bili mnogi obsojenci z dachauskih procesov v taborišču privilegirani, in sicer zato, ker da so sodelovali z nacisti[72].

Že iz javnotožilskih predlogov za obnove kazenskih postopkov je razvidno, da so se prav vsi takšni primeri, razen deloma za Paula Gasserja, že s stališča kazenskega prava pokazali v drugačni luči, brž ko so padle hipoteze o tem, da so bili obsojenci gestapovski agenti in ko se je izkazalo, da taboriščni partijski komiteji niso bili gestapovske tvorbe. Razumljivo pa je, da izražajo predlogi za obnove kazenskih postopkov neko zadržanost glede ravnanj, ki bi utegnila biti moralno sporna, saj se ne javna tožilstva ne sodišča, če to zares so, ne ukvarjajo z moralnimi ocenami vedenj in ravnanj ljudi. Vsaj po letu 1970 so se te pravosodne institucije že lahko vsaj praviloma ukvarjale s tem, za kar sploh obstajajo, namreč z vprašanjem, ali imajo obtožencem očitana dejanja znake kakšnih kaznivih dejanj, ne pa z moralno-političnimi karakteristikami obtožencev. Spričo tega so takšna vprašanja ostala nerazčiščena in tako je ostala tudi možnost za zatrjevanje, da so bili nekdanji dachauski obsojenci vsaj moralno in politično krivi, ko že ni bilo mogoče dokazati njihove kazenskopravne krivde.

Raziskovalna skupina se ni ukvarjala z razčiščevanjem vsakega takšnega primera, to ni bila njena naloga, pač pa tu navaja primer Paula Gasserja, ker dobro ponazarja tudi druge podobne primere. Javno tožilstvo SR Slovenije je v predlogu za obnovo kazenskega postopka za Paula Gasserja predlagalo obnovo glede vseh točk krivdoreka, razen za točko 3/e, ki mu očita, da naj bi »postopal z bolniki zelo surovo, jih nenehno pretepal, zmerjal, jim nalagal razne kazni ter namerno taboriščni komandi izročal bolnike za uničevanje in je na ta način sokriv smrti najmanj 48 bolnikov«[73].

V sklepu Vrhovnega sodišča SR Slovenije, s katerim je bila dovoljena obnova kazenskega postopka za glavno skupino obsojencev pa beremo: »...k točki 3) krivdoreka: Ta del določbe o krivdi sestoji iz sedmih faktov, nanaša pa se na obdobje, ko je bil obs. Paul Gasser zaprt v koncentracijskem taborišču Dachau od marca 1942 do osvoboditve v maju 1945. Zakaj na obsojenčevih »priznanjih« ni moč graditi ničesar, je bilo pojasnjeno že zgoraj (šele pri dvaindvajsetem zaslišanju, računajoč po datumih zapisnikov, je Gasser priznal svojo inkriminirano dejavnost, op. avtorja[74]). Zaslišane priče so potrdile le majhen del inkriminiranega dejanja (pod tč. 3/e), glede katerega – kot je razvidno iz izreka tega sklepa – javni tožilec ni predlagal obnove kazenskega postopka. Vse druge obdolžitve, ki so opisane v točki 3, so vsaj dvomljive, v ponovnem postopku pa se utegne izkazati, da sploh niso utemeljene,

[71] Glej opombo št. 67.

[72] Glej: Pismo Franca Omana raziskovalni skupini z dne 26. 6. 1987. ZA CK ZKS, ZDP, F 9. Glej tudi Kopačev odgovor, istotam.

[73] Predlog JT SRS za obnovo. P 1987/3-4, Priloga s. 8, 9 in 64-68.

[74] Predlog JT SRS za obnovo. P 1987/3-4, Priloga s. 64

zlasti ko bodo zaslišane nove priče: dr. Venčeslav Arko, Franc Likar, Ciril Lilek in Josip Vrabec«[75].

Toda in kot je znano, kazenski postopek ni bil obnovljen, predlagane nove priče niso bile zaslišane in tudi priče, ki so Gasserja obremenjevale že v preiskavi, niso bile ponovno zaslišane. Tako dvom o Gasserjevi krivdi ni bil razčiščen in sodba je v tistem delu, glede katerega Javni tožilec ni predlagal obnove, ostala v veljavi. Kaj je iz vsebine sodbenega izreka pod tč. 3/e zdaj, po razveljavitvi sodbe vojaškega sodišča, še ostalo v veljavi, ni povsem jasno. Iz obrazložitve sklepa VS SRS, s katerim je bila dovoljena obnova, pa je vendarle razvidno mnenje tega sodišča, da bi bilo treba zahtevati obnovo tudi za to točko krivdoreka. V sklepu VS SRS piše: »Po predlogu javnega tožilca je bilo dovoliti obnovo samo glede pravkar navedenega zadnjega dela inkriminiranega dejanja, h kateremu pa je treba – po logični interpretaciji tožilčevega predloga – dodati tudi očitek, da je Paul Gasser to dejanje storil »kot gestapovski agent, ki je marljivo in dosledno izvrševal naloge in navodila gestapa in vojnih zločincev Karla Zimmermanna, Josipa Spiessa, Vastla Wrulicha in drugih«[76]. Utemeljenost takšne razlage Vrhovnega sodišča sledi že iz tožilčevega obnovitvenega predloga, ki nedvoumno zajema tudi preambulo k točki 3) krivdoreka, v kateri je med drugim rečeno, da je Paul Gasser vsa, pod točkami a) do f) opisana dejanja, storil »kot agent gestapa na lastno pobudo ali po naročilu predpostavljenih vojnih zločincev«. Iz vsega povedanega torej povsem očitno izhaja, da se Gasserju očitana »grda ravnanja« (to je kvalifikacija iz predloga javnega tožilstva[77]), pokažejo v drugačni luči, če ga ima kdo za gestapovskega agenta in drugače, če ga vidi v vlogi bolniškega strežnika na bolniškem oddelku, ki pač mora skrbeti za to, da je med bolniki vsaj minimum reda, higiene in sožitja, pri tem pa morda tudi res uporabi grobe in surove postopke. To ni lepo, ne kulturno, toda tudi če ima znake kaznivega dejanja, je to kaznivo dejanje, ki se preganja na zasebno tožbo.

V okviru tega poročila smo se za ponazoritev omejili samo na primer P. Gasserja, ki po našem mnenju zadostuje kot opozorilo, da na takšni podlagi preprosto ni dovoljeno še kar v nedogled moralno diskvalificirati nekdanje obsojence. Pa tudi na splošno je treba povedati, da so vsaj dvomljiva, če ne celo nedopustna moralizatorska ocenjevanja vedenj in ravnanj ljudi, ki so bili nekoč postavljeni v ekstremne življenjske razmere, ko je šlo v mučilnicah, zaporih in taboriščih vseh totalitarnih režimov samo še za preživetje. Prav nič drugače ni bilo niti v zaporih in taboriščih v povojni Jugoslaviji, oziroma bilo je še huje, glede na to, da rablji niso bili sovražniki, temveč včerajšnji soborci in tovariši. Zato zdaj ni več dopustno tisto, kar bi bilo mogoče za štirideset let nazaj šteti vsaj kot razumljivo, čeprav ne opravičljivo, se pravi moralizatorsko ocenjevanje izsiljenih priznanj, medsebojnih obtoževanj, vse tja do popolnih zlomov osebnosti, kot se je v nekaterih primerih zgodilo tudi v dachauskih procesih. Spričo tega menimo, da dandanes ni mogoče postavljati vprašanja o takoimenovani moralni in politični »krivdi« nekdanjih obsojencev za njihova ravnanja in vedenja v okupatorskih taboriščih, niti za njihova ravnanja v »naših«, tem podobnih ustanovah, tudi v primeru ne, če bi se komu zdela oporečna. Še

[75] Glej: Sklep Vrhovnega sodišča SR Slovenije. P 1987/3-4, Priloga, s. 103.
[76] Istotam, s. 103.
[77] Glej: Predlog JT SRS za obnovo. P 1987/3-4, Priloga, s. 66.

najmanj pa je takšno ravnanje dopustno, če kdo svojo krivdo za dachauske procese poskuša opravičiti z očitki takšne vrste na račun nekdanjih obsojencev.

SKLEP

1. Ali so dachauski procesi dovolj razjasnjeni?

Po prepričanju raziskovalne skupine so dachauski procesi kot poseben pojav v naši povojni zgodovini dovolj razjasnjeni na podlagi gradiva, ki je v tej publikaciji objavljeno, glede na uvodne študije ter sklepno pravno politično analizo. Domneve o tem, da je iz arhivov izginilo to ali ono gradivo, ta ali oni dokument, so kot kaže sicer utemeljene, vendar pa je raziskovalna skupina ugotovila, da se podoba o teh procesih kot pojavu ne bi bistveno spremenila, tudi če bi s tem gradivom razpolagali. Ta ali ona trditev, ki smo jo mogli dokumentirati le na posrednem gradivu, bi bila sicer bolje dokumentirana, če bi skupina imela gradivo, ki je nastalo na podlagi nadaljnjega preiskovanja po obsodbah v letih 1948-50, ki ga je v resoru za notranje zadeve vodil A. Debevec. Tudi je verjetno, da bi bilo iz tega gradiva bolje in jasneje razvidna vloga posameznih preiskovalcev, njihovih predstojnikov in nekaterih tedanjih slovenskih politikov. Ti podatki seveda niso nepomembni, niso pa odločilni za razjasnitev dachauskih procesov kot pojava in za evokacijo spoznanj in izkušenj, ki jih ti procesi ponujajo kot memento za prihodnost[78].

Ne da bi v tem sklepu ponavljali našo dovolj obširno obdelano hipotezo o dachauskih procesih kot rezultanti tedaj veljavne ideologije, sistema družbene in državne ureditve ter splošnih političnih okoliščin tedanjega časa, pa moramo opozoriti na še dve hipotezi, ki krožita v slovenski javnosti in ki ju je treba pretehtati.

Prva hipoteza zatrjuje, da so organi državne varnosti dobili ob koncu leta 1947 ali v začetku leta 1948 od sovjetske obveščevalne službe spisek ljudi, ki naj bi bili med vojno gestapovski agenti in ki naj bi jih po vojni v svojo službo vzele zahodne obveščevalne službe. O tej hipotezi govori Ivi Krajnc v »Prošnji za rehabilitacijo dr. ing. B. Krajnca«, ko naj bi ji Boris Kraigher dejal, da je bil njen soprog aretiran na zahtevo neke tuje velesile. O tem govori Vlado Krivic v že omenjenem pismu »Mladini« in v intervjuju za »Razmerja«, ko pravi: »Ve se samo, da je ta spisek videl Avšič. Na spisku je poznal samo Beblerja. Bil je tretji po vrstnem redu. Toda Bebler sploh ni bil v Dachauu in ni bil obsojen na dachauskem procesu«. Na J. Avšiča se sklicuje tudi Ivan Kreft v knjigi »Spori in spopadi«[79].

Mitja Ribičič v enem odgovorov Matevžu Krivicu zavrača hipotezo o sovjetskem spisku[80]. Tudi raziskovalna skupina v dostopni dokumentaciji in v pregledanih

---

[78] Raziskovalna skupina je ugotovila, da manjkajo tudi nekateri posamezni dokumenti iz sodnega gradiva. V zvezi s tem ne bo odveč poudariti, da je Kardelj na seji aktiva 1970 dejal, da bi dal poročilo Janžekovičeve komisije pod ključ. Seja aktiva 1970, s. 35. ZA CK ZKS, ZDP, F 1

[79] Glej: Krajnc Ivi: Prošnja za rehabilitacijo dr. ing. Borisa Krajnca, ZA CK ZKS, ZDP, F 5. Glej tudi: Krivic Vl.: Razmerja 29. 11. 1984. Kreft I.: Spori in spopadi, III, s. 88. Krivokapić B.: Dachauski procesi, s. 316. Čorić Petar: Izjava z dne 30. 10. 1984. ZA CK ZKS, ZDP, F 9.

[80] Ribičič M.: De mortuis nil nisi bene. Odgovor Matevžu Krivicu in ne samo njemu. Naši razgledi, 28. 12. 1984.

arhivih o čem takšnem ni našla sledu. Takšna hipoteza seveda načelno ni izključena, vendar pa je za zdaj ni mogoče preveriti, ker bi za dokaz lahko šteli le dokument ali pa vsaj izjave verodostojnih prič, ki bi takšen dokument imele v rokah.

Povedano pa seveda ne izključuje posrednega vpliva Sovjetske zveze in njenih obveščevalnih agentur v začetku leta 1948. Takrat se je, kot je znano, začela izmenjava pisem med vodstvi Sovjetske zveze in Jugoslavije. Iz pisem sovjetskega vodstva je razviden očitek jugoslovanskemu vodstvu, da ima v svojih vrstah angleške špijone (pismo z dne 27. marca 1948). Jugoslovansko vodstvo v svojemu odgovoru (Pismo z dne 13. aprila 1948) protestira, ker »sovjetska obveščevalna služba ustvarja svojo mrežo v Jugoslaviji«. V pismu z dne 4. maja 1948 sovjetsko vodstvo še razširja obtožbe, češ da je v jugoslovanskem aparatu ministrstva za zunanje zadeve razpletena zahodna obveščevalna služba[81].

O tem obširneje govori tudi Edvard Kardelj na seji aktiva republike leta 1970, ko pravi: »Verjetno bi se tudi v Sloveniji procesi odvijali drugače, če ne bi druga polovica akcije padla že v začetek kominforma. Rusi so dejansko angažirali gestapovsko mrežo proti nam... Druga stvar, ki se s prvo prepleta, je v tem, da je bila cela vrsta ljudi, proti katerim so se vršili ti procesi, kolebljivci in so bili na kominformovski liniji. Na pr. Mrzel je nastopal izrazito kominformovsko... Šele iz sedanjega gradiva sem videl, da je bil tudi Mrzel v teh procesih... Zelo verjetno je padel v te procese podobno kot Košir in še marsikateri... Teh procesov ne bi povezoval z grškim gibanjem ali s pritiskom Rusov. Ta pritisk je bil kvečjemu obraten, s stališča obrambe pred Rusi, ki so zelo verjetno tudi očitali, da imamo na vodilnih mestih ljudi, ki so bili v nemških zaporih, ne bi pa rekel, da je bil to glavni razlog za pospešitev teh procesov. Mislim, da so takratne slovenske razmere narekovale oster nastop na tem področju. Procesi so bili orodje v tej politiki, očitno je bilo to slabo orodje, toda treba ga je gledati kot politično orodje«[82]. Podobne misli so na seji aktiva republike že leta 1969 povedali številne udeleženci kot Miha Marinko, Mitja Ribičič, Sergej Kraigher, Vlado Krivic in Vida Tomšič. Tako pravi Miha Marinko: »Šele po letu 1948 se je izcimilo oz. ugotovilo, da je sovjetska obveščevalna služba dobila iz nemških in ustaških arhivov dokaze o obnašanju posameznikov (konkretno tudi Hebranga), kar je potem Stalin izkoriščal v svoji politiki, v svoji agenturi proti nam, v pritisku na posameznike, ki bi jih razkrinkali za stare grehe, če ne bi hoteli sodelovati s sovjetsko obveščevalno službo. Pod vtisom teh dogodkov po l. 1948, ko so imeli na eni strani opravka z gestapovsko agenturo, na drugi strani pa s sovjetsko obveščevalno službo, so delovali tedanji preiskovalni organi«[83]. Sergej Kraigher pa je povedal tole: »...smo imeli takrat opravka z dvojnimi agenturami in da je šlo v strahu pred tem dvojnim sovražnikom za postopke proti nekaterim ljudem, za katere so obstajali sumi sodelovanja z gestapom. Da je bila opravičena bojazen, da o njihovem obnašanju med vojno vedo iz gestapovskih dokumentov Rusi oz. NKVD in jih na tej osnovi aktivirajo proti nam, kažejo realna dejstva – slučaj Andrije Hebranga in drugi primeri«[84]. Tudi izjave drugih navedenih udeležencev tega sestanka so tem podobne. Verjetno je treba v tem kontekstu razumeti tudi pri-

[81] Pisma CK KPJ i pisma CK SKP/b, Borba, Beograd 1948, s. 33-36, 18-26 in 36-50.
[82] Kardelj E.: Seja aktiva 1970, s. 10 in 11. ZA CK ZKS, ZDP, F 1
[83] Marinko M.: Seja aktiva 1969, s. 6. istotam
[84] Kraigher S.: Seja aktiva 1969, s. 10. istotam

zadevanja za kompromitacijo mednarodnega komiteja v Buchenwaldu in nekaterih voditeljev avstrijske komunistične partije, nekdanjih jetnikov v taboriščih, ki so se pridružili kampanji Informbiroja proti Jugoslaviji.

Čeprav torej hipoteza o direktnem vplivu sovjetske obveščevalne agenture v obliki posebnega spiska za zdaj ni dokazljiva, pa ne more biti sporen močan vpliv dogodkov ob začetku spomladi 1948 na pospešitev dachauskih procesov in na odločitev slovenskega političnega vodstva, ki je bila že omenjena in zaradi katere je bila zanemarjena resnica v korist domnevnih političnih učinkov teh procesov.

Druga, vse pozornosti vredna hipoteza zatrjuje, da so bili dachauski procesi ena izmed oblik boja za oblast in v tem smislu stalinistični. V negativni obliki je to hipotezo omenil že Stane Kavčič, ko je imel leta 1969 uvodni pogovor s člani Janžekovičeve komisije, in jo je zavrnil kot neutemeljeno[85].

Po mnenju raziskovalne skupine je treba hipotezo o dachauskih procesih kot obliki boja za oblast razumeti v dveh pomenih, v ožjem in v širšem pomenu. V ožjem pomenu naj bi šlo za to, da so vsaj nekateri, najuglednejši obsojenci, nekdanji vodilni funkcionarji Komunistične partije Slovenije izpred druge svetovne vojne, španski borci in ugledni intelektualci, ogrožali oblast, politično moč in ugled vodilne skupine tedanjih slovenskih politikov ali vsaj nekaterih med njimi. Te hipoteze po presoji raziskovalne skupine ne bi moglo ne potrditi ne ovreči nikakršno raziskovanje, ker o tem ni dokumentov in ker ni mogoče izključiti možnosti, da je pri izboru udeležencev procesov deloval tudi individualni, subjektivni, zavestni ali podzavestni strah pred konkurenco. Toda na splošni ravni se zdi, da ta hipoteza ni utemeljena. Politična moč in ugled vodilne skupine tedanjih slovenskih politikov sta bila zaradi uspešnega in zmagovitega narodnoosvobodilnega boja tako velika, naravnost karizmatična, da jim tega ni mogel ne tedaj, ne še tudi mnogo pozneje nihče ogrožati. Še zlasti pa jim te moči in ugleda takrat niso mogli ogrožati ljudje, ki se oboroženega narodnoosvobodilnega boja niso udeležili, ker so bili v zaporih in taboriščih. Prav to pa je bilo takrat samo po sebi nizko ocenjeno in celo sumljivo (glej očitke o oportunizmu itd. na obeh večkrat navedenih sejah aktiva republike leta 1969 in 1970), ne glede na to, kako je kdo padel v roke okupatorjem in ne glede na to, kako se je potem obnašal. Smisel dachauskih procesov kot posebnega političnega pojava torej nikakor ni mogel biti v boju za oblast, če ta pojem razumemo v ožjem, najpreprostejšem in neposrednem pomenu.

Drugače pa je, če pojmu boja za oblast damo širši pomen in ga razumemo kot boj za utrditev in za premoč določene ideologije, sistema družbenih odnosov in vrednot, boja za njihovo ekskluzivno in monolitno veljavo. V tej luči pa se tudi dachauski procesi pokažejo kot sestavni del boja za oblast. O tem dovolj zgovorno pripovedujejo udeleženci sej iz let 1969 in 1970 in tega ni treba ponavljati. V tem smislu torej ni šlo za odstranitev kakih posameznikov, ki bi utegnili ogrožati moč in oblast drugih posameznikov. Šlo je za vistosmerjanje vseh družbenih sil in vseh, zlasti pa družbeno vidnejših posameznikov na ideji »izgradnje socializma« v okoliščinah, ki smo jih že opisali in s Kardeljevim izrazom označili kot psihozo, z meto-

[85] Glej uvodno besedo Staneta Kavčiča na seji aktiva 1969 (s. 1-4 zapisnika), ki je po smislu identična z uvodno besedo na prvi seji Janžekovičeve komisije dne 26. 5. 1969. ZA CK ZKS, ZDP, F 9.

dami paranoidne in iracionalne, ideološke, politične in kazenske represije nad ljudmi.

Prof. Boris Majer je v tej zvezi zapisal: »Ena izmed sociopsiholoških značilnosti zgodnjih socializmov, ki so izšli iz proletarskih revolucij, je tudi svojevrstni fundamentalizem, ki teži za tem, da ne samo čez noč preobrne vse družbene odnose in razmerja od ekonomske baze do ideološke nadzidave, temveč naj bi prav tako preko noči ideološko prepričal, politično angažiral in usmeril k istemu cilju celotno populacijo z izjemo zanemarljivo majhnega števila razrednih sovražnikov, ki jih je treba čimprej onemogočiti, kolikor jih ni mogoče ustrezno prevzgojiti. Ta težnja seveda predpostavlja ideološki in politični monopol ene stranke, ene partije, monolitno enotnost celotne družbe, posebej še vodilne politične partije, v kateri se žigosa vsakršna alternativa vladajoči politični liniji kot tak ali drugačen odklon, frakcionaštvo, rovarjenje proti državi in oblasti itd... Najbrž ni treba posebej poudarjati, da je to vodilo hkrati tudi v globoko demoralizacijo ljudi, v lomljenje hrbtenic, vsakovrstni oportunizem in pasivizem, skratka v tisto moralno politično krizo, ki jo vsaj delno vse bolj občutimo tudi pri nas.«[86]

V takšnih ideoloških in stvarnih okoliščinah so politični sodni procesi dobili še prav posebno pomembno vlogo in politično nalogo: utrjevali naj bi zaželene vrednote v zavesti in zastrašili naj bi omahljivce in dvomljivce. To seveda ni opravičilo političnih sodnih procesov, poskuša pa pojasniti ta pojav.

V tej zvezi velja poudariti tudi dejstvo, da je bilo med obsojenci na dachauskih procesih kar devet kemikov, devet španskih borcev, šestnajst članov partije in SKOJ-a. To spominja na politične procese v Sovjetski zvezi zoper cele skupine strokovnjakov, ki so si sledili drug drugemu že v zgodnjih tridesetih letih, še pred dokončno utrditvijo Stalina na oblasti[87]. Tudi to dovolj zgovorno priča o tem, da so politični procesi pravzaprav neizogiben sestavni del vsakega nasilnega ideološkega, političnega in moralnopsihološkega sistema, ki mu pri nas ponavadi pravimo stalinizem. Očitno pa je, da si tega sistema ni izmislil Stalin; obstajal je že dosti pred njegovo dokončno utrditvijo na oblasti, seveda pa ga je Stalin dosledno razvijal in brezobzirno izvajal. Pravi obračun s potencialno opozicijo, ali boj za oblast v ožjem pomenu, je Stalin izpeljal pravzaprav šele po tem, ko je že bil trdno na oblasti, in sicer v letu 1934 in v naslednjih.

Dachauski in tudi drugi politični procesi pri nas so prav tako neizogiben

---

[86] Majer B.: Razmišljanja o drugačnem socializmu. TiP/3 in 4, 1988, s. 293 in 294.

[87] Glej več o tem: Britovšek M.: Carizem, revolucija in stalinizem I. in II. CZ, Ljubljana 1980. Britovšek M.: Stalinov termidor. CZ, Ljubljana 1984. Glej tudi: Conquest R.: Izobčeni in izbrisani, CZ, Ljubljana 1972, s. 47 in nasl.

Krivokapić opozarja na to, da so bili v dachauske procese vključeni predstavniki vseh družbenih slojev in skoraj vseh poklicev, obeh spolov, treh državljanstev (Jugoslavije, Avstrije in Italije), štirih narodov, treh zveznih ministrstev, dveh kontrolnih komisij, univerze, znanstvenih institucij, umetnosti, založniške dejavnosti in tiska. Skratka, pravi pisec, zastopani so bili gospodarstvo, partija, država, baza in nadstavba, FNRJ in tujina. Svojih predstavnikov na obtoženiški klopi niso imeli samo vojska, policija in sodstvo. Ti so bili čisti. Krivokapić B.: Dachauski procesi, Prosveta, Beograd 1986, s. 269 in 270.

sestavni del in logični proizvod nasilnega ideološkega in političnega sistema[88], ki ga je Komunistična partija Jugoslavije uvajala in izvajala na splošno v letih po osvoboditvi, na področju kazenske represije pa vsaj do leta 1951, v omiljeni obliki pa še tudi desetletja pozneje. Če ta sistem poimenujemo kot stalinistični, potem so bili dachauski procesi po smislu, vsebini in po uporabljenih metodah tipični stalinistični politični procesi. In če upoštevamo, da je do dokončne, tudi politične rehabilitacije prišlo šele na X. kongresu ZKS leta 1986, potem je treba ugotoviti, da so vse do tedaj vztrajali tudi trdovratni ostanki stalinizma v prevladujočem ideološkem in družbenopolitičnem sistemu pri nas.

2. Individualne usode obsojencev na dachauskih procesih

Že v uvodnem poglavju je povedano, da raziskovalna skupina individualnih primerov in usod obsojencev na dachauskih procesih v nadrobnostih ni raziskovala, glede na smisel in obseg te raziskovalne naloge. To seveda ne pomeni, da bi kakorkoli podcenjevali ta vprašanja, vendar pa bi bila takšna raziskava zunaj moči in možnosti te raziskovalne skupine, ker bi morala pogosto poseči nazaj v zgodovino Komunistične partije Jugoslavije in Slovenije, v zgodovino španske državljanske vojne, v čas po njej v zvezi s spopadi med nacističnimi, sovjetskimi in drugimi agenturami in znotraj njih itd. Gradivo, ki ga objavljamo v tej publikaciji, je po prepričanju raziskovalne skupine docela prepričljivo ovrglo vse obtožbe na račun vsakega posameznika, ki je bil na teh procesih obsojen, kakor smo to že pokazali v prejšnjih poglavjih te študije. Zato se tu omejujemo le na dve nekoliko splošnejši vprašanji, ki ostajata odprti in zato dopuščata različne domneve.

Prvo takšno vprašanje so kriteriji za izbor oseb, ki jim je bila dodeljena usoda obtožencev in obsojencev na dachauskih procesih. To vprašanje je postavil na seji aktiva leta 1970 tudi Sergej Kraigher, ko je dejal: »V tem gradivu (gre za poročilo Janžekovičeve komisije) ostaja zame popolnoma odprto vprašanje, zakaj se je začel postopek zoper te ljudi. Odgovor je tak, kot je bila predpostavka: ker so bili v teh in teh komitejih, službah itd., je padel sum nanje. Zastavlja se mi vprašanje, zakaj je padel sum prav na te, zakaj ne tudi na druge, ki so bili tudi v taboriščnih komitejih in v teh službah.«[89]

Znano je, da je bil krog oseb, ki jih je zajela preiskava, precej širši, kot je bil končni seznam obsojencev. V preiskavo so bili vključeni številni nekdanji jetniki iz Dachaua in Buchenwalda, znana imena slovenskih intelektualcev, med njimi pisateljev, politikov, zdravnikov in drugih. Mnoge osebe, ki so jih pozneje sploh izločili ali pa so jim namenili vlogo prič, so bile v teku preiskave ves čas v negotovosti glede vloge, ki jim bo dodeljena in to je bil seveda izjemen pritisk nanje. Ali so nekaterim pomagale intervencije uglednih politikov, ali so bile morda intervencije, ki so posa-

[88] Kardelj je v razpravi na že omenjenem IV. plenumu CK KPJ junija leta 1951 povedal naslednje: »Do zdaj smo bili pristaši grobega političnega nasilja, zdaj pa smo napravili pravi preobrat v pravu... Njo (novo linijo, op. avt.) bodo napačno razumeli naši birokrati, in od njih grozi nevarnost, in sicer prav od tistih, ki so si do zdaj olajševali boj na terenu tako, da so sodnikom ukazovali, kako naj sodijo in jih klicali na odgovornost«. Izvori za istoriju SKJ. Sednice Centralnog komiteta KPJ 1948-1952, Komunist, Beograd, s. 562 (prevod avt.).

[89] Kraigher S.: seja aktiva 1970, s. 26.

meznikom škodovale, ali je na izbor vplivalo kaj drugega na sploh ali samo v individualnih primerih, bi bilo zelo težko ali danes sploh nemogoče ugotoviti. Le glede nekaterih posameznih nekdanjih obsojencev imamo podatke, ki dopuščajo določnejše ugotovitve. Tako je npr. A. Ranković preprečil aretacijo dr. Rudija Supka in ta je pozneje interveniral neposredno pri Rankoviću in Titu za Ranzingerja in Figarja, ki sta bila skupaj z njim v taborišču Buchenwald in oba z njim povezana v vodstvu odporniške organizacije[90]. Za v preiskavo vpletena Lovra Kuharja in Dušana Kermaunerja sta intervenirala Ranković in Kardelj in tako nista bila vključena med obtožence[91]. Iz Marinkove izjave na seji aktiva l. 1969 izhaja, da je bil v preiskavo vključen tudi oče Borisa Kraigherja, slovenski pisatelj Lojz Kraigher, in vsaj posredno tudi to, da so njegovo obtožbo in obsodbo preprečili drugi člani tedanjega politbiroja, ne sin, kar se je takrat štelo za vzorno načelnost in doslednost[92].

Na drugi strani zbujajo pozornost obsodbe nekaterih drugih znanih oseb iz predvojnega komunističnega gibanja. Tako je na primer vključitev Mirka Koširja v te procese zelo dvomljiva in dopušča vsakršne domneve o motivih za takšno ravnanje. Mirko Košir je bil namreč do čebinskega kongresa vodilni človek Komunistične partije v Sloveniji. Med obtožene na glavnem dachauskem procesu je bil vključen v zadnjem trenutku, saj je bil aretiran šele 9. 4. 1948, glavna obravnava pa se je začela 20. 4., končala pa z obsodbo že 26. 4. 1948. Argumentacija obtožnice in obsodbe je bila celo za raven dachauskih procesov in v primerjavi z drugimi obtoženci, izjemno pomanjkljiva[93]. To velja tudi za Ludvika Mrzela, ki je bil pisatelj in član predvojne komunistične partije, udeleženec NOB do leta 1943, ko je bil ujet in poslan v Dachau. Obsojen je bil skupaj z Borisom Fakinom (Igorjem Torkarjem) šele 11. 10. 1949. Glede Mrzela in Koširja opozarjam na že povedano Kardeljevo izjavo na seji aktiva 1970. Kardelj tam trdi, da za Mrzela do tedaj sploh ni vedel, da je bil vključen v dachauske procese[94]. Oba, Košir in Mrzel, sta bila pozneje izločena iz skupine obsojencev, ki so ostali živi in ki so prestajali kazen v Sloveniji, in poslana na Goli otok. Tam je Mirko Košir izgubil življenje na način, ki še danes ni docela pojasnjen. Po pričevanju Ludvika Mrzela in nekaterih drugih jetnikov z Golega otoka je umrl v ambulanti zaradi neusmiljenega pretepanja v takoimenovanem špalirju kmalu po prihodu na Goli otok[95].

V dachauske procese pa so bili vključeni tudi nekateri, za katere si niti z domišljijo, imaginacijo in miselnimi kombinacijami ne znamo pojasniti, zakaj so jih v

---

[90] Glej o tem Marinko M.: Seja aktiva 1969, s. 7. ZA CK ZKS, ZDP, F 1

[91] Glej o tem izjavo E. Kardelja na seji aktiva 1970, s. 9. Dušan Kermauner je bil v preiskovalnem zaporu od 5. 8. 1948 do 12. 7. 1949.

[92] Marinko M.: Seja aktiva 1969, s. 7.

[93] Glej obtožnico z Diehlovega procesa v tistem delu, ki se nanaša na Mirka Koširja. ZA CK ZKS, ZDP, F 1; v knjigi od str. 168 dalje.

[94] Kardelj E.: Seja aktiva 1970, s. 11. ZA CK ZKS, ZDP, F 1

[95] Glej o tem tudi: Kreft I.: Spori in spopadi, III. s. 328-331. Mirko Košir in Ludvik Mrzel sta bila na Goli otok poslana še med tem, ko sta prestajala kazen, izrečeno na dachauskih procesih, vendar očitno na podlagi posebne odločbe, izdane v postopku o prekrških, s katero jima je bila izrečena upravnokazenska sankcija imenovana »določitev prebivališča« ali kot se je tedaj temu reklo »družbeno koristno delo« (DKD) in sicer zaradi informbirojevstva. Kako so tedaj to pravno izpeljali, raziskovalna skupina ni mogla ugotoviti, ker o tem ni našla dokumentov.

te procese vključili. Tak primer je Ramo Dervišević, ki je bil obsojen na šestnajst let odvzema prostosti s prisilnim delom. Prestal je od vseh največ te kazni, in sicer natanko dvanajst let. Za svojo rehabilitacijo iz leta 1976 je zvedel iz dnevnega časopisja šele sedem let pozneje, leta 1983[96]. Med takšne obsojence sodi tudi Jože Benegalija, to je tisti, ki naj bi po naročilu J. Puflerja zanetil požar v steklarni v Hrastniku že leta 1946. V glavni dachauski proces so ga očitno vključili zato, da bi bila videti konstrukcija obtožb in obsodb bolj verjetna, sicer pa v Dachauu sploh ni bil[97].

Med obsojenci so bili tudi štirje tuji državljani, ki so imeli očitno samo to vlogo, da so potrjevali obtožbe o vohunstvu, kar seveda brez vpletenosti tujine ne gre. Vlogo poglavitnega tujega agenta je obtožba pripisala Martinu Presterlu, zaradi večje prepričljivosti pa so vpletli še njegovo zaročenko Hildo Hahn in Paula Gasserja. Za kakšne fantazijske konstrukcije je šlo v vseh treh primerih, je razvidno iz analize v obrazložitvi predloga za obnovo kazenskega postopka[98]. Prav poseben primer pa je Rezika Barle, 23 letna soproga Karla Barleta, ki je bila nemška državljanka. Obsojena je bila na smrt na posebnem procesu in justificirana in sodi med primere, ob katerih odpove še tako bujna domišljija[99].

Drugo odprto vprašanje se nanaša na nadaljnjo usodo obsojencev po obsodbah v letih 1948 in 1949. Najprej je tu odprto vprašanje, kdaj in kje so bile izvršene smrtne kazni nad enajstimi obsojenci na smrt in kje so njihovi grobovi.

Raziskovalna skupina je o tem našla le zelo skromne dokumente, ki jih omenja Branko Ziherl v poglavju z naslovom »Promemoria« v tej knjigi.[100] Iz teh skromnih podatkov izhaja, da so »likvidacije« kot se je temu takrat reklo, izvrševali postopoma, zadnje šele ob koncu leta 1950. Samo na ravni bolj ali manj utemeljenih domnev in logičnih sklepanj ostaja zato tudi odgovor na vprašanje, zakaj so »likvidacije« izvršili šele takrat, ko so v glavah vodilnih ljudi Jugoslavije že dozorevala spoznanja o nevzdržnosti totalitarne stalinistične represije, ki so prišla do izraza le nekaj mesecev pozneje na že omenjenem plenumu CK KPJ junija leta 1951.

Raziskovalna skupina nima ne pooblastil ne drugih možnosti za to, da bi na strokovno korekten način raziskala vprašanje o »likvidacijah« in o grobovih. Zato se vzdržuje tudi nadaljnjih komentarjev in vrednostnih sodb, ki bi lahko iz skopih

---

[96] Predsednica Vrhovnega sodišča SR Slovenije, Francka Strmole, je raziskala ta primer in na podlagi dokumentov ugotovila, da je bil dne 9. 10. 1976 opravljen poskus vročitve sklepa o razveljavitvi sodbe in o ustavitvi kazenskega postopka Ramu Derviševiću, ki pa ga ni bilo na naslovu, ki je bil sodišču znan. Tako se je 12. 10. 1976 pošiljka vrnila pošiljatelju. Pristojno sodišče je šele leta 1983, s posredovanjem Ivana Krefta, dobilo pravi Derviševićev naslov in takrat mu je bil ta sklep vročen. Glej o tem: dokumentacijo v ZA CK ZKS, ZDP F 9.

[97] To pojasnjuje tudi formulacijo v obtožbi in v sodbi, ki se glasi: »...Da so vsi, razen obtoženega Benegalija Jožeta, kot gestapovski agenti...«. Glej: Sodbo vojaškega sodišča, Sud. 305 z dne 26. 4. 1948. Glej tudi: Predlog JT SRS za obnovo. P/1987/3-4, Priloga, s. 11.

[98] Predlog JT SRS za obnovo. P 1987/3-4, Priloga; s. 47-49 za Martina Presterla; s. 64-68 za Paula Gasserja in s. 68-70 za Hildegard Hahn.

[99] Glej več o tem na straneh 141 in 142 te analize. Navedbe o grobu Rezike Barle je raziskovalna skupina našla v knjigi Bora Krivokapića »Dachauski procesi«, kjer v opombi na strani 298 prinaša izjavo Ivi Kranjc, iz katere povzemamo: »Rezikin grob je na Ljubljanskih Žalah našel pokojni g. Stadler, oče Joštove žene, in ki je do svoje smrti zanj skrbel. Rezika je bila tedaj vpisana v matični pisarni v knjigo umrlih. Vse to je preveril g. Stadler«.

[100] Ziherl B.: Promemorija, s. 25.

podatkov in iz domnev izhajale. Težko pa se je upreti prepričanju, da je skrivnostni potek dogodkov vzrok za to, da je tako težko najti kakšne bolj trdne podatke vsaj o grobovih justificiranih obsojencev z dachauskih procesov.

V zvezi s tem mora raziskovalna skupina opozoriti tudi na to, da je bila na glavnem dachauskem procesu obsojena na smrtno kazen tudi Hilda Hahn, ki je bila edina potem tudi pomiloščena[101].

Naslednje v tej zvezi odprto vprašanje se nanaša na različnost nadaljnjih usod obsojencev, ki so bili obsojeni na kazen odvzema prostosti. Podatki kažejo, da so bili nekateri med njimi sorazmerno kmalu izpuščeni na prostost (če seveda dopuščamo, da je tri ali štiri leta trpljenja v zaporih mogoče označiti z besedo kmalu), nekateri pa so na pogojni ali na dokončni odpust iz zaporov čakali tudi enajst oziroma dvanajst let. Naj tu še enkrat opozorimo na povsem nerazumljivo dejstvo, da je bil najbolj neproblematični Ramo Dervišević najdalj od vseh, kar dvanajst let, v zaporu. Sledi mu Andrej Bohinc, ki je prestal enajst let in tri mesece zapora, če se omejimo samo na skrajnosti. Pri tem velja ponovno poudariti, da je Debevčeva analiza Bohinčeve zadeve že leta 1951 pokazala njegovo nedolžnost, in vendar je moral prestati več kot enajst let zapora. Raziskovalna skupina se tudi glede tega vprašanja omejuje na ugotovitev dejstev in se odreka komentarjem in vrednostnim sodbam, ki se sicer kar vsiljujejo.

Tu smo se omejili le na navedbo nekaterih, najbolj ilustrativnih primerov, seveda pa nosi vsak od nekdanjih obsojencev s seboj svojo zgodbo in svoje domneve o tem, zakaj je moral nedolžen prestati toliko let zapora in kdo utegne biti za to kriv[102].

V tej zvezi raziskovalna skupina posebej opozarja tudi na to, da so po pogojnem ali dokončnem odpustu iz zaporov praktično vsi nekdanji obsojenci s teh, pa tudi z drugih političnih procesov, in njihovi svojci, doživljali leta in desetletja trajajoče policijsko nadzorstvo, grožnje in izsiljevanja in še druga vsakovrstna poniževanja in diskriminacije[103].

Najdrobnejši podatki o tem, kdaj in v kakšni obliki so posamezni nekdanji obsojenci z dachauskih procesov doživeli pogojni odpust, pomilostitev, obnove kazenskih postopkov, povrnitev škode in politično rehabilitacijo, je razvidno iz kronološkega pregleda dogajanj[104], je pa tudi dovolj splošno znano iz javnih sporočil pristojnih državnih organov oziroma družbenopolitičnih organizacij. Tudi v zvezi s tem se raziskovalna skupina odreka komentarjem in vrednostnim sodbam, saj podatki govorijo sami dovolj zgovorno.

Raziskovalna skupina mora torej s poudarkom opozoriti na več desetletij trajajoči, počasni in skrajnje težavni proces rehabilitacije nedolžnih obsojencev z dachauskih procesov, ker meni, da je tudi to sestavni del in ena izmed tipičnih lastnosti ideološkega, političnega in moralnopsihološkega sistema, ki smo ga poimenovali kot stalinizem, katerega trdovratnost je največja prav na področju politične

---

[101] Glej Predlog JT SRS za obnovo. P 1987/3-4, Priloga s. 12.

[102] V zgodovinskem arhivu CK ZKS so zbrane izjave več nekdanjih obsojencev z dachauskih procesov kot na primer: Andreja Bohinca, Borisa Fakina (Igorja Torkarja), Vlasta Kopača, Petra Čorića itd. ZA CK ZKS ZDP F 5 in 9.

[103] Tudi o tem so pričevanja v dokumentaciji Zgodovinskega arhiva CK ZKS. Glej op. št. 102.

[104] Glej »Kronološki pregled« od str. 33 dalje v tej knjigi.

kaznovalne represije. O tem pripovedujejo dejstva: zahteva komisije IK CK ZKS leta 1969, naj se gradivo »zamrzne« za nadaljnjih trideset let[105]; stališče, da se poročilo Janžekovičeve komisije ne sme objaviti[106]; stališče, da se že pripravljeno besedilo izjave Predsedstev CK ZKS in RK SZDL iz leta 1977 zaenkrat ne objavi[107]; Kardeljeva izjava, češ da je »tov. Tito zelo proti obnovi postopka«[108]. Še več o tem pripoveduje zapisnik s skupne seje P CK ZKS in RK SZDL 21. 2. 1977, kjer najdemo med drugim Kraigherjevo izjavo, češ, da je liberalistična struja v CK in Izvršnem svetu do neke mere izsilila stališča glede dachauskih procesov iz leta 1971[109]. O tem dovolj zgovorno pričajo tudi nekatere že navedene izjave udeležencev na sejah aktivov leta 1969 in 1970, ki v politični naravi dachauskih procesov vidijo njihovo opravičilo in jih štejejo za orodje tedanje politike, obenem pa izražajo bojazen, da bi obnova teh procesov pomenila negacijo in diskvalifikacijo »naše revolucije«. Glede na tragične in nepopravljive posledice teh in tem podobnih procesov bi njihova revizija in popolna pravna in politična rehabilitacija obsojencev s takšnih procesov seveda pomenila priznanje hudih napak in s tem negacijo dogme o nezmotljivosti partije, ne pa negacijo naše revolucije. Ne nazadnje je v tem smislu zgovorno tudi dejstvo, da je knjiga o taborišču Dachau še leta 1981 izšla brez že napisanega poglavja o dachauskih procesih.

V zvezi s tem se lahko odprejo še številna zanimiva vprašanja od individualnih in socialnopsiholoških do vprašanj družbenega sistema, ki tako učinkovito preprečuje izmenjave skupin na oblasti, med njimi celo generacijske. Toda to so vprašanja, ki presegajo strokovno pristojnost raziskovalne skupine in okvire njene naloge.

Če vzamemo, da je zdaj, po sodnih rehabilitacijah obsojencev z dachauskih procesov in po še poznejši njihovi politični rehabilitaciji, popravljeno, kar se po štiridesetih letih sploh še popraviti da, potem naj bi dachauski in njim podobni politični procesi bili vsaj zgovorna izkušnja in pouk sedanji in prihodnjim generacijam.

Zato si je raziskovalna skupina med drugim prizadevala tudi za to, da bi iz dachauskih procesov in iz poznejših dogajanj v zvezi z njimi potegnila vse tisto, kar bi moralo biti izkušnja in pouk, kar bi kot sestavni del »zgodovinske zavesti« moglo preprečevati takšne usodne napake.

Zdaj je nesporno, da dachauskih procesov ne more opravičiti niti hudo težaven položaj, v katerem sta se v začetku leta 1948 znašli Jugoslavija in Slovenija, le pojasni jih lahko. Prav ta pojasnitev dachauskih procesov pa zgovorno pripoveduje, da ni interesa in ne vzvišenih ciljev, ki bi mogli biti višji in pomembnejši od resnice in pravičnosti, in da ni interesa ali cilja, ki bi si smel podrediti in tako zlorabiti kazensko pravo in organe pravosodja za politične cilje.

---

[105] Glej: Poročilo komisije IK CK ZKS iz leta 1968. ZA CK ZKS, ZDP, F 1.

[106] Glej: Seja aktiva 1970. ZA CK ZKS, ZDP, F 1

[107] Glej: zapisnik s skupne seje predsedstev CK ZKS in RK SZDL z dne 21. 2. 1977. ZA CK ZKS, ZDP, F 4.

[108] Kardelj E.: Seja aktiva 1970, s. 36. ZA CK ZKS, ZDP, F 1

[109] Kraigher S.: Zapisnik skupne seje predsedstev CK ZKS in RK SZDL z dne 21. 2. 1977. ZA CK ZKS, ZDP, F 4, s. 1-2.

Prizori iz Diehl-Oswaldovega procesa
(VIR: Film Dachauski proces, Arhiv SRS)

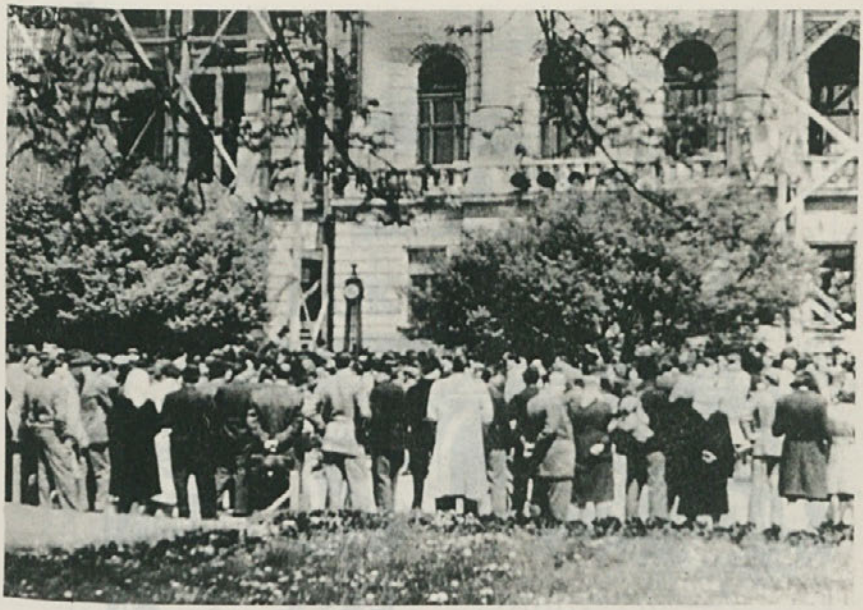

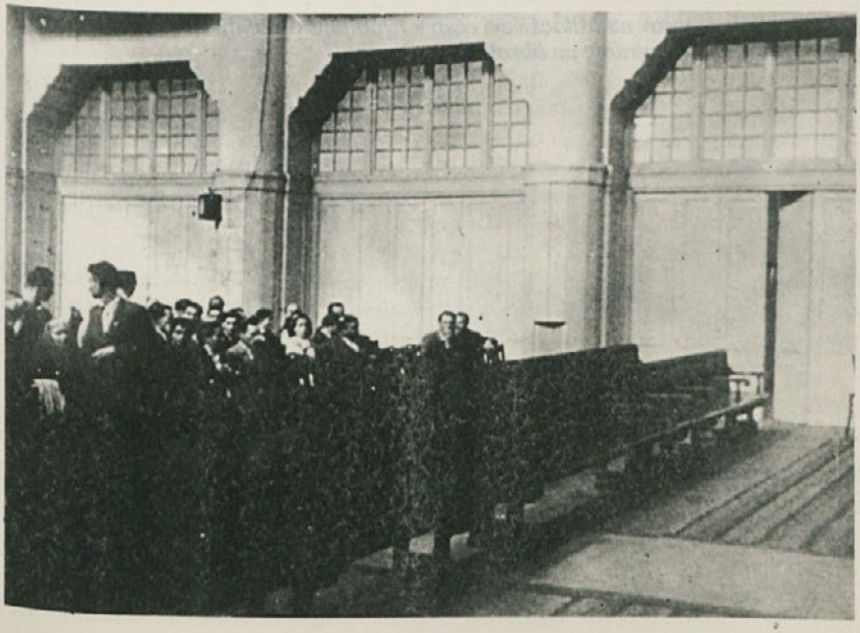

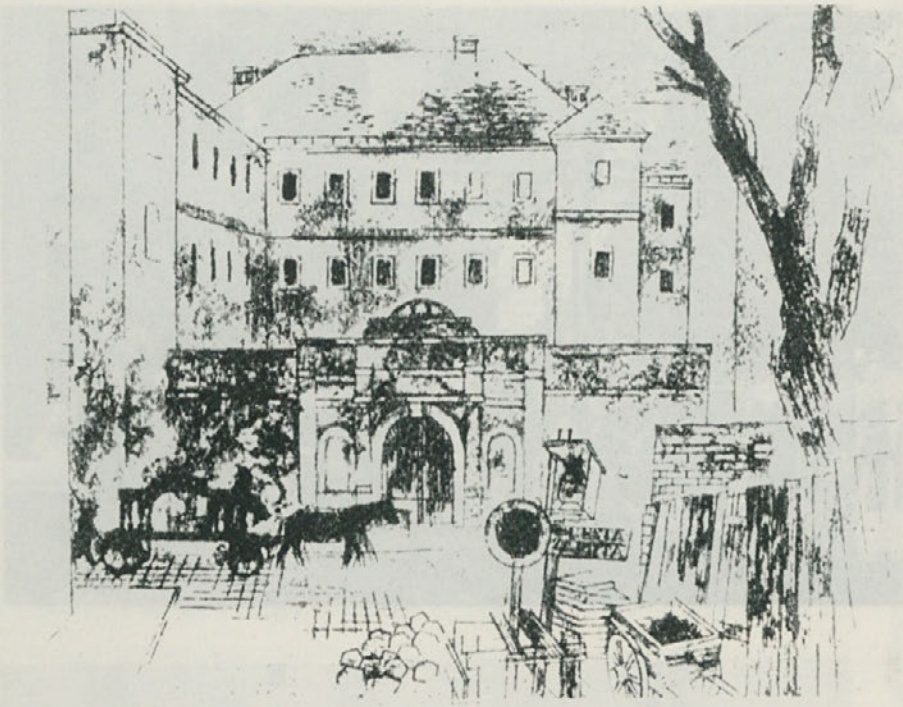

Risba sodnih zaporov na Miklošičevi cesti v Ljubljani v podaljšku sodne palače (VIR: I. Torkar: Umiranje na obroke, 1984)

DOKUMENTI O DACHAUSKIH PROCESIH

POJASNILO K OBJAVI DOKUMENTOV

Glavna pojasnila o izboru in objavi dokumentov smo zapisali že v uvodu knjige. Na tem mestu pa se nam zdi nujno navesti še nekaj opozoril glede načina obdelave, opreme in objave dokumentov. Skupina se zaveda, da bi strogi znanstveni oziroma strokovni pristop, ki si ga pri delu sicer lastimo, terjal objavo dokumentov izključno po kriterijih znanstvene metodologije in ne bi dopuščal nobene racionalizacije iz tim. gmotnih razlogov – ter da bi terjal obdelavo in opremo dokumentov zgolj po uveljavljenih načelih znanstveno-kritične opreme.

Kar zadeva izbor dokumentov, naj zato še enkrat ponovimo, da so vsi dokumenti, objavljeni in neobjavljeni, v izvirniku ali v kopiji, shranjeni v Zgodovinskem arhivu CK ZK Slovenije v zbirki Dachauski procesi.

Glede znanstveno-kritičnega aparata (opomb) smo se odločili za tisti minimum pojasnil ali opozoril, ki pomagajo razumeti temeljni »vsebinski tok« dokumentov oziroma procesov. Na primer: v dokumentih mrgoli imen, ki se pojavljajo v obremenilni ali v razbremenilni vlogi v odnosu do obtožencev oziroma obsojencev. Načeloma bi bilo prav vsa ta imena na uveljavljen način obdelati. Tega pa nismo storili zato, ker je vsaka oseba po svoje že »locirana« v samem dokumentu – denimo 'esesovski oficir ta in ta' ali na primer 'jetnik ta in ta' ali 'priča ta in ta'. Obdelava teh imen bi hkrati pomenila ogromno ter strokovno in gmotno težje opravičljivo opravilo, kar pa v ničemer ne bi povečalo »dokazilne« vrednosti dokumentov. In v resnici številnih primerov (oseb) ne bi mogli zadovoljivo obdelati. Končno gre tudi za to, da posamezne osebe po pristopu in namenu dela skupine od samega začetka niso bili »junaki« raziskave; subjekt raziskave so procesi kot takšni. Dodajmo še to, da najsplošnejše podatke o aretiranih, obtoženih in obsojenih v procesih bralec najde bodisi v kronologiji, bodisi v analizi R. Škrabe in poročilu komisije izvršnega sveta (tim. Janžekovičeve komisije).

Vrsto pojmov, okrajšav in kratic navajamo v seznamu na koncu knjige, saj bodo bralcu tako v večjo pomoč kot bi mu bile pojasnjene pod črto na mestu, ko se pojavijo prvič. Splošno znanih pojmov ne tolmačimo.

Pojasnil praviloma nismo dajali k onim delom dokumentov, ki se ne nanašajo na dachauske procese (na primer v Kraigherjevih pismih Rankoviću).

Kar zadeva jezik in slog dokumentov, smo se odločili, da vanj ne posegamo – tudi v primeru manjkajočih ločil ne, razen če je to zahtevala razumljivost dokumen-

tov. Zaradi razumljivosti smo res izjemoma na nekaj mestih dodali kakšen povedek ali podobno, vendar smo to razločno označili. Vsi morebitni dodatki skupine oziroma urednika (npr. letnica pri datumu) so označeni z oglatimi oklepaji.

Odločili smo se še za en poseg – in sicer za pravilno pisavo osebnih in krajevnih imen, saj je v tem pogledu v izvirnikih pravo obilje razlik in napak – posebej tudi pri tujih imenih – ki bi utegnile zavajati. Vendar moramo priznati, da nekaterih tujih (zlasti gre za nemška) osebnih in krajevnih imen nismo mogli zanesljivo preveriti, zato se lahko pojavijo v različni pisavi. Odpravili smo očitne tipkopisne spodrsljaje. Vztrajali pa smo pri ohranitvi jezikovne avtentičnosti dokumentov – tako v pogledu časa, kakor tudi politike in pravosodja.

In naposled: v posameznih dokumentih bo bralec opazil nekaj faktografskih spodrsljajev. Nekaj hujših smo »popravili« z opombo, v manjše pa se nismo spuščali, ker so povsem očitni in jih bo bralec sam »popravil« na podlagi sicer zelo pogostoma pravilno navedenih istih dejstev v istem ali drugih dokumentih. Poseganje v takšne hibe v skladu s sicer hvalevredno težnjo po popolnosti znanstveno-kritičnega aparata se nam je zdelo nepotrebna obremenitev.

Bralec bo lahko opazil, da smo k skupinam dokumentov ali celo k posameznim dokumentom dodali uredniške »prednaslove« (npr. »Dokumenti o razveljavitivi Marčanovega procesa« ali »Politični aktiv Slovenije o poročilu 'Janžekovičeve komisije'«). Zdelo se nam je nujno, da pogosto nejasnim oziroma nepovednim nazivom dokumenta (npr. »V imenu ljudstva!«) damo bolj poveden uredniški naslov.

Prepričani smo, da zaradi omenjenega ravnanja pri objavi dokumentov ne trpi niti vsebinska niti metodološka stran knjige, saj gre v bistvu za objavo ključnih dokumentov s pojasnili kot sestavnim delom oziroma dokumentacijo k raziskovalnemu poročilu o procesih.

DOKUMENTI S PROCESOV

Pismi Borisa Kraigherja Aleksandru Rankoviću – Marku 30. januarja [1948]

Ministru Unutrašnjih poslova FNRJ general-pukovniku Aleksandru Rankoviću

Druže Marko,
prema dogovoru šaljem Ti obećani materijal:

1./ Izveštaj o generalu V. – u vezi sa sumnjom rada za IS. Izveštaj je sa naše strane sasvim neproveren. Za mene je značajno to, što organ gestapa na vlastitu inicijativu priča o čoveku, koga nije nikad vidio, a zna o njegovom životu, porodici, studiju itd. više nego ja.

2./ Izveštaj o dahauskoj istrazi:
Naročito si tražio materijal za Presterla, za austrijske komuniste, koji su KPÖ na radu i za Prežiha[1].
U priloženim spiskovima:
a) O Presterlu – str. 14 – 20.: špijunaža dokazana naročito u nesugeriranom podudaranju njegovih izjava i izjava Diehla. Istraga nije završena!
b) O austrijskim komunistima:

Tschoffenig Sepp	str. 42 – 45
Lauscher Sepp	str. 40 – 41
Freihaut Franz	str. 38 – 39
Jauk Franz	str. 36 – 37

Za ovu četvoricu smatram, da je rad za gestapo dokazan. Gotovo je sigurno, da radi Tschoffenig i u špijunaži protiv Jugoslavije, pa smatram da bi bilo korisno, da ga se namami preko granice

[1] Lovro Kuhar – Prežihov Voranc (1893 – 1950), pisatelj in politični delavec, med vojno v ilegali, od 1943. v zaporih in taboriščih.

c) Posebice prilagam podatke o nekim Austrijcima, koji su verovatno radili za gestapo, ali mi o tome nemamo dovoljno materiala. Ne možemo smatrati za dokazano ono što kaže Presterl, pošto mi izgleda, da nas hoće varati time, da okrivljuje sada sve one koje poznaje, kao gestapovce. Za svaki slučaj ipak prilažem taj spisak gde su podaci za sledeće Austrijce:
Staub Josef
Rahitsch Franz
Pölzl Dido
Quäch Hans
Fischer Otto
Elser Viktor
Furch Bruno
Albl Otto
d) Podatki za Prežiha i Zahariadesa su u spisku:
Prežih (Kuhar) str 48 – 51
Zahariades str 46 – 47
Kad sam ove podatke preštudirao smatram, da nije dovoljno materiala za sumnju. Naročito u slučaju Prežiha-Kuhara.
e) Konačno su u spisku za Diehla, Barleta, ing. Oswalda, Juranića i Puflera za kontrolu gornjih podataka:
Diehl Branko str. 1 – 6
Barle Karel 7 – 13
Ing. Oswald Stane 22 – 25
Juranić Oskar 26 – 29
Pufler Janko 30 – 35
f) Podatki za Stillfrieda i Duschu su priloženi isto sa objašnjenjem nekih izjava Presterla i ostalih.

3./ Pitanje prekida diplomatskih odnosa sa Vatikanom mislim, da bi bilo sada vrlo aktualno, kada su rimski listovi donosili vesti o razgovoru izmedju pape i poljskog kardinala Hlonda. Govorili su o imenovanju Stepinca za kardinala i o potrebi pojačanja vatikanskih dipl. predstavništava u istočnim zemljama sa amerikanskim sveštenicima.

4./ U prilogu šaljem lične podake za tri potpukovnike. Potpukovnika Bavec Ceneta želio bi smeniti sa dužnosti načelnika Narodne Milicije. Mogli bi ga prevesti u Armiju i mislim, da bi se tamo mogao dobro razvijati. Mesto njega molim za načelnika Nar. Milice, potpukovnika Lokovška (Jana), koji se nalazi u komandi pozadine. Ako njega nikako nije moguće dobiti iz J. A. onda bi molio za dosadašnjeg komandanta divizije KNOJ-a – potpukovnika Tavčara (Roka); koliko znam on je sa rasformiranjem KNOJ-a stavljen na raspoloženje komandi pozadine. I jedan i drugi su invalidi te se u vojsci ne mogu uspešno razvijati. Zato obojica žele na rad u Nar. Miliciju.

5./ Ove godine bi se trebao održati u Jugoslaviji medjunarodni kongres kinološkog Saveza. Ja mislim, da bi od toga ne mogli imati štete, u nekom smislu ćak koristi. No, trebalo bi hitno odlučiti, dali da dozvolimo održavanje ovog kongresa u FLRJ. U pozitivnom slučaju trebali bi omogućiti, da se formira i neki Kinološki Savez

FLRJ, kao reprezentanca prema inostranstvu i koordinacija za rad medju republikanskim kinološkim udruženjima, kojima bi bio rad odobren. Za sada, kod nas u ovome udruženju odlučuju ljudi, člani OF, ali po svojoj provinjenci nama i narodnoj vlasti tudji element. No, zbog stručnog rada ovog Saveza ja mislim, da bi mu ipak mogli dozvoliti rad.

Smrt fašizmu – sloboda narodu! Sa drugarskim pozdravom[2]

Ministru Unutrašnjih poslova FNRJ general-pukovniku Aleksandru Rankoviću

Druže Marko,
z obzirom na telefonski razgovor šaljem optužni material protiv grupe gestapovaca i protiv Krekove belogardističke i banditske organizacije »pukovnika« Bitenca.

I. *Proces protiv grupe gestapovaca* imamo nameru organizovati na sledeći način:
1. Proces bi se održavao pred vojnim sudom IV. Armije. Održavao bi se tajno. Na taj način možemo da sprečimo prisustvo advokata te da ih nadoknadimo oficirima J. A. koje odredi vojni sud. Kao tužioc mogao bi da nastupa armijski tužioc a naš šef islednog otsjeka kao njegov pomoćnik. Po zakonu to je moguće organizovati na takav način.

2. Proces bi održavali u tri grupe:
prva grupa: Barle – Diehl 9 optuženika
druga grupa: Presterl – Juranić 6 optuženika
treća grupa: Bohinc – Kopač 7 optuženika
Na ovaj način bi olakšali rad sudu, da stvar ne bude suviše glomazna. Nekoliko bi time i maskirali početak i kurz naše istrage te naše dalnje operativne nacrte.

3. Po ovim grupama mi bi ih optužili u glavnom za sledeće zločine:
Prvu grupu:
a) da su se posle oslobodjenja kao agenti gestapa medjusobno povezali u cilju organizovanja špijunaže, sabotaže, diverzije i planskog štetočinstva;
b) da su za vreme okupacije saradjivali sa okupatorom i izvršili niz ratnih zločina;
c) da su delimično u vreme rata, a neki već prije pristali na saradnju sa gestapom;
Drugu grupu:
a) da su neposredno podupirali rad stranog špijuna Presterla;
b) da su za vreme okupacije saradjivali sa gestapom kao ratni zločinci;
c) naročito Presterla, Gassera i Hahn Hildu kao špijune strane obaveštajne službe.
Treću grupu:
u glavnom za iste stvari, samo su njihovi zločini manjeg značaja obzirom na uži sektor njihovog rada. Ovu grupu bi sudili kao »gorenjsku« grupu.

[2] Pismo ni podpisano; avtor je Boris Kraigher, tedanji notranji minister LR Slovenije in član PB CK KP Slovenije.

Ovim postupkom imamo nameru da postignemo:

1./ nekako smirenje, pošto je ova istraga sa svojim aretacijama prouzrokovala mnogo svakodnevnih komentara, zabuna, straha, klevetanja, mnogo očekivanja novih aretacija i produbljivanja istrage. Pokušali bi stvoriti utisak, da je ovim ova takozvana »dachauska afera« zaključena.

Da ovo postignemo imamo nameru da odmah posle ovih procesa nekoliko pritvorenika pustimo na slobodu zbog pomanjkanja dokaza. Ide za manji broj manje važnih lica, koje zadržavamo u zatvoru u glavnom zato, da njihovim puštanjem ne bi kompromitovali našu istragu. Posle procesa njihovo puštanje služilo bi za stvaranje mišljenja, da je istraga zaključena.

2./ Pored ovoga mi bi posle ovog procesa objavili kratak komunike, da bi njim isto stvorili utisak, da je ovim naša istraga zaključena. Nacrt komunikeja dajem u prilogu.

3. Na taj način mi bi stvorili uslove za uspešno daljne operativno obradjivanje ove stvari na samom terenu. Osudjenike morali bi zadržati u posebnim zatvorima u svrhu daljeg saslušavanja. Ovo saslušavanje ne bi više imalo kao do sada značaj istrage protiv njih, nego davanje materiala po konkretnim pitanjima, koje će još dugo stalno vaskrsavati u toku dalnje istrage na terenu. Ovu dalnju istragu na terenu mi bi vodili sasvim konspirativno uz pomoć široke agenture, koju smo dosad u toku ove istrage stvorili na terenu i koju ćemo trebati još mnogo proširiti.

Ova istraga je naime zauzela vrlo široki značaj: mi imamo registriranih u kartoteki ove istrage 9524 ljudi, medu njima 2144 stranaca.

U prilogu dajem za ovaj problem nacrt optužnice za imenovane tri grupe optuženika. Pored ovoga dajem u prilogu naš nacrt za dalnji rad po tom problemu.

II. *Proces protiv belogardističke grupe »pukovnika« Bitenca:*

1./ Proces bi se održavao pred Vrhovnim sudom LRS i optužnicu zastupao bi javni tužioc LRS. Proces bio bi javan i dali bi mu veći publicitet.

2./ Sa procesom mi bi raskrinkavali špijunski rad slovenačkog klera posle oslobodjenja, njegovo vezivanje na strane špijunske službe i pokazali čitavi rad emigracije – Kreka i Rožmana – u službi strane špijunaže.

3./ Sa procesom mi bi pokazali na bezprincipielnu saradnju u stranoj špijunaži belogardista i četnika.

4./ Proces bi raskrinkao saradnju klera, bele garde, četnika uz pomoć Amerikanaca i Italijana u organizaciji sabotažnih, diversantskih bandi sa teritorija Gorice za prebacivanje u Jugoslaviju.

5./ Sa procesom raskrinkala bi se sa moćnim dokumentarnim materialom služba belogardijaca i četnika gestapu za vreme rata. Saradnja slovenačkog klera sa gestapom za vreme rata do sada kod nas nije još bila toliko utvrdjena, koliko bi bila ovim procesom.

U prilogu šaljem nacrt optužnice za ovu grupu, koja bi obuhvatala 12 optuženika.

III. *Naš nacrt:*

Time, da održavamo ova dva procesa istovremeno pokušavamo okrenuti težište interesovanja na Bitenčev proces, tako da bi proces protiv »dahauske grupe« prošao uz što manje interesovanje.

Pored ovoga proces protiv Bitenca dao bi još sledeće rezultate:

1./ Moralni pritisak na kler u momentu vatikanske izborne kampanje u Italiji. To naročito zato, jer u sam proces uključujemo relativno malo popova, ali ih laici mnogo kompromitiraju.

2./ Po ovoj stvari naša istraga se razvija dalje i mi obradjujemo širi krug saradnika na terenu – a naročito njihove centre u Gorici, Trstu i Salzburgu.

Proces bi vodili na način, koji bi stvorio utisak, da smo ove stvari otkrili »izdajom« biskupovog tajnika Leniča, koji je bio osudjen u decembru, i da je omogućilo dalnje otkrivanje njihovog rada pričanje »pukovnika« Bitenca u istrazi.

Material koga smo dobili putem agenture mi bi isključili sa procesa. Jedan dio ljudi, koji su u procesu, a će kasnije u zatvoru i iz zatvora raditi za nas ne bi govorio na procesu sve – nego bi se držao kao naš zadrti neprijatelj. Posebno bi morali tim procesom u Gorici utvrditi našeg agenta, koji iz zatvora održava veze preko svojih ljudi »ilegalno« sa Goricom i koji ima široke mogućnosti rada u inostranstvu. Ovome bi kasnije organizovali preko »ilegalnih« veza sa Goricom begstvo iz zatvora. Radi kao naš vrlo dobar i sasvim siguran agent i uživa absolutno poverenje u Gorici i Rimu. Pošto su naši nemarno zakrivili njegovo hapšenje u novembru sa strane UDB – sada je to jedini način, da ga ponovo utvrdimo u inostranstvu. Na procesu on ne bi ništa odgovarao i nastupao drsko protiv nas.

Mislim, da bi se morali ovi procesi održavati izmedju 28. marta i 10. aprila. Od 21. – 28. marta kod nas moramo ipak računati sa crkvenim praznicima oko Uskrsa[1]. Kasnije ne bi bilo zgodno zbog bližnjeg kongresa OF, koji će se održavati 26. – 28. aprila.

Na kraju još ovo:

Nama se žuri sa procesom protiv gestapovaca i zbog toga pošto imamo sada dezorganiziran gotovo čitav naš aparat. Svi najjači kadrovi iz II. odelenja pa i iz I. i III. otsjeka[2] rade na ovom problemu. Oni će raditi i kasnije – ali u okviru svojih otsjeka i referata – dok ćemo referat za gestapo u III. otsjeku pojačati sa novim kadrovima sa premeštanjem a ne sa dodeljivanjem na posao kao do sada. Ovih kadrova ne možemo uzeti iz ostalih referata, dok se tamo šefovi ne vrate na svoj posao.

Smrt fašizmu – sloboda narodu! Sa drugarskim pozdravom[3]!

[1] Velika noč je bila 1948. leta 28. marca

[2] Gre za takratno organiziranost ministrstva za notranje zadeve na oddelke in odseke, ki so pokrivali različna delovna področja.

[3] Pismo ni podpisano; avtor je Boris Kraigher; pozdrav je v izvirniku pripisan na roko.

Obtožnica zoper Diehla in soobtožence

Vojaško tožilstvo Armije
Št. VTK 91/48
Ljubljana, dne 16. aprila 1948

VOJAŠKEMU SODIŠČU
Ljubljana

Na osnovi čl. 13 Zakona o kaznivih dejanjih proti ljudstvu in državi ter v smislu člena 8. točke 1. Zakona o vojaških sodiščih z dne 2. decembra 1947 vlagam pri naslovnem sodišču

OBTOŽBO

zoper:

1. DIEHL ing. Branka – sin Roberta in Johane, roj. Fridrich, rojen 27. julija 1905 v Celju, slovenske narodnosti, državljan FLRJ, poročen, oče 1 otroka, stanujoč v Ljubljani, Muzejska ulica 3/II, diplomiran filozof, nazadnje zaposlen kot glavni inšpektor za gospodarstvo pri kontrolni komisiji pri Predsedstvu vlade LR Slovenije, brez premoženja, sedaj v preiskovalnem zaporu od 16. septembra 1947. leta.
2. OSWALD ing. Staneta – sin Ivana in Marije, roj. Urevc, rojen 11. avgusta 1907 v Ljubljani, slovenske narodnosti, državljan FLRJ, poročen, oče 3 otrok, stanujoč v Beogradu, 1. Topličin venac 27/I., kulturno geodetski inženir, nazadnje zaposlen kot pomočnik ministra industrije Zvezne vlade, brez premoženja, sedaj v preiskovalnem zaporu od 20. septembra 1947. leta.
3. BARLE ing. Karla – sin Karla in Frančiške, roj. Kate, rojen 3. maja 1910 v Šmartnem pri Slov. Gradcu, slovenske narodnosti, državljan FLRJ, poročen, oče 1 otroka, stanujoč v Ljubljani, Belokranjska ulica 12, ing. kemije, nazadnje zaposlen kot sekretar ekonomske komisije pri CK KPS, brez premoženja, sedaj v preiskovalnem zaporu od 8. avgusta 1947. leta.
4. PUFLER Janka – sin Ivana in Marije, roj. Šavrič, rojen 8. junija 1905 v Hrastniku, slovenske narodnosti, državljan FLRJ, samski, po poklicu steklar, nazadnje zaposlen kot direktor tovarne stekla v Hrastniku, sedaj v preiskovalnem zaporu od 23. oktobra 1946. leta.
5. PRESTERL Martina – sin Ignaca in Marije, roj. Kögler, rojen 8. marca 1916 v Grazu – Avstrija, avstrijske narodnosti, avstrijski državljan, samski, stanujoč v Grazu, Rechtbauerstrasse 53/I, po poklicu učitelj, nazadnje časnikar in lastnik založbe v Grazu, sedaj v preiskovalnem zaporu od 25. oktobra 1947. leta.
6. KRAJNC ing. Borisa – sin Ivana in Franje, roj. Božič, rojen 25. decembra 1913 v Kantridi pri Reki, slovenske narodnosti, državljan FLRJ, poročen, brez otrok,

stanujoč v Ljubljani, Potočnikova ulica 10, ing. kemije, nazadnje zaposlen kot docent na univerzi v Ljubljani, brez premoženja, sedaj v preiskovalnem zaporu od 27. oktobra 1947. leta.

7. STEPIŠNIK ing. Milana – sin Karla in Marije, roj. Snoj, rojen 11. novembra 1910 v Ljubljani, slovenske narodnosti, državljan FLRJ, poročen, oče 2 otrok, stanujoč v Slov. Bistrici, Visoke, ing. kemije, nazadnje zaposlen kot direktor tovarne »Industrije metalnih polizdelkov« v Slov. Bistrici, sedaj v preiskovalnem zaporu od 30. septembra 1947. leta.

8. LIČEN Vladimira – sin Jožefa in Marije, roj. Gvardjančič, rojen 19. septembra 1912 v Trstu, slovenske narodnosti, državljan FLRJ, poročen, oče 1 otroka, stanujoč v Medvodah, Preska 42, prof. kemije, nazadnje zaposlen kot direktor kemične tovarne v Medvodah, brez premoženja, sedaj v preiskovalnem zaporu od 3. oktobra 1947. leta.

9. GASSER Paula – sin Karoline Gasser, poročene Amberger, rojen 20. septembra 1903 v Innsbrucku, Avstrija, avstrijske narodnosti, italijanski državljan, samski, električar, nazadnje zaposlen v Innsbrucku, brez premoženja, sedaj v preiskovalnem zaporu od 17. januarja 1948. leta.

10. HAHN Hildegardo – hči Friderika in Hedvike, roj. Slavik, rojena 15. februarja 1923 na Dunaju, avstrijske narodnosti, avstrijska državljanka, samska, mati 1 otroka, stanujoča na Dunaju, IV. okraj, Argentinierstrasse 53, privatnica, brez premoženja, sedaj v preiskovalnem zaporu od 27. oktobra 1947. leta.

11. KOŠIR Mirkota – sin pok. Blaža in pok. Uršule, roj. Žitko, rojen 15. 3. 1905 v Ljubljani, slovenske narodnosti, državljan FLRJ, poročen, oče dveh otrok, stanujoč Ljubljana, Aljaževa 16, univerzitetni profesor, nazadnje zaposlen kot honorarni predavatelj za Osnove družbenih ved na Akademiji upodabljajočih umetnosti, sedaj v preiskovalnem zaporu od 9. aprila 1948. leta.

12. JURANIĆ Oskarja – sin Antona in Marije, roj. Ružič, rojen 11. oktobra 1909 na Reki, hrvatske narodnosti, državljan FLRJ, stanujoč v Beogradu, Birčaninova 28, poročen, oče 1 otroka, diplomirani pravnik, nazadnje zaposlen kot generalni sekretar na ministrstvu za zunanje zadeve FLRJ v Beogradu, brez premoženja, sedaj v preiskovalnem zaporu od 24. oktobra 1947. leta.

13. ĆORIĆ Petra – sin Paula in Evice, roj. Letica, rojen 26. julija 1911 v Bijelniku, hrvatske narodnosti, državljan FLRJ, poročen, brez otrok, stanujoč Petrinje, Gunduličeva 12, trgovski pomočnik, nazadnje zaposlen v Petrinjah kot tajnik okrajne zadruge, sedaj v preiskovalnem zaporu od 8. novembra 1947. leta.

14. DERVIŠEVIĆ Rama – sin Rama in Nefe, roj. Plavić, rojen 9. maja 1923 v Šabcu, srbske narodnosti, državljan FLRJ, poročen, brez otrok, stanujoč v Beogradu, Gozdićeva ulica 24, grafičar, nazadnje zaposlen kot strojnik v tiskarni »Borba«, brez premoženja, sedaj v preiskovalnem zaporu od 25. oktobra 1947. leta.

15. BENEGALIJA Jožeta – sin Jožeta in Pavle, roj. Bauer, rojen 5. avgusta 1921 v Zagorju, slovenske narodnosti, državljan FLRJ, samski, stanujoč v Hrastniku št. 56, po poklicu steklarski pomočnik, nazadnje zaposlen v tovarni stekla v Hrastniku, brez premoženja, sedaj v preiskovalnem zaporu od 23. oktobra 1946. leta.

radi naslednjih kaznivih dejanj:

I.

da so obtoženci kot gestapovski agenti iz dobe okupacije po osvoboditvi Jugoslavije od fašističnih okupatorjev stopili v tujo obveščevalno službo in po njenih navodilih kot agenti, ki so pripadali enotni špijonski organizaciji, a nekateri od njih izrabljajoč svoje odgovorne položaje v državnem aparatu, ustanovah, tovarnah, vršili načrtno razna škodljiva dejanja, diverzije, sabotaže in špijonaže, vse z namero, da prizadenejo čimvečjo škodo gospodarski moči in obrambni sposobnosti FLRJ, da dovedejo v nevarnost njeno neodvisnost in nedotakljivost njenega ozemlja, vse s ciljem, da se z nasiljem zruši njena obstoječa državna ureditev.

II.

da so obtoženci že pred ali med okupacijo pristali na sodelovanje z zločinsko teroristično organizacijo gestapa, ki jih je poslal kot svoje agente v razna taborišča, kjer so med interniranimi žrtvami nacizma, – v cilju skrajnega izkoriščanja delovne sile internirancev v svrhe nacističnega – vojno gospodarskega potencijala ter načrtnega maltretiranja in uničevanja internirancev – vršili ovaduško in obveščevalno službo, delovali kot funkcionarji gestapovskega taborišČnega aparata in provokatorske tkzv. antifašistične organizacije in na raznih poizkusnih postajah in bolnicah vršili uničevalne poizkuse na živih internirancih ter s tem zakrivili nešteto najtežjih in najbolj zverskih vojnih zločinov.

KONKRETNO OBTOŽUJEM:

1. DIEHL BRANKA:

1. da je kot agent gestapa ob povratku iz taborišča Dachau v Jugoslavijo v juniju 1945. leta skupno z Juranićem in Kopačem namerno sestavil in predal najvišjim predstavnikom ljudske oblasti lažno poročilo o svojem delovanju in delovanju gestopovskih pajdašev v Dachauu, s katerim je onemogočil razkritje gestapovskih agentov in vojnih zločincev ter omogočil njihovo nadaljnje zločinsko delovanje, vse z namero, da prevari ljudsko oblast ter tako sebe in ostale gestapovske agente vrine na vplivna in odgovorna mesta v državnem aparatu, v čemer je tudi uspel, tako da so po postavitvah obtoženi Diehl s soobotoženimi Barletom in Oswaldom, Juranićem, Krajncem, Puflerjem ter drugimi tvorili enotno zločinsko agentsko organizacijo, ki je delala po navodilih in v korist tuje obveščevalne službe;

2. da se je marca 1946. leta povezal z agentom tuje obveščevalne službe Presterl Martinom in pristal na sodelovanje v tuji špijonski službi, mu dajal špijonska poročila in podatke o raznih panogah industrije in gospodarstva LRS, ki predstavljajo državne tajne ter se dogovoril za vzdrževanje kurirske zveze;

3. da je kot agent tuje obveščevalne službe organiziral v Jugoslaviji po navodilih Presterl Martina svojo agenturno mrežo iz bivših gestapovskih agentov iz Dachaua, t. j. z Barletom, Krajncem, Puflerjem in drugimi, katerim je dajal direktive za protidržavno špijonsko delovanje;

4. da je vzdrževal z agentom tuje obveščevalne službe Presterl Martinom kurirsko zvezo preko kurirja »Martina iz Parteiverlaga«, kateremu je meseca decembra 1946

v kavarni »Emoni« med drugim dal podatke iz raznih panog našega gospodarstva, kot podatkov – kapaciteti in produkciji tovarne posode v Celju, tovarne Saturnus, za številne tekstilne tovarne, nato meseca marca 1947. leta predal podatke iz poljedelstva in podatke o gospodarskem planu, junija 1947. leta pa izročil kurirju že definitivne planske številke, podatke o izvršenem produkcijskem planu in podatke o izvršenem planu v gozdarstvu in o setvenem pomladanskem tekmovanju;
5. da je kot agent tuje obveščevalne službe prejel od agenta Presterl Martina direktive, v smislu katerih je potrebno ovirati razvoj narodnega gospodarstva in se poslužiti ostrih oblik sabotaže, diverzantstva in škodljivstva, kar je obtoženi tudi izvrševal;
6. da je kot agent s pomočjo svoje agentske mreže pripravljal in vršil načrtne sabotaže v industrijskih in gospodarskih podjetjih FLRJ, kakor:
a) da je leta 1946 ob pregledu produkcijskega plana v jeseniški železarni izjavil tamkajšnjemu direktorju, da je plan v redu in naj se ga držijo, čeprav je ugotovil, da je plan prenizko postavljen in da ima nepravilnosti;
b) ob isti priliki je v isti tovarni izjavil, da so pregledi vojnega materiala za taljenje zadostni, čeprav je vedel, da se vršijo eksplozije in da so ti pregledi nezadostni za preprečevanje nadaljnjih eksplozij;
c) da je dajal svojim agentom, kakor Krajnc Borisu in drugim, direktive za gospodarske sabotaže, da bi se čim bolj zavrla industrializacija;
č) da je kot inšpektor Kontrolne komisije pri Predsedstvu vlade Ljudske republike Slovenije povzročil, da se je v okviru njegovega delovanja izgubilo okrog 110 važnih uradnih spisov in da je dajal nadrejenim lažna poročila o izvršenih ukrepih v svojem delovanju;

d) da je leta 1947, zlorabljajoč svoj vplivni položaj republiške kontrolne komisije, predložil Vrhovnemu ljudskemu sodišču skupaj z Barletom in Krajncem lažne izjave za obsojenega agenta tuje obveščevalne službe Puflerja, ki je bil obsojen radi diverzantskega delovanja, in je s tem poskušal doseči, da bi bil agent Pufler oproščen;
7. da se je v avgustu 1941. leta v Begunjah samovoljno ponudil gestapu, podpisal obvezo o sodelovanju in nato kot agent gestapa deloval v taborišču Dachau;
8. da je kot agent gestapa skupno z agenti: Oswaldom, Juranićem, Barletom, Kopačem in drugimi v taborišču Dachau organiziral kot agent-provokator tkzv. antifašistično organizacijo, ki je služila gestapu poleg drugega za vzdrževanje reda med interniranci in za vohunjenje med njimi;
9. da je v taborišču Dachau kot agent gestapa zakrivil najtežje zločine s tem, da je aktivno sodeloval pri mučenju internirancev na poizkusni malarijski postaji, ki je bila ena izmed zločinskih usťanov SS-komande in gestapa za uničevanje internirancev;
10.da je kot agent-provokator tkzv. antifašistične organizacije ovadil gestapu Čučković Sima, doslednega antifašističnega borca, ki se je uprl zločinskemu delovanju provokatorskega vodstva, ki je vodilo tkzv. antifašistično organizacijo po direktivah gestapa, radi česar je bil Čučković Sima odveden v uničevalno taborišče, kjer je umrl mučeniške smrti.

2. *OSWALD STANETA:*
1. da je bil član špijonske organizacije v službi tuje obveščevalne službe, katere cilj

je bil, da z načrtnim škodljivstvom, sabotažami in diverzijami v panogah gospodarstva in industrije zruši obstoječi državni red v FLRJ in kot agent tuje obveščevalne službe, izrabljajoč svoj vplivni položaj v državnem aparatu, nastavljal na važna in odgovorna mesta svoje gestapovske pajdaše. Tako je po nalogu odnosno posredovanju agentov tuje obveščevalne službe Diehla, Barleta in Krajnca kot pomočnik ministra za industrijo LRS zavestno postavil gestapovskega agenta Puflerja kot delegata steklarne v Hrastniku;

2. da je na položaj pomočnika ministra za trgovino odnosno industrijo LRS, kasneje pa kot pomočnik zveznega ministra za industrijo, kot agent tuje obveščevalne službe odkrival in predajal sovražnemu agentu Diehlu podatke o stanju in planu gospodarstva FLRJ, ki predstavljajo državne tajne, zavedajoč se popolnoma, da je Diehl agent tuje obveščevalne službe;

3. da je kot agent gestapa 1941. leta poslan v koncentracijsko taborišče Dachau na prevzgojo – (Umschulung), v taborišču Dachau pod vodstvom gestapa deloval kot gestapovski agent-provokator, vohun in priganjač in kot tak z agentom Diehlom organiziral antifašistično organizacijo, ki jo je vodil gestapo, sodeloval z zločinskim »Arbeitseinsatzem«, ki je odločal o življenju in smrti internirancev;

4. da je kot agent-provokator, agent fašistične organizacije ovadil gestapu Čučković Sima, dosledнega antifašističnega borca, ki se je uprl zločinskemu delovanju provokatorskega vodstva, ki je vodilo tkzv. antifašistično organizacijo po direktivah gestapa, radi česar je bil Čučković Sima odveden v uničevalno taborišče, kjer je umrl mučeniške smrti.

3. BARLE KARLA:

1. da se je po osvoboditvi v marcu 1946 povezal z agentom tuje obveščevalne službe Presterl Martinom in pristal, da bo delal kot agent s tujo obveščevalno službo, izpolnjeval sprejete direktive in dajal Presterlu ustna in pismena poročila, ki so vsebovala tajne podatke gospodarskega in političnega značaja;
2. da je po direktivah Presterla po osvoboditvi organiziral agentsko mrežo in se v ta namen povezal s soobtoženima Diehlom in Puflerjem;
3. da je po osvoboditvi predlagal na odgovorna mesta v produkciji špijone in agente tuje obveščevalne službe, kakor gestapovskega agenta Pufler Janka, ki je bil postavljen za direktorja tovarne v Hrastniku in za katerega je pri tem, ko je bil isti pred sodiščem obsojen zaradi požiga tovarne, dal lažno pozitivno karakteristiko v nameri, da zavede ljudsko sodišče v zmoto;
4. da je kot odgovoren funkcionar ministrstva LRS in kasneje kot sekretar Ekonomske komisije za Slovenijo po direktivah iz inozemstva organiziral sabotaže, škodljivstvo in diverzije po Presterlovih navodilih. Tako ni ničesar podvzel za odpravo opaženih nepravilnosti v tovarni kleja v Ljubljani, kar je imelo za posledico, da je prišlo do eksplozije, ki je zahtevala dve smrtni žrtvi in težko okvaro tovarniških objektov, istočasno ni ničesar podvzel na opozorilo Reškovec Ilije z Jesenic o večjih nepravilnostih v jeseniški železarni, kar je povzročilo škodo na raznih tovarniških napravah;
5. da je leta 1941, novembra meseca, v Brestu v Franciji v zaporih izdal gestapu soborca iz Španije in istočasno podpisal in sprejel obvezo, da bo z vsemi silami delal za gestapovsko obveščevalno službo in za »veliki nemški rajh«;

6. da je v letu 1941 na zaslišanju pred gestapom v Grazu prostovoljno izdal sodelavce antifašiste, npr. Moravca Franca in Paul Petra;
7. da je deloval kot gestapovski konfident po raznih gestapovskih zaporih in je kot tak deloval tudi v provokatorski antifašistični organizaciji v Dachauu, ki je imela namen zavirati kakršnokoli protifašistično delovanje med interniranci ter da zbere čimveč važnih podatkov za gestapo;
8. da je z zadovoljstvom vršil najtežja zločinstva v taborišču Dachau s tem, da je sodeloval pri vojnih zločinih z dr. Rascherjem in Plöttnerjem na poizkusni postaji 5 pri najokrutnejših poizkusih na internirancih, ki so od tega masovno umirali pod največjimi mukami;
9. da je kot agent-provokator tkzv. antifašistične organizacije ovadil gestapu Čučković Sima, doslednega antifašističnega borca, ki se je uprl zločinskemu delovanju provokatorskega vodstva, ki je vodilo tkzv. antifašistično organizacijo po direktivah gestapa, zaradi česar je bil Čučković Sima odveden v uničevalno taborišče, kjer je umrl mučeniške smrti;

4. PUFLER JANKA:
1. da je kot bivši gestapovski agent po osvoboditvi v maju 1946 obnovil zvezo z agentom tuje obveščevalne službe in bivšim funkcionarjem gestapa v Leipzigu Gösslitzerjem, s katerim je že leta 1941 sodeloval kot gestapovski agent ter od njega sprejel 5000 dinarjev za izvršitev diverzije v steklarni Hrastnik, kjer je bil nastavljen po nalogu soobtoženega agenta Diehla kor direktor tovarne;
2. da se je kot bivši gestapovski agent po osvoboditvi povezal preko soobtoženega Barleta Karla v agentsko mrežo s soobtoženim Diehlom Brankom in pristal na nadaljevanje in sodelovanje v agentski službi;
3. da je kot bivši gestapovski agent po osvoboditvi na odgovornem mestu v industrijskem aparatu FLRJ kot delegat odnosno direktor tovarne stekla v Hrastniku s svojim sodelovanjem oviral razvoj industrije ter v tem svojstvu vršil dejanja načrtnega škodljivstva in diverzije. Tako je :
a) kot delegat in direktor tovarne stekla v Hrastniku sprejemal v službo na odgovorna mesta v tovarni škodljivske elemente, npr. Jugovič Teo, Šavrič Karla, Vračun Franca in druge, ki so bili kasneje odstranjeni iz tovarne;
b) da po okrožnici MIR za LRS št. 1040, prejeto od občega oddelka tega ministrstva, v februarju 1946 ni ukrenil vsega potrebnega za zavarovanje načrtov in podatkov splošno gospodarske vsebine, temveč jih je držal doma;

c) da je organiziral diverzijo v tovarni stekla v Hrastniku s tem, da je v začetku oktobra 1946 nasnoval delavca Benegalija Jožeta, za katerega je vedel, da je v denarni stiski, naj dela pri kotlu tako, da bo prišlo do požara in da bo zato prejel plačilo, nakar je Benegalija diverzijo tudi izvršil dne 23. oktobra 1946 ob 2. uri zjutraj, radi česar je nastala večja materialna škoda in zastoj v proizvodnji steklenih izdelkov.
4. da je kot agent gestapa, ki je že pred drugo svetovno vojno v istem svojstvu vršil špijonažo na škodo antifašističnega pokreta v raznih državah, npr. v ČSR, ZSSR, v Španiji, Franciji in Nemčiji, – v taborišču Dachau leta 1942 sprejel službo na poizkusni postaji, tam aktivno sodeloval pri zločinskih poizkusih, ki so v neštetih primerih imeli tudi smrtne posledice; istočasno se je kot gestapovski agent vključil v obveščevalno mrežo z zloglasnimi agenti gestapa v Dachauu, Neffom in Kuchnerjem.

5. PRESTERL MARTINA:

1. da se je v juliju 1945. leta na Dunaju kot bivši gestapovski agent povezal s špijonskim centrom neke imperialistične države in se obvezal, da bo deloval v njeni špijonski službi, vršil in organiziral špijonažo med jugoslovanskimi predstavniki v Avstriji in v sami Jugoslaviji, prikazujoč se za velikega prijatelja, ter omogočil še drugim agentom istega špijonskega centra možnost agentskega delovanja v Jugoslaviji;
2. da je v toku 1946. leta v Jugoslaviji po direktivi vodstva tujega obveščevalnega centra na novo povezal svoje stare gestapovske agentske zveze iz dachauskega taborišča, jih aktiviziral ter pridobival nove ljudi za tujo obveščevalno službo, nadalje organiziral načrtno škodljivstvo, diverzije in sabotaže na industrijskih objektih, prometnih zvezah in drugih državnih ustanovah FLRJ s tem, da je prinašal za to konkretne direktive in instrukcije svojim agentom v Jugoslaviji;

Tako je:

a) meseca marca 1946. leta odpotoval iz Avstrije v Beograd na kongres španskih borcev, kjer se je sestal z bivšimi dachauskimi gestapovskimi agenti Diehlom, Barletom, Ćorićem, Puflerjem in drugimi ter jih ponovno pridobil za špijonsko službo;
b) v začetku oktobra 1946. leta odpotoval z Dunaja v Beograd, kjer se je sestal z glavnim agentom dunajskega špijonskega centra v Beogradu, nekim N. N., kateremu je za agentsko delovanje izročil 50.000 dinarjev ter se je v Ljubljani sestal z Barletom in Diehlom in ob tej priliki obtoženemu Diehlu naročil, naj preide od zbiranja špijonskega materiala k odkriti in načrtni sabotaži in k rušenju tovarn z eksplozijami in požigi ter določil geslo za kurirsko agentsko vezo: »Pozdrave od Martina iz Parteiverlaga«.
c) meseca oktobra 1947. leta je odpotoval skupno s špijonko Hahn Hildo v Jugoslavijo s ciljem, da obišče stare agentske zveze in jim da direktive za še intenzivnejše sabotaže in diverzije, ter da si pridobi čim več novih sodelavcev za agentsko službo v Jugoslaviji, zbere čim več podatkov za tujo obveščevalno službo ter se poveže v Ljubljani z agentom svojega špijonskega centra Herman Viljemom in ga usmeri v njegovem rušilnem agentskem delovanju na Jesenice;

3. da je od leta 1940 do 1945 deloval kot eden glavnih agentov gestapa v taboriščih Dachau in Augsburg ter je kot tak:
a) bil eden glavnih funkcionarjev zločinskega Arbeitseinsatza (delovnega urada) v taborišču Dachau, v Augsburgu pa šef istega, ki je odrejal internirance na delo v razne delovne komande, kjer so z najbolj priganjaškim in suženjskim delom izkoriščali in mučili internirance; pošiljal in odrejal internirance v uničevalne transporte in na poizkusne postaje, soodločal pri postavljanju funkcionarjev, agentov taborišč-nega aparata in pri drugih ukrepih Arbeitseinsatza;
b) organiziral ovaduško in obveščevalno službo v taborišču, preko katere je gestapu ovajal sointernirance, kar je imelo za ovadene težke, pa tudi smrtne posledice;
c) od 1941. do 1945. leta sodeloval kot vodilni funkcionar v provokatorski antifašistični organizaciji, ki jo je v taborišču organiziral in vodil gestapo in ki je bila ena najvažnejših opor gestapa pri kontroli, prevzgoji in uničevanju naprednih elementov v taborišču.

6. KRAJNC BORISA:

1. da je po osvoboditvi oddal lažno biografijo z namero, da se vrine na vplivno mesto, kjer je kot bivši gestapovski agent imel možnost črpati tajne podatke o

našem gospodarstvu, hkrati pa protežiral znane gestapovske agente Stepišnika, Puflerja in Barleta, za katere je dal pozitivne karakteristike, da bi mogli na široko vršiti svoje špijonsko in sabotažno delovanje;
2. da se je v juniju 1945 preko soobtoženega Diehla prostovoljno ponovno povezal s sovražno tujo obveščevalno službo, za katero je prek Diehla dajal špijonske podatke in poročila o delu na univerzi;
3. da je potem, ko se je vključil v tujo agentsko mrežo, organiziral in vršil načrtno škodljivstvo po direktivah tuje obveščevalne službe;
4. da je meseca februarja 1942 v Begunjah v nemških zaporih prostovoljno pristal na sodelovanje z gestapom in podpisal obvezo, da bo izvrševal vse zadane naloge;
5. da je v istem času v zaporu prostovoljno priznal gestapu svoje delovanje za OF in s tem izpostavil sebe, Pukšiča in Robiča z Jesenic še večjemu pritisku od strani gestapa, a Robič je bil kasneje v skupini 50-ih ustreljen kot talec;
6. da se je po prihodu v taborišče Dachau meseca marca 1942. leta kot agent gestapa povezal z enim od glavnih agentov Presterl Martinom, kateremu je dajal poročila o sointernirancih in sodeloval v lažni antifašistični provokatorski organizaciji;
7. da je aktivno deloval od januarja 1943 do novembra 1944 na poizkusni postaji v taborišču Dachau, kjer je skupno s krvnikoma dr. Rascherjem in dr. Plöttnerjem sodeloval pri najgrozovitejših zločinih, ki so zahtevali neštevilne žrtve internirancev;
8. da je kot agnet gestapa posredoval pri vodstvu taborišča, da so bili na zloglasne poizkusne postaje pritegnjeni še ostali gestapovski agenti kot Stepišnik Milan, Barle Karel, Ličen Vladimir in drugi, ki so bili nato skupno z njim soudeleženi pri zverstvih na teh postajah ter je s tem soodgovoren tudi za vse njihove zločine.

7. STEPIŠNIK MILANA:
1. da je po osvoboditvi kot bivši dachauski agent gestapa vzpostavil v Slov. Bistrici meseca januarja 1947. leta zvezo z agentom tuje obveščevalne službe »Andrejem«, od katerega je dobil nadaljnje direktive za agentsko delovanje;
2. da je kot član jugoslovanske delegacije v Nemčiji v začetku leta 1947 vzpostavil zvezo z agentom tuje obveščevalne službe, od katerega je prejel v Herfordu direktivo, naj stremi za tem, da se izdelava načrtov za nove tovarne v LR Sloveniji poveri takim nemškim strokovnjakom, ki bodo sabotirali pri izdelavi načrtov, tako da nove tovarne ne bi bile sposobne razvijati planske produkcije;
3. da je kot agent tuje obveščevalne službe v času, ko se je nahajal kot član jugoslovanske delegacije v Berlinu, zahteval v začetku leta 1947 od vodstva tovarne »Impol« v Slov. Bistrici, da mu pošiljajo redna poročila o stanju tovarne v inozemstvo z namero, da bi ta poročila uporabil v špijonske svrhe;

4. da je po osvoboditvi kot direktor tovarne »Impol« v Slov. Bistrici kot agent tuje obveščevalne službe izvrševal sabotaže in namerna škodljivstva z očitnim namenom zaviranja produkcije v industriji, kar se očituje v naslednjem:
a) da je dal nalog za izdelavo šamotne obloge za vrtljivo peč iz mase, ki ni odgovarjala in ki se je po 7-ih izlivih pokvarila, čeprav bi morala vzdržati najmanj 80 izlivov, ter tako pri tem povzročil veliko materialno škodo, poleg tega pa še zastoj v produkciji;
b) da je namerno sabotiral izdelovanje medeninaste mase s tem, da je dodajal namesto predpisanih 12 dkg celo 100 dkg fosforja, zaradi česar se je masa kvarila;

c) da je z različnimi ukrepi, kakor neuvajanjem norm, nekontroliranjem delovne discipline, neracionalnim izkoriščanjem delovne sile, z zaviranjem sindikalne organizacije in sličnim, namerno ustvarjal nerazpoloženje in dezorganizacijo v tovarni, kar vse je zaviralo produkcijo;
č) da je v septembru 1946, ob priliki toplega valjanja pločevine namerno zakrivil, da se je polomil valj v stari valjarni za pločevino in je pri tem nastala velika materialna škoda;
d) da zaradi obtoženčevega namernega nepravilnega postopka jeseni 1946. leta tovarna ni uspela z izdelavo medenine M. s. 72 za potrebe vojno-tehničnih izdelkov in je šlo v izgubo okrog 30 – 50 ton medenine.
5. da se je po osvoboditvi v svrho agentskega delovanja povezal s svojo bivšo gestapovsko mrežo: Diehlom, Krajncem, Kopačem in drugimi in z njihovo pomočjo prikrival svoje zločinsko delovanje iz časa okupacije, si od njih izposloval najboljše karakteristike o svojem zadržanju med okupacijo in se na ta način dokopal do vplivnega položaja, da je mogel svoje agentsko delovanje čim uspešneje vršiti;
6. da je ob svoji aretaciji po gestapu aprila 1941. leta v Meljski kasarni pristal na sodelovanje z gestapom in podpisal obveznostno izjavo ter nato deloval kot gestapovski agent v raznih krajih Jugoslavije;
7. da se je decembra 1943. leta, ko je bil poslan na utrditev in šolanje kot gestapovski agent v koncentracijsko taborišče Dachau, preko soobtoženega Krajnc Borisa povezal z zločinsko gestapovsko mrežo ter vohunil med interniranci in jih ovajal gestapu;
8. da je aktivno deloval pri zločinskih poizkusih na poizkusni postaji v Dachauu, kjer je našlo smrt nešteto internirancev, užival kot gestapovski agent privilegiran položaj ves čas svojega bivanja v taborišču, po odpustu iz taborišča pa prostovoljno sprejel službo kot nameščenec na isti poizkusni postaji s plačo 400 RM in nadaljeval svoje zločinsko delovanje.

8. LIČEN VLADIMIRA:
1. da se je kot bivši gestapovski agent iz časa okupacije po osvoboditvi, meseca avgusta 1945. leta, povezal z agentom tuje obveščevalne službe ing. Pibernik Mirkom in pristal, da bo delal v interesu te službe;
2. da je kot agent tuje obveščevalne službe v času po osvoboditvi na odgovornem mestu v gospodarskem aparatu FLRJ s svojim delovanjem oviral razvoj industrije ter vršil v tem okviru razna škodljivstva in diverzije s tem:
a) da je 1947. leta skupno z agentom tuje obveščevalne službe ing. Pibernik Mirkom v tovarni lakov v Medvodah, kjer je bil nameščen kot direktor, kljub temu, da je kot strokovnjak vedel, da bo pri uvedbi nove predelave ricinusovega olja nastal v tovarni zaradi tega požar, namenoma uvedel to novo modifikacijo, zaradi česar je požar dejansko nastal dne 3. 10. 1947 in povzročil škodo v iznosu 1 milijon 45 tisoč 556 din (1,045.556.- Din).
b) da je skupno z navedenim ing. Pibernik Mirkom in glavnim direktorjem kemične industrije ing. Fakinom sistematsko sabotiral izpolnitev proizvodnega načrta v tovarni lakov v Medvodah, s tem da niso uporabljali surovin, ki so bile na zalogi in sabotirali nabavo novih surovin;

3. da je v dobi okupacije pristal na sodelovanje s teroristično obveščevalno službo gestapa in se je kot gestapovski agent v Dachauu vključil v teroristični aparat tabo-

rišča. V tem svojstvu je:
a) oktobra meseca 1943. leta v tržaških zaporih podpisal izjavo o sodelovanju z gestapom, s katero se je obvezal, da bo z vsemi silami in sredstvi podprl borbo nemškega rajha;
b) bil kot agent gestapa poslan na prevzgojo (Umschulung) v taborišče Dachau in tam sprejel od šefa tamkajšnje bolnice nalogo vohuniti med interniranci ter organizirati bakteriološki laboratorij v bolnici kot eno izmed ustanov taborišča za uničevanje internirancev;
c) leta 1944 kot nameščenec v tovarni kvasa v Celovcu sprejemal od tehničnega vodje iste tovarne, eksponenta gestapa, dr. Iglauerja, naloge, da kontrolira inozemce, ki so bili nameščeni v isti tovarni, da daje poročila o delovni disciplini, kretanju in ponašanju ljudi v tej tovarni ter je zahtevana poročila redno dajal.

9. GASSER PAULA:
1. da je kot agent več tujih obveščevalnih služb, katerim se je dajal na razpolago, prihajal v Jugoslavijo kot lažni pisatelj in novinar ter zbiral podatke tajnega državnega značaja, poskušal povzeti zveze z agentom in organizatorjem tuje obveščevalne službe Diehl Brankom in ga obenem prosil, naj mu kot vpliven predstavnik ljudske oblasti omogoči potovanje po Jugoslaviji. Kot agent je:
a) leta 1946 stopil v pismeno zvezo z Ančik dr. Josipom iz Ribnice na Dolenjskem, katerega je poznal iz taborišča Dachau in od njega zahteval poročila;
b) kot lažni pisatelj in novinar v oktobru 1947 obiskal vojne ujetnike v taborišču št. 312 v Ljubljani, poskušal od njih zvedeti tajne vojne in državne podatke in z njimi vzpostaviti stalne veze;
c) vse razgovore, ki jih je imel z državljani FLRJ in vojnimi ujetniki na potu po Jugoslaviji v vlaku, v gostinskih obratih, v ustanovah itd., izkoriščal za zbiranje podatkov o FLRJ za tujo obveščevalno službo;

2. v mesecu septembru 1941. leta v Innsbrucku pristal na sodelovanje z gestapom in v zvezi s tem dal gestapovskemu funkcionarju Horngacherju pismeno obvezo, ter je meseca marca 1942. leta kot agent gestapa odšel v taborišče Dachau z nalogo, da v taborišču dela za gestapo pri uničevanju žrtev nacizma;

3. v času bivanja v taborišču Dachau od marca 1942 do maja 1945 je kot agent gestapa izvršil nešteto zločinov nad interniranci. Med drugim je na lastno pobudo ali po naročilu predpostavljenih vojnih zločincev izvršil sledeča zločinstva:
a) 4 bolnikom, ki so imeli davico in škrlatinko, je dajal smrtonosne injekcije, ki so imele za posledico smrt;
b) dajal je bolnikom pokvarjene injekcije grozdnega sladkorja, zaradi česar je umrlo 9 internirancev;
c) 70-letnega bolnega interniranca Skalarja, ki je imel visoko temperaturo, je postavil pozimi k odprtim vratom neoblečenega toliko časa, da je popolnoma onemogel in pozneje umrl;
č) nekega zblaznelega SS-ovca je namerno izpustil v taborišče in je ta takrat ubil nekega Žida;
d) Italijanu Rossiju in drugim internirancem ni hotel dajati zdravil, zaradi česar so isti umrli;
e) ves čas delovanja v taborišču Dachau kot bolniški strežnik (Revierpfleger) v taboriščni bolnici kot gestapovski agent marljivo in dosledno izvrševal naloge in navodila

gestapa in vojnih zločincev Zimmermann Karla, Spiess Josipa, Wrulich Wastla in drugih ter je kot tak od bolnikov zahteval točno pridrževanje in izpolnjevanje povelj taboriščne komande oziroma gestapa, postopal z bolniki zelo surovo, jih nenehno pretepal, zmerjal in jim nalagal razne kazni ter namerno taboriščni komandi izročal bolnike za uničenje in je na ta način sokriv smrti najmanj 48 bolnikov;
f) kot bivši agent gestapa in vojni zločinec je od maja 1945. leta dalje nenehoma prikrival in ščitil vojne zločince in gestapovce ter je napisal, dal v tisk in razpečeval brošuro »Dachau« z lažno vsebino.

10. HAHN HILDEGARDO:
1. da je leta 1946 kot bivša gestapovska agentka pristopila k obveščevalni službi neke imperialistične države in v Avstriji organizirala in vršila špijonaže proti interesom Jugoslavije;
2. da je kot agentka sovražne obveščevalne skupine s Presterl Martinom vršila špijonažo v Jugoslaviji s tem, da je na potovanju po Jugoslaviji vzpostavljala agentsko zvezo po nalogu svojega špijonskega centra z bivšimi agenti gestapa kot z Macun Paulom v Mariboru, zbirala špijonske podatke o gospodarskem in političnem stanju v naši državi, imela z reakcionarnimi elementi protidržavne razgovore ter si beležila naslove nezadovoljnežev, da bi si na ta način ustvarila oporišče za obveščevalno mrežo v Jugoslaviji;
3. da je v času okupacije kot agentka gestapa na Dunaju v službi referata za deportacijo Židov sodelovala pri preselitvi in uničevanju 70.000 Židov.

11. KOŠIR MIRKA:
1. da se je potem, ko je dezertiral iz NOV sredi januarja 1944, preko dr. Svobode, direktorja nemške Akademije v Ljubljani, ponudil prostovoljno v službo gestapa zveznemu oficirju gestapa v Ljubljani – Duschi, podpisal obveznostno izjavo o sodelovanju z gestapom in bil kot tak sredi februarja 1944 poslan v taborišče Dachau na prevzgojo (Umschulung);
2. da se je takoj po prihodu v taborišče Dachau povezal s temi delujočimi agenti gestapa in vojnimi zločinci: Diehl Brankom, Kopač Vlastom, Krajnc Borisom, se kot agent gestapa povezal z agentom gestapa Stepišnikom, od katerega je dobival direktive in mu predajal zbrana špijonska poročila, ter je zaradi svojega agentskega delovanja užival privilegiran položaj v revirju;
3. da je v revirju po odhodu agenta gestapa in vojnega zločinca Lična prevzel njegovo mesto v laboratoriju in se s tem prostovoljno vključil v uničevalni aparat gestapa;
4. da je dal julija 1945. leta najvišjim predstavnikom ljudske oblasti lažno poročilo o svojem delovanju v internaciji z namenom, da se vrine na čim odgovornejše mesto v novi Jugoslaviji;
5. da je po osvoboditvi zavestno prikrival agente gestapa, s katerimi je sodeloval v internaciji, in jim s tem omogočil nadaljevanje njihovega škodljivskega in agentskega delovanja ter nadaljeval svoje razdiralno delo, ki ga je v času okupacije vršil po direktivah gestapa s širjenjem klevet proti ljudski oblasti in tako oviral rast nove Jugoslavije.

12. JURANIĆ OSKARJA
1. da je junija 1945. leta po vrnitvi iz Dachaua skupno z bivšima gestapovskima agentoma Diehlom Brankom in Kopač Vlastom napisal in predal najvišjim pred-

stavnikom ljudske oblasti lažno poročilo o delovanju v taborišču z namenom, da se on kakor tudi ostali agenti vrinejo v državni aparat na čim odgovornejša mesta ter si s tem omogočijo nadaljnje agentsko delovanje, kar jim je tudi uspelo;
2. da se je kot vohun po osvoboditvi povezal s centrom tuje obveščevalne službe na Dunaju ter vzdrževal zveze s članom tega centra, agentom gestapa N. N., s katerim je leta 1946 imel tudi osebne stike v Beogradu in kateremu je dajal špijonske podatke o delu in načrtih zunanjega ministrstva FLRJ, kar mu je bilo omogočeno zaradi njegovih zaupnih funkcij, ki jih je imel v tem ministrstvu;
3. da je avgusta 1942. leta v taborišču Fürthu pristal na sodelovanje z gestapom ter kot agent gestapa vohunil med interniranimi delavci, pregledoval pošto internirancev ter o tem poročal gestapovcu Winklerju;
4. da je v decembru 1943. leta kot agent gestapa deloval v taborišču Dachau z agentom gestapa N. N. in je po direktivah gestapa v drugi polovici januarja 1944. leta organiziral v taborišču provokatorsko vodstvo tkzv. antifašistične organizacije ter usmerjal vse delo te organizacije po direktivah in v korist gestapa;
5. da je kot agent provokatorske tkzv. antifašistične organizacije ovadil gestapu Čučkovića Sima, doslednega antifašističnega borca, ki se je uprl zločinskemu delovanju provokatorskega vodstva, ki je vodilo tkzv. antifašistično organizacijo po direktivah gestapa, zaradi česar je bil odveden v uničevalno taborišče, kjer je umrl mučeniške smrti.

13. ČORIĆ PETRA:
1. da je po osvoboditvi stopil v zvezo z agentom tuje obveščevalne službe Presterl Martinom, kateremu je dal ustno špijonsko poročilo o gospodarskih in političnih razmerah svojega okraja in se je zavezal v bodoče pošiljati pismena špijonska poročila v inozemstvo;
2. da je bil v taboriščih Dachau in Augsburg med okapacijo kot gestapovski agent povezan s Presterl Martinom, kateremu je dajal ovaduška poročila o mišljenju in namerah sointernirancev, zlasti Jugoslovanov in španskih borcev;
3. da je kot verziran in zanesljiv gestapovski agent postal sobni starešina sobe 3. bloka štev. 24 v taborišču Dachau in je v tej funkciji surovo nastopal proti sonternirancem ter s tem podpiral gestapovski teror v taborišču;
4. da je leta 1941 na gestapu v Grazu podpisal izjavo o sodelovanju z gestapom, bil poslan na prevzgojo (Umschulung) v taborišče Dachau, kjer se je povezal z enim od glavnih gestapovskih agentov Presterl Martinom, s katerim je sodeloval pri agentskih poslih do leta 1944 in bil funkcionar v provokatorski tkzv. antifašistični organizaciji, ki jo je organiziral gestapo in delal pri tem v zvezi še z ostalimi agenti, Diehlom, Barletom in Juranićem.

14. DERVIŠEVIĆ RAMA:
1. da je pomagal agentu tuje obveščevalne službe Presterl Martinu v Jugoslaviji pri njegovem špijonskem delu in ga spremljal na špijonskih potovanjih po Jugoslaviji ter mu pomagal vzpostaviti zvezo z raznimi državnimi ustanovami in osebami, za katere je imel Presterl špijonski interes, da se z njimi spozna ter pristal na to, da bi se pri njem zbirala špijonska pošta za Presterl Martina.
2. da je za časa okupacije pomagal enemu od glavnih gestapovskih agentov v taborišču Dachau in v Augsburgu Presterl Martinu pri njegovem ovaduškem delu ter mu prinašal obveščevalna poročila o zadržanju Jugoslovanov v Augsburgu;

3. da je bil član provokatorske tkzv. antifašistične organizacije s posebno nalogo, da nadzira mladino ter vzdrževal zvezo med Presterl Martinom in drugimi gestapovskimi agenti v taborišču;
4. da je kot agent pomagal Presterl Martinu pri njegovem zločinskem delovanju v Arbeitseinsatzu v taborišču Augsburg.

15. BENEGALIJA JOŽETA:
1. da je na pobudo agenta tuje obveščevalne službe, soobtoženega Pufler Janka izvršil diverzijo v tovarni stekla Hrastnik na ta način, da je dne 23. oktobra 1946. leta ob 2 h zjutraj kot natikalec stekla na stežaj odprl ventil pri bobnu, namerno potom kompresorja zvezal prenakljivi rezervoar z nafto, ki je skozi gornji rezervoar in preveč odprti ventil vdrla v boben, kjer se je zažgala in brizgnila na vse strani, kar je imelo za posledico požig peči in poleg se nahajajoče kovaške delavnice ter povzročilo večjo materialno škodo in zastoj v proizvodnji steklenih izdelkov.

☆

Obtoženi Diehl Branko, Oswald Stane, Barle Karel, Pufler Janko, Presterl Martin, Krajnc Boris, Stepišnik Milan, Ličen Vladimir, Gasser Paul, Hahn Hildegarda, Košir Mirko, Juranić Oskar, Ćorić Petar, Dervišević Ramo in Benegalija Jože so z zgoraj navedenimi dejanji izvršili niz kaznivih dejanj načrtnega škodljivstva, sabotaže, diverzantstva, špijonaže in vojnih zločinov v smislu člena 3. točke 2., 3., 6., 8., 10. in 13. v zvezi s členom 2. Zakona o kaznivih dejanjih proti ljudstvu in državi. Predlagam, da se obtoženci kaznujejo v smislu člena 4. istega Zakona v zvezi s splošnim delom Kazenskega zakonika z dne 4. decembra 1947. leta.

Predlagam, da vojaško sodišče na podlagi obtožbe razpiše glavno razpravo, da privesti obtožence iz preiskovalnega zapora in da na razpravo pozove podpisanega vojaškega tožilca in branilca obtožencev. Istočasno predlagam, da se na razpravi izvedejo vsi dokazi, navedeni v dodatku te obtožnice, ki so priloženi.

OBRAZLOŽITEV

Obtoženci, navedeni v tenorju obtožnice, predstavljajo skupino ljudi, agenturo tujih špijonskih služb, katere združuje dejstvo, da so vsi člani imeli isto voljo in isti zločinski naklep, to je izvrševati špijonažo v korist tujih špijonskih služb, na vsakem koraku škoditi FLR Jugoslaviji s ciljem, odstraniti obstoječo državno ureditev nove Jugoslavije. Za dosego tega cilja jim nobeno zločinstvo ni bilo pretežko. Od načrtnega škodljivstva, s katerim so zavirali in slabili ter dušili obnovo naše domovine, s tem ko so odobravali nepravilno planiranje, namerno dopuščali, da se v produkciji izvršujejo slabi izdelki, postavljali sovražnika in protiljudske elemente na odgovorna mesta v produkciji, pa preko aktov diverzije, ki so se očitovali v eksplozijah in požarih, tja do očitnih sabotaž – vse to je služilo njihovim zločinskim nakanam v borbi proti demokratični ljudski republiki Jugoslaviji.

Kazniva dejanja obtožencev, ki odgovarjajo za svoje zločine, pa segajo daleč nazaj v okupacijsko in celo predokupacijsko dobo. Večina izmed njih je v času okupacije ali celo pred okupacijo pristala na sodelovanje z zločinsko teroristično organizacijo gestapa ter o tem pristanku celo podala pismene obveze. Nemški nacisti, ki

so sledeč Hitlerjevi doktrini o nemškem narodu kot »Herrenvolku«, hoteli zavladati nad celim svetom, so se pri ustvarjanju tega gospostva nad človeštvom posluževali najpodlejših načinov in metod za uničenje drugih narodov. Gestapo je z metodami, ki jih zgodovina do sedaj še ni poznala, s posebnim sadizmom izvrševal svoje naloge ter je s tisočimi postreljenimi talci, s številnimi požganimi naselji, s koncentracijskimi taborišči, dušegubkami, krematoriji itd. dokazal, da jih fašizem ni zaman tako vzgajal ter da je dosegel stopnjo najbolj krutih terorističnih organizacij na svetu. Za izvršitev nalog, ki si jih je gestapo nadel, mu je bil potreben obširen aparat, ki bi vcepljal politični fanatizem in mržnjo do vsega, kar je napredno in svobodoljubno. Ta aparat si je ustvaril sodelovanje z gestapom ter tvoril teroristično gestapovsko mrežo. Ker gestapo mnogo sprejetih agentov ni mogel uporabiti na svobodi, so iste pošiljali v koncentracijska taborišča v Nemčijo na tkzv. prevzgojo (Umschulung), kjer naj bi postali glavna opora taboriščnih organov gestapa pri uničevanju in suženjskem izkoriščanju internirancev. V tkzv. dobi prevzgoje so si gestapovski agenti Diehl Branko, Oswald Stane, Barle Karel, Krajnc Boris in ostali prizadevali, da se čimbolj usposobijo za svoje krvniške posle ter, da si s svojimi zločinstvi nad interniranci pridobijo naklonjenost svojih gospodarjev. Tu so gestapovski agenti izvrševali in sodelovali pri neštetih vojnih zločinstvih. Sleherni internirane je bil zaradi neznosnega pritiska, ki je vladal v taborišču zaradi strahu, brez volje. Gestapovski agenti so se v začetku pri prevzgoji sami udeleževali odstranjevanja bolnih in mrtvih, da bi se kar najbolje izvežbali in pripravili za krvniške posle. Nad interniranci so izvajali pritisk na različne načine. Uvedli so posebno težke delovne komande, kot gramozno jamo in komando za gradnjo cest, kjer so internirance strašno maltretirali zločinski stražniki. Enako je bil v Dachauu odrejen posebni uničevalni kazenski blok, kjer so vladali strogi ukrepi. Z vsemi temi sredstvi se je taboriščnemu vodstvu in gestapovskim agentom posrečilo izvajati strašen pritisk na internirance, da so ti postali skoro brezčutni. Vsakemu posamezniku je bilo zagroženo, da bo uničen, če ne bo zadanih nalog popolnoma izvrševal.

Toda niti krvoločno nasilje niti krvava teroriziranja gestapovskih agentov v taboriščih niso mogla zatreti odpora svobodoljubnih internirancev. Za to so bile potrebne še druge zločinske ustanove in organizacije. Tako je v taborišču Dachau ustanovljena centralna zločinska ustanova, nazvana Arbeitseinsatz, ki je imela politično in strokovno evidenco nad ljudnmi. Ta ustanova je imela neomejeno oblast nad življenjem in smrtjo internirancev. Po svoji lastni presoji je razporejala ljudi po komandah in odvajala ljudi za transporte v druga še hujša uničevalna taborišča ter določala internirance za poskuse na raznih poskusnih postajah, zlasti, kadar je bilo potrebno nekoga »odstraniti«.

Takozvani Arbeitseinsatz je bil pod direktnim vodstvom gestapa in je imel namen maksimalno izkoristiti delovno silo in sposobnost internirancev. Prav tako je zalagal zločinske poskusne postaje s strokovnjaki in drugim pomožnim osebjem. Sestavljal je transporte za delo nesposobnih, ki so bili uničeni ali pa poslani v druga uničevalna taborišča, kjer so jih streljali, ali pa so umirali od lakote na transportu, večinoma pa so šli skozi plinske celice.

Arbeitseinsatz je formiral tudi specialne delovne komande, kjer so se interniranci masovno izčrpavali, razbolevali in hitro umirali, ali pa celo komande, ki so bile specialno osnovane za hitro uničevanje internirancev. Iz tega urada je izhajal in se rekrutiral kader proslulih krvnikov, tkzv. kapotov, gestapovskih valptov, ki so na

delu pobijali internirance kakor sužnje, ker niso dovolj hitro opravljali svojih del, ali pa v primeru, da zaradi izčrpanosti niso bili sposobni za delo. Arbeitseinsatz je bil ena najbolj zločinskih gestapovskih organizacij taborišča. Starešine blokov in pisarji blokov so bili v stalni zvezi z Arbeitseinsatzom. Dostavljali so imena internirancev, ki so jih hoteli odstraniti iz Dachaua in ki so prišli na transportni seznam.

»Arbeitseinsatz« je bila potreba ranjene hitlerjevske Nemčije, da milijone ljudi, ki jih je obsodila na hitro ali počasno uničevanje v svojih številnih taboriščih, še prej temeljito izkoristi v svoji vojni industriji, da iztisne iz njih zadnje trohice sile, preden jih pošlje v plinske celice. Ta urad je najbolj rafiniran in najprecizneje izdelan aparat za uvedbo in vzdrževanje suženjskega dela, ki ga ne pomni človeška zgodovina. Tu je bilo najbolj kruto staro barbarstvo potencirano z eksaktno hitlerjevsko tehniko. Arbeitseinsatz je bil zločinska organizacija, del zločinskega Himmlerjevega gestapovskega aparata in zato je vsak, ki je Arbeitseinsatz vodil ali v njem sodeloval, vojni zločinec.

V tem zločinskem uradu je deloval obtoženi Presterl Martin. Po svojem lastnem priznanju in priznanju ostalih obtožencev je sodeloval pri vseh oblikah zločinskega delovanja, ki ga je vršil Arbeitseinsatz. Kot agent in kot desna roka šefa gestapovca Stumpfa pa je bil še specialno zadolžen s kontrolo v tem uradu, da se ne bi v njem vršile sabotaže ali nepravilnosti.

Evo, kaj pravi Presterl o tkzv. Arbeitseinsatzu na strani 7 svojega zaslišanja:

»'Arbeitseinsatz' je bil ustanovljen maja 1941. leta in sicer istočasno v vseh taboriščih na podlagi naloga iz Berlina. Imel je namen doseči zaposlitev strokovnih delavcev v nemškem oboroževanju in v drugih delovnih komandah. SS je hotela izrabiti do skrajnosti vsako delovno moč. Stumpf mi je prav tako naročil, naj zanj organiziram obveščevalno službo, za kar mi je povedal ljudi, s katerimi naj sodelujem. Pri tem mi je izročil imena ljudi različnih narodnosti, med njimi Jugoslovane: Diehl Branka, Barle Karla in Krajnc Borisa. Te mi je označil kot gestapovske agente. Barleta in Diehla sem spravil v revir, kjer ju je kapo revirja poslal na poskusno postajo...«

Poleg obveščevalne službe pa je bila Presterlova naloga tudi postavljanje novih delovnih komand in transportov v druga taborišča. Pri novodošlih je moral ugotoviti njihove poklice, jih zabeležiti v kartoteki, da so bili v primeru potrebe lahko zaposleni v teh poklicih.

Presterlovo delovanje se je raztezalo tudi na sestavljanje transportov. Imel je zvezo z vsemi delovnimi komandami in je bil v kontaktu z vsakim poedinim kapotom, kar mu je dajalo pregled čez taborišče. Gledal je predvsem na to, da so bili kapoti agenti, ki so se obvezali, da mu bodo donašali poročila.

Da je Arbeitseinsatz bila zločinska ustanova, potrjujejo tudi še ostali soobtoženci kot Diehl, Barle, Krajnc in drugi. Imenovani gestapovski agentje so dajali svoja poročila gestapu ter tako izdajali svoje tovariše internirance gestapovskemu vodstvu. Dokaz za to so izpovedi Presterl Martina, Diehl Branka, Barle Karla, Krajnc Borisa ter drugih soobtožencev.

S Presterlom kot enim od vodilnih funkcionarjev Arbeitseinsatza so bili tesno povezani vsi današnji obtoženci, ki so kot gestapovski agenti delovali v taborišču Dachau in skupno z njim ter preko Arbeitseinsatza razvijali svoje zločinsko agentsko delovanje, ki je imelo težke posledice za nešteto internirancev.

Tako Presterl potrjuje povezavo z Diehl Brankom kot gestapovskim agentom na strani 11 svojega zaslišanja, ko pravi:

»V drugi polovici leta 1941 je prišel Diehl v Dachau. Že pri sprejemu mi je padel v oči, ker je kot Jugoslovan govoril tako gladko nemško. Ko sem potem šel s seznamom o zaposlitvi k neposrednemu gestapovskemu starešini, kot sem vedno storil, da bi z njim govoril o namestitvi, sem tudi vprašal, kaj je z Diehlom in Stumpf mi je rekel, da je Diehl voden kot agent ter naj ga uporabim za obveščevalno službo. Nekaj dni pozneje sem govoril z Diehlom, katerege mi je že prej predstavil neki član gestapovskega strankinega komiteja, kot mi je naročil Stelzl...«

»Rekel sem, da prihajam k njemu iz taboriščnega vodstva, da vem o njegovem agentskem delovanju in da mi mora prinašati poročila o taborišču in o jugoslovanskih novodošlecih in njihovi politični preteklosti.«

Ta Presterlova izjava se sklada z izjavami Diehla, ki govori o svoji gestapovski povezavi na strani 6 svojega zaslišanja:

»... Nekaj časa nato, morda kakih 14 dni, me je poiskal na bloku Presterl Martin, ki ga prej nisem poznal. Presterl mi je rekel, da prihaja po višjem nalogu, to je po nalogu političnega oddelka, da bi z njim vzdrževal zvezo in mu dajal podatke kakor tudi sprejemal direktive...«

in na strani 11 svojega zaslišanja pravi Diehl:

»... Nekaj dni kasneje mi je Presterl rekel, naj se povežem z Barletom kot agentom, da bo on lahko delal med Jugoslovani...«

Isto potrjuje Presterl na strani 11 svojega zaslišanja:

»Spomladi 1943. leta, preden sem odšel v Augsburg, sem predal oficialno Barleta Diehlu z besedami, da naj v bodoče svoja in Krajnčeva poročila, ki jih je do tedaj oddajal meni, oddaja direktno Diehlu...«

Gestapovsko povezavo z agentom Barle Karlom dokazuje tudi Presterlovo zaslišanje, kjer trdi, da je Barle prišel v Dachau v drugi polovici leta 1941 in ob kateri priliki mu je gestapovec Stumpf dejal, da je Barle podpisal obveznostno izjavo, in da ga naj pritegne v obveščevalno službo. Presterl je nato Barleta obiskal na njegovem bloku in zahteval od njega, da mu dostavlja poročila v smislu prejetega naloga taboriščnega vodstva. Barle je v to privolil in obljubil, da bo pošiljal taka poročila, kar je pozneje tudi storil.

Na drugi strani pa je potrjena Barletova gestapovska povezava na strani 13 Barletovega zaslišanja:

»S Presterlom sem prišel v stik kmalu po svojem prihodu v Dachau. On je bil takrat zaposlen na Arbeitseinsatzu (urad za razdeljevanje dela), kjer je bil zaposlen ves čas svojega bivanja v Dachauu. S Presterlom sem bil v zvezi ves čas, dokler ni odšel v logor Augsburg za vodjo tamkajšnjega Arbeitseinsatza.

Na to zvezo gledam kot na zvezo z gestapovskim agentom in celo še na gestapovskega agenta, ki je držal na vezi ostale gestapovske agente...«

Na strani 19 in 20 svojega zaslišanja pa Barle trdi:

»Po mojem mnenju je imel na vezi še ing. Krajnc Borisa, Diehl Branka, Čorić Petra, Dervišević Rama...«

Tudi agentsko povezavo z gestapovskim agentom Krajnc Borisom dokazuje Presterlova izjava na strani 15 zaslišanja:

»... Pri pregledu seznama novodošlecev mi je rekel Stumpf, ko se je ustavil pri Krajncu, da je ta voden kot agent in je tudi podpisal izjavo o sodelovanju z Nemci.

Jaz naj se zanj zavzemam in naj ga uporabim za obveščevalno službo. Krajnc je imel s seboj tudi dobro spremno pismo gestapa. O tem mi je povedal Stumpf.«

Takšna je bila gestapovska agentura, ki je imela v taborišču takšno moč, da je preko Arbeitseinsatza odstranjevala svoje nasprotnike in jih pošiljala na uničevalne transporte ali na poskuse v bolnico ali na zloglasne poizkusne postaje.

Koncentracijsko taborišče Dachau kot celota je predstavljal gestapovski gigantski uničevalni stroj, masovno klavnico in mučilnico. Ves taboriščni aparat je bil usmerjen v ta namen. Na vsa odgovorna in funkcijska mesta je gestapo postavljal svoje agente, ki so kot privilegiranci na pozicijah raznih blokovnih, sobnih in delovnih kapotov ali kot nastavljenci najrazličnejših zločinskih institucij kot npr. Arbeitseinsatz, poskusne in malarijske postaje itd., služili temu edinemu cilju.

Da vzdrži red in disciplino v taborišču, je gestapo po svojih agentih organiziral razne provokatorske organizacije z namenom, da vanje pritegne desetine tisočev internirancev, da s pomočjo vodilnih funkcionarjev teh provokatorskih organizacij – konkretno svojih agentov – vpliva na življenje in delo v taborišču.

Eno teh provokatorskih organizacij je gestapo organiziral po svojih agentih Diehlu, Oswaldu, Barletu, Juraniću in Kopaču.

Naloge te provokatorske tkzv. antifašistične organizacije so bile v glavnem sledeče: spraviti čimveč internirancev pod svoj vpliv, izvajati red in utrjevati disciplino v taborišču, vplivati na internirance, da čim vestneje vršijo odkazano jim delo, dalje preprečiti sleherni poizkus kakršnegakoli organiziranega upora ter preprečiti vsakršno zbiranje orožja v svrho obračunavanja z gestapovci in njihovimi valpti ob priliki zloma Nemčije. Dalje redno poročati gestapu o prekrških gornjih direktiv, o tendencah med interniranci, ki bi mogle škodovati interesom taboriščne SS-komande in gestapu.

Diehl priznava v svojem zaslišanju z dne 19. 3. 1948 na strani 10 med drugim:

»... Od gestapa sem prejel direktivo, spraviti vse to pod svojo kontrolo in sicer tako, da bi...vodil organizacijo in poročal o položaju...«

»... vodstvo mora biti takšno, da bi pač izvajalo direktive, ki jih daje gestapo...«

Oswald priznava v svojem zaslišanju z dne 23. 3. 1948 na strani 8 med drugim:

»... Direktive sem dobival od nekega N. N. On mi je sugeriral organiziranje komiteja, o čemer sem ga redno obveščal, in to o delu v naši grupi, odnosno, kaj je delal komite...«

»... Linija tega komiteja pa je bila absolutno zasiguranje gornjih direktiv, ki sem jih sprejel od njega kot agent gestapa po agentski zvezi...«

»... Moram pripomniti, da sem jaz videl od vsega začetka v Dachau, da je... levičarska organiziranost krinka in sredstvo, s katerim je gestapo v lagerju dosegel svoj cilj...«

Barle priznava v svojem zaslišanju z dne 22. 3. 1948 na strani 20 med drugim:

»... Tudi na svoje delo kot član komiteja in kot organizator socialne pomoči gledam tako, da je bilo to sredstvo, s katerim sem si pridobil ugled... in sem si tako ustvaril pogoje, da sem prišel do podatkov, ki sta jih zahtevala Presterl in Diehl od mene kot gestapovskega agenta...«

Juranić priznava v svojem zaslišanju z dne 18. 3. 1948 na strani 9:

»... Komite je bio organizovan na moju iniciativu...«

»... U osnovnom sam sprovodio liniju koju sam dobio od N. N.... ta linija je

bila u interesu logorske uprave gestapoa... na osnovu toga bio je komite organizacija odnosno organ gestapoa...«

Kopač, ki v preiskovalnem zaporu priznava v svojem zaslišanju z dne 18. 3. 1948 na strani 13:

»... Komite je kot organizacija, ki je bila formirana po navodilih gestapa, preko agenta Diehla dobil pregled v taborišču Dachau, kar je vsekakor služilo gestapu...«

»... Obveščevalna služba, ki smo jo organizirali v taborišču, je kot celoten komite služila interesom gestapa, ker drugače prav gotovo tega ne bi dovolili...«

Kdor se ni pokoraval liniji odnosno direktivam tega provokatorskega komiteja, je bil neusmiljeno uničen po gestapu. Tako je bil načrtno uničen član tega komiteja Sima Čučković, španski borec, dosledni antifašist in komunist – junak, ker se ni strinjal z delom in linijo obtoženih agentov Diehla, Juranića, Oswalda in Barleta, ki so ga premišljeno ovadili gestapu in je bil po Arbeitseinsatzu odveden v drugo uničevalno taborišče, kjer je umrl mučeniške smrti. Vsi glavni funkcionarji provokatorskega komiteja so bili po gestapovski liniji povezani z Arbeitseinsatzom.

Tako je postala ta provokatorska politična organizacija pod vodstvom gestapovskih agentov Diehla, Oswalda, Barleta, Juranića in Kopača eno od krutih orodij gestapa, novo kolesce v strahotnem uničevalnem stroju logorske SS-komande in gestapa. Njeno vodstvo, ki so ga tvorili med drugimi obtoženi Diehl, Oswald, Barle, Juranić in Kopač, pa je bila gestapovska ekspozitura, ki je v sklopu z zločinskim Arbeitseinsatzom soodločala o življenju in smrti internirancev.

Presterl priznava v svojem zaslišanju z dne 19. 3. 1948 na strani 10:

»... Člani komiteja so bili v stalni zvezi z Arbeitseinsatzom. Prinesli so še neredko imena sojetnikov, ki so jih hoteli odstraniti... in, ki so bili potem vzeti na transportni seznam... Na ta način je imel komite priliko izvajati pritisk na svoje ljudi...«

».. Gestapovski strankin komite proti poizkusom od prvega početka še ni podvzel nobene resne akcije. Pošiljal je tudi strežnike v različne oddelke. Jaz sam sem spravil nekega moškega, ki mi ga je poslal komite, kot pisarja na poskusno postajo...«

Oswald priznava v svojem zaslišanju z dne 23. 3. 1948 na strani 9:

»... Zvezo z Arbeitseinsatzom v logorju sem vzdrževal preko N. N....«

»... Zveza preko N. N. mi je zadostovala in sem preko njega brez težav izvršil intervencije...«

Na strani 10 pa:

»... N. N. mi je rekel, da se lahko intervenira predvsem za ožje naše simpatizerje, to je ljudi, ki so bili blizu nam kot agentom, skratka, za katere smo mi kot agentje bili mnenja, da so te pomoči potrebni... Možnost intervencije na Arbeitseinsatzu direktno ali indirektno pa je imel vsak, ki je imel zvezo z gestapom.«

Diehl priznava v svojem zaslišanju z dne 22. 3. 1948 na strani 7:

»... Pripominjam, da se je dalo z intervencijo preko ljudi, ki so bili zaposleni na AE, marsikaj urediti... Za transporte je zbiral AE ljudi bodisi sam, večina iz vrst nezaposlenih, ali pa so zbirali ljudi preko blokovnih starešin... Tudi posamezne kapote je v glavnem odbiral in določal AE sam... Za poskuse je določal ljudi AE.«

Presterl priznava v svojem zaslišanju z dne 19. 3. 1948 na strani 7:

»... SS je hotel izrabiti do skrajnega vsako delovno moč in AE (Delovna zapo-

slitev) je bil instrument za to, podrejen je bil direktno RSHA (Reichssicherheitshauptamt).

Barle priznava v svojem zaslišanju z dne 22.3. 1948 na strani 20:

»... Po vsem tem je jasno, da so vse Diehlove zveze s Presterlom in preko njega z AE gestapovske zveze, ki so direktno služile lagerski komandi.«

Iz navedenih priznanj posameznih obtožencev in iz teh dejstev je razvidna vsa nizkotnost in podlost obtoženih zločincev: Diehla, Oswalda, Barleta, Juranića in ostalih članov provokatorskega komiteja, ki so se za »vzvišene cilje« svojih gestapovskih gospodarjev kopali v krvi trpinčenih antifašistov v taborišču Dachau.

Svoje krvave zločine pa so ti pandurji »Herrenvolka«, gestapovski agenti Diehl in njegovi pajdaši, kamuflirali kot »ilegalni« voditelji in organizatorji najbolj napredne partije delovnega ljudstva.

Posebnost v koncentracijskem taborišču Dachau je bila bolnica, imenovana revir, kot posebna organizacija za uničevanje bolnikov in internirancev. Šef – zdravnik v bolnici ponavadi sploh ni bil zdravnik, temveč kak mlad neizkušen kurzist, ki ni imel o kirurgiji ali o splošnem zdravstvu nobenega pojma. Vse zdravljenje in nega bolnikov je bila v rokah strežnikov, ki so se vsled dolgotrajne internacije privadili bolniški službi. Nad bolniki so izvajali nezaslišan teror. Taborišćno vodstvo je često dajalo tkzv. Pflegerjem in Oberpflegerjem usmrtitvena povelja za posamezne paciente. Kdor se je temu upiral, je bil kaznovan s tem, da je bil poslan v drugo kazensko taborišče.

V primerih težje bolezni pa tudi iz maščevanja se je pri internirancih uporabljala večkrat metoda vbrizgovanja raztopine fenola ali benzina v veno, kar je povzročilo smrt.

Namen Dachaua je bil, narediti protinemške elemente neškodljive, s tem da se jih deloma izolira, deloma pa likvidira. Množično uničevanje se je v revirju izvajalo tudi tako, da so pri bolnikih uporabljali namerno napačna zdravila in odpuščali težko bolne.

Na bloku A v ambulanti se je dogajalo, da so nekatere operacije, pri katerih so punktirali ali amputirali, vršili brez narkoze ali injekcije. Drugi način uničevanja pa se je vršil na kirurškem oddelku, kjer so vršili operacije na zdravih internirancih in kjer so se te operacije povečini končale s smrtjo.

Na bloku 1 so se vršile kastracije, ki so jih delali pod pretvezo obljube, da bo interniranec po operaciji izpuščen. Posledica te operacije je bila, da je človek počasi začel izgubljati glas ali postajati bebast, vendar pa ga iz taborišča kljub objubi niso izpustili.

Zloglasne so bile poizusne postaje. Prva poizkusna postaja je bila v Dachauu odprta koncem 1941. leta, to je bila takoimenova malarična postaja pod vodstvom gestapovca prof. Schillinga in postaja za poizkuse zračnega pritiska pod vodstvom letalskega zdravnika dr. Rascherja. Imenovana postaja je bila na bloku 1. Od Slovencev sta bila tam zaposlena gestapovska agenta Diehl Branko in Sark Mitja. Tam se je uničevanje dachauskih internirancev vršilo z okuževanjem z malarijo. Na postaji so umetno gojili malarične mušice, ki so jih uporabili pri poizkusih nad interniranci, ki so v večini primerov podlegli za posledicami malarije zaradi oslabljenega organizma. Okuženje zdravih oseb z malarijo se je vršilo na ta način, da so na malariji bolnim osebam odvzeli kri, ki so jo potem prenesli na zdravega človeka, ali pa tako, da so okuženi komarji okužili zdrave ljudi.

Posledice teh poizkusov, ki so se vršili na malarični postaji, so bili mnogi direktni smrtni primeri. Smrtni primeri so nastopali tudi zaradi komplikacij, ker so ljudje, okuženi z malarijo, pozneje zaradi splošnega oslabljenja bili podvrženi tuberkulozi, pneumoniji, disenteriji itd. S tem je malarična postaja izvrševala mučenja in uničevanja internirancev, kar je bil del splošnih nalog taborišča Dachau. Delo na malarični postaji je bilo med osebjem, ki so ga tvorili interniranci, sistematično razdeljeno, naloge je dajal gestapovec Schilling, ki je zahteval točno izvrševanje zadanih nalog, kar so vsi zaposleni tudi izvajali, čeprav so vedeli, da sodelujejo pri izvrševanju zločinov. Ves čas obstoja malarične postaje ni bil nihče od osebja disciplinsko ali kakorkoli kaznovan. Delo na postaji je teklo ves čas brez kakršnekoli nepokorščine, sabotaže ali nediscipline. Vsi, ki so na malarični postaji sodelovali, so uživali ugodnosti, ki jih ostali interniranci niso imeli. Na malarični postaji je bil zaposlen obtoženi Diehl.

Na posebni postaji so preizkušali vzdržljivost človeškega organizma z ozirom na znižanje zračnega pritiska. V to svrho je služil nalašč za to zgrajen avtobus. Poizkusi so se vršili v neprodušno zaprti kabini, iz katere se je zrak poljubno izsesaval in tako ustvarjal tak pritisk, ki je odgovarjal različnim nadmorskim višinam. Interniranci, ki so bili v kabini izpostavljeni znižanju zračnega tlaka, so se zadušili zaradi pomanjkanja kisika ali pa je pri njih nastopila možganska kap. Često je zločinec Rascher razredčil zrak tako, da so jetnikom počile možganske mrene. Če je prišel v taborišče šef SS Himmler ali kak drug visok obisk, so se ti poizkusi skoraj vedno namerno končali s smrtnim izidom. Ti poizkusi z znižanjem zračnega tlaka so trajali od septembra 1942. leta, ko so se pričele serije poizkusov z ohlajevanjem v mrzli vodi. Pri teh poizkusih so internirance gole izpostavili učinku ledene vode, kjer so morali ostati toliko časa, dokler ni kri dobila tako nizko temperaturo, da je delovanje srca skoraj prenehalo. Tudi pri teh poizkusih je bilo veliko smrtnih primerov. Pri takšnih poizkusih sta sodelovala tudi zločinca Barle in Pufler.

Med ostalimi poizkusi je omeniti poizkus z merjenjem krvnega pritiska. Internirancem so odprli glavno žilo na laktih in potem so merili pritisk direktno iz prerezane arterije, medtem ko se je interniranec nahajal do prsi v mrzli vodi. Krvni pritisk se je meril s stekleno cevjo, ki je bila zataknjena internirancu v žilo.

V začetku julija 1943. leta so se vršili poizkusi, pri katerih so ugotavljali učinek pektinskih tablet na strjevanje krvi. Pred in po zaužitju preparata so jemali poizkusni osebi probe krvi v rednih intervalih in se je pri tem določal čas strjevanja krvi. Zločinci so hoteli videti učinek pektinskih preparatov na strjevanje krvi pri prestrelitvi pljuč. Ti umori so se izvrševali na dvorišču krematorija in so ti poizkusi trajali vse do kapitulacije Nemčije.

Poizkusne postaje, ki so bile v koncentracijskem taborišču Dachau organizirane po nalogu krvnika Himmlerja, so bile torišče najstrašnejših zločinskih mučenj svobodoljubnega človeštva in so toliko bolje uspevale, ker so se v njih izživljali v vsem svojem sadizmu zločinci in gestapovski agenti, kot so bili to gestapovci Rascher in Plöttner, Krajnc, Barle, Stepišnik, Pufler in drugi. Obtoženi gestapovski agent in zločinec Krajnc navaja še celo vrsto najostudnejših zločinov, ki so jih vršili na poizkusni postaji, kot preizkušanje najhujših strupov na človeškem organizmu, poizkus z alkaloidi itd.

Gestapovski zločinci so izvedli tudi poizkuse z aplikacijo raztopine raznih strupov na koži poizkusnih oseb. Ti poizkusi so se izvrševali v krematoriju, kjer je tudi

končala večina internirancev. Ravno tako je zahtevala mnogo smrtnih žrtev zastrupitev z zmesjo strihnina in lociankalija. Krajnc je sodeloval pri merjenju krvnega pritiska, kjer je opazoval na galvanometru spremembe krvnega pritiska. Ravno tako je pri poizkusih učinka strupa na kožo pripravljal strupe. S svojim hlapčevskim delom na poizkusni postaji si je obtoženi Krajnc pridobil veliko naklonjenost gestapovskega taboriščnega vodstva. Prosto se je lahko kretal po taborišču, prejemal neomejeno število pošiljk, ni bil podvržen številnim najstrožjim taborišč-nim predpisom ter je užival posebno zaupanje gestapa, tako da je v decembru 1943. leta dosegel izpustitev iz taborišča. Od tedaj naprej se je mogel svobodno kretati brez nadzorstva in imel je prost izhod iz taborišča. Za svoje delo na poizkusni postaji je prejemal 300 RM mesečno in ob koncu maja 1944. leta, ko je nacistični pritisk nad svobodoljubnim človeštvom najbolj besnel, je dobil celo dopust in je mogel obiskati svojce v Celju in na Jesenicah, hkrati pa delal s soobtoženim Stepišnikom izlete po Bavarski.

Toda agentu Krajncu ni bilo dovolj, da je bil sam zločinec. Pritegoval je na poizkusno postajo še druge svoje znance, kot Stepišnika, Barleta, Lična in druge.

Po osvoboditvi so obtoženi Diehl, Oswald, Stepišnik, Krajnc, Juranić, Pufler, Kopač, Ličen in drugi namerno prikrivali svoje zločinsko delovanje za časa okupacije pred ljudsko oblastjo. Zato so Juranić, Diehl in Kopač naslovili na najvišje predstavnike ljudske oblasti Jugoslavije zavestno lažno poročilo o svojem delovanju in o delovanju svojih pajdašev v Dachauu. Z lažnim poročilom so se nameravali plasirati na vplivna in odgovorna mesta v državnem aparatu, v čemer so tudi uspeli. Tako so se s prevaro in lažjo dokopali do vplivnih mest, od koder so se medsebojno forsirali še na boljše in višje položaje in nameščali ter protežirali na druga mesta še druge gestapovske agente. Tako je bil Diehl Branko postavljen za inšpektorja kontrolne komisije, Barle Karel za šefa ekonomske komisije pri CK KPS, Oswald Stane za pomočnika zveznega ministra za industrijo FLRJ, Juranić Oskar za generalnega sekretarja ministrstva za zunanje zadeve FLRJ, Krajnc Boris za docenta ljubljanske univerze, Pufler za direktorja hrastniške steklarne, Stepišnik za direktorja tovarne metalnih polizdelkov v Slov. Bistrici, Ličen Vladimir za direktorja kemične tovarne v Medvodah, ing. Pibernik za referenta kemične direkcije. Vsi navedeni so bili med okupacijo agenti gestapa in mnogi izmed njih tudi vojni zločinci. Razlog, zakaj je obtoženi Diehl napisal lažno poročilo, je razviden iz njegovega zaslišanja na strani 11 z dne 18. 3. 1948, ko pravi:

»... Meni je šlo za to, da poročilo ne bo nekaj takega, kar bi lahko vzbujalo sum, da sem bil v službi gestapa, in da sem preko komiteja izvajal gestapovsko politiko... Z Juraničem sva zavestno falsificirala dejstva in napisala poročilo, kakršno je. Kopač se je v glavnem strinjal... Jaz sem takrat rekel Juraniću in Kopaču, da je poročilo važno, ker bomo po tem poročilu ocenjeni mi in naše delo in da je to tudi važno za našo bodočnost.«

Juranić priznava v svojem zaslišanju na strani 2 z dne 19. 3. 1948 sledeče:

»... Izveštaj je bio tendenciozan i lažan... Sa Diehlom kao i sa Kopačem smo se slagali po svim pitanjima izveštaja.«

Gori navedeni gestapovski agenti, ki jih je za časa okupacije pridobil gestapo in poslal v taorišča na utrditev in prevzgojo, so bili od gestapa določeni ne samo za delo v taborišču, ampak predvsem za delo po vojni. Bivanje v taborišču naj bi jim dalo samo pečat fašističnih žrtev in s tem olajšalo njihovo uspešno agentsko delova-

nje. Dobili so tudi zagotovilo funkcionarjev gestapa, da bo agentska zveza z njimi še vzpostavljena..

To dokazuje zaslišanje obtoženega Stepišnika Milana na strani 13 z dne 24. 3. 1948:

»... Koske (gestapovski oficir z Bleda) je tudi že namignil na delo po vojni, ki se bo končala s porazom. Ta sestanek – zadnji, se je vršil v drugi polovici marca 1945. Prinesel mi je Koske odobrenje za odhod v Ljubljano in direktive za delo. Tedaj je jasno spregovoril, da sem bil ves čas namenjen za delo po vojni, ki je za Nemčijo izgubljena, s čimer pa ni rečeno, da je tudi dejavnost gestapa završena. Prevzeli ga bodo zapadni zavezniki. Obveza, ki sem jo dal, ostane slej ko prej v veljavi. Rekel je, naj se vrnem v Slov. Bistrico in stremim za tem, da dosežem čim višji položaj. Na tem položaju se moram utrditi, da bom užival popolno zaupanje, Čim več vpliva je treba pritegniti nase, tako da postanem nenadomestljiv. Naj se morda ne varam, da zveza ne bo vzpostavljena. Prišla bo sigurno. Pozivala se bo na njega in na Jesenice...«

Isto potrjuje izjava Lična na strani 6 zaslišanja z dne 24. 3. 1948:

»... Dr. Iglauer (gestapovski organ v Celovcu) mi je dal leta 1945 spomladi direktive, da moram biti lojalen do ljudske oblasti, da moram kot strokovnjak delati dobro, zato da se uveljavim in dobim odgovornejše mesto ter da sploh ne smem kazati odklonilnega stališča do oblasti. V Jugoslavijo me je poslal z namenom, da me po potrebi lahko izkoristi... Rekel je, da me bo koristil. To je dejal v tem smislu: Mi smo sosedje, moramo sodelovati in z ozirom na to, da se že poznamo, moramo te stike držati tudi v bodoče...«

Preiskava je neizpodbitno dognala, da se po končani svetovni vojni obveščevalne službe imperialističnih držav poslužujejo v borbi proti demokratičnim državam bivših gestapovskih agentov, ki so med vojno izvršili nešteto najtežjih zločinov proti svobodoljubnemu človeštvu in ki bi kot največji in poznani vojni zločinci morali v smislu mnogih mednarodnih dogovorov že zdavnaj izkusiti zasluženo in pravično kazen. Med take vojne zločince in gestapovske agente, ki se jih poslužujejo tuje obveščevalne službe, spada tudi pričujoča grupa špijonov, škodljivcev, diverzantov in saboterjev.

Tuja obveščevalna služba, ki je prevzela gestapovsko mrežo, je poslala v Jugoslavijo z namenom, da ustvari zvezo in aktivira staro gestapovsko zvezo v Jugoslaviji, enega svojih glavnih agentov, Presterl Martina, ki je bil eden glavnih bivših agentov gestapa v taborišču Dachau in ki je 1945. leta stopil v tujo obveščevalno službo in se povezal s šefom špijonskega centra te tuje obveščevalne službe na Dunaju, z avstrijskim generalom Stillfriedom.

V ta namen je meseca marca 1946 na svojem prvem potovanju po Jugoslaviji Presterl Martin prišel v Beograd, kjer se je povezal z Diehl Brankom, Barle Karlom, Pufler Jankom, Čorić Petrom in Dervišević Ramo ter jih pridobil kot bivše gestapovske agente za delovanje v tuji obveščevalni službi, katere špijonski center je na Dunaju.

To priznava sam Diehl na strani 12 svojega zaslišanja z dne 18. 3. 1948:

»... V pogovoru, ki se je vršil med nama dvema, mi je Presterl omenil najino prejšnje delo v Dachauu, češ da sva dobro delala skupaj in da je treba, da bom tudi v naprej vzdrževal zvezo z njim in mu dajal razne podatke, ki jih bo on potreboval... Presterl se je v začetku tega razgovora skliceval na to, da sem dal obvezo gestapu.

da sem delal preko njega z gestapom, nadalje, da sem delal na malarični postaji. Treba je, da se najine zveze nadaljujejo in da bom še dalje delal z njim tako, kot sem to delal v Dachauu... Rekel je še, da mi zaradi moje preteklosti tudi ničesar drugega ne preostane... Jaz sem rekel, da pristanem in da bom vzdrževal zveze z njim.«

na strani 13 pa:

»... Omenil je, da je o teh stvareh govoril tudi z Barletom in da bova v bodoče delala skupaj z Barletom...«

Presterl priznava v svojem zaslišanju na strani 35 sledeče:

»... Rekel sem Diehlu, da njegova obveznostna izjava za gestapo še vedno obstaja in da je v rokah zastopnikov agenture neke imperialistične države... in da ga bo zato ta tuja agentura prevzela. Diehl se je vdal v to.«

Podobno izjavlja Barle v svojem zapisniku na strani 25 svojega zaslišanja.

Ob tej priliki je Presterl dal tudi nalogo, naj povežejo in aktivirajo stara gestapovska agenta Krajnc Borisa in Pufler Janka. Dal jima je direktivo, da vzpostavita zvezo s starimi dachauci in z osebami, ki bi bile pripravljene sodelovati kot agenti v tuji obveščevalni službi proti Jugoslaviji. Naročil je zbirati špijonske podatke političnega, gospodarskega in vojaškega značaja.

Istočasno pa je imel bivši agent Juranić že zvezo z istim špijonskim centrom na Dunaju, kar dokazuje Presterl v svojem zaslišanju na strani 33, ko pravi:

»... Kot sem pozneje zvedel, je imel šef špijonskega centra z Juranićem že takrat zveze preko nekega zveznika.«

To se ujema z izjavo Juranića, ki pravi v svojem zaslišanju na strani 13:

»... To je bilo u drugoj polovini aprila 1946, kad je došao N. N. u Beograd. Zatim bio sam s njim još četiri puta a sve 1946. g.«

Da je bil Krajnc povezan kot agent po Presterlovi direktivi, dokazuje poleg Presterlove izjave še izjava Krajnca v njegovem zaslišanju na strani 17 in Diehlova izjava na strani 15.

Diehl pravi na strani 15:

»... Po odhodu Martina Presterla 1946. sem junija meseca srečal Borisa Krajnca na Kongresnem trgu. Omenil sem mu, da sem bil v Beogradu skupaj s Presterlom... Ob tej priliki sem mu omenil, da je on s temi ljudmi v Dachauu sodeloval in da je to bila gestapovska zadeva... Potem sem mu povedal, da jaz to delo sedaj ne nadaljujem za gestapo, ampak za druge in naj mi on v tem pomaga, ker mu drugega ne preostane... Krajnc se ni protivil in ni rekel, da ne bo dajal podatkov... Krajnc je na mojo zahtevo pristal...«

Krajnc to potrjuje na strani 17:

»... V jeseni 1946 mi je ob nekem srečanju v kavarni Union pripovedoval Barle, da je bil Presterl v Ljubljani in da se je z njim sestal. Barle je Presterlu povedal, da sem na univerzi, nakar mi je Presterl odgovoril, da je to dobro, da bo lahko dobival tudi od tam poročila.«

Da bi si Presterl zagotovil stalno ilegalno agentsko zvezo s svojimi agenti v Jugoslaviji, se je dogovoril z Diehlom za kurirsko zvezo in za parolo, pod katero bi prihajal kurir: »Pozdrave od Martina iz Parteiverlaga«. Ta kurirska veza je potem dejansko obstajala. V nadaljnjih stikih s svojimi agenti je Presterl Martin prenesel na Diehl Branka in Barle Karla ter preko njiju na druge agente direktive in instrukcije za odkrito načrtno sabotažo do uničevanja tovarn, strojev in prometnih zvez ter

jih tako navajal k najostrejšim oblikam rušilnega delovanja do načrtnega škodljivstva in diverzij.

Vsi imenovani so izvrševali direktive tujega špijonskega centra, katere so jim prinašali kurirji ter vršili špijonske službe, sabotaže, diverzije in načrtno škodljivstvo, kar jim je omogočal njihov položaj v državnem oziroma gospodarskem aparatu.

O svojem drugem kontaktu z Diehlom in Barletom govori Presterl na straneh 40 in 41 svojega zaslišanja sledeče:

»... in začel je pripovedovati (Diehl). Stopil je že v zvezo s Krajncem in nekaj drugimi dachauci in pripravil veliko poročil. Po več tovarnah, med njimi tudi v kemični tovarni, je dobil zaupnike, s katerimi je stalno v zvezi. Njegova organizacija je sicer majhna, toda na svoje ljudi se lahko zanese. Rekel je, da je našel tudi dva železničarja, ki sta ravno tako pripravljena vršiti agentsko delo, jaz sem mu nato izročil navodila šefa špijonskega centra. Rekel sem mu, naj sedaj od samega zbiranja špijonskega materiala s vojimi ljudmi preide k odkriti sabotaži, ki mora biti načrtna in se tudi ne sme ustrašiti razdejanja tovarn z eksplozijami, razstrelitvijo in požigom. Če bi imel smolo, da bi moral zapustiti deželo, potem lahko vsak čas pride v Avstrijo, kjer bo zanj poskrbljeno. Diehl je odkimal in rekel, naj ne gledam tako črno, on in njegovi ljudje delajo tako sigurno, da bi težko kaj prišlo na dan. Glede na novo navodilo, ki se je nanašalo na uničenje tovarn, je rekel Diehl, da je že sam mislil na to in da so njegovi ljudje tudi pripravljeni za to... Rekel sem mu, naj stopi v zvezo s Puflerjem. Diehl je poznal Puflerja že iz Dachaua in je rekel, da je z njim itak že v zvezi... V ta namen sem se domenil z Diehlom za parolo, ki mi je bila naročena na dunajskem centru... Diehl se je zelo pohvalno izrazil o Krajncu in je rekel, da mu je ta dal že celo vrsto dobrih poročil in da z njim sploh zelo lahko dela skupaj. Diehl mi je tudi potrdil, da je od Barleta dobil poročila...«

Isto potrjuje Diehl v svojem zaslišanju na straneh 13, 14, 15:

»... Drugič sem se s Presterlom sestal, ko je prišel v Ljubljano v jeseni 1946... Interesiral se je za podatke o prometu. Nadalje je rekel, da se naše delo ne sme »omejiti, ampak da je treba gledati, da s svojim delom tudi oviramo razvoj gospodarstva... Že pri prvem sestanku v Beogradu je Presterl rekel, da naj si, če je potrebno, še pritegujemo ljudi in sicer na eni strani ljudi, ki so bili v taborišču in so se tam kakorkoli kompromitirali, pa tudi druge logoraše, ki so imeli zaupanje v nas in jim je to zaupanje ostalo še sedaj. Posebno pa naj sodelujejo tisti, ki so že v lagerju delali za gestapo, kot Barle in jaz. Presterl je tudi rekel, da je treba ljudem, ki nam lahko kakorkoli koristijo, pomagati tako kot v lagerju... Že prvič, ko sva se sestala, me je Martin iz Parteiverlaga vprašal, kako izpolnjujemo direktive, ki nam jih je dal Presterl o sabotaži v našem gospodarstvu...«

Barle priznava v svojem zaslišanju na straneh 25, 26, 27 sledeče:

»... Naj pripomnim še to, da sem v Beogradu razumel Presterlov namig ob požigu gestapovskega arhiva v Gradcu, da moram sedaj tudi jaz molčati, da še ni konec naših zvez, da se bo moje delo s Presterlom še nadaljevalo in končno sem razumel baš ta kontakt s Presterlom kot obnovo starih gestapovskih zvez. Presterl se je v Beogradu zanimal tudi za Juranića – kje je zaposlen. Presterl ima v Beogradu zelo dobrega prijatelja, ključavničarja Ramo Derviševića...

... hočem dodati pojasnilo o karakterju veze med nama in Puflerjem. Pufler kot stari agent gestapa je bil povezan po obv. liniji z menoj v smislu direktiv, ki sem jih

dobil od Presterla, ko je prišel v Jugoslavijo. Posebno hočem napomniti, da direktiva, ki jo je dal Presterl za naše delo kot agentov, ni bila samo špijonaža, ampak na drugem sestanku, ki se je vršil v Ljubljani med Diehlom, Presterlom in menoj, je bila ena glavnih direktiv sabotaža in diverzija...«

Eden glavnih stebrov za gradnjo te sabotažne diverzantske in špijonske organizacije je bil agent gestapa Oswald Stane. Kot agent gestapa je bil leta 1942 izpuščen iz taborišča Dachau in nato odšel v partizane, tam si je pridobil zaupanje pri vodečih funkcionarjih NOV in bil po osvoboditvi postavljen za pomočnika ministra za industrijo LRS. Na tem vplivnem in važnem položaju je kot agent gestapa nastavil Diehla Branka kot delegata mežiškega rudnika, Stepišnika Milana kot delegata tovarne metalnih polizdelkov, Krajnca Borisa kot v. d. šefa za kemično industrijo pri ministrstvu za industrijo LR Slovenije, Barleta Karla kot referenta za kemični odsek istotam, Puflerja Janka za delegata hrastniške steklarne, torej vsi do zadnjega sami agenti gestapa.

Oswald priznava v svojem zaslišanju na strani 13 sledeče:

»... Ko je šlo za nastavitev Puflerja kot delegata v Hrastnik, so Barle, Krajnc in Diehl apelirali name kot na pomočnika ministra in Diehl, ki je vedel, da sem agent gestapa, je tudi vedel, da pristanem na to, da bo Pufler v Hrastniku nameščen. Jaz sem to dosegel s tem, da sem dal Puflerju pozitivno karakteristiko kljub temu, da ga nisem osebno poznal. To mesto sem izposloval Puflerju zato, ker so Krajnc, Barle in Diehl insistirali na tem in končno pod pritiskom Diehla, ki se je skliceval na Dachau... Ker je pač vedel, da sem jaz prav tako kot on delal za gestapo in da moram zaradi tega upoštevati njegovo mnenje. Govoril mi je, da povezanost, ki vlada med nami, ko smo sodelovali v Dachauu, ostane še naprej, četudi se ne nahajamo več v Dachauu in ni več Nemčije. Rekel je: »Baš zato je brezpogojno potrebno, da se medsebojno podpiramo in s tem omogočamo eksistenco, kakor tudi, da pridemo poedinci na važna in odločujoča mesta.« Jaz sem se s tem strinjal, četudi sem občutil v tem nek pritisk in povratek na stare zveze odnosno na krepitev teh zvez. Od tega časa dalje sem občutil, da še postoji mreža vseh teh zvez, v katero vključujejo tudi mene. Vse to od imenovanja Puflerja, nadalje obisk Presterla in N. N., nadalje različni razgovori z Diehlom, Barletom in Krajncem, vse to mi je postalo iz dneva v dan jasnejše, da se obnavljajo stare dachauske zveze, v katere sem povezan tudi jaz...«

Poleg načrtnega postavljanja gestapovskih agentov na važna in odločujoča mesta je vršil Oswald zavestno špijonažo v korist obv. službe. Tako je na položaju pomočnika ministra industrije odnosno trgovine v LRS dajal sovražnemu agentu Diehlu podatke iz industrije in o prehrani v LR Sloveniji, dobro vedoč, da je bil tako kot on sovražni agent.

S tem v zvezi je Oswald v svojem zapisniku ob zaslišanju na strani 17 priznal:

»... Diehl Branko je prihajal k meni pogosto in sem točno vedel, da govorim z agentom. Iz obeh sektorjev nisem njemu ničesar prikrival in sem mu postregel z vsemi podatki, za katere se je zanimal. Zanimal se je predvsem za težave in za vzroke težav dela ministrstva... Skratka, dal sem mu podatke, katerekoli je potreboval oziroma zahteval in sem mu s tem omogočil popoln pregled nad delom obeh ministrstev...«

Eden izmed nadaljnjih agentov špijonske organizacije je bil Pufler Janko. Kako se je organizirano izvršila postavitev obtoženega Puflerja na mesto direktorja

tovarne v Hrastniku, se jasno vidi iz izpovedbe soobtoženega Barle Karla, ki pravi na strani 22 zaslišanja:

»... *Pufler Janko je bil postavljen za direktorja tovarne stekla v Hrastniku po izrecnem priporočilu mojem, ing. Fakina, Diehla Branka in Krajnc Borisa... Skratka, dal sem o njem dobro mnenje. Ing. Oswald je soglašal s postavitvijo in se naslanjal na naše mnenje. Jasno je, da je ta postavitev Puflerja za direktorja bila izključno v korist sovražnika in direktna podpora gestapovskemu agentu... Pufler Janka sem jaz dobro poznal iz Dachaua kot vsi ostali in smo vsi vedeli, kaj je. Dobro mnenje o njem smo dali namenoma zato, da bi postal direktor...*«

Dalje nam to potrjuje izjava soobtoženega Barle Karla na strani 27, ki nam jasno prikazuje povezavo gestapovskih agentov med seboj po osvoboditvi in medsebojno forsiranje istih na vodilna mesta v svrho nadaljevanja njihovega gestapovskega delovanja:

»... *Kot član ministrstva industrije LRS sem forsiral ljudi, za katere sem vedel, da so agenti gestapa, na različne položaje v gospodarskem sektorju z namenom, da bi preko njih izvrševal direktive, ki sem jih dobil od Presterla, t. j. sabotaže in diverzije. Navajam en primer forsiranja agenta gestapa na položaj v gospodarskem sektorju in to agenta gestapa Pufler Janka za delegata tovarne stekla v Hrastniku, ki jo je on kasneje zažgal...*«

Obtoženi Pufler Janko pa ni ostal le pri povezavi s starimi gestapovskimi agenti iz Dachaua izza časa koncentracijskih taborišč, temveč se je povezal ponovno na svoje gestapovske sodelavce iz prve dobe svojega špijonskega delovanja. Obnovitev te povezave je imela za posledico diverzijo v steklarni Hrastnik.

Pa tudi obtoženi Pufler Janko priznava, da je načrtno izvedel nasnovanje k tej diverziji. V svojem zaslišanju pod št. 12 pravi o svojem razgovoru s soobtoženim Benegalijo takole:

»... *Ko sem nato ne gorečem steklu zažigal cigareto, sem videl, da se pri Benegaliju zbirajo v neredu neka stekla. Na moje vprašanje, odkod to izvira, je pokazal Benegalija z roko proti peči. Nato je rekel, da ista nesorazmerno ogreva. Jaz sem nato zaničljivo zamahnil z roko in rekel Benegaliji, da naj to podrtijo zažge. Zato bo dobil denar. Mislim,da sem rekel vsoto 5 – 10 tisoč dinarjev...*«

To dejanje obtoženega Puflerja pa je samo del številnih načrtov škodljivstev in diverzij, storjenih od te špijonske organizacije, ki jih je Pufler kot star agent od leta 1928 z lahkoto storil.

Pufler je od cele te špijonske organizacije najstarejši agent, ki je sodeloval že od predhitlerjevske policije, z gestapom 1933, delal v ČSR, v ZSSR, Španiji in Franciji ter Dachauu.

Tudi ing. Krajnc Boris je bil eden od aktivnejših te špijonske organizacije, povezan za Diehla, preko katerega je dajal špijonska poročila tuji obveščevalni službi. Ravno tako je kot kemijski strokovnjak sodeloval z obtoženimi agenti inženirji pri rafiniranem škodljivstvu, zlasti v naši kemični industriji in drugih panogah našega gospodarstva.

V sklop te špijonske organizacije spada tudi bivši gestapovski agent ing. Stepišnik Milan, ki ga je ta špijonska organizacija sforsirala za direktorja važne tovarne metalnih izdelkov v Slov. Bistrici, ki je zveznega značaja, da bi tam lahko vršil načrtno škodljivstvo, diverzijo in sabotaže. Kot eden starih bivših važnejših agentov gestapa v taborišču se je tu agentura z njim še direktno povezala pod parolo, ki jo

je dobil na svojem zadnjem agentskem kontaktu z gestapovcem Koskejem preko posebnega zveznika »Andreja«. Preko tega zveznika »Andreja« je bil direktno vključen v sistem tuje obveščevalne službe. Kot agent tuje obveščevalne službe je bil od agenta iste špijonske organizacije Oswalda poslan v inozemstvo v Nemčijo kot član jug. organizacije radi nabave strojne opreme za tovarne v izgradnji naše petletke. Ravno tako je vršil načrtno sabotažo in škodljivstvo tudi na tem svojem položaju. Tuji obveščevalni službi je dajal špijonska poročila. V Nemčiji se je v Herfordu sestal še posebej s predstavnikom tuje obveščevalne službe, kateremu je dal detajlne instrukcije in direktive za načrtno škodljivstvo, diverzijo, sabotaže na industrijskih podjetjih v Jugoslaviji.

Na strani 15 svojega zaslišanja Stepišnik sam priznava, kako se je povezal s tujo obveščevalno službo:

»... Čakal me je visok fant, izdajal se je za Andreja. Pristopil je in tiho dejal, da je prišel vzpostaviti zvezo »Koske ... Jesenice«. Ta mi je v [nečitljiva beseda] povedal tole: Podatki o proizvodnji se dobijo v Beogradu, kajti za zbiranje na terenu ni še dovolj kadra. Direktiva za nadaljnje delo je dušenje proizvodnje, ki ne sme več rasti, a delo je treba tako vršiti, da se ne razkrinka...

Posamezni agenti se bodo ločeno postavili v obrate, da se ne morejo medsebojno eventuelno izdati, sodelovanje je pa mogoče. Treba se je skušati vriniti v Partijo...«

Stepišnik je bil povezan z Diehlom, Krajncem, Kopačem in Košir Mirkom ter Fakin Borisom.

Eden izmed nadaljnjih članov te špijonske organizacije je bil gestapovski agent ing. Ličen Vladimir, ki ga je ta špijonska organizacija sforsirala na položaj direktorja kemične tovarne v Medvodah. Bil je povezan z ing. Pibernik Mirkom, ki je bil že med okupacijo po izpustu iz taborišča njegova gestapovska zveza in z ing. Fakin Borisom, direktorjem kemične direkcije. Preko teh ljudi je bil direktno povezan s tujo obveščevalno službo. Skupaj z ing. Pibernik Mirkom in z vednostjo ing. Fakin Borisa je izvršil diverzijo v svoji tovarni, da je nastala milijonska škoda. Poleg tega je načrtno in sistematično sabotiral proizvodnjo, namerno prikrival surovine ter tudi gotove proizvode.

To priznava obtoženi agent Ličen na strani 7 svojega zaslišanja:

»... Ing. Pibernik mi je dal nalogo, da se vztraja predvsem na nizki produkciji v tovarni. To neaktivnost pa je opravičeval s pomanjkanjem surovin, katerih pomanjkanje smo navajali za vzrok za nizko produkcijo, čeprav se jih je nahajalo dovolj v skladiščih.

... Ing. Pibernik je insistiral na tem, da se uvede nova modifikacija ricinusovega olja, kljub temu, da sva oba vedela, da pri tem obstaja velika možnost požara... Dalje... bil sem v stanju, da bi se lahko izognil temu požaru, ki sem ga že prej predvideval. Nisem pa mogel tega preprečiti z ozirom na vpliv ing. Pibernika in obveze, ki sem jo dal gestapu v Trstu...«

Naslednji agent špijonskega centra tuje obveščevalne službe na Dunaju je bil Juranić Oskar. Kot generalni sekretar ministrstva zunanjih zadev FLRJ je imel najširše poglede ustroja naše zunanje politike, da je vzpostavil zvezo s tujim špijonom N. N. kot eden od prvih izmed obtožencev. Ko je prišel marca 1946 v Jugoslavijo, je imel nalogo od šefa špijonažnega centra na Dunaju, izročiti pozdrave za Juranića. Presterl osebno z Juranićem ni prišel v stik, pač pa je te pozdrave predal Juraniću

preko Barleta. Ko je vzpostavil Juranić leta 1946 zvezo z agentom špijonskega centra na Dunaju, mu je dal špijonske podatke o politični situaciji v Jugoslaviji in o načrtu našega zunanjega ministrstva v zvezi FLRJ in Avstrijo, kar priznava na strani 13 zapisnika:

»... *Govorio sam mu o karakteru NF, naročito o srednjem seljaštvu i o kulacima. Dalje sam mu govorio o našim uspesima u obnovi i izgradnji zemlje, nešto o agrarnoj reformi. Avgusta 1946 sam mu rekao da ćemo ukiniti našu vojnu misiju u Beču i postaviti političko predstavništvo... To je izdaja državne tajne...*«

Juranić se je z agentom obveščevalnega centra na Dunaju večkrat sestal in govori o tem na strani 13 zapisnika o zaslišanju:

»... *To je bilo u drugoj polovini aprila 1946 kad je agent N. N. došao u Beograd. Zatim bio sam s njim još 4 puta, a sve avg. 1946. god....*«

Poleg tega je Juranić vzdrževal stike še z agenti Diehlom, Barletom ter Čorićem. Značilno za Juranića je to, da je izmed vseh obtožencev plasiran na najbolj važen položaj in je dajal tuji obveščevalni službi najtežje špijonske podatke in istočasno najzaupnejše državne tajne.

Čorić je marca 1946 kot bivši agent gestapa v lagerju dal špijonska poročila iz svojega sreza ter pristal, da bo agentu tuje obveščevalne službe Presterl Martinu pošiljal špijonska poročila za Avstrijo.

Dervišević Rama je kot star agentski pomočnik Presterla še iz taborišča zvesto pomagal Presterlu pri njegovem špijonskem delovanju v Jugoslaviji.

Presterl Martin je poleg organiziranja špijonske mreže in organiziranja načrtnega škodljivstva, diverzij in sabotaž v naši industriji, prometu in drugih državnih ustanovah, še sam vršil špijonažo, kjerkoli je to mogel. Na zadnjem potovanju po Jugoslaviji je imel tudi nalogo povezati Diehlovo agentsko skupino s starim agentom te tuje obveščevalne službe, ki je do takrat delal v Avstriji, Herman Viljemom ter ga usmeriti na specialno špijonsko diverzantsko in škodljivsko delovanje na Jesenicah.

Presterl Martin je pod krinko velikega prijatelja Jugoslavije ustvarjal v Avstriji pod vodstvom špijonskega centra na Dunaju časopisno tiskovno agencijo, ki naj bi bila odskočna deska še drugih agentov tega špijonskega centra za še nove agente pod krinko raznih žurnalistov in dopisnikov v Jugoslavijo.

Presterl Martin je omogočil tudi Hahn Hildi, špijonki neke tuje obveščevalne službe, da je prišla v Jugoslavijo, kjer je ravno tako vzpostavila zveze z bivšimi gestapovskimi agenti kot npr. s Pavlom Macunom iz Maribora, zbirala naslove reakcionarjev in ustvarila iz njih oporišča za nadaljnje širjenje njihove špijonske mreže. V skupini obtoženih špijonov, diverzantov, saboterjev, škodljivcev, stoji tudi mednarodni agent Gasser Paul, vojni zločinec iz dachauske bolnice, ki je prišel v Jugoslavijo po direktivi tuje obveščevalne službe ravno tako vzpostaviti stike z bivšimi gestapovskimi agenti in te vključiti v to tujo špijonsko službo.

Tako so se ti zločinski agenti tuje obveščevalne službe z Diehlom na čelu tihotapili na vplivna in odločujoča mesta v državnem ekonomskem aparatu ter v podpori in zaščiti drug drugega vršili načrtna škodljivstva, sabotaže, diverzije in špijonaže v cilju, da minirajo našo petletko in preprečijo njeno izvedbo.

Izraziti primer je njihovo delo v slovenski kemični industriji. Agenti te špijonske organizacije so imeli v rokah vodstva direkcije kemične industrije, npr. ing. Fakin Boris in agent Pibernik Mirko, na ministrstvu industrije so imeli agenta ing.

Barle Karla, ki je bil njihova prva službena kontrola. Njihova druga službena kontrola je bil agent ing. Diehl Branko, inšpektor kontrolne komisije pri Predsedstvu vlade LRS. Kot direktorje v tovarni so imeli agente ing. Lična, ing. Stepišnika, Puflerja itd. Ti agenti – direktorji so pod vodstvom agentov v kemični industriji in po direktivah tujega špijonskega centra vršili dejanja najstrožjega škodljivstva, ki je imelo za posledice požare v tovarnah, eksplozije, okvare glavnih strojev, smrtne nesreče delavcev in podobno. Agenti v Kontrolni komisiji jasno niso nikdar odkrili diverzij, sabotaž in načrtnega škodljivstva, temveč so vse te slučaje proglašali kot nesreče. Take zaključke so običajno potrdili tudi taki eksperti kot agent ing. Krajnc Boris, ki je bil docent na tehnični fakulteti ljubljanske univerze. Vsi ti zločinci so znali mojstrsko kamuflirati sebe, a ne samo to, temveč so si dali naketari od njih celo nimbus udarništva, kot npr. ing. Ličen.

Pri tem svojem diverzantskem uničevalnem delovanju niso vedno sami neposredno z dejanji sodelovali bodisi pri požigih ali eksplozijah, ampak so za svojo kamuflažo uporabljali tehnološke procese v posameznih tovarnah, ustvarjali pogoje, da so mogli drugi agenti istega špijonskega centra vršiti neposredno diverzantsko akcijo, ali pa še bolj rafinirano ustvarjali pogoje v tovarnah, pod katerimi je prišlo do okvare, požiga ali eksplozije pod videzom slučajnosti.

Barle izjavlja v svojem zapisniku zaslišanja na straneh 25, 26, 27:

»... Kot član ministrstva FLRJ sem forsiral ljudi, za katere sem vedel, da so agenti gestapa, na različne položaje v gospodarskem sektorju z namenom, da bi preko njih izvrševal direktive, katere sem dobil od Presterla, t. j. sabotaže in diverzije. Navajam en primer, da sem kot član Kontrolne komisije v tovarni kleja videl nevarnost eksplozije in nisem namenoma ničesar ukrenil v odstranitev te nevarnosti. Zaradi tega mojega ravnanja je prišlo kasneje do eksplozije v tovarni kleja, pri kateri sta bila ubita dva človeka in porušeni objekti...«

Stepišnik Milan navaja v svojem zaslišanju z dne 14. 4. 1948 sledeče:

»... Prvo soboto v maju 1947 me je v »T-Force« hotelu v Herfordu nepričakovano obiskal neznanec, ki se je skliceval na zvezo »Koske – Jesenice«, s čimer je hotel reči, da pozna mojo agenturno povezavo z Jesenic in da se hoče v tem smislu z menoj pogovarjati, nakar mi je dal nekaj direktiv za možnost trajnega oviranja produkcije v tovarni in sicer:

1) strmeti za neorganiziranostjo v vzdrževanju strojev in za pristopanje k reparaturam šele takrat, ko pride že do večkratnih kvarov, nepravočasno nadomeščati obrabi izpostavljene dele. Stroji prihajajo tako v prekomerne zastoje. Zanemarjati zaloge rezervnih delov.

2) sestaviti plan tako, da ni mogoče vseh strojnih naprav maksimalno izkoriščati. Nesmotrno žongliranje s programom dela, t. j. nesistematično razporejanje proizvodnega programa v cilju ustvarjanja notranjih trenj v produkciji sami, kar nujno privede do tega, da so nekateri stroji močno preobremenjeni, nekateri pa v istem času vsled brezdelja stojijo.

3) zadržati v skladišču izgotovljeno robo in dajati prednost pri izdelkih in pri odpremljanju evidentno manj važnemu materialu, kar nujno privede do motenj pri vseh za važni material zainteresiranih naročnikih.

4) razporejati kadre v tovarni tako, da niso njihove sposobnosti maksimalno izkoriščene. V zvezi s pregledi tovarn za polizdelke oz. lahkih metalov, kar je bila naloga našega tipa in izgradnje tovrstne industrije pri nas, je omenil:

a) da naj se izroči izdelava potrebnih načrtov tujim strokovnjakom, ki bodo isto izdelali s takimi napakami, da bodo neopaženo ovirale in znižale proizvodnjo in istočasno vršile proizvodne stroške.

b) omogočiti namestitev čimveč tujih strokovnjakov, med katere se bo dalo vtihotapiti čimveč tujih agentov.«

Kazniva dejanja obtoženih so potrjena na osnovi njihovega priznanja in dokumentov s pričami in drugimi dokaznimi sredstvi. Jasno je dokazano iz delovanja vseh obtožencev tako v času okupacije, a zlasti še po osvoboditvi in njihovega zločinskega delovanja proti ljudstvu in državi, da je to samo nadaljevanje zločinskega delovanja, vodenega po nalogu inozemske špijonaže in predstavlja zločin izdaje domovine. To tem bolj, ker so obtoženci z malimi izjemami vidne osebnosti v našem javnem življenju, ki so se z lažnimi izjavami in zločinskim delovanjem dokopali na tako odgovorna mesta.

To dokazuje ponovna vzpostavitev veze in ponovna reorganizacija obveščevalne mreže po Presterl Martinu, ki je, potujoč po Jugoslaviji v družbi špijonke Hahn Hilde, hotel pridobiti čimveč sodelavcev za obv. mrežo v Jugoslaviji in ker so se mu takoj stavili na razpolago stari gestapovci Diehl Branko, Barle Karel, Krajnc Boris, Čorić Petar in preko njih Pufler Janko, Stepišnik Milan in Oswald ter Juranić in Dervišević Ramo. Vendar ta špijonska grupa, ki se ni ustrašila niti največjih zločinskih dejanj pri ustvaritvi svojega peklenskega načrta, ni imela in ne bo nikoli imela zaslombe v ljudstvu, ker predstavlja le majhen krog zločincev, ki jim je budnost našega delovnega ljudstva preprečila, da bi nadaljevali svoje zločinsko delovanje. Obtoženci so vsi od prvega do zadnjega največji izdajalci svoje domovine in smrtni sovražniki svojega ljudstva, kajti hoteli so zrušiti ljudsko državo s sabotažami, diverzijami v času, ko se naše ljudstvo z vsemi silami trudi obnoviti svojo med vojno porušeno dmovino in izvesti petletni plan. Ti provokatorji, ki so se bili prikradli na odgovorna mesta ljudske države, so se kljub temu neprestano bali, da bi se razkrinkavali njihovi zločini proti delovnemu ljudstvu, proti ljudski državi. Ker so bili neprenehoma v strahu, da ne bi bili razkrinkani, so ti zarotniki videli svojo edino rešitev v strmoglavljenju ljudske oblasti in ob spremembi obstoječe drž. ureditve FLRJ.

Obtoženci, izdajalci, se niso menili za interese in napore delovnega ljudstva in so se kot narodni izkoreninjenci ter hlapci v službi tujih gospodarjev posluževali najbolj ostudnih zločinskih sredstev v svoji izdajalski zločinski aktivnosti. Padli so v blato in izdajo domovine ter so postali izvržki, proti katerim naj vojaško sodišče izreče zasluženo najstrožjo obtožbo.[1]

Smrt fašizmu – svoboda narodu!

[1] Skupina je obtožnico dobila v prepisu iz arhiva Republiškega sekretariata za notranje zadeve. Na prepisu ni nobenega podpisa (npr. podpisa tožilca) ali navedbe žiga in tudi ne vsebuje navedbe o kakršnihkoli priloženih dokaznih listinah ali podobno.

Vojaško sodišče v Ljubljani
Dne 26. aprila 1948.

Sod. br. 305/48-28 Prepis!

SODBA V IMENU LJUDSTVA!

Vojaško sodišče v Ljubljani je v senatu sestavljenem od podpolkovnika Šegedina Jožeta, podpredsednika senata in sodnikov porotnikov majora Lokar Mirka in poročnika Čurgus Gruje kot članov senata, ter majorja dr. Šobarja Štefana kot dopolnilnega sodnika-porotnika, ob sodelovanju sekretarja sodišča poročnika Palčiča Staneta, kot zapisnikarja, razpravljalo v kazenski stvari proti obtoženim Diehlu Branku, Oswald Stanetu in ostalim, zaradi kaznivih dejanj proti ljudstvu in državi, po obtožbi armijskega vojaškega tožilstva v Ljubljani z dne 16. aprila 1948. leta, VTK 91/48, na javni glavni razpravi dne 20, 21, 22, 23. in 24. aprila 1948., v prisotnosti glavnega tožilca Ljudske republike Slovenije Krivica Vladimira kot zastopnika obtožbe po pooblastilu vojaškega tožilca Jugoslovanske Armade in kot njegovega pomočnika armijskega vojaškega tožilca dr. Damjana Viktorja, branilcev, postavljenih po službeni dolžnosti in sicer: Dr. Čobala Josipa, odvetnika v Ljubljani za obt. Diehl Branka in Čorić Petra, Dr. Grossman Fini, odvetnika v Ljubljani za obtožence: Oswald Staneta, Hahn Hildergardo in Benegalijo Jožeta, Brejc Zdene, odvetnika v Ljubljani za obtoženca Barle Karla in Krajnc Borisa, Ilc Jožeta, odv. v Ljubljani, za obt. Pufler Janka in Dervišević Rama, dr. Grossman Vladimira, odv. v Ljubljani za obt. Presterl Martina in Gasser Paula, dr. Šukljeta Vladimira, odv. v Ljubljani, za obt. Stepišnik Milana in Juranić Oskarja, Kodra Frana, odv. v Ljubljani, za obt. Ličen Vladimira in Košir Mirka, in v prisotnosti vseh obtoženih ter tolmača za nemški jezik dr. Broliha Mirka, pa je po predlogu tožilca na najstrožje kazni in obtoženih na mile, odnosno pravične kazni, dne 24. aprila 1948. razsodilo in dne 26. aprila 1948. leta objavilo sledečo

SODBO:

1) obtoženi ing. DIEHL BRANKO, sin Roberta in Johane r. Fridrich, rojen 27. VII. 1905. v Celju, slovenske narodnosti, drž. FLRJ, poročen, oče 1 otroka, stanujoč v Ljubljani, Muzejska ul. št. 3/II, diplomirani filozof, nazadnje zaposlen kot glavni inspektor za gozdarstvo pri Kontrolni komisiji pri Predsedstvu Vlade LR Slovenije, brez premoženja, sedaj v preiskovalnem zaporu od 16. septembra 1947. leta,
2) obt. ing. OSWALD STANE, sin Ivana in Marije roj. Urevc, rojen 11. VIII. 1907. v Ljubljani, slovenske narodnosti, drž. FLRJ, poročen, oče 3 otrok, stanujoč v Beogradu 1 Topličin venac 27/I, kulturno geodetski inženir, nazadnje zaposlen kot pomočnik ministra industrije Zvezne Vlade, brez premoženja, sedaj v preiskovalnem zaporu od 20. septembra 1947. leta,
3) obt. ing. BARLE KAREL, sin Karla in Fračiške roj. Katz, rojen 3. maja 1910. v Šmartnem pri Slov. Gradcu, slovenske narodnosti, drž. FLRJ, poročen, oče 1 otroka, stanujoč v Ljubljani Belokranjska ul. 12, ing. kemije, nazadnje zaposlen kot sekretar ekonomske komisije pri CK KPS, brez premoženja, sedaj v preiskovalnem zaporu od 8. avgusta 1947. leta,

4) obt. PUFLER JANKO, sin Ivana in Marije roj. Šavrič, rojen 8. VI. 1905. v Hrastniku, slov. narodnosti, drž. FLRJ, samski, po poklicu steklar, nazadnje zaposlen kod direktor tovarne stekla v Hrastniku, sedaj v preiskovalnem zaporu od 23. oktobra 1946. leta,
5) obt. PRESTERL MARTIN, sin Ignaca in Marije roj. Kögler, rojen 8. marca 1916. v Gradcu – Avstrija, avstrijske narodnosti, avstr. državljan, samski, stanujoč v Gradcu Rechtbauerstrasse 53/I, po poklicu učitelj, nazadnje časnikar in lastnik založbe v Gradcu, sedaj v preiskovalnem zaporu od 25. oktobra 1947. leta,
6) obt. ing. KRAJNC BORIS, sin Ivana in Franje, roj. Božič, rojen 25. XII. 1913. v Kantridi pri Reki, slovenske narodnosti, državljan FLRJ, poročen, brez otrok, stanujoč v Ljubljani Potočnikova ul. 10, ing. kemije, nazadnje zaposlen kot docent na Univerzi v Ljubljani, brez premoženja, sedaj v preiskovalnem zaporu od 27. X. 1947. leta,
7) obt. ing. STEPIŠNIK MILAN, sin Karla in Marije roj. Snoj, rojen 11. novembra 1910 v Ljubljani, slov. narodnosti, drž. FLRJ, poročen, oče 2 otrok, stanujoč v Slovenski Bistrici Visole, ing. kemije, nazadnje zaposlen kot direktor tovarne »Industrija metalnih polizdelkov« v Slov. Bistrici, sedaj v preiskovalnem zaporu od 30. septembra 1947. leta,
8) obt. LIČEN VLADIMIR, sin Jožefa in Josipine roj. Gvardjančič, rojen 19. sept. 1912. v Trstu, slov. narodnosti, drž. FLRJ, poročen, oče 1 otroka, stanujoč v Medvodah, Preska 42, profesor kemije, nazadnje zaposlen kot direktor kemične tovarne v Medvodah, brez premoženja, sedaj v preiskovalnem zaporu od 3. X. 1947. leta,
9) obt. GASSER PAUL, sin Karoline Gasser, poročene Amberger, rojen 26. sept. 1903. v Innsbrucku, Avstrija, avstr. narodnosti, italijanski državljan, samski, električar, nazadnje zaposlen v Innsbrucku, brez premoženja, sedaj v preiskovalnem zaporu od 17. januarja 1948. leta,
10) obt. HAHN HILDEGARDE, hči Friderika in Hedvike roj. Slavik, rojena 13. II. 1923. na Dunaju, avstr. nar., avstrijska državljanka, samska, mati 1 otroka, stanujoča na Dunaju IV Argentinierstrasse 53, privatnica, brez premoženja, sedaj v preiskovalnem zaporu od 27. oktobra 1947. leta,
11) obt. KOŠIR MIRKO, sin pok. Blaža in pok. Uršule roj. Žitko, rojen 15. III. 1905. v Ljubljani, slov. narodnosti, drž. FLRJ, poročen, oče 2 otrok, stanujoč v Ljubljani Aljaževa 16, univerzitetni profesor, nazadnje zaposlen kot honorarni predavatelj za Osnove družbenih ved na Akademiji upodobljajočih umetnosti, sedaj v preiskovalnem zaporu od 9. aprila 1948.,
12) obt. JURANIĆ OSKAR, sin Antona in Marije roj. Ružič, rojen 11. oktobra 1909. na Reki, hrvatske narodnosti, drž. FLRJ, stanujoč v Beogradu Birčaninova 28, poročen, oče 1 otroka, diplomirani pravnik, nazadnje zaposlen kot generalni sekretar na ministrstvu za zunanje zadeve FLRJ v Beogradu, brez premoženja, sedaj v preiskovalnem zaporu od 24. oktobra 1947. leta,
13) obt. ČORIĆ PETAR, sin Pavla in Evice roj. Letica, rojen 26. julija 1911. v Bijelniku, hrvatske narodnosti, drž. FLRJ, poročen, brez otrok, stanujoč v Petrinjah Gunduličeva 12, trgovski pomočnik, nazadnje zaposlen v Petrinjah kot tajnik okrajne zadruge, sedaj v preiskovalnem zaporu od 8. XI. 1947. leta,
14) obt. DERVIŠEVIĆ RAMA, sin Rama in Nefe roj. Plavić, rojen 9. V. 1923. v Šabcu, srbske narodnosti, drž. FLRJ, poročen, brez otrok, stanujoč v Beogradu

Gozdičeva ul. 24, grafičar, nazadnje zaposlen kot strojnik v tiskarni »Borba«, brez premoženja, sedaj v preiskovalnem zaporu od 25. X. 1947. leta,
15) obt. BENEGALIJA JOŽE, sin Jožeta in Pavle roj. Bauer, rojen 5. avgusta 1921. v Zagorju, slov. narodnosti, drž. FLRJ, samski, stanujoč v Hrastniku štev. 56, po poklicu steklarski pomočnik, nazadnje zaposlen v tovarni v Hrastniku, brez premoženja, sedaj v preiskovalnem zaporu od 23. oktobra 1946. leta,

SO KRIVI:

I.

Da so vsi, razen obtoženega Benegalija Jožeta, že pred ali med okupacijo pricije po osvoboditvi Jugoslavije od fašističnih okupatorjev stopili v tujo obveščevalno službo in po njenih navodilih kot agenti, ki so pripadali enotni, protidržavni organizaciji, a nekateri od njih izrabljajoč svoje odgovorne položaje v državnem aparatu, ustanovah, tovarnah vršili dejanja načrtnega škodljivstva, diverzije, sabotaže, špijonaže in načrtne klevetniške propagande, z namero da prizadenejo čimvečjo škodo gospodarski moči in obrambni sposobnosti FLRJ, da dovedejo v nevarnost neodvisnost in nedotakljivost FLRJ, vse s ciljem, da se z nasiljem zruši obstoječa državna in družbena ureditev in vzpostavi protiljudska vladavina politične in gospodarske odvisnosti od inozemstva.

II.

Da so vsi, razen obtoženega Benegalija Jožeta, že pred ali med okupacijo pristali na sodelovanje z zločinsko teroristično organizacijo gestapom, ki jih je poslal kot svoje agente v razna taborišča, kjer so med interniranimi žrtvami nacizma – v cilju skrajnega izkoriščanja delovne sile internirancev za pojačanje nacističnega vojno-gospodarskega potencijala ter načrtnega maltretiranja in uničevanja internirancev – vršili ovaduško in obveščevalno službo, delovali kot funkcionarji gestapovskega taborišènega aparata in provokatorske tkzv. antifašistične organizacije in na raznih poizkusnih postajah in bolnicah, kjer so vršili uničevalne poiskuse na živih internirancih, ter s tem zakrivili najtežje in najbolj zverinske vojne zločine.

Posebej so krivi:

1) DIEHL BRANKO:

1.) da je kot agent gestapa ob povratku iz taborišča Dachau v Jugoslavijo v juniju 1945. leta skupno z Juranićem in Kopačem namerno sestavil in predal najvišjim predstavnikom ljudske oblasti lažno poročilo o svojem delovanju in delovanju gestapovskih pajdašev v Dachauu, s katerimi je onemogočil razkritje gestapovskih agentov in vojnih zločincev ter omogočil njihovo nadaljnjo zločinsko delovanje, vse z namero, da prevari ljudsko oblast ter tako sebe in ostale gestapovske agente vrine na vplivna in odgovorna mesta v državnem aparatu, v čemer je tudi uspel, tako da so po postavitvah obtoženi Diehl Branko s soobt. Barletom, Oswaldom, Juranićem, Krajncem, Puflerjem ter drugimi tvorili protidržavno organizacijo, ki je delala po navodilih tuje obveščevalne službe;

2.) da se je marca 1946. leta povezal z agentom tuje obveščevalne službe Presterl Martinom in pristal na sodelovanje v tuji obveščevalni službi, dajal mu špijonska poročila in podatke o raznih panogah industrije in gospodarstva LRS, ki predstavljajo državne tajne ter se dogovoril za vzdrževanje kurirske zveze;

3.) da je kot agent tuje obveščevalne službe organiziral v Jugoslaviji po navodilih Presterla Martina svojo agenturno mrežo iz bivših gestapovskih agentov iz Dachaua, to je Barletom, Krajncem, Puflerjem in drugimi, katerim je dajal direktive za protidržavno delovanje;

4.) da je vzdrževal z agentom tuje obveščevalne službe Presterl Martinom kurirsko zvezo preko kurirja »Martina iz Perteiverlaga« kateremu je dal meseca decembra 1946. leta v kavarni »Emona« v Ljubljani med drugimi podatke iz raznih panog našega gospodarstva, kot podatke o kapaciteti in produkciji tovarne posode v Celju, tovarne Saturnus v Ljubljani, za številne tekstilne tovarne, nato meseca marca 1947. leta predal podatke iz poljedelstva in podatke o gospodarskem planu, junija 1947. pa je izročil kurirju že definitivne planske številke, podatke o izvršenem produkcijskem planu in podatke o izvršenem planu v gozdarstvu in setvenem pomladanskem tekmovanju;

5.) da je kot agent tuje obveščevalne službe prejel od agenta Presterl Martina direktive, v smislu katerih je potrebno ovirati razvoj narodnega gospodarstva in se poslužiti ostrih oblik sabotaže, diverzantstva in načrtnega škodljivstva, kar je obtoženi tudi izvrševal;

6.) da je kot agent s pomočjo svoje agentske mreže pripravljal in vršil načrtne sabotaže v industrijskih in gospodarskih podjetjih FLRJ, kakor:

a) da je leta 1946. ob pregledu produkcijskega plana v jeseniški železarni izjavil tamkajšnemu direktorju, da je plan v redu in naj se ga držijo, čeprav je ugotovil, da je plan prenizko postavljen in da ima nepravilnosti,

b) ob isti priliki je v isti tovarni izjavil, da so pregledi vojnega materijala za taljenje zadostni, čeprav je vedel, da se vršijo eksplozije in da so ti pregledi nezadostni za preprečenje nadaljnjih eksplozij,

c) da je dajal svojim agentom kakor Krajnc Borisu in drugim direktive za gospodarske sabotaže in načrtno škodljivstvo, da bi se čimbolj zavrla industrializacija,

č) da je kot inspektor Kontrolne komisije pri Predsedstvu Vlade LR Slovenije povzročil, da se je v okviru njegovega delovanja izgubilo nad 110 važnih uradnih spisov in da je dajal nadrejenim lažna poročila o izvršenih ukrepih o svojem delovanju,

d) da je leta 1947. zlorabljajoč svoj vplivni položaj pri republiški Kontrolni komisiji predložil Vrhovnemu ljudskemu sodišču skupno z Barletom in Krajncem lažne izjave za obsojenega agenta tuje obveščevalne službe Puflerja, ki je bil obsojen radi diverzantskega delovanja in je s tem poizkušal doseči, da bi bil agent Pufler oproščen;

7.) da se je v avgustu 1941. leta v Begunjah prostovoljno ponudil gestapu, podpisal obvezo o sodelovanju in nato kot agent gestapa deloval v taborišču Dachau;

8.) da je kot agent gestapa skupno z agenti Oswaldom, Juraničem, Barletom, Kopačem in drugimi v taborišču Dachau organiziral kot agent-provokator tkzv. antifašistično organizacijo, ki je služila gestapu poleg drugega za dušitev odpora med interniranci za vohunjenje med njimi;

9.) da je v taborišču Dachau kot agent gestapa zakrivil najtežje zločine s tem, da je aktivno sodeloval pri mučenju in uničevanju internirancev na poizkusni malarijski postaji, ki je bila ena izmed zločinskih ustanov gestapovske komande;

10.) da je sodeloval pri provokatorski antifašistični organizaciji, ki je ovadila gestapu Čučković Sima, doslednega antifašističnega borca, ki se je uprl zločinskemu delovanju provokatorskega vodstva, ki je vodilo tkzv. antifašistično organizacijo po

direktivah gestapa, radi česar je bil Čučković Sima odveden v uničevalno taborišče, kjer je umrl mučeniške smrti.

S tem je zakrivil z dejanji pod 1, 2, 3, 4, 5, 6, kaznivo dejanje organiziranega protidržavnega in protinarodnega delovanja z izvrševanjem načrtnega škodljivstva, sabotaž, diverzij, špijonaže in načrtne klevetniške propagande v smislu čl. 3. točka 8, v zvezi s členom 3. toč. 2, 13. in 10. ter 9. Zakona o kaznivih dejanjih zoper ljudstvo in državo, ter čl. 27. odst. 1. splošnega dela Kazenskega zakonika, – z dejanji pod 7, 8, 9. in 10. nadaljevalno kaznivo dejanje vojnega zločinstva v smislu čl. 3. toč. 3. ZKLD.

2) OSWALD STANE

1.) da je bil v službi tuje obveščevalne službe, katere cilj je bil, da z načrtnim škodljivstvom, sabotažami, diverzijami in načrtne klevetniške propagande v panogah gospodarstva in industrije zruši obstoječi državni red v FLRJ in kot agent tuje obveščevalne službe, izrabljajoč svoj vplivni položaj v državnem aparatu namerno nastavljal na važna in odgovorna mesta svoje gestapovske pajdaše. Tako je po nalogu odnosno posredovanju agentov tuje obveščevalne službe Diehla, Barleta, in Krajnca, kot pomočnik ministra za industrijo LRS, zavestno nastavil gestapovskega agenta Puflerja kod delegata steklarne v Hrastniku.

2.) da je na položaju pomočnika ministra za trgovino odnosno industrijo LRS, kasneje pa kot pomočnik zveznega ministra za industrijo, kot agent tuje obveščevalne službe odkrival in predajal sovražnemu agentu Diehlu podatke o stanju in planu gospodarstva FLRJ, ki predstavljajo državne tajne, zavedajoč se popolnoma, da je Diehl agent tuje obveščevalne službe.

3.) da je kot agent gestapa 1941. leta, potem ko je podpisal obvezo, bil poslan v koncentracijsko taborišče Dachau na prevzgojo (Umschulung) v taborišču Dachau pod vodstvom gestapa deloval kot gestapovski agent provokator, vohun in priganajč in kot tak z agentom Diehlom organiziral antifašistično organizacijo, ki jo je vodil gestapo, sodeloval z zločinskim Arbeitseinsatzom, ki je odločal o življenju in smrti internirancev.

4.) da je sodeloval pri provokatorski antifašistični organizaciji, ki je ovadila gestapu Čučković Simo, doslednega antifašističnega borca, ki se je uprl zločinskemu delovanju provokatorskega vodstva, ki je vodilo tkzv. antifašistično organizacijo po direktivah gestapa, radi česar je bil Čučković Sima odveden v uničevalno taborišče, kjer je umrl mučeniške smrti.

S tem je zakrivil z dejanji pod 1. in 2. kaznivo dejanje organiziranega protidržavnega in protinarodnega delovanja z izvrševanjem načrtnega škodljivstva, sabotaž, diverzij, špijonaže in načrtne klevetniške propagande v smislu čl. 3. toč. 8, v zvezi s čl. 3. toč. 2. 13. i 10, ter čl. 9. ZKLD, ter čl. 27. odst. 1. splošnega dela kazenskega zakonika, z dejanji pod 3. in 4. nadaljevalno kaznivo dejanje vojnega zločinstva v smislu čl. 3. točka 3. ZKLD.

3) BARLE KAREL:

1.) da se je po osvoboditvi v marcu 1946. povezal z agentom tuje obveščevalne službe Presterl Martinom in pristal, da bo delal kot agent s tujo obveščevalno službo, izpolnjeval sprejete direktive in dajal Presterlu ustna in pismena poročila, ki so vsebovala tajne podatke gospodarskega in političnega značaja,

2.) da je po direktivah Presterla po osvoboditvi organiziral agentsko mrežo in se v ta namen povezal z obtoženim Diehlom in Puflerjem,

3.) da je po osvoboditvi predlagal na odgovorna mesta v produkciji špijone in agente tuje obveščevalne službe, kakor gestapovskega agenta Pufler Janka, ki je bil postavljen za direktorja tovarne v Hrastniku in za katerega je pri tem, ko je bil isti pred sodiščem obsojen zaradi požiga tovarne, dal lažno pozitivno karakteristiko v nameri, da zavede ljudsko sodišče v zmoto,

4.) da je kot odgovoren funkcionar ministarstva LRS in kasneje kot sekretar ekonomske komisije za Slovenijo, po direktivah iz inozemstva organiziral sabotaže, škodljivstvo in diverzije po Presterlovih navodilih. Tako ni ničesar podvzel za odpravo opaženih nepravilnosti v tovarni kleja v Ljubljani, kar je imelo za posledico, da je prišlo do eksplozije, ki je zahtevala 2 smrtni žrtvi in težko okvaro tovarniških objektov; istotako ni ničesar podvzel na opozorilo Reškovec Ilije iz Jesenic o večih nepravilnosti v jeseniški železarni, kar je povzročilo škodo na raznih tovarniških napravah,

5.) da je leta 1941. novembra meseca, v Brestu v Franciji, v zaporu izdal gestapu soborca iz Španije in istočasno podpisal in sprejel obvezo, da bo z vsemi silami delal za gestapovsko obveščevalno službo in za »veliki nemški rajh«,

6.) da je leta 1941. na zaslišanju pred gestapom v Gradcu prostovoljno izdal sodelavce – antifašiste npr. Moravca Franca in Pavla Petra,

7.) da je deloval kot gestapovski konfident po raznih gestapovskih zaporih in je kot tak deloval tudi v provokatorski antifašistični organizaciji v Dachauu, ki je imela namen zavirati kakršnokoli protifašistično delovanje med interniranci ter da zbere čimveč važnih podatkov za gestapo,

8.) da je z zadovoljstvom vršil najtežja zločinstva v taborišču Dachau s tem, da je sodeloval pri vojnih zločinih z dr. Rascherjem in Piottnerjem na poizkusni postaji 5 pri najokrutnejših poizkusih na internirancih, ki so od tega masovno umirali pod največjimi mukami,

9.) da je sodeloval pri provokatorski antifašistični organizaciji, ki je ovadila gestapu Čučković Simo, doslednega antifašističnega borca, ki se je uprl zločinskemu delovanju provokatorskega vodstva, ki je vodilo tkzv. antifašistično organizacijo po direktivah gestapa, zaradi česar je bil Čučković Sima odveden v uničevalno taborišče, kjer je umrl mučeniške smrti.

S tem je zakrivil z dejanji pod 1, 2, 3. in 4. kaznivo dejanje organiziranega protidržavnega in protinarodnega delovanja z izvrševanjem načrtnega škodljivstva, sabotaž, diverzij, špijonaže in načrtne klevetniške propagande v smislu čl. 3. toč. 8, v zvezi s čl. 3. t. 2, 13 in 10, ter čl. 9. ZKLD, ter čl. 27. odst. 2. splošnega dela Kazenskega zakonika, z dejanji pod 5, 6, 7, 8 in 9. nadaljevalno kaznivo dejanje vojnega zločinstva v smislu čl. 3. toč. 3. ZKLD.

4) PUFLER JANKO:

1.) da je kot bivši gestapovski agent po osvoboditvi v maju 1946. obnovil zvezo z agentom tuje obveščevalne službe in bivšim funkcionarjem gestapa v Leipzigu Gösslitzerjem, s katerim je že leta 1941. sodeloval kot gestapovski agent ter od njega sprejel 5.000 dinarjev za izvršitev diverzije v steklarni Hrastnik, kjer je bil nastavljen po nalogu soobt. agenta Diehla kot direktor tovarne,

2.) da je kot bivši gestapovski agent po osvoboditvi povezal preko soobt. Barle

Karla z agentsko mrežo s soobt. Diehlom Brankom in pristal na nadaljevanje in sodelovanje v gestapovski službi,

3.) da je kot bivši gestapovski agent po osvoboditvi na odgovornem mestu v industrijskem aparatu FLRJ kot delegat odnosno direktor tovarne stekla v Hrastniku s svojim delovanjem oviral razvoj industrije ter v tem svojstvu vršil dejanja načrtnega škodljivstva in diverzije. Tako je:

a) kot delegat in direktor tovarne stekla v Hrastniku sprejemal v službo na odgovorna mesta v tovarni škodljivske elemente npr. Jugovič Teo, Šavrič Karla, Vračun Franca in druge, ki so bili kasneje odstranjeni iz tovarne,

b) da po okrožnici MIR-a za LRS štev. 1040, prejeto od občega oddelka tega ministrstva v februarju 1946. ni ukrenil vse potrebno za zavarovanje načrtov in podatkov splošne gospodarske vsebine, temveč jih je držal doma,

c) da je organiziral diverzije v tovarni stekla v Hrastniku s tem, da je v začetku oktobra 1946. nasnoval delavca Benegalijo Jožeta, za katerega je vedel, da je v denarni stiski, naj dela pri kotlu tako, da bo prišlo do požara in da bo za to prejel plačilo, nakar je Benegalija diverzijo tudi izvršil dne 23. oktobra 1946. ob 2^{h} zjutraj, radi česar je nastala večja materijalna škoda in zastoj v proizvodnji steklenih izdelkov,

4.) da je kot agent gestapa, ki je že pred drugo svetovno vojno v istem svojstvu vršil špijonažo na škodo antifašističnega pokreta v raznih državah npr. v ČSR, ZSSR, v Španiji, Franciji in Nemčiji, – v taborišču Dachau leta 1942. sprejel službo na poizkusni postaji, tam aktivno sodeloval pri zločinskih poizkusih, ki so v nešteto primerih imeli tudi smrtne posledice; istočasno se je kot gestapovski agent vključil v obveščevalno mrežo z zloglasnimi agenti gestapa v Dachauu, Neffom in Kuchnerjem.

S tem je zakrivil z dejanji pod 1, 2 in 3. kaznivo dejanje organiziranega protidržavnega in protinarodnega delovanja z izvrševanjem načrtnega škodljivstva, sabotaž, diverzij, špijonaže in načrtne klevetniške propagande v smislu čl. 3. t. 8, v zvezi s čl. 3. t. 2, 13 in 10, ter čl. 9. ZKLD, ter čl. 27. odst. 2. splošnega dela Kazenskega zakonika, z dejanjem pod 4. pa kaznivo dejanje vojnega zločinstva v smislu čl. 3. t. 3. ZKLD.

5) PRESTERL MARTIN:

1.) da se je v juliju 1945. leta na Dunaju kot bivši gestapovski agent povezal s špijonskim centrom neke imperijalistične države in se obvezal, da bo deloval v njeni špijonski službi, vršil in organiziral špijonažo med jugoslovanskimi predstavniki v Avstriji in v sami Jugoslaviji, prikazujoč se za velikega prijatelja FLRJ ter omogočil še drugim agentom istega špijonskega centra možnost agentskega delovanja v Jugoslaviji,

2.) da je v toku 1946. leta v Jugoslaviji po direktivi vodstva tujega obveščevalnega centra na novo povezal svoje stare gestapovske agentske zveze iz dachauskega taborišča, jih aktiviziral ter pridobival nove ljudi za tujo obveščevalno službo; nadalje organiziral načrtno škodljivstvo, diverzije, sabotaže na industrijskih objektih, prometnih zvezah in drugih državnih ustanovah FLRJ, s tem da je prinašal za to konkretne direktive in instrukcije svojim agentom v Jugoslavijo.

Tako je:

a) meseca marca 1946. leta odpotoval iz Avstrije v Beograd na kongres špan-

skih borcev, kjer se je sestal z bivšimi dachauskimi in gestapovskimi agenti Diehlom, Barletom, Čorićem, Derviševićem, Puflerjem in drugimi ter jih ponovno pridobil za špijonsko službo,

b) v začetku oktobra 1946. l. odpotoval z Dunaja v Beograd, kjer se je sestal z glavnim agentom dunajskega špijonskega centra v Beogradu, nekim N. N., kateremu je za agentsko delovanje izročil 50.000 dinarjev ter se je v Ljubljani sestal z Barletom in Diehlom in ob tej priliki obtoženemu Diehlu naročil, naj preide iz zbiranja špijonskega materijala k odkriti in načrtni sabotaži in k rušenju tovarn, z eksplozijami in požigi ter določil geslo za kurirsko agentsko zvezo »pozdrave od Martina iz Parteiverlaga«,

c) meseca oktobra 1947. je odpotoval skupno s špijonko Hahn Hildo v Jugoslavijo s ciljem, da obišče stare agentske zveze in jim da direktive za še intenzivnejše sabotaže in diverzije ter da si pridobi čimveč novih sodelavcev za agentsko službo v Jugoslaviji, zbere čimveč podatkov za tujo obveščevalno službo ter se poveže v Ljubljani z agentom svojega špijonskega centra Herman Viljemom in ga usmeri v njegovem rušilnem agentskem delovanju na Jesenice.

3.) da je od leta 1940. do 1945. deloval kot eden glavnih agentov gestapa v taborišču Dachau in Augsburg ter je kot tak:

a) bil eden glavnih funkcionarjev zločinskega Arbeitseinsatza (delovnega urada) v taborišču Dachau, v Augsburgu pa šef istega, ki je odrejal internirance na delo v razne delovne komande, kjer so z najbolj priganjaškim in suženjskim delom izkoriščali in mučili internirance; pošiljal in odrejal internirance v uničevalne transporte in na poskusne postaje, soodločal pri postavljanju funkcionarjev, agentov taborišènega aparata in pri drugih ukrepih Arbeitseinsatza,

b) organiziral ovaduško in obveščevalno službo v taborišču, preko katere je gestapo ovajal sointernirance, kar je imelo za ovadene težke, pa tudi smrtne posledice,

c) od 1941. do 1945. leta sodeloval kot vodilni funkcionar v provokatorski antifašistični organizaciji, ki jo je v taborišču organiziral in vodil gestapo in ki je bila ena najvažnejših opor gestapa pri kontroli, prevzgoji in uničevanju naprednih elementov v taborišču.

S tem je zakrivil z dejanji pod 1 in 2 kaznivo dejanje organiziranega protidržavnega in protinarodnega delovanja z izvrševanjem načrtnega škodljivstva, sabotaž, diverzij, špijonaže in načrtne klevetniške propagande v smislu čl. 3. t. 8 v zvezi s čl. 3. toč. 2, 13 in 10 ter čl. 9. ZKLD, ter čl. 27 odst. 1 splošnega dela Kazenskega zakonika, z dejanji pod 3 pa nadaljevalno kaznivo dejanje vojnega zločinstva v smislu čl. 3 t. 3. ZKLD.

6) KRAJNC BORIS:

1.) da je po osvoboditvi oddal lažno biografijo, z namero da se vrine na vplivno mesto, kjer bi bil kot bivši gestapovski agent imel možnost črpati tajne podatke o našem gospodarstvu, hkrati pa protežiral znane gestapovske agente Stepišnika, Puflerja in Barleta, za katere je dal pozitivne karakteristike, da bi mogli na široko vršiti svoje špijonsko in sabotažno delovanje,

2.) da se je v juniju 1945. preko soobst. Diehla prostovoljno povezal ponovno s sovražno tujo obveščevalno službo, za katero je preko Diehla dajal špijonske podatke in poročila o delu na univerzi,

3.) da je potem, ko se je vključil v tujo agentsko mrežo organiziral in vršil načrtno škodljivstvo po direktivah tuje obveščevalne službe,

4.) da je meseca februarja 1942. v Begunjah v nemških zaporih prostovoljno pristal na sodelovanje z gestapom in podpisal obvezo, da bo izvrševal vse zadane naloge,

5.) da je v istem času v zaporu prostovoljno priznal gestapu svoje delovanje za OF in s tem izpostavil sebe in Pukšiča in Robiča iz Jesenic še večjemu pritisku od strani gestapa, a Robič je bil kasneje v skupini 50ih ustreljen kot talec,

6.) da se je po prihodu v taborišče Dachau meseca marca 1942. leta kot agent gestapa povezal z enim od glavnih agentov Presterl Martinom, kateremu je dajal poročila o sointernirancih in sodeloval v lažni antifašistični provokatorski organizaciji,

7.) da je aktivno deloval od januarja 1943. do novembra 1944. leta na poizkusni postaji v taborišču Dachau, kjer je skupno s krvnikoma dr. Rascherjem in dr. Plöttnerjem spdeloval pri najgrozotnejših zločinih, ki so zahtevali neštevilne žrtve internirancev,

8.) da je kot agent gestapa posredoval pri vodstvu taborišča, da so bili na zloglasno poizkusno postajo pritegnjeni še ostali gestapovski agenti kot Stepišnik Milan, Barle Karel in drugi, ki so bili nato skupno z njim soudeleženi pri zverstvih na teh postajah ter je s tem soodgovoren tudi za vse njihove zločine.

S tem je zakrivil z dejanji pod 1, 2 in 3 kaznivo dejanje organiziranega protidržavnega in protinarodnega delovanja z izvrševanjem načrtnega škodljivstva, sabotaž, diverzij in načrtne klevetniške propagande v smislu čl. 3. t. 8, v zvezi s čl. 3 t. 2, 13 in 10, ter čl. 9 ZKLD, ter čl. 27. odst. 2 splošnega dela Kazenskega zakonika, z dejanji pod 4, 5, 6, 7 in 8 nadaljevalno kaznivo dejanje vojnega zločinstva v smislu čl. 3. t. 3. ZKLD.

7) STEPIŠNIK MILAN:

1.) da je po osvoboditvi kot bivši dachauski agent gestapa vzpostavil v Slovenski Bistrici meseca januarja 1947. leta zvezo z agentom tuje obveščevalne službe »Andrejem«, od katerega je dobil nadaljnje direktive za agentsko delovanje.

2.) da je kot član jugoslovanske delegacije v Nemčiji v začetku 1947. leta vzpostavil zvezo z agentom tuje obveščevalne službe, od katerega je prejel v Herfordu direktivo, naj stremi za tem, da se izdelava načrtov za nove tovarne v LR Sloveniji poveri takim nemškim strokovnjakom, ki bodo sabotirali pri izdelavi načrtov tako, da nove tovarne ne bi bile sposobne razvijati planske produkcije.

3.) da je kot agent tuje obveščevalne službe v času, ko se je nahajal kot član jugoslovanske delegacije v Berlinu, zahteval v začetku leta 1947. od vodstva tovarne »Impol« v Slov. Bistrici, da mu pošiljajo redna poročila o stanju tovarne v inozemstvo z namero, da bi ta poročila uporabil v špijonske svrhe,

4.) da je po osvoboditvi kod direktor tovarne »Impol« v Slovenski Bistrici kot agent tuje obveščevalne službe izvrševal sabotaže, in namerna škodljivstva z očitnim namenom zaviranja produkcije v industriji, kar se očituje v naslednjem:

a) da je dal nalog za izdelavo nove šamotne obloge za vrtljivo peč iz mase, ki ni odgovarjala in ki se je po 7-ih izlivih pokvarila, čeprav bi morala vzdržati najmanj 80 izlivov ter tako pri tem povzročil veliko materijalno škodo, poleg tega pa še zastoj v produkciji,

b) da je namerno sabotiral izdelovanje medeninaste mase s tem, da je dodajal mesto predpisanih 12 dkg celo 100 dkg magnezija, radi česar se je masa kvarila,

c) da je z različnimi ukrepi, kakor neuvajanjem norm, nekontroliranjem delovne discipline, neracionalnim izkoriščanjem delovne sile, z zaviranjem dela sindikalne organizacije in sličnim, namerno ustvarjal nerazpoloženje in dezorganizacijo v tovarni, kar je vse zaviralo produkcijo,

č) da zaradi obtoženčevega namernega nepravilnega postopka jeseni 1946. leta tovarna ni uspela v izdelavi medenine M.S. 72 za potrebe vojno tehničnih izdelkov in je šlo v izgubo okrog 30 do 50 ton medenine.

5.) da se je po osvoboditvi v svrho agentskega delovanja povezal s svojo bivšo gestapovsko mrežo: Diehl, Krajnc, Kopač in drugi in z njihovo pomočjo prikrival svoje zločinsko agentsko delovanje iz časa okupacije, si od njih izposloval najboljše karakteristike o svojem zadržanju med okupacijo in se na ta način dokopal do vplivnega položaja, da je mogel svoje agentsko delovanje čim uspešneje vršiti.

6.) da je ob svoji aretaciji od gestapa aprila 1941. leta v meljski kasarni v Mariboru pristal na sodelovanje z gestapom in podpisal obveznostno izjavo ter nato deloval kot gestapovski agent v raznih krajih Jugoslavije.

7.) da se je decembra 1943. leta, ko je bil poslan na utrditev in šolanje kot gestapovski agent v koncentracijsko taborišče Dachau, preko soobtoženega Krajnc Borisa povezal z zločinsko gestapovsko mrežo ter vohunil med interniranci ter jih ovajal gestapu.

8.) da je aktivno sodeloval pri zločinskih poizkusih na poizkusni postaji v Dachauu, kjer je našlo smrt nešteto internirancev, užival kot gestapovski agent priviligirani položaj ves čas svojega bivanja v taborišču, po odpustu iz taborišča pa prostovoljno sprejel službo kot nameščenec na isti poizkusni postaji s plačo 420 RM in nadaljeval svoje zločinsko delovanje.

S tem je zakrivil z dejanji pod 1, 2, 3, 4 in 5 kaznivo dejanje organiziranega protidržavnega in protinarodnega delovanja z izvrševanjem načrtnega škodljivstva, sabotaž, diverzij, špijonaže in načrtne klevetniške propagande v smislu čl. 3. t. 8, v zvezi s čl. 3. t. 2, 13 in 10, ter čl. 9. ZKLD, te čl. 27 odstavek 2 splošnega dela Kazenskega zakonika, z dejanji pod 6, 7 in 8 nadaljevalno kaznivo dejanje vojnega zločinstva v smislu čl. 3 t. 3. ZKLD.

8) LIČEN VLADIMIR:

1.) da se je kot bivši gestapovski agent iz časa okupacije po osvoboditvi meseca avgusta 1945. leta povezal z agentom tuje obveščevalne službe ing. Pibernik Mirkom in pristal, da bo delal v interesu te službe.

2.) da je kot agent tuje obveščevalne službe v času po osvoboditvi na odgovornem mestu v gospodarskem aparatu FLRJ s svojim delovanjem oviral razvoj industrije in vršil v tem okviru razna načrtna škodljivstva in diverzije s tem:

a) da je 1947. leta skupno z agentom tuje obveščevalne službe ing. Pibernik Mirkom v tovarni lakov v Medvodah, kjer je bil nameščen kot direktor, kljub temu da je kot strokovnjak vedel da bo pri uvedbi nove predelave ricinusovega olja nastal v tovarni radi tega požar, namenoma uvedel to novo modifikacijo, radi česar je požar dejansko nastal, dne 3. 10. 1947 in povzročil škodo v iznosu 1.045.556 dinarjev.

b) da je skupno z navedenim ing. Pibernik Mirkom in glavnim direktorjem

kemične industrije ing. Fakinom sistematsko sabotiral izpolnitev proizvodnega načrta v tovarni lakov v Medvodah s tem, da niso uporabljali surovin, ki so bile na zalogi in sabotirali nabavo novih surovin.

3.) da je v dobi okupacije pristal na sodelovanje s teroristično obveščevalno službo gestapa in se je kot gestapovski agent v Dachauu vključil v teroristični aparat taborišča. V tem svojstvu je:

a) oktobra meseca 1943. leta v tržaških zaporih podpisal izjavo o sodelovanju z gestapom, s katero se je obvezal, da bo z vsemi silami in sredstvi podpiral borbo nemškega rajha,

b) bil kot agent gestapa poslan na prevzgojo (Umschulung) v taborišče Dachau in tam sprejel od šefa tamkajšne bolnice nalogo vohuniti med interniranci ter organizirati bakteriološki laboratorij v bolnici kot eno izmed ustanov taborišča za uničevanje internirancev,

c) leta 1944. kor nameščenec v tovarni kvasa v Celovcu sprejemal od tehničnega vodja iste tovarne eksponenta gestapa dr. Iglauerja nalogo, da kontrolira inozemce, ki so bili nameščeni v isti tovarni, da daje poročila o delovni disciplini, kretanju in ponašanju ljudi v tej tovarni ter je zahtevana poročila redno dajal.

S tem je zakrivil z dejanji pod 1 in 2 kaznivo dejanje organiziranega protidržavnega in protinarodnega delovanja z izvrševanjem načrtnega škodljivstva, sabotaž, diverzij, špijonaže in načrtne klevetniške propagande v smislu čl. 3. t. 8, v zvezi s čl. 3 t. 2, 13 in 10 ter čl. 9. ZKLD, ter čl. 27. odst. 2 splošnega dela Kazenskega zakonika, z dejanji pod 3 nadaljevalno kaznivo dejanje vojnega zločinstva v smislu čl. 3 toč. 3. ZKLD.

9) GASSER PAUL:

1.) da je kot agent več tujih obveščevalnih služb, katerim se je dajal na razpolago, prihajal v Jugoslavijo kot lažni pisatelj in novinar ter zbiral podatke tajnega državnega značaja, poskušal podvzeti zvezo z agentom in organizatorjem tuje obveščevalne službe Diehl Brankom in ga obenem prosil, naj mu kot vpliven predstavnik ljudske oblasti omogoči potovanje po Jugoslaviji.

Kot agent je:

a) leta 1946. stopil v pismeno zvezo z magistrom Ančik Josipom iz Ribnice na Dolenjskem, katerega je poznal iz taborišča Dachau in od njega zahteval poročila,

b) kot lažni pisatelj in novinar v oktobru 1947. obiskal vojne ujetnike v taborišču štev. 312 v Ljubljani, poskušal od njih zvedeti tajne vojne in državne podatke in z njimi vspostaviti tajne zveze,

c) vse razgovore, ki jih je imel z državljani FLRJ in vojnimi ujetniki na potu po Jugoslaviji in v vlaku, v gostinskih obratih in ustanovah itd. izkoriščal za zbiranje podatkov o FLRJ za tujo obveščevalno službo,

2.) v mesecu septembru 1941. leta v Innsbrucku pristal na sodelovanje z gestapom in v zvezi s tem dal gestapovskemu funkcionarju Horngacherju pismeno obvezo, ter je meseca marta 1942. kot agent gestapa odšel v taborišče Dachau z nalogo, da v taborišču dela za gestapo pri uničevanju žrtev nacizma.

3.) za časa bivanja v taborišču Dachau od marca 1942. do maja 1945. je kot agent gestapa izvršil nešteto zločinov nad interniranci. Med drugim je na lastno pobudo ali po naročilu predpostavljenih vojnih zločincev izvršil sledeča zločinstva:

a) 4 bolnikom, ki so imeli davico in škrlatinko, je dajal smrtonosne injekcije, ki so imele za posledico smrt,

b) dajal je bolnikom pokvarjene injekcije grozdnega sladkorja, zaradi česar je umrlo 9 internirancev,

c) 70 letnega bolnega interniranca Skalarja, ki je imel visoko temperaturo, je postavil pozimi k odprtim vratom neoblečenega toliko časa, da je Skalar popolnoma onemogel in pozneje umrl,

č) nekega zblaznelega SS-ovca je namerno izpustil v taborišče in je ta takrat ubil nekega Žida,

d) Italijanu Rosiju in drugim internirancem ni hotel dajati zdravil, radi česar so isti umrli,

e) ves čas delovanja v taborišču Dachau je kot bolniški strežnik (revirpfleger) v taboriščni bolnici kot gestapovski agent marljivo in dosledno izvrševal naloge in navodila gestapa in vojnih zločincev Zimmermann Karla, Spiess Josipa, Wrulich Vastla in drugih ter je kot tak od bolnikov zahteval točno pridržavanje in izpolnjevanje povelj taboriščne komande oziroma gestapa, postopal z bolniki zelo surovo, jih nenehno pretepal, zmirjal in jim nalagal razne kazni, ter namerno taboriščni komandi izročil bolnike za uničevanje in je na ta način sokriv smrti najmanj 48 bolnikov,

f) kot bivši agent gestapa in vojni zločinec je od maja 1945. leta dalje nenehoma prikrival in ščitil vojne zločince in gestapovce ter je napisal, dal v tisk in razpečeval brošure »Dachau« z lažno vsebino.

S tem je zakrivil z dejanji pod 1 kaznivo dejanje organiziranega protidržavnega in protinarodnega delovanja z izvrševanjem načrtnega škodljivstva, sabotaž, diverzij, špijonaže in načrtne klevetniške propagande v smislu čl. 3 t. 8 v zvezi s čl. 3. t. 2,13 in 10 ter čl. 9 ZKLD, ter čl. 27. odst. 2. splošnega dela Kazenskega zakonika, z dejanji pod 2 in 3 nadaljevalno kaznivo dejanje vojnega zločinstva v smislu čl. 3 t. 3. ZKLD.

10) HAHN HILDEGARDE:

1.) da je leta 1946. kot bivša gestapovska agentka pristopila k obveščevalni službi neke imperialistične države in v Avstriji organizirala in vršila špijonažo proti interesom FLR Jugoslavije,

2.) da je kot agentka sovražne obveščevalne skupine s Presterl Martinom vršila špijonažo v Jugoslaviji s tem, da je na potovanju po Jugoslaviji vzpostavljala agentsko zvezo po nalogu svojega špijonskega centra z bivšimi agenti gestapa kot z Macun Paulom v Mariboru, zbirala špijonske podatke o gospodarskem in političnem stanju v naši državi, imela z reakcionarnimi elementi protidržavne razgovore ter si beležila naslove nezadovoljnežev, da bi si na ta način ustvarila oporišče za obveščevalno mrežo, v Jugoslaviji,

3.) da je v času okupacije kot agentka gestapa na Dunaju v službi referenta za deportacijo Židov sodelovala pri preselitvi in uničevanju 70.000 Židov.

S tem je zakrivila z dejanji pod 1 in 2 kaznivo dejanje protidržavnega delovanja z izvrševanjem načrtnega škodljivstva, sabotaž, diverzij, špijonaže in načrtne klevetniške propagande v smislu čl. 3 t. 8, v zvezi čl. 3 t. 2, 15 in 10 in čl. 9. ZKLD, ter čl. 27. odst. 2 splošnega dela Kazenskega zakonika, z dejanjem pod 3 pa kaznivo dejanje vojnega zločinstva v smislu čl. 3 t. 3 ZKLD.

11) KOŠIR MIRKO:

1.) da se je potem ko je dezertiral iz NOV, sredi januarja 1944. preko dr. Svobode, direktorja nemške akademije v Ljubljani ponudil prostovoljno v službo gestapa zveznemu oficirju gestapa v Ljubljani Duschi, podpisal obveznostno izjavo o sodelovanju z gestapom in bil kot tak sredi februarja 1944. poslan v taborišče v Dachau na prevzgojo (Umschulung),

2.) da se je takoj po svojem prihodu v taborišče Dachau povezal s tam delujočimi agenti gestapa in vojnimi zločinci Diehl Brankom, Kopač Vlastom, Krajnc Borisom, se kot agent gestapa povezal z agentom gestapa Stepišnikom, od katerega je dobival direktive in mu predajal zbrana špijonska poročila ter je zaradi svojega agentskega delovanja užival priviligiran položaj v revirju,

3.) da je v revirju po odhodu agenta gestapa in vojnega zločinca Lična prevzel njegovo mesto v laboratoriju in se s tem prostovoljno vključil v uničevalni aparat gestapa,

4.) da je dal julija 1945. leta najvišjim predstavnikom ljudske oblasti lažno poročilo o svojem delovanju v internaciji z namenom, da se vrine na čim odgovornejše mesto v novi Jugoslaviji,

5.) da je po osvoboditvi zavestno prikrival agente gestapa, s katerimi je sodeloval v internaciji in jim s tem omogočil nadaljevanje njihovega škodljivskega in agentskega delovanja ter nadaljeval svoje razdiralno delo, ki ga je v času okupacije vršil po direktivah gestapa, s širjenjem klevet proti ljudski oblasti in tako oviral rast nove Jugoslavije.

S tem je zakrivil z dejanji pod 1, 2 in 3 nadaljevalno kaznivo dejanje vojnega zločinstva v smislu čl. 3 t. 2. ZKLD, z dejanji pod 4 in 5 pa kaznivo dejanje organiziranega protidržavnega in protinarodnega delovanja z izvrševanjem načrtnega škodljivstva, sabotaž, diverzij, špijonaže in načrtne klevetniške propagande v smislu čl. 3 t. 8 v zvezi s čl. 3. t. 2, 15 in 10 ter čl. 9 ZKLD, ter čl. 27. odst. 2 splošnega dela Kazenskega zakonika.

12) JURANIĆ OSKAR:

1.) da je junija 1945. leta po vrnitvi iz Dachaua skupno z bivšim gestapovskim agentom Diehl Brankom in Kopač Vlastom napisal in predal najvišjim predstavnikom ljudske oblasti lažno poročilo o delovanju v taborišču, z namenom, da se on, kakor tudi ostali agenti vrinejo v državni aparat na čim odgovornejša mesta ter si s tem omogočijo nadaljnje agentsko delovanje, kar jim je tudi uspelo,

2.) da se je kot vohun po osvoboditvi povezal s centrom tuje obveščevalne službe na Dunaju ter vzdrževal zveze s članom tega centra agentom gestapa N. N. s katerim je 1946. leta imel tudi osebne stike v Beogradu in kateremu je dajal špijonske podatke o delu in načrtih zunanjega ministrstva FLRJ, kar mu je bilo omogočeno zaradi njegovih zaupnih funkcij, ki jih je imel v tem ministrstvu,

3.) da je avgusta 1942. v taborišču Fürthu pristal na sodelovanje z gestapom ter kot agent gestapa vohunil med interniranimi delavci, pregledoval pošto internirancev ter o tem poročal gestapovcu Winklerju,

4.) da je v decembru 1943. leta kot agent gestapa deloval v taborišču Dachau z agentom gestapa N. N. in je po direktivah gestapa v drugi polovici januarja 1944. leta organiziral v taborišču provokatorsko vodstvo tkzv. antifašistične organizacije ter usmerjal vse delo te organizacije po direktivah in v korist gestapa,

5.) da je sodeloval pri provokatorski antifašistični organizaciji, ki je ovadila gestapu Čučković Simo, doslednega antifašističnega borca, ki se je uprl zločinskemu delovanju provokatorskega vodstva, ki je vodilo tzv. antifašistično organizacijo po direktivah gestapa, radi česar je bil Čučković odveden v uničevalno taborišče, kjer je umrl mučeniške smrti.

S tem je zakrivil z dejanji pod 1 in 2 kaznivo dejanje organiziranega protidržavnega in protinarodnega delovanja z izvrševanjem načrtnega škodljivstva, sabotaž, diverzij, špijonaže in načrtne klevetniške propagande v smislu čl. 3 t. 8, v zvezi s čl. 3 t. 2, 13 in 10 ter čl. 9. ZKLD in čl. 27 odst. 1, splošnega dela Kazenskega zakonika, z dejanji pod 3 in 4 in 5 nadaljevalna kazniva dejanja vojnega zločinstva v smislu čl. 3 t. 3 ZKLD.

13) ČORIĆ PETAR:

1.) da je po osvoboditvi stopil v zvezo z agentom tuje obveščevalne službe Presterl Martinom, kateremu je dal ustno špijonsko poročilo o gospodarskih in političnih razmerah svojega okraja in se je zavezal v bodoče pošiljati pismena špijonska poročila v inozemstvo,

2.) da je bil v taborišču Dachau in Augsburg med okupacijo kot gestapovski agent povezan s Presterl Martinom, kateremu je dajal ovaduška poročila o mišljenju in namerah sointernirancev, zlasti Jugoslovanov in španskih borcev,

3.) da je kot verziran in zanesljiv gestapovski agent postal sobni starešina, sobe 3 bloka štev. 24 v taborišču Dachau in je v tej funkciji surovo nastopal proti sointernirancem ter s tem podpiral gestapovski teror v taborišču,

4.) da je leta 1941. na gestapu v Gradcu podpisal izjavo o sodelovanju z gestapom, bil poslan na prevzgojo (Umschulung) v taborišče Dachau, kjer se je povezal z enim od glavnih gestapovskih agentov Presterl Martinom, s katerim je sodeloval pri agentskih poslih od leta 1944. in bil funkcionar v provokatorski tzv. antifašistični organizaciji, ki jo je organiziral gestapo in delal pri tem v zvezi še z ostalimi agenti Diehlom, Barletom in Juranićem.

S tem je zakrivil z dejanjem pod 1 kaznivo dejanje organiziranega protidržavnega in protinarodnega delovanja z izvrševanjem načrtnega škodljivstva, sabotaž, diverzij, špijonaže in načrtne klevetniške propagande v smislu čl. 3 t. 8. v zvezi s čl. 3. toč. 2, 13 in 10 ter čl. 9 ZKLD, in čl. 27. odst. 2 splošnega dela Kazenskega zakonika, z dejanji pod 2, 3 in 4 nadaljevalna kazniva dejanja vojnega zločinstva v smislu čl. 3. t. 3 ZKLD.

14) DERVIŠEVIĆ RAMO:

1.) da je pomagal agentu tuje obveščevalne službe Presterl Martinu v Jugoslaviji pri njegovem špijonskem delu in ga spremljal na špijonskih potovanjih po Jugoslaviji ter mu pomagal vspostaviti zvezo z raznimi državnimi ustanovami in osebami, za katere je imel Presterl špijonski interes, da se z njimi upozna ter pristal na to, da bi se pri njem zbirala špijonska pošta za Presterl Martina,

2.) da je za časa okupacije pomagal enemu od glavnih gestapovskih agentov v taborišču Dachau in v Augsburgu, Presterl Martinu pri njegovem ovaduškem delu ter mu prinašal obveščevalna poročila o zadržanju Jugoslovanov v Augsburgu,

3.) da je bil član provokatorske tzv. antifašistične organizacije s posebno nalo-

go, da nadzira mladino ter vzdržuje zvezo med Presterlom Martinom in drugimi gestapovskimi agenti v taborišču,

4.) da je kot agent pomagal Presterl Martinu pri njegovem zločinskem delovanju v Arbeitseinsatzu v taborišču Augsburg.

S tem je zakrivil z dejanjem pod 1 kaznivo dejanje organiziranega protidržavnega in protinarodnega delovanja z izvrševanjem načrtnega škodljivstva, sabotaž, diverzij, špijonaže in načrtne klevetniške propagande v smislu čl. 3 t. 8 v zvezi s čl. 3 t. 2, 13 in 10 ter čl. 9 ZKLD, in čl. 27. odst. 2 splošnega dela Kazenskega zakonika, z dejanji pod 2, 3 in 4 nadaljevalno kaznivo dejanje vojnega zločinstva v smislu čl. 3 t. 3. ZKLD.

15) BENEGALIJA JOŽE:

da je na pobudo agenta tuje obveščevalne službe soobt. Pufler Janka izvršil diverzijo v tovarni stekla Hrastnik na ta način, da je dne 23. oktobra 1946. leta ob 2^h zjutraj kot napihalec stekla na stežaj odprl ventil pri bobnu, namerno potom kompresorja zvezal premakljivi rezervar z nafto, ki je skozi zgornji rezervar in preveč odprti ventil vdrla v boben, kjer se je zažgala in brizgnila na vse strani, kar je imelo za posledico požig peči in poleg se nahajajoče kovaške delavnice ter povzročil večjo materijalno škodo in zastoj v proizvodnji steklenih izdelkov.

S tem je izvršil kaznivo dejanje diverzije v smislu čl. 3, t. 13. ZKLD.

Zaradi navedenih kaznivih dejanj se:

a) Obtoženci: Diehl Branko, Oswald Stane, Barle Karel, Pufler Janko, Krajnc Boris, Stepišnik Milan, Ličen Vladimir in Juranić Oskar, po čl. 4 Zakona o kaznivih dejanjih zoper ljudstvo in državo v zvezi s čl. 28. toč. 1 in 7 čl. 31, čl. 37 in čl. 42 z uporabo čl. 66 splošnega dela Kazenskega zakonika,

b) obt.: Presterl Martin, Gasser Paul in Hahn Hildegarda po čl. 4 ZKLD v zvezi s čl. 28 t. 1 in čl. 31 z uporabo čl. 66 splošnega dela Kazenskega zakonika,

c) obt.: Košir Mirko, Čorić Petar, Dervišević Ramo po čl. 4. ZKLD v zvezi z čl. 28. t. 2 in 7. čl. 32, čl. 37 tač. a, b, c, č, d in čl. 41, z uporabo čl. 66. splošnega dela Kazenskega zakonika,

č) a obt. Benegalija Jože po čl. 4. ZKLD, v zvezi z čl. 28 toč. 2 in 7, členu 32, čl. 37, toč. a, b, c, č, d. in čl. 41 splošnega dela Kazenskega zakonika,

OBSODIJO

I. D i e h l Branko, Oswald Stane, Barle Karel, Pufler Janko, Krajnc Boris, Stepišnik Milan, Ličen Vladimir in Juranić Oskar, vsak od njih na smrtno kazen z ustrelitvijo in na trajno izgubo državljanskih pravic,

II. Presterl Martin, Gasser Paul in Hahn Hildegarda, vsak od njih na smrtno kazen z ustrelitvijo,

III. Košir Mirko na 20 (dvajset) let odvzema prostosti s prisilnim delom in na 5 (pet) let izgube sledečih državljanskih pravic: a) volilne pravice, b) pravice do pridobitve ali opravljanja funkcij v družbenih organizacijah in društvih, c) pravice javnega nastopanja, č) pravice nositi častne naslove rede in druga odlikovanja, d) pravice do državne ali druge javne službe,

IV. Čorić Petar na 15 (petnajst) let odvzema prostosti s prisilnim delom in na 5 (pet) let izgube sledečih državljanskih pravic: a) volilne pravice, b) pravice do pri-

dobitve ali opravljanja funkcij v družbenih organizacijah in društvih, c) pravice javnega nastopanja, č) pravice nositi častne naslove, rede in druga odlikovanja, d) pravice do državne ali druge javne službe,

V. Dervišević Ramo na 16 (šestnajst) let odvzema prostosti s prisilnim delom in na 5 (pet) let izgube sledečih državljanskih pravic: a) volilne pravice, b) pravice do pridobitve ali opravljanja funkcij v družbenih organizacijah in društvih, c) pravice javnega nastopanja, č) pravice nositi častne naslove, rede in druga odlikovanja, d) pravice do državne ali druge javne službe,

VI. Benegalija Jože na 18 (osemnajst) let odvzema prostosti s prisilnim delom in na 5 (pet) let izgube sledečih državljanskih pravic: a) volilne pravice, b) pravice do pridobitve ali opravljanja funkcij v družbenih organizacijah in društvih, c) pravice javnega nastopanja, č) pravice nositi častne naslove, rede in druga odlikovanja, d) pravice do državne ali druge javne službe.

V smislu člena 65 splošnega dela Kazenskega zakonika se Košir Mirku, Čorić Petru, Dervišević Ramu in Benegalija Jožetu všteje v kazen izdržani pripor in preiskovalni zapor in sicer:

1. Košir Mirku od 9. aprila 1948,
2. Čorić Petru od 8. novembra 1947,
3. Dervišević Ramu od 25. oktobra 1947,
4. Benegalija Jožefu od 23. oktobra 1947[1]

OBRAZLOŽITEV.

Sodišče je po opravljeni glavni razpravi na podlagi popolnih in delnih priznanj obtožencev, da so izvršili inkriminirana dejanja, dalje na podlagi njihovega medsebojnega obremenjavanja, izpovedb prič, ter na podlagi vseh v spisu se nahajajočih dokumentov in podatkov ugotovilo, da je obtožba utemeljena in da je krivda obtoženih dokazana tako v objektivnem, kakor v subjektivnim pogledu.

Glede vseh obtožencev, razen glede obtoženega Benegalija Jožeta, je dokazano, da so v času okupacije bili agenti zločinske teroristične organizacije gestapa. Kot agenti gestapa so se obtoženci vključili v teroristični aparat gestapa v taborišču Dachau, a obtožena Hahn Hildegarda se je stavila na Dunaju v službo referata za deportacijo Židov in sodelovala pri preseljevanju in uničevanju večjega števila Židov.

Podatki dokaznega gradiva so jasno pokazali zločinski karakter ustanov in organizacij, katerih se je posluževal imperialistični nemški nacizem v koncetracijskih taboriščih Dachau in Augsburg, v svrho sistematičnega mnogostranskega izkoriščanja in uničevanja svobodoljubnih internirancev.

Ugotovljeno je, da je bil Arbeitseinsatz (delovni urad) zločinska ustanova, ki je bila pod direktnim vodstvom gestapa. Namen te ustanove je bil, z ene strani, maksimalno izkoriščanje delovne sile internirancev za vzdrževanje in ojačanje nacističnega vojno-gospodarskega potencijala v času vojne nemških imperialistov proti svobodoljubnim narodom, a z druge strani, načrtno maltretiranje in uničevanje internirancev, kakor jih ne pomni zgodovina. Ta ustanova je imala neomejeno oblast nad življenjem in smrtjo internirancev. Razporejala je internirance po raznih

[1] Očitno gre za napako v izvirniku; Benegalija je bil aretiran 23. 10. 1946.

uničevalnih delovnih komandah, v katerih so se interniranci masovno izčrpavali, razbolevali in hitro umirali; postavljala na čelu teh komand kapote – krvnike, ki so na delu pobijali internirance; formirala posebne komande za naglo uničevanje internirancev; odvajala internirance za še hujša uničevalna taborišča; določala internirance za poskuse na raznih poskusnih postajah v taborišču, kar je imelo težke posledice na zdravju in v mnogih primerih tudi smrtne posledice za osebe, na katerih so se delali poskusi; zalagala je poskusne postaje s strokovnjaki in drugim pomožnim osebjem, i.t.d.

Sodišče smatra, da delovanje onih obtožencev, ki so kot gestapovski agenti bili zaposleni v Arbetseinsatzu ali so sodelovali z njim, predstavlja vojno zločinstvo.

Prav tako so tudi zloglasne poskusne postaje v taborišču Dachau bile zločinske ustanove. Podatki predmetnega kazenskega postopka nudijo za to dovolj dokazov. Na teh postajah so mogli biti zaposleni samo agenti gestapa, ker so samo oni smeli vedeti za strašne zločinske poskuse, ki niso služili napredku znanosti, temveč premišljenemu in sadističnemu uničevanju ljudi. Resnična znanost do svojih izsledkov nikdar ne prihaja po zločinski poti. Zato delovanje obtožencev Diehla, Barleta, Krajnca, Stepišnika in drugih na teh poskusnih postajah, v kakšni koli obliki je ono bilo, ni bilo nikakšno znanstveno delo, temveč sodelovanje pri izrazitih in težkih vojnih zločinstvih.

Ustanova, ki je služila gestapu v koncentracijskem taborišču Dachau za uničevanje bolnikov in internirancev je bila bolnica, imenovana revir. Pogosto je zdravljenje bolnikov bilo namerno prepuščeno strežnikom, ki so se v internaciji privadili bolniški službi. Ti so nad bolniki izvajali nezaslišan teror. Taboriščno vodstvo je često dajalo tzv. pflegerjem in oberpflegerjem usmrtitvena povelja za posamezne pacijente. Neizkušeni zdravniki in medicinci, ki niso imeli pojma o kirurgiji in splošnem zdravstvu, so se v tej bolnici vadili operiranja. Dogajalo se je, da so se amputacije namerno vršile brez injekcije ali narkoze, da so operacije vršili na zdravih internirancih, namerno uporabljali napačna zdravila in odpuščali težko bolne.

Sodišče smatra, da je vsak interniranec, ki je iskal zaposlitev v tem revirju z namenom, da sebe rešuje in da pride na privilegiran položaj, bil na poti v zločin, ker je s tem gestapu nakazal, da je pripravljen sodelovati z njim v tej njegovi uničevalni ustanovi. Toda iz tega ne sledi, da so bili vsi, ki so bili zaposleni v revirju, gestapovski agenti in vojni zločinci. Vsakdo pa, ki je prišel v revir kot gestapovski agent, je v njem delal v smislu uničevalne linije gestapa, ki se je v teh bolnicah do konca tudi dejansko izvajala ter je vojni zločinec, kar veljal tudi za obt. Lična in Koširja, ki sta delala v laboratoriju bolnice. Ta laboratorij ni služil v korist bolnikom, ker tam zbirani tzv. znanstveni podatki in izsledki niso služili zdravljenju, temveč zločinskemu eksperimentiranju, ki ga je gestapo izvajal na svojih nesrečnih žrtvah.

Na podlagi podatkov dokaznega gradiva je sodišče ugotovilo, da je provokatorska tzv. antifašistična organizacija, ki jo je v taboriščih Dachau in Augsburg vodila, odnosno kateri je pripadala grupa obtožencev, bila zločinska organizacija posebno nevarne vrste, katero je gestapo zamislil in ji odredil delovanje v sklopu svojega uničevalnega sistema. V začetku se je gestapo poslužil svojih agentov – provokatorjev, kot Oswalda, Diehla in Barleta, ki so pod krinko komunistov zbirali okrog sebe in kontrolirali poštene komuniste in dušili vsako resnično osvobodilno gibanje in delovanje v taborišču. Ko je po stalingrajskem porazu začela slabeti nacistična vojna sila, ko se je med interniranci začelo buditi vse močnejše upanje na poraz nemškega

imperializma in se je pojavila med njimi močna težnja po organiziranosti, ki je gestapo z dotedanjimi metodami ni mogel več preprečiti in ko je gestapo imel v taborišču že dovolj popolnoma gestapovsko izšolanih in izkvarjenih agentov – provokatorjev, je organiziral provokatorski tzv. komitet in dopustil organizacijo, da bi s pomočjo nje demoraliziral in korumpiral najboljše elemente v taborišču in jih odvračal od kakršnih koli konkretnih akcij. Možnost, da so v tej organizaciji bili tudi pošteni ljudje, ki so verovali provokatorskemu vodstvu, ki je pod krinko starih komunistov in španskih borcev vodilo to organizacijo po gestapovskih navodilih, ne zmanjšuje krivde obtoženih agentov – provokatorjev, ampak je zaradi tega njihova krivda še večja. Oni, ki se v organizaciji niso strinjali z oportunistično, neborbeno in izdajalsko linijo te provokatorske gestapovske organizacije, so bili uničeni, kot je bil uničen Čučković Sima in večja grupa poštenih španskih borcev. Provokatorsko vodstvo, v katerem so bili obtoženci Oswald, Diehl, Juranić in Barle, je ves čas budno kontroliralo poštene komuniste in o njih obveščalo gestapo. Ne gre pri tem samo za Čučkovića Sima, nego je na isti način kot Čučković bilo uničeno ogromno število najboljših antifašistov, ki niso klonili pod pritiskom in so postali žrtve izdaje provokatorskega vodstva gestapovske organizacije.

Sodišče odbija obrambo obtoženega Oswalda, da je Čučković postal žrtev gestapa šele po njegovem odhodu iz Dachaua iz razloga, ker se iz lastnega priznanja Oswalda vidi, da je poznal Čučkovića kot nasprotnika linije, ki jo je organizaciji določil gestapo, iz tega pa sledi, da je on kot član provokatorskega vodstva, ki je gestapu denunciralo vse poštene antifašiste, med njimi tudi Čučkovića, soodgovoren za njegovo smrt.

Sodišče odbija obrambo, v kolikor se sklicuje na to, da so posamezni obtoženci zaradi svoje slabosti in posebnih okolnosti pod pritiskom pristali na sodelovanje z gestapom pri njegovih zločinih, a po vojni, da so spet zaradi svoje slabosti nadaljevali z najtežimi zločini, proti ljudstvu in državi, ker so bili neprestano v strahu, da ne bi bili razkrinkani njihovi zločini. Sodišče smatra, da je v vojnem času vsak človek pod pritiskom, toda to nikogar niti najmanj in v nobenem pogledu ne opravičuje, da gre po poti izdajstva naroda in domovine in po poti vojnih zločinov, kot je to storila večina obtožencev. Tudi glede zločinov proti ljudstvu in državi, ki so jih obtoženci izvršili po osvoboditvi, se navedena okolnost, ki bi po mišljenju obrambe mogla zmanjšati krivdo obtožencev, nikakor ne more upoštevati.

Ugotovljeno je, da so obtoženci kot bivši gestapovski agenti in vojni zločinci za časa okupacije po osvoboditvi stopili v službo novih imperialističnih gospodarjev in kot agenti tuje obveščevalne službe nadaljevali s svojim protiljudskim in protidržavnim zločinskim delovanjem. Obtoženci Diehl, Oswald, Barle, Krajnc, Stepišnik, Ličen, Košir, Juranić in Pufler so po vrnitvi iz Dachaua v domovino prikrivali z lažnimi poročili in karakteristikami svojo zločinsko preteklost, se vrinili na odgovorna mesta, večina od njih pod krinko komunistov, in forsirali tudi druge gestapovske pajdaše na odgovorna mesta v državnem in političnem aparatu, vse načrtno in z namero, da po navodilih tuje obveščevalne službe organizirajo razpredeno špijonsko mrežo in škodljivska in sabotažna gnezda v raznih gospodarskih panogah, da sistematično ovirajo razvoj gospodarstva in največje napore delovnega ljudstva za izpolnitev petletnega plana in da rušijo obstoječo državno in družbeno ureditev. Oblike njihovega protidržavnega in protiljudskega delovanja, katere so jim nalagali tuji imperialisti, so bili: načrtno škodljivstvo v industrijskih podjetjih in v državnih

ustanovah, sabotaže, diverzije, špijonaža in načrtna klevetniška propaganda. Konkretne posledice takega njihovega delovanja so samo primeroma navedene v dispozitivu sodbe pri posameznih obtožencih. Na podlagi dokaznega gradiva je ugotovljeno, da je obtoženi Košir kot agent tuje obveščevalne službe razširjal razne kvazi marksistične in levičarske nazovi teorije in organiziral trockistični klevetniški center, preko katerega je sistematično razširjal laži in klevete o najvišjih ljudskih predstavnikih in državnih ustanovah.

Vsi obtoženci, razen obtoženega Benegalije, pripadajo isti protidržavni organizaciji, ker so delovali po navodilih ene in iste obveščevalne službe in z istim zločinskim naklepom. Skupno z obtoženci, ki so naši državljani, so delovali tudi obtoženci – inozemci, ki so pod krinko iskrenih prijateljev Jugoslavije prihajali v našo državo z nalogo, da ustvarjajo in razširjajo špijonsko in agentsko mrežo ter so prinašali direktive iz sovražnega obveščevalnega centra. Okolnost, da se nekateri obtoženci medsebojno ne poznajo, ne jemlje grupi obtoženih značaja iste ogranizacije, ker so delovali po istih direktivah, ki so jih dobivali iz istega obveščevalnega centra in delovali v istem cilju. Zato v smislu člena 27 splošnega dela KZ odgovarjajo kot sostorilci odnosno kot inicijatorji in organizatorji protidržavne organizacije za vsa kazniva dejanja, ki so izšla iz zločinskega načrta dejavnosti te organizacije brez ozira na to, ali so posamezni obtoženci neposredno udeleženi pri dejanjih, ki so jih izvršili drugi obtoženci iz iste organizacije.

Vloga, udeležba in doprinos posameznih obtožencev tako v zločinskem uničevalnem sistemu gestapa v taboriščih Dachaua in Augsburga, kakor tudi v dejavnosti protidržavne organizacije, ki je delovala po direktivah tuje obveščevalne službe, so razvidni iz ugotovljenih dejanj obtožencev, ki so navedena v dispozitivu sodbe.

Poleg že zgoraj navedenih razlogov, iz katerih je sodišče zavrnilo obrambo obtožencev, ki niso v celosti sami priznali krivdo in inkriminirana dejanja, navaja sodišče še sledeče razloge:

Neosnovana je obramba branilca obtoženega Oswalda, da je isti kot pomočnik sobnega starešine delal samo na rednem oskrbovanju ležišč, ter da to zadeva samo hišno, ne pa politično disciplino. Sodišče je zavrnilo to obrambo, ker je ugotovljeno, da je obt. Oswald opravljal to funkcijo kot gestapovski agent in je kot tak bil gestapovski priganjač, vključen v celoten zločinski aparat gestapa v taborišču. Kar pa se tiče trditve obrambe, da se po osvoboditvi Oswald ni zavedal, da je dajal na razpolago razne podatke za sovražni špijonski center, je na podlagi celokupnega dokaznega materijala ta trditev prav tako neosnovna. Obtoženi Oswald je kot agent tuje obveščevalne službe šel celo tako daleč, da je sam začel pripravljati, poleg zveze ki jo je imel preko obt. Diehla, še lastno agentsko povezavo s tujo obveščevalno službo v Londonu.

Obtoženi Barle je na razpravi poskušal zanikati nekatera od inkriminiranih dejanj. Sodišče je zavrnilo njegov zagovor iz razloga, ker je v preiskavi v celoti priznal vsa dejanja, zaradi katerih je obtožen, a na razpravi ni znal z ničemer obrazložiti, zakaj svoj zagovor menja. Poleg tega je sodišče ugotovilo dejanja obt. Barleta na podlagi določnih izpovedb soobt. Diehla in Presterla tako v preiskavi kakor na razpravi.

Obt. Pufler je na razpravi zanikal inkriminirana dejanja, katera je v preiskavi v celoti priznal. Na razpravi ni vedel navesti nikakega utemeljenega razloga, zakaj svoje izpovedbe, ki jih je dal v preiskavi, menja. Na podlagi soočenja izvedenega na

razpravi, med soobt. Diehlom, Benegalijo in Puflerjem in v zvezi s priznanjem Puflerja v preiskavi, je sodišče prišlo do prepričanja, da je obtožba proti Puflerju docela utemeljena.

Sodišče je zavrnilo obrambo glede obtoženega Krajnca, da je kot agent tuje obveščevalne službe dajal poročila, ki so pretežno bila negativnega značaja in da mu direktnega diverzantstva ni mogoče očitati. Ta obramba je neosnovana, ker se iz izpovedb soobt. Diehla in Presterla vidi, da je bil obtoženi Krajnc kot agent na univerzi aktiven in je izpolnjeval direktive, ki jih je dobil za delo na univerzi, v zadovoljstvo svojih nalogo-dajalcev.

Obt. Gasser je v svojem zagovoru na razpravi zanikal, da bi zbiral po Jugoslaviji podatke v svrho vršenja špionaže za tujo obveščevalno službo, ter je trdil, da sploh ni agent tujih obveščevalnih služb. Priznal je tudi na razpravi, da je v Dachauu postopal z interniranci surovo, da jih je maltretiral, toda ni priznal, da bi koga umoril. Sodišče temu zagovoru ni moglo verjeti, ker se iz številnih legitimacij, ki jih je obt. Gasser posedoval in s katerimi je prihajal v Jugoslavijo, vidi, da so mu izstavljene na najrazličnejše poklice, a podatki, ki jih je po Jugoslaviji zbiral, so take prirode, da predstavljajo stroge državne tajne. V ostalem se je sodišče oprlo tudi na njegova priznavanja v preiskavi, katera je na razpravi poskušal zanikati, a ni znal navesti nobenega utemeljenega razloga, zakaj svoj zagovor menja.

Obt. Hahnova je na razpravi zanikala očitana dejanja, ki jih je v preiskavi obširno in logično priznavala. Trdila je na razpravi, da je prišla v Jugoslavijo kot zaročenka soobt. Presterla, ter da ni imela namena špijonirati in da se s špionažo ni nikoli bavila. Da je njena obramba izmišljena je sodišče zaključilo iz razloga, ker so dejstva ugotovljena na glavni razpravi po zaslišanju soobt. Presterla v zvezi s podatki preiskave, jasno pokazala, da Hahnova ni prišla v Jugoslavijo samo z namenom, da si ogleda kot tujka našo državo, temveč, da je prišla v družbi s tujim agentom Presterlom, da je zbirala po naši državi podatke, ki predstavljajo državne tajne, in organizirala obveščevalno mrežo. Vsa lažnost njene obrambe pa je nazorno izpodbita tudi na podlagi špijonskih pisem, ki jih je napisala v preiskovalnem zaporu in jih poskušala dostaviti centru svoje obveščevalne službe.

Obt. Čorić je na razpravi priznal, da je v taboriščih deloval kot gestapovski agent, kakor tudi svojo krivdo v ostalem. Na podlagi njegovih izpovedb v preiskavi, v zvezi z izpovedbami sooptožencev, posebno Presterla, so ugotovljena vsa njegova dejanja.

Obt. Dervišević je priznal inkriminirana dejanja, toda se brani, da v taboriščih ni bil gestapovski agent, a po osvoboditvi, da s Presterlom ni sodeloval kot agent tuje obveščevalne službe, da so njegove zveze s Presterlom bile vedno samo tovariške. Soobt. Presterl je potrdil, da se je v taboriščih in po osvoboditvi posluževal Derviševića pri svojih agentskih poslih, a tudi on je zanikal, da bi z njim odkrito občeval kot agent z agentom. Sodišče je prišlo do prepričanja, da je bil Dervišević agent v taboriščih in po osvoboditvi iz razloga, ker je poleg tega, da je opravljal posle, ki so bili po svoji vsebini in obliki agentski, užival v taborišču privilegije in opravljal taborišče funkcije, kakšne so mogli le agenti gestapa. Poleg tega se je sodišče prepričalo, da je Dervišević toliko bister in razsoden, da je od vsega početka mogel sprevideti, da je soobt. Presterl agent tuje obveščevalne službe.

Z ozirom na navedeno je izrek o krivdi utemeljen.

Inkriminirana dejanja imajo vse znake kaznivih dejanj, kakor so kvalificirana v dispozitivu sodbe.

Zločini, ki so jih izvršili obtoženci kot agenti tuje obveščevalne službe, predstavljajo najnevarnejši napad na FLRJ v celoti kot ljudsko državo, zgrajeno na pridobitvah Narodno-osvobodilne borbe, napad na državno in družbeno ureditev FLRJ, na socijalistično izgradnjo države in na njeno neodvisnost in varnost.

Sodišče je v smislu čl. 66. splošnega dela KZ odmerilo obtožencem za njihova dejanja, ki so v realnom steku, sledeče kazni:

za kaznivo dejanje vojnega zločinstva smrtno kazen z ustrelitvijo: Diehlu, Oswaldu, Barletu, Puflerju, Presterlu, Krajncu, Stepišniku, Gasserju, Juraniću in Hahnovi;

za kaznivo dejanje organiziranega protidržavnega delovanja po osvoboditvi smrtno kazen z ustrelitvijo: Diehlu, Oswaldu, Barletu, Puflerju, Presterlu, Stepišniku, Ličnu, Gasserju, Juraniću in Hahnovi;

za kaznivo dejanje vojnega zločinstva: Ličnu in Koširju po 20 let, Čoriču 10 let in Derviševiću 8 let odvzema prostosti, s prisilnim delom;

za kaznivo dejanje organiziranega protidržavnega delovanja po osvoboditvi: Krajncu 20 let, Koširju 10 let, Čoriću 7 let in Derviševiću 10 let odvzema prostosti s prisilnim delom.

Po navedeni odmeri za posamezna dejanja je sodišče izreklo enotne kazni posameznim obtožencem, ki so razvidne iz dispozitiva sodbe.

Pri odmeri smrtnih kazni je sodišče upoštevalo sledeče, posebno obtežilne okolnosti, ki v smislu člena 4. ZKLD ustvarjajo pogoj za izrek najtežje vrste kazni:

pri vseh obtožencih skrajno zavržnost zločinov, ki so jih izvrševali organizirano in dolgo dobo, zelo težke posledice, skrajno moralno pokvarjenost, brezčutnost do sočloveka, licemernost, visok intelektualni nivo in popolno zavest o težini, karakterju in posledicah njihovih dejanj in stek kaznivih dejanj;

pri obt. Barletu in Gasserju še posebej okruten način izvrševanja vojnih zločinstev;

pri obt. Puflerju, Hahnovi, Gasserju in Barletu še posebej skrajno zakrknjenost;

pri obt. Krajncu in Stepišniku še posebej, da sta bila tudi plačana vojna zločinca;

pri Puflerju, Presterlu in Gasserju še posebej, da so dolgoletni konfidenti, provokatorji in špijoni;

pri obt. Diehlu, Oswaldu, Barletu, Puflerju, Krajncu, Stepišniku, Ličnu in Juraniću še posebej popolno nacionalno izkoreninjenost.

Olajšilnih okolnosti sodišče pri navedenih ni našlo.

Pri obtožencu Koširju je sodišče našlo kot obtežilne okolnosti pri odmeri kazni visok intelektualni nivo in popolno zavest o zavržnosti, o karakterju in posledicah izvršenih dejanj in težke posledice, a kot olajšilne okolnosti priznanje in kesanje.

Pri obt. Čoriću in Derviševiću je sodišče našlo kot obtežilno okolnost zakrknjenost, a kot olajšilno okolnost, da ni ugotovljeno, da bi njihova dejanja imela težje posledice.

Pri obt. Benegaliju je sodišče našlo kot obtežilno okolnost visoko škodo, ki je izšla iz njegovega dejanja, a kot olajšilno priznanje in duševno prizadetost kot posledico poškodbe.

Upoštevajoč navedene okolnosti je sodišče izreklo v dispozitivu sodbe navedene kazni, ki odgovarjajo visoki stopnji družbene nevarnosti izvršenih dejanj in storilcev ter stopnje njihove kazenske odgovornosti.

Ostali izreki sodbe temelje se na citiranih zakonskih določilih.

Smrt fašizmu – svobodo narodu!

Sekretar sodišča, poročnik:
Palčič Stane, l.r.

Predsednik senata, podpolk.
Šegedin Jože, l.r.

Tačnost prepisa ovjerava:

Rješenjem Vrhovnog vojnog suda II Sud br. 634/48 od 8. V. 1948. prednja prvostepena presuda je u cijelosti POTVRDJENA.

Tačnost prepisa overava:
(podpis) [nečitljiv]

ŽIG
Vojni sud Zagreb

DOKUMENTI O PRIZADEVANJIH ZA REHABILITACIJO

Analiza Zvoneta Debevca o preiskavi proti Kopaču*

Dokument št. II/23 Prepis!

V poročilu o Kopač Vlastu Debevc Zvone dokazuje, da krivda ni bila dokazana in navaja falzificiranje nemških dokumentov od strani vodstva preiskave.

POROČILO O KOPAČ VLASTU

Kopač Vlasto je bil aretiran in obsojen radi sodelovanja z GSP v Ljubjani in nato v KZ Dachau. Obtožen je bil po sledečih točkah:

1. Da je po vrnitvi iz Dachaua v juniju 1945, skupno s obsojenim Diehl Brankom in Juranić Oskarjem, namerno sestavil in predal najvišjim predstavnikom ljudske oblasti lažno poročilo o delovanju tkzv. antifašistične organizacije v Dachauu s ciljem, da prevari ljudsko oblast in tako sebe kot ostale gestapovske agente Diehl Branka, Juranić Oskarja in Barle Karla, vrine na vplivna in odgovorna mesta v državnem aparatu. Kot tak je z njimi tvoril protidržavno in protinarodno organizacijo, ki je delala po navodilih tuje OS.
2. Da je sodeloval z GSP s tem, da je v mesecu juliju 1943 vzpostavil zvezo s tehniko na Gorenjskem, v kateri je deloval Anderwald Beno, in da je to zvezo vzdrževal preko gestapovca Rozumeka in njegove ljubice, že med okupacijo likvidirane Bohinc Olge, katerima je izročal literaturo, ki se je tiskala v tehnikah v Ljubljani,

* Ta in naslednji trije dokumenti so vzeti iz analize R. Škrabe Pregled in kratka ocena dachauskega procesa (24. 2. 1968) – zaradi kronološke razporeditve objavljenih dokumentov.

kjer je Kopač sodeloval. Na ta način da je ustvaril kontrolo GSP nad tehnikami in tako omogočil provale, ki jih je pripravila GSP na Gorenjskem.
3. Da je v taborišču Dachau poleti 1944 skupno z Diehl Brankom, Juranić Oskarjem in Barle Karlom organiziral provokatorsko tkzv. antifašistično organizacijo, katero je dejansko vodil GSP s ciljem, da bi na ta način demoraliziral najboljše borce proti nacizmu in omogočil preko take provokatorske organizacije neovirano izkoriščanje delovne sile internirancev in njih brezobzirno uničevanje. V okviru te organizacije je Kopač organiziral obveščevalno službo, katero je preko Diehl Branka vodilo gestapovsko vodstvo taborišča.

K prvi točki obtožnice izjavlja Kopač Vlasto v svojem zaslišanju, da je že pred prihodom v domovino sestavil z Žemva Francem poročilo za CK KPS, v katerem je opisal delovanje partijskega komitejâ v Dachauu in pri tem tudi navedel vsa imena oseb, ki so s tem v zvezi sodelovale. Po prihodu v domovino se je skupaj z Diehlom in Juranićem javil na CK-ju, da bi poročali o svojem delu v Dachauu. Rečeno jim je bilo, naj napišejo poročilo in ga predložijo CK-ju. Diehl, Juranić in Kopač so nato sklenili, da skupno napravijo to poročilo in kot podlago za to vzamejo prvo Kopačevo poročilo.

Juranić in Diehl sta pri tem predlagala, da se izpusti iz poročila vsa imena, češ da to ni tako važno. Kopač se je s tem strinjal kljub temu, da se je zavedal, da s tem poročilo ne bo točno in da bodo gotova dejstva prikrita. Ko je bilo poročilo sestavljeno, sta ga Juranić in Diehl oddala na CK-ju. Kopač izjavlja, da ga je verjetno tudi on podpisal, vendar da se tega točno ne spominja. Diehl in Juranić izjavljata, da je bil Kopač navzoč le v prvih dneh sestavljanja poročila, pozneje, da je bil le redko prisoten, zadnje dni pa da ga sploh ni bilo, tako da poročila sploh ni podpisal.

Iz tega sledi, da Kopača v tem pogledu ne zadeva taka krivda kot mu to očita obtožnica, ker na podlagi navedenega sploh ni mogel vedeti za točno vsebino poročila, ker je bil pri sestavljanju redko navzoč in ga sploh ni podpisal. Vedel je pač, da poročilo ne bo popolnoma objektivno, ker so v tem smislu govorili že pred sestavljanjem poročila, vendar pa je gledal v Juraniću in Diehlu stara zgrajena komunista, katerima je popolnoma zaupal. Dolus dejanja s tem tudi juridično ni podan. Namen poročila je Kopač videl samo v tem, da se prikaže delovanje partijske organizacije v Dachauu ter je v svojem prvotnem poročilu navajal tudi dejstva in imena, ki sta jih nato Juranić in Diehl izpustila. Niti Kopač niti Juranić niti Diehl ne govore v svojih zaslišanjih, da bi imeli namen, da se na podlagi tega poročila vrinejo v odgovorne državne položaje, posebno pa tega ni mogoče trditi o Kopaču, ki pozneje dejansko ni imel nobenega vplivnega mesta v državnem aparatu in je v Juraniću in Diehlu gledal stara – bolj zgrajena komunista kot je bil sam in jima zato ni prisojal slabega namena.

Glede druge točke obtožnice Kopač Vlasto priznava, da je julija 1943 vzpostavil zvezo z Anderwald Benom, ki je tedaj delal v gorenjski tehniki. Beno mu je po Bohinc Olgi poslal v Ljubljano pismo, v katerem ga je prosil, naj mu po zvezi, katero mu nakazuje, pošilja vso literaturo, ki se tiska v Ljubljani, ker po redni pošti pride prepozno do njega in ni več aktualna. Kot prenašalca tega materiala mu je nakazal gestapovca Rozumeka, katerega je okarakteriziral kot simpatizerja NOP-a, kot starega komunista in nasprotnika nacizma in da kot takemu lahko v polni meri zaupa. Beno je bil Kopačev najboljši prijatelj iz časa študijev na univerzi ter sta bila tudi partijsko povezana. Radi tega mu je slepo zaupal in ni podvomil v zanesljivost

prenašalca materiala, kljub temu, da je bil le-ta gestapovec. Kopač je javil višji zvezi (Lidiji Šentjurc)[1], da ima možnost vzpostavitve hitre in zanesljive zveze z gorenjsko tehniko in prosil za dovoljenje, da se te zveze lahko posluži. Ni pa omenil, da je ta zveza gestapovec, ker se je zavedal, da bi mu CK tega ne dovolil. Stvarno je nato od CK-ja dobil dovoljenje in sicer, da lahko pošilja po dva primerka vse v Ljubljani tiskane literature in potrebni tehnični material. Kopač je nato v rednih presledkih – pribižno 14 dni – nosil literaturo na javko k Rekar Ivanu za Bežigrad, kjer jo je dvigal Rozumek ali njegov šofer ter jo vozil na Gorenjsko. Pri Rekarju je bil Kopač cca 10 krat, kar potrjuje tudi Rekar Ljudmila. Pri tem pa z Rozumekom ni prišel osebno nikdar v kontakt, čeprav je to hotel z namenom, da bi se informiral, kaj je s Kuhar Lovrom – Prežihovim Vorancem, katerega so Nemci 21. 9. 1943 odpeljali iz Ljubljane. Na vprašanje Kopača, kdaj pride Rozumek zopet v Ljubljano, mu je Rekar Ljudmila odgovorila, da je v tem pogledu zelo konspirativen in tudi nikdar ne pove, kdaj bo prišel prihodnjič in da prihaja v nerednih presledkih. Radi tega je Kopač napisal za Rozumeka pismo, v katerem ga je prosil za informacijo o Kuhar Lovru. Pri naslednjem obisku pri Rekarjevih mu je le-ta odgovorila, da je bil Rozumek pri njej in da je na njegovo pismo odgovoril, da to-stran meje (nemško-italijanske) ne daje takih izjav, na oni strani pa da odgovarja na taka vprašanja samo dvem ali trem osebam. Kopač izjavlja, da je literaturo, ki je bila namenjena za Bena, vedno dobro zavil in zapečatil ter tudi prejemal od Bena poročila, da je vsa literatura vedno v redu dospela do njega.

Obtožnica očita v tej točki Kopaču, da je s tem svojim dejanjem ustvaril kontrolo GSP nad tehnikami in na ta način omogočil provale, ki jih je napravila GSP na Gorenjskem. To pa v nobenem oziru ne drži. Zvezo je vzpostavil Beno in ne Kopač. Rozumek pa je imel v tem času na podlagi svoje zveze z Benom, poleg tega pa s člani POOF in PK KPS za Gorenjsko, sekretarjem MO Kamnik in Kranj že kontrolo nad celotno organizacijo in tudi nad tehnikami, o čemer pa Kopač ni imel niti pojma, ker je vedel samo za Benovo tehniko. Torej v tem pogledu Kopača ne zadene nobena krivda. Tudi ni bila na podlagi te zveze provaljena nobena tehnika na Gorenjskem, niti nobena terenska organizacija. Provale, ki so bile izvršene pozneje, so bile plod Rozumekovega lastnega dela v teh organizacijah in Kopač sploh ni imel na to nobenega vpliva ter njegova zveza z Rozumekom pri tem nikakega pomena. Tudi v Ljubljani sami ni s tem GSP oz. Rozumek dobil nikake kontrole nad tehnikami, ker se zato – kot je iz vsega poteka razvidno, ni niti zanimal. Če bi imel interes, da izve kaj več o delu organizacije OF v Ljubljani, posebno pa o tehnikah, bi brez dvoma vzpostavil osebni kontakt s Kopačem. Tako Kopač kot Rekarjeva pa izjavljata, da osebnega kontakta med Kopačem in Rozumekom ni bilo. Tudi pismeno se Rozumek ni nikdar obračal na Kopača in mu je na njegovo zgoraj omenjeno pismo odgovoril ustno preko Rekarjeve in pri tem izrecno poudaril, da tostran meje ne daje nikakih izjav, torej s tem tudi nakazal, da nima tu nikakih interesov. Rozumek tudi za Ljubljano ni bil pristojen, ker so bili tukaj v tem času Italijani, nemške varnostno policijske interese pa je zastopal zvezni oficir SIPO in SD Krüger, s katerim se pa Rozumek ni posebno dobro razumel, in se tudi radi tega ni hotel vmešavati v njegove

[1] Lidija Šentjurc je bila do poletja 1943 članica poverjeništva CK KPS ter IO OF za Ljubljano, zatem pa kandidatka oziroma članica CK KPS.

posle. Iz vsega tega je razvidno, da Kopač te zveze ni vzpostavil z namenom, da bi škodoval NOP-u, temveč le zato, da je ustregel želji svojega najboljšega prijatelja Bena in v tem gledal tudi korist za gorenjsko tehniko, ki je po tej zvezi novo aktualno literaturo [dobivala] po varni in hitri poti. Imel je pač pomisleke glede osebe – posredovalca, ki je bil gestapovec ter tega tudi radi teh pomislekov ni javil CK-ju, ker se je bal, da ne bo dobil dovoljenja izkoristiti to zvezo. Toda želja, ustreči svojemu prijatelju in istočasno koristiti NOP-u, je bila močnejša kot vsi pomisleki, poleg tega pa mu je Beno označil Rozumeka kot simpatizerja OF, kakor mu ga je tudi okarakterizirala Bohinc Olga.

V preiskavi je Kopač sicer priznal, da je delal po direktivah GSP od spomladi 1943, torej od vzpostavitve zveze z Rozumekom, za protiuslugo pa, da ga GSP ne bi maltretirala oz. izvajala nad njim represalije pa, da je delal na vezi Anderwald – Ljubljana in pošiljal literaturo.

Iz vsega zasliševanja je razvidno, da so mu bili ti odgovori delno sugerirani, delno pa izsiljeni. Tako je sugestija razvidna že takoj v začetku zaslišanja, kjer Kopač pravi, da je bila na vratih stanovanja, kamor je nosil material za Bena, vizitka z imenom Bohinc, s čimer naj bi se potrdila agentska zveza z Bohinc Olgo oz. preko nje z Rozumekom. Kljub temu, [da] je Kopač vedel, da take vizitke na vratih stanovanja ni bilo, je dal pod sugestijo ali mogoče tudi pod pritiskom, ta odgovor. Stanovanje je bilo v resnici namreč Rekarjevo in tudi vizitka na vratih z imenom Rekar Ivan, kar potrjuje tudi Rekar Ljudmila, ki je sestra od Bohinc Olge, roj. Marinšek. Da je bil na Kopača izvajan pritisk, je razvidno iz sledečega stavka v zaslišanju: »Priznam, da sem svojo zvezo z Rozumekom zavestno prikrival ves čas po osvoboditvi in ves čas zapora do danes, ko me je preiskovalni organ navedel na to in prisilil.«

Dalje navaja Kopač, da je bilo v interesu GSP, da je ob priliki aretacije odvrgel literaturo NOB, ki jo je imel pri sebi, da se ne bi kompromitiral, ker je imela GSP z njim kombinacije, da ga bodisi izpusti in obdrži zvezo z Anderwaldom, ali pa da ga pošlje v taborišče, kjer bi lahko dalje razpolagala z njim. GSP da se je odločila za drugo kombinacijo in ga poslala v taborišče ter ga uporabila za delo v komiteju.

Logično bi bilo, da bi ga GSP oz. Rozumek izpustil, ker bi vsekakor imel od njega večje koristi v Ljubljani, če bi mu bil cilj odkritje organizacije OF, kot pa v Dachauu, kjer mu ne more nič koristiti. Tudi iz tega je razvidno, da Rozumek ni imel namena uporabiti Kopača za odkrivanje organizacije OF v Ljubljani, ker to ni bil njegov sektor, temveč se je ponudil za zvezo med Ljubljano in Benom samo zato, da si je pri Anderwaldu pridobil še večje zaupanje. Kopač sam pri tem zanj ni imel nobene vloge. Da se Rozumek po njegovi aretaciji ni zavzel zanj in dosegel ev. njegovo izpustitev, obstoja možnost, da se ni hotel odkriti in s tem še bolj povečati suma, ki je že itak obstajal proti njemu od strani SD-ja. Na drugi strani pa mu je bil Kopač premalo pomemben, da bi podvzel kakšen korak. Iz načina Rozumekovega dela je razvidno, da se je zavzel samo za take ljudi, potom katerih je upal, da bo prišel do čimvišje zveze v organizaciji OF. Vendar pa tudi v tem pravcu samo na Gorenjskem, ker je tu bilo njegovo področje, v Ljubljani sami pa ni imel interesa, posebno pa še zato, ker je borbo vršila prvenstveno slovenska PP in je radi tega videl prevelik riziko v tem, če bi slovenska policija odkrila kako njegovo zvezo.

Nikjer tudi ni nikakih znakov, da bi Rozumek vrboval Kopača za svojega zaupnika. Kopač sicer pravi v svojem zaslišanju, da mu je Loh po kratkem zaslišanju v zaporu dal v podpis izjavo o sodelovanje z GSP in pri tem tudi omenil Rozumekovo

ime, toda ta izjava je tako brezsmiselna, da ji ni mogoče verjeti. Rozumek je bil v svojem delovanju, posebno pa o vrbovanju svojih agentov tako konspirativen, da ni svojih načrtov in svojega dela odkril niti komandirju niti svojim sodelavcem pri KdS Bled. Zato je neverjetno, da bi za vrbovanje kakega svojega agenta – v tem primeru Kopača, uporabil komisarja slovenske PP Loha. Če bi že preko Ljubljane izvršil Kopačevo vrbovko, je za to vendar imel v Ljubljani zveznega oficirja in bi se brez dvoma poslužil tega prej kot pa kakega Slovenca. Tudi ta izjava je bila Kopaču brez dvoma sugerirana in je torej neresnična. Sicer pa sploh ni nikjer govora, da bi bil Kopač Rozumekov agent. Obtožnica sicer skuša prikazati njegovo povezavo z Rozumekom kot agentsko zvezo, toda tudi to ne v direktni obliki. V preiskavi je igrala v tem pogledu važno vlogo provokacija in falzificiranje dokumentov, ki naj bi služili za dokaz, da je bil Anderwald in potemtakem tudi Kopač Rozumekov agent.

Ko se je vršila preiskava proti Kopaču, ki je zanikal vsako agentsko sodelovanje z GSP, je bila po nalogu p[od]polkovnika More Žana[2] izvršena falsifikacija dokumentov, ki naj bi Kopača strli in ga privedli do priznanja, da je bil Rozumekov agent. V ta namen je bil narejen falzificiran akt, v katerem je Anderwald prikazan kot Rozumekov agent, ki je zanj zelo dobro delal. V aktu se nahaja potrdilo o prejemu 1.000 RM kot plačilo za njegovo obveščevalno delo, zaupniška pola, poročilo Rozumeka o prvem kontaktu z Anderwaldom in njegovem pristanku za sodelovanje, poročilo KdS Bled na RSHA o Benovi vrbovki, Rozumekovo poročilo o kontaktu z njim, isto poročilo poslano RSHA-ju, Rozumekovo poročilo o nadaljnjem kontaktu, dopis KDS Bled o tem poročilu RSHA-ju, višjemu SS in policijskemu vodji, inspektorju SIPO in SD v Salzburgu, komandirju SIPO in SD v Mariboru in uradu GSP v Celovcu. Zaključek akta tvori sumarično poročilo o celi zadevi in dopis z istim poročilom šefu SIPO in SD Kaltenbrunnerju v Berlinu. V tem sumaričnem poročilu je tudi navedeno, da je Rozumek dobil preko agenta Kopač Vlasta zvezo z Ljubljano in s tem, da je prevažal literaturo iz Ljubljane, dobil še večje zaupanje v krogih OF na Gorenjskem. Ta falzificirani akt je opremljen tudi s potrebnimi štampiljkami »Geheim« in »Geheime Reichssache«[3] s pripombami komandirja Persterja na robu in evidenčnimi in ekspeditivnimi pripombami pisarne ter številkami registracije. Po tedanji izjavi p[od]polkovnika More Žana bo ta akt zadostoval za to, da se Kopača zlomi in privede do priznanja.

V tej točki obtožnice zadene Kopač Vlasta krivda le v tem, da CK-ju ni javil, da poteka njegova zveza z Anderwald Benom preko gestapovca Rozumeka. Nerazumljivo je v zvezi s tem tudi njegovo obnašanje v bolnici, od koder bi moral po direktivi partije pobegniti, toda tega ni storil kljub temu, da je imel za to dovolj prilik. Končno pa je s tem škodoval samo sebi.

V zvezi s tretjo točko obtožnice Kopač priznava, da je bil sekretar partijskega komiteja v Dachauu, vendar pa tudi v tem ni razvidna nikaka zveza z GSP, kot mu to očita obtožnica. Ta obdolžitev je pridržana v splošnem smislu obdolžitev proti dachauski partijski organizaciji, da je bila ta gestapovska provokatorska organizacija, za kar pa trdnih in konkretnih dokazov nimamo. V Kopačevem primeru pa je za

---

[2] Žan More, podpolkovnik OZNE, načelnik 3. oddelka UDV in eden od preiskovalcev v dachauskih procesih.

[3] Tajno, Državna tajnost

to še manj dokazov. Res je, da se je v Dachauu povezal z Diehlom in Juranićem in na Diehlov nasvet organiziral partijski komite, toda nikjer ni nikake zveze z GSP. Kopačeva naloga je bila predvsem, posebno potem, ko je postal sekretar komiteja Juranić, obveščevalna služba, katere naloga pa je bila samo zbiranje podatkov o internirancih, ki so se izjavljali proti NOP, o četnikih, belo in plavogardistih in sličnih elementih, ki so bili v Dachauu. Namen te obveščevalne službe je bil ta, da se za te elemente zbere material, na podlagi katerega bi jih bilo mogoče po osvoboditvi aretirati in predati jugoslovanskim oblastem v kaznovanje. Vsa poročila so se zbirala pri Kopaču, ki jih je zašifriral na listkih in potem zakopal. Po osvoboditvi je res dosegel, da so bili vsi taki elementi aretirani, pripeljani v domovino in tu obsojeni. Drugo, kar ja Kopač kot sekretar komiteja organiziral, je bila socialna pomoč, kar je tudi bilo v korist internirancem in ne GSP.

Diehl Branko pravi v svojem zaslišanju, da po njegovem mnenju Kopač ni vedel, da GSP vodi kontrolo nad partijsko organizacijo. Pravi, da mu on tega ni omenil, ne ve pa, če mu je kdo drugi. Z ljudmi, za katere je Diehl vedel, da so v službi GSP, se Kopač ni družil. Da bi se sestajal z Lauscherjem, Diehl ni slišal. Ravno tako ni Diehl Lauscherju povedal, kdo je za njim prevzel vodstvo komiteja, torej tudi Kopač ni bil vezan na Lauscherja in s tem na GSP kot to prikazuje obtožnica.

Juranić Oskar pravi, da je bil Kopač sekretar komiteja od junija 1944 do januarja 1945. Organiziral je obveščevalno službo v taborišču, kontroliral in zbiral je podatke o četniških in belogardističnih elementih. Izrecno Juranić poudarja, da Kopač ni za nobenega gestapovca zbiral ničesar.

O agenturni povezavi in delovanju govori v svojem zaslišanju samo Košir Mirko, ki pravi, da se je povezal kot agent GSP v Dachauu tudi s Kopačem in da ga je le-ta povezal z drugimi. O teh Koširjevih izjavah Kopač niti ni bil zaslišan in so že same na sebi tako nelogične, da jim ni mogoče verjeti.

Sicer pa vse priče prikazujejo Kopača, da je bil v Dachauu izredno požrtvovalen in delaven, da je mnogo koristil številnim Slovencem in jih mnogo rešil transporta in smrti ter jim preskrbel delo v komandah.

Na razpravi je Kopač vzrajal pri tem, kar je bilo zadokumentirano v preiskavi.

K prvi točki obtožnice je priznal, da je sodeloval pri pisanju poročila za CK, da je že v Dachauu skupno z Žemvo napisal poročilo za razdobje, ko je bil on sekretar komiteja in to z vsemi imeni ter objektivno opisal vse delo komiteja. Juranić je pri sestavljanju skupnega poročila imena izpustil, češ da to ni važno. Ko je bilo poročilo sestavljeno, ga je prečital in se strinjal z vsebino, ni pa ga podpisal in ne ve, če je bilo takšno oddano. Kopač ni hotel priznati, da bi bilo poročilo lažno. Javni tožilec je to dokazoval z izjavami Diehla in Juranića v preiskavi in na procesu.

Obtožbo pod drugo točko je priznal samo v toliko, da je dejansko vzdrževal zvezo z Anderwaldom preko Rozumeka. Izjavil je, da je to zvezo organiziral Anderwald, njegov najboljši prijatelj, kateremu je absolutno zaupal in mu ni prišlo niti na misel, da Rozumek ni v redu. Posebnih zvez z Rozumekom ni imel, ampak je oddajal literaturo na javki. Nadrejenim forumom tega ni javil, ker je smatral za nepotrebno. Tožilec je prečital izjavo Rekarjeve, ki potrjuje zvezo Kopača z Rozumekom in navaja, da je Kopača opozorila, da to ni v redu. Kopač tega ne prizna.

Tretja točka, ki mu očita, da je bil soorganizator komiteja in kot tak agent GSP – Kopač ne prizna. Tožilec mu prečita vse izjave in ugotovitve sodbe proti Diehlu. V zvezi s tem Kopač prizna, da je bilo delo komiteja tako kot trdi tožilec na osnovi

gradiva. Pripomni pa, da on tega v Dachauu ni vedel in je smatral svoje delo za pravilno, Diehla, Juranića in ostale pa kot predane komuniste. Kljub temu, da sta Diehl in Košir izjavila na procesu, da sta se povezala s Kopačem kot agenta z agentom in mu je to javni tožilec prečital – Kopač tega ni priznal in trdil, da sta omenjena dva lahko bila agenta, dočim on ni bil in da tega nista mogla vedeti. Glede obveščevalne službe, ki jo je organiziral, vztraja na tem, da ni služila GSP, ker zbranih podatkov ni videl nihče, niti Diehl in je tudi prinesel vso kartoteko v Ljubljano in jo oddal. Trdil je, da je izjava Juranića, ki pravi, da Kopač ni zbiral podatkov o agentih GSP, neresnična, ker je on te podatke zbiral, kar da se lahko ugotovi iz kartoteke in da je celo izvršil aretacijo nekega agenta GSP, ki je bil pripeljan v domovino.

Kopač Vlasto je bil dne 9. 8. 1948 obsojen na smrt s streljanjem, pozneje pa pomiloščen na 20 let odvzema prostosti s prisilnim delom.

Kopač se trenutno nahaja v CZ UDV za Slovenijo, kjer ga V. oddelek izkorišča kot inženirja. Njegovo sedanje zadržanje, po podatkih V. oddelka in uprave CZ, je pozitivno.

Ljubljana, dne 25. 5. 1951

Šef odseka – major:
(Debevec Zvone)

Prepis je točen!
Rus Albina

Analiza preiskave proti Andreju Bohincu

Dokument št. II/8 Prepis

Z oceno problema Bohinc Andreja, ki jo je napisal Zvone Debevec, je v znatni meri osvetljeno vprašanje pošiljanja agentov v taborišča. Navedene so nelogičnosti obtožbe ter motivi Bohinčevega priznanja.

II. oddelek – 3. referat[1]

OCENA PROBLEMA BOHINC ANDREJA

Bohinc Andrej, roj. 3. 11. 1912 v Mišačah, oče Janez, mati Jerica, roj. Rozman, bivši sekretar OK KP Jesenice, stanoval na Jesenicah, Prešernova 2.

Bohinc Andrej je bil aretiran 14. 10. 1947 radi suma sodelovanja z GSP med okupacijo na Jesenicah, agentskega delovanja v KZ Dachau in povezave s tujo OS po osvoboditvi. 10. 8. 1948 je bil pred okrožnim sodiščem v Ljubljani obsojen na smrt z ustrelitvijo, pozneje pomiloščen na dosmrtni odvzem svobode s prisilnim delom. Obtožnica mu je očitala sledeče:

1.) Da je 26. avgusta 1947 kot gestapovski agent iz dobe okupacije stopil v službo tuje OS, istega dne obljubil agentu tuje OS, poznanim samo pod lažnim imenom »Ninko Mitrovič«, s katerim se je sestal v hotelu »Union« v Ljubljani, obveščevalne podatke o železarni na Jesenicah, ki pomenijo posebno varovane državne tajne, se nato dogovoril za parolo »Miro – dopisnik od Borbe«, pod katero naj bi vzdrževal kurirske zveze z agenti tuje OS in pod katero bi tuji agenti sprejemali obveščevalne podatke, ki jih je obtoženi Bohinc Andrej nameraval dobiti pri vodstvu posameznih industrijskih obratov, zlorabljajoč pri tem položaj predstavnika ljudske oblasti.

2. Da je, izrabljajoč svojo politično funkcijo in položaj predstavnika ljudske oblasti, izdal za že obsojenega gestapovskega agenta Žumer Franca lažno izjavo o pozitivnem zadržanju imenovanega v Dachauu, čeprav je vedel, da je Žumer Franc pripadal tkzv. čaršiji v taborišču, s čimer je preprečil uvedbo kazenskega postopka zoper Žumer Franca, dosegel njegov vpis v volilni imenik in mu omogočil vrniti se na odgovorno mesto v gospodarstvu. Torej na ta način podpiral društvo, kateremu

[1] Oznaka ustrezne službe UDV

je cilj vršiti zločine iz čl. 2 ZKLD, društvo s fašističnimi cilji, ki dela zoper ustavni red v FLRJ.

3.) Da je 20. novembra 1941 pristal na sodelovanje z GSP in podpisal tozadevno izjavo ter sprejel konkretne naloge za vohunstvo med pristaši NOP, 19. marca 1942 pa je bil poslan kot agent GSP na prevzgojo, tzv. »Umschulung« v Dachau, kjer je bil v okviru taboriščne obveščevalne službe GSP vezan na gestapovskega agenta kapota na komandi za popravila smuč, kateremu je poročal o političnem zadržanju internirancev, o njihovem odnosu do taboriščne komande in sploh o vsem, kar je zanimalo gestapovsko taboriščno komando.

4.) Da je z ozirom na zadovoljujoče delo agenta GSP v Dachauu bil 4. 8. 1943 poslan na delo GSP na Gorenjsko, kjer ga je šef GSP na Jesenicah Druschke povezal na tajnega agenta GSP v Kranjski industrijski družbi – Polajnar Valterja, kateremu je dajal sezname in poročila o Slovencih, ki da se tajno sestajajo in delajo proti nemškemu rajhu. Po nalogu istega in po direktivah GSP na Jesenicah je odšel 7. 11. 1943 v NOV z nalogo, da se kot agent GSP plasira na čim višji oz. komandni položaj in tako od zgoraj vrši razkroj v NOV. Izpolnjujoč to direktivo GSP je dosegel funkcijo načelnika gospodarske komisije in pomočnika političnega komisarja Kokrškega odreda.

Na razpravi je Bohinc prvo točko obtožbe, ki mu očita povezavo s tujo OS po osvoboditvi, v celoti priznal.

Drugo točko je prav tako priznal, izgovarjal pa se je, da ni vedel, da je Žumer agent GSP. Vedel je, da se je v Dachauu slabo zadržal, da je kričal nad interniranci, jih pretepal itd. Smatra, da so vsi, ki so imeli funkcije v taborišču, bili agenti GSP. Ugodno karekteristiko mu je dal zato, da bi zakril njegovo delo. Pripominja, da je imel takrat ogromno dela in da je to karakteristiko dal nepremišljeno. Ker je trdil, da ni vedel, da v Dachauu obstoja »čaršija«, je javni tožilec prečital zaslišanja Peternela in Guzelja.

Tretjo točko je priznal in poudaril, da je pristal na sodelovanje z GSP brez pritiska. Ni pa v zaporu nikogar ovadil, v Dachauu pa je bil prevzet na vezo šele aprila 1943. Poročal je samo splošne stvari, toda radi tega ni bilo nobenih posledic. Prizna, da je nosil mleko sobnemu staršini, ki je bil surovina, krompir pa je dajal tudi drugim.

Četrto točko je v glavnem priznal, poudaril pa je, da so bili na seznamih, ki jih je dajal Polajnar Valterju, samo belogardisti. Zanikal pa je, da bi v partizanih namerno hotel dobiti odgovoren položaj, kot je imel direktivo od GSP, niti ni z GSP imel več nikakih zvez. Čuti se krivega v toliko, ker ni ob vstopu v partizane povedal, da je agent GSP. Tega pa ni povedal radi tega, ker je vedel za odnos partizanov do gestapovskih agentov.

Celoten potek preiskave kaže, da je Bohinc Andrej priznal vse to, kar mu je bilo očitano in česar je bil obtožen, šele po daljšem času, po temeljiti predpripravi in obdelavi s strani zasliševalcev in ko je videl, da mu ne preostaja drugega, kot priznati to, kar se od njega zahteva.

Od vseh njegovih zaslišanj je mogoče verjeti samo prvim zaslišanjem, v katerih ne govori o nobenem sodelovanju z GSP, vsa nadaljnja zaslišanja pa so plod njegovih kombinacij kot rezultat sugestij in pritiska s strani zasliševalcev. To je razvidno

že iz tega, da je svoja priznanja dvakrat preklical, nato pa zopet priznal to, česar je bil obdolžen in ker se je zahtevalo od njega.

Če predpostavljamo, da Bohinc Andrej ni računal s tem, da bo aretiran in se moral zagovarjati radi svojega zadržanja med okupacijo, za kar brez dvoma ni imel nobenega vzroka , moramo domnevati, da tudi ni mislil na to, da bi si za tak slučaj pripravil kako legendo, katero bi potem izpovedal v preiskavi. Zato njegova prva zaslišanja, ki so se vršila še brez vsakega pritiska, odgovarjajo resnici in dejstvom, ker je pač govoril to, kar je res bilo in dejstev ni pretvarjal. Vsa njegova izredna sreča, katero je imel, da prvič v Begunjah ni bil ustreljen, temveč poslan v Dachau, drugič da je v Dachauu imel dobre komande in da radi disciplinskega prestopka ni bil občutno kaznovan in tretjič njegova izpustitev iz Dachaua, vzbuja vtis, da je tu po sredi nekaj nepravilnega, kar diši po zvezah z GSP oz. po agentskem delovanju. Če pa gremo stvari do dna, se pokaže, da je bilo vse čisto naravno, seveda združeno z veliko srečo.

Bohinc je bil aretiran od GSP Jesenice 13. 1. 1942 na podlagi izpovedi Okrožnik Leona, s katerim je sodeloval v OF pri zbiranju denarja in materiala za partizane. Okrožnik je pri zasliševanju povedal o Bohincu samo to, da je povezan v OF oz. ga je kot takega imel zabeleženega v svojem notesu, katerega je GSP pri aretaciji dobila pri njem. O njegovem delovanju ni ničesar povedal ter mu celo v Begunjah ob neki priliki rekel, da o orožju in ekrazitu ne sme nič govoriti, s čimer ga je hotel opozoriti na to, oz. mu povedati, da tudi on ni o tem nič govoril in da naj bo radi tega brez skrbi. Bohinc pravi, da pri zaslišanju ni ničesar priznal kljub temu, da so ga pretepali ter da je svoje poznanstvo z Okrožnikom prikazal samo kot službene zveze. Iz tega je mogoče sklepati, da GSP ni imela nikakih konkretnih dokazov za Bohinčevo delovanje v OF, poleg tega pa je bil Bohinc brez dvoma znan iz časa pred okupacijo kot nacionalist in ne kot komunist, kar je vsekakor tudi vplivalo pri presoji njegovega slučaja. Da kljub tedanjemu ostremu režimu ni bil ustreljen kot talec, je pripisati intervenciji njegovega tedanjega dekleta, poznejše žene Klemenčič Anice, ki je dvakrat intervenirala zanj pri namestniku BdS Bled in vodju oddelka IV (GSP) dr. Bauerju. Bohinc sicer v enem poznejših zaslišanj pravi, da se mu zdi zamotano, da je Klemenčičeva mogla dvakrat priti do dr. Bauerja na Bledu in ga prositi, da bi ga ne streljali. Pri tem ni ničesar čudnega in zamotanega, ker je k dr. Bauerju lahko prišel vsakdo, treba se je bilo samo prijaviti in je bil večinoma vsak sprejet, razen če dr. Bauer ni bil v pisarni ali pa bil preobremenjen z delom. Lahko pa predpostavljam, da Klemenčič Anica ni odnehala prej, dokler ni prišla do dr. Bauerja in mu predložila svoje prošnje za Bohinca. Dr. Bauer ji je pri tem baje rekel, da je Bohinc bandit in da zasluži in bo tudi dobil kroglo, je pa verjetno pozneje iz njegovih aktov razvidel, da ni toliko obremenejn ter ga je predlagal za KZ, k čemer je tudi verjetno pripomogla intervencija Klemenčič Anice.

Ravno tako je imel Bohinc srečo s komandami v Dachauu. Najprej je bil zaposlen v težki komandi v garaži, potem je prišel k svinjam, ko se je javil na vprašanje, kdo zna molsti krave. Pri tem ni igrala nikaka protekcija kake vloge, niti ni prišel na to mesto kot agent, temveč le na podlagi svoje prijave na vprašanje na Apelplatzu, ko je bilo to mesto izpraznjeno. Če bi prišel na to mesto po protekciji ali celo po agentski liniji, bi se to lahko izvršilo brez splošnega vprašanja na Apelplatzu, temveč direktno preko povezave z AE. Posebno srečo pa je imel Bohinc potem, ko je bil zasačen, da je iz te komande nosil mleko. Sam pravi, da je samo zato odnesel

zdravo kožo, ker je baš tedaj prišel nov komandant lagerja, ki ni bil tako surov kot prejšnji in ga je kaznoval samo z odvzemom malice za 1 mesec in zamenjavo komande, kar je bila ena izmed običajnih kazni, pa tudi, posebno odvzem malice, precej občutna. Novo komando v skladišču smuč, ki tudi ni bila slaba oz. še boljša kot prejšnja, je po lastni izjavi, dobil na ta način, da je prosil kapota svinjske komande, da intervenira pri kapotu skladišča smuč, da bi bil tam zaposlen in sta potem kapota to uredila sama na Arbeitseinsatzu. To je vsekakor možno in verjetno in ne predstavlja nikakega posebnega privilegija.

Njegovo izpustitev iz Dachaua si tudi lahko razlagamo kot čisto normalen pojav. Kot pravi njegova žena, je naredila 11 prošenj za njegovo izpustitev na vse mogoče instance in urade. Zadnji dve prošnji je naslovila na neki urad v Berlinu, katerega naslov je zvedela od žene Potočnik dr. Mihe, ki je bil tudi izpuščen iz Dachaua. Po vsej verjetnosti gre pri tem za RSHA v Berlinu, referat IV 6 (zaščitni zapor), ki je bil pristojen za internirance v lagerjih. Ker Bohinc ni bil težko obremenjen in je verjetno urad KdS Bled o njem ugodno poročal, je bil izpuščen. Da pri tem ni bilo posredi kako agentsko delovanje, je mogoče podkrepiti s sledečimi dejstvi:

Čim je aretiranec prišel v KZ, je prešel iz kompetence pristojnega urada GSP ali KdS-a (v tem primeru) in je glede njegove nadaljnje usode, izpustitve itd. odločal referat IV 6 pri RSHA v Berlinu (referat za zaščitni zapor). Naloga pristojnega urada GSP je bila samo, da je vsake tri mesece poslala temu referatu tkzv. Haftprüfung, v kateri je navedel, da-li so nastopile kake spremembe glede interniranca ali ne. Če je referat IV 6 odločil izpust kakega interniranca, je vprašal pristojni urad GSP za njegovo mnenje, ki se je v večini primerov, posebno v lažjih in manj obremenjenih slučajih, ujemalo z odločitvijo referata IV 6. Brez dvoma lahko trdimo, da Klemenčičevi ne bi bilo treba delati 11 prošenj za Bohinčevo izpustitev, če bi bil res agent GSP, ker je vsak urad, ki je dobil kako prošnjo za izpustitev iz KZ, isto poslal v pretres in karakeristiko pristojnemu uradu GSP, v našem slučaju torej KdS-u na Bledu. Če posežemo še dalje nazaj, vidimo sledeče:

Bohinc pravi, da je bil vrbovan od Druschkeja že ob priliki prve aretacije v novembru 1941 in na to opozorjen in ponovno vrbovan pri drugi aretaciji 13. 1. 1942. V obeh slučajih bi mogel Druschke o njegovi vrbovki poročati predpostavljenemu uradu KdS-u na Bledu. V tem primeru bi bil dr. Bauer ob priliki intervencije Klemenčič Anice že informiran o tem, da je Bohinc agent in bi bilo logično, da ji ne bi rekel, da je bandit in zasluži kroglo in bi druga intervencija več ne bila potrebna. Da bi to metodo uporabil le v svrho kamuflaže, je težko verjetno. Razen tega je pa treba upoštevati, da bi Bohinc, če bi bil res vrbovan od GSP kot agent, lahko več koristil GSP na Jesenicah, kot pa da ga pošljejo v Dachau, kot je rečeno v obtožnici, na »Umschulung«.

V čem pa je obstojala ta tkzv. »Umschulung«? Bohinc pravi v zaslišanju, da so mu z Dachauom hoteli vtisniti v spomin vse strahote lagerja in mu pokazati, kakšna sredstva ima močna Nemčija na razpolago za uničevanje svojih političnih nasprotnikov, da bi mu s tem vlili v kosti strah pred njimi, da bi po izpustu brezpogojno agilno delal zanje. Vse to bi si pač lahko prihranili in imeli poleg tega še koristi od Bohinčevega delovanja na Jesenicah. Metod okupatorja za uničevanje političnih nasprotnikov je Bohinc lahko videl dovolj na Gorenjskem samem, ne da bi mu bilo treba iti v Dachau, kjer se mu po njegovi izjavi, ni slabo godilo. Na Gorenjskem je bilo

dovolj streljanja talcev, dovolj izselitev, požigov hiš in vasi ter drugih nasilnih ukrepov, s katerimi bi bilo mogoče vsakega spraviti v strah in mu vliti spoštovanje pred močno Nemčijo. Po njegovi lastni izjavi so mu že v Begunjah pokazali – pri zaslišanju, vsa mogoča mučilna sredstva. V času njegovega zapora je bilo streljanih več talcev, videl je ljudi, katere so popolnomma zbite nosili od zaslišanj, vse to bi pač zadostovalo, da mu vlije strah in ga pripravi do tega, da bo izpolnjeval obveznosti agenta. Za to ne bi bilo treba še eno leto in pet mesecev internacije v Dachauu. Ravno tako je negativna njegova »Umschulung« v strokovnem pogledu ali v ideološkem smislu.

Kot sam pravi, je bil šele na zadnji komandi v skladišču smuč k v aprilu 1943 povezan s kapotom te komande, ki mu je dal nalogo, da mu mora poročati, kaj govorijo med seboj interniranci, razmerje med posameznmi nacijami, kakšen je njihov odnos do lagerskega vodstva in Nemčije sploh, kaj dobivajo v paketih, kakšna je vsebina njihovih pisem, ki jih dobivajo od doma itd. Pri tem pa mu je kapo izrecno rekel, da tega sicer ne bo poročal naprej, da pa si bo zabeležil za vsak slučaj, če bi ga kdo od lagerske komande kdaj kaj vprašal. Iz tega je razvidno, da pri tem nikakor ni šlo za kako oficielno agentsko povezavo in da je to Bohinc skonstruiral v svoji fantaziji in nakazal kot svojo zvezo svojega kapota, ker se je pač zahtevalo od njega, da na nek način prikaže svoje agentsko delovanje v lagerju. Pri tem je še posebno interesantno to, da take agentske povezave ne najdemo v nobenem drugem primeru delovanja agentov v lagerjih. Direktno smešno in nelogično pa je, da je dobil od kapota nalogo, da poroča o vsebini paketov in pošte, katero dobivajo interniranci od doma, ko je bila vendar vsa pošta in vsi paketi cenzurirani in pregledani od lagerskega vodstva, predno so bili izročeni internirancem in je bilo torej lagersko vodstvo o vsebini informirano že takoj ob prihodu pošte in paketov ter ni potrebovalo o tem poročanja od nižjih svojih organov, kot je bil kapo kake komande. Brez dvoma lahko predpostavljamo, da bi GSP, če bi bil Bohinc res njen agent, ubrala drugo pot za njegovo tkzv. »Umschulung« in in ga res prešolala v agenta ter ga povezala s kako drugo grupo agentov. Če upoštevamo, da so šli iz Begunj tudi drugi, ki so delali v Dachauu kot agenti (Krajnc, Oswald, Diehl), bi bilo pričakovati, da bo tudi Bohinc povezan s kom od teh, o čemer pa nimamo nobenih znakov. Razen tega je treba upoštevati, da bi GSP to storila, če bi imela kak interes za Bohinčevo kompromitacijo v svojo korist, posebno pa še za primer Bohinčeve povezave s tujo OS po osvoboditvi. Nikjer ne naletimo na nikak znak, da bi imel Bohinc kaj opraviti s tkzv. Politische Abteilung v Dachauu, ki ni niti z besedo omenjena in ki igra v drugih primerih tako važno vlogo, temveč ima opravka samo s svojim kapotom, torej niti ni povezan z Arbeitseinsatzom, ki je v lagerski obveščevalni službi igral še večjo in takorekoč odločilno vlogo. Na podlagi tega dejstva lahko trdimo, da je Bohinčevo priznanje o povezavi z agentom tuje OS »Ninkom Mitrovičem« tudi plod fantazije. Če Bohinc v Dachauu ni bil voden kot agent GSP, niti v PA, niti v AE, za kar nimamo nobenih izjav in znakov, od kod je dobila potem tuja OS dokaze o njegovem delovanju kot agenta v Dachauu, kot je to bil slučaj pri drugih, ko je padel material v roke tujim OS. Kapo, na katerega je bil Bohinc baje navezan v svojem obveščevalnem delu, pač ni imel nikakih posebnih aktov, ker so se ti vodili le v PA in torej ni bilo nobenega materiala v tem pogledu.

V preiskavi se sicer nakazuje, da bi bilo možno, da bi prišel tuji OS v roke en izvod njegovega zaslišanja na GSP Jesenice, kar pa je praktično izključeno.

Po svojem izpustu iz Dachaua se je moral Bohinc javiti, kot je bilo običajno, na

uradu KdS Bled. V preiskavi se mu je očitalo kot obremenilno, da je šla z njim na Bled Hartman Štefka, vdova kot talca ustreljenega bivšega policijskega komisarja na Jesenicah Hartmana, ki je na Bledu posredovala, da sta bila Bohinc in Brezar Vili takoj sprejeta. Logično je, da bi bila kljub temu kot odpustnika iz lagerja takoj sprejeta in je bila intervencija Hartmanove brez pomena, poleg tega pa je bilo to le osebno poznanstvo, brez vsakih agentskih povezav. Referent na Bledu je Bohincu rekel, da se mora javiti pri šefu GSP Jesenice Druschkeju. Ko se je javil pri tem in mu izročil odpustnico iz lagerja, ga je Druschke vprašal, če se je spametoval in mu na njegov pritrdilen odgovor rekel, naj gre na delo v Nemčijo. Bohinčevo tedanje dekle – Klemenčič Anica je nato intervenirala pri Polajnar Valterju, po drugi verziji pa pri Klinar Hermanu, ki je preko ing. Sauerja dosegel pri Druschkeju, da je Bohinc smel ostati na Jesenicah. Dne 7. 11. 1943 je nato odšel v partizane.

Tako prikazuje Bohinc svoj povratek iz Dachaua in odhod v partizane v prvih zaslišanjih. Pozneje to spremeni in pravi, da ga je že referent na Bledu opozoril na njegovo obvezo za sodelovanje z GSP, nato pa je v istem smislu govoril z njim Druschke in ga predal na vezo Polajnar Valterju ter je pozneje v sporazumu z njim odšel v partizane z nalogo, da se povzpne do čim višjega položaja, da bi mogel uspešneje delati razkrojevalno kot agent.

V tem času, ko je bil na Jesenicah (od avgusta do nov. 1943), je baje izročil Polajnarju seznam 10 oseb, ki se zbirajo na sumljive sestanke. Isti seznam belogardistov je poslal VOS-u ter so bili, razen dveh, vsi likvidirani. Poleg tega je dal neko poročilo o nekem Arnežu, da zabavlja čez Nemčijo. Ta je bil pozneje tudi likvidiran kot izdajalec. Polajnar Valter se je baje na njegov seznam samo nasmehnil, ga spravil v žep in mu rekel, naj poroča o drugih ljudeh. Iz tega je mogoče sklepati, da je vedel, kako so ti ljudje orientirani ter s tem nakazal Bohincu, da mora poročati o OF-sodelavcih. To je znak, da Polajnar Valter, ki je bil brez dvoma sodelavec GSP in kot tak po osvoboditvi tudi likvidiran, v Bohincu ni gledal baš uspešnega sodelavca – agenta. Zato je tembolj čudno, da je baš njega poslal v partizane, še preden je dobil dokaze o njegovem iskrenem sodelovanju. Če predpostavljamo, da je Polajnar Valter delal po direktivah Druschkeja, ki je znan kot dober obveščevalec in eden najbolj zagrizenih gestapovcev na Gorenjskem, je to vprašanje še bolj zamotano. Kakšno korist si je mogel Druschke obetati od agenta, za katerega nima nobenih dokazov, da uživa zaupanje v OF-krogih, šele v partizanih, kjer je bila kontrola še strožja in lažja kot pa na terenu? Kakšne garancije je mogel dati Bohinc, da bo izpolnil naloge v partizanih, če ni izpolnil svojih nalog na terenu? Zakaj po Bohinčevem odhodu v partizane niti Polajnar niti Druschke nista vsaj poskusila vzpostaviti z njim zveze, kar ne bi bilo težko preko Klemenčičeve? Vsa ta vprašanja vzbujajo upravičeno misel, da je vse prikazovanje odhoda v partizane po nalogu GSP neresnično in izmišljeno. Posebno pri Druschkeju si je težko misliti, da bi tako gladko opustil vsak poskus vzpostavitve kontakta z Bohincem, ker je bil izredno ambiciozen človek in bi mu vsak uspeh v tem pogledu prinesel še večji ugled pri predpostavljenih, kot ga je že imel. Razen tega izjavlja Bohinčeva tedanja stanodajalka Stekar Marija z Jesenic, da je bila koncem novembra 1943 klicana na urad GSP na Jesenicah, kjer jo je gestapovec Zwick vprašal, če pri njej stanuje Bohinc. Na njen odgovor, da je stanoval pri njej, da pa se trenutno nahaja v celovški bolnici, je začel kričati nad njo, da je šel v partizane. Težko je verjeti, da bi Zwick napravil to komedijo napram Bohinčevi stanodajalki v svrho kamuflaže njegovega odhoda kot

agenta v partizane, temveč je bila to prava preiskava Bohinčevega izginotja z Jesenic, od koder je odšel pod videzom, da gre v Celovec v bolnico na operacijo in je v ta namen imel tudi zdravniško potrdilo od zdravnika Hafner dr. Jožeta. Da GSP ni podvzela nadaljnjih korakov, je pripisati pač temu, da ni ničesar več mogla podvzeti. Vsi Bohinčevi svojci (oče, mati in svakinja z otroki) so bili že leta 1941 izseljeni v Nemčijo, brat pa je pobegnil tudi že leta 1941 v Ljubljano, Klemenčičeva pa je bila samo njegovo dekle in GSP proti njej ni mogla ničesar ukrepati, kar bi brez dvoma storila, če bi bila njegova žena. Ko pa sta se poročila, je bila Klemenčičeva že v službi v Kranju in s tem izven kompetence GSP Jesenice, poleg tega pa se je poročila z Bohincem v partizanih in GSP za to ni vedela. GSP Jesenice je bila postavljena pred gotovo dejstvo, da je Bohinc v partizanih in proti njemu ni mogla ničesar podvzeti.

Glede druge točke obtožnice, da je, izrabljajoč svojo politično funkcijo in položaj predstavnika ljudske oblasti, izdal za že obsojenega gestapovskega agenta Žumer Franca lažno izjavo o pozitivnem zadržanju v Dachauu, čeprav je vedel, da je Žumer v lagerju pripadal tkzv. »čaršiji«, pripominjamo, da je Bohinc izdal to potrdilo že leta 1945, v tem času se na problem lagerjev ni gledalo s perspektive leta 1947 in pozneje in Bohinc tudi ni mogel vedeti, da je bil Žumer gestapovski agent. V njegovem obnašanju v lagerju je pač gledal nujnost, ker je bil Žumer kot kapo v spalnici odgovoren za red v njej in je moral nastopati proti nedisciplini, če ni hotel sam nositi posledic. Tako bi delal tudi vsak drugi na njegovem položaju in imamo dovolj takih primerov ljudi, ki pa radi tega po osvoboditvi niso bili nikdar klicani na odgovornost.

O prvi točki obtožnice je bilo govora že spredaj, da je vse to plod Bohinčeve fantazije oz. rezultat sugestije od strani zasliševalcev. Preiskava se je tudi zadovoljila s samim faktom Bohinčevega priznanja in ni zasledovala te zadeve naprej, kar dokazuje, da ji je bilo potrebno samo potrdilo s strani Bohinca in ničesar drugega. Sicer bi bilo logično, da bi tudi temu vprašanju posvetili več časa in prostora ter truda in ugotovili vsaj, od katere strani je bil ta navodni agent tuje OS poslan, kdo so njegovi naredbodajalci, eventuelni sodelavci v FLRJ itd., vsa vprašanja, ki so za obveščevalno oz. kontraobveščevalno službo kake države brez dvoma velikega pomena in važnosti, ter se ni mogoče zadovoljiti samo z golim faktom, da se je baje neki agent tuje OS pojavil in mu ne posvetiti večje pozornosti, da bi se preprečilo njegovo nadaljnje povezovanje z drugimi ljudmi v istem položaju, kot je bil Bohinc.

V preiskavi proti Bohincu je igrala v prvi vrsti glavno vlogo in privedla Bohinca tudi do priznanja, provokacija z Druschkejem, ki je bil baje izročen Jugoslaviji in se nahajal v zaporu. Bohinc je to verjel, ker mu je o tem pripovedoval Kersnik Stane iz MINOT-a 14 dni pred aretacijo. Dalje je v zaporu slišal, da pazniki govorijo z zaporniki v sosednjih celicah nemško in s tem videl potrjeno vest, da je Druschke res v zaporu. Tako je na podlagi tega napravil načrt, s katerim je mislil, da bo mogel dokazati, da ni bil agent GSP. Sklenil je, da bo priznal vse, kar bo preiskava zahtevala od njega, nato pa bi zahteval konfrontacijo z Druschkejem, ki bo moral na podlagi dejstva, da ga ni vrboval kot agenta, potrditi njegove izjave in s tem bi tudi istočasno ovrgel vse druge obtožbe, ki so nujno izhajale iz njegovega prvega priznanja oz. vrbovanja na GSP. Ko pa je zvedel, da se Druschke ne nahaja v naših rokah, je seveda ta kombinacija padla v vodo, naravno pa ni mogel več nazaj s poti, na katero je zašel s svojim priznanjem – lažnim, ker mu jasno sedaj ni hotel nihče več verjeti

in mu je bilo logično tudi težko verjeti, kaj je res in kaj ni res oz. razlikovati med resnico in neresnico ter mu zato tudi ni bilo mogoče dokazati, da ni bil agent GSP.

Bohinc sedaj izjavlja, da ni bil nikoli agent GSP in da dejansko tega tudi ni nikdar priznal. Formalno priznanje, ki ga je dal, je le posledica podle igre partijskih in preiskovalnih organov, češ da so ga prepričali, da tudi lažno priznanje komunistov koristi stvari v danem položaju. Rekli so mu, naj prizna zato, da bodo tudi ostali komunisti, ki so bili eventuelno povezani z GSP, to priznali, ko bodo videli, da je to v interesu stvari.

Zadržanje Bohinca danes je negativno. Je pristaš IB-ja in naš zagrizen nasprotnik. Po obsodbi je bil pridobljen za sodelavca, pa je ostalim obsojencem to izdal. Proti Bohincu in ostalim dachaucem so bile v KPD podvzete posebne ostre mere, že zaradi katerih Bohinc ne more na svobodo. Enako je z ostalimi (Mavec, Weis, Colnar, Žumer, Divjak). Prav tako je možno, da bo advokatu povedal te stvari in na ta način seznanil ljudi s svojim slučajem, ki pa ne smejo tega vedeti.

Ljubljana, dne 22. 10. 1951

Referent – major
(Debevec Zvone)

Prepis je točen!
Rus Albina

Poročilo Zvoneta Debevca o preiskavi proti Hahn Hildegardi

Dokument št. II/17 Prepis!

Iz poročila, ki ga je napisal Debevec Zvone o Hahn Hildegardi v zvezi z zahtevo UDB-e za Jugoslavijo zaradi eventuelne pomilostitve, so razvidni postopki v preiskavi. Zanimiva je provokacija v zvezi z angleško OS in pa »ilegalno« dopisovanje s Presterlom v zaporu.

Tovariš načelnik!

Priloženo vam pošiljamo poročilo o avstrijski državljanki Hahn Hildi, ki se nahaja pri nas na izdrževanju kazni. Za navedeno zahteva podatke oz. naše mišljenje o pomilostitvi UDV za Jugoslavijo, zato Vas prosim za pojasnilo, kakšen odgovor naj jim pošljemo.

Ljubljana, dne 24. 1. 1952 Debevec Zvone

Obtožnica je očitala Hahn Hildegardi sledeče:

1.) Da je leta 1946 kot bivša gestapovska agentka pristopila k obveščevalni službi neke imperialistične države in v Avstriji organizirala in vršila špijonažo proti interesom Jugoslavije.

2.) Da je kot agentka sovražne obveščevalne skupine s Presterl Martinom vršila špijonažo v Jugoslaviji s tem, da je na potovanju po Jugoslaviji vzpostavljala agentsko zvezo po nalogu svojega špijonskega centra z bivšimi agenti GSP kot z Macun Pavlom iz Maribora, zbirala špijonske podatke o gospodarskem in političnem stanju v naši državi, imela z reakcionarnimi elementi proti-državne razgovore ter si beležila naslove nezadovoljnežev, da bi si na ta način ustvarila oporišče za obveščevalno mrežo v Jugoslaviji.

3.) Da je v času okupacije kot agentka GSP na Dunaju v službi referata za deportacijo Židov sodelovala pri preselitvi in uničenju 70.000 Židov.

Na razpravi dne 24. 4. 1948 je na vprašanje predsednika sodišča, če se čuti krivo, odgovorila, da ne.

Na vprašanje, če priznava dejanja, radi katerih je obtožena, je odgovorila, razen državi sovražnih razgovorov, ne.

V zvezi s točko 3. obtožnice, da je v času okupacije sodelovala z uradom Brunnerja v službi referata za deportacijo Židov in bila plačana agentka tega referata, je odgovorila, da ni bila in da je vse preklicala. Na ponovno pripombo predsednika

sodišča, da je bilo na podlagi njenega agentskega delovanja poslanih v uničevalna taborišča iz Dunaja okrog 70.000 Židov, je Hahn Hilda odgovorila, da se ji je reklo v preiskavi, da je baje leta 1942 prišla z Brunnerjem skupaj. Takrat pa, da ni bilo na Dunaju niti približno 70.000 Židov.

Ravno tako je s točko 2. obtožnice zanikala, da bi zbirala špijonažna poročila v Jugoslaviji. Priznala je samo, da je klevetala stanje v Jugoslaviji. V zvezi s trditvijo, da se je v špijonažne namene povezovala z bivšimi agenti GSP kot Macun Pavlom, je pripomnila, da nimamo nikakih konkretnih dokazov, da bi bil Macun Pavle v času okupacije agent GSP, temveč, da se je samo poznal z nekaterimi gestapovci v Mariboru in tudi če bi v resnici bil agent GSP, Hahn Hilda tega ni mogla vedeti in ga je obiskala v Mariboru samo kot svojega starega znanca, ker je za časa okupacije stanoval v pensionu »Esperanto« na Dunaju, ki je last njene matere. V zvezi s špijonažo pravi, da je samo spremljala Presterl Martina in je z njim prišla v nekatere obrate in v pismu navajala te vtise. Glede pisma izjavlja, da ji je neka sopripornica svetovala, naj napiše ta pisma. V zaporu da je spoznala neko zapornico, ki ji je rekla, da je angleški agent in ji je svetovala, naj napiše to pismo. Potem je to pismo napisala, ko je pa pismo hotela poslati, se je premislila, potem pa ji je dotična rekla, da naj jih pošlje, ko bo ona prestala kazen.

Hahn Hilda je pisala pisma, ki so ji bila pri razpravi očitana, da jih je pisala v špijonske namene in ki so istočasno klevetala Jugoslavijo, na prigovarjanje sopripornic Ferenčak Hilde in Pavlovsky Milene, kateri je preiskovalec uporabljal kot agentki in usmeril proti Hahn Hildi. Ona je to opazila in to pri prvem zaslišanju javila zasliševalcu.

V zvezi s protidržavnimi razgovori, ki jih je imela na potovanju iz Dubrovnika na Sušak, je Hahn Hilda priznala, da je iste imela, izjavila pa je, da sta jo obe ženski nagovorili, ko sta slišali, da govori nemško. Ena ji je rekla, da naj bi na Dunaju sporočila pozdrave, druga pa, da bi izročila neko pismo. Preklicala pa je, da bi imela namen te zveze izkoristiti v špijonske namene.

V zvezi s točko 1, da je leta 1946 kot bivša gestapovska agentka pristopila k obveščevalni službi neke imperialistične države in v Avstriji organizirala in vršila špijonažo proti interesom Jugoslavije, je pripomniti:

Ko je bila preiskava proti Presterl Martinu končana in ko je Presterl kapituliral in priznal stvari, ki so privedle do procesa skupine Presterl – Diehl in je v zvezi s tem obremenil tudi Hahn Hildo, da je bila angleška agentka, je preiskovalec poskusil tudi njo pripeljati do priznanja. V ta namen ji je sugeriral, da je Presterl že vse priznal in tudi za njo povedal, da je angleška agentka in da je v ta namen tudi prišla z njim v Jugoslavijo in da so tudi naše poizvedbe na Dunaju in v Avstriji potrdile resničnost njegovih izjav ter, da ji ne preostane nič drugega kot priznati polno resnico. Hahn Hilda je odgovorila: »Potem je pa vse v redu in ste morali ugotoviti, da sem nedolžna in da nisem špijonka.« Na ponovno sugestijo je izjavila, da naj ji povedo, česa je kriva, na kar je dobila odgovor, da je ona dolžna povedati, ker mi itak vemo in bomo samo na podlagi njenih odgovorov preverili iskrenost njenih izpovedi. Ko ji je bilo obljubljeno, da ima samo na podlagi popolnega priznanja še možnost, da še enkrat pride v Avstrijo in ko ni videla nikakega drugega izhoda, je 2. 3. 1948 začela s pravljico o svojem agentskem delovanju z anglo-amerikansko mrežo, ki je delala proti Jugoslaviji in osebah v zvezi s temi centri. 3. 3. 1948 je začela govoriti o svojem sodelovanju z GSP na Dunaju – referent Brunner I – depor-

tacija Židov, o delovanju svojega očeta z GSP, sestre z angleško obveščevalno službo itd.

Ker ji preiskovalec verjetno ni verjel, je vključil v zadevo Presterl Martina, kateremu je diktiral priloženo pismo, v katerem jo Presterl poziva, naj govori resnico in da on o njej ne ve samo iz njenih pripovedovanj, temveč tudi od drugih strani z Dunaja. Prosi jo, naj ne laže, ker bi to bila pot, da svoje hčerke nikoli več ne bo videla. Naj ne prizna nič, kar ni res, ker ji to lahko zelo škoduje. Mora se popolnoma odločiti iti po novi poti, na dve strani ne more hoditi. Hahn Hilda je na to pismo odgovorila z njenim priloženim pismom, v katerem ga prosi za božjo voljo, kaj je pripovedoval o njej, kaj o njenem delovanju kot domnevni agentki in kako se je glasil njun dogovor. Pravi, da že cel teden pripoveduje največje neumnosti, da on sam najbolje ve, da ni imela niti pojma o tem. Iz nje, da so prisilili priznanje, ker so rekli, da ju bodo sicer obesili. Poizvedbe na Dunaju da so pokazale, da je bila angleška agentka, prej je delala za GSP, ravno tako njen oče in da je monarhistični vodja. Prosi ga, naj ji natančno piše, kaj bi lahko verodostojnega povedala o njenem osebnem delovanju kot agentka na Dunaju, da je na kraju s svojo modrostjo. Dalje pravi, da so jo včeraj zvečer prvič tepli in naj bi v prihodnjih dneh prišla v klet, ker ne more povedati za svoje dunajske naredbodajalce in njihove zveze... Če ji bo napisal njeno priznanje, naj napiše pregledno, kajti ona hoče vedeti vse v potankosti, tudi zveze z vlado.

Poleg že nevedenega pisma je Presterl pisal Hahn Hildi pismo 1. marca, ravno tako diktirano od preiskovalca, v katerem ji pravi, da je vse priznal in da je sedaj drug človek, nad svojo preteklostjo da je napravil črto. Tudi o njej, da je povedal popolno resnico. Priznal je tudi njun dogovor. Poziva jo, naj tudi ona v preiskavi prizna vse, kot je bilo in naj ne odlaša niti en dan več. Še vedno, da imata odprta vratca za lepše življenje, če se od starega čisto odtrgata.

Na podlagi tega pisma in že omenjenih sugestij s strani preiskovalca je potem prišlo do konstruiranega priznanja Hahn Hilde o njenem špijonažnem delovanju, kot že spredaj opisano.

Konkretnih dokazov za Hahn Hildo nimamo. Tudi sama je že v preiskavi in potem tudi na procesu, kot uvodoma opisano, vse svoje priznanje v tem smislu preklicala. Kot je iz vsega spredaj navedenega razvidno, obsodba Hahn Hilde ni bazirala na zakoniti podlagi.

Obsodba Hahn Hilde in v zvezi s tem tudi Macun Pavla je služila samo razširjeni dokumentaciji krivde Presterl Martina in soobtožencev.

Prepis je točen!
Rus Albina

Zahteva profesorja Supka za revizijo procesa

Dokument št. II/16 Prepis!

Zahteva za revizijo procesa proti Ranzingerju in Figarju, ki jo je sprožil univ. prof. Supek Rudi, vsebuje predvsem dokazovanje o absurdnosti obsodbe Buchenwaldskega komiteja kot gestapovske in zločinske organizacije. Opozarja na mednarodni pomen tega vprašanja.

PITANJE SUDSKE REVIZIJE ZA J. RAZINGERA I S. FIGARA

Navodi optužnice

Okrožno sodišče v Ljubljani dne 29. 6. 1949 pod aktom K 155/49 osudilo je J. Ranzingera, po zanimanju stakloduvača na 18 godina zatvora, a S. Figara, po zanimanju aps. pravnika na 15 godina.

Optužnica ih tereti na prvom mjestu doslovno ovako da je J. Ranzinger »zajedno sa D. Kermaunerom u novembru 1943. organizirao provokatorsku »antifašističku organizaciju« u logoru Buchenwald, da je uspostavio grupe ove organizacije na pojedinim blokovima preko povjerenika, u januaru 1944. formirao je provokatorski »jugoslovenski komitet« i postao sekretar ove zločinačke organizacije, kojom je rukovodio gestapo« itd. Iste formulacije su upotrebljene i kod S. Figara. Nikakvih drugih konkretnih dokaza za »provokatorsku aktivnost« u KL Buchenwaldu optužnica nema.

S. Ranzinger je pušten iz zatvora 1953. na intervenciju S. Stefanovića-Čeče[1], sa kojim je sjedio u Mitrovici, a S. Figar godinu dana kasnije nakon što je doživio slom živaca i izvjesno vrijeme bio u bolnici za duševne bolesnike.

I Ranzinger i Figar već u više navrata tražili su reviziju procesa, ali je ona svaki puta odbijena sa strane nadležnih organa u Ljubljani.

Osnovna nelogičnost osude

U optužnici se Antifašistički komitet Jugoslovena u Buchenwaldu kvalificira kao gestapovska i zločinačka organizacija koja je uništavala patriote, ali na ovome procesu uopće nisu preslušani ostali članovi ovog Komiteta: R. Supek, koji je bio

[1] Svetislav Stefanović-Ćeća je bil v letih 1953/1963 zvezni sekretar za notranje zadeve in do 1966. član zveznega izvršnega sveta. Na brionskem plenumu CK ZKJ je bil razrešen zaradi zlorabe funkcij v službi državne varnosti.

sekretar nakon Ranzingera, Azis Koluder koji živi u Mostaru i Emil Lichtenberg, mehaničar iz Zagreba, kao i neki drugi veoma istaknuti aktivisti iz Srbije, kao što su: dr. Dj. Nikolić, dr. Sergije Dimitrijević, ing. R. Djokić iz Niša i drugi. Proces je zadržao lokalni karakter, i dok su u Ljubljani Ranzinger in Figar kažnjeni kao teški zločinci, u Srbiji, na primjer, Dimitrijević i Djokić dobili su spomenice. Nevjerojatno je da pravda i istina imaju dva lica u dvije bratske jugoslovenske republike.

Tko je bio Jug. antifašistički komitet u Buchenwaldu?

U konclogoru je prosječno boravilo oko 500 Jugoslovena, dok su drugi bili poslani na razne vanjske komande. Ovi Jugosloveni bili su gotovo svi do jednoga politički zatvorenici (čak i jedna mala grupa Srba koju su Njemci zatvorili kao »crne«, to jest sabotere ili lenčine na radu). Ovi Jugosloveni došli su u Buchenwald nakon sloma Italije iz tamošnjih zatvora kao politički organizirane grupe, a djelomično sa Savske ceste u Zagrebu, Ganjice i francuskih logora. Sve te grupe dolazile su već kao politički povezane, budući da su interniranci već ranije zajedno živjeli po raznim zatvorima i logorima. To je omogućilo *lako političko povezivanje*, a politički su bili povezani gotovo svi, osim jedne male grupe koja je već ranije došla iz Slovenije i zauzimala neprijateljski ili oportunistički stav prema kolektivu (jer se hrana dijelila medju sve, a paketi su bili više nego rijetki) i prema političkoj organizaciji. Više od 90% Jugoslovena je bilo obuhvaćeno tom organizacijom i ona je kroz čitavo vrijeme ostala čvrsto povezana i jedinstvena, tako da su Jugosloveni služili kao uzor drugim nacijama.

Budući da su jug. interniranci izabrali svoje rukovodstvo medju drugovima koje su već ranije dobro poznavali, tada valja i ostale Jugoslovene tretirati kao »gestapovske agente«. Medjutim, Jug. ant. komitet bio je samo sekcija Internacionalnog logorskog komiteta, u kojem je bilo direktno zastupljeno 14 nacionalnih organizacija, a indirektno sve antifašističke grupe. Kako je logor brojio 40 do 50.000 interniraca, to je ova politička organizacija obuhvatila veliki broj interniraca. Detaljno o organizaciji i djelovanju ovog Int. log. komiteta može se pročitati u knjizi koju je ovaj Komitet izdao na preko 500 stranica u DDR, a koja je prevedena i na češki. Bibliografija na kraju ove knjige koje se odnosi na politički rad u Buchenwaldu iznosi na raznim evropskim jezicima *preko 100 naslova*.

Tko su bili *članovi* ovog Int. log. komiteta? Sve istaknuti politički radnici, većinom članovi CK raznih komunističkih partija. Na primjer, M. Paul, član CK KP Francuske, H. Glineur, član politbiroa KP Belgije, H. Pieck, član CK Holandije, Oto Horn, član CK KP Austrije, Ciuffoli, španski borac i član CK KP Italije, Nieto, član CK KP Španije. Svi su ovi drugovi iz zapadno-evropskih zemalja dobili priznanja od vlade svojih zemalja i partija nakon oslobodjenja. Tako je Marcel Paul dobio najviše odlikovanje od de Gaulla i bio komunistički ministar u svim vladama u kojima su učestvovali komunisti. Od njemačkih drugova sekretar ILK bio je W. Bartel, sada profesor u Berlinu na univerzitetu, E. Busse, bivši Thälmannov poslanik i H. Kuhn i Kuntze, koji je tragično zaglavio u Dori, a bio je jedan od istaknutih članova CK KP Njemačke. Poljski predstavnik je bio J. Izidorčik, poljski ambasador nakon oslobodjenja, od Čeha K. Inneman, direktor najvećeg praškog političkog štamparskog poduzeća.

Da li je još bilo progona članova ILK osim u Jugoslaviji?

Svi članovi bivšeg ILK još su živi i aktivni u svojim partijskim organizacijama. Jedinu iznimku predstavlja J. Frank, koji je bio u vodstvu češke organizacije, a koji je sudjen u procesu sa Slanskim[2] i streljan, i kasnije rehabilitiran. Isto tako i Ernst Busse, koji je bio prvi podpredsjednik vlade u Thüringiji, bio je odveden u Sibir i tamo je umro u jednom rudniku, dok se je njegov drug Reschke, koji je bio šef broj 2. [iz] logora vratio i sad je general policije u Istočnom Berlinu. Sovjetski drugovi nisu bili uznemirivani. Naprotiv Sovjetska Akademija je u »Voprosi historije« izdala službenu dokumentaciju o Buchenwaldu, tako da je rad ILK ušao u službenu historiju pokreta otpora u drugom svjetskom ratu u SSSR-u.

Iako su neke vlade imale nepovjerljiv stav prema bivšim logorašima, proces kao što je bio protiv Ranzingera i Figara predstavlja gotovo izuzetak. Mnogo je gore, medjutim, da i tamo gdje je došlo do sumničenja, kao što je bio slučaj u SSSR-u, internirci iz Buchenwalda dobili su punu zadovoljštinu, istupima u štampi i na radiju. O tome najbolje govori činjenica da na poslijeratnim sastancima prisustvuju svi članovi ILK i, kad je plenum nacionalnih organizacija, da manjkaju samo dva Jugoslovena koji su bili članovi ILK, naime Ranzinger i dr Kermauner. Kermauner je bio isto tako optužen kao član »gestapovske organizacije« ali nije htio potpisati istražne zapisnike pa je nakon 9 mjeseci pušten na slobodu, ali degradiran u svojim javnim funkcijama.

Kako stoji sa hipotezom o ubacivanju gestapovaca u ILK?

Pravila konspirativnosti bila su u logoru jača nego bilo gdje na slobodi, jer je smrt pretila na svakom koraku. Buchenweald je bio čitav grad, sa administracijom za 40.000 ljudi, a ovu administraciju su njemački drugovi uspjeli u najvećoj mjeri preoteti od kriminalaca. To je jako olakšalo rad ilegalne organizacije i kontrolu kretanja esesovaca i sumnjivih lica. Gestapo je dakako ubacivao svoje agente, o čemu najbolje govore provale u pojedine organizacije. Za vrijeme mojeg boravka od 1944 januara do aprila 1945 bile su dvije provale, u austrijsku organizaciju i njemačku organizaciju. Drugovi iz tih organizacija bili su uhapšeni i odvučeni iz logora u gestapo. Medjutim, kao i drugdje ovakve provale se presjecalo a »cinkere« uništavalo. Da se nijedan provokator nije ubacio u vrh same organizacije, imali smo očiti dokaz deset dana prije oslobodjenja kad su esesovci na postepenom povlačenju iz logora pokušali po nalogu gestapoa da odvuku najistaknutije političke ljude. Jedna lista od 40 lica je pročitana i ovih 40 je pozvano da se jave na vratima logora esesovcima. Medju tih 40 bilo je mnogo aktivnih drugova, naročito onih koji su morali da preuzmu na sebe odgovorne legalne funkcije u logoru, i čiji dosijeji su bili poznati gestapou, ali medju njima nije bio nijedan član ILK, osim Busse-a. To je bio dokaz da gestapo nije nanjušio sastav ILK. Ovih 40 drugova nije bilo izručeno gestapou, već su sakriveni u logoru i od toga časa je počela borba sa esesovcima koja je završila nekoliko dana kasnije sa vojnom akcijom i oslobadjanjem logora sa strane internираca. U ovoj situaciji je važna sljijedeća činjenica. Internacionalni logorski komitet

[2] Rudolf Slansky, generalni sekretar češke KP in podpredsednik vlade, je bil 1951. odstavljen in 3. 10. 1952 obsojen na smrt »zaradi titoizma«.

u svojem punom sastavu je donio odluku da ove drugove valja sakriti, da ih se ne smije izručiti gestapou, i da njihovom izručivanju, ukoliko bi ih uspjeli pronaći, valja pružiti oružani otpor. (Budući da je smrtnost ovih dana u logoru iznosila preko 300, to posred općeg haosa nije bilo teško da tih 40 »iščezne«. I o tome piše opširno u knjizi ILK).

Politički ugled Int. logorskog komiteta

ILK je svojim radom u logoru, kako na potpomaganju, sabotaži i vojnoj akciji, stekao ugled kakav ne uživa nijedan drugi logor. To se vidi iz brojne literature koja je objavljena u logoru, često puta od ljudi koji su neprijateljski raspoloženi prema komunistima (na primjer, poznata knjiga od David Rousseta!). To pokazuje i činjenica da su desničari pokušali ocrniti u Francuskoj Marcela Paula, ali su ga zaštitile ličnosti koje pripadaju drugim političkim strankama, tako da se njegovo djelovanje u Bu. [biroju] KP Francuske smatra izvjesnim moralnim kapitalom.

U Njemačkoj Demokratskoj Republici su mi ljudi, koji su bili u drugim logorima, govorili da »buchenwaldjane« smatraju elitom, pa nije slučajno da je istočnonjemačka vlada podigla najveći spomenik žrtvama fašizma koji postoji u Evropi baš u Buchenwaldu, i da se tamo svake godine vrše manifestacije i vodi obavezno sve posjetioce – strance koji posjećuju Weimer i u Buchenwald. Očito je da njemački komunisti smatraju ovaj logor jednom od svojih svijetlih tačaka, iako inače Ulbrihtova vlada drži izvjesnu distanciju prema svim logorašima – Njemcima.

Pored brojnih publikacija o Buchenwaldu, politički rad je tamo dobio u novije vrijeme još jedno veliko priznanje nagradaom, koju je dobio u Moskvi film od Bruno Apiza »Go medju vukovima« u kojem se prikazuje jedna epizoda iz Buchenwalda.

Slučaj Ranzinger – Figar sramoti nas na medjunarodnom planu

Osuda Ranzingera i Figara ne samo de je poznata svim članovima ILK nego i mnogim drugim internircima, jer su lične veze i drugarstvo jako razvijeni medju bivšim logorašima i jedan se zanima za drugoga. Mnogi teško shvaćaju kako se ovo moglo dogoditi u Jugoslaviji, a još teže da Ranzinger i Figar ne mogu dobiti rehabilitaciju. Pored W. Bartela, pitanje revizije postavljaju naročito drugovi iz Zapadne Njemačke, na primjer Rudi Gotschalk, dakle oni koji vode inače borbu protiv ustaških izbjeglica u svojoj štampi. Isto tako je nedavno ovo pitanje postavio jedan jug. internirac koji živi u Francuskoj pred francuski komitet Buchenwald – Dora. Ja sam već u nekoliko navrata uvjeravao navedene drugove da je ovaj slučaj u rješavanju, ali vrijeme prolazi i ja se moram uvijek nanovo crveniti. Teško će biti doskora spriječiti direktnu akciju Int. komiteta Buchenwald u ovom pitanju. Približava se 20-godišnjica od oslobodjenja[3].

Rudi Supek

Prepis je točen!
Rus Albina

[3] Pismo ni datirano. Verjetno je iz začetka leta 1946 (glej kronologijo 28. 2. 1964!).

Informacija vrhovnega sodišča SRS o zadevi Ranzinger-Figar

Socialistična republika Slovenija
VRHOVNO SODIŠČE
Številka: Su VI-237/65-2
Datum: 24. 11. 1965

KAZENSKA ZADEVA ZOPER OBS. IVANA RANZINGERJA

Ivan Ranzinger je že v zgodnji mladosti postal član predvojne »Svobode«[1], zaradi svojega naprednega prepričanja in delovanja je bil v stari Jugoslaviji preganjan in večkrat zaprt. Leta 1933. je bil obsojen na 2 leti in 6 mesecev robije, ki jo je prestajal v Mitrovici. Zaradi demonstracije, ki so jo izvedli politični jetniki v Mitrovici in v kateri je sodeloval tudi Ranzinger, se mu kazen zviša še za dve leti, tako da je bil iz Mitrovice izpuščen maja 1937. Koncem leta 1937 je postal član KP v Trbovljah. V letih 1937/38 je bil še dvakrat aretiran in na policiji pridržan za krajši čas.

Ranzinger je bil dne 17. 4. 1941 aretiran od gestapa, nakar je preko mariborske jetnišnice, Borla pri Ptuju, Gradca in Dunaja – kjer so ga povsod zadrževali daljši oz. krajši čas – bil dne 6. 12. 1941 pripeljan v Auschwitz, kjer je ostal do marca 1943, ko je bil premeščen v Buchenwald. Tam je ostal do 20. 7. 1944, ko je bil izpuščen in kot svoboden delavec poslan na delo v Jeno v neko tamkajšnjo steklarno. Po osvoboditvi Jene je po nalogu Jugoslovanskega komiteja (JK) iz Buchenwalda skrbel za repatriacijo naših internirancev iz Jene in okolice. Domov v Hrastnik se je vrnil dne 6. 7. 1945, tri dni nato pa je bil zaradi žene, ki je bila pozneje kot gestapovska agentka obsojena na smrt, aretiran, dne 5. 8. 1945 pa je bil že izpuščen na prostost. Nato je bil organizacijski sekretar okraja Trbovlje vse do 2. 1. 1946, ko ga je OZNA aretirala, ker se je izvedelo, da je v Auschwitzu pretepal internirance. Naslednjega dne po aretaciji pa je bil izpuščen. Novembra 1946 je bil izključen iz KP, nato pa je odšel iz Ljubljane na delo v Paračin, kjer je delal vse do aretacije dne 3. 9. 1948.

1.) Glede kazenske odgovornosti imenovanega obsojenca nudi dokazno gradivo sledečo sliko:

Dejanje, ki je opisano pod tč. a/ sodbe, zajema Ranzingerjevo delovanje v Auschwitzu in deloma v Buchenwaldu.

a) Ranzingerjevo delovanje v Auschwitzu: sam priznava, da je že pri zaslišanju maja 1941 v Mariboru na koncu zapisnika podpisal izjavo, da bo lojalen do tretjega rajha, čeprav trdi, da je že pri prvem zaslišanju v Mariboru priznal, da je komunist

[1] Predvojno delavsko kulturnoprosvetno društvo v Sloveniji

in da je bil predsednik sindikalne organizacije. Po prihodu v Auschwitz (6. 12. 1941) je bil kmalu poslan v blok št. 23, kjer so bili samo Nemci. Postal je preddelavec v vrtnariji in tolmač, zastopnik kapota komande, nato pa kapo komande. Pravi, da je bil v Auschwitzu dvakrat klican v pisarno gestapa, dočim nekatere priče izpovedujejo, da je bil večkrat klican v pisarno političnega oddelka. Ranzinger zatrjuje, da je v Auschwitzu odklonil podpis na izjavi, da bo sodeloval z gestapom. Priznava, da je gestapo postavljal na upravna mesta v taborišču svoje zaupne ljudi, ne pa nasprotnikov.

Pod tč. a) mu sodba očita, da je kot sodelavec gestapa v Auschwitzu od julija 1942 do marca 1943 v izvrševanju omenjenih funkcij pretepal in mučil internirance zaradi kršitve taboriščne discipline, skupno s taboriščno policijo lovil pobegle jetnike ter internirance, ki so se skrivali pred delom ali pred transporti ter jih izročal taborišćni komandi.

Ranzinger priznava, da je kot preddelavec in namestnik kapota v vrtnariji v Auschwitzu pretepel nekega Čeha, ker se je med delom vlegel pod drevo in zaspal. Po lastnem zagovoru je konec decembra 1942 pretepel nekega Žida zaradi tega, ker je prekršil disciplino s tem, da je samovoljno šel v drugo komando delat. Dotičnega Žida je klofutal in brcal, ko je Žid padel na tla, ga je še na tleh obrcal, kot to Ranzinger sam priznava (str. 40). V svojem zagovoru navaja (str. 39), da so v Auschwitzu pobegle internirance lovili SS-ovci s pomočjo blokovnih starešin, kapotov in podkapotov in da so v primeru, ko so pobeglega interniranca ulovili, le-tega pretepli do nezavesti, včasih pa do smrti. Priznava, da je enkrat tudi on sodeloval v takšnem lovu.

Zatrjuje pa, da takrat niso nikogar našli.

O tem in takem Ranzingerjevem delovanju v Auschwitzu so obremenilno izpovedale tudi tri priče, ki so bile v Auschwitzu. Priča Mivšek Matija (str. 66) je z istim transportom kot Ranzinger prišel v Auschwitz. Ta priča pravi, da je Ranzinger takoj prvi dan po prihodu v taborišče, ko so bili zaprti še v nekem stranišču, navezal stik z nekim SS-ovcem, s katerim je Ranzinger odšel pred vrata in se tam z SS-ovcem pogovarjal. Čim sta se vrnila, je SS-ovec začel pretepati nekega Žida. Tudi Ranzinger pravi, da je takoj po prihodu neki SS-ovec pretepel nekega Žida, zanika pa, da bi on šel ven z dotičnim SS-ovcem in se pred vrati pogovarjal ter trdi, da je šel ven neki drugi interniranec, ki ga je Ranzinger tudi imenoma navedel. Priča Mivšek Matija zatrjuje, da je Ranzinger skupaj z nekim Čiholjem Maksom črnoborzijanil z zlatom, urami in drugimi stvarmi, ki sta jih dobila v komandi »Kanada«, kjer so bile shranjene stvari Židov, ki so bili sežgani v krematoriju. Ranzinger priznava, da se je dobro poznal s Čiholijem in da mu je ta dal čevlje, nogavice, copate in eno zapestno uro, od časa do časa pa tudi kakšen priboljšek v hrani. Mivšek zatrjuje, da je Ranzinger živel v Auschwitzu zelo ugodno in da je tehtal najmanj 90 kg, drugi interniranci pa da so mu pravili, da je Ranzinger tehtal 92 kg, dočim je Mivšek tehtal 36 kg – takih pa da je bilo mnogo. Ranzinger priznava (str. 40), da je v prvi polovici 1942. leta tehtal 49 kg, v zimi 1942-43 pa do odhoda v Buchenwald nekaj čez 70 kg. Kot priča zaslišani Otmar Potekev (str. 68 do 69), ki je tudi bil v Auschwitzu, je izpovedal, da je Ranzinger bil kapo in da je gestapo postavljal za kapote samo take, ki jim je zaupal. Ta priča trdi, da so morali vsi kapoti loviti skrite in pobegle internirance, ki so jih nato pretepli do smrti. Enako trdi tudi priča Kos Ivan, ki je bil dve leti v Auschwitzu in ki je bil Ranzingerja poznal že iz stare Jugoslavije.

Glede na vse zgoraj obrazloženo je torej Ranzingerjevo delovanje v Auschwitzu, ki je predmet obsodbe, v celoti dokazano. Za svoje obnašanje in delovanje v Auschwitzu se Ranzinger ne more sklicevati na to, da je delal po nalogu tega ali onega komiteja, ker v Auschwitzu ni bilo takrat nobenega IK ali JK.

b) Ranzingerjevo delovanje v Buchenwaldu (od 13. 3. 1943 do 20. 7. 1944). To delovanje je deloma zajeto že pod tč. a) sodbe, v glavnem pa pod tč. b) in c) sodbe. Iz Ranzingerjevega zagovora je razvidno sledeče: takoj po prihodu v Buchenwald se je Ranzinger spoznal z nekim komunistom iz Alzacije – Lorene. Ta komunist je Ranzingerja istega dne spoznal z blokovnim starešino bloka št. 62, ki je Ranzingerja takoj postavil za sobnega starešino, po nekaj dneh pa je Ranzinger za dobo treh tednov nadomestoval blokovnega starešino. Ranzinger zatrjuje, da je sicer do junija 1943 bil le sobni starešina na bloku 37. Ranzinger priznava, da je v tej funkciji pretepel dva Poljaka. Ranzinger trdi, da ju je pretepel zato, ker sta kradla kruh.

Junija 1943 je bil Ranzinger premeščen v oddelek »patologija«, julija 1943 pa je bil premeščen na histološki oddelek, kjer je delal mikroskopske preparate. Pomagal je tudi Čehu Vodičku Antonu pri njegovem poslu. Ta posel pa je obstajal v tetoviranju človeške kože, kot to izrecno navaja Ranzinger sam v svojem zagovoru (str. 29).

Ranzinger priznava, da je imel legitimacijo priviligiranega jetnika. Legitimacijo je izdal Lagerführer, ki je bil SS-Hauptsturmführer. Privilegiji so obstojali v tem, da je smel nositi dolge lase, smel pisati vsak teden domov ter da je imel prednostni nakup v kantini. Privilegirani jetniki so bili v veliki večini interniranci z upravnih položajev v taborišču. Ranzinger priznava, da je izmed vseh Jugoslovanov v tistem času edino on imel in nosil naslov privilegiranega jetnika.

Priča Bulc Valentin (str. 53) trdi, da je v Buchenwaldu veljal Ranzinger za Nemca, da je nosil nemški trikot, da je bil vplivna oseba v komandi in da je imel privilegiran položaj. Enako trdi o Ranzingerju tudi soobs. Figar (str. 12), ki je Ranzingerja vprašal, kako to, da nosi nemški trak, nakar mu je Ranzinger odgovoril, da je on komunist in internacionalist in da zato narodnost ni važna.

Glede na vse zgoraj povedano je tudi pod tč. b) očitano delovanje vsekakor dovolj trdno dokazano.

Pod tč. c) sodbe se očita Ranzingerju, da je »organiziral« provokatorsko antifašistično organizacijo, januarja 1944. leta pa formiral provokatorski jugoslovanski komite, da je postal sekretar te zločinske organizacije, ki jo je vodil gestapo, da bi tako z vzdrževanjem reda in discipline omogočal nečloveško izkoriščanje delovne sile internirancev in njihovo brezobzirno uničevanje.

V objektivnem pogledu je tako delovanje nesporno dokazano po samem zagovoru Ranzingerja in Figarja ter po izpovedbah številnih prič. V subjektivnem pogledu pa sta zanikala krivdo, češ da so si upravo v taborišču priborili komunisti – interniranci in to predvsem stari nemški komunisti, ki so iz taboriščne uprave izpodrinili kriminalce. Oba obsojenca sta v svojih zagovorih prikazovala delovanje IK in JK kot dobro in pozitivno. Priznavata, da je bila naloga IK in JK in njihovih organov vzdrževati red in disciplino v taborišču. Nesporno je tudi, da so odločali, kdo bo šel na transporte, pri čemer so dajali na sezname nezanesljive elemente in take, ki niso izpolnjevali taboriščne discipline (str. 33).

Priča Zupanc Roman (str. 45) je med drugim dobesedno izpovedal: »Taborišče so upravljali komunisti pod SS-ovsko kontrolo. Po pripovedovanju starih interni-

rancev, posebno Judov, sem izvedel, da so politični interniranci, ki so prevzeli taborišče po dolgi borbi s kriminalci v upravljanju, dali gestapu zagotovilo, da bodo lojalni do taboriščne komande ter vzdrževali red in disciplino pri delu in v taborišču. Tudi obs. Figar (str. 49) pravi, da so skoro na vseh odgovornih mestih bili postavljeni komunisti raznih narodnosti, večinoma Nemci, ki so upravljali taborišča po ukazih lagerske komande.

S pravnega stališča pomeni že sam prevzem upravnih funkcij v koncentracijskih delovnih taboriščih ter vsako nečloveško ravnanje z jugoslovanskimi državljani v zaporih ter internacijah kaznivo dejanje po 3. tč. 3. čl. ZKLD iz leta 1946. Tako kaznivo dejanje pa pomeni nedvomno tudi vsako pošiljanje in soodločanje pri pošiljanju internirancev v fizično uničenje. Vsebina 3. tč. 3. člena ZKLD odgovarja v bistvu določbi 124. čl. KZ.

2.) Problem obnove kazenskega postopka: družbeno politično in moralno rehabilitacijo bi Ranzinger lahko dosegel samo z obnovo kazenskega postopka. Glede svojega delovanja v Auschwitzu ne more Ranzinger uspeti z obnovo. Njegov zagovor, da ni pristal na sodelovanje z gestapom in da ni v Auschwitzu sodeloval z gestapom, je sodišče pretreslo na glavni obravnavi in ga je zavrnilo kot neresničnega. Glede Auschwitza ne ponuja Ranzinger nobenih novih dokazov in tudi niso s tem v zvezi iznesli kakih novih trditev in dejstev, tako da glede tega dela obsodbe ni zakonitih pogojev za obnovo.

Glede svojega delovanja v Buchenwaldu nista Ranzinger in Figar iznesla ničesar takega, česar nista povedala že v preiskavi in na glavni obravnavi, to se pravi, da sedaj, v cilju doseči obnovo, le ponavljata svoj zagovor, zlasti pa tudi to, da sta bila prepričana, da sta IK in JK pristni antifašistični organizaciji. V sodbi ugotovljeni provokatorski značaj omenjenih organizacij skušata sedaj omajati zlasti z vsebino knjige »Buchenwald – Mahnung und Verpflichtung« – Berlin 1960 ter z izjavo »Taboriščnega združenja Buchenwald«, izdano v Frankfurtu na M., dne 5. 1. 1963.

Vprašanje ocene dela, vloge in značaja IK in JK presega okvire, možnosti ter namen tega poročila. Ne glede na takšen ali drugačen značaj omenjenih organizacij in cilja njihovega delovanja bi se v obnovljenem postopku znašlo sodišče pred vprašanjem, ali ni vkljub temu v sodbi opisano delovanje Ranzingerja in Figarja kaznivo dejanje v smislu našega kazenskega prava. Vprašljivo je, ali bi se storilci takih kaznivih dejanj lahko z uspehom sklicevali na skrajno silo, to se pravi, da so tako postopali, ker so bili podani vsi elementi skrajne sile. Dejanje, storjeno v skrajni sili, ni namreč kaznivo.

V zvezi z vprašanjem obnove se končno pripominja, da je v tej kazenski zadevi legitimen sprožiti postopek za obnovo samo republiški ali pa zvezni javni tožilec, ker je ta zadeva postala pravnomočna pred 1. 1. 1954.

3.) Rehabilitacija v smislu kazenskeg zakonika: do 1. 1. 1960 je bilo moč s sodno rehabilitacijo doseči, da se je oseba, ki je bila obsojena na strogi zapor več kot dve leti, štela za neobsojeno ter se je tudi kazen izbrisala iz kazenske evidence, organi, ki so vodili kazensko evidenco, pa niso smeli izbrisane kazni nikomur posredovati. Sedaj veljajoč KZ pozna sicer rehabilitacijo, ki pa je le v tem, da se obsojencu izbrišejo samo tiste pravne posledice obdsodbe, ki so naštete v 5. do 7. tč. 1. odst. 37 a čl. KZ. Take pravne posledice pa za Ranzingerja niso podane.

Sedanja pravna ureditev pozna institut izbrisa obsodbe iz kazenske evidence,

toda le glede denarne kazni, zapora in strogega zapora do treh let. Ranzinger je bil obsojen na 18 let, zaradi česar njegove kazni ni moč izbrisati. Ne glede na tako ureditev pa sedanji izbris kazni nima za posledico, da bi veljala oseba za neobsojeno. Fikcija o neobsojenosti sedaj ne velja več. Ranzingerju se je v njegovo s pomilostitvijo znižano kazen na 10 let štel preiskovalni zapor od 3. 9. 1948 dalje. Ker je bil dne 18. 4. 1953 pogojno odpuščen s prestajanja kazni, se pokaže, da je Ranzinger na podlagi pravnomočne sodbe bil v zaporu 4 leta in 7 mesecev ter nekaj dni. Istega leta, ko je bil odpuščen s prestajanja kazni, pa je bil dne 28. 11. 1953 pomiloščen, tako da mu je bil odpuščen preostanek kazni. Ker je bil obsojen na stransko kazen izgube državljanskih pravic za dobo štirih let, je ta stranska kazen pretekla dne 28. 1. 1957.

4.) Problem pokojnine: pravnomočna sodba označuje Ranzingerja kot osebo, ki je v svojstvu organizatorja storila kaznivo dejanje iz 3. tč. 3. čl. ZKLD, zato bi Ranzinger izgubil vso delovno dobo, ki jo je imel do 15. 5. 1945, ker bi se mu omenjena delovna doba ne štela za pokojninsko dobo. Ta pravna posledica bi obstajala tudi še sedaj glede na čl. 164 TZPZ, če ne bi bil Ranzinger Ivan že leta 1962 dosegel pomilostitve glede te pravne posledice. V kazenskem spisu se namreč nahaja overovljeni prepis odločbe ZIS-a z dne 9. 10. 1962. Pom. št. 823/62, iz katere je razvidno, da je bilo Ranzingerjevi prošnji za pomilostitev ugodeno, in da je v cit. pravnomočnem aktu izrecno določeno, da prenehajo vse pravne posledice obsodbe, vključno tudi posledice omejitve glede pridobitve pokojnine, ki jo je predvideval čl. 51 takratnega zakona o pokojninskem zavarovanju (iz leta 1959). Ranzingerju se bo torej vsa njegova delovna doba do 15. 5. 1945 štela v pokojninsko dobo. Čas internacije, ko je delal za okupatorja, mu seveda ne bo vštet in prav tako tudi ne čas, ki ga je prebil v zaporu na podlagi pravnomočne sodbe.

Z zgoraj omenjeno pomilostitvijo je torej problem pokojnine ugodno rešen za Ranzingerja. Zato v tej smeri ni več kaj treba in seveda tudi ni možno več kaj podvzeti, ker je Ranzinger sedaj deležen vseh ugodnosti, ki jih je lahko v zvezi z vprašanjem pokojnine dobil.

Predsednik Vrhovnega sodišča SRS
Lojze Piškur l.r.

Socialistična republika Slovenija
VRHOVNO SODIŠČE
Številka: Su VI-237/65-2
Datum: 24. 11. 1965

KAZENSKA ZADEVA ZOPER OBS. VEKOSLAVA FIGARJA

1.) Kazensko odgovornost Vekoslava Figarja glede posameznih očitanih mu kaznivih dejanj je pravnomočna sodba oprla na spodaj navedena dejstva in dokaze:

Glede kaznivega dejanja pod tč. a) je krivda Vekoslava Figarja zgrajena na trditvi, da je bil kapo delovnega urada Mayer Maks gestapovski agent, s katerim je Figar sodeloval do oktobra 1943, od tedaj dalje pa opravljal enako ovaduško funkcijo preko Ivana Ranzingerja.

O Mayerju Maksu je Figar v svojem zagovoru navedel, da je Mayer Maks takoj po Figarjevem prihodu v taborišče navezal stike z njim. Mayer Maks je namreč povabil Figarja na sestanek v gozdič pod revirjem, kjer se je Mayer predstavil Figarju za starega komunista ter zahteval od Figarja podatke o vseh došlih Jugoslovanih, kar je Figar tudi napravil. Figar priznava, da je sodeloval z omenjenim Mayerjem, vse dokler ni prišel v taborišče Ivan Ranzinger. Figar je sicer trdil, da ni vedel, da je Mayer agent gestapa. Priznal pa je Figar to, da mu je bilo dobro znano in da je sam vedel, da je Mayer disciplinirano izvrševal vse ukaze in direktive gestapa.

Pri dejanju pod tč. b) je Figarjeva krivda v tem, da je sodeloval kot funkcionar uničevalnega taboriščnega upravnega aparata in da je v tem svojstvu pretepal internirance ter jih zaradi nedisciplne ovajal taboriščnemu vodstvu, s čimer je povzročil »transport«, kar je pomenilo smrt. Ta dejavnost je dokazana Vekoslavu Figarju po njegovem lastnem priznanju, kakor tudi po številnih zaslišanih pričah. Tako navaja Figar sam v svojem zagovoru, da je bil spočetka raznaševalec kave SS-ovcem na stražnih stolpih okoli taborišča, da je bil pomočnik sobnega starešine, nato pa blokovni bolničar-higieničar, dočim pravi Ivan Ranzinger, da je bil Figar spočetka raznaševalec kave, pozneje sobni starešina in namestnik blokovnega starešine, pozneje pa higieničar. Figar je bil tudi ekonom na bloku št. 40.

Da je Figar pretepal internirance, to on sam priznava. Po njegovem lastnem priznanju je pretepel 5 Jugoslovanov in sicer dva zaradi kraje kruha, tri pa zaradi nedisciplne. Enega izmed teh treh je pretepel zaradi tega, ker je govoril na zbornem mestu, drugega pa zaradi odgovarjanja starešini bloka. Priznal je, da je najbolj pretepel onega, ki ga je moral pretepati na poziv starešine bloka. Pri zaslišanju se je Figar spomnil imena dveh izmed omenjenih petih Jugoslovanov.

Po odhodu internirancev na vsakodnevno delo je Figar v njihovi odsotnosti pregledoval postelje in omare in če ni našel vse v redu, je napisal opomin na list, ki ga je dal v omaro. Kršitelji so bili kaznovani bodisi s kazenskim dežurstvom, s pretepanjem, premestitvijo na slabšo komando npr. v kamnolom, ki so ga imenovali komando smrti, ali pa na »transport«, kar je tudi pomenilo smrt. Figar priznava, da je nerednosti in kršitve taboriščne discipline javljal sobnim starešinam in poverjenikom narodnosti.

Priča Dolšek je izpovedal (str. 43), da se je večina Jugoslovanov bala Figarja ter da je zamera pri njem pomenila nevarnost odpošiljatve na transport. Enako opisujejo Figarja tudi priče: Zupanc (str. 45), Harmelj (str. 48) in Bulc (str. 54), ki zatrjujejo, da je Figar z interniranci surovo postopal in jih pretepal.

Dejanje pod c/1 priznava Figar sam, dokazano pa je tudi po vsebini zagovora Ivana Ranzingerja. Oba pa seveda trdita, da se je to in tako delalo po nalogu in v soglasju z Internacionalnim komitejem (IK) in z Jugoslovanskim komitejem (JK).

Tudi dejanja pod c/2 Figar priznava, saj sam pravi, da je na slabša delovna mesta oz. komande premestil Fučaka, Antiča, Hajdiča, Dolšaka in Matijeviča-Vulgo »braco-ta«, ki je umrl zaradi razmer na slabši komandi in zaradi tega, ker mu je bila tam odbita celo zdravniška pomoč. Prav tako priznava Figar, da je poleti 1944 skupno z dr. Dušanom Kermaunerjem sestavil za transport listo 12 do 15 Jugoslovanov, ki niso bili zaželjeni v taborišču (str. 8 Figarjevega zaslišanja).

Prav tako priznava Figar v objektivnem pogledu tudi dejanje pod tč. c/3. Priznava, da je po nalogu Schulza Emila sestavil listo 5 Jugoslovanov za »transport« in da je cca 30 jugoslovanskih internirancev bilo z njegovo pomočjo odpeljanih na »transport« (str. 15 Figarjevega zaslišanja). Zanika pa seveda, da bi bil vedel, da je Schulz gestapovski agent.

Dejanje pod tč. d) priznava Figar v celoti, ko na strani 10 svojega zaslišanja pravi, da je izsiljeval mlade internirance in da je tri izrabljal kot homoseksualec.

Vsa inkriminirana dejanja so torej Vekoslavu Figarju dovolj trdno dokazana. Njegovo celotno v sodbi opisano delovanje ima vse znake kaznivega dejanja po 3. tč. 3. čl. ZKLD, kot je to tudi pravnomočna sodba pravilno kvalificirala. Dejanje po 3. tč. 3. čl. ZKLD (Zakon o kaznivih dejanjih zoper ljudstvo in državo iz leta 1946), je namreč med drugim storil tudi tisti, ki je ob času vojne ali sovražnikove okupacije postal funkcionar sovražnikovega terorističnega aparata, ali uslužbenec njegovih zaporov, koncentracijskih taborišč ali delovnih taborišč, ali kdor je nečloveško ravnal z jugoslovanskimi državljani.

2. Vprašanje obnove kazenskega postopanja: Naj bi bila vloga IK in JK takšna ali drugačna in naj sedaj nekateri skušajo prikazati Figarja v drugačni luči, kot je opisan v sodbi, ne bi mogel nihče ovreči dejstva, da je sodeloval v upravnem aparatu koncentracijskega taborišča, da je pretepal internirance, jih strahoval, pošiljal za kazen na slabše komande in tudi na »transport«. Ker torej navedenih dejstev tudi novi dokazi ne bi mogli omajati in ovreči, zato tudi ponujeni novi dokazi ne bi mogli pripeljati do dovolitve obnove. V zvezi z obnovo je treba pripomniti, da gre v tej kazenski zadevi za sodbo, ki je postala pravnomočna pred 1. 1. 1954 in da je zaradi tega v tkzv. starih kazenskih zadevah pristojen vložiti predlog za obnovo le republiški ali pa zvezni javni tožilec. Obsojenec lahko poda le iniciativo javnemu tožilcu, da naj bi ta vložil predlog za obnovo.

3.) Vrašanje rehabilitacije: Vekoslav Figar je bil obsojen na 15 let odvzema prostosti s prisilnim delom in na izgubo državljanskih pravic za dobo 4 let. Kazen odvzema prostosti odgovarja današnji kazni strogega zapora. Leta 1951 mu je bila s pomilostitvijo glavna kazen znižana na 11 let, dne 8. 6. 1953 pa je bil pogojno odpuščen s prestajanja kazni. Ker se mu je v kazen vštel preiskovalni zapor od 16. 1. 1948, mu je kazen 11 let strogega zapora potekla dne 16. 1. 1959. S 1. 1. 1960 je stopila v veljavo novela KZ/59, ki je vprašanje rehabilitacije drugače uredila, kot pa

je bilo do tedaj. Odpadla je namreč dotedanja zakonska in tudi sodna rehabilitacija in s tem fikcija o neobsojenosti. Rehabilitacija je sedaj omejena le na ugasnitev pravnih posledic obsodbe iz 5. do 7. tč. 1. odst. 37 a čl. KZ/59. Omenjene pravne posledice pa glede Figarja niso podane, kolikor pa bi bile, bi smelo sodišče na obsojenčevo prošnjo, po treh letih, odkar je bila kazen prestana, odločiti, da prenehajo.

Sedaj veljajoči KZ pozna tudi izbris obsodbe, toda le pri obsodbi na denarno kazen, na kazen zapora in strogega zapora do treh let. Figarjeve obsodbe ni torej moč izbrisati iz kazenske evidence. Ne glede na to pa po odpustu s prestajanja kazni uživajo obsojenci vse pravice in lahko pridobijo vse pravice razen tistih, ki so jim omejene zaradi pravnih posledic obsodbe (čl. 37 a KZ).

Figarju izrečena kazen izgube državljanskih pravic, ki se je po uvodnem zakonu h kazenskemu zakoniku iz leta 1951 spremenila v kazen omejitve državljanskih pravic, je za Figarja začela teči dne 17. 1. 1959, toda s 1. 1. 1960 je prenehala, nastopila pa je istega dne pravna posledica iz 5. tč. 1. odst. 37 a čl. KZ, t. j. prepoved nastopanja v tisku, na radiu ali televiziji ali na javnih shodih, sodelovanja pri ustanavljanju društev in opravljanja založniške dejavnosti. Ta pravna posledica obsodbe je glede Figarja trajala do 17. 1. 1963 ter je s potekom omenjenega dne ugasnila (čl. 274 nov. KZ/59).

4.) Problem pokojnine: Glede Vekoslava Figarja bi se dalo zagovarjati stališče, da inkriminiranih dejanj ni storil v svojstvu organizatorja ali zapovedovalca, saj za takega tudi ni označen v pravnomočni sodbi. Končno so tudi posli in funkcije, ki jih je opravljal Figar v okviru taboriščne gestapovske uprave, bili nedvomno podrejene narave. Izvrševal je samo dobljena naročila ter ukaze in navodila. Zato njegova kazen 15 let strogega zapora ne bi mogla imeti za posledico izgube delovne oz. pokojninske dobe pred 15. 5. 1945. Kolikor bi komunalni zavod za socialno zavarovanje zavzel drugačno stališče, ima Figar možnost pritožbe, v primeru neuspeha v pritožbenem postopku pa lahko sproži upravni spor. Šele nato bi prišel v poštev pomilostitveni postopek za ugasnitev pravnih posledic obsodbe, s tem, da mu oživi pravica do pokojnine oz. da mu oživi delovna odnosno pokojninska doba.

Čas, prebit v internaciji, se šteje v pokojninsko dobo enkratno, toda le tistim internirancem, ki se niso omadeževali s sodelovanjem z okupatorjem in njihovimi pomagači. Zaradi tega bi se Figarju čas okupacije ne priznal v pokojninsko dobo. Jasno je tudi, da čas, ki ga je prebil v zaporu na podlagi pravnomočne sodbe (od 16. 1. 1948 do 8. 6. 1953), mu ne more biti vštet v pokojninsko dobo. Kaj takega se tudi ne more doseči s pomilostitvijo.

Predsednik Vrhovnega sodišča SRS
Lojze Piškur, l. r.

Škrabov »Pregled in kratka ocena dachauskega procesa«

STROGO ZAUPNO!

Socialistična republika Slovenija
Republiški sekretariat za notranje zadeve Ljubljana

Številka: I/4-Z
Dne: 24/2-1968

VSEBINA[1]

POROČILO

PRILOGE:
I. – Povzetki iz dosjejev
1. BARLE Karel
2. BARLE Rezika
3. BOHINC Andrej
4. BREZAR Vili
5. ČAMERNIK Evgen
6. ČORIĆ Petar
7. DERVIŠEVIĆ Rama
8. DIEHL Branko
9. FAKIN Boris
10. FIGAR Vekoslav
11. GASSER Paul
12. HAHN Hildegarde
13. HERMAN Viljem
14. JURANIĆ Oskar
15. KERMAUNER Dušan
16. KOPAČ Vlasto
17. KORSIKA Lojze
18. KOŠIR Mirko
19. KRAJNC Boris
20. LIČEN Vladimir
21. MALENŠEK Franc
22. MAVEC Jože
23. OSWALD Stane
24. PERENIČ Janez
25. PRESTERL Martin
26. PUFLER Janko
27. RANZINGER Ivan
28. RAVNIKAR Janko
29. REŠKOVAC Ilija
30. SARK Mitja
31. STEPIŠNIK Milan
32. VERŠNIK Alojz
33. VIDMAR Roman
34. ŽUMER Franc
35. MRZEL Ludvik
36. PETRAK Marjan

II. Od II/1 do II/12 prevodi originalnih nemških dokumentov o delu z agenturo in o postopku z arentiranci
II/13 – Izpisek iz izjave VOGT-a

[1] Pregled vsebine je očitno naknadno izdelala ustrezna služba Republiškega sekretariata za notranje zadeve in ga dodala Škrabovemu pregledu. Opustili smo navedbo števila strani posameznih dokumentov, ker se ne ujema s stanjem v tej knjigi. Skupina je uporabljala overjen prepis.

II/14 – Poročilo JURANIČA in DIEHLA za CK KPS o delu KPJ v taborišču Dachau
II/15 – Izpis iz poročila internacionalnega komiteja taborišča Buchenwald
II/16 – Prepis zahtevka profesorja SUPEKA za revizijo procesa[2]
II/17 – Prepis poročila Zvoneta DEBEVCA o preiskavi proti HAHN Hildegardi
II/18 – Prepis analize preiskave proti Andreju BOHINCU, ki jo je napisal Zvone DEBEVEC
II/19 – Izpis iz pritožbe Andreja BOHINCA na VII. kongres ZKJ
II/20 – Dopis Mitje RIBIČIČA ministru KRAIGHERJU o HAHN Hildegardi
II/21 – Zapisnik o zaslišanju inž. Vladimira LIČEN-a
II/22 – Izpis iz biografije Petra ČORIĆA
II/23 – Analiza Zvoneta DEBEVCA o preiskavi proti KOPAČU
II/24 – Prepis zapisnika o zaslišanju inž. PIBERNIKA
II/25 – Prepis zapisnika o zaslišanju Janeza PERENIČA
II/26 – Prepis poročila Mihe ČERINA o razpravi proti PUFLERJU

[2] Dokumenti II/16, II/17, II/18 in II/23 so objavljeni spredaj zaradi kronološke razporeditve dokumentov.

Poročilo

Pod »Dauchauskim procesom« razumemo preiskavo, ki jo je vodila OZNA za Slovenijo proti bivšim internirancem, osumljenim sodelovanja z GSP v nemških koncentracijskih taboriščih Dachau, Buchenwald, Auschwitz itd. ter sam proces.

Potek preiskave:

Preiskava se je začela 23/10-1946, ko je bil aretiran PUFLER zaradi suma požiga Steklarne Hrastnik. Pri razčiščevanju njegovega življenjepisa se je ugotovilo, da je bil v Španiji izključen iz partije ter leta 1942 zasliševan na GSP v Grazu. 24. maja 1947 je bil obsojen na smrt od Okrožnega sodišča v Celju, in sicer zaradi požiga tovarne. V obrazložitvi sodbe se navaja njegova izključitev iz partije in kapitulantsko zadržanje v zaporih v Grazu.

V tem času je OZNA intenzivno delala rekonstrukcijo okupatorskih obveščevalnih služb v Sloveniji, predvsem pa nemške obveščevalne službe oziroma GSP. Razčiščevalo se je posamezne provale (ljubljanska itd.), problem ROSUMEKOVE mreže na Gorenjskem, gestapovsko agenturo na Štajerskem itd. Rekonstrukcije so se vršile deloma na osnovi originalnih dokumentov, predvsem pa z razgovori in zasliševanji osumljencev ter prič. Važno vlogo pri tem so imeli zaprti in obsojeni organi GSP VOGT, WIEGELE in drugi, ki so bili o teh problemih zasliševani, pozneje pa so samostojno ali pa kot organiziran team obdelovali posamezne zadeve na osnovi razpoložljivega materiala in lastnega poznavanja. Od tu izhaja tudi analiza o obravnavanju španskih borcev na GSP v Grazu. Iz te analize poleg drugega izhaja, da je GSP iz vrst španskih borcev pridobival agente. To je bilo eno od izhodišč oziroma vzrokov preiskave.

Drugo izhodišče so bile posamezne prijave bivših internirancev proti tistim, ki so v taboriščih uživali privilegije in slabo ravnali s sointerniranci. Iz materiala je razvidno, da so bile take prijave podane kmalu po končani vojni proti RANZINGER-ju, FIGAR-ju in še nekaterim.

Po obsodbi je bil PUFLER zasliševan predvsem v smeri sodelovanja z GSP in je 14/6–1947 priznal, da je podpisal izjavo o sodelovanju z GSP v Grazu. Ker je Vrhovno sodišče SRS 12/8–1947 prvostopno sodbo razveljavilo, je bilo, kot izgleda, nujno preiskavo intenzivirati, ker bi verjetno prvotna obtožba glede požiga tovarne ne vzdržala na ponovni razpravi. Čeprav ni bilo nobenih dokazov za BARLE Karla, je bil ta aretiran 8/8–1947, ker je kot španski borec prav tako šel skozi graške zapore in je obstajala možnost, da je bil kot PUFLER ob tej priliki vrbovan. To dejstvo bi potrdilo tudi PUFLERJEVO krivdo in ustvarilo pogoje za nadaljnjo preiskavo. V preiskavi je poleg orientacije na odkrivanje sodelovanja z GSP postalo dominantno

vprašanje poizkusnih postaj v nemških taboriščih kot zločinskih institucij in odgovornosti internirancev, ki so s svojim delom na teh postajah več ali manj sodelovali pri poskusih. To potrjuje vrstni red aretacij, in sicer DIEHLA Branka 16/9–1947, SARKA Mitje 19/9–1947, OSWALD Staneta 20/9–1947, STEPIŠNIKA Milana 30/9, LIČEN Vladimirja 3/10, ČAMERNIK Evgena 6/10– in KRAJNCA Borisa 27/10–1947. Vsi navedeni, razen OSWALDA, so bili zaposleni na poizskusnih postajah ali pa v bolnicah.

Verjetno je že dejstvo, da so sodelovali pri poizkusih, opravičevalo preiskovalni zapor tudi v primeru, če se jim ne bi moglo dokazati sodelovanja z GSP. Aretacije so si sledile v interesu razčiščevanja in dokazovanja krivde že zaprtim in brez predhodne obdelave na terenu.

Preko dokazovanja sodelovanja z GSP se je v preiskavi prešlo na povojno špijonažo, škodljivstvo in sabotaže, to je na tiste najostrejše oblike sovražne dejavnosti, ki so bile v tistem razdobju aktualne. Kot zvezni člen za ta prehod je prišel v poštev PRESTERL Martin, ki je bil 25/10–1947 po prihodu v Jugoslavijo aretiran.

Dne 26/4–1948 je bila po večdnevni javni razpravi pred vojaškim sodiščem v Ljubljani izrečena sodba 15 obtožencem. To je bil največji proces, sledilo pa je še več manjših pred okrožnim sodiščem, vendar ne več s tolikšno publiciteto. Nekaj osumljencev je bilo tudi izpuščenih, ker jim ni bila dokazana krivda. Skupno je bilo v preiskavi ca 40 ljudi, zaslišanih pa je bilo neprimerno več.

Kazniva dejanja, za katera so bili obsojeni

Iz priloženih kratkih povzetkov iz dosijejev za vsakega posameznika je razvidno, česa je bil obtožen, oziroma zakaj je bil obsojen, za glavni proces pa je na razpolago tudi obtožnica, razpravni zapisnik in sodba. Da se izognemo nepotrebnemu ponavljanju, skušamo v dispozitivih sodb našteta kazniva dejanja zreducirati na tri glavne točke, ki več ali manj zadevajo vse obtožene.

I. Obsojenim se v sodbi očita, da so pristali v zaporih na sodelovanje z GSP, ki jih je kot svoje agente pošiljal v koncentracijska taborišča na takozvano prešolanje (Umschulung) z nalogo, da tam delujejo kot agenti GSP. Da bi laže obvladal situacijo v taboriščih, je GSP organiziral provokatorske antifašistične organizacije, ki so s svojim delom paralizirale vsako revolucionarno aktivnost v taboriščih. Nosilci organizacije so bili španski borci in komunisti, ki so bili agenti GSP. Poleg aktivnosti v antifašističnih organizacijah so kot agenti GSP delovali tudi individualno kot ovaduhi naprednih in revolucionarnih internirancev.

II. Kot agenti GSP so bili postavljeni na odgovorna mesta v taboriščni upravi ter so v tem svojstvu maltretirtali, pretepali in ovajali internirance. Nekateri pa so kot agenti dobili zaposlitve na poskusnih postajah in v bolnici, kjer so sodelovali pri zločinskih poskusih in so krivi za maltretiranje in množično uničevanje internirancev. Vsi so za svoje zločinsko delo uživali privilegije.

III. Po končani vojni so z lažnim prikazovanjem svojega zadržanja v taboriščih dosegli odgovorne položaje, ki so jih izkoriščali za špijonsko delo, diverzije, sabotaže in škodljivstva v povezanosti s tujimi obveščevalnimi službami in s ciljem zrušitve socialistične Jugoslavije.

V preiskavi so osumljenci (34) razen v 9 primerih, v glavnem priznavali, na raz-

pravah pa je skoro polovica obtožencev preklicalo priznanja. Na procesu 26/4–1948 je 6 obtoženih od skupno 15 v celoti zanikalo krivdo. Ostali so inkriminirana kazniva dejanja v glavnem priznavali in obremenjevali druge, vendar so se nekateri opravičevali s tem, da so bili prisiljeni delati za GSP, da njihovo delovanje ni imelo hujših posledic, da so šele pozneje ali celo šele v zaporu zvedeli, da so njihove zveze bile agenti GSP, da so napravili tudi veliko dobrega v korist internirancev, itd.

Ocena preiskave

Kazniva dejanja pod I. predstavljajo ključno problematiko »Dachauskega procesa«. Pri presoji tega vprašanja moramo podčrtati predvsem naslednja dejstva:

1) Pošiljanje v taborišča:

Pošiljanje političnih nasprotnikov Reicha v nemška koncentracijska taborišča je bil državno-varnostni ukrep, s katerim so jih eliminirali in kaznovali z uničujočimi pogoji življenja, istočasno pa so bile zagotovljene ogromne količine delovne sile za nemški vojno-gospodarski potencial.

Predloge za pošiljanje internirancev v koncentracijska taborišča je dajal KdS (Komandeur der SIPO und des SD – Komandant varnostne policije in varnostne službe – v Sloveniji na Bledu in v Mariboru). Predlagana je bila tudi stopnja taborišča, odvisno od krivde in stopnje nevarnosti prizadetega. (V prvo najlažjo stopnjo je spadalo taborišče Dachau, v tretjo – najtežjo pa Mauthausen). O predlogih je odločal RSHA (Reichs Siecherheits Haupt Amt – Državni glavni varnostni urad), in to osebno MÜLLER, vodja IV. urada (Amta), tj. GSP. Taborišča niso spadala pod RSHA, temveč pod glavno upravo SS za gospodarstvo in administracijo, ki je prav tako kot RSHA spadala pod Himmlerjev štab. Vsake tri mesece so vodje KdS dajali mnenje glede eventualnega izpusta tistih internirancev, ki so bili od njih poslani v taborišča. RSHA je na podlagi tega in upoštevajoč mnenja taboriščnih uprav odločal o izpustu. Drugih kompetenc oz. opravil v taboriščih RSHA in njemu podrejeni uradi, razen v izjemnih primerih, niso imeli. Iz izjave VOGT-a izhaja, da je moral organ GSP, če je hotel zaslišati interniranca, imeti posebno dovoljenje, vendar kljub temu v samo taborišče ni imel vstopa. (VOGT je bil kot strokovnjak za borbo proti komunizmu zaposlen v RSHA, med vojno pa je bil vodja KdS Bled in Maribor.) Iz tega sledi, da GSP v taboriščih ni imel svojih organov, torej ne moremo govoriti o agenturi GSP v taboriščih, temveč kvečjemu o agenturi SS uprave taborišča, ki pa je bila na nivoju navadnega ovaduštva. Za tako delo pa so bili najprimernejši kriminalni, amoralni, nezavedni in podobni elementi, ki jih je bilo v taboriščih sorazmerno precej.

2) GSP pa tudi druge veje nemške obveščevalne službe (SD in ABWEHR) so bile med vojno eksistenčno zainteresirane na uničenju narodnoosvobodilnega gibanja v Sloveniji in Jugoslaviji. Zato so si od leta 1941 naprej stalno sledile direktive o nujnih ukrepih, o vrbovanju agenture in prodiranju v vodstva OF in v NOV, kar pomeni, da so vsakega, ki je v zaporu pristal na sodelovanje, takoj oziroma čimprej izpustili s primerno legendo, ne pa da bi jih, kot izhaja iz sodbe, pošiljali v koncentracijska taborišča, kjer od njih niso imeli nobene obveščevalne koristi, za stanje v taboriščih pa itak niso bili odgovorni. (priloge II/1 do II/12, II/13).

Da bi vrbovali agenturo za povojne naloge in jo zato pošiljali »na šolanje« v taborišča, ni verjetno, ker s porazom v letih 1941 do 1943 sigurno niso računali, v

primeru zmage bi pa imeli vsakovrstne agenture na pretek. V načelu je GSP obveščevalno delal na krajša razdobja, s ciljem čimprejšnje realizacije akutnih problemov, dočim je na daljša razdobja in s kvalitetnejšo agenturo delal predvsem SD in ABWEHR. Sicer pa o pošiljanju agentov v koncentracijska taborišča ni nobenih dokumentov. Če so obstojali, bi bili brez dvoma znani. Edini primer originalnih dokumentov o sodelovanju z GSP imamo za dr. VIDMARJA Romana, ki je bil vrbovan 1/8–1942 od GSP v Hrastniku. Ker ni pravočasno prijavil dveh partizanov, ki sta bila pri njemu v ordinaciji, so ga aretirali. Izdal ga je eden izmed obeh partizanov, ki se je predal Nemcem.

VIDMAR je bil najprej predviden za ustrelitev, pozneje pa so ga poslali v Dachau in črtali iz registra mreže. Iz tega primera sledi, da VIDMAR ni bil poslan v Dachau kot agent »na šolanje«, temveč kot sovražni element, ki ni hotel delati za GSP.

3) Obtožba, da so bili komiteti antifašističnih organizacij organizirani in vodeni od GSP, je že iz doslej navedenega nerealna. Preiskava in sodba jo dokazujeta z naslednjim:

a) Voditelji in člani komitejev so bili priviligirani in kot taki nujno agenti gestapa, in

b) linija dela komitetov se je ujemala z linijo GSP, kar se tiče čuvanja, reda in discipline v taboriščih, onemogočanje pobegov itd. Niti prvo niti drugo ni podprto z dokazi, razen s priznanji obtoženih. Dejavnost komitejev je bila kljub liniji, ki ni neposredno ogrožala obstoječega reda in discipline v taboriščih, v danih pogojih precejšnja, predvsem glede socialne pomoči, organiziranja boljših zaposlitev, reševanja pred transporti, politične propagande, obveščevalne službe itd. Bili so celo primeri likvidacije ovaduhov in drugih sovražnikov, kot npr. ustašev, po osvoboditvi pa so aretirali vse vidnejše nasprotnike narodno osvobodilnega gibanja. Taka dejavnost ni potrjena samo s spornim poročilom, ki so ga leta 1945 napisali JURANIĆ, DIEHL in KOPAČ za CK KPS, temveč tudi iz zaslišanj obtoženih, poročila Internacionalnega komiteja iz Buchenwalda itd. (Priloge II/14, II/15 in II/16).

4) Agentske zveze v taboriščih, pa najsi bo po liniji komitejev ali individualno so v obtožnicah in sodbah prikazane zelo neracionalno in malo verjetno. Kot nosilci agentskega delovanja nastopajo španski borci, nemški in avstrijski komunisti, monarhisti, kakor tudi SS-ovci. Eden izmed njih, SS-oficir dr. Rascher, vodja poskusne postaje v Dachauu, ki naj bi povezoval več agentov, ni imel nič skupnega niti z RSHA niti z SS upravo taborišča, temveč je bil podrejen direktno SS institutu za znanstvena raziskovanja, ter je malo verjetno, da je bil obveščevalno angažiran. Sicer pa je bil leta 1944 od Nemcev samih obsojen na smrt. Način vzdrževanja agenturnih zvez, poročila, ki naj bi jih agenti GSP v taborišču na osnovi prejetih nalog dajali itd., vse skupaj je na tako nizkem nivoju, in prikazano tako nejasno, da je neprepričljivo. Naravnost neverjetno pa je, da posamezniki vedo za celo vrsto agentov, kar je v nasprotju z osnovnimi principi obveščevalnega dela. Do tega je prišlo lahko le na ta način, da so se prijateljski odnosi in poznanstva tekom preiskave postopoma preobrazili v agentske zveze. S tem je tudi možno pojasniti vrsto nejasnosti in nelogičnosti kot n.pr. naloge, dobljene po liniji komiteta in so izrazito progresivne, ostanejo v isti obliki tudi po priznanju osumljenih, da so bile dobljene od GSP (socialna pomoč, preskrbovanje boljših delovnih mest in pod.).

5) Arbeits Einsatz in Politische Abteilung (Delovni urad in politični oddelek) naj bi bili instituciji GSP in sta tudi s sodbo proglašeni za zločinski organizaciji. Res je, da je bil delovni urad važna institucija, in sicer tako z vidika uprave taborišča, ker je od pravilnega razmeščanja internirancev na delovna mesta bila odvisna ekonomska korist za nemško gospodarstvo, kakor tudi s stališča interesov internirancev oziroma komitejev, ki so preko svojih ljudi v tem uradu urejali razmeščanje na boljša delovna mesta in reševali zavedne internirance iz transportov. Transporte so sestavljali na Delovnem uradu, kjer so za to imeli potrebno kartoteko o poklicih, zdravstvenem stanju itd. Vendar vsak transport ni bil transport smrti in je šlo predvsem za razmeščanje delovne sile glede na potrebe tovarn itd. Interniranci so se branili transportov, saj so pomenili odhod iz že znanega okolja v negotovost in verjetno v težje življenjske pogoje. Kljub temu pa so bili primeri, da so se nekateri interniranci celo sami javljali. Poleg omenjenih pa so se formirali tudi takozvani »Himmelfahrts« (vnebohod) transporti, v katere so predvsem v bolnicah odrejali invalide in bolnike, s katerimi niso več računali kot z delovno silo. Internirance s takih transportov so pomorili v plinskih celicah. Zaradi tega so se bolniki predvsem v prvih letih takozvanega revirja (bolnica) zelo bali in so raje bolezni skrivaj prebolevali.

Politični oddelek je bil po stališču preiskave in sodbe sedež GSP v taborišču in kot tak proglašen za zločinsko organizacijo. Spadal je v sestav taboriščne uprave. V tem oddelku so popisali vse novodošle, jim vzeli prstne odtise in jih fotografirali. Tu so se vodile razne evidence, med njimi tudi evidenca umrlih, ta oddelek je obveščal svojce o smrti, ob izpustu iz taborišča je moral vsak podpisati izjavo o molčečnosti, cenzuriral je pošto itd. V političnem oddelku so zasliševali gestapovci s terena, v kolikor so prišli razčiščevat kak problem na svojem področju. Da bi bili interniranci, ki so na tem oddelku urejali kartoteke in opravljali druga dela, nujno agenti GSP in zločinci, je nedokazano.

Za kazniva dejanja pod II je značilno, da gre za javno dejavnost, ki je poznana velikemu številu internirancev in zato relativno lahko dokazljiva. Po teh vprašanjih je bilo zaslišano dokajšnje število prič, s katerimi je bila nekaterim obtožencem dokazana krivda. Dokazano je bilo, da so RANZINGER, FIGAR, GASSER, RAVNIKAR, ŽUMER in MAVEC, kot funkcionarji taboriščne uprave v nekaterih primerih pretepali ali kako drugače zlostavljali internirance. Obtoženci so to tudi več ali manj priznali, izgovarjali pa so se, da so to počeli v interesu večine, ker bi sicer sledile ostre sankcije SS taboriščne uprave.

Prav tako je dokazano, da so bili PUFLER, KRAJNC, STEPIŠNIK, KOŠIR, GASSER, FAKIN, ČAMERNIK, DIEHL, BARLE, RANZINGER, LIČEN, KORSIKA, SARK, RAVNIKAR in VIDMAR zaposleni na poskusnih postajah in v bolnici. Vendar je vprašanje njihove krivde dokaj problematično, kljub ugotovitvi sodbe, da so vsi, ki so bili zaposleni v teh zločinskih institucijah, vojni zločinci in agenti GSP. S pričami oziroma z dokumenti namreč ni dokazano, da bi omenjeni s svojim neposrednim delom škodovali poskusnim osebam in s tem postali zločinci. Predvsem je treba tudi upoštevati, da so se vršili različni poskusi, od katerih so bili nekateri smrtni, drugi pa povsem brez nevarnosti, kot npr. poskusi s pektinskimi preparati, s katerimi so hoteli doseči hitrejše strjevanje krvi. Za nenevarne poskuse so se interniranci sami javljali, oziroma so jih izbirali po protekciji in zvezah. Dobili so boljšo hrano, ni jim bilo treba delati, živeli so v znosnejših pogojih itd. In prav pri

teh poskusih so večinoma sodelovali navedeni obtoženci. Glede ocene dela v bolnici pa naj poudarimo, da razen dr. VIDMARJA in KORSIKE ni bil aretiran noben zdravnik; KORSIKA je bil izpuščen brez obtožbe, VIDMAR pa je bil, ne glede na smrtno kazen, že po treh letih zapora izpuščen. Dr. CUNDER, ki je bil aretiran 1949. leta zaradi sovražne propagande in je bil obtožen tudi zaradi delovanja kot zdravnik v bolnici v taborišču Dachau, pa je bil oproščen te točke obtožbe. Za zaključek k tej točki lahko ugotovimo, da pavšalne obsodbe posameznih institucij in vseh, ki so bili v njih zaposleni, ne vzdrže in da je treba eventualno krivdo dokazovati individualno. Za trditev, da so zaposlitve na poskusnih postajah in v bolnici ter s tem zvezane privilegije dobili zato, ker so bili agenti GSP, ni nobenih stvarnih dokazov.

Pri analizi kaznivih dejanj pod III, t.j. povojnega delovanja obsojenih, ugotovimo tele značilnosti:

Sodba ugotavlja, da gre pri vseh obsojenih za enotno obveščevalno službo in da so bili povezani s centrom na Dunaju. Zanimivo je, da so agentske zveze izvedene približno na enak način kot v Dachauu. Direktnega vodje tuje obveščevalne službe, ki bi bil organ te službe ni, večino agentov povezuje PRESTERL, JURANIĆ ima zvezo z MITTEREGGER-jem, BOHINC pa je povezan z nekim novinarjem »Borbe« itd. V poročilih, ki jih je zbiral PRESTERL in so bila predmet razprave, je šlo za splošno znane javne zadeve. PRESTERL je kot novinar namreč veliko in pozitivno pisal o novi Jugoslaviji, kar ugotavlja tudi sodba, ki pa to dejstvo ocenjuje kot kamuflažo za špijonsko dejavnost. O tej dejavnosti, čeprav se je vršila neposredno pred aretacijami, ni nobenih dokumentov, ter se jo je dokazovalo samo s priznanji obtoženih. (Priloga II/17).

V tem kompleksu kaznivih dejanj so konkretna dejstva edinole požari v tovarni lakov v Medvodah in v steklarni v Hrastniku. V Medvodah je pri kuhanju ricinusovega olja prišlo do samovžiga. Šlo je za nov postopek, ki ga je uvedel inž. LIČEN zato, ker ni bilo na razpolago dovolj lanenega olja, katerega smo morali uvažati. Poskusi so uspeli, tudi produkcija v manjših količinah je bila uspešna, v želji pa, da bi čimprej dvignili proizvodnjo, so kuhali olje v preveliki količini ter je zaradi tega in nepazljivosti delavcev prišlo do samovžiga in do ca 1 milijon dinarjev škode. LIČEN je bil na osnovi uspehov pri delu in zavzemanja za večjo proizvodnjo predlagan za nagrado. V primeru požara v Hrastniku je stvar še bolj neverjetna. PUFLER naj bi kot direktor tovarne naročil delavcu, naj zažge tovarno za nagrado 10.000 din. Če bi dejansko hotel uničiti tovarno, bodisi po direktivi tuje obveščevalne službe ali iz lastnih nagibov, bi to napravil na drug način, bolj efikasno in težje dokazljivo. Izkušenj iz ilegalnega delovanja je kot predvojni komunist in španski borec imel tudi za tako akcijo brez dvoma dovolj. PUFLER je na razpravah v Celju in Ljubljani zanikal krivdo, obremenjeval pa ga je soobtoženi BENEGALIJA, ki je bil aretiran kot neposredni povzročitelj požara, ker je preveč odprl ventil za dotok nafte. BENEGALIJA je v KPD izjavil sodelavcu OZNE, da je bil k priznanju in obremenjevanju PUFLER-ja nagovorjen od strani preiskovalca. (BENEGALIJA je bil nemški vojak v SS diviziji Brandenburg s činom podoficirja ter je bil 3 krat odlikovan).

Važno vlogo v zvezi s povojnim delovanjem se pripisuje tudi poročilu, ki so ga leta 1945 napisali JURANIĆ, DIEHL in KOPAČ za CK KPS, in pa karakteristikam, ki so jih posamezniki pisali za različne potrebe za bivše internirance. Sodba trdi, da

je bilo to poročilo lažno, ker ni vsebovalo agentskega delovanja komiteja in posameznikov, ter ni ocenilo dela na poskusnih postajah kot vojno zločinstvo. Tako poročilo je bilo napisano z namenom, da se prikrije zločinska preteklost in omogoči vrinjenje bivših agentov GSP na vodilna in odgovorna mesta, s katerih so lahko največ škodovali. Vprašljivo je, ali gre v tem primeru sploh za kaznivo dejanje tudi če bi bilo to res. Obtožena JURANIĆ in DIEHL sta krivdo na razpravi priznala. Zanimivo pa je, da inkriminirano poročilo ni bilo obravnavano v dokaznem postopku.

Preiskovalni postopek

Za čim objektivnejšo oceno celotne problematike dachauskega procesa je nujno osvetliti tudi preiskovalni postopek in metode zasliševanja. Prav ta moment je bil v dosedanjih ocenah in analizah premalo upoštevan.

1) Že iz uvodnega dela tega pregleda je razvidno, da preiskava ni rezultirala iz predhodne obdelave in na osnovi dokumentov, ki bi dokazovali sovražno aktivnost posameznikov, temveč se je začela več ali manj slučajno. Tudi tekom preiskave pri izbiranju dokumentacije ni bilo omembe vrednih uspehov, ter se je razvijala predvsem na osnovi izjav oz. priznanj priprtih osumljencev. To dejstvo je po svoje nujno vplivalo tudi na metode preiskovalnega postopka.

2) Zasliševanja so se odvijala v mejah dveh skrajnosti, in sicer na eni strani s prepričevanjem in sklicevannjem na revolucionarno preteklost in partijsko zavest ter z obljubami o manjših kaznih, na drugi strani pa, v kolikor je prva metoda odpovedala, s pritiskom, grožnjami, nepretrganim zasliševanjem, predvsem ponoči, in tudi s fizičnim pritiskom. Ker drugih dokazov ni bilo, je bil osnovni cilj preiskave doseči priznanje krivde. (Priloge: II/18, II/19, II/20 in II/21).

3) Zasliševalo se je v precejšnji meri s sugestivnimi vprašanji, zato so zasliševalci po istem vprašanju večkrat prišli do povsem nasprotnih rezultatov. Na osnovi diskusije med preiskovalci se je potem odločilo, katera verzija naj bi bila najbolj pravilna, ter se poskušalo doseči potrebna enotna priznanja.

4) S tistimi osumljenci, ki niso hoteli priznati krivde, se je izvajalo kontinuirano soočenje s celo vrsto onih, ki so prizadetega kakor koli obremenjevali. Ta soočenja se niso vršila samo v interesu dokazovanja krivde, temveč predvsem s ciljem psihološkega pritiska. ČORIĆ Petar je bil na primer soočen s tremi bivšimi uslužbenci GSP, ki so vsi trdili, da vedo za njegov pristanek na sodelovanje z GSP v Grazu. (Priloga: II/22)

5) Skoro v vseh primerih, kot je razvidno tudi iz zapisnikov zaslišanj, se je za priznanja, da je bil komitet zločinska in gestapovska organizacija, uporabljalo enotno šablono. Najprej je bilo ugotovljeno, da je GSP zločinska organizacija, ki je uničevala internirance, skrbela za red in disciplino v taborišču itd., nato se je prešlo na analizo linije dela komiteja in ko se je ugotovilo, da se komitet ni boril proti taboriščni disciplini in redu, da ni dopuščal pobegov in podobno, je sledil zaključek, ki mu je preiskovanec prej ali slej moral pritrditi, da je potemtakem komitet deloval na isti liniji z GSP, da je postal orodje GSP, torej gestapovska organizacija, in s tem zločinska organizacija. Podobno je bilo v pogledu ocene dela v bolnici in na poskusnih postajah in pa funkcij v taborišču in privilegijev.

6) Ker so bili primeri, da posamezni preiskovanci na noben način niso priznali krivde, predvsem v pogledu sodelovanja z GSP, so bili v nekaj primerih (KOPAČ, FAKIN) ponarejeni dokumenti. Iz poročila tovariša DEBEVCA (v prilogi!) izhaja, da so bili v zadevi KOPAČA dokumenti ponarejeni z motivacijo, da se bo z njimi KOPAČA prepričalo o nesmiselnosti laganja, po priznanju bi pa ti dokumenti itak postali brezpredmetni in bi jih uničili. KOPAČ kljub temu ni priznal in so bili dokumenti po vsej verjetnosti priloženi obtožnici. V primeru dr. VIDMARJA, za katerega pa so bili originalni nemški dokumenti, vendar niso bili predloženi sodišču v celoti, temveč samo tisti, ki so potrjevali hipotezo preiskave o pošiljanju gestapovskih agentov v taborišče. Tisti del dokumentov, iz katerih je razvidno, da so Nemci nameravali VIDMARJA ustreliti in so ga nato poslali v Dachau, ker ni pravočasno prijavil dveh partizanov, pa ni bil dan na razpolago niti preiskovalcu. Zapisnik zaslišanja ing. PIBERNIKA v zvezi s krivdo ing. LIČENA, pa je bil prirejen v taki meri, da tudi pomeni falsifikat. (Priloge: II/23 in II/24).

7) Tekom preiskave sta osumljenca PERENIČ Janez in HERMAN Viljem, oba španska borca, napravila samomor. Iz zapisnikov zaslišanja PERENIČA je razvidno, da so bile pri zaslišanjih uporabljene ostre grožnje ter je bil verjetno tudi maltretiran. Aleks VINKLER, ki je PERENIČA zasliševal, je napisal v izjavi, da je PERENIČA med zaslišanjem zadela kap prav v trenutku, ko je začel priznavati. Takrat, ko se je to zgodilo, je bilo rečeno ostalim preiskovalcem, da je PERENIČ napravil samomor in sicer na ta način, da je pogoltnil jezik in si zaprl sapnik. Eno ali drugo očitno ne drži ter je možno, da je celo umrl zaradi maltretiranja. (Aleks VINKLER, ppolk. OZNE, je bil znan zaradi grobosti. Leta 1952 je pobegnil in živi v Kanadi). Kako je napravil samomor HERMAN, iz materialov ni razvidno. (Priloga: II/25).

8) V par primerih (PUFLER, ČORIĆ) so v preiskovalnem postopku neposredno sodelovali tudi bivši uslužbenci GSP, ki so bili zaprti in obsojeni ter bi morali po pravnomočnosti sodbe že biti justificirani.

9) V preiskavi je precej časa sodelovalo ca 10 oficirjev OZNE za Jugoslavijo. Tekom dela so prišli do enotnega zaključka, da predpostavke preiskave ne drže ter so po konfliktu z vodstvom preiskave, ki je temu sledil, prenehali z delom in se vrnili v Beograd.

10) Justifikacije obsojenih na procesu 26/4–1948, naj bi bile izvršene glasom uradnega zapisnika dne 12/5–1948, znano pa je, da so bile izvršene šele po preteku 2 do 3 let. Vzroki za tak postopek niso znani.

11) V tistem času je OZNA imela dokajšen vpliv na tožilstvo ter preko njega in deloma direktno, tudi na sodišča. Organizacija procesa in odgovornost za nemoten potek razprave je ležala na OZNI. Dachauski proces se je pripravljalo skupno s tožilstvom in sodiščem. Preiskovalni organi so celo sestavili osnutek vprašanj, ki naj jih sodišče na procesu postavi vsakemu posameznemu obtožencu. (priloga: II/26)

Podatki o preiskovalnem postopku so povzeti iz BOHINČEVE pritožbe na VII. kongres ZKJ, iz življenjepisa Petra ČORIĆA, ki ga je poslal zveznemu sekretariatu za notranje zadeve, iz analiz, ki jih je napravil Zvone DEBEVEC, iz posameznih fragmentov preiskovalnega materiala, poročila Čerina Mihe o poteku razprave

proti PUFLERJU leta 1946[3] v Celju in lastnega poznavanja preiskave. Navedbe BOHINCA in ČORIĆA so v osnovi točne, ker se je preiskava dejansko vršila na način, kot ga opisujeta.

Ljubljana, 24/2–1968

Škraba Rado

[3] Proces v Celju je bil maja 1947 (glej prilogo II/26 na str. 341!)

Priloge:

I. – Povzetki iz dosijejev – 34

Izvleček iz materiala

BARLE Karel, rojen 3/5-1910 v Šmartnem pri Slovenjgradcu, inženir kemije.

V KPJ je bil sprejet leta 1931 na univerzi v Ljubljani. Leta 1934 je po nalogu partije emigriral v Avstrijo, kjer je končal študij. Januarja 1937 je prostovoljno odšel v Španijo. Po odhodu iz Španije je bil v raznih francoskih in nemških taboriščih, dokler ni prišel 22/8–1942 v Dachau. Od marca 1943 je delal kot kemik na poskusni postaji. V domovino se je vrnil septembra 1945. Zaposlen je bil na ministrstvu za industrijo in rudarstvo, nato pa na CK KPS.

Aretiran je bil 8/8–1947 zaradi suma sodelovanja z gestapom, in bil 26/4–1948 na procesu obsojen na smrt z ustrelitvijo. Sodba mu očita, da je v Dachauu kot agent gestapa sodeloval v provokatorski antifašistični organizaciji, izdajal zavedne internirance in sodeloval pri zločinskih poskusih na poskusni postaji. Po vojni se je vključil v špijonsko mrežo in pomagal pri nameščanju agentov gestapa na odgovorna mesta, sabotiral pri delu in dajal PRESTERLU ustna in pismena špijonska poročila.

BARLE je v preiskavi priznal inkriminirana kazniva dejanja in obremenil tudi druge. Na razpravi pa je vse zanikal. Iz razpravnega zapisnika je možno zaključiti, da BARLE ni bil povsem priseben oz. normalen, kar je bilo evidentno že med preiskavo (moja pripomba).

Prošnja za pomilostitev je bila odbita. Justificiran je bil 12/5–1948.

Ljubljana, 5/2–1968 Škraba Rado

BARLE Rezika, rojena 8/4–1925 v Wohlfurthu pri Bregenzu, nemške narodnosti, jugoslovanska državljanka, gospodinja.

Do konca vojne je živela v Nemčiji in se preživljala kot gospodinjska pomočnica in poljedelska delavka. Aprila 1945 se je spoznala z BARLETOM in se z njim 10. junija 1945 poročila. V Jugoslavijo je prišla 16. aprila 1946.

22/9–1947 je bila aretirana zaradi suma sodelovanja s tujo obveščevalno službo. 18/8–1948 je bila od okrožnega sodišča obsojena na 18 let odvzema prostosti s prisilnim delom in na izgubo državljanskih pravic za dobo 5 let. Sodba ji očita, da je v aprilu 1946, predno je odšla v Jugoslavijo, pristala na sodelovanje s tujo obveščevalno službo in kot špijonka v maju 1947 imela stike s tujim špijonom, od katerega je dobila navodila za obveščevalno delo.

BARLETOVA je v preiskavi, na osnovi sugestij preiskovalca priznala krivdo, toda nato parkrat preklicala. Na razpravi je krivdo kategorično in v celoti zanikala. Na sodbo se je pritožila glede krivde in kazni, pritožil pa se je tudi javni tožilec zaradi odmere kazni. Vrhovno sodišče je pritožbo BARLETOVE zavrnilo, ugodilo pa pritožbi javnega tožilca, spremenilo prvotno kazen in jo obsodilo na smrt z ustrelitvijo. V sodbi vrhovnega sodišča se ugotavlja, da je BARLETOVA nadpovprečno inteligentna in kot taka izredno nevarna. Ta trditev je absurdna.

Justificirana je bila 5/1–1949.

Ljubljana, 5/2–1968 Škraba Rado

BOHINC Andrej, rojen 3/11–1912 v Mišačah pri Radovljici, uslužbenec, stanujoč Ljubljana, Moše Pijade 25.

Pred vojno je bil zaposlen v mezdnem oddelku KID na Jesenicah. Bil je nacionalist. Za OF je začel delati leta 1941 in vsled tega je bil 13/1–1942 aretiran od gestapa. Zaprt je bil na Jesenicah in Begunjah do 17/3–1942, ko so ga poslali v Dachau, kjer je delal kot interniranec na različnih relativno dobrih delih. Funkcij v taborišču ni imel. Izpuščen je bil 4/8–1943 z nalogo, da se javi na gestapu Bled. Ponovno se je zaposlil v železarni, kjer je bil do 7. novembra 1943, ko je odšel v NOV. V NOV je imel odgovorne funkcije, nazadnje je bil namestnik komisarja Kokrškega odreda. Po vojni je bil zvezni poslanec in sekretar okrajnega komiteta KPS Jesenice.

14/10–1947 je bil aretiran zaradi suma sodelovanja z gestapom in 10/8–1948 obsojen na smrt z ustrelitvijo. Na pritožbo je Vrhovno sodišče znižalo kazen na dosmrtno ječo. Sodba mu očita, da je leta 1941 pristal na sodelovanje z gestapom, kot agent deloval v Dachauu, po izpustu pa na Jesenicah in bil od strani gestapa poslan v partizane. Po vojni pa se je povezal z agentom tuje OS in mu dal zaupne podatke. Poleg tega je dal lažno pozitivno karakteristiko za gestapovskega agenta ŽUMRA.

BOHINC je v preiskavi najprej vse tajil, nato priznaval v raznih verzijah, pa spet ponovno zanikal. Na razpravi je priznal vse točke obtožbe.

Tekom izdrževanja kazni je na vse možne načine dokazoval svojo nedolžnost češ, da je priznal krivdo, ker mu je bilo s strani preiskovalca rečeno, da je tak interes partije (dejansko je to res – op. Škrabe). Ilegalno je poslal iz KPD pritožbo CK, na Maršalat in na vrsto drugih inštitucij. V KPD je bil nekaj časa na liniji informbiroja in je tudi nastopil kot priča na razpravi proti sojetnikom, ki so organizirali IB-jevsko dejavnost v KPD.

Novembra 1954 je bil pomiloščen na 20 let zapora, leta 1958 na 15 let zapora, 31/12–1958 pa je bil pogojno izpuščen. Po izpustu stalno zahteva rehabilitacijo in ureditev problemov (leta službe, spomenica, stanovanje, zaplenjena imovina itd.). Kako so sedaj urejena ta vprašanja, iz spisov ni razvidno.

Ljubljana, 5/2–1968 Škraba Rado

BREZAR Vili, rojen 9/4–1922 v Bistrici pri Tržiču, mizar.

Septembra 1942 je bil aretiran od gestapa, zaprt v Begunjah in januarja 1943 poslan v Dachau, kjer je bil do avgusta 1943, ko je bil izpuščen. V partizane je vstopil septembra 1944.

Aretiran je bil 14/5–1948 zaradi suma sodelovanja z gestapom. Okrožno sodišče ga je dne 9/8–1948 obsodilo na 16 let odvzema prostosti s prisilnim delom in 5 let odvzema državljanskih pravic. Sodba mu očita, da je v Begunjah decembra 1942 pristal na sodelovanje z gestapom in vohunil med sopriporniki, v Dachauu pa nadaljeval z delom za gestapo in bil povezan z DIEHLOM. Po izpustu iz Dachaua pa je delal kot gestapovski agent na terenu in v partizanskih, kamor ga je poslal gestapo.

BREZAR je inkriminirana kazniva dejanja priznal tako v preiskavi, kot na razpravi. V preiskavi je sicer priznanje tudi preklical. Ker ni nobenih drugih dokazov kot njegovo priznanje in izjave DIEHLA, je vprašanje krivde in kazni problematično. V KPD je izjavljal, da se mu je zgodila krivica.

Dne 9/1–1951 je bil pomiloščen in izpuščen na svobodo.

Ljubljana, 5/2–1968 Škraba Rado

ČAMERNIK Eugen, rojen 17/11–1919 v Ljubljani, frizerski pomočnik.

Pred vojno je služboval v raznih krajih kot brivski pomočnik. Leta 1941 je začel sodelovati v OF ter bil 26/2–1942 pri blokadi aretiran. Bil je v Gonarsu in Renicciju do kapitulacije Italije, ko se je vrnil v Ljubljano. Januarja 1944 je bil ponovno aretiran in odpeljan v Dachau. Na poskusni postaji so na njem delali poizkuse z ustavljanjem krvi, nato pa so ga zadržali na postaji kot frizerja in čistilca do konca vojne.

Aretiran je bil 6/10–1947, ker je bil osumljen sodelovanja z gestapom v taborišču Dachau in ker je na smrt obsojeni PUFLER potom njega, ki je bil takrat paznik v zaporih, vzpostavil zvezo z DIEHLOM in ostalimi.

ČAMERNIK v preiskavi ni priznal, da bi bil agent gestapa, obremenjeval pa je ostale (KRAJNCA, BARLETA, STEPIŠNIKA in druge) češ, da so dobro živeli v taborišču Dachau, da so imeli dovolj hrane in da so sodelovali pri poskusih. Priznal je, da je na prošnjo obsojenega PUFLERJA govoril z DIEHLOM o potrebi revizije procesa.

Ljubljana, dne 5/2–1968 Škraba Rado

ČORIĆ Petar, rojen 26/7–1911 v Bjelniku, srbske narodnosti, delavec.

Leta 1928 je odšel na delo v Belgijo, kjer je bil zaposlen večinoma v rudnikih. Leta 1934 je bil sprejet v KP Belgije in leta 1936 odšel kot prostovoljec v Španijo, kjer je dobil čin poročnika. Nazadnje je bil komandant bataljona v 15. brigadi.

Preko francoskih taborišč se je vrnil v Belgijo, od tam pa odšel na delo v Nemčijo, kjer je bil 22/7–1941 kot bivši španski borec aretiran od gestapa. Zaprt je bil v Grazu in Leobnu do 14/1–1943, ko so ga poslali v Dachau. Tu in v zunanji komandi v Augsburgu je bil do konca vojne. Imel je funkcijo sobnega starešine.

Aretiran je bil 8/11–1947 pod sumom sodelovanja z gestapom med drugo svetovno vojno. 8/4–1948[4] je bil od okrožnega sodišča v Ljubljani obsojen na 15 let odvzema prostosti s prisilnim delom. Ker je kot gestapovski agent dajal poročila o zadržanju in namerah internirancev, katere je kot sobni starešina maltretiral. Nadalje da je sodeloval v takozvani antifašistični organizaciji, organizirani od gestapa, po vojni pa stopil v zvezo s PRESTERL Martinom, agentom tuje obveščevalne službe in mu je dal špijonsko poročilo.

ČORIĆ je v preiskavi in na razpravi samo delno priznal krivdo, vendar ne glede agentstva po nalogu gestapa in pozneje neke tuje OS.

V letu 1950 je delal prošnjo za pomilostitev, ki pa je bila odbita. 29/11–1951 je bil pomiloščen na 7 let strogega zapora, 3/12–1953 pa je bil izpuščen na svobodo. Zaposlil se je v Železarni Livak.

Ljubljana, 5/2–1968 Škraba Rado

DERVIŠEVIĆ Rama, roj. 9/5–1923 v Šabcu, grafik.

V začetku leta 1942 je bil odpeljan na prisilno delo v Nemčijo. Premeščan je bil iz taborišča v taborišče, dokler ni koncem leta 1942 prišel v Dachau, kjer ga je PRESTERL namestil na delo v Arbeitseinsatz. Tu je pomagal pri administraciji, čiščenju, hodil je po hrano itd. S PRESTERLOM je tudi odšel v Augsburg, podružnico Dachaua, kjer je bil do konca vojne. V Jugoslavijo se je vrnil avgusta 1945 in se zaposlil v tiskarni Borbe.

25/10–1947 je bil aretiran skupno s PRESTERL Martinom, katerega je spremljal po Jugoslaviji in mu služil kot tolmač. 26/4–1948 je bil na procesu obsojen na 16 let odvzema prostosti s prisilnim delom in na 5 let izgube državljanskih pravic, ker je v Dachauu kot agent gestapa sodeloval s PRESTERLOM, vzdrževal zvezo med njim in ostalimi agenti ter po osvoboditvi pomagal PRESTERLU pri njegovem špijonskem delu v Jugoslaviji.

DERVIŠEVIĆ niti v preiskavi niti na razpravi ni priznal, da bi bil agent gestapa. Tudi PRESTERL ga ni obremenjeval. Kje se sedaj nahaja, iz materiala ni razvidno.

Ljubljana, 5/2–1968 Škraba Rado

DIEHL Branko, rojen 27/7–1905 v Celju, inženir kemije.

Leta 1931 je diplomiral na ljubljanski univerzi in bil istega leta sprejet v KP. Leta 1933 je bil obsojen na 3 leta robije. Od leta 1938 do 1941 je bil zaposlen v rud-

[4] Obsojen je bil na glavnem (prvem) dachauskem procesu 26. 4. 1948.

niku Mežica. 24/6–1941 je bil od gestapa aretiran in preko Begunj poslan v Dachau. Tu je do osvoboditve delal kot kemik na poskusni malarijski postaji. Leta 1943 je organiziral jugoslovanski komitet. Po vojni je bil zaposlen na kontrolni komisiji.

Aretiran je bil 16. septembra 1947 zaradi suma sodelovanja z gestapom in obsojen na procesu 26/4–1948 na smrt z ustrelitvijo. Sodba mu očita, da je kot agent gestapa organiziral v taborišču Dachau takozvano antifašistično organizacijo, sodeloval pri poskusih na malarijski postaji, ovajal internirance itd., po vojni pa omogočil gestapovskim agentom, da so prevzeli ključne položaje v gospodarstvu, kjer so sabotirali izgradnjo socializma, špijonirali itd.

DIEHL je v preiskavi in na razpravi obtožbo priznal, vendar so njegova priznanja neprepričljiva, ker niso podprta z drugimi dokazi, razen s podobnimi priznanji soobtožencev.

Prošnja za pomilostitev je bila odbita. Justificiran je bil 12/5–1948.

Ljubljana, 5/2–1968 Škraba Rado

FAKIN Boris, rojen 13/10–1913 v Kostanjevici pri Gorici, inženir kemije, stanujoč Ljubljana.

Pred vojno je bil kot študent levičarsko orientiran in je tudi sodeloval v naprednih študentskih organizacijah. Predvsem je bil aktiven na literarnem področju (zbirko satiričnih sonetov je policija zaplenila).

Med vojno je sodeloval z OF in bil parkrat aretiran ter izpuščen. Januarja 1944 je bil ponovno aretiran ter baje predviden za talca, nato pa odpeljan v Dachau, kjer je bil potem, ko je opravljal različna dela, zaposlen kot kemik v laboratoriju bolnice. Oktobra 1944 je bil s transportom poslan v taborišče Sachsenhausen, od tam pa v taborišče Klinker, kjer je bil do osvoboditve. Po vojni je bil zaposlen na MIR kot vodja direkcije za kemično industrijo.

Zaradi suma sodelovanja z gestapom je bil 8/4–1948 aretiran, 11/10–1949 pa obsojen na 12 let strogega zapora. Sodba mu očita, da je kot gestapovski agent delal v taboriščni bolnici, ovajal internirance, širil defetistične parole in podobno, po vojni pa omogočil gestapovskim agentom, ki jim je pripomogel do odgovornih mest, špijonsko in sabotažno delovanje.

FAKIN niti v preiskavi, niti na razpravi svoje krivde ni priznal. Sodbe sicer v mapi ni, očividno pa je bil obsojen na osnovi izjav DIEHLA in ostalih na procesu 26/4–1948 in pa originalnega nemškega dopisa, iz katerega izhaja, da je bil v Dachau poslan kot agent gestapa. Glede avtentičnosti tega akta pa so upravičeni pomisleki.

Pomiloščen je bil na 6 let in bil 12/4–1952 pogojno izpuščen. Januarja 1953 je bil amnestiran.

Ljubljana, 5/2–1968 Škraba Rado

FIGAR Vekoslav, rojen 1/8–1910 v Puli, absolvent prava, stanujoč Kočevje 380.

Pred vojno je bil nacionalistično usmerjen ter je aktivno nastopal proti kočevskim Nemcem. Ker je bila po okupaciji zaradi tega nanj razpisana nagrada, je

pobegnil leta 1941 v Kranj. Tu je bil zaradi predvojnega delovanja proti Nemcem aretiran od gestapa, zaprt v Begunjah, od tam pa 7/8–1941 odpeljan v taborišče Buchenwald. Imel je funkcijo sobnega starešine. V taborišču je bil do osvoboditve.

Zaradi suma sodelovanja z gestapom v Begunjah in Buchenwaldu je bil 16/1–1948 aretiran in bil v preiskovalnem zaporu do 29/6–1949. Od okrožnega sodišča je bil obsojen na 15 let odvzema prostosti s prisilnim delom in odvzemom državljanskih pravic za 4 leta. Sodba mu očita, da je sodeloval z gestapom v taborišču Buchenwald kot agent gestapa ter v tem svojstvu kot sobni straešina maltretiral internirance, jih pošiljal na transporte in na težje delovna mesta, sodeloval v provokatorski antifašistični organizaciji, spolno zlorabljal mladoletne internirance itd. FIGAR je priznal samo, da je pretepel 5 internirancev in da je spolno izkoristil 3 mladoletnike, sodelovanje z gestapom pa je v celoti negiral. Na sodbo se ni pritožil in je tako postala pravnomočna.

7/7–1950 je bil poslan v bolnico za duševne bolezni, kjer je bil do 6/6–1953, ko je bil pogojno izpuščen s prestajanja kazni. 28/11–1951 mu je bila z ukazom Predsedija ljudske skupščine FLRJ znižana kazen na 11 let, 20/6–1952 je vložil prošnjo za obnovo postopka, ki je bila od javnega tožilca LRS zavrnjena, 7/8–1952 se je pritožil tov. maršalu Titu. V pritožbi v podrobnosti navaja elemente, s katerimi dokazuje, da je bil po nedolžnem obsojen, 28/11–1953 mu je bila z ukazom o pomilostitvi Izvršnega sveta FLRJ kazen znižana na 8 let. Zaporna kazen mu je potekla 16/1–1959, druge pravne posledice sodbe pa 16/1–1963. Kako je rešeno vprašanje službenih let za pokojnino, iz spisa ni razvidno.

Ljubljana, 5/2–1968 Škraba Rado

GASSER Paul, rojen 26/9–1903 v Innsbrucku, nemške narodnosti, italijanski državljan, elektrotehnik.

Pred vojno je bil v več državah in po lastnih izjavah kot član KP revolucionarno deloval ter bil zato zaprt in preganjan. Koncem leta 1936 je odšel kot prostovoljec v Španijo, kjer je imel čin narednika. Po razpadu je bil v francoskih taboriščih do leta 1941, ko je bil prepeljan v zapore v Innsbrucku, od tu pa 26/3–1942 v Dachau. Od junija 1943 je bil v bolnici (revirju) zaposlen kot strežnik in glavni strežnik. Po vojni je živel v Avstriji in deloval v KPA. Napisal je brošuro o Dachauu. V Jugoslaviji je bil oktobra in decembra 1947.

Aretiran je bil 17/1–1948 in na procesu 26/4–1948 od vojaškega sodišča obsojen na smrt z ustrelitvijo. Spoznan je bil za krivega, da je kot agent več tujih obveščevalnih služb deloval proti Jugoslaviji, da je v Dachauu kot gestapovski agent izvršil nešteto zločinov nad interniranci, katerim je dajal smrtonosne oziroma pokvarjene injekcije, jih pretepal in maltretiral.

V preiskavi je GASSER večkrat spreminjal svoje izjave, na razpravi pa je priznal, da je pretepal bolnike, vse ostalo pa je zanikal, posebno še špijonsko delovanje proti Jugoslaviji. Slabo ravnanje z bolniki mu je bilo dokazano s pričami.

Prošnja za pomilostitev je bila odbita. Justificiran je bil 12/5–1948.

Ljubljana, 5/2–1968 Škraba Rado

HAHN Hildegarde, roj. 13/2–1923 na Dunaju, avstrijske narodnosti, avstrijska državljanka, nameščenka.

Izhaja iz židovske družine. Zato je bil njen oče zaprt, ona pa izključena iz srednje šole. S PRESTERLOM se je spoznala junija 1947 in oktobra istega leta kot njegova zaročenka, potovala po Jugoslaviji skupno z njim. Aretirana je bila 25/11–1947 v Mariboru.

26/4–1948 je bila na procesu od vojaškega sodišča obsojena na smrt z ustrelitvijo. Sodba ji je očitala, da je kot bivša agentka gestapa stopila v službo tuje obveščevalne službe in špijonirala v škodo Jugoslavije, imela protidržavne razgovore z reakcionarnimi ljudmi v Jugoslaviji, med vojno pa sodelovala kot agent gestapa pri deportaciji in uničenju 70.000 Židov.

V preiskavi je spreminjala izjave, na razpravi pa je obtožbe kategorično zanikala.

11/5–1948 je bila pomiloščena na 20 let odvzema prostosti s prisilnim delom, 29/11–1951 je bila pomiloščena na 10 let, 9/5–1953 pa je bila pogojno izpuščena. V času izdrževanja kazni sta jo v KPD obiskala sekretar avstrijskega poslaništva in avstrijski konzul. Sedaj živi na Dunaju.

Ljubljana, 5/2–1968 Škraba Rado

HERMAN Viljem, rojen 26/2–1908 v Ljubljani, zobotehnik.

Pred vojno je živel v Avstriji, Nemčiji in Jugoslaviji. Leta 1937 je odšel s tujim potnim listom iz Jugoslavije v Španijo. Tam je bil dvakrat ranjen. Sprejet je bil v špansko komunistično partijo. Ob demobilizaciji je spremljal ranjence v Francijo in bil s pomočjo mednarodnega Rdečega križa spuščen v Pariz, od koder se je repatriiral v Jugoslavijo. Med okupacijo je živel v Bosni do aretacije. Preko Graza, kjer je bil zasliševan, je septembra 1941 prišel v Dachau. Tu je delal kot zobotehnik tudi za SS. Iz Dachaua je bil premeščen v Auschwitz, Mauthausen, Melk in nazadnje v Ebensee. Po vojni je bil zaposlen kot novinar Tanjuga v Avstriji in Ljubljani.

Aretiran je bil 2. novembra 1947 zaradi suma sodelovanja z gestapom. V preiskavi je spreminjal izjave, vendar ni priznal, da bi bil agent gestapa. V preiskovalnem zaporu je napravil samomor, kdaj, na kakšen način, iz materialov ni razvidno. Zadnji zapisnik datira z dne 24/1–1948.

Ljubljana, 5/2–1968 Škraba Rado

JURANIĆ Oskar, rojen 11/10–1909 na Reki, pravnik.

V KPJ je bil sprejet leta 1933 ter je bil član mestnega komiteta na Sušaku in član okrožnega komiteta za Hrvatsko Primorje. 28/8–1937 je prostovoljno odšel v Španijo, kjer je imel različne funkcije. Po evakuaciji je bil v francoskih taboriščih za španske borce, do 6/5–1942, ko je bil poslan na delo v Fürth pri Nürnbergu, kjer je bil tolmač v delovnem taborišču. 14. oktobra 1944 je bil aretiran zaradi protinemške

propagande in po končani preiskavi poslan v Dachau. Tu je dobil zaposlitev pisarja v WB (tovarna). Leta 1944 je organiziral jugoslovenski komitet in je bil sekretar komiteta. Po osvoboditvi je bil od Amerikancev imenovan za upravnika zaporov v Dachauu. Po repatriaciji je imel razne funkcije v ministrstvu za zunanje zadeve.

Aretiran je bil 24. oktobra 1947 zaradi suma sodelovanja z gestapom in tujo obveščevalno službo. Po zaključeni preiskavi je bil 26/4–1948 od vojaškega sodišča obsojen na smrt z ustrelitvijo. Sodba mu očita, da je po osvoboditvi skupno z DIEHLOM in KOPAČEM napisal lažno poročilo o delu v Dachauu, nato pa je kot tuj agent dajal špijonske podatke o delu zunanjega ministrstva. Med vojno je pristal na sodelovanje z gestapom in kot agent organiziral komitet antifašistične organizacije, ki je delala v interesu gestapa. Poleg tega je ovadil Simo ČUČKOVIĆA, ki je bil poslan s transportom v drugo taborišče, kjer je umrl.

JURANIĆ je v preiskavi večkrat spreminjal zagovor, na razpravi je inkriminirana kazniva dejanja priznal, razen za izdajstvo ČUČKOVIĆA. Njegova priznanja niso podprta z zadostnimi argumenti, temveč izhajajo iz predpostavk, sklepanj in analogije.

Prošnja za pomilostitev je bila odbita. Justificiran je bil 12/5–1948.

Ljubljana, 5/2–1968 Škraba Rado

KERMAUNER Dušan, roj. 7/12–1903 v Ljubljani, pravnik.

V delavskem pokretu je začel delati že kot gimnazijec in je bil zato izključen iz šole. V KP je bil sprejet leta 1924 in je bil večkrat zaprt, leta 1931 pa je bil obsojen na 2 leti robije. Na razpravi se je kapitulantsko zadržal, zato pozneje po sklepu CK ni smel imeti nobene funkcije v partiji (preje je bil celo nekaj časa sekretar PK KPJ). Leta 1933 je bil ponovno obsojen na 3 leta robije. Leta 1940 je bil zaradi frakcionaštva izključen iz KP in mu je bilo prepovedano vsako politično delovanje.

Februarja 1942 je bil aretiran od Italijanov in poslan v konfinacijo na otok Ustico, od tam pa v Renicci. Oktobra 1943 je bil od Nemcev prepeljan v taborišče Flossenburg, nato pa naprej v Buchenwald, kjer je ostal do osvoboditve. Po vojni je bil zaposlen na zunanjem ministrstvu v Beogradu.

5/8–1948 je bil aretiran zaradi suma sodelovanja z gestapom. V preiskavi se mu je skušalo dokazati, da je sodeloval v jugoslovanskem komitetu kot agent gestapa. Tega pa KERMAUNER ni priznal in ker ni bilo zadostnih dokazov, je bila preiskava ustavljena in je bil 12. julija 1949 izpuščen na svobodo.

RANZINGER in FIGAR sta bila za približno enako delovanje obsojena.

Ljubljana, 5/2–1968 Škraba Rado

KOPAČ Vlasto, roj. 3/6–1913 v Žireh, arhitekt.

V partijo je bil sprejet letâ 1938 na univerzi v Ljubljani. V OF je bil povezan od leta 1941 in je delal predvsem v ilegalni dokumentni tehniki. 31/10–1943 je bil aretiran od politične policije v Ljubljani in januarja 1944 odpeljan v Dachau, kjer je bil do konca vojne. Nekaj časa je bil sekretar jugoslovanskega komiteta.

Aretiran je bil 2/10–1947 zaradi suma sodelovanja z gestapom in obsojen 10/8–1948 na smrt z ustrelitvijo. Sodba mu očita, da je kot agent gestapa že v letu 1943 sodeloval z vodjem gestapa na Bledu ROZUMEKOM in bil kot agent poslan v Dachau, kjer je sodeloval v jugoslovanskem komitetu, ki je deloval po nalogu in v interesu gestapa ter da je dajal gestapu obveščevalne podatke. Po vojni pa da je bil povezan v špijonski organizaciji in skupno z DIEHLOM in JURANIČEM napisal lažno poročilo o delu v Dachauu ter s tem omogočil plasman bivšim agentom gestapa.

KOPAČ svoje subjektivne krivde ni priznal niti v preiskavi niti na razpravi, razen nekaterih pavšalnih ugotovitev glede oportunizma itd. Obsojen je bil na osnovi obtežilnih izjav DIEHLA in drugih, ter verjetno na osnovi nemških dokumentov o vrbovki, ki pa so bili ponarejeni.

KOPAČ je bil najprej pomiloščen, na 20 let strogega zapora, nato pa na 10 let. 12/4–1951 je bil pogojno izpuščen. Kako je s pravnimi posledicami sodbe, iz materiala ni razvidno.

Ljubljana, 5/2–1968 Škraba Rado

KORSIKA Lojze, rojen 12/11–1915 v Ljubljani, zdravnik.

Na univerzi je bil član naprednih študentskih organizacij. Med okupacijo je sodeloval v OF in bil zaradi tega novembra 1943 aretiran od domobrancev ter odpeljan v Dachau. Tu je bil do osvoboditve zaposlen kot zdravnik v bolnici na TBC oddelku.

4/11–1947 je bil aretiran zaradi suma sodelovanja z gestapom v taborišču Dachau. V preiskavi je bilo ugotovljeno, da ni ničesar kriv in da je bil izredno požrtvovalen zdravnik, ki je rešil oziroma uspešno zdravil veliko število bolnikov. Zato je bil 14/5–1948 izpuščen iz zapora in sploh ni bil predan sodišču.

Ljubljana, 5/2–1968 Škraba Rado

KOŠIR Mirko, rojen 15/3–1905 v Ljubljani, univerzitetni profesor.

Izhaja iz železničarske družine. V KP je bil sprejet v letih 1931 – 1932, ko je bil profesor na gimnaziji v Kranju. V letih 1933 in 1936 je bil dvakrat aretiran in po 6 mesecev v preiskovalnem zaporu. Leta 1935 je bil kooptiran v PK KPJ in pozneje v CK KPS do leta 1940, ko je bil radi vrste napak odstranjen iz CK. Tedaj je bil v koncentracijskem taborišču v Bileči.

Ob razpadu Jugoslavije je bil od Nemcev ujet. V nemških in italijanskih taboriščih za vojne ujetnike je bil do izpusta jeseni 1943. Vstopil je v NOV, v nemški ofenzivi pa se je najpreje ločil od svoje edinice, nato pa odšel v Ljubljano. Tu se je povezal z nemškimi funkcionarji (Duscha, dr. Svoboda), da bi ga, po lastni izjavi, zaščitili pred domobranci. Čez nekaj časa je bil aretiran in poslan v Dachau, kjer je bil zaposlen kot kemik v bolnici, od tam pa je bil poslan s transportom v logor Sachsenhausen, kjer je delal v tovarni granat kot kemik do konca vojne. Ob osvobo-

ditvi je prebegnil v sovjetsko cono in se 16/6–1945 vrnil v domovino. Leta 1945 je bil radi dezerterstva in paktiranja z Nemci izključen iz KP.

Po vojni je bil izredno aktiven kot publicist, prevajalec in predavatelj na raznih sestankih. Ob vsaki priliki je skušal omalovaževati partijsko vodstvo in poveličevati svoje zasluge in sposobnosti tako, da je prišel na izrazito antipartijske pozicije.

Aretiran je bil 9/4–1948 radi suma sodelovanja z gestapom med okupacijo in bil 26/4–1948 obsojen na 20 let odvzema prostosti s prisilnim delom in izgubo državljanskih pravic za dobo 5 let.

Obsojen je bil v smislu obtožnice, ker je januarja 1944 Duschi podpisal obveznostno izjavo o sodelovanju z gestapom, v Dachauu sodeloval z agenti gestapa, jim dajal poročila, sodeloval v uničevalnem aparatu gestapa ter zato užival privilegije, po osvoboditvi pa z lažnim poročilom prikrival sebe in druge agente gestapa ter širil klevete proti ljudski oblasti.

KOŠIR je v preiskavi in na razpravi inkriminirana kazniva dejanja v celoti priznal, vendar le deklarativno brez konkretnih elementov, s katerimi bi svoja priznanja dokumentiral.

Na izdrževanju kazni je v razgovorih s sopriporniki opetovano izjavljal, da se je vse zlagal, ker da si je na ta način rešil življenje. V razgovorih se je v celoti postavljal na stališče informbiroja in stalno sovražno izpadal proti našemu vodstvu. Bil je izrazito egocentričen element ter se je smatral za edinega in najboljšega poznavalca marksizma v Jugoslaviji.

Leta 1951 je v zaporih umrl.

Ljubljana, 5/2–1968 Škraba Rado

KRAJNC Boris, rojen 25/12–1915 na Reki, inženir kemije.

V OF je začel sodelovati leta 1941 na Jesenicah, kjer je bil zaposlen v železarni. 21/1–1942 je bil aretiran od gestapa radi sodelovanja z OF in bil preko Begunj poslan v Dachau. V taborišču je najprej delal na različnih delih do januarja 1943, ko je bil na svojo prošnjo premeščen kot kemik na poskusno postajo k dr. Rascherju. Najprej je delal kemične analize krvi, nato pa na pektinskih preparatih. Funkcij v taborišču ni imel. 22/12–1943 je bil izpuščen, toda je še naprej ostal zaposlen v taborišču v istem svojstvu. Imel je prost izhod v München. Ko je 7/11–1944 drugič prišel na dopust v Slovenijo, je stopil v NOV in ostal do osvoboditve. Po vojni je bil zaposlen na MIRU, nazadnje pa kot docent na fakulteti v Ljubljani.

Aretiran je bil 27/10–1947 radi suma sodelovanja z gestapom. Na procesu 26/4–1948 je bil obsojen na smrt, ker je kot agent gestapa sodeloval pri poizkusih na poizkusni postaji v Dachauu, sodeloval v lažni antifašistični organizaciji, po vojni pa v povezanosti s tujo obveščevalno službo vršil sabotaže v kemični industriji in z lažnimi podatki ščitil tudi druge agente gestapa.

KRAJNC je v preiskavi in na razpravi sicer priznaval, vendar v taki obliki, da krivde praktično ni, sploh pa ni priznal, da bi po osvoboditvi, po direktivi tuje obveščevalne službe, vršil škodljivstva v našem gospodarstvu.

Prošnja za pomilostitev je bila zavrnjena. Justificiran je bil 12/5–1948.

Ljubljana, 5/2–1968 Škraba Rado

LIČEN Vladimir, roj. 19/9–1912 v Trstu,
inženir kemije.

Filozofsko fakulteto je leta 1937 končal v Ljubljani. Leta 1941 je bil ujet ter se je nahajal v nemških in italijanskih taboriščih za vojne ujetnike do 8/8–1943. Novembra 1943 je bil aretiran v Trstu in poslan v Dachau, kjer je delal v laboratoriju bolnice do aprila 1944, ko je bil izpuščen. Zaposlen je bil v Ljubljani in v Celovcu do konca vojne. Politično je bil nacionalistično opredeljen.

3. oktobra 1947 je bil kot direktor tovarne Barv in lakov v Medvodah aretiran zaradi suma sodelovanja z gestapom in sabotaže. 26/4–1948 je bil na procesu obsojen na smrt z ustrelitvijo. Sodba mu očita, da je kot agent gestapa delal v laboratoriju bolnice v Dachauu in vohunil nad interniranci, po vojni pa kot agent tuje OS sabotiral proizvodnjo v tovarni lakov in uvedel tak postopek v proizvodnjo, da je prišlo do požara v tovarni.

LIČEN je v preiskavi in na razpravi priznal krivdo, ki pa sicer ni z ničemer dokazana. Glede njegovega odnosa do proizvodnje obstojajo dokumenti, ki dokazujejo zavzetost LIČENA za napredek proizvodnje, za kar je bil tudi predlagan za nagrade.

Prošnja za pomilostitev je bila odbita. Justificiran je bil 12/5–1948.

Ljubljana, 5/2– 1968 Škraba Rado

MALENŠEK Franc, roj. 14/9–1909 na Jesenicah,
delavec.

MALENŠEK je bil udeleženec španske državljanske vojne. V Španiji se ni dobro zadržal, prav tako ne v francoskih taboriščih. Pripadal je takozvani Trojarjevi grupi, ki se je odcepila od ostalih španskih borcev, paktirali so z upravo taborišča, ter nazadnje na jugoslovanskem konzulatu podpisali vdanostno izjavo in bili zato repatriirani v Jugoslavijo. Na Jesenicah sta skupaj z MAVCEM napisala pamefletni članek v lokalni časopis. Leta 1941 je bil aretiran od gestapa ter preko Begunj poslan v Buchenwald, kjer je bil do osvoboditve.

V preiskovalnem zaporu je bil od 14/11–1947 do 12/5–1948, ko je bil obsojen na 8 let strogega zapora in izgubo državljanskih pravic za 3 leta. Sodba mu očita, da je kot agent policije v bivši Jugoslaviji leta 1941 izdal gestapu skupino prvoborcev, med njimi PERKO Venclja, ki so bili zaradi tega mučeni in odpeljani v koncentracijska taborišča. Po osvoboditvi pa je širil klevetniške in neresnične vesti v zvezi s preskrbo (da izvažamo žito, za uvoz avtomobilov itd.).

Pritožbo glede krivde in kazni je vrhovno sodišče odbilo. Kaj je MALENŠEK v preiskavi priznal, ni razvidno, ker v materialih ni zapisnikov o zaslišanju. Glede izdajstva PERKA in ostalih je obtožba malo verjetna, ker je bil PERKO splošno znan kot komunistični župan in je bil verjetno aretiran na tej osnovi, sicer pa niti ni bil poslan v koncentracijsko taborišče, temveč v logor Kraut.

Iz zapora je bil pogojno izpuščen 29/6–1955.

Ljubljana, 5/2–1968 Škraba Rado

MAVEC Jože, rojen 6/12–1909 na Jesenicah, kovino strugar.

Leta 1937 je odšel prostovoljno v Španijo, kjer se po nekaterih podatkih, ni dobro zadržal in se izogibal borbi. V francoskih taboriščih je pripadal Trojarjevi grupi, ki je sodelovala s taborišèno upravo in na jugoslovanskem konzulatu podpisala vdanostno izjavo. Zato so bili z razliko od drugih španskih borcev repatriirani v Jugoslavijo. Z MALENŠKOM sta objavila v časopisu članek o Španiji, s katerim sta kompromitirala revolucionarno borbo. Imel je zvezo s policistom KORITNIKOM, ki mu je očividno kot nagrado za sodelovanje dal 100 dinarjev. Aprila 1941 je bil aretiran od gestapa, ki ga je uporabil za vodiča po Jesenicah, ko so hoteli aretirati nekatere španske borce. V Begunjah je enkrat prisostvoval streljanju talcev in pomagal pri pokopavanju. V Dachauu je bil preddelavec v tovarni »Prezifix«. Tu je bil izredno pedanten in priganjaški.

Aretiran je bil 1/11–1947 zaradi suma sodelovanja z gestapom in bil 12/5–1948 obsojen na 11 let odvzema prostosti s prisilnim delom in odvzem državljanskih pravic za dobo 5 let. Sodba mu očita, da je kot agent francoske policije in nato jugoslovanske policije leta 1941 postal agent gestapa, kot tak vodil gestapovce po Jesenicah in kazal stanovanja španskih borcev, v zaporu v Begunjah pa izdal vse, kar je vedel o španskih borcih. Nadalje da je bil kot agent gestapa preddelavec v tovarni, kjer je šikaniral delavce in bil povezan z DIEHLOM. Po osvoboditvi ljudski oblasti ni prijavil zločinskega delovanja DIEHLA in ostalih.

MAVEC je v preiskavi in na razpravi priznal samo delno. Ni priznal, da bi bil agent gestapa in da bi bil priganjač v tovarni. V KPD je bil pristaš informbiroja. 28/11–1955 je bil pomiloščen in izpuščen iz zapora.

Ljubljana, 5/2–1968 Škraba Rado

OSWALD Stane, rojen 11/8–1907 v Ljubljani, inženir geodezije.

Izhaja iz delavske družine. V KP je bil sprejet na univerzi leta 1928. 25. junija 1941 je bil na Jesenicah aretiran in preko zaporov v Begunjah poslan v Dachau, kjer je bil do 12/11–1942. Nato je bil na delu v Innsbrucku do 7/8–1943, ko je vstopil v gorenjski odred. V NOV je bil do konca vojne, po vojni pa na raznih odgovornih dolžnostih, nazadnje pomočnik zveznega ministra za industrijo.

Aretiran je bil 20/9–1947 zaradi suma sodelovanja z gestapom in na procesu 26/4–1948 obsojen na smrt z ustrelitvijo. Iz dispozitiva sodbe izhaja, da je kot agent gestapa v taborišču Dachau organiziral antifašistično organizacijo, ki je delala na interesu gestapa ter ovadil ČUČKOVIĆ Sima, ker se je uprl provokatorski organizaciji in je bil zaradi tega transportiran v drugo taborišče, kjer je umrl. Po vojni pa je kot član špijonske organizacije razmeščal agente gestapa na odgovorna mesta, da so lahko vršili sabotaže in diverzije. Poleg tega je soobtoženemu DIEHLU odkrival podatke, ki so bili državna tajna.

OSWALD je na razpravi priznal obtožbe in obremenil tudi soobtožene. Glede dajanja podatkov DIEHLU pa je trdil, da jih je dajal kot inšpektorju kontrolne

komisije, sicer pa je vedel, da je bil DIEHL agent gestapa. Tudi v OSWALDOVEM primeru je v glavnem ista situacija glede priznanj kot pri ostalih. Sicer je pa razlika v tem, da je bil OSWALD od 8/8–1943 v NOV.

Prošnja za pomilostitev je bila odbita. Justificiran je bil 12/5–1948.

Ljubljana, 5/2–1968 Škraba Rado

PERENIČ Janez, rojen 4/4–1904 v Škocjanu pri Novem mestu, učitelj

V KPJ je bil sprejet leta 1929. Vzdrževal je kurirsko zvezo z Dunajem. Bil je parkrat aretiran, obsojen pa samo enkrat na eno leto zapora. V začetku leta 1937 je odšel prostovoljno v Španijo, kjer je dobil čin vodnika in bil dvakrat ranjen. V francoskem taborišču Gursu je bil zaradi nedisciplineizključen iz KP. Novembra 1940. leta se je preko Nemčije vrnil v domovino, kjer je bil zaslišan od policije in mu je bilo določeno mesto bivanja v Zalogu pri Kamniku. Leta 1941 je bil aretiran od gestapa in preko Begunj poslan v Buchenwald, kjer je bil do konca vojne zaposlen kot pleskar. Sodeloval je z Ranzingerjem v jugoslovanskem komitetu.

Aretiran je bil 31/10–1947 zaradi suma sodelovanja z gestapom. V preiskavi je priznal, da je bil jugoslovanski komitet gestapovski in zločinski toda ta priznanja je pozneje preklical. Iz poročila z dne 1/4–1948, ki ga je podpisal Aleks (pobegnil kot ppolkovnik UDB v Ameriko) izhaja, da je PERENIČA pri zaslišanju zadela kap. Sicer pa o njegovi smrti v materialu ni dokumentov. Iz zapisnikov zaslišanj je razvidno, da je bil na PERENIČA izvajan pritisk.

Ljubljana, 5/2–1968 Škraba Rado

PUFLER Janko, rojen 8/6–1906 v Hrastniku, po poklicu steklar.

Z 9. leti je bil že zaposlen v Steklarni ter se kmalu vključil v delavsko gibanje. V KP je bil sprejet leta 1926. Leta 1928 je bil izgnan iz Jugoslavije. Bil je v Avstriji, Nemčiji, Češki in SZ. Aprila 1937 je prišel kot prostovoljec iz Sovjetske zveze v Španijo, kjer je bil inštruktor v činu kapetana. Tam je bil radi nekih obdolžitev, da je preoster in grob z vojaki, izključen iz KP. Po odhodu iz Španije je bil skupno z drugimi v raznih francoskih taboriščih. Leta 1941 je bil od Nemcev poslan na delo v rudnik Espcheim. Od tu je bil dvakrat na dopustu v Hrastniku. Julija 1942 je bil aretiran od gestapa v Grazu, ker je pobegnil iz delovnega taborišča, zaradi sodelovanja v španski republikanski vojski in zaradi suma, da je delal za OF. Januarja 1943 je bil odpeljan v Dachau in leta 1944 v Schlaters in Lendau (podružnici Dachaua). V taborišču je bil zaposlen kot steklopihač na poskusni postaji. Pomagal je pri poskusih s pektinskimi preparati in podobno.

Po vojni je bil decembra 1945 postavljen za delegata Steklarne Hrastnik,

oktobra 1946 pa je bil razrešen zaradi nesporazumov s političnimi organizacijami v tovarni.

Dne 23/10–1946 je bil aretiran pod sumom, da je naročil soobtoženemu BENEGALIJI Jožetu naj zažge tovarno. Obsojen je bil na smrt z ustrelitvijo. Priznal ni ničesar. Na njegovo pritožbo je Vrhovno sodišče dne 12/8–1947 prvostopno sodbo razveljavilo in zahtevalo ponovno obravnavo. Do tega pa ni prišlo, ker je bila preiskava razširjena na njegovo sodelovanje z gestapom. 26/4–1948 je bil od vojaškega sodišča obsojen na smrt z ustrelitvijo, ker je že pred vojno in med vojno kot agent gestapa špijoniral na škodo antifašističnega pokreta in sodeloval pri zločinskih poizkusih v Dachauu, po vojni pa kot agent nadaljeval s špijonskim delom, sprejemal nezanesljive ljudi na delo v tovarno, ni zavaroval važnih podatkov in nagovoril BENEGALIJO, da je zažgal tovarno.

PUFLER je v preiskavi večkrat spreminjal izjave, nazadnje je vse priznal, na razpravi pa je vsa priznanja preklical, ker da je v preiskavi moral priznati.

Iz materiala je razvidno, da ga je zasliševal tudi neki Nemec (verjetno obsojeni gestapovec).

Soobsojeni BENEGALIJA je na izdrževanju kazni govoril sodelavcu, da ni kriv in da je bil nagovorjen, da obremeni PUFLERJA.

Prošnja za pomilostitev je bila odbita. Justificiran je bil 12/5–1948.

Ljubljana, 5/2–1968 Škraba Rado

RANZINGER Ivan, rojen 9/9–1909 na Dunaju, steklar, stanujoč Hrastnik 63.

V bivši Jugoslaviji je bil zaposlen v steklarni Hrastnik. Zaradi aktivnosti v delavskem gibanju je bil leta 1927 sprejet v SKOJ, leta 1929 pa v KPJ. Obsojen je bil skupno na 4 leta in pol robije. Leta 1937 je postal član okrožnega komiteta KPS.

17. aprila 1941 je bil aretiran od gestapa in 6/12–1941 poslan v taborišče Auschwitz. Nekaj časa je bil kapo na komandi (vrtnarija), marca 1943 pa je bil premeščen v taborišče Buchenwald, kjer se je nahajal do 20/7–1944, ko je bil izpuščen in poslan na delo v Jeno. V Buchenwaldu je bil sobni starešina in namestnik starešine bloka. Zaposlen je bil na »patologiji«, ki je spadala v okvir bolnice. Bil je povezan z internacionalnim komitetom ter je organiziral jugoslovanski komitet v Buchenwaldu.

Po končani vojni se je julija 1945 vrnil v domovino ter bil 8/7–1945 aretiran in zaprt do 5/8–1945 v zvezi z ženo Greto, ki je bila agent gestapa. Nato je bil organizacijski sekretar komiteta KPS v Trbovljah do januarja 1946, ko je bil ponovno aretiran na osnovi prijave, da je v Auschwitzu maltretiral internirance. Po par dneh je bil izpuščen. 3/9–1948 je bil zaradi suma sodelovanja z gestapom v taborišču ponovno aretiran in po 10-mesečni preiskavi obsojen na 18 let strogega zapora in odvzem državljanskih pravic za dobo 4 let. Sodba mu očita, da je kot sodelavec gestapa maltretiral internirance in potom takozvanega jugoslovanskega komiteta delal po nalogu in v interesu gestapa.

RANZINGER je svojo krivdo le delno priznal in sicer da je res udaril dva internirana. O tem govore tudi priče.

Leta 1951 je bil pomiloščen na 10 let strogega zapora, leta 1953 pa je bil pogojno izpuščen. 28/11–1953 je bil z ukazom IS LRS pomiloščen. Z odločbo Zveznega IS z dne 9/10–1962 je bilo odločeno, da prenehajo vse pravne posledice obsodbe, vključno tudi glede pravice do pokojnine.

Ljubljana, 5/2–1968 Škraba Rado

RAVNIKAR Janko, rojen 17/3–1921 v Škofji Loki, krojaški pomočnik.

Do aretacije dne 14. decembra 1942 je bil povezan z OF. Zaprt je bil najprej v Škofji Loki, kjer je bil zaslišan in pretepen, nato pa v Begunjah do 18. januarja 1943, ko je bil pripeljan v Dachau. Tam je zbolel za tifusom, nato pa je bil bolniški strežnik na tifusnem oddelku, od tam pa je bil premeščen kot krojač na poskusno postajo, kjer je poleg drugega, šival tudi za dr. Rascherja in njegovo družino. Sodeloval je pri poskusih s pektenskimi preparati in odvzemu krvi pacientom. Bil je tudi starešina sobe, v kateri so bili kandidati za poskuse.

Aretiran je bil 26/11–1947 zaradi suma sodelovanja z gestapom. Po končani preiskavi je bil obtožen, da je kot agent gestapa aktivno sodeloval pri mučenju internirancev na poskusni postaji, jih kot sobni starešina pretepal in dajal vohunska poročila STEPIŠNIKU in drugim. Pri zaslišanju na gestapu v Škofji Loki pa je potrdil vse, kar je gestapo že vedel o NOB ter da se je po vojni prikril pred ljudsko oblastjo kot agent gestapa in da ni povedal za druge, ki so delali na poskusni postaji, s čemer jim je omogočil vrinjenje na visoke in odgovorne položaje v FRLJ.

RAVNIKAR je v preiskavi deloma priznal svojo krivdo, kako pa se je zadržal na razpravi, iz materiala ni razvidno. Obsojen je bil na 10 let strogega zapora. 29/12–1953 je bil pogojno izpuščen.

Ljubljana, 5/2–1968 Škraba Rado

REŠKOVAC Ilija, rojen 6/8–1898 v Rudi pri Karlovcu, stanujoč na Jesenicah.

V delavskem gibanju je začel delati leta 1922 in bil zaradi štrajka tudi zaprt. Leta 1924 je emigriral v Italijo, od tam pa v Francijo, kjer je bil sprejet v francosko KP in leta 1937 odšel kot prostovoljec v Španijo. Po demobilizaciji je preko francoskih taborišč prišel v Nemčijo, od koder je septembra 1941 pobegnil na Hrvatsko. Tu so ga ustaši aretirali in predali Nemcem. V Leipzigu je bil 5 mesecev zaprt in zasliševan v zvezi s Španijo, nato pa poslan v Auschwitz, od tam pa v Buchenwald, kjer je bil do konca vojne. Najdlje je bil zaposlen v gozdu, zadnja dva meseca pa je bil bolničar in brivec v taboriščni bolnici.

Aretiran je bil 4/11–1947 zaradi suma sodelovanja z gestapom. V preiskavi, ki je trajala do 28/5–1948 ni ničesar priznal in ker ni bilo nobenih obremenitev s strani

drugih, je bil izpuščen. Podpisal je izjavo, da ne bo nikomur govoril o čem je bil zasliševan.

Ljubljana, 5/2–1968 Škraba Rado

SARK Mitja, rojen 21/7–1919 v Ljubljani, kemik.

Pred vojno je bil na univerzi leta 1941 sprejet v SKOJ. V OF se je vključil maja 1941 in je delal po liniji VOS. 13/1–1943 je bil aretiran in poslan v Visco, kjer je bil do avgusta 1943. 5/11–1943 je bil drugič aretiran od politične policije in poslan v Dachau, kjer je bil zaposlen kot kemik na malarični postaji do konca vojne. Izdeloval je preparate krvi za mikroskopske raziskave. Funkcij ni imel nobenih, niti ni bil povezan s komitetom.

Aretiran je bil 19/9–1947 zaradi suma sodelovanja z gestapom, 22/5–1948 pa je bil obsojen na 18 let in 6 mesecev izgube prostosti s prisilnim delom in izgubo državljanskih pravic za dobo 5 let. Sodba mu očita, da je kot agent gestapa od aprila 1944 naprej sodeloval pri zločinskih poskusih na malarični postaji, kar je imelo za posledico masovno uničevanje internirancev in da je po osvoboditvi lažno prikazoval svoje in zadržanje drugih v Dachauu ter s tem omogočil špijonsko delovanje DIEHLA in ostalih.

SARK v bistvu, niti v preiskavi niti na razpravi svoje krivde ni priznal razen pavšalnega priznanja, da je bila poskusna malarična postaja zločinska ustanova, ustanovljena od gestapa in da je potemtakem tudi on sodelavec gestapa. Glede lažnega prikazovanja svojega dela v Dachauu v povojnem obdobju pa ni nobenih dokazov, da bi sploh komu dajal kakšne izjave o tem. 4/12–1951 mu je bila kazen znižana na 12 let, 28/11–1954 pa je bil amnestiran in izpuščen. Leta 1957 je bil na Švedskem, kje je sedaj iz materiala ni razvidno.

Ljubljana, 5/2–1968 Škraba Rado

STEPIŠNIK Milan, rojen 11/11–1910 v Ljubljani, inženir kemije.

Diplomiral je leta 1935 v Ljubljani. Bil je znan atlet in je nastopal tudi na olimpiadi v Berlinu. Zaposlen je bil v tovarni Zogmeier – Gruber v Slovenski Bistrici do leta 1941, ko je bil aretiran in izseljan v Srbijo. Od tam se je kmalu vrnil v Ljubljano in se zaposlil v papirnici Vevče. Sodeloval je z OF in bil novembra 1943 radi tega aretiran od domobrancev in odpeljan v Dachau, kjer je bil zaposlen kot kemik na poskusni postaji pri dr. Rascherju. 22. julija 1944 je bil izpuščen, vendar je ostal v Dachauu še do konca oktobra 1944, ko se je zaposlil v tovarni Jesenice, kjer je bil do osvoboditve. Po vojni je bil direktor tovarne Impol v Slovenski Bistrici.

Aretiran je bil 30/9–1947 zaradi suma sodelovanja z gestapom in na procesu 26/4–1948 obsojen na smrt. Obtožen je bil, da je kot agent gestapa delal na poskusni postaji Dachau skupno z ostalimi agenti ter ovajal internirance gestapu, po vojni pa

nadaljeval s špijonskim delovanjem ter s škodljivim delom in sabotažami izpodkopaval socialistični družbeni red.

STEPIŠNIK je v preiskavi in na razpravi obtožbe priznaval, vendar v takšni obliki in obsegu, da je glede na dejstvo, da ni drugih materialnih dokazov, vprašanje njegove krivde zelo problematično. Prošnja za pomilostitev je bila odbita. Justificiran je bil 12/5–1948.

Ljubljana, 5/2–1968 Škraba Rado

VERŠNIK Alojz, rojen 18/6–1894 v Črni pri Prevaljah, trgovski potnik.

Pred vojno je bil trgovec. Sodeloval je v »Vzajemnosti«. Maja 1941 je bil aretiran in kak mesec zaprt. Po izpustu pa ponovno aretiran in preko Begunj poslan v Dachau, kjer je bil do 28. marca 1944. Po izpustu iz taborišča se je zaposlil v Alachu, od koder je prišel septembra 1944 na dopust in stopil v NOV. Bil je na osvobojenem ozemlju do januarja 1945, ko je zapustil vrste NOV in ponovno odšel na delo v Nemčijo, kjer je ostal do konca leta 1947.

Aretiran je bil 20/12–1947 zaradi suma sodelovanja z gestapom ter bil 26/5–1948 obsojen na 12 let odvzema prostosti s prisilnim delom. Vrhovno sodišče je na pritožbo VERŠNIKA sodbo potrdilo. Sodba mu očita, da je leta 1941 v Begunjah pristal na sodelovanje z gestapom, da je bil kot agent v taborišču Dachau povezan z DIEHLOM, v partizanih pa z OSWALDOM. Po vojni se zaradi tega ni hotel vrniti v domovino in je dajal lažne pozitivne izjave za naciste.

VERŠNIK je v preiskavi priznal, da je podpisal obvezo za gestapo v Begunjah, ostalo pa je zanikal. Podpis obveze je priznal pod sugestijo preiskovalca. Obremenjuje ga samo DIEHL, toda zelo nekonkretno in neprepričljivo. Na razpravi bistvenih točk obtožbe ni priznal. Na izdrževanju kazni je izjavljal, da je žrtev inscenirano procesa proti DIEHLU in ostalim in da je vsega kriva resolucija informbiroja.

Bil je najprej pomiloščen na 9 let zapora, 29/11–1955 pa je bil ponovno pomiloščen in izpuščen na svobodo.

Ljubljana, 5/2–1968 Škraba Rado

VIDMAR Roman, rojen 9/8–1904 v Šturjah pri Ajdovščini, zdravnik.

Pred vojno je bil klerikalno usmerjen. Med okupacijo je služboval v Hrastniku ter je v par primerih zdravil ranjene partizane. 1/8–1942 je bil od strani gestapa vrbovan kot zaupnik, poleg tega pa ga je tudi hrastniški župan pridobil za sodelovanje s SD. Ker ni pravočasno prijavil dveh partizanov (RIBIČ in GORENC), ki sta bila pri njemu v ordinaciji, je bil aretiran. Izdal ga je GORENC, ko so ga Nemci ujeli. Predlagan je bil za ustrelitev, vendar je bil poslan v Dachau, kjer je bil do konca vojne zdravnik v bolnici.

Aretiran je bil 16/6–1948 zaradi suma sodelovanja z gestapom ter bil obsojen na smrt z ustrelitvijo. Na pritožbo mu je vrhovno sodišče kazen znižalo v dosmrtno ječo. Sodba mu očita, da je kot agent gestapa leta 1942 izdajal sodelavce in funkcionarje OF ter ranjene partizane. Nadalje, da je kot gestapovski agent delal v bolnici z vojnimi zločinci, sodeloval pri odbiranju bolnikov za invalidski blok, od koder so jih pošiljali v smrt, sodeloval pri poizkusih in potom STEPIŠNIKA poročal gestapu o stanju in razmerah med interniranci.

VIDMAR je obtožbe v glavnem priznal, da je bil vrbovan od gestapa leta 1942 je dokazano tudi z originalnimi dokumenti. Iz originalnih nemških dokumentov, ki pa verjetno niso bili predloženi sodišču, ker jih tudi preiskovalec ni videl, pa izhaja, da kot agent gestapa ni v redu delal in je bil zato poslan v Dachau kot sovražnik Reicha in črtan iz spiska sodelavcev gestapa. Iz izjav drugih izhaja, da je VIDMAR kot zdravnik v taboriščni bolnici dobro delal.

31/12–1950 je bil pomiloščn in izpuščen iz zapora. Zaposlen je kot zdravnik v Delamarisu v Izoli.

Ljubljana, 5/2–1968 Škraba Rado

ŽUMER Franc, rojen 9/2–1906 v Blumauu na Tirolskem, ekonom.

Do leta 1926 je živel v rojstnem kraju na Tirolskem (mati je Avstrijka). Nato je prišel na Jesenice in tu ostal. Na PERKOVI listi je bil leta 1938 izvoljen v občinski odbor Jesenice. Aprila 1941 je stopil v Kulturbund. Od gestapa je bil 2 krat aretiran zaradi predvojnega političnega delovanja. Drugič je bil aretiran 23/6–1941 in pripeljan v Begunje, od tam pa v Dachau. V taborišču je bil pomočnik sobnega starešine, zaposlen pa kot kovač in kasneje kot telefonski instalater. Izpuščen je bil decembra 1943 ter je do konca vojne delal v raznih podjetjih v Nemčiji. Po vojni je bil zaposlen v železarni.

Aretiran je bil 15/1–1948 zaradi suma sodelovanja z gestapom. 26/5–1948 je bil obsojen na 20 let strogega zapora. Sodba mu očita, da je leta 1941 v Begunjah podpisal izjavo o sodelovanju z gestapom in bil kot agent poslan v Dachau, kjer je bil povezan z DIEHLOM in drugimi. Bil je tolmač in pomočnik sobnega starešine ter je kot tak ovajal vse, ki so kršili disciplino, da so bili pretepeni, nekateri pa transportirani v druga taborišča. Tudi sam je šikaniral in zlostavljal internirance. V maju 1941 je postal član kulturbunda.

ŽUMER je priznal samo, da je bil član kulturbunda, da je podpisal izjavo, da bo delal v interesu rajha, in da je sobnemu staršini javljal nedisciplinirane internirance, enega pa je celo sam udaril. Da bi deloval kot agent gestapa, ni priznal. Priče ga obremenjujejo predvsem v zvezi z njegovim odnosom do internirancev.

28/11–1955 je bil pomiloščen in izpuščen.

Ljubljana, 5/2–1968 Škraba Rado

MRZEL Ludvik, roj. 28/7–1904 v Loki pri Zidanem mostu, književnik in novinar, stanuje v Ljubljani – Polje 108.

V delavskem gibanju je začel delati že v gimnazijskih letih ter je bil leta 1922 sprejet v SKOJ, leta 1924 pa v Partijo. Nekaj časa je bil celo sekretar PK SKOJ-a. Ker so ga leta 1923 zaprli pod sumom, da je sodeloval v pripravah za štrajk v Trbovljah, je moral opravljati maturo v Čupriji. Povezan je bil s KLOPČIČEM, KERMAUNERJEM in drugimi. Na ljubljanski univerzi je najprej študiral medicino, nato pa slavistiko. Iz Partije je zaradi pasivizacije avtomatično izpadel že kmalu po sprejemu, vendar je ostal levo orientiran, kar dokazujejo tudi njegove novele. Od leta 1930 do 1943 je bil urednik »Jutra«. Za OF ga je angažiral leta 1941 Prežihov Voranc ter je delal v novinarskih krogih in med literati. Od Italijanov je bil dvakrat aretiran in zaprt skupno 15 mesecev v Ljubljani in Kopru. Konec septembra je odšel v NOV, kjer je bil član propagandne komisije pri IO OF in član uredništva Ljudske pravice in Slovenskega poročevalca. V nemški ofenzivi je bil na Rakitni ujet in po zaslišanju na gestapu v Ljubljani odpeljan v Dachau. V taborišču je ostal do osvoboditve. Bil je sobni pisar. Po osvoboditvi je bil glavni urednik »Dachauskega poročevalca« in je bil v »Nacionalnem komiteju šef propagande. Po vrnitvi v domovino je bil najprej urednik Slovenskega poročevalca, nato pa v.d. direktorja Drame v Mariboru in kulturni urednik radijskih oddaj od 1/5-1947 do aretacije, 23. decembra 1948. Aretiran je bil zaradi sovražnega delovanja na linji IB in suma sodelovanja z gestapom v Dachauu. Po končani preiskavi je bil dne 19/9–1949 pred okrožnim sodiščem v Ljubljani obsojen na 6 let in 3 mesece strogega zapora in izgubo državljanskih pravic za dobo 2 let. Vrhovno sodišče mu je kazen zvišalo na 12 let strogega zapora. Sodba mu očita, da je konec 1943. leta v zaporih v Ljubljani pristal na sodelovanje z gestapom in bil poslan kot agent v Dachau, kjer je imel priviegiran položaj kot sobni starešina in bil povezan z raznimi gestapovskimi agenti, predvsem z DIEHLOM in MARIĆEM, katerim je dajal vohunske podatke. Po vojni pa je zbral družbo uslužbencev gledališča, s katero se je sestajal v kavarni in širil lažne in alarmantne vesti ter ustvarjal nezaupanje do našega državnega in partijskega vodstva.

MRZEL v preiskavi niti na razpravi ni priznal, da bi bil agent gestapa, ter se je sodišče pri ugotovitvi krivde oprlo na izjave DIEHLA in ostalih. Glede povojnega delovanja pa je svojo krivdo deloma priznal z obrazložitvijo, da se je čutil zapostavljenega in užaljenega, ter da je bolestno občutljiv.

Dejstvo je, da se je MRZEL po osvoboditvi precej predal pijančevanju.

Dne 24/11–1955 je bil pogojno izpuščen.

26/3–1968 Rado Škraba

PETRAK Marjan, rojen 15/2–1915 v Ljubljani, uslužbenec, stanuje v Celju, Lava 34.

Pred vojno je bil že v dijaških letih član Sokola. Študiral je na pravni fakulteti, a je zaradi pomanjkanja sredstev študij opustil in se zaposlil pri davčni upravi v Celju. Leta 1942 je bil mobiliziran v Wehrmanschaft, kjer je bil do aretacije,

10/10–1942. V celjskih zaporih je bil 4 mesece, od tam pa je bil odpeljan v Dachau. Marca 1944 je s transportom odšel v taborišče Alach, kjer je ostal do osvoboditve. Bil je pomočnik sobnega pisarja. Po osvoboditvi je bil zaposlen na Okrajnem ljudskem odboru in pri Gozdnem gospodarstvu v Celju do aretacije, 8/8–1949.

Aretiran je bil zaradi suma sodelovanja z gestapom v taborišču in izdajstva. Po končani preiskavi je bil 19/9–1949 od krožnega sodišča v Ljubljani obsojen na 18 let strogega zapora. Vrhovno sodišče mu je kazen znižalo na 15 let. Sodba mu očita, da je v času od 10/10–1942 do 15/1–1943 na zaslišanjih po gestapu izdal preko 20 sodelavcev OF, od katerih sta dva v internaciji umrla. V taboriščih Dachau in Alach je imel privilegiran položaj kot pomočnik blokovnega pisarja in je kot tak izvrševal vse naloge taboriščne uprave, razen tega pa je polival internirance z vodo, ker so stali ob ograji, kjer ne bi smeli, ter jih pretepal.

PETRAK je priznal, da je na zaslišanjih v zaporih obremenil sodelavce OF, s katerimi je bil povezan, vendar to opravičuje z maltretiranjem s strani gestapa. Glede zadržanja v taborišču pa ni priznal krivde, razen da je polil internirance ter jih na ta način rešil pred represalijami SS-ovcev.

28/11–1955 je bil pomiloščen in izpuščen na svobodo.

26/3–1968 Rado Škraba

II. Dokumenti nemške obveščevalne službe

Dokumenti štev. II/1 do II/12

Ti dokumenti so prepisani iz knjige »Nemačka obaveštajna služba« (izdal jo je Državni sekretariat za notranje zadeve SFRJ, Uprava državne varnosti – III. odeljenje, v Beogradu v letu 1956; tiskana je bila kot rokopis).
Dokumenti dokazujejo metode dela gestapa z agenturo v borbi proti NOP, način administracije itd., kar je vse v nasprotju z rezultati »Dachauskega procesa«.

Dokumenat br. II/1

POSTUPANJE SA ZATVORENICIMA POLICIJE BEZBEDNOSTI

U prvim danima okupacije prikupilo se po zatvorima, na osnovu egzekutivnih postupaka svih vrsta nadleženih i nenadležnih organa, zatvorenika u velikom broju. U Mariboru je ustrojen sabirni logor policije bezbednosti (Gestapo-a) u koji su dopremani zatvorenici iz cele Štajerske. Za raščišćavanje toga ogromnoga broja bile su potrebne vanredne mere, o kojima govori sledeći dokumenat.

DOKUMENAT BR. 36

Komandant
policije bezbednosti i SD-a
u Donjoj Štajerskoj
B. Br. 38/41 II E 1.

Maribor, 29. 4. 1941

Štambilj:

Tajna državna policija Stanica pogranične policije Rogaška Slatina
8. maj 1941
Del. br. 5/41. Pril.

PO RAZDELILNIKU

Predmet: Smernice za postupanje sa zatvorenicima Policije bezbednosti.

A. Svi zatvorenici koji se ovoga časa već nalaze u sabirnom logoru Policije bezbednosti (Domobranska kasarna u Mariboru), kao i oni koji još pridolaze, imaju se podeliti u sledeće grupe:

Grupa I: obuhvata takva lica za čije dalje držanje u pritvoru ne postoji neki naročiti državno-policiski interes, ali sa kojima treba dalje postupati, na osnovu njihovog stranog nacionalnog pripadništva, sa gledišta eventualnog iseljavanja.

Grupa II: obuhvata Volksdeutscher-e koje treba prvo podvrgnuti daljem državno-policiskom ispitivanju (proveri).

Grupa III: obuhvata lica strane narodnosti koja takodje treba prvo državno-policiski ispitati (proveriti).

Grupa IV: obuhvata

a) sva lica za kojima je raspisana poternica u Poternome listu, kao i

b) ona, kod kojih dosadašnji rezultat provera opravdava upućivanje u konc. logor ili izvodjenje pred sud.

Grupe I-III ostaju u dosadašnjem zatvoreničkom logoru u kasarni. Pojedine grupe u pogledu smeštaja treba po mogućnosti razdvojiti u posebne prostorije.

Grupa IV ima se smestiti u zatvoru sreskoga suda. Za to potrebne mere doneće SS-major dr Witiska.

B. Ukoliko to još nije uradjeno, imaju se svi zatvorenici, koji se već nalaze u logoru, odmah saslušati i registrovati u kartoteci. U cilju saslušavanja obrazuje se posebna komanda koja stoji pod vodstvom krim. kom. Farnleitner-a. U komandu treba odrediti pripadnike krim. pol. i podgodne ljude iz opšte SS (pravnike, učitelje itd.). Protokoli saslušanja imaju se izraditi u tri primerka. Svaki predmet treba da sadrži kratak zaključni izveštaj sa predlogom o daljem postupanju sa zatvorenikom. (Predlog ima da glasi: otpuštanje ili upućivanje u jednu od četiri grupe). Tako izradjene predmete treba svakodnevno držati u pripremi u jednoj kancelariskoj prostoriji u kasarni. Na osnovu ovih podataka kao i na osnovu lične ocene o zatvoreniku doneću konačnu odluku.

C. Primanje zatvorenika u logor treba odbiti, ako se istovremeno ne podnesu i dokumenta koja sadrže tačne lične podatke o zatvoreniku, o razlogu hapšenja i o ustanovi koja je naredila hapšenje. Uprava logora ima, odmah pri prijemu zatvorenika, izraditi karton za kartoteku i sprovesti što brže saslušanja dotičnoga lica. Lica koja su hapšena zbog ometanja javnoga reda i mira (pijanice, svadjalice itd.) načelno se ne primaju u logor. Logorska uprava ima sprovesti upućivanje takvih lica policijskoj direkciji.

D. O otpuštanju zatvorenika odlučuje isključivo SS-major, vlad. savetnik dr Machule. U tu svrhu će on redovno posećivati zatvorenički logor u Mariboru kao i zatvoreničke logore u sedištima ispostava i donosiće svoju odluku na osnovu postojećih podataka kao i ličnoga držanja zatvorenika.

E. U službenoj ustanovi u Mariboru, kao i u ispostavama imaju se voditi knjige hapšenja. Logorska uprava ima ažurno da saopštava vodiocu knjige hapšenja, imena novoprimljenih hapšenika, a takodje treba prijaviti sve promene (otpuštanja, upućivanja iz jedne grupe u drugu ili upućivanja drugoj službenoj ustanovi).

F. Logorska uprava ima odmah, ukoliko to još nije učinjeno, da izradi nacrt logorskoga reda, koji mi treba predložiti na odobrenje.

G. Ispostave će postupiti na odgovarajući način, naročito u odnosu na odredjivanje u grupe. Postoji namera da svi zatvorenici Policije bezbednosti sa teritorije Donje Štajerske budu centralno prikupljeni u Mariboru. Do toga trenutka ne treba upućivati zatvorenike sa teritorije ispostava u zatvorenički logor u Mariboru. Ispostavama se već sada ukazuje na to, da će kasnije u Mariboru biti primljeni samo takvi zatvorenici, za koje postoje potpuni personalni tabaci i zapisnici saslušanja.

Mureck, 8.5.1941 u z. Dr Machule s.r.

Štambilj:
Pogr. pol. Mureck

Odluka
1.) Okružno: Paraf
2.) Kartoteka sprov.:
3.) Kartoteka izv.:
4.) U lični akt: II/3

Po naredbi:
Potpis nečitak

Dokumenat br. II/2

HAPŠENJA PRILIKOM PRIKLJUČENJA ŠTAJERSKE I GORENJSKE REICH-u

Mere za priključenje okupirane Štajerske i Gorenjske Reich-u sadržavale su, kao jedan od prvih zadataka, obimna hapšenja svih elemenata koji bi mogli ugroziti brzo sprovodjenje toga priključenja. Kako je tom prilikom postupano pokazuje sledeći dokumenat.

DOKUMENAT BR. 37

Komandant policije bezbednosti i SD-a
u Donjoj Štajerskoj
Tajna državna policija
Ispostava Celje

Celje, 11 jula 1941

OKRUŽNICA

Proveravanjem zatvorenika u okružnom sudskom zatvoru u Celju utvrdjeno je, da su lica uhapšena i predana ovdašnjem okružnom zatvoru prema naredjenju raznih nadleštava, koja uopšte nisu ovlašćena da izdaju nalog za hapšenje. S jedne strane, ovo nadleštvo nije bilo uopšte obavešteno o hapšenju političkih zatvorenika,

a, s druge strane, samo saopštenjem da je hapšenje usledilo po nalogu dotičnog nadleštva. U izveštaju nije navodjen nikakav razlog za hapšenje odn. kažnjivo delo – činjenično stanje, tako da su prilikom obrade predmeta odnosnog zatvorenika nastali nepotrebni zastoji. U mnogim slučajevima morala su se tek vršiti obimna istraživanja, radi li se o političkim ili kriminalnim zatvorenicima.

Stoga sam izdao naredjenje straži u okružnom sudskom zatvoru u Celju, da odbije bez izuzetka prijem zatvorenika, ako se iz naloga za hapšenje potpuno jasno ne vidi, radi li se o političkom ili kriminalnom zatvoreniku i na čiji je zahtev imenovani uhapšen.

Ubuduće uskraćujem zaštitno pritvaranje navodnih politčkih zatvorenika bez podnošenja odgovarajućeg optužnog materijala.

Jung, s.r.

Dostavljeno:
1. – Žandarmeriskim stanicama žandarmeriskog okruga Celje, Laško, Gornji Grad, Šmarje i Brežice. Radi obaveštenja žandarmeriskoj kapetaniji u Celju.
2. – Ispostavama SD-a u Celju, Trbovlju i Brežicama.
3. – Državnoj kriminalnoj policiji, ispostava Celje.
4. – Pograničnim policiskim stanicama u Brežicama, Rogaškoj Slatini i Sevnici.

Overava: Augustin s.r. krim. asist.
Primljeno: 12. 7. 1941. Br. delov.: 285 Paraf: M.

Dokumenat br. II/3

POSTUPAK SA ZATVORENICIMA GESTAPO-a

O postupku sa zatvorenicima Gestapo-a, koji su se sastojali, uglavnom, od pripadnika NOP-a, izdao je komandant Sipo i SD-a u Južnoj Štajerskoj sledeće uputstvo.

DOKUMENAT BR. 84

Komandant
policije bezbednosti
i SD-a
u Donjoj Štajerskoj
Tajna državna policija
Nadleštvo Maribor
B. Br. L. 105/3/70/41 – Pov.

Maribor, 24. 9. 1941.

Štambilj:

Tajna državna policija Rogaška Slatina Stanica pogranične policije
10 jan. 1942
Del. Br. 27/42 Pril.:/

OKRUŽNICA

Predmet: Postupak za zatvorenicima državne policije.

Do okončanja bezbednosno-policiske akcije u Donjoj Štajerskoj naredjujem u pogledu postupka sa zatvorenicima državne policije sledeće:

1. – Rukovodioci nadleštava traži će za svako hapšenje koje traje preko 21 dan moju ličnu odluku uz podnošenje celog predmeta.

2. – Meni na odluku podnesena akta imaju sadržavati iscrpni završni izveštaj, kao i predlog o daljem postupku sa zatvorenikom. Lični podaci moraju, pored toga, sadržavati tačne podatke o narodnosnom poreklu zatvorenika.

3. – U slučajevima, u kojima činjenično stanje opravdava smeštaj zatvorenika u neki od koncentracionih logora, ima se predmet u dva izvoda dostaviti ovom nadleštvu.-Pri tome treba obratiti pažnju da predmet bude tako potpun, da se može dostaviti neposredno RSHA-u, bez ponovne obrade od strane referenta za zaštitni zatvor.

4. – Zatvorenici, koji prema postojećim zakonima i specijalnim uredbama u Donjoj Štajerskoj zaslužuju smrtnu kaznu (banditi), imaju se bez odlaganja premestiti u zatvor okružnog suda u Mariboru. Predmete u dva izvoda, koji moraju nositi na vidljivom mestu jasnu oznaku »bandit«, neizostavno podneti meni.

5. – Lica, koja su uhapšena radi odmazde za akcije terora prema mojoj okružnici od 16. 8. 1941. – 111/9/41 (taoci), imaju se najdalje sledećeg dana u grupi sprovesti u logor Ankenstein. Komandant logora ima najdalje 21 dan posle hapšenja, da zatraži moju odluku o daljem postupku sa grupom za odmazdu.

Za ove zatvorenike za odmazdu, imaju se dostaviti samo lični kartoni i kratka napomena o uzroku za odmazdu, logoru Ankenstein.

Dostavljeno:
Komandantu Sipo i SD-a
SS-pukovniku Lurker-u,
Nadleštvima Maribor, Celje, Ptuj (Ankenstein), Trbovlje, Brežice, Sevnica i Mursko Središče.

Potpis: Dr. Machule

Overava:
Stebich s.r.
kancelariska nameštenica

Dokumenat br. II/4

PROŠIRENJE MERA PROTIV PARTIZANA

U vezi sa propisanim postupkom sa zatvorenicima Gestapo-a izdata je dopuna koja proširuje mere protiv partizana i na lica koja su samo sumnjiva za pripadništvo partizanskom pokretu.

DOKUMENAT BR. 85

Štambilj:

Tajna državna policija Stanica pogranične policije Rogaška Slatina
10 jan. 1942
Br. delov.: 27/42 Pril.-

Komandant
policije bezbednosti
i SD-a
u Donjoj Štajerskoj
Tajna državna policija
Nadleštvo Maribor
B. Br. L. 105/3/70/41 – Pov.

Maribor, 8. 1. 1942.
Poverljivo

OKRUŽNICA

U dopunu svoje okružnice od 24. 9. 1941 B. Br. L. 105/3/70/41 naredjujem sledeće:

1. Ponovo izričito ukazujem na tačno sprovodjenje smernica uz tačku 4 izdate okružnice.

Kod ocene pitanja, radi li se u pojedinačnom slučaju o banditu ili ne, treba primeniti vrlo široko merilo, tj. u sumnjivim slučajevima se zatvorenik ima prijaviti ovome nadleštvu kao bandit.

Obrada svih takvih slučajeva ima prednost ispred svih ostalih radova i ima se sprovoditi najvećom žurbom i tačnošću.

2. Uz tačku 3 svoje okružnice, izričito ukazujem na to, da se sprovodjenje za Ankenstein ne sme više vršiti bez moje izričite odluke. Od ovoga su izuzeti samo zatvorenici komesarijata pogranične policije Ptuj.

3. Uz tačku 5 moje okružnice:

Kako ne treba više računati sa pritvaranjem za odmazdu, to je ova odredba bespredmetna.

4. Nameravana hapšenja većeg obima (akcije) ili hapšenja pojedinih osoba, koje bi se mogle, prema dosadanjim izvidjajima, smatrati banditima, imaju se najhitnije sprovesti. Uprkos ove hitnosti, ipak treba raditi najvećom brižljivošću i tačnošću.

Potpis: Dr. Machule s.r.

Overava:
Stebich s.r.
kancelariska nameštenica

Okrugli pečat:
Komandant policije bezbednosti
i SD-a u Donjoj Štajerskoj

Dostavljeno:
Komandantu Sipo i SD-a
SS-pukovniku Lurker-u,
Nadleštvima:
Maribor, Celje, Ptuj (sa jednim prepisom za Ankenstein), Trbovlje, Brežice, Sevnica, Rogaška Slatina, Mursko Središče i Zavrč.

Štambilj:	Odluka	R.S., 10. 1. 1942
Pogr. pol. Rog. Sl.	1.) Okružno: Paraf:	Po nalogu:
	4.) U akta II/3	u.z. Potpis nečitak

Dokumenat br. II/5

OBAVEŠTAJNI I EGZEKUTIVNI POSTUPAK PROTIV OF

Pošto sve mere nisu mogle da zadrže širenje NOP-a i jačanje OF izdalo je odeljenje Gestapo-a, u nadleštvu komandanta Sipo i SD-a u Mariboru, opširni raspis svojim organima u kome daje analizu situacije i propisuje obaveštajne, egzekutivne i propagandne mere za borbu protiv NOP-a.

DOKUMENAT BR. 86

Komandant policije bezbednosti i SD-a
u Donjoj Štajerskoj
IV A/N – GVI/113/43 Maribor, 18. 6. 1943

Poverljivo

Komandantu policije bezbednosti i SD-a –
ispostavama
u Celju, lično krim. viš. sekr. Toby-u
u Ptuju, lično krim. viš. sekr. Kobe-u
u Trbovlju, lično krim. sekr. Kramhoeller-u
u Brežicama, lično krim. sekr. Lutz-u
Referatu IV A, IV N[1)]
Radi obaveštenja:
Uporištima policije bezbednosti i SD-a
kod žandarmeriskih stanica
u Sv. Pavlu pri Preboldu lično krim. asistentu
Armbruster-u
u Vranskom, lično krim. viš. sekr. Matejowsky-u
U Šoštanju, lično krim. viš. sekr. Guttmann-u
u Slovenjgradcu, lično krim. viš. sekr. Augustin-u

[1)] Oznaka IV obeležava Gestapo, Referat IV N bio je obaveštajni referat.

u Gornjem Gradu, lično krim. viš. sekr. Zibell-u
u Mislinju, lično krim. služb. Berloznik-u.
Odeljenju III/VI[2])

Predmet: Slovenački pokret otpora OF (Oslobodilna fronta)

Promenjeno ratovanje i intenzivna propaganda OF-a (KPS) su jako uzdrmali veru u nemačku pobedu. Veći deo slovenačkog stanovništva, koji se doduše do danas nije potpuno jasno opredelio za Nemačku, ali je ipak pokazivao lojalan stav, prešao je delom već u protivnički tabor, ili se sprema da se priključi pokretu otpora. Tu se nikako ne radi o pojedinačnim slučajevima, već o simptomatičnoj pojavi. Mora se čak računati da će za nekoliko meseci pretežni deo ovdašnjeg stanovništva pripadati pokretu otpora ili da će bar sa ovim pokretom otvoreno simpatizirati tako da će se ovde pojaviti slične prilike kakve sada vladaju u Gorenjskoj.

Već se mesecima primećuje stalno opadanje pronemačkog stava kod ovdašnjeg stanovništva. Ne radi se tu o neodredjenom tvrdjenju, već o konstataciji državne policije, koja se ne može opovrći. Ove se konstatacije ne mogu opovrći ni izveštajima nenadležnih organa kao i drugih službenih ustanova, koji osećaju potrebu ili kojima je povereno da izveštavaju o raspoloženju i o delatnosti bandi.

Iskustvo je pokazalo da su u slovenačkom pokretu otpora aktivni naročito inteligencija, industrijalci i takvi ljudi koji uživaju izvestan ugled u slovenačkoj narodnoj grupi. Pored toga se nalaze na vodećim položajima OF-a bivši studenti, pored inžinjera, direktora preduzeća i vodećih činovnika državnih i komunalnih uprava. Može se uopšte reći, da je vrlo veliki procenat Slovenaca direktno ili indirektno aktivan za OF. Uglavnom su to opštinski službenici, službenici državne pošte, državnih železnica i službenici Štajerskog domovinskog saveza. Pa čak i jedinice za akciju delimično rade za pokret otpora. Situacija je trenutno takva, da treba unapred sumnjati u pouzdanost svakog domoroca, pa iako se on prikazuje izrazito pronemačkim.

Potrebno je da se obustavi svaki lični saobraćaj sa domaćim stanovništvom, pošto se te lične veze iskorišćuju samo zato da se sazna ono što može koristiti pokretu otpora. Treba prekinuti sa svima nepotrebnim prepričavanjima o službenim stvarima u nadleštvima, a naročito izvan njih. Isto tako ne treba obaveštavati ni druge vlasti o planiranim merama policije bezbednosti.

Jedino treba obaveštavati sreskog načelnika, mesne rukovodioce policije poretka, ako to izgleda celishodnim prema stanju stvari.

2. *Mere protiv OF-a*

Neprijateljskim nastojanjima OF-a protiv Reich-a treba se suprotstaviti svim raspoloživim sredstvima državne policije. Planskim državno-policiskim izvidjajima i obaveštajnom službom ima se islediti organizacija koja postoji na području komande Maribor i lični sastav pojedinih komiteta.

Ova je mera potrebna, jer borba protiv OF-a mora ići u korak sa suzbijanjem bandi, budući da jedna organizacija drugu oplodjava i oživljava. Ovim, medjutim,

[2]) Oznaka III obeležava SD, a VI referat zagranične obaveštajne službe.

nije rečeno, da treba nastaviti rad po starom obrascu, kao što se to radilo dosada, to jest uhapsiti sumnjivo lice i navesti ga pooštrenim saslušavanjem da imenuje dalja lica. Time se, u najboljem slučaju, postiže da se uhvate sitni prilagači koji u većini slučajeva ne pripadaju OF-u, a u vrlo retkim slučajevima funkcioneri i organizatori OF-a.

Planskim izvidjajima i celishodnim upravljanjem agentima će uskoro uspeti da se prodre duboko u OF. Polazne tačke, besumnje, pružaju već pomenute grupe lica i profesija.

Isključeno je da ispostave poklanjaju pažnju isključivo traganju za bandama a da ispuštaju iz vida OF. Pravilno je, da je borba protiv bandi primarna, ali se OF ne sme pustiti iz vida. Svima sredstvima, treba stvoriti jasnu sliku o organizaciji OF koja se na ovdašnjem području nalazi u ponovnoj izgradnji.

3. Radio propaganda

Utvrdjeno je da mnogi Slovenci slušaju neprijateljske radio emisije, čiju sadržinu šire i time stvaraju atmosferu sumnji pokolebavši i druge u njihovoj veri u pobedu Nemačke, a koji na kraju podležu neprekidnom propagandističkom uticaju i prelaze u tabor pokreta otpora.

Potrebno je utvrditi preko državne pošte imena svih sopstvenika radio aparata i u prvom redu podvrgnuti bližem posmatranju one koji imaju aparate sa kratkim talasima, pošto se samo preko kratkih talasa mogu slušati neprijateljske propagandne emisije. Izvidjajima i preko agenata treba utvrditi, da li kod dotičnoga lica dolazi veći broj ljudi i da li se isti ne sastaju radi slušanja. Ni u kom slučaju se od ove mere ne smeju izuzeti lica slovenačke narodnosti, koja se prikazuju kao prijatelji Nemačke ili koja igraju izvesnu ulogu u nekom nadleštvu, nekom preduzeću, ili inače u javnom životu. I ove mere treba pojačano sprovoditi i ne sme doći dotle da se Slovenci osete gospodarima, pa da na nemačke ustanove i borbene snage gledaju samo još kao na nužno zlo.

4. Mere protiv intelektualaca

Svi intelektualci, studenti, inžinjeri, činovnici na ključnim položajima u preduzećima svih vrsta, imaju se odmah poimenično registrovati i preko agenata i pouzdanika[1] neprekidno i detaljno nadzirati. Redovno se pokazalo da su baš ljudi, koji finansiski dobro stoje, a delom imaju i preduzeća, vodeći članovi OF-a. Naročitu pažnju treba posvetiti bivšim studentima i intelektualcima, koji sada obavljaju neki drugi poziv ili žive ilegalno ili su prijavljeni pod lažnim imenima.

5. Izveštavanje o izvidjajnoj delatnosti

Protiv članova OF-a privremeno ne treba preduzimati egzekutivne mere. Rezultate istraga i izveštaje agenata treba ubuduće odmah dostaviti poverljivo u dva izvoda referatu IV A/N. Ispostava sme preduzeti egzekutivni zahvat tek kada je uporedjivanjem sa izveštajima drugih ispostava nedvosmisleno utvrdjeno da ta stvar nema značaja van granica sreza. Akciju hapšenja će tada narediti nadleštvo Komandanta u Mariboru.

---

[1] U originalu: V-oder W-Personen.

6. U najskorije vreme dostaviće se studija o organizacionoj strukturi OF-a, KPS, Z.M.K. = Komunistički savez omladine, Z.S.M. = Savez slovenačke omladine, OP = Omladina.

Potpis nečitak
SS-major i
vladin i kriminali savetnik

Dokumenat br. II/6

2) SREDSTVA I MERE

UPUTSTVO O IZGRADNJI OBAVEŠTAJNE SLUŽBE PROTIV NOP-a

Za obaveštajni rad protiv NOP-a, u okviru Gestapo-a formiran je poseban referat IV N koji je dirigovao agenturnom delatnošću. Taj referat je, pri nadleštvu komandanta Sipo i SD-a u Mariboru, izdao sledeća detaljna uputstva o organizovanju obaveštajnoga rada, delatnosti agenata, postupanju sa njima itd.

DOKUMENAT BR. 112

Komandant policije bezbednosti i SD-a
u Donjoj Štajerskoj
Referat IV – N

Maribor, 7 maja 1943

Poverljivo

Komandantu policije bezbednosti i SD-a u Donjoj Štajerskoj
Ispostavama
u
Celju, lično krim. sekr. Toby-u
Ptuju, lično višem krim. sekr. Stoessel-u,
Brežicama, lično krim. sekr. Lutz-u,
Trbovlju, lično krim. sekr. Kramhoeller-u
Uporištima kod žandarmeriskih stanica
u
Vranskom, lično višem krim. sekr. Matejowsky-u,
Gornjem Gradu, lično višem krim. asist. Fasching-u,
Šoštanju, lično višem krim. asist. Ziboll-u,
Sv. Pavlu pri Preboldu, lično SS-potporučniku Eckerle-u,
Slovenjgradcu, lično krim. asist. Augustin-u,
Mislinju-Ruše, lično krim. služb. Berloznik-u.

Referatima IV A, IV E, IV B u zgradi

Predmet: Obaveštajna služba prema protivniku (GND)[1)]
Veza: poznata
Prilozi: 4 – (uzorka)

Referat IV N moga nadleštva je centrala za celokupnu obaveštajnu službu i upravlja naročito obaveštajnom delatnošću i iskoriščavanjem svih obaveštenja na području traganja za bandama i suzbijanja bandi.

O važnosti obaveštajne službe ovde nisu potrebna naročita objašnjavanja, pa stoga očekujem da će se svi rukovodioci nadleštava energično posvetiti sprovodjenju dole navedenih direktiva i naredjenja, da se postojeća obaveštajna mreža dalje izgradjuje, kako bi se stvorila obaveštajna mreža prema protivniku koja će biti sposobna za akciju, koja će isključiti svako iznenadjenje od strane protivnika i dovesti do razbijanja i uništenja komunističkih bandi u Donjoj Štajerskoj.

1. Zadaci GND-a

GND obuhvata obaveštajnu delatnost državne policije na unutrašnje-političkim i kontra-obaveštajnom policiskom području, to jest traganje za pojedinim neprijateljima države, njihovim aktivnostima, organizacijom, vezama i odnosima, a naročito obaveštajna delatnost za borbu protiv bandi i OF-a. Najvažnije sredstvo za to je sistematski izgradjena obaveštajna mreža koja radi svesna svoga cilja, a koja obuhvata sve protivnike i sve protivničke krugove.

Centralni organ za prikupljanje svih obaveštajnih izveštaja je referat IV N nadleštva komandanta, čiji je zadatak centralno obuhvatanje cele obaveštajne službe, njeno aktiviranje i upravljanje njome. Referat N ne sprečava da, kao i dosada, referenti neposredno upravljaju agentima. Ipak mora i u ovom slučaju svaki izveštaj biti odmah dostavljen referatu IV N.

2. Angažovanje i pojam agenata

Od agenata[1a)] razlikujemo:
a) Agente (u užem smislu) = V
b) Informatore[2)] = W
c) Agente koji rade kao izvidnici i izvidjači[3)] = A

Uz a) Pod V treba, uglavnom, podrazumevati takve dostavljače obaveštenja, koji su na osnovu naročitih veza i odnosa sa protivnikom i krugovima protivnika itd. u mogućnosti da dostavljaju specijalno dragocene izveštaje, pri čemu moraju da rade više ili manje kamuflirano. Oni se podesno ugradjuju u organizacijama, udruženjima, društvima, grupama, pogonima, radionicama, sindikatima itd., koji su protivnički, sumnjivi, ili nad kojima treba sprovoditi nadzor, pošto se svuda gde se stalno ili povremeno koncentriše mnoštvo sunarodnika, prema stečenom iskustvu uvlači i protivnik.

Pre svega je potrebno da u preduzećima postoje agenti koji izveštavaju o svim

---

[1)] Gegner-Nachrichtendienst, t.j. Ob. služba prema protivniku.
[1a)] U originalu: V – Personen.
[2)] U originalu: Auskunftspersonen.
[3)] U originalu: Erkunder und Aufklaerer.

težnjama i nastojanjima. Ne sme biti nijednog preduzeća u kojem ne deluje veći broj agenata.

Uz b) Pod W treba podrazumevati takve dostavljače obaveštenja, koji su na osnovu svoga specijalnoga znanja u mesnom, profesionalnom ili nekom drugom pogledu u mogućnosti da pružaju obaveštenja svih vrsta (Lekari, inženjeri, šefovi preduzeća, gostioničari, sopstvenici hotela, hotelski i kućni vratari, kelneri, sopstvenici trgovina, trgovci, trgovački putnici, činovnici osiguravajućih društava, šoferi, inkasanti itd., to jest sva ona lica koja po svojem pozivu dolaze u dodir sa većim krugom ljudi).

Uz c) Pod A treba podrazumevati izvidnike, koje angažuju nadleštva i uporišta za izvidjanje bandi, njihovih kurirskih puteva, logora itd.

Pošto su iskustva pokazala, da agenti »A« prilikom kretanja na području ugroženom od bandi, obavljaju svoj rad uz zalaganje svojih života, to se oni moraju, prema izdatim uputstvima, civilno mobilisati. Za obavljanje njihovog rada, načelno ne treba da im se izdaje vatreno oružje. U pojedinačnom slučaju potrebno je pribaviti specijalno odobrenje rukovodioca IV N. (Vidi zapisnik o konferenciji od 17. 3. 1943). Uskoro će se izdati specijalno uputstvo za upotrebu izvidjačkih patrola.

3. Staranje o agentima i njihovo nagradjivanje

O agentima se treba najpažljivije starati i treba ih aktivirati da uvek budu u istoj meri zainteresovani za svoj rad. Poželjno je da se agenti W zadobiju za agente V. Agent W stoji u specijalno poverljivom odnosu prema Stapo-u, što se ispoljava time što on, u duhu detaljnih utanačenja, sam prema svome nahodjenju, a ne tek po traženju, podnosi izveštaje o dogadjajima i onome što je zapazio.

Agenti V ili W, koji uglavnom ili isključivo rade za platu, iziskuju, u prvo vreme, skeptičko posmatranje, pa čak i onda, kada su već dostavili proverene i pouzdane izveštaje pošto je kod njih često puta potstrek za rad potreba za novcem. Poželjno je da se zadobiju agenti V i W koji rade na osnovu ideala, pošto su njihovi izveštaji najdragoceniji.

U cilju naknade odn. nagrade za agentsku delatnost, mogu se agentima isplačivati novčani iznosi iz raspoloživih sredstava državne policije. Davanja u naturi, karte za namirnice itd. stoje na raspolaganju u malom obimu. Kod naročitih rezultata, specijalno kod izvidjanja i suzbijanja bandi, mogu se izplaćivati nagrade agentima i ostalim licima, s tim da se ove zatraže od referata IV N.

Načelo prilikom izdavanja sredstava itd. mora biti krajnja štedljivost. Davanje treba da bude u skladu sa izvršenim radom.

Agenti A, koji se, uglavnom, angažuju kao izvidjačke patrole, primaju, kao što je utvrdjeno, za svaki dan svoga angažovanja 10.- RM., u dane odmora 6.- RM. Njima se mogu dodatno dodeliti vojna sledovanja u vidu karata za namirnice. Analogno tome treba postupiti i kod agenata V, koji se povremeno angažuju u izvidjačkim patrolama.

4. Prijavljivanje i odjavljivanje agenata

Svi agenti (zbirni pojam) koji rade za nadleštvo registruju se centralno kod referata IV N, i o njima treba da dostave izveštaj sva nadleštva, što važi i za referente u zgradi. O svakom novozavrbovanom agentu (V-Person) treba da se dostavi

referatu IV N besprekorno popunjeni lični karton, po mogućstvu sa dve fotografije. Lični karton treba da sadrži kratku napomenu o bližim okolnostima vrbovanja. Dalje, treba da se navede za koji se posao dotično lice upotrebljava. Napr. kao izvidjač – da li stalno ili samo povremeno – kao lice za obaveštenja o jednom odredjenom preduzeću, kao agent (V-Person) u suzbijanju bandi ili OF-a, itd.

Ako jedan agent otpadne zbog nepouzdanosti, stupanja u vojsku ili ma iz kojih drugih razloga, treba ga pismeno odjaviti kod IV N. U izveštaju treba navesti razlog otpadanja.

5. Podnošenje izveštaja

Svi izveštaji, saopštenja i obaveštenja, koji dolazi od agenata (zbirni pojam) imaju se odmah pismeno dostaviti referatu IV N. Kod usmene ili telefonske predaje treba odmah uputiti naknadnu pismenu potvrdu.

Iz izveštaja, saopštenja i obaveštenja mora se jasno videti da li reč o činjenici, tvrdnji ili o nekoj glasini, dalje treba navesti šta je po toj stvari već preduzeto.

6. Podnošenje dnevnih izveštaja

Do 20 (tačno) svakog meseca treba referatu IV N da podnesu sva nadleštva, sem referenta u zgradi, mesečni izveštaj o položaju u pogledu bandi i ostalih aktivnosti u sažetoj formi. Nedeljni izveštaji kao i ostali izveštaji o situaciji otpadaju.

7. Raspoloživa sredstva državne policije

Predujmove iz raspoloživih sredstava državne policije će od sada isplaćivati i dopunjavati svima nadleštvima samo upravnik fonda referata IV N. Predujmovi, koje su isplatila komandna nadleštva Celje i Ptuj iz državno-policiskih sredstava, imaju se odmah obračunati sa upravom.

Prijem novčanih iznosa, isplaćenih agentima (zbirni pojam), treba ovi lično da potvrde. Pri tome se imaju upotrebiti potvrde o prijemu prema obrascu 1 ili 2. Povraćaj potrošenih novčanih iznosa koji su isplaćeni iz privremenih predujmova, usledíće samo prema dostavi prikupljenih agentskih priznanica uz prilog potpisanog naloga o isplati i potvrde o prijemu prema priloženom obrascu – prilozi 3 i 4. Zabelešku o proveri na potvrdi o prijemu (vidi prilog 4) potpisuje za uporišta rukovodilac referata IV N. Isto važi za ispostave kod isplata agenata koji rade kao izvidjači. U svim ostalim slučajevima treba zabelešku o proveri da potpisuju rukovodioci nadleštava odnosno šefovi referata.

8. Pismeni saobraćaj

Pismeni saobraćaj po stvarima obaveštajne službe izmedju IV N i svih nadleštava načelno će se obavljati kao »poverljivo«. Ovom prilikom ukazujem naročito na vodjenje računa o uputstvu za čuvanje poverljivih akata.

Obrazac

Nadleštvo Prilog 1

POTVRDA O PRIJEMU
RM 50.-

Slovima: petdeset Reichsmaraka. – Prednji sam iznos primio danas. Ovim potvrdjujem prijem.

Mesto, ... 1943

Overava:
Ime i zvanje činovnika

Potpis agenta

Napomena:

Kratko obrazloženje izdatka.

Obrazac

Nadleštvo Prilog 2

POTVRDA O PRIJEMU
RM 54.-

Slovima: petdeset i četiri Reichsmarke – za izvršeni obaveštajni rad u vremenu od 29. 3 do 4. 4. 43.

..... 3 dana patroliranja ..... 4 dana odmora – vidi izveštaj od 29 i 31. 3. kao i od 3. 4. 43.

Ovim potvrdjujem prijem prednje sume novca.

Mesto, ... 1943

Overava:
Ime i zvanje činovnika

Potpis agenta

Obrazac

Nadleštvo Prilog 3

NALOG ZA ISPLATU

Iz raspoloživih sredstava državne policije ima se isplatiti nadleštvu Komandanta policije bezbednosti i SD-a u Donjoj Štajerskoj u Mariboru,-
ispostavi Celje, krim. sekr. .....
za .....
RM 130 Rpf 60

slovima: sto trideset 60/100 Reichsmaraka
i tu sumu proknjižiti u knjizi stanja kase.

Činjenično stanje je provereno.

Mesto, ... 1943 godine

Komandant policije bezbednosti i SD-a
u Donjoj Štajerskoj
SS-major

Potvrda o primeju
RM 130 Rpf 60
slovima: sto trideset – 60/100 Reichsmaraka
primio.

Mesto, ... 1943 godine

Ime primaoca
potpis

Obrazac

Prilog 4

POTVRDA O PRIJEMU
RM 130 Rpf. 60

slovima – .....
stotrideset ..... Reichsmaraka 60 Rpf[1] u tajnoj obaveštajnoj stvari .....
..... Suzbijanje bandi, isplata agentima (izvidjačke patrole) ili nagradjivanje agenata za saopštavanje važnih obaveštenja u suzbijanju bandi itd.

[1] Reichspfennig, 1/100 Reichsmarke.

primio iz raspoloživih sredstava državne policije i po dužnosti upotrebio za navedene svrhe, potvrdjuje

Mesto, ..., ... 1943

Ime: lica ovláščenog za prijem
Službeno zvanje:

Činjenično stanje je provereno:
Mesto, ..., ... 1943

Ime: potpisuje rukovodilac referata
Službeno zvanje: IV N odn. rukovodilac nadleštva

Dokumenat br. II/7

NASTOJANJE ZA OBAVEŠTAJNI PRODOR U REDOVE NOP-a

Glavnim ciljem obaveštajne službe protiv NOP-a smatran je obaveštajni prodor u njegovu organizaciju.

DOKUMENAT BR. 116

Komandant policije bezbednosti i SD-a
u Donjoj Štajerskoj
II A Str. Celje, 10. 7. 1942

Rukovodiocima radnih grupa
I, II, III, IV, V.

Predmet: Obaveštajna služba
Veza: nema

U poslednje vreme su komunističke bande razvile u Celjskome srezu naročito živu banditsku delatnost, a treba i ubuduće računati sa još aktivnijom delatnošću.

U cilju da se obezbedi uspešno suzbijanje bandi neophodno je potrebno da se, na svaki način, stvori obaveštajna mreža državne policije, razgranata preko celog područja. Korisno mogu poslužiti samo takvi agenti koji dolaze iz ilegalnog pokreta. Medju zarobljenim pripadnicima bandi kao i medju licima koja su uhapšena zbog rada za Osvobodilnu frontu i KP, naćiće ih se veći broj koji će biti podesni, a i voljni da saradjuju. Obaveštajna sredstva stoje na raspolaganju.

Kod delatnosti agenata manje je važno da se dodje do informacija o opštem raspoloženju, koliko da se prodre u pokret protivnika i da se stiču obaveštenja o

dogadjajima i namerama protivnika. Agent mora biti tako srodjen sa ilegalnim pokretom, da je u mogućnosti da o svima pojedinostima izveštava tako blagovremeno i tako iscrpno, da će planirani udar protivnika biti osujećen ili, uopšte, sprečen. Detaljnim saslušavanjem funkcionera treba postići jasnoću o organizacionoj izgradnji, o ličnome sastavu oblasnih i mesnih komiteta, kao i o vezama koje postoje izmedju ilegalnog rukovodstva (takodje i javke) i bandi.

Staranjem za ovaj sektor zadataka i njegovim rukovodjenjem zadužio sam kriminalnog sekretara BUCHWALD-a, pa stoga naredjujem svima rukovodiocima radnih grupa da mu pri tome u svakom pogledu pružaju podršku, pošto od toga bitno zavisi uspeh u suzbijanju komunističkih bandi.

Lurker s.r.
SS-pukovnik

Dokumenat br. II/8

SARADNJA KRIMINALNE POLICIJE SA OBAVEŠTAJNOM SLUŽBOM

U obaveštajnu delatnost protiv NOP-a uključena je bila i kriminalna policija.

DOKUMENAT BR. 118

Komandant policije bezbednosti i SD-a
u Donjoj Štajerskoj
B. Nr. 44/42 – M-g.

Maribor, 25. 8. 1942.

a) Nadleštvima Državne kriminalne policije u Donjoj Štajerskoj
Nadleštvo Maribor i Celje,
b) Informativno:
Komandantu policije bezbednosti i SD-a u Donjoj Štajerskoj
Maribor

Predmet: Obaveštajna služba prema protivniku.

Prema uputstvu sa višeg mesta ima se obaveštajna služba prema protivniku svima sredstvima izgraditi i pojačati. U tu svrhu je kod ovdašnjeg nadleštva obrazovan referat N, koji je nadležan za upravljanje celokupnom političkom obaveštajnom službom prema protivniku u Donjoj Štajerskoj.

Molim da se svi pripadnici kriminalne policije upute da u najvećoj meri potpomažu delatnost obaveštajne službe Tajne državne policije. Naročito molim da Kripo[1] odmah izvesti referat N o svim licima za koja sazna, a koja izgledaju podesna

[1] Kripo – Kriminalpolizei, tj. Kriminalna policija.

za agente u političkoj obaveštajnoj službi. U specijalnim slučajevima može upravljati agentima i sam pripadnik kriminalne policije. Za centralno evidentiranje svih agenata koji dejstvuju u političkoj obaveštajnoj službi, je ipak i u takvim slučajevima neophodno potreban izveštaj referatu N.

Molim da se ovo naredjenje saopšti svima pripadnicima kriminalne policije, uz ukazivanje na naročitu potrebu da bude držano u tajnosti.

U z.[1]

Dr. Machule s.r.

Dokumenat br. II/9

REGISTROVANJE AGENATA

Referat IV N kod komandanata Sipo i SD-a vršio je registrovanje svih agenata na području svoje nadležnosti, dostavljajući njihova imena i podatke i centrali u Berlinu. Agenti su deljeni na kategorije.

DOKUMENAT BR. 119

Komandant policije bezbednosti i SD-a
u Donjoj Štajerskoj
Tajna državna policija
Ispostava Celje
Odeljenje III

Celje, 14. 9. 1942.

OKRUŽNICA

Referentima II A Toby-u, Jungwirth-u, Goettle-u, Augustin-u, Niederberger-u.

Predmet: Prijava agenata i informatora

Na osnovu poziva novo obrazovanog referata N kod komandanta Sipo i SD-a u Donjoj Štajerskoj moraju se prijaviti svi agenti[2] – informatori[3] koji rade za nadleštvo u Celju.

Ovo treba izvršiti na sledeći način:

1.) Uzimanje potpuno popunjenog personalnog kartona kao i tri pripadajuće fotografije (trostruko);

---

[1] U z. – u zameni (zastupa).
[2] U originalu: V-Personen.
[3] U originalu: W-Personen.

2.) Odgovarajuća ocena, u kome je pravcu odnosni agent ili informator aktivan.

Naročito skrećem pažnju da se svi izveštaji, obaveštenja i saopštenja koji dolaze od agenata i pouzdanika imaju sastaviti napismeno, a ukoliko su od važnosti i pružaju povoda za dalje izvidjaje dostave u prepisu odeljenju III u dva izvoda. O svima bitnim promenama u stručnom, ličnom i mesnom pogledu, koje se odnose na agente i informatore treba neodložno izvestiti. Svaki agent i informator dobija od RSHA, Berlin, broj za razpoznavanje koji će se svakom pojedinom referentu saopštiti kada bude dostavljen iz Berlina.

Agente i informatore treba razlikovati utoliko, što se agenti ocenjuju kao dosada. Informatori su takva lica, od kojih se jedino traže obaveštenja, a da ona pri tome ne rade aktivno kao agenti.

Kako moram do 25. 9. 1942 godine podneti izveštaj, to molim da se do 23. 9. 1942 prijave svi agenti in informatori, kako je to navedeno.

P: n.[1)]

Potpis nečitak

Dokumenat br. II/10

POTURANJE AGENATA

Pod pritiskom je zavrbovan Franc Knez, s tim da doprinese uništenju partizanske grupe Osojnika.

DOKUMENAT BR. 125

Tajna državna policija
Komesarijat pogranične policije
Ptuj
Br. delov.: 1520/42 – Fa(rnleitner)

Ptuj, 24 jula 1942.

Beleška.

Knez Franc predvidjen za hapšenje aktom Stapo-a Celje od 17. 7. 1942, rodjen 25. 1. 1899 u Zagorcu, okrug Ptuj, zemljoradnik, nemački državljanin na opoziv, sa stanom u Rinkovcu br. 3. opština Ščavnica, okrug Ljutomer, prebačen je od strane kriminalnog činovnika Mayer-a na dan 20. 7. 1942 iz Celja u Ptuj i predat ovde sudskom zatvoru.

Knez je došao da poseti svoga sina, sa stanom u Višnjoj Vasi, Knez-a Borisa, i tom prilikom je uhapšen od strane Gestapo-a Celje. Predočeno mu je činjenično

[1)] P. n. – po naredjenju.

stanje u pogledu njegovog sina i on se na to obavezao kod Komandanta policije bezbednosti i SD-a u Celju da će raditi kao agent za Stapo. U slučaju uspešnoga rada obećana je njemu i njegovom sinu potpuna nekažnjivost. Kako će Knez verovatno u Ptuju najpre doći u vezu sa ovde postojećom bandom, to je radi sprovodjenja svojih namera u delo prebačen u Ptuj.

Snabdeven potrebnim informacijama Knez je na dan 22. 7. 1942 odveden na drum Ptuj – Ormož, sve do sela Moškanjci. Tamo je namerno udešen automobilski defekt i tom prilikom je data Knezu prilika da pobegne. Da bi se ta stvar raščula, isti je upadljivo progonjen i tom prilikom se čak pucalo za njim. Knez ima zadatak da se uvuče u bandu Osojnik – Reš.

Farnleitner s.r.
kriminalni asistent

Dokumenat br. II/11

NAGRADA ZA IZDAJSTVO

Pošto je Franc Knez (vidi prethodni dokumenat) obavio s uspehom svoj zadatak predložen je za nagradu, koja mu je i isplaćena.

DOKUMENAT BR. 126

Br. del.: 1905/42 Stoe. Ptuj, 14 avgusta 1942

Štambilj:

Komandant policije bezbednosti i SD-a u Donjoj Štajerskoj
Dan prijema: 17. VIII. 1942
Br. del.: Fest s.r. Pril. –

Komandantu policije bezbednosti i SD-a
u Donjoj Štajerskoj
lično SS-pukovniku Lurker-u

u Celju
Crabenstrasse br. 2.

Predmet: Agent Knez Franc, rodjen 25/1–1899 u Zagorcu, okrug Ptuj.
Veza: Poznata
Prilozi: Nema

Agent pod brojem 7, Knez Franc, koji radi za ovo nadleštvo, je svojim izveštajem omogućio uništavanje terorističe bande koja se zadržavala na području Vinterovci.

Predlaže se da se Knezu za njegovu efikasnu pomoć isplati odjednom kao nagrada izvesna veća suma novaca.

Rukovodilac nadleštva:
Stoessel s.r.

Dokumenat br. II/12

Komandant policije bezbednosti
i službe bezbednosti
u Donjoj Štajerskoj

Celje, 18. 8. 1942.

Poverljivo!

SAOPŠTENJE

Referatu N
lično kriminalnom asistentu Margreiter-u
Celje

Predmet: Nagrada za pomoć prí suzbijanju bandi
Veza: Naredjenje SS-pukovnika od 18. 8. 42.

Na osnovu tamošnjeg predloga naredio sam, prema ovlašćenju koje mi je dao Šef civilne uprave u Donjoj Štajerskoj, pošt. oznaka: U/I Be 18/22 – 42 od 17. 7. 42, isplatu nagrade u visini od

RM 2.000.-
Francu Knezu, Zagorec, srez Ptuj

Iznos će se isplatiti direktno odavde ili će biti u celishodnoj formi dostavljen tamo radi isplate. Priloženu potvrdu o prijemu primalac treba da potpiše a zatim je vratiti ovamo.

Potpis: Lurker
SS-pukovnik

Za tačnost:
Fast s.r.
SS-kapetan
Mastilom:

29. 8. 1942

Gornji iznos
primio sa zahvalnošću
Fr. Knez, s.r.

Dokument štev. II/13:

Izpisek iz izjave Vogt-a

Izpisek iz Vogtovega poročila na strani 1. o metodah gestapa pri ravnanju z aretiranci potrjuje, da je gestapo pri vrbovanju sodelavcev računal s precejšnjim rizikom, in je bil vsak, ki je pristal na sodelovanje, izpuščen – na strani 6, pa o registraciji, pošiljanju poročil itd. Iz navedenega sledi zainteresiranost za angažiranje sodelavcev na terenu in pa da je gestapo delal po strogo odrejenem sistemu.

Že pred vojno je dal urad državne tajne policije, pozneje RSHA, uradom državne tajne policije navodilo, naj vsakega aretiranca ali osumljenca najprej preizkusijo, če bi ga bilo mogoče porabiti kot zaupnika. Pri tem delu pridobivanja zaupnikov je bilo uradom gestapa in v vojni uradom KdS dana vsa svoboda. Pri tem so v RSHA stali na stališču, da je treba tudi z rizikom, da tisti, ki ga hočejo pridobiti kot zaupnika, ne bo delal za gestapo, vseeno pa ga izpustijo in tvegajo poizkus. Tako se je npr. zgodilo, da je bil po zaslišanju, če je zasliševalni uradnik imel vtis, da bo zaslišanec pripravljen za sodelovanje, ta izpuščen kot zaupnik. Po tem sistemu je bilo izpuščenih veliko oseb, ki pa so potem zopet prešli v nasprotni tabor. Bili so na stališču, da je bilo od 100 na tak način izpuščenih, 10% pridobljenih kot zaupniki, da je bil rezultat zadovoljiv. Če je kak na ta način pridobljen zaupnik odpadel in pozneje bil zopet prijet, so ga zadeli najstrožji ukrepi. Uvedeni so bili tudi vsi tiralični ukrepi, da bi odpadlega zopet prijeli.

Iz izpiska iz poročila gestapovca VOGTA na strani 4 je razviden postopek s španskimi borci v Grazu:

Že pred priključitvijo Avstrije se je strokovni uradnik gestapa Gradec, SA-Sturmbannführer in kriminalni sekretar BINDER, sedaj v taboru v Wolfsbergu, pečal s tem, da je poleg španskih borcev iz Štajerske natančno registriral tudi španske borce iz Spodnje Štajerske. V ta namen je imel na razpolago v smislu povelja RSHA vse podatke. Tudi je iz Gradca sam vršil od leta 1938 poizvedbe. Iz tega razloga je obdržal BINDER obravnavanje iz Gradca ven tudi še po okupaciji. Binder je v več slučajih obravnavanja španskih borcev in povratnikov iz Rusije bil tudi v Sloveniji.

RSHA v Berlinu je odločil na podlagi poslanih formularjev in zaslišanj, pri čemer so bila vprašanja določena od RSHA, o nadaljnjem ravnanju s španskimi borci. Kolikor so to bili Nemci, so bili predani ljudskemu sodišču v kaznovanje. Inozemci so prišli v koncentracijsko taborišče, pri čemer je Berlin odločil o stopnji koncentracijskega taborišča. Tudi pri tem delu so morali polagati v prvi vrsti pažnjo na pridobivanje španskih borcev kot zaupnikov. O uporabi španskih borcev kot zaupnikov je odločal RSHA.

Poleg formularja s točnimi podatki o zaupniku so morali referati IV N pri uradih gestapa ali KdS pošiljati IV N v RSHA poročila zaupnikov o njihovem delovanju.

RSHA je dodelil uradom KdS in gestapa tajne oznake za njihove zaupnike v obliki številk in črk.

Da te metode podrobneje osvetlimo, se nam zdi primerno, na podlagi praktičnega slučaja to podrobneje opisati.

Pri zaslišanju nekega OF funkcionarja je ta podal obširno priznanje. Na podlagi tega priznanja o funkciji in sodelavcih, kar se je pri kontroli njegovih navedb izkazalo za resnično, je bil aretiranec zapečaten. Na ta način ga je strokovni uradnik pridobil kot zaupnika, potem ko je dobil odločitev vodje referata oz. urada. Strokovni uradnik je nato napravil zapisnik zaslišanja in istočasno dva formularja s sliko po na strani 5 prikazanem vzorcu. Zapisnik zaslišanja in formularja sta bila potem izročena referatu IV N pri KdS kot tajna državna zadeva. IV N je vknjižil dohod v posebni kartoteki v posebnem dnevniku, v katerega je imel vpogled samo vodja referata oz. urada v prisotnosti pristojnega strokovnega uradnika.

Če je bil zaupnik nato poslan na delo, je moral pripadnik gestapa, ki je skrbel zanj, stalno predlagati poročila o delovanju zaupnika strokovnemu uradniku pri IV N. Tedensko so morala biti predložena poročila zaupnikov, ki so bili v teh poročilih navedeni samo pod tajnimi oznakami referatu IV N. Če so poročila izostala preko navedenega časa ali so dala povod za kritiko, npr. zaradi premajhne storilnosti, je IV N opomnil referat oz. pristojnega strokovnega uradnika, ki je vodil zaupnika, naj se drži eksaktnega poročanja. Če zaupnik ni odgovarjal zahtevam, je bil po poskusu za manjše naloge črtan. Če je v teku svojega delovanja storil kaj vrednega, je bil poslan na delo. Če se to ni zgodilo, je moral pod gotovimi okolnostmi računati s ponovno aretacijo.

Izpisek na straneh 7 in 8 Vogtovega poročila o ravnanju gestapa z aretiranci vsebuje opis postopka z interniranci in kompetenc posameznih faktorjev.

Zaščitni zapor je pri uradih gestapa oz. KdS obravnaval poseben referat IV C, ki je bil v stalni zvezi s IV C 2, koordiniranim referatom v RSHA.

Po zaključku kakega akta je strokovni uradnik napravil zaključno poročilo o celotni vsebini akta. V tem zaključnem poročilu je strokovni uradnik poleg natančnega opisa dejanskega stanja karakteriziral tudi zaslišane osumljence. Pri tem je med drugim navedel tudi pripravljenost zaslišanega za izpoved ali opisal odklonitev iste. To zaključno poročilo je bilo s celotnim aktom predloženo vodji referata. Ta je izpolnil akt s predlogi o nadaljnjem ravnanju z zaslišanci. Tako je npr. stavil predloge za eventualne ustrelitve ali oddajo v tretjo stopnjo koncentracijskega taborišča. Ti predlogi so bili z aktom predloženi vodji urada, ki se je v večini primerov pridružil predlogom. Pri tem pripadnikom urada ni bilo znano, katera taborišča pridejo za razne stopnje v poštev. Taborišče je določil RSHA. Po odločitvi po vodji urada je bil akt poslan referatu za koncentracijska taborišča (IV C) urada KdS, ki je bil tudi pristojen za nadaljnje obravnavanje aktov, ki so jih poslale izpostave.

Referat za zaščitni zapor je vodil svoje lastno, takozvano zaščitno kartoteko, kjer so bili navedeni vsi zaščitni zaporniki, predvsem, kje se nahajajo.

Referat za zaščitni zapor je poslal predloge na RSHA odgovarjajoče predlogom strokovnega referata. Pri tem je bil za vsakega zaščitnega zapornika obenem poslan prepis zapisnika zaslišanja in zaključno poročilo. RSHA je nato odločil o stopnji zaščitnega zapora in taborišča in zaprosil pri KdS za transport zaščitnih zapornikov v taborišče. Dalje je RSHA odredil kontrolo zapora po 3 mesecih. Zapisnik zaslišanja in zaključno poročilo je RSHA poslal taborišču, v katero je zapor-

nik prišel. Iz teh poročil in na podlagi zaslišanja si je taboriščno vodstvo lahko napravilo sliko o dotičnem jetniku in ga na podlagi dane karakteristike porabilo kot zaupnika. Taborišče ni bilo dolžno pri uporabi kakega jetnika kot zaupnika obvestiti prejšnji urad.

Kontrola zapora se je vršila do leta 1944 vsake tri tedne.

V ta namen je moral referat za zaščitni zapor poslati poročilo z novo karakteristiko na RSHA. Obenem je moralo tudi taborišče vzeti stališče napram RSHA o zaporu. RSHA IV C je v večini slučajev odredil nadaljevanje zapora. Le v redkih slučajih je bilo celo pri priporočilnem stališču urada KdS za izpustitev iz zapora mogoče dobiti zapornike na svobodo. Če je bilo taborišče proti temu, je bilo ustreženo le-temu in ne prejšnjemu uradu.

Urad KdS ni imel po kontroli zapornika v koncentracijskem taborišču sploh nobenega vpliva več na dotičnega jetnika.

IZVEŠTAJ

o radu KPJ u koncentracionom logoru Dachau

Prepis!

Dokument štev. II/14:

Koncentracioni logor postavio je sve komuniste pod tešku probu u kojoj su se pokazali karakter, vjernost i sposobnost svakog pojedinca i čitave partijske organizacije. – Zvjerski teror SS, koji je bijesnio naročito nad političkim zatvorenicima, glad, naporan rad, bolesti i epidemije, te moralno propadanje velikog broja zatvorenika, bile su okolnosti u kojima su naši drugovi morali da dejstvuju.

Rad naše partije u konc. logoru treba da prikažemo u tri perioda: Prvi period traje od jeseni 1941, kada Jugosloveni dolaze u manjim grupama u Dachau, pa do konca 1943 god.

Drugi period traje od početka 1944 g. do dana našeg oslobodjenja, 29. aprila 1945 g.

Treći period traje od oslobodjenja do povratka u domovinu.

Prvi period

Taj je period označen prisustvom relativno malog broja Jugoslovena u Dachauu, koji su skoro svi politički aktivisti. Prva grupa naših komunista dolazi u Dachau 15/9–1941, svega njih dvojica, koji nalaze u logoru još jednog druga, španskog borca. U logoru tada nije postojala part. organizacija. Mnogi bivši članovi njemačke KP zauzimaju u logoru komandne položaje kao starješine blokova, sobne starješine, kapi radnih komandi i sl., koji prema ostalim zarobljenicima postupaju često puta gore nego li sami SS. U logoru vlada u to vrijeme žestoki teror. Rad traje od jutra do mraka i masa zatvorenika propada uslijed iscrpljenosti, bolesti i tučnjave. Situacija na frontovima je u to vrijeme nepovoljna, njemački fašizam ima uspjehe na bojnom polju, naročito i protiv Crvene Armije. U logoru se vodi borba za opstanak, u kojoj se izdižu kriminalni, asocialni in provokatorski elementi, koji nastoje da saradnjom sa SS na štetu ostalih zatvorenika sačuvaju svoje živote.

Članovi naše partije vide u toj situaciji svoju dužnost, da se medjusobno povežu i da stupe u vezu s ispravnim komunistima drugih nacija – naročito s grupom španskih boraca. Postavlja se zadatak, da se održava moral unutar jugoslovenske grupe putem političke propagande i putem socijalne pomoći za bolesne i scrpljene. – Uslijed teških prilika prošlo je dosta vremena, dok su uspostavljene lične veze s komunistima drugih nacija. Prva takva veza uspostavljena je s grupom avstrijskih komunista u aprilu 1942. U ljetu 1942 dolaze u logor prve veće skupine Jugoslavena, uglavnom partizani i aktivisti OF. Članovi naše partije ne obrazuju u to vrijeme nikakvu part. organizaciju, nego održavaju medjusobne lične veze.

Istotako i rad s masom vrši se neposrednim ličnim kontaktima. Članovi partije sastaju se neobavezno i razgovaraju o političkoj situaciji i o prilikima u logoru. U

ljetu 1942 uvodi se u taj rad malo sistema na taj način da svaki član partije uzima na sebe obavezu da politički odgaja 2 ili 3 grupice po dvojicu drugova, s kojima se sastaje jednom nedjeljno i tako prenosi u masu jedinstveno stanovište drugova.

U zimi 1942 stižu u logor prvi paketi s hranom iz vana. Naši komunisti organizuju tada sakupljanje priloga za one koji nisu ništa dobivali, dajući sami inicijativu i primer, koji je zatim bio prihvaćen i od ostalih vanpartijskih aktivista OF.

Naši članovi partije dolaze već tada na misao o potrebi stvaranja partijske organizacije, ali ta misao se odlučno odbacuje od komunista drugih nacija (Austrijanaca, Nijemaca i Čeha) koji zastupaju mišljenje da bi formalna organizovanost partije značila veliku opasnost za rad komunista u logoru.

U ljetu 1943 pokušala je grupa naših drugova da stvori ekonomski kolektiv, ali je bila denuncirana od belogardista, da održava komunističke sastanke, uslijed čega su isti drugovi bili saslušavani od logorskog gestapa, koji je tada zabranio bilo kakve sastanke.

Takav rad bez partijske organizacije produžuje se uglavnom do konca 1943 god., s izuzetkom grupe Jugoslovena koja dolazi 13/10–1943 iz italijanskog logora Sulmona s već ranije izgradjenom part. organizacijom, koja nastavlja svojim radom i u logoru Dachau.

Dogadjaji u Jugoslaviji nakon kapitulacije Italije dovode u Dachau nekoliko hiljada Jugoslovena, što izaziva bitnu promjenu u sastavu jugoslovenske grupe, čiji se broj podeseterostručava. Članovi KPJ, koji su se do tada mogli izbrojiti na prstima, predstavljaju sada jaku grupu, doduše još nepovezanu i nejedinstvenu. Socijalni i politički sastav grupe se takodjer bitno mijenja, jer u logor dolaze ne samo politički aktivisti i partizani, već i mnogo buržujske inteligencije, kao i sitne buržoazije iz redova zanatlija i seljaka, koji su bili uvučeni u političku borbu kapitulacijom Italije.

Drugi period

Nova situacija, koja je nastala gore pomenutim dolaskom velikog broja Jugoslovena u Dachau, pokazala je potrebu da se partijski rad postavi na organizacionu osnovu. U tom smislu su se vodili razgovori medju odgovornim članovima naše partije te je zaključeno da se bez obzira na negativan stav komunista drugih nacija izvrši unutar jugoslovenske grupe organizacija partije.

U januarju 1944 predano je rukovodstvo jugosl. partije u Dachauu jednom komitetu, koji si je na prvom svom sastanku postavio sledeče zadatke:

1) Izvršiti organizaciju partije stvaranjem čelija od po tri čovjeka, s time da se partijska organizacija koja je već postojala u sulmonskoj grupi, proširi obuhvatanjem svih komunista srpsko-hrvatskog jezika. Naročitu je teškoću pretstavljalo stvaranje part. organizacije medju drugovima Slovencima, jer nisu postojale nikakve organizacijske osnove. Jedan član komiteta primio je zadatak, da obrazuje čelije medju Slovencima i da ih na blokovima poveže sa srpsko-hrvatskim čelijama.

2) Izvršiti organizaciju socijalne pomoći na principu dobrovoljnih priloga onih koji primaju pakete u korist onih koji su bolesni i potrebni. Član komiteta je preuzeo organizovanje socijalne pomoči, tako, da bi na svakom bloku bio postavljen poverenik za sakupljanje i raspodjelu dobrovoljnih priloga. U sulmonskoj grupi je tada postojao kolektiv na prinudnoj osnovi. Medjutim, taj je princip socijalne pomoči bio odbačen kao nepodesan za čitavu jugoslovensku grupu. Partijsko ruko-

vodstvo je pridavalo veliku važnost akciji socijalne pomoći, jer je u grupi bilo došlo do znatne nejednakosti u ishrani. To je izazivalo nesuglasice i neraspoloženje od strane ekonomskih slabih prema ekonomski jačim, što je ponekad poprimalo formu neraspoloženja prema Slovencima.

3) Započeti rad po vojnoj liniji u tom smislu, da se pronadju i upoznaju naši vojni kadrovi u logoru i da se ih priprema za eventualne vojne zadatke. Takodjer je zaključeno, da se sakupe svi mogući podaci o sili njemačke vojske u Dachauu i njenoj okolici, kao i u spremištima oružja i municije. Taj rad po vojnoj liniji povjeren je jednom članu komiteta.

4) Zaključeno je dalje da se učvrste i prodube veze s komunistima drugih nacija, naročito s komunistima Julijske Krajine, koji su bili članovi talijanske partije, imajući u vidu, da će komunisti Julijske Krajine svojevremeno preći u redove jugoslovenske KP.

Koristeći veze s komunistima drugih nacija, komitet je nastojao da našim drugovima nadje radnu komandu u ovom logoru, gde su postojali relativno snošljivi uslovi života, a da se spriječi odlazak drugova na transport, što bi u mnogo slučajeva značilo odlazak u sigurnu smrt.

Zbog nesposobnosti i nemara odgovornog člana partijskog komiteta, nije ovome uspjelo izvršiti svoj prvi zadatak, a to je povezivanje ćelija u jedinstvenu partijsku organizaciju. Medjutim rad u srpsko-hrvatskoj grupi bio je nastavljen, učvršćen i proširen dolaskom novih drugova. U redovima slovenačkih komunista produžio se individualan rad, koji je i do tada postojao, a na jednom bloku stvorena je nazavisna od rada komiteta jedna partijska ćelija od drugova Slovenaca, koja je samostalno izvršila važan politički rad.

Ta ćelija je obrazovana u januaru 1944. na zatvorenom bloku 23. Ona si je postavila zadatke:

1) organizirati socialnu pomoć u sobi i poslije na bloku,

2) voditi kartoteku svih sumljivih i neprijateljskih elemenata u koju će se bilježiti njihova djela i izjave,

3) povesti sistematsku političku propagandu i politički uzgoj ljudi na tom bloku.

Akcija socijalne pomoći bila je izvedena u obliku dobrovoljnih priloga od primljenih paketa, s time da se vršio jak pritisak da svaki nešto dade. Socijalna pomoć je obuhvatala i drugove Istrane, primorske Slovence i Korušce. Posebno se vršilo sakupljanje pomoći za oficire i borce Crvene Armije koji su se tu nalazili.

Na bloku je bila organizirana uzgojno propagandna sekcija, koja je vršila predavanja o stručnim, ekonomskim i političkim pitanjima, pri čemu se je moralo strogo paziti, da se ne da povod za represalije, jer su se na bloku nalazili denuncijanti i zagriženi belogradisti. Ćelija je osim toga organizirala svakodnevno kolektivno čitanje vijesti i članaka iz dozvoljenih njemačkih novina. Za same članove ćelije predavala se ukratko historija VKP (b) i ocenjivala se politička situacija.

S prelazom iz zatvorenog na otvoreni blok promjenili su se uslovi rada te ćelije, jer su drugovi dobili radnu komandu i mogućnost da vanrednim putem priskrbe nešto za jesti. Produžila se akcija socijalne pomoći po ranijem uzoru, a takodjer i pomočna akcija za sovjetske oficire i borce, te interna partijska ekonomska pomoć.

S obzirom na slabe rezultate organizacionog rada partijskog komiteta vršila se kritika ne samo u redovima samog komiteta, nego je naročito od strane rukovodstva

srpsko-hrvatske grupe traženo da se dosadanji komitet zamjeni novim, koji će znati da izvrši svoj zadatak. Koristeći se iskustvom dosadanjeg rada u srpsko-hrvatskoj grupi i na bloku 23, izvršeno je u julu 1944 likvidacija starog i obrazovanje novog partijskog komiteta u koji su bili pozvani drugovi, koji su bili pokazali sposobnost za organizacioni rad.

Novi komitet je izvršio u kratko vrijeme organizaciju članova partije i čelije i njihovo povezivanje u jedinstvenu partijsku organizaciju. Izmedju sekretara čelija je komitet izabrao jednog za kojeg je smatrao da je najbolje izgradjen i odredio ga kao predstavnika dotičnog bloka. Medju partijskim predstavnicima blokova je komitet izabrao njihovog sekretara, koji je jedini imao vezu sa sekretarom partijskog komiteta, od kojeg je primao direktive i prenosio ih dalje po partijskoj liniji: svakom sekretaru bloka posebno, a oni sekretarima čelija na bloku. Predstavnici blokova nisu se medju-sobno poznavali, kao ni sekretari čelija.

Politička linija ovog komiteta, rad socijalne pomoći i rad po vojnoj liniji nastavio se na istom principu dosadanjeg komiteta. Partijski komitet postavio si je još jedan zadatak, a to je organizovanje obaveštajne službe po blokovima, da bi bili sakupljeni podaci o ratnim zločincima i narodnim izdajicama u redovima jugoslovenske grupe.

U proljeće 1944 organizovala se u logoru reakcionarna klika, koja je zauzimala važne komandne položaje u logoru i uživala je potporu SS i gestapa. Ta si je klika postavila kao glavni politički cilj borbu protiv komunista u logoru. Poslijedica je bila da su najprije neki poznati borci iz španjolskih inter. brigada i neki drugi istaknuti komunisti bili bačeni u bunker i poslani na transport. Na njihova mjesta postavljeni su od strane SS zagriženi reakcionari i denuncijanti.

Ti dogadjaji unutar logora mnogo su naškodili radu naše partijske organizacije, jer se moralo još više paziti na konspiraciju, tako da su se neki poznati naši drugovi morali povući iz rada i jer je od tada našoj grupi bilo skoro nemoguće pomoći našim drugovima da dobiju radnu komandu ili da ne budu poslani na transport. Uprkos toga vodila se i nadalje akcija socijalne pomoći za čitavu jugosl. grupu i političko propagandni rad u masi. Naročita se pažnja obračala tačnom obavještavanju o političkim i vojnim dogadjajima i propagiranju političkog stava naše partijske organizacije.

Razvoj političke situacije stavio je našu partijsku organizaciju pred nove zadatke. Stvaranje drugog fronta uspešnom invazijom savezničkih armija i velike pobjede i brzo napredovanje Crvene vojske pokazale su da slom njemačkog fašizma nije daleko. Zahvaljujući velikim uspjesima na frontovima bio je moral u logoru vrlo dobar uprkos sve težeg stanja ishrane. Pred partijsku organizaciju postavilo se kao vrlo aktuelno pripremiti jugosl. grupu za dejstvo u momentu sloma Njemačke. Naročita pažnja je posvečena sada vojnom sektoru, gdje se postavilo kao aktualno izbor i pripremu kadrova za eventualno stvaranje vojne jedinice. Drugi zadatak političkog karaktera sastajao se u tome, da se osigura jedan zajednički antifašistički front svih narodnosti i svih političkih struja, koje su postojale unutar jugoslovenske grupe, isključivši narodne izdajice. Trebalo je, znači, pripremiti teren za obrazovanje Jugoslovenskog narodnog odbora. Pri tome je partijska organizacija morala da se bori protiv:

1) separatističkih tendencija kod izvjesnih elemenata slovenačko srpske grupe;

2) pokušaja raznih političkih avanturista, da si prisvoje u danom momentu predstavništvo jugoslovenske grupe; i

3) sektaških zastranjivanja unutar same partijske organizacije.

Partijski komitet, koji je u januaru 1945 bio proširen i reorganizovan pozivanjem jednog druga na dužnost partijskog sekretara, izvršio je u cjelosti postavljene zadatke, što je bilo omogućeno pravilnom poličikom linijom rukovodstva.

Partijskoj organizaciji uspjelo je u prvom redu, da razbije pokušaj, izvršen u decembru 1944, da se obrazuje takozvani jugoslavenski odbor, sastavljen uglavnom od antikomunističkih elemenata, pod rukovodstvom avanturista, koji su bili povezani sa reakcionarnim elementima drugih nacija u logoru, koji su opet sa svoje strane bili tijesno povezani sa lagerskim gestapom. Partijskoj organizaciji je tada uspjelo mobilisati sve poštene aktiviste OF protiv gore pomenutih avanturista, tako, da je njihov pokušaj propao. Partijskoj organizaciji je uspjelo savladati poteškoće, koje su nastale stvaranjem takozvanog slovenačkog odbora. Taj odbor bio je sastavljen povodom akcije socijalne pomoći za Slovence i imao je pretenziju da fungira kao političko predstavništvo Slovenaca. Taj odbor je pokazao grubo nerazumijevanje nacionalnog pitanja i predstavljao je opasnost, da se razbije jedinstvo jugoslovenske grupe, jer je u odgovoru na egoističke i separatističke tendencije toga odbora, pojavila se u redovima Srba agitacija za stvaranje potpuno nezavisne srpske grupe i srpskog predstavništva. Savladavši nerazumijevanje, koje se bilo pojavilo po tom pitanju u redovima samog partijskog rukovodstva, uspjelo je partijskoj organizaciji širokim radom u masama, da razbije sve separatističke tendencije i osigura jedinstvo grupe.

Rad po vojnoj liniji pruža u to vrijeme našoj Partiji znatne poteškoće. S jedne strane pokazivala se tendencija, da se radi naročite konspirativnosti toga rada ne poduzmu nikakve organizacione mere, a s druge strane se pojavila tendencija, koja je bila podržavana naročito od jednog novodošlog politkomesara brigade, da se izvrši formalno organizovanje partizanske brigade, što je partijsko rukovodstvo u danim uslovima smatralo opasnim i nepotrebnom avanturom. Vojni otsjek u partijskom rukovodstvu formirao se kao štab brigade i pokazivao je tendenciju široke samostalnosti i nepotčinjavanja zaključcima partijskog rukovodstva, naročito pri izboru vojnih kadrova. Partijsko rukovodstvo pokušalo je tada da rukovodi radom štaba brigade na taj način, da sastancima tog štaba prisustvuje član partijskog komiteta. U praksi nije bila postignuta saradnja sa štabom brigade, koji je počeo ispoljavati tendenciju da se stvore nesporazumi i suprotnosti izmedju partizana s jedne i takozv. starih partijaca i terenskih radnika s druge strane.

Partijsko rukovodstvo povrglo je doslednoj kritici i samokritici rad po vojnoj liniji, konstatiralo je naročito, da je forma toga rada bila daleko prerasla sadržaj i doneseno je rešenje da se štab brigade, kao i njemu podredjeni štabovi bataljona raspuste s tim da partijski komitet preuzima neposrednu pripremu vojnih kadrova za eventualno obrazovanje vojne jedinice. Taj je zaključak bio i sproveden.

Za svo vrijeme svoga postojanja partijski je komitet održavao tjesne veze s partijskim rukovodstvom drugih nacionalnosti, u prvom redu Rusa, a zatim Francuza, Austrijanaca, Čeha, Talijana i drugih. Te su veze bile održavane putem redovitog sastajanja s predstavnicima partije drugih nacija, radi uske saradnje po praktičnim pitanjima i jedinstvenog političkog gledišta. Naš je komitet preko svog predstavnika predložio još u ljetu 1944 obrazovanje jednog internacionalnog logorskog komiteta,

ali je taj predlog bio formalno odbijen. Iako nije došlo do formiranja logorskog komiteta, ipak su faktično sva važna pitanja bila pretresena s predstavnicima drugih nacija.

Rad s komunistima iz Julijske Krajine, koji su se vodili kao članovi talijanske partije, vršio se na taj način, da su njihovi predstavnici bili redovito obavještavani o političkom stavu naše partijske organizacije, i o svim glavnim direktivama. Partijska organizacija uspostavila je direktne lične veze s drugovima iz Julijske Krajine, smatrajući ih kao pripadnike jugoslovenske grupe, da bi se stvorilo faktičko stanje, koje će omogućiti i formalno pristupanje drugova Julijske Krajine u jugoslovensku grupu. Naročito je rad po vojnoj liniji bio obuhvatio i primorske i istarske partizane. Akcija socijalne pomoći bila je takodjer principijelno proširena na pripadnike Julijske Krajine kao na pripadnike jugoslovenske grupe. Tako je bilo moguće da se odmah nakon oslobodjenja izvršio prelaz julijskih komunista iz talijanske u jugoslovensku partiju.

Sve veće zaoštravanje političke i vojne krize Njemačke i približavanje fronta u oblast našeg logora stavio je i našu partijsku organizaciju pred odlučnu situaciju. Radilo se o tome da se s jedne strane spriječi svaka provokacija ili avantura, koja bi dala povod logorskim vlastima, da bezobzirno postupa protiv nas – stanovnika ovog logora, a s druge strane, da se ne dozvoli lagerskim vlastima, da sprovedu u djelu svoje planove o likvidaciji svih zatvorenika u slučaju da SS mora da napusti logor.

Radi čuvanja reda i mira i sprečavanja svake eventualne panike uslijed približavanja fronta, bili su po svim blokovima i sobama postavljeni sobne starješine, koji su dobivali direktive od partijske organizacije. S druge strane bila je od naših najboljih boraca stvarena grupa, koja je bila spremna na svaku akciju.

Politički rad na stvaranju zajedničkog antifašističkog fronta doveo je do punog uspjeha. Kratko vrijeme prije oslobodjenja logora sastao se, uprkos teškom položaju u kom smo se nalazili Jugosl. Narodni Odbor u kome su bili zastupljeni Srbi, Hrvati, Slovenci i predstavnici Istre, Slovenskog primorja i Koruške. Isti ljudi predstavljali su sve naše antifašističke sile: komuniste, demokrate, krščanske socijaliste i jugoslovenske nacionaliste. Prilikom sastava odbora vodilo se računa o tome da budu zastupljeni radnici, partizani i inteligencija. Politička osnova narodnog odbora je bila:

1) Bezuslovno priznavanje vlade maršala Tita,

2) linija političke saradnje svih antifašističkih sila po uzoru teheranske i krimske konferencije.

Partijsko rukovodstvo je na osnovu razvitka vojnih operacija predvidjelo da će logor Dachau biti okupiran od amerikanske vojske te je vodio računa da se narodnom odboru ne da vanjsko obilježje komunističke prevlasti, već da prema vani odbor bude obilježen kao kompromis svih političkih struja. U samoj stvari je partijska organizacija bila neograničeni hegemon unutar jugoslavenske grupe.

Rad naših komunista u prvom periodu stvorio je uslove za formiranje partijske organizacije, jer su se drugovi medjusobno upoznali, stekli jedan prema drugome povjerenje i prodiskutovali našu političku liniju. Prilikom formiranja prvog partijskog komiteta u januaru 1944 g., koji označava početak drugog perioda, učinjena je greška u izboru nekih drugova koji su bili pozvani u rukovodstvo. Izbor je učinjen od dvojice drugova, koji su do tada bili smatrani stvarnim rukovodiocima u našem partijskom radu. Greška se sastoji u tome, što neki članovi prvog partijskog komi-

teta nisu bili dorasli zadacima koji su im bili postavljeni. Ta je greška bila omogućena nedovoljnim poznavanjem novodošlih drugova. Stroga konspirativnost organizacionog rada nije dozvoljavala da se brzo ustanove nedostaci u tom radu, tako da je prošlo relativno dugo vreme (pet meseci) dok nije riješeno da se izvrši reorganizacija partijskog rukovodstva. Rad partijske organizacije u drugom periodu imao je vidnog uspjeha u ostvarenju političkog jedinstva i discipline jugoslovenske grupe, tako da je naša grupa od svih većih nacionalnih grupa u logoru bila najjedinstvenija i najdisciplinovanija, što nam je bilo priznato od drugih grupa, a u poslijednje vrijeme i od same amerikanske komande logora. Partijskoj organizaciji uspjelo je, dalje, da sačuva od transporta naše najbolje drugove i da ih u teškim periodama pomaže hranom i ljekovima, tako da su našoj Partiji sačuvani kadrovi koji bi inače propali pod udarcima SS terora. Organizacioni rad je obuhvatio sve aktiviste koji su bili provjereni kao članovi Partije. Partijsko rukovodstvo, nemajući nikakve veze s našom partijom u zemlji, moralo je posve samostalno da rješava pitanja naših kadrova. Stanovište partijskog komiteta je bilo, da se svi članovi Partije, koji nisu pokazali nikakvih kvalifikacija za partijski rad u logoru, ostave po strani od našeg rada, a da se naprotiv prime u partijsku organizaciju neki kandidati, koji su se naročito istaknuli kao vjerni borci i aktivisti. Tako je u logoru primljeno u partijsku organizaciju 8 drugova, a 2 člana Partije nisu namjerno bila povezana u partijsku organizaciju. U vrijeme pred oslobodjenje logora brojila je naša partijska organizacija 60 članova.

Partijsko rukovodstvo je uspjelo da se samostalno orijentiše u svim važnijim pitanjima, koja su se nametnula u logorskom životu, pa čak u nekim pitanjima pokazuje liniju drugim nacionalnim partijama, kao što je bilo u slučaju drugova Austrijanaca i Njemaca povodom javljanja dobrovoljaca u SS formacije. Naše partijsko rukovodstvo je tada bilo jedino koje je zauzelo jasan i odlučan stav protiv javljanja dobrovoljaca za SS, savladavši bez većih teškoća oportunističko shvatanje kod izvjesnih naših drugova. Partijski komitet izvršio je i sve pripreme za hapšenje bele garde i narodnih izdajica, koji su se nalazili zajedno s nama u logoru, kad nam bude omogućan javan ispust i samostalnost.

Partijska organizacija učinila je velike napore u radu na političkom odgoju članova partije. Taj se rad vršio pod najtežim uslovima SS terora, poslije napornog dnevnog rada, po kiši, snijegu i mrazu uvijek napolju. Za izvršenje toga rada bila je postavljena komisija, koja je obučavala naše drugove u osnovima naše teorije. Rad je bio utoliko teži, što nije bilo na raspolaganju nikakve partijske literature osim jednog primjerka historije VKP (b) u ruskom originalu.

Treći period

S oslobodjenjem logora po amerikanskoj vojsci 29. aprila 1945 nastupa u logoru sasvim nova situacija i pred našu partijsku organizaciju postavljaju se novi zadaci.

Naše partijsko rukovodstvo rješava tada, da partijska organizacija ostaje iz razumljivih razloga i nadalje u ilegalnosti, a da se čitav partijski rad vrši preko Jugosl. Narodnog odbora i njegove akcije, kojima se otvara široka mogućnost legalnog rada. Istovremeno se donosi rješenje, da se izvrši organizacija omladine u SKOJ, što se ranije nije učinilo iz razloga konspiracije, imajući u vidu, da omladinci

koji nemaju iskustva u ilegalnom radu, ne bi umjeli pod terorom SS da sačuvaju svoju organizaciju od provale.

U jutro koje je slijedilo oslobodjenju logora organizuje naša partijska organizacija veliki miting svih Jugoslavena, na kome se aklamacijom potvrdjuje Jugosl. nar. odbor kao jedino predstavništvo jugoslavenske grupe i manifestira se za maršala Tita i za novu demokratsku i federativnu Jugoslaviju. Političko jedinstvo jugoslavenske grupe manifestira se takvom silom da reakcionarni izdajnički elementi nemaju smjelosti da se pokažu u javnosti. Skupština prima rezoluciju da se uhapsi narodne izdajice i da se predaju na odgovornost našim vlastima u domovini. Po završenoj skupštini izvršilo se hapšenje 17-orice belogardista koji su sprovodjeni u zatvor pod našom stražom.

Glavni zadatak koji od toga momenta postoji za našu partijsku organizaciju jeste, izdejstvovati što bržu repatrijaciju. Vrijeme koje mora da se još sprovode u logoru treba iskoristiti za kulturno prosvetni rad i za oporavak.

Malone svi partijski aktivisti bili su poslani na partijski rad u Jugoslavenski Narodni Odbor i u njegove sekcije: kulturno prosvjetnu, repatrijacijsku, gospodarsku, sudsko-istražnu i vojnu.

Dne 3. maja 1945 izvršen je u logoru Dachau prelaz 22 komunista Julijske krajine iz talijanske KP u KPJ jednim pismenim aktom koji je bio potpisan od partijskog komiteta za Julijsku krajinu i od sekretara partijskih organizacija jugoslavenskih i talijanskih komunista u logoru. Tim povodom kooptiran je u komitet naše partijske organizacije predstavnik julijskih drugova.

Kulturno-prosvjetni rad koncentriše se oko lista »Dachauski Poročevalec«, koji izlazi dnevno. Osim toga organizuje se proslava praznika 1. maja, miting omladine i druge javne manifestacije. Partijsko rukovodstvo imalo je poteškoće s uredništvom »Dachauskog Poročevalca«, koje je pravilo greške u nacionalnom pitanju i koje je nepravilno ocenjivalo naš položaj u logoru u odnosu prema amerikanskim vojnim vlastima. Član komiteta, koji je imao da u uredništvu lista sprovodi partijsku liniju, naišao je tamo na pasivni otpor, koji nije umio da savlada. Zaključak partijskog komiteta je bio, da list bude pisan 50% na slovenskom i 50% na srpsko-hrvatskom jeziku, no u praksi to nije bilo sprovedeno. Takodjer nije bio sprovodjen zaključak da se u naš list uvrsti članak na talijanskom jeziku o stavu talijanskih komunista iz Julijske Krajine u prilog maršala Tita i nove Jugoslavije.

Uslijed nesusretljivosti amerikanske komande u pitanju naše repatrijacije i u vezi s kampanjom koja se istovremeno vodila u savezničkoj štampi protiv Jugoslavije, nastupilo je bilo u jugoslavenskoj grupi veliko nepoverenje u uspjeh rada narodnog odbora. To je nepoverenje bilo zahvatilo i mnoge članove partije, pa i izvjesne članove partijskog komiteta. Posljedica toga je bilo, da su učestala samovoljna bjegastva iz logora, čak su i dva člana komiteta bila pobjegla bez znanja partijskog sekretara. Te su pojave bile podvrgnute kritici, uslijed čega je partijski komitet zauzeo odlučan stav protiv bježanja iz logora, imajući u vidu opasnost kojoj se izlažu kad se bez dokumenata probijaju kroz teritorij na kome se još vodi akcija protiv razpršenih i prodjevenih SS-ovca, te računajući da će ipak biti doskora uspostavljena oficijelna veza s našim vlastima, što će omogučiti brzu repatrijaciju.

Sudsko istražna komisija izvršila je pod rukovodstvom sekretara partijske organizacije sakupljanje dokaznog materijala protiv naših vojnih zločinaca i narodnih izdajica, što je bilo naročito važno, jer su se organizatori bele garde predstavljali

amerikanskim vlastima i stranim novinarima kao prijatelji demokracije i agenti engleske tajne službe. Na osnovu zapisnički utvrdjenih priznanja samih zatvorenika i njihovih ličnih dokumenata uspjelo je dobiti odobrenje američkih vlasti da se ta lica pod stražom sprovedu u Jugoslaviju.

Nemajući još uvijek nikakve veze s jugoslavenskim vlastima, iskoristio je partijski komitet odlazak češke grupe iz logora, da se u sporazumu s češkim partijskim rukovodstvom pošalje bez znanja amerikanskih vlasti jedna naša delegacija preko Češke za Jugoslaviju s ciljem, da se obavjesti naša vlada o položaju zatvorenika u Dachauu i da se preduzmu hitne mere za našu repatrijaciju. Na taj način je uspostavljena prva veza sa našom zemljom.

Rad Parije u trečem periodu vršio se uglavnom po liniji Jugoslovenskog Narodnog Odbora i Medjunarodnog odbora u borbi za poboljšanje životnih uslova u logoru i za repatrijaciju. Rad na tim sektorima zauzimao je skoro svo vrijeme i skoro svu energiju naših partijskih aktivista, uslijed čega je trpio rad unutar same partijske organizacije, kao i stalni kontakt s masom. Ti nedostaci bili su podvrgnuti partijskoj kritici i samokritici. Repatrijacija, koja je brzo zatim počela, sačuvala je našu Partiju od štetnih posledica gore pomenutih nedostataka.

Za partijski komitet u Dachauu:
Oskar JURANIĆ, sekretar, l.r.
Branko DIEHL, l.r.

Pripis: Poročilu so priložene karakteristike in organizacijski sestav komitejev od januarja 1944 do junija 1945.

Dokument štev. II/15:

IZPIS IZ POROČILA MEDNARODNEGA KOMITEJA TABORIŠČA BUCHENWALD

Iz dopisa Glavnega gospodarskega urada SS vsem taboriščem je razvidno: 1. da so taborišča spadala pod kompetenco tega urada, in 2. da so bili Nemci v tem razdobju (28/12–1942) zelo zainteresirani na delovni sili, in so zato v bolnicah ljudi zdravili.

Prepis/M. dopisa Glavnega gospodarsko-upravnega urada SS
Razdelek D – konc. tab.
D II/Az: 14 h/KL/12 42 Lg/wy

Oranienburg, 28/12–1942

ZADEVA: Zdravniška dejavnost v Kl.
ZVEZA: Brez
PRILOGE: 1

Tajno!

Vsem

1. taboriščnim zdravnikom konc. taborišč
Da., Sh., Neu., Au., Bav., Flo., Lu., Stu., Gr.-Ro., Nied., Natz., Hinz., Mor., Herzog., Mau.,
Prepis za taboriščne komandante.

V prilogi se pošilja sestavek o tekočih dohodih in odhodih za vsa koncentracijska taborišča v vednost. Iz njega se vidi, da je od cca 136.000 izpadlo radi smrti okroglo 70.000. S tako visoko umrljivostjo se število jetnikov ne bo nikdar spravilo na tisto višino, kot je ukazal rajhsfirer SS. Prvi taboriščni zdravniki se morajo zato z vsemi razpoložljivimi sredstvi založiti za to, da se umrljivost v poedinih taboriščih bistveno zniža. Ni oni najboljši zdravnik v koncentracijskem taborišču, ki misli, da mora vzbuditi pozornost z neprimerno trdoto, ampak tisti, ki vzdržuje delazmožnost z nadzorovanjem in izmenjavo poedinih delovnih mest.

Taboriščni zdravniki morajo bolj bedeti nad prehrano jetnikov in predlagati v sporazumu z upravo izboljšave komandantu. Te pa ne smejo ostati samo na papirju, nego jih morajo taboriščni zdravniki redno naknadno kontrolirati. Dalje se morajo tab. zdravniki brigati za to, da se delovni pogoji na poedinih delovnih mestih po možnosti izboljšajo. V ta namen je potrebno, da se tab. zdravniki osebno prepričajo o delovnih pogojih na mestu samem. Rajhsfirer SS je zapovedal, da se mora umrljivost brezpogojno zmanjšati. Iz tega razloga se ukazuje gornje in naj se poročilo pošilja na šefa oddelka D III, prvič 1/2–1943.

Podpis nečitljiv!
(Klüder?)
SS-brigadefirer in generalmajor
Waffen- SS

V poglavju »Ilegalno delo« se v poročilu Internacionalnega komiteja taborišča Buchenwald« obravnava vlogo komunistov pri organiziranju in delu komitejev ter aktivnost teh organizacij.

VI. Ilegalno delo

Jasno je, da so se jetniki pod tako strašnimi razmerami, kot so vladale v Buchenwaldu, spojili med seboj in kmalu spoznali, da bodo imeli uspeh samo, če bodo delovali enotno.

V komandah, kot mestih, kjer so bili jetniki največji del dneva skupaj, so se stvorile grupe, ki so organizirale kolektivni odpor proti terorju in smrti. Vsak novodošlec je prejel poleg navodil po raportfirerju tudi še napotke od tovarišev. Zavest, da ima človek v tem peklu pomočnika, je jemala občutek popolne brezmočnosti in dajala pogum.

Tudi po blokih so se osnovala zaupniška gnezda, ki so najprej posegla v urejanje dnevnih vprašanj, so se pa s časom polagoma razvila v politična zaupniška gnezda. Zanesljivi antifašisti so bili oddvojeni od nezanesljivih. Strankarska preteklost pri tem ni bila odločujoča, nego samo pripravljenost za borbo proti SS-u. Začela se je pomoč v vprašanjih delovnih komand, obleke in prehrane.

Seveda drži, da so bila prva dela opravljena skoro izključno od komunistov, ker je bilo staro partijsko poznanstvo najboljši predpogoj. Nadaljnja izgradnja pa je slonela na pravilnem spoznanju, da je uspeh možen le, če se pritegnejo tudi politično indiferentni in pripadniki drugih antifašističnih strank in zvez.

Prve naloge so bile v borbi proti BV-jetnikom, ki so v tem času bili skoro brez izjeme orodje SS-a. Nobenega sredstva se nismo branili, da bi zmagali v tem dolgoletnem boju. Kmalu so bili napravljeni prvi prodori v taborišče funkcije.

BV-jetniki niso imeli pomislekov prikrajšati bloke pri obrokih in pribitek porabiti zase. Rdeči tega niso nikdar delali, marveč so skušali dobivati ilegalno dodatno hrano iz SS kuhinje in z njo podpirati pozitivne elemente.

BV-jetniki so izkoristili svoj vpliv na skladišča tako, da so oskrbovali sebe in svoje prijatelje iz komandanturnega štaba. Rdeči so rešili vprašanje obleke tako, da so jo preskrbeli potrebnim.

BV-jetniki so v baubiroju, v baukomandah in delavnicah izmikali gradbeni material in si nabavljali zase, SS-oficirje in druge žganje in druge stvari. Rdeči so nasprotno gradili z ilegalnimi gradbenimi sredstvi bloke in poskušali vsem jetnikom olajšati življenje. Gradbeno vodstvo je dalo samo omejeno količino gradiva za gradnjo revirja. Rdeči kapoti so našli pota, da so vgradili dvojno količino materiala. Protivno stališču SS so bili sezidani v taborišču kameniti bloki.

Korupcije SS-a s tem ni bilo mogoče preprečiti, toda kako mnogokrat so jim bili najboljši zalogaji zopet iztrgani iz ust. Kako često jim je bila preprečena tatvina jetniške imovine in koliko tisoč mark je bilo najdenih v cunjah oswiecimskih mrtvecev, a so bili utajeni in porabljeni za nakup dodatnih živil. Kdo ve število onih, ki so kot inozemski delavci, ruski oficirji in drugi bili iztrgani rablju na ta način, da so pod imeni že umrlih živeli dalje, bili poslani na transport z namenom, da tam s pomočjo antifašističnega taboriščnega vodstva oz. njegovih funkcionarjev morejo pobegniti. Tako je bilo rešeno tudi nekaj angleških padobrancev Secret Service-a.

Glavno je bilo seveda delo za lajšanje trpljenja jetnikom, ki pa je moglo uspevati samo, če se je z borbo nastopilo proti fašizmu kot sistemu. Prvi pogoj za to je bila vzpostavitev stikov z inozemskimi jetniki.

Taborišče Buchenwald je bilo v prvih letih zasedeno z izključno nemškimi političnimi, asocialnimi in kriminalnimi jetniki. Šele po izbruhu vojne so začele prihajati druge narodnosti in je dobilo taborišče tisti internacionalni karakter, ki ga je imelo do osvoboditve.

Namere SS-ovcev, da bi izigravali nemške jetnike napram inozemcem, so mogle biti preprečene samo s tesnim, tovariškim sodelovanjem na antifašistični podlagi. Nemški ilegalni, antifašistični pokret, ki je nastal že leta 1939, je poveril nekaj tovarišev, ki so imeli že izkustvo v sodelovanju z inozemci, da vpostavijo kontakt in organizirajo sodelovanje.

Vzpostavitev stikov in zveze je šla zlahka pri Avstrijcih in Čehih, težje pa pri Poljakih in je pri njih bila zadeva urejena šele v zgodnji jeseni 1944, in to predvsem z onimi Poljaki, ki so bili že dolgo v taborišču. Kontakt z Rusi je bil vzpostavljen, čim so jih prenehali držati v izolaciji in so jih zaposlili po delovnih komandah – spomladi 1942. Pri održavanju zveze so pomagali čehoslovaški tovariši. Rusi so nekajkrat izmenjali svoje vodstvo, preden je stopil na čelo stalni odbor, nakar je prišlo do sistematičnega sodelovanja. V istem času so bili navezani stiki s Holandci in Jugoslovani. Prav tako so bili povezani Francozi, Belgijci in Španci (tu so pomagali špan-

ski borci). Pri Italijanih so pomagali Jugoslovani. Italijani so bili že šolani v konspirativnem delovanju v koncentracijskih taboriščih in je bilo delo z njimi lahko. Z maloštevilnimi pripadniki drugih držav, kot Angleži, Švedi, Švicarji, Amerikanci, so obstajale samo osebne zveze, organiziranega sodelovanja ni bilo, razen z angleškimi piloti.

Osnove za vzajemno mednarodno delo so bile: 1) nepomirljiva brezkompromisna borba proti SS in njegovim pomagačem v taborišču (vohunom, ovaduhom, provokatorjem itd.), 2) mednarodna solidarnost.

Pri izbiri aktivistov je bilo uporabljeno trdo merilo. Kdor ni bil pripravljen voditi to borbo dan na dan, uro za uro, ta ni mogel biti sprejet v to skupnost. Pravilnost tega trdega izbora se je pokazala v dejstvu, da v mnogih letih mednarodnega sodelovanja – od 1939. dalje – ni bilo niti enega primera izdaje. SS je čutila in vedela, da obstoji mednarodna organizacija, nikdar pa ni izvedela, kdo je glava te organizacije in kdo so njeni člani.

Mednarodno sodelovanje je našlo svojo neposredno vsebino v mednarodni solidarnosti. Kakor je znano iz vse zgodovine Buchenwalda, je pomenilo pravočasno menjanje komande, pravočasen sprejem v revir, preskrba obleke, pogosto rešitev življenja. Naloge nemških tovarišev so obstajale predvsem v tem, da so inozemskim tovarišem ugladili pot do znosnejših delovnih in življenjskih pogojev.

To v prvem času ni bilo lahko, ker so v poštev prihajajoče komande že imele svoje stalne posade. Šele z raznimi triki, dolgotrajnimi pogajanji, diskusijami itd. se je posrečilo spraviti inozemske tovariše na privilegirana mesta. Istočasno se je začela borba proti batinaškim metodam, ki so jih v našo sramoto prevzeli od SS nekateri nemški kapoti in preddelavci. Ilegalno nemško vodstvo je izdalo geslo: vsak udarec po inozemcu je udarec proti nemškemu narodu. Ta račun bo moral vsakdo enkrat plačati.

Aktivisti so prejemali skoro tri leta dodatno tobak in cigarete preko taboriščne kantine. Dalje, skoro redno so bila razdeljevana živila, ki so bila ukradena SS-u. Aktivisti so načrtno dobivali oblačila in obutev. Po potrebi so bili tudi oskrbovani z denarjem.

Treba je pri očrtu solidarnosti omeniti tudi akcijo francoskih in belgijskih tovarišev, ki so od RK prejete pakete delili z vsemi narodnostmi. Tudi norveški študentje so stalno prirejali zbirke iz svojih paketov in jih stavljali na razpolago za mednarodno uporabo.

To sodelovanje si je mogoče zamisliti samo ob stalnem razpravljanju o vseh taboriščnih zadevah, ob vzajemnem določanju linije našega dela in posebno v zadnjem času v taktičnosti postopanja v podrobnem delu.

Samoumevno so se morali vršiti ti sestanki v največji konspiraciji. Pod okriljem revirja se je leta 1943 izvršil prvi sestanek. Ko so bile vse velike prisotne narodnosti zajete, je bila potrebna delitev iz konspirativnih vzrokov. Bil je slovanski sektor z Rusi, Poljaki, Čehi, Jugoslovani, Avstrijci in Nemci, ter romanski sektor s Holandci, Belgijci, Francozi, Španci in Italijani.

Koordinacijo obeh sektorjev so prevzeli nemški tovariši. Sestanki so se vršili vsakomesečno in so se na njih obravnavala vsa politična vprašanja in vse taboriščne zadeve, ki so bile odločilne za nadaljnji razvoj in ki so morala imeti svoj odmev tudi v taborišču. Vsakoletno so se izdelali pregledi čez staro leto in predvidele možnosti v novem letu. Tako ni niti evakuacija niti prevzem taborišča mednarodnega vodstva

mogel presenetiti, ker so za to že obstajali konkretno izdelani načrti. Osnovna misel je bila pri vseh inačicah borbena pripravljenost in preprečenje vsakršnega poskusa od katere koli strani za povzročanje kaosa in s tem v zvezi masovne likvidacije.

Popolna pravilnost tega dela je bila potrjena v dneh do 11. aprila 1945, na sam ta dan in v poznejšem delu.

Mednarodno sodelovanje se ni omejilo samo na vodje posameznih nacionalnih grup, ampak se je polagalo največjo važnost, da se ustvari sodelovanje na najširši bazi tudi po blokih in v delovnih komandah. Tudi tu je bil cilj tovarišem iz vseh narodnosti olajšati delo in življenjske pogoje. Kot posrednike so uporabljali posamezne nacionalne grupe svoje zaupnike, ki so skupno z nemškim zaupnikom odločali o zaposlitvah po komandah in odstranjevali iz komand nedisciplinirane elemente, t.j. fašistom naklonjene in nevarne subjekte.

Na blokih je šlo za tem, da se pri nezaslišanem prenapolnjenju istih po možnosti odstranijo neizogibne praske in prepiri med posamezniki.

Ob posebnih prilikah je uspelo demonstrirati mednarodni karakter naše borbe tudi pred očmi SS-a. Tako se je sestalo 7. novembra 1942 in 1. maja 1944 po pet zastopnikov vsake nacije na določenem mestu v taborišču na osnovi enotnega načrta in so razpravljali o pomenu dneva in o nalogah tovarišev v taborišču. Pred koncem je bila z vso skrbnostjo proučevana situacija na frontah in njeno učinkovanje na taborišče, kajti napačen sklep bi mogel imeti usodepolne posledice.

Razmerje sil med malim oboroženim kadrom jetnikov in do 6000 mož broječimi SS-formacijami je zabranilo izvedbo ofenzive. Zato je bila izdana parola: zavlačevati, sabotirati do od nas odrejenega trenutka vstaje. Ta taktika ni imela stoodstotnega uspeha. Ni bilo mogoče preprečiti, da ne bi cca 10.000 poljskih in ruskih tovarišev zapustilo taborišče. Doseglo pa se je vsaj, da je poskus popolne evakuacije taborišča od strani SS spodletel.

Tudi z umetnostjo se je vršila borba proti SS-u. V taborišču je deloval orkester, prirejalo se je pisane večere z izrazito antifašistično tendenco, kjer so sodelovale vse nacionalne grupe, v ožjih krogih so se prirejali literarni večeri. Od jeseni 1943 dalje so se redno vršili takozvani blokovni koncerti za poedine nacionalne grupe, ki so imeli močno propagandistično tendenco. V kino dvorani so se prirejali koncerti, na katerih so s pevskimi točkami nastopali tudi Jugoslovani. Po bombardiranju 24/8–1944 je bila prirejena spominska svečanost.

Sabotaže so se vršile takole:

1) razsipanje z materialom, ki se je dolgo uporabljal za izdelavo raznih okrasnih predmetov za SS-ovce;

2) pri preurejanju obratov na vojno produkcijo so se novi stroji namenoma napačno grupirali, radi česar je prišlo do dolgih zastojev zaradi pregrupacije;

3) obitki za Messerschmidt letala so se izdelovali preko plana in so se ob spreminjanju načrtov metali v staro železo;

4) predelava tovornih avtomobilov v kuhinje in komandne vozove se je vršila ob opustitvi potrebnih ojačenj, radi tega so na teh vozilih takoj nastale okvare;

5) v popravilo poslane rabljene čaure protitankovske municije so se napačno skladiščile, tako da so zarjavele in postale neporabne;

6) Gustloffwerke: jetniški personal je tako izkoriščal veliko neznanje civilnega

vodstva, da produkcija ni nikdar presegla 40% kapacitete. Sabotaža se je vršila načrtno in se ni prepuščala poedincem, ker bi ti mogli biti odkriti. Radi izdaje napačnega materiala, neupoštevanja sprememb načrtov, potvorbami terminov so v enem slučaju dosegli jetniki zaostanek od 2000 naročil s skupno 155.000 delovnimi urami. Posledica so bile težke motnje v celem obratu. Fabrikacija karabink je bila od plana 55.000 mesečno spravljena skoro na nič, ker so se neki merilni instrumenti izdelali iz napačnega materiala.

7) Mibau: Pri izdelovanju tuljav je znašala dnevna storitev jetnika do 50% one civilnega delavca. Pri sestavljanju prešovine za tuljave se je sestav spremenil, lotanje se je vršilo tako slabo, da so se kontakti hitro polomili.

Vojaška organizacija:

Prvi začetki vojaške organizacije so ležali daleč nazaj in izvirajo še iz dobe pred začetkom vojne, ko se je često pojavljala ideja vstaje, ki se je zavračala kot brezizgledna.

Z organiziranjem vojaško-političnega kadra se je začelo poleti 1942. Spočetka so bili samo Nemci, pozneje so bile pritegnjene tudi druge nacionalne grupe, tako Jugoslovani in Poljaki poleti 1944. Skupno število grup je bilo 178 s cca 850 možmi. Jugoslovani so dali 16 grup.

Naloga vojaške organizacije je bilo vojaško-politično šolanje, tehnična izobrazba in priprava za osvobodilno akcijo po načrtih, pripravljenih od vojaškega vodstva. Nemci so bili določeni kot zvezniki za slovanski in romanski sektor. Poleg tega je obstajala med štaboma sektorjev in vojaškim vodstvom tudi direktna zveza. Sestanki so se vršili periodično.

Grupe so imele 3–5 mož. 3–5 grup je šolal en instruktor. Sektorski štab je sestajal iz poedinih sekcijskih vodij. Za tehnično izobrazbo je izdalo vodstvo navodilo v 12 točkah, ki so služile kot osnova za vojaško vzgojo kadrov. Spoznavanje orožja: pištolj 7,65,08 in Mauser pištolj; dalje karabinka in pancerfaust.

Vršile so se disciplinske vežbe po sekcijah, sektorjih in v internacionalnem merilu.

Od srede februarja 1945 so veljale za vojaško organizacijo 3 alarmne stopnje. Prva: vsi instruktorji in vodje grup morajo ostati na svojih blokih in vedeti za svoje člane. Druga: Vse grupe morajo ostati na blokih in čakati. Tretja: ukaz za zavzetje izhodnih položajev.

Izdelana sta bila dva načrta: en ofenzivni in en defenzivni Ofenzivni je predvideval prodor proti zapadu in združitev akcije z jetniki iz Gustlofwerke in s cca 30.000 civilnimi delavci – inozemci, ki so bili zaposleni v orožarnah v Sömmerda. Defenzivni plan je bil namenjen samo za slučaj SS-ovskih provokacij v obrambo pred njimi ali za slučaj izolacije taborišča.

Oborožitev je predstavljalo: 91 karabink s cca 2500 patroni, 1 strojnica z 2000 patroni, 20 pištol, 16 ročnih granat, 150 bodal, 200 zažigalnih steklenk.

Bila je zgrajena tudi radijska oddajna postaja, ki pa je zaradi preiskave morala biti zopet uničena. V zadnji noči so potem Poljaki zgradili radiotelegrafski oddajnik, ki je potem 12-krat oddal poziv Pattonovi armadi, da naj pride na pomoč in reši jetnike uničenja po SS-u.

Naglo napredovanje Amerikancev na zapadu je spremenilo situacijo za taborišče. V noči od 2. na 3/4–1945 je bilo v mednarodnem političnem centru posvetovanje glede sproženja akcije, ki je bila po temeljitem preudarku odklonjena, kajti neposredna jačina sovražnika je znašala 3000 mož. 4/4 je bilo celo taborišče obkroženo in z zelo malo izjemami so komande ostale za žico. Vprašanje akcije je bilo v noči od 5. na 6/4 v političnem centru ponovno postavljeno in ponovno odklonjeno. 10/4–1945 je bil evakuiran velik del Poljakov. Z njimi je šla skoro kompaktno njihova vojaška organizacija. Istega dne popoldne so bili odvedeni tisti vojni ujetniki, ki so bili sporazumni z evakuacijo. 11/4 so se približale amerikanske tankovske edinice. Istega dne ob 14,30 uri so padli prvi streli v taborišče z nekaterih severnih stražnih stolpov. Vojaško vodstvo je tedaj izdalo orožje in dalo ukaz za naskok na žično ograjo. V eni uri je bilo taborišče osigurano, zajetih kakih 120 SS-ovcev in orožje zaplenjeno.

V noči na 12/4 se je pojavil amerikanski oficir, ki je pojasnil, da je tankovska konica samo pasirala taborišče in da je možen povratek sovražnika. Taborišče je bilo treba braniti. Zavzeti so bili položaji izven taborišča. 12. in 13/4 so bili prijeti nadaljnji SS-ovci. 13/4 je pristojni amerikanski komandant izdal povelje za razorožitev internirancev. Ob 17. uri je bila izvršena demobilizacija vojaške organizacije v Buchenwaldu.

Izpis iz pritožbe Andreja Bohinca sedmemu kongresu ZKJ *

Dokument štev. II/19:

Aretacija, proces, postopek v preiskavi in za časa prestajanja kazni

Dne 14/10–1947, ko sem bil na seji okr. komiteja, me je iz CK poklical tov. Ivo SVETINA ter mi sporočil »veselo« vest, kot se je sam izrazil, in sicer, da grem na študijsko potovanje v SZ za pol leta ter naj se tozadevno takoj javim na CK. Te vesti sem bil zelo vesel, saj sem bil prepričan, da mi je to nagrada za moje neumorno delo. Poslovil sem se od žene in znancev ter odpotoval v Ljubljano na CK, kjer mi je tov. Svetina sporočil, da grem še k tov. MARINKU, sekretarju CK, kjer bom dobil navodila, nato pa z avionom preko Beograda, Kijeva v Moskvo. Toda, namesto k tov. MARINKU, sem bil odpeljan v centralne zapore, kjer mi je bila napovedana aretacija. Ko sem proti temu protestiral, ker sem kot ljudski poslanec užival imuniteto, se mi je organ smejal v obraz in samozavestno izjavil: »Oblast smo mi!«

Drugi dan se je začelo zasliševanje in kaj kmalu mi je bilo povedano, da me dolže sodelovanja z gestapom. Po vsej sili so mi hoteli vsiliti prepričanje, da sem podpisal za sodelovanje z gestapom ter da sem se samo zaradi tega vrnil živ iz Dachaua. Zasliševalec tovariš Martin me je z vsemi mogočimi triki skušal pripraviti do tega priznanja. Ko sem vse to zanikal, mi je točno in jasno povedal sledeče: »BOHINC, vi ste v Moskvi – govorite tako, kot je treba, ali pa vas bo vzela noč.« Ta grožnja je bila zelo realna, ker je bila žena kot domači in znanci prepričani, da sem v Rusiji, in če danes, po 10 letih gledam na vse to, sem trdno prepričan, da bi bil v slučaju nepristanka na zahteve zasliševalca tudi dejansko ubit. Ko sem zasliševalcu dejal, naj mi to dokaže, je rekel, naj dokažen jaz, da to ni res, kar trdi on. Trdil je, da me obtožujeta DIEHL in OSWALD, toda ko sem odločno odbil in zahteval soočenje, mi tega nikoli ni dal in po par dneh je obtožbo umaknil. Dialog zasliševanja je potekal približno takole:

Zasliševalec: Vi ste bili v Dachauu?
Moj odgovor: Da.
Zasliševalec: Kdo je bil sovražnik fašizma št. 1?
Moj odgovor: Komunisti.
Zasliševalec: So Nemci streljali talce?
Moj odgovor: Da.
Zasliševalec: Zakaj ste potemtakem vi ostali živi?

* Pritožba, naslovljena na predsedstvo VII. kongresa ZKJ – 1/9–1957– izpis:

Moj odgovor: Ostal sem pač živ, saj se je iz Dachau-a vrnilo cca 5000 Jugoslovanov, mar so potem vsi gestapovci?

Zasliševalec: Živi ste ostali zato, ker ste sodelovali z gestapom in ste se za to tudi pismeno obvezali.

Moj odgovor: Dokažite mi to, in če se vam posreči to dokazati, me lahko takoj ubijete.

Zasliševalec: Dokažite vi nam, da to ni res, kar trdimo mi.

Moj odgovor: Če moj značaj, moja predanost in moje delo med in po vojni in priče, katere vam predlagam, ni zadosten dokaz, potem vam drugega dokaza ne morem nuditi.

Zasliševalec: Vsak gestapovec in vojni zločinec se je izmišljal vse mogoče, samo da si podaljša življenje.

Moj odgovor: V Dachauu je bilo cca 800 španskih borcev, katerih večina so bili člani KP, pa so kljub temu ostali živi.

Zasliševalec: Vse to so gestapovci.

Moj odgovor: Tudi naši politični voditelji so bili v rokah gestapa, npr. Vida TOMŠIČ in Pepca KARDELJ sta bili leta 1943 v Begunjah, o čemer sem slišal tov. Vido govoriti na konferenci AFŽ v Cerknem dne 1/3–1945. Dalje Lovro KUHAR in Tone DOLINŠEK sta se oba vrnila živa iz Mauthausena. So po vašem potem tudi ti tovariši gestapovci?

Zasliševalec: Ne gre za nje, gre za vas in dokažite, da moje trditve niso resnične. Sicer sem pa za postavljanje vprašanj tukaj jaz.

V tem začaranem krogu se je zasliševanje vrtilo neprestano, vse noči. Vsak moj dokaz, vsaka moja beseda je bila obrnjena meni v škodo, in izrabljena proti meni. Drugič mi je zopet govoril, da so dobili zapiske gestapa z Jesenic, Begunj, Bleda in Dachaua, ter se lovil z vsemi mogočimi izmišljotinami, toda ker sem imel čisto vest, sem vedel, da si vse to izmišlja. Pritisk je stopnjeval z vsakdanjimi grožnjami, negotovostjo, lakoto, mrazom, nespečnostjo, verigami, brez čtiva in cigaret, imel sem v celici noč in dan močno luč skozi enajst mesecev, tako da se še danes čudim, da v tistih časih nisem znorel. Absolutno ničesar mi ni verjel, ko sem govoril resnico in dokazoval vso absurdnost njegovih obtožb. Nenehno mi je sugeriral razne, vprav šolske primere obveščevalne službe noč in dan, tako da sem včasih resno razmišljal, če sem med okupacijo res kaj zakrivil. Bili so primeri, da sem v eni noči moral po petkrat vstati, spanje podnevi pa je bilo strogo prepovedano. Vse dni in noči mi je lomil voljo in vsiljeval sugestivno način, kako sem bil povezan z gestapom.

Neko noč me dvigne in pokliče v pisarno, tam pa mi je ponudil jestvine, cigarete in vino. Vedel sem, da v takem privatnem razgovoru išče moje slabe točke, toda prav nič nisem pazil na govorjenje, ker enostavno nisem storil ničesar, za kar bi se moral sramovati, zato sem jedel in pil, kolikor sem si poželel. Tisto noč sem popil dve steklenici vina. Postavljal mi je različna vprašanja, na katera sem mu hitro in brez premisleka odgovarjal. Tak razgovor sva imela kake štiri ure in nazadnje sem ga vprašal, ali sploh da kak procent verjetnosti mojim dokazom, ko sem izpodbijal njegove nemogoče trditve. Odgovoril mi je dobesedno:

»Mi ne dajemo niti en promil verjetnosti, da vi niste gestapovec, ker vi ste in morate biti gestapovec.«

Po tej izjavi zasliševalca mi je bilo popolnoma jasno dvoje, in sicer:

1) da zasliševalec prav dobro ve, da med okupacijo nisem ničesar storil na škodo slovenskega naroda, ter da nikdar nisem sodeloval z gestapom, in

2) da ima direktivo, da mora moje priznanje doseči za vsako ceno.

Da je to resnično, naj vam bo v dokaz sledeči primer: Nekoč sva govorila o tov. Stanetu KERSNIKU, ki je bil tedaj kapetan UDB in kasneje upravnik KPD Ljubljana. Tov. KERSNIK je spomeničar ter je bil v avgustu 1941 ujet od Nemcev, kasneje pa je gestapovcem pobegnil, ko so ga peljali, da bi jim pokazal partizansko taborišče. Bil je vseskozi do osvoboditve načelnik obveščevalne službe za Gorenjsko. Zasliševalec mi je nekoč dejal, da če bi on Kersnika samo pol leta zasliševal, da bi bil tudi on gestapovec. Mar ni po vsem tem jasno, da je zasliševalec prav dobro vedel, da nisem nikdar sodeloval z gestapom, pač pa je z duševnim in fizičnim maltretiranjem to moral doseči. Kadar se mu je vse skupaj ustavilo in ni mogel naprej, je poklical na pomoč ppolkovnika MORE Žana, ki je s svojo brutalnostjo dosegel, kar je želel. Ppolk. Žan se je nekoč spozabil tako daleč, da me je udaril, ko je bil pijan.

Po treh mesecih takega postopka sem prišel tako daleč, da sploh nisem bil več sposoben samostojnega razmišljanja ter sem pristal na vse, karkoli je želel, samo da bi imel mir in da bi se končno lahko naspal. V tistih dneh bi bil prav gotovo storil samomor, nisem ga pa samo zaradi tega ne, ker sem slutil, da je to želja zasliševalca ter bi bil odpravljen s kratko vestjo v časopisju približno takele vsebine:

»Obtoženi BOHINC Andrej je med okupacijo storil tako strašne zločine proti ljudstvu, da ga je pričela peči vest, pa si je sam sodil.«

Tak bi bil moj nekrolog, moja žena, starši in svojci pa ne bi nikdar zvedeli resnice, in to bi bila zanje večna sramota. Trdno in neomajno sem veroval, da bo prej ali slej prišel čas, ko bom lahko povedal svojcem in ljudem, da to kar me obtožujejo, ni resnica in da nisem nikdar bil izdajalec svoje domovine.

Sredi januarja 1948 sem končno klonil, ko mi je pričel prigovarjati tudi na ta način, da s tem, če pristanem na obtožbo, lahko mnogo koristim partiji. Stalno je apeliral na mojo partijsko zavest, ker pa sem bil v tako obupnem duševnem stanju, da sploh nisem bil več zmožen razmišljanja, sem pristal na vse, kar je želel. Obtožil sem se, da sem podpisal in delal za gestapo, da sem bil v partizane poslan po direktivi gestapa, po vojni pa da sem sodeloval z angleško obveščevalno službo IS. Vse, kar je želel, sem podpisal, pa če bi me obtožil, da sem umoril svojo lastno mater, pa bi podpisal in pristal tudi na to. Po tem pristanku sem dobil vse: hrano, cigarete in mir, da sem lahko spal in se odpočil. Če danes, po 10 letih, to premišljujem, je tedaj mogel uspeti samo zaradi tega, ker nisem imel v svoji notranjosti oporne točke, ker se je stalno skliceval na ljudsko oblast in partijo in poudarjal, da s svojim pristankom lahko mnogo koristim na ta način, da bi na procesu javno pozval vse tiste, ki so med okupacijo šli skozi gestapovske zapore, bili tam vrbovani, da se sami javijo našim organom, da ne bi kasneje morali postati izdajalci svoje domovine. Trdil je, da je gestapo s celotnim aparatom prešel v službo imperialistov, ki bodo sedaj taka vrbovanja naših ljudi izkoristili za to, da bodo naše državljane vrbovali pod grožnjo razkrinkanja za delo v IS. To se mi je tedaj videlo zelo verjetno, saj sem že omenil, da nisem bil zmožen samostojno misliti.

Prav nič se danes ne čudim, da so v SZ za časa Stalinovih čistk stotisoči starih »boljševikov« obtoževali sebe najstrašnejših zločinov, da so za časa informbirojevske gonje proti FLRJ mnogi prekaljeni komunisti po direktivah Stalina pristali in

obtoževali sebe zločinov, katerih niso nikdar storili. Spomnimo se procesov proti Rajku, Slanskemu, Gomulki, Trajču Kostovu, Koči Dzodzeju in dr. Obnovimo si v mislih tajni referat Hruščova na XX. kongresu KP SZ, pa bo slehernemu jasno, da se taka priznanja lahko dosežejo.

Danes izjavljam ponovno to, kar trdim že 10 let: *GESTAPOVEC SEM POSTAL V JANUARJU 1948 V CENTRALNIH ZAPORIH V LJUBLJANI!*

Po tem pristanku, ko sem se odpočil, naspal in pričel ponovno o vsem tem razmišljati, sem šele uvidel, kako strašno napako sem storil. Ostalo mi je samo eno, in t.j. strahovit in pekoč sram. Bal sem se, da sem s svojim pristankom zapeljal obveščevalno službo na krivo sled, zato sem se odločil, da ponovno spregovorim resnico. Dne 6/2–1948 sem vse svoje izjave preklical in napisal izjavo, ki sem jo naslovil na takratnega notranjega ministra tov. Borisa KRAIGHERJA. V tej izjavi sem med drugim predlagal sledeče:

Izjavil sem, da sem popolnoma nedolžen in brez krivde, ter predlagal, da ostanem dve do tri leta v centralnih zaporih skrit, organi UDB pa naj v tem času narede najstrožjo preiskavo o vsem mojem delu med okupacijo in če bodo odkrili, da sem storil samo najmanjšo stvar, ki bi bila v korist okupatorju in v škodo OF, da sem potem pripravljen, da me uničijo z najstrašnejšimi fašističnimi mukami.

Da pa ne bi žena in svojci delali kakršnih koli težav in povpraševali, kje sem in kaj je z menoj, sem predlagal, da napišem pismo, kot da ga pišem iz Rusije, kjer bom ženi sporočil, da ostanem tri leta na študiju v SZ, tako da ne bi nihče niti pomišljal, da je kaj narobe z menoj. V tem pismu bi napisal, da ga je prinesel iz SZ neki moj kolega, ki se je vrnil v Beograd, zato naj bi se to pismo oddalo na pošto v Beogradu, da bi bil na ovitku tozadevni poštni žig. Na ta način bi bil od strani žene in svojcev izključen vsak dvom, organi UDB pa bi imeli tri leta čas stvari postaviti na čisto.

Vsak normalen človek bi po tem predlogu pričakoval, da bo sprejet. Še vedno sem namreč v svoji naivnosti mislil, da se išče resnico. Vseskozi za časa preiskave sem prosil, naj se sporoči CK in naj me en član Politbiroja obišče. Bilo je brez uspeha. Čez tri dni, t.j. 9/2–1948, me pokliče ppolk. Žan More in mi je dejal, da je CK-ju pokazal mojo izjavo in da se ji krohotajo. Dalje mi je tudi izjavil, da vsak vojni zločinec piše vsemogoče izjave, samo da si podaljša življenje. Sploh je ppolk. Žan uporabljal najbolj vulgarne izraze, izposojene iz slovarja Višinskega, kot so: gestapovec, bandit, vojni zločinec, imperialistični agent, zver itd., skratka bil sem vse, samo nikdar človek. To je bil zadnji poskus, da zasliševalca prepričam o svoji nedolžnosti. Po tem dogodku se je pričel za mene zopet pekel. Noči brez spanja, stalne grožnje, negotovost, vrgel me je v verige ter sem bil tri tedne uklenjen noč in dan, skratka, postopek z menoj je bil kot z najtežjim zločincem. Tedaj sem definitivno pristal tudi na to, da se bom pred sodiščem javno obtožil. Neštetokrat sva z zasliševalcem ponavljala mojo »pravljico« o tem, kako sem postal gestapovski agent, seveda samo zato, da bi pred sodiščem brezhibno odigral svojo vlogo. Nekaj dni pred procesom mi je zasliševalec povedal, da sem jaz prvo obtoženi samo zato, ker sem kot poslanec zvezne skupščine in sekretar komiteja splošno poznan med ljudmi, da pa so sicer ostali neprimerno več krivi. Rekel mi je tudi, da bom v par letih na svobodi. Zadnji dan pred razpravo je prišel tudi ppolk. Žan in me vprašal, »če ne bom izrabil sodišča kot tribuno proti ljudski oblasti«. Ponovno sem mu zatrdil, da bom govoril tako, kot smo se zmenili. Zagrozil mi je, da če to ne bi storil

tako, kot je treba, da bom takoj po procesu prepeljan nazaj v centralne zapore, kjer bom doživel nekaj, kar se mi niti ne sanja. Tako prepariran sem odšel na proces, ki je trajal dva dni, in sicer 9. in 10/8–1948. Inscenatorjem procesa je šlo samo za senzacijo, po časopisju je bilo strahotno razbobnano, seveda, ker je bil odkrit tako strašen sovražnik socializma, kateri je ogrožal obstoječi družbeni sistem v FLRJ. – Nihče pa ni pomislil, da sem se za ta družbeni red boril med vojno in po vojni in da se moje mnenje tudi danes, po 10 letih trpljenja, poniževanja in sramote ni prav nič spremenilo, ker vem, da je bilo to dejanje samo samovolja posameznikov, inscenirani justični umor, ki z idejo marxizma-leninizma nima ničesar skupnega. Če danes premišljujem, sem trdno prepričan, da bi tudi v slučaju, če bi pred sodiščem govoril resnico in povedal, da sem popolnoma nedolžen, ne bi prav nič uspel. Na smrt sem bil obsojen že tedaj, ko je padla odločitev za mojo aretacijo. Mnogo bolje bi storili, če bi me na svobodi ubili in lansirali vest, da so to storili be-ga in četniki, ki so prišli s Koroške. A njim je šlo za senzacijo!

Advokata, ki me je branil, sem prvič v življenju videl, ko sem že sedel na zatožni klopi in šele tedaj se mi je predstavil, češ da je poklican, da me po službeni dolžnosti brani. Takoj sem mu rekel, da ne rabim zagovornika, saj je bilo smešno, ko sem se pa sam obtoževal. Javni tožilec g. ŽALIK Martin se ni niti toliko potrudil, da bi advokatu dal obtožnico. Ko sem bil že cel dopoldan zasliševan in sem svojo lekcijo brezhibno oddeklamiral, vstane moj advokat dr. Leon KREK in reče dobesedno: »Tovariš predsednik, dovolite, obtoženemu BOHINCU, naj mi da obtožnico, da bom vedel za kaj gre.«

Po tem nastopu advokata je bruhnila vsa dvorana v smeh, čeprav je bilo občinstvo skrbno izbrano. G. Žalnik Martin se je pokazal kot izredno slab režiser, ki spada na kak zakotni vaški oder, ne pa na senzacionalno razbobnani proces v Ljubljano.

Drugi dan, 10/8–1948, smo bili jaz, KOPAČ Vlasto in dr. Roman VIDMAR obsojeni na smrt z ustrelitvijo, zadnji soobtoženi BREZAR Vili pa na 17 let strogega zapora. Zanimivo na procesu je bilo to, da je KOPAČ Vlasto v preiskavi tudi vse podpisoval in na vse pristajal, na procesu je govoril resnico in povedal, da je popolnoma nedolžen, pa je bil kljub temu obsojen na smrt. Poglejte tale absurd: Tožilec g. ŽALIK je KOPAČU dokazoval, da je bil kot sekretar jugoslovanskega komiteja partije v Dachauu agent gestapa in da ga zato obtožuje in bremeni Stane OSWALD, ki je bil že prej obsojen na Diehlovem procesu. KOPAČ je to pustil kake pol ure, samo da bi bil protiudarec čim bolj učinkovit. Ko je g. ŽALIK mislil, da je že dovolj utemeljil Kopačevo gestapovščino s priznanjem Oswalda, je KOPAČ povedal sledeče:

1. Da OSWALDA sploh ne pozna, in
2. Da je OSWALD odšel iz Dachau-a 12/11–1942, dočim je KOPAČ prišel v Dachau šele spomladi 1944 ter je potem takem absurd trditi, da OSWALD obtožuje KOPAČA.

Kljub takim očividnim potvorbam in običajnim neumnostim, katerih ne bi smel zakriviti noben laik, je bil KOPAČ Vlasto obsojen na smrt. Tu je še nešteto takih stvari, katere sedaj ne pridejo v poštev, bom pa še pisal o njih kasneje. G. ŽALIK ni prav nič pomislil na to, da je poslal tri ljudi v smrt, da je uničil tri družine in jim pripravil strašno trpljenje in sramoto. In tak človek je danes član Vrhovnega sodišča LRS, ko bi spadal na moje mesto. Mar je potem čudno, če je vsaka moja prošnja

apriori odbita, saj ne bo žagal tiste veje, na kateri sedi. Ko sem delal leta 1955 prošnjo za izredno omilitev kazni zaradi bolezni po čl. 386 ZPK, mi je bila odbita z motivacijo, da sem med okupacijo naredil tako strašne zločine, da se mi kazen ne more znižati (čeprav bi umrl – moja pripomba) in da se moram zavedati, da mi je bila kazen že dvakrat znižana, in sicer iz smrti na dosmrtno in iz dosmrtne na 20 let, kar imam še danes. Tako g. ŽALIK!

Ne pozabite, da danes za to ve že na stotine ljudi – funkcionarjev in prebivalcev jeseniškega okraja in da prihaja počasi a sigurno čas, ko bo treba polagati račune. In tak človek naj bi bil član ZKS, saj je njegovo članstvo sramota za vsakega komunista.

Na procesu mi je bilo tudi rečeno, da bom najkasneje v roku 8 dni dobil obsodbo, toda letos 10. avgusta je minilo že 9 let, pa je še vedno nisem prejel. Moj advokat ex-ofo na procesu dr. Leon KREK, pa je bil kmalu za menoj in tudi odsedel tri leta.

Sedaj pa še en absurd te drame: Vlasto KOPAČ in Roman VIDMAR, ki sta bila oba obsojena na smrt, in Vili BREZAR so bili 1. 1. 1951 izpuščeni na svobodo, jaz pa imam po 10 letih zapora še vedno 20 let. Nisem jim nevoščljiv, da so na svobodi, saj so bili brez krivde obsojeni samo zato, da je moja sodba imela večji videz verjetnosti. Kje je logika, saj je vendar to podcenjevanje javnosti do take mere, da noben pameten človek ne more resno jemati mojega procesa. Vseh 10 let pripovedujem in prosim, naj se mojo stvar razišče, a brez uspeha. Nikogar ni, ki bi se to upal javiti na pravo mesto. Do aprila leta 1953, torej točno 5 let in pol sem bil izoliran in brez vsake zaposlitve, polovico tega časa pa tudi brez časopisov in knjig. V letu 1949 sem bil od maja do septembra v temnici na betonu, brez odeje in brez vsega. Paketi, pošta, obiski, knjige, časopisi, zdravniška pomoč itd., vse mi je bilo [nedostopno], in tako sem živel pri takratni hrani 200 gr. koruznega kruha in po 3 × dnevno 1/2 l juhe. Če je prišla kdaj kaka komisija, so me skrili v klet, da se ne bi mogel komu pritožiti. V jeseni leta 1949 sem zelo oslabel, v decembru pa sem si dal operirati krčne žile na levi nogi, toda dva dni po operaciji, t.j. 17/12–1949 sem bil ponovno brez raporta poslan v temnico, kjer sem ostal do 8/2–1950, brez odeje, ob skrajno pomankljivi hrani, mraz pa je v januarju 1950 dosegel do 23 stopinj pod ničlo. Še danes se čudim, kako sem vse to izdržal, seveda pa imam zato za celo življenje somatske in psihične težave. Bil sem tako slab, da sploh nisem mogel stati več na nogah, ampak sem hodil po vseh štirih. Zločin brez primere pa je to, da tedaj, ko sem jaz umiral od lakote, da mi je žena prinašala po 2 × mesečno pakete, da je te pakete uprava KPD Ljubljana sprejemala, da pa jaz istih nisem prejemal, ker mi jih je enostavno nekdo ukradel. To je trajalo pol leta in mi je bilo ukradenih 10 ali 12 paketov. O tem sem se kasneje v decembru 1951 upravniku tov. Stanetu KERSNIKU pritožil in je obljubil, da bo stvar raziskal in da bom dobil škodo povrnjeno. O tem pa do danes ni še nobenega glasu.

Mesec dni kasneje, ko sem bil aretiran jaz, je bila aretirana tudi moja žena samo zato, da se je na mene izvajal večji psihološki pritisk. Govorili so mi, da je bila žena gestapovka, da je obsojena na smrt, da me žena obtožuje, da me je varala in slične stvari samo z enim ciljem, in sicer: da bi naredili med menoj in ženo večji razdor in prepir. Tudi mene je zasliševalec vprašal, če sem imel intimne odnose s kakšno žensko, ter mi dejal, da to zahteva CK. Odkrito in iskreno sem mu to zadevo opisal, toda pol ure kasneje so to izjavo dali čitati moji ženi. Mislim, da je slehernemu jasno, zakaj! Toda žena ni mogla ničesar o meni slabega povedati, kljub taki

predpripravi, ker enostavno v političnem smislu nisem ničesar zakrivil, razen da sem ji bil kot mož enkrat nezvest. Na dan moje smrtne obsodbe je bila žena izpuščena na svobodo. Zamislite si sedaj njeno trpljenje, mož obsojen na smrt, žena zapuščena in prezirana od prijateljev in znancev, ker se nikdo ni upal z njo razgovarjati, ker sem bil oficialno priznan kot sovražnik socializma št. 1. – Bila je brez stanovanja in brez vsega.

Ribičičev dopis B. Kraigherju o Hahnovi

Dokument štev. II/20: Prepis!

V dopisu Mitje RIBIČIČA ministru KRAIGHERJU je ugotovljeno, da je bil preiskovalni postopek proti HAHNOVI nepravilen.

Tov. minister

Iz Beograda smo prejeli noto avstrijskega poslanstva za pomilostitev Hilde Hahn, obsojene v procesu Diehl-Presterl na 20 let. III. oddelek je proti pomilostitvi radi nepravilnega postopka proti njej v preiskavi. Prosimo za mišljenje, kako naj odgovorimo.

S.f. – s.n.

RIBIČIČ[5]

16. III. 1951

Kraigher:
V čem je ta nepravilni postopek?
Kako se obnaša? Kaj ji je nesporno dokazano?

Prepis je točen!
Rus Albina

[5] Mitja Ribičič je bil od 1. 1. 1947 do 31. 10. 1951 pomočnik republiškega ministra za notranje zadeve.

Zapisnik o zaslišanju V. Ličnа

Dokument štev. II/21: Prepis!

Zapisnik zaslišanja LIČEN Vladimira dne 17/4–1948 potrjuje način pritiska voj. tožilca maj. Damjana na obtožence, o čemer piše v svojem življenjepisu ČORIĆ Petar.

Centralni zapori
UDB za Slovenijo
Ljubljana, 17/4–1948

ZAPISNIK ZASLIŠANJA LIČEN VLADIMIRA

Tožilec: Ali ste prečitali obtožnico:

Sem, toda v mojem izvodu manjkajo strani od 49–55, kar sem že sporočl dežurnemu.

Ppk. Žan: Tisti del obtožnice, ki se nanaša konkretno na vas ste dobili? Ali hočete kaj dodati?

Jedro je tam, nič več posebnega ne bi mogel dodati. Tudi k posameznim točkam nimam ničesar več pripomniti.

Tožilec: Ali priznavate svoje zločine?

Priznavam, zakaj jih ne bi.

Tožilec: Se strinjate z obtožnico?

Strinjam.

Tožilec: Kdaj ste postali agent gestapa?

V Trstu, koncem oktobra 1943.

Tožilec: Katere od soobtožencev poznate?

Stepišnika, Diehla, Krajnca, Puflerja, Oswalda, Barleta, obeh Hrvatov ne poznam, Presterla ne poznam in tudi ženske ne poznam. Z Oswaldom nisem sodeloval, ker ga ni bilo v logorju, ko sem bil jaz tam, poznam ga na videz z univerze in kasneje kot pomočnika ministra.

Tožilec: Kdaj sta imela prve špijonske stike? Kaj šta govorila takrat?

Nisva imela nikakih špijonskih stikov, z njim nisem nikoli govoril. Prvič sem ga videl, ko je bil na zborovanju, katerega je priredila podružnica sindikata pri Medic Zankel, ko je bila tovarna nacionalizirana. Bil je navzoč, vendar nisva govorila.

Tožilec: Od kje se poznata s Koširjem? Kdaj sta imela prve špijonske stike?

S Koširjem se poznava izpred okupacije. Večkrat sva se pogovarjala o politični situaciji, konkretno se je ob neki priliki pritoževal nad načinom, kako se obravnava

naša notranja politika, da se v Partijo vrivajo ljudje, ki o komunizmu zelo malo vedo. Konkretno je pripovedoval, kako je z vprašanjem tantijem [za] znanstveno in beletristično delo, da je bilo prvotno določeno, da se obdavčujejo progresivno, potem pa ko je Kardelj napisal neko knjigo, bi moral po progresivnem sistemu obdavčevanja zgubiti polovico zaslužka.

Tožilec: Kaj pomenijo take laži? To je namerno ustvarjanje nerazpoloženja.

To je še več, to je klevetanje.

Ličen: Sicer jaz nisem mogel kontrolirati, ali je to res ali ne.

Ppk. Žan: Zavedali pa ste se, da je to razdiralno delo in klevetanje. Kaj sta se dogovorila s Koširjem?

Dogovorila se nisva ničesar, razen za predavanja o petletnemu planu, ki ga je potem imel v Medvodah in Domžalah.

Tožilec: Kaj sta še govorila?

Splošne stvari. Jaz sem spoznal Koširja kot starega partijca in prepričanega komunista in nisem niti v sanjah mislil, da bi bil v kakršnikoli službi.

Ppk. Žan: Ali ste poročali v Dachauu da je eden najstarejših komunistov v Sloveniji?

Meni to ni nihče naročil, oz. zahteval.

Ppk. Žan: Vi tega niste storili, čeprav je to bila vaša dolžnost, če ste bili agent? Če ste ga smatrali kot agenta.

Če pogledamo nazaj, je to točno. Zdaj vidim, da je dejansko bil človek, ki je delal za Nemce.

Tožilec: Saj ste takrat tudi vedeli. Ali ste ga prijavili?

Ne.

Tožilec: Ali ste prijavili koga drugega?

Jaz v Dachauu nisem nikogar prijavil.

Tožilec: Kaj pa ste delali?

Jaz sem samo prenašal novice, ki sem jih slišal od ljudi, s katerimi sem se družil.

Tožilec: Ali je to javljanje?

Je.

Tožilec: Še vedno uporabljate gestapovsko terminologijo, ali še ni preteklo dovolj časa, da bi jo izpremenili? Kako ste v Dachauu imenovali način kvarjenja ljudi? Ali ste imenovali to Umschulung? Kaj je to?

Preusmerjanje, prevzgoja, šolanje.

Ppk. Žan: Kakšna šola? Da bi človek postal popolen bandit.

Tako je.

Tožilec: Vi kot slovenski intelektualec niste tam naredili tako kot so tu delali delavci in kmetje, da so jih tu obešali in streljali, v Dachauu pa morili?

Kot človek sem bil absolutno pasiven.

Tožilec: Ni res, pomagali ste gestapovcem? Sodelovali ste z njimi proti domačim ljudem.

Zato, ker sem v svoji nevednosti v Trstu podpisal izjavo, je prišlo do tega.

Tožilec: Ne v nevednosti, temveč v pokvarjenosti, ker vam je več pomenila vaša glava. Vi še vedno lažete. Vi mislite, da ne bo sodišče smatralo to [za] vašo zakrknjenost.

Tožilec: Ali ste vi organizirali bakteriološki laboratorij?

Imel sem to nalogo, toda do tega ni prišlo. Potem sem delal v kliničnem labora-

toriju analizo. To so bile tekoče analize za vse bolnice. Analiziral sem urin, ispljunke, kri itd.

Tožilec: Kakšne namene je imel laboratorij?

Za bolnike itak ni bilo mogoče storiti praktično ničesar, ker zanje ni bilo na razpolago zdravil. V kliničnem laboratoriju so se vršile kemične analize s pomočjo katerih so zdravniki ugotavljali zdravstveno stanje bolnikov. Gestapo je ustanovil klinični laboratorij zato, da je imel navidezno kamuflažo za svoje uničevalno delo. Služil je skupnemu uničevanju jetnikov v samem logorju. Delo v laboratoriju je imelo v posameznih slučajih hude, tudi smrtne slučaje za bolnika. V splošnem pa lahko rečem, da ne vem za primer, ko bi specialno čisto od mojega dela bilo odvisno, da je kdo umrl ali ne.

Tožilec: Kakšen procent ljudi je umrl?

Ne morem reči, mi ni poznano.

Tožilec: Vi se zato niste zanimali? Toda ta procent je bil zelo visok. Približno kakšen je bil?

Ne vem, ne morem reči, kar bi rekel, bi bilo lahko napačno.

Tožilec: Vi sedaj zavestno lažete.

Bil sem premalo časa v bolnici, da bi lahko povedal kako številko.

Tožilec: Če tega dejansko ne veste, je to dokaz, da vam je vseeno, če poleg vas umira stotine ljudi, samo da vi rešite svojo glavo.

Samo to vem, da je včasih bilo dnevno več smrtnih žrtev.

Tožilec: Kako se vaše delo lahko imenuje, če ste ugotovili, da so bile dnevne smrtne žrtve?

To je vojni zločin. Vem, da je bilo dosti smrtnih slučajev. In to je naredilo na me vtis, vendar pa sedaj nisem sposoben to izraziti v procentih.

Tožilec: Vas hladnokrvnega gestapovca je to impresioniralo?

Saj smo bili vsi v rokah gestapa in stali takorekoč pred zidom. Bili smo brez lastne volje.

Tožilec: Ali vas ni sram kaj takega trditi? Govorite, da ste bili brez lastne volje, dovolj volje ste imeli, da ste druge spravljali v nesrečo.

Prepis je točen!
Rus Albina

Izpis iz biografije Petra Čorića

Dokument štev. II/22:

V izpisku iz biografije Petra ČORIĆ-a se obravnava predvsem metode preiskovalnega postopka in maltretiranje ter odnos vojnega tožilca dr. DAMJANA na zaslišanju oz. razgovoru neposredno pred procesom.

»Dana 8/11–1947 g. u 13 sati bio sam pozvan u prostorije UDB gde mi je bilo saopčeno da moram hitno u Zagreb da dadem neke izjave. Ne sluteći ništa pošao sam sa dva druga i tek na stanici u Sisku saopčeno mi je da sam lišen slobode. Poznajući sebe i znajući da nisam ništa učinio ili pogriješio, išao sam mirno s uvjerenjem da je neka zabluda posredi, i čim dodjem u Zagreb, stvar će se na svaki način rasčistiti. No slučaj je htjeo da u Zagrebu nisam saslušavan nego sutradan, 9. 11. bio sam sproveden u Ljubljanu, UDB-i za Sloveniju. U toku četiri mjesečnog istražnog zatvora ispitivanja su bila u glavnom o životu u logoru Dachau, kojeg sam vjerno opisao u detalje onakvog kakovog sam ja mogao sagledati. Tek nakon četiri mjeseca sprovedena u čeliji tzv. bunker ispitivanja su počela o postojanju i radu partijske organizacije u logoru, o pojedincima i njihovom držanju i postupanju naprama ostalim logorašima. Sve sam to ispričao i nisam imao nikakvih namjera nešto prikriti, a isto tako bilo koga optužiti ili prikriti nečija dela. Jer stvarno ako bih znao za neka prljava djela bilo koga, imao sam dovoljno vremena za one dvije godine sprovedene u domovini to učiniti. A isto tako smatram da sam ja u bilo kojem pogledu bio nečovjek da su to mogli i drugi učiniti davno prije pošto me je svaki pojedinac u dušu poznavao kao starog komunistu i španskog borca. Sa druge strane i sam sam toliko svestan da kada bih u bilo kom slučaju bilo kako drugove koji su samnom živjeli u logoru kompromitirao i doveo njihove živote u opasnost, ili pak na bilo koji način okaljao čast partije a i same zastave Internacionalnih brigada koju sam tako visoko nosio. Ne bih se povratio u domovinu znajući već unaprijed da me očekuje ono najgore kao takovog. Kada su mi na saslušavanju isljednici postavljali pitanja o mom držanju u logoru i teretili me da nisam bio moralno jaki, da nisam ostao dosljedan komunista, sve sam to sa čvrstim dokazima pobijao. Živeći i radeći sa drugovima i ljudi su mi povjeravali mnoge svoje tajne koje su ih u svako doba mogle dovesti na stratište. Te sve činjenice tada sam navodio na saslušanju, a i sada ih podvlačim, jer ako bih ja bio stvarno gestapovski agent ili doušnik, logično bi bilo da je neko morao nastradati. Ali pošto nitko od naših državljana niti bilo tko drugi nije stradao mojom krivicom, dokaz je da ja nisam bio nikakovi doušnik nego da sam bio bijednik kao i svi ostali, a isto to što sam danas medju živima svjedoći da su moji navodi istiniti,

jer u protivnom slučaju i ja bi bio zaglavio kao i svi oni ostali koji su se služili tako niskim i podlim dijelima. Takodjer mi je bilo postavljeno pitanje kako da nitko od nas starih komunista nije mogao organizirati neku veću sabotažu u fabrikama gdje smo radili, a isto tako kako nismo uspjeli organizirati bjekstva iz logora. Kada sam odgovorio da tu odgovornost kao komunista nisam mogao preuzeti na sebe, pošto sam bio svjestan da svaki bjeg ili sabotaža i isto tako svaki pa i najmanji pokušaj bilo kakovog otpora vodio je u krematorij. Navodim isto to da u postojanju Dachaua nikom nije uspjelo pobjeći, iako su to pojedinci pokušavali, jedino je uspjelo pobjeći Hansu BEIMLERU i to je bio organizovan bjeg izvana, a isti BEIMLER je nakon nekoliko mjeseci svog bjekstva došao u Španiju kao komunista i tamo kao heroj poginuo. Takodjer mi je bilo rečeno na saslušanju da zahvaljujući suradnji sa gestapom uspjeli smo ostati na životu. Na to sam odgovorio da svi ipak Jugosloveni koji su bili u logoru i povratili se živi kućama, nisu mogli biti gestapovci. U mojoj biografiji naveo sam da sam pobjegao iz zatvora u Leobnu, isljednik mi je doslovno rekao da sam ponovnim dolaskom u Leoben potpisao suradnju sa gestapom i kao takav bio poslan u Dachau na preodgoj. Na saslušavanju sam to sve negirao, onda je isljednik doveo tri Njemca, ratni zarobljenici, i navodno da su sva tri bili gestapovci i kao isljednici u Gracu, i da oni mogu potvrditi da sam ja potpisao izjavu da ću raditi za gestapo. Kada se sjetimo da je od onog vremena kako sam bio hapšen od gestapoa u 1941 g. i mog hapšenja 1947 g. ovdje u domovini prošlo sedam godina, a kada znamo koliko je žrtava prodefilovalo ispred tih agenata (u koliko su bili agenti) i da se on može sjetiti jednog ČORIĆ Petra, da je potpisao ugovor za suradnju, a da stvar bude interesantnija, sva tri agenta izjavili su da niti jedan od njih trojice nije mene saslušavao. Postavlja se pitanje, kome su trebale ove izjave i čemu bi one mogle služiti, dobivene na ovaj način.

Kada sam neznam po koji put sve ovo negirao i nisam mogao da priznam, jer znadem da ništa od toga nisam učinio, tu je počela kalvarija. Rekao sam na njemačkom jeziku tim švabama a i isledniku, da kad me nisu uspjeli uništiti svojim paklenim metodama u Njemačkoj, da im se i sada pruža prilika da to učine u mojoj vlastitoj zemlji, i da je to sramota za isljednika koji im to dozvoljava. Tada su kola pošla nizbrdo, saslušavanje noću i to poslije prvog sna, jake žarulje, i druga omekšavajuća sredstva koja su trebala natjerati me na priznanje. Ovo što sada iznosim a isto to što ću kasnije navesti nisam do danas nigdje rekao niti to spominjao, jer smatram da pričajući o tome ljudima da bi se bacao blatom na ono što mi je najmilije. Mojom primedbom isljedniku i švabama, isljednik se našao uvredjen i kaže da ja njega optužujem mojim riječima da je gestapovski suradnik, opisati ne mogu niti znadem jer sam bio u nesvjesti šta je on radio sa mnom. Ovakovi postupci nisu bili rijetki u istrazi nakon te moje primjedbe. Kada sam usprkos svega toga pobijao sve te navode i to pred samo sudjenje nisam imao što priznati, i dan prije nego što sam dobio optužnicu došao je jedan major i on me je pozvao na jedan razgovor, kako mi je on to saopštio. Mislio sam da je i on isljednik pa sam počeo odgovarati na postavljena mi pitanja. Isti major počeo je sa rječima: »Vi ste oficir, a ja sam isto tako oficir, dajem vam moju časnu riječ oficira i komuniste, ja želim vama da pomognem.« Mi nemammo interesa hapsiti ljude niti bilo što ali kada se desi da to moramo učiniti, a znamo da ljudi griješe, mi svakako hoćemo čovjeku pomoći, pa iako je isti upao u blato do vrata. Uz našu pomoč svaki čovjek može postati pošten gradjanin i vrijedan član zajednice. Pa zašto vi ne bi pokušali, a rekoh vam da vaša djela nisu tako

velika da vam se ne bi mogla zaboraviti. Priznajte sve ljepo, nema smisla da poričete, i oni vaši iz grupe svi poriču i tvrde da su nevini, a sa druge strane djela ih terete i oni će biti sudjeni tako i tako, pa i vi skupa s njima. Ali vi imadete posljednju šansu da izbjegnete sve posljedice, jer vam hočemo iskreno pomoći, biti čete u najgorem slučaju blago kažnjeni, a ako sve iskreno priznate dajem vam časnu riječ da ćete biti pušteni na slobodu poslije sudjenja. Vi priznajte optužnicu i sve će biti u redu.

Na to sam mu odgovorio, ako netko imade nešto da prizna neka prizna, ali ja nemogu priznati ono što nisam učinio. Ali vi bi trebali podvlači major nama biti od pomoći da što bolje možemo rasvjetliti sve momente u ovom procesu o kojem cijela naša javnost mnogo govori. Opet mi je obećao puštanje na slobodu samo ako priznam. Na moje pitanje da li on smatra da sam toliko nesvestan pa da mogu priznati ono što nisam učinio, i kakove posledice mene čekaju poslije toga. On mi odgovara, zar vam nije moja časna riječ dovoljna garancija. Ja sam i taj put kategorički sve odbio i iz protesta nisam više odgovarao na postavljena pitanja. Kada sem odbio ponudu znam da je on major rekao, imali ste zadnju šansu da budete ponovno čovjek, vi to sve odbijate, jer mislite da čete se na taj način izvuči. Vi ste okorjeli zlikovac i vaša priznanja na dobrovoljnoj bazi nisu ni važna, vi čete i onako sve priznati. Nakon toga je pozvao jednog dežurnog vojnika ili stražara i taj je ostao sa mnom u sobi, dok je major napuštajuči sobu sa napomenom da za daljnje posljedice odgovoran sam sam. Odmah iza toga došao je još jedan vojnik, podoficir i šta se dalje dogadjalo ne bi mogao opisati, a isto tako neznam kako i kada sam se povratio u čeliju. Kasnije sam doznao da se taj major zove Damjan Viktor i da je bio zamjenik tužioca. U toj agoniji što sam rekao i što sam napisao ili potpisao neznam, samo znam to kada sam došao k sebi da nisam bio u stanju trezveno misliti niti bilo što rasuditi. U takvoj situaciji u kojoj sam se nalazio da mi je netko donio ispisanu smrtnu presudu, ja bih je drage volje potpisao. Na sam dan sudjenja rečeno mi je da priznam sudu sve ili će se ponoviti isto što i predhodnih dana. Na sudu uslijed svega što sam doživeo i preživio bio sam ravnodušan bez ikakvog reagovanja ili pomišljanja, na upit sudije sve sam priznao, što me je optužnica teretila. Rečeno mi je priznao ili ne, metak u glavu neće mi faliti, a u tome sam i vidio svoj spas. Opet priznajem sva priznanja usmena ili pismena, nemaju veze sa stvarnošću, jer su iznudjena na najgrublji način. Svjedoke koje sam navodio nisu bili uzeti u obzir i nisam imao mogučnosti bilo što dokazati u moju korist. Nakon toga svega bio sam osudjen na 15 godina strogog zatvora.

Prepis je točen!
Ana Žorž

Zapisnik o zaslišanju M. Pibernika

Dokument štev. II/24: Prepis!

Iz zapisnika zaslišanja ing. PIBERNIKA je razvidno, da je v preiskavi menjal izpovedi. Izjava sama daje slutiti, da so posledica pritiska. Z rdečim občrtani deli zaslišanja so bili fotografirani in uporabljeni kot dokaz proti obtoženemu Ličenu. Tako prirejen dokument je v bistvu falsifikat. PIBERNIK takrat ni bil več živ, ker je napravil v preiskovalnem zaporu samomor.

Pre odlaska u Celovac, Ličen je pristao da ide na rad tamo. Docnije kada sam otišao kod Hajniša u Celovac, on je telefonirao dr. Iglaueru-najavio mu je moj dolazak. Ja sam tada otišao kod dr. Iglauera i razgovarao u vezi zaposlenja Ličena u njegovoj tvornici. Ja sam dr. Iglaueru preporučio Ličena kao dobrog i savesnog radnika, kao poštenog čoveka i ispravnog u radu i u odnosu prema svojim saradnicima. Rekao sam dr. Iglaueru da Ličena ne uvlači u funkcije nemačkih organizacija u pogonu (to su funkcioneri u »Arbajtsfrontu«). Opisao sam Ličena kao čoveka koji je pušten iz Dachaua i rekao mu gde se sve Ličen nalazio u toku rata do tada.

Šta ste još govorili dr. Iglaueru o Ličenu?

Kazao sam dr. Iglaueru da ga ne uvuče ni u kakvu stranačku funkciju, da se ne bi kompromitovao.

Pibernik: [l.r.]

Zašto ste to rekli dr. Iglaueru?

Da ne bi posle rata došao u nezgodnu situaciju.

U kakvu nezgodnu situaciju?

Da ne bi imao neprilike kod vlasti.

Pibernik: [l.r.]

Da li govorite istinu? Dajete li istinite iskaze na postavljena vam pitanja?

Ne govorim istinu. Pokušavao sam da obmanem istragu. Obavezujem se da ću u buduće davati istinite iskaze na postavljena mi pitanja.

Pibernik: [l.r.]

Ličen je industrijski špijun koga sam ja poslao u Celovac sa tim zadatkom da u fabrici Morman vidi sva tehnička postrojenja, da se upozna sa postrojenjima da bi

po slomu Nemačke ostao u pogonu, pošto se nije mogao zaposliti u Medvodama. To je moja izjava, koju ja dajem dobrovoljno i za čiju istinitost jamčim svojim potpisom.

Pibernik: [l.r.]

U čijoj je službi bio Ličen špijun?
U mojoj službi.
Jeste li imali svoju obaveštajnu službu i da li ste stvarali industriske špijune?
Ne.

Pibernik: [l.r.]

Čijoj ste obaveštajnoj službi pripadali?
U Medićevoj obaveštajnoj službi sam bio.

Pibernik: [l.r.]

U korist koje je obaveštajne službe radio Medić?
U korist Gestapoa.

Pibernik: [l.r.]

Ko vam je dao nalog da šaljete Ličena kao privrednog špijuna u fabriku u Celovcu?
Nemam izlaza iz toga.

Pibernik: [l.r.]

Kako znate da je Medić bio u službi Gestapoa?
Uprskos ranijih izjava da ću govoriti istinu, ponovo sam počeo lagati bez pritiska. Odgovora ne znam. Uhvatio sam se u laži.
Obavezujem se da ću govoriti istinu.

Pibernik: [l.r.]

U čijoj ste bili obaveštajnoj službi?
Ne znam i nisam svestan toga. Govorim istinu.

Pibernik: [l.r.]

Prepis je točen!
Rus Albina

Zapisnik o zaslišanju Janeza Pereniča

Dokument štev. II/25: Prepis!

Zapisnik o zaslišanju PERENIČA je značilen dokument o metodah zaslišavanja, ki so bile v rabi v dachauski preiskavi. PERENIČ je 1/4–1948 v zaporih umrl.

NADALJEVANJE ZASLIŠANJA PERENIČ JANEZA DNE 18/3–1948

Kdaj ste razšifrirali naslov javke v Parizu ob priliki vašega odhoda v Španijo?
Na vlaku proti Parizu.
Kje ste jo imeli zabeleženo?
Na ovojnem papirju, na katerem sem imel napisanih nekaj računov.
Kje ste hranili ta papir?
V nahrbtniku.
Zakaj ste ga uporabljali?
Imel sem v njem zavite klobase in sicer od doma.
Kdaj ste klobase pojedli?
Nekaj sem jih pojedel med potjo od Ljubljane do kehe, ostalo pa iz policije v lager.
Koliko časa ste bili na policiji?
14 dni do tri tedne.
Ste vedno tako pravili?
Ne vem če sem vedno na zaslišanjih tako govoril.

Perenič: [l.r.]

Vi ne veste, kako ste govorili na prejšnjih zaslišanjih, ker venomer lažete.
Točno se ne spominjam vseh stvari.
Zadnjič ste preklicali izjavo o tem, da vam je bilo že 1943. jasno, da je Buchenwaldski komite bil agentura gestapa.
Da sem preklical.
Zakaj?
Ker mi to ni bilo znano.
Zakaj pa ste to trdili na zaslišanju?
Zato, ker sem bil tepen.
Ni res. Prebral vam bom izjavo.
Prosim.

Lahko še trdite, da ste lagali, ker ste bili tepeni?
Ker sem bil gotovo zmešan od pretepanja in nespanja.

Perenič: [l.r.]

V svoji izjavi z dne 6/2, ki ste jo napisali lastnoročno, navajate:
»Podpisani PERENIČ Janez izjavljam, da se v Gursu nisem prizadeval priti v Partijo, da sem tedaj delal proti njej. Da se nisem prizadeval biti ponovno sprejet, ker je bila poštena, dočim sem si v Buchenwaldu prizadeval, kljub temu, da sem že tedaj vedel, da Partija dela izključno v korist Reicha. To izjavljam brez vsakega pritiska.«
Ali lahko tudi sedaj izjavite, da ste bil tepen?
Bil sem zmešan od pretepanja.
Zakaj ste potem napisali, da podajate izjavo brez vsakega pritiska?
Videl sem, da nima smisla braniti se.
Kako braniti?
Prisiljen sem bil podpisati.
Ste vi izjavili to, česar ste podpisali?
Tega nisem izjavil.
To se po vašem pravi, da smo mi sami sestavili zapisnik.
Na ta način lahko rečem, da sem metlo jahal.
Je to cel vaš odgovor?
Brez nadaljnjega bi bil zapisnik brez pretepanja veliko boljši kot je bil.
Saj ste v izjavi navedel, da ni bilo pretepanja.
To nisem jaz izjavil, nego vi sami.
Torej po vašem sem jaz mesto vas odgovarjal.
Vi ste samo narekovali.
Vi ste navadna svinja.
Ali sem vam tudi narekoval, da se smatrate vojnim zločincem?
Vse tiste izjave ste vi narekovali.
Tudi odgovore na posamezna vprašanja?
Vseh ne.

Perenič: [l.r.]

Vaše izjave niso nič drugega nego rezime poedinih odgovorov, ki ste jih torej dajali vi na stavljena vprašanja.
Tega jaz ne vem.
V čem se vi čutite krivega, če bi izvzeli vse, kar ste že priznali.
Krivega se počutim samo zaradi mojih napak v Gursu.
Gurs je bila samo posledica vaših svinjarij pred odhodom v Španijo.
O tem ničesar ne vem.
Kaj ste delali na Dunaju pri Edvardu?
Klican sem bil tja na partijski tečaj.
Vi pravite, da ste se učili dialektični materijalizem. Ali bi to ne mogli v Sloveniji?
Ne vem, če bi lahko, ker ni bilo literature na razpolago.
Kakšne knjige ste vi rabili tedaj?

Nobenih.
Torej bi lahko študirali v Sloveniji.
Ne bi mogel študirati. Pa tudi nisem bil klican na študij.
Kdo je vedel za vaš tečaj na Dunaju?
To je vedel Spolarič, Kidrič.
To je vse?
To je vse.
Kdo je še vedel?
Vičičeva Danica.
Kidrič sploh ni vedel za vaš odhod na Dunaj.
Ko sem se vrnil sem mu šele povedal.
Kdaj je zvedela Vičičeva, kdaj Spolarič?
Vičičeva je vedela že pred odhodom, Spolariču pa sem povedal po povratku.
Kaj vam je Kidrič rekel, ko je zvedel, da ste bil na Dunaju?
Tega se ne spominjam.
Ali je bil Edvard od naše strani likvidiran?
Da.

Perenič: [l.r.]

Koliko časa po vašem bivanju na Dunaju?
Izginil je mesec dni po mojem povratku iz Dunaja.
Zakaj je bil likvidiran?
Ne vem.
Vi ste zadnjič na zaslišanju dejali, da zaradi umora part. kurirja med Ljubljano in Zagrebom.
Lahko, da je bil tudi to eden izmed vzrokov.
Kdaj je umoril kurirja?
Leta 1929.
Vi ste za umor vedeli?
Tedaj nisem bil še povezan s Partijo.
Kdaj ste postal član KP?
Jeseni 1929.
Kdaj ste dobili povezavo z Edvardom?
1930. leta.
Na zaslišanju z dne 6/11–1947 ste izjavil, da ste bil povezan z Edvardom že jeseni 1929.
Da.
To drži?
Mislim da drži.
Kdaj ste lagali zadnjič ali danes?
Jaz se sploh ne lažem.

Perenič: [l.r.]

Zakaj ni tudi vas likvidirala NKVD?
Ne vem, zakaj naj bi me.
Vi ste partiji napravili veliko škode.

Jaz sem vedno izvrševal le njene direktive.

Mislite na direktive Partije?

Gotovo. Saj Kidrič je bil tudi v Partiji.

Kidrič se vas je ogibal, ko ste se vi vrnili iz Španije, mar ne zato, ker ste izvrševali njegove direktive.

Da, izognil se me je.

Perenič: [l.r.]

Zakaj ste bili dosedaj nesramni v preiskavi?

Ne vem zakaj bi bil.

Vi smatrate, da je bilo vaše ponašanje korektno?

Jaz sem bil korekten.

Je korektnost laž?

Laž ni korektnost.

Kaj je torej?

Nesramnost.

Ste vi kdaj lagali v preiskavi?

Namenoma nikdar.

Vprašam še enkrat, ali ste vi kdaj lagali v preiskavi?

Ne, nikdar.

Ob poldveh boste vi z menoj drugače govorili. Ponovite.

Ob pol dveh bom jaz drugače govoril. Poslušajte vendar...

Če niste vprašani ne odgovarjajte. To je že nesramnost. Vi ste učitelj in poznate bonton.

Bonton ne izključuje pojasnila.

Tu ste pred preiskavo ne pa na filozofskem večeru. Kdaj ste postali agent?

Nikdar.

To boste čez tričetrt ure tudi trdili.

Zmeraj.

Kdaj ste vi postali izdajalec?

Nikdar.

To boste tudi čez tričetrt ure rekli?

Zmeraj.

Ste strahopeten?

Ne.

Perenič: [l.r.]

PREPIS JE TOČEN!
Rus Albina

Poročilo Mihe Čerina o razpravi proti Puflerju

Dokumenat br. II/26 Prepis!

Iz poročila majorja ČERINA je razvidna vloga OZNE pri organiziranju in vodstvu razprave proti PUFLERJU in soobtoženim, vloge soobt. BENEGALIJE, nakazan pa je tudi način preiskovanja.

POROČILO
o razpravi proti Pufler Janku in soobtoženim

Dne 23. t. m. se je vršila pred celjskim okrožnim sodiščem razprava proti zgoraj omenjenim pod predsedstvom Lesjak Viktorja in prisednikov tov. Kuneja (član KP) ter ing. Svetličiča (izključen iz KP). Obtožnico je zastopala preiskovalka javnega tožilstva v Celju tov. Sonja Zdešarjeva. Kot branilci pa so nastopali za Puflerja, Savriča in Percla dr. Goričan, advokat iz Celja, za Benegalijo pa dr. Pintar, isto advokat iz Celja.

Ker sem bil poslan z nalogo, da pripravim vse potrebno, da bo razprava čim preje uspela, sem že v teku 22. t. m. stopil v stik z javnim tožilstvom v Celju, kjer smo se porazgovorili radi poteka same razprave. Prav tako sem govoril tudi s predsednikom okrožnega sodišča v Celju dr. Šketo ter mu prikazal Puflerjevo zadevo v naši luči in mu poudaril samo važnost razprave in pa kaznovanja teh elementov kot saboterjev, ki so bili tokrat prvi odkriti, kljub temu, da se je do sedaj po celi Sloveniji dogodilo že več večjih sabotaž, kjer storilci niso bili izsledeni. Obljubil mi je, da se bo tozadevno posvetoval s sodnikom Lesjak Viktorjem ter ga opozoril na poedine momente zlasti za Puflerja in za njegovo držanje za časa okupacije. Prav tako sem stopil tudi v stik z okrajnim komitetom Celje mesto, ki je pripravil obisk na razpravi in poslal tudi precejšnje število partijcev in naših dobrih somišljenikov. Komitet je na našo prošnjo poklical tudi sodnika prisednika tov. Kuneja, s katerim smo se še posebej pogovorili radi same razprave in mu povedali svoje vtise iz same preiskave in mišljenje, v kakšni luči in kako bi se razkrinkavalo in dokazovalo krivdo obtoženih. Govoril sem tudi s pooblaščenstvom v Trbovljah, ki je na dan razprave skupno s komitetom organiziralo precejšen obisk, zlasti pa delavcev iz steklarne v Hrastniku. Na razpravo je prišel tudi kapetan Petje Janez. Na dan pred razpravo sem govoril tudi z obtoženim Benegalija Jožetom in ga opozoril, da bo govoril na razpravi resnico, kar bo edino pripomoglo k lažji kazni. Za razpravo je vladalo precejšnje zanimanje zlasti pa med delavci v Hrastniku, kjer so nekateri izražali boja-

zen, če bi se Pufler vrnil iz zapora. V splošnem pa so bili ljudje mišljenja, da je Pufler zagrešil težak zločin in da bo radi tega tudi občutno kaznovan.

Razprava se je začela 23. t.m. točno ob 8. uri zjutraj, na katero je prišlo veliko število poslušalcev, med katerimi so bili večinoma člani KP. Navzoči so bili tudi svojci obtoženih, ki pa so se držali vzadaj in se v teku razprave sploh niso oglašali in so se držali zelo mirno, le kot opazovalci. Najpreje se je začelo zasliševanje vsakega posebej. Vsi so odločno odklanjali vsako krivico in odgovornost za sabotažno dejanje. Posebno energično so odbijali to Pufler, Savrič in Percl, dočim pa je Benegalija trdil, da se mu je zgodila nesreča in da zato ni kriv. V teku dopoldanske razprave je bil zaslišan Benegalija Jože kot prvi obtoženi in storilec sabotažnega dejanja, ki je na zaslišanju priznal, da ga je za to nagovoril Pufler Janko in da je bil z njim povezan tudi Savrič Karel, dočim pa je za Percl Jožeta potegnil svoje izjave, ki jih je dal v teku preiskave na UDB in pozneje na javnem tožilstvu. Izjavil je sodniku, da je bil za izjavo o Perclu prisiljen od UDB, ker se mu je grozilo, da bo obešen in da bo tepen ter da mu bodo zaprli svojce. Rekel je, da je zato nagovarjal, da naj tako izjavi, tov. kapetan (misli na Hudoklina). Isto je pozneje trdil tudi Percl, kjer je nakazoval, da mu je Benegalija na soočenju rekel, da naj kar prizna in podpiše, samo da bo ta prokleti Pufler dobil brco v zadnjo. O ostalih stvareh pa je vse priznal, vendar pa je vse to motiviral tako, da se mu je zgodila nesreča. Njegovo držanje je bilo precej hladnokrvno in se je na soočenju z ostalimi obtoženimi zelo dobro držal in ostal pri svojih prejšnjih izjavah, ki jih je popreje dajal v preiskavi. Opaziti pa je bilo pri vseh obtoženih, da so bili zelo dobro poučeni od svojih zagovornikov. Dobra stran sodišča je bila ta, da so si vsi člani že predhodno ogledali v Hrastniki steklarni boben, na katerem je nastala sabotaža, imeli tozadeven načrt ter si je bilo sodišče o tem popolnoma na jasnem. Krivica Benegaliji je bila še dosti dobro prikazana, vendar pa je on odbijal vsako odgovornost za to dejanje.

Benegaliji je sledil Pufler, ki je bil v začetku izpraševanja od strani sodišča zelo energičen in odbijal vsako odgovornost in dajal zelo spretne odgovore tako, da smo imeli vtis, da mu sodišče ne bo moglo krivde dokazati. Bil je zelo ofenziven in prikazoval svoje delo v bivši Jugoslaviji in da kot tak ne bi nasnoval sabotažnega dejanja. Sodnik Lesjak je bil v defenzivi in skoraj ni prišel do besede in se je tako pripetil primer, da je Pufler Lesjaku dokazoval in govoril o pomenu sindikata, ko mu je ta postavil vprašanje njegovega odnosa do istega. Pripomniti moram, da mi je tov. Sonja Zdešarjeva zaupno povedala, da se ji je Lesjak izrazil, da ima rešpekt pred Puflerjem, ker je ta že 27 let Partijc in da mu bo težko dokazati krivico in da se boji, če se ga bo dalo kaznovati. Rekel je, da se v glavnem zanaša samo na izjave prič, kako bodo te izpovedale. Lesjak je v teku dopoldanske razprave kazal prav tak vtis ter je bil popolnoma v defenzivi, kakor tudi zastopnik javnega tožilca. Ko je bil Pufler soočen z Benegalijo in ko mu je ta ponovno povedal v obraz, da ga je nagovarjal za požig in obljubljal 10.000 din, je Pufler to na miren način zanikal in rekel, da z njim sploh ni kaj takega govoril. Pozneje pa je rekel, da sta verjetno govorila kaj podobnega in da mu je rekel, da naj kaj izumi. Publika je Benegalijevim izjavam zelo dobro sledila in je prišlo do precejšnje živahnosti. Sodišče in prisotni so imeli jasen vtis, da Pufler laže in da so izjave Benegalije popolnoma točne. S tem se je dopoldanska razprava okrog 13.30 prekinila in se nadaljevala ob 15. uri.

Ker smo že v teku same dopoldanske razprave takoj uvideli slabosti od strani sodišča, prav tako pa tudi od javnega tožilca, ki ni pokazal potrebne iniciative v

dokazovanju in razkrinkavanju zlasti Puflerja, smo sklenili, da se na konspirativen način z njimi pogovorimo. Vse napake, ki sem jih v teku dopoldanske razprave zapazil, sem si pribeležil. Z zastopnikom tožilca sem se pogovoril sam in mu povedal vsa ranljiva mesta za Puflerja, kar si je tovarišica lepo po točkah zapisala in popoldan na razpravi zelo dobro izstopala in s tem žela splošno odobravanje mase in napravila obtožence nesigurne v obrambi. Tov. kapetan Petje, ki se pa pozna s sodnikom Lesjakom še od razprave Jakliča iz Trbovelj, pa je govoril z njim in mu prav tako povedal podrobnosti, ki so mu znane o Puflerju ter mu dal nekoliko več poguma v vodenju razprave proti Puflerju. Z obema smo govorili samo kot ljudje, ki poznajo njihov preiskovalni postopek in nismo pri tem delali nobenega pritiska ali pa kakršnega koli slabega vtisa na sodišče. Zastopnica tožilca je bila za naše pripombe zelo dovzetna in zadovoljna, da sem ji pri tem pomagal. Pripomniti moram, da je v teku dopoldanske razprave sodnik Lesjak zavzemal precej nelinijsko stališče in je zastopal linijo nekakšne partijske razprave, kjer je v glavnem kazal napake v tem, da je v glavnem poudarjal le Partijo, namesto da bi Puflerja prikazoval kot protinarodnega elementa in rušitelja vseh pridobitev naše narodno osvobodilne borbe. Naši sovražniki bi to stvar verjetno naznačili kot partijski proces. Pri zagovornikih, zlasti pa pri dr. Goričanu, smo opazili, da se je posebno te stvari zapisoval dosledno pa beležil vse člane Partije, ki so bili v toku razprave omenjeni. Imena je videl dobro tov. kapetan Petje Janez, med odmorom, ko je zagovornik odšel ven. Poudariti moram, da sta oba zagovornika zlasti pa, ko je bila razprava proti Benegaliji in Puflerju, često odhajala ven in se razgovarjala s svojci obtoženih in iskala tudi prilike, da se bi razgovarjala s pričami. Mi smo si tozadevno že v naprej pripravili kontrolo in smo jih na ta način lahko ob vsakem njihovem gibu opazovali. Videti pa je bilo, da sta oba zagovornika bila zelo previdna in v času same razprave nista bila aktivna.

V popoldanski razpravi, ki se je nadaljevala z zasliševanjem Puflerja, se je stanje precej popravilo in je kazal sodnik Lesjak precejšnjo aktivnost in razgibnost ter je obtoženega Puflerja zelo dobro zabijal in mu dokazoval krivico. Zastopnik javnega tožilca mu je pri tem zelo pridno pomagal in je bila v tem pogledu dosežena zelo dobra koordinacija tako kot, sem si jo zamislil. Videti je bilo, da so naši razgovori precej pomagali. Posebno živahno je postalo, ko je predsednik sodišča postavil vprašanje iz Puflerjevega zapora v Gracu, pozneje pa njegovega »Fremdepass«-a, ki je bil zelo dober dokazilen materilal. Pufler na vsa ta vprašanja ni vedel kaj odgovoriti, prišlo pa je tudi do protislovij, kjer je sodišče dobro zagrabilo in spremenilo svoje mnenje o Puflerju. Dokazano mu je bilo, da je v času svojega bivanja v gestapovskih zaporih v Gracu izdal svoje španske tovariše, ki so odšli v Ameriko, da je imel tam vse prednosti, dobival obiske, iz česar je sodišče zaključilo, da ni bil tam kot pripornik, marveč kot navaden gestapovski pomagač. Zanimivo je tudi to, da je Pufler le s težavo povedal, da je bil v Španiji izključen iz Partije in da je po tem momentu, ko mu je bilo to dokazano, bil njegov zagovor zelo slab in se je vedno bolj rušil. Zakaj je sprejemal na delo same kulturbundovce in sumljive ljudi, Pufler ni vedel dati odgovora. Nastopale so tudi priče, ki so dokazale, da jim je Pufler sam osebno govoril, da ne zaupa sindikatu in partijcem in da se najbolj zanese na ozek krog svojih ljudi. Po vseh teh dejanjih, ki so mu se očitala, je Puflerjev odpor vedno bolj kopnel, iz česar se da sklepati, da so bili dokazi dobri in da je Pufler opuščal misel na obrambo.

Zasliševanje Savriča je bilo krajše, vendar pa Savrič je zelo energično odbijal vsako krivico ali zveze v sabotažnem dejanju. Na soočenju z Benegalijo osorno zavrača trditev z besedami proti Benegaliji, da je baraba in da laže ter poskuša kazati videz fizičnega obračunavanja. Savričeve zveze s Puflerjem ob priliki sabotažnega dejanja so dobro dokazane in se zasliševanje ni vleklo. Pripomniti moram to, da je bil Savrič ves čas zelo drzen in da na svoje sodelovanje z okupatorjem ni vedel dati odgovora. Ves čas pa je trdil, da je pomagal partizanom, da jim je dal pištolo in naboje. To njegovo trditev pa je sodišče spodbilo, ker je obstojala priča, da dotični, kateremu je Savrič dal pištolo in naboje, ni bil partizan. Njegove zveze z okupatorjem so bile dokazane tudi s tem, da je imel rdečo legitimacijo, bil funkcionar in kar se je videlo tudi v tem, da je bil v letu 1943, ko ga je gestapo v Lipnici zaprl, zaradi provokacij, ki jih je vršil med civilnim prebivalstvom, z namenom da bi lažje dobil hrano v zamenjavo za steklenice, bil že po treh tednih izpuščen.

Zasliševanje Percla je bilo kratko, kjer zanika vsako krivdo ali soudeležbo, dokaže pa se mu to, da sta bila z Benegalijo že popreje dobra prijatelja in da je radi tega Benegalija tudi potegnil svojo prejšnjo izjavo, ki ga obremenjuje. Pri tem moram dodati še to, da je Benegalija na soočenju s Savričem in Perclom tudi izjavil, da sta ga imenovana v Ljubljani v zaporu nagovarjala, naj prekliče svoje izjave. Drugih posebnosti pri Perclu ni bilo.

S tem je bilo zaslišanje in razpravljanje proti obtoženim končano. Razprava je bila ob 19.50 prekinjena in se je nadaljevala ob 20.30 z zasliševanjem izvedencev in pa prič.

Zaslišanih je bilo 14 prič, ki so vse le z malimi izjemami govorile zelo dobro, zlasti moramo poudariti izvedence, ki so pojasnjevali in dokazovali, da to ni bila nesreča, marveč navadna sabotaža. Opaziti pa je bilo pri dveh pričah in to pri Barič Fridi in Abram Stanku, da sta bili verjetno pregovorjeni od svojcev in sta govorili v prid obtoženim. Njihove izjave so bile nekako dvoumne in jih sodišče ni moglo upoštevati ter se je držalo izjav izvedencev in pa prič, ki so govorile zlasti o držanju Puflerja kot delegata in njegov odnos do delavstva in sindikata. Zelo dobro kot priče so nastopali Kastelič Jože, sedanji ravnatelj steklarne, Ranzinger Jože, predsednik sindikata, Povše Dušan, personalni referent. Priča, ki je dokazovala krivico Benegalije Jožeta, je njegova mati, ki je na zaslišanju izjavila, da je sin doma rekel, da bo sedaj nastradal in da bo še večji revež, kot je bil do sedaj, ker je odprl ventil. Vse te izjave prič so tako močen dokazni material, da sodišče o krivici obtoženih ni niti malo dvomilo. Zasliševanje prič je trajalo skoraj do 4. ure zjutraj dne 24/5–1947.

Po zaslišanju izvedenih prič in ostalih prič je zagovornik dr. Goričan predlagal sodišču, da se razprava preloži in da se pokliče še nekaj novih prič, katere so pa po večini kompromitirane in nerazpoložene do današnjega obstoječega reda. Med njimi je zahteval, da se pokliče obratovodjo Kocmur Emila, Bauer Vencla, ki je sedaj v Rogaški Slatini in še neke druge, za katere pa se ne spomnim imen. Sodišče je ta njegov predlog zavrnilo s tem, da te priče zadostujejo in dalo besedo zastopniku javnega tožilca, ki je v enournem govoru zelo lepo in linijsko govoril in prikazal krivdo vseh obtoženih. Pri tem moram pripomniti, da je tov. Zdešar Sonja zelo natančno in prepričevalno dokazala vse potankosti in vse momente obtoženih, kar je zelo vplivalo na samo sodišče, na obtožene, deloma na zagovornike, posebno pa je govor odobravala masa ljudi, ki je v tako pozni uri budno sledila razpravi. Pripomniti moram, da je bila tov. Sonja Zdešarjeva prav te dni sprejeta v KP. V svo-

jem govoru je precej upoštevala moje mišljenje in politične direktive, ki sem jih ji dal, kako naj razkrinka in dokaže krivico obtoženih. Govor je zaključila z besedami, da pričakuje od sodišča pravične razsodbe in predlaga za Puflerja najstrožjo kazen, za ostale obtožene pa po uvidevnosti in teži dejanj. Masa je govor sprejela z velikim navdušenjem in ploskanjem.

Za besedo sta prosila oba zagovornika, najpreje dr. Pintar, ki je odboraval govor javn. tožilca in priznaval krivico obtoženih, izrazil pa je željo, naj sodišče sodi pravično in izreče milo kazen. Zagovornik dr. Goričan pa je nekoliko izzivalno opozarjal sodišče, naj dobro preštudira ves dokazilni material in da obtoženi Percl ni popolnoma nič kriv in se opiral zlasti kot olajševalno okolnost za Puflerja na izjavo tov. Barleta, prof. Premruja in še nekaterih drugih, ki o Puflerju dajejo dobre karakteristike. Ker je publika zelo ostro posegala na izvajanja advokatov zagovornikov, sta bila oba zelo previdna in nista upala preveč nadaljevati in sta le v kratkih besedah spregovorila v glavnem to, kar po zakonu morata.

Sodni zbor se je po govoru javnega tožilca in zagovornikov umaknil k posvetovanju, ki je trajalo dobri dve uri in pol. Približno ob pol sedmih dne 24/5–1947 je sodišče objavilo razsodbo. Kljub temu, da je bilo to že v tako zgodnjih urah, je bilo še vedno dovolj poslušalcev, ki so s ploskanjem sprejeli pojav sodišča. Predsednik sodnik Lesjak je prečital obsodbo, ki je glasila:

Prvo obtoženi Pufler Janko na smrtno kazen s streljanjem, drugo obtoženi Benegalija Jože na kazen 12 let prisilnega dela z odvzemom svobode, tretji obtoženi Savrič Karl na kazen 8 let prisilnega dela z odvzemom svobode, četrti obtoženi je zaradi pomanjkanja dokaznega materiala oproščen. Razsodbo so poslušalci sprejeli z velikim odobravanjem in ploskanjem. Na obtožene je obsodba napravila zelo porazen vtis, iz česar se da sklepati, da take kazni verjetno niso pričakovali. Percl je kazal prvotno videz sigurnosti in veselja, češ da je oproščen, ko pa je zvedel, da še ne bo šel na svobodo, je postal popolnoma miren. Pufler sam ob razsodbi se je kazal zelo prepadenega in ni rekel niti besedice. Ko jim je predsednik sodišča objasnil, da imajo 8 dni časa za pritožbo, so vsi izrazili željo, da bi radi govorili z zagovorniki. Na mestu razsodbe se nihče od obtoženih pred sodiščem ni pritožil, zoper krivdo in kazen. Zagovorniki pri obsodbi niso bili navzoči. Oba sta prišla šele potem, ko so bili obtoženi že odvedeni. Javni tožilec je zoper razsodbo vložil pritožbo radi prenizke kazni za Benegalijo, Savriča in Percla. Poslušalci in sodišče se je nato razšlo, videti pa je bilo, da so bili z razsodbo in potekom razprave vsi zadovoljni.

Opomba: Dodatno k zasliševanju Benegalije Jožeta, ki je prikazoval v slabo luč organe UDV pripominjamo, da je Benegalija pozneje na vprašanje javnega tožilstva, kakšen je bil postopek in kako se mu je delala krivica v preiskovalnem zaporu od strani UDV pojasnil, da je bil postopek dober in je svoje prejšnje izjave nekoliko popravil.

Po končanem govoru javnega tožilca t.j. pred posvetovanjem je tov. kapetan Petje Janez zunaj govoril z obema zagovornikoma, ki sta se napram njemu izjavila, da nikdar več ne gresta zagovarjati takih obtožencev in to za noben denar in za nobeno ceno. Ko jima je pojasnil v globlje njihova dejanja, sta bila v pravilnost zahteve jav. tožilca in poslušalcev še bolj prepričana. Vsaj na zunaj sta oba podala takšen vtis. Dr. Goričan se je zelo upiral na izjave nekaterih naših partijcev, ki so živeli skupaj s Puflerjem v internaciji in o njem, podali zelo dobre karakteristike. Ko pa jima je raztolmačil, da je to samo momentalni vtis iz kratke dobe, sta se s tem

strinjala, še posebno pa, ko jima je rekel, da bi on sam verjetno dal o Puflerju še boljšo karakteristiko, če bi ga poznal samo nekaj časa. Izgleda, da oba zagovornika nista pričakovala takega razpoloženja poslušalcev in sta verjetno računala, da bo obtožene kdo od poslušalcev zagovarjal, ali pa da bo kakšna priča govorila v prid njim. Pri razsodbi sami je bilo navzočih okrog 50 ljudi, do čim pa je bila udeležba čez dan in pa zvečer precej večja.

Drugega k razpravi ne bi imel pripomniti.
Smrt fašizmu – svobodo narodu.

major Miha Čerin

Prepis je točen!
Rus Albina

Izjava Vlasta Kopača o preiskovalnem postopku

Na željo namestnika republiškega javnega tožilca podajam kratko izjavo o poteku zasliševanj in o postopkih preiskovalnih organov OZNe v letih 1947 – 1948 v pripravah za dachauski proces.

Od tedaj je minilo že dobrih 22 let, posamezni upokojeni preiskovalni organi iz tistih let pa še vedno vztrajno širijo in celo potencirajo potvorbe in laži, ki so jih tedaj skonstruirali. Zato so inscenacije teh organov na dachauskih procesih, po drugi strani pa resnična dejstva, večini komunistov neznana. Ker sem bil na enem teh procesov leta 1948 obsojen na smrt z ustrelitvijo, menim, da moram zaradi jasnosti seči nazaj v leto 1934, ko sem po odsluženju vojaščine prišel v Ljubljano, se vpisal na arhitekturo pri prof. Jožetu Plečniku, postal levičar in kasneje komunist.

V teh prvih letih na univerzi sem bil član levičarskega akademskega društva »Triglav« in kasneje »Mladi Triglav«. Delal sem v Zvezi študentov tehniške fakultete, v »Ognjišču akademikov arhitektov«, v Akademski skupini SPD, sodeloval s tovariši iz »Njive« in »Slovenskega kluba«, študiral marksistično literaturo ENKE ter si oblikoval in utrjeval marksistični svetovni nazor.

Leta 1936 sem bil pred okrožnim sodiščem v Ljubjani zaradi komunistične propagande obsojen po Zakonu o zaščiti države na večmesečni zapor. Nato mi je Partija na univerzi poverila razmnoževanje ilegalnega levičarskega lista »Slovenski študent«. Z arhitektom Benom Anderwaldom in pravnico Sonjo Kukovčevo sem na ciklostilu razmnožil prvi dve številki. Postal sem kandidat Partije, sodeloval v njenih akcijah na in izven univerze, bil leta 1938 sprejet kot član KPS. Nato sem bil dve leti član politbiroja KPS na univerzi in kasneje nekaj časa sekretar partijske celice na tehniški fakulteti. Tik pred vojno sem delal v partijski dokumentni tehniki pri prvih poizkusih izdelave dokumentov za ilegalce. Vsa ta študentovska leta sem se preživljal sam.

Leta 1941, takoj po italijanski okupaciji Ljubljane, sem opustil delo v risalnici arhitekta Jožeta Plečnika in se posvetil izključno delu v ilegalni partijski tehniki. Delal sem z Ladijem Šubicem, Savko Žagarjevo in Fricom Novakom, kasneje pa z Rozko Menih-Barbko, sedaj poročeno Lukman. Svoje delo sem opravljal na svojem stanovanju na Mirju, kasneje pa v Marmontovi ulici. Risal sem vse, kar je Partija potrebovala. Tako sem izdelal tudi podtisk čeka za milijon lir, ki jih je varnostna služba dvignila v Banci d'Italia v Ljubljani, okupatorske izkaznice in dokumente, žige, vinjete, ilustracije, embleme, naslovne strani brošur, glave listov itd. Nato sem se na zahtevo Partije preselil v bunker dokumentne tehnike v Šubičevo ulico nad ilegalno partijsko tiskarno Toneta Tomšiča. Tu sem nadaljeval s svojim delom, risal sem poleg vseh dokumentov, ki jih je izdelovala naša partijska dokumentna tehnika, še italijanske živilske karte, bone in obveznice za posojilo svobode, osnutke

prvih partizanskih znamk, grafične naslovne strani »Dela«, »Ljudske pravice« itd. ter serijo protifašističnih in protibelogardističnih grafik, linorezov in letakov.

Po provali te tiskarne in dokumentne risalnice marca 1943 sem delal naprej v improviziranih risalnicah pri Furlanovih v Cigaletovi ulici, pri Bervarjevih na Vodovodni cesti, pri Mencejevi Pavli v Šiški in pri Smaskovih v Rožni dolini. Risalni in dokumentni material sem prenašal s seboj v aktovki in se selil iz enega skrivališča v drugega. Večkrat sem zahteval, naj me Partija pošlje v partizane, toda zaradi tekočega risarskega dela v partijski tehniki, za katerega nisem imel namestnika, Ljubljane nisem smel zapustiti. V tem obdobju, ko ni več obstojala risalnica in tiskarna v Šubičevi ulici, sem izdelal risbe s tušem in linoreze za grafično mapo »V imenu Kristusovem« ter pritegnil k delu še druge napredne slikarje in grafike, ki so še ostali v Ljubljani. Tedaj sem narisal tudi ilustracije miniaturne izdaje »Partizanskih pesmi« ter poleg drugih okupatorskih dokumentov, izkaznic in žigov tudi zadnjo italijansko Carto d'identita z vodnim tiskom, kar je bil vsekakor dotlej največji uspeh naše dokumentne tehnike.

Poleti 1943 je moj partijski tovariš Beno Anderwald, ki je v začetku 1942 odšel v partizane in je tedaj delal v partijski tehniki na Gorenjskem, poslal predlog za hitrejšo dostavo ljubljanskega ilegalnega tiska in tiskarskega materiala preko nove javke za Bežigradom, material naj bi čez mejo prenašal neki gestapovec, ki je naš simpatizer in že na Gorenjskem sodeluje s partizani. Sporočil sem Anderewaldov predlog sekretarju naše tehnike Cirilu Lukmanu-Anju, ki mi je kmalu prinesel pristanek nadrejenega partijskega foruma, da zvezo lahko vzpostavim, toda naj pazim, da ne pridem v stik s tem gestapovcem. Čez to javko za Bežigradom, imena lastnika stanovanja ne vem več, sem nekaj mesecev pošiljal tehniku Benu Anderwaldu naš ilegalni periodični tisk in tiskarski material. Po osvoboditvi sem od svojih partijskih tovarišev zvedel, da je bil ta kurir, ki je Anderwaldu prenašal literaturo in material čez mejo, gestapovski oficir Rozumek-Rožca. Anderwald je bil tedaj že mrtev, zgorel je v bunkerju pri Stari Loki, ki so ga zažgali Nemci, in vzel sem tedaj lahko ta dejstva le na znanje.

Dne 20. oktobra 1943 sem bil na Dunajski cesti aretiran od domobranskih agentov, ko sem nesel matrico miniaturne partizanske pesmarice in povečevalno lečo ter pismo Benove tašče na javko. Bone, sin sluge na sodišču, me je s pištolo mahnil po glavi in zbil na tla, ker sem se upiral aretaciji, nakar so me odvlekli na policijsko postajo ob železniškem prelazu na Dunajski cesti. Upiral sem se jim toliko časa, dokler nisem med ljudmi na cesti opazil očeta Staneta Kumra, pri katerem sem večkrat prespal v skritem bunkerju, in sem bil siguren, da bo obvestil o moji aretaciji partijsko organizacijo. Na policijski postaji sem prosil dežurnega policaja, po dialektu sodeč Primorca in po zadržanju očitno našega simpatizerja, da mi dovoli, da grem bruhat v stranišče. Zavrnil je domobranskega agenta, ki me je hotel spremljati na stranišče z besedami: »Tukaj sem jaz gospodar!« ali nekako v tem smislu, in me sam spremil do stranišča ter ostal pred vrati, agentje pa so stopili pod okno na dvorišče. V stranišču sem simuliral bruhanje in med tem odvrgel matrico pesmarice in pismo v školjko, povečevalno lečo in hrbtišče beležnice pa v kotliček za vodo. V šentpetrskih zaporih, kamor so me potem policaji odpeljali, sem si postavil cilj, doseči jetniški oddelek bolnišnice in od tam uiti policiji. Zato nisem več jedel, temveč le kadil in zato telesno hitro propadal. S pomočjo Bojana Kardelja, ki je bil zaprt z menoj, sem dobil v zapor prekuhano mleko in injekcijsko iglo ter si z mlečno

injekcijo dvignil temperaturo. Z nekaj sreče pri zdravniškem pregledu sem dospel na jetniški oddelek ljubljanske bolnišnice, kjer me je v pripravah za beg prehitel transport v Dachau, kamor sem s tovariši iz Ljubljane prispel 7. januarja 1944.

Po prihodu na blok 23 sem kmalu zbolel. S temparaturo nad 40° sem šel skozi esesovsko proceduro v taborišćni kopalnici (najprej pod vroč tuš, nato moker in skoraj nag na oster zimski mraz) na revir. Tu sem prebolel pljučnico, vnetje srednjega ušesa in sinusov. Po delni ozdravitvi in ponovnih napadih vročine sem moral celotno proceduro v kopalnici še enkrat ponoviti. Po večtedenskem ležanju v revirju sem delno ozdravel in odšel na delo v knjigoveznico, kamor sem kasneje uspel spraviti tudi knjigoveza Guliča iz Tavčarjeve ulice v Ljubljani, našega sodelavca v ljubljanski partijski tehniki. V kotu knjigoveznice sem skrivaj risal prizore, ki sem jih videl v taborišču. Te risbe so sedaj v arhivu Muzeja ljudske revolucije Slovenije, vendar jih doslej še nihče ni objavil (iz »razumljivih razlogov«).

Slovenski komunisti v taborišču Dachau smo leta 1944 pričakovali skorajšnji konec hitlerjevske Nemčije, zato smo se začeli povezovati v širšo in kompaktnejšo organizacijo, kot je obstajala dotlej. Postal sem član jugoslovanskega partijskega komiteja, ker kot tehnik nisem bil med našimi ljudmi znan. V komite me je pritegnil Branko Diehl, ki me je poznal kot komunista in alpinista. Pri konstituiranju razširjenega jugoslovanskega partijskega komiteja sem bil določen za sekretarja.

Dela smo se lotili resno. Organizirali smo najprej socialno in zdravstveno pomoč za naše bolnike in rekonvalescente, dobavo potrebnih zdravil z revirja v taborišču in od protinacistov izven taborišča, pri čemer so sodelovali zdravniki dr. Lojze Korsika, dr. Alojz Kraigher, dr. France Debevec, dr. Vencelj Arko, književnik Franc Albreht in drugi. Razširili smo pomoč v hrani in zdravilih tudi na oficirje Rdeče armade, ki so bili brez pomoči Rdečega križa. Organizirali smo tudi zbiranje obveščevalnih podatkov o sovražnih elementih in agentih v taborišču. Te podatke sem šifriral in s Francetom Žemvo, članom partijskega komiteja, zakopal ter po osvoboditvi Dachaua izkopal in predal varnostnim organom v Ljubljani. Na pobudo partijskega komiteja so se med partijci in aktivisti OF organizirali kolektivi, ki so delili vsebino paketov pravično med člane kolektiva. V kolektive smo pritegnili tudi antifašiste drugih narodnosti. Naši partijci, ki so delali v delavnicah pri popravljanju radijskih aparatov, so na pobudo komiteja vsakodnevno dostavljali poročila o položaju na frontah, ki smo jih razširjali med jetniki in s tem dvigali njihovo moralo. Komite je formiral tudi udarno grupo, ki naj bi ob morebitni evakuaciji taborišča in nameri esesovcev, da nas likvidirajo, udarila po oboroženem spremstvu in njihovih dresiranih psih, jih pobila in s svojim zgledom potegnila množico internirancev za seboj. Proti koncu leta 1944 sem organiziral še operativno skupino pod vodstvom Rada Krasnika, člana VOSa, ki je takoj ob osvoboditvi taborišča zajela skupino domobranskih oficirjev in policijskih agentov z načelnikom štaba polkovnikom Peterlinom na čelu ter jih zaprla, prepeljala v Ljubljano in izročila našim varnostnim organom.

Ko sem si po povratku v domovino nekoliko fizično opomogel, sem začel z delom v Propagandni komisiji IOOF, v partijski celici na tehniki, v Tehničnih bazah za obnovo porušenih naselij, v Ministrstvu za gradnje LRS, v Planinski zvezi Slovenije, v »Domu« itd. Delal sem povsod tam, kjer je zahtevala Partija in kjer sem lahko koristno uporabil svoje strokovno znanje.

Dne 3. oktobra 1947 ob enih zjutraj so organi OZNe pozvonili na vratih stano-

vanja v Ljubljani, me aretirali in odpeljali v Centralne zapore ob Ljubljanici. Tam mi je major OZNe M. povedal, da ga je CK pooblastil, da razčisti moj primer. Hotel je slišati od mene, če vem ali če domnevam, zakaj sem aretiran. Ker tega nisem uganil, sem na koncu menil, da je morda povod za to preiskavo moj spor z Borisom Kraigherjem leta 1941, ker sem že sam pred kratkim pismeno prosil CK, naj ta nesporazum razčisti in likvidira. Pri tem sporu je šlo namreč za odnos do mojega prijatelja komunista in alpinista Ceneta Malovrha. Major M. mi je nato dejal, da bo o moji domnevi obvestil tovariša ministra, naslednji dan pa mi je na ponovnem zaslišanju vrgel v obraz obdolžitev, da sem gestapovec. Zavpil sem nanj, če se mu meša.

On pa je kar naprej zatrjeval, da sem gestapovec in da je Partija odkrila v svojih vrstah gestapovca, zato bo v tem primeru tudi uporabila gestapovske metode, ki jih sicer proti našim ljudem ne uporablja. Poudaril je, da je OZNa roka Partije. Naslednji dan mi je zasliševalec M. vpričo majorja M. in upravnika Centralnih zaporov zastavil vprašanje nekako takole: »Pustimo, kaj je bilo prej, toda v Dachau si prišel kot agent gestapa. Kaj pa je bilo potem? « – »Zakaj ne odgovoriš?« Odgovoril sem mu: »Zato, ker vprašanje ni prav postavljeno, v Dachau nisem prišel kot agent gestapa.« Počil me je po zobeh in dejal: »Počakaj, sedaj boš pa videl!« Paznik me je odpeljal v samico in postavil v sredo celice z rokami v odročenju. Začela so se neprekinjena zasliševanja pred reflektorjem, uperjenim v oči. V presledkih med zasliševanji sem stal v samici z iztegnjenimi rokami, brez hrane, le z menažko vode, za menoj so se nenehno menjavali čuvaji, prižigali cigarete, me suvali in klofutali, ko so mi roke začele omahovati. Ta »telovadba« je trajala več dni in noči brez spanja, noge so mi močno otekle in bil sem tako utrujen, da nisem mogel več trezno misliti. Končno sem bil z močmi tako pri kraju, da me je med zasliševanjem včasih zmanjkalo, moja edina želja je bila zaspati za vsako ceno, čeprav le za nekaj minut. V takšnem stanju sem končno podpisal vsak papir, ki ga je major M. porinil predme. Naslednji dan mi je na zaslišanju pomolil podpisano izjavo, da sem bil gestapovec. Zanikal sem. Nato me je drug zasliševalec začel pretepati s polenom po prstih na rokah, klofutati po obrazu, da se mi je vlila kri, med večnim ponavljanjem zasliševalcev, da sem gestapovec, da imajo dokumente o moji agenturi, da sem podpisal izjavo za delo z gestapom, ki pa mi je ne bodo sedaj pokazali, temveč šele na procesu, itd.

V tem prvem obodbju zasliševanj, ki so se vrstila ponoči in podnevi, sem uvidel, da so zasliševalci obsedeni od misli, da sem gestapovski agent. Zato sem majorju M. dejal, da sem pripravljen prestati vsakršen preiskovalni postopek, samo da končno ugotovijo resnico. Odvrnil je, da resnice ne iščejo, temveč le preizkušajo mojo iskrenost in čakajo na moje priznanje. Da pa imajo tudi sredstva, s katerimi lahko dosežejo, da se bo moje življenje odvijalo pred mojimi očmi kot v filmu.

Zasliševalci so me poleg trditve, da sem gestapovski agent, dolžili še izdaje celotne partijske tehnike v Ljubljani in seveda tiskarne Toneta Tomšiča, kjer sem delal. Nadalje, da nisem obvestil CK o zvezi z gorenjsko tehniko in Benom Anderwaldom, ki da je bil gestapovski agent, o čemer so mi pokazali tudi dokumente s podpisom Tiger, ki naj bi bil Beno Anderwald. Izdal naj bi bil tudi bunker Neže

[1] Nace Majcen (Spisek okrajšanih imen je V. Kopač k svoji izjavi dodal 1. 7. 1984.)

Mekine, spravljal po vojni vohune čez mejo, bil poleg gestapovskega tudi ameriški agent in imel zvezo z vohunskim centrom 101 na Dunaju, sestavil lažno poročilo o delu komiteja v taborišču in ga oddal CK KPS, bil likvidator Partije, delal proti interesom slovenskega naroda, pošiljal v smrt partijce v Dachauu, bil sekretar zločinske gestapovske organizacije v taborišču itd. Aretacijo domobranskega štaba in njegovo izročitev pa sem izvedel zato, da sem se prikrival, prav tako so bili moji dokumenti in žigi v partijski tehniki izdelani brezhibno, da ni nihče zaradi pomanjkljivo izdelanih dokumentov padel v roke okupatorju zato, da sem se kot gestapovski agent prikrival, iz istega razloga tudi nisem dvignil upora v taborišču Dachau, zato sem tudi organiziral socialno in zdravstveno pomoč v taborišču za naše ljudi, ker so bili itak komunisti v taborišču sami sovražni agentje in je bil interes gestapa ter Američanov, da komunisti ostanejo živi in se vrnejo kot agentje nazaj v domovino itd. Nazadnje nisem več vedel, ali imam opraviti z organi OZNe, ki naj varujejo pridobitve revolucije in zakonitosti, ali pa so ti ljudje, s katerimi imam opraviti, vrinjeni belogardisti in sovražniki socializma.

Neke noči me je paznik S.[2] odpeljal iz celice v glavno stavbo centralnih zaporov in po stopnicah v temno klet brez okna, mi tesno vklenil roke z verigo in mi jih pripel k železnemu obroču v kotu kleti pri tleh. Tako sem ležal na podu stegnjen v popolni temi, trdo vklenjene roke so mi zatekle, bil je mraz, potrebo sem opravljal podse. Koliko dni sem ležal vklenjen na tleh v kleti, ne vem, ker je bila popolna tema. Kasneje je prišel paznik s pičlim obrokom hrane, me odpel, nato pa zopet priklenil k obroču. Prosil sem ga, naj mi prinese vode, kar mi je seveda obljubil in čez kakšen dan prinesel krožnik močno soljenega in pekočega krompirja. Ker sem v tej mrzli kletni luknji ležal na tleh le v srajci in suknjiču, sem dobil suho vnetje rebrne mrene, ki me je mučilo vsa leta, ki sem jih prebil v zaporu in še kasneje, ko sem bil izpuščen iz centralnih zaporov v Ljubljani.

Ko sem prišel iz kleti, so se zopet vrstila zasliševanja s ciljem, da priznam, kar so me dolžili zasliševalci. Zasliševalec M. je glede na zveze z gorenjsko tehniko trdil, da o tej zvezi nisem obvestil CK. Ko sem mu povedal, kako je bilo s to zadevo, mi je dejal, da Ciril Lukman-Anjo o tem nič ne ve in odločno zanika, da bi ga bil jaz leta 1943 o tej zvezi obvestil. Kot sem zvedel pozneje, je Anjo tedaj podal pismeno izjavo, v kateri je točno podal, kako je vprašal za dovoljenje nadrejenega partijskega funkcionarja in kakšen odgovor je dobil[3]. Zasliševalci pa so to izjavo enostavno skrili in jo potvorili.

V celici čez dan nisem smel ležati, ponoči pa pod prižgano žarnico nisem smel pokriti oči. Neko popoldne me je paznik zopet odvedel v klet in postavil z obrazom k zidu. Nato me je skupina oficirjev OZNe odvedla v tapeciran prostor, zahtevala, da se sezujem in vležem ploskoma na trebuh na pod. Potegnili so mi roke in noge nad hrbtom skupaj in jih trdo zvezali, tako da sem molel podplate v zrak. Zasliševalec M. mi je stopil s škornjem na tilnik, dva pa sta me začela z bičem iz zvitih električnih kablov ter z žilavko pretepati po podplatih in prstih. Zahtevali so priznanje, da sem gestapovec, da sem izdal Nežin bunker itd. kot že prej povedano. Zasliševalci so med seboj govorili srbsko. Eden izmed njih, ki ni bil Slovenec, mi je dejal:

---

[2] Slovensko, paznikovo ilegalno ime

[3] Odobritev te zveze je 1987 pisno potrdila Lidija Šentjurc

»Pišat ćeš krv!« in sem jo res. Na razmesarjene noge sem potem moral obuti nogavice ter oditi v sosednjo klet, bolničar pa mi je posul rane s sulfamidom. V tej kleti sem ležal nekaj dni, vmes poslušal rjovenje in hropenje mučenih v sosednjem prostoru. Domneval sem, da so ti ljudje Branko Diehl, Karel Barle in drugi aretiranci. Takšnega pošastnega človeškega vpitja dotlej še nisem slišal.

Kmalu zatem me je paznik S. zopet odvedel v tapeciran prostor, kjer so me pred nekaj dnevi pretepali, me posadil na stol in nanj trdo privezal z motvozom. Major M. in drugi zasliševalci so govorili med seboj srbsko, M. mi je ovil električno žico okoli palca na nogi in palca na roki, se vsedel za mizo in za induktor ter me začel mučiti z električnimi sunki. Zahteval je priznanje, da sem vedel, kje je imela Neža Mekina svoj bunker. Zaradi bolečin v srcu sem večkrat omedlel, toda major M. me je vsakokrat znova osvestil tako, da mi je pljusknil kozarec vode ali pa vina v obraz, kajti na mizi je bil tudi liter vina. Šlo je kar naprej, »da sem vedel, kje je imela Neža bunker«. Ker tega nisem vedel, in še danes ne vem, mu tega nisem mogel povedati. Zato mi je major M. prestavil električno žico s palca na roki in jo ovil okoli desnega ušesa. Zasliševalec, doma z juga države, je prevzel manipuliranje z induktorjem z besedami: »Daj meni, ne mogu da ga gledam!« Zaključil je zasliševanje z močnim električnim sunkom, padel sem znova v nezavest in se zbudil odvezan na tleh, sključen v drži, kakršno sem imel prej na stolu, bil sem popolnoma otrdel, in se nisem mogel premakniti. Vprašal me je še enkrat: »Znaš li, gdje je bio bunker?« S težavo sem iztisnil: »Ne znam!« Paznik me je odnesel premočenega od potu pod odprto kletno okno, kjer je vleklo name, in mi vlival v usta, po vratu in za srajco vrelo črno kavo. Nato me je zavil v deko in me odnesel v celico v prvo nadstropje, kjer me je vrgel na posteljo, mi vklenil roke z verigo in za slovo dejal: »Kurba!«

Ležal sem mesec dni ali nekaj več pod vedno prižgano žarnico, vklenjen, neumit, neobrit in neostrižen, z lasmi kot četnik, s stalno vročino, hrastav po obrazu in okoli ust in z umazanijo, ki se je z mene luščila kot skorja. Paznik mi je prinašal hrano enkrat na dan, mi odklenil roke, da sem jo lahko pogoltnil vpričo njega, nato sem moral počepniti na kiblo, nakar me je zopet trdo vklenil in ležal sem pod bleščečo žarnico do naslednjega dne. Po kakšnem mesecu dni mi je dr. B.[4] odredil injekcije proti vročini in injekcije kalcija zaradi vnetja rebrne mrene. Injekcije mi je dajal bolničar tako, da je v svojo zabavo od daleč vrgel injekcijsko brizgo z iglo v mojo zadnjico, če se je pri tem igla zapičila v kost, je zaklel in jo izvlekel posebej. Podplati na nogah so počrneli in nabrekli za prst debelo ter odpadali v kosih. Namesto njih je začela rasti nova koža. Odpadli so mi tudi vsi nohti. Ko mi je podplate prekrila nova koža, sem se znova učil hoditi po hodniku v spremstvu paznika. Zasliševanja so se znova začela. Major M. mi je kmalu zatem dejal, da tako zakrknjenega gestapovca še ni imel v rokah in če ne bom priznal, bodo bastonado ponovili: »Boste videli, kako to drugič boli!«

Ko danes premišljujem o zasliševanjih po bastonadi in obdelavi z elektriko, sem prepričan, da so mi tedaj dajali v hrano droge ali narkotike, kajti vse pogosteje sem zapadal v blodnje, ki jih dotlej nisem imel. Hodil sem po krajih, ulicah in hišah, ki ne obstajajo, se pogovarjal z ljudmi, s katerimi nikoli nisem bil prej skupaj, in kasneje po obsodbi sem se dostikrat mučil z ugibanjem, kje so ti kraji, ki sem jih

[4] dr. Jože Benigar

tako živo videl in hodil po njih ter kdo so bili ti ljudje, ki jih kasneje, ko sem zopet prišel k sebi, nikakor nisem mogel najti med svojimi znanci. Posebno mi je ostala v spominu medla podoba mračne vzpetine z vrsto hiš na obeh straneh ceste, ki je izginjala v mraku. Včasih sem letal nad gorečimi gozdovi, ostal mi je meglen spomin na obraz paznika, ki se je nenadoma pojavil in zavpil: »Kaj je , Kopač?« nakar je zopet izginil med ognjenimi zublji. V tej fazi zasliševanj sem lahko poklical predse kogarkoli od mojih znancev ali tovarišev, stal je pred menoj in se pogovarjal z mano. Dostikrat sem odšel v gorske kraje, ki so mi bili pri srcu in se tam pogovarjal z znanci in prijatelji. Zato mi v celici med zasliševanjem ni bilo dolgčas, čeprav sem bil brez vsakega pismenega stika s svojci. Prepričan sem, da se pri nedrogiranem človeku, kljub fizičnemu in psihičnemu maltretiranju, takšne blodnje ne pojavljajo, vzrok zanje so lahko le določene droge. Kasneje so mi tudi drugi zaporniki pripovedovali o podobnih blodnjah med zasliševanjem. Nekdo me njimi, K.[5], je bil v takšnem stanju celo v Moskvi in se prepiral s sovjetskimi znanstveniki o tem, ali se zemlja vrti. Zasliševanja so tekla še kar naprej, kaj so me v tem času zasliševali, ne vem, ostal mi je le medel spomin na vprašanje majorja M., če sem bil kdaj med okupacijo na Gorenjskem.

Nato me je dobil v roke eden izmed »blagih« zasliševalcev, kapetan S[6]. Opozoril me je, da se bodo začela nočna zasliševanja, pri katerih bo trpelo moje zdravje, mislim naj na svojo družino, ženo in otroka (»Ali ste prepričani, da je otrok vaš?«), zato naj čim prej priznam, kar me dolžijo. Sledila so po tri zasliševanja v eni noči, okoli polnoči sem moral še na sprehod na dvorišče, kjer sem vklenjen korakal po črti med dvema kamnoma gor in dol pred stražarjem z brzostrelko pod pazduho. Podnevi so prihajali v mojo celico zasliševalci, me spraševali to in ono in za spremembo včasih obkladali s klofutami. Najtežje sem prenašal vpitje pretepenih zapornikov v sosednih celicah, posebej še neprestano ponavljanje nekega blaznega glasu »nisem gestapovec, nisem gestapovec, nisem gestapovec...« Ponoči so se pazniki zabavali na hodniku z brcanjem žoge in z občasnim stresanjem celičnih vrat.

Zadnje zaslišanje, ki ga je opravil major M., je bilo približno takole: »Recimo, da subjektivno niste bili agent gestapa, bili pa ste objektivno!« Odvrnil sem mu, da to nisem bil niti subjektivno niti objektivno. Paznik me je odpeljal v celico in s tem so bila zasliševanja zaključena. Po Diehlovem procesu so mi prinesli časopis in dejali, naj preberem izjave obsojenih o meni. Nato me ni nihče več poklical in po dobrem mesecu samote in boljše hrane sem prejel obtožnico s pošastnim tekstom in absurdnimi obtožbami. Ker so obtožbe v tej obtožnici nesmiselne, perfidne in skregane z zdravo pametjo, jih tukaj ne bom razčlenjeval. Še živeče priče jih s svojimi izjavami igraje ovržejo, seveda, če jih kdo zasliši.

Na procesu moj ex offo branilec[7] ni imel obtožnice, zato sem mu jaz dal svojo. Šele tedaj je prišel v stik z materialom in obtožbami v obtožnici, kar bi moral kot branilec dobiti v roke že pred procesom. Tožilec Ž.[8] me je prvi dan razprave obtožil »agenturne« zveze v taborišču Dachau z Oswaldom in Bohincem, ki pa ju tedaj, ko so mene pripeljali v Dachau, v taborišču že zdavnaj ni bilo več. Otepal sem se tako

[5] Krasnik Rado
[6] Karel Sagadin
[7] dr. Vladimir Šuklje
[8] Martin Žalik

površno pripravljenih obtožb. Naslednji dan razprave pa sem bil že brez volje, ožet kot cunja. Menim, da je za tako naglo spremembo v zavesti človeka, ki je nastala preko noči, edina verjetna razlaga: scopolamin. Kavo v menažki mi je to jutro podal skozi celično vrata na sodišču isti paznik, ki je dotlej prinašal hrano v mojo celico v centralnih preiskovalnih zaporih ob Ljubljanici.

Na tem procesu sem bil obsojen na smrt z ustrelitvijo. Obljubljenih dokumentov »o mojem gestapovstvu« na procesu niso predložili, niti jih omenili v obtožnici. Ker pa baje takšni »dokumenti« obstajajo v materialu zasliševalcev, nimam zanje druge razlage, kot da so jih zasliševalci oziroma njihovi dokumentni tehniki med zasliševanjem ali pa kasneje falsificirali.

To zavestno ponarejanje dokumentov, ki so se ga posluževali tedanji zasliševalci, in p.v zavestno prikrivanje dokumentov (na pr. izjava Cirila Lukmana-Anja), ki bi zlahka ovrgli njihove zlagane obtožbe, je še hujša diskriminacija do aretirancev, kot pa njihove zasliševalne metode, s katerimi so zlomili nekatere komuniste v procesih okoli leta 1948 in jih kot statiste postavljali na te montirane procese.

Ker je od teh zasliševanj minilo že več kot 20 let, ni možno do podrobnosti rekonstruirati celotnega poteka dogodkov. Morda tudi vrstni red postopkov ni čisto točen. Točni pa so postopki, s katerimi so zasliševalci skušali zlomiti zasliševance in jih prisiliti, da priznajo tisto, kar so zasliševalci želeli. Ti postopki so bili takšni, da jih ni možno pozabiti, tem manj, ker so jih izvajali komunisti nad komunisti.

Ljubljana, 5. 8. 1970 Vlasto Kopač l. r.

Poročilo komisije ZKS o dachauskih procesih (1968)

Izvršni komite CK ZKS je na svoji seji dne 22/4–1968 imenoval delovno skupino (tovarišica Lidija ŠENTJURC, tovariš Janko RUDOLF in tovariš Franc PEROVŠEK) z nalogo, da pregleda dokumentacijo in poda Izvršnemu komiteju svoje mnenje in predloge v zvezi z zahtevami nekaterih občanov, ki so bili obsojeni zaradi kaznivih dejanj zoper ljudstvo in državo (od vojaškega sodišča v Ljubljani dne 26/4–1948 in okrožnega sodišča v Ljubljani dne 8/4–1948; 12/5, 22/5 in 26/5–48; 9/8, 10/8 in 18/8–48; 29/6–1949, 19/9–49 in 11/10–1949) za rehabilitacijo in obnovo procesov, ter zahteve Centralnega komiteja KP Avstrije po obnovi procesa zoper Ivana RANZINGERJA in Vekoslava FIGARJA, ter spremembe sodbe glede vloge in dela internacionalnega in nacionalnih komitejev v koncentracijskem taborišču Buchenwald. Delovna skupina je, po dogovoru s sekretarjem Izvršnega komiteja CK ZKS, vključila v delo še inž. Andreja MARINCA, člana Izvršnega komiteja CK ZKS, in Silvestra GORENCA, člana CK ZKS. – Tovariš PEROVŠEK je sodeloval v skupini pri uvodnih razgovorih. Pri formulaciji stališč pa ni sodeloval zaradi bolezni.

Skupina je delala na sejah in individualno proučevala posamezne dele razpoložljive dokumentacije in se pri tem seznanila z naslednjim gradivom:

1) Pismom predsednika Izvršnega sveta skupščine SRS, tovariša Staneta KAVČIČA Izvršnemu komiteju CK ZKS z dne 9/4–1968, štev. VS-pov. 138/68;

2) Pregledom in kratko oceno tako imenovanega »Dachauskega procesa«, ki ga je pripravil Republiški sekretariat za notranje zadeve, z dne 24/2–1968, in informacijo RSNZ predsedniku Izvršnega sveta skupščine SRS z dne 26/3–68 pod številko I-Z-3/31;

3) Pismom Centralnega komiteja KP Avstrije z dne 9/1–1968 Centralnemu komiteju ZK Jugoslavije;

4) Z obrazložitvijo Vrhovnega sodišča SR Slovenije z dne 24/11–1965 pod štev. SU-VI-237/65-2 v kazenski zadevi obsojenega Ivana RANZINGERJA in Vekoslava FIGARJA ter Andreja BOHINCA;

5) Z izjavo dr. Viktorja DAMJANA o kazenski zadevi FIGARJA, RANZINGERJA, BOHINCA in KOPAČA z dne 6/11–1968, in

6) Dokumentacijo za obsojene: Staneta OSWALDA, Borisa FAKINA, Branka DIEHLA, Vekoslava FIGARJA in Ivana RANZINGERJA, da bi izpopolnila vtis in dobila realen vpogled v celotno problematiko.

Pri tem je delovna skupina ugotovila:

1) Osnovno gradivo, ki je skupini služilo za izhodišče proučevanja navedenih vprašanj, je informacija in gradivo Republiškega sekretariata za notranje zadeve.

2) Informacija, pregled ter ocena te problematike, ki jo je pripravil Republiški sekretariat za notranje zadeve, je strokovne narave in obdelana le z vidika nepravilnosti v preiskovalnem postopku. Zato ne upošteva političnih razmer, v katerih se je tisti čas nahajala Slovenija in Jugoslavija. To je bilo obdobje utrjevanja ljudske oblasti, obnavljanja in graditve materialne osnove socialističnega razvoja, spopadov z organiziranimi ostanki razrednega sovražnika in naraščajočega pritiska Informbiroja na Jugoslavijo. To je bil čas, ko medvojna nemška agentura še ni bila v celoti odkrita in rekonstruirana, ter bi glede na dejstvo, da je Sovjetski zvezi ter drugim državam uspelo dobiti podatke o njej, lahko postala njihovo sredstvo za boj proti Komunistični partiji Jugoslavije in Federativni ljudski republiki Jugoslaviji.

3) Skupina ni raziskovala nepravilnosti v preiskovalnem postopku, zato lahko le sprejme na znanje ugotovitve in podatke, ki jih je zbral in prezentiral Republiški sekretariat za notranje zadeve. Očitno je, da so posamezniki iz takratne UDV dajali preiskovalnemu postopku in procesom svoj osebni ton. Ugotavlja, da takratni pravni red in procesualni postopek ni dovoljeval fizičnega in drugačnega pritiska na osebe v postopku, čeprav so imeli organi za notranje zadeve razmeroma široka pooblastila.

Ugotoviti je torej, da gre glede nepravilnosti v postopku za zlorabo položaja, zaupanja in uzurpacijo oblasti s strani nekaterih ljudi, ki so procese pripravljali, torej za njihovo politično odgovornost.

To je potrebno poudariti predvsem zato, da odgovornost za procese ne pade na celotno Zvezo komunistov oziroma na takratni politbiro Centralnega komiteja Komunistične partije Slovenije. Slednje bi bilo nepotrebno, če ne bi v raznih partijskih dokumentih označevali čas, v katerem so bili ti procesi, kot obdobje neposrednega vodenja vseh družbenih zadev s strani Partije.

4) Skupina ni proučevala krivde obsojenih z juridičnih vidikov (to ni bil njen namen, niti ni za to usposobljena).

Ne da bi se skupina spuščala v oceno vpliva nepravilnosti v preiskovalnem postopku na dokazovanje materialne resnice in težino izrečene kazni, pa je iz čitanja omenjenih dosjejev lahko ugotovila moralno politično odgovornost tudi nekaterih drugih obsojenih oseb (delo na poskusnih postajah v koncentracijskih taboriščih, slabo ravnanje s taboriščniki, zloraba taboriščnikov, delo za taboriščno upravo in končno neiskrenost po vrnitvi v domovino napram vodstvu Komunistične partije Slovenije in Komunistične partije Jugoslavije).

V sodbi okrajnega sodišča v Ljubljani proti FIGARJU in RANZINGERJU sta nacionalni in internacionalni komite v taborišču Buchenwald ocenjena kot zločinske ustanove oziroma gestapovske agenture. Taka ugotovitev ni sprejemljiva. Očitno je bila krivda posameznikov posplošena na celotne odporniške institucije.

5) Iz razpoložljivih dokumentov in zbranih podatkov izhaja, da so bile vsem še živečim obsojenim časovne kazni večkrat omiljene, da večina ni izdržala niti polovice kazni in da so vsaj 9 let že vsi na svobodi; v zadnjem času pa so bile nekaterim s pomi-

lostitvijo ukinjene tudi pravne posledice obsodbe, vključno z omejitvijo pravice do pokojnine, in sicer:

– RANZINGER Ivanu, ki je bil 29/6–1949 obsojen na 18 let odvzema prostosti s prisilnim delom in na izgubo državljanskih pravic za dobo 4 let (zoper sodbo se ni pritožil), je bila 28/11–1951 s pomilostitvijo kazen znižana na 10 let, z odločbo Ministrstva za notranje zadeve št. III-615/2–53 od 17/4–1953 pa je bil 18/4–1953 pogojno odpuščen; z odločbo ZIS štev. Pom. 823/62 od 9/10–1962 so mu bile s pomilostitvijo odpravljene vse pravne posledice obsodbe, vključno z omejitvijo pravice za pridobitev pokojnine.

– FIGAR Vekoslavu, ki je bil 29/6–1949 obsojen na 15 let odvzema prostosti s prisilnim delom in na izgubo državljanskih pravic za dobo 4 let (zoper sodbo se ni pritožil), je bila v letu 1951 s pomilostitvijo znižana kazen na 11 let, z odločbo državnega sekretarja za notranje zadeve z dne 6/6–1953 pa je bil pogojno odpuščen. Predsednik republike ga je 22/2–1968 pomilostil tako, da je odpravil vse pravne posledice obsodbe. Na negativno rešitev Republiškega zavoda za socialno zavarovanje v Ljubljani pod štev. 199.454 glede priznanja posebne delovne dobe za čas, ko se je nahajal v koncentracijskem taborišču, je sprožil upravni spor s tožbo pri Vrhovnem sodišču SR Slovenije 18/9–1968, ki pa še ni rešen.

– BOHINC Andreju, ki je bil 10/8–1948 obsojen na smrtno kazen z ustrelitvijo in zaplembo vsega premoženja, je na njegovo pritožbo Vrhovno sodišče LR Slovenije dne 8/9–1948 obsodbo spremenilo tako, da je nadomestilo smrtno kazen z dosmrtnim odvzemom prostosti s prisilnim delom. Prezidij ljudske skupščine FLRJ mu je 29/11–1954 s pomilostitvijo znižal kazen na 20 let strogega zapora. Z odločbo Zveznega izvršnega sveta v letu 1957 mu je bila kazen ponovno znižana na 15 let strogega zapora. 31/12–1958 je bil odpuščen s prestajanja kazni. Predsednik republike ga je 22/2–1968 pomilostil tako, da mu je odpravil pravne posledice obsodbe, vključno z omejitvami glede pravice do pokojnine. Postopek je bil izveden po uradni dolžnosti. Po pomilostitvi je sprožil postopek za invalidsko upokojitev, ki pa še ni končan.

– KOPAČ Vlastu, ki je bil 10/8–1948 obsojen na smrtno kazen z ustrelitvijo, na trajni odvzem državljanskih pravic in zaplembo vsega premoženja, je na njegovo pritožbo Vrhovno sodišče LR Slovenije dne 8/9–1948 prvostopno sodbo v izreku o kazni spremenilo in nadomestilo s kaznijo 20 let odvzema prostosti, na 5 let izgube državljanskih pravic in na popolno zaplembo premoženja. Z ukazom Prezidija ljudske skupščine FLRJ z dne 28/11–1951 mu je bila kazen znižana na 10 let, dne 12/4–1954 pa je bil pogojno odpuščen s prestajanja kazni. Z ukazom Zveznega izvršnega sveta od 28/11–1953 je bil pomiloščen tako, da se mu je ostanek kazni odpustilo. 22/2–1968 ga je Predsednik republike ponovno pomilostil, tako da so mu bile odpravljene vse pravne posledice obsodbe, vključno z omejitvami glede pravice do pokojnine (po uradni dolžnosti).

Ne glede na to pa posamezniki še vedno vlagajo zahtevke in prošnje za ureditev njihovih zadev (FIGAR je letos jeseni poslal predsedniku predsedstva Centralnega komiteja Zveze komunistov Slovenije predlog za ureditev pokojnine; žena obsojenega RANZINGERJA, Marica RANZINGER, se je 14/10–1968 obrnila ne-

posredno na Predsednika republike z zahtevo po obnovi procesa; BOHINC je v letošnjem letu ponovno naslovil na Kontrolno komisijo CK ZKS zahtevo za odpravo pravnih posledic obsodbe in ureditev nekaterih materialnih vprašanj). FIGAR in RANZINGER sta v tej smeri angažirala tudi posameznike in organizacije bivših sointernirancev v Jugoslaviji in inozemstvu.

6) Centralni komite Komunistične partije Avstrije v spredaj navedenem pismu in ob raznih drugih prilikah (tudi ustmeno) zahteva ponovno oceno okoliščin, zaradi katerih sta bila obsojena RANZINGER in FIGAR, zlasti pa še tistega dela obsodbe, s katerim so bili nacionalni in internacionalni komiteji, ki so jih vodili komunisti, proglašeni za zločinske organizacije. Avstrijski tovariši poudarjajo, da so ti organi delovali pod neposrednim vodstvom avstrijskih, nemških in drugih komunistov, ki so še danes na zelo vidnih položajih v komunističnih partijah.

7) Skupina ugotavlja, da se nahaja dokumentacija o tej problematiki v arhivih Republiškega sekretariata za notranje zadeve, na Okrožnem sodišču v Ljubljani, na Centralnem komiteju ZKS ter v drugih institucijah, ki so v preteklosti obravnavale navedeno problematiko (Izvršni svet skupščine SR Slovenije, Kabinet predsednika republike, Zvezni izvršni svet, Kontrolna komisija CK ZKJ, Zvezni sekretariat za notranje zadeve – del prepiske med pokojnim Borisom KRAIGHERJEM in Aleksandrom RANKOVIĆEM – in morda še kje).

Mnenja in predlogi:

Na podlagi teh ugotovitev skupina predlaga Izvršnemu komiteju CK ZKS naslednja stališča:

1) Obsodbe na omenjenih procesih je treba obravnavati v luči takratnih političnih razmer, zlasti glede naraščajočega pritiska Informbiroja, in to v času, ko še nismo dokončno obračunali z nemško agenturo pri nas, ki bi lahko postala orodje v rokah nasprotnika za boj proti Komunistični partiji Jugoslavije in Federativni ljudski republiki Jugoslaviji. V tem času je Uprava državne varnosti intenzivno delala na odkrivanju in onemogočanju te agenture, kakor tudi na ustvarjanju možnosti za preprečevanje sovražnega delovanja na liniji Informbiroja.

Ne glede na to pa je treba ugotoviti, da so bile v preiskovalnem postopku uporabljene metode in sredstva v nasprotju s takratnim pravnim sistemom, zato jih je treba politično obsoditi kot nesprejemljive in nezdružljive z načelom socialistične zakonitosti.

Taka ugotovitev bi seveda logično narekovala obnovo procesov ali postopka za javno rehabilitacijo obsojenih. Vendar skupina smatra, da obnova procesov ali rehabilitacija obsojenih ne bi bila primerna iz naslednjih razlogov:

– Vrhovno sodišče SR Slovenije ugotavlja v primeru RANZINGERJA in FIGARJA nesporno dokazljivost krivde. Dokazljiva je tudi vsaj moralno politična odgovornost nekaterih oseb, ki so bile obsojene na teh procesih.

– Obnova procesov ali javna rehabilitacija obsojenih oseb bi lahko v naši in mednarodni javnosti ustvarila napačno primerjavo teh procesov z znanimi stalinističnimi procesi v vzhodno-evropskih državah. Pri tem ne gre samo za neprimerljivost, ampak tudi za možnost kakršnih koli političnih zlorab in špekulacij od strani sovražnih sil, v kolikor bi šli na obnovo procesov oz. javno rehabilitacijo.

– Problem obnove procesov se ne postavlja prvič. Enako odklonilno stališče je glede RANZINGERJA in FIGARJA zavzelo tudi Vrhovno sodišče SRS v aktu pod štev. SU VI-237/65–2 z dne 24/11–1965. Enako stališče je zavzelo glede obnove postopka Andreja BOHINCA z aktom štev. SU VI-237/65-2 dne 24/11–1965.

– Pravno sredstvo amnestije je bilo že do sedaj uporabljeno pri večini še živečih obsojenih oseb.

– Končno skupina smatra, da je pri odločitvi o obnovi procesov upoštevati tudi sedanjo notranjo in mednarodno politično situacijo.

2) Predlagamo brisanje pravnih posledic obsodb, v kolikor to že ni storjeno, vsem še živečim osebam, ki so bile obravnavane na teh procesih, če obstoje za to pravni ali drugi razlogi. V tem okviru gre tudi za ureditev materialnih vprašanj obsojenih, kot so pokojnine, stanovanja in eventualna vrnitev oziroma odškodnina za zaplenjeno premoženje.

3) Centralnemu komiteju Komunistične partije Avstrije je treba poslati odgovor na njihovo pismo, v katerem je potrebno ugotoviti zlasti naslednje:

– da je individualna krivda RANZINGERJA in FIGARJA, po mnenju Vrhovnega sodišča SRS, nesporno dokazana, zato ni razlogov za obnovo procesa in javno rehabilitacijo, in da jima je bila, v skladu z našim pravnim sistemom, kazen večkrat omiljena ter da so jima prenehale pravne posledice obsodbe, vključno s pravico do pokojnine;

– da se Centralni komite ZKS oziroma ZKJ distancira od dikcije sodbe glede vloge in aktivnosti internacionalnega in jugoslovanskega komiteja v Buchenwaldu, ker jo je mogoče tolmačiti tudi tako, da je šlo v tem primeru za gestapovsko in s tem zločinsko organizacijo. Znano pa je, kako v Jugoslaviji cenimo aktivnost antifašističnih organizacij odpora, ki uživajo pri nas vso moralno in politično podporo ter priznanje in so aktiven politični faktor v našem družbenem življenju;

– da individualne krivde ni mogoče posploševati na celotno organizacijo odpora v Buchenwaldu, in da je treba v tem smislu tudi tolmačiti obsodbo RANZINGERJA in FIGARJA.

4) Celotna dokumentacija, ki se nanaša na ta problem (razen tiste, ki se nahaja na sodišču), naj se združi in v enem izvodu deponira v arhivu službe DV pri Republiškem sekretariatu za notranje zadeve pod posebnim režimom, ki bo zagotovil, da je ne bo mogel nihče koristiti za dobo 50 let od dneva procesov. Vsi dvojniki naj se uničijo. Izjeme od tega pravila naj bi za vsak primer posebej dovoljeval le predsednik Izvršnega sveta skupščine SRS.

Ker gre v celoti za razmeroma obsežno gradivo (samo v Republiškem sekretariatu za notranje zadeve za cca dva in pol tekoča metra), bi bilo umestno, da se ta dokumentacija mikrofilma. V tem primeru bi večji del brez škode uničili, zadržali pa le najpomembnejše dokumente. S tem bi zagotovili tudi lažjo in varnejšo hrambo.

5) Delovna skupina je pri pregledovanju dokumentov ugotovila, da poleg navedenih materialov verjetno obstajajo v arhivih raznih institucij še tudi razni drugi doku-

menti take vsebine, ki zahteva poseben režim hrambe. Zaradi tega predlaga, da se iz arhivov naših najpomembnejših institucij (Centralni komite ZKS, Izvršni svet skupščine SRS itd.) izloči dokumentacijo take vrste in se za njo predpiše poseben režim uporabe. Sedanji predpisi o arhivih in arhivskem gradivu tak postopek dovoljujejo, zato ni potrebna sprememba predpisov.

V Ljubljani, dne 3/12–1968

Izdelano v 8 izvodih!

Lidija Šentjurc l.r.
Janko Rudolf l.r.

ing. Andrej Marinc l.r.
Silvo Gorenc l.r.

Politični aktiv Slovenije o procesih (1969)

ZABELEŽKA
razgovora, ki je bil dne 26. 3. 1969 na sedežu CK ZK Slovenije

Prisotni: Franc Popit, Lidija Šentjurc, Boris Ziherl, Vlado Krivic, Miha Marinko, Stane Kavčič, Albert Jakopič, Vida Tomšič, Andrej Marinc, Sergej Kraigher, Viktor Avbelj, Janko Rudolf, Mitja Ribičič, Silvo Gorenc.

Sestanek je vodil predsednik CK ZKS Franc Popit, ki je povedal, da od povabljenih niso navzoči Ivan Maček, Franc Leskošek in Janez Vipotnik.[1] Namen današnjega razgovora je razviden iz spremnega pisma k vabilu.

K poslanemu gradivu je Lidija ŠENTJURC dala še naslednje pojasnilo: Tov. Kolenc[2] je postavil vprašanje, zakaj se obravnava zahteva za rehabilitacijo Ranzingerja in Figarja, ne da [bi] vprašali za mnenje javno tožilstvo. Povedal je, da ima tožilstvo preko 60 zahtevkov za rehabilitacijo ljudi, ki so bili obsojeni zaradi sodelovanja z gestapom, zaradi IB ipn. in jim je bila zaplenjena imovina. So tudi taki primeri, da je Zveza borcev priznala posameznikom, ki jim je bilo zaplenjeno premoženje, status borca. V zadnjem času se javljajo tudi svojci tistih, ki so bili obsojeni v dachauskem procesu (Krajnčeva, Stepišnikova itd.). Ti ljudje pritiskajo na razne komisije in institucije, vključno na centralni komite, in to ljudje, ki so bili obsojeni v raznih procesih ali njihovi svojci. Pojavljajo se tudi nekateri primeri iz vojnega obdobja. Komisija IK CK ZKS se je omejila v glavnem na dachauski proces. Tožilcu je tov. Šentjurčeva dejala, da je komisija te stvari reševala na podlagi odgovora tožilstva iz leta 1967, da nima pooblastila dajati o teh vprašanjih kakršnokoli stališče in da bo po tem sestanku po redni poti dobil pojasnilo. – Glede primerov iz dachauskega procesa je izjavila, da jih ni poznala in da je bila vseskozi prepričana, da so obstajali za te obsodbe pismeni dokazi.

Stane KAVČIČ je dejal, da glede te zadeve nima jasno izoblikovanega stališča, povedal pa je, kako je na stvari gledal in jih doživljal ter pod kakšnimi vprašanji se trenutno nahaja:

---

[1] Udeležene oziroma vabljene na razgovor navajamo po njihovih takratnih glavnih funkcijah: F. Popit, predsednik CK ZKS; L. Šentjurc, predsednica zgodovinske komisije CK ZKS; B. Ziherl, univ. prof., član sveta federacije (SF); V. Krivic, predsednik ustavnega sodišča SRS; M. Marinko, član SF; S. Kavčič, predsednik izvršnega sveta SRS; A. Jakopič, predsednik komisije CK ZKS za splošni ljudski odpor; V. Tomšič, članica SF in predsednica zbora narodov zvezne skupščine; A. Marinc, sekretar sekretariata CK ZKS; S. Kraigher, predsednik skupščine SRS; V. Avbelj, član predsedstva SZDLS; J. Rudolf, podpredsednik skupščine SRS; M. Ribičič, član izvršnega komiteja CK ZKJ; S. Gorenc, politični delavec na CK ZKS, čez nekaj mesecev republiški sekretar za notranje zadeve; I. Maček, član SF; F. Leskošek, predsednik RO ZZB NOV Slovenije; J. Vipotnik, predsednik SZDL Slovenije.

[2] Riko Kolenc, tedaj javni tožilec SR Slovenije.

V nobenem primeru ni mogoče dachauskega procesa smatrati kot politični proces po tistem zgledu kot so se vršili na Vzhodu. Vsi, ki smo bili takrat v politbiroju, dobro vemo, da se ta proces ni nikoli postavljal s posebnimi, odrejenimi političnimi interesi, da ni bil organiziran zaradi kakršnihkoli političnih razmer. To se v politbiroju ni nikoli postavljalo in tudi meni ne. Motivi za ta proces niso bili nikoli povezani z neko osebno partijsko politiko. Po vsem, kar smo govorili v politbiroju, je bil izrazit motiv zaščita ustavnega sistema in revolucije. Skratka, ta proces je imel od vsega začetka svojo zakonito osnovo, zgrajeno na konkretnih dejstvih. Tovrstni pomisleki ali vprašanja se v politbiroju in tudi zame osebno niso nikoli postavljali. Od vsega začetka bi morali izključiti vsako diskusijo o tem, da bi šlo za proces, dogovorjen v politbiroju s politično tendenco, marveč je politbiro o tem razpravljal samo v toliko, kolikor je bil o tem informiran s strani organov, ki so jim bile te stvari poverjene, in sicer, da obstajajo sumi delovanja zoper ustavni sistem, zakone itd. V tem oziru je bil dan jasen zaključek, da je treba ukrepati normalno po zakonu.

Osebno nisem nikoli dvomil v krivdo ljudi, ki so bili obsojeni v tem procesu. Vedno sem živel v prepričanju, da je krivda dokazana in da o tem ne more biti diskusije, in to kljub raznim glasovom in pismom, ki so sem in tja prihajala, zlasti od Bohinca in njemu podobnih. Osebno moram reči, da sem imel – kot najbrž mi vsi – poseben odnos do višine kazni, ki se je v naših očeh zniževala, kolikor so se razmere pri nas normalizirale. Mislim, da smo bili vsi takega mnenja. Dokaz za to so tudi stalne amnestije, ki so tudi dosmrtno ječo v pičlih petih letih spremenili takorekoč v prostost. Na višino kazni smo neposredno po vojni vsi gledali drugače kot danes ali po desetih letih. Višino kazni torej smatram kot normalno evolucijo, ki se je zniževala sorazmerno s krepitvijo našega sistema.

Ko pa sem dobil lani poročilo komisije sekretariata za notranje zadeve, ki je delala na podlagi zaključkov IV. plenuma CK ZKJ[3], so se v meni porodili nekateri dvomi tudi v pogledu krivde nekaterih obtožencev in obsojencev. Takrat so se mi prvič porodili nekateri resni dvomi.

V tem poročilu pa je – kot sem tudi napisal v spremnem pismu – polno raznih kontradiktornosti, nekatera očigledna subjektivna tolmačenja, moč je čutiti tudi politično težnjo nekoga obtožiti in z nekom obračunavati. Kljub temu pa poročilo govori o nekaterih dejstvih, ki morajo povzročiti nekatera vprašanja, če so ta dejstva točna in resnična. To poročilo pa zame ni zadosten dokaz, da obstajajo razlogi, ki bi narekovali obnovo postopka ali postavljali vprašanje glede krivde vseh ali nekaterih obtožencev v procesu. Pričakoval sem, da bo komisija, ki jo je formiral izvršni komite, poskušala odgovoriti na ta vprašanja, ali pa bo ugotovila, da na ta vprašanja ne more odgovoriti. Poročilo te komisije ni tako, kakršnega sem pričakoval in me ne zadovoljuje. Njegovo osnovno hibo vidim v sledečem: poročilo ugotavlja, da je elaborat, ki so ga napravili v sekretariatu za notranje zadeve, strokovne narave. S tem se ne bi strinjal. Ta elaborat odpira vrsto vsebinskih, proceduralnih vprašanj, je daleč od tega, da bi bil samo strokoven, ampak je vsebinski in vnaša določen nemir v službo notranjih zadev in delno tudi v javnost. – Komisija IK CK

[3] Gre za Komisijo za pregled in ureditev arhiva RSNZ, ki je bila ustanovljena po sklepu 5. seje CK ZKS 30. 9. 1966 in v duhu 4. (brionskega) plenuma CK ZKJ 1. 7. 1966, ki je obravnaval tudi službo državne varnosti.

ZKS ni poskušala ovreči navedb v tem elaboratu, ampak je ugotovila, da je strokovne narave in da se zato v to ne more spuščati. Taka ocena me ne zadovoljuje.

Komisija priznava, da so bile v postopku nepravilnosti, stvar pa zreducira na moralno politične posledice za tiste, ki so v tem postopku sodelovali. Če so nepravilnosti res bile, je vprašanje, kako je s pravno-kazensko odgovornostjo (verjetno je zastarala). Sicer pa ni bistveno vprašanje pravno-kazenske, niti moralno-politične odgovornosti, ampak je bistven odnos med postopkom, krivdo in sodbo. Te relacije pa komisija ni obdelala. Če je postopek nepravilen, se je treba predvsem vprašati, ali je končna odločitev pravilna ali ne, na kakšnih dejstvih in dokazih so bili sprejeti končni zaključki.

Poročilo komisije poudarja, da je bilo v tistem času treba obračunati z nemško agenturo. To ni sporno. Sporno pa je, če je to bila nemška agentura in kdo je bil nemški agent. Ne gre torej za politično diskusijo, ali je bilo koristno v tistem obdobju radikalno obračunavati z nemško agenturo, ampak je vprašanje, ali so bili dokazi, da je bila to gestapovska agentura.

Nagibam se k temu, da se ugotovi resnica, da se ovrednotijo ugovori, ki so bili dani in se ugotovi, ali so take narave, da resnično zbujajo dvom v krivdo nekaterih ali pa njih ni mogoče vzeti v pretres kot razloge za obnovo procesa. Ponovno poudarjam (kot sem navedel v dopisu), če bi obstajali konkretni razlogi za obnovo, jih ne bi zavračal iz načelnih političnih razlogov ali iz načelne politične bojazni. Če obstajajo, mislim, da bi bila večja politična škoda, če jih zavračamo kot pa če bi jih valorizirali in jim dali pravo dimenzijo, tembolj ker ni šlo za politični proces in za politično obračunavanje. V najslabšem primeru gre lahko za juridično zmoto.

Še vedno ostaja za mene odprto vprašanje, ali so vsi zbrani ugovori zadostni, da jih je potrebno vzeti v resen pretres, ali pa so taki, da se jih lahko zavrne. Glede tega nimam stališča. Tudi ne vem, če je prav dajati na to vprašanje politični odgovor. Bolj se nagibam k temu, da bi bilo treba na to vprašanje odgovoriti praktično, vsebinsko, izhajajoč iz vseh naših pravnih normativov. Opozoril bi, da ta proces ni bil insceniran s politično odločitvijo, ampak je šel svojo normalno sodnijsko pot. Zato bi se mi zdelo normalno, da se tudi revizija tega procesa ne preprečuje s politično odločitvijo, če se za to pokaže potreba. Če je takrat prevzel celotno odgovornost politično-sodni, preiskovalni aparat, zakaj se ne bi sedanji sodni in preiskovalni aparat konfrontiral z vsemi stališči in zahtevami za obnovo postopka. Stvar pa sem predložil izvršnemu komiteju zato, ker bi bilo možno, da odločitev sprejme politični organ.

Janko RUDOLF:

Ta diskusija se mi ne zdi logična; po eni strani se tov. Kavčič zavzema za odločitev preko sodnih in preiskovalnih organov, sam pa je v nekem smislu povzročil politično diskusijo o teh vprašanjih in obenem diskvalificiral stališče komisije IK, ki se je distancirala do gradiva sekretariata za notranje zadeve kot strokovnega. – Osebno mislim, da je zadeva take narave, da zahteva politično odločitev, ker dvomim, da lahko prevzamemo vse posledice, ki bi nastale, če stvar prepustimo v celoti sodnim organom. S tem pa ne rečem, da po tem, kar sem v materialih videl, nimam vrste pomislekov in pridržkov. Smatram, da bi prevzeli nase veliko večjo odgovornost, če bi brez vsakega političnega stališča rekli, naj se stvari razrešujejo po redni poti, kot pritožbe prihajajo.

Silvo GORENC:

Ne glede na današnjo diskusijo sem mnenja, da je bila pravilna odločitev, da v interni komisiji sekretariata stvar pregledamo in sestavimo to gradivo. Motiv za to je bil, da nesporna dejstva govorijo o nepravilnostih in kršitvah v preiskovalnem postopku. Ta dejstva izhajajo iz avtentičnih dokumentov (zapisniki zaslišanj, falsificiranje dokumentov v preiskovalnem postopku, dokumenti o fizičnem in psihičnem maltretiranju zapornikov, analize procesa in uradne izjave takratnih funkcionarjev v sekretariatu za notranje zadeve). Če teh dokumentov nebi bilo, nebi vprašev ali za nasvet. Tako pa smo se pri urejanju arhivov znašli pred dilemo, ali ta material uničiti, kar bi bilo neodgovorno, zlasti glede na probleme, ki se pojavljajo, ali pa ga normalno arhivirati na podlagi navodil. V tem primeru pa smo bili mnenja, da bi morali te materiale vsaj voditi pod posebnim režimom, da ne bi prišli komurkoli v roke in služili za kakršnokoli obračunavanje. Zato smo se obrnili na predsednika IS z vprašanjem, kaj s tem gradivom napraviti.

Razen že omenjenih dejstev so v tem gradivu tudi nekatere subjektivne ocene. Če bi jih hoteli zavreči ali potrditi, bi morali širše ocenjevati vse komponente in konzultirati ljudi in institucije, ki so to neposredno vodili. Smatrali smo, da to ne bi bilo primerno, ker že sama dejstva govorijo za to, da se je treba posebej dogovoriti o tem. Osebno sem avtor predloga za izdelavo tega poročila v taki obliki in moram reči, da poročilo nima namena kakršnegakoli političnega obračunavanja ali podtikanja ali ustvarjati nemir v sekretariatu. Večina za to delo, ki se je vodilo pod posebnim režimom, ne ve.

V osvetlitev obravnavane zadeve bi še omenil, da je šele precej potem, ko so bili ti procesi zaključeni, šele leta 1956 uspelo službi državne varnosti iz originalnih dokumentov nemških institucij, zlasti gestapa in iz zasliševanj gestapovcev rekonstruirati celotno shemo, vlogo in položaj gestapa, njegov način dela z agenturami. Ta analiza izpodbija nekatere hipoteze, ki so vodile in vladale ob času teh procesov, zlasti glede vloge internacionalnih komitejev, glede verbovanja zapornikov v koncentracijskih taboriščih za agente gestapa. V sedanjem poročilu sekretariata za notranje zadeve upoštevamo ta nova spoznanja in ugotovitve iz l. 1956, objavljene v posebni knjigi DSNZ.

Miha MARINKO:

Spomnil bi na to, da ni mogoče mešati in primerjati sedanjega vzdušja in situacije, zlasti po 4. plenumu CK ZKJ, s časom, ki je bil davno poprej, ko so se ti procesi izvajali, povsem drugačen. Nimam v spominu, da bi politbiro ali vlada ali posamezniki vplivali na preiskovalne postopke ali da bi v tem okviru bilo govora o vplivanju na sodbe. Vendar pa je potrebno razjasniti in videti takratno vzdušje, tudi mednarodno in tega ni mogoče projecirati na današnji čas, ko skušajo nekateri ljudje, tako ali drugače zainteresirani, postaviti stvar v revizijo. Danes to dobiva drugačne aspekte.

Jasno mi je v spominu slučaj Andrije Hebranga.[4] O tem je izšla knjiga. Šele po l. 1948 se je izcimilo oz. ugotovilo, da je sovjetska obveščevalna služba dobila iz

[4] Andrija Hebrang, ob koncu vojne sekretar CK KP Hrvatske in nato minister v vladi FLRJ, za časa spora z IB po uradnih navedbah deloval proti državi in partiji, bil aretiran in zaprt in 1948. naredil samomor.

nemških in ustaških arhivov dokaze o obnašanju posameznikov (konkretno tudi Hebranga), kar je potem Stalin izkoriščal v svoji politiki, v svoji agenturi proti nam, v pritisku na posameznike, ki bi jih razkrinkali za stare grehe, če ne bi hoteli sodelovati s sovjetsko obveščevalno službo. Pod vtisom teh dogodkov po l. 1948, ko so imeli na eni strani opravka z gestapovsko agenturo, na drugi strani pa s sovjetsko obveščevalno službo, so delovali tedaj preiskovalni organi.

Nikoli nisem dvomil o krivdi obsojencev ali pomislil, da gre v procesu za kakršnokoli zlorabo. Koliko so bile v postopku krivde posameznikov dokazane, bi se lahko razkrilo sčasoma. Treba je predpostaviti, da je bil to čas krutega razračunavanja s sovražnikom, odkritim in prikritim. Nujnost neizprosne borbe proti sovražniku v lastnih vrstah so še bolj potrdila nekatera spoznanja o obsežnosti gestapovske agenture na terenu NOB in je poleg konspiracije edino izredni gibljivosti naših institucij pripisati, da smo preprečili večje škodljivo delovanje tujih agentur. Svetina v »Ukani« govori o tem vdiranju agenture v partizansko borbo in, sicer v literarni obliki, pokaže precej stvarno stanje. Tega je bilo zelo veliko tudi na Štajerskem. Spominjam se, da smo z nekaterimi stališči poskušali nekoliko strezniti pokrajinski komite [KPS] za Štajersko, ker smo smatrali, da pretirano vidi vsepovsod nevarnost gestapovske agenture. Ti kadri pa so imeli za svoje postopke tudi svoje opravičilo v tem, da je treba ostremu udoru gestapa v partizanske in politične organizme nuditi tudi ostro protiakcijo. Šlo je za tako ostro polarizacijo za ali proti, kot jo redkokje lahko zasledimo. Zelo se strinjam s stališčem komisije IK, da bi obnova procesa pomenila prenesti takratni oster boj zoper sovražnika na drug teren. Ta razmerja je treba imeti pred očmi, čeprav mislim, da v tem sestavu ne bi mogli odločati o tem, ali naj se revizija procesa vrši ali ne, če obstajajo drugi argumenti. Predvsem je treba imeti pred očmi takratno vzdušje in današnje razpoloženje javnosti. Jasno je, da so bili takrat odgovorni kadri in organi skrajno občutljivi do vprašanja, kako se je kdo obnašal med vojno. Celo zaradi oportunizma so se morali posamezniki zagovarjati pred preiskovalnimi organi. V svoji brezkompromisnosti je Boris Kraigher hotel spraviti pred proces tudi svojega očeta. Zlasti pa so bili sodni in preiskovalni organi pod dojmom, da so bili lagerski komiteji problematična institucija. Premalo premišljena obrazložitev v sodnem izreku je dobila tolmačenje, da je bil celoten lagerski komite agentura gestapa.

Ko je Supek forsiral rehabilitacijo Ranzingerja in Figarja[5], smo imeli vtis, da to dela iz osebnih računov; bila so mnenja, da je bilo Supkovo obnašanje takrat in danes dvolično in sumljivo. Do lani pa nisem vedel, da je bilo obnašanje Ranzingerja v lagerju tako nemogoče, da je pretepal jetnike in da je imel izjemen položaj tudi v tem, da ga je žena obiskovala. Pomemben pa je tudi ta moment, da so v vsej politiki naše KP vedno nosili večjo odgovornost za svoja dejanja ljudje, ki so bili na višjih položajih.

Mitja RIBIČIČ:

Nesmiselno bi bilo sedaj izjavljati, kdo o teh stvareh več ve in kdo je za to bolj ali manj odgovoren. Gre za politično oceno, kaj bi pomenila obnova procesa v političnem pogledu. Nisem proti individualnim kazenskim obnovam; če se dokaže, da

[5] Glej zahtevo R. Supka v tej knjigi, str. 239!

je bil proces proti posameznikom neosnovan, naj se izvede popolna rehabilitacija bodisi preko obnove, ali preko drugih sredstev. Nevzdržno pa bi bilo, če bi sprejeli sklep političnega vodstva za revizijo postopkov v tem smislu, na kakšen način so bili ti procesi izvedeni in če bi te postopke soočali s sedanjimi pogledi na preiskavo oz. postopek. Strinjam se z mnenjem tov. Marinka, da takratnega vzdušja in razmer ni mogoče postaviti v sedanji čas. Niti eden od procesov, celo Nagodetov[6], ne bi zdržal sedanjih meril kazenskega postopka. Stvar bi lahko razložili tako, da vrsta indicij govori za to, da so bili ti ljudje vpleteni v izdajstvo, da pa po sedanjih kriterijih kazenskega postopka krivda ni bila čisto jasno dokazana. Čimbolj so se razmere pri nas konsolidirale, tembolj se je stabiliziral tudi pravosodni sistem in tembolj so se zaostrovali tudi odnosi v preiskavi do take mere, da je danes celotno gledanje našega državljana na sodne postopke, na sodišče, advokate itd. povsem drugačno kot takoj po osvoboditvi. To, kar piše na pr. Svetina v »Ukani«, naše ljudi ne moti; čeprav so tam opisane tudi popolnoma nevzdržne vosovske metode, jemljejo ljudje stvar tako, da je bila takrat pač revolucija, oster boj, kjer so bile tudi nujne napake. – Sklep, da se gre na obnovo procesa, bi nujno sprožil verižno reakcijo, razširilo bi se v čas NOB, v čas vosovskih likvidacij, partizanskih likvidacij včasih tudi za košček sira, včasih za hujše stvari. Razširilo bi se na likvidacijo volksdeutscherjev, odprlo bi se vprašanje likvidacij belogardistov, kočevske jame itd. Vsa stvar bi dobila lahko značaj podpore desnim procesom, kontrarevoluciji, zapadnim in drugim obveščevalnim službam.

Predvsem se mi zdi pomembno poudariti, da v teh procesih pri nas ne gre za stalinizem, katerega osnovna značilnost je obračunavanje znotraj gibanja v imenu vodeče grupe proti drugi grupaciji, likvidacija notranjepartijskega sovražnika. Bistvo vseh teh procesov pri nas je bilo bolj ali manj uspešno iskanje zvez posameznih ljudi v našem revolucionarnem gibanju s tujo obveščevalno službo – gestapovsko, zapadno ali sovjetsko. Ali je smer teh iskanj dala zadostne rezultate ali ne, je težko reči. Če bi delal v resoru notranjih zadev, ne bi upal trditi, da smo odkrili vse te niti in da nimamo tudi danes ob vseh mogočih prilikah v naši notranje politični situaciji opravka s sovjetsko in zapadno agenturo. Samo poglejmo, kako se istočasno v vsej Jugoslaviji pojavljajo razne parole, kako se aktivirajo vse mogoče silnice, pojavljajo se eni in isti ljudje, tudi imena, ki so povezana s temi procesi. Ne bi mogel trditi, da smo v Jugoslaviji to situacijo razčistili in da je ta revolucionarna doba za nami. Še manj bi lahko to trdil za mednarodno delavsko gibanje. Prepričan sem, da Rusi držijo v zapadnih KP agenture in da so do teh prišli tudi na podlagi gestapovskih materialov. Čim pa nekoga držijo na podlagi gestapovskih materialov, to pomeni, da ga lahko jutri likvidirajo, onemogočijo, čim bi to objavili. Ti elementi so prav gotovo prisotni. Morda je bila napaka OZNE ali UDV v tem, da smo na procese šli, namesto da bi izkoristili zbrane podatke za delo kontraobveščevalne službe, procese pa uporabili le kot skrajno sredstvo za konsolidacijo družbe. Stvar politične ocene situacije je, ali je bilo prav tedaj iti na procese in pri tem ne moremo izdvojiti preiskovalnih organov iz celotnega političnega sistema. Ker je bila takrat Partija

---

[6] Od 29. julija do 18. avgusta 1947 je na Vrhovnem sodišču LR Slovenije potekal proces proti 15 osebam, med njimi proti Črtomiru Nagodetu, Borisu Furlanu, Ljubu Sircu idr. Obtoženi so bili vrste kaznivih dejanj, uperjenih proti FLRJ in njenim oblastem.

spojena z oblastjo in je imel notranji minister kot član politibroja vsa pooblastila, da deluje na tem področju borbe proti sovražniku politično, sicer samostojno, vendar po njegovi politični oceni, to pomeni, da je bil vsak proces stvar ocene političnega vodstva. Zato ne moremo sedaj dvigniti rok od tega, ampak pade breme odgovornosti na politično vodstvo; obnova procesa bi pomenila tudi obnovo delovanja političnega vodstva, ki je bilo takrat spojeno s KP in ki je reševalo vse te probleme.

Sem za to, da se vsak primer posamično pogleda in da se poišče način za sanacijo njegovega socialnega, materialnega in moralnega položaja, v kolikor se s temi procesi vlečejo posledice, da se bodisi obtoženec ali njegova družina ne more enakopravno počutiti v naši družbi.

Imeti moramo pred očmi pritisk zunanje emigracije v borbi proti vodilni vlogi naše KP tudi v nacionalnih vprašanjih, za zmanjšanje vodilne vloge med našo manjšino v Italiji in Avstriji. Vprašanje obnove procesa je s tem tesno povezano; najbrž bi se naš dober namen nekaj doseči spremenil v politično orožje sil, ki delujejo proti nam.

Stvar bi bilo treba ocenjevati tudi s tega vidika, da je našim ljudem v glavnem zelo jasno, da se take pomanjkljivosti v postopku ne morejo ponoviti; garancija za to je zakonitost delovanja naših sodišč in preiskovalnih organov, prenos preiskave na sodišča itd.. V tem pogledu ni problema. Nemogoče pa je pričarati (v primeru obnove procesa) takratno vzdušje – nestabilna notranje politična situacija, sovjetske divizije na meji, angleške v Trstu, križarji[7] po Štajerski itd., skratka borba za biti ali ne biti. Če pa tega ne bi mogli prikazati, bi bila obnova procesa brez pomena, oz. ne vem, kako bi mogli v tem primeru držati stvari v rokah.

Janko RUDOLF:

Socialna, materialna in zlasti moralna rehabilitacija pa je to, kar oni zahtevajo in to jim je možno dati samo z obnovo procesa.

Sergej KRAIGHER:

Glede na poročilo komisije in glede na dosedanjo razpravo mislim, da bi morali pri stvari odločati predvsem praktični politični razlogi. S tem pa bomo obenem ugotovili, kaj so načelni politični razlogi. Postavljam vprašanje, kaj politično v tej situaciji lahko pridobimo in kaj lahko izgubimo, če gremo na obnovo procesa ali če pokrenemo postopek, ki vodi k obnovi in nasprotno, kakšne so posledice, če tem pritiskom ne zadovoljimo. To, kar je govoril tov. Ribičič, daje precej jasen odgovor na to vprašanje. Zato sprejemam stališče komisije, da bi bilo v sedanji situaciji politično kratkovidno iti na obnove procesov. K že povedanemu bi omenil še to, da bi tudi v pogledu odnosov s Sovjetsko zvezo, v zvezi z IB, naredili sami sebi slabo uslugo z obnovo procesov. To pa ne samo zato, ker bi se to lahko povezovalo s procesom današnje destalinizacije v Češki i.pn., ampak predvsem zato, ker bi bila dana možnost za diskusije o naši borbi proti IB leta 1948, ki je zgodovinsko nesporna, kar bi jo utegnilo zasenčevati s tem, da smo imeli takrat opravka z dvojnimi agenturami in

[7] Križarji – izraz za pripadnike oboroženih tolp, ki so nastale iz tistih sil, katere so ob osvoboditvi zbežale v tujino; od tam so oborožene in izurjene vdirale v našo državo, vohunile za tuje države, izvajale sabotaže in diverzije. Najaktivnejše so bile v letih 1946/1947, zlasti na Štajerskem.

da je šlo v strahu pred tem dvojnim sovražnikom za postopke proti nekaterim ljudem, za katere so obstajali sumi sodelovanja z gestapom. Da je bila opravičena bojazen, da o njihovem obnašanju med vojno vedo iz gestapovskih dokumentov Rusi, oz. NKVD in jih na tej osnovi aktivirajo proti nam, kažejo realna dejstva – Slučaj Andrije Hebranga in drugi primeri.

Bojim se, da z obnovo procesov ne bi dosti pridobili v utrjevanju zavesti našega občana glede današnje ustavnosti in zakonitosti, če bi hoteli s tem prikazati, da je prišel naš sistem v borbi za ustavnost in zakonitost tako daleč, da si lahko privošči obsodbo tistih metod, od katerih se danes distanciramo. Mislim, da bi prej izpadli politično naivni pri ljudeh, ki politično mislijo, kajti v tem sistemu vendarle gre za kontinuiteto. Malomeščanščina, ki lahko služi za masovnejšo bazo tistim, ki pritiskajo na revizijo procesov, prav gotovo naših zakonitih oblastnih ukrepov ne bi sprejemala z večjimi simpatijami. Najbrž bi v takem primeru videli našo slabost in popuščanje pod pritiski. V naših pozitivnih procesih demokratizacije je negativna stran naša defenziva, naše počasno reagiranje na pojave, ki težijo za tem, da izkoriščajo to demokratizacijo za svoje cilje, ki pa z demokratičnimi procesi samimi nimajo nobene zveze. Njim v prid bi naredili z obnovo procesa korak, ki pa bi se nam maščeval.

Načelni politični razlogi torej govorijo proti obnovi procesa. Seveda pa je vprašanje, kaj se pod tem pojmuje; če samo to, da politbiro o tem ni razpravljal oz. odločal, da je bil le seznanjen, da se proces izvaja pod zakonskim režimom, potem je v tem vendarle nek element prenašanja sedanjih odnosov v takratni čas, izdvajanje ter obenem negiranje osnov delovanja sistema, v katerega smo bili vsi vključeni, z vsemi konsekvencami. Tudi od Rankovićevega primera se nismo mogli v celoti distancirati in bi naredili sami sebi slabo uslugo, če ne bi povedali, da je bila to tudi naša napaka, ker smo trpeli to kot metodo v CK-ju in sekretariatu.

Komisija IK je zavzela stališče, da ne more razsojati o pravilnosti sodb ali o juridični zmoti, o tem, kakšen je vpliv nepravilnosti v postopku na sodbe. Če bi hoteli, da se komisija v to spušča, bi morala iti v pravne detajle ne samo za dachauski proces v celoti, ampak za vsakega posameznika; v tem primeru bi bilo treba komisijo drugače sestaviti in ji dati drugačne naloge, pa tudi sistem njenega dela bi moral biti drugačen.

Če gre za agenturne posle, potem na podlagi tega materiala, ki je na razpolago in ki ga je mogoče tako ali drugače ocenjevati, najbrž nihče ne bi upal trditi, da med dachauci agentura ni obstajala. V materialih o tem ni stališča. Prav gotovo tega ne dokazuje pisanje Bohinca in izjave podpisnikov, ki trdijo, kako se more tako ugledna človeka kot sta Ranzinger in Figar obsojati kot gestapovca. Vemo, kakšen pritisk je vršil gestapo na ljudi, ki so šli skozi njegove roke; o tem so nam nekateri sami povedali že v času vojne. Za oceno delovanja agenture, za oceno, ali obstaja juridična zmota ali ne, se zahteva strokovno delo, in to strokovno delo v sekretariatu za notranje zadeve; na tem bi morali delati strokovni kadri, ki znajo tudi politično delati in sklepati iz indicij. To je bistvena razlika med temi kadri in sodniki, kar pa je zopet stvar politične ocene.

S tem se povezuje vprašanje, kakšen je značaj današnjega razgovora in kdo lahko v našem sistemu odloča o obnovi procesa glede na današnje politične razmere. Pri tem moramo biti realni. Ne vem, če bi bilo modro o tem konzultirati centralni komite. Sekretariat pa v tem primeru lahko samo ugotovi, da CK o tem ni razprav-

ljal in ne more dati stališča. – Naš današnji sestav pa predstavlja pravzaprav neformalno grupo. Vendar mislim, da takega načina sestajanja in dogovarjanja v našem delu ne moremo popolnoma opustiti, ker bi to pomenilo prepuščati zelo pomembne politične odločitve forumom, ki sicer formalno nosijo vso odgovornost, vprašanje pa je, kakšne bi bile te vsebinske odločitve brez predhodne konzultacije z ljudmi, ki vodijo delo teh forumov. Zdi se mi, da je potrebna določena konzultacija med nosilci odgovornosti v republiških forumih, in to konzultacija, ki nas tudi moralno politično obvezuje, da to izvajamo v svojih delovnih področjih, kar se dogovorimo. Če pa nas taka konzultacija ne obvezuje, potem je treba voditi računa o reagiranju posameznih organov, na kar se moramo tudi pripraviti.

Mislim, da ne bi bilo prav iti na obnovo procesa in to vprašanje v celoti prepustiti ustreznim organom, da bi delovali po lastni logiki.

Lidija ŠENTJURC:

Komisija IK je dala svoje poročilo potem, ko je pregledala poleg zahtev za obnovo postopka vrsto aktov vrhovnega sodišča iz l. 1965 in dokument o sestanku odbora za notranje zadeve IS l. 1965.

Stane KAVČIČ:

Če sem postavil razredni karakter odnosov med procesom, politbirojem in sodnimi ter preiskovalnimi organi, sem hotel predvsem odkloniti sumnje, ki jih je moč čutiti iz tega, kar pišejo pritožitelji oz. tisti, ki se zavzemajo za obnovo procesa. Hotel sem poudariti, da ni šlo za politično obračunavanje, za politični proces v stalinskem smislu, čeprav so bili obsojeni komunisti in v glavnem predvojni komunisti. Mislim, da smo v tem pogledu v defenzivi ali pa oni računajo na to. Premalo smo storili, da bi postavili akcent procesa tja, kamor je treba, t.j. v iskanju in odkrivanju agenture. Ali se je odkrila vsa resnica ali ne, ali se je zapisalo tudi kaj netočnega, je vprašanje, pred katerim se nahajamo. Iz teh razlogov sem tudi hotel precizirati vlogo politbiroja v odnosu do procesa tako, kakršna je v resnici bila. Takrat smo vsi pregledovali anketne liste tistih, ki so bili v Dachau in je nazadnje to presekal Boris Kraigher, ker po tej poti ne bi prišli nikamor. To v pojasnilo, da ne bi začeli diskusije o razrednem značaju procesa. Zame je sprejemljivo, če je tudi za najmanjšo dokazano krivdo nekdo dobil najvišjo kazen, drugo pa je, če je bil človek obsojen popolnoma po nedolžnem.

Vlado KRIVIC:

Vse od procesa pa do lani, ko sem dobil vlogo Bohinca in kasneje pismo Krajnčeve[8], nisem imel dvomov o teh procesih. Nisem pa bil o stvareh seznanjen, na pr. tudi ne o pismu CK KP Avstrije, kar si razlagam tako, da se name ni nihče obrnil zato, ker sem bil takrat v procesu civilni tožilec. Takrat sem ravno prišel iz Beograda po procesu proti belo- in plavogardistom. Boris Kraigher mi je povedal, da me bodo vključili kot civilnega tožilca v dachauskem procesu, ki ga moramo izvesti takoj, in sicer v teku treh dni. Dejal sem, da tega ne morem prevzeti, ker v tako kratkem času ni mogoče pregledati materiala in sem predlagal, naj se stvar odloži vsaj za en

[8] Iva Krajnc, vdova usmrčenega Borisa Krajnca.

mesec. Tov. Kraigher pa je dejal, da to ni mogoče, da pa [Viktor] Damjan, ki je bil vojaški tožilec, stvari dobro pozna in da bom jaz kot civilni tožilec, da bi po potrebi stvari politično pojasnil. Pozneje sem si to razlagal tako, da je Boris Kraigher že vedel za pritisk IB in je hotel s takojšnjim procesom preprečiti, da bi se posamezniki iz tega procesa deklarirali za IB. Lahko pa so bili za to tudi drugi razlogi, ki jih ne poznam.

Kot takratni tožilec in predsednik ustavnega sodišča ter dolgoletni član politbiroja nisem mogel brez intervencije predsednika IS dobiti tega gradiva. Zato ni točno, da so ti materiali vsakomur na razpolago. Prav tako nisem mogel dobiti pisma, ki ga je poslal Bohinc predsedstvu CK ZKS, čeprav sem bil član tega predsedstva. Tudi tov. Jakopič, ki je bil predsednik predsedstva, je dejal, da tega pisma ni videl. Teh materialov tudi ni dobila komisija predsedstva, ki je bila imenovana po brionskem plenumu in kar ere član sem bil.

Ni potrebno posebej govoriti o tem, da je bilo v tistem času sodstvo in tožilstvo formalni izvrševalec (pred javnostjo) dokazov, ki so bili proti komerkoli prezentirani. Prepričan sem bil, da je šla stvar – kot je dejal tov. Kavčič – normalno sodnijsko pot. Danes pa vidim, da ni bilo tako, če so se prezentirali sodišču dokazi, ki so bili protizakoniti tudi po tedanjem kazenskem redu. To ugotavlja tudi komisija v svojem poročilu. To se pravi, da je bilo tožilstvo in sodišče postavljeno pred dejstva; te institucije pa so v celoti zaupale, da predložene listine niso falzifikati, da priče niso izsiljene itd. V naglici smo izdelali obtožnice, pri tem sem tudi sodeloval, čeprav to v postopku ni normalno, vendar je bilo v tisti situaciji deloma razumljivo in opravičljivo iz objektivnih in subjektivnih razlogov.

Komisija je v poročilu navedla, da gre za zlorabo oblasti. Mislim, da gre tudi za zlorabo avtoritete KP; iz dokumentov izhaja, da so preiskovalci, sklicujoč se na avtoriteto KP, pri zaslišanjih izrabljli to avtoriteto, ne da bi vodstvo KP o tem vedelo. Pod takimi pritiski je prihajalo do priznanj, ki so bila glavna osnova obsodb. Ne spuščam se v vprašanje, ali je poročilo sekretariata za notranje zadeve do kraja objektivno ali ne. Lahko je enostransko v dveh ozirih, lahko obremenjuje pravo podobo z ene ali z druge strani, zlasti z ozirom na to, da so pri tem poročilu sodelovali nekateri kadri, ki so bili tudi tisti čas v tem resoru. Če bi hoteli priti do objektivne slike, bi bilo dobro, da bi to raziskavo vodili ljudje, ki niso takrat delali v notranjem resoru, ki pa se spoznajo na stroko. – Gradivo navaja, da komitejev v taboriščih ne moremo smatrati za gestapovske institucije in da gestapo z njimi ni imel opravka, pri tem se sklicuje na mednarodne dokumente in pričevanja. Ugotavlja tudi, da so bile razne varnostne službe celo nevarnejše od samega gestapa. Po teh trditvah komiteji v Dachauu, Buchenwaldu itd. niso bili gestapovski, kot jih označuje sodišče, ampak res protifašistični, drugo pa je vprašanje, ali so bili v teh komitejih res sami pošteni ljudje ali ne.

Strinjam se s stališčem, da ne gre primerjati teh procesov s procesi na Vzhodu, ker tu ni šlo za razračunavanje med frakcijami v KP, ker frakcij nismo imeli. Tudi ni mogoče trditi, da bi bili procesi naperjeni proti starim komunistom ali španskim borcem, čeprav je bilo tudi nekaj teh obsojenih. Največ je bilo v dachauskem procesu obsojenih inženirjev kemije in kadrov, ki so delali na vodilnih mestih v naših kemičnih tovarnah. Povod je bil požar v steklarni Hrastnik, ko se je pojavilo vprašanje, ali ni to sabotaža, kar je bilo takrat možno, in začeli so se razširjati razni sumi, začela se je raziskava glede Puflerja, ki je bil sicer španski borec, med vojno pa je

bil na zaslišanju v Gracu na gestapu. V takratnem vzdušju borbe z ostanki bele garde, gestapa itd. ni bilo čudno, če so se sumi širili in zato je tudi prišlo do teh procesov. Iz gradiva pa med drugim izhaja, da je ekipa notranjega ministrstva iz Beograda, ki je bila dodeljena takrat za pomoč, smatrala ta proces za montiran in je odklonila sodelovanje ter se vrnila iz Slovenije v Beograd.

Povsem nova stvar je bila zame, ko mi je Krajnčeva dejala, da obsojenci dachauskega procesa niso bili justificirani takrat, kot je bilo objavljeno v časopisu, ampak šele 2 ali tri leta kasneje. To potrjuje tudi gradivo sekretariata za notranje zadeve. Ker je ugotovila, da so nekateri še po tistem datumu sprejemali pakete, je živela Krajnčeva v prepričanju, da njen mož še živi. Groba ni mogla najti, osmrtnico pa je dobila šele kasneje in z drugim datumom. Še vedno si ni čisto na jasnem, ali je bil njen mož justificiran ali ne, groba še danes ni našla. – Vsi vemo, kakšni so revolucionarni časi in da se je ta proces vršil mesec pred objavo spora z IB, ostali procesi pa še po tem.

Opozoril bi na pomanjkljivost dokumentacije, ki jo daje komisija, ko se sklicuje na stališče vrhovnega sodišča iz l. 1965 glede Ranzingerja in Figarja v zvezi z njihovo intervencijo za obnovo procesa. Vrhovno sodišče takrat in niti do danes ni seznanjeno z dejstvi, o katerih tu govorimo in je dalo to izjavo še pred IV. plenumom CK ZKJ, ko ni bilo nobenega dvoma v objektivnost postopka; zato je povsem razumljiv tak odgovor, ki pa ne more biti merodajen danes, ko vemo za nove okoliščine in ne more biti podlaga za oceno, ali je podan razlog za obnovo procesa ali ne. Tako kot Ribičič sem tudi sam proti generalni obnovi procesa; nemogoče se je postaviti na stališče, da so bili v dachauskem procesu vsi nedolžni, prav tako kot bi bila enostranska trditev, da je vsakdo, ki je prišel živ iz Dachaua, sumljiv. Vprašanje je, ali se ni tako stališče infiltriralo pri nas preko skritih agentov NKVD ali preko kadrov, ki so bili na izpopolnjevanju v svoji stroki v Sovjetski zvezi v letih 1944–1945; čeprav so bili poslani sami preverjeni kadri, je možno, da so te metode na posamezнike imele svoj vpliv. – Iz tega gradiva je tudi razvidno, da je podpolkovnik OZNE Vinkler, ki je najbolj uporabljal take metode, pobegnil v Kanado.

Vprašanje kazenske odgovornosti ljudi, ki so v tem procesu delali, je samo formalno, ker je stvar zastarana. Nihče jih za to ne bi mogel obtožiti, kar pa ne pomeni, da ne obstoji moralno politična odgovornost za to, kar so delali. Teh osnov ni niti v političnih normah, niti v proceduralnih in kazenskih predpisih, pa tudi KP ni dajala opore za take postopke.

Če bi glede na novo znana dejstva ne bili pripravljeni komurkoli omogočiti, da se moralno politično in pravno rehabilitira, zapadamo v politično nevarnost, da bi se taka naša odločitev tolmačila kot da nekaj skrivamo. Tu pa nimamo kaj skrivati, saj vsak lahko razume, da v tistem času, ko je bila Jugoslavija pod hudim pritiskom Zapada in Vzhoda in ko smo imeli opravka z ostanki kontrarevolucije, z notranjimi sovražniki, ni bilo mogoče voditi sodnega postopka in razčiščevati stvari tako kot v normalnih razmerah. Razen tega pa se v svetu tudi v najbolj demokratičnih državah dogajajo sodne zmote. O mnogo hujših stvareh na pr. ob Rankovićevem primeru je bila obveščena jugoslovanska in svetovna javnost. Iz tega pa zopet ne bi smeli napraviti zaključka, da je kakršnakoli rehabilitacija nemogoča ter da se pri tem ne bi upoštevalo, da so bile obsodbe izrečene v drugačnih družbenih prilikah kot so današnje. Vsaka rehabilitacija se nanaša na druge družbene razmere. Zato tega argumenta ne bi mogli upoštevati pri odločitvi, kaj storiti glede na zahteve po reha-

bilitaciji, ne samo tistih obsojencev, ki so ostali živi, ampak tudi svojcev justificiranih.

Iz gradiva je glede Ranzingerja dokazano samo to, da je nekajkrat udaril internirance. Treba pa je vedeti tudi to, da v tem taborišču niso bili samo politični interniranci, ampak tudi kriminalci. Za tako dejanje se tudi v tistem času ne bi moglo obsoditi človeka na 15 let zapora. Sodbe v dachauskem in buchenwaldskem procesu slonijo na tem, da je bilo sodelovanje v taboriščnem komiteju kot gestapovski instituciji glavna obremenitev.

Pismo centralnemu komiteju KP Avstrije kot je koncipirano, bi lahko samo potrjevalo sume glede pravilnosti obsodb Ranzingerja in Figarja.

Na podlagi predloženega gradiva ni mogoče dokončno odločiti, s kakšnimi sredstvi stvar razčistiti. Niti komisija IK, niti komisija sekretariata za notranje zadeve in niti sodišče in tožilstvo, ki o teh dejstvih nista seznanjena, ne morejo zavzeti merodajnega stališča. Stvari ni mogoče rešiti drugače kot da pooblaščena komisija (pooblaščena od državnega organa) pretehta in oceni posamezne primere, ali pa da se stvar prepusti sodišču. Nemogoče pa je tako stanje, da tisti, ki pritiskajo na vse mogoče organe, dobijo rešitve na pr. glede pokojnine, stanovanj itd., drugi, ki takega pritiska ne vršijo, pa ne dobijo ničesar. To je nevzdržno tudi, če bi bili svojci teh družin vsi krivi tako kot so bili obsojeni.

Ne morem se strinjati s predlogom komisije, da je treba urediti materialna in socialna vprašanja živečim obsojencem, kajti prav tako je treba urediti te probleme vdov in otrok justificiranjih obsojencev. Posamezniki iz teh družin nosijo namreč težke posledice. Glede nadaljnjih raziskav po strokovni in politični liniji moramo zavzeti principielno stališče. Če bomo razsojali na podlagi tega, kaj nam v trenutni situaciji odgovarja in kaj ne, bomo ustvarili vtis, da nekaj prikrivamo. Kot smo imeli pogum povedati, da je bila kolektivizacija zgrešena, bi morali napraviti tudi na tem področju. Gre za rezultat političnih razmer, političnih gledanj in objektivne situacije. Tako priznanje ne bi škodovalo našemu političnemu ugledu, vsekakor bi bil to manjši šok kot pa ob Rankovićevem primeru, del ljudi pa te stvari itak že pozna. Teza, da bi s tem sprožili cel plaz obnove raznih postopkov v preteklosti, vključno iz vojnih časov, mislim, da ne vzdrži kritike. Tožilstvo bo v določenih primerih ugotovilo, da so razlogi za obnovo postopka, v drugih primerih pa bo ugotovilo, da takih razlogov ni. Tako bi po normalni poti te stvari razčistili, ne da bi ustvarjali sum, da nekaj skrivamo, za kar nimamo nobenega razloga.

Franc POPIT:

Po tem takem bi bilo najbolje, da tisti, ki so v procesu sodelovali, javno povedo, da je bila s procesom storjena napaka.

Mitja RIBIČIČ:

Tudi po tedanjih kazenskih predpisih in predpisih o sodnem postopku ne bi mogli izvesti procesa v treh dneh; ni mogoče pred javnostjo postaviti, da je Boris Kraigher naročil, da mora biti postopek v treh dneh. Kar je bistveno, je to, da ni mogoče pojasniti in predočiti takratnega vzdušja tako kot smo ga doživljali.

Vlado KRIVIC:

Prepričan sem, da postopek ne bi bil bistveno drugačen, tudi če bi proces takrat

za en mesec odložili, ker bi prav tako verjel v pravilnost preiskovalnega postopka, izvedenega v notranjem resoru. Ko pa smo ugotovili sedaj nova dejstva, ki utemeljujejo misel, da smo nekaterim ljudem naredili krivico, da so nekateri dokazi bili ponarejeni, da so bile priče izsiljene, potem ni razloga, da tega ne bi priznali. Ni me sram priznati, da sem se zmotil in da sem tem dokazom verjel.

Lidija ŠENTJURC:

Iz materialov, ki smo jih brali kot člani komisije, niso razvidni dokazi o nepravilnostih v preiskavi in sodnem postopku. Možno je videti le to, da ni bilo pismenih dokazov o krivdi, je pa popolnoma jasno, da je Oswald priznal krivdo in tudi podpisal, da je bil izpuščen iz nemškega zapora in se potem javljal na gestapu v Celovcu. Glede Ranzingerja je dokazano, da je bil v Buchenwaldu izpuščen kot volksdeutscher ter da je potem delal izven taborišča, prav tako Stepišnik. Zame je to dokazano in ne vem, katere bi bile lažne priče.

Vlado KRIVIC:

Iz materialov izhaja, da je bil Pufler obsojen na podlagi pričevanja nemškega vojaka, kasneje je bila ta sodba razveljavljena. Ne morem zazvemati stališča do nobenega od teh primerov, očitno pa so tudi v resoru notranjih zadev različna gledanja in tudi poročilo zanika nekatere stvari glede Ranzingerja in drugih.

Lidija ŠENTJURC:

V poročilu sekretariata za notranje zadeve Ranzingerjev primer ni obravnavan.

Vida TOMŠIČ:

Prav bi bilo, da na tem sestanku vendarle poskušamo stvar politično opredeliti, za kar imamo določene elemente. Ne glede na to, koliko je kdo od nas za te stvari vedel in koliko je sodeloval v zvezi s procesom, mislim, da smo vsi sokrivi, saj smo vsi na nek način vedeli, da se to vrši. Drugo pa je, da smo šele lani ali leto prej začeli sumiti v nekatere stvari, preje pa smo zaupali, da so sodno preiskovalni organi delali tako kot smo hoteli, ko smo sprejeli politično odločitev o preganjanju zapadne in vzhodne agenture. Tako politično odločitev je terjala od nas tedanja situacija in tega se nam ni treba sramovati. To je bilo nujno z ozirom na notranji in mednarodni politični položaj in še posebej glede na naš geopolitični položaj. Tak oster kurz proti sovražni agenturi nam je tudi olajšal situacijo kasneje, da je prav zaradi tega bilo manj IB kot bi ga bilo sicer. Glede te generalne politične odločitve za procese je treba postaviti črto in jih priznati v naši zgodovini kot sredstvo boja. To velja za vse te procese. Gotovo je pozitivno, da smo zelo hitro prešli na procese, kar pomeni, da smo šli stran od policijskih metod, poskušali smo imeti poleg policije tudi sodišče, sodni postopek itd. Pri tem pa je treba vedeti, da je borba za zakonitost postopkov proces, ki tudi danes še ni končan. V politični bitki smo kot sredstvo boja izvedli proces, ki pa ni bil popolnoma neoporečen. Najbrž je to slabo in bi bilo morda bolje osumljene ljudi zapreti in kaznovati le tiste, za katere bi zbrali ustrezne dokaze. Za vse osumljene pa ni bilo dokazov in je postopek potekal bolj po generalni politični liniji kot pa na podlagi dokazov.

Na obnovo procesov ne bi smeli pristati, ker bi to potegnilo za seboj obnovo

vseh procesov. To bi pomenilo iti nazaj v oceno pravice revolucije, da likvidira na pr. Ehrlicha, Natlačena itd.[9], tudi glede tistih, ki so padli zaradi suma izdajstva, ne pa na podlagi dokazov.

Ko so po l. 1965 nastajali določeni dvomi in novi pogledi na preteklost, bi bilo prav pristopiti k notranji reviziji ocene delovanja političnega sovražnika na slovenskem ozemlju v povojnih letih. Vedno bolj se mi postavlja vprašanje, da moramo napraviti temeljito ponovno oceno, da ugotovimo resnico. To pa bi bila po mojem mnenju naloga skupščinske komisije in kadrov, ki delajo v naši obveščevalni službi, da bi tako dobili temeljito revizijo, stvaren pregled in oceno delovanja sovražnika in naše obveščevalne službe v preteklosti. Verjamem, da najbolj spretnemu škodljivcu najtežje dokažeš krivdo. Na pr. Bohinc je pred leti poslal pismo centralnemu komiteju, na katero smo dobili od UDV pojasnilo, odgovor, ki smo mu v celoti zaupali. Potem pa so nam drugi ljudje dajali čisto nasprotne poglede.

Naš interes je odkriti resnico, ki pa je prav gotovo ne bi odkrili z obnovo procesa, ampak bi s tem odprli plaz napadov na revolucijo. Že tako je nekje v zraku občutek, da smo Stalina imitirali, ne sicer leta 1948, ampak pozneje. Leta 1948 smo storili herojsko dejanje, ki je omogočilo marsikaj drugega. Nikakor ne bi smeli dopustiti, da pade senca na to. – Sedanje dogajanje na Kosovem je tudi poskus odkrivati resnico o dogodkih v preteklosti. Ker pa ne iščejo te resnice dovolj odločno in dosledno, se rehabilitirajo tudi fašisti, balisti itd., ki so bili v preteklosti opravičeno obsojeni. Ta primer je za nas dobra šola, da ne bi delali enakih napak.

Mislim, da moramo med drugim priti na čisto o tem, zakaj je takrat Ranković potegnil Supka v Beograd in ni pustil raziskovati njegovega primera. Seveda te resnice ne bomo odkrili na sodišču, ampak moramo poveriti to nalogo ljudem, ki bodo sposobni priti do teh resnic. To delo pa bo prav gotovo dolgotrajno.

Že z Borisom Kraigherjem smo govorili o tem, da smo napravili napako, ko smo sklepali, da je bil komite v lagerju gestapovska tvorba in da je zato vsak član tega komiteja gestapovec. Vprašanje je, ali je moč spraviti to s sveta samo s političnim stališčem, ali pa je treba tudi sodno ugotoviti, da smo vendarle obtožili in sodili ljudi individualno. Prepričana sem o krivdi Ranzingerja, obenem pa mislim, da mu krivde na podlagi sedanjih sodnih predpisov ne bi mogli dokazati. Njegovo ženo smo obsodili na smrt zaradi izdaje Toneta in drugih tovarišev.[10] To je velika stvar in zaradi te izdaje je Ranzinger užival ugodnosti. Zakaj ne bi povedali naši in svetovni javnosti, da je njegova žena kot izdajalka hodila k njemu in da je zato užival še druge bonitete.

Moja osnovna misel je, da moramo priti do resnice o delovanju obveščevalne službe na našem področju, in to po poti politične policije, ki jo moramo imeti. Resnico moramo ugotoviti, pa čeprav bi jo iskali 10 let. Sem za to, da posamezne primere kolikor je mogoče razčistimo, v celoti pa pred javnostjo te procese zagovarjamo kot obrambo revolucije. Mislim, da bi bilo zgrešeno, če bi te procese danes obsojali. Pripravljena sem nositi politično odgovornost kot sem jo nosila takrat.

---

[9] L. Ehrlicha, vodjo klerofašistične organizacije »Straža v viharju«, so člani VOS likvidirali 26. 5. 1942, M. Natlačena, bivšega bana dravske banovine, pa 13. 10. 1942.

[10] Greta Ranzinger, kurirka med pokrajinskim komitejem KPS za Štajersko in CK KPS v Ljubljani, aretirana v Celju 30. 10. 1941. Pri zaslišanju privolila v sodelovanje z gestapom, zaradi česar je bilo aretiranih več vodilnih članov KPS, med njimi T. Tomšič. Po osvoboditvi je bila obsojena na smrt.

Sergej KRAIGHER:

Tudi tovariša Kavčiča in Krivica sem razumel, da se do neke mere strinjata s tem, da ne bi kazalo spraviti v tok postopka za obnovo procesov.

Vlado KRIVIC:

Poudaril sem, da je treba videti stvari v notranjem resoru, v sodstvu in pri CK ZKS, predno bi karkoli odločili.

Stane KAVČIČ:

Zelo jasno sem povedal, kako politično gledam na ta vprašanja. Odločno sem predvsem odklonil misel, da bi šlo za politične procese v stalinskem smislu. O krivdi obsojencev nisem dvomil; ko pa sem prebral te materiale, so se mi odprli nekateri dvomi, vendar na tej podlagi ne morem trditi, ali so bili v tem procesu nepravilnosti ali ne in ali je kdo po nedolžnem obsojen. Zlasti po današnji razpravi se mi postavlja zaključek, da bi bilo treba temeljiteje valorizirati stvari in potem o njih odločiti. Če bi šli takoj v obnovo procesa in prepustili, da nam zapljuska ulica, bi se utegnili mi znajti na zatožni klopi. Čeprav je o tako težkih vprašanjih težko govoriti na podlagi občutkov in če smo se sestali z namenom, da vsak pove, kaj misli o krivdi ali nekrivdi posameznikov, potem bi povedal svojo interno željo, da bi morebitne nedolžne potegnili ven, če je to objektivno možno. Nič me ne moti, če je bil kdo tudi za majhno dejanje visoko kaznovan, pa čeprav bi bil ustreljen samo za podpis, ki ga je dal gestapu. Če pa je bil kdo obsojen brez vsake krivde, je druga stvar.

Lidija ŠENTJURC:

V poročilu smo jasno napisali, da se komisija ni spuščala v pravna vprašanja. Ne samo da za to ni kvalificirana, ampak bi bilo tudi nemogoče v tako kratkem času to napraviti. Smo pa vsako stvar temeljito prediskutirali. Ko smo prebrali gradivo notranjega resora, smo skušali ugotoviti, ali so v tem resoru rekonstruirali gestapovsko agenturo, t.j. ali imamo sedaj možnost, da bi zvedeli več kot se je vedelo takrat in ali imamo za to bolj oprijemljive dokaze. Odgovor je bil, da nimamo ničesar drugega razen tiskanega elaborata zvezne UDV, ki drugače klasificira komiteje v zaporih kot pa smo jih tretirali takrat.

Do zahtev po obnovi postopkov, ki neprestano pritiskajo, smo se opredelili s priporočilom, da ne gremo v obnovo postopkov zato, ker smo videli nevarnost pritiska ulice ob tem, ko nimamo dokazov. Brisanje pravnih posledic pa je bilo že izvedeno. Ti pritiski pa vse bolj naraščajo. Na pr. Figar je poprej prosil za ureditev pokojnine in se strinjal s tem, da politična obnova procesa ni možna, sedaj pa zopet organizira pritisk v tej smeri. Ko sem se prvič srečala z Ranzingerjevim primerom, mi je Ranković poslal Supka, naj z njim razčistim ta vprašanja, čeprav o stvareh nisem bila seznanjena; Supek se je na dokaj nesramen način skliceval na Rankovića in Čeča.[11] Napotila sem ga, naj te stvari ureja v Sloveniji, ker jih jaz ne poznam.

Glavna napaka teh procesov je bila, da se je vse spravilo skupaj, tako da so bili v dachauskem procesu obsojeni prav tako ljudje, ki so prišli tja leta 1941 ali pa proti

---

Glej Zahtevo R. Supka za revizijo procesa zoper Figarja in Ranzingerja, opombo1, str. 239!

koncu vojne, enako se je tretiralo člane KP kot tiste, ki z njo niso imeli nič skupnega.

Strinjam se s predlogom, da najprej interna komisija, ki bi bila politično in strokovno kvalificirana, temeljito pregleda primere in jih oceni tudi s pravniškega stališča, predno bi prepustili stvari presoji javnega tožilstva. Formira naj se pravno politična komisija, ki naj ugotovi krivdo posameznikov.

To, kar me v materialih najbolj moti, je način zasliševanj, iz katerih ni mogoče ugotoviti, kakšen je bil postopek, niti imen zasliševalcev, pač pa se številna vprašanja nanašajo na najrazličnejše ljudi, ki so bili takrat, nekateri pa so še danes na vodečih položajih v gospodarstvu in v političnem življenju. Tako so tu navedeni podatki, ocene, obremenilne izjave itd. za ljudi, ki so na raznih vodilnih mestih, tudi v federaciji, čeprav vse to nima nobene zveze s krivdo obsojenih. Očitno je bil to začetek formiranja dosijejev.

Predlagam pa, da ne bi čakali, dokler po pravno politični poti ugotovimo vso resnico, ampak da čimpreje uredimo pravni in socialno-materialni položaj obsojenih in njihovih družin; če ni mogoče drugače, naj to uredi administrativno finančna komisija IS. Ne bi pa bilo treba mešati v to na pr. zahteve Ranzingerja za priznanje statusa borca; zanj se je KP posebej zavzemala, tov. Zidanšek[12] ga je šel sam iskat in se izpostavljal nevarnosti, vendar Ranzinger ni šel v partizane. Mislim pa, da je v večini primerov vprašanje pravne zaščite in materialnega položaja prizadetih rešeno. – V zvezi s pripombami o nepravilnostih pri zasliševanjih, o pritiskih in izsiljenih pričah bi še omenila, da je še pred procesom na pr. Stepišnik v osebnem razgovoru Damjanu povedal, kaj je delal med vojno ter se po tem privatnem razgovoru počutil kot da je z njega padlo neko breme, kot mu je sam dejal. Tu ni mogoče govoriti o pritisku zasliševalcev. Mislim, da vseh primerov ni mogoče enako obravnavati. Če se v posameznem primeru dokaže materialna resnica, ki bi terjala obnovo postopka, nisem proti temu, vendar je treba obravnavati take primere izdvojeno.

Albert JAKOPIČ:

Kot ostali, sem tudi jaz vseskozi verjel v krivdo obsojenih v dachauskem procesu. Ko sem bil še v Kopru, sem dobil Bohinčevo pismo (tako kot kakšnih 40 republiških kadrov), ki sem ga poslal centralnemu komiteju s svojim mnenjem, da je treba stvar raziskati. Postavlja se mi vprašanja, ali ni ta primer tak, ki bi ga morali izdvojeno obravnavati. Poudariti moram, da sem tedaj vprašal za mnenje zelo odgovornega republiškega funkcionarja o tem, koliko je Bohinc resnično kriv, pa mi je dejal, da zanj nimamo druge obremenilne okolnosti kot to, da je z nekom govoril pred Unionom. Če res ni kriv, je čisto jasno, da bo neprestano zahteval zase rehabilitacijo, sedaj zahteva tudi spomenico 1941, pri tem torej ne gre samo za denar ali pokojnino, ki bi mu jo dali. Na zahteve ne bo mogoče odgovoriti s pavšalno oceno, ampak bi bilo treba povedati, ali je bil kriv tega, za kar je bil obsojen ali ne. Zelo podpiram stališče, da je treba ugotoviti resnična dejstva.

Franc POPIT je pojasnil, da je v zvezi z vprašanjem vodstva KP Avstrije odgovoril avstrijski delegaciji ob priliki kongresa ZKS, da gre v primerih Ranzingerja in

[12] Miloš Zidanšek, član glavnega štaba, padel 7. februarja 1942; šlo je za poskus rešitve ujetega I. Ranzingerja z gradu Borl l. 1941.

Figarja za individualno krivdo (ne politično), pri čemer komite lagerja ni tangiran ter da bo CK javno objasnil stališče glede komiteja.

Vida TOMŠIČ je predlagala, naj se v pismu centralnemu komiteju KP Avstrije pove, da smo ta vprašanja ponovno pregledali in ugotovili, da naše stališče, ko smo posploševali članstvo v lagerskem komiteju kot dokaz sodelovanja z gestapom, ni bilo pravilno, glede posameznih primerov pa merodajni organi pri nas ponovno pregledujejo stvari, da bi razčistili utemeljenost sumov in obsodb, kar pa je naša interna zadeva in bo Zveza komunistov skrbela za to, da redni organi to razčistijo.

Vlado KRIVIC je pripominjal, da je treba videti razliko med utemeljenim sumom in dokazi. Zaradi utemeljenega suma je nekdo lahko v preiskavi, v zaporu, ne more pa biti obsojen. Obsojen je lahko samo na podlagi dokazov. Tudi če obstaja pri sodišču prepričanje o krivdi, pa krivde ne more dokazati, bo človeka oprostilo zaradi pomanjkanja dokazov. Treba pa je razlikovati oprostitev zaradi pomanjkanja dokazov, ki ni niti popolna pravna, niti politična rehabilitacija, od oprostitve zaradi dokazane nekrivde, t.j. če sodišče spozna, da obtoženec ni kriv tega, za kar je bil obtožen. Ker se ti pojmi pri nas mešajo, ni mogoče stvari razčiščevati.

Predno bi poslali odgovor vodstvu KP Avstrije, bi morali po mnenju tov. Krivica razčistiti stvar tudi z vrhovnim sodiščem. To pa ni mogoče, dokler se temu sodišču ne prezentira gradiva, nikakor pa se ne bi mogli sklicevati na stališče vrhovnega sodišča iz leta 1965, ker takrat nova dejstva niso bila znana. Lahko bi se samo distancirali od sodbe, lahko pa bi tudi rekli, da ni dokazov, ki bi ovrgli individualne obsodbe. Ne moremo reči, da je to naša interna zadeva, saj sta bila obsojena na smrt tudi dva avstrijska komunista.

Sergej KRAIGHER je menil, da ni potrebno, da bi se sklicevali na vrhovno sodišče, niti da bi se distancirali od sodbe, ampak je treba reči, da obstajajo razlogi, ki opravičujejo obsodbe.

K temu je Stane KAVČIČ dodal, da ni protidokazov, ki bi neizpodbitno ovrgli obsodbe.

Mitja RIBIČIČ je poudaril, da je treba ugotoviti, da je bil proces orožje državne varnosti proti tujim agenturam, ne pa sodišča. To je bila oblika razkrivanja tuje agenture, težko pa je sedaj odkriti agenturne nagibe, ki jih je takrat DV imela, prav tako ni mogoče trditi, da v taboriščih agenture ni bilo. Res je tudi, da od oportunizma starih komunistov do izdajstva ni daleč. Tov. Ribičič je predlagal, naj bi v sekretariatu za notranje zadeve poskušali tudi ugotoviti, odkod izvirajo sedanji pritiski za rehabilitacijo oz. za obnovo procesov. Prav gotovo tu ne gre samo za težnje po ugotovitvi materialne resnice, ampak tudi za odkrivanje naših napak.

Sergej KRAIGHER je poudaril, da mora imeti delo, ocene in mnenja pravniško-politične komisije, ki naj ugotovi resnice, praktični pomen za spoznavanje dela gestapa in drugih tujih agentur pri nas ter delovanja naše obveščevalne službe pri tem. Te politične resnice naj bi bile podlaga za naše kasnejše odločitve o tem, ali bi bilo potrebno ugotavljati dejanske resnice tudi skozi sodne postopke.

Janko RUDOLF je opozoril, da v vprašanjih CK KP Avstrije osporava krivdo Ranzingerja in Figarja ter dikcijo obsodbe. Po njegovem mnenju je v osnutku pisma na ti vprašanji dan dober odgovor, lahko pa bi ga še nekoliko izpopolnili v duhu današnje razprave.

Franc POPIT je predlagal, da bi uskladili stališča v oceni teh vprašanj. Po njegovem predlogu in po nadaljnji krajši razpravi so prisotni sprejeli naslednje zaključke:

– Pri Izvršnem svetu SRS naj se formira komisija, skupina pravniško-političnih kadrov (vključno kadre iz notranjega resorja), ki naj temeljito pregleda gradivo in oceni posamezne primere z namenom, da ugotovimo resnico glede krivde ali nekrivde posameznikov in glede celotnega delovanja obveščevalnih služb v Sloveniji.

Stane Kavčič je prevzel nalogo, da po predhodni konzultaciji z nekaterimi tovariši glede sestava imenuje to komisijo.

Ugotovitve te komisije bodo podlaga za nadaljnje odločitve z ozirom na zahteve po rehabilitaciji prizadetih.

– Sekretariat za notranje zadeve naj zbere natančne podatke o pravnem, socialnem in materialnem položaju obsojencev in njihovih bližnjih svojcev ter jih predloži predsedniku izvršnega sveta; na tej podlagi bo izvršni svet v okviru obstoječih zakonskih možnosti uredil njihov položaj v smislu socialne zaščite.

– Dokler ne raziščemo in razčistimo, ali obstajajo utemeljeni razlogi, ki bi narekovali obnovo postopka v posameznih primerih (za to bo imenovana komisija pri predsedniku IS), je treba na zahteve posameznikov odgovoriti, naj se zadovoljijo s tem, da so pomiloščeni, ne pa rehabilitirani.

– Tovariši, ki so koncipirali odgovor centralnemu komiteju KP Avstrije, naj na podlagi današnjeg razgovora, ki je dal v tem pogledu nekatere nove elemente, napišejo novo besedilo in ga pošljejo najbolj zainteresiranim v pregled in pripombe, na kar naj se pismo pošlje.[13]

[13] Zapisnik ni podpisan, očitno pa tudi ne redigiran. Iz administrativne opombe je razvidno, da je bil narejen samo v dveh izvodih in označen z »Državna tajnost«, »Strogo zaupno«.

Zapisnik prvega sestanka 'Janžekovičeve' komisije (26. 5. 1969)

Prisotni: Stane Kavčič, Ivo Janžekovič, Francka Strmole, Ivan Ros, Savo Šifrer, Rihard Knez; Ljuban Jakše.

Tov. Stane Kavčič: Če dovolite, bi uvodoma in v vašo informacijo povedal nekaj stvari. Predvsem smatram, da je naloga, ki vam jo poverjamo, zelo delikatna in da bi bilo nujno, da se te delikatnosti od samega začetka zelo dobro zavedate.

Znašli smo se pred vprašanjem, kaj storiti v zadevi tako imenovanega dachauskega procesa. Seveda, če se vprašamo, kaj storiti, to ne pomeni, da je v vsakem primeru že potrebno nekaj storiti. Odgovor na to vprašanje se lahko tudi glasi: nič. Skratka, vprašanje je odprto – treba ga je ali zapreti ali nanj odgovoriti. Najbrž je sedanje stanje najslabše.

V vašo informacijo bi navedel najprej nekaj kronoloških podatkov. Termin »dachauski proces« naglašam iz razloga, da ne bi sprožili plazu revizije in pritiska na celotno revolucionarno sodstvo tiste dobe. Da se ne bi razumelo, da se s tem delom prekvalificira revolucionarna vrednost tedanjega sodstva. Ustreljenih je bilo nekaj trgovcev, ki so skrivali moko; da ne bi zdaj njihovi sorodniki prišli, češ zakaj ste jih ustrelili, namesto da bi jih dali sodniku za prekrške in obsodili na tristo dinarjev globe. Potem je Nagodetov proces, ki je popolnoma drug slučaj. V dachauskem procesu so bili skoraj samo komunisti, in to predvojni komunisti. Proces vam je poznan. Sodba in kazni so bile zelo ostre. Kmalu po teh velikih kaznih so sledile tudi velike amnestije. Nekateri, obsojeni na dvajset let ječe, so bili že v nekaj letih na prostosti. Neprestano so sledili prizivi nekaterih obsojencev. Na podlagi teh prizivov so se začele pojavljati razne govorice. Po IV. plenumu ZK Jugoslavije[1] in po obračunu z Rankovićem ter njegovo politiko se je po sklepu CK formirala komisija,[2] ki naj bi pregledala materiale, ki so bili zbrani v notranjem resoru. Sami veste, za koliko državljanov so bili zbrani podatki, zato smo sklenili, naj se to razčisti in obdrži le tisto, kar je nekaj vredno, ne pa, da se kopičijo vsi mogoči obveščevalni podatki, ki so jih desetletja zbirali. Pri tem delu so prišli do dachauskih dokumentov. Pisal mi je Furlan[3] in vprašal, kaj z njimi storiti. Odgovoril sem mu, naj dokumenti ostanejo. V tem času je nekdo tudi dal pobudo, da se po teh sodnih spisih začne brskati. Nekaj ljudi je v sekretariatu za notranje zadeve delalo na tem; delo je vodil Škraba, ki je sestavil elaborat o celotnem procesu.[4] Ta elaborat je potem Furlan prinesel meni. Ko sem ga prebral, sem ugotovil, da je o tem procesu nekaj

---

[1] IV. plenum CK ZKJ je bil na Brionih 1. 7. 1966

[2] Gre za Komisijo za pregled in ureditev arhiva Sekretariata za notranje zadeve SRS, ki je bila ustanovljena na temelju sklepov 5. seje CK ZKS 30. 9. 1966

[3] Slavko Furlan, tedanji sekretar RSNZ

[4] Dokument je objavljen v tej knjigi od strani 251 dalje.

drugače povedano, kot se je do tedaj o njem mislilo in nanj gledalo. Vso stvar sem zato poslal Centralnemu komiteju.[5]

Tedanji izvršni komite je formiral posebno komisijo – sicer pa boste vse to razvideli iz dokumentov. Ta komisija je prišla do nekih mnenj in zaključkov, ki jih boste tudi razvideli iz dokumentov. Toda stvari so šle naprej. Vrstili so se pritiski, prizivi in razne intervencije. Tako je končno prišlo na CK do razgovora, katerega zapisnik boste tudi našli med dokumenti[6]. Ob tej priliki je bil sprejet sklep, da naj imenujem komisijo, da se še predhodno, predno bi šli na kakšne sodnijske ukrepe, interno, politično, partijsko pa tudi čisto človeško gre skozi vse gradivo in potem na podlagi tega svetuje, kaj storiti. To bi bile osnovne naloge komisije. Torej nekakšna predhodnica eventualnih kasnejših sodnih ukrepov; ali pa tudi predhodnica nekega političnega sklepa, ki bi vse intervencije in zahteve po kakršnikoli reviziji parcialno ali kompletno odbil. Skratka, ali nekaj storiti, če to pokaže preiskava, ali pa iti v protiofenzivo, ne pa pustiti, da se stvari stihijno vrta, kar je včasih tudi daleč od interesov resnice.

Glede samih neposrednih problemov moram takoj povedati, da vsaj kolikor je meni znano, ni doslej nihče osporaval namena dachauskega procesa. Namreč, nihče ni osporaval tega, da je bil namen dachauskega procesa borba zoper gestapovsko agenturo. To je izredno važno. To se pravi: sam namen dachauskega procesa je tako rekoč izven diskusije. Ni šlo torej za montiran proces, za nobeno politično obračunavanje; ni šlo za to, da bi se s sodnimi postopki hotelo priti do zaključkov, do katerih se ni moglo priti po normalni politično teoretični ideološki poti. Zaradi tega je kakršnakoli politična in vsebinska podobnost ali sličnost s stalinskimi procesi izključena. Doslej tega ni nihče trdil, tudi tisti ne, ki so bili obsojeni, ki so sami pritiskali in še vedno pritiskajo, da bi se stvari razčistile.

Prigovori so bili na metodo – in so še. In sicer trdijo, da so se v tem procesu uporabljala protipravna sredstva, skratka, sredstva pritiska, in da je zaradi njih prišlo do izjav in dokazov, ki niso bila dejstvo, in na teh »dejstvih« tudi do končne ocene. Takoj moram reči, da je na sredstva pritiska, kakršnakoli so bila, in izgleda, da so bila, gledati s perspektive tistega časa, ne pa z današnje perspektive, torej leta 1948, neposredno po vojni. Tako je treba gledati tudi višino kazni. Če je bil nekdo kriv, je takrat dobil desetkrat več, kot bi dobil danes. Zato višina kazni ne more biti danes bistvena. Smo jih znižali, lahko jih še omilimo. Višina kazni je zelo relativen pojem. Tisto bistveno je, ali je bila krivda ali ne. Obstaja sum, da so v tem procesu bili krivi in nedolžni. In to je osnovno, bistveno vprašanje. To se pravi, kjer je krivda dokazana, potem je vprašanje kazni v temle trenutku za nas irelevantno. Kjer obstaja sum, da krivde ni bilo, je seveda vsaka kazen nesmiselna. Mi danes gotovo nimamo nobenega drugega vzroka in cilja, razen ugotoviti resnico in samo resnico, kolikor jo je v sedanjem trenutku sploh še mogoče ugotoviti. Mi s tem procesom nismo niti začeli niti ne bomo končali kakršnihkoli ideoloških koncepcij; nismo gradili ali razdirali kakršnihkoli komponent našega družbenega razvoja. To ni bil in ni obračun s stalinizmom. To vam rečem zato, ker mislim, da v nobenem primeru ni treba zganjati okrog tega političnega hrupa. Bodisi, da se ugotovi, da je vse v redu, bodisi da se ugotovi, da ni. Čim manj političnega hrupa, toliko bolje za resnico. Skratka, nobe-

[5] S. Kavčič je v zvezi s tem pisal na IK CK ZKS 9. 4. 1968

[6] Glej v tej knjigi na straneh 361 do 378

nega političnega hrupa, nobenih obračunov z nikomer in proti nikomur. Če smo sprejeli dejstvo, da je bil namen obračunati z gestapovsko agenturo, potem verjetno lahko govorimo samo o zmotah, napačnih predpostavkah tistih, ki so imeli pripravo tega procesa v rokah.

Mislim, da ni treba hiteti. Delajte počasi in preudarno. Poskušajte se vživeti v tedanje razmere in glejte iz tedanjih razmer. Ne bo odveč, če rečem, da delajte čimbolj brez sentimentalnosti in na podlagi stvarnih, suhih dejstev. Na čimbolj suhoparnih dejstvih boste iskali resnico, tem večjo uslugo ji boste storili.

Dalje, nobenih izjav. Princip vašega dela naj bo, da ne dajajte nobenih izjav nikomur. Računajte z raznimi pritiski, katerim boste izpostavljeni. Odbijte jih energično, in to vse. Pritiski in računi so; celo taki, da se bo našel kdo, ki bi hotel ob tem svojega bližnjega pokopati in sam narediti kariero; pa do tistih, ki bi radi vso stvar politično pobarvali in to spremenili v politično opozicijo. Nam ne gre za to; niti ne bomo ob tem delali političnega kapitala niti politične opozicije, niti za režim niti proti njemu. Naš cilj je ugotoviti, če je možno, ali je kdo bil nedolžen, da ga potegnemo ven in mu rečemo: bil si nedolžen! Popravili bomo krivico! Vse druge strahove, pritiske itd. bi želeli eliminirati. Pri vsem tem se pa zavedajte, da tudi zgodovina gleda na nas, ko se lotevamo tega. Smo pa toliko močna in toliko demokratična družba, da lahko celoten proces po ustrezni poti in na pameten način revidiramo, če bi to zahtevala resnična dejstva in če bi imeli razloge za to. Smo pa tudi tako močni in tako objektivni, da ne spremenimo ničesar, če ni razlogov. Poudarjam, naš cilj je samo ugotoviti, če je med temi resnično kdo po nedolžnem obsojen in mu popraviti krivico, moralno, politično, pravno in materialno.

Glede dela mislim, da bi bilo prav, da se najprej spoznate z materialom, da si poskušate ustvariti sliko o vsaki osebi posamič. Dopuščam možnost, da se bomo o nekaterih pogovarjali, o drugih pa sploh ne. Ne pa v tem smislu, češ vse ali nič. To se pravi, pogledati vsakega posebej. Predvidevam, da se boste, recimo, v zadnjem stadiju vašega dela lahko tudi z nekaterimi pogovarjali; z obsojenci, s tistimi, ki so vodili preiskavo, s tistimi, ki so pričali. V načinu dela torej ne bi bili utesnjeni, videli bi, kaj nam bo narekovalo tehnične podrobnosti. Sami boste odločili, kje bi delali, kako mislite; lahko boste dobili tehnična sredstva, magnetofone, stenografke. Ljuban[7] vam je v tem pogledu na razpolago.

Po teh uvodnih besedah predsednika so udeleženci izrazili svojo soglasnost s tako naznačeno njihovo nalogo. V razpravi so govorili o načinu dela, o tehničnih pogojih; zahtevali so, da dobe ves material; ugotovili so svojo moralno odgovornost za delo, ki ga prevzemajo, in podčrtali popolno svobodo vsakega pri opredelitvi, oceni in poročilu. Za predsednika komisije je bil določen Ivo Janžekovič, za člane pa Francka Strmole, Ivan Ros, Savo Šifrer in Rihard Knez.

—

(Zapisnik ni datiran in podpisan)

[7] Ljuban Jakše je bil tedaj šef kabineta predsednika republiškega izvršnega sveta

Poročilo t.i. Janževičeve komisije o procesih

DRŽAVNA TAJNOST

ANALIZA DACHAUSKEGA PROCESA IN OBDELAVA POSAMEZNIKOV, OBSOJENIH V TEM PROCESU

Ljubljana, 30. marca 1970

PREGLED VSEBINE[1]

UVOD
I. SPLOŠNO O VSEBINI PROCESA
Začetek dachauskega procesa
Ocena taborišč, njihovih poizkusnih postaj in drugih institucij ter položaj internirancev
Upravljanje taborišč, funkcije in privilegiji
Značaj komiteja Dachau in Buchenwald
Pošiljanje ljudi v taborišča na »Umschulung«
Agenturna povezava v Dachauu
Predhodni odpusti iz taborišč
Gospodarske sabotaže po vojni, prikazane v »dachauskem procesu«
Poročilo Juranića, Diehla, Kopača CK KPS

II. NEKATERE ZNAČILNOSTI PREISKOVALNEGA POSTOPKA

III. GLAVNA OBRAVNAVA

IV. OBRAVNAVA POSAMEZNIH PRIMEROV
Diehl Branko
Oswald Stane
Juranić Oskar
Pufler Janko
Presterl Martin
Barle Karel
Gasser Paul

[1] Oznako strani v dokumentu opuščamo, ker se ne ujema s paginacijo te knjige.

ing. Stepišnik Milan
Hahn Hildegarde
Čorić Petar
Dervišević Rama
Košir Mirko
Ličen Vladimir
ing. Krajnc Boris
Bohinc Andrej
Kopač Vlasto
Vidmar dr. Roman
Brezar Viljem
ing. Fakin Boris
Mrzel Ludvik
Žumer Franc
Veršnik Alojzij
Mavec Jože
Barle Rezika
Sark Mitja
Ravnikar Janko
Herman Viljem
Perenič Janez
Ranzinger Ivan
Figar Vekoslav

V. ZAKLJUČEK POROČILA

UVOD

26. maja 1969 se je na pobudo Centralnega komiteja ZK Slovenije sestala komisija, v kateri so bili: Ivo Janžekovič, Rihard Knez, Ivan Ros, Francka Strmole in Savo Šifrer.

Komisijo v navedeni sestavi je določil predsednik Izvršnega sveta Skupščine SR Slovenije tov. Stane Kavčič, ki je bil od izvršnega komiteja CK ZK Slovenije zadolžen, da z njeno pomočjo razišče in razčisti nekatera odprta vprašanja, ki so se nanašala na sodbe, izrečene v dachauskem procesu.

Na prvem sestanku, ki ga je vodil tov. Kavčič, je v svoji uvodni informaciji seznanil komisijo z nekaterimi dejstvi, ki so v zvezi s IV. plenumom CK ZK Jugoslavije narekovala potrebo o ponovni oceni omenjenih sodb iz dachauskega procesa. Pri tem ne gre prezreti tudi stalnega pritiska in zahtev od strani prizadetih po reviziji njihovih sodb, kakor tudi mnenja posameznikov izven okvira obsojenih, da se zadeva razišče in eventuelne krivice popravi.

Komisija je bila opozorjena na temeljni motiv, ki se ga je zasledovalo v dachauskem procesu – odkriti ostanke gestapovske agenture in jim onemogočiti nadaljnje sovražno delovanje. Komisija je ob tej priliki sprejela tudi oceno, da se teh procesov po svoji vsebini ne da in ne more istovetiti s procesi proti komunistom v ZSSR ali drugih vzhodnoevropskih deželah, in je zaradi tega vsaka vsebinska podobnost po *temeljnih motivih* izključena.

Hkrati pa je bila komisija opozorjena na uporabo nezakonitih metod v kazenskem postopku, zaradi česar obstaja možnost, da so sodbe, ki so bile izrečene nad posamezniki, krivične.

Temeljna in edina naloga komisije je bila ta, da ugotovi resnico, kolikor je to po 22 letih še mogoče.

Gradivo, ki je bilo komisiji na razpolago, je izredno obsežno. Po približnih ocenah znaša okrog 30.000 v glavnem tipkanih strani in le manjši del tega so rokopisi. Pretežni del tega gradiva se nanaša na zasliševanja obtožencev in prič v okviru preiskovalnega postopka, razno drugo dokazno gradivo in zapiske z glavnih obravnav na sodiščih. Komisiji so bile dane na razpolago tudi parcialne analize posameznih primerov obsojenih, ki jih je po naročilu OZNE izdelal že leta 1951 major OZNE Zvone Debevec. Prav tako pa nam je bila na razpolago analiza dachauskega procesa, ki jo je napravil major Rado Škraba v aprilu 1968 in ki predstavlja po svoji vsebini doslej najcelovitejšo študijo tega problema.

Da bi zagotovili čim večjo objektivnost v presoji in oceni procesa kot celote in presoji upravičenosti obsodbe vsakega posameznika v tem procesu, smo si od vsega začetka postavili za načelo zahtevo: da *mora vsak član komisije predelati celotno gradivo.* Le tak način dela nam je lahko zagotovil, da se je komisija podrobno spoznala z materiali in je omogočil medsebojno kritično konfrontacijo, kadar je šlo za oceno posameznih problemov, ljudi ali procesa kot celote.

Komisija je v svojem programu predvidevala tudi razgovore s posameznimi tovariši, ki so takrat sodelovali v preiskavi in ki bi lahko pojasnili nekatera konkretna vprašanja, ki niso razvidna iz pisanega gradiva, ki nam je bilo na razpolago. Žal pa do teh razgovorov ni prišlo. Že prvi poizkusi komisije in posameznikov iz komisije so naleteli na dokaj hladen odziv. Zato je komisija to namero opustila.

Opustili smo tudi razgovore s posamezniki, obsojenimi v procesu, in to iz razloga, ker smo smatrali, da nam ne bi mogli podati bistveno novih argumentov, ki ne bi bili že vsebovani ali v njihovih vlogah in prizivih na obsodbe ali kako drugače razvidni iz obsežnega gradiva, ki nam je bilo na razpolago. V nekaj primerih pa so se na posamezne člane komisje obrnili nekateri od prizadetih.

Od vsega začetka našega dela smo poudarili načelo, da ima vsak član komisije pravico in dolžnost oblikovati neodvisno od stališča večine svoje lastno mnenje, in mu mora biti omogočeno, da ga pojasni v poročilu.

Komisija je imela 9 skupnih sej, na katerih se je kritično obravnavalo tako skupne probleme, ki izhajajo iz procesa, kakor tudi probleme vsakega posameznega obsojenca. Na podlagi konfrontacije mnenj smo prišli do enotnih ocen in pogledov na celoto kakor tudi do enotnih ocen pri posameznikih.

I. SPLOŠNO O VSEBINI PROCESA

Pod skupno oznako 'dachauski proces' pojmujemo več procesov, čeprav časovno ločenih, ki so se vodili v obdobju od 1948, 1949, in v katerih je bilo obsojenih skupno 33 ljudi, v glavnem komunistov, deloma na smrt, deloma pa na visoke zaporne kazni. V teh procesih so bili obtoženci obsojeni zaradi sodelovanja z gestapom, vojnih zločinstev v nemških koncentracijskih taboriščih Dachau, Buchenwald in Auschwitz in povojnega škodljivstva ter sabotaž kot agenti zahodnih obveščeval-

nih služb. Jedro tega procesa tvori 14 obtoženih[2] iz Diehl-Oswaldove skupine, ki je bila obsojena na javnem procesu 26. aprila 1948 pred vojaškim sodiščem v Ljubljani. Nekaj kasneje sledi proces proti skupini Mavec-Malenšek-Žumer-Veršnik. Za tem so bili sojeni Kopač-Brezar-Vidmar-Bohinc. Temu sledi proces proti Figarju in Ranzingerju, nato pa še zadnji iz te skupine proti Fakinu in Mrzelu v oktobru 1949. leta. V tam razdobju je bilo še nekaj posamičnih obsodb, ki po svoji vsebini prav tako spadajo v dachausko skupino.

Poudariti želimo, da dachauskega procesa ni mogoče enačiti s procesi proti komunistom v vzhodnoevropskih deželah ali Sovjetski zvezi, katerih osnova je bila bistveno drugačna, ne glede na to, da obstajajo določeni elementi sličnosti v metodah. Tudi ga ni mogoče enačiti s tistimi procesi pri nas, ki so obravnavali odkrite sovražne skupine ali kolaboracijo z okupatorjem (Nagode-Furlan, proces proti Bitencu itd.)[3]

V dachauskem procesu gre za edinstven primer, za katerega bi lahko dejali, da so mu botrovale takratne povojne razmere v Sloveniji ob močni asistenci takrat prisotne stalinistične teorije in prakse.

Prvine samobitnosti, ki so se uveljavile že v NOB, so boj za vpliv velikih sil v Jugoslaviji še stopnjevale. Sovjetska zveza skuša v tem obdobju z vrsto praktičnih ukrepov uveljaviti v Jugoslaviji svoj vpliv v celoti. Temu se tudi ne odpovedo zahodni zavezniki, kar se vidi v njihovih poskusih vse od sporazuma Tito-Šubašić naprej. Slovenija je izpostavljena zelo močni aktivnosti emigracije, ki je skoncetrirana v glavnem ob mejah in se s pomočjo obveščevalnih služb zahodnih zaveznikov pa tudi njihove odkrite podpore povezuje z ostanki reakcije v deželi. Preko organizacije band, ki terorizirajo zlasti kmečko prebivalstvo v odročnejših predelih, se skuša paroli o »skorajšnji osvoboditvi Slovenije po zahodnih zaveznikih« dati večjo verjetnost in težo. Težko materialno stanje, zlasti problem prehrane delavstva, te odnose še zaostruje.

V tem povojnem obdobju od 1945 do 1947 pride do vrste procesov proti odkritim kolaboracionistom in njihovim pomagačem. Proces Nagode-Furlan, proces proti Bitencu odkriva elemente povezave domače reakcije in bivših sodelavcev nacistov z zahodno obveščevalno službo. Prisotnost elementov spora z ZSSR predstavlja latentno nevarnost vzpostavljanja agenturne mreže NKVD. Arhiv gestapa je prišel v roke zahodnim obveščevalnim službam, deloma pa v roke NKVD, kar predstavlja trajno nevarnost za nas.

Provale v organiazcijah OF med vojno v Ljubljani, na Gorenjskem, Štajerskem so opozorile na možnost ostankov gestapovske mreže oz. posameznikov. Taka situacija je vplivala na oblikovanje močno prisotne zavesti o ogroženosti Slovenije, ki je bila spričo svoje lege, križajočih se interesov velikih sil, nereševanja vprašanja svojih manjšinskih ozemelj najbolj izpostavljena udarcem tujih obveščevalnih služb.

Spričo takega položaja OZNA intenzivno dela na rekonstrukciji in odkrivanju

[2] V tem procesu je bil ponovno sojen tudi J. Benegalija, zato je bilo dejansko obtoženih in obsojenih 15 oseb.

[3] Nagodetov in Bitenčev proces; glej opombo 6 v dokumentu Zabeležka razgovora 26. 3. 1969 na CK ZKS, str. 366!

gestapovske agenturne mreže, da se le-te ne bi poslužili drugi. Pri tem poslu so bili uporabljeni tudi nekateri takrat zaprti gestapovci. Na podlagi zaslišanj gestapovcev Wiegela in Vogta in drugih pride do analize obravnavanja španskih borcev v graških zaporih gestapa in njihovem pridobivanju za gestapovsko agenturo. Koliko so te analize točne ali ne, ne moremo oceniti. Vprašljivo je, ali je umestno na izjavah gestapovcev, ne da bi obstajala druga dokumentacija, graditi hipoteze, ki so kasneje služile kot izhodišča za aretacije in obsodbe.

Ne nepomembno vlogo so imela pri tem tudi razna poročila s terena, v katerih se namiguje na neprimerno obnašanje posameznikov v taborišču, primer Puflerja, Stepišnika, Ranzingerja in drugih. K temu pa je treba dodati še osebne spore, nezdrave ambicije, notranje intrige v podjetjih itd. Vse to je spričo razvitega sistema informacij, ki jih je prejemala takrat OZNA preko svojih zaupnikov, ki pa niso bili vedno posrečeno izbrani, imelo svoj vpliv na določene odločitve.

Začetki dachauskega procesa

V taki situaciji pride do aretacije Puflerja. Že med preiskovalnim postopkom je prišlo do kritičnega ocenjevanja njegovega zadržanja v Španiji, kjer je bil izključen iz KPJ. Njegova pot vodi skozi graške zapore, kjer je po izjavi gestapovcev Wiegela, Vogta in Kramholerja španske borce obravnaval 4. referat, ki ga je vodil gestapovec Binder.

Sodba, ki je bila izrečena 24. maja 1947, in v kateri je bil Pufler zaradi nameravanega požiga tovarne obsojen na smrt, je bila od vrhovnega sodišča razveljavljena. Ker ponovna razprava na isti podlagi ne bi vzdržala preizkušnje, se obtožba razširi na njegovo povojno sovražno dejavnost kot agenta gestapa – španskega borca, ki je šel skozi graške zapore in kjer je po izjavi gestapovca Kramholerja večina španskih borcev pristala na sodelovanje.

Ob zasliševanju Puflerja pride do kadrovske rekonstrukcije poizkusnih postaj v taborišču Dachau, kjer je bil Pufler kot interniranec zaposlen. Zločinski značaj poizkusnih postaj je bil takrat prilično razvpit, saj je dnevni tisk prinašal novice o sojenju vojnim zločincem v Nürnbergu in o zdravnikih, ki so opravljali poizkuse v koncentracijskih taboriščih. Tudi prve brošure so že opisovale razmere in vlogo poizkusnih postaj.

Tako pride do aretacije prve skupine, ki je delovala v okviru poizkusnih postaj. Aretirani so: Diehl, Sark, Stepišnik, Kopač, Krajnc, dr. Korsika, Čamernik in Ravnikar. Čeprav proti posameznikom iz te skupine ni bilo nobenega dokaznega gradiva, se jih je aretiralo v prepričanju, da že samo njihovo delovanje v »zločinskih poizkusnih postajah« opravičuje aretacijo.

Nekaj tednov za tem pride do aretacije skupine španskih borcev, od katerih jih je nekaj šlo skozi graške zapore in Binderjev referat. Aretirani so: Presterl, Juranić, Perenič, Mavec, Herman, Čorić in Malenšek.

Po razveljavitvi sodbe Celjskega sodišča se je z zasliševanjem Puflerja nadaljevalo. Pri tem se je izhajalo iz hipoteze, da je Pufler bil nekdanji gestapovski agent in da je prišel v službo novim gospodarjem, in to zahodni obveščevalni službi. Ta hipoteza je bila sama po sebi sicer razumljiva, napačno pa je bilo to, da se jo je

hotelo na primerih aretiranih za vsako ceno dokazati, čeprav za to ni bilo zadostnih indicev, še manj pa drugih otipljivih dokazov.

Sodba, ki je bila izrečena 26. aprila 1948 štirinajstim obtožencem iz Diehl-Oswaldove skupine, ima dva dela. Splošni del, ki se nanaša na skupno krivdo vseh obtožencev, in posebni del, v katerem je obravnavana krivda vsakega obtoženca posebej. Splošni del sodbe jih spoznava za krive:

»I.

Da so vsi[4] kot gestapovski agenti iz dobe okupacije po osvoboditvi Jugoslavije od fašističnih okupatorjev stopili v tujo obveščevalno službo in po njenih navodilih kot agenti, ki so pripadali enotni protidržavni organizaciji, a nekateri od njih izrabljajoč svoje odgovorne položaje v državnem aparatu, ustanovah, tovarnah, vršili dejanja načrtnega škodljivstva, diverzije, sabotaže, špijonaže in načrtne klevetniške propagande, z namero, da prizadenejo čim večjo škodo jugoslovanski moči in obrambni sposobnosti FLRJ, da dovedejo v nevarnost neodvisnost in nedotakljivost FLRJ, vse s ciljem, da se zruši obstoječa državna in družbena ureditev in vzpostavi protiljudska vladavina politične in gospodarske odvisnosti od inozemstva.

II.

Da so vsi že pred ali med okupacijo pristali na sodelovanje z zločinsko teroristično organizacijo gestapom, ki jih je kot svoje agente poslal v razna taborišča, kjer so med interniranci – žrtvami nacizma v cilju skrajnega izkoriščanja delovne sile internirancev za pojačanje nacističnega vojno-gopspodarskega potenciala ter načrtnega maltretiranja in uničevanja internirancev vršili ovaduško in obveščevalno službo, delovali kot funkcionarji gestapovskega taboriščnega aparata in provokatorske takozvane antifašistične organizacije in na raznih poizkusnih postajah in bolnicah, kjer so vršili uničevalne poizkuse na živih internirancih, ter s tem zakrivili najtežje in najboj zverinske vojne zločine.«

Splošni del sodbe, čeprav se nanaša le na skupino Diehl-Oswald, navajamo v celoti le zato, da ilustriramo, česa je bila obtožena večina iz dachauskega procesa. Tudi sodbe ostalih skupin ali posameznikov se v glavnem, razen nekaterih izjem, lahko vključijo v to. Kolikor pa posamezna sodba od tega odstopa, pa je itak razvidno iz tistega dela gradiva, ki se nanaša na posamično obdelavo obsojenih.

Ker pa iz skupne sodbe in sodbe vsakega posameznika izhajajo nekateri skupni problemi, jih želimo predhodno obravnavati. Med te skupne probleme sodijo predvsem nekatere hipoteze, ki so služile preiskavi pa tudi kasneje sodišču kot izhodiščna osnova pri ugotavljanju krivde. Zavedamo se, da je take hipoteze najlaže in najefikasneje dokazati ali ovreči z dejstvi. Toda danes, po 22 letih, je težko za vsako stvar najti dokaz, zato naj nam bo odpuščeno, če se bomo tudi sami posluževali hipotez in logičnega sklepanja. Med take skupne probleme sodijo predvsem sledeči:

- ocena taborišč, njihovih poizkusnih postaj, revirja, drugih institucij,
- upravljanje taborišč, funkcije in privilegiji v taboriščih,
- karakter komiteja v Dachauu in Buchenwaldu,

[4] Na tem mestu je komisija pod I. in pod II. izpustila iz teksta sodbe besede »razen obtoženega Benegalija Jožeta,«.

- agenturne povezave v Dachauu in Buchenwaldu,
- predhodni odpusti iz taborišč,
- prehod gestapovcev po končani vojni v službo tujih agentur in gospodarske sabotaže.

Ocena taborišč, njihovih poizkusnih postaj in drugih institucij ter položaj internirancev

Koncentracijska taborišča tretjega rajha so se pričela formirati že s prihodom Hitlerja na oblast. Služila so nacistom v boju zoper pripadnike demokratičnih gibanj, ki so nasprotovala politiki nacizma. Preko njih je Hitler izvajal tudi svojo politiko postopne likvidacije židovstva in vsega, kar je bilo nearijskega v tretjem rajhu.

V razdobju vojne, ko je prišlo do prvih Hitlerjevih osvajanj v Evropi, po padcu Poljske, Francije, Jugoslavije itd., in ko se začne vojna z ZSSR, pride do izrednega razmaha števila taborišč in večanja njihovega obsega. Taborišča se polnijo predvsem z interniranci okupiranih ozemelj, osumljenih pripadništva osvobodilnim gibanjem in drugimi sloji prebivalstva okupiranih področij, ki jih je tretji rajh smatral za sebi sovražne ali nezaželene.

Ob totalni mobilizaciji vseh nemških sil za vojno proti ZSSR in osvobodilnim gibanjem postaja tudi vprašanje delovne sile vse bolj dominantno vprašanje nemškega gospodarskega potenciala. Da bi zadostili tem potrebam, se na veliko izkorišča delo internirancev v rajhovskem gospodarstvu. Prihaja tudi do večjih diferenciacij med taborišči, ki se delijo na tista, ki služijo pretežno v uničevalne namene (Auschwitz, Treblinka itd.), in tistimi, kjer je poglavitni namen skrajni izkoristek delovne sile, kar nazorno izraža njihova oznaka »Vernichtung durch Arbeit«. V naslednjo vrsto spadata tudi taborišči Dachau in Buchenwald, ki sta predmet naše obravnave. Zločinski značaj koncentracijskih taborišč tretjega rajha je nesporen, ne glede na določene razlike, ki so bile opazne med taborišči in ki so se nanašale na stopnjo gospodarskega vrednotenja internirane delovne sile oziroma na stopnjo zločinstvenosti notranjega režima. Taka ocena je bila sprejeta in se je uveljavljala tudi v nürnberški sodni praksi, po kateri se vse tovrstne institucije tretjega rajha prištevajo med zločinske ustanove.

Iz take ocene taborišča kot celote logično izhaja tudi ocena posameznih njegovih sestavnih delov, poizkusnih postaj, revirja in drugih institucij. Pri tem pa jih moramo vednar razklikovati po tem, koliko posamezna institucija s svojo dejavnostjo posredno ali neposreno pripomore k realizaciji zločinskih smotrov taborišča kot celote. Eno je dejavnost delavnice, ki izdeluje cokle za internirance, drugo pa je poizkusna postaja, kjer so se opravljali življenjsko nevarni poizkusi nad jetniki, ki so se neredko končali s trajnejšimi posledicami ali celo s smrtjo interniranca.

Razlikovati je treba odgovornost ljudi z ozirom na njihov položaj v taborišču in funkcijo delovnega mesta, na katerem so posamezniki bili. Predvsem pa je treba razlikovati položaj internirancev od drugih. Ni vseeno, ali je nekdo kot interniranec v Rascherjevi poizkusni postaji šival ogrevalne blazine za poizkuse podhlajevanja kot npr. Ravnikar, čistil ali izdeloval epruvete, kar je delal Pufler, bil v postaji zaposlen kot brivec – Čamernik, ali pa je samostojno in prostovoljno kot svoboden

državljan izvrševal nevarne poizkuse nad jetniki, kot npr. Rascher, ali opravljal in izvrševal druga kazniva dela.

Različne poizkuse, ki so se opravljali po teh postajah, ne moremo enačiti in jih metati vse v en koš. Tudi tu je treba razlikovati in upoštevati stopnjo nevarnosti, ki jo ti poizkusi predstavljajo, kadar se opravljajo na živih ljudeh. Poizkusi s pektinskimi preparati so bili gotovo da manj, če že ne docela neškodljivi, kot pa poizkusi s flegmonami ali s podhlajevanjem pri nizkih temperaturah. Toda ne glede na stopnjo nevarnosti, ki so jo predstavljali za zdravje ali celo življenje poizkusne osebe, jih obtožnica upravičeno ocenjuje kot kazniva dejanja. Eden temeljnih pogojev, ki ga zahteva tako eksperimentiranje z živimi ljudmi, je to, da je zagotovljena prostovoljnost pri poizkusnih osebah. Tega pa v taboriščih ni bilo, saj so bili ljudje – jetniki. Tudi prostovoljni pristanek, do katerega je tu in tam navidezno prišlo, da so se jetniki sami javljali, zlasti kadar je šlo za nenevarne poizkuse, je v bistvu le izbira med večjim ali manjšim zlom. Spričo tega obtožnica in sodba utemeljeno označujeta zločinski značaj poizkusnih postaj. Grešita pa v tem, da to posplošujeta na vse zaposlene na teh postajah. Tako prihaja do zaključkov, da so vsi, ki so bili zaposleni na teh postajah, vojni zločinci. Pa ne samo to, v tej logiki gre sodba še dalje, ko pravi: »Na vseh poizkusnih postajah so mogli biti zaposleni samo agenti gestapa, ker so samo oni smeli vedeti za strašne zločinske poizkuse, ki niso služili napredku znanosti, temveč premišljenemu in sadističnemu uničevanju ljudi.«

Trditi za revir v Dachauu ali Buchenwaldu, da je bil le humana ustanova, je prav takšen nesmisel, kot trditi, da je imel izključno zločinski karakter. Dejstvo je, da so se v revirju dogajala mnoga zločinstva, ne samo od strani posameznih SS-zdravnikov, ampak tud od strani posameznih internirancev-strežnikov. Dokazano pa je tudi, da so mnogi zdravniki in bolničarji-interniranci za ceno svoje lastne življenjske varnosti opravljali humana dela in tako skušali v okviru danih pogojev lajšati trpljenje ljudi in vplivati na zboljšanje razmer v taborišču. V obrazložitvi sodbe, ki se nanaša na revir, beremo:

»Sodišče smatra, da je vsak interniranec, ki je iskal zaposlitev v tem revirju z namenom, da sebe rešuje in da pride na privilegiran položaj, bil na poti v zločin, ker je s tem gestapu dokazal, da je pripravljen sodelovati z njim v tej uničevalni ustanovi. Toda iz tega ne sledi, da so bili vsi, ki so bili zaposleni v revirju, gestapovski agenti in vojni zločinci.«

Taka ocena je mnogo realnejša od ocene zaposlenih internirancev v poizkusnih postajah, ker ne izenačuje krivde vseh. Tudi tu se opira na hipotezi, da je vsak, ki je bil zaposlen v revirju, gestapovski agent in vojni zločinec. Do take realnejše ocene revirja je prišlo po našem prepričanju iz zadrege, ker bi v nasprotnem primeru bilo treba proglasiti vrsto znanih slovenskih zdravnikov – dr. Mis, dr. Kraigher, dr. Arko, dr. Mahkota, dr. Korsika itd. – za gestapovske agente in vojne zločince.

Podobno velja tudi za ocene ljudi v drugih sličnih ustanovah ali taboriščnih institucijah. Položaj navadnega pisarja v AE (Arbeitseinatz), ki je prisiljen kot interniranec izvrševati povelja in direktive taboriščnega vodstva, ni isto, kot pa položaj SS-ovca ali drugega uslužbenca taboriščne uprave, ki kot svoboden državljan prostovoljno opravlja te posle ali celo s svojo pobudo sodeluje pri oblikovanju zločinske politike taborišča. Arbeitseinsatz je institucija, ki je bila pomemben činitelj pri organizaciji suženjskega dela. Na podlagi podatkov, ki jih je AE imel o

poklicih in znanjih internirancev, je na osnovi potreb, ki so jih javljali zunanji činitelji ali uprava taborišča za svoje interne potrebe, razporejal ljudi, jih premeščal v druga taborišča, dodeljeval ljudi poizkusnim postajam itd.

V obrazložitvi v obtožnici piše:

»Toda niti krvoločno nasilje niti krvava teroriziranja gestapovskih agentov v taboriščih niso mogla zatreti odpora svobodoljubnih internirancev. Za to so bile potrebne še druge zločinske ustanove in organizacije. Tako je v taborišču Dachau ustanovljena centralna zločinska ustanova, nazvana »Arbeitseinsatz«, ki je imela politično in strokovno evidenco nad ljudmi. Ta ustanova je imela neomejeno oblast nad življenjem in smrtjo internirancev. Po svoji lastni presoji je razporejala ljudi po komandah in odvajala ljudi za transporte v druga, še hujša uničevalna taborišča, ter določala internirance za poizkuse na raznih poizkusnih postajah, zlasti kadar je bilo treba nekoga odstraniti itd.«

Ni nobenega dvoma, da je AE po prirodi svojega posla zločinska ustanova, saj je s svojo aktivnostjo pripomogla pri organizaciji suženjskega dela. Izven vsakega dvoma pa je, da je obrazložitev, podana v obtožnici, močno pretirana. Vsemogočne oblasti nad življenjem in smrtjo internirancev AE ni imel. Njegova temeljna funkcija je bila organizacija racionalne razporeditve ljudi, da bi se tako dosegli optimalni efekti. Usoda življenj internirancev pa je bila v rokah drugih institucij in posameznikov, ali odvisna od spleta drugih okolnosti. Taka opredelitev nalog in pristojnosti AE je razvidna tudi iz literature o koncentracijskih taboriščih, ki ji ni moč oporekati verodostojnosti.

Iz navedenih razlogov je nesprejemljiva trditev obtožnice, ki se nanaša na Presterla, ki je bil v AE zaposlen le kot pisar-interniranec, in ki pravi: »Zato je vsak, ki je Arbeitseinsatzt vodil ali v njem sodeloval, vojni zločinec.«

Smotri taborišča kot celote in posameznih njegovih institucij se niso uresničevali sami od sebe. Te smotre so uresničevali ljudje. Pri tem je treba še enkat poudariti, da gre za bistvene razlike med položajem svobodnih ljudi, ki so tvorili upravo taborišča, in položajem internirancev. Večina SS-ovskega vodstva in drugih svobodnih uslužbencev taborišča je imela relativno večje možnosti, da se kot svobodni državljani (kolikor je za takratno Nemčijo tak izraz sploh smiseln) opredeljujejo za tako ali drugačno delovno mesto v taborišču ali kje drugje. Po hierarhični strukturi taboriščnega sistema je sicer vsak od njih bil odgovoren svojemu predpostavljenemu, vendar je v okviru svojega delokroga imel možnost svobodnih odločitev in končno, kar ni nepomembno, pripadnost enotam SS, ki jih je mednarodno sodišče proglasilo za zločinske in iz katerih se je v glavnem rekrutiral kader za vodstva taborišč, je bila prostovoljna, razen nekaterih redkih izjem.

Nasprotno pa je bil položaj interniranca popolnoma drugačen. Od dneva njegove aretacije, ko so ga strpali v taborišče, mu je bila odvzeta sleherna osebna svoboda. Kaj, kje in kako bo delal, ni bila stvar njegovih odločitev ali želja, pač pa so o tem odločali drugi. SS-ovska taboriščna hierarhija je imela nad interniranci popolno oblast. Sleherna nepokorščina se je kaznovala z drastičnimi telesnimi kaznimi, pošiljanjem na transporte v še težja taborišča ali celo v smrt.

Te razlike v položaju internirancev, ki pa so bistvenega pomena, obtožnica in sodba premalo ali pa sploh ne upoštevata. Kako naj si sicer razlagamo to, da se je obsodilo posameznike kot vojne zločince, ne da se jim je dokazala njihova individualna krivda, samo zato ker so posamezne taboriščne institucije, kot npr. poizkus-

ne postaje, revir, AE itd., bile označene kot zločinske? Kako je prihajalo do absurdnih priznanj posameznikov, da so vojni zločinci zato, ker so pač bili odrejeni kot interniranci na delo v okviru ustanov, ki so bile označene kot zločinske? Kakšna je bila logika zasliševanja v preiskovalnem postopku pa tudi na glavni obravnavi, je razvidno iz primera zasliševanja Janka Ravnikarja. Ta je bil zaposlen kot krojač na poizkusni postaji in je med ostalim šival tudi blazine, ki so jih uporabljali pri poizkusih podhlajevanja v vodi. To zasliševanje je potekalo takole:

Izpraševalec: »V kakšne namene je služila poizkusna postaja?«

Obtoženi: »Poizkusi so bili po mojem mnenju za vojaške potrebe. Poizkusi so se namesto na živalih delali na ljudeh.«

Izpraševalec: »Ali so imeli nacisti s temi poizkusi namen uničevati ljudi?«

Obtoženi: »To je jasno, posebno če so v gotovih primerih delali poizkuse na ljudeh, potem šele na morskih prašičkih.«

Izpraševalec: »Ali ste sodelovali pri poizkusih, če ste jemali kri?«

Obtoženi: »V tem slučaju sem.«

Izpraševalec: »Ali je to vaše delo sodelovanje pri vojnih zločinih?«

Obtoženi: »Priznam, da sem jemal kri, da sem udaril pacienta, ker je kradel krompir, da sem bil nadrejen pacientom kakor tudi čistilcem. Jedel sem skupaj z ostalim personalom. Priznam, da sem šival ogrevalne jopiče, ki so jih uporabljali pri ogrevanju shlajevanih pacientov. Priznam, da je to moje delo pomaganje pri vojnih zločinih.«

Izpraševalec: »Torej ste vojni zločinec?«

Obtoženi: »Potemtakem sem.«

Kot dokaz njegovega priznanja pa se v formulaciji obtožnice navaja samo zadnje vprašanje izpraševalca: »Torej ste vojni zločinec?« in Ravnikarjev odgovor: »Potemtakem sem.«

Iz takih ali sličnih »priznanj« sestavljena obtožnica opozarja na nevzdržnost logike, po kateri je bila skonstruirana ne samo za primer Ravnikarja, ampak tudi v primeru drugih obtožencev. Sodišče na ta način ni imelo možnosti vpogleda v dejansko stanje stvari, ampak je sodilo na osnovi krivo in enostransko prikazanih dejstev.

Nürnberška sodna praksa izhaja iz krivde posameznika. Princip kolektivne krivde se ni uporabljal niti pri sojenju SS-ovcem in drugim pripadnikom zločinskih organizacij, zato je tem manj sprejemljiv pri sojenju internirancem, katerih položaj je bil bistveno drugačen. Iz teh razlogov so številna taka priznanja obtožencev med zasliševanjem in na glavni obravnavi brez vsake pravne vrednosti.

To pa ne pomeni, da položaj jetnika že sam po sebi osvobaja interniranca vsake krivde in odgovornosti. Prav tako kot drugi je odgovoren za zločinska in druga kazniva dejanja, če jih je izvrševal na lastno pobudo ali dajal za taka dejanja pobudo drugim. Odgovoren pa je tudi za izvrševanje zločinskih povelj ali drugih kaznivih dejanj, katerih posledice so bile očitno težje za internirance ali posameznika, kot pa bi bile posledice, ki bi jih občutil sam, če bi se ukazu uprl.

Upravljanje taborišč, funkcije in privilegiji

Vzporedno s hierarhijo taboriščne uprave je bila organizirana neke vrste »samouprava« internirancev. Na čelu te »samouprave« je bil starešina taborišča (La-

gerältester). Njemu so bili podrejeni starešine blokov (Blockältester), le-ti pa so imeli pod sabo starešine sob. Poleg navedenega je bila še cela vrsta drugih drobnih funkcij in opravil, ki sō jih izvrševali interniranci sami. Njihova pristojnost se je gibala le strogo v okvirih taboriščnega reda in ciljev, ki jih je zasledovalo taborišče vodstvo.

Za ves ta razvejen sistem »samouprave« je bilo značilno, da so bili nanj vezani razni večji ali manjši privilegiji. Določene ugodnosti pa so običajno uživali tudi interniranci, ki so bili zaposleni na raznih poslih kot pisarji, bolničarji, zdravniki iz revirja, razni dežurni, zaposleni na poizkusnih postajah, pa tudi posamezniki na nekaterih, sicer običajnih delovnih mestih kot npr. v kuhinjah, na zunanjih komandah itd. Ti privilegiji so običajno bili v tem, da so ljudje na takih mestih imeli več možnosti priti do kašnega priboljška v hrani, nekateri so bili oproščeni apelov, imeli so namestitvene pogoje ipd.

Ves ta »samoupravni« sistem, ki je tekel vzporedno s taboriščno upravo, je po svojem bistvu predstavljal dopolnilo taboriščni upravi. Bil je to zvito preračunan sistem, kako s pomočjo internirancev in njihovo vključitvijo v upravo doseči optimalne efekte v pogledu notranjega reda in delovne storilnosti ob minimalni zasedbi profesionalnega taboriščnega aparata. To je bilo toliko bolj aktualno, čim večji je bil dotok internirancev in čimbolj se je kazala potreba po mobilizaciji SS-edinic za fronto in zaledje, ki so ga vznemirjala osvobodilna gibanja.

Krivdo za drobne privilegije, ki so jih posamezni interniranci po nepisanih pravilih na takih poslih uživali, ne gre valiti na internirance, ki si takega sistema niso izmislili. »Samouprava« in z njo povezani drobni privilegiji so bili del celotnega taboriščnega sistema. Preko takega sistema si je taboriščno vodstvo hotelo zagotoviti zveste izvrševalce njihove politike predvsem iz vrst kriminalcev in drugih asocialnih tipov. Kasneje pa se je spričo vse večjega dotoka političnih internirancev in antifašistov razvila bitka za te pozicije, ki se je še bolj nagibala v korist slednjih, kar je imelo tudi svoj pozitiven vpliv na notranji režim in postopke v taborišču. Kako je potekal boj za pozicije, je obsežno opisano v vrsti knjig, ki so izšle v Evropi in v katerih se popisuje življenje in problematika koncentracijskih taborišč v tretjem rajhu. Eno takih del, ki še ni bilo prevedeno pri nas, je knjiga »Buchenwald«, v kateri interniranci velikega števila evropskih nacij, med njimi tudi prof. Rudi Supek z zagrebške univerze, objavljajo svoje članke o takratnih razmerah.

Bitka za osvajanje pozicij, ki so jih prej zasedali kriminalci in drugi asocialni tipi, katere so označevali kot »zeleni«, v katerih je SS-ovska uprava našla dobre pomagače, je bila v bistvu progresivna in edino realna v danih pogojih taboriščnega življenja. Ocenjevati jo le kot oportunistično taktiko starejših, zlasti avstrijskih in nemških komunistov in drugih antifašistov, nesposobnih za »revolucionarne« akcije, je nesmisel in odraža le nerazumevanje taboriščnih razmer. Res je, da tak boj za eliminiranje kriminalcev s pozicij ni mogel bistveno spremeniti režima v taborišču, lahko pa je prevzem pozicij s strani političnih internirancev v marsičem omilil taboriščne razmere. To so dejstva, ki jih navajajo ne le obtoženci, ampak tudi drugi interniranci, ki so okusili nemška taborišča. V tej bitki za pozicije je težko postaviti mejo ločnico, do kje segajo pri posamezniku interesi, kako čimbolj varovati skupnost, kje pa se začne osebni interes po privilegiju. Politični radikalizem in revolucionarnost sta se lahko razvijala samo na specifičen način v okvirih taboriščnega

sistema in pravil. Vsako neupoštevanje slednjega je vodilo neizbežno do katastrofalnih posledic za posameznika pa tudi za cele skupine.

Spričo navedenega je docela nesprejemljiva in nedokazana hipoteza, po kateri je vsako opravljanje drobnih funkcij, ki jih je taboriščno SS-vodstvo prepuščalo internirancem in ki so bile vezane z raznimi drobnimi privilegiji, neizogibno povezano z izvrševanjem zločinov zoper človečnost. Prav tako pa je nevzdržna tudi domneva, da je vsakdo, kdor je opravljal katero od teh funkcij in užival nekatere, s tem povezane ugodnosti, bil gestapovski agent ali agent taboriščne SS-uprave. Žal pa na taki nevzdržni logiki temeljijo razsodbe v dachauskem procesu.

Ne izključujemo možnosti, da so posamezni interniranci na teh funkcijah bili ovaduhi ali agenti taboriščne uprave. To je bilo značilno zlasti za obdobje, ko so na položajih blokovskih in sobnh starešin, vodij delovnih skupin, v administraciji in drugih takih delovnih mestih prevladovali kriminalci in drugi asocialni tipi. Toda, kolikor bolj so se taborišča polnila s španskimi borci, antifašisti z zasedenih ozemelj, kolikor uspešnejši je bil boj za pozicije, toliko bolj so se na takih delovnih mestih oz. funkcijah uveljavljali politično napredni ljudje. Ves ta boj se je bil v strogo ilegalnih okvirih in danih možnostih taboriščnega življenja.

Zato sodba neutemeljeno gradi krivdo posameznikov na dejstvu, da so opravljali posamezne funkcije, ne da bi raziskovala, kako so to funkcijo opravljali in v čigavo korist.

Značaj komiteja v Dachauu in Buchenwaldu

Za oba komiteja, v Dachauu in Buchenwaldu, čeprav sta delovala v nekoliko različnih okoliščinah, so značilna skupna prizadevanja, ki jima dajejo nesporno pečat antifašističnih progresivnih organizacij. Njihova dejavnost se kaže predvsem v naslednjem: v organizaciji socialne pomoči v okviru tako imenovanih kolektivov. Namen te pomoči je bil predvsem pomagati z dodatno hrano ali zdravniško pomočjo tistim tovarišem, ki niso imeli možnosti, da bi dobivali od doma pakete s hrano, ali so bili drugače zdravstveno šibki, ni pa bilo možnosti za njihovo zdravljenje v revirju, ker bi se tako izpostavljali nevarnosti, da jih zaradi šibkega zdravja določijo za transport. Skozi to organizacijo ekonomsko-socialne pomoči se je krepil tudi duh kolektivizma, kar je dajalo moč pri vztrajanju internirancev v težkih razmerah. Tako so se laže zoperstavljali pojavom egoizma kot oblike boja za samoohranitev, ki je grozil, da se nevarno razpase v taboriščih. Odtod tudi razumljiva moralna obsodba vseh tistih internirancev, ki v tej socialno-ekonomski akciji niso hoteli sodelovati, ampak so ob vsaki priliki gledali le nase.

Politično propagandne akcije so imele predvsem za cilj obveščati internirance o resničnem položaju na bojiščih, o odporniškem gibanju v domovini ter tako krepiti moralo pri internirancih, da bi laže vzdržali v težkih razmerah. Tako komite v Dachauu kot v Buchenwaldu sta se trudila, da se skuša očuvati aktivne protifašistične kadre. S svojimi medsebojnimi zvezami, ki so jih imeli s tovariši, ki so delovali v raznih institucijah kot npr. v AE, v revirju ipd., so rešili marsikaterega pred transportom. Mnogim so priskrbeli delovna mesta in jih tako rešili pred negotovo usodo, pred katero so se nahajali zlasti tisti, ki so bili v bloku za nerazporejene ali invalide.

Tako v Dachauu kot v Buchenwaldu sta se komiteja borila za to, da pridejo na mesta starešin, vodij delovnih grup itd. tovariši, ki bodo imeli boljši odnos do ostalih

internirancev, kakor pa so ga imeli kriminalci in drugi asocialni tipi, ki so bili v večini zvesti pomagači SS-ovcem pri izvajanju taborišč nega terorja. Dokazano je, da sta komiteja uspešno delovala na odpravljanju separatizma, ki je tu in tam prihajal do izraza, in hkrati uspešno povezovala gibanja različnih nacionalnih grup iz Jugoslavije z gibanjem in organizacijo drugih nacij v taborišču. Posebno opažen je bil delež naporov jugoslovanskih predstavnikov v internacionalnem taborišč nem komiteju v Buchenwaldu.

Nesporno so zasluge obeh komitejev ob osvoboditvi taborišč, saj so uspeli preprečiti, da bi se v predstavništva naših internirancev vrinili nasprotniki NOB, ki so ob podpori okupacijskih oblasti že pričeli dvigati glave in ki so se hoteli s pomočjo zavezniške vojaške oblasti oz. posameznikov uveljaviti kot edini zastopniki internirancev iz Jugoslavije. Ti napori so bili kronani z uspehom. Ogromna večina internirancev v Dachauu in Buchenwaldu po zaslugi komitejev ni nasedla antikomunistični propagandi, ki so jo razširjali posamezni elementi, ampak je sledila politiki komitejev in se vrnila v domovino.

Obveščevalna služba, ki so jo v okviru komiteja v Dachauu organizirali, je omogočila, da so ob osvoboditvi zaprli nasprotnike NOB in jih 18 tudi kot jetnike pripeljali v domovino, med njimi domobranskega podpolkovnika Peterlina.

Vsa ta in še nešteta druga dejstva, ki izhajajo iz pričevanj tako obtoženih kakor drugih internirancev in iz literature, potrjujejo progresivni značaj delovanja komitejev v Dachauu in Buchenwaldu. Pri oceni tega pa ne smemo prezreti dejstva, da je naša ZZB član mednarodnih združenj internirancev, ki že od vsega začetka poudarjajo progresiven značaj omenjenih komitejev.

Obtožba, da sta bila dachauski in buchenwaldski komite »gestapovska zločinska organizacija«, je tako brez vsake politične pa tudi pravne osnove. Ta obtožba temelji predvsem na naslednjih trditvah:

– da je gestapo organiziral komiteje, da bi z njihovo pomočjo obvladoval taborišča. Taka trditev je nesmiselna. SS-taborišč no vodstvo se je opiralo na oblast in silo, ki je bila osredotočena v rokah upravne hierarhije;

– da so bili vodilni člani komitejev gestapovski agenti in da so v taborišče prišli na »Umschulung«, kar pa niti v enem primeru ni dakazano. Obratno, iz njihove dejavnosti je razvidno, da so bili to najbolj požrtvovalni in predani tovariši, ki se v taborišču niso pasivizirali kljub težkim pogojem ilegalnega dela. Pa tudi sama hipoteza o »Umschulung« je nedokazana in neprepričljiva;

– ker so se nekatere direktive komitejev trenutno ujemale ali bile navidezno istovetne z interesi taborišč ne uprave, kot npr. prizadevanja za čistočo, higieno, vzdrževanje reda itd., se je iz tega izvajalo zaključke, da delujejo v interesu uprave in da so torej gestapovske. Ali se nadalje direktive oziroma opozorila komitejev, da naj se interniranci varujejo vseh nepremišljenih dejanj, ki bi lahko sprožila reakcijo taborišč nega vodstva, smejo tolmačiti le tako, da pomeni to le podporo taborišč nemu vodstvu in odvračanju ljudi od revolucionarne akcije?

Skozi ves preiskovalni postopek z obtoženci pa tudi pri zasliševanju nekaterih prič, med katerimi so bili tudi Oman, Švent in Krasnik, takratni organi OZNE, so bili prisotni očitki: »Zakaj komite ni organiziral pobegov iz taborišča, zakaj ni bilo večjih sabotaž, zakaj se komite ni uprl upravi in se boril proti disciplini v taboriščih

itd.?« Tako zastavljena vprašanja kažejo na popolno nerazumevanje položaja v nemških koncentracijskih taboriščih na eni in tendeciozno prikazovanje stvari na drugi strani, kar je bilo značilno zlasti za izjave Omana in Šventa. Obtoženi člani komiteja pa tudi drugi so bili v preiskavi pred nerešljivo dilemo. Obtoževalo se jih je, da so agenti gestapa, če so uspeli s pomočjo internirancev, ki so bili na določenih poslih, kot npr. Presterl v AE, pomagati posameznikom, priskrbeti katerim od internirancev lažje delo, očuvati koga pred transportom v drugo taborišče ipd. Vsak tak uspeh je bil označen kot akcija gestapovske agenture. Prav tako pa so bili obtoženi agenture, če koga niso uspeli rešiti pred transportom, kot npr. Simo Čučkovića, ali pa niso mogli kako drugače pomagati posameznikom. Tudi v tem primeru se jih obtožuje gestapovske agenture, ki zavestno ugonablja ljudi ali v najboljšem primeru kaže gestapovsko indolentnost do ljudskih tegob.

Tudi sicer je bila možnost komiteja ali posameznih internirancev vplivati na sestavo transportov, ki so bili določeni za druga taborišče, minimalna. Število ljudi in često tudi struktura poklicev teh ljudi je bila določena na podlagi izkazanih zunanjih potreb in ne po želji taborišča. Le v okvirih stroge ilegale je bilo možno tu in tam zamenjati posameznika z drugim. Podobno so bile omejene možnosti komiteja, da preko svojih zvez z AE vpliva na razporeditev posameznikov na določene delovne komande. Vloga in možnosti komiteja so bile v tem smislu v kazenskem postopku občutno predimenzionirane. Ne moremo se ubraniti občutka, da je vse to imelo za cilj kompromitirati delovanje komitejev in utemeljiti njih gestapovsko-zločinsko prirodo, ki jo obtožnica in kasneje sodba opredeljujejo takole: »Tako je ostala ta provokatorska politična organizacija pod vodstvom gestapovskih agentov Diehla, Oswalda, Barleta, Juranića in Kopača eno od krutih orodij gestapa, novo uničevalno kolesce v strahovitem uničevalnem stroju taboriščne SS-komande – gestapa«.

Do takih zaključkov je prišlo v preiskovalnem postopku po logiki zasliševanj, ki so izgledala takole:

Izpraševalec: »Ali je gestapovsko vodstvo taborišča bilo zanteresirano, da vlada v taborišču disciplina in da se prepreči sleherni odpor?«

Obtoženi: »Da. Taboriščno vodstvo je imelo interes, da je v taborišču mir.«

Izpraševalec: »Ali je komite s svojimi opozorili, naj se jetniki čuvajo prenagljenih dejanj in naj se ne poizkuša vnašati orožje v taborišče, ker bi lahko to imelo težke posledice, pozival internirance, da so mirni?«

Obtoženi: »Da.«

Izpraševalec: »Ali je bila taka tudi linija gestapovskega vodstva taborišča?«

Obtoženi: »Da.«

Izpraševalec: »Ali je potemtakem taboriščni komite izvajal linijo gestapa?«

Obtoženi: »Da.«

Izpraševalec: »Ali ni bil potemtakem komite, ki je izvajal linijo gestapa, gestapovski komite?«

Obtoženi: »Da, bil je gestapovski komite.«

Izpraševalec: »Kaj so bili potemtakem člani takega komiteja, ki je izvajal gestapovsko linijo?

Obtoženi: »Bili so gestapovci.«

Na sličen način je prihajalo tudi do ocen buchenwaldskega internacionalnega komiteja, kar je razvidno iz zaslišanja Vekoslava Figarja. Potem, ko se je utrdilo po zgoraj navedeni logiki »gestapovsko bistvo« jugoslovanskega komiteja, se je po isti

logiki nadaljevalo z dokazovanjem gestapovskega bistva ILK (Internacionalnega taboriščnega komiteja):

Izpraševalec: »Kakšen je bil jugoslovanski komite?«

Obtoženi: »Jugoslovanski komite je bil zločinska organizacija.«

Izpraševalec: »Zakaj je bila zločinska?«

Obtoženi: »Zato, ker je pošiljala ljudi na transporte, ki so pomenili smrt.«

Izpraševalec: »Po čigavi direktivi je jugoslovanski komite izvrševal zločine?«

Obtoženi: »Po direktivah internacionalnega taboriščnega komiteja.«

Izpraševalec: »Kakšna organizacija je bil internacionalni taboriščni komite?«

Obtoženi: »To je bila gestapovska zločinska organizacija.«

Izpraševalec: »Ste to vedeli v taborišču?«

Obtoženi: »To sem v taborišču vedel.«

Izpraševalec: »Kdo so bili člani tega komiteja?«

Obtoženi: »To so bili: sekretar Bartl Walter, Büsse Ernest, Sündermann, Pick Hary, Supek Rudi, Innemann Witeck, en Belgijec, Italijan, Francoz in Rus.«

Tako se je po tej logiki na nedopusten način označevalo mnoge naše komuniste in poštene kadre drugih nacij kot gestapovske agente. Zlasti je to opazno v odnosu do avstrijskih in nemških komunistov in drugih antifašistov, ko se jim je na ta nedopusten način nalepljalo etikete gestapovskih agentov, čeprav za njih ni bilo dokazov pa tudi ne indicev, da bi bili agenti gestapa. Naj navedemo samo primer Lauscherja, ki se ga omenja v preiskavi kot enega glavnih agentov gestapa v taborišču Dachau. Na pobudo Lauscherja, kakor je razvidno iz pripovedi Oswalda in Diehla, je bil tudi formiran jugoslovanski partijski komite. Lauscher, Tschofenig, Freihaut so bili vsa leta po osvoboditvi člani CK KPÖ in so bili v centralni komite izvoljeni tudi 1969. leta na zadnjem kongresu. Ali so res bili agenti gestapa? Tak je tudi primer Burger Ernesta, avstrijskega komunista, ki se ga v zvezi z Ranzingerjem omenja kot agenta gestapa, čeprav je bil v decembru 1944 zaradi izdaje, do katere je prišlov taborišču, javno obešen.

Do kakšnih absurdov je pripeljala taka ocena dejavnosti komiteja v Buchenwaldu, se vidi po tem, da so v Srbiji in Hrvatski bili ljudje za isto dejavnost odlikovani. Dimitrijeviću in Djokiću iz Srbije, ki sta bila člana komiteja, so bile priznane Spomenice 1941, pri nas v Sloveniji pa sta bila Ranzinger in Figar kaznovana z visokimi zapornimi kaznimi, Janez Perenič pa je med preiskavo zaradi mučenja umrl. Kako se je zasliševalo Janeža Pereniča, je razvidno iz obdelave njegovega primera. Še celo v enciklopediji ZSSR se omenja buchenwaldski komite kot svetla točka antifašističnega odpora.

Nevzdržno je dejstvo, da je bila politična ocena buchenwaldskega komiteja pod vplivom zunanjih faktorjev, predvsem KPÖ, uradno spremenjena, medtem ko Ranzinger in Figar nosita še vedno posledice obsodbe. Sklicevanje na to, da je njuna individualna krivda nesporno dokazana, ločiti krivdo Ranzingerja in Figarja od delovanja komiteja in ju obravnavati neodvisno od delovanja komiteja, je le sramežljiv poizkus, kako zaobiti nerodno situacijo in ne priznati storjenih napak.

Glede dachauske zadeve pa je stvar še slabša. Ocena o gestapovskem bistvu komiteja je še vedno prisotna. Obsodbe, ki so temeljile na tej osnovi, pa spremljajo obsojence in njihove najbližje svojce še vedno z vsemi svojimi moralno-političnimi in pravnimi posledicami.

Med delovanjem obeh komitejev v Dachauu in Buchenwaldu se lahko brez

škode, da bi trpela objektivnost ocene, naredi paralela, saj je bila dejavnost obeh podobna, le da so pogoji v Buchenwaldu bili nekoliko ugodnejši predvsem zaradi politično kompaktnejšega sestava internirancev in prisotnosti močnejših osebnosti iz vrst naprednih evropskih gibanj. Odtod je tudi razumljiva večja kontinuiteta v aktivnosti buchenwaldskega komiteja, medtem ko je prišlo v Dachauu spričo neugodnejših pogojev do občasnih oscilacij, ki pa so bile vedno uspešno premagane. Po mnenju komisije ni upravičeno razlikovanje v oceni značaja obeh komitejev. S korekturo ocene dachauskega komiteja pa bi padla tudi individualna krivda za večino dejanj, za katera so bili v dachauskem procesu posamezniki obsojeni.

Pošiljanje ljudi v taborišča na »Umschulung«

Pošiljanje političnih nasprotnikov pa tudi kriminalcev in drugih v koncentracijska taborišča tretjega rajha je bil državno-varnostni ukrep s ciljem izolirati jih in onemogočiti sleherno delovanje, ki bi škodovalo tretjemu rajhu, hkrati pa jih izkoristiti kot ceneno delovno silo za nemški vojno-gospodarski potencial. Slednje je bilo važno zlasti ob vstopu Nemčije v vojno proti SZ, še zlasti pa po prvih porazih na Vzhodu, ko je morala izvršiti totalno mobilizacijo vseh svojih sil za potrebe fronte.

Taborišča so spadala pod »glavno upravo SS za gospodarstvo in administracijo« kot samostojna enota. Zastopnik gestapa v taboriščih je bil politični oddelek (PA)! Ta je bil deloma neodvisen od taboriščnega vodstva in preko njega je gestapo urejal vprašanja pošiljanja in odpuščanja internirancev in zasliševal posamezne internirance na zahtevo drugih organov gestapa. Iz razpoložljivih podatkov je razvidno, da se gestapo preko PA ni vmešaval v notranje razmere in vodenje taborišča niti ni organiziral v taborišču svojo obveščevalno mrežo. To seveda ne izključuje možnosti, da gestapo med taboriščno upravo ne bi imela svojih agentov. Kolikor je med interniranci prihajalo do denunciacij, so bile le-te na stopnji navadnega ovaduštva in dela za taboriščno upravo, ne pa gestapovska agentura. Vztrajanje obtožnice in sodbe na obstoju gestapovske agenture med interniranci v taboriščih je pomembno tudi iz razloga, da se tako ohrani kontinuiteta zveze med agentom od dneva njegovega pristanka za delo z gestapom in naprej. Le ob taki kontinuiteti te zveze ima lahko hipoteza o »Umschulung« sploh še svoj smisel. Ker pa take kontinuitete ni, pade tudi ta hipoteza.

Dokumentov, ki bi pričali o tem, da je gestapo pošiljal svoje agente v taborišča na prešolanje – »Umschulung« potem, ko so pristali in podpisali izjavo o sodelovanju, ni. To zanikajo celo uslužbenci gestapa, ki se jih je zasliševalo pri nas v zaporih. Kogarkoli je gestapo smatral za primernega za sodelovanje in je le-ta na sodelovanje tudi pristal, so ga s primerno legendo poslali na teren z nalogo, da se vrine v vrste odporniškega gibanja. V koncentracijskih taboriščih jim kot agent ni mogel mnogo koristiti. Taka politika je razvidna tudi iz zaplenjenih nemških dokumentov, katerih fragmenti so priloženi gradivu majorja Škrabe »O analizi dachauskega procesa«, in je bila aktualna zlasti po letu 1942, ko so osvobodilna gibanja, zlasti razvoj NOB v Jugoslaviji, delala Nemcem velike težave.

Da bi z internacijo ustvarili politično reputacijo tistim, ki so pristali na sodelovanje, kar se uporablja kot argument, je nedokazano in malo verjetno. Ogromna

večina obtožencev iz dachauskega procesa je tako reputacijo namreč že imela. Večina njih so bili znani sodelavci OF, španski borci, dolgoletni predvojni komunisti ipd.

Da bi že ob priliki internacije računali z njihovim povojnim sodelovanjem, je nesmiselno trditi. Prvič leta 1941 in 1942 Nemci niso računali na poraz. V primeru zmage pa bi take in podobne agenture imeli na pretek. Kasneje, v letu 1942, pa so, kakor je razvidno iz nemških dokumentov, vsakogar, ki je pokazal pripravljenost sodelovati, angažirali s primerno legendo za delo na terenu. Tako so jim lahko neprimerno več koristili, kot pa v taborišču, kjer je SS imela absolutno oblast nad vsem in bi agentura imela le drugorazredni pomen. Gestapo se tudi ni ukvarjal z organizacijo obveščevalne službe na dolgi rok. V načelu je gestapo delal le na krajša razdobja s ciljem čimprejšnje realizacije aktualnih problemov. Dolgoročno sta delovali SD in Abwehr.

Ali je po vsem tem, kar je bilo povedanega, sprejemljiva trditev obtožnice, na kateri sloni tudi sodba, ko pravi: »Ker gestapo mnogo sprejetih agentov ni mogel uporabiti na svobodi, so iste pošiljali v koncentracijska taborišča v Nemčijo na takozvano prevzgojo – »Umschulung«, kjer naj bi postali glavna opora taboriščnih organov gestapa pri uničevanju in suženjskem izkoriščanju internirancev.«

Navedena dejstva opozarjajo na to, da trditev, ki jo vsebujejo obtožnice in sodbe za večino obtoženih v dachuaskem procesu, in ki govori o »Umschulung«, ni dokazana. Gre za nerealno in napačno interpretirano hipotezo.

Agenturna povezava v Dachauu

Vzpostavljanje prvih kontaktov in povezovanje z novodošlimi »agenti«, ki prispejo v taborišče, je prikazano na prav neverjeten način, ki se upira zdravi pameti. Slučajnostni osebni kontakti in srečanja med posamezniki ob prihodu novih transportov v taborišče, so a priori pokazani kot agenturna povezava. Tudi razporeditev »agentov« je taka, da je z vidika obveščevalne organizacije malo verjetna.

Kot nosilci agenturnega povezovanja nastopajo predvsem avstrijski in deloma nemški komunisti, španski borci pa tudi monarhisti in SS-ovci. Lauscher, Tschofenig, Presterl, Jauk igrajo zelo pomembno vlogo v povezovanju agentov, čeprav z ničimer ni dokazano, da so omenjeni v resnici bili agenti gestapa. Nasprotno, iz pripovedovanj drugih pripornikov pa tudi obsojenih je bilo razvidno, da so omenjeni bili med aktivnimi organizatorji odpora. Lauscherja se omenja kot enega važnejših agentov gestapa, ker je svetoval Diehlu, naj po vzgledu drugih nacij tudi Jugoslovani formirajo svoj partijski komite. Taisti Lauscher, ki igra v dachauskem procesu skrajno negativno vlogo, se na kasnejšem procesu v Ljubljani proti študentu Jožetu Marčanu, ki je bil v obnovitvenem postopku oproščen obtožbe, da je agent gestapa, omenja kot progresivna osebnost v taborišču Dachau. Pri tem je omembe vredno to, da je taista oseba, ki je delala na sestavi in oblikovanju obtožnice Diehl-Oswaldove skupine, in ki je vedel za negativno oceno Lauscherja v dachauskem procesu, to pot kot član sodnega senata pozitivno oceno Lauscherja sprejel. Zdravemu razumu se upira prikazovanje iste osebe v enem procesu kot enega glavnih agentov gestapa, tri leta kasneje pa se jo na drugem procesu omenja kot progresivno osebnost. Če je eno, potem ne more biti drugo. Toda tu ne gre le za Lauscherja, ampak

za celo vrsto ljudi, ki se jih spravlja v zvezo z gestapovsko agenturo, ki ni z ničemer dokazana. Na veliko se obtožuje ali sumniči ljudi, da so povezani z gestapom. Še preko Prežihovega Voranca Stielfried iz dunajskega obveščevalnega centra ni mogel iti, da ga Presterlu ne bi omenil kot agenta gestapa. Resnici na ljubo je treba povedati, da se sodišče na vse te izjave, podtikanja in kombinacije ni vedno oslanjalo. Tudi obtožnica mnoge od teh ne vsebuje, bile pa so prisotne v preiskovalnem postopku, kar vse kaže na atmosfero, v kateri se je pripavljalo procese.

Tudi s stališča obveščevalne organizacije je agenturna povezava, prikazana v procesu, neracionalna. Posamezniki so vedeli za številne agente in jih imeli vezane nase. Tako npr. je na Stepišnika bilo vezanih kar 12 agentov, med njimi skoro vsi takratni slovenski zdravniki (dr. Kraigher, dr. Mahkota, dr. Arko, dr. Mis itd.), ki so bili v taborišču. Če so bili agenti, potem nas čudi, zakaj se jih ni aretiralo. Če pa niso bili, v kar je prepričana tudi komisija, potem pa zadeva kaže na umetne in samovoljne konstrukcije, do katerih je prihajalo med preiskavo. Če verjamemo Presterlovim »samoizpovedim«, je on vedel ali bil povezan s preko 70 agenti. Taka organizacija je v popolnem nasprotju s principi sleherne obveščevalne službe in prav zaradi tega toliko bolj neverjetna. Do takih »agentskih« povezav je prišlo tako, da se je osebne kontakte in poznanstva med interniranci, ki so pripadali določenemu krogu ljudi in ki so se pogosteje sestajali in pogovarjali, enostavno prikazalo kot agenturno povezavo.

Člani komiteja so razpravljali o aktualni politični situaciji in v zvezi s položajem skušali oblikovati stališča in konkretne naloge. Medsebojno informiranje o vseh važnejših dogodkih, bodisi na fronti ali znotraj taborišča, zlasti o razvoju NOB v domovini, je bila pomembna oblika politične dejavnosti med interniranci. Prav tako pomembna naloga je bilo zbiranje informacij o zadržanju internirancev, ki so bili nasprotni NOB. Vsi ti razgovori, naloge, informacije ipd., kar je krožilo med interniranci, je v toku preiskave in zasliševanj dobilo sovražno vsebino in se tako preobrazilo v agenturno dejavnost. Ker je bil komite gestapovska organizacija, je po tej logiki vsako delovanje njegovih članov in z njimi povezanih internirancev bilo agenturno. Za ilustracijo navajamo nalogo, ki sta jo dobila Stepišnik in Fakin. Sklenjeno je bilo, da je treba pregledati delovanje pevskega zbora, ki so ga imeli Slovenci v taborišču, kakšno je njegovo vodstvo, kako se zbor usmerja itd. Ko se Stepišnik in Fakin za stanje pozanimata, ugotovita naslednje: »Vodstvo je še kar v poštenih rokah, ja pa v zboru premalo političnega utripa pa še kregajo se med seboj. Pojejo po večini le pesmi iz čitalniške dobe,« zato predlagata, »da se v zbor vključi nekaj novih ljudi, da bi se ga tako programsko osvežilo.« Tudi ta zadeva je bila prikazana kot Stepišnikova in Fakinova agenturna naloga in jo navajata tako obtožnica kot tudi sodba.

Predhodni odpusti iz taborišč

Problematična in nedokazana je hipoteza, da je vsak odpust iz taborišča pred koncem vojne praviloma vezan na sodelovanje z gestapom. Taka ocena ne upošteva nekaterih dejstev:

– dolžina in način prestajanja kazni, vrsta taborišča sta bili določeni na RSHA v Berlinu, upoštevaje dokazano krivdo in nevarnost posameznika za nemški rajh.

Pri tem je bil praviloma odločilen predlog krajevnih organov gestapa in komandanture SD, ki je v Sloveniji imela svoj sedež na Bledu in v Mariboru.

– Kot v sleherni ureditvi, tako tudi v razmerah tretjega rajha ne moremo in ne smemo izključiti uspešnih intervencij sorodnikov in drugih zvez, ki so jih le-ti imeli preko svojih znancev in sorodnikov. Pa tudi od korupcije in podkupovanja nemško uradništvo ni bilo imuno. Nesprejemljivo je torej eventuelne uspehe takih zvez vnaprej pripisati le sodelovanju interventov z gestapom.

– Nekaj stotin Slovencev je bilo odpuščenih iz taborišč pred koncem vojne. Ali naj vse te obremenimo s sumom, da so agenti gestapa? To bi bile metode in kriteriji, ki jih je uporabljala NKVD. Nasprotno, večina predčasno izpuščenih iz taborišč je našla pot v NOB ali pa je pošteno sodelovala na terenu. Bili pa so tudi taki, ki so se pod vplivom taboriščnih strahot in groženj po izpustu iz taborišča popolnoma pasivizirali. Tipičen primer je bil slučaj Žumra. Obtožnica mu očita, da je bil »eden najbolj rafiniranih in preizkušenih gestapovskih agentov«, zaradi tega naj bi bil tudi predčasno odpuščen iz taborišča, da bi lahko nadaljeval svoje delo na terenu. Dejstva pa kažejo, da se je Žumer po izpustitvi iz taborišča Dachau popolnoma pasiviziral in kljub pozivom Bohinca ni odšel v partizane, ampak je ostal v bližini Beljaka vse do konca vojne.

Gospodarske sabotaže po vojni, prikazane v dachauskem procesu

Razumljiva je ostrina, s katero se je po vojni nastopalo proti vsem pojavom gospodarskega škodljivstva. Ne smemo pozabiti, da je bil 5-letni plan takrat »osnovni zakon socializma«. Pomanjkanje odgovarjajočih surovin, reprodukcijskih materialov in orodja je v težnji, da se zagotovi nemoten potek proizvodnje, zahtevalo često hitre in improvizirane rešitve. Pomanjkanje strokovnih kadrov je bilo očitno. Mnoge naciste ali Nemce, ki so še pred končano vojno odšli iz Jugoslavije, so zamenjali domači kadri, često z manj izkušnjami. Splošna sprostitev in demokratična atmosfera po vojni je vplivala tudi na sprostitev nekaterih negativnih prvin pri tistih najnižjih slojih lumpenproletariata, ki se je vedno težko privajal na red in disciplino. Končno je treba upoštevati tudi odpor pri tistih elementih, ki so jih revolucija in povojni ukrepi prizadeli: eksproprirani lastniki, podjetniki, ki so zapadli pod nacionalizacijo ipd., in na te elemente vezane stare strukture. Splet vseh navedenih okoliščin pa tudi zaostrena politična situacija je tvorila ugodno podlago za mnoge zastoje v proizvodnji, do katerih je prišlo po nesrečnem naključju, prav tako pa je v tem obdobju prišlo tudi do primerov zlonamernega škodljivstva.

Konstrukcija sabotažnih dejanj v dachauskem procesu je nelogična, s pravne plati pa tudi krivda obtožencev za sabotažna dejanja nedokazana.

Predvsem ni dokazano, da so bili Pufler, Diehl, Barle, Stepišnik, Oswald, Ličen in drugi gestapovski agenti in da so po vojni delovali v interesu in po naročilu tuje obveščevalne službe. S tem odpade tudi osnovni motiv, ki naj bi vodil obtožene v izvrševanje sabotaž in drugih vrst škodljivstva. Večina obtoženih za sabotaže je bila na odgovornih in pomembnih položajih v gospodarstvu, zato so bili zainteresirani, da na njihovem delovnem torišču dosežejo čimboljše rezultate. Le tako so si lahko zagotovili svojo družbeno veljavo in osebne ambicije.

Razen tega pa obstaja še vrsta drugih elementov, indicev ipd., ki ne govore za krivdo obsojenih za sabotaže.

Kako neprepričljivo in nelogično izzvene konkrente naloge, ki jih od šefa špijonskega centra na Dunaju Stielfrieda dobiva Presterl, ko v zaslišanju pravi: »Stielfried mi je dal konkretne naloge, da se uniči neka kovinska tovarna pri Postojni, neka tekstilna v Tržiču, neka tovarna čevljev v Kranju in neka smodnišnica pri Ptuju.« Ali je tak izbor objektov v Sloveniji, ki naj bi prišli pod udar sabotaže, logičen? Presterl niti ne ve točno, za katere objekte gre. Omenja smodnišnico pri Ptuju, ki je nikdar ni bilo, itd. Taka navodila naj bi dal sam Stielfried, šef OC?

Ali je logično, da bi tuja obveščevalna služba na tako primitiven način uporabljala svoje kadre, ki so bili na pomembnih položajih, in bi jih spričo tega lahko uporabila za pomembnejše naloge? Ali je sprejemljivo, da se Pufler kot star agent na tako primitiven način, ko nagovori Benegalija, da mu bo dal 10.000 dinarjev, če zažge tovarno, spušča v sabotaže v steklarni? Ali bi se Stepišnik in Ličen, če bi bila res agenta, spuščala v tako tvegane posle, kot so uporaba ricinusovega olja namesto lanenega, in izdelava šamotne mase za oblogo peči? Kot strokovnjaka sta morala računati na določen rizik, kot agenta pa sta tudi morala vedeti, da se s tem izpostavljata možnosti kompromitacije.

Preiskava in kasneje sodišče v ničemer ne upoštevata strokovnih ocen in mnenja, ki so bila podana o tem, kako je prišlo do nesreč in okvar v Impolu, hrastniški steklarni, v tovarni lakov v Medvodah, na Jesenicah itd. Precejšen del tega gradiva se nahaja med gradivom preiskave, preostalo pa bi se lahko zahtevalo od prizadetih podjetij. Pa vendar niti preiskava niti sodišče ne iščeta opore za svoja dokazovanja v strokovnih ocenah izvedencev-strokovnjakov. Tako se preiskava in sodba opirata izključno le na laične, bolj politične ocene nekaterih prič, ki pa so po svoji celokupni človeški fizionomiji sumljive. Tak postopek opozarja, da je v preiskavi in sojenju bila prisotna tendenca obsoditi jih, ne glede na krivdo, ali je ta dokazana ali ne. Kljub dejstvu, da je bila sodba okrožnega sodišča v Celju, s katero je bil Pufler spoznan za krivega sabotaže v steklarni, od vrhovnega sodišča razveljavljena zaradi pomanjkanja dokazov, se sodba v kasnejšem procesu proti dachaucem uveljavlja kot dejstvo, ki odgovarja resnici. Puflerjeva »sabotaža« v hrastniški steklarni, s katero se obremenjuje vrsto obtožencev iz Diehl-Oswaldove skupine, postaja po vojni nekaj podobnega kot izdaja Sime Čučkovića v taborišču Dachau. Tudi za njegovo premestitev s transportom v drugo taborišče, kjer je kasneje umrl, so krivi Diehl, Barle, Kopač in celo Oswald, ki ga v času Čučkovićeve premestitve sploh ni bilo več v taborišču Dachau.

V primeru Lična in sabotaže v tovarni lakov v Medvodah priče, med njimi strokovnjaki, izključujejo možnost, da bi sabotažo zakrivil Ličen. Še celo zaupnika OZNE v tovarni poudarjata v svojem pismenem poročilu, da gre za nesrečen slučaj, in izključujeta možnost, da bi nesrečo povzročil Ličen. Toda kljub temu sodišče tega ne upošteva.

Obtožbe zoper Diehla za sabotažo na Jesenicah so tako primitivne in nesmiselne, da je težko razumeti, kako je do take konstrukcije sploh prišlo. Vsakemu laiku je bilo jasno, da se je med starim železom po vojni nahajal tudi vojni material, še neeksplodirani naboji ipd. Obsoditi Diehla sabotaže zato, ker se je strinjal z podvzetimi ukrepi, ki mu jih je opisal takratni direktor jeseniške železarne Miha Potoč-

nik, da bi preprečili nevarnosti eksplozij, kolikor bi v peči prišla municija in slično, je popoln nesmisel. Zaupanje, ki ga je Diehl imel v vodstvo tovarne, in ukrepi, ki so bili od strani vodstva podvzeti, so se mu pač zdeli zadostno jamstvo, da do eksplozij ne bo prišlo. V obtožnici piše: »Ob isti priliki je v isti tovarni izjavil, da so pregledi vojnega materiala za taljenje zadovoljivi, čeprav je vedel, da se vršijo eksplozije in da so ti pregledi nezadostni za preprečevanje nadaljnjih eksplozij.« Ali naj kot inšpektor kontrolne komisije sam kontrolira pri rafudi?

Preiskava in sodišče pri sodbi ni upoštevalo v uvodu naštetih težav, v katerih se je nahajalo gospodarstvo, zlasti še industrija po vojni. Take in slične težave in slabosti v planiranju, delovni disciplini, kontroli itd., so nas spremljale še kasneje in so v večji ali manjši meri prisotne tudi danes v naših podjetjih, pa vendar nikomur ne pride na pamet, da bi nesreče ali zastoje, do katerih prihaja, brez vsake argumentacije okvalificiral kot poizkus načrtnega škodljivstva tuje obveščevalne službe.

Poročilo Juranića, Diehla, Kopača CK KP Slovenije

Poročilo o delu KPJ v koncentracijskem taborišču Dachau, pri katerega sestavi so sodelovali Juranić, Diehl in Kopač in ki je bilo dostavljeno CK KPS, je po mnenju komisije razmeroma objektiven prikaz delovanja organizacije v razmerah, kakršne so vladale v Dachauu. Očita se mu lahko, da je na nekaterih mestih premalo konkretno in da se v njem tu in tam opaža rahla težnja, da se stvaren vpliv komiteja na tokove dogajanj predimenzionira. Sicer pa je poročilo popolnoma interna partijska zadeva komunistov in ne sodi na področje dolžnosti državljanov. Njegova ocena je stvar partijskih forumov, ne pa sodišča.

Obtožnica, ki očita sestavljalcem poročila, da so ga napisali z namenom, »da se zavede najvišje predstavnike oblasti, zakrije njihovo gestapovsko zločinsko dejavnost in tako omogoči, da se obtoženi kot gestapovski agenti vrinejo na najodgovornejša mesta in si tako zagotove nadaljnje agentsko delovanje«, je brez vsake osnove in vrednosti. Nobenemu od obtoženih sestavljalcev poročila pa tudi ne drugim članom komiteja – komunistom in drugim obtoženim v dachauskem procesu, ni moč v ničemer dokazati, da so delovali kot gestapovski agenti ali izvrševali druga zločinska dela v okviru poizkusnih postaj, kjer so bili nekateri zaposleni.

Ker je gestapovska priroda dachauskega komiteja docela skontruirana stvar, nastala v preiskovalnem postopku, zato iz tega tudi ni mogoče povzeti zaključka, da je poročilo treh članov tega komiteja lažno, pisano le z namenom, da zavajajo. Iz lažne konstrukcije prvega izhaja očitno nerealna ocena poročila. Prav tako brez vrednosti pa je tudi očitek krivde sestavljalcem poročila, da v poročilu niso navedli zločinskega delovanja posameznikov v okviru poizkusnih postaj. Za nobenega od obtoženih v procesu ni dokazano, da je počenjal zločine. Zaradi zločinskega značaja posameznih ustanov taborišča in posameznikov, ki so v njih počenjali zločine, pa ni dopustno razširiti krivdo na vse zaposlene v njih, ne da bi se krivda vsakemu posamezniku dokazala. To je očitno v nasprotju z nürnberško sodno prakso in sodno prakso sploh.

II. NEKATERE ZNAČILNOSTI PREISKOVALNEGA POSTOPKA

Že iz predhodno navedenih dejstev je očitno, da preiskava v dachauskem procesu ni temeljila na predhodnem zbiranju in obdelavi gradiva, ki bi dokazovalo sovražno dejavnost osumljenih. Do njihove aretacije je prišlo na podlagi predpostavk in splošnega sumničenja.

Tudi v toku preiskovalnega postopka ni uspelo zbrati pomebnejšega dokaznega gradiva, zato so bili rezultati preiskave in kasneje glavne obravnave bolj ali manj odvisni od priznanja obtožencev. Po takrat veljavni praksi je bilo priznanje obtoženca na glavni obravnavi dovolj tehten dokaz krivde. To pa je vplivalo tudi na metode preiskovalnega postopka, za katerega so značilna nekatera dejstva.

Predvsem se je skušalo z metodo prepričevanja in apeliranja na dolgoletno revolucionarno delo in partijsko zavest doseči priznanje. Pri tem se je često neutemeljeno poudarjalo pomembnost celotne zadeve, ki jo le-ta ima za evropsko komunistično gibanje. Posameznikom se je obljubljalo nizke kazni, če priznajo. Dopovedovalo se jim je, da je njihova krivda le manj pomembna, da pa je krivda drugih večja in da je proces kot celota izredno pomemben.

Kolikor metoda prepričevanja in apeliranja na partijsko zavest ni dalą zaželenih rezultatov, se je uporabljalo grožnje, metode nepretrganega zasliševanja, vse do najbolj grobega fizičnega maltretiranja, za kar obstoje dokazi. Po izjavi zapornikov – Vlasta Kopača in Rada Krasnika – se je uporabljalo tudi droge. Zasliševalo se je v pretežni meri s sugestivnimi vprašanji.

Zato je prihajalo pri večkratnem zasliševanju do različnih rezultatov. Tako dobljene različne podatke zasliševalcev se je usklajevalo in pri tem izbiralo tiste variante, ki bi bile najpovoljnejše za dokaz krivde.

Z vrsto obtoženih so bila izvedena soočenja. Toda ta soočenja so bila nepravilno izvedena, tako da niso služila toliko odkrivanju resnice, pač pa kot sredstvo psihološkega pritiska na zasliševanega, da bi dejanja, za katera se ga je obtoževalo, priznal. V ilustracijo navajamo primer soočenja med Barletom in Diehlom:

Zasliševalec: »Obtoženi Barle, ali poznate tega gospoda?«
Obtoženi: »Da, to je g. Diehl.«
Zasliševalec: »Ali obstoje med vama kakšna nasprotja?«
Obtoženi: »Ne.«
Zasliševalec: »Gospod Diehl, ali poznate tega gospoda?«
Obtoženi: »Da, to je Barle.«
Zasliševalec: »Ali obstaja med vama kakšno nasprotje?«
Obtoženi: »Ne.«
Zasliševalec: »Obtoženi Diehl, kdaj ste vi postali gestapovski agent?«
Obtoženi: »Agent sem postal v begunjskih zaporih.«
Zasliševalec: »Gospod Diehl, ali ste torej v Dachau prišli kot agent?«
Obtoženi: »Da.«
Zasliševalec: »Ali je Barle vedel, da ste vi agent gestapa in da ste se z njim povezali kot agent gestapa?«
Obtoženi: »Da, on je to vedel.«

Sledi še podpis Diehla in opomba »Barle tega noče podpisati.« Tako se je vsako soočenje tudi končalo.

Da bi se izsililo priznanje, se je uporabljalo tudi lažno dokumentacijo, izkrivljene izjave prič in izsiljene izjave soobtožencev. Kolikor je poznano, se je v dveh primerih, in sicer za Petra Čorića in Janka Puflerja uporabljalo pri soočenju celo gestapovce, ki so bili takrat v zaporih OZNE. Tako sta gestapovac Wiegele in Vogt pri soočenju trdila, da poznata Čorića in Puflerja še kot agenta iz graških zaporov. Njuna izjava pa je več kot dvomljiva, saj je od takrat minilo že dobrih sedem let in je skozi graške zapore šlo na tisoče aretiranih, poleg tega pa sta gestapovca izjavila, da Čorića in Puflerja nista zasliševala sama, pač pa sta to slišala od drugih.

Preiskovalni postopek je bil vseskozi prežet s težnjo, da se ne išče toliko resnica, ampak doseže priznanje. Zasliševalec sam je pri zaslišanju Andreja Bohinca dejal: »Ne iščemo resnice, pač pa priznanje.«

Čudno luč meče na preiskovalni postopek tudi dejstvo, da je eden od zasliševalcev, ki je bil posebno grob, podpolkovnik Alojz Vinkler, leta 1952 pobegnil v ZDA. Kako je postopal z zaporniki in kakšnih metod se je Vinkler pri zasliševanju posluževal, se vidi iz tega, da je Perenič pri zasliševanju od mučenja umrl. To dejstvo je razvidno iz dokumentov ter izjav takratnih organov OZNE.

V preiskovalnem postopku so se uporabljale razne nedovoljene oblike provokacij. Znana je korespondenca v zaporu med Presterlom in Hahnovo, ki je bila organizirana od strani zasliševalcev. Dalje provokacija Hahnove s pomočjo sojetnic Ferenčakove in Pavlovsky ipd., kar vse je razvidno iz obdelave primera obtožene Hahnove.

Edini dokumenti, ki pričajo o sodelovanju posameznikov z gestapom, se nanašajo na Romana Vidmarja, Vlasta Kopača in Borisa Fakina. Po izjavah takratnih zasliševalcev so ti dokumenti, razen za Romana Vidmarja, ponarejeni. Ponareditev dokumentov naj bi po izjavi majorja Škrabe služila ne toliko za dokaz krivde oz. dokument na glavni obravnavi, ampak bolj za to, da se jih med preiskovalnim postopkom izkoristi kot obliko pritiska na obtožence, da bi priznali očitana jim dejanja. Večina teh dokumentov pa se je kljub temu kasneje na glavni obravnavi pojavila na sodišču in služila kot dokazno gradivo zoper obtožence. Sodišču tudi niso bili predloženi originali, ampak le fotokopije ponarejenih dokumentov.

Kot dokaz se je uporabljala tudi privatna korespondenca, ki se je našla ob aretaciji pri posameznih obtožencih. Iz te se citirajo le iztrgani stavki, ki izvzeti iz celote, izgubljajo svoj pravi smisel. Po svoji celotni vsebini pa ta korespondenca obtožence razbremenjuje.

Sleherno dopisovanje s svojimi znanci, s katerimi so skupno preživeli leta v taborišču, se tolmači kot agenturna povezava. Sumljivo je vsako pismo, ki je pisano v inozemstvo, kakor tudi prejem pisma iz inozemstva.

V kasnejših procesih proti skupini Bohinc-Kopač-Ranzinger- Figar itd. se uporablja kot dokaz njihove krivde obsodba Diehl-Oswaldove skupine z obrazložitvijo, da je obsodba Diehl-Oswaldove skupine »dokaz resnice, kar odgovarja pravnemu čutu množic«.

Težnja, da se izsili priznanje za vsako ceno, ne glede na materialno resnico, je vplivala tudi na izbor prič. Iskalo in uporabljalo se je le priče, ki so obremenjevale posameznike. Ena od bistvenih pomanjkljivosti postopka je bila v tem, da se ni zaslišalo prič, ki bi lahko dodobra osvetlile lik obtoženca v posameznih obdobjih njegove dejavnosti. Kolikor bi tudi posamezne priče lahko dale izjave o zadržanju posameznih obtožencev, saj so dodobra poznale njihovo delo iz kritičnega obdobja, se jih je na sugestijo preiskovalnih organov usmerilo tako, da so se njihove izjave omejevale le na opis splošnega stanja, kar pa v ničemer ni pripomoglo k odkrivanju resnice. Tipičen primer za to so izjave cele vrste slovenskih zdravnikov, ki so bili v Dachauu in so poznali delovanje Diehla, Barleta, Stepišnika, Vidmarja, Kopača itd. Te izjave se omejujejo izključno le na opisovanje splošnega stanja in razmer v taborišču, kar v ničemer ne doprinaša k osvetlitvi stvarne krivde obtoženih. Iz navedenega se utrjuje domneva, da je preiskovalcem šlo zgolj za formalen dokaz, za število prič in pa pomembnost oseb, ki so nastopile kot priče, ne pa za to, da bi te priče odgovorile na bistvena vprašanja, ki bi pripomogla k odkrivanju resnice. Očiten primer zavestnega opuščanja zaslišanja razbremenilnih prič je primer dr. Vidmarja.

Da bi se potrdilo verjetnost obtožbe, se je izkoristilo tudi nekatere osebe, ki so bile takrat organi OZNE. Tako je bil takratni organ OZNE tov. Rado Krasnik aretiran in v zaporu prisiljen, da je podpisal izjavo, s katero bremeni Kopača, Juranića in druge. Prav tako je izjava takratnega organa OZNE Omana pod vplivom preiskovalnega postopka napisana očitno tendenciozno, in to v takšni meri, da verjetno prav zaradi tega ni bila uporabljena kot dokaz na glavni obravnavi.

Obstoje dokumentirane izjave, da so bile posamezne priče prisiljene pod grožnjo organov OZNE dati lažne izjave, s katerimi obremenjujejo posameznika. Tak je primer Benegalija, Percla, priči zoper Ranzingerja Kos in Potekev ipd. Kos v svoji kasnejši izjavi, ki jo je dal na sodišču, protestira, ker se je njegovo ime pojavilo med pričami zoper Ranzingerja in trdi, da nikdar ni bil v tem pogledu od nikogar zaslišan niti o tem vprašan.

Čeprav je bilo zaslišanih precejšnje število prič, so izjave le-teh v večini primerov manj pomembne. Govore v glavnem zelo nekonkretno ali pa se sklicujejo na to, da so »slišale od drugih« itd. Med obremenilnimi pričami je opaziti tudi osebe, za katere obtoženci trdijo, da so bili politični nasprotniki NOB. Tak je primer Mirka Peternela mlajšega. Nekatere priče, ki nastopajo v dokaz krivde obtoženih za gospodarske sabotaže v steklarni Hrastnik, v Impolu, v Slovenski Bistrici, v Medvodah, na Jesenicah, so po svoji celokupni človeški fiziognomiji nezanesljive in bi jih kazalo podrobneje oceniti.

Nesprejemljiva je tudi metoda, da se je v primeru dokazovanja krivde Petru Čoriću in Janku Puflerju uporabljalo pri soočenju gestapovca Wiegela in Vogta.

Kako je potekal preiskovalni postopek, kako se je zasliševalo in kakšne metode se je pri tem uporabljalo, je razvidno iz vlog Andreja Bohinca in Petra Čorića, ki sta v prilogi gradiva majorja Škrabe »Analiza dachauskega procesa«. Resničnost teh navedb potrjujejo tudi nekateri takratni organi OZNE, ki so v tem procesu sodelovali kot zasliševalci, ali pa so jim stvari kako drugače poznane.

III. GLAVNA OBRAVNAVA

V povojnih razmerah je bila odvisnost sodišč od organov OZNE, zlasti v obravnavi kaznivih dejanj politične narave, močno poudarjena. Tako odvisnost so deloma pogojevale povojne razmere, v določeni meri pa je odražala verno posnemanje sovjetske prakse v izgradnji varnostnih organov pri nas. Ta ugotovitev je pomembna zato, da se osvetle vzroki, zakaj je na glavni obravnavi proti obtožencem iz dachauskega procesa prišlo do ponavljanja nekaterih napak, ki so bile očitne že v preiskovalnem postopku. Hkrati pa do uporabe nekaterih metod, ki niso mogle prispevati k ugotavljanju materialne resnice.

Sodišče pa tudi javno tožilstvo nista imela podrobnejšega vpogleda niti v preiskovalni postopek niti jima ni bilo dostopno celotno preiskovalno gradivo. Sodišču oziroma tožilstvu so bili dostavljeni le obtožni predlog, sestavljen od organov OZNE, in le tisti dokumenti, ki so po mnenju preiskave bili obremenilni za obtožence. Sodni senat je dobil napisana celo vprašanja, ki naj jih obtožencu postavi. Dejstvo, da je pomočnik javnega tožilca od časa do časa sodeloval s preiskovalnimi organi in tu in tam prisostvoval zaslišanjem, in to v glavnem pred bližajočo se glavno obravnavo, ne spremeni stvari, saj je tudi tako lahko poznal le fragmente, ne pa celoto iz gradiva.

Že v preiskovalnem postopku se je na škodo obtožencev izločilo oziroma opustilo zaslišanje prič, ki bi lahko bistveno pripomogle k razjasnitvi resničnega stanja glede krivde. To prakso je nadaljevalo tudi sodišče. Na sodišču so bili pred glavno obravnavo izločeni še zadnji dokumenti in pričevanja, ki so osvetljevala obtožence tudi z druge strani. Tako npr. dokument o nagradi Diehla, ki jo je prejel od MIR, tri pisma advokata Goričana Barletu, pismo Barleta Mici Jančar, v katerem izraža mnenje, da OZNA provocira njegovo ženo, obširna analiza ing. Hodnika o stanju v Impolu in delu direktorja Stepišnika, pozitivna izjava Pukšiča o Krajncu itd. Poleg tega pa se je izločilo tudi vse tiste izjave, ki bi lahko zaradi svoje nelogičnosti in očitno tendencioznega značaja kompromitirale proces (izjava Mirka Peternela ml., izjava bivšega organa OZNE Omana, dalje izjava Likarja, Bajca, Slabeta itd.)

Podobno lahko trdimo tudi za nekatere dokumente, ki se jih je izločilo. Tako npr. obširen zapisnik o analizi stanja v hrastniški steklarni in poročilo o vzrokih požara, kar razbremenjuje Puflerja. Kot dokazno gardivo se uporablja dekrete o nastavitvi Puflerja, Krajnca, Stepišnika itd., ki jih je podpisal Oswald kot takratni pomočnik ministra Leskoška, čeprav ti dokumenti nimajo nobene dokazilne vrednosti.

Sodišče se je v primeru Rezike Barle v svoji sodbi sklicevalo na dokaze, ki jih ima javno tožilstvo, čeprav teh dokazov ni bilo in niso bili na glavni obravnavi izvedeni.

Obtoženci so na glavni obravnavi praviloma lahko odgovarjali le na stavljena vprašanja. Pogosto so bili prekinjeni, zlasti takrat, kadar so hoteli pojasniti določene zadeve. Tako je bila storjena velika napaka v škodo obtožencev, saj je od priznanja na glavni obravnavi v veliki meri bila odvisna tudi razsodba.

Soočenje, do katerega je prišlo le v nekaj primerih, in še to le med obtoženimi iz procesa, ni imelo za cilj iskati resnice, ampak je služilo bolj zunanjim efektom, ki naj bi utrdili resničnost trditev, navedenih v obtožnici. Zato se je soočenje v večini primerov izvršilo le s tistimi obtoženci, kjer je stopnja sigurnosti priznanja, zrežira-

nega v preiskovalnem postopku, bila večja. Sodišče je v večini primerov kršilo tudi ob času procesov veljavno načelo kazenskega postopka – načelo neposrednosti. Čeprav so nekateri obtoženci zahtevali neposredno zaslišanje obremenilnih prič in soočenje z njimi, se je sodišče zadovoljilo s tem, da je prebralo zapisnike o njihovem predhodnem zaslišanju, čeprav so bile priče dosegljive in bi jih sodišče po izrecni določbi zakona moralo neposredno zaslišati. Nadalje so bile kršene določbe zakona o kazenskem postopku s tem, da se je sodišče pri ugotavljanju krivde zadovoljilo s priznanjem posameznih obtožencev, čeprav je že tedanji zakon o kazenskem postopku določal, da priznanje obtoženca ne odveže sodišča niti preiskovalnih organov dolžnosti, da izvedejo tudi druge dokaze. Posebno flagrantna kršitev je vidna iz tistih primerov, pri katerih je sodišče ugotavljalo krivdo izključno na podlagi v preiskavi danega, a pozneje na obravnavi preklicanega priznanja.

Obtoženi so bili pomanjkljivo seznanjeni s podrobnostmi obtožnice, kar jim je otežkočalo njihov zagovor in obrambo. Obtoženi Figar npr. trdi, da je sodbo dobil šele 1951. leta, in še takrat preko nekih zvez. Podobno velja tudi za druge obtožence. Obsojeni Bohinc npr. trdi, da je sodbo imel priliko videti šele po 11 letih, ko je bil že na svobodi.

Isti je slučaj z odvetniki oziroma obrambo, ki je bila določena posameznim obtožencem. Tudi obramba ni imela možnosti, da bi se podrobneje seznanila z obtožnico in drugimi dokazi. To se vidi iz slučaja pri sojenju Bohinca, ko se je njegov uradno določeni branilec med obravnavo obrnil na predsednika sodišča z besedami: »Tovariš predsednik, dovolite tovarišu Bohincu, da mi da na vpogled obtožnico, da bom vedel, za kaj sploh gre.« Ta izjava je takrat med prisotnimi v dvorani izzvala sicer smeh, opozarja pa na nenormalne pogoje oziroma metode sojenja.

Z vidika obrambe popolnoma nesprejemljiva metoda je bila ta, da je posamezni odvetnik, določen za obrambo, moral hkrati zagovarjati več obtožencev, ki so se medsebojno obtoževali. Tako so se že itak ozki okviri in možnosti, v katerih se je nahajala takratna institucija obrambe in njena vloga, zreducirali na goli formalizem. Figar se je po izrečeni sodbi pritoževal nad tem, ker ni imel možnosti, da bi se pred obravnavo posvetoval z branilcem, ki ga je zastopal po uradni dolžnosti. Poleg tega pa je bil začuden nad tem, da ga branilec na procesu ni branil, pač pa je njegovo krivdo dokazoval. To so metode, ki so lastne in značilne za razmere iz stalinistične sodne prakse.

Opozoriti moramo tudi na tendence politične diskvalifikacije obrambe, kar je razvidno iz sodnega zapisnika, če je le-ta, pa čeprav v še tako skromni obliki poizkušala opozoriti sodišče oziroma sodni senat na določene nelogičnosti v obtožbi.

Sodni senat je molče prehajal preko očitnih nelogičnosti obtožbe, na katere je bil opozorjen, bodisi od strani obrambe ali od posameznih obtožencev. V takih primerih je ali vzel obsojenemu besedo, ali pa je kako drugače zmanevriral, da se je prešlo na druge stvari. Tak je primer Oswaldove pripombe, da Puflerja ne pozna.

Tajni del obravnave Diehl-Oswaldove skupine, iz katere je bila prisotnost občinstva izključena, je imel po naši oceni dvojni namen. Prvi je bil v tem, da se je na ta način hotelo dati celotni zadevi nekak misteriozen pečat, pečat velike, če že ne mednarodne, pa vsaj jugoslovanske afere, vse to z namenom, da bi obtožnica in sodba pridobili na svoji verjetnosti in teži. Drugi pa izhaja iz previdnosti, da se ne bi javno omenjala imena Mittereggerja, Lauscherja, Tschofeniga, Langbeina, Jauka in drugih, takrat vidnih in vplivnih avstrijskih komunistov in antifašistov, ki

pa so bili pri nas označeni v preiskavi kot gestapovski agenti, kar z ničemer ni bilo dokazano. Slednje bi lahko izzvalo občutne komplikacije med KPJ in KPÖ oziroma med vladama Avstrije in Jugoslavije.

Po naši oceni je bila nesprejemljiva tudi praksa sodišča, da se je spričo pomanjkanja dokazil posameznikom v poznejših procesih, ki so se vodili proti posameznim skupinam, npr. proti skupini Bohinc-Kopač, sklicevalo na dachauski proces. Tako je prišlo do tega, da se je z obsodbo Diehl-Oswaldove skupine utemeljevala krivda drugih.

Pomembno je opozoriti na dejstvo, da se je že v preiskovalnem postopku podvzemalo pri večini obtožencev ukrepe, da bi na glavni obravnavi prišlo do enodušnega priznanja vseh deliktov, ki so jih bili obtoženi. V to svrho se je dneve in dneve vadilo in preverjalo obtožence, kako bodo odgovarjali na glavni obravnavi. S tako »dresuro« se je v nekaterih primerih doseglo prav fantastične uspehe. Tako je v Bohinčevi skupini pred zaključkom obravnave Bohinc imel pravcati govor, v katerem se je sam obtoževal in hkrati dajal moralnopolitične lekcije tudi drugim. Taka »dresura« pa je seveda dvomljive narave.

Še med trajanjem preiskave je prišla iz Beograda iz centrale OZNE za Jugoslavijo skupina višjih oficirjev, ki se je vključila v preiskavo. Tudi osebno so posamezniki iz te skupine vodili zaslišanja nekaterih pripornikov, kar je razvidno iz zapisnikov zaslišanj. Po pričevanju nekaterih takratnih oficirjev OZNE za Slovenijo, ki so bili vključeni v zasliševanja, je razvidno, da se ekipa iz Beograda ni strinjala s konceptom, kakršen je obstojal pri našem vodstvu preiskave. Na delovnem sestanku je beograjski predstavnik opozoril predvsem na pomanjkanje dokazov in nelogičnost obtožb. Taka ocena pa je bila deležna obsodbe z naše strani in diskvalificirana z utemeljitvijo, da je oportunistična in da temelji na pomanjkljivem poznavanju slovenskih razmer. Sestanek je bil predčasno zaključen, komisija pa se je vrnila v Beograd. Po odhodu komisije se je še z večjo intenzivnostjo pristopilo k »razčiščevanju« stvari, predvsem pa k dokazovanju krivde.

Analiza nekaterih fragmentov iz dachauskega procesa, ki jo je napravil že leta 1951 takratni major OZNE Zvone Debevc, kaže na bistvene pomanjkljivosti preiskovalnega postopka kakor tudi na pomanjkljivosti glavne obravnave, kar vse je vplivalo na to, da se ni moglo ugotoviti materialno resnico. Kasnejša analiza dachauskega procesa, ki jo je leta 1968 napravil major Rado Škraba, se v razširjeni obliki in z večjo poglobljenostjo in argumentacijo pridružuje oceni, *da gre za proces, ki temelji na nedokazanih hipotezah in zmotnih konstrukcijah*, čeprav se tudi ta analiza omejuje le na nekatere stvari in ne obravnava vsakega posameznika v tem procesu v vsej njegovi celovitosti in povezanosti z drugimi.

Na nesigurnost v pogledu utemeljenosti obsodb opozarja tudi to, da je večina obsojenih v dachauskem procesu bila še dolgo časa po izrečenih obsodbah pod režimom intenzivne agenturne obdelave. Na problematičnost izrečenih obsodb opozarja tudi dejstvo, da je večina obsojenih – razen justificiranih – bila že po preteku treh do petih let pogojno izpuščena iz zapora. Nehote se vsiljuje vprašanje, ali bi se jih izpustilo na svobodo v času najhujšega informbirojevskega pritiska, če bi bili dokazi o njihovem gestapovskem in kasneje agenturnem delovanju za tujo obveščevalno službo zares tako solidni in argumentirani. To je sicer lahko utemeljiti z obveščevalnimi interesi, obstaja pa še vedno odprto vprašanje, ali je to v resnici tako.

Čudno luč na proces meče tudi dejstvo, da so bili na smrt obsojeni justificirani šele po preteku dveh do treh let po izrečenih sodbah, čeprav je oficialno javljen kot dan njihove usmrtitve 12. maj 1948. Justifikacija pa je bila dejansko izvršena v času pojačane gonje informbirojevskih držav preko radijskih postaj, ki so nam očitale, da zapiramo »poštene komuniste« kot npr. Hebranga in Žujevića, da pa se gestapovskim agentom, kot so Diehl, Oswald in drugi, dobro godi v zaporih.

IV. OBRAVNAVA POSAMEZNIH PRIMEROV

Iz doslej povedanega izhaja, da so neutemeljene poglavitne obtožbe, zaradi katerih so bili posamezniki obsojeni. To so obtožbe, ki se nanašajo na sodelovanje z gestapom, vojno zločinstvo v taboriščih, sabotažna in agenturna dejavnost za tuje obveščevalne službe. Zaradi popolnosti in konkretizacije pa v nadaljevanju poročila komisija obravnava posamezne primere, po skupinah procesov v naslednjem vrstnem redu:

1. Proces pri Vojaškem sodišču v Ljubljani 26. 4. 1948 – Sud. br. 305/48

Ing. DIEHL Branko	Ing. STEPIŠNIK Milan
Ing. OSWALD Stane	HAHN Hildegarde
JURANIĆ Oskar	ĆORIĆ Petar
PUFLER Janko	DERVIŠEVIĆ Rama
PRESTERL Martin	KOŠIR Mirko
Ing. BARLE Karel	LIČEN Vladimir
GASSER Paul	Ing. KRAJNC Boris

2. Proces pri Okrožnem sodišču v Ljubljani dne 9. 8. 1949 – št. K 478/48

BOHINC Andrej	VIDMAR dr. Roman
KOPAČ Vlastimir	BREZAR Viljem

3. Proces na Okrožnem sodišču v Ljubljani dne 11. 10. 1949 – št. K 299/49

FAKIN Boris	MERZEL Ludvik

4. Proces na Okrožnem sodišču v Ljubljani 26. 5. 1948 – št. K 370/48

ŽUMER Franc	VERŠNIK Alojz

5. Proces na Okrožnem sodišču v Ljubljani dne 12. 5. 1948 – št. K 339/48
MAVEC Jože

6. Proces na Okrožnem sodišču v Ljubljani dne 18.8. 1948 – št. K 500/48
BARLE Rezika

7. Proces na Okrožnem sodišču v Ljubljani dne 22. 5. 1948 – št. K 364/48
SARK Mitja

8. Komisiji ni uspelo najti sodnega spisa obsojenega RAVNIKAR Janka.[5]

[5]Raziskovalna skupina je spis dobila na Vojaškem sodišču v Ljubljani; nosi oznako Sud. br. 386/48; očitno pa je spis nekdo našel že pred nami, kar se vidi iz naknadnega pripisa njegove oznake v tekst Janžekovičeve komisije.

9. Proces na Okrožnem sodišču v Ljubljani dne 29. 6. 1949 – št. K 155/49
RANZINGER Ivan FIGAR Vekoslav

Skupno je bilo v navedenih procesih obsojenih 31 ljudi, proti 4 pa je bil postopek ustavljen, in sicer proti Kermauner Dušanu zaradi pomanjkanja dokazov, proti ing. Mirku Piberniku, Janezu Pereniču in Viljemu Hermanu pa, ker so med postopkom umrli. Treh, in sicer Malenška Franca, Petraka Marjana in Benegalija Jožeta, pa nismo vključili v poročilo.

Posamezne zadeve so obravnavane tako, da je neveden najprej kratek življenjepis, nato dobeseden prepis izreka o krivdi iz posamezne sodbe in končno analiza in ocena dokazov.

Posamezna dejanja obravnavamo kronološko in sproti zavzemamo stališče, ali je posameznikova krivda za to dejanje dokazana ali ne.

Ing. DIEHL BRANKO

Rojen 27. julija 1905 v Celju
Slovenec, državljan FLRJ
poročen, oče 1 otroka
diplomiran inženir kemije
stanujoč v Ljubljani
zaposlen kot glavni inšpektor pri Kontrolni komisiji LRS
aretiran 16. septembra 1947
obsojen 26. aprila 1948 na smrt z ustrelitvijo

Njegov oče je imel majhno industrijsko žganjarno v Celju. Po dovršeni osnovni šoli in gimnazijii se je vpisal na tehnično fakulteto na Dunaju. Tu se je šolal vsega 8 meseecev, ko se je prepisal na ljubljansko tehnično fakulteto, kasneje pa je presedlal na študij fizike in kemije na filozofski fakulteti. Študij je končal leta 1931. Po študijah je bil do 1933. leta doma, ko je bil zaradi politične dejavnosti v okviru KPJ obsojen na 3 leta robije. Po prihodu z robije je bil še eno leto doma, nato pa se je zaposlil kot kemik v laboratoriju rudnika Mežica. Dober mesec je delal v rudniku, ko je bil ponovno aretiran. Po štirimesečnem zaporu in preiskavi so ga izpustili. Vrnil se je na mesto svoje zadnje zaposlitve v rudnik Mežica, kjer je ostal vse do svoje aretacije 23. junija 1941, kmalu po okupaciji.

S sodbo je bil spoznan za krivega:

1. da je kot agent gestapa ob povratku iz taborišča Dachau v Jugoslavijo v juniju 1945. leta skupno z Juranićem in Kopačem namerno sestavil in predal najvišjim predstavnikom oblasti lažno poročilo o svojem delovanju in delovanju gastapovskih pajdašev v Dachauu, s katerimi je onemogočil razkritje gestapovskih agentov in vojnih zločincev ter omogočil njihovo nadaljnje zločinsko delovanje, vse z namero, da prevari ljudsko oblast ter tako sebe in ostale gestapovske agente vrine na vplivna in odgovorna mesta v državnem aparatu, v čemer je tudi uspel tako, da so po postavitvah obtoženi Diehl Branko s soobtoženimi Barletom, Oswaldom, Juranićem, Krajncem, Puflerjem ter drugimi tvorili protidržavno organizacijo, ki je delala po navodilih tuje obveščevalne službe;
2. da se je marca 1946. leta povezal z agentom tuje obveščevalne službe Presterl Martinom in pristal na sodelovanje v tuji obveščevalni službi, dajal mu špijonska

poročila in podatke o raznih panogah industrije in gospodarstva LRS, ki predstavljajo državne tajne ter se dogovoril za vzdrževanje kurirske zveze;
3. da je kot agent tuje obveščevalne službe organiziral v Jugoslaviji po navodilih Presterla Martina svojo agenturno mrežo iz bivših gestapovskih agentov iz Dachaua, to je Barletom, Krajncem, Puflerjem in drugimi, katerim je dajal direktive za protidržavno delovanje;
4. da je vzdrževal z agentom tuje obveščevalne službe Presterl Martinom kurirsko zvezo preko kurirja »Martina iz Parteiverlaga«, kateremu je dal meseca decembra 1946 leta v kavarni Emona v Ljubljani med drugim podatke iz raznih panog gospodarstva, kot podatke o kapaciteti in produkciji tovarne posode v Celju, tovarne Saturnus v Ljubljani, za številne tekstilne tovarne, nato meseca marca 1947. leta predal podatke iz poljedelstva in podatke o gospodarskem planu, junija 1947. leta pa je izročil kurirju že definitivne planske številke, podatke o izvršenem produkcijskem planu in podatke o izvršenem planu v gozdarstvu in setvenem pomladanskem tekmovanju;
5. da je kot agent tuje obveščevalne službe prejel od agenta Presterl Martina direktive, v smislu katerih je potrebno ovirati razvoj narodnega gospodarstva in se poslužiti ostrih oblik sabotaže, diverzantstva in načrtnega škodljivstva, kar je obtoženi izvrševal;
6. da je kot agent s pomočjo svoje agentske mreže pripravljal in vršil načrtne sabotaže v industrijskih in gospodarskih podjetjih FLRJ, kakor:
a) da je leta 1946 ob pregledu produkcijskega plana v jeseniški železarni izjavil tamkajšnjemu direktorju, da je plan v redu, in naj se ga držijo, čeprav je ugotovil, da je plan prenizko postavljen in da ima nepravilnosti;
b) da je ob isti priliki v isti tovarni izjavil, da so pregledi vojnega materiala za taljenje zadostni, čeprav je vedel, da se vršijo eksplozije in da so ti pregledi nezadostni za preprečenje nadaljnjih eksplozij;
c) da je dajal svojim agentom kakor Krajnc Borisu in drugim direktive za gospodarske sabotaže in načrtno škodljivstvo, da bi se čimbolj zavrla industrializacija;
č) da je kot inšpektor Kontrolne komisije pri Predsedstvu vlade LR Slovenije povzročil, da se je v okviru njegovega delovanja izgubilo nad 110 važnih uradnih spisov in da je dajal nadrejenim lažna poročila o izvršenih ukrepih o svojem delovanju;
d) da je leta 1947, zlorabljajoč svoj vplivni položaj pri republiški Kontrolni komisiji, predložil Vrhovnemu ljudskemu sodišču skupno z Barletom in Krajncem lažne izjave za obsojenega agenta tuje obveščevalne službe Puflerja, ki je bil obsojen radi diverzantskega delovanja in je s tem poizkušal doseči, da bi bil agent Pufler oproščen.
7. da se je v avgustu 1941 leta v Begunjah prostovoljno ponudil gestapu, podpisal obvezo o sodelovanju in nato kot agent gestapa deloval v taborišču Dachau.
8. da je kot agent gestapa skupaj z agenti Oswaldom, Juranićem, Barletom, Kopačem in drugimi v taborišču Dachau organiziral kot agent-provokator tkzv. antifašistično organizacijo, ki je služila gestapu poleg drugega za dušitev odpora med internirani za vohunjenje med ljudmi;
9. da je v taborišču Dachau kot agent gestapa zakrivil najtežje zločine s tem, da je aktivno sodeloval pri mučenju in uničevanju internirancev na poizkusni malarijski postaji, ki je bila ena izmed zločinskih ustanov gestapovske komande;
10. da je sodeloval pri provokatorski antifašistini organizaciji, ki je ovadila gestapu

Čučković Sima, doslednega antifašističnega borca, ki se je uprl zločinskemu delovanju provokatorskega vodstva, ki je vodilo takzv. antifašistično organizacijo po direktivah gestapa, radi česar je bil Čučković Sima odveden v uničevalno taborišče, kjer je umrl mučeniške smrti.

Analiza in ocena dokazov

Ni nobenih dokazov, da se je Diehl avgusta 1941 v begunjskih zaporih ponudil gestapovcu Baumgartnerju in podpisal izjavo o sodelovanju. Zapisnika o zaslišanju, za katerega priznava, da ga je podpisal, ne moremo istovetiti s podpisom izjave o sodelovanju. Po svojem nazorskem prepričanju je bil komunist in je kot tak deloval že prej. Zato ni motiva, da bi se prostovoljno ponudil gestapu. V odročnem kraju rudnika Mežice, kjer je nazadnje služboval, ni bil povezan z OF, saj je bil aretiran kmalu po okupaciji. Zato tudi niso imeli proti njemu drugega obremenilnega materiala kot to, da je bil znan pred vojno kot komunist. Kot člana KP pa bi ga gestapo koristneje uporabil za agenturno delo na terenu, kot pa da so ga internirali v Dachau.

To, da je v preiskovalnem postopku in kasneje na glavni obravnavi priznal, da je agent gestapa, ne more biti verodostojen dokaz njegove krivde, ker je do teh priznanj prišlo v nenormalnih okoliščinah preiskovalnega postopka pa tudi same glavne obravnave. Enako velja tudi za soobtožence iz procesa. Tudi njihove izjave o Diehlovi agenturi, ki so jih dali sami ali na soočenjih z Diehlom, so rezultat pritiska in zaradi tega nesprejemljive kot dokaz njegove krivde.

Antifašistična organizacija – dachauski komite, ki ga je vodil nekaj časa Diehl, se ne more označiti kot »gestapovska zločinska organizcija«, ki naj bi bila formirana na pobudo in z vednostjo gestapa. Po tej logiki bi morali biti obsojeni tudi drugi člani-interniranci, ki so bili člani taboriščnega komiteja. Poleg Diehla, Juranića, Barleta in Kopača so bili v razdobju 1943 – 1945 člani komiteja tudi Albaneze, Alfirević, Muhič, Ambrožič in Žemva. Od navedenih je bil zaslišan edinole Žemva, in to šele 21. aprila 1948, tik pred začetkomm javnega procesa proti obtoženim. V svojem zaslišanju Žemva poleg ostalega pravi: »Vsekakor pa v Juranića, Kopača kot tudi Diehla ne bi takrat podvomil in so jih vsi smatrali kot najboljše antifašiste. Da so bili zaposleni po raznih pisarnah, je bilo razumljivo zaradi njihovih strokovnih kvalifikacij.« Žemva je ob tej priliki tudi zahteval, da ga pokličejo pred sodišče. Toda kljub temu sodišče ni smatralo za potrebno, da zasliši kot pričo ne njega ne ostale navedene, ki so bili poleg obtožencev člani komiteja.

Kot pri drugih, tako je tudi v primeru Diehla prisotna očitna težnja, da se že v preiskovalnem postopku in kasneje iz same glavne obravnave izloči vse, kar bi odkrivalo resnico o Diehlu. Edina dokazana sredstva, ki so bila predložena glavni obravnavi, razen prič iz vrst soobtoženih, ki bremene in očitajo drug drugemu, so sledeči dokumenti: Poročilo o delu Diehla na Kontrolni komisiji, poročilo, poslano CK KPS o delu Partije v Dachauu, vprašalna pola s podatki o Diehlu in njegov življenjepis ter karateristika, ki jo je Diehl napisal za Puflerja. Ni treba dokazovati, da so ti dokumenti kot dokaz Diehlove resnične krivde brez vsake praktične vrednosti.

Nedokazana je obtožba, »da je kot gestapovski agent zakrivil najtežje zločine nad interniranci v okviru poizkusne postaje Malaria-Station, v kateri je deloval kot kemik«. Predvsem je bil v Dachauu kot ujetnik, brez možnosti svobodne opredelit-

ve za takšno ali drugačno delo. Vsak odpor bi lahko imel zanj težje posledice, kot pa bi bile posledice njegovega dela v Malaria-Station. V nobenem primeru ni dokazano, da je sodeloval pri mučenju internirancev, še manj pa, da bi povzročil smrt kateregakoli od njih. S tem, da je analiziral oziroma mikroskopiral kri komarjev oziroma kri inficiranih poizkusnih oseb, ni sodeloval pri mučenju internirancev ali povzročal njihovo smrt. Kot jetnik bi bil soodgovoren, če bi pri poizkusih na ljudeh osebno dajal pobude ali razvijal iniciativo drugih. Tudi priče Pogačnik, Mostar, Roš in Slabe, ki so bile zaslišane med preiskavo, ga ne dolže zločinstev, zaradi katerih je bil obsojen. Potrjujeo le to, da je delal na Malaria-Station.

Krivda za premestitev Sime Čučkovića v drugo taborišče, kjer je nato umrl, ne zadene Diehla. Sima Čučković je bil poslan na transport na osnovi prijave SS-ovca, čeprav so se Barle in drugi trudili, da ga zadrže v taborišču. To kaže, kako majhne so bile možnosti komiteja, da bi vplival na rešitev posameznikov.

Ni nobenih dokazov, ki bi potrjevali domnevo, da so bili Presterl, Lauscher, Tschofenig v Dachauu agenti gestapa, nasprotno, iz pripovedi internirancev, med njimi Vlada Vodopivca, so bili to dobri in zavedni avstrijski komunisti. Zlasti še ugodno je mnenje o Lauscherju, katerega so smatrali za enega najboljših komunistov v taborišču. Lauscher in Tschofenig, s katerima se je Diehl intenzivneje povezoval, sta bila vsa povojna leta in sta še danes člana CK KPÖ.

Logika zasliševanja, po kateri je v preiskovalnem postopku prišlo do priznanja, da je Diehl zaradi zaposlitve na poizkusni postaji 'Malaria-Station' vojni zločinec, je nevzdržna. Isto velja za logiko dokazovanja, da je zaradi delovanja v komiteju član zločinske gestapovske organizacije. Prav tako so nesprejemljive metode soočenja s soobtoženci. Tako, kot so se izvajala, niso mogla prispevati k odkrivanju resnice.

O poročilu, ki so ga sestavili za CK KPS Diehl, Juranić in Kopač in ki je v sodbi označeno kot kaznivo dejanje, je komisija pojasnila svoje stališče že v uvodnem delu.

Po osvoboditvi leta 1946 in 1947 se je le dvakrat srečal z Martinom Presterlom, znancem in sojetnikom iz Dachaua. Teh srečanj ni mogoče oceniti kot agenturno povezavo, predvsem zato ne, ker ni dokazano, da je Presterl po vojni bil agent tuje obveščevalne službe. Vsebino teh razgovorov in informacij, ki jih je dajal Presterlu kot novinarju, ni mogoče opredeliti kot izdajanje državnih tajnosti. Kot je iz gradiva razvidno, so se ti podatki, ki mu jih je dajal, nanašali na sledeče: »o kapaciteti tovarne posode v Celju, Saturnusa, neke tekstilne tovarne, podatki iz poljedelstva, o gospodarskem planu, planu v gozdarstvu in o setvenem tekmovanju.« Iz povedanega je razvidno, da so ti podatki in informacije take prirode, da so bili dostopni javnosti. Presterlu jih je dajal kot avstrijskemu novinarju-komunistu, ki je zelo pozitivno pisal o Jugoslaviji. Njuno dvakratno srečanje je bilo bolj slučajno, kot pa trajna in čvrsto organizirana kurirska zveza, kar poudarja obtožnica in sodba. Če je imel Presterl naslove Diehla, Barleta in še nekaterih dachaucev, še ne pomeni, da gre za organizirano mrežo. Dachauska poznanstva in povojne zveze ter medsebojno dopisovanje se ne more okvalificirati kot agenturna povezava.

Da je kot agent tuje obveščevalne službe po navodilih Presterla organiziral mrežo agentov: Barleta, Puflerja, Krajnca itd. in jim dajal navodila za protidržavno delovanje, je izmišljena stvar. Kako so izgledala ta navodila, ki jih je Diehl dajal agentom, je razvidno iz njegove izjave na zaslišanju, kjer pravi: »Barletu sem dejal,

da naj Pufler ovira proizvodnjo, kolikor le more. Barle naj si pridobi ljudi, ki mu bodo pomagali. Krajnc naj izkoristi vse možnosti na univerzi in z mnenji zavira. Vštuli naj se v komisije in vpliva. Miho Potočnika, takrat direktorja železarne Jesenice, sem opozoril na Tschofeniga, ki da je bil v Dachauu agent in da imam še vedno zveze z njim. Miha Potočnik je na to pristal. Spraševal sem Stepišnika za stanje v Impolu. Barleta sem opomnil, naj vodi delo ekonomske komisije CK KPS tako, da bi bilo bolje, da je ne bi bilo. Skušal sem vplivati tudi na Oswalda.«

Kurirska zveza z »Martinom iz Parteiverlaga« kot oblika stalne špijonske povezave je prav tako kot agenturna povezava nedokazana.

Sabotaže v industrijskih podjetjih in druga škodljivstva, ki naj bi jih Diehl izvršil oziroma organiziral po nalogu Presterla, so nedokazana.

Diehla se dolži, da se je strinjal z nizko postavljenim planom jeseniške železarne in da je kriv za eksplozije. Mnenje komisije glede sabotaže na Jesenicah je razvidno iz uvodnega dela...

Dalje se ga dolži, da je dajal Krajncu navodila za gospodarske sabotaže, da bi se čimprej zavrla industrializacija. Ta navodila pa niso nikjer konkretno definirana.

Sodba ga krivi, da je na Kontrolni komisiji »povzročil izgubo« 110 važnih uradnih listin, toda nikjer ni dokazano niti ni konkretizirano, za katere akte gre.

Posredoval je za Puflerja, za katerega je skupaj z Barletom in Krajncem na prošnjo odvetnika Goričana iz Celja napisal karakteristiko za Puflerja, ki je bil v zaporu in obsojen zaradi gospodarske sabotaže. To je bilo zanj usodno. Obsodba mu namreč očita, da so ga k temu vodili agenturni motivi. Taka trditev pa je nesmiselna in z ničemer dokazana. Ugodno karakteristiko za Puflerja je napisal zato, ker je Puflerja poznal iz taborišča kot zavednega antifašista in španskega borca, pa tudi osebno ni bil prepričan o Puflerju, da je hotel namenoma zažgati steklarno. O tem pa niso bili prepričani tudi ne sodniki in obramba na celjskem procesu in tudi ne vrhovno sodišče LRS, ki je Puflerjevo razsodbo razveljavilo.

Stvarnih dokazov, ki bi utemeljevali ali vsaj pogojevali Diehlovo krivdo, ni. Poročilo o delu Kontrolne komisije, Diehl-Juranić-Kopačevo poročilo o delu v Dachauu, poslano CK KPS, vprašalna pola, ki vsebuje podatke o Diehlu, njegova biografija in končno karateristika, ki jo je podal za Puflerja, kar vse se v obtožbi uporablja, poleg njegovega lastnega priznanja in pričevanja soobtožencev kot dokazno gradivo, ničesar ne dokazuje. Komisija sodi, da Diehl Branko ni bil gestapovski agent, niti ni v Dachauu vršil zločinstva nad interniranci, pa tudi po vojni ni bil agent tuje obveščevalne službe.

Ing. OSWALD STANE

Rojen 11. avgusta 1907 v Ljubljani
Slovenec, državljan FLRJ
diplomiran inženir geodezije
poročen, oče 3 otrok
stanujoč v Beogradu
pomočnik ministra za industrijo FLRJ
aretiran 20. septembra 1947.
obsojen 24. aprila 1948 na smrt z ustrelitvijo

Izhaja iz revne delavske družine. Oče je bil tramvajski sprevodnik. Leta 1926

se je vpisal na ljubljansko univerzo in kot študent pričel politično delovati. Že leta 1928 je bil sprejet v KPJ. Zaradi politične aktivnosti je zanemarjal študij. Leta 1934 je bil vpoklican na odsluženje kadrovskega roka. Ko se je vrnil iz vojske, je dokončal študije. Leta 1937 se je zaposlil v železarni na Jesenicah. Tik pred okupacijo je bil vpoklican v vojsko. Po zlomu stare Jugoslavije se je ponovno zaposlil na Jesenicah, kjer ga je 25. junija 1941 gestapo aretiral.

S sodbo je bil spoznan za krivega:

1. da je bil v službi tuje obveščevalne službe, katere cilj je bil, da z načrtnim škodljivstvom, sabotažami, diverzijami in načrtne klevetniške propagande v panogah gospodarstva in industrije zruši obstoječi državni red v FLRJ in kot agent tuje obveščevalne službe, izrabljajoč svoj vplivni položaj v državnem aparatu, namerno nastavljal na važna in odgovorna mesta svoje gestapovske pajdaše. Tako je po nalogu odnosno posredovanju agentov tuje obveščevalne službe Diehla, Barleta in Krajnca, kot pomočnik ministra za industrijo LRS, zavestno nastavil gestapovskega agenta Puflerja kot delegata steklarne v Hrastniku;
2. da je na položaju pomočnika ministra za trgovino odnosno industrijo LRS, kasneje pa kot pomočnik zveznega ministra za industrijo, kot agent tuje obveščevalne službe odkrival in predajal sovražnemu agentu Diehlu podatke o stanju in planu gospodarstva FLRJ, ki predstavljajo državne tajne, zavedajoč se popolnoma, da je Diehl agent tuje obveščevalne službe;
3. da je kot agent gestapa 1941, potem, ko je podpisal obvezo, bil poslan v koncentracijsko taborišče Dachau na prevzgojo (Umschulung), v taborišču Dachau pod vodstvom gestapa deloval kot gestapovski agent provokator, vohun in priganjač in kot tak z agentom Diehlom organiziral antifašistično organizacijo, ki jo je vodil gestapo, sodeloval z zločinskim Arbeitseinsatzom, ki je odločal o življenju in smrti internirancev;
4. da je sodeloval pri provokatorski antifašistični organizaciji, ki je ovadila gestapu Čučković Simo, doslednega antifašističnega borca, ki se je upr zločinskemu delovanju provokatorskega vodstva, ki je vodilo tkzv. antifašistično organizacijo po direktivah gestapa, radi česar je bil Čučković Sima odveden v uničevalno taborišče, kjer je umrl mučeniške smrti.

Analiza in ocena dokazov

Da je v begunjskih zaporih podpisal gestapovcu Baumgartnerju obvezo, da bo sodeloval z gestapom, ni dokazano. Kakor sam trdi v preiskavi in na glavni obravnavi, je podpisal le Schutzhaftbefehl (nalog o zaščitnem priporu), ki so ga podpisali tudi drugi jetniki, s katerimi je bil skupaj odpeljan v Dachau.

Podpis Schutzhaftbefehla pa doživi svojo metamorfozo in se v nadaljevanju preiskave tretira kot pismen pristanek na sodelovanje z gestapom, čeprav gre pri tem za bistveno različna dokumenta. Ta težnja, da se prikaže podpis na Schutzhaftbefehlu kot pristanek na sodelovanje z gestapom, je razvidna tudi iz glavne obravnave. Na vprašanje predsednika sodišča, kaj je v Begunjah podpisal, odgovarja obtoženi Oswald: »Podpisal sem Schutzhaftbefehl«, in dalje, na vprašanje: »Ali smatrate, da ste od tega trenutka dalje bili agent gestapa?«, obtoženi odgovarja z »Da«. To je očitno potvarjanje dejstev.

Da bi Oswalda poslali v Dachau na Umschulung kot gestapovskega agenta, je

nedokazano, pa tudi indicev, ki bi šli tej trditvi v prid, ni. Nasprotno, proti temu govori več razlogov. Gestapo je vedel, da je Oswald levičarsko usmerjen in bi ga lahko koristneje uporabil v gibanju OF, v kolikor bi ga predhodno pridobil za agenturno delo. Tudi ni socialnih in drugih motivov, da bi Oswald čez noč menjal svoje nazore. Na zaslišanju je priznal le to, da je pripadal levo usmerjenim študentom. To pa je bilo tudi vse, kar je gestapo izvedel od njega. Od tod tudi nizka kazen, saj so ga že konec 1942. leta izpustili iz Dachaua.

Dachauski partijski komite, katerega zametki organizacije so se pojavili po prihodu Oswalda v Dachau, ni bil »gestapovska zločinska organizacija«, pač pa ilegalna oblika antifašističnega odpora proti režimu v taborišču, na katerega so sprva imeli precejšen vpliv avstrijski pa tudi nemški komunisti, ki so bili že dolgo časa v taborišču. Tako je Oswald ob pomoči Seppa Lauscherja, avstrijskega komunista, pristopil k delu in formiral po vzgledu Avstrijcev tudi jugoslovanski partijski komite. Če je začetek organizacije in njene dejavnosti bil pod večjim vplivom avstrijskih tovarišev, s tem ni rečeno, da je bil gestapovski. Trditve, ki se vlečejo skozi ves preiskovalni postopek dachauskega procesa, da sta bila Sepp Lauscher in Tschofenig, ki sta bila povezana tudi z našimi komunisti, Diehlom, Oswaldom in drugimi, gestapovska agenta, je nedokazana. Oba sta vsa povojna leta člana CK KPÖ. V ta najvišji partijski organ sta bila izvoljena tudi na zadnjem kongresu KPÖ leta 1969.

Sodelovanje z Diehlom pri organizaciji partijskega komiteja se ne more smatrati kot agenturno, saj ni indicev, ki bi kazali na to, da je bil Diehl agent gestapa. Prav tako kot Oswalda so tudi Diehla aretirali in zaprli v taborišče zaradi njegovega naprednega delovanja in pripadništva KPJ.

Odgovornost za smrt Sime Čučkovića, za katero se poleg drugih krivi tudi Oswalda, je popoln nesmisel. Oswald Sime Čučkovića niti ni poznal. Sima Čučković je bil premeščen s transportom v drugo taborišče v poletju leta 1944, Oswald pa je bil že novembra 1942 odpuščen iz taborišča Dachau. Poleg tega je bil Oswald zaposlen v zunanji komandi in ni imel veliko stikov s taboriščem, kamor je prihajal le spat. Opozorila Oswalda na glavni obravnavi, da Sime Čučkovića ne pozna, sodišče sploh ni upoštevalo, ampak je šlo molče preko tega važnega dejstva, ki je vplivalo na njegovo krivdo in odmero kazni.

Isti slučaj je tudi s Puflerjem. Tudi Puflerja Oswald v taborišču ni mogel poznati. Obtožnica mu očita, da ga je po vojni nastavil kot direktorja steklarne Hrastnik zato, ker je vedel, da je bil v Dachauu gestapovski agent. Pufler je prišel v Dachau februarja 1943, Oswald pa je bil odpuščen iz taborišča že v novembru 1942, tako da je vsaka zveza med njima izključena. Tudi tega dejstva sodišče ni upoštevalo.

V taborišču Dachau je bil Oswald le kratek čas sobni starešina, ki je imel nalogo, da je skrbel za red v sobi. To ni nobena politična funkcija, kot se to skuša prikazati v obrazložitvi sodbe. Za te posle so običajno jetniki sami izbirali ljudi iz svoje sredine, da bi se na ta način izognili temu, da jim ga določi taboriščno vodstvo po svojih kriterijih. Nihče ga tudi ne obtožuje, da je pri opravljanju te naloge bil priganjač.

Dejstvo, da ga po izpustu iz taborišča niso pustili, da bi se zaposlil na Jesenicah ali na Koroškem, za kamor je prosil, tudi govori za to, da ni bil agent. Po odpustu iz taborišča in njegovem odhodu v partizane tudi ni nakazana nobena povezava, ki bi jo naj kot agent v NOV imel. Na pomanjkljivost njegove povezave kot agenta v taborišču, kasneje v Innsbrucku in nato v NOV, opozarja tudi plan njegove obde-

lave v preiskovalnem zaporu. Kljub tej pomanjkljivosti preiskava ni zbrala nobenih naknadnih dokazov. Stvar so pustili popolnoma nepojasnjeno.

Namestitev in izdaja dekreta za Puflerja kot delegata v steklarni Hrastnik je bila logična, saj je bil to njegov posel kot pomočnika ministra za industrijo. Isto velja za namestitvene dekrete ostalih, ki jih obtožnica navaja, da so agenti gestapa, in sicer Branka Diehla, ki je bil imenovan kot delegat v rudniku Mežica, Vladimira Lična kot direktorja tovarne lakov v Medvodah, Milana Stepišnika kot direktorja tovarne Impol. Dekreti o namestitvah niso noben dokaz.

Ni dokazano, da je kot pomočnik ministra za trgovino in kasneje pomočnik zveznega ministra za industrijo dajal špijonažne podatke. Tudi ni motivov, ki bi ga k takim dejanjem vodili. Njegovo delno priznanje med preiskavo je bilo izsiljeno. Na glavni obravnavi je zanikal, da bi deloval kot agent tuje OS proti FLRJ. Če sta se z Diehlom tudi razgovarjala o problemih gospodarstva, je razumljivo in logično, saj sta bila oba na takih položajih, da so taki razgovori med njima bili normalni in so sodili v njuno delovno področje tudi v primeru, če so bili zaupnejšega značaja.

Tudi njegova povojna povezava kot agenta tuje obveščevalne službe je nedokazana. Edina vez je Diehl, ki naj bi bil kot agent povezan s Presterlom. Obtožba Oswalda, da je hotel kot agent dobiti zvezo s tujo obveščevalno službo v Londonu, je potvarjanje resnice. To je razvidno iz zabeležke ob prisluškovanju telefonskega razgovora 8. novembra 1945. Iz te zabeležke je razvidno, da je Oswald na sporočilo, da si je ing. Krajnc premislil in da ne gre v London, odgovoril: »Stavite nujno nov predlog, ali znati mora vsaj malo angleško«. Tak odgovor je v direktnem nasprotju z interesi Oswalda, da vzpostavi preko Krajnca navedeno agenturno zvezo.

Njegovo delno priznanje na glavni razpravi ne more biti dokaz njegove krivde. Do tega priznanja je prišlo s pomočjo izsiljevanja in fizičnega pritiska v preiskovalnem postopku. Isto velja tudi za soobtožence, ki so ga obremenjevali, pa še to zelo nekonkretno. Edina konkretna obtožba, da je kriv smrti Sime Čučkovića, je nevzdržna, ker je ugotovljeno, da Oswald Čučkovića sploh ni poznal, poleg tega pa Oswalda takrat že zdavnaj ni bilo več v taborišču.

JURANIĆ OSKAR

rojen 11. oktobra 1909 na Reki
Hrvat – državljan FLRJ
diplomirani pravnik
poročen, oče 1 otroka
stanujoč v Beogradu, Birčaninova 28
generalni sekretar ministrstva za zunanje zadeve
aretiran 24. oktobra 1947
obsojen 26. aprila 1948 na smrt z ustrelitvijo

Osnovno šolo in nato gimnazijo je dokončal doma pri starših na Sušaku. Leta 1928 se je vpisal na pravno fakulteto v Zagrebu. Tu je začel tudi politično delovati. Študij prava je končal 1932 in se vrnil domov na Sušak. Zaposlil se je sprva pri nekem advokatu, kasneje pa je bil na praksi na okrajnem sodišču. Leta 1933 ga je Dušan Dimnić sprejel v KPJ. 1. sept. 1933 je odšel na odsluženje kadrovskega roka v Bileću. Po vrnitvi na Sušak je v partijski organizaciji prišlo do provale in je bil aretiran skupaj z večjim številom komunistov. Obsojen je bil na 16 mesecev zapora. Po

vrnitvi iz zapora je bil le kratek čas na Sušaku. Kmalu je bil ponovno aretiran in šele po štirih mesecih in pol izpuščen. Nato je odšel v Zagreb, od tu v Slavonsko Požego, kjer se je zaposlil pri advokatu dr. Emilu Tanaju. Vrnil se je kmalu nazaj v Zagreb, od koder je v avgustu 1937 odšel na lastno željo preko Avstrije, Švice, Francije v Španijo. 9. sept. je prekoračil špansko mejo in po kratkotrajnih inštrukcijah bil vključen v bataljon Djure Djakovića. V Španiji je bil borec, nato komandir čete in nato adjutant bataljona. Zaradi spora s komandantom bataljona Emanuelom Lagom-Perlo je bil razrešen in poslan nazaj v III. četo kot vodnik. Kmalu za tem je bil ranjen in nato v bolnici vse do evakuacije in umika borcev v Francijo, kamor je prišel 9. febr. 1939, in sicer v logor Argeles, od tu v Gurs in nato v Vernet, kjer ga je doletela nemška okupacija. Šel je na delo v Nemčijo, v Fürth, kjer je kot tolmač in bolničar delal v delavnici za popravilo letal vse do njegove aretacije 14. oktobra 1943, ko je bil odpeljan v Dachau.

S sodbo je bil spoznan za krivega:

1. da je junija 1945 leta po vrnitvi iz Dachaua skupno z bivšim gestapovskim agentom Diehl Brankom in Kopač Vlastom napisal in predal najvišjim predstavnikom ljudske oblasti lažno poročilo o delovanju v taborišču, z namenom, da se on, kakor tudi ostali agenti vrinejo v državni aparat na čim odgovornejša mesta ter si s tem omogočijo nadaljnje agentsko delovanje, kar jim je tudi uspelo;
2. da se je kot vohun po osvoboditvi povezal s centrom tuje obveščevalne službe na Dunaju ter vzdrževal zveze s članom tega centra, agentom gestapa N. N., s katerim je 1946 leta imel tudi osebne stike v Beogradu in kateremu je dajal špijonske podatke o delu in načrtih zunanjega ministrstva FLRJ; kar mu je bilo omogočeno zaradi njegovih zaupnih funkcij, ki jih je imel v tem ministrstvu;
3. da je avgusta 1942 v taborišču Fürthu pristal na sodelovanje z gestapom ter kot agent gestapa vohunil med interniranimi delavci, pregledoval pošto internirancev ter o tem poročal gestapovcu Winklerju;
4. da je v decembru 1943 leta kot agent gestapa deloval v taborišču Dachau z agentom gestapa N. N. in je po direktivah gestapa v drugi polovici januarja 1944. leta organiziral v taborišču provokatorsko vodstvo takozv. antifašistične orgnizacije ter usmerjal vse delo te organizacije po direktivah in v korist gestapa;
5. da je sodeloval pri provokatorski antifašistični organizaciji, ki je ovadila gestapu Čučković Simo, doslednega antifašističnega borca, ki se je uprl zločinskemu delovanju provokatorskega vodstva, ki je vodilo takozv. antifašistično organizacijo po direktivah gestapa, zaradi česar je bil Čučković odveden v uničevalno taborišče, kjer je umrl mučeniške smrti.

Ocena in analiza dokazov

V obtožnici in v izreku sodbe je rečeno, da je v Fürthu na prigovarjanje Werkschutzleiterja Winklerja pristal na sodelovanje in delo z gestapom. Ta trditev ni dokazana. Opira se izključno le na njegovo priznanje, ki ga je dal v preiskovalnem postopku, ki pa ni z ničimer dokumentirano. To svojo izjavo na zaslišanju 31. 1. 1948 zanika in poudarja, da ne odgovarja resnici. Nesporno je, da je Winkler kot vodja tovarniške zaščite po prirodi svojega posla moral sodelovati z gestapom. S tem pa ni rečeno, da je bil njihov agent. Tudi če je bil Winkler kot vodja tovarniške zaščite agent gestapa, ni bil pristojen, da sam ureja vprašanja, kot je vključevanje

novih agentov v mrežo. Tudi če upoštevamo Juranićevo priznanje kot dokaz njegove krivde, bi to v najslabšem primeru pomenilo, da je bil Winklerjev »špicelj« ali ovaduh. Vendar pa tudi to ni dokazano. Nasprotno, iz gradiva je razvidno, da je delal v korist ruskih ujetnikov, ki so bili zaposleni v Fürthu, in jih je v funkciji prevajalca ščitil pred obtožbami uprave. Dvema Ukrajinkama je pomagal pri begu, tako da jima je dal nekaj denarja in živilske nakaznice. Sam je poslušal tuje radijske postaje, katerih poročila je prenašal med prisilne delavce preko ruskega emigranta Mihaila Ivanova, ki je bil kasneje z njim vred aretiran.

»Špijonska aktivnost in privrženost Juranića nemškemu rajhu je bila tolikšna, da je gestapo, ki je vedel, da je Juranić španski borec, posumil v njegovo iskrenost. Zato ga je kriminalni inšpektor gestapa Kolbl aretiral in ga poslal na preizkušnjo in prešolanje v Dachau.« Tako piše v obtožnici. Absurdnost take obtožbe je očitna. Tudi v tem primeru bi imeli večjo korist, da bi ga angažirali kot agenta v Fürthu ali kjerkoli drugje, če ga že v Jugoslavijo niso pustili.

Tudi ni dokazov, da bi za časa njegovega bivanja v Fürthu kogarkoli izdal. Zelo obsežno in podrobno zaslišanje ruskega emigranta Mihaila Ivanova je imelo za cilj predvsem najti dokaze za Juranićevo vohunsko in denunciantsko dejavnost. Toda, dalo je prav nasprotne rezultate. Pokazalo je, da je bilo Juranićevo obnašanje dostojno.

Prav tako ni dokazana obtožba, da je v Fürthu sodeloval z Betriebsobmannom Ratzem, ki je bil hkrati funkcionar v DAF (Deutsche Arbeitsfront), kateremu naj bi dajal poročila. Kako je izgledalo to poročilo, se vidi iz obtožnice, kjer piše: »Ko sem se konec decembra 1942 vrnil z dopusta v Dionu v Franciji, sem napisal poročilo o položaju v Franciji. V tem poročilu navajam, da so Francozi proti Nemčiji, da javno poslušajo radio London, da je to poznano okupatorskim oblastem, ki ničesar ne ukrepajo.« Iz tega poročila je napravil sestavljalec obtožnice takle nesprejemljiv zaključek: »Vsebina tega poročila dokazuje, da je imel Juranić namen opozoriti, da je treba podvzeti v Franciji ostrejše mere.«

Ob prihodu v Dachau je Barle Juranića rešil negotovosti in pred transportom tako, da ga je spravil začasno na poskusno postajo, kjer so ga uporabili kot poskusno osebo s pektinskimi preparati. Na ta način so ga za nekaj časa rešili negotove usode, dokler se ni s pomočjo Barleta in Pacholega zaposlil v tehnični pisarni WB, kjer je ostal do konca vojne.

Ali je negotovost in bojazen pred transportom upravičena in logična, če bi v Dachau prišel kot gestapovski agent na »Umschulung«? Ali je logično, da se ga kot agenta rešuje tako, da se ga dodeli kot poizkusno osebo na postajo? Ali je logično, da Juranićevo usodo rešujeta Barle in Pacholeg, za katera ni dokazov, da bi bila gestapovska agenta?

Ocena o dokazni vrednosti Presterlovega samoobtoževanja in obtoževanja drugih je razvidna iz obdelave Presterla. Smiselno velja ta ocena tudi v Juranićevem primeru.

V Dachauu se je ponovno srečal z Mittereggerjem, ki ga je kot avstrijskega komunista poznal iz španske državljanske vojne. Da bi bila ta njuna povezava agenturna, ni dokazano. Ni razlogov, da bi Juranić v Dachauu podvomil v poštenost Mittereggerja, pa je zato njegovo sugestijo glede partijskega dela sprejemal kot pomoč po izkušnjah starejšega interniranca. Da je Mitteregger bil v Dachauu agent gestapa, trdi le vsevedni Presterl.

Ne glede na morebitne slabosti dachauskega komiteja ocenjujemo njegovo delovanje kot progresivno. Ni dokazov, da bi komite ali posamezni njegovi člani bili orodje v rokah gestapa in da bi delovali po njegovih direktivah. Eventualne podobnosti med direktivami komiteja in taboriščnim redom ne moremo opredeliti kot izvrševanje gestapovskih nalog od strani komiteja.

Krivde za smrt Sime Čučkovića ne moremo pripisati Juraniću in ne partijskemu komiteju. Kakor je razvidno iz gradiva, je Simo Čučkovića zalotil SS-ovski funkcionar, ko je na skrivaj nesel nekomu pulover, ki ga je vzel iz skladišča. To je zadostovalo, da ga je prijavil, in prišel je na transportno listo. Kljub poizkusom Barleta in drugih ga niso uspeli izločiti in zadržati v taborišču. Z večjo skupino španskih borcev je bil premeščen v mesto Saugau, kjer so bili pogoji celo lažji kot v Dachauu, kar je znano iz pričevanj drugih, saj je prišlo tam celo do številnih pobegov.

Po osvoboditvi taborišča je Jugoslovanski odbor delegiral Juranića v sodnopreiskovalno sekcijo Mednarodnega odbora. Zveze z bivšim kapitanom jugoslovanske vojske Marićem, ki je pri posameznih funkcionarjih iz zasedbenih oblasti bil dobro zapisan, ne pomenijo, da bi bil Marić agent. Prav na prigovarjanje Juranića se je Marić vrnil v domovino. Ob prihodu v Jugoslavijo je sicer bil aretiran, ni pa dokazana njegova dejavnost kot agenta tuje obveščevalne službe, pa tudi preiskava se ni potrudila, da se izve kaj več o Mariću. Da je bila Marićeva agentura samo domneva, potrjuje dejstvo, da je bil od vojnega sodišča oproščen vsake krivde. Slično kot Mariću se je tudi prof. Vladi Popoviću očitalo, da je agent zahodnih služb. Ob prihodu v Jugoslavijo je sicer bil skupaj z Marićem zaprt, toda na intervencijo Diehla in Juranića po nekaj dneh izpuščen. Še danes živi nekaznovan v Beogradu. Delo za tujo agenturo Marića in Popovića je nedokazano.

Propustnica, ki je omogočala Juraniću svobodno gibanje v okolici taborišča, ki mu jo je izdal oficir ameriške CIC Emmet Tomas in ki je predložena sodišču kot dokaz Juranićeve krivde, ničesar ne dokazuje. To propustnico je dobil po posredovanju prof. Vlada Popovića in mu je bila pri opravljanju poslov v zvezi z rapatriacijo naših internirancev nujno potrebna. Tudi to, da je na sestanke z Amerikanci hodil v klobuku, brez titovke, kar se mu med drugim očita, je po našem zgolj stvar taktike in v nobenem primeru ne more predstavljati elementa krivde.

Ob prihodu v domovino sta Diehl in Juranić intervenirala pri Zoranu Poliču, takrat ministru za notranje zadeve, za Marića in Popovića, ki so ju naši ob prihodu v domovino aretirali. Kot agenta tega gotovo ne bi delala, niti to ne bi smela delati, saj bi se tako izpostavljala sumu in nevarnosti, da se kompromitirata. Na njuno intervencijo je bil Popović takoj izpuščen, Marić pa je bil kasneje od vojaškega sodišča oproščen sleherne krivde.

Ocena poročila, katerega koncept so skupno sestavili Juranić, Diehl in Kopač, in ki je bilo dostavljeno CK KPS, je razvidna iz splošnega dela poročila.

Juranić je aktivno sodeloval skupno z drugimi člani komiteja – Kopačem, Diehlom itd. – pri aretaciji 18 nasprotnikov NOB ter so jih pripeljali na sojenje v Jugoslavijo. Med temi je bil tudi domobranski podpolkovnik Peterlin. Kot agent gestapa Juranić tega prav gotovo ne bi storil.

Nesmiselno je kot agenturno povezavo prikazovati stike, do katerih je prišlo po osvoboditvi leta 1946 med Juranićem in bivšim dachauskim internirancem ter španskim borcem Mittereggerjem, ki je v sodbi označen kot N. N., kot agenturno povezavo. Juranićevi stiki z Mittereggerjem po osvoboditvi izvirajo iz njunih službenih

položajev. Mitteregger je bil član CK KPÖ in zaposlen v avstrijskem zunanjem ministrstvu na referatu za vojne ujetnike. V zvezi s temi posli je prihajal v Jugoslavijo. Prvič je prišel aprila 1946 v spremstvu oficirja iz naše vojne misije v Avstriji. Kot član CK KPÖ se je razgovarjal tudi z Veljkom Vlahovićem. Te Juranovićeve stike z Mittereggerjem lahko označimo le kot službene kontakte, ne pa kot agenturno povezavo, ker za tak značaj teh stikov ni nobenih dokazov.

Da je Juranić dajal Mittereggerju vohunske podatke o situaciji v Jugoslaviji, ni dokazano. Obtožnica navaja kot dokaz izjavo Juranića, ko ta pravi: »Govorio sam mu o karakteru NF, naročito o srednjem seljaštvu i o kulacima, dalje sam mu govorio o našim uspesima u obnovi i izgradnji zemlje, nešto o agrarnoj reformi. Avgusta 1946 sam mu rekao, da ćemo ukinuti našu vojnu emisiju u Beču i postaviti političko predstavništvo.« Na insistiranju sodišča, da je to izdaja državnih skrivnosti, Juranić seveda pritrdi, čeprav je priroda teh podatkov in problemov taka, da je bila že v tistih časih dostopna javnosti, saj so o njej – razen o ukinitvi vojnega predstavništva – pisali vsi časniki. Ukinjanje vojne misije in formiranje političnega predstavništva, ki je bilo takrat že na vidiku, pa je kazalo na začetek normalizacije naših takratnih odnosov z Avstrijo in po vsej verjetnosti tudi ne predstavlja tajne, katere izdaja bi utegnila škodovati našim interesom. Poleg tega pa Juranić že v preiskavi opozarja, da je slednje izmišljeno in trdi, da o tem ni bilo govora.

Juranić na glavni obravnavi v celoti zanika, da bi po vojni deloval kot špijon tuje obveščevalne službe in zanika tudi agenturni značaj svojih stikov z Mittereggerjem. Obtožnica in sodba se opira izključno le na izjave Presterla, ki pa so, kot je že večkrat rečeno, tako protislovne, neresnične in nedokazane, da ni mogoče na njih graditi sodbo o krivdi Juranića.

Tako Presterl v svojem zaslišanju pravi: »Po osvoboditvi v jeseni 1945 sem bil v uradu zveznega kanclerja skupaj s Sobeckom (baron – ministerialni svetnik pri takratni avstrijski vladi), ki je bil interniran v Dachauu, in Stielfriedom. Opozoril pa me je še na to (Stielfried), da je treba stopiti v zvezo z dachauskimi tovariši v Jugoslaviji. Pri tem je rekel, da o Diehlu, Krajncu, Barletu, Kuharju (Prežihov Voranc) in Juraniću sigurno ve, da so bili v Dachauu vodeni kot agenti.« Ali je logična verzija, da Presterl kot osrednji agent in organizator vohunske mreže v Jugoslaviji po navodilih Stielfrieda išče kontakte z Juranićem v aprilu 1946. leta, ko pride na kongres španskih borcev, medtem ko Juranić te kontakte že ima in je povezan z Mittereggerjem? V zvezi s tem pravi Presterl v nadaljevanju svojega zaslišanja: »Od Stielfrieda sem čez nekaj časa dobil nalogo, da se povežem z Juranićem. To pa nisem uspel in sem povedal Sobecku, ki pa mi je rekel, da je vse v redu. To se pravi, da je agent.« Te nelogičnosti in nesmisli so tako očitni, da se upirajo slehernemu, ki količkaj pozna naravo obveščevalne službe in njeno organizacijo.

Presterl zapada v protislovja, ko enkrat pravi, da je Juranića poznal že v Dachauu, kasneje pa spet trdi, da z njim ni imel osebnih kontaktov po vojni. V nadaljevanju zaslišanja zopet pripoveduje, kako mu je Juranić izročil velik paket za Stielfrieda, ki naj bi ga Presterl v avtomobilu našega diplomatskega predstavnika Gavrića spravil pri Stielfriedu. Kasneje popravlja, da to ni bil paket, pač pa le pismo itd.

Sodba je bila izrečena le na osnovi domnev, lastnih priznanj, izsiljenih v preiskovalnem postopku in obtoževanja soobtoženih, ki so bila prav tako izsiljena v preiskavi.

PUFLER JANKO

Rojen 8. junija 1905 v Hrastniku
Slovenec, državljan FLRJ
steklar
samski
aretiran 25. 10. 1946
obsojen 26. 4. 1948 na smrt z ustrelitvijo
justificiran 12. 5. 1948

Z 9. letom je bil že zaposlen v Steklarni ter se kmalu vključil v delavsko gibanje. V KP je bil sprejet leta 1926. Leta 1928 je bil izgnan iz Jugoslavije. Bil je v Avstriji, Nemčiji, Češki in SZ. Aprila 1937 je prišel kot prostovoljec iz Sovjetske zveze v Španijo, kjer je bil inštruktor v činu kapetana. Tam je bil zaradi nekih obdolžitev, da je preoster in grob z vojaki, izključen iz KP. Po odhodu iz Španije je bil skupno z drugimi v raznih francoskih taboriščih. Leta 1941 je bil od Nemcev poslan na delo v rudnik v Espcheim. Od tu je bil dvakrat na dopustu v Hrastniku. Julija 1942 je bil aretiran od gestapa v Gradcu, ker je pobegnil iz delovnega taborišča, zaradi sodelovanja v španski republikanski vojski in zaradi suma, da je delal za OF. Januarja 1943 je bil odpeljan v Dachau in leta 1944 v Schlaters in Lendau (podružnici Dachaua). V taborišču je bil zaposlen kot steklopihač na poskusni postaji. Pomagal je pri poskusih s pektinskimi preparati in podobno. Po vojni je bil decembra 1945 postavljen za delegata steklarne Hrastnik, oktobra 1946 pa je bil razrešen zaradi nesporazumov s političnimi organizacijami v tovarni.

S sodbo je bil spoznan za krivega:
1. da je kot bivši gestapovski agent po osvoboditvi v maju 1946 obnovil zvezo z agentom tuje obveščevalne službe in bivšim funkcionarjem gestapa v Leipzigu Goesslitzerjem, s katerim je že leta 1941 sodeloval kot gestapovski agent ter od njega sprejel 5.000,- din za izvršitev diverzije v steklarni Hrastnik, kjer je bil nastavljen po nalogu soobtoženega agenta Diehla kot direktor tovarne;
2. da se je kot bivši gestapovski agent po osvoboditvi povezal preko soobtoženega Barle Karla z agentsko mrežo s soobtoženim Diehlom Brankom in pristal na nadaljevanje in sodelovanje v gestapovski službi;
3. da je kot bivši gestapovski agent po osvoboditvi na odgovornem mestu v industrijskem aparatu FLRJ kot delegat odnosno direktor tovarne stekla v Hrastniku s svojim delovanjem oviral razvoj industrije ter v tem svojstvu vršil dejanja načrtnega škodljivstva in diverzije. Tako je:

a) kot delegat in direktor tovarne stekla v Hrastniku sprejemal v službo na odgovorna mesta v tovarni škodljive elemente npr. Jugovič Teo, Savrič Karla, Vračun Franca in druge, ki so bili kasneje odstranjeni iz tovarne;
b) da po okrožnici MIR-a za LRS štev. 1040, prejeto od občega oddelka tega ministrstva, v februarju 1946 ni ukrenil vsega potrebnega za zavarovanje načrtov in podatkov splošno gospodarske vsebine, temveč jih je držal doma;
c) da je organiziral diverzijo v tovarni stekla v Hrastniku s tem, da je v začetku oktobra 1946 nagovarjal delavca Benegalija Jožeta, za katerega je vedel, da je v denarni stiski, naj dela pri kotlu tako, da bo prišlo do požara in da bo zato prejel plačilo, nakar je Benegalija diverzijo izvršil dne 23. oktobra 1946 ob 2^h zjutraj, radi

česar je nastala večja materialna škoda in zastoj v proizvodnji steklenih izdelkov; 4. da je kot egent gestapa, ki je že pred drugo svetovno vojno v istem svojstvu vršil špijonažo na škodo antifašističnega pokreta v raznih državah npr. v ČSR, ZSSR, v Španiji, Franciji in Nemčiji, – v taborišču Dachau leta 1942 sprejel službo na poizkusni postaji, tam aktivno sodeloval pri zločinskih poizkusih, ki so v nešteto primerih imeli tudi smrtne posledice; istočasno se je kot gestapovski agent vključil v obveščevalno mrežo z zloglasnimi agenti gestapa v Dachauu, Neffom in Kuchnerjem.

Analiza in ocena dokazov

Pufler Janko je obsojen, da je kot agent gestapa že pred drugo svetovno vojno vršil špijonažo na škodo antifašističnega pokreta v raznih državah, na podlagi njegovih priznanj, danih v preiskavi.

Iz naštetih zapisnikov zasliševanja je razvidno, da je Pufler inkriminirana dejanja večkrat priznaval in tudi večkrat umikal ali spreminjal dane izjave. Na glavni obravnavi pa obtoženih dejanj ni priznaval.

Na podlagi obstoječega materiala lahko sklepamo, da je Puflerjevo priznanje rezultat določenih metod preiskovalnega postopka, med drugim tudi prisile. Na elemente prisile se je Pufler večkrat skliceval. Tudi na glavni obravnavi je izpovedal: »Ne priznam dejanj, za katera sem obtožen. Ne morem ostati pri tem, kar sem izpovedal v preiskavi, ni res, kar sem rekel v preiskavi. Nisem mogel drugače, nisem prostovoljno izpovedal, bil sem prisiljen. Jaz sem v preiskavi do septembra jasno in resnično govoril. Tudi to, kar sedaj govorim, je resnica.«

Spričo njegovega, po trajanju obsežnega in pestrega potepuškega življenja križem po Evropi se je težko opredeliti za to, katera varianta njegovih izpovedi je resnična in katera ni. Opozarjamo le na nelogičnosti navedb, vsebovanih v obtožnem predlogu, izdelanem na OZNI za Slovenijo in ki je služila kot osnova obtožnici in sodbi.

Pravljično izzveni, da spremlja Puflerja skozi vse njegove peripetije kot nekak angel varuh policijski agent Schöfler, kateremu naj bi bil dal obvezo že leta 1928 v Berlinu. Ta policaj Schöfler, ki je ob prihodu Hitlerja na oblast postal gestapovec, ga spremlja vse do njegove aretacije v Hrastniku, ko je bil osumljen gospodarske sabotaže in škodljivstva. Za to sabotažo naj bi ga namreč nagovoril neki agent Göstlitzer, in to zopet po navodilih Schöflerja.

Ob prihodu Hitlerja na oblast je poskušal Pufler bežati iz Nemčije na Češko. Ob tej priliki ga je gestapo aretiral. Dve uri po njegovi aretaciji v Weisswasserju, kjer je bil Pufler zaposlen, se že pojavi Schöfler, ki je delal v Berlinu, in organizira fiktiven pobeg Puflerja na Češko, kjer naj bi nadaljeval agenturno delo med tamošnjimi emigranti. Vsekakor je bil Schöfler ekspeditiven, da je v dveh urah po aretaciji Puflerja lahko prišel iz Berlina v več kot sto kilometrov oddaljeni Weisswasser.

S češke meje naj bi Pufler direktno telefonsko sporočal v Berlin Schöflerju podatke iz svojih opažanj, včasih pa je Schöfler tudi osebno prišel na razgovor s Puflerjem v neki obmejni kraj. Druge, bolj splošne podatke pa je Pufler dajal nekemu Goldbergu, agentu gestapa v Pragi.

Tudi v ZSSR naj bi Pufler šel po sugestiji Schöflerja. Tu naj bi deloval v okviru nemških emigrantov in se na čuden način povezal s Hell Karlom. Dogovorila sta se,

da se bosta javila med prostovoljce za Španijo in se kot agenta dobila v Španiji. V preiskovalnem materialu ni razen njegovega pripovedovanja nobenih drugih podatkov.

Leta 1941 je prostovoljno, tako kot številni drugi španski borci, šel na delo v rudnik Espenheim pri Leipzigu. Tu na svojo pobudo spet najde preko gestapovskega agenta Göstlitzerja zvezo s Schöflerjem. Tudi tokrat so naloge, ki mu jih je dal Schöfler, smešno enostavne. Naroči mu, naj sodeluje pri skupinskem poslušanju tujih radijskih postaj.

Oktobra 1941 je Pufler dobil dvakrat dopust. Prvič zaradi bolezni brata, ki se je nahajal takrat v Gradcu, in drugič ob njegovi smrti. Ta dopust je Pufler izkoristil in prišel tudi v Hrastnik. Takratni župan v Hrastniku ga je srečal, mu očital pobeg z dela in mu zagrozil z aretacijo. Pufler je nato odšel v Gradec in se tam zaposlil pri privatni firmi »Barteld« kot steklar, v Espenheim pa je poslal brzojavko, da je zbolel. Kmalu nato, meseca junija 1942, je Puflerja v Gradcu aretiral gestapo in ga zadrževal v svojih zaporih do januarja 1943.

Njegov varuh Schöfler pride takoj v Gradec, čim je Pufler v graških zaporih zasliševalcu Binderju, referentu, ki je obravnaval španske borce, povedal, da je sodeloval kot agent s Schöflerjem. Tu mu je Schöfler dejal, da bo šel v taborišče, kjer bo nadaljeval delo kot agent. Za povezavo v taborišču pa bo že poskrbel on – Schöfler.

Tudi v letu 1946 se pojavi pri Puflerju v Hrastniku, kjer je bil le-ta direktor steklarne, Göstlitzer, ki ga opozori na njegove predvojne gestapovske zveze. Pove mu, da je prišel po naročilu Schöflerja ter ga pozove, da prične z večjimi sabotažami.

To so samo nekateri fragmenti o njegovi gestapovski dejavnosti, kakor izhaja izključno iz njegovega priznanja, ki ga je pozneje večkrat preklical. Ker je ta priznanja preklical in ker je njegovo pripovedovanje polno notranjih protislovij in nesmislov, je utemeljeno zaključiti, da je celotna zgodba o njegovem špijonskem predvojnem delovanju izmišljena.

Zelo skromen in neprepričljiv je tisti del obtožnice in sodbe, ki se nanaša na Puflerjevo agenturno in zločinsko delovanje v taborišču Dachau. Iz sodbe niti ni razvidno, kaj konkretno se mu v zvezi s tem očita. V taborišče je bil poslan iz zaporov v Gradcu, in to v februarju 1943. Po nekaj tednih, ki jih je prebil v karantenskem bloku, je bil dodeljen kot steklopihač na poskusno postajo V. Kot agenta naj bi ga povezal kapo Neff. Da Neffa ni bilo dosti prida, je verjetno, vprašljivo pa je, če je bil gestapovski agent. Kot je uradno znano, je bil Walter Neff ena glavnih obremenilnih prič na procesu zoper nacistične zdravnike, ki so opravljali poizkuse v nemških koncentracijskih taboriščih (glej knjigo »Medicina brez človečnosti«, slovenska izdaja 1962).

Pufler je bil na poizkusni postaji, kamor je prišel v marcu 1943, zaposlen kot steklopihač, poleg tega pa je pomagal pri čiščenju laboratorijske opreme ipd. Zveze s poizkusi ni imel. Videl je le dva primera, da sta pacienta pri poizkusu podhlajevanja umrla. Tudi se mu ne more šteti v zlo, če je v dveh primerih, kolikor so točne njegove izjave, meril temperaturo zraka, ko so shlajevali poskusne osebe na prostem. Tudi njegovo delo kot pomožni delavec pri izdelavi pektinskih preparatov se ne more ocenjevati kot kaznivo. Ti poizkusi so z medicinsko-etičnega vidika obsojanja vredni, ker so se vršili brez pristanka poizkusne osebe. Sami po sebi pa na zdravje internirancev niso imeli nobenih posledic. Zato tudi ni slučaj, da na nürnberškem

procesu sploh niso bili omenjeni. Upoštevati je treba tudi to, da obtoženi Pufler na poizkusni postaji ni sodeloval prostovoljno, ampak je bil tam kot jetnik.

Dejstvo je, da Puflerjevo delo na poizkusni postaji ne moremo označiti kot zločinska dejanja, ki bi kakorkoli škodovala zdravju kateregakoli interniranca. Tudi sodišče se je na glavni obravnavi znašlo v zadregi. Ker ni bilo konkretnih dokazov pa tudi ne prič, ki bi obremenjevale Puflerja, se sodišče sklicuje le na splošno znane stvari, ki obeležujejo zločinski karakter poizkusnih postaj. Pri tem sodišče često povzema opise, ki jih je moč zaslediti v literaturi v zvezi s sojenjem nacističnih zdravnikov iz koncentracijskih taborišč.

Pri soočenju med Diehlom in Puflerjem odgovarja Diehl na vprašanja, ali je Pufler agent, z da. To svojo trditev obrazloži z besedami: »To sklepam iz njegovega dela na poizkusni postaji V, ker so tu lahko delali le gestapovci.« Tudi druga soočenja, npr. Barle – Pufler itd. niso prinesla nobenih rezultatov v smislu ugotavljanja Puflerjeve krivde, da je sodeloval kot agent gestapa v taborišču. Barle na nekem mestu pravi, da je imel kot agent gestapa na zvezi Puflerja, in sicer po naročilu Diehla. Hkrati pa naj bi Pufler bil povezan kot agent z Neffom in kasneje Kuhnertom. Podobnih nelogičnosti v preiskovalnem materialu mrgoli.

Po osvoboditvi se je Pufler kot navaden delavec zaposlil v steklarni Hrastnik. V decembru 1945 pa je na pobudo kolektiva in na priporočilo Barleta ter Krajnca postavljen za delegata MIR. Dekret o imenovanju je v okviru svojih pristojnosti podpisal Oswald.

Iz Puflerjevih priznanj, ki jih je kasneje preklical, izhaja, da naj bi ga maja 1946 obiskal nekdanji gestapovec Göstlitzer in ga opomnil, da je prišel po naročilu Schöflerja in ga pozval k sabotaži in sodelovanju. Da bi bila ta povojna povezava bolj verjetna, se v preiskovalnem gradivu omenja celo to, da ga je že v Schlatersu agent Kuhnert, na katerega naj bi bil povezan, opozoril, da je Schöflerjeva želja, da bi tudi po vojni sodeloval z njim. Žal pa take konstrukcije niti v najmanjši meri ne prispevajo k razčiščenju in pojasnevanju Puflerjeve krivde, ampak nasprotno, celo stvar še bolj zapletajo, jo zavijajo v misterij, iz katerega ni izhoda.

Pufler je bil za kazniva dejanja požiga prvič obsojen pred okrožnim sodiščem v Celju s sodbo z dne 24. 5.1947 K 279/48. Iz citiranega spisa je razvidno, da je v steklarni Hrastnik izbruhnil požar v noči od 22. na 23. 10. 1946 ob 3. uri. Preiskovalni postopek je začela kriminalistična služba za notranje zadeve. V svojem poročilu okrožnemu javnemu tožilstvu v Celju ta služba na osnovi zasliševanja prič ugotavlja, da je požar nastal zaradi tega, ker je delavec Benegalija Jože nepravilno manipuliral z ventili za dovod nafte. Krivda pa ne leži le na Benegaliju, ampak tudi na obratovodstvu, ki kljub zahtevi delavcev ni postavilo k tej peči na stalno delo sposobnega človeka. Poročilo omenja, da nadaljnjo preiskavo vodi UDV, ki je aretirala 6 oseb, med njimi tudi prejšnjega delegata Puflerja. V preiskavi je bil zaslišan povzročitelj požara Benegalija Jože, ki se je zagovarjal, da ga je k požaru nagovoril Pufler, za nagrado 10.000 dinarjev. Pufler je to obdolžitev vseskozi zanikal, tako v preiskavi kot na obravnavi pri celjskem sodišču. Toda Benegalija je hkrati, ko je obdolževal Puflerja, tudi trdil, da se mu je pripetila nesreča, ki je povzročila požar, tako da iz njegovega pričevanja ni mogoče zanesljivo razbrati vzroka požara. Kljub nezadostnim dokazom je bil Pufler spoznan za krivega in obsojen. Na podlagi njegove pritožbe je vrhovno sodišče kljub predlogu javnega tožilca, da se sodba potrdi, razveljavilo sodbo in vrnilo zadevo prvostopnemu sodišču v ponovno odločanje,

toda pod spremenjenim senatom. V razveljavitveni odločbi je vrhovno sodiče med drugim navedlo:
– konstrukcija sodbe o obtoženčevem značaju ni prepričevalna in deloma protispisna;
– zaključki o motivu, ki naj bi Puflerja navedli do načrtnega požiga steklarne, so nesprejemljivi;
– pritožbeno sodišče smatra, da je bolj naravno, da se vzamejo za podlago dejanski zaključki glede požara in iz te osnove izvedejo nadaljnji zaključki;
– krivda Benegalija nima dovolj opore v podatkih spisa, sodbena konstrukcija začetka požara je zgrešena. Vzrok požara tedaj ni prepričevalno pojasnjen in na njem ni mogoče izvajati zanesljivih zaključkov;
– ponovno je potrebno zaslišati vse izvedence in priče;
– izpodbijana sodba ni v dovolj izčrpni meri upoštevala okolnosti glede nagovarjanja Puflerja, da naj Benegalija povzroči požar za obljubljeno nagrado. Spričo tega pa taka konstrukcija dejanskega stanja izkustveno ni sprejemljiva;
– obtoženega Benegalija je glede njegovih izpreminjajočih se izjav in verodostojnosti nasploh, na podlagi študija tega spisa in opisovanja, preiskati po izvedencu, ki naj ugotovi, ali je Benegalija sploh duševno zdrav in kazensko odgovoren (iz spisa je namreč razvidno, da je pred tem dogodkom padel 17 m globoko pod škarpo na skalovje);
– iz spisa je razviden motiv, da je Benegalija Puflerja sovražil zaradi odstavitve z dela njegovega očeta in strica (oba kulturbundovca) in ker mu ni dal zaprošenega predujma, česar sodišče ni upoštevalo in ni ocenjevalo;
– zaslišati je potrebno tudi poveljnika zaporov, ali je Benegalija res izjavil, da Pufler ni kriv.

Do ponovne razprave pred okrožnim sodiščem ni prišlo. Iz dopisa okrožnega tožilca Eda Grgiča republiškemu javnemu tožilcu je razvidno, da sta takratna sodnika Šketa in Šval stala na stališču, da ne bosta vodila ponovne obravnave, ker nista prepričana, da je Pufler kriv.

Pufler je bil za isto dejanje ponovno obsojen v dachauskem procesu, ne da bi sodišče, ki je bilo vezano na razveljavitvene razloge vrhovnega sodišča, izvedlo dokaze, katerih izvedbo je zahtevalo vrhovno sodišče. Vsak komentar je tu odveč.

Iz preiskovalnega materiala se da nesporno ugotoviti, da Puflerja ni mogoče dolžiti krivde, ki jo navaja obsodba pod 3/a. Dokazi govorijo prav nasprotno. Za časa njegovega delegatstva je bila nastavljena edino Jugovič Tea, za katero so šele pozneje ugotovili, da je to žena bivšega ustaša. Ko je bil Pufler na to opozorjen, jo je odpustil, Savrič in Vračun pa sta v steklarni delala že prej in ju Pufler v službo ni sprejel. Dejanje pod 3/b pa sploh ni kaznivo dejanje, ampak je disciplinski prestopek.

PRESTERL MARTIN

Roj. 8. 3. 1916 v Gradcu, Avstrija
avstrijske narodnosti, avstrijski državljan
učitelj
nazadnje časnikar in lastnik založbe v Gradcu
pred aretacijo stanujoč v Gradcu

v preiskovalnem zaporu od 25. 10. 1947.
obsojen 26. 4. 1948 na smrt z ustrelitvijo
smrtna kazen je bila izvršena

V letih 1930 – 1936 je aktivno delal v komunistični mladini in bil zaradi tega zaprt in izključen z učiteljišča. Leta 1936 je kot prostovoljec odšel v Španijo. Od leta 1938 do 1941 je bil v raznih taboriščih v Franciji, do 13. 2. 1941, ko je bil poslan v Dachau. Tu je bil zaposlen v »Arbeitseinsatzu« (delovni urad) do leta 1944, ko je bil poslan v taborišče Augsburg. Po vojni je imel svojo založbo v Gradcu in je kot novinar veliko pisal o Jugoslaviji.

S sodbo je bil spoznan za krivega:
1. da se je v juliju 1945 leta na Dunaju kot bivši gestapovski agent povezal s špijonskim centrom neke imperialistične države in se obvezal, da bo deloval v njeni špijonski službi, vršil in organiziral špijonaže med jugoslovanskimi predstavniki v Avstriji v sami Jugoslaviji, prikazujoč se za velikega prijatelja FLRJ ter omogočil še drugim agentom istega špijonažnega centra možnost agentskega delovanja v Jugoslaviji;
2. da je v toku 1946 v Jugoslaviji po direktivi vodstva tajnega obveščevalnega centra na novo povezal svoje stare gestapovske agentske zveze iz dachauskega taborišča, jih aktiviziral ter pridobival nove ljudi za tujo obveščevalno službo; nadalje organiziral načrtno škodljivstvo, diverzije, sabotaže na industrijskih objektih, prometnih zvezah in drugih državnih ustanovah FLRJ s tem, da je prinašal za to konkretne direktive in instrukcije svojim agentom v Jugoslaviji.

Tako je:

a) meseca marca 1946 leta odpotoval iz Avstrije v Beograd na kongres španskih borcev, kjer se je sestal z bivšimi dachauskimi in gestapovskimi agenti Diehlom, Barletom, Ćorićem, Derviševićem, Puflerjem in drugimi ter jih ponovno pridobil za špijonsko službo;

b) v začetku oktobra 1946 odpotoval z Dunaja v Beograd, kjer se je sestal z glavnim agentom dunajskega špijonskega centra v Beogradu, nekim N. N., kateremu je za agentsko delovanje izročil 50.000,- dinarjev ter se je v Ljubljani sestal z Barletom in Diehlom in ob tej priliki obtoženemu Diehlu naročil, naj preide iz zbiranja špijonskega materiala k odkriti in načrtni sabotaži in k rušenju tovarn z eksplozijami in požigi ter določil geslo za kurirsko agentsko zvezo »pozdrave od Martina iz Parteiverlaga«.

c) meseca oktobra 1947 je odpotoval s špijonko Hahn Hildegarde v Jugoslavijo s ciljem, da obišče stare agentske zveze in jim da direktive za še intenzivnejše sabotaže in diverzije ter da si pridobi čimveč novih sodelavcev za agentsko službo v Jugoslaviji, zbere čimveč podatkov za tujo obveščevalno službo ter se poveže v Ljubljani z agentom svojega špijonskega centra Herman Viljemom in ga usmeri v njegovem rušilnem agentskem delovanju na Jesenice.

3. da je od leta 1940 do 1945 deloval kot eden glavnih agentov gestapa v taborišču Dachau in Augsburg ter je kot tak:

a) bil eden glavnih funkcionarjev zločinskega Arbeitseinsatza (delovnega urada) v taborišču Dachau, v Augsburgu pa šef istega, ki je odrejal internirance na delo v razne delovne komande; kjer so z najbolj priganjaškim in suženjskim delom izko-

riščali in mučili internirance; pošiljal in odrejal internirance v uničevalne transporte in na poizkusne postaje, soodločal pri postavljanju funkcionarjev, agentov taborišènega aparata in pri drugih ukrepih Arbeitseinsatza;
b) organiziral ovaduško in obveščevalno službo v taborišču, preko katere je gestapo ovajal sointernirance, kar je imelo za ovadene težke, pa tudi smrtne posledice;
c) od 1941 do 1945 leta sodeloval kot vodilni funkcionar v provokatorski antifašistični organizaciji, ki [jo] je v taborišču organiziral in vodil gestapo in ki je bila ena najvažnejših opor gestapa pri kontroli, prevzgoji in uničevanju naprednih elementov v taborišču.

Analiza in ocena dokazov

Obsodba Presterla temelji na njegovem lastnem priznanju, danem v preiskavi in na obravnavi. Presterl je glavni akter v tem procesu, kajti obtožuje skoraj vse soobtožence gestapovskega agenturnega delovanja, pa tudi mnoge druge, ki niso bili procesuirani. Očitno gre za neuravnovešeno in silno ambiciozno osebnost. Izjave, ki jih je pisal sam, in izpovedi na zaslišanjih obsegajo preko 4.500 strani. Njegov opis življenja in dela od mladosti, ko se kot študent učiteljišča v bivši Avstriji vključuje v napredno delavsko gibanje, zaradi česar je bil preganjan, izključen iz šole in kaznovan, njegovo legalno in ilegalno delo kot mladinski aktivist, pozneje kot španski borec, zasliševan v zaporih in interniran v Dachau, po osvoboditvi publicist in ves ta čas agent obveščevalnih služb največjih razmerij, predstavljajo fantastično konstrukcijo in predstavo posameznih dogodkov. Priznanja, samoobtoževanja in obtoževanja drugih, ki nimajo nikakršne povezave z dachauskim procesom, so očitna pretiravanja in v veliki meri skrajni nesmisel. Za ilustracijo tega navajamo nekaj karakterističnih primerov, ki izhajajo iz preiskovalnega materiala: Silno pretirava in se hvali, ko govori o svojem mladinskem komunističnem poslanstvu v Avstriji do leta 1936; laže, da je bil v Španiji komisar bataljona in sodelavec generala Gomeza; že drugi dan po prihodu v Dachau pravi, da je imel predavanje o Španiji; ko opisuje organizacijo taborišča, prikazuje stvari tako, da Arbeitseinsatz (AE), kjer je bil zaposlen kot pisar, spada direktno pod RSHA, njegovo mesto v AE pa je bilo najvažnejše in najbolj riskantno; ima se za desno roko SS-Sturmführerja Stumpfa; Mitteregger, Lauscher in drugi so mu dajali poročila, čim se je pojavil v Dachauu, čeprav so bili starejši zaporniki od njega; po vojni je bil kot agent povezan s Stielfriedom, generalom in komandantom avstrijske žandarmerije, ki ga je osebno angažiral za delo kot agenta v neki tuji obveščevalni službi; dr. Gorbach, kasnejši predsednik vlade, mu služi za povezavo z generalom Stielfriedom; sestaja se z najprominentnejšimi osebnostmi Avstrije, in sicer v neposredni bližini kanclerjevih prostorov na predsedstvu vlade; suvereno označuje kot gestapovske agente na desetine takrat vidnih avstrijskih politikov (npr. dr. Gorbach, ing. Fiegl, Sobeck itd.) in trdi, da ga je o tem informiral Stumpf; avstrijske komuniste in partijske funkcionarje Lauscherja, Tschofeniga, Dürmeierja, Mittereggerja in druge obtožuje kot agente gestapa; osebno je imel na zvezi preko 70 agentov in bil center gestapovske agenture v Dachauu in po osvoboditvi organizator agenturne mreže za interese tuje obveščevalne službe v Jugoslaviji; delo naših organov po osvoboditvi v Avstriji je bilo v največji meri odvisno od njega itd.

Nasprotno pa iz preiskovalnega materiala izhajajo podatki, ki diskvalificirajo

vrednost omenjenih izjav. Tako je iz tega materiala razvidno, da je Presterl ob prihodu v Dachau opravljal razna fizična dela. Bil je nekaj časa celo v grupi nerazporejenih, kar je pomenilo nevarnost, da ga pošljejo na transport. Takrat je tudi zbolel. Rešil ga je Lauscher ter mu omogočil zdravljenje v bolnici. Po posredovanju avstrijskih komunistov je iz bolnice prišel za pisarja v AE. V Dachauu je bil sicer povezan v antifašistični organizaciji, ni pa imel nobene funkcije. Kot pisar na AE je opravljal sicer pomembno delo in je lahko marsikateremu internirancu pomagal priti do boljšega delovnega mesta ali ga očuval pred transportom. Vse to je opravljal po sugestijah drugih internirancev – političnih aktivistov. Presterl torej ni bil spiritus agens celotne politične dejavnosti in odločujoč faktor v razporejanju internirancev. Iz preiskovalnega materiala se da celo ugotoviti, da Presterlu ni bila znana organizacijska struktura antifašistične partijske organizacije v Dachauu. Po vojni se je vrnil z zamudo v Avstrijo, ker je pred koncem vojne zbolel in se zdravil v raznih okrevališčih za internirance. Po prihodu na Dunaj je doživel razočaranje. Vrsta njegovih kolegov iz Dachaua je bila že na važnih strankarskih mestih ali celo v državnem aparatu. Na Dunaju ni uspel dobiti ustreznega mesta, zato je odšel v Gradec. Tam se je zaposlil kot novinar pri naprednih glasilih. V tem času je začel sodelovati z našimi organi OZNE preko vojne misije. Začne tudi s publicistično dejavnostjo v korist Jugoslavije. Prvič potuje v Jugoslavijo leta 1946 na kongres španskih borcev, pozneje pa je bil še dvakrat v Jugoslaviji kot novinar oziroma »agent tuje obveščevalne službe«.

Presterl je šele po daljšem času v preiskavi začel priznavati očitana mu dejanja, obtoževati sebe in druge. Ob tem je izjavljal in pripovedoval vse mogoče in nemogoče verzije, od katerih so nekatere zgoraj omenjene. Često je menjal svoje izjave in umikal priznanja, nato pa zopet priznaval. Tudi pri soočenjih se je večkrat pokazal nesiguren in je korigiral svoje prvotne izjave.

Razen njegovega očitno problematičnega priznanja ni nikakega drugega dokaza, da je deloval v taboriščih kot agent gestapa. Na sodelovanje z gestapom naj bi pristal v Chalon in še enkrat pozneje v Gradcu, kjer naj bi podpisal ustrezno izjavo pred gestapovskim uradnikom Stelzlom. Presterl to vse priznava, priznanje pa je skušala preiskava utrditi na podlagi izjav treh v zaporih OZNE zaprtih policijskih uradnikov (Wiegele, Schaub, Kramholer). Toda tudi ti ne povedo nič konkretnega o Presterlu. Omejujejo se na splošne ugotovitve, da je španske borce obravnaval v Gradcu 4. Binderjev referat. Tako bivši kriminalni svetnik Schaub pravi: »Španske borce je obravnaval referat IV, za to določen referent. Imeli so navodila, da morajo s španskimi borci lepo ravnati, da bi jih pozneje uporabili za interese gestapa. Opazil sem, da so z nekaterimi med njimi, Bergerjem in dvema bratoma, katerih imen se ne spomnim, in nekim Presterl Martinom, ravnali posebno protežirano.« in Dalje: »Po Rumplerjevih in Binderjevih izjavah se je velik del španskih borcev izjavil pripravljene sodelovati z gestapom. Posebno velik interes je Stelzl imel za Presterla, katerega mi je pogosto omenil in o katerem je pripovedoval, da je to star, zaslužen agent iz Avstrije, ki je že veliko dobrega storil zanj. Rekel je še, kot sem kasneje zvedel od Stelzla, da je Presterl tudi v Dachauu delal kot agent.«

To je vse, kar je konkretnega o Presterlu. Wiegele omenja le, »da je 1944. leta prišel v zapor Presterl in da ga je Stelzl dobro obravnaval«, medtem ko se Kramholer v svoji izjavi omejuje na to: »da je slišal pripovedovati, da je Dachau poln špic-

ljev in da kot agente uporabljajo tudi španske borce.« To mu je dejal neki Kick, ki je bil takrat gestapovski funkcionar v Dachauu.

Koliko so te izjave resnične, je vprašljivo. Ali ni možno, da so tudi ti gestapovci dali omenjene izjave pod pritiskom ali pa tudi iz razredno političnega interesa. Iz vsega tega je razvidno, da so izjave napisane tendenciozno, na škodo španskih borcev.

Trdnih dokazov o Presterlovem predhodnem sodelovanju z gestapom torej ni, zato tudi ni mogoče trditi, da je deloval že od leta 1940 kot agent gestapa v Dachauu, kamor naj bi bil poslan na »Umschulung«. Teorija o »Umschulung«, ki jo Presterl sam razvija, je nesmiselna in nesprejemljiva. Zanjo ni nobenih teoretično sprejemljivih argumentov niti praktičnih dokazov. Pojem »Umschulung« se je takrat sicer uporabljal, toda smiselno popolnoma drugače. Takšno vsebino, v kateri gre za prevzgojo gestapovcev, je dobil le pri nas.

Presterlovo gestapovsko delovanje v taborišču bi nujno moralo imeti določene neugodne posledice za internirance. Toda takih posledic ni. Presterl je bil sicer obsojen, da je ovajal gestapu internirance, kar je imelo za ovadene težke posledice, vendar v preiskovalnem materialu ni zaslediti nobenega konkretnega primera takega ovajanja. Tudi sodišče ni ugotavljalo dejstev, ki bi dokazovala, da je Presterl res ovajal.

Poleg tega je organizacija gestapovske mreže v Dachauu, kot jo opisuje Presterl, neverjetna že zaradi svoje neracionalnosti. Presterl naj bi delal s preko 70 agenti, naravnost smešno pa je njegovo priznanje, da ga je Obersturmführer Stumpf ob prihodu novih internirancev sproti obveščal, kdo je agent gestapa.

Glede tistega dela sodbe, ki se nanaša na Presterlovo delovanje v AE, se sklicujemo na uvodne ugotovitve o možnostih, ki so jih imeli interniranci pri razporejanju v razne komande in pošiljanju na transport. Tudi Presterlovo sodelovanje s komitejem v Dachauu, kolikor je pač sodeloval, se mu glede na progresivni značaj tega komiteja lahko šteje le v dobro.

Iz nevedenega sledi, da ni nikakih dokazov o Presterlovem zločinskem delovanju v Dachauu. Popolnoma nedokazana je tudi obdolžitev o njegovem protijugoslovanskem delovanju po vojni. Vrh špijonskega centra neke imperialistične države za delovanje proti Jugoslaviji naj bi bil na Dunaju. Vodil bi ga naj general avstrijske žandarmerije Stillfried, bivši dachauski interniranec. Po Presterlovih izjavah je Stielfried ves čas internacije pometal in pospravljal taborišče ceste in poti. Bil je vase zaprt človek in se je družil le z interniranim Fieglom, poznejšim avstrijskim kanclerjem. V antifašističnem pokretu ni sodeloval. Po Presterlovi obdolžitvi v preiskavi je bil Stillfried agent gestapa, delo na cestah pa je bila kamuflaža in pogoj, da se je lahko prosto gibal po taborišču in lažje opravljal agenturno delo. V preiskovalnem gradivu ni nikakih podatkov o Stillfriedovem agenturnem delovanju v Dachauu. Nikjer se tudi ne omenja, da sta se s Presterlom poznala oziroma, da sta v Dachauu sodelovala, čeprav Presterl v preiskavi nastopa kot agent, ki je bil povezan s celo vrsto drugih agentov. Stillfried naj bi Presterla prisilil za povojno agenturno delo s tem, da ga je opozoril na njegovo gestapovsko delovanje v Dachauu. Na podlagi takega opozorila je Presterl pristal na sodelovanje s Stillfriedom. Po njegovi direktivi je v agenturne namene ustanovil v Gradcu založbo Kristal. Toda Presterl v tem ni dosleden. Nekajkrat namreč v preiskavi zatrjuje, da je to založbo ustanovil na iniciativo dr. Franca Hočevarja in Frančka Drenovca. Slednja dva v preiskavi

nista bila zaslišana. Kakšen interes naj bi založba Kristal predstavljala za tujo obveščevalno službo, iz preiskovalnega materiala ni mogoče ugotoviti.

V obstoječem gradivu ni podatkov o Presterlovi špijonaži med jugoslovanskimi predstavniki v Avstriji, čeprav je bil Presterl tudi za ta dejanja obsojen. Tudi Bojan Bunc, ki je takrat deloval kot organ OZNE v Avstriji, ne ve o Presterlu v tej zvezi povedati nič konkretnega in se omejuje le na sumničenje.

Nadalje Presterl priznava zločinstva, ki naj bi jih kot agent organiziral v Jugoslaviji. Tudi za to priznanje ni najti v dokaznem materialu dokazov. Obtožnica in sodba temeljita na predpostavki, da so bila vsa Presterlova potovanja v Jugoslavijo izvršena v cilju organiziranja obveščevalne mreže, zbiranju obveščevalnih podatkov in dajanju direktiv za diverzije in sabotaže. Toda v obtožnici in v obrazložitvi sodbe navedene utemeljitve za ta dejanja so zgolj komentarji srečanj in razgovorov med soobtoženci. Nezanesljivost dokaznega gradiva ilustrirajo naslednji podatki, vzeti iz preiskovalnega materiala. Presterl je v avstrijskih časopisih veliko pisal o Jugoslaviji, in sicer v pozitivnem smislu. Za vsebino svojih člankov je zbiral gradivo od ljudi, tudi v Jugoslaviji in prav zato je v letu 1946/47 potoval v Jugoslavijo. Prvo potovanje mu je omogočil dr. Hočevar, za naslednje leto pa ga je s posredovanjem Drenovca v Jugoslavijo povabilo jugoslovansko združenje novinarjev. Imel je razgovore v uredništvu Borbe in v Ljubljani z Leonom Modicem. Ta mu je takrat dal celo 5.000 dinarjev. V marcu 1946 je bil v Jugoslaviji, ker se je udeležil kongresa španskih borcev v Beogradu. Res je zbiral podatke o Jugoslaviji, kar je razumljivo spričo ugotovitve v preiskavi, da je pripravljal izdajo publikacije o Jugoslaviji. Ta publikacija naj bi bila odgovor na sovražno propagando zoper Jugoslavijo, ki se je tedaj vodila v Avstriji. V finančnem pogledu so mu potovanja po Jugoslaviji omogočili naši ljudje in naše ustanove. Tudi tovariši iz Dachaua, s katerimi se je srečal in jih obiskoval, so mu dajali manjše vsote denarja, ker sam z denarjem ni razpolagal. Stalno je prosil za denar in celo od Derviševića Rama je zahteval posojilo, čeprav je vedel, da Dervišević kot delavec v tiskarni Borbe ne zasluži dosti. Presterlovo prosjačenje za denar govori proti obdolžitvi, da je agent tuje obveščevalne službe, kajti ni realno predpostavljati, da bi tako važnega agenta s tako važnimi nalogami pošiljala tuja obveščevalna služba v Jugoslavijo brez denarja.

Preiskava ni razčiščevala zgoraj navedenih okoliščin, v katerih je Presterl prihajal v Jugoslavijo. Razen soobtožencev ni bil zaslišan nihče od številnih Jugoslovanov, ki so prihajali v stik s Presterlom, z izjemo Cirila Štera, ki v zvezi s tem pove: »Presterlu smo šli na roko, priporočila za to je dal Drenovec Franc, ki nam ga je prikazal kot pozitivnega.« Iz preiskovalnega materiala je razvidno, da je bil Presterl skupaj z Barletom na Tanjugu pri Drenovcu in da je Drenovec takrat izjavil, da je že obveščen o prihodu Presterla. O tem ga je obvestil major OZNE Hlaj Vidko. S tem majorjem se je Presterl tedaj tudi telefonično razgovarjal in še istega dne je Presterl skupaj večerjal v hotelu z Barletom, Diehlom in Hlaj Vidkom. Te podrobnosti dokazujejo, da so Barle in drugi obtoženci iz dachauskega procesa upravičeno šteli Presterla kot novinarja, ki dela v našem interesu.

Po obtožnici in obsodbi naj bi Presterl v oktobru 1946 dal Barletu in Diehlu direktive za zbiranje materialov za sabotažo in diverzije. Oktobra 1947 je prišel v Jugoslavijo s ciljem, da obišče stare agentske zveze in da jim da direktive za še intenzivnejše delo. Toda, če bi to res storil leta 1946, tega ne bi mogel storiti več leta 1947, ker je v Jugoslavijo prispel šele 5. 10. 1947, pred tem datumom pa so bili že aretirani

soobtoženci, katerim naj bi dajal navodila. Nehote se postavlja tudi vprašanje, ali je mogoče, da obveščevalni center na Dunaju, ki ima v Beogradu svojega stalnega obveščevalca, nekega Müllerja in N. N. agenta, pošilja Presterla v Jugoslavijo na zvezo s člani agenturne mreže, ki so bili tedaj že aretirani? Ali ta center za aretacije res ni vedel in ali o tem ni nič vedel niti agent Müller v Beogradu, ko Presterlu naroča, da naj postavi v Ljubljani zvezo z Diehlom? V resnici pa je bil Diehl takrat že skoraj mesec dni v zaporu. Preiskava je tudi mirno prešla preko tegale Presterlovega »priznanja«: »Že na Dunaju se mi je naročilo, naj v Jugoslaviji pogledam, kaj se dogaja glede aretacij.« Torej je vendarle na Dunaju že nekdo vedel za aretacije, ni pa vedel razloga zanje. Z vso resnostjo se nadalje postavlja vprašanje, ali bi Presterl pristal, da gre v Jugoslavijo, ko je že vedel, da so ljudje iz njegove mreže, ki naj bi jim dajal navodila za še intenzivnejše škodljivstvo, aretirani, in se v taki situaciji mirno dvajset dni sprehajal po vsej državi?

Vpreiskovalnem materialu ne obstojijo in tudi sodišču niso bili predloženi dokazi o vsebini direktiv, ki naj bi jih Presterl dal Diehlu in Barletu, niti kakšen obveščevalni material se je dejansko zbiral. Čeprav gre za težke obtožbe, ki so imele za posledico Presterlovo obsodbo tudi za to dejanje, nimajo v materialu prav nobenega kritja, razen splošnih ugotovitev, komentarjev in izsiljenih priznanj.

Presterl obtožuje tudi svojo zaročenko Hahn Hildegarde, ki je prišla z njim v Jugoslavijo ob tretjem obisku in je bila skupaj z njim aretirana ter v istem procesu obsojena. Njen primer obravnavamo posebej. Za Presterla je v tej zvezi karakteristično naslednje: v začetnih zaslišanjih govori o njej kot antifašistki, ki je veliko pretrpela zaradi judovskega porekla. Oče je bil Jud in preganjan, mati pa Avstrijka. V Jugoslavijo jo je pripeljal, da bi videla življenje v socialistični deželi ter spoznala kraje in ljudi. V enem od kasnejših zapisnikov o Presterlovem zaslišanju v preiskavi pa se Presterl takole izraža o Hahnovi: »Presenečen sem nad tem, kar sem tukaj zvedel o Hahn Hildi. Nisem vedel, da je aktiven agent tuje obveščevalne službe, nisem vedel, da je sovražnik Jugoslavije. Po vsem tem nisem več vanjo zaljubljen.« V nadaljnjem toku preiskave je pomagal preiskovalcu Hahnovo provocirati s pismi.

Kar zadeva obdolžitev, da je Presterl angažiral za špijonsko delo Hermana Viljema, je treba povedati, da Herman Viljem v preiskavi ni ničesar priznal. Preiskovalni postopek zoper njega ni bil zaključen, ker je Herman Viljem napravil samomor.

Iz navedenega izhaja, da ni dokazano niti eno od dejanj, zaradi katerih je bil Presterl obsojen. Preiskava ni uspela zbrati nikakršnih dokazov o Presterlovi krivdi. Zavračala je vse dokaze, ki bi utegnili prikazati vso zadevo v drugačni luči, če bi bili izvedeni. Sodišču ni bilo predloženo celotno gradivo, zbrano v preiskavi. Presterlovo samoobtoževanje in obremenjevanje drugih je treba oceniti kot skrajno neprepričljivo ne le zaradi nedopustnih preiskovalnih metod, ki jih je preiskava uporabila, ampak tudi zaradi številnih notranjih protislovij in nelogičnosti.

BARLE KAREL

Rojen 3. maja 1910 v Šmartnem pri Slovenjem Gradcu
Slovenec, državljan FLRJ
poročen, oče 1 otroka

inženir kemije
nazadnje zaposlen kot sekretar ekonomske komisije pri CK KPS
v preiskovalnem zaporu od 8. avgusta 1947
obsojen 26. 4. 1948 na smrt z ustrelitvijo
smrtna akazen je bila izvršena 12. 5. 1948.

V KPJ je bil sprejet leta 1931 na univerzi v Ljubljani. Leta 1934 je po nalogu partije emigriral v Avstrijo, kjer je končal študij. Januarja 1937 je prostovoljno odšel v Španijo. Po odhodu iz Španije je bil v raznih francoskih in nemških taboriščih, dokler ni prišel 22. 8. 1942 v Dachau. Od marca 1943 je delal kot kemik na poizkusni postaji. V domovino se je vrnil septembra 1945. Zaposlen je bil na ministrstvu za industrijo in rudarstvo, nato pa na CK KPS.

S sodbo je bil spoznan za krivega:
1. da se je po osvoboditvi v marcu 1946 povezal z agentom tuje obveščevalne službe Presterlom Martinom in pristal, da bo delal kot agent s tujo obveščevalno službo, izpolnjeval sprejete direktive in dajal Presterlu ustna in pismena poročila, ki so vsebovala tajne podatke gospodarskega in političnega značaja;
2. da je po direktivah Presterla po svoboditvi organiziral agentsko mrežo in se v ta namen povezal z obtoženim Diehlom in Puflerjem.
3. da je po osvoboditvi predlagal na odgovornem mestu v produkciji špijone in agente tuje obveščevalne službe, kakor gestapovskega agenta Puflerja Janka, ki je bil postavljen za direktorja tovarne v Hrastniku in za katerega je pri tem, ko je bil isti pred sodiščem obsojen zaradi požiga tovarne, dal lažno pozitivno karakteristiko v nameri, da zavede ljudsko sodišče v zmoto;
4. da je kot odgovoren funkcionar ministrstva LRS in kasneje kot ekonomske komisije za Slovenijo, po direktivah iz inozemstva organiziral sabotaže, škodljivstvo in diverzije po Presterlovih navodilih. Tako ni ničesar podvzel za odpravo opaženih nepravilnosti v tovarni kleja v Ljubljani, kar je imelo za posledico, da je prišlo do eksplozije, ki je zahtevala 2 smrtni žrtvi in težko okvaro tovarniških objektov; istotako ni ničesar podvzel na opozorilo Reškovec Ilije z Jesenic o večih nepravilnostih v jeseniški železarni, kar je povzročilo škodo na raznih tovarniških napravah;
5. da je leta 1941, novembra meseca, v Brestu v Franciji, v zaporu izdal gestapu soborca iz Španije in istočasno podpisal in sprejel obvezo, da bo z vsemi silami delal za gestapovsko obveščevalno službo in za »veliki nemški rajh«;
6. da je leta 1941 na zaslišanju pred gestapom v Gradcu prostovoljno izdal sodelavce – antifašiste, npr. Moravca Franca in Pavla Petra;
7. da je deloval kot gestapovski konfident po raznih gestapovskih zaporih in je kot tak deloval tudi v provokatorski antifašistični organizaciji v Dachauu, ki je imela namen zavirati kakršnokoli protifašistično delovanje med interniranci ter da zbere čimveč važnih podatkov za gestapo;
8. da je z zadovoljstvom vršil najtežja zločinstva v taborišču Dachau, s tem, da je sodeloval pri vojnih zločinih z dr. Rascherjem in Plöttnerjem na poizkusni postaji 5 pri najokrutnejših poizkusih na internirancih, ki so od tega masovno umirali pod največjimi mukami;
9. da je sodeloval pri provokatorski antifašistični organizaciji, ki je ovadila gestapu Čučković Simo, doslednega antifašističnega borca, ki se je uprl zločinskemu delovanju provokatorskega vodstva, ki je vodilo takzv. antifašistično organizacijo po

direktivah gestapa, zaradi česar je bil Čučković Sima odveden v uničevalno taborišče, kjer je umrl mučeniške smrti.

Analiza in ocena dokazov

Ni dokazov, da bi Karel Barle v Brestu v Franciji, kjer je bil zaprt, izdal soborce iz Španije in istočasno po prihodu iz Španije podpisal izjavo za sodelovanje z gestapom. Barle trdi v preiskavi in tudi na glavni obravnavi, da je podpisal le zapisnik o zaslišanju, ki je vseboval na koncu še izjavo o lojalnosti do tretjega rajha. Lojalnostna izjava ali izjava o sodelovanju z gestapom pa nista eno in isto. V toku zaslševanja se je lojalnostna izjava pod pritiskom zasliševalca prekvalificirala v obvezo, da bo z vsemi silami delal za gestapovsko obveščevalno službo in za »veliki nemški rajh«, kakor pravi sodba. Resnične vsebine zapisnika o tem zaslišanju ne poznamo, obtožba in sodba pa temeljita na samovoljni interpretaciji preiskovalcev.

V graških zaporih je Barle nevedel nekaj imen španskih borcev, za katere je gestapo itak vedel, za katere pa ni dokazov, da bi bili s strani gestapa zaradi Barletove izdaje kakorkoli preganjani. To velja tudi za Franca Moravca in Petra Paula, ki ju sodba poimensko navaja. Barletovo delovanje kot gestapovskega konfidenta po raznih gestapovskih zaporih v obtožnici in sodbi ni konkretizirano, v preiskovalnem materialu pa ni najti opore za obsodbo v tem smislu.

Upoštevaje dejstvo, da dachauski komite ni bil provokatorska organizacija v službi gestapa, potem tudi Barletovo delovanje v tej organizaciji ni kaznivo, ampak se mu šteje le v dobro.

Na poizkusno postajo je bil Barle dodeljen kot interniranec, kjer je kot kemik sodeloval pri izdelovanju pektinskih tablet. Tudi ni sodeloval pri poizkusih s poizkusnimi osebami. V tem smislu ga nihče ne obremenjuje. Kot grobo insinuacijo pa moramo oceniti trditev obtožbe in sodbe, da je Barle »z zadovoljstvom vršil najtežja zločinstva v taborišču Dachau s tem, da je sodeloval pri vojnih zločinih z dr. Rascherjem in Plöttnerjem na poizkusni postaji 5 pri najokrutnejših poizkusih na internirancih, ki so od tega masovno umirali pod največjimi mukami«. Po pripovedovanju internirancev je bil Barle pri dr. Rascherju od vseh najbolj omržen in mu je Rascher celo zagrozil, da ga bo vrgel v vodo in uporabil pri vodnih poizkusih. Tudi z dr. Plöttnerjem nista bila prijatelja, saj je Barletova zasluga, da so dr. Plöttnerja v Schlatersu prijavili francoskim zasedbenim oblastem, ki so ga aretirale.

Barle ni ovadil Sime Čučkovića, ki je bil poslan iz Dachaua v mesto Saulgau, kjer je kasneje umrl. Poizkusi posameznih članov komiteja, med njimi tudi Barleta, da bi ga zadržali v Dachauu, niso uspeli.

V kakšni zadregi je bila preiskava spričo pomanjkanja konkretnih dokazov za zločinska dela, kaže prav primer Sime Čučkovića, ki se uporablja pri večjem številu obtožencev kot dokaz njihove krivde. Ovadili naj bi ga Diehl, Barle, Oswald itd.

Po osvoboditvi je prišel nekajkrat v kontakt z Martinom Presterlom, ki je kot progresivni avstrijski novinar prihajal v Jugoslavijo, da bi pisal o naši socialistični izgradnji. Barle mu je pripovedoval o stvareh, ki so Presterla kot novinarja zanimale, toda iz preiskovalnega gradiva ni razvidno, da bi bili ti podatki državna tajna ali agenturne prirode. Poleg tega pa se je Barle v času od junija 1946 pa do junija 1947 nahajal na ekonomskem kurzu v Beogradu.

Ni dokazov, da bi se Barle in Pufler po osvoboditvi sploh srečala. Barle ga pozna le kot španskega borca in antifašista iz Dachaua. Kot znanca ga je Oswaldu

tudi priporočil za direktorja steklarne Hrastnik v decembru 1945. Do prvega srečanja Barleta s Presterlom, na katerem naj bi dal Presterl Barletu direktive o organizaciji agentske mreže, pa je prišlo šele konec aprila 1946 na kongresu španskih borcev v Beogradu. Iz tega sledi, da je trditev, da je Barle forsiral na odgovorna mesta v gospodarstvu gestapovske agente, absurdna. Ko je prišlo do obsodbe Puflerja pred celjskim sodiščem, je opozoril Diehla in se tudi sam angažiral, da se ugotovi resnica o Puflerju. Sodišču je na prošnjo odvetnika Goričana poslal pismo, v katerem daje pozitivno oceno o Puflerju. Zlasti se je čutil moralno dolžnega, da sodišče opozori na to, da Pufler v Dachauu ni izdeloval nobenih »smrtnih praškov«, kar so mu očitali, in tudi drugače se ni pregrešil zoper internirance. Očitati Barletu, da je s tem »hotel preslepiti sodišče in preprečiti obsodbo gestapovskega agenta«, je nesmisel. Iz istih nagibov, ki so ga vodili, ko je Puflerja predlagal za delegata v steklarni Hrastnik, ker ga je poznal iz Dachaua, izvira Barletovo prizadevanje, da Puflerja prikaže v pozitivni luči tudi v toku sodnega postopka.

Obtožba in obsodba navajata konkretno le dve sabotaži, ki naj bi jih izvršili po direktivah Barleta. V obeh primerih gre za opustitev varnostnih ukrepov s strani operativnega vodstva podjetij, za kar pa naj bi bil kriv Barle. Ostaja popolnoma nepojasnjeno, kako je sploh mogel biti Barle za to obsojen, ko vendar ni bil zaposlen v teh tovarnah niti ni sicer imel pooblastil, da bi karkoli podvzemal. Španski borec Reškovac Ilija[6], ki ga sodba omenja, je bil aretiran in nekaj časa v zaporu zaradi suma sodelovanja z gestapom. Njegove izjave so služile kot obremenilni material zoper Barleta. Ob neki priliki je namreč obiskal Barleta in se pritoževal zoper razmere v jeseniški železarni, kjer je bil kot industrijski miličnik zaposlen. V teh pritožbah ne navaja ničesar tehtnega, ampak se omejuje le na splošno kritizerstvo. Iz tega Barle ni mogel povzeti, da gre za večje nepravilnosti, ki bi utegnile povzročiti škodo. Očitno Barle Reškovca ni jemal resno. Resno pa ga ni jemala niti preiskava, ki ga ocenjuje takole: »da je po svojem značaju goflač, naivnež, ponosen na borbo proti fašizmu... kamor pride, kritizira... na Jesenicah stalno kontroliral ljudi, odkrival napake... prijavljal... sploh smatral vsakogar za sumljivega«. V dajanju te ocene se preiskava sklicuje tudi na Barleta!

Značilno za metode preiskave je citat iz internega akta preiskave, ki se glasi: »Kljub temu, da nimamo nikakega nadaljnjega vzroka zadrževati ga v zaporu, predlagamo, da se Reškovca ne izpusti na svobodo, radi svojega značaja obstoji precejšnja opasnost, da bi govoril o preiskavi, ki jo kot celoto delno pozna«. Reškovac na glavni obravnavi ni bil zaslišan kot obremenilna priča, čeprav je bil dosegljiv, saj se je v tem času nahajal v zaporu.

Barle je v preiskavi spočetka zanikal, da bi bil gestapovski agent in agent tuje obveščevalne službe. Pozneje pa je priznal, hkrati pa odklanja podpis na večini zapisnikov o soočenjih. Kako daleč so šla ta priznanja, ilustrira primer, da Barle v nekem zaslišanju obtožuje celo lastno ženo in priznava, da je interes gestapa bil, da se ona poroči z Barletom. Kako absurdna je taka trditev, je razvidno iz obdelave Barle Rezike. Barle je na glavni obravnavi v bistvu zanikal vse obtožbe, česar pa sodišče ni upoštevalo in je utemeljilo njegovo krivdo s priznanji v preiskavi in bremenitvami nekaterih soobtožencev. Na glavni obravnavi pa je bil izločen ves razbre-

[6] Glej kronologijo v tej knjigi, dne 4. 11. 1947, str. 36!

menilni material, kot npr. njegovo pismo Mici Jančarjevi[7], ki ga omenjamo v analizi Barle Rezike.

GASSER PAUL

Rojen 26. septembra 1903 v Innsbrucku, Avstrija
avstrijske narodnosti, italijanski državljan
samski
električar
nazadnje zaposlen v Innsbrucku
v preiskovalnem zaporu od 17. januarja 1948
obsojen 26. aprila 1948 na smrtno kazen z ustrelitvijo
obsodba bila izvršena 12. maja 1948.

Pred vojno je bil v več državah in po lastnih izjavah kot član KP revolucionarno deloval ter bil zato zaprt in preganjan. Konec leta 1936 je odšel kot prostovoljec v Španijo, kjer je imel čin narednika. Po razpadu je bil v francoskih taboriščih do leta 1941, ko je bil prepeljan v zapore v Innsbrucku, od tu pa 26. 3. 1942 v Dachau. Od junija 1943 je bil v bolnici (revirju) zaposlen kot strežnik in glavni strežnik. Po vojni je živel v Avstriji in deloval v KPA. Napisal je brošuro o Dachauu. V Jugoslaviji je bil oktobra in decembra 1947.

S sodbo je bil spoznan za krivega:
1. da je kot agent več tujih obveščevalnih služb, katerim se je dajal na razpolago, prihajal v Jugoslavijo kot lažni pisatelj in novinar ter zbiral podatke tajnega državnega značaja, poskušal prevzeti zvezo z agentom in organizatorjem tuje obveščevalne službe Diehl Brankom in ga obenem prosil, naj mu kot vpliven predstavnik ljudske oblasti omogoči potovanje po Jugoslaviji. Kot agent je:
a) leta 1946 stopil v pismeno zvezo z magistrom Ančik Josipom iz Ribnice na Dolenjskem, katerega je poznal iz taborišča Dachau in od njega zahteval poročila;
b) kot lažni pisatelj in novinar v oktobru 1947 obiskal vojne ujetnike v taborišču štev. 312 v Ljubljani, poskušal od njih izvedeti tajne vojne in državne podatke in z njimi vzpostaviti tajne zveze;
c) vse razgovore, ki jih je imel z državljani FLRJ in vojnimi ujetniki na potu po Jugoslaviji in v vlaku, v gostinskih obratih in ustanovah itd., izkoriščal za zbiranje podatkov o FLRJ za tujo obveščevalno službo;
2. v mesecu septembru 1941 leta v Innsbrucku pristal na sodelovanje z gestapom in v zvezi s tem dal gestapovskemu funkcionarju Horngacherju pismeno obvezo, ter je meseca marca 1942 kot agent gestapa odšel v taborišče Dachau z nalogo, da v taborišču dela za gestapo pri uničevanju žrtev nacizma;
3. Za časa bivanja v taborišču Dachau od marca 1942 do maja 1945 je kot agent gestapa izvršil nešteto zločinov nad interniranci. Med drugim je na lastno pobudo ali po naročilu predpostavljenih vojnih zločincev izvršil sledeča zločinstva:
a) 4 bolnikom, ki so imeli davico in škrlatinko, je dajal smrtonosne injekcije, ki so imele za posledico smrt;

[7] Mica Jančarjeva, tedaj načelnica oddelka v upravi za kadre CK KPS.

b) dajal je bolnikom pokvarjene injekcije grozdnega sladkorja, zaradi česar je umrlo 9 internirancev;
c) 70 letnega bolnega interniranca Skalarja, ki je imél visoko temperaturo, je postavil pozimi k odprtim vratom neoblečenega toliko časa, da je Skalar popolnoma obnemogel in pozneje umrl;
č) nekega zblaznelega SS-ovca je namerno izpustil v taborišče in je takrat ubil enega Žida;
d) Italijanu Rosiju in drugim internirancem ni hotel dajati zdravil, radi česar so isti umrli;
e) ves čas delovanja v taborišču Dachau kot bolniški strežnik (Revirpfleger) v taboriščni bolnici kot gestapovski agent marljivo in dosledno izvrševal naloge in navodila gestapa in vojnih zločincev Zimmermann Karla, Spiesa Josipa, Wrulich Vastla in drugih ter je kot tak od bolnikov zahteval točno pridržavanje in izpoljnjevanje povelj taboriščne komande oziroma gestapa, postopal z bolniki zelo surovo, jih nenehno pretepal, zmerjal in jim nalagal razne kazni ter namerno taboriščni komandi izročal bolnike za uničevanje in je na ta način sokriv smrti najmanj 48 bolnikov;
f) kot bivši agent gestapa in vojni zločinec je od maja 1945 leta dalje nenehoma prikrival in ščitil vojne zločince in gestapovce ter je napisal, dal v tisk in razpečeval brošuro »Dachau« z lažno vsebino.

Analiza in ocena dokazov

Dokazov, ki bi potrjevali, da je leta 1941 v Innsbrucku podpisal izjavo za gestapo, ni. Sam trdi, da je podpisal le zapisnik o zaslišanju. Enako kot večina ostalih obtožencev je tudi Gasser sprva zanikal vsako krivdo. Šele 20. marca 1948 je v preiskovalnem postopku priznal vse ter obširno in na grozljiv način opisal svoje sodelovanje z gestapom in obnašanje v revirju. Dne 17. aprila je tik pred sodno obravnavo v prisotnosti tožilca zopet vse zanikal. Na glavni obravnavi je priznal le nekatere grobosti, ki jih je zakrivil kot strežnik revirja, ne pa tudi ostalih obdolžitev.

Izjave prič ne potrjujejo resničnosti njegovega priznanja, da je dajal »smrtne injekcije«, da je dajal pokvarjene injekcije in da je za to vedel ipd. Nekateri soobtoženi, ki ga poznajo iz taborišča, trde, da je bil surov do bolnikov ter da je včasih katerega tudi udaril. Dr. Korsika, ki je bil v preiskavi, je o njem izjavil: »Gasser je imel nepravilen odnos do bolnikov. Obrcal je nekega Žida. Zaničeval je umobolne. Poleg tega pa je imel tudi dobre lastnosti. Rad je dajal kruh ljudem, sam je mnogo delal, rad je imel Jugoslovane za svoje pomočnike.«

Gasser je v španski državljanski vojni bil ranjen v glavo. Po nekaterih znakih sodeč ni bil popolnoma normalen. To potrjuje tudi magister Ančik iz Ribnice na Dolenjskem, ki ga sicer obtožuje zaradi nekaterih surovosti, pravi pa, da se mu zdi, da Gasser ni bil popolnoma normalen. Zato se postavlja vprašanje njegove prištevnosti, v zvezi s tem pa njegove kazenske odgovornosti za njegovo ravnanje v revirju. Prištevnost se v kazenskem postopku ni ugotavljala, čeprav obstoje v gradivu podatki o njegovi nenormalnosti.

V njegovem povojnem delovanju ni dokazov, da bi bil agent tuje obveščevalne sile. Res je napisal brošuro o Dachauu. V njej poveličuje odpor španskih borcev in avstrijskih komunistov v taborišču in grozote, ki so se tam dogajale. Trditi, da je njena vsebina lažna, je popoln absurd.

Po vojni je živel zelo revno. Razočaran je bil nad povojnim razvojem Avstrije, ki ni odločneje obračunavala z nacisti. Sam je večkrat prihajal v konflikte z nacisti. Tako se je pretepal na ulici z nekim nacistom, za kar je bil celo kaznovan s 36 urami zapora.

Njegova pisma, ki jih je pisal svojim znancem iz Dachaua, preveva razočaranje in resignacija nad razmerami v Avstriji. Nekemu prijatelju Mottetu iz Assnieres-Seine iz Francije celo toži, da bo umrl, in razmišlja o samomoru. Drugemu zopet piše o Heiden Seppu, proslulem »Oberpflegerju« v dachauskem revirju, ki ga pozna kot nacista, in pravi: »Zaradi moje in drugih obtožb se je zverina pred nekaj dnevi zastrupila.«

Po njegovi obsodbi na procesu je prišlo na naslov vrhovnega sodišča LRS pismo Elisabeth Metzinger iz Innsbrucka, v katerem se imenovana zahvaljuje sodišču, da je kaznovalo tega »poklicnega morilca«. V pismu opisuje, da jo je Gasser obtožil kot nacistko in je zaradi tega bila zaprta tri in pol mesece, izgubila je službo sekretarke itd. Vse to, kot pravi, ker mu ni hotela prepisati koncepta njegove brošure o Dachauu in »njegovih krvavih fantazijah o dachauskih grozotah«. Obtožuje ga, da je bil grob in nasilen do njene matere in da so se njega in še nekaj njegovih pajdaševinternirancev vsi bali. Tudi to daje misliti, ali je res bil agent gestapa.

Ko je bil v Jugoslaviji, je prosil, da bi kot pomožni delavec šel delat na katerokoli mladinsko akcijo, da bi tako imel priliko pisati o Jugoslaviji, ki jo je, kot kaže, zelo cenil.

V svojih pismih javlja oblastem v Avstriji, da se Bormann nahaja nekje v severni Italiji. Sam se ima za velikega antinacista in komunista ter živi v prepričanju, da mu družba tega ne priznava v zadovoljivi meri.

Navedeni fragmenti iz njegove povojne dejavnosti govore proti trditvam obtožnice in sodbe, da je bil agent gestapa in povojni agent tuje obveščevalne službe.

V Jugoslavijo je prišel prvič v oktobru 1947 in nato še v decembru 1947. Iz njegovih osebnih dokumentov in raznih legitimacij, ki so bile najdene pri njem, in v katerih se navajajo različni poklici Gasserja, ni mogoče sklepati, da je agent tuje obveščevalne službe. Kvečjemu nasprotno. Po osnovnem poklicu je bil električar, v Dachauu je bil bolničar, po svojih ambicijah pa bi rad bil novinar, če že ne pisatelj. To je razvidno tudi iz njegovih legitimacij. V eni piše, da je bil bolničar, v drugi, da je žurnalist, poleg tega je italijanski državljan avstrijskega porekla. Ali bi kot agent tuje obveščevalne službe prihajal v Jugoslavijo s tako neurejenimi dokumenti?

Če bi bil v Dachauu res tak zločinec, kot se mu očita, potem mu ne bi še leta 1947 pisal dr. Blácha iz Prage in mu poslal pozdrave. Dr. Blácha je bil namreč znan zdravnik iz dachauske prosekture in ena glavnih prič zoper taboriščne zdravnike na nürnberškem procesu ter pozneje ugleden profesor praške medicinske fakultete. Njegova knjiga spominov iz Dachaua je izšla tudi v slovenščini. Pomankljivost preiskave zoper Gasserja je bila tudi v tem, da niso bile zaslišane priče, kot npr. dr. Venceslav Arko, zdravnik iz Maribora, Jurij Plavec iz Maribora in drugi, ki so bili zaposleni v revirju. Čeprav je bil Gasser aretiran že v januarju 1948, sta bili obremenilni priči Ančik in Borut Režek zaslišani šele 17. oziroma 18. aprila 1948, vsega nekaj dni pred glavno obravnavo.

Razumljivo je, da je ob prihodu v Jugoslavijo iskal zvezo z magistrom Ančikom iz Ribnice na Dolenjskem, saj sta bila skupaj v revirju taborišča Dachau, v oddelku za tifus. Isto velja tudi za Diehla.

Trditev, da je v Jugoslaviji ob priliki obiska pri avstrijskih vojnih ujetnikih zbiral med njimi podatke o vojnih tajnah, je nedokazana, pa tudi nesmiselna, saj vojni ujetnik ne more in ne sme vedeti za državne skrivnosti, poleg tega pa so mu dostop in kontakt z vojnimi ujetniki omogočile naše oblasti. O našem ravnanju z vojnimi jetniki je napisal nekaj člankov, v katerih ravnanje pozitivno prikazuje.

Trditev, da je prikrival vojne zločince iz Dachaua, je nesmiselna. Res je prav obratno; pogostokrat je prihajal z nacisti v konflikt. Motiv sovraštva do nacizma ga je vodil tudi k pisanju brošure o Dachauu.

Nesporno je, da je v taboriščni bolnišnici zakrivil določene grobosti, za katere bi moral, če bi bil duševno popolnoma normalen, tudi odgovarjati. To se nanaša na grob odnos do bolnikov, ki ga je v določenih primerih pokazal. To je tudi sam priznal. Težki zločini, ki jih omenjata obtožnica in sodba, pa niso dokazani. Določena priznanja, izsiljena v preiskovalnem postopku, je kasneje v toku preiskave in na glavni obravnavi zanikal.

Njegova gestapovska agentura in kasneje delo za »več tujih obveščevalnih služb« nista dokazana. Oboje sloni le na domnevah in na dvomljivi vrednosti njegovih izjav, danih v preiskavi, ki pa jih na glavni obravnavi v celoti zanika.

Ing. STEPIŠNIK MILAN

Rojen 11. novembra 1910 v Ljubljani
Slovenec, državljan FLRJ
inženir kemije
nazadnje zaposlen kot direktor Industrije metalnih polizdelkov v Slovenski Bistrici
poročen, oče dveh otrok
v preiskovalnem zaporu od 30. 9. 1947
obsojen 26. 4. 1948 na smrt z ustrelitvijo
obsodba izvršena 12. 5. 1948

Diplomiral je leta 1935 v Ljubljani. Bil je znan atlet in je nastopal tudi na olimpiadi v Berlinu. Zaposlen je bil v tovarni Zogmeier-Gruber v Slov. Bistrici do leta 1941, ko je bil aretiran in izseljen v Srbijo. Od tam se je kmalu vrnil v Ljubljano in se zaposlil v papirnici Vevče. Sodeloval je z OF in bil novembra 1943 zaradi tega aretiran od domobrancev in odpeljan v Dachau. Tu je bil zaposlen kot kemik na poskusni postaji pri dr. Rascherju. 22. julija 1944 je bil izpuščen, vendar je ostal v Dachauu še do konca oktobra 1944, ko se je zaposlil v železarni Jesenice, kjer je bil do osvoboditve. Po vojni je bil direktor tovarne Impol v Slovenski Bistrici.

S sodbo je bi spoznan za krivega:
1. da je po osvoboditvi kot bivši dachauski agent gestapa vzpostavil v Slov. Bistrici meseca januarja 1947 leta zvezo z agentom tuje obveščevalne službe »Andrejem«, od katerega je dobil nadaljnje direktive za agentsko delovanje;
2. da je kot član jugoslovanske delegacije v Nemčiji v začetku 1947 leta vzpostavil zvezo z agentom tuje obveščevalne službe, od katerega je prejel v Herfordu direktivo, naj stremi za tem, da se izdelava načrtov za nove tovarne v LR Sloveniji poveri takim nemškim strokovnjakom, ki bodo sabotirali pri izdelavi načrtov tako, da nove tovarne ne bi bile sposobne razvijati planske produkcije;

3. da je kot agent tuje obveščevalne službe v času, ko se je nahajal kot član jugoslovanske delegacije v Berlinu, zahteval v začetku leta 1947 od vodstva tovarne »Impol« v Slov. Bistrici, da mu pošiljajo redna poročila o stanju tovarne v inozemstvo z namero, da bi ta poročila uporabil v špijonske svrhe;
4. da je po osvoboditvi kot direktor tovarne »Impol« v Slov. Bistrici kot agent tuje obveščevalne službe izvrševal sabotaže in namerna škodljivstva z očitnim namenom zaviranja produkcije v Industriji, kar se očituje v naslednjem:
a) da je dal nalog za izdelavo nove šamotne obloge za vrtljivo peč iz mase, ki ni odgovarjala in ki se je po 7-ih izlivih pokvarila, čeprav bi morala vzdržati najmanj 80 izlivov ter tako pri tem povzročil veliko materialno škodo, poleg tega pa še zastoj v produkciji;
b) da je namerno sabotiral izdelovanje medeninaste mase s tem, da je dodajal namesto predpisanih 12 dkg magnezije celo 100 dkg magnezije, radi česar se je masa pokvarila;
c) da je z različnimi ukrepi, kakor neuvajanjem norm, nekontroliranjem delovne discipline, neracionalnim izkoriščanjem delovne sile, zaviranjem dela sindikalne organizacije in sličnim, namerno ustvarjal nerazpoloženje in desorganizacijo v tovarni, kar je vse zaviralo produkcijo;
č) da zaradi obtoženčevega namernega nepravilnega postopka jeseni 1946 leta tovarna ni uspela izdelati medenine M. S. 72 za potrebe vojno tehničnih izdelkov in je šlo v izgubo okrog 30 do 50 ton medenine;
5. da se je po osvoboditvi v svrho agentskega delovanja povezal s svojo bivšo gestapovsko mrežo: Diehl, Krajnc, Kopač in drugi in z njihovo pomočjo prikrival svoje zločinsko agentsko delovanje iz časa okupacije, si od njih izposloval najboljše karakteristike o svojem zadržanju med okupacijo in se na ta način dokopal do vplivnega položaja, da je mogel svoje agentsko delovanje čim uspešneje vršiti;
6. da je ob svoji aretaciji od gestapa aprila 1941 v Meljski kasarni v Mariboru pristal na sodelovanje z gestapom in podpisal obveznostno izjavo ter nato deloval kot gestapovski agent v raznih krajih Jugoslavije;
7. da se je decembra 1943, ko je bil poslan na utrditev in šolanje kot gestapovski agent v koncentracijsko taborišče v Dachauu, preko soobtoženega Krajnc Borisa povezal z zločinsko gestapovsko mrežo ter vohunil med interniranci ter jih ovajal gestapu;
8. da je aktivno sodeloval pri zločinskih poizkusih na poizkusni postaji v Dachauu, kjer je našlo smrt nešteto internirancev, užival kot gestapovski agent priviligirani položaj ves čas svojega bivanja v taborišču, po odpustu iz taborišča pa prostovoljno sprejel službo kot nemeščenec na isti poizkusni postaji s plačo 420 RM in nadaljeval svoje zločinsko delovanje.

Analiza in ocena dokazov

Stepišnik je bil aprila 1941 zaprt v Meljski kasarni v Mariboru, kjer so Nemci koncentrirali ljudi za izselitev v Srbijo. Da bi v tem času pristal na sodelovanje in podpisal obveznostno izjavo, ni dokazano. Izkazano je le to, da je vodil jutranjo telovadbo in pomagal v pisarni pri popisovanju ljudi, česar v nobenem primeru ni mogoče označiti kot sodelovanje z gestapom. Ista opravila je opravljala tudi vrsta

drugih zapornikov, npr. Ciril Hočevar, znan antifašist iz Maribora, sedaj upokojen učitelj, itd.

Skupaj z ostalimi je bil izseljen v Srbijo, od koder se je, kakor mnogi drugi, prebil v Ljubljano. Legenda, da bi to storil le zaradi kamuflaže, je prav otročje naivna. Ob prihodu v Ljubljano se je povezal z OF. Zaposlen je bil v vevški papirnici in je kot sodelavec OF pomagal pri pobegu Janeza Vipotnika skozi prostore vevške papirnice. V kazenskem postopku tudi ni ugotovljeno, da bi se v tem času vse do aretacije v novembru 1943 povezal in deloval kot agent gestapa.

Še bolj naivna in neprepričljiva pa je njegova izpoved v preiskavi, češ da mu je ob aretaciji v novembru 1943 neki gestapovec rekel, »da je njegova aretacija le formalna in da gre kot agent na neko važno institucijo v Dachau, da bo tako dobil mučeniški nimbus, ko se bo vrnil nazaj, kar mu bo omogočilo laže delati kot agent gestapa«.

Že tako je hipoteza o »Umschulung« nevzdržna, tako kot je prikazana v primeru Stepišnika, pa je popoln absurd. Na tako imenovano prešolanje naj bi bil poslan po dveh letih agenturnega dela, potem ko naj bi mu po navodilih gestapa uspelo prebiti se iz Srbije v Slovenijo, kjer naj bi bilo glavno torišče njegovega dela.

Tudi ni bilo nobenega motiva, da bi podpisal sodelovanje z gestapom. Ni mu grozilo težko taborišče, ker proti njemu niso imeli drugih dokazov, kot to, da je bil slovenski inteligent. Do takrat še ni sodeloval z OF niti ni bil član KPJ. Ker mu torej ni grozila smrt niti težko taborišče, zakaj bi potem iz strahu pred izgonom v Srbijo, kamor so takrat iz Meljske kasarne šle stotine ljudi, ponujal sodelovanje?

Kako je bil povezan kot gestapovski agent v Dachauu in s kom, iz preiskovalnega postopka ni razvidno. V obtožbi in sodbi se v tej zvezi navaja Borisa Krajnca, s katerim sta skupaj delala na poizkusni postaji, ki jo je vodil dr. Rascher in kasneje dr. Plöttner. Sam sicer v svojem zaslišanju pravi, da so bili nanj kot agenta vezani sledeči agenti: Janko Ravnikar, ing. Vladimir Premru, Evgen Čamernik, ing. Vladimir Ličen, prof. Mirko Košir, ing. Boris Fakin, Albreht, dr. Lojze Korsika, dr. Lojz Kraigher, dr. Roman Vidmar, Vodušek in dr. Stanko Mahkota. Čudna organizacija gestapovske mreže! Konkretnih primerov izdaje posameznikov v taborišču se v kazenskem postopku ne navaja, medtem ko sodba kratko malo ugotavlja, da je vohunil med interniranci in jih ovajal gestapu.

Kot kemik je delal v poizkusni postaji na pektinskih preparatih pod vodstvom dr. Rascherja in kasneje dr. Plöttnerja. Sam osebno ni sodeloval pri poizkusih o učinkovitosti teh preparatov na internirancih. Poleg tega pa ti poizkusi niso ogrožali zdravja poizkusnih oseb. Njegovo delo na poizkusni postaji torej ni mogoče označiti kot aktivno sodelovanje pri zločinskih poizkusih. Pa tudi dejstva, da je po izpustu iz internacije ostal še nekaj časa na poizkusni postaji, ni mogoče ocenjevati s stališča kazenske odgovornosti.

Po vrnitvi iz taborišča se je v novembru 1944 zaposlil v železarni na Jesenicah. Tu naj bi ga v februarju ali marcu, kakor se ugotavlja v preiskavi, opozoril neki agent, »da je vojna za Nemčijo izgubljena, da pa bo on moral nadaljevati svoje delo kot agent pri drugi obveščevalni službi«. Isti agent naj bi mu ob tej priliki dal nalogo, »da se po vojni vrne v Slovensko Bistrico, kjer naj se povzpne na odgovorno mesto in da bo že dobil povezavo pravi čas.«

V Impol je prišel na svojo pobudo, pač pa je kot delegat bil postavljen oziroma

imenovan na predlog ing. Viktorja Kotnika, saj je bil edini predvojni, še živeči inženir, ki je delal v Impolu.

Do realizacije tega navodila naj bi prišlo v januarju 1947, ko se v Impolu, kjer je bil Stepišnik zaposlen kot delegat MIR, pojavi agent neke tuje obveščevalne službe, ki se sklicuje na parolo »Koske aus Assling« in mu daje navodilo, »da naj ovira proizvodnjo, hkrati pa naj pregleda možnosti za tajne kanale z Avstrijo s pomočjo kmetov na Pohorju.« Preiskava ni ugotavljala identitete obeh neznancev.

V začetku 1947 je bil Stepišnik kot član naše delegacije poslan v Berlin po nalogu MIR zaradi reparacij. Sam naj bi vzpostavil zvezo z nekim agentom tuje obveščevalne službe. Tudi ta se mu predstavi z geslom »Koske aus Assling« in mu da direktivo, razvidno iz dispozitiva sodbe. Neverjetnost takega priznanja je bila očitna celo zasliševalcu, ki ga je na to opozoril, nakar je Stepišnik odgovoril: »Vse je izmišljeno, ker je sugerirano od vas.«

Stepišnik je nadalje obsojen za kaznivo dejanje, ki naj bi ga storil s tem, da je sabotiral pri izdelavi mase za šamotno oblogo pri vrtljivi peči, ki je vzdržala le sedem, namesto 80 predvidenih šarž. Stepišnik ni dal samo naloga za izdelavo te mase, kar mu očita obtožnica, temveč se je, po brezuspešnih poizkusih, da bi dobil ustrezna navodila o njeni sestavi od drugod, skupaj z ing. Janezom Hodnikom sam vrgel na izdelavo te mase (glej zapisnik o zaslišanju ing. Janeza Hodnika). Takega tveganja kot agent tuje obveščevalne službe ne bi prevzemal nase. To dokazuje, da je delal z zavzetostjo, da zagotovi nemoteno proizvodnjo, ki jo je ogrožalo pomanjkanje šamotne mase.

Nedokazana je ostala tudi sabotaža, ki naj bi jo izvršil tako, da je pri izdelavi medenine dodajal večje količine magnezije, kakor pa je predpisano.

Dejanja, ki naj bi jih Stepišnik storil s tem, da je »z neuvajanjem norm, nekontroliranjem delovne discipline, z neracionalnim izkoriščanjem delovne sile, z zaviranjem dela sindikalne organizacije in sličnim namerno ustvarjal nerazpoloženje in dezorganizacijo v tovarni, kar je zaviralo produkcijo«, so po mnenju komisije le odraz takratnih težav, ki jih še danes nismo povsem premagali. Pa tudi sicer ni dokazov, da bi Stepišnik tako stanje namerno povzročal.

Okolnost, da je kot direktor Impola, ko je bil v Berlinu, zahteval redna poročila o stanju v tovarni, se v preiskavi iz skrbi za tovarno sprevrže v namero, da je ta poročila hotel izkoristiti v špijonske namene.

Stepišnik kljub svojim prizadevanjem ni bil kos razmeram v Impolu. Spričo govoric, ki so se širile o njegovem lepem življenju v taborišču, ni užival zaupanja in podpore niti pri članih KPJ. Nasprotno, intrige in natolcevanja proti njemu so se množila. Že leta 1946, v januarju, je bilo tov. Leskošku in OZNI poslano poročilo, podpisano od Ota Pevnika, Vladimirja Gala in Draga Lovriča, v katerem zahtevajo njegovo zamenjavo. Očitajo mu, da je kriv za vse notranje težave. Verodostojnost in objektivnost tega poročila pa je dvomljiva, saj je bil njegov sopodpisnik Drago Lovrič nekaj kasneje izključen iz KP zaradi pijančevanja. V kazenskem postopku pa niso bila upoštevana mnenja, izražena v zapisnikih, ki obravnavajo probleme Impola ter govore o pozitivnih prizadevanjih Stepišnika, kako bi razmere v tovarni izboljšal. Prav tako pa ni bilo upoštevano obsežno mnenje o razmerah v tovarni, ki ga je podal ing. Janez Hodnik in ki Stepišnika razbremenjuje.

Obsodba Stepišnika temelji predvsem na njegovem priznanju v preiskavi in glavni obravnavi, deloma ga obtožujejo soobtoženci in bremene izjave nekaterih

prič. Preiskovalno gradivo daje razloge za tehtne pomisleke o metodah preiskave, ki so pripeljale Stepišnika do priznanja. Med drugim je v tem gradivu tudi zapisnik o zaslišanju z dne 6. novembra 1947, v katerem Stepišnik izjavlja: »..Ko ste me dali drugič na muke... prikazali, da sem svoje življenje zaigral, ker sem delal za Rascherja... da bi izbegnil nadaljnje muke, sem se odločil, da priznam, da sem gestapovec in nato napravim samomor... vam pustim pismo, v katerem preklicujem svojo izsiljeno neresnično izjavo... Z žarnico si nisem uspel vzeti življenja... tako sem naenkrat ostal živ z lažno izjavo... odločil sem se, da vlečem stvar do razprave... Težava je bila, da sem se moral držati prve izjave, ki sem jo moral dati po drugem mučenju... nisem se mogel kakorkoli pripraviti, ker sem bil nesposoben za razmišljanje... bilo mi je nemogoče vzdržati dalje z videzom gestapovskega agenta... Uvidel sem, da je to hujše od smrti, hujše od vsakih muk.« Ob tej izjavi lahko ocenimo ne samo pravo vrednost Stepišnikovih priznanj, temveč tudi vrednost obtožb ter obremenilnih izjav soobtožencev in prič.

HAHN HILDEGARDE

Rojena 12. 3. 1923. na Dunaju
avstrijske narodnosti, avstrijska državljanka
nameščenka
26. 4. 1948 obsojena na smrt z ustrelitvijo
11. 5. 1948 bila pomiloščena na 20 let odvzema prostosti s prisilnm delom
29. 11. 1951 bila pomiloščena na 10 let
9. 5. 1953 je bila pogojno izpuščena
sedaj živi na Dunaju

Izhaja iz židovske družine. Njen oče je bil kot Žid zaprt, ona pa izključena iz srednje šole. S Presterlom se je spozanala junija 1947 in oktobra istega leta kot njegova zaročenka potovala po Jugoslaviji z njim.

S sodbo je bila spoznana za krivo:
1. da je leta 1946 kot bivša gestapovska agentka pristopila k obveščevalni službi neke imperialistične države in v Avstriji organizirala in vršila špijonažo proti interesom FLR Jugoslavije;
2. da je kot agentka sovražne obveščevalne skupine s Presterl Martinom vršila špijonažo v Jugoslaviji s tem, da je na potovanju po Jugoslaviji vzpostavljala agentsko zvezo po nalogu svojega špijonskega centra z bivšimi agenti gestapa kot Macun Paulom v Mariboru, zbirala špijonske podatke o gospodarskem in političnem stanju v naši državi, imela z reakcionarnimi elementi protidržavne razgovore ter si beležila naslove nezadovoljnežev, da bi si na ta način ustvarila oporišča za obveščevalno mrežo v Jugoslaviji;
3. da je v času okupacije kot agentka gestapa na Dunaju v službi referata za deportacijo Židov sodelovala pri preselitvi in uničenju 70.000 Židov.

Analiza in ocena dokazov

V preiskavi je sicer dejanja, ki so jih ji očitali, priznala. Do tega priznanja pa je prišlo pod vplivom preiskovalčevih sugestij in grožnj, da ne bo več videla svojega

otroka, če ne prizna, da jo bodo obesili in da bo šla v klet, pa tudi zaradi pretepanja. Vse to je jasno razvidno iz pisma, ki ga je pisala Martinu Presterlu in ki se nahaja v preiskovalnem materialu. Da bi izsilili priznanje, so se poslužili v preiskavi tudi provokacij s pomočjo pripornic Hilde Ferenčak in Helene Pavlovski. Na njuno nagovarjanje je napisala pismo, v katerem obsoja razmere v Jugoslaviji, in ki naj bi ga njena sestra poslala Angležem. To pismo je bilo kasneje uporabljeno kot dokaz, da je tuja špijonka, čeprav je preiskovalca opozorila, da je bila s strani omenjenih zapornic nagovorjena, da je napisala pismo s tako vsebino. Tudi Presterl ji je po nalogu preiskovalca napisal dve pismi, v katerih jo je pozival, da naj vse prizna. Pod takšnimi okoliščinami si je izmislila zgodbo o svojem agentskem delu, ki je polna nesmislov, nasprotij in ki spričo tega sploh ni verjetna.

Na glavni obravnavi pa je vse svoje izjave, ki jih je dala v preiskavi, preklicala. Priznala je edinole, da se je v nekaj primerih negativno izrazila o razmerah v Jugoslaviji. Ker je to priznala brez vsakega pritiska, je šteti to priznanje kot dokaz.

Ostala dejanja pa naj bi ji bila po sodbi dokazana z izpovedmi Martina Presterla in z že omenjenimi pismi, ki jih je pisala v zaporu. Spričo opisanih metod preiskave proti Presterlu in proti njej, pa ti dokazi nimajo nobene dokazne vrednosti. Zato je šteti, da ji krivda za dejanje pod tč. 1, tč. 2 in tudi ze večino dejanj pod tč. 3 obsodbe ni dokazana. Če sledimo njenemu priznanju glede razgovorov, v katerih se je negativno izražala o razmerah v Jugoslaviji, pa je vprašljivo, če bi bila za ta dejanja sploh podana njena kazenska odgovornost. Negativno mnenje o razmerah pri nas namreč ni kaznivo dejanje. Ker ni bila državljanka FLRJ, tudi ni bila dolžna prijaviti naših državljanov, ki so kritizirali naše razmere. Poleg tega pa je ostalo tudi dejansko stanje nerazčiščeno, ker ona ni priznala, da je imela protidržavne razgovore, kot ji očita sodba, pač pa da je imela negativno mnenje o stanju pri nas. To pa sta dve bistveno različni stvari, ki pa v dokaznem postopku nista bili razčiščeni.

Mimo tega, da ji krivda ni bila dokazana, pa obstoje zelo močni indici, ki jo razbremenjujejo. V zvezi z obsodbo po prvi točki navajamo kot primer to, da je bil njen oče avstrijski Žid in je bil zaradi tega preganjan in celo zaprt. Zato ni mogoče slediti sodbi, da je skupno z očetom sestavljala sezname židovskih družin in jih izročala Brunnerju, da je na podlagi njih ukrepal proti Židom.

V zvezi z obsodbo, da je leta 1946 stopila v obveščevalno službo neke imperialistične države, komisija ugotavlja kontradikcijo med njeno pripovedjo in pripovedjo Presterla. Medtem ko je Hahnova povedala, da je pridobila Presterla za tujo obveščevalno službo leta 1947, je Presterl priznal – in bil na podlagi tega priznanja obsojen –, da ga je za tujo obveščevalno službo pridobil Stillfried že leta 1945. Če je točna izjava Presterla, potem ne more biti točna izjava Hahnove, in obratno.

Kot dokaz, da je v Jugoslaviji vzpostavljala agentske zveze, se v sodbi navaja razgovor, ki ga je imela s Paulom Macunom iz Maribora. Znano je, da se je Macun med vojno res poznal z nekimi gestapovci iz Maribora, z ničemer pa ni dokazano, da je Hahnova to vedela in da je z njimi navezala agentske odnose. Hahnova je povedala, da pozna Macuna iz penziona svoje matere na Dunaju, kjer je večkrat prenočeval. Z ozirom na povedano je njena krivda v celoti nedokazana.

Do identičnih zaključkov je prišel tudi Zvone Debevec, ki je njen primer analiziral že leta 1952. Značilna je tudi zabeležka, ki se nahaja v preiskovalnem materialu, do katere je prišlo zaradi zahteve avstrijskega poslaništva leta 1951, da Hah-

novo izpustimo. Tretji oddelek OZNE je bil takrat proti izpustitvi Hahnove »zaradi nepravilnega preiskovalnega postopka proti njej.«

Nerazumljiva in huda kršitev postopka pa je, da najtežje dejanje – sodelovanje pri deportaciji 70.000 Židov – v sodbi sploh ni bilo obrazloženo.

ČORIĆ PETAR

Rojen 26. julija 1911 v Bijelniku
Hrvat, državljan FLRJ
poročen, brez otrok
trgovski pomočnik
pred aretacijo zaposlen v Petrinjah kot tajnik okrajne zadruge
v preiskovalnem zaporu od 8. novembra 1947
obsojen 26. aprila 1948 na 15 let odvzema prostosti s prisilnim delom
29. novembra 1951 pomiloščen na 7 let strogega zapora
3. decembra 1953 izpuščen na svobodo

Leta 1928 je odšel na delo v Belgijo, kjer je večinoma delal v rudnikih. Leta 1934 je bil sprejet v KP Belgije in leta 1936 je kot prostovoljec odšel v Španijo. Tu je dobil čin poročnika. Nazadnje je bil komandant bataljona v 15. brigadi. Prek francoskih taborišč se je vrnil v Belgijo, od tam pa je odšel na delo v Nemčijo. Tam je bil 22. 7. 1941 kot bivši španski borec aretiran od gestapa. Zaprt je bil v Gradcu in Leobnu do 14. 1. 1943, ko so ga poslali v Dachau. Tu in v zunanji komandi v Augsburgu je bil do konca vojne.

S sodbo je bil spoznan za krivega:
1. da je po osvoboditvi stopil v zvezo z agentom tuje obveščevalne službe Presterl Martinom, kateremu je dal ustno špijonsko poročilo o gospodarskih in političnih razmerah svojega okraja in se je zavezal v bodoče pošiljati pismena špijonska poročila v inozemstvo;
2. da je bil v taboriščih Dachauu in Augsburgu med okupacijo kot gestapovski agent povezan s Presterl Martinom, kateremu je dajal ovaduška poročila o mišljenju in namerah sointernirancev, zlasti Jugoslovanov in španskih borcev;
3. da je kot verziran zanesljiv gestapovski agent postal sobni starešina sobe 3 bloka štev. 24 v taborišču Dachau in je v tej funkciji surovo nastopal proti sointernirancem ter s tem podpiral gestapovski teror v taborišču;
4. da je leta 1941 na gestapu v Gradcu podpisal izjavo o sodelovanju z gestapom, bil poslan na prevzgojo (Umschulung) v taborišče Dachau, kjer se je povezal z enim od glavnih gestapovskih agentov Presterl Martinom, s katerim je sodeloval pri agentskih poslih do leta 1944 in bil funkcionar v provokatorski takzv. antifašistični organizaciji, ki jo je organiziral gestapo in delal pri tem v zvezi še z ostalimi agenti Diehlom, Barletom in Juranićem.

Analiza in ocena dokazov

Čorić sicer priznava, da je v graških zaporih podpisoval zapisnike in tudi neke formularje, zanikal pa je, da je podpisal izjavo o sodelovanju z gestapom. Preiskava

ni ugotavljala, kakšna je bila resnična vsebina podpisanih listin. Soočenja Čorića z dvema takrat zaprtima gestapovcema Wiegelom in Vogtom ne morejo predstavljati dokaza o Čorićevem pristanku na sodelovanje z gestapom. Poleg tega sta tudi oba izpovedala, da sta to izvedela od drugih. Stališče glede pošiljanja obtoženih na prevzgojo (Umschulung) in sodelovanja v »provokatorski tako imenovani antifašistični organizaciji«, ki jo je organiziral gestapo, so navedena v uvodnem delu poročila. Za Čorića je glede teh obtožb značilno še naslednje:

– Presterl kot glavna obremenilna priča omenja Čorića kot svojega sodelavca, toda nikoli kot agenta. Presterl trdi, da »Čorić ni vedel, da rabim jaz poročila, ki mi jih je dajal, v agenturne namene«.

– Diehl v zaljšanjih pove, da mu Presterl in Barle nista rekla, da sta s Čorićem povezana po agenturni liniji.

– Presterl na nekem mestu izjavlja: »Ker mi taboriščno vodstvo ni predstavilo Čorića kot agenta, je jasno, da je bil Čorić kontrolni agent, ki naj kontrolira mene, ali delam iskreno ali ne.«

Njegove izjave so kontradiktorne. Enkrat omenja, da so komunisti v Dachauu kapitulirali in drugič, da so veliko pomagali. Dalje pripoveduje, da je šele sedaj pričel sumiti v poštenost nekaterih komunistov. Zelo značilna je njegova naslednja izjava: »Sad o tome razmišljam, vidim i sam, da tu nešto nje bilo u redu, ali drugovi, ja nisam bio nikad kapitulant, izvršavao sam samo partijske direktive i tada je partija mogla mnogo šta da sprovede.«

Po drugi točki obsodbe je Čorić kriv, da je dajal Presterlu ovaduška poročila o mišljenju in namerah sonternirancev, zlasti Jugoslovanov in španskih borcev. Glede na vsebino je taka poročila prej tolmačiti kot pozitivna in koristna za antifašistično dejavnost. Če je bil s tako vsebino res seznanjen gestapo, kot to predpostavlja preiskava, potem je neverjetno, da taboriščno vodstvo in zlasti gestapo ne bi izvajal ukrepov zoper internirance. Poročila so namreč vsebovala radijske vesti o zmagah zaveznikov, dalje ukrepe, kako se zaščititi pred raznimi represalijami, podatke o kulturnem delu, o dvigu morale ipd.

Obsodba po 3. točki nima v materialu prav nobenega dokaznega kritja. Kot »verziran in zanesljiv gestapovski agent« je bil Čorić le pomočnik sobnega starešine 12 ali 14 dni leta 1945, in ne sobni starešina, kot to trdi sodba. Res je, da je zahteval od internirancev red in disciplino. Tak svoj odnos do reda in discipline Čorić pojasnjuje: »Da sam držao disciplinu, to je tačno, da bude red i čistoća to je išlo samo u korist logoraša. Nelogično je bilo, da tamo gde može da stoji 70, da nas je tamo bilo 200 – 220 ljudi. Disciplina je bila najveća usled uši, jer od njih je sledio tifus.« Na postavljeno vprašanje, da je disciplina služila tudi SS, je Čorić odgovoril: »Toga ja ne negiram, ali služila je samo nama logorašima«. Tak svoj odnos do reda in čistoče je Čorić pojasnjeval kot direktivo partije, ki jo je on skušal vedno dosledno izvajati. V materialu pa ni nikakih dokazov, da bi Čorićeva prizadevanja za vzdrževanje reda in discipline imela škodljive posledice za internirance.

Po 1. točki obsodbe je Čorić kriv špijonske dejavnosti v korist neke tuje obveščevalne službe. Iz preiskovalnega materiala je razvidno, da se je s Presterlom, ki ga edini obtožuje, le enkrat sestal, in to v Beogradu na kongresu španskih borcev. Ob tem srečanju mu je Čorić pripovedoval o uspehih pa tudi o težavah, ki jih ima v zadrugi, kjer je bil tajnik. Očitno je, da taki podatki niso špijonska poročila.

Glede agentske zveze Čorića s Presterlom pa je omeniti, da sta po osvoboditvi

imela le en kontakt, in to na kongresu španskih borcev. V zvezi s tem kontaktom Presterl pravi: »Hotel sem Ćorića dobiti za svoje agentsko delo. Zaenkrat mi o tem nisem smel še nič omeniti, ker bi Ćorić kljub svojemu pesimističnemu razpoloženju še ne bil za to.« Iz navedenega je razvidno, da Ćorić tudi po osvoboditvi ni pristal na agenturno sodelovanje in ga tudi Presterl k temu ni nagovarjal.

V materialu Ćorića se nahaja koncept odgovora II. oddelka OZNE Slovenije z dne 12. 10. 1951 na zaprosilo maršalata. K temu konceptu je priloženo tudi poročilo tega oddelka. Vsebina teh dokumentov je naslednja:
- po 1. točki obsodbe ga ne zadene nobena krivica, obremenjuje ga edino Presterl.
- Enako nimamo nobenih dokazov za Ćorićevo krivdo po 2. točki, nasprotno več je protidokazov.
- Glede surovega ravnanja (3. točka) obstajajo sicer priče, ni pa nobenega dokaza, da je bil kot sobni starešina nujno tudi agent.
- Bremeni ga podpis izjave o sodelovanju z gestapom, jasno pa tudi to ni dokazano in ni dovolj razčiščeno.

V teh dokumentih se predlaga pomilostitev iz 15 na 10 let, v njih pa je nevedeno tudi mnenje, naj se ga v teku dveh do treh let pogojno izpusti.

Glede krivde je naše mnenje istovetno z mnenjem II. oddelka OZNE, ki smo ga predhodno citirali. Ćorić dejanj, zaradi katerih je bil obsojen, ni storil in ni kriv.

DERVIŠEVIĆ RAMA

Rojen 9. maja 1923 v Šabcu
Srb, državljan FLRJ
poročen, brez otrok
grafični delavec
pred aretacijo bil zaposlen kot strojnik v tiskarni »Borbe«
v preiskovalnem zaporu od 25. 10. 1947
obsojen 26. aprila 1948 na 16 let odvzema prostosti s prisilnim delom
odpuščen iz zapora v letu 1959.

Ob kapitulaciji Jugoslavije je delal kot pomožni pleskar v Beogradu. Spontano se je takrat priključil demonstracijam proti hitlerjevski Nemčiji. Sodeloval je v trosilnih akcijah. Ob priliki neke racije, ki so jih takrat izvajali Nemci, je bil zajet in brez posebnih zaslišanj po nekaj dnevih izpuščen. Sodeloval je z nekaterimi mladinskimi aktivisti. Ob neki priliki, ko se je udeleževal trosilne akcije, je naletel na patrolo, ki ga je aretirala. Z izgovorom, da je nabiral drva, je bil tudi tokrat izpuščen. Nemci so ga registrirali kot cigana in so ga v začetku leta 1942 odpeljali na prisilno delo v Nemčijo. Tu je bil večkrat premeščen z enega delovišča na drugo. Pripoveduje, da je v tem času vršil razne manjše sabotaže, v glavnem pa se je izmikal delu. Zaradi tega je bil aretiran, ker pa mu niso mogli ničesar dokazati, ga je gestapo konec leta 1942 poslal v Dachau.

S sodbo je bil spoznan za krivega:
1. da je pomagal agentu tuje obveščevalne službe Presterlu Martinu v Jugoslaviji pri njegovem špijonskem delu in ga spremljal na špijonskih potovanjih po Jugoslaviji ter mu pomagal vzpostaviti zvezo z raznimi državnimi ustanovami in osebami, za

katere je imel Presterl špijonski interes, da se z njimi spozna ter pristal na to, da bi se pri njem zbirala špijonska pošta za Presterl Martina;
2. da je za časa okupacije pomagal enemu od glavnih gestapovskih agentov v taborišču Dachau in v Augsburg, Presterl Martinu pri njegovem ovaduškem delu, ter mu prinašal obveščevalna poročila o zadržanju Jugoslovanov v Augsburgu;
3. da je bil član provokatorske takzv. antifašistične organizacije s posebno nalogo, da nadzira mladino ter vzdrževal zvezo med Presterlom Martinom in drugimi gestapovskimi agenti v taborišču;
4. da je kot agent pomagal Presterl Martinu pri njegovem zločinskem delovanju v Arbeitseinsatzu v taborišču Augsburg.

Analiza in ocena dokazov

Derviševićeva agentura v taborišču Dachau ni dokazana. Nikjer v teku zaslišanja ni bilo ugotovljeno, da je podpisal izjavo o sodelovanju z gestapom niti ni omenjeno, da je kot agent že prišel v taborišče in da je v taborišču s komerkoli bil kot agent povezan. Če je bil osebno navezan na Martina Presterla, to ni dokaz Derviševićeve agenture. Tudi Presterl ga ne bremeni ali obtožuje, da bi bil agent ali da je z njim sodeloval kot z agentom, čeprav Presterl obtožuje vse, še celo svojo zaročenko.

Tudi če bi Presterl bil agent gestapa v Dachauu, kar pa ni dokazano, Dervišević tega ne bi mogel vedeti. Če mu je pripovedoval razne novice iz taborišča, to ne pomeni, da mu jih je pripovedoval kot agentu, saj ga je vseskozi smatral kot poštenega avstrijskega komunista. Derviševićeve prijateljske odnose s Presterlom v Dachauu in kasneje v Augsburgu ne moremo smatrati kot zločinske. Presterl je bil le pisar AE v Augsburgu, in ne šef AE, kakor se ga omenja v obtožnici.

V Dachauu je Dervišević najprej vzpostavil stik s Simo Markovićem in preko njega dobil povezavo z drugimi interniranci, med njimi tudi s Presterlom. Presterl ga je rešil iz transporta in mu omogočil zdravljenje v ambulanti, nato pa mu je pomagal, da se je zaposlil v kuhinji. Pozneje, ko je Presterl odšel v taborišče Augsburg, je vzel s seboj tudi Derviševića. Tu je Dervišević prav tako delal v kuhinji in nekaj časa čistil pisarne in, kakor sam pravi, »četrdeset do petdeset puta udarao sam i štambil na karte«. Presterla in Derviševića je vezalo v taborišču Dachau in tudi v Augsburgu globoko tovarištvo. To je izhajalo iz tega, ker je Presterl pomagal Derviševiću, ko je bil ta bolan in ko je bil odrejen v transport. Izposloval mu je stalno službo, in to celo v kuhinji. Dervišević pa je Presterla izkopal izpod ruševin ob priliki bombardiranja in mu stregel, ko je pozneje zbolel za tifusom. Tudi številna pisma, ki jih je pisal Presterl Derviševiću po osvoboditvi, so polna čustvenih izlivov, čeprav mu je na vsa ta pisma Dervišević zelo redko odgovarjal. Po vsebini so ta pisma taka, da povsem izključujejo odnose, ki naj bi jih imela med sabo kot agenta.

Derviševiću se očita zločinska dejavnost v tem, ker je pomagal »gestapovskemu agentu Presterlu« pri njegovem špijonskem delu in mu prinašal obveščevalna poročila o zadržanju Jugoslovanov. Iz preiskovalnega materiala je razvidno in tudi Dervišević priznava, da je res zelo prizadevno zbiral informacije in poročila, ki jih je prinašal Presterlu. Toda teh informacij in poročanj ni mogoče šteti za vohunjenje in špijonsko delo za gestapo. Vse, kar Dervišević glede teh poročanj priznava, je naslednje: »Ja sam Presterlu nosio izveštaje o Jugoslavenima, kako se u logoru zadr-

žavaju kao antifašisti. Ove izveštaje sam mu nosio kada me je Presterl pitao«. Preiskava seveda takega zagovora ni upoštevala.

Dervišević je bil obtožen in obsojen, »da je bil član provokatorske takozvane antifašistične organizacije s posebno nalogo, da nadzira mladino ter da vzržuje zvezo med Presterl Martinom in drugimi gestapovskimi agenti«. V zvezi s tem Dervišević pravi: »Presterl mi je naručio, da se pobrinem za omladinu, koje je u logoru bilo oko petdeset i to samo Jugoslavena. Naučio me je, da se sa njima družim, da im dižem moralu, da im pričam o uspehu na frontu, da pogledam ako je koji nepismen i da se opšte pobrinem za njihov život«. To priznanje je edini dokaz za navedeno obtožbo in obsodbo.

Kako je Presterl uporabljal Derviševića za vzdrževanje zveze s svojimi agenti, se vidi iz izjave Presterla, ko pravi: »Od Jugoslovanov je bil Rama Dervišević moj zaveznik, če sem od posameznikov hotel kaj imeti, ki so pripadali obveščevalni službi.« Glede tega Dervišević pove: »Pored ovog posla sam po direktivi Presterla obaveštavao logorske funkcionere, da se jave kod njega.« Tak iztrgan citat se navaja kot dokaz za Derviševićevo vzdrževanje zvez med Presterlom in njegovimi agenti.

To, kar smo navedli, naj bi bili edini obremenilni dokazi, da je bil Dervišević vohun in špijon ter gestapovski agent v taborišču Dachau in Augsburg. Iz preiskovalnega gradiva pa je razvidno še naslednje: Preiskava je vse obtožbe za dachauski proces izgradila in utemeljila s priznanji obtoženih ali z obremenilnimi izjavami soobtoženih, v prvi vrsti Presterla. V primeru Presterl-Dervišević pa preiskava od Derviševića nikoli ni dobila priznanja, da je vohun, gestapovski agent. Največ, kar Presterl Derviševića obremenjuje, so njegove izjave: »Nezavedno mi je pomagal pri mojem špijonskem delu.« Toda kljub takemu dejanskemu stanju je preiskava Derviševića obtožila z utemeljitvijo: »da nepriznanja ni mogoče upoštevati, ker vse okoliščine govore o zagrizenem agenturnem delu Derviševića za Presterla.«

Dervišević je bil obsojen tudi zaradi zločinov, ki jih navaja obsodba v 1. točki. Dervišević priznava, da je pomagal Presterlu v Jugoslaviji s tem, da ga je spremljal na njegovem potovanju po Jugoslaviji, ter mu pomagal vzpostaviti zveze z raznimi državnimi ustanovami in osebami. Dervišević zanika, da bi taka njegova pomoč pomenila agenturno delo za interese tuje obveščevalne službe. Obtožnica tudi navaja, izhajajoč iz izjav Presterla, da mu je na potovanju leta 1947 Dervišević »nezavedno pomagal pri njegovem špijonskem delu«. Toda tako, kot za dejanja v Dachauu, preiskava tudi sedaj ne more verjeti izjavi Presterla, da mu obtoženi Dervišević ni zavestno pomagal pri špijonskem delu v Jugoslaviji. Tak svoj zaključek utemeljuje z naslednjim citatom v obtožnem predlogu: »Že samo dejstvo, da je Dervišević vedel, da je imel Presterl v taborišču Dachau in Augsburg tesne zveze z SS, potrjuje gornjo obdolžitev in se ne more verjeti, da bi obtoženi Dervišević smatral Presterla za antifašista in prijatelja nove Jugoslavije.« S tako svojo ugotovitvijo preiskava negira dejstvo, da je Dervišević Presterla v taborišču ocenjeval kot aktivnega in predanega antifašista.

Dervišević je tudi po osvoboditvi smatral Presterla kot antifašista in kot novinarja, ki je prijatelj Jugoslavije. Do takega prepričanja je lahko prišel tudi na osnovi številnih Presterlovih pisem, ki jih je dobival in ob dejstvu, da je bil Presterl zelo dobro sprejet v uredništvu »Borbe«, kjer je bil Dervišević v službi. Derviševića je odredil za spremstvo Presterlu po Jugoslaviji Ivo Sarajčić. Dervišević je tudi vedel, da je Presterl dobil priporočila za ustanove, ki naj bi jih obiskal. Obisk mladinske

proge, raznih redakcij in druga srečanja pri Derviševiću niso mogla vzbuditi suma, da Presterlova novinarska zvedavost pomeni špijonsko delo. Pripomniti pa moramo, da tudi sama preiskava ni zbrala dokazov, ki bi lahko kakorkoli utemeljili, da je na tem potovanju Presterl opravljal špijonsko delo.

Dervišević naj bi za Presterla predstavljal špijonski center v Jugoslaviji, kjer naj bi se zbirala vsa poročila, in Dervišević naj bi ta poročila pošiljal Presterlu v inozemstvo. Te trditve preiskava ni utemeljila, niti ni tega storilo sodišče. Nesporno se je ugotovilo le, da je Dervišević Presterlu redno pošiljal »Borbo«, ki jo je sam plačeval in da mu je v enem primeru hotel poslati slike z beograjske prvomajske proslave, pa jih ni dobil. Zato mu je poslal le opis te proslave v pismu, ki ga je pisal zanj Barle, ki je bil takrat na kurzu v Beogradu, ker Dervišević nemškega jezika v pisavi ni obvladal.

V preiskovalnem materialu so zbrane tudi razne karakteristike za Derviševića, ki pozitivno ocenjujejo njegovo delo, ga prikazujejo kot mirnega in poštenega mladinca, ki je bil aktiven v skojevski organizaciji.

Med preiskovalnim postopkom in na glavni razpravi Dervišević ni ničesar priznal in je zanikal vsako agenturno povezavo s Presterlom, katerega ima vseskozi za poštenega antifašista. Njegova obsodba je popoln nesmisel in očitno lažno skonstruirana. V to je Dervišević padel, ker je pač po vojni vzdrževal prijateljske stike s Presterlom in ga skupaj z njegovo zaročenko Hildo Hahn spremljal po Jugoslaviji. V obrazložitvi sodbe je rečeno: »Pri obtoženem Čoriću in Derviševiću je sodišče našlo kot obtežilno okolnost zakrknjenost, a kot olajševalno, da ni ugotovljeno, da bi njuna dejanja imela težje posledice.« Kljub temu pa je bil Dervišević obsojen na 16 let strogega zapora in je edini obsojeni preživel polnih 12 let v ječi, kljub mnogim prošnjam staršev in njegovih prijateljev, ki so prosili za njegovo pomilostitev. Vse prošnje so bile zaman, in to le zato, ker je tudi v času prestajanja kazni vztrajal pri svojih prvotnih trditvah, da ni ničesar zakrivil, da je bil po nedolžnem obsojen in zaprt. V to pa je prepričana tudi komisija.

KOŠIR MIRKO

Rojen 15. marca 1905 v Ljubljani
slovenske narodnosti, državljan FLRJ
poročen, oče dveh otrok
unverzitetni profesor
nazadnje zaposlen kot honorarni predavatelj za osnove družbenih ved na Akademiji upodabljajočih umetnosti
v preiskovalnem zaporu od 9. aprila 1948
obsojen 26. aprila 1948 na 20 let odvzema prostosti s prisilnim delom
leta 1951 je v zaporih umrl

Izhaja iz železničarske družine. V KP je bil sprejet v letih 1931-1932, ko je bil profesor na gimnaziji v Kranju. V letih 1933 in 1936 je bil dvakrat aretiran in po 6 mesecev v preiskovalnem zaporu. Leta 1935 je bil kooptiran v PK KPJ in pozneje v CK KPS do leta 1940, ko je bil zaradi vrste napak odstranjen iz CK. Tedaj je bil v koncentracijskem taborišču v Bileći. Ob razpadu Jugoslavije je bil od Nemcev ujet. V nemških in italijanskih taboriščih za vojne ujetnike je bil do izpusta jeseni 1943.

Vstopil je v NOV, v nemški ofenzivi pa se je najprej ločil od svoje edinice, nato pa odšel v Ljubljano. Tu se je povezal z nemškimi funkcionarji (Duscha, dr. Svoboda), da bi ga, po lastni izjavi, zaščitili pred domobranci. Čez nekaj časa je bil aretiran in poslan v Dachau, kjer je bil zaposlen kot kemik v bolnici, od tam pa je bil poslan s transportom v taborišče Sachsenhausen, kjer je delal v tovarni granat kot kemik do konca vojne. Ob osvoboditvi je prebegnil v sovjetsko cono in se 16. junija 1945 vrnil v domovino. Leta 1945 je bil zaradi dezerterstva in paktiranja z Nemci izključen iz KP. Po vojni je bil izredno aktiven kot publicist, prevajalec in predavatelj na raznih sestankih. Ob vsaki priliki je skušal omalovaževati partijsko vodstvo in poveličevati svoje zasluge in sposobnosti tako, da je prišel na izrazito antipartijske pozicije.

S sodbo je bil spoznan za krivega:

1. da se je potem, ko je dezertiral iz NOV, sredi januarja 1944 preko dr. Svobode, direktorja nemške akademije v Ljubljani, ponudil prostovoljno v službo gestapa zveznemu oficirju gestapa v Ljubljani Duschi, podpisal obveznostno izjavo o sodelovanju z gestapom in bil kot tak sredi februarja 1944 poslan v taborišče Dachau na prevzgojo (Umschulung);
2. da se je takoj po svojem prihodu v taborišče Dachau povezal s tam sodelujočimi agenti gestapa in vojnimi zločinci Diehl Brankom, Kopač Vlastom, Krajnc Borisom, se kot agent gestapa povezal z agentom gestapa Stepišnikom, od katerega je dobival direktive in mu predajal zbrana špijonska poročila ter je zaradi svojega agentskega delovanja užival privilegiran položaj v revirju;
3. da je v revirju po odhodu agenta gestapa in vojnega zločinca Lična prevzel njegovo mesto v laboratoriju in se s tem prostovoljno vključil v uničevalni aparat gestapa;
4. da je dal julija 1945 leta najvišjim predstavnikom ljudske oblasti lažno poročilo o svojem delovanju v internaciji z namenom, da se vrine na čim odgovornejše mesto v novi Jugoslaviji;
5. da je po osvoboditvi zavestno prikrival agente gestapa, s katerimi je sodeloval v internaciji in jim s tem omogočil nadaljevanje njihovega škodljivskega in agentskega delovanja ter nadaljeval svoje razdiralno delo, ki ga je v času okupacije vršil po direktivah gestapa, s širjenjem klevet proti ljudski oblasti in tako oviral rast nove Jugoslavije.

Analiza in ocena dokazov

Košir se je na povratku iz italijanskega vojnega ujetništva pridružil NOB. Tu ni bil vključen v operativne ali kakšne druge vojaške enote, temveč je bil dodeljen v neko kulturniško skupino. Po neki hajki se je umaknil na materin dom, kjer so ga v januarju 1944 zajeli domobranci. Iz njihove postojanke na Vrhniki je šel v Ljubljano, po lastni izjavi s pomočjo nekega domobranca Smolynskega, ki je sicer izhajal iz napredne družine. V Ljubljani je Košir s pomočjo svojega predvojnega znanca dr. Svobode prišel v stik z gestapovskim funkcionarjem Duscho. Temu je podpisal izjavo, katere vsebino poznamo le iz Koširjeve izpovedbe na glavni obravnavi in ki se glasi: »... mi je pri tem ponudil v podpis neki list, ki ni bil nič drugega kot izjava, da bom delal za 'veliki nemški rajh', to se pravi za gestapo«. Tako formuliranega priznanja po mnenju komisije ni mogoče ocenjevati kot dokaz krivde v smislu obsod-

be. Znano je, da je večina tistih, ki so med vojno prostovoljno ali neprostovoljno odhajali v rajh na delo, pred odhodom podpisovali neke listine, v katerih je pisalo, da gredo na delo »za veliki nemški rajh«. Koširjev dodatek, s katerim izenačuje tako izjavo z obvezo, da bo delal za gestapo, je za komisijo odraz Koširjeve pripravljenosti, ki je na glavni obravnavi prišla do polnega izraza, da prizna več, kakor pa se je od njega pričakovalo, in celo več, kakor se je od njega zahtevalo.

Košir je po lastni izjavi iskal pri Nemcih zaščite pred domobranci, česar ne moremo izključiti. Dodati je le še treba, da ga je gestapo poslal v Dachau predvsem zato, da se zaščiti pred njimi.

Razen Koširjevega lastnega priznanja in bremenilnih izjav nekaterih obtožencev ni drugih dokazov, da bi se Košir v Dachauu povezal z dozdevnimi agenti gestapa in tako pričel s svojim agenturnim delovanjem. To delovanje naj bi bilo po njegovem v tem, da je najprej Kopaču, nato pa Stepišniku poročal razne vesti in podatke, ki so ju zanimali, zlasti Kopaču kot članu partijskega komiteja. V tej zvezi izpoveduje Košir: »Vlastu Kopaču kot pozneje Stepišniku sem poročal o vsem, kar se je dogajalo in govorilo v taborišču, posebno pa še o dogodkih na bojiščih, o političnem življenju, o ljudeh, ki so na novo prihajali v taborišče, o razporeditvi ljudi na komandi ipd.« Normalno gledano je tako poročanje lahko eden od vidikov aktivnosti organiziranih antifašistov. Za kvalifikacijo delovanja kot kaznivega dejanja v smislu agenturne povezave so potrebni po mnenju komisije neprimerno močnejši dokazi, kakor pa priznanja tako pičle verodostojnosti in dvomljive vrednosti, kot so Koširjeva.

Komisija ni raziskovala, po kakšnih kriterijih so bila v preiskavi ločevana Koširjeva priznanja in obtožbe v taka, ki jim je treba verjeti, in tista, ki se jim ne sme verjeti. Ugotovila je le, da je Košir obsojen za agenturno sodelovanje v Dachauu z Diehlom, Kopačem, Krajncem in Stepišnikom, medtem ko je v preiskavi trdil, da so bili nanj kot agenti gestapa navezani npr. tudi Ivo Grahor, Stane Mikuž, Jože Marčan in ing. Kalaš. Od teh je bil v kazenskem postopku le Marčan, ki pa je bil leta 1952 v obnovitvenem postopku, v katerem nastopa kot glavna razbremenilna priča ing. Kalaš, oproščen. Slovenski literat Ivo Grahor je v Dachauu umrl, Stane Mikuž pa je danes profesor filozofske fakultete v Ljubljani.

Sodišče je izključilo vsak dvom, ki se je glede Koširjeve krivde pojavil na glavni obravnavi. Tako je ostal povsem neopažen in neocenjen tudi eden od redkih Koširjevih poskusov, da se ogradi od obtožbe za gestapovsko agenturo in da postavi vprašaj nad pristnostjo svojih prejšnjih priznanj. Na vprašanje sodišča, v kakšne svrhe in komu so služila njegova poročila Stepišniku, je namreč odgovoril:.»Mislim, da je ing. Stepišnik izročal to dalje, ne vem pa, če gestapu.«

Ko je soobsojeni Ličen bil v aprilu 1945 odpuščen iz taborišča, ga je Košir nasledil pri delu v bolniški baraki, kjer je opravljal klinične analize urina, krvnih slik in sputuma. Ob tej ugotovitvi moramo najprej pripomniti, da so v istem »revirju« takrat in pozneje delali zdravniki dr. Stane Mahkota, dr. Lojz Kraigher, dr. Roman Vidmar, medicinca Korsika in Tomažič, farmacevt magister Ančik, kemik ing. Boris Fakin in kot pisar slovenski literat Fran Albreht. Koširjevega dela v »revirju« po mnenju komisije ne moremo oceniti kot kaznivo dejanje. Košir tudi ne more odgovarjati za neznosne razmere, ki so pred njegovim prihodom v Dachau na splošno vladale v »revirjih«, in za nečloveške postopke raznih strežnikov in nadstrežnikov, ki so v tistih časih predvsem odločali o življenju in smrti obolelih internirancev.

Verodostojnost Koširjevih pričevanj, s katerimi obremenjuje nekatere druge soobtožence, je ocenilo že vrhovno sodišče Slovenije v svoji sodbi Kz 74/52 z dne 30. 9. 1952, s katero je dovolilo obnovo kazenskega postopka zoper Jožeta Marčana, kot »zelo pičlo in vsekakor zelo dvomljive narave«. Komisija se tej oceni v celoti pridružuje in dodaja, da je treba na osnovi proučenega gradiva in preiskave, ki pa je trajala vsega le 10 dni, tako oceno razširiti tudi na Koširjevo priznanje lastne krivde glede prej navedenih dejanj. Kako je Košir razumel proces in svojo vključitev vanj, dobro ilustrira vztrajno zavračanje nastopov obrambe v njegovo korist med glavno obravnavo, zlasti pa tirada, ki jo je spustil v svoji zaključni besedi in v kateri je poudaril »znanstvene dosežke OZNE v preiskavi in procesu«.

Nedokazan je ostal tudi tisti del krivdoreka, v smislu katerega naj bi Košir julija 1945 napisal lažno poročilo o svojem delovanju v internaciji z namenom, da se vrine na čim odgovornejše mesto in da je prikrival gestapovske agente, in tako omogočil, da so se vrinili na odgovorna mesta ter tam nadaljevali svoje razdiralno delo. Krivda v tem oziru bi bila izkazana le v primeru, če bi Košir bil v resnici agent gestapa in če bi vedel to tudi za ostale.

Koširjevo dejanje in nehanje med vojno in po njej pa se mora po mnenju komisje ocenjevati prej z vidika presoje njegovega človeškega lika in bolj z moralnopolitične plati, kot pa z uporabo kazensko pravnih kriterijev.

LIČEN VLADIMIR

Rojen 19. septembra 1912 v Trstu
Slovenec, državljan FLRJ
poročen, oče 1 otroka
profesor kemije
do aretacije zaposlen kot direktor kemične tovarne v Medvodah
v preiskovalnem zaporu od 3. 10. 1947
obsojen 26. 4. 1948 na smrtno kazen z ustrelitvijo
kazen izvršena 12. 5. 1948

Leta 1937 je dokončal študij na filozofski fakulteti v Ljubljani. Leta 1941 je bil ujet ter je bil v nemških in italijanskih taboriščih za vojne ujetnike do 8. 8. 1943. Novembra 1943 je bil aretiran v Trstu in poslan v Dachau, kjer je delal v laboratoriju bolnice do aprila 1944, ko je bil izpuščen. Zaposlen je bil v Ljubljani in Celovcu do konca vojne. Politično je bil nacionalistično usmerjen.

S sodbo je bil spoznan za krivega:
1. da se je kot bivši gestapovski agent iz časa okupacije po osvoboditvi meseca avgusta 1945 leta povezal z agentom tuje obveščevalne službe ing. Pibernik Mirkom in pristal, da bo delal v interesu te službe;
2. da je kot agent tuje obveščevalne službe v času po osvoboditvi na odgovornem mestu v gospodarskem aparatu FLRJ s svojim delovanjem oviral razvoj industrije in vršil v tem okviru razna načrtna škodljivstva in diverzije s tem:
a) da je 1947 leta skupno z agentom tuje obveščevalne službe ing. Pibernik Mirkom v tovarni lakov v Medvodah, kjer je bil nameščen kot direktor, kljub temu da je kot strokovnjak vedel, da bo pri uvedbi nove predelave ricinisovega olja nastal v tovarni radi tega požar, namenoma uvedel to novo modifikacijo, radi česar je požar dejansko nastal dne 3. 10. 1947 in povzročil škodo v iznosu 1,045.556.- din;

b) da je skupno z navedenim ing. Pibernikom Mirkom in glavnim direktorjem kemične industrije ing. Fakinom sistematično sabotiral izpolnitev proizvodnega načrta v tovarni lakov v Medvodah s tem, da niso uporabljali surovin, ki so bile na zalogi in sabotirali nabavo novih surovin;
3. da je v dobi okupacije pristal na sodelovanje s teroristično obveščevalno službo gestapa in se je kot gestapovski agent v Dachauu vključil v teroristični aparat taborišča. V tem svojstvu je:
a) oktobra meseca 1943 leta v tržaških zaporih podpisal izjavo o sodelovanju z gestapom, s katero se je obvezal, da bo z vsemi silami in sredstvi podpiral borbo nemškega rajha;
b) bil kot agent gestapa poslan na prevzgojo (Umschulung) v taborišče Dachau in tam sprejel od šefa tamkajšnje bolnice nalogo vohuniti med interniranci ter organizirati bakteriološki laboratorij v bolnici kot eno izmed ustanov taborišča za uničevanje internirancev;
c) leta 1944 kot nameščenec v tovarni kvasa v Celovcu sprejemal od tehničnega vodje iste tovarne, eksponenta gestapa, dr. Iglauerja, nalogo, da kontrolira inozemce, ki so bili nameščeni v isti tovarni, da daje poročila o delovni disciplini, kretanju in ponašanju ljudi v tej tovarni, ter je zahtevana poročila redno dajal.

Analiza in ocena dokazov

Ni dokazov, da bi oktobra 1943 v tržaških zaporih podpisal izjavo o sodelovanju z gestapom. Sam je sicer to priznal, vendar šele na šestem zaslišanju in pod sugestijo preiskovalca. Ta mu je predočil, da njegov pristanek na sodelovanje niti ni važen, da gre pri tem za važnejše stvari, in sicer da se odkrije mreža povojnih agentov. Pod takim psihološkim pritiskom je klonil, kakor pravi sam, iz dveh razlogov. Mislil je, da bo s svojim priznanjem koristil celotni preiskavi, in končno, bal se je za lastno glavo, pa je pristal, ker so mu obljubljali nizko kazen ali celo oprostitev.

Iz gradiva jasno izhaja, da ne gre za podpis izjave o sodelovanju z gestapom, ampak za običajno izjavo o lojalnosti do nemškega rajha. Ličen pravi o tem v svojem zaslišanju sledeče: »Podpisal sem izjavo, da bom lojalen do nemške oblasti, da imam namen delati za Nemčijo in da bom vsa navodila izpolnjeval in da se bodo prepričali o moji iskrenosti.« V to izjavo, podano med zaslišanjem, pa se v obtožni predlog samovoljno doda pojem »NSDAP« za besedo »Nemčijo«, medtem ko obtožnica že vsebuje termine »pristal na sodelovanje s teroristično obveščevalno službo gestapa«. Takih primerov samovoljnega preoblikovanja izjav in podtikanja je v dachauskem procesu mnogo.

Tudi v primeru Lična je skonstruirana verzija o pošiljanju na »Umschulung«.

V laboratoriju revirja je bil zaposlen kot kemik in je delal analize urina, izpljunkov itd. Pri tem poslu ni imel zveze z interniranci-bolniki. Obtožnica in sodba ne navajata niti enega konkretnega primera, da bi Ličen škodoval pacientom. Očitek , da je dobil nalogo organizirati bakteriološki laboratorij v sklopu taborišča, je nesmiseln. Prvič, do realizacije tega sploh ni prišlo, in drugič, četudi bi ga formiral, to ne bi bilo v škodo pacientov, ampak v njihovo korist.

Njegov predčasni odpust iz taborišča Dachau ni tako misteriozen, kot se ga skuša prikazati. Predvsem je izmišljena trditev, da je bil odpuščen zato, da bi nadaljeval svoje delo kot agent gestapa. Ličen tudi ni bil edini, ki je bil izpuščen pred koncem vojne.

Njegova agenturna dejavnost v celovški tovarni kvasa je v celoti nedokazana, celotna zadeva pa neprepričljiva. Nikakega dokaza ni o gestapovski agenturi ing. Iglauerja, razen izsiljenega Ličnovega priznanja. Pri tem pa je Ličen sam s seboj v nasprotju. Hkrati, ko trdi, da je Iglauer gestapovec, pove, da je Lična svaril pred »Pifkeji«, kakor so zaničljivo imenovali naciste. Tako je Iglauer svaril Lična pred Selimpelom in Bankom, češ da sta ultranacista, na katera se obračajo tudi gestapovci. S tem pa dejansko Ličen zanika Iglauerjevo gestapovsko agenturo, drugega dokaza o Iglauerjevi agenturi pa ni. Naloge, ki naj bi jih Iglauer po sodbi dajal Ličnu, npr. poročanje o delovni disciplini, o kretanju in ponašanju ljudi itd., niso agenturnega značaja.

Po osvoboditvi je razumljivo, da je Iglauer želel, da Ličen ostane pri njem kot strokovnjak, saj je Iglauer ostal sam med vodilnimi, ker so nekatere druge z direktorjem vred kot naciste aretirali. Iglauerjeva izjava ob odhodu Lična nazaj v Jugoslavijo, ko je, kakor pravi Ličen na zaslišanju: »apeliral name, da ga kot človeka ne bi pozabil, da sem bil dobro sprejet in upa, da se bomo vsaj včasih še videli, da smo sosedje in moramo sodelovati in ker se že poznamo, moramo te stike držati«, se ne more tolmačiti kot agenturna povezava in agenturna obveza.

Njegova agenturna povezava kot agenta tuje obveščevalne službe leta 1945 z ing. Pibernikom ni v ničemer dokazana. Prav tako ni dokazano, da je bil ing. Pibernik agent. Pibernik je bil aretiran zaradi suma gestapovskega sodelovanja. V zaporu je napravil, kot se uradno trdi, samomor.

Obtožba, da je 1947. leta skupaj z ing. Pibernikom organiziral v Medvodah proizvodnjo tako, da je prišlo do požara (samovžig ricinovega olja), je brez vsake podlage. V predelavo ricinovega olja je Ličen šel iz razlogov, ker je lanenega olja, ki je primernejše, zmanjkovalo, in ker je s tem pač želel obdržati produkcijo na višini. O uporabi ricinovega olja namesto lanenega se je Ličen predhodno posvetoval s strokovnjaki z univerze in inštitutov.

Nobena, v preiskavi zaslišanih prič: Janko Filip, Bukovec Janez, Rotman Milka, Pokršlar Franc, Mut Tugomir, Založnik Ivan, Rozman, Narobe in Smolec Anton, ki je bil takrat pri kotlu, ko se je olje vnelo, niti najmanj ne bremeni takratnega direktorja Lična. Nasprotno, vsi govore o tem, da jih je stalno opozarjal na nevarnost pri delu. Sam je osebno često popoldne in celo ponoči nadzoroval tovarno. Priče izjavljajo, da je požar nastal po nesreči in ne namerno. Celo poročila informatorjev OZNE (Fatur, Žigonič) iz tovarne govore o nesreči in izključujejo možnost sabotaže s strani direktorja Lična. Niti ena od prič pa ni bila zaslišana na obravnavi.

Sodba Ličnu dalje očita: »da je kot agent tuje obveščevalne službe v času po osvoboditvi na odgovornem mestu v gospodarskem aparatu FLRJ s svojim delovanjem oviral razvoj industrije in v tem okviru vršil razna škodljivstva in diverzije«, ne da bi navajala dokaze. V resnici pa je dobival priznanja in nagrade za svoje delo. Tako je bil nagrajen za vrsto izboljšav v postopkih z din 10.000, za krezolno smolo je dobil 15.000, za borofen je dobil nagrado 10.000, za izolirni trak 2.500 din. Pohvaljen je bil za uspešno proizvodnjo oljnatih barv. Nekaj dni pred aretacijo pa je bil celo predlagan za novatorja.

Sodba temelji izključno na njegovem priznanju. Že med preiskavo pa je nekatere svoje izjave preklical. V ilustracijo, kako je prišlo do priznanja najtežjih zločinov na glavni obravnavi, pa navajamo: Vprašanje sodnika: »Ali je bil revir zločin-

ska ustanova?« Odgovor Lična: »Vsekakor.« Sodnik: »Kaj so potem ljudje, ki so tam sodelovali?« Ličen: »Vojni zločinci.« Sodnik: »Ali se smatrate tudi vi za vojnega zločinca?« Ličen: »Po sili tega, da sem tam sodeloval, smatram, da sem tudi jaz kriv.«

Z ozirom na povedano je njegova krivda v celoti nedokazana.

Ing. KRAJNC BORIS

Rojen 25. decembra 1913 v Kantridi na Reki
Slovenec, državljan FLRJ
poročen, brez otrok
pred aretacijo stanujoč v Ljubljani
inženir kemije
nazadnje zaposlen kot docent na univerzi v Lj.
v preiskovalnem zaporu od 27. 10. 1947
obsojen na smrtno kazen z ustrelitvijo 26. 4. 1948
kazen je bila izvršena 12. 5. 1948

V OF je začel delovati leta 1941 na Jesenicah, kjer je bil zaposlen v železarni. 21. 2. 1942 je bil aretiran od gestapa zaradi sodelovanje z OF in bil preko Begunj poslan v Dachau. V taborišču je najprej opravljal različna dela do januarja 1943, ko je bil kot kemik premeščen na poskusno postajo k dr. Rascherju. Najprej je delal kemične analize krvi, nato pa na pektinskih preparatih. Funkcij v taborišču ni imel. 22. 12. 1943 je bil izpuščen, toda je še naprej ostal zaposlen v taborišču v istem svojstvu. Imel je prost izhod v München. Ko je 7. 11. 1944 drugič prišel na dopust v Slovenijo, je stopil v NOV in ostal do osvoboditve. Po vojni je bil zaposlen na MIR, nazadnje pa kot docent na fakulteti v Ljubljani.

S sodbo je bil spoznan za krivega:
1. da je po osvoboditvi oddal lažno biografijo z namero, da se vrine na vplivno mesto, kjer bi kot bivši gestapovski agent imel možnost črpati tajne podatke o našem gospodarstvu, hkrati pa protežiral znane gestapovske agente Stepišnika, Puflerja in Barleta, za katere je dal pozitivne karakteristike, da bi mogli na široko vršiti svoje špijonsko in sabotažno delovanje;
2. da se je v juniju 1945 preko soobtoženega Diehla prostovoljno povezal ponovno s sovražno tujo obveščevalno službo, za katero je preko Diehla dajal špijonske podatke in poročila o delu na univerzi;
3. da je potem, ko se je vključil v tujo agentsko mrežo, organiziral in vršil načrtno škodljivstvo po direktivah tuje obveščevalne službe;
4. da je meseca februarja 1942 v Begunjah v nemških zaporih prostovoljno pristal na sodelovanje z gestapom in podpisal obvezo, da bo izvrševal vse zadane naloge;
5. da je v tem času v zaporu prostovoljno priznal gestapu svoje delovanje za OF in s tem izpostavil sebe in Pukšiča in Robiča z Jesenic še večjemu pritisku od strani gestapa, a Robič je bil kasneje v skupini 50-ih ustreljenih kot talec;
6. da se je ob prihodu v taborišče Dachau meseca marca 1942 leta kot agent gestapa povezal z enim od glavnih agentov Presterl Martinom, kateremu je dajal poročila o sointernirancih in sodeloval v lažni antifašistični provokatorski organizaciji;
7. da je aktivno deloval od januarja 1943 do novembra 1944 leta na poizkusni postaji

v taborišču Dachau, kjer je skupno s krvnikoma dr. Rascherjem in dr. Plöttnerjem sodeloval pri najgrozovitejših zločinih, ki so zahtaveli neštevilne žrtve internirancev;

8. da je kot agent gestapa posredoval pri vodstvu taborišča, da so bili na zlogasno poizkusno postajo pritegnjeni še ostali gestapovski agenti kot Stepišnik Milan, Barle Karel in drugi, ki so bili nato skupno z njim soudeleženi pri zverinstvih na teh postajah ter je s tem soodgovoren tudi za vse njihove zločine.

Analiza in ocena dokazov

Krajnca je gestapo aretiral v januarju 1942 pod sumom, da sodeluje z OF. Na zaslišanju je sprva tajil, po soočenju s sozapornikoma Pukšičem in Robičem, ki sta bila člana mestnega odbora OF na Jesenicah, pa je priznal, kar sta omenjena o njem trdila, in sicer, da jima je dal denarni prispevek za OF v višini 100 RM. Pukšič je bil kmalu nato izpuščen in po nekaterh nepreverjenih podatkih postal okupatorjev konfident. Vsekakor pa je bil v času dachauskega procesa živ in svoboden ter bi lahko v preiskavi ali na glavni obravnavi pojasnil nekatere okolnosti Krajnčevega priznanja na soočenju z njim. Robič je bil ubit v skupini petdesetih talcev. Za objektivno presojo Krajnčeve krivde za Robičevo smrt je potrebno po mnenju komisije najprej odgovoriti na vprašanje, kdo je koga Nemcem izdal: Krajnc Robiča ali obratno. Podatki v preiskavi navajajo prej na sklep, da je gestapo s soočenjem Krajnca z Robičem in na podlagi predhodnih Robičevih priznanj hotel doseči Krajnčevo priznanje o sodelovanju z OF, kar je gestapu tudi uspelo. Zato po mnenju komisije odgovornosti za Robičevo smrt ni mogoče kar tako naprtiti Krajncu. Gestapo je brez Krajnčevega priznanja vedel, da je Robič vsaj organiziran zbiralec prispevkov za OF, ker je to sam priznal že pred soočenjem s Krajncem. Po kakšnih kriterijih so Nemci izbirali talce, še danes ni natančno raziskano. Vsekakor je v tej negotovosti verjetnejša domneva, da so Nemci za ta zastraševalni ukrep izbirali predvsem organizirane aktiviste, ne pa slučajnih podpornikov.

Krajnc je bil med drugim obsojen tudi za to, ker je s priznanjem na gestapu izpostavil sebe še večjemu pritisku. Po mnenju komisije Krajnc s priznanjem, da je dal 100 RM za OF, ni sebe izpostavil večjemu pritisku s strani gestapa. Očitno je, da je to priznanje sledilo predhodnemu pritisku, katerega višek je bil soočenje s Pukšičem in Robičem in verjetneje je, da je s tem priznanjem nadaljnji pritisk gestapa več ali manj prenehal. Razen tega po mnenju komisije eventualno priznanje gestapu lastne »krivde« in temu priznanju sledeči večji pritisk ne more biti kaznivo dejanje, če sta priznanje in sledeči pritisk ostala brez posledic za druge.

Marca 1942 je gestapo Krajnca odgnal v Dachau, kjer je do januarja 1943 delal v raznih komandah. Sam je o tem razdobju na glavni obravnavi izpovedal: »V taborišču sem bil najprej v Schneiderbaraki. To je bilo gradilišče, kjer smo gradili barake, temelje, betonirali in prevažali. Bilo je to uničevalna komanda. Tam sem fizično skoraj popolnoma propadel v treh mesecih. Od uničenja tukaj me je rešil Presterl, ki me je spravil na zajčjo farmo. Kasneje sem prišel iz te zajčje farme. Tu sem dva meseca delal v transportni komandi na zajčji farmi, prevažal sem zajčji gnoj, dovažal krmo za zajce, bil sem vprežen v voz. Potem sem prišel zopet preko Presterla v komando WD (Wirtschaftsbetrieb). Tam sem imel najrazličnejše delo. Bil sem zaposlen v oddelku za izdelovanje igrač iz lesa. Od tod sem bil premeščen dalje v

mizarsko delavnico, kjer sem delal kot mizarski vajenec, od tam pa sem prišel na poizkusno postajo, kjer sem delal do konca.«

Na poizkusno postajo je bil Krajnc dodeljen januarja 1943 po nalogu AE. Verjetno je pri izbiri med drugim odločalo dejstvo, da je Krajnc bil inženir kemije in da je obvladal nemški jezik. Razen Krajnčevega lastnega priznanja in obremenilnih izjav nekaterih drugih soobtožencev, ni dokazov, da bi bil Krajnc tja poslan kot agent gestapa. Krajnčeva priznanja in obremenilne izjave proti njemu so bile po mnenju komisije dosežene na način, ki je v nasprotju tudi s takrat veljavnimi pravili kazenskega postopka. Isto velja za Krajnčevo priznanje, da je pristal na sodelovanje z gestapom že v Begunjah februarja 1942. Komisija ugotavlja, da je do takih priznanj prišlo na nenormalen način med preiskovalnim postopkom, zato je treba njihovo pravo dokazno vrednost presojati v luči tega dejstva.

Vrsta in obseg Krajnčevega dela na poizkusni postaji sta bila precej natančno opredeljena že v preiskavi in nato na glavni obravnavi. Vsekakor dovolj natančno, da po tem, kar je znanega, ne moremo sklepati, da gre za zločinsko sodelovanje. Krajnc je sicer vedel, da vrši Rascher zločinske poizkuse, kar velja zlasti za poizkuse s podhlajevanjem, in da pri tem ljudje umirajo. Ne on ne kateri drug interniranec pa takih poizkusov ni mogel preprečiti. Zato v Krajnčevem primeru niti ni mogoče trditi, da je dejanje (analize v laboratoriju poizkusne postaje na bloku V) bilo storjeno v skrajni sili. S tem, da ni odklonil premestitve v to postajo, je sicer res odvrnil od sebe nevarnost represalij, zlo, ki je grozilo poizkusnim osebam, pa ni izviralo iz Krajnčeve prisotnosti na bloku. Viri tega zla so bili izven dosega Krajnčeve volje in moči.

V preiskovalnem in ostalem gradivu zasledimo tudi podatke o Krajnčevem prizadevanju, da bi z raznimi predlogi omilil poizkuse in njihove posledice. Tako je npr. predlagal Rascherju, naj zmanjša število jemanja krvnih vzorcev poizkusnim osebam iz ušes in prstov, češ da za ugotovitev, kako pektinske tablete učinkujejo na proces strjevanja krvi, zadostuje en vzorec. Svetoval je tudi, naj poizkuse vršijo na živalih, ker taki poizkusi dajejo iste rezultate. Iz Krajnčevih izpovedb nadalje izhaja, da je čutil močan odpor do Rascherjevega početja. Še kot interniranec je težil za tem, da bi šel delat kam drugam. Za premestitev po lastni izjavi ni zaprosil zato, ker ga je Jauk, avstrijski komunist in kapo poizkusne postaje prepričal, da bodo oni, če preživijo, edine verodostojne priče zločinov, ki se tam dogajajo in da razen tega lahko s svojim delom pripomorejo k omilitvi poizkusov in njihovih posledic.

Po izpustu iz taborišča v decembru 1943 je Krajnc še nekaj časa na prostosti nadaljeval z delom na postaji, novembra 1944 pa je preko Jesenic šel v partizane. Že iz Dachaua je poslal poročilo o razmerah v taborišču, takoj po prihodu v partizane pa je v štabu podal podrobno poročilo o poizkusni postaji in o zločinih, ki se v njej dogajajo. To je Krajnc izpovedal v preiskavi, vendar ta važna okolnost pozneje ni bila ne raziskana in ne ocenjena.

V času, ko je živel na prostosti, je opravljal koristno delo za partijski komite s tem, da je prenašal ilegalno pošto med Diehlom in Omanom, ki je bil tudi izpuščen, in je delal v neki delavnici v mestu Dachau.

Maja 1944 je Kranjc dobil privoljenje za obisk domovine. Po Krajnčevi izjavi je bilo to dovoljenje ponaredek neke tiskovine, izdelan v tiskarni Blažej na Jesenicah. Ta tako imenovani »Ausweis« mu je priskrbel Stepišnik, ki je v tistem času tudi že bil na prostosti. Dejstvo, da Krajnc že ob prvem obisku v domačih krajih ni

šel v partizane, po mnenju komisije ni stvar, ki jo je potrebno presojati s stališča kazenskega prava. Prikazovanje dogodkov ob priliki njegovega drugega obiska v domovini v novembru 1944, ko je šel v partizane, v taki luči, kakor to dela preiskava, pa je po mnenju komisije nesmiselno. V tem namreč ni mogoče videti neke, na daljšo dobo preračunane kamuflaže gestapa, temveč le realizacijo Krajnčeve dokončne odločitve, da se priključi NOB.

Krajnčevo posredovanje pri taboriščnem vodstvu za Stepišnika, Barleta in druge, da so bili pritegnjeni na poizkusno postajo, lažnost njegove biografije, ki jo je napisal po osvoboditvi, ter prikrivanje omenjenih pred našimi oblastnmi, bi po mnenju komisije bilo kaznivo dejanje v smislu izreka o krivdi le v primeru, da so Krajnc in ostali dokazano bili agenti gestapa in sodelavci pri zverstvih, ki jih je Rascher počel na svoji postaji.

Iz preiskovalnega gradiva sicer izhaja, o čem sta se Krajnc in Diehl po osvoboditvi pogovarjala. Trezna ocena teh pogovorov pa po mnenju komisije ne daje nobene opore za to, da bi takšne razgovore kvalificirali kot vohunsko delovanje.

Tudi vključitev v tujo agentsko mrežo ter organizacija in izvrševanje načrtnega škodljivstva po direktivah tuje obveščevalne službe Krajncu ni bilo dokazano. Izrek o krivdi v tej smeri temelji na nekih razgovorih, ki jih je po osvoboditvi imel Krajnc z Diehlom in z nekaterimi drugimi, in ki jih je možno tolmačiti prej kot Krajnčeva prizadevanja, da bi stvari pri nas potekale boljše, kakor pa slabše.

BOHINC ANDREJ

Rojen 3. 11. 1912 v Mišačah
dovršil je meščansko šolo, bil uslužbenec
sedaj je upokojen
stanuje v Ljubljani
aretian 14. 10. 1947
obsojen s sodbo Okrožnega sodišča v Ljubljani K 478/48 na smrt z ustrelitvijo 9. 8. 1949
pogojno izpuščen 31. 12. 1958

Potem ko je dovršil meščansko šolo, se je zaposlil na mezdnem oddelku KID na Jesenicah. Izhaja iz kmečke družine. Bil je nacionalistično usmerjen, z OF je začel sodelovati leta 1941. Aretiran je bil 13. 1. 1942, zaprt na Jesenicah in v Begunjah do 17. 3. 1942, nato poslan v Dachau, od koder je bil izpuščen 4. 8. 1943. Po povratku na Jesenice se je ponovno zaposlil v KID, dne 7. 11. 1943 pa je odšel v partizane. Po osvoboditvi je bil sekretar jeseniškega okrajnega komiteja in zvezni poslanec.

S sodbo je bil spoznan za krivega:
1. da je 26. 8. 1947 kot gestapovski agent iz dobe okupacije stopil v službo tuje obveščevalne službe, istega dne obljubil agentu tuje obveščevalne službe, poznanem samo pod lažnim imenom Ninko Mitrovič, s katerim se je sestal v hotelu Union v Ljubljani, obveščevalne podatke o železarni Jesenice, ki pomenijo posebno varovano državno tajno; se nato dogovoril za parolo »Miro, dopisnik iz Borbe«, pod katero naj bi vzdrževal kurirske zveze z agenti tuje obveščevalne službe in pod katero naj bi tuji agenti prejemali obveščevalne podatke, ki jih je Bohinc Andrej

nameraval dobiti pri vodstvu posameznih industrijskih obratov, izrabljajoč pri tem položaj predstavnika ljudske oblasti;
2. da je, izrabljajoč svojo politično funkcijo in položaj predstavnika ljudske oblasti, izdal za že obsojenega gestapovskega agenta Žumer Franca lažno izjavo o pozitivnem zadržanju imenovanega v Dachauu, čeprav je vedel, da je Žumer Franc pripadal tako imenovani čaršiji v taborišču, s čimer je preprečil uvedbo kazenskega postopka zoper Žumer Franca, dosegel njegov vpis v volilni imenik in mu omogočil vriniti se na odgovoren položaj v gospodarskem aparatu. Torej na ta način podpiral društvo, kateremu je cilj vršiti zločine iz člena 2 ZKLD, društvo s fašističnimi cilji, ki dela zoper ustavni red v FLRJ.
3. da je 20. 11. 1941 pristal na sodelovanje z gestapom in podpisal tozadevno izjavo ter sprejel konkretne naloge za vohunstvo med pristaši NOB; 19. 3. 1942 pa je bil kot agent gestapa poslan na prevzgojo, tkzv. Umschulung, v Dachau, kjer je bil v okviru taboriščne obveščevalne službe vezan na gestapovske agente kapoja na komandi za popravilo smuč, kateremu je poročal o političnem zadržanju internirancev, o njihovem odnosu do taboriščne komande in sploh o vsem, kar je zanimalo gestapovsko taboriščno komando.
4. da je z ozirom na zadovoljujoče delo agenta gestapa v Dachauu bil 4. 8. 1943 poslan na delo za gestapo na Gorenjsko, kjer ga je šef gestapa na Jesenicah Druschke povezal na tajnega agenta gestapa v KID Polajnarja Valterja, kateremu je dajal sezname in poročila o Slovencih, ki da se tajno sestajajo in delajo proti nemškemu rajhu. Po nalogu istega in po direktivah gestapa na Jesenicah je odšel 7. 11. 1943 v NOV z nalogo, da se kot agent gestapa plasira na čim višji oziroma komandni položaj in tako od zgoraj vrši razkroj v NOV; izpolnjujoč to direktivo gestapa je dosegel funkcijo načelnika okrožne gospodarske komisije in pomočnika polit. komisarja Kokrškega odreda.

Analiza in ocena dokazov

Sodba utemeljuje Bohinčevo krivdo z njegovim lastnim priznanjem, danim v preiskavi in na obravnavi. V dokaznem postopku so bili na obravnavi prebrani izvlečki iz zaslišanj posameznih prič, ki pa govorijo, kot bo iz nadaljnjih izvajanj razvidno, le o obrobnih vprašanjih. Uporabljeni so bili tudi fragmenti iz njegovih pisem iz Dachaua zaročenki Klemenčič Anici in iz zabeležk, ki jih je napisal v Dachauu.

Bohinc naj bi začel sodelovati z gestapom (točka 3./ sodbe) 20. 11. 1941. To izhaja tudi iz njegovega priznanja. Razen priznanja ga glede te obtožbe nič drugega ne obremenjuje.

Lastno priznanje storilca kaznivega dejanja se sicer lahko uporabi kot dokaz za krivdo, vendar le v primeru, če je priznanje dano prostovoljno. V konkretnem primeru celoten potek preiskovalnega postopka in dogajanja po obsodbi jemlje Bohinčevemu samoobtoževanju pravo dokazno vrednost. V preiskavi je bil Bohinc neštetokrat zaslišan, nanj je bil izvršen psihičen in fizičen pritisk, bil je mučen, kar izhaja iz analize majorja Debevca in Bohinčevih naknadnih izjav. Grozili so mu s smrtjo, če obtožb ne bo priznal, na drugi strani pa obljubljali neznatno kazen, če prizna krivdo. Iz preiskovalnega gradiva se vidi, da je šestkrat spremenil svoje izjave; v določeni fazi zaslševanja je krivdo priznal, na naslednjem zaslišanju pa zopet preklical priznanje. Pet mesecev pred obravnavo svojih izjav več ne spreminja. V tem

času je bil po lastnih trditvah večkrat opozorjen in preizkušan, kako naj na obravnavi govori. Že med preiskavo je s sodelovanjem preiskovalca sestavil in se na pamet naučil svoj končni samoobtožujoči govor ob zaključku razprave. V vseh kasnejših vlogah, ki jih je med prestajanjem kazni tudi ilegalno pošiljal raznim forumom, je zanikal vsako krivdo, krivdo pa je zanikal tudi v razgovorih s sojetniki, kar izhaja iz agenturnih poročil, ki so v preiskovalnem spisu.

Pri takem poteku preiskave se ni mogoče zanesti na resničnost njegovega priznanja o sodelovanju z gestapom. Sumljiv je glede tega toliko, kot vsak, ki je bil aretiran in zaslišan od gestapa. Toda sam sum za obsodbo ne zadostuje. Dokazati dejstvo, da je nekdo podpisal izjavo o sodelovanju z gestapom, je izredno težko, če ni materialnih dokazov, lažje pa je dokazati konkretno sodelovanje z gestapom, ki se kaže v posledicah storilčevega delovanja. Le na podlagi konkretnega dela, ki je nujno puščalo posledice, je možno dokazati nekomu sodelovanje z gestapom. V konkretnem primeru v preiskavi niso bile ugotovljene nikake za OF škodljive posledice Bohinčevega delovanja. Nihče zaradi njegovega izdajstva ni bil aretiran. Tudi sodba mu ne očita izdajstva za čas, preden je bil poslan v Dachau, marveč le, da je sprejel konkretne naloge za vohunstvo, kar izhaja izključno iz njegovega priznanja v preiskavi.

O neprepričljivosti obtožbe, da je gestapo pošiljal agente na »Umschulung« v Dachau, je komisija zavzela stališče že v uvodnem delu tega poročila. Tudi za Bohinca velja, da bi ga gestapo, če bi bil res agent, koristneje uporabil na domačem terenu, kot pri fizičnem delu v Dachauu. Tudi trditev iz točke 3/ sodbe, da je bil kot inteniranec povezan z gestapovsko službo, sloni izključno na njegovem lastnem priznanju. Pri tem so naloge, ki naj bi jih dobival od kapoja, dokaj čudne in imajo le malo zveze z obveščevalno službo: pazil naj bi, kako delajo interniranci, kakšen je odnos internirancev do taboriščne uprave, kaj dobivajo interniranci v paketih. Povezan naj bi bil izključno s kapojem, ki je bil sam interniranec, pri čemer pa mu je kapo, kar izhaja tudi iz Bohinčevega zaslišanja, rekel, da njegovih poročil ne bo prenašal naprej. V oči pade tudi to, da naj bi bil povezan z omenjenim kapojem šele od aprila 1943 dalje, torej več kot eno leto dni bivanja v Dachauu naj ne bi bil agenturno povezan, čeprav je bil tja poslan zaradi Umschulung. Dvom v resničnost obtožbe, da je sodeloval kot agent s kapojem komande za popravilo smuč, izhaja tudi iz okoliščine, da je na to komando prišel slučajno, potem ko je bil po kazni odpuščen iz prejšnje komande, kjer je imel na oskrbi krave in prašiče. Tam je kradel krompir, s katerim je krmil svinje, in mleko. Mleko je nosil tudi drugim internirancem, in ko je bil ob neki priliki pri tem zasačen, je bil kaznovan in premeščen na drugo komando.

Kot posreden dokaz, da je v Dachauu imel protekcijo, potem ko je bilo ugotovljeno, da ni imel funkcij, zvezanih s privilegiji, naj bi služila okoliščina, da v Dachauu ni stradal, kar izhaja iz njegovih zabeležk in pisem Klemenčič Anici, in okoliščine, da ga je Klemenčičeva v Dachauu lahko obiskala. Tako tudi ta dva posredna dokaza ničesar konkretnega ne dokazujeta. Iz Bohinčevih zabeležk je namreč razvidno, da je razmeroma pogosto dobival pakete, poleg tega pa je dalj časa delal v hlevu, kjer je imel možnost krasti krompir in mleko. To potrjuje tudi priča Triler. Iz zaslišanja Verdnika Hansa nadalje izhaja, da obisk zaročenke ni posledica gestapovskega posredovanja. Verdnik in Langus Vinko sta kot odpuščena interniranca ostala na delu v mestu Dachau, kjer sta imela stanovanje. K njima je prišla ob neki

priliki Klemenčičeva in izrazila željo, da bi videla Bohinca. Hčerka Verdnikove stanodajalke je poznala nekega SS-ovca, zaposlenega v taborišču, ki je bil potem, ko je bil nagrajen, pripravljen omogočiti Klemenčičevi krajši obisk. Podrobnosti v zvezi s tem obiskom, kot jih je opisal Verdnik, se ujemajo z Bohinčevo verzijo tega obiska. Pri tem je treba ugotoviti, da je Verdnik na zaslišanju pokazal izrazito nerazpoloženje napram Bohincu in Klemenčičevi, kar kaže na to, da ni nameraval s svojo izjavo Bohincu pomagati, na drugi strani pa ni mogel vedeti, kaj je Bohinc o tem dogodku izpovedal v svojem zagovoru.

O Bohinčevem zadržanju v Dachauu negativno izpoveduje le priča Peternel Mirko ml., vendar tudi ta le na splošno, češ da je dobro živel in bil prijatelj nekega kapota, nič pa ne govori o kakih konkretnih kaznivih dejanjih, ki so predmet obsodbe. Peternel Mirko nastopa pogosto kot obremenilna priča v dachauskih procesih in podobno kot Košir Mirko vse obremenjuje. Je problematičen, kajti po izjavi drugih internirancev kot bivši jugoslovanski podoficir ni bil naklonjen OF, bil je nasilen in se je stepel v Dachauu celo z lastnim očetom ter bil poznan zaradi svoje nedisciplinc, ki bi imela lahko neugodne posledice za vse internirance, ki so bili z njim v isti sobi. Po vojni je bil nekajkrat obsojen zaradi kriminalnih dejanj (tatvine ipd.).

Iz navedenega sledi, da ni prav nikakega dokaza o Bohinčevem agenturnem delovanju v Dachauu, kljub temu pa pravi sodba, da je bil Bohinc »z ozirom na zadovoljujoče delo agenta gestapa v Dachau poslan na delo za gestapo na Gorenjsko«.

Odpust iz Dachaua sam na sebi ne pomeni nič obremenilnega, to je nekaj, kar naj bi se zgodilo po nalogu gestapa z določenim namenom. Istočasno z Bohincem je bilo odpuščenih več internirancev: Oman, Gorjanc, Golia, Miha Potočnik itd. Odpusti iz taborišča tudi niso bili kaka redkost. Seveda so bili odpuščeni le tisti interniranci, ki niso bili težje obremenjeni. Iz preiskovalnega gradiva izhaja, da je bil Bohinc aretiran od gestapa zato, ker ga je imel predhodno aretirani Okrožnik Leo napisanega v notesu kot sodelavca OF, ničesar drugega pa Okrožnik ni izdal. Tudi Bohinc v kasnejših vlogah izjavlja, da ni na zaslišanju pri gestapu ničesar izdal in da je svoje stike z Okrožnikom prikazal kot stike službenega značaja. Oba sta bila namreč zaposlena v KID. Poleg tega je bil Bohinc znan na Jesenicah kot nacionalist in ne kot komunist. Gestapo torej ni razpolagal z dokazi o kakšnem aktivnejšem Bohinčevem delovanju z OF, zato njegov odpust iz Dachaua ne more biti sumljiv in predstavlja povsem normalen dogodek.

V preiskavi in na obravnavi je Bohinc priznal, da se je po povratku iz Dachaua povezal s Polajnarjem Valterjem, uradnikom KID, ki je bil hkrati agent gestapa. Ta je tudi posredoval pri šefu gestapa, da je Bohinc lahko ostal na Jesenicah in da mu ni bilo treba oditi na delo v Nemčijo, kakor je prvotno odločil gestapo. Za protiuslugo je Polajnar zahteval, naj mu Bohinc poroča o članih OF na Jesenicah. Tako je Bohinc Polajnarju izročil seznam 10 oseb, češ da se tajno sestajajo.

Kot tudi glede drugih kaznivih dejanj je Bohinc preklical v kasnejših vlogah svoje priznanje o zvezah s Polajnarjem, kot so zgoraj opisane. V teh vlogah Bohinc trdi, da se je s Polajnarjem poznal še izpred vojnih časov, ko sta bila oba zaposlena v KID in skupaj telovadila pri Sokolu. Po povratku iz Dachaua je res prosil Polajnarja, za katerega je bilo na Jesenicah znano, da je pristaš Nemcev, naj posreduje, da bo lahko ostal na Jesenicah. Ko mu je Polajnar to obljubil, je Bohinc pisal svoji zaročenki, zaposleni v trgovini, naj preskrbi Polajnarju nekaj litrov gorilnega špiri-

ta. To je bila edina zveza s Polajnarjem. Nikakih navodil za zbiranje podatkov o ljudeh mu Polajnar ni dal in tudi Polajnarju ni izročil nobenih podatkov. Seznam 10 pronemških elementov je izročil samo VOS-u, ki je te ljudi v kratkem času tudi likvidiral. Priznanje o njegovem sodelovanju po gestapovski liniji s Polajnarjem mu je bilo v preiskavi izsiljeno.

Dejansko stanje je torej tudi v tem pogledu ostalo nerazjasnjeno. Argumentov proti sedanji Bohinčevi verziji zveze s Polajnarjem ni. Kar zadeva omenjeni seznam 10 oseb, se Bohinc sklicuje na še žive priče, ki bi lahko potrdile resničnost njegove izjave, da je ta seznam izročil VOS-u in da so bili to v resnici nasprotniki NOB.

Dvomljive vrednosti je sodna ugotovitev, da je odšel Bohinc v partizane po nalogu gestapa, in sicer naj bi mu to nalogo prenesel Polajnar. Poleg že navedenega proti tej sodni ugotovitvi govorijo naslednje okoliščine:

a) Bohinc se ni izkazal kot uspešen agent, saj se mu ne očita, da ni dal, razen omenjenega seznama, kakršnekoli podatke gestapu. Normalno bi bilo poslati v partizane kot agenta nekoga, ki se je dobro izkazal že v predhodni agentski dejavnosti.

b) Polajnar naj bi dal Bohincu v oktobru 1943 navodila, naj gre spomladi leta 1944 v partizane. Če bi bilo to točno, ni razumljivo, zakaj je Bohinc odšel v partizane že v novembru 1943, torej prej, kot je gestapo to želel.

c) Polajnar ni bil uslužbenec gestapa, ampak le njegov tajni sodelavec. Normalno bi bilo pričakovati, da se bo z Bohincem o njegovem odhodu v partizane pomenil uslužbenec gestapa.

č) Pred odhodom Bohinca v partizane ni bil dogovorjen način vzdrževanja zveze z gestapom niti mu niso bila dana navodila o delu.

d) Ves čas Bohinčevega bivanja v partizanih ni gestapo poskušal vzpostaviti z njim stika in ga angažirati za delo, čeprav je bil na vodilnih položajih in bi gestapu lahko mnogo koristil. Ni mogoče zanikati, da kot pomočnik polit. komisarja Kokrškega odreda ne bi mogel povzročiti uničenja te enote, če bi bil gestapovec.

e) Stekar Marija, Bohinčeva stanodajalka, je bila po lastni izjavi klicana v novembru 1943 na gestapo, da bi povedala, kje se Bohinc zadržuje. Ko je zatrjevala, da je v bolnici, je gestapovec kričal nanjo, češ da je Bohinc v partizanih.

f) Bohinc je vodil akcijo za osvoboditev Begunj v maju 1945. Pri tem so bili zajeti gestapovci in zaplenjen arhiv. Ali ne bi bilo logično, da bi dal gestapovce likvidirati in arhiv uničiti, saj bi lahko domneval, da bodo v arhivu dokazi o njegovem sodelovanju z gestapom, oziroma da bodo to izpovedali gestapovci? Toda ujetnike in arhiv je izročil OZNI v Radovljici. Ko je na zaslišanju v preiskavi navedel ta argument v svojo obrambo, mu je zaslševalec rekel: »Bohinc, govorite tako, kot je treba, ali pa vas bo vzela noč.«

Končno je treba omeniti, da je Bohinčevo pozitivno zadržanje med okupacijo razvidno tudi iz utemeljitve predloga za Spomenico 1941. Za spomenico sta ga predlagala Ivan Bertoncelj-Johan in Franc Kimovec-Žiga.

Med preiskavo je bil Bohinc zasliševan med drugim o svojih zadevah z nekim agentom T 14 z namenom, da bi se ga pripravilo do priznanja o njegovih gestapovskih zvezah med NOB. Tega dejanja sicer ni bil obtožen, vendar zaradi jasnosti pojasnjujemo, da gre za bivšega predvojnega tržiškega župana, Nemca, ki je bil med okupacijo zaposlen v Rösenerjevem štabu, je pa sodeloval s partizani pod ilegalnim imenom T 14. Iz materiala je razvidno, da je dajal partizanom dragocene podatke obveščevalnega značaja. Z njim so kontaktirali razni obveščevalci, nekaj-

krat pa je bil v kontaktu z njim tudi Bohinc, toda vedno v navzočnosti partizanskih obveščevalcev.

Ocena, ali je Bohinc storil dejanje pod točko 2/ sodbe, je odvisna od vloge Žumra Franca. Ta je obdelana v posebni analizi in kot je iz nje razvidno, ni dokazov o sodelovanju Žumra z gestapom niti ni bilo njegovo zadržanje v Dachauu tako, da bi mu bila upravičeno odvzeta volilna pravica. Ugotoviti je torej treba, da je bila obsodba pod točko 2/ v celoti neutemeljena. Je pa obsodba za to dejanje značilna, kajti iz nje izhaja težnja, ki se kaže v celotnem procesu, najti karkoli, kar bi se dalo uporabiti kot obremenilno, in tudi po logiki in naravi normalno ali slučajno dejanje prikazati kot dobro v naprej premišljen načrt gestapovske agenture.

Ni dvoma, da je bil Bohinc po krivici obsojen za dejanje pod točko 1/ sodbe. Zgodba o agentu tuje obveščevalne službe je enostavno izmišljena. Bohinc v kasnejših vlogah pove, da si je pod pritiskom to zgodbo izmislil. Zgodba je povrh vsega tako naivno in nelogično skonstruirana, da že zaradi tega ni verjetna. Tajinstveni tujec, sodelavec tuje obveščevalne službe, je vsekakor vedel za Bohinčevo funkcijo. Zato bi ga mirno lahko obiskal na Jesenicah, namesto da ga je lovil po ljubljanskih ulicah, kot da bi vedel, da bo Bohinc prav tistega dne v Ljubljani. Naloge, ki jih je dal Bohincu, niso izrazito obveščevalnega značaja, v vsakem primeru pa bi Bohinc kot vodilni funkcionar lahko poslal interesantnejše podatke. Pa niti po te skromne podatke se tujec ni potrudil in se nikdar več ni pojavil. Iz materiala tudi ne izhaja, da bi se UDBA kaj trudila izslediti tega človeka. V materialu obstoje obširni plani nadaljnjih preiskav, izdelani na podlagi posameznih zaslišanj, katere nejasnosti je treba še razčistiti. V teh planih se ne omenja potreba po ugotavljanju identitete Ninka Mitroviča. Vse kaže, da tudi preiskava ni verjela, da ta v resnici obstoji.

KOPAČ VLASTO

Roj. 3. 6. 1913 v Žireh
arhitekt
aretiran 2. 10. 1947
obsojen s sodbo Okrožnega sodišča Ljubljana K 478/48 z dne 9. 8. 1948
na smrt z ustrelitvijo
izpuščen iz zapora 12. 4. 1951.

Oče je bil profesor risanja v Kranju in Splitu. Po gimnaziji, ki jo je Kopač dovršil v Splitu, je študiral arhitekturo na ljubljanski univerzi. V KPJ je bil sprejet leta 1938 na univerzi. V OF povezan od leta 1941. Delal je v ilegalno dokumentarni tehniki. V oktobru 1943 je bil aretiran in od januarja 1944 do osvoboditve v taborišču Dachau.

S sodbo je bil spoznan za krivega:
1. da je po vrnitvi iz taborišča Dachau v domovino v juniju 1945 skupno z že obsojenim Diehl Brankom in Juranić Oskarjem namerno sestavil in predal najvišjim predstavnikom ljudske oblasti lažno poročilo o delovanju tkzv. antifašistične organizacije v Dachauu z namero, da prevari ljudsko oblast ter tako sebe in ostale gestapovske agente kakor Diehl Branka, Juranić Oskarja, Barle Karla vrine na vplivna in odgovorna mesta v državnem aparatu, ter je skupno z njimi tvoril protidržavno in

protinarodno organizacijo, ki je delovala po navodilh tuje obveščevalne službe;
2. da je sodeloval v sovražnikovem terorističnem aparatu gestapu s tem, da je v mesecu juliju 1943 vzpostavil zvezo s tehniko na Gorenjskem, v kateri je deloval Beno Anderwald, ter je to zvezo vzdrževal prek organa gestapa na Bledu Rozumeka in njegove ljubice, že v narodnoosvobodilni borbi justificirane agentke gestapa Bohinc Olge, katerima je izročal po več komadov vse literature NOB, ki se je tiskala v tehnikah v Ljubljani, v katerih je Kopač Vlasto sodeloval, ter je s tem ustvaril kontrolo gestapa nad tehnikami in omogočil provale, ki jih je napravil gestapo na Gorenjskem;

3. da je v taborišču Dachau spomladi leta 1944 skupno z že obsojenimi agenti in provokatorji Diehl Brankom, Juranić Oskarjem in Barle Karlom organiziral provokatorsko tkzv. antifašistično organizacijo ter je bil od junija do decembra 1944 sekretar te zločinske organizacije, ki jo je vodil v taborišču gestapo z namenom, da bi s tako provokatorsko organizacijo demoraliziral najboljše borce proti nacizmu ter jih odvračal od aktivne borbe zoper zločinsko taboriščno vodstvo in omogočil preko take provokatorske organizacije neovirano nečloveško izkoriščanje delovne sile internirancev in njihovo brezobzirno uničevanje. V okviru te provokatorske organizacije je organiziral obveščevalno službo, katere podatke je preko Diehl Branka prejemalo gestapovsko vodstvo taborišča.

Analiza in ocena dokazov

Obrazložitev sodbe je tudi v Kopačevem primeru skrajno površna in neprepričljiva; iz nje ni razvidno, na podlagi katerih dokazov (izvzemši lastno priznanje) je bil spoznan za krivega. Sodba je tudi protislovna: sklicuje se na Kopačevo priznanje, iz razpravnega zapisnika pa je razvidno, da je Kopač v bistvu zanikal prav vsa dejanja, ki jih je bil obtožen.

Po sodbi naj bi Kopač sodeloval z gestapom, toda nikjer ni rečeno, kdaj in kako naj bi se to sodelovanje začelo. V celotnem dokaznem gradivu ni najti opore za zaključek o Kopačevem pristanku na sodelovanje z gestapom. V enem od Kopačevih zaslišanj v preiskavi je preiskovalec očitno poskušal pripraviti Kopača do takega priznanja, kar je razvidno iz zapisnika z naslednjo vsebino: »Gestapovec Loch me je na zaslišanju ob aretaciji vprašal, če poznam Rozumeka, in sem rekel da. Nato mi je dal podpisati izjavo.« Toda Kopač tega zapisnika ni hotel podpisati – in ta zapisnik tudi ni bil predložen sodišču. V tistem zapisniku, ki je bil predložen sodišču, o tem ni govora. Nesporno je, da je Kopač delal v ilegalni tehniki v Ljubljani in da v tem času ni bila ta tehnika izdana in ni bil aretiran noben aktivist, ki je s Kopačem delal. To dejstvo očitno govori proti tezi o Kopačevi povezavi z gestapom. Res je sicer Kopač s svojim starim prijateljem Benom Anderwaldom vzdrževal stike, potem ko je ta prešel na Gorenjsko na delo v partizansko tehniko. Te stike je vzpostavil Anderwald s Kopačem in ne obratno, kot trdi sodba, in sicer preko Bohinc Olge, ki je Kopaču prinesla Anderwaldovo pismo, v katerem mu slednji predlaga, naj bi preko gestapovca Rozumeka, zanesljivega pristaša OF, pošiljal literaturo na Gorenjsko. Kopač je na to pristal in v času od junija 1943 do aretacije 21. 10. 1943 poslal po tej zvezi 10 do 12 paketov literature, ki jo je nosil na javko v Bežigrad. Od vodstva OF je dobil dovoljenje, da literaturo pošilja na Gorenjsko, zamolčal pa je, po kakšni poti ta zveza poteka.

V zvezi s tem se postavlja vprašanje, kakšno vlogo je imel Beno Anderwald. Prej navedena dejstva (povezanost z Bohinčevo in Rozumekom) sicer kažejo na možnost njegove zavestne povezave z gestapom, zanesljivih dokazov za tak zaključek pa ni. V preiskovalnem gradivu, ki pa sodišču ni bilo predloženo, so obstajali dokumenti, v katerih je Anderwald prikazan kot Rozumekov agent. V aktu je potrdilo o prejemu 1000 RM kot plačilo za agentsko delo, zaupniška pola, poročilo Rozumeka o kontaktu z Anderwaldom, naslovljeno na RSHA, sumarično poročilo o tej zadevi in dopis o tem Kaltenbrunnerju v Berlin. V sumaričnem poročilu je navedeno, da je Rozumek dobil preko agenta Kopača Vlasti zvezo z Ljubljano. Toda ti dokumenti so bili ponarejeni med preiskovalnim postopkom z namenom, da se Kopač, ki je zanikal vsako sodelovanje z gestapom, privede do priznanja, da je bil Rozumekov agent. O tem podrobneje poroča v svoji analizi major Debevec že leta 1951.

Iz obstoječega gradiva nadalje izhaja, da je Anderwald delal kot partizan, ni tudi zasledil nikakršnih podatkov o kakršnikoli provali v tehniki na Gorenjskem, kjer je delal Anderwald. Iz poročila Debevca sledi, da takih proval sploh ni bilo. Ugotovljeno ni niti, v kateri tehniki je Anderwald delal. Vloga Anderwalda je ostala torej nerazčiščena in na podlagi obstoječega materiala ni mogoče trditi niti da je bil niti da ni bil agent gestapa. Končno to na Kopačev primer ne more imeti vpliva, ker tudi, če bi Anderwald bil agent, Kopač tega ne bi mogel vedeti.

V sodbi ni obrazloženo, na kakšen način naj bi bil Kopač zakrivil provale na Gorenjskem, ko pa ni delal drugega, kot da je pošiljal literaturo Anderwaldu, drugih zvez z Gorenjsko pa ni imel. Sama literatura vendar ni mogla služiti gestapu pri odkrivanju tiskarn in drugih institucij OF. Če je že res vsa zadeva potekala preko gestapa in če bi bil Anderwald res agent, bi bilo čudno, če Anderwald ne bi zahteval od Kopača za gestapo dragocenejših podatkov.

Iz navedenega sledi, da Kopaču ni mogoče očitati v zadevi, ki jo obravnava sodba pod točko 2/ drugega kot to, da ni obvestil vodstva OF, po kateri poti dostavlja literaturo, preveliko zaupljivost in naivnost, ne pa namerno sovražno delovanje.

O vlogi in značaju dachauske antifašistične organizacije (točka 3. sodbe) je zavzeto stališče že v uvodnem delu poročila. Kopač je bil sekretar komiteja od junija 1944 do decembra 1944 in si je komite v tem času zastavil naslednje naloge:
– organizirati socialno in zdravstveno pomoč med kolektivi in na ta način očuvati čimveč dobrih kadrov komunistov in aktivnih antifašistov pri življenju;
– organizirati obveščevalno službo, katere cilj je bil predvsem očuvati se pred dejavnostjo »špicljev«, zbrati podatke o nasprotnikih NOB in antifašističnega gibanja, da bi jih po vojni predali oblastem;
– ne nasedati provokacijam SS-ovcev in obdržati red in disciplino v taborišču, da ne bi po nepotrebnem izzvali pogromov SS-ovskega vodstva;
– politično-propagandno delo med interniranci in seznanjanje internirancev o stanju na frontah in razvoju NOB doma;
– tihotapljenje orožja v lager in organizacije pobegov komite ni forsiral, pač pa je opozarjal, da bi v slučaju odkritja takih dejanj lahko prišlo do težkih posledic za jetnike.

Te naloge, ki so bile edine mogoče v danih razmerah, in so bile brez dvoma koristne in progesivne, označiti kot direktive gestapa in na osnovi tega celotno dejavnost komiteja označiti kot gestapovsko, komite sam pa kot orodje gestapa.

njegove člane pa kot agente, je absurd, ki pa se, žal, vleče kot rdeča nit skozi vse dachauske procese.

Glede očitka, da je Kopač sodeloval z vojnimi zločinci Diehlom , Juranićem in Barletom, se komisija sklicuje, da se izogne ponavljanju, na analizo vsakega od navedenih. Ne glede na to pa niti navedeni obsojenci, ki so sicer priznavali vse, kar so preiskovalci hoteli, o Kopaču niso povedali nič obremenilnega. Tako Diehl trdi, da po njegovem mnenju Kopač ni vedel, da vodi gestapo nadzor nad partijsko organizacijo. Tudi sam (Diehl) mu tega ni omenil. Z ljudmi, za katere je Diehl vedel, da so v službi gestapa, se Kopač ni družil. Tudi Juranić in Barle ne obtožujeta Kopača sodelovanja z gestapom. Pač pa obtožuje Kopača Košir Mirko, ki pravi, da se je kot agent povezal v Dachauu s Kopačem. Kopač mu je namreč ob neki priliki naročil, naj se poveže s tovariši. To naročilo je Košir razumel kot znak, da gre za agenturno povezavo, čeprav to izrecno ni rečeno. Kopaču je ustno poročal vse, kar je izvedel v stikih s taboriščniki.

To Koširjevo pripovedovanje je docela neverjetno. Košir je bil namreč od vseh obsojencev najbolj pripravljen na zahtevo preiskovalcev potrditi, karkoli so hoteli, če je bilo še tako neverjetno. To Koširjevo lastnost je spoznalo tudi vrhovno sodišče, ko je v letu 1952 dovolilo obnovo postopka proti Marčanu Jožetu, ki je bil prav tako obsojen kot gestapovski agent v Dachauu in ga je obremenjeval prav Košir Mirko. Vrhovno sodišče v svoji odločbi ugotavlja, da je Košir na splošno prikazoval internirance kot produkte gestapa in da je njegova verodostojnost zelo pičla in skrajno dvomljive narave.

Kopača obremenjujeta še priči Krasnik Rado in Švent Bogdan, oba nekdanja oficirja OZNE, ki sta izjavila, da je dachauski komite obstajal in deloval v interesu gestapa, nista pa teh svojih trditev podrobneje utemeljila. Ta obremenilna dokaza sta brez vsake vrednosti in sta priči obremenilni izjavi nedvomno dali pod pritiskom. To izhaja predvsem iz dejstva, da sta se v svojih prvotnih zaslišanjih izjavljala pozitivno o Kopačevem delovanju in sta šele v kasnejši fazi preiskave spremenila svoje stališče. Očitno neprostovoljno. Krasnik je bil celo aretiran in je bil nanj v zaporu izvršen pritisk, da je dal lažno izjavo o Kopaču, kar je Krasnik pripravljen še danes potrditi. Krasnik je tudi sam sodeloval v organiziranju obveščevalne službe, ki jo je vodil Kopač, in v prvih zaslišanjih v pozitivni luči prikazuje delo te službe in Kopača osebno.

V celoti je izmišljena obtožba, da je obveščevalna služba v Dachauu služila gestapovskemu vodstvu taborišča. Nasprotno, njeno delo je omogočilo, da so bili aretirani in odpeljani v domovino sovražniki osvobodilnega gibanja , ki so se znašli v Dachauu. Kopač je vse svoje podatke po povratku v domovino izročil OZNI.

V postopku niso zaslišane priče, ki vedo o Kopačevem delu v komiteju in o njegovem delu v tehniki, čeprav je Kopač predlagal njihovo zaslišanje. Niti ena priča, ki bi bila povsem neodvisna od preiskovalnih organov, ni bila zaslišana na sodišču, kateremu so bili predani le zapisniki o zaslišanju obremenilnih prič. Nujno bi moral biti zaslišan Kardelj Bojan, ki ga Kopač neštetokrat omenja, in ki naj bi Kopača seznanil z Diehlom. Z njim sta se tudi pogovarjala o potrebi, da se organizira komite. O pozitivnem delu Kopača govori Godec Ludvik, vendar njegova izjava ni bila uporabljena v procesu. Nadalje niso bili zaslišani Branko Albanež, Franc Žemva in Ivan Muhič, katerim je dobro znana Kopačeva aktivnost v komiteju, in ki so bili sami nekaj časa člani komiteja, niso pa bili procesuirani. Nadalje nista bila zaslišana

Lukman Barbka in Ciril, ki dobro poznata Kopačevo ilegalno delovanje med okupacijo v Ljubljani.

Dejanja pod točko 3/ sodbe so torej ne le v celoti nedokazana, še več, vse kaže, da Kopač teh dejanj ni storil, tudi če se upošteva samo razpoložljivo gradivo.

Nesmiselna je obtožba pod točko 1/ in v nasprotju celo z dokazi, zbranimi v preiskavi. Poročilo za CK o stanju v Dachauu je Kopač pričel sestavljati že v Dachauu skupno s članom komiteja Francem Žemvo. V poročilu je navedel delo partijske organizacije v Dachauu ter imena vseh ljudi, ki so organizirano delali. Po sklepu komiteja je to poročilo izročil Juraniću. Končno poročilo sta napisala Juranić in Diehl in koncept dala na vpogled Kopaču. Vanj je Kopač vnesel določene popravke in zahteval pojasnilo, zakaj v poročilu ni bilo imen. Pri končni redakciji poročila ni sodeloval in tudi ni pregledal redigiranega teksta. Podobno izjavljata Diehl in Juranić, ki povesta, da je Kopač le v začetku sodeloval pri sestavljanju poročila, pozneje bolj redko, na koncu pa sploh ne, tako da poročila niti ni podpisal.

Ne glede na vsebino poročila (ta je podrobneje obdelana na drugem mestu) torej Kopaču ni mogoče v zvezi s tem ničesar očitati, saj ni bilo oddano njegovo poročilo, ampak poročilo, ki so ga sestavili drugi.

Na podlagi obstoječega gradiva je možno zaključiti, da je bil postopek proti Kopaču skonstruiran. Preiskovalni postopek, ki po zakonu mora težiti za tem, da odkrije materialno resnico, je bil tudi v Kopačevem primeru usmerjen izključno v to, da mu za vsako ceno dokaže krivdo, pa četudi s falzificiranimi dokumenti in nedopustnim izsiljevanjem lažnega priznanja od prič in obtožencev, medtem ko razbremenilni dokazi niso bili izvedeni. Tudi na Kopača samega je bil izvajan grob psihičen in fizičen pritisk z namenom, da se doseže njegovo priznanje. Vse kaže, da je bila razprava vnaprej pripravljena že med preiskavo. Kopač se je moral naučiti vlogo spokornega grešnika in tako vlogo odigrati na razpravi. Na to kaže dejstvo, da je ob zaključku razprave sam predlagal zase smrtno kazen, ko pa mu je bila ta tudi izrečena, se je takoj pritožil in v pritožbi zanikal vsako krivdo v smislu obsodbe.

VIDMAR dr. ROMAN

Roj. 9. 8. 1904, Šturje pri Ajdovščini
zdravnik
sedaj zaposlen v tovarni Delamaris v Izoli
obsojen 9. 8. 1948 na smrt z ustrelitvijo
konec leta 1953 izpuščen iz zapora

Izhaja iz delavske družine. Po končani osnovni šoli v Rihemberku je hodil v gimnazijo v Gorici, nato pa se leta 1914 preselil skupaj s starši v Avstrijo. Leta 1916 se je družina preselila v Šentvid pri Ljubljani. Tu je Vidmar končal gimnazijo, nato študiral medicino v Ljubljani in Innsbrucku. Po diplomi je služboval kot zdravnik v Polju in Velenju, od leta 1936 dalje pa v Hrastniku.

S sodbo Okrožnega sodišča Ljubljana K 478/48 z dne 9. 8. 1948 je bil spoznan za krivega:
1. da je v marcu 1942 postal agent okupatorskega terorističnega aparata gestapa in SD ter je:

a) povezan z organi gestapa v Hrastniku in ing. Findeisnom izdal gestapu Potisek Janeza iz Hrastnika, da je sodeloval v partizanskem napadu na Laško, kar je imelo za posledico ustrelitev istega ter odvedbo njegove žene v internacijo; nadalje, da se nahajata v Ljubljani pri učitelju Čander Martinu vodilna funkcionarja NOB Lidija Šentjurc in Sergej Kraigher; istemu Findeisnu je poročal, da se v bližini Hrastnika nahaja 5 partizanskih taborišč;
b) povezan z organom SD Tietzom, okupatorskim županom v Hrastniku, je izdal ranjene partizane Gorenca, Ribiča in Žagarjevo, ki so iskali pri njem zdravniško pomoč;
2. kot preizkušen in zanesljiv agent gestapa in SD je bil poslan na prevzgojo v Dachau ter je bil dodeljen v tkzv. revir, kjer je delal v najožji povezanosti z vojnimi zločinci, tako imenovanimi šef-zdravniki Hintermeyerjem, Plöttnerjem in Woltersom, ki so bili pred nürnberškim voj. sodiščem obsojeni na smrt, ter je:
a) sodeloval pri odbiranju bolnih internirancev na tkzv. invalidski blok, ki je bil najstrašnejši del dachauskega taborišča in od koder so se formirali transporti za tkzv. Himmelsfahrtkomando, to je v smrt;
b) v novembru 1943 je pod vodstvom Plöttnerja sodeloval na poizkusni postaji ter je sodeloval pri poizkusih na živih internirancih z bacili malteške mrzlice;
c) v maju 1943 je po nalogu šef-zdravnika Woltersa v taborišču Augsburg organiziral revir po dachauskem uničevalnem sistemu ter je do 16. 8. istega leta bil šef-zdravnik revirja v Augsburgu; na tkzv. revirju je sodeloval v gestapovski taboriščni obveščevalni službi ter bil povezan na agenta gestapa in vojnega zločinca Stepišnika Milana, kateremu je poročal o političnem zadržanju bolnikov in o splošnem stanju v bolnici;
3. da je ob priliki procesa zoper gestapovske agente in vojne zločince Diehla, Oswalda in druge ter procesa v Nürnbergu zoper zločinsko vodstvo koncentracijskega taborišča v Dachauu vršil propagando zoper pravni red v FLRJ s tem, da je hvalil zločinsko delo svojega neposrednega šefa Hintermeyerja, prikazujoč to delo v revirju imenovanega SS-zdravnika, to je študenta medicine kot humano, čeprav je sam neposredno videl strahotne zločine, ki jih je imenovani vojni zločinec vršil v taborišču nad svobodoljubnim človeštvom in čeprav je bil celo pred ameriškim vojnim sodiščem obsojen na smrt z obešenjem; s takim zagovarjanjem zločinov zoper človeštvo je napadel temeljne pridobitve NOB.

Analiza in ocena dokazov

Sodba utemeljuje Vidmarjevo krivdo izključno z njegovim lastnim priznanjem in v obrazložitvi ne navaja drugih dokazov za njegovo krivdo. Na razpravi so bili prebrani dokumenti, ki so bili baje po vojni najdeni v gestapovskem arhivu, nadalje izvlečki iz zaslišanj Barleta, Stepišnika in Lična ter zapisnika o zaslišanju Omana Franca in Colnarja Alojza. Med dokumenti iz gestapovskega arhiva so bili na razpravi uporabljeni:
a) poročilo trboveljskega gestapa z osebnimi Vidmarjevimi podatki, iz katerega je razvidno, da je bil 1. 8. 1942 Vidmar pridobljen za delo kot gestapovski zaupnik (V-Mann);
b) poročilo trboveljskega gestapa o tem, da je neki neimenovani zaupnik sporočil, da Lidija Šentjurc in Sergej Kraigher živita v Ljubljani pri učitelju Čanderju in da

je v bližini Hrastnika 5 partizanskih taborišč. Obe poročili sta datirani s 25. 7. 1942. Na razpravi je Vidamr priznal, da je on dal gestapu navedene podatke. Niso pa bili sodišču predloženi drugi dokumenti, ki so ostali v preiskovalnem spisu in iz katerih je razvidno, da je gestapo Vidmarja aretiral zato, ker ni pravočasno prijavil partizanov, ki so se zdravili pri njem, marveč je to storil šele po daljšem času, tako da so se partizani lahko umaknili. Zaradi tega gestapo predlaga smrtno kazen za Vidmarja, medtem ko se župan Tietz zavzema za milejše ukrepe. Iz nadaljnjega dokumenta je razvidno, da je bil Vidmar črtan iz gestapovske mreže. Ni bilo mogoče ugotoviti, ali so navedeni dokumenti pristni ali pa ponarejeni kot v drugih primerih. Toda če so dokumenti pristni, kar predpostavlja analiza majorja Škrabe, bi bilo z njimi dokazano le, da je bil Vidmar 1. 8. 1942. pridobljen za delo kot gestapovski zaupnik, ne pa tudi, da je izdal bivališče Lidije Šentjurc in Sergeja Kraigherja ter 5 partizanskih taborišč. Poročili o tem sta datirani namreč s 25. 7. 1942, torej je o tem moral poročati neki drug zaupnik gestapa, ker je bil Vidmar za to delo pridobljen šele 1. 8. 1942. Sodba očitno verjame v pristnost teh dokumentov, toda kljub temu trdi, da je Vidmar že v marcu 1942 postal agent gestapa, kar je v očitnem nasprotju z dokumenti. Nadalje, če so dokumenti pristni, je nevzdržna konstatacija sodbe, da je bil Vidmar poslan »kot preizkušen in zanesljiv agent gestapa in SD na prevzgojo v Dachau«. Iz dokumentov izhaja ravno nasproten zaključek: da je bil Vidmar poslan v Dachau za kazen, ker ni hotel izvrševati gestapovskih navodil. Gestapo bi tudi ravnal v nasprotju z zdravo logiko, če bi zanesljivega in preizkušenega agenta pošiljal še na prevzgojo, kajti preizkušeni agenti prevzgoje ne potrebujejo, na drugi strani pa bi ga z uspehom uporabil, če bi bil na svobodi.

Če so dokumenti pristni, je Vidmar pristal na sodelovanje z gestapom šele 1. 8. 1942 in mu zato ni mogoče očitati sodelovanja z gestapom pred tem datumom. Pade torej obdolžitev o njegovem sodelovanju z gestapom od marca 1942 do 1. 8. 1942 in o izdajstvih, ki naj bi jih v tem času izvršil, prav tako obdolžitev, da je bil poslan na »Umschulung« v Dachau. V tem primeru se torej da Vidmarju očitati le to, da je pristal na sodelovanje z gestapom. Po 1. 8. 1942 naj bi zagrešil izdajstva pod točko b/ iz dispozitivnega dela sodbe, česar pa tudi ni storil, kakor je razvidno iz nadaljnjih izvajanj. Za slučaj, da so dokumenti pristni, je treba potemtakem zavzeti stališče, ali je kazniv podpis izjave o sodelovanju z gestapom ob dejstvu, da je bil podpisnik take izjave zaradi neizvrševanja nalog aretiran in od nižjih organov gestapa predlagan celo za ustrelitev.

Iz obstoječega dokaznega gradiva torej ni mogoče napraviti zanesljivih zaključkov o konkretnem delu Vidmarja z gestapom, če se izvzame kot dokaz njegovo lastno priznanje. Spričo v uvodnem delu opisanih preiskovalnih metod pa je treba lastnemu priznanju tudi v Vidmarjevem primeru odreči vsako dokazno vrednost. V pritožbi, ki jo je sestavil Vidmarjev odvetnik, se navaja, da je Vidmar že od leta 1941 pa do aretacije v novembru 1942 sodeloval s partizani. Povezan je bil med drugim z Antonom Ribičem, poznejšim predsednikom OLO Trbovlje. Le-ta v preiskavi ni bil zaslišan, pač pa je v letu 1966 dal obširno izjavo, v kateri podrobno opisuje Vidmarjevo delo za partizane, ki je obstajalo predvsem v zdravljenju ranjenih partizanov. Ribič je nekajkrat privedel k Vidmarju po poprejšnjem dogovoru ranjene partizane, ki jim je Vidmar nudil zdravniško oskrbo. Isto izhaja tudi iz izjave Potiska Jožeta. Jasno je, da bi se Ribičevi obiski pri Vidmarju slabo končali, če bi bil Vidmar res zanesljiv agent gestapa, kar mu očita sodba. Ribič tudi pove, da

je bilo njegovo zadnje srečanje z Vidmarjem usodno. Pripeljal je namreč na zdravljenje partizana Gorenca Antona, ki si je zlomil roko in ki ga je Vidmar zdravniško oskrbel, potem pa je Gorenc pobegnil, se javil policiji in izdal Vidmarja gestapu, nakar je bil Vidmar naslednjega dne aretiran. V resnici je bil torej Vidmar aretiran zaradi Gorenčevega izdajstva, s sodbo pa je bil spoznan za krivega, da je on izdal Gorenca. V zvezi z očitkom, da je izdal Ribiča in Žagarjevo, Vidmar v pritožbi navaja, da je po tem, ko je zvedel za Gorenčevo dezerterstvo, v strahu, da ga bo Gorenc izdal, povedal županu Tietzu, da sta se zjutraj oglasili pri njem dve osebi, za kateri domneva, da sta partizana in da je bila že prej pri njem neka Žagarjeva, za katero je šele sedaj izvedel, da je v partizanih. Čeprav je dobro vedel za Ribičevo bivališče, ga ni izdal. Ko je to sporočil Tietzu, sta bila Ribič in Žagarjeva že zdavnaj nedosegljiva.

Z zaslišanjem Ribiča, Gorenca in Žagarjeve, ki so vsi dosegljivi, ne bi bilo težko teh dejstev preveriti, kar pa je preiskava opustila, pa niti na razpravi niso bili navedeni dokazi izvedeni. Površnost sodnega postopka se vidi tudi iz dejstva, da sodba očita Vidmarju izdajo ranjenih partizanov, čeprav Ribič sploh ni bil ranjen, ampak je zahajal k Vidmarju kot spremljevalec ranjencev.

V zvezi z očitkom, da je izdal gestapu Potiska Janeza iz Hrastnika, Vidmar v pritožbi trdi, da je Potiska izdal neki Dolinšek, kar je Potisek sam povedal Stanetu Hercogu, svojemu sojetniku. Dolinšek je bil zaradi izdajstva tudi obsojen. Tudi v tem primeru se nihče ni potrudil, da bi z zaslišanjem Staneta Hercoga preveril resničnost Vidmarjevega zagovora.

Dejanja, ki naj bi jih Vidmar storil pod točko 1/ sodbe, so torej popolnoma nedokazana. Z zaslišanjem zgoraj navedenih prič bi bilo možno dejansko stanje razčistiti, saj so bile vse priče dosegljive. Iz spredaj navedenih, naknadno danih izjav Ribiča Antona in Potiska Jožeta, pa celo izhaja, da Vidmar dejanj pod točko 1/ ni storil.

Obsodba zaradi dejanj pod točko 2/ sodbe temelji na pričevanju Stepišnika, Lična in Barleta, obsojencev iz dachauskega procesa, in prič Brinarja, Colnarja in Omana (poleg lastnega Vidmarjevega priznanja). Stepišink trdi, da je bil z Vidmarjem povezan kot agent gestapa in da mu je Vidmar poročal ustno o razpoloženju med pripornik, o stanju v bolnici, pri čemer pa so bila ta poročila splošnega značaja. Ličen je povedal, da mu je menda Vidmar pripovedoval, kako so v revirju uničevali bolne ujetnike, Barle pa, da se mu je Vidmar hvalil, kako se dobro razume s Hintermeyerjem. Po izjavi priče Brinarja, ki je bil zaslišan le v preiskavi, je bil Vidmar zelo zaprt in nedostopen ter je cinično odbil ob neki priliki zdravljenje bolnika. Colnar Alojz pravi, da Vidmar ni hotel pregledati nekega Slovenca na bloku, Oman pa Vidmarja obtožuje, da je bil domišljav.

Tudi glede dejanj pod točko 2/ je bil dokazni postopek bistveno pomanjkljiv. V spisu so namreč izjave 20 internirancev, ki vsi prikazujejo Vidmarjevo zadržanje v Dachauu in Augsburgu v najlepši luči. Po njihovem pripovedovanju je Vidmar dajal tudi ljudem, ki jih prej ni poznal, hrano in cigarete, bil izredno požrtvovalen pri dajanju zdravniške pomoči, večkrat je na svojo roko in tvegajoč življenje, skrivaj nosil iz revirja zdravila bolnikom, ni užival nobenih privilegijev, nasprotno, bil je maltretiran s strani SS kot drugi interniranci itd. Nekateri od njih celo izjavljajo, da jim je prav Vidmar rešil življenje. Izredno pozitivno izjavo o Vidmarju je dal tudi dr. Blácha František, profesor na praški medicinski fakulteti. Kot v drugih primerih

tudi tu nobena od razbremenilnih prič ni bila zaslišana. Vidmar sam v pritožbi zanika vsako krivdo glede dejanj pod točko 2/ sodbe. Ob prihodu v Dachau je bil najprej 3 mesece v karantenskem bloku, nato pa razporejen v revir kot zdravnik. Nihče mu ni dal nikake naloge za agentsko delo. Delal je požrtvovalno. Ni sodeloval pri odbiranju bolnikov za invalidski blok; o tem sploh niso odločali interniranci. Plöttner ga je sicer pozval na delo pri poizkusih z malteško mrzlico, vendar se je takega sodelovanja ubranil in ga je Plöttner zato odpustil. Sodeloval je sicer pri poskusih na mršavostnih endemih, toda ti poskusi niso bili za bolnike škodljivi. V Augsburg ni bil poslan kot organizator, ampak kot interniranec in je tam ravno tako požrtvovalno delal kot v Dachauu. Njegovi stiki z zdravniki-vojnimi zločinci so bili izključno službenega značaja, zveze z njimi pa je izkoriščal za pomoč internirancem.

Kar zadeva obtožbe pod 2. točko sodbe, je torej treba ugotoviti, da ni prav nikakega dokaza za Vidmarjevo sodelovanje pri izbiri internirancev za invalidski blok, za njegovo sodelovanje pri poskusih na malteški mrzlici in da bi v Augsburgu organiziral revir. Vse te obtožbe temelje na lastnem priznanju, danem pod pritiskom. Nobena priča ga ne obremenjuje za nobeno od navedenih dejanj. Nasprotno, glede njegovega delovanja v Augsburgu obstoje izjave internirancev iz tega taborišča, ki so za Vidmarja ugodne. Pri vsem tem pade v oči okoliščina, da so tudi drugi slovenski zdravniki delali v podobnih okoliščinah v taboriščih kot dr. Vidmar, ne da bi bili za to sodno preganjani. Sodelovanje v taboriščni obveščevalni službi je prav tako ostalo nedokazano, kajti vrednost obremenilnih izjav omenjenih obsojencev iz dachauskega procesa je enaka ničli iz razlogov, ki so navedeni v splošnem delu tega poročila in v analizi za posamezne omenjene obsojence.

V pritožbi Vidmar priznava, da se je po osvoboditvi pogojno v raznih pogovorih izražal o Hintermeyerju, češ da je z njegovo pomočjo tudi nekaj dobrega storil. Niti obtožba niti sodba ne konkretizirata, kdaj, kje in kaj je Vidmar v zvezi s tem govoril, tako da tudi to dejanje ostane v celoti nedokazano. Če je Vidmar govoril samo to, kar sam pove v pritožbi, to prav gotovo ni kaznivo dejanje sovražne propagande, s katerim bi bile napadene temeljne pridobitve NOB, kakor ugotavlja sodba – tudi ne po tedanjih predpisih.

BREZAR VILJEM

Roj. 9. 4. 1922 v Bistrici pri Tržiču
mizar
obsojen 9. 8. 1948 na 16 let odvzema prostosti
pomiloščen 9. 1. 1951.

Izhaja iz delavske družine. Po končani osnovni šoli se je izučil mizarstva in se zaposlil kot mizarski pomočnik pri mojstru Avgustu Primožiču v Tržiču. Tu je bil zaposlen do aretacije v septembru 1942, nato bil v Begunjah, od koder je bil v januarju 1943 pripeljan v Dachau. Odpuščen iz Dachaua v avgustu 1943. Ostal doma do septembra 1944, nato pa odšel v partizane.

Obsojen s sodbo Okrožnega sodišča Ljubljana K 478/48 z dne 9. 8. 1948 na 16 let odvzema prostosti. Pomiloščen 9. 5. 1951.

S sodbo je bil spoznan za krivega:

1. da je v decembru 1942 brez večjega pritiska pristal na sodelovanje z gestapom ter

v zaporu v Begunjah sprejel nalogo vohuniti med pripornikí, to je paziti in ugotavljati eventuelni pobeg, organiziranje upora jetnikov zoper gestapovsko vodstvo v zaporu, ilegalne zveze pripornikov z zunanjim svetom, politično zadržanje posameznih pripornikov, kakor tudi poročati o obnašanju posameznih policistov v zaporu; izpolnjujoč te naloge gestapa je ovadil Janša Ivana iz Kamnika, da se je kot partizan kretal v okolici Kamnika, ter 3 neugotovljene pripornike, češ da imajo politične debate, kar je imelo za posledico mučenje imenovanih. V mesecu januarju 1943 je bil kot gestapovski agent poslan v Dachau, kjer ga je sprejel na zvezo za delo v okviru okupatorske taboriščne obveščevalne službe že obsojeni agent gestapa in vojni zločinec Diehl Branko.
2. da je po 7-mesečni prevzgoji v Dachauu bil poslan na Gorenjsko, kjer se je po nalogu gestapa na Bledu povezal z organom gestapa v Tržiču von Kurzem in Slanskim, kateremu je poročal o kretanju partizanov; čez nekaj časa je po nalogu gestapa odšel v NOV z nalogo, da se vrine v I. bataljon Kokrškega odreda, kar je Brezarju tudi uspelo.

Analiza in ocena dokazov

Sodba se v utemeljitvi Brezarjeve krivde sklicuje izključno na njegovo priznanje v preiskavi in na obravnavi. V preiskavi je Brezar res priznal vsa zgoraj navedena dejanja, medtem ko je na razpravi zanikal svojo povezavo po gestapovski liniji z Diehlom.

Nesporno je, da je bil Brezar zaradi sodelovanja z OF aretiran od gestapa na podlagi izdajstva nekega ujetega partizana Žagarja. V zaporu je po lastnem priznanju podpisal izjavo z naslednjo vsebino: »Pristajam na sodelovanje z gestapom in bom izvrševal vse zadane direktive. Ako pa teh direktiv ne bom izvrševal, potem me čaka smrt.«

Ali je Brezar v resnici podpisal izjavo o sodelovanju z gestapom, na podlagi razpoložljivega gradiva ni mogoče zanesljivo ugotoviti. Obstoje določeni indici, ki vzbujajo resen dvom v resničnost njegovega priznanja: a) v prvi fazi preiskave je zanikal podpis izjave in je šele po uporabi ostrejših ukrepov to priznal, prav tako kot drugi obtoženci iz procesa; b) izjava o sodelovanju z zgoraj navedeno vsebino je nenavadna; izjave s podobno vsebino ni zaslediti v nobenem drugem primeru; c) kot agenta bi ga gestapo nedvomno lahko koristno uporabil na domačem terenu; ni verjetno, da bi agenta pošiljal v Dachau, kjer je bil za gestapo brez koristi; č) v Dachauu ni imel nikakih privilegijev; d) njegovo nadaljnje delo ne kaže na to, da bi bil agent gestapa, kot bo razvidno iz nadaljnjih izvajanj.

V preiskavi je bil zaslišan bivši gestapovski uslužbenec v Begunjah Hinko Krešovič. Ta zatrjuje, da ga je gestapovec Grau, ki je Brezarja zasliševal, nekajkrat poslal po grozdje za Brezarjevo dekle; in na podlagi tega ter iz dejstva, da je bil Grau proti svojim običajem zelo mil do Brezarja ter da se je Brezar že po 7 mesecih vrnil iz Dachaua, zaključuje, da je bil Brezar pridobljen za gestapo. Ta Krešovičeva izjava, ki niti ni decidirana in predstavlja zgolj domnevo, je edino, kar, razen lastnega priznanja, bremeni Brezarja glede njegovega pristanka na delo za gestapo.

Kot agent naj bi Brezar v Begunjah, potem ko so tja pripeljali ujetega partizana Janšo, dobil nalogo, naj poizve, kje se je Janša kot partizan kretal. Ko je Brezar zvedel, da je bil Janša kurir in da se je kretal v okolici Kamnika, je o tem poročal gesta-

pu. To sledi iz Brezarjevega priznanja v preiskavi. Navedeno delo za gestapo je dvomljivo ne le zato, ker so podatki, ki naj bi jih Brezar dal gestapu, nepomembni, marveč predvsem zato, ker obstoji resen dvom, ali je bil sploh kak Janša Ivan iz Kamnika v tistem času v Begunjah. Na razpolago je namreč izjava Janša Ignaca z Bleda, ki je bil v istem času skupaj s svojim očetom v Begunjah v zaporu, in pove, da razen njega in očeta, ni bilo drugega zapornika z istim priimkom. Janša Ignac nadalje trdi, da je bil z Brezarjem v isti sobi in mu je zaupal stvari, ki bi bile nevarne zanj, če bi ga Brezar izdal gestapu. Vendar se Janši ni nič zgodilo ter je bil zaradi pomanjkanja dokazov izpuščen iz Begunj. Janša Ignac zanika možnost, da bi bil Brezar izdajalec. Preiskava ni ugotovila in se niti ni prizadevala ugotoviti, ali je Janša Ivan sploh obstajal in, če že je obstajal, kakšna je bila njegova nadaljnja usoda.

V kazenskem spisu je nadalje izjava Borštnarja Ferda, ki je skupaj z Brezarjem pred Brezarjevo aretacijo sodeloval z OF. Čeprav je Brezar vedel za Borštnarjevo delo za partizane, ga ni izdal in tudi ne drugih, s katerimi je sodeloval. Mizarski mojster Primožič, pri katerem je bil Brezar zaposlen, je po Borštnarjevi izjavi nekajkrat prosil tržiškega župana, naj za Brezarja intervenira, kar je ta tudi storil, tako da se je Brezar v avgustu 1943 vrnil iz Dachaua. Iz Dachaua je prišel bolan, izčrpan in nesposoben za delo.

Pričevanji Ignaca Janše in Ferda Borštnarja torej ne govorita v prid tezi, da je bil Brezar agent gestapa. Popolnoma nedokazana je tudi nadaljnja obtožba, da je izdal gestapu tri pripornike, češ da so imeli politične debate. To dejanje je Brezar sicer priznal v preiskavi in povedal, da so te tri pripornike po njegovem izdajstvu premestili v bunker. Nobenega drugega dokaza za tako izdajstvo ni. Obstoji velika verjetnost, da si je Brezar to pod pritiskom enostavno izmislil, preiskava pa se je s tem zadovoljila, ne da bi imela za potrebno ugotoviti imena teh treh pripornikov in njihovo nadaljnjo usodo. Identifikacija teh pripornikov ne bi bila težka, saj je bilo v sobi, kjer naj bi se to izdajstvo dogodilo, cca 30 pripornikov, in ni dvoma, da bi bil vsaj nekdo od njih dosegljiv.

Zanesljivo neresnična je obdolžitev, da je sodeloval z Diehlom kot agent gestapa. V preiskavi je Brezar povedal, da se v Dachauu ni nihče obrnil nanj z namenom, da ga agenturno poveže. Diehl v zvezi s tem pravi, da ga je Presterl opozoril, da je prišel Brezar, ki je agent, vendar se z njim ni povezal, ker mu Presterl tega ni naročil. Ni torej razumljivo, kako je mogel biti Brezar spoznan tega dejanja za krivega, ko vendar niti Diehl niti sam nikdar nista priznala, da sta bila agenturno povezana, drugih dokazov pa tudi ni.

Povsem nedokazano je tudi Brezarjevo sodelovanje z gestapom po odpustu iz Dachaua. Sam sicer prizna, da je poročal namestniku tržiškega župana, kje se partizani kretajo, ostale pa so nerazčiščene vse podrobnosti v zvezi s tem – kako je sploh izvedel za kretanje partizanov, kaj konkretno je poročal, kakšni ukrepi so sledili, posledice itd. Vse kaže, da je neutemeljena tudi obtožba, ki sloni izključno na njegovem priznanju, da je šel v partizane po nalogu gestapa. Če bi bilo temu res tako, ni dvoma, da bi se gestapo pobrigal za zvezo z njim kot partizanom. Vsa zveza pa je obstajala po njegovem, v preiskavi danem priznanju, v tem, da je v januarju 1945 prišel k njemu neki partizan, lepo oblečen, zahteval podatke o oborožitvi bataljona, potem pa tega partizana nikdar več ni videl. Niti ni bilo razčiščeno, ali je zahtevane podatke dal ali ne, in druge podrobnosti o tem dogodku.

Iz navedenega sledi, da ni dokazov, na podlagi katerih bi bilo možno zaključiti, da je Brezar storil katerokoli dejanje, ki je predmet obsodbe. Nasprotno, obstoje dokazi, ki bi imeli za posledico drugačen izid kazenskega postopka, če bi bili v času postopka uporabljeni.

Ing. FAKIN BORIS

Rojen 13. 10. 1913. v Kostanjevici pri Gorici
inženir kemije
stanujoč v Ljubljani
nazadnje zaposlen kot direktor glavne direkcije za kemično industrijo
v preiskovalnem zaporu od 8. 4. 1948.
obsojen na 12 let strogega zapora 11. 10. 1949.
pozneje pomiloščen na 6 let strogega zapora
leta 1952 pogojno izpuščen

Pred vojno je bil kot študent levičarsko orientiran in je sodeloval v naprednih študentskih organizacijah. Aktiven je bil predvsem na literarnem področju. Med vojno je sodeloval z OF, bil je nekajkrat aretiran ter izpuščen, nazadnje je bil aretiran v januarju 1944 in odpeljan v Dachau, kjer je v začetku opravljal razna fizična dela, nato pa je bil zaposlen kot kemik v laboratoriju bolnice. V oktobru 1944 je bil poslan s transportom v taborišče Sachsenhausen, od tam pa v taborišče Klinker, kjer je ostal do osvoboditve. Po osvoboditvi je bil zaposlen na MIR, nazadnje je bil direktor direkcije za kemično industrijo.

S sodbo je bil spoznan za krivega:

1. da je v januarju 1944 v Ljubljani ob priliki zaslišanja pri gestapu pristal na sodelovanje z gestapom kot zaupnik in bil v tem svojstvu odposlan v koncentracijsko taborišče Dachau, kjer je bil povezan z gestapovskimi agenti Koširjem Mirkotom, Diehlom Brankom, Ličnom Vladimirjem, Krajncem Borisom, Stepišnikom Milanom in drugimi in je:

a) sodeloval v laboratoriju taborišènega revirja, kjer je pod nadzorstvom gestapovca Schneiderja vršil razne kemične posle in ostala strokovna dela;

b) po nalogu gestapa se je skupaj s Stepišnikom Milanom vključil v slovenski pevski taboriščni zbor in je zbiral podatke o članih zbora in o delovanju istega ter je te podatke skupaj s Stepišnikom sporočal gestapu;

c) širil razne neresnične in demoralizujoče vesti kot npr. »da Titovi vojaki ne nosijo več peterokrake zvezde, temveč kokardo«, v namenu, da vzbudi med interniranci malodušje, torej je ob času sovražnikove okupacije kot pomagač sovražnikovega terorističnega aparata ovajal in izvrševal vojne zločine.

2. V letu 1945 se je v Ljubljani vključil v združbo bivših gestapovskih agentov Diehla, Stepišnika, Krajnca, Lična in drugih ter je kot vplivni uslužbenec MIR LRS in po svojih osebnih zvezah pripomogel, da so bili gestapovski agenti postavljeni na odgovorna mesta, kot npr. Krajnc Boris za univerzitetnega profesorja, Ličen Vladimir pa za direktorja kemične tovarne v Medvodah, ter je s tem pripomogel k nadaljevanju njihovega škodljivskega delovanja, torej je izvršil dejanja, ki so imela za cilj, da bi se spravile v nevarnost temeljne pridobitve osvobodilne vojne in obstoječa državna ureditev v FLRJ.

Analiza in ocena dokazov

V nobeni fazi postopka Fakin ni priznal, da bi pristal na sodelovanje z gestapom in da bi imel kakršno koli zvezo z gestapom. Sodba v obrazložitvi navaja, da je Fakinovo sodelovanje z gestapom dokazano na podlagi dokumentacije, ki je bila sodišču predložena – fotokopija kartotečnega lista za zaupnika gestapa in 2 dopisa ljubljanske izpostave komandanta varnostne policije in SD na Bledu. Iz navedenih listin je razvidno, da je bil Fakin predviden najprej za ustrelitev zaradi sodelovanja z OF, nato pa je bil zaradi svoje pripravljenosti, da sodeluje z gestapom, pridobljen za zaupnika.

Če bi bili dokumenti pristni, ne bi bilo dvoma o Fakinovi krivdi glede te točke obsodbe. Toda iz analize majorja Škrabe izhaja, da so bili dokumenti ponarejeni med preiskovalnim postopkom. Iz tega sledi, da je bil Fakin obsojen na podlagi ponarejenih dokumentov.

Ni torej res, da je bil Fakin agent gestapa in v tem svojstvu poslan v Dachau. Že zato je nesmiselna tudi obdolžitev, da je bil v Dachauu povezan z gestapovskimi agenti, ki so našteti v 1. točki sodbe. Poleg tega za navedene osebe, kakor je razvidno iz analiz njihovih primerov, ni mogoče trditi, da so bili gestapovski agenti. Stepišnik je sicer priznal, da je imel na zvezi kot gestapovskega zaupnika tudi Fakina in da se je Fakin družil z drugimi obsojenci iz glavnega dachauskega procesa; tudi Krajnc trdi, da je bil Fakin povezan s Stepišnikom kot z agentom, medtem ko Diehl zatrjuje, da mu je Fakin dajal podatke o Slovencih, ki so prihajali v taborišče. Toda to je tudi vse. Manjkajo podatki o kakršnikoli Fakinovi agenturni aktivnosti v taborišču, edina konkretna naloga, ki naj bi jo Stepišnik dal Fakinu kot agentu, je bila ta, da sta skupaj pregledala delo pevskega zbora. O tem pravi Stepišnik: »Kot posebne naloge se spominjam samo ene. Skupno on in jaz sva dobila nalogo pregledati delovanje pevskega zbora. Ugotovila sva, da zbor ni voden po politično aktivnih pripornikih, program je iz starejše čitalniške dobe, poleg tega se pa še kregajo med seboj. Smatrala sva, da ni politično nevaren. Pristopila sva k zboru, da bi ga programsko osvežila.« To naj bi bil dokaz gestapovske povezave in Fakinove dejavnosti kot gestapovskega agenta!

Obtoževanjem navedenih obtožencev iz dachauskega procesa iz že navedenih razlogov ni mogoče verjeti. Še v preiskavi je Fakin odločno, toda zaman, zahteval soočenje s Stepišnikom in ostalimi, ki so ga obremenjevali; soočenje se je v teh procesih nasploh uporabljalo le takrat, ko ni bilo potrebno – soočenje med dvema obtožencema, ki oba »priznavata«, ne pa v primerih, kot je Fakinov, ko bi bilo soočenje potrebno in smiselno.

Treba je torej zaključiti, da ni nikakega dokaza, ki bi potrjeval obtožbo o Fakinovem gestapovskem delovanju v Dachauu. V pomanjkanju drugih dokazov o Fakinovem negativenm delovanju, sodba bremeni Fakina, da je vzbujal med internranci malodušje s širjenjem neresničnih vesti. Tudi ta točka obtožbe je ostala v celoti nedokazana. Sodba se pri tem sklicuje na Kopača, ki edini to potrjuje, vendar tudi iz Kopačeve izjave ne sledi, da bi Fakin imel kakršnekoli slabe namene, tudi če bi res širil parolo, navedeno v točki 1/b sodbe. Fakin, ki to dejanje vseskozi zanika, dopušča le možnost, da je parolo, če jo je že slišal, povedal komu drugemu, tako kot so se širile druge vesti ali šale. Priče, ki bi lahko potrdile, da je Fakin v Dachauu bodril internirance, ne pa vzbujal malodušje, s tem, da je pisal in razširjal borbene

pesmi itd., seveda niso bile zaslišane, čeprav je njihovo zaslišanje Fakin nekajkrat predlagal.

Fakin naj bi nadalje sodeloval v laboratoriju taboriščnega revirja in tam opravljal kemične in druge posle pod nadzorstvom gestapovca Schneiderja. Sodba priznava, da »sicer res ni iz dokaznega gradiva razvidno, da bi Fakin pri tem zakrivil konkretne zločine in tudi ni dokazov proti temu, da je morda res pomagal internirancem v zvezi z zdravniki v revirju«, toda na drugi strani sodba trdi, da je že samo sodelovanje v revirju zločinsko delovanje. Taka ocena revirja je nevzdržna, kakor je pojasnjeno v uvodnem delu poročila, in je tudi v nasprotju s stališčem, ki ga je zavzelo v drugih primerih vrhovno sodišče.

Obtožbe o njegovi povojni škodljivi dejavnosti so docela izmišljene in brez vsakih dokazov in logike. Za priznanje glede izpolnjevanja plana je bil v letu 1947 celo dvakrat nagrajen. Ing. Lična je predlagal za direktorja v Medvodah potem, ko je ing. Pibernik odšel na direkcijo, ker je bil Ličen dober strokovnjak za barve in lake, ne pa zaradi tega, ker bi bil agent gestapa. Tudi sodba navaja v obrazložitvi, da se iz dokaznega gradiva ni moglo ugotoviti, ali so bili Fakinovi povojni stiki z Diehlom in drugimi službenega ali kakega drugega značaja in da ni dokazov o Fakinovi povojni sabotažni dejavnosti. Če torej tudi sodba ugotavlja, da ni dokazov o njegovem škodljivem delovanju, zakaj je bil potem Fakin prav za tako dejanje obsojen?

MRZEL LUDVIK

Rojen 28. 7. 1904 v Loki pri Zidanem mostu
književnik
stanujoč v Ljubljani, Polje 108
v zaporu od 23. 12. 1948
obsojen na 12 let odvzema prostosti s pris. delom
izpuščen iz zapora 24. 11. 1955

V delavskem gibanju je začel delati še v gimnazijskih letih ter je bil v letu 1922 sprejet v SKOJ, kmalu nato pa v KP. Nekaj časa je bil sekretar PK SKOJ. Leta 1923 je bil zaprt pod sumom, da je sodeloval v pripravah na štrajk v Trbovljah. Po maturi je na ljubljanski univerzi študiral najprej medicino, nato pa slavistiko. Iz partije je zaradi pasivizacije avtomatično izpadel že kmalu po sprejemu, ostal pa je levo orientiran. Od leta 1930 do 1943 je bil urednik Jutra. Za delo v OF ga je leta 1941 angažiral Prežihov Voranc. Delal je v novinarskih in literarnih krogih. Od Italijanov je bil dvakrat aretiran in zaprt v Ljubljani in Kopru 15 mesecev. Konec septembra 1943 je šel v NOV, kjer je bil član propagandne komisije pri IO OF in član uredništva Ljudske pravice in Slovenskega poročevalca. V nemški ofenzivi je bil na Rakitni ujet in po zaslišanju na gestapu v Ljubljani odpeljan v Dachau. V taborišču je ostal do osvoboditve. Po osvoboditvi je bil glavni urednik »Dachauskega poročevalca«. Po vrnitvi v domovino je bil najprej urednik Slovenskega poročevalca, nato pa v. d. direktorja Drame v Mariboru in kulturni urednik radijskih oddaj.

S sodbo je bil spoznan za krivega, da je:
1. neugotovljenega dne konec leta 1943 na gestapu v Ljubljani ob priliki zaslišanja pristal na sodelovanje z gestapom in je bil v tem svojstvu poslan v taborišče Dachau, kjer je užival privilegiran položaj kot sobni pisar in pisar v SS-Bekleidungskammer

ter je bil povezan z raznimi gestapovskimi agenti, predvsem pa z Diehlom in Marićem, katerima je dajal razne vohunske podatke o internirancih in o stanju v taborišču, torej je ob času sovražnikove okupacije kot pomagač sovražnikovega terorističnega aparata ovajal in bil funkcionar v koncentracijskem taborišču;
2. je po osvoboditvi zbral v Mariboru krožek uslužbencev SNG, v katerem so bili Jarc Angel, Kristanič Marjan, Mevlja Dušan, Dolničar Miro in drugi, s katerimi se je sestajal v kavarni in preko katerih je širil nezadovoljstvo proti upravi med uslužbenci SNG v Mariboru, prikazoval delo ljudske oblasti na kulturnem polju kot zgrešeno in napačno, razpihoval osebnosti in napake, blatil vodilne člane oblasti in partije, vse z namenom, da se zmanjša delavnost gledališča ter je na ta način ta krožek postal razširjevališče alarmantnih vesti in tendencioznih dovtipov. Sodeloval je tudi v enakem krožku v Ljubljani, kjer se je sestajal z ing. Fakinom, Kiauta Ladislavom in drugimi, kjer se je širilo nezadovoljstvo z delovanjem ljudske oblasti na kulturnem polju, pod krinko nekake kritike in obravnavanja problemov gledališča in umetnosti. V teh krožkih je tudi popačeval razne vesti domačega in tujega časopisja, lažno prikazoval razne sodne procese in dogodke v državi v namenu, da širi nezadovoljstvo proti državnemu in partijskemu vodstvu. Torej je izvršil dejanja, ki so imela za cilj, da se spravijo v nevarnost pridobitve osvobodilne vojne in obstoječa državna ureditev FLRJ.

Ocena in analiza dokazov

Med preiskovalnim postopkom je priznal, da je konec 1943. leta na zaslišanju v Ljubljani pristal na sodelovanje z gestapom in da je bil v Dachauu povezan z Diehlom in Marićem, ki sta bila gestapovska agenta ter jima dajal poročila o internirancih. Pri kasnejših zaslišanjih v preiskavi in na obravnavi je to priznanje preklical z utemeljitvijo, da je bil v preiskavi več mesecev izpraševan samo v tej smeri in je mislil, da bo po priznanju konec zasliševanja, njegovo priznanje pa se bo itak v primerjavi z drugimi dokazi pokazalo kot nepravilno. Trdi, da ob zaslišanju na gestapu v Ljubljani ni pristal na sodelovanje, ampak je v izjavi, ki je bila sestavni del njegovega zaslišanja, pristal, da bo delal za rajh. Gestapo pri tem ni bil omenjen. V zvezi s to okoliščino je bil v preiskavi zaslišan Turk Arnold, gestapovski tolmač, ki je bil tedaj v zaporih OZNE. Ta je povedal, da je bil slučajno navzoč pri Mrzelovem zaslišanju na gestapu in je slišal, da je gestapovec Kalteis ponudil Mrzelu sodelovanje. Na Mrzelovo vprašanje, na kakšnem področju, literarnem ali političnem, je Kalteis odgovoril, da na obeh. Mrzel ni dal določenega odgovora, češ da se mora posvetovati s svojo ženo. Pozneje je Turk videl pri Kalteisovi strojepiski izjavo z naslednjo vsebino: »Podpisani izjavljam, da sem pripravljen sodelovati z gornjim naslovom in sicer z najboljšo voljo in vestno«, ni pa bilo na tej izjavi Mrzelovega podpisa. Pozneje je bil po Turkovem pripovedovanju Mrzel določen za talca in bi moral biti poslan v Begunje, vendar je Turku uspelo prečrtati Mrzela iz seznama tistih, ki bi morali biti poslani v Begunje, in ga vpisati v seznam za Dachau. Po lastni izjavi je Turk to storil na prošnjo Mrzelove žene. Iz navedenega sledi, da je dejansko stanje v zvezi z vprašanjem, ali je Mrzel pristal na sodelovanje z gestapom, ostalo nerazčiščeno. Iz pričevanja Turka Arnolda se ne da zaključiti, da je Mrzel na sodelovanje z gestapom pristal. Turk na obravnavi ni bil zaslišan, ampak je bilo prebrano njegovo zaslišanje iz preiskave. Če bi bil zaslišan neposredno, bi verjetno lahko pojas-

nil podrobnosti v zvezi z Mrzelovim zasliševanjem na gestapu in v zvezi s tem, kako je mogel kot tolmač samovoljno in brez vednosti gestapa določiti Mrzela za Dachau. Če je Turkova izjava resnična, Mrzel ni bil pridobljen za gestapo, saj ga v takem primeru gestapo ne bi pošiljal v Begunje kot talca. Za resničnost Mrzelovega zagovora govori nadalje dejstvo, da mu ni mogoče očitati agentskega delovanja v Dachauu. Sodelovanje z Diehlom in Maričem si je pod pritiskom v preiskavi izmislil. Diehl je v preiskavi povedal, da je od Lauscherja dobil naročilo, naj se z Mrzelom poveže, kar je tudi storil, vendar z Mrzelom ni formalno vzpostavil agentske zveze, ker mu je Mrzel tudi brez tega dal vse potrebne podatke. Torej niti Diehl ne obtožuje Mrzela agentske povezave. Vsa obtožba temelji le na izsiljenem, toda pozneje preklicanem Mrzelovem priznanju. Tudi ni dokazov, da je bil Marić agent gestapa. Po osvoboditvi se je Marić vrnil v Jugoslavijo, bil je nekaj časa v kazenskem postopku, končno pa na procesu oproščen vsake krivde.

Ni tudi točna konstatacija sodbe, da je bil Mrzel funkcionar v Dachauu. Mrzel v Dachauu ni imel niti privilegijev niti funkcij. Bil je le nekaj časa sobni pisar, nato pa je delal na plantaži, končal pa je kot fizični delavec v tovarni v Ulmu. Proti očitku, da je imel privilegiran položaj, govore tudi kasneje dane izjave 14 internirancev, ki so vse pozitivne za Mrzela.

Vse to dokazuje, da je očitek njegove gestapovske povezave v Dachauu neutemeljen.

Mrzel je bil obsojen še za dejanje sovražne propagande, storjeno po osvoboditvi. Komisija tega dela sodbe ni analizirala, ker bi s tem prekoračila svoja pooblastila glede na to, da to dejanje nima zveze z dachauskimi procesi.

ŽUMER FRANC

Rojen 9. 2. 1906, Blumau na Tirolskem
Slovenec, državljan FLRJ
delavec – kovinar
zaposlen v železarni Jesenice
aretiran 15. 1. 1948
obsojen 26. 5. 1948 na 20 let strogega zapora
pomiloščen in izpuščen 28. 11. 1959

Do leta 1926 je živel v rojstnem kraju na Tirolskem (mati je Avstrijka). Nato je prišel na Jesenice. Na Perkovi listi[8] je bil leta 1938 izvoljen v občinski odbor Jesenice. Aprila 1941 se je vpisal v Kulturbund. Od gestapa je bil dvakrat aretiran zaradi predvojnega političnega delovanja. Pri drugi aretaciji 23. 6. 1941 so ga odpeljali v Begunje, od tu pa je bil poslan v Dachau. V taborišču je bil pomočnik sobnega starešine, zaposlen pa je bil kot kovač, kasneje pa kot telefonski inštalater. Izpuščen je bil decembra 1943. ter je do konca vojne delal v raznih podjetjih v Nemčiji. Po vojni se je zaposlil v železarni na Jesenicah. Aretiran je bil 15. 1. 1948, obsojen pa s sodbo Okrožnega sodišča v Ljubljani K 370/48 z dne 26. 5. 1948 na 20 let strogega zapora.

[8] Perkova lista; mišljen je predvojni komunist Vencelj Perko, ki je bil 1936. na listi slovenskega delovnega ljudstva izvoljen za župana Koroške Bele.

Po citirani sodbi je bil spoznan za krivega:

1. da je v avgustu 1941 vstopil v okupatorjevo teroristično službo gestapo, podpisal izjavo o sodelovanju z gestapom ter bil nato poslan kot agent gestapa v koncentracijsko taborišče Dachau v prevzgojo, kjer je vršil najprej funkcijo tolmača za slovenski jezik, od oktobra 1942 pa je po odhodu že obsojenega Oswalda Staneta prevzel funkcijo takozvanega »Schlafraum-kapota«, ki jo je vršil vse do svojega odpusta iz koncentracijskega taborišča;
2. da je bil kot agent gestapa povezan z že obsojenimi agenti Diehl Brankom, Oswald Stanetom in soobtoženim Veršnikom v svojstvu tolmača za slovenski jezik, kantinerja in takozvanega »Schlafraum-kapoja«, ovajal internirance gestapovskemu taboriščnemu vodstvu, kar je imelo za posledico zlostavljanja, pretepanja in mučenja internirancev ter njihov odgon na takozvani transport, ki se je običajno končal s smrtjo. Tako je
a) v januarju 1943 ovadil sobnemu staršini Ertlu Ottu interniranca Peternel Mirka zaradi nepokoravanja gestapovskemu vodstvu, kar je imelo za posledico, da je Ertl Otto imenovanega do nezavesti pretepel;
b) da je poročal Ertlu Ottu direktno ali indirektno vse kršitve gestapovske taboriščne discipline in s tem povzročil, da je večina kršilcev bila označena in določena za transport, kar je imelo v večini primerov za posledico smrt imenovanih, kakor je to primer Trojar Ignaca in Jakoba in Gruntner Vinka;
c) da je sam pretepal in zlostavljal internirance, kričal nad njimi, pozivajoč jih na izpolnjevanje gestapovske taboriščne discipline, kot tolmač za slovenski jezik pa je namerno napačno tolmačil, da bi s tem poslabšal položaj internirancev. Pri zlostavljanju jetnikov pa je internirancem pljuval v obraz, med drugim Šmid Vilku iz Javornika in nekemu Sušniku, ki ga je predlagal za transport, kar je pozneje Ertl Otto izvršil;
3. da je v maju 1941, izdajajoč se za »folksdojčerja«, postal član sovražnikove politične organizacije »Deutschschwabisch-Kulturbund« in je s tem s sovražnikom politično sodeloval.

Analiza in ocena dokazov

Ni nobenih dokazov, da je podpisal v Begunjah v avgustu 1941 izjavo o sodelovanju z gestapom. V preiskavi, na glavni obravnavi in še danes (glej vlogo, ki jo je naslovil na IS Skupščine SRS), Žumer odločno zanika, da bi tako izjavo podpisal in da bi bil agent gestapa. Da to ni bil, govori tudi to, da se je po izpustu iz Dachaua leta 1943 popolnoma politično pasiviziral in da se ni odzval pozivom Andreja Bohinca, da naj pride v partizane, čeprav bi bila to naravnost idealna prilika, da bi se kot agent vrinil v vrste NOV. Zanika tudi, da bi bil v Dachauu tolmač za slovenski jezik. Pove, da je res prevajal vsakomur, ki se je nanj obrnil, in tudi sobnemu staršini, če mu je to ukazal. V že omenjeni vlogi trdi, da je bil »Schlafraum-kapo« Alojz Markič, ki je bil priča proti njemu, ne pa on. Tudi priče, ki so bile zaslišane, ga za ta dejanja niso bremenile. Navedeno pa bi bilo mogoče preveriti z zaslišanjem Markiča in Peternela in tistih številnih Slovencev, za katere Žumer trdi, da jim je pisal pisma. Kolikor bi se ugotovilo, da so trditve Žumra točne, ga za prevajanje in pa za očitek, da je bil »Schlafraum-kapo«, ne bi mogla zadeti nobena krivda.

Dejanja pod točko 2/ sodbe Žumer zanika. Trdi, da ni bil nikoli kantiner, pač

pa da je v kantini občasno pomagal, tako kot številni drugi interniranci in kar povedo tudi drugi. Prav tako ni dokazano, da je ovajal internirance upravi in da je to imelo za posledico, da so bili prizadeti poslani na transport. Priča Guzelj je izpovedal, da mu je Žumer, ko ga je prosil, naj bi rešil pred transportom Gruntnerja, odgovoril, da tega ne more storiti. Iz tega je razvidno, da Žumer ni imel možnosti vplivati na to, kdo bo šel na transport.

Zaslišane priče so Žumra obremenjevale zlasti s tem, da je slabo ravnal z interniranci, da jih je prijavljal kapotu, da je bil pedanten itd. Žumer je v glavnem te obdolžitve priznal. Tako je na vprašanje sobnega starešine Ertla, kdo je pustil cokle pod posteljo, povedal, da je to storil Peternel. Podobno je povedal za Repovža, ki ni dobro očistil okna, in nekega Hrvata, ki je v postelji kadil. Navedena ravnanja sodba neupravičeno označuje kot ovajanje. Prav tako ni dokazano, de je Žumer kriv za transport in za smrt bratov Trojarjev. O tem je vedel povedati le priča Peternel, in sicer da je to slišal od drugih.

Ker so med izjavami prič in Žumrovim priznanjem določene bistvene razlike in nasprotja, bi bilo nujno le-te odstraniti tudi z eventuelnim soočenjem s prizadetimi pričami, zlasti s Peternelom, česar pa sodišče ni storilo. Zato je ostal dokazni postopek glede teh dejanj pomanjkljiv in nepopoln.

Glede konflikta z Danielom Schmidtom pa Žumer v že omenjeni vlogi zatrjuje, da je šlo le za osebni spor, ki sta ga mirno uredila in živita sedaj v dobrih odnosih.

Dejanje pod točko 3/ Žumer v celoti priznava. Navaja pa v omenjeni vlogi na IS, da se je v Kulturbund vpisal po predhodnem dogovoru s Perkom Vencljem, da bi lahko tako obdržal radio-aparat in poslušal tuje radijske postaje. Ali je ta trditev Žumra točna, bi bilo mogoče ugotoviti z zaslišanjem Perka. V primeru, da bi se ugotovilo, da je to, kar zatrjuje Žumer, točno, ne bi bila podana njegova kazenska odgovornost.

VERŠNIK ALOJZ

Rojen 18. 6. 1894 v Črni pri Prevaljah
aretiran 20. 12. 1947
obsojen 26. 5. 1948 na 12 let strogega zapora
dne 29. 11. 1955 bil pomiloščen in izpuščen na svobodo

Pred vojno je bil trgovec. Sodeloval je v »Vzajemosti«. Maja 1941 je bil aretiran in dober mesec zaprt. Kmalu po izpustu pa je bil ponovno aretiran in preko Begunj poslan v Dachau, kjer je bil do 28. marca 1944. Po izpustu iz taborišča se je zaposlil v Alachu, od koder je prišel septembra 1944 na dopust in stopil v NOV. Na osvobojenem ozemlju je bil do januarja 1945, ko je zapustil vrste NOV in ponovno odšel na delo v Nemčijo, kjer je ostal do konca leta 1947.

Aretiran je bil 20. 12. 1947, obsojen pa s sodbo Okrožnega sodišča v Ljubljani K 370/48 z dne 26. 5. 1948 na 12 let strogega zapora s prisilnim delom.

Po cit. sodbi je bil spoznan za krivega:

1. da je v avgustu 1941 v Begunjah stopil v službo sovražnikovega terorističnega aparata gestapo in podpisal obvezo o sodelovanju z gestapom, bil nato poslan v Dachau, kjer ga je kot gestapovskega agenta po nalogu šefa političnega oddelka taborišče komande Kiecka sprejel na zvezo provokator in agent gestapa Diehl Branko,

ki mu je dajal tudi direktive za obveščevalno delo, katero je obtoženi Veršnik izvrševal s tem, da je ovajal gestapovskemu taboriščnemu vodstvu internirance zaradi neizvrševanja discipline in o njihovem političnem zadržanju, tako da je med drugim ovadil Mirka Peternela, kar je imelo za posledico, da ga je »Stuback« Ertl Otto zverinsko pretepel.
2. da je bil kot agent gestapa v marcu 1944 po odpustu iz Dachaua v namenu, da bi zakril svoje nadaljnje delo za gestapo, bil kratko dobo zaposlen v tovarni avtomobilov v Alachu, povezan z gestapovcem Meyerjem ter je nato prišel v domovino na dopust ter doma v septembru odšel v partizane, kjer se je vrinjal v terenske organizacije NOP in se povezal z že obsojenim gestapovskim agentom Stanetom Oswaldom.
3. da je kot gestapovski agent po osvoboditvi, potem ko je odklonil vrnitev v domovino, kot jugoslovanski državljan izdajal lažne izjave o zadržanju ravnatelja tovarne Bahna Walterja, čeprav je vedel, da je imenovani nacist in da je nečloveško izkoriščal v svojem obratu delovno silo prebivalstva iz okupiranih dežel, vse to v namenu, da bi preprečil izvajanje zakona o denacifikaciji Nemčije in medzavezniških pogodb o odgovornosti Nemčije za vojne zločine.

Analiza in ocena dokazov

V preiskavi je povedal, da je v Begunjah pred odhodom v Dachau podpisal neko izjavo, ker bi ga sicer ustrelili, da pa se vsebine izjave ne spominja. Kljub temu, da je Veršnik tudi na glavni obravnavi trdil, da se vsebine izjave ne spominja, je sodišče štelo za dokazano, da je podpisal izjavo o sodelovanju z gestapom.

Nedokazano je, da je bil v Dachauu agentsko povezan z Diehlom. V tej zvezi je opozoril tudi na neskladnost med izjavo Diehla, ki je povedal, da je agenturno povezal Veršnika proti poletju 1942 in dejstvom, da se takrat Veršnik sploh ni nahajal v Dachauu, pač pa v Bad Tölzu. V Dachau je prišel šele konec leta 1942. Spričo tega je tudi napačna ugotovitev, da je Veršnik kot agent gestapa izvrševal Diehlove direktive tako, da je ovajal internirance taboriščnemu vodstvu. Točno je, da je bil sobni dežurni in da je skrbel za red in disciplino. Pri opravljanju teh nalog je prišel v konflikt z Mirkom Peternelom. O vzrokih tega konflikta pa sta Peternel in Veršnik različno izpovedala. Peternel je, zaslišan kot priča, povedal, da ga je Veršnik ovadil Ertlu – »Stubacku«, ker ni postavil stola k omarici, in da ga je Ertl zato pretepel. Veršnik pa je izpovedal, da ga je Peternel zmerjal z denunciantom in fašistom, ter da je zato Ertla vprašal vpričo Peternela, če je res denunciant, nakar je Ertl Peternela pretepel.

Iz preiskovalnega gradiva je razvidno, da je bil Peternel v sporih z drugimi interniranci, ki so mu očitali, da je nasprotnik komunizma. Priča Peternel ni najbolj verodostojna. Bil je podoficir bivše jugoslovanske vojske. V Dachauu se je prijavil v vojsko NDH. Po vojni je bil večkrat v kazenskih postopkih zaradi nedovoljene trgovine, tatvin ipd. V zadevi, kjer je bil obtožen za krajo kositra v železarni Jesenice, se je zagovarjal, da je kositer pripeljal iz Dachaua. Omeniti je, da je nastopal kot obremenilna priča proti večjemu številu obtožencev iz dachauskega procesa. V izjavi z dne 17. 7. 1958, ki jo je Peternel dal Veršniku kot dokument k prošnji za obnovo postopka, pa izjavlja med drugim, da v času, ko je bil v Dachauu, ni niti slišal niti opazil, da bi Veršnik sodeloval z okupatorjem. Dalje, da je bil navzoč pri

obsodbi Veršnika, na katero je bil povabljen, da izpove svoje mnenje o njem. Na razpravi je slišal proti Veršniku razne očitke, v katerih resničnost pa je podvomil.

Marca meseca leta 1944 je bil Veršnik iz Dachaua odpuščen in se je zaposlil v tovarni avtomobilov v Alachu. Ni dokazano, da bi bil predčasno odpuščen kot agent, kar se zatrjuje v sodbi. K njegovemu predčasnemu odpustu je po vsej verjetnosti pripomoglo to, da ga Nemci niso bremenili s konkretnimi delikti, in intervencija žene pri Rainerju[9]. Prav tako ni mogoče tolmačiti njegovega bolezenskega dopusta doma v Domžalah za agenturno aktivnost.

Točno je, da je odšel septembra 1944 v partizane, da je od tu dezertiral in se ponovno vrnil na delo v Nemčijo. Tako ravnanje pa je pripisati bolj njegovemu značaju. Ob čitanju materiala se dobi vtis, da se je Veršnik ravnal običajno tako, kot je bilo zanj najbolj koristno in čim manj tvegano. Tak zaključek potrjuje tudi dejstvo, da je več kot dve leti po osvoboditvi živel v Münchnu pri neki vdovi Heinemann Anni in čakal na eventuelno odškodnino kot žrtev fašizma, nakar se je šele vrnil v domovino. To pa hkrati govori tudi za to, da ni bil agent gestapa, kajti sicer bi lahko še dalje ostal v Nemčiji in se tako izognil vsem eventuelnim nevšečnim posledicam. Njegova vrnitev v domovino bi bila nujna le v primeru, če bi moral z agentskim delom nadaljevati tudi po vojni. Tega mu pa niti obtožnica niti sodba ne očitata.

S priznanjem in dokumenti (potrdili) je dokazano, da je kot jugoslovanski državljan in politični interniranec iz Dachaua izdal v času svojega povojnega bivanja v Nemčiji ing. Othmarju Rahnu potrdilo o njegovem pozitivnem zadržanju, da bi se le-ta na ta način izognil denacifikaciji.

MAVEC JOŽE

Rojen 6. 12. 1909 na Jesenicah
kovinostrugar
aretiran 1. 11.1947
obsojen 12. 5. 1948 na 11 let strogega zapora
odpuščen 28. 11. 1955

Leta 1937 je odšel v Španijo, kjer se po nekaterih podatkih ni dobro zadržal in se je izogibal bojem. Kasneje, po povratku iz Španije, v francoskih taboriščih je pripadal Trojarjevi grupi, ki je sodelovala s taboriščno upravo in na jugoslovanskem konzulatu podpisala vdanostno izjavo. Zato so bili člani te grupe, med njimi tudi Mavec, repatriirani v Jugoslavijo. Po prihodu v Jugoslavijo je na Jesenicah imel zvezo s policistom Koritnikom, ki mu je očitno kot nagrado za sodelovanje dal sto dinarjev. Aprila meseca 1941 je bil od gestapa aretiran in poslan v taborišče Dachau. Obsojen je bil s sodbo Okrožnega sodišča v Ljubljani K 338/48 z dne 12. 5. 1948 na 11 let odvzema prostosti s prisilnim delom in odvzemom državljanskih pravic za dobo 5 let.

Po cit. sodbi je bil spoznan za krivega:
1. da je kot bivši agent francoske policije v taboriščih španskih borcev v Franciji in pozneje kot policijski agent bivše Jugoslavije stopil v mesecu juliju 1941 v zaporu na

[9] F. Rainer, nacistični gaulajter Koroške in šef nemške civilne uprave na Gorenjskem.

Jesenicah v službo okupatorjevega terorističnega aparata gestapo ter kot agent gestapa:
a) nekako v istem času v namenu, da bi gestapo aretiral bivše španske borce, vodil po Jesenicah organe gestapa na stanovanja španskih borcev, med drugimi Gregoriča Jožeta in Potočnika Franca, ki se jima je posrečilo pred aretacijo pobegniti;
b) v istem času je dal gestapu v Begunjah podatke o španskih borcih, kar je vedel iz svojega delovanja v španski državljanski vojni, tako med drugim o Gregoriču Francu in Prelcu Francu, ki se jima je posrečilo pobegniti v partizane;
c) v avgustu istega leta je bil poslan kot agent gestapa v Dachau, kjer je postal preddelavec v taborišćnih obratih nečloveškega izkoriščanja delovne sile internirancev pod komando gestapa v tovarni Praezifix ter je v tem svojstvu povezan z že obsojenim Diehl Brankom priganjal internirance na striktno izpolnjevanje od gestapovskega vodstva postavljenih norm in discipline ter je ovajal neposredno nadrejeni taborišćni SS-komandi internirance zaradi njihovega zadržanja;
2. Povezan v Dachauu z že obsojenim vojnim zločincem Diehlom, je vedel, da je Diehl zakrivil v taborišču najtežje zločine s tem, da je aktivno sodeloval pri mučenju in uničenju internirancev na poizkusni malarijski postaji, ki je bila ena izmed zločinskih ustanov gestapovske taborišćne komande, a tega po osvoboditvi ni javil pristojnemu organu ljudske oblasti.

Analiza in ocena dokazov

Priči Gregorič in Prevc ga obremenjujeta, da je bil po povratku iz Španije agent francoske policije. Sam to zanika. Na glavni obravnavi je priznal, da je na jeseniški policiji prejel dvakrat denarno pomoč po sto dinarjev za to, da bi Wohinzu oziroma Koritniku, takratnima policijskima uradnikoma na Jesenicah, dal podatke o gibanju španskih borcev in komunistov. Ker je to priznanje skladno z izjavo Malenška, ni utemeljenih dvomov v resničnost njegovega priznanja, še zlasti ne, ker sta bila ob tej priliki na jeseniški policiji skupaj z Malenškom.

Dejstvo je, da je potem, ko je bil na Jesenicah zaprt, kazal gestapu stanovanja španskih borcev, med njimi stanovanje Franca Potočnika in Jožeta Gregoriča. Mavec se sklicuje na to, da je bil k temu dejanju prisiljen od strani gestapa. Tudi ni dokazano, da bi Mavec kazal stanovanja navedenih španskih borcev na lastno pobudo oziroma prostovoljno, saj se je nahajal v zaporu. To njegovo dejanje pa tudi ni imelo škodljivih posledic, saj sta bila imenovana že v partizanih, kar ugotavlja tudi sodba. Podobno velja tudi za podatke, ki jih je dal v Begunjah o Gregoriču in Prevcu.

Nobenih dokazov pa ni, da je bil kot agent gestapa poslan v Dachau in da se je kot agent povezal z Diehlom. Diehl in drugi obsojenci iz dachauskega procesa so se ga dolgo časa izogibali, ker so vedeli, da se v Španiji in kasneje v francoskih taboriščih ni najbolje zadržal ter da se je družil s Trojarjevo grupo.

Ni točna ugotovitev sodbe, da je bil v tovarni Praezifix preddelavec. Bil je namreč le »Einsteller«, kar pomeni, da je skrbel le za pripravo strojev. Edini, ki ga bremeni, da ga je ovadil mojstru, je priča Franc Pungaršič. Ta je izpovedal, da ga je Mavec obdolžil sabotaže. To pa ni imelo posledic, ker nemški mojster ni reagiral na ovadbo. Na soočenju je Mavec to trditev Pungaršiča zanikal ter je zahteval zaslišanje 4 prič o njegovem zadržanju v Praezifixu, kar pa je sodišče odklonilo. Dejansko stanje je tako ostalo nepojasnjeno.

Iz analize Diehlovega primera je razvidno, da dela, ki jih je opravljal na poizkusni postaji, niso zločinska in da Diehl zaradi tega ni zločinec. Zato je obsodba, ki se nanaša na opustitev prijave Diehla kot zločinca, neutemeljena.

BARLE REZIKA

Rojena 8. 4. 1925 v Wohlfurtu pri Bregenzu
nemške narodnosti, državljan FLRJ
poljedelska delavka – gospodinja
aretirana 22. 9. 1947
obsojena 18. 8. 1948 na smrt z ustrelitvijo

Do konca druge svetovne vojne je živela v Nemčiji in se preživljala kot gospodinjska pomočnica in poljedelska delavka. Aprila 1945 se je spoznala s Karlom Barletom in se z njim 10. junija 1945 poročila. V Jugoslavijo je prišla 16. aprila 1946.

S sodbo Okrožnega sodišča v Ljubljani K 500/48 v zvezi s sodbo Vrhovnega sodišča Slovenije Kž 580/48 z dne 18. 8. 1948 je bila spoznana za krivo:
1. da je v aprilu leta 1946 v Wurzachu pristala na sodelovanje z neko tujo obveščevalno službo. Pred svojim odhodom v FLRJ je podpisala obvezo, da bo takoj poslala svoj naslov iz FLRJ zaradi postavitve zveze in zbiranja podatkov za tujo obveščevalno službo. Kot špijonka je nato v maju 1947 v Ljubljani sprejela agenta iste obveščevalne službe in od njega prejela navodila za nadaljnje delo in s tem zbirala podatke, ki pomenijo po svoji vsebini posebno varovano državno tajnost, z namero, da bi te podatke izročila tuji državi.

Analiza in ocena dokazov

Če izvzamemo delno priznanje, ki ga je Barletova dala v preiskavi pod pritiskom in sugestijo zasliševalca, pa ga je kasneje nekajkrat preklicala, ni prav nobenih dokazov za njeno krivdo. Tako ni dokazano, da bi v Wurzachu podpisala francoskemu komandantu izjavo o sodelovanju s tujo obveščevalno službo.

Sodba ugotavlja, da je s podpisom te izjave v aprilu 1946 pristala na sodelovanje s tujo obveščevalno službo. Ta ugotovitev pa je v nasprotju z obrazložitvijo sodbe, po kateri bi morala biti tuja agentka že leta 1945, saj ji sodba očita, da se je poročila s Karlom Barletom prav zato, da bi kot vohunka lahko prišla v Jugoslavijo. Če naj bi pristala na sodelovanje leta 1946, potem se ni mogla poročiti že leto prej z namenom, da pride kot tuja vohunka k nam. V prvostopni sodbi se njena krivda utemeljuje tudi z dokazi, ki jih ima javno tožilstvo, čeprav sodišče teh dokazov niti ni videlo.

Podobno velja tudi glede obdolžitve, da je Barletova poslala v tujino naslov zaradi vzpostavitve agentske zveze s tujo obveščevalno službo. Ta trditev ni verjetna, kaj šele dokazana. Je pa celo v določenem nasprotju z obrazložitvijo sodbe, po kateri naj bi agentsko zvezo z Barletovo vzpostavil agent tuje obveščevalne službe v Ljubljani, na cesti. Glede na to ni bilo nobenega razumnega razloga, da bi Barletova pošiljala svoj naslov tuji obveščevalni službi v tujino. S tem bi se spričo takratne cenzure tudi izpostavljala veliki nevarnosti, da bo njena zveza odkrita. Prepričljivo je pojasnilo same Barletove, ki je v preiskavi povedala, da je o svojem bivanju v

Jugoslaviji pismeno obvestila svojce. Na glavni obravnavi pa o tem sploh ni bila zaslišana.

Poudariti je, da je bila Barletova noseča in da je bila že od leta 1945 poročena z Barletom. Zato je popolnoma razumljivo in normalno, da je na njegovo prigovarjanje prišla za njim v Jugoslavijo.

Niti v preiskavi niti na glavni obravnavi ni bilo razčiščeno bistveno vprašanje, ali je Barletova sploh zbirala kake podatke, ki bi bili državna tajnost, in ali je te podatke izročila neznancu – tujemu agentu.

V tej zvezi je omeniti značilno trditev obtožnice, »da preiskava ni mogla ugotoviti, kaj je obtoženka že poročala. Toda znano je, da špijoni ne zbirajo nevažnih podatkov«. S tako splošno konstatacijo, ki ne more biti nikakršen dokaz krivde, se je zadovoljilo tudi sodišče, čeprav je Barletova na glavni obravnavi izpovedala prav nasprotno. Prepričevalno in logično je pojasnila tri oziroma štiri kontakte z neznancem. Ta neznanec se ji je najprej predstavil kot možev znanec, kasneje pa je želel imeti z njo spolne odnose. O obisku neznanca je Barletova pismeno obvestila svojega moža, ki se je tedaj nahajal v šoli v Beogradu. V preiskovalnem materialu se nahaja pismo, ki ga je Karel Barle na osnovi ženinega obvestila pisal Mici Jančarjevi na CK. V njem jo prosi, da poskuša urediti, da ne bi več nadlegovali njegove žene, ker gre očitno za provokacijo OZNE. To pismo sodišču ni bilo predloženo. Niti Barletova niti njen mož ne bi pisala navedenih pisem, če bi bila zares agenta tuje obveščevalne službe.

Značilno je tudi, da se niti v preiskavi niti ped sodiščem ni poskušalo ugotoviti, kdo je neznanec, čeprav je branilec Barletove predlagal tak dokaz. Temu predlogu se je javni tožilec protivil z utemeljitvijo: »Ker je iz vseh do sedaj izvedenih procesov ugotovljeno, da so ti špijonski in gestapovski agenti nedosegljivi.« Po vsej logiki bi morali biti podvzeti ukrepi, da se tuji agent, ki je bil celo pomembnejši od Barletove, izsledi. Navedene okoliščine govore za to, da je dejansko šlo za provokacijo OZNE.

Pripomniti je še, da Barletova tudi objektivno ni imela možnosti priti do kakšnih pomembnejših podatkov, ki bi eventuelno zanimali tujo obveščevalno službo. Bila je poljedelska delavka in gospodinja, slovenski jezik je obvladala le deloma in ni imela skoro nobenih stikov z ljudmi. Ker se je mož tedaj nahajal v Beogradu, tudi od njega ni mogla dobivati podatkov.

Z ozirom na povedano je krivda Barletove za dejanja, za katera je bila obsojena, popolnoma nedokazana in je očitno, da je bila obsojena in usmrčena po nedolžnem.

SARK MITJA

Rojen 21. 7. 1919 v Ljubljani
Slovenec, državljan FLRJ
študent kemije
aretiran 19. 9. 1947
obsojen 22. 5. 1948 na 18 let in 6 mesecev zapora
amnestiran 18. 11. 1954

Pred vojno, 1941. leta, je bil na univerzi v Ljubljani sprejet v SKOJ. V OF se

je vključil maja 1941. leta in je delal kot obveščevalec v VOS. 13. 1. 1943 je bil od Italijanov aretiran in poslan v taborišče Visco, kjer je bil do avgusta 1943. 5. 11. 1943, po svoji vrnitvi v Ljubljano, je bil ponovno aretiran, tokrat od nemške policije, in poslan v Dachau, kjer je bil zaposlen kot kemik na malarični postaji do konca vojne.

S sodbo je bil spoznan za krivega:
1. da je kot agent gestapa na malarijski poskusni postaji Dachau od aprila 1944 pa do marca 1945, to je vse do razpustitve te zločinske gestapovske ustanove, sodeloval pod vodstvom gestapovca, vojnega zločinca, dr. Klausa Schillinga, ki je bil pred mednarodnm sodiščem v Nürnbergu obsojen na smrt, pri poizkusih na živih internirancih, ki so bili že inficirani z malarijo s tem, da je jemal žrtvam kri iz prstov in ušes ter kot kemik pripravljal preparate za te zločinske poizkuse, kar je vse imelo za posledico masovno uničevanje internirancev;
2. da je po osvoboditvi pred predstavnikom ljudske oblasti prikazoval dejstva o svojem zadržanju v taborišču Dachau, oziroma jih zamolčal, sklicujoč se pri tem na že obsojene vojne zločince in špijone Diehl Branka, Barle Karla in Krajnc Borisa, ki so njegove lažne izpovedi potrdili, vse to z namenom, da bi skupno z njimi in organizirano prevaril ljudsko oblast oziroma na drugi strani preprečil s tem razkritje ostalih gestapovskih agentov in vojnih zločincev Diehl Branka, Barle Karla, Krajnc Borisa in Stepišnik Milana, katerim se je z istim organiziranim lažnim prikazovanjem zločinov v revirju, poizkusnih postajah in ostalih zločinskih ustanovah gestapa v Dachauu posrečilo se vriniti na odgovorna in vplivna mesta v državni upravi, torej jim je s tem omogočil nadaljevanje njihovega špijonskega delovanja, ki so ga vršili s tem, da so organizirali špijonsko sabotersko in diverzantsko organizacijo v službi tuje obveščevalne službe.

Analiza in ocena dokazov

Iz celotnega preiskovalnega gradiva ni razvidno in tudi ne obstoje nobeni konkretni dokazi, da je ob aretaciji novembra 1943 domobrancu Lochu podpisal izjavo, da bo sodeloval in delal za gestapo. 20. novembra 1943 je v Ljubljani, kakor sam pravi, na zaslišanju podpisal le zapisnik. V tem zapisniku je bila podana njegova izjava, da ni član KPJ ali sodelavec v organiazciji OF. Podpis takega dokumenta pa je nedopustno istovetiti s podpisom izjave o sodelovanju z gestapom.

Če bi ob priliki njegove aretacije in zaslišanja v Ljubljani res pristal na sodelovanje, bi ga kot bivšega VOS-ovca, ki se je vrnil iz koncentracijskega taborišča v Italiji, lahko koristneje uporabili kot agenta na svobodi. Iz zaplenjenih nemških dokumentov, katerih fragmenti se navajajo v analizi majorja Škrabe o dachauskem procesu, je razvidno, da je prav v obdobju 1943 in dalje gestapo napenjal vse sile, da bi s svojo agenturno mrežo prodrl v vrste OF.

V taborišču Dachau je po nekaj mesecih dela na raznih komandah bil dodeljen poskusni postaji »Malaria-Station«. Tu je bil zaposlen kot kemik-tehnik z nalogo, da pacientom, ki so jih že uporabili kot poizkusne osebe, jemlje kri iz konice prsta ali uhlja zaradi ugotovitve stanja malarijske okuženosti. Delo, ki ga je opravljal Sark, se ne more oceniti kot zločinsko predvsem iz naslednjih razlogov: teh poslov ni opravljal prostovoljno, ampak je bil za njih opravljanje določen, saj kot internirance ni imel možnosti svobodne opredelitve za tako ali drugačno delo. Pa tudi s

poskusi samimi ni imel direktnega opravka, ampak je s poskusnimi osebami prihajal v stik šele po opravljenem poskusu nad njimi. Pa tudi možnosti vpliva, da bi se s poskusi prenehalo, ni imel.

V gradivu ni nobenega konkretnega dokaza niti prič, ki bi obremenjevale Sarka, da je zagrešil kakšna kazniva dejanja. Trditev, navedena v obtožnici, in kasneje sodbi proti Diehl-Oswaldovi skupini, da je »vsak, kdor je delal na poskusni postaji, gestapovski agent«, je samovoljna in nedokazana. To, da je kot interniranec delal v poizkusni postaji »Malaria-Station« pod vodstvom prof. Schillinga in kasneje dr. Plöttnerja, ni dokaz, da je delal za gestapo in da je bil gestapovski agent. Kako je prihajalo do takih trditev v obtožnici, kaže primer zasliševanja Sarka:
Izpraševalec: »Ali ste na malarija postaji imeli mir?«
Obtoženi: »Da.«
Izpraševalec: »Kaj so Nemci zahtevali za protiuslugo?«
Obtoženi: »Pokorščino.«
Izpraševalec: »Kakšna je bila ta pokorščina?«
Obtoženi: »Izpolnjevanje vseh ukazov.«
Izpraševalec: »Kakšni so bili ti ukazi?«
Obtoženi: »Da se izvršujejo dela na postaji.«
Izpraševalec: »Kdo je indirektno dajal te ukaze?«
Obtoženi: »August, ki jih je prinašal od profesorja.«
Izpraševalec: »Komu je bil prof. Schilling podrejen?«
Obtoženi: »Dr. Gravitzu in Himmlerju.«
Izpraševalec: »Torej je bila to postaja, ki je izvrševala specijelne naloge gestapa?«
Obtoženi: »Če gledate to s stališča, da je bil Himmler istočasno poveljnik SS in poveljnik gestapa, potem to vaše vprašanje drži!«

Obtožnica in sodba mu očitata, da je po vojni namenoma kril vojne zločince in gestapovske agente, kot so: Diehl, Barle, Oswald, in njihovo delovanje na poizkusnih postajah, da bi na ta način lahko prišli na položaje. Tak očitek je neosnovan in nedokazan iz naslednjih razlogov:

Sark je šele v preiskavi zvedel, da so Diehl, Barle, Krajnc, Stepišnik itd. osumljeni vojnega zločinstva. Iz njihovega dela v taborišču tega ni mogel sklepati, niti ni bilo osnove za tako sklepanje. Sodba se v obrazložitvi Sarkove krivde sklicuje na nürnberški proces, češ da je bilo tam ugotovljeno, da so bili na vseh poizkusnih postajah zaposleni gestapovci. Toda pri tem sodba prezre, da ta ugotovitev velja za vodilno osebje, to je nemške zdravnike in uslužbence, ne pa tudi za internirance. S sklicevanjem na nürnberški proces torej ni mogoče utemeljiti Sarkove krivde, njegova individualna krivda pa ni v nobeni točki dokazana.

Dejstvo, da je prof. Schilling, zdravnik iz dachauske poizkusne postaje, bil obsojen na smrt, ne more bremeniti Sarka niti drugih internirancev, ki so bili zaposleni na »Malaria-Station«. Prof. Schilling je bil svobodna osebnost, za izvrševanje poizkusov se je odločil prostovoljno, medtem ko so Sark in drugi obtoženci bili v to kot ujetniki prisiljeni.

Tako sodba ne temelji na stvarnih dokazih, ampak na nesprejemljivih predpostavkah, ki pa ne morejo biti osnova njegove krivde.

RAVNIKAR JANKO

Rojen 17. 3. 1921 v Škofji Loki
Slovenec, državljan FLRJ
krojaški pomočnik
aretiran 26. 11. 1947
obsojen na 10 let strogega zapora
pogojno izpuščen 29. 12. 1953

Do aretacije decembra 1942 je bil povezan in sodeloval z OF. Zaprt je bil najprej v Škofji Loki, od koder je bil poslan v Begunje, od tod pa 18. januarja 1943 odpeljan v Dachau.

Ker komisija ni mogla najti sodnega spisa za Ravnikarja, navajamo obtožbo, v kateri se dolži naslednjih kaznivih dejanj[10]*:*

1. da je v taborišču Dachau kot agent gestapa zakrivil najhujše zločine s tem, da je aktivno sodeloval pri uničenju internirancev na poskusni postaji, ki je bila ena od zločinskih ustanov gestapovske komande za uničevanje internirancev pod vodstvom vojnega zločinca, SS-zdravnika dr. Rascherja; s tem da je sodeloval pri ohlajevalnih poizkusih, sodeloval pri poizkusih s pektinskimi preparati, s tem, de je internirance izbiral in dovajal na poizkusno postajo, jemal v svrho poizkusov internirancem kri in delal skupno z soobsojenim Puflerjem pektinske tablete;
2. da je kot verziran in zanesljiv gestapovski agent dobil od gestapovske komande funkcijo sobnega starešine na poizkusni postaji in v tej funkciji surovo nastopal proti internirancem, jih pretepal ter s tem prizadejal internirancem še večje trpljenje in sicer prav tistim, ki so čakali na uničenje pri zločinskih poizkusih;
3. da je v taborišču Dachau kot agent gestapa vohunil in dajal vohunska poročila agentu GSP, kapu poizkusne postaje Jauku in gestapovskemu agentu, obsojenemu Stepišnik Milanu, katera sta ga imela na zvezi;
4. da je na zaslišanju na GSP v Škofji Loki potrdil vse informacije, katere je imel GSP o narodnoosvobodilnem gibanju na sektorju Škofje Loke v zvezi z njegovim sodelovanjem s tem, da je priznal, da je v krojaško delavnico Berčič Janka prinesel Slov. poročevalca in da je skupno s Primožič Vinkom, Ogrinc Ivanom, Franko Jožetom, Habjan Francem in Časl Brankom bral omenjeni Slov. poročevalec, ter nadalje priznal, da je imel stike s partizanskimi kurirji;
5. da je po osvoboditvi kot agent GSP in vojni zločinec načrtno prikrival pred ljudsko oblastjo svoje sodelavce iz poizkusne postaje v taborišču Dachau, kot npr. Stepišnika, Krajnca, Barleta, Puflerja, za katere je vedel, da so na poizkusni postaji vršili zločine ter s tem omogočil agentom GSP in vojnim zločincem vriniti se na visoke upravne položaje FLRJ.

Analiza in ocena dokazov

Obtožba, da je v škofljeloških zaporih podpisal izjavo o sodelovanju z gestapom, ni z ničemer dokazana. Ravnikarja je gestapo aretiral po vsej verjetnosti na osnovi izpovedi nekega Nerada, domačina, ki pa je bil po zaslišanju izpuščen. Prav

[10] Glej opombo 5 k temu dokumentu!

tako je verjetno, da je bil na osnovi izjav, ki jih je dal na gestapu Nerad, aretiran tudi mojster Berčič, pri katerem je bil Ravnikar zaposlen. Izjava mojstra Berčiča, ki se nahaja v preiskovalnem gradivu, razbremenjuje Ravnikarja slehernega suma in krivde.

Na zaslišanju je priznal, da je bral oglas OF v delavnici pred svojimi sodelavci: Primožičem, Ogrinom, Frankom, Habjanom, Časlom, vendar to za omenjene ni imelo nobenih posledic in zato tudi ne more biti kaznivo. Prav tako tudi ni kaznivo, ker je na vprašanje gestapovca potrdil, da je dr. Mirko v partizanih in da ga pozna, ter da je imel stike s partizanskimi kurirji.

Kot v vseh ostalih primerih, tudi tu ni prepričljiva in logična domneva o »Umschulung«, saj bi Ravnikarja laže in koristneje uporabili na domačem terenu. Za preiskovalni postopek pa tudi kasneje pri sami sestavi obtožnice je značilno to, da se preiskovalec niti sestavljalec nista trudila, da bi Ravnikarju, tako kot vsem ostalim, dokazala, da je že v Dachau prišel kot agent gestapa. To je razvidno iz teksta obtožnice, kjer dobesedno stoji: »Ker so zločini na poizkusni postaji pod težo dokazov dovolj potrjeni, ni treba dokazovati, da je gestapovec.« Nevzdržnost take logike je več kot očitna.

Tudi ni sprejemljiva logika obtožnice, v kateri se trdi sledeče: »Gestapo je imel samo dve metodi; ali pristati na sodelovanje ali biti streljan.« Tako poenostavljanje je skrajno samovoljno, je odraz zadrege, v kateri se je znašla preiskava, ker ni imela dokazov, in ne vzdrži resne kritike. Po tej logiki bi morali biti gestapovski agenti vsi, ki so kdajkoli bili zaslišani od gestapa, poslani v taborišče ali zapor, pa so imeli srečo, da so ostali živi.

Njegovo zločinsko delovanje na poizkusni postaji V. ni v ničemer dokazano. Sam priznava, da je videl dva poizkusa podhlajevanja v vodi in da je šival blazine, ki so se rabile pri poizkusih podhlajevanja. To pa ni kaznivo. V poizkusni postaji je bil kot interniranec, ki je moral izpolnjevati povelja.

Tudi to, da je v nekaj primerih vzel kri pacientu iz ušes ali prsta za poizkus s pektinskimi preparati, se ne more smatrati kot kaznivo dejanje. Posledice oziroma škoda, ki jo je imel pacient z odvzemom krvi, so bile očitno manjše, kot pa posledice, ki bi jih imel Ravnikar, če bi se ukazu uprl. Poleg tega je treba upoštevati, da poizkusi s pektinom niso bili nevarni. Iz pripovedovanj obtožencev in drugih internirancev je razvidno, da so se interniranci celo prostovoljno javljali za te poizkuse, zlasti takrat, kadar so si želeli počitka, ali pa da so se na ta način umaknili pred razporeditvijo v težjo komando ali v transporte v druga taborišča. Zato tudi ni bilo težko najti prostovoljcev za te poizkuse, še manj pa jih je bilo treba loviti po taborišču, kar trdi Čamernik.

Trditev obotožnice, da je sodeloval pri mučenju ljudi pri Rascherjevih poizkusih, je docela samovoljna in z ničemer dokazana. To potrjuje tudi dejstvo, da nobeden od obtoženih iz Diehl-Oswaldove skupine ne ve o Ravnikarjevi krivdi povedati kaj konkretnega. Soočenje Stepišnika z Ravnikarjem tako, kot je bilo izvedeno, ne potrjuje Ravnikarjeve krivde in ga lahko ocenimo le kot metodo psihološkega pritiska, da bi se na ta način izsililo priznanje.

Tudi Ravnikarjevo osebno priznanje nima dokazne vrednosti. Kako je pri Ravnikarju prišlo do priznanj, je navedeno v splošnem delu poročila.

V Schlahtersu, kjer se je nahajal proti koncu vojne, sta skupaj z obtoženim Barletom prijavila francoskim zasedbenim oblastem dr. Plöttnerja, ki je bil eden od

šefov v poizkusni postaji V., kjer so izdelovali pektinske preparate. Tega kot agenta gestapa verjetno ne bi storila.

Očitek Ravnikarju, da je po osvoboditvi molčal o gestapovskem delovanju obtoženih Diehla, Barleta, Krajnca, Stepišnika, Puflerja in drugih, in jim tako omogočil, da so se vrinili na vodilne položaje in delovali kot agenti tuje obveščevalne službe, je neosnovan. Ravnikar je za to, da so obtoženi osumljeni delovanja kot agenti gestapa, zvedel šele v zaporu. Tudi sicer ni bilo osnove, da bi sklepal o tem, da so Diehl, Barle, Pufler, Krajnc, Stepišnik itd. bili vojni zločinci samo zaradi tega, ker so kot interniranci bili zaposleni v poizkusnih postajah.

Sodba njegove gestapovske agenture niti ne obrazlaga spričo očitnega pomanjkanja slehernih dokazov. Prav tako pa je nedokazano tudi to, da bi v okviru poizkusne postaje V. počenjal zločinstva.

HERMAN VILJEM

Rojen 26. 2. 1908 v Ljubljani
Slovenec, državljan FLRJ
zobotehnik
aretiran 2. 11. 1947
med preiskavo je v zaporu umrl

Pred vojno je živel v Avstriji, Nemčiji in Jugoslaviji. Leta 1937 je odšel s tujim potnim listom iz Jugoslavije v Španijo. Bil je dvakrat ranjen. Sprejet je bil v špansko komunistično partijo. Ob demobilizaciji je spremljal ranjence v Francijo in bil s pomočjo mednarodnega rdečega križa spuščen v Pariz, od koder se je repatriiral v Jugoslavijo. Okupacija Jugoslavije ga je zatekla v Bosni, od koder je bil kot aretiranec odveden najprej v Gradec, od tam pa septembra 1941 transportiran za Dachau.

Iz razpoložljivega gradiva je razvidno, da je preiskava Hermana dolžila za ista dejanja kot ostale obsojene iz dachauskega procesa. Zasliševanje je potekalo predvsem v smeri, da se izsili iz njega priznanje, da je v taborišče bil poslan kot gestapovski agent, da je kot tak opravljal v taborišču vohunske posle in izdajal zapornike. Iz zasliševanj pa je razvidno tudi to, da se ga je dolžilo sodelovanja s tujo obveščevalno službo po končani vojni.

Njegovo življenje od mladih nog naprej je izredno pisano. Na veliko se je potepal po Evropi, kar je do neke mere tudi ustrezalo njegovi potepuški naravi in težnjam po avanturah. Svojega dela v KPJ, kakor izgleda, nikdar ni jemal resno. Tudi v španski revoluciji se pojavlja bolj kot sopotnik – avanturist kot pa resen borec z izoblikovano politično fizionomijo. Okupacija Jugoslavije ga zateče v Čajničih, kjer je po lastni izjavi sprejel od Nemcev zastopstvo okupacijskih sil. Kmalu za tem pa sledi njegova aretacija in internacija v Dachau.

Oprijemljivejših dokazov, ki bi utemeljevali trditev, da je Herman v graških zaporih gestapovcu Binderju podpisal izjavo in se obvezal, da bo sodeloval z gestapom, ni. Pošiljanje Hermana kot agenta na »Umschulung« je spričo njegove celotne fizionomije tembolj neprepričljivo, saj bi ga gestapo lahko koristneje uporabil na katerem koli mestu. Dejstvo, da je namesto v Auschwitz, kamor je bil prvotno določen, bil poslan v Dachau, še ne potrjuje tega, da je pristal na sodelovanje. V svojem zagovoru je verjetno našel toliko argumentov, da so mu stopnjo izvrševanja kazni

omilili. Upoštevati je treba, da v zadnjem času ni bil član KPJ, v Franciji je bil sprt s komunisti, bil je nekaj dni celo poverjenik okupacijskih sil v srezu Čajniče ipd. Kljub njegovemu oportunizmu in prilagodljivosti so ga smatrali za sebi sovražnega, pa so ga zato poslali v taborišče.

Iz Dachaua, kjer je bil zaposlen kot dentist v SS-ambulanti, se je na prigovarjanje nekega SS-ovskega zdravnika javil, da gre v Auschwitz, kjer postane šef zobne ambulante. Navedeni fragmenti iz njegovega življenja tvorijo sicer osnove za domnevo o njegovi gestapovski agenturi, na drugi strani pa prav toliko in še več argumentov kaže na to, da je taka domneva neupravičena.

Zločinov ali kaj podobnega v taboriščih ni počel. Tega mu nihče od soobtožencih ne očita, niti mu to očitajo druge priče. V vsaki situaciji je iskal za sebe pač najugodnejšo rešitev. Tako ga je ocenjevala tudi večina soobtoženih iz dachauskega procesa, in prav zaradi tega, čeprav je bil španski borec, ni bil vključen v njihov krog in v organizirano antifašistično dejavnost v okviru komiteja. To, da je šel prostovoljno iz Dachaua v Auschwitz in nato v Buno in kasneje v ciganski lager Birkenau, kjer je kot vodja zobne ambulante živel z mlado ciganko, samo potrjuje njegovo pustolovsko nrav. Za časa njegovega bivanja v Dachauu tudi ni razvidno, da bi kot agent gestapa poslan na »Umschulung«, bil s komerkoli kot agent povezan.

Pri zaslišanju se mu očita, da je poslal mlado ciganko, svojo priležnico, proti njeni in njene matere volji na transport za Češko. To Herman priznava in utemeljuje kot ukrep, ki ga je storil v dekletovo korist. Lager Birkenau je ob približajoči se vzhodni fronti bil resnično v likvidaciji in je njegova trditev, da jo je s tem hotel obvarovati smrti, verjetna.

Po vojni so ga angažirali naši oficirji OZNE in jim je v Avstriji pomagal iskati vojne zločince in izdajalce. Če je pri tem prišel v stik s CIC, ki ga je zasliševala, je razumljivo, saj jim je bila sovražna sleherna naša obveščevalna dejavnost. Iz tega kontakta s CIC je sicer možno marsikaj domnevati, toda ker ni sledilo njegovemu delu pred aretacijo podrobno preverjanje in terenska obdelava, ni ničesar dokazanega.

Od prič ga bremeni edino Presterl, ki ve za vse in vsakogar. Prav spričo tega izjave Presterla ni mogoče jemati kot verodostojne. Presterl pravi, da je Herman po vojni imel na Dunaju zveze z baronom Sobeckom – ministerialnim svetnikom avstrijske vlade, ki naj bi bil kot bivši gestapovski agent takrat že v službi tuje obveščevalne službe. Pa tudi Stielfried, ta vsevedi šef dunajskega OC, naj bi Presterla opozoril na Hermanovo agenturo v Dachauu in potrebo po njegovi vključitvi v mrežo vohunov v Jugoslaviji. Ta trditev Presterla ni z ničemer potrjena kot verjetna.

Če je Herman, ki je nekaj časa po vojni sodeloval z našimi organi OZNE v Avstriji, oficialno kot dopisnik Tanjuga, že takrat kot agent sodeloval s Sobeckim, čemu bi potem Stillfried kot šef dunajskega OC ponovno naročal oktobra 1947 Presterlu, da se poveže s Hermanom in mu naročil, da naj pripravi sabotaže na Jesenicah?

Med preiskovalnim postopkom obtoženi Herman ni ničesar priznal, kljub fizičnemu pritisku, ki je bil nanj izvajan. Konec januarja 1948 je v zaporih po oficialnih podatkih OZNE napravil samomor. Podrobnosti o tem iz gradiva niso razvidne.

PERENIČ JANEZ

Rojen 4. 4. 1904 v Škocjanu pri Novem mestu
Slovenec, državljan FLRJ
učitelj
aretiran 21. 10. 1947
1. 4. 1948 umrl v zaporu

Po letu 1926 je služboval kot učitelj po raznih krajih. Leta 1929 je bil sprejet v KPJ. Vzdrževal je kurirsko zvezo z Dunajem. Leta 1932 je bil aretiran in po 3 mesecih zapora izpuščen, kmalu zatem pa ponovno aretiran in obsojen na 1 leto zapora. Po prestani kazni je bil priložnostno zaposlen do leta 1937, ko je odšel v Španijo, kjer je sodeloval v španski državljanski vojni. Bil je dvakrat ranjen. V taborišču Gurs v Franciji, kjer je bil nekaj časa po odhodu iz Španije, je bil zaradi nedisciplineizključen iz KPJ. Novembra 1939 se je vrnil v Jugoslavijo in živel v Zalogu pri Kamniku, kjer mu je bilo določeno prebivališče. V maju 1941 je bil aretiran in po krajšem bivanju v zaporu v Begunjah poslan v Buchenwald, kjer je ostal do osvoboditve.

Iz materiala je razvidno, da je preiskava Pereniča obdolževala istih dejanj kot Ranzingerja, Figarja in Kermaunerja, torej sodelovanja z gestapom, sodelovanja v buchenwaldskem komiteju in tega, da je bil poslan na »Umschulung« v taborišče potem, ko je pristal na sodelovanje z gestapom. Obširno je bil zasliševan o okoliščinah, v katerih je bil izključen iz KP v taborišču Gurs v Franciji. Med preiskavo je v začetku tajil vsako krivdo, nato delno priznal, pa zopet preklical in nato do svoje smrti vztrajal pri tem, da je nedolžen. Nikogar drugega ni bremenil. Iz zapisnikov o zaslišanju se da razbrati, da preiskovalci niso imeli v rokah nikakega obremenilnega gradiva proti Pereniču in so zato na vsak način hoteli izsiliti priznanje. Iz zapisnikov samih je razvidno, da so Pereniča med preiskavo pretepali. Zlasti to izhaja iz zapisnika z dne 18. 3. 1948, iz katerega v ilustracijo navajamo nekaj odlomkov:
Zasliševalec: »Vi ne veste, kako ste govorili na prejšnjih zaslišanjih, ker venomer lažete.«
Obtoženi: »Točno se ne spominjam vseh stvari.«
Zasliš.: »Zadnjič ste preklicali izjavo o tem, da vam je bilo že 1943. leta jasno, da je buchenwaldski komite bil agentura gestapa.«
Obtož.: »Da, sem preklical!«
Zasliš.: »Zakaj?«
Obtož.: »Ker mi to ni bilo znano.«
Zasliš.: »Zakaj pa ste to trdili na zaslišanju?«
Obtož.: »Zato, ker sem bil tepen.«
Zasliš.: »Ni res. Prebral vam bom izjavo.«
Obtož.: »Prosim.«
Zasliš.: »Lahko še trdite, da ste lagali, ker ste bili tepeni?«
Obtož.: »Ker sem bil gotovo zmešan od pretepanja in nespanja.«
Zasliš.: »V svoji izjavi z dne 6. 2., ki ste jo napisali lastnoročno, navajate: 'Podpisani Perenič Janez izjavljam, da se v Gursu nisem prizadeval priti v partijo, da sem tedaj delal proti njej. Da se nisem prizadeval biti ponovno sprejet, ker je bila poštena, dočim sem si v Buchenwaldu prizadeval, kljub temu, da sem že tedaj vedel, da partija dela izključno v korist rajha. To izjavljam brez vsakega pritiska.' Ali lahko sedaj izjavite, da ste bil tepen?«

Obtož.: »Bil sem zmešan od pretepanja.«
Zasliš.: »Zakaj ste potem napisali, da podajate izjavo brez vsakega pritiska?«
Obtož.: »Videl sem, da nima smisla braniti se.«
Zasliš.: »Kako braniti?«
Obtož.: »Prisiljen sem bil podpisati.«
Zasliš.: »Ste vi izjavili to, kar ste podpisali?«
Obtož.: »Tega nisem izjavil.«
Zasliš.: »To se po vašem pravi, da smo mi sami sestavili zapisnik?«
Obtož.: »Na ta način lahko rečem, da sem metlo jahal.«
Zasliš.: »Je to cel vaš odgovor?«
Obtož.: »Brez nadaljnjega bi bil zapisnik brez pretepanja veliko boljši, kot je bil..«
Zasliš.: »Saj ste v izjavi navedel, da ni bilo pretepanja.«
Obtož.: »To nisem jaz izjavil, nego vi sami.«
Zasliš.: »Torej po vašem sem jaz mesto vas odgovarjal.«
Obtož.i: »Vi ste samo narekovali.«
Zasliš.: »Vi ste navadna svinja. Ali sem vam tudi narekoval, da se smatrate vojnim zločincem?«
Obtož.: »Vse tiste izjave ste vi narekovali.«
Zasliš.: »Tudi odgovore na posamezna vprašanja?«
Obtož.: »Vseh ne.«
Zasliš.: »Vaše izjave niso nič drugega, nego rezime poedinih odgovorov, ki ste jih torej dajali vi na stavljena vprašanja.«
Obtož.: »Tega jaz ne vem.«
Zasliš.: »V čem se vi čutite krivega, če bi izvzeli vse, kar ste že priznali?«
Obtož.: »Krivega se počutim samo zaradi mojih napak v Gursu.«
Zasliš.: »Gurs je bila samo posledica vaših svinjarij pred odhodom v Španijo.«
Obtož.: »O tem ne vem ničesar.« ...
Zasliš.: »Vprašam še enkrat, ali ste vi kdaj lagali v preiskavi?«
Obtož.: »Ne, nikdar.«
Zasliš.: »Ob pol dveh boste vi z menoj drugače govorili. Ponovite!«
Obtož.: »Ob pol dveh bom jaz drugače govoril. Poslušajte vendar...«
Zasliš.: »Če niste vprašani, ne odgovarjajte. To je že nesramnost. Vi ste učitelj in poznate bon ton.«
Obtož.: »Bon ton ne izključuje pojasnila.«
Zasliš.: »Tu ste pred preiskavo, ne pa na filozofskem večeru. Kdaj ste postali agent?«
Obtož.: »Nikdar.«
Zasliš.: »To boste čez tričetrt ure tudi trdili?«
Obtož.: »Zmeraj.«
Zasliš.: »Kdaj ste vi postali izdajalec?«
Obtož.: Nikdar.«
Zasliš.: »To boste tudi čez trčetrt ure rekli?«
Obtož.: »Zmeraj.«
Zasliš.: »Ste strahopeten?«
Obtož.: »Ne.«

Tu se zapisnik konča. Preiskovalec Aleks Winkler je napravil zaznamek, iz katerega je razvidno, da je Pereniča zadela kap med zaslišanjem, ko je ravno začel

priznavati. Po poročilu majorja Škrabe je bilo drugim preiskovalcem rečeno, da je Perenič napravil samomor tako, da je pogoltnil jezik in si s tem zaprl sapnik.

Ni nikakega dokaza o njegovem sodelovanju z gestapom niti o kakem drugem kaznivem dejanju, ki naj bi ga storil. V taborišču ni opravljal nobene pomembne funkcije, ne obremenjuje ga nobena priča in tudi sam nikogar ni obremenjeval.

RANZINGER IVAN

Rojen 9. 9. 1909 na Dunaju
steklar
stanujoč v Hrastniku
v preiskovalnem zaporu od 3. 9. 1948
obsojen na 18 let odvzema prostosti
izpuščen iz zapora 17. 4. 1950

Že kot osemletni otrok se je leta 1917 zaposlil v steklarni Hrastnik. Leta 1927 je bil sprejet v SKOJ, v letu 1929 pa v KPJ. Zaradi političnega delovanja je bil večkrat aretiran in je v razdobju do druge svetovne vojne preživel v zaporu 4 leta in pol. Že 17. 4. 1941 ga je gestapo aretiral. V decembru 1941 je bil odpeljan v Auschwitz, v marcu 1943 pa v Buchenwald, kjer je ostal do 19. 7. 1944, ko je bil odpuščen ter odposlan na delo v steklarni v Jeni. Tu je ostal do konca vojne. Po osvoboditvi se je vrnil domov in bil 8. 7. 1945 aretiran ter v zaporu do 5. 8. 1945 zaradi žene Grete, ki je bila agent gestapa. Nato je bil org. sekretar komiteja KPS Trbovlje do januarja 1946, ko je bil ponovno aretiran na podlagi ovadbe, da je v Auschwitzu maltretiral internirance. Po nekaj dneh je bil izpuščen, od aprila 1946 do marca 1947 je delal v Ljubljani na upravi Ljudske pravice, nato pa se je zaposlil v steklarni Paraćin, kjer je ostal do aretacije.

S sodbo je bil spoznan za krivega:
a) da je kot sodelavec gestapa vršil v koncentracijskem taborišču Auschwitz od julija 1942 do marca 1943 funkcijo namestnika kapota, pozneje pa funkcijo kapota na komandi vrtnarije, nato pa v taborišču Buchenwald vse do izpusta dne 20. 7. 1944, funkcijo sobnega starešine in namestnika starešinskega bloka, ter je v istem svojstvu pretepal in mučil internirance radi kršitve taboriščne discipline; skupno z drugimi taboriščnimi funkcionarji je v taborišču Auschwitz ter skupno s taboriščno policijo lovil pobegle jetnike in internirance, ki so se skrivali pred delom ali transporti, ter jih nato izročal taboriščni komandi, ki jih je običajno uničila v krematoriju.
b) kot sodelavec gestapa po nalogu vojnega zločinca, SS-ovskega zdravnika v taborišču Buchenwald, dr. Dinga, bil dodeljen na delo v revir, ki je služil gestapu za uničevanje internirancev. V revirju je delal na patologiji, v histološkem oddelku pri pripravljanju mikroskopskih preparatov, reparatur, raznih organov človeškega telesa ter pri strojenju človeške kože.
c) skupno s Kermauner Dušanom novembra 1943 organiziral provokatorsko »antifašistično organizacijo« v taborišču Buchenwald, vzpostavil grupe te organizacije s poverjeniki na posameznih blokih, januarja 1944 pa formiral provokatorski »jugoslovanski komite«, postal sekretar te zločinske organizacije, ki jo je vodil gestapo v namenu, da bi s tako provokatorsko organizacijo demoraliziral najboljše borce proti fašizmu in jih odvračal od aktivne borbe zoper zločinsko taboriščno vodstvo

ter omogočal z vzdrževanjem reda in discipline neovirano in nečloveško izkoriščanje delovne sile internirancev in njihovo brezobzirno uničevanje ter je potom soobtoženega Figar Vekoslava vršil preglede ob prihodu novodošlih internirancev, zbiral njih politične karakteristike, na osnovi katerih je »jugoslovanski komite« določal, kateri interniranci se pošljejo na »transport«, kar je značilo v smrt.

Analiza in ocena dokazov

Po točki a) sodbe naj bi Ranzinger kot sodelavec gestapa v koncentracijskih taboriščih Auschwitz in Buchenwald na razne načine mučil in teroriziral internirance. Kot v Figarjevem primeru, tudi ta sodba ne pove, kje, kako in kdaj naj bi Ranzinger postal gestapovski agent. Tudi v Ranzingerjevem primeru je iz preiskovalnega gradiva vidna očitna tendenca izsiliti priznanje o sodelovanju z gestapom, pri čemer so bile, kakor izhaja iz kasnejših vlog, uporabljene nedopustne metode. Toda kljub temu Ranzinger nikdar ni priznal sodelovanja z gestapom. Ni torej niti Ranzingerjevega priznanja niti najmanjšega drugega dokaza, pa je vendar s sodbo Ranzinger proglašen za sodelavca gestapa. Svoje prepričanje, da je Ranzinger agent, je preiskava gradila na nekaterih indicih, kot npr. na njegovem priznanju, da je podpisal v zaporu lojalnostno izjavo, da ni pred odhodom v taborišče pobegnil, čeprav je imel možnost, da je bila njegova žena povezana z gestapom, da je imel funkcijo v taborišču in da je bil predčasno odpuščen iz Buchenwalda, kar vse pa še ne zadostuje za obsodbo.

Obsodba pod točko a), kolikor gre za njegovo delovanje v Auschwitzu, temelji na pričevanju Kosa Ivana, Potekev Otmarja in Mivšek Matije, ki so bili zaslišani v preiskavi in obtoževali Ranzingerja, da je lovil jetnike, da je bil kapo vrtnarije in imel privilegije, da je tehtal preko 90 kilogramov in da je pretepal internirance. Na podlagi navedenih pričevanj je bil tudi obsojen. Toda navedene priče, ki na obravnavi niso bile zaslišane, so kasneje preklicale svoje izjave. Tako Potekev Otmar v izjavi javnemu tožilstvu leta 1969 trdi, da je bil leta 1948 poklican na OZNO v Trbovljah, kjer so mu bile prebrane obtožbe proti Ranzingerju. Obtožb ni hotel potrditi, ker niso bile resnične, zato mu je preiskovalec zagrozil, da bo tudi njega zaprl, če ne podpiše zapisnika. Ko je bil naslednjega dne ponovno poklican, mu je bil dan v podpis zapisnik. Zapisnik je podpisal, ker mu je organ UDBE povedal, kaj je Ranzinger priznal. V letu 1969 se je oglasil tudi Kos Ivan, ki v vlogi javnemu tožilstvu kategorično trdi, da v Ranzingerjevi zadevi sploh ni bil zaslišan in protestira, ker je bilo v procesu uporabljeno njegovo ime. Tretja obremenilna priča Mivšek Maks pa je v letu 1966 podpisal peticijo na predsednika republike v Ranzingerjevo korist.

Ta dejstva nedvomno vzbujajo resen dvom v objektivnost preiskovalnega postopka in v pravilnost obsodbe, temelječe na obremenilnih izjavah navedenih prič. Na podlagi naknadno danih izjav 31 internirancev v Auschwitzu se da zaključiti, da Ranzinger ni storil tega, za kar je bil obsojen. Iz njihovih obširnih izvajanj, ki prikazujejo Ranzingerja kot požrtvovalnega človeka, vedno pripravljenega pomagati drugim, izhaja, da ni opravljal funkcij, marveč je bil navaden jetnik, le da je nekajkrat vodil v odsotnosti kapoja internirance na delo, toda ne v svojstvu kapoja, nadalje da so nesmiselne obtožbe o tem, da je lovil pobegle internirance, da ni pretepal internirancev, da ni imel privilegijev, da torej ni bil težak 90 kilogramov niti

ni delal v privilegiranih komandah. Interniranci poudarjajo, da je za poznavalca razmer v taborišču nesmiselna obdolžitev o lovu na pobegle jetnike. Ne gre namreč za lov na internirance izven taborišča, ampak za iskanje tistih, ki ob apelu niso bili na svojem mestu, ker so ali obnemogli obležali, zaspali itd. v kakšnem delu taborišča. V takem primeru so vsi iz skupine iskali manjkajoče, saj je število internirancev na apelu moralo biti točno in so vsi trpeli posledice, če je kdo manjkal.

Podobno velja tudi za Ranzingerjevo zadržanje v Buchenwaldu. Obremenjujejo ga nekatere od prič, ki bremenijo tudi Figarja, z zelo pavšalnimi obdolžitvami, češ da so se ga posamezniki bali, da je imel privilegiran položaj in da je sodeloval v antifašistični organizaciji. Celo, če se vzamejo ta pričevanja za resnična, njihova verodostojnost pa je močno omajana, kot je razvidno iz analize Figarjevega primera, niso dokazana dejanja pod točko a).

Kar zadeva dejanje pod točko b) sodbe, je treba ugotoviti, da Ranzinger ne more biti odgovoren za to, da je bil dodeljen za delo v revir, saj je bil vendar interniranec, ki si ni mogel prosto izbirati delovnega mesta. Delo na revirju samo na sebi pa tudi ne more biti kaznivo, kakor je podrobneje obrazloženo v uvodnem delu poročila. Ranzinger je v preiskavi povedal, da se je ob premestitvi na revir najprej učil izdelovati laboratorijska stekla, nato pa je ta stekla izdeloval. Ko je bil premeščen na histološki oddelek, je delal mikroskopske preparate za medicinske fakultete, enkrat pa je internirancu Čehu Vodički Antonu, ki je strojil človeško kožo, pomagal s tem, da je kožo razpel in jo pritrdil na leseno ploščo. To njegovo priznanje predstavlja celotno dokazno gradivo za obtožbo pod točko b). Drži, da je delo, ki ga je moral Ranzinger opravljati, odvratno, ne more pa se reči, da to pomeni kaznivo dejanje, saj ni imel opravka z živimi interniranci.

V zvezi z obsodbo pod točko c) se komisija sklicuje na uvodne ugotovitve o značaju buchenwaldskega komiteja in na analizo Figarjevega primera ter ugotavlja, da s spremenjeno oceno tega komiteja pade tudi Ranzingerjeva krivda glede tega dejanja. Dodatno je treba še poudariti, da je vpliv taboriščnega komiteja, kot je prikazan v sodbi, tudi predimenzioniran. Seznama oseb, določenih za transport v druga taborišča, ni sestavljal komite, kot je že uvodoma rečeno. Pri tem so bili interniranci, zaposleni v AE, le tehnični izvrševalci. Kot člani ali sodelavci komiteja so imeli le možnost, in še to strogo ilegalno, da v posameznih primerih korigirajo sezname in izločijo tu in tam kakega posameznika, ki pa so ga morali seveda nadomestiti z drugim. Na ta način so skušali očuvati marsikaterega zavednega antifašističnega borca pred transportom. Ni mogoče očitati komiteju, če je dosegel, da je šel na transport nezaveden element, kriminalec ali celo nasprotnik namesto aktiven antifašist. Četudi je celotna zadeva nehumana, je komite na ta način izbral manjše zlo, da je preprečil večje. Nadalje je treba poudariti, da je bila organizacija kolektivov, katerih namen je bil zbirati hrano zlasti od tistih, ki so dobivali pakete, in pomagati onim, ki te možnosti niso imeli, bolnim itd., humana akcija. Zato je razumljivo, da niso cenili internirancev, ki v tej akciji iz egoističnih nagibov niso hoteli sodelovati. Prav taki kolektivi pa so v gradivu prikazani kot nekaj slabega.

Že v uvodnem delu je omenjena paradoksalna situacija, ki je nastala zaradi različnih ocen buchenwaldskega komiteja. Drugi člani jugoslovanskega komiteja – dr. Ivo Supek iz Zagreba, Dimitrijević in Dokić – so dobili za enako delovanje, zaradi katerega sta bila Figar in Ranzinger kaznovana, družbeno priznanje, Dimitrijević in Dokić tudi spomenico 1941. Naj omenimo še, da so v svojih domovinah dobili druž-

beno priznanje za delo v internacionalnem komiteju, ki naj bi bil po sodbi našega sodišča zločinska organizacija, člani komiteja, kot so Marcel Paul, član CK KPF, Glineur, član CK Belgije, N. Pieck, član CK Holandije, Otto Horn, član CK KPÖ, Ciufolli, član CK Italije i. dr. Težnja, da se za vsako ceno kompromitira navedena antifašistična organizacija, je bila tako močna, da je v preiskovalnem gradivu, ki sicer ni bilo izročeno sodišču, označen med drugim kot gestapovec tudi Ernest Burger, čeprav je bil v taborišču skupaj z nekaterimi drugimi jetniki javno obešen 31. 12. 1944.

V dokaznem pogledu je ostalo odprto vprašanje, ali je Ranzinger res pretepel kakega interniranca. V preiskavi je to priznal, v kasnejših vlogah pa je na splošno preklical v preiskavi dano priznanje, sklicujoč se na uporabljeno metodo. Priče večinoma to zanikajo. Kolikor bi držalo, da je pretepel interniranca, za kar pri sedanjem stanju stvari ni trdnih dokazov, bi bilo potrebno, kot v Figarjevem primeru, razčistiti, v kakšnih okoliščinah se je to zgodilo.

Ranzingerja nadalje bremenijo nekatere priče, češ da se je izdajal za »folksdojčerja«, vendar te trditve niso v skladu z dokumenti iz taborišča, kjer je Ranzinger označen kot oseba jugoslovanske narodnosti.

Po mnenju komisije ni Ranzingerju dokazano nobeno od dejanj, zaradi katerih je bil obsojen. Novi dokazi kažejo na to, da teh dejanj ni storil.

FIGAR VEKOSLAV

Rojen 1. 8. 1910 v Puli
absolvent pravnik
nazadnje pravni referent pri OLO Kočevje
stanujoč v Kočevju
aretiran 16. 1. 1948
obsojen na 15 let odvzema prostosti
v zaporu do 6. 6. 1953

Pred vojno je živel v Kočevju, kjer je bil zaposlen kot uradnik. Sodeloval je v nacionalističnih organizacijah in se zlasti eksponiral v nastopih proti kočevskim Nemcem. Zato je bila po okupaciji nanj razpisana nagrada in se je moral umakniti iz Kočevja. Pobegnil je v Kranj, kjer je bil že 6. 5. 1941 aretiran zaradi svojega delovanja na Kočevskem. Bil je zaprt v Begunjah, dne 7.8. 1941 pa poslan v Buchenwald, kjer je ostal do osvoboditve.

S sodbo je bil spoznan za krivega:

a) da se je takoj po odhodu v Buchenwald 16. 8. 1941 povezal z gestapovskim agentom – kapom delovnega urada tega taborišča Mayer Maksom ter mu po njegovem nalogu poročal o političnem zadržanju in delu jugoslovanskih internirancev do oktobra 1943, ko je po nalogu istega agenta gestapa izročal enake obveščevalne podatke preko obtoženega Ranzinger Ivana in Kermauner Dušana provokatorskemu »internacionalnemu komiteju«, ki je bil organiziran po nalogu gestapovske taboriščne organizacije.

b) da je sodeloval v uničevalnem upravnem aparatu taborišča Buchenwald ter je vršil funkcijo sobnega starešine, namestnika blokovnega starešine in higijeničarja bloka, ter je v tem svojstvu pretepal in mučil internirance in jih kot nedisciplinirane

ovajal gestapovskemu taboriščnemu vodstvu, s čimer je povzročil »transport«, to je smrt več internirancev.
c) da je sodeloval v provokatorski »antifašistični organizaciji« po nalogu gestapovskega vodstva, kjer sta pomagala ovajati soobdolženi Ranzinger Ivan in Kermauner Dušan ter je
1. po nalogu te provokatorske organizacije pregledoval v letu 1943/44 transporte jugoslovanskih jetnikov, ki so bili poslani iz taborišč in zaporov v Renicciju, Padovi, Kopru in Trstu, zbiral in sestavljal pri internirancih politične karakteristike, na podlagi katerih je provokatorski »jugoslovanski komite« določal, kdo bo ostal v taborišču in kdo izmed internirancev bo poslan v »transport«, to je smrt.
2. Po letu 1944 sestavil skupno s Kermauner Dušanom listo 15 Jugoslovanov za »transport«, ker niso hoteli biti člani provokatorske »antifašistične organizacije«, ter sta to listo izročila »Arbeitsstatistiki« v izvršitev. Iz istih razlogov je po nalogu »komiteja« preko »Arbeitsstatistike« premestil na slabše delovne komande internirance Kučaka, Antiča, Hajdiča, Dolšaka in težko bolnega Matijevića, kateremu je vsled tega bila odbita zdravniška pomoč in tako povzročil njegovo smrt«.
3. V okviru provokatorske »antifašistične organizacije« vršil funkcijo ekonoma bloka ter poverjenika na bloku št. 40. Kot poverjenik bloka je tik pred kapitulacijo Nemčije po nalogu agenta gestapa Emila Schulza sestavil listo 5 Jugoslovanov za »transport«, ob priliki strahotne evakuacije 45.000 internirancev, od katerih so jih SS-ovci na potu pobili preko 20.000. Ob isti evakuaciji je omogočil, da je SS-ovska komanda evakuirala še nadaljnjih 30 jugoslovanskih internirancev, ki so iskali pri njem pomoč pred evakuacijo, katere pa jim ni hotel nuditi, temveč je internirance zaprl v nek prazni blok, katerega so SS-ovci nato obkolili in internirance odpeljali na transport.
d) Izrabljajoč glad in strah pred transporti, s katerimi je grozil, je izkoriščal posamezne mladoletne internirance za homoseksualna in druga perverzna dejanja, kar je imelo težke posledice na zdravju internirancev.

Analiza in ocena dokazov

Pod točko 1) navedena ugotovitev sodbe, da se je Figar takoj po prihodu v Buchenwald povezal z gestapovskim agentom Mayer Maxom, ne vzdrži resne kritike. Sodba ne očita Figarju, da bi, še preden je bil poslan v koncentracijsko taborišče, pristal na sodelovanje z gestapom. Če torej ni bil agent gestapa že pred prihodom v Buchenwald, je nesmiselna trditev o povezavi z gestapovskim agentom neposredno po prihodu v Buchenwald. Povezujejo se namreč lahko le tisti, ki so že bili pridobljeni za agente, nekdo, ki to še ni, pa mora biti najprej pridobljen za agenta. Navedena konstatacija sodbe pa postane razumljivejša ob proučitvi preiskovalnega spisa. V neki fazi preiskave je namreč Figar očitno pod pritiskom priznal, da je v Begunjah podpisal izjavo o sodelovanju z gestapom, v kasnejših zaslišanjih pa je to priznanje preklical z utemeljitvijo, da priznanje ni bilo resnično, priznal pa je zato, ker je mislil, da se bo na ta način rešil. Sodba torej izhaja s stališča, da je bil Figar vendarle pred prihodom v Buchenwald agent gestapa, čeprav za to dejanje ni bil obsojen. Prav nikakih dokazov tudi ni, da je bil Max Mayer gestapovski agent, nasprotno, vse kaže, da to ni bil. Z ničemer obsodba ne dokazuje gestapovstva Mayerju, ampak to enostavno ugotavlja kot dejstvo. Max Mayer je bil v Dachauu od leta 1936

dalje kot nemški socialist, nastopal je kot priča v povojnih procesih proti nacistom v Nemčiji in še danes uživa ugled kot protinacistični borec. Osebno se je obračal na ljubljansko okrožno sodišče z zahtevo, da se Figarjeva zadeva ugodno reši. Celo ruski interniranci so mu poslali zahvalno pismo. Obsodba za to dejanje temelji na Figarjevem priznanju, da ga je Mayer po prihodu v Buchenwald spraševal o razmerah v Jugoslaviji, pri čemer se mu je predstavil kot komunist. Figar je njegovi želji ustregel ter sta mu on in Saračevič Slavko, ki je bil s Figarjem istočasno pripeljan v Buchenwald, pripovedovala o razvoju NOB v Jugoslaviji. Saračevič o tem ni bil zaslišan, pač pa je že po obsodbi dal izjavo, s katero potrjuje Figarjev zagovor in Mayerja prikazuje tako, kot tudi drugi interniranci, v pozitivni luči. Ker torej ni mogoče trditi, da je bil Mayer agent, pade tudi obtožba, da se je Figar z njim kot z agentom povezal in mu izročal obveščevalne podatke.

Prav tako je nesmiselna obsodba, da je po letu 1943 Figar izročal obveščevalne podatke internacionalnemu komiteju. O tem komiteju je komisija zavzela stališče že v uvodnem delu poročila in se na tam navedene ugotovitve sklicuje. K tem ugotovitvam je treba dodati še naslednje: Enake obveščevalne podatke, kot jih je dajal Mayerju, je Figar dajal tudi Kermaunerju Dušanu iz Ljubljane, ki je bil član jugoslovanskega komiteja, medtem ko Figar član komiteja ni bil. Dušan Kermauner je bil sicer 11 mesecev v preiskovalnem zaporu, vendar je bil zaradi pomanjkanja dokazov postopek proti njemu ustavljen, čeprav je UDBA dostavila javnemu tožilstvu obtožnico zoper Kermaunerja, v kateri je med drugim navedeno, »da je organiziral jugoslovanski komite, ki ga je vodil gestapo, da je v okviru tega komiteja dajal predloge za transport in tako sestavil s Figarjem listo 15 internirancev za transport in da je imel privilegiran položaj v taborišču«. Iz materiala izhaja, da so bili dokazi proti Kermaunerju prav isti kot proti Figarju in Ranzingerju. Razlog za ustavitev postopka proti Kermaunerju torej ni mogel biti v pomanjkanju dokazov, teh ni bilo ne v enem ne v drugem primeru, ampak verjetno kakšna intervencija. S tem pa je nastala nenormalna situacija, da je bil Figar, ki sploh ni bil član komiteja in je le delal po njegovih direktivah, kaznovan in obsojen na težko kazen, Kermauner kot član in organizator komiteja pa ni bil niti obtožen. To dejstvo sili k zaključku, da niti organizatorji procesa niso bili prepričani o zločinskem značaju komiteja, saj sicer ne bi dopustili, da se izmakne kazni eden od vodilnih funkcionarjev.

Ko je torej ugotovljeno, da je značaj buchenwaldskega komiteja bistveno drugačen, kakor je prikazan v sodbi, se pokaže, da je že samo s tem neutemeljena obsodba pod točko 1/a in c).

Figar bi torej bil kriv le, če bi se dokazala njegova individualna krivda. Toda tudi ta krivda ni dokazana, vsaj ne v celoti. Sodba mu očita, da je opravljal določene funkcije v taborišču. O prevzemanju posameznih funkcij v taborišču je komisija zavzela svoje stališče v uvodnem delu, glede Figarja pa je potrebno poudariti, da ni opravljal tistih funkcij, ki so naštete v točki 1/b sodbe, ampak je bil le pomočnik sobnega starešine in blokovni bolničar. Ne glede na funkcije pa bi bil odgovoren, če bi res pretepal in mučil internirance in jih ovajal vodstvu. V obrazložitvi sodbe se mu v zvezi s tem očita, da je pretepel nekaj internirancev, premestil na slabša mesta pet internirancev, od katerih je Matijević zaradi tega umrl, da je sestavil listo 15 internirancev za transport in listo 5 jugoslovanskih internirancev za transport ter omogočil, da je SS ob evakuaciji odpeljala na transport 30 jugoslovanskih internirancev.

Figar priznava, da je pretepel pet internirancev, dva zaradi kraje kruha, tri pa

zaradi nedisciplinе, kar opravičuje s tem, da je moral to storiti v interesu reda in discipline, da bi tako obvaroval kolektiv pred težjimi posledicami, zanika pa, da bi kogarkoli zaradi nedisciplinе ovadil, oziroma da bi bil zaradi njegove ovadbe kdorkoli poslan na transport. Res je s Kermaunerjem sestavil listo 15 internirancev, ki se niso hoteli vključiti v organizacijo, oziroma so delovali proti kolektivu ter jih je komite smatral za nasprotnike pokreta. Prav tako je izvršil sklep komiteja, da se nekaj internirancev zaradi razbijanja kolektiva premesti na slabše delovno mesto, kar je izposloval preko nekega interniranca na uradu za delo. Čeprav je komite sklenil, da se na slabše delovno mesto premesti tudi bolni Matijević, je le-temu priskrbel mesto v bolnici, kjer pa je Matijević zaradi težke bolezni umrl. Zanika, da bi sestavil listo petih jugoslovanskih internirancev za transport, nasprotno, delal je na tem, da bi čimveč ljudi obvaroval pred transportom. Prav tako ni omogočil evakuacije 30 internirancev, pač pa je storil vse, da jih reši pred evakuacijo, vendar mu to ni uspelo.

V obrazložitvi Figarjeve krivde za navedena dejanja se sodba sklicuje na priče Dolšak Cveta, Harmel Milana, Bulca Valentina, Pirca Petra, Kocjana Jožeta in Šego Ivana, od katerih so bili prvi štirje zaslišani na obravnavi. Navedene priče večinoma ne vedo povedati kaj konkretnega o Figarju, sklicujejo se na to, da so slišali od drugih, ne da bi pri tem navedli, od koga, da je Figar grozil internirancem s krematorijem, če ga ne bodo ubogali, da je bil strog, surov ipd. Pirc Peter pa trdi, da ga je skušal Figar spraviti v uničevalno taborišče, kakor je spravil tja šest Slovencev, ki niso hoteli oddajati paketov v kolektiv, in da je hotel poslati na transport tudi Kocjana in Antlogo. Toda v aprilu 1969 je Antloga s posebno vlogo, naslovljeno na tožilstvo in vrhovno sodišče, protestiral proti zlorabi svojega imena v sodbi glede na okoliščine. V vlogi označuje Pirca kot lažnivca in se sklicuje na vrsto prič, ki lahko potrdijo, da Pirc laže. Tudi Šega obtožuje Figarja, da je odločal, kdo bo šel na transport, in da je tja poslal nekega Perkoviča, češ da se v italijanski internaciji ni dobro obnašal, Harmel pa trdi, da je Figar kriv za evakuacijo 30 internirancev.

V postopku za obnovo kazenskega postopka, ki ga je izvedlo javno tožilstvo v letu 1953, je bilo zaslišanih 19 prič, v glavnem bivših internirancev iz Buchenwalda, nekateri drugi interniranci pa so sami poslali svoje izjave o Figarju. Vsi brez izjeme opisujejo Figarjevo zadržanje v Buchenwaldu v izredno pozitivni luči in spodbijajo pričevanje spredaj navedenih obremenilnih prič. Petra Pirca prikazujejo nekateri od njih kot plavogardističnega elementa in nasprotnika NOB, ki je povrh vsega še v osebnem sovraštvu s Figarjem. Po osvoboditvi se Pirc namreč ni vrnil takoj v domovino, ampak je ostal pri neki ženski, o čemer je Figar obvestil Pirčevo ženo, ki je pri Figarju iskala informacije o svojem možu. Po izjavi Alojza Maršiča, ki mu je Figar pomagal, kolikor je bilo v njegovi moči, čeprav sta bila pred vojno politična nasprotnika, je Šega jezen na Figarja zato, ker mu kot odgovorni referent na občini Kočevje ni hotel dati krošnjarskega dovoljenja. Šega je tudi Maršiča nagovarjal po Figarjevi aretaciji, naj priča proti Figarju.

Izjave naknadno zaslišanih prič, ki so v popolnem nasprotju z izjavami obremenilnih prič, jasno kažejo na pomanjkljivo ugotovljeno dejansko stanje v teku kazenskega postopka in v bistvenih okoliščinah, ki se nanašajo na Figarjevo individualno krivdo, spodbijajo verodostojnost sodnih ugotovitev. Nobeno od konkretnih dejanj, ki naj bi jih Figar storil, ni dokazano, če se upoštevajo pričevanja naknadno zaslišanih prič. Dejanja pod točko 1 c), 1) in 2) sodbe je Figar sicer storil, vendar po

nalogu komiteja, in je zato ocena teh dejanj odvisna izključno od ocene buchenwaldskega komiteja.

Kar zadeva pretepanje internirancev, je Figar to dejanje, kot je zgoraj navedeno, priznal, gre za oceno takega dejanja in proučitev okoliščin, v katerih je bilo storjeno. Ni namreč vseeno, ali je udaril interniranca iz zavržnih nagibov ali pa zato, da s tem prihrani internirancem pa tudi tistemu, ki ga je udaril, hujše posledice. Priča Alojz Maršič v zvezi s pretepanjem npr. pove, da so »Vorarbeiterji« morali s terorjem vzdrževati disciplino; če je bil v bližini SS-ovec, je predpostavljeni interniranec moral kaznovati na tak način podrejenega interniranca za prekršek, ker bi sicer njemu SS-ovec dal še kaj hujšega kot klofuto. Bili so primeri, da se je nadrejeni interniranec opravičil oklofutanemu, češ da je to moral storiti zaradi bližine SS-ovca. Vsakega udarca torej ni mogoče proglasiti za kaznivo dejanje, vse je odvisno od okoliščin. Te pa v Figarjevem primeru niso bile raziskane.

Drži pa očitek, da je Figar imel homoseksualne odnose s tremi interniranci. Eden od njih je bil tudi v letu 1953 zaslišan in je povedal, da pri tem Figar ni zlorabljal svojega položaja, in ko se mu je uprl, ni trpel posledic. O kakih drugih perverznih dejanjih, o katerih govori sodba, ni v materialu ničesar zaslediti niti ni razvidno, kakšna dejanja naj bi to bila.

V. ZA ZAKLJUČEK POROČILA

»Odkriti in onemogočiti ostankom gestapovske agenture, da bi se ta povezovala s sovražniki naše socialistične graditve« – to je bil temeljni motiv dachauskega procesa. Ta ocena je bila prisotna ob formiranju komisije in s to oceno zaključujemo naše skoro enoletno delo.

Toda kakorkoli se komisija strinja s takimi motivi in cilji, tako ne more preko ugotovitve, da celoten preiskovalni in sodni postopek ni bil v skladu s takrat veljavnimi zakonitimi predpisi in občimi normami sodstva in preiskave. Še tako glasno sklicevanje na »revolucionarno sodstvo« takratne dobe ne more biti opravičilo nezakonitih postopkov. Grobe kršitve zakonitosti v preiskovalnem postopku so onemogočile, da bi se ugotovila resnica, kar je imelo za posledico krivične obsodbe tudi po takrat veljavnih predpisih.

Osnovna značilnost procesa kot celote in vseh sodbà je v tem, da temelje na splošnem sumničenju, na zgrešenih ali z ničemer dokazanih hipotezah, na izsiljenih priznanjih obtožencev, doseženih na nedopusten način v preiskavi, potvarjanju dejstev in v nekaterih primerih celo na ponarejanju dokaznih listin, lažnem pričevanju in onemogočanju dejanske obrambe.

Komisija je ob začetku svojega dela menila, da bo mogoče izdvojiti za rehabilitacijo le posamezne primere. Spričo navedenih ugotovitev pa se je pokazalo, da je treba proces obravnavati kot celoto. Tudi za en sam primer ne moremo trditi, da je bila krivda obsojencu dokazana. Pod pojmom krivde mislimo na temeljne delikte, zaradi katerih so bili obsojeni, in to: gestapovska agentura, izvrševanje vojnih zločinov ter povojna agentura in škodljivstvo. Niti ena od sodbà po teh temeljnih točkah ne vzdrži resnejše kritike. Če pa izvzamemo to, potem nam v nekaj primerih ostane nekaj drobnih deliktov, ki pa so obrobnega pomena, pa še za nekatera od teh se lahko najde opravičilo v takratnih razmerah življenja v nemških koncentracijskih taboriščih.

Kakorkoli je bila upravičena in razumljiva težnja naše celotne družbe, likvidirati gestapovsko agenturo, pa je v konkretnem primeru dachauskega procesa uresničevanje te težnje zgrešilo cilj. Zato moramo označiti ta proces kot veliko tragično zmoto.

Po izrečenih obsodbah so posamezniki vse do danes vlagali pritožbe, pisali prošnje, navajali nove priče in nove dokaze, da bi dosegli obnovo postopka. Toda vse je bilo zaman.

Dejstvo, da je bila večina obsojenih na zaporne kazni v razmeroma kratkem času izpuščena na svobodo, da so jim bile odpravljene nekatere pravne posledice obsodb, ne spreminja bistva stvari. Še vedno se jih drži madež moralne obsodbe, da so bili agenti gestapa, vojni zločinci in špijoni zahodnih obveščevalnih služb. Pomilostitev lahko zadovolji le tistega, ki je dejanja, za katera je bil obsojen, v resnici storil.

Kljub temu, da so bila že znana mnoga dejstva iz dachauskega procesa kot celote, zlasti pa še za nekatere posameznike, podane v analizah majorja Zvoneta Debevca iz leta 1951, so pravosodni organi zavračali vse vloge z lakonično šablonsko utemeljitvijo, da novih dokazov ni in da zaradi tega ni zakonitih pogojev za obnovo postopka. Še več, obsojeni Rama Dervišević ni bil deležen niti tistih milostnih ukrepov, ki so jih bili deležni nekateri drugi obsojenci, ker je tudi po obsodbi vztrajal na njeni neutemeljenosti. Odsedel je polnih 12 let, torej največ od vseh, čeprav je njegova nedolžnost očitna na prvi pogled. Andreju Bohincu, ki je odsedel več kot 11 let, je bilo zagroženo, da bo poslan v norišnico, ker se je pritoževal na vse strani, med drugim na VIII. kongres ZK Jugoslavije.

Podobno velja tudi za Ranzingerja in Figarja. Tudi v teh primerih so bila tožilstvu predložena nova dejstva. Med temi je tudi spremenjena ocena o značaju buchenwaldskega komiteja. Toda kljub temu se je vztrajalo na tem, »da je njuna individualna krivda, neodvisno od značaja buchenwaldskega komiteja, nesporno dokazana«.

Komisija meni, da so podani vsi zakoniti pogoji za uporabo izrednih pravnih sredstev v primerih, kjer gre za obsodbe za kazniva dejanja pripadnosti tujim agenturam, vojnega zločinstva in sabotaže.

Popravljanje v preteklosti storjenih krivic ne pomeni razvrednotenja celotnega obdobja revolucionarnega sodstva med vojno in v prvih povojnih letih. Če bo zaradi revizije teh primerov treba rešiti še tu in tam katerega, ki je v zvezi s tem, ni nič hudega.

Odprava storjenih krivic je po mnenju komisije imperativ naše družbe, ki teži k zdravim in resnično progresivnim ciljem, ne glede na to, kdaj in v kakšnih razmerah je krivični ukrep bil storjen.

V Ljubljani, 30. marca 1970.

Člani komisije:

Ivo Janžekovič, l. r.
Rihard Knez, l. r.
Ivan Ros, l. r.
Francka Strmole, l. r.
Savo Šifrer, l. r.

POPRAVKI NEKATERIH NAPAK V »ANALIZI DACHAUSKEGA PROCESA« JANŽEKOVIČEVE KOMISIJE Z DNE 30.MARCA 1970.

Str. 7, 4. odstavek

V revirju ali poskusni postaji koncentracijskega taborišča Dachau nisem nikoli delal, pač pa od začetka do osvoboditve taborišča v taboriščni knjigoveznici.

Sr. 21, zadnji odst.

Organiziranje socialne pomoči za oslabele in bolne jetnike in organiziranje ekonomskih kolektivov med jetniki sta bili ločeni organizacijski dejavnosti jugoslovanskega partijskega komiteja v taborišču.

Str. 43. 1. odst.

O uporabi drog pri zasliševanju je podal izjavo v Dugi tudi španski borec Petar Čorić, obsojenec na Diehlovem procesu.

Str. 44, predzadnji odstavek

Major Nace Majcen mi je med zasliševanjem dejal: »Mi ne iščemo rasnice, ker jo poznamo. Mi le preizkušamo vašo iskrenost in čakamo na vaše priznanje!«

Str. 52, 3. odst.

Tožilec Martin Žalik me je na procesu avgusta 1948 obtožil, da sem bil kot agent povezan z agentoma Oswaldom in Bohincem. Ko sem mu odvrnil, da sta bila oba že pred mojim prihodom odpuščena iz taborišča, je dejal: »No, ste bili pa povezani z Diehlom in Barletom. Ta dva sta pa že bila takrat v taborišču!«

Str. 62, 2. odst.

Branko Diehl, kot mitrovčan in znan komunist, iz konspirativnih razlogov nikoli ni vodil jugoslovanskega partijskega komiteja v taborišču, temveč je deloval izven njega med komunisti drugih narodov. Njegov član je postal ob osvoboditvi taborišča konec aprila 1945.

Str. 70, zadnji odst.

Kot je razvidno iz poročila Juranića in Diehla, oddanega junija 1945 CK KPS, o delu jugoslovanskih komunistov v taborišču Dachau, pa tudi iz pričevanja Franca Omana v zborniku Dachau, so Slovenci organizirali leta 1942 le štiričlanski partijski aktiv. Prvi jugoslovanski partijski komite se je formiral šele januarja 1944, ko Oswalda že leto dni ni bilo več v taborišču Dachau in torej pri njegovem formiranju z Lauscherjem nikakor ni mogel sodelovati.

Str. 71, 3. in 4. odst.

Kot rečeno, je agenturne povezave z Oswaldom in Bohincem tožilec Martin Žalik na procesu obtožil tudi mene, čeprav ju ob mojem prihodu v taborišče januarja 1944 že ni bilo več tam in ju tudi sicer nisem poznal.

Str. 162, 3. in 4. odst.

Franc Oman je bil jeseni 1943 odpuščen iz taborišča Dachau in dodeljen na prisilno delo k županu v Petershausen, nedaleč od Dachaua. Boris Krajnc, odpuščen iz taborišča decembra 1943, je hodil na delo v taborišče in je prenesel Omanu pismo Bogdana Šventa za Vita Kraigherja v Beli Krajini. Oman ga je po svoji železničarski zvezi poslal v Stražišče pri Kranju, od tam pa so ga kuririji po redni zvezi dostavili Kraigherju v Belo Krajino.

Str. 177, 1. odst.*

Podatek o zamolčanju ni resničen. Sporočilo Bena Anderwalda, da bo literaturo čez mejo na Gorenjsko prenašal partizanom naklonjeni gestapovec, sem po Cirilu Lukmanu sporočil partijskemu vodstvu v mestu, ki mi je, z opozorilom na potrebno vmesno varovalko, ta kanal odobrilo. To potrjujeta tudi pisni izjavi Cirila Lukmana, tedanjega vodje partijske tehnike v Ljubljani in Lidije Šentjurc, tedanje poverjenice CK KPS v Ljubljani.

Ljubljana, 7. 9. 1988, Vlasto Kopač, l. r.

* Ta paginacija se nanaša na tekst izvirnika, katerega hrani arhiv republiškega izvršnega sveta, kopijo pa tudi ZA CK ZKS, ZDP

Politični aktiv Slovenije o poročilu t.i. Janžekovičeve komisije

ZAPISNIK[1]

razgovora v vili Podrožnik z dne 24. 4. 1970, ki so se ga udeležili: Edvard Kardelj, Stane Dolanc, Franc Popit, Sergej Kraigher, Stane Kavčič, Janez Vipotnik, Tone Kropušek, Andrej Marinc, Lidija Šentjurc, Vlado Krivic, Ivo Janžekovič.[2]

Stane KAVČIČ:

O dachauskem in drugih procesih smo govorili pred več kot enim letom. Takrat smo se sporazumeli, da je treba te stvari še nekoliko bolj pogledati; imenovana je bila komisija pri izvršnem svetu, ki je na tem zelo resno delala celo leto. Sedaj so rezultati dela te komisije tu, kar je ena od osnov, na podlagi katerih se moramo odločiti.

V poročilu komisije se ne osporava namena tega procesa, ki je bil odkriti in onemogočiti gestapovsko agenturo. Nihče ne trdi, da bi kdorkoli, ki je pri tem sodeloval, zavestno onemogočal dosego tega cilja. Po soglasnem mnenju komisije pa z vsem tem procesom ta namen ni bil dosežen. Ko so mi tovariši, ki so delali v komisiji, pripovedovali o svojih vtisih, so rekli: Zavedamo se politične delikatnosti tega slučaja in celotne situacije, tudi možnosti raznih političnih komplikacij. Vendar po logiki samo nekaterih sedanjih političnih zaključkov, komentarjev in morebitne bojazni, kaj vse to lahko odpre, ne bi mogli iti. Mnenja so, da je treba najprej videti vse gradivo in poudariti, da ves obstoječi material ni bil dan niti javnemu tožilstvu, niti sodišču, potem pa se poglobiti v tiste pravne norme, ki so veljale takrat, ko se je proces vršil, videti celoto in potem odločati.

Če povem svoje mnenje, čutim, da je nekaj treba storiti. Komisija IS, ki je vse to leto delala, ni ostala v ilegali. Za to se več ali manj ve. Imamo poslansko vpraša-

---

[1] Na seji aktiva so obravnavali »Analizo dachauskega procesa in obdelavo posameznikov, obsojenih v tem procesu«, ki jo je izdelala komisija IS skupščine SRS. Iz administrativnega zaznamka je razvidno, da je bil zapisnik narejen samo v dveh izvodih in je bil označen s »Strogo zaupno«, »Državna tajnost«. Zapisnik očitno ni bil redigiran in ni podpisan.

[2] Udeležene oz. vabljene na razgovor navajamo po njihovih tedanjih funkcijah: E. Kardelj, član izvršnega biroja predsedstva ZKJ, S. Dolanc, sekretar izvršnega biroja predsedstva ZKJ; F. Popit, predsednik CK ZKS; S. Kraigher, predsednik Skupščine SRS; S. Kavčič, predsednik IS Skupščine SRS; J. Vipotnik, predsednik SZDLS; T. Kropušek, predsednik RS Zveze sindikatov; A. Marinc, sekretar sekretariata CK ZKS; L. Šentjurc, predsednica zgodovinske komisije CK ZKS; V. Krivic, predsednik Ustavnega sodišča SRS; I. Janžekovič, predsednik komisije IS Skupščine SRS za oceno procesov.
Iz administrativnega zaznamka se zdi, da je bila na sejo vabljena tudi Zdenka Kidrič, tedaj članica republiškega odbora zveze borcev. Njeno ime je na seznamu pripisano na roko.

nje v skupščini, na katero je treba javno odgovoriti. Vprašanje se glasi: Kaj je komisija predlagala? Začela se je neka aktivizacija pri ljudeh, ki so bili v tem procesu, njihovih sorodnikih itd. Tudi na občnem zboru društva slovenskih književnikov[3] je bilo to vprašanje javno postavljeno.

Kar se tiče našega revolucionarnega sodstva in ukrepov, smo na vse to lahko zmeraj ponosni in se nam ni treba ničesar sramovati in nič prikrivati. Najbrž nobena revolucija ni imela tako tankočutne in tenkovestne justice kot je bila naša v tistih pogojih. Vedno smo se zavzemali, da se odkrije resnica. Dobivam pa vtis, po podatkih, ki so v gradivu, da nekaj le ni v redu; čedalje več je pripomb, da je bila storjena krivica, in to predvsem starim komunistom, španskim borcem itd. Dokazov za to, da so bili vsi ti ljudje popolnoma nedolžni ni, seveda pa tudi ni dokazov, vsaj po pripovedovanju, da so krivi. – Razmišljam o tem, kako vso stvar danes, v današnjih razmerah kolikor mogoče depolitizirati in jo obravnavati čimbolj kot čisto juridični primer. Vem, da je to težko, vendar bi ob tem zanemaril vse komentarje, ki obstojajo in ki bi lahko nastali. Tovariši, ki delajo v komisiji, so dejali, da so odločno proti temu, da se okoli tega dela kakršenkoli politični spektakel, da se daje raznim ljudem argumente za neko hajko, za spodbijanje tega procesa in eventuelno drugih kasnejših. Izhod vidijo v naslednjem (tega niso hoteli napisati), v kolikor se sprejme ocena komisije: da bi javni tožilec zahteval zaščito zakonitosti in v okviru te zaščite zakonitosti bi vrhovno sodišče vrnilo zadevo na stopnjo, na kateri je bilo v procesu sojeno; ko bi prišlo do eventuelne nove obravnave, bi javni tožilec obtožnico umaknil, sodišče pa bi izdalo oprostilno razsodbo zaradi pomanjkanja dokazov, kar ne pomeni trditve, da so oni popolnoma nedolžni. Mislijo, da bi bila to najbolj čista in najkrajša pot, da se zadeva likvidira. Zase mislim, kolikor sem stvar spremljal, da bi bila taka solucija sprejemljiva in se zelo nagibam k temu. Pri tem je ugovor, da to lahko sproži celo vrsto drugih zahtev. Nimamo pa nobenega takega primera, kjer bi bili obsojeni komunisti in španski borci. Nihče nas ne more siliti, da bi druga vprašanja odpirali; imamo vsa politična in druga sredstva do naših razrednih sovražnikov, da jim zavežemo usta, kar se tiče naših revolucionarnih postopkov. Torej, zame ni sprejemljiva logika, češ če tu popustimo, bomo odprli plaz, tako da bi bilo vprašanje, kam bi nas to pripeljalo. Ta slučaj bi gledal kot izoliran, ker gre za komuniste in španske borce in za to, ali se je odkrila resnica ali ne.

Komisiji sem zastavil še vprašanje, kakšni morebitni odnosi se odpirajo do vseh, ki so vodili proces oz. preiskavo. Odgovor je bil, da so v formalno pravnem pogledu vse te stvari zastarane; v to smer v nobenem primeru ne bi šli in puščali diskusije po tem vprašanju, tudi če ne bi bilo zastarano.

Edvard KARDELJ:

Kaj je v tem slučaju z vprašanjem odgovornosti vseh družbenih in političnih organov, od centralnega komiteja, sodišča, javnega tožilstva itd.? Nihče ne bo verjel, da so bili procesi samo stvar UDB ali posameznih izslednikov; ves svet ve, da so bili ti procesi dejansko grajeni na politiki centralnega komiteja.

Stane KAVČIČ:

Toda, na podlagi dejstev, ki so bila takrat nam vsem posredovana.

---

[3] O poslanskem vprašanju glej Kronologijo 25. 3. 1970, o vprašanju društva slovenskih pisateljev pa Kronologijo 28. 2. in 7. 3. 1970!

Edvard KARDELJ:

S tem medklicem nisem nastopil proti tvojim predlogom; to vprašanje sem postavil zato, ker mislim, da s tem stvar ne bo končana, ampak bo nastalo drugo vprašanje, t.j. vprašanje odgovornosti.

Stane KAVČIČ:

To vprašanje tudi sedaj obstoja.

Ivo JANŽEKOVIČ:

Že predhodna komisija, ki jo je vodila tovarišica Lidija Šentjurc, je ugotovila, da gre za individualne primere uzurpacije oblasti, oz. da so posamezniki delali stvari, ki so presegle njihove pravice. Jaz osebno in tovariši, ki smo proučevali vse to gradivo, smo prepričani, da tovariš Kraigher[4] ni poznal vseh podrobnosti. Verjetno je nek koncept obstojal, toda za podrobnosti ni vedel. Za določene stvari je bil velik akter Žan More. Posamezniki so si dovoljevali stvari, ki so daleč prekoračevale normalne okvire tudi po takratni zakonodaji. Za to ne gre kriviti celotnega vodstva. Res je sicer, da se vsa svetovna policija poslužuje različnih sredstev, da muči, pretepa ljudi itd. Zdi se mi pa, da je bila glede teh stvari takrat pravna zakonodaja pri nas zelo jasna. Če je prihajalo do določenih priznanj, je bilo to zaradi tega, ker so posamezniki grobo prekoračili svoje uradne pravice. Večina Slovencev in tudi jaz sem bil prepričan, da je bil proces v redu izpeljan, nisem pa vedel za ozadje. Gotovo tudi vodstvo centralnega komiteja s tovarišem Kraigherjem na čelu ni vedelo za te stvari. Nočem prevaliti vse krivde samo na Žana Moreta in druge, ki so v tej preiskavi delali. Nesmiselno bi bilo kriviti samo te ljudi, pri katerih je šlo za slepo vero v dobronamernost njihovega početja, ki pa se je končalo z usodno zmoto, tako da se je v vsem tem procesu »usekalo mimo«. Ko pa so bili nekateri ljudje tako daleč, potem ni bilo umika nazaj in je šlo res za vprašanje prestiža. Ko so se v preiskovalnem postopku kompromitirali, niso mogli od tega odstopiti. Ne vem, koliko je tovariš Kraigher za te stvari vedel; osebno dvomim, da je vedel. Mislim, da ne leži krivda na politbiroju, ki gotovo ni poznal vsega, saj tudi CK ni direktno vodil te stvari in se tudi ni spuščal v podrobnosti.

Naloga, ki jo je dobila naša komisija, je bila zelo precizno formulirana. O tem je na razpolago zapisnik. Naloga ni dopuščala kakorkoli samovoljnega razumevanja tako ali drugače. Naš osnovni moto je bil odkriti in ugotoviti resnico, kolikor jo je po 22 letih možno odkrivati. Da bi ta cilj dosegli, smo se organizirali takole: vsak od nas petih je moral prebrati ves material, ki ga je ogromno (30–40.000 tipkanih strani). Razen tega smo prebrali še vso obstoječo našo literaturo in tujo, predvsem nemško, kolikor smo jo dobili in ki se nanaša na taborišča. Ko smo vse to gradivo prebrali, smo začeli diskusijo najprej o osnovnih problemih, ki so pomembni za proces kot celoto. Skupaj smo sedeli in diskutirali 120 ur. Vaša stvar je, kako ocenjujete našo politično zrelost ali nezrelost, povedati hočem, da smo se potrudili, da bi prišli do resnice. Nobenega od prizadetih ljudi ne poznamo (le Savo Šifrer pozna enega) in nismo imeli drugega interesa kot ugotoviti resnico, kolikor je to možno. Ne trdim, da smo napravili remek delo. Lahko se postavi drugo skupino, če se naši komisiji ne

[4] Mišljen je Boris Kraigher, takratni republiški minister za notranje zadeve in član politbiroja CK KPS.

verjame oz. če so pomisleki zoper to, v vsakem primeru pa mora biti nepristranska kot smo bili mi. Če pa se naroči, kako stvar rešiti, je stvar druga. Če bi postavili katerokoli drugo komisijo, ki bi bila nepristranska in ki bi pregledala vse gradivo, sem prepričan, da ne bi prišla do bistveno drugačnih rezultatov, do kakršnih smo prišli mi. Govorim iskreno. Trudili smo se, da smo se osvobodili vsakih tendenc prikrivanja česarkoli. Sleherno dejstvo, ki smo ga izrazili v poročilu, smo skušali dokumentirati čimbolj konkretno, poskušali smo nastopati čimbolj z dokazi in čim manj operirati z moralno političnimi kategorijami. Imeli smo pred očmi dobo in razmere, v katerih so se te stvari dogajale. Ničesar nismo hoteli prikrivati, pa tudi ničesar olepševati. Vsega nismo mogli podpreti z dejstvi in dokazi. Gotovo je to po več kot 20 letih še težje kot takrat, pa tudi takrat dokazov niso našli. Če bi jih našli, bi bili obtoženi kaznovani na temelju dokazov in danes ne bi bilo kaj razpravljati o tem. Če pa smo se tu in tam poslužili neke hipoteze, je to treba razumeti, ker se je težko postaviti drugače do mnogih domnev in predpostavk, na podlagi katerih se je v procesu sodilo in zato smo bili prisiljeni, da se tudi v našem delu tu in tam zatečemo za pomoč k takim domnevam.

Naše ugotovitve v bistvu potrjuje že Škrabova analiza in detajli, ki jih je obdelal major Debevc leta 1951. Debevc je edini od takratnih zasliševalcev, s katerim smo govorili, pa tudi ta ni hotel veliko povedati. Rekel je, da je vse skonstruirano. Ne vem, če je to točno, mislim pa, da smo prišli do ugotovitev, ko bi si upal trditi, do so točne. Te se skladajo z ugotovitvami Debevca iz l. 1951 in s Škrabovo analizo iz l. 1968, ki je ugotovila, da gre za veliko tragično pomoto. Ta zaključek smo tudi mi napisali v zaključku našega poročila.

Velik poudarek dajemo preiskovalnemu postopku, to pa zaradi tega, ker se človek nujno vpraša, kako je mogoče, da je prišlo do takih fantastičnih priznanj. Iskali smo odgovor na vprašanje, odkod taka priznanja. Po takrat veljavnih predpisih je bilo priznanje na glavni obravnavi dokaz krivde. Danes so te stvari nekoliko spremenjene. Razumljivo je, da je bil ves preiskovalni postopek tempiran na to, da se doseže priznanje za vsako ceno. Zato se je ljudi pretepalo, nekatere mučilo, falzificirali so dokumente. O gestapovskem bistvu teh ljudi ni več kot trije dokumenti, ki pa so vsi falzifikati. Tega ne moremo trditi 100%, opiramo se na pripovedovanje ljudi, ki vedo, kako se je takrat stvari pripravljalo. Edina dokumentacija se nanaša na Fakina, Kopača in Vidmarja, in še ta je falzificirana. V procesih se je operiralo z lažnimi izjavami prič. Prisotne so izjave pred javnim tožilstvom, ki so drugačne od takratnih. Na pr. izjava, da ga je poklical šef UDB v Trbovljah in zahteval, da podpiše izjavo, sicer bo šel v zapor. Vsa pričevanja niso takšna, toda nekaj je lažnih, na podlagi pritiska, so pa po sredi tudi osebni spori in obračuni. Sicer pa je bilo prič razmeroma malo. Skratka, priče so silno šibka postavka v vseh teh procesih. Dachauski proces pojmujemo sestavljenega iz cele vrste procesov, ki so obravnavali krivdo posameznikov. Krasnik je živa priča, ki pravi, da je pripravljen izpovedati o pritiskih in ustrahovanju, če je to potrebno. Nekateri so povedali, da se je uporabljalo droge. Kopač trdi, da je bil drogiran, pa tudi Krasnik. (E. KARDELJ: Nikjer ni dokazov, da bi uporabili droge; rečeno je bilo, da so samo govorili o tem.) – Nekateri so bili deležni teh mer bolj, drugi manj. Skozi vse to je prišlo do obtožb in priznanj. Mi smo se poskušali izogniti temu, da bi gledali na stvari z današnjimi pravnimi merili. Skušali smo se vživeti v takratne razmere. Pri vsem tem pa je nekatere stvari težko zagovarjati.

Naša komisija se je poskušala tudi čimbolj izogibati politiziranju. Na razgovoru pri predsedniku IS smo izrazili mnenje, da je treba najti pameten način rešitve. Ena varianta bi bila, da republiški javni tožilec vloži zahtevek za obnovo postopka. Po eni varianti bi bilo možno iti v kompletni postopek, ki bi potegnil za seboj normalno obnovo sodnega postopka, s celotnim dokaznim gradivom itd. Mi mislimo, da to nikamor ne vodi in da bi bilo nesmiselno, pač pa naj bi tožilec vložil zahtevek za obnovo postopka, sodišče bi njegov zahtevek sprejelo, ko pa bi moralo priti do postopka, tožilec enostavno umakne obtožnico. – Preiskavo je treba obnoviti, vendar jo sodišče lahko ustavi.

Stane DOLANC:

Po zakonu o kazenskem postopku je treba najprej izvesti preiskavo in šele, če dokazov ni, postopek ustaviti.

Vlado KRIVIC:

Obnovo postopka je moč sprožiti na podlagi novih dokazov, t.j. da tožilstvo predloži dokaze, s katerimi izpodbija del dokazov iz obtožnice (falzificirani dokumenti, lažna pričevanja).

Stane KAVČIČ:

Savo Šifrer mi je dejal, da je bil pred enim letom prepričan, da je v tem procesu vsaj deloma zmagala resnica, sedaj pa soglaša s skupnim mnenjem komisije.

Ivo JANŽEKOVIČ:

Zavzemam se za to, da bi zadevo rešili. Osebno ne vidim razloga, zakaj ne bi popravili storjene krivice ljudem, ki še živijo, pa tudi do mrtvih, katerih svojci žive. Ljudi, ki so sodelovali v preiskavi, pa tudi Žana Moreta zaradi tega ne bo nihče preganjal, čeprav je More dal celi stvari velik pečat. – Javoršek je napisal knjigo, ki bo v kratkem izšla. Lahko bi preprečili izid z administrativnim ukrepom, dvomim pa, da bi bilo to dobro. Po mojem mnenju je najbolj pametno, da se zadeva spravi s poti. Prav bi bilo poklicati vse te ljudi in jim povedati, da to ne pomeni, da so popolnoma vsi nedolžni ali da so najbolj zvesti sinovi domovine. Mislim, da je bilo pri njih ogromno oportunizma, niso pa zagrešili tistih osnovnih deliktov, za katere so bili obsojeni, namreč, da so gestapovski agenti, da so v Dachauu počenjali vojne zločine in da so agenti tuje obveščevalne službe. Če prebereš vse to gradivo, ki ne kaže nič kaj prijetne strani, prideš do takega zaključka. Če bi katerikoli sodnik brskal po teh materialih in če bi hotel pošteno soditi, bi moral ugotoviti, da glavna krivda ni dokazana (vojni zločini, gestapovski agenti oz. agenti tujih obveščevalnih služb). Ostane samo nekaj klofut in nekaj brc v taborišču. Tu pa je treba imeti pred očmi taborišèno vzdušje, kjer je prihajalo tudi do medsebojnega osebnega obračunavanja. Za te stvari pa so prizadeti že odsedeli svoje. Za nekatere je evidentno, da so nedolžni, za nekatere pa trdimo, da ni dokazano, da so krivi.

Vlado KRIVIC:

Postavljen sem bil za javnega tožilca dva dni pred tem procesom. Na moj ugovor, da v dveh dneh ne morem predelati gradiva in da bi za pripravo na tak proces potreboval najmanj en ali dva meseca časa, mi je tovariš Kraigher rekel, da bom na procesu samo kot politični človek, da pa Damjan, ki je vojaški tožilec, stvar zelo dobro pozna ter da so stvari dobro pripravljene, preverjene itd. Rekel sem, če se

tako mudi in odgovoril mi je, da se s procesom mudi in razumel sem kot da ne more povedati, zakaj se tako mudi. Morda bi tovariš Kardelj lahko povedal, zakaj se je toliko mudilo takrat s procesom. Sam sem si (kasneje) predstavljal, da je bilo to zaradi IB-situacije ali pa zaradi pritiska Rusov proti našim ljudem, češ da so bili v Dachauu, mi pa jih imamo na vodilnih položajih, čeprav so sodelovali z gestapom, nekatere stvari pa bi morda govorile tudi o povezavi z grškim gibanjem. Ne vem, katera od teh variant je resnična, dejstvo je, da mi je tovariš Kraigher rekel, da se s procesom mudi. Z menoj je govoril 24. 4., 26. pa je bil proces že objavljen. Prepričan sem bil, da je Damjan sposoben vojaški tožilec, potem pa sem videl, da to ni res; proces je bil popolnoma improviziran in Damjan je na procesu popolnoma odpovedal. Jaz nisem mogel narediti drugega, kot da sem na samem procesu podpiral tisti material, ki sem ga v izvlečkih dobil (glavna priznanja ljudi v preiskovalnem postopku) in vsakega sem vprašal, če je res, kar je izjavil v preiskovalnem postopku, na kar so večinoma odgovarjali, da je res. Vedeti je treba še to, da je bilo to na Taboru[5] pred ogromnim številom ljudstva in stvar se je v politični atmosferi tembolj zaostrila. Takrat se je vodila v Sloveniji borba z bandami in s tujimi obveščevalnimi službami, ki so pronicale preko meja. To vzdušje je zaostrilo tudi pristop; ker sem ostro reagiral na intervencijo zagovornikov obtoženih, so me v odmoru nekateri odvetniki vprašali, če je sploh zaželeno, da govorijo v obrambo. Dejal sem, da je zaželeno in da naj svobodno govorijo, da pa naj pričakujejo tudi moj odgovor.

Edvard KARDELJ:

Pripombe glede odgovornosti nisem dal zato, da bi apostrofiral individualno odgovornost, pač pa zato, ker nisem prepričan, da je pristop k celotnemu problemu izključno s pravniške strani realen in da je to najlažji način, da vso stvar potisnemo na stran. Sem za to, da se ljudi na nek način rehabilitira in se jih osvobodi obtožb v tem smislu, da ni bilo zadostnih dokazov o krivdi, da pa je takrat bila politična situacija taka, da je omogočila, da je prišlo do procesa tudi ne na bazi dovoljnih dokazov. Zdi se mi, da bi morali pristopiti s politično analizo dogodkov, razmer, ki so takrat bile. Vsi že leta in leta vemo, da so bili ti ljudje obsojeni brez zadostnih dokazov.

Na vprašanje, zakaj se je mudilo s procesi, bi dejal, da je bil CK in UDB v Beogradu z Rankovićem na čelu takrat proti tem procesom. O tem obstoje dokumenti.[6] Ranković sam je interveniral pri Kraigherju, da se je treba v zvezi s temi procesi bolj pazljivo obračati. Tudi jaz sem opozarjal, da ti procesi niso dobra stvar. Sam sem se precej angažiral za Lovra Kuharja in za Kermaunerja. Spominjam se, da mi je za Lovra Kuharja prinesel Ranković dokument, ki je bil – po tem, kar sedaj govori komisija – lahko tudi falzificiran. Bilo je pol stavka iz neke arhive, kot bi bil listek vzet iz koša, po katerem bi se lahko reklo, da je bil Lovro Kuhar gestapovec oz. da je podpisal, da bo delal za gestapo. Stavek pa je bil tako nejasen, da se iz njega ni prav videlo, če je res podpisal in če je bil res gestapovec. Takrat sem rekel Rankoviću, da bi bilo nesmiselno iz tega izvajati kakršenkoli proces in da stvar ni dokazana, čeprav je bil Lovro Kuhar nagnjen k oportunizmu. – Za Kermaunerja je bilo po tistih podatkih takrat precej jasno, da se je kot najmanj oportunistično držal. Ker-

[5] Sodni proces proti Diehlu in soobtoženim je bil v sokolski dvorani na Taboru v Ljubljani.
[6] Skupini (zaenkrat) ni uspelo dobiti dokumentov o tem, da bi bili zvezni organi in Ranković proti procesom.

maunerja poznam, da je bil po eni strani zvest v osnovnih stvareh, toda v težkih trenutkih je bil vedno oportunist in je zmeraj podlegel. To je bila njegova stalna življenjska nesreča, ker ga je ta oportunizem vedno tolkel. – Vem, da je Ranković tako za Kuharja kot za Kermaunerja interveniral, da ju izključijo iz procesa.

Ko govorimo o tem, kako postopati glede teh procesov, mislim, da bi bilo treba za nas narediti politično analizo, zakaj je do teh procesov sploh prišlo. O tem ne bi kazalo razpravljati v javnosti, pač pa bi bila taka analiza potrebna za nas same. Že zelo zgodaj je bilo jasno, da krivda v teh procesih ni zadostno dokazana, čeprav je bilo vseskozi jasno in sedanje gradivo to ponovno dokazuje (poročilo komisije skuša to sicer drugače interpretirati, sami podatki pa govorijo o tem), da je šlo tu za ljudi, ki jih ni mogoče moralno politično braniti. Lahko jih braniš pravno, lahko priznaš, da ni dovolj dokazov, da so bili gestapovski agenti in vojni zločinci, ampak iz samega gradiva je jasno, da je moralno politična plat ne sicer vseh, ampak večine teh ljudi zelo problematična.

Če poskušam naknadno obnoviti sliko, ne vem, koliko bom pogodil, ker o teh procesih takrat res nisem dosti vedel, pa bi opozoril na naslednje: Šlo je za razčiščevanje z gestapovsko agenturo in z zapadno agenturo, ki se je začela takoj po vojni. Če bi pogledali nazaj tudi druge procese, je vprašanje, do kakšnih zaključkov bi prišli. Prav toliko lahko verjamem, da je bila Angela Vode angleški agent kot za katerega od teh, ki so bili obsojeni v dachauskem procesu kot gestapovski agenti. Res pa je, da se je partija takrat borila s političnimi tendencami, ki so bile bodisi na prozapadni liniji ali pa ostanki gestapovščine, ki se je vezala deloma z zahodno obveščevalno službo, deloma pa so to prevzemali Rusi. Tako so bili ti procesi inštrument politike KP proti določenim političnim tendencam. In ker smo Slovenci zelo natančni, smo šli v procese. Hrvati in Srbi niso delali takih procesov, ampak so na druge načine, brez procesov najbrž likvidirali neprimerno več ljudi in prepričan sem, da veliko takih, za katere ni bilo dokazano to, kar so jim očitali. V glavnem je šlo za politično bitko. Verjetno bi se tudi v Sloveniji procesi odvijali drugače, če ne bi druga polovica akcije padla že v začetek kominforma. Rusi so dejansko angažirali gestapovsko mrežo proti nam.

Druga stvar, ki se s prvo prepleta, je v tem, da je bila cela vrsta ljudi, proti katerim so se vršili ti procesi, kolebljivci in so bili na kominformovski liniji. Na pr. Mrzel je nastopal izrazito kominformovsko in je bil dejansko kominformovec. Šele iz sedanjega gradiva sem videl, da je bil tudi Mrzel v teh procesih, vem pa, da se je takrat zadržal kominformovsko. Zelo verjetno je padel v te procese podobno kot Košir[7] in še marsikateri.

Takratna težka situacija je gnala takratno partijsko vodstvo v Sloveniji k taki ostrini in naglici, da bi zastrašili in onemogočili aktivizacijo ne samo kominformovcev, ampak vseh ostankov preteklosti, na bazi Stalinovega napada na nas. Teh procesov ne bi povezoval z grškim gibanjem ali s pritiskom Rusov. Ta pritisk je bil kvečjemu obraten, s stališča obrambe pred Rusi, ki so zelo verjetno tudi očitali, da imamo na vodilnih mestih ljudi, ki so bili v nemških zaporih, ne bi pa rekel, da je bil to glavni razlog za pospešitev teh procesov. Mislim, da so takratne slovenske razmere narekovale oster nastop na tem področju. Procesi so bili orodje v tej politiki, očitno je bilo to slabo orodje, toda treba ga je gledati kot politično orodje.

[7] M. Košir je bil aretiran šele 9. 4. 1948.

Na formulacije v poročilu komisije imam celo vrsto pripomb, in to ne s stališča, ali verjamem komisiji ali ne. Nimam razlogov, da ne bi verjel, razen tega pa je bilo to, da ni zadostnih dokazov, že zdavnaj jasno. Slabost tega poročila je, da je to dokument čisto pravniškega karakterja v smislu advokature, ki napada obtožnico in govori samo o njenih slabih točkah, o pomanjkanju dokazov, zamolčuje oz. ne govori pa o drugih stvareh, ki so tudi pomembne, ali celo po nepotrebnem brani obdolžence oz. obsojence. Strinjam se, da to, če je bil nekdo na stanici za eksperimente nad ljudmi in če je oklofutal nekoga od »pacientov«, ker je ukradel krompir, še ni dokaz, da je bil gestapovec, vendar pa z moralno političnega stališča zasluži taka figura polno obsodbo. To je zame popolnoma jasno, še zlasti v situaciji, kakršna je bila v letih 1947 in 1948, ko je naša partija komaj izšla iz NOB, iz revolucije in ko je bilo treba včasih postopati tudi s krvavimi sredstvi, če smo hoteli zmagovati. Včasih je bila borba proti oportunizmu eno glavnih sredstev na poti do zmage, za očuvanje revolucionarnih pridobitev, kar je tudi privedlo do psihoze, ki je omogočala, da je do takih procesov prišlo.

Ne bi se spuščal v podrobnosti, vendar je v tem gradivu polno takih stvari, ki so izraz dejstva, da je po 20 letih naša miselnost drugačna kot je bila takrat. Danes smo v povsem drugačnih razmerah. To gradivo na pr. pobija obtožnico, ki je iz tega, da je nekdo v tistih eksperimentih jemal »pacientom« kri, naredila sklep, da je bil ta gestapovec. Z načelnega stališča se lahko s tem ugovorom strinjam. K temu pa gradivo dodaja, da je prizadeti to moral narediti, ker bi bile sicer zanj posledice težke in težje kot za tistega, kateremu je kri vzel. Tak argument pa je, gledano iz naše takratne pozicije, gledano z miselnosti našega partizana, ki je vsak trenutek tvegal življenje, in s stališča tistih, ki so se v zaporih in taboriščih drugače zadržali, nesprejemljiv. Zase moram reči, da mi še danes ni žal, da je bil tak človek obsojen, ker takega postopanja moralno politično ni mogoče opravičevati, čeprav ni dokazov, da je bil gestapovski agent.

Če pride do kakršnekoli revizije procesov, mora priti na dan vprašanje odgovornosti. Tega ne bo mogel nihče zavreti. Stoji vprašanje, kako se bo na pr. izgovarjal tovariš Krivic, ki je bil tožilec v teh procesih, kakšen si bil, da si sprejel tak posel in šel na proces nepripravljen; tega se s pravniške pozicije ne da braniti. (Vlado KRIVIC: Iz današnje pozicije se seveda ne da tega braniti.) – Nastane tudi vprašanje odgovornosti politbiroja, partije in vseh nas, ki nosimo politično odgovornost za to, kar se je dogajalo. Sam sem bil takrat proti tem procesom, danes pa sem proti reviziji. To je paradoksalno, je pa resnica. Čim bi procese obnovili, se bo dokazalo, da je bil Beograd proti tem procesom in polna odgovornost bo padla na slovensko vodstvo in na vse, ki ste pri tem sodelovali. Lahko je slovensko vodstvo napravilo napako, vendar je to bitko moralo voditi; če ne bi moralo, je ne bi vodilo. Lahko zastavimo vprašanje, ali so bila sredstva tega boja prava in koliko je bilo po nedolžnem prizadetih ljudi, toda borba je bila potrebna.

Na vprašanje, kaj narediti, bi dejal, da nisem prepričan, da je pot pravne revizije najboljša. Na predlog, ki ga danes prvič slišim, t.j. da bi tožilec zahteval obnovo postopka, ki pa ga ne bi izvedli, ampak bi ga že v začetku ustavili in sodbe razveljavili, ne vem, koliko je realen. Najbrž bi se naši pravniki v današnjem pravnem sistemu postavili proti takemu predlogu, ko bi morali reči, da ni dokazov krivde, ne da bi v postopku dokazali, da teh dokazov ni bilo. Če bi bilo to mogoče, potem bi dopuščal tako varianto za diskusijo, ali pa, da bi rekli: Po toliko in toliko letih je

dejansko nemogoče vršiti revizijo dokaznega postopka. Vršiti obnovo postopka pomeni obdolževati celo vrsto ljudi, začenši z zasliševalci v preiskovalnem postopku, do centralnega komiteja itd. Pri tem pa ni dokazano, da posamezniki med obsojenci niso bili gestapovci, čeprav tudi ni dokazov, da so bili, za večino pa je dokazano, da so bili moralno politično zelo šibki in da so v tisti situaciji zato predstavljali problem za slovensko družbo. Ampak, če bi šli po 20 letih na obnovo postopka, ko ljudje nimajo več tako izostrenih revolucionarnih čutov za te odnose in kategorije zadržanja ljudi v lagerjih, bi vsa stvar lahko izpadla kot težek zločin organov slovenske justice in politike proti tem ljudem. Taka revizija procesa bi šele odprla prave politične probleme, začela bi se prava politična bitka in vsak, kdorkoli danes hoče napadati komuniste in našo socialistično družbo, bi dobil v roke argumente. Zato moramo temeljito razmisliti. Ni potrebna diskusija o tem, ali so krivi ali ne; že davno vemo, da so glede dokazov krivde ti procesi zelo slabi. Absolutno sem pripravljen, skupaj s komisijo, priznati, da je že sama uporaba teh procesov kot orodja politične bitke bila tudi takrat veliko vprašanje. Ni pa treba, da bi sedaj sami sebe, našo lastno revolucijo izpostavljali političnim napadom na takih pravnih formulacijah, napadom, proti katerim se bomo morali začeti politično braniti, toda na slabših pozicijah. Mislim, da bi morali stvar obrniti in iti s politiko naprej ter reči: Bila je taka situacija, očitno dokazov o krivdi, za katero so bili obsojeni, ni bilo dovolj, vendar tudi ni dokazov, da med njimi ni bilo gestapovcev. Ni pa treba, da bi nedolžni še naprej nosili dogovornost za tiste, ki so morda dejansko bili v službi gestapa in za tiste, katerih obnašanje iz moralno političnega stališča ni opravičljivo, tudi če niso bili gestapovci. Toda, dokaznega postopka se danes ne da obnavljati, ne da bi naredili krivico spet drugim ljudem. Zato je najbolje vse te ljudi oz. celoten proces proglasiti kot aboliran ali podobno. Zato se osebno bolj nagibam k politični formi, da bi morda z nekim aktom skupščine ali političnih organizacij (ZK, SZDL) dali kratko resolucijo, kjer bi dali kratko politično analizo in osvobodili te ljudi vse odgovornosti. Ali pa naj bi dala slovenska skupščina predlog predsedniku republike, da na nek način do kraja anulira vse posledice te obsodbe, če pa je mogoče, naj bi republiška skupščina proglasila – glede na to, kar sem poprej govoril – celotno obtožbo oz. proces in vse posledice za anulirane. V vsakem primeru ne bi izhajali iz tega, ali so ti ljudje krivi ali ne, ampak iz tega, da so bili ti procesi v tistem trenutku orodje politične borbe za življenje ali smrt in je bilo gotovo obsojenih vrsto ljudi brez dokazov in zato gremo na to, da se vsa stvar razveljavi, brez ozira na to, če je med temi, ki so tako osvobojeni vsake krivde, kdo kriv. O tem bi bilo treba govoriti tudi s Titom.

Ivo JANŽEKOVIČ:

To je celo radikalnejša rešitev kot pa jo predlaga komisija.

Franc POPIT:

Izpostavljeni smo pritisku oportunističnega javnega mnenja, ki sili, da stvar postavimo na dnevni red. V slovenski javnosti pa obstoji tudi drugo javno mnenje, ki je takrat dajalo podporo tej politični bitki in ki je tudi danes precej prisotno posebno med borci.

Edvard KARDELJ:

Mislim, da bi bila taka rešitev sprejemljiva, da rečemo, da za celo vrsto ljudi iz teh procesov ni dosti dokazov, da so bili gestapovski agenti, pa tudi ni dokazov, da

to niso bili. Dalje rečemo, da je revizija procesov nemogoča, ker bi s tem spet po nedolžnem obdolževali krivde ljudi, ki so takrat delali v organih preiskave in pravosodja. Ne glede na to, če s tem osvobajamo nekatere, ki so krivi ali ki so se moralno politično nemogoče obnašali, gremo na anuliranje, da ne bi zaradi tistih, ki so bili krivi, nosili posledice tudi nedolžni. Taka formulacija bi omogočala protiofenzivo, če bi kdorkoli prišel na dan z zahtevami po odgovornosti za te procese; potem bi mi lahko rekli, o kakšni odgovornosti se tu govori, v kakšnem interesu se postavlja vprašanje odgovornosti, kajti partija se je borila s temi sredstvi za obstanek revolucije, za obstanek slovenskega naroda, za zaščito pred kominformom. Zato ne bi smeli sedaj formulirati stvari tako, da bi rekli, da takrat organi niso prav postopali, ampak da obsodbe razveljavimo zato, da bi osvobodili krivde ljudi, ki niso bili krivi.

Franc POPIT:

Vprašanje je, kako bodo reagirali bivši partizani na rehabilitacijo Bohinca, katerega postopke poznajo.

Edvard KARDELJ:

Ko je prišel Bohinc iz taborišča, je dal pobiti 10 ljudi kot gestapovce. Iz tega sedaj dokument potegne dokaz, da Bohinc ni bil gestapovec, komisija pa se ne vpraša, če so tisti, ki jih je dal pobiti, bili res gestapovci in če ne, zakaj jih je likvidiral.

Vlado KRIVIC:

Strinjam se, da je to izrazito politično vprašanje in ga je treba obravnavati predvsem politično. Gotovo je treba dobro razmisliti, na kakšen način ga rešiti. Zavedati se moramo, da v slovenski javnosti ta problem obstoja, in to že od takrat, ko so nekatere spuščali iz zapora, čeprav so bili obsojeni na smrt; v enem primeru vem, da je človek pristal na sodelovanje za našo obveščevalno službo.

Temeljito je treba razmisliti, kako pristopiti k tem vprašanjem, ki pa jih ne bi smeli odlagati, saj obstoje v slovenski javnosti najmanj dve leti. Če govorimo o naši politični in tudi moralni odgovornosti, je ta odgovornost tu, ne glede na to, ali in na kakšen način bomo stvar rešili. Kolikor bolj bi zavlačevali, toliko bolj bodo ljudje ugibali, kaj skrivamo, sumili bodo v našo poštenost in mislili bodo, da imamo slabo vest. Zase moram reči, da nimam slabe vesti. Lahko sem bil naiven ali preveč discipliniran, ko sem sprejel dolžnost tožilca v procesu dva dni pred samim procesom; lahko priznam svojo naivnost, ne morem pa priznati, da sem naredil moralni prestopek. Moralne prekrške se lahko očita Žanu Moretu, ki je z nedopustnimi sredstvi izvajal zasliševanja, nikakor pa ne našemu političnemu vodstvu, ki o tem ni imelo pojma. Če bomo stvari skrivali in odlagali rešitev, se bo problem pojavljal v še težji luči kot danes. Očitno so bili (na podlagi tega gradiva) prezentirani sodišču in tožilstvu falzificirani dokazi in so se uporabile metode izsiljevanja priznanj itd. Tega ne more in najbrž tudi nima namena nihče opravičevati, če je to res. Strinjam pa se s tovarišem Kardeljem, da so bili ti procesi sredstvo politične bitke, pa kakorkoli bi potem ugotavljali napako, da smo določene stvari generalizirali in pretiravali, ko smo mislili, da mora biti vsak, ki je član partije, heroj, ne da bi videli, da so še vmesne stopnje od heroja do narodnega izdajalca (KARDELJ: Takrat jih ni bilo; v vojni se tolčeš ali pa bežiš).

Iz tega materiala se vidi, da se je postopalo na različne načine; ne bi smeli delati

izjem, ampak bi bilo treba pregledati vse, ki so prišli iz Dachaua, ne samo nekatere, tudi Prežiha, Kermaunerja, nekatere zdravnike itd.

Ni točno, da je šlo za obsodbe španskih borcev. Stvar se ni začela odvijati po liniji španskih borcev, ampak po liniji kemičnih tovarn, kjer so nastajali požari in mislili smo, da gre za sabotaže. Bile so tudi sabotaže, toda vsakega požara v kemični tovarni ne bi smeli jemati kot sabotažo, posebno ne ob takratnem stanju teh kapacitet. O tem so tudi strokovnjaki dali mnenje. (KARDELJ: Prav tako pa ni rečeno, da ni sabotaža.) Kot je bilo nepravilno, da smo takrat vse to generalizirali, ni treba danes ponoviti napake in spet generalizirati tako, da vse oprostimo kakršnekoli krivde. Stvari je treba diferencirati; proti nekaterim ni nobenih, tudi moralnih prigovorov, proti drugim pa so. Ne moremo izenačevati Kopača, Stepišnika ali Koširja, kolikor poznam materiale. Tu po mojem mnenju obstoje razlike. Ko bi razjasnili problem tako, kot je nazadnje predlagal tovariš Kardelj, bi morali stvari postaviti diferencirano, da bi bilo očitno, da je za nekatere jasno, da so bili obsojeni na podlagi dokazov, ki niso bili dobljeni na legalen način, pri drugih pa obstoja pomanjkanje dokazov, zaradi česar njihova krivda ni dokazana. Na ta način bi vnaprej onemogočili vsakršno možnost zavajanja poštenih ljudi v akcijo proti nam. Čimprej to napravimo, tembolj bomo onemogočili kakršnekoli poskuse v tej smeri in tem boljše bo za našo politično situacijo.

KARDELJ: Toda, na ofenziven, ne pa na defenziven način. Ali je možno potegniti obtožnico nazaj brez dokaznega postopka o njeni neutemeljenosti?

Vlado KRIVIC: Tudi če bi se odločili za obnovo postopka, ne bi smeli iti v to brez politične akcije, ampak je treba stvar postaviti v politični okvir. Glede postopka za anuliranje obsodb mislim, da bi bila lažja pot preko skupščine, ki ima pravico z individualnimi akti reševati določene posebne probleme, te pravice pa se redko poslužuje. Skupščina ima to možnost, da se ob tem da politično obrazložitev. Tudi v tem primeru bi morala biti stvar diferencirano postavljena, ne sicer poimenično, ampak bi bilo treba povedati, da v nekaterih primerih gre za razveljavitev obsodb zaradi pomanjkanja dokazov, v nekaterih pa so bili uporabljeni dokazi, dobljeni na nelegalen način.

Edvard KARDELJ:

Diferencirali bi lahko v tem smislu, da ni treba zaradi krivde, ki pa ni zadosti dokazana, držati pod sumom nekrivih.

V Rankovićevem primeru sem kot predsednik skupščine predlagal abolicijo procesa. Javni tožilec je odprl proces, še isti dan pa je bila izvedena abolicija, tako da se je proces začel samo formalno, brez postopka, predsednik republike, ki ima pravico dati abolicijo, je to dal še isti dan. Vendar je šlo v tem primeru za proces, ki se še ni začel, vprašanje pa je, kako bi tako pot mogli uporabiti tu, kjer gre za obnovo procesa, ki je bil izveden in končan.

Stane KAVČIČ:

Strinjam se, da so bili ti procesi inštrument politike. Popolnoma jasno je tudi, da se da tem ljudem marsikaj prigovarjati iz moralno političnih vidikov, pri nekaterih oportunistično, kapitulantsko zadržanje, sum izdaje itd. Ni se nam treba sramovati odgovornosti za take inštrumente politike ali bežati pred njo. Takrat sem bil v politbiroju in zase moram reči, da sem bil skupaj z drugimi za take inštrumente politike. Mislim, da smo prav ravnali. Toda, če bi se stvari dogajale in če bi postopek

tekel tako, kot so bile že takrat postavljene norme, konkretni inštrumenti ne bi bili taki, kot so bili uporabljeni. Eden glavnih ljudi, ki so vodili ta proces, je bil Vinkler, ki je nekaj let kasneje pobegnil v Ameriko kot anglo-ameriški špijon. – Vprašanje višine kazni se mi ne zdi bistveno. Če bi tiste ljudi tudi streljali zato, ker so na pr. odvzemali jetnikom kri, jih klofutali ipn., mi ne bi bilo žal. Tudi partizane smo streljali za košček ukradenega sira. Toda, če je tu obtožba, da so bili vojni zločinci, gestapovski agenti, tuji špijoni itd., in če je to skonstruirano iz tega, ker so koga udarili, ali pa na podlagi lažnih dokumentov in izjav, potem je to stvar, do katere moramo danes zavzeti nek odnos. Poudarjam, da se mi tu velikost kazni ali krivde ne zdi važna.

Zelo se strinjam, da je treba ves proces politično vzdržati in prekiniti razpravo o obnovi procesa v smislu celotnega postopka preverjanja, zasliševanj itd. Strinjam se, da je treba stvar postaviti ofenzivno in diskvalificirati vse, ki bi poskušali to zadevo politično prekvalificirati. Toda, pravno mislim, da je treba stvar korigirati in jo umakniti, kjer ne drži, kjer nimamo čvrstih temeljev. Prepričan sem, da je bolje to storiti sedaj, ko smo že v to šli in ko o tem diskutiramo že dve leti, tako da bi bilo bolje to sedaj zaključiti kot pa čakati in pustiti, da se ponovno premleva in prepustiti, da bodo čez 5 ali 10 let vzeli stvar v roke drugi ljudje, ki bodo manj razumeli inštrumente politike iz tistega časa, kot pa mi. Najbolj sprejemljivo mi je stališče tovariša Kardelja, t.j. politično ofenzivno stališče, moralno politična diskvalifikacija teh ljudi ali vsaj njihovega početja (ne da bi navajali poimensko), hkrati pa te obsodbe umakniti zaradi pomanjkanja dokazov, kar pa ne pomeni, da nihče od teh ni nič kriv. – V komisiji so na moje vprašanje odgovorili, da je možna in najboljša pot ta, da javni tožilec da zahtevek za zaščito zakonitosti; ko bi na podlagi njegove zahteve moralo priti do ponovnega postopka in preiskave, tožilec umakne prvotno obtožnico zaradi pomanjkanja dokazov, sodišče pa na tej podlagi razveljavi sodbe. – Če je možno razveljaviti proces oz. obsodbe preko skupščine, ne vem.

Tone KROPUŠEK:

Po čitanju poročila komisije in iz te razprave je treba zaključiti, da je bil to politični proces, inštrument politike. Popolnoma se strinjam z oceno, ki jo je podal tovariš Kardelj. Ne glede na našo oceno takratne situacije in razmer pa je bil to vendarle juridični proces; to je bil reden postopek pred rednim sodiščem. Drugo je vprašanje, ali je potekal po vseh takratnih zakonitostih ali ne.

Poskušal sem primerjati in ugotoviti našo današnjo odgovornost ter odgovornost političnega vodstva takrat in prišel do zaključka, da je naša današnja odgovornost večja kot odgovornost takratnega vodstva. Dopuščam možnost, da takratno vodstvo ni vedelo za vse podrobnosti v zvezi s procesom, ker so bile tudi razmere drugačne. Mi pa na podlagi analiz vemo, da je bila storjena zmota. O tem smo prepričani in tudi zadnji ukrepi, s katerimi smo poskušali odpraviti pravne posledice tega procesa, dokazujejo to naše prepričanje. Ravnati po vesti pomeni danes ravnati mnogo bolj odgovorno kot takrat, ko političnemu vodstvu stvari niso bile tako jasno prezentne. Res je bila takrat situacija izredna, vendar pa smo bili dežela, ki je imela, v primeri z drugimi, po prevzemu oblasti najbolj izdelan pravni sistem. Takoj po revoluciji smo dobili ustavo in vrsto predpisov, kmalu tudi celoten sistem kazenske zakonodaje. Zato so bila sredstva revolucije po vojni pravna in ustavna, zakonita. To so poudarjali v raznih govorih in člankih naši vodilni tovariši (Kidrič, Kardelj,

Pijade). Pravni sistem je bil izraz takratne družbe, saj predvojnega pravnega sistema nismo več imeli. V tem smislu je bilo treba politiko postaviti v obstoječem pravnem sistemu. – Ględe na vse to ne vem, kako bi v javnosti odmevalo, če bi se sedaj sklicevali na izjemno situacijo neposredno po revoluciji, če bi ta pogojevala ukrepe mimo takratnega pravnega, ustavnega sistema. Sklicevati se na revolucijo v tem smislu, bi prej pomenilo obtoževati revolucijo, kot pa jo razbremenjevati.

Odpravili smo pravne in materialne posledice tega procesa, s čemer smo potrdili, da postopek ni bil neoporečen, in to poprej, ne glede na stališča oz. poročilo komisije IS. Jasno je, da pomilostitev ne izbriše krivde, tu pa tudi ni govora o pomilostitvah. Pregledal sem zakon o kazenskem postopku, po katerem je možno brez težav in zelo enostavno in na kratko vse skupaj umakniti. Ne spuščam se v razne variante, ki so bile tu omenjene, pač pa bi poudaril, da po obstoječih predpisih lahko zahteva obnovo postopka prizadeta stranka ali javni tožilec. Po istem predpisu pristojno sodišče pošlje zahtevek za obnovo postopka v mišljenje tožilcu, vendar mnenje tožilca za sodišče ni bistveno; sodišče lahko ustavi preiskavo predno se ta začne, oz. sprejme sklep o odpravi prejšnje razsodbe. Če bi to prediskutirali s pravniki, ne bi bilo težko izvesti. Prepričan sem, da bomo našli sodnike, ki bodo to naredili. Če je sploh sugestija potrebna, bi bila potrebna samo glede brzine, samo v tem, da se preiskava na sodišču ne vrši, ampak se takoj ustavi, čim se formalno začne.

Edvard KARDELJ:

Takrat pa bi se začela politična borba. Bil bi brez nadaljnjega za tak način, če bi se na tem vse stvar ustavila, mislim pa, da bi se tisti trenutek šele začela prava politična bitka. Nastopili bi tisti, ki silijo k obnovi postopka, to pa niso samo neposredno prizadeti in njihovi svojci, ampak so tu tudi tisti, ki za njimi stojijo in ti bi v trenutku, ko bi bila formalno odprta obnova postopka, postavili vprašanje odgovornosti. Tega jim tudi ne bi mogli preprečiti.

Tone KROPUŠEK:

Zame je bolj vprašljiva politična kot pravna rehabilitacija. Strinjam se, da bi morali biti z moralno političnega stališča bolj oprezni. V politični rehabilitaciji je zajeta tudi moralna rehabilitacija, ta pa lahko povzroči pravno rehabilitacijo. – Ne moremo pričakovati, da se bodo stvari odvijale samo tako kot mi želimo. Pravico vložiti zahtevek za obnovo postopka ima tudi prizadeta stranka; če tak zahtevek pride in če ga potem sodišče sprejme ali zavrne, bi v vsakem primeru nastal politični problem.

Stane DOLANC:

(prečita določbe iz zakona o kazenskem postopku, ki se nanašajo na pogoje, v katerih je možna obnova postopka.): O tem, ali se dovoli obnova postopka ali ne, odloča sodišče, ki je sodilo o primeru na prvi stopnji, v tem primeru bi bilo to vojaško sodišče, ker pa so bile pristojnosti glede deliktov zoper ljudstvo in državo prenešene iz vojaških na okrožna sodišča, bi o obnovi postopka torej odločalo okrožno sodišče, ki pa bi gotovo uvedlo postopek, v katerem bi ugotavljali napake preiskave v procesu, lažne dokumente, izjave, pritiske itd. Današnja personalna zasedba sodišč ni takšna, da bi kazalo sodnikom naročati, kako naj postopajo. Mislim, da politično ne bi bilo umestno pritiskati na sodnike, naj samo formalno začno postopek, ne pa tudi preiskave.

Pred enim letom in pol smo o tem razpravljali in soglasno smo sprejeli poročilo takratne komisije, ki je bilo mnogo bolj politično postavljeno kot današnje poročilo komisije IS. Ugotovili smo dejansko stanje in šibke točke v procesu, o katerih tudi danes nihče ne dvomi. Ko sem svoječasno prebiral materiale UDB, sem se najbolj zbal tega, da bi še kdaj prišli v takšno situacijo. – Na podlagi poročila komisije, ki jo je vodila tovarišica Šentjurc, smo se odločili za moratorij in rehabilitacijo prizadetih ljudi.

Strinjam se, da je danes naša odgovornost večja kot je bila odgovornost takratnega političnega vodstva, toda ne z aspekta, o katerem je govoril Tone Kropušek. Ne zaradi tega, ker stvari poznamo, ampak zato, ker smo danes v drugačni situaciji kot leta 1947 in 1948; današnja situacija je veliko bolj zahtevna in kompliciranа in zato je naša odgovornost danes večja.

Dejansko je bila s procesom storjena določenim ljudem krivca, ne pa vsem. Ne morem se strinjati, da bi za nekatere posameznike rekli, da niso bili gestapovci, če jim tega ne moremo dokazati. Po pravni logiki bi sicer morali reči, da to, kar ni dokazano, ne obstoji, toda po politični logiki vemo za Ranzingerja in še nekatere, da so bili to, kar jih dolžimo. Kot pravnik jim tega ne bi mogel dokazati, po mojem občutku pa se ne morem strinjati, da bi jih postavili v isto vrsto z nekrivimi, ki so po železni logiki revolucije nedolžni padli v proces. Kot komunisti smo tem dolžni popraviti storjeno krivico.

V zvezi s stopnjo odgovornosti političnega vodstva za našo politično situacijo in v odnosu do mladih generacij je treba razmisliti, ali je za nas politično umestno v situaciji, kakršno imamo doma in v svetu, vse te stvari razgaljati in vendarle do določene mere kompromitirati en del naše revolucije. V tem bi z ene strani lahko videli našo moč; tako bi stvar dojemali mi in še določen krog ljudi, precej ljudi pa bi stvar razumelo drugače. Posebno zunaj v svetu bi to pomenilo senzacijo; rekli bi: sedaj so prišli Jugoslovani na isto kot drugi na Vzhodu. Emigracija bi rekla: vse, kar smo govorili o početju UDB, o samovolji posameznikov, je točno, sedaj sami priznavajo, da so morili in mučili celo lastne ljudi. Do tega bi prišlo, če gremo v obnovo postopka. Tudi Rusi, s katerimi se odnosi prej poslabšujejo kot izboljšujejo, bi to stvar izkoristili, češ v političnem vodstvu so tisti, ki so pobijali stare komuniste, španske borce itd., ali pa, to je tisto, kar smo rekli leta 1948, da so v KPJ gestapovci. – Tu je predvsem vprašanje odgovornosti naše ZK, ali bomo sposobni s politično ofenzivno akcijo vse to odkloniti. Prepričan sem, da bi imeli afere tudi z našimi filozofi, ki jih že imamo, imeli pa bi še hujše.

Naša dolžnost je, da najdemo izhod, upoštevajoč vse te elemente, ki bo pomiril našo komunistično zavest humanizma do nedolžnih ljudi, ki pa istočasno ne bo zasenčil obdobja revolucije, v katerem smo mi vsi sodelovali in katerega se nam ni treba sramovati. – Obnova postopka po mojem mnenju ni tak izhod, pa tudi rešitev preko skupščine ne; slednje še manj. Če bi se odločili za pot preko skupščine, bi pripomnil, da republiška skupščina po kazenskem zakoniku nima nobenih možnosti razveljavljati obsodbe, pa tudi amnestije ali abolicije ne more izreči. To pravico ima predsednik republike. To pa bi bila pomilostitev ali abolicija, ki ne bi dala prizadetim ljudem tistega zadoščenja, ki bi jim ga mi hoteli dati in ki ga tudi oni pričakujejo. Morda bi bil najboljši način, da z aktom političnih organizacij oz. forumov te stvari ofenzivno postavimo in povemo, da jih rehabilitiramo, da ne bi nekrivi nosili breme zaradi krivih, ki pa jim te krivde ne moremo dokazati.

Zame je zanimivo, v katerem času so se začela ta vprašanja zaostrovati. Zakaj ne takrat, ko so bila aktualna? V preteklosti smo dobivali pisma in zahteve svojcev, kar pa se je v glavnem zreduciralo na zahteve po pokojninah, priznanje staža itd. Ni pa bilo čutiti politične osti s strani prizadetih, ki mislim, da čutijo na sebi določeno moralno politično krivdo. Če je ne bi čutili, bi gotovo že takrat nastopali drugače. Začeli pa so ostreje postavljati stvari, ko so dobili podporo določenih krogov, ki pa jim ne gre za to, da bi odpravili krivico, ampak za to, da bi na nas uperili politično ost.

Vlado KRIVIC:

Gre za to, kako odkloniti to možnost, ki jim jo dajemo že dve leti.

Edvard KARDELJ:

Dajemo jim jo že od procesa naprej.

Franc POPIT:

Tudi Ivan Kreft, ki je bil takrat živ, ni ničesar povedal proti procesu.

Stane KAVČIČ:

Družine umrlih komentirajo takole: ne morete nam vrniti očetov, mož itd., lahko pa snamete iz njih pečat narodnega izdajstva. Vemo, da je bil proces v tistih razmerah potreben, bil je rezultat borbe, v kateri so padli tudi nedolžni.

Stane DOLANC:

Tisti, ki stojijo zadaj in so se na to prilepili, pa mislijo drugače.

Vlado KRIVIC:

Tovariš Dolanc je postavljal določene probleme kot pravnik. Mislim, da s pravnega stališča ni mogoče postavljati tako, da ni res, da je nekdo gestapovec, ker mu tega ne moreš dokazati ali pa ni res, da ni gestapovec, čeprav mu tega ne moreš dokazati. Ne samo tega, da je vojni zločinec ali gestapovec, ampak še česa drugega mu ne moreš reči, če ni dokazov, ker te sicer lahko toži. Nemoralno je tako govoriti, pa tudi kaznivo, če to javno govorimo.

Gre predvsem za normalno rehabilitacijo mrtvih in živečih, posebno v primerih, ko obstoje dokazi, da so se proti njim uporabila nezakonita sredstva (falzificirane listine itd.). Čeprav smo jim urejali vprašanje pokojnin, stanovanj itd., pa ne glede na to, kakšna stanovanja in pokojnine imajo, zanje to ne pomeni moralne rehabilitacije, če se ne ugotovi, da so bili obsojeni brez pravih dokazov, po nezakonitem postopku. Mislim, da s tem ne bi povzročili nobene senzacije v svetu. V preteklosti smo povzročali drugačne senzacije (na pr. glede Djilasa), pa so se stvari počasi umirile. Danes je situacija glede teh procesov takšna zaradi tega, ker na ta vprašanja nismo dali pravega odgovora. Kdor ni politično slep, ve, da je treba določen proces pravočasno presekati, da ne izgubi zaupanja v množicah. V tej stvari jaz osebno nimam slabe vesti, prav tako je gotovo nima sodišče in tožilstvo, pa mislim, da tudi člani takratnega politbiroja ne. Če ne pridemo do razrešitve, nastaja še težja situacija; s tem omogočamo malomeščanskim in sovražnim elementom, da rovarijo proti nam in jim dajemo argumente na moralni in politični platformi, in to brez potrebe.

Na vprašanje, zakaj se je to vprašanje sedaj pojavilo v takšni meri, mislim, da prav zaradi tega, ker ne damo odgovora, čeprav je javnosti več ali manj znano, da

o tem razpravljamo. Glede situacije pa mislim, da je bila leta 1948 najbolj kritična, bolj kot takrat, ko smo imeli kočevski proces, ki pa je bil voden v marsičem po bolj demokratičnih principih in so bili neposredni dokazi jasni. Tudi pravosodje je bilo odraz takratne težke situacije. Nesmiselno se mi zdi govoriti o tem, da je danes situacija težja kot leta 1948.

Strinjam se, da je treba dobro razmisliti, na kakšen način problem rešiti, ne strinjam pa se, da bomo imeli večje probleme in težjo situacijo, če bomo ta problem na nek način razrešili.

Mislim, da bo treba priti do rešitve tako po politični poti, kot po poti pravosodja. Smo vendarle v letu 1970, ne pa v situaciji, kot je bila leta 1948 in ljudje bi težko razumeli, če bi sedaj o sodnem procesu dali samo politični dokument (bodisi preko političnih forumov, bodisi preko skupščine), ne da bi v to stvar vključili sodstvo. Zato mislim, da bi morali hkrati napraviti oboje. Morda bi morala najprej nastopiti politična akcija, da bi bilo jasno politično stališče; ne bo težko povedati, da ni šlo za nobeno razračunavanje s konkurenti ali opozicijo v partiji na način stalinskih procesov. Španski borci so bili zajeti tu zato, ker so se začeli takrat požari v kemičnih tovarnah (Pufler je bil direktor kemične tovarne in istočasno španski borec in pozneje v Dachauu in začelo se je raziskovati njegovo preteklost; ugotovili so, da je bil gestapovec in tako se je stvar začela razširjati na del španskih borcev, ki so šli skozi gestapo oz. zapore in prišli ven, razširila se je na direktorje kemičnih tovarn – Stepišnik, Ličen, Diehl, docent za kemijo na univerzi Krajnc). Strokovnjaki so povedali, da je bil takrat plan v kemični industriji zelo napet, kapacitete in kadri pa nedorasli za tak razvoj in zato je prišlo do defektov, ki pa smo jih generalizirali in v vsakem defektu videli že sabotažo. Izjave strokovnjakov so se ujemale z izjavami sodelavcev UDB.

Edvard KARDELJ:

Zase moram reči, da tega nisem generaliziral. Šlo je za borbo proti sovražniku, ki je delal sabotaže, s čemer pa ni bilo rečeno, da je bil vsak defekt smatran za sabotažo.

Franc POPIT:

Vsi smo torej enotni, da je treba nekaj narediti, gre pa za vprašanje, kako: ali tako kot je predlagal tovariš Kardelj, ali z obnovo postopka, kot pravita tovariša Kropušek in Krivic.

Sergej KRAIGHER:

Vsi se strinjamo, da je treba najti politični izhod, da potegnemo črto nad to stvarjo na način, ki nam omogoča politično bitko v vsaki situaciji, ki bi ob tem lahko nastala in proti vsakomur, ki bi hotel izkoriščati likvidacijo tega procesa. Po mojem mnenju nam te možnosti daje način, kot ga je predlagal tovariš Kardelj, ki pa je različen od pristopa komisije. Ko smo pred enim letom o tem razpravljali, smo nekoliko dvomili, danes pa smo prišli vsaj do konstatacije v pogledu odgovornosti politbiroja, ki takrat ni bila tako čvrsto postavljena kot danes. Veliko je odvisno od tega, kako bomo organizirano in enotno pristopali. Naivno bi bilo pričakovati, da ne bi sile, ki so že na delu, skušale iz take ali drugačne naše rešitve izvleči zase kar največ, posebno glede vprašanja politične odgovornosti vodstva. Vprašanje je, iz katerih pozicij se bomo proti tem lažje tolkli, da izbijemo raznim nasprotnikom adute iz

rok. Prepričan pa sem, da čas ne dela za nas, ampak proti nam in če odlašamo, izgubljamo.

Mislim, da je treba koncipirati tekst in ga dobro prediskutirati. Pri koncipiranju bi morali upoštevati situacijo, na katero je opozarjal tovariš Dolanc in imeti posluh za vse možnosti vmešavanja raznih faktorjev, ki postajajo v zadnjem času bolj ofenzivni kot so bili. To ni slučajno, ni samo izraz naše defenzivnosti in čakanja, ampak je izraz dozorevanja problema v celotni situaciji, v kakršni smo.

Pri vsem tem gre po mojem mnenju za 2 ali 3 različne tipe problemov:

– ocena dachauskega političnega komiteja (buchenvaldskega i.dr.); izjavo o tem je treba vključiti; to je en aspekt, ki ga je treba obdelati;

– obsojeni – mrtvi in njihovi svojci ter živeči; tu je treba zniansirati in ločiti tiste, ki so bili pomiloščeni, ker niso bili krivi, in tiste, za katere ni dovolj dokazov glede treh osnovnih očitkov oz. obdolžitev in iz celotnega gradiva izhaja, da gre za sodno zmoto.

Znan je primer Gašpariča Maksa iz Maribora in Špindlerja, ki sta tu omenjena, s terena pa so tudi zahteve po rehabilitaciji. Poiskati je treba še druge stvari in jih rešiti, tako da bomo mi stvar pokrenili, ne pa drugi.

Upoštevam vse, kar je govoril tovariš Janžekovič o delu in prizadevanjih komisije. Tudi meni je po tem gradivu, ki smo ga dobili, stvar mnogo jasnejša in lažje delam zaključke zase na tej podlagi. Motijo pa me nekatere stvari v poročilu, glede katerih bi želel povedati svoje kritične pripombe.

– Ne vem, kakšen je bil prvi sestanek komisije in predsednika IS, v poročilu se tu začenja s 4. plenumom CK ZKJ. Vprašanje je, koliko je oportuno ves ta postopek in revizijo vezati na 4. plenum. Po mojem mnenju bi to dezorientiralo ljudi. Skratka, ta uvod me moti. Čas je, da potegnemo stvar do kraja. Danes smo razčistili, da so bili ti procesi sredstvo politične borbe.

– V tem gradivu ostaja zame popolnoma odprto vprašanje, zakaj se je začel postopek zoper te ljudi. Odgovor je tak, kot je bila predpostavka: ker so bili v teh in teh komitejih, službah itd., je padel nanje sum. Zastavlja se mi vprašanje, zakaj je padel sum: prav na te, zakaj ne tudi na druge, ki so bili tudi v taboriščnih komitejih in v teh službah.

– Moti me, da komisija ni razgovarjala z zasliševalci in preiskovalci v procesu. Razumem, da bodo ti ljudje rezervirani do vseh, ki bi jim postavljali neke zahteve in vprašanja v zvezi s preiskovalnem postopkom, če imajo občutek (upravičen ali ne), da skuša politično vodstvo nanje prevaliti odgovornost, dejansko pa so oni izvajali našo politiko. (KARDELJ: Ali pa bodo vrgli krivdo na politično vodstvo, češ, izvrševali smo naloge KP, CK itd.) – Dvomim, da člani politbiroja ne bi vedeli, da se preiskave vršijo in tudi nisem prepričan, da bi popolnoma izključevali možnost uporabe sredstev, ki se jih tu obsoja. O tem nimam posebnih iluzij. – Morda bi se dalo v razgovoru s preiskovalci bolj zniansirati krivdo oz. razčiščevanje vseh teh vprašanj, kot pa je to možno samo na podlagi gradiva, ki ga je imela komisija na razpolago.

– Ne vem, ali je to pravna norma, vzeta morda in nürnberškega procesa, da se jemlje za težjo odgovornost jetnika, ki maltretira sojetnika (eksperimenti!) kot pa če bi to sam pretrpel, oz. da bi bile zanj posledice težje, če bi to odklonil. To je zame čudno tretiranje.

Edvard KARDELJ:

Za Ranzingerja se govori, da ni res, da bi mučil ljudi in da je samo enkrat dal v stroj človeško kožo. Ne rečem, da je zaradi tega gestapovec, toda najmanj, kar bi človek pričakoval po tem, kar je počel, bi bilo, da se skrije, tako da o njem ne bi bilo slišati, kajti najmanj, kar je, kaže na nemoralno figuro človeka, ki je bil tudi očitno strahopetec, ker se ni uprl takemu poslu. Mnogi so raje izgubili glave, kot pa da bi napravili nekaj takega, kar je počel on. – Če bi komisija te stvari drugače postavila, bi se našel ofenziven pristop, ki bi vnaprej odbil možnost, da bi kdorkoli postavljal vprašanje odgovornosti politbiroja ali sodišča za ukrepe v politični bitki proti takim ljudem in tendencam.

Sergej KRAIGHER:

– V gradivu se označuje očitek glede Umschulung kot nesmiselen in postavlja se teza, da gestapo ni delal v taborišču, da ni delal na dolge roke itd. Zame je normalna predpostavka, da se je usmeril in oprl na agenturo, ko je videl, da vse mase ljudi ne more fizično likvidirati.

Ivo JANŽEKOVIČ:

Tako kot je hipoteza to, kar se je trdilo v procesu glede Umschulung, je to, kar postavljamo mi, hipoteza. Temu se ni bilo mogoče izogniti.

Franc POPIT:

Naivno je trditi, da gestapo ni imel interesa delati v taborišču.

Edvard KARDELJ:

Nesmiselno je trditi, da so vse antifašistične komiteje v taboriščih postavili gestapovci, prav tako pa tudi ni treba izključiti tega, da je okupator poskušal s takimi organizacijami priti do pravih borcev, oz. jih odkriti.

Segrej KRAIGHER:

Gradivo gre zelo gladko preko vprašanja predčasno izpuščenih iz lagerja. Nemogoče je trditi, da nihče, ki je bil predčasno izpuščen, ni podpisal, da bo delal za gestapo.

Ivo JANŽEKOVIČ:

Za Žumra z Jesenic obtožnica pravi, da je bil eden najbolj preizkušenih gestapovskih agentov in da je zato tudi prišel iz taborišča. Res pa je, da je ostal v Avstriji in tam počakal konca vojne. Ko ga je Bohinc vabil, naj pride v partizane, mu je odgovoril, da ima že dovolj vojne in taborišč.

Sergej KRAIGHER:

To bi sodilo pod kategorijo nezadostnih dokazov, ne pa v kontekst, iz katerega bi se dalo sklepati, da izključujemo možnost, da bi bili posamezniki, ki so bili izpuščeni iz taborišča, sodelavci gestapa. Po nekaterih trditvah in predpostavkah izpade tu gestapo kot humana ustanova. Vprašanje je, koliko je v vsem tem ogromnem gradivu napisanega tistega, kar so ti ljudje dejansko počeli.

Napisal sem si 15 točk, ki jih komisija osporava. Po mojem mnenju pa v vsakem od teh primerov ostane določena rezerva. Če hočemo poročilo komisije koristiti kot osnovo za rešitev teh vprašanj, je važno, kako so stvari formulirane, da ne bi mogle

komurkoli služiti kot opravičilo ali argument bodisi za njegovo obnašanje, bodisi za napade na organe, ki so ta proces izvajali. Vsekakor pa je treba čimprej priti do rešitve; tu je komisija IS ki mora dati odgovor na poslansko vprašanje. Mislim, da bi bilo bolje, da pride do tega odgovora v skupščini potem, ko bo že objavljeno politično stališče oz. izjava političnih forumov. S tem bi zmanjšali možnost polemiziranja v skupščini; ko bi bilo znano politično stališče, bi se poslanci zadovoljili z odgovorom IS, ki bi bil skladen temu političnemu stališču.

Ni mogoče izključiti možnosti, da bi kdo vztrajal v zahtevi po dejanski obnovi procesa. Stvar je treba speljati po sedanjih predpisih in računati tudi z možnostjo, da se preko tožilstva in sodišča izvede postopek. Izogibal bi se konzultacij s pravosodnimi organi v raznih oblikah, ki se jih tudi v drugih primerih ne poslužujemo. Imamo sicer normalne kontakte in posvetovanja, ne bi pa bilo prav, da bi v tem primeru imeli take kontakte, da bi nam kdorkoli lahko očital, da smo izvajali pritisk na organe pravosodja. Na podlagi našega političnega stališča se morajo sami orientirati in izbrati ustrezno pot rešitve.

Edvard KARDELJ:

Poskušal bi najti rešitev, ki bo izključila revizijo procesa oz. obnovo postopka, če je možno najti to rešitev s politično izjavo in skupščinskim aktom, tako da bi skupščina sprejela o tem zakon morda s tremi členi.

Stane KAVČIČ:

Mislim, da bi bilo tudi pravni akt treba dati, ne pa samo politični akt. Kot je prikazoval tovariš Šifrer, bi bila izvedba več ali manj formalnega postopka na sodišču zelo enostavna in mislim, da bi dali s tem veliko manj poudarka stvari, kot pa če bi šli s tem pred skupščino.

Vlado KRIVIC:

Skupščina gotovo ne more prevzemati pristojnosti sodišča; če se nekdo obrne na javnega tožilca z zahtevo po zaščiti zakonitosti ali za obnovo postopka, ne more o tem sprejeti odločitve skupščina.

Lidija ŠENTJURC:

V letih od procesa dalje so bile že vložene zahteve za obnovo postopka s strani Ranzingerja, Figarja in še nekaterih. Tožilec je njihove zahteve že dvakrat zavrnil in so prizadeti dobili neke odločbe o tem. Na tem je komisija gradila svojo izjavo, ko so se prizadeti pritožili na kongres, pa tudi naš odgovor vodstvu KP Avstrije smo gradili na tem; rekli smo, da ne generaliziramo obsodbe taboriščnih komitejev, da pa so individualne krivde dokazane. Sedaj se je javni tožilec pojavil z vprašanjem, na kakšni osnovi smo se na kongresu sklicevali na tožilstvo. Morali bi videti, ali je možno ponovno priti z zahtevo po obnovi postopka v primeru, ko je bila taka zahteva že odklonjena s strani javnega tožilstva. V teh letih pa je bilo nekaj primerov obnove postopkov glede gestapovcev, izven dachauskega procesa.

Tudi moje mnenje je, da je treba hitro nekaj narediti. Strinjam se, da se izda politični dokument, v tem duhu kot pravi tovariš Kardelj. – Glede poročila komisije IS imam pripombe; nekatere dokumente komisija zelo milo ocenjuje. Strinjam se, da jim gestapovščine ne moremo dokazati, obstoji pa moralna odgovornost, kar smo v poročilu prve komisije napisali, medtem ko sedanja komisija tudi v tem pogledu brani obtožence in napada obtožnico oz. sodbe.

Vlado KRIVIC:

Ko je komisija začela z delom, ni imela pojma, da obstojijo sumnje ali dokazi, da se je v preiskovalnem postopku karkoli vršilo nepravilno.

Lidija ŠENTJURC:

Ves čas so diskutirali o političnih momentih.

Stane KAVČIČ:

Komisija je delala vse na podlagi obtožnice, ki jo je imela na razpolago.

Dogovoriti se moramo, kdo, kdaj in kakšno politično izjavo naj da. Na podlagi političnega stališča pa lahko javni tožilec, po naši iniciativi, s tem, da mu damo na razpolago vse gradivo, tudi poročilo komisije, ki bi ga z ozirom na dane pripombe lahko popravili, vloži zahtevek za obnovo postopka oz. za zaščito zakonitosti.

Edvard KARDELJ:

Sodišče in javno tožilstvo morata imeti ves material, če gre za obnovo postopka; za te organe samo poročilo komisije ne velja nič.

Tone KROPUŠEK:

Sem odločno proti obnovi postopka, če naj bi bil izveden z vso normalno proceduro, preiskavo itd. Diskutiral sem o odpravi postopka, ki se pravno formalno imenuje obnova postopka, v resnici pa pomeni odpravo postopka, tako da se obnova postopka formalno začne in zaključi, brez zaslševanja prič, brez obtoženih in brez zagovornikov. Lahko načelno to sklenemo, naj javni tožilec pogleda, če je to možno.

Franc POPIT:

Medtem ko mi nočemo prevzeti nase politične odgovornosti, pa zahtevate, da bi nek tožilec ali sodnik prevzel to odgovornost in rekel, da se postopek ustavi, ne da bi pregledal dokumente, zaslišal prizadete, priče itd. Mislim, da ne moremo graditi rešitve na taki konstrukciji, da bi sodnik prevzel tako odgovornost.

Vlado KRIVIC:

Prav bi bilo posvetovati se s predsednikom vrhovnega sodišča in šefom kazenskega oddelka Pericem o tem, kakšna pot bi bila najbolj ustrezna.

Sergej KRAIGHER:

Ne zdi se mi treba, da bi mi dajali iniciativo tožilcu. Čim bi dali politično izjavo, je s tem naša iniciativa končana, oz. bomo na tej osnovi vodili politično bitko, da bi vsi, ki jih ta stvar zadeva, tudi sodni aparat, vedeli, zakaj gre, tako da bo vsak, ki bi zahteval dejansko obnovo procesa, pod političnim pritiskom.

Stane KAVČIČ:

Prva stvar bi bila torej izjava političnih forumov; potem, ko bi bilo objavljeno politično stališče, bi dal izjavo izvršni svet, oz. pripravil odgovor na poslansko vprašanje. Javno tožilstvo bi opozorili, da svoječasno ni bil dan tožilstvu ves material in bi mu dali sedaj na razpolago vse gradivo.

Edvard KARDELJ:

Gremo od tega, da moramo za vse prevzeti odgovornost nase. Nihče ne bo verjel, da so majhni udbovci krivi za tako stvar. Pa tudi nihče od sodnikov ne bo pri-

pravljen napraviti tega, da bi samo formalno odprl postopek in ga istočasno tudi zaključil, ne da bi brskal po papirjih, zasliševal ljudi itd. Še vedno bi poskušal najti način, da sodišče, niti javno tožilstvo ne pride vmes. Če pa se temu ni moč izogniti, je treba temeljito razmisliti.

Prvo je torej politična izjava, ki bi dala analizo celotne zadeve, povedala bi, za kaj gre in obenem, da smatramo, da revizija postopka po tolikem času ne bi bila umestna, ker ne more biti pravična, ampak bi delali s tem nove napake, ker po 20 letih ni mogoče popravljati starih napak, ampak bi delali nove. Pri tem pa je treba jasno povedati, da je treba te ljudi osvoboditi obdolžitev, ki niso dokazane, za kar naj se najde adekvatni postopek. – Temu bi sledila izjava izvršnega sveta, ki bi se sklicevala na politično stališče; v njej bi bilo treba povedati, da je IS razmotril stvar z vsemi družbenimi faktorji in je glede na to podvzel določene ukrepe, da se – če je mogoče – proces formalno obnovi, pa se ga z abolicijo prekine oz. ustavi in se na ta način ukine oz. briše vse posledice pravnega procesa. Treba pa je vprašati pravnike, če je to mogoče. To bi bila odprava postopka, brez postopka. Karkoli drugega pa bi pomenilo odpreti dejanski postopek.

Stane DOLANC:

Po zakonu odloča o obnovi postopka senat petih sodnikov. V vsakem primeru so potrebni izvidi in mnenje javnega tožilca; na tej podlagi sodišče odloči o obnovi postopka.

Stane KAVČIČ:

Imam občutek, da bodo sodniki zelo radi in po svoji vesti speljali stvar tako, kot mi tu govorimo. Med njimi vlada prepričanje, da je stvar pravno dvomljiva, politično pa taka, kot jo mi ocenjujemo. Prepričan sem, da ne bodo šli na spektakel. – Ko bo dana politična izjava, tožilec zahteva obnovo postopka in predno bi sodišče opravilo izvide, bi šli na abolicijo.

Franc POPIT:

Zastavlja se vprašanje, do kam bomo s tem šli, kajti bilo je že govora o tem, da ne gre samo za dachauski proces. Prihajajo tudi IB-jevci z raznimi zahtevami glede pokojnin ipd. Slišal sem, da edino proti Nagodetu obstojajo materialni dokazi, ker je pisal dnevnik, medtem ko so bili vsi ostali procesi izvedeni na podlagi priznanj, ne pa dokazov.

Sergej KRAIGHER:

Tu je tudi nekoliko čudna logika; če nekdo prizna, se tega ne upošteva in se smatra, da je bilo priznanje izsiljeno; če pa ne prizna, ga ni mogoče obsoditi, tako da se obtoženemu avtomatsko verjame, če sebe bremeni, se mu verjame, da se je obremenil pod pritiskom, in verjame se mu, če sebe ne obremeni, ker stvari ne prizna.

Tone KROPUŠEK:

Izven okvirov dachauskega procesa nikakor ne bi smeli iti.

Stane KAVČIČ:

To je popolnoma jasna stvar.

Edvard KARDELJ:

Glede postopka bi se torej bilo treba pogovoriti s pravnimi strokovnjaki, kot je predlagal tov. Krivic. Pogledati pa je treba tudi možnost, da bi mimo sodišča izvedli abolicijo oz. razveljavitev procesa z generalnim odlokom skupščine.

Stane KAVČIČ:

Pogledali bomo, če je možno to izvesti z zakonom, ki bi ga sprejela skupščina.

Edvard KARDELJ:

Čeprav bi bilo v primeru, če stvar izvedemo skozi skupščino, več govorjenja, pa bi to lahko likvidirali samo v eni skupščinski razpravi, brez vsakega spraševanja in zasliševanja.

Stane KAVČIČ:

Tudi v skupščini so ljudje, ki bodo hoteli pogledati dokumente in bodo postavljali vprašanja.

Edvard KARDELJ:

Nosilec politične izjave mora biti centralni komite, skupaj s predsedstvom Republiške konference SZDL. To naj bi bila argumentirana izjava, ofenzivna v tem smislu, da bi dala oceno politične situacije, kot smo preje govorili, ne pa kot da ni nihče nič kriv. Tej oceni naj bi sledilo stališče, da po tolikih letih ni treba, da bi eventuelni nedolžni nosili breme obdolžitev in zato predlagamo odgovornim državnim organom, da najdejo ustrezne ukrepe, da se likvidirajo vse posledice procesa, brez obveznih dolgoročnih obnov postopka.

Stane KAVČIČ:

Temu bi sledila izjava oz. odgovor IS na poslansko vprašanje, ki se že izreče glede postopka.

Edvard KARDELJ:

Nato bi – kot bo pokazal posvet s pravnimi strokovnjaki – začeli in zaključili hkrati obnovo postopka z anuliranjem razsodbe, kot je bilo rečeno. Če pa tega ne bi mogli izvesti, potem moramo stvar še enkrat zdiskutirati. Obnova postopka z zasliševanji prič in vsem ostalim bi bila slabša rešitev kot nič. V tem primeru je treba ostati samo pri politični izjavi.

Stane KAVČIČ:

V tem primeru je treba vzdržati pri sedanjem, ker bi šli sicer iz ene zmote v drugo in bi odprli vrata špekulacijam, medtem ko na naši strani špekulacij ni bilo.

Tone KROPUŠEK:

Potem je bolje pustiti stvari kot so.

Franc POPIT:

Zmenili smo se torej, da CK in predsedstvo Republiške konference SZDL dasta politično izjavo. Potem izvršni svet odgovori na poslansko vprašanje in nakaže postopek, s tem, da se predhodno s pravnimi strokovnjaki vidi, kateri način bi bil najboljši za anuliranje procesa.

Edvard KARDELJ:

Ni toliko važno, če bodo sodniki prebirali ves ta material, važno je, da ne bo banda v takem postopku delala nam proces.

Andrej MARINC:

Poklical sem na razgovor Kopača in Fakina (glede na dopis); dobil sem samo Kopača, kateremu sem dejal, da komisija še ni končala z delom. Povedal sem mu, da Bohinca nisem povabil, ker je potvoril razgovor z menoj in ga izkoristil ter dal v javnost. Dejal sem mu, da na tak način ne bom z njim razgovarjal in naj to Bohincu pove. Kopač je stvar takoj razumel.

Franc POPIT:

Vprašanje je še, kako postopati s poročilom komisije IS.

Edvard KARDELJ:

Poročilo bi dal pod ključ.

Stane KAVČIČ:

Če gre stvar tako, kot smo rekli, damo tožilstvu oz. sodišču ves material, ne pa poročila komisije, ki ga lahko spravimo pod ključ. Kdo naj bi o načinu razgovarjal s pravniki?

Franc POPIT:

Kraigher, Kavčič in Krivic naj bi se posvetovali s pravniki.

Vlado KRIVIC:

Ni treba mene; naj govorita Kraigher in Kavčič.

Edvard KARDELJ:

V Rankovićevem primeru je moral najprej tožilec dati obtožnico, nakar je nastopila abolicija, brez postopka.

Stane KAVČIČ:

V tem primeru pa bi tožilec zahteval obnovo postopka in čim bi prišlo formalno do postopka na prvi stopnji, tožilec umakne obtožnico iz leta 1948, sodišče pa razveljavi razsodbe.

Lidija ŠENTJURC:

Dajali smo politične izjave tudi v inozemstvo glede komitejev v taboriščih, kjer je bila glavna obtožba, da so bili ti komiteji gestapovski. To je lahko tudi za sodišče največji argument. Te izjave so bile večkrat objavljene, tudi s strani ZB.

Andrej MARINC:

Izjava glede taborišćnih komitejev je bila objavljena na VI. kongresu.[8]

Edvard KARDELJ:

Če je pravno možno, da javni tožilec vloži zahtevek za obnovo postopka in potem, čim se ta odpre, tožilec takoj umakne obtožnico iz leta 1948, je stvar druga.

[8] Mišljen je 6. kongres ZK Slovenije konec 1968.

Torej bi potem, ko tožilec umakne obtožnico iz l. 1948, sodišče izdalo oprostilno sodbo, ker ni dokazov.

Stane KAVČIČ:

Tako pot predlagajo pravniki v komisiji in pravijo, da je zelo enostavna.

Andrej MARINC:

Čim bi preverili te pravne variante in možnosti, bi bilo treba o stvari govoriti s tovarišem Titom.

Edvard KARDELJ:

Tovariš Tito je bil sicer zelo proti obnovi postopka, vendar v tem primeru, kot pravi tovariš Kavčič, je stvar drugačna in abolicija ni potrebna. Ne glede na to pa bi bilo prav, da se pogovorite s pravniki tudi glede abolicije, da vidimo, katera rešitev bi bila najboljša možna. Prav bi bilo, da se tudi dogovorite, da ne bi materialov vlačili okoli.

Stane KAVČIČ:

To bi bil poslednji akt naše humanosti in kdor bi še oporekal, mu lahko takoj zamašimo usta.

Razgovor je bil zaključen ob 24. uri.

IZJAVA PETRA ČORIĆA O MOTIVIH PROCESOV[x]

Sisak, 30. X. 1984

Povodom izjave Okružnog suda u Ljubljani od god. 1976 o rehabilitaciji nekih osuda iz 1948. god. od strane Vojnog suda tj. tužilaštva da se sve osude poništavaju i da se svaki daljni postupak protiv navedenih obustavlja.

Odlučio sam da odem u Beograd da porazgovaram u Udruženju španskih dobrovoljaca sa Predsjednikom udruženja pok. drugom Alešom Beblerom.

U toku naših razgovora, postavio sam pitanje drugovima Bebleru i Laza Udovičkom kako je uopšte došlo do tih presuda i na osnovu čega. Pokojni drug Bebler mi je odgovorio da je drug Juranić Oskar kao gen. sekretar Ministarstva SFRJ[1] putovao u Madjarsku službeno i sa ministarstvom vanjskih poslova rešavao neka pitanja. U tom posjetu Madjarskoj pok. drug Juranić imao je priliku da se sretne sa komandantom vojne škole Španske oficirske škole u Pozo-Rubiu nedaleko Albarete čiji slušaoci smo bili mi. Komandanta svi smo poznavali pod imenom General Rable.

No posle pozdravljanja a i iznenadjenja da su još uvijek na životu obojica nakon svega što su preživeli da se nadju u Madjarskoj. Na pitanje što radi u Madjarskom ministarstvu Juranić mu je odgovorio da vrši dužnost generalnog sekretara Ministarstva spoljnih poslova SFRJ i da je riješavao neka pitanja za koja su zainteresirane obadvije zemlje.

General mu je rekao da bi bilo dobro da mu dade pismeno, o čemu je on razgovarao u Ministarstvu, našto se Juranić pobunio, i odgovorio generalu da on nema što pisati jer naša zemlja vodi politiku istu kao u SSSR-u, tj. politiku Molotova. Na upit generala da li on odbija da daje pismenu izjavu, na što Juranić odgovorio sa da; nato je general rekao da on Juranić zaboravlja da je pripadnik NKVD-e još iz Španije kao i svi ostali koji su pohadjali oficirsku školu u Pozo-Rubiu, i da je naša dužnost da izvršavamo sve zadatke koji se postavljaju pred nas. Juranić je rekao da on ne može da bude špijun i izdajica svoje Domovine. Našto je general odgovorio da će snositi posledice zbog toga. Ne samo da je prijavio Juranića nego je spisak Jugoslovena poslao u Beograd a posledice su poznate.

Tako je meni objasnio drug Bebler na moje pitanje zašto je došlo do tih nesretnih slučajeva, tj. do osuda a i do kalvarije sviju nas. To je Beblerova verzija a možda imade još neka druga na drugoj osnovi. A vidi se i NIN-u da Krivokapić[2] imade svoju verziju, a ta je da smo mi sami krivi što smo se vratili iz Dachaua živi.

P. Čorić l.r.

---

[x] To pismo uvrščamo na to mesto, ne glede na datum nastanka, ker ponazarja eno od hipotez, o katerih so govorili tudi na sestanku političnega aktiva (glej spredaj).

[1] Gre za ministrstvo za zunanje zadeve FLRJ.

[2] Očitno misli Bora Krivokapića, ki je večkrat pisal o dachauskih procesih in 1986. objavil tudi knjigo Dachauski procesi.

DOKUMENTI O SODNI REHABILITACIJI

Dokumenti o obnovi Marčanovega procesa

Vrhovno sodišče
ljudske republike Slovenije
v Ljubljani

Kž 225/41
2

V IMENU LJUDSTVA!

Vrhovno sodišče LRS v Ljubljani je pod predsedstvom predsednika v.s. Dolničarja Mateja ob sodelovanju s.v.s. Dolinška Jožeta in s.v.s. dr. Grudna Ludvika kot sodnikov ter n. pravnega referenta Müllerja Romana po zaslišanju zastopnika javnega tožilca LRS Kirna Karla v kazenski stvari zoper obt. Marčana Jožeta radi kaznivih dejanj po čl. 3, tč. 3 in 10 ZKLD vsled pritožbe javnega tožilca zoper sodbo okrožnega sodišča v Ljubljani z dne 17. junija 1949, K 543/48–20, v seji

odločilo:

Sodba sodišča prve stopnje se razveljavi in zadeva vrne v novo obravnavo in razsojo drugemu senatu sodišča prve stopnje.

Obrazložitev.

Sodišče prve stopnje je obt. Marčana oprostilo obtožbe kaznivih dejanj po čl. 3, tč. 3 in 10 ZKLD, storjenih s tem, da je v taborišču Dachau sodeloval z gestapom, da je bil povezan z gestapovskima agentoma Koširjem in Stepišnikom, katerima je dajal agentska poročila in da je tudi po osvoboditvi vzpostavil zvezo z bivšima gestapovskima agentoma Lauscher Jožetom in Horak Karlom.

Zoper to sodbo se pritožuje javni tožilec in sicer utemeljeno.

Pritožbeno sodišče ima tehtne pomisleke glede podsodne dokazne ocene, kakor tudi glede pravilnosti podsodnih ugotovitev. Prvo sodišče ni verjelo izpovedbam gestapovca Koširja in jih smatra za neresnične, verjelo pa je popolnoma obtožencevemu zagovoru, da ni imel z gestapom nobenega posla. Gestapovec Košir je na glavni obravnavi v procesu zoper njega na vprašanje, če je Marčan agent gestapa, izpovedal: »Mislim, da je bil«. Tudi pri ponovnem zaslišanju pred UDV (pod red.

štev. 12) je dejal, da misli, da je obt. Marčanu moralo biti znano, da je (Košir) agent gestapa, ker je od njega zahteval razne informacije in je obt. Marčan hodil tudi na dogovorjene sestanke.

Pobijana sodba je torej napačno ugotovila, da gestapovec Košir ni navajal ničesar konkretnega glede tega, da bi obtoženec kot zaupna oseba gestapa dobil mesto pomožnega pisarja in brez prepričljive osnove ni sledila izpovedbi gestapovca Koširja, da bi obtoženec dobil delovno mesto v »Führerbaraki« po priporočilu gestapovca Lauscherja.

Res Koširjeve izpovedbe ne vzbujajo vtisa absolutne sigurnosti in zanesljivosti. Toda spričo dokaj tehtnih obremenitev Koširja je treba njegove izpovedbe vsekakor natančneje oceniti in preiskusiti, kot je to storilo prvo sodišče, po potrebi eventuelno s ponovnim zaslišanjem Koširja in soočenju z obtožencem.

Ni namreč videti pametnega razloga, zakaj bi Košir, ki je verodostojno priznal lastno krivdo, obtoženca brez podlage obremenjeval. Poleg tega pa so podani še drugi tehtni indici, ki jih iznaša pritožba in ki kažejo na obtoženčevo krivdo. Najmočnejši indic tvori okolnost, da je obtoženec takoj po prihodu v taborišče navezal stike z Lauscherjem in Horakom ter je prvemu dajal razne podatke o internirancih, zlasti levo usmerjenih. Glede Lauscherja pa je gestapovec Oswald na obravnavi izpovedal, da je bil njegova nadrejena zveza, to se pravi eden glavnih gestapovskih agentov v taborišču. Prav tako vzbuja dvom v obtoženčevo nedolžnost okolnost, da je dobil službo v »Führerbaraki« in je tam celo bil zaloten pri poslušanju radia, pa zato ni sprejel nobene večje kazni. Značilno je tudi to, da se obtoženec po osvoboditvi obrača pismeno le na gestapovska agenta Horaka in Lauscherja, ne pa na druge internirance. Tak položaj v znatni meri govori za to, da je bil obtoženec v resnici gestapovski agent v smislu obtožbe in da je Koširjeva izpovedba verodostojna.

Prvo sodišče tudi ni imelo dovolj pred očmi skrajno rafiniranost gestapovske organizacije ter njene metode, da ljudi, ki so stopili z njo v sodelovanje, ne izpusti iz svojih krempljev, ampak tudi še po vojni pod plaščem tujih imperialistov, ki so v splošnem prevzeli gestapovsko službo, išče povezave s temi ljudmi, ki iz strahu pred razkritjem njihovih dejanj, stopajo v njihovo službo. Značilno je tudi, da si je gestapo iskal sodelavce največ med levo usmerjenimi ljudmi.

Vse te okolnosti narekujejo, da se dokazi ponovno vsestransko in temeljito preiskusijo in ocenijo in dejansko stanje zares zanesljivo in prepričevalno ugotovi.

V danem primeru naj prvo sodišče po drugem senatu ponovno kritično oceni dokaze, po možnosti po priporočeni popolnitvi postopanja ter na tej podlagi prepričevalno ugotovi dejansko stanje in prinese temu ustrezno odločbo.

Iz teh razlogov je bilo odločiti kot zgoraj.

Ljubljana, dne 3. 8. 1949.

Zapisnikar:
(Müller Roman) l.r.

Predsednik senata:
(Dolničar Matej) l.r.

ŽIG:
Vrhovno sodišče LRS

Dostava:
2 krat jav. tož. LRS
5 krat okrož. sod. Ljubljana

K 229/49-30

SODBA
V IMENU LJUDSTVA!

Okrožno sodišče v Ljubljani je po predsedniku Hribarju Stankotu in sodnikih porotnikih Kočmanu Francu in Polaku Hinkotu ob sodelovanju zapisnikarice Križnik Ivanke v navzočnosti javnega tožilca ljubljanske oblasti Grgiča Edota, zaprtega obtoženca Marčana Jožeta in njegovega zagovornika Kreka Leona po javni glavni obravnavi opravljeni dne 12. 9. in 20. 9. 1949 dne 20. 9. 1949

razsodilo:

Obt. Marčan Jože, sin pok. Jožeta in Zinke roj. Savnik, roj. 14. 2. 1923 v Mariboru, nazadnje stanujoč v Ljubljani, Kotnikova 17, študent ekonomije, slovenske narodnosti, državljan FLRJ, ima 4 razrede osnovne šole, tri razrede gimnazije, štiri razrede trgovske akademije in 2 letnika gospodarske fakultete, bil v NOV od 9. 9. do srede novembra 1943, ni v preiskavi, v priporu od 17. 4. 1948 od 10. ure

A.) je kriv,

da je 1.) neugotovljenega dne decembra 1943 v Ljubljani in v Dachauu pristal na sodelovanje z gestapom ter kot tak v taborišču Dachau obveščal agenta gestapa Lauscherja o vsem, kar je vedel o sointernirancih in
2.) kot agent gestapa bil v času, ko je delal v takozvani Führerbaraki in pozneje kot bolničar v revirju povezan z agentom gestapa Koširjem in Stepišnikom zaradi dajanja agentskih poročil, torej postal funkcionar sovražnikovega terorističnega aparata in ovajal kot tak sointernirance oz. dajal agentska poročila gestapu.

Zakrivil je s tem kaznivo dejanje po čl. 3 tč. 3 ZKLD in se

obsodi

po čl. 4 odst. 1 ZKLD

na 3 (tri) leta odvzema prostosti s prisilnim delom, na zaplembo vsega premoženja in na izgubo državljanskih pravic po čl. 37 tč. a, b, c in č KZ, torej volilne pravice, pravice do pridobitve ali opravljanja funkcij v družbenih organizacijah in društvih, pravice javnega nastopanja in pravice nositi častne naslove, rede in druga odlikovanja, za dobo enega leta.

Po čl. 89 odst. 4 ZKP se oprosti plačila stroškov kazenskega postopka.

V kazen se mu všteje prestani pripor oz. preiskovalni zapor od 17. 4. 1948 od 10. ure dalje.

B.) se oprosti

obtožbe kaznivega dejanja po čl. 3 tč. 10 ZKLD storjenega s tem, da bi po osvoboditvi z svrho nadaljevanja svojega agentskega delovanja iskal in vzpostavil stik z agentoma gestapa Lauscherjem Jožefom in Horakom Karlom, da bi torej podatke in listine, ki po svoji vsebini pomenijo posebno varovano vojaško ali drugo državno tajnost izročil katerikoli nepoklicani osebi ali z namenom, da jih kdaj izroči, take podatke kradel ali zbiral.

Obrazložitev

Prva sodba tega sodišča z dne 17. 6. 1949, s katero je bil obt. Marčan Jože v celoti oproščen obtožbe, je bila od vrhovnega sodišča na pritožbo javnega tožilca razveljavljena in zadeva vrnjena v novo obravnavo in razsojo drugemu senatu in navodilom, da je treba izpovedbe priče Koširja, ki ne vzbujajo vtisa absolutne sigurnosti in zanesljivosti, natančno oceniti in preizkusiti, po potrebi event. s ponovnim zaslišanjem Koširja in soočenjem z obtožencem.

Priča Košir je bil ponovno vabljen k obravnavam, vendar ni bil priveden. Zaslišan pa je bil ponovno pri Upravi državne varnosti za Slovenijo in je svoje prvotne izjave še pojasnil. Glede na to, da je bil priča Košir zaslišan že pred drugim sodiščem in nato ponovno po preiskovalnemu organu, k sodišču pa ni mogel priti, so bile vse njegove izjave prečitane na obravnavi v smislu določil čl. 234 tč. 1 ZKP.

Pri oceni Koširjevih izjav je sodišče upoštevalo obtožencev zagovor v zvezi z izpovedbami drugih prič kot tudi ostale podatke dokazovanja in je prišlo do sledečih ugotovitev.

Priča Košir je v glavnem izpovedal o obt. Marčanu za čas do avgusta 1944 (ko je Košir odšel iz taborišča), da je bil obt. Marčan zaupna oseba za gestapo oz. sodelavec gestapa, da je bil privilegiranec in je kot tak lahko večkrat pisal svojim sorodnikom, dobival pakete in užival druge privilegije, ki jih drugi interniranci v taborišču niso imeli. Kot zaupna oseba za gestapo je bil premeščen tudi v SS barako in mu je bilo delo v tej komandi zaupano kot GSP agentu, da je gotovo tudi tukaj užival razne privilegije, vendar priča košir konkretno ne more navesti kakšne. Ker je bil zaupna oseba za gestapo, tudi ni imelo zanj posebnih posledic poslušanje radia v SS baraki, ko je bil pri tem dvakrat zaloten od SS-ovcev. Po osvoboditvi je priča Košir obtoženemu Marčanu napravil karakteristiko, v kateri je zamolčal njegovo razmerje do gestapa, v čemer je karakteristika lažna.

Obtoženec prizna, da je imel stike s Koširjem in Stepišnikom. Za ta dva je bilo ugotovljeno, da sta bila gestapovska agenta in da sta kot člana takozvanega internacionalnega komiteta oz. nacionalnega komiteta dejansko služila gestapu. Glede Koširja prizna obtoženec, da mu je nosil radijska poročila. Obtoženec prizna tudi, da je o sointernirancih dajal podatke blokovnemu pisarju Lauscherju, za katerega je bilo prav tako v dachauskem procesu ugotovljeno, da je bil gestapovski agent v internacionalnem komitetu in da je bil nadrejen v istem procesu obsojenemu Oswaldu. Obtoženec pa zanika, da bi pristal na sodelovanje z gestapom in da bi imel stike oz. dajal poročila in obvestila prej navedenim kot gestapovskim agentom, ker tega ni vedel, ampak je bil prepričan, da so to komunisti oz. aktivisti OF.

Predvsem sodišče ne najde prepričevalnih razlogov, zakaj je Košir, ko je bil zaslišan v preiskovalnem zaporu oz. na obravnavi, v dachauskem procesu navedel obtoženca kot svojega sodelavca v gestapovski organizaciji, če ta v resnici ne bi imel nobene povezave s to organizacijo. S to izjavo je Košir navedel novega sodelavca pri svojem delovanju in s tem povečal krivdo oz. razširil krog svojih kaznivih dejanj, katera je priznal.

Nadalje govore za obtoženčevo krivdo oz. podkrepijo ugotovitev, da je Košir v bistvu pravilno izpovedal o obtoženčevem delovanju, še posamezni indici oz. dejstva, da je obt. Marčan od svojega zajetja po Nemcih, ki je bilo izvršeno v ne docela pojasnjenih okoliščinah pa prav do svojega odhoda iz taborišča stalno opravljal taka

dela oz. je bil na takih položajih, kot so jih imeli samo privilegiranci oz. zaupniki gestapa. Obtoženec hoče sicer prikazati to dejstvo kot neko slučajnost oz. kasneje kot posledico zvez z vplivnimi osebami v taborišču, vendar bi bila taka razlaga sprejemljiva, če bi šlo samo za eno ali dve taki mesti, ne pa ko se je obtoženec stalno držal na površju.

Tako je že v Ljubljani prišel v bolniško sobo, čeprav mu ni manjkalo ničesar drugega, kot da se mu je gnojil prst na desni roki. Kot tak »bolnik« se je v Dachau pripeljal v taborišče s kamionom. Kljub gnojenju prsta se je javil za pisarska dela takoj naslednji dan in jih je kot edini od novih internirancev skozi daljšo dobo opravljal. Nato je bil premeščen v SS barako izven notranjega taborišča, v kateri so stanovali večinoma SS oficirji in kasneje iz te barake kot pomožni bolničar v revir.

Pri tem je značilno, da so bili vsi sointerniranci, ki so mu po njegovem zagovoru preskrbeli ta mesta oz. ki so bili z njim skupaj zaposleni, »komunisti« t.j. člani provokatorske gestapovske organizacije. Eden vodilnih je bil kot omenjeno Lauscher, taki »komunisti« so bili Moravec, Horak, še dva druga interniranca, ki sta bila zaposlena z obtožencem v SS-baraki, Avstrijec Oskar in drugi. Gestapovska agenta sta bila tudi Košir in Stepišnik.

Malo verjetno je, da bi vsi ti skrbeli za obtoženca in ga vključili kot sodelavca oz. obveščevalca, če mu ne bi zaupali. Malo verjetno je nadalje, da bi bil od SS vodstva taborišča pripuščen obtoženec kot edini »nevtralec« k delu v SS baraki. Končno bi Lauscher ne sprejemal brez preverjanja od obtožencev podatkov o posameznih internirancih, če ne bi obtoženec deloval v isti smeri kot on. Da pa se je na njegove podatke Lauscher popolnoma zanesel, obtoženec sam pove. Končno tudi ni verjetno, da je obtoženec Koširju dajal izključna radijska poročila in da ga ni obveščal tudi o drugih stvareh, za katere je izvedel v taborišču, posebno ko je imel – kot sam pove – izredno mnogo znancev in je občeval tudi s sointerniranci drugih narodnosti, ker je obvladal sedem jezikov.

Iz izpovedb posameznih prič se da sicer posneti, da je obtoženec pomagal tudi internirancem, ki so bili pozitivno usmerjeni, vendar so to samo osamljeni primeri in gre večinoma za obtoženčeve znance in prijatelje, medtem, ko se za ostale obtoženec po lastni izjavi ne spominja več imen.

Tudi obtoženec trdi, da je smatral prej navedene agente gestapa za dobre komuniste in da zato ni mogel nikdar niti pomisliti na to, da bi bili to gestapovski agenti. Toda obtoženec sam pove, da je vedel, da sta bila Košir in Stepišnik zaposlena v poskusni postaji, pove nadalje, da so mu posamezni interniranci sami pripovedovali in da je tudi od drugih slišal kakšne grozovitosti in zločini so se na tej poskusni postaji vršili. Nadalje izjavi, da se mu je zdelo čudno, da je bil obt. Stepišnik predčasno odpuščen iz taborišča. Zato bi moral vsaj podvomiti v to ali sta n.pr. Košir in Stepišnik res taka, kot zatrjuje, da sta bila, četudi pozitivno ne bi vedel, da sta gestapovska sodelavca.

Končno je omeniti, da je obtoženec potem, ko so Amerikanci zasedli taborišče, postal za nekaj časa kapo revirja, kasneje pa je vodil evidenco o internirancih, ki so hodili še vedno na delo, dajal podatke ameriškim in drugim oficirjem, ki so si ogledovali taborišče in se šele z zadnjim transportom vrnil domov.

Iz spisa zoper obt. Figarja in Ranzingerja je razvidno, da je obstojala enaka gestapovska organizacija tudi v sorodnem taborišču Buchenwald, da so prav tako tudi tam zasedali privilegirane položaje bivši komunisti in levo usmerjeni intelek-

tualci, ki so bili dejansko agenti gestapa in izvrševali njegova navodila, s katerimi je gestapo zatiral vsako revolucionarno gibanje v taborišču in imel točno evidenco in kontrolo nad gibanjem in mišljenjem posameznih internirancev. Iz navedenega spisa je točno razvidno, kakšne označbe so taki privilegiranci dajali posameznim internirancem in s tem odločali, kateri interniranci so bili poslani v uničevalna taborišča. Skoraj vsa odgovorna mesta so zasedli taki »komunisti« raznih narodnosti, ki so takorekoč upravljali taborišče po ukazih taborišče komande oz. gestapa.

Po navedenem se da torej z zadostno zanesljivostjo ugotoviti, da je bil obtoženec vključen v to gestapovsko provokatorsko organizacijo kot zaupna oseba in da je kot tak deloval po njenih navodilih kot sodelavec oz. agent.

Prav tako se da zaključiti, da je obtoženec pristal na tako sodelovanje pri zaslišanju na gestapu v Ljubljani oz. kasneje tudi v samem taborišču. Obtoženčev zagovor, da je bil na gestapu v Ljubljani zaslišan samo na kratko, da se je zadovoljil z njegovo izjavo, da je bil od partizanov prisilno mobiliziran, ni ga pa vprašal kje, kdaj in kako, je sam po sebi neverjeten, ko je znano po eni strani, kako je znal gestapo zbirati razne podatke, zlasti tudi od ujetih partizanov in ko je na drugi strani znano, da je gestapo vključeval v svojo mrežo predvsem mlade inteligente, zlasti če so bili to člani partije oz. sicer napredno usmerjeni. Da je obtoženec agenta gestapa Lauscherja obveščal o sointernirancih in da je bil povezan s Koširjem in Stepišnikom, je bilo že prej ugotovljeno.

Sodišče smatra, da je bilo obtoženčevo delovanje izvršeno enotno na podlagi enotnega naklepa in da je bilo njegovo obveščanje in povezava z gestapovsko organizacijo izvrševano ravno kot posledica njegovega pristanka na sodelovanje z gestapom. S tem je obtoženec dejansko postal funkcionar sovražnikovega terorističnega zločinskega aparata in ovaduh oz. obveščevalec v službi gestapa, s čemer je podana kvalifikacija njegovega kaznivega dejanja po čl. 3 tč. 3 ZKLD.

Kazen za to dejanje je bilo po čl. 4 odst. 1 stavek 1. ZKLD odmeriti z odvzemom prostosti s prisilnim delom najmanj 3 let, z zaplembo premoženja in z izgubo državljanskih pravic.

Pri odmeri kazni je sodišče upoštevalo družbeno nevarnost kaznivega dejanja, ki je bilo izvršeno v času okupacije in družbeno nevarnost obtoženca, ki je bil ob času storitve kaznivega dejanja razmeroma še zelo mlad in zato lažje dostopen slabim vplivom. Nadalje je upoštevalo dejstvo, da iz podanega dokaznega gradiva ni razvidno, ali in v koliko je obtoženčevo delovanje imelo neposredno škodljive posledice za posamezne internirance, čeprav je na drugi strani že sam pristanek oz. delovanje v gestapovski organizaciji smatrati za težko kaznivo dejanje. Da bi se obtoženčevo delovanje izza časa okupacije nadaljevalo tudi po osvoboditvi, iz podanega dokaznega gradiva konkretno ne izhaja dovolj jasno. Upoštevajoč vse te okoliščine je sodišče odmerilo obtožencu najnižjo v zakonu določeno mero kazni.

Ker je bila izrečena tudi zaplemba vsega premoženja in ker bi se s plačilom stroškov kazenskega postopka ogrozilo obtoženčevo vzdrževanje, ga je sodišče plačila teh stroškov oprostilo.

Kar se tiče nadaljnje obtožbe, da je obtoženec po osvoboditvi vzpostavil stike z agentoma gestapa Lauscherjem in Horakom, s čemer naj bi zakrivil kaznivo dejanje po čl. 3 tč. 10 ZKLD, smatra sodišče, da v podanem dokaznem materijalu ni dovolj osnove za ugotovitev dejanskega stanu takega kaznivega dejanja. Iz predloženih prepisov pisem Horaka in Lauscherja je razvidno samo to, da je obtoženec

pisal Horaku za novo leto 1948 karto in na njej izročil pozdrave tudi za Lauscherja. S tem je potrjen zadevni zagovor obtoženca, ki trdi tudi, da na ta pisma ni odgovoril. Ker kaj nasprotnega oz. kaj več ni dokazano, je sodišče obtoženca oprostilo obtožbe kaznivega dejanja vohunstva zaradi pomanjkanja dokazov.

Smrt fašizmu – svobodo narodu!

Ljubljana, dne 20. 9. 1949.

Zapisnikarica:
(Križnik Ivanka) l.r.

Predsednik senata:
(Hribar Stanko) l.r.

Dostaviti:
1.) zagovorniku
2.) Javnemu tožilstvu za ljubljansko oblast v *Ljubljani*
se dostavljajo prepisi sodbe in spis na vpogled.

S.f. – s.n.

Predsednik:
(Hribar Stanko) l.r.

Ljubljana, dne 21. 9. 1949.

ŽIG:
Okrožno sodišče v Ljubljani

K 229/49-32

OKROŽNO SODIŠČE
Ljubljana

Predmet: Marčan Jože – ZKLD – po: Advokat
Brejc Zdena
Ljubljana, Gosposvetska

PRITOŽBA

proti sodbi Okrožnega sod.
v Lj. z dne 20. 9. 1949 opr.
št. K 229/49, na

VRHOVNO SODIŠČE LRS V LJUBLJANI

2 krat

.....

Na ustno priglašeno pritožbo iz pritožbenih razlogov člena 262, točka 1 do 4 proti gori cit. sodbi, vlaga obramba po službeni dolžnosti sledečo *obrazložitev:*

Izpodbijana sodba je nevzdržna.

Po izčrpno sprovedeni razpravi je bil obtoženi sprva oproščen vsake krivde in kazni. Na pritožbo Javnega tožilstva je bila zadeva vrnjena prvi stopnji z izrecnim navodilom, da je treba Koširjeve izpovedi natančneje oceniti in preiskusiti, po potrebi s ponovnim zaslišanjem Koširja in soočenjem, kar slednje pa se ponovno ni izvršilo in je ostal dejanski stan docela isti, kot je bil ob oprostilni razsodbi; še celo več: obširni, precizni in logični zagovor obtoženca ne daje niti malo dvoma v njegovo odkritost in verodostojnost. Prvo sodišče verjame Koširjevim pismenim izjavam in se sklicuje na člen 234 tč. 1 ZKP. Ni pa pojasnjeno, kakšni naj bi bili ti pomembni razlogi, iz katerih je bilo kršeno načelo neposrednosti. Popolno jasnost v predmetni stvari more prinesti edinole neposredno zaslišanje Koširja in soočenje njega z obtožencem, katero navodilo je bilo v sodbi Vrhovnega sodišča izrecno izrečeno, od strani prvega sodišča pa ne izvedeno, pri čemer obramba še poudarja, da do soočenja med obt. in Koširjem ni prišlo niti v preiskavi in je vsled tega dejstva obtoženčev zagovor še bolj verodostojen in verjeten.

Ocena Koširjevih izjav s strani prvega sodišča je zgrešena in pomanjkljiva. Košir izpoveduje: »mislim, da je bil«, pri ponovnem zaslišanju pravi, da misli, da je obtožencu moralo biti znano, da je (Košir) agent gestapa, ker je od njega zahteval razne informacije in je obtoženec hodil tudi na dogovorjene sestanke. Košir torej ne pove ničesar konkretnega, ni prav nič siguren v svojih izjavah, ampak je vse to le njegova domneva – sumnja; saj drugostopna sodba sama pritrjuje, da »Koširjeve izpovedi ne vzbujajo vtisa absolutne sigurnosti in zanesljivosti«. Čeprav pa se v tem pogledu na ponovni razpravi ni prav nič spremenilo, smatra prvo sodišče to za zadosten dokaz obtoženčeve krivde.

Nadalje izpoveduje Košir, da je bil z obt. agenturno povezan; v čem pa je bila konkretno ta agenturna povezava, pa ne pove. To, da je dobival od obt. radijska poročila – kar so dobivali tudi drugi sointerniranci od obtoženca, kakor obt. to lepo obrazloži – še ni mogoče smatrati za agenturno povezavo, saj je zadosti pojasnjeno, da je obt. nosil radijska poročila z namenom, da vlije poguma ostalim, kar je Košir celo sam potrdil v karakteristiki, ki jo je dal obtožencu. Konkretno pove Košir samo, da mu je obtoženec prinašal ta radijska poročila in prav nič drugega. Dalje Košir sam potrdi svoj dvom, ko izjavlja, da obtožencu osebno ni pripovedoval, da je on (Košir) agent gestapa. Iz vsega tega sledi, da niti Košir sam v svojih izjavah ne obremenjuje obtoženca, ampak izraža zgolj domneve in sumničenja, kar pa za krivdorek in obsodbo ne zadostuje.

Prav nobenega dokaza tudi ni o tem, da bi bil obtoženi kakorkoli privilegiran. Košir tudi v tem pogledu pravi, da ne ve za konkretne privilegije, ki naj bi jih imel obt. Obtoženec sam pa logično izjavlja, da so ga vzeli za pomočnika pomožnega pisarja vsled tega, ker je znal lepo pisati; da je prišel v Führerbarako za čistilca, ker je znal jezike in je držal čistočo; delo tu pa je bilo težje in bolj naporno kot pa delo na plantaži. Nadalje obrazloži obt., kako težko je delal in garal kasneje kot bolničar; da je primeroma 500 novodošlih internirancev sam s še enim tovarišem prenesel; da je pri tem obolel za tifusom itd. Prav tako tudi ni nobenega dokaza ali indica, da bi bil prejemal pošto in pakete kot privilegiranec; prejemal je enkrat mesečno, kakor vsi ostali interniranci. Ni razumljivo, v čem naj bi bil pri takem položaju obtoženec privilegiran.

Tudi obtoženčevo prejšnje življenje in delovanje pod okupacijo ne kaže na to, da bi bil vojni zločinec. Od vsega početka je deloval za OF, pribavljal papir v Vevčah za Poročevalca, šel v partizane, se tam aktivno boril do zajetja, zaprt in interniran od Italijanov v Gonarsu in Monigu ter končno interniran v Dachau; vsa njegova mladost predstavlja torej vseskozi eno edino trpljenje za uresničenje idealov, ki jih je imel in jih ima še danes kot komunist, kakor je izjavil pred sodniki. Če je poznal ljudi, ki so se kasneje izkazali kot vojni zločinci, s tem še ni rečeno, da je on sam tudi vojni zločinec. Sam pravi, da je videl v Koširju, Lauscherju in drugih poštene komuniste, ki jim je kot svojim predpostavljenim moral zaupati, povezan ali celo organiziran pa z njimi ni bil.

Verodostojnost Koširjevih domnev in sumničenj pa prav posebno ovržejo številne priče, ki so bile zaslišane pred sodiščem in ki nedvoumno in jasno izpovedujejo, da je bil obtoženec v internaciji zelo dober, zaveden, vseskozi socijalen in da je pomagal svojim sointernirancem, kjerkoli in kadarkoli je le mogel.

Vsled tega

predlog,

da se spisi predlože Vrhovnemu kot pritožbenemu sodišču v Ljubljani, ki naj obtoženčevi pritožbi ugodi ter izpodbijano sodbo razveljavi odn. tako spremeni, da se ga oprosti vsake krivde in kazni.

Smrt fašizmu – svobodo narodu!

Ljubljana, 27. 9. 1949 Marčan Jože

ŽIG:
Vrhovno sodišče
Ljudske republike Slovenije
v Ljubljani

Kž 344/49
2

V IMENU LJUDSTVA!

Vrhovno sodišče LRS v Ljubljani je pod predsedstvom podpredsednika v.s. Dolničarja Mateja, ob sodelovanju s.v.s. drja. Grudna Ludvika in s.v.s. Košenine Karla kot sodnikov ter nižjega pravnega referenta Müllerja Romana kot zapisnikarja v kazenskih zadevi zoper Marčana Jožeta, radi kaznivega dejanja po ZKLD, vsled pritožbe obtoženca Marčana Jožeta zoper sodbo okrožnega sodišča v Ljubljani K 299/49–30 z dne 20. 9. 1949, potem, ko je obrazložil stališče javnega tožilca LRS njegov pomočnik Pavličič Jože, v seji

odločilo:

Pritožba se v celoti zavrne kot neutemeljena in sodba sodišča prve stopnje potrdi.

Obtoženec se oprosti povrnitve stroškov kazenskega postopka, nastalih pri sodišču druge stopnje.

Obrazložitev

Pritožba uveljavlja pritožbene razloge iz točke 1 do 4 čl. 262 ZKP, toda v nobeni smeri ni utemeljena in ne more uspeti.

Izpodbijana sodba se sklicuje na čl. 234 tč. 1 ZKP in uporablja izpovedbe priče Koširja, kakor so razvidne iz dveh zapisnikov o zaslišanju te priče v preiskavi pred UDV (r.št. 12 in 27) ter iz overjenega prepisa zapisnika o zaslišanju Koširja na obravnavi v znanem dachauskem procesu (r. št. 4). O pristnosti navedenih zapisnikov se ne da dvomiti in tudi ne o pravilnosti prepisa navedenega obravnavnega zapisnika. Tudi po vsebini pritožbe v tem pogledu ne more biti nobenih pomislekov. Priča Košir je bil v tej kazenski zadevi opetovano vabljen na obravnavo, a ni bil priveden. Iz zapisnika o zadnji obravnavi je razvidno, da mu vabilo ni bilo dostavljeno, ker da se ne nahaja na naslovu vabila. Očividno so znatne težave, da priča Košir, ki prestaja kazen, na katero je bil obsojen v dachauskem procesu, pride k sodišču. Gre torej za pomembne razloge, ki to preprečujejo in je sodišče v danem primeru po čl. 234, tč. 1 ZKP na obravnavi moglo prečitati prej navedene zapisnike, zlasti še, ker se eden od teh zapisnikov nanaša na Koširjevo izpovedbo pred vojaškim sodiščem. Po vsebini Koširjeve izpovedbe se vsi trije zapisniki v bistvu vjemajo in sodišče jih je brez dvoma moglo uporabiti pri ugotavljanju dejanskega stanja.

Izpodbijana sodba bistveno vsebino Koširjevih izpovedb, razvidnih iz teh zapisnikov, pravilno povzema, čeprav je res, da je Košir po zapisniku o obravnavi v dachauskem procesu (r. št. 4) najprej izpovedal, da le misli, da je bil Marčan agent gestapa, po zapisniku z dne 3. 4. 1949 (r. št. 12) pa izpovedal, da osebno Marčanu ni pripovedoval, da je agent gestapa ter da misli, da je to Marčanu moralo biti znano. Popolnoma določno pa je Košir po teh zapisnikih izpovedal, da je imel z Marčanom povezavo kot agent gestapa (r. št. 4 in 12) in tudi v ostalem je po navedenih zapisnikih izpovedal tako, kakor ugotavlja prva sodba.

Toda izpodbijana sodba ne temelji zgolj na Koširjevi izpovedbi. Ta je le člen v verigi dokazov, ki v celoti v zadostni meri prepričujejo o tem, da je obtoženec res zakrivil dejanja, zaradi katerih je bil spoznan za krivega.

Podatki splošno znanega dachauskega procesa nedvomno dokazujejo, da so bili Košir, Stepišnik in Oswald, ki so bili v tem procesu obsojeni, gestapovski agenti, vključeni v taborišču – navidez ilegalno, v resnici pa provokatorsko organizacijo, ki jo je vodil in nadziral gestapo. Da je bil obtoženec v Dachauu privilegiranec, dovolj jasno izhaja iz samega njegovega zagovora. Imel je tam povezavo z blokovnim pisarjem Lauscherjem, ki je bil Oswaldova zveza, njegov nadrejeni (Oswald – r. št. 28). Obtoženec pravi (r. št. 29), da je o Lauscherju slišal, da je vodil ilegalno organizacijo v taborišču. Temu Lauscherju je obtoženec dajal podatke o internirancih. Obtoženec je imel zveze še z drugimi taboriščnimi funkcionarji – privilegiranci: Moravcem, Horakom, nekim Oskarjem iz Avstrije ter seveda tudi s Stepišnikom in Koširjem. Po posredovanju Oskarja, ki je prihajal na obisk k Lauscherju, je obtoženec prišel v Führerbarako, kjer je bil kapo Horak. Koširju je obtoženec nosil radioporočila. Stepišnik je obtoženca obiskoval na revirju. Ko je bil Stepišnik odpuščen, mu je prinesel paket. Obtoženec pravi, da se je čudil, da je bil Stepišnik odpuščen. Za njega in za Koširja je obtoženec vedel, da sta zaposlena na poskusni postaji in

vedel je tudi, kakšne grozovitosti so se tam počenjale. Obtoženec je bil v Führerbaraki dvakrat zaloten pri poslušanju radia, a to zanj ni imelo nobenih težjih posledic.

Vsi ti podatki dokaznega gradiva in obtoženčevega zagovora, če se kritično ocenijo v luči znanih, zgoraj omenjenih izsledkov dachauskega procesa, – morajo nujno voditi do tistega končnega zaključka, do katerega je prišlo sodišče prve stopnje, namreč, da je bil obtoženec vključen v navidez ilegalno, v resnici pa gestapovsko provokatorsko organizacijo kot zaupna oseba ter da je kot tak deloval po njenih navodilih kot sodelavec oz. agent. Tega zaključka pritožbena izvajanja ne morejo izpodbiti in kakršnokoli dopolnjevanje postopka bi po vsem tem bilo odveč.

O pravilnosti pravne opredelitve ugotovljenih obtoženčevih dejanj po izpodbijani sodbi se ne da dvomiti.

Glavna kazen je bila obtožencu odmerjena izpod najnižje v zakonu zagrožene mere, stranske kazni pa v zakonitem okviru. Ker gre za kaznivo dejanje iz čl. 3 ZKLD, storjeno v vojni, po čl. 4, odst. 2 ZKLD kazen odvzema prostosti s prisilnim delom ne bi mogla biti nižja od petih let. Nižjo glavno kazen bi torej sodišče moglo obtožencu odmeriti z uporabo čl. 62 k. z. Tem manj je zato govora za kakršnokoli znižanje na prvi stopnji odmerjene kazni, četudi se upošteva in oceni vse, kar v tej zvezi navaja pritožba.

V pogledu stroškov temelji ta odločba na čl. 93 v zvezi s čl. 89, odst. 4 ZKP.

Ljubljana, dne 13. 10. 1949

Predsednik senata:
(Dolničar Matej) l.r.

Zapisnikar:
(Müller Roman) l.r.
Dostava:
2 × jav. tož. LRS,
4 × okrož. sod. v Ljubljani s spisom.

Marčan Jože
študent
K.P.D. Ljubljana

Ljubljana, 28. IX. 1949

Predmet: Pritožba zoper sodbo.

VRHOVNEMU SODIŠČU LRS,
Ljubljana

Podpisani Marčan Jože, sin Jožeta in Zinke roj. Savnik, rojen 14. II. 1923 v Mariboru, nazadnje stanujoč v Ljubljani, Kotnikova ul. 17, študent ekonomije, slov. narodnosti, drž. FLRJ, brez premoženja, v priporu od 18. IV. 1948., vlagam

pritožbo
(zoper krivdo in kazen)

zoper obsodbo Okrožnega sodišča za mesto Ljubljana, z dne 20. IX. t.l. (K 543/48).

Obsojen na 3 leta odvzema prostosti s prisilnim delom.

Pritožbo utemeljujem sledečim:

ad 1) V l. 43. nisem pristal na sodelovanje z gestapom; pripominjam, da mi tega tudi ni nikdo ponujal. Dalje, nisem dajal nikakih agentskih poročil mojemu sointernirancu Lauscherju Josefu. Obtožnica navaja Lauscherja kot gestapovskega agenta, z ozirom na izjavo obsojenega Oswalda, kar pa ne morem verjeti, ker je Lauscher ogromno pomagal našim internirancem, predvsem partizanom, komunistom oz. aktivistom NOP. K tej točki navajam za priči ing. Kalaš Slavkota, uslužben na Zveznem projektivnem zavodu, Beograd in Hofbauer Albina, major pri jug. vojmornarici na Poli.

Ad 2) Z obsojenim Koširjem in Stepišnikom nisem imel nikakršnih gestapovskih zvez, temveč sem smatral Koširja kot bivšega člana CK KPS za osebo, predano NOP-u. Koširju sem dajal radijska poročila in sicer o položaju front po radio vesteh London-Moskva. S Stepišnikom sem govoril le, če sva se slučajno srečala, razen za časa moje bolezni, ko me je prišel parkrat obiskat. K gornjem navajam za priči ing. Kalaš Slavkota in Grigorij Jakoba, krojač, doma iz Podkorena, Gorenjska (p. Kranjska g.). Pripominjam, da mi ni dokazano, da sem ovajal državljane FLRJ, kar naj bi imelo za posledico teroristične ukrepe napram jugosl. državljanom. Tega dejanja nisem storil, pač pa sem baš obratno stalno pomagal internirancem, kolikor je bilo v moji moči, posebno pa našim najbolj predanim in politično najbolj zavednim internirancem. K temu navajam sledeče priče: Tevž Zoran, drž. uradnik v Zagrebu, Grošelj Božo, uslužben pri Radio Ljubljana, Demirovič Alija, dispečer, Ljubljana, Kapiteljska 4, Borčič Bogdan, študent, Ljubljana, Erjavčeva 21, Hofbauer Albin in Kandare Lado, oba majorja pri jug. v. mornarici na Poli, Prešeren Mirko, sekretar rajon. kom. Ljubljana-Šiška, Melihar Stane, direktor klas. gimn. v Ljubljani, Lesjak Stane, javni tožilec v Ljubljani, Marn Fran, iz Ljubljane (F. D. Krim), Oblak Otmar iz Logatca, Hafner Stane iz Ljubljane, Bunc Dušan in Samec Dušan iz Maribora, Simčič Mirko iz Škofljice p. Ljubljani (automehanik), Valant Janez, študent tehn., Ljubljana, Albreht Fran, književnik, Ljubljana, Arko Franček, študent tehnike iz Ribnice, Stare Boris, delavec iz Kranja, Razbornik (Čenč), F. D. Odred-Ljubljana, Ančik, apotekar iz Ribnice, Dubois Louis iz Francije (njegovo pismo). Pripominjam, da bi lahko navedel še mnogo drugih prič. – Torej je popolnoma jasno, da nisem storil nikakega kaznivega dejanja.

Obrazložitev:

Ker mi ni bila dostavljena pismena razsodba Okrožnega sodišča z dne 20. IX. t.l. sem pritožbo napravil na podlagi obtožnice v točkah v katerih me je sodišče spoznalo za krivega.

V l. 43. sem bil v novembru zajet v partizanih od Nemcev ter nato poslan v taborišče Dachau. Ob prihodu v taborišče sem bil dodeljen na 23. blok, na katerem je bil blokovni pisar Lauscher (za katerega sem pozneje zvedel, da je bil španski borec), njegov pomočnik pa Moravec Karl. Tu sem pomagal Moravcu pri popisovanju novodošlih internirancev. Da sem dobil to delo slučajno, lahko potrdita priči Hofbauer Albin (ki je prav tako postal slučajno tolmač). Prav tako lahko potrdita, da nisem imel boljše hrane, kot ostali interniranci, kot to trdi obs. Košir. Ko so se pričele dodeljevati delovne komande, sem preko ing. Kalaša, kateri je imel tesne

stike z Lauscherjem, priporočal za delo predvsem partizane in aktiviste NOP, za katere sem se prepričal, da so resnično dobili dobro delovno mesto. (Priče – Tevž Zoran, Demirovič Alija, Valant Janez, Simčič Mirko, Samec Dušan, Marn Franc, Zrimšek Franc, Safred Dušan, itd.). Osebno sem govoril z Lauscherjem samo glede mojega brata in dveh sovjetskih oficirjev, da bi jih spravil na naš blok ter glede narodnega izdajalca Ogorenca. V jan. l. 44. sem dobil težko vnetje sinusov, kar je bila posledica vsakodnevnega napornega exerciranja na mrazu in snegu. Na revirju sem nekaj časa ležal na 3. bloku, pozneje pa, ko so ugotovili, da imam vnetje sinusov, na 9. bloku (priča Demirovič izpove, da sem bil težko bolan, kateri me je 1 krat obiskal). Tu me je parkrat obiskal Stepišnik, kateri mi je prinašal robce in me z obiskom kratkočasil, kajti bil sem v težkem bolezenskem stanju (en mesec temperatura med $39^0 - 40^0$). Od tu sem moral po poldrugmesečnem ležanju še neozdravljen zapustiti revir. Zopet sem prišel na 23. blok. Tedaj sem imel zopet opravka samo s paketno pošto (priči brata Pečenko iz Ljubljane). – V marcu oz. aprilu je bil Lauscher nenadoma odposlan na transport. (Dokaz njegovo pismo, katerega mi je pisal l. 48). Ker sem bil brez del. komand, sem bil v nevarnosti za transport. Iz tega neugodnega položaja me je rešil Oskar, španski borec, ki je bil uslužben na Arbeitseinsatzu (o njegovem pozitivnem delu pripoveduje tudi priča Tevž Zoran). On je večkrat prihajal na 23. blok k Lauscherju. V aprilu pride omenjeni Oskar na naš blok z vprašanjem, da-li se nahaja na tem bloku kak mladenič (17–18 let), ki zna držati na čistočo in obvlada nemščino. Na to vprašanje sem se mu sam javil. Dobil sem delo v tzv. »Führerbaraki«. Moj kapo je bil Horak Karl. Tu sem delal do začetka dec. 44. Moje delo je bilo: pospravljanje sob, ribanje, čiščenje stranišča, snaženje obutve itd. Od tu sem prenašal radio-vesti (Moskva–London) svojim tovarišem v taborišče. (priče – Grigorij, Borčič, Grošelj). Koširju sem prenašal vesti (po pribl. 3 tednih dela v tej komandi) skoro vsak dan, potem, ko sem ga osebno spoznal na lagerski cesti. Resnica je, da sem mu te vesti prinašal iz lastne iniciative, kajti v njem sem videl zavednega komunista, toda ne, kakor on trdi na drugi izjavi, da je to zahteval od mene. Torej, kot sem že omenil, me je po končanem delu Košir čakal na lagerski cesti in sva se po tem, ko sem mu sporočil radio-vesti (na njegovo vprašanje »Kaj je novega?«) ločila. (Priča – Grigorij lahko potrdi, da sem dajal obs. Koširju radio vesti!). Ko smo bili odstranjeni iz Führerbarake (na zahtevo adjut. lager komandanta) sem dobil potom Horaka delo na revirju. Delal sem na 1. bloku. Tu sem imel naporno delo kot pomožni bolničar. (priča Dubois Louis iz Francije /njegovo pismo/). Obiskal sem tudi bolničarski tečaj (priča dr. Arko). Po ca 1 mes. delu sem zbolel na pegavcu. Že drugič sem se boril s smrtjo. Okreval sem šele aprila l. 45. Imel sem 40 kg. Posledica tega pa je tuberkuloza za katero sem se zdravil do aretacije s pneumo thoraxom in na kateri še danes bolujem. Radi tega sem priznan od Vojne invalid. komisije za 50% vojnega invalida. V domovino sem se vrnil s poslednjim transportom 10. VI. 1945.

H Koširjevim izjavam pripominjam naslednje ter ovržem njegove trditve: Vse izjave, od prve do zadnje nimajo nikakšne osnove. Izjave bazirajo na lažeh in netočnostih. Navajam konkretno: Že na razpravi Diehlove skupine izjavlja obs. Košir, da sem bil z njim v agenturni povezavi *(v čem je bila ta agenturna povezava ne izpove)* ter, da mi je dal po osvoboditvi lažno karakteristiko, zato, »da ne bi imel neprilik pri študiju«. Trdi, da je bila karakteristika lažna, čeprav je bila napisana popolnoma objektivno. Dalje, povedal sem mu zakaj jo rabim in sicer *za Vojno*

invalidsko komisijo. Ko je bil obsojeni Košir med mojo prvo in drugo razpravo drugič zaslišan izjavlja, da *»misli«*, da sem vedel, da je bil on gestapovski agent in dalje, da *»misli«*, da sem bil to tudi jaz. Tega pa nikakor ne trdi (zato, ker trditi ne more), kajti zaveda se, da sem govoril z njim kot s komunistom in da so bila predmet najinih razgovorov edino radio vesti (London–Moskva). Na vprašanje »v čem je bila agenturna povezava« pove, da je *»zahteval«* od mene, da mu prinašam radio vesti. Trditev, da sem imel »kot gestapovski agent« privilegije na del. komandi v »Führerbaraki«, kamor naj bi me spravil Lauscher! (dejstvo je, da takrat, ko sem dobil delo v tej banki, Lauscherja ni bilo več v taborišču in da mi je delo v tej baraki priskrbel Avstrijec Oskar); kakšne privilegije sem imel pa konkretno ne more navajati – je lažna, kajti čiščenje stranišča, obutve, sob, ribanje itd. ne more nihče smatrati za privilegije. Višek pa doseže s svojo lažjo v zadnji izjavi, katera je bila prečitana na 5. razpravi, ko pravi: »Kot privilegiranec je *lahko pisal iz taborišča svojim sorodnikom in prejemal pakete«*. Ako to smatra za privilegije, potem so bili pač vsi internirranci privilegiranci, kajti vsakdo razen sovjetskih in italijanskih državljanov ter Judov je lahko pisal 2 krat mesečno (na dotični naslov, katerega je navedel ob prihodu v taborišče) in prejemal neomejeno število paketov. Nadalje je lažna trditev, da sem bil na gosp. fakulteti, kjer sem študiral – apolitičen t.j. da mi je bila glavna naloga študij, drugo delo pa da sem smatral za manj važno oz. da ga sploh nisem vršil. Ta trditev je ne samo lažna, temveč tudi skrajno nesramna. Direktiva Partije je bila, da je naša najvažnejša naloga študij, kar sem smatral za popolnoma pravilno; to direktivo sem izvršil 100%, kajti izpite 1. in 2. letnika sem položil s povprečno oceno 9. Poleg tega sem vršil od l. 46. funkcijo glavnega blagajnika pri LŠM za vse fakultete, nadalje sem vodil večerne tečaje iz računovodstva in trg. aritmetike za vse slušatelje, ki so bili v službah, nazadnje pa sem bil član redakcije »Študentske revije« itd. Vse to pa sem delal vkljub temu, da mi je zdravnik odsvetoval vsako delo, kajti zdravil sem se za tuberkulozo (pneumothorax). Radi tega se tudi nisem mogel udeležiti težjih del. akcij.

Pripominjam, da je dalo Vrhovno sodišče mojo zadevo po oprostilni sodbi Okrožnemu sodišču v ponovno obravnavo pred drugim senatom, zato, da se ponovno pretrese Koširjeve izjave oz. da se ugodi moji zahtevi po soočenju z obs. Koširjem. Vršile pa so se še tri (3) razprave. Tretja in četrta razprava sta bili preloženi na nedoločen čas, vsled tega, ker ni bil prisoten Košir kot priča. Na peti (5.) razpravi pa sem bil obsojen na 3 leta odvzema prostosti s prisil. delom, kljub temu, da *nisem bil soočen z obs. Koširjem, in ne da bi se mi dokazalo kakršnokoli kaznivo dejanje.* Na tej razpravi pove g. predsednik, da je bilo vabilo za pričo Koširja odposlano, da pa ni našlo pravega naslova, kar pa ne morem verjeti, ker se točno ve kje se nahaja obs. Košir, kajti njegove izjave, katere je iskalo javno tožilstvo, so prišle na 4. in 5. razpravo. Tu se kaže očitno protislovje. Čudi me, da je Senat prekinil dve (2) razpravi vsled tega, ker ni bil navzoč priča Košir in da me je obsodil na peti (5.) razpravi, *ne da bi bil soočen s Koširjem* (do 5. razprave pa je prišlo samo radi tega, ker ni bil na 3. oz. 4. razpravi navzoč Košir); popolnoma jasno pa je, da bi me na ta način in z istimi »dokazi«, kot so bili na 1. razpravi, lahko obsodili že na 1. razpravi, ne pa, da je bilo potrebno zato pet (5) razprav.

Iz gornjega je razvidno, da je mogoče Vrhovnemu sodišču razsoditi mojo zadevo samo, če sem soočen z obs. Koširjem. Zato predlagam ter prosim Vrhovno

sodišče, da izda nalog Okrožnemu sodišču, za ponovno razpravo v točki 1. in 2. obtožnice, v katerih me je spoznalo za krivega ter *da se me sooči z obs. Koširjem.*

Zaupam v ljudsko oblast, za katero sem se boril ter sem prepričan, da bo Vrhovno sodišče ugodilo moji pravični zahtevi ter me oprostilo, ali pa razpisalo ponovno razpravo ter mi tako dalo možnost, da v prisotnosti obs. Koširja dokažem svojo nedolžnost.

Smrt fašizmu – svobodo narodu! Marčan Jože l. r.

JAVNO TOŽILSTVO
LJUDSKE REPUBLIKE SLOVENIJE
Kazenski oddelek
II K 193/52 – 7

Ljubljana, dne 15. 9. 1952

VRHOVNO SODIŠČE LRS
Ljubljana

V kazenski zadevi zoper Marčan Jožeta, ki je sin Jožeta in Zinke, rojene Savnik, rojen 14. 2. 1923 v Mariboru, stanujoč v Ljubljani, Kotnikova 17, ki je bil obsojen s sodbo okrožnega sodišča v Ljubljani z dne 20. 9. 1949 pod K 229/49-34 v zvezi s sodbo Vrhovnega sodišča LRS z dne 13. 10. 1949 pod Kž 344/49-2, zaradi kaznivega dejanja po čl. 3 tč. 3 ZKLD med drugim na tri leta odvzema prostosti s prisilnim delom, pa pogojno odpuščen z odločbo Ministrstva za notranje zadeve LRS št. III-a 42/4-50 z dne 3. 10. 1950, vlagam na osnovi čl. 294 in 295 ZKP v korist obsojenca

predlog za obnovo kazenskega postopka.

Marčan Jože je bil z navedeno sodbo okrožnega sodišča v Ljubljani spoznan za krivega, da je

1. neugotovljenega dne decembra 1943 v Ljubljani in v Dachauu pristal na sodelovanje z gestapom ter kot tak v taborišču Dachau obveščal agenta gestapa Lauscherja o vsem, kar je vedel o internirancih in

2. kot agent gestapa bil v času, ko je delal v tkzv. »Führerbaracke« in pozneje kot bolničar v revirju, povezan z agentoma gestapa Koširjem in Stepišnikom zaradi dajanja agentskih poročil, torej postal funkcionar sovražnikovega terorističnega aparata in ovajal kot tak sointernirance oz. dajal agentska poročila.

Obsojen je bil po čl. 4/1 ZKLD na tri leta odvzema prostosti s prisilnim delom, na zaplembo premoženja in izgubo državljanskih pravic iz čl. 34 tč. a – c k.z. za dobo enega leta.

V svoji vlogi od 15. 6. 1952 in ob priliki zališanja pri javnem tožilstvu LRS z dne 16. 8. 1952 predlaga Marčan Jože alternativno s predlogom na vložitev zahtevka za zaščito zakonitosti tudi, da se pokrene obnova kazenskega postopanja na osnovi čl. 292 tč. 3 ZKP, za kar navaja nove dokaze ter nove okoliščine in sicer: novi priči

Tomše Borisa in Kovača Antona, za novo zatrjevane dejanske okoliščine pa pričo ing. Kalaša Slavka. Priča Tomše naj bi predvsem izpovedal o tem, kako sta bila skupno zajeta kot partizana in skupno v zaporu v Ljubljani, ostali dve priči pa predvsem o tem, kako je bilo v taborišču Dachau, kakšno je bilo njegovo delo in njegovo ponašanje, dočim bi Kalaš posebno konkretno opisal stanje in prilike v taborišču nasploh, kot tudi njegovo – Marčanovo – delo. S temi novimi dokazili in okoliščinami skuša obsojeni Marčan ovreči tako očitek sodbe okrožnega sodišča v Ljubljani, iz katerega naj bi izhajalo, »da je že v Ljubljani pristal na sodelovanje z gestapom, češ da ni bilo v praksi gestapa samo na kratko zasliševati ujete partizane, ampak od njih dobiti čimveč podatkov, med njimi pa tudi sodelavce za provokatorsko in ovaduško delo v taboriščih« (sodba Ko 229/49-30 str. 4), kot vse ostale, iz tega izhajajoče zaključke.

V obnovitvenih poizvedbah pri JT LRS zaslišane priče Tomše, Kovač in Kalaš v glavnem potrdijo kot točne navedbe Marčana o okolnostih njegovega zajetja kot borca NOV, zapora v Lubljani in zadržanja v taborišču Dachau.

Priča Tomše pove, da sta bila skupno z Marčanom zajeta novembra 1943 blizu Begunj na Notranjskem s še nekaterimi drugimi borci ter so bili prepeljani v Planino pri Rakeku. Tu jih je nek nemški oficir tudi zaslišal, vendar prav na hitro o tem, kako so šli v partizane, koliko jih je bilo v edinici in kje so se kretali; o istih stvareh so bili zaslišani še v Ljubljani in je morda to bilo na uradu gestapa, vendar nihče ni napeljeval na kakšno sodelovanje. Priča tudi potrdi po obsojenem Marčanu zatrjevano okolnost, da je bil v Ljubljani v Mostah tudi Marčan v bolniški sobi zaradi gnojne rane na prstu na roki.

Priča Kovač Anton, ki pozna Marčana iz taborišča Dachau od januarja 1944, potrdi, da se ga spominja za vso dobo do osvoboditve in ga opisuje kot zavednega Slovenca in antifašista. Priča tudi potrdi, da je bil kot invalid na tem, da pride v blok, kjer so bili invalidi, s tem pa na slabše življenjske pogoje, da pa je po zaslugi internirанca Lauscherja le ostal nekaj mesecev izven bloka invalidov in da mu je Lauscher tudi sicer pomagal.

Priča ing. Kalaš, katerega zaslišanje je predlagal Marčan, sicer že v svoji pritožbi z dne 28. 9. 1949 k vsem točkam obtožbe, zlasti pa, da je postal pomožni pisar čisto slučajno in da ni imel zaradi tega nobenih privilegijev, je to potrdil, pojasnil pa še nekatere nove okoliščine. Tako pove ta priča, da je videl Marčana že v Ljubljani v šoli v Mostah, da sta skupno prišla v Dachau, bila v istem bloku in v istem oddelku, da je sam postal blokovni tolmač pač zaradi tega, ker je znal jezike in so ga sami interniranci priporočili in da je tudi Marčan zaradi znanja nemščine postal pomožni pisar; Marčanovo delo je bilo vpisovati v sobno kartoteko osnovne evidenčne podatke o došlih in odišlih internirancih, ni bila to nikaka zaupna služba, niti zvezana s kakimi privilegiji. Važna okolnost, ki jo pove ta priča, pa je posebno v tem, da je on sam kot tolmač marsikoga priporočil Lauscherju, ki je bil blokovni starešina, zato da jim je ta preskrbel ugodnejše mesto in da je šlo pri tem predvsem za znane napredno usmerjene ljudi, partizane in aktiviste NOV, da pa od več 10 primerov ne ve nikogar, ki bi prišel po priporočilu Lauscherja na slabše. Ta priča tudi potrdi po že zaslišanih pričah kot Albreht Francu, Tevž Zoranu, Demirović Aliji zatrjevano dobro ponašanje Marčana v taborišču Dachau.

Iz izpovedi tu navedenih prič se vsekakor lahko sklepa na to, da činjenična osnova sodbe Ko 229/49 okrožnega sodišča v Ljubljani z izjemo izpovedi priče Košir

Mirka, ki pa ni bil neposredno zaslišan, je pa v lastni zadevi, očitno, da bi zmanjšal svojo odgovornost in krivdo, večkrat neutemeljeno prikazoval internirance na splošno kot produkt gestapa ter je torej v zvezi s sedaj izvedenimi dokazi njegova izpovedba glede Marčana problematična in sama zase ne daje opore za krivdorek v smeri kaznivega dejanja po čl. 3 tč. 3 ZKLD; pač pa bi novo zatrjevane okoliščine in nova dokazila v zvezi z že izvedenimi dokazi in ugotovitvami utegnila povzročiti oprostitev obs. Marčan Jožeta.

Podan je s tem zakonit razlog za obnovo kazenskega postopka v korist obsojenca, zaradi česar

predlagamo,

da Vrhovno sodišče LRS dopusti obnovo kazenskega postopka v kazenski zadevi K 229/49 okrožnega sodišča v Ljubljani v korist Marčan Jožeta in vrne zadevo sodišču I. stopnje v ponovno obravnavo in razsojo (Čl. 295/IV ZKP).

Prilagamo spis okrožnega sodišča v Ljubljani K 229/49, zapisnik o zaslišanju Tomše Borisa, Kovača Antona in Kalaša Slavka ter vlogo Marčan Jožeta in njegovo izjavo na zapisnik pri JT LRS.

Javni tožilec LRS:
Ribičič Mitja l. r.

S. f. – s. l.!

ŽIG:
Javno tožilstvo
Ljudske republike Slovenije

Vrhovno sodišče Ljudske republike Slovenije v Ljubljani — K 317/52

Okrožno sodišče v Ljubljani
15. okt. 1952

Kzz 74/52

SKLEP

Vrhovno sodišče LRS v Ljubljani je pod predsedstvom s.v.s. Dolničarja Mateja, ob sodelovanju s.v.s. Perica Lojzeta in s.v.s. Simčiča Marjana kot sodnikov ter odvetniškega pripravnika dr. Žuna Antona kot zapisnikarja, po zaslišanju pomočnika javnega tožilca LRS Strehovca Mirka, v kazenski zadevi zoper Marčana Jožeta, zaradi kaznivega dejanja po tč. 3 čl. 3 ZKLD, vsled predloga javnega tožilca LRS na obnovo kazenskega postopka, ki je bil končan s pravnomočno sodbo okrožnega sodišča v Ljubljani z dne 20. 9. 1949, K 229/49–34, v zvezi s sodbo Vrhovnega sodišča LRS z dne 13. 10. 1949, Kž 344/49–2, na seji

sklenilo:

Zahtevi za obnovo kazenskega postopka pod K 229/49 okrožnega sodišča v Ljubljani v stvari zoper Marčana Jožeta se ugodi ter se pošlje zadeva sodišču prve stopnje v novo obravnavo.

Obrazložitev:

Marčan Jože je bil z zgoraj cit. sodbo spoznan za krivega kaznivega dejanja iz tč. 3 čl. 3 ZKLD, storjenega s tem, da je neugotovljenega dne decembra 1943 v Ljubljani in v Dachauu pristal na sodelovanje z gestapom ter kot tak v taborišču Dachau obveščal agenta gestapa Lauscherja o vsem, kar je vedel o internirancih ter da je kot agent gestapa bil v času, ko je delal v takozvani »Führerbaraki« in pozneje kot bolničar v revirju, povezan z agentom gestapa Koširjem in Stepišnikom zaradi dajanja agentskih poročil, torej postal funkcionar sovražnega terorističnega aparata in ovajal kot tak sointernirance oz. dajal agentska poročila, Marčan Jože je bil po čl. 3/I ZKLD obsojen na 3 leta odvzema prostosti s prisilnim delom, na zaplembo premoženja in na izgubo državljanskih pravic iz čl. 34 tč. a-c OKZ za dobo 1 leta.

Marčan Jože je dosledno zanikal krivdo v teku preiskovanja kakor pred sodiščem ter je v svojem zagovoru pojasnil kako je bilo takrat, ko je bil zajet kot partizan, nadalje kako je bilo pri zaslišanju na Planini pri Rakeku in v Ljubljani in kakšno delo in položaj je imel v Dachauu. Toda navedena pravnomočna sodba ni sledila njegovemu zagovoru, temveč izpovedbi priče Koširja Mirkota.

Izrek o krivdi obs. Marčana Jožeta je oprla navedena pravomočna sodba predvsem na izpovedbo edine priče Koširja Mirka, ki je bil sam v znanem »dachauskem« procesu v Ljubljani obsojen. Priča Košir Mirko je namreč izpovedal, da je imel Marčan privilegiran položaj kot sodelavec gestapa, da je v pisarni SS dnevno poslušal tuja radijska poročila, da je večkrat pisal svojim sorodnikom in prejemal od njih pakete, kar drugi niso mogli. Poleg tega se opira izrek o krivdi še na indice, ki naj bi govorili zato, da je Marčan že od svojega zajetja po Nemcih pa do odhoda iz taborišča Dachau stalno opravljal samo taka dela in bil na takih položajih, ki so jih imeli samo zaupniki gestapa. Tudi ugotovitev, da je Marčan Jože pristal že v Ljubljani ob priliki zaslišanja na sodelovanje z gestapom, sloni samo na indicu, t.j. na okoliščini, da je bil Marčan takrat samo na kratko zaslišan, dočim je gestapo imel navado, da je ujete partizane zasliševal zelo dolgo in skušal od njih dobiti čim več podatkov.

V teku obnovitvenih poizvedb, ki so se vršile v zvezi z obsojenčevo prošnjo na obnovo postopka, so bile zaslišane nove po obtožencu predlagane priče: Tomše Boris, Kovač Anton ter ing. Kalaš Slavko. Te priče so v bistvu potrdile kot točne navedbe Marčana, ki jih zatrjuje v svojem obnovitvenem predlogu. Tako je priča Tomše Boris potrdil navedbe Marčana o okolnostih njegovega zajetja kot borca NOV in o njegovem zaslišanju na Planini pri Rakeku in v Ljubljani, priči Kovač Anton ter ing. Kalaš pa sta potrdili Marčanove navedbe glede njegovega zadržanja v taborišču Dachau, dočim je priča ing. Kalaš poleg omenjenega potrdil tudi po obsojencu sedaj na novo zatrjevane dejanske okoliščine.

Priča Tomše Boris je izpovedal, da je bil tudi on skupno z Marčanom v novembru 1943 zajet z drugimi borci, da so bili vsi takrat zajeti borci prepeljani v Planino pri Rakeku, kjer jih je neki nemški oficir prav na kratko zaslišal o tem, kako so prišli v partizane, koliko jih je bilo v edinici in kje so se zadrževali, po odhodu v Ljubljano

pa da so bili vsi prav tako na kratko o istih stvareh zaslišani, pri čemer pa ni nihče nikogar napeljeval za kako sodelovanje z gestapom. Ta priča tudi potrdi, da je bil Marčan Jože v Ljubljani v bolniški sobi res zaradi gnojne rane na prstu roke.

Priča Kovač Anton je potrdila [da] se spominja Marčana Jožeta iz taborišča v Dachauu, kjer ga je spoznal ter ga opisuje kot zavednega Slovenca in antifašista. Ta priča tudi trdi, da je bil obs. Marčan kot invalid na tem, da pride v blok, kjer so bili invalidi in s tem na slabše življenjske pogoje, da pa ga je Lauscher rešil, da ni prišel še nekaj mesecev v blok invalidov.

Priča ing. Kalaš izpoveduje, da je obs. Marčan postal pomožni pisar v Dachauu čisto slučajno in da ni imel zaradi tega nobenih privilegijev. Ta priča je pojasnil še nekatere nove okoliščine, da je namreč videl Marčana že v Ljubljani v šoli v Mostah, da sta skupno prišla v Dachau, bila v istem bloku in v istem oddelku, nadalje, da je sam postal blokovni tolmač zaradi tega, ker je znal jezike in ker so ga sami internirranci priporočili ter da je tudi Marčan zaradi znanja nemščine postal pomožni pisar. Priča ing. Kalaš pojasnjuje, da je bilo Marčanovo delo vpisovati v sobno kartoteko osnovne evidenčne podatke o došlih in odišlih internirancih in da to ni bila nikaka zaupna služba in tudi ne zvezana s kakimi privilegiji. Važna okolnost, ki jo pove ta priča, pa je posebno v tem, da je on sam kot tolmač marsikoga priporočil Lauscherju, ki je bil blokovni starešina in da je priporočilo ing. Kalaša imelo večkrat ugodne rezultate. Ta priča tudi potrdi, po že zaslišanih pričah: Albrehtu Francu, Tevžu Zoranu in Demiroviču Aliji zatrjevano dobro ponašanje Marčana v taborišču Dachau.

Obsojenčev zagovor v zvezi z izpovedbami novih prič ter v zvezi z že zaslišanimi pričami odpirajo povsem nove možnosti dokaznih zaključkov, istočasno pa so dokazni zaključki pravomočne sodbe z novimi izpovedbami v toliko omajane, da se kaže utemeljena potreba po ponovnem obravnavanju te zadeve na prvi stopnji. Ob izpovedbah že prej zaslišanih prič ter ob izpovedbah sedaj v teku obnovitvenih poizvedbah zasližanih novih prič in ob verjetnosti, da je priča Košir Mirko, ki v zadevi zoper Marčana sploh ni bil pred sodiščem zaslišan, izpovedoval v lastni zadevi tako, da je v cilju zmanjšati svojo odgovornost in krivdo prikazoval internirance na splošno kot produkte gestapa, se pokaže verodostojnost pričevanja Koširja Mirka glede obsojenega Marčana Jožeta kot zelo pičla in vsekako skrajno dvomljive narave. Prav tako pa so omajani z izpovedbami novih prič tudi vsi dokazni zaključki glede v pravomočni sodbi navedenih indicev. Nova dokazila so nedvomno take narave, da utegnejo v zvezi z že izvedenimi dokazi povzročiti oprostitev Marčana Jožeta glede dejanj, zaradi katerih je bil obsojen. Podan je nedvomno zakoniti pogoj v smislu tč. 3 čl. 292 ZKP za obnovo postopka v stvari K 229/49 okrožnega sodišča v Ljubljani.

Utemeljeni zahtevi za obnovo kazenskega postopka v korist obs. Marčana Jožeta je bilo torej ugoditi in izreči tako kakor zgoraj v dispozitivu tega sklepa.

Ljubljana, 30. 9. 1952

Zapisnikar:
(dr. Žun Anton) l.r.

Predsednik senata:
(Dolničar Matej) l.r.

Dostava: 3 × okrožno sodišče v Ljubljani
1 × Javno tožilstvo LRS

ŽIG
Vrhovno sodišče LRS

K 317/52-55

SODBA
V IMENU LJUDSTVA!

Okrožno sodišče v Ljubljani je v svetu ljudskih sodnikov pod predsedstvom s.o.s. Beričeviča Jožeta, ob sodelovanju sodnikov porotnikov Frasa Lojzeta in Fajgelja Florjana z zapisnikarjem Kerne Dragico, v navzočnosti zastopnika okrožnega javnega tožilstva Prosenca Živojina ter prostega obtoženca Marčana Jožeta ter njegovega zagovornika dr. Mačka Viktorja, vsled dovoljene obnove, po danes opravljeni javni obravnavi

razsodilo:

I.) Sodba okrožnega sodišča v Ljubljani z dne 20. 9. 1949. opr. št. K 229/49-30, potrjena s sodbo Vrhovnega sodišča LRS v Ljubljani z dne 13. 10. 1949, Kž 334/49-2, s katero je bil

obt. Marčan Jože, sin pok. Jožeta in Zinke roj. Savnik, roj. 14. 2. 1923 v Mariboru, nazadnje stanujoč v Ljubljani, Kotnikova 17, študent ekonomije, Slovenec, drž. FLRJ, ima 4. razr. os. šole, 3 razr. gimnazije, štiri razrede trgovske akademije in 2 letnika gospodarske fakultete, bil v NOV od 9. 9. do srede novembra 1943, v priporu od 17. 4. 1948 do 7. 10. 1950, na prostosti,

spoznan za krivega kaznivega dejanja po čl. 3 tč. 3 ZKLD in obsojen po čl. 4/I ZKLD na 3 leta odvzema prostosti s pris. delom, na zaplembo premoženja in na izgubo državljanskih pravic po čl. 37 a do č) tedaj veljavnega kazenskega zakona za dobo 1 leta, se z ozirom na sklep Vrhovnega sodišča LRS v Ljubljani z dne 30. 9. 1952, Kzz 74/52-5, s katerim se je ugodilo zahtevi za obnovo predmetnega kazenskega postopka, se po čl. 295 ZKP

razveljavi.

II.) Obtožba, da je obt. Marčan Jože

1.) neugotovljenega dne decembra 1943 v Ljubljani in v Dachauu pristal na sodelovanje z gestapom ter kot tak v taborišču Dachau obveščal agenta gestapa Lauscherja o vseh, kar je vedel o sointernirancih in

2.) kot agent gestapa bil v času, ko je delal v takozvani Führerbaraki in pozneje kot bolničar v revirju, povezan z agentom gestapa Koširjem in Stepišnikom zaradi dajanja agentskih poročil,

torej postal funkcionar sovražnikovega terorističnega aparata in ovajal kot tak sointernirance oz. dajal agentska poročila gestapu,

ter da je s tem zakrivil kaznivo dejanje vojnega hudodelstva zoper civilno prebivalstvo po čl. 90 in 125 k.z.

se po čl. 247/2 ZKP

zavrne.

Stroške kazenskega postopka plača država.

Obrazložitev.

Z zgoraj navedenim sklepom je Vrhovno sodišče LRS v Ljubljani dovolilo obnovo predmetnega kazenskega postopka. Zato je bilo po čl. 295 ZKP po obnovnem zahtevku prizadeto sodbo razveljaviti.

Ker je javni tožilec po izvedeni obravnavi umaknil zahtevo na kaznovanje obtoženca, je bilo obtožbo po že cit. določilih zavrniti.

Izrek o stroških temelji na čl. 90 ZKP.

Ljubljana, dne 14. novembra 1952.

Zapisnikar:
(Kernc Dragica)
Kernc Dragica, l.r.

Predsednik senata:
(Beričevič Jože)
Beričevič Jože, l.r.

Dokumenti o razveljavitvi sodbe Figarja in Ranzingerja

JAVNO TOŽILSTVO
SOCIALISTIČNE REPUBLIKE SLOVENIJE

Ktr 486/70-24 Ljubljana, dne 13. 10. 1970

VRHOVNO SODIŠČE SR SLOVENIJE
Kazenski oddelek
Ljubljana

V kazenski stvari zoper FIGAR VEKOSLAVA in RANZINGER IVANA, ki sta bila pravnomočno končana s kazensko sodbo K 155/49 Okrožnega sodišča v Ljubljani, predlagamo, na prošnjo obeh obsojencev, v smislu 6. člena uvodnega zakona k zakonu o kazenskem postopku iz leta 1954, iz razloga po 3. tč. 1. odst. 292. člena ZKP/48, v korist obeh prosilcev

OBNOVO KAZENSKEGA POSTOPKA

Vrhovno sodišče SR Slovenije naj v smislu 4. odst. 295. člena ZKP/48 temu predlogu ugodi in zadevo pošlje Okrožnemu sodišču v Ljubljani v novo obravnavo.

OBRAZLOŽITEV

Figar Vekoslav in Ranzinger Ivan sta bila z zgoraj citirano sodbo spoznana za kriva kaznivega dejanja po 3. tč. 3. člena zakona o kaznivih dejanjih zoper ljudstvo in državo in sicer:

1. FIGAR VEKOSLAV

a) da se je takoj po odhodu v Buchenwald 16. 8 1941 povezal z gestapovskim agentom – kapom delovnega urada tega taborišča Mayr Maksom ter mu po njegovom nalogu poročal o političnem zadržanju in delu jugoslovanskih internirancev do oktobra 1943, ko je po nalogu istega agenta gestapa izročal enake obveščevalne podatke preko obtoženega Ranzingerja Ivana in Kermauner Dušana provokatorskemu »Internacionalnemu komitetu«, ki je bil organiziran po nalogu gestapovske taboriščne organizacije.

b) sodeloval v uničevalnem upravnem aparatu taborišča Buchenwald ter je vršil funkcijo sobnega starešine, namestnika blokovnega starešine in higijeničarja bloka ter je v tem svojstvu pretepal in mučil internirance in jih kot nedisciplinirane ovajal gestapovskemu taboriščnemu vodstvu, s čemer je povzročil transport t.j. smrt več internirancev,

c) sodeloval v provokatorski »antifašistični organizaciji« po nalogu gestapovskega

vodstva, kjer sta pomagala ovajati Ranzinger in Kermauner Dušan ter je po nalogu te provokatorske organizacije pregledoval v letu 1943/1944 transporte jugoslovanskih jetnikov, ki so bili poslani iz taborišč in zaporov v Renicciu, Padovi, Kopru in Trstu, zbiral in sestavljal pri internirancih politične karakteristike, na podlagi katerih je provokatorski jugoslovanski komite poročal, kdo bo ostal v taborišču in kdo izmed internirancev bo poslan v transport, t.j. smrt.

Poleti 1944 sestavil skupno s Kermauner Dušanom listo 15 Jugoslovanov za transport, ker niso hoteli biti člani provokatorske antifašistične organizacije ter sta to listo izročila Arbeitsstatistiki v izvršitev. Iz istih razlogov je po nalogu komiteja preko Arbeitsstatistike premestil na slabšo delovno komando internirance Kučaka, Antiča, Hajdiča, Dolšaka in težko bolnega Matijeviča, kateremu je vsled tega bila odbita zdravniška pomoč in tako povzročil njegovo smrt.

V okviru provokatorske antifašistične organizacije vršil funkcijo ekonoma bloka ter poverjenika na bloku št. 40. Kot poverjenik bloka je tik pred kapitulacijo Nemčije po nalogu agenta gestapa Emila Schultza sestavil listo 5 Jugoslovanov za transport ob priliki strahotne evakuacije 45.000 internirancev, od katerih so SS-ovci na poti pobili preko 20.000. Ob isti evakuaciji je omogočil, da je SS-ovska komanda evakuirala še nadaljnjih 30 jugoslovanskih internirancev, ki so iskali pri njemu pomoči pred evakuacijo, katere pa jim ni hotel nuditi, temveč je internirance zaprl v nek prazni blok, katerega so SS-ovci nato obkolili in internirance odpeljali na transport;

d) izrabljajoč glad in strah pred transporti, s katerimi je grozil, je izkoriščal posamezne mladoletne internirance za homoseksualna in druga perverzna dejanja, kar je imelo težje posledice na zdravju internirancev.

2. *RANZINGER IVAN*

a) da je kot sodelavec gestapa vršil v koncentracijskem taborišču Auschwitz od julija 1942 do marca 1943 funkcijo namestnika kapota, pozneje pa funkcijo kapota na komandi vrtnarija, nato pa v taborišču Buchenwald vse do izpusta 20. 7. 1944 funkcijo sobnega starešine in namestnika starešine bloka ter je v istem svojstvu pretepal in mučil internirance zaradi kršitve taboriščne discipline; skupno z drugimi taboriščnimi funkcionarji je v taborišču Auschwitz ter skupno s taboriščno policijo lovil pobegle jetnike in internirance, ki so se skrivali pred delom ali transporti ter jih nato izročal taboriščni komandi, ki jih je običajno uničila v krematoriju;

b) kot sodelavec gestapa po nalogu vojnega zločinca SS-ovskega zdravnika v taborišču Buchenwald dr. Dinga bil dodeljen na delo v revir, ki je služil gestapu za uničevanje internirancev. V revirju je delal v patologiji, v histološkem oddelku pri pripravljanju mikroskopskih preparatov, reparatur, raznih organov človeškega telesa ter pri strojenju človeške kože;

c) skupno s Kermauner Dušanom novembra 1943 organiziral provokatorsko antifašistično organizacijo v taborišču Buchenwald, vzpostavil grupe te organizacije s poverjeniki na posameznih blokih, januarja 1944 pa formiral »Jugoslovanski komite«, postal sekretar te zločinske organizacije, ki jo je vodil gestapo v namenu, da bi s tako provokatorsko organizacijo demoraliziral najboljše borce proti fašizmu in jih odvračal od aktivne borbe zoper zločinsko taboriščno vodstvo ter omogočal z vzdrževanjem reda in discipline neovirano in nečloveško izkoriščanje delovne sile internirancev in njihovo brezobzirno uničevanje ter je potom soobtoženega Figarja

Vekoslava vršil preglede ob prihodu novodošlih internirancev, zbiral njih politične karakteristike, na osnovi katerih je Jugoslovanski komite odločal, kateri interniranci se pošljejo na transport, kar je značilo smrt.

Po čl. 4 cit. zakona sta bila obsojena Figar Vekoslav na 15 let odvzema prostosti s prisilnim delom ter na izgubo državljanskih pravic za dobo 4 let, Ranzinger Ivan pa na 18 let odvzema prostosti s prisilnim delom ter na izgubo državljanskih pravic za dobo 4 let.

☆

Sodba Okrožnega sodišča v Ljubljani povezuje krivdo obsojenih Figarja in Ranzingerja s članstvom v Jugoslovanskem komiteju, ki je bil veja Internacionalnega komiteja, ki da je bil organiziran pod videzom »antifašistične organizacije« po nalogu gestapa in v njegovem interesu in da sta po nalogu navedene provokatorske organizacije izvršila razna dejanja, ki predstavljajo zločin zoper ljudstvo in državo. Sodba ugotavlja, da sta bila tudi Figar in Ranzinger kot interniranca povezana v sodelovanje z gestapom in izvajala teror nad interniranci, zaradi česar sta imela privilegiran položaj v taborišču. Po sodbenih razlogih se je za izvajanje nalog gestapa ustanovil Internacionalni komite nato pa še nacionalni komiteji, funkcionarji taborišča so bili člani navedenih komitejev, ki so opravljali svoje funkcije po navodilih gestapa. Glavni nosilci funkcij v navedenem aparatu so bili, po sodbenih ugotovitvah, Maks Mayr, Schultze, Supek Rudi, Zinotti Ante, Koluder Azsi, Sündermann, Kermauner Dušan, Ranzinger in drugi. Sodba je oprla tako svojo trditev na nepreverjene izjave nekaterih prič, ki so ali izpovedale, da so taborišče v Buchenwaldu upravljali komunisti pod vodstvom gestapa, ali pa, da so, glede na privilegiran položaj Figarja in Ranzingerja ter še nekaterih drugih internirancev in glede na njihov odnos do internirancev, sklepale, da so posamezne naloge izvrševali po zahtevi gestapa.

V pogledu posamezne konkretne dejavnosti Figarja in Ranzingerja, je vzelo sodišče za svoje dejanske ugotovitve delna priznanja obeh prosilcev ter izpovedi prič Dolšak Cveta, Zupanc Romana, Harmelj Milana, Bulca Valentina, Pirca Petra, ki so bile zaslišane na glavni obravnavi ter prič Kocjana Jožeta, Šega Ivana, Kosa Ivana, Mivška Matije in Potekev Otmarja, katerih izpovedi so bile na glavni obravnavi samo prečitane. Konkretno, glede očitanega kaznivega dejanja obsojenemu Figarju pod Ia) pa je njegova krivda zgrajena na trditvi prvostopne sodbe, da je bil kapo delovnega urada Mayr Maks gestapovski agent, s katerim je Figar sodeloval neposredno ali preko Ranzinger Ivana.

Glede inkriminiranega očitka pod Id) t.j. protinaravnega nečistovanja z mladoletnimi interniranci, ni bil izveden noben dokaz, sodišče pa je vzelo za svojo tozadevno dejansko ugotovitev Figarjevo lastno priznanje v preiskavi in na glavni obravnavi.

☆

Figar in Ranzinger v svojih vlogah za obnovo predmetnega kazenskega postopka zlasti navajata, da je prvo sodišče zagrešilo usodno napako, ko je v očitni zmoti ožigosalo IK in NK (Internacionalni komite in Nacionalni komite) za gestapovske agenture in njihove ustanovitelje in funkcionarje za gestapovce. Prav navedeni komiteji so bile ilegalne antifašistične organizacije, ki so povezovale najbolj

progresivne internirance, predvsem komuniste in aktiviste OF. IK in NK so skrbeli za zbiranje hrane, zdravil in obleke ter si prizadevali, da bi rešili čimveč internirancev pred premestitvijo v zloglasne podružnice taborišča »Laura« in »Dora«. Navedene ilegalne organizacije so zbirale orožje, pripravljale vojaške oddelke za končen obračun z SS-ovci in gestapovci, kar se je tudi zgodilo proti koncu vojne v aprilu 1945.

Posamezne priče, ki so bile zaslišane v rednem kazenskem postopku, niso poznale jedra organizacije, kajti delalo se je vse konspirativno, zaradi česar je bila tudi vloga navedene organizacije napačno ocenjena kot gestapovska.

Prosilca nadalje poudarjata važno in z dokazi podprto okolnost, da so bili v sodbi navedeni interniranci, opisani kot provokatorski agentje gestapa, po vojni ne samo pomembni oblastveni in družbenopolitični delavci, ampak da se zoper nje tudi ni vodil noben sodno kazenski postopek.

V pogledu samega bistva, značaja, namena in ciljev navedenih ilegalnih kot protifašističnih organizacij, se oba predlagatelja sklicujeta na vrsto dokumentov in izjav mnogih družbeno in politično vidnih oseb doma in v inozemstvu, ki so sodelovale pri organizaciji in vodstvu taboriščne uprave Buchenwald v okviru navedenih ilegalnih organizacij ter na izjave mnogih drugih internirancev.

O svojem delu v taborišču in o svojem zadržanju je Figar kot nov dokaz ponudil mnogo prič, prav tako pa je ponudil nove dokaze o svojem pozitivnem delu izpred vojne. Glede prič Šega Janeza in Pirca Petra, ki sta Figarja bremenila v rednem kazenskem postopku, Figar navaja, da se je Šega nad njim maščeval zato, ker mu nekoč kot pravni referent občine Kočevje ni hotel izdati krošnjarskega dovoljenja in pa še zato, ker da ni imel do njega pravega odnosa v taborišču. Figar pojasni, da je bil Šega član kolektiva in njihove politične organizacije v taborišču iz golega oportunizma in da so z njim imeli velike težave. O tem bo vedel povedati največ Drašler Janez, ki je bil ekonom na »A« krilu bloka št. 40. Tudi Pirc Peter da je zoper Figarja na sodišču lažno pričal. Figar pojasni, da je bil Pirc plavogardist, nasprotnik kolektiva in nasprotnik njihovega političnega dela. Imenovani se ni držal sklepa, da se repatriiranci vrnejo v domovino v skupini kot celota, ampak je odšel svojo pot v Weimar, kjer je dobil neko žensko, se tam naselil in z njo živel. V tem smislu je Figar tudi pisal Pirčevi ženi, ki se je nanj (na Figarja) obrnila z vprašanjem, kako da se mož še ni vrnil domov, ko so drugi interniranci že zdavnaj doma. Zato, da se je nato Pirc nad Figarjem maščeval z lažnim pričevanjem.

V nadaljevanju svojih navedb za obnovo kazenskega postopka se Figar bavi s posameznimi očitki inkriminirane sodbe. Navaja, da je bilo vse, kar je v taborišču delal, v okviru nalog in pooblastil JK. Skrbel je za čevlje in obleko za internirance, dalje za to, da je spravil čimveč internirancev na taka delovna mesta, odkoder jih ne bi pošiljali na transport. Šlo mu je za to, da bi čimveč Jugoslovanov ostalo v taborišču in si tako po možnosti rešilo življenje. Figar je sam v mnogih primerih intervenirал na revirju, da se je bolne internirance oddalo v bolnico, kamor jim je nosil hrano. Tako je spravil v bolnico tudi Matijeviča. Če je proti nekaterim internirancem nastopal bolj ostro, je tako postopal proti tistim internirancem, ki so kršili taborišču disciplino in povzročili škodo. To so bili primeri, ko je bilo treba intervenirati iz zdravstvenih razlogov (uši, tifus) in vzdrževanja osnovne higiene, zaradi tatvin hrane in druge nedisciplne. Zaradi razbijanja kolektiva je bilo treba v interesu reda

in da ne bi bila ogrožena ilegalnost taboriščne organizacije, po nalogu komiteja, posamezne intenirance premestiti na slabša delovna mesta, tak nalog pa je bil Figar dolžan izvršiti. Figar še navaja, da je bil po osvoboditvi taborišča izvoljen v odbor OF za starešino bloka Jugoslovanov, do česar nedvomno ne bi prišlo, če bi bil gestapovski agent.

Ranzinger Ivan navaja v svoji prošnji za obnovo glede svojega delovanja v taborišču Buchenwald v bistvu isto kot Figar. Kar zadeva njegovo politično zadržanje v taborišču Auschwitz, navaja Ranzinger, da je bil povezan z Avstrijcem Ernestom Burgerjem in Frimel Rudijem, Čehom, ki sta bila skupaj s Poljakom Veselyjem zaradi izdaje konec leta 1944 v taborišču javno obešena. Burgerja slavi avstrijska KP kot narodnega heroja, v napadeni sodbi pa je označen kot gestapovski agent. O navedeni okolnosti ter o svojem političnem delu v taborišču Auschwitz prilaga izjavi Hermana Langbeina in dr. Danimann Franza. Nadalje navaja večje število še živečih jugoslovanskih internirancev.

Glede posameznih očitkov napadene sodbe ponuja v dokaz izjave tistih internirancev, proti katerim naj bi v taborišču ravnal v smislu krivdoreka.

Sicer pa Ranzinger navaja, da je vse, kar je delal v taborišču, vršil po nalogu JK. Ranzinger sam navaja, da si je mnogo prizadeval, da bi rešil čimveč Jugoslovanov pred premestitvijo iz Buchenwalda v zloglasne podružnice taborišča »Laura« in »Dora«. Konkretno našteva internirance, ki jih je na ta način rešil pred premestitvijo, pri čemer, da so morali reševati predvsem organizirane antifašiste. V tem smislu je delal predvsem skupaj z Dušanom Kermaunerjem, na čelu JK pa je bil nekaj časa tudi Ranzinger. JK je poleg predavanj iz zgodovine KP, OF in NOB, organiziral tudi razne pomembne proslave ter zbiral hrano za internirance.

Sicer pa po mnenju Figarja in Ranzingerja, če bi bila gestapovska agenta, ne bi bila pomiloščena vseh pravnih posledic sodbe, med drugim tudi omejitve za pridobitev pravice na pokojnino, razen tega pa jima je bila v pokojninsko dobo priznana tudi doba, ki sta jo prebila v internaciji.

I.

V izreku sodbe se Figarju Vekoslavu (pod a) in c)) in Ranzinger Ivanu (pod c) pripisuje sodelovanje z gestapom zaradi njune aktivnosti v Internacionalnem in nacionalnem (jugoslovanskem) komiteju, ki so ju v koncentracijskem taborišču Buchenwald ustanovili interniranci in ki jih sodba jemlje kot »provokatorske«, t.j. »organizirane po nalogu gestapovske taboriščne organizacije«. Sodba v tej zvezi razloguje, da se je »za izvajanje vseh nalog gestapa ustanovil internacionalni komite, nato pa še nacionalni komiteji po narodnostih«... ter da so »člani internacionalnega komiteja kot nacionalnih komitejev bili sami funkcionarji taboriščne uprave... dejansko upravljali taborišče po navodilih gestapa ter bili gospodarji nad življenjem in smrtjo stotisočev internirancev«.

Kot je v sodbi ugotovljeno, sta Figar in Ranzinger sodelovala v teh organizacijah internirancev, prvi zlasti kot ekonom kolektiva internirancev in kot poverjenik za blok 40 ter kot higieničar, drugi pa je sodeloval pri organiziranju Jugoslovanov v antifašistično organizacijo in bil tudi član internacionalnega komiteja.

Oba obsojenca sta se distancirala od obtožbe sodelovanja z gestapom, sama sodba pa je v tem pogledu zgrajena na nedokumentiranih trditvah.

Ker gre v primeru obeh obsojencev za očitano »gestapovsko« aktivnost s tem, da sta sodelovala v delu naznačenih organizacij, smatramo, da je v prvi vrsti treba preceniti sodno zavzeta stališča glede teh komitejev.

Iz spodaj cit. novih dokazov izhaja drugačno dejansko stanje od tistega, ki je v tem pogledu služilo sodišču za osnovo pri izreku sodbe.

a) Tu so zlasti pomembna tista dejstva, ki – vkljub obstoju sodbe – kažejo na to, da se v naši sedanji družbeni praksi via facti daje omenjenim buchenwaldskim komitejem javno priznanje kot antifašističnim organizacijam. Omejujemo se na naštevanje samo nekaterih od teh:

Že v letu 1960 je bila v okviru Muzeja ljudske revolucije Slovenije v Ljubljani organizirana razstava o taboriščih, na katerih so buchenwaldski komiteji prikazani kot antifašistične odporniške organizacije, prav tako pa je s tako oceno sledil tudi posebni film o Buchenwaldu, ki sta ga v priredbi pesnika in biv. buchenwaldskega internirанca Lojzeta Krakarja realizirala Republiška komisija za internirance pri republiškem odboru ZZB NOV Slovenije in RTV Ljubljana. Film je bil do sedaj že večkrat prikazan na programu ljubljanske TV. Prav tako se občasno pojavljajo tudi članki s prikazom buchenwaldskega odporniškega gibanja. Tako je n.pr. TV-15, glasilo ZZB NOV Slovenije in ZRVS Slovenije v svoji št. V-20 dne 13. maja 1970 priobčilo članek »Enajsti april 1945 – dan ponovnega rojstva«, ki je posvečen mednarodni komemorativni slovesnosti od 25. obletnici osvoboditve taborišča Buchenwald in v katerem opisuje ilegalni boj proti nacizmu. V članku je med ostalim napisano:

»V posebnem oddelku buchenwaldskega muzeja je razstavljena vrsta dokumentov, ki pričajo o odporniškem gibanju in o mednarodni solidarnosti, ki jo je rodil skupen cilj: boj proti nacizmu. Gibanje so začeli in vodili komunisti. Resda so esesovci zanj nekajkrat zvedeli, zvedeli so celo za skrbno zakrito žalno svečenost ob Thälmannovi smrti, a gibanja niso mogli zatreti. Nasprotno: jetnikom je uspelo celo to, da so si sami naredili svoj radijski oddajnik in tako navezali stike z zavezniki, ki so se vedno bolj bližali. Že leta 1942 so jetniki začeli organizirati svoje ilegalne vojaške skupine in konec marca 1945. leta je imel Buchenwald 178 takih skupin po 5 mož v okviru mednarodnega taboriščnega komiteja – ILK. Jugoslovani so bili v primerjavi z drugimi narodnostmi v manjših (osvoboditev jih je doživelo 605), a so bili častno zastopani, saj so dali tej organizaciji 16 skupin. Še več: jetniki so iz tovarn prinesli v taborišče posamezne dele orožja in 11. aprila 1945, ko se je fronta počasi bližala, je taboriščni komite izdal povelje za napad. Da ne bi esesovcem uspelo še zadnje – uničiti taborišče in zabrisati sledove, so jetniki bolj s pestmi kakor z orožjem udarili na glavna vrata in na žice ter se sami osvobodili! Enaindvajset tisoč jih je dočakalo osvoboditev! Vsem tem pomeni 11. april 1945 – ponovno rojstvo. Buchenwald je prišel v zgodovino kot sramota na telesu Evrope, hkrati pa kot simbol boja, ki morda nikjer ni bil tako težak kot prav tod.«

Pripadniki Internacionalnega in nacionalnih komitejev iz Buchenwalda so v povojnem času organizirani v Mednarodnem komiteju Buchenwald – Dora (C.I.B.D.), ki ga vodijo poznane osebnosti iz buchenwaldskega odporniškega gibanja in ki je član FIR-a (Mednarodna organizacija odpora, žrtev in jetnikov fašizma). Tako kot v svetu, uživa Mednarodni komite Buchenwald – Dora priznanje tudi v Jugoslaviji, kjer je bil (v Zagrebu) tudi eden od njegovih kongresov (v letu 1967). Kongresu sta v imenu glavnega odbora ZZB NOB Jugoslavije prisostvovala Marko

Belinič in Marjan Vivoda in ga v imenu te naše borčeve organizacije tudi pozdravila (Belinič). V sami organizaciji, oziroma njenem vodstvu sodelujejo tudi naši, s strani Glavnega odbora ZZB NOB Jugoslavije delegirani biv. interniranci iz Buchenwalda in Dore in to v gen. svetu dr. Dimitrijević, Milivoj Lalin in Milan Filipčič. V izvršnem komiteju pa še posebej zadnja dva (kot eden od sekretarjev – Milivoj Lalin, predsednik ZZB NOB občine Split in ravnatelj gimnazije v Splitu ter kot član Filipčič Milan, član komisije za internirance pri republiškem odboru ZZB NOB Slovenije, glavni urednik lista »Večer« v Mariboru). Brez dvoma takega odnosa do mednarodnega buchenwaldskega komiteja gotovo ne bi bilo, če bi obstojal nek dvom v delovanje te organizacije za časa obstoja taborišča.

Slučaj Ranzinger – Figar je bil pri pritožbi obeh navedenih obravnavan tudi na VI. kongresu Zveze komunistov Slovenije oziroma v njeni komisiji za prošnje in pritožbe.[1] Če sicer abstrahiramo vprašanje krivde enega in drugega, ki je »ni mogoče posploševati s celotno organizacijo odpora v Buchenwaldu«, pa se je zbor o delu teh organizacij, ki so jih interniranci organizirali v svojem skupnem boju zoper nacistični teror, izjasnil, da jim tudi Zveza komunistov Jugoslavije in drugi družbeno-politični dejavniki pri nas s svojim odnosom dajejo in jima bodo še naprej dajali priznanje. (VI. Kongres Zveze komunistov Slovenije, ČZP Komunist, Ljubljana, marca 1969, str. 473).

b) Po vojni je objavljena bogata literatura in dokumentacija o teh komitejih, v katero sodišče ni imelo in tudi ni moglo imeti vpogleda, je pa za oceno teh organizacij bistvenega pomena.

Tako so za oceno internacionalnega, nacionalnega (jugoslovanskega) komiteja in z njimi povezanih raznih posebnih grup in organizacij (ekonomski kolektivi, vojaške grupe in dr.), v katerih srečujemo tudi oba obsojenca, pomembni sestavki, ki so objavljeni v zborniku »Otpor u žicama«, ki ga je v letu 1969 izdal Vojnoizdavački zavod u Beogradu v medrepubliški redakciji ZZB NOB Jugoslavije. V zborniku je posebno poglavje o Buchenwaldu, ki na straneh od 233 – 281 vsebuje uvodni sestavek (dr. Djordje Nikolić) in sestavke: »Svijetao primjer internacionalizma« (dr. Rudi Supek), »Borba za človeka« (Zvonko Hanzelj), »O političkom radu u Buchenwaldu« (dr. Rudi Dobijadji), »Nekoliko sečanja« (Milivoje Lalin), »Logor smo oslobodili vlastitim snagama« (dr. Djordje Nikolič) in sestavek Paul Marcela »Čast jugoslavenskim internircima iz buchenwalda«.

Mislimo, da ni potrebno eksplicitno naštevanje dejstev, ki jih pisci teh sestavkov citirajo detajeno in soglasno in ki po naši oceni bistveno prispevajo k razumevanju teh ilegalnih taboriščnih organizacij kot odporniških in antifašističnih. V teh sestavkih pa je vidna tudi pozitivna Figarjeva in Ranzingerjeva vloga v okviru teh organizacij, na kar, poleg drugih, kažejo zlasti sledeče trditve:

– za Ranzingerja:

»...Time je završena borba političkih interniraca protiv »cinkaroša« i »zelenih«. U leto 1943. godine formiran je ILK (Ilegalni logorski komitet)... Politički internirci drže sada svu vlast u unutrašnjosti logora, sprovode logorsku organizaciju, političku i vojnu... Jugoslovanski komitet pristupio je u ILK januara 1944. godine. Njihov pretstavnik prvo je J. Ranzinger, a zatim R. Supek i D. Kermauner.« (dr. Nikolić, str. 241).

[1] Šesti kongres ZK Slovenije je bil od 9. do 11. decembra 1968 v Ljubljani.

»Jugoslovene je povezao sa ILK Janez Ranzinger, koji je bio prvi njihov pretstavnik u njemu. Došao je u Buchenwald početkom 1943, kad još Jugoslovena nije bilo u velikom broju, iz zloglasnog Auschwitza sa većim transportom Poljaka. Tada mu je povereno da pronadje pouzdane drugove medju Poljacima, kojih je bilo veoma mnogo i razjedinjenih u isto toliko frakcija. Ranzinger je uspešno izvršio ovaj zadatak.« (dr. Supek, str. 248).

»Jugosloveni su opće uživali u logoru velike simpatije i povjerenje. To su dugovali dijelom svom držanju, drugarstvu i povezanosti, a dijelom ugledu koji je imala NOB u očima porobljene Evrope. Tako su Ranzinger, Kermauner, Supek i Koluder održali niz sastanaka sa vodećim političkim ljudima medju Nijemcima, Rusima, Poljacima, Francuzima i drugima, da bi im iznijeli podatke o narodnooslobodilačkoj borbi u Jugoslaviji i o uslovima pod kojima je KPJ uspjela ostvariti široko narodno jedinstvo u borbi protiv fašizma...« (dr. Supek, str. 249).

»Naročitu pažnju posvetili smo interniranoj jugoslovenskoj deci... Starali smo se o njihovom vaspitanju i otvorili školu za njih, u kojoj je kao nastavnik radio španski borac Janez Perenič, po zanimanju učitelj, a brigu za političko vaspitanje vodio je J. Ranzinger uz pomoć austrijskog komuniste F. Lajtnera (Leitner), koji je bio starešina dečjeg bloka. Po sebi se razume da je i ova nastava bila ilegalna, kao i sve drugo što smo radili za našu dobrobit, a protiv fašizma.« (str. 256).

– za Figarja:

»Snagu ove ilegalne organizacije osijetili su najbolje naši drugovi... Uspjeli smo smijestiti (brigom V. Figara...) u logorsku bolnicu skoro 50 naših drugova od kojih je većina bolovala od tuberkuloze, dakle gotovo desetinu od svega broja Jugoslovena u logoru. I to gotovo sve mladiće ispod 20 godina, za koje bi glad, tjelesno iznurivanje, zima i SS-ovačko gonjenje značili sigurnu smrt... Takvim manifestacijama bratstva medju narodima valja dodati i sve one kulturne i zabavne priredbe koje su se održavale nedeljom... U toku te same simbolične igre naš veliki hor pjevao je i splet jugoslovenskih narodnih i borbenih pjesama... Komad je režirao V. Figar.« (dr. Supek, str. 250, 251).

»Prvi jugoslovenski internirci, dovedeni u Buchenwald 18. avgusta 1941 bili su 16 Slovenaca iz logora Begunje... Po dolasku u logor njima su prvi prišli Koruški Slovenac Šime Martinjak i Srbin iz Praga dr. Marko Janković, obojica u logoru od 1938. godine. Oni su jim dali vezu sa nemačkim odgovornim drugovima M. Majerom (Mayr) i K. Fojererom (Feuerer) koji su preko nemačke organizacije uspeli da zadrže naše drugove u logoru i nadju im mesta u raznim logorskim radnim komandama. Tako je uspostavljen kontakt izmedju jugoslovenskih internirca in antifašističke organizacije, koja je pokazala posebne simpatije prema Jugoslovenima, naročito zbog narodno-oslobodilačke borbe naših naroda. Istovremeno je time stvoreno jezgro jugoslovenskih interniraca u Buchenwaldu (J. Ranzinger, S. Saračević, V. Figar) – koje je poslužilo kao veza izmedju antifašista Buchenwalda – Nemaca, Austrijanaca i Čeha – jugoslovenskih interniraca, koji su pristizali u sve većem broju.« (Z. Hanzelj, str. 253).

»Kapo »komande vrtlarstvo« omogučivao je V. Figaru da »organizuje« čitave vreče krompira i kupusa koji su takodje razdeljivani po našim blokovima. Jugosloveni su bili prvi koji su u logoru obrazovali ekonomske kolektive, u koje su drugovi koji su primali pakete od kuća predavali ekonomu bloka, a ovi ih delili drugovima po odredjenom redosledu...«. (str. 253, 254).

»Briga našeg Ilegalnog nacionalnog komiteta bila je usresredjena kako na spasavanju naših drugova od transporta i zadržavanja u logoru, tako i u tome da budu upućeni na lakše transporte, kad već nismo uspeli da ih zadržimo u logoru. Naši drugovi D. Radosavljević i F. Dežman, koji su radili u pisarnici logora, obaveštavali su V. Figara o jugoslovenskim internircima... Kao jugoslovenski poverenik V. Figar je imao zadatak da nadje smeštaj u »velikom« logoru za što veći broj Jugoslovena iz »malog« logora, i to zahvaljujući organizovanim vezama sa nemačkim drugovima, starešinama blokova i da im, pomoću kapoa raznih komandi, nadje mesta u stalnim radnim komandama logora. U znatnoj meri u ovome se uspevalo. Od 1941. – 1943. godine naše drugove smo zadržavali preko nemačkih odgovornih drugova M. Majera i K. Fojerera...« (str. 254).

»Pored zadržavanja što većeg broja naših ljudi u logoru najveća nam je briga bila staranje oko zdravstvene zaštite jugoslovenskih interniraca i teško obolelih... Jugoslovenski ilegalni komitet odredio je V. Figara kao odgovorno lice za pitanje zdravstvene zaštite Jugoslovena. U tom cilju on se obraćao kapou revira Nemcu E. Buseu (Busse), koji je uvek pomagao naše drugove. Zahvaljajući njemu, R. Gotšalku (Gottschalk) i drugim nemačkim i češkim lekarima, kao i našim drugovima dr. B. Kohnu, i dr. S. Mahkoti, uspeli smo da u bolnici (reviru) velikog logora smestimo 7 naših drugova u stanici za TBC i u raznim drugim bolesničkim sobama, još 23 druga, koji su bolovali od drugih bolesti, a u bolnici malog logora 10 drugova... Jugoslovenska ekonomska zajednica odvajala je za te drugove najbolje stvari iz paketa... V. Figar je uspeo da dobija iz Beljaka (Austrija) od proljeća 1943. svakog meseca paket sa lekovima, koji su služili za lečenje naših bolesnih drugova.« (str. 255).

»Posle oslobodjenja logora svi zdravi drugovi prešli su u jedan blok logora gde se sa njima radilo ideološko-politički... Ilegalni nacionalni komitet prerastao je u Oslobodilači front... Zato rukovodstvo našeg Oslobodilačkog fronta šalje V. Figara sa poslednjim češkim transportom u Prag kako bi nešto učinio za repatriaciju Jugoslovena. On se u Pragu našao sa prvim našim poznanikom iz Buchenwalda, dr. Markom Jankovićem, koji ga je povezao sa čehoslovačkim ministarstvom inostranih poslova i radiostanicama. Čehoslovačko ministarstvo inostranih poslova dozvolilo je da se Jugosloveni repatriraju preko Praga. V. Figar je posle toga uputio preko praške radiostanice apel u ime Buchenwaldskog oslobodilačkog fronta čehoslovačkoj javnosti i našoj koloniji u Čehoslovačkoj da se prikupe autobusi i kamijoni za prebacivanje jugoslovenskih interniraca iz Buchenwalda u Prag. Juna 1945. godine kolona od 12 autobusa i kamijona prebacila je Jugoslovene u glavni grad Čehoslovačke... Čehoslovačko ministarstvo inostranih poslova je Jugoslovenima stavilo na razpolaganje kompoziciju voza Crvenog krsta, kojom su se Jugosloveni krajem jula 1945. preko Madjarske vratili u domovinu«. (str. 256).

»11. aprila: Oslobodjenje logora... Nešto pre 12 časova dato je naredjenje našim jedinicama da zauzmu položaje... Na drugim mestima naše grupe, koje su medju ostalima vodili V. Bokan, V. Popović, V. Kovačević, V. Figar i drugi seku žičanu ogradu, izlaze izvan logora i kreću po dogovoru prema kasarnama SS.« (dr. Nikolić, str. 276).

c) Po tem istem vprašanju so kot novo dokazno gradivo pomembni sestavki, objavljeni v knjigi »Buchenwald – opomin in zaveza« (Buchenwald – Mahnung und Verplichtung, 1960 Kongress Verlag Berlin), ki sta jo po naročilu Mednarodne federacije odpora, žrtev in jetnikov fašizma – FIR (Fédération Internationale des Résí-

stants, des Victimes et des Prisonniers du Fascime) izdala Mednarodni buchenwaldski komite in komite antifašističnih borcev v NDR.

V četrtem poglavju te knjige je posebej obdelan antifašistični odpor v taborišču Buchenwald. Tako je v uvodnem sestavku k temu poglavju (str. 313, 315) kronološko obdelan razvoj odpora, kjer se med drugim ugotavlja:

»V 3. razdobje od poletja 1942 do aprila 1945 pada skokovito naraščanje števila jetnikov ter ustanavljanje in izgradnja zunanjih komand. To razdobje pa obsega tudi ustanovitev »Internacionalnega taboriščnega komiteja« in »nacionalnih komitejev«. »Internacionalni taboriščni komite« je vodil in usklajal borbo proti SS-ovskemu terorju in vojni produkciji, organiziral medsebojno podporo vseh narodov. Vse komande so bile internacionalizirane, ustvarjena internacionalna vojaška organizacija in preskrbljeno orožje. To razdobje je nehalo z borbo za zavlačevanje evakuacije Buchenwalda in z lastno osvoboditvijo jetnikov... Položaj nemških komunistov se je ojačil, ko so nacisti natrpali v koncentracijsko taborišče ljudi iz cele Evrope. Komunisti so se kmalu med seboj povezali in ustvarili internacionalno organizacijo, ki je ustvarila veliko. Nikdar niso delali sebično. Niso varovali samo pripadnikov komunističnih partij. Iz mednarodne solidarnosti niso izločili nikogar, ki je bil voljan doprinesti svoj delež k protifašistični odporniški borbi. Niso izpraševali po narodnosti, rasi, strankarski in svetovno nazorski pripadnosti, pač pa so ocenjevali samo pripravljenost za borbo. Ilegalna organizacija je bila prepojena z duhom proletarskega internacionalizma. V času narode ubijajoče vojne je družilo antifašiste mnogih narodov prepričanje, da nudi samo skupna borba možnost kljubovati SS-ovskemu terorju in priboriti si svobodo... SS se ni nikoli, kljub stalnim poskusom, posrečilo internacionalne borbene skupnosti političnih jetnikov s pomočjo ovaduhov ali provokatorjev razkrojiti ali celo razbiti. SS- je vedela, da je obstojala odporniška organizacija, toda ni bila v stanu odkriti jo. Zaradi tega ne obstoje nikaki SS dokumenti o odporniškem gibanju v Buchenwaldu.«

V poglavju »Mednarodni ilegalni taboriščni komite in komiteji posameznih narodnosti«, v podnaslovu »V slogi je naša moč«, opisuje dr. Walter Bartel, profesor na Humboldtski univerzi v Berlinu in podpredsednik Mednarodnega komiteja Buchenwald – Dora razvoj ilegalnega antifašističnega odpora v taborišču, med ostalim, s sledečimi besedami:

»Mednarodno odporniško gibanje v taborišču Buchenwald je nastalo v boju proti fašističnemu morilskemu terorju v boju za ohranitev življenja zaprtih hitlerjevih nasprotnikov. Dolžnost mednarodne solidarnosti med vsemi zaporniki, ki so v fašizmu videli nasprotnika človeštva, je prerasla v železno voljo, da se z vsemi sredstvi sabotira vojna proizvodnja... Glavna fronta je bil boj proti stalnemu, zahrbtnemu, odprtemu in prikritemu morilskemu terorju SS. Razen tega pa je bilo treba nuditi energičen odpor kreaturam SS v jetniških oblekah, poklicnim hudodelcem, vohljačem in denunciantom pri njihovih poskusih, da bi služili kot podaljšana roka komandanta SS. Tretja je bila fronta boja za premagovanje političnih nasprotij znotraj posameznih narodnosti... Zaradi tega je ustvaril mednarodni antifašistični aktiv znotraj posameznih narodnosti mimo vseh političnih in svetovno nadzorskih razlik skupno obrambno fronto. Na čelo teh nacionalnih skupnosti odpora so pod različnimi označbami stopili nacionalni komiteji.«

Na strani 428–433 omenjene knjige je posebno poglavje »Jugoslovani v kon-

centracijskem taborišču Buchenwald«, ki je bilo kot poročilo za to knjigo napisano leta 1957.

Tu se med ostalim navaja:

»Majhno število Jugoslovanov, ki se je nahajalo v taborišču do srede 1943, je imelo s tovariši ostalih narodnosti osebne stike. Poleti leta 1943 je prišel iz Auschwitza Janez Ranzinger. Vodstvo nemških komunistov se je povezalo z Ranzingerjem... Koncem leta 1943, ko je prišlo v taborišče večje število Jugoslovanov, je Ranzinger prevzel nalogo osnovati ilegalno organizacijo in vodstvo jugoslovanske grupe. Ta naloga je bila lahka, ker je vsaka jugoslovanska grupa imela svojega zaupnika, ki je mogel v njenem imenu nastopati kot govornik in zastopnik.

Predno je bilo ustanovljeno ilegalno vodstvo, se je vršila aktivna dejavnost, ki je obstajala predvsem v medsebojni pomoči, preskrbi z obleko, kruhom, boljšimi delovnimi mesti, ukrepi za zaščito oslabelih oseb, pomoči v bolezni itd. Šele na tej socialni osnovi je bilo mogoče zgraditi politično organizacijo. Možnosti za to so že prej ustvarili nemški jetniki taborišča. Tem se je bilo posrečilo v zagrizeni borbi zlomiti v taborišču vsemoč kriminalcev in jih izriniti iz vpliva polnih mest. Na teh majhnih stvareh, od katerih je pač zelo pogosto bilo odvisno tudi človeško življenje, se je prišlo do prepričanja in spoznanja, da obstoječa tesna povezava med političnimi jetniki ni bila samo stvar naravne solidarnosti med enakomislečimi, temveč, da more ta biti tudi resnično koristna za to, da bi bilo mogoče nečloveško taboriščno življenje lažje prenesti...

Vsak večer se je pri tovarišu Ranzingerju sestalo sedem ali osem Jugoslovanov, ki so bili odgovorni za posamezne bloke zato, da so od njega prejeli radijska poročila in jih predali dalje. Na ta način so si mogli jetniki, ki so bili iz dneva v dan preko SS-ovskih ojačevalcev izpostavljeni Goebbelsovi propagandi ustvariti pravo predstavo ter s primerjanjem tudi dejanski potek dogodkov ter na ta način črpati novo upanje na skorajšnjo osvoboditev.

Iz te tako raznolike in razširjene dejavnosti, obstoječe iz tovariške pomoči in pa iz redne politične obveščevalne službe je čisto naravno rasla tudi naša ilegalna organizacija. Tako je bilo mogoče aprila l. 1944 ustanoviti politično vodstvo jugoslovanske organizacije. Politično vodstvo je obstajalo iz ožjega vodstvenega odbora, ki ga je tvorilo pet članov iz razširjenega aktiva, ki so ga tvorili odgovorni za posamezne bloke in razne naloge ter je štel skupaj 40 oseb. Člani ožjega vodstva so bili naslednji tovariši:

Steklopihač Janez Ranzinger, kovinski delavec Azis Koluder, jurist dr. Dušan Kermauner, ki se je v taborišču nahajal pod skritim imenom Ernest Tomc, profesor Rudi Supek in kovinski delavec Emil Lichtenberg. Ranzinger je bil sekretar. Z izjemo Emila Lichtenberga so bili vsi člani vodstva izkušeni člani partije, ki so imeli za seboj dolgoletno izkustvo ilegalne borbe.«

In nadalje:

»Za izvedbo posameznih nalog, ki so bile posebno važne, so bili zadolženi posamezni člani kolektiva. Tako sta sprejela španski borec Nikola Čečura in pozneje Azis Koluder organizacijo oz. vodstvo vojaške organizacije. Za izvajanje sabotažnih dejanj je obstajalo internacionalno vodstvo. To je bilo posebno delavno v posameznih obratih kot so bili Gustloff – Werke ali Mi – Bau itd. Izmed Jugoslovanov je bila ta naloga poverjena Djoki Nikoliću. Razdeljevanje hrane in oblek, skrb za zbiranje hrane za bolne so imeli Janko Struharnik, Jóža Ledinski in Slavko Figar.

Obolele tovariše sta negovala partizanski zdravnik dr. Bela Kohn, ki je vzdrževal tudi zvezo z revirjem in dr. Stanko Mahkota, ki je pozneje prevzel vodstvo dela ambulante, ki je bila izročena Jugoslovanom. Zvezo z Arbeitsstatistiko je vzdrževal Slavko Figar, in ostali. Zaščita Jugoslovanov, ki so prispeli v malo taborišče ali ki so se tam zadrževali in bivali, je bila poverjena Mirku Kosmini. Za pevski zbor sta bila zaslužna Šime Martinjak in poleg njega, zraven svoje glavne obveznosti tudi Slavko Figar. To so bile glavne naloge, ki so jih naši tovariši poleg ostalih stranskih dolžnosti izpolnili. Izvršitev vseh teh nalog je zahtevala od nas veliko požrtvovalnosti in samoodrekanja.«

Tako se torej pokaže, da obstojajo okolnosti, ki narekujejo potrebo, da se v luči novih dokazov ponovno pretehtajo sodno zavzeta stališča glede internacionalnega in jugoslovanskega komiteja v Buchenwaldu kot tudi glede sodelovanja obeh obsojencev v teh organizacijah.

II.

Po vprašanju sodelovanja z gestapom je sodba spoznala obtoženega Vekoslava Figarja za krivega tudi pod tč. a) krivdoreka v tem smislu »da se je takoj po odhodu v Buchenwald 16. 8. 1941 povezal z gestapovskim agentom – kapom delovnega urada tega taborišča Mayr Maksom ter mu po njegovem nalogu poročal o političnem zadržanju in delu jugoslovanskih internirancev do oktobra 1943, ko je po nalogu istega agenta gestapa izročal enake obveščevalne podatke preko obtoženega Ranzinger Ivana in Kermauner Dušana provokatorskemu »internacionalnemu komiteju«, ki je bil organiziran po nalogu gestapovske taboriščne organizacije.«

Figarjevo povezavo z »gestapovskim agentom« Mayr Maksom je v luči novih dejstev treba vsekakor ponovno preceniti. Sodba ne očita Figarju, da bi, še preden je bil poslan v koncentracijsko taborišče Buchenwald, pristal na sodelovanje z gestapom. Če torej ni bil agent gestapa še pred prihodom v Buchenwald, se torej, s svoje strani, ni mogel povezati z nekim gestapovskim agentom kot agent neposredno po prihodu v Buchenwald. Povezuje se lahko le tisti, ki je že bil pridobljen za agenta, nekdo, ki to še ni, pa mora biti najprej za takega agenta pridobljen. Z druge strani pa prav tako tudi ni dokazov, da je bil Mayru Maks agent ali kakšen drugačen sodelavec gestapa, kar sodba enostavno jemlje za dejstvo. O Mayrju se sedaj mnogo ve, kar kaže ravno na nasprotno.

Glede Mayrja prilagamo spisu izjavo Taboriščnega združenja Buchenwald v Zvezni republiki Nemčiji, podpisano v Frankfurtu na Majni dne 5. 1. 1963 s strani poznanih antifašističnih borcev iz Buchenwalda – Otta Rotha, Paul Gruenewalda in Rudolfa Gottschalka (slednja dva sta člana Generalnega sveta Mednarodnega komiteja Buchenwald – Dora). Izjava je podana po poizvedovanjih, ki jih je omenjeno taboriščno združenje opravilo »pri tovariših iz Buchenwalda na področju Zvezne republike Nemčije«, potem ko je zvedelo za stališča sodbe glede Mayrja, Figarja in Ranzingerja. V izjavi se ugotavlja, da so poizvedovanja »nedvomno dokazala, da so očitki proti tovarišem Mayrju, Figarju in Ranzingerju absurdni in da nimajo nobene osnove« ter da so po natančnih raziskavah »zastopniki taboriščnega združenja Buchenwald v Zvezni republiki Nemčiji končno prišli do zaključka, da sta se oba nekdanja buchenwaldska jetnika Maks Mayr in Vekoslav Figar v času njunega ujetništva v koncentracijskem taborišču Buchenwald zadržala neoporečno in

častno in da sta oba vredna prijateljstva kateregakoli borca odpora.« V izjavi so glede Mayrja navedeni tudi sledeči podatki:

Politični jetnik *Maks Mayr*, KL. BU. št. 2996 je bil od l. 1918 član Zveze kovinarskih delavcev, prvotno USPD (Neodvisne socialdemokratske stranke Nemčije) in od leta 1928 član ISK (Internacionalne socialistične borbene zveze). Kot aktiven socialist ni prenehal s svojim strokovnim in političnim delom niti po prevzemu oblasti l. 1933. V začetku l. 1936 ga je gestapo aretiral in je bil po grozovitem mučenju in potem ko je izvršil poskus samomora obsojen na 2 in pol leti zapora, izgubo državljanskih pravic in postavljen pod policijsko nadzorstvo. Po prestani kazni v kaznilnici Kassel-Welheiden je sledila julija 1938 njegova premestitev v koncentracijsko taborišče Buchenwald, kjer je bil interniran do osvoboditve v aprilu 1945. S svojo dejavnostjo kot pisar v jetniški pisarni je bil zaupnik v taborišču interniranih političnih jetnikov in je kot tak pomagal vpostavljati zveze z zanesljivimi inozemskimi tovariši in posredovati manj ogrožena delovna mesta za ogrožene tovariše. Preko prav tako v taboriščni pisarni zaposlenega političnega interniranca tovariša jugoslovanske narodnosti Franca Dežmana iz Ljubljane je Mayr Maks dobil zvezo s Figar Vekoslavom, ki ga je od časa do časa seznanjal z nalogami ilegalnega odpora.

Dne 25. januarja 1966 se je v zadevi te sodbe obrnil na okrožno sodišče v Ljubljani tudi sam Maks Mayr, ki navaja, da »ne more dopustiti, da bi takšna obdolžitev bremenila niti mene osebno, niti renomeja z menoj povezanih tovarišev v Internacionalnem taboriščnem komiteju, ki so bili v najnevarnejših razmerah do zadnje ure gospodovanja SS kot politični jetniki pošteni in požrtvovalni borci odpora proti fašizmu«. Pismu prilaga tudi svoj življenjepis, ki je skladen s tistim, ki ga navaja zgoraj omenjena izjava Taboriščnega združenja Buchenwald v ZRN. Pismu je tudi priložena fotokopija dopisa, ki ga je skupina ruskih biv. političnih zapornikov taborišča Buchenwald naslovila Mayru z zahvalo za njegovo dejansko internacionalno solidarnost, ki jo je pokazal kot prepričan antifašist in internacionalist.

M. Mayra omenja kot pozitivno osebnost v taborišču Buchenwald tudi pod I. omenjeni zbornik »Otpor u žicama«, kjer je v sestavku Zvonka Hanzelja »Borba za čoveka« na str. 253 rečeno:

»Prvi juslovenski internirci, dovedeni u Buchenwald 18. avgusta 1941 bili su 16 Slovenaca iz logora Begunje. Medju njima su bili: tri španska borca – J. Perenič, A. Kragolnik, F. Malenšek – kao: komunisti S. Saračevič, J. Dientiger. Po dolasku u logor njima su prvi prišli koruški Slovenac Šime Martinjak i Srbin iz Praga dr. Marko Janković, obojica u logoru od 1938. godine. Oni su im dali vezu sa nemačkim odgovornim drugovima M. Mayerom (Mayr) i K. Fojererom (Feuerer) koji su preko nemačke organizacije uspeli, da zadrže naše drugove u logoru i nadju im mesta u raznim logorskim radnim komandama. Tako je uspostavljen kontakt izmedju jugoslovenskih interniraca i antifašističke organizacije, koja je pokazala posebne simpatije prema Jugoslovenima...«

Obsodba za dejanja pod a) krivdoreka temelji na Figarjevem priznanju, da se je takoj po prihodu v Buchenwald spoznal z Mayr Maksom, kapom urada za delo, ki se je zanimal za razmere v Jugoslaviji. Predstavil se mu je kot komunist in mu naročil naj mu sporoča podatke o došlih Jugoslovanih. V celoti pa je zanikal, da bi vedel o kakršnikoli povezavi Mayra z gestapom. Podatke mu je torej izročal v dobri veri in prepričanju, da je to človek, ki želi internirani Jugoslovanom le pomagati, da pridejo v boljše komande. V takem prepričanju je zbiral in dajal podatke o Jugo-

slovanih tudi pozneje preko Ranzingerja in Kermaunerja za potrebe internacionalnega oziroma jugoslovanskega komiteja v taborišču. O tem ve povedati tudi Saračevič, ki je bil s Figarjem istočasno pripeljan v Buchenwald s katerim sta Mayru skupaj pripovedovala o razmerah in odporu v Jugoslaviji. Saračevič o tem v postopku proti Figarju ni bil zaslišan, pač pa je že po obsodbi dal izjavo, s katero potrjuje Figarjev zagovor in Mayra prikazuje pozitivno. Tako zaslišan kot priča 18. septembra 1953, med ostalim izjavlja:

»Takoj naslednji dan po prihodu v taborišče smo morali iti vsi v prijavni urad tkzv. Schreibstube, kjer so nas natančno popisali in kjer je bil zaposlen Mayr Maks, ki je bil kot sem pozneje ugotovil, nekak vodja te pisarne. Sčasoma, ko sem prišel z Mayrjem večkrat skupaj, sem zvedel, da je komunist in da se nahaja v taborišču že od leta 1933. Na mene je Mayr napravil vseskozi pozitiven vtis in nisem nikdar podvomil v njega, zlasti pa ne, da bi bil gestapovski agent... Ponovno poudarjam, da nisem nikdar imel vtisa, da je bil Figar kak gestapovski agent ali da bi deloval po nalogu gestapa, kakor tudi nisem imel nikoli tega pomisleka za Mayra Maksa...«

Tako izpovedo še nekatere druge, v obnovitvenih poizvedbah zaslišane priče (Alič Janez, Kermauner Dušan ter drugi), da niso nikoli, niti v času, ko so bili v taborišču Buchenwald niti pozneje posumili v poštenost Mayra. Nasprotno, o njem so vedeli, da je komunist in da je zaradi delovnega mesta kapota urada za delo dejansko pomagal reševati tudi jugoslovanske antifašiste in internirance. Res pa je, kot pravi priča Alič, da je glede tega vladala v taborišču konspiracija in posamezni interniranci niso mogli imeti pregleda nad celotno dejavnostjo Mayra in drugih.

Na osnovi gornjih izvajanj, ki imajo svojo osnovo v cit. novih dokazih, izhaja glede Mayr Maksa drugačno dejansko stanje od tistega, ki ga ugotavlja sodba, s čemer je omajan tudi krivdorek glede Figarja, da se je povezal z Mayrom kot agentom gestapa in mu izročal obveščevalne podatke.

Menimo, da je s tem omajan tudi drugi del krivdoreka pod a), da je Figar od oktobra 1943 »po nalogu istega agenta gestapa izročal enake obveščevalne podatke preko obtoženega Ranzinger Ivana in Kermauner Dušana provokatorskemu internacionalnemu komiteju«. Pri tem se sklicujemo tudi na izvajanja pod I. o karakterju Internacionalnega in nacionalnega komiteja v Buchenwaldu.

K temu je treba dodati še naslednje: Enake obveščevalne podatke kot v odnosu do Mayra naj bi Figar dajal tudi Kermaunerju Dušanu, ki je bil član jugoslovanskega komiteja, medtem ko Figar član komiteja ni bil. Dušan Kermauner je bil prav tako v dobi kot Figar v preiskovalnem zaporu, vendar je bil postopek zoper njega zaradi pomanjkanja dokazov ustavljen. S tem je seveda nastala nenormalna situacija, da je bil Figar, ki naj bi bil podaljšana Mayrova gestapovska roka in ki ni bil član komiteja, obtožen in obsojen na težko kazen, Kermauner pa, ki je bil funkcionar komiteja, ki naj bi bil gestapovska tvorba in ki naj bi od Figarja sprejemal za gestapo koristne obveščevalne podatke, pa sploh ni bil obtožen. Ob takem stanju stvari je ta gestapovska nit, ki naj bi potekala od Mayra na Figarja, potem pa še od Figarja na Kermaunerja in Ranzingerja, vsekakor dovolj vprašljiva.

III.

Sodba se nadalje bavi z vprašanjem sodelovanja obeh obsojencev v taboriščni upravi ter jih spozna za krive in to Figarja pod b) krivdoreka, da je »sodeloval v uničevalnem upravnem aparatu taborišča Buchenwald ter je vršil funkcijo sobnega sta-

rešine, namestnika blokovnega starešine in higijeničarja bloka« ter Ranzingerja pod a) sodbe »da je kot sodelavec gestapa vršil v koncentracijskem taborišču Auschwitz od julija 1942 do marca 1943 funkcijo namestnika kapota, pozneje funkcijo kapota na komandi vrtnarija, nato pa v taborišču Buchenwald vse do izpusta 20. 7. 1944 funkcijo sobnega starešine in namestnika starešine bloka«. Tudi tu izhaja sodba iz stališča, da so taki funkcionarji lahko postali jetniki samo zaradi njihovega sodelovanja z gestapom.

Glede očitane gestapovske povezave in takega delovanja obeh obsojencev je bilo govora že zgoraj pod I. in II. Ostajata pa tu še dve vprašanji, ki jih je presoditi v luči novih dokazov in to

– kako ocenjevati vprašanja sodelovanja v »uničevalnem upravnem aparatu taborišča«, t.j. opravljanje posameznih funkcij, ki so jih jetniki imeli in

– kako ceniti konkretna dejanja, ki se »pri izvajanju terorja nad ostalimi interniranci« (iz razlogov sodbe) pripisujejo enemu in drugemu obsojencu kot sodelavcu v upravnem aparatu taborišča ali tudi kako drugače.

1. Koncentracijska taborišča Tretjega rajha so se pričela formirati že s prihodom Hitlerja na oblast. Služila so nacistom v boju zoper pripadnike demokratičnih gibanj, ki so nasprotovala politiki nacizma. Preko njih je Hitler izvajal tudi svojo politiko postopne likvidacije židovstva in vsega, kar je bilo nearijskega v Tretjem rajhu.

V razdobju vojne, ko je prišlo do Hitlerjevih osvajanj v Evropi, pride do izrednega razmaha števila taborišč in večanja njihovega obsega. Taborišča se polnijo predvsem z interniranci okupiranih ozemelj, osumljenih pripadništva osvobodilnim gibanjem in z drugimi sloji prebivalstva okupiranih področij, ki jih je Tretji rajh smatral za sebi sovražne ali nezaželjene.

Ob totalni mobilizaciji vseh nemških sil za vojno na frontah in proti osvobodilnim gibanjem postaja tudi vprašanje delovne sile vse bolj dominantno vprašanje nemškega gospodarstva. Da bi zadostili tem potrebem, se na veliko izkorišča delo internirancev v rajhovskem gospodarstvu. Prihaja tudi do večje diferenciacije med taborišči, ki se delijo na tista, ki služijo pretežno v uničevalne namene (Auschwitz, Treblinka itd.) in tistimi, kjer je poglavitni namen skrajni izkoristek delovne sile, kar nazorno izraža njihova oznaka »Vernichtung durch Arbeit«. V to kategorijo spada tudi Buchenwald. Zločinski značaj koncentracijskih taborišč Tretjega rajha je nesporen ne glede na določene razlike med njimi. Taka ocena je bila sprejeta in se je uveljavljala tudi v nürenberški sodni praksi, po kateri se vse tovrstne institucije Tretjega rajha prištevajo med zločinske ustanove.

Iz take ocene taborišč kot celote logično izhaja tudi ocena posameznih njihovih sestavnih delov (poskusne postaje, revirji itd.).

Po vprašanju odgovornosti za sodelovanje internirancev v raznih taboriščnih institucijah je po našem mišljenju treba imeti v vidu zlasti naslednje:

Smotri taborišča kot celote in posameznih njegovih institucij se niso uresničevali sami od sebe. Te smotre so uresničevali ljudje. Pri tem pa gre za bistveno razliko med položajem svobodnih ljudi, ki so sestavljali upravo taborišča in položajem internirancev, katerih položaj je bil popolnoma drugačen. Od dneva njihove aretacije, ko so jih strpali v taborišče, jim je bila odvzeta sleherna osebna svoboda. Kaj in kje bodo delali, ni bila stvar njihovih odločitev ali želja, pač pa so o tem prvenstveno odločali drugi. SS-ovska taboriščna hierarhija je imela nad interniranci

popolno oblast. Sleherna nepokorščina se je kaznovala z drastičnimi telesnimi kaznimi, pošiljanjem na transporte v še težja taborišča ali v smrt.

Mimo te razlike v položaju internirancev ni mogoče iti in po našem mnenju je tudi v njeni luči presojati vprašanje sodelovanja internirancev v posameznih taboriščnih institucijah, čeprav so te same po sebi proglašene kot zločinske. To pa seveda ne pomeni, da položaj jetnika že sam po sebi osvobaja interniranca vsake krivde in odgovornosti. Prav tako kot drugi je odgovoren za zločinska in druga kazniva dejanja, če jih je pri tem sodelovanju ali drugače izvrševal na lastno pobudo ali dajal za taka dejanja pobudo drugim. Odgovoren pa je tudi za izvrševanje zločinskih povelj ali drugih kaznivih dejanj, katerih posledice so bile očitno težje za internirance ali posameznika kot pa bi bile tiste, ki bi jih občutil sam, če bi se ukazu uprl.

Za naš slučaj je posebno važno vprašanje opravljanja posameznih funkcij v taborišču, ki sta jih vršila eden in drugi obsojenec.

Sedaj je že dovolj poznan ustroj nemških koncentracijskih taborišč in s tem tudi dejstvo, da je vzporedno s hierarhijo taboriščne uprave v taboriščih bila organizirana tudi neke vrste »samouprava« internirancev. Na čelu te »samouprave« je bil starešina taborišča (Lagerältester). Njemu so bili podrejeni starešine blokov (Blockältester), le-ti pa so imeli pod sabo starešine sob. Poleg navedenega je bila še cela vrsta drugih drobnih funkcij in opravil, ki so jih izvrševali interniranci sami. Njihova pristojnost pa se je seveda gibala le strogo v okvirih taboriščnega reda.

Ves ta »samoupravni« sistem, ki je tekel sporedno s taboriščno upravo, je po svojem bistvu predstavljal dopolnilo taboriščni upravi. Bil je to zvito preračun sistem, kako s pomočjo internirancev in njihovo vključitvijo v upravo doseči optimalne efekte v pogledu notranjega reda in delovne storilnosti ob minimalni zasedbi profesionalnega taboriščnega aparata. To je bilo toliko bolj aktualno, čim večji je bil dotok internirancev in čimbolj se je kazala potreba po mobilizaciji SS enot za fronto in zaledje, ki so ga vznemirjala osvobodilna gibanja.

Za ves ta razvejen sistem »samouprave« je bilo značilno, da so bili nanj vezani tudi razni večji ali manjši privilegiji. Določene ugodnosti so običajno uživali tudi interniranci, ki so bili zaposleni na raznih poslih kot pisarji, bolničarji, zdravniki iz revirja, razni dežurni, zaposleni na poizkusnih postajah, pa tudi posamezniki na nekaterih, sicer običajnih delovnih mestih kot n.pr. v kuhinjah, na zunanjih komandah itd. Ti privilegiji so bili običajno v tem, da so ljudje na takih mestih imeli več možnosti priti do kakšnega priboljška v hrani, nekateri so bili oproščeni apelov, imeli so boljše namestitvene pogoje itd.

Krivdo za drobne privilegije, ki so jih posamezni interniranci po nepisanih pravilih na takih poslih uživali, ne gre valiti na internirance, ki si takega sistema niso izmislili. »Samouprava« in z njo povezani drobni privilegiji so bili del celotnega taboriščnega sistema. Preko takega sistema si je taboriščno vodstvo hotelo zagotoviti zveste izvrševalce njihove politike predvsem iz vrst kriminalcev in drugih asocialnih kategorij. Kasneje pa se je spričo vse večjega dotoka političnih internirancev in antifašistov razvila bitka za te pozicije, ki se je vse bolj nagibala v korist slednjih, kar je imelo tudi svoj pozitiven vpliv na notranji režim in postopke v taborišču.

Bitka za osvajanje pozicij, ki so jih prej zasedali kriminalci in drugi asocialni elementi, katere so označevali kot »zeleni«, v katerih je SS-ovska uprava našla dobre pomagače, je bila v bistvu progresivna in edino realna v danih pogojih tabo-

riščnega življenja. Jemati jo le kot oportunistično taktiko ljudi, ki niso sposobni za »revolucionarne« akcije, pomeni nerazumevanje taboriščnih razmer. Res je, da tak boj za eleminiranje kriminalcev s pozicij ni mogel bistveno spremeniti režima v taborišču, lahko pa je prevzem pozicij s strani političnih internirancev v marsičem omilil taboriščne razmere. V tej bitki za pozicije je težko postaviti mejo ločnico, do kje segajo pri posamezniku interesi, kako čimbolj varovati skupnost, kje pa se začne osebni interes po privilegiju. Politični radikalizem in revolucionarnost sta se lahko razvijala samo na specifičen način v okvirih taboriščnega sistema in pravil. Vsako neupoštevanje slednjega je vodilo neizbežno do katostrofalnih posledic za posameznika, pa tudi za cele skupine.

Spričo navedenega je po našem mišljenju nesprejemljiva predpostavka, po kateri je vsako opravljanje funkcij v taborišču, ki jih je taboriščno SS-ovsko vodstvo prepuščalo internirancem, in ki so bile tudi vezane z raznimi drobnimi privilegiji, že samo po sebi zločinsko dejanje. Prav tako pa je nevzdržna tudi domneva, da je vsakdo, kdor je opravljal katero od teh funkcij in užival nekatere, s tem povezane ugodnosti, bil gestapovski agent ali agent taboriščne SS uprave. Ne izključujemo seveda možnosti, da so posamezniki na teh funkcijah dejansko bili ovaduhi. Iz opisov taborišč je potrjeno, da ti slučaji niso bili tako redki in so bili zlasti značilni za obdobje, ko so na položajih blokovskih in sobnih starešin, vodij delovnih skupin, v administraciji in na nekaterih drugih delovnih mestih prevladovali kriminalci in podobni elementi. Toda kolikor bolj so se taborišča polnila z antifašisti z zasedenih ozemelj in kolikor uspešnejši je bil boj za te pozicije, toliko manj je bilo teh slučajev, ker so z njimi znali obračunati sami politično napredni ljudje.

Tako dejansko stanje izhaja, med ostalim, tudi iz naslednjih dokumentov:

Poglavji iz že citirane knjige »Buchenwald Mahnung und Verplichtung« – Zgradba taboriščnega vodstva SS, stran 57–60 in Jetniška samouprava, str. 56–57.

V pravtako že omenjenem zborniku »Otpor u žicama« pa o tej stvari piše dr. Djordje Nikolić, ki na str. 240–242 – med drugim navaja:

»Mada je SS držao logor – unutrašnjost logora pripadala je samim zatočenicima. Na čelu svake komande nalazio se esesovac, ali su komande vodili zatočenici – kapoi. Na čelu svakog bloka (stambene zgrade) bio je esesovac, a zatočenik starešina bloka (Blockälterster). Na čelu logora nalazio se komandant, a unutar logora odgovoran za rad i disciplinu bio je logoraš, starešina logora (Lageräl tester), koji je bio odgovoran komandantu logora.

Odmah po osnivanju logora, SS je unutrašnju logorsku upravu poverio kriminalcima – »zelenima« – koji su u dosluhu sa esesovcima uništavali »crvene«, nemačke komuniste.

Nemački politički zatočenici stvorili su svoju antifašističku organizaciju još 1938. godine. Već januara 1939. nemački komunista Kurt Arnt, kao prvi politički internirac u Buhenvaldu, postaje starešina bloka 38. Njegov blok se pretvara u pravi antifašistički centar logora. Oktobra 1939. godine povezuju se nemački, austrijski i češki komunisti. Decembra 1941. formiraju se prve ilegalne grupe medju sovjetskim ratnim zarobljenicima. U logoru se oseća aktivnost političnih interniraca. SS preduzima mere protiv »crvenih« i 12. marta 1942. godine šalje iz Buhenvalda transport od 400 političkih interniraca u K.L. Natzvajler (Natzweiler), kako bi oslabio snagu »crvenih«, a kasnije još jedan transport od 800 u Ravensbrik (Ravensbrück). Takodje, marta iste godine SS formira posebnu četu od političkih zatvorenika i tako

ih potpuno izoluje. To je istovremeno bio početak borbe »crvenih« – politički svesnih interniraca protiv cinkaroša i »zelenih«, početak borbe za oslobodjenje izolovanih drugova. U ovome se i uspeva, jer je 30. juna raspuštena posebna četa političkih.

Jula 1942. formirana je Logorska zaštita (Lagerschutz), sastavljena od nemačkih, austrijskih i čeških komunista. Logorska zaštita je bila odobrena od SS, jer je zvanično »imala zadatak da održava red u logoru«, ali ilegalno vodstvo KP Nemačke koristi to i otpočinje sa organizovanjem ilegalnih vojnih grupa. U leto 1942. godine Nikolaj Simiakov, kao predstavnik ilegalnih sovjetskih grupa, stupa u kontakt sa grupama otpora drugih zemalja. Godine 1943. primljeni su sovjetski i češki internirci u Ilegalnu logorsku vojnu organizaciju. Ove godine nemački antifašisti likvidiraju oko 40 »zelenih« kapoa u logoru, čime je logor oslobodjen kriminalaca, bliskih saradnika esesovaca. Time je završena borba političkih interniraca protiv »cinkaroša« i »zelenih«. U leto 1943. godine formiran je ILK (Ilegalni logorski komitet). Kapoi svih komandi postali su iz redova »crvenih«, kao i starešine blokova. Politički internirci drže sada svu vlast u unutrašnjosti logora, sprovode logorsku organizaciju, političku i vojnu. Oktobra 1943. godine formiran je Poljski komitet, a krajem godine u Ilegalnu vojnu organizaciju pristupili su Francuzi, Belgijanci i Španci. Jugoslovenski komitet pristupio je u ILK januara 1944. godine. Njihov je predstavnik prvo J. Rancinger, a zatim R. Supek i D. Kermauner. ILK je potpuno oformljen početkom 1944. godine, a njegovi su članovi mnogi istaknuti komunisti, medju kojima i izvestan broj članova CK evropskih komunističkih partija: Marsel Pol (Marcel Paul) – Francuska; Jozef Frank (Josef Frank) – Čehoslovačka; Oto Horn (Otto Horn) – Austrija; Arni Gliner (Henri Glineur) – Belgija; Domeniko Čiufoli (Domenico Ciufoli) – Italija; Nieto Bolados (Nieto Bolados) – Španija i Segeres (Segers) – Holandija. Juna 1944. godine obrazovana je i Medjunarodna trojka – Ilegalni komitet za sabotažu nacističke ratne industrije u fabrikama u neposrednoj blizini logora gde su radili zatočenici. U Ilegalnom komitetu za sabotažu od Jugoslovena je bio Đ. Nikolić, kao predstavnik slovenske grupe interniraca. Avgusta 1944. Ilegalnoj vojnoj organizaciji pristupaju i Jugosloveni, čiji su predstavnici bili N. Čečura i A. Koluder.

Pored ovih ilegalnih organizacija političkih interniraca, postojale su i legalne, od SS odobrene organizacije; već pomenuta Logorska zaštita, u kojoj su, pored Nemaca, Austrijanaca i Čeha, bili još i Francuzi, Belgijanci i Jugosloveni. Ova organizacija, sastavljena od bivših španskih boraca i komunista, bila je jezgro antifašističke borbe u logoru, naročito protiv cinkaroša – doušnika SS. Postojala je i Požarna brigada i Brigada za razčišćavanje posle bombardovanja, u koje su ušli aktivisti i borci Ilegalne vojne organizacije. Tako je KL Buhenvald bio potpuno pripremljen za konačan obračun sa SS.«

Po vsem tem smatramo, da – v načelu – krivdo posameznih internirancev ni graditi na golem dejstvu, da so opravljali posamezne funkcije v taborišču, ne da bi pri tem raziskovali, kako so to funkcijo tudi dejansko opravljali.

2. Poleg tistega, kar smo do sedaj navedli pod I., II. in III., se po tem vprašanju, na osnovi sodnega spisa in novih dokazov glede preostalih konkretnih obtožb kaže za oba obsojenca sledeča situacija:

A. FIGAR Vekoslav

1) Točko a) sodbenega izreka (sodelovanje z gestapovskim agentom Mayr Maksom in izročanju obveščevalnih podatkov preko Ranzingerja in Kermaunerja »provokatorskemu internacionalnemu komiteju«) smo že posebej razčlenili pod II. tega predloga, zaradi česa jo tu izpuščamo.

2) V točki b) sodbinega krivdoreka se Figarju očita sodelovanje v taboriščnem uničevalnem upravnem aparatu Buchenwald v funkciji sobnega starešine, namestnika blokovnega starešine in higijeničarja bloka. V tem svojstvu naj bi internirance maltretiral, jih ovajal gestapu, kar je imelo za posledico »transport«, kar naj bi pomenilo smrt več internirancev.

Zgoraj smo že navedli naša gledanja in stanje novih dokazov v odnosu do samega sodelovanja v »uničevalnem upravnem aparatu taborišča«, sedaj pa navajamo okolnosti glede konkretnih dejanj.

Sodišče je pri dokazovanju krivde Figarju pod to točko razpolagalo z njegovim priznanjem, da je res vršil funkcijo pomočnika sobnega starešine in blokovnega higijeničarja, ne pa tudi namestnika starešine bloka. Priznava, da je v tem svojstvu pretepel tudi 5 Jugoslovanov in sicer v dveh primerih zaradi ugotovljene kraje kruha, v treh primerih pa zaradi nediscipline in sicer enkrat na poziv starešine bloka. Nedisciplinirane je tudi prijavljal sobnim starešinam oddelkov na bloku ali poverjeniku narodnosti, za nedisciplino pa ni smatral samo neizpolnjevanje odredb starešin blokov, kapotov komand, marveč tudi odrekanje pristopa h kolektivom, ki so bili nekakšne ekonomske organizacije samih internirancev v taborišču pod vodstvom Jugoslovanskega komiteja.

Nadalje je sodišče razpolagalo z izjavami nekaterih prič – zaslišanih v preiskavi ali na glavni obravnavi, ki so Figarja v tej točki sodbenega izreka delno obremenjevale. Tako je n.pr. priča Harmelj Milan izpovedala, da je Figar grozil internirancem s transportom in krematorijem, če se niso pokoravali in obnašali, kot se je od njih zahtevalo. S tem se je internirance držalo v stalnem strahu pred smrtjo. Figar je bil ena glavnih zvez med interniranci, komitejem in uradom za delo in sporazumno s komitejem odločal, kdo bo zaradi nediscipline odšel na transport. Delal je po svoji volji in ščitil le tistega, ki mu je bil bolj pri srcu. Figarja nadalje obremenjuje Dolšak Cveto, ki je zaradi nepravilnosti pri delitvi skupnih stvari iz paketov izstopil iz kolektiva, nakar naj bi Figar zaradi tega posredoval pri njegovem kapotu pralnice, da ga naj odpusti, s čimer ga je hotel spraviti na transport, pa mu zaradi protesta drugih jetnikov to ni uspelo in ga je lahko dal le v slabšo komando. Tudi priča Šega Ivan Figarja obremenjuje, da ga je spravil na transprot, ker ga je sovražil zaradi kolektiva, v katerem si je Figar prilaščal skupno hrano (marmelado, slanino). Ob neki priliki je Šega zahteval zaradi precejšnje oslabelosti od Figarja, da mu da sladkor iz njegovega paketa, kar mu je Figar ustregel šele po daljšem protivljenju, vendar z grožnjo, da ga bo spravil v drugo taborišče.

V tem smislu Figarja obremenjujejo tudi priče Pirc Peter, Kocjan Jože in Bulc Valentin. Pirc trdi, da so se kolektivi formirali zlasti na pobudo Figarja in Ranzingerja, kamor so potem morali oddajati pakete. Figar je postal centralni ekonom za vse jugoslovanske internirance in si je mnogo hrane iz paketov pridržal za sebe in svoje somišljenike (Kermaunerja, Ranzingerja in druge). Ker je Pirc zoper to protestiral, je Figar naročil Dežmanu, da ga spravi na transport v »Doro« ali »Lauro«, kar pa jima ni uspelo, ker ga je rešil nek ruski zdravnik, ki ga je spoznal za bolnega.

Nadalje Pirc trdi, da je Figar spravil oziroma poslal v »Doro« 6 Slovencev, med njimi Raven Leopolda iz Selc, ker niso hoteli oddati paketov v kolektiv.

Tudi priča Kocjan trdi, da so Figar in drugi pošiljali na transport predvsem tiste, ki niso hoteli vstopiti v kolektiv in ki jim tudi sicer niso bili po volji. Tudi njega so hoteli dvakrat poslati na transport, ker ni hotel postati član kolektiva zaradi krivične razdelitve hrane. Nadalje priča trdi, da ve, da ima Figar, ki je bil sobni starešina, na vesti dosti Slovencev, ki jih je poslal na transport.

Priča Bulc Valentin pa pove, da je v taborišču slišal, da je Figar opravljal funkcijo sobnega starešine, da je z interniranci ravnal zelo surovo in da je imel besedo pri določanju, kdo bo šel na transport, kamor ve, da je konkretno poslal nekega interniranca Florjančič Karla, ki je delal v kuhinji SS.

Pri ocenjevanju in vrednotenju dokazov za krivdo Figarja je sodišče vsekakor ravnalo precej površno. Vsekakor se ni dovolj poglobilo v konkretne okoliščine, ki so vladale v taborišču Buchenwald in v katerih so živeli interniranci.

Več kot očitno je, da so Figarja za maltretiranje internirancev in pošiljanja na tkzv. »transport« obremenjevali le interniranci, ki so bili do njega več ali manj sovražno nastrojeni bodisi zaradi odklanjanja, da dajejo pakete v kolektiv ali zaradi drugih razlogov. Priče, ki ga obremenjujejo, se povečini sklicujejo na to, da so slišale take stvari od drugih. Tipičen primer je priča Harmelj Milan, ki je v preiskavi izpovedal, kot da je maltretiranje intenirancev s strani Figarja videl sam, na glavni obravnavi pa je izjavil, da je to le slišal od drugih in kot primer navaja Šego Ivana in nekega Hrvata Bracota (mišljen verjetno Matijević), ki da mu je Figar kriv smrti, ker ga je zaradi nediscipline premestil na slabše delovno mesto oziroma mu ni nudil pomoči, ko je bil bolan in je zaradi tega umrl.

Figar v prošnji in vlogah za obnovo postopka navaja razloge za sovraštvo Šega Ivana in Pirca Petra. Šega je na Figarja jezen predvsem zaradi tega, ker mu pred vojno kot odgovorni referent na občini Kočevje ni hotel dati krošnjarskega dovoljenja. To okolnost v celoti potrdi tudi v obnovitvenih poizvedbah zaslišana priča Alojz Maršič, katerega je Šega po Figarjevi aretaciji nagovarjal naj obremeni Figarja. Ravno tako pove tudi Kermauner Dušan, da ve za sovraštvo Šege napram Figarju v taborišču, ker Šega, ki je dobival veliko paketov, ni hotel vseh oddati kolektivu oziroma z njim deliti.

Glede sovraštva med Pircem in Figarjem pojasnjuje vzroke Figar s tem, da se Pirc po vojni ni vrnil takoj domov, marveč ostal pri neki ženski, o čemer je Figar obvestil Pirčevo ženo, ki je pri Figarju iskala informacije o svojemu možu. V obnovitvenih poizvedbah zaslišana priča Drašler Janez ocenjuje Pirca kot nasprotnika pokreta, ki so ga imeli za plavogardista in lažnivca, zlasti na sebičneža, ker ni hotel sodelovati v taborišču s kolektivom.

V obnovitvenih poizvedbah je bilo zaslišanih 20 prič, ki Figarja vse razbremenjujejo krivde za dejanja v koncentracijskem taborišču Buchenwald v smislu sodbenega izreka. To so bili sami interniranci omenjenega taborišča, ki so več ali manj bili skupaj ali vsaj prišli v stik s Figarjem v svojstvu pomočnika sobnega starešine, higieničarja bloka ali ekonoma kolektiva. To so: Tonkovič Ivo, Fučak Adam, Roman Srečko, Ahac Ivan, Klepec Anton, Hude Vinko, Maršič Alojz, Debeljak Jože, Poje Jože, Saračevič Slavko, Rauh Metod, Bogataj Vera, dr. Kermauner Dušan, Drašler Janez, Gorenc Janez, Čok Anton, Snoj Zvonimir, dr. Mahkota Stanislav, Jug Anton, Alič Janez.

Vse navedene priče opisujejo Figarjevo zadržanje v taborišču Buchenwald v izredno pozitivni luči in spodbijajo pričevanja že navedenih obremenilnih prič. Na objektiven način opisujejo razmere v taborišču, kjer so morali tudi sobni starešine vzdrževati red in disciplino, kar je res bilo v skladu z zahtevo taboriščnega vodstva, toda bilo je tudi v korist samim internirancem. Medsebojne kraje kruha so bile ob skrajno pičlih porcijah še posebej nevarne. Nedisciplina posameznih jetnikov je lahko imela za posledico represalije SS-ovcev nad ostalimi jetniki itd.

V kolikor je torej Figar zaradi vzdrževanja discipline in reda udaril kakšnega internirанca, ni to delal iz nizkotnih nagibov, marveč v korist ostalih internirancev. Le za en primer navaja priča Kermauner Dušan, da se mu ni zdel pravilen, ko je namreč Figar jetnika oklofutal zaradi kraje kruha potem, ko so ga že pretepli ostali jetniki. To pa je tudi edini primer, ko priča navaja, da je bil prisoten, ko je Figar klofutal jetnika. Omenjene priče dajejo tudi oceno kolektiva, ki je bil organiziran s strani samih internirancev in izključno v njihovo korist. Na ta način so lahko do priboljškov iz paketov prišli zlasti tisti, ki so najbolj oslabeli in bolni, ki pa sami od svojcev niso dobivali paketov. Internirance, ki iz egoističnih razlogov (ker so sami prejemali pogosto pakete) niso hoteli sodelovati v kolektivu, so šteli za odpadnike. Zaradi tega sta se internacionalni in jugoslovanski komite postavila na stališče, da takšnim odpadnikom ne bodo nudili zaščite pri premeščanju v slabše komande ali pri določanju jetnikov za »transport«. Ker je bil Figar ekonom kolektiva, so morali pakete pošiljati njemu in je lahko prišel v spor s tistimi, ki to niso želeli. Iz tega pa izhaja zaključek, da Figar ni izvajal samovolje, marveč le linijo navedenih komitejev. Ob upoštevanju novih dokazov, zbranih v obnovitvenih poizvedbah – zlasti zaslišanju novih prič, pa se pokaže, da je ravnanje Figarja pod tč. b) sodbinega izreka potrebno presojati iz bistveno drugačnih vidikov. V celoti je namreč omajana verodostojnost obremenilnih prič, saj so bili to interniranci, ki so bili s Figarjem v sporu bodisi zaradi sodelovanja v kolektivu ali pa iz drugih razlogov (Šega, Pirc). Postopek je bil pomanjkljiv, ker sodišče ni iskalo še drugih prič, čeprav Figar trdi, da jih je predlagal. Pri tem je vredno omembe tudi dejstvo, da priči Pirc in Kocjan na glavni obravnavi sploh nista bila zaslišana, temveč je bila le prečitana njuna izpoved, ki sta jo dala v preiskavi. Vse to pa narekuje in daje podlago za obnovo postopka, kjer bo potrebno ponovno oceniti zbrane dokaze v celoti.

3) V točki c) sodbinega izreka je Figar spoznan za krivega, da je po nalogu »provokatorske antifašistične organizacije« v letu 1943/44 pregledoval transporte jugoslovanskih jetnikov, ki so prispeli iz raznih krajev, zbiral in sestavljal politične karakteristike, na podlagi katerih je nato jugoslovanski komite določal, kdo bo ostal v taborišču in kdo bo poslan v transport; da je skupno s Kermaunerjem sestavil listo 15 Jugoslovanov za transport; da je po nalogu komiteja premestil na slabšo delovno komando več internirancev ter da je tik pred kapitulacijo Nemčije, kot poverjenik bloka po nalogu gestapovskega agenta Emila Schultza sestavil listo 5 Jugoslovanov za »transport« ter še ob isti priliki omogočil SS-ovski komandi evakuiranje nadaljnjih 30 Jugoslovanov, ki so pri njem iskali pomoči in ki jih je zaprl v prazni blok, kjer so jih SS-ovci obkolili ter odpeljali na transport.

V tej točki sodbinega izreka prihaja jasno do izraza napačno izhodišče, ki si ga je ustvarilo sodišče in ki se nanaša na ocene internacionalnega in jugoslovanskega komiteja. Sodišče veže v celoti krivdo Figarja v tej točki na vlogo in delovanje obeh komitejev v koncentracijskem taborišču Buchenwald.

Zaradi zelo pomanjkljivega postopka je sodišče pri ocenjevanju obeh komitejev imelo na razpolago le izjave že znanih obremenilnih prič: Harmelj Milana, Dolšak Cveta, Zupanc Romana, Bulc Valentina, Pirc Petra, Šega Ivana in Kocjan Jožeta, ki so obremenjevali Figarja predvsem zaradi sovražnega odnosa do njega in tudi do komitejev. Te priče so predvsem zavidale Figarju, pa tudi ostalim članom zlasti jugoslovanskega komiteja (Kermaunerju, Dežmanu, Ranzingerju in drugim) njihov priviligiran položaj, ki se je odražal v tem, da so imeli več hrane, toplejšo obleko in obutev, da se jim ni bilo treba bati transportov itd. Tako n.pr. priča Kocjan Jože trdi, da so imeli člani jugoslovanske antifašistične organizacije privilegiran značaj in so živeli na račun revežev, saj so si prilaščali boljše stvari iz paketov, kljub stradanju drugih. Na transport so pošiljali tiste, ki niso hoteli vstopiti v kolektiv in ki jim niso bili po volji; ker tudi sam ni hotel sodelovati v kolektivu, je bil dvakrat določen za transport.

Tudi priča Pirc Peter trdi da »jugoslovanska partijska organizacija (komite)« ni deloval v partijskem interesu. Člani so si prilaščali boljše stvari iz paketov, tiste pa, ki niso hoteli pristopiti v kolektiv, so pošiljali v komande smrti, kot sta bili »Dora« in »Laura«.

Priča Harmelj Milan pove, da so člani »jugoslovanske partijske taboriščne organizacije« ali tisti, ki so delali po njenih direktivah kot n.pr. Figar »na vsak način morali imeti zveze z SS-ovci, ker so izpolnjevali vse njihove direktive v pogledu reda, discipline in druge ukaze«. To sklepa priča tudi po tem, da je bil Figar, pa tudi drugi, čisto domač z SS-ovci. Priči Zupanc Roman in Bulc Valentin trdita, da se je v taborišču govorilo, da so morali politični interniranci-komunisti ob priliki, ko so prevzeli določene funkcije v upravi taborišča od kriminalcev, dati gestapu pismeno lojalnostno izjavo, da bodo med interniranci vzdrževali red in disciplino, kot bo to zahtevala komanda taborišča.

Priča Dolšak Cveto in Zupanc Roman tudi trdita, da so imeli člani komiteja ne samo privilegiran položaj, marveč tudi visok in gosposki odnos do ostalih jetnikov, ki so se zavedali, da jih komite zaradi svojih zvez v taboriščni upravi lahko pošlje na slabše komande ali na transprot in so se jih zaradi tega bali.

Navedene obremenilne izjave prič v škodo Figarja in njihove napačne oziroma enostranske ocene jugoslovanskega komiteja v taborišču Buchenwald pač ne morejo zadoščati za trditev, da je bil komite provokatorska organizacija, organizirana in vodena s strani gestapa. V bistvu gre pri teh pričah za tiste internirance, ki so bili nedisciplinirani, egoistični in nelojalni do svoje lastne organizacije – zlasti kolektiva, ki je bila na pobudo večine internirancev ustanovljena in delovala izključno v njihovo lastno korist.

Sicer pa smo splošno oceno o vlogi komiteja (IK in JK) že podali uvodoma pod I. ter se na tem mestu le nanjo sklicujemo.

O krivdi Figarja za to, ker je sodeloval v taborišču z antifašistično organizacijo oziroma po njenem nalogu pregledoval novodošle transporte jetnikov, sestavljal o njih politične karakteristike, da je na podlagi njih organizacija lahko reševala posamezne internirance-antifašiste – torej ne more biti govora. Nesmiselna je tudi trditev, da je lahko internacionalni oziroma jugoslovanski komite v celoti odločal o usodi internirancev. Kot povedo v obnovitvenih poizvedbah zaslišane priče (Alič Janez, Jug Anton, Kermauner Dušan, Saračevič Slavko, Drašler Janez in drugi – vsega po številu 20, ki so že zgoraj navedeni) je lahko komite reševal le posameznike

iz novodošlih transportov, tako da so lahko ostali v taborišču Buchenwald, kjer so bile razmere nekoliko ugodnejše kot pa n.pr. v taboriščih, znanih pod imenom »Dora« in »Laura«, ki sta veljali za taborišči smrti. Namesto teh, ki so ostali, pa je bilo potrebno najti za transport druge internirance jugoslovanskih ali drugih narodnosti. Komite je tako zamenjavo jetnikov uspel izvesti zaradi tega, ker so se transporti za druga taborišča iz novodošlih internirancev formirali številčno, ne pa poimensko. Zaradi zvez, ki jih je imel komite z raznimi funkcionarji, jetniki, ki so opravljali posamezne funkcije v taboriščni upravi, zlasti v komandi urada za delo in delovne statistike, je uspel, da so bili črtani iz seznama za transport tisti, ki so jim želeli pomagati, na njihovo mesto pa vnešeni drugi. Vse to so seveda opravljali ilegalno, brez vednosti komande taborišča oziroma so komandi prikazovali potrebo, da posamezni kapoti-jetniki, rabijo nove jetnike kot strokovnjake ali drugače ustrezne za delo v njihovih komandah.

Kot povedo že citirane priče, so bili tudi oni preko Figarja, ki se je za njih zavzel pri komiteju, največkrat rešeni transporta v »Doro« ali »Lauro« oziroma jih je komite reševali tudi tako, da jim je v primeru velike oslabelosti in bolezni poleg priboljškov v hrani, preskrbel tudi ugodnejša delovna mesta ali zdravila v bolnici. Če je Figar odklanjal zaščito taboriščne organizacije tistim, ki so bili nedisciplinirani, a kot nedisciplina se je po stališču komiteja smatralo tudi odklanjanje sodelovanja v kolektivu, kamor so morali jetniki oddajati pakete zaradi pravične razdelitve med vse, ne moremo trditi, da je Figar ravnal samovoljno, marveč je izvajal linijo internacionalnega oziroma jugoslovanskega komiteja.

O Figarjevi individualni oziroma osebni krivdi bi lahko govorili le v primeru, če bi bilo dokazano, da je internirance maltretiral in jih pošiljal na transport iz osebnih nizkotnih nagibov. Toda tudi za takšno krivdo sodišče ni imelo na razpolago zanesljivih dokazov. V sodbi se mu pod tč. c) izreka očita, da je (skupaj s Kermaunerjem) sestavil listo 15 Jugoslovanov za transport, ker niso hoteli biti člani antifašistične organizacije, ker naj bi sprovedla delovna statistika, da je premestil 5 internirancev na slabša mesta, med katerimi je bil tudi Matijevič, ki je zaradi tega umrl, da je ob evakuaciji taborišča sestavil listo 5 internirancev za transport ter omogočil, da je SS odpeljala na transport 30 jugoslovanskih internirancev, ki so se po pomoč zatekli prav k Figarju.

Figar je v preiskavi in na glavni obravnavi priznal, da je kot pomočnik sobnega starešine in higijeničarja bloka vzdrževal disciplino in onemogočal krajo tudi s tem, da je posameznike – jetnike tudi pretepal, da je kolektiv obvaroval pred težjimi posledicami, ni pa nikogar zaradi tega ovajal, kar naj bi pri ovadenem povzročilo transport. Priznava tudi, da je s Kermaunerjem sestavil listo 15 internirancev, ki se niso hoteli vključiti v organizacijo oziroma so delovali proti kolektivu, zaradi česar jih je komite smatral za nasprotnike pokreta. Pravi pa, da je bila to le grožnja in dejansko niso odšli na transport.

Nadalje je Figar v preiskavi priznal, da je na slabše delovne komande premestil 5 internirancev: Fučaka, Katića, Hajdića, Dolšaka in Matijevića po nazivu Bracota, ki je zaradi tega umrl. Te osebe je komite ocenil kot razbijače kolektiva. Na direktivo Schultz Emila – nemškega komunista, ki je bil starešina bloka, je v zvezi z evakuacijo dobil nalog, da navede imena tistih Jugoslovanov, ki naj bi se evakuirali in je navedel imena 5 oseb. Vendar je Figar na glavni obravnavi to zanikal oziroma preklical priznanje. Sodišče je izhajalo iz predpostavke, da je Schultz Emil bil gesta-

povski agent, za kar pa ni imelo nobene osnove. Nasprotno, ta oseba se danes ocenjuje kot prizadeven antifašist in nacionalni heroj (glej naknadno zaslišano pričo Alič Janeza). Glede Matijevića po imenu Braco, ki naj bi umrl, ker mu Figar ni nudil pomoči, oziroma ga je premestil na slabše delovno mesto, obremenjuje Figarja za ta primer priča Harmelj Milan, ki trdi, da ve, da je bil Braco zaradi nedisciplineposlan v vrtnarijo na najtežja dela. Figar naj bi zakrivil njegovo smrt zaradi tega, ker ga ni hotel rešiti, čeprav je bil težko bolan in je nato v bolnici umrl. Nasprotno temu pa izpove priča Kermauner Dušan (zaslišan v obnovitvenih poizvedbah), kakor tudi priča Alič Janez, ki v celoti odklanjata očitek, da bi bil Figar povzročil smrt Matijevića. Figar mu je celo na lastno pobudo omogočil zdravljenje v bolnici, kjer pa je kljub temu umrl zaradi vnetja pljuč. Čeprav so bili člani organizacije mnenja, da Matijević, ker ni hotel v članstvo organizacije, ne zasluži njene zaščite, mu je to zaščito Figar vseeno nudil. Ker torej ni dokazano, da bi Figar samovoljno sestavil listo 15 jetnikov za transport (kar v resnici niti ni bilo realizirano), niti dokazano, da je sestavil listo 5 jetnikov po nalogu Schultza, niti, da je zaradi njegove namerne opustitve pomoči bolnemu Matijeviću le-ta zaradi tega umrl, je potrebno ravnanje Figarja presojati v luči novih dokazov.

Figar v preiskavi priznava, da se je ob evakuaciji taborišča k njemu zateklo po pomoč 30 Jugoslovanov, ki jih je odpeljal na blok 32 in jim prepovedal izhod, nakar jih je zvečer vodil od bloka do bloka, ker pa jih blokovni starešine (blok 39) niso hoteli sprejeti, so ostali pred blokom, kjer so jih ob času kosila zajeli SS-ovci. Tudi v tem delu sodbenega izreka nastopa kot glavna obremenilna priča proti Figarju Harmelj Ivan, ko trdi, da je ob evakuaciji taborišča l. 1945, ko so se nekateri Jugoslovani zatekli po pomoč k Figarju, le-te zaprl v izpraznjen blok ter jim prepovedal izhod, da ne bi zbudili pozornost SS-ovcev, ki pa so jih nato obkolili, jih vse odvedli na transport, kjer so le redki ostali živi. Krivca za to vidi priča v Figarju, ki jih ni razmestil po drugih blokih in jih s tem skril, da ne bi šli na transport. Figarjev zagovor, da je storil vse, da navedene internirance reši pred evakuacijo s tem, da jih je vodil od bloka do bloka, a so jih starešine blokov odklanjale, ni bil torej z ničemer ovržen. Napravil je vse, kar je bilo v njegovi moči. Smiselno pa njegov zagovor potrjujejo v obnovitvenih poizvedbah zaslišane priče – zlasti Alič Janez, ko pravi, da je Figar, ki je imel trak higijeničarja in imel dostop do raznih barak – celo nosil internirancem, določenim za evakuacijo, trakove z oznako »požarna varnost«, s čimer je uspel rešiti nekaj jetnikov, ker so s takim lahko odšli nazaj v svoje bloke. Za Figarja tudi pove, da ni odločal o internirancih, ki so šli na transport, niti samovoljno sestavljal liste, marveč je izvrševal direktive komiteja. Priča Alič tudi izpodbija trditev priče Pirca Petra, da je Figar poslal v taborišče »Doro« 6 Slovencev, med njimi tudi Raven Leopolda, ker mu niso hoteli oddati paketov za kolektiv ter da je tik pred evakuacijo leta 1945 hotel poslati na transport Kocjana in Antlogo, ki pa ju je Pirc skril v drugem bloku med pogradi. V tem pogledu postavlja na laž Pirca tudi sam Antloga, kar je razvidno iz posebne vloge, naslovljene v letu 1969 na javno tožilstvo in Vrhovno sodišče SRS, v kateri protestira proti zlorabi svojega imena v sodbi glede te okoliščine.

Glede vprašanja transportov se tu pozivamo tudi na naša izvajanja pri drugoobsojencu Ranzingerju.

Izpovedbe v obnovitvenih poizvedbah zaslišanih prič so skoraj vse v diametralnem nasprotju z izjavami obremenilnih prič, zaslišanih v preiskavi, oziroma na

glavni obravnavi. To dejstvo pa močno omaje verodostojnost obremenilnih prič, na drugi strani pa kaže na veliko pomanjkljivost postopka sodišča, ki je tako pomanjkljivo ugotovljeno dejansko stanje vzelo za osnovo pri ugotavljanju krivde Figarja Vekoslava. V luči novih dejstev in dokazov (zaslišanje prič), ki so zbrani v obnovitvenih poizvedbah, se dejansko pokaže, da za nobeno od konkretnih kaznivih dejanj v točki c) sodbe, ki naj bi jih Figar zagrešil, ni ugotovljena krivda v smislu čl. 3 tč. 3 ZKLD oziroma čl. 108 sedaj veljavnega KZ.

4) Pod točko d) sodbenega krivdoreka se Figarju očita, da je v taborišču Buchenwald izkoriščal svoj položaj ter z grožnjami, gladom in strahom pripravil posamezne mladoletne internirance za homoseksualna in druga perverzna dejanja, kar naj bi imelo težje posledice za zdravje internirancev. Sodišče za krivdo Figarja pod to točko na glavni obravnavi ni imelo in ni izvajalo nobenih dokazov. V preiskavi in na glavni obravnavi je Figar priznal, da se je posluževal treh mladih internirancev oziroma jih izrabljal kot homoseksualec. V preiskavi je le priča Zupanc Roman potrdil, da je slišal o tem.

O tej okolnosti je bil prvič zaslišan Snoj Zvonimir leta 1953 v obnovitvenih poizvedbah. Potrdil je, da je Figar imel z njim homoseksualne odnose, da pa tega ni dosegel z zlorabo svojega položaja ter da se mu je pozneje lahko z uspehom uprl. Ko pa je bil Snoj v letu 1970 o tej zadevi ponovno zaslišan na Javnem tožilstvu SRS, je izjavil, da je bila njegova obremenitev Figarja za ta dejanja s strani preiskovalca izsiljena ter da jo je napravil pod občutkom strahu, čeprav se je zavedal, da ne govori resnice. Ta strah je nad njim lebdel še tudi pozneje, ko je bil leta 1953 o tem zaslišan na okrožnem javnem tožilstvu v Ljubljani, ker se je še vedno bal pritiska in groženj s strani preiskovalnih organov. Priča ob tej priliki pove, da je svojo napako popravil s tem, ko je leta 1969 na tovariškem srečanju internirancev v Ljubljani javno povedal, kar potrdi tudi priča Alič Janez, da pred preiskovalnimi organi ni govoril resnice, ker se mu je grozilo.

Očitno torej postane, da samo priznanje Figarja ne zadošča, da je bil spoznan za krivega tudi za dejanje pod d) sodbinega izreka. Še zlasti pa sodišče ni imelo nobene podlage, da je Figarja obremenilo celo preko njegovega priznanja, da so namreč njegova homoseksualna »in druga perverzna« (ne pove katera) dejanja imela »težje posledice na zdravju internirancev«.

5) Pri ponovnem ocenjevanju individualne krivde za posamezna kazniva dejanja pod točko a), b), c) in d) sodbinega izreka je nedvomno pri Figarju potrebno upoštevati tudi njegove navedbe v prošnjah in vlogah (pojasnilih) za obnovo kazenskega postopka. Zlasti to velja za njegova priznanja, s katerimi se je sam obremenjeval v preiskavi in na glavni obravnavi.

Po njegovi obširni obrazložitvi so ga organi, katerim je bila poverjena preiskava, prepričali, da so v taborišču Buchenwald interniranci, s katerimi je sodeloval, bili gestapovski agenti (Mayr Maks, Kermauner Dušan, Schultz Emil, Ranzinger Ivan in dr.) in da je njegova dolžnost, da s svojimi priznanji pomaga razkrinkati težke zločince. Prepričali so ga tudi, da je politično organizacijo internirancev ustanovil in vodil gestapo ter da je ves čas delovala po njegovih navodilih. Dosegli so celo, da je Figar priznal, da je v Begunjah, ker ni vzdržal gestapovskega terorja in si hotel rešiti življenje, podpisal izjavo za sodelovanje z gestapom ter da mu je bila, preden je bil poslan v Buchenwald, že tam dana zveza z gestapovskim agentom v taborišču Buchenwald – Mayr Maksom. Psihološko so torej Figarja pripravili do

tega, da jim je, kot sam pravi, zaupal brez omejitve in priznaval stvari, ki jih ni zagrešil. Pozneje se je šele toliko osvestil, da je preklical hude lastne obremenitve, kot je podpis izjave in zavestno sodelovanje z gestapom. Na glavni obravnavi se praktično sploh ni branil, ker je imel občutek krivde, da je nehote v Buchenwaldu sodeloval z gestapom, ker je bil povezan z ljudmi, ki so se izdajali za komuniste-antifašiste, v resnici pa da naj bi bili gestapovski agenti ter da je gestapo ustanovil in vodil tudi njihovo organizacijo.

Prav tako je vprašanje individualne krivde pri Figarju treba presojati v luči tistih okolnosti, ki ga kažejo kot prizadevnega antifašističnega borca in ki smo jih posebej citirali pod I. in II. tega predloga.

B. RANZINGER Ivan

1) Pod točko a) sodbinega krivdoreka se Ranzingerju očita, da je kot sodelavec gestapa vršil v koncentracijskem taborišču Auschwitz v letih 1942–43 funkcijo namestnika kapota, pozneje pa kapota na komandi vrtnarija; po premestitvi v taborišče Buchenwald l. 1944 pa tam funkcijo sobnega starešine in namestnika starešine bloka ter je v tem svojstvu maltretiral internirance zaradi nedisciplине, kakor tudi skupno z drugimi taboriščnimi funkcionarji in policijo v Auschwitzu lovil pobegle jetnike oz. tiste, ki so se skrivali pred delom ali transporti, jih nato izročal taboriščni komandi, ki jih je običajno uničila v krematoriju.

V bistvu gre v tej točki sodbinega izreka za tri očitke in sicer: da je bil Ranzinger sodelavec gestapa; kot tak opravljal razne funkcije v taboriščni upravi ter končno v tem svojstvu maltretiral in lovil pobegle ali skrite internirance.

Sodišče v svoji sodbi oziroma njeni obrazložitvi ne pove, kje, kako in kdaj naj bi Ranzinger postal gestapovski agent. Ranzinger sam ni nikoli niti pri zaslišanju v preiskavi niti na glavni obravnavi priznal sodelovanje z gestapom. Sodišče torej ni razpolagalo niti z Ranzingerjevim priznanjem, niti ni imelo drugih dokazov, marveč ga je proglasilo za sodelavca gestapa le na podlagi zelo skromnih indicev, ker je v preiskavi in na glavni obravnavi povedal, da je v gestapovskem zaporu v Mariboru spomladi leta 1941 podpisal zapisnik o zaslišanju, v katerem je bila na koncu napisana tudi njegova tkzv. lojalnostna izjava do novega nemškega rajha; da ni pred odhodom v taborišče pobegnil, čeprav se mu je za to nudila možnost; da je bila njegova žena povezana z gestapom; da je imel v taboriščnih upravah razne funkcije ter da je bil predčasno izpuščen iz Buchenwalda. Sodišče pa ni ocenjevalo zagovora, ki ga je Ranzinger navajal v preiskavi, da je namreč bil v taborišču Auschwitz klican v pisarno gestapa, kjer so mu ponudili izpust na svobodo, če bi podpisal izjavo, da se bo takoj prijavil na razpolago gestapu v Mariboru, kar je odločno odklonil in zato ostal v taborišču ter da ni pristal na sodelovanje z gestapom za ceno svobode niti na prigovarjanje njegove takratne žene Grete, ko ga je le-ta obiskala v avgustu 1943 v taborišču Buchenwald, kar potrdi tudi priča Alič Janez. Nobena izmed obremenilnih prič, ki so bile zaslišane v preiskavi in nekatere tudi na glavni obravnavi: Potekev Otmar, Mivšek Matija, Kos Ivan, Bulc Valentin in Zupanc Roman – Ranzingerja ne obremenjujejo v smeri, da je bil sodelavec gestapa. Priča Kos Ivan sicer meni, da je za kapota v taborišču lahko prišel le tisti, ki je znal nemško in ki mu je gestapo zaupal oziroma ga smatral za zanesljivega in ki je bil Reichsdeutscher ali vsaj Volksdeutscher.

Toda priče, ki so bile zaslišane v obnovitvenih poizvedbah: Mravlje Franc,

Cihal Maks, Alič Janez, Božič Avgust, Vodovnik Ivan, Steblovnik Edo, Mrhar Dušan, Dimec Srečko in Prosenc Marko – v celoti izpodbijajo trditev sodišča, da bi bil Ranzinger sodelavec gestapa, ker za to ni nobenih dokazov ali takšnih okoliščin iz katerih bi tak zaključek izhajal. Nasprotno, opisujejo ga zelo pozitivno. Pomagal je mnogim jugoslovanskim internirancem s tem, da jih je v Auschwitzu oskrboval s hrano, obleko, obutvijo, zlasti pa je mnoge bolne pomagal spraviti v bolnico, podobno pa velja tudi za Buchenwald. Jetniki, ki so sodelovali v NOB, predvojni komunisti in drugi antifašisti, so mu v celoti zaupali. Ranzinger je torej vedel za njihovo delovanje in bi jih lahko ovadil gestapu, ravnal pa je prav nasprotno – reševal je pred gestapom komuniste-antifašiste.

Mnoge okoliščine, ki jih navajajo citirane priče, kažejo torej na to, da krivda Ranzingerja v smislu sodbinega izreka pod točko a), da bi bil Ranzinger sodelavec gestapa, ni podana, najmanj pa, da ni z ničemer dokazana.

Glede drugega očitka pod točko a) krivdoreka, da je Ranzinger kot sodelavec gestapa opravljal razne funkcije v taboriščni upravi v Auschwitzu in Buchenwaldu ni sporno, da je Ranzinger te funkcije res opravljal, kar sam v celoti priznava, potrdijo pa tudi številne priče. Toda sodba gradi krivdo za Ranzingerja izključno na samem dejstvu, da je opravljal posamezne funkcije v taboriščnih upravah, ne da bi raziskovala, kako je to funkcijo opravljal in v čigavo korist. Glede tega vprašanja se, pravtako kot pri Figarju, pozivamo na izvajanja pod III/1 tega predloga.

Tretji očitek, ki izhaja iz sodbinega izreka pod a) in se nanaša na krivdo za pretepanje, mučenje, lovljenje pobeglih ali skritih jetnikov in predaje le-teh taboriščni komandi, kar je pomenilo največkrat uničenje v krematoriju, kar naj bi Ranzinger zagrešil v svojstvu raznih funkcij v taborišču Auschwitz in Buchenwald – je pravtako potrebno ponovno presoditi v sklopu novih, v obnovitvenih poizvedbah pribavljenih dokazov.

Ranzinger je v svojem zagovoru na glavni obravnavi izpovedal, da je v taborišču Auschwitz dejansko nekako vršil posle kapota vrtnarije, čeprav na rokavu ni nosil ustreznega znaka, marveč ga je imel v žepu. Toda oficielno tega položaja ni dobil od Arbeitstatistike, marveč mu je prejšnji kapo enostavno sam predal trak ko je odšel in mu s tem tudi nekako simbolično izročil posle kapota. To dejstvo potrjujejo tudi nekatere v obnovitvenih poizvedbah zaslišane priče, zlasti Steblovnik Edo, deloma pa tudi Vodovnik Ivan, Mravlje Franc, Čihal Maks, Božič Avgust, Miler Dušan in Prosenc Marko. Nadalje Ranzinger priznava, da je kot kapo včasih tudi kakšnega jetnika pretepel pri vzdrževanju reda in discipline.

Sodba se je v tem delu, v kolikor gre za dejanja, ki se nanašajo na taborišče Auschwitz, oprla predvsem na pričevanje Kos Ivana, Potekev Otmarja in Mivšek Matije, ki so bili zaslišani v preiskavi in obtoževali Ranzingerja, da je lovil jetnike, da je bil kapo vrtnarije in imel privilegije, da je tehtal preko 90 kg in da je bil zelo grob do internirancev ter jih pretepal.

Toda sodišče teh prič na glavni obravnavi sploh ni zaslišalo. Ko pa so te priče bile zaslišane kasneje (v obnovitvenih poizvedbah), so skoraj v celoti preklicale svoje obremenilne izjave, ki so jih dale preiskovalcem v preiskavi. Tako n.pr. Potekev Otmar v izjavi Javnemu tožilstvu SRS v letu 1969 trdi, da je bil leta 1948 poklican na UDB-o v Trbovljah, kjer so mu bile prebrane obtožbe proti Ranzingerju. Obtožb ni hotel potrditi, ker niso bile resnične, zato mu je preiskovalec zagrozil, da bo tudi njega zaprl, če ne podpiše zapisnika. Ko je bil naslednjega dne ponovno

poklican, mu je bil dan v podpis zapisnik. Zapisnik je podpisal, ker mu je organ UDB-e povedal, kaj je Ranzinger priznal. To vse je Otmar Potekev potrdil tudi ko je bil ponovno zaslišan na občinskem sodišču v Trbovljah dne 28. 5. 1970. V tem zaslišanju pa je o Ranzingerjevem obnašanju v Auschwitzu dal zelo pozitivno oceno, saj ga je Ranzinger s svojim bodrenjem celo odvrnil od samomora.

Tudi Kos Ivan v zaslišanju 29. 5. 1970 na občinskem sodišču Trbovlje v celoti razbremenjuje Ranzingerja in ga opiše v najbolj pozitivni luči. Priča Kos pojasni, zakaj je obremenjeval Ranzingerja. Tudi sam je namreč bil v postopku, da je storil kazniva dejanja v Auschwitzu. Zaradi močnega pritiska zasliševalcev je končno podpisal nek zapisnik, v katerem je bil omenjen tudi Ranzinger. Vendar se zaradi popolne izčrpanosti sploh ni zavedal, kaj je dejansko podpisal.

V vlogi javnemu tožilstvu v letu 1969 pa Kos kategorično trdi, da v Ranzingerjevi zadevi sploh ni bil zaslišan in protestira, ker je bilo v procesu uporabljano njegovo ime.

Tretja obremenilna priča Mivšek Maks pa je v letu 1966 podpisal peticijo na Predsednika republike v Ranzingerjevo korist.

Navedena dejstva nedvomno vzbujajo resen dvom v popolnost in objektivnost kazenskega postopka in pravilnost sodbe, temelječe na obremenilnih izjavah navedenih prič.

V tej zvezi je treba, poleg drugih, že navedenih razbremenilnih prič omeniti zlasti navedbe priče Steblovnik Eda (zaslišan na občinskem sodišču Celje dne 4. 6. 1970), ki meni, da so lahko sodbene obremenitve Ranzingerja v smeri maltretiranja in lovljenja jetnikov le rezultat nepoučenosti sodišča o razmerah v taborišču Auschwitz ali pa pričevanja zlonamernih oseb. Zlasti se mu zdi brezsmiselna trditev, da je Ranzinger pomagal SS-ovcem loviti pobegle internirance. Tisti, ki je poznal varnostni sistem naprav in ukrepov (dvojna žična ograja, nabita z električnim tokom, zid, stražni stolpi) bo vedel, da je bil vsak beg popoln nesmisel. Če so se posamezniki zaletavali v žice, so napravili namerni samomor. Če pa se je kakšen jetnik skril ali obnemogel kje obležal, ga je iskala celotna baraka v izogib kolektivnim sankcijam. Če je torej pri apelu kdo manjkal, to ni bil lov, marveč nujen ukrep iskanja, da so ugotovili, kaj je z njim in da jih niso zadele sankcije. Tudi priča Božič Avgust meni, da lahko lovljenje jetnikov pravilno razume le tisti, ki je to doživel v taborišču. Če kapo ne bi iskal umrle in onemogle internirance, bi ga SS-ovci ustrelili. Če pa je šlo za pobeg jetnika izven taborišča, je smešno trditi, da bi SS-ovci za lov angažirali jetnike v njihovih taboriščnih oblačilih.

Tudi na podlagi naknadno danih izjav 31 internirancev v Auschwitzu (ki so priložene spisu) se da zaključiti, da Ranzingerja ne zadene individualna krivda v tej točki sodbenega izreka. Iz njihovih obširnih izvajanj, ki prikazujejo Ranzingerja kot požrtvovalnega človeka, vedno pripravljenega pomagati drugim, izhaja, da ni opravljal določenih funkcij v škodo internirancev, če je vodil v odsotnosti kapota internirance na delo, da so nesmiselne obtožbe o tem, da je lovil pobegle internirance, da ni neupravičeno pretepal internirancev, da je izmišljena njegova teža v taborišču itd. Mnenja so tudi, da ni šlo pri Ranzingerju za lov jetnikov izven taborišča, marveč v okviru taborišča, za iskanje tistih, ki so obnemogli kje obležali ali zaspali, umrli itd. Take jetnike so iskali vsi jetniki, da ne bi bili podvrženi sankcijam, če bi kdo manjkal na apelu.

Podobno velja tudi za Ranzingerjevo zadržanje v taborišču Buchenwald. Ran-

zinger priznava, da je bil dodeljen v patologijo in meni, da se je to zgodilo na intervencijo njegove žene pri vodji taborišča in da je imel tam določene privilegije ter da je bil postavljen tudi za sobnega starešino na priporočilo nekega jetnika – Nemca. Deloma ga za maltretiranje jetnikov in priviligiran položaj bremenijo priče: Bulc Valentin, Zupanc Roman, Šega in Pirc (v zvezi s Figarjem). Zelo pozitivne izjave o Ranzingerjevem zadržanju pa dajejo v obnovitvenih poizvedbah zaslišane priče: Alič Janez in Dimec Srečko. Pri tem je značilno, da so obremenilne izjave prič zelo pavšalne, češ da so se ga posamezniki bali, da je imel priviligiran položaj ter da je bil zelo vpliven v antifašistični organizaciji.

Ne glede na to ali so te pavšalne obdolžitve sploh sposobne, da potrdijo krivdo Ranzingerja, pa je potrebno opozoriti, da je njihova verodostojnost zelo dvomljiva oziroma z izjavami drugih prič, ki to izpodbijajo, vsaj močno omajana.

2) V točki b) sodbinega izreka se Ranzingerju očita, da je z dodelitvijo na delo v revir, ki je v taborišču Buchenwald služil gestapu za uničevanje internirancev, delal na patologiji v histološkem oddelku pri pripravljanju mikroskopskih preparatov in preparatov raznih organov človeškega telesa ter pri strojenju človeške kože. Ranzingerja je sodišče v tej točki torej spoznalo za krivega za samo dejstvo, da je opravljal na patologiji razna opravila v zvezi z raznimi deli človeškega telesa. Pri tem seveda ni sporno, ali je Ranzinger ta dela res tudi opravljal – to v celoti sam priznava, potrdijo pa tudi številne priče, pač pa je sporno ali takšno delo sploh pomeni kaznivo dejanje v smislu sodbinega krivdoreka pod to točko. Številni bivši interniranci (med njimi tudi tisti, ki so bili zaslišani v obnovitvenih poizvedbah – n.pr. Alič Janez) so mnenja, da Ranzinger ne more biti odgovoren za to, da je bil dodeljen na delo v revir, saj je bil vendar interniranec, ki si preprosto ni mogel izbirati delovnega mesta. To, med ostalim, danes izhaja tudi iz številne literature, ki se nanaša na razmere v taboriščih, njihove poskusne postaje in druge institucije ter položaj internirancev. Delo na revirju oziroma patologiji, ki ga je opravljal Ranzinger, ne moremo samo po sebi okvalificirati kot kaznivo dejanje v smislu 3. tč. člena 3 ZKLD. Res je sicer, da je zločinski značaj koncentracijskega taborišča Buchenwald danes nesporen, pri tem pa je vendarle potrebno razlikovati posamezne institucije, koliko so s svojo dejavnostjo posredno ali neposredno pripomogle k realizaciji zločinskih smotrov taborišča kot celote. Eno je patologija, kjer se preparirajo posamezni deli človekovega telesa in pripravljajo drugi preparati; drugo pa je preizkusna postaja, kjer so se opravljali tudi življenjsko nevarni poizkusi nad jetniki, ki so se neredko končali s trajnejšimi posledicami ali celo s smrtjo internirancev.

Predvsem pa je potrebno razlikovati odgovornost ljudi z ozirom na njihov položaj, delovno mesto in posle, ki so jih opravljali. Ranzinger n.pr. na patologiji, kamor ga je dodelila komanda taborišča, ni opravljal poslov prostovoljno oziroma po svoji volji in samostojno kot svoboden državljan, marveč na zahtevo drugih in kot jetnik, kjer se je vsaka nepokorščina lahko kaznovala s strogimi sankcijami in tudi s smrtjo.

Ranzinger je v preiskavi izpovedal, da se je po premestitvi na revir najprej učil izdelovati laboratorijska stekla, nato pa je ta stekla izdeloval. Ko je bil premeščen na histološki oddelek, je delal mikroskopske preparate za medicinske fakultete; enkrat pa je internirancu Čehu Vodički Antonu, ki je strojil človeško kožo, pomagal s tem, da je kožo razpel in jo pritrdil na leseno ploščo. To priznanje pa predstavlja tudi celotno dokazno gradivo pod to točko sodbinega krivdoreka. Nedvomno je

res, da je delo, ki ga je moral Ranzinger opravljati, odvratno, ne more pa se reči, da je kaznivo dejanje, saj ni imel opravka z živimi interniranci.
3) V točki c) sodbinega izreka se Ranzingerju očita, da je v taborišču Buchenwald skupno s Kermaunerjem organiziral »antifašistično organizacijo«, pozneje pa formiral še »jugoslovanski komite« in postal njegov sekretar. Obe organizaciji pa naj bi bili »provokatorski«, ki ju je vodil gestapo v namenu, da bi se demoralizirali antifašistični borci, da bi se s tem omogočala disciplina in red ter neovirano izkoriščanje delovne sile, kakor tudi brezobzirno uničevanje internirancev. In na koncu se Ranzingerju očita, da je skupno s Figarjem zbiral pri novodošlih internirancih politične karakteristike, na podlagi katerih je nato jugoslovanski komite odločal, katere bo poslal na »transport«, kar je dejansko pomenilo smrt.

Glede krivde Ranzingerja pod to točko sodbinega krivdoreka je potrebno podobno kot pri Figarju Vekoslavu v celoti izhajati iz ocene internacionalnega in jugoslovanskega komiteja. Kot že rečeno, je sodišče izhajalo iz predpostavke, da sta to bili provokatorski organizaciji, ki jih je vodil gestapo in so po tej logiki bili tudi vsi tisti, ki so delovali oziroma sodelovali s temi organizacijami, gestapovski sodelavci.

Zaradi nepotrebnega ponavljanja se glede ocene buchenwalskega komiteja v celoti sklicujemo na ugotovitve, ki so dane uvodoma pod I. Iz tega pa izhaja, da je s spremenjeno oceno komitejev omajana tudi Ranzingerjeva krivda glede tega dejanja.

Dodatno pa je treba še poudariti, da je vpliv taboriščnega komiteja, kot je prikazan v sodbi, močno predimenzioniran. Seznam oseb, določenih za transport v drugo taborišče (Doro, Lauro) ni sestavljal komite, marveč taboriščna komanda. Pri tem so bili interniranci zaposleni na raznih delovnih mestih (v delovnem uradu, delovni statistiki itd.) le tehnični izvrševalci. Kot člani ali sodelavci komiteja so imeli le možnost in še to strogo ilegalno, da so v posameznih primerih korigirali sezname in tako izločili tu in tam kakšnega interniranca, ki pa so ga seveda morali nadomestiti z drugim. Na ta način so skušali očuvati marsikaterega zavednega antifašističnega borca pred transportom (premestitvijo v drugo taborišče, kjer so bili življenjski pogoji slabši).

Tudi glede organiziranja tkzv. »kolektivov« je potrebno poudariti, da je bil to humana akcija, ker je bil njihov namen zbirati hrano zlasti od tistih, ki so dobivali pakete in pomagati onim, ki te možnosti niso imeli, zlasti pa oslabelim in bolnim.

Ranzinger se je na glavni obravnavi zagovarjal, da so organiziranje kolektivov forsirali vsi jetniki (Jugoslovani) fer da so obsojali tiste, ki niso hoteli pristopiti oziroma oddati paketov. Smatrali so jih za odpadnike. Ker so jetniki, ki so bili nedisciplinirani, ki so kradli zlasti hrano drugim in tistim, ki iz egoističnih razlogov niso hoteli sodelovati v kolektivu, bili dejansko nevarni za ostale jetnike, taki niso uživali zaščite antifašistične organizacije v taborišču.

Ranzingerju tudi ni mogoče dokazati, da je pri izbiranju oziroma določanju jetnikov za transport ravnal po lastni volji in iz nizkotnih pobud. V obnovitvenih postopkih zaslišana priča Alič Janez v celoti izpodbija trditve obremenilnih prič Bulc Valentina in Zupanc Romana, ki sta Ranzingerja obremenjevala v preiskavi in na glavni obravnavi. Tako Alič izpoveduje, da Ranzinger ni pregledoval novodošlih transportov sam, marveč skupaj s Figarjem, Dežmanom, Martinjakom Simonom in Perenič Janezom. Velika zasluga teh ljudi je, da so rešili marsikaterega antifašistič-

nega borca pred uničevalnimi taborišči. Kot primer navaja znanega partizana Azisa.

V zvezi s temi transporti in tistimi malimi možnostmi, ki so jih glede sestave transportov organizirani interniranci imeli (na večino transportov tako niso imeli nobenega vpliva) ni po naši sodbi – ne Ranzingerju in ne Figarju (in preko njiju ne komitejem) kaj očitati, vsaj ne v kazensko-pravnem smislu. Vrnimo se ponovno na situacijo in opis borbe v taborišču, ki smo ga že citirali na str. 19 tega predloga in kjer se ugotavlja:

»...Komunisti so se kmalu med seboj povezali in ustvarili internacionalno organizacijo, ki je ustvarila veliko. Nikdar niso delali sebično. Niso varovali samo pripadnikov komunističnih partij. Iz mednarodne solidarnosti niso izločili nikogar, ki je bil voljan doprinesti svoj delež k protifašistični odporniški borbi. Niso izpraševali po narodnosti, rasi, strankarski in svetovnonazorski pripadnosti, pač pa so ocenjevali samo pripravljenost za borbo. Ilegalna organizacija je bila prepojena z duhom proletarskega internacionalizma. V času narode ubijajoče vojne je družilo antifašiste mnogih narodov prepričanje, da nudi samo skupna borba možnost kljubovati SS-ovskemu terorju in pridobiti si svobodo...«.

Ko je šlo torej za prispevek k borbi zoper nacistično strahovlado, k obvladovanju in reševanju pred fašističnim terorjem in s tem tudi v prid večini internirancev, je razumljiva borba predvsem za tiste internirance, ki so se zavzemali in borili ravno za te cilje. Taka je logika vsake borbe, in le taka je mogla uspevati tudi v taborišču.

Pri oceni Ranzingerjeve krivde zaradi sodelovanja v komiteju v Buchenwaldu je potrebno upoštevati še naslednja dejstva. Drugi člani jugoslovanskega komiteja, dr. Rudi Supek iz Zagreba, Dimitrijević in Djokić so dobili za enako delovanje, zaradi katerega sta bila Figar in Ranzinger obsojena – družbeno priznanje. Dimitrijević in Djokić tudi spomenico 1941. Omembe vredno je tudi dejstvo, da so v svojih domovinah dobili družbena priznanja za delo v internacionalnem komiteju, ki naj bi bil po mnenju sodišča zločinska organizacija – člani komiteja kot so: Marcel Paul, član CK KPF, Glineur, član CK Belgije, H. Peck, član CK Holandije, Otto Horn, član KP Avstrije, Ciufolli, član CK Italije in mnogi drugi.

Novi dokazi in druge okoliščine torej kažejo na to, da Ranzingerju krivda ni dokazana tudi ne za dejanje pod točko c) sodbinega izreka oziroma kažejo na potrebo, da se mora celotno dokazno gradivo, s katerim je razpolagalo sodišče ko je izreklo sodbo, konkretizirati in ponovno ovrednotiti v luči novih dokazov in spoznanj. Od vseh očitanih kaznivih dejanj pod točkami a, b in c) sodbinega izreka bi se dalo eventualno govoriti o individualni krivdi Ranzingerja glede pretepanja jetnikov, zlasti v taborišču Auschwitz. Ranzinger sam priznava v preiskavi in delno tudi na glavni obravnavi, da je pretepel oziroma oklofutal nekaj jetnikov, bodisi zaradi kraje ali nedisciplne, v kasnejših vlogah (za obnovo postopka in drugo) pa na splošno preklicuje v preiskavi dano priznanje in se sklicuje na uporabljene metode, ki niso dopustne. Nekatere obremenilne priče – Kos Ivan, Potekev Otmar in Mivšek Matija preklicujejo svoje izjave, ki so jih v preiskavi podale za Ranzingerja v tej smeri. Večina drugih prič, ki so bile bodisi zaslišane v obnovitvenih poizvedbah ali dale izjave v raznih drugih vlogah, poslanih na razne organe, meni, da Ranzinger ni pretepel ali kako drugače maltretiral jetnikov, če pa je to v posameznem primeru storil, je bilo upravičeno za vzdrževanje discipline in v izogib sankcijam nad ostalimi jetniki s strani SS-ovcev. Tako n.pr. Potekev Otmar navaja, da ve za en primer, ko je Ranzinger v Auschwitzu udaril nekega Žida, ki je ukradel sojetniku kruh. Za

druge primere ni konkretnih dokazov. Vsekakor pa je ta dejanja, v kolikor bi obstojali trdni dokazi, da jih je Ranzinger storil, potrebno presojati v okviru okoliščin, ki so obstajale v taborišču Auschwitz in tudi Buchenwald. Če so bile fizične kazni zaradi kraje in druge nedisciplne dejansko v korist ostalim jetnikom v tem smislu, da jih ni doletela kolektivna kazen kot to trdi večina prič – bivših internirancev, ki so jim bile razmere tam poznane, potem ta okoliščina zato močno omaje individualno krivdo Ranzingerja za to kaznivo dejanje v smislu sodbinega izreka.

Sicer pa je treba tudi pri Ranzingerju vprašanje njegove individualne krivde presojati pravtako v luči tistih okolnosti, ki ga kažejo kot zavzetega antifašističnega borca in ki smo jih spredaj posebej navedli pod I. in II. predloga.

☆

Poleg vsega kar smo do sedaj za obsojena Figarja in Ranzingerja navedli, so po naši sodbi v prid obeh upoštevane tudi navedbe, ki jih zasledimo v dokaznem gradivu, ki je priloženo v omotu tega spisa.

Po obrazloženem so, po našem mnenju, doprinešeni taki novi dokazi in taka nova dejstva v smislu 3. tč. 292. čl. ZKP/48, ki so sposobna, da ovržejo ugotovitve in dokazne zaključke citirane sodbe in ki utegnejo sama za sebe povzročiti Figarjevo in Ranzingerjevo oprostitev od inkriminiranega kaznivega dejanja.

Javni tožilec SRS
Riko Kolenc l.r.

Temu predlogu prilagamo:
I. Sodni spis K 155/49 okrožnega sodišča v Ljubljani
II. Vloga Figar Vekoslava za obnovo kaz. postopka od red. št. 1–14
III. Predlog Ranzinger Ivana (Janeza) za obnovo kaz. postopka
IV. Dokumentarne priloge k poglavju I. predloga od red. št. 1–9
V. Dokumentarne priloge k poglavju II. predloga od red. št. 1–2
VI. Dokumentarne priloge k poglavju III/1 predloga od red. št. 1 – 2
VII. Dokumentarne priloge, ki zadevajo predmet v celoti od red. št. 1–11
VIII. Zapisniki o zaslišanju prič in priloge, izjaviteljev od red. št. 1–59
zaradi medsebojne povezanosti obeh obsojencev je material urejen po abecednem redu

VRHOVNO SODIŠČE
SOCIALISTIČNA REPUBLIKA SLOVENIJA

K 28/71-1

SKLEP

Vrhovno sodišče SRS v Ljubljani je v senatu pod predsedstvom predsednika v.s. Lojzeta Piškurja ob sodelovanju s.v.s. Lojzeta Perica in s.v.s. Kolomana Balažica kot članov senata ter tajnika v.s. Ivana Mišiča kot zapisnikarja po zaslišanju javnega tožilca SRS Rika Kolenca v kazenski zadevi zoper obs. Vekoslava FIGARJA in obs. Ivana RANZINGERJA zaradi kaznivega dejanja po čl. 3 tč. 3

ZKLD o zahtevi javnega tožilca SR Slovenije z dne 13. 10. 1970 opr. št. Ktr 486–70–24, da se zoper obs. Vekoslava Figarja in obs. Ivana Ranzingerja obnovi kazenski postopek, ki je bil pravnomočno končan z obsodilno sodbo Okrožnega sodišča v Ljubljani z dne 29. 6. 1949 opr. št. K 155/49-24, na seji dne 26. 11. 1970

sklenilo:

Zahtevi javnega tožilca SRS za obnovo kazenskega postopka, ki je bil zoper obs. Vekoslava Figarja in obs. Ivana Ranzingerja pravnomočno končan s sodbo Okrožnega sodišča v Ljubljani z dne 29. 6. 1949 opr. št. K 155/49-24, se ugodi in se zadeva pošlje sodišču prve stopnje v novo obravnavo.

Obrazložitev

S sodbo Okrožnega sodišča v Ljubljani z dne 29. 6. 1949 opr. št. K 155/49-24 sta bila obs. Vekoslav Figar in obs. Ivan Ranzinger spoznana za kriva, da sta z delovanjem, ki je opisano v izreku navedene sodbe, storila vrsto kaznivih dejanj po čl. 3 točka 3 zakona o kaznivih dejanjih zoper ljudstvo in državo (ZKLD) ter jima je bila glede na zaključek sodbe, da so bila kazniva dejanja storjena v nadaljevanju, izrečena po čl. 4/II ZKLD ena sama kazen in sicer Vekoslav Figar je bil obsojen na 15 let, Ivan Ranzinger pa na 18 let odvzema prostosti s prisilnim delom, oba pa še na stransko kazen izgube državljanskih pravic iz čl. 37 tč. a do č KZ/48 vsak za dobo štirih let. Obs. Vekoslavu Figarju je bil v izrečeno kazen vštet pripor od 16. 1. 1948 dalje, obs. Ivanu Ranzingerju pa od 3. 9. 1948 dalje. Oba sta bila oproščena plačila stroškov kazenskega postopka. Ta sodba je brez vsake pritožbe postala pravnomočna, ker sta oba obsojenca takoj po razglasitvi sodbe izjavile, da kazen sprejemata in da se ne bosta pritožila in ker je tudi javni tožilec izjavil, da se ne bo pritožil, kakor je vse to razvidno iz zapisnika o glavni obravnavi.

Z ukazom Prezidija Ljudske skupščine FLRJ z dne 28. 11. 1951 št. 7722 o pomilostitvi je bila obs. Vekoslavu Figarju njegova kazen 15 let odvzema prostosti s prisilnim delom znižana na 11 let, obs. Ivanu Ranzingerju pa od 18 let na 10 let.

Obs. Ivan Ranzinger je bil z odločbo Minot-a LRS z dne 17. 4. 1953 št. III 615/2-53 izpuščen dne 18. 4. 1953 s prestajanja kazni na pogojni odpust, ki je trajal do 3. 9. 1958. Obs. Vekoslav Figar pa je bil z odločbo DSNZ z dne 6. 6. 1953 št. 80/7 izpuščen dne 13. 6. 1953 s prestajanja kazni na pogojni odpust, ki je trajal do 16. 1. 1959.

Z odločbo ZIS z dne 9. 10. 1962 Pom št. 823/62 je bil obs. Ivan Ranzinger pomiloščen tako, da so mu bile izbrisane vse pravne posledice obsodbe, vključno tudi omejitve za pridobitev penzije, enake pomilostitve pa je bil deležen tudi obs. Vekoslav Figar na podlagi odločbe Predsednika Republike z dne 22. 2. 1968 št. 130/68.

Glede na določbo čl. 6 uvodnega zakona k ZKP/53 veljajo za obnovo kazenskega postopka, ki je bil pravnomočno končan, preden je začel veljati ZKP/53, določbe ZKP z dne 12. 10. 1948. V tej kazenski zadevi je zato po določbi čl. 294/II ZKP/48 legitimiran podati predlog za obnovo kazenskega postopka samo javni tožilec SR Slovenije, podati pa je treba tak predlog neposredno pri Vrhovnemu sodišču SRS. Javni tožilec SRS je svoj predlog z dne 13. 10. 1970 opr. št. Ktr 486/70-24 za obnovo kazenskega postopka v kazenski zadevi K 155/49 Okrožnega sodišča v Ljubljani v korist obs. Vekoslava Figarja in obs. Ivana Ranzingerja vložil dne 26. 10. 1970. Svoj obnovitveni predlog gradi republiški javni tožilec na zatrjevanju in ute-

meljevanju obnovitvenega razloga v smislu čl. 292/I tč. 3 ZKP/48, to se pravi, da opira svoj predlog na nove dejanske okoliščine in na nova dejstva ter na nova dokazila, ki utegnejo že sama za sebe – in v zvezi s prejšnjimi izvedenimi dokazi – povzročiti oprostitev obeh imenovanih obsojencev glede njihovega celotnega v izreku pravnomočne sodbe opisanega delovanja.

V predlogu republiškega javnega tožilca vsebovana zahteva za obnovo kazenskega postopka je utemeljena.

Iz opisa inkriminiranega delovanja, ki ga pravnomočna sodba pripisuje v krivdo obs. Vekoslavu Figarju in obs. Ivanu Ranzingerju, izhaja, da sta oba imenovana v času narodnoosvobodilne vojne naših narodov in sovražne okupacije naše domovine kot interniranca v nemškem taborišču Buchenwaldu, – obs. Ivan Ranzinger pa tudi še v taborišču Auschwitzu – delovala in postopala tako, da sta storila kaznivo dejanje vojnega zločina proti civilnemu prebivalstvu v smislu čl. 3 tč. 3 ZKLD. V okviru inkriminiranega delovanja je moč razločevati sledeče oblike in načine njunega kaznivega delovanja:

I. Glede obs. Ivana Ranzingerja organiziranje provokatorske »antifašistične organizacije« za jugoslovanske internirance, formiranje provokatorskega »jugoslovanskega komiteja« in sodelovanje v provokatorskem »Internacionalnem komiteju«, glede obs. Vekoslava Figarja pa sodelovanje v provokatorski »antifašistični organizaciji« in preko Ivana Ranzingerja ter dr. Dušana Kermaunerja tudi s provokatorskim »jugoslovanskim komitejem«;

II. povezanost in sodelovanje obeh imenovanih obsojencev z gestapom;

III. sodelovanje obeh obsojencev »v uničevalnem upravnem aparatu taborišča« in

IV. glede obeh obsojencev pa še v izreku sodbe zatrjevane posamezne storitve, ki po ugotovitvah pravnomočne sodbe že same za sebe, kakor tudi v njihovi skupni povezanosti vsebujejo vse zakonite znake kaznivega dejanja vojnega zločina zoper civilno prebivalstvo iz čl. 3 tč. 3 ZKLD.

I.

O nastanku in značaju ter delovanju v taborišču Buchenwaldu obstoječih antifašističnih organizacij, nacionalnih komitejev ter Internacionalnega taboriščnega komiteja.

Pravnomočna sodba ima za dokazano, da so v taborišču Buchenwald bile po nalogu gestapa organizirane in da so v korist gestapa delovale zgoraj navedene organizacije. Glede jugoslovanskih internirancev ugotavlja pravnomočna sodba, da je tako provokatorsko »antifašistično organizacijo« ustanovil novembra 1943 sedaj obsojeni Ivan Ranzinger, nadalje, da se je »za izvajanje nalog gestapa ustanovil Internacionalni komite, nato pa še nacionalni komiteji po narodnostih«, da je obs. Ivan Ranzinger januarja 1944 formiral provokatorski »jugoslovanski komite« in da je postal »sekretar te zločinske organizacije, ki jo je vodil gestapo«, glede obs. Vekoslava Figarja pa da je sodeloval s provokatorsko antifašistično organizacijo po nalogu gestapovskega vodstva.

Zahteva za obnovo kazenskega postopka je iznesla cel niz novih dejstev in novih dokazov, ki nedvomno že sami za sebe, pa tudi z izvedenimi dokazi utegnejo ne samo omajati, temveč celo ovreči gornje dejanske ugotovitve pravnomočne

sodbe ter prikazati nastanek, značaj in delovanje omenjenih organizacij v povsem drugačni luči kot pa to vidi in meni pravnomočna sodba. Zahteva za obnovo kazenskega postopka v tej stvari se med drugim sklicuje na vsebino dokumentarne knjige: »Buchenwald – opomin in zaveza« (originalni naslov: »Buchenwald Mahnung und Verpflichtung«). To knjigo je na pobudo »Mednarodne organizacije odpora, žrtev in jetnikov fašizma« (Federation Internationale des Resistents, des Victimes et des Prisonniers du Fascisme) izdal »Mednarodni buchenwaldski Komite« in »Komite antifašističnih borcev odpora Nemške Demokratične republike«. V tej knjigi, ki je izšla v Berlinu 1960. leta, ima zbrano gradivo dokumentaren značaj. (V nadaljevanju se bo ta knjiga označevala na kratko »Buchenwald«). Zahteva za obnovo se opira nadalje tudi na dokumentarno gradivo, ki je zbrano v knjigi »Otpor u žicama«. To knjigo je izdal »Vojnoizdavački Zavod« v Beogradu leta 1969 v medrepubliški redakciji ZZB NOR Jugoslavije. Poleg navedenih dveh dokumentarnih zbirk so predlogu za obnovo priloženi tudi še številni novi listinski dokazi ter 41 zapisnikov o izpovedbah novih prič, ki so bile zaslišane v teku obnovitvenih poizvedb oziroma njihove pismene izjave. Vse te nove priče so bivši interniranci taborišča Buchenwald in Auschwitz.

Iz citirane listinske dokumentacije je razvidno, da je taborišče Buchenwald začelo delovati julija 1937, ko so tja pripeljali prve nemške internirance, da je do konca 1937 prišlo v taborišče skupno 2.912 internirancev, v letu 1938 pa kar 20.122 novih internirancev in da je od ustanovitve tega taborišča pa do konca marca 1945 šlo skozi to taborišče skupno 238.979 internirancev – pripadnikov 32 narodnosti. Nadalje je razvidno, da so v prvem obdobju, tj. od julija 1937 do začetka vojne septembra 1939, bili v Buchenwaldu internirani predvsem nemški državljani, ker so v to taborišče pripeljali internirance drugih narodnosti in držav šele po začetku druge svetovne vojne. V prvem obdobju do jeseni 1939 so bili med nemškimi političnimi interniranci številčno najmočnejši in tudi najagilnejši člani nemške komunistične partije, kateri so že leta 1938 ustanovili svoje ilegalno vodstvo (»Otpor u žicama« str. 234–236; »Buchenwald« str. 40, 61, 62, 313 in 399). Tudi pismena izjava »Taboriščnega združenja Buchenwald« (Lagergemeinschaft), izdana v Frankfurtu na Majni dne 5. 1. 1963, – katera izjava je v originalu in prevodu priložena zahtevi za obnovo kazenskega postopka (fasc. V-1), navaja, da so med nemškimi političnimi jetniki v Buchenwaldu bili nemški komunisti po številu v večini, manjši del pa da so tvorili člani nemške socialno-demokratske stranke ter osebe, ki jih je nacistični režim štel zaradi njihovega verskega prepričanja ali javnega udejstvovanja za svoje nasprotnike. Vsi ti politični interniranci so že od vsega začetka težili k skupni povezanosti na podlagi načel »Ljudske fronte«. Tudi po podatkih v knjigi »Otpor u žicama« str. 240 so nemški politični zaporniki v Buchenwaldu ustanovili svojo antifašistično organizacijo že leta 1938. Po prihodu avstrijskih in čeških internirancev v jeseni 1939 je že oktobra istega leta prišlo do stikov in povezave med nemškimi, avstrijskimi in češkimi komunisti (»Otpor u žicama« str. 241). Ta kontakt se je v zgodnjem poletju leta 1940 utrdil in poglobil ter dobil določeno dogovorjeno obliko oziroma način povezave (»Buchenwald« str. 317). Decembra 1941 so bile formirane prve ilegalne grupe med sovjetskimi vojnimi ujetniki v Buchenwaldu. Spomladi 1942 je predstavnik ilegalnih sovjetskih grup vzpostavil kontakt z grupami odpora drugih narodov in držav (»Otpor u žicama« str. 241). Leta 1943 so začele posamezne v taborišču nahajajoče se ilegalne nacionalne organizacije in skupine ustanavljati

svoje nacionalne komiteje, osvobodilne komiteje ali podobno imenovane odbore, v katerih so bili združeni antifašisti različnih političnih in svetovnonazorskih pogledov (»Buchenwald« str. 324).

V knjigi »Buchenwald« na str. 396 se v poglavju: »Mednarodni ilegalni taboriščni komite in komiteji posameznih narodnosti« – prevod tega poglavja je priložen obnovitvenemu predlogu (fasc. IV-6) navaja, da je »na pobudo nemških antifašistov bil v poletju 1943 pod varstvom revirja ustanovljen Internacionalni taboriščni komite« (das illegale Internationale Lagerkomite – ILK), katerega pravnomočna sodba označuje z izrazom »provokatorski internacionalni komite«. Dokončno pa je ILK bil izoblikovan šele v januarju 1944. leta (»Otpor u žicama« str. 241 in »Buchenwald« str. 408).

Tako kot ni imelo sodišče na glavni obravnavi na razpolago podatkov o tem, kdaj, zakaj in kako je prišlo do formiranja antifašističnih organizacij, nacionalnih komitejev ter ILK, tako tudi ni sodišče v rednem kazenskem postopku razpolagalo s tozadevnimi podatki glede okoliščin, ki so pogojevale, da se je šele oktobra – novembra 1943 pristopilo k organiziranju jugoslovanskih internirancev v Buchenwaldu in k ustanovitvi jugoslovanske antifašistične organizacije, januarja 1944 pa k formiranju jugoslovanskega komiteja.

Če bi se sledilo stališču pravnomočne sodbe, da je obs. Vekoslav Figar bil že od svojega prihoda v Buchenwaldu (16. oz. 18. 6. 1941) sodelavec gestapa, potem bi bilo logično, da bi do provokatorske antifašistične organizacije moralo priti že v jeseni 1941 ali vsaj v teku leta 1942, vsekakor pa spomladi 1943, ker je takrat po ugotovitvi sodbe prišel v Buchenwald še drugi sodelavec gestapa v osebi sedaj obsojenega Ivana Ranzingerja. Od jeseni 1941 do oktobra 1943 je bilo v Buchenwaldu namreč najmanj po 30 do 40 jugoslovanskih internirancev in jih je bilo torej dovolj, da bi po vzorcu že obstoječih »provokatorskih antifašističnih organizacij« drugih narodov formirali majhne 3–5 članske ilegalne grupe, bilo pa jih je tudi dovolj, da bi formirali »provokatorsko antifašistično jugoslovansko organizacijo«, vendar pa do tega ni prišlo vse do novembra 1943, kot ugotavlja to tudi pravnomočna sodba sama. Na vprašanje, zakaj je torej tako pozno prišlo do formiranja antifašistične organizacije jugoslovanskih internirancev in do ustanovitve jugoslovanskega komiteja, daje odgovor vsebina poročila, ki je bilo sestavljeno že leta 1957, objavljeno pa leta 1960 v knjigi »Buchenwald« str. 428–433. To poročilo nosi naslov »Jugoslovani v koncentracijskem taborišču Buchenwald«. Prevod tega poročila je priložen predlogu za obnovo (fasc. IV–7). Iz podatkov tega poročila izhaja, da je število jugoslovanskih internirancev v Buchenwaldu vse do oktobra 1943 nihalo okoli 30 do 40, da so nemški nacisti šele po kapitulaciji Italije pripeljali v Buchenwald večje število Jugoslovanov iz italijanskih taborišč in da je tako do srede 1944. leta naraslo število jugoslovanskih internirancev v Buchenwaldu na preko 500. Med majhnim številom jugoslovanskih internirancev so imeli do oktobra 1943 posamezni jugoslovanski interniranci osebne stike z antifašisti ostalih narodnosti, predvsem z avstrijskimi in nemškimi antifašisti. Koncem leta 1943, ko je v Buchenwald prišlo večje število jugoslovanskih internirancev, je prevzel obs. Ivan Ranzinger od vodstva nemških komunistov nalogo osnovati ilegalno organizacijo in vodstvo jugoslovanske grupe. Nadalje je iz omenjenega poročila razvidno, da se je pred ustanovitvijo ilegalnega vodstva izvajala aktivnost v smeri medsebojne pomoči med jugoslovanskimi interniranci. Ta pomoč je bila v preskrbi obleke, hrane, v preskrbi ugodnih

delovnih mest, skrb za oslabele in bolne itd. Šele na podlagi te socialne dejavnosti je bilo mogoče zgraditi politično organizacijo, ki je združevala vse antifašistično ter demokratično misleče jugoslovanske internirancev, ne glede na njihovo politično in versko pripadnost. Pred nastankom ilegalne antifašistične organizacije jugoslovanskih internirancev se je namreč pristopilo k ustanavljanju ekonomskih kolektivov po sobah in blokih, o katerih govori tudi pravnomočna sodba. Idejo o ekonomskih kolektivih so med jugoslovanske internirance v Buchenwald prinesli oni jugoslovanski interniranci, ki so prišli v Buchenwald v pozni jeseni 1943 iz italijanskih taborišč. To je razvidno že iz pripovedb prič: Petra Pirca (str. 55 in 56), Valentina Bulca (str. 51–52) in Milana Harmelja (str. 49), ki so bili v tej kazenski zadevi zaslišani v preiskavi in na glavni obravnavi. Tako je priča Milan Harmelj v zvezi z nastankom ekonomskih kolektiv v Buchenwaldu izpovedal (str. 49) dobesedno: »Po organiziranju kolektivov, za katere smo dali pobudo interniranci, došli iz Sulmone, so oni prevzeli iniciativo, eden izmed glavnih je bil Figar.« Tudi v obnovitvenih poizvedbah zaslišana nova priča Janez Drašler (fasc. VIII-14) pravi, da so pričeli ustanavljati kolektiv kot so ga oni imeli v italijanskem zaporu. V sestavku »Borba za človeka« v knjigi »Otpor u žicama« (str. 254) je navedeno, da so Jugoslovani bili prvi, ki so v taborišču organizirali ekonomske kolektive ter da so jugoslovanski blokovski kolektivi služili kot primer tudi ostalim nacijam, da so ustanovili svoje kolektive. Ko je Mednarodni rdeči križ ob koncu leta 1944 poslal ogromno količino paketov Francozom in Belgijcem, so le-ti odstopili te pakete ilegalnemu Internacionalnemu lagerskemu komiteju, nakar je prišlo do ustanovitve internacionalnega lagerskega ekonomskega kolektiva, kateri je znaten del teh paketov dal tudi Jugoslovanom.

Ne samo zgoraj navedena nova dejstva o tem, kdaj, kako in zakaj je prišlo do ustanovitve ilegalne antifašistične organizacije jugoslovanskih internirancev v Buchenwaldu in do ustanovitve jugoslovanskega komiteja ter ILK, temveč tudi vsebina delovanja navedenih organizacij utegne odločno govoriti proti zaključku pravnomočne sodbe, da so namreč vse navedene organizacije služile gestapu in da so torej te organizacije bile provokatorske. Delovanje navedenih ilegalnih organizacij je prihajalo do izraza na vseh mogočih področjih, zlasti pa na idejno-političnem in kulturnem področju, na socialnem področju in na področju organiziranja ilegalnih vojaških grup.

Glede političnega delovanja je kot priča v rednem kazenskem postopku v preiskavi zaslišani Milan Harmelj navedel (str. 49) imena onih jugoslovanskih internirancev, ki so vodili ilegalno jugoslovansko antifašistično organizacijo, pri čemer je poudaril, da so imenovani »organizirali študijske krožke, med nas so razdeljevali radijska poročila o stanju na frontah«, ni pa iz njegovega zapisnika v preiskavi in tudi ne na glavni obravnavi razvidno, kaj so na tistih krožkih študirali in za kakšna poročila je šlo. S tem v zvezi je obs. Figar v preiskavi (str. 9) navedel, da so se vršile debate o dialektičnem materializmu in da so prejemali radijska poročila, ki so jih dajali člani komiteja, ter da je Kermauner prenašal radijska poročila poverjenikom na blokih št. 39, 40 in 45, da pa njemu (Figarju) ni znano, kje je Kermauner ta poročila dobival (str. 13). Po pravnomočnosti sodbe je obs. Figar podal obširno pismeno vlogo z dne 9. 8. 1951 (fasc. II-1), katera je postala sestavni del prošnje njegovega zagovornika za obnovo kazenskega postopka z dne 23. 6. 1952 (fasc. II-2). Poleg tega je obs. Figar vložil še 12 drugih pismenih vlog, pojasnil in dopolnitev k prošnji za obnovo postopka. Vse te obsojenčeve vloge so priložene (fasc. II) k predlogu

republiškega javnega tožilca za obnovo postopka. Obnovitveni predlog se na vse te obsojenčeve pismene vloge izrecno sklicuje (str. 52). V omenjeni pismeni vlogi z dne 9. 8. 1951 (fasc. II-1 str. 22–23) navaja obs. Figar, da so se njihove prosvetne grupe, sestoječe iz štirih članov, sestajale tajno, da so imele tajno predavanja, da so tajno prejemali dnevno radio vesti Moskve in Londona, ki so jih tajno prejemali na raznih delovnih mestih in da so nato te vesti razširjali med članstvo in da je on take vesti prejemal od dr. Kermaunerja. Iz podatkov knjige »Otpor u žicama« (str. 259) je razvidno, da je v taborišču obstajal ustrezni ilegalni aparat za razširjanje vesti Moskve in drugih zavezniških postaj in na kakšen način so odgovorni za politično delo vsak dan sprejmali in nato širili radijska poročila. Iz istega dokumentarnega vira je razvidno (str. 242 in 259), da sta v taborišču Buchenwald bila in delovala dva ilegalna radijska sprejemnika, da so ta dva sprejemnika napravili interniranci z ukradenim materialom v tovarni MiBau (Mitterldeutsche Baugemeinschaft), da je v tem taborišču deloval tudi tajni radiooddajnik, ter da je politično vodstvo jugoslovanskih internirancev organiziralo kurz iz marksizma-leninizma, da je ta kurz obsegal okoli 20 predavanj, ki so obravnavala med drugim: zakone družbenega razvoja, karakter razredne borbe, cilje socialistične revolucije, nacionalno vprašanje, imperializem, fašizem itd. O tem političnem in kulturnem delovanju antifašistične organizacije jugoslovanskih internirancev govori tudi poročilo v knjigi »Buchenwald« (str. 431–433), o radiosprejemnikih in o oddajniku pa na str. 517–519. O tem in takem delovanju so izpovedale tudi nekatere v teku obnovitvenih izpovedb zaslišane nove priče, med drugim tudi dr. Dušan Kermauner, dr. Stanislav Mahkota, Evgen Poberaj in Janez Drašler (fasc. VIII-21, 24, 30 in 14).

O političnem delovanju antifašističnih organizacij, nacionalnih komitejev ter ILK je najti v knjigi »Buchenwald« obširne podatke (str. 362–370, 394–453). Med drugim je pomembno omeniti organiziranje in izvedbo: proslave 1. maja 1943 in 1944, oktoberske revolucije 7. novembra 1943 ter organiziranje mednarodnega mladinskega teka dne 1. 9. 1944 (str. 405), komemoracije za ubitim Ernestom Thälmannom (str. 369) in organiziranje ilegalne šole za otroke (str. 380). V zvezi z idejnopolitičnim delovanjem sovjetskega ilegalnega vodstva v Buchenwaldu je treba omeniti pismene sestavke: »Prijateljstvo narodov SSR«, »Sovjetska ustava«, »Novemberska revolucije 1918 v Nemčiji«, »Zlom fašističnih čet pred Moskvo« in »Dve taktiki Lenina«. Referati so bili napisani na roko in tajno razširjeni. Nekateri so bili prevedeni v tuje jezike (»Buchenwald« str. 418–419 in 323–324). O političnem ter kulturnem delovanju ILK in nacionalnih komitejev govori tudi »Otpor u žicama« na str. 249–251.

Tudi o socialnem delovanju navedenih ilegalnih antifašističnih organizacij ni sodišče v rednem kazenskem postopku imelo in tudi imeti ni moglo izčrpnih podatkov. Vsebina sedaj predloženega novega dokaznega gradiva pa lahko pripelje do take celovite slike glede vsebine in obsega tega socialnega delovanja, kar bi utegnilo odločno govoriti proti zanesljivosti zaključka pravnomočne sodbe, da je namreč gestapo vodila delovanje omenjenih organizacij. Že sam način, kako so interniranci prišli do oblek, obutve itd. dokazuje nasprotno, pa tudi skrb za onemogle in bolne ni bila v interesu taboriščnega SS-vodstva in gestapa. Na kakšen način so »organizirali« obutev, obleko itd. je razvidno iz podatkov knjige »Otpor u žicama« str. 254–255 in »Buchenwald« str. 329–341–344.

Tudi sabotažno delovanje internirancev v tovarnah, ki so bile v neposredni bli-

žini taborišča in so delale za nacistični vojni stroj, je nova okoliščina, ker sodišče v rednem kazenskem postopku za to okoliščino ni vedelo, kakor izhaja to iz podatkov preiskave in glavne obravnave. Obstoj sabotažnega delovanja na iniciativo ILK je dokumentarno izpričan po vsebini knjige »Otpor u žicama« str. 241 in 250, zlasti pa na str. 271–273, kakor tudi po podatkih dokumentarne zbirke »Buchenwald« str. 320 in 321 ter 356–359. Tam navedeno sabotažno delovanje je ne samo nova dejanska okoliščina, temveč tudi taka, ki utegne in očito govori proti ugotovitvi pravnomočne sodbe, da so namreč bili ILK in nacionalni komiteji ustanovljeni po nalogu gestapa in da je njihovo delovanje vodila gestapo.

Za oceno dela in značaja ILK, nacionalnih komitejev ter ostalih ilegalnih antifašističnih organizacij v Buchenwaldu je nedvomno pomembno tudi dejstvo, da je prišlo do organiziranih ilegalnih vojaških skupin, ki so jih ustanovili in razvili v okrilju tedanjih taboriščnih formacij. Poleg ilegalnih antifašističnih organizacij so v Buchenwaldu namreč obstojale tudi legalne organizacije internirancev in sicer: taboriščna zaščita (Lagerschutz), požarna brigada, brigada za čiščenje in odstranjevanje ruševin bombardiranih objektov taborišča ter brigada higieničarjev.

Julija 1942 je bila formirana taboriščna zaščita, ki jo pravnomočna sodba imenuje »taboriščna policija«. O njej govori obs. Ivan Ranzinger v svojem zagovoru, podanem v preiskavi (str. 21), češ, da je do formiranja te policije prišlo s pomočjo nemške antifašistične organizacije, da je taboriščna policija imela nalogo vzdrževati red in disciplino v taborišču in da je imela svojega kapota, ki je bil podrejen direktno taboriščni starešini. O taboriščni policiji govori tudi obs. Figar v svojem zagovoru v preiskavi (str. 14), kakor tudi priča Roman Zupanc (str. 47). Sodba prikazuje taboriščno zaščito kot instrument taboriščne gestapovske uprave za teroriziranje internirancev. Ni pa bilo sodišču znano, da je taboriščna zaščita oziroma policija bila sestavni del takozv. taboriščne »samouprave« internirancev v Buchenwaldu, o čemer bo pozneje še govora. Tudi ni sodišče vedelo v rednem kazenskem postopku, da je ilegalno politično vodstvo izkoristilo taboriščno zaščito za ilegalno vojaško organizacijo in da so v ta namen izkoristili tudi požarno brigado, sanitarno komando in brigado za čiščenje po bombardiranju (»Buchenwald str. 485 in 502, »Otpor u žicama« str. 241). Ob koncu leta 1944 je bilo v taborišču Buchenwald 178 borbenih grup oziroma skupin s skupno 850 borci, ki so razpolagali z 91 karabinkami z okoli 2500 naboji, nadalje so imeli en puškomitraljez z 2000 naboji, 20 revolverjev, 16 ročnih granat, 150 bodal in 200 zažigalnih steklenic. Orožje je bilo skrito v kleti za premog za krematorijem in v revirju v kleti za zdravila ter na bloku št. 7. Med navedenimi 178 vojaškimi skupinami je bilo 16 skupin jugoslovanskih internirancev. Vse vojaške grupe so bile podrejene ilegalnemu vojaškemu komiteju, ki je imel izdelan plan borbe in sicer: »ofenzivni plan« za napad internirancev na taboriščno SS v cilju osvoboditi taborišče in »defenzivni plan« za primer nenadnega napada SS na taborišče v cilju uničiti internirance predno bi prišle zavezniške čete ter »evakuacijski plan« za akcijo na transportu oziroma na poti. Zgodovinsko dejstvo je, da so ilegalne vojaške formacije internirancev dne 11. 4. 1945 ob 16.30 uri – pred prihodom zavezniških sil – same osvobodile taborišče Buchenwald. (»Otpor u žicama« str. 273–274 in 276, in »Buchenwald« str. 485 do 502, 509–517). Ko predlog za obnovo kazenskega postopka obravnava (str. 12) ilegalne vojaške skupine, citira dobesedno odstavek iz članka: »Enajsti april 1945 – dan ponovnega rojstva«. Ta članek vsebuje tudi nekatere izmed gornjih številčnih podatkov o ilegalnih vojaških skupinah ter o

njihovi oborožitvi. Pisec članka je tozadevne podatke dobil na licu mesta v muzeju v taborišču Buchenwaldu. Članek je bil objavljen v »TV-15« – glasilu ZZB NOV Slovenije in ZRVS Slovenije z dne 13. 5. 1970 – št. 20, ki je v dokazne namene priložen obnovitvenemu predlogu (fasc. IV-2).

O obstoju, delovanju ter antifašističnem značaju jugoslovanskega komiteja ter ILK, vojaških grup in sploh o ilegalnem delovanju antifašistične organizacije v Buchenwaldu so izpovedale tudi številne nove v teku obnovitvenih pozivedb zaslišane priče – bivši buchenwaldski interniranci, med drugim zlasti: Janez Alič, Janez Drašler, Adam Fučak, Janez Gorenc, Vinko Hude, Anton Jug, dr. Dušan Kermauner, Anton Klepac, Alojz Maršič, Šime Martinjak, Evgen Poberaj, Jože Poje in Slavko Saračevič (fasc. VIII-2, 14, 16–19, 21, 22, 25, 26, 30, 31 in 36). Vse te in še druge nove priče odločno zanikajo, da bi ILK, nacionalni komiteji ter celotno delovanje, ki so ga ti organi vodili, bilo plod gestapa in da bi tovariši, ki so te organizacije postavili in v njih delovali, bili pomočniki gestapa.

Končno ni prezreti važnega novega dejstva, na katerega se opira zahteva za obnovo kazenskega postopka, da namreč omenjeni buchenwaldski komiteji in antifašistične organizacije uživajo v inozemstvu in v zadnjih letih tudi v naši državi javno priznanje, da jim javnost priznava, da so oni bili organizatorji in nosilci resničnega odporniškega gibanja in borbe, ki je bila seveda pogojena glede na specifične razmere, ki so vladale v koncentracijskih taboriščih. Pripadniki antifašističnih organizacij, nacionalnih komitejev ter ILK in udeleženci raznih ilegalnih grup v taborišču Buchenwald so se v povojnem času povezali in organizirali v »Mednarodni Komite Buchenwald-Dora«. Ta komite je član »Mednarodne organizacije odpora, žrtev in jetnikov fašizma« (FIR). Leta 1967 je »Mednarodni komite Buchenwald-Dora« imel svoj kongres v Zagrebu. Glavni odbor ZZB-NOB Jugoslavije je poslal na ta kongres dva svoja zastopnika, ki sta v imenu glavnega odbora ZZB NOB Jugoslavije pozdravila kongres. V okviru »Muzeja Ljudske revolucije Slovenije« je že leta 1960 bila organizirana razstava o koncentracijskih taboriščih. Na tej razstavi so bile tudi ilegalne organizacije in komiteji taborišča Buchenwald prikazane kot antifašistične odporniške organizacije. Tudi VI. Kongres ZK Slovenije[1] se je o delu omenjenih organizacij, ki so jih v taborišču Buchenwald ustanovili interniranci v svojem skupnem boju zoper nacistični teror, izjasnil, da jim tudi ZK Jugoslavije in drugi družbenopolitični dejavniki pri nas s svojim odnosom dajejo in jim bodo še naprej dajali priznanje. (VI. Kongres ZK Slovenije – ČZP Komunist, Ljubljana, marca 1969 str. 473).

O javnem priznanju ilegalnih buchenwaldskih organizacij in komitejev kot nosilcev odporniškega gibanja priča tudi bogata povojna inozemska literatura. Izmed številnih inozemskih del se zahteva za obnovo oslanja na podatke nemške dokumentarne zbirke »Buchenwald – Opomin in zaveza«, Berlin 1960. V tej knjigi je na str. 589–605 seznam številne inozemske literature, ki se nanaša na taborišče Buchenwald in na njegove filiale. Seznam tam naštete literature je sestavljen na podlagi podatkov Nemške državne biblioteke v Berlinu, narodnih bibliotek v Moskvi, Pragi in Varšavi ter po podatkih francoskih internirancev. Poročilo predstavnika bivših jugoslovanskih internirancev v Buchenwaldu in člana Komisije za

[1] Decembra 1968

mednarodno sodelovanje in zveze IO SUBNOR Jugoslavije tov. dr. Djordja Nikolića, ki ga je leta 1966 podal ZO ZZB NOVJ v Beogradu, navaja kot vir, ki prikazuje značaj in delo ILK tudi »Zgodovino nemškega delavskega gibanja«, zvezek 5; od januarja 1933 do maja 1945. To knjigo je izdal Institut za marksizem-leninizem pri CK Socialistične enotne partije Nemčije – v Berlinu leta 1966. Omenjeno poročilo dr. Djordja Nikolića je v dokazne svrhe priloženo obvnovitvenemu predlogu (fasc. VII-6). Tudi Sovjetska Akademija je v »Voprosy historiji« izdala uradno dokumentacijo o Buchenwaldu ter je tako delovanje ILK prišlo v ZSSR v uradno zgodovino odporniških gibanj v drugi svetovni vojni, kot zatrjuje to univ. prof. dr. Rudi Supek iz Zagreba v svoji pismeni izjavi (fasc. VII-11). V prej cit. članku: »Enajsti april 1945 – dan ponovnega rojstva« pa se navaja, da je »v posebnem oddelku buchenwaldskega muzeja razstavljena vrsta dokumentov, ki pričajo o odporniškem gibanju, ki je povezalo na stotine jetnikov različnih prepričanj, ver in narodnosti v eno najmočnejših odporniških organizacij, kar jih pozna zgodovina nacističnih taborišč.«

Po vsem obrazloženem se je torej pokazalo, da je zahteva republiškega javnega tožilca za obnovo kazenskega postopka v tej kazenski stvari iznesla glede nastanka, delovanja in ciljev ter značaja buchenwaldskih komitejev in vseh s temi povezanih ilegalnih organizacij in skupin taka nova dejstva in predložila taka nova dokazila, ki nedvomno utegnejo pripeljati do povsem drugačne ocene ILK in jugoslovanskega komiteta, v posledici tega pa tudi do drugačne ocene sodelovanja obeh obsojencev v omenjenih organizacijah, kot pa jo vsebuje pravnomočna sodba.

Ad II in III.

O taboriščni SS-upravi ter o taboriščni »samoupravi« internirancev ter o sodelovanju z gestapom.

V zvezi z vprašanjem sodelovanja z gestapom je treba podčrtati, da je obtožnica v svojem uvodu očitala obs. Figarju in obs. Ranzingerju, da »sta *stopila v službo* sovražnikovega zločinskega terorističnega aparata gestapo«. Pri opisovanju konkretnih dejavnosti obs. Figarja navaja obtožnica, da se je takoj po prihodu dne 16. 8. 1941 v Buchenwald povezal z gestapovskim agentom Maksom Mayer-jem (pravilno M. Mayr) in da je nato obs. Figar kot sodelavec gestapa izvršil opisana kazniva dejanja. Medtem ko obtožnica ni očitala sedaj obsojenemu Figarju, da je podpisal izjavo o sodelovanju z gestapom, pa je tako trditev postavila obtožnica glede sedaj obsojenega Ranzingerja, češ, da je le-ta »na zaslišanju pri gestapu v Mariboru podpisal izjavo o sodelovanju z gestapovcem Treljem Rajkom«, kot je to navedeno v razlogih obtožnice (str. 92). Iz obrazložitve obtožnice je razvidno, da je obs. Ranzinger torej prišel že v Auschwitz kot agent gestapa, kjer je deloval kot gestapovski agent vse do marca 1943, ko je bil poslan v enakem svojstvu v taborišče Buchenwald.

Iz zbirnega zapisnika o zaslišanju obs. Figarja v preiskavi z dne 28. 12. 1948 je razvidno, da je imenovani bil dne 6. 5. 1941 aretiran v Kranju in dne 13. 5. 1941 prepeljan v Begunje, kjer je ostal do 10. 8. 1941, ko je bil odpeljan v taborišče Buchenwald, kamor je prispel dne 18. 8. 1941. Iz omenjenega zapisnika je tudi razvidno (str. 2), da je obs. Figar nekoč pred tem zaslišanjem priznal v preiskavi, da je že v Begunjah pristal na sodelovanje z gestapom, toda iz zapisnika z dne 28. 12. 1948 je tudi razvidno, da je obs. Figar omenjeno prvotno priznanje preklical kot neresnič-

no. Tudi na glavni obravnavi je vztrajal, da ni gestapovec in da nikoli ni bil kakršenkoli sodelavec ali zaupnik gestapa. Obs. Ivan Ranzinger je sicer tako v preiskavi (str. 18 in 19), kakor tudi na glavni obravnavi navedel, da je ob priliki zaslišanja v meljski kasarni v Mariboru maja 1941 nek komisar iz Berlina, ki ga je zasliševal, vnesel na koncu zapisnika o zaslišanju izjavo oziroma zagotovilo o lojalnosti do Tretjega rajha za primer, da bi ga izpustili na prostost. Odločno in dosledno pa je obs. Ranzinger v teku dolge preiskave (str. 25) in na glavni obravnavi zanikal, da bi bil on kjerkoli in kdajkoli pristal na sodelovanje z gestapom. Spričo takih zagovorov obeh obsojencev ima sodba v predzadnjem odstavku svoje obrazložitve za ugotovljeno, da »obtoženca nista podpisala izjave za sodelovanje z gestapom«, zato je v dispozitivu sodbe prekvalificiralo izraze »stopila v službo« v »sodelovanje«, pri obs. Ranzingerju pa izraz »agent gestapa« v »sodelavec gestapa«. Sodba ima torej za ugotovljeno, da obsojenca *nista stopila v službo gestapa*, temveč da sta kot interniranca sodelovala z gestapom. Ko pravnomočna sodba podaja izvlečke iz zagovorov teh obsojencev in petih na glavni obravnavi zaslišanih prič, pravi namreč v svoji obrazložitvi na strani 4 dobesedno sledeče: »na podlagi ugotovljenega dejanskega stanja je sodišče prišlo do zaključka, da sta oba obtoženca zavestno pristala na sodelovanje z gestapom, kljub temu, da jima je bilo znano, da je taboriščna uprava gestapa in političnih internirancev, predvsem Nemcev, ki so za ceno ohranitve svojega življenja, izvrševali najgrozovitejša zločinstva med interniranci po nalogu taboriščne uprave odn. gestapa«. Pripominja se, da pravnomočna sodba ni povedala, kakšno dejansko stanje ima za ugotovljeno. Ob takih ugotovitvah bi morala sodba odgovoriti na vprašanje, kje in kdaj in komu ter na kakšen način sta oba obsojenca izrazila svoj zavesten pristanek na sodelovanje z gestapom, skratka, sodba bi morala pojasniti, kako je prišlo do zatrjevane metamorfoze, da sta se oba imenovana obsojenca iz odločnih nasprotnikov fašizma spremenila v sodelavca gestapa. Na ta vprašanja ni sodba neposredno in korektno odgovorila, temveč se je zatekla k povsem posplošenim zaključkom, da so namreč »v številnih procesih pred našimi sodišči bile razkrite metode gestapa pri organiziranju svojega obširnega aparata«, da se je gestapo »za izpopolnitev svoje mreže posluževal« med drugim tudi »oseb, katere je zaprl ali interniral, nato pa za ceno sodelovanja z gestapom pustil pri življenju«, da so taki inteniranci bili »postavljeni v taboriščih na priviligirana mesta kot kapi posameznih blokov, različnih komand, kot sobne starešine, ekonomi ali za druga dela na različnih revirjih, poskusnih postajah itd.« ter da sta »tudi obtoženca Figar Vekoslav in Ranzinger Ivan spadala v skupino internirancev, ki so se povezali v sodelovanje z gestapom in si s takim podlim ravnanjem preskrbeli priviligirana mesta v zločinskem aparatu gestapa«. Iz tega in takega razlogovanja sodbe izhaja, da šteje sodba za sodelavca gestapa vsakega interniranca, ki je opravljal bilo katerokoli izmed gori navedenih ali podobnih dolžnosti in ki je v posledici tega bil deležen določenih ugodnosti, ki jih niso imeli drugi interniranci. V skladu z zgoraj navedeno metodo dokazovanja opira sodba svojo ugotovitev, da je obs. Figar sodeloval z gestapom v taborišču Buchenwaldu na dejstvo, da se je takoj po svojem prihodu v Buchenwald povezal s kapom delovnega urada Maksom Mayrjem, ki ga šteje za agenta gestapa ter na dejstvo, da je tudi obs. Figar sam pozneje »opravljal funkcijo sobnega starešine, namestnika blokovnega starešine in higieničarja bloka«. Glede obs. Ivana Ranzingerja pa opira sodba svoj tozadevni zaključek na dejstvo, da je obs. Ranzinger bil v taborišču Auschwitzu namestnik kapota, pozneje pa kapo na

komandi »vrtnarija« ter da je v taborišču Buchenwaldu bil starešina sobe in namestnik starešine bloka ter da je delal v revirju na patologiji v histološkem oddelku.

Na podlagi povedanega se pokaže, da temelji odločba o krivdi glede obsojencema očitanega sodelovanja z gestapom na predpostavki, da je gestapo postavljala na prej omenjena mesta – »v uničevalnem upravnemu aparatu taborišča«, – kot označuje sodba naštete dolžnosti, ki so jih opravljali posamezni interniranci – samo svoje zaupnike in ovaduhe, skratka, da so »taki funkcionarji« lahko postali samo tisti interniranci, ki so sodelovali z gestapom.

V tej kazenski zadevi ni sodišče v rednem kazenskem postopku razpolagalo s podatki, kakšna je bila organizacijska struktura in uprava koncentracijskega taborišča Buchenwald. Sodišče je razpolagalo samo s tem, kar sta iznesla s tem v zvezi oba obsojenca v svojih zagovorih in priče v svojih izpovedbah, kar pa ni nudilo nobene osnove, da bi se sodišče moglo dokopati do objektivne slike glede strukture uprave tega koncentracijskega taborišča. Kakih listinskih dokazil o tej problematiki pa ob času sojenja še ni bilo. V teku obnovitvenih poizvedb pa so v tej kazenski zadevi bili zbrani podatki o organizacijski strukturi taboriščne uprave ter so bili predloženi tudi novi listinski dokazi, na katere se sklicuje obnovitveni predlog (str. 34). To sta že prej večkrat omenjeni dokumentarni zbirki. V zbirki »Otpor u žicama« (str. 240–242) so glede obravnavane problematike pomembni podatki v sestavku dr. Djordja Nikolića. V knjigi »Buchenwald« je na strani 57 – 60 pod naslovom »Zgradba taborišènega vodstva SS« podan prikaz organizacijske strukture vodstva in uprave taborišča Buchenwald. Ta knjiga v originalu (fasc. IV-9) in z overovljenimi prevodi omenjenih dveh sestavkov (fasc. VI-1 in 2) je priložena obnovitvenemu predlogu v dokazne svrhe. Iz navedenega dokumentarnega gradiva obeh cit. knjig je moč posneti sledeče:

Uprava taborišča Buchenwald je bila v rokah SS-ovske taboriščne hierarhije, ki je imela nad interniranci vso oblast. Taboriščna SS-uprava je bila razdeljena na tri oddelke in sicer: oddelek I-komandatura s komandantom taborišča na čelu; oddelek II – komandaturni štab (uprava) – vodja uprave, ki je urejal gospodarske zadeve taborišča in Oddelek III – vodstvo taborišča, ki so ga navadno sestavljali trije vodje, kateri so se v tem svojstvu menjali vsak dan v službi. Tako kot komandantu taborišča so bili interniranci izročeni na milost in nemilost tudi taboriščnim vodjem.

Zvezni člen med vodstvom taborišča (oddelek III) in samim taboriščem je bil vodja raporta, navadno v rangu narednika. Običajno sta bila dva, ki sta se menjavala vsak dan. Vodji raporta je bilo treba med apelom podati poročilo o številu prisotnih in o umrlih, nadzoroval pa je tudi delovne kolone pri odhodu in prihodu, pri njem so se morali javljati zaporniki na raport zaradi kaznovanja. Vodja raporta je imel pod seboj blokovne vodje. To so bili predstojniki posameznih bivalnih blokov. Od vseh SS-ovcev v taborišču so blokovni vodje imeli najbližje stike z interniranci in zato tudi največjo priložnost za brutalnosti in šikane.

Vodje komand so imeli na zunaj in znotraj enak rang kot blokovni vodje. Vodje komand so bili pristojni za nadzor nad delovnimi komandami v taboriščnih delavnicah, kakor tudi za zunanja dela (gradnja raznih objektov, cest, kamnolom itd.). Kakor blokovni vodje, so praktično tudi vodje komand imeli v rokah življenje in smrt internirancev. Vodje komande so bili podrejeni vodji delovne službe.

Vodja delovne službe je bil odgovoren za razporeditev in številčno moč komande, za način in vrstni red del, za vodstvo in organizacijo dela nasploh. On je odločal,

kdo bo šel na zunanjo komando in kdo na transport. V teku vojne so vodjem delovne službe postavili za predstojnika vodjo delovnega vključka (Arbeitseinsatzführer), ki je s celim štabom ljudi in s pomočjo delovne statistike (Arbeitsstatistik) vodil celokupno delo internirancev. Že na tem mestu je treba poudariti, da delovna statistika ni spadala v taboriščno SS-upravo, temveč je predstavljala enega izmed sestavnih členov oziroma elemenotv tkzv. »samouprave« internirancev.

Stražno moštvo so sestavljali odredi specialno izurjenih SS-ovcev za službo v koncentracijskih taboriščih. Stražnemu moštvu je bil priključen odred s psi, ki so bili posebej dresirani na ljudi v črtastih oblekah.

Gestapo je v taborišču zastopal »politični oddelek«, ki je deloval neodvisno in samostojno od vodstva taborišča. V delokrog »političnega oddelka« je spadalo pošiljanje in izročanje internirancev v taborišče ter odpuščanje iz taborišča, vodstvo spisov zapornikov in zasliševanje zapornikov.

Vzporedno s hierarhijo taboriščne SS-uprave je bila organizirana tudi neke vrste »samouprava internirancev«. Na čelu te »samouprave« je bil taborni starešina (Lager-ältester) oz. starešina taborišča, ki je imel pomočnike – internirance – v svoji pisarni (Schreibstube). Ta pisarna je reševala zadeve samouprave taborišča, tako je razporejala oziroma razdeljevala nove došle internirance na bivalne bloke, skrbela za dodeljevanje preskrbe kuhinji in podobno, vodila pa je tudi kartoteko zapornikov.

Delovna statistika je bila nadaljnja enota v okviru taboriščne »samouprave«. Pojasnjeno je že bilo, da je delovna statistika bila pri vodji delovne službe oziroma pri vodji delovnega vključka. Delovna statistika je vodila kartoteko dela in kartoteko poklicev zapornikov. Na podlagi teh kartotek je sestavljala posamezne delovne komande. Pisarniške posle delovne statistike so opravljali interniranci. Glede na to so imeli ti interniranci večje ali manjše možnosti, da so marsikaterega sointerniranca rešili iz komande, ki bi zanj pomenila izčrpanje do smrti, ali pa ga rešili s transporta.

Blokovni starešina – tega je na predlog starešine taborišča potrdil vodja taborišča. Blokovnega starešino je torej predlagal starešina taborišča, torej interniranec in ne gestapo ali pa kakšen organ taboriščne SS-uprave. Blokovni starešina je bil odgovoren za red in disciplino v svojem bloku, podajal je pri apelu poročilo o številčnem stanju moštva v svojem bloku ter je bil odgovoren takorekoč za vse, kar se je zgodilo v njegovem bloku. Vsak blokovni starešina je imel 2 do 3 pomočnike iz vrst internirancev svojega bloka. – Sobne starešine so tudi spadale v okvir taboriščne »samouprave«. Delovnim komandam so načelovali interniranci, ki so se imenovali kapoti. Ti so vodili svoje moštvo (komando) na delovno mesto, skrbeli so za red in disciplino, skrbeli so za razdelitev delovnih mest ter nadzirali delo svojih ljudi. Kapoti so imeli za pomočnike preddelavce.

Taboriščna zaščita (Lagerschutz) je tudi bila enota »samouprave« internirancev. Ustanovljena je bila julija 1942. Pravnomočna sodba jo imenuje »taboriščna policija«. V okviru taboriščne zaščite so nastale in se razvile ilegalne vojaške skupine, o katerih je bilo že spredaj govora pod I te obrazložitve. Legalno pa je taboriščna zaščita skrbela za red in disciplino v taborišču, sprejemala novodošle ter stražila skladišča oziroma zaloge v taborišču. V sklop taboriščne »samouprave« je spadala tudi: požarna brigada, brigada za čiščenje in odstranjevanje ruševin po bombardiranju, grupa higieničarjev ter bolničarjev. Ob koncu leta 1943 je prišlo do

vzpostavitve sanitetnih grup, v začetku 1945 pa do pomožnih sanitetnih grup ter čet nosačev (Trägertrupp) – (»Buchenwald« str. 507 do 508).

Na ta razvejen sistem »samoupravne internirancev« so bile vezane večje ali manjše ugodnosti. Določene ugodnosti so običajno uživali tudi tisti interniranci, ki so bili zaposleni na raznih mestih kot pisarji, bolničarji, knjižničarji, zdravniki v revirju, preddelavci, mojstri v delavnicah, pa tudi posamezniki v kuhinjah in pri zunanjih komandah. Te ugodnosti so bile običajno v tem, da so imeli taki interniranci možnost priti tudi do kakšnega priboljška v hrani, nekateri so bili oproščeni dela, apelov, nekateri so imeli boljše namestitvene pogoje in pod. V trdih razmerah taboriščnega življenja, dela in trpljenja in umiranja je bilo umljivo, da so ostali interniranci označevali te ugodnosti kot privilegije. To pa je bil pogosto tudi vir sumničenja in nezaupanja.

Predlog za obnovo pravilno naglaša, da so vsa nemška koncentracijska taborišča imela zločinski značaj in da je taka ocena bila sprejeta tudi v nürnberški sodni praksi, ki je štela vse take in podobne ustanove med zločinske ustanove. Temu dosledno utemeljeno zaključuje obnovitveni predlog, da je treba šteti med zločinske ustanove tudi podružnice in različna delovišča posameznih taborišč, kakor seveda tudi posamezne sestavne dele taborišča npr. poskusne postaje itd. Zločinske cilje in namene nacističnih taborišč so lahko uresničevali le oni, ki so upravljali taborišče. Iz spredaj navedene organizacijske strukture je razvidno, da je v Buchenwaldu bila vsa upravna oblast in upravna funkcija v rokah SS-ovske taboriščne hierarhije, ki je edina imela oblast v taborišču in s tem oblast nad življenjem in smrtjo internirancev.

Na vprašanje, ali pomeni že sama udeležba v opisani taboriščni »samoupravi« internirancev vojni zločin zoper civilno prebivalstvo v smislu čl. 3 tč. 3 ZKLD, je pravnomočna sodba odgovorila pritrdilno, saj pravi, da je obs. Figar »sodeloval v uničevalnem upravnem aparatu taborišču Buchenwald ter je vršil funkcije sobnega starešine, namestnika blokovnega starešine in higieničarja bloka.« Opravljanje podobnih »funkcij« šteje sodba v krivdo tudi obs. Ranzingerju. Iz prej navedenega listinskega gradiva ter iz tozadevne sheme je razviden delokrog opravil, ki so spadala v »samoupravo internirancev« ter delokrog opravil, ki so spadala v pristojnost taboriščne SS-uprave. Na podlagi navedenih novih listinskih dokazil bi utegnilo sodišče priti do zaključka, da se je delokrog taboriščne »samouprave« tikal izključno le vzdrževanja reda, discipline in čistoče v bivalnih prostorih, sobah, blokih in zunaj bivalnih prostorov v taborišču ter vzdrževanje splošne discipline pri delu. Iz vsebine cit. dokumentacije bi se sodišče moglo prepričati, da so vsi tisti, ki so bili vključeni v taboriščno »samoupravo«, bili in ostali v statusu internirancev, da je tudi zanje veljal železni taboriščni zakon, ki je določal, da se je vsaka tudi najmanjša nepokorščina ali nepomembna gesta kaznovala z drakoniskimi telesnimi kaznimi in večkrat tudi s smrtjo. V posledici teh in takih ugotovitev pa bi sodišče moglo spoznati, da udeleženci taboriščne »samouprave« niso bili in da tudi postati niso mogli »funkcionarji sovražnikovega terorističnega aparata« oziroma »sodelavci v uničevalnem upravnem aparatu taborišča«. Nedvomno gre za bistveno razliko med položajem svobodnih ljudi, ki so v okviru taboriščnega SS vodstva sestavljali oblastni upravni aparat in izvrševali funkcijo hitlerjevske oblasti nad interniranci in med položajem internirancev, ki jim je bila naložena dolžnost skrbeti za red in disciplino ter čistočo v bivalnih prostorih in v taborišču nasploh ter za disciplino

pri delu in da teh »funkcij« oziroma dolžnosti si interniranci niso sami izmislili, temveč so morali omenjena opravila opravljati kot interniranci, nad katerimi je lebdel teror taboriščne SS-uprave enako kot nad vsemi ostalimi interniranci.

Določba člena 3 tč. 3 ZKLD vsebuje splošni opis kaznivega dejanja vojnega zločina proti civilnemu prebivalstvu. Ta zakonita določba eksemplifikativno našteva cel niz raznih dejanj in dejavnosti, ki se smatrajo za vojni zločin. Med drugim stori vojni zločin tudi tisti, ki »postane funkcionar sovražnikovega terorističnega aparata ali uslužbenec njegovih zaporov, koncentracijskih ali delovnih taborišč.« Nesporno je, da ima citirana zakonita določba v mislih samo svobodne ljudi, ki prostovoljno vstopijo v službo taboriščne uprave. Nedvomno ima zakon v mislih upravne uslužbence, ki v svoji pristojnosti izvajajo oblastno upravno funkcijo. V koncentracijskih taboriščih pa je internirancem bila odvzeta ne samo osebna svoboda, temveč tudi sleherna možnost svobodnega odločanja, kje in kaj bo kdo delal. O tem so odločali v končni liniji vedno le organi oziroma posamezni funkcionarji taboriščne SS-uprave. Taka ocena vloge in pomena taboriščne samouprave utegne voditi sodišče do nadaljnje ugotovitve, da namreč tistih internirancev, ki so sodelovali v teh ali onih enotah taboriščne »samouprave« ni moč šteti za uslužbence uničevalnega upravnega taboriščnega aparata in tudi ne za kakršnekoli funkcionarje sovražnikovega terorističnega aparata in seveda tudi ne za njihove pomočnike in sodelavce. Izhajajoč iz prikazanega statusa internirancev ni zato moč šteti že samega opravljanja te ali one dolžnosti v okviru taboriščne samouprave za kaznivo dejanje vojnega zločina zoper ljudstvo in državo in tudi uživanje prej omenjenih ugodnosti oziroma privilegijev samo po sebi še ne more predstavljati zločinskega dejanja.

Z vidika položaja interniranca kot povsem brezpravne osebe, oropane sleherne pravice in pravne zaščite in vsakega svobodnega odločanja, je treba presojati tudi vprašanje opravljanja raznih dolžnosti in del v posameznih taboriščnih institucijah, čeprav so te same po sebi proglašene za zločinske. S tem v zvezi pa pravilno poudarja obnovitveni predlog, da položaj interniranca sam po sebi ne ekskulpira interniranca vsake krivde in kazni, če je kot interniranec storil določeno kaznivo dejanje. Obnovitveni predlog tudi naglaša pravno pravilno stališče, da je namreč tudi interniranec odgovoren za kazniva dejanja, če jih je pri opravljanju »samoupravnih« dolžnosti ali pa pri opravljanju del v posameznih taboriščnih delavnicah, institucijah itd. storil na lastno pobudo ali pobudo drugih ali dajal za taka dejanja pobudo drugim. Kazensko pa je odgovoren tudi za kazniva dejanja, ki jih je storil na povelje, kolikor ni seveda tega storil ob pogojih skrajne sile.

V zvezi z očitkom sodelovanja z gestapom je treba podčrtati, da bi bilo naivno izključiti možnost, da posamezniki, ki so opravljali dolžnosti »samouprave« v taborišču ali posle na posameznih oddelkih taborišča, niso bili ovaduhi ali agenti gestapa ali pa taboriščne SS-uprave. Takih primerov je bilo zlasti precej v onem obdobju, ko so taboriščno »samoupravo« imeli v svojih rokah »zeleni« tj. navadni kriminalci in njim podobni elementi, ki so v razumevanju želja SS-ovcev uničevali »rdeče«, tj. predvsem v taborišču nahajajoče se komuniste in druge antifašiste. Ker so bili interniranci na milost in nemilost izročeni ne samo SS-ovcem in gestapovcem, temveč tudi »zelenim« in ker je bilo od moralnopolitične kvalitete onih internirancev, ki so imeli v rokah notranjo taboriščno »samoupravo«, v mnogočem odvisno ne samo, kako se je ravnalo in postopalo z interniranci, temveč večkrat celo življenje samo,

zato si je vodstvo ilegalne nemške antifašistične organizacije v svoj program borbe proti nacističnemu terorju v taborišču postavilo že koncem leta 1938 in v začetku leta 1939 nalogo, da bi taboriščna »samouprava« prišla v roke zavednih in borbenih antifašistov. Tako je aprila 1939 postal politični interniranec – nemški komunist Kurt Arndt – prvi starešina bloka. Njegov bok se je spremenil v pravi antifašistični center v taborišču. Borba »rdečih« proti »zelenim« se je uporno nadaljevala vse dokler taboriščna »samouprava« ni bila očiščena »zelenih«, kar se je zgodilo šele leta 1943, ko je bilo likvidiranih okoli 40 kapotov v taborišču. Šele z navedeno zmago v začetku leta 1943 je nastopilo obdobje intenzivnega organiziranja političnih internirancev v enotno antifašistično gibanje, v katerem so sodelovali interniranci raznih narodnosti. Uspeh navedene borbe »rdečih« proti »zelenim« je torej ustvaril pogoje za razvejano antifašistično dejavnost političnih internirancev v Buchenwaldu. Ne samo, da so »zeleni« terorizirali internirance v bivalnih prostorih in pri delu, temveč je v obdobju od 1941 do konca 1942 pomenilo iskati zdravniško pomoč v bolnišnici isto kot zahtevati ali izvršiti samomor, ker so tudi zdravniki sami bili iz vrst kriminalcev. Ko pa so »rdeči« dobili v svoje roke taboriščno »samoupravo« in je bil ustanovljen ILK, je bilo rešeno tudi vprašanje odhajanja v bolnišnico zaradi zdravljenja in dobivanja »bolovanja« (»Otpor u žicama« str. 255). O tej borbi, o načinu in obsegu ter ciljih te borbe je najti podatke tudi v knjigi »Buchenwald« str. 318–319 in 583 ter v knjigi »Otpor u žicama« str. 240–241, 246 in 255.

Da so politični jetniki v Buchenwaldu prevzeli taboriščno »samoupravo« v svoje roke po borbi s kriminalci, je bilo to sodišču ob času sojenja znano, ker je to borbo v svojem zaslišanju v preiskavi in na glavni obravnavi omenil kot priča zaslišani Roman Zupanc. Ker je Roman Zupanc v taborišče Buchenwald prišel iz italijanskih taborišč šele v pozni jeseni 1943, zato iz lastnega opažanja in zaznanja ni mogel seveda nič povedati o tej borbi. Zato je o tej borbi lahko povedal samo to, kar je slišal od drugih, slišal je pa samo to, da so »rdeči« po borbi z »zelenimi« dobili v svoje roke taboriščno »samoupravo« ter da so mu židovski interniranci povedali, da so »rdeči« obljubili taboriščni upravi, da bodo vzdrževali red in disciplino v taborišču ter da bodo lojalni, s čimer namiguje ta priča na to, da bi šlo za »izjavo o sodelovanju« s taboriščno SS-upravo. V dokaznem gradivu, ki je bilo zbrano v teku preiskave in pretreseno na glavni obravnavi, ni torej razen bežne omembe te borbe s strani priče Romana Zupanca najti nobene druge besede. Iz podatkov preiskave in glavne obravnave, ki sistematično in dosledno poudarjajo to, da so taboriščno »notranjo upravo« imeli v rokah predvsem komunisti in da so s tem v zvezi uživali razne privilegije, je razbrati, da ima pravnomočna sodba smiselno za dokazano, da so se politični jetniki samo zaradi svojih strogo osebnih interesov in privilegijev zrinili v taboriščno »notranjo upravo«. Glede na sedaj iznešene nove okoliščine in nova dejstva o začetku in poteku borbe »rdečih« proti »zelenim«, o organiziranem značaju te borbe, o njenem ne samo globoko humanem namenu, temveč tudi o njenih političnih ciljih in glede na nova listinska dokazila bi sodišče moglo priti do drugačne ocene vloge in pomena taboriščne »samouprave« in borbe političnih internirancev za to, da so dobili v svoje roke taboriščno »samoupravo«. Vprav značaj in dolgotrajnost te borbe namreč kažeta, da politični interniranci niso prišli v taboriščno »samoupravo« zaradi tega, ker naj bi bili predhodno pristali na sodelovanje z gestapom in s taboriščno SS-upravo, kajti, če bi bilo to res, potem bi se nedvomno to zgodilo brez vsake borbe, saj bi taboriščna SS-uprava in gestapo kratkomalo

odstavila »zelene« in na njihova mesta postavila »rdeče«. Stvar pa ni bila taka, saj se je šele po težki in dolgoletni (od 1938 do spomladi 1943) borbi posrečilo »rdečim«, da so dobili v svoje roke taboriščno »samoupravo«.

Če bi sodišče za vse zgoraj navedene okoliščine vedelo že v rednem kazenskem postopku, bi utegnilo priti do zaključka, da taboriščne »samouprave« ni moč šteti za oblastni upravni organ taborišča in da udeležba v taboriščni »samoupravi« sama po sebi in z njo zvezani določeni privilegiji ne predstavljajo zavestnega pristanka na sodelovanje z gestapom.

Ad IV.

1) Obs. Vekoslav Figar

Ad tč. a) odločbe o krivdi. Pod to točko sodbe je obs. Vekoslav Figar spoznan za krivega, da »se je takoj po odhodu v Buchenwald 16. 8. 1941 povezal z gestapovskim agentom Mayrjem Maksom ter mu po njegovem nalogu poročal o političnem zadržanju in delu jugoslovanskih internirancev do oktobra 1943, ko je po nalogu istega agenta gestapa izročal enake obveščevalne podatke preko obtoženega Ranzingerja Ivana in Kermaunerja Dušana provokatorskemu »internacionalnemu komiteju«, ki je bil organiziran po nalogu gestapovske taboriščne organizacije.«

Glede očitane povezave z Maksom Mayrjem se je obs. Figar v preiskavi (str. 2, 3 in 5) in na glavni obravnavi (str. 94 in 95) zagovarjal, da se je on (Figar) par dni po prihodu v Buchenwald seznanil v jetniški pisarni z Maksom Mayrjem, kapotom urada za delo in z Musche-jem Hansom, kapotom ujetniške pisarne, po rodu oba Avstrijca, seznanil pa da se je ob priliki popisovanja, ko sta imenovana dva izpolnjevala vprašalne pole novodošlih internirancev iz Begunj. Obs. Figar je v svojem zagovoru navedel, da sta se oba imenovana zanimala za razmere v Jugoslaviji, da je Maks Mayr povabil njega (Figarja), da naj v nedeljo pride na razgovor v gozdiček pod revirjem, ker ga zanimajo dogodki v Jugoslaviji, nadalje, da mu je na omenjenem sestanku Mayr naročil, da naj mu sporoča podatke o življenju in delu jugoslovanskih internirancev, da jim bo lahko pomagal in jim preskrbel boljša delovna mesta. Obsojeni Figar je v svojem zagovoru tudi navedel, da mu je Maks Mayr že na tistem sestanku zaupal, da je on (Mayr) komunist in da je zaradi tega zaprt ter da je Mayr opozoril njega, da se mora čuvati pred raznimi gestapovskimi agenti v taborišču. Obs. Figar je tako v preiskavi kakor tudi na glavni obravnavi odločno zanikal, da bi bil on sodelavec gestapa ter da je bil on vedno prepričan, da je Maks Mayr res komunist in odločen antifašist. Sodišče pa temu zagovoru očitno ni verjelo.

Obsojeni Figar je v svoji pismeni vlogi z dne 9. 8. 1951 (fasc. II/1 str. 10–11) v zvezi s svojim prvim sestankom z Maksom Mayrjem navedel nove okoliščine, da je namreč s pristankom Mayrja povabil na prvi sestanek Slavka Saračeviča, brivca z Jesenic, že pred vojno organiziranega komunista, nadalje, da je obs. Figar to storil zaradi tega, ker je že ob prvem srečanju z Mayrjem v jetniški pisarni povedal Mayrju, da mu on ne more dati nobenih informacij o komunističnem gibanju in delovanju v Jugoslaviji in da bo o tem lahko kaj konkretnega povedal Slavko Saračevič. Obs. Figar je v svoji prošnji z dne 14. 8. 1953 (fasc. II/3, str. 7) navedel, da »bi zaslišanje Saračeviča bilo nujno tudi zaradi tega, ker more ta potrditi, da je bil z menoj na prvem sestanku, ki sem ga imel z avstrijskim internirancem – komunistom Mayrjem Maksom.« Nadalje je obs. Figar navedel, da sta oba (Figar in Saračevič) zaupala Mayrju kot komunistu ter da je Mayr mnogo pomagal našim internirancem. Iz

pismene izjave Slavka Saračeviča iz leta 1962, ki je priložena k obnovitvenemu predlogu (fasc. VIII-36) je razvidno, da Saračevič v celoti potrjuje zgoraj navedene dejanske okoliščine obs. Figarja glede njegovega prvega sestanka z Mayrjem Maksom. Za nadaljnji nov dokaz je treba šteti pismeno izjavo bivšega buchenwaldskega interniranca Šime Martinjaka iz Št. Jakoba v Rožu na Koroškem (fasc. VIII-26). Ta v svoji izjavi z dne 2. 5. 1962 pravi, da je bil on kot komunist aretiran leta 1939 in da je od takrat dalje pa vse do osvoboditve 1945 bil interniran v Buchenwaldu, da je do prihoda prve skupine Slovencev iz Begunj bil v Buchenwaldu on edini Slovenec in da se je zaradi tega razveselil prihoda prve skupine Slovencev iz Begunj, ker je to za njega pomenilo dobiti stik s svojimi rojaki, še več pa da mu je pomenilo to, kar mu je po nekaj dneh povedal Maks Mayr, da so namreč iz Begunj došli Slovenci vsi naprednega mišljenja, pri čemer Šime Martinjak še posebej poudarja pozitivno obnašanje in politično delovanje obs. Figarja v taborišču Buchenwaldu.

V obnovitvenih poizvedbah so bili zbrani podatki o življenju in delovanju Maksa Mayrja in to glede njegovega življenja, predno je prišel v taborišče Buchenwald, kakor tudi o njegovem delovanju v tem taborišču in v obdobju po osvoboditvi od leta 1945 dalje do danes. Obnovitveni predlog se namreč opira tudi na nova dejstva, ki so vsebovana v izjavi »Taboriščnega združenja Buchenwald« z dne 5. 1. 1963 (fasc. V-1). Navedeno združenje, ki obstaja in deluje v ZR Nemčiji, je na podlagi opravljenih poizvedb pri bivših buchenwalskih internirancih podalo omenjeno pismeno izjavo, ki so jo podpisali: Otto Roth, Paul Gruenenwald in Rudolf Gottschalk, vsi trije poznani antifašistični borci iz Buchenwalda. S tem v zvezi ni brez pomena tudi dejstvo, da sta zadnja dva navedena člana Generalnega sveta Mednarodnega komiteja Buchenwald-Dora. V citirani pismeni izjavi Taboriščnega združenja Buchenwald se zatrjuje, da je Maks Mayr bil politični jetnik v Buchenwaldu, da je Maks Mayr bil od leta 1918 član Zveze kovinarskih delavcev, leta 1928 pa član Internacionalne socialistične borbe, da je zaradi svojega političnega dela bil leta 1936 aretiran in tako grozovito mučen, da je poskusil napraviti samomor, da je bil obsojen na 2 leti in 6 mesecev zapora, na izgubo državljanskih pravic in postavljen pod policijsko nadzorstvo, nadalje, da je po prestani kazni julija 1938 bil premeščen v taborišče Buchenwald, kjer je ostal do osvoboditve aprila 1945. Navedeno taboriščno združenje izjavlja, da je Maks Mayr kot pisar v jetniški pisarni pomagal vzpostavljati zveze z zanesljivimi inozemskimi tovariši, ogroženim tovarišem pa je pripomogel, da so bili dodeljeni na delo na manj nevarna delovna mesta in da je Maks Mayr v izvrševanju teh nalog vzpostavil zvezo tudi z Vekoslavom Figarjem, katerega je od časa do časa seznanjal z nalogami ilegalnega odpora. Poleg te v originalu in v overovljenem prevodu priložene izjave je v obnovitvenem materialu tudi pismo Maksa Mayrja samega z dne 25. 1. 1966 (fasc. V-2), ki ga je poslal Okrožnemu sodišču v Ljubljani. Temu pismu je priložen življenjepis Maksa Mayrja ter izjava z dne 9. 5. 1945, ki jo je ob odhodu v domovino kot izraz hvaležnosti in v trajen spomin dala Maksu Mayrju skupina 7 ruskih internirancev (fasc. V-2), kakor tudi dve pismi dr. Alojza Neumanna z dne 21. 12. 1965 in z dne 6. 8. 1966, tedanjega pravosodnega ministra ČSSR (fasc. VII-5).

Končno je treba poleg zgoraj navedenih novih okoliščin in predloženih novih listinskih dokazov, ki prikazujejo življenje in delo Maksa Mayrja v taborišču Buchenwaldu in tudi po osvoboditvi v taki luči, da bi sodišče utegnilo priti do ugotovitve, da Maks Mayr ni bil nikoli agent gestapa, temveč aktivni borec v ilegalni antifa-

šistični organizaciji buchenwaldskih internirancev, je treba imeti pred očmi tudi tisto, kar je o Maksu Mayrju povedano v dokumentarni zbirki »Otpor u žicama« na str. 253 do 254. O antifašističnem delovanju Maksa Mayrja so izpovedale tudi nove v teku obnovitvenih poizvedb zaslišane priče: Alič Janez, Šime Martinjak, dr. Kermauner Dušan, Rauh Metod in Slavko Saračevič (fasc. VIII-2, 26, 21, 34 in 36).

Po opisu dejanja pod točko a) je obt. Figar že takoj prve dni po prihodu v Buchenwald začel delati za gestapo. Ta zaključek pravnomočne sodbe temelji na golem dejstvu, da je obs. Figar opravljal dolžnosti sobnega starešine, namestnika blokovnega starešine in higieničarja bloka, češ, da so na takšna priviligirana mesta lahko prišli le sodelavci gestapa. Če bi držalo to, da je obs. Figar od svojega prihoda dalje v Buchenwald delal za gestapo, potem bi sledeč logiki bilo logično, da bi gestapo takoj postavil obs. Figarja za sobnega starešino ali pa na kako drugo »privilegirano« mesto. Če je po razlogovanju sodbe dokaz za obsojenčevo sodelovanje z gestapom njegovo opravljanje dolžnosti sobnega starešine itd., potem bi morala pravnomočna sodba tudi ugotoviti, kdaj je obs. Figar prišel na prej našteta »privilegirana« mesta, oziroma kdaj je začel sodelovati v »uničevalnem upravnem aparatu taborišča Buchenwald«, kot se to izraža pravnomočna obsodba, s tem v zvezi pa bi morala sodba ugotoviti, kdaj je začel izvrševati »funkcijo« sobnega starešine, namestnika blokovnega starešine in higieničarja bloka. S tem vprašanjem se sodba ni ukvarjala.

Iz zapisnika o zaslišanju obs. Figarja v preiskavi (str. 4) izhaja, da je sprva bil »raznaševalec kave SS-ovcem na stražnih stolpih«. To je bila prva njegova »funkcija«, ki pa ni predmet obtožbe. Iz njegovega zagovora na glavni obravnavi izhaja, da je to »funkcijo« dobil šele oktobra–novembra 1942. Kje in kaj je obs. Figar delal predno je postal raznaševalec kave, to se pravi, kje in kaj je delal od svojega prihoda v Buchenwald (16. oz. 18. 8. 1941) do oktobra–novembra 1942, to iz podatkov kazenske preiskave in glavne obravnave ni razvidno. Na glavni obravnavi je obs. Figar navedel (str. 96), da je maja 1942 odšel na transport in delal na raznih krajih do avgusta 1942, ko se je bolan vrnil v Buchenwald, kjer je po preteku enega meseca ozdravel in bil dodeljen k cestnim delom, nato pa je postal raznaševalec kave, v času ko kave ni raznašal, pa je pomagal starešini sobe. V pismeni vlogi z dne 9. 8. 1961 (fasc. II-1 str. 12 do 13) je obs. Figar podrobno opisal, kaj vse je delal v Buchenwaldu od svojega prihoda dalje. V tem pogledu je torej navedel nove dejanske okoliščine. Tako je navedel, da je najprej bil dodeljen v kamnolom, nato je delal v zidarski komandi, od tam je prišel v delavnico cokel, ko je koncem maja 1942 bila delavnica cokel ukinjena, je bil poslan na transport kljub temu, da je prosil Maksa Mayrja, da naj ga, če more, zadrži v taborišču. V Goslarju je obs. Figar opravljal težka dela: kopal je kleti, mešal beton, prenašal cement, betoniral, prevažal material itd. Avgusta 1942 se je vrnil bolan v taborišče Buchenwald, ko je po preteku meseca dni ozdravel, je dobil delo pri gradnji cest. Interniranec dr. Jankovič, ki je dobival od doma pakete, je ta s cigaretami in z drugim podkupil vodjo tkzv. »Kaffeeträger« – kolone, da je sprejel obs. Figarja v svojo kolono. V času, ko ni raznašal kave, je pomagal sobnemu starešini pri čiščenju dnevne sobe, spalnice ter drugih blokovnih prostorov, nikdar pa ni bil sobni starešina ali celo blokovni starešina. Šele po letu 1944, ko je bila ustanovljena komanda higieničarjev, je na nasvet dr. Kermaunerja sprejel delo higieničarja, ker mu je dr. Kermauner rekel, da bo imel več časa in možnosti za delo v organizaciji. Po pravnomočnosti sodbe je obs. Figar torej

iznesel številne nove okoliščine in nove trditve glede tega, kakšna dela je opravljal v taborišču. V obnovitvenih poizvedbah kot priča zaslišani Slavko Saračevič, ki je skupno z obsojenim Figarjem bil z istim transportom iz Begunj pripeljan v Buchenwald, je izpovedal, da je obs. Figar delal v coklarni, da je bil na transportu v Goslarju in da je pozneje prišel nazaj v Buchenwald ter bil higieničar. Slavko Saračevič je tudi izpovedal, da mu ni znano, da bi obs. Figar bil sodni starešina ali celo namestnik blokovnega starešine. Sedaj iznešene nove okoliščine glede del, ki jih je obs. Figar opravljal v taborišču Buchenwaldu ter sedaj zatrjevane nove okoliščine, ki kažejo, kako je obs. Figar postal higieničar bloka št. 40 ter nov dokaz po izpovedbah priče Slavka Saračeviča so taka dejstva, da odločno govorijo proti zanesljivosti stališča pravnomočne sodbe, da je namreč obs. Figar bil sodelavec gestapa in da je zaradi tega bil postavljen na privilegirana mesta. Navedeni zaključek pravnomočne sodbe utegne biti močno omajan tudi po vsebini vseh dosedaj citiranih novih listinskih dokazil, kakor tudi po vsebini izpovedb v teku obnovitvenih poizvedb zaslišanih prič – bivših buchenwaldskih internirancev, katerih zapisniki in pismene izjave so priložene k obnovitvenemu predlogu (fasc. VIII). Nekatere od teh prič, zlasti pa prej naštete priče izrecno izključujejo, da bi bila Maks Mayr in obs. Figar sodelavca gestapa.

Ad tč. b) odločbe o krivdi. V tej točki bremeni pravnomočna sodba obs. Figarja, da je v svojstvu sobnega starešine, namestnika blokovnega starešine in higieničarja bloka *pretepal in mučil internirance in jih kot nedisciplinirane ovajal* gestapovskemu taborišènemu vodstvu, s čimer je povzročil »transport« tj. smrt več internirancev.

Splošni in povsem nekonkretizirani očitek, da je obs. Figar pretepal internirance, je od sedem v rednem kazenskem postopku zaslišanih prič – bivših buchenwaldskih internirancev, potrdil to samo priča Valentin Bulc, toda še ta ni vedel iz lastnega zaznanja ničesar o tem izpovedati, saj je v preiskavi (str. 54) in na glavni obravnavi (str. 99) navedel, da je le slišal praviti, da je obs. Figar surovo postopal z interniranci in jih pretepal. Glede pretepanja je obs. Figar tako v preiskavi (str. 4) in na glavni obravnavi (str. 94 in 96) priznal, da je pretepel 5 jugoslovanskih internirancev, zagovarjal pa se je, da je dva pretepel zaradi kraje kruha, v treh primerih pa zaradi nedisciplíne, in sicer enega zaradi govorjenja na zbornem mestu, drugega zaradi odgovarjanja starešini bloka, pretepel pa da je tega na ukaz starešine bloka, ker bi sicer bil sam tepen, če ne bi ukaza izpolnil. Glede tretjega primera pa je izjavil, da se več ne spominja, za kakšen disciplinski prestopek je šlo.

Po pravnomočnosti sodbe je obs. Figar v svoji pismeni vlogi z dne 9. 8. 1951 (fasc. II-1 str. 14–15) v zvezi s pretepanjem navedel nove okoliščine, in sicer: da so krajo kruha v taborišču kaznovali z neusmiljenim pretepanjem, da so tistemu, ki je bil okraden, pomagali vsi, ki so bili v bližini, večkrat pa da je sledila premestitev v komando smrti, v kamnolom ali pa da je prišel na listo za transport. V tej pismeni vlogi navaja obs. Figar, da tistih dveh, ki sta ukradla kruh, on ni javil nikamor, temveč da jima je samo dal par zaušnic in ju ozmerjal ter da je bila s tem zadeva urejena.

Tako v zvezi s tem načinom kaznovanja zaradi kraje kruha, kakor tudi zaradi kršitev reda in discipline v bivalnih in delovnih prostorih niso bile v rednem postopku znane številne nove dejanske okoliščine in s tem konkretne razmere, ki so vladale v taborišču Buchenwaldu, razmere, v katerih so živeli in delali interniranci. Vzdrževanje reda in discipline ter higiene je sicer res bilo v skladu z zahtevo tabo-

riščnega SS-vodstva, toda istočasno je vse to bilo nedvomno tudi v korist samih internirancev. Glede te trditve je obs. Figar v pismeni vlogi z dne 9. 8. 1951 navedel nove dejanske okoliščine, ki objektivno prikazujejo, kakšen je bil odnos nekaterih internirancev do vprašanja reda in discipline ter higiene. Obs. Figar namreč zatrjuje, da so nekateri bili brez vsakega smisla za red in za osebno higieno, za red in higieno v bivalnih prostorih, da so mnogi sovražili dnevno umivanje in da bi kar ležali sredi nesnage, zaradi česar je bilo potrebno, da so jih k redu in higieni silili in opominjali ter jih tako privajali. S tem v zvezi navaja obs. Figar, da je treba imeti pred očmi tudi to, da so spali po dva na eni postelji ali pa po pet na dveh posteljah, da so se pojavile uši, tifus in smrtni primeri. Obs. Figar poudarja, da je kot higieničar zahteval od internirancev red in čistočo, zanika pa, da bi kot higieničar kogarkoli udaril ali pretepel.

Na podlagi izpovedb v obnovitvenih poizvedbah zaslišanih novih prič se utegne pokazati kot resnično, ne samo to, kar je obs. Figar v zvezi s pretepanjem navedel v svojem zagovoru v rednem kazenskem postopku, temveč tudi to, kar je iznesel v svoji vlogi za obnovo postopka z dne 9. 8. 1951. Tako je kot priča zaslišani Janez Alič izpovedal (fasc. VIII-2 str. 8), da je bilo v taborišču strogo prepovedano krasti hrano ali karkoli, da se spominja primera, ko je obs. Figar nekega jugoslovanskega interniranca zaradi kraje kruha udaril z roko po obrazu in da so to vsi ostali interniranci odobravali. Priča Janez Alič je tudi izpovedal, da so SS-ovci vsak poskus pobega kaznovali z javnim obešanjem, vsak disciplinski prekršek pa je bil kaznovan s 25 do 50 udarci, kar je večkrat povzročilo smrt. Po izpovedbi te priče je vse izmišljeno, da bi namreč obs. Figar nedisciplinirane ovajal taboriščnemu vodstvu in povzročil transport ter s tem smrt več oseb. Nadaljnja nova priča Srečko Dimec, ki je novembra 1943 prišel v Buchenwald, trdi (fasc. VIII-13), da takrat neosnovano pretepanje zapornikov ni bilo več možno, ker je dotični interniranec, ki bi kaj takega storil, moral računati na odpor prizadete skupine in ilegalne organizacije, da pa je bilo razumljivo kaznovanje tatov in onih, ki so se na škodo sozapornikov pregrešili zoper disciplino v taborišču. Če se je namreč kak interniranec pregrešil proti disciplini v taborišču, potem so v takem primeru običajno bili kaznovani vsi njegovi sointerniranci, ki so bili v isti sobi ali pa na istem delovnem mestu oz. v isti komandi. Nova priča Vinko Hude je navedel (fasc. VIII-18), da so nekateri ljudje bili taki kot živina in da je bila včasih kazen potrebna, da pa on ni videl, da bi bil obs. Figar internirance pretepal ali kakorkoli mučil. V začetku obrazložitve k tej točki sodbe je bilo povedano, da je priča Bulc Valentin bil edini, ki je v rednem kazenskem postopku v zvezi s pretepanjem internirancev izpovedal obremenilno za obs. Figarja. Valentin Bulc je v Buchenwald prišel v pozni jeseni 1943 iz italijanskih taborišč. Nova sedaj v obnovitvenih poizvedbah zaslišana priča Anton Čok, ki je prišel v Buchenwald šele 14. 7. 1944, je izpovedal (fasc. VIII-8), da mu je sedaj že pok. Bulc pripovedoval o svojem zaslišanju v procesu proti obs. Figarju in da mu je Bulc povedal, da ima on (Bulc) o obs. Figarju najboljše mnenje, čeprav mu je znano, da je obs. Figar včasih udaril kakega interniranca, da pa je bilo to v onih razmerah v interesu dotičnega samega, ker ga je s tem obvaroval pred kaznovanjem s strani SS-ovcev. Priči Antonu Čoku je neki interniranec pripovedoval, da je v prvih letih bil zelo strog režim in da so morali interniranci drug drugega kaznovati vpričo SS-ovcev, čeprav so bili sicer v dobrih in prijateljskih odnosih. Smiselno enako je izpovedal tudi kot nova priča zaslišani Alojz Maršič (fasc. VIII-25), da so namreč morali kapo-

ti, blokovni starešine, preddelavci itd. takoj na licu mesta kaznovati zaradi disciplinskih prekrškov, če je bil SS-ovec v bližini, ker bi sicer SS-ovec dal njemu še kaj hujšega kot le zaušnico. Priči dr. Dušanu Kermaunerju, zaslišanemu v obnovitvenih poizvedbah (fasc. VIII-21), je znan samo en primer, ko je obs. Figar kaznoval internirana, ki je ukradel kruh, čeprav so dotičnega že prej pretepli njegovi tovariši.

Ker je zaradi terorja SS-ovcev postalo pretepanje v taborišču Buchenwaldu splošen pojav, zato je ILK začel propagando in sistematično borbo proti temu pojavu, kakor je to razvidno iz dokumentarne zbirke »Buchenwald« str. 323. Kaj vse je taboriščna SS-uprava štela kot razlog za kaznovanje oz. kot disciplinski prekršek in kakšne vrste kazni so izvajali SS-ovci, pa je razvidno iz iste knjige na str. 115–119.

Zgoraj prikazane v obnovitvenem postopku iznesene nove dejanske okoliščine in vsebina izpovedb novih prič ter novih listinskih dokazov utegnejo same za sebe kakor tudi v zvezi z zagovorom obs. Figarja, ki ga je podal v zvezi z dejanjem pod točko b) sodbe v rednem kazenskem postopku, pripeljati sodišče do ugotovitve, da obs. Figar ni mučil internirancev in da jih ni ovajal kot nedisciplinirane in da zato tudi ni mogel povzročiti »transporta in s tem smrt več oseb.« Na podlagi zgoraj navedenih novih okoliščin in novih dokazov pa bi moglo sodišče tudi zaključiti, da obs. Figar sointernirancev ni pretepal kar tako na splošno in neutemeljeno, razen v omenjenih petih primerih, ki jih sam priznava, da pa glede na okoliščine, v katerih in zaradi katerih je do tega prišlo, ni obs. Figar ravnal in delal tega iz nizkotnih ali zavržnih nagibov, nadalje, da se ni nahajal v službi nasprotnikovih oboroženih sil in da kot interniranec ni mogel ravnati v svojstvu pomagača okupatorja oziroma kot pomagač hitlerjevskih oboroženih SS-sil in gestapa, temveč da je ravnal v omenjenih petih primerih v interesu varnosti in zaščite vseh ostalih v dotični sobi, oz. bloku ali skupini živečih internirancev in končno, da je tako ravnal tudi v interesu prizadetega samega. Nadalje bi se sodišče utegnilo prepričati, da v omenjenih petih primerih uporaba fizične sile in način še zdaleka nista dosegla tiste stopnje in obsega, da bi to pomenilo objektivno kršitev pravil mednarodnega prava in da tudi ne gre za tako zločinsko in nečloveško ravnanje, kot ga je za nastanek in obstoj kaznivega dejanja vojnega zločina zoper civilno prebivalstvo zahtevala in predvidevala določba člena 3 točka 3 ZKLD oziroma kot ga zahteva sedanja določba čl. 125 KZ.

Ad tč. c/1) odločbe o krivdi. Pod to točko pravnomočne sodbe je obs. Figar spoznan za krivega, da je leta 1943/44, ko so v Buchenwald prišli jugoslovanski internirani iz Italije, pregledoval te transporte, zbiral in sestavljal o teh internirancih politične karakteristike, na podlagi katerih je provokatorski »jugoslovanski komite« odločal, kdo bo ostal v taborišču in kdo bo poslan na transport, tj. v smrt. Ker je že sodba pod točko a) naprtila obs. Figarju krivdo, da je enake »obveščevalne podatke sestavljal in jih od 1943 dalje preko soobs. Ranzingerja izročal jugoslovanskemu komiteju«, izrek o krivdi pod tč. 2/c pa med drugo dejavnostjo obs. Ranzingerja šteje le-temu v breme tudi enako dejavnost, kot je to storila pravnomočna sodba glede obs. Figarja pod točko c), zato je treba pretresti navedbe obnovitvenega predloga, ki se nanašajo na problem transportov nasploh, kakor tudi na transporte onih jugoslovanskih internirancev, ki so jih v pozni jeseni 1943 iz italijanskih taborišč pripeljali v Buchenwald in od tam v druga taborišča.

V rednem kazenskem postopku ni sodišče vedelo za nekatere okoliščine in podatke, ki so pomembni za pravilno razumevanje problema »transportov« in s tem

zvezanega vprašanja, kako in koliko so lahko posamezniki, nacionalni komiteji ter ILK reševali internirance s transportov in jih zadržali v Buchenwaldu.

Obnovitveni predlog (str. 30) utemeljeno poudarja, da je glede na totalno mobilizacijo vseh nemških sil za borbo na frontah in v zaledju proti osvobodilnim silam ter glede na pomanjkanje delovne sile nemškega gospodarstva prišlo do diferenciacije med taborišči tako, da so ena služila izključno namenu uničevanja internirancev (Auschwitz, Treblinka), drugim pa je bil glavni namen skrajno in brezobzirno izkoriščanje delovne sile, uničenje pa kot posledica takega suženjskega dela, kar je prihajalo do izraza tudi v paroli »Vernichtung durch Arbeit[2]«. V to zadnje navedeno kategorijo je spadal tudi Buchenwald, ki je imel številne filiale po raznih krajih in mestih Nemčije ter mnoge zunanje komande v bližnji in daljni okolici Buchenwalda. Po podatkih v knjigi »Otpor u žicama« str. 236 je Buchenwald imel 107 taborišč-filial, po navedbah nemške dokumentarne zbirke »Buchenwald« (str. 336) je taborišče Buchenwald že po letu 1942 imelo preko 70 zunanjih komand, gradila pa so se vedno nova taborišča in odpirala nova delovišča, tako da je po podatkih iste nemške dokumentarne zbirke (str. 292–310) bilo v okviru matičnega taborišča Buchenwald kar 136 taborišč – podružnic, zunanjih komand, gradbišč in delovišč po raznih krajih in mestih Nemčije. Vse te filale in delovišča so bila vezana na posamezne tovarne ter razne industrijske objekte, v katerih so delali interniranci. Izmed teh podružnic se v tej kazenski zadevi omenjata predvsem taborišči »Laura« in »Dora«. Taborišče »Laura« je bilo v kraju Oertelsbruch, okraj Saalfeld ter je začelo obratovati 22. 9. 1943. Interniranci so tam sezidali tovarno, v kateri so izdelovali dele za rakete V-1. Taborišče »Dora« pa je bilo v kraju Salza/Thür, okraj Hohenstein. To je bila tovarna za izdelovanje V-bomb, ki je začela obratovati 27. 8. 1943 (»Buchenwald« str. 304 in 305).

Taborišče Buchenwald se je delilo v veliko in majhno taborišče, od leta 1945 pa je bilo še takozv. »šotorsko taborišče«. Majhno taborišče je bilo neke vrste karantena. V majhno taborišče so prihajali novinci, da bi jih po preteku meseca dni poslali na »transport« v razne podružnice Buchenwalda. V velikem taborišču pa so stanovali oni interniranci, ki so delali v stalnih komandah oziroma na stalnih delovnih mestih v taborišču in taboriščnih delavnicah ali pa v neposredni bližini taborišča, kjer so med drugim bile tudi tovarne »Gustlofft-Werken« in »Mi-Bau« (Mitteldeutsche Baugemeinschaft) za proizvodnjo orožja in raznih elektronskih delov za rakete V-1 in V-2 ter DAW (Deutsche Ausrüstungswerke) (»Buchenwald« str. 356–359).

Ob takšnem razvoju in razmahu buchenwaldskega taborišča in njegovih podružnic je že od leta 1942 dalje dobivalo osnovno, matično taborišče Buchenwald vedno bolj *značaj prehodnega taborišča* (»Buchenwald« str. 336), v posledici česar tudi interniranci v velikem taborišču niso bili varni pred transporti, ki so jih sestavljali glede na vedno spreminjajoče se potrebe različnih nemških tovarn in delovišč, pri katerih je taborišče Buchenwald ustanovilo ali pa že od prej imelo svoje filiale in zunanje komande (»Otpor u žicama str. 254 in 264).

Transporte je odrejala taboriščna SS-uprava. Včasih je določila le število internirancev, ki morajo na transport, včasih pa je določila takozv. poimenske transporte, to se pravi, da je že taboriščna SS-uprava sama sestavila spiske onih interniran-

[2] Uničenje z delom

cev, ki morajo na transport. V takih primerih ni bilo moč nikogar rešiti. V primerih, ko je taboriščna SS-uprava določila samo število internirancev, ki jih potrebuje za transport, v takih primerih pa je bila glede reševanja stvar drugačna. Pod II in III obrazložitve tega sklepa je bilo povedano, da je vodja delovne službe (Arbeitsdinstführer) in vodja delovnega vključka (Arbeitseinsatzführer) odločal, kdo gre v zunanjo komando *in kdo na transport* ter da je zadnje navedeni imel cel štab ljudi za svoje administrativne posle in delovno statistiko na razpolago za opravljanje administrativnih del. Delovna statistika je opravljala administrativne posle, v delovni statistiki zaposleni interniranci so zato imeli večje ali manjše možnosti, da so brez znanja vodje delovnega urada oziroma vodje zaposlovanja rešili marsikaterega interniranca pred transportom (»Buchenwald« str. 56–60). Od leta 1941 do 1943 so naši interniranci reševali svoje jugoslovanske tovariše iz malega taborišča in s tem pred transportom le s pomočjo osebnih zvez in poznanstev z onimi interniranci, ki so bili zaposleni v delovni statistiki, predvsem pa preko Maksa Mayrja, od jeseni 1943, ko se je pristopilo k ustanavljanju komitejev posameznih narodnosti ter k ustanovitvi ILK, pa se je poskušalo temu reševanju dati neko organizirano obliko in način in to s pomočjo zanesljivih tovarišev, pripadnikov različnih narodnosti, ki so delali v delovni statistiki (»Otpor u žicama« str. 238, 254, 255 in 264 ter »Buchenwald« str. 335–340). Vsakemu, ki je bil kjerkoli bodisi v italijanskih ali pa v nemških zaporih in taboriščih zaprt, je znano, da so v zapore in taborišča dajali najrazličnejše elemente: od zaupnikov in agentov policije do navadnih kriminalcev ter pristaše reakcionarnih ideologij in v vojni vihri propadlih vlad do črnoborzijancev in različnih špekulantov. Zato je umljivo, da se je ne samo vsak politični zapornik sam za sebe zanimal, temveč da so si v taboriščih obstoječi ilegalni antifašistični odbori ter organizacije prizadevale dobiti podatke o prejšnjem življenju in političnem delovanju novodošlih zapornikov. Enako je seveda bilo tudi v taborišču Buchenwaldu. Na ta način se je izvajala nujno potrebna politična diferenciacija, med zanesljivimi in nezanesljivimi, kar je bilo potrebno za ohranitev konspiracije ilegalnega odporniškega delovanja v taborišču, na drugi strani pa je ta politična diferenciacija bila potrebna za vključevanje novih tovarišev v ilegalno odporniško dejavnost. V vrstah jugoslovanskih internirancev v Buchenwaldu je od jeseni 1943 dalje štel kot kriterij omejene politične diferenciacije predvsem odnos do takozv. ekonomskih kolektivov. Iz podatkov že večkrat citiranih dokumentarnih zbirk in tudi iz izpovedb novih v obnovitvenih poizvedbah zaslišanih 20 prič, ki so poimensko naštete v obrazložitvi obnovitvenega predloga na str. 41 in 42, je razvidno, da ILK in nacionalni komiteji sploh niso odločali o tem, kdo bo šel na transport, temveč so lahko le poskušali reševati posameznike iz malega taborišča, kjer so čakali na razporeditev v transport, kakor tudi one posameznike, ki so iz velikega taborišča bili določeni za transport. To reševanje seveda ni bilo vedno uspešno, večkrat je uspelo rešiti le malo internirancev, včasih pa sploh nobenega. Kolikor je uspelo iz majhnega taborišča rešiti večje ali manjše število internirancev ali pa zadržati v velikem taborišču že nahajajoče se internirancev, ki so bili določeni za transport, toliko so morali to število nadomestiti z drugimi, bodisi da so to bili Jugoslovani, ali pa pripadniki drugih narodnosti (»Buchenwald« str. 336–337). Število, ki ga je določila SS-komanda oziroma taboriščna SS-uprava, je moralo biti strogo spoštovano in doseženo. V zgoraj obrazloženem smislu je vse to navedel v svoji izpovedbi tudi v preiskavi kot priča zaslišani Roman Zupanc (str. 46), v obnovitvenih poizvedbah pa nove priče: Adam

Fučak, dr. Mahkota Stanislav, Alojz Maršič in Srečko Dimec (fasc. VIII-16, 24, 25 in 13).

Glede transportov jugoslovanskih internirancev, ki so iz italijanskih taborišč ob koncu oktobra in v novembru 1943 prišli v Buchenwald, je obs. Figar v svojem zagovoru v preiskavi (str. 5) navedel sledeče: »Prvi transport iz Reniccija je prišel v Buchenwald v začetku novembra 1943 in je štel okoli 800 internirancev, približno 200 jih je ostalo v Buchenwaldu, 100 jih je šlo na transport za Wernigerode, ostalih 500 so odpeljali v »Lauro«. Mesec dni po prvem transportu je prišel drugi iz Padove in je štel ca 200 ljudi, od katerih je ostalo v Buchenwaldu le kakih 40, ostali pa so šli v »Doro« ali 'Lauro'. Teden dni po drugem transportu je prišel tretji iz Kopra, ki je štel približno 150 ljudi; ti so skoraj vsi ostali v Buchenwaldu. Čez nekaj mesecev je prišel transport okrog 160 internirancev iz Trsta. Od teh jih je ostalo v Buchenwaldu okoli 40, približno 30 jih je šlo v Arolsen pri Kasslu, ostali pa so šli v 'Doro'«. Če bi sodišče verjelo temu zagovoru obs. Figarja, bi že na podlagi teh številčnih podatkov moglo zaključiti, da niti ILK, niti jugoslovanski komite in tem manj seveda obs. Figar in obs. Ranzinger ne bi mogli rešiti in pridržati vsega tega velikega števila jugoslovankih internirancev, tem bolj nujno bi sodišče do takega zaključka lahko prišlo, če bi vedelo, da so jih iz Italije pripeljali v Buchenwald le prehodno, in so bili že od vsega začetka namenjeni za filiale buchenwaldskega taborišča. V rednem kazenskem postopku je bilo zaslišanih 7 obremenilnih prič glede inkriminiranega delovanja, nanašajočega se na taborišče Buchenwald. Od teh 7 prič jih je 6 takih (Dolšak, Zupanc, Harmelj, Bulc, Kocjan in Šega), ki so v Buchenwald prišle oktobra–novembra 1943 iz italijanskih taborišč. Iz zapisnikov o njihovem zaslišanju je razvidno, da je vsem bilo znano, da so jih v Buchenwald pripeljali le prehodno in da so njihovi transporti bili namenjeni za podružnice Buchenwalda, predvsem za »Doro« in »Lauro«. Priča Roman Zupanc je to izrecno in nedvoumno izpovedal na str. 45. Ker so to vedeli, zato so si vsi prizadevali, da bi jih pridržali v Buchenwaldu. Zanimivo je, da jih je od teh šest prič ostalo kar pet v Buchenwaldu in da je bil v »Lauro« odposlan le priča Cvetko Dolšak, toda ta ni prišel v stik z obs. Figarjem niti z obs. Ranzingerjem, temveč z Dežmanom. Kot priča v teku rednega kazenskega postopka zaslišani Cvetko Dolšak (str. 42) je namreč navedel, da je drugi dan po prihodu njihovega transporta v Buchenwald prišel k njim Dežman, kateremu je Dolšak dejal, da naj mu preskrbi kak transport, kjer bo v družbi poznanih ter da mu je Dežman svetoval »Lauro«, češ da je to taborišče na novo zgrajeno, kamor je Dolšak res šel. Na glavni obravnavi je Dolšak povedal, da so se pozneje vrnili v Buchenwald – torej se jih je vrnilo več in ne samo Dolšak – in da jim je takrat pomagal obs. Figar, da so dobili boljše komande in dobra delovna mesta.

V obnovitvenih poizvedbah kot nova priča zaslišani dr. Dušan Kermauner, ki je koncem oktobra 1943 bil iz Italije s transportom ca 500 jugoslovanskih internirancev pripeljan v Buchenwald, je izpovedal (fasc. VIII-21), da je bil Buchenwald za njihovo skupino le prehodno taborišče in da so jim Dežman, Figar in Martinjak rekli, da bodo poskušali določeno število ljudi obdržati v Buchenwaldu, da bi jih rešili pred »Doro«, kamor je bil dotični transport namenjen. Da je taboriščna SS-uprava že vnaprej določila, da omenjene transporte jugoslovanskih internirancev iz Italije pošlje predvsem v »Lauro« in »Doro« govori tudi dejstvo, da sta ti dve filiali bili novi, saj je ena začela »poslovati« koncem avgusta, druga pa koncem septembra 1943, obe pa sta kot tovarni takrat najmodernejšega orožja V-1 in V-2 ozi-

roma V-bomb rabili nedvomno mnogo delovne sile. To dejstvo, da so omenjeni transporti jugoslovanskih internirancev bili določeni za filiale buchenwaldskega taborišča, bi kazalo že samo po sebi, da je zbiranje političnih karakteristik o teh internirancih služilo samo namenu reševanja iz transportov, ne pa za določanje, kdo in kam bo kdo poslan na transport, kakor se to zatrjuje v izreku pod c-1) pravnomočne sodbe. V predlogu za obnovo kazenskega postopka so torej v zvezi s to točko odločbe o krivdi bile navedene take nove okoliščine, nova dejstva in novi podatki in ponujeni so taki novi dokazi, ki sami za sebe, vsekakor pa v zvezi z zagovorom obs. Figarja in s tozadevnimi izpovedbami prej omenjenih šestih obremenilnih prič utegnejo voditi do drugačnih dejanskih ugotovitev, kot pa jih glede tega dejanja vsebuje pravnomočna sodba.

Ad. tč. c-2) odločbe o krivdi. Glede sestave liste za 15 jugoslovanskih internirancev je obs. Figar v preiskavi (str. 8) priznal, da je tako listo skupno z dr. Kermaunerjem sestavil poleti 1944, na glavni obravnavi (str. 95) pa je navedel, da dotični niso odšli na transport. Kaj več o tem v kazenskem spisu ni navedeno. V svoji prošnji za obnovo z dne 8. 9. 1951 pa je obs. Figar navedel (fasc. II-1 str. 25 in 26) nove za pravilno oceno tega dejanja pomembne okoliščine, da je namreč on takrat predlagal dr. Kermaunerju, da naj vneseta na listo samo tiste internirance, ki imajo tako delovno mesto, iz katerega jih na transport ne bodo mogli poslati ter da mu je dr. Kermauner pozneje povedal, da mu je tisti Nemec, ki je od njega zahteval tako listo, očital, da takrat, ko jugoslovanski komite kaj rabi, zna prositi, kadar bi pa moral kaj izvršiti, pa tega ne stori. V prej omenjeni obnovitveni prošnji je obs. Figar s tem v zvezi navedel, da je on takrat Kermaunerju odgovoril: »Naj se jeze, naših ljudi na transport ne bomo dajali.« Iz teh obsojenčevih novih navedb je smiselno zaključiti, da sta obsojenec in Kermauner takrat res tako listo sestavila, kot je to predlagal obs. Figar, to se pravi, da sta napravila spisek takih internirancev, ki zaradi svojega delovnega mesta sploh niso mogli priti v poštev za transport. Na drugi strani je iz sedanjih novih obsojenčevih navedb razvidno, da sta on in Kermauner sestavila seznam 12–15 jugoslovanskih internirancev po zahtevi ILK. V tem primeru je šlo za transport, ko je taboriščna SS-uprava določila le število internirancev, ki morajo na transport, izvedbo pa prepustila vodji delovne službe oziroma vodji delovnega vključka, da sestavi seznam za transport, pri čemer pa je delovna statistika opravila administrativne posle. Pojasnjeno je tudi bilo že spredaj, da je ILK preko zaupnih tovarišev – internirancev, ki so delali v delovni statistiki, skušal rešiti pred transporti zavedne antifašiste. Ko pa je šlo za takozv. poimenske transporte, to se pravi, da je od taboriščne SS-uprave prišel v taboriščno pisarno seznam internirancev, ki morajo na transport, se v takih primerih ni dalo nič storiti in pomagati. V primerih, ko je šlo za transporte, za katere je bilo treba zbrati le določeno število internirancev, v takih primerih se je dalo kaj rešiti, vendar pa so v takih primerih posamezni nacionalni komiteji stremeli za tem, da je vsaka nacija dala sorazmeren procent teh ljudi ter da se je vsak nacionalni komite boril, da pri tem ne bi bila njegova narodnost oškodovana na korist druge narodnosti, kakor je vse to v obnovitvenih poizvedbah izpovedala nova priča Srečko Dimec – bivši buchenwaldski interniranec (fasc. VIII-14). Na tem mestu je treba pripomniti, da dr. Dušan Kermauner v tej kazenski zadevi v teku rednega kazenskega postopka sploh ni bil zaslišan, v obnovitvenih poizvedbah pa o sestavi te liste ni nič izpovedal, očitno zaradi tega ne, ker ni bil o tem niti vprašan. Tudi nova priča dr. Mahkota Stanislav zatrjuje (fasc.

VIII-24), da je število, ki ga je določila lagerska SS-komanda moralo biti doseženo in da je bilo treba zahtevani transport realizirati, pri čemer se ni dalo drugega napraviti kot posameznike zaščititi pred pošiljatvijo. Ta priča pravi, da kakih nepravilnosti v tem pogledu ni bilo slišati in da je poslovanje teh organizacij na splošno vlivalo zaupanje med interniranci, da pa so bile tudi opozicionalne grupe in je prišlo do posameznih konfliktov. Da bi bili interesi posameznih nacij dovolj zaščiteni pred transporti, zato je ILK stremel, da je na delo v delovno statistiko prišlo določeno število zaupnih internirancev raznih narodnosti, če že ne vseh, pa vsaj po kriteriju, katerih internirancev glede na narodnost je bilo mnogo oziroma največ. Tako se je že v sestavi štaba sodelavcev delovne statistike odražalo resnično internacionalno sodelovanje. V štabu sodelavcev delovne statistike je bilo: 28 Čehov, 24 Nemcev, 7 Poljakov, 7 sovjetskih državljanov, 3 Francozi, 2 Avstrijca in po 1 Belgijec, Nizozemec in Španec, skupno torej 74 sodelavcev. Med temi sta bila tudi 2 Žida. Ti sodelavci so vzdrževali tesne stike s posameznimi narodnostmi, poleg tega pa so za nekatere večje narodnostne skupine bili določeni posamezni tovariši za vzdrževanje direktnih stikov. Za ostale je bilo sporazumevanje vzpostavljeno s pomočjo centralnega zveznega člena v osebi Kurta Königa. Tako je bilo vsak čas možno interese nacionalnih skupin varovati v okviru skupnih interesov (»Buchenwald« str. 337–338). V zvezi s problemom »transportov« in sploh z vprašanjem nudenja kakršnekoli pomoči in zaščite internirancem je treba na tem mestu podčrtati ugotovitev, ki je naglašena tudi v dokumentarni zbirki »Buchenwald« str. 314, da v ilegalni internacionalni organizaciji združeni interniranci niso nikdar delali sebično in da niso varovali samo pripadnike komunističnih partij, da iz mednarodne solidarnosti niso izločili nikogar, ki je bil voljan doprinesti svoj delež k protifašistični odporniški borbi in da niso spraševali po narodnosti, rasi, strankarski in svetovnonazorski pripadnosti ter da so ocenjevali samo pripravljenost za borbo (fasc. IV-5 prevod str. 2).

Ko govori pravnomočna sodba pod tč. c-2) o internirancih, ki »niso hoteli biti člani provokatorske antifašistične organizacije« in da je obs. Figar take internirance pošiljal na »transport« ali pa jih premestil na slabša delovna mesta, ima sodba v mislih tiste jugoslovanske internirance, ki niso hoteli biti člani ekonomskih kokektivov. Pod tč. c-3) pa šteje sodba obs. Figarju med drugim v breme tudi to, da je »v okviru te provokatorske antifašistične organizacije vršil funkcijo ekonoma bloka«. Tudi tu misli sodba na ekonomske kolektive. Že spredaj pod I je bilo pojasnjeno, da je iz zapisnikov v rednem kazenskem postopku zaslišanih obremenilnih prič: Harmelja, Pirca, in Bulca razvidno, da so idejo o ekonomskih kolektivih prinesli v Buchenwald iz Italije v pozni jeseni došli interniranci. Ekonomski kolektivi v Buchenwaldu torej niso nastali na pobudo taboriščne SS-uprave ali gestapa. Sodišče bi se o izvoru, nastanku in značaju ekonomskih kolektivov lahko prepričalo že na podlagi tega, kar so izpovedale omenjene tri obremenilne priče. Da niso ekonomski kolektivi bili ustanovljeni na pobudo SS-vodstva in gestapa, je moč razbrati tudi iz izpovedb številnih v obnovitvenih poizvedbah zaslišanih novih prič. Tako je kot priča leta 1963 zaslišani Janez Drašler izpovedal (fasc. VIII-14), da je 30. 10. 1943 prišel iz Italije v Buchenwald, da je partijska organizacija v Buchenwaldu vključevala samo komuniste, kolektiv pa je bil širša organizacija, v katero je lahko vstopil vsak, njen namen pa je bil, da so se paketi delili med vse člane, tudi tiste, ki paketov niso dobivali ter da so na ta način pomagali zlasti mladim internirancem, ki so bili najbolj izčrpani. Pravi, da je tudi on bil ekonom na njihovem bloku za to samopo-

moč. V svoji pismeni izjavi z dne 4. 11. 1962 navaja Janez Drašler, da je on nosilec »Spomenice 1941«, da so kmalu po njegovem prihodu v novi blok pričeli jugoslovanski interniranci ustanavljati kolektiv, kot so ga imeli v italijanskem zaporu in da je obs. Figar pri tem sodeloval z vso resnostjo. O pomenu in značaju ekonomskih kolektivov so med drugim izpovedale tudi nove priče: Janez Gorenc, Vinko Hude, Anton Klepac, Evgen Poberaj in Jože Poje (fasc. VIII-17, 18, 22, 30 in 31).

Iz obrazložitve pravnomočne sodbe smiselno izhaja, da ima sodba na podlagi priče Cvetka Dolšaka za dokazano, da je obs. Figar poslal na transport Ivana Šego, ker sta se sprla pri kolektivu, da je obs. Figar takrat zagrozil Šegi, da bo šel na transport, ko pa je Šega šel na transport, da je njemu (Dolšaku) rekel Šega, da je njega (Šego) poslal na transport obs. Figar. Tudi priča Jože Kocjan je obremenil (str. 59) obs. Figarja glede tega. Ivan Šega je izpovedal (str. 62), da je od obs. Figarja zahteval svoj sladkor, ki ga je Šega dobil v paketu, da mu je obs. Figar končno dal nazaj sladkor, da pa mu je takrat obs. Figar zagrozil s transportom in da ga je obs. Figar od takrat naprej sovražil. Ni pa Šega kot priča zaslišan trdil tega, da ga je Figar zaradi tega incidenta poslal na transport. Zanimivo pa je to, kar je Šega o transportu sam izpovedal (str. 61). Pravi namreč, da je bila bombardirana tovarna, v kateri je delal in da bi zato on moral iti na delo v neko drugo tovarno v bližini Buchenwalda, kamor so šli ostali, on pa da je ostal v Buchenwaldu, ker je obs. Figarja prosil, da ga ni prijavil v pisarno. Istočasno pa Šega očita obs. Figarju, da mu ni izposloval dela v novi tovarni, kamor je Šega želel iti. Priča Šega trdi, da obs. Figar ni hotel tega izposlovati zaradi tega, ker ga je sovražil zaradi kolektiva in da ga je teden dni nato lahko poslal na transport v bližino francoske meje, od koder se je Šega čez tri dni vrnil nazaj v Buchenwald, bil nekaj dni v karanteni, ponovno prosil obs. Figarja, naj ga zadrži v taborišču ter da ga je obs. Figar takrat poslal v neki drugi oddelek k nekemu Hrvatu. Ivan Šega pravi, da je obs. Figarja prosil dopoldne, popoldne pa so že morali na železniško postajo, kjer je Šega izvedel, da gre v »Doro«. Ivan Šega je s tem v zvezi še navedel, da je on siguren, da bi ga obs. Figar takrat lahko rešil, če bi hotel. Že iz teh izpovedb Ivana Šege samega bi se utegnilo zaključiti, da je šlo za reševanje Šege s transporta in ne za pošiljanje na transport ter da je le osebno mnenje Ivana Šege to, da bi ga lahko bil obs. Figar rešil takrat s transporta, če bi hotel. Obs. Figar je v svoji prošnji za obnovo z dne 9. 8. 1951 (fasc. II/1 str. 33–34) navedel nove okoliščine glede omenjenega incidenta s Šego in pojasnil, kako je prišlo do tega, da je Šega moral na transport. Obs. Figar navaja, da ga je Janez Drašler obvestil, da Šega vedno godrnja in se razburja ob vsakem paketu, ki ga dobi in daje v kolektiv, da je obs. Figar zaradi tega govoril s Šego in ga prepričeval o potrebnosti in koristnosti kolektiva, da je njun razgovor bil sicer »vroč«, da pa nista prekinila medsebojnih odnosov in da Šega ni izstopil iz kolektiva. Nadalje je povedal obs. Figar, da je Šega delal v tovarni »Mi-Bau«, da so avgusta 1944 zavezniki bombardirali vojno industrijo v bližini taborišča in jo popolnoma uničili ter da je zaradi bombardiranja ostalo dosti delavcev brez dela, med njimi tudi par sto Jugoslovanov. Zaradi tega je nastal pravi lov za nova stalna pred transportom varna delovna mesta. Obs. Figar zatrjuje, da je takrat vprašal Šego, pri kateri komandi želi delati, da pa je Šega takrat takojšnjo novo delovno mesto odklonil, češ, da se pri pospravljanju ruševin dobro počuti, ker je poletje in je raje na zraku kot pa v zaprtem prostoru in da se pri pospravljanju ruševin lahko »zabušava«. Ker pa so – po nadaljnjih trditvah obs. Figarja – nato formirali transport iz tistih delavcev, ki so pred bombardiranjem

delali v tovarni »Mi-Bau«, zato je moral tudi Šega kot priučen strokovni delavec, ki je spadal v dotično tovarno, na transport. Obs. Figar zatrjuje tudi, da so vsa njegova prizadevanja in prizadevanja komiteja, da bi Šego in še par drugih tovarišev zadržali v Buchenwaldu, ostala brez uspeha.

Gornje, po obsojencu zatrjevane nove dejanske okoliščine, je v celoti potrdila v obnovitvenih poizvedbah zaslišana nova priča dr. Dušan Kermauner (fasc. VIII-21), kateri je izpovedal, da je po bombardiranju ostalo kakih 10.000 internirancev brez dela, da so ti delavci bili vezani na firmo, ki jih je potem dirigirala na druga delovna mesta oziroma jih enostavno preselila v drugo tovarno, da je takrat šlo za poimensko določeni transport in ne samo za številčno določeni transport ter da je zaradi tega moral tudi Šega na transport in da obs. Figar ni imel seveda pri tem kaj odločati. Vsebinsko enako je izpovedal tudi kot nova priča zaslišani Alojz Maršič, ki je navedel (fasc. VIII-25), da »je bilo odločeno, da pojde celotno delavstvo porušene tovarne na transport in da je takrat Šega mislil, da se obs. Figar ni maral zanj potegniti ter da je zaradi tega Šega zasovražil obs. Figarja.«

V svoji obnovitveni prošnji z dne 14. 8. 1953 (fasc. II-3 str. 8), je obs. Figar pojasnil, da je Jože Šega, brat od imenovanega Ivana Šege, poročen z njegovo (Figarjevo) sestro Dragico, da pa vkljub temu ni obs. Figar hotel izdati Ivanu Šegi po osvoboditvi krošnjarskega dovoljenja. Obs. Figar je bil namreč po osvoboditvi pravni referent OLO Kočevje. Obs. Figar navaja, da je Ivan Šega leta 1948 prišel v Kočevje in tam poiskal Alojza Maršiča, povabil le-tega v gostilno in se mu pritoževal, češ da mu obs. Figar ni hotel dati dovoljenja za krošnjarstvo, da se je Ivan Šega izrazil nekako tako, da se mu bo on zaradi tega in zaradi Figarjevega odnosa do njega v taborišču sedaj maščeval, da je Šega vprašal Maršiča, ali bi hotel tudi on pričati proti Figarju in kaj bi mogel slabega navesti o Figarju. Obs. Figar zatrjuje, da je Ivan Šega lažno pričal proti njemu in da je Šega podpisal lažno izjavo, ki so jo prebrali na glavni obravnavi. V obnovitvenih poizvedbah zaslišana nova priča Alojz Maršič je izpovedal (fasc. VIII-25),da je takrat videl, da je bil Šega vesel Figarjeve aretacije, da je Šega res njega takrat spraševal, ali bi on (Maršič) vedel kaj obtežilnega za sedaj obs. Figarja, ker pa je Maršič odklonil to s pojasnilom, da mu je obs. Figar dvakrat rešil življenje, je Šega pustil Maršiča. Kot priča zaslišani Maršič še navaja, da mu Šega takrat ni izrecno rekel, da se bo maščeval nad Figarjem, da pa je Šega takrat izjavil, da se bo Figar moral zagovarjati zaradi Buchenwalda, češ, da je več takih tovarišev, ki ga bodo obremenjevali.

Obs. Figarja bremeni priča Peter Pirc, da je obs. Figar poslal v »Doro« ali »Lauro« šest Slovencev, ker niso hoteli oddati paketov v kolektiv. Tudi glede te priče zatrjuje obs. Figar v svoji prej omenjeni prošnji z dne 14. 8. 1953, da je Peter Pirc lažno pričal proti njemu ter navaja tudi razlog, zakaj je Pirc to storil. S tem v zvezi navaja obs. Figar (fasc. II-3 str. 8 do 9), da se je on vrnil v domovino šele 16. 9. 1945, ker je do takrat delal pri našem štabu za repatriacijo v Pragi, da sta ga ob prihodu domov čakali dve pismi, eno je bio od Pirčevega sina Milana, drugo pa od Pirčeve žene. Oba sta prosila za obvestilo, kje se nahaja Peter Pirc, ker ga do 1. 8. 1945 še ni bilo domov. Obs. Figar nadalje navaja, da je Peter Pirc bil bivši jugoslovanski oficir, da je v taborišču bil na glasu kot plavogardist, da je bil nasprotnik ekonomskega kolektiva in političnega delovanja ilegalne antifašistične organizacije, nadalje, da so jugoslovanski interniranci po osvoboditvi taborišča sklenili, da se ne bodo vračali posamezno ali v skupinah, temveč da se bodo vrnili vsi skupno. Peter

Pirc pa se tudi tega sklepa ni držal ter je odšel sam v Weimar, kjer je dobil neko žensko in se pri njej nastanil. Obs. Figar je v pismu z dne 8. 10. 1945 povedal Pirčevi ženi, kakšno je bilo zadržanje njenega moža v taborišču, kam je po osvoboditvi odšel in da se njen mož najbrž še vedno nahaja v Weimarju pri tisti ženski. Da je bil Peter Pirc nasprotnik antifašističnega gibanja v taborišču in tam poznan kot plavogardist ter da ni bil v kolektivu, je vse to izpovedal tudi kot nova priča zaslišani Janez Drašler, dr. Dušan Kermauner pa je prav tako kot nova priča v obnovitvenih poizvedbah navedel, da je obs. Figar imel v taborišču nekaj hudih sovražnikov, med katerimi da je bil tudi Peter Pirc. Končno je treba glede vprašanja pričevanja Petra Pirca še povedati, da tudi nova priča Franc Antloga trdi, da je Pirc v zvezi z njim (Antlogo) lažno pričal in lažno obremenjeval obs. Figarja, o čemer bo še govor.

Pod isto točko odločbe o krivdi (tč. c-2) je bil obs. Figar spoznan za krivega tudi tega, da je zaradi tega, ker »niso hoteli biti člani provokatorske antifašistične organizacije, premestil po nalogu komiteja s pomočjo »Arbeitsstatistike« na slabše komande: Kučaka, Antiča, Hajdiča, Dolšaka in težko bolnega Matijeviča, kateremu je vsled tega bila odbita zdravniška pomoč in tako povzročil njegovo smrt.«

Glede Matijeviča, ki so ga imenovali »Braco«, se je obs. Figar v preiskavi (str. 8) sam obremenjeval, da je namreč res prestavil na slabšo komando Matijeviča, ki je zaradi poslabšane komande v revirju umrl ter da je Matijeviču bila odbita celo zdravniška pomoč, kar je povzročilo smrt. Obremenilna priča Milan Harmelj je v preiskavi (str. 50) trdil, da obs. Figar ni ukrenil ničesar, čeprav je bil »Braco« težko bolan in da so oni, ko je bil »Braco« že na smrt bolan, uspeli pri obs. Figarju, da ga je spravil v revir, kjer je kmalu umrl. Iz zapisnika o zaslišanju te priče na glavni obravnavi (str. 99) izhaja, da je »Braco« ležal poleg te priče in bruhal kri, zaradi česar so oni opozarjali Figarja, da naj mu pomaga in da je potem bil »Braco« poslan v revir ter tam umrl. Kakšno bolezen je Matijevič imel, o tem ni v podatkih predmetnega kazenskega spisa nič povedano in se s tem vprašanjem nihče ni ukvarjal v rednem kazenskem postopku. Bruhanje krvi namreč lahko povzroče različne bolezni odnosno pride do bruhanja krvi iz različnih vzrokov.

V svoji obnovitveni prošnji z dne 9. 8. 1951 (fasc. II-1 str. 26) pa je obs. Figar glede Matijeviča in njegove bolezni ter smrti navedel nove okoliščine in sicer, da je Matijevič umrl zaradi TBC-pljuč, da je Janez Drašler rekel njemu (Figarju), zakaj ne spravi Matijeviča v bolnišnico, da sta se takrat onadva (Figar in Drašler) dogovorila, da mora Matijevič v bolnišnico in da je nato on (Figar) spravil Matijeviča v revir, kjer pa mu niso mogli pomagati in je umrl. Obs. Figar poudarja, da za TBC-pljuč umirajo ljudje v normalnih razmerah in vkljub vestni negi, kaj šele v takih razmerah, kot so bile v nemških koncentracijskih taboriščih. Glede na vse to meni obs. Figar, da on ne more biti kriv za smrt Matijeviča.

V obnovitvenih poizvedbah zaslišana nova priča dr. Dušan Kermauner je odločno zanikal, da bi bil obs. Figar kriv smrti Matijeviča, nadalje je izpovedal, da je obs. Figar mnogokrat ščitil Matijeviča, da mu ni bilo treba na delo in da je obs. Figar poslal Matijeviča v bolnišnico. Dr. Kermauner pravi tudi, da Matijevič ni bil član kolektiva, da pa ga je obs. Figar kljub temu ščitil, kolikor je le mogel. Tudi nova priča Janez Alič je izpovedal, da je obs. Figar skrbel za Matijeviča, da je bil stalno oproščen dela, dokler ni šel v bolnišnico, da je Matijevič dobival zdravila in vse priboljške, da pa je vkljub temu umrl, ker je imel težko TBC-pljuč.

Po povedanem so v obsojenčevih novih trditvah in v izpovedbah imenovanih

dveh novih prič izkazane take nove dejanske okoliščine glede vprašanja bolezni in smrti Matijeviča in glede obsojenčevega odnosa do Matijeviča, ponujena pa sta tudi dva nova dokaza po imenovanih dveh pričah, tako da se utegne pokazati, da obs. Figarju ni moč očitati, da je on s svojim ravnanjem povzročil smrt Matijeviča.

Čim pa bi se izkazalo, da kolektivi niso bili provokatorska in gestapovska organizacija in da obs. Figar ni bil sodelavec gestapa ter da ni kriv za smrt Matijeviča, potem bi se utegnilo tudi pokazati, da premestitev v tenorju sodbe imenovanih internirancev na druga delovna mesta, kot pa so jih imeli prej, ni bil tak ukrep, da bi ga bilo moč šteti za vojni zločin, katerega lahko stori sicer tudi naš državljan proti pripadniku lastnega naroda, toda samo v primeru, da se je naš državljan kot svoboden človek prostovoljno postavil v službo nasprotne vojujoče se strani oziroma v službo tuje države, ki je v vojnem stanju z našo državo.

Ad tč. c-3 izreka sodbe: Pod to točko je obs. Figar med drugim spoznan za krivega, da je v okviru provokatorske »antifašistične organizacije« vršil funkcije ekonoma bloka, ter poverjenika na bloku št. 40. Glede tega očitka velja vse tisto, kar je bilo že povedano in obrazloženo v zvezi z nastankom in značajem ekonomskih kolektivov, kakor tudi z nastankom antifašističnega gibanja, nacionalnih komitejev ter ILK.

Nadalje je obs. Figar pod to točko sodbe pravnomočno spoznan za krivega, da je kot poverjenik bloka tik pred kapitulacijo Nemčije po nalogu agenta gestapa Emila Schultza sestavil listo petih jugoslovanskih internirancev za transport ob priliki strahotne evakuacije 45.000 internirancev, od katerih so SS-ovci na poti pobili čez 20.000, in da je ob priliki iste evakuacije omogočil, da je SS-komanda »evakuirala« še nadaljnjih 30 jugoslovanskih internirancev, ki so iskali pri njem pomoči, katere pa jim ni hotel nuditi, temveč je internirance zaprl v nek prazni blok, katerega so nato SS-ovci obkolili in internirance odpeljali na »transport«.

V preiskavi je obs. Figar priznal (stran 15), da je sobnemu staršini bloka Emilu Schulzu poimensko navedel 5 jugoslovanskih internirancev za evakuacijski transport, da je dotičnih 5 internirancev predlagal za transport zaradi tega, ker so v taborišče prišli šele pred kratkim in ker oni edini na bloku še niso bili člani ekonomskega kolektiva. Na glavni obravnavi pa je obs. Figar to priznanje preklical ter je v svoj zagovor navedel, da je starešina bloka Schultz res to zahteval, da pa on ni tega izvršil in da je Schultzu rekel, da so vsi ti ljudje organizirani in da je zato njegova (Figarjeva) dolžnost, da jih ščiti. Na glavni obravnavi je obs. Figar tudi pojasnil (str. 95-zadaj), zakaj je v preiskavi priznal to, kar je o listi petih oseb napisano na strani 15 v 3. odst. zapisnika o njegovem zaslišanju. Obs. Figar je namreč na glavni obravnavi navedel, da je tako priznanje podal pri prvem zaslišanju v preiskavi in da pozneje, ko se je sestavljal zbirni, končni zapisnik z dne 28. 12. 1948, ni upal preklicati tega, kar je prej priznal ter da je bil prepričan, da bo preiskava itak ugotovila tudi glede tega, da ni resnično tisto, kar je on navedel v svojem zagovoru. V teku poznejše glavne obravnave pa je obs. Figar izjavil (str. 96-zadaj), da njegovo zaslišanje na str. 15 ne odgovarja resnici in da ga preklicuje. Njegovo zaslišanje na str. 15 pa se je nanašalo na vprašanje liste petih internirancev in tudi na onih 30 internirancev, ki naj bi jih bil obsojenec zaprl v prazen blok. Obs. Figar je torej v preiskavi dano priznanje glede tega dejanja (pod točko c-3) v celoti preklical kot neresnično, kar pravilno poudarja obnovitveni predlog republiškega javnega tožilca (str. 48) in kot to poudarja tudi obs. Figar v omenjeni prošnji za obnovo (fasc. II-1 str. 27). V

zvezi z onimi 30 interniranci je obs. Figar na glavni obravnavi v svojem zagovoru še navedel, da so na blok št. 40 zbrali vse jugoslovanske internirance iz blokov št. 34, 42 in 45, tako da jih je v posamezni sobi namesto po 100 bilo tudi po 500, na celem bloku št. 40 pa da jih je bilo okoli 2.000 ter da zato tistih 30 jugoslovanskih internirancev niso mogli sprejeti na blok št. 40. Zaradi tega pravi obs. Figar, da jih je peljal na blok št. 39, toda tudi tamkajšnji blokovni starešina jih ni mogel sprejeti in so tako ostali pred blokom, drugega dne, ko so delili hrano, pa da so odšli na kosilo in da so jih tam prijeli SS-ovci. Na glavni obravnavi je obs. Figar poudaril, da je storil vse, kar je mogel, da bi jih rešil.

V svoji obnovitveni prošnji z dne 9. 8. 1951 (fasc. II-1 str. 27–29 in 37–38) opisuje obs. Figar, kakšne razmere so nastopile v taborišču, ko se je SS-uprava zaradi bližajočih se zavezniških vojaških sil odločila evakuirati celotno taborišče. Tako navaja obsojenec, da je vsakodnevno prihajalo v majhno taborišče na tisoče internirancev iz drugih taborišč – filial oziroma iz zunanjih komand, da kakšna evidenca ni bila več možna, da se interniranci niso odzvali pozivu, da bi se zbrali na določenem mestu, zaradi česar so jih SS-ovci lovili po taborišču in jih vlačili na zborno mesto, da so se jugoslovanski interniranci zbrali in stlačili na blok št. 40 zato, da bi se event. obvarovali pred evakuacijo in da bi bili vsi skupaj, če bi morali na pot, ker so imeli načrt, da bi na poti pobili stražo in se osvobodili. Odločno zanika, da bi komurkoli izročil kakšen spisek internirancev za evakuacijske transporte ter poudarja, da bi na te transporte itak morali oditi vsi slej ali prej, če ne bi prihod zavezniških sil tega preprečil. V obnovitvenih poizvedbah zaslišana nova priča Janez Alič (fasc. VIII-2) je izpovedal, da je absurdna trditev, da je obs. Figar sestavil listo 5 jugoslovanskih internirancev, ker takrat ni šlo za transporte na zunanje komande zaradi dela, temveč za evakuacijo celotnega taborišča, zaradi česar se sploh ni sestavljalo nobenih list, temveč so SS-ovci enostavno naganjali ljudi v vrste in jih pod stražo vodili ven. Priča Janez Alič je tudi odločno zanikal, da bi bil Emil Schultz gestapovski agent, češ da je to bil star nemški komunist, da je bil Schultz starešina bloka št. 40 in da je v tem bloku bil tudi Franc Rakovec iz Notranjih Goric, ki je bil težko bolan, da je Schultz sam osebno temu bolniku prinesel vodo in mu umil noge, nato pa poskrbel, da je bil Rakovec premeščen v taboriščno bolnišnico. Ta priča meni, da kaj takega ne bi Schultz storil, če bi bil res agent gestapa. Priča Janez Alič zatrjuje tudi, da je bil Schultz v Nemčiji proglašen za heroja.

Sodišče v rednem kazenskem postopku ni imelo na razpolago podatkov, na podlagi katerih bi si moglo ustvariti objektivno sliko o dejanskih razmerah, ki so v dneh od 3. do 11. aprila 1945 nastopile v taborišču Buchenwaldu, na katere razmere nakazuje tudi obs. Figar v svoji zgoraj omenjeni obnovitveni prošnji. V posledici tega pa tudi sodišče ni imelo objektivne slike o poteku evakuacije tega taborišča. Teh podatkov pa tudi ni moglo imeti, saj so bili zbrani šele pred leti in jih je najti v omenjenih dveh dokumentarnih zbirkah (»Buchenwald« str. 113, 532–548, in »Otpor u žicama« str. 274–276). Iz tam navedenih podatkov je razvidno, da je v taborišču Buchenwaldu bil zadnji apel dne 3. aprila 1945, da je pod takratno matično taborišče spadalo s filialami in zunanjimi komandami skupno 80.900 ujetnikov, od tega preko 45.000 v taboriščnih podružnicah, ostali skoraj 36.000 pa so bili v matičnem taborišču v 53 blokih, da je v naslednjih dneh iz zunanjih komand prišlo v taborišče mnogo tisoč internirancev, tako da je število poskočilo na 48.000 in da zato kak redni številčni apel v teh pogojih ni bil več mogoč, nadalje, da je 3. 4. 1945

SS-komandant taborišča skušal pridobiti nemške internirance, da bi se postavili pod zaščito SS in sami šli na transport, češ da jih bodo sicer interniranci drugih narodnosti likvidirali, ker imajo orožje in celo radiooddajnik, preko katerega so zahtevali orožje od zaveznikov. Nemški interniranci so to provokacijo odbili. Dne 3. aprila so taborišče zaprli, nihče ni šel več na delo. Tega dne je prišlo okoli 10.000 internirancev iz drugih taborišč in so jih nastanili v majhnem taborišču oziroma v takozvanem »šotorskem taborišču«. Popoldne istega dne je SS-komandant taborišča izdal ukaz, da se morajo javiti na zbornem mestu vsi Židje, ILK pa je izdal ukaz, da ne sme nihče na zborno mesto. Od 4. na 5. april je ILK izdal ukaz vsem vojaškim skupinam, da morajo biti pripravljene v svojih blokih in da ne smejo spati. Ker se Židje niso pokorili ukazu, so dne 5. aprila oboroženi SS-ovci vdrli v taborišče in lovili po blokih in barakah tiste žide, katerim ni uspelo skriti se. Dne 7., 8. in 10. aprila je taboriščno SS-vodstvo skušalo izvesti evakuacijo celotnega velikega taborišča. Dne 7. aprila bi se morali v roku dveh ur zbrati na zbornem mestu vsi interniranci. Ker se nihče ni ukazu pokoril, je komandant taborišča dal še enkrat dve-urni rok. Tudi ta rok je brezuspešno potekel. Zato so v taborišče vdrli oboroženi SS-ovci ter začeli loviti in zganjati internirance na zborno mesto. Isto se je ponovilo tudi 8. in 10. aprila. Dne 11. aprila ob 14.30 je bilo vojaškim skupinam razdeljeno orožje, ob 15. uri so začele vojaške skupine internirancev napad na glavna vhodna vrata taborišča in za žično ograjo ter na SS-ovske stražarje. Zajeli so 250 SS-ovcev. Ob 16.30 je bilo taborišče osvobojeno, – dobre pol ure pred prihodom zaveznikov.

Glede navedenih 30 jugoslovanskih internirancev je obs. Figar v svoji obnovitveni prošnji (fasc. II-1 str. 27) navedel, da je šlo za 30 internirancev, ki niso imeli kam iti spat, ker so bili brez bloka, zato je obs. Figar posredoval pri starešini bloka 40 in ker jih ta zaradi prenapolnjenosti svojega bloka ni mogel sprejeti, je obs. Figar šel prosit starešino bloka št. 39, toda tudi ta je iz istega razloga odklonil sprejem. Da bi spali pod streho in da ne bi zunaj postali plen SS-ovcev, zato jih je obs. Figar peljal na blok št. 32, ki je bil tistega dne evakuiran ter jim naročil, da ne smejo ven in hoditi po taborišču, da jih ne bodo videli SS-ovci. Naslednjega dne je pri starešini bloka št. 39 dosegel, da je ta dovolil, da se je tistih 30 internirancev razvrstilo po stopnišču pred blokom in med vrati in ob oknih bloka, tako da je izgledalo, da spadajo k bloku 39. Čeprav so vsi vedeli, da ne smejo iti ven iz bloka, ker so zunaj SS-ovci lovili internirance za evakuacijske transporte, je vkljub temu še posebej naročil Janezu Pereniču, španskemu borcu, da jih ne sme pustiti nikamor. Obs. Figar pravi, da se je nato moral vrniti v svoj blok, kjer je moral tam biti zaradi tega, ker sta ILK in vojaški komite izdala vsem svojim vojaškim skupinam ukaz o strogi pripravljenosti, obs. Figar pa s tem v zvezi naglaša, da je on bil vodja vojaških grup v njegovem bloku. Šele pozneje je obs. Figar izvedel od Pereniča, kakšna usoda je doletela tistih 30 jugoslovanskih internirancev. Obs. Figar navaja namreč, da mu je Perenič pozneje pripovedoval, da je tistih 30 internirancev šlo ven po kosilo, med kosilom pa so blok obkolili in vse zajete odgnali. Da je obs. Figar res bil zadolžen za vojaško grupo in da se je udeležil napada internirancev za osvoboditev taborišča, izhaja to tudi iz navedb v knjigi »Otpor u žicama« str. 276.

V zvezi z vprašanjem omenjenih 30 jugoslovanskih internirancev in z obsojenčevimi novimi navedbami o razmerah in dogodkih v taborišču v zadnjih dneh pred osvoboditvijo, je končno pomembno tudi to, kar je obremenilna priča Milan Harmelj izpovedal v rednem kazenskem postopku. V zapisniku o njegovem zaslišanju

v preiskavi (str. 50) namreč dobesedno piše: »Ko so začeli evakuirati veliko taborišče SS-ovci in taboriščna policija, je precej Jugoslovanov uteklo iz blokov, ki so bili določeni za evakuiranje. Vsi ti so se zatekli po pomoč k Figarju, ki jih je odvedel v izpraznjeni blok in *naročil, da se ne smejo kretati izven bloka, da ne bodo vzbudili pozornosti SS-ovcev.* Kmalu nato je bil blok od SS-ovcev obkoljen in evakuiran. Od teh internirancev je malokdo ostal živ. Krivda, da so bili evakuirani, leži na Figarju, ker bi jih lahko razmestil po blokih, ki še niso bili evakuirani. Amerikanci pa so bili oddaljeni samo še 16 km.« O razmerah, ki so nastopile ob evakuaciji taborišča Buchenwald in o tem, kako je prišlo do tega, da je tistih 30 Jugoslovanov padlo v roke SS-ovcem, je v bistvu skladno z novimi navedbami obs. Figarja izpovedal tudi kot nova priča zaslišani Janez Alič (fasc. VIII-2 str. 5).

Priča Peter Pirc (str. 56) bremeni obs. Figarja, da je ta obsojenec hotel tik pred evakuacijo poslati na transport Jožeta Kocjana in Franca Antlogo. Na glavni obravnavi je priča Pirc trdil, da je k njemu prišel obs. Figar in ga vprašal, kje sta imenovana dva in da je obs. Figar takrat rekel Pircu, da bo tudi on prišel na transport. Obs. Figar je na glavni obravnavi to odločno zanikal in trdil, da je ta Pirčeva izpovedba neresnična. Zanimivo je, da je Pirc v preiskavi navedel, da je imenovana *dva skril pred Figarjem v drug blok*, torej ne v blok, kjer je on stanoval, da glavni obravnavi pa je trdil, *da je imel Kocjana skritega pri sebi tri dni*, Antlogo pa en dan in pol. Priča Pirc pa ni povedal, zakaj je ta dva bilo sploh potrebno skrivati pred obs. Figarjem. V svoji pismeni izjavi z dne 20. 4. 1969 pravi Franc Antloga (fasc. VIII-3), da je Peter Pirc lažno pričal proti obs. Figarju. Antloga je v tej svoji izjavi zanikal, da bi se bil on skrival pri Petru Pircu. Antloga nadalje pravi, da je bil on kot komunist član ilegalne vojaške organizacije in da je kot tak sodeloval v borbeni trojki ter da je on zadnje tri dni pred osvoboditvijo pa vse do trenutka napada na žice bil in se nahajal v prostorih komande »lupilnica krompirja«. V dokaz resničnosti tega se Franc Antloga sklicuje na štiri poimensko navedene internirance, ki so bili z njim skupaj v isti komandi. Eden izmed teh štirih je Janez Alič, ki je v obnovitvenih poizvedbah kot nova priča v celoti potrdil (fasc. VIII-1 str. 6), to, kar navaja Franc Antloga v svojih pismenih izjavah. Končno je treba pripomniti, da je tudi Jože Kocjan, zaslišan v preiskavi, navedel, da sta ga obs. Figar in Bojan Hudina ob evakuaciji taborišča leta 1945 hotela poslati na transport in da se je rešil s tem, da je šel na drug blok spat. Kocjan torej ne trdi, da je šel spat k Petru Pircu in da je bil pri Pircu skrit kar cele tri dni, kot je to navedel Pirc na glavni obravnavi.

Ob novih dejanskih okoliščinah, ki jih je obs. Figar iznesel po pravnomočnosti sodbe v svoji prošnji za obnovo glede te točke obsodbe ter spričo prikazanega poteka evakuacije in dogodkov, ki so se pod vplivom bližajočih se zavezniških sil mrzlično, hitro in nepričakovano vrstili, spreminjali in se razvijali v taborišču, – kot izhaja iz zgoraj cit. novih listinskih dokazov in iz izpovedb omenjenih novih prič, – se glede na te nove dejanske okoliščine in na nove dokaze že samo po sebi, kakor tudi v zvezi s tem, kar je o evakuaciji v svojem zagovoru iznesel obs. Figar in kar je kot priča izpovedal Milan Harmelj, utegne pokazati, da obs. Figar ni zaprl 30 jugoslovanskih internirancev v prazen blok, temveč da je dotični blok bil sicer prazen, toda odprt in nezaklenjen in da tistih 30 jugoslovanskih internirancev niso kmalu nato zajeli, temveč da se je to zgodilo šele naslednjega dne ob kosilu in da je do tega prišlo, ker niso poslušali nasvet obs. Figarja, da naj ne hodijo ven, da jih ne bodo opazili SS-ovci. Skratka, sodišče utegne priti do drugačnih dejanskih ugotovitev

glede obsojenčevega namena in ravnanja s tistimi 30 jugoslovanskimi interniranci, kot pa jih vsebuje pravnomočna sodba. Nadalje utegne priti do zaključka, da je priča Harmelj izrazil le svoje osebno mnenje, ko je kot priča navedel, da bi obs. Figar lahko tistih 30 internirancev razvrstil po blokih, ki še niso bili evakuirani in končno bi se utegnilo pokazati, da je verodostojnost priče Petra Pirca močno omajana. Utegnilo pa bi priti tudi do zaključka, da Emil Schultz ni bil gestapovski agent in da obsojeni Figar ni imenovanemu izročil liste petih jugoslovanskih internirancev.

Ad tč. d) odločbe o krivdi: V tej zadnji točki je obs. Figar spoznan za krivega, da je »izrabljajoč glad in strah pred transporti, s katerimi je grozil za to, da je izkoriščal posamezne mladoletne internirance za homoseksualna in druga perverzna dejanja, kar je imelo težje posledice na zdravju internirancev.«

Obs. Figar je v preiskavi (str. 10) in na glavni obravnavi (str. 95) priznal, da je tri mladoletne internirance, – ne da bi navedel njihova imena – zlorabljal v homoseksualne namene. V preiskavi je priznal, da jih je k temu prisilil, ker so se ga bali zaradi njegovih funkcij, na glavni obravnavi (str. 96), pa je zanikal, da bi pri tem zlorabljal svoj položaj. Tudi v svoji pismeni vlogi dne 9. 8. 1951 vzdržuje obs. Figar (fasc. II-1 str. 29) priznanje, da je zlorabljal tri mladoletne internirance, poudarja pa, da ni pri tem izkoriščal njihovega gladu, niti svojega položaja in da njegovo ravnanje ni imelo nobenih posledic za zdravje prizadetih. Tudi v obnovitveni prošnji z dne 29. 6. 1952 (fasc. II-1 stran 3) ni tega dejanja zanikal, protivil pa se je, temu, da bi to dejanje mogli šteti za kaznivo dejanje zoper ljudstvo in državo, češ, da predstavlja kvečjemu le kaznivo dejanje po čl. 186 KZ. Ko pa obs. Figar v svoji pismeni vlogi z dne 12. 9. 1970 (fasc. II-14 stran 5) pravi, da vse, kar je prej priznaval, je bila laž in da je navajal izmišljene navedbe in izmišljena imena, je v tej njegovi izjavi zazreti preklic vsega, kar je prej priznaval, torej tudi preklic priznanja tega dejanja. V času, ko sta bili napisani prvi dve prošnji za obnovo postopka z dne 9. 8. 1951 in 20. 6. 1952, se je obs. Figar nahajal še na prestajanju kazni, saj je po lastnih navedbah (fasc. II-3 str. 5) bil dne 13. 6. 1953 izpuščen na pogojni odpust.

Dne 15. 10. 1953 je bil v obnovitvenih poizvedbah kot nova priča zaslišan Zvonimir Snoj, ki je med drugim navedel (fasc. VIII-37), da je obs. Figar imel z njim homoseksualne odnose, da pa obsojenec ni zlorabljal svojega položaja in da tudi ni z ničemer grozil ter da se je obs. Figarju kmalu uprl. Zvonimir Snoj je tudi izpovedal, da mu ni znano, da bi bili še drugi taki primeri. Dne 6. 7. 1970 pa je bil Zvonimir Snoj ponovno zaslišan kot priča ter je izpovedal, da je v zadevi Figar-Ranzinger bil večkrat klican na zaslišanje, da so tudi njega »vrtali«, če je tudi on podpisal kakšen list itd., nadalje, da so mu rekli, da vedo, da je obs. Figar imel homoseksualne odnose z mlajšimi interniranci, in tudi z njim (s Snojem) in da je pod vplivom strahu priznal, da je imel obs. Figar z njim take odnose, čeprav se je on (Snoj) zavedal, da to ni res. Ko je tej priči bilo predočeno, kar je o tem izpovedal dne 15. 3. 1953, ko je še obremenjeval obs. Figarja glede tega dejanja, – je Zvonimir Snoj izjavil, da je to storil, ker je dne 15. 10. 1953 bil še vedno v strahu in ker se je zavedal svoje krivde, da je prej po nedolžnem obremenjeval obs. Figarja. V luči te novote, tj. vsebine izpovedbe Zvonimira Snoja z dne 6. 7. 1970 in v luči tega, kar je obs. Figar navedel v svoji pismeni vlogi z dne 12. 9. 1970 (fasc. VIII-14), utegne sodišče priti do zaključka, da so tudi tozadevne izpovedbe priče Romana Zupanca in Milana Harmelja, kakor tudi obsojenčevo samoobremenjevanje tega dejanja na tako trhlih

nogah, da ne bi to moglo služiti kot zadostna podlaga za krivdorek v smeri kvalifikacije po obtožbi in tudi ne v smeri kaznivega dejanja protinaravnega nečistovanja po sedaj veljavni določbi člena 186 KZ. Podane so torej tudi glede tega dejanja take nove dejanske okoliščine in ponujen je o teh okoliščinah tudi nov dokaz po priči Zvonimirju Snoju, da je nedvomno podan v zakonu predviden razlog za dovolitev obnove tudi glede tega kaznivega dejanja.

2. Obs. Ivan Ranzinger

Ad tč. a) odločbe o krivdi: V zvezi z delovanjem, katero je opisano v tej točki pravnomočne sodbe, se med drugim bremeni obs. Ranzingerja, da je v taborišču Auschwitzu od julija 1942 do marca 1943 kot sodelavec gestapa opravljal funkcijo namestnika kapota, nato pa kapota na komandi vrtnarije in da je od prihoda v taborišče Buchenwald marca 1943 do 20. 7. 1944 bil sobni starešina in namestnik starešine bloka in da je v teh svojstvih v obeh imenovanih taboriščih pretepal in mučil internirance zaradi kršitve taboriščne discipline.

Glede očitka, da je obs. Ranzinger bil v obeh taboriščih sodelavec gestapa in da je opravljal v tenorju sodbe naštete »funkcije« v taboriščni samoupravi, velja tudi za obs. Ranzingerja vse tisto, kar je bilo v obrazložitvi tega sklepa povedano pod II in III. Poleg tam navedenega je treba še podčrtati, da so po pravnomočnosti sodbe v svojih pismenih izjavah in v zaslišanjih v teku obnovitvenih poizvedb navedle številne nove priče – vsi bivši interniranci v Auschwitzu – zlasti pa: Avgust Božič, Maks Čihalj, Franc Mravljak, Marko Prosen, Edo in Stanko Steblovnik in Ivan Vodenik (fasc. VIII-6, 27, 28, 33, 38 in 41) take nove dejanske okoliščine, in nova dejstva o obsojenčevem izredno pozitivnem obnašanju in o njegovem požrtovalnem političnem delovanju v taborišču Auschwitzu, da bi na podlagi številnih novih dejstev in novih dokazov utegnilo sodišče priti do zaključka, da ta očitek ne drži. Tako je v svoji pismeni izjavi iz leta 1962 navedel Marko Prosen, da je obs. Ranzinger v taborišču Auschwitzu širil zavest odpora proti okupatorju, razširjal vzpodbudne novice, zlasti o napredovanju velikoruske armade, vzpodbujal in tolažil internirance in da je bil ves čas zaveden pristaš današnje ureditve. Edo Steblovnik pa je dne 4. 6. 1970, zaslišan kot nova priča, med drugim navedel, da so po zaslugi obs. Ranzingerja prišli v komando »vrtnarija« številni Židje in drugi, ki so bili v neposredni nevarnosti in da jih je obs. Ranzinger tako obvaroval pred pretečo smrtjo. Ta priča pravi, da je obs. Ranzinger pritegnil v komando »vrtnarija« največ Poljakov. Celo Otmar Potekev, ki je bil v rednem kazenskem postopku v preiskavi zaslišan kot obtežilna priča (str. 68–69), je v svoji pismeni izjavi z dne 9. 7. 1962 navedel (fasc. VIII-32), da mu je obs. Ranzinger, ki je imel zvezo z avstrijskimi in češkimi komunisti in s španskimi borci, – za kar je zvedel šele pozneje – pomagal ob prihodu v imenovano taborišče, da so v isti skupini kot obs. Ranzinger delali tudi Poljaki, Čehi, Avstrijci in Jugoslovani in da je obs. vsem tem internirancem pomagal. V svojem zaslišanju kot priča dne 28. 5. 1970 pa je med drugim Otmar Potekev izjavil, da se o Ranzingerjevem delu in obnašanju v Auschwitzu lahko samo pohvalno izrazi (fasc. VIII-stran 30). Po trditvah nove priče Eda Steblovnika je bil obs. Ranzinger v Auschwitzu neposredni sodelavec znanih političnih ujetnikov iz Avstrije in sicer: Ernsta Burgerja, Rudolfa Friemela in Ludvika Vesely-ja. Ta priča zatrjuje, da so vsi ti trije bili v taborišču Auschwitzu javno obešeni zaradi svojega političnega delovanja in da so sedaj v Avstriji proglašeni za narodne heroje. Ta priča tudi trdi, da je obs. Ranzinger bil

član tajne politične organizacije, ki je delovala po sistemu trojk. Da je obs. Ranzinger imel ozko povezavo z imenovanimi tremi avstrijskimi anifašisti in da so ti bili leta 1944 javno usmrčeni, to je potrdil v svoji pismeni izjavi z dne 20. 7. 1968, naslovljeni na Maršala Tita, tudi dr. Danimann Franz, višji svetnik na Dunaju, ki je bil zaradi protinacističnega delovanja zaprt od 1939 do osvoboditve 1945, od tega kar tri leta v Auschwitzu. Dr. Danimann Franz je član dokumentacijskega arhiva avstrijskega odpora, član prezidija KZ, dolga leta je bil tudi član Komisije za preskrbo žrtev pri avstrijskem ministrstvu za socialne zadeve. Da je obs. Ranzinger bil v Auschwitzu povezan z odporniškim gibanjem, potrjuje to tudi Herman Langbein kot sekretar Internacionalnega komiteja taborišč v izjavi z dne 11. 5. 1966. Dr. Franz Danimann je v nadaljnji svoji izjavi z dne 25. 7. 1966 potrdil, da je obs. Ranzinger bil v Auschwitzu funkcionar in pooblaščenec za zvezo v ilegalni bojni organizaciji, ki je preko poljskih zapornikov imela zvezo s poljskim odporniškim gibanjem, kateremu je pripadala grupa »Oswiencin«, katero je vodil sedanji poljski ministrski predsednik Cyrankiewitz (fasc. VII-2, 3 in 4).

Za razčiščevanje in ugotavljanje obsojenčevega inkriminiranega delovanja v Auschwitzu so bili v kazenski preiskavi zaslišani kot priče samo trije bivši internirani v tem taborišču in sicer: Ivan Kos, Matija Mivšek, in Otmar Potekev, nobeden od teh pa ni bil zaslišan na glavni obravnavi, temveč so bile le prečitane njihove izpovedbe iz preiskave.

O pretepanju in mučenju internirancev v Auschwitzu, glede česar je bil obs. Ranzinger spoznan za krivega, ni priča Ivan Kos, ki je prišel septembra 1942 v to taborišče, vedel iz lastnega zaznanja in zapažanja ničesar izpovedati, pač pa se sklicuje na Eda in Stanka Steblovnika, češ, da sta mu ta dva pripovedovala, da je obs. Ranzinger pretepel dva Poljaka (str. 64). Brata Edo in Stanko Steblovnik pa sta v svoji izjavi z dne 13. 12. 1962 (fasc. VIII-stran 38), navedla, da je obs. Ranzinger samo enkrat kaznoval nekega zapornika, ker je napravil prestopek, zaradi katerega bi SS-ovci kruto kaznovali celotno delovno skupino. Ta dva govorita torej o enem samem takem primeru in ne o dveh Poljakih, kot je to navedel priča Ivan Kos. Druga obremenilna priča Otmar Potekev (stran 68–69) individualnega pretepanja sploh ne omenja, dne 28. 5. 1970 pa je kot priča v obnovitvenih poizvedbah navedel, da je bil en sam primer, ko je obs. Ranzinger udaril nekega Žida, ker je ta ukradel kruh sointernirancu, da pa tega obs. Ranzinger ni napravil kot »funkcionar«, ampak zato, ker so se tudi vsi ostali interniranci zaradi kraje kruha razburjali in jezili. Tretja priča Matija Mivšek, ki je prišel v Auschwitz z istim transportom kot obs. Ranzinger, je izpovedal (str. 66–67), da je vsak kapo smel internirance pretepati, in celo ubiti, ne da bi zato komu odgovarjal, toda ta priča ne zatrjuje, da bi obs. Ranzinger kogarkoli pretepel. Obs. Ranzinger pa je v preiskavi (str. 24 in 25) priznal, da je v Auschwitzu oklofutal nekega Čeha, ker je zapustil delovno mesto in šel spat pod drevo in nekega Žida, ker je samovoljno zapustil komando in šel delat v drugo komando. Priznal je tudi, da je v taborišču Buchenwaldu oklofutal dva Poljaka, ker sta sointernirancem ukradla kruh.

Za očitek, da je obs. Ranzinger v Auschwitzu in Buchenwaldu pretepal in mučil internirance v svojstvu sodelavca gestapa in taboriščne SS-uprave, velja vse tisto, kar je bilo o tem problemu pretepanja obrazloženo v zvezi z obsojenim Figarjem, ker so tudi glede obs. Ranzingerja podane enake nove dejanske okoliščine, ki utegnejo privesti do zaključka, da obs. Ranzinger ni tega delal kot uslužbenec taboriščne

SS-uprave ali sodelavec gestapa in da tudi tega ni delal iz nizkotnih nagibov, temveč v interesu vseh ostalih internirancev, ki so delali na isti komandi oziroma stanovali v isti sobi in da je na koncu koncev bilo to tudi v interesu prizadetega samega.

Pod točko a) odločbe o krivdi je obs. Ranzinger nadalje spoznan za krivega tudi tega, da »je skupno z drugimi taboriščnimi funkcionarji v taborišču Auschwitz ter skupno s taboriščno policijo lovil pobegle jetnike in internirance, ki so se skrivali pred delom ali transporti ter jih nato izročal taboriščni komandi, ki jih je običajno uničila v krematoriju.«

Da bi v taborišču Auschwitzu obstajala »taboriščna policija«, tega ni izpovedala in trdila nobena od imenovanih treh prič in tudi ne obsojenec sam. Obs. Ranzinger v svojem zaslišanju v preiskavi (str. 35–36) govori sicer o taboriščni policiji, toda ta del njegovega zagovora se nanaša na dogodke v taborišču Buchenwaldu. Tudi nobena od prej naštetih novih prič – bivših internirancev v Auschwitzu – ne govori o tem, da bi v tem taborišču obstojala »taboriščna policija«. Zato se utegne na podlagi že izvedenih dokazov v rednem kazenskem postopku in v zvezi s tem, kar izpovedujejo zgoraj imenovane nove priče, pokazati, da v taborišču Auschwitzu sploh ni bilo taboriščne policije ob času, ko je bil obs. Ranzinger v tem taborišču in da zato tudi z njo ni mogel sodelovati na način, kot mu to šteje pravnomočna sodba v krivdo.

Glede lovljenja internirancev razločuje odločba o krivdi dve vrsti in sicer a) lovljenje pobeglih ujetnikov in b) lovljenje takih internirancev, ki so se skrivali pred delom ali pred transporti.

Priča Ivan Kos je navedel (str. 64, 65), da je obs. Ranzinger kot kapo večkrat hodil na apele samih kapotov, ki so nato pomagali loviti internirance, ki so ušli ali se skrivali po taborišču. Ta priča ne trdi, da se je obs. Ranzinger udeleževal takih hajk, pravi pa, da kolikor on ve, da so se takih hajk morali udeleževati vsi kapoti. Toda ta priča je v svoji pismeni izjavi z dne 10. 7. 1969 preklicala to, da bi obs. Ranzinger lovil pobegle. Ivan Kos je namreč v svoji izjavi z dne 10. 7. 1969 navedel, da tozadevna trditev ne odgovarja resnici. V nadaljevanju svoje izjave (fasc. VIII-23) pravi Ivan Kos, da je bila drugačna stvar, ko se je kakšen onemogel ali bolan ujetnik skrival pred delom ali transportom ali če je kje zaspal. Ker je moralo biti na apelu število ujetnikov točno, zato so morali ne samo kapo, temveč tudi člani dotične komande, starešine bloka in drugi interniranci iskati toliko časa, dokler se ni ujetnik našel živ ali mrtev, ves ostali lager pa je bil v takšnih primerih kaznovan s tem, da je moral stati na apelu, dokler se število ni ujemalo. Končno je za verodostojnost tega, kar je Ivan Kos kot priča obremenilnega izpovedal v teku rednega kazenskega postopka v preiskavi, pomembno tudi to, kar je izpovedal kot priča dne 29. 5. 1970. Takrat je navedel nove dejanske okoliščine in sicer, da so menda leta 1946 tudi njega osumili sodelovanja z gestapom, češ da sicer ne bi mogel preživeti 22 mesecev v Auschwitzu, da je bil 5 do 6 krat zaslišan, da so ga takrat zasliševali tudi o Ranzingerju, da je enkrat trajalo zasliševanje vzdržema zelo dolgo in da je takrat podpisal neke zapisnike, da pa je bil takrat tako izčrpan, da sploh ne ve, kaj je podpisal. Tudi priča Otmar Potekev je v kazenski preiskavi (stran 69) izpovedal, da so pobegle internirance zasledovali večinoma kapoti in blokovni starešine in to pogosto s psi, da je obs. Ranzinger kot kapo prav gotovo tudi zasledoval pobegle, ker so morali to opravljati vsi kapoti. Tudi ta priča torej ni direktno obremenila obs. Ranzingerja, temveč je le iz dejstva, da je obs. Ranzinger bil kapo, sklepala na to, češ da je tudi

obs. Ranzinger moral delati tisto, kar so delali vsi kapoti. Toda tudi ta priča je v svoji pismeni izjavi z dne 9. 7. 1962 (fasc. VIII-32) navedla samo lepe in dobre stvari o obsojenčevem obnašanju in delovanju v taborišču Auschwitz, v svojem dopisu na javnega tožilca SR Slovenije z dne 22. 5. 1969 in nato v svojem zaslišanju kot priča dne 28. 5. 1970 je Otmar Potekev navedel take nove okoliščine, v katerih in zaradi katerih je leta 1948 podpisal zapisnik, ki se nahaja v predmetnem kazenskem spisu (str. 68–70). Ko govori tretja obremenilna priča Matija Mivšek o hajkah na pobegle in one, ki so se skrivali, je ta priča izjavil istočasno, da mu ni znano, da bi se obs. Ranzinger udeležil takih hajk, da pa je skoraj gotovo, da je moral kot kapo pri tem sodelovati, zato bi se utegnilo pokazati, da je tudi ta priča obremenilni zapisnik podpisala v enaki klimi kot Ivan Kos in Otmar Potekev. V luči navedenih novih okoliščin bi se lahko izkazalo, da predstavlja obsojenčevo priznanje, da je enkrat sodeloval pri taki hajki v Auschwitzu, pri čemer pa je trdil, da takrat niso nikogar od pobeglih našli – prešibko oporo za krivdo – zlasti še ob tem, kar je kot nova priča v obnovitvenih poizvedbah izpovedal Edo Steblovnik. Ta namreč zavrača kot nesmiselno obdolžitev, da bi obs. Ranzinger pomagal loviti pobegle internirance. Pravi namreč, da kdor ve, kakšni so bili varnostni ukrepi v Auschwitzu, mora tudi vedeti, da je bilo praktično nemogoče pobegniti, saj je šlo za dvojno žično ogr
tričnim tokom, nato je prišel zid in žična mreža z gostimi stražarskimi st

Ad tč. b) izreka o krivdi: Obs. Ranzinger je bil spoznan za krivega, da je storil kaznivo dejanje vojnega zločina zoper civilno prebivalstvo tudi s tem, da je bil dodeljen na delo v revir, kjer je delal na patologiji, pozneje v histološkem oddelku pri pripravljanju mikroskopskih preparatov, reparatur raznih organov človeškega telesa ter pri strojenju človeške kože, na komando patologije pa da je prišel kot sodelavec gestapa in po nalogu vojnega zločinca SS-ovskega zdravnika dr. Dinga.

Predvsem ni iz opisa tega dejanja razvidno, kdaj je bil obs. Ranzinger premeščen na patologijo. Iz opisa dejanja pod točko a) izhaja namreč, da je obs. Ranzinger vse od svojega prihoda v Buchenwald marca 1943 pa do svojega izpusta iz taborišča dne 20. 7. 1944 bil sobni starešina in namestnik bloka. Po navedbah obsojenčevega zagovora pa je bil on sobni starešina samo do junija 1943, ko je bil premeščen na delo v patologijo.

Patologija je bil oddelek revirja, revir pa je bil taboriščna bolnišnica, v kateri pa je bilo vse do leta 1942 zelo riskantno iskati zdravniško pomoč, da pa se je to stanje, potem, ko je bil sredi leta 1943 vprav v varstvu revirja ustanovljen ILK, bistveno spremenilo v korist zdravljenja internirancev, kot je bilo to pojasnjeno in dokumentarno izkazano v obrazložitvi tega sklepa pod II in III v zvezi s problemom borbe »rdečih« proti »zelenim«. Obs. Ranzinger navaja v svojem zagovoru v preiskavi (str. 28, 30, 36, 37) in na glavni obravnavi (str. 97), da se je po prihodu v patologijo učil od nekega Holandca izdelovati laboratorijsko steklo, ko je pozneje dotični Holandec odšel na drugo komando, pa da je nekaj časa sam izdeloval tako steklo, nato pa izdeloval steklene okvirje, na katere je pritrdil celuloidne plošče, na katere je potem Čeh Vodička pritrdil razne organe, ki jih je potem hermetično zapečatil v steklenih posodah. Obsojenec pravi, da je samo enkrat pomagal Vodički razpeti na leseno ploščo tetovirano človeško kožo. Obsojeni Ranzinger je tudi navedel v zagovoru, da ga je koncem julija 1943 premestil kapo patologije Wegerer Gustav

v histološki oddelek, kjer je obsojenec delal mikroskopske preparate za medicinske fakultete v Nemčiji.

Iz podatkov dokumentarne zbirke »Buchenwald« (str. 141, 145, 158–159, 369–372 in 511) izhaja, da je kapo patologije Wegerer Gustav bil eden izmed avstrijskih antifašističnih borcev v Buchenwaldu, ki je v patologiji pripravljal in oskrboval material, potreben za izdelavo eksploziva. Gustav Wegerer je bil v zvezi s komemoracijo za ubitim Ernestom Thälmannom, – katera komemoracija je bila v taborišču Buchenwaldu oktobra 1944 – aretiran z mnogimi drugimi in odpeljan v zapore gestapa v Weimar. Wegerer Gustav je ostal potem v zaporih vse do 13. 4. 1945, ko je z okoli 200 drugimi zaporniki moral na pot ter mu je dne 15. 4. 1945 skupno s Sündermannom uspelo pobegniti. Patologija je torej služila ilegalnemu odporniškemu gibanju kot zanesljiva postojanka. S tem v zvezi je treba ponovno podčrtati, da je v poročilu o ustanovitvi ILK rečeno (»Buchenwald« str. 396), da je ILK bil ustanovljen v zaščiti oziroma pod zaščito revirja. V revir niso namreč pogosto prihajali in silili SS-ovci in gestapovci, ker so se bali, da bi se nalezli različnih bolezni.

Revir je služil tudi za skrivališče orožja. Tako so v TBC-baraki očistili in tudi tam skrili puške, puškomitraljez (IMG) s ca 2000 naboji je bil skrit v bolniški zgradbi (»Buchenwald« str. 510 in 512). V dokumentarni zbirki »Otpor u žicama« pa je rečeno (str. 274), da je orožje bilo skrito v premogovni kleti za krematoriji in v revirju v kleti za zdravila. Da je Gustav Wegerer bil eden izmed vodilnih avstrijskih antifašističnih borcev v Buchenwaldu, izhaja to tudi iz izjave »Taboriščnega združenja Buchenwald« z dne 5. 1. 1963 (fasc. IV-1 str. 4).

ILK je bil torej poleti 1943 ustanovljen v revirju, to se pravi, da so tudi njegovi člani bili večinoma zaposleni na revirju. Obs. Ranzinger pa zatrjuje, da je bil do junija 1943 sobni starešina, nakar je bil premeščen v patologijo, kjer je bil kapo Wegerer Gustav. Če se ob vsem tem upošteva dejstvo, da je obs. Ranzinger bil že od svojega prihoda v Buchenwald eden izmed najagilnejših jugoslovanskih internirancev v antifašističnem odporniškem gibanju v Buchenwaldu, da je bil znan in povezan z vodilnimi avstrijskimi, nemškimi in češkimi antifašističnimi borci v tem taborišču, potem bi bilo moč zaključiti, da je obs. Ranzinger prišel v patologijo po prizadevanju ILK. To pa kapotu patologije Gustavu Wegererju ni bilo težko doseči, ker je v patologiji neki Holandec izdeloval laboratorijsko steklo za potrebe patologije, obs. Ranzinger pa je bil več let zaposlen v steklarni v Hrastniku ter je po poklicu izučen steklar in steklopihač. Prav zato je takoj po prihodu na patologijo bil dodeljen dotičnemu Holandcu v uk, po odhodu imenovanega na drugo komando pa je obs. Ranzinger nekaj časa sam izdeloval laboratorijsko steklo, kakor vse to navaja obsojenec v svojem zagovoru (str. 29). Da je bil v patologiji sedež internacionalne ilegalne organizacije, tj. ILK in jugoslovanskega komiteja in da je obs. Ranzinger prišel na delo v patologijo na prizadevanje ILK, je vse to izrecno izpovedal tudi nova priča Janez Alič, (VIII-2 stran 7), ki je bil zaslišan v obnovitvenih poizvedbah.

Zagovor obs. Ranzingerja o tem, kakšna opravila je izvrševal v patologiji, ni z ničemer bil ovržen. Končno pa je iz opisa dejanj v izreku pod točko b) sodbe razvidno, da je vse obtoženčevo delo v patologiji bilo povezano s posameznimi organi umrlih internirancev. Iz poročila v knjigi »Buchenwald« (str. 158–159) je razvidno, da je bila patologija kot oddelek revirja ustanovljena zato, da se je na podlagi raztelešenja mrličev postavila diagnoza o bolezni in vzroku smrti in so izstavljali mrliške

liste, ki so jih morali izdati v 8 primerkih za vsakega mrliča. Iz omenjenega poročila je nadalje razvidno, da so tekom časa začeli na patologiji strojiti človeško kožo in izvrševati tudi druga zavržna opravila, toda vsa ta opravila so se tikala mrličev oziroma posameznih delov mrtvih človeških trupel. Tudi poizkusi so se delali na mrličih. Čeprav je obs. Ranzinger prišel na patologijo na prizadevanje in pobudo ILK, je vendar tudi tam bil in ostal v položaju interniranca in je zato moral opravljati naložena in odkazana mu opravila. Tudi za njega je veljal železni lagerski disciplinski zakon, ki je vsako tudi najmanjšo nepravilnost, vsak prekršek ali neizvršitev ukaza kaznoval z drakonskimi telesnimi kaznimi in večkrat celo s smrtjo. Ne glede na to pa se ob novih okoliščinah, ki so vsebovane v omenjenem poročilu o delovanju patologije v Buchenwaldu, utegne vendarle izkazati, da opravila, ki jih je izvrševal obsojeni Ranzinger, sama po sebi še ne morejo šteti za kaznivo dejanje zoper ljudstvo in državo, na vsak način pa se utegne glede na citirane listinske podatke o vlogi Wegererja Gustava in glede na vsebino izpovedbe nove priče Janeza Aliča izkazati, da obs. Ranzinger ni bil premeščen v patologijo zaradi tega, ker naj bi bil sodelavec gestapa, kakor ima to za dokazano pravnomočna sodba. Že zaradi tega je podan tak razlog, kot ga za dovolitev obnove zahteva in predvideva določba člena 292/I točka 3 ZKP/48.

Ad tč. c) odločbe o krivdi: V tej točki sodbenega izreka je obs. Ranzinger spoznan za krivega, da je novembra 1943 organiziral provokatorsko »antifašistično organizacijo« v taborišču Buchenwald, da je vzpostavil grupe te organizacije s poverjeniki na posameznih blokih, da je januarja 1944 formiral provokatorski »jugoslovanski komite«, da je postal sekretar te zločinske organizacije, ki jo je vodil gestapo v namenu, da bi s tako provokatorsko organizacijo demoraliziral najboljše borce proti fašizmu in jih odvračal od aktivne borbe zoper zločinsko taboriščno vodstvo, da je omogočal z vzdrževanjem reda in discipline neovirano in nečloveško izkoriščanje delovne sile internirancev in njihovo brezobzirno uničenje, da je potom Figarja Vekoslava vršil preglede ob prihodu novodošlih internirancev, zbiral njihove politične karakteristike, na osnovi katerih je »jugoslovanski komite« odločal, kateri interniranci se pošljejo na »transport«, kar je pomenilo v smrt.

Glede vse te naštete inkriminirane obsojenčeve dejavnosti velja vse tisto, kar je bilo v obrazložitvi tega sklepa pod I, II, III in IV povedano o nastanku in značaju kolektivov jugoslovanskih internirancev, o nastanku, delu in značaju jugoslovanskega ilegalnega antifašističnega gibanja in organizacije ter o nastanku takih organizacij drugih narodnosti, o nastanku in delu nacionalnih komitejev, posebej pa še o nastanku in delu jugoslovanskega komiteja ter nastanku, delu in značaju Internacionalnega lagerskega komiteja, nadalje o transportih in o vlogi delovne statistike in sploh tkzv. taboriščne samouprave. Vsi tam navedeni razlogi za dovolitev obnove kazenskega postopka prihajajo v poštev tudi za obs. Ranzingerja glede zgoraj opisanega delovanja, ki je predmet te točke pravnomočne sodbe.

Le zaradi popolnosti bi bilo dodati samo še to, da je v razlogih sodbe navedeni Sündermann tisti antifašist, ki mu je uspelo skupno z Gustavom Wegererjem pobegniti iz rok gestapa, o čemer je bilo že spredaj govora; Ernest Busse, ki se prav tako navaja v pravnomočni sodbi, pa je bil eden izmed vidnih antifašističnih delavcev, ki se kot tak omenja v dokumentarni zbirki »Buchenwald« na mnogih mestih (str. 142, 144, 316, 318, 333, 352, 371, 377, 410, 432, 510, 540 in 554, ter v knjigi »Otpor u žica-

ma« na str. 265). Po izjavi univ. profesorja dr. Rudija Supeka iz Zagreba, je bil Ernest Busse prvi podpredsednik vlade v Thüringiji (fasc. VII-11 str. 4).

O odporniškem delovanju obs. Ranzingerja v taborišču Buchenwald pa govori knjiga »Otpor u žicama« na str. 241, 248, 249 in 254, v knjigi »Buchenwald« pa na str. 429. O antifašističnem delovanju tega obsojenca v Buchenwaldu so izpovedale tudi številne nove priče, med temi tudi: Alič Janez, Dimec Srečko, dr. Dušan Kermauner, Šime Martinjak, Evgen Poberaj in Vižintin Avgust ter Slavko Saračevič (fasc. VIII-2, 13, 21, 26, 30 in 36).

Končno je treba omeniti, da je tudi univerzitetni prof. dr. Walter Bartel – profesor na Humboldtovi univerzi v Berlinu – podal v svojstvu nekdanja predsednika Internacionalnega lagerskega komiteja (ILK) v Buchenwaldu in v svojstvu sedanjega vice-prezidenta »Mednarodnega komiteja Buchenwald« (Comité International de Buchenwald) pismeno izjavo z dne 26. 7. 1965 (fasc. VII-1), v kateri navaja, da je obs. Ranzinger bil v Buchenwaldu nepomirljiv nasprotnik fašistov, da ga je obs. Ranzinger povezal in mu vzpostavil kontakt z drugimi v izjavi imenoma navedenimi jugoslovanskimi tovariši, med katerimi se navaja tudi obs. Slavko Figar. Nadalje izjavlja univ. prof. dr. Walter Bartel, da sta obs. Ranzinger in obs. Figar bila pogumna borca odpora, da sta imela v jugoslovanski organizaciji velik ugled, in da sta dano zaupanje kot borca odpora tudi v polni meri opravičila.

V.

Spričo vsega v obrazložitvi tega sklepa pod točko I do vključno IV navedenega se je torej pri pretresu navedb republiškega javnega tožilca v njegovem predlogu za obnovo kazenskega postopka v korist obs. Vekoslava Figarja in obs. Ranzingerja pokazalo, da so glede vsega inkriminiranega delovanja obeh obsojencev izkazane take nove dejanske okoliščine, dejstva in podatki, in da so bili predloženi tudi novi dokazi, ki utegnejo sami za sebe in tudi v zvezi s prejšnjimi že izvedenimi dokazi povzročiti oprostitev obeh obsojencev glede njunega celotnega v odločbi o krivdi opisanega delovanja. Ko so torej v smislu čl. 292/I tč. 3 ZKP/48 podani pogoji za dovolitev obnove kazenskega postopka v tej kazenski zadevi v korist obeh obsojencev, zato je bilo treba utemeljeni zahtevi za obnovo ugoditi in v skladu z določbo člena 295/IV ZKP/48 odločiti tako, kot je to navedeno v dispozitivu tega sklepa.

Ljubljana, dne 26. 11. 1970

Zapisnikar
Ivan Mišič l. r.

Predsednik senata
Lojze Piškur l. r.

ŽIG:
Socialistična republika Slovenija
Vrhovno sodišče
Ljubljana

Dostaviti:
1 X JT SRS
4 X Okrožno sodišče v Ljubljani

K 28/71-3

SKLEP

Okrožno sodišče v Ljubljani je v kazenski zadevi zoper obs. Vekoslava Figarja, in obs. Ivana Ranzingerja, zaradi kaz. dejanja po 3. tč. 3. čl. ZKLD

sklenilo:

I. Kazenski postopek zoper Vekoslava Figarja in Ivana Ranzingerja se ustavi.

II. Sodba okrožnega sodišča v Ljubljani z dne 29. 6. 1949, opr. št. K 155/49-24, se razveljavi.

Stroški kazenskega postopka iz 1. do 5. tč. 2. odst. 89. čl. ZKP obremenjujejo proračun.

Obrazložitev

Vrhovno sodišče SR Slovenije je s sklepom z dne 26. 11. 1970, opr. št. I Kr 35/70-4, ugodilo zahtevi javnega tožilca SRS za obnovo kazenskega postopka, ki je bil zoper Vekoslava Figarja in Ivana Ranzingerja pravnomočno končan s sodbo okrožnega sodišča v Ljubljani z dne 29. 6. 1949, opr. št. K 155/49-24, ter poslalo zadevo tukajšnjemu sodišču v novo obravnavo. Še pred novo glavno obravnavo je javni tožilec SRS z vlogo z dne 19. 1. 1971, opr. št. Ktr 486/70, na podlagi 5. čl. Zakona o javnem tožilstvu, 1. odst. 46. čl. ZKP in 261. čl. ZKP umaknil obtožbo javnega tožilstva Ljubljanske oblasti z dne 25. 6. 1949, opr. št. B 92/49 zoper Vekoslava Figarja in Ivana Ranzingerja. Glede na to je sodišče po 261. čl. ZKP ustavilo kazenski postopek zoper Vekoslava Figarja in Ivana Ranzingerja, ob smiselni uporabi 2. odst. 377. čl. ZKP pa razveljavilo tudi prejšnjo sodbo.

Izrek o stroških kazenskega postopka temelji na določbi 1. odst. 92. čl. ZKP.

Ljubljana, 29. 1. 1971

Predsednik senata:
(Dr. Živko Zobec) l. r.

Dostaviti:
1) JT SRS
2) Okrož. jav. tož.[1]
3) obs. Vekoslavu Figarju
4) obs. Ivanu Ranzingerju
ad 2) do 4) s sklepom Vrhovnega sodišča SRS I kr 35/70-4
5) spis

Pravni poduk: Zoper ta sklep je dopustna pritožba na Vrhovno sodišče SR Slovenije v Ljubljani. Pritožbo bi bilo treba vložiti pismeno ali ustno na zapisnik pri tukajšnjem sodišču v roku 3 dni po prejemu pismenega odpravka tega sklepa.

[1] V izvirniku je točka 2 prečrtana.

Dokumenti o razveljavitvi sodbe zoper Bohinca in soobtožene

JAVNO TOŽILSTVO
SOCIALISTIČNE REPUBLIKE SLOVENIJE

Ktr 509/70 Ljubljana, 13. 10. 1970

VRHOVNO SODIŠČE SR SLOVENIJE
– Kazenski oddelek –
Ljubljana

V kazenski zadevi zoper BOHINC Andreja, KOPAČ Vlastimira, VIDMAR dr. Romana in BREZAR Viljema, ki je bila pravnomočno končana s kazensko sodbo Okrožnega sodišča v Ljubljani K 478/48 v zvezi s sodbo Vrhovnega sodišča LRS v Ljubljani opr. štev. Kž 569/48, predlagamo v smislu čl. 6 uvodnega zakona k zakonu o kazenskem postopku z dne 30/9-1953 iz razloga po 3. točki 1. odstavka 292. člena ZKP/48 v korist vseh štirih obsojencev

obnovo kazenskega postopka

Vrhovno sodišče SR Slovenije naj v smislu 4. odstavka 295. člena ZKP/48 temu predlogu ugodi in zadevo pošlje Okrožnemu sodišču v Ljubljani v novo obravnavo.

Obrazložitev

Za kakšna kazniva dejanja so bili imenovani štirje pravnomočno obsojeni je razvidno iz sodbe, ki je v spisu.

1. BOHINC ANDREJ

Sodba utemeljuje Bohičevo krivdo z njegovim priznanjem tako v preiskavi kot na glavni obravnavi. Dalje opira sodba svoje dokazne zaključke glede krivde na to, da »se je obtoženec pokazal kot tipičen egoist najslabšega kova. Ravno egoisti pa so ljudje, ki niso zmožni velikih dejanj in jim je pred očmi predvsem njih lastna oseba. Da pa je bil obtoženec izredno velik egoist pa sledi iz njegovih lastnih priznanj, ki ta njegov egoizem kažejo naravnost v zločinski luči. Ko je na tisoče ljudi stradalo in umiralo od lakote, je obtoženec pisal svoji zaročenki, da se je zredil in da tehta točno 80 kg.« Nadaljnja okolnost, ki po oceni sodbe kaže na Bohinčevo krivdo, naj bi bila v tem, da je obtoženec pisal iz Dachaua svoji zaročenki Klemenčič Anici: »Hudega ni nič, prav dobro se počutim, dal bog, da gre še nadalje tako...«. In končno, »da so ga priče sotrpini v taborišču opisali, da je bil član omizja, ki so ga krstili s »čaršijo«. Za posamezna kazniva dejanja po točkah sodba sploh nima razlogov.

Priznanje storilca kaznivega dejanja je lahko eden izmed dokazov za njegovo krivdo, vendarle v primeru, če je priznanje dano prostovoljno. V konkretnem primeru celoten potek preiskovalnega postopka in dogajanje pred glavno obravnavo jemlje Bohinčevemu priznanju in samoobtoževanju vsakršno dokazno vrednost. Bohinc v preiskavi dolgo ni priznaval. Šele, ko je bil psihično zlomljen, je bil napravljen »sintetični zapisnik« za sodišče z njegovim priznanjem. Na Bohinca je bil vršen psihičen in fizičen pritisk, kar izhaja iz Bohinčeve izjave dne 22/7-1970. Po lastnih trditvah je bil večkrat opozorjen in preizkušen, kako naj na glavni obravnavi govori. Že med preiskavo je s sodelovanjem preiskovalca sestavil in se na pamet naučil svoj končni samoobtožujoči govor na koncu glavne obravnave. Razumljivo je tako, da je Bohinc (kakor tudi ostali soobsojenci) zaradi takih preiskovalnih metod in zaradi dejstva, da je bilo izvrševanje kazni v okviru istega resora, ki je vodil tudi preiskavo – priznaval tudi na glavni obravnavi. To velja smiselno za vse štiri obsojence v tem procesu. Saj so bili obdolženci na omenjeno dejstvo v preiskavi večkrat opozorjeni. Tako n.pr. pravi Bohinc v svoji izjavi z dne 22/7-1970 na strani 5, da mu je preiskovalec »zabičal, da ja ne bi izrabil sodišča kot tribuno zoper ljudsko oblast in da bom odgovarjal tako, kot sva se z zasliševalcem naučila, sicer bom takoj po razpravi prepeljan nazaj v centralne zapore, kjer bom doživel še vse kaj hujšega, kot sem v 10 mesecih preiskave.« To se je zgodilo 8. avgusta 1948, dan pred glavno obravnavo. Po vsem rečenem se ni mogoče zanesti na resničnost njegovega priznanja niti v preiskavi niti na glavni obravnavi – ne, kar tiče sodelovanja z gestapom, ne kar tiče drugih dejanj, za katera je bil obsojen. Sumljiv je glede sodelovanja z gestapom toliko kot vsak, ki je bil aretiran in zaslišan od gestapa.

Niti v preiskavi niti na glavni obravnavi niso bile v obravnavanem primeru ugotovljene nikake, za narodnoosvobodilni pokret škodljive posledice. Nihče zaradi njegovega »izdajstva« ni bil aretiran. Tudi sodba mu ne očita izdajstva za čas, preden je bil poslan v Dachau, marveč le, da je sprejel konkretne naloge za vohunstvo, kar pa izhaja izključno iz njegovega priznanja v preiskavi.

Iz beležk, ki jih je Bohinc delal v Dachauu in iz pisem, ki jih je pisal svoji zaročenki Klemenčič Anici, je bilo tekom preiskave vzeto le to, kar bi ga naj obremenjevalo, oziroma kazalo na to, da je imel privilegiran položaj in tako zveze z gestapom. Izpuščeno je bilo n.pr. mesto iz njegovih beležk, ko pravi: »Mogočno je orila tudi pesma »Volga, Volga, ruska rijeka« (list 112 beležk). Bila je kakor krik preganjanih, vsak je dal v petju duška svojim čustvom«. Gestapovski agent postane torej sentimentalen ob ruski narodni pesmi! Prav tako je bila iz njegovega pisma zaročenki Klemenčičevi izpuščena misel: »Dolga, dolga bo še pot in preko mnogih težav posuta s pelinom« (List 2a, zadnja stran njegovega pisma zaročenki).

Ne more biti dvoma, da je bil Bohinc po krivici obsojen za dejanje pod točko 1) obsodbe. Zgodba o agentu tuje obveščevalne službe je enostavno izmišljena. Bohinc v kasnejših vlogah pove, da si je pod pritiskom to zgodbo izmislil. Zgodba je povrh vsega tako naivno in nelogično skonstruirana, da že zaradi tega ni verjetna. Tainstveni tujec, sodelavec tuje obveščevalne službe, je vsekakor vedel za Bohinčevo funkcijo, zato bi ga mirno lahko obiskal na Jesenicah, namesto da ga je lovil po ljubljanskih ulicah, kot da bi vedel, da bo prav tistega dne v Ljubljani. Naloge, ki jih je dal Bohincu, niso izrazito obveščevalnega značaja, v vsakem primeru pa bi Bohinc kot vodilni funkcionar lahko poslal interesantnejše podatke. Pa niti po te skromne podatke se tujec ni potrudil priti in se nikdar več ni pojavil. Iz materiala

tudi ne izhaja, da bi se OZNA kaj trudila izslediti tega človeka. Bohinc zatrjuje, da si je ime Ninka Mitrovića izmislil, ko se je spomnil na svojega tovariša iz stare jugoslovanske vojske. Neznanega tujca pa je opisoval po podobi Iva Svetine.

Preiskava se je zadovoljila s samim faktom Bohinčevega priznanja in ni zasledovala te zadeve najprej, kar dokazuje, da ji je bilo potrebno samo potrdilo s strani Bohinca in nič drugega. Sicer bi bilo logično, da bi temu važnemu vprašanju posvetili več časa in prostora ter truda in ugotovili vsaj, od katere strani je bil ta navodni agent tuje obveščevalne službe poslan, kdo so njegovi naredbodajalci, eventuelni sodelavci v FLRJ in tako naprej. Naravno in samo po sebi umevno je, da bi bilo treba razčistiti vsa vprašanja, ki so za obveščevalno oziroma kontraobveščevalno službo kake države brez dvoma velikega pomena in važnosti, ker se ni mogoče zadovoljiti z golim faktom, da se je baje neki agent tuje obveščevalne službe pojavil in mu ne posvetiti večje pozornosti, da bi se preprečilo njegovo nadaljnje povezovanje z drugimi ljudmi v istem položaju, kot je bil Bohinc.

Dejanje pod točko 2) sodbe pojasnjuje Bohinc v preiskavi: »Navedeno potrdilo sem izstavil Žumru v oktobru 1945 po predhodnem posvetovanju s Potočnikom dr. Miho, ki je bil tedaj direktor Železarne Jesenice in Žumru predpostavljen. Žumru je vpis v volilni imenik osporaval samo Markovič Alojz, za katerega pa sem vedel, da sta bila z Žumrom v Dachauu v osebnih sporih. Ko sem dr. Miho Potočnika vprašal za mnenje o Žumru, mi je odgovoril sledeče: Žumer je pošten, strog do sebe in drugih! Tega mnenja sem bil tudi jaz, zato sem mu potrdilo za vpis v volilni imenik izdal, posebno še, ker je bil Markovič edini, ki je to Žumru osporaval, pa čeprav je bilo na Jesenicah najmanj 50 tovarišev, ki so bili prav tako v Dachauu in so Žumra dobro poznali. Kako je trditev, da sem mu omogočil vriniti se na visok položaj v gospodarskem aparatu smešna in izmišljena, naj vam bo tole pojasnilo: Žumra je postavila direkcija Železarne za upravnika tovarniške menze ŽE V JULIJU 1945, in na tem položaju je ostal do svoje aretacije v januarju 1948. Potrdilo za vpis v volilni imenik pa sem mu izdal v oktobru 1945. Smatram, da je vsak komentar odveč!«

Bohinc je v juniju 1970 predložil izjave: Vinka Udirja, Kodra Petra in Pretner Matije, ki dajejo o Žumru zelo pozitivne izjave. Bil je dober tovariš, vsestransko je pomagal oslabelim tovarišem in dajal poguma za vztrajnost. Dajal je moralno oporo bodisi s pozitivnimi novicami, bodisi s tem, da nam je pisal pisma in prevajal. Tako pravi Koder Peter: Za Žumra vem samo to, da je bil vseskozi dober tovariš. Vinko Udir pravi: S svojim vedrim značajem in vsemi lastnostmi najboljšega tovariša nas je moralno podpiral in vzpodbujal, da nismo klonili v najtežjih trenutkih. Pretner Matija, s katerim je bil Žumer v isti sobi, pravi v svoji izjavi, da je bil Žumer zelo tovariški in da je pomagal kolikor je bilo le mogoče v vseh stvareh.

Nobenih dokazov ni, da bi Bohinc vedel za kakšno negativno Žumrovo zadržanje v Dachauu (tudi v kolikor bi obstojalo). Iz Žumrovega kazenskega spisa (K 370/48 Okrožnega sodišča v Ljubljani) ne izhaja kaj takega. Enako analiza, ki jo je napravila komisija Izvršnega sveta Skupščine SRS[1], ki je študirala in tehtala problematiko dachauskih procesov – ugotavlja za Žumra, da ni dokazov o njegovem sodelovanju z gestapom in da njegovo zadržanje v Dachauu ni bilo tako, da bi mu

[1] Glej poročilo tim. Janežkovičeve komisije, str. 382 – 503

bila upravičeno odvzeta volilna pravica. To ugotovitev potrjujejo vsekakor tudi prej omenjene priče. Če se je Žumer res v letu 1941 vpisal v »Kulturbund«, tega Bohinc ni vedel. Žumer se zagovarja, da se je vpisal v »Kulturbund« zato, da je lahko poslušal radijska poročila, katera je sporočal OF. Sicer se pa ta stvar tiče Žumra ne Bohinca.

Bohinc naj bi začel sodelovati z gestapom (točka 3 sodbe) 20/11-1941. To izhaja tudi iz njegovega priznanja. Razen priznanja glede te točke obtožbe ni nobenega dokaza. Tudi trditev iz točke 3) sodbe, da je bil kot interniranec povezan z gestapovsko službo, sloni izključno na njegovem lastnem priznanju. Pri tem so naloge, ki naj bi jih dobival od kapoja, dokaj čudne in imajo le malo zveze z obveščevalno službo: pazil naj bi, kako delajo interniranci, kakšen je odnos internirancev do taboriščne uprave, kaj dobivajo interniranci v paketih. Povezan naj bi bil izključno s kapojem, ki je bil sam interniranec, pri čemer pa mu je kapo, kar izhaja iz Bohinčevega zaslišanja – rekel, da njegovih poročil ne bo prenašal naprej. V oči pade tudi, da naj bi bil povezan z omenjenim kapojem šele od aprila 1943 dalje. Torej več kot leto dni bivanja v Dachauu, naj ne bi bil agenturno povezan, čeprav naj bi bil tja poslan zaradi »Umschulung«. Močan dvom, da je Bohinc sodeloval kot agent s kapojem za popravilo smuč, izhaja tudi iz okoliščine, da je na to komando prišel slučajno, potem ko je bil po kazni odpuščen iz prejšnje komande, kjer je imel na oskrbi krave in prašiče. Tam je jemal krompir, s katerim je krmil svinje, in mleko. Mleko je nosil tudi drugim internirancem in ko je bil ob neki priliki pri tem zasačen, je bil kaznovan in premeščen na drugo komando.

Kot posreden dokaz, da je Bohinc v Dachauu imel protekcijo, naj bi sledila okoliščina, da v Dachauu ni stradal, kar izhaja iz njegovih zabeležk in pisem zaročenki Klemenčič Anici – tehtal je 80 kg. Ta indic ničesar konkretnega ne dokazuje. Iz Bohinčevih zabeležk je namreč razvidno, da je razmeroma pogosto dobival pakete. Klemenčičeva, zaslišana kot priča – dne 17/7-1970 – pove, da je svojemu zaročencu Bohinc Andreju pošiljala pakete s hrano vsakokrat, ko je bilo to možno in dovoljeno. Poleg tega je Bohinc dalj časa delal v hlevu, kjer je imel možnost jemati krompir in mleko.

Drug indic, ki naj bi kazal na to, da je Bohinc imel v Dachauu protekcijo in s tem zvezo z gestapom, je dejstvo, da ga je Klemenčičeva v Dachauu lahko obiskala. Tudi ta okoliščina ne dokazuje ničesar negativnega. Že iz zaslišanja Verdnika Hansa, dne 16/2-1947, izhaja, da obisk zaročenke ni posledica gestapovskega posredovanja. Sodba se s to izpovedbo ni ukvarjala. Verdnik to s svojo izjavo z dne 16. 6. 1970 ponovno potrjuje. Enako potrjuje Langus Vinko s svojo izjavo z dne 23/7-1970. Verdnik in Langus sta kot odpuščena interniranca ostala na delu v mestu Dachau, kjer sta imela stanovanje. K njima je prišla ob neki priliki Klemenčičeva in izrazila željo, da bi videla Bohinca. Hčerka Verdnikove stanodajalke je poznala nekega SS-ovca, zaposlenega v taborišču, ki je bil potem, ko je bil nagrajen, pripravljen omogočiti Klemenčičevi krajši obisk. Podrobnosti v zvezi s tem obiskom, kot sta jih opisala Verdnik in Langus, se ujemajo z Bohinčevo verzijo tega obiska. Bohinc Anica je zaslišana kot priča dne 17/7-1970 glede tega izpovedala: »Svojega zaročenca sem v Dachauu obiskala po posredovanju Langus Vinka in Verdnik Hansa. Kako sta omenjena to stvar organizirala, ne vem, to naj povesta onadva. Jaz vem le toliko, da sem dala žganje in maslo. Povem še to, da se ta obisk ni vršil v lagerju,

ampak izven njega, ko je bil moj sedanji mož na delu.« Da je bil obisk izven lagerja, je v skladu z Bohinčevo, Langusovo in Verdnikovo izjavo.

O Bohinčevem zadržanju v Dachauu negativno izpoveduje le priča Peternel Mirko ml., (ki na glavni obravnavi ni bil zaslišan), vendar tudi ta le na splošno, češ da je dobro živel in bil prijatelj nekega kapota, nič pa ne govori o kakih konkretnih kaznivih dejanjih, ki so predmet obsodbe. Peternel Mirko nastopa pogosto kot obremenilna priča v dachauskih procesih in obremenjuje vse. Je problematična osebnost, kajti po izjavi drugih internirancev imenovani ni bil naklonjen OF, bil je nasilen in se stepel v Dachauu celo z lastnim očetom ter bil poznan zaradi svoje nedisciplinе, ki bi lahko imela neugodne posledice za vse internirance, ki so bili z njim v isti sobi. Po osvoboditvi je bil večkrat obsojen zaradi imovinskih deliktov in enkrat zaradi kaznivega dejanja zoper svobodo in pravice državljanov. (Zaradi orientacije prilagamo izpisek iz njegove kazenske evidence z dne 24/8-1970 štev. 49/3-sl./70). Težko je tako osebo oceniti kot verodostojno.

Iz navedenega sledi, da ni prav nikakega dokaza o Bohinčevem agenturnem delovanju v Dachauu, kljub temu, da pravi sodba v svojem dispozitivu pod točko 4), da je bil Bohinc »z ozirom na zadovoljujoče delo agenta gestapa v Dachauu poslan na delo za gestapo na Gorenjsko.«

Da Bohinc ni bil agent gestapa v Dachauu kažejo tudi na novo pribavljeni dokazi. Tako n.pr. pravi Langus Vinko v svoji izjavi z dne 23/7-1970 glede vedenja Bohinca v Dachauu: »Med nami ni bilo skrivnosti in lahko trdim, če bi bil tovariš Bohinc gestapovec, da se mnogi ne bi nikdar vrnili, ker je prav tako vedel za naše ilegalno delo pred aretacijo, česar pa Nemci niso vedeli, mi smo si pa zaupali. Organizirali smo vedno pomoč potrebnim in tovariš Bohinc je prinašal krompir in sladkorno peso, kar je prinašal tudi meni in s tem je bil marsikdo rešen krematorija.«

Slavko Trelc pravi v svoji izjavi z dne 23/7-1970: »V taborišču je bil tovariš Bohinc vzor dobrega tovariša, vedno je bil pripravljen pomagati vsakemu, kolikor je največ mogel. Največ je pa storil za sojetnike z vzdrževanjem zavesti in morale ter bodrenjem. Nikdar nisem verjel v kakršnokoli Bohinčevo krivdo.« Ali je to skladno z nalogami gestapovskega agenta?

Hafner Anton je v svoji izjavi z dne 15/6-1970 povedal: »S tovarišem Andrejem Bohincem sem se spoznal leta 1942 (februar-marec) v kaznilnici Begunje. Bila sva skupaj še s cca. 60 tovariši, povečini iz Gorenjske. Takoj sva prišla do razgovora in spoznal sem, da je odločen antifašist in dober tovariš. Bil je velik optimist in skupno sva napovedovala konec in polom fašistične Nemčije za jesen 1942.« Oceniti in presoditi bi bilo potrebno, ali je to v skladu s čustvi in prizadevanji gestapovskega agenta?

Čelesnik Johan pravi v svoji izjavi z dne 16/6-1970, da je ostal pri življenju, ko je dobil krvavo grižo – prav po zaslugi Bohinca, ki mu je prinašal suho sladkorno peso in ni hotel vzeti gipsa, kar mu je rešilo življenje. Pove tudi, da so bile njegove nekdanje izjave, ki jih je dal v preiskavi proti Bohincu popolnoma neresnične.

Hans Verdnik je v svoji izjavi z dne 16/6-1970 med drugim rekel, da je bil Bohinc v Dachauu dober tovariš in je vsa navodila disciplinirano izvrševal.

Drolc Francka pravi v svoji izjavi z dne 22/6-1970, da je bil Bohinc v funkciji načelnika gospodarske komisije zelo aktiven, delaven in samoiniciativen.

Anton Potočnik pove v svoji izjavi z dne 22/7-1970, ki se nanaša na leto 1944 in 1945, ko je bil Bohinc partijski funkcionar v štabu Kokrškega odreda, da je o

Bohincu imel vedno najboljše mnenje in ni nikoli podvomil v njegovo iskrenost in predanost. Nikoli, pravi Potočnik, nisem niti zdaleka mogel posumiti, da bi se v tako odločnem, resnem, preudarnem in zvestem tovarišu, kot je tovariš Andrej Bohinec vedno bil in povsod – mogel prikrivati človek, ki bi ne bil z dušo in telesom predan samo naši borbi in revoluciji. Isti vtis so imeli o njem tudi vsi ostali člani okrožnega komiteja Kranj. Anton Potočnik je nosilec Spomenice 1941 in član ZK od 1942 dalje. Tudi Drole Francka je nosilka Spomenice 1941 in članica ZK.

Nande Mohar pravi v svoji izjavi z dne 22/7-1970, da ni mogel o Bohinčevi krivdi nikdar verjeti, ker je v partizanih dobil vtis poštenega in sposobnega voditelja NOB. Tudi drugi povedo, da niso mogli verjeti v Bohinčevo krivdo.

Odpust iz Dachaua sam na sebi ne pomeni nič obremenilnega – to je nekaj, kar naj bi se zgodilo po nalogu gestapa z določenim namenom. Iz spisovnega materiala izhaja, da je bilo odpuščenih več internirancev: Oman Franc iz Kranja, Gorjanc Stane iz Kranja, Golia Anton iz Žirovnice, dr. Miha Potočnik, sedaj v Ljubljani, Mazzi iz Kranja in drugi. Odpusti iz taborišča niso bili tako zelo redki. Seveda so bili odpuščeni le tisti interniranci, ki niso bili težje obremenjeni. Iz preiskovalnega gradiva izhaja, da je bil Bohic aretiran od gestapa zato, ker ga je imel predhodno aretirani Okrožnik Leo napisanega v notesu kot sodelavca OF, ničesar drugega pa Okrožnik ni izdal. Gestapo torej ni razpolagal z dokazi o kakšnem aktivnejšem Bohinčevem sodelovanju z OF, čeprav je bil aretiran zaradi delovanja za KP, zato njegov odpust iz Dachaua ne more biti sumljiv, zlasti pa ne more predstavljati indica za njegovo gestapovsko agenturo. Ni prezreti dejstva, da je Bohinčeva zaročenka prosila Pinterja, lastnika trgovskega podjetja »Merkur« v Kranju, – kjer je bila zaposlena – naj ji pomaga, da bi prišel njen zaročenec iz Dachaua. Pinter je imel zveze z gestapovci na Bledu. Bohinc Anica, zaslišana kot priča, je še povedala, da je ukrepala v korist svojega zaročenca tudi takrat, ko se je iz Dachaua vrnil dr. Miha Potočnik. Šla je k njegovi ženi in jo vprašala, kaj je napravila, da je prišel njen mož domov. Odgovorila ji je, da je napravila prošnjo nekam v Berlin. Kam in na kakšen urad se Bohinčeva ne spominja več. Tako je napravila prošnjo v Berlin tudi ona. Pravi, da ne more reči, kaj je rodilo uspeh, ali prošnja pri Pinterju ali njena pismena prošnja v Berlin. – Ni brez pomena dejstvo, da Bohinc pred vojno na Jesenicah ni bil znan kot levo usmerjen. Bohinčeva je bila zaradi svojega zaročenca večkrat na Bledu, da bi osebno prosila za izpustitev njega iz Dachaua. Po njenem spominu je bil to gestapovski urad, ki je bil v nekdanjem hotelu »Jekler« na Bledu in kjer je menda sedaj hotel »Jelovica«.

Strinjamo se s stališčem komisije Izvršnega sveta Skupščine SRS, ki je študirala in tehtala problematiko dachauskih procesov in ki je glede predhodnih odpustov iz taborišč zavzela sledeče stališče: »Problematična in nedokazana je hipoteza, da je vsak odpust iz taborišča pred koncem vojne praviloma vezan na sodelovanje z gestapom. Taka ocena ne upošteva nekaterih dejstev:

– dolžina in način prestajanja kazni, vrsta taborišča sta bili določeni na RSHA v Berlinu, upoštevaje dokazano krivdo in nevarnost posameznika za nemški Reich. Pri tem je bil praviloma odločilen predlog krajevnih organov gestapa in komandature SD, ki je v Sloveniji imela svoj sedež na Bledu in v Mariboru;

– kot v sleherni ureditvi tako tudi v razmerah Tretjega rajha ne moremo in ne smemo izključiti uspešnih intervencij sorodnikov in drugih zvez, ki so jih le-ti imeli preko svojih znancev in sorodnikov. Pa tudi od korupcije in podkupovanja nemško

uradništvo ni bilo imuno. Nesprejeljivo je torej eventuelne uspehe takih zvez vnaprej pripisati le sodelovanju intervenientov z gestapom;
– nekaj stotin Slovencev je bilo odpuščenih iz taborišč pred koncem vojne. Ali naj vse te obremenimo s sumom, da so agenti gestapa? Nasprotno, večina predčasno odpuščenih iz taborišč je našla pot v NOB ali pa je pošteno sodelovala na terenu. Bili pa so tudi taki, ki so se pod vplivom taboriščnih strahot in grozenj po izpustu iz taborišča popolnoma pasivizirali.«

V preiskavi in na obravnavi je Bohinc priznal, da se je po povratku iz Dachaua povezal s Polajnarjem Valterjem, uradnikom KID, ki je bil hkrati (po dispozitivu sodbe) agent gestapa. Ta je tudi posredoval pri šefu gestapa, da je Bohinc lahko ostal na Jesenicah in da mu ni bilo treba oditi na delo v Nemčijo, kakor je prvotno odločil gestapo. Za protiuslugo je Polajnar zahteval naj mu Bohinc poroča o članih OF na Jesenicah. Tako je Bohinc Polajnarju izročil seznam 10 oseb, češ da se tajno sestajajo. Polajnar se je ob tem nasmehnil in dal listek v žep in rekel, da naj poroča o drugih osebah.

Kot tudi glede drugih kaznivih dejanj je Bohinc preklical v kasnejših vlogah svoje priznanje o zvezah s Polajnarjem kot so zgoraj opisane. Prvotna izpoved oziroma priznanje je namreč rezultat nedovoljenih preiskovalnih postopkov in je to priznanje tako neupoštevno. V svojih vlogah Bohinc trdi, da se je s Polajnarjem poznal še izpred vojnih časov, ko sta bila oba zaoslena v KID in skupaj telovadila pri Sokolu. Po povratku iz Dachaua je res prosil Polajnarja, za katerega je bilo na Jesenicah znano, da je pristaš Nemcev, naj posreduje, da bo ostal na Jesenicah. Ko mu je Polajnar to obljubil, je Bohinc pisal svoji zaročenki, zaposleni v trgovini, naj priskrbi Polajnarju nekaj litrov gorilnega špirita. To je bila edina zveza s Polajnarjem. Bohinčeva žena, zaslišana kot priča dne 17/7-1970, sicer glede tega izpove nekoliko drugače, pravi namreč, da je ona prosila Polajnarja, da uredi tako, da Andreju ne bi bilo treba iti na delo v Nemčijo in da sta se dogovorila za protiuslugo in sicer za špirit. Ta razlika v izpovedbah ne more biti bistvenega pomena, saj je od tedaj poteklo več kot četrt stoletja.

Dvomljive vrednosti je sodna ugotovitev, da je šel Bohinc v partizane po nalogu gestapa in sicer naj bi mu to nalogo prenesel Polajnar. Poleg že navedenega proti tej sodni ugotovitvi govorijo naslednje okoliščine:
– Bohinc se ni izkazal kot uspešen agent, saj se mu ne očita, da bi dal, razen omenjenega seznama, kakršnekoli podatke gestapu. Normalno bi bilo poslati v partizane kot agenta takega, ki se je dobro izkazal že v predhodni agentski dejavnosti.
– Polajnar naj bi dal Bohincu v oktobru 1943 navodilo, naj gre spomladi leta 1944 v partizane. Če bi bilo to točno, ni razumljivo, zakaj je Bohinc odšel v partizane že v novembru 1943, torej prej, kot je gestapo to želel.
– Polajnar ni bil uslužbenec gestapa, ampak le njegov tajni sodelavec. Normalno bi bilo pričakovati, da se bo z Bohincem o njegovem odhodu v partizane pomenil uslužbenec gestapa.
– Pred odhodom Bohinca v partizane ni bil dogovorjen način vzdrževanja zveze z gestapom, niti mu niso bila dana navodila o delu.
– Ves čas Bohinčevega bivanja v partizanih ni gestapo poskušal vzpostaviti z njim stika in ga angažirati za delo, čeprav je bil na vodilnih položajih in bi gestapu lahko mnogo koristil. Ni mogoče zanikati, da kot pomočnik politkomisarja Kokrškega odreda ne bi mogel povzročiti uničenja te enote, če bi bil gestapovec.

– Strehar Marija, Bohinčeva stanodajalka na Jesenicah, je bila po lastni izjavi klicana v novembru 1943 na gestapo, da bi povedala, kje se Bohinc zadržuje. Ko je zatrjevala, da je v bolnici, je gestapovec kričal nanjo, češ da je Bohinc v partizanih!
– Bohinc je vodil akcijo za osvoboditev Begunj v maju 1945. Pri tem so bili ujeti gestapovci in zaplenjen arhiv. Ali ne bi bilo logično, da bi dal Bohinc gestapovce likvidirati in arhiv uničiti, saj bi lahko domneval, da bodo v arhivu dokazi o njegovem sodelovanju z gestapom, oziroma da bodo to izpovedali gestapovci. Toda ujetnike in arhiv je izročil OZNI v Radovljici. Ko je na zaslišanju v preiskavi navedel ta argument za svojo obrambo, mu je zasliševalec rekel: »Bohinc, govorite tako, kot je treba, ali pa vas bo vzela noč.«
– Bohinčeva aktivnost pri osvoboditvi Begunj je popisana tudi v knjigi »Begunje«, na strani 169 (dr. Janez Gerčar). V tej knjigi opisuje osvoboditev Begunj tudi Bohinc sam na strani I do VI.
– Končno je omeniti dve Bohinčevi pismi, ki jih je pisal svojim najožjim sorodnikom iz partizanov in katerih vsebina je kaj malo podobna gestapovskemu agentu. Tako n.pr. v enem pismu piše: »Veseli me, da imate moralo in da ste idejno povezani z nami. Borba se zaključuje in prihaja v zadnjo odločilno fazo, ko bomo končno definitivno pometli z Nemci in njihovimi hlapci... Pomlad se bliža – naša pomlad, ki prinaša našemu izmučenemu narodu svobodo... Ubijam, kar je proti nam – dosledno – hladno – brez usmiljenja. Ne imejte me za suroveža, rečem vam: Andrej je čisto drug človek kot nekdaj. Rad imam vse dobro – pošteno in strahovito sovražim vse, kar je proti nam. Dachau je naredil svoje. Verjemite mi, vse bo še dobro – lepo bomo živeli in bodočnost je naša... Mislite na to, da ste Slovenci – ne oklevajte in glavo pokoncu, čeprav si raztrgan in lačen.«

V drugem pismu pa pravi med drugim: »...A mi gremo dalje – Celovec – Gospa Sveta – sinji Korotan. Še bo lepo – še bo pokalo. Človek uživa, ko vidi bežati v paničnem begu to švabsko svojat! Vidite tako – boj in zopet boj... Pa kaj vse to: zavest, da se boriš za pravično sveto stvar, za malega človeka. Plemenit je naš boj – tovarištvo brez primere.«

Prvostopno sodišče ni imelo na razpolago omenjenih dveh pisem. Obe pismi pa sta bili priloženi pritožbi, vendar se drugostopno sodišče niti z besedico ni ukvarjalo z njuno vsebino, čeprav je vsebina vsekakor močan dokaz za oceno, ali je Bohinc bil kedaj gestapovec ali ne?! Na osnovi rečenega je nedvomno močno vprašljiva trditev, da je šel Bohinc v partizane kot gestapovski agent in da naj bi v partizanih delal za gestapo.

Bohinc je v eni od svojih vlog napisal: »Samo en sam dokaz, kako absurdno je bilo mene obtoževati sodelovanja z gestapom in da sem po nalogu istega v partizane vstopil, naj vam bo tole: »V partizanih sem po službeni dolžnosti stalno potoval po vsej Gorenjski. Poznani so mi bili vsi sedeži okrožnih in okrajnih komitejev in OF odborov (4 okrožja, od katerih je imelo vsako 6 do 7 okrajev), vse kurirske stanice, vse obveščevalne izpostave in VOS grupe, bolnice, sektorji posameznih vojaških enot, znana mi je bila vsa ilegalna organizacija OF in KP, vse javke, skratka vso Gorenjsko sem podrobno poznal, od leta 1944 sem bil pomočnik politkomisarja Kokrškega odreda, bil sem sekretar partije v odredu, ki je imel štiri bataljone, to je cca. 650 ljudi.

Ali ste kdaj pomislili tovariši, kaj vse bi lahko izdal, če bi bil jaz res izdajalec?« Težko je tej Bohinčevi misli odrekati vsak pomen.

Bohinc se ne bori proti sodbi, ki jo smatra kot krivično šele od danes, napada jo več kot 22 let. V eni od svojih vlog pravi, da je prvo pismo, kjer je pojasnjeval skonstruirane obtožbe, napisal v preiskovalnem zaporu že 6/2-1948. Naslednje pismo je napisal in ga dne 30/9-1948, ko je čakal na izvršitev smrtne obsodbe, oddal. Leta 1956 je iz KPD Maribor ilegalno oddal cca. 50 pisem za vse forume in vodilne tovariše v FLRJ. V septembru 1957 je na upravi KPD Maribor oddal pritožbo na VII. kongres ZKJ.

Že v marcu 1952 – torej skoraj pred 20 leti – je Bohinc preko odvetnika predlagal obnovo kazenskega postopka in predlagal, naj se zaslišijo številne priče. Predlogu ni bilo ugodeno.

Bohinc je bil aretiran 14/10-1947. S sodbo Okrožnega sodišča v Ljubljani z dne 9/8-1948 je bil obsojen na smrt z ustrelitvijo. Vrhovno sodišče LRS mu je na njegovo pritožbo spremenilo smrtno kazen v dosmrten odvzem prostosti s prisilnim delom. Pogojno je bil odpuščen 31/12-1958. V letu 1962 je bil amnestiran. V februarju 1968 pa je bil pomiloščen tako, da mu prenehajo vse pravne posledice obsodbe vključno tudi omejitve za pridobitev pravice do pokojnine.

Tako je prišlo do nesmisla, da ima pravnomočno obsojeni »gestapovec« šteto aktivno in organizirano delo za NOB – dvojno od 6/4-1941 do 15/5-1945. (Prilagamo odločbo Komunalnega zavoda za socialno zavarovanje Ljubljana z dne 17/4-1968 štev. P-182269).

2. KOPAČ VLASTIMIR

Obrazložitev sodbe je tudi v Kopačevem primeru skrajno površna in neprepričljiva; iz nje ni razvidno na podlagi katerih dokazov (izvzemši lastno priznanje) je bil spoznan za krivega v sodbi naštetih kaznivih dejanj.

Po sodbi naj bi Kopač sodeloval z gestapom, toda nikjer ni rečeno, kdaj in kako naj bi se to sodelovanje začelo. V celotnem dokaznem gradivu ni najti opore za zaključek o Kopačevem pristanku na sodelovanje z gestapom. Kako se je v preiskavi skušalo na vsak način prikazati Kopača kot gestapovskega agenta oziroma človeka, ki ima zveze z gestapom, kaže naslednji zanimiv primer. Na strani 125 sodnega spisa oziroma na strani 7 Kopačevega zaslišanja je preiskovalec postavil Kopaču sledeče vprašanje:

»Kako je mogoče, da ste na stražnici odvrgel kompromitirajoč materijal in zakaj vas niso v zaporih podrobneje zasliševali?«

Odgovor: »Prepričan sem, da je gestapo dal nalog za mojo aretacijo in da je v glavnem tudi odredil, kako naj se postopa z menoj. Vse to je šlo v račun gestapa, ki verjetno ni hotel, da se jaz kompromitiram kot aktivist OF, ker so me hoteli še nadalje izkoristiti v Dachauu, kamor so me kasneje odpeljali. Glede tega, da mi je uspelo odvreči literaturo OF v stranišču na policiji, smatram, da jaz tega ne bi mogel storiti, če bi dovolj pazili name in me takoj po mojem prihodu na stražnico preiskali. V tem tudi vidim dejstvo, da je bilo to namenoma pripravljeno od gestapa, ki ni hotel, da se alarmira organizacija zunaj, ker potem ne bi mogli vsega odkriti, ker bi se aktivisti bolj pazili. V tem je tudi vzrok, da me sploh niso zasliševali o mojem delu, ki sem ga opravljal za OF, čeprav je popolnoma jasno, da so vedeli za moje delo in zveze, ki sem jih imel z organizacijo v Ljubljani.«

Kopač je bil aretiran 21/10-1943 okrog 11. ure dopoldan na bivši Tyrševi cesti nasproti Gospodarske zveze in sicer od domobranskega agenta Boneta in še enega

drugega. Vsaka, četudi razumljiva okoliščina, ki se je v času ilegalnega dela v Ljubljani često pripetila, se je po preiskovalcu obračala Kopaču v škodo.

Nesporno je, da je Kopač delal v ilegalni tehniki v Ljubljani in da v tem času ni bila ta tehnika izdana in ni bil aretiran noben aktivist, ki je s Kopačem delal. To dejstvo očitno govori proti tezi o Kopačevi povezavi z gestapom. Res je sicer Kopač s svojim starim prijateljem Benom Anderwaldom vzdrževal stike, po tem ko je ta prešel na Gorenjsko na delo v partizansko tehniko. Te stike je vzpostavil Anderwald s Kopačem in ne obratno, kot trdi sodba in sicer preko Bohinc Olge, ki je Kopaču prinesla Anderwaldovo pismo, v katerem mu slednji predlaga, naj bi preko gestapovca Rozumeka, zanesljivega pristaša OF, pošiljali literaturo na Gorenjsko. Kopač je na to pristal in v času od junija 1943 do aretacije 21/10-1943 poslal po tej zvezi 10 do 12 paketov literature, ki jo je nosil na javko za Bežigrad. Od vodstva OF je dobil dovoljenje, da literaturo pošilja na Gorenjsko, zamolčal pa naj bi po kakšni poti ta zveza poteka. Če sledimo izjavi ing. Cirila Lukmana, ki jo je dal 6/9-1951 in 27/7-1970, – kar oboje prilagamo – potem je ta zveza delovala z dovoljenjem poverjeništva CK KPS za Ljubljano.

Postavlja se vprašanje, kakšno vlogo je imel Beno Anderwald. Prej navedena dejstva (povezanost z Bohinčevo in Rozumekom) sicer kažejo na možnost njegove zavestne povezave z gestapom, zanesljivih dokazov za tak zaključek pa ni.

Iz obstoječega gradiva nadalje izhaja, da je Anderwald padel kot partizan. Glede tega je izpovedal Kopač v preiskavi dne 15/10-1947 pod opr. štev. 86 sledeče:

»Za časa okupacije je on (Anderwald) delal pri Živiču in šel februarja ali marca 1942 v partizane na Dolenjsko, pri predavanju o minah mu je eksplodiral kapsel v roki in mu odnesel na levi roki 3 prste. Pozimi 1942/1943, ko se je pozdravil, je šel na Gorenjsko in v Kokri pri kmetu Polžarju delal v tehniki Kokrškega bataljona pod imenom »Benko«, potem pa pod imenom »Peter«. Bil je verjetno vodja tehnike. Tehnika se je večkrat premikala. Leta 1944 je bil skupaj s še tremi tovariši sežgan v bunkerju v nekem mlinu pri Stari Loki.«

Ni brez pomena okolnost, da je ta Kopačeva izpoved ostala v preiskovalnem spisu in ni bila predložena sodišču.

Priča Kopač Zora je dne 8/9–1970 glede Anderwalda izpovedala, da ga je osebno zelo dobro poznala in ga vedno ocenjevala kot poštenega in narodno zavednega človeka ter predanega komunista. Izpovedala je, da se spominja, da je Anderwald enkrat v letu 1938 morda tudi 1939, na vsak način pa pred vojno, napisal pol legalno brošuro z odločno antihitlerjevsko vsebino. Dalje je priča povedala, da je šel Anderwald v partizane enkrat v februarju 1942, kjer mu je ob poučevanju metanja ročnih bomb odneslo nekaj prstov. Po spominu te priče je Anderwald padel kot partizan leta 1944 v neki tehniki blizu Stare Loke.

Nikjer ni zaslediti podatkov o kakršnikoli provali v tehniki na Gorenjskem, kjer je delal Anderwald. Na podlagi rečenega, je težko trditi, da je bil Anderwald agent gestapa. – Pa tudi, če bi bil, Kopač tega ne bi mogel vedeti.

V sodbi ni obrazloženo, na kakšen način naj bi Kopač zakrivil provale na Gorenjskem, ko pa ni delal drugega, kot da je pošiljal literaturo Anderwaldu, drugih zvez z Gorejsko pa ni imel. Sama literatura pa vendar ni mogla služiti gestapu pri odkrivanju tiskarn in drugih institucij OF na Gorenjskem.

Če je res vsa zadeva potekala preko gestapa in če bi bil Anderwald res agent, bi bilo čudno, če Anderwald ne bi zahteval od Kopača za gestapo dragocenejših

podatkov. V najneugodnejšem primeru za Kopača – mu ne moremo očitati drugega kot to, da ni obvestil vodstva OF, po kateri poti dostavlja literaturo, torej preveliko zaupljivost in naivnost, ne pa namerno sovražno delovanje.

Kopač je bil pod točko 3) obsodbe spoznan za krivega, da je spomladi 1944 skupaj z drugimi organiziral provokatorsko takozvano antifašistično organizacijo ter bil od junija do decembra 1944 sekretar te zločinske organizacije, ki jo je vodil v taborišču gestapo z namenom, da bi s tako provokatorsko organizacijo demoraliziral najboljše borce proti nacizmu...

Mišljenja smo, da je glede tega točna analiza komisije Izvršnega sveta Skupščine SRS, ki je delala nedavno na problematiki dachauskih procesov in ki je ugotovila glede značaja komiteja v Dachauu in Buchenwaldu sledeče:

»Za oba komiteja, v Dachauu in Buchenwaldu, čeprav sta delovala v nekoliko različnih okoliščinah, so značilna skupna prizadevanja, ki jim dajejo nesporno pečat antifašističnih progresivnih organizacij. Njihova dejavnost se kaže predvsem v naslednjem: V organizaciji socialne pomoči v okviru tako imenovanih kolektivov. Namen te pomoči je bil predvsem pomagati z dodatno hrano ali zdravniško pomočjo tistim tovarišem, ki niso imeli možnosti, da bi dobivali od doma pakete s hrano, ali so bili drugače zdravstveno šibki, ni pa bilo mogoče njihovo zdravljenje v revirju, ker bi se tako izpostavljali nevarnosti, da jih zaradi šibkega zdravja določijo za transport. Preko te organizacije ekonomsko-socialne pomoči se je krepil tudi duh kolektivizma, kar je dajalo moč pri vztrajanju internirancev v težkih razmerah. Tako so se lažje zoperstavljali pojavom egoizma kot oblike boja za samoohranitev, ki je grozil, da se nevarno razpase v taboriščih. Od tod tudi razumljiva moralna obsodba vseh tistih internirancev, ki v tej socialni akciji niso hoteli sodelovati, ampak so ob vsaki priliki gledali le nase.

Politično propagandne akcije so imele predvsem za cilj obveščati internirance o resničnem položaju na bojiščih, o odporniškem gibanju v domovini ter tako krepiti moralo pri internirancih, da bi lažje vzdržali v težkih razmerah. Tako komite v Dachauu kot v Buchenwaldu sta se trudila, da se skuša očuvati aktivne protifašistične kadre. S svojimi medsebojnimi zvezami, ki so jih imeli s tovariši, ki so delovali v raznih institucijah kot n.pr. AE (Arbeitseinsatz, čigar temeljna funkcija je bila organizacija racionalne razporeditve ljudi, da bi se tako dosegli optimalni efekti), v revirju ipd., so rešili marsikaterega pred transportom. Mnogim so preskrbeli delovna mesta in jih tako rešili pred negotovo usodo, pred katero so se nahajali zlasti tisti, ki so bili v bloku za nerazporejene in invalide.

Tako v Dachauu kot v Buchenwaldu sta se komiteja borila za to, da pridejo na mesta starešin, vodij delovnih grup, itd. tovariši, ki bodo imeli boljši odnos do ostalih internirancev, kakor pa so ga imeli kriminalci in drugi asocialni tipi, ki so bili v večini zvesti pomagači SS-ovcev pri izvajanju taboriščnega terorja. Dokazano je, da sta komiteja uspešno delovala na odpravljanju separatizma, ki je tu in tam prihajal do izraza in hkrati uspešno povezovala gibanja različnih nacionalnih grup iz Jugoslavije z gibanjem in organizacijo drugih nacij v taborišču.

Nesporne so zasluge obeh komitejev ob osvoboditvi taborišč, saj so uspeli preprečiti, da bi se v predstavništva naših internirancev vrinili nasprotniki NOB, ki so ob podpori okupacijskih oblasti že pričeli dvigati glave in ki so se hoteli s pomočjo zavezniške vojaške oblasti oziroma posameznikov uveljaviti kot edini zastopniki internirancev iz Jugoslavije. Ti napori so bili kronani z uspehom. Ogromna večina

internirancev v Dachauu in Buchenwaldu po zaslugi komitejev ni nasedla antikomunistični propagandi, ki so jo razširili posamezni elementi, ampak je sledila politiki komitejev in se vrnila v domovino.

Obveščevalna služba, ki so jo v okviru komiteja v Dachauu organizirali, je omogočila, da so ob osvoboditvi zaprli nasprotnike NOB in jih 18 tudi kot jetnike pripeljali v domovino.

Vsa ta in še našteta druga dejstva, ki izhajajo iz pričevanj tako obtoženih kakor tudi drugih internirancev in iz literature, potrjujejo progresivni značaj komitejev v Dachauu in Buchenwaldu. Pri oceni tega pa ne smemo prezreti dejstva, da je naša ZB član mednarodnih združenj internirancev, ki že od vsega začetka poudarjajo progresivni značaj omenjenih komitejev.

Obtožba, da sta bila dachauski in buchenwaldski komite »gestapovska zločinska organizacija«, je tako brez vsake politične in tudi pravne osnove. Ta obtožba temelji predvsem na naslednjih trditvah:

– da je gestapo organiziral komiteje, da bi z njihovo pomočjo obvladoval taborišča. Taka trditev je nesmiselna. SS-taborišèno vodstvo se je opiralo na oblast in silo, ki je bila osredotočena v rokah upravne hierarhije;

– da so bili vodilni člani komitejev gestapovski agenti in da so v taborišča prišli na »Umschulung«, kar pa niti v enem primeru ni dokazano. Iz njihove dejavnosti je razvidno, da so bili to najbolj požrtvovalni in predani tovariši, ki se v taborišču niso pasivizirali kljub težkim pogojem ilegalnega dela. Pa tudi sama hipoteza o »Umschulung« je nedokazana in neprepričljiva;

– ker so se nekatere direktive komitejev trenutno ujemale ali bile navidezno istovetne z interesi taboriščne uprave, kot n.pr. prizadevanja za čistočo, higijeno, vzdrževanje reda itd. se je iz tega izvajalo zaključke, da delujejo v interesu uprave in da so torej gestapovske. Ali se nadalje direktiva oziroma opozorila komitejev, da naj se interniranci varujejo vseh nepremišljenih dejanj, ki bi lahko sprožila reakcijo taboriščnega vodstva, smejo tolmačiti le tako, da pomeni to le podporo taboriščnemu vodstvu in odvračanje ljudi od revolucionarne akcije?

Skozi ves preiskovalni postopek z obtoženci, pa tudi pri zaslševanju nekaterih prič so bili prisotni očitki: Zakaj komite ni organiziral pobegov iz taborišč – zakaj ni bilo večjih sabotaž, zakaj se komite ni uprl upravi, se boril proti disciplini v taboriščih itd.? Tako zastavljena vprašanja kažejo na popolno nerazumevanje položaja v nemških koncentracijskih taboriščih na eni in tendenciozno prikazovanje stvari na drugi strani. Obtoženi člani komiteja pa tudi drugi so bili v preiskavi pred nerešljivo dilemo. Obtoževalo se jih je, da so agenti gestapa, če so uspeli s pomočjo internirancev, ki so bili na določenih poslih kot. n.pr. v AE, pomagati posameznikom, preskrbeti katerim od internirancev lažje delo, očuvati koga pred transportom v drugo taborišče in podobno. Vsak tak uspeh je bil označen kot akcija gestapovske agenture. Prav tako pa so bili obtoženi agenture, če koga niso uspeli rešiti pred transportom, ali pa niso mogli kako drugače pomagati posameznikom. Tudi v tem primeru se jih obtožuje gestapovske agenture, ki zavestno ugonablja ljudi, ali v najboljšem primeru kaže gestapovsko indolentnost do ljudskih tegob.

Tudi sicer je bila možnost komiteja ali posameznih internirancev vplivati na sestavo transportov, ki so bili določeni za druga taborišča, minimalna. Število ljudi in često tudi struktura poklicev teh ljudi, je bila določena na podlagi izkazanih zunanjih potreb in ne po želji taborišča. Le v okvirih stroge ilegale je bilo možno tu in tam

zamenjati posameznika z drugim. Podobno so bile omejene možnosti komiteja, da preko svojih zvez z AE vpliva na razporeditev posameznikov na določene delovne komande. Vloga in možnosti komiteja so bile v tem smislu v kazenskem postopku občutno predimenzionirane. Ne moremo se ubraniti občutka, da je vse to imelo za cilj kompromitirati delovanje komitejev in utemeljiti njih gestapovsko-zločinsko prirodo.«

V času od junija 1944 do decembra 1944, ko je bil sekretar komiteja Kopač, si je komite zadal naslednje naloge:
– organizirati socialno in zdravstveno pomoč med kolektivi in na ta način očuvati čimveč dobrih kadrov komunistov in aktivnih antifašistov pri življenju;
– organizirati obveščevalno službo, katere cilj je bil predvsem očuvati se pred dejavnostjo »špicljev«, zbrati podatke o nasprotnikih NOB in anfašističnega gibanja, da bi jih po vojni predali oblastem;
– ne nasedati provokacijam SS-ovcev in obdržati red in disciplino v taborišču, da ne bi po nepotrebnem izzivali pogromov SS-ovskega vodstva;
– politično-propagandno delo med interniranci in seznanjanje interirancev o stanju na frontah in razvoju NOB doma;
– tihotapljenje orožja v lager in organizacije pobegov komite ni forsiral, pač pa je opozarjal, da bi v slučaju odkritja takih dejanj lahko prišlo do težkih posledic za jetnike.

Te naloge, ki so bile edino mogoče v danih razmerah in so bile brez dvoma koristne in progresivne, označiti kot direktive gestapa in na osnovi tega celotno dejavnost komiteja označiti kot gestapovsko, komite sam kot orodje gestapa, njegove člane pa kot agente, je absurd.

S tako oceno dachauskega komiteja pade tudi individualna krivda za Kopača pod točko 3) sodbe. O obnašanju Kopača v Dachauu in v komiteju je podalo v zadnjem času izjavo več oseb. Tako n.pr. pravi Otmar Oblak, da je Kopač v Dachauu napravil na njega vtis komunista, saj je v svojih izjavah dokazoval in potrjeval svojo globoko zavest in pripadnost do KP in NOV. Iz njega je žarela prepričanost o pravilni borbi in vera v zmago. Ni mi povedal, da je član KPJ, vendar sem takrat pri sebi zaključil, da je komunist, ne samo zaradi tega, ker je pač sodeloval pri izbiri ljudi, da jih rešijo transporta in to ravno mene, saj bi to storil verjetno tudi nekdo drug, če bi mu to bilo naloženo. Dalje pravi Oblak, da jih je Kopač seznanjal s položajem na fronti, kolikor je pač vedel in jih bodril in tako vzbujal upanje o skorajšnji zmagi naše NOV. Oblak še pravi, da je bil Kopač vzoren in izredno aktiven komunist, kar je dokazoval na vsakem koraku, pa bodisi s svojim obnašanjem, v svojih besedah in obnašanju do ostalih. Končno še reče Oblak, da mu bo ostal Kopač v lepem in neizbrisnem spominu, katerega bo iz hvaležnosti do njega hranil do konca življenja.

Godec Ludvik, ki je bil zaslišan 12/1-1948 v preiskovalnem postopku proti Kopaču, je na drugi strani svojega zaslišanja rekel o Kopaču, da so imeli v splošnem vsi zelo dobro mnenje o njem. »Za mene je bil najbolj tovariški izmed vseh, kar sem jih poznal. Njegovih osebnih znancev v lagerju nisem poznal. Bil je z vsemi enak.« Tudi ostali del takratne njegove izpovedi ne pomeni za Kopača nič negativnega. Ta zapisnik ni bil predložen sodišču. V svoji izjavi, ki jo je Godec dal pred kratkim, pravi, da se je Kopač takoj vključil v Dachauu v skupino socialne pomoči za bolne in onemogle sojetnike. Kopač je sodeloval v grupi za aretacijo belogardistov, SS in gestapa. Bil je vzor tovarištva in med ljudmi priljubljen.

Krasnik Rado, ki je Kopača v preiskovalnem postopku obremenjeval očitno pod pritiskom, saj je bil nekaj časa zaprt sam, je dal pred kratkim izjavo, v kateri pravi, da sta s Kopačem organizirala obveščevalno službo za jugoslovansko grupo. Dalje, da je Kopač sodeloval pri organiziranju socialne pomoči, ki je bila za takratne pogoje življenja v taborišču neprecenljivega pomena. Organizirana je bila tudi akcija dobavljanja zdravil od zunaj. Vršile so se priprave za situacijo ob koncu vojne. Po nalogu komiteja, ki ga je vodil tovariš Kopač pravi Krasnik, da je ob osvoboditvi s skupino tovarišev aretiral skoraj polovico domobranskega štaba (podpolkovnik Peterlin, major Križ, Bojc, Bitenc, Žekar).

Bojan Kardelj pravi v svoji izjavi: Politika komiteja je bila ohraniti moralno in življenjsko sposobnost zaprtih jetnikov. Zato je bilo dokaj dobro organizirano glede hrane, zdravil in druge pomoči najbolj potrebnim. Kot primer naj omenim le prizadevanja vseh, zlasti pa Kopača, da bi ohranili pri življenju izčrpanega književnika in komunista Ivana Groharja... Kopač in ing. Branko Diehl sta tudi meni našla delo v tovarni »Prezifix«, ki je bila znana v taborišču po najboljši hrani in relativno po nenapornem delu... Kopač je bil med najaktivnejšimi. Lahko izjavim, da niti pri Kopaču niti pri Diehlu, ne bi mogel kakorkoli posumiti v njihovo predanost partiji in osvobodilnemu gibanju.

Žemva Franc, ki je bil član komiteja v Dachauu, pove v svoji izjavi: Kot sekretar je Kopač zahteval, da se povečajo napori pri zbiranju hrane, zdravil in oblačil za prihajajočo zimo. Delo komiteja je pod Kopačevim vodstvom ponovno oživelo. Utrdila se je partijska organizacija v taborišču, organizirali so se takozvani kolektivi v prehrani, pričeli so se zbirati prvi pismeni podatki o sumljivih osebah in povezovanje novih članov partije v trojke... Nič ni bilo napravljenega s strani sekretarja, s čemer se ne bi komite in celotna partijska organizacija strinjala. – Žemva Franc ni bil procesuiran.

Kot je razvidno iz zgoraj rečenega, je v celoti izmišljena obtožba, da je obveščevalna služba v Dachauu služila gestapovskemu vodstvu taborišča. Nasprotno, njeno delo je omogočilo, da so bili aretirani in odpeljani v domovino sovražniki osvobodilnega gibanja, ki so se znašli v Dachauu – kot je povedal to Krasnik Rado. Kopač je vse svoje podatke po povratku v domovino izročil OZNI, kar tudi potrjuje omenjeni Krasnik.

Vse kaže, da Kopač dejanja pod točko 3) sodbe ni storil.

Poročilo za CK o stanju v Dachauu je Kopač pričel sestavljati že v Dachauu skupno s članom komiteja Francem Žemvom. V poročilu je navedel delo partijske organizacije v Dachauu ter imena vseh ljudi, ki so organizirano delali. Po sklepu komiteja je to poročilo izročil Juraniću. Končno poročilo sta napisala Diehl in Juranić in koncept dala na vpogled Kopaču. Vanj je Kopač vnesel določene popravke in zahteval pojasnilo, zakaj v poročilu ni bilo imen. Pri končni redakciji poročila ni sodeloval in tudi ni pregledal revidiranega teksta. Poročila niti ni podpisal. Kopač torej ne more biti odgovoren za končno redakcijo poročila. To potrjuje tudi izjava, ki jo je dala Lukman Rozalija – Barbka, nosilka Spomenice 1941, ko pravi v svoji izjavi z dne 24/7-1970, da je srečala za Bežigradom Kopača kmalu za tem, ki ji je prizadeto povedal, da pri izdelavi poročila ni sodeloval niti ga ni videl. Pravi, da se srečanja in razgovora spominja zato, ker je bil Vlasto Kopač kasneje na procesu obsojen, da je sodeloval pri sestavljanju in oddaji lažnega poročila CK-ju.

Kopačeva žena Zora pove v svoji izjavi z dne 24/7-1970, da jo je mož poiskal in prosil, če bi stipkala poročilo CK KPS o delu partijske organizacije v taborišču Dachau, ki ga bodo sestavili skupaj z Juranićem in Diehlom. Šla je z možem v prostore Rdečega križa Slovenije, kjer ju je na vratih sprejel Juranić in povedal, da sta z Diehlom poročilo že napisala, podpisala in oddala CK-ju. Vlasto je bil presenečen, ker je bilo poročilo sestavljeno in oddano brez njegovega sodelovanja.

Izjava Kopač Zore je potrjena tudi po izjavi Vlada Vodopivca, ki pove, da se je Kopačeva obrnila do njega z željo, da bi preiskovalnim organom ali sodišču lahko pojasnila, kako je bilo s sestavo tega poročila, zlasti, da dobro ve, da Vlasto Kopač pri sestavi poročila ni sodeloval in da je bilo poročilo napisano in oddano, ne da bi ga Vlasto Kopač prečital. Vlado Vodopivec še pravi, da Zora Kopač ni imela možnosti, da bi s svojo izjavo seznanila sodišče, ker prav tako kot on, tudi ona ni bila obveščena o samem procesu. V preiskovalnem postopku pa Kopačeva tudi ni mogla dati svoje izjave.

Tudi naš vpogled v predmetno poročilo je pokazal, da ga Kopač ni podpisal, kar kaže tudi na siceršnjo verodostojnost prej omenjenih prič.

Sicer pa je poročilo popolnoma interna partijska zadeva komunistov in ne sodi na področje dolžnosti državljanov. Njegova ocena je stvar partijskih forumov, ne pa sodišča. Nikjer sodba ne ugotavlja, v čem je poročilo lažno. Po oceni že prej omenjene komisije je poročilo razmeroma objektiven prikaz delovanja organizacije v razmerah, kakršne so vladale v Dachauu. Očita se mu lahko, da je na nekaterih mestih premalo konkretno in da se v njem tu in tam opaža rahla težnja, da se stvarni vpliv komiteja na tok dogajanj predimenzionira. Sicer pa ne glede na to Kopaču ni mogoče v zvezi s poročilom ničesar očitati, saj ni bilo oddano njegovo poročilo, ampak poročilo, ki so ga sestavili, podpisali in oddali drugi.

V postopku so bili izvajani le obremenilni dokazi. Postopek je bil usmerjen izključno v to, da Kopaču za vsako ceno dokaže krivdo pa če tudi z nedopustnim izsiljevanjem lažnega priznanja, medtem ko razbremenilni dokazi niso bili izvedeni. Tudi na Kopača samega je bil izvajan grob fizični in psihični pritisk z namenom, da se doseže njegovo priznanje. Podrobno in zelo konkretno opisuje Kopač preiskovalni postopek in njegove metode v svoji izjavi z dne 5/8-1970 na strani 4 do 8[2]. Kopač se je moral naučiti vlogo »spokornega grešnika« in tako vlogo odigrati na razpravi. Na to kaže tudi dejstvo, da je ob zaključku razprave sam predlagal zase smrtno kazen, ko pa mu je bila ta izrečena, se je takoj pritožil in zanikal vsako krivdo v smislu obsodbe.

Kopač je bil obsojen s sodbo Okrožnega sodišča v Ljubljani na smrt z ustrelitvijo. Na njegovo pritožbo mu je Vrhovno sodišče LRS navedeno kazen spremenilo na 20 let odvzema prostosti s prisilnim delom. Kasneje je bil pomiloščen na 10 let strogega zapora. V aprilu 1951 pa je bil pogojno odpuščen. V februarju 1968 je bil tako kot Bohinc pomiloščen, tako da mu prenehajo vse pravne posledice obsodbe – tudi omejitve za pridobitev pravice do pokojnine.

Tudi pri Kopaču je prišlo do nesmisla, da ima pravnomočno obsojeni »gestapovec« šteto aktivno in organizirano delo za NOB – dvojno od 15/5-1941 do 15/5-1945. (Prilagamo fotokopijo odločbe Občinskega ljudskega odbora Ljubljana – Center –

[2] Glej na strani 347

Komisije za ugotovitev delovne dobe in posebne dobe z dne 5/11-1960 štev. 03/6-KOA-69/1-60).

3. VIDMAR dr. ROMAN

Sodba utemeljuje Vidmarjevo krivdo izključno z njegovim lastnim priznanjem in v obrazložitvi ne navaja drugih dokazov za njegovo krivdo. Na razpravi so bili prebrani dokumenti, ki so bili po vojni najdeni v gestapovskem arhivu, nadalje izvlečki iz zaslišanj Barleta, Stepišnika in Lična ter zapisnika o zaslišanju Omana Franca in Colnarja Alojza. Med dokumenti iz gestapovskega arhiva so bili na razpravi uporabljeni:

a) poročilo trboveljskega gestapa z osebnimi Vidmarjevimi podatki, iz katerega je razvidno, da je bil 1/8-1942 Vidmar pridobljen za delo kot gestapovski zaupnik (V-Mann);

b) poročilo trboveljskega gestapa o tem, da je neki neimenovani zaupnik sporočil, da Lidija Šentjurc in Sergej Kraigher živita v Ljubljani pri učitelju Čanderju in da je v bližini Hrastnika 5 partizanskih taborišč. Obe poročili sta datirani s 25/7-1942. Na razpravi je Vidmar priznal, da je on dal gestapu navedene podatke. Niso pa bili sodišču predloženi drugi dokumenti, ki so ostali v preiskovalnem spisu in iz katerih je razvidno, da je gestapo Vidmarja aretiral zato, ker ni pravočasno prijavil partizanov, ki so se zdravili pri njem, marveč je to storil šele po daljšem času, tako da so se partizani lahko umaknili. Zaradi tega gestapo predlaga smrtno kazen za Vidmarja, medtem ko se župan Tietz zavzema za milejše ukrepe.

S sodišču predloženimi dokumenti je dokazano le to, da je bil Vidmar 1/8-1942 pridobljen za delo kot gestapovski zaupnik, ne pa tudi, da je izdal bivališče Lidije Šentjurc in Sergeja Kraigherja ter 5 partizanskih taborišč. Poročili o tem sta datirani namreč s 25/7-1942, torej je o tem moral poročati neki drug zaupnik gestapa, ker je bil Vidmar za to delo pridobljen šele 1/8-1942. Sodba očitno verjame v pristnost teh dokumentov, toda kljub temu trdi, da je Vidmar že v marcu 1942 postal agent gestapa, kar je v očitnem nasprotju z dokumenti. Nadalje je na podlagi dokumentov nevzdržna konstatacija sodbe, da je bil Vidmar poslan »kot preizkušen in zanesljiv agent gestapa in SD na prevzgojo v Dachau.« Iz dokumentov, ki jih na novo prilagamo (A, B, C, Č in D) in so doslej ostali v preiskovalnem spisu – izhaja prav nasproten zaključek: da je bil Vidmar poslan v Dachau za kazen, ker ni hotel izvrševati gestapovskih navodil. Gestapo bi tudi ravnal v nasprotju z zdravo logiko, če bi zanesljivega in preizkušenega agenta pošiljal še na prevzgojo, kajti preizkušeni agenti prevzgoje ne potrebujejo; na drugi strani pa bi ga z uspehom lahko uporabil, če bi bil na svobodi.

Na podlagi doslej sodišču predloženih dokumentov je Vidmar pristal na sodelovanje z gestapom šele 1/8-1942 in mu zato ni mogoče očitati sodelovanja z gestapom pred tem datumom. Pade torej obdolžitev o njegovem sodelovanju z gestapom od marca 1942 do 1/8-1942 in o izdajstvih, ki naj bi jih v tem času izvršil, prav tako obdolžitev, da je bil poslan na »Umschulung« v Dachau. V tem primeru se da Vidmarju očitati le to, da je pristal na sodelovanje z gestapom. Oceniti je pri tem treba ali je kazniv podpis izjave o sodelovanju z gestapom in to zlasti ob dejstvu, da je bil podpisnik take izjave zaradi neizvrševanja nalog aretiran in od nižjih organov gestapa celo predlagan za ustrelitev – kot to kažejo na novo predloženi dokumenti.

Zvezno Vrhovno sodišče je že v letu 1951 pod oprav. štev. Kz 10/51 obravna-

valo primer Alojza Gregorija, ki je bil obsojen, da je oktobra 1943 pri gestapu v Begunjah podpisal izjavo o sodelovanju z gestapom t.j. da bo prijavil vsakega partizana ter vse, kar bo zvedel o narodnoosvobodilnem gibanju – tedaj v času okupacije postal funkcionar sovražnikovega terorističnega aparata. Zvezno Vrhovno sodišče je zahtevi za varstvo zakonitosti ugodilo in izreklo, da se obtoženi Gregori Alojz oprosti obtožbe, ki je bila podlaga za gornji krivdorek. V svoji obrazložitvi citirana sodba ugotavlja, da je Okrožno sodišče v Ljubljani kršilo kazenski zakon s tem, ko ugotavlja, da predstavlja inkriminirano dejanje kaznivo dejanje po čl. 3 tč. 3 ZKLD.

Tekom kazenskega postopka se namreč ni moglo ugotoviti, da bi Gregori kogarkoli ovadil gestapu, ampak nasprotno, da je po izpustu iz zapora od strani gestapa nadaljeval z delom za NOB. Za obstoj kaznivega dejanja po čl. 3 tč. 3 ZKLD pa je potrebno, da ima dejanje storilca za posledico teror nad prebivalstvom Jugoslavije, takih posledic pa v konkretnem primeru ni bilo, zaradi česar dejanje obtoženega Gregorija ne predstavlja kaznivo dejanje.

Iz obstoječega dokaznega gradiva torej ni mogoče napraviti zanesljivih zaključkov o konkretnem delu Vidmarja z gestapom, če se izvzame kot dokaz njegovo lastno priznanje. Spričo preiskovalnih metod, ki jih opisuje Vidmar v svoji izjavi, pa je treba lastnemu priznanju odreči vsako dokazno vrednost.

Vidmar pravi v svoji izjavi z dne 23/7-1970: »...večno zasliševanje zjutraj, podnevi, ponoči, večkrat ob navzočnosti dveh ali treh zasliševalcev ter raznih svetilk, ki sijejo v obraz, človek komaj čaka, da je tega bolj duševnega kot telesnega mučenja konec in rad vse potrdi radi izčrpanosti.«

Vidmar je bil med drugim povezan z Antonom Ribičem, nosilcem Spomenice 1941, poznejšim predsednikom OLO Trbovlje. Ta v preiskavi ni bil zaslišan, pač pa je v letu 1966 dal obširno izjavo, v kateri podrobno opisuje Vidmarjevo delo za partizane, ki je obstajalo predvsem v zdravljenju ranjenih partizanov. »Pomen dela dr. Romana Vidmarja v tistih časih je še zato toliko pomembnejši, ker je bil on edini zdravnik v letu 1941 – 1942 v trboveljskem okrožju, ki je aktivno pomagal zdraviti ranjence in ki je v velikih količinah pošiljal zdravila in drugi sanitetni material partizanom. Dr. Vidmar ni nikdar okleval, kadar je bilo potrebno nuditi zdravniško pomoč, ne glede na vse nevarnosti, ki so ga spremljale. In ravno zaradi nudenja te pomoči ranjencu je padel v gestapovske zapore,« – pravi v svoji izjavi Ribič Alojz. Ribič je nekajkrat privedel k Vidmarju, po poprejšnjem dogovoru, ranjene partizane, ki jim je Vidmar nudil zdravniško oskrbo. Isto izhaja tudi iz izjave Potiska Jožeta z dne 15/8-1948, kakor tudi z dne 16. 7. 1970. To potrjujejo tudi drugi v svojih izjavah kot: Potisek Rudi z dne 16/7-1970, Diacci Franjo, Mokotar Franc, Babič Alojz, Brečko Ivan z dne 14/7-1970. Zadnji štirje imenovani imajo priznano dobo od leta 1941 do 15/5-1945. Jasno je, da bi se Ribičevi obiski pri Vidmarju slabo končali, če bi bil Vidmar res zanesljiv agent gestapa, kar mu očita sodba. Ribič tudi pove, da je bilo njegovo zadnje srečanje z Vidmarjem usodno. Pripeljal je namreč na zdravljenje partizana Gorenc Antona, ki si je zlomil roko in ki ga je Vidmar zdravniško oskrbel, potem pa je Gorenc pobegnil, se javil policiji in izdal Vidmarja gestapu, nakar je bil Vidmar naslednjega dne aretiran. V resnici je bil torej Vidmar aretiran zaradi Gorenčevega izdajstva – to v svoji izjavi z dne 18/7-1970 nekoliko sramežljivo priznava tudi Gorenc Anton sam – s sodbo pa je bil spoznan za krivega, da je on izdal Gorenca. V zvezi z očitkom, da je izdal Ribiča in Žagarjevo je pouda-

riti, da se Vidmar zagovarja, da je potem, ko je zvedel za Gorenčevo dezerterstvo, v strahu da ga bo Gorenc izdal, povedal županu Tietzu, da sta se zjutraj oglasili pri njem dve osebi, za kateri domneva, da sta partizana in da je bila že prej pri njem neka Žagarjeva, za katero je šele sedaj zvedel, da je v partizanih. Čeprav je dobro vedel za Ribičevo bivališče, ga ni izdal. Ko je to sporočil Tietzu, sta bila Ribič in Žagarjeva že zdavnaj nedosegljiva. To dokazuje tudi na novo priložen dokument iz gestapovskega arhiva pod črko B.

Dejanja, ki naj bi jih Vidmar storil pod točko 1) sodbe, so torej popolnoma nedokazana. Iz naknadno danih izjav Ribiča Alojza iz leta 1966 in Potiska Jožeta in Rudija z dne 16/7-1970 pa celo izhaja, da Vidmar dejanj pod točko 1) sodbe ni storil. – Ni brez pomena novo ugotovljeno dejstvo, da so namreč na področju Hrastnika aktiviste, podpornike in simpatizerje OF, izdajale druge osebe. Tako je bil s sodbo Okrožnega sodišča v Celju z dne 8/7-1947 spoznan za krivega Dolinšek Matija, da je v svojem zaslišanju kot obtoženec in pozneje zlasti ob soočenju z ostalimi obtoženci izpovedal brez potrebe gestapu še neznane okolnosti o delovanju OF odbora in njenih podpornikov in tako obremenil 15 oseb. V cit. sodbi, katero prilagamo, je na strani 4) ugotovitev sodišča, da sta izdajala pripadnike OF partizanska dezerterja Jelen in Gračner. Pripominjamo, da za izdajo Potiska Alojza Dolinšek Matija ni bil obsojen, kar je razvidno iz dispozitiva sodbe. Prilagamo zapisnik o zaslišanju priče Ribič Lojzeta z dne 30/7-1946, ki izpoveduje, kako je Dolinšek Matija na široko izdajal pripadnike OF. Agilnost izdajanja je bila torej na področju, kjer je Vidmar živel in delal – znatna.

Obsodba zaradi dejanj pod točko 2) sodbe temelji na pričevanju Stepišnika, Lična in Barleta, obsojencev iz dachauskega procesa in prič: Brinarja, Colnarja in Omana (poleg lastnega Vidmarjevega priznanja). Stepišnik trdi, da je bil z Vidmarjem povezan kot agent gestapa in da mu je Vidmar poročal ustno o razpoloženju med priporniki, o stanju v bolnici, pri čemer pa so bila ta poročila splošnega značaja. Ličen je povedal, da mu je menda Vidmar pripovedoval, kako so v revirju uničevali bolne ujetnike; Barle pa, da se mu je Vidmar hvalil, kako se dobro razume z Hintermayerjem. Po izjavi priče Brinarja, ki je bil zaslišan le v preiskavi, je bil Vidmar zelo zaprt in nedostopen ter je cinično odbil ob neki priliki zdravljenje bolnika. Colnar Alojz pravi, da Vidmar ni hotel pregledati nekega Slovenca na bloku, Oman pa Vidmarja obtožuje, da je bil domišljav.

Tudi glede dejanj pod točko 2) sodbe je bil dokazni postopek bistveno pomanjkljiv. V spisu so namreč izjave preko 27 internirancev, ki vsi pikazujejo Vidmarjevo zadržanje v Dachauu in v Augsburgu v najlepši luči. Po njihovem pripovedovanju je Vidmar dajal tudi ljudem, ki jih prej ni poznal, hrano in cigarete, bil je izredno požrtvovalen pri dajanju zdravniške pomoči, večkrat je na svojo roko in tvegajoč življenje skrivaj nosil iz revirja zdravila bolnikom, ni užival nobenih privilegijev, nasprotno, bil je maltretiran s strani SS kot drugi interniranci. Nekateri od njih celo izjavljajo, da jim je prav Vidmar rešil življenje.

Izredno pozitivno izjavo o Vidmarju je dal tudi dr. Blacha František, profesor na praški medicinski fakulteti, ki jo prilagamo v prevodu.

Dr. František Blacha je tudi izdal knjigo: »Medicina na krivih poteh«. V tej knjigi avtor pravi med drugim, da sta na internem oddelku razen dr. Misa in dr. Vidmarja od leta 1944 uspešno delovala dr. Venceslav Arko na kirurgiji ter dr. Korsika... Vse jugoslovanske zdravnike je krepko družil partizanski zakon povezanosti,

bili so pripravljeni za vsako bodi humano bodi politično akcijo, naj jim je grozila še taka nevarnost. Njegova ocena jugoslovanskih zdravnikov je vsekakor zelo pozitivna. (Prilagamo izpisek iz omenjene knjige strani 220 in 221).

Kot v drugih primerih tudi tu nobena od razbremenilnih prič ni bila zaslišana. Sodišče omenjenih izjav 27 internirancev sploh ni analiziralo, ocenjevalo in se z njimi ni ukvarjalo. Vidmar sam v svoji pritožbi zanika vsako krivdo glede dejanj pod točko 2) sodbe. Po prihodu v Dachau je bil najprej tri mesece v karantenskem bloku, nato pa razporejen v revir kot zdravnik. Nihče mu ni dal nikake naloge za agentsko delo. Delal je požrtvovalno. Ni sodeloval pri odbiranju bolnikov za invalidski blok; o tem sploh niso odločali interniranci. Plöttner ga je sicer pozval na delo pri poizkusih z malteško mrzlico, vendar se je takega sodelovanja ubranil. Sam pravi v svoji izjavi, da se je namenoma delal nerodnega, da ni znal dati injekcije v žilo in ga je zato Plöttner odpustil kot nesposobnega zdravnika. Sodeloval je sicer na poskusih na mršavostnih endemih, toda ti poskusi niso bili za bolnike škodljivi. V Augsburg ni bil poslan kot organizator, ampak kot interniranec in je tam ravnotako požrtvovalno delal kot v Dachauu. Njegovi stiki z zdravniki – vojnimi zločinci, so bili izključno službenega značaja, zveze z njimi pa je izkoriščal za pomoč internirancem.

Kar zadeva točko 2) sodbe je torej treba ugotoviti, da ni prav nikakega dokaza za Vidmarjevo sodelovanje pri izbiri internirancev za invalidski blok, za njegovo sodelovanje pri poskusih na malteški mrzlici in da bi v Augsburgu organiziral revir. Vse te obtožbe temelje na lastnem priznanju, danem pod pritiskom in grožnjami ter pod vplivom nezakonitih preiskovalnih metod, katere sam opisuje v svoji izjavi z dne 23/7-1970.

Nobena priča ga ne obremenjuje za nobeno od navedenih dejanj. Nasprotno, glede njegovega delovanja v Augsburgu obstoje tudi izjave internirancev iz tega taborišča, ki so za Vidmarja ugodne. Pri vsem tem pade v oči okoliščina, da so tudi drugi slovenski zdravniki delali v podobnih okoliščinah v taboriščih kot dr. Vidmar, ne da bi bili za to sodno preganjani. Kar se tiče Vidmarjevega sodelovanja v taborišči obveščevalni službi, tudi v kolikor bi bilo dokazano, ne pomeni nič negativnega, kajti obveščevalna služba, ki je bila organizirana v okviru komiteja v Dachauu, je bila nekaj pozitivnega, kar je bilo že rečeno pri Kopačevem primeru – kajti omogočila je, da so ob osvoboditvi zaprli nasprotnike NOB in jih kot jetnike pripeljali v domovino.

V pritožbi Vidmar priznava, da se je po osvoboditvi pogojno v raznih pogovorih izražal o Hintermayerju, češ da je z njegovo pomočjo tudi nekaj dobrega dosegel. Niti obtožba niti sodba ne konkretizirata, kdaj, kje in kaj je Vidmar v zvezi s tem govoril, tako da tudi to dejanje ostane v celoti vprašljivo. Če je Vidmar govoril samo to, kar sam pove v pritožbi, to prav gotovo ni kaznivo dejanje sovražne propagande, s katerim bi bile napadene temeljne pridobitve NOB, kakor ugotavlja sodba – in to tudi ne po tedanjih predpisih.

Vidmar je bil s sodbo Okrožnega sodišča v Ljubljani obsojen na smrtno kazen. Na njegovo pritožbo mu je Vrhovno sodišče LRS kazen spremenilo v dosmrten odvzem prostosti s prisilnim delom. V decembru 1950 je bil izpuščen iz zapora.

4. BREZAR Viljem

Sodba utemeljuje Brezarjevo krivdo izključno le z njegovim priznanjem v preiskavi, kakor tudi na glavni obravnavi. V preiskavi je Brezar res priznal vsa v sodbi

navedena kazniva dejanja, medtem, ko je na razpravi zanikal svojo povezavo po gestapovski liniji z Diehlom. Razen priznanja – drugih vsaj kratkih razlogov glede krivde, sodba sploh nima.

Nesporno je, da je bil Brezar zaradi sodelovanja z OF aretiran od gestapa na podlagi izdajstva nekega ujetega partizana Žagarja. V zaporu je po lastnem priznanju podpisal izjavo z naslednjo vsebino: »Pristajam na sodelovanje z gestapom in bom vzdrževal vse zadane direktive. Ako pa teh direktiv ne bom izvrševal, potem me čaka smrt.«

Ali je Brezar v resnici podpisal izjavo o sodelovanju z gestapom ni mogoče zanesljivo trditi. Obstoje določene okoliščine, ki vzbujajo zelo resen dvom, da je resnica, kar je Brezar priznal in sicer:

Glede na preiskovalne metode v preiskavi nima njegovo priznanje nobene teže in vrednosti, ker je bilo dano pod psihičnim in fizičnim pritiskom, kar izhaja iz njegove izjave. Sam pravi v svoji izjavi z dne 1/8-1970 med drugim: »...Bil sem dan v bunker, v katerem ni bilo nobene svetobe in v katerem sem bil do konca sodbe. Med tem časom sem imel samo dvakrat nočni sprehod po 5 minut. Zasliševanja so se vršila v nočnih urah in to vsak tretji dan in to s tremi ali štirimi zasliševalci, kateri so postopali vsak po svoje, z udarci, z raznimi grožnjami, dolgotrajnim zasliševanjem in izsiljevanjem, da bi priznal sodelovanje z gestapom ali sodelovanje z Diehlom, katerega sploh nisem poznal.«

Dalje pravi Brezar v svoji izjavi: »Ker sem to zanikal, da ni resnično (obremenitev za Janšo), je zasliševalec uporabljal razne načine s pretepom, z grožnjami, da me bo postavil ob zid in ustrelil, da ima vso pravico do tega in tudi tisti dan z dolgim celonočnim zasliševanjem... Bil sem živčno popolnoma zlomljen. Po takšnem dolgotrajnem zasliševanju pa sem bil spet vklenjen v bunkerju, v nemogočem položaju, roke vklenjene na hrbtu, skupaj zvezane z nogami. V takem položaju sem bil tudi po več dni in tudi brez hrane... Po mesecu in pol sem bil popolnoma živčno uničen, tako da nisem vedel, kaj se z menoj dogaja, ob neprestanih grožnjah, da me bodo ustrelili in fizičnem maltretiranju ni moglo biti drugače. Po vsem tem postopku mi je bilo vseeno, kaj se z mano zgodi, tudi nisem mogel več trezno misliti, niti se braniti.«

Težko je dati takemu priznanju danemu pod takimi pogoji in v takih okoliščinah kakršnokoli vrednost.

Sicer pa tudi, če je Brezar podpisal izjavo o sodelovanju z gestapom, s tem dejanjem samim še ni storil kaznivega dejanja in to iz razlogov (da se izognemo ponavljanju), ki smo jih navedli pri dr. Romanu Vidmarju na strani 32 in 33.

– Izjava o sodelovanju z zgoraj navedeno vsebino je nenavadna, izjave s podobno vsebino ni zaslediti v nobenem drugem primeru.

– Brezar naj bi bil kot že pridobljeni agent gestapa poslan v Dachau. Kot agenta bi ga gestapo nedvomno lahko koristno uporabil na domačem terenu; ni verjetno, da bi agenta pošiljal v Dachau, kjer je bil za gestapo brez koristi.

– Njegovo nadaljnje delo ne kaže na to, da bi bil agent gestapa, o čemer bo govor v nadaljnjih izvajanjih.

V preiskavi je bil zališan bivši gestapovski uslužbenec v Begunjah Hinko Krešovič. Ta zatrjuje, da ga je gestapovec Grau, ki je Brezarja zasliševal, nekajkrat poslal po grozdje za Brezarjevo dekle; na podlagi tega ter iz dejstva, da je bil Grau proti svojim običajem zelo mil do Brezarja ter da se je Brezar že po 7 mesecih vrnil

iz Dachaua, zaključuje, da je bil Brezar pridobljen za gestapo. Ta Krešovičeva izjava ne more predstavljati drugega kot zgolj domnevo, kar je tudi edino – razen lastnega priznanja. To je torej vse, kar naj bi dokazovalo Brezarjev pristanek na delo za gestapo.

Ni bila po sodišču ocenjevana izjava Tišler Andreja z dne 21/1-1949, ki jo prilagamo, v kateri imenovani pravi, da so Brezarjev odhod iz Dachaua ocenjevali in tolmačili s tem, da sta dva njegova brata v nemški vojski.

Prav tako sodišče ni še ocenjevalo izjave Brezarjeve matere Brezar Jožefe z dne 11/7-1949, ki jo je dala v prošnji za izredno omilitev kazni, kjer pravi dobesedno: »Čez 7 mesecev, t.j. avgusta 1943 pa je bil izpuščen (Brezar Viljem) in to samo zato, ker sta oba ostala moja sinova odšla v nemško vojsko, šele nato sem lahko delala prošnjo, katero je potrdil takratni okupatorski župan von Kurz, kateri je izjavil, če se ne bi (sinova) odzvala pozivu, tudi Viljem ne bi nikdar prišel nazaj.«

Kot agent naj bi Brezar v Begunjah, potem ko so tja pripeljali ujetega partizana Janšo Ivana, dobil nalogo, naj poizve, kje se je Janša kot partizan kretal. Ko je Brezar zvedel, da je bil Janša kurir in da se je kretal v okolici Kamnika, je o tem poročal gestapu. To sledi iz Brezarjevega priznanja v preiskavi. Navedeno delo za gestapo je dvomljivo ne le zato, ker so podatki, ki naj bi jih Brezar dal gestapu, popolnoma nepomembni, marveč predvsem zato, ker že po dosedanjih podatkih obstoji resen dvom, ali je sploh kak Janša Ivan iz Kamnika bil v Begunjah. Na razpolago je namreč izjava Janša Ignaca z Bleda, ki jo je del 30/3-1949 in ki jo prilagamo. Janša Ignac je bil namreč v istem času skupaj s svojim očetom v Begunjah v zaporu in pove, da v tem času, ko je bil zaprt v Begunjah, ni poznal nobenega drugega pod imenom Janša, razen svojega očeta. Janša Ignac nadalje trdi, da je bil z Brezarjem v isti sobi in mu je zaupal stvari, ki bi bile nevarne zanj, če bi ga Brezar izdal gestapu. Vendar se Janši ni nič zgodilo ter je bil zaradi pomanjkanja dokazov izpuščen iz Begunj. Janša Ignac odločno zanika možnost, da bi bil Brezar izdajalec. Poudari še, da je Brezarja v letu 1945 prišel obiskat na dom, kjer je Brezar ležal bolan – kar pa sigurno ne bi storil, če bi le količkaj sumil, da je bil on kake vrste izdajalec narodnoosvobodilnega pokreta. Vedno je bil o njem uverjen ravno nasprotno. Te izjave sodišče še ni ocenjevalo.

Preiskava niti glavna obravnava nista ugotovili, ali je Janša Ivan sploh obstajal in če je obstajal, kakšna je bila njegova nadaljnja usoda.

Iz dopisa »Gorenjskega muzeja« v Kranju z dne 10/9-1970 štev. 870, ki je bil poslan Javnemu tožilstvu SRS, pa je razvidno, da v času od decembra 1942 do januarja 1943 – to je čas, ko je bil Brezar Viljem v Begunjah – ni bil pod imenom Janša Ivan v begunjskih zaporniških knjigah nihče vpisan in ga torej Brezar Viljem ni mogel izdati. (Prilagamo predmetni dopis)

Borštnar Ferdo iz Leš pri Tržiču pravi v svoji izjavi z dne 10/1-1949, ki jo prilagamo – med drugim, da je sodeloval skupaj z Brezarjem pred Brezarjevo aretacijo v OF. Čeprav je Brezar vedel za njegovo delo za partizane, ga ni izdal, in tudi ne drugih, s katerimi je sodeloval. Dobesedno pravi: »Bil sem v velikih skrbeh, ker je od mene veliko vedel, ravno tako tudi od drugih, a ni izdal ničesar.« – Mizarski mojster Primožič, pri katerem je bil Brezar zaposlen, je po Borštnarjevi izjavi nekajkrat prosil tržiškega župana naj za Brezarja intervenira, kar je ta tudi storil. To je ena okolnost več, ki kaže, da Brezarjev predhodni odpust iz Dachaua ni prav nič sum-

ljiv. Iz Dachaua je prišel bolan, izčrpan in nesposoben za delo. Tudi te izjave sodišče še ni ocenjevalo.

Pričevanji Ignaca Janše in Ferda Borštnarja ter tudi Tišlerja Andreja ne govorijo v prid domnevi, da je bil Brezar agent gestapa. So pa še druge priče, ki pozitivno izpovedo o Brezarju:

Vogrič Janko iz Kranja je dal pred kratkim izjavo, v katereri pravi, da je bil z Brezarjem v zvezi že v letu 1942 in da je ta vedel za več njegovih akcij v zvezi z OF. Bila sta skupaj v Begunjah zaprta. Vogrič poudarja, da kljub temu, da je Brezar veliko vedel o njem, o njegovih akcijah in njegovih vezah z drugimi aktivisti, ki so bili na svobodi, ni ničesar občutil oziroma ni bil o tem ničesar vprašan ali zaslišan, čeprav je Brezar vedel o njem marsikaj.

Zdenko Lavička pravi v svoji pred kratkim dani izjavi, da se je Brezar v Begunjah in v Dachauu dobro zadržal kot zaveden Slovenec. Ničesar ni imenovanemu znanega, da bi bil Brezar sodeloval z Nemci.

Dobre Janez iz Kovorja pri Tržiču pravi v svoji pred kratkimi dani izjavi, da se je Brezar tako v Begunjah kot v Dachauu vseskozi dobro obnašal do njega kot tudi do sozapornikov in sicer prijateljsko in neoporečno. Ni opazil, da bi imel Brezar kakršnekoli privilegije bodisi v Begunjah bodisi v Dachauu. Kljub temu, da so v Begunjah razgovarjali o raznih vezah o OF in o akcijah za NOB, ni občutil, da bi karkoli od tega Brezar povedal Nemcem.

Vladimir Laković, akademski slikar pravi v svoji pred kratkim dani izjavi, da je Brezar užival s strani taboriščnikov polno zaupanje kot zaveden pristaš OF in Slovenec.

Popolnoma nedokazana je tudi nadaljnja obtožba, da je izdal gestapu tri pripornike, češ da so imeli politične debate. To dejanje je Brezar sicer priznal v preiskavi in povedal, da so te tri pripornike po njegovem izdajstvu premestili v bunkar. Nobenega drugega dokaza za tako izdajstvo ni. Pred kratkim so dali izjave o Brezarjevem obnašanju v Begunjah, kot že rečeno Vogrič Janko, Lavička Zdenko in Dobre Janez. Vse izjave so pozitivne. Prav tako sta zelo pozitivni izjavi o Brezarjevem ponašanju v Begunjah, ki sta jih dala Janša Ignac in Borštnar Ferdo že v marcu oziroma januarja 1949. Kje so torej dokazi o Brezarjevem izdajanju v Begunjah? – razen priznanja, ki ne more imeti, kot že rečeno, v konkretnem primeru nobene dokazne vrednosti. Pač pa so, kot vidimo, na razpolago novi nasprotni dokazi, ki kažejo na to, da Brezar v Begunjah ni nikogar izdal.

Neresnična je tudi obdolžitev, da je Brezar sodeloval z Diehlom kot agent gestapa. V preiskavi je Brezar povedal, da se v Dachauu ni nihče obrnil nanj, da ga agenturno poveže. Diehl v zvezi s tem pravi, da ga je Presterl opozoril, da je prišel Brezar, ki je agent, vendar se z njim ni povezal, ker mu Presterl tega ni naročil. Ni torej razumljivo, kako je mogel biti Brezar spoznan tega dejanja za krivega, ko vendar niti Diehl niti sam nikdar nista priznala, da sta bila agenturno povezana, drugih dokazov pa ni.

Povsem nedokazano je tudi Brezarjevo sodelovanje z gestapom po odpustu iz Dachaua. Sam sicer prizna, da je poročal namestniku tržiškega župana, kje se partizani kretajo, ostale pa so nerazčiščene vse podrobnosti v zvezi s tem – kako je sploh izvedel za kretanje partizanov, kaj konkretno je poročal, kakšni ukrepi so sledili, posledice itd. Vse kaže, da je neutemeljena tudi obtožba, ki sloni izključno na njegovem priznanju, da je šel v partizane po nalogu gestapa. Če bi bilo to res tako,

ni dvoma, da bi se gestapo pobrigal za zvezo z njim kot partizanom. Vsa zveza pa je obstojala po njegovem, v preiskavi danem priznanju, v tem, da je v januarju 1945 prišel k njemu neki partizan, lepo oblečen, zahteval podatke o oborožitvi bataljona, potem pa tega partizana nikdar več ni videl. Niti ni bilo razčiščeno, ali je zahtevane podatke dal ali ne in druge podrobnosti o tem dogodku.

Tudi za Brezarjevo obdolžitev, da je šel v partizane po nalogu gestapa, veljajo nekatere ugotovitve, ki smo jih navedli že v primeru Bohinc Andreja in jih ne bi ponavljali. Tudi izjava, ki jo je dal 30/7-1970 Karo Mihael iz Tržiča, kaj malo kaže na to, da bi šel Brezar v partizane po nalogu gestapa. Imenovana priča pravi, da je bil Brezar v 3. bataljonu Kokrškega odreda mitraljezec težkega mitraljeza in je bil zelo dober borec, tovariški ter je dajal moralo v težkih trenutkih tudi ostalim borcem tega bataljona. Priča Karo Mihael je bil komandant 3. bataljona Kokrškega odreda.

Brezar je bil aretiran v maju 1948. Okrožno sodišče v Ljubljani ga je obsodilo na 16 let odvzema prostosti s prisilnim delom. V januarju 1951 je bil pomiloščen in izpuščen na svobodo.

☆

Po navedenem so po naši oceni predloženi za vse štiri obsojence (Bohinca, Kopača, dr. Vidmarja in Brezarja) taki novi dokazi in tudi taka nova dejstva (značaj komiteja v Dachauu, predhodni odpusti iz taborišč, preiskovalne metode), ki so sposobna, da sama za sebe in tudi v zvezi s prej izvedenimi dokazi (kolikor so sploh bili izvedeni) utegnejo povzročiti oprostitev vseh štirih obsojencev za vsa kazniva dejanja.

Na osnovi vsega rečenega smatramo, da je predlog na obnovo za vse štiri obsojence utemeljen.

Prilagamo:

1. kazenski spis K 478/48 Okrožnega sodišča v Ljubljani
2. nova dokazila za

a) Bohinc Andreja

– izjava Bohinc Andreja »Zakaj sem priznaval« z dne 22/7-1970

– priče: Bohinc Anica, Čelesnik Johan, Drolc Francka, Hafner Anton, Koder Peter, Langus Vinko, Mohar Nande, Potočnik Anton, Potočnik dr. Miha, Pretnar Matija, Trelc Slavko, Udir Vinko, Verdnik Franc;

– dve pismi Bohinc Andreja iz partizanov svojim najožjim sorodnikom

– odločba Komunalnega zavoda za socialno zavarovanje v Ljubljani z dne 17/4-1968 štev. 182.269, da se Bohincu šteje aktivno in organizirano delo za NOB – dvojno od 6/4-1941 do 15/5-1945

– prepis iz referata »Organizacija in delo štaba Kokrškega odreda« od oktobra 1944 do maja 1945, ki ga je izdelal poročnik Bratkovič Peter – datiran z dne 5/12-1947

– izpisek iz kazenske evidence za Peternel Mirka;

b) Kopač Vlastimira

– izjava Kopač Vlasta z dne 5/8-1970

– priče: Godec Ludvik, Kardelj Bojan, Kopač Zora, Krasnik Rado, Lukman ing.

Ciril, Lukman Rozalija-Barbka, Oblak Otmar, Vodopivec Vlado, Žemva Franc
- izpisek iz zapisnika o zaslišanju Kopač Vlasta z dne 15/10-1947
- fotokopija odločbe Občinskega ljudskega odbora Ljubljana-Center – Komisije za ugotovitev delovne dobe in posebne dobe z dne 5/11-1960 štev. 03/6-KOA-69/1-60, s katero je Kopaču priznan čas aktivnega in organiziranega dela za NOB od 15/5-1941 do 15/5-1945 dvojno;

c) *Vidmar dr. Romana*
- izjava Vidmar dr. Romana z dne 23/7-1970
- priče: Babič Alojz, Brečko Ivan, Diacci Franjo, Gorenc Anton, Mokotar Franc, Potisek Rudi in Jože, Ribič Alojz
- potrdilo profesorja MU Dr. Frant. Blácha, bivšega predsednika čsl. ljudskega odbora v Dachauu in mednarodnega ilegalnega odbora
- prepis iz knjige František Blácha: »Medicina na krivih poteh«
- šest fotokopij dokumentov (A, B, C, Č, D, E), ki so bili najdeni v gestapovskem arhivu v Trbovljah in ki niso bili predloženi sodišču
- sodba Okrožnega sodišča v Celju Ko 116/47;
- dalje izjave za dr. Vidmarja, ki so bile dane že v letu 1947 in 1948 in to nekatere pred izrekom, druge pa po izreku prvostopne sodbe ter se z njimi sodišče ni ukvarjalo in so jih dali: Adamič Ivan, Berčon Jože, Berger Jože, Diacci Franjo, Fele Ivan, Grešak Jurij, Jelnikar Rudolf, Jerman Franc, Keber Ivan, Kozoglav Ivan, Kroflič Jože, Logar Karel, Mis dr. Franta, Mlinarič Martin, Mokotar Franc, Napret Rudolf, Okretič Jože, Povše Marko, Potisek Jože, Stokavnik Bratomil, Stradar Ernest, Svet dr. Jakob, Štraus Alojz, Tanšek Jože, Vodenik Franc, Zupanc Albin
- prepis pisma, ki ga je v oktobru 1946 pisal dr. Vidmarju univerzitetni profesor dr. Božo Škerlj;

č) *Brezar Viljema*
- izjava Brezar Viljema z dne 1/8-1970
- priče: Borštnar Ferdo, Dobre Janez, Janša Ignac, Karo Mihael, Lakovič Vladimir, Lavička Zdenko, Vogrič Janko, Tišler Andrej
- prošnja za izredno omilitev kazni, ki jo je vložila Brezar Jožefa v juliju 1949
- dopis Gorenjskega muzeja Kranj štev. 8/70.

JAVNI TOŽILEC SRS
Riko Kolenc l. r.

ŽIG:
Javno tožilstvo
Socialistične republike Slovenije
Ljubljana

VRHOVNO SODIŠČE
SOCIALISTIČNA REPUBLIKA SLOVENIJA

I Kr 36/70-2

SKLEP

Vrhovno sodišče SRS v Ljubljani je v senatu pod predsedstvom s.v.s. Lojzeta Perica ob soodelovanju s.v.s. Kolomana Balažica in s.v.s. Albina Dobrajca kot članov senata ter tajnika v.s. Ivana Mišiča kot zapisnikarja v kazenski zadevi zoper obs. Andreja Bohinca, obs. Vlastimirja Kopača, obs. Romana dr. Vidmarja in obs. Viljema Brezarja zaradi kaznivih dejanj po čl. 3 tč. 3, 8 in 10 in po čl. 9 ZKLD o predlogu javnega tožilca SRS z dne 13. 10. 1970, opr. štev. Ktr 509/70, da se zoper vse štiri obsojence obnovi kazenski postopek, ki je bil pravnomočno končan z obsodilno sodbo Okrožnega sodišča v Ljubljani z dne 10. avgusta 1948, opr. štev. K 478/48-42 v zvezi s sodbo Vrhovnega sodišča LRS z dne 8. septembra 1948, opr. štev. Kž 569/48-2, na seji dne 27. novembra 1970

odločilo:

Zahtevi javnega tožilca SRS za obnovo kazenskega postopka, ki je bil zoper obs. Andreja Bohinca, Vlastimirja Kopača, Romana dr. Vidmarja in Viljema Brezarja pravnomočno končan s sodbo Okrožnega sodišča v Ljubljani z dne 10. avgusta 1948, opr. štev. K 478/48-42 v zvezi s sodbo Vrhovnega sodišča LRS v Ljubljani kot pritožbenega sodišča z dne 8. septembra 1948, opr. štev. Kž 569/48-2, se ugodi in se zadeva pošlje Okrožnemu sodišču v Ljubljani kot stvarno in krajevno pristojnemu sodišču prve stopnje v novo obravnavo.

Obrazložitev

I.

Z zgoraj navedenima sodbama so bili pravnomočno obsojeni: Andrej Bohinc za dejanji pod tč. I/1 in 2 izreka sodbe po čl. 3 tč. 8 v zvezi s čl. 3 tč. 10 ZKLD, za kaznivi dejanji pod tč. 3 in 4 pa po čl. 3 tč. 3 ZKLD na dosmrten odvzem prostosti s prisilnim delom, na trajno izgubo vseh državljanskih pravic in na popolno zaplembo premoženja. Z ukazom Prezidija Ljudske skupščine FLRJ z dne 29. 11. 1954 mu je bila kazen znižana na 20 let strogega zapora, z odločbo Izvršnega sveta FLRJ z dne 29. 11. 1957 pa na 15 let strogega zapora. Dne 31. 12. 1958 je bil obs. Andrej Bohinc pogojno odpuščen s prestajanja kazni. Z odločbo Predsednika Republike z dne 22. 2. 1968 je bil pomiloščen tako, da mu prenehajo vse pravne posledice obsodbe, vključno tudi omejitve za pridobitev pravice do pokojnine; Vlastimir Kopač za dejanje pod tč. II/1 izreka sodbe po čl. 3 tč. 8 in 10 ZKLD, za dejanji pod tč. II/2 in 3 pa po čl. 3 tč. 3 ZKLD na enotno kazen 20 let odvzema prostosti s prisilnim delom, na 5 let izgube državljanskih pravic iz čl. 37 tč. a do e KZ iz leta 1948 ter na popolno zaplembo premoženja. Z Ukazom Prezidija LS FLRJ z dne 28. 11. 1951 mu je bila kazen znižana na 10 let strogega zapora. Dne 9. 4. 1952 je bil pogojno odpuščen s prestajanja kazni. Z odločbo Predsednika republike z dne 22.

2. 1968 je bil pomiloščen tako, da mu prenehajo vse pravne posledice obsodbe, vključno tudi omejitve za pridobitev pravice do pokojnine;

Roman dr. Vidmar za dejanji pod tč. III/1 in 2 izreka sodbe po čl. 3 tč. 3 in po čl. 9 ZKLD na dosmrten odvzem prostosti s prisilnim delom, na trajno izgubo vseh državljanskih pravic in na popolno zaplembo premoženja. Dne 3. 1. 1951 je bil pogojno odpuščen s prestajanja kazni;

Viljem Brezar pod tč. IV/1 in 2 izreka sodbe po čl. 3 tč. 3 ZKLD na 16 let odvzema prostosti s prisilnim delom ter na 5 let odvzema državljanskih pravic iz čl. 37 tč. a do č KZ iz leta 1948. Dne 9. 1. 1951 je bil pogojno odpuščen s prestajanja kazni.

Javni tožilec SRS je dne 13. 10. 1970 pri Vrhovnem sodišču SRS na podlagi rezultatov obnovitvenih poizvedb vložil predlog za obnovo kazenskega postopka, ki je bil zoper Andreja Bohinca, Vlastimirja Kopača, Romana dr. Vidmarja in Viljema Brezarja pravnomočno končan z uvodoma navedenima sodbama. Svoj predlog, ki ga je podal v korist imenovanih obsojencev, javni tožilec opira na nove dejanske okoliščine in nova dokazila, ki utegnejo sama zase in tudi v zvezi s prej izvedenimi dokazi povzročiti oprostitev vseh štirih obsojencev za vsa kazniva dejanja. Uveljavlja torej obnovitveni razlog iz čl. 292/I tč. 3 ZKP/48 ter predlaga Vrhovnemu sodišču SRS, naj predlogu za obnovo kazenskega postopka ugodi in pošlje zadevo Okrožnemu sodišču v Ljubljani v novo obravnavo.

Za obnovo kazenskega postopka, ki je bil pravnomočno končan, preden je začel veljati Zakonik o kazenskem postopku z dne 30. 9. 1953 (ZKP/53), po določbi čl. 6 Uvodnega zakona k ZKP/53 veljajo določbe zakona o kazenskem postopku z dne 12. 10. 1948, (ZKP/48). Po določbi čl. 295 ZKP/48 pa je za odločitev o predlogu pristojnega javnega tožilca za obnovo kazenskega postopka pristojno republiško vrhovno sodišče oziroma Vrhovno sodišče Jugoslavije, če je samo izreklo sodbo na prvi stopnji. V obravnavanem primeru je torej javni tožilec SRS pristojen za vložitev predloga, republiško vrhovno sodišče pa je po navedeni določbi pristojno za odločitev o vloženem predlogu za obnovo kazenskega postopka.

Predlog za obnovo kazenskega postopka je utemeljen.

V svojem predlogu je javni tožilec navedel določena nova dejstva, ki so skupnega pomena in značaja za vse štiri zgoraj navedene obsojence in jih bo zato sodišče, preden bo prešlo na utemeljevanje svojega sklepa za vsakega obsojenca in za vsako dejanje posebej, obrazložilo za vse obsojence skupaj.

Tako javni tožilec poudarja, da pravnomočna sodba temelji zlasti na priznanjih obsojencev, katerih pa sodišče v rednem postopku ni preverilo z ustreznimi dokazi. Pri tej svoji trditvi se javni tožilec sklicuje na sedanje nove dejanske okoliščine, ki so jih obsojenci navedli v poizvedovalnem postopku, v katerih so preklicali svoja priznanja in so opisali razmere, v katerih so bila priznanja podana. Javni tožilec zatrjuje, da celoten potek preiskovalnega postopka in dogajanja pred glavno obravnavo utegne vzeti priznanju in samoobtoževanju obsojencev vsakršno dokazno vrednost.

Pritrditi je treba izvajanju javnega tožilca, da je sodba sodišča prve stopnje zgrajena zlasti na priznanjih obsojencev, ki so jih podali tako v preiskavi, kakor tudi na glavni obravnavi. Res je, da tudi sodba sodišča druge stopnje temelji zlasti na priznanjih obsojencev, čeprav so Andrej Bohinc, Vlastimir Kopač in Roman dr. Vidmar svoja priznanja v pritožbah zoper sodbo sodišča prve stopnje deloma ali v celoti

preklicali. Zato so nove dejanske okoliščine, ki so jih obsojenci opisali v svojih izjavah, vredne vse pozornosti in skrbne presoje. V teh izjavah vsi štirje obsojenci namreč obširno opisujejo razmere, v katerih so se nahajali v preiskovalnem zaporu ter poudarjajo, da so podali priznanje o svoji krivdi pod psihičnim in fizičnim pritiskom preiskovalnih organov. Te navedbe obsojencev nedvomno pomenijo nove dejanske okoliščine, ki že same zase utegnejo povzročiti oprostitev obsojencev in to tembolj, ker temelji pravnomočna sodba zlasti na njihovih priznanjih dejanj. Kolikor bi se namreč izkazalo, da so bila priznanja podana v okoliščinah, kot jih zatrjujejo obsojenci, bi že samo to novo dejstvo lahko privedlo do drugačne ugotovitve dejanskega stanja. Priznanje storilca kaznivega dejanja se namreč lahko šteje kot dokaz le v primeru, če je podano prostovoljno, jasno in popolno in če je podprto tudi z drugimi dokazi.

Obs. Andrej Bohinc, Roman dr. Vidmar in Viljem Brezar so bili med drugim tudi spoznani za krive, da so podpisali izjave o sodelovanju z gestapom, da so vršili ovaduštva in izdajstva pripadnikov narodnoosvobodilnega gibanja v domovini, nato pa so bili poslani v taborišče Dachau na prevzgojo (Umschulung), kjer so v povezavi s tamkajšnjimi agenti gestapa in vojnimi zločinci nadaljevali z ovaduško in obveščevalno službo. Vlastimir Kopač pa je bil med drugim obsojen, da je v taborišču Dachau spomladi 1944 z ostalimi agenti gestapa organiziral provokatorsko takozvano »antifašistično organizacijo« ter da je v okviru te organizacije organiziral obveščevalno službo, čigar podatke je prejemalo gestapovsko vodstvo v taborišču.

Glede tega dela sodbe odpira predlog za obnovo postopka več osnovnih vprašanj. Tako postavlja vprašanje, ali pomeni sam podpis izjave o sodelovanju z gestapom kaznivo dejanje po čl. 3 tč. 3 ZKLD ali je gestapo svoje agente, ki so mu bili koristni na terenu res pošiljal v taborišče na prevzgojo in vprašanje značaja in politične vloge, ki jo je imela antifašistična organizacija v taborišču Dachau. Javni tožilec glede vseh navedenih dejstev navaja nove dejanske okoliščine in nove dokaze, ki utegnejo pripeljati do drugačnih stališč in zaključkov kot jih je zavzela pravnomočna sodba.

Pravnomočna sodba šteje pri obs. Andreju Bohincu in obs. Viljemu Brezarju za dokazano, da sta podpisala izjavi o sodelovanju z gestapom le na podlagi njunega lastnega priznanja, pri Romanu dr. Vidmarju pa na podlagi ohranjenih dokumentov gestapa. V preiskavi in na glavni obravnavi o tej okoliščini niso bili izvedeni nobeni drugi dokazi, s katerimi bi bilo potrjeno, da sta Bohinc in Brezar take izjave resnično podpisala ter da sta nato začela delati za gestapo. Pravnomočna sodba je tudi povsem zanemarila vprašanje, ali je zaradi delovanja obsojencev prišlo do takšnih posledic, kot so vsebovane v čl. 3 tč. 3 ZKLD, kar pa je bistvenega pomena za pravilno ugotovitev dejanskega stanja in pravilno uporabo materialnega zakona. Sam podpis izjave o sodelovanju z gestapom še namreč ne pomeni izvršitve kaznivega dejanja po čl. 3 tč. 3 ZKLD, ker vsakemu storilcu tega dejanja mora biti dokazano, da je s konkretnimi dejanji sodeloval z gestapom ter da je to njegovo delovanje povzročilo takšen teror nad državljani Jugoslavije, kot je opisan v prej citiranem členu ZKLD. Novi dokazi, ki jih je javni tožilec predložil sodišču glede Andreja Bohinca, Viljema Brezarja in Romana dr. Vidmarja pa utegnejo pripeljati ne le do zaključka, da Bohinc in Brezar sploh nista podpisala izjav o sodelovanju z gestapom, temveč tudi do zaključka, da noben od obsojencev ni povzročil nobenih škodljivih posledic za državljane Jugoslavije in narodnoosvobodilno gibanje. Številne

nove izjave prič, ki bodo konkretno navedene pri obravnavanju posameznih kaznivih dejanj, kažejo namreč na to, da so se obsojenci ves čas okupacije dobro zadržali tako na svobodi, kakor v zaporih, pa tudi v taborišču Dachau, kamor so bili odvedeni.

Trditev pravnomočne sodbe, da so bili Andrej Bohinc, Viljem Brezar in Roman dr. Vidmar poslani v taborišče Dachau na prevzgojo, temelji le na predpostavki, da so že preje bili agenti gestapa. V sodbi ni pojasnjeno, zakaj naj bi bili obsojenci poslani na prevzgojo, temveč je postavljena zgolj trditev, da so bili tja poslani in da so tam delovali. Sodišče v rednem postopku ni proučilo in analiziralo notranje organizacije navedenega taborišča in mesta ter pristojnosti gestapa v organizaciji taborišča. Če bi to storilo, pa bi utegnilo priti do drugačnih rešitev in zaključkov.

Taborišče Dachau je – kot vsa druga nemška koncentracijska taborišča – spadalo pod »Glavno upravo SS za gospodarstvo in administracijo« v Berlinu. Taborišče pa je bila samostojna enota pod upravo SS vodstva. Gestapo je imel v sklopu te enote svoj politični oddelek (PA), ki je bil neodvisen od taboriščnega vodstva. Iz razpoložljive literature je razvidno, da se gestapo preko PA ni vmešaval v notranje razmere in vodenje taborišča. V taborišču je gestapo urejal zlasti vprašanja pošiljanja in odpuščanja internirancev ter je zasliševal posamezne internirance na zahtevo drugih organov gestapa. Zaradi take organizacije in delovanja gestapa v taborišču je zato težko trditi, da bi gestapo pošiljal svoje agente in to zlasti tiste, ki so mu bili koristni na terenu (kot naj bi bili to obs. Bohinc, dr. Vidmar in Brezar) na prevzgojo oziroma na prešolanje v taborišče Dachau. Navedeno novo dejstvo, za katerega sodišče v rednem postopku pri odločanju o krivdi obsojencev ni vedelo, skupaj z ostalimi novimi dejanskimi okoliščinami utegne povzročiti drugačno ugotovitev dejanskega stanja.

Pravnomočna sodba je dachauski antifašistični organizaciji in partijskemu komiteju dala značaj provokatorske gestapovske zločinske organizacije. V predlogu javnega tožilca navedena nova dejstva in novi dokazi pa utegnejo pokazati, da je bila ocena značaja in vloge navedene organizacije zmotna in nepravilna. Javni tožilec se v svojem predlogu za obnovo postopka sklicuje na obstoječo literaturo, ki je izšla po pravnomočnosti sodbe ter na nova dejstva, ki so jih po pravnomočnosti sodbe navedli v svojih izjavah interniranci Otmar Oblak, Ludvik Godec, Rado Krasnik, Bojan Kardelj, Franc Žemva in Vlastimir Kopač.

Iz literature in izjav ter zaslišanj bivših internirancev med drugim izhaja, da je bila jugoslovanska antifašistična organizacija v taborišču Dachau formirana pod precejšnjim vplivom avstrijskih, pa tudi nemških komunistov. Po avstrijskem zgledu je bil formiran tudi jugoslovanski partijski komite. Dejavnost navedene organizacije se kaže zlasti v organiziranju ekonomsko – socialne pomoči v okviru takozvanih kolektivov, v katerih je bila nudena pomoč vsem internirancem – članom kolektiva, tudi tistim, ki niso dobivali paketov s hrano; v organizaciji zdravstvene pomoči tistim bolnim in slabotnim osebam, ki jim je grozila nevarnost, da bi bili določeni za transport; v cilju krepitve morale pri internirancih je komite organiziral politično propagando in obveščanje o položajih na bojiščih in uspehih NOB Jugoslavije; trudil se je ohraniti protifašistične kadre s tem, da je organizacija mnogim takim internirancem preskrbela delovna mesta in jih je tako rešila pred negotovo usodo; komite se je boril, da pridejo na mesta starešin in vodij delovnih

skupin osebe, ki bodo imele boljši odnos do internirancev, kakor so ga imeli kriminalci, ki so ponavadi bili zvesti SS-ovcem pri izvajanju taborišènega terorja; v okviru svoje obveščevalne službe je komite uspeval odkrivati narodnoosvobodilni borbi sovražne elemente, od katerih jih je bilo ob osvoboditvi taborišča Dachau 18 zaprtih in pripeljanih v domovino; zasluga dachauskega komiteja je bila, da ogromna večina internirancev ni nasedla antikomunistični propagandi, ki so jo širili posamezni elementi, temveč je sledila politiki komiteja in se je vrnila v domovino; organizacija je delovala v odpravljanju separatizma ter v tem cilju uspešno povezovala gibanja različnih nacionalnih skupin iz Jugoslavije z gibanjem in organizacijo drugih narodnosti v taborišču itd..

Navedena nova dejstva in novi dokazi utegnejo torej dati jugoslovanski antifašistični organizaciji v Dachauu popolnoma drugačno politično oceno in vlogo, kakor sta ji to pripisali obtožba in pravnomočna sodba. Dati ji utegnejo namreč značaj progresivne antifašistične organizacije, ki je v boju proti masovnemu uničevanju ljudi v taborišču Dachau odigrala pomembno vlogo. Na tako oceno antifašistične organizacije končno kaže tudi dejstvo, da je naša Zveza združenj borcev članica mednarodne organizacije združenj internirancev, ki že od vsega začetka poudarjajo progresiven značaj jugoslovanskih antifašističnih organizacij in komitejev v taboriščih.

II.

Andrej Bohinc je bil pod tč. I-3 sodbe spoznan za krivega, da je dne 20. novembra 1941 pristal na sodelovanje z gestapom, podpisal tozadevno izjavo ter sprejel konkretne naloge za vohunstvo med pristaši narodnoosvobodilnega gibanja ter da je bil kot agent gestapa 19. marca 1942 poslan na prevzgojo v Dachau, kjer se je v okviru gestapovske obveščevalne službe povezal s kapojem na komandi za popravilo smuč, kateremu je poročal o vsem, kar je zanimalo taborišèno komando.

Pravnomočna sodba je glede tega dejanja zgrajena na obsojenčevem priznanju dejanja ter na predpostavkah, da se je Bohincu v Dachauu dobro godilo, da ga je lahko obiskovala tedanja zaročenka ter da je bil predčasno izpuščen iz Dachaua. Edina priča, ki je izpovedala negativno o Bohinčevem obnašanju in delovanju v Dachauu, je bila Mirko Peternel ml., ki pa je bil zaslišan le v preiskavi in še ta priča o dejanju ni vedela povedati ničesar konkretnega.

O Bohinčevem zadržanju in delovanju za OF v času okupacije, ko je bil še na svobodi, v času, ko je bil v zaporih v Begunjah, ter v času, ko je bil v taborišču Dachau, je v obnovitvenih poizvedbah dalo pismene izjave 6 prič. Njegovo delo v narodnoosvobodilnem gibanju sta za čas od okupacije Jugoslavije do Bohinčeve aretacije opisala v svojih izjavah dr. Miha Potočnik in Slavko Trelc, ki poudarjata, da je Bohinc že od samega začetka okupacije delal kot aktivist NOB aktivno in organizirano. Priči Vinko Langus in Anton Hafner pa sta opisali Bohinčevo obnašanje v zaporu v Begunjah. V svojih izjavah navajata, da je bil Andrej Bohinc v zaporu odločen antifašist, dober tovariš, ter ni ničesar izdal, čeprav je vedel za njuno delo pred aretacijo.

Andrej Bohinc je bil odpeljan v Dachau 16. 3. 1942. Najprej je bil dodeljen na komando, ki je delala na gradnji garaž, nato pa je bil premeščen na delo v hleve, kjer je bil od junija 1942 do marca 1943. Ker je ilegalno prenašal mleko in ostalo

hrano sointernirancem, je bil kaznovan z enomesečnim odvzemom kruha ter s premestitvijo na komando za popravilo smuč. Na tej komandi je ostal do avgusta 1943, ko je bil iz Dachaua odpuščen. Ta dejstva so bila kot nesporna ugotovljena že v rednem postopku na podlagi Bohinčevega lastnega zagovora.

Bohinčevo obnašanje in delovanje v Dachauu so v izjavah in izpovedbah, ki jih je javni tožilec zbral tekom obnovitvenega postopka, opisali bivši interniranci Johan Čelesnik, Vinko Langus, dr. Miha Potočnik, Slavko Trelc ter Hans Verdnik. Vse navedene priče prikazujejo Bohinca kot dobrega tovariša, ki je rad pomagal drugim internirancem zlasti s hrano, ki jo je kljub nevarnosti za lastno življenje prenašal na smrt prestradanim internirancem, ko je delal v hlevih. Vse priče izpovedujejo tudi o njegovem pozitivnem političnem obnašanju in delovanju ter zatrjujejo, da je bil vedno zaveden in aktiven pristaš OF. Kako je prišlo do obiska njegove tedanje zaročenke Anice Bohinc, sta obširno opisali priči Hans Verdnik in Vinko Langus, ki zatrjujeta, da obisk ni bil Bohincu omogočen s posredovanjem gestapa, temveč mu ga je organizirala hčerka od gospodinje, pri kateri sta Verdnik in Langus stanovala po odpustu iz Dachaua. Glede predčasnega odpusta iz Dachaua pa je izpovedala Anica Bohinc, ki je poudarila, da je bil Andrej Bohinc izpuščen iz taborišča na podlagi njene prošnje, ki jo je poslala pristojnemu nemškemu oblastvenemu organu v Berlinu ali pa na podlagi njenih posredovanj in prošenj pri posameznih osebah na Jesenicah in na Bledu. Glede priče Mirka Peternela ml. je javni tožilec navedel, da se je ta priča pojavljala tudi v skoraj vseh ostalih »dachauskih procesih« ter je obremenjevala sointernirance, čeprav se je v taborišču Dachau sama zelo negativno obnašala, kar je razvidno zlasti iz izjave Mihe dr. Potočnika. Iz priloženega kazenskega lista še izhaja, da je bil Peternel večkrat kaznovan zaradi številnih kaznivih dejanj.

Zgoraj navedene nove priče opisujejo osebnost Bohinca in njegovo delo v povsem drugačni luči, kot je to ugotovila pravnomočna sodba. Nova dejstva, ki so navedena v izjavah teh prič, pa nedvomno utegnejo privesti do drugačne ugotovitve dejanskega stanja, kot je bilo ugotovljeno s pravnomočno sodbo.

S pravnomočno sodbo pod tč. I/4 je bil Andrej Bohinc spoznan za krivega, da je z oziroma na zadovoljujoče delo za gestapo v Dachauu bil poslan na delo za gestapo na Gorenjsko, kjer ga je šef gestapa Druschke povezal s tajnim gestapovskim agentom Valterjem Polajnerjem, kateremu je dajal sezname in poročila o Slovencih, ki so delali proti nemškemu rajhu ter da je po direktivah gestapa dne 7. 11. 1943 odšel v NOV z nalogo, da se kot agent gestapa plasira na čim višji oziroma komandni položaj in tako vrši razkroj v NOB, kar je tudi dosegel s tem, da je postal načelnik okrožne gospodarske komisije in pomočnik politkomisarja Kokrškega odreda.

Tudi ta del sodbe temelji le na Bohinčevem lastnem priznanju. Novi dokazi in nova dejstva, ki so bila zbrana v obnovitvenih poizvedbah, pa tudi ta del pravnomočne sodbe utegnejo omajati in privesti do povsem drugačnih ugotovitev ter zaključkov, kakor so navedeni v razlogih prve in druge sodbe. Novi dokazi, ki so bili navedeni zgoraj za dejanje pod tč. I-3, utegnejo namreč pokazati, da Bohinc nikoli ni postal agent gestapa in da zato ni bil poslan iz Dachaua na delo za gestapo na Gorenjsko z ozirom na zadovoljujoče delo za gestapo v Dachauu. Poleg tega tudi dejstvo, da je bilo iz Dachaua po uspešnih intervencijah sorodnikov in znancev predčasno izpuščenih nekaj sto internirancev, katere ni mogoče obremeniti s sumom, da so agenti gestapa, utegne v zvezi z novimi okoliščinami in dokazi govoriti

za zaključek, da Bohinc ni bil kot gestapovski agent poslan na Gorenjsko. Dolžina in način prestajanja kazni in vrsta taborišča sta bili določeni po RSHA v Berlinu glede na dokazano krivdo in nevarnost posameznika za nemški rajh. V zvezi s tem vprašanjem je tesno povezana izjava Anice Bohinc, ki navaja, da se je zelo trudila, da bi s prošnjami uspela doseči Bohinčev predčasni odpust iz Dachaua. Bohinc je navedel tudi nove okoliščine, zdaj se je povezal z Valterjem Polajnarjem. Iz njegove izjave ter iz izjave Anice Bohinc ter Viljema Brezarja namreč izhaja, da je bil Andrej Bohinc po odpustu iz Dachaua odrejen na delo v Nemčijo, čemur se je hotel izogniti in da se je le zato obrnil na Valterja Polajnarja s prošnjo, naj posreduje pri pristojnih nemških organih, da bo ostal na Jesenicah.

Dvomljive vrednosti je tudi ugotovitev sodbe, da je šel Bohinc v partizane po nalogu gestapa. Tudi glede tega vprašanja so bili v obnovitvenih poizvedbah zbrani novi dokazi, ki utegnejo povzročiti drugačne zaključke, kot jih je ugotovila pravnomočna sodba. Javni tožilec je k predlogu za obnovo postopka glede Bohinčevega zadržanja v NOV predložil sodišču izjave in izpovedbe novih prič Francke Drolc, Antona Hafnerja, Nandeta Moharja, Antona Potočnika ter dr. Mihe Potočnika, ki opisujejo Bohinčevo delo v partizanih izredno pozitivno. Priče med drugim poudarjajo, da je bil Bohinc zelo požrtvovalen pri svojem delu, dober organizator in odločen ter nesebičen tovariš. Kot nov dokaz je glede na izrecno določbo čl. 292/I tč. ZKP/48 treba šteti tudi dve pismi, ki ju je Bohinc pisal svojim sorodnikom iz partizanov, katerih vsebina je taka, da bi nedvomno utegnila vplivati na drugačno ugotovitev dejanskega stanja. Za navedeni pismi prvo sodišče ni vedelo, bili pa sta priloženi k pritožbi zoper sodbo sodišča prve stopnje. Toda sodišče druge stopnje se niti z besedo ni ukvarjalo z njuno vsebino in do tega dokaza ni zavzelo nobenega stališča in je zato treba šteti, da ta dokaz sploh ni bil na prvi stopnji znan, na drugi stopnji pa ni bil niti omenjen in kakorkoli ocenjen. Tudi dejstva, ki jh navaja v svojem predlogu javni tožilec in sicer, da pred odhodom Bohinca v partizane ni bil dogovorjen način vzdrževanja zveze z gestapom niti mu niso bila dana navodila o takem delu; da v času Bohinčevega bivanja v NOV gestapo ni poskušal vzpostaviti z njim nobenega stika in ga angažirati za delo, čeprav je bil na vodilnih položajih; da je odšel v partizane, predno naj bi to gestapo od njega želel; da je vodil akcijo za osvoboditev Begunj v maju 1945, v kateri so bili ujeti gestapovci in zaplenjen arhiv, kar vse je Bohinc izročil OZN-i, čeprav bi lahko dal gestapovce likvidirati in arhiv uničiti, saj bi lahko domneval, da bodo v arhivu dokazi o njegovem sodelovanju z gestapom, kolikor bi z njimi resnično sodeloval, utegnejo kazati na resničnost obsojenčeve trditve, da ni bil nikoli gestapovski agent.

Pravnomočna sodba ima pod tč. I/2 za dokazano, da je Bohinc izdal za že obsojenega gestapovskega agenta Franca Žumra lažno izjavo o pozitivnem zadržanju imenovanega v Dachauu, čeprav je vedel, da je Franc Žumer pripadal takozvani čaršiji v taborišču, s čimer je preprečil zoper njega uvedbo kazenskega postopka in mu omogočil vpis v volilni imenik ter dosego odgovornega mesta v gospodarskem aparatu.

V zvezi s tem dejanjem se javni tožilec sklicuje na Bohinčevo novo trditev, iz katere izhaja, da je pred izdajo potrdila za vpis v volilni imenik preveril Žumrovo zadržanje v Dachauu, zlasti po dr. Mihi Potočniku. V svoji izjavi pravi Bohinc, da je Žumru izdal potrdilo o vpisu v volilni imenik šele nato, ko mu je Potočnik dal pozitivno oceno o Žumrovem zadržanju v Dachauu. V svoji izjavi je tudi poudaril,

da je smešna in izmišljena trditev, da naj bi Žumru omogočil dosego odgovornega mesta v gospodarskem aparatu, ker je bil Žumer pred izdajo predmetnega potrdila, to je že v juniju 1945, imenovan za upravnika tovarniške menze. Bohinc je v juniju 1970 predložil javnemu tožilcu SRS tudi izjave Vinka Udirja, Petra Kodra in Matije Pretnerja, ki dajejo o Žumru in njegovim obnašanju v Dachauu pozitivne ocene. Pravijo, da je bil Žumer v Dachauu dober tovariš, da je moralno podpiral sointerniranca s tem, da jih je obveščal o pozitivnih novicah iz domovine ter da je vsestransko pomagal oslabelim tovarišem.

Navedeni novi dokazi in nove dejanske okoliščine kažejo torej na pozitivno obnašanje in delovanje Žumra v Dachauu in je zato vprašljivo, ali je Bohinc izvršil dejanje, ki se mu je očitalo.

Končno je bil Andrej Bohinc s pravnomočno sodbo pod tč. I-1 spoznan za krivega, da je 26. avgusta 1947 kot gestapovski agent iz dobe okupacije stopil v službo tuje obveščevalne službe ter je v hotelu Union v Ljubljani obljubil agentu te službe Ninku Mitroviću, da mu bo dajal obveščevalne podatke o železarni na Jesenicah, ki jih je nameraval dobiti pri vodstvu posameznih industrijskih obratov, izrabljujoč pri tem položaj predstavnika ljudske oblasti.

Bohinc je tudi to dejanje odkrito priznal tako v preiskavi kakor tudi na glavni obravnavi. Toda tudi to svoje priznanje je kmalu po pravnomočnosti sodbe preklical in je opisal razmere, v katerih je bilo priznanje dano. Povedal je, da si je zgodbo o tujem agentu enostavno izmislil, ter da je ime Ninka Mitrovića povzel po svojem tovarišu iz stare jugoslovanske vojske, neznanega tujca pa je opisal po podobi Iva Svetine.

Navedena nova dejstva, ki jih zatrjuje v svoji izjavi, utegnejo privesti sodišče prve stopnje do spoznanja, da je bila zgodba o tujem agentu po Bohincu izmišljena, in povzročiti oprostilno sodbo.

Vlastimir Kopač je bil že kot študent politično napredno usmerjen ter je sodeloval v številnih levičarskih društvih in revijah. Že v letu 1936 je bil zaradi komunistične propagande obsojen na nekajmesečno zaporno kazen. V letu 1938 je postal član KPS. Leta 1941 je opustil delo v risalnici arhitekta Jožeta Plečnika ter se je posvetil izključno delu v ilegalni partizanski tehniki v Ljubljani. Novi, v obnovitvenem predlogu ponujeni dokazi govorijo, da je tehnika v Ljubljani imela izredno velike uspehe.

V letu 1943 je Kopaču njegov dolgoletni prijatelj Beno Anderwald, ki je vodil partizansko tehniko na Gorenjskem, poslal predlog o hitrejšem dostavljanju partizanske literature, ki je bila tiskana v Ljubljani, na Gorenjsko. Anderwald mu je predlagal zvezo preko gestapovskega oficirja Rozumeka, ki naj bi bil pristaš OF. To zvezo je Kopač z Anderwaldom tudi vzpostavil ter je poslal 10 do 12 paketov literature, ki jo je sam odnašal na stanovanje Mile Rekar. Po literaturi je k Rekarjevi hodila Rozumekova ljubica Olga Bohinc.

Dne 21. 10. 1943 je bil Kopač aretiran po domobranskih agentih ter nato zaprt v Šempeterski kasarni. Dne 7. 1. 1944 je bil odveden v taborišče Dachau, kjer je delal kot interniranec v knjigoveznici. Kmalu po prihodu v Dachau ga je Branko Diehl pritegnil v jugoslovanski partijski komite. Pri konstituiranju razširjenega komiteja je v juniju 1944 postal sekretar komiteja ter je v tem svojstvu ostal in delal do decembra 1944, nato pa je do osvoboditve Dachaua v okviru komiteja vodil poverljivo službo. Že v Dachauu je začel pisati poročilo za CK KPS, ki ga je nato po

sklepu komiteja izročil tedanjemu sekretarju Oskarju Juraniću. Po vrnitvi iz Dachaua je delal na različnih delovnih mestih in vršil številne družbeno-politične funkcije vse do 3. oktobra 1947, ko je bil aretiran in nato leta 1948 obsojen.

Kopač je bil pod tč. II/2 sodbe spoznan za krivega, da je v mesecu juliju 1943 vzpostavil zvezo s tehniko na Gorenjskem, v kateri je deloval Beno Anderwald ter je to zvezo vzdrževal preko organa gestapa na Bledu Rozumeka in njegove ljubice agentke gestapa Olge Bohinc, katerima je izročal po več komadov partizanske literature, ki se je tiskala v ljubljanskih tehnikah ter je s tem ustvaril kontrolo gestapa nad tehnikami in omogočil provale, ki jih je napravil gestapo na Gorenjskem.

V teku obnovitvenih poizvedb so bila o osebnosti Bena Anderwalda in njegove vloge o delovanju v času NOB odkrita nova dejstva in sicer, da je Anderwald odšel v partizane na Dolenjsko v februarju ali marcu 1942 ter da mu je pri predavanju o minah eksplodiral »kapsel« v roki in mu odnesel na levi roki tri prste, da je Anderwald potem, ko se je pozdravil, odšel na Gorenjsko in je v Kokri pri kmetu Polžarju delal v tehniki Kokrškega bataljona pod imenom Benko, potem pa pod imenom Peter, da je verjetno bil vodja tehnike in da je Anderwald leta 1944 bil skupaj s še remi tovariši sežgan v nekem mlinu pri Stari Loki. Ta nova dejstva so razvidna iz zapisnika o zaslišanju Kopača, ki je bil šele sedaj v obnovitvenem postopku predložen sodišču.

O Anderwaldu je nova dejstva navedla tudi Zora Kopač v svoji izjavi z dne 8. 9. 1970, ki je povedala o njem povsem enako, kot Vlastimir Kopač. Poudarila je, da je Anderwald padel v letu 1944 kot partizan.

Zgoraj navedene nove dejanske okoliščine, ki jih navajata Vlastimir in Zora Kopač, ne kažejo torej na to, da bi bil Anderwald agent gestapa, temveč da je bil partizan.

Pomembno je tudi vprašanje, ali je Kopač vzpostavil zvezo z Anderwaldom preko omenjenega gestapovca Rozumeka samovoljno ali pa z dovoljenjem takratnega političnega vodstva v Ljubljani. Glede tega vprašanja so bili tekom obnovitvenih poizvedb zbrani novi dokazi, ki govorijo v Kopačevo korist. Javni tožilec je namreč predložil izjavi ing. Cirila Lukmana z dne 6. 9. 1951 in z dne 17. 7. 1970, ki je bil Kopaču v kritičnem času predpostavljen. V svojih izjavah pa Lukman navaja, da je bila navedena zveza odobrena po takratnem najvišjem ljubljanskem partijskem vodstvu s tem, da je treba upoštevati varnostne mere, da gestapovec ne bo prišel Kopaču preblizu. Kako previden je bil Kopač pri dostavljanju literature, govori v svoji izjavi Mila Rekar, ki ji je Kopač literaturo prinašal na stanovanje. Kopačevo delo v tehniki je obširno opisala tudi Rozalija Lukman – Barbka v svoji izjavi z dne 24. 7. 1970.

Vsi navedeni novi dokazi in nova dejstva so brez dvoma takega značaja in pomena, na podlagi katerih bo sodišče prve stopnje utegnilo ugotoviti povsem drugačno dejansko stanje, kar utegne povzročiti oprostilno sodbo.

S pravnomočno sodbo pod tč. II-3 je bil Kopač spoznan za krivega, da je skupno z že obsojenimi, v sodbi navedenimi osebami organiziral provokatorsko tkzv. antifašistično organizacijo ter je bil od junija do decembra 1944 sekretar te zločinske organizacije, ki jo je vodil v taborišču gestapo v namenu, da bi s tako provokatorsko organizacijo demobiliziral borce proti nacizmu in jih odvračal od aktivne borbe zoper zločinsko taboriščno vodstvo in omogočil preko navedene organizacije neovirano, nečloveško izkoriščanje delovne sile internirancev in njihovo brezob-

zirno uničevanje ter da je v okviru te organizacije organiziral obveščevalno službo, čigar podatke je prejemalo gestapovsko vodstvo taborišča.

O delovanju in vlogi, ki jo je odigrala antifašistična organizacija v taborišču Dachau je bilo povedano že spredaj v obrazložitvi tega sklepa. Na tem mestu je zato treba pretresti le vlogo in delo Kopača v tej organizaciji.

V obnovitvenih poizvedbah so bili o Vlastimiru Kopaču in njegovim zadržanju v času, ko je bil zaprt v šempeterski kasarni in ko je bil interniran v taborišču Dachau, zbrani številni novi dokazi. Tako so dali pismene izjave Ludvik Godec, Bojan Kardelj, Rado Krasnik, Otmar Oblak ter Franc Žemva. Vsi navedeni Kopačevo delo in zadržanje opisujejo kot izredno pozitivno. V svojih izjavah navajajo nova dejstva in sicer, da je bil Kopač dober tovariš, da je iz njega vedno žarela prepričanost o pravilni borbi in vera v zmago, da je seznanjal vse internirance o položaju na fronti in jih bodril ter tako vzbujal upanje o skorajšnji zmagi NOG, da je marsikomu rešil življenje, da je sodeloval pri organiziranju socialne pomoči v taborišču, da je marsikateremu bolnemu internirancu našel delo ter ga je s tem rešil transporta, da je organiziral obveščevalno službo, ki je žela ob osvoboditvi Dachaua velike uspehe in tako dalje. Navedena nova dejstva in novi dokazi osvetljujejo lik Kopača v povsem drugačni luči, kot je to ugotovila pravnomočna sodba. Po prikazanem liku Kopača ter njegovem pozitivnem delovanju v težkih razmerah, ki so vladale v koncentracijskem taborišču Dachau, bo sodišče prve stopnje utegnilo ugotoviti povsem drugačno dejansko stanje, kot pa je bilo ugotovljeno s pravnomočno sodbo.

Vlastimir Kopač je bil pod tč. II/1 obsojen, da je po vrnitvi iz taborišča Dachau v juniju 1945 skupno z že obsojenim Brankom Diehlom in Oskarjem Juranićem namerno sestavil in predal najvišjim predstavnikom ljudske oblasti poročilo o delovanju tkzv. antifašistične organizacije v Dachauu z namenom, da prevari ljudsko oblast ter tako sebe in ostale gestapovske agente vrine na vplivna in odgovorna mesta v državnem aparatu ter je skupno z njimi tvoril protidržavno in protinarodno organizacijo, ki je delovala po navodilih tuje obveščevalne službe.

Pravilna ugotovitev dejanskega stanja navedenega kaznivega dejanja je v prvi vrsti odvisna od pravilne rešitve vprašanj, ki so bila nakazana pri dejanju pod tč. II-2 sodbe. Kolikor bo sodišče prve stopnje namreč zavzelo drugačno stališče glede vloge, ki jo je odigrala antifašistična organizacija v Dachauu, se bo to nujno moralo odraziti tudi na drugačno ugotovitev dejanskega stanja glede tega dejanja. Poleg navedenega pa se pri tem dejanju poraja dvom, ali je Kopač sploh sestavil in predal predmetno poročilo predstavnikom ljudske oblasti. Tudi v zvezi s tem vprašanjem je javni tožilec v predlogu za obnovo postopka navedel nova dejstva in predložil nove dokaze, ki bodo utegnili privesti do drugačne ugotovitve dejanskega stanja.

Kopač je že tekom rednega postopka povedal, da je v Dachauu začel pisati poročilo za CK KPS skupaj s člani komiteja Francem Žemvo (ki ni bil procesuiran) in je v njem opisal delo partijske organizacije. V svoje poročilo je vnesel imena vseh ljudi, ki so organizirano delali. To poročilo je po sklepu komiteja predal takratnemu sekretarju Juraniću. Končno poročilo sta nato napisala Diehl in Juranić. Vanj je Kopač vnesel le določene popravke in zahteval pojasnilo, zakaj v poročilu ni bilo imen oseb, ki so organizirano delale. Kopač se je zagovarjal, da pri končni redakciji poročila ni sodeloval in tudi ni pregledal revidiranega teksta in da poročila ni podpisal.

Sodišče navedenega zagovora Kopača ni preverilo, niti z vpogledom poročila, ki bi ga lahko pribavilo od CK ZKS, kamor je bilo poslano. Kopačevo krivdo za navedeno dejanje je utemeljilo le na splošno, češ, »da pri Kopaču iz prvega kaznivega dejanja sledi novo, to je, da skupno z že obsojenimi vojnimi zločinci napravi za predstavnike ljudske oblasti lažno poročilo o svojem in njih delovanju, hoteč tako sebe kot svoje sodelavce spraviti na vplivna in odgovorna delovna mesta v državnem aparatu«.

V zvezi z vprašanjem, ali je Kopač resnično sestavil in predal poročilo CK KPS, so se po pravnomočnosti sodbe pojavili novi dokazi, ki potrjujejo njegov zagovor, da sta poročilo sestavila le Juranić in Diehl, da pri končni redakciji poročila Kopač ni sodeloval ter ga tudi ni podpisal. O teh odločilnih dejstvih je podala izjavo Rozalija Lukman – Barbka, ki je kmalu po predaji poročila srečala Kopača. V svoji izjavi navaja, da ji je Kopač takrat prizadeto povedal, da pri izdelavi poročila ni sodeloval in ga ni videl. Tudi Zora Kopač pove v svoji izjavi z dne 24. 7. 1970, da jo je mož Vlastimir Kopač naprosil, da bi natipkala poročilo o delu partijske organizacije v taborišču Dachau za CK KPS. Ko mu je to obljubila, sta šla skupaj z možem v prostore Rdečega križa Slovenije, kjer ju je na vratih sprejel Juranić. Povedal jima je, da sta z Diehlom poročilo že napisala, ga podpisala in oddala CK-ju. Zora Kopač je še dodala, da je bil njen mož takrat presenečen, ker je bilo poročilo sestavljeno in oddano brez njegove vednosti.

Z izvedbo zgoraj navedenih dokazov se utegne pokazati, da Kopač res ni sodeloval pri končni redakciji predmetnega poročila in da ga tudi ni podpisal. Če pa se bo to pokazalo, pa seveda ne bo mogoče govoriti o njegovi krivdi za dejanje, ki mu ga očita obtožba.

Roman dr. Vidmar je bil pod tč. III/1-a spoznan za krivega, da je v marcu 1942 postal agent okupatorskega terorističnega aparata gestapa in SD ter je v tem svojstvu preko ing. Fideismana izdal gestapu partizana Janeza Potiska iz Hrastnika, bivališče vodilnih funkcionarjev NOG Lidije Šentjurc in Sergeja Kraigherja ter da je Fideismanu tudi poročal, da se v bližini Hrastnika nahaja 5 partizanskih taborišč; pod tč. III/1-b pa, da je bil povezan z organom SD Titzem, okupatorskim županom v Hrastniku in je izdal ranjene partizane Gorenjca, Ribiča in Žagarjevo, ki so iskali pri njem zdravniško pomoč.

Sodba sodišča prve stopnje utemeljuje Vidmarjevo krivdo izključno z njegovim lastnim priznanjem in v obrazložitvi ne navaja drugih dokazov za njegovo krivdo, dočim se sodba sodišča druge stopnje v razlogih sodbe sklicuje na fotokopije originalnih gestapovskih listin, iz katerih sledi, da je bil dr. Vidmar že v letu 1942 gestapovski agent.

Z navedenimi dokumenti, ki so bili sodišču predloženi tekom rednega postopka, je dokazano le to, da je bil dr. Vidmar 1. 8. 1942 pridobljen za delo kot gestapovski zaupnik (V-Mann), ne pa tudi, da je izdal bivališče Lidije Šentjurc in Sergeja Kraigherja ter 5 partizanskih taborišč. Poročili o tem izdajstvu sta datirani namreč s 25. 7. 1942, ko Vidmar še ni bil pridobljen za sodelovanje z gestapom. Obstoja torej možnost, da je o navedenem poročal nek drug zaupnik gestapa. Taka možnost je tembolj verjetna, ker je tekom obnovitvenih poizvedb Alojz Ribič v svoji izjavi navedel novo dejstvo in sicer, da so na hrastniškem terenu pripadnike NOG izdajale tudi druge osebe, med katerimi so bili nek Jelen, Gračner in Matija Dolinšek, ki je bil zaradi izdajstva aktivistov OF tudi pravnomočno obsojen.

Tudi Jože in Rudi Potisek navajata v svojih izjavah novo dejstvo glede izdaje njunega brata Janeza Potiska ter pravita, da je njun brat Janez tesno sodeloval z dr. Vidmarjem, ker je bil kot aktivist OF zadolžen za organizacijo zdravniške pomoči ranjenim borcem. Nadalje sta imenovana izjavila, da je njun brat Ivan tesno sodeloval tudi z Alojzem Ribičem ter poudarjata, da je izključeno izdajstvo njunega brata s katerekoli strani.

Tekom obnovitvenih poizvedb so zbrani tudi novi dokazi v zvezi z zatrjevano okoliščino, da naj bi dr. Vidmar izdal Antona Gorenjca. Iz izjave Alojza Ribiča, ki je obširno opisal ta primer je namreč možno zaključiti ravno nasprotno, in sicer da je bil Gorenje tisti, ki je izdal dr. Vidmarja po tem, ko se je po odhodu od Vidmarja sam prijavil nemški žandarmeriji in je tam povedal, da mu je dr. Vidmar nudil zdravniško pomoč. To novo dejstvo je potrdil tudi Gorenje sam v svoji izjavi z dne 18. 7. 1970. Končno pa je navedena nova dejanska okoliščina potrjena tudi po gestapovskih listinah, ki sodišču v času rednega sojenja niso bile predložene. Tudi iz teh listin je namreč jasno razvidno, da je Anton Gorenje bil tisti, ki je na zaslišanju obdolžil dr. Vidmarja, da je zdravil njega osebno in še dve drugi osebi. Iz navedenih dokumentov pa tudi izhaja, da je bil dr. Vidmar v posledici takih Gorenjčevih izpovedb takoj aretiran in po organih gestapa predlagan za ustrelitev.

V zvezi z očitkom, da je izdal Ribiča in Žagarjevo, je dr. Vidmar navedel novo dejstvo, in sicer, da je to storil šele potem, ko je zvedel za Gorenjčevo dezerterstvo in se je zbal, da ga bo Gorenje izdal. Dr. Vidmar v svoji izjavi navaja, da je takrat vedel, da sta Ribič in Žagarjeva gestapu nedosegljiva. Čeprav je dobro vedel za Ribičevo bivališče, ni povedal, kje se Ribič nahaja. Te Vidmarjeve zatrjevane nove dejanske okoliščine potrjujejo tudi gestapovski dokumenti, ki so priloženi k spisu.

Zgoraj navedena nova dejstva in novi dokazi vsekakor utegnejo spremeniti zaključek prvega in drugega sodišča, da je dr. Vidmar izdal v tenorju sodbe navedene osebe in njihova bivališča. Ostane torej le vprašanje, ali je dr. Vidmar že s tem, da je pristal, da bo delal kot zaupnik gestapa, storil očitano mu kaznivo dejanje. To vprašanje pa je bilo obdelano že spredaj v obrazložitvi tega sklepa in ga bo treba pretresti iz vidikov, ki so tam nakazani.

S sodbo pod tč. III/2 je bil dr. Vidmar spoznan za krivega, da je bil kot preizkušen in zanesljiv agent gestapa in SD poslan na prevzgojo v Dachau ter je bil tam dodeljen v tkzv. revir, kjer je delal v najožji povezanosti z vojnimi zločinci – šefi zdravniki Hintermayerjem, Plöttnerjem in Waltersom s tem, da je sodeloval pri izbiranju bolnih internirancev za tkzv. invalidski blok, da je v novembru 1943 sodeloval pri poizkusih na živih internirancih z bacili malteške malarije, da je v maju 1943 v taborišču Augsburg po nalogu Waltersa organiziral revir ter da je 16. avgusta 1943 postal šef – zdravnik tega revirja ter da je sodeloval v gestapovski taboriščni obveščevalni službi.

Iz prej navedenih gestapovskih listin, ki sodišču v rednem postopku niso bile predložene, je razvidno več novih dejstev, ki govorijo proti ugotovitvam pravnomočne sodbe, da naj bi bil dr. Vidmar poslan v Dachau na prevzgojo. Iz navedenih dokumentov med drugim namreč izhaja, da je bil dr. Vidmar aretiran po gestapu, ker je sodeloval s partizanskim gibanjem. Zaradi te ugotovitve in zaradi ugotovitve gestapa, da mu je pošiljal »prav postranska in nepomembna poročila, ki jih ni bilo mogoče uporabiti« in je »dano zaupanje zlorabil«, je dr. Vidmarja krajevno gestapovsko vodstvo predlagalo za ustrelitev in le v skrajnem slučaju za deportacijo v

koncentracijsko taborišče. Navedena nova dejstva kažejo torej na to, da je bil dr. Vidmar poslan v Dachau za kazen, ker ni hotel izvrševati gestapovskih navodil in ker je aktivno sodeloval v narodnoosvobodilnem gibanju, ne pa na prevzgojo, kakor je bilo to ugotovljeno s pravnomočno sodbo.

V obstoječi literaturi, ki je izšla po pravnomočnosti sodbe, zlasti pa v knjigi dr. Františka Bláha »Medicina na krivih potih« je opisana celotna organizacija dachauskih bolnišnic tkzv. revirjev ter poskusnih postaj. Iz literature izhaja, da so vse oddelke bolnišnic in poskusnih postaj vodili SS zdravniki, med katerimi so bili tudi zgoraj omenjeni Hintermayer, Plöttner in Walters, ki so bili na nürnberškem procesu po ameriškem sodišču obsojeni kot vojni zločinci. Dr. Bláha opisuje v svoji knjigi, kako težavno je bilo zdravnikom – internirancem priti na določena delovna mesta v revirjih, še težje pa doseči določen vpliv nad šefi zdravniki in pomožnim osebjem ter na ta način oblažiti nečloveško ravnanje z bolniki. Med take zdravnike, ki jim je to deloma uspelo prišteva dr. Bláha tudi dr. Vidmarja (str. 217 knjige). Vidmarjevo delo pa dr. Bláha pozitivno ocenjuje tudi na str. 220 in 221 knjige. Kot tako pa je končno ocenil tudi v svoji pismeni izjavi, ki jo je podal osebno dne 3. 10. 1969. V tej izjavi dr. Blaha med drugim pove, da se je dr. Vidmar vedno obnašal in nastopal kot prepričan antifašist ter da je za ceno znatnega osebnega rizika odklonil sodelovanje v eksperimentalni postaji dr. Rascherja, znanega vojnega zločinca. Dr. Blaha še pove, da je dr. Vidmar na notranjem oddelku pošteno pomagal in skrbel za bolne tovariše in je vse do osvoboditve vzdrževal stalni stik z ilegalnimi skupinami v taborišču.

Nova dejstva je navedel v svoji izjavi z dne 23. 7. 1970 tudi dr. Vidmar sam. V tej izjavi zatrjuje, da so ljudi za invalidski blok zbirali »oberfleger« Zimmerman in SS zdravniki na »appellplatzu« in sam ni imel niti možnosti, da bi lahko kaj takega počel. Nadalje poudarja, da na malarijskem oddelku sploh ni bil, ter se sklicuje na nove dokaze, ki naj se izvedejo in sicer po pričah dr. Korsiki, prof. Mahkoti in dr. Missu. Nadalje dr. Vidmar poudarja, da je odklonil sodelovanje z dr. Plöttnerjem – SS zdravnikom na ta način, da ni vbrizgal bolniku vakcine Piciferja v žilo in ga je zato Plöttner nagnal iz oddelka 3. Dr. Vidmar tudi zatrjuje, da ni res, da bi on organiziral revir v taborišču Augsburg ter da bi postal celo šef zdravnik tega revirja ter navaja novo dejstvo, da je v Augsburgu, kamor je bil poslan le kot zdravnik – interniranec delovala le skromna ambulanta, v kateri je bilo mogoče bolnikom nuditi le minimalno pomoč. Pravi, da je tudi v taborišču Augsburg bolnikom pomagal, kolikor je mogel, in to tudi z zdravili, ki jih je dobival v paketih od doma.

Končno so v spisu tudi izjave 27 internirancev, ki vsi prikazujejo Vidmarjevo zadržanje in delo v Dachauu in Augsburgu v najlepši luči. Po izjavah teh prič je bil dr. Vidmar izredno požrtvovalen pri dajanju zdravniške pomoči internirancem. Večkrat je na svojo roko in tvegajoč življenje skrivaj nosil iz revirja zdravila bolnikom ter je na ta način večim rešil življenja. Iz izjav navedenih internirancev tudi izhaja, da dr. Vidmar v taborišču ni užival nobenih privilegijev, temveč je bil maltretiran s strani SS-ovcev tako kot drugi interniranci. Kot tudi v drugih primerih, tudi tu nobena izmed razbremenilnih prič ni bila zaslišana. Čeprav so bile izjave 27 internirancev priložene k pritožbi zoper sodbo sodišča prve stopnje, jih sodišče druge stopnje sploh ne omenja, kar govori za zaključek, da jih tudi ni pretreslo in ne vpogledalo. Zato je treba šteti, da navedeni dokazi niso bili izvedeni ter pomenijo nov dokaz v smislu čl. 292/I tč. 3 ZKP/48.

Glede sodelovanja dr. Vidmarja v taboriščni obveščevalni službi se sodišče sklicuje na prejšnje razloge tega sklepa in navedena nova dejstva, ki utegnejo privesti do zaključka, da je obveščevalna služba, organizirana v okviru dachauskega komiteja, delovala v pozitivnem smislu in je pri tem žela za antifašistično gibanje pozitivne rezultate.

S sodbo pod tč. III je bil dr. Vidmar spoznan za krivega, da je ob priliki procesa zoper gestapovske agente in vojne zločince Diehla, Oswalda in druge ter procesa v Nürnbergu zoper zločinsko vodstvo koncentracijskega taborišča v Dachauu vršil propagando zoper pravni red v FLRJ s tem, da je hvalil zločinsko delo svojega šefa Hintermayerja ter je z zagovarjanjen njegovih zločinov zoper človeštvo napadel temeljne pridobitve NOB.

Tudi glede tega dejanja je pravnomočna sodba zgrajena zgolj na obsojenčevem lastnem priznanju, ki pa ga je dr. Vidmar v svoji poznejši izjavi preklical ter je opisal v kakšnih okoliščinah je podal priznanje. Zatrjevane nove okoliščine pa v zvezi z ostalimi novimi dokazi in novimi dejanskimi okoliščinami, ki kažejo na pozitivno politično zadržanje dr. Vidmarja v času okupacije, utegne tudi glede tega dejanja povzročiti spremembo v pravnomočni sodbi ugotovljenega dejanskega stanja.

Viljem Brezar je bil pod tč. IV/1 sodbe spoznan za krivega, da je pristal na sodelovanje z gestapom ter je v zaporu v Begunjah sprejel nalogo vohuniti med priporniki in je izpolnjujoč naloge gestapa ovadil Ivana Janšo iz Kamnika, da se je kot partizan gibal v okolici Kamnika in tri neugotovljene pripornike, češ, da imajo politične debate, kar je imelo za posledico mučenje imenovanih ter da je bil nato v mesecu januarju 1943 poslan v Dachau, kjer ga je sprejel na zvezo za delo v okviru okupatorske taboriščne obveščevalne službe že obsojeni agent gestapa in vojni zločinec Branko Diehl.

Sodba utemeljuje Brezarjevo krivdo izključno le z njegovim priznanjem v preiskavi in na glavni obravnavi. V preiskavi je Brezar res priznal navedeno dejanje, dočim je na glavni obravnavi zanikal svojo povezavo po gestapovski liniji z Diehlom.

V svoji izjavi, ki jo je podal v obnovitvenih poizvedbah je Brezar preklical priznanje glede vseh dejanj ter je opisal pod kakšnimi okoliščinami je bilo priznanje podano. V Brezarjevi izjavi opisano novo dejstvo že samo zase utegne povzročiti pri sodišču prve stopnje resen dvom v obsojenčevo krivdo za inkriminirani dejanji.

V obnovitvenih poizvedbah so bili zbrani tudi novi dokazi, ki utegnejo vplivati na povsem drugačno ugotovitev dejanskega stanja. Tako so dali izjave o Brezarjevem obnašanju v Begunjah Ferdo Borštnar, Janez Dobre, Ignac Janša ter Janko Vogrič, ki povedo, da se je Brezar v zaporih Begunje obnašal kot zaveden pristaš OF in je kot tak užival s strani pripornikov zaupanje, da ni ničesar izdal, čeprav je vedel, da so nekateri priporniki pred aretacijo delali za OF ter da v zaporu ni užival nobenih privilegijev. Ignac Janša je v svoji izjavi še pojasnil, da v zaporu ni poznal nobenega pripornika z imenom Janša Ivan, sam pa da je Brezarju v zaporu mnogo zaupal, vendar pa Brezar ni ničesar izdal. Na to da v času, ko je bil Brezar v zaporu Begunje, ni bilo nobenega pripornika z imenom Ivan Janša, pa kaže tudi dopis »Gorenjskega muzeja« v Kranju z dne 10. 9. 1970, iz katerega je razvidno, da od decembra 1942 do januarja 1943 ni bil pod imenom Ivan Janša v begunjskih zaporniških knjigah nihče vpisan.

Nova dejstva in novi dokazi pa so bili tekom obnovitvenih poizvedb zbrani tudi

glede Brezarjevega zadržanja v taborišču Dachau. O njegovem obnašanju in delu v navedenem taborišču so podali izjave Janez Dobre, Vladimir Laković, Zdenko Lavička ter Andrej Tišler, ki so Brezarjevo delo in obnašanje v Dachauu opisali ravno tako v pozitivni luči, kot so ga opisale navedene priče glede njegovega zadržanja v Begunjah.

Vsa navedena nova dejstva in novi dokazi so tudi v tem primeru takega značaja, da utegnejo privesti sodišče prve stopnje do ugotovitve, da Brezar ni nikoli pristal na sodelovanje z gestapom ter da v času, ko je bil v zaporu v Begunjah, ni nikogar izdal in da se v Dachauu ni povezal po gestapovski liniji z Brankom Diehlom.

Pod točko IV/2 sodbe je bil Brezar spoznan za krivega, da je po 7-mesečni prevzgoji v Dachauu bil poslan na Gorenjsko, kjer se je po nalogu gestapa povezal z organom gestapa von Kurzem in Slanskim, kateremu je poročal o gibanju partizanov, nato pa je po nalogu gestapa odšel v NOV z nalogo, da se vrine v 1. bataljon Kokrškega odreda, kar mu je tudi uspelo.

V zvezi z navedenim dejanjem se kot prvo postavlja vprašanje, ali je bil Brezar resnično poslan iz Dachaua po gestapu ali pa je bil od tam odpuščen zaradi drugih razlogov in kriterijev, kot so to bili odpuščeni mnogi drugi interniranci. Glede tega vprašanja je navedla novo dejstvo Brezarjeva mati Jožefa Brezar že v zahtevi za izredno omilitev kazni z dne 11. 7. 1949. V zahtevi je navedla, da je bil njen sin Viljem po 7 mesecih izpuščen iz Dachaua samo zato, ker sta ostala dva njena sinova odšla v nemško vojsko. Brezarjeva mati še navaja, da je šele nato lahko delala prošnjo za izpust svojega sina, katero je potrdil takratni župan von Kurz, ki je izjavil, da Viljem ne bi nikdar prišel iz Dachaua, če se njena sinova ne bi odzvala pozivu v nemško vojsko. Tudi Andrej Tišler je v svoji izjavi z dne 21. 1. 1949 povedal, da so Brezarjev odhod iz Dachaua ocenjevali in tolmačili s tem, da sta dva njegova brata v nemški vojski. Navedeno novo dejstvo pa v zvezi z novimi zgoraj navedenimi dokazi, da se je Brezar v Dachauu dobro zadržal utegne izpodbiti ugotovitev pravnomočne sodbe, da je bil Brezar poslan na Gorenjsko zaradi dela za gestapo.

Vsi novi zgoraj navedeni dokazi pa kažejo na to, da se Brezar po prihodu domov ni povezal z okupatorskim županom von Kurzem v namenu, kot ugotavlja pravnomočna sodba. Tudi v Brezarjevem primeru so namreč podani novi dokazi, ki govorijo za to, da na podlagi njegovega konkretnega dela ni prišlo do kakršnihkoli škodljivih posledic.

Nova dejstva in novi dokazi so bili v obnovitvenih poizvedbah zbrani tudi glede ugotovitve pravnomočne sodbe, da je Brezar odšel v partizane po nalogu gestapa ter da se je tam vrinil v 1. bataljon Kokrškega odreda. V tej zvezi sta nova dejstva navedla v svojih izjavah Ferdo Borštnar in Mihael Karo. Oba imenovana potrdita, da je bil Brezar v 3. bataljonu Kokrškega odreda in ne v 1., kakor to navaja sodba. Ferdo Borštnar pove, da je bil Brezar ves čas dober borec in da ni mogel biti izdajalec. Mihael Karo, ki je bil komandant 3. bataljona, pa pove o Brezarju, da je bil mitraljezec težkega mitraljeza in da je bil zelo dober borec, ki je dajal moralo v težkih trenutkih tudi ostalim borcem tega bataljona. Navedena nova dejstva že sama zase utegnejo povzročiti oprostilno sodbo. Poleg tega pa je potrebno še pripomniti, da v preiskavi in na glavni obravnavi niso bili zbrani nobeni dokazi, na podlagi katerih bi bilo mogoče sklepati, da je Brezar bil v NOV s komerkoli povezan po gestapovski liniji. Priznanje dejanj v preiskavi in na glavni obravnavi pa glede na nove okoliščine, ki jih je Brezar opisal v svoji izjavi z dne 1. 8. 1970 ter glede na nova

zgoraj navedena dejstva po vsej verjetnosti ne bo moglo imeti nobene dokazne vrednosti.

☆

Glede na vse obrazloženo je treba zaključiti, da je javni tožilec SRS v svojem predlogu za obnovo kazenskega postopka v korist vseh štirih obsojencev navedel take nove dejanske okoliščine in nova dokazila, ki utegnejo sama zase in tudi v zvezi s prej izvedenimi dokazi povzročiti oprostitev Andreja Bohinca, Vlastimira Kopača, dr. Romana Vidmarja in Viljema Brezarja za vsa kazniva dejanja, navedena v izreku sodbe sodišča prve stopnje. Zato je senat Vrhovnega sodišča SRS v Ljubljani v skladu s čl. 295/IV ZKP/48 ugodil zahtevi za obnovo kazenskega postopka ter je zadevo poslal Okrožnemu sodišču v Ljubljani v novo obravnavo.

Ljubljana, dne 27. novembra 1970.

Zapisnikar
Ivan Mišič l.r.

Predsednik senata
Lojze Peric l.r.

Dostaviti:
1 X Jav. tož. SRS
7 X Okrožno sodišče Ljubljana

JAVNO TOŽILSTVO
SOCIALISTIČNE REPUBLIKE SLOVENIJE

Ktr 509/70

Ljubljana, 19. 1. 1971

OKROŽNO SODIŠČE
v Ljubljani[1]

Obtožbo Javnega tožilstva LRS z dne 6. julija 1948 št. B 20/48 zoper Andreja BOHINCA, Vlastimirja KOPAČA, Romana dr. VIDMARJA in Viljema BREZARJA – na osnovi čl. 261 ZKP

umikamo.

Javni tožilec SRS
Riko Kolenc, zanj
Bizjak Tone l.r.

[1] Umik obtožnice objavljamo samo enkrat kot primer, sicer dokument nima vsebinske vrednosti.

K 27/71-3

SKLEP

Okrožno sodišče v Ljubljani je v kazenski zadevi zoper obs. Andreja Bohinca, obs. Vlastimira Kopača, obs. Romana dr. Vidmarja in obs. Viljema Brezarja zaradi kaznivih dejanj po tč. 3, 8 in 10 3. čl. ter po 9. čl. ZKLD

sklenilo:

I. Kazenski postopek zoper Andreja Bohinca, Vlastimira Kopača, Romana dr. Vidmarja in Viljema Brezarja se ustavi.

II. Sodba okrožnega sodišča v Ljubljani z dne 10. avgusta 1948, opr. št. K 478/48–42, ter sodba Vrhovnega sodišča LRS v Ljubljani kot pritožbenega sodišča z dne 8. septembra 1948, opr. št. Kž 569/48–2, se razveljavita.

Stroški kazenskega postopka iz 1. do 5. tč. 2. odst. 89. čl. ZKP obremenjujejo proračun.

Obrazložitev

Vrhovno sodišče SR Slovenije je s sklepom z dne 27. 11. 1970, opr. št. I Kr 36/70–2, ugodilo zahtevi javnega tožilca SRS za obnovo kazenskega postopka, ki je bil zoper Andreja Bohinca, Vlastimira Kopača, Romana dr. Vidmarja in Viljema Brezarja pravnomočno končan s sodbo okrožnega sodišča v Ljubljani z dne 10. avgusta 1948, opr. št. K 478/48-42 v zvezi s sodbo Vrhovnega sodišča LRS v Ljubljani kot pritožbenega sodišča z dne 8. septembra 1948, opr. št. Kž 569/48–2, ter poslalo zadevo tukajšnjemu sodišču v novo obravnavo. Še pred novo glavno obravnavo je javni tožilec SRS z vlogo z dne 19. 1. 1971, opr. št. Ktr 509/70, na podlagi 261. čl. ZKP umaknil obtožbo javnega tožilstva LRS z dne 6. julija 1948, opr. št. B 20/48, zoper Andreja Bohinca, Vlastimira Kopača, Romana dr. Vidmarja in Viljema Brezarja. Glede na to je sodišče po 261. čl. ZKP ustavilo kazenski postopek zoper Andreja Bohinca, Vlastimira Kopača, Romana dr. Vidmarja in Viljema Brezarja, ob smiselni uporabi 2. odst. 377. čl. ZKP pa razveljavilo tudi prejšnji sodbi.

Izrek o stroških kazenskega postopka temelji na določbi 1. odst. 92. čl. ZKP.

V Ljubljani, dne 29. 1. 1971

Predsednik senata:
(Dr. Živko Zobec) l. r.

Pravni poduk: Zoper ta sklep je dopustna pritožba na Vrhovno sodišče SR Slovenije v Ljubljani. Pritožbo bi bilo treba vložiti pismeno ali ustno na zapisnik pri tukajšnjem sodišču v roku 3 dni po prejemu pismenega odpravka tega sklepa.

Dostaviti:
1) JT SRS
2) Okrož. jav. tož.[1]

[1] Točka 2) je v izvirniku prečrtana, pod teksom pa je z roko pripisano: 29. 1. Koman

3) obs. Andreju Bohincu
4) obs. Vlastimiru Kopaču
5) obs. Romanu dr. Vidmarju
6) Viljemu Brezarju

ad 3) do 6) s sklepom Vrh. sodišča SRS
I Kr 36/70

7) spis

Dokumenti o razveljavitvi sodbe zoper Veršnika in Žumra

JAVNO TOŽILSTVO
SOCIALISTIČNE REPUBLIKE SLOVENIJE
Ktr 1009/70

Ljubljana, 18. 12. 1970

K 1009/70

VRHOVNO SODIŠČE SR SLOVENIJE
– Kazenski oddelek –
Ljubljana

V kazenski zadevi zoper VERŠNIK ALOJZA in ŽUMER FRANCA, ki je bila pravnomočno končana s kazensko sodbo K 370/48-16 Okrožnega sodišča v Ljubljani z dne 26/5-1948 v zvezi s sodbo Vrhovnega sodišča SR Slovenije Kž 427/48 z dne 21/7-1948, predlagamo na prošnjo obeh obsojencev v smislu 6. čl. uvodnega zakona k zakonu o kazenskem postopku z dne 30/9-1953 iz razloga po 3. točki 1. odst. 392. čl. ZKP/48 v korist obeh prosilcev

obnovo kazenskega postopka.

Vrhovno sodišče SR Slovenije naj v smislu 4. odst. 295. čl. ZKP/48 temu predlogu ugodi in zadevo pošlje Okrožnemu sodišču v Ljubljani v novo obravnavo.

I.

1. VERŠNIK ALOJZ

Veršnik Alojz je bil aretiran 20/12-1947. Z zgoraj cit. sodbo je bil spoznan za krivega v smislu krivdoreka in obsojen po čl. 4 ZKLD na 12 let odvzema prostosti s prisilnim delom ter na odvzem političnih pravic za dobo 5 let. Z odlokom Zveznega izvršnega sveta z dne 28/11-1955 mu je bil s pomilostitvijo odpuščen preostanek izrečene kazni tako, da je dejansko prestal 7 let, 11 mesecev in 7 dni odvzema prostosti s prisilnim delom.

☆

V izreku pod 1) očita sodba Veršniku Alojzu, da je v avgustu 1941 v Begunjah stopil v službo sovražnikovega terorističnega aparata gestapo in podpisal obvezo o sodelovanju z njim, bil nato poslan v Dachau, kjer ga je kot gestapovskega agenta

po nalogu šefa političnega oddelka taboriščne komande Kiecka sprejel na zvezo provokator in agent gestapa Diehl Branko, ki mu je dajal tudi direktive za obveščevalno delo, katere je obtoženi Veršnik izvrševal s tem, da je ovajal gestapovskemu taborišènemu vodstvu internirance zaradi neizvrševanja discipline in o njihovem političnem zadržanju, tako je med drugim ovadil Peternelj Mirka, kar je imelo za posledico, da ga je »štubak« (sobni starešina) Örtel Otto zverinsko pretepel.

Sodba utemeljuje zgoraj navedeni krivdorek z obsojenčevim lastnim priznanjem ter na podlagi izjav Diehla in Oswalda v preiskavi.

☆

Veršnik navaja v svojih prošnjah za obnovo kazenskega postopka, da ga je sodišče sodilo na podlagi nekega pavšalnega suma brez prepričljivih konkretnih dokazov, zgolj na osnovi nekih meglenih indicev, ki niso bili sklenjeni. V pogledu 1. točke obsodbe Veršnik navaja, da sodišče njegove izjave o sodelovanju, ni moglo imeti na razpolago, ker ni on take izjave nikoli podpisal. Preiskovalni organi so od njega izsilili priznanje, da je izjavo o sodelovanju na gestapu v Begunjah podpisal na ta način, da so mu lažno zatrjevali, da so tudi drugi interniranci, ki so bili odpeljani v Dachau, priznali, da so podpisali tako izjavo o sodelovanju, zaradi česar je, v težkem duševnem stanju, podpisal vsebino zapisnika v navedenem smislu, ki pa ga je formuliral sam preiskovalni organ. Način zasliševanja s strani preiskovalnih organov je bil namreč takšen, da je duševno popolnoma onemogel. Zasliševanja so se vršila druga za drugim, največkrat ponoči. A še tisti čas ponoči, ko ni bil zasliševan, ga stražarji niso puštili zaspati, zaprt pa je bil v neustreznih prostorih, brez vsake opreme.

V nadaljevanju svoje prošnje za obnovo Veršnik izvaja, da bi morale biti, po njegovem mnenju, očitne tudi posledice podpisa take izjave, kar pa mnogi bivši interniranci v svojih pismenih izjavah odločno pobijajo. Z Diehlom ni imel drugačnih stikov od tistih, ki so jih imeli z njim ostali interniranci. V poletju 1942, ko naj bi se po sodbi povezal z Diehlom, sploh ni bil v Dachauu, ampak na delu v Bad-Tölzu, kjer je bil taborišèni režim še strožji. Ni se smelo dobivati paketov, hrana pa je bila še slabša. Veršnik je tam zbolel in bil dva meseca v bolnišnici. Značilno je, da sodba ne navaja nobenega konkretnega primera njegovega ovajanja, ker ga tudi ni mogla ugotoviti. Kar zadeva slučaj Peternelja Mirka, je nepravilna teza sodišča, da ga je on (Veršnik) prijavil »štubaku« Örtlu. Res je, da on, kot tudi ostali interniranci, s Peternelјem iz političnih razlogov, ker je bil nasprotnik socializma in komunizma, a tudi sicer, niso bili v dobrih odnosih. Saj se je Peternelj celo izrazil, da bi prostovoljno vstopil v Pavelićevo vojsko. Zaradi tega ga je imel »na piki« tudi navedeni Örtel, ki je bil komunist po svojem političnem prepričanju. Peternelja je Örtel pretepel, ne toliko zaradi njegove nerednosti, ampak predvsem iz sovraštva do Pavelićevega pristaša.

☆

Po mnenju sodišča Veršnik glede tega vprašanja ne more uspeti s svojim zanikanjem, ker je vendar Diehl potrdil, da se je on (Diehl) po navodilih političnega oddelka povezal z Veršnikom. Po mnenju sodbe izhaja navedena okolnost tudi iz Veršnikovih lastnih besed »a tako, bomo pa skupaj delali«, ki naj bi jih Veršnik izrekel nasproti Diehlu, katere besede pa Veršnik zanika, in pa iz Oswaldove izpovedi,

da je imel Diehl agentsko zvezo z Veršnikom. Nadaljnji indic za stališče sodbe, so bile tudi ugodnosti, ki naj bi jih imel Veršnik v internaciji in ki so jih, po mnenju sodišča, uživali le gestapovski agentje in njegovi zaupniki. Po stališču sodbe si tudi drugače ni mogoče razlagati dejstva, da je Veršnik mogel obiskati ženo in hčerko v Domžalah.

☆

Po našem mnenju je sodba v pogledu te točke obsodbe zgrajena na trditvah, ki nimajo osnove v dokaznem gradivu, odnosno je jemalo sodišče za svoj dokazni zaključek le izpoved priče, ki je bila sovražno razpoložena do Veršnika. Sodišče, razen Veršnikovega priznanja, ki je bilo dano v zgoraj navedenih okoliščinah, ni imelo kakih dokazov, da je Veršnik res podpisal izjavo o sodelovanju z gestapom. Prav tako je nedokazano, da je bil Veršnik agentsko povezan z Diehlom.

Iz zapisnika o Veršnikovem zaslišanju v preiskavi sicer res izhaja, kot da je priznal, da je podpisal izjavo odnosno obvezo o sodelovanju z gestapom, vendar se je ves čas zagovarjal, da ne ve za vsebino izjave. Izjavo pa je podpisal kakih 8 dni pred transportom v Dachau zato, ker mu je rekel gestapovec Baumgartner, da ga bodo sicer ustrelili. Sodba povezuje Veršnikovo srečanje z Diehlom v Dachauu kot nadaljno fazo njegove dejavnosti v smeri agenturne povezave iz, v Begunjah dane gestapovske obveze. Nikakih dokazov ni za to, kakšna je bila dejansko Veršnikova izjava odnosno obveza v Begunjah. Iz več doslej obravnavanih kazenskih primerov, ki so bili tudi obnovljeni, je znano, da so mnogi zaporniki v Begunjah, pred odpustom iz zapora, podpisovali takoimenovane lojalnostne izjave v odnosu do nemškega rajha z obljubo, da se bodo zunaj, v izogib represálij, vzdrževali vsakega političnega delovanja z osvobodilnim gibanjem. S tem je hotel nemški okupator vcepiti posameznikom strah in pasivizacijo na terenu.

Ni nobenih protidokazov, da ne bi take izjave podpisal tudi Veršnik Alojz. To trdimo lahko tembolj, ker je Veršnik tudi kasneje, ko je bil iz Dachaua premeščen v tovarno avtomobilov v Allachu, dal izjavo, da bo delal vse, kar mu bodo odredili, ter da se ne bo več politično udejstvoval.

Iz Veršnikovega zaslišanja v preiskavi nadalje izhaja, da je pred odpustitvijo iz Dachaua, na političnem oddelku pred gestapovcem Kiekom podpisal izjavo, da bo delal v korist nemškega rajha, da ne bo sabotiral, ker mu je Kiek zabičal z grožnjo, da bo prišel nazaj v Dachau, če se obveze ne bo držal.

Taka izjava odnosno obljuba pa sama po sebi ne pomeni ničesar v smislu kazenske odgovornosti, če je ostala brez posledic.

Glede agenturne povezave se opira sodba v svojih razlogih na izpovedi Diehla in Oswalda v preiskavi. Navedeni izjavi pa sta zaradi svojih formalnih in materialnih hib kot dokaz dvomljive vrednosti. V kazenskem spisu se nahajata prepisa zapisnikov o njunem zaslišanju, brez podpisov zasliševalcev in zaslišancev, brez navedbe kraja in časa zaslišanja. Obremenilni izpovedi glede Veršnika sta iztrgani iz celote, brez navajanja konkretnih okoliščin in opisa.

V tej zvezi se sklicujemo na ugotovitve komisije, ki jo je določil predsednik Izvršnega sveta Skupščine SR Slovenije[1] glede »nekaterih značilnosti preiskoval-

[1] Gre za t.i. Janžekovičevo komisijo

nega postopka«, do katerih je komisija prišla ob proučevanju gradiva teh in drugih takoimenovanih dachauskih kazenskih postopkov. Izvleček navedene problematike, ki se nahaja v elaboratu cit. komisije pod II) na strani 42 do 48 prilagamo obnovitvenemu kazenskemu spisu. Ugotovitve iz cit. poglavja veljajo tako za postopek v primeru zasliševanja prič, kot tudi za primer zasliševanja obt. Veršnika in Žumra, na katere ugotovitve se v izogib ponavljanju, sklicujemo že na tem mestu.

Resume navedene vsebine nam pove, da se je v takoimenovanih dachauskih procesih skušalo z metodo prepričevanja in apeliranja na dolgoletno revolucionarno delo in partijsko zavest doseči priznanje. Posameznikom se je obljubljalo nizke kazni, če priznavajo svojo krivdo. Pri zasliševanju se je uporabljalo grožnje, metode nepretrganega zasliševanja in grobega fizičnega maltretiranja. Pri večkratnem zasliševanju se je prihajalo do različnih rezultatov. Tako dobljene različne podatke zasliševalcev se je usklajevalo in pri tem izbiralo tiste variante, ki so bile najpovoljnejše za dokaz krivde. Da bi se izsililo priznanje, se je uporabljalo tudi lažno dokumentacijo, izkrivljene izjave prič in izsiljene izjave soobtožencev. Preiskovalni postopek je bil vseskozi prežet s težnjo, da se ne išče toliko resnica, ampak doseže priznanje. Težnja, da se izsili priznanje za vsako ceno, ne glede na materialno resnico, je vplivala tudi na izbor prič. Iskalo in uporabljalo se je le priče, ki so obremenjevale posameznika (primer priče Peternelja Mirka). Ena od bistvenih pomanjkljivosti postopka je bila v tem, da se ni zaslišalo prič, ki bi lahko dodobra osvetlile lik obtožencev v posameznih obdobjih njihove dejavnosti. Kolikor bi tudi posamezne priče lahko dale izjave o zadržanju posameznih obtožencev, se jih je na sugestijo preiskovalnih organov usmerilo tako, da so se njihove izjave omejevale le na opis splošnega stanja, ne pa na delo posameznega obdolženca.

Skratka utrjuje se domneva, da je šlo preiskovalnim organom zgolj za formalen dokaz, ne pa za to, da bi priče odgovorile na bistvena vprašanja, ki bi pripomogla k odkrivanju resnice. Obstoje dokumentirane izjave, da so bile posamezne priče prisiljene pod grožnjo preiskovalnih organov dati lažne izjave, s katerimi obremenjujejo posameznike. Med obremenilnimi pričami je opaziti tudi osebe, za katere obtoženci trdijo, da so bili politični nasprotniki NOB, kot n.pr. Peternelj Mirko.

Zgoraj prikazana način in metoda takega nepravilnega preiskovalnega postopka izhajata iz nekaterih zapisnikov preiskovalnega spisa, ki niso predloženi sodnemu kazenskemu spisu.

Tako so po našem mnenju nedvomno skonstruirani odgovori na nedovoljena kapciozna in sugestivna vprašanja preiskovalnih organov v primeru Veršnikovega zaslišanja z dne 24/1-1948 na listu III 099859 priloženega zapisnika kot sledi:

»Povejte mi konkretno, kaj ste podpisali v Begunjah?

Vem, da sem podpisal obvezo za sodelovanje z gestapom. Vsebine se ne spominjam.

Na kakšen način je prišlo do podpisa?

Kolikor se spominjam, da je gestapovec zahteval, da podpišem in da delam za gestapo, ker sicer me bodo ustrelili.

Kdaj ste zvedeli, da je Diehl agent gestapa?

To mi je sam pravil, kolikor se spominjam, mi je rekel, da moram delati.

Ali vas je Diehl spomnil na obvezo?

Je spomnil. Jaz sem mu obljubil, da bom delal.

Ali ste povedali Diehlu, ko ste prišli iz Bad-Tölza, da ste tudi tam delali za gestapo?

To sem mu rekel in mislim, da me je vprašal.

Veršnik«

in tako dalje, kakor je razvidno iz cit. zapisnika, ki ga prilagamo spisu.

Ali primer iz zaslišanja Diehl Branka z dne 19/3–1948 list III 0999878 kot sledi:

»Katere gestapovske povezave ste imeli v Dachauu med Jugoslovani odnosno Slovenci?

Proti poletju 1942 sem se na direktivo političnega oddelka povezal z Veršnik Alojzem. Rečeno mi je bilo, da z njim delam v smislu direktiv, ki sem jih dobil na političnem oddelku v Dachauu. Jaz sem potem poiskal Veršnika in sem mu rekel, da prihajam iz političnega oddelka. Spomnil sem ga na njegovo obvezo, kar sem zvedel na političnem oddelku. Veršnik je rekel: »A tako, bova pa skupaj delala«, on je potem delal po mojih navodilih, iskal razne informacije in nadzoroval razne ljudi. Midva sva ostala v stikih do njegovega odhoda iz taborišča.

Ali sta bila Barle in Veršnik gestapovska agenta v Dachauu?

Sta bila.

Diehl«

Nadalje je treba opozoriti še na očitno nasprotje med Diehlovo izjavo, da je agenturno povezal Veršnika proti poletju leta 1942 in dejstvom, da se je Veršnik takrat nahajal v Bad-Tölzu in ne v Dachauu, kamor je prišel šele konec leta 1942. Navedeno dejstvo izhaja tudi iz uradnega dopisa Veršniku, ki mu ga je poslal Comité International de la Croix-rouge (Mednarodni komite Rdečega križa) v Ženevi – oddelek za Zvezno republiko Nemčijo v Arolsenu z dne 12/1-1970. Po podatkih pisarniške kartoteke v Dachauu je bil Veršnik Alojz 18/5-1942 predan na komando taborišča Tölz, 25/10-1942 pa zopet nazaj v glavno taborišče Dachau.

V sodobnem krivdoreku pod 1) se nadalje zatrjuje, da je Diehl sprejel Veršnika kot gestapovskega agenta po nalogu šefa političnega oddelka taboriščne komande Kiecka. V spisovnem gradivu ni nikakršnih podatkov in dokazov o tem, da je bil navedeni Kieck res šef političnega oddelka taboriščne komande. Kaj takega niso povedali ne Diehl in ne Veršnik ali kaka druga priča. Za navedeno dejstvo, ki je po našem mnenju samovoljno in nedokumentirano ter povzeto iz obtožbe, kaže na neresen in neodgovoren odnos takratnih pravosodnih organov do obtoženca in do načel ugotavljanja materialne resnice.

Samovoljna in z nikakimi dokazi podprta je tudi pavšalna sodbena trditev, da je Veršnik izvrševal svojo gestapovsko obvezo s tem, da je ovajal gestapovskemu taboriščnemu vodstvu internirance zaradi neizvrševanja discipiline in o njihovem političnem zadržanju. Katero naj bi bilo to vodstvo, sodba ne pove. Če misli sodba pri tem sobnega starešino Örtla, glede katerega v svojih razlogih trdi, da je bil gestapovski agent, nima za tako trditev nobenih dokazov. Po Veršnikovih navedbah, kar potrjuje tudi priča Bohinc Andrej, je bil Örtel kot politični interniranec že od leta 1933, na strani sointernirancev, kar govori za to, da ga je Hitlerjev režim že zgodaj poslal v Dachau kot antinacista.

Veršnik inkriminiranega očitka sam ni priznal, v tej smeri pa ga tudi ne obremenjujejo soobtoženi Žumer, pa tudi ne Diehl ali Oswald. Tozadevno Veršnika celo ne bremeni priča Peternelj Mirko. Iz dokaznega gradiva je namreč povzeti, da je

Peternelj obremenil Veršnika za en konkreten primer. Veršnik naj bi namreč naznanil Peternelja sobnemu staršini, zato ker ni postavil stola na omarico, zaradi česar ga je Örtel pretepel. Veršnik je povedal, da se sointerniranci s Peterneljem niso razumeli iz političnih razlogov, ker je bil imenovani proti socializmu in komunizmu. Ker je Peternelj Veršnika zmerjal, da je fašist in denuncijant, je Veršnik javno pred vsemi interniranci vprašal Örtla, naj pove, če je on (Veršnik) kdaj koga naznanil. Na Örtlov negativni odgovor in na vprašanje, kdo to iznaša, je Örtel, ko mu je Veršnik povedal pravo ime, Peternelja pretepel.

Peternelj Mirko, ki je v rednem kazenskem postopku obremenil Veršnika, v svoji pismeni izjavi z dne 17/7-1959 glede Veršnika ne govori ničesar slabega, ampak nasprotno pove, da je bil Veršnik v Dachauu vsakemu dober tovariš in da je vsakemu rad pomagal. Sam ni ne slišal ali opazil, da bi Veršnik kakorkoli sodeloval z okupatorjem. Res je, da sta z Veršnikom imela nekoč nek spor, ki pa je bil zgolj osebnega značaja. Peternelj pa izrecno pripominja, da je na glavni obravnavi zoper Veršnika sam podvomi v resničnost očitanih mu kaznivih dejanj.

Žal Peternelja v obnovitvenih poizvedbah ni bilo mogoče zaslišati, ker se je po sporočilu Postaje milice Radovljica (štev. 15-2127 z dne 24/7-1970) 12/3-1967 odselil v Zapadno Nemčijo, se tam upokojil, v domovino pa se ni in se ne namerava vrniti.

Peterneljeva verodostojnost pa je tudi sicer problematična. To lahko trdimo glede na gornje okoliščine, a tudi sicer glede na Peterneljevo preteklost, ki ni preveč čista. Iz pribavljenega kazenskega lista izhaja, da je bil Peternelj že štirikrat sodno kaznovan, predvsem zaradi imovinskih deliktov, zadnjikrat leta 1962 na 2 leti in 6 mesecev strogega zapora. Tudi je značilno, da je kot obremenilna priča nastopal Peternelj proti večjemu številu obtožencev iz dachauskega procesa (Bohinc, Žumer).

V tej zvezi je značilna izpoved Bohinca Andreja, iz katere izhaja, da mu je znano, da je prišlo med Peterneljem in Veršnikom do osebnega spora, ker Peternelj ni upošteval predpisov o čistoči. Sicer pa prikazuje Bohinc Peternelja kot človeka prepirljive narave – to potrdi tudi priča Debeljak Ciril – saj je v nekem prepiru udaril lastnega očeta, ki je bil z njim v internaciji. Po mnenju Žnidarja Franca je bil Peternelj med interniranci osovražen, saj ga ni maral še lastni oče, to pa menda zato, ker se je na splošno govorilo, da se je Peternelj izrazil za Pavelićevo ustaško vojsko. Prav zaradi svojega negativnega značaja, Peternelj med interniranci ni imel prijateljev. Peterneljev karakter ilustrira tudi Bohinčeva nadaljnja izpoved, iz katere izhaja, da je Peternelj ob priliki, ko se je Bohinc vračal domov s prestajanja kazni, na njegovo vprašanje, zakaj je v postopku bremenil internirance, Peternelj odvrnil, da je bil k temu prisiljen.

Pri ocenjevanju in vrednotenju dokazov za Veršnikovo krivdo, konkretno izpovedbe Peternelja Mirka, je sodišče postopalo zelo enostransko in površno in se ni ravnalo v smislu načela, da vsestransko ugotovi materialno resnico. Namesto da bi o Veršnikovem zadržanju v Dachauu izvajalo dokaze, ki so bili sodišču dostopni, se je zadovoljevalo zgolj z enostranskimi in nepreverjenimi obremenilnimi izjavami in izpovedbami.

Več sointernirancev je dalo o Veršniku pozitivne izjave. Tako Gregelj Stanislav, Justin Ažman, Hrastelj Franc, Ferlež Leopold potrdijo, da je bil Veršnik dober tovariš ter zaveden in napreden Slovenec. Mundi Matiji je znano, da je bil Veršnik poslan v internacijo zaradi svojega naprednega političnega delovanja. Tudi

on ve, da si je Veršnik v internaciji pri delu zlomil nogo v kolku. Sluga Franc pove, da je Veršnik vsakemu rad pomagal, posebno pri pisanju pisem v nemščini, kot je bilo predpisano. Sluga nadalje ve, da je bil Veršnik tak interniranec kot vsak drugi in da ni res, da bi bil Veršnik zadolžen z delitvijo hrane. Gotovo je po sredi sovraštvo, če kdo Veršniku očita, da je koga ovadil. Veršnikovo politično prepričanje in njegov svetovni nazor, ki ga sam obširno opisuje z raznimi dogodki, se da izluščiti tudi iz priložene korespondence Komericki Alojza iz Kočevja, ki je bil sam prepričan komunist. Sodišče se tudi ni poglobilo v konkretne razmere v navedenem taborišču, v katerih so živeli interniranci. Iz v obnovitvenih poizvedbah zbranega dokaznega gradiva izhaja drugačno dejansko stanje od tistega, ki je v tem pogledu služilo sodišču za osnovo pri izreku sodbe.

Iz obstoječe literature in drugega dokaznega gradiva, ki je bilo zbrano v nekaterih drugih obnovitvenih zadevah (Figar, Ranzinger), izhajajo na objektiven način opisane razmere v nemških taboriščih, kjer so morali posamezni interniranci kot kapoji, sobni starešine in drugi, vzdrževati red in higieno, za kar so bili zadolženi s strani taborišènega vodstva. Vzdrževanje reda in higiene pa je bilo nedvomno v interesu samih internirancev. Znano je, da se je sleherna nepokorščina v taborišču s strani SS-ovskega vodstva kaznovala z drastičnimi ukrepi, telesnimi kaznimi itd.

Iz izpovedi priče Bohinca Andreja izhaja, da je v primeru, ko je posameznik kršil red in disciplino, odgovarjala vsa soba lahko tudi na ta način, da so morali ostali interniranci iz tiste sobe tudi po več ur stati zunaj pred blokom v položaju »mirno«. Örtel, sobni starešina, glede katerega je Bohinc izpovedal, da je bil star komunist in antifašist, je bil v pogledu reda in higiene zelo strog. Vendar je, čeprav bi moral posamezne nepravilnosti internirancev javljati naprej, take nepravilnosti sam kaznoval z lažjimi fizičnimi kaznimi (klofutami) in s tem preprečil hujše represalije.

II.

Pod 2. točko sodbe je spoznalo sodišče Veršnika za krivega, da je v marcu 1944 po odpustu iz Dachaua, v namenu da bi zakril svoje nadaljnje delo za gestapo, bil kratko dobo zaposlen v tovarni avtomobilov v Allachu, kjer je bil povezan z gestapovcem Meirom ter prišel na to v domovino na dopust, odšel v septembru nato v partizane, kjer se je udinjal v terenskih organizacijah narodnoosvobodilnega gibanja in se povezal z obsojenim gestapovskim agentom Oswald Stanetom.

Navedena dejstva, ki izhajajo iz cit. sodbenega krivdoreka, so bila za sodišče zadostni indici za zaključek, da so mogli take privilegije uživati le gestapovski agenti. Razen tega pa da govore za tako agenturno povezavo tudi dokumenti, ki so bili skupaj z Veršnikovo premestitvijo poslani Meiru kot vodečemu uslužbencu tovarne v Allachu.

Poseben poudarek, ki ga sodba povezuje z gestapovsko agenturo, vidi sodba tudi v tem, da je bil Veršnik predčasno odpuščen iz Dachaua in zaposlen v tovarni kot vsak drug svoboden delavec ter da je mogel oditi na dopust v domovino. Nadaljnjo okolnost za gestapovsko povezavo vidi sodba v tem, da je Veršnik iskal kot posrednika za ublažitev sporov s partizanko Nado v Oswaldu Stanetu. Tudi okolnost, da se je Veršnik šele po polletni odsotnosti iz tovarne v Nemčiji vrnil nazaj na službeno mesto, ne da bi za to kakorkoli odgovarjal, govori, po sodbenem mnenju, za njeno tezo, da je bil Veršnik gestapovski agent.

Veršnik navaja v svoji obnovitveni prošnji k tej točki obsodbe, da je bil poslan v zgoraj navedeno tovarno, po vsej verjetnosti na podlagi neštetih prošenj njegove pok. žene in svakinje, ki sta računali, da ju bo mogel Veršnik z zaslužkom v tovarni materialno podpirati. Obisk žene in hčerke na Golniku pa je omogočil mojster Thurner, ki mu je Veršnik za protiuslugo podaril cigarete. V partizane je odšel po navodilih političnega delegata Učakarja Rudija iz Zaboršta pri Domžalah. V partizanih da je imel nek osebni spor s partizanko Nado, članico komisije za AGIT-PROP zaradi očitka s področja morale. Da bi se spor zravnal, je Veršnik prosil Oswalda, ki ga je poznal še iz internacije, da bi v stvari posredoval. V smislu sodbenih razlogov pa naj bi pravkar navedene okoliščine govorile za gestapovsko obveščevalno službo.

Veršnik nadalje navaja, da je bil zaradi poškodovane noge dodeljen na Okrajni odbor v Gornjem Gradu in da se je potem, ko so Nemci partizansko edinico razhajkali iz Zgornje Savinjske doline, večina borcev razbežala v okolico Moravč, kamor je odšel tudi sam, odkoder se je vrnil v Domžale. Ker doma ni mogel ostati, je odšel nazaj na delo v Nemčijo. Žena in hči sta mu oskrbeli ponarejene zdravniške dokumente, s katerimi je Veršnik opravičil v tovarni v Allachu svoj daljši izostanek. Sicer pa je od tam pred koncem vojne pobegnil in se skrival pri neki Hennemannovi v Münchenu.

☆

Za Veršnikovo krivdo po točko 2) ni dokazov. Če izhajamo iz našega k točki 1) sodbenega krivdoreka že zavzetega stališča, da Veršnik ni bil gestapovski agent, odnosno, da za tako trditev ni prepričljivih dokazov, potem je težko opredeliti Veršnikovo dejavnost, kot je opisana v tem delu sodbenega krivdoreka, kot dejavnost gestapovskega agenta.

Okolnost, da je bil Veršnik predčasno izpuščen iz Dachaua in poslan na delo v Allach, odkoder je odšel tudi na dopust v Domžale, sama po sebi še ne more govoriti za tezo, da so bili take ugodnosti deležni le priviligirani gestapovski zaupniki. Tak sodbeni očitek je po našem mnenju, samovoljen. Upoštevati je namreč treba tudi okolnost, da je bil Veršnik interniranec, ki si ni mogel sam izbirati delovnega mesta, ampak je moral, neodvisno od svoje volje, sprejeti delo tam, kamor je bil odrejen kot jetnik, ker bi se sicer vsaka nepokoriščina kaznovala s strogimi sankcijami.

Problematična in nedokazana je tudi hipoteza, da je vsak odpust iz taborišča pred koncem vojne, praviloma vezan na sodelovanje z gestapom. Taka ocena ne upošteva nekaterih dejstev. Ne moremo in ne smemo izključiti uspešnih intervencij sorodnikov in drugih zvez, ki so jih le-ti imeli preko svojih znancev in sorodnikov. Pa tudi od korupcije in podkupovanja, nemško uradništvo ni bilo imuno. Nesprejemljivo je torej morebitne uspehe takih zvez vnaprej pripisati le sodelovanju intervientov z gestapom.

Znano je, to ugotavlja v svojem elaboratu tudi zgoraj navedena komisija, da je bilo nekaj stotin Slovencev odpuščenih iz nemških koncentracijskih taborišč pred koncem vojne, pa niso bili za to kasneje tretirani kot gestapovski agenti. Dokazano je, da je večina predčasno odpuščenih iz taborišč našla pot v NOB, ali pa je pošteno sodelovala na terenu.

Iz obstoječih dokumentov in mnogega drugega dokaznega gradiva, ki se nanaša na nemška koncentracijska taborišča, je ugotovljeno, da so taboriščne

uprave po potrebi dela, premeščale internirance, predvsem take, ki niso bili kompromitirani s težjimi konkretnimi delikti, tak pa je bil tudi Veršnikov primer, na delo v tovarni in na druga delovna mesta. O tem, da bi bil Meir, odgovoren uslužbenec v tovarni lokomotiv v Allachu, s katerim naj bi bil agentsko povezan Veršnik, gestapovec, kar jemlje sodba za ugotovljeno dejstvo, ni nobenih dokazov. Sama okolnost, kakor izhaja iz Veršnikovega zaslišanja v preiskavi in na glavni obravnavi, da je imel Meir pred seboj Veršnikove dokumente, t.j. izjavo, ki jo je v Dachauu podpisal gestapovcu Kiecku, še ne more govoriti za tako stališče. Sodbeni razlogi hočejo sicer Veršniku inputirati, da je pred odhodom podpisal izjavo v smislu gestapovske obveze, čeprav se je Veršnik na glavni obravnavi zagovarjal, da je podpisal obljubo, da v tovarni ne bo sabotiral, da bo delal za Tretji rajh in da ga ne bo zapustil ter da ne bo zahteval odškodnine zaradi svoje morebitne poškodbe.

Pri delu v tovarni je bil Veršniku neposredno nadrejen mojster Thurner, ki pa je bil z Veršnikom v dobrih odnosih. Prav navedeno dejstvo in pa to, da je napravila Veršnikova žena, ki je bila skupaj s hčerko zaradi bolezni na Golniku, nešteto prošenj, da bi ju mož odnosno oče obiskal v domovini, sta verjetno pripomogla, da je bil Veršniku dovoljen tudi dopust.

Da je bil mojster Thurner res na Veršnikovi strani in da je verjetno, da je imenovani pripomogel k Veršnikovemu dopustu, se da zaključiti tudi iz njegove pismene izjave z dne 17/4-1970. Iz te izjave izhaja, da je Thurnerju znano, da je nekoč Veršnik poškodoval stružnico. Ko je Thurner po svoji službeni dolžnosti javil nadrejenim poškodbo stružnice in ko je ta menil, da je šlo na Veršnikovi strani za sabotažo, je Thurner kril Veršnika na ta način, da je nadrejenemu prikazal, kot da je Veršnik pri delu nenadoma padel v nezavest in se zgrudil poleg stružnice.

Veršnik navaja sedaj več oseb, ki naj bi potrdile resničnost navedb njegovega partizanstva. Iz izjave Učakarja Rudija, ki je bil v NOV in POJ politični delegat, izhaja, da je odšel Veršnik v partizane po Učakarjevi sugestiji (in torej ne kot poslani agent gestapa). Ker pa je Učakar vedel za poškodbo Veršnikove noge, ki jo je dobil pri delu v internaciji, je bil Veršnik po Učakarjevem posredovanju dodeljen k AGIT-PROPU in ne med borce. Po našem mnenju bi bilo zelo pomembno prav Učakarjevo zaslišanje, ki bi verjetno razbistrilo okolnosti Veršnikovega odhoda v partizane ter okolnosti, kako se je Veršnik tam obnašal. Žal Učakarja kot priče ne moremo zaslišati, ker je po sporočilu njegove žene leta 1969 umrl. Kokalj Stane, ki naj bi potrdil, odnosno vsaj vedel o okolnostih Veršnikovega spora z že zgoraj navedeno Nado v partizanih, je po sporočilu pošte na naslovu, kamor je bilo poslano vabilo, nepoznan. Prav tako sta umrla dr. Kremžar, zdravnik v Domžalah in prosilčeva žena Veršnik Frančiška, ki bi mogla pojasniti okolnosti Veršniku izdanega zdravniškega potrdila, dočim se nahaja Veršnikova hči Lojzka službeno v Nemčiji. Likar Milan, upokojeni podpolkovnik JLA, ki je sicer Veršnika dobro poznal, ne ve ničesar konkretnega o okolnostih njegovega partizanstva. Znano mu je le to, da se je Veršnik leta 1944, ko se je vrnil iz internacije, oglasil pri njem, verjetno po neki zvezi, ker je bil Likar takrat instruktor VOS-a za Kamniško okrožje. Imenovani pojasni, da so imeli, če je šlo za Veršnikov odhod v partizane, gotovo pomisleke, tako glede njegove starosti, kakor tudi glede okolnosti, da je bil Veršnik v internaciji. Po Likarjevi izpovedi, je bilo vsakega takega predhodno dobro preveriti.

Po našem mnenju prav ta Likarjeva izpoved govori za to, da je bil Veršnik pred odhodom v partizane preverjen in da Veršnik ne bi mogel v partizane, če bi obstajal

kakršen koli sum o njegovi nezanesljivosti. V tej zvezi je vredno omeniti še izpoved Tratnik Alojzije iz Domžal, ki ve, da se je Veršnik pred vojno večkrat shajal v njenem buffetu z levičarsko usmerjenimi ljudmi, Veršniku pa je v avgustu 1944 sama oskrbela zvezo za odhod v partizane s pok. Učakarjem Rudijem.

Tudi ni nobenih dokazov, da bi se Veršnik potem, ko je prišel na dopust in od tam v partizane, povezal z Oswaldom Stanetom. S tem, da je hotel s posredovanjem Oswalda, ki je bil takrat pomemben funkcionar narodnoosvobodilnega gibanja, ublažiti svoj spor s partizanko Nado, še ne pomeni, da se je Veršnik z Oswaldom tudi povezal kot gestapovski agent. Njegov zagovor v tej smeri se sklada z Oswaldovo izpovedjo. Tozadevna samovoljna sodbina trditev, ki ni z ničemer dokumentirana, ampak, ki temelji zgolj na nekem nedokazanem sumničenju pa ne more služiti kot dejstvo za Veršnikovo kazensko odgovornost.

Iz zgoraj navedenih dokazov izhaja torej glede Veršnikovega odhoda v partizane drugačno dejansko stanje, kot ga je ugotovila sodba. Kaže, da se je Veršnikov dopust po sili razmer, ki so bile izven njega, spremenil v odhod v partizane. Tudi ni prav nobenih dokazov, da bi Veršnik v partizanih zakrivil kakšno nepravilnost s stališča varnosti osvobodilne borbe, ali da bi bil kot nezanesljiv odpuščen iz partizanov. Za tako svojo trditev, ki je samovoljna, ni imela sodba nobene opore v dokaznem gradivu. Tudi ni nobenih protidokazov za Veršnikovo trditev, da so partizansko edinico, v kateri je bil tudi sam, Nemci razhajkali in da je Veršnik prav zato odšel k družini. Taka Veršnikova poteza zasluži sicer moralno obsodbo, v tem primeru bi šlo eventuelno tudi za kako kaznivo dejanje zoper oborožene sile, vendar Veršnikovo dezerterstvo iz partizanov kot tako ni bilo predmet obtožbe in tudi ne predmet sodbenega krivdoreka.

Veršnikova hči Lojzka – sedaj v Nemčiji – pove, da se je oče začetkom leta 1945 vrnil iz partizanov na svoj dom v Domžalah. Iz strahu pred represalijami nemškega okupatorja pa razumljivo oče ni mogel ostati doma, zaradi česar mu je družina svetovala, naj se vrne nazaj v Nemčijo, kar je oče tudi storil. Navedena verzija je po našem mnenju prepričljiva in logična, proti njej pa tudi ni nasprotnih dokazov, saj je znano, da so Nemci zoper bivše partizane in njihove družine uporabljali najhujše ukrepe. Zavedajoč se, da bi imel Veršnik ob vrnitvi na delo v Nemčijo težave zaradi prekoračenja dopusta, mu je Veršnikova žena preskrbela od dr. Kremžarja, zdravnika v Domžalah, falsificirano zdravniško potrdilo, iz katerega je izhajalo, da je bil mož bolan ves čas svoje odsotnosti z delovnega mesta. Navedene okolnosti se vsaj deloma povzamejo tudi iz izjave pok. dr. Kremžarja Maksa z dne 31/5-1961. Zgoraj prikazano Veršnikovo ravnanje pa je, po našem mnenju, glede na okoliščine, ki izhajajo iz spisa, pripisati tudi njegovemu značaju, ki se je izražal v tem, da je postopal običajno tako, kot je bilo zanj najbolj koristno in čimmanj tvegano. Za tak zaključek govore tudi okoliščine, ki izhajajo iz sodbenega krivdoreka pod točko 3).

V luči navedenih novih dokazov pa je tvegano kazati na Veršnika kot na gestapovskega agenta in v gornjem krivdoreku prikazanega škodljivca, kot je to storila napadena sodba. Mnoge okoliščine, ki izhajajo iz gornjih izpovedi in izjav, kažejo na to, da krivda v smislu sodbenega krivdoreka pod točko 2) ne drži, najmanj pa ni z ničemer dokazana.

V izreku pod točko 3) očita sodba Veršniku, da je po osvoboditvi kot agent gestapa, ko je odklonil vrnitev v domovino, dajal lažne izjave o zadržanju Bahna Walterja, ravnatelja tovarne v Passingu, čeprav je vedel, da je bil imenovani nacist

in da je v svojem obratu nečloveško izkoriščal delovno silo iz okupiranih dežel, to pa v namenu, da bi preprečil izvajanje zakona o denacifikaciji Nemčije in izvajanju meddržavnih pogodb o odgovornosti Nemčije za vojne zločine. S tem pa naj bi storil Veršnik kaznivo dejanje zoper pravosodje.

Po mnenju sodbe k 3) točki krivdoreka, govori za občutek Veršnikove krivde tudi dejstvo, da se imenovani po končani vojni ni vrnil v domovino, ampak je ostal v Münchnu do konca leta 1947, kjer da je zaveznikom onemogočal odkrivati in kaznovati naciste, kar sklepa sodba zaradi tega, ker je dal Bahnu Walterju pozitivno karakteristiko. Po sodbenih razlogih naj bi Veršnik izdal slično izjavo nekemu Köhlerju, da bi mu rešil avto, čeprav ga je poznal kot nacista. Zadnje navedena trditev pa ni zajeta v krivdorek.

Veršnik je sicer priznal in obrazložil, zakaj se ni takoj vrnil v domovino in tudi, da je izdal Bahnu in Köhlerju potrdili. To pa je opravičeval s svojimi osebnimi motivi in iz občutka hvaležnosti, ker sta mu zgoraj navedena v stiski pomagala. Ali sta imeli navedeni potrdili kaj uspeha, Veršniku ni znano.

Veršnik navaja v svoji obnovitveni vlogi, da ni res in da ni z ničemer dokazana sodbena trditev, da bi odklonil povratek v domovino. Vrnitev je začasno odložil zaradi težkih in neurejenih družinskih razmer, predvsem pa zaradi svoje bolezni, zaradi katere ni bil sposoben za potovanje. Za zadnje navedeno okolnost ponuja izjavo Hennemann Ane iz Münchena, pri kateri se je skrival in ki mu je stregla ves čas do zloma nacistične Nemčije. Res je tudi, da je Bahnu izdal potrdilo kot protiuslugo za potrdilo o njegovem (Veršnikovem) prisilnem delu, ki mu ga je izdal Bahn. Tako potrdilo o svojem prisilnim delu v Nemčiji je bilo Veršniku potrebno pri ameriški okupacijski oblasti zaradi socialne in zdravstvene pomoči. Veršniku je znano, da zoper Bahna sploh ni bil uveden kak postopek. Naši preiskovalni organi so za navedeno okolnost v zvezi z Bahnom zvedeli le iz koncepta navedenega potrdila, ki ga je Veršnik imel ob priliki aretacije med svojimi papirji.

Vsebina navedenih dveh potrdil glede Bahna Walterja (z dne 15/1-1947) in glede Köhlerja Floridusa (brez datuma), ki sta v kazenskem spisu, ne vzbuja kake posebne pomembnosti, ampak kaže na to, da sta bila imenovana dva nasproti Veršniku v dobrem in humanem odnosu v času, ko je bil Veršnik v Münchenu odnosno Passingu.

Tudi niso povsem pojasnjeni motivi, zakaj se Veršnik po končani vojni ni takoj vrnil v domovino. Ker ni nasprotnih dokazov, bi utegnile biti Veršnikove navedbe v tem pogledu prepričljive in logične. Priča Likar Milan je izpovedal, da je dobro poznal domače razmere pri Veršnikovih, ve pa tudi, da se zakonca med seboj nista dobro razumela, ker je bila žena podvržena alkoholu. Ne bi bilo zato izključeno, da bi Veršnik v Münchnu pri takem stanju zakonske zveze navezal tesnejše stike s kako drugo žensko. Prav ta pa bi utegnila biti tudi Hennemann Ana iz Münchna. Imenovana v svoji overjeni pismeni izjavi z dne 14/6-1956 (list št. 87), potrjuje okolnosti, ki jih navaja Veršnik v svoji prošnji za obnovo. Iz njene izjave izhaja, da je Veršnik februarja 1945 k njej pribežal zelo bolan, da ga je potem skrivala v svojem stanovanju vse do vkorakanja zaveznikov in da je bil Veršnik bolan tudi potem, ter da je morala skrbeti za njegovo zdravje toliko časa, da se je mogel vrniti v svojo domovino. Za njen tesnejši odnos z Veršnikom pa govori tudi pismo Hennemann Ane z dne 16/7-1956 (list št. 86).

Iz nemške korespondence, ki je priložena obnovitvenemu spisu, izhaja, da je

Veršnik užival v Nemčiji pri bivših sointernirancih po končani vojni vso podporo kot politični preganjanec nacizma. Navedena ugotovitev se da povzeti iz dopisa Deželnega sekretariata »Vereinigung der Verfolgten des Naciregimes« (Združenja preganjancev nacističnega režima) za Bavarsko z dne 29/10-1956 (list št. 67), ki govori o Veršniku kot o poštenem in časti vrednem sobojevniku odpora. Član zgoraj navedenega združenja je bil tudi Meislinger Adolf, ključavničar iz Münchna in član KP Nemčije, na katerega se je Veršnik obrnil v zvezi z uveljavljano zahtevo po odškodnini kot politični interniranec in invalid iz internacije. Iz Meislingerjevega pisma Veršniku z dne 7/10-1956 (list štev. 73) izhaja, da je bil on (Meislinger) član dachauskega komiteja in član Mednarodnega dachauskega komiteja v Bruslju in da se je za Veršnika zavzemal, da bi prišel do zahtevane odškodnine.

Meislinger, po našem mnenju, tega prav gotovo za Veršnika ne bi delal, če bi bil podan kakršen koli sum o njegovem (Veršnikovem) političnem zadržanju v internaciji.

Pomembno je tudi potrdilo KP-Mestnega dela Westend v Münchnu z dne 25/11-1947 (list štev. 89), ki je bilo izvzeto iz preiskovalnega spisa UDV za Slovenijo. V njem je prikazan Veršnik kot predan borec v antifašističnem odporu ter predan propagandist za napredni svetovni nazor.

Nedvomno je, da bi komite Mednarodnega Rdečega križa Veršniku, če bi bil gestapovski agent, ne šel na roko v zvezi s postavljeno zahtevo za odškodnino, ko je Veršniku poslal podatke iz kartoteke koncentracijskega taborišča v Dachauu.

Po našem mnenju je samovoljna sodbena trditev, da je Veršnik odklonil (komu, ni nikjer povedano) povratek na svoj dom, ker ni to z ničemer dokazano. Na nedokumentirani trditvi je sodba zgrajena tudi v pogledu okolnosti, da je Veršnik vedel, da je bil Bahn nacist in da je nečloveško izkoriščal delovno silo ljudi iz okupiranih dežel ter da je Veršnik dajal lažne izjave v namenu kot je naveden pod 3) točko krivdoreka.

☆

Pri ponovnem ocenjevanju Veršnikove tozadevne krivde, v kolikor je sploh podano kaznivo dejanje, bo nedvomno treba upoštevati Veršnikove navedbe v obnovitvenih prošnjah, zgoraj citirano dokumentacijo in Hennemannino izjavo, izpoved priče Likarja Milana ter ostale dokumente.

Sodišče je navedeno kaznivo dejanje na splošno opredelilo kot kaznivo dejanje zoper pravosodje, ni pa povedalo, katero kaznivo dejanje s tega področja konkretno naj bi Veršnik storil. Smiselno bi se dalo navedeni, Veršniku očitani dejanski stan kaznivega dejanja, podrediti ali pod določilo čl. 280 ali čl. 281 sedaj veljavnega kazenskega zakonika, to pa seveda le v primeru, da je Veršnik vedel da je Bahn kot nacist nečloveško zlostavljal tujo delovno silo in s tem storil neko kaznivo dejanje zoper človečnost in mednarodno pravo (sedanji čl. 125 KZ). Sodišče pa v svojih razlogih ne pove, na podlagi katerih dokazov je prišlo do svoje ugotovitve. Veršnik v tem smislu sam ni ničesar priznaval. Sodišče torej v tem pogledu ni razpolagalo niti z Veršnikovim priznanjem, na razpolago pa ni imelo tudi drugih dokazov.

Novi dokazi in druge okoliščine torej kažejo na to, da Veršniku ni dokazana krivda tudi za dejanje pod točko 3) sodbenega izreka, oz. kaže na potrebo, da se mora celotno dokazno gradivo, s katerim je razpolagalo sodišče, ki je izreklo sodbo, konkretizirati in ponovno oceniti v luči novih dokazov.

II.

ŽUMER FRANC

Žumer Franc je bil aretiran 15/1-1948. Z zgoraj cit. sodbo je bil spoznan za krivega v krivdoreku navedenih kaznivih dejanj in po čl. 4 zakona o kaznivih dejanjih zoper ljudstvo in državo obsojen na 20 let odvzema prostosti s prisilnim delom ter na izgubo političnih pravic za dobo 5 let. Žumer je bil prvič delno pomiloščen z odlokom Zveznega izvršnega sveta z dne 28/11-1954 na 15 let odvzema prostosti s prisilnim delom. S pomilostitvenim odlokom ZIS-a z dne 28/11-1955 pa mu je bil odpuščen preostanek izrečene kazni tako, da je prestal skupaj 7 let, 10 mesecev in 11 dni.

V izreku pod II) točka 1) očita sodba Žumru, da je v avgustu 1941 stopil v okupatorjevo teroristično službo gestapo, podpisal izjavo o sodelovanju z njim, bil kot agent gestapa poslan v Dachau, kjer je vršil najprej funkcijo tolmača za slovenski jezik, oktobra 1942 pa postal takoimenovani »Schlafraumkapo«, ki jo je vršil vse do odhoda iz koncentracijskega taborišča.

Sodba ne verjame Žumrovem zagovoru, da je v Begunjah podpisal le lojalnostno izjavo in ne izjave za sodelovanje z gestapom, to pa iz razloga, ker je Žumer v zaporu postal sobni starešina in nadzornik čiščenja hodnikov, katera funkcija pa je bila zaupana le sigurnim ljudem. Prav tako je mogel postati Žumer pomočnik sobnega starešine Örtla le kot gestapovski agent, ker drugim internirancem take funkcije niso bile zaupane. Za tak zaključek pa govori tudi dejstvo, da so mu prijatelji – gestapovci omogočili ženin obisk v taborišču in da je bil Žumer poslan na delo v tovarno v Dachau, kasneje pa v Celovec. Do takega zaključka se je sodišče dokopalo predvsem iz takrat splošno prevladajočega stališča, da je dachauski proces ugotovil, da so osebe, ki so v taborišču opravljale kake funkcije, bili agenti gestapa.

Žumer se je v rednem kazenskem postopku zagovarjal, da so ga za sobnega starešino v Begunjah predlagali sozaporniki, nadzornik čiščenja hodnikov pa je postal zato, ker je dobro obvladal nemški jezik. V zaporu je podpisal formular sledeče vsebine: »Nisem proti nemškemu rajhu in bom še naprej v okviru zakonov delal za Tretji rajh.« V zvezi s tako izjavo je Žumer menil, da bo pač delal, kamor ga bodo postavili, zato je sam predlagal, da ga pošljejo nazaj v tovarno na Jesenicah ali pa v kakšno drugo tovarno v Nemčiji. V Dachauu je bil zaposlen pri raznih delih, bil tolmač v zadevah internirancev v taborišču, nekolikokrat pa v enakih primerih tudi tolmač na sodišču.

Kar zadeva obisk njegove žene v taborišču, je Žumer že v prednem kazenskem postopku pojasnil, da sta obisk omogočila čistilka delavnice v skladišču, ki se je nahajalo izven taborišče ograje in Langus Vinko, ki je bil takrat zaposlen v Dachauu izven taborišča.

V svojih pismenih vlogah za obnovo kazenskega postopka Žumer odločno zavrača sodbeni očitek, da bi stopil v okupatorjevo službo; kaj takega tudi ne bi mogel storiti glede na svoje politično in svetovnonazorsko prepričanje. Žumer navaja, da je po podpisu navedene izjave, izrecno pristal, da bo delal vse, kar mu bodo dopuščale strokovne in fizične sile, ne pa kaj drugega. Res, da je bil po materi avstrijskega rodu in je po 20 letih svojega življenja, t.j. od rojstva pa do leta 1926, ko je živel v Avstriji, prišel v Jugoslavijo, se zaposlil na Jesenicah, kjer je imel težave z okolico in jezikom. Še v Avstriji leta 1925, je postal član socialno demokrat-

ske stranke, istega leta pa je izstopil tudi iz rimokatoliške cerkve (prilaga originalni dokument). Na Jesenicah – zaposlil se je v Železarni, – je postal član in funkcionar raznih delavsko kulturnih društev (Svoboda, Vzajemnost, član in funkcionar Zveze kovinarskih delavcev Jugoslavije), leta 1936 pa je bil celo izvoljen za občinskega odbornika na listi slovenskega delovnega ljudstva, katere nosilec je bil delavec v železarni Perko Vencelj, znani revolucionar in napredni politični delavec na Jesenicah. Žumer nadalje navaja, da je bil zaradi svojega političnega prepričanja od tovarniške uprave in oblasti preganjan in zapostavljen.

Perko Vencelj, kot priča zaslišan, v celoti potrdi Žumrove navedbe. Iz njegove izpovedi izhaja, da so bili člani navedenih delavsko-kulturnih prosvetnih društev in kandidati na listi slovenskega delovnega ljudstva, tretirani kot komunisti odnosno vsaj njihovi simpatizerji, zaradi česar so bili stalno pod policijskim nadzorstvom in večkrat upravno kaznovani. Žumer sicer ni bil član KP, je pa odkrito izražal simpatije v smislu njene ideologije.

Iz pismene izjave dr. Mihe Potočnika, sodnika Ustavnega sodišča SR Slovenije za republiško javno tožilstvo z dne 28/10-1970 izhaja, da pozna Žumra še izpred vojne kot levičarja v delavskem sindikalnem gibanju. Z Žumrom se je v koncentracijskem taborišču odkrito in brez strahu pogovarjal o položaju na frontah in o novicah, ki so jih v raznih oblikah dobivali o delu v OF v domovini. Nekateri delavci iz Jesenic in Javornika, ki so bili tudi v internaciji in ki so z njim še pred vojno in prve čase okupacije skupaj delali v železarni in v sindikalni strokovni organizaciji, so Žumru v vsem zaupali, ker so vedeli, da je zanesljiv in človek na mestu. Po svojem delu Žumra nihče ni mogel sumiti, da je morda nacistični sodelavec. Sicer pa bi se v taborišču to takoj izvedelo, če bi bilo le malo suma v tej smeri, ker so bili vsi pristaši OF in aktivisti med seboj dobro povezani in obveščeni. Potočnik pojasni, da je po vojni kot direktor Železarne Jesenice Žumra zaradi njegove natančnosti in poštenosti imenoval na odgovorno mesto upravnika tovarniške menze. Predhodno je bilo o njegovi tozadevni namestitvi podrobno razpravljano s tovarniškimi, političnimi in sindikalnimi organizacijami. Potočnik je prepričan, da bi prišlo na dan, če bi imel Žumer iz internacije kaj slabega nad seboj. Tudi ostali tovariši iz internacije niso imeli glede Žumra kake pripombe.

Ažman Janko, ki je bil z Žumrom skupaj v isti sobi v Dachauu, v svoji pismeni izjavi z dne 17/10-1970 pove, da pozna Žumra kot zelo značajnega in poštenega človeka, ki je bil vedno pripravljen vsakomur pomagati, če je le mogel. Po njegovem mnenju je bil Žumer zvest pristaš OF. O osvobodilnem gibanju so se velikokrat pogovarjali in Žumer je bil tisti, ki je sointernirancem vlival poguma in izražal prepričanje v zmago delovnega ljudstva.

Šmid Danijel ve, da je bil Žumer pred vojno agilen sindikalni delavec in član naprednega društva »Svoboda«.

Ugodno oceno o Žumru daje v svoji pismeni izjavi z dne 17/10-1970 tudi Rešek Simon, sodelavec in osebni prijatelj narodnega heroja Gregorčiča Jožeta, ki je delal za OF po njegovih navodilih. Rešek pozna Žumra še izpred vojne kot zavednega delavca in komunista ter kot poštenega in dobrega prijatelja.

Gornja izvajanja so potrebna zaradi osvetlitve Žumrovega političnega in osebnega lika.

Tudi napadena sodba v svoji obrazložitvi sprejema Žumrove navedbe, da se je pred vojno udejstvoval v sindikalnem delavskem gibanju ter da je bil včlanjen v

napredno usmerjena gibanja in da je bil odbornik na napredni listi Perka Venclja na Koroški Beli. Po mnenju sodbe pa vse navedeno zamegli dejstvo, da je konec aprila 1941 stopil v Kulturbund in da je v zaporu v Begunjah podpisal izjavo o sodelovanju z gestapom.

Po našem mnenju ni nobenih dokazov, ki bi kazali na to, da je Žumer stopil v okupatorjevo teroristično službo in da je v Begunjah res podpisal izjavo o sodelovanju z gestapom. Sodba je v tem pogledu zgrajena na nedokumentirani trditvi in pa na Žumrovem lastnem priznanju, katero priznanje pa je sodba zgrešeno tolmačila kot priznanje v smeri gestapovske agenture. Tudi v tem primeru, kot že v drugih sličnih kazenskih zadevah (tako imenovani dachauski procesi), izhaja sodba s stališča, da so postali interniranci funkcionarji v taborišču samo zaradi njihovega sodelovanja z gestapom. Menimo, da je zgrešeno graditi krivdo nekega interniranca zgolj na dejstvu, da je v taborišču morda opravljal kako funkcijo, pri čemer pa sodišče ni izvajalo prav nobenih dokazov o tem, kako je tako funkcijo tudi dejansko opravljal.

Kar zadeva Žumrovo funkcijo tolmača za slovenski jezik, imenovani v svoji obnovitveni vlogi navaja, da ni bil uradni tolmač, ampak da mu je to funkcijo zaupal sobni starešina in politični interniranec sam. V nemščino iz slovenščine je prevajal, če ga je za to kdo prosil, kar je storil v prepričanju, da s točnim prevajanjem koristi internirancem. Tudi ni bil »Schlafraumkapo« (starešina sobe), kakor mu očita sodba, take funkcije tudi ni bilo v njihovi sobi, res pa je, da je moral skrbeti za čiščenje spalnice. Tako funkcijo mu je, kakor se je že zagovarjal v rednem kazenskem postopku, poveril sobni starešina Örtel. Prav tako ni bil kantiner, občasno je pomagal pri tem delu, če je bil k temu naprošen.

O zločinskem značaju nemških taborišč, o opravljanju raznih funkcij, ki so jih jetniki imeli (nadalje, kako je ceniti konkretna dejanja, ki se pri izvajanju terorja nad ostalimi interniranci pripisujejo enemu ali drugemu obtožencu), je bilo obširno navajano že v obnovitvenih zadevah Figar – Ranzinger in drugih. Tudi v Žumrovem primeru je treba poudariti že znane ugotovitve, da je bila vsakemu internirancu od njegove aretacije dalje odvzeta vsaka osebna svoboda. Ni bilo odvisno od njegove volje, kaj in kje bo delal, ampak je o tem odločala taboriščna uprava, ki je imela nad interniranci popolno oblast. Vsaka nepokorščina internirancev je bila strogo kaznovana.

Kar pa zadeva vprašanje odgovornosti za storitve, ki predstavljajo kazniva dejanja, je treba poudariti, da tak interniranec ni oproščen krivdne odgovornosti, če je dejanje izvrševal na lastno pobudo in iz nizkotnih nagibov ali če je dajal za taka dejanja pobudo drugemu. To navajamo v zvezi z nadaljnjim očitkom sodbe pod točko 2) krivdoreka, ki se glasi:

»Da je kot agent gestapa, povezan z že obsojenimi agenti Diehlom Brankom, Oswald Stanetom in soobtoženim Veršnikom v svojstvu tolmača za slovenski jezik, kantinerja in takozvanega »šlafraumkapoja« ovajal internirance gestapovskemu taboriščnemu vodstvu, kar je imelo za posledico zlostavljenje, pretepanje in mučenje internirancev ter njihov odgon na takozvani transport, ki se je običajno končal s smrtjo.

Tako je:

a) v januarju 1943 ovadil sobnemu staršini Örtlu Ottu interniranca Peternelj

Mirka zaradi nepokoravnja gestapovskemu vodstvu, kar je imelo za posledico, da je Örtel Otto imenovanega Peternelja Mirka do nezavesti pretepel;
b) da je poročal Örtlu Ottu direktno ali indirektno vse kršitve gestapovske taboriščne discipline in s tem povzročil, da je večina kršilcev bila označena in določena za transport in kar je imelo v večini primerov za posledico smrt imenovanih, kakor je to primer Trojar Ignaca in Jakoba ter Gruntner Vilka;
c) da je sam pretepal in zlostavljal internirance, kričal nad njimi, pozivajoč jih na izpolnjevanje uničujoče gestapovske taboriščne discipline, kot tolmač za slovenski jezik pa je namerno napačno tolmačil, da bi s tem poslabšal položaj internirancev, pri zlostavljanju jetnikov pa je internirancem pljuval v obraz, med drugim Šmid Vinku iz Javornika in nekemu Sušniku, ki ga je predlagal za transport, kar je pozneje Örtel Otto izvršil.«

Kar zadeva v sodbenem krivdoreku pod 2)-a, b, c Žumru očitano zlostavljanje internirancev, je imenovani v rednem kazenskem postopku (na glavni obravnavi) zanikal kakršnokoli ovajanje, zagovarjal se je in priznal, da je nekega interniranca oklofutal, v drugem primeru pa pljunil v obraz sojetniku Šmidu Danijelu, ker mu je opsoval mater, ko ga je Žumer pozval, da se pri večerji drži vrstnega reda. Nadalje je Žumer priznal, da je prijavil Peternelja Mirka, ker ni očistil sobe, ko je bila vrsta na njem, odnosno tistega dne niso mogli očistiti sobe, ker je Peternelj fizično zlostavljal nekega drugega čistilca – interniranca. V tem primeru pa ni bilo posledic, ker je sobni starešina Örtel Peternelja poklical k sebi, ga opozoril na red in disciplino, zaradi njegove nerednosti pa mu je dal samo ukor. Ko je Peternelj nekoč pustil od blata umazane cokle na mestu, ki za to ni bilo določeno, je Žumer na Örtlovo vprašanje, čigave so, povedal, da so Peterneljeve, nakar ga je Örtel zato pretepel. Dalje je Žumer v preiskavi navajal, da je prišel neke nedelje v sobo, v kateri je bil Žumer, interniranec Dovžan Mirko, ki je imel navado, da je grozil, za kar je sobni starešina vedel. Ko je ta vprašal Žumra, če je Dovžan tudi njemu grozil, je Žumer pritrdilno odgovoril, nakar je starešina pripeljal Dovžanu klofuto. Žumer je dalje priznal, da je kričal nad interniranci, če ga niso hoteli poslušati, to pa zato, ker je bilo treba sobo hitro urediti, da niso nosili posledic ostali interniranci.

Žumer nadalje navaja, da se v spalnici ni smelo kaditi. Ker pa je neki interniranec kadil, ga je Žumer zaradi tega ozmerjal, kar je slišal sobni starešina Örtel. Na Örtlovo vprašanje, kateri je tisti interniranec, ki je kadil, mu je Žumer povedal njegovo ime, nakar je Örtel tega interniranca poslal naslednji dan na raport, ki pa je bil brez posledic. V koliko je imel navedeni incident za posledico, da je šel tisti interniranec čez 14 dni na transport, Žumru ni znano, ljudi za transporte je določal Örtel, ki je moral izpolniti njemu, v ta namen odrejeno število internirancev.

Kot zadnji slučaj navaja Žumer primer čiščenja oken. Med njimi je bil neki Repovš iz Jesenic, ki ni očistil enega okna. Na Örtlovo vprašanje, kateri je tisti interniranec, je Žumer, ker drugače ni mogel odgovoriti, povedal pravo ime, nakar je Örtel Repovša oklofutal.

Po Peterneljevem mnenju je bil Žumer pristranski pri prodaji blaga iz kantine. Po njegovem mnenju pa naj bi bil tudi surov do internirancev, posebno kar zadeva pospravljanja postelj. Žumer se je tudi vedno spotikal nad drugimi nepravilnostmi internirancev in je s takim načinom grajanja posameznih internirancev posredno opozarjal taboriščno vodstvo na kršitve discipline in na kršilce, s čimer je povzročil, da so večino takih internirancev poslali na transport. Žumer naj bi tudi Peternelja

določil za transport, iz katerega pa naj bi ga rešil neki pisar na bloku. Po Peternelje-vem mnenju, bi Žumer tudi mogel rešiti od transporta nekega Gruntnerja, ker je imel Žumer dobre zveze z Örtlom. Peternelj je pri svojem zaslišanju izrecno pove-dal, da je do Žumra zaradi njegovih postopkov gojil mržnjo in da je Žumru že v taborišču obljubil, da se bosta že še srečala na svobodi.

Priča Markovič Lojze, ki je leta 1945 zoper Žumra tudi podal ovadbo na OZNO, je v rednem kazenskem postopku (na glavni obravnavi) bremenil Žumra, da je zatožil sobnemu staršini nekega Hrvata, ker je v sobi kadil, zaradi česar je bil tisti internitanec pretepen, kasneje pa poslan v Mauthausen. Markoviču je tudi znan primer z Repovšem Ignacem, ki zaradi bolezni ni mogel očistiti okna, zaradi česar je bil Repovš pretepen. Iz pripovedovanja bivšega interniranca Guzelja iz Škofje Loke, je Markoviču znano, da je Guzelj pri Žumru zaman interveniral, da bi rešil iz seznama tistih, ki so bili določeni za transport, nekega Gruntnerja. Tudi Markovič je povedal, da je bil Žumer pri razdeljevanju iz kantine pristranski in da je v pogledu nediscipline internirancev glasno izražal svoje nezadovoljstvo v sobi zato, da ga je mogel slišati sobni starešina. Po njegovem mnenju, ni bilo pravilno, da je nekoč pokazal sobnemu starešini Breznikove strgane spodnje hlače, kar je potrdil tudi Peternelj Mirko, zaradi česar je Örtel Breznika pretepel. To pa Žumer odločno zanika.

Ob navedenih dejstvih je treba odgovoriti na vprašanje, ali je Žumer zgoraj navedena zlostavljanja vršil iz lastne iniciative, iz zavržnih in hudobnih nagibov, da bi že tako bedno življenje internirancev še poslabšal, se pravi, da bi ravnal v interesu taborišč-ne uprave, ali pa zato, da s tem prihrani internirancem in pa tistemu, ki je bil kaznovan, hujše posledice. Nedvomno pa je bilo v interesu internirancev samih, da so spoštovali red in higieno.

Žumer Franc v svojih pismenih vlogah za obnovo predmetnega kazenskega postopka, priznava glede Peternelja Mirka le to, kar je navajal že v rednem kazen-skem postopku. Odločno zavrača očitek ovajanja, ki je v celoti izmišljen, češ da se ovajanje ne sklada z njegovim značajem. Prav tako ni res, da bi pretepal ali sicer nepravilno ravnal z interniranci, res pa je, da je tu in tam zakričal na interniranca, če ga je preveč izzival. Karkoli je delal v Dachauu, je delal zgolj v namenu, da bi bilo življenje internirancem lažje, pri čemer pa je seveda naletel pri posameznikih tu in tam na težave in na nerazumevanje. Nikdar ni predlagal za transport Šmida ali Sušnika, ki pa tudi sicer, po njegovem znanju nista bila nikdar transportirana. Žumer priznava incident s Šmidom Danijelom, ki pa sta ga med seboj mirno poravnala in živita danes v dobrih odnosih. Tudi kar zadeva njegovo tolmačenje, je Žumer mnenja, da je insinuacija, da je on nalašč napačno tolmačil, očitno izmišlje-na, a tudi nelogična glede na to, da so interniranci prav njega največ prosili, da bi tolmačil in pisal pisma sorodnikom internirancev.

Pri ocenjevanju in vrednotenju dokazov za Žumrovo krivdo je sodišče ravnalo enostransko in površno. Ni se dovolj poglobilo v konkretne okoliščine, ki so vladale v taborišču Dachau in v katerih so živeli interniranci. Zaradi vzdrževanja discipline in higiene, je bilo treba včasih ostreje nastopati, kajti vsako neupoštevanje tabori-ščnega reda, je lahko vodilo do hudih posledic za posameznika, pa tudi za cele sku-pine internirancev. Iz obširne, po vojni izšle literature, raznih dokumentov ter listin in neštetih drugih dokazov, kar vse je citirano predvsem v obnovitveni zadevi Figar-Ranzinger, ki obravnavajo sistem in organizacijo nemških taborišč in se v izogib

ponavljanju, sklicujemo v glavnem na tamkajšnja navajanja, je nedvomno ugotovljeno, da je SS-ovska taboriščna uprava organizirala preračunan sistem, kako bi s pomočjo internirancev samih dosegla čimveč v pogledu notranjega reda in delovne storilnosti, da bi pri tem zaposlila čimmanj profesionalnih uslužbencev, ki so bili sicer potrebni na fronti. Dokazano je, da so interniranci, zadolženi s posameznimi funkcijami, v taboriščni samoupravi opravljali zadeve v interesu političnih internirancev in v marsičem omilili taboriščne razmere. V vse to pa sodišče ni imelo in tudi ni moglo imeti vpogleda, zaradi česar izhaja popolnoma drugačno dejansko stanje od tistega, ki je služilo sodišču kot osnova za svoje zmotne in enostranske ugotovitve.

Sodba seveda predpostavlja, da je Žumer kot gestapovski agent tudi ovajal internirance taboriščnemu gestapovskemu vodstvu. Taka trditev, za katero ni v spisu nobenih dokazov, pa je samovoljna. Ne izključujemo sicer možnosti, da so posamezniki na takih samoupravnih funkcijah dejansko bili tudi ovaduhi. Po podatkih iz opisov taborišč je potrjeno, da so bili taki primeri podani takrat, ko so take funkcije blokovskih starešin ter slično, opravljali še kriminalci in podobni elementi. Kolikor bolj so v taboriščni samoupravi prevladovali politični interniranci in antifašisti z zasedenih ozemelj, toliko manj je bilo takih slučajev, ker so politično napredni ljudje znali z ovaduhi sami obračunati.

Žumra sta obremenjevala predvsem Peternelj Mirko in Markovič Lojze, ki sta bila, posebno prvi, do Žumra zaradi njegovega doslednjega stališča do reda in higiene več ali manj sovražno razpoložena. Značilno pri tem pa je še, da sta ga navedeni priči obremenjevali, ne v celoti iz lastnega opažanja, ampak tudi po pripovedovanju drugih internirancev.

Po našem mnenju napadena sodba Žumrovega ravnanja v posameznih primerih, ki so navedeni zgoraj in ki jih Žumer več ali manj priznava, neopravičeno opredeljuje kot kazniva dejanja ovajanja. Prav tako ni nobenih dokazov, da je Žumer kriv za transport in smrt bratov Trojarjev in Gruntner Vilka, kot je navedeno pod 2)-b krivdoreka. Iz izpovedi Guzelja Igorja v preiskovalnem postopku izhaja, da mu je Žumer, ko ga je Guzelj prosil, da bi rešil Gruntnerja pred transportom, odvrnil, da tega ne more storiti. Iz tega je razvidno, da Žumer ni imel možnosti vplivati na to, kdo bo šel na transport.

O stvari je bil ponovno zaslišan Markovič Lojze. Iz načina njegove izpovedi, nedvomno izhaja, da je Markovič do Žumra še danes več ali manj nerazpoložen in pove, da je ob priliki svojega zaslišanja leta 1948 govoril po resnici in da vztraja še danes pri tem. Ne more pa trditi, da bi Žumer namenoma tožaril in s tem delal za Nemce, ampak je moral prav v vprašanjih higiene zahtevati strog red, za izvajanje tega reda je bil Žumer v sobi zadolžen s strani starešine sobe, to pa so zahtevali od njega tudi drugi interniranci. Zaradi velikega števila internirancev v sobi, ki je daleč presegalo obstoječo kapaciteto, je namreč grozila bolezen, zaradi česar je bilo treba v pogledu čistoče v sobi strogo izvajati red in disciplino. Zato je Markovič mnenja, da je moral Žumer prav zaradi tega brezpogojno zahtevati red in čistočo. Prav enak režim je vpeljal tudi glede kajenja internirancev v sobi. Markoviču je znano, da je taboriščna komanda tozadevno nedisciplinirane internirance premeščala v druga taborišča. Kar zadeva delitev hrane iz kantine, je Žumer zaradi premajhne količine tisto razdelil med sebi najbližje, kar bi po Markovičevem mnenju storil tudi vsak drug interniranec. Markovič ve, da je Žumer tolmačil internirancem, mnenja pa je,

da je tolmačil neiskreno in tako, kot mu je prišlo prav. Markovič pač tako sklepa zato, ker je znal sam nekoliko nemščine.

Za oceno verodostojnosti Peterneljeve izpovedi v rednem kazenskem postopku, ki je po našem mnenju dvomljive vrednosti, se v glavnem sklicujemo na naše ugotovitve iz navedbe v predlogu za obnovo kazenskega postopka glede Veršnika Alojza pod I. Mimo tega pa bomo navedli še nekatere pomembne okolnosti, ki karakterizirajo Peterneljevo osebnost in ki govore v Žumrov prid.

Priča Langus Vinko je izpovedal, da ne more biti govora o tem, da bi Žumer napačno tolmačil internirancem, ki niso znali nemščine. Žumer je šel vsem na roko in pisaril pisma internirancem v nemščini, kakor je bilo zahtevano s strani taborišč ne uprave. Glede Peternelja je priči znano, da ga nihče od internirancev ni maral. Peternelj je bil nedisciplinira n, svojega dela ni hotel izvrševati, zaradi česar se interniranci niso hoteli z njim družiti, ker so se bali, da ne bi bili še oni kaznovani. O Žumrovem zadržanju v slovenski baraki pa priča ne ve ničesar negativnega, o kakšnem izdajstvu ni bilo govora, obnašal se je tako kot drugi interniranci in je prav tako hodil na delo kot drugi.

Tudi priča Verdnik Janez, ki pozna Žumra še izpred vojne kot naprednega političnega delavca, ne ve o njem iz taborišča Dachau ničesar negativnega. V pogledu pošiljanja na transporte, je Verdniku in Langusu znano, da Žumer o tem vprašanju ni mogel odločati, ker take možnosti tudi ni imel. Za transporte so gestapovci običajno zbirali telesno ali duševno bolne ljudi, pa tudi tiste, ki se niso držali taborišč ne discipline. Langus tudi ve, da se je Gruntner takrat nahajal v bolnici zaradi garij na rokah. Verdnik ni nikoli slišal ali pa sam opazil, da bi Žumer sobnemu staršini Örtlu sporočal kršilce taborišč ne discipline in bi zaradi tega nekatere internirance odpeljali s transportom. Tudi ni nikdar videl, da bi Žumer pretepal internirance ali z njimi kako drugače grdo ravnal. Verdniku tudi ni ničesar znanega o tem, da bi Žumer kogarkoli ovajal. Če so gestapovci našli kakšno umazanijo, so bili vsi v sobi kolektivno kaznovani.

Koder Peter izpoveduje, da je bil Žumer dober tovariš, da je oslabelim internirancem vsestransko pomagal in dvigal pogum za vztrajnost.

Tudi Udir Vinko, kot priča zaslišan, opiše Žumra kot dobrega tovariša, ki je zaradi svojega znanja nemščine bil internirancem v veliko pomoč. S svojim vedrim značajem je internirance kot najboljši tovariš moralno podpiral in vzpodbujal, da niso klonili v najtežjih trenutkih. Enako izpoveduje priča Pretnar Matija s pripombo, da je po njegovem Žumer vedno tolmačil v dobro internirancev.

Tudi Bohinc Andrej pozitivno opiše Žumra s pripombo, da je bil imenovani zaveden Slovenec ter da je vedno z navdušenjem govoril o uspehih zavezniških sil, še posebno ob priliki padca Stalingrada. Iz nadaljnje njegove izpovedi izhaja, da je bil sobni starešina Örtel tisti, ki je zadolžil Žumra, da je v sobi skrbel za red in čistočo. V tem smislu sta on (Žumer) in Oswald ob vsakokratnem novem prihodu internirancev le-te opozarjala glede reda in čistoče, ker bi sicer v nasprotnem primeru otežili življenje sebi in ostalim internirancem. Bohincu je znano, da je bil Žumer glede vzdrževanja reda in discipline v sobi strog, kar pa je bilo nedvomno v interesu vseh sointernirancev. Saj so morali interniranci, kot je navedeno že pri Veršniku, stati pred blokom tudi po več ur »mirno«, če je sobni starešina ali njemu nadrejeni našel neočiščeno in neurejeno sobo ali slabo urejeno posteljo.

Glede Peterneljevega karakterja, ki ga navaja priča Bohinc že v zadevi Veršnik Alojza zgoraj pod I), se sklicujemo na tamkajšnja izvajanja.

Bohincu je nadalje znano, da Žumer ni bil postavljen uradno za tolmača, ampak je tolmačil ad hoc, kadar je pač nanesla prilika. Žumer je bil osebno zelo pošten in iskren tovariš, ter je vsakemu pomagal, če je le mogel. Bohinc lahko mirne duše in odločno trdi, da je izmišljen in neresničen očitek, da bi Žumer v taborišču kogarkoli ovadil. Bohincu je znano, da je prišlo med Žumrom na eni strani in Peterneljem ter Markovičem do osebnega spora izključno zaradi tega, ker imenovana dva nista upoštevala predpisov o čistoči. Da je Markovič res kuhal jezo nad Žumrom, kaže okolnost, ki jo navaja Bohinc v svojem zaslišanju, da je bil izmed vseh 52 internirancev iz Jesenic, edini Markovič proti Žumrovemu vpisu v volilni imenik, češ da je Žumer v Dachauu zlostavljal internirance.

Dr. Miha Potočnik v svoji že zgoraj cit. pismeni izjavi z dne 28/10-1970 pove, da je bil Žumer v taborišču resen in dober tovariš, ki je vedno pomagal sojetnikom, kjerkoli je mogel. Z velikim potrpljenjem in vedno pripravljen na pomoč, je Žumer opravljal tudi dolžnost, ki mu jo je naložil sobni starešina, da je skrbel za snago in red v spalnici, kjer je bilo preko 100 internirancev. Potočniku je znano, da je Žumer pogosto mnogim internirancem sam popravljal slabo postlane postelje in prijateljsko opominjal tiste, ki so snago in red zanemarjali. Žumer je bil posebno obziren do bolnikov in prestradancev, ki jim je pomagal ne le pri postiljanju in snaženju sobe, ampak tudi po svojih močeh s skromno hrano. Kolikor je Potočniku znano, je Žumer užival spoštovanje pri internirancih, razen pri Peternelju ml., ki je često kršil osnovno snago in red v spalnici in ni bil pri internirancih priljubljen. Ker je Peternelj s svojo malomarnostjo in prepiri izpostavljal šikanam taboriščnega vodstva tudi ostale internirance, je Žumer Peternelja trdo prijel, s čemer pa so se strinjali tudi ostali interniranci. Peterneljeva obremenilna izpoved v rednem kazenskem postopku, je bila po Potočnikovem mnenju neresnična in akt osebnega maščevanja.

Že prej navedeni Rešek Simon pove, da je bil Žumer internirancem neobhodno potreben tolmač. Razen tega so ga imenovali interniranci še za redarja sobe, da so imeli človeka, ki jim je v domačem jeziku razložil in povedal, kar je bilo v danih okoliščinah potrebno. Tudi Rešek poudari, da se je od internirancev zahtevala čistoča. Resnici na ljubo mora povedati, da se dela Žumru kot poštenjaku krivica in to prav na podlagi obrekovanj tistega Peternelja, ki ga je sodišče obsodilo zaradi nepoštenosti in kaznivih dejanj, zaradi česar je Peternelj tudi odšel iz domovine.

V istem smislu nadaljuje svojo izpoved že navedeni Šmid Danijel, pri čemer še pove, da je z Žumrom sicer res imel nek neljub oseben incident, ki pa sta ga med seboj miroljubno poravnala in ne želi, da bi se stvar obravnavala na sodišču.

Iz izjave Ažmana Justina z dne 20/10-1970 izhaja, da je sobni starešina, tudi sam politični interniranec, postavil za nekaj mesecev Žumra za vzdrževanje čistoče in reda v spalnici in za osebnega tolmača. Da je bila čistoča nujno potrebna, po Ažmanovem mnenju dovolj zgovorno kaže primer po stalingrajski bitki, ko sta popustila disciplina in higiena, zaradi česar so se zaredile uši, ki so povzročile tifus. Da je bil Žumer zanesljiv in na strani politično progresivnih internirancev, kaže okolnost, da je imela z Žumrovo vednostjo in privoljenjem v sobi, v kateri je bil on redar, partijska organizacija sestanke. Med nekaterimi interniranci Žumer po Ažmanovem mnenju sicer ni bil posebno priljubljen, zaradi svojih ostrih, a poštenih

besed. Tudi Ažmanu ni znano, kaj takega tudi ni slišal od drugih internirancev, da bi Žumer drugače tolmačil, kot je odgovarjalo resnici in vsebini. Neverjetna se zdi Ažmanu insinuacija, da bi Žumer koga spravil za transport. Če bi imel Žumer tako moč, potem bi šla gotovo na transport Peternelj in Ažman, ki nista bila v pogledu reda in čistoče posebno na višini. Ažman ve, da je Peternelju nekoč po osvoboditvi predočil, kako nepošteno je od njega bilo, da je naznanil Žumra. Peternelj pa da je takrat odgovoril, češ da naj bi se Žumer opravičil, pa ga ne bi bil naznanil.

Čeprav Markovič, kot priča zaslišan, v bistvu pri svoji obremenilni izpovedi vztraja, ki je glede nekaterih okolnosti, po našem mnenju, objektivno resnična pa v Žumrovo breme subjektivno pobarvana, ker so bili zaradi Markovičeve osebne prizadetosti odnosi med pričo in Žumrom več ali manj napeti v smislu gornjih izvajanj, pa smatramo, da iz zgoraj navedenih novih dokazov izhaja drugačno dejansko stanje od tistega, ki je v tem pogledu služilo sodišču za oceno pri izreku sodbe.

Kot nadaljnji indic, ki naj bi kazal, da je Žumer imel v Dachauu protekcijo in s tem zveze z gestapom, je po sodbenih razlogih dejstvo, da ga je Žumrova žena lahko obiskala v taborišču in pa, da je bil Žumer predčasno odpuščen iz Dachaua. Vendar tudi navedeni okoliščini glede Žumra ne dokazujeta ničesar negativnega.

S tem, da je bil Žumer predčasno odpuščen iz Dachaua, še ne pomeni, da je bil tak odpust posledica Žumrove gestapovske povezave. Po Žumrovem zagovoru je bilo istočasno z njim odpuščenih še 8 Slovencev, v decembru 1943 pa 30 do 34 Gorenjcev. Sicer pa Žumer ni prišel domov na Jesenice, kjer se je hotel zaposliti v Železarni, na kar Arbeitsamt v Radovljici ni pristal, ampak v tovarno v Beljaku.

Če bi bil Žumer odpuščen kot gestapovski agent, bi se on, po našem mnenju, vse do konca vojne na terenu ne pasiviziral, kar je bilo verjetno posledica prestanih strahot in groženj v taborišču, saj je dokazano, da je enako vplivalo tudi na mnoge druge, predčasno odpuščene internirance.

O vzrokih in okolnostih predčasnega odpuščanja internirancev, se sklicujemo na naša tozadevna izvajanja glede Veršnik Alojza.

Izpovedi prič Langusa Vinka in Verdnika Janeza ter overjena izjava Valburge Hofmann iz Karlsfelda z dne 2/10-1970, v celoti potrjujejo Žumrove tozadevne navedbe in govore za to, da obisk Žumrove žene ni bil posledica gestapovskega posredovanja, ampak posledica prizadevanja imenovanih treh. Hofmannova je bila čistilka v tovarni, ki je stala izven ograje dachauskega taborišča in v kateri je delal tudi Žumer. Ker je Žumer vedel, da je Hofmannova zagrizena antinacistka in da je šla imenovana političnim internirancem na roko, se je preko nje povezal z Langusom in Verdnikom, ki sta delala v tovarni v mestu Dachauu in sta kot svobodnjaka mogla Žumrovo ženo obvestiti glede obiska, jo počakati na postaji in jo pripeljati na sestanek z možem, ki je bil opravljen tudi z vednostjo kapoja-nemškega političnega interniranca in antinacista, ki je držal z ostalimi sointerniranci. Hofmannova še pove, da je bil Žumer zanjo navaden jetnik, brez kakršnih koli privilegijev, ki mu je, kot odločna antinacistka, v težavah, posebno glede hrane, tudi sama pomagala.

Prav tako ne pomeni Žumrov predčasen odpust iz taborišča zanj nič obremenilnega, zlasti pa ne indica za njegovo gestapovsko agenturo, saj je bil odpust neodvisen od Žumrove volje. Iz mnogih dokazov v tem in drugih kazenskih spisih izhaja, da je bilo občasno odpuščenih več internirancev, ki niso imeli z gestapom nobene zveze. Taki odpusti so se izvajali po nalogu gestapa z določenim namenom, bodisi, da je bila po sredi intervencija kakega funkcionarja, ali pa podkupovanje v naj-

različnejših oblikah. Žumer Anica je že v preiskovalnem postopku leta 1948 kot priča zaslišana izpovedala, da je za moževo oprostitev napravila dve prošnji na gestapo na Bledu, eno pa v Berlin. Kakšen uspeh pa je prošnja, na katero ni dobila nobenega odgovora, imela, priči ni znano.

Podrobneje se v pogledu vzrokov in drugih okoliščin, ki so v posameznih primerih odločale o predhodnem odpustu iz koncentracijskih taborišč, sklicujemo na tozadevne obrazložitve v drugih obnovitvenih zadevah, posebno v zadevi Bohinca Andreja (list 11 in dalje naš Ktr 509/70).

Ostane še zadnja točka krivdoreka pod 3), da je, izdajajoč se za Volksdeutscher-ja, Žumer postal član sovražnikove politične organizacije »Deutsch-schwabisch« Kulturbunda, s čimer je s sovražnikom politično sodeloval.

Žumer Franc v svoji pismeni vlogi in kot priča zaslišan opravičuje tak korak z interesi takratnih političnih okoliščin. Takoj ob okupaciji so Nemci našim ljudem, razen Kulturbundovcem, pobrali vse radijske aparate. Da bi obdržal Žumer radijski sprejemnik, s čimer bi tako mogel širiti radijske vesti med naprednimi delavci, je bilo v Železarni na Jesenicah sklenjeno, da se Žumer vpiše v Kulturbund. Pristanek naj bi dal Perko Vencelj na Jesenicah. Perko je prvotno kolebal, da bi dal tako dovoljenje, pristanek je dal šele potem, ko je bil sam zaprt v Begunjah. Perkovo odločitev je Žumru iz Begunj posredoval njegov (Žumrov) bratranec Giorgioni, ki je bil predčasno izpuščen iz zapora, in ki je novembra 1941 padel kot talec.

Za navedeni razgovor s Perkom glede vpisa v KB, je Žumer ponudil pričo Gerdeja Antona – Gerdej Rudi, ki ga je navajal Žumer v svoji pismeni vlogi, ni z njim identičen. Imenovani, ki sicer pove, da je bil večkrat skupaj z Žumrom in Perkom v razgovoru, pa se omenjenega dogodka ne spominja. V tej zvezi pa je treba pripomniti, da je Gerdeja pri delu v Železarni leta 1947 zadela možganska kap, zaradi česar ima težave v mišljenju in je bil leta 1947 invalidsko upokojen.

Prosilčeva žena Žumer Anica, je kot priča zaslišana v preiskavi leta 1948 potrdila moževe navedbe o tem, da je Perko privolil in dal celo potrdilo, da se mož vpiše v KB zato, da bo obdržal radijski sprejemnik in nosil poročila med pristaše OF. Navedeni zapisnik III 078157, ki doslej ni bil priložen kazenskem spisu, prilagamo.

Pri svojem zadnjem zaslišanju 4/11-1970 pa se Žumrova ne spominja več navedenih okoliščin. Žumer Franc v tej zvezi kot priča zaslišan pojasni, da je imel leta 1945 zaradi članstva v KB težave z vpisom v volilni imenik. Tedaj mu je Perko izdal pozitivno karakteristiko. Žumrova žena spravlja verjetno to karakteristiko v zvezo s Perkovim potrdilom glede vpisa v KB.

Da bi preverili tozadevne Žumrove navedbe, ki bi za slučaj, da bi se izkazale za točne, Žumra ekskulpirale kazenske odgovornosti, smo zaslišali Perka Venclja. Ob priliki svojega prvega zaslišanja 21/10-1970 Perko pove, da sta se kmalu po nemški okupaciji oglasila pri njem Žumer Franc in Gerdej Anton in izrazila mnenje, da bi bilo morda prav, da se vpišeta v KB ter na ta način obdržita radijska sprejemnika zaradi posredovanja poročil med simpatizerje osvobodilnega gibanja. S takim predlogom pa se Perko ni strinjal, ali da bi celo dal kako pismeno dovoljenje. Imenovani le pojasni, da je dal Žumru po osvoboditvi leta 1945 na njegovo prošnjo izjavo o njegovem delovanju pred vojno, ker so se mu delale težave okoli njegovega vpisa v volilni imenik.

Pač pa Perko svojo prvotno izpoved glede Žumrovega vpisa v KB korigira odnosno dopolnjuje s svojo pismeno izjavo z dne 2/11-1970 odnosno z njegovim

zaslišanjem na republiškem javnem tožilstvu 3/11-1970. Perko pove, da se je po svoji aretaciji maja 1941 v Begunjah res razgovarjal s svojimi tovariši, če bi bilo morda le politično oportuno in koristno, da se Žumer vpiše kot član Volksdeutscha, da se mu na ta način omogoči, da obdrži radijski sprejemnik in tako da možnost, da posreduje radijske vesti med njihove ljudi. Tako stališče je imel posredovati Žumru Giorgioni Edo, ki je bil takrat izpuščen iz zapora. Perko je bil ves čas do razgovora z Gerdejem Antonom, ki ga je imel nekaj dni pred zadnjim zaslišanjem na republiškem javnem tožilstvu, v prepričanju, da je šlo za vpis v KB. Po razgovoru z Gerdejem, ki je pojasnil, da Nemci po okupaciji domovine niso več sprejemali v KB, ampak le v Volksdeutsch, pa Perko ne vztraja več pri prvotnem stališču.

Sicer je dejansko in pravno irelevantno vprašanje, ali je šlo na Žumrovi strani v inkriminiranem času za vpis v eno ali drugo organizacijo, t.j. v KB ali v Volksdeutsch. Mnogi zgodovinski in drugi dokumenti zgovorno kažejo, da je bil KB organizacija za »krepitev nemštva« v še nezasedenih deželah, ki je pripravljala politično ugodna tla nemškemu okupatorju. Zato taka organizacija po nemški zasedbi, po našem mnenju, res ni bila več potrebna, odnosno ni bilo razlogov, za nadaljnje vpisovanje vanjo. Zato tudi ni izključeno, da se je Žumer res vpisal samo v Volksdeutsch, posebno še, ker je imel za to pogoje po svoji materi, ki je bila avstrijskega rodu.

Potemtakem se je Žumer Franc vpisal v eno od navedenih organizacij, kar je pomenilo za vsakega poštenega Slovenca zavržno dejanje zoper slovensko narodno čast, ne iz svojih ozkih osebnih interesov in ne iz lastne volje, ampak iz višjih interesov in s pristankom vidnih in odgovornih delavcev za osvobodilno gibanje in napredne delavske interese.

Na osnovi zgornjih izvajanj, ki imajo svojo osnovo v zgoraj navedenih novih dokazih pa izhaja drugačno dejansko stanje od tistega, ki ga je ugotovila sodba, s čimer je omajan tudi krivdorek pod 3) sodbe.

Po obrazloženem so, po našem mnenju, v celoti glede vseh točk krivdoreka, tako glede Veršnika in Žumra, doprinešeni taki novi dokazi in taka nova dejstva v smislu 3) točke 292. čl. ZKP/48, ki so sposobna, da ovržejo ugotovitve in dokazne zaključke cit. sodbe in ki utegnejo sama za sebe ali skupaj z že izvedenimi dokazi povzročiti oprostitev Veršnika Alojza in Žumra Franca od inkriminiranih kaznivih dejanj.

Prilagamo:
I. Kazenski spis K 370/48 Okrožnega sodišča v Ljubljani
II. Nova dokazila za:

1. Veršnik Alojza
- vlogo Veršnika Alojza na Sekretariat predsednika SFRJ z dne 15/6-1963
- njegovo prošnjo na republiško javno tožilstvo z dne 28/7-1961 za obnovo kazenskega postopka
- Veršnikov življenjepis
- Veršnikov opis njegovega ilegalnega revolucionarnega dela pred 6/4-1941
- njegovo izjavo na republiško javno tožilstvo z dne 16/10-1970
- izjave prič v originalu in prepisu Ferleš Leopolda, Likar Milana, Učakar Rudija, Munda Matije, dr. Kremžar Maksa, Veršnik Lojzke, Dimic Fani, Komarički Lojzeta, Tratnik Lojzke, Gregel Ladislava, Sluga Franca, Žnidar Alojza, Žnidar Franca,

Debelak Cirila, Krevh Jožeta, Justin Ažmana, Peternelj Mirka, Hrastelj Franca, Thurner Ludvika iz Münchna z dne 17/4-1970.
- korespondenco Komerički Alojza iz Kočevja v letu 1967 – 1968
- dopis v nemščini Združenja preganjancev po nacističnem režimu z dne 29/10-1956, ki zadeva Veršnikovo zahtevo po odškodnini zaradi poškodbe v taborišču
- pismo v nemščini Meislinger Adolfa iz Münchna z dne 7/10-1956
- pismo v nemščini Hennemann Ane iz Münchna z dne 16/7-1956
- izjavo v nemščini Hennemann Ane v originalu in prepisu z dne 14/6-1956
- dopis v nemščini mednarodnega Rdečega križa z dne 12/1-1970, ki se nanaša na podatke zaradi uveljavljene odškodnine, obenem z Veršnikovo tozadevno zahtevo z dne 2/8-1957
- izjavo Komunistične partije v Münchnu z dne 25/11-1947
- potrdilo o vstopu v zvezo prostovoljcev za severno mejo z dne 5/11-1969
- izpoved priče Likarja Milana z dne 21/10-1970
- sporočilo Učakar Jožefe z dne 21/10-1970 o smrti Učakarja Rudija
- kopijo zapisnika o zaslišanju Žumra Franca z dne 9/3-1948
- kopijo zapisnika o zaslišanju Barle Karla (brez datuma)
- kopijo zapisnika o nadaljevanju zaslišanja Veršnika Alojza z dne 7/1-1948
- kopijo zapisnika o nadaljevanju zaslišanja Veršnika Alojza z dne 14/1-1948 in 24/1-1948.
- kopijo izvlečka iz zapisnika o zaslišanju Diehl Branka z dne 19/1-1948 in 19/3-1948

2. *Žumer Franca:*
- vlogo Žumer Franca na Izvršni svet Skupščine SRS z dne 28/3-1969
- Žumrovo prošnjo za obnovo kazenskega postopka na republiško javno tožilstvo z dne 19/10-1970, z dodatno vlogo z dne 24/10-1970
- priče: Pretnar Matija, Koder Peter, Udir Vinko, Bohinc Andrej, Perko Vencelj, Verdnik Janez, Langus Vinko, Markovič Lojze, Gerdej Anton in Žumer Ana
- del kopije o Žumrovem zaslišanju leta 1948 in njegovo zaslišanje 4/11-1970
- izjave: Ažman Janka, Žumer Anice, Šmid Danijela, Rešek Simona, Ažman Justina, dr. Mihe Potočnika, Hofmann Walburge
- izvleček iz Rankovićevega referata na IV. plenumu CK KPJ z dne 4/6-1951
- potrdilo Postaje milice v Radovljici z dne 24/10-1970 glede Peternelja Mirka
- prepis iz izpiska iz kazenske evidence za Peternelj Mirka z dne 24/8-1970
3. Izvleček iz elaborata »Analiza dachauskega procesa« republiške komisije z dne 30/3-1970 pod II »Nekatere značilnosti preiskovalnega postopka«, strani 42 do 48.

Javni tožilec SRS
Riko Kolenc
zanj Bizjak Tone l. r.

VRHOVNO SODIŠČE
SOCIALISTIČNA REPUBLIKA SLOVENIJA

I Kr 46/70

SKLEP

Vrhovno sodišče SRS v Ljubljani je v senatu pod predsedstvom s.v.s. Ivana Repinca ob sodelovanju s.v.s. Lojzeta Perica in s.v.s. Kolomana Balažica kot članov senata ter tajnika v.s. Ivana Mišiča kot zapisnikarja po zaslišanju namestnika javnega tožilca SR Slovenije Toneta Laharnarja v kazenski zadevi zoper obs. Alojza VERŠNIKA in obs. Franca ŽUMRA zaradi kaznivih dejanj po členu 3 točka 3 in 6 ZKLD in kaznivega dejanja zoper pravosodje o zahtevi javnega tožilca SR Slovenije z dne 18. 12. 1970 opr. št. Ktr 1009/70, da se v korist imenovanih dveh obsojencev obnovi kazenski postopek, ki je bil pravnomočno končan z obsodilno sodbo okrožnega sodišča v Ljubljani z dne 26. 5. 1948 opr. št. K 370/48-16 v zvezi s sodbo vrhovnega sodišča LRS v Ljubljani z dne 21. 7. 1948 opr. št. Kž 427/48-2, na seji dne 1. aprila 1971

sklenilo:

Zahtevi javnega tožilca SR Slovenije za obnovo kazenskega postopka, ki je bil zoper obs. Alojza Veršnika in obs. Franca Žumra pravnomočno končan s sodbo okrožnega sodišča v Ljubljani z dne 26. 5. 1948 pod opr. št. K 370/48-16 v zvezi s sodbo vrhovnega sodišča LRS v Ljubljani z dne 21. 7. 1948 opr. št. Kž 427/48-2, se ugodi in se zadeva pošlje sodišču prve stopnje v novo obravnavo.

Obrazložitev

S sodbo okrožnega sodišča v Ljubljani z dne 26. 5. 1948 opr. št. K 370/48-16 je bil obs. Alojz Veršnik zaradi kaznivih dejanj vojnega zločina pod točko 1 in 2 odločbe o krivdi in zaradi kaznivega dejanja zoper pravosodje, opisana pod točko 3 odločbe o krivdi, obsojen na enotno kazen 12 let odvzema prostosti s prisilnim delom ter na odvzem političnih in državljanskih pravic iz člena 37 tč. a do d KZ/48 za dobo petih let. Z isto sodbo je bil tudi drugoobs. Franc Žumer zaradi kaznivih dejanj vojnega zločina, opisanih v odločbi o krivdi pod I tč. 1 in 2 in zaradi kaznivega dejanja zoper ljudstvo in državo iz čl. 3 točka 6 ZKLD obsojen na enotno kazen 20 let odvzema prostosti s prisilnim delom in na izgubo političnih in državljanskih pravic iz čl. 37 tč. a do d KZ/48 za dobo 5 let. V izrečeno kazen je bil obema obsojencema vštet preiskovalni zapor in sicer Alojzu Veršniku od 20. 12. 1947 dalje, Francu Žumru pa od 15. 1. 1948 dalje. Franc Žumer in okrožni javni tožilec sta takoj po razglasitvi sodbe sodišča prve stopnje izjavila, da se ne bosta pritožila ter sta se tako odpovedala pravici do pritožbe, dočim je Alojz Žumer izjavil, da se pritožuje zoper krivdo in kazen, nakar je po sprejemu pismenega odpravka sodbe vložil njegov zagovornik pritožbo, s katero pa ni uspel, ker je senat vrhovnega sodišča LRS s svojo sodbo z dne 21. 7. 1948 pod opr. št. Kž 427/48-2 zavrnil njegovo pritožbo kot neutemeljeno in potrdil sodbo sodišča prve stopnje.

Z odlokom ZIS-a z dne 28. 11. 1955 je bil obema imenovanima obsojencema s

pomilostitvijo odpuščen neprestani del kazni ter sta bila oba imenovana obsojenca izpuščena na prostost.

Za obnovo kazenskega postopka, ki je bil pravnomočno končan pred 1. 1. 1954, veljajo določbe ZKP z dne 12. 10. 1948, kakor to izrecno določa člen 6 uvodnega zakona k ZKP/53. V tej kazenski zadevi je zato upravičen glede na določbo člena 294/II ZKP/48 predlagati obnovo kazenskega postopka samo republiški javni tožilec, podati pa je tak predlog treba neposredno pri republiškem vrhovnem sodišču. Javni tožilec SR Slovenije je svoj predlog Ktr 1009/70 za obnovo kazenskega postopka v korist obs. Alojza Veršnika in obs. Franca Žumra vložil dne 28. 12. 1970. Republiški javni tožilec v svojem obnovitvenemu predlogu navaja nove dejanske okoliščine ter se sklicuje na nova dokazila, ki utegnejo sama za sebe in v zvezi s prejšnjimi izvedenimi dokazi povzročiti oprostitev obeh imenovanih obsojencev glede celotnega v izreku pravnomočne sodbe opisanega njunega kaznivega delovanja. Republiški javni tožilec uveljavlja torej obnovitveni razlog iz čl. 292/I tč. 3 ZKP/48.

Pri pretresu v obnovitvenem predlogu navedenih novih dejanskih okoliščin in ponujenih novih dokazov, zlasti tudi listinskih dokazov in njihove vsebine, je senat tukajšnjega republiškega vrhovnega sodišča našel, da je zahteva za obnovo kazenskega postopka v korist obs. Alojza Veršnika in obs. Franca Žumra utemeljena, kakor bo to glede posameznega obsojenca v zvezi z njegovim posameznim dejanjem posebej podrobno obrazloženo.

I. Obs. Alojz Veršnik

Ad 1) odločbe o krivdi

Iz opisa v 1. točki odločbe o krivdi inkriminiranega obsojenčevega delovanja je razvidno, da šteje pravnomočna sodba Veršniku v krivdo: a) »da je avgusta 1941 v Begunjah stopil v službo sovražnikovega terorističnega aparata gestapo in podpisal obvezo o sodelovanju z gestapom, b) da ga je kot gestapovskega agenta v taborišču Dachau po nalogu šefa političnega oddelka taboriščne komande Kieka sprejel na zvezo provokator in agent gestapa Branko Diehl in c) da je izvrševal direktive, ki mu jih je dajal Branko Diehl za obveščevalno delo s tem, da je ovajal gestapovskemu taborišcnemu vodstvu internirance zaradi neizvrševanja discipline in o njihovem političnem zadržanju in da je tako med drugim ovadil Mirka Peternelja, kar je imelo za posledico, da ga je »štubak« Örtel Otto zverinsko pretepel.«

Ad a)

Po podatkih predmetnega kazenskega spisa je bil Veršnik prvič aretiran že 9. 5. 1941, izpuščen pa 18. 6. 1941, toda že 24. 6. 1941 so ga Nemci ponovno aretirali in odpeljali v Kamnik, kjer je ostal samo eno noč, nakar je bil odpeljan v Begunje, od koder je bil dne 20. 8. 1941 s transportom čez Celovec, kjer so ostali ca 3 tedne, poslan v Dachau, kamor so prišli 15. 9. 1941.

Iz končnega, zbirnega zapisnika z dne 2. 4. 1948 o zaslišanju Veršnika v kazenski preiskavi ni nikjer navedeno, kolikokrat je Veršnik bil v teku kazenske preiskave pred 2. 4. 1948 zaslišan. Iz omenjenega končnega zapisnika je razvidno (str. 7), da je preiskovalni organ postavil Veršniku sledeče vprašanje: »Kdaj ste podpi-

sali izjavo oziroma obvezo o sodelovanju z gestapom?« Iz tega vprašanja je moč sklepati, da naj bi Veršnik predhodno že pri nekem prejšnjem zaslišanju priznal, da je podpisal tako izjavo, ali pa da je preiskovalni organ predpostavljal, da je Veršnik tako izjavo podpisal. Na omenjeno vprašanje je Veršnik odgovoril: »To je bilo kake 8 dni pred našim odhodom v Dachau. Kolikor se spominjam, mi je gestapovec Baumgartner rekel, naj podpišem izjavo za sodelovanje z gestapom, ker me bodo sicer ustrelili. Vsebine izjave se ne spominjam. Mislim, da je bila taka, kakor je izjavil Diehl«. V končnem zapisniku z dne 2. 4. 1948 ni nikjer povedano, kaj je navedel Diehl o vsebini izjave, ki naj bi jo podpisal Veršnik, predmetnemu kazenskemu spisu pa tudi niso priložili tozadevnega prepisa zapisnika o zaslišanju Branka Diehla ali pa ustrezne njegove pismene izjave. Sodišču so sicer predložili izpisek iz zaslišanja Branka Diehla (str. 15), toda vsebina tega sodišču predloženega listinskega dokaza se nanaša na dogodke v poletju 1942 v Dachau-u v zvezi z agenturno povezavo med Diehlom in Veršnikom, o čemer bo govora pod tč. b). V zapisniku o glavni obravnavi je protokolirano (str. 67) samo to, da je Veršnik navedel v svojem zagovoru, da je v Begunjah podpisal izjavo, katere vsebine ne ve. Veršnik torej na glavni obravnavi ni priznal, da je šlo za izjavo o sodelovanju z gestapom. Kakšna je bila vsebina omenjene izjave, tega ni moč ugotoviti na podlagi obsojenčevega zagovora v preiskavi in tudi ne iz njegovega zagovora na glavni obravnavi, ker je njegov zagovor v preiskavi in na glavni obravnavi povsem dosleden in skladen, da on namreč za vsebino izjave ne ve. Kolikor je Veršnik v preiskavi izjavil, da je vsebina njegove izjave bila taka, kakor je to navedel Diehl, pa je bilo že prej povedano, da tozadevne Diehlove izjave ni imelo sodišče na razpolago. Kljub takemu dokaznemu gradivu ima pravnomočna sodba za dokazano, da je Veršnik v avgustu 1941 v Begunjah podpisal izjavo o sodelovanju z gestapom, češ, da se je v preiskavi spominjal, da »jo je podpisal pred gestapovcem Baumgartnerjem, ki mu je sigurno razložil, kaj podpisuje«, pri čemer poudarja sodba v svojih razlogih, da je Veršnik v preiskavi to priznal, da pa se je skušal na glavni obravnavi razbremeniti s trditvijo, da ni vedel za vsebino izjave. Pri tem je sodba prezrla, da je Veršnik že v preiskavi trdil, da se vsebine izjave ne spominja.

V pritožbi proti sodbi sodišča prve stopnje je Veršnik navajal, da on ni nikoli podpisal izjave za sodelovanje z gestapom, da so mu preiskovalni organi v teku preiskave predočevali, da so vsi interniranci take izjave podpisali in da je nato on odvrnil, da, če so jo res podpisali vsi, jo je potem seveda moral podpisati tudi on. V pritožbi je Veršnik izrecno poudaril, da je njegova tozadevna izjava v zapisniku o zaslišanju v preiskavi nepravilno zabeležena.

V svojih prošnjah za obnovo kazenskega postopka z dne 28. 7. 1961 in z dne 15. 6. 1963 ter v svojih dodatnih navedbah z dne 16. 10. 1970 je Veršnik iznesel glede načina in postopka njegovega zasliševanja v preiskavi take nove dejanske okoliščine, v luči katerih je zanesljivost, pristnost in resničnost njegovega v zapisniku z dne 2. 4. 1948 vsebovanega priznanja in samoobremenjevanja o podpisu izjave za sodelovanje z gestapom tako močno omajana, da bi se na ponovni glavni obravnavi utegnilo pokazati, da Veršnik take izjave v Begunjah res nikoli ni podpisal.

V omenjenih svojih pismenih vlogah navaja Veršnik, da so preiskovalni organi neprestano pri vsakem zaslišanju hoteli dobiti od njega priznanje, da je tako izjavo podpisal, da so ga stalno in nepretrgoma zasliševali in to največ ponoči, da so ga živčno zlomili, da je preiskovalnemu organu, ki je zatrjeval, da so vsi, ki so bili v

Dachauu, tako izjavo podpisali in da jo je zato podpisal tudi on, odgovoril, da je on podpisal le odločbo o odvzemu prostosti, ker so tako odločbo dobili vsi zaporniki v Begunjah in so jo morali podpisati. Nadalje je navajal Veršnik v omenjenih vlogah, da je preiskovalni organ sam na podlagi tega zagovora skonstruiral in formuliral priznanje glede podpisa izjave o sodelovanju z gestapom. V svojih pismenih navedbah z dne 16. 10. 1970 zatrjuje Veršnik, da je preiskovalni organ izsilil od njega priznanje na ta način, da mu je grozil, da so vsi interniranci delali za nemški rajh, in da so zato vsi gestapovci. Veršnik navaja, da je podpisal po preiskovalnem organu sestavljeno izjavo, čeprav ni bila resnična ter da se je takoj naslednjega dne javil na raport, da bi izjavo preklical, da pa ni dobil odziva. O načinu in poteku kazenske preiskave na splošno zatrjuje Veršnik, da on sploh ni smel govoriti tega, kar bi mu bilo v korist, če pa je molčal in ni hotel odgovarjati na postavljena vprašanja, pa mu je preiskovalni organ grozil, da imajo sredstva, ki ga bodo pripravila do tega, da bo odgovarjal, Veršnik je na prestajanju kazni v KPD Maribor napisal 14 tipkanih strani dolg »življenjepis«, kateri pa je po svoji vsebini in izrecni zahtevi pravzaprav prošnja za obnovo kazenskega postopka. V tej nedatirani pismeni vlogi (str. 12 – 25), je Veršnik iznesel številna nova dejstva glede posameznih očitanih mu kaznivih dejanj, opisal pa je tudi, kako si je preiskovalni organ prizadeval dobiti od njega priznanje, da je podpisal izjavo o sodelovanju z gestapom. Tako navaja Veršnik (str. 25), da ga je preiskovalni organ v prvih dneh preiskave enkrat pogostil s kruhom, sirom in litrom vina, pozneje pa ga je vprašal: »No, Veršnik, kako je s podpisom obveze o sodelovanju z gestapom?« Veršnik nadalje zatrjuje, da je preiskovalni organ vztrajal, da je tudi on (Veršnik) podpisal izjavo o sodelovanju z gestapom, Veršnik pa da je vztrajal, da je ni podpisal ter da se je to ponavljalo neštetokrat in tudi ob vsakem času ponoči, pod raznimi grožnjami, da pa je on vedno odgovarjal, da je on, kolikor se spominja, v Begunjah podpisal le zaporno povelja (Schutzhaftbefel) in da je preiskovalnemu organu pojasnjeval, da ničesar drugega ni v Begunjah podpisal in tudi pozneje v Dachauu ne, razen lojalnostne izjave ob priliki odpusta iz Dachaua.

O izvajanju pritiska preiskovalnih organov na priprte bivše internirance – osumljence ter o takem in podobnem načinu zasliševanja, kot ga opisuje Veršnik, je izpovedal tudi kot nova v teku obnovitvenih poizvedb dne 27. 10. 1970 zaslišani Andrej Bohinc, kateri zatrjuje, da so preiskovalni organi tudi na njega izvajali pritisk, da bi priznal, da je podpisal podobno izjavo o sodelovanju z gestapom. O izvajanju pritiska pri zasliševanju v preiskavi govori tudi drugoobs. Franc Žumer v svoji pismeni vlogi z dne 20. 10. 1970 na str. 109–110.

V zvezi s takim načinom zasliševanja preiskovalnih organov poudarja obnovitveni predlog (str. 6) med drugim tudi to, da je bil postopek zoper Veršnika in Žumra prežet s težnjo doseči predvsem priznanje, ne pa odkriti materialne resnice ter da je ta težnja vplivala tudi na to, da se je izbiralo le obremenilne priče, pri zasliševanju obdolžencev pa se je na eni strani z metodo prepričevanja in apeliranja na dolgoletno revolucionarno delo posameznikov skušalo doseči priznanje, na drugi strani pa da so se uporabljale pri zasliševanju grožnje in metode nepretrganega zasliševanja in maltretiranja.

Ne glede na vse zgoraj navedeno pa je treba v zvezi z vprašanjem, kakšna je bila vsebina izjave, ki jo je podpisal Veršnik v Begunjah, dodati še sledeče: Iz Veršnikovega zaslišanja v preiskavi izhaja namreč, da je podpisal neko izjavo kakih 8 dni

pred svojim odhodom v Dachau ter da so izjave podpisovali tudi drugi. Veršnik zatrjuje, da ne ve za vsebino izjave, misli pa, da je šlo za zaporno povelje (str. 7–8). Ker je tudi Žumer v svojem zagovoru na glavni obravnavi trdil, da je on lojalnostno izjavo podpisal nekaj dni pred odhodom v Dachau in ker je v obnovitvenih poizvedbah zaslišani Andrej Bohinc kot nova priča navedel in obenem potrdil nove okoliščine (stran 120) v zvezi s podpisovanjem izjav prvih zapornikov v Begunjah v letu 1941, da je namreč on iz razgovorov z interniranci v Dachauu zvedel, da so morali zaporniki v Begunjah leta 1941 podpisati lojalnostne izjave in da so te izjave bile nekatere na belem, nekatere pa na rdečem papirju ter da je izjava vsebovala obljubo, da bo interniranec spoštoval obstoječi red, zato bi sodišče ob ponovni obravnavi tega vprašanja utegnilo priti do zaključka in ugotovitve, da je tudi Veršnik pred odhodom v Dachau – tako kot vsi ostali – podpisal lojalnostno izjavo, ne pa izjavo o svojem sodelovanju z gestapom.

Ad b)

Svojo ugotovitev, da je Veršnik že iz Begunj prišel v Dachau kot agent gestapa in da je Dachauu bil evidentiran kot agent gestapa, opira pravnomočna sodba na prej omenjeni izvleček iz zaslišanja Branka Diehla (str. 15) in na izvleček o zaslišanju Staneta Oswalda (str. 16), kateri je navedel, da on (Oswald) ni imel agentskih zvez z Veršnikom, pač pa da jih je vzdrževal Diehl. Od kod in kako je Oswald za vzdrževanje teh zvez zvedel, tega iz omenjenega izpiska o njegovem zaslišanju ni razvidno.

Kdaj je Branko Diehl kot agent gestapa po nalogu šefa političnega oddelka taborišče komande Kieka sprejel Veršnika na agenturno zvezo, to ni razvidno iz opisa dejanja, ki ga vsebuje odločba o krivdi, iz razlogov pravnomočne sodbe pa je razvidno, da je sodišče dalo vso vero prej omenjenemu izpisku iz zaslišanja Branka Diehla na str. 15, češ da Diehl »natančno in določno izpoveduje, da se je v poletju 1942 po direktivah političnega oddelka povezal z Veršnikom.« Predvsem pade v oči dejstvo, da sta Veršnik in Branko Diehl bila istočasno skupaj zaprta v Begunjah, da sta se že v Begunjah osebno seznanila in si marsikaj tudi političnega zaupala, da sta z istim transportom bila odposlana in prišla sredi septembra 1941 v koncentracijsko taborišče Dachau ter da sta bila tam skupaj zaposlena na zajčji farmi, do agenturne povezave med njima pa naj bi prišlo šele v poletju 1942, torej po preteku skoraj 8 mesecev časa od njunega prihoda v Dachau. Izhajajoč iz pravnomočne sodbe vojaškega sodišča v Ljubljani z dne 26. aprila 1948 opr. št. Sod. br. 305/48, s katero je bil Branko Diehl spoznan pod točko 7 za krivega, da se je v avgustu 1941 leta v Begunjah prostovoljno ponudil gestapu, podpisal obvezo o sodelovanju in nato kot agent gestapa deloval v taborišču Dachau in izhajajoč iz predpostavke, da je tako izjavo podpisal tudi Veršnik, potem se vsiljuje vprašanje, kako to, da sta se ta dva tako pozno agenturno povezala. To razlogovanje se nanaša samo na Veršnika ter pušča ob strani Branka Diehla in njegovo pravnomočno sodbo, in se ukvarja samo z vprašanjem in okoliščinami, ki se nanašajo na Veršnika. Iz zgoraj povedanega bi izhajal namreč logični zaključek: če bi Veršnik res bil že v Begunjah pristal na sodelovanje z gestapom in če bi bil v svojstvu gestapovskega agenta poslan v Dachau, potem politični oddelek imenovanega taborišča sigurno ne bi bil pustil Veršnika tako dolgo (8 mesecev) brez agenturnega dela in povezave ter zadolžitve. Ne glede na pravkar

nakazano okoliščino pa je treba podčrtati, da Veršnik te očitane mu agenturne povezave z Deihlom ni priznal v preiskavi, dočim je na glavni obravnavi, ko so mu predočili Diehlovo obremenilno izpovedbo na str. 15, odločno zanikal resničnost Diehlove izpovedbe. Iz končnega zapisnika z dne 2. 4. 1948 je razvidno (str. 9), da Veršniku postavljeno vprašanje: »Ali ste bili povezani z Diehlom?«, ne vsebuje očitka agenturne povezanosti in prav tako tudi ne Veršnikov odgovor: »Z Diehlom sem bil povezan in sva bila najboljša prijatelja.« Naslednje vprašanje pa se je glasilo: »Ali vas je Diehl spomnil na obvezo, ki ste jo podpisali gestapu v Begunjah?«, nakar je Veršnik odgovoril: »Jaz se tega ne spominjam.« Tudi to vprašanje in odgovor ne povesta, kakšna naj bi bila vsebina in obveza tiste listine, ki jo je Veršnik podpisal v Begunjah in tudi ni moč iz teh vprašanj in odgovorov zaključiti, da je in kdaj je Diehl agenturno povezal Veršnika. Zato se je sodba oprla na že prej omenjeni izpisek iz zaslišanja Branka Diehla na str. 15. Iz tega izpiska je razvidno, da Branko Diehl priznava, da se je v poletju 1942 na direktivo političnega oddelka povezal z Veršnikom. Že zgoraj je bilo pojasnjeno, da je Veršnik na glavni obravnavi zanikal resničnost te Diehlove trditve in s tem v zvezi še povedal, da on ni bil stalno v taborišču Dachau. V svoji pritožbi zoper sodbo sodišča prve stopnje je Veršnik zatrjeval, da omenjeno Diehlovo priznanje ni resnično in verodostojno, češ da njega (Veršnika) poleti 1942 sploh ni bilo v Dachauu, ker je že 15. maja 1942 bil kazensko premeščen v Badd-Tölz, kjer se je nahajal nad pol leta, tam zbolel in bil poslan v bolnišnico v Dachau, v kateri je ostal do 25. 12. 1942. V pritožbi je tudi navedel, da je bil po ozdravitvi ponovno dodeljen na delo v zajčjo farmo, kjer pa si je kmalu zlomil nogo in bil zato ponovno poslan v bolnišnico, v kateri je ostal vse do junija 1943.

V svojih pismenih vlogah za obnovo kazenskega postopka je Veršnik navedel (str. 7 in 16), da je on bil v Badd-Tölz s transportom ca 80 internirancev poslan na gozdno delo, da je bil tam strožji režim kot v Dachauu, ker tam niso smeli dobivati paketov, da je bila hrana slabša kot v Dachauu, delo pa mnogo napornejše in da je v Badd-Tölzu po 5 mesecih in pol onemogel ter zbolel in bil zato poslan v bolnišnico dachauskega taborišča. Ko je koncem decembra 1942 ozdravel, so ga ponovno dodelili na delo na zajčjo farmo, tam pa si je dne 11. 1. 1943 zlomil desno nogo v zgornjem kolku in bil nato okoli 6 mesecev v bolnišnici.

V dokaz teh dejanskih okoliščin, ki jih je Veršnik iznesel v bistvu že v svoji pritožbi proti sodbi sodišča prve stopnje in ki jih v svojih prej citiranih prošnjah le ponavlja, je sedaj v obnovitvenem postopku predložil dopis Komiteja Mednarodnega rdečega križa – oddelek mednarodne poizvedovalne službe – s sedežem v Arolsenu v ZRN. Ta dopis z dne 12. 1. 1970 in temu dopisu priloženi dokument istega datuma sta kot novi dokazili v originalu in v overovljenem prevodu priložena predlogu republiškega javnega tožilca za obnovo kazenskega postopka (str. 74–77). Iz citiranega dopisa je razvidno, da je omenjeni oddelek Mednarodnega rdečega križa proučil o Veršniku vse originalno listinsko gradivo koncentracijskih taborišč in da je na podlagi izvirnih listin zbral podatke o Veršniku ter dotične podatke vnesel v listino z dne 12. 1. 1970. Iz te listine je razvidno, da je Veršnik bil dne 18. maja 1942 poslan iz dachauskega taborišča na delovno komando v Tölz, od koder je dne 26. 10. 1942 prišel nazaj v Dachau, nadalje, da je v času od 26. 10. 1942 do 14. 11. 1942 bilo glede Veršnika v zaporniškem revirju opravljenih več laboratorijskih preiskav urina, da dan prihoda v bolnišnico in diagnoza nista navedena, ter da je Veršnik bil dne 8. junija 1943 odpuščen iz bolnišnice. Da je Veršnik bil v taborišču Bad-Tölz, izhaja

to tudi iz izpovedbe obremenilne priče Mirka Peternelja, ki je bil zaslišan v teku kazenske preiskave (str. 14). Ta priča pravi namreč, da je neki Balič, bivši orožnik, bil skupaj z Veršnikom v Badd-Tölzu. Tudi iz pismene izjave bivšega dachauskega interniranca Franca Hrastelja z dne 31. 5. 1958 (str. 58) izhaja, da je Veršnik bil nekaj časa izven taborišča na kazenskem delu in da si je pozneje zlomil nogo. Tudi ta pismena izjava predstavlja novo listinsko dokazilo.

Na podlagi navedenih novih listinskih dokazov in novih podatkov bi se na novi glavni obravnavi utegnilo izkazati, da so obsojenčeve navedbe v pritožbi zoper sodbo sodišča prve stopnje resnične, da je namreč Veršnik v času od 18. 5. 1942 do 25. 10. 1942 bil v taborišču Bad-Tölzu in ne v Dachauu in da se zato Diehl Branko ni mogel z njim v poletju 1942 agenturno povezati, skratka, sodišče bi moglo ugotoviti, da to, kar je navedeno v izpisku iz zaslišanja Branka Diehla, ni resnično, kolikor se nanaša na Veršnika. Čim pa se izkaže, da ni moč pokloniti verodostojnosti omenjenemu Diehlovemu obremenjevanju Veršnika, pa se v posledici tega utegne izkazati, da prav tako ni zanesljiva in verodostojna gola, z ničemer podprta trditev ing. Staneta Oswalda, da je namreč Diehl vzdrževal z Veršnikom agenturno povezavo.

Na podlagi obsojenčevega zagovora in dejanskih okoliščin, ki so bile znane sodišču že v rednem kazenskem postopku, pa bi se glede na vsebino sedaj predloženih novih listinskih dokazov, to je listin Komiteja mednarodnega Rdečega križa in pismene izjave Franca Hrastelja moglo sodišče na novi glavni obravnavi prepričati, da je obsojenčev zagovor resničen ter bi utegnilo priti ne samo do zaključka, da Diehl ni v letu 1942 in tudi pozneje ne agenturno povezal Veršnika, temveč tudi do ugotovitve, da Veršnik očitanega mu obveščevalnega dela v Dachauu sploh ni mogel opravljati, ker ga sploh od 18. 5. 1942 do 25. 10. 1942 v Dachauu ni bilo in da tudi pozneje takega vohunskega dela ni mogel opravljati, ker je od 26. 10. do 25. 12. 1942 bil bolan in je ležal v bolnišnici in ker se je že dne 11. 1. 1943 težko ponesrečil in zato zopet bil poslan v taboriščno bolnišnico, kjer je ostal do 8. 6. 1943.

Ad c)

Po odločbi o krivdi je Veršnik ovadil Peternelja v izvrševanju Diehlovih direktiv, to se pravi šele potem, ko je Diehl predhodno sprejel Veršnika na zvezo in potem, ko je Diehl že dal direktive Veršniku, ki jih je Veršnik »izvrševal s tem, da je ovajal gestapovskemu taboriščnemu vodstvu internirance zaradi neizvrševanja discipline in je tako med drugim ovadil Peternelj Mirka, kar je imelo za posledico, da ga je »štubak« Örtel Otto zverinsko pretepel«. Iz obrazložitve pravnomočne sodbe je razvidno, da ima sodišče za dokazano, da je Diehl agenturno povezal Veršnika šele poleti 1942. leta. Sledeč tej ugotovitvi pravnomočne sodbe bi torej moral Veršnik ovaditi Peternelja enkrat poleti 1942, iz obrazložitve pravnomočne sodbe pa izhaja, da ima sodišče na podlagi izpovedbe kot priče na glavni obravnavi zaslišanega Mirka Peternelja za dokazano, da je Veršnik »med drugim ovadil v aprilu 1942 Peternelja Mirka.« Iz te ugotovitve sodbe same je torej razvidno, da je do inkriminiranega dogodka prišlo v času, ko Veršnik še ni bil z Diehlom agenturno povezan in še ni bil zadolžen za obveščevalno delo in ovajanje, to se pravi, da se je omenjeni incident dogodil mnogo časa pred tem, ko naj bi Diehl agenturno povezal Veršnika.

Kdaj je prišlo do incidenta med Veršnikom in Peterneljem, to iz končnega zapisnika z dne 2. 4. 1948 o Veršnikovem zaslišanju v preiskavi in tudi iz zapisnika o njegovem zaslišanju na glavni obravnavi ni razvidno, ker v pogledu časa tega incidenta omenjena dva zapisnika ne vsebujeta ničesar. Pač pa je kot priča na glavni obravnavi zaslišan Mirko Peternelj navedel, da je to bilo aprila 1942. Na to izpovedbo je sodba oprla svojo tozadevno ugotovitev. Iz zapisnika o zaslišanju Mirka Peternelja v preiskavi z dne 14. 1. 1948 (str. 14) pa je razvidno, da je do omenjenega incidenta prišlo dne 9. 5. 1942 po kosilu. Ugotovitev časa, kdaj je prišlo do tega incidenta, ni pomembna samo za vprašanje, ali se je to zgodilo pred ali potem, ko naj bi Diehl agenturno povezal Veršnika, temveč je ugotovitev točnega datuma oziroma časa, kdaj se je ta incident pripetil, pomembna glede na Veršnikovo trditev, da je namreč bil on 6 dni po tem dogodku poslan na transport, od koder se je po 6 mesecih na pol živ vrnil v Dachau, češ, da je bil dne 15. maja 1942 kazensko premeščen v Bad-Tölz, kjer se je nahajal nad pol leta, nakar je bil zaradi bolezni poslan v taboriščno bolnišnico v Dachau, kjer je ostal do 25. 12. 1942. V svoji nedatirani pismeni vlogi, ki jo je Veršnik napisal na prestajanju kazni v KPD Maribor, je na str. 16 in 24 navedel, da je do incidenta med njim in Peterneljem prišlo dne 9. 5. 1942 po kosilu, na str. 16 iste pismene vloge pa navaja, da je čez 6 dni po omenjenem incidentu bil on – in ne Peternelj – poslan na transport s ca 80 interniranci na komando v Badd-Tölz na gozdno delo, kjer so bili delovni in življenjski pogoji težji in slabši kot pa v Dachauu. Ker je po podatkih novega listinskega dokaza, to je po podatkih, ki jih je na podlagi taboriščne dokumentacije zbral Komite Mednarodnega rdečega križa, izkazano, da je Veršnik bil dne 18. 5. 1942 predan komandi Tölz in ker trdi Veršnik skladno z izpovedbo Peternelja v preiskavi, da je med njima prišlo do spora dne 9. 5. 1942 po kosilu in ker je po Veršnikovih navedbah bil on – in ne Peternelj – 6 dni po tem incidentu poslan na transport, zato bi se na novi glavni obravnavi moglo ugotoviti, da je Veršnik bil neposredno po omenjenem incidentu poslan na transport in v slabše taborišče, kot pa je bilo dachausko. Na podlagi tega, kar je bilo o tem dogodku povedano že v pritožbi zoper sodbo sodišča prve stopnje, in na podlagi novih dejanskih okoliščin (neposredno po incidentu poslan na težko gozdno delo in v slabše taborišče), pa bi sodišče na novi glavni obravnavi utegnilo priti do edino logičnega in pravilnega zaključka, da Veršnik ne bi bil neposredno po »ovadbi Peternelja« poslan na transport in v slabše taborišče, če bi bil on res ovadil Peternelja gestapovskemu taboriščnemu vodstvu, tem manj pa bi bil poslan na transport, če bi Peternelja ovadil v izvrševanju dolžnosti gestapovskega agenta. V tem primeru bi namreč nedvomno na težko gozdno delo in v slabše taborišče poslali Peternelja in ne sedaj obsojenega Veršnika.

Pravnomočna sodba v odločbi o krivdi pod točko 1 navaja, da je Veršnik »ovajal gestapovskemu taboriščnemu vodstvu internirance in da je tako med drugim ovadil Peternelja Mirka«, iz razlogov pravnomočne sodbe pa je razvidno, da ima sodba za ugotovljeno, da je Veršnik ovadil Peternelja »štubaku« Örtlu, katerega šteje pravnomočna sodba za agenta gestapa. Po povedanem je očitno, da šteje pravnomočna sodba »štubaka« za organa gestapovskega taboriščnega vodstva.

Sodišče v rednem kazenskem postopku ni vedelo za organizacijsko strukturo in za shemo oblastnih organov upravljanja nemških koncentracijskih taborišč, ker sicer ne bi proglasilo »štubaka« za oblastnega organa taboriščne uprave. Iz podatkov sedaj razpoložljive literature, zlasti iz dokumentarne knjige »Buchenwald«, ki

je leta 1960 izšla v Berlinu, je razvidno (str. 56-60), da je uprava v tem nemškem koncentracijskem taborišču bila v rokah taboriščne SS-hierarhije. Dachausko taborišče je bilo prvo ustanovljeno izmed vseh nemških taborišč. Dachausko taborišče je bilo ustanovljeno že leta 1933, v Buchenwaldu pa leta 1937. Nedvomno je dachausko taborišče služilo kot vzorec vsem ostalim nemškim taboriščem glede uprave in notranjega načina življenja. V nemških koncentracijskih taboriščih je bila uprava razdeljena na tri oddelke. Vodstvo taborišča je pripadalo III. oddelku, ki je bil s taboriščem povezan po vodji raporta (Rapportführer-ju). Temu so bili podrejeni vodje blokov oz. blokovni vodje (Blockführer-ji), nato so prišli vodje komand (Kommandoführer-ji). Ti pa so bili podrejeni vodji delovne službe (Arbeitsdienstführerju). V teku vojne so vodjem delovne službe postavili na čelo tkzv. vodjo delovnega vključka (Arbeitseinsatzführer-ja). Njegova pisarna oz. urad se je zato imenoval »Arbeitseinsatz«, to je delovni urad. Vodja delovne službe je bil pristojen za razporeditev in številčni sestav delovnih komand, on je odločal, kdo bo šel v to ali ono taborišče, na zunanje delovišče oziroma zunanjo komando in kdo bo šel na transport.

V sestav taboriščne SS-uprave ni spadal gestapo, ki je imel svoj urad, imenovan »politični oddelek«. Ta oddelek je deloval samostojno in neodvisno od SS-vodstva in uprave taborišča.

Vzporedno s hierarhijo SS-uprave je bila v nemških koncentracijskih taboriščih organizirana tudi neke vrste taboriščna »samoupravna internirancev«. Na čelu te »samouprave« je bil starešina taborišča »Lagerälterster« – interniranec, ki je imel več pomočnikov – internirancev. Vsak blok je imel starešino bloka (Blockältester), ki so ga v Dachauu imenovali »blokač«. Ta je bil odgovoren za red in disciplino v svojem bloku in za številčno stanje v bloku. Starešini bloka so pomagali 2–3 pomočniki – sointerniranci, med katerimi je bil tudi tkzv. »blokovni pisar« (Blockschreiber). Starešini bloka so bili podrejeni sobni starešine (Zimmerältester ali tudi Stubenältester imenovani). Zato so dachauski interniranci imenovali »Stubenältester-ja« tudi »štubak«. Ta je bil odgovoren za red in disciplino ter čistočo v bivalnih prostorih. Vsaka baraka je bila razdeljena na polovico, v vsaki polovici pa je bila po ena velika soba za spanje ter »dnevna soba«, to je soba z mizami, stoli in omaricami, poleg te sobe pa je bila še umivalnica in v istem prostoru tudi stranišče. Štubak ni bil odgovoren le za red in čistočo v spalnici, temveč tudi za red in čistočo v dnevni sobi in v umivalnici ter stranišču. V sobi za spanje je bilo spočetka vedno nad 100, pozneje pa tudi nad 200 in več internirancev. Vse življenje in opravila v bivalnih prostorih in sploh vse delo v taborišču se je moralo odvijati in potekati po točno določenem časovnem zaporedju, celo na minute točno. Vsaka zamuda je bila strogo kaznovana. Vstajanje »ni pomenilo samo obleči se in se umiti, ampak tudi vzorno pospraviti posteljo, oblikovati ostre robove pri slamnjači, – zato so rabile posebne deščice – in naposled urediti prostor okoli postelje v sobi, da bi bilo vse v dlakocepsko zglednem redu«. (prof. dr. Bláha: »Medicina na krivih potih« str. 225 – »Borec« – Ljubljana 1966). Isti avtor – bivši dolgoletni dachauski jetnik in sedanji univ. profesor v Pragi – je na str. 226–227 cit. svoje knjige opisal kosilo takole: »Ob pol dvanajstih so se vračale delovne komande v taborišče, enako pa so prihajali v barake tudi tisti, ki so delali znotraj taborišča. Če upoštevamo, da je bilo treba ob pol enih po kosilu spet oditi na delo in da je večina komand, ker je imela daleč do taborišča, kljub hitri hoji prihajala kosit precej pozno, če dalje upoštevamo, da so kosilo delili

dokaj počasi in zelo obredno, da je jedi sledilo umivanje skodel in pribora ter pospravljanje na bloku, kar je bilo veliko važnejše kakor kosilo, je bil razumljiv naš večen strah, da bomo pozni pri popoldanskem odhodu na delo. Ta opravila so mnoge jetnike delala živčne, tako da jih je pogosto minil tek do jedi, čeprav so bili zelo lačni.« Interniranci so bili glede na povedano vedno v stiski s časom. Ker so SS-ovci svoje zahteve po redu in čistoči stopnjevali do nemogočnosti in vzporedno s tem stopnjevali tudi ostrino kaznovanja in ker starešina sobe sam v tako kratko odmerjenem času za pospravljanje ni zmogel vsega sam pregledati in nadzorovati pri tako velikem številu internirancev, zato je vsak sobni starešina zadolžil po nekaj sointernirancev, da so skrbeli za red in čistočo v bivalnih prostorih. Take »pomočnike« so glede na vrsto in naravo zadolžitve interniranci sami poimenovali npr. »Zimmerdienst«, tj. sobni redar oz. sobni dežurni; nadalje »Schlaf-raumdienst« tj. redar oz. dežurni spalne sobe, potem je bil tudi »pregledovalec postelj«, nekateri interniranci – zaslišani v teku te kazenske zadeve govorijo celo o »Schlafraumkapoju«, čeprav dejansko v spalnici ni bilo kapoja, ker je kot rečeno, v bivalnem prostoru bil nad interniranci kot njihov starešina le sobni starešina. Vsi ti »pomočniki« sobnega starešina ali »štubaka« so bili dejansko le »dežurni« in so »štubaku« odgovarjali za red, disciplino in čistočo v bivalnih prostorih. To niso bili nobeni »Funkcionarji« gestapovske taboriščne uprave, kakor to niso bili tudi starešine sob in ostali interniranci, ki so jim bile naložene dolžnosti takozv. taboriščne »samouprave«, h kateri so spadali tudi kapoji komand. Na čelu vsake delovne grupe je stal interniranec – kapo, ki je vodil svojo komando na delo in z dela ter odgovarjal za delo. Odgovoren je bil takozv. SS-Komandoführer-ju. V taboriščno »samoupravo« je spadala tudi takozv. »Arbeitsstatistik« tj. delovna statistika, o kateri bo pozneje na ustreznih mestih še govora.

Vsi tisti, ki so bili vključeni v taboriščno »samoupravo«, so bili in so ostali v statusu internirancev, zanje je veljal isti železni taboriščni zakon kot za vse ostale internirance, zakon, ki je določal tudi zanje iste in enake kazni, ki so večkrat pomenile smrt za prizadetega. V zbirki »Otpor u žicama« – knjiga druga – ki jo je izdal »Vojno izdavački zavod« v Beogradu 1969, se na strani 302 navaja: »Razume se, da tudi kapoji niso bili izvzeti od kaznovanja. Tisti, ki jim je bila dana pravica pretepati, so tudi sami bili tepeni.« Prof. dr. Bláha pa v svoji že citirani knjigi na str. 212 pravi: »Pogosto se je dogajalo, da je zvečer pred zborom prišel k nam »Blockschreiber«, blokovni pisar, ki je skupaj z blokačem odgovarjal za polno stanje in prvi dobil svoje od esesovcev.«

Na podlagi vseh navedenih novih dokumentarnih podatkov pa bi se utegnilo pokazati, da je treba razločevati med položajem pripadnikov SS, ki so v okviru taboriščnega SS-upravnega vodstva sestavljali oblastni upravni aparat in med položajem tistih internirancev, ki jim je bila naložena dolžnost skrbeti za red, disciplino in čistočo v bivalnih prostorih in sploh v taborišču in pri delu. Omenjenih zadolžitev si interniranci niso sami izmislili, bile so jim naložene kot dolžnost in so jih morali opravljati pod istim terorjem taboriščne SS-uprave, ki je lebdel nad vsemi ostalimi interniranci. Zato seveda tudi ni moč govoriti, da so taki interniranci postali funkcionarji sovražnikovega terorističnega aparata oz. da so stopili v službo gestapovskega taboriščnega upravnega aparata. Določba člena 3 točka 3 ZKLD ima namreč v mislih samo svobodne ljudi, ki prostovoljno vstopijo v službo taboriščne uprave, ki postanejo organ oblasti v taborišču. V koncentracijskih taboriščih pa je bila inter-

nirancem odvzeta ne samo osebna svoboda, temveč tudi sleherna možnost svobodnega odločanja, kje in kaj bo kdo delal. S tem v zvezi pa je treba poudariti, da položaj interniranca sam po sebi ne ekskulpira interniranca vsake krivde in kazni, če je kot interniranec storil določeno kaznivo dejanje. Interniranec je odgovoren tudi za kazniva dejanja, če jih je pri opravljanju »samoupravnih« dolžnosti ali pa pri opravljanju del v posameznih taboriščnih delavnicah, institucijah itd. storil na lastno pobudo ali pobudo drugih ali dajal za taka dejanja pobudo drugim. Kazensko pa je odgovoren tudi za kazniva dejanja, ki jih je storil na povelje, kolikor ni seveda tega storil ob pogojih skrajne sile.

Če bi sodišču bila v času sojenja znana organizacijska struktura taboriščne SS-uprave ter vloga in položaj takozv. taboriščne »samouprave internirancev«, bi moglo zaključiti, da je Örtel Otto bil interniranec kot vsi ostali in da je pod pretnjo drastičnih kazni opravljal dolžnost sobnega starešine – štubaka.

Pravnomočna sodba predpostavlja, da je Örtel Otto bil agent gestapa. Take trditve ni najti v končnem zapisniku o zaslišanju Veršnika v preiskavi in tudi ne v zapisniku o njegovem zaslišanju na glavni obravnavi in prav tako tudi ne v zapisniku o zaslišanju Žumra v preiskavi in na glavni obravnavi. Kaj takega tudi niso izpovedali Mirko Peternelj, Alojz Markovič in Igor Guzelj, ki so v tem procesu nastopali kot obremenilne priče. Neresno bi bilo misliti, da taboriščna SS-uprava in gestapo nista imela med interniranci svojih zaupnikov, konfidentov in ovaduhov in da takih ni bilo tudi med onimi, ki so opravljali razne dolžnosti v taborišču »samouprave«. Taki primeri so bili zlasti pogosti med navadnimi kriminalci, kateri so bili kapoji. Prav zato, ker so bili politični interniranci izpostavljeni maltretiranju navadnih kriminalcev, so si politični interniranci prizadevali dobiti v svoje roke »taboriščno samoupravo«, ker je od tega, kdo je izvrševal taboriščno »samoupravo«, bilo v določeni meri odvisno, kako se je postopalo in ravnalo z interniranci.

Kdo in kaj je bil štubak Örtel Otto, to se ni razčiščevalo ne v preiskavi in tudi ne na glavni obravnavi. V zagovoru na glavni obravnavi je Veršnik navedel, da je Örtel bil v taborišču že od leta 1933. V svoji obnovitveni vlogi z dne 28. 7. 1961 pa je Veršnik navedel nove okoliščine glede Örtla, da je namreč Örtel bil komunist in da je bil zaradi komunizma interniran v Dachauu. V obnovitvenih poizvedbah kot priča dne 27. 10. 1970 zaslišani bivši dachauski interniranec Andrej Bohinc je izpovedal, da je Örtel bil nemški komunist in da je bil v koncentracijskem taborišču najmanj 8–10 let (str. 120). Tudi Alojz Markovič, ki je bil na glavni obravnavi zaslišan kot obremenilna priča glede drugoobsojenega Žumra, je dne 4. 11. 1970 bil zaslišan v obnovitvenih poizvedbah ter je povedal, da je »Otto bil Dunajčan, kovač po poklicu in da je bil interniran že od leta 1934.«

V prej omenjeni vlogi za obnovo z dne 28. 7. 1961 pa je Veršnik iznesel tudi nove dejanske okoliščine glede moralno-političnega lika obremenilne priče Mirka Peternelja. Veršnik je namreč navedel, da se je Peternelj na raportu sam od sebe prijavil, da bi šel kot prostovoljec v Pavelićevo vojsko, kar pa mu uprava taborišča ni dovolila ter da je Peternelj vprav zaradi omenjene prostovoljne prijave za ustaško vojsko bil osovražen pri sointernirancih oziroma da ni bil priljubljen. Te nove Veršnikove navedbe so v celoti potrdili dachauski interniranci v svojih pismenih izjavah in sicer Franc Sluga (str. 45) ter Franc in Alojz Žnidar (str. 49 in 51). Iz teh pismenih izjav je tudi razvidno, da se Peterneljev oče, ki je tudi bil interniran v Dachauu, ni vprav zaradi omenjene sinove želje vstopiti v ustaško vojsko, razumel

s sinom in da sta se zaradi tega prepirala, razvidno pa je tudi to, da je bil Mirko Peternelj tudi na splošno zelo surov proti svojemu očetu in sploh prepirljive narave ter da je Mirko Peternelj nekoč celo pretepel svojega lastnega očeta, kateri je bil velika dobričina, kakor izpoveduje to bivši dachauski interniranec dr. Miha Potočnik, sedanji sodnik ustavnega sodišča SRS, ki je bil kot nova priča zaslišan v teku obnovitvenih poizvedb (str. 145–146). Po izpovedbah te priče je bil Mirko Peternelj aktivni podoficir bivše jugoslovanske vojske in je bil med sointerniranci zelo nepriljubljen. Veršnik je na glavni obravnavi navedel, da se interniranci niso s Peterneljem razumeli iz političnih razlogov, ker je Peternelj vedno govoril proti socialistom in komunistom. Čeprav je bilo ogromno število bivših dachauskih internirancev v sami Ljubljani pri roki preiskovalnim organom in tudi sicer v ostalih krajih Slovenije, je značilno, da se je vprav Mirko Peternelj pojavil – in to ne samo – v tej kazenski zadevi, kot ena izmed glavnih obremenilnih prič. Za popolni prikaz lika osebnosti Mirka Peternelja je tudi pomembno dejstvo, da je Peternelj bil v letih 1951 do 1962 zaradi premoženjskih deliktov štirikrat pravnomočno obsojen, od tega v letu 1962 na kar občutno kazen 2 let in 6 mesecev strogega zapora, katero je prestal dne 27. 6. 1964, kakor tudi dejstvo, da se je Peternelj dne 12. 3. 1967 za stalno odselil v Zapadno Nemčijo, se tam upokojil in se v domovino ne namerava več vrniti, kakor je to razvidno iz poročila postaje milice Radovljica z dne 24. 7. 1970.

Veršnik zatrjuje v obnovitveni vlogi z dne 28. 7. 1961 (str. 8), da je Örtel Otto kot komunist imel Peternelja na piki kot Pavelićevega pristaša in da je Örtel takrat pretepel Peternelja edinole zaradi tega in ne zaradi nerednosti v sobi. Analiza poteka inkriminiranega incidenta, zlasti pa odgovor na vprašanje, zakaj se je Veršnik obrnil na štubaka Örtla, govori proti zanesljivosti ugotovitve pravnomočne sodbe, da je namreč Veršnik ovadil Peternelja zaradi neizvrševanja discipline. Zanimivo je, da v zapisniku o Veršnikovem zaslišanju v preiskavi z dne 2. 4. 1948 ni niti besedice o tem, kako in zakaj je prišlo do spora med Veršnikom in med Peterneljem in tudi zapisnik o glavni obravnavi o zaslišanju Veršnika v tem pogledu ne vsebuje ničesar. Glede tega incidenta je namreč v zapisniku o glavni obravnavi posvedočen samo sledeči Veršnikov odgovor: »Na vprašanje, kako je bilo med menoj in Peterneljem, povem, da se s Peterneljem nismo razumeli iz političnih razlogov, ker je vedno govoril proti socialistom in komunistom in me je zmerjal, da sem denunciant in fašist. Nato sem jaz javno pred vsemi jetniki vprašal štubaka, naj pove, če sem jaz koga do zdaj že ovadil. Takrat je štubak dejal, da to ni res in je vprašal, kdo mi to očita. In jaz sem dejal, da je to bil Peternelj, nakar je Örtel pretepel Peternelja.« Iz gornje protokolacije bi izhajalo, da je Peternelj večkrat že prej zmerjal Veršnika z denunciantom in fašistom, toda dejansko temu ni bilo tako, ker je Peternelj takrat prvič zmerjal Veršnika z denunciantom in fašistom in to v teku spora, ki ga je Peternelj kot priča v preiskavi (str. 14) opisal takole: »9. maja 1942 po kosilu, ko smo šli na delo, nisem postavil stola na omarico. Veršnik me je glasno vprašal, zakaj ne dam stola gor. Jaz sem mu odgovoril, naj ga kar on da, saj je Zimmerdienst in ima za to dodatek. Zagrozil mi je, da me bo naznanil štubaku. Jaz sem mu nato rekel: Sram naj te bo, ko se tako izražaš. Če boš šel naznaniti, ti bom razbil glavo. On je kar tekel k Örtlu, ki me je takoj začel pretepati.« Na glavni obravnavi pa je Peternelj kot priča povedal: *»Bil sem z Veršnikom skupaj v dobrih odnošajih do leta 1942, do aprila meseca, ko je med nama nastal spor,* ker nisem pospravil odnosno dal stolov na omarico, ko je bil končan obed. Zagrozil mi je, da

me bo naznanil, jaz sem ga takrat ozmerjal, da je denunciant in fašist in me je on v resnici šel naznanit, vsled tega sem bil od štubaka pretepen.« Iz te Peternelјeve izpovedbe je torej razvidno, da se vse do 9. 5. 1942 nista on in Veršnik sprla in skregala in da je Peternelj sam označil dotedanje odnose z Veršnikom kot dobre, zaradi tega je protispisna ugotovitev pravnomočne sodbe, ko v svojem razlogovanju navaja, da se je Veršnik čutil prizadetega, ker ga je Peternelj sumničil denuncianstva. Iz poteka tega dogodka, kot ga je opisal Peternelj sam, je razvidno, da ni šlo za nobeno predhodno sumničenje, saj sta bila do takrat v dobrih odnosih, temveč da je Peternelj v nastalem sporu ozmerjal in razžalil Veršnika z denunciantom in fašistom. Tega grobega napada na svojo osebno in politično čast si seveda Veršnik ni dopustil in je v jezi reagiral tako, kot je pač reagiral. Kako je Veršnik reagiral, pa je to navedel v svoji pismeni vlogi za obnovo, napisani na prestajanju kazni v KPD Maribor, kjer pravi: »Ker ga je Peternelj v navzočnosti neštetih internirancev nahrulil z denunciantom in fašistom, je Veršnik javno pozval štubaka, da naj on pove, če je Veršnik res že koga ovadil,« nakar se je dogodek odvijal tako, kot je bilo to že zgoraj pojasnjeno. Veršnik se torej ni pritožil pri štubaku, da ga Peternelj ne uboga in da je nedisciplиniran ter da noče dati stola na omarico, temveč da ga je Peternelj ozmerjal z denunciantom in fašistom. Sam potek tega incidenta, kot ga je opisal Peternelj, vodi nujno do zaključka, da v tem primeru ni šlo za ovadbo gestapovskega agenta svojemu gestapovskemu taboriščnemu vodstvu, temveč za slučajni osebni spor dveh internirancev, od katerih eden (Peternelj) ni bil pri ostalih sointernirancih priljubljen. Da je šlo res samo za osebni spor, je to potrdil celo sam Peternelj v svoji pismeni izjavi z dne 17. 7. 1958 (stran 57). V tej izjavi je Peternelj izrecno poudaril, da je Veršnik bil vsakemu dober tovariš in da je vsakemu rad pomagal ter da je omenjeni spor, ki ga je imel z Veršnikom, bil osebni spor in povsem osebnega značaja. Ta Peternelјeva pismena izjava predstavlja nedvomno novo in tudi pomembno listinsko dokazilo, ki govori za resničnost tega, kar je Veršnik iznesel novega v svoji obnovitveni vlogi.

Končno je za popolno in pravilno oceno tega incidenta pomembna nova okoliščina, ki jo je Veršnik iznesel v svoji obnovitveni vlogi z dne 28. 7. 1971, da so namreč za vzdrževanje reda bili vsi interniranci odgovorni in da so bili vsi kaznovani, če je kdo kršil red ter da se oni niso hoteli žrtvovati za Pavelićevega simpatizerja in pristaša. Veršnik je s temi novimi navedbami odprl problem kolektivnega kaznovanja, ki je bilo kot splošno pravilo vpeljano in izvajano v nemških koncentracijskih taboriščih, kar je sedaj že splošno znano. Veršnik pa je bil takrat sobni redar oziroma dežurni (Zimmerdienst). Veršnik zatrjuje v pritožbi zoper sodbo sodišča prve stopnje, da so to službo opravljali vsi po vrstnem redu in sicer vsak po dva meseca časa kot neke vrste dežurni. V svoji nedatirani vlogi, napisani v KPD Maribor, je Veršnik prav tako navedel (str. 15), da je on bil dne 9. 5. 1942 »po vrstnem redu redar«. O kolektivnem kaznovanju bo govorá še posebej pozneje. Na tem mestu pa je treba povedati o redu v bivalnih prostorih to, kar navaja prof. dr. Bláha v svoji cit. knjigi na strani 33, kjer pravi: »Posebno poglavje bi moral pisati o tem, kako smo v redu držali omarico in »slamnjačo«. Kdor ni bil v koncentracijskem taborišču, si bo težko predstavljal, koliko je bilo vsak dan strahu in skrbi ob vrnitvi na blok, preden smo se najedli in legli spat: kaj se je spet, včasih namerno, zgodilo ali kaj se je zgodilo in kaj nas čaka od stalno vohljajočega osebja SS.«

Glede na vse navedene nove okoliščine, ki karakterizirajo osebnost in značaj

Mirka Peternelja ter na razmere, ki so vladale v taborišču, ni nič čudnega, če je med Peterneljem in drugimi sointerniranci prihajalo od časa do časa do kakega spora, saj pride do spora celo v normalnih časih in med ljudmi, ki živijo v urejenih razmerah. Nedvomno so pri sporih med interniranci imeli svoj delež njihov tedanji način življenja, trenutno razpoloženje ter osebni značaj, predvsem pa okolje, ki je »nerazumljivo za vsakogar, ki ga ni sam okusil«, kakor to zatrjuje prof. dr. Bláha v svoji prej citirani knjigi na str. 123. Ta je kot zdravnik tudi ugotovil, da so se »od subjektivnih znamenj nedohranjenosti najprej pokazala znamenja živčnosti«, in da so »tudi mnogi zelo kulturni in družbeno pomembni ljudje padali iz ene skrajnosti v drugo« (str. 119 in 129).

Pod točko 1 izreka sodbe se Veršniku med drugim kar na splošno, nekonkretizirano očita, da je ovajal gestapovskemu taborišènemu vodstvu internirance zaradi neizvrševanja discipline in zaradi njihovega političnega zadržanja. Zaradi neizvrševanja discipline je po navedbah sodbe ovadil samo Peternelja. Toda analiza nastanka in poteka tega spora pokaže, da se Veršnik ni obrnil na štubaka zaradi nediscipline, temveč zaradi Peterneljevih grobih žalitev in težkih očitkov, ki jih Veršnik ni mogel prenesti. Iz vsega dosedaj obrazloženega je moč tudi zaključiti, da Örtel ni bil »gestapovsko taborišèno vodstvo«. Da pa bi Veršnik kogarkoli ovadil zaradi njegovega političnega zadržanja, kakega takega konkretnega primera sodba niti ne navaja in ne očita Veršniku in to niti v tenorju in tudi ne v svoji obrazložitvi. Če se upošteva, da je Veršnik bil v dachauskem taborišču od 15. 9. 1941 pa do 28. 3. 1944 in da je v vsem tem dolgem časovnem obdobju imel samo en spor s sointernirancem in še to s takim, kot je bil Mirko Peternelj, ki je bil pri večini sointernirancev osovražen zaradi nediscipline in nereda in zaradi tega, ker se je vedno s kom prepiral (izjava Cirila Debeljaka in drugih – str. 55, 52, 45), potem že samo golo dejstvo enega samega incidenta v tako dolgi dobi zgovorno dokazuje, da tozadevna trditev sodbe o splošnem ovajanju sloni na tako šibkih nogah, da se ob sedaj odkritih in ponujenih novih dokazilih in novih dejanskih okoliščinah kaže nujna potreba po ponovnem pretresu tega dogodka in očitka, zlasti še, ko tudi številni bivši dachauski interniranci, ki so bili v teku obnovitvenih poizvedb bodisi zaslišani kot nove priče bodisi da so podali pismene izjave, opisujejo obnašanje in zadržanje Alojza Veršnika kot visoko pozitivno ter izključujejo, da bi Veršnik bil agent gestapa in da bi tudi sicer bil denunciant. Celo Mirko Peternelj v svoji prej omenjeni pismeni izjavi z dne 17. 7. 1958 zatrjuje, da za časa, ko se je on (Peternelj) nahajal v taborišču, ni slišal in tudi ni opazil, da bi Veršnik kakorkoli sodeloval z okupatorjem, da je on (Peternelj) bil po osvoboditvi na obravnavi proti Veršniku in da je takrat slišal na obravnavi razne očitke, v resničnost in stvarnost katerih je on (Peternelj) podvomil. Tako izjavlja sedaj Peternelj kot ena bivših glavnih obremenilnih prič v tej kazenski zadevi.

Ad tč. 2) odločbe o krivdi:

Tako Veršnikov odpust iz Dachaua, kakor tudi njegov dopust ocenjuje pravnomočna sodba kot privilegij, ki ga je bil deležen lahko samo gestapovec. Ti dve dejstvi služita torej sodbi le v podkrepitev prvotnega očitka, da je Veršnik bil že od Begunj naprej agent gestapa.

Kako je prišlo do tega, da je Veršnik bil v marcu 1944 odpuščen iz taborišča in

poslan na delo v tovarno avtomobilov v mesto Allach, je to deloma opisal Veršnik že v preiskavi (str. 9 in 10), deloma pa v svoji pritožbi proti sodbi sodišča prve stopnje, da je namreč njegova žena Jožefa delala mnoge prošnje za njegov izpust, da je šla osebno prosit gaulajterja Rainerja in da ji je končno uspelo, da so ga poslali na delo v tovarno. S tem v zvezi pa je Veršnik v svoji obnovitveni vlogi, napisani na prestajanju kazni v KPD Maribor, navedel še nekaj novih okoliščin, ki so pomembne za razjasnitev, kako in zakaj je prišlo do tega, da je bil poslan na delo v Allach. V omenjeni pismeni vlogi navaja Veršnik, da je žena šla v Celovec k Rainerju, ki ji je obljubil, da bo mož izpuščen, po preteku nekaj časa pa da je dobila od Rainerja pismo, da moža ne morejo izpustiti zaradi slabega obnašanja v taborišču, da mu je žena to sporočila v taborišče, nakar ji je on odpisal, da še ni bil nič kaznovan in da je nato žena vložila novo prošnjo, ki jo je poslala direktno v Berlin, da pa tudi takrat s prošnjo ni uspela. Ker pa je obsojenčeva žena slišala, da je sestra »Pia[1]« opolnomočena reševati take prošnje, zato se je obsojenčeva žena obrnila na imenovano sestro »Pio« ter da je žena takrat uspela. To so vsekakor nove in pomembne okoliščine. Veršnikova žena je sedaj že pokojna, iz vsebine Veršnikovih pismenih vlog pa je moč zaključiti, da so te nove okoliščine znane tudi njegovi hčerki Lojzki Veršnik, na katero se obsojenec smiselno tudi sklicuje in jo predlaga kot novo pričo glede teh okoliščin.

Sodba vidi gestapovsko noto tudi v tem, da je Veršnik bil pred izpustom iz taborišča klican na politični oddelek in da je tam podpisal izjavo, da bo delal za Tretji rajh. Sodišču pa ob času rednega sojenja ni bil znan ustroj nemških koncentracijskih taborišč, o čemer je bilo že spredaj govora. Če bi sodišču takrat bilo znano, da je v delokrog »političnega oddelka« spadalo pošiljanje in vračanje internirancev v taborišče ter odpuščanje iz taborišča, potem bi mu bilo jasno, da je morala tudi Veršnikova premestitev iz dachauskega taborišča v omenjeno tovarno biti administrativno izvršena edinole preko pristojnega organa. Glede izjave, ki jo je podpisal Veršnik pred svojim odpustom iz taborišča, pa je treba omeniti, da je obtožnica to izjavo opredelila kot ponovno izjavo za sodelovanje z gestapom, čeprav na podlagi tega, kar je v dokaznem gradivu v teku preiskave zbranega, ni moč napraviti takšnega zaključka. Iz zapisnika o obsojenčevem zaslišanju v preiskavi (str. 13) izhaja namreč, da je Veršnik trdil, da je takrat podpisal izjavo, da bo delal v korist nemškega rajha in da ne bo sabotiral ter da mu je »Kieck« rekel, da bo prišel nazaj v Dachau, če se tega ne bo držal in da se potem iz Dachaua ne bo več rešil. Veršnik je tudi na glavni obravnavi vztrajal, da je pred odhodom iz taborišča podpisal izjavo, da ne bo sabotiral in da bo delal za Tretji rajh, da Tretjega rajha ne bo zapustil in da ne bo zahteval odškodnine, če bi se pri delu v tovarni kaj poškodoval. Kljub takemu zagovoru v preiskavi in na glavni obravnavi pa ima sodba za ugotovljeno, da je Veršnik bil pred odhodom iz taborišča »opozorjen, da bo še naprej vršil svojo gestapovsko dolžnost«, istočasno pa sodba označuje to izjavo kot »izjavo obtoženega Veršnika o političnem sodelovanju.« Ne glede na vprašanje utemeljenosti in logičnosti takih zaključkov pa se vsiljuje vprašanje, zakaj je bilo Veršniku potrebno

[1] Sestra Pia je bila neka nuna, ki je v letih 1942/43 hodila v Dachau (verjetno na prošnjo svojcev) posredovat za izpustitev posameznih internirancev.

ponovno podpisati izjavo o sodelovanju z gestapom, ko pa sodba sama pravi, da »je obtoženec kot dober gestapovski agent bil izpuščen iz taborišča.«

Dvomljive vrednosti je tudi Veršnikovo priznanje v teku preiskave in na glavni obravnavi, da je on namreč pred odhodom iz taborišča dal gestapovcu Kiecku omenjeno izjavo. Veršnik je bil poslan v Allach dne 28. 3. 1944. Takrat pa je bilo v dachauskem taborišču čez 20.000 internirancev, saj jih je bilo že 8. 1. 1943 skoraj 21.000 (prof. dr. Bláha str. 116). Politični oddelek je torej glede na tako veliko število internirancev moral imeti temu ustrezno veliko število svojih gestapovskih uslužbencev. Gestapovec Kieck, o katerem govori Veršnik, je očitno identičen s »Quickom«. Ta pa ni bil navadni gestapovski uradnik ali pa oficir, temveč vodja gestapa v Münchnu, obenem oziroma istočasno pa je vodil in opravljal polnih 13 let tudi politični oddelek dachauskega taborišča, kakor izhaja to iz navedb v prej citirani knjigi prof. dr. Bláhe na str. 230. Že glede na ta visoki položaj in funkcijo je dvomljivo tozadevno obsojenčevo priznanje, da je omenjeno izjavo podpisal neposredno pred samim šefom gestapa za München, ko pa je šlo le za izvršitev že rešene prošnje za dodelitev moža na delo v tovarno. Šlo je tedaj le za izvršitev tistih formalnosti, ki so bile predpisane v zvezi s premestitvijo in odpustom iz taborišča.

Ne glede na vprašanje, ali je bil Veršnik izpuščen iz taborišča zaradi uspeha prošnje njegove žene ali ne, pa je treba navesti še sledeče: V Allachu je bila ena izmed mnogih podružnic dachauskega taborišča (prof. dr. Bláha str. 239 in 255). V že cit. zbirki »Otpor u žicama« – knjiga druga, stran 302, – je navedeno, da je največja komanda oziroma podružnica bila v Allachu in da je po podatkih dne 26. 4. 1944 štela 8.970 moških in 1.027 žensk. Obnovitveni predlog utemeljeno poudarja, da je glede na totalno mobilizacijo vseh nemških sil za borbo na frontah in v zaledju proti osvobodilnim silam nastopilo ogromno pomanjkanje delovne sile v celotnem nemškem gospodarstvu od težke industrije do kmetijstva. »Po neuspelem nacističnem napadu na Sovjetsko zvezo, po porazu pred Moskvo in po hudih izgubah pozimi 1941/1942, je bilo treba hitro nadomestiti stotisoče in milijonske izgube na frontah. Zato so morali v vojaško službo delavci in strokovnjaki iz nemške industrije in iz zaledja. Tako je prihajalo do pomanjkanja delovnih moči posebno v vojni industriji in pri preskrbi. To pomanjkanje naj bi nadomestili ljudje iz zasedenih dežel. Tako ljudi, pripeljane na prisilno delo, kakor jetnike v koncentracijskih taboriščih, naj bi bili uporabljali kot sužnje pri strokovnih ali pomožnih delih, dokler je bilo v njih količkaj moči. Tako so začele hoditi iz taborišča delovne komande v okolna podjetja, od katerih so mnoga bila daleč.« (prof. dr. Bláha str. 68). Od zime 1942/43 dalje sta se značaj in namen koncentracijskega taborišča v Dachauu in še nekaterih drugih začela spreminjati. S tem v zvezi pravi dr. Bláha (str. 173) dobesedno: »Upravi, kjer je bil najpomembnejši Arbeitseinsatz – delovni urad, je bilo v celoti veliko na tem, da bi kar največ jetnikov lahko delalo, celo na zelo izpostavljenih mestih, posebno v tovarnah za vojaške namene.« Veršnik je bil dne 28. 3. 1944 poslan na delo v tovarno, ki je izdelovala avtomobile za nemško vojsko. Veršnik pa ni bil edini interniranec, ki so ga odpustili iz taborišča in poslali kot svobodnjaka na delo v tovarno. Mnogi so bili odpuščeni že pred Veršnikom in tudi po Veršniku, kakor je to razvidno iz podatkov, ki so bili zbrani v teku obnovitvenih poizvedb v zvezi z Žumrom.

Sodba šteje Veršniku v breme, da je »po prihodu v tovarno bil pripeljan k uradniku Meiru, kateri je imel na mizi že dokumente z izjavo obtoženega Veršnika o

političnem sodelovanju.« Tu je mišljenja lojalnostna izjava, ki jo je Veršnik podpisal pred izpustom iz dachauskega taborišča. Sodba pa pri tem prezre Veršnikov zagovor v preiskavi, kjer je navedel (str. 10), da se je ob prihodu v Allach moral javiti najprej na policiji, da ga je od tam eden (policist) peljal k Lagerführerju, ta pa ga je poslal k pomočniku direktorja Meiru, kateri je Veršniku izročil delovno obleko in čevlje in ostale potrebne stvari, kakor je to Veršnik tudi na glavni obravnavi pojasnil. V dokaznem gradivu ni najti nobene okoliščine, ki bi utemeljevala zaključek, da je dotični Meir bil uslužbenec gestapa ali pa redne policije, če pa je res to bil, potem je očitno imel nalogo voditi kontrolo, ali so vsi iz taborišč na delo v tovarno dodeljeni interniranci na svojih delovnih mestih, ali ni morda kdo samovoljno zapustil dela in kraja svojega bivanja. Veršnik v svoji obnovitveni prošnji (str. 17) zatrjuje, da je bil poslan na prisilno delo v Allach, v svoji pritožbi zoper sodbo sodišča prve stopnje pa je navedel, da se je v Allachu *moral kakor vsak drug delavec javljati* tistim nemškim predstavnikom, kakor mu je bilo naročeno *in kakor so to delali vsi ostali tam zaposleni.* Ko je v zapisniku o glavni obravnavi navedeno, da je Veršnik k omenjenemu Meiru »hodil potem vsak teden opraviti različne formalnosti v zvezi s službo«, je očitno pri tem Veršnik mislil svojo dolžnost javljanja, o kateri govori njegova pritožba, »dolžnost, ki ni bremenila samo Veršnika, *temveč vse v dotični tovarni zaposlene delavce,* ki jih je bilo ca 4000, različnih narodnosti, večinoma na prisilnem delu, dočim so bili svobodni le posamezni Nemci in to preddelavci, mojstri in uradniki«, kakor je vse to kot nova dejstva iznesel Veršnik v svoji obnovitveni vlogi na str. 17. Glede na te nove okoliščine bi se v zvezi s tem, kar je Veršnik o svojem tedenskem javljanju povedal že na glavni obravnavi in v svoji pritožbi proti sodbi sodišča prve stopnje utegnilo dotično tedensko javljanje pri Meiru dobiti drugačen značaj in pomen, kot pa ga je temu dala pravnomočna sodba, ki je v tem tedenskem javljanju videla gestapovsko povezavo.

Kako in zakaj je Veršnik dobil 14-dnevni dopust, je to deloma razvidno iz njegovega zagovora v preiskavi in na glavni obravnavi, kjer je pojasnil, da sta k njemu v Allach prišli na obisk njegova žena in hčerka in da je kmalu po njunem odhodu domov dobil pismo oz. brzojavko s sporočilom, da sta obe – žena in hčerka – zboleli ter da mu je dovoljenje za dopust izposloval mojster Thurner, kateremu je bil pri delu podrejen. Veršnik je v zagovoru navedel, da je ženino pismo pokazal mojstru Thurnerju in da mu je ta izposloval 14-dnevni dopust. V končnem zapisniku o zaslišanju Veršnika v preiskavi je navedeno, da je bil Thurner član nacistične stranke, da pa sta se Thurner in Veršnik dobro razumela in da je Veršnik zaupal Thurnerju, da je bil v Dachauu zaradi komunizma. Zakaj sta se dobro razumela, je Veršnik iznesel to šele v svoji obnovitveni vlogi (str. 17), kjer Veršnik navaja, da on ni kadilec, dočim je bil mojster Thurner strasten kadilec in da je on dajal Thurnerju cigarete, ki so njemu pripadale in ki jih je kot delavec dobival. Veršnik je v omenjeni obnovitveni vlogi iznesel nadaljnjo novo okoliščino, ki je pogojevala, da je dobil dopust in sicer to, da je bil direktor odsoten in da je zato lažje šlo, da je Thurner govoril z ing. Härtingom, ki je nadomeščal direktorja ter da je vplivala na odobritev dopusta trditev v pismu, da sta žena in hčerka tako hudo in resno zboleli, da sta bili poslani v bolnišnico na Golnik, kar je tudi bilo res, ker je Veršnik na poti domov grede šel direktno na Golnik in tam našel samo hčerko, ker je žena že bila odpuščena v domačo oskrbo.

Da je mojster Thurner dobrohotno tretiral Veršnika, je to razvidno iz vsebine

izjave tistega Thurnerja Ludvika, ki jo je podal v Münchnu dne 17. 4. 1970. Ta izjava se v originalu in v overovljenem prevodu nahaja v obnovitvenem dokaznem gradivu. V zvezi s svojim delom v tovarni v Allachu je Veršnik v obnovitveni vlogi navedel novo okoliščino, da je namreč on dvakrat polomil stružnico, na kateri je delal in sicer, da jo je prvič polomil manj, drugič pa tako močno, da ni obratovala kakih 14 dni, ker niso imeli v tovarni nadomestnih delov. V prej omenjeni pismeni izjavi potrjuje Ludvik Thurner, stanujoč v Münchnu, Weilerstrasse 10/III, da je on res bil med preteklo vojno mojster v strugarnici in da je v njegovem oddelku delal Alojz Veršnik, nadalje, da se spominja, da je Veršnik poškodoval povsem novo stružnico in da je vodja – Nading Heinz celo sumil, da gre za sabotažo, on (Thurner) pa da mu je rekel, da se je Veršnik nenadoma onesvestil in padel poleg stroja na tla. Končno pravi Ludvik Thurner v omenjeni izjavi, da se sedaj več ne spominja, ali je Veršnik takrat svojo omedlevico – svest si posledic, ki ga čakajo – samo fingiral ali ne. Vsebina te izjave vsekakor kaže, da je Thurner res šel Veršniku na roke, da ga je ščitil in se za njega potegoval.

Ob vseh zgoraj navedenih novih okoliščinah, ki jih je Veršnik iznesel v svoji obnovitveni vlogi, bi se v zvezi s tem, kar je navedel v rednem kazenskem postopku o tem, kako in zakaj je dobil dopust, utegnilo sodišče po ponovnem pretresu tega vprašanja prepričati, da je tudi v tem pogledu verjeti Veršniku. Končno se pripominja, da se je Veršnik v resničnost svojega zagovora glede dopusta skliceval na svojo hčerko Alojzijo por. Borišek, ki pa v teku rednega kazenskega postopka ni bila zaslišana. Pri tem predlogu smiselno vztraja Veršnik tudi v svoji obnovitveni vlogi.

Pod 2. točko odločbe o krivdi se šteje Veršniku v breme tudi to, da je »septembra (1944) odšel v partizane, se tam vdinjal v terenske organizacije narodnoosvobodilnega gibanja in se povezal z že obsojenim gestapovskim agentom Oswaldom Stanetom.« Kako in zakaj je Veršnik odšel v partizane? Na glavni obravnavi je Veršnik navedel, da se po preteku dopusta ni vrnil v Allach, ker je doma zbolel. V obnovitveni vlogi (str. 18) je Veršnik navedel kot novoto, da ga je takrat zdravil dr. Kremžar, ki mu je dal zdravniško potrdilo, katero je pokazal orožniku, ki je prišel poizvedovat na dom k Veršniku, zakaj se ni že vrnil v Allach. V preiskavi je Veršnik navedel (str. 11), da je šel na dopust v začetku junija 1944. S pismeno izjavo zdravnika dr. Maksa Kremžarja z dne 31. 5. 1960 je izkazano (str. 36), da se je Veršnik javil v bolniški stalež dne 20. 6. 1944 zaradi živčne izčrpanosti in revmatizma in da se je ponovno javil v ordinaciji dne 2. 8. 1944 ter da so ti podatki povzeti iz bolniške knjige pod št. 1267/1944.

Veršnik je na glavni obravnavi v svojem zagovoru navedel, da se je po prihodu domov v Domžale na dopust spoznal z učiteljem Chwatalom, h kateremu je dvakrat na teden (v sredo in soboto) hodil tarokirat, nadalje, da so koncem avgusta Chwatala aretirali, ustrelili pa da so ga 15. septembra 1944, ter da je on še istega dne odšel k partizanom. Veršnik je bil obtožen, da »se je povezal s pripadniki narodnoosvobodilnega gibanja, kakor z učiteljem Chwatalom, ki ga je nato ovadil zaradi sodelovanja z NOG, kar je imelo za posledico ustrelitev imenovanega, sam pa je isti dan po ustrelitvi v namenu, da bi zakril svoje ovaduško delo, odšel v partizane.« Tega Veršniku očitanega delovanja, to je povezave in izdaje učitelja Chwatala ter odhoda v partizane v namenu prikriti izdajo imenovanega učitelja, je bil Veršnik že na prvi stopnji oproščen zaradi pomanjkanja dokazov ter je ta oprostilna sodba brez pritožbe javnega tožilca postala pravnomočna.

Veršnik je na glavni obravnavi trdil, da je bil učitelj Chwatal ustreljen dne 15. 9. 1944, iz poročila o smrtnem primeru – katero poročilo je izdal KLO Domžale dne 1. 4. 1948 in je bilo predloženo sodišču že v rednem kazenskem postopku, – je razvidno, da je v mrliški matični knjigi Dob kot dan smrti Franca Chwatala zabeležen 20. september 1944 ob 7. uri. Bistveno za Veršnikov zagovor je to, da je trdil, da je on istega dne, kot je bil ustreljen Chwatal, odšel v partizane iz strahu, da ne bi tudi njega aretirali ali celo ustrelili, ker je bil dober znanec z imenovanim učiteljem. Kljub temu pa sodišče Veršniku ni verjelo, češ, da »tak strah pri njem kot gestapovskem agentu ni bil utemeljen in je brez dvoma izkoristil dobro priliko, da dobi zveze s partizani.«

Predlog republiškega javnega tožilca za obnovo kazenskega postopka je povzel nove okoliščine, na katere se sklicuje Veršnik v obnovitveni vlogi (str. 18). Tam je Veršnik kot novo navedel to, da se je po prihodu na dopust povezal z Rudijem Učakarjem, kateri ga je vabil v partizane in mu dal celo direktivo in »javko«, da se je on (Veršnik) ustrašil, čim je zvedel, da so ustrelili Chwatala, ker je hodil k njemu dvakrat na teden in da je zato on še istega dne odšel v partizane in sicer v Mošnje, od koder je bil poslan na Vače, kjer so mu dali na razpolago, da gre lahko v Belo Krajino, ali pa v osvobojeno Gornjo Savinjsko dolino, ter da se je on odločil za Savinjsko dolino, ker ima tam sorodnike v Gornjem gradu in Novi Štifti. Veršnikovo povezavo z Rudijem Učakarjem, aktivistom, ki se je v juliju in avgustu 1944 kot terenec zadrževal s skupino borcev na Podrečju, je v svoji pismeni izjavi z dne 4. 9. 1956 potrdila Alojzija Tratnik, (str. 42), kakor tudi Rudi Učakar sam v svoji pismeni izjavi z dne 4. 9. 1956 (str. 31). Tudi Milan Likar, ki je bil leta 1944 inštruktor okrožnega VOS-a za Kamniško okrožje in živi sedaj kot upokojeni podpolkovnik v Domžalah, je v obnovitvenih poizvedbah, zaslišan dne 21. 10. 1970 (str. 90), povedal, da se spominja, da je v jeseni 1944 verjetno po neki zvezi prišel k njemu Veršnik. Da je Veršnik prišel k njemu po neki zvezi, sklepa Likar na to prav iz dejstva, da je bil on takrat inštruktor okrožnega VOS-a za Kamniško okrožje. O čem pa sta takrat Veršnik in Likar govorila, pa se sedaj Likar več ne spominja.

Na podlagi vseh zgoraj navedenih novih dokazil in novih dejanskih okoliščin se utegne pri ponovnem obravnavanju te zadeve pokazati, da je Veršnik imel povezavo s terenci, in da se je z njimi dogovarjal, da bi šel v partizane še predno je prišlo do aretacije in ustrelitve Chwatala ter da je vprav ustrelitev Chwatala bil tisti moment, ki je odločilno vplival, da se je Veršnik dokončno odločil in odšel v partizane, ker se je bal, da bodo tudi njega aretirali.

Veršnik je na glavni obravnavi povedal, da so ga v Gornjem Gradu dodelili v agitprop. Pravnomočna sodba šteje za dokazano, da je Veršnik »vnašal razdor v terenske organizacije in da je bil kmalu kot nezanesljiv odpuščen iz NOV.« Veršnik se je na glavni obravnavi zagovarjal, da je tov. Nado, članico njihovega agitkolektiva razžalil s tem, da ji je povedal, kar je o njej slišal od hišne gospodinje, pri kateri je stanoval, da je namreč tov. Nada svoječasno hodila okrog z gestapovci.

V svoji obnovitveni vlogi z dne 28. 7. 1961 (stran 9) in tudi v oni, ki jo je Veršnik napisal v KPD Maribor (str. 19), je glede dodelitve na delo v agitprop in glede incidenta s tov. Nado navedel nove okoliščine: da je on bil dodeljen v agitprop zaradi tega, ker je kot invalid z zlomljeno desno nogo v kolku in pokvarjeno levo roko, katero si je že leta 1938 v avtomobilski nesreči zdrobil, bil za borca nesposoben; da je bil on zadolžen, da v vasi Okonina izposluje pri bivšem trgovcu in gostilničarju

Kolencu prostore za agitprop, kar mu je tudi uspelo, da pa je Kolenčeva žena rekla, da ona ne vidi rada tov. Nade, čeprav je Nada njena sorodnica, ker je Nada prej ošabno hodila z SS okoli in nosila glavo pokonci; da je Veršnik par dni pred preselitvijo v Kolenčevo hišo to očital tov. Nadi, katera je v joku odšla, pozneje pa je prišel inštruktor Stane (Kokalj), ki je bil zaščitnik tov. Nade in naročil Veršniku, da mora predati svoje posle in se javiti pri borzi dela v Gornjem Gradu, kar je Veršnik tudi storil, dela pa takrat za njega niso imeli, zato se je zadrževal pri svojem bratrancu Francu Krebsu, kmetu v Gornjem Gradu in mu pomagal pri delu. Veršnik nadalje navaja v omenjenih omilitvenih vlogah, da se je Oswald takrat nahajal pri partizanih na Ljubem ob Savinji in da je v želji, da bi prišlo do poravnave spora s tov. Nado, šel k Oswaldu in ga prosil za pomoč in posredovanje, da bi se ta nesporazum poravnal, na Oswalda pa da se je obrnil, ker ga je poznal kot bivšega interniranca, pri čemer pa Veršnik poudarja, da z Oswaldom nista bila prijatelja v Dachauu.

Na podlagi vsebine izpiska iz zapisnika o zaslišanju Oswalda Staneta, kateri izpisek (str. 16) je bil v dokazne svrhe predložen sodišču v rednem kazenskem postopku, je razvidno, da je Oswald v celoti potrdil Veršnikov zagovor, da je namreč Veršnik koncem leta 1944 prišel k Oswaldu, da mu je Veršnik povedal, da ima neko terensko funkcijo v okrajnem ali krajevnem odboru in da je takrat Veršnik prišel k njemu zato, da bi on (Oswald) posredoval v nekih Veršnikovih sporih v dotičnem odboru. V omenjenem izpisku o zaslišanju Oswalda se očitno pomotoma navaja, da je Veršnik obiskal Oswalda v Ljubljani, namesto pravilno v Ljubnem. Da gre za pomoto, dokazuje že dejstvo, da je Oswald po razlogovanju pravnomočne sodbe bil takrat v NOV in zato seveda ni mogel priti v Ljubljano, temveč v Ljubno ob Savinji kot navaja to v svojem zagovoru Veršnik. Čeprav nima sodba za dokazano, da je Veršnik takrat prosil Oswalda, da naj posreduje za njega, – pri čemer očitno misli sodba za posredovanje v sporu s tov. Nado, – pa ima istočasno za dokazano, da se je Veršnik takrat povezal z Oswaldom kot gestapovskim agentom oz. kot pravi odločba o krivdi, da se je Veršnik »povezal z že obsojenim gestapovskim agentom Oswaldom Stanetom.«

Čim je glede Veršnikovega odhoda v partizane omajano tisto dejansko stanje, ki ga ima za dokazanega pravnomočna sodba in čim je omajan v prvi točki odločbe o krivdi navedeni očitek gestapovskega agenta, potem sta v posledici tega tudi trditvi sodbe, da je Veršnik kot agent gestapa povzročal razdore v agitpropu in da sta se Veršnik in Oswald agenturno povezala, tako močno omajani, da to nujno narekuje ponovni pretres tudi teh dveh očitkov, zlasti še, ko niti obtožnica ne očita Veršniku, da bi on zakrivil kakršnokoli nepravilnost v pogledu varnosti osvobodilnega gibanja in borbe in ko takrat Oswald še ni bil obsojen kot gestapovski agent, temveč je kot partizan takrat užival zaupanje svoje okolice in zato tudi Veršnik ni imel takrat nobenega razloga sumiti Oswalda tega, česar je Oswald bil obsojen šele leta 1948.

Ad tč. 3 odločbe o krivdi:

V tej točki odločbe o krivdi je inkriminirano Veršnikovo kaznivo delovanje po osvoboditvi, ki naj bi ga storil, – pravtako kot prvi dve – v svojstvu in s cilji gestapovskega agenta. Iz obrazložitve sodbe izhaja, da je Veršnik vse do konca leta 1947 nadaljeval v Münchnu »svoje gestapovsko delo in onemogočal zavezniškim oblastem odkrivati in kaznovati naciste« ter da je tako – prikazujoč sebe kot žrtev fa-

šizma – izdal za ravnatelja Bahna Walterja ugodno izjavo o njegovem zadržanju pri postopanju z inozemskimi delavci, čeprav je Veršnik dobro vedel, da je Bahn v svojem obratu nečloveško izkoriščal delovno silo iz okupiranih dežel, ugodno izjavo pa da je Veršnik podal v namenu, da bi tako preprečil izvajanje zakona o denacifikaciji Nemčije.«

Kako in zakaj se je Veršnik vrnil domov iz partizanov oziroma s terenskega dela, in kako in zakaj je šel nazaj v Nemčijo v Allach na svoje prejšnje službeno mesto, od koder je bil poslan v drugo tovarno v Passing, vse to ni bilo predmet obtožbe in zato tudi ni predmet obsodbe. Glede na to bi bilo brezpredmetno ukvarjati se s tozadevnimi obsojenčevimi navedbami na glavni obravnavi in z novimi navedbami v njegovih omenjenih dveh obnovitvenih vlogah, če ne bi sodba obsojenčeve vrnitve v Nemčijo in dejstva, da se mu tam ni nič zgodilo, štela za dokaz, da Veršnik ni bil navaden interniranec. Smiselno ima namreč sodba za dokazano, da se Veršniku ni nič zgodilo, čeprav je prišel nazaj na delo v Allach šele 6 mesecev po preteku dopusta in da je dobil delo v Passingu le zaradi tega, ker je bil agent gestapa.

Veršnik je že na glavni obravnavi v svojem zagovoru navedel, da so Nemci ponovno zavzeli Savinjsko dolino in da se je skupno z drugimi vrnil na Moravško, kjer so se skrivali. V svoji prošnji za obnovo (stran 19), napisani v KPD Maribor, je navedel, da se je okoli 9. 12. 1944 z zadnjo skupino umaknil na Moravško, katero je decembra 1944 okupator ponovno zavzel in so se zato le manjše skupine partizanov in terencev zadrževale po tamkajšnjih kmetijah, da so bile hajke zelo pogoste in da je tudi hrane že primanjkovalo ter da se je zaradi vsega tega odločil, da se vrne domov v Domžale, kar je tudi storil. To Veršnikovo dejanje bi nedvomno zaslužilo moralno obsodbo, če ne bi sodba sama imela za ugotovljeno, da je Veršnik bil kot nezanesljiv odpuščen iz NOV. Tako se mu niti dezerterstva ne more očitati, sicer pa to itak ni bilo predmet obtožbe in obsodbe. Po prihodu domov, pravi Veršnik, da se je doma skrival, da sta se žena in hčerka bali ne samo za njega, temveč tudi za sebe, da se je bal represalij tudi hišni gospodar, ki je Veršniku predlagal, naj gre v Beljak na delo, on pa da se je odločil za Allach, ker mu je žena preskrbela potrdilo dr. Kremžarja, da je bil ves čas bolan. To vse je Veršnik zatrjeval tudi na glavni obravnavi. Iz pismene izjave dr. Maksa Kremžarja z dne 31. 5. 1961 je razvidno, da v svoji bolniški knjigi nima zabeleženega omenjenega potrdila, toda to je umljivo, saj je vendar šlo za potrdilo z neresnično vsebino in kar je najvažnejše, šlo je za potrdilo, izdano partizanu in zato dr. Kremžar dotičnega potrdila iz razumljivih razlogov ni vpisal v bolniško knjigo. Iz vsebine pismene izjave dr. Kremžarja z dne 31. 5. 1961 pa je moč zaključiti, da se ne spominja, ali je januarja 1945 izdal potrdilo ali ne, da pa dopušča možnost, da je tako potrdilo res izdal. V svoji pismeni izjavi z dne 30. 5. 1961 je Veršnikova hčerka Lojzka v celoti potrdila tozadevni očetov zagovor.

Čeprav pravi sodba, da »se je (Veršnik) izognil posledicam, ki bi ga čakale, če bi bil navaden interniranec«, pa ima sodba istočasno za dokazano, da se »obtožencu ni ničesar zgodilo, kajti verjeli so njegovim potrdilom«. To pa govori za zaključek, da je Veršniku uspelo izogniti se vsem posledicam le zaradi tega, ker so Nemci verjeli potrdilu, ki ga jim je Veršnik predložil, ne pa zaradi tega, ker naj bi bil agent gestapa.

Iz opisa dejanja pod točko 3) odločbe o krivdi izhaja, da šteje sodba Veršniku v breme tudi to, da je odklonil vrnitev v domovino. Komu in kdaj je Veršnik odklonil vrnitev v domovino, to iz končnega zapisnika o njegovem zaslišanju z dne 2. 4.

1948 ni razvidno. V tem zapisniku je namreč v zvezi s tem problemom zabeleženo (str. 11) eno samo vprašanje: »Zakaj se niste vrnili domov do konca leta 1947?« in Veršnikov odgovor: »Ker sem Hennemannovi obljubil, da ji bom dobil novo stanovanje ter sem ves čas delal na tem. Bil sem tudi bolan.« Enako se je Veršnik zagovarjal na glavni obravnavi (str. 68). Temu zagovoru sodišče ni sledilo, češ, da »so vsi interniranci, ki so imeli družine v domovini, pa tudi drugi, nestrpno čakali na povratek. Iz izpiska o zaslišanju Branka Diehla z dne 19. 1. 1948 je razvidno, da je Diehl med drugim o Veršniku izpovedal tudi sledeče: »Po osvoboditvi mi je dva ali tri dni po mojem odhodu v domovino pisal iz neke kasarne iz Münchna in me prosil, da bi ga repatriiral. Vendar jaz takrat nisem imel možnosti, da bi prišel do njega in mu pomagal. Po osvoboditvi ga nisem več videl in ne vem, kje se nahaja.« Ta Diehlov zapisnik nosi št. 099877 in ni bil predložen sodišču v rednem kazenskem postopku. Ta zapisnik je torej treba šteti za nov listinski dokaz, citirana vsebina pa kaže na nove dejanske okoliščine glede vprašanja Veršnikovega odnosa do vrnitve v domovino.

Kot razlog, zakaj se Veršnik ni tako dolgo vrnil v domovino, je Veršnik na obravnavi navedel svojo hudo bolezen (revmatizem) in obljubo, ki jo je dal Ani Hennemann, da ji bo pomagal dobiti stanovanje. Iz obnovitvene vloge, ki jo je Veršnik napisal na prestajanju kazni v KPD Maribor, je razvidno (stran 22), da je Veršnik živel z Ano Hennemann, v prošnji z dne 28. 7. 1961 pa zatrjuje Veršnik, da je ostal v Nemčiji zgolj zaradi svojih težkih in neurejenih družinskih razmer in zaradi svoje težke bolezni, ter navaja, da mu je Hennemannova nudila veliko pomoč, da se je v mesecih pred zlomom nacifašizma pri njej skrival, da mu je stregla, ker je bil težko bolan in nesposoben za transport. Iz Veršnikovih navedb v njegovi obnovitveni vlogi je nadalje razvidno, da je Veršnik bival pri Hennemannovi v letu 1945 pred in po zlomu Hitlerjeve Nemčije. To izhaja tudi iz pismene izjave Ane Hennemann z dne 14. 6. 1956, katera izjava je v originalu in v overovljenem prepisu priložena predlogu republiškega javnega tožilca za obnovo kazenskega postopka. Obnovitveni predlog republiškega javnega tožilca navaja, da je med Veršnikom in Hennemannovo obstajal tesnejši odnos, za kar govori tudi vsebina pisma Ane Hennemann z dne 16. 7. 1956 (v originalu in overovljenem prepisu na strani 86), že prej omenjeni Milan Likar, upokojeni podpolkovnik, je v obnovitvenih poizvedbah dne 21. 10. 1970 kot priča izpovedal (stran 90), da je on zelo dobro poznal Veršnikove družinske razmere, ker je večkrat prihajal v Veršnikovo stanovanje inštruirat njegovo hčerko in da mu je zato znano, da se Veršnik in njegova žena nista razumela, ker je bila žena podvržena alkoholu, Veršnik pa je mnogo potoval kot trgovski potnik in bil bolj malo doma.

Nadaljnji razlog svojega dolgega bivanja v ZR Nemčiji je Veršnik razkril v obnovitveni vlogi, napisani na prestajanju kazni v KPD Maribor. Iz te vloge se vidi (stran 22), da se je Veršnik v Nemčiji potegoval, da bi dobil odškodnino, ker si je v internaciji zlomil desno nogo v kolku in ker je težko zbolel za revmatizmom. Na glavni obravnavi je Veršnik navedel, da je prvo pismo iz domovine dobil marca 1947. V prošnji za obnovo pa pravi, da je konec leta 1946/47 vzpostavil pismene stike s svojci, katerim je obrazložil zadržek ter da mu je žena pred povratkom domov pisala, da bo vso odškodnino dobil doma in da se je on takoj odločil za povratek ter se poslovil od Hennemannove. Iz teh navedb bi se moglo torej nedvomno zaključiti, da je eden izmed tehtnih razlogov Veršnikovega zadrževanja v Nemčiji

bilo njegovo prizadevanje dobiti odškodnino, čim pa mu je žena pisala, da bo dobil doma odškodnino, se je Veršnik takoj odločil in vrnil domov. To pa je bilo šele decembra 1947, zato je zaključiti, da je Veršnikova žena svojemu možu pisala o možnostih dobiti odškodnino doma šele v pozni jeseni 1947.

Glede izjave za Walterja Bahna, ki je predmet obsodbe pod točko 3 izreka, se je Veršnik v preiskavi (stran 13) in na glavni obravnavi sam obremenjeval, češ da je Bahn tako potrdilo rabil, da ne bi bil denacificiran, istočasno pa se je zagovarjal, da je Bahnu izstavil potrdilo, ker je tudi Bahn njemu dal potrdilo, ki mu je bilo potrebno, da bi dobil odškodnino oziroma penzijo. Glede tega samoobremenjevanja velja vse tisto, kar je bilo že v začetku obrazložitve tega sklepa povedano glede priznanja in načina zasliševanja. K temu je treba dodati še to, kar je Veršnik v svoji pismeni vlogi, napisani v KPD Maribor, navedel, da se je preiskovalni organ pred zaključkom preiskave povoljno izrazil o njem (Veršniku), pri čemer je preiskovalni organ rekel: »Z vami lahko delam, kar hočem«.

Iz dokaznega gradiva, ki je bilo sodišču na razpolago v rednem kazenskem postopku, ni razvidno, kako so preiskovalni organi zvedeli za obstoj in vsebino Veršnikove izjave za Walterja Bahna. Iz Veršnikove prošnje za obnovo z dne 28. 7. 1961 je razvidno (str. 11), da je Veršnik prinesel koncept dotičnega potrdila med drugimi papirji s seboj v Jugoslavijo. Ta nova okoliščina kaže, da se Veršnik sploh ni zavedal, da izstavitev takega potrdila predstavlja kakšno kaznivo dejanje. Pravnomočna sodba je to Veršnikovo delovanje pod točko 3) izreka pravno opredelila kot kaznivo dejanje zoper pravosodje. Ob času, ko se je v tej kazenski zadevi izrekala sodba, so se glede tistih kaznivih dejanj, ki niso bila še urejena z našo takratno pozitivno kazensko zakonodajo, uporabljali splošni principi materialnega kazenskega prava. Sledeč opisu in pravni opredelitvi, ki jo je temu dejanju dala pravnomočna sodba, bi to dejanje odgovarjalo danes enemu izmed primerov kaznivega dejanja pomoči storilcu po storitvi kaznivega dejanja iz člena 281 KZ. Tako po takrat veljavnih splošnih principih kazenskega prava, kakor tudi po določbi člena 281 KZ pa je moč to kaznivo dejanje storiti le z namenom preprečiti storilčevo odkritje ali pa izvršitev že izrečene kazni. V svoji obnovitveni vlogi z dne 28. 7. 1961 zatrjuje Veršnik, da dotičnega potrdila ni izdal zato, da bi se preprečilo ali oviralo izvajanje zakona o denacifikaciji, da zoper Walterja Bahna ni bil nikoli sprožen noben postopek, da Bahn dotičnega potrdila sploh ni uporabil, da ga nihče ni zasledoval in da Bahn tudi nikoli ni bil v nobeni preiskavi. Glede na navedene nove okoliščine, zlasti tudi na dejstvo, da je Veršnik koncept omenjenega potrdila hranil pri sebi in ga prinesel decembra 1947 čez mejo v Jugoslavijo, se utegne izkazati, da subjektivna stran tega Veršniku očitanega dejanja ni podana in da sploh ne gre za kaznivo dejanje.

Glede očitka v odločbi o krivdi pod točko 3), da je Veršnik tudi po zlomu Hitlerjeve Nemčije še deloval kot agent gestapa, je treba k vsemu, kar je bilo že povedano o Veršniku kot agentu gestapa, dodati še sledeče: V prošnji, ki jo je Veršnik napisal na prestajanju kazni v KPD Maribor, je navedel (stran 21), da se je on vse do svojega odhoda v domovino (16. 12. 1947) v Münchnu politično udejstvoval v naprednih gibanjih, da je hodil na zborovanja in sestanke KP in da se je pripravljal za vstop v KP ter je tozadevno tiskovino za vstop v partijo prinesel s seboj v domovino, da je v letu 1947 raznašal in razširjal propagandno gradivo za FLRJ, da je propagandno literaturo dobival pri poročniku Valenčaku, kateri je bil vodja Jugoslo-

vanske misije v Münchnu. V zvezi z zatrjevanim Veršnikovim političnim zadržanjem po osvoboditvi v Nemčiji je pomembno potrdilo KP – Mestnega dela Westend v Münchnu z dne 25. 11. 1947 (stran 89). V tem potrdilu je Veršnik prikazan kot zvest delavec za stvar in dober borec v antifašističnem odporu, predan propagandist za napredni svetovni nazor, pri čemer je še posebej poudarjeno, d aje bil tudi izredno marljiv v obiskovanju sestankov. To potrdilo je nov listinski dokaz in nosi številko A 335731, ker v rednem kazenskem postopku ni bilo predloženo sodišču. Tudi vsebina dopisa Deželnega sekretariata »Združenja preganjancev nacističnega režima« za Bavarsko z dne 29. 10. 1956 dokazuje, da je Veršnik užival v Nemčiji v bivših sointernirancih po končani vojni vso podporo kot sobojevnik odpora (str. 67). Tudi Adolf Meislinger, ključavničar iz Münchna in član KP Nemčije, ki je bil aretiran leta 1933 in nato 8 let v zaporu, po prestani kazni pa leta 1941 poslan v taborišče Dachau (stran 71) in ki je bil po osvoboditvi član Dachauskega komiteja in član Mednarodnega dachauskega komiteja v Bruslju, se je zavzemal, da bi Veršnik dobil od nemške države zahtevano odškodnino, kakor izhaja to iz njegovega pisma Veršniku z dne 7. 10. 1956 (str. 73). Meislinger, ki je Veršnika dobro poznal, se prav gotovo ne bi zavzemal za Veršnika, če bi bil podan kakršenkoli sum o Veršnikovem zadržanju v internaciji ali po osvoboditvi.

Vse v zvezi z dejanjem pod točko 3) izreka prikazane nove dejanske okoliščine so nedvomno take, ponujeni novi dokazi pa tako tehtni, da bi sami za sebe, vsekakor pa v zvezi s tem, kar je bilo iznešeno v rednem kazenskem postopku glede tega dejanja, utegnilo pripeljati do oprostitve Veršnika v tej točki inkriminiranega dejanja.

V zvezi z dejanjem pod točko 2) in 3) odločbe o krivdi je treba končno pripomniti še sledeče: Pravnomočna sodba tudi v točki 2) in 3) izreka izhaja iz aprioristične predpostavke, ki si jo je sodba postavila v 1) točki odločbe o krivdi, tj. izhaja iz predpostavke, da je Veršnik v Begunjah podpisal izjavo o sodelovanju z gestapom in da je kot tak deloval in se obnašal ves čas svojega bivanja v dachauskem taborišču in tudi še potem, ko je bil odpuščen iz taborišča. Ko sta torej tudi 2. in 3. točka zgrajeni na eni in isti predpostavki, zato je jasno, da nujno tudi pade trdnost in zanesljivost dejanske podlage, na kateri temelji odločba o krivdi glede dejanj pod točko 2 in 3, čim je omajana ugotovitev glede Veršnikovega podpisa v Begunjah o sodelovanju z gestapom. Ta osnovna in izhodiščna predpostavka pa je glede na vse dosedaj obrazloženo nedvomno tako močno omajana, da utegne biti Veršnik na novi glavni obravnavi oproščen dejanja pod točko 1) odločbe o krivdi in že v posledici tega tudi glede dejanj pod točko 2) in 3).

Samo dejstvo, da je Veršnik bil spomladi 1944 odpuščen iz Dachaua in bil poslan na delo v tovarno avtomobilov v Allach, da je tam dobil dopust in da je na dopustu doma nato odšel v partizane, ne da bi v vsem tem času karkoli storil, kar bi bilo podobno ovajanju, vohunjenju in izdajanju ali pa storil kaj takega, s čemer bi oškodoval narodnoosvobodilno gibanje, ne more seveda to šteti za kaznivo dejanje. Tega sta se obtožba in sodba očitno zavedali, zato sta se postavili na stališče, da je bilo vse v 2) točki opisano dejanje izvršeno v namenu, da bi Veršnik zakril svoje nadaljnje delo za gestapo, v točki 3) inkriminirano delovanje pa da je Veršnik izvršil kot agent gestapa. Čim pa bi se izkazalo, da Veršnik v Begunjah ni podpisal izjave o sodelovanju z gestapom in da njegovo življenje in zadržanje v Dachauu in tudi

pozneje ni bilo tako, da bi ga bilo moč označiti kot delovanje gestapovskega agenta, potem seveda ne more držati to, kar je navedeno v 2) in 3) točki odločbe o krivdi.

II. Obs. Franc Žumer

ad točka 1) odločbe o krivdi:

Razčlenitev pod to točko inkriminiranega delovanja pokaže, da je obs. Franc Žumer bil pravnomočno spoznan za krivega, da je izvršil sledeče posamezne kaznive dejavnosti: a) da je avgusta 1941 stopil v okupatorjevo teroristično službo gestapo, podpisal izjavo o sodelovanju z gestapom ter bil poslan kot agent gestapa v koncentracijsko taborišče na prevzgojo; b) da je v dachauskem taborišču (kot agent gestapa) vršil najprej funkcijo tolmača za slovenski jezik in c) da je po odhodu že obsojenega Oswalda Staneta prevzel funkcijo tkzv. »Schlafraumkapo-ja«, ki jo je opravljal vse do svojega odpusat iz koncentracijskega taborišča.

Ad a)

Iz zagovora Franca Žumra je razvidno, da so ga Nemci dne 20. 5. 1941 prvič aretirali ter ga še istega dne izpustili, drugič pa so ga aretirali dne 23. 6. 1941 v tovarni na Javorniku, ga dva dni držali na Jesenicah, nato pa ga odpeljali v Begunje, od koder so ga skupno z drugimi priporniki dne 20. 8. 1941 odpeljali v zapore v Celovec, od tam pa ga dne 13. 9. 1941 s transportom prepeljali v dachausko koncentracijsko taborišče, kamor je prispel dne 15. 9. 1941.

Žumer je navedel v svojem zagovoru v preiskavi, da je bil v Begunjah samo enkrat zaslišan in da je takrat moral podati točen življenjepis od svojega 6. leta starosti do dneva aretacije. Enako je povedal tudi na glavni obravnavi. Glede podpisa izjave, katero šteje pravnomočna sodba za pristanek na sodelovanje z gestapom, pa se je Žumer dosledno enako v preiskavi in na glavni obravnavi zagovarjal, da je v pisarni taboriščnega komandanta podpisal formular, na katerem je pisalo, da »podpisani izjavlja, da ni nasprotnik nemškega rajha in da bo v okviru zakonov delal za Tretji rajh«. Žumer je v preiskavi zatrjeval, da je dotično izjavo podpisal zadnje dni julija ali v začetku avgusta 1941, na glavni obravnavi pa je navedel, da so bili par dni potem, ko je on podpisal dotično izjavo, poslani v Dachau. Iz obrazložitve sodbe se vidi (stran 65), da je Žumer na glavni obravnavi zanikal, da bi to bila izjava o sodelovanju z gestapom, ker je trdil, da je šlo le za lojalnostno izjavo, toda sodišče temu njegovemu zagovoru ni dalo vere, temveč je zaključilo, da je to bila izjava o sodelovanju z gestapom. Ta svoj zaključek je sodba oprla na dejstvo, da »je pri podpisu izjave bil navzoč »Lagerführer«, ki je bil gestapovec« in z »dejstvom, da je obtoženec bil kmalu sobni starešina v Begunjah in da je nadzoroval čiščenje hodnikov, funkcije, ki so bile zaupane le sigurnim ljudem.« Sodba meni, da je vprav tem dejstvom, da je Žumer opravljal omenjene funkcije, njegov zagovor v celoti ovržen. Ne glede na vprašanje, ali je moč utemeljeno šteti opravljanje dolžnosti sobnega starešina in nadzornika čiščenja jetniških hodnikov za »funkcije« in celo za zaupne funkcije, ki so poverjene samo sigurnim ljudem, pa ni moč iti mimo dejstva, da je Žumer te »funkcije« opravljal davno pred podpisom dotične izjave. V preiskavi na strani 31 je Žumer namreč navedel, da je sobni starešina postal dne 1. 7. 1941 – (v Begunje pa je prišel 25. 6. 1941) – in da je to bil do odhoda v Dachau (20. 8. 1941),

dočim je nadzornik za čiščenje hodnika bil od srede junija do srede avgusta 1941. Žumer je v svojem zagovoru v preiskavi (str. 32) navedel tudi vzrok, zakaj je bil prav on postavljen za starešino sobe: Glavni vzrok je bil v tem, da so ga za starešino sobe predlagali sozaporniki, ker jim je stražnik zaporov rekel, da si morejo v sobi izbrati starešino. Žumer je v preiskavi tudi povedal, da sta med predlagatelji bila tudi sozapornika Jože Mavec in Franc Malenšek. Ker je Žumer vzorno skrbel za čistočo v sobi in ker je perfektno obvladal nemščino, zato ga je nadpaznik oziroma komandir straže postavil še za nadzornika čiščenja hodnikov, kakor je to v svojem zagovoru v preiskavi navedel Franc Žumer. V bistvu enako se je zagovarjal tudi na glavni obravnavi. Ko pravi sodba, da »je obtoženec bil kmalu sobni starešina in nadzornik čiščenja hodnikov« ne pove, ali je to bilo kmalu po podpisu omenjene izjave ali pa kmalu po prihodu v Begunje, kar pa je nedvomno za razčiščenje tega vprašanja zelo pomembna okoliščina, kakor je tudi važno, kako in zakaj je Žumer skoraj dober mesec in pol pred podpisom dotične izjave postal starešina sobe.

Pomembno je tudi dejstvo, da je Žumer po svojem zagovoru podpisal dotično izjavo le nekaj dni pred svojim odhodom v Dachau. Značilno je, da se je tudi prvoobsojeni Alojz Veršnik zagovarjal povsem enako, da je namreč dotično izjavo podpisal kakih 8 dni pred odhodom v Dachau. V zvezi s podpisovanjem izjav tistih zapornikov v Begunjah, ki so bili tam že leta 1941 in poslani 1941 v Dachau, se v izogib ponavljanju sklicujemo na vse tisto, kar je bilo že glede Veršnika s tem v zvezi spredaj povedano in obrazloženo. Za zaključek, da je šlo za lojalnostjo izjavo, utegne govoriti ne samo to, kar je kot nova priča v obnovitvenih poizvedbah izpovedal Andrej Bohinc, temveč tudi to, da Žumer ni pred sozaporniki v Begunjah skrival dotične izjave, saj je po lastnem zagovoru v preiskavi (stran 13) takoj, ko se je po podpisu izjave vrnil v sobo, na vprašanje Franca Malenška, kaj so hoteli od njega (Žumra), odgovoril, da je podpisal izjavo, da bo delal za Nemčijo, kako pa bo delal, pa se bo to šele videlo.

Ad b)

Opravljanje funkcije tolmača za slovenski jezik šteje pravnomočna sodba Žumru v krivdo v odločbi pod točko II/1, češ, da je v Dachauu opravljal najprej funkcije tolmača za slovenski jezik, nadalje v izreku pod II/2, češ da je »v svojstvu tolmača za slovenski jezik ovajal internirance gestapovskemu taboriščnemu vodstvu« in v izreku pod II/2-c, češ, da je »kot tolmač za slovenski jezik namerno napačno tolmačil, da bi s tem poslabšal položaj internirancev«. Ker so vsi ti trije očitki tesno povezani med seboj in se dejansko nanašajo na eno in isto obsojenčevo dejavnost, to je na tolmačenje slovenskega jezika, zato narekuje ta okoliščina, da se to inkriminirano obsojenčevo delovanje obravnava skupno. Glede vseh teh očitkov ni najti v obrazložitvi sodbe ničesar drugega kot le trditev, da je Žumer »kot tolmač za slovenščino svoje znanje nemščine uporabljal, kakor mu je zdelo, po svojih osebnih simpatijah«. Tako je namreč takorekoč dobesedno izpovedal Alojz Markovič, ko je bil zaslišan kot priča na glavni obravnavi. V preiskavi pa je Alojz Markovič bremenil Žumra s trditvijo (stran 47), da Žumer Slovencem ni hotel tolmačiti ali pa je narobe tolmačil. Kot obremenilna priča je v rednem kazenskem postopku nastopil tudi Mirko Peternelj. Ta je v preiskavi povedal, da je Žumer »najprej postal tolmač za Slovence« ter da je Žumer »ob prihodu v taborišče tolmačil navodila štubaka

Örtla, kakšen mora biti red v sobah in kakšne so kazni za nepokorščino ter da je Žumer pri tem vse stvari še bolj grozno opisal«, pri čemer pa je Peternelj pojasnil, da mu je vse to povedal njegov oče. Peternelj torej iz lastnega zaznanja ne more o Žumrovem tolmačenju dati nobene ocene, sicer pa Peternelj v pogledu tolmačenja ni z ničemer ne v preiskavi in tudi ne na glavni obravnavi Žumra obremenil. To, da je tolmačil slovenskim internirancem, Žumer sam priznava. V preiskavi je povedal (stran 34), da je v letu 1943 šel petkrat na sodišče v mesto Dachau zaradi internirancev v zvezi z njihovimi družinskimi stvarmi, na glavni obravnavi pa je navedel, da je večkrat nastopal kot tolmač, toda ne uradno, pri čemer je še posebej izrecno zanikal, da bi kdajkoli napačno tolmačil.

V svoji obnovitveni vlogi z dne 28. 3. 1969 Žumer prav tako zanika, da bi on bil uradni tolmač, temveč, da je vsakemu, ki ga je prosil, rad ustregel in da je bil v tem oziru vsakemu internirancu na razpolago, nadalje, da je vsakih 14 dni našim ljudem pisal pisma (od 15 do 20 pisem) v nemškem jeziku, kar so morala biti pisma napisana v nemščini, tolmačil pa da je seveda tudi vse, kar mu je sobni starešina naročil, da naj pove internirancem. Žumer zatrjuje tudi, da je takih tolmačev, kot je bil on, bilo v njegovi baraki še več, ker so tudi drugi znali nemško in so enako kot on šli sointernirancem na roko ne samo pri pisanju pisem, temveč tudi sicer, ko je bilo treba tolmačiti. Žumer je torej iznesel nove okoliščine, ki prikazujejo njegovo tolmačenje povsem drugače, kot pa je njegovo tolmačenje videlo in ocenilo sodišče v rednem kazenskem postopku.

V obnovitvenih poizvedbah so bili kot priče zaslišani številni bivši dachauski interniranci, ki so v celoti potrdili ne samo to, kar je Žumer glede svojega tolmačenja zatrjeval v rednem kazenskem postopku, temveč tudi glede zgoraj navedenih novih okoliščin. Tako je kot nova priča zaslišani Andrej Bohinc izpovedal (stran 117), da Žumer ni bil v Dachauu uradno postavljen za tolmača, temveč da je ob priliakah, ko posameznik ni znal nemškega jezika, pomagal pri prevajanju iz slovenščine v nemščino in obratno. Da je Žumer s svojim znanjem nemščine bil vsem slovenskim internirancem v njihovi sobi, ki so se na njega obrnili, v veliko pomoč, da jim je pisal pisma in jim tolmačil, in jim veliko pomagal s koristnimi nasveti, ter da je Žumer bil dober tovariš, so vse to izpovedale nove priče: 1) Matija Pretnar (str. 112-113), 2) Peter Koder (str., 115), 3) Vinko Udir (str. 116), 4) Danijel Šmid (str. 141), 5) Simon Režek (str. 142) in 6) dr. Miha Potočnik (str. 145).

Tega, da bi Žumer namerno napačno tolmačil, da bi s tem poslabšal položaj internirancev, ni trdil niti Alojz Markovič, ki je bil kot obremenilna priča zaslišan v preiskavi in na glavni obravnavi. V obnovitvenih poizvedbah je bil Alojz Markovič dne 4. 11. 1970 zaslišan kot priča in je sedaj označil Žumrovo tolmačenje za neiskreno, češ, da je Žumer tolmačil tako, kot mu je prav prišlo. To svojo oceno utemeljuje Markovič s tem, da to ve zaradi tega, ker je tudi sam znal nekoliko nemško. Markovič je torej s tem izrazil svoje subjektivno mnenje in oceno, pri čemer se ne sme prezreti dejstva, da Markovič sam priznava, da ni takrat dobro in popolnoma obvladal nemškega jezika. Če se je Markoviču, ki je »nekoliko znal nemško« zdelo, da Žumer nestrokovno, površno in nepravilno prevaja, je to seveda njegovo osebno mnenje, ki pa ne utegne zadoščati za utemeljitev očitka sodbe, da je Žumer namreč namerno napačno tolmačil zato, da bi škodoval internirancem. Taka trditev sodbe se že glede na vsebino izpovedb zgoraj imenoma naštetih novih prič utegne ob ponovnem pretresu tega vprašanja pokazati kot neosnovana, zlasti pa še ob upošte-

vanju tega, kar sta s tem v zvezi izpovedali nadaljnji dve novi priči – bivša dachauska interniranca Justin Ažman in Vinko Langus. Prvoimenovani je izpovedal (stran 144), da ni nikdar od nikogar slišal, tudi od tistih ne, ki so bolje razumeli nemško kot pa on, da bi Žumer kdajkoli drugače tolmačil, kot pa se je glasilo besedilo v nemščini. Tudi iz izpovedbe priče Vinka Langusa izhaja (stran 128), da ne more biti govora o tem, da bi Žumer napačno tolmačil. Matija Pretnar je kot priča 23. 6. 1970 potrdil (stran 112–113) vsebino svoje prejšnje izjave, v kateri je izrecno poudaril, da je Žumer vedno tolmačil v dobro internirancem. Glede na vsebino vseh imenovanih novih prič o Žumru kot tolmaču bi se utegnilo sodišče na podlagi opravljene nove glavne obravnave prepričati, da tudi tista povsem poslošena in nekonkretizirana trditev v odločbi o krivdi pod točko II/2, da je namreč Žumer ob priliki tolmačenja ovajal internirance, sloni na tako šibki dejanski podlagi, kot ostale trditve glede tolmačenje, ter da glede na prej omenjene nove dokaze in nove dejanske okoliščine glede Žumrovega tolmačenja vsi inkriminirani očitki ne morejo obstati.

Ad c)

Pravnomočna sodba ima za dokazano, da je Žumer oktobra 1942 po odhodu Staneta Oswalda prevzel »funkcijo tkzv. Schlafraumkapo-ja« in da je to »funkcijo opravljal vse do svojega odpusta iz koncentracijskega taborišča«, kar se je po podatkih spisa zgodilo 8. 12. 1943. Sodba je očitno sledila izpovedbi priče Mirka Peternelja iz preiskave, kjer je izpovedal (stran 45), da je Žumer prevzel mesto »Schlafraumkapo-ja« oktobra 1942, ko je odšel Oswald domov. Na glavni obravnavi pa je Mirko Peternelj izpovedal, da je Oswald bil takrat starešina sobe, Žumer pa njegov namestnik (str. 69 zadaj). Po trditvah obtožnice in po ugotovitvah sodbe, ki slonijo na zagovorih obeh obsojencev in na izpovedbah obremenilnih prič Alojza Markoviča in Igorja Guzelja je nesporno, da je starešina sobe bil ves čas Örtel Otto, ne pa Oswald. Izgleda, da si Peternelj ni bil na jasnem o vseh teh »funkcijah«, ali pa da je namerno v preiskavi in na glavni obravnavi dajal Žumru večje in višje »funkcije« kot pa jih je Žumer dejansko imel. Žumer se je v preiskavi in na glavni obravnavi zagovarjal, da je od aprila 1942 do januarja 1943 bil pomočnik sobnega starešine Örtla za njihovo sobo št. 3 v bloku 14, da so jih jaunarja 1943 preselili na blok 16, da od takrat dalje on ni imel nobene zadolžitve vse do odhoda iz taborišča, nadalje, da je kot pomočnik sobnega starešine imel edino dolžnost, da je skrbel za vpravočasno počiščenje spalnice, dočim je za urejevanje postelj bil zadolžen in odgovarjal za to delo Stane Oswald. Na glavni obravnavi je Žumer trdil, da on ni od Oswalda prevzel dolžnosti »pregledovalca postelj«, ker je to dolžnost dobil Filip Legat. Interesantno je, da je v preiskavi kot obremenilna priča Igor Guzelj trdil, (str. 48), da je »Žumer bil skupno z Oswaldom »Schlafraumdienst«, torej ne »Schlafraumkapo«. V svoji obnovitveni vlogi navaja Žumer (str. 107), da »Schlafraumkapo« on nikoli ni bil in da te funkcije »v njihovi sobi sploh ni bilo«. Po Žumrovem mnenju je bil on »pomočnik sobnega starešine«, po mnenju priče Igorja Guzlja, ki je bil skupaj z Žumrom v isti sobi, pa je bil Žumer »Schlafraumdienst«, po mnenju priče Peternelja pa je bil Žumer »Schlafraumkapo«, dočim trdi Žumer v obnovitveni vlogi, da »funkcije Schlafraumkapo-ja« v njihovi sobi sploh ni bilo. Tretja v preiskavi zaslišana obremenilna priča Alojz Markovič pa ni označil Žumrove »funkcije«, temveč je le navedel (strran 47), da je Žumer »moral držati red v spalnici«. To, da zgoraj

imenovani različno označujejo in imenujejo Žumrovo »funkcijo«, govori za zaključek, da si sami glede označbe oziroma imena posameznih zadolžitev, ki so jih v njihovi baraki imeli posamezni sointerniranci, niso bili na jasnem in da zato vsak po svoje dotične zadolžitve označuje. Dejansko pa je šlo le za »sobne redarje« oziroma za neke vrste »dežurne«, kakor je bilo to že spredaj v zvezi z Veršnikom pri obravnavanju »taboriščne samouprave« obširno pojasnjeno in velja vse tam navedeno tudi za Žumra.

Žumer se je v preiskavi zagovarjal, da ga je sobni starešina Örtel zadolžil, da mora skrbeti za čistočo v spalnici ter da je Örtel bil sam dolgoletni politični jetnik. Za resničnost tega Žumrovega zagovora govorijo po mnenju predloga za obnovo novi ponujeni dokazi, med katerimi je predvsem pismena izjava dr. Mihe Potočnika, sodnika ustavnega sodišča SRS. V svoji izjavi z dne 28. 10. 1970 imenovani med drugim navaja, da je Žumer »opravljal tudi dolžnost, ki mu jo je naložil sobni starešina, da je namreč skrbel in odgovarjal za snago in red v naši spalnici, kjer nas je bilo kakih 104.« in da je Žumer »sam pogosto za mnogimi osebno pospravljali slabo postlane postelje, pometal in opominjal tiste, ki so snago in red včasih zanemarjali.« Tudi Janko Ažman v svoji izjavi z dne 18. 10. 1970 pravi (stran 139): »Dokler smo bili na bloku 14, je Žumer imel v oskrbi čiščenje spalnice in je pri tem delu veliko sam opravil«. Pomembno je tudi to, kar je kot priča v obnovitvenih poizvedbah zaslišani Andrej Bohinc dne 27. 10. 1970 s tem v zvezi dobesedno navedel na strani 117; »Kolikor mi je znano, je sobni starešina Örtel zadolžil Žumra, da je skrbel za čistočo v sobi. Kot tak ni bil deležen nobenih privilegijev.« Z obravnavanim vprašanjem v zvezi je treba citirati tudi to, kar izhaja iz pismene izjave Justina Ažmana z dne 20. 10. 1970, v kateri (stran 143) med drugim tudi pravi: »Glede na to, da je (Žumer) dobro obvladal nemščino, je bil od sobnega starešine – tudi interniranca – postavljen za nekaj mesecev za vzdrževanje reda in čistoče v spalnici.«

Na podlagi Žumrovega v rednem kazenskem postopku podanega zagovora in v zvezi s tem, kar so navedle zgoraj imenovane nove priče, bi se moglo sodišče ob ponovnem pretresu tega vprašanja prepričati, da Žumer sploh nikoli ni bil »Schlafraumkapo«, temveč da je bil od sobnega starešine – ki je bil prav tako interniranec, – zadolžen za red in čistočo v spalni sobi in da je Žumer to dolžnost opravljal od aprila 1942 do januarja 1943, ne pa do svojega odpusta iz taborišča dne 8. 12. 1943; nadalje, da to ni bila nobena »funkcija« in da je neresno govoriti, da je zaradi te dolžnosti šteti Žumra med »funkcionarje gestapovskega taboriščnega vodstva«, ter da velja ta zaključek prav tako za vse ostale dolžnosti, ki so bile internirancem naložene v izvrševanje v okviru takozv. »taboriščne samouprave«.

Pravnomočna sodba šteje že samo opravljanje take dolžnosti, ki se je nanašala izključno le na skrb za red in čistočo v bivalnih prostorih, za funkcijo v upravno oblastnem taboriščnem aparatu in zaradi tega za vojni zločin po členu 3 točka 3 ZKLD. Na podlagi tega, kar je bilo navedeno zgoraj v zvezi s to točko in tistega, kar je bilo o »taboriščni samoupravi« povedano spredaj ob obravnavanju spora med Veršnikom in Peterneljem, bi se po izvedbi vseh ponujenih novih dokazov in po pretresu vseh navedenih novih dejanskih okoliščin utegnilo pokazati, da je dejansko in pravno očitno nevzdržno omenjeno stališče pravnomočne sodbe.

Ad točka 2) odločbe o krivdi:

V uvodu te odločbe o krivdi je navedeno, da je Žumer kot agent gestapa, pove-

zan z že obsojenimi agenti Brankom Diehlom, Stanetom Oswaldom in soobtoženim Veršnikom v svojstvu tolmača za slovenski jezik, kantinerja in »Schlafraumkapoja« ovajal internirance gestapovskemu taboriščnemu vodstvu, kar je imelo za posledico zlostavljanje, pretepanje in mučenje internirancev ter njihov odgon na »transport«, ki se je običajno končal s smrtjo. Po tem povsem nekonkretiziranem uvodu pravi sodba, da je Žumer tako izvršil pod a), b) in c) v tej točki opisana kazniva dejanja.

Kako je bilo z Žumrovo »funkcijo tolmača« in »Schlafraumkapo-ja«, je bilo to že spredaj obrazloženo v zvezi s točko 1).

Očitno je, da štejeta obtožba in sodba tudi kantinerja med take »funkcije«, ki so bile zaupane samo agentom gestapa. Žumer se je zagovarjal, da on nikoli ni bil kantiner. V svoji obnovitveni vlogi (stran 104) Žumer zanika, da bi bil kantiner, priznava pa, da je včasih tu in tam pomagal pri delitvi manj pomembnih stvari in da so to delo opravljali tudi drugi, dočim je živila – katera pa so zelo poredko dobivali, – vedno razdelil sam sobni starešina in sicer tako, da je dobil vsak enak del že na krožniku, ko so se zvečer vrnili z dela.« Da bi Žumer »v svojstvu kantinerja« koga ovadil, tega niti Mirko Peternelj niti Alojz Markovič in tudi ne Igor Guzelj niso trdili. Prvo navedena dva sta izpovedala zgolj to, da je Žumer pri izdajanju stvari v kantini bil pristranski in da je stvari prodajal v prvi vrsti svojim prijateljem. Četudi bi bilo to res, bi šlo za dejanje, ki je sicer graje vredno, nikakor pa ne za kaznivo dejanje. Kot priča v obnovitvenih poizvedbah zaslišani Alojz Markovič, ki je Žumru še vedno gorak, vztraja pri trditvi, da »je Žumer bil pristranski pri delitvi hrane in da ga je to potem teplo«. Ta priča pravi, da je prihajalo v kantino vse premalo hrane za vse in da »ene klobase pač ni mogel razdeliti med sto ljudi.« Ker ima sodba za ugotovljeno, da je Žumer protežiral v kantini svoje prijatelje, zato je v odločbi o krivdi vsebovan očitek o ovajanju v svojstvu kantinerja, povsem gola z ničemer izkazana trditev. Isto velja glede povezave »z že obsojenimi agenti«, ker so vsi imenovani bili obsojeni šele leta 1948. Sicer pa v uvodu tega izreka iznešene navedbe predstavljajo le posplošen očitek, da je Žumer ovajal internirance, v dokaz tega pa v nadaljevanju pod točko a) in b) navaja sodba konkretne primere. Zaradi tega se je ukvarjati le s tem, kar je izrek sodbe kot konkretno opredeljeno in opisano delovanje naprtil Žumru v krivdo.

Ad a)

Pod to točko je Žumer spoznan za krivega, da je januarja 1943 ovadil sobnemu staršini Örtlu interniranca Mirka Peternelja zaradi nepokoravanja gestapovskemu vodstvu, kar je imelo za posledico, da je Örtel do nezavesti pretepel Peternelja.

V rednem kazenskem postopku niso bile osvetljene in prikazane okoliščine in razmere, v katerih so živeli in delali interniranci ne samo v Dachauu, temveč sploh v vseh nemških koncentracijskih taboriščih. Da bi duševno in telesno zlomili in fizično čimprej uničili internirance, so esesovci izvajali neomejeno skalo drakonskih in nečloveških kazni, pri čemer jim je služilo sklicevanje na kršitev reda, discipline in čistoče kot vzrok in povod za kaznovanje ter za izvajanje vsakovrstnih represalij. Vzdrževanje reda, discipline in čistoče je torej res bilo v skladu z zahtevo taboriščnega SS-vodstva, toda na drugi strani pa je bilo to nedvomno tudi v interesu in v korist internirancev samih, in to iz razloga, da se tako izognejo sadističnemu postopanju SS-ovcev, kakor tudi iz zdravstvenih razlogov. Kršitelje reda in discipline ter higiene so morali sobni starešine in kapoji takoj na licu mesta kaznovati, ker bi

sicer sami bili nečloveško tepeni od SS-ovcev. Poleg tega pa je prišlo v poštev še kolektivno kaznovanje. Iz strahu pred kolektivnim kaznovanjem so bili interniranci ostro nastrojeni proti vsakemu kršilcu reda, discipline in higiene in so zato največkrat odobravali ukrepanje sobnih starešin in kapojev s tem, da je zadeva ostala v njihovem internem krogu in da niso za prekršek zvedeli SS-ovci. Bili so celo primeri, ko so vsi prisotni planili na nedisciplinirancga sointerniranca. O takih primerih govori dokumentacijsko gradivo in literatura o nemških koncentracijskih taboriščih, o takih primerih pa so kot priče zaslišani bivši interniranci izpovedali v obnovitveni zadevi tukajšnjega vrhovnega sodišča pod opr. št. I Kr 35/70. Tudi v tej obnovitveni zadevi zoper Žumra izpoveduje kot nova priča zaslišani Janez Verdnik (stran 127), ki je bil z Žumrom v isti sobi, da so bili kolektivno kaznovani. Dr. Miha Potočnik pa v svoji pismeni izjavi (stran 146), pravi, da so zaradi malomarnosti enega sointerniranca (Peternelja) bili vsi ostali sointerniranci izpostavljeni šikanam in ukrepom. V obnovitvenih poizvedbah kot priča zaslišani Andrej Bohinc pa je (stran 117) dobesedno izpovedal: »V primeru, da so koga dobili, da ni imel svojih stvari urejenih in skrajno očiščenih ali da je bila na primer njegova postelja nepravilno postlana, je v takem primeru odgovarjala celotna soba in sicer na ta način, da smo morali stati pred blokom »mirno« in to po več ur.«

Vzdrževanje reda in higiene pa je bilo v interesu in v korist zdravja internirancev samih. Prezreti se namreč ne sme, da je v eni sobi bilo vedno nad sto in celo po dvesto in več internirancev. V pismeni izjavi z dne 20. 10. 1970 je bivši dachauski interniranec Justin Ažman navedel, (stran 143), da je vzdrževanje reda in čistoče predstavljalo sicer precejšen del taboriščne sekature, da pa sta bila red in čistoča potrebna, kar se je pokazalo po stalingrajski bitki, ko sta disciplina in čistoča popustili, in so se zaredile uši in s tem tifus. Tudi že večkrat omenjeni Alojz Markovič je v obnovitvenih poizvedbah kot priča navedel (stran 130), da je v njihovi sobi bilo takrat najmanj 90 postelj in da so bile življenjske razmere zelo slabe ter da je bila nevarnost, da bi lahko v primeru nesnage izbruhnila kakšna bolezen. Zato je Žumer zahteval strog red, kar so tudi drugi zahtevali od njega.

Kako je prišlo do tega, da je Örtel pretepel Peternelja zaradi umazanih cokelj, je Žumer to opisal na glavni obravnavi: Oswald mu je prinesel od blata umazane Peterneljeve coklje, ki si jih je Peternelj dal pod svojo posteljo, Žumer pa jih je nesel iz spalnice v prostor, ki je bil za to določen. Peternelj je pritekel za Žumrom, da bi mu coklje vzel in jih nesel nazaj v spalnico, štubak Örtel je slučajno bil tam navzoč in je vse to videl in vprašal, čigave so coklje, Žumer pa je rekel, da so Peterneljeve, nakar je Örtel pretepel Peternelja. Značilno je, da je Peternelj na glavni obravnavi izpovedal, da je bil z Žumrom dober vse do tistega spora zaradi cokelj.

Kot priča v obnovitvenih poizvedbah zaslišani Andrej Bohinc je izpovedal, da mu je znano, da je prišlo med Peterneljem in Markovičem na eni strani ter med Žumrom na drugi strani do osebnega spora zgolj zaradi neupoštevanja predpisov o čistoči. O moralno-političnem liku Mirka Peternelja je bilo že govora v zvezi z obravnavanjem kazenske zadeve zoper Veršnika pod I-1 c. K tam navedenemu je še dodati, da tudi v obnovitveni zadevi zoper Žumra zaslišani bivši dachauski interniranci opisujejo Peternelja kot nedisciplinirancga in prepirljivega, da svojega dela ni hotel izvršiti, da so se vsi bali, da ne bi bili zaradi njega kaznovani in da ga nihče od sointernirancev ni maral (stran 118, 128, in 146), dočim opisujejo Žumra vsi – razen Alojza Markoviča – kot dobrega tovariša, ki je vsakomur po svojih močeh rad

pomagal ter izključujejo, da bi Žumer ovajal in denunciral. Celo Alojz Markovič, ki še danes ni Žumru naklonjen, je kot priča v obnovitvenih poizvedbah izpovedal (stran 132), da ne more trditi, da bi Žumer koga namenoma ovadil ali da bi namenoma delal za Nemce.

Tudi o političnem liku štubaka Örtla je bilo govora že spredaj in so bile že tam prikazane nove okoliščine, ki govorijo za zaključek, da Örtel ni bil agent gestapa, temveč star politični jetnik. Kot priča v obnovitvenih poizvedbah zaslišani Andrej Bohinc (stran 120) zatrjuje, da je Örtel bil antifašist, da pa je bil strog glede vprašanja reda in higiene, da Örtel ni nikoli nobene nepravilnosti javil naprej, čeprav bi to moral po hišnem redu storiti, temveč je on raje sam kršitelje kaznoval s kako klofuto. K temu je dodati, da je bilo to za prizadetega mnogo manjše zlo, kot pa če si prišel na raport zaradi prekrška reda in higiene, sointerniranci pa so bili na ta način obvarovani pred kolektivnimi sankcijami. Žumer opisuje Örtla kot mirnega človeka, katerega pa je včasih prijelo, da je vés podivjal. Örtel je namreč bil že skoraj 10 let interniran, kakšen vpliv so imele grozote nemških koncentracijskih taborišč na internirance, pa je to pojasnil univ. prof. dr. Bláha v svoji že večkrat omenjeni knjigi ter so bile njegove tozadevne ugotovitve navedene že spredaj v obrazložitvi tega sklepa.

Glede na vse v zvezi s tem inkriminiranim dejanjem pod tč. II/2-a prikazane nove okoliščine, zlasti glede na problem vzdrževanja reda in higiene z vidika koristi ter interesa za internirance same ter glede na nove okoliščine, ki se nanašajo na moralno-politični lik Peternelja na eni strani pa na lik Žumra in Örtla na drugi, skratka glede na to, kar izhaja novega v zvezi s tem problemom iz izpovedb oziroma izjav novih prič – bivših dachauskih internirancev-, bi se utegnilo sodišče v ponovnem obravnavanju tega dejanja prepričati, da je dogodek potekal tako, kot to zatrjuje Žumer in da zato ni moč Žumru z uspehom očitati, da je tako ravnal iz nizkotnih ali celo gestapovskih nagibov in namenov, temveč le v cilju reda in čistoče in v namenu očuvati vse sointernirance pred kolektivnim kaznovanjem.

Ad b)

Pod to točko sodbe je bil Žumer spoznan za krivega, da je direktno ali indirektno poročal Örtlu vse kršitve gestapovske taboriščne discipline in s tem povzročil, da je večina kršilcev bila označena in določena za transport, kar je imelo v večini primerov za posledico smrt imenovanih, kakor je to primer Trojarja Ignaca in Jakoba in Gruntnerja Vilka.

Kolikor gre tudi v tem primeru za posploševanje, se s tem ni ukvarjati iz razlogov, ki so bili že pojasnjeni, temveč le s konkretnim obremenjevanjem. Konkretno pa sodba bremeni Žumra, da je povzročil transport in s tem smrt imenovanih treh oseb.

Glede bratov Jakoba in Ignaca Trojar šteje sodba za dokazano, da je Žumer s stalnim grajanjem opozarjal taboriščno vodstvo indirektno na kršitve discipline in na kršilce, da je ljudi stalno glasno zmerjal, tako, da je sobni starešina to lahko slišal ter da je s takim svojim ravnanjem povzročil, da so večino teh ljudi poslali na transport, ki je na splošno pomenil smrt in da sta tako bila »grajana Trojar Jakob in Nace zaradi slabo napravljenih postelj.« Mirko Peternelj je v preiskavi (stran 46) o tem izpovedal sledeče: »Tudi je spravil dva brata Trojarja, Ignaca in Jakoba, v Maut-

hausen, ker mu nista dovolj dobro postiljala postelj. Žumer jih je predlagal sobnemu starešini, ki jih je določil za transport. Oba sta v Mauthausnu umrla. Trojar Jakob je bil nekoliko onřejen, oba pa nista bila nikoli pri vojakih ter nista znala postiljati postelje.« Na glavni obravnavi pa je Peternelj izpovedal: »Tako povem za Trojarja Jakoba in Naceta, da jih je sigurno on poslal na transport, ker nista v redu postiljala postelj«. Na glavni obravnavi je torej Peternelj bistveno spremenil svoje izpovedbe iz preiskave, kjer je trdil, da »jih je Žumer *predlagal* sobnemu starešini za transport«, iz njegove izpovedbe na glavni obravnavi pa izhaja, da vse to Peternelj le domneva. Alojz Markovič, ki je kot druga obremenilna priča nastopal na tem procesu, ni niti v preiskavi in tudi ne na glavni obravnavi ničesar izpovedal o Jakobu in Nacetu Trojarju, temveč le o primeru Vilka Gruntnerja. V preiskavi pa je bil kot tretja obremenilna priča zaslišan Igor Guzelj. Ta pa ni bil zaslišan na glavni obravnavi, temveč je bil le prečitan zapisnik o njegovem zaslišanju v preiskavi. Igor Guzelj pa je v preiskavi (stran 48–49) izpovedal sledeče: »V zvezi s kantino je šlo več ljudi na transport in sicer dva brata iz Bohinja, dva brata Trojarja oziroma enega je Otto brcnil v trebuh in je bil zjutraj mrtev na postelji.« Peternelj in Guzelj kot edini dve obremenilni priči si nista edina glede razloga, zaradi katerega naj bi bila brata Trojar poslana na transport. Po Peterneljevem mnenju naj bi šla zaradi »slabega pospravljanja postelj«, po Guzelju pa »zaradi kantine«, to se pravi, zaradi sporov v zvezi s kantino, oziroma je šel samo eden na transport, drugi pa naj bi že v Dachauu umrl.

Splošno znano je, da je nacistični režim imel v svojem programu fizično iztrebljenje vseh duševnih bolnikov in telesno defektnih oseb. Kakšen način »zdravljenja« duševnih bolezni so nacisti izvajali v koncentracijskih taboriščih in kako so v tem pogledu postopali v Dachauu, o tem piše bivši dachauski interniranec in sedanji univ. prof. dr. Bláha v svoji knjigi: »Medicina na krivih potih« str. 135–137. Ta zdravnik zatrjuje, da so med duševne bolezni šteli tudi vse stopnje omejenosti, včasih pa da je zadoščala tudi neznatnejša duševna manjvrednost. Celo pri naglih boleznih z vročino so delirij in bolnike tretirali tako, kot da gre za hitro nastalo duševno bolezen. Po Peterneljevi izpovedbi je bil Trojar Jakob nekoliko omejen. Oba imenovana brata pa nista znala pospravljati postelj. To pa zna vsak duševno normalno razvit človek in se tega lahko kaj hitro nauči, čeprav ni bil nikoli pri vojakih. Brata Trojar sta očitno doživela tragično pot in način »zdravljenja«, ki ga je taboriščna SS-uprava izvajala v skladu s programom nacističnega režima v pogledu »načina zdravljenja« duševno defektnih in omejenih ljudi. To bi se dalo zaključiti tudi iz izpovedb nove, v teku obnovitvenih poizvedb zaslišane priče Janeza Verdnika. Ta je spomladi 1943 bil skupaj z Žumrom v isti sobi ter je kot priča izpovedal (127), da so gestapovci za transporte običajno zbirali telesno in duševno bolane ljudi in da ni nikoli slišal, da bi Žumer sporočal Örtlu kršilce taboriščne discipline in da bi zaradi tega brata Trojar morala na transport.

Glede primera z Gruntnerjem ne vesta obremenilni priči Peternelj in Markovič iz lastnega zapažanja ničesar, pač pa se oba sklicujeta na to, kar sta zvedela od tretje obremenilne priče, tj. od Igorja Guzelja, kateri pa ni bil zaslišan na glavni obravnavi, kot je bilo to že zgoraj pojasnjeno. Guzelj je v preiskavi navedel, da sta se Žumer in Gruntner parkrat sprla zaradi kantine, da je Gruntner očital Žumru, da vse pokrade iz kantine in da je zaradi teh sporov bil Gruntner poslan na transport oziroma da so ga že v »Dachauu sežgali« ter da je on (Guzelj) »prosil Žumra in Otta,

naj ga rešita, pa ni nihče ničesar podvzel.« Guzelj je še izpovedal, da je Otto takrat rekel: »Nas je prišlo 190, pa sva samo dva ostala in naj vrag vse vzame.« Peternelj je na glavni obravnavi izpovedal, da je Gruntner bil določen za transport, da je Guzelj prosil, da bi se ga rešilo in da je Žumer takrat dejal, da on ne more nič napraviti. Iz Markovičeve izpovedbe pa je razvidno, da je Guzelj mislil o Žumru, da »je kot prijatelj sobnega starešine imel možnost«, da bi Grunterja »spravil iz transporta« (stran 47), na glavni obravnavi pa je še dodal, da je Žumrova beseda vedno zalegla, da pa je bilo odvisno večkrat od razpoloženja sobnega starešine odnosno od tega, kako se mu je kdo dopadel. Iz izpovedb vseh treh obremenilnih prič izhaja torej, da nobeden izmed teh treh obremenilnih prič ne očita Žumru, da je on ovadil in povzročil, da je Gruntner prišel na seznam za transport, temveč da se Žumer ni za Gruntnerja zavzel pri sobnem starešini.

Med drugimi bivšimi dachauskimi interniranci je bil v obnovitvenih poizvedbah zaslišan tudi Vinko Langus. Ta je kot nova priča izpovedal (stran 28), da je njemu Vilko Gruntner iz Škofje Loke malo predno je Gruntner šel na transport, dal nek listek, da ga naj izroči škofjeločanu Jerali. Langus pravi, da dotičnega listka ni prečital in zaradi tega ne ve, kdo je Gruntnerja ovadil in da tudi ne ve, zakaj je bil poslan na transport, dobro pa ve, da so Nemci takrat, ko jim je zmanjkalo ljudi za transporte, enostavno vzeli ljudi iz bolniških prostorov ter da se je Gruntner takrat nahajal v bolniških prostorih zaradi garij na rokah. Vinko Langus je torej dobro poznal Gruntnerja, saj je z njim govoril malo časa pred Gruntnerjevim odhodom na transport in bi zato Langusu sigurno bilo znano, če bi se Žumra dolžilo in spravljalo v zvezo z Gruntnerjevim odhodom na transport, pa Langusu ne samo, da o tem ni nič znano, temveč je Langus mnenja, da Žumer ni spravil Gruntnerja na transport.

V rednem kazenskem postopku ni sodišče vedelo za nekatere okoliščine, ki so pomembne za pravilno razumevanje problema »transportov«. Transporte je odrejala taboriščna SS-uprava. Včasih je določila takozv. poimenske transporte, to se pravi, da je sama navedla imena onih internirancev, ki morajo na transport. V takih primerih ni bilo moč nikogar rešiti. Včasih pa je taboriščna SS-uprava določila le število internirancev, ki morajo na transport. Taboriščna SS-uprava je s pomočjo svojega vodje delovne službe »Arbeitsdienstführer-ja« in vodjo delovnega vključka oziroma vodjo delovnega urada – »Arbeitseinsatzführer-ja« sestavljala transporte. Ta dva, ki sta bila SS-ovska funkcionarja, sta odločala, kdo gre v to ali ono komando na delo in kdo na transport. Vodja delovnega urada je imel cel štab ljudi za administrativne posle, poleg tega pa še delovno statistiko (Arbeitstatistik) na razpolago. Tako v delovnem uradu, kakor tudi v delovni statistiki je bilo zaposlenih pri administrativnih in drugih poslih mnogo internirancev. Ti so imeli večje ali manjše možnosti, da so za hrbtom SS-uslužbencev rešili tega ali onega interniranca pred transportom, toda samo takrat, ko je bilo določeno število internirancev, ne pa v primerih, ko je šlo za takozvane poimenske transporte (dokumentarna zbirka »Buchenwald« stran 56–60). Tudi prof. dr. Bláha v svoji že večkrat citirani knjigi pravi na str. 56 in 173, da je v upravi taborišča bil najpomembnejši delovni urad (Arbeitseinsatz) in da je ta od leta 1943 dalje postal najmočnejši, mnogo pomembnejši od gestapa.

Da so imeli določene možnosti reševati sointernirance pred transportom tisti interniranci, ki so bili določeni za administrativne posle v delovnem uradu, je to razvidno tudi iz Žumrovega zagovora v preiskavi (stran 42), ko je v zvezi s prošnjo Igorja Guzelja, da naj bi interveniral za nekega Guzeljevega prijatelja (Gruntner-

ja), da ne bi šel na transport, povedal, da se je govorilo, da je dosegel take uspehe lahko neki Martin, ki je bil na delu v AE, to se pravi v Arbeitseinsatzu. Žumer in Örtl pa tam nista delala, in tudi ne v delovni statistiki. Žumer je na glavni obravnavi odločno zanikal, da bi on kdajkoli in za kogarkoli interveniral ter je poudaril, da je neresnična Oswaldova trditev, da je spadal Žumer med tiste internirance, ki so lahko uspešno intervenirali (stran 44).

Glede na vse, kar je povedano v zvezi s primerom bratov Trojar in s primerom Grunterja, so se nedvomno v obnovitvenih poizvedbah pokazale take nove okoliščine in ponujeni so taki novi dokazi, ki bi v zvezi s tem, kar je že bilo izneseno v rednem kazenskem postopku, utegnili ob ponovnem izčrpnem obravnavanju tega inkriminiranega dejanja pripeljati do povsem drugačnih dejanskih ugotovitev in zaključkov, kot pa je prišla pravnomočna sodba, v posledici tega pa do oprostilne sodbe glede tega dejanja.

Ad c)

Kolikor je Žumer v tej točki sodbe bil spoznan za krivega, da je kot tolmač za slovenski jezik namerno napačno tolmačil in s tem zlorabil položaj interniranca, je bil ta očitek že spredaj obravnavan. Prav tako je bil že obdelan problem taboriščne discipline, ki je tudi v tej točki predmet sodbe, ki pravi, da je Žumer kričal nad interniranci in jih pozival na izpolnjevanje »uničujoče gestapovske taboriščne discipline«. K temu, kar je bilo že povedano o problemu taboriščne discipline, je treba dodati in poudariti, da so morali biti bivalni prostori pravilo pospravljeni v točno določenem času in da so interniranci bili večkrat v časovni stiski in je bilo večkrat od enega samega zamudnika odvisno, ali bo kaznovana vsa soba ali ne. Žumer je v preiskavi (stran 31) priznal, da se je včasih razburil in kričal zaradi tega, ker so morali imeti sobo v določenem času v redu, ker »bi v nasprotnem primeru vsi nastradali«. V obnovitvenih poizvedbah kot nova priča zaslišani bivši dachauski interniranec Justin Ažman je med drugim izpovedal (stran 144) tudi to, da je Žumer tudi njega, kakor tudi Peternelja in še koga drugega kdaj pa kdaj zaradi reda in čistoče nahrulil, pri čemer Justin Ažman priznava, da on res ni bil glede reda in čistoče na posebni višini. Pomembno pa je predvsem to, kar je Justin Ažman povedal o glasu, ki ga je Žumer užival. Justin Ažman pravi, da so bili interniranci vedno obveščeni o sumljivih ali celo nevarnih tipih, ki so bili ali ki so prihajali v taborišče, da pa o Žumru takega opozorila ni bilo, temveč da je bilo nasprotno rečeno, da se ga vkljub njegovi strogosti ni treba bati. Simon Režek, bivši dachauski interniranec, je kot nova priča v obnovitvenih poizvedbah izpovedal, da je Žumer »več kot je mogel bolnim in onemoglim spregledal in jih celo skril, da jih niso zverine videle.«

Glede na to se je torej v tej točki sodbe baviti edino le s primerom Vilka Šmida iz Javornika ter s primerom Sušnika. V odločbi o krivdi se navaja, da je Žumer imenovanima dvema pljunil v obraz, Sušnika pa da je tudi predlagal za transport, kar je Örtl pozneje izvršil.

O sporu z Danijelom Šmidom se je Žumer v preiskavi zagovarjal (stran 42), da se Šmid ob priliki delitve večerje ni držal vrstnega reda in da ga je on (Žumer) zaradi tega opomnil, Šmid pa da ga je začel zmerjati, nakar se je on (Žumer) razburil in pljunil Šmidu v obraz. Žumer je že v preiskavi povedal, da mu je bilo takoj žal, da pa je bilo že prepozno. V zapisniku o glavni obravnavi pa je protokolirano samo to,

da »je Žumer enemu pljunil v obraz, ker mu je opsoval mater, enega pa da je v prepiru oklofutal«, ne da bi pri tem bilo navedeno, ali je šlo v prvem oziroma v drugem primeru za Šmida oziroma za Sušnika. Iz obrazložitve sodbe pa je razvidno, da ima sodba na podlagi Žumrovega priznanja in izpovedb Peternelja za dokazano, da je Žumer pljunil v obraz nekemu Sušniku, ter da je Žumer priznal, da je tudi oklofutal Vilka Šmida. Da bi Žumer oklofutal Vilka Šmida, tega Žumer ni niti v preiskavi in tudi ne na glavni obravnavi priznal in prav tako tudi ne, da bi pljunil v obraz nekemu Sušniku. Žumer je namreč v preiskavi priznal, da je pljunil v obraz Danijelu Šmidu iz Javornika. (V sodbo je bila očitno pomotoma prevzeta netočnost v imenu iz obtožnice, ki je navedla, da se Šmid imenuje »Vilko«, namesto pravilno Danijel).

V prošnji za obnovo je Žumer navedel, da je šlo takrat za osebni spor s Šmidom Danijelom, da sta dotični spor mirno poravnala in da še danes živita v zelo dobrih odnosih. V svoji pismeni izjavi z dne 19. 10. 1970 pravi (stran 141) Danijel Šmid, da je on poznal Žumra že pred vojno, da je ob prihodu v Dachau bil dodeljen v isto sobo, kjer je bil Žumer, da sta oba navezala tesne medsebojne stike, da mu je Žumer mnogo pomagal s koristnimi nasveti in da mu je tudi pisal pisma v nemščini ter da sta res imela neljub incident, ki sta ga medsebojno poravnala. Danijel Šmid poudarja tudi, da lahko da o Žumru samo pozitivno oceno glede njegovega zadržanja v taborišču, da jih je Žumer bodril in jim dajal pogum ter da jim je prinašal ohrabrujoče vesti o položaju na fronti.

Vse ostalo, kar se navaja v tej točki pravnomočne sodbe, to se pravi, kar presega značaj in okvir omenjenega osebnega spora, je po Žumrovem zatrjevanju v njegovi prošnji za obnovo povsem izmišljeno in neresnično. Izrecno poudarja, da on ni nikoli predlagal ne Šmida ne Sušnika za transport in da ta dva tudi nikdar nista bila poslana na transport.

Glede incidenta z nekim Sušnikom je sodba sledila obremenilnim izpovedbam priče Mirka Peternelja. Ta je v preiskavi (stran 46) in na glavni obravnavi (stran 69) navedel, da je v njihovi sobi bil tudi neki Sušnik iz Gorjuš ter da mu je njegov (Peterneljev) oče pravil, da je bil navzoč, ko je Žumer pljunil Sušniku v obraz in mu zagrozil, da ga bo poslal na transport, ker tako slabo postilja posteljo, nakar je kakih 14 dni po tem dogodku bil Sušnik poslan na transport in je kasneje v taborišču umrl. Vse, kar je bilo spredaj v obrazložitvi tega sklepa na ustreznih mestih povedano o novih dejanskih okoliščinah in novih dokazilih, ki utegnejo na podlagi ponovne obravnave pripeljati sodišče do zaključka, da je Mirko Peternelj kot priča neverodostojen in da njegove izpovedbe ne morejo biti upoštevane kot podlaga za obsodilno sodbo, velja seveda tudi za Peterneljevo izpovedbo, nanašajočo se na dogodek z nekim Sušnikom. Poleg tega pa je treba imeti pred očmi, da Peternelj iz lastnega zapažanja o tem dogodku ne ve ničesar, temveč se sklicuje na pripovedovanje svojega očeta. Možno je zato, da je Peterneljev oče zamenjal Šmida s Sušnikom ali pa da se je v razgovoru s svojim sinom pomotil v imenu. Na ta zaključek utegne kazati dejstvo, da sta v dachauskem taborišču bila dva brata Sušnika – Jože in Janez – doma iz vasi Nomenj, oni Sušnik, o katerem je govoril Peterneljev oče, pa naj bi bil iz Gorjuš, to je iz gorskega naselja takorekoč nad vasjo Nomenj. V obnovitvenih poizvedbah zaslišani Vinko Langus je kot priča navedel (stran 128 – zadaj), da on ni videl, da bi Žumer komu pljunil v obraz, da pa je Šmida Vinka iz Javornika in Sušnika iz Nomenja poznal. Sodišče bi po oceni teh novih dokazov moglo ugotoviti, da je v odločbi o krivdi navedeni Sušnik bil doma iz vasi Nomenj. Bivši dachauski

interniranec Janko Ažman, ki je bil v isti sobi kot Žumer in ki je doma iz vasi Nomenj, pa je v svoji pismeni izjavi z dne 18. 10. 1970 navedel (str. 139), da sta iz njegove vasi bila z njim v Dachauu brata Jože in Janez Sušnik, da ne prvi ne drugi ni imel z Žumrom nikoli nobenega spora in da tudi nista bila poslana na transport, ter da sta sedaj oba že pokojna.

Tako glede Žumrovega spora z Danijelom Šmidom kakor tudi glede dogodka s Sušnikom in zatrjevane posledice (transport) so izkazane take nove okoliščine in ponujeni so taki novi dokazi, da nujno narekujejo, da se tudi pod to točko opisano Žumrovo kaznivo dejavnost ponovno pretrese na glavni obravnavi, ker bo moglo sodišče priti do drugačnih dejanskih in pravnih zaključkov, kot pa jih vsebuje pravnomočna sodba.

Končno je treba omeniti, da opira pravnomočna sodba svoj zaključek, da je Žumer bil agent gestapa, še na dejstvo, da je Žumra lahko obiskala v taborišču njegova žena in na dejstvo, da je Žumer bil predčasno odpuščen iz Dachaua.

Kako je Žumer s pomočjo Nemke Wally Kiermeir in Vinkom Langusom organiziral prihod Žumrove žene v Dachau in kako je bilo možno, da sta se Žumer in njegova žena za ca 3 ure sestala, je vse to opisal Žumer že v svojem zagovoru v preiskavi (stran 36–37) in na glavni obravnavi, pri čemer je pojasnil, da je delavnica, v kateri je delal, bila sicer še v sklopu taborišča, vhodna stran pa da je bila izven območja ograje ter da sta od zunaj prihajali dve Nemki – snažilki čistit dotične prostore in da mu je snažilka Wally Kiermeir omogočila, da se je on skrivaj sestal s svojo ženo. Wally Kiermeir in Vinko Langus nista bila v rednem kazenskem postopku zaslišana. Čeprav bi se vzelo, da ta dva (Langus in Kiermeirjevo) ni moč šteti za nove dokaze, pa je vendarle treba povedati, da sta ta dva v obnovitvenih poizvedbah v celoti potrdila Žumrov zagovor. Wally Hofmann alias Kiermeir je namreč identična z Walburgo Hofmann, stanujočo v Karlsfeldu, katera je v svoji pismeni izjavi z dne 27. 10. 1970, – izjava je v originalu in v overovljenem prepisu priložena zahtevi za obnovo (str. 151), do podrobnosti obrazložila, kako je ona omogočila, da sta se Žumer in njegova žena skrivaj sestala in prav tako je tudi kot priča v obnovitvenih poizvedbah zaslišani Vinko Langus opisal (stran 128–129), kako je prišlo do omenjenega obiska. Kot povsem nova priča pa je v obnovitvenih poizvedbah nastopil Janez Verdnik, na katerega se Žumer v rednem kazenskem postopku ni skliceval. Janez Verdnik je izpovedal (str. 127), da je bil julija 1943 odpuščen iz koncentracijskega taborišča in poslan na delo v tovarno »Bayerische Metalwerke« v Dachauu, ter da je bil tam takrat tudi Vinko Langus in da sta oba bila na hrani v isti gostilni. Janez Verdnik pravi, da mu je avgusta 1943 pripovedoval Langus, da ga je ustavila neka Nemka in mu predala sporočilo Franca Žumra, da bo namreč dotična Nemka omogočila njegovi (Žumrovi) ženi, da se bo sestala z njim. Janez Verdnik izrecno navaja v svoji izpovedbi, da sta on in Langus šla čakat Žumrovo ženo v München in da sta jo oba peljala do zgradbe, v kateri je delal Žumer, nadalje, da sta se on in Langus zvečer sestala z Žumrovo ženo, ki jima je povedala, da se je ona s svojim možem sestala v kleti zgradbe, kjer je bil mož zaposlen ter da je dotična Nemka organizirala skrivaj ta sestanek. Že na podlagi tega, kar je Janez Verdnik kot nova priča sedaj izpovedal, bi utegnilo sodišče ob ponovnem obravnavanju tega obiska zaključiti, da je Žumrov zagovor v tem pogledu verodostojen in resničen, da je namreč obisk omogočila in skrivaj organizirala zavedna antinacistka Wally Hofmann, ker je poznala Žumra kot nasprotnika na-

cizma, skratka, sodišče utegne ugotoviti, da vprav način, kako je prišlo do obiska, odločno govori proti zanesljivosti in pravilnosti takega zaključka kot ga je v zvezi s tem obiskom napravila pravnomočna sodba.

Glede svojega odpusta iz taborišča se je Žumer zagovarjal, da ne ve, kako in zakaj je prišlo do tega, da so ga 8. 12. 1943 odpustili iz dachauskega taborišča in ga poslali na delo v neko tovarno, ki je bila le nekaj minut izven mesta Dachau, da pa misli, da je morebiti njegova žena s svojimi prošnjami uspela. Sicer pa je Žumer že v preiskavi navedel, da takrat ni bil samo on izpuščen, temveč, da je bilo takrat istočasno z njim izpuščenih še kakih 8 Slovencev, kateri so vsi šli delat v Dachau ali pa v bližnjo okolico, poleg tega da je bilo decembra 1943 izpuščenih okoli 30–40 Gorenjcev. Iz podatkov obnovitvenih poizvedb je razvidno, da so bili tudi drugi že davno pred Žumrom izpuščeni iz dachauskega taborišča in poslani na delo v razne tovarne. Tako pravi Vinko Langus (str. 128), da je on bil iz taborišča odpuščen ob veliki noči 1943 in poslan na delo v tovarno Bayerische Metalwerke – v mesto Dachau. Julija 1943 je bil iz taborišča odpuščen Janez Verdnik in poslan na delo v isto tovarno kot Langus.

Ad točka 3) odločbe o krivdi

Pravnomočna sodba bremeni Žumra, da je maja 1941 postal član sovražnikove politične organizacije »Deutsch-schwaebisch Kulturbund« in da je s tem storil kaznivo dejanje političnega sodelovanja s sovražnikom v smislu člena 3 točka 6 ZKLD. To kaznivo dejanje je predvideno v sedaj veljajoči določbi člena 108 KZ.

Žumer je v preiskavi (stran 30) priznal, da je maja 1941 postal član »Kulturbunda«, vkljub temu pa da ni imel pri nemških oblasteh nobene zaščite, saj so ga že 20. 5. 1941 prvič aretirali, drugič pa 23. 6. 1941. Tudi na glavni obravnavi je povedal, da je pristopil koncem aprila 1941 h Kulturbundu. Kaj več s tem v zvezi Žumer v rednem kazenskem postopku ni navedel. V svoji obnovitveni vlogi z dne 28. 3. 1969 (na strani 105), pa je navedel nove okoliščine, da se namreč ni vpisal v Kulturbund po lastni iniciativi in tudi ne, da bi podpiral to organizacijo, temveč zato, da bi mu nemške oblasti pustile radio aparat in da bi tako on in njegovi tovariši – antinacisti – imeli možnost poslušati vesti zavezniški radijskih postaj. V omenjeni pismeni vlogi zatrjuje Žumer, da so Nemci pobrali vsem Slovencem radioaparate in da so jih pustili samo Nemcem in članom Kulturbunda, zaradi česar se je dogovoril z Vencljem Perkom, da bi pristopil h Kulturbundu, da bi imeli možnost poslušati tuje oddaje. Vencelj Perko je v predvojnih letih bil viden delavsko-kulturni in sindikalni funkcionar na Jesenicah. Tako je med drugim bil član upravnega odbora kulturno-prosvetnega društva, predsednik upravnega odbora sindikalne podružnice na Jesenicah, leta 1935/36 starešina delavskih obratnih zaupnikov železarne, bil je kot nosilec liste slovenskega delavskega ljudstva izvoljen za župana v občini Koroška Bela, leta 1935 je bil eden izmed organizatorjev velike stavke železarjev na Jesenicah. Vencelj Perko je bil v obnovitvenih poizvedbah zaslišan kot priča ter je izpovedal (stran 122–123), da je Žumer z njim sodeloval oz. da je Žumer bil aktiven v vseh organizacijah, da je bil aktiven zaupnik sindikalne organizacije in da je Žumer bil skupaj z njim na listi slovenskega delovnega ljudstva izvoljen dne 6. 12. 1936 za odbornika občine Koroška Bela. Vencelj Perko, zaslišan kot nova priča, pravi (stran 123), da se spominja, da sta Žumer in Gerdej Anton prišla k njemu in izrazila mnenje, da bi pristopila h

Kulturbundu, da bi tako obdržali radioaparat, poslušali poročila zavezniških radijskih postaj in vesti širili med svoje pristaše. Perko je s tem v zvezi pri zaslišanju dne 21. 10. 1970 povedal, da takrat ni dal dovoljenja za pristop v Kulturbund, pač pa je dne 2. 11. 1970 dopolnil prejšnjo svojo izpovedbo, da se je maja 1941 v Begunjah v zaporu z nekaterimi svojimi tovariši posvetoval o vprašanju, ali bi bilo politično koristno, da se Žumer vpiše v Volksdeutsch in da so oni bili takrat mnenja, da bi bilo dobro, da bi na ta način omogočili poslušanje radijskih vesti in širjenje le-teh med naše ljudi. Perko Vencelj je tudi navedel, da je bil takrat izpuščen Edi Giorgioni in da je ta bil zadolžen, da se o tem pogovori z Žumrom. Žumrova žena Anica je bila v preiskavi dne 14. 2. 1948 zaslišana kot priča, ter je potrdila moževe navedbe, da je Perko soglašal, da se njen mož vpiše v Kulturbund zato, da bo obdržal radijski aparat in nosil poročila med pristaše OF. Zapisnik o zaslišanju Ane Žumer (stran 134–135) je označen s številko III 078157–078159 in ni bil predložen sodišču v rednem kazenskem postopku. Podan je torej nov listinski dokaz, katerega vsebina v celoti podpira Žumrove navedbe v njegovi obnovitveni vlogi (str. 105) glede tam zatrjevanih in zgoraj navedenih novih okoliščin.

Perko Vencelj je bil ponovno zaslišan dne 3. 11. 1970 in je izpovedal, da je pred kratkim srečal Gerdeja Antona, s katerim sta se o tej zadevi pogovarjala. Perko pravi, da mu je Gerdej predočeval, da takrat Nemci niso več sprejemali v Kulturbund, temveč v organzacijo Volksdeutsch, da je on (Perko) prvotno bil osebno prepričan, da je šlo za Kulturbund, da pa sedaj po razgovoru z Gerdejem ne more več vztrajati pri svojem prvotnem stališču. Gerdej Anton je bil sicer v obnovitvenih poizvedbah zaslišan (str. 132–133), pa se on tega, da bi on šel skupaj z Žumrom k Perku zaradi radioaparata, sedaj po toliko letih ne spominja, ker ga je leta 1947 zadela možganska kap pri delu v železarni ter je bil dve leti v bolezenskem staležu in nato invalidsko upokojen. Gerdej Anton pa je povedal, da se spominja, da je bil večkrat skupaj z Žumrom in tudi s Perkom.

Ne glede na to, ali se je Žumer vpisal v Kulturbund ali pa v Volksdeutsch, so v obnovitvenem predlogu zatrjevane take nove dejanske okoliščine in ponujena sta dva taka nova dokaza (priča Perko in zaslišanje Žumrove žene), da bi na podlagi vsega tega utegnilo sodišče pri ponovnem obravnavanju tega dejanja priti do zaključka, da se Žumer ni vpisal v eno izmed omenjenih dveh okupatorjevih organizacij zaradi svojih ozkih osebnih interesov, temveč s pristankoma takratnih vidnih in odgovornih političnih delavcev za osvobodilno gibanje ter v namenu, da bi s svojim vpisom koristil interesom OF, skratka, da se ni vpisal, da bi med vojno politično sodeloval s sovražnikom, temveč nasprotno, da bi politično deloval proti okupatorju. Končno se pripominja, da je za nastanek in obstoj tega kaznivega dejanja, ki se pod točko II/3 odločbe o krivdi očita Žumru, potrebna konkretna dejavnost, ki predstavlja politično sodelovanje, za katero pa verjetno ni moč šteti že omenjene pristopne izjave oz. vpisa v sovražnikovo politično organizacijo, to se pravi, da sam goli vpis še ne zadostuje za politično sodelovanje, kot ga ima v mislih citirana zakonita določba.

III.

Senat tukajšnjega republiškega vrhovnega sodišča je po pretresu novih dejanskih okoliščin in novih dokazil, na katere se sklicuje republiški javni tožilec v svojem

predlogu za obnovo kazenskega postopka v korist obs. Alojza Veršnika in obs. Franca Žumra, našel, da so za oba imenovana obsojenca glede njunega celotnega v odločbi o krivdi opisanega delovanja izpolnjeni pogoji, ki jih za dovolitev obnove predvideva določba člena 292/I točke 3 ZKP/48.

V obrazložitvi tega sklepa je namreč bilo glede vsake točke odločbe o krivdi pojasnjeno, ali in zakaj zatrjevane nove okoliščine in ponujena nova dokazila sama za sebe in v zvezi z že v rednem kazenskem postopku iznešenimi okoliščinami ter izvedenimi dokazi utegnejo povzročiti, da bi oba sedanja obsojenca bila v celoti oproščena obtožbe. Utemeljeni zadevi za obnovo kazenskega postopka, ki je bila vložena v korist obs. Alojza Veršnika in obs. Franca Žumra je bilo torej treba ugoditi in v skladu z določbo člena 295/IV ZKP/48 odločiti tako, kot je to navedeno v dispozitivu tega sklepa.

Ljubljana, dne 1. aprila 1971

Zapisnikar
Ivan Mišič l.r.

Predsednik senata
Ivan Repinc l.r.

Dostaviti:
1 × jav. tož. SRS
4 × Okrožno sodišče v Ljubljani

ŽIG:
Socialistična republika Slovenija
Vrhovno sodišče
Ljubljana

K 190/71-4

SKLEP

Okrožno sodišče v Ljubljani je v kazenski zadevi zoper obs. Alojza Veršnika in obs. Franca Žumra zaradi kaz. dejanj po 3. in 6. tč. 3. čl. ZKLD in kaz. dejanja zoper pravosodje

sklenilo:

I. Kazenski postopek zoper Alojza Veršnika in Franca Žumra se ustavi.

II. Sodba okrožnega sodišča v Ljubljani z dne 26. 5. 1948, K 370/48-16 in sodba Vrhovnega sodišča LRS v Ljubljani z dne 21. 7. 1948, Kž 427/48-2 se razveljavita.

Stroški kazenskega postopka iz 1. do 5. tč. 2. odst. 89. čl. ZKP obremenjujejo proračun.

Obrazložitev

Vrhovno sodišče SR Slovenije je s sklepom z dne 1. 4. 1971, opr. št. I Kr 46/70 ugodilo zahtevi javnega tožilca SR Slovenije za obnovo kazenskega postopka, ki je bil zoper obs. Alojza Veršnika in obs. Franca Žumra pravnomočno končan s sodbo

okrožnega sodišča v Ljubljani z dne 26. 5. 1948, opr. št. K 370/48-16 v zvezi s sodbo vrhovnega sodišča LRS v Ljubljani z dne 21. 7. 1948, opr. št. Kž 427/48-2, ter poslalo zadevo tukajšnjemu sodišču v novo obravnavo. Še pred novo glavno obravnavo je javni tožilec SRS z vlogo z dne 12. 5. 1971, Ktr 1970/71 na podlagi 261. čl. ZKP umaknil obtožnico z dne 19. 5. 1948, opr. št. B 18/48 zoper Alojza Veršnika in Franca Žumra. Glede na to je sodišče po 261. čl. ZKP ustavilo kazenski postopek zoper Alojza Veršnika in Fanca Žumra, ob smiselni uporabi 2. odst. 377. čl. ZKP pa razveljavilo tudi prejšnji sodbi.

Izrek o stroških kazenskega postopka temelji na določbi 1. odst. 92. čl. ZKP.

Ljubljana, dne 26. 5. 1971

Predsednik senata:
(Dr. Živko Zobec) l. r.

ŽIG:
Socialistična republika Slovenija
Okrožno sodišče
Ljubljana

Pravni poduk: Zoper ta sklep je dopustna pritožba na Vrhovno sodišče SR Slovenije v Ljubljani. Pritožbo bi bilo treba vložiti pismeno ali ustno na zapisnik pri tukajšnjem sodišču v roku treh dni po prejemu pismenega odpravka tega sklepa.

Dokumenti o razveljavitvi Sarkove sodbe

JAVNO TOŽILSTVO
SOCIALISTIČNE REPUBLIKE SLOVENIJE
Ktr 713/70
Ljubljana, dne 30. decembra 1970

VRHOVNO SODIŠČE SR SLOVENIJE
Kazenski oddelek
Ljubljana

V kazenski zadevi zoper SARK Mitjo, ki je bila pravnomočno končana s kazensko sodbo K 364/48-10 z dne 22. 5. 1948 okrožnega sodišča v Ljubljani, predlagamo v smislu 6. čl. uvodnega zakona k zakonu o kazenskem postopku iz leta 1954 iz razloga po 3. tč. 1. odst. 292. čl. ZKP/48 v korist obsojenca

OBNOVO KAZENSKEGA POSTOPKA.

Vrhovno sodišče SR Slovenije naj v smislu 4. odst. 295. čl. ZKP/48 temu predlogu ugodi in zadevo pošlje Okrožnemu sodišču v Ljubljani v novo obravnavo.

Obrazložitev

Sark Mitja je bil z zgoraj cit. sodbo spoznan za krivega dveh kaznivih dejanj po 3. in 8. tč. 3. čl. Zakona o kaznivih dejanjih zoper ljudstvo in državo in sicer:
1. da je kot agent gestapa na malarijski poskusni postaji Dachau od aprila 1944 pa do marca 1945, t.j. vse do razpustitve te zločinske gestapovske ustanove, sodeloval pod vodstvom gestapovca vojnega zločinca dr. Klausa Schillinga, ki je bil pred mednarodnim sodiščem v Nürnbergu obsojen na smrt, pri poizkusih na živih internirancih, ki so že bili inficirani z malarijo, s tem, da je jemal žrtvam kri iz prstov in ušes ter kot kemik pripravljal preparate za te zločinske poizkuse, kar je vse imelo za posledico masovno uničevanje internirancev,
2. Da je po osvoboditvi pred predstavnikom ljudske oblasti lažno prikazoval dejstva o svojem zadržanju v taborišču v Dachauu oziroma jih zamolčal, sklicujoč se pri tem na že obsojene vojne zločince in špijone Diehl Branka, Barle Karla in Krajnc Borisa, ki so njegove lažne izjave potrdili, vse to z namenom, da bi skupno z njimi in organizirano prevarili ljudsko oblast oziroma na drugi strani pa preprečil s tem razkritje ostalih gestapovskih agentov in vojnih zločincev Diehl Branka, Barle Karla, Krajnc Borisa in Stepišnik Milana, katerim se je z istim organiziranim lažnim prikazovanjem zločinov v revirju, poizkusnih postajah in ostalih zločinskih ustanovah gestapa v Dachauu posrečilo se vriniti na odgovorna in vplivna mesta v državni upravi, torej jim je s tem omogočil nadaljevanje njihovega špijonskega delovanja, ki so

ga vršili s tem, da so organizirali špijonsko, sabotersko in diverzantsko organizacijo v družbi tuje obveščevalne službe.

Po 4. čl. cit. zakona in v zvezi z 28., 32. in 37. čl. kazenskega zakonika je bila obsojen na 18 let i 6 mesecev odvzema prostosti s prisilnim delom, na izgubo državljanskih pravic za dobo 5 let po prestani kazni in na plačilo stroškov kazenskega postopka in izvršitve kazni, ki se izreko za neizterljive. V kazen se mu je vštel preiskovalni pripor od 19. 9. 1947 dalje.

Zoper sodbo se nista pritožila niti javni tožilec in niti obdolženec Sark Mitja ter je tako postala pravnomočna.

S sklepom Prezidija ljudske skupščine LRS z dne 4. 11. 1951, št. P 1769/2 mu je bila milostnim potom kazen znižana na 12 let strogega zapora. S sklepom Vrhovnega sodišča LRS v Ljubljani z dne 10. 11. 1954 opr. št. Kzz 302/54 mu je bila z izredno omilitvijo kazen nadalje znižana na 8 let strogega zapora. Končno je bil s sklepom Izvršnega sveta LRS z dne 2. 11. 1954 št. 3700/54 pomiloščen od nadaljnjega prestajanja kazni in izpuščen na prostost.

Preizkus sodbe pokaže naslednje:

1. Glede kaznivega dejanja pod tč. 1) sodbe:

V bistvu gre v tej točki sodbenega izreka za dva očitka, ki ju smatra sodba za dokazana in sicer:

a) da je bil Sark Mitja agent gestapa in

b) da je kot tak sodeloval v eni izmed faz zločinskega eksperimentiranja z interniranci na malarijski postaji koncentracijskega taborišča Dachau, s tem, da jim je že inficiranim z malarijo jemal iz prstov in uhljev kri ter jo pripravljal za analize.

Ad a) Sodišče svojo ugotovitev, da je bil Sark gestapovski agent, izvaja iz tega, da je bilo na procesu v Nürnbergu »med drugim sodno ugotovljeno, da so na vseh poskusnih postajah mogli biti zaposleni edinole agenti geštapa, ker samo ti so smeli vedeti za vse strašne zločinske poskuse« in »da je gestapo zbral za taka mesta najzanesljivejše ljudi, ki bodo predano in slepo izvrševali njihove zločinske direktive«. To ugotovitev sodišče še podkrepljuje z dejstvom, da na malarijski postaji ni bilo primerov nedisciplne in sabotaž s strani zaposlenih in tudi ne s strani Sarka. Sodišče nadalje ocenjuje vse zaposlene na malarijski postaji in tudi Sarka za gestapovske agente zato, ker so imeli določene privilegije, zlasti priboljške v hrani.

Sodišče tedaj iz takšnega delovanja Sarka in iz takšne situacije zaključuje, da je moral biti gestapovski agent kot vsi drugi, ki so dobili delo na malarijski postaji.

Sark Mitja je v preiskavi in na glavni obravnavi zanikal, da bi bil agent gestapa. Da ni bilo nedisciplne in sabotaž pojasnjuje s tem, da so bili vsi pod težkim psihičnim pritiskom, ker so bile zagrožene ostre sanckije. On sam pa je opravljal takšna dela, da bi bila sabotaža nesmiselna in morda za žrtve poizkusov celo škodljiva. Z zamenjavanjem krvnih preparatov bi se lahko žrtvam poizkusov povzročila škoda.

Zaključke sodišča je ob novih dejstvih in dokazih, ki jih bomo sproti navajali, nujno potrebno podvreči temeljitejši analizi in preizkusu.

Ko sodišče Sarka označuje za gestapovskega agenta, se prvenstveno sklicuje na ugotovitve nürnberškega procesa, ki naj bi dokazovale, da so bili vsi zaposleni na poizkusnih postajah gestapovski agenti. V katerem delu dokaznega gradiva oziroma nürnberške sodbe naj bi bilo to ugotovljeno, sodišče ne pove. V sodnem spisu zoper Sarka ni nobenega gradiva iz nürnberškega procesa in tudi sodbe ne. Sodba

niti ne omenja za kateri nürnberški sodni proces gre, verjetno pa misli na proces pred Mednarodnim vojaškim sodiščem zoper Göringa Hermanna in ostale glavne vojne zločince, ki se je končal z razsodbo z dne 1. 10. 1946 ter na proces zoper organizatorje in vodje poizkusnih postaj (v glavnem zdravnike), ki se je končal z razsodbo ameriškega vojaškega sodišča z dne 20. 8. 1947. Spričo tako pomanjkljivega dokaznega gradiva je verjetno sodišče svojo ugotovitev, da je bil Sark gestapovski agent, oprlo prej na tedaj splošno razširjeno prepričanje, da so takšne grozovitosti, kakršne so se dogajale v nemških koncentracijskih taboriščih, mogli izvajati le gestapovci, kakor pa na dejanske ugotovitve nürnberškega procesa, s katerimi očitno ni razpolagalo.

Po vojni so bila izdana v inozemstvu in pri nas številna dela in pričevanja, ki dajejo zanesljiv vpogled v organizacijo in funkcioniranje nemških koncentracijskih taborišč ter vseh njenih raznovrstnih institucij, tudi poizkusnih postaj. Osvetljena je tudi nürnberška sodna praksa. – V luči teh novih spoznanj in pričevanj, ki imajo moč dokaza, se pokaže povsem novo dejansko stanje, iz katerega je moč zanesljivo zaključiti, da interniranci, ki so opravljali razne funkcije in opravila, že s tem samim niso postali agenti gestapa. Danes je ugotovljeno, da so se uprave nemških koncentracijskih taborišč posluževale internirancev za najrazličnejša drobna in manj pomembna opravila, zlasti potem, ko so bile SS-ovske edinice pritegnjene na fronto. Tako so posamezne drobne funkcije in opravila prehajale v roke internirancev, seveda vse v okvirih taboriščnega reda in ciljev, ki jih je zasledovalo taboriščno vodstvo. S temi funkcijami in opravili so bili združeni drobni privilegiji. Krivdo za to pa ne gre valiti na internirance, saj si dela niso mogli določati sami in tudi niso imeli možnosti stavljati pogoje. To je bil sistem taboriščne uprave, ki si je hotela zagotoviti primerno in na določenih delih ustrezno strokovno delovno silo za izvrševanje postavljenih nalog in ciljev. – Spričo povedanega je docela nevzdržen očitek sodišča, da je Sark postal agent in kot tak sprejel delo na malarijski postaji »za žlico dodatka«. Če se vrnemo na nürnberški proces, na katerega se sodba sklicuje, se pokaže, da izhaja nürnberška sodna praksa iz krivde posameznika in da se princip kolektivne krivde ni uporabljal niti pri sojenju SS-ovcem in drugim pripadnikom zločinskih organizacij. To je razvidno iz nürnberške sodbe v poglavju, ki obravnava SS, zlasti v zaključku, dalje pri tolmačenju 9. čl. Statuta mednarodnega vojaškega sodišča v poglavju o obtoženih organizacijah in v poglavjih o gestapu in SD, zlasti v zaključku. – Nikjer v tem nürnberškem sodnem gradivu ni ugotovitve, da so bili na poskusnih postajah zaposleni izključno agenti gestapa. Čim pa je tako, sloni sodba zoper Sarka, kolikor mu očita gestapovstvo, zgolj na hipotezi, ne pa na dokazih. Tudi priznanje Sarka, da ni bilo nediscipline in sabotaže, ne dokazuje njegovega pristanka na sodelovanje z gestapom.

V obnovitvenih poizvedbah zaslišane priče povedo, kakšen položaj so imeli interniranci na raznih delih in tudi na poizkusnih postajah in kako so na nje gledali ostali interniranci. V izvlečkih navajamo izjave zaslišanih prič:

Vodopivec Vlado pravi, da tovarišem, ki so bili zaposleni na revirju, v katerega sklop je spadala tudi malarijska postaja, niso nikoli zavidali. Nasprotno, bili so celo zainteresirani, da je bilo čimveč Slovencev zaposlenih na revirju, ker so od tam prinašali zdravila in hrano, poleg tega pa so omogočali bolnikom, ki so prišli na revir, boljše pogoje zdravljenje. Ta priča še pove, da niso bili nikoli mnenja, da so zaposleni na revirju in poizkusnih postajah, v službi gestapa.

Švajgar Franc pove, da ni nikoli slišal, da bi v Dachauu kakšna grupa Slovencev ali posamezniki sodelovali z SS oziroma gestapom. Na internirance, ki so delali na poizkusnih postajah, zlasti velja to za Slovence, ki jih je poznal, niso nikoli gledali kot na sodelavce Nemcev oziroma taboriščne uprave. Pri tem pripominja, da je bilo na raznih delovnih mestih veliko število internirancev, zlasti nemških, ki so prevzeli razna mesta prejšnjih SS-ovcev, ki so odšli na fronto.

Sirnik Velja pravi, da so interniranci z nekako zavistjo gledali na tiste sotovariše, ki so dobili delo na revirju in priključenih poizkusnih postajah. Zavidali so jim, ker jim zaradi tega ni bilo treba hoditi na zunanje apele in ker so dobivali dodatke v hrani. Nikdar pa niso internirancev, ki so bili na revirju ali na poizkusnih postajah, smatrali za odpadnike, izdajalce in gestapovske agente. Kljub zaposlitvi so z njimi še vedno vzdrževali osebne stike in se z njimi odkrito pogovarjali.

Bevc Fedor pove, da so na tovariše, ki so bili sprejeti na delo na revir ali poizkusne postaje, gledali nekoliko egoistično, ker je to pomenilo za nje izboljšanje in jim ni bilo treba hoditi na apele po dežju, mrazu in snegu. Nihče pa teh tovarišev ni smatral za izdajalce, še manj pa za gestapovske agente. Po delu so se vedno vračali k njim na bloke in njihov odnos do njih se ni v ničemer spremenil.

Šega Drago prav tako pove, da so nekateri izmed internirancev gledali na zaposlene tovariše z majhno zavistjo, ker jim ni bilo treba na zunanje apele in ker so imeli priboljške v hrani. Nihče jih ni smatral za gestapovske agente. Nasprotno, ti tovariši so drugim internirancem zelo veliko pomagali, zlasti zdravniki, ki so prinašali zdravila in tako preprečili, da bi interniranci prišli v ambulanto, kjer so bile zlasti s početka, razmere izredno hude. Spominja se, da je bil na ambulanti kot prvi zaposlen zdravnik dr. Arko, ki je uvedel zdravstveno disciplino, kar je šlo v korist internirancev.

Roš Anton pove, da so interniranci z revirja in poizkusnih postaj pomagali drugim internirancem z zdravili in hrano, kolikor so mogli.

Splošna ocena, ki so jo te priče, med katerimi so tako preprosti občani kot priznani javni delavci, dale o internirancih, ki so uspeli dobiti zaposlitev, potrjuje gori iznešeno stališče, da je nemogoče in nevzdržno vsakega, ki je zaposlitev dobil, označiti za gestapovskega agenta.

Verjetno je, vsaj kolikor gre za slovenske internirance, le izjemen primer, da je nekdo pristal na sodelovanje z gestapom.

Ta ocena se povsem ujema z izjavo univ. profesorja dr. Františka Bláhe iz Prage iz oktobra 1970, v kateri navaja za poizkusne postaje pod vodstvom znanega vojnega zločinca dr. Rascherja, da je bilo kakršnokoli odklanjanje dela s strani internirancev popolnoma nemogoče in da bi vsak odpor pomenil samomor ob najhujših pogojih. Edina izbira je bila: samomor ali pa trpeti. Nobenega teh internirancev – govori o Slovencih – ni mogoče obdolžiti kolaboracije. – Razmere na malarijski postaji so bile sicer nekoliko drugačne v tem smislu, da ni bila toliko samostojna kot Rascherjeve poizkusne postaje, vendar je bilo osebje podrejeno SS-ovskim šefom in kapom revirja. Položaj internirancev pa je bil isti. – Na tej postaji sta bila zaposlena med drugimi tudi interniranca dr. Evgen Ost in dr. Adam Cierkowicz. Oba sta opravljala znatno pomembnejše delo kot Sark, vendar jih nihče zaradi tega ni preganjal. Dr. Ost je sedaj predstojnik Državnega medicinskega laboratorija v Luxemburgu, dr. Cierkowicz pa je bil po vojni vse do svoje smrti docent krakovske univerze. Prilagamo fotokopijo te izjave dr. Františka Bláhe. Iz njegove že ome-

njene knjige »Medicina na krivih potih« pa povzemamo, da je bil dr. Evgen Ost na malarijski postaji sekretar, dr. Adam Cierkowizc pa je opravljal parazitološke preiskave in terapijo (str. 92 in 93). Pripomniti je še, da je bil sam dr. Bláhe kot internirance šef prosekture v taborišču, po vojni pa je bil na nürnberških procesih ena izmed glavnih obremenilnih prič, med drugim tudi na procesu zoper vodjo malarijske postaje dr. Schillinga.

Takoj za tem in v skladu z nürnberško sodno prakso, ki išče individualne krivce, je treba ugotoviti, če za obsojenega Sarka obstoje mimo gori povedane ocene o naših internirancih kakšni posebni, njega samega zadevajoči dokazi, da je bil gestapovski agent. Sodno gradivo za takšno ugotovitev ne daje nobene opore. Sarkovega zanikanja, da bi bil gestapovski agent, ni mogoče ovreči s protidokazi. Sodišče ne pove v sodbi kdaj, kje in kako naj bi bil Sark postal gestapovski agent. Tudi v spisu o tem ni nobenih podatkov. Res je Sark ob dveh prilikah še v ljubljanskih zaporih podpisal na zahtevo domobranskih kolovodij dve izjavi, da ni član KPJ in sodelavec OF, vendar se na ti izjavi sodba ne opira. Pa tudi če bi sodišče imelo v mislih ti dve izjavi, je podpis teh izjav nedopustno istovetiti s podpisom izjave o sodelovanju za gestapo. Za to, da ni bil agent gestapa, govori še naslednje dejstvo. Če bi pristal na sodelovanje že v Ljubljani, bi ga gestapo kot člana SKOJ-a in vosovca prav gotovo koristneje uporabil kot svojega agenta na svobodi, ne pa ga poslal v Dachau. Znano je namreč iz zaplenjenih nemških dokummentov, da je gestapo prav v letu aretacije Sarka, t.j. leta 1943, napenjal vse sile, da bi s svojo agenturno mrežo prodrl v vrste OF. Enako bi bil skušal Sarka izrabiti v primeru, da je ta šele v koncentracijskem taborišču pristal na sodelovanje. Z zaposlitvijo Sarka na malarijski postaji gestapo ni imel nobene koristi. – V dokaz temu prilagamo fotokopije ustreznih dokumentov, ki se sicer nanašajo na komando SD Maribor, vendar se smiselno lahko razširijo tudi na komando SD Bled, saj sta obe kot SS-ovski spadali pod RSHA, problematika Štajerske in Gorenjske pa je bila v času nemške okupacije in narodnoosvobodilne borbe istovetna.

S tem v zvezi so značilne izpovedbe že gori navedenih prič o Sarkovem zadržanju v Dachauu in o tem, kako se ga interniranci ocenjevali. Navajamo jih v izvlečku:

Vodopivec Vlado pravi, da nikomur ni prišlo niti na misel, da bi Sarka smatral za gestapovskega agenta. Zase osebno ve, da na kaj takšnega sploh ni pomislil, ker ga je poznal kot sicer nekoliko naivnega, vendar pa zelo dobrega tovariša, poleg tega pa je vedel, da je prišel v revir tako kot ostali Slovenci. Bil je namreč kemik in za delo uporaben.

Sirnik Velja pove, da sta se s Sarkom pogosto srečevala na večernih sprehodih in se kot Slovenca ter znanca pogovarjala. Takrat ga je tudi bližje spoznal. Imel je vtis, da gre za zelo mehkega in poštenega človeka, ki je bil do njega popolnoma odkrit.

Bevc Fedor pove, da sta se s Sarkom skoraj dnevno dobila in se pogovarjala. V razgovorih z njim je spoznal, da je pošten in politično povsem zanesljiv. V taborišču je bil on, t.j. Bevc, nekaj časa sekretar mladinske organizacije in je Sark za to vedel, vendar ni imel zaradi tega nobenih težav.

Šega Drago pravi, da se je Sark v taborišču obnašal povsem korektno in tovariško in mu nihče ni imel ničesar očitati. Nihče ga ni sumil, da je odpadnik in gestapovski agent.

Roš Anton, ki je bil sam žrtev poizkusa na malarijski postaji, pove, da niti po njegovi oceni in niti po oceni sotovarišev Sark ni bil izdajalec in gestapovski agent.

Vse gori povedano narekuje, da se ugotovitve sodišča, kolikor gredo za očitek gestapovstva, ponovno in tehtno preverijo. Niti enega samega dejstva ni v sodbi navedenega, ki bi kazalo na individualno krivdo Sarka.

Ad b) Ugotovitev sodišča, da je Sark na malarijski postaji jemal iz prstov in uhljev že z malarijo inficiranim internirancem kri in jo pripravljal za nadaljnjo analizo, temelji na priznanju in na izpovedbah oziroma zagovorih Diehla Branka ter Krajnc Borisa. – Sark v tej zvezi pravi, da je sčasoma spoznal značaj »svojega zločinskega dela«, ni se pa mogel upreti, ker je bil k delu prisiljen in stalno pod nekim psihičnim pritiskom. Takšen poskus obrambe je sodišče odklonilo z utemeljitvijo, da so bili pod enakim pritiskom tudi drugi, vendar niso klonili. Skratka, Sark naj bi bil to delo opravljal prostovoljno in z zavestjo, da sodeluje v eni izmed faz uničevalnega procesa.

Razen priznanja Sarka sodišče drugih dokazov ni izvajalo, če se izvzame izjavi Diehla in Krajnca, ki sta bili na glavni obravnavi samo prečitani in ki povesta edinole to, da je bil Sark na malarijski postaji zaposlen. Tako izvedeni dokazni postopek je očitno ostal pomanjkljiv, vsaj v tej smeri, da sodišče ni ugotavljalo bolj natančno, kakšno je bilo Sarkovo delo, kakšne posledice je imelo, kako je ravnal z žrtvami poizkusov in kako so ga interniranci, zlasti pa žrtve poizkusov, zaradi tega dela in njegovega obnašanja ocenjevali. Dokazi o tem so bili v času preiskave znani, niso pa bili predloženi sodišču. Sark se je namreč zagovarjal, da je z žrtvami poizkusov dobro ravnal in da mu po osvoboditvi taborišča in pozneje po vrnitvi v domovino nihče ni ničesar očital, tudi žrtve poizkusov ne. Če bi se dokazi v tej smeri izvedli, bi se morda pokazalo, da Sarkovo delo za internirance ni bilo škodljivo. Kolikor bi dokazovanje za Sarka ugodno izpadlo, bi bila morda sodba drugačna ali pa bi mu sodišče, če bi ga kljub vsemu le spoznalo za krivega, to upoštevalo kot izredno tehtno olajševalno okoliščino. Pri zaslišanju v preiskavi dne 29. 9. 1947 je Sark navedel 5 Slovencev – Ljubljančanov, ki so bili žrtve poizkusov in sicer Slabe Janeza, Roš Antona, Pogačnika N, Mostarja N. in Suhadolca N. in povedal, da se je s prvimi tremi po vrnitvi v domovino večkrat srečal in z njimi govoril, vendar mu niso ničesar očitali. Ta del zapisnika o Sarkovem zaslišanju, ki je označen s številko 098, sodišču ni bil predložen. Od navedenih oseb je bil v preiskavi zaslišan samo Slabe Janez, ki je povedal, da Diehl in Sark pri delu na malarijski postaji nista bila surova. Tudi ta zapisnik z označbo A 334183, ni bil priklopljen sodnemu spisu. – Sodišče tedaj za te priče ni vedelo. Moralo pa bi kljub temu na to okoliščino samo paziti, zlasti še, ker se je Sark na glavni obravnavi na njo skliceval in poudaril, da prav dejstvo, da mu nihče ni ničesar očital, navaja v svojo obrambo.

Zaključiti je na osnovi povedanega, da so preiskovalni organi zakrivili napako, ker celotnega dokaznega gradiva niso predali sodišču. Sodišče samo pa tudi ni smatralo za potrebno, ta s strani Sarka ponujeni dokaz izvesti.

Danes sta izven podatkov tega sodnega primera znani na osnovi številnih tujih in domačih analiz ustroj koncentracijskih taborišč, njihovo funkcioniranje, položaj internirancev na sploh in položaj internirancev, ki jih je taboriščno vodstvo določilo za posamezna dela in opravila. O tem smo obširno in dokumentirano govorili v našem predlogu z dne 13. 10. 1970 Ktr 486/70-24 za obnovo kazenskega postopka v kazenski zadevi okrožnega sodišča Ljubljana K 155/49 zoper Figarja Vekoslava in

Ranzinger Ivana in se na tam iznošena dejstva in dokaze sklicujemo, ker je na dlani, da so bile razmere v koncentracijskem taborišču Dachau skoraj enake onim v koncentracijskem taborišču Buchenwald. Povzemamo s posebnim ozirom na obsojenega Sarka le naslednje: Koncentracijska taborišča Tretjega rajha z vsemi svojimi sestavnimi deli, tudi s poizkusnimi postajami, so bila nedvomno zločinske ustanove. Ob totalni mobilizaciji vseh nemških sil za vojno nastopa pereča potreba na veliko izkoriščati delo internirancev. Prihaja do diferenciacije med taborišči na ona, ki služijo v uničevalne namene, in na tista, ki jim je poglavitni namen skrajni izkoristek delovne sile internirancev. V to zadnjo vrsto spada tudi koncentracijsko taborišče Dachau. Razlikovati je nadalje znotraj taborišča institucije, ki za internirance niso bile neposredno nevarne (razne delavnice, vrtnarije in slično) od onih, kjer so bili ljudje izpostavljeni neposredni nevarnosti za zdravje in življenje, kakršne so bile poizkusne postaje, med njimi tudi malarijska postaja, na kateri je delal Sark. Pa tudi na teh slednjih je treba razlikovati odgovornost ljudi glede na njihovo funkcijo. Nemogoče je enačiti vodjo malarijske postaje dr. Schillinga in njemu dodeljeno vodstveno in strokovno osebje, ki je poizkuse organiziralo, jih opravljalo, izbiralo sredstva za dosego postavljenih ciljev ter izvrševalo za internirance smrtno nevarne posege, z delom, ki so ga opravljali interniranci, katerim so zaupali le drobna opravila. Med temi zadnjimi je bil tudi Sark. Kakor sodba pravilno ugotavlja, je Sark imel posla le z malarijo že inficiranimi interniranci. Očitno je to stranski posel in očitno Sark sam ni povzročil okuženja internirancev. – Končno je treba razlikovati še položaj internirancev od položaja vodilnih oseb. Položaj interniranca, ki je bil prisiljen izvrševati naloge, ni isti kot položaj SS-ovca ali drugega uslužbenca taboriščne uprave, ki se je kot svobodni človek prostovoljno odločil opravljati te posle ob zavesti, da gre za zločine, ali pa celo s svojo pobudo zavestno sodeloval pri oblikovanju te zločinske dejavnosti. Gre tedaj za bistveno razliko med položajem svobodnih ljudi, ki so malarijsko postajo vodili, in položajem internirancev, ki jim je bila od dneva, ko so jih strpali v taborišča, odvzeta sleherna osebna svoboda. Kaj, kje in kako bodo delali, ni bila stvar njihovih odločitev, pač pa so o tem odločali drugi. Taboriščna SS-ovska uprava je imela nad interniranci popolno oblast in je nepokorščino kaznovala z drastičnimi telesnimi kaznimi, pošiljanjem v težja taborišča ali celo v smrt. – Te razlike sodba premalo ali sploh ne upošteva, zato delo in položaj Sarka v preiskavi in na glavni obravnavi nista bila dovolj razčiščena.

To pa na drugi strani ne pomeni, da položaj Sarka – jetnika le-tega že sam po sebi osvobaja vsake krivde in odgovornosti. Odgovoren bi bil tudi kot jetnik, če je kazniva dejanja izvrševal na lastno pobudo ali dajal pobudo za taka kazniva dejanja drugim. Odgovoren bi bil končno tudi v primeru, če je izvrševal kazniva dejanja, katerih posledice so bile za internirance težje, kot pa bi bile posledice zanj, če bi se ukrepom uprl.

S temi vprašanji se sodišče ni bavilo, temveč je Sarka označilo brez dokazov za sopovzročitelja uničevanja ljudi. Vendar je iz sodnega spisa upravičeno povzeti, da ni prav nobenega dokaza, da bi bil Sark na malarijski postaji dajal kakršnekoli pobude za dosego ciljev zločinskega vodstva. Tudi ni dokazov, da bi bili zaradi njegovega dela ljudje umirali ali utrpeli škodo na zdravju. Vse te trditve in ugotovitve sodišča slonijo zgolj na hipotezah. – Na drugi strani pa je nedvomno, da so grozile Sarku ob vsaki nepokorščini ostre sankcije, v primeru sabotaže pa celo smrtna kazen. Sark je v preiskavi na to opozarjal. Sam je bil prepričan, kakor pravi, da ga

taborišćna uprava ne bo pustila živega, ker bi sicer utegnil biti neugodna priča. O takšnem Sarkovem prepričanju govorita tudi priči iz obnovitvenih poizvedb Sirnik Velja in Bevc Fedor. Oba povesta, da je bil Sark zelo zaskrbljen, včasih obupan in da je bil prepričan, da se ne bo več živ vrnil v domovino.

Glede te okoliščine, ki osvetljuje Sarkovo osebnost in njegovo obnašanje v taborišču, preiskovalni organi niso odstopili sodišču vsega za Sarka razbremenilnega gradiva, predvsem ne vseh zapisnikov o njegovem zaslišanju, iz katerih izhaja njegov odnos do dela na malarijski postaji, njegove stiske in strah pred sankcijami. Sodišču tudi ni bil predložen izvleček iz zapisnika o zagovoru Diehl Branka z dne 27. 2. 1948 na listih A 334176 in A 334177, ki pove najprej, kakšno je bilo Sarkovo delo in kakšen položaj je imel, nato pa še to, da se je Sark dr. Schillinga bal in da ga je ta le poredkoma klical v svojo sobo ter izmed vseh zaposlenih z njim imel najmanj opravka. S tem v zvezi je omeniti opis malarijske postaje s strani dr. Františka Bláhe v že omenjeni knjigi »Medicina na krivih potih«. Bláhe označuje dr. Schillinga kot avtoritativnega in grobega človeka, ki je z bolniki fizično obračunaval in ki je brezvestno opravljal najbolj drzne poizkuse. Temu človeku se podrejeni, zlasti pa zadnji med njimi, t.j. Sark, ni mogel upreti brez najhujših posledic. – O osebnosti dr. Schillinga prilagamo izpisek iz že omenjene knjige dr. Bláhe.

V obnovitvenih poizvedbah so priče osvetlile Sarkovo osebnost, njegovo delo na malarijski postaji in odnos do sointernirancev. Vodopivec Vlado pove, da se je Sark Mitja z odhodom na malarijsko postajo vključil v skupino vseh tistih Slovencev, ki so organizirano prinašali v taborišče zdravila, hrano in podobno. Spominja se, da je bil Sark eden tistih, na katerega se je bilo mogoče popolnoma zanesti, da bo izvršil želje oziroma naročila, ki so mu bila dana. Nikdar ni nanj padel v tem času kakršenkoli sum, da bi bil ljudem, ki so bili določeni za malarične poizkuse, škodoval. – Sirnik Velja v tej zvezi pove, da so bili na odgovornih mestih zaposleni gestapovci, medtem ko so naši interniranci izvrševali le podrejena in manj pomembna dela. – Priča Bevc Fedor pravi, da so tovariši, ki so bili zaposleni, ostalim internirancem pomagali, kolikor so mogli, z zdravili in hrano. To je delal tudi Sark in je s poizkusne postaje prinašal, kar je mogel. V spominu mu je ostal nek dogodek, ko je Sark nesebično pomagal njegovemu, t.j. Bevčevemu očetu. Ta priča zaključuje, da je bil Sark do sojetnikov skozi in skozi tovariški in vedno pripravljen pomagati. – Rošu Antonu je ostalo v spominu, da mu je Sark prinesel nekaj tablet atebrina ali kinina. Tudi Šega Drago se spominja, da mu je Sark z malarijske postaje nekoč preskrbel nekaj hrane.

Dodati je še izpisek iz zapisnika o zaslišanju priče dr. Korsika Alojza v preiskavi. Ta pravi med drugim glede Sarka, da ga je nekajkrat videl, ko je prišel na infekcijski blok, kamor je prinesel nekim našim ljudem pakete. Ta zapisnik je označen z A 334170 in sodišču ni bil predložen.

Ko Sarka številne priče tako ocenjujejo, se pokaže utemeljen dvom, če je zavestno ter prostovoljno sodeloval v uničevalnem procesu. Takšen človek, kot ga opisujejo priče, verjetno ni bil to in tudi ni delal tega kar mu sodba očita. Spričo gori povedanega je upravičeno zaključiti, da objektivna ocena položaja internirancev ter dalje razbremenilno gradivo iz preiskave, ki ni bilo predloženo sodišču, ter novi podatki prič v obnovitvenih poizvedbah, močno omajajo sodbene ugotovitve in narekujejo potrebo, da se izrek sodbe ponovno temeljito pretehta.

2. *Glede kaznivega dejanja pod tč. 2):*

Sodba v tej točki očita Sarku: da je po vrnitvi v domovino dal pred predstavnikom ljudske oblasti lažno izjavo o svojem delu v Dachauu, oziroma da je to zamolčal, pri tem pa naj bi se bil skliceval na že obsojene vojne zločince in špijone Diehl Branka, Barle Karla in Krajnc Borisa, ki naj bi bili njegove lažne izjave potrdili, vse to pa z namenom, da bi skupno z njimi in organizirano prevaril ljudsko oblast. Vse to pa naj bi imelo za posledico, da navedeni vojni zločinci niso bili razkriti in jim je uspelo, da so se vrinili doma,na odgovorna in vplivna mesta, kjer so organizirali špijonsko, sabotersko in diverzantsko organizacijo v službi tuje obveščevalne službe.

Vse gornje ugotovitve gradi sodba izključno na priznanju obdolženca. Zato je potrebno njegovo priznanje nekoliko obširnejše podati. – V preiskavi in na glavni obravnavi je priznal, da o svojem delu na malarijski postaji ni nikomur, ko se je vrnil v domovino, pripovedoval, tudi svojim domačim ne natančno. Ko je izpolnjeval anketni list v postopku za sprejem v partijo, ni bog ve kaj razmišljal, temveč je delo na malarijski postaji zamolčal spontano in pa zato, ker se je bal preiskave in kazni. Za pričo, ki naj bi dala zanj ugodno oceno iz Dachaua, je navedel Diehl Branka, ker je računal, da ga bo kot sokrivec z malarijske postaje podprl. S tem pa ni imel namena prevariti ljudske oblasti.

Potrebno je primerjati ta zagovor z ugotovitvami sodišča.

Ugotovitev sodišča, da je Sark pred predstavnikom ljudske oblasti dajal lažne izjave o svojem zadržanju v taborišču, nima v dokaznem gradivu nobene opore. Sodišče ne pove kdaj, kje in kateremu predstavniku ljudske oblasti naj bi bil dajal takšne izjave, pa tudi o vsebini teh izjav iz dokaznega gradiva in sodbe ni ničesar znanega. Sark sam o tem ničesar ne pove. – Če je sodišče imelo pri tem v mislih že omenjeni anketni list iz postopka za sprejem v partijo, ga seveda ni mogoče enačiti kot izjavo predstavniku ljudske oblasti. Kaj je sicer v anketnem listu Sark pisal, ni znano, ker ga v sodnem spisu ni.

Nadaljnja ugotovitev, da se je ob lažnem prikazovanju dejstev iz Dachaua oziroma ob njihovem zamolčanju skliceval na že obsojene špijone in vojne zločince Diehla ter ostale, tudi ne temelji na dokaznem gradivu. O tem v sodnem spisu in tudi v gradivu, ki sodišču ni bilo predloženo, ni ničesar. Na Barleta in Krajnca se sploh ni skliceval, na Diehla pa samo toliko, da ga je že v omenjenem postopku za sprejem v partijo navedel kot pričo, tedaj ne kot pričo, ki naj bi nekaj izpovedala pred predstavnikom ljudske oblasti.

Zaključek sodišča, da sta Diehl in Krajnc Sarkove lažne izjave potrdila, je samovoljen in nedokazan. Ta dva, kot kaže dokazno gradivo, tega nista potrdila. Še celo v zvezi z omenjenim postopkom za sprejem Sarka v partijo pravi Diehl, da karakteristike ni dal (glej list A 334177, ki ni bil predložen sodišču). Edino Barle pravi, da je pred ljudsko oblastjo med drugim ščitil tudi Sarka. S čim in kako naj bi ga ščitil, ne pove (glej list A 334172).

Res je Sark po lastnem priznanju nekaj zamolčal in sicer po stanju dokaznega gradiva samo to, kar je sam na malarijski postaji delal in event. še to, kar je delal Diehl, v katerega delo je imel vpogled. Kar mu sodba več očita, t.j., da je zamolčal tudi delo Barleta, Krajnca in Stepišnika, sloni na goli domnevi. V spisu ni glede tega nobenih dokazov. Iz njihovega dela v taborišču ni mogel sklepati, da izvršujejo vojne zločine. To je zvedel po vsej verjetnosti šele v preiskavi. Njegovi stiki z navedenimi osebami so bili v taborišču, če se izvzame Diehla, zelo redki. V zapisniku o

zaslišanju z dne 28. 4. 1948 je nekoliko obširnejše opisan njegov prvi razgovor z Diehlom, za Barleta, Krajnca in Stepišnika pa izjavlja samo to, da so bili zaposleni na poizkusni postaji V:, kjer so se delali poizkusi z zmrzovanjem ljudi in drugo. V tem zapisniku ni o delu Krajnca, Barleta in Stepišnika ničesar drugega, prav tako tudi ne v ostalem gradivu, ki ga je imelo sodišče na razpolago. O tem kaj so ti ljudje delali, povedo nekaj več zapisniki o Sarkovem zaslišanju v preiskavi, ki niso bili predani sodišču. Gre za zapisnike 017-021, 027-036, 051-054, 076-083 in 084-087. Pa tudi to gradivo ne nudi nikakršne opore za ugotovitev, da bi bil Sark vedel, da so Diehl in ostali gestapovski agenti in da so zagrešili s svojim delom vojna zločinstva. Da do takšnega zaključka ni mogel priti, kažejo tudi izjave Diehla, Krajnca in Stepišnika, ki so z zagovorom Sarka skladne. Gre za izjave Diehla na listu A 334169, A 334173 in A 334176, Krajnca Borisa na listu A 334174 in Stepišnika Milana na listu A 334181. Krajnc pravi, da je Sarka bolj malo poznal, Stepišnik pa da z njim sploh ni imel nobene zveze. Diehl je Sarka ocenjeval za malomeščana, ki se za politiko ni mnogo zanimal, pa ga zato tudi ni vključil v nobeno politično delo. Ni mu znano, da bi Sark imel kakšno zvezo s političnim oddelkom taborišča.

Iz razgovorov in medsebojnih stikov Sarka z Diehlom in ostalimi tedaj ni mogel sklepati, da je v taborišču skupina Slovencev – vojnih zločincev, ki dela za gestapo.

Ni tudi nobenega dokaza, da bi bili drugi interniranci opozorili Sarka na Diehla in ostale kot vojne zločince.

Za čas po vrnitvi v domovino je po sodnem gradivu ugotovljeno le to, da se je Sark z Diehlom dvakrat slučajno srečal na cesti, kjer sta govorila po nekaj minut o vsakdanjih stvareh, zlasti o tem, kje sta zaposlena. Približno enak razgovor je Sark imel z Barletom, prav tako ob enkratnem slučajnem srečanju na cesti. Samo to je dokazano. Nikjer ni govora in dokaza o tem, da so Diehl in ostali prosili ali zahtevali od Sarka naj molči, nikjer tudi ni Sarkove obljube v tej smeri.

Ugotovitev sodišča, da je Sark svoje delo zamolčal z namenom, da bi skupno z Diehlom in ostalimi prevaril ljudsko oblast in jim lahko omogočil nadaljevanje zločinskega dela tudi ne temelji na podatkih dokaznega gradiva. V smeri takšnega namena se Sarka niti v preiskavi in niti na glavni obravnavi sploh ni zasliševalo, temveč se mu je ta namen brez vsake osnove kar pripisal. Subjektivno plat kaznivega dejanja je tedaj sodišče povsem zanemarilo, zlasti še, če se upošteva dejstvo, da je Sark na glavni obravnavi izjavil, da z zamolčanjem ni imel namena prevariti ljudsko oblast.

Od vsega ostane tedaj le v zraku viseče priznanje, da se je bal preiskave in kazni. Če ni bil niti gestapovec in niti vojni zločinec, česa naj bi se bal? Kako naj si tedaj to priznanje tolmačimo? – Dejstvo je, da je bil takoj povojni zločinski značaj poskusnih postaj v nemških koncentracijskih taboriščih na široko publiciran, saj je dnevni tisk prinašal novice o zločinih nacistov in o zdravnikih v koncentracijskih taboriščih. Izšle so že tudi prve brošure o tem. Senca krivde je padla na vse zaposlene na poizkusnih postajah. Možno je sklepati oziroma domnevati, da Sark zaradi tega ni govoril. – Kot bolj verjetna domneva pa stopa v ospredje način preiskovanja oziroma zasliševanja Sarka v preiskavi. Skozi vsa zaslišanja se vleče kot rdeča nit težnja preiskovalca, da Sarku dokaže to, kar želi. Ker preiskovalnim organom ni uspelo zbrati materialnih dokazov in tudi ne dobiti prič, ki bi krivdo Sarka potrdile, so uspeh preiskave gradili samo na priznanju. Če bo Sark priznal pripadnost gestapu in vojno zločinstvo, tedaj bo izgledalo logično tudi to, da ščiti sokomplice Diehla, Krajnca,

Barleta in Stepišnika po vrnitvi v domovino. Zato je bila rešitev preiskave in pozneje sodbenega izreka le v priznanju. – Podatki preiskave kažejo na določene nekorektnosti, ki so jih zagrešili preiskovalni organi. Ti so se v primeru Sarka posluževali metode dolgotrajnega in utrudljivega zasliševanja, ki je bilo zlasti intenzivno v času od 19. 9. do 1. 10. 1947. V tem času je bil Sark zaslišan 16 krat in to celo po dvakrat ali trikrat na dan in tudi ponoči. Nedvomno je že v tem nedopusten pritisk, ki je obtoženca duševno izčrpaval in po vsej verjetnosti nazadnje tudi zlomil. Za dosego cilja se je preiskovalec posluževal v več primerih kapcioznih in sugestivnih vprašanj, na katera je moral obdolženec zasliševalcu samo pritrditi. Posebno nazorna sta v tem smislu primera zasliševanj iz zapisnika z dne 23. 9. 1947 na listih 072 in 073 ter na listih 074 in 075, ki sodišču nista bila predložena.

V zvezi z že večkrat omenjeno okoliščino, da sodišče ni imelo vpogleda v celotno dokazno gradivo, je omeniti, da preiskovalni organi niso predložili niti enega zapisnika iz časa dejanskega zasliševanja Sarka, t. j. od 19. 9. do 18. 11. 1947, temveč edinole zapisnik z dne 28. 4. 1948, ki je le nekakšen povzetek vsebine prejšnjih zasliševanj. Da gre le za povzetek in da Sark po vsej verjetnosti dne 28. 4. 1948 sploh ni bil zaslišan, kaže njegova obširnost in številnost obravnavanih okoliščin, kar je nemogoče opraviti z zasliševanjem v enem samem dnevu. Pri primerjavi zapisnika z dne 28. 4. 1948 z zapisniki o zasliševanjih v času od 19. 9. do 18. 11. 1947 pa se pokaže precejšnja vsebinska razlika, iz nje pa izhaja tudi to, da so bili sodišču predloženi v glavnem le obremenilni materiali, ne pa tudi razbremenilni. Če bi bilo sodišče imelo vpogled v to gradivo, bi sigurno zahtevalo oziroma izvedlo še druge dokaze za ugotovitev materialne resnice.

V obnovitvenih poizvedbah je bila zaslišana sestra obdolženca, t. j. Sark Tatjana. Povedala je, da je brat po vrnitvi iz taborišča obširno pripovedoval o življenju in svojem delu v Dachauu. Pravil jim je o zločinih, ki so bili storjeni nad interniranci, pripovedoval pa jim je natančno tudi o malarijski postaji in svojem delu na tej postaji. Po izjavi te priče je vse to pripovedoval nezadržano, tako da ni dobila nobenega vtisa, da se česa boji ali da skuša kaj prikriti.

Spričo vsega tega se pokaže priznanje Sarka kot zelo dvomljivo, po vsej verjetnosti izsiljeno, in kot takšno ne more imeti dokazne moči.

Menimo, da so iznešena dejstva in novi dokazi tako močni in posegajo tako globoko v fundamentalno vsebino sodbe, da utegnejo sami zase in v zvezi s prejšnjimi dokazi povzročiti Sarkovo oprostitev od inkriminiranih kaznivih dejanj.

Tako je predlog za obnovo postopka utemeljen.

Javni tožilec SRS
Riko Kolenc
zanj Bizjak Tone l. r.

Priloge:
1. sodni spis opr. št. K 364/48
2. overjen prepis izjave dr. Františka Bláhe iz meseca oktobra 1970
3. originalni zapisnik o zasliševanjih obsojenega Sarka Mitja v preiskavi
4. izpisek iz knjige dr. Františka Bláhe »Medicina na krivih poteh«
5. fotokopije iz zapisnikov o zaslišanjih Diehla Branka na listu A 334176, A 334177 A 334169 in A 334173, Krajnca Borisa na listu A 334174, Stepišnika Milana na listu A 334181 in Barle Karla na listu A 334172

6. fotokopije izpiskov iz zaslišanj prič Slabe Janeza na listu A 334183 in dr. Korsika Alojza na listih A 334170 in 334171
7. fotokopije prevodov dokumentov posebnega referata IV N komandanta Sipo in SD v Mariboru z dne 7. 5. 1943 in oddelka gestapo pri Sipo in SD v Mariboru z dne 18. 6. 1943
8. zapisniki o zaslišanju prič v obnovitvenih poizvedbah Vodopivca Vlada, Švajgerja Franca, Sirnika Velje, Bevca Fedorja, Šega Draga, Roša Antona in Sark Tatjane

VRHOVNO SODIŠČE
SOCIALISTIČNA REPUBLIKA SLOVENIJA I Kr 47/70-4

SKLEP

Vrhovno sodišče SRS v Ljubljani je v senatu pod predsedstvom predsednika v.s. Lojzeta Piškurja ob sodelovanju s.v.s. Lojzeta Perica in s.v.s. Karla Košenine kot članov senata ter tajnika v.s. Ivana Mišiča kot zapisnikarja po zaslišanju namestnika javnega tožilca SRS Toneta Laharnarja v kazenski zadevi zoper obs. Mitja SARKA zaradi kaznivega dejanja po čl. 3 točka 3 ZKLD in kaznivega dejanja po čl. 3 točka 8 ZKLD o zahtevi javnega tožilca SR Slovenije z dne 30. 12. 1970 opr. št. Ktr 713/70, da se v korist obs. Mitje SARKA obnovi kazenski postopek, ki je bil pravnomočno končan z obsodilno sodbo Okrožnega sodišča v Ljubljani z dne 22. 5. 1948 opr. št. K 364/48-10, na seji dne 24. februarja 1971

sklenilo:

Zahtevi javnega tožilca SR Slovenije za obnovo kazenskega postopka, ki je bil zoper obs. Mitjo SARKA pravnomočno končan s sodbo Okrožnega sodišča v Ljubljani z dne 22. 5. 1948 opr. št. K 364/48-10, se ugodi in se zadeva pošlje sodišču prve stopnje v novo obravnavo.

Obrazložitev

S sodbo Okrožnega sodišča v Ljubljani z dne 22. 5. 1948 opr. št. K 364/48-10 je bil obs. Mitja SARK spoznan za krivega, da je z delovanjem, ki je opisano v izreku sodbe pod tč. 1, storil kaznivo dejanje vojnega zločina po čl. 3 tč. 3 ZKLD, z delovanjem, ki je opisano pod tč. 2 izreka sodbe, pa kaznivo dejanje zoper ljudstvo in državo v smislu čl. 3 tč. 8 ZKLD. Na podlagi te odločbe o krivdi je sodišče po čl. 4 ZKLD v zvezi s čl. 28, 32 in 37 KZ/48 odmerilo kazen za kaznivo dejanje pod tč. 1 na 12 let odvzema prostosti s prisilnim delom, za kaznivo dejanje pod tč. 2 pa kazen 8 let odvzema prostosti s prisilnim delom, nakar je izreklo enotno kazen 18 let in 6 mesecev odvzema prostosti s prisilnim delom in izgubo državljanskih pravic, naštetih v čl. 37 tč. a do d KZ/48 za dobo petih let. V kazen je bil obs. Mitji Sarku vštet prestani pripor in preiskovalni zapor od 19. 9. 1947. dalje. Obs. Mitja Sark in okrožni javni tožilec v Ljubljani sta takoj po razglasitvi sodbe izjavila, da se ne bosta pritožila in da se odpovedujeta pravici do pritožbe, zaradi česar je omenjena sodba

postala brez vsake pritožbe pravnomočna dne 4. 6. 1948, kakor izhaja to iz zapisnika o glavni obravnavi in iz zaznambe o pravnomočnosti sodbe.

Obs. Mitja Sark je bil z ukazom Prezidija LS LRS z dne 4. 12. 1951 opr. št. P 1769/2-1951 pomiloščen, tako da mu je bila enotna kazen znižana na 12 let strogega zapora, v postopku za izredno omilitev kazni pa je Vrhovno sodišče LRS v Ljubljani s svojim sklepom z dne 10. 11. 1954 opr. št. Kzz 302/54-4 znižalo obsojencu njegovo kazen na 8 let strogega zapora, nakar je bil obs. Mitja Sark s sklepom IS LRS z dne 28. 11. 1954 opr. št. 3700/54 pomiloščen, tako da mu je bil še neprestani del kazni strogega zapora odpuščen. V posledici te pomilostitve je bil obs. Sark izpuščen na prostost.

Za obnovo kazenskega postopka, ki je bil pravnomočno končan pred 1. 1. 1954, veljajo določbe ZKP z dne 12. 10. 1948, ker to izrecno določa člen 6 uvodnega zakona k ZKP/53. Zaradi tega je v tej kazenski zadevi glede na določbo člena 294/2 ZKP/48 legitimiran podati predlog za obnovo kazenskega postopka samo javni tožilec LR Slovenije, podati pa je ta predlog treba neposredno pri Vrhovnem sodišču LR Slovenije. Javni tožilec SR Slovenije je svoj predlog Ktr 713/70 za obnovo kazenskega postopka v predmetni kazenski zadevi vložil dne 30. 12. 1970 in sicer v korist obs. Mitje Sarka. Svoj obnovitveni predlog opira republiški javni tožilec na obnovitveni razlog iz čl. 292/I tč. 3 ZKP/48, to se pravi, da zatrjuje, navaja in se sklicuje na nove dejanske okoliščine oz. na nova dejstva in na nova dokazila, ki utegnejo sama za sebe in v zvezi s prejšnjimi že izvednimi dokazi povzročiti oprostitev obs. Mitje Sarka glede njegovega celotnega v izreku pravnomočne sodbe pod tč. 1 in 2 inkriminiranega delovanja.

V predlogu republiškega javnega tožilca vsebovana zahteva za obnovo kazenskega postopka v korist obs. Mitje Sarka je utemeljena.

Ad tč. 1 izreka sodbe:

pod tč. 1 izreka pravnomočne sodbe je obs. Mitja Sark bil spoznan za krivega, da »je kot agent gestapa na malarijski poskusni postaji v koncentracijskem taborišču Dachau od aprila 1944 pa do marca 1945, tj. do razpusta te zločinske gestapovske ustanove, sodeloval pod vodstvom gestapovca in vojnega zločinca dr. Klausa Schillinga, ki je bil pred mednarodnim sodiščem v Nürnbergu obsojen na smrt, pri poskusih na živih internirancih, ki so že bili inficirani z malarijo, na ta način, da je jemal žrtvam kri iz prstov in ušes ter kot kemik pripravljal preparate za zločinske poskuse, kar vse je imelo za posledico masovno uničevanje internirancev.« Sledeč temu opisu inkriminiranega dejanja ima torej sodba za ugotovljeno: a) da je obs. Sark bil agent gestapa in da je samo zaradi tega bil dodeljen na delo na malarijsko poskusno postajo; b) da je pod vodstvom vojnega zločinca dr. Schillinga sodeloval na način, kot je to opisano v odločbi o krivdi pod tč. 1 izreka, pri izvajanju poskusov na živih internirancev; c) da je z opisanim delovanjem prispeval in s tem sopovzročil nastop posledice, ki jo je zasledovala ta zločinska ustanova, tj. masovno uničevanje internirancev.

ad a)

Iz končnega, sumarnega zapisnika o zaslišanju obs. Sarka v preiskavi dne 28. 4. 1948 je razvidno, da je obs. Sark že maja 1941 začel sodelovati z OF na univerzi, da

je bil član SKOJ-a in da je po liniji OF opravljal funkcijo kvartnega, pozneje pa rajonskega obveščevalca, nato pa je bil dodeljen VOS-u in da je to nalogo opravljal do 13. 1. 1943, ko so ga karabinjerji in belogardisti aretirali v okviru neke masovne akcije belogardistov, da je bil takrat samo enkrat zaslišan, da ga je takrat zasliševal domobranec Ljubo, da je takrat v zapisniku podpisal izjavo, da ni član KP in tudi ne OF ter da je bil nato dne 14. 3. 1943 odpeljan v internacijo v Visco v Furlanijo, od koder je bil dne 5. 8. 1943 s transportom vrnjen v Ljubljano in izpuščen na prostost, ker so njegovi domači vložili več prošenj za izpust na italijansko vojaško okupacijsko oblast. Nadalje je iz omenjenega zapisnika razvidno, da je bil obs. Sark po prihodu iz italijanske internacije zadolžen za delo po liniji VOS-a vse do 5. 11. 1943, ko so ga belogardisti ponovno aretirali in odpeljali v šentpetersko vojašnico, nato premeščen v belgijsko vojašnico, kjer je bil samo enkrat zaslišan povsem na kratko, da ga je takrat zasliševal gestapovski agent in domobranec Loch, ki je hotel vedeti predvsem to, ali je obs. Sark član KP in OF, kar pa je Sark zanikal. Obs. Sark priznava, da je tudi takrat podpisal izjavo, da ni član KP in tudi ne OF, nakar je bil dne 26. 11. 1943 odpeljan v Šentvid v transport za Dachau. Po prihodu v imenovano koncentracijsko taborišče v noči od 26. na 27. 11. 1943, so ga enako kot vse novodošle jetnike poslali na karantenski blok št. 27. Obs. Sark zatrjuje, da je v začetku decembra 1943 zbolel in bil poslan v bolnišnico, po ozdravljenju pa je moral zopet nazaj na karantenski blok št. 27, kjer je ostal do začetka aprila 1944, ko je bil dodeljen na delo v laboratorij malarijske poskusne postaje, ki je bila in delovala v okviru taboriščne bolnišnice, tj. tkzv. revirja.

Čeprav obs. Sark niti v kazenski preiskavi (str. 9) ni priznal, da bi bil agent gestapa in čeprav je na glavni obravnavi izrecno zanikal, da bi bil dodeljen na delo na malarijsko postajo zaradi tega, ker naj bi bil agent gestapa in čeprav je tako v preiskavi kot tudi na glavni obravnavi v svoj zagovor navedel okoliščine, ki so vsaj deloma pojasnjevale razlog, zaradi katerega so ga dodelili na delo na malarijsko postajo, pa šteje pravnomočna sodba, da je ovržen njegov zagovor kot neresničen že glede na golo dejstvo, da je obs. Sark »bil izbran in imenovan na malarijsko postajo«, češ, da je že »na procesu v Nürnbergu bilo sodno ugotovljeno, da so na vseh takih postajah mogli biti zaposleni edinole agenti gestapa«, da so »samo ti smeli vedeti za vse strašne zločinske poskuse«, da »je gestapo zbiral na taka mesta in za tako delo samo najzanesljivejše ljudi, ki bodo predano in slepo izvrševali njihove zločinske direktive«, ter da »je Sark eden izmed takih«. Ker je obs. Sark v preiskavi navedel, da je v začetku aprila 1944 bil dodeljen na delo v laboratorij malarijske postaje, zato je obtožnica postavila trditev, da je obs. Sark kot agent gestapa od aprila 1944 do marca 1945 sodeloval pri poskusih na živih internirancih, pravnomočna sodba pa šteje to trditev za dokazano na podlagi prej navedenega razlogovanja, ne da bi sodba pojasnila, kje, kdaj in na kakšen način (izrecno ali s tihim pristankom) se je obs. Sark iz zavedenega pripadnika Narodnoosvobodilnega gibanja in sodelavca VOS-a ter iz člana SKOJ-a prelevil v agenta gestapa in vojnega zločinca. Obsojenčev zagovor v preiskavi in na glavni obravnavi ne nudi podlage za zaključek, da je obs. Sark postal agent gestapa že v Ljubljani ob priliki prve ali pa druge aretacije in zasliševanja. Sicer pa niti obtožnica ni kaj takega trdila. Kar ni bilo predmet obtožbe, kar ni bilo pod obtožbo, ni zato bilo in ni moglo biti predmet obsodbe. Zaradi tega časovno obdobje pred začetkom aprila 1944 ostaja tudi za obnovitveni postopek brezpredmetno. Vkljub temu pa je treba omeniti, da je zahteva republi-

škega javnega tožilca za obnovo tega kazenskega postopka utemeljeno iznesla novo okoliščino, da namreč gestapo ne bi bil poslal obs. Sarka v koncentracijsko taborišče, če bi obs. Sark res bil agent gestapa, ker bi gestapo bolj koristno uporabil obs. Sarka na terenu v Ljubljani kot pa v koncentracijskem taborišču. V dokaz tega novega dejstva se obnovitveni predlog sklicuje na to, da si je gestapo že v prvi polovici leta 1943, – torej še predno je bil obs. Sark drugič aretiran in poslan v koncentracijsko taborišče Dachau-, močno prizadeval, da bi s svojo agenturno mrežo prodrl v vrste OF. To novo dejstvo je razvidno iz vsebine fotokopije zaplenjenega nemškega dokumenta št. 112, ki nosi naslov: »Navodilo o vzpostavitvi obveščevalne službe proti Narodnoosvobodilnemu gibanju«, ki je bilo izdano v Mariboru dne 7. 5. 1943 ter iz dokumenta št. 86, ki nosi naslov: »Obveščevalni in eksekutivni postopek proti OF«, izdanem pravtako v Mariboru dne 18. 6. 1943. Ti dve navodili je izdal takozv. »referat IV N«, ki je bil v okviru gestapa posebej organiziran za obveščevalno delo proti OF. Omenjeni dve navodili se sicer nanašata na območje tedanje Spodnje Štajerske (v tem navodilu so izrecno imenovana mesta: Maribor, Ptuj, Celje, Brežice, Trbovlje, Vransko, Gornji Grad, Šoštanj, Slovenj Gradec, Mislinje in Ruše), vendar pa ne more biti nobenega dvoma, da so enaka navodila takrat bila izdana tudi za območje Komande SD-Bled, to je za območje Gorenjske in za ostale dele Slovenije, saj pravi dokument št. 86, da se bodo tu (na Sp. Štajerskem) pojavile podobne razmere, kot vladajo sedaj (18. 6. 1943) na Gorenjskem. Dokument št. 112 pa v odstavku »angažiranje in pojem agentov« govori o različnih vrstah agentov: a) agenti v ožjem smislu, ki so jih označevali s črko »V«. To so taki agenti, ki glede na svoje posebne zveze in odnose z nasprotnikom in z nasprotnimi krogi imajo možnost, da dajejo posebno dragocena poročila. Te vrste obveščevalcev je bilo treba – po omenjenem navodilu – »ustrezno vgraditi v organizacije, društva, grupe, podjetja, delavnice, sindikate itd.;« b) informatorje, ki so jih označevali s črko »W«, to so bili konfidenti v vrstah zdravnikov, gostilničarjev, trgovcev, šoferjev, inkasantov, natakarjev itd. in c) agenti, ki delajo kot poizvedovalci (vohljači) in odkrivalci kurirskih poti, logorjev, skladišč itd.

Na podlagi navedenih novih listinskih dokazov in iz teh listin izhajajočih novih dejstev, bi utegnilo sodišče v zvezi z obsojenčevim zagovorom priti do zaključka, da obs. Sark v obdobju pred prihodom v koncentracijsko taborišče Dachau ni bil in da ni postal agent gestapa, ker bi sicer ne bil poslan v nemško internacijo, temveč bi ga gestapo obdržal v Ljubljani in ga »ustrezno vgradil« v svojo obveščevalno mrežo. Da obs. Sark ni bil pred prihodom v koncentracijsko taborišče agent gestapa, govori tudi sodišču v rednem kazenskem postopku znano dejstvo, da je namreč obs. na zaposlitev čakal več kot štiri mesece v karantenskem bloku št. 27. Če bi namreč obs. Sark bil agent gestapa že pred prihodom v Dachau, potem ne bi tako dolgo čakal na »komando«, tj. na zaposlitev in bi nedvomno že takoj, ko so mogle iz njegovega transporta razporedili na delo, zlasti v bolnišnico, uspelo tudi njemu priti na delo v revir, kar pa se mu vkljub njegovemu prizadevanju ni posrečilo, kot bo to kasneje pojasnjeno.

Nadaljnje vprašanje je, ali je morda obs. Sark v času od svojega prihoda v Dachau pa do dodelitve na delo na malarijsko postajo postal agent gestapa.

Sodišču je bilo v rednem kazenskem postopku znano, da je obs. Sark s transportom prišel v dachausko taborišče koncem novembra 1943, da je bil poslan v karantenski blok št. 27, da so v tem bloku vsi novodošli čakali na razporeditev na

delo in da je obs. Sark dobil komando na malarijski postaji šele v začetku aprila 1944. Če bi poleg tega bilo sodišču že v rednem kazenskem postopku znano, kako si je obs. Sark prizadeval, da bi dobil »komando v revirju« in zakaj si je prizadeval priti vprav na revir in zakaj si je prizadeval, da bi se čimprej rešil z bloka št. 27, potem bi utegnilo priti do ugotovitve, da obs. Sark tudi v času od prihoda v Dachau pa do dodelitve na delo na malarijsko postajo ni postal agent gestapa.

Obs. Sark je bil v tej kazenski zadevi aretiran dne 19. 9. 1947 ter je bil v času do sestave zbirnega, končnega oz. sumarnega zapisnika z dne 28. 4. 1948 zaslišan po preiskovalnih organih skupno kar 16 krat. Zapisniki o teh zaslišanjih, ki obsegajo 112 na roko pisanih strani, niso bili predloženi v rednem kazenskem postopku javnemu tožilstvu in tudi ne sodišču, vsebujejo pa za ugotovitev materialne resnice glede obeh inkriminiranih dejanj številne pomembne nove okoliščine. (Ti zapisniki se bodo v nadaljevanju označevali z izrazom »originalni zapisniki«). Vse tisto, kar ni bilo iz teh originalnih zapisnikov vnešeno v končni, sumarni zapisnik z dne 28. 4. 1948, je treba nedvomno šteti za novo, to se pravi, za nove dejanske okoliščine in nova dejstva, saj ta niso bila znana sodišču v rednem kazenskem postopku, originalne zapisnike pa za nove listinske dokaze. Tako je obs. Sark pri zaslišanju dne 20. 9. 1947 med drugim navedel v svojem zagovoru (orig. zap. str. 27-28), da je takrat z njim bilo na bloku št. 27 mnogo medicincev in da so vsi kmalu po prihodu bili poslani na delo v taboriščno bolnišnico (v revir), da se jim je tudi on poskušal pridružiti, da pa mu to ni uspelo, ker ni bil medicinec. V obnovitvenih poizvedbah je bil odkrit zapisnik o zaslišanju dr. Alojza Korsike, zdravnika iz Ljubljane, ki je v teku kazenske preiskave bil zaslišan tudi glede obs. Sarka. Dr. Korsika je namreč izpovedal, (glej listino A-334170), da je tudi on bil ob isti raciji kot obs. Sark aretiran v Ljubljani, da je bil v istem policijskem avtu prepeljan v šentpetrsko vojašnico, skupno z obs. Sarkom nato z istim transportom in v istem vagonu kot obs. Sark poslan v Dachau ter da je bil celotni njihov transport ob prihodu v Dachau poslan na blok št. 27. Nadalje je iz zaslišanja dr. Korsike razvidno, da so se pisarji »Arbeitseinsatz«-a pri popisovanju njihovega transporta v bloku št. 27 posebno zanimali za zdravnike, lekarnarje in medicine, ker so jih rabili za delo v taboriščni bolnišnici, tj. v revirju in da so vsi tisti, ki so imeli tako kvalifikacijo, kmalu nato bili poslani v revir na delo ter da je že takrat pri omenjenem popisovanju bil za delo v revirju predviden tudi obs. Sark, da pa je bil pozneje ob samem sprejemanju odklonjen, ker so medtem za delo v laboratoriju dobili ing. Pavlico. Pri zaslišanju dne 30. 9. 1947 je obs. Sark navedel (orig. zap. str. 102), da je on računal na zaposlitev v taboriščni lekarni, pozneje v bolnišnici, ko pa je decembra 1943 ležal bolan v bolnišnici, pa da si je želel, da bi prišel v bolnišnico za strežnika. Na vprašanje preiskovalnega organa, s kom se je razgovarjal o službah, je obs. Sark odgovoril (orig. zap. str. 102), da se je na njegovem bloku zaradi brezposelnosti vedno govorilo o službah, na vprašanje pa, ali je koga prosil za zaposlitev (orig. zap. str. 103), je odgovoril, da mu je vsak, ki ga je prosil, rekel, da naj počaka do spomladi, ko bo začela delati plantaža in da bodo takrat rabili okrog 1000 ljudi. Iz originalnega zapisnika na str. 102 je tudi razvidno, da si je obs. Sark želel dobiti kakršnokoli delo v taborišču, da pa si je obenem želel, da bi seveda dobil lažje delo, ker je bil fizično slab.

Na podlagi zgoraj navedenih novih okoliščin, ki jih je obs. Sark iznesel v originalnih zapisnikih o svojem zaslišanju (str. 27-28 in 102-103) in novih okoliščin, ki so razvidne iz zaslišanja dr. Korsike ter na podlagi navedenih novih listinskih dokazov

bi se moglo sodišče na novi glavni obravnavi prepričati, da obs. Sark ni v Dachauu imel glede zaposlitve prav nobene prednosti ali privilegija, kar pa bi ga nedvomno imel, če bi že tja prišel kot agent gestapa ali če bi v taborišču postal gestapovski agent.

Ker je že iz spredaj dobesedno citiranega razlogovanja pravnomočne sodbe razvidno, da ima sodišče za dokazano, da je obs. Sark prišel na delo v laboratorij malarijske postaje samo zato, ker je bil agent gestapa in da je bil zaradi tega »izbran in imenovan na malarijsko postajo«, zato je treba pretehtati, ali ni ta zaključek sodbe v luči tega, kar je razvidno iz končnega, sumarnega zapisnika z dne 28. 4. 1948 in iz zapisnika o glavni obravnavi v zvezi z novimi okoliščinami in novimi dokazili, na katere se sklicuje obnovitveni predlog, tako močno omajan, da se kaže nujna potreba po ponovnem pretresu tega vprašanja na novi glavni obravnavi.

Kako in zakaj je obs. Sark v začetku aprila 1944 prišel na delo na malarijsko postajo, je to deloma razvidno iz sumarnega zapisnika z dne 28. 4. 1948 (str. 7-8 in 11). Na str. 7-8 cit. sumarnega zapisnika je obs. Sark navedel, da je v začetku aprila 1944 prišel k njemu iz taboriščne pisarne neki jetnik neznane narodnosti in ga vprašal, če je on kemik in če zna nemško. Ko mu je obs. Sark na to vprašanje odgovoril pritrdilno, ga je dotični interniranec peljal v pisarno, kjer je dobil delovno obleko in bil nato poslan na malarijsko postajo. Na vprašanje preiskovalnega organa, koga je poznal v »Arbeitseinsatzu«, je odgovoril, (str. 11), da je poznal nekega Kuna Ricka, katerega je prvič videl že tisto noč, ko so prišli v taborišče, da je Kuno bil tisti, ki ga je določil za delo na malarijski postaji, da mu je Kuno izročil v pisarni delovno obleko in ga peljal na malarijsko postajo ter ga predstavil dr. Schillingu. Na glavni obravnavi pa je obs. Sark v svojem zagovoru povedal, da so vedeli, da je on kemik, to pa da so vedeli zaradi tega, ker so imeli kartoteko jetnikov po poklicih in da na obstoj take kartoteke sklepa iz tega, ker so takrat, ko so rabili ljudi določenega poklica, klicali take internirance že poimensko. Sodišče temu zagovoru ni sledilo in se ni bavilo z vprašanjem, ali je taboriščna SS-uprava razpolagala s kartoteko poklicev internirancev in tudi ne z vprašanjem, vloge in pristojnosti takozv. »Arbeitseinsatza« v okviru taboriščne SS-uprave. Sodišče namreč v rednem kazenskem postopku ni razpolagalo s podatki o organizacijski strukturi in o shemi organov upravljanja nemških koncentracijskih taborišč. Danes je na razpolago obširna literatura ter dokumentacijsko gradivo o tej problematiki, kar velja še posebej za literaturo o koncentracijskem taborišču Buchenwald, katerega upravljanje in funkcioniranje je bilo enako kot v koncentracijskem taborišču Dachau in sploh v vseh nemških koncentracijskih taboriščih. Ta zaključek je tembolj utemeljen, ker je bilo koncentracijsko taborišče Dachau po svojem nastanku prvo v zgodovini hitlerjevskih koncentracijskih taborišč, saj je bilo ustanovljeno in je začelo delovati že 22. marca 1933, kakor izhaja to iz podatkov knjige prof. dr. Františka Bláhe: »Medicina na krivih potih« (str. 19). To knjigo je v slovenskem prevodu izdal zavod »Borec« v Ljubljani leta 1966 ter jo je republiški javni tožilec v dokazne svrhe priložil k svojemu predlogu za obnovo kazenskega postopka v tej kazenski zadevi. Organizacijska struktura upravnih organov SS ter način upravljanja dachauskega taborišča, ki je bilo izmed vseh nemških taborišč po svojem nastanku prvo v Tretjem rajhu, je nedvomno služila za vzorec vsem pozneje nastalim koncentracijskim taboriščem in tako tudi za taborišče Buchenwald, ki je bilo ustanovljeno l. 1937. Zaradi tega se predlog za obnovo kazenskega postopka sklicuje (str. 14) na vso obširno

dokumentacijo in na vse tozadevne navedbe glede upravljanja koncentracijskega taborišča Buchenwald, ker vse to nedvomno velja prav tako za koncentracijsko taborišče Dachau. S tem v zvezi ima obnovitveni predlog v mislih predvsem dokumentarno knjigo: »Buchenwald – Opomin in zaveza« (originalni naslov: »Buchenwald – Mahnung und Verpflichtung«). To knjigo je na pobudo »Mednarodne organizacije odpora, žrtev in jetnikov fašizma (Federation Internationale des Resistents, des Victimes e des Prissoniers du Fascisme) izdal »Mednarodni buchenwaldski Komite« in »Komite antifašističnih borcev odpora Nemške demokratične republike«. Knjiga je izšla v Berlinu leta 1960 in ima v tej knjigi zbrano gradivo dokumentarni značaj. V tej knjigi je na str. 57–60 pod naslovom: »Zgradba taboriščnega SS-vodstva« podana organizacijska struktura vodstva in uprave ter pristojnosti posameznih organov SS glede uprave imenovanega taborišča. Iz omenjenih podatkov je razvidno, da je vsa uprava taborišča bila v rokah taboriščne SS hierarhije, ki je imela vso oblast v taborišču ter nad življenjem in smrtjo internirancev, nadalje je razvidno, da je uprava taborišča bila razdeljena na tri oddelke in sicer: »Oddelek I – komandatura s komandantom taborišča na čelu«; »Oddelek II – vodja uprave (Verwaltungsführer), ki je urejal gospodarske zadeve taborišča in *Oddelek III – vodstvo taborišča*, ki je bilo s samim taboriščem povezano preko vodje raporta (Rapportführer), kateri je imel pod seboj blokovne vodje (Blockführer), nato so prišli vodje komand (Kommandoführer). Vodje komand so bili podrejeni vodji delovne službe (Arbeitsdienstführer). Vodje delovne službe so imeli svoj urad oz. pisarno, ki se je imenovala »delovna pisarna«. V teku vojne so vodjem delovne službe postavili za predstojnika tkzv. vodjo delovnega vključka (Arbeitseinsatzführer) in se je zato njegova pisarna oz. njegov urad imenoval »Arbeitseinsatz«, kar je prof. dr. Bláha prevedel (str. 273) z izrazom »delovni urad«. Vodja delovne službe oz. pozneje vodja delovnega vključka (Arbeitseinsatzführer) je bil odgovoren in pristojen za razporeditev in številčno moč delovnih komand, za način in vrstni red del, za vodstvo in organizacijo dela na sploh. On je odločal, kdo bo šel na to ali ono komando v taborišču ali na zunanjo komando in kdo na transport. On je s celim štabom ljudi in s pomočjo »delovne statistike« (Arbeitsstatistik) vodil celokupno delo internirancev. Delovna statistika pa ni spadala v sestav taboriščne SS-uprave, temveč je to bil eden izmed členov oz. ena izmed oblik takozv. »samouprave« internirancev.

Gestapo je v taborišču zastopal »politični oddelek«, ki je deloval samostojno in neodvisno od SS-vodstva taborišča.

Vzporedno z navedeno hierarhijoo SS-uprave je bila v nemških koncentracijskih taboriščih organizirana tudi neke vrste »samouprava« taborišča. Na čelu te je bil postavljen starešina taborišča – interniranec (Lagerältester), ki je imel večje število internirancev v svoji pisarni (Schreibstube). Nadaljnja enota v okviru »samouprave internirancev« je bila že prej omenjena »delovna statistika«, ki je bila pri vodji delovne službe oz. v delovni pisarni. »Delovna statistika« je vodila *kartoteko dela in kartoteko poklicev zapornikov*. Na podlagi te kartoteke je sestavljala posamezne delovne komande, spiske za zunanje komande in za transporte. Pisarniške in druge s temi nalogami zvezane posle »delovne statistike« in »delovnega urada« so opravljali interniranci. Glede na to so imeli večje ali manjše možnosti, da so marsikateremu sointernirancu pomagali in ga rešili pred transportom ali pa iz delovne komande, ki bi zanj pomenila izčrpanje do smrti (Buchenwald str. 56–57).

»Arbeitseinsatz«, tj. »delovni urad« je od leta 1943 dalje po trditvah prof. dr. Bláhe »postal najmočnejši in najstrahotnejši sodnik o življenju in smrti v taborišču – mnogo pomembnejši od gestapa«. (dr. Bláha str. 56), na strani 68 pa isti avtor pravi, da se je od sredine 1942 dalje začela spreminjati tudi uprava taborišča, da »je namesto vsemogočnih raportfirerjev in komandantov, kakor tudi kapojev, postala najpomembnejša taboriščna oblast »Arbeitseinsatz«. Šef »Arbeitseinsatza« je bil »Arbeitseinsatzführer«, torej SS-ovec in zato ni mogel biti šef imenovanega delovnega urada nemški politični interniranec Kuno Rick, kot se Kuno označuje v sumarnem zapisniku o zaslišanju obs. Sarka (str. 11) in v originalnem zapisniku na str. 54, kateri je kot interniranec umrl v taborišču Dachau nekaj mesecev pred koncem vojne.

Delokrog »Arbeitseinsatza« je pojasnil tudi obs. Sark v originalnem zapisniku na str. 54, kjer je navedel, da je »Arbeitseinsatz« vodil kontrolo nad številom delovne sile v taborišču, nad klasifikacijo iste, nad pravilno razdelitvijo, nadalje, da je delovni urad oddajal delovno silo posameznim obratom in slično. Te trditve so nove, ker niso vsebovane v sumarnem zapisniku z dne 28. 4. 1948 in tudi ne v zapisniku o glavni obravnavi. Trditev obs. Sarka na glavni obravnavi, da je uprava taborišča imela »kartoteko ujetnikov po poklicih«, podpira tudi izpovedba dr. Korsike (fotokopija A 334170). Dr. Korsika je namreč navedel, da so kak teden po prihodu njihovega transporta v Dachau »prišli iz »Arbeitseinsatza« popisovati naš transport po poklicih« in da so se takrat še posebej zanimali za zdravnike, lekarnarje in medicince.

Kako in zakaj je obs. Sark bil v začetku leta 1944 dodeljen v laboratorij malarijske postaje, je v originalnih zapisnikih o njegovem zaslišanju najti številne nove in pomembne okoliščine, ki niso bile vnešene v sumarni zapisnik z dne 28. 4. 1948.

Obs. Sark v originalnem zapisniku o svojem zaslišanju (str. 27) omenja takozv. »Blockschreiberje«, tj. blokovne pisarje in pravi, da so ti imeli kartoteko vseh internirancev svojega bloka in da je ena izmed rubrik označevala poklic, na str. 104 pa zatrjuje, da so vsi blokovni pisarji imeli vsako jutro sestanke na »Arbeitseinsatzu«, kjer jim je vodja tega urada dajal navodila v pogledu sestave delovne sile in transportov. Blokovni pisarji so bili interniranci, ki so delali v delovni pisarni oz. v delovni statistiki. Njihova naloga je med drugim bila tudi ta, da so morali vsak dan poročati o številčnem stanju svojega bloka, to se pravi, če je kdo umrl, šel v bolnišnico itd., kakor izhaja vse to iz navedb knjige dr. Bláhe str. 212. Obs. Sark je v svojem zagovoru (orig. zap. str. 104) nadalje navedel, da je poznal interniranca – blokovnega pisarja Lanzendorferja, madžarskega Nemca, in da ga je ob priliki izbiranja medicincev in zdravnikov za delo v bolnišnici zaprosil, da bi tudi njega (Sarka) priključil k njim, da pa je Lanzendorfer striktno izvršil nalog »delovnega urada« in njega (Sarka) kot kemika odklonil, da pa mu je Lanzendorfer že takrat obljubil, da bo gledal, da mu bo preskrbel kako primerno zaposlitev. Obs. Sark meni, da je dr. Schilling zahteval od delovnega urada kemika in da je Lanzendorfer predlagal njega (Sarka), ker ga je poznal (orig. zap. str. 105), saj sta bila oba interniranca in sta stanovala na istem bloku. Obs. Sark je takrat navedel, da je Lanzendorfer stanoval v prvi sobi bloka, on pa v drugi sobi istega bloka (orig. zap. str. 106).

Preje je bilo že navedeno, da je obs. Sark poznal tudi političnega interniranca Kuna Ricka, kateri je delal v »Arbeitseinsatzu«.

Po navedbah obs. Sarka je bil kapo na malarijski postaji neki nemški internira-

nec – kriminalec – po imenu August, kateri je bil dober znanec Kuna Ricka (sumarni zap. str. 11, orig. zap. str. 99). Obnovitveni predlog se opira tudi na nov listinski dokaz, tj. na fotokopijo zapisnika o zaslišanju Branka Diehla dne 27. 2. 1947 (A 334176) in na okoliščine, ki jih je Diehl v tem zaslišanju iznesel v zvezi s Sarkom. Diehl Branko je namreč navedel, da je pred prihodom obs. Sarka na malarijsko postajo bil na tej postaji zaposlen poljski duhovnik Sigmund Vietsky, da pa so tega duhovnika premestili iz malarijske postaje in da je kapo August takrat rekel, da bo namesto dotičnega duhovnika našel drugega ter da bo pripeljal na postajo nekega Jugoslovana, študenta Sarka. Diehl je tudi navedel, da on ni vedel, kako je kapo August našel obs. Sarka in da tudi ni vedel, kako sta se kapo August in obs. Sark seznanila, pri čemer je Diehl še omenil, da kapo August ni njega vprašal za mnenje o Sarku. V zvezi s temi navedbami Branka Diehla, ki vsebujejo nove dejanske okoliščine, so pomembne tudi novote, katere vsebuje originalni zapisnik o zaslišanju obs. Sarka na str. 57. Obs. Sark je namreč dobesedno navedel sledeče: »Ob mojem prihodu na M. Station se je na mestu, ki sem ga kasneje jaz opravljal, nahajal neki vzhodno-pruski duhovnik po imenu Sigmund, star ca 35 let. 2 dni po mojem prihodu je moral postajo zapustiti in oditi v duhovniški blok, kjer so Nemci skoncentrirali vse internirane duhovnike. Do tega je prišlo zato, ker je duhovščina poslala iz taborišča ilegalno neko protestno pismo papežu. Nemci so za to zvedeli in zato duhovnike združili v enem samem bloku. Sigmund je pred menoj pripravljal krvne preparate.« Sumarni zapisnik z dne 28. 4. 1948 sploh ne vsebuje ničesar, kar je navedeno v originalnem zapisniku na strani 57. V zvezi z vprašanjem, kako in zakaj je obs. Sark prišel na delo v laboratorij na malarijsko postajo, je glede na vse zgoraj prikazane dejanske okoliščine važna tudi nadaljnja nova okoliščina, ki je razvidna iz fotokopije zapisnika o zaslišanju dr. Alojza Korsike (A 334170). Dr. Korsika je namreč povedal, da je kak mesec potem, ko je on že delal v bolnišnici, prišel obs. Sark v revir z delovno komando odkopavati neke jarke in da mu je obs. Sark takrat povedal, da je njemu (Sarku) neki Nemec, visoke postave, z očali, obljubil delo v revirju.

Poleg vseh dosedaj navedenih novih okoliščin in novih dokazil, ki govorijo proti zanesljivosti trditve pravnomočne sodbe, da je obs. Sark dobil delo na malarijski postaji zaradi tega, ker je bil agent gestapa, poudarja obnovitveni predlog tudi dejstvo, da se je ob totalni mobilizaciji vseh nemških sil za vojno pojavilo v Nemčiji ogromno pomanjkanje delovne sile, zaradi česar so začeli do skrajnih mej izkoriščati delo internirancev. Glede na to perečo potrebo po delovni sili je prišlo do diferenciacije med taborišči na ona, ki so služila uničevalnemu namenu, in na tista, ki jim je bil cilj z nečloveškim izkoriščanjem brezplačne delovne sile internirancev opraviti najrazličnejša dela v nemški industriji in sploh v nemškem gospodarstvu. Da je do take diferenciacije med taborišči prišlo in da so Nemci bili prisiljeni ne samo v taboriščih, temveč tudi zunaj v tovarnah in podjetjih, nadomestiti z interniranci one nemške delavce, uslužbence in strokovnjake, ki so morali na fronto, je to razvidno iz podatkov knjige »Buchenwald« str. 218-220. To je razvidno tudi iz navedb prof. dr. Bláhe v njegovi knjigi str. 67–68, kjer glede koncentracijskega taborišča Dachau piše, da je to koncentracijsko taborišče »bilo do sredine 1942 izrazito likvidacijsko taborišče, da je bilo delo tedaj pravzaprav samo sredstvo za likvidacijo, da je šlo samo za to, da interniranci kar najhitreje izginejo in naredijo prostor naslednjim. Po hudih izgubah pozimi leta 1941/1942 je bilo hitro treba nadomestiti milijonske izgube na frontah z nemškimi delavci in strokovnjaki iz industrije

in zaledja. To pomanjkanje delovne sile so poskušali nadomestiti z ljudmi in z interniranci, ki so jih uporabljali kot sužnje pri strokovnih in pomožnih delih, dokler je bilo v njih količkaj moči. Ta delovna sila je bila zelo poceni, vodstvo taborišča pa je gledalo, da bi jetniki kar največ iztisnili iz sebe. Vsakdo, ki je mogel vsaj malo delati, je moral opravljati, kar mu je bilo ukazano. Nasprotno pa vsak, ki ni mogel več delati, je bil taborišču v breme in kot invalid določen za likvidacijo.« (Bláha str. 68). V zvezi s tem pravi dr. Bláha (str. 56) dobesedno sledeče: »Zato je vsak razumen jetnik, čeprav mu je smrt dobesedno gledala iz oči, po vsi sili hotel na delo.« V zvezi s temi novimi okoliščinami, na katere se smiselno sklicuje tudi obnovitveni predlog (str. 14), je pomembno tudi to, kar izhaja kot novota iz originalnega zapisnika o zaslišanju obs. Sarka z dne 30. 9. 1947 (str. 102–103). Obs. Sark je takrat v svojem zagovoru navedel dobesedno sledeče: »Ko sem po nekaj dnevih bivanja na karantenskem bloku spoznal, da je rešitev vsakega poedinca v kakršnikoli zaposlitvi v taborišču, sem si želel, da bi dobil lažje delo, ker sem bil fizično slab. Računal sem na zaposlitev v taboriščni lekarni, pozneje v bolnišnici, ko sem bil bolan, pa sem si mislil, da bi bilo dobro priti v bolnico za strežnika. Na bloku, kjer sem bil, se je vsled brezposelnosti vedno govorilo o službah. *Kakor vsi, sem tudi jaz želel dobiti zaposlitev,* ker bi na ta način prišel na svoboden blok, imel zvečer pravico do sprehoda in delovni dodatek v hrani. »Prof. dr. Bláha pravi sicer, da so nesposobni za delo bili določeni za likvidacijo v invalidskem bloku, toda biti v karantenskem bloku, ki je veljal obenem za blok brezposelnih, je tudi pomenilo biti v stalni negotovosti in nevarnosti za življenje. Zaradi tega so si vsi interniranci želel dobiti zaposlitev v taborišču, ker je to pomenilo biti oz. ostati živ, kot je to v svojem zagovoru na glavni obravnavi poudaril obs. Sark. Vsebina citiranega obsojenčevega zagovora iz originalnega zapisnika na strani 102–103 ni bila vnešena v sumarni zapisnik z dne 27. 4. 1948, s katerim je razpolagalo sodišče. Zato predstavljajo okoliščine, navedene v originalnem zapisniku na str. 102–103 nove dejanske okoliščine, saj so bile odkrite šele v teku obnovitvenih poizvedb. Te okoliščine pa so vsekakor takega značaja, da utegnejo v zvezi s tem, kar izpričuje prof. dr. Bláha v svoji prej citirani knjigi na str. 67–68 pripeljati do zaključka, da obt. Sark ni »prodal svoje človeške in nacionalne časti gestapovskim krvnikom za žlico dodatka« kot to pravnomočna sodba očita obs. Sarku. Da je ta zaključek pravnomočne sodbe na trhlih nogah, utegne na to kazati tudi vsebina izpovedb šestih novih prič – bivših internirancev v Dachauu, ki so bile zaslišane v teku obnovitvenih poizvedb. Iz izpovedb teh novih prič (Bevc Fedor, Roš Anton, Sirnik Velja, Šega Drago, Švajgar Franc in Vodopivec Vlado), je razvidno, da nihče izmed slovenskih internirancev v Dachauu ni štel obs. Sarka za nepoštenega, ker je delal na malarijski postaji ali celo za odpadnika in izdajalca, še manj pa za gestapovskega agenta. S tem v zvezi je še posebej pomembna izpovedba kot priče v obnovitvenem postopku zaslišanega Vlada Vodopivca, ki je med drugim naglasil tudi to, da so vsi slovenski interniranci imeli interes, da čimveč Slovencev dela na revirju ter da je njemu bilo znano, da je obs. Sark prišel v revir tako kot vsi ostali Slovenci in ker je bil kemik in za delo uporaben.

Nadaljnja okoliščina, katera po mnenju pravnomočne sodbe podpira ugotovitev, da je obs. Sark prišel na delo na malarijsko postajo, ker je bil agent gestapa, naj bi bila nürnberška sodna praksa. Pravnomočna sodba namreč zatrjuje, da je »na procesu v Nürnbergu bilo ugotovljeno, da so na poskusnih postajah bili zaposleni edinole agenti gestapa«. Sodišče v tej kazenski zadevi zoper obs. Sarka ni imelo v

rednem kazenskem postopku na razpolago v dokazne svrhe nobene listine ali priče, ki bi osvetlila takozv. Nürnberško sodno prakso. Verjetno je imela pravnomočna sodba okrožnega sodišča v Ljubljani z dne 22. 5. 1948 opr. št. 364/48 v mislih proces proti organizatorjem in vodjem poskusnih postaj, ki se je končal z razsodbo ameriškega vojaškega sodišča v Nürnbergu z dne 20. avgusta 1947. O tem procesu sta v knjigi »Medicina brez človečnosti« (orig. naslov »Medizin ohne Menschlichkeit«) Zbrala dr. A. Mitscherlich in dr. Fred Mielke in objavila številne listinske dokumente (zaupna poročila, korespoondenco, navodila organizatorjev in izvrševalcev poskusov, odlomke iz izpovedb prič in obtožencev, izvajannja branilcev in tožilca ter bistvene dele oz. odlomke iz utemeljitve sodbe glede posameznih obsojencev). V slovenskem prevodu je ta zbirka dokumentov izšla v Cankarjevi založbi v Ljubljani leta 1962. V tem nürnberškem procesu je bilo obtoženih 23 oseb, od katerih je bilo 20 zdravnikov (šefov sanitet, univ. profesorjev in vodij poskusnih postaj v raznih koncentracijskih taboriščih) ter 3 visoki SS-funkcionarji. Poudariti je treba, da so bili vsi obtoženi zdravniki in istočasno tudi visoki aktivni SS-oficirji. Nikjer v zbranih dokumentih pa o tem nürnberškem procesu ni take ugotovitve ali zaključka, kot ga vsebuje pravnomočna sodba, da so namreč bili na poskusnih postajah zaposleni le izključno agenti gestapa. Nasprotno, v omenjeni dokumentaciji so podatki, ki govorijo za drugačno stališče nürnberške sodne prakse, da je namreč iskala in obsodila individualne storilce ter da se ni ravnala po principu kolektivne odgovornosti. Iz omenjene dokumentacije je nadalje razvidno, da so se interniranci, ki so bili zaposleni na poskusnih postajah, pojavljali pred sodiščem v Nürnbergu v vlogi prič, ne pa obtožencev. Ta zaključek izhaja iz sledečih podatkov: Glede poskusov s flegmonami, ki so se delali v Dachauu, je bil v navedenem procesu zaslišan kot priča Heinrich Stöhr, ki je bil kot politični jetnik, zaposlen na dotični poskusni postaji in je bil celo pri operacijah navzoč (str. 192). V Sachenhausnu in Nutzwiler-Struthafu so delali poskuse z lostom. Kako so te poskuse posamič delali, je opisal to kot priča zaslišani Ferdinand Holl, ki je bil od leta 1942 in tudi v letu 1943 kot politični jetnik »kapo« tistega oddelka ambulance, ki je bila od oktobra dalje na voljo »Ahnenerbe« (str. 202). To je bila SS-ustanova, ki se je imenovala: »Raziskovalna in učna skupnost Ahnenerbe« (str. 199, 200 in 315). Tudi dr. Bláha govori o tej ustanovi na str. 111–112. Ferdinand Holl je bil torej kapo oddelka ambulance, kjer so delali poskuse. Ta je kot priča pred nürnberškim sodiščem te poskuse opisal (str. 202). Ferdinand Holl pravi, da so bili jetniki čisto goli in da so drug za drugim prihajali v laboratorij, kjer jim je moral on (Holl) držati roke. Priča Holl je bil navzoč tudi pri drugi vrsti poskusov, in sicer s tekočim plinom. O teh poskusih se nahaja njegova izpoved na strani 203 in 204. V zvezi s temi poskusi je izrecno navedel, da je on delal tudi s kisikom, da bi dihala spet začela dihati, da so se nekateri zaradi pomanjkanja zraka tudi zadušili, če se jim ni več posrečilo, da bi jih oživili. Pravi tudi, da je videl pljuča teh ljudi, ki so jih takoj nato secirali v Ahnenerbe (stran 204). V taborišču Dachau sta dr. Rascher in dr. Romberg delala v zvezi s »poskusi reševanja z velikih višin« enega izmed najbolj nečloveških poskusov. Kaj se je v omenjeni poskusni postaji dogajalo, je opisala (str. 49–50) to priča Walter Neff, nekdanji jetnik in poznejših civilni nameščenec, katerega je taboriščno vodstvo dodelilo Rascherju in Rombergu. Walter Neff je nedvomno isti jetnik oz. poznejši uslužbenec taborišča, ki ga omenja tudi univ. prof. dr. Frant. Bláha v svoji knjigi str. 102 in v svoji izjavi iz oktobra 1970, katera se nahaja v prevodu pri listinah, na katere se sklicuje obno-

vitveni predlog. Walter Neff je bil celo pri sekcijah, o katerih so poročali v zaupnih poročilih, navzoč. Walter Neff je kot priča med drugim izpovedal sledeče: »Pri raztelešenju so ugotovili, da je po razdevi prs in tudi lobanje srce še utripalo. To vem zagotovo, ker sem moral pri priči prinesti EKG aparat v mrtvašnico, kjer so slišali še utripajoče srce. Prav ta poskus je terjal zelo mnogo smrtnih žrtev, ker so venomer delali poskuse, da bi videli, kako dolgo srce raztelešenega še utripa. Pri tem mi je pripadla naloga, da sem jim dajal filme EKG iz temnice skozi okno mrtvašnice.« (str. 49–50). Walter Neff je bil zaslišan kot priča tudi o »poskusih z mrazom na suhem« (str. 86–87). Tudi ta bivši interniranec ni bil torej na sodišču v Nürnbergu tretiran kot agent gestapa in sodelavec gori imenovanih dveh vojnih zločincev, temveč je nastopal v vlogi priče. O teh poskusih govori tudi dr. Bláha na str. 100–102.

Malarijska poskusna postaja je bila v zgradbi bolnišnice. Postaja je obsegala 5 prostorov, v katerih so bili: laboratorij, bolniška soba, namenjena za poskusne osebe, delovna soba dr. Klausa Schillinga, spalnica za internirance, ki so bili zaposleni na tej postaji in soba za živali (komarje). Uraden naslov postaje je bil: »SS-Malarienstation Dachau«. Na malarijski postaji so delali sledeči interniranci: dr. Adam Cierkowicz, Ost Evgen, Branko Diehl, Mitja Sark in kapo August, kakor bo to vse razvidno iz nadaljnje obrazložitve.

V sumarnem zapisniku z dne 28. 4. 1948 je obs. Sark navedel (str. 9), da »je dr. Adam preparate diagnosticiral« in da sta te diagnoze on (Sark) in »Oto« vnašala v kartoteke in na bolniške liste. Kdo in kaj sta bila dr. Adam in Oto, ni o tem najti v zbirnem zapisniku nobenih nadaljnjih podatkov in tudi ne v zapisniku o glavni obravnavi. Pač pa je o teh dveh najti marsikaj zanimivega in za obravnavano vprašanje pomembnega v originalnih zapisnikih o zaslišanju obs. Sarka (str. 14, 20, 31 in 32, 61, 63–64). Predvsem je treba omeniti, da je v sumarnem zapisniku napačno uporabljeno ime »Oto« namesto pravilno »Ost«, ker se v vseh originalnih zapisnikih govori izključno le o »Ostu«, dočim imena »Oto« ni najti nikjer. Obs. Sark je na strani 61 originalnega zapisnika navedel, da je Evgen Ost bil Luksemburžan, učitelj in študent medicine, zaprt zaradi odporniškega gibanja (str. 14), da je na malarijski postaji vodil vse administrativno delo, da je imel vpogled v kartoteko, da ga je dr. Schilling vsak dan poklical k sebi v svojo sobo na poročanje, da je Ost jemal na poročanje s seboj bolniške liste bolnikov, ki so se takrat nahajali na postaji (str. 61). Na str. 63–64 originalnega zapisnika pa je obs. Sark navedel, da je Adam dr. Cierkowicz bil poljski zdravnik iz Krakowa, da je pred prihodom v Dachau bil že v mnogih drugih taboriščih, da je dr. Schilling med vsemi najbolj cenil dr. Adama zaradi tega, ker je bil zdravnik, da je dr. Cierkowicz opravljal analize krvnih preparatov, opravljal zdravniške posle in paciente zdravil s kininom in da pri bolnikih ni delal razlike. V svoji knjigi navaja dr. Bláha (str. 92–93), da je na malarijski postaji opravljal parazitološke preiskave in terapijo dr. Adam Cierkowicz, sekretar postaje pa da je bil medicinec Evgen Ost iz Luksemburga in da je Ost rešil največ dokaznega gradiva in dokumentov za obtožbo proti dr. Schillingu. Iz omenjene knjige dr. Bláhe izhaja nadalje, da ta dva nista bila procesirana ne v Dachauu – skupno z dr. Schillingom – in tudi ne v svoji domovini. Procesirana pa tudi nista bila v Nürnbergu. Iz pismene izjave univ. prof. dr. Bláhe, ki jo je podal v Pragi oktobra 1970 in ki je v slovenskem prevodu priložena obnovitvenemu predlogu, je razvidno, da je dr. Adam Cierkowicz po končani vojni postal docent krakovske univerze in da je umrl leta 1956, Evgen Ost pa da je doktoriral in da je sedaj predstojnik Državnega medicinskega

laboratorija v Luksemburgu. Delo, ki ga je na malarijski postaji opravljal obs. Sark, je opisano v sumarnem zapisniku (str. 9). Že z malarijo okuženim bolnikom je namreč jemal po kapljico krvi iz prsta ali uhlja, kri nanesel na majhna stekla, jo pobarval z določenim barvilom in posušil, te preparate uvrstil v mapo, iz katere je nato dr. Adam preparate diagnosticiral, nakar sta on (Sark) in Ost diagnoze vpisovala v kartoteko in na bolniške liste. To delo obs. Sarka se je ponavljalo vsak dan. Poleg tega dela pa je obs. Sark moral kot najmlajši pospravljati prostore malarijske postaje. Iz originalnega zapisnika o zaslišanju obs. Sarka pa izhaja (str. 31), da je dr. Adam seznanil in naučil obs. Sarka, kako se pripravlja krvne preparate, luksemburžan Ost pa je obs. Sarka seznanil z administrativnim delom v pisarni. Ta dva sta torej vpeljala obs. Sarka v delo, ki mu je bilo naloženo v izvrševanje na malarijski postaji. Iz fotokopije zapisnika o zaslišanju Branka Diehla z dne 27. 2. 1948 (A 334176) pa je razvidno, da je kapo August bil sicer do obs. Sarka korekten, da pa je kapo August mnogo poslov prevalil na Sarka.

Dr. Adam Cierkowicz in Evgen Ost sta na malarijski postaji opravljala torej mnogo bolj važna opravila in posle kot pa obs. Sark in vendar nista bila procesirana ne v Dachauu, ne v Nürnbergu in tudi ne v svoji domovini. Univ. prof. dr. Bláha je bil dolgoletni internirnec v Dachauu, tam je bil revirski zdravnik in šef prosekture ter obducent. Dr. Bláha je shranjeval vso tozadevno dokumentacijo, ki je pozneje služila kot pomembno dokazno gradivo na procesu v Dachauu in Nürnbergu. Na obeh navedenih procesih je dr. Bláha nastopil kot ena izmed glavnih obremenilnih prič. Glede na vse to sigurno ne bi dr. Bláha na procesu v Dachauu, ki je bil v jeseni 1945 in tudi ne na procesu v Nürnbergu, ki je bil leta 1946, prizanesel dr. Cierkowiczu in Ostu in tudi ne Sarku, če bi ti trije res bili agenti gestapa ali pa če bi se kakorkoli kot interniranci zapletli v zločinsko sodelovanje z dr. Schillingom pri njegovih poskusih. Prizanesel pa jim tudi ne bi v svoji knjigi »Medicina na krivih potih«.

Obnovitveni predlog (str. 9) iznaša primer dr. Cierkowicza in Osta ter navedbe dr. Bláhe kot nove okoliščine, ki poleg vsega drugega obrazloženega kažejo, da je trditev pravnomočne sodbe, da je Nürnberška sodna praksa štela vse in vsakogar, ki je na poskusnih postajah opravljal bilokaterokoli delo, za agente gestapa in za sodelavce SS-zdravnikov, ki so opravljali poskuse na internirancih, brez vsake stvarne in dokazne podlage.

Končno je za presojo vprašanja, ali je obs. Sark bil že v Dachauu agent gestapa, pomembno tudi to, kako so na obs. Sarka gledali in ga ocenjevali slovenski sointerniranci. Značilno za proces proti obs. Sarku je namreč tudi to, da niti v preiskavi niti na glavni obravnavi ni bil kot priča zaslišan noben slovenski interniranec iz Dachaua, čeprav jih je bilo v Dachauu mnogo in to celo iz Ljubljane, ki so obs. Sarka dobro poznali. V dokazne svrhe tudi ni bila priložena nobena listina, razen izpiska iz zaslišanja Branka Diehla z dne 19. 3. 1948 ter izpiska iz zaslišanja Borisa Krajnca z dne 21. 3. 1948. Izpisek iz zaslišanja Branka Diehla vsebuje en sam stavek: »Z menoj od Jugoslovanov zaposlen na malarijski postaji je bil tudi Sark Mitja, ki je v glavnem delal krvne preparate in laboratorijske posle«. Izpisek iz zaslišanja Borisa Krajnca vsebuje sicer par stavkov, ki povedo samo to, da sta na malarijski postaji delala Diehl in Sark in da so internirance inficirali s pomočjo komarjev. Vsebina tega izpiska o zaslišanju Borisa Krajnca ne pove torej prav nič takega, kar ne bi bil povedal že sam obsojeni Sark.

V teku obnovitvenih poizvedb pa je bilo zaslišanih 6 bivših dachauskih internirancev iz Ljubljane, ki so kot priče vsi izpovedali pozitivno o obs. Sarku in o njegovem obnašanju v Dachauu (Bevc Fedor, Roš Anton, Sirnik Velja, Šega Drago, Švajgar Franc in Vlado Vodopivec). Iz izpovedb teh prič je razvidno, da je obs. Sark enako kot drugi slovenski interniranci, ki so bili na delu v revirju, prinašal sointernirancem zdravila in hrano in sploh kar je mogel koristnega dobiti na revirju. S tem v zvezi je pomembna izpovedba priče Vlada Vodopivca, ki navaja, da je obs. Sark bil vključen v skupino tistih Slovencev, ki so organizirano prinašali iz revirja v taborišče zdravila, hrano in podobno in da je obs. Sark bil eden izmed tistih, na katerega se je bilo moč popolnoma zanesti, da bo izvršil naročila, ki so mu bila dana. V zvezi z zadržanjem in obnašanjem obs. Sarka v taborišču Dachau je končno pomembno tudi to, kar je navedel Branko Diehl v svojem zaslišanju dne 27. 2. 1948. Iz fotokopije o tem njegovem zaslišanju (A 334176) je namreč razvidno, da se obs. Sark v prostem času ni družil s kapotom Augustom in tudi ne s kakimi drugimi nemškimi interniranci, temveč da se je družil predvsem z nekim starejšim Slovencem, poleg tega pa še z nekimi Ljubljančani, katerih pa Branko Diehl ni poznal po imenu. Vsebinsko enako je Branko Diehl navedel tudi pri zaslišanju, ki je razvidno iz fotokopije A 334173.

Glede na vse pod a) navedeno in obrazloženo, je utemeljeno zaključiti, da je predlog za obnovo iznesel take nove dejanske okoliščine in ponudil take nove dokaze, ki utegnejo sami za sebe, kakor tudi v zvezi s tem, kar je povedano o vsebini zagovora obs. Sarka v sumarnem zapisniku z dne 28. 4. 1948 in s tem, kar je obs. Sark navedel na glavni obravnavi, ne samo omajati, temveč tudi v celoti ovreči dejansko podlago in zaključke, na katerih sloni ugotovitev pravnomočne sodbe, da je obs. Sark bil gestapovski agent in da je zaradi tega prišel na delo na malarijsko postajo, na drugi strani pa utegne pripeljati sodišče na novi glavni obravnavi do ugotovitve, da je obs. Sark dobil delo na revirju zato, ker je po odhodu omenjenega poljskega duhovnika bilo delovno mesto prosto in so na tem delovnem mestu rabili drugega interniranca, ki je imel vsaj kolikor – toliko ustrezno in potrebno kvalifikacijo za delo v laboratoriju ter da je »Arbeitsansatz« na podlagi svoje kartoteke poklicev in internirancev izbral in določil obs. Sarka predvsem zato, ker je Sark bil študent kemije in ker je tudi znal nemško ter je kot tak ustrezal za delo v laboratoriju.

Ad b) in c)

Iz odločbe o krivdi izhaja, da je obs. Sark pod vodstvom dr. Schillinga Klausa sodeloval pri zločinskih poskusih na živih internirancih. Zaradi tega je treba razčistiti vprašanje, ali je res dr. Schilling bodisi posredno ali celo neposredno sam vodil in usmerjal obs. Sarka pri njegovem delu in ali je obsojenčevo v tenorju sodbe opisano delo res predstavljalo sodelovanje z dr. Schillingom pri njegovih zločinskih poskusih. Za osvetlitev tega vprašanja je pomembno vedeti, kdo in kaj ter kakšen je bil dr. Schilling po svojem značaju.

V rednem kazenskem postopku sodišče ni imelo za razpolago podatkov o osebnosti dr. Schillinga in o njegovih odnosih do internirancev ter bolnikov. Prof. dr. Bláha v že omenjeni knjigi na mnogih mestih govori o dr. Schillingu, o njegovem delu in značaju ter o liku njegove osebnosti. V knjigi dr. Bláhe je rečeno (str. 89–90), da je dr. Schilling bil profesor parazitologije na berlinski univerzi, da je

prof. dr. Schilling prišel iz Kochovega inštituta v Berlinu, da se je s ponosom razglašal za Kochovega učenca, da je že leta 1898 raziskoval tropske bolezni v Afriki, v letih 1899–1909 je raziskoval malarijo v vzhodni Afriki, potem je bil še štirikrat v različnih krajih Afrike in v južni Evropi in nato v letih 1933–1936 v zahodni Afriki. Leta 1940 je delal in študiral na Tropskem zavodu v Rimu na oddelku za raziskovanje malarije. Od tam so ga poklicali v Nemčijo, kjer ga je Himmler zadolžil za izvajanje poskusov z malarijo na internirancih v Dachauu, kjer si je dr. Schilling uredil svojo poskusno postajo. Dr. Schilling je bil ob prihodu v Dachau že nad 70 let star, toda še vedno močan in telesno dobro ohranjen. Čeprav je bil prej znan univerzitetni profesor in na svojem področju znanstvenik, je vendar kot vnet pripadnik hitlerjeve ideologije in teorije o arijskem nadčloveku mirne vesti okužil v Dachauu v teku štirih let več kot 2.000 ljudi z malarijo. Bil je zagrizen nemški rasist, ki je bil prepričan, da se mu mora vse slepo in brezpogojno pokoravati, saj se je »silno razburjal«, celo takrat, če »komarji niso hoteli sesati krvi izbranih novih jetnikov« (dr. Bláha str. 214). Dr. Bláha pravi (str. 98), da je dr. Schilling »bil zelo neprijeten človek, do jetnikov brezobziren in nečloveški, do osebja skrajno nadut in domišljav. Nikoli ni izbiral sredstev: ljudi je tepel in brcal, čeprav je imel nad 70 let. Pogosto je imel nacistične propagandne govore.« Bil je tako zagrizen nacist in vzvišen nad vsem, da je celo pred sodiščem, ki ga je sodilo in obsodilo na smrt, izjavil: »A če bi mi danes Himmler ukazal, naj nadaljujem s poskusi, bi to delal še naprej.« (dr. Bláha str. 99). Iz podatkov knjige dr. Bláhe je razvidno, da je dr. Schilling sam osebno vodil vse poskuse, bil navzoč takrat, ko so internirance inficirali s komarji, odrejal način zdravljenja in določal zdravila ter sam opazoval bolnike in tudi prisostvoval pri obdukciji svojih bivših pacientov, saj pravi dr. Bláha (str. 94), da je vedno prihajal na obdukcije ter da so oni vedno čakali na prihod Schillinga, ali kakšnega njegovega zastopnika. Tudi iz prej omenjene zbirke dokumentov o nürnberškem procesu proti organizatorjem in izvrševalcem poskusov na živih ljudeh je na str. 159 navedeno, da je dr. Schilling v velikem obsegu in daljši čas delal poskuse na malarijski postaji v Dachauu.

Takšen lik osebnosti in značaja dr. Schillinga ter njegovo izključno vodstvo in izvajanje poskusov bi kot nova okoliščina utegnila ob dejstvu, da je obs. Sark bil takrat 25-letni študent kemije in jugoslovanski politični interniranec, pripeljati sodišče do ugotovitve, da na malarijski postaji zaposlen interniranec – obs. Sark – ni bil in niti ni mogel biti sodelavec dr. Schillinga, temveč brezpravni interniranec, kateremu je bilo naloženo opravljanje določenega dela, katero je bilo podrejenega pomena in ni imelo s samim izvajanjem poskusov z malarijo neposredne zveze.

Ko je »Arbeitseinsatz« poslal Sarka na malarijsko postajo, sta ga kapo malarijske postaje August in nemški politični interniranec Kuno peljala k dr. Schillingu, ki je Sarka vprašal po izobrazbi in znanju nemščine in po vzroku internacije, nakar je dr. Schilling opozoril Sarka na dolžnost pokorščine do kapota Augusta, nato pa je dr. Schilling ukazal kapotu Augustu, da odkaže delo Sarku in vse tri odslovil. Obs. Sark zatrjuje, da je takratno njegovo prvo srečanje z dr. Schillingom trajalo le par minut (sumarni zapisnik str. 12). Iz originalnih zapisnikov o zaslišanju obs. Sarka je razvidno, da je Sark – enako kot ostali na postaji zaposleni interniranci – bil podrejen neposredno kapotu Augustu (str. 17), da je bil kapo August navaden kriminalec, obsojen na 6 let zapora, po prestani kazni pa so ga poslali v internacijo v Dachau (str. 59), da se dr. Schilling ni nikoli poskušal zbližati z interniranci, ki so delali na

njegovi postaji (str. 22) ter da se je obs. Sark bal dr. Schillinga, saj mu je že ob prvem srečanju obetal kazen za nepokorščino, (str. 30) oz. najstrožjo kazen (str. 95). Da se je obs. Sark bal dr. Schillinga, je to potrdil tudi Branko Diehl v svojem zaslišanju dne 27. 2. 1948 (fotokopija A 334176). Iz zapisnika o tem zaslišanju Branka Diehla je tudi razvidno, da je dr. Schilling le poredkoma klical Sarka k sebi v sobo in da je dr. Schilling izmed vseh na postaji zaposlenih internirancev imel s Sarkom najmanj opravka. Že iz navedenih novih okoliščin bi se moglo sklepati, da obs. Sark ni delal pod vodstvom dr. Schillinga, saj ga ta niti v delo ni vpeljal in mu ni dal nobenih instrukcij in navodil, temveč je Sarka vpeljal v delo dr. Cierkowicz, v administrativne posle pa Luksemburžan Ost, kot je bilo to že spredaj pojasnjeno. Pojasnjeno je tudi bilo, da je pred prihodom obs. Sarka na malarijsko postajo jemal iz prstov in uhljev kri in pripravljal krvne preparate nek poljski duhovnik Sigmund. To delo pa je bilo tako enostavno, da bi se ga lahko naučil in z lahkoto opravljal vsak otrok, kot je to ocenil sam obsojenec v originalnem zapisniku o svojem zaslišanju na strani 45.

Obsojenčevo inkriminirano delovanje šteje pravnomočna sodba za »sodelovanje v tej fazi dela pri težkih in izrazitih vojnih zločinstvih«. Toda v sami odločbi o krivdi se navaja in zatrjuje, da je obs. Sark jemal kri iz prstov in ušes internirancem, *ki so bili že inficirani z malarijo.* Iz podatkov dr. Bláhe v njegovi knjigi na str. 91 in 92 izhaja, da je dr. Schilling osebno opravljal poskuse z malarijo, da je Schilling imel vsega skupaj 69 zvrsti malarije in še veliko več načinov okužbe, ker jih je različno kombiniral, da je pri poskusih s Schillingom sodeloval prof. Nonnenbruch iz Frankfurta, da je dr. Brachtl bil Schillingov asistent, ki je pozneje samostojno vodil vrsto hematoloških raziskav, za njim pa SS Sturmbanführer – docent dr. Kurt Plöntner. Delo, ki ga je v laboratoriju opravljal obs. Sark, se je nanašalo na fazo zdravljenja že inficiranih internirancev. Dr. Bláha trdi (str. 93), da je Schilling uvedel več kot 200 načinov zdravljenja in njihovih kombinacij. Ko je obs. Sark govoril o tem, da je njegovo delo bilo tako enostavno, da bi ga lahko opravljal vsak otrok, je nato navedel v odgovor na vprašanje preiskovalnega organa, zakaj ni tega dela sabotiral, da bi vsako sabotažo takoj odkrili vprav zaradi enostavnosti in preprosti njegovega dela. S tem v zvezi pa je obs. Sark poudaril, da bi vsaka sabotaža s krvnimi preparati bila v škodo pacientom (orig. zap. str. 45). Tudi ta del Sarkovega zagovora ni bil vnešen v sumarni zapisnik z dne 28. 4. 1948, čeprav je Sark iznesel trditve in okoliščine, ki so nedvomno važne za pravilno oceno njegovega dela na malarijski postaji in za vprašanje, ali je obs. Sark s svojim delovanjem kakorkoli prispeval k uničevanju zdravja in življenja z malarijo že inficiranih internirancev. Skratka, to je važno za vprašanje, ali je med tem obsojenčevim delovanjem in med nastalo nevarno posledico (okuženje z malarijo in ev. poznejšo smrtjo internirancev) podana vzročna zveza ali ne. Če vzročne zveze ni, potem Sarkovo delovanje ne more predstavljati kaznivega dejanja.

Ko govori pravnomočna sodba o sodelovanju obs. Sarka v omenjeni fazi izvajanja zločinskih poskusov, prezre pri tem, da je za vprašanje krivde upoštevno samo tako sodelovanje, ki ga je moč uvrstiti v eno izmed oblik udeležbe pri kaznivem dejanju v kazenskopravnem smislu (sostorilec, napeljevalec, pomagač, organizator hudodelske združbe). Poleg tega je treba poudariti, da je obs. Mitja Sark bil spoznan za krivega, da je storil kaznivo dejanje vojnega zločina zoper civilno prebivalstvo v smislu takrat veljavnega člena 3 točke 3 ZKLD, katero dejanje odgovarja

sedanjemu kaznivemu dejanju vojnega hudodelstva zoper civilno prebivalstvo iz čl. 125 KZ. Za nastanek tega kaznivega dejanja pa je bilo že po določbi člena 3 tč. 3 ZKLD in je tudi po določbi čl. 125 KZ potrebno, da storilec ob zavestni kršitvi pravil mednarodnega prava izvrši eno izmed dejanj, ki jih predvideva cit. zakonita določba. Nadalje je nesporno, da prihajajo kot storilci tega dejanja v poštev samo svobodni ljudje, ki prostovoljno stopijo na stran sovražnika oz. okupatorja. Obs. Sark pe je bil in je ostal tudi na malarijski postaji brezpravni interniranec in je tudi za njega veljal železni taboriščni zakon, ki je določal, da se je vsaka tudi najmanjša nepokorščina kaznovala s hudimi telesnimi kaznimi in nemalokrat celo s smrtjo. Z vidika položaja interniranca kot povsem brezpravne osebe, oropane sleherne pravne zaščite in vsakega svobodnega odločanja, je treba presojati tudi opravljanje raznih dolžnosti in del v posameznih taboriščnih institucijah, čeprav so te same po sebi bile in so tudi proglašene za zločinske. Če bi se izhajalo iz stališča, da so vsi in da je vsakdo, ki je delal v okviru zločinske ustanove, vojni zločinec in ne glede na to, kakšen je bil njegov položaj in ne glede na to, kaj je dejansko opravljal, potem bi to pomenilo obsojati ljudi na podlagi principa kolektivne odgovornosti. Do tega principa pa je zavzela negativno stališče tudi nürnberška sodna praksa, ki je iskala individualne storilce in krivce.

V zvezi z vprašanjem kazenske odgovornosti internirancev pravilno poudarja obnovitveni predlog, da položaj internirancev sam po sebi ne ekskulpira internirancev vsake krivde in kazni, če je kot interniranec storil določeno kaznivo dejanje. Tudi interniranec je namreč odgovoren za svoja kazniva dejanja, če jih je pri opravljanju del v posameznih taboriščnih delavnicah, institucijah (v revirju, na poskusnih postajah) itd. storil na lastno pobudo ali na pobudo drugih ali dajal za taka dejanja pobudo drugim ter da je kazensko seveda odgovoren tudi za ona kazniva dejanja, ki jih je storil na povelje, kolikor ni tega storil ob pogojih skrajne sile.

Končno ni brez pomena za vprašanje, ali je šteti delo, ki ga je obs. Sark opravljal na malarijski postaji, za sodelovanje v kazenskopravnem pomenu ali ne, tudi to, kar so s stem v zvezi izpovedali nekateri v teku obnovitvenega postopka kot priče zaslišani bivši interniranci iz Dachaua. V tem pogledu je predvsem značilno, da je Anton Roš, ki je sam bil žrtev poskusov dr. Schillinga, kot priča izpovedal, da on ni nikdar ničesar očital obs. Sarku, ker mu ni imel kaj očitati. Kot priča zaslišani Velja Sirnik pa je izpovedal, da se noben interniranec ni nikdar pritoževal zoper Sarka ali pa mu karkoli očital ter da so vsi interniranci vedeli, da so naši interniranci izvrševali le podrejena in manj pomembna dela. Tudi priča Franc Švajgar pravi, da na internirance, ki so delali na poskusnih postajah, niso ostali interniranci gledali kot na sodelavce Nemcev oz. taboriščne SS-uprave. Tudi Vlado Vodopivec je kot priča povedal, da interniranci, ki so bili zaposleni v revirju in na postajah, niso imeli nobenega vpliva na to, kako so se poskusi izvrševali, ker je bilo vodstvo revirja in vseh poskusnih postaj v rokah zdravnikov – aktivnih nacističnih oficirjev (gestapa in SS) in da nikdar ni na Sarka padel sum, da bi bilo njegovo delo na malarijski postaji v škodo internirancev. Bivši interniranec v Dachau Drago Šega pa je navedel, da so se vsi bivši interniranci omenjenega taborišča čudili, v času takozv. dachauskih procesov pri nas, zakaj se ti procesi izvajajo, da pa so si takrat bivši interniranci mislili in bili prepričani odn. domnevali, da vendarle mora obstajati neki dokazni material. Vsebinsko podobno izjavo je podal tudi kot priča zaslišani Velja Sirnik. Tudi priča Fedor Bevc pravi, da je Sark bil pošten in do sojetnikov skozi obziren, tovariški in

pripravljen pomagati ter da je na malarijski postaji opravljal le nepomembna dela in sicer krvne preparate in evidenco teh elaboratov.

Glede na princip subjektivne odgovornosti, na katerega opira naše veljajoče kazensko pravo storilčevo kazensko odgovornost za storjeno dejanje ter glede na zgoraj prikazane številne nove dejanske okoliščine, zlasti tudi one glede ustroja koncentracijskih taborišč, dolžnosti internirancev opravljati vsako odkazano jim delo pod pretnjo drastičnih telesnih kazni in celo smrti ter glede na izpovedbe zgoraj navedenih novih prič bi se utegnilo na novi glavni obravnavi pokazati, da je utemeljen dvom, da je obs. Sark zavestno in prostovoljno izvrševal naloženo mu delo v laboratoriju in da njegovega dela ni moč pravno opredeliti kot udeležbo pri izvrševanju zločinskih poskusov na internirancih. Utegnilo pa bi se tudi sodišče prepričati, da delo, ki ga je opravljal obs. Sark na malarijski postaji, ne pomeni objektivne kršitve pravil mednarodnega prava in da njegovega dela na malarijski postaji ni moč šteti za tako zločinsko in nečloveško ravnanje, kot ga je za nastanek kaznivega dejanja vojnega zločina zoper civilno prebivalstvo zahtevala in predvidevala določba čl. 3 tč. 3 ZKLD in kot ga zahteva tudi sedanja določba čl. 125 KZ. Skratka, utegnilo bi se izkazati, da inkriminiranega Sarkovega delovanja ni moč šteti za sodelovanje oz. udeležbo v kazenskopravnem smislu pri izvrševanju zločinskih poskusov dr. Schillinga in končno, da tudi subjetivna stran očitanega dejanja ni podana. Nove dejanske okoliščine in novi predloženi dokazi utegnejo torej povzročiti oprostitev obs. Mitje Sarka glede dejanja, ki je opisano pod tč. 1 pravnomočne sodbe.

Ad tč. 2 izreka sodbe:

Pod točko 2 izreka pravnomočne sodbe je obs. Sark spoznan za krivega, »da je po osvoboditvi pred predstavnikom ljudske oblasti lažno prikazoval dejstva o svojem zadržanju v taborišču v Dachauu, oz. jih zamolčal, sklicujoč se pri tem na že obsojene vojne zločince in špijone Diehl Branka, Barle Karla in Krajnca Borisa, ki so njegove lažne izjave potrdili, vse to z namenom, da bi skupno z njim in organizirano prevarili ljudsko oblast oz. na drugi strani pa preprečili s tem razkritje ostalih gestapovskih agentov in vojnih zločincev Diehl Branka, Barle Karla, Krajnc Borisa in Stepišnik Milana, katerim se je z istim organiziranim lažnim prikazovanjem zločinov v revirju, poskusnih postajah in ostalih zločinskih ustanovah gestapa v Dachauu posrečilo se vriniti na odgovorna vodilna mesta v državni upravi, torej jim je s tem omogočil nadaljevanje njihovega špijonskega delovanja, ki so ga vršili s tem, da so organizirali špijonsko, sabotersko in diverzantsko organizacijo v službi tuje obveščevalne službe«, s čimer je storil kaznivo dejanje po čl. 3 tč. 8 ZKLD. Po tej določbi je storil to kaznivo dejanje tisti, ki je organiziral v državi ali zunaj nje združbo, ki ji je bil cilj, da se bi z nasiljem zrušila ali spravila v nevarnost obstoječa državna ureditev, ali da bi se spravila v nevarnost federativna ureditev države, enakopravnost in bratstvo jugoslovanskih narodov in ljudska oblast. Storil pa je to dejanje tudi tisti, ki je postal član take združbe ali jo na kakršenkoli način podpiral.

Iz razlogov pravnomočne sodbe je moč razbrati, da sodišče ni verjelo zagovoru obs. Sarka, ki je odločno zanikal, da bi po osvoboditvi in vrnitvi iz Dachaua kot agent gestapa lažno prikazoval predstavnikom ljudske oblasti dejstva o svojem zadržanju v Dachauu. Iz obrazložitve pravnomočne sodbe izhaja, da je obs. Sark storil to kaznivo dejanje na ta način, da v vprašalno polo oz. v anketni list ni vnesel

svojega zadržanja v Dachauu in da ni navedel zlasti tega, da je bil zaposlen na malarijski poskusni postaji in kakšno delo je tam opravljal. Po ugotovitvah pravnomočne sodbe je obs. Sark to zamolčal z namenom, da bi skupno z ostalimi v sodbi imenoma naštetimi gestapovskimi agenti preprečil njihovo razkritje in jim s tem omogočil nadaljevanje njihovega špijonskega delovanja. Iz izreka pod točko 2 izhaja nadalje, da je obs. Sark na tam opisani način pomagal omenjeni špijonski, saboterski in diverzantski organizaciji, ki je bila v službi tuje obveščevalne službe.

V sumarnem zapisniku z dne 28. 4. 1948 je navedeno (str. 12), da se je obs. Sark zagovarjal, da je po vrnitvi v domovino slučajno dvakrat srečal na ulici v Ljubljani bivšega sointerniranca Branka Diehla in da sta takrat izmenjala samo nekaj besed, na glavni obravnavi pa je pojasnil, da je on takrat Diehlu povedal, da ga je v anketnem listu navedel kot pričo glede svojega zadržanja v Dachauu in da mu je Diehl takrat rekel, da bo že kaj povedal. Tako v sumarnemu zapisniku, kakor tudi v zapisniku o glavni obravnavi, se omenja »anketni list«, ne da bi bilo povedano, za kakšen anketni list je šlo. Sodišču tudi ni bil predložen v dokazne svrhe noben anketni list ali kakšna vprašalna pola. Tudi obrazložitev sodbe nima v tem pogledu ničesar. Iz originalnega zapisnika o zaslišanju obs. Sarka pa je razvidno (str. 81–83), da je obs. Sark v svojem takratnem zagovoru navajal, da je 6. ali 7. junija 1945 prišel iz Dachaua v Ljubljano in da je že 25. 6. 1945 nastopil službo laboranta v Centralnem laboratoriju ministrstva za zdravstvo in da je v tej službi ostal vse do aretacije, vzporedno s službo pa je nadaljeval študij na kemični fakulteti. Ker je bil vesten in marljiv v službi in v sindikatu kot kulturni delavec, pravi obs. Sark, da ga je pomočnik ministrstva dr. Perušek predlagal za vstop v KP in da je moral s tem v zvezi prinesti karakteristiko z univerze ter izpolniti anketno polo.

Iz fotokopij treh izvlečkov iz zapisnikov o zaslišanju Branka Diehla je razvidno (A 334169, A 334173 in A 334177), da sta se obs. Sark in Branko Diehl prvič slučajno srečala leta 1946 v takratni Frančiškanski ulici tj. v današnji Nazorjevi ulici, da je obs. Sark takrat povedal Branku Diehlu, kje je v službi in da študira, da se je oženil oz. da se bo oženil ter da bi rad postal član KP, da s tem v zvezi zahtevajo od njega karakteristiko o zadržanju v Dachauu in da se bo skliceval na njega (Diehla). Ko pa sta se drugič slučajno srečala, pravi Branko Diehl, da je on sam omenil Sarku, da še niso od njega (Diehla) zahtevali karakteristike. Iz prej omenjenega zapisnika o zaslišanju Branka Diehla (fotokopija A 334177) izhaja, da nihče ni od Branka Diehla zahteval nobene karakteristike za Sarka in da Branko Diehl nobene karakteristike o Sarku sploh ni dal, in da o Sarku sploh z nikomer ni govoril, niti s Krajncem. Boris Krajnc je v svojem zaslišanju zatrjeval, da je on bolj malo poznal Sarka (fotokopija A 334173 in A 334174). Tudi Milan Stepišnik, zaslišan dne 5. 4. 1948, je navedel (fotokopija A 334181), da on ni imel v Dachauu s Sarkom nobene zveze in da je bil Sark kmalu nekam premeščen. Edino Karel Barle je navedel (fotokopija A 334172), da je on pred ljudsko oblastjo med drugim ščitil tudi Sarka, da ne bi odgovarjal za zločine in izdajalska dejanja. Ker sta Boris Krajnc in Milan Stepišnik malo poznala obs. Sarka in že v Dachauu nista imela z njim stikov in ker pravi Branko Diehl, da on ni z nikomer o Sarkovi nameri vstopiti v KP, govoril in da tudi nobene karakteristike o Sarku tudi nikomur ni dal, ker karakteristike o Sarku sploh ni nihče zahteval – in ker tudi Barle Karel ni povedal, s čim in na kakšen način je ščitil Sarka, zlasti pa ni potrdil tega, da bi bil on kdajkoli dal kako karakteristiko o Sarku, zato bi se utegnilo na novi glavni obravnavi po izvedbi in oceni navedenih listin-

skih dokazov priti do zaključka, da ne drži trditev sodbe, da so imenovani potrdili Sarkove lažne navedbe in da obs. Sark ni svojega zadržanja v Dachauu zamolčal predstavnikom ljudske oblasti ter da je opustil opisati v anketnem listu svoje delo na malarijski postaji v zvezi z nameravanim vstopom v KP in da tega ni torej storil zato, da bi s tem »dejansko pripomogel oz. preprečil razkritje ostalih gestapovskih agentov in vojnih zločincev«, ki so imenoma navedeni v izreku pravnomočne sodbe.

Na podlagi tega, kar izhaja novega iz originalnega zapisnika o zaslišanju obs. Sarka (str. 81–83) in iz tega, kar izhaja iz vsebine fotokopije o zaslišanju Branka Diehla, bi moglo sodišče priti do ugotovitve, da sta se obs. Sark in Diehl res srečala le slučajno, da je bilo obakrat njuno srečanje bežno in kratko in da niti ob priliki prvega in tudi ne drugega srečanja nista ničesar takega govorila, kar bi moglo kazati na katerikoli element kaznivega dejanja iz čl. 3 tč. 8 ZKLD. Ker je bil Diehl Branko že pred prvim srečanjem z obs. Sarkom v službi na kontrolni komisiji in ker je Diehl Branko kmalu po osvoboditvi Dachaua odpotoval v Ljubljano zaradi ureditve repatriacije vseh slovenskih internirancev iz Dachaua in ker je Diehl po povratku v taborišče Dachau pokazal Sarku dokument, s katerim je vlada LRS imenoval Diehla za svojega opolnomočenca glede organiziranja repatriacije, kot je to razvidno iz originalnega zapisnika o zaslišanju obs. Sarka na str. 78–79, in ker razen omenjenih dveh slučajnih bežnih srečanj na ulici nista imela nobenih drugih stikov, bi sodišče po ponovnem pretresu navedenih novih okoliščin in novih listinskih dokazov utegnilo ugotoviti, da obs. Sark ni vedel in tudi vedeti ni mogel, da je Branko Diehl član špijonske, saboterske in diverzantske organizacije v službi tuje obveščevalne službe. Glede na to pa bi se utegnilo pokazati, da se obs. Sark tudi ni zavedal, da s tem, ko v anketnem listu za sprejem v KP ni navedel in povedal, kaj je on (Sark) delal na malarijski postaji, pomaga Branku Diehlu kot članu špijonske, saboterske in diverzantske organizacije, še manj pa, da bi se zavedal, da s tem ščiti in krije ostale v pravnomočni sodbi imenoma naštete gestapovske agente, s katerimi ni imel nobene povezave v Dachauu in tudi ne po osvoboditvi.

Ne glede na vse s tem kaznivim dejanjem (pod točko 2) obrazloženo, pa je bilo treba glede tega dejanja dovoliti obnovo kazenskega postopka predvsem tudi še iz razloga, ker temelji odločba o krivdi tudi za to dejanje – enako kot za dejanje pod točko 1) – na predpostavki oz. zaključku, da je obs. Sark bil gestapovski agent in da je storil očitani mu vojni zločin, kar vse pa je hotel zakriti pred ljudsko oblastjo in na ta način ščititi sebe in ostale gestapovske agente, da jih ne bi odkrili. Obe kaznivi dejanji sta torej najtesneje med seboj povezani in sicer tako, da predstavlja drugo dejanje pravzaprav le nadaljevanje prvega, vsekakor pa je drugo dejanje v tesni povezavi in odvisnosti od prvega. Kaznivo dejanje pod točko 2 pomeni le ukrepanje obs. Sarka kot gestapovca in vojnega zločinca, da ga ne bi odkrili in da bi bilo s tem omogočeno njemu in ostalim imenovanim gestapovskim agentom nadaljevanje njihovega zločinskega delovanja proti lastnemu ljudstvu in državi. Ker je po novih dejanskih okoliščinah in novih dokazih, navedenih v obrazložitvi tega sklepa, trdnost in zanesljivost očitka glede tega, da je obsojeni Sark bil agent gestapa in da je vojni zločinec, tako močno omajana, da je bilo treba utemeljenemu predlogu za obnovo kazenskega postopka glede dejanja pod točko 1 ugoditi, je bilo zato treba – zaradi podane medsebojne povezanosti drugega dejanja s prvim dejanjem, dovoliti obnovo seveda tudi na drugo dejanje tj. za dajanje, opisano pod točko 2. Čim bi se namreč izkazalo, da obs. Sark ni bil v Dachauu agent gestapa in da mu tudi sicer

ni moč naprtiti kazenske odgovornosti za opisano delo na malarijski postaji, potem se utegne priti do zaključka, da tudi drugo kaznivo dejanje pod točko 2 pravnomočne sodbe ne drži.

☆

Pri pretresu navedb republiškega javnega tožilca v njegovem predlogu za obnovo kazenskega postopka v korist obs. Mitje Sarka in pri pretresu listinkih dokazov, zlasti pa vsebine v uvodu te obrazložitve navedenih dveh dokumentarnih knjig ter ostalih listinskih dokazov, je senat tukajšnjega republiškega vrhovnega sodišča prišel do zaključka, da so glede obeh inkriminiranih kaznivih dejanj podane take nove dejanske okoliščine, dejstva in podatki, in da so predloženi tudi taki novi dokazi, kar vse utegne samo za sebe in tudi v zvezi s tem, kar izhaja iz sumarnega zapisnika o zaslišanju obs. Sarka z dne 28. 4. 1948 in iz zapisnika o glavni obravnavi, povzročiti oprostitev obs. Sarka glede obeh v pravnomočni sodbi opisanih kaznivih dejanj. Ko so torej izpolnjeni pogoji, ki jih za dovolitev obnove zahteva in predvideva določba čl. 292/I tč. 3 ZKP/48, zato je bilo treba utemeljeni zahtevi za obnovo kazenskega postopka, podani v korist obs. Sarka, ugoditi in v skladu z določbo čl. 295/IV ZKP/48 odločiti tako, kot je to navedeno v dispozitivu tega sklepa.

Ljubljana, dne 24. 2. 1971

Zapisnikar
Ivan Mišič l.r.

Predsednik senata
Lojze Piškur l.r.

Dostaviti:
1 × JT SRS
3 × Okrožno sodišče v Ljubljani

ŽIG:
Vrhovno sodišče
SR Slovenija
Ljubljana

K 138/71-3

SKLEP

Okrožno sodišče v Ljubljani je v kazenski zadevi zoper obs. Mitjo Sarka, zaradi kaznivih dejanj po 3. in 8. tč. 3. čl. ZKLD

sklenilo:

I. Kazenski postopek zoper Mitjo Sarka se ustavi.
II. Sodba okrožnega sodišča v Ljubljani z dne 22. 5. 1948, K 364/48-10, se razveljavi.

Stroški kazenskega postopka iz 1. do 5. tč. 2. odst. 89. čl. ZKP obremenjujejo proračun.

Obrazložitev

Vrhovno sodišče SR Slovenije je s sklepom z dne 24. 2. 1971, opr. št. I Kr 47/70-4, ugodilo zahtevi javnega tožilca SR Slovenije za obnovo kazenskega postopka, ki je bil zoper Mitjo Sarka pravnomočno končan s sodbo okrožnega sodišča v Ljubljani z dne 22. 5. 1948, opr. št. K 364/48-10, ter poslalo zadevo tukajšnjemu sodišču v novo obravnavo. Še pred novo glavno obravnavo je javni tožilec SRS z vlogo z dne 26. 3. 1971, opr. št. Ktr 713/70 na podlagi 261. čl. ZKP umaknil obtožnico z dne 13. 5. 1948, opr. št. B 17/48 zoper Mitjo Sarka. Glede na to je sodišče po 261. čl. ZKP ustavilo kazenski postopek zoper Mitjo Sarka, ob smiselni uporabi 2. odst. 377. čl. ZKP pa razveljavilo tudi prejšnjo sodbo.

Izrek o stroških kazenskega postopka temelji na določbi 1. odst. 92. čl. ZKP.

Ljubljana, dne 8. aprila 1971

Predsednik senata:
(Dr. Živko Zobec)[1]

Pravni poduk: Zoper ta sklep je dopustna pritožba na Vrhovno sodišče SR Slovenije v Ljubljani. Pritožbo bi bilo treba vložiti pismeno ali ustno na zapisnik pri tukajšnjem sodišču v roku 3 dni po prejemu pismenega odpravka tega sklepa.

[1] Pod predsednikovim imenom je lastnoročno podpisan Koman

Dokumenti o razveljavitvi sodbe Fakina in Mrzela

JAVNO TOŽILSTVO
SOCIALISTIČNE REPUBLIKE SLOVENIJE
Ktr 714/70
Ljubljana, 16. 3. 1971

VRHOVNO SODIŠČE SR SLOVENIJE
– Kazenski oddelek –
Ljubljana

V kazenski zadevi zoper ing. Borisa FAKINA in sostorilce zaradi kaznivih dejanj iz 3. točke 3. člena in 2. člena ZKLD, ki je bila pravnomočno končana s sodbo Okrožnega sodišča v Ljubljani pod opr. štev. K 299/49 z dne 11/10-1949 v zvezi s sodbo Vrhovnega sodišča LRS v Ljubljani pod opr. štev. Kž 375/49 z dne 16. 11. 1949, predlagamo na prošnji obsojenih ing. Borisa FAKINA in Ludvika MRZELA v smislu 6. člena uvodnega zakona k zakoniku o kazenskem postopku z dne 30/9-1953 iz razloga točke 3 odstavek 1 čl. 292 ZKP/48 v korist navedenih obsojencev

ZAHTEVO ZA OBNOVO KAZENSKEGA POSTOPKA

in sicer glede Fakina za vsa kazniva dejanja, glede Mrzela pa samo za kaznivo dejanje pod točko II.) 1) sodbe.

Vrhovno sodišče SR Slovenije naj po 4. odstavku 295. člena ZKP/48 temu predlogu ugodi in zadevo pošlje Okrožnemu sodišču v Ljubljani v novo obravnavo.

Obrazložitev

I. ing. BORIS FAKIN

Boris Fakin je bil z zgoraj citiranima sodbama spoznan za krivega kaznivih dejanj po 3. točki 3. člena in 2. člena ZKLD (zakon o kaznivih dejanjih zoper ljudstvo in državo) in sicer:

1. da je v januarju 1944 v Ljubljani ob priliki zaslišanja pri gestapu pristal na sodelovanje z gestapom kot zaupnik in bil v tem svojstvu odposlan v koncentracijsko taborišče Dachau, kjer je bil povezan z gestapovskimi agenti Koširjem Mirkom, Diehlom Brankom, Ličnom Vladimirjem, Krajncem Borisom, Stepišnik Milanom in drugimi in je

a) sodeloval v laboratoriju taboriščnega revirja, kjer je pod nadzorstvom gestapovca Schneiderja vršil razne kemične posle in ostala strokovna dela,
b) po nalogu gestapa se skupaj s Stepišnikom Milanom vključil v slovenski pevski taboriščni zbor in je zbiral podatke o članih zbora in o delovanju istega ter je te podatke skupaj s Stepišnikom sporočal gestapu,
c) širil razne neresnične in demoralizajoče vesti kot n.pr. da Titovi vojaki ne nosijo več peterokrake zvezde, temveč »kokardo« v namenu da vzbudi med interniranci malodušje, torej je ob času sovražnikove okupacije kot pomagač sovražnikovega terorističnega aparata ovajal in izvrševal vojne zločine;

2. V letu 1945 se je v Ljubljani vključil v združbo bivših gestapovskih agentov Diehla, Stepišnika, Krajnca, Lična in drugih ter je kot vplivni uslužbenec MIR-a LRS in po svojih osebnih zvezah pripomogel, da so bili gestapovski agenti postavljeni na odgovorna mesta, kot n.pr. Krajnc Boris za univerzitetnega profesorja, Ličen Vladimir pa za direktorja Kemične tovarne v Medvodah, ter je s tem pripomogel k nadaljevanju njihovega škodljivega delovanja, torej je izvršil dejanja, ki so imela za cilj, da bi se spravile v nevarnost temeljne pridobitve osvobodilne vojne in obstoječa ureditev FLRJ.

Po 4. členu cit. zakona z uporabo 66. člena KZ je bil na prvi stopnji obsojen na 8 let in 9 mesecev odvzema prostosti s prisilnim delom ter na izgubo državljanskih pravic za dobo 3 let in na zaplembo vsega premoženja. Zoper to sodbo sta se pritožila obtoženec zaradi krivde in kazni ter javni tožilec zaradi kazni. Pritožbo obtoženca je Vrhovno sodišče LRS zavrnilo kot nedopustno, ugodilo pa je pritožbi javnega tožilca in zvišalo obtožencu kazen na 12 let odvzema prostosti s prisilnim delom.

Z ukazom Prezidija Ljudske Skupščine FLRJ št. 7722 z dne 28. 11. 1950 je bila obsojencu kazen znižana na 6 let strogega zapora. Z odločbo ministra za notranje zadeve LRS z dne 5/4-1952 štev. 1/43 je bil obsojeni ing. Boris Fakin pogojno odpuščen s prestajanja kazni.

Z vlogo z dne 13/7-1970 je ing. Boris Fakin zaprosil, da se glede njega vloži zahteva za obnovo kazenskega postopka. To vlogo je še dopolnil s svojo »pro memorio« z dne 14/7-1970, v kateri je prvič izrazil dvom, da so dokumenti o njegovem pristanku na sodelovanje z gestapom falsifikat. To dejstvo in še nekatere druge okoliščine so bile za javno tožilstvo opozorilo, da morda v procesu zoper ing. Borisa Fakina le ni bilo storjeno vse, da se dožene pravo stanje in ugotovi materialna resnica.

V obnovitvenih poizvedbah je javno tožilstvo dejansko ugotovilo nova dejstva in nove dokaze, ki bi utegnili porušiti fundamentalne zaključke sodbe. Gre delno za nove priče, delno pa za že v času sojenja znane priče, katerih izpovedbe pa so bile v preiskavi površno in nepopolno protokolirane, na glavni obravnavi pa jih sodišče ni neposredno zaslišalo. Poleg tega so bila v času od sojenja sem izdana v tiskani obliki številna pričevanja naših in tujih avtorjev, ki dajejo sedaj zanesljiv vpogled v organizacijo in funkcioniranje nemških koncentracijskih taborišč ter vseh njihovih raznovrstnih institucij, med njimi tudi revirja v koncentracijskem taborišču Dachau, na katerem je bil ing. Boris Fakin zaposlen. Vpogled v to gradivo, ki ni bilo sodišču ob sojenju znano, izpodbija določene sodbene zaključke. – Odkriti so bili nadalje dokumenti o organizaciji in delu gestapa in SD v času narodnoosvobodilne vojne pri nas, ki zopet jasno kažejo, kako je bila ta služba organizirana, s tem v zvezi vzbu-

jajo dvom, da so dokumenti, ki so bili na glavni obravnavi predloženi kot glavni obremenilni material zoper Fakina, pristni. – V času po sojenju je bila tudi osvetljena nürnberška sodna praksa, ki pobija nekatere trditve sodbe, predvsem pa odklanja vsakršno kolektivno odgovornost in v odnosu do osumljencev stoji trdno na osebni odgovornosti.

To novo dokazno gradivo, katero bomo v nadaljnjem sproti navajali, bistveno spreminja – po naši oceni – vprašanje Fakinove krivde, kar izhaja iz naslednjega:

1. Sodba ima za dokazano, da je Fakin pristal na sodelovanje z gestapom v januarju-1944 ob priliki zaslišanja v ljubljanskih zaporih. Takšno sodelovanje naj bi mu bilo dokazano predvsem po fotokopijah kartotečnega lista in dveh dopisih gestapa, kar vse je v spisu. Iz teh dokumentov naj bi bilo nedvomno razvidno, da je Fakin potem, ko je bil predviden za usmrtitev, pristal na sodelovanje. Poslan je bil v Dachau, kjer naj bi ga bili povezali z ostalimi agenti gestapa in kjer so ga že po par mesecih namestili kot svojega zaupnega človeka na lažje delo in sicer za kemika v laboratoriju revirja.

Fakin, ki je tako v preiskavi kot na glavni obravnavi vseskozi zanikal pristanek na sodelovanje z gestapom, je trdil da s temi dokumenti, ki so mu bili predočeni šele na glavni obravnavi, še ni dokazano njegovo sodelovanje oziroma pripravljenost sodelovati z gestapom. Ponovno je poudaril, da je bil v ljubljanskih zaporih zaslišan samo po slovenskih agentih. V svoji vlogi za obnovo kazenskega postopka pa smatra, da so ti dokumenti ponarejeni.

V zvezi s tem je podčrtati dejstvo, da so bili res ti dokumenti predloženi šele na glavni obravnavi in to tik pred Fakinovim zaslišanjem. Vsa preiskava je šla mimo njih, kot da ne obstojijo, čeprav bi bilo pričakovati, da bi jih bili preiskovalci uporabili kot enega od posebno težkih obremenilnih dokazov že v preiskavi zato, da zlomijo Fakinovo zanikanje. Dokumenti so bili predloženi samo v fotokopiji in je nerazumljivo, zakaj niso bili uporabljeni in dani sodišču v oceno originali. Spričo takega ravnanja je bil Fakin na glavni obravnavi postavljen v povsem nepričakovano situacijo in je imel kaj malo možnosti, da se o teh dokumentih pobližje izjavi.

Med temi dokumenti ni niti enega s Fakinovim podpisom, kar tudi vzbuja sum. Iz prakse gestapa je znano, da so bili pri takozvanem »verbovanju« zaupnikov silno natančni in da so celotno gradivo za vsakega posameznika hranili v njegovem posebnem dosijeju. Nujni sestavni del takega dosijeja je bil zapisnik o zaslišanju »verbovane« osebe. Nemogoče si je zamisliti, da bi med sodišču predloženimi dokumenti tega zapisnika kot najvažnejšega dokumenta ne bilo. Takšen zapisnik je gestapu služil za pokritje oziroma utemeljitev ukrepa nižjega organa pred višjim, ki bi dokončno takšen ukrep tudi moral odobriti. Na drugi strani pa bi služil gestapu kot obremenilni material zoper Fakina, na osnovi katerega bi ga še dalje držal v pokorščini in ga izsiljeval. Takšen zapisnik bi bil tudi za naše sodišče neovrgljiv dokaz, da je Fakin dejansko pristal na sodelovanje z gestapom. Ta zapisnik je še toliko pomembnejši, ker gre v tem konkretnem primeru za pomilostitev in »verbovanje« na smrt obsojene osebe, ki je povrhu vsega še star komunist in razgledan intelektualec s širkim krogom znancev. Kot tak bi bil moral povedati pri zaslišanju, kar bi bilo iz zapisnika razvidno, mnogo zelo pomembnih stvari za gestapo, da bi bil sploh pomiloščen in sprejet med zaupnike.

Kako natančen in studiozen je bil postopek gestapa pri verbovanju zaupnikov kažejo fotokopije prevodov nemških dokumentov, ki smo jih predložili naslovnemu

sodišču v našem predlogu za obnovo kazenskega postopka v kazenski zadevi zoper Mitjo Sarka dne 30/12-1970 pod Ktr 713/70. Gre za fotokopije prevodov dokumentov posebnega referata IV N komandanta SIPO in SD v Mariboru z dne 7/5-1943 in oddelka gestapa pri SIPO in SD v Mariboru z dne 18/6-1943. Ti dokumenti se sicer nanašajo na komando SD Maribor, vendar se smiselno lahko razširijo tudi na komando SD Bled, saj sta se obe kot SS-ovski vezali na RSHA, problematika Štajerske in Gorenjske pa je bila v času nemške okupacije in narodnoosvobodilne borbe istovetna.

Dodati je še naslednje: Danes je že notorno, izhaja pa konkretno tudi iz nemških dokumentov, ki jih omenjamo v prejšnjem odstavku, da je gestapo pri nas v zvezi z naglim razvojem NOV napenjal vse sile, da bi pridobljene agente uporabil na terenu, zlasti da bi jih infiltriral v enote NOV in v institucije OF. Fakin, ako bi bil pristal v resnici na sodelovanje z gestapom, bi bil glede na širok krog znancev in njegove osebne lastnosti, zlasti pa dejstva, da je bil že pred vojno znan v javnosti kot levičar, kot nalašč za to. Proti vsej gestapovski logiki in politiki pa ga pošljejo v Dachau, kjer jim ne more nič koristiti.

Tak dvom pa vzbujajo tudi druge okolnosti Fakinove aretacije in transporta v Dachau v januarju 1944, ki na glavni obravnavi niso bile razjasnjene. Fakin je ves čas zatrjeval, da so ga zasliševali smo Hacinovi[1] agenti. Že pri zaslišanju v preiskavi (list 50 in 141) je izrazil mnenje, da je bil verjetno izločen iz skupine talcev in odrejen za Dachau zaradi uspele intervencije njegovih domačih pri Hacinu in to preko dr. Jožeta Fakina in agenta Tumpeja. O tem je govoril še pozneje v preiskavi in celo bolj natančno, kar je razvidno iz njegove sicer nepodpisane in nedatirane izjave, ki je pa uvrščena v preiskovalno gradivo na listih 147, 148 in 149 (oziroma pod številkami 36, 37, 38 – 763, 769 in 775). Ta izjava ni bila predložena sodišču. O možnosti, da je zanj interveniral njegov sorodnik dr. Jože Fakin, ki je bil uslužben pri policiji, govori tudi v zapisniku o zaslišanju na listu 156 oziroma 45. Nadalje je o tem govoril pri zaslišanju dne 25/5-1948 (list 199). Tudi v svoji pritožbi zoper prvostopno sodbo govori o intervencijah domačih (list 227).

O tej okolnosti so bile v preiskavi zaslišane tudi nekatere priče, ki izjavljajo skladno s Fakinovim zagovorom, vendar ti zapisniki niso bili predloženi sodišču. Tako je v preiskovalnem spisu ostal zapisnik o zaslišanju Loboda Vinka, katerega izkaz je gotovo pomemben, saj je bil ta v kritičnem času s Fakinom skupaj v zaporu. Loboda zlasti pojasni, da je bil Fakin potem, ko je bil 15. 1. 1944 že določen za transport, ponovno poklican v pisarno zaporov v belgijski vojašnici, kjer pa se ni dolgo zadrževal – »mogoče še manj kot ob prvem pozivu tega dne« (cca 10 minut). Fakin je priči ob povratku povedal, da je »bil klican v pisarno, kjer so mu sporočili, da ne gre s transportom. Pristavil je, da mu je mogoče pomagal stric Fakin in da bo eventuelno še izpuščen.« Priča je tudi povedala, da v tej vojašnici ni bilo gestapovcev razen periodičnega obiska.

Izjava priče Lobode je v osnovi skladna s Fakinovimi izjavami, ki jih je dal na zaslišanju dne 9/4-1948 (list 4, 5, 14, 15, 20, 49, 50, 51 in 53). V njej nič ne kaže, da je vsaj v tem času prihajalo do nekih kontaktov gestapa s Fakinom. Izjava nam daje podlago za sklepanje o verjetnem učinku intervencij, kot to Fakin sam navaja. O

[1] Lovro Hacin, med vojno šef politične policije v Ljubljani

teh intervencijah govori v svoji izjavi z dne 14/7-1970 tudi dr. Mara Fakin, bavila pa se je z njimi tudi preiskava, čeprav zadevni zapisniki niso prišli na sodišče. S tem v zvezi prilagamo nepodpisane zapise o zaslišanju Fakin Vide z dne 30/4-1948 in izjavi Mare in Maruše Fakin z dne 1. in 2. 5. 1948. Vsebina teh dokumentov prav tako govori za Fakinova izvajanja.

Po naši sodbi je podana velika verjetnost, da je bil Fakin deležen milejšega postopka ravno po zaslugi omenjenih intervencij in da so prav te intervencije imele za posledico, da ni bil uvrščen med talce, temveč odpeljan v Dachau. Če pa bi kljub temu le še kaj dali na omenjene gestapovske dokumente, se lahko postavi tudi hipoteza, da jih je gestapo sestavil za svoje lastno pokritje, potem ko je popustil intervenciji Hacinovega kroga zaradi nekih računov, ki nam niso znani. Toda tudi ob tej hipotezi so se stvari dogajale mimo volje Fakina.

Če je sodišče svoj zaključek, da gre za gestapovca oprlo tudi na dejstvo, da je bil Fakin izločen iz skupine talcev in odrejen za Dachau, potem je to storilo zaradi tega, ker ni razpolagalo z navedenimi izjavami Fakin Vide, Fakin Mare in Fakin Maruše. V primeru, da bi te izjave sodišče imelo, bi sigurno ne šlo mimo njih, temveč bi na glavno obravnavo te priče poklicalo in jih neposredno zaslišalo.

Navedena dejstva in novi dokazi vzbujajo po naši oceni opravičen dvom v obsojenčevo krivdo po tej točki sodbenega izreka. Sicer pa tudi mimo tega tu ni prezreti stališča, ki ga je osvojilo Zvezno Vrhovno sodišče v kazenski zadevi opr. štev. Kz 10/51 z dne 23/5-1951. (zadeva Gregorij Alojz) zlasti glede na okolnosti, ki vzbujajo dvom v obsojenčevo krivdo tudi po ostalih točkah sodbenega izreka.

2. Fakinu se pod 1) sodbenega izreka nadalje očita, da je bil kot agent gestapa v taborišču Dachau povezan z gestapovskimi agenti Koširjem Mirkom, Diehlom Brankom, Ličnom Vladimirjem, Krajncem Borisom, Stepišnikom Milanom in drugimi. Tu povezuje sodba Fakinovo krivdo z nekaterimi ugotovitvami iz »dachauskega« procesa zoper Diehl Branka in ostale, ki je bil pred Vojaškim sodiščem v Ljubljani dne 26/2-1948. Sodišču so ob pomanjkanju kakršnihkoli drugih dokazov za dokaz Fakinove krivde služile izključno samo izjave iz tega procesa, ki so bile predložene le v izvlečkih, pa še ti ne v originalu. Te izjave tudi niso doživele v nobeni fazi postopka nobenega kontradiktornega preverjanja, čeprav je Fakin, kot izhaja iz spisa, ponovno zahteval soočenje s pričami in obtoženci v »dachauskem« procesu in to v času, ko je bilo to še možno storiti.

Kaj lahko najdemo v teh izvlečkih glede Fakinove gestapovske povezave v smislu sodbenega izreka?

Ličen Vladimir je povedal (list 110): »Fakin se je družil z ing. Krajncem, Stepišnikom, Diehlom, Barletom, Puflerjem, Koširjem, ostala družba izven revirja mi ni znana«.

V izvlečku iz zapisnika o zaslišanju Milana Stepišnika je napisano: »Datuma Fakinovega prihoda v revir se ne spominjam. Povezava se je izvršila ali isti ali naslednji dan na bloku V v laboratoriju. Bila je kot vedno kratka... Kot posebne naloge se spomnim samo ene: skupno on in jaz sva dobila nalogo skupno pregledati delovanje pevskega zbora... Fakin se je v taborišču družil s Krajncem, Barletom, Diehlom, Puflerjem, Koširjem, Ličnom, menoj in drugimi« (list 109).

Nekaj več pove Krajnc Boris (list 111–113): »V laboratorij revirja so prišli začetkom leta 1944 Košir, Fakin in Ličen. V začetku je bila vsa skupina vezana na Koširja, ki je hodil poročat direktno k nam na blok V. Včasih je prišel mesto Koširja

ali Fakin ali Ličen. Poročali so ali Stepišniku ali Barletu ali meni... Že po zgodbah, ki so mi jih pripovedovali Košir, Fakin in Ličen o svoji poti do Dachaua, sem mogel sklepati, da gre za agente gestapa, čeprav mi o svojih zvezah napram gestapu niso pripovedovali nikoli. Kmalu potem so bili nameščeni v laboratoriju in so začeli prihajati na blok V. Javk je odredil naj se Stepišnik poveže z njim. To sporočilo je dal Stepišnik preko mene in sicer čez Koširja in Fakina istočasno, mislim, da je bilo to januarja ali februarja 1944. Revir, kjer so bili zaposleni Ličen, Košir in Fakin, je bila zločinska gestapovska ustanova, ki prvotno nikakor ni bila namenjena za zdravljenje bolnikov. Baš obratno, tukaj so skušali uničiti vsakogar, ki je bil bolan in za delo nesposoben. Edino iz tega razloga si je mogoče razlagati, da so prišli Košir, Fakin in Ličen kot prvi diplomirani kemiki v revirski laboratorij... Sredi poletja 1944 je izbiral Arbeitseinsatz v taborišču kemike, fizike in matematike. Ker je bilo rečeno, da gre za neka raziskovalna dela za nemško vojsko, je bilo jasno, da je poklical samo najbolj zanesljive, t.j. agente. Od Slovencev so bili pozvani Diehl, Košir in Fakin... Kasneje sem izvedel, da sta bila Košir in Fakin premeščena v taborišče Sachsenhausen. Tu sta bila zaposlena najprej v tovarni keramičnih izdelkov. Kasneje sta prišla kot agenta in bolnika v laboratorij, zopet kot zanesljiva na odgovoren položaj«.

Diehl Branko pa Fakina omenja v naslednji zvezi (list 120): »Ko so prišli v taborišče Ljubljančani, med njimi precej inteligence in nekaj kulturnikov, mi je rekel Sepp Lauscher, da naj pogledam, kdo so ti ljudje in se o njihovem delu, mišljenju itd. pozanimam. Opozoril me je na Mrzel Ludvika in mi naročil naj se z njim povežem ter uredim vse potrebno, da bo služil pri mojem poslu. Jaz sem zaradi tega večkrat govoril s slovenskimi kulturniki Mrzelom, Albrehtom, Logarjem, pozneje z ing. Fakin Borisom«.

V izvlečku iz razpravnega zapisnika z »dachauskega« procesa (list 108) pa sta zabeležena o tem sledeča dialoga:

Predsednik: Koga ste imeli vi na vezi (v Dachauu)?

Stepišnik: Jaz sem imel na vezi Ravnikarja Janka in pozneje došlega Čamernika in iz kliničnega laboratorija Lična in pozneje došla Fakina Borisa in Koširja Mirka.

Predsednik: Ste imeli z njim veze kot agent z agentom?

Stepišnik: Da.

In dalje:

Predsednik: Ali je še kdo drugi posredoval za vašo namestitev? (v tovarni lakov v Medvodah)

Ličen: Kdo je direktno posredoval, ne vem, predpostavljam pa, da so to izvršili vsi tisti, bivši ravno tako agenti iz Dachaua.

Predsednik: Kateri?

Ličen: Tisti, ki so bili takrat na kemijskem odseku zaposleni. To so ing. Krajnc, ing. Fakin, ing. Diehl in Barle.

Predsednik: Torej bivši gestapovski agenti, ki so vedeli, da ste tudi vi gestapovski agent.

Ličen: Da.

Po teh izpovedbah izgleda, da se na Fakina, potem ko naj bi bil kot zaupnik gestapa poslan v taborišče, komanda taborišča ni zainteresirala, čeprav naj bi bila o njegovem svojstvu kot V-Mann izrecno obveščena. Namesto tega so ga pričeli obletavati Stepišnik, Krajnc in drugi ter ga po mnenju sodišča vpletli v gestapovsko mre-

žo. Pri tem Ličen (v preiskavi) in Diehl ne povesta nič kaj bistvenega. Stepišnikova izjava o »povezavi« pa je polna neznank in neprecizna. Dopolnjuje ga sicer Krajnc, ki je izjavil, da je »Javk odredil naj se Stepišnik poveže z njim« in da je to »sporočilo dal Stepišnik preko mene in sicer čez Koširja in Fakina istočasno«, toda ta izjava, kaj malo pripomore k boljši pojasnitvi stvari. Vse ostalo kar Krajnc izjavlja, pa so le njegova sklepanja in predvidevanja, ki vzbujajo neprepričljiv vtis. Med drugimi pomembnimi okolnostmi je končno ostalo nepojasnjeno že samo vprašanje, kaj si kdo sploh predstavlja pod pojmom agenta in kakšna merila jemlje, da bi drugemu lahko prilepil tako etiketo. V zvezi z vsem tem sodba razloguje, da »ni prezreti dejstva, da je gestapo izredno pretkano izvedel zaupniško mrežo v taborišču ravno po svojih agentih med interniranci«. Toda po tem, kar najdemo v teh izjavah, to prej sliči na nekakšen klub gestapovskih sodelavcev, kot pa na nekaj, kar bi bilo »pretkano« in podobno metodam tako izurjene službe kot je bil gestapo.

Tudi po dvomljivo dopustnih vprašanjih na glavni obravnavi, ki smo jih zgoraj citirali, stvar te povezave ni bila pojasnjena. Kratek »da« je v tem slučaju po naši sodbi premalo popoln in prepričljiv, da bi na njem lahko gradili dokončen zaključek.

Sicer pa je nujno osporiti kakršnokoli vrednost tem izjavam tudi po dejstvih, ki so bila naknadno ugotovljena. Po vpogledu v preiskovalne spise zoper Diehl Branka in ostale in ki sodišču niso bili predloženi, je možno ugotoviti, da so bile zoper nekatere obsojence – priče, ki so zgoraj omenjene, uporabljene nezakonite metode, zaradi česar jim ni pokloniti vere tudi ne v zadevi tedaj obtoženega Fakina. Pri tem jemljemo, da so take metode morale bistveno vplivati ne samo na celoten potek preiskave, ampak tudi na izjave obtožencev na glavni obravnavi, ker so obtožence držale v občutku strahu pred kasnejšimi posledicami in v ustvarjenemu vzdušju, iz katerega niso mogli najti izhoda.

Značilen primer zasliševanja v preiskavi je še zapisnik o zaslišanju Fakina z dne 8/3-1948 (listi 47–56), ki ni bil predložen sodišču in iz katerega je razvidno, da so preiskovalci na preiskovanca pritiskali in izvajali nanj nepopustljiv psihični pritisk, vse od obljub, da se mu osebno ne bo ničesar zgodilo, če v tako važni stvari prizna, pa do naravnost klasičnih kapcioznih in sugestivnih vprašanj, združenih predvsem s predočevanjem, da že vse vedo. Kakor pa že rečeno, mu že omenjenih sumljivih dokumentov, o katerih smo prej govorili in ki so bili zanj tako usodni, niso predočili.

3. Tisto, kar bi bilo za opredelitev kot gestapovskega sodelavca posebno pomembno, je gotovo iskati v konkretnih dejanjih in v konkretnih oblikah takega sodelovanja. V tej kazenski zadevi je v tem pogledu stvar sledeča:

a) Fakin je bil pod I) 1) a) sodbenega izreka spoznan za krivega, da je sodeloval v laboratoriju taboriščnega revirja, kjer je pod nadzorstvom gestapovca Schneiderja vršil razne kemične posle in ostala strokovna dela. Sodba ugotavlja pri tem, da »res ni iz dokaznega materiala razvidno, da bi Fakin pri tem delu zakrivil konkretne zločine in tudi ni dokazov proti temu, da je morda res v posameznih primerih pomagal internirancem v zvezi z zdravniki v revirju«, toda sodba se na drugi strani drži stališča »da je že samo sodelovanje v ustanovi, ki jo je organiziral gestapo – zločinsko delovanje«.

Takemu posplošenemu stališču pa se ni mogoče pridružiti, zlasti še ob dejstvu, ki je poznano, da revir v taborišču ni bil neposredna gestapovska ustanova. Sicer ne smatramo, da je revir v vsakem slučaju zasledoval humane cilje, toda prav tako je

nesmisel trditi, da je imel zlasti po letu 1942 izključno zločinski karakter. Dejstvo je, da so se v revirju dogajala mnoga zločinstva ne samo od strani SS zdravnikov, ampak tudi od strani posameznih internirancev. Poznano pa je tudi, da so mnogi zdravniki, bolničarji in drugo revirsko osebje za ceno svoje lastne življenjske nevarnosti opravljali humana dela in tako skušali v okviru danih pogojev lajšati trpljenje ljudi in vplivati na zboljšanje razmer v taborišču.

Če bi sledili logiki sodbe, bi seveda morali obtožiti celo vrsto znanih slovenskih zdravnikov, ki so delovali v dachauskem revirju, kljub temu, da so poznana njihova humana prizadevanja, ki so jih v revirju izpričali napram številnim internirancem. Na srečo taka logika ni prevladala v naši sodni praksi.

Nesporno je, da je bil Fakin, potem, ko je nekaj časa opravljal težka fizična dela, dodeljen v revirski laboratorij. Tu so opravljali razne kemične analize in Fakin je bil kot diplomirani inženir kemije s strani delovnega urada taborišča (ki je o poklicih vodil evidenco) tja dodeljen. O tem torej ni odločal sam, ampak se je kot brezpravni in nesvobodni jetnik moral prikloniti povelju, če ni hotel izzvati zoper sebe sankcij taborišènega vodstva. Sodba zlasti greši v tem, da pri oceni sodelovanja v revirju ne dela nobene razlike med SS-ovci na eni strani in interniranci kot brezpravnimi številkami v taborišču na drugi strani.

Najbrže bo res, da so na Fakinovo premestitev v laboratorij (kar je bilo vsekakor lažje delo od fizičnega pa tudi po nepisanih pravilih v določeni meri privilegirano, kar pa ni pripisati v krivdo internirancem) vplivale tudi intervencije, o katerih Fakin govori na listu 98 sodnega spisa. Navedeno dejstvo izhaja tudi iz izjave Fakinove sestre dr. Mare Fakin z dne 14. 7. 1970. Da je bila intervencija Fakinove svakinje Stoss Silve uspešna, kaže tudi fotokopija pisma nekega Fischerja neki Kaiser Luciji v Berlinu z dne 11/3-1944, v katerem sporoča, da je on (Fischer) govoril s komandantom taborišča Dachau in uredil, da je bil njen varovanec prestavljen v laboratorij. Zadevno listino je predložil Fakin sam s pripombo, da mu je bila vrnjena, ko je bil izpuščen s prestajanja kazni. To fotokopijo prilagamo. Glede na skladnost Fakinovega zagovora na listu 98 s temi dokazi po našem mnenju ne more biti nobenega dvoma, da »varovanec« v danem primeru ne more biti nihče drugi kot Fakin in da je šlo za uspešno intervencijo Fakinove žene. Sicer pa ta intervencija tako ni bistvenega pomena, ker se je dogajala izven volje Fakina samega.

Sodba Fakinu ne pripisuje krivde za njegovo konkretno delovanje v revirskem laboratoriju, kar bi sicer bilo edino relevantno. Ker pa sodba razloguje, da tudi ni dokazov proti temu, da je morda res v posameznih primerih pomagal internirancem v zvezi z zdravniki..., je zaradi tega dvoma, posebej pa še zaradi splošnega gestapovskega imenovalca, pod katerega je spravljena tudi obsodba pod I), 1) a) krivdoreka pomembno, da navedemo sledeče nove dokaze:

V prid Fakina Borisa je že v preiskavi izpovedal dr. Korsika Alojz, toda navedeni zapisnik ni bil predložen sodišču. Iz Korsikovega takratnega zapisnika izhaja, da se je v internaciji sestajal z Ličnom, Koširjem, Fakinom, dr. Mahkoto, dr. Kraigherjem Lojzem in dr. Bláho, ki je vsakokrat povedal novice z bojišča in kakšno je politično stanje. Pri svojem zaslišanju je Korsika povedal, da so na takih sestankih govorili tudi o ruski literaturi in o ruskem jeziku in da je tedaj Fakin predlagal, da bi jih Košir lahko naučil ruščine. Košir je na to pristal in so se res v ta namen dvakrat sestali, nadaljnje sestajanje pa so ukinili, ker je Fakin zvedel, da tako sestajanje vzbuja pozornost pri gestapovcih. Korsiki je znano, da je Fakin spesnil pesem, v

kateri toži, zakaj mora biti spomladi zaprt, namesto, da se bori zunaj v pomladi, na svobodi. Korsika je spoznal Fakina še na univerzi, kjer je bil izrazit levi član Slovenskega kluba. Korsiki je znano, da je prišel Fakin v Dachau februarja ali marca 1944. Zanj se je posebno zanimal komandant logorja in je potem kmalu prišel v laboratorij. Tam je Fakin v glavnem pesnikoval in ga je moral Korsika večkrat opomniti, naj delo vsaj markira, ker je sprevidel možnost, da bi ga kdo od ostalih lahko denuncíral. V laboratoriju, da se je delalo samo navidezno, aparature da so bile vedno postavljene, včasih pa da so čaše z urinom enostavno izlili in formalno napisali analizo, ker je ni nihče pregledal ali izkoristil.

Isti dr. Korsika je dal glede Fakina Borisa pismeno izjavo tudi dne 14/7-1970. Iz te izjave izhaja, da so bili slovenski interniranci, ki so bili zaposleni v revirju, med seboj povezani v organizaciji OF revirja, med katerimi je bil tudi Boris Fakin. Korsika se dobro spominja, da je Fakin aktivno sodeloval pri pomoči in reševanju naših ljudi kjerkoli se je dalo. Med drugim da je potvarjal kemične analize urina in blata. Ko so prišli na pregled pokojni komponist Blaž Arnič in še živeča slikarja prof. Nikolaj Omerza in prof. France Uršič, jim je dal skrivaj bucike, da so se zbodli v prst in z urinom odplaknili v epruveto kapljico svoje krvi. Tako so lahko pred nemškim kontrolnim bolničarjem dokazali veliko količino rdečih krvnih telesc in fingirali hudo obolenje ledvic. To je omogočilo slovenskim zdravnikom, da so dlje časa zadržali imenovane v bolnici. Posebno je bilo to pomembno v času, ko so bili na veliko transporti v takozvane zunanje komande, kjer so bili interniranci izpostavljeni smrtonosnim bombardiranjem. Prav na isti način so lahko reševali internirance pred »transporti smrti«, iz katerih se niso nikoli več vrnili. Korsika se spominja, da je ing. Boris Fakin z delom in vzgledom vsepovsod dvigal moralo in odpor slovenskih internirancev.

Korsikovo izpoved, ki se nanaša na Fakinovo delo v laboratoriju v zvezi s fingiranimi preiskavami, potrdi kot priča tudi Omerza Nikolaj. Fakin je bil tisti, ki je z lažnimi analizami krvi pripomogel, da je komponist Blaž Arnič »zbolel« zaradi lumbaga. Tudi Omerzi je znano, da je Fakin radijska poročila, ki jih je zvedel na ilegalnem sestanku, prenašal drugim internirancem.

Prof. dr. Stane Mahkota, ki je bil interniran do julija 1944 v Dachauu, opiše v svoji pismeni izjavi z dne 14. 7. 1970 politično delo med interniranci. Dr. Mahkota pove, da so bili tisti, ki so bili zaposleni v revirju, organizirani v organizacijo OF, v katero je bil zelo aktivno vključen tudi ing. Boris Fakin. Vsak dan so se sestajali z njim zaradi reševanja naših ljudi iz transportov, zaradi njihovega zadrževanja v bolnici, zaradi pribavljanja potrebnih zdravil itd. Delo članov navedene organizacije OF se je izražalo tudi na političnem področju, vzdrževanju morale in politične zavesti slovenske kolonije, v kulturnem udejstvovanju, pevskem zboru itd. Dr. Mahkota se spominja, da je bil Fakin v tem delu vseskozi zanesljiv, zelo aktiven in s svojim zadevnim udejstvovanjem zelo pomemben član jugoslovanske skupnsti njene politične organizacije v Dachauu.

Ko se v tej točki sodbe očita Fakinu vojno zločinstvo že samo s tem, da je bil zaposlen v laboratoriju, ni mogoče mimo naslednjih zdaj že notornih dejstev: Značaj revirja se je bistveno spremenil po porazih nemških armad na frontah. Do spremembe sicer ni prišlo naenkrat, temveč postopoma. Zaradi totalne mobilizacije za fronto so skušali internirance čimbolj uporabiti in izkoristiti za delo. Tako so v revir postopoma prihajali pravi zdravniki, med njimi tudi slovenski. S prihodom teh so se

pogoji za zdravljenje bolnikov – internirancev temeljito izboljšali in revir ni več pomenil le predstopnje za transport smrti, temveč prav nasprotno. V revirju so tedaj že mogli resnično zdraviti, z izmišljenimi diagnozami pa tudi marsikoga, ki mu je pretila nevarnost, skriti. O tem piše zlasti dr. Fratišek Bláha v svoji knjigi »Medicina na krivih potih«, ki je izšla v slovenskem prevodu pri Zavodu »Borec« v Ljubljani leta 1966. Iz nje povzemamo, da so zdravniki interniranci dobili močnejši vpliv v revirju šele leta 1943 po znanem češkem internistu dr. Pražáku, nato po njegovem nasledniku dr. Romanu Vidmarju in končno po dr. Franta Misu. Enak razvoj je bil tudi v laboratoriju, ki je bil priključen revirju, le s to razliko, da so v laboratorij prišli kemiki šele zadnje leto. O tem piše dr. Bláha na straneh 49, 217, 220 in 221 prej omenjene njegove knjige. Spričo tega je zagovor Fakina, da so bile možne sabotaže, obenem pa tudi humane akcije, prepričljiv. S tem v zvezi pa je dokaj neprepričljiv zagovor Krajnca Borisa, katerega smo razčlenili na strani 9 in 10. V času, ko je prišel Fakin v laboratorij, je ta, kakor že rečeno, bistveno spremenil svoj značaj.

b) Edina konkretna naloga, ki naj bi jo Stepišnik dal Fakinu kot gestapovskemu agentu, je bila tista v zvezi s pevskim zborom v smislu točke I) 1) b) sodbenega izreka.

Fakin je zanikal, da bi kdajkoli dobil ali celo izvršil tako nalogo.

Stepišnik pa o tem pove: »Kot posebne naloge se spominjam samo ene: skupno on in jaz sva dobila nalogo skupno pregledati delovanje pevskega zbora in sicer je bilo to julija 1944 tik pred mojim odpustom. V poročilu sva ugotovila, da zbor ni voden po kakih politično posebno aktivnih pripornikih, da je pevski program izbran iz starejših dob (čitalniška), poleg tega se pa še prepirajo med seboj, smatrala sva, da ni nevaren. Da sva mogla to storiti, sva oba pristopila k zboru z motivacijo, da ga je programsko treba osvežiti« (list 109).

Ostalo je nerazjasnjeno od koga sta dobila to nalogo, komu je šlo to poročilo in še druge okolnosti, ki bi lahko kaj dokazovale v smislu sodbenega izreka.

Čeprav torej v izjavi Stepišnika po naši sodbi ni ničesar spotakljivega, pa ji že iz razlogov, ki smo jih navedli zgoraj pod točko 2) (novi dokazi v zvezi z nezakonitimi metodami) odrekamo vsako vrednost.

Sodba se glede te točke sklicuje tudi na izjavo priče Omerza Zdravka, ki je vsebovana v prepisu zapisnika na listu 115. Priča na glavni obravnavi ni bila zaslišana in je bil tozadevni predlog obrambe zavrnjen. V izjavi priče pa tudi ne vidimo nič takega, kar bi lahko kazalo na kakšno gestapovsko dejavnost Fakina v smislu sodbenega izreka.

Nobenega dokaza tudi ni, da bi bili člani pevskega zbora utrpeli kakšne neprilike, šikaniranja ali slično.

c) Kar zadeva krivdorek pod I) 1) c), da je Fakin v Dachauu širil neresnične vesti, da nosijo Titovi vojaki kraljevsko kokardo, je Kopač Vlasto kot priča zaslišan na republiškem javnem tožilstvu 7/9-1970 sicer res potrdil svojo izpoved, ki jo je podal preiskovalnemu organu, potrjuje pa tudi Fakinov takratni zagovor pred preiskovalnimi organi, da je (namreč Fakin) tako parolo slišal od drugih. Kopač je izrazil prepričanje, da Fakin take neresnične vesti ni povedal iz kakega zlega namena, saj je poznal Fakina kot komunista že izpred vojne. To svoje prepričanje utemeljuje Kopač tudi s tem, da se je Fakin v interniraciji zadržal kot pravi komunist.

Navedena dejanja je sodba zajela skupaj z ostalimi kaznivimi dejanji iz obtožbe kot eno kaznivo dejanje po 3. točki 3. člena ZKLD. Če sedaj Kopač nekaj več

pojasnjuje glede subjektivne strani tega dejanja, so v drugih novih dokazih, ki jih navajamo, še novi elementi, ki opravičujejo sum, da je v tej točki krivdoreka sodba pravilna. Na Fakinov namen glede dogodka s to kokardo moramo sklepati zlasti po njegovem splošnem in konkretnem zadržanju v taborišču, na kar kažejo poleg že naštetih, zlasti še sledeče izjave prič:

Že prej omenjeni Loboda Vinko je na zaslišanju v preiskavi dne 2/6-1948 o Fakinu, med drugim, izjavil: »Kadar je prišel med nas internirance, je vedno nastopal zelo ohrabrujoče, govoril o skorajšnjem koncu vojne in nam prinašal poročila s fronte. V splošnem lahko rečem, da je bilo njegovo obnašanje dobro.«

V svoji pismeni izjavi z dne 31/7-1970 pozitivno ocenjuje Fakina Jakše Ljuban, predvojni komunist, ki je bil od jeseni leta 1944 s Fakinom skupaj v taborišču Sachsenhausen, in ki Fakina pozna še izpred vojnih let kot naprednega človeka. Slovenci so bili v navedenem taborišču med seboj čvrsto idejno in moralno-politično povezani, med njimi je vladalo medsebojno tovarištvo in solidarnost. Jakše opiše v citirani izjavi konkreten dogodek neposredno pred koncem vojne ob priliki evakuacijskega marša iz taborišča, ko je bil Jakše pred tem, da na pohodu opeša in da žalostno konča svoje življenje. Fakin in še neki drugi tovariš sta bila tista, ki sta Jakšetu povila noge z lastnim perilom in napravila copate iz svojih odej. Če bi bila Košir in Fakin gestapovca, po Jakšetovem mnenju, po osvoboditvi po ameriški vojski, ne bi pobegnila v rusko cono. Če bi bil Fakin to, kar se mu očita, bi Jakšeta kot starega komunista, ki je bil zaradi tega že na robiji v Sremski Mitrovici, za kar je Fakin vedel, verjetno izdal Nemcem.

Tudi vsebina zapisnika o zaslišanju obsojenega Barleta Karla na listih 274 in 275 v »dachauskem« procesu je za Fakina Borisa razbremenilna. Iz Barletove izpovedi izhaja, da je Diehl Barletu povedal, da se je Fakin v internaciji ponudil, da bi, četudi nepartijec, rad opravljal kake stvari po direktivah partije. Barletu je bilo znano, da je Fakin stremel za tem, da bi napravil kaj v korist partije in da je bil zadovoljen, če je imel neko nalogo. Pri zaščiti kakega komunista da je Fakin pokazal zelo veliko aktivnost in spretnost. Zato da se je zavzemal, da se zaščitijo naši umetniki – komunisti kot Omerza in drugi. Fakin naj bi se živo zanimal za razna politična vprašanja in si prizadeval, da bi se nadalje izobraževal. Spesnil je tudi več borbenih pesmi.

O obnašanju Fakina najdemo zapis tudi v knjigi Lojza Kraigherja »Na robu življenja«, ki je izšla pri Cankarjevi založbi v Ljubljani leta 1961. Na straneh 201 in 202 piše, da so v taborišču počastili že omenjenega dr. Františka Bláho kot »našega tatička« z majhno slovesnostjo in mu je ob tej priliki Igor Torkar, t.j. Fakin Boris, napisal lep sonet. – V isti knjigi najdemo v opombah, ki jih je napisal Melihar Stane, na strani 235 sledeče: »Kraigher se je s te vožnje (transport v Dachau) s hvaležnostjo spominjal predvsem ing. Borisa Fakina, ki mu je lajšal položaj, kolikor se je v tistih razmerah pač dalo«. Nedvomno je Melihar to zvedel od dr. Kraigherja samega. Iz ostalega konteksta pa je razvidno, da je bil dr. Kraigher težko bolan že v ljubljanskih zaporih in tako tudi na poti v Dachau. – Izpiske iz knjige Lojza Kraigherja prilagamo.

4. Tudi v točki 2) sodbenega izreka je v ospredju gestapovsko delovanje. Fakin naj bi se vključil v družbo bivših gestapovskih agentov ter pripomogel, da so bili ti postavljeni na odgovorna mesta, kjer so nadaljevali svoje škodljivo delovanje.

Če je res šlo za gestapovske agente, je po našem mnenju ostalo nedokazano, da

bi se bil Fakin zavedal, da se vključuje v to združbo ali da bi bil celo pripomogel, da so bili po vojni postavljeni na odgovorna mesta z namenom, da bi nadaljevali s škodljivim delovanjem. Sodbeni razlogi v tem pogledu so neprepričljivi, saj sami pravijo, da je Fakin vzdrževal po vojni stike z dachauskimi obsojenci, čeprav ni ugotovljeno ali službeno ali privatno.

Povsem je razumljivo, logično in življenjsko, da je Fakin kot generalni direktor kemične industrije prihajal v stik s kemiki, ki so bili zaposleni na univerzi ali v podjetjih, torej z osebami, ki so veljale za Fakina kot komunisti in aktivisti OF z neoporečno politično preteklostjo.

V tem, da je bil Ličen Vladimir postavljen za direktorja Kemične tovarne v Medvodah, po naši sodbi ni videti kakega posebnega privilegija in uspeh kake posebne intervencije z ene ali druge strani. Znano je bilo, to je Fakin v svojem zaslišanju tudi pojasnil, da je bil Ličen edini strokovnjak – kemik za anilinske barve in prav takega je medvodska tovarna potrebovala. Lična pa je predlagal za direktorja kemični odsek ministrstva za industrijo in rudarstvo.

Če Fakin ni vedel, da naj bi v krivdoreku navedene osebe bile gestapovski agenti, potem se nam Fakinovo zavzemanje za to, da bi prišla na univerzo Krajnc in Košir, ne more zdeti kakorkoli sumljivo. Oba imenovana sta za tako mesto posedovala strokovno in politično legitimacijo. Razen tega pa je prepričljiv tudi Fakinov motiv, ki ga je predočil na ministrstvu za prosveto, to je da mladi strokovnjaki na univerzi zamenjujejo stare in nemškutarske profesorje. (Samec, Jančič) in da sodelujejo z ministrstvom za industrijo in rudarstvo. Ne glede na povedano pa je bila prvenstveno stvar personalnega oddelka, da preišče politično zanesljivost vsakega posameznega predlaganca.

Očitno se obrazložitev sodbenega izreka v tej točki močno lovi in ne najde izhoda iz zadrege. Dokazi za Fakinovo krivdo so bili pač zelo šibki. Predvsem sodišče pušča odprto in nedognano vprašanje, ali je Fakin po osvoboditvi vzdrževal z obsojenci iz glavnega »dachauskega« procesa uradne ali samo privatne stike. Po našem in tudi na podlagi dokaznega gradiva je upravičeno zaključiti, da so bili stiki tako službeni kot privatni. To je tudi logično in življenjsko, saj jih je družil spomin na preživele čase v taborišču, po vojni pa so se kot kemiki znašli na istem torišču dela. Besede Fakina o »dachauskih« oziroma »revirskih gadih«, ki naj bi jih bil izrekel, kar pa zanika, je življenjsko tolmačiti samo tako, da so skupaj preživeli težke nevarnosti, kar jih je družilo in česar ni moč pozabiti. Nasproti sodbenemu razlogovanju, da je iz teh besed sklepati na njihovo povezanost kot gestapovcev, z isto in še večjo upravičenostjo postavimo, to, kar smo ravnokar navedli. Sodbeni razlogi v tej točki nadalje govore, da ni dokazov, da bi Fakin po osvoboditvi neposredno sodeloval v sabotažnih akcijah, očitajo pa mu istočasno, da je gestapovcem omogočil postavitev na odgovorna mesta. To diši po protislovju. Če je Fakin res tako ravnal, kot se mu očita, tedaj bi ga sodišče upravičeno označilo za neposrednega krivca in celo za začetnika sabotaž. – Da je bilo sodišče spričo pomanjkanja dokazov v zadregi, dokazuje tudi to, da je iz precej obširne izpovedi priče ing. Ludvika Kremžarja povzelo samo to, da je bil obtoženec bolj literarno kot strokovno nadarjen in usmerjen, tedaj nekaj, kar bi ga moglo kot odgovorno osebo na delovnem mestu diskvalificirati, ne pa vsega tistega, kar ta priča še pove, namreč da je zaupano mu delo požrtvovalno opravljal. Ing. Kremžar dvomi v očitke, da gre za saboterja in

diverzanta. Nastavitev ing. Lična je bila po njegovem mnenju razumljiva in pravilna, saj je šlo za najboljšega strokovnjaka, ki so ga tedaj imeli na razpolago.

O zadržanju obsojenega Fakina v tem času je v obnovitvenih izpovedbah izpovedala tudi Presl Ilka, ki je bila zaposlena kot industrijski tehnik na Glavni direkciji kemične industrije. V sami službi z njim ni bila neposredno povezana, poznala pa ga je bolj iz partijske organizacije, v kateri je po njenem mnenju vedno zastopal napredna stališča, bil pri delu vesten in discipliniran ter v tej smeri spodbujal tudi ostale uslužbence. Ni si mogla predstavljati, da bi bil sposoben škodovati naši skupnosti in je bila začudena, ko je bil aretiran.

Gornje kaže na neprepričljivost sodbenega izreka v tej točki. Ko smo to trditev iznesli ob analizi tenorja in obrazložitve sodbe, smo se zavedali, da ta iznašanja ne pomenijo sama zase, z izjemo izpovedi Presl Ilke, novih dejstev in novih dokazov. Po naši oceni pa se nakazuje utemeljenost obnovitvenega zahtevka tudi v tej točki sodbe, čim so z novimi dejstvi in dokazi omajani temeljni zaključki sodbe pod točko I) 1) a) b) in c), zlasti pa zaključek, da je bil Fakin agent gestapa in vojni zločinec. Če bi se ugotovilo ob reševanju zahteve za obnovo, da Fakin ni bil niti gestapovec niti vojni zločinec oziroma da za to ni dokazov, potem je v celoti omajan tudi krivdorek pod točko I 2) sodbe, saj zanj ni več logične podlage.

II. MRZEL LUDVIK

Mrzel Ludvik je bil spoznan za krivega pod točko II) 1) kaznivega dejanja po čl. 3 točka 3 ZKLD, pod točko II) 2) pa kaznivega dejanja po čl. 2 ZKLD. Kakor že rečeno, za to zadnje dejanje ne stavljamo zahteve za obnovo.

Pod točko II) 1) sodbe je bil spoznan za krivega, da je neugotovljenega dne konec leta 1943 na gestapu v Ljubljani ob priliki zaslišanja pristal na sodelovanje z gestapom in je bil v tem svojstvu poslan v taborišče Dachau, kjer je užival privilegiran položaj kot sobni pisar in pisar SS Bekleidungskammer ter je bil povezan z raznimi gestapovskimi agenti, predvsem pa z Diehlom in Maričem, katerima je dajal razne vohunske podatke o internirancih in o stanju v taborišču, torej je ob času sovražnikove okupacije kot pomagač sovražnikovega terorističnega aparata ovajal in bil funkcionar v koncentracijskem taborišču.

Obsojen je bil za obe kaznivi dejanji skupno na 6 let in 3 mesece odvzema prostosti s prisilnim delom, na zaplembo vsega premoženja in na izgubo državljanskih pravic. Zoper sodbo sta se pritožila tako obtoženec kot tudi javni tožilec. Pritožbi javnega tožilca je bilo ugodeno in je bila Mrzelu kazen zvišana na 12 let odvzema prostosti s prisilnim delom, njegova pritožba pa kot neutemeljena zavrnjena. V zaporu je bil od 23/12-1948, ko je bil dne 24/11-1955 pogojno odpuščen.

Mrzel je začel delati v delavskem gibanju že v gimnazijskih letih ter je bil v letu 1922 sprejet v SKOJ, kmalu nato pa v KP. Nekaj časa je bil sekretar PK SKOJ-a. Leta 1923 je bil zaprt pod sumom, da je sodeloval v pripravah na štrajk v Trbovljah. Po maturi je na ljubljanski univerzi študiral najprej medicino, nato pa slavistiko. Iz partije je zaradi pasivizacije avtomatično izpadel že kmalu po sprejemu, ostal pa je levo orientiran. Od leta 1930 do 1943 je bil urednik »Jutra«. Za delo v OF ga je leta 1941 angažiral Prežihov Voranc. Delal je v novinarskih in literarnih krogih. Od Italijanov je bil dvakrat aretiran in zaprt v Ljubljani in Kopru 15 mesecev. Konec septembra 1943 je šel v NOV, kjer je bil član propagandne komisije pri Izvršnem

odboru OF in član uredništva »Ljudske pravice« in »Slovenskega poročevalca«. V nemški ofenzivi je bil na Rakitni ujet in po zaslišanju po gestapu v Ljubljani odpeljan v Dachau. V taborišču je ostal do osvoboditve. Po osvoboditvi je bil glavni urednik »Dachauskega poročevalca«. Po vrnitvi v domovino je bil najprej urednik »Slovenskega poročevalca«, nato pa vršilec dolžnosti direktorja »Drame« v Mariboru in kulturni urednik radijskih oddaj.

Mrzel je med preiskovalnim postopkom priznal, da je konec leta 1943 na zaslišanju v Ljubljani pristal na sodelovanje z gestapom in da je bil v Dachauu povezan z Diehlom in Maričem, ki naj bi bila gestapovska agenta ter jima dajal poročila o internirancih. V kasnejših zaslišanjih v preiskavi in na glavni obravnavi je to priznanje preklical z utemeljitvijo, da je bil v preiskavi več mesecev izpraševan samo v tej smeri in je mislil, da bo po priznanju konec zaslševanja, njegovo priznanje pa se bo itak v primerjavi z drugimi dokazi pokazalo kot nepravilno.

Mrzelovo krivdo, da je pristal na sodelovanje z gestapom in bil kot tak poslan v Dachauu, utemeljuje sodba s tem, da je Mrzel priznal, da je pri zaslišanju na gestapu obljubil, da bo delal za rajh in ne verjame njegovemu spremenjenemu zagovoru na obravnavi, da je bila taka obljuba mišljena kot obljuba, da bo delal v taborišču kot vojni ujetnik in da ni obljubil, da bo delal za nacistično Nemčijo. V podkrepitev Mrzelove krivde navaja sodišče izpoved priče Turka Arnolda, ki je bil gestapovski tolmač. Iz njegove izpovedi naj bi izhajalo, da je Mrzel pristal na sodelovanje z gestapom in da je Turk potem po nalogu gestapovca Kalteisa prenesel Mrzela iz seznama talcev na seznam internirancev. Za sodišče je nesprejemljiv Turkov kasnejši zagovor v njegovem lastnem postopku, češ da je on (Turk) na lastno iniciativo odnosno na prošnjo Mrzelove žene prenesel Mrzela iz seznama za Begunje na seznam internirancev za Dachau. Po mnenju sodišča naj bi se Turk zagovarjal v lastnem interesu v navedenem smislu, zato da bi tako zmanjšal svojo krivdo, odnosno da bi prikazal neke svoje zasluge med okupacijo. Pok. Turk Arnold ni bil zaslišan na glavni obravnavi, ampak je bilo njegovo zaslišanje iz preiskave le prebrano. Če bi bil zaslišan neposredno na glavni obravnavi, bi verjetno lahko pojasnil podrobnosti v zvezi z Mrzelovim zaslišanjem na gestapu in v zvezi s tem, kako je mogel kot tolmač samovoljno in brez vednosti gestapa določiti Mrzela za Dachau. Sicer pa zadevo s Turkom pojasni kot priča v obnovitvenem postopku zaslišana Mrzelova žena Zofija. Imenovana odločno zavrača resničnost vsebine njenega zaslišanja v preiskavi na listu 119, ki ga prilagamo in ki ni bil predložen sodišču, iz katerega naj bi izhajalo, da je bil Turk navzoč pri njenem razgovoru z možem na gestapu. Mrzelova pojasni, da je morala z možem govoriti nemško, zato tudi ni bilo razloga, da bi bil Turk navzoč kot tolmač. Prav tako Mrzelova zavrača kot neresnično vsebino zapisnika o izpovedi Turk Arnolda na listih 116 do 119 kazenskega spisa, iz katerega naj bi izhajalo, da je Turk vplival na Mrzelovo, naj prepriča moža, da ugodi zahtevi gestapa. Mrzelova pojasni, da že zaradi svojega političnega prepričanja in kot predana aktivistka od leta 1941, kaj takega možu ne bi mogla svetovati. Nobenega razloga ni, da ne bi v tem oziru verjeli Mrzel Zofiji, zlasti še, ker so izpovedi Turk Arnolda zelo neprepričljive in nelogične.

V obnovitvenem postopku je dalo svoje izjave več bivših internirancev že pred časom, kakor tudi v letu 1970. Vse izjave so pozitivne. Posamezni interniranci pa prikazujejo v svojih izpovedbah Mrzela kot izrazitega pristaša narodnoosvobodilnega gibanja v taborišču Dachau, ki je kot dosleden antifašist in borec za socialí-

stično preobrazbo sveta, svojo veliko vero v zmago nad fašizmom prenašal tudi na druge internirance, ki so se spričo težkih razmer v taborišču predajali malodušju. Iz izjave Franceta Uršiča, profesorja v Ljubljani, izhaja, da je Mrzel, ko je bil zaposlen v SS skladišču, kot dober tovariš njemu preskrbel novo oblačilo in obutev, čeprav je s tem tvegal svojo glavo. V istem smislu prikazujejo Mrzela tudi bivši interniranci: Dolenc Jože, Leon Detela, Jože Zupan, Vinko Loboda, prof. Dolfe Cizej, Miha Pogačnik, Ivo dr. Majcen in drugi; od katerih nekateri, ki poznajo Mrzela še izpred vojne kot naprednega pisatelja, vedo da je bil Mrzel v taborišču vnet agitator za stvar naše revolucije. Po Majcnovem spoznanju je veljal Mrzel v taborišču kot zanesljiv, zaupen in v vsakem pogledu kot najboljši tovariš. Iz izjav Mihe Pogačnika in prof. Cizeja izhaja, da je bil Mrzel glavni pobudnik za priložnostne kulturne manifestacije, dokler niso morali takih prireditev opustiti zaradi možnosti ovadbe gestapu. Mrzel je bil tudi glavni govornik na Prešernovi proslavi, ki se je izvršila v strogi tajnosti, ker bi bilo gorje, če bi za to zvedel gestapo. Šega Drago, ki je bil skupaj z Mrzelom v Dachauu, ga prikaže v svoji izjavi kot človeka, ki je bil v moralnem in političnem pogledu neoprečen ter zvest pristaš OF in ki svojega prepričanja ni skrival pred sointerniranci. Mrzel je po nalogu kulturno-propagandnega odseka v taborišču Dachau sprejel nalogo, da organizira po osvoboditvi taborišča izhajanje slovenskega glasila »Dachauski poročevalec«, ki je zastopalo stališče Osvobodilne fronte. Kot glavni urednik tega časopisa je bil prav Mrzel. Navedeno dejstvo je potrjeno s celotno izdajo »Dachauskega poročevalca«, ki je priložena spisu. – Nobenega od teh naštetih novih dokazov ni sodišče še tehtalo in presojalo.

Tudi ostali interniranci kot n.pr. Vekoslav Mlekuš, prof. Venceslav Čopič, Lojz dr. Kraigher, Ernest Krume in še drugi opišejo Mrzela kot zavednega borca za zmago OF in za uničenje nacizma. Mrzel je bil tudi tisti, ki je tolmačil položaj na zavezniških frontah in prenašal radijska poročila. Da bi užival Mrzel v Dachauu kake privilegije, zgoraj navedenim osebam ni znano.

Zgolj na podlagi dejstva, da je bil Mrzel sobni pisar in da je bil po lastnem priznanju povezan z Maričem in Diehlom, katerima je dajal podatke o posameznih internirancih, sodišče zaključuje, da je bil Mrzel funkcionar s privilegiranim položajem. Tudi v Mrzelovem primeru (kot tudi v drugih primerih, ki jih je naslov že obravnaval – n.pr. Bohinčeva skupina) je po naši oceni sodba napravila napačen zaključek, ker se je postavila na stališče, da je bil imenovani že s tem, da je bil zaposlen kot pisar, privilegiran in s tem gestapovski agent. Ponovno bi bilo na osnovi vseh novot treba oceniti in pretehtati to vprašanje.

S tem, da je bil Mrzel zaposlen v taborišču Dachau kot pisar, po naši oceni ne pomeni takega privlegija in zaupnega položaja, saj to ni bila stvar Mrzelove odločitve in soglasja, ampak je moral opravljati tisto delo, na katero ga je razporedil »urad za delo« glede na njegovo fizično in strokovno sposobnost. Sodišče se ni prepričalo in ni izvedlo nobenih dokazov o tem, kako je Mrzel navedeno funkcijo opravljal in v čigavo korist. Ni brez pomena dejstvo, ki bi ga po naši oceni bilo treba pretresti in pretehtati – namreč to – da je bil Mrzel le nekaj časa sobni pisar, nato pa je delal na plantaži, končal pa je kot fizični delavec v tovarni v Ulmu. Proti očitkom, da je imel privilegiran položaj, govore tudi kasneje dane številne izjave internirancev, ki so vse pozitivne za Mrzela in ki jih sodišče še ni ocenjevalo.

Za način in metodo preiskave je značilen zapis »Zadeva 'Ribnik'«, ki se med drugim glasi:

»Ko je Mrzel videl, da s preklicom svojih izpovedi pri nas ni izzval niti najmanjše reakcije in smo mu le mimogrede omenili, naj preklic konkretizira, ni tega naredil. Ker smo še vedno nadaljevali z zasliševanjem ponoči, pa je agentu v celici začel tožiti, da ne bo vzdržal in mu tudi začel pripovedovati, kaj ima na vesti. Vse to je v naslednjih dneh tudi pri zaslišanju izpovedal.« – Dalje: »Sedaj smo začeli z zaključnim zaslišanjem, ki ga rabimo za pred sodišče in bo vsebovalo ves obremenilni material, to je vse Mrzelove obremenilne izpovedi zgoščeno. V tem zapisniku formuliramo Mrzelovo krivdo ostro, vendar se ne brani, in podpiše vse. Upa namreč, da bo obsojen na določeno število let, potem pa pomiloščen. Agentu pripoveduje, da se bo pred sodiščem pokazal skesanca in vse priznal, ker upa zato na manjšo kazen. Sprašuje ga tudi za razne primere, kjer so skesani grešniki dobili manjšo kazen (n.pr. Jerič – dekan)«.

Ponovno bi bilo presoditi, koliko tehta priznanje, dano v takih okoliščinah. (Prilagamo tozadevni zapis).

V zvezi z zasliševalnimi metodami navajamo še sugestivna vprašanja, na katera Mrzel, pod stalnim psihičnim pritiskoma, ni mogel odgovoriti drugače, kot je odgovoril, kar izhaja iz zapisnika 00159, II 1068, listovna številka 68, ki je priložen k obnovitvenemu spisu in ki se glasi:

»Preje pa ste izjavili, da vas je izpraševal o ljudeh okrog vas?
Spraševal me je in sicer v revirju, ko je prišel tja.
Ali ste torej poročali Diehlu?
On me je spraševal stvari, jaz sem mu odgovarjal.
Ali je bil Diehl agent gestapa?
Bil je.
Ali ste bili vi agent gestapa?
Obvezal sem se.
Ali ste bili vi agent gestapa?
Da.
Zaključeno, prečitano in odobreno.

Zaslišanec
Mrzel Ludvik l.r.«

Na osnovi prikazanega postane vprašljiv krivdorek tudi glede Mrzelove povezave v Dachauu z raznimi gestapovskimi agenti, predvsem pa z Diehlom in Maričem, katerima naj bi dajal razne vohunske podatke (ki niso niti konkretizirani) o internirancih in o stanju v taboriščih. Pri ponovnem pretresu dokazov – zlasti novih in raznih drugih okoliščin se utegne izkazati Mrzelova trditev, da si je sodelovanje z Diehlom in Maričem pod pritiskom v preiskavi izmislil – kot resnična. Diehl je v preiskavi povedal, da je od Lauscherja dobil naročilo, naj se z Mrzelom poveže, kar je tudi storil, vendar z Mrzelom ni vzpostavil agentske zveze, ker mu je Mrzel tudi brez tega dal vse potrebne podatke (list 120 sodnega spisa). Torej niti Diehl ne dolži Mrzela agentske povezave. Vsa obtožba temelji le na izsiljenem, toda pozneje preklicanem Mrzelovem priznanju. Ponovno bi bilo pretehtati, kot že rečeno, kakšno vrednost in težo ima takšno priznanje. Tudi ni dokazov, da je bil Marič agent gestapa.

Ob dejstvu, da številne nove priče opisujejo Mrzelovo obnašanje v Dachauu kot izredno pozitivno – kot smo že navedli – in to v vseh ozirih, utegne postati krivdorek tudi v tem svojem delu vprašljiv.

Le v ilustracijo navajamo, da niti obtožnica niti sodba ne očitata Mrzelu, da bi iz njegovega delovanja izhajale kake škodljive posledice, kak teror nad prebivalstvom Jugoslavije in torej ni kaznivega dejanja. Gre torej za identičen primer kot je bil v zadevi dr. Romana Vidmarja, ki ga je naslov že obravnaval.

☆

Po navedenem so po naši oceni predloženi za oba obsojenca, to je ing. Borisa Fakina in Ludvika Mrzela taki novi dokazi in tudi taka nova dejstva, ki so sposobni, da sami za sebe in tudi v zvezi s prej izvedenimi dokazi (kolikor so sploh bili izvedeni) utegnejo povzročiti oprostitev obeh obsojencev za kazniva dejanja, za katera predlagamo obnovo kazenskega postopka.

Na osnovi vsega rečenega smatramo, da je predlog na obnovo kazenskega postopka za oba obsojenca utemeljen.

Prilagamo:

1. Kazenski spis Okrožnega sodišča v Ljubljani K 299/49
2. *Za Fakina Borisa:*

a) predlog ing. Borisa Fakina z dne 13/7-1970 za obnovo kazenskega postopka
b) »Pro memoria« ing. Borisa Fakina z dne 14/7-1970
c) fotokopija dopisa nekega Fischerja neki Kaiser Luciji z dne 11/3-1944
č) zapisnik zaslišanju novih prič oz. izjave novih prič v obnovitvenih poizvedbah (Presl Ilke z dne 4/9-1970, dr. Alojza Korsike z dne 14/7-1970, dr. Stanislava Mahkote z dne 14/7-1970, Ljubana Jakšeta z dne 31/7-1970, Kopača Vlasta z dne 7/9-1970, Omerze Nikolaja z dne 5/10-1970 in dr. Marije Fakin z dne 14/7-1970)
d) zapisnik o zaslišanju Loboda Vinka z dne 2/6-1948, ki ni predložen sodišču
e) nepodpisan zapisnik o zaslišanju dr. Korsika Alojza s številčno oznako 298, ki ni bil predložen sodišču
f) nepodpisani zapisniki o zaslišanju prič v preiskavi Fakin Vide z dne 30/4-1948 pod štev. 242-244, Fakin Mare z dne 1/5-1948 in Fakin Maruše z dne 2/5-1948, ki niso bili predloženi sodišču
g) neoverjena in nepodpisana izvlečka iz zapisnikov o zaslišanju Diehl Branka in Barle Karla (brez datumov) ter številčnimi oznakami 274 in 275, ki nista bila predložena sodišču
h) neoverjeni kopiji zapisnikov o zaslišanju ing. Stepišnika Milana z dne 24/3-1948 štev. 287 in 288 in Ličen Vladimirja (brez datuma) štev. 303
i) nepodpisana, neoverjena in nedatirana izjava obdolženega Fakina Borisa iz preiskave s številčnimi oznakami: 147, 148 in 149 (rdeči svinčnik) ter 36,37 in 38 in dalje 763, 769 in 775, kar ni bilo predloženo sodišču
j) neoverjena kopija dela zapisnika o zaslišanju Fakina v preiskavi štev. 156 (rdeči svinčnik) in 45, ki ni bila predložena sodišču
k) neoverjena kopija dela zapisnika o zaslišanju Fakina v preiskavi, list št. 199, ki ni bil predložen sodišču
l) nepodpisana in neoverjena kopija zapisnika o zaslišanju Fakina v preiskavi z dne 8/5-1948 list 47-57, kar ni bilo predloženo sodišču

m) overjena izpiska iz knjige dr. Františka Bláha »Medicina na krivih potih« (slovenski prevod) in iz knjige dr. Lojza Kraigherja »Na robu življenja«.

3. *Za Ludvika Mrzela:*

a) prošnja Ludvika Mrzela za obnovo kazenskega postopka z dne 28/11-1968
b) neoverjen zapis iz preiskave z oznako »zadeva Ribnik« št. 1162 oz. 0009
c) nepodpisan zapisnik o zaslišanju Mrzel Zofije v preiskavi z oznakami: štev. 118 do 122 (Rdeči svinčnik) in 0023 do 0027 ter III 1030 do 1033, kar ni bilo predloženo sodišču
č) nepodpisan zapisnik o zaslišanju obdolženega Mrzela v preiskavi, ki nosi štev. 61 (Rdeči svinčnik) in štev. 0159 ter III 1068, ki ni bil predložen sodišču
d) zapisnik o zaslišanju Mrzel Zofije v obnovitvenih proizvedbah, izjave prof. Franceta Uršiča z dne 31/7-1970, Dolenc Jožeta z dne 11/1-1964, Vodenik Franca z dne 14. 11. 1955, Košenina Janka z dne 21/10-1955, Munda Matije z dne 15/10-1955, dopis Alfonza Korena, naslovljen na odvetnika Alojza Kramerja, prošnja Mrzel Sava z dne 12. 6. 1952 za pomilostitev brata Ludvika, izjave Jožeta Korena z dne 24/10-1955, Krume Ernesta (brez datuma), Omerza Zdravka z dne 10/10-1955, Pogačnika Mihe z dne 10/3-1955, dr. Stanislava Mahkote z dne 16/9-1955, dr. Lojza Kraigherja z dne 13/4-1955, Rajha Cirila z dne 27/4-1955, dr. Venceslava Arka z dne 19. 4. 1955, prof. Večeslava Čopiča z dne 27/7-1970, Vekoslava Mlekuša z dne 28/7-1970, prof. Dolfeta Cizeja z dne 5/9-1970, dr. Lina Legiše z dne 1/8-1970, Vinka Lobode z dne 9/9-1963, Jožeta Zupančiča z dne 25/10-1968, Leona Detele z dne 11/11-1968, dr. Ivana Majcna z dne 31/7-1970 ter Draga Šege z dne 16/9-1970.
e) 30 številk »Dachauskega poročevalca« in druge tiskane stvari, izdane v koncentracijskem taborišču Dachau po osvoboditvi.

Javni tožilec SRS
Riko Kolenc
zanj Bizjak Tone l. r.

VRHOVNO SODIŠČE
SOCIALISTIČNA REPUBLIKA SLOVENIJA

I Kr 9/71

SKLEP

Vrhovno sodišče SRS v Ljubljani je v senatu pod predsedstvom predsednika v.s. Lojzeta Piškurja ob sodelovanju s.v.s. Lojzeta Perica in s.v.s. Albina Dobrajca kot članov senata ter tajnika v.s. Lojzeta Udeta kot zapisnikarja po zaslišanju javnega tožilca SR Slovenije Rika Kolenca v kazenski zadevi zoper obs. ing. Borisa FAKINA in obs. Ludvika MRZELA zaradi kaznivega dejanja po čl. 3 tč. 3 ZKLD in kaznivega dejanja po čl. 2 ZKLD o zahtevi javnega tožilca SR Slovenije z dne 16. 3. 1971 opr. št. Ktr 714/70, da se v korist imenovanih dveh obsojencev obnovi kazenski postopek, ki je bil pravnomočno končan s sodbo okrožnega sodišča v Ljub-

ljani z dne 11. 10. 1949 opr. št. K 299/49-38 v zvezi s sodbo vrhovnega sodišča LRS v Ljubljani z dne 16. 11. 1949 opr. št. Kž 375/49-2, na seji dne 24. 5. 1971

sklenilo:

Zahtevi javnega tožilca SR Slovenije za obnovo kazenskega postopka, ki je bil zoper obs. ing. Borisa Fakina in obs. Ludvika Mrzela pravnomočno končan s sodbo okrožnega sodišča v Ljubljani z dne 11. 10. 1949 opr. št. K 299/49-38 v zvezi s sodbo vrhovnega sodišča LRS v Ljubljani z dne 16. 11. 1949 opr. št. Kž 375/49-2, se ugodi in se zadeva pošlje sodišču prve stopnje v novo obravnavo.

Obrazložitev

S sodbo okrožnega sodišča v Ljubljani z dne 11. 10. 1949 opr. št. K 299/49-38 je bil obs. ing. Boris Fakin spoznan za krivega, da je z delovanjem, ki je opisano pod tč. I/1-a-c sodbinega izreka, storil kaznivo dejanje vojnega zločina v smislu člena 3 točka 3 ZKLD, z inkriminiranim delovanjem pod tč. I/2 pa storil kaznivo dejanje v smislu 2. člena ZKLD. Za dejanje pod tč. I/1 mu je sodišče prve stopnje določilo kazen 7 let, za dejanje pod I/2 pa 3 leta odvzema prostosti s prisilnim delom, kot enotno kazen pa mu je izreklo 8 let in 9 mesecev odvzema prostosti s prisilnim delom. Obsodilo ga je tudi na zaplembo vsega premoženja in na izgubo državljanskih pravic iz člena 37 tč. a – č KZ/48 za dobo treh let. Z isto sodbo okrožnega sodišča v Ljubljani je bil obs. Ludvik Mrzel spoznan pod tč. II/1 za krivega kaznivega dejanja vojnega zločina po čl. 3 tč. 3 ZKLD, pod tč. II/2 pa kaznivega dejanja po čl. 2 ZKLD. Za prvo navedeno dejanje mu je sodišče določilo kazen 4 leta, za drugo navedeno dejanje pa 5 let in 6 mesecev odvzema prostosti s prisilnim delom, nakar mu je izreklo enotno kazen 6 let in 3 mesece odvzema prostosti s prisilnim delom. Poleg tega pa ga je obsodilo tudi na zaplembo vsega premoženja in na izgubo državljanskih pravic iz čl. 37 točka a – č KZ/48 za dobo dveh let.

Proti sodbi sodišča prve stopnje sta se po svojih zagovornikih pritožila oba imenovana obsojenca zaradi odločbe o krivdi in kazni, pritožil pa se je tudi okrožni javni tožilec zaradi odločbe o kazni. Pritožba zagovornika Ludvika Mrzela je bila zavrnjena kot neutemeljena, pritožbo ing. Borisa Fakina pa je sodišče druge stopnje zavrglo kot nedovoljeno, ker je ing. Boris Fakin takoj po razglasitvi sodbe sodišča prve stopnje izjavil, da kazen sprejme, s čimer se je odpovedal pravici do pritožbe. Ob ugoditvi pritožbi javnega tožilca pa je pritožbeno sodišče zvišalo ing. Borisu Fakinu za dejanje pod točko I/1 določeno posamezno kazen na 10 let odvzema prostosti s prisilnim delom, Ludviku Mrzelu pa za dejanje pod tč. II/2 zvišalo kazen pravtako na 10 let odvzema prostosti s prisilnim delom, nakar je izreklo enotno kazen vsakemu po 12 let odvzema prostosti s prisilnim delom.

Ing. Borisu Fakinu je bil v izrečeno kazen vštet pripor od 8. aprila 1948 dalje, Ludviku Mrzelu pa od 23. 12. 1948 dalje. Z ukazom Prezidija LS FLRJ z dne 28. 11. 1950 št. 7722 je bil ing. Boris Fakin pomiloščen na 6 let strogega zapora, z odločbo ministra za notranje zadeve LRS z dne 5. 4. 1952 št. 1/43 je bil ta obsojenec dne 12. 4. 1952 pogojno odpuščen s prestajanja kazni, obs. Ludvik Mrzel pa je bil deležen pogojnega odpusta dne 24. 11. 1955.

Glede na določbo člena 6 uvodnega zakona h ZKP/53 se v kazenskih zadevah, v katerih je bil kazenski postopek pravnomočno končan pred 1. 1. 1953, uporabljajo za obnovo kazenskega postopka določbe ZKP z dne 12. 10. 1948. Po določbi čl.

294/II ZKP/48 je zato v tej kazenski zadevi legitimiran predlagati obnovo kazenskega postopka samo republiški javni tožilec, podati pa je treba tak predlog neposredno pri republiškem vrhovnem sodišču. Javni tožilec LR Slovenije je svoj obnovitveni predlog z dne 16. 3. 1971 pod zap. št. Ktr 714/70 vložil pri tukajšnjem republiškem vrhovnem sodišču dne 24. 3. 1971. Republiški javni tožilec predlaga, da se naj v korist ing. Borisa Fakina obnovi kazenski postopek glede celotnega pod tč. I/1 in 2 inkriminiranega delovanja, dočim je v korist Ludvika Mrzela predlagal obnovo kazenskega postopka samo glede kaznivega dejanja, ki je opisano v izreku sodbe pod tč. II/1. Republiški javni tožilec opira svoj obnovitveni predlog na nove dejanske okoliščine oz. na nova dejstva in na nove dokaze, ki sami za sebe ali v zvezi s prej izvedenimi dokazi utegnejo povzročiti, da bosta oba imenovana obsojenca oproščena obtožbe glede tistih kaznivih dejanj, na katera se nanaša predlog za obnovo kazenskega postopka. Republiški javni tožilec uveljavlja torej obnovitveni razlog iz čl. 292/I tč. 3 ZKP/48.

Senat tukajšnjega republiškega vrhovnega sodišča je po pretresu v obnovitvenem predlogu navedenih novih dejanskih okoliščin in predloženih novih dokazilih našel, da je zahteva za obnovo kazenskega postopka v predlaganem obsegu v korist ing. Borisa Fakina in Ludvika Mrzela utemeljena, kakor bo to za posameznega obsojenca glede njegovega posameznega dejanja posebej obrazloženo v nadaljevanju utemeljitve tega sklepa.

Ad ing. Boris Fakin

Ad I/1 odločbe o krivdi

Pod to točko je ing. Boris Fakin spoznan za krivega, da je v času sovražnikove okupacije kot pomagač sovražnikovega terorističnega aparata ovajal in izvrševal vojne zločine s tem, da »je januarja 1944 v Ljubljani ob priliki zaslišanja pri gestapu pristal na sodelovanje z gestapom kot zaupnik in bil v tem svojstvu odposlan v koncentracijsko taborišče Dachau, kjer je bil povezan z gestapovskimi agenti: Koširjem Mirkotom, Diehlom Brankom, Ličnom Vladimirjem, Krajncem Borisom, Stepišnikom Milanom in drugimi« ter da je poleg tega storil še v tej točki I/1 pod a do c opisana konkretna dejanja.

A

To, da bi januarja 1944 v Ljubljani ob priliki zaslišanja pristal na sodelovanje z gestapom kot zaupnik, je ing. Fakin v preiskavi odločno in dosledno zanikal (str. 30, 31, 46, 48, 59 in 202). Glede tega očitka je ing. Fakin v preiskavi navajal, da je bil tretjič aretiran v začetku leta 1944 na domu, da ga je takrat aretiral neki slovenski agent, ki ga je odpeljal peš na policijo na Bleiweisovi cesti, kjer ga je neki slovenski detektiv povprašal le za generalije in si jih zabeležil in da nato ves čas sploh ni bil nič več zaslišan (str. 11, 12, 23 in 28), nadalje, da so ga odpeljali v Šentpetersko vojašnico, nato pa v belgijsko vojašnico, da so tam en dan pred njegovim odhodom v Dachau odbrali iz različnih celic za en kamion pripornikov, med temi tudi njega, da so dotično grupo odpeljali na dvorišče, da jih bodo vkrcali na kamion, da pa je takrat prišel neki dežurni slovenski policist in ga po imenu poklical ter mu rekel, da naj gre nazaj v svojo celico (str. 12, 28 in 51), ter da niti prej in tudi pozneje ni bil

klican v nobeno pisarno in da ga noben Nemec ali domobranec ni klical v tako pisarno ali na zaslišanje in da tudi z nobenim Nemcem ali domobrancem ni pred odhodom v Dachau razgovarjal (str. 58 in 59). Nadalje je v svojem zagovoru navajal, da se točnega datuma oziroma dneva, ko so ga na podlagi pismenega seznama poklicali iz celice in ga skupno z drugimi zaporniki odpeljali na hodnik, ne spominja, iz vprašanj preiskovalnega organa na str. 57-58 pa izhaja, da naj bi to bilo dne 15. 1. 1944. Ing. Fakin zatrjuje, da je bil naslednjega dne z mnogimi drugimi aretiranci prepeljan v Šentvid, kjer so jih naložili na tovorne vagone in jih odpeljali v Dachau.

Iz končnega, zbirnega zapisnika o zaslišanju ing. Fakina v preiskavi z dne 9. 4. 1948[1] izhaja, da ing. Fakin in tudi drugi sozaporniki niso vedeli, kam so odpeljali dotično skupino zapornikov, ki so jih naložili na kamion in tudi ne, da so dotični bili določeni za talce. Ing. Fakin je namreč v svojem zagovoru v preiskavi zatrjeval (str. 12 in 28), da je šele po vrnitvi iz internacije doma zvedel, da so dotični ljudje bili namenjeni za talce in da so jih odpeljali v Begunje. Preiskovalni organ je pri zaslševanju ing. Fakina operiral s trditvijo, da so dotične ljudi odpeljali v Begunje, kakor je to razvidno iz vprašanj (str. 12): »Ali ste bili tudi vi na spisku ljudi, ki so bili določeni za Begunje,« »Kako to, da niste odšli s kamionom za Begunje?« Preiskovalni organ pa je operiral tudi s trditvijo, da so dotični ljudje bili določeni za talce, kakor izhaja to iz poziva preiskovalnega organa na str. 57: »Navedite točno, kako je bilo tisti dan, ko ste bili določeni za transport talcev 15. 1. 1944«. Na vprašanje (str. 58): »Zakaj vas niso odpeljali 15. 1. 1944 z grupo, v katero ste bili prvotno določeni?«, je ing. Fakin odgovoril, da tega ne ve, da pa misli, da je domačim uspela intervencija pri dr. Hacinu pri katerem sta verjetno posredovala dr. Fakin in agent Tumpej (str. 58).

Iz končnega, zbirnega zapisnika o zaslišanju ing. Fakina ni nikjer razvidno, da bi preiskovalni organi očitali ing. Fakinu, da so ga takrat, ko so ga odpoklicali iz dotične grupe, postavili pred alternativo: ali usmrtitev kot talec ali pa pristati na sodelovanje z gestapom, temveč so preiskovalni organi postavljali ing. Fakinu vprašanja, ki so navedena na str. 58 in 59 zapisnika, med katerimi je značilno vprašanje: »Ali so še koga razen vas klicali v pisarno 15. 1. 1944 zvečer?« Na to vprašanje je ing. Fakin odgovoril, da ga niso klicali v pisarno, temveč na hodnik in da so na hodniku zbirali vse tiste, ki so jih klicali iz celic; na vprašanje, kdaj so ga drugič poklicali in kam (str. 59), je ing. Fakin odgovoril, da potem, ko so ga vrnili z dvorišča v celico, ni nikamor odšel iz celice, dokler niso šli na transport. Ob takem vztrajnem zagovoru ter ob odločni trditvi ing. Fakina, da ga ne bodo nikdar pripravili do tega, da bi priznal, da je agent gestapa, kakor se ga obtožuje, ker je živel vseskozi življenje poštenega Slovenca (str. 30-31), bi bilo logično in nujno, da bi ing. Fakinu že v preiskavi predočili ves obremenilni material, s katerim so eventualno že takrat razpolagali; čeprav je ing. Fakin bil v priporu od 8. 4. 1948 dalje, pa je na glavni obravnavi 10. 10. 1949, tik pred začetkom njegovega zaslišanja – potem ko je izjavil, da je razumel obtožnico in da zanika krivdo – bil predložen sodišču listinski obremenilni material. Takrat je namreč bila sodišču v dokazne svrhe predložena fotokopija kartotečnega kartona II in dopisa na Glavni državni policijski urad v Berlinu ter dopisa na Komandaturo koncentracijskega taborišča v Dachauu. Po navedbah predloga za

[1] Glede na to, da je bil B. Fakin aretiran 8. 4. 1948, je ta datum dvomljiv

obnovo (str. 5) je »spričo takega ravnanja bil Fakin na glavni obravnavi postavljen v povsem nepričakovano situacijo in je imel kaj malo možnosti, da se o teh dokumentih pobliže izjavi.«

Ko so na glavni obravnavi predočili »vsebinske kopije iz kartoteke in dopisov«, je ing. Fakin izjavil, da s tem ni dokazana njegova pripravljenost za sodelovanje z gestapom ter je ponovno poudaril, da ni bil od nikogar zaslišan razen od slovenskih policijskih agentov. Da je ing. Fakin pristal na sodelovanje z gestapom, ima sodba sodišča prve stopnje »za ugotovljeno po fotokopijah kartotečnega lista in dveh dopisih gestapa, iz katerih je nedvomno razvidno, da je obtoženec, potem ko je bil predviden za usmrtitev, pristal na sodelovanje z gestapom kot zaupnik in da se je zavezal sodelovati z gestapom.« Tudi sodba pritožbenega sodišča meni, da omenjena dva dopisa gestapa povsem jasno govorita, da je ing. Fakin pristal na sodelovanje z gestapom.

Ing. Fakin je že v svoji pritožbi proti sodbi sodišča prve stopnje navedel (str. 229), da v pritožbi ponujeni novi dokazi govorijo za zaključek, da »sem bil za zaupnika označen brez moje vednosti in še manj brez mojega pristanka in da so torej vsi zaključki, ki jih je sodišče navezalo na fotokopijo kartoteke, napačni in nevzdržni«. S temi pritožbenimi navedbami se je torej na eni strani zatrjevalo, da vsebina omenjenih listin ne nudi zanesljive podlage za ugotovitev, da je ing. Fakin pristal na sodelovanje z gestapom v svojstvu agenta in zaupnika, na drugi strani pa se smiselno zatrjuje, da je podan vsaj dvom glede pristnosti in avtentičnosti omenjenih listin, katerih fotokopije so bile predložene ing. Fakinu šele na glavni obravnavi.

Glede vprašanja, kakšna je vsebina dopisa, poslanega na Glavni državni policijski urad v Berlinu in dopisa na Komandaturo koncentracijskega taborišča v Dachau, – katera dopisa nosita datum 19. 1. 1944, – in s tem zvezanega vprašanja pravilnega pojmovanja, razumevanja in tolmačenja vsebine teh dveh v nemškem jeziku napisanih listin, je treba pojasniti, da sta omenjena dva dopisa bila sodišču predložena samo v fotokopijah, ne pa tudi v slovenskem prevodu, ki bi ga moral napraviti sodno zapriseženi tolmač za nemški jezik. Isto velja seveda tudi za kartotečni karton II. Po povedanem je vprašljivo in dvomljivo, ali je sodišče pravilno razumelo in ocenilo vsebino navedenih listin. Čeprav bi se namreč predpostavljalo, da je predsednik senata sodišča prve stopnje znal nemško, pa tega ni moč predpostavljati za oba sodnika – porotnika. Republiški javni tožilec je v svojem predlogu za obnovo kazenskega postopka predložil slovenski prevod navedenih treh listin. Priložene prevode v slovenskem jeziku je oskrbel sodno zapriseženi tolmač za nemški jezik. Te prevode v slovenskem jeziku je nedvomno treba šteti za nov listinski dokazni material, na podlagi katerega bo šele moč sodišču pravilno ugotoviti in presoditi vsebino in pomen tega, kar vsebujejo dotične fotokopije v nemškem jeziku.

Če je ing. Fakin v svoji pritožbi proti sodbi sodišča prve stopnje izrazil smiselno in posredno vsaj dvom v pristnost navedenih treh listin, pa je v svoji pismeni vlogi z dne 14. 7. 1970, poslani tukajšnjemu republiškemu javnemu tožilcu, postavil trditev, da dvomi v pristnost navedenih listin v nemškem jeziku in da so dotične listine ponarejene. Po navedbah pismene vloge z dne 14. 7. 1970 in obnovitvenega predloga vzbuja sum v pristnost omenjenih nemških listin že golo dejstvo, da so bile predložene sodišču v fotokopiji, namesto v originalu. Nadaljnja okoliščina, ki po mnenju ing. Fakina in tudi po navedbah obnovitvenega predloga (str. 5) vzbuja sum v pristnost dotičnih nemških listin pa je dejstvo, da med temi dokumenti ni niti ene-

ga, ki bi nosil podpis ing. Fakina. Po zatrjevanju ing. Fakina kakega dokumenta z njegovim podpisom niso mogli predložiti, ker take izjave ali gestapovske listine nikoli in nikjer ni podpisal. V zvezi z odsotnostjo vsake listine s podpisom ing. Fakina navaja omilitveni predlog okoliščine in dejstva, ki za to kazensko zadevo pomenijo novote, ker niso bile iznešene v rednem kazenskem postopku. Tako se v obnovitvenem predlogu zatrjuje, da je po vojni študij prakse gestapa pokazal, da so pri izbiranju in pridobivanju zaupnikov oziroma pri takozv. »verbovanju« bili skrajno natančni in pazljivi, da so za vsakega svojega zaupnika vodili poseben dosije, v katerega so zbirali in beležili tudi najnepomembnejše podatke iz dela in življenja dotičnega zaupnika. Obnovitveni predlog poudarja, da je nujni sestavni del takega dosijeja bil zapisnik o zaslišanju osebe, ki je pristala na sodelovanje, da je takšen zapisnik o zaslišanju pridobljenega zaupnika predstavljal najvažnejši dokument v dosijeju, najvažnejši pa zaradi tega, ker je zapisnik o zaslišanju pridobljenega zaupnika služil nižjemu organu za utemeljitev ukrepa, tj. za utemeljitev sprejema novega zaupnika, katero utemeljitev je moral nižji organ dati in poslati višjemu organu, ki je predlagani sprejem novega zaupnika dokončno odobril ali pa odklonil. Na drugi strani je pa takšen zapisnik o zaslišanju na novo pridobljenega zaupnika služil kot obremenilni material, na osnovi katerega je gestapo držal v pokorščini svoje agente in zaupnike ter jih na osnovi takih zapisnikov v slučaju potrebe tudi izsiljeval. Takšen zapisnik o zaslišanju ing. Fakina pa bi bil še toliko pomembnejši, ker gre za razgledanega intelektualca s širokim krogom znancev in za starega komunista. Prav to politično svojstvo »starega komunista« je omenjeno tudi v dopisu Komandaturi koncentracijskega taborišča v Dachauu. Zaradi tega bi ing. Fakin moral, – predno bi bil predlagan in sprejet za zaupnika in predno bi bil od smrtne kazni – talca, pomiloščen – povedati gestapu pri zaslišanju mnogo, mnogo pomembnih stvari za gestapo, tako iz svojega osebnega življenja, kakor tudi iz svojega kulturnega in političnega udejstvovanja in delovanja in seveda tudi o svojih številnih znancih in prijateljih itd., zlasti pa vse podrobnosti o KPS in OF. Obnovitveni predlog utemeljeno poudarja, da gre v tem obravnavanem primeru za pomilostitev ing. Fakina in za »verbovanje« na smrt obsojene osebe, ki je poleg vsega še star komunist in razgledan intelektualec, kateri se je ne samo politično, temveč tudi literarno udejstvoval.

Glede pridobivanja in vključevanja oseb v vrste gestapovskih agentov zatrjuje obnovitveni predlog nadaljnjo novo okoliščino, da je namreč ta postopek gestapa bil zelo natančen in studiozen. V dokaz, kako je gestapo pri pridobivanju svojih agentov postopal, je obnovitveni predlog ponudil dva nova listinska dokaza in sicer dokument št. 112, ki ga je izdal komandant varnostne policije in SD v Mariboru z dne 7. 5. 1943 ter dokument št. 86, ki ga je izdal isti komandant v Mariboru dne 18. 6. 1943. Prvi dokument nosi naslov »Navodila o izgradnji obveščevalne službe proti narodno-osvobodilnemu gibanju«, drugi dokument pa »Obveščevalni in eksekutivni postopek proti OF«. Ta dva dokumenta vsebujeta obvezna navodila za pridobivanje agentov in za postopek z agenti. Obe navodili se nanašata sicer na območje takratne Spodnje Štajerske, vendar pa ne more biti dvoma, da so vprav taka navodila bila izdana tudi na območju komande varnostne policije SD – Bled, saj pravi dokument št. 86, da se bodo tu (na Sp. Štajerskem) pojavile podobne razmere, kot vladajo sedaj (18. 6. 1943) na Gorenjskem.

Iz končne opombe na fotokopiji kartotečnega kartona II izhaja, da je ing.

Fakin bil snubljen kot »V-mož« (V-Mann), dopis komandaturi koncentracijskega taborišča v Dachauu pa govori, da je ing. Fakin bil snubljen kot »V-oseba« (v originalu V-Person). Zaradi tega je treba vedeti, kakšne vrste agentov je gestapo imel in kakšne vrste agentov je gestapo uradno razločeval, kako jih je uradno označeval in vrednotil. Predmet dokumenta št. 112 je »obveščevalna služba proti nasprotniku« (v originalu »Gegner-Nachrichtendienst« = GND). Ko ta dokument pod točko 1 poda naloge te službe (GND), preide pod tč. 2 na poglavje »Angažiranje in pojem agentov«. V tem poglavju se uvodoma navaja, da »med agenti razlikujemo: a) agente (v ožjem smislu) = »V-osebo« (v originalu »V-Person«), b) poizvedovalce oz. informatorje (v originalu Auskunftspersonen), ki se označujejo z »W-osebe« (W-Personen) in c) agenti, ki delajo kot izvidniki (v originalu Erkunder und Aufklärer) in ki se označuje s črko A. Nato podaja dokument št. 112 kriterije, po katerih se razločujejo posamezne vrste agentov in pravi ad a), da je pod »V-osebo« treba v glavnem razumeti take obveščevalce, ki glede na svoje posebne zveze in odnose z nasprotnikom in z nasprotnimi krogi imajo možnost, da pošiljajo dragocena poročila, pri čemer morajo delati več ali manj konspirativno. Te je treba »ustrezno vgraditi« v organizacije, združbe, društva, grupe, poslovalnice, delavnice, sindikate itd. kateri so nasprotni, sumljivi, ali nad katerimi je treba voditi nadzor. Pod črko »W-oseba« je razumeti take obveščevalce, kateri imajo na osnovi svojega specialnega znanja v krajevnem, poklicnem ali nekem drugem pogledu možnost, da nudijo oz. dajejo obvestila vseh vrst, pri čemer omenjena navodila izrecno naštevajo: zdravnike, inženirje, šefe podjetij, gostilničarje, lastnike hotelov, hotelske in hišne vratarje, natakarje, lastnike trgovin, trgovce, trgovske pomočnike, uradnike zavarovalnih družb, šoferje, inkasante itd., to se pravi vse one osebe, ki po svojem poklicu prihajajo v stik z večjim krogom ljudi. Pod črko »A« pa je treba razumeti poizvedovalce, ki jih angažirajo ustanove za odkrivanje band, kurirskih potov, logorjev oziroma taborišč itd. Agenti »A« se v glavnem angažirajo kot poizvedovalne patrole (izvidniške patrole).

Iz dokumenta št. 112 z dne 7. 5. 1943 je razvidno, da so agenti v ožjem, pravem pomenu te besede, ki so bili označeni s črko »V-osebe« in agenti, označeni z »W-oseba« delali v glavnem ali izključno za plačo, za denar, kateri pa po teh navodilih niso bili preveč šteti kot zanesljivi. Zaradi tega je to navodilo priporočalo, da se naj »pridobivajo agenti V in W, ki delajo na osnovi ideala, ker so njihova poročila najdragocenejša«. Gestapo je torej stremel za tem, da bi med svojimi V in W agenti imel čimveč takih, ki bi delali iz političnega prepričanja in idealizma in da bi bilo čimmanj takih, ki delajo za denar. Ta navodila pravijo nadalje, da se agentom »izplačujejo denarni zneski iz razpoložljivih sredstev državne policije« in da »te dajatve morajo biti v skladu z izvršenim delom«, poleg tega pa se lahko »za posebne uspehe izplačujejo posebne nagrade, ki jih je treba zahtevati od referata IV N«.

Na tem mestu je treba pojasniti, kaj je »referat IV N«. Za uspešno obveščevalno delo proti narodnoosvobodilnemu gibanju je bil v okviru gestapa formiran poseben referat, ki so ga uradno označevali kot »referat IV N«. Številka IV pomeni oz. obeležuje »gestapo«, črka N označuje, da gre za obveščevalni referat. Naloga in pristojnost tega referata je bila, da centralno zajema celotno obveščevalno službo, njeno delovanje in aktiviranje, njeno vodstvo, usmerjanje ter upravljanje s to službo in z agenti. Ta referat je bil vertikalno organiziran od Glavnega državnega policijskega urada v Berlinu pa vse navzdol do poslednjega najnižjega gestapov-

skega urada. Za Spodnjo Štajersko je bil referat IV N na sedežu komandanta varnostne policije in SD-a v Mariboru, za Gorenjsko – kamor je spadalo tudi območje Ljubljane – pa pri komandantu varnostne policije in SD – na Bledu. Ustanovitev referata IV N ni bila ovira, da bi kot do takrat referenti neposredno usmerjali, vodili in delali z agenti, vendar pa so morali referenti vsako prejeto poročilo takoj dostaviti referatu IV N.

Ne samo, da med dokumenti v dosijeju ing. Fakina ni bilo zapisnika o njegovem izčrpnem zaslišanju, temveč v dosijeju ni bilo takozv. »osebnega kartona«. V navodilu z dne 7. 5. 1943 (dokument št. 112), je bilo izrecno zaukazano, da je treba za vsakega na novo »zaverbovanega« agenta (V-Person) skrbno izpolniti osebni karton in po možnosti priložiti dve fotografiji. Med drugim je bilo treba navesti tudi to, za katero konkretno delo oziroma posle se dotična oseba uporablja, npr. kot »V-Person za zatiranje OF«. Republiški javni tožilec je v svojem obnovitvenem predlogu predložil po sodnem tolmaču oskrbljen prevod takega osebnega kartona, senatu tukajšnjega republiškega vrhovnega sodišča pa je vsebina takega osebnega kartona bila na razpolago v obnovitveni zadevi I Kr 36/70. Osebni karton obsega dve strani s 15 rubrikami, od katerih imajo nekatere več podvprašanj. Tako je bilo treba za »V-osebo« navesti ne samo splošne osebne podatke, temveč tudi, ali je arijec, in kakšni narodnosti pripada, nadalje je bilo treba podati izčrpan osebni opis (višina, barva las in oči, oblika postave in obraza, ali ima kakšen posebni znak itd.), kakor tudi ali in katere tuje jezike zna poleg materinega in kako tuje jezike obvlada (pasivno, aktivno, dobro, odlično). Posebno pomembna pa je rubrika, iz katere je razvidno, da je »V-oseba« ob sprejemu dobila »kritveno oziroma kritno označbo« (v originalu Deckezeichnung), to je šifra, katera je označevala ime in priimek dotične »V-Persone«, Kritvena označba se je označevala z dvoparnimi številkami, npr. 47-47, ali 47-46. Iz osebnega kartona je bilo razvidno, da je »V-oseba« imela določeno svoje področje dejavnosti, npr. komunizem in OF, kakor tudi to, kdo skrbi za V-osebo oziroma s kom je povezana v gestapovskem uradu. Moral je biti v ustrezni rubriki imenoma naveden gestapovski referent oz. uslužbenec, na katerega je bila »V-oseba« vezana. Nadalje je bilo v osebnem kartonu navedeno, kdo še pozna dotičnega agenta, datum, ko je postal »V-oseba«, ter kdo ga je pridobil in povezal, npr. »V-oseba« 47-46, naveden pa je bil tudi krajevni delokrog novega agenta in za kateri urad dela ter podatek o tem, ali je bil že preizkušen, priložena pa je morala biti ocena njegove zanesljivosti.

Zgoraj omenjenih za »V-osebo« predpisanih pomembnih in odločilnih podatkov pa ne vsebuje noben izmed prej omenjenih dveh dopisov z dne 19. 1. 1944 in tudi ne kartotečni karton II. Tudi ni v omenjenih dopisih navedeno, da bi celotni dosije ing. Fakina kot »V-osebe« poslali na ustrezno mesto, bodisi v Berlin, ali na Bled ali pa na gestapovski taboriščni urad v Dachau.

Poleg osebnega kartona so morali biti v dosijeju agentov »V« in »W-oseb« še trije kartoni, nanašajoči se na področje dela posameznega agenta ter na njegove osebne podatke. Ker je ing. Fakin bil označen kot star komunist, zato bi ga gestapo nedvomno uporabil za delo proti KPS in OF ter proti pripadnikom in simpatizerjem narodoosvobodilnega gibanja. Zaradi tega bi v dosijeju ing. Fakina morali biti izpolnjeni trije kartoni z označbo področja njegovega dela in sicer »Komunizem in soorganizacije« oziroma sorodne organizacije (v orig. »Komunismus und Nebenorganizationen«). Republiški javni tožilec je v svojem predlogu za obnovo kazen-

skega postopka v korist ing. Fakina priložil overovljene prevode omenjenih treh kartonov, označenih s številko 193–194 in 195. V kartonu št. 193 je v prvi vodoravni vrsti pod prvo rubriko »kritvena označba« vnešena številčna šifra, pod katero se skriva in nastopa posamezno določeni agent. Iz druge rubrike je razvidno, ali gre za »V« ali za »W« osebo. V tretji rubriki pa je označen krajevni delokrog agenta. Če bi ing. Fakin bil določen za agentsko delo v koncentracijskem taborišču v Dachauu, bi to moralo biti označeno v tej rubriki. V drugo vodoravno črto oziroma rubriko bi bilo treba vnesti ime in priimek, rojstni datum in kraj ter sedanje bivališče agenta. V drugem kartonu (št. 194) je bilo treba poleg osebnih podatkov navesti, ali je agent arijec ali ne, nadalje kritveno označbo tj. številčno šifro in podatek o tem, ali gre za »V« ali »W-osebo«, nadalje datum nabora oziroma sprejema za agenta (v originalu Anwerbetag), to se pravi, datum, ko je določena oseba bila potrjena za agenta ter kdo ga je pridobil in kdo ga je potrdil (npr. komandant varnostne policije na Spodnjem Štajerskem oz. na Bledu). V tem drugem kartonu je značilno tudi to, da neglede na naslov kartona »Komunizem in sorodne organizacije« vsebuje še posebno rubriko »stvarno področje«, v katero je bilo treba vpisati, na kakšnem stvarnem področju agent dela, npr. komunizem in panslavizem, ali npr. KPS in OF. Na tretjem kartonu pa je bilo treba vpisati delovno območje, bivališče, osebne podatke ter kritveno označbo agenta. Iz vsega povedanega se vidi, da je kritvena označba bila ena izmed najpomembnejših postavk v gestapovskih listinah.

Iz navodila z dne 7. 5. 1943 (dokument št. 112) je pod tč. 4 v poglavju »Prijavljanje in odjavljanje agentov« razvidno, da so vsi agenti morali biti registrirani pri referatu IV N ter da je bilo treba temu referatu dostaviti še posebno poročilo o vsakem posameznem agentu. Če bi ing. Fakin postal »V-oseba«, bi moral dotični referent zunanjega urada oziroma izpostave gestapa v Ljubljani, ki je pridobil ing. Fakina za sodelovanje v svojstvu »V-osebe«, poslati referatu IV za Gorenjsko s sedežem na Bledu ne samo osebni karton, temveč tudi izčrpno poročilo o ing. Fakinu, v dosijeju ing. Fakina v Ljubljani pa bi morale biti kopije izpolnjenega osebnega kartona in posebnega poročila ter ostali kartoni. Čeprav bi izpostava v Ljubljani sporočila referatu IV na Bled, da je ing. Fakina pridobila za »V-osebo«, pa bi gestapo ne štel ing. Fakina za »V-osebo« vse, dokler ne bi tega odobril in potrdil šef referata IV na Bledu.

Nadalje je iz dokumenta št. 112 navodil z dne 7. 5. 1944 pod tč. 3 razvidno, da je referat IV-N priporočal, da naj se agenti »W« pridobivajo in pridobijo za agente »V«. Iz tega izhaja zaključek, da se v kategorijo agentov »V-osebe« ni moglo kar tako čez noč priti, nadalje, da je agent »V-oseba« štel in pomenil več kot pa agent »W-oseba«, ker so bile agentom »V« zaupane in naložene pomembne, specialne naloge, dočim so agenti »W-osebe« bili zadolženi le za to, kar so ob izvrševanju svojega poklicnega dela slučajno slišali ali videli ali sicer zaznali, kakor je bilo to že zgoraj obrazloženo, ko smo govorili o pojmu in vrsti agentov (V, W in A). Glede na tako navodilo, na naloge in pomen, ki jih je gestapo dajal agentom W in agentom V, bi bilo logično pričakovati, da bi poskušali ing. Fakina kot starega komunista najprej pridobiti za agenta W in šele ko bi bila preizkušena njegova zanesljivost v svojstvu W agenta, bi ga skušali pridobiti za višjo stopnjo agenturnega dela v svojstvu »V-osebe«. Tudi za delo, ki naj bi ga ing. Fakin moral po nalogu gestapa opravljati v dachauskem koncentracijskem taborišču, bi zadoščala zadolžitev in uvrstitev ing. Fakina v kategorijo »W« agentov, ker so agenti W bili zadolženi, da poročajo samo

to, kar so slučajno pri svojem vsakodnevnem delu videli in slišali. To pa naj bi bila prav naloga ing. Fakina v Dachauu. Gestapo torej ni imel prav nobene potrebe pridobiti ing. Fakina za »V-osebo«, ker bi gestapu zadoščalo že to, da bi ing. Fakin postal »W-oseba«.

Ne glede na pravkar povedano, pa republiški javni tožilec v svojem obnovitvenem predlogu v zvezi z vprašanjem ing. Fakina kot »V-osebe« navaja, da je že davno splošno znano, da je gestapo glede na nagli in masovni razvoj narodnoosvobodilnega gibanja in NOV napenjal vse sile, da bi pridobljene agente uporabil na terenu, zlasti pa, da bi jih infiltriral v institucije OF in v enote NOV. Obnovitveni predlog zatrjuje, da to in takšno prizadevanje gestapa izhaja tudi iz vsebine obeh prej omenjenih nemških dokumentov št. 112 in 86. Tako je v dokumentu št. 86 z dne 18. 6. 1943 navedeno: »Spremenjeno bojevanje ter intenzivna propaganda OF-a (KPS) sta zelo omajali vero v nemško zmago. Večji del slovenskega prebivalstva, ki je dosedaj kazal lojalno stališče, je deloma že prišel v nasprotni tabor ali pa se pripravlja, da se priključi uporniškemu gibanju. Mora se celo računati, da bo za nekaj mesecev pretežni del tukajšnjega prebivalstva pripadal odporniškemu gibanju ali pa da bo vsaj s tem gibanjem odkrito simpatiziralo, tako, da se bodo tudi tukaj (na Spodnjem Štajerskem) pojavile podobne razmere, kakšne vladajo sedaj na Gorenjskem. Izkušnja je pokazala, da so v slovenskem odporniškem gibanju aktivni zlasti: inteligenca in taki ljudje, ki uživajo določen ugled v slovenski narodni grupi. Poleg tega se nahajajo na vodilnih položajih v OF bivši študenti, poleg inženirjev, vodilnih uslužbencev državnih in komunalnih uprav. Na splošno se lahko reče, da je zelo velik procent Slovencev direktno ali indirektno aktiven za OF. S planskim državnopolicijskim delom in z obveščevalno službo se mora izslediti organizacija, ki obstaja na območju komande Maribor in osebni sestav posameznih komitejev. Borba proti OF mora iti v korak z uničevanjem band, ker ena organizacija oplaja drugo in jo oživlja. Pravilno je, da je borba proti bandam primarna, vendar pa se OF ne sme spustiti iz vida. Z vsemi sredstvi je treba ustvariti jasno sliko o organizaciji OF. S planskim poizvedovanjem in z ustreznim upravljanjem z agenti bo kmalu uspelo, da se prodre globoko v OF«. In dalje v istem dokumentu: »Vse intelektualce, inženirje, uradnike v podjetjih vseh vrst je treba takoj poimensko registrirati in po V in W-osebah neprestano in detajlno nadzirati. Situacija je trenutno taka, da je treba vnaprej sumiti v zanesljivost vsakega domorodca, pa četudi se on prikazuje za izrazito pronemškega.« Glede na tako oceno politične situacije v juniju 1943 na območju takratne Sp. Štajerske in na izrecno bojazen, da se bodo tudi na Spodnjem Štajerskem pojavile »podobne razmere, kakršne vladajo sedaj na Gorenjskem«, je jasno, da je gestapo že spomladi 1943 osredotočil vse svoje sile in napore na območje Ljubljane in njene okolice.

Na podlagi vsega tega obnovitveni predlog zaključuje, da bi izpostava gestapovskega urada v Ljubljani s pridom porabila ing. Fakina na terenu v Ljubljani in ga ne bi pošiljala v koncentracijsko taborišče, kjer itak ni mogel nič koristiti.

Po pravnomočnosti sodbe okrožnega sodišča v Ljubljani K 299/49 v kazenski zadevi zoper ing. Fakina in Mrzela so bili torej odkriti dokumenti o organizaciji in delu gestapa pri nas v času NOV od leta 1943 dalje, poleg tega pa je po pravnomočnosti omenjene sodbe bila izdana številna dokumentacijska literatura, ki nudi natančno sliko o organizaciji in funkcioniranju nemških koncentracijskih taborišč. Vpogled v življenje in delo v Dachauu nudita med drugim tudi knjiga univ. prof. dr.

Františka Bláhe: »Medicina na krivih potih«, ki jo je v slovenskem prevodu izdal zavod »Borec« v Ljubljani leta 1966, nadalje knjiga Lojza Kraigherja »Na robu življenja«, ki je izšla pri Cankarjevi založbi v Ljubljani leta 1961, kakor tudi »Otpor u žicama«. To sta dve obsežni knjigi, ki sta izšli pri »Vojnoizdavačkom zavodu« v Beogradu leta 1969 ter dokumentarna knjiga »Buchenwald – Opomin in zaveza« (originalni naslov: Buchenwald – Mahnung und Verpflichtung). To knjigo sta na pobudo »Mednarodne organizacije odpora, žrtev in jetnikov fašizma« (Federation Internationale des Resistents, des Victimes e des Prisoniers du Fascisme) izdala »Mednarodni buchenwaldski komite« in »Komite antifašističnih borcev odpora NDR«. Knjiga je izšla v Berlinu leta 1960. Predvsem pravkar našteto literaturo, kakor tudi literaturo o nürnberški sodni praksi ima v mislih omilitveni predlog na str. 4, 17 in 18 ter 21.

Iz podatkov citirane literature je razvidno, da je koncentracijsko taborišče v Dachauu bilo ustanovljeno in začelo delovati že 22. 3. 1933, da je to taborišče bilo prvo v Tretjem rajhu ter da je njegova organizacijska struktura služila za vzorec vsem pozneje ustanovljenim koncentracijskim taboriščem, med drugim tudi za taborišče Buchenwald, katero je bilo ustanovljeno leta 1937 ter da je bila torej organizacijska in upravna struktura enaka v vseh nemških koncentracijskih taboriščih. V dokumentarni knjigi »Buchenwald – Opomin in zaveza« je na str. 57 – 60 pod naslovom: »Zgradba taboriščnega vodstva« podana organizacijska struktura vodstva in uprave ter pristojnosti posameznih organov SS pri upravljanju koncentracijskega taborišča.

Vsebina prej omenjenih dokumentov o organizaciji obveščevalne službe gestapa pri nas za časa NOV in o organizaciji ter upravi nemških koncentracijskih taborišč jasno kaže na določene nove dejanske okoliščine, ki vzbujajo dvom v pristnost listin, ki so bile kot glavni obremenilni dokaz predložene na glavni obravnavi in na katere je pravnomočna sodba oprla svojo odločbo o krivdi glede ing. Fakina. Dvom vzbujajoče okoliščine so zlasti:

1) Glede dopisa komandanta varnostne policije in SD – Bled, izpostave v Ljubljani z dne 19. 1. 1944 na Komandaturo koncentracijskega taborišča v Dachauu:
a) Uprava nemških koncentracijskih taborišč, tako tudi dachauskega taborišča, je bila v rokah taboriščne SS-hierarhije. Uprava je bila razdeljena na tri oddelke in sicer: »Oddelek I« – komandatura s komandantom taborišča na čelu; »Oddelek II« – komandaturni štab ali uprava (v originalu: Verwaltung). Ta oddelek je bil uprava taborišča z vodjo uprave na čelu (Verwaltungsführer). Ta oddelek je urejal gospodarske zadeve taborišča. In končno je bil še »Oddelek III« – vodstvo taborišča, katero so navadno sestavljali trije vodje, ki so se v tem svojstvu vsak dan menjavali v službi. Vodstvo taborišča je bilo s samim taboriščem povezano po vodji raporta (Raportführer), kateri je imel pod seboj blokovne vodje (Blockführer-je), nato so prišli vodje komand (Kommandoführer-ji), kateri so bili podrejeni vodji delovne službe (Arbeitsdienstführer-ju). Vodja delovne službe je imel svoj urad oz. svojo pisarno, ki se je imenovala »delovna pisarna«. V teku vojne so vodjem delovne službe postavili za predstojnika takozv. »vodjo delovnega vključka« (Arbeitseinsatzführer) in se je zato njegov urad oz. pisarna imenovala »Arbeitseinsatz« (AE). Arbeitseinsatzführer je s celim štabom ljudi in s pomočjo »delovne statistike« (Arbeitsstatistik) vodil celokupno delo internirancev.

Gestapo je v taborišču zastopal »politični oddelek«, ki je deloval neodvisno in

samostojno od taboriščnega SS-vodstva. V delokrog »političnega oddelka« je spadalo pošiljanje in izročanje internirancev v taborišče ter izpuščanje iz taborišča, nadalje vodstvo spisov zapornikov in zasliševanje zapornikov *ter vse oziroma celokupno dopisovanje z gestapom v celi državi in v zasedenih deželah.* V koncentracijska taborišča je torej pošiljal gestapo, pošiljal pa ni ljudi kar tako na podlagi poimenskih seznamov, temveč je z vsakim posameznim jetnikom šel na politični oddelek celoten njegov spis oziroma akt, v katerem so bile vse potrebne listine in podatki. Zaradi tega ni bilo prav nobene potrebe pisati dopisov, kakor naj bi se to zgodilo v primeru ing. Fakina. Da je politični oddelek, tj. taboriščni gestapo dobil za vsakega interniranca od terenskega gestapovskega urada poseben akt z vsemi podatki o jetniku, ki se pošilja v taborišče, je to razvidno tudi iz navedbe v knjigi dr. Bláhe str. 35, kjer piše: »Ker so *spremne listine ostajale na političnem oddelku, tj. na taboriščnem gestapu,* je lahko vsakdo nastopal inkognito in navedel kot svoj poklic tisti, v katerem se je lahko najprej in najbolje zaposlil.«

Glede na pravkar prikazano pristojnost »političnega oddelka«, tj. taboriščnega gestapa ter na dejstvo, da je politični oddelek deloval in posloval samostojno ter neodvisno od taboriščnega vodstva SS – torej tudi neodvisno od komandature – zato je več kot čudno, da za organizacijsko strukturo taboriščnega vodstva in za delokrog in pristojnost posameznega oddelka, zlasti pa za pristojnost političnega oddelka oz. taboriščnega gestapa, ne bi januarja 1944 vedel komandant varnostne policije in SD Bled – izpostave v Ljubljani. Ker je politični oddelek, to se pravi taboriščni gestapo bil pristojen med drugim tudi za to, da je vodil in opravljal izključno on sam vse dopisovanje z zunanjimi gestapovskimi uradi celokupnega nemškega rajha, zato bi pravi, pristni komandant varnostne policije in SD Bled – izpostave v Ljubljani naslovil in poslal dopis dne 19. 1. 1944 direktno na politični oddelek v Dachauu, in nikakor ne na komandaturo. To bi storil še zlasti zaradi tega, ko naj bi šlo za obvestilo, da so poslali v taborišče ing. Fakina kot »V-osebo«. Šlo je namreč za obvestilo o pošiljatvi gestapovskega agenta, označenega kot »V-oseba«, za katere je bil celo v okviru gestapa samega ustanovljen posebno zaupen referat, ki se je označeval kot »referat IV N«. Pravi, pristni »ljubljanski gestapo« bi torej pisal direktno političnemu oddelku v Dachau, nikakor pa ne komandaturi taborišča, ki za gestapovsko problematiko sploh ni bila pristojna.

b) Ker je vsaka »V« in »W-oseba« imela svoje področje dela, npr. delokrog odporniškega oziroma narodnoosvobodilnega gibanja in svojo kritveno označbo oz. šifro, izraženo s številkami in ker je bil datum nabora oziroma datum agentovega pristanka in odobritve za sodelovanje (Anwerbetag) zelo važno in pomembno dejstvo za gestapo, zato bi omenjeni dopis moral nujno vsebovati tudi te podatke za ing. Fakina. Teh za gestapovsko agenturo predpisanih podatkov pa omenjeni dopis ne vsebuje in tudi ne vsebuje sporočila, da bi izpostava v Ljubljani odposlala in odstopila političnemu oddelku koncentracijskega taborišča v Dachauu bilo katerekoli podatke ali katerikoli dokument iz dosijeja ing. Fakina kot »V-osebe«.

2) Glede dopisa komandanta varnostne policije in SD Bled – izpostave v Ljubljani z dne 19. 1. 1944 na Glavni varnostni urad rajha – IV C 2 – v Berlinu pa je treba omeniti sledeče sum vzbujajoče okoliščine:

a) izpostava gestapa v Ljubljani bi o tem, da je pridobila ing. Fakina za »V-osebo« morala to sporočiti referatu IV N na Bled in počakati, da dobi z Bleda odobritev in šele nato bi lahko o tem, da je »zaverbovala« ing. Fakina in ga »premestila« (v origi-

nalu Überstellung) v KZ-lager Dachau, obvestila Glavni varnostni urad rajha v Berlinu. To obvestilo pa bi izpostava gestapa v Ljubljani po splošno usvojenem pravilu uradovanja morala poslati v Berlin preko komande varnostne policije in SD-Bled, ne pa direktno in mimo ter brez vednosti komande na Bledu. Ne glede na omenjeno pravilo pa bi izpostava gestapa v Ljubljani morala ing. Fakina istočasno pismeno odjaviti pri referatu IV na Bledu. V navodilu o izgradnji obveščevalne službe proti NOV – dokument št. 112 – je namreč v poglavju »prijavljanje in odjavljanje agentov« izrecno predpisano, da je treba v primeru, ako eden agent odpade zaradi nezvestobe, odhoda v vojsko ali zaradi kateregakoli drugega razloga, takega agenta pismeno odjaviti pri referatu IV N ter da je treba v poročilu navesti razlog odpada. Tako poročilo in taka odjava bi morala biti v istem dosijeju, v katerem so bile najdene listine, katerih fotokopije so bile predložene sodišču na glavni obravnavi. Če bi tako poročilo in odjava eksistirala, bi bila nedvomno kot obremenilni material predložena sodišču v dokazne namene.

b) Ker je bil gestapo enotno organizirana tajna državna policija in ker je bil za obveščevalno delo proti narodnoosvobodilnemu gibanju in gibanju odpora organiziran v okviru gestapa poseben oddelek tj. referat IV-N, zato bi komandant izpostave gestapa v Ljubljani moral dotični dopis poslati in nasloviti na referat IV-N, ne pa na »IV-C-2«.

c) Omenjeni dopis uporablja izraz najprej »V-mož« (v originalu »V-Mann«), v zadnjem odstavku tega dopisa pa se uporablja izraz »V-oseba« (v orig. »V-Person«). Pojasnjeno je že bilo, da je bila za agente v pravem, ožjem pomenu te besede predpisana uradna označba »V-oseba« (v orig. »V-Person«). Ne glede na splošno znano nemško natančnost in preciznost pa si je še posebej težko zamisliti, da bi izpostava gestapovskega urada v Ljubljani dosledno ne uporabljala uradno predpisane označbe za svoje agente, tem manj pa, da bi bila tako površna in »domača« celo v tistih uradnih dopisih, ki so bili namenjeni za glavni gestapovski urad v Berlin.

č) Tudi ta dopis ne vsebuje bistvenih podatkov o agentu in sicer ne vsebuje kritvene označbe in tudi ne datuma pristanka na sodelovanje oz. odobritve (Anverbetag) in prav tako tudi ne govori o področju agentove dejavnosti.

3) Tudi opomba v kartotečnem kartonu II, ki je bil kot obremenilni dokaz predložen sodišču na glavni obravnavi, uporablja izraz »V-Mann« in ne uradoma predpisanega izraza »V-Person«. To označbo so morali obvezno in dosledno uporabljati uslužbenci gestapa v vseh uradnih listinah in dokumentih. Dejstvo, da je izstavitelj sodišču predloženega kartotečnega kartona II uporabil izraz »V-Mann« in da je ta izraz uporabil celo v dopisu, naslovljenem Glavnemu varnostnemu uradu rajha, (RSHA), govori za zaključek, da tega nestrokovnega, neuradnega in protipredpisanega izraza ne bi uporabil uslužbenec gestapa, tem manj pa oni uslužbenec, ki je delal za referat IV N, temveč da je ta izraz uporabila oseba, ki ni bila seznanjena dovolj vestno z uradno predpisanim poslovanjem gestapa v zadevah referata IV N. Takšen zaključek podpira tudi dejstvo, da je izstavitelj omenjenega kartotečnega kartona II očitno pozabil izpolniti kar štiri rubrike, od katerih je vsaka za sebe nedvomno zelo pomembna. Tako je ostala neizpolnjena rubrika za označbo »osebni spis«, nadalje rubrika, ki se nanaša na »osebno sliko«, kakor tudi rubrika, ki se nanaša na »daktiloskopsko karto« (karta prstnih odtisov – Finger Abdruck Karte) in končno je ostala neizpolnjena rubrika »vzorec pisave« (Schriftprobe).

4) Oba sodišču predložena zgoraj citirana dopisa sta bila napisana na navadni

poli belega papirja brez tiskane glave z uradnim naslovom ustanove oziroma organa. Namesto tiskane glave je bil pritisnjen pečat. Če je imela izpostava gestapovskega urada v Trbovljah tiskovine z natiskanim uradnim naslovom, kakor izhaja to iz podatkov v stvari I Kr 36/70 oziroma Okrožnega sodišča v Ljubljani K 478/48, potem jih je nedvomno imela tudi tako velika izpostava gestapovskega urada, kot je bila v Ljubljani v »Slaviji«. Zato bi ljubljanska gestapovska izpostava za uradno dopisovanje s svojim najvišjim uradom v Berlinu nedvomno uporabila uradno tiskovino, ki bi imela natiskan svoj uradni naslov.

Vsi trije sodišču predloženi dokumenti uporabljajo izraz »wurde geworben« tj. »je bil snubljen« ali kot se je po osvoboditvi tudi pri nas uporabljal izraz »je bil verbovan«. Če bi ing. Fakin res pristal na sodelovanje z gestapom, potem bi pristni gestapovski dokumenti uporabljali glagol »anwerben« oziroma »Wurde angeworben als V-Person«, kar pomeni, da je bil najet (izbran) oz. »zaverbovan« kot »V-oseba«.

V »navodilu za izgradnjo obveščevalne službe« (dokument št. 112) so pod št. 8 navodila o dopisovanju (Schriftverkehr – pismeni promet). Ta navodila določajo, da »se mora ves pismeni promet v stvareh obveščevalne službe med referatom IV N in med vsemi pristojnimi organi opravljati kot »zaupne oz. poverljive zadeve«, pri čemer so omenjena navodila še posebej poudarila, da je treba upoštevati že prej izdana posebna navodila za varovanje zaupnih aktov. Zato so listine gestapa, ki so se nanašale na obveščevalno službo, nosile oznako »tajna oz. zaupna državna zadeva« (Geheime Reichssache). Tako označbo »zaupnega dokumenta« bi moral zato imeti vsaj dopis, naslovljen na komandaturo koncentracijskega taborišča v Dachauu, ker ni šlo za dopis med organi gestapa, temveč za dopis taboriščnemu upravnemu organu, ki ni bil v okviru gestapa in ni bil pristojen za delo z »V-osebo«.

5) V dopisu komandaturi koncentracijskega taborišča v Dachauu je navedeno, da so ing. Fakinu dali na znanje, da je bil predviden za ustrelitev in da je bil izločen samo zato, ker je bil voljan sodelovati z gestapom. Smiselno enako se navaja tudi v dopisu Glavnemu varnostnemu uradu rajha v Berlinu. Pravnomočna sodba ima na podlagi fotokopij omenjenih listin tak potek dogodkov za dokazan, to se pravi, da je ing. Fakin potem, ko je bil predviden za usmrtitev, pristal na sodelovanje z gestapom in bil zato izločen od ustrelitve.

Glede tega se je ing. Fakin dosledno zagovarjal (str. 12, 28, 57, 58), da je njega službujoči slovenski paznik poklical iz celice, tako kot nekatere druge zapornike, ki so jih nato zbrali na hodniku, nakar ga je neki slovenski dežurni poslal nazaj v celico. Nikjer ni ing. Fakin v svojem zagovoru navedel, da so jim takrat rekli, da so določeni za talce in da gredo v Begunje. Obratno, ing. Fakin je zatrjeval (str. 12 in 28), da je šele potem, ko se je vrnil domov iz taborišča, zvedel, da je dotična grupa ljudi, ki so jih takrat odbrali, bila namenjena za talce in da so dotični bili poslani v Begunje. Ing. Fakin je v svojem zagovoru v preiskavi (str. 59) navedel, da je v isti celici z njim bilo zaprtih kakih 10 oseb in da se od teh spominja Lobode. Na vprašanje preiskovalnega organa: »Kaj ste rekli tovarišem v celici, ko ste se vrnili?« je ing. Fakin odgovoril: »Ne vem, kaj sem rekel. Vem, da je bil Loboda vesel, ko sem se vrnil.« V teku kazenske preiskave je bil dne 2. 6. 1948 kot priča zaslišan Vinko Loboda, takratni poverjenik za finance OLO IV Rakovnik-Vič. Zapisnik o njegovem zaslišanju pa ni bil predložen sodišču in je zaradi tega treba šteti zapisnik o njegovem zaslišanju za nov dokaz. Zanimivo je, kako je Vinko Loboda kot priča dne

2. 6. 1948 opisal potek obravnavanega dogodka. Priča Vinko Loboda je dosebedno sledeče izpovedal: »V sobi, kjer sva bila zaprta s Fakinom, so bili še 4 priporniki. Bila sta 2 partizana, en mlajši moški in Štamberger. Dne 15. 1. 1944 ob 20. uri je prišel v našo celico neki policist – Bežigrajčan (po osvoboditvi justificiran) s spiskom. Pozval je Fakina, Štambergerja in oba partizana. Šli so iz celice na hodnik, kjer so se jim pridružili priporniki iz ostalih celic. Po ca 10 minutah se je vsa skupina iz pritličja vrnila. Ko so prišli oni štirje nazaj v sobo, so povedali, da gredo s transportom. Začeli so pripravljati svoje stvari. Čudili smo se, ker jim kot običajno ob priliki transporta tokrat niso dali suhe hrane za na pot. Sklepali smo, da gredo najbrž v Begunje. Fakin mi je ob svojem povratku povedal, da gre s transportom. Dal mi je poročni prstan in ca 200 lit, ki naj bi jih preko svoje žene izročil njegovi. *Nihče pa ni pomislil, da bi šli na strelišče.* Kmalu potem je prišel ponovno stražnik in poklical Fakina, kateri je odšel s stražnikom v I. nadstropje. Ni se dolgo zadrževal, mogoče še manj časa kot ob prvem pozivu tega dne. Ob svojem povratku mi je povedal, da je bil klican v pisarno, kjer so mu sporočili, da on ne gre s tem transportom. Pristavil je, da mu je mogoče pomagal stric Fakin. Ne dolgo po drugem povratku ing. Fakina so trije priporniki odšli iz naše celice. Zbirali so se na hodniku in okrog 23. ure skupno odšli.«

Iz izpovedb priče Vinka Lobode izhaja torej, da oni skupini pripornikov, ki so jih po seznamu sklicali skupaj in zbrali na hodniku, niso rekli, da so določeni za talce, temveč da gredo na transport in da naj zato pripravijo svoje stvari ter so jih zato poslali nazaj v njihove celice. Tako je skupno z ostalimi tremi sozaporniki prišel nazaj v celico tudi ing. Fakin, ki je kot ostali trije povedal, da gre s transportom in je začel pospravljati svoje stvari, med tem pa je prišel stražnik ponovno po ing. Fakina in ga odpeljal v prvo nadstropje. Edina možnost, da bi ing. Fakinu povedali, da je določen za streljanje in da se lahko reši, če postane gestapovski agent, bi torej bila, da so mu to povedali takrat, ko so ga drugič klicali iz celice. To pa bi mu lahko povedal le kakšen gestapovec, ki je delal za referat IV N, saj bi šlo v tem primeru dejansko za »verbovanje« kot agenta gestapa v svojstvu »V-osebe«. Spredaj je bilo že obrazloženo, kako temeljitemu, obširnemu in dolgemu zaslišanju bi Fakin moral biti podvržen, predno bi ga »kot starega komunista« gestapo pomilostil in kakšen postopek ter kakšne formalnosti (listine, kartoni, vprašalne pole, odobritev) bi morale biti izvršene, predno bi gestapo vnesel ing. Fakina med svoje »V-osebe«. Priča Loboda pa je izpovedal, da je ing. Fakin takrat, ko je bil ponovno poklican, bil odsoten iz celice še manj časa, kot pa ob prvem pozivu, ko je bil odsoten ca 10 minut. Ob drugem pozivu ni bil torej ing. Fakin odsoten niti 10 minut. Že sama ta časovna okoliščina kaže, da takrat ni moglo priti do kontakta gestapa s Fakinom v cilju pridobiti ing. Fakina za »V-osebo«. S tem v zvezi je pomembna tudi nadaljnja nova okoliščina, da namreč v vsem času, ko je bil Vinko Loboda zaprt skupno z ing. Fakinom, ni bil nihče iz njihove celice zaslišan, kot je to povedal priča Vinko Loboda pri svojem zaslišanju dne 2. 6. 1948. Iz njegovega zaslišanja tudi izhaja, da ing. Fakin tudi v noči od 15. na 16. 1. 1944 ni bil zaslišan, temveč da je ing. Fakin dotično noč prespal v njihovi celici, nakar je dne 17. 1. 1944 odšel s transportom v Dachau. Poleg tega je kot priča zaslišani Vinko Loboda iznesel še nadaljnjo novo in zelo pomembno dejstvo, da namreč v belgijski vojašnici ni bilo gestapovcev.

Izpovedba priče Vinka Lobode nudi tudi osnovo za zaključek, da je ing. Fakin bil iz prvega transporta izločen in nato določen za Dachau zaradi uspešnih intervencij. Že v preiskavi je ing. Fakin na vprašanje, zakaj ga niso dne 15. 1. 1944 odpeljali

z grupo, v katero je bil prvotno dodeljen, odgovoril, da tega ne ve, da pa misli, da je njegovim domačim uspela intervencija pri dr. Hacinu, kjer sta verjetno posredovala dr. Fakin in agent Tumpej (str. 58). V svoji po zagovorniku vloženi pritožbi proti sodbi sodišča prve stopnje je ing. Fakin podrobno opisal intervencije njegovih domačih. Tako navaja, da je njegova mati Mara Fakin šla k takratnemu policijskemu direktorju dr. Hacinu, nato pa je šel k Hacinu še dr. Fakin, stric oz. mali stric od ing. Fakina. Nadalje zatrjuje ing. Fakin v pritožbi, da je njegova sestra v času, ko je bil on zaprt, srečala svojega bivšega gimnazijskega sošolca Tumpeja, takratnega belogardista in uslužbenca ljubljanske policije, da je le-tega prosila, naj se zavzame za brata (za ing. Borisa Fakina) ter da je Tumpej pozneje ob priliki drugega srečanja rekel Fakinovi sestri dobesedno: »Ne vem, kaj bi se zgodilo s tvojim bratom, če ne bi bilo mene.« V pritožbi je ing. Boris Fakin trdil, da je njegova sestra o tem podala pismeno izjavo preiskovalnim organom in bila tudi zaslišana ter da je bila zaslišana tudi njegova mati Mara Fakin ter predlagal, da se naj pribavijo tozadevni zapisniki in da se naj njegova mati in sestra o vsem tem zaslišita. Pritožbeno sodišče je vse ponujene dokaze zavrnilo z utemeljitvijo, da nova okoliščina, da je namreč Tumpej ali Hacin povzročil, da ing. Fakin ni šel med talce, ne izključuje obtožencevega pristanka za sodelovanje, češ da o tem preveč jasno govorita dopisa gestapa z dne 19. 1. 1944.

K svojemu predlogu za obnovo kazenskega postopka v korist ing. Borisa Fakina je republiški javni tožilec priložil prepis zapisnika o zaslišanju Mare Fakin ter Maruše Fakin. Prvoimenovana je mati, drugonavedena pa je sestra ing. Borisa Fakina. Prva je bila zaslišana dne 1. 5. 1948, druga pa dne 2. 5. 1948.

Glede na vse nove okoliščine, ki so bile dosedaj iznešene o ing. Fakinu kot »V-osebi« v zvezi z novimi listinskimi dokazi (dokumenta št. 112 in 86, priloženi prevod osebnega kartona oz. vprašalne pole ter treh kartonov z naslovom »Komunizem in sorodne organizacije«) bi sodišče na novi glavni obravnavi utegnilo ugotoviti, da je gestapo bil zelo natančen, vesten in previden pri pridobivanju novih agentov, da je za sprejem med agente »V« in »W« bilo potrebno izvesti predhodno določen postopek (preveriti in izčrpno zaslišati bodočega agenta »V«, sestaviti o bodočem agentu posebno poročilo, izpolniti osebni karton oz. vprašalno polo, nato čakati na odobritev šefa referata IV N (za Gorenjsko na Bledu, za Štajersko pa v Mariboru), nadalje bi se utegnilo pokazati, da bi vse pravkar omenjene listine, nanašajoče se na ing. Fakina kot »V-osebo«, morale biti v dosijeju ing. Fakina v Ljubljani, to se pravi v istem dosijeju, v katerem naj bi bile najdene samo one listine, katerih fotokopije so bile predložene šele na glavni obravnavi. S tem v zvezi bi sodišče utegnilo ugotoviti, da vse omenjene važne in predpisane listine za »V-osebo« manjkajo, da jih ni, ker bi sicer sigurno bile že v preiskavi, vsekakor pa na glavni obravnavi predložene sodišču kot obremenilni material, ki je nedvomno pomembnejši od omenjenih dveh dopisov z dne 19. 1. 1944 in kartotečnega kartona II. Prav tako bi moglo sodišče priti do zaključka, da je bil ing. Boris Fakin glede na svojo izobrazbo, na dejstvo, da je bil že pred vojno znan kot levičar in javen ter kulturni delavec, ki je imel širok krog znancev, kot nalašč prikladen za to, da bi ga gestapo zelo koristno uporabil na prostosti v Ljubljani, če bi ing. Fakin res bil postal »V-oseba« ter bi ga gestapo v skladu s tozadevnimi navodili »ustrezno vgradil« v svojo obveščevalno mrežo v Ljubljani, ne pa da bi ga gestapo poslal v koncentracijsko taborišče v Dachau, kjer ni mogel nič koristiti, saj je bilo splošno znano, da so v koncentracijska taborišča pošiljali in tam

zbirali vse resnične in tudi le domnevne nasprotnike Tretjega rajha, predvsem pa osebe, ki so bile osumljene, da so pripadniki in simpatizerji naprednih, demokratičnih gibanj, kakor to navaja obnovitveni predlog, pri čemer zaključuje, da je pošiljatev ing. Fakina v dachausko taborišče kot gestapovsko »V-osebo« bila proti vsaki in vsej gestapovski logiki in politiki. Na drugi strani pa bi se na novi glavni obravnavi utegnilo na podlagi vseh spredaj navedenih novih okoliščin ter novih listinskih dokazil, zlasti tudi s tem, kar izhaja iz zapisnika o zaslišanju priče Vinka Lobode, ugotoviti, da ing. Fakin ni niti ustno pristal na sodelovanje z gestapom, saj ga v vsem času, ko je bil skupaj v celici z Lobodo, ni zaslišal noben gestapovec, kritičnega večera pa so si dogodki tako hitro sledili, da v dotičnih par minutah ob drugem pozivu sploh ni bilo moč opraviti niti najnujnejšega predhodnega zaslišanja ing. Fakina. Ko govorijo izpovedbe Vinka Lobode za resničnost zagovora ing. Fakina, da ing. Fakin niti prej niti po svoji drugi vrnitvi v celico – pa vse do odhoda v Dachau – sploh ni bil zaslišan od nikogar, zato bi sodišče moglo v zvezi z novimi okoliščinami, nanašajočimi se na listine, na katere je oprta ugotovitrev sodbe, da je ing. Fakin pristal in postal agent gestapa, zaključiti, da je ne samo resničnost vsebine na glavni obravnavi predloženih fotokopij listin z dne 19. 1. 1944 dvomljiva, temveč da je tudi pristnost omenjenih listin v taki meri omajana, da ne morejo šteti več za zanesljivo podlago za obsodbo ing. Borisa Fakina.

B.

Pravnomočna sodba bremeni ing. Fakina tudi tega, da je bil »kot zaupnik gestapa poslan v Dachau, kjer je bil povezan z gestapovskimi agenti Mirkotom Koširjem, Brankom Diehlom, Vladimirjem Ličnom, Borisom Krajncem in drugimi«. Da je ing. Fakin bil z imenovanimi povezan kot agent z agentom, ima sodba to za dokazano na podlagi tega, kar so ing. Stepišnik, Vladimir Ličen in Krajnc in Branko Diehl navedli obremenilnega za ing. Fakina v svojih zagovorih v znanem »dachauskem procesu« zoper Branka Diehla in ostale, ki je bil pred vojaškim sodiščem v Ljubljani.

Tako se je pravnomočna sodba oprla na vsebino izpiska iz »razpravnega zapisnika« glavne obravnave zoper obt. Branka Diehla in ostale z dne 20. 4. 1948. Sledeč temu izpisku je res Stepišnik na glavni obravnavi 20. 4. 1948 na vprašanje predsednika senata, koga je on imel na »vezi« v Dachauu, odgovoril, da je imel agenturno povezavo s Čamernikom, Ličnom, Borisom Fakinom in še Mirkom Koširjem, toda iz zapisnika o zaslišanju Milana Stepišnika z dne 24. 3. 1948 pa izhaja vprav nasprotno, da so se namreč ne samo pravkar našteti, temveč še tudi nekateri drugi slovenski interniranci sestajali in se razgovarjali o razvoju na bojiščih, o taboriščnih novicah in o vesteh z doma ter da je Krajnc v Dachauu poslušal radio in dajal radijska poročila ing. Fakinu, ki jih širil naprej. Zapisnik o zaslišanju Milana Stepišnika z dne 24. 3. 1948 ni bil predložen sodišču v rednem kazenskem postopku, vsebuje pa take nove okoliščine, na podlagi katerih utegne sodišče na novi glavni obravnavi priti do drugačne dejanske ugotovitve glede značaja in pomena zatrjevane povezave ing. Fakina z Milanom Stepišnikom in z ostalimi. Zapisnik o zaslišanju Milana Stepišnika z dne 24. 3. 1948, ki je označen s številko 287-288 oz. 21332 je kot nov listinski dokaz predložil republiški javni tožilec k svojemu obnovitvenemu predlogu.

Iz prej omenjenega izpiska iz zapisnika o glavni obravnavi v zadevi zoper Die-

hla in ostale z dne 20. 4. 1948 izhaja, da je tudi Vladimir Ličen označil ing. Krajnca, ing. Fakina, ing. Diehla in Barleta in tudi sam sebe za gestapovske agente, toda sodišču ni bil predložen izpisek zaslišanja Vladimirja Lična, kateri spisek je označen s številko 303 in ni datiran. Iz uvodne navedbe tega izpiska je razvidno, da so preiskovalni organi napravili izpisek iz originalnega zapisnika o zaslišanju Lična, in sicer iz strani 9, 13, 14, 15, 16, 30, 35 in 37. Vsebina teh strani se nanaša na ing. Fakina. Originalnega zapisnika o zaslišanju Vladimirja Lična sodišče ni imelo na razpolago, temveč le izpisek (str. 110) iz originalnega zapisnika na str. 38. Iz izpiska, ki ni bil predložen sodišču v rednem kazenskem postopku in ki ga je sedaj predložil javni tožilec k svojemu obnovitvenemu predlogu, bi namreč sodišče na novi glavni obravnavi moglo ugotoviti, da sta si Ličen in ing. Fakin prizadevala, da bi na svojem delovnem mestu organizirala takozv. kolektiv, ki je bil ena izmed oblik samopomoči internirancev, istočasno pa so kolektivi služili za zbiranje in povezovanje, za širjenje in utrjevanje antifašističnega duha in odpora med interniranci.

Sodišče je v rednem kazenskem postopku razpolagalo z izpiskom tistega dela originalnega zapisnika o zaslišanju Branka Diehla (str. 120), ki je po mnenju preiskovalnih organov bil obremenilni za ing. Fakina. Iz vsebine tega izpiska na str. 120 izhaja, da je Sepp Lauscher naročil Diehlu takrat, ko je v taborišče prišlo večje število ljubljanske inteligence in nekaj kulturnikov, da se naj Diehl pozanima, kdo so ti ljudje in kakega mišljenja so ter da je Diehl zaradi tega večkrat govoril z Mrzelom, Albrechtom, Logarjem in pozneje z ing. Borisom Fakinom. Kaj je Diehl govoril s temi osebami in tudi z ing. Fakinom, to na listu 120 ni povedano. Sicer pa Diehl na str. 120 ni navedel nič takega, kar bi bilo bistveno za obstoj povezave med gestapovskimi agenti. Republiški javni tožilec je kot nov dokaz predložil listino, ki je označena s št. 274–275. V prvem odstavku te listine je podan kratek izvleček iz Diehlovega zaslišanja, nanašajočega se na ing. Fakina. Iz tega izvlečka je razvidno, da je Diehl v svojem zagovoru povedal, da ing. Fakin ni bil član KP, da pa je bil levo usmerjen, da je pomagal pri socialni pomoči, in da je bil požrtovalen. Diehl je povedal tudi to, da je ing. Fakin v Dachauu pisal pesmi in da se je družil s Franom Albrehtom, Alojzem Kraigherjem in prof. Milanom Šego.

Na isti listini (274–275) se nahaja tudi zapisnik o zaslišanju Karla Barleta. To Barletovo zaslišanje je v celoti razbremenilno za ing. Fakina. Očitno zaradi tega je ostalo v spisih preiskovalnih organov in ni bilo predloženo sodišču. Barle je namreč izpovedal, da mu je Diehl pravil, da bi Fakin, četudi ni partijec, rad opravil kake stvari po direktivah partije. Nadalje je iz omenjenega zapisnika razvidno, da je Barletu bilo znano, da je ing. Fakin težil za tem, da bi napravil kaj v korist partije in da je bil zadovoljen, če je imel kako nalogo, nadalje, da je pri zaščiti kakega komunista ing. Fakin pokazal zelo veliko aktivnost in spretnost ter da se je zavzemal, da se ščitijo naši umetniki. Iz tega zapisnika o zaslišanju Barleta izhaja tudi, da se je ing. Fakin zanimal za razna politična vprašanja ter da je tudi spesnil nekaj borbenih pesmi. Za presojo značaja »povezave« je končno pomembna tudi Barletova trditev, da so se on, Krajnc, Stepišnik, Diehl, Premrov in Fakin družili že zaradi tega, ker so bili kemiki ter zaradi dela in poznanstva. Obnovitveni predlog (str. 20) podaja vsebino zgoraj navedenega Barletovega zaslišanja (274–275), v katerem so nedvomno samo take nove okoliščine, ki utegnejo v zvezi z ostalimi novimi okoliščinami, ki jih vsebujejo spredaj navedeni novi listinski dokazi o zaslišanju Diehla, Lična in Stepišnika, pripeljati sodišče na novi glavni obravnavi do zaključka, da ing.

Fakin ni bil z imenovanimi povezan kot gestapovski agent z agenti, temveč kot zaveden pripadnik OF in antifašističnega odpora, o čemer bo še govora.

Končno je za vprašanje značaja povezanosti ing. Fakin z ostalimi v tenorju sodbe imenoma naštetimi interniranci pomembno tudi novo dejstvo, ki ga upravičeno poudarja obnovitveni predlog (str. 11), da se namreč za ing. Fakina po njegovem prihodu v taborišče ni nihče iz komandature zanimal, čeprav naj bi bila komandatura o svojstvu ing. Fakina kot »V-osebe« izredno pismeno obveščena in da se za ing. Fakina ni zanimal niti »politični oddelek«, to je taboriščni urad gestapa. Namesto tega – pravi obnovitveni predlog v nadaljevanju svojih navedb – so ing. Fakina pričeli obletavati sointerniranci Stepišnik, Krajnc in drugi, s pomočjo katerih naj bi po mnenju pravnomočne sodbe »gestapo izredno pretkano izvedel zaupniško mrežo v taborišču«. Pri tem obnovitveni predlog smiselno nakazuje na znano pravilo vsake obveščevalne službe, da je namreč posamezni agent povezan s čimmanjšim številom soagentov, običajno samo z enim in še to čimbolj konspirativno, dočim se pri vestni presoji ter analizi celo tistih obremenilnih izpovedb, ki so bile prečitane na glavni obravnavi v tej kazenski zadevi zoper ing. Fakina, more zaključiti, da je v tenorju sodbe zatrjevana povezanost imenovanih internirancev sličila prej na klubsko povezavo političnih somišljenikov in političnih sodelavcev kot pa na tisto, kar naj bi bilo pretkano in podobno metodam povezanosti in načinu delovanja tako izurjene službe kot je bil gestapo, kakor to zatrjuje obnovitveni predlog (str. 12).

Po navedbah svojega zagovora je ing. Fakin potem, ko je prestal karanteno, delal najprej kot nosač v skladišču, nato je čistil jarke, tretje njegovo delovno mesto pa je bilo v pralnici, nato pa je – po približno dveh mesecih in pol od prihoda v taborišče – bil poslan na delo v laboratorij taboriščne bolnišnice (v revir). Njegov zagovor, da bi ga gestapo, če bi on res bil agent, takoj v začetku postavil na kako lahko in ugodno delovno mesto, dočim je on moral spočetka opravljati težka fizična dela, je sodišče ovrglo s trditvijo, da je to bila le kamuflaža, s katero je gestapo prikrival svoje sodelavce. Ne glede na to, da bi po tej logiki morali torej vsi gestapovski agenti biti in ostati stalno na najslabših in na najtežjih delovnih mestih, pa je obnovitveni predlog iznesel take nove okoliščine in take nove dokaze, – kar vse bo v nadaljevanju utemeljitve tega sklepa še obrazloženo, – ki celotno delo in zadržanje ing. Fakina v dachauskem taborišču prikazujejo v taki luči, ki odločno govori za zaključek, da bi se na novi glavni obravnavi utegnilo ugotoviti, da očitek o povezanosti in o sodelovanju s taboriščnim gestapom ne drži.

C.

Ad I/1 – a

Pod to točko pravnomočne sodbe je ing. Fakin spoznan za krivega, da je »sodeloval v laboratoriju taboriščnega revirja, kjer je pod nadzorstvom gestapovca Schneiderja vršil razne kemične poskuse in ostala strokovna dela«. Zaposlitev v revirskem laboratoriju šteje torej sodba ing. Fakinu v krivdo kot posebno, nadaljnjo zločinsko dejavnost, ki jo je izvršil v okviru kaznivega dejanja vojnega zločina po čl. 3 točka 3 ZKLD.

Kako in zakaj je ing. Fakin bil dodeljen na delo v revirski laboratorij, je to pojasnil že v preiskavi (str. 15, 37), v dokaznem predlogu (str. 202–203), ki ga je njegov zagovornik vložil pred glavno obravnavo in v pritožbi proti sodbi sodišča prve

stopnje (str. 229). Tozadevne navedbe ing. Fakina sta deloma potrdila Milan Stepišnik (str. 109) in Ludvik Mrzel (str. 92). Ing. Fakin je namreč navajal, da v laboratorij ni prišel kot zaupnik gestapa, temveč na intervencijo svoje svakinje Silve, poročene Stoss, žene tedanjega direktorja državnega gledališča v Berlinu. Pojasnjuje, da so ga poklicali na komando, kjer ga je komandant vprašal, ali ima sorodnike v Berlinu, ki se pišejo Stoss in ko je ing. Fakin to potrdil, je komandant telefoniral v taborišču bolnišnico, nakar je straža odpeljala ing. Fakina v revir, kjer je bil dodeljen v dnevni medicinski laboratorij. Sodba ima sicer za dokazano, da so sorodniki ing. Fakina intervenirali, vendar pa zaključuje, da je »intervencija obtoženčevega sorodstva samo ev. pospešila njegovo napredovanje na zaupni položaj v taboriščnem revirju«, pri čemer šteje sodba za dokazano, da je bilo delo v revirju privilegirano. Iz tega pa izhaja, da ima sodba za dokazano, da je ing. Fakin prišel na delo v laboratorij predvsem zaradi tega, ker je bil zaupnik gestapa.

V teku kazenske preiskave je bila dne 30. 4. 1948 kot priča zaslišana Vida Fakin, žena ing. Fakina, ki je med drugim izpovedala, da je ona prosila svojo sestro Silvo por. Stoss, da bi se po svojih močeh zavzela za njenega moža. Nadalje je Vida Fakin povedala, da ji je sestra Silva sporočila, da je moževa tajnica prijateljica komandanta dachauskega taborišča ter da je upanje na uspeh intervencije. Zapisnik o zaslišanju Vide Fakin ni bil predložen sodišču in ga je zato šteti za nov dokaz. Prav tako se obnovitveni predlog opira na nadaljnji nov listinski dokaz. Gre namreč za dopis nekega Fischerja z dne 11. 3. 1944. Dopis je naslovljen na neko Lucijo Kaiser v Berlinu. Republiški javni tožilec je predložil fotokopijo cit. dopisa ter overovljen prevod. Do te fotokopije je prišel ing. Fakin takorekoč slučajno. V svoji obnovitveni prošnji z dne 14. 7. 1970 (ki jo je ing. Fakin označil kot »pro memoriam«), navaja ing. Fakin, da »je original zginil pri zasliševalcih, par fotokopij pa mi je po naključju, najbrž nevede, vrnil uradnik med ostalimi mojimi stvarmi, ko so me izpustili iz krivične ječe.« V omenjeni svoji pismeni vlogi z dne 14. 7. 1970 navaja ing. Fakin še to, da njegova svakinja Silva Stoss živi ca 40 let v Avstriji in Nemčiji, da je njen mož direktor gledališča in da je Silva Stoss prosila neko svojo znanko Kaiser, katera je poznala nekega višjega gestapovca Fischerja; ta je v svojem dopisu z dne 11. 3. 1944 obvestil Lucijo Kaiser, da je on osebno interveniral pri komandantu dachauskega taborišča ter da »je bil vaš varovanec premeščen v laboratorij, kjer opravlja taka dela, kakršna odgovarjajo njegovi izobrazbi.« Kaiserjeva je Fischerjevo pismo izročila Silvi Stoss, katera je na hrbtno stran pisma napisala kratko sporočilo za svojo sestro Vido Fakin, češ, da je bilo le nekaj ukrenjeno ter nato omenjeno pismo poslala svoji sestri Vidi Fakin v Ljubljano, kjer je bilo pismo pozneje v teku kazenske preiskave zaseženo. V zvezi s pripisom na hrbtni strani pripominja ing. Fakin, da se sence pisave vidijo na fotokopiji.

Oba pravkar obravnavana listinska dokaza vsebujeta nova dejstva, ki niso bila znana sodišču, ker preiskovalni organi niso teh dveh listin predložili sodišču. Nedvomno je vsebina teh dveh listin taka, da bi že sama za sebe, vsekakor pa v zvezi s tem, kar je iznesel ing. Fakin že v svojem zagovoru in kar je izpovedal s tem v zvezi Ludvik Mrzel, utegnilo povzročiti, da bi sodišče na novi glavni obravnavi prišlo do zaključka, da je ing. Fakin bil dodeljen na delo v laboratorij izključno le zaradi opisane intervencije, ne pa zaradi tega, ker naj bi bil zaupnik gestapa.

Sodba bremeni ing. Fakina, da je v laboratoriju taborišènega revirja opravljal razne kemične posle in ostala strokovna dela pod nadzorstvom gestapovca Schnei-

derja. Sodba torej ne očita ing. Fakinu, da bi bil pri svojem delu ali v zvezi s svojim delom v laboratoriju storil kakšno konkretno kaznivo dejanje ali celo tako dejanje, ki bi pomenilo vojni zločin. Tega mu tudi obtožnica ni očitala. S tem vprašanjem v zvezi pravi sodba v svoji obrazložitvi, da iz dokaznega gradiva res ni razvidno, da bi ing. Fakin pri delu zakrivil konkretne zločine, obratno, celo dopušča to, da je morda res v posameznih primerih pomagal internirancem v zvezi z zdravniki v revirju, vendar pa po mnenju sodbe »stoji dejstvo, da je že samo sodelovanje v ustanovi, ki jo je organiziral gestapo zaradi uničevanja internirancev, smatrati za vojno zločinsko delovanje«.

Nesporno je, da so vsa nemška koncentracijska taborišča imela zločinski značaj, kar velja tudi za različna delovišča posameznih taborišč in podružnic, kakor tudi za posamezne dele taborišč, zlasti za poskusne postaje. Tako oceno nemških koncentracijskih taborišč je sprejela tudi nürnberška sodna praksa, toda ta ocena velja seveda za vprašanje odgovornosti tistih, ki so ta taborišča ustanovili, jih vodili in upravljali in tako prostovoljno ter zavestno uresničevali zločinske cilje in namene nacističnih taborišč, ne more pa taka ocena veljati v odnosu na one, ki so bili v teh taboriščih zaprti in pod pretnjo drakonskih telesnih kazni in celo smrti morali opravljati dela, ki so jim bila odkazana in naložena. Ing. Fakin je bil spoznan za krivega, da je storil kaznivo dejanje vojnega zločina v smislu takrat veljavne določbe čl. 3 točka 3 ZKLD, katero kaznivo dejanje odgovarja kaznivemu dejanju vojnega hudodelstva zoper civilno prebivalstvo iz sedaj veljajočega čl. 125 KZ. Da je moč govoriti o vojnem zločinu zoper civilno prebivalstvo, je bilo že po določbi čl. 3 tč. 3 ZKLD in je tudi po določbi čl. 125 KZ potrebno, da je storilec ob zavestni kršitvi pravil mednarodnega prava izvršil vsaj eno izmed takih dejanj, ki ga predvideva cit. zakonska določba. Ne more biti dvoma, da cit. zakonska določba predvideva kot storilce samo svobodne ljudi. Vojni zločin zoper civilno prebivalstvo lahko stori ne samo pripadnik okupatorja, temveč tudi tisti, ki je prostovoljno stopil na stran okupatorja in v njegovi službi ali v službi njegovih domačih *pomagačev* stori kako tako dejanje, ki pomeni vojni zločin. Ko govori tenor pravnomočne sodbe o ing. Fakinu kot pomagaču sovražnikovega terorističnega aparata, v razlogih pa o njegovem sodelovanju v uničevalni ustanovi, prezre pri tem, da je upoštevno samo tako sodelovanje, ki ga je moč uvrstiti v eno izmed oblik udeležbe v kazenskopravnem smislu (sostorilec, napeljevalec, pomočnik, organizator hudodelske združbe). O sodelavcu in pomagaču okupatorja je torej moč govoriti samo v primeru, ko je naš državljan kot svoboden človek prostovoljno vstopil v službo okupatorja in storil kako tako dejanje, ki po cit. zakoniti določbi pomeni vojni zločin. Po povedanem je jasno, da je treba na eni strani razločevati med položajem pripadnikov SS, ki so v okviru taboriščnega SS-vodstva sestavljali oblastni upravni aparat in gestapovci, ki so izvrševali funkcijo hitlerjevske oblasti nad interniranci, in na drugi strani med položajem internirancev, ki jim je bila odvzeta ne samo osebna svoboda, temveč tudi sleherna možnost svobodnega odločanja, kje in kaj bo kdo delal. Z vidika položaja interniranca kot povsem brezpravne osebe, oropane vsake pravne zaščite in vsakega svobodnega odločanja, je treba presojati tudi opravljanje raznih dolžnosti, opravil in del v posameznih taboriščnih delavnicah, institucijah itd., čeprav so taborišča in njihove institucije proglašene za zločinske. Če bi se izhajalo iz stališča, da je vsakdo, ki je delal v okviru taborišča kot zločinske ustanove, vojni zločinec, ne glede na to, kakšen je bil njegov položaj oz. status in ne glede, kaj je dejansko delal

in kakšna opravila je dejansko izvrševal, potem bi to na eni strani pomenilo proglasiti vse internirance za sodelavce in pomagače okupatorja in njegovega terorističnega aparata, na drugi strani pa bi to pomenilo obsojati ljudi na podlagi principa kolektivne odgovornosti. Ta princip je tuj našemu pozitivnemu kazenskemu pravu, negativno stališče do principa kolektivne odgovornosti je zavzela tudi nürnberška sodna praksa, ki je iskala individualne storilce konkretnih dejanj, ki pomenijo vojni zločin.

V zvezi z obravnavano pravno problematiko je treba pojasniti, da položaj (status) interniranca sam po sebi ne ekskulpira interniranca vsake krivde in kazni, če je kot interniranec storil določeno kaznivo dejanje. Interniranec je torej odgovoren za kaznivo dejanje, ki ga je pri izvrševanju odrejenih in naloženih mu dolžnosti, opravil in del v posameznih taboriščnih delavnicah, deloviščih, institucijah itd. storil na lastno pobudo ali na pobudo drugih ali pa dajal za kazniva dejanja pobudo drugim. Kazensko pa je odgovoren tudi za kaznivo dejanje, ki ga je storil na povelje, kolikor ni seveda tega storil ob pogojih skrajne sile.

Sodba izhaja iz predpostavke, da je revirski laboratorij ustanovil in organiziral gestapo in da je torej laboratorij bila gestapovska ustanova. Do take z ničemer podprte trditve je sodišče prišlo, ker ni poznalo organizacijske strukture nemških koncentracijskih taborišč in tudi ne dachauskega taborišča. Iz spredaj omenjene dokumentacijske povojne literature, za dachausko taborišče pa še zlasti iz knjige prof. dr. Bláhe »Medicina na krivih potih«, v kateri je kot zdravnik in dolgoletni dachauski interniranec podrobno opisal razmere v revirju od 1941 do 1945, je razvidno, da revir ni bil neposredna gestapovska ustanova in da je v obdobju do spomladi 1943 pomenilo iskati pomoč v taboriščni bolnišnici skoraj toliko, kot odločiti se za samomor, to pa predvsem zaradi tega, ker v bolnišnici ni bilo nobenih strokovno izšolanih bolničarjev in tudi ne zdravnikov, ker npr. je »rentgenolog« bil najprej tesar, potem mehanik in nazadnje strojnik, ker so SS-zdravniki le redkokdaj prišli pogledat v bolnišnico, – sicer pa le-ti sploh zdravniki niso bili, temveč le absolventi 2 – letne SS-akademije v Gradcu ter študenti medicine, nadalje ker ni bilo zdravil, ker so bolniki iz končnih zapisnikov »zvedeli, da so bili preiskani, obvezani in pregledani in da so opravili na njih vrsto opravkov, posegov in specialnih preiskav, čeprav se v resnici ni zanje ves čas nihče niti zmenil. Vzgledni pisarniški popisi bolezni so najpogosteje nastali šele, ko je bil bolnik že mrtev ali v pisarni, ko so bolnike odpuščali iz bolnišnice na delo« (Bláha str. 35–37). Glede revirskega laboratorija pravi dr. Bláha (str. 49), da so ga vodili prav taki »strokovnjaki«, kakor druge oddelke, da so v laboratorij prišli kemiki šele zadnje leto, zdravnik pa komaj mesec dni pred razpustom taborišča. V takih razmerah, ki so vladale v revirju zlasti do spomladi 1943, je jasno, da so SS-ovci in tudi posamezni interniranci – kriminalci, ki so bili zaposleni v revirju kot strežniki, bolničarji in dr. imeli zelo ugodna tla za izvrševanje zavestnih zločinstev, toda od spomladi 1943 dalje je dobival revir polagoma drugačni karakter. Po hudih izgubah v zimi 1941/42, ki so jih utrpele nemške armade, so se nekako od srede 1942 dalje začele polagoma spreminjati razmere tudi v koncentracijskih taboriščih, tako tudi v Dachauu. S tem v zvezi pravi dr. Bláha (str. 68–69): »Spremenila se je uprava taborišča v tem smislu, da je namesto vsemogočnih raportführerjev in komandantov kakor tudi kapojev, postala najpomembnejša oblast v taborišču prav »Arbeitseinsatz«. – Vodstvo taborišča je stremelo za tem, da

bi jetniki pri delu kar največ iztisnili iz sebe. Zato je bilo treba ljudi zdraviti, čeprav so bile za to možnosti minimalne. S tem se je spremenil tudi red v bolniškem revirju.« Spremembe se seveda niso zgodile kar čez noč, temveč zelo počasi. V revirju so nastajale spremembe posebno v obdobju 1943–1944, ko je prišlo iz vse okupirane Evrope v dachausko taborišče veliko število zdravnikov in bolničarjev, ki so bili dodeljeni na delo v razne oddelke revirja. Ko obnovitveni predlog nakazuje na to novo dejstvo, ki kaže, da je revir vsaj od sredine 1942 dalje polagoma izgubljal izključno zločinski karakter in da je v poznejšem obdobju zasledoval v bistvu vendarle humane cilje, podčrtuje obnovitveni predlog novo šele v povojni literaturi izpričano dejstvo, da so mnogi interniranci – zdravniki, bolničarji in drugo revirsko osebje, za ceno svoje lastne življenjske varnosti opravljali humana dela in tako v okviru danih možnosti lajšali trpljenje internirancem in vplivali na izboljšanje razmer ne samo v revirju, temveč tudi v taborišču. Če bi sledili logiki obtožbe in sodbe, bi seveda morali obtožiti in obsoditi celo vrsto znanih zdravnikov, ki so delovali v dachauskem revirju, kljub temu, da so poznana njihova humana prizadevanja v revirju in tudi sicer v taborišču (obnovitveni predlog str. 13–14).

Ker je iz podatkov predmetnega kazenskega spisa razvidno, da je ing. Fakin prišel v dachausko taborišče okoli 20. 1. 1944, v laboratorij pa je prišel sredi marca 1944, iz Dachaua pa je odšel oktobra 1944 (str. 54), zato bi se glede na sedaj izkazano organizacijsko strukturo v upravnih SS-organih taborišča in na nova dejstva, razvidna iz podatkov knjige prof. dr. Bláhe, utegnilo na novi glavni obravnavi ugotoviti, da je laboratorij spadal v okvir taboriščne bolnišnice, da je bil njen sestavni del, da bolnišnice in tudi laboratorija ni ustanovil in vodil gestapo, da sta v letu 1944 taboriščna bolnišnica in tudi njen laboratorij zasledovala v bistvu humane cilje, zlasti pa tam zaposleni interniranci – zdravniki in kemiki, med katere je spadal tudi ing. Fakin.

Niti v tenorju sodbe pod I/1-a ni povedano, kakšne kemične posle in kakšne konkretna »ostala strokovna dela« je ing. Fakin opravljal v laboratoriju in tudi v razlogih ni pojasnjeno, kaj je ing. Fakin konkretno delal v laboratoriju. Sodba pravi samo to, da je sodeloval v ustanovi, ki jo je organiziral gestapo. Ing. Fakin je v svojem zagovoru navedel (str. 16), da je v laboratoriju najprej pomival posodo, nato pa da so ga naučili mikroskopirati ter da je bil laborant (str. 52). Kaj več o njegovem konkretnem delu v laboratoriju ni najti v končnem zbirnem zapisniku o zaslišanju ing. Fakina, kateri zapisnik nosi datum 9. 4. 1948 in obsega 61 tipkanih strani. Iz zapisnika o glavni obravnavi je razvidno, da je ing. Fakin preiskoval urin in da je že v preiskavi pojasnil način svojega dela v laboratoriju. V svoji pismeni vlogi z dne 14. 7. 1970 je ing. Fakin navedel, da je v laboratoriju preiskoval urin in blato, kot se to tudi sicer v vsaki bolnišnici dnevno opravlja.

Iz izpiska iz zapisnika o zaslišanju Vladimirja Lična (str. 110) – ta izpisek je bil v dokazne svrhe prečitan na glavni obravnavi – je razvidno, da so se v laboratoriju opravljale tekoče analize urina, krvi, sputuma, želodčnega soka in blata ter da so se te analize opravljale samo za revir. V bistvu enako je povedal tudi Boris Krajnc (str. 112).

Iz izpiska iz zaslišanja dr. Lojzeta Korsike izhaja, da je ing. Fakin delal v laboratoriju kot laborant. Ta izpisek ni datiran, nosi pa označbo »298« in ni bil predložen sodišču v rednem kazenskem postopku. Sicer pa je dr. Lojze Korsika dne 14. 7. 1970

poslal pismeno izjavo, iz katere se vidi, da je ing. Fakin v dachauskem laboratoriju preiskoval urin in blato.

Glede na to bi se moglo ugotoviti na novi glavni obravnavi, kaj je konkretno delal ing. Fakin v laboratoriju, to se pravi, da je kot laborant pregledoval urin in blato za potrebe in namene bolnišnice. Ob taki ugotovitvi konkretnega dela pa je jasno, da ni moč govoriti, da je to dejanje ing. Fakina bilo proti pravilom mednarodnega prava, in da zato manjka prvi pogoj za nastanek in obstoj kaznivega dejanja vojnega zločina po čl. 3 tč. 3 ZKLD oz. po čl. 125 KZ ter da zato to njegovo delovanje ne more pomeniti vojnega zločina in tudi kakega drugega kaznivega dejanja ne.

Ing. Fakin je v zagovoru zatrjeval, da je kot laborant vedno pomagal internirancem in da je tudi sabotiral pri svojem delu. Tudi ti dve okoliščini naj bi po njegovem mnenju dokazovali, da on ni bil agent gestapa.

Glede prve okoliščine pravi sodba, da »ni dokazov proti temu, da je morda res v posameznih primerih pomagal internirancem v zvezi z zdravniki v revirju.« Sodba torej ne šteje za dokazano, da je ing. Fakin kot laborant pomagal internirancem, temveč dvomi v resničnost tega zagovora in dopušča kvečjemu le možnost, da je morda le kaj pomagal. Sodba tudi ne verjame, da bi mogel ing. Fakin »neovirano sabotirati, ko je sodno znano, kakšno obsežno nadzorstvo je gestapo izvrševal nad interniranci in tudi nad svojimi agenti.«

V zvezi s tema dvema okoliščinama je pomembno to, kar je razvidno iz novih listinskih dokazov o vsebini izpovedb Vladimirja Lična, Diehla Branka in Karla Barleta (listina 303, 274–275), o čemer je bilo že spredaj govora. V cilju omajati omenjene zaključke sodbe se obnovitveni predlog sklicuje na vsebino izpiska iz zaslišanja dr. Lojzeta Korsike in na njegovo pismeno izjavo z dne 14. 7. 1970. Dr. Lojze Korsika je bil namreč že v teku kazenske preiskave zaslišan in je med drugim izpovedal tudi o zadržanju in delovanju ing. Fakina v dachauskem taborišču. To na ing. Fakina nanašajočo se materijo iz zaslišanja dr. Lojzeta Korsike so prepisali, niso pa te listine predložili sodišču. Podani sta torej dve novi listinski dokazili, katerih vsebina v celoti potrjuje ta del zagovora ing. Fakina. V izjavi z dne 14. 7. 1970 pravi dr. Korsika, da se spominja, da je ing. Fakin aktivno sodeloval pri pomoči in pri reševanju naših ljudi, kjerkoli se je dalo, da je ing. Fakin med drugim potvarjal kemične analize urina in blata in da je ing. Fakin tako dal sedaj že pokojnemu komponistu Blažu Arniču in slikarjema prof. Nikolaju Omersi ter prof. Francu Uršiču, ko so le-ti prišli na pregled, na skrivaj bucike, da so se zbodli v prst in spravili v epruveto v urin kapljico svoje krvi. Tako je ing. Fakin pred nemškim kontrolnim bolničarjem dokazal veliko količino rdečih krvnih telesc in fingiral hudo obolenje ledvic, kar je omogočilo slovenskim zdravnikom, da so zadržali imenovane dalje časa v bolnišnici. Dr. Korsika pravi nadalje, da so na isti način oni reševali internirance pred »transporti smrti« in da so enako postopali tudi v času, ko so bili na vidiku transporti v zunanje komande, kjer so bili interniranci izpostavljeni bombardiranju. Že v preiskavi je dr. Korsika povedal, da se je v laboratoriju delalo samo navidezno, da je ing. Fakin tam v glavnem pesnikoval in da je bila nevarnost, da bi ga zaradi nedejavnosti kdo denuciral, kakor izhaja to iz izpiska (304), ki je ostal pri preiskovalnih organih in je sedaj predložen obnovitvenemu predlogu. Vsebino pismene izjave dr. Korsike z dne 14. 7. 1970 je v celoti potrdil kot priča v obnovitvenem postopku zaslišani prof. Nikolaj Omersa, ki je poleg tega izpovedal tudi to, da je ing. Fakin njemu svetoval, naj v revirju reče, da ima tečaj Rdečega križa in da je on tako po Fakino-

vem nasvetu postal v revirju pomočnik bolničarja. Tudi prof. dr. Stanislav Mahkota je v svoji pismeni izjavi z dne 14. 7. 1970 med drugim navedel, da je bil v njihovo delo aktivno vključen tudi ing. Boris Fakin in da »so se oni vsak dan sestajali z njim (Fakinom) zaradi reševanja naših ljudi iz transportov zaradi njihovega zadrževanja v bolnišnici ter zaradi pribavljanja potrebnih zdravil itd.«

Da so interniranci, zaposleni na raznih mestih v dachauskem taborišču, uspešno sabotirali, je to razvidno tudi iz navedb dr. Bláhe v njegovi knjigi »Medicina na krivih potih« in sicer na straneh 48, 72, 73, 194, 210, 213, 214, 217, 219. Na tem mestu je treba omeniti samo primer, da sta spomladi 1943 dva češka internirana – radiomehanika, ki sta bila zaposlena na sami komandi SS, skrivaj oddala zelo dolgo poročilo o razmerah v dachauskem taborišču (Bláha str. 112–116). Tudi v drugih nemških koncentracijskih taboriščih, ki so bila pod enakim ali celo hujšim terorjem SS-uprave in gestapa, so interniranci sabotirali. O najrazličnejših načinih sabotaže internirancev je najti mnogo podatkov tudi v dokumentarni knjigi »Buchenwald – Opomin in zaveza«. Iz te knjige naj omenimo samo poglavje »Sabotaža v vojni industriji« (str. 354–359).

Glede vprašanja, ali je ing. Fakin kot laborant pomagal sointernirancem in ali je v korist internirancev tudi sabotiral pri svojem delu v laboratoriju, so torej v obnovitvenem predlogu iznešene take nove okoliščine in ponujeni taki novi dokazi, ki utegnejo sami za sebe, zlasti pa tudi v zvezi s tozadevnim zagovorom ing. Fakina privesti sodišče do drugačnih dejanskih ugotovitev, kot pa jih o tem vprašanju vsebuje pravnomočna sodba.

Končno ostane v tej točki sodbe (I/1-a) še vprašanje, ali je Schneider res bil gestapovec. Sodba je šla molče mimo podatkov kazenske preiskave in glavne obravnave ter kratkomalo štela Schneiderja za agenta gestapa, očitno le zaradi tega, ker je bil kapo laboratorija. S tem vprašanjem, kaj je bil Schneider, se ne bi bilo potrebno sploh ukvarjati, če ne bi ing. Fakina bremenila odločba o krivdi, da je namreč on »pod vodstvom gestapovca Schneiderja opravljal posamezne posle in opravila v laboratoriju«, to se pravi, če ne bi šlo dejansko za očitek, da je ing. Fakin kot agent gestapa delal pod nadzorstvom gestapovskega agenta Schneiderja.

Ing. Fakin je v preiskavi povedal, da je v laboratoriju bil kapo neki Nemec ali Avstrijec, po imenu Schneider (str. 16), da je Schneider bil star logoraš, precej histeričen in včasih črnogled paničar, da pa se njegovega poklica ne spominja (str. 120) ter nadalje, da mu je Diehl nekoč dejal, da je kapo Schneider veliko prestal in da je zato živčna rujina in histerik, vendar pa dober človek (str. 37), na glavni obravnavi pa je ing. Fakin navedel, da so mu drugi pravili, da je bil Schneider avstrijski komunist. V svojih zaslišanjih je Vladimir Ličen navedel (str. 110), da je laboratorij vodil neki laborant Josip Schneider, ki je imel o strokovnem delu le najosnovnejše praktične pojme, ki pa stvari ni obvladal s teoretične strani. Iz izpiska o zaslišanju Borisa Krajnca (str. 112), pa je razbrati, da so Košir, Fakin in Ličen kot prvi diplomirani kemiki prišli v revirski laboratorij in da je bila njihova glavna naloga v tem, da spravijo delo laboratorija na nivo, ki bo odgovarjal spremembam, ki so se vršile v ostalih delih revirja. To je pomembna izpovedba, ki govori za prej zatrjevano novo dejstvo, da je namreč v letu 1943/44 polagoma prihajalo do sprememb v značaju taborišča in revirja, o čemer je bilo že spredaj govora. Boris Krajnc je v nadaljevanju izpovedal, da »vsled novosti, ki so jih uvajali Košir, Fakin in Ličen v labo-

ratoriju, je prišlo do ostrih nasprotij med vodjem laboratorija Schneiderjem, da jih je celo hotel odpustiti, česar pa ni dopustil taboriščni SS-zdravnik Wolter.«

Sodišče v rednem kazenskem postopku v tej kazenski zadevi ni vedelo, da je v vsakem nemškem koncentracijskem taborišču bila vpeljana takozv. »taboriščna samouprava« jetnikov oziroma internirancev. Na tem mestu se je treba dotakniti organizacijske strukture »taboriščne samouprave internirancev«. Vzporedno z oblastno taboriščno SS-upravo, o kateri je bilo že spredaj govora, je namreč bila organizirana tudi neke vrste »samouprava jetnikov« in sicer tako, da je taboriščnemu SS-komandantu stal nasproti starešina taborišča (Lagerältester), ki je stal na čelu samouprave internirancev. Za blok je po uradni liniji odgovarjal blokovni vodja (Blockführer), njemu nasproti je bil starešina bloka (Blockältester), ki so ga v Dachau-u imenovali »blokač«. Ta je odgovarjal za red in disciplino v svojem bloku in za številčno stanje v bloku. Starešini bloka so pomagali 2–3 pomočniki – sointerniranci, med katerimi je bil tudi takozv. »blokovni pisar« (Blockschreiber). Starešini bloka oz. »blokaču« so bili podrejeni »sobni starešine« (Zimmerältester ali tudi Stubenältester imenovani). Zato so sobnega starešino dachauski interniranci imenovali tudi »štubak«. Ta je bil odgovoren za red, disciplino in čistočo v bivalnih prostorih. V vsakem bloku so bile 4 sobe za spanje in po ena soba, v kateri so se interniranci zadrževali v prostem času, zlasti za časa zajtrka, kosila in večerje. Ker je bilo v vsaki sobi – spalnici najmanj po 200 in včasih tudi po 280 internirancev in ker je bil štubak odgovoren za red, čistočo in disciplino ne samo v spalnici, temveč tudi v dnevni sobi, v umivalnici in stranišču, zato je imel po enega ali dva pomočnika (Zimmerdienst, Schlafraumdienst). To so bili pravzaprav neke vrste dežurni, za krajše ali daljše časovno obdobje. Za opravljanje raznih del v taborišču in taboriščnih delavnicah, skladiščih, kuhinji itd. ter izven taborišča, so bili interniranci razporejeni v takozv. komande, to je v delovne skupine, ki so bile številčno različne, večje ali manjše, kot je pač to zahtevala narava in značaj posameznega posla in opravila. V vsaki delovni skupini tj. komandi je bil na čelu kapo – sointerniranec, ki je bil zadolžen, da je vodil svojo delovno skupino na delovno mesto, da je nadziral, da je delo potekalo v redu in da je bilo pravočasno opravljeno, vzdrževal pa je tudi red in disciplino v svoji delovni skupini ter jo vodil z dela nazaj na blok. Večkrat je imel kapo svojega pomočnika, ki je bil običajno preddelavec. Poleg naštetih so bili tudi drugi člani v verigi taboriščne »samouprave« internirancev oziroma so bile še druge oblike te samouprave npr. »delovna statistika« (Arbeitsstatistik), nadalje taboriščna zaščita proti požaru (Lagerschutz) itd. Obnovitveni predlog je priložil slovenski prevod poglavja »jetniška samouprava« iz knjige Buchenwald – Opomin in zaveza – str. 56 do 57.

Taboriščne »samouprave« si interniranci niso sami izmislili. Bila jim je vsiljena, tako kot vse ostalo. Kdor je bil določen za to ali ono mesto v »samoupravi«, je mesto moral sprejeti, ker je v nasprotnem primeru tvegal hude telesne kazni, lahko celo tudi življenje. Na ta razvejen sistem »samouprave internirancev« so bile vezane večje ali manjše ugodnosti. Določene ugodnosti so običajno uživali tudi tisti interniranci, ki so bili zaposleni na raznih mestih kot pisarji, knjižničarji, mojstri v delavnicah in preddelavci, posamezniki v kuhinjah in tudi na zunanjih komandah, kakor tudi bolničarji in zdravniki v revirju ter oni, ki so delali v revirskih ustanovah in laboratorijih. Te ugodnosti so bile običajno v tem, da so taki interniranci imeli možnost priti do kakega priboljška v hrani, včasih so imeli boljše pogoje namestitve (poste-

lje), nekateri so bili oproščeni apelov itd. V trdih razmerah taboriščnega življenja, dela in trpljenja je bilo umljivo, da so ostali interniranci, ki so bili dodeljeni na različna težka fizična dela, označevali te ugodnosti kot privilegije, dotična delovna mesta pa kot privilegirana delovna mesta. Takozvani privilegiji in boljši delovni pogoji so bili zelo pogosto za ostale internirance vir zavisti in najrazličnejšega sumničenja.

Toda vsi tisti, ki so bili vključeni v taboriščno »samoupravo« in tudi vsi ostali, ki so bili zaradi svojega delovnega mesta deležni te ali one ugodnosti, so bili in so ostali v statusu internirancev, zanje je veljal tudi isti železni taborišči zakon kot za vse ostale internirance, zakon, ki je določal tudi zanje iste in enake telesne kazni, ki so večkrat pomenile smrt za prizadetega. V zbirki »Otpor u žicama« – knjiga druga, se na str. 302 med drugim navaja: »Razume se, da tudi kapoji niso bili izvzeti od kaznovanja. Tisti, ki jim je bila dana pravica pretepati, so tudi sami bili tepeni.« Prof. dr. Bláha pa v svoji že večkrat omenjeni knjigi na str. 212 pravi: »Pogosto se je dogajalo, da je zvečer pred zborom (apelom) prišel k nam »Blockschreiber«, blokovni pisar, ki je skupaj z blokačem odgovarjal za polno stanje in je prvi dobil svoje od esesovcev.«

V taboriščni »samoupravi« internirancev so bili spočetka predvsem »zeleni« tj. navadni kriminalci, pozneje so si ta mesta priborili stari politični jetniki, ker je od starešin in kapojev bilo zelo veliko odvisno, kako se je postopalo z interniranci. Ker so bili številčno najmočnejši in tudi po logorskem stažu najstarejši predvsem nemški in avstrijski komunisti ter socialisti, je zato umljivo, da je bilo teh zelo mnogo v taboriščni »samoupravi« in po raznih drugih delovnih mestih, saj so mnogi izmed teh imeli staž tudi nad 6 in celo do 12 let logorskega življenja. Prof. dr. Bláha pravi: »V veliko oporo so nam bili nemški komunisti, dokler jih niso odvedli v druga taborišča. Slabše je bilo z nemškimi socialnimi demokrati. Čeprav so bili med njimi res preizkušeni borci in zanesljivi svetovalci z 12-letno koncentracijsko šolo, so se našli med njimi tudi strahopetci in kolaboranti« (str. 223). Bilo bi zato naivno misliti, da posamezniki, ki so opravljali dolžnosti »samouprave« ali posle na posameznih oddelkih taborišča itd. niso bili prisluškovalci, ovaduhi, denuncijanti ali celo agenti gestapa ali pa taboriščne SS-uprave. Takih primerov je bilo zlasti precej v obdobju, ko so imeli taboriščno »samoupravo« v svojih rokah »zeleni«, tj. navadni kriminalci in njim podobni elementi.

Sodišče v rednem kazenskem postopku ni bilo seznanjeno niti z organizacijsko strukturo oblastnega SS-upravnega aparata v nemških koncentracijskih taboriščih, niti z organizacijsko shemo takozv. taboriščne »samouprave« internirancev in seveda tudi ni imelo prave slike o takozv. »privilegijih« oz. o »privilegiranih delovnih mestih«. Zaradi tega šteje sodba vse tiste, ki so bili vključeni v taboriščno »samoupravo« in vse tiste, ki so glede na svoje delovno mesto bili deležni določenih ugodnosti, za agente gestapa. V posledici takega stališča ima sodba seveda tudi vse kapoje in tako tudi Schneiderja za agenta gestapa. Glede na vse sedaj izkazano in povedano o taboriščni »samoupravi« internirancev, bi se v zvezi s tem, kar je bilo že v rednem kazenskem postopku navedeno o Schneiderju, utegnilo na novi glavni obravnavi pokazati, da je Josip Schneider bil dolgoletni nemški oziroma avstrijski politični jetnik, ki je opravljal v revirskem laboratoriju dolžnost kapoja, nadalje, da o njem v vsem zbranem dokaznem gradivu v tej kazenski stvari ni najti nobene take

okoliščine, ki bi kazala njegovo moralno in politično sliko v slabi luči ali ki bi celo govorila za utemeljen sum, da je bil agent gestapa.

Ad I/1 – b

Odločba o krivdi pravi v tej točki, da se je ing. Fakin »po nalogu gestapa skupaj s Stepišnikom Milanom vključil v slovenski pevski taboriščni zbor, in je zbiral podatke o članih zbora in o delovanju istega ter je te podatke skupaj s Stepišnikom sporočal gestapu.«

Glede pevskega zbora je ing. Fakin v svojem zagovoru v preiskavi povedal, da se je med slovenskimi interniranci v Dachauu govorilo, da naj bi tudi Slovenci imeli svoj pevski zbor, kot so ga imele druge narodnosti, nadalje, da sicer on ne ve, kdo je dal prvi inciativo za organiziranje pevskega zbora, ki ga je vodil neki koroški Slovenec, da pa je bilo govora tudi o tem, da bi pevski zbor učil tudi Stepišnik, ki je pred vojno prepeval pri APZ (akademski pevski zbor). Nadalje se je ing. Fakin v preiskavi zagovarjal, da on ni dobil od nikogar nobenega naloga pregledovati pevski zbor, da je on pri zboru sodeloval z najčistejšim namenom kot pošten Slovenec in da je pravtako mislil tudi o Stepišniku, glede katerega ni imel pojma, da bi Stepišnik bil agent gestapa (stran 24). Ing. Fakin je že v preiskavi trdil, da so Stepišnikove obremenilne izjave neresnične (str. 57–60, 202). Enako se je ing. Fakin zagovarjal na glavni obravnavi. Temu zagovoru pa sodišču ni verjelo ter je svojo sodbo naslonilo na izpovedbe Milana Stepišnika (str. 109) in priče Zdravkota Omerze (str. 114–115), katere izpovedbe so bile prečitane na glavni obravnavi.

Sodišče je na glavni obravnavi imelo na razpolago izpisek iz zapisnika o zaslišanju Milana Stepišnika (str. 109). Iz uradnega zaznamka na tej listini je razvidno, da gre za prepis iz strani 137 originalnega zapisnika o zaslišanju Milana Stepišnika ter da je bilo dotično zaslišanje opravljeno dne 23. 3. 1948, dočim nosi omenjeni izpisek datum 11. 1. 1949. V tem izpisku je med drugim navedeno dobesedno sledeče: »Kot posebne naloge se spominjam samo ene: Skupno on in jaz sva dobila nalogo pregledati delovanje pevskega zbora in sicer je bilo to julija 1944 tik pred mojim odpustom. V poročilu sva ugotovila, da zbor ni voden po kakih politično posebno aktivnih pripornikih, da je pevski program izbran iz starejših dob (čitalniška), poleg tega pa da se še med seboj prepirajo. Zaradi vsega povedanega sva smatrala, da ni nevaren. Da bi mogla to storiti, sva oba pristopila k zboru z motivacijo, da se je programsko treba osvežiti. Jaz sem istočasno prevzel statistiko.« Obnovitveni predlog poudarja, da iz tega Stepišnikovega zagovora ni razvidno, kdo jima je dal tak nalog in tudi ne, komu sta izročila omenjeno poročilo. V izpisku iz zapisnika o zaslišanju Milana Stepišnika se beseda »agent« ali celo »agent gestapa« sploh ne omenja, tako da sodišče za svojo trditev v tenorju sodbe, da je ing. Fakin te podatke skupaj s Stepišnikom poročal gestapu, ni imelo pravzaprav nobene opore v citirani Stepišnikovi izpovedbi, tem manj pa še v izpovedbi priče Zdravka Omerze. Ta je namreč kot priča v preiskavi izpovedal, da je v dachausko taborišče prišel 28. 11. 1943, da je takrat slovenski pevski zbor že obstajal, da je slišal pripovedovati, da se je organiziral že decembra 1942 ter da ga je vodil koroški rojak Vojteh Hartman, nadalje, da spočetka niso radi sprejemali vseh Slovencev v zbor, pozneje pa samo najboljše pevce ter da se je v jeseni 1944 pevski zbor razšel, ker »so Nemci hoteli, da pojemo z njimi skupaj nemške pesmi«. Nadalje je Omerza izpovedal, da sta ga nekoč ing.

Fakin in Stepišnik spraševala, če ne hodi on zato k vajam, ker ne pojejo partizanskih pesmi in da sta mu takrat rekla, da se bodo sedaj pele partizanske pesmi.

Že zgoraj je bilo pojasnjeno, da temelji odločba o krivdi v tej točki prevsem na vsebini izpiska o zaslišanju Milana Stepišnika, katero »zaslišanje je bilo izvršeno dne 23. marca 1948«. Dne 24. 3. 1948 pa so Milana Stepišnika tudi zasliševali o ing. Fakinu in o pevskem zboru. K obnovitvenemu predlogu je namreč priložen izpisek iz zaslišanja Milana Stepišnika z dne 24. 3. 1948. Ta izpisek, ki v desnem kotu spodaj nosi številko 21332, v desnem robu zgoraj pa z rdečim svinčnikom oznako oz. številko 287, ni bil predložen sodišču. Iz tega novega listinskega dokaza je razvidno, da je Milan Stepišnik pri zaslišanju dne 24. 3. 1948 med drugim navedel, da so se prvotno zbirali k petju slovenskih pesmi: dr. Kraigher, Boris Fakin, Ličen, Mahkota in Stepišnik in da so peli nekaj časa v kliničnem laboratoriju, kakih 14 dni pa v neki sobi, ki je bila prazna, nakar so prenehali, ker jih je Jauk obvestil, da »nas zasleduje revirski kapo, ki bi nas utegnil naznaniti.« Tu je torej šlo za petje v povsem ozkem krogu znancev in prijateljev in ne za petje v slovenskem pevskem zboru, ki je obstajal že od decembra 1942. Šele nato, ko se imenovani niso upali več zbirati k petju v zaključeni družbi, sta ing. Fakin in Stepišnik pristopila k slovenskemu pevskemu zboru. S tem v zvezi je Milan Stepišnik dne 24. 3. 1948 navedel sledeče: »Pozneje sva s Fakinom pristopila k slovenskemu pevskemu zboru, v katerem so se pojavile razprtije in je bil obisk nereden. Tudi program je bil nesodoben. Želela sva napraviti red in izbirati take pesmi, ki nam nekaj značijo, ki nas morejo vzpodbujati v težkem dachauskem ozračju. Jaz sem prevzel statistiko in se spisek še danes nahaja pri meni doma. Ker sem bil skoro za tem odpuščen iz taborišča, sem moral to opustiti.« Iz vsebine Stepišnikovega zaslišanja z dne 24. 3. 1948 izhaja torej povsem nasproten zaključek, kot pa iz vsebine izvlečka o njegovem zaslišanju z dne 23. 3. 1948. Iz zaslišanja z dne 24. 3. 1948 bi sodišče namreč moglo ugotoviti, da sta ing. Fakin in Stepišnik pristopila k slovenskemu pevskemu zboru po lastni iniciativi in to šele potem, ko so v prej omenjenem okviru ožjih znancev prenehali s petjem, da sta pristopila k slovenskemu pevskemu zboru zaradi veselja do petja ter da bi skušala odstraniti takratne razprtije in nesoglasja v zboru in vplivati, da bi zbor pel tudi take pesmi, ki bi slovenskim internirancem vlivale duha borbenosti in zaupanja v našo končno zmago. Skratka, sodišče bi glede na vsebino izpiska iz Stepišnikovega zaslišanja z dne 24. 3. 1948 utegnilo ugotoviti, da gre zagovoru ing. Fakina vera ter da ga tudi Milan Stepišnik podpira v trditvi, da je v slovenski pevski zbor vstopil sam prostovoljno in po lastni iniciativi iz veselja do dela v pevskem zboru in v želji, da bi pevski zbor s svojim petjem dvigal moralo in politično zavest med slovenskimi interniranci – kar izhaja tudi iz izpovedbe Zdravkota Omerze (str. 114–115) – in da torej ing. Fakin ni vstopil v slovenski pevski zbor po nalogu in da tudi nobenega poročila o tem slovenskem zboru ni dal oz. poslal gestapu.

Kolikor pa izpisek o zaslišanju Milana Stepišnika z dne 23. 3. 1948 vsebuje samoobtoževanje in obremenjevanje ing. Fakina, pa se obnovitveni predlog (str. 19) sklicuje na svoje navedbe na strani 12 in 13, kjer je govora o tem, kakšne metode zasliševanja so se uporabljale in v kakšnem vzdušju so bili vodeni procesi proti bivšim internirancem nemških koncentracijskih taborišč, v vzdušju, iz katerega zaradi občutka strahu pred kasnejšimi posledicami niti na glavni obravnavi obtoženci niso mogli najti izhoda. S tem v zvezi se obnovitveni predlog glede Fakina sklicuje na zapisnik o zaslišanju ing. Fakina z dne 8. 3. 1948, kateri zapisnik ni bil predložen

sodišču v rednem kazenskem postopku. Te navedbe obnovitvenega predloga vsebujejo torej enake nove dejanske okoliščine, o katerih je bilo govora že na ustreznih mestih v obrazložitvi sklepov tukajšnjega republiškega vrhovnega sodišča v obnovitvenih zadevah opr. št. I Kr 35/70, 36/70, 46/70 in 47/70. Omenjena in tudi sedaj v obnovitvenem predlogu zatrjevana nova dejstva o metodi zasliševanja ter prikrivanje vseh razbremenilnih okoliščin, je nedvomno šteti za take nove dejanske okoliščine, na podlagi katerih utegne sodišče na novi glavni obravnavi zaključiti, da tako priznanje in tako samoobtoževanje ter istočasno obremenjevanje bivših sointernirancev ne more priti v poštev kot dokaz, da je ing. Fakin res storil očitana mu dejanja.

Ad I/1 – c

Pod to točko pravnomočne sodbe je ing. Fakin spoznan za krivega, da je v dachauskem taborišču »širil razne neresnične in demoralizujoče vesti, kot n.pr. da Titovi vojaki ne nosijo več peterokrake zvezde, temveč kokardo, v namenu, da vzbudi med interniranci malodušje.«

Glede inkriminirane vesti oz. parole se je ing. Fakin v preiskavi zagovarjal, da mu med neštetimi novicami, ki so se širile v taborišču, ni ta novica ostala v spominu, dopuščal pa je možnost, da je taka vest krožila po taborišču, ko pa mu je bila v preiskavi predočena obremenilna izpovedba Vlasta Kopača, se je ing. Fakin zagovarjal, da je mogoče taka vest krožila po taborišču ob priliki sporazumevanja med partizani in londonsko vlado, da pa je šlo očitno za šalo. V zvezi s to vestjo je ing. Fakin v preiskavi naglašal, da si on ni nikdar izmišljal nobenih zlonamernih parol in da jih tudi ni razširjal z namenom, da bi defetistično vplival na sointernirance, ter da je on vedno poskušal govoriti s pozicij levičarja (str. 24, 42, in 43 in 202). Na glavni obravnavi pa se je ing. Fakin zagovarjal, da se je omenjena novica res širila po taborišču ob času, ko so tekla pogajanja med Titom in londonsko vlado, zanikal pa je, da bi bil on tisti, ki si je to novico izmislil, dopustil pa je možnost, da jo je tudi on komu naprej povedal. Pri tem je poudaril, da so to stvar tudi drugi smatrali za navadno šalo.

Iz podatkov kazenskega spisa v zadevi zaper ing. Fakina je razvidno, da je Vlasto Kopač pri zaslišanju dne 5. 3. 1948 izpovedal, da je on potem, ko je slišal to novico, začel izpraševati, kdo je to parolo razširil in da je ugotovil, da je to storil ing. Fakin. Ko je Kopač rekel ing. Fakinu, kako more on kot komunist kaj takega razširjati, kar ustvarja med ljudmi slabo razpoloženje, mu je ing. Fakin smeje odgovoril, da so to vrgli ven zaradi šale ter da bi videli, kako hitro se bo razširjala. Sodba ima na podlagi te Kopačeve izpovedbe za dokazano, da je ing. Fakin omenjeno vest razširjal v namenu vzbuditi med interniranci malodušje. Takšen namen pa je ing. Fakin tako v preiskavi kakor tudi na glavni obravnavi in tudi v pritožbi dosledno zanikal, in se v dokaz svojega drugačnega namena skliceval na to, da je vedno nastopal proti paničarjem in nasprotnikom NOB, da je vedno vzpodbujal sointernirance, za kar zgovorno priča tudi vsebina njegovih pesmi, ki jih je napisal v taborišču. V pritožbi je tudi grajal sodišče prve stopnje, ker ni pri ocenjevanju, ali je on omenjeno vest širil zlonamerno ali ne, upoštevalo zelo pozitivne ocene njegovega delovanja v nemškem koncentracijskem taborišču, ki jo je v svojem zagovoru podal soobsojeni Ludvik Mrzel.

V teku obnovitvenih poizvedb je bil Vlasto Kopač dne 7. 9. 1970 zaslišan kot priča ter je izpovedal, da se je on takrat v taborišču kot član partijskega komiteja pozanimal, od koga izvira ta parola, da je ugotovil, da je to parolo vrgel med internirance ing. Fakin, ki mu je priznal, da se je dejansko tako izjavil, da pa je tako parolo slišal od drugih. Vlasto Kopač je kot priča zaslišan navedel, da je osebno prepričan, da ing. Fakin z razširjanjem vesti ni imel zlega namena, ker se je ing. Fakin v taborišču stalno držal tako, kot se je to zahtevalo od pravega komunista.

Za vprašanje, ali je moč z uspehom očitati ing. Fakinu, da je omenjeno vest razširjal s takim namenom, kot to meni sodba, ni po navedbah obnovitvenega predloga pomembno samo to, kar je sedaj v obnovitvenih poizvedbah o tem povedal kot priča zaslišani Vlasto Kopač, temveč je važno tudi to, kar so o Fakinovem siceršnjem konkretnem splošnem obnašanju in zadržanju v zaporu in v koncentracijskem taborišču Dachau izpovedale tudi druge nove priče. Tako je že spredaj omenjeni Vinko Loboda kot priča dne 2. 6. 1948 izpovedal, da je ing. Fakin, ko je prihajal po svojem delu v laboratoriju med slovenske internirance, vedno nastopal zelo ohrabrujoče, da je govoril o skorajšnjem koncu vojne, ter jim je prinašal vesti o dogodkih na fronti in da je bilo Fakinovo obnašanje v splošnem dobro. Tudi Karel Barle je (na listih 274–275) izpovedal razbremenilno za ing. Fakina, o čemer je bilo že spredaj govora. Tukaj je treba še pojasniti, da je tudi Karel Barle izpovedal, da je ing. Fakin spesnil v taborišču več borbenih pesmi. Obnovitveni predlog podaja tudi vsebino pismene izjave predvojnega komunista Ljubana Jakšeta, ki jo je podal dne 31. 7. 1970. Jakše je bil od jeseni 1944 do osvoboditve skupaj z ing. Fakinom v taborišču Sachsenhausen ter opisuje Fakinovo zadržanje kot zelo pozitivno, zlasti tudi ob priliki evakuacijskega marša iz taborišča. Prof. dr. Stanislav Mahkota, je kot bivši dachauski interniranec podal dne 14. 7. 1970 pismeno izjavo, v kateri navaja, da so v revirju zaposleni slovenski interniranci bili organizirani v OF in da je v to organizacijo bil zelo aktivno vključen tudi ing. Fakin, ki je bil vseskozi zanesljiv in zelo aktiven ter zaradi svojega udejstvovanja zelo pomemben član te politične organizacije v Dachauu ter da je ing. Fakin tam pisal tudi pesmi in druge sestavke politične vsebine. Tudi dr. Lojze Korsika je v svoji pismeni izjavi z dne 14. 7. 1970 kot bivši dachauski interniranec med drugim navedel, da je v organizaciji revirja bil povezan tudi ing. Fakin, ki je vsepovsod dvigal moralo in odpor slovenskih internirancev. V obnovitvenih poizvedbah je bil dne 5. 10. 1970 kot nova priča zaslišan Nikolaj Omerza, akademski slikar in redni prof. na akademiji za likovno umetnost. Ta je kot bivši dachauski interniranec izpovedal, da so naši interniranci v Dachauu imeli ing. Fakina za predanega borca za napredne ideje in za odkritega antifašista. Končno se obnovitvena zahteva opira tudi še na novo dejstvo, da Lojz Kraigher v svoji knjigi »Na robu življenja«, ki je izšla pri Cankarjevi založbi v Ljubljani leta 1961, omenja (str. 201 in 202) ing. Fakina v pozitivni luči, iz opomb v tej knjigi, ki jih je napisal Stane Melihar, pa je razvidno (str. 235), da je ing. Fakin že na poti iz Ljubljane v Dachau pokazal svoje pozitivno obnašanje.

Na podlagi tega, kar je kot priča v obnovitvenih poizvedbah navedel novega Vlasto Kopač, bi moglo sodišče na novi glavni obravnavi ugotoviti, da inkriminirane vesti oz. parole si ni izmislil ing. Fakin, temveč da jo je slišal od drugih, da je to pripovedoval drugim, kot so to delali tudi drugi interniranci, na podlagi izpovedbe te priče in na podlagi tega, kar so o splošnem in političnem delovanju ing. Fakina v dachauskem taborišču navedli v svojih pismenih izjavah in v svojih zaslišanjih prej

imenovani bivši dachauski interniranci bi utegnilo na novi glavni obravnavi priti sodišče do zaključka, da ing. Fakin ni omenjene vesti oz. parole pripovedoval v namenu vzbuditi med interniranci malodušje, kot ima to pravnomočna sodba za dokazano. Dejanska podlaga, na kateri je zgrajena obsodba ing. Fakina, je tudi glede te točke odločbe o krivdi tako močno omajana z novimi listinskimi dokazi in z novimi iz teh listin izhajajočih dejstev, da se kaže nujna potreba, da sodišče na novi glavni obravnavi ponovno pretrese tudi to točko pravnomočne sodbe, saj gre za take nove dokaze in taka nova dejstva, ki utegnejo povzročiti, da bo ing. Fakin oproščen obtožbe tudi glede pod to točko inkriminiranega dejanja.

Ad I/2

S citirano pravnomočno sodbo je ing. Fakin pod to točko spoznan za krivega, »da se je leta 1945 v Ljubljani vključil v združbo bivših gestapovskih agentov: Diehla, Stepišnika, Krajnca, Lična in drugih in da je kot vplivni uslužbenec MIR-a LRS in po svojih osebnih zvezah pripomogel, da so bili gestapovski agenti postavljeni na odgovorna mesta kot n.pr. Boris Krajnc za univerzitetnega profesorja, Vladimir Ličen pa za direktorja kemične tovarne v Medvodah ter da je s tem pripomogel k nadaljevanju njihovega škodljivega delovanja.« S tem je ing. Fakin po stališču pravnomočne sodbe zasledoval cilj, da se z nasiljem zruši obstoječa državna ureditev FLRJ in temeljne, zlasti gospodarske pridobitve osvobodilne vojne (čl. 2 ZKLD).

Glede povezanosti z zgoraj imenovanimi se je ing. Fakin v preiskavi in na glavni obravnavi zagovarjal, da je imel z imenovanimi po osvoboditvi zelo malo ali nič osebnih stikov in prav tako tudi službenih stikov. Priznava, da je Krajnca, ki si je želel priti na univerzo, priporočil ministru za prosveto kot najboljšega znanstvenega delavca in partijca. Za Lična pa je ing. Fakin zatrjeval, da sta ona dva bila pred vojno sprta in da je Dachauu prišlo le do znosnih medsebojnih odnosov, po osvoboditvi pa je Ličen bil postavljen za direktorja kemične tovarne v Medvodah zaradi tega, ker je Ličen bil edini strokovnjak za oljnate barve, ki je po odhodu ing. Pibernika z direktorskega mesta v Medvodah prišel lahko v poštev za to direktorsko mesto. Na glavni obravnavi kot priča zaslišani ing. Ludvik Kremžar je potrdil, da sta ing. Pibernik in ing. Ličen štela za najboljša strokovnjaka v produkciji oljnatih barv.

V obnovitvenih poizvedbah je bila dne 4. 9. 1970 kot priča zaslišana Ilka Presl, ki je bila od 1. 8. 1947 do 28. 2. 1951 zaposlena kot industrijski tehnik na Glavni direkciji kemične industrije, katere glavni direktor je bil ing. Fakin. Ta je izpovedala, da je ing. Fakin vedno zastopal na sestankih napredno stališče ter se zavzemal za striktno izvrševanje sklepov višjih partijskih organov, da je na svojem službenem mestu bil vesten in disciplíniran in da je uslužbence stalno vzpodbujal k delu ter da se je zavzemal za prostovoljna dela izven ustanove in se jih tudi sam udeleževal. Po zapažanju te priče je bil ing. Fakin predan naši novi družbeni ureditvi in je to ureditev linijsko povsod zastopal.

Ne glede na to, kar izpoveduje nova priča Ilka Presl, pa je bilo treba glede tega dejanja dovoliti obnovo kazenskega postopka predvsem iz razloga, ker temelji odločba o krivdi tudi za to dejanje na isti predpostavki kot za dejanje pod točko I/1, da je namreč ing. Fakin bil agent gestapa in da je zato tudi po osvoboditvi bil kot agent gestapa povezan z ostalimi v tenorju sodbe imenoma naštetimi agenti gestapa.

katere je ščitil in jim pripomogel zasesti odgovorna mesta in jim na ta način omogočil, da so nadaljevali svoje škodljivsko delovanje. Obe kaznivi dejanji pod I/1 in I/2 sta nedvomno najtesneje med seboj povezani, saj dejanje pod I/2 predstavlja v svojem bistvu dejansko le nadaljevanje gestapovskega delovanja iz tč. I/1. Ker pa je po novih dejanskih okoliščinah in predloženih novih dokazih, navedenih v obrazložitvi tega sklepa, trdnost in zanesljivost očitka, da je namreč ing. Fakin bil agent gestapa, tako močno omajan, da je bilo treba utemeljenemu predlogu za obnovo kazenskega postopka glede dejanja pod točko I/1 ugoditi, je bilo zaradi podane medsebojne povezanosti in odvisnosti dejanja pod tč. I/2 z dejanjem pod I/1 seveda nujno treba dovoliti obnovo tudi za dejanje pod I/2. Čim bi se namreč izkazalo, da ing. Fakin ni v Ljubljani pristal na sodelovanje z gestapom in da torej ni v Ljubljani postal »V-oseba«, tj. agent gestapa ter da mu tudi sicer za časa njegove dachauske internacije ni moč z uspehom očitati gestapovskega delovanja, potem pade tudi podlaga in temelj, na katerem je zgrajeno kaznivo dejanje pod tč. I/2, v posledici tega pa nujno v celoti pade tudi kaznivo dejanje pod tč. I/2, ker za nastanek in obstoj tega dejanja ni več nobene logične podlage, kot to utemeljeno zatrjuje tudi obnovitveni predlog.

Ad obs. Ludvik Mrzel

Ad II/1

Iz opisa pod to točko inkriminiranega delovanja izhaja, da je Ludvik Mrzel spoznan za krivega, da je: a) neugotovljenega dne koncem leta 1943 na gestapu v Ljubljani ob priliki zaslišanja pristal na sodelovanje z gestapom, b) v svojstvu gestapovskega agenta bil poslan v dachausko taborišče, kjer je užival privilegiran položaj kot »sobni pisar« in »pisar v SS-Bekleidungskammer« in c) bil povezan v taborišču z raznimi gestapovskimi agenti, predvsem z Diehlom in Maričem, katerima je dajal razne vohunske podatke o internirancih in o stanju v taborišču. Pravnomočna sodba zaključuje, da je Ludvik Mrzel z opisanim delovanjem kot pomagač sovražnikovega teorističnega aparata ovajal in bil funkcionar v koncentracijskem taborišču in da je torej storil kaznivo dejanje vojnega zločina v smislu čl. 3 tč. 3 ZKLD.

ad a) V svojem zagovoru v preiskavi in na glavni obravnavi je Ludvik Mrzel navajal (str. 67, 70, 71, 74 in 207), da je koncem decembra 1943 odšel v partizane, kjer je bil v novemberski ofenzivi 1943 na Rakitni od Nemcev ujet, nato z drugimi ujetimi partizani odpeljan v Ljubljano v ljudsko šolo v Moste, nakar je bil nekaj dni po prihodu v Ljubljano zaslišan na GSP v Slaviji, kjer ga je zasliševal oficir gestapa Kalteis. Ludvik Mrzel je v preiskavi (str. 72) podrobno navedel, o čem vsem ga je Kalteis zasliševal ter priznal, da je na koncu zaslišanja podal izjavo o sodelovanju, toda ne o sodelovanju z gestapom, temveč splošno izjavo, da je pripravljen »svoje sile posvetiti za rajh« oziroma, da bo »delal za Nemčijo« (str. 73). Na glavni obravnavi (str. 207) je pojasnil, da si je pod to obljubo predstavljal, da bo pač delal kot ujetnik v taborišču za Nemčijo, odločno pa je zanikal, da bi izjavil, da bo delal za gestapo. Ludvik Mrzel je zatrjeval, da je njegova obljuba bila vnešena na koncu zapisnika o njegovem zaslišanju, da je obljuba bila sestavni in zaključni del zapisnika o njegovem zaslišanju in da ni šlo za kako na posebnem papirju napisano in podpisano izjavo. Temu Mrzelovemu zagovoru sodišče ni verjelo, temveč je sledilo obremenilnim izpovedbam takrat priprtega Arnolda Turka, ki je bil med okupacijo tolmač pri gestapu v »Slaviji«. Arnold Turk je torej sam bil kot obdolženec v kazen-

skem postopku ter je v statusu obdolženca opisal neke detajle iz poteka Mrzelovega zasliševanja po gestapovcu Kalteisu. Sodišču je bil predložen izpisek iz zaslišanja Arnolda Turka z dne 27. 7. 1949. To listino (1. št. 8 oz. str. 116–119) je sodišče na glavni obravnavi v dokazne namene prečitalo in na njeno vsebino oprlo svojo ugotovitev, da je Ludvik Mrzel pristal na sodelovanje z gestapom. Podrobna analiza tega Turkovega zaslišanja pokaže, da se Arnold Turk ni nikjer povzpel do trditve, da je Ludvik Mrzel podpisal izjavo o sodelovanju z gestapom ali da je on videl kako tako že podpisano Mrzelovo izjavo, temveč je iznesel nekaj takih »namigujočih okoliščin«, ki naj bi posredno kazale na to, da je Mrzel podal Kalteisu izjavo o sodelovanju z gestapom:

1) Tako je Arnold Turk navedel, da je Ludvika Mrzela spoznal novembra ali v začetku decembra 1943 v Mostah v šoli, kjer je bila baza za ujetnike GSP, spoznal pa da ga je takrat, ko ga je komandant baze pokazal Kalteisu, kateri je nato Mrzela odpeljal v »Slavijo« na zaslišanje. Arnold Turk je navedel, da se je tudi on v istem avtomobilu kot Mrzel peljal iz Most v »Slavijo«. Na glavni obravnavi je Ludvik Mrzel izjavil, da je Arnolda Turka res spoznal v Mostah, zanikal pa je, da bi se Turk z njim in Kalteisom skupaj peljal iz Most v »Slavijo« na zaslišanje. S tem v zvezi je Mrzel na glavni obravnavi zatrjeval, da »je prišel čez nekaj dni Kalteis sam in me odpeljal na zaslišanje«.

2) Po prihodu v »Slavijo« pravi Turk, da je on odšel na svoje delo, kjer se je zamudil ca 1 uro, Kalteis pa da je odpeljal Mrzela v svojo sobo na zaslišanje. Ko je Turk po preteku približno 1 ure prišel v Kalteisovo sobo zaradi tega, da bi mu tipkarica napisala poročilo o njegovem delu, pravi Turk, da je on takrat videl in slišal, kako je Kalteis zasliševal Ludvika Mrzela ter da se spominja, da je takrat Mrzel pripovedoval Kalteisu, da je bil zaprt v Kopru, od koder je ob zlomu Italije šel peš proti Ljubljani, da so ga na poti mobilizirali partizani in da je moral oditi z njimi, čeprav nerad, nakar je Turk za kratek čas odšel iz sobe. Turk ni pojasnil, zakaj je vprav takrat za kratek čas odšel iz sobe.

Vsebina te Turkove izpovedbe ni v skladu z Mrzelovim zagovorom o tem, kaj je Mrzel o vzroku in načinu svojega odhoda v partizane navedel Kalteisu. Mrzel je namreč v preiskavi (str. 72) navedel, da je Kalteisu povedal, da so ga Italijani dvakrat aretirali na podlagi neke denuncijacije in da je bil obakrat kmalu izpuščen.

Ker pa se je bal, da se bo denunciacija ponovila, je sklenil umakniti se iz Ljubljane, da mu je žena preskrbela propustnico, da je torej s propustnico odšel iz Ljubljane in da ga je pri Igu prijela partizanska patrola, ki ga je odvedla na komando, od koder je bil poslan v Dolenjske toplice.

3) Ko se je po kratki odsotnosti Turk zopet vrnil v Kalteisovo sobo, pravi, da je slišal, da je Kalteis rekel Mrzelu, da take ljudi, kot je Mrzel, tudi oni rabijo in da bi tudi pri njih dobro shajal. Značilno je, da Turk ni pojasnil, koga je Kalteis pod izrazom »tudi oni rabijo« mislil, ali da tudi Nemci take ljudi rabijo, ali pa da take ljudi rabi gestapo. Po Turkovi izpovedbi je nato Mrzel vprašal Kalteisa, kako misli, ali sodelovanje na literarnem polju ali političnem, nakar je Kalteis odgovoril, da na literarnem in političnem. Mrzel pa da je Kalteisu rekel, da se ne more odločiti sam in da bi o tem rad govoril z ženo, nakar je Turk zopet odšel iz Kalteisove sobe.

Iz končnega zbirnega zapisnika o zaslišanju Ludvika Mrzela, kateri zapisnik je datiran s 1. 8. 1949, ni nikjer razvidno, da bi preiskovalni organi predočili Mrzelu izpovedbe Arnolda Turka. V preiskavi je Mrzel na vprašanje, kdo je bil prisoten pri

zaslišanju, namreč odgovoril (str. 73), da je poleg njega in Kalteisa bila ves čas prisotna samo tipkarica, da je med zaslišanjem prišel v sobo nek gestapovec, ki je Kalteisa nekaj vprašal, parkrat pa da so se odprla vrata in je kdo pogledal v sobo ter da je tako enkrat pogledal v sobo tudi Turk. Na glavni obravnavi pa je Mrzel zatrjeval, da Turk ni bil prisoten v sobi, ko ga je Kalteis zasliševal, temveč da je samo enkrat dopoldne, enkrat za popoldne pri vratih pogledal v sobo tako, da ni mogel ničesar slišati in zato tudi ni po resnici izpovedal, da bi namreč on (Mrzel) in Kalteis dajala take izjave, kot to Turk pripoveduje v svojem zaslišanju.

4) Ko je Turk z izpovedbo, da je Mrzel rekel Kalteisu, da se sam ne more odločiti in da bi rad o tem govoril s svojo ženo, pripravil tako okvir za nadaljnjo okoliščino, ki naj bi govorila v breme Mrzela oz. podpirala zaključek, da je Mrzel pristal na sodelovanje z gestapom, je Turk v svojem zaslišanju prešel na vprašanje, kje, kako in kdaj se je spoznal z Mrzelovo ženo. Turk pravi, da je Mrzelovo ženo spoznal prej kot pa je spoznal Mrzela. Po Turkovih izpovedbah je Mrzelova žena prišla v »Slavijo« vprašat, če je njen mož zaprt, češ da je nekje slišala, da so ga znanci videli med gručo ujetnikov. Turk navaja, da takrat še ni vedel, da je Mrzel zaprt in da je zato Mrzelovi ženi rekel, da naj pride kasneje vprašat. Ta Turkov opis, kako je spoznal Mrzelovo ženo, se v bistvu sklada z opisom, ki ga je v svojem zaslišanju dne 5. 4. 1949 podala Mrzelova žena Zofija. Ta je namreč izpovedala, da je šla v »Slavijo« vprašat, kaj je z njenim možem. Vratar jo je napotil v drugo nadstropje v sobo na koncu hodnika. Tam je bil neki gestapovec in tolmač Turk, katerega pa Mrzelova žena do takrat še ni poznala. Turk je prevajal, ker je Mrzelova žena govorila slovensko. Na vprašanje, kaj je z Mrzelom, ji je gestapovec odgovoril, da ne ve, gestapovec si je zapisal ime Mrzelove žene, nakar je Mrzelova žena odšla, Turk pa jo je spremil do sobnih vrat.

Nadaljnje Turkove izpovedbe so v nasprotju z izpovedbami Mrzelove žene Zofije, kot bo to spodaj prikazano. Na tem mestu pa je treba pojasniti, da so preiskovalni organi v teku kazenske preiskave zoper Ludvika Mrzela večkrat zasliševali Mrzelovo ženo Zofijo. Republiški javni tožilec je namreč k svojemu predlogu za obnovo kazenskega postopka priložil zapisnik o zaslišanju Zofije Mrzel z dne 5. 4. 1949. Iz glave tega zapisnika »Nadaljevanje zapisnika zaslišanja Mrzel Zofije«, izhaja torej, da so Zofijo Mrzel že prej tudi zasliševali. Da so preiskovalni organi večkrat zasliševali Zofijo Mrzel, je to ona sama navedla, ko je bila sedaj v obnovitvenih poizvedbah zaslišana kot priča. Sodišču v rednem kazenskem postopku pa ni bil predložen noben zapisnik o zaslišanju Zofije Mrzel. Sedaj v obnovitvenem postopku predloženi zapisnik o zaslišanju Zofije Mrzel z dne 5. 4. 1949 je torej nov listinski dokaz.

Arnold Turk je pri zaslišanju dne 27. 7. 1949 izpovedal, da je Mrzelovo ženo drugič videl takrat, ko je on prišel iz sobe, v kateri je vprav takrat Kalteis zasliševal Ludvika Mrzela. Turk pravi, da ga je ona vprašala, ali je Mrzel zaprt, kar ji je Turk potrdil in dodal, da je ravno pri zaslišanju, da je ona rekla, da bi rada videla moža in z njim govorila, nadalje, da je on (Turk) odšel do Kalteisa in mu to sporočil ter da ni siguren, misli pa, da je Kalteis prišel k Mrzelovi ženi in ji dovolil, da z možem govori in mu prinese perilo. Zaradi tega da je Mrzelova žena odšla domov, ko se je vrnila, je zahtevala pri vratarju Turka, ki je odšel javit Kalteisu, da je Mrzelova žena prišla, medtem pa je ona čakala na hodniku, ko pa je Turk čez kratek čas odšel v Kalteisovo sobo, pravi Turk, da se je ona že nahajala v sobi in govorila z možem, in

da je takrat slišal, kako je Mrzelova žena nagovarjala moža, da naj bo pameten, naj pomisli, da ima ženo in otroke in da naj pristane.

Povsem drugače in nasprotno tem Turkovim izpovedbam pa je Mrzelova žena kot priča dne 5. 4. 1949 izpovedala o tem dogajanju. Mrzelova žena je namreč izpovedala, da je dan ali dva po prvem srečanju s Turkom v »Slaviji« prišel Turk k njej na stanovanje in ji rekel, da on Mrzela pozna, ker sta se spoznala že prej nekoč v bifeju pri Pezdirju ter da ji je prišel povedat, da je njen mož ujet in da je zaprt v šoli v Mostah, da ga bodo naslednjega dne zaslišali v »Slaviji« in da naj ona pride tja okoli 10. ure ter prinese za moža perilo, obleko in hrano, da naj pri vratarju v »Slaviji« reče, da jo je on naročil in da jo bodo pustili do njega (Turka). Mrzelova žena pravi, da jo je Turk takrat sprejel v II. nadstropju v predsobi, da ji je Turk takrat povedal, da je njen mož že na zaslišanju, nakar je šel Turk poklicat gestapovca v sobo, ki je prišel iz sobe in jo vprašal, kaj ima v paketu, da je Turk bil takrat prisoten in prevajal, da ji je gestapovec dovolil razgovor z možem, toda pod pogojem, da bo govorila nemško in samo familirane stvari. V nadaljevanju svojega zaslišanja je Zofija Mrzel točno opisala, kje je sedela ona, kje njen mož, kje gestapovec in kje strojepiska med tem, ko se je ona pogovarjala s svojim možem, kateri je med tem tudi jedel to, kar mu je ona prinesla in celo preoblekel si je perilo. Iz tega njenega zaslišanja je razvidno, da Turk ni bil v sobi, medtem ko se je ona z možem pogovarjala, temveč da so drugi gestapovci včasih odprli vrata, pogledali in spet odšli in da je tako tudi njen mož videl Turka. Ko se je od moža poslovila, je šel gestapovec z njo in tudi takrat Turka ni bilo zraven.

Glede tega zapisnika o zaslišanju Zofije Mrzel z dne 5. 4. 1949 je značilno, da je na listu 0025 odn. III 1032 kar sredi njenega pripovedovanja vrinjen stavek v oklepaju (Turk je ves čas bil prisoten). Ta del zapisnika izgleda sledeče: »Morala sem mu (gestapovcu Kalteisu) dati besedo, da drugo ne bom govorila, nato mi je rekel »pojdite« (Turk je ves čas bil prisoten), šla sem v sobo, kjer sem se pozdravila z možem, za mano je prišel tudi omenjeni gestapovec in sedel za mizo«. Nato je Mrzelova žena naštela in to celo na podlagi skice, kdo vse je bil v sobi takrat, pri tem naštevanju na podlagi skice pa ni navedla, da bi v sobi takrat bil tudi Turk. Ko je Zofija Mrzel bila sedaj v obnovitvenih poizvedbah zaslišana kot priča, je – še predno so ji predočili njene izpovedbe iz leta 1949 na listu 0025 oz. III-1032 – izjavila med drugim dobesedno: »Ko sem z možem razgovarjala, Turk ni bil navzoč in v tistem času tudi nikdar ni prišel v sobo«. Ko pa so ji predočili njeno izpoved z dne 5. 4. 1949 na listu 0025 odn. III 1032, iz katere naj bi izhajalo, da je Turk bil navzoč pri njenem razgovoru z možem, je v obnovitvenih poizvedbah izjavila odločno: »vsebina navedenega zapisnika ne odgovarja resnici. Z možem sem morala govoriti nemško in ni bilo razloga, da bi bil Turk kot tolmač navzoč.«

Zofija Mrzel je v obnovitvenih poizvedbah kot priča izpovedala tudi to, da ji njen mož ni nič omenil, da Kalteis nanj pritiska, da naj podpiše kako izjavo. Ko pa so Mrzelovi ženi pozneje v teku nadaljnjega zaslišanja v obnovitvenih poizvedbah predočili tisti del vsebine Turkove izpovedbe, v kateri zatrjuje Turk, da je ona prigovarjala svojemu možu, naj pristane na sodelovanje z gestapom, je Zofija Mrzel izjavila, da ta očitek odklanja, posebno še iz razloga, ker zaradi svojega političnega prepričanja in aktivnega dela za OF od leta 1941 – za kar ima priznano dvojno dobo – kaj takega možu tudi ne bi mogla svetovati. Mrzelova je nato ponovno odločno

poudarila, da njen mož ni z njo o tem, da ga skušajo pridobiti za sodelovanje z gestapom, nikdar nič govoril.

5) Arnold Turk je po zapisniku z dne 27. 7. 1949 izpovedal, da je Mrzelovo ženo ponovno videl par dni potem (po Mrzelovem zaslišanju), ko je prišla vprašat v »Slavijo«, da ji je on takrat povedal, da je videl dva seznama, enega bolj kratkega, drugega bolj dolgega ter da je on njenega moža, ki je bil na kratkem seznamu, prečrtal, ker je mislil, da bodo osebe na kratkem seznamu poslane v Begunju in da je njenega moža vpisal v dolgi seznam. Ko so Zofiji Mrzel sedaj pri zaslišanju v obnovitvenih poizvedbah predočili gornjo Turkovo izpoved, ki se nanaša na seznam zapornikov za Begunje odn. za internacijo, je izjavila, da je ta Turkova izpoved neresnična.

6) Arnold Turk je izpovedal, da je Kalteis popoldne nadaljeval z zaslišanjem Ludvika Mrzela. Turk pravi, da je on bil pri popoldanskem zaslišanju navzoč vsega kakih 5 minut, ko je imel opravka pri tipkarici in da je ob tej priliki slišal, da je Mrzel vprašal Kalteisa, kdaj bo odločitev, da je Kalteis odgovoril, da to ni odvisno od njega (Kalteisa), pač pa od Bleda, nakar je on (Turk) odšel iz sobe. Po tej izpovedbi je Turk prešel na to, kar je slišal proti večeru od Kalteisa in videl v Kalteisovi sobi, ko ni bilo več tam Mrzela in kar je videl naslednjega dne, – nakar se je naenkrat »spomnil«, da je pri popoldanskem zaslišanju slišal tudi to, da je Kalteis dejal Mrzelu, da je sedaj vse v redu, in da je odvisno od njegovega (Mrzelovega) obnašanja. K tem za Mrzela obremenilnim okoliščinam sta bili dodani še dve nadaljnji, prav tako »slučajni okoliščini« s tem, da je Turk proti večeru ponovno prišel v sobo h Kalteisu in tokrat slišal, da je kalteis rekel tipkarici, da se s tem možakarjem da dobro izhajati ter da je Turk ob isti priliki videl pri tipkarici na pisalni mizi zraven njenega stroja izjavo sledeče vsebine: Podpisani izjavljam, da sem pripravljen sodelovati z gornjim naslovom in sicer z najboljšo voljo in vestno, da pa ni videl, da bi ta izjava bila podpisana, kljub temu pa je po Turkovem mnenju bila izjava pripravljena za vložitev v zapisnik, češ da je Kalteis takrat narekoval iz svojih stenografskih beležk zapisnik.

7) Po Turkovih izpovedbah (str. 119) je on nekako teden dni potem (od Mrzelovega zaslišanja) zvedel od Mrzelove žene v »Slaviji«, da je bil njen mož poslan v Dachau, ter da je videl, da je bila Mrzelova žena zelo vesela in da mu je tudi rekla, da bi se rada zahvalila Kalteisu. Ko pa ji je on povedal, da Kalteisa ni več, ker je bil premeščen na Dunaj, se je Turk povzpel celo do trditve, da je Mrzelova žena »hotela imeti njegov (Kalteisov) naslov, ker ga je imela namen tudi obiskati spotoma.«

Mrzelovi ženi je bila sedaj v obnovitvenih poizvedbah predočena Turkova izpoved na listu 132 – 0019 – III-1070 iz spisa preiskovalnih organov. Iz te listine je razvidno, da je Turk izpovedal, da je Mrzelova žena pred njim (Turkom) hvalila Kalteisa, ker je rešil njenega moža in da je ona povedala Turku, da pogosto dobiva pošto od moža ter da se možu v internaciji dobro godi. Ko so bile Zofiji Mrzel predočene te Turkove izpovedbe, je ona odločno demantirala te Turkove izpovedbe kot neresnične in pojasnila, da od moža sploh ni direktno dobila nobene pošte, čeprav ji je mož po vojni povedal, da ji je večkrat pisal. S tem v zvezi je Mrzelova žena povedala, da je sporočila o možu dobivala od Marije Mrzel, moževe svakinje, ki je stanovala v Trbovljah, ker je mož pisal svoji svakinji v Trbovlje.

Ne glede na to, da se pri analizi gornjih Turkovih izpovedb ni moč znebiti vtisa, da je Arnold Turk svoje izpovedbe otipljivo namensko prikrojil in da so njegove

izpovedbe deloma nejasne in celo nelogične, pa je treba poudariti, da je za vprašanje obnove seveda pomembno samo to, da je obnovitveni predlog predložil zapisnik o zaslišanju Zofije Mrzel z dne 5. 4. 1949 (listine 0023 do 0027 oz. III-1030–1033) ter zapisnik o zaslišanju Zofije Mrzel v obnovitvenih poizvedbah, da sta torej podana dva nova listinska dokaza ter da sta po presoji senata tukajšnjega republiškega vrhovnega sodišča ti dve listinski dokazili in v njih vsebovane nove dejanske okoliščine takega značaja, da bi utegnilo sodišče na novi glavni obravnavi priti do zaključka, da so Turkove izpovedbe kot neresnične ovržene po vsebini citiranih dveh novih listinskih dokazil oz. po izpovedbah nove priče Zofije Mrzel. Utegne se torej ne samo omajati, temveč celo pasti temelj – tj. Turkove izpovedbe –, na katerem sloni ugotovitev pravnomočne sodbe, da je Ludvik Mrzel pri zaslišanju v Ljubljani pristal na sodelovanje z gestapom.

ad b) Pravnomočna sodba šteje ne samo položaj pisarja v »Bekleidungskammer«, temveč tudi položaj sobnega pisarja za privilegiran položaj, češ da je bilo tudi v drugih »dachauskih procesih« ugotovljeno, da so bila vsa taka in podobna delovna mesta privilegirana. Na taka privilegirana mesta pa naj bi prišli samo agenti gestapa. Iz tozadevne obrazložitve pravnomočne sodbe smiselno izhaja, da že samo dejstvo, da je Mrzel imel »lahko, dobro oz. boljšo komando« kot pa interniranci, ki so opravljali težka fizična dela po raznih »slabih komandah«, dokazuje, da je Mrzel že v Ljubljani postal agent gestapa in bil kot tak poslan v dachausko taborišče.

Glede svoje »funkcije sobnega pisarja« je Ludvik Mrzel navajal v svojem zagovoru (str. 75), da so ponoči 5. 12. 1943 prispeli v dachausko taborišče, da je iz karantenskega bloka odšel v drugi polovici januarja 1944 v taboriščno bolišnico (tj. v revir) (str. 76) zaradi revmatizma in diareje, da ga je tam zdravil najprej dr. Vidmar, nato pa dr. Kraigher ter da je bila nega za vse enaka. V revirju je ostal dva meseca. Tako dolgo je ostal, ker je v drugi polovici svojega bivanja v revirju prevzel posle sobnega pisarja, ki so jih ponavadi opravljali pacienti na okrevanju. Mrzel pravi, da mu je posle sobnega pisarja ponudil starešina sobe, neki Dunajčan, bivši španski borec. Na str. 86 pa je Mrzel povedal, da je bil dr. Kraigherju sobni pisar. Tudi na glavni obravnavi je Mrzel trdil, da je bil sobni pisar pri dr. Kraigherju v revirju in da je obstajalo njegovo delo v tem, da je po njegovem diktatu zapisoval diagnoze in da je beležil temperature bolnikov ter da ga je na to mesto postavil bolniški strežaj, ko je bil on (Mrzel) rekonvalescent (str. 207). V pritožbi proti sodbi sodišča prve stopnje pa je Mrzelov zagovornik poudaril, da je Mrzel bil sobni pisar v bolnišnici samo en mesec. To izhaja namreč iz Mrzelovega zagovora, da je v revirju bil 2 meseca in da je v drugi polovici postal sobni pisar. V preiskavi je Mrzel povedal (str. 76), da mu je opravljanje poslov sobnega pisarja ponudil nek Dunajčan, španski borec, kateri je bil bolničar v revirju in starešina sobe, v kateri je ležal Mrzel. Na glavni obravnavi pa je Mrzel pojasnil, zakaj mu je bolniški strežnik ponudil te posle. Mrzel je namreč navedel (str. 207 zadaj), da je bolničar oz. bolniški strežaj potreboval pisarja in ker je videl, da govori (Mrzel) za silo več jezikov, v revirju pa so bili bolniki raznih narodnosti. Iz pismene izjave dr. Lojza Kraigherja z dne 13. 4. 1955 je razvidno, da je Ludvik Mrzel bil v Dachauu kot bolnik istočasno tudi ordinacijski pisar v veliki sobi, v kateri je bilo ca 150 bolnikov in da je to delo opravljal zelo vestno in požrtvovalno v korist vseh bolnikov.

Glede svoje zaposlitve v svojstvu pisarja v SS »Bekleidungskammer« pa je Mrzel navajal v preiskavi, da je po odpustu iz revirja dobil najprej delo na plantaži,

kjer so ravno takrat rabili ca 1000 delavcev, da je tam delal v skupini, v kateri je bilo več Slovencev (novinar Jože Zupančič, znani smučar Ante Gnidovec in železničar Vodenik). Mrzel je v tisti skupini kopal zemljo in sicer od spomladi do jeseni 1944, ko je bil premeščen v Wald-Park, kjer je bil dodeljen v skupino, ki jo je vodil prof. Bernot iz Ljubljane. V Wald-Parku je Mrzel najprej kopal in vozil pesek, pozneje pa opravljal tudi druga dela kot npr. saditev različnega grmičevja in podobno. V tej komandi je ostal do pozne jeseni, ko je bil odpuščen in bil nekaj časa brez dela. Mrzel pravi, da je med tem v njihovem bloku postal blokovni pisar Linzner, študent iz Maribora in da je on (Mrzel) prosil, da bi mu preskrbel delo ter da mu je Linzner preskrbel mesto pisarja v SS-Bekleidungskammer, kjer je vpisoval v kartoteko posamezne kose oblek in perilo, (glej izjavo Linznerja Rada z dne 16. 10. 1949 v Mrzelovi pritožbi proti sodbi prve stopnje str. 225). Tu je Mrzel ostal kaka 2 meseca, nakar je bil odpuščen, ker si je pri padcu zlomil prst na desnici in je nekaj časa nosil roko v mavcu in zato ni mogel pisati, zaradi česar je bil odpuščen ter se je zato nahajal na bloku, sredi januarja pa je Mrzel bil poslan v Ulm, kjer je delal v tovarni podmornic kot delavec – težak. Spočetka je v Ulmu čistil ruševine, pozneje pa prevažal material. V prvi polovici marca 1945 so Mrzela poslali nazaj v Dachau, kjer je bil vnovič dodeljen na delo v Wald-Park. – Tak potek Mrzelove zaposlitve izhaja iz njegovega zagovora v preiskavi (str. 77 in 78). Na glavni obravnavi je Mrzel pojasnil, da se je iz Ulma vrnil v Dachau potem, ko je bila tovarna bombardirana.

Glede očitka, da je bil na privilegiranih delovnih mestih, je iz Mrzelovega zagovora v preiskavi (str. 76) in na glavni obravnavi posneti, da je opravljal posle sobnega pisarja v revirju le en sam mesec kot rekonvalescent brez vsakih posebnih ugodnosti oz. priboljškov, komanda SS Bekleidungskammer pa da je veljala za eno zelo dobrih komand zaradi tega, ker je bilo delo na toplem in se je tam lahko prišlo do toplega perila (str. 77). Kako so prihajali do perila, je to pojasnil Jože Dolenec v svoji pismeni izjavi z dne 11. 1. 1964. Ta pravi, da sta on in Mrzel skupaj delala v skladišču vojaške obleke in obutve v SS-Bekleidungskammer ter da mu je Mrzel pomagal pri »organiziranju« perila, to je pri kraji perila, puloverjev in obutve, kar vse je Jože Dolenec nosil v taborišče potrebnim tovarišem. Mrzel je torej kot interniranec dva meseca delal v skladišču vojaške obleke in obutve, kjer je kot sam pravi, vpisoval v kartoteko posamezne kose obleke in perila (str. 77), poleg teh pisarniških poslov pa opravljal tudi razna fizična dela. Tako je prenašal in dvigal razne šivalne stroje (str. 76). Tako kot v vsako skladišče je tudi v omenjeno skladišče blago prihajalo in odhajalo. O tozadevnem prometu je bilo seveda treba voditi predpisano kartotečno evidenco. Mrzel je vpisoval vskladiščeno robo v kartoteko, kot dober pristaš OF pa je v skladišču tudi pomagal Jožetu Dolencu »organizirati« perilo, puloverje in obutev za sointernirance, čeprav je vedel, da je za krajo nemške vojaške lastnine bila za internirance določena smrtna kazen po kratkem postopku, kakor to izjavlja bivši dachauski interniranec Jože Dolenec.

Pravnomočna sodba pravi, da je Mrzel bil »funkcionar v koncentracijskem taborišču«. Glede na to, kar je bilo pri obravnavanju ing. Fakinu očitanega dejanja pod I/1 iznešeno novega o organizacijski strukturi taboriščne SS-uprave in njene oblastne hierarhije in kar je bilo novega navedenega o taboriščni »samoupravi« internirancev ter takozv. »privilegiranih« delovnih mestih – kar vse velja enako tudi za Ludvika Mrzela – bi sodišče na novi glavni obravnavi utegnilo ugotoviti, da je Ludvik Mrzel bil kot politični interniranec oropan sleherne možnostio samostoj-

nega in svobodnega odločanja in da ga že zaradi tega ni moč šteti niti za navadnega uslužbenca koncentracijskega taborišča, kaj šele za funkcionarja taborišča, ker se pod pojmom »funkcionar« razume le višji uslužbenec na vodilnem položaju. Moglo pa bi tudi zaključiti, da Mrzel kot sobni pisar v bolnišnici in kot pisar, ki je v skladišču vpisoval blago v kartoteko, ni s tem opravljal in izvrševal nobene oblastne funkcije, in da že zaradi tega ni bil in biti ni mogel pomagač sovražnikovega terorističnega aparata. Pod pojmom »sovražnikov aparat« misli zakon predvsem na okupacijski oblastni in politični aparat ter na njegove institucije, ustanove ter organizacije.

ad c) Glede očitka povezanosti z raznimi gestapovskimi agenti v dachauskem taborišču, predvsem pa z Diehlom in Maričem se je Ludvik Mrzel v preiskavi zagovarjal sledeče:

Za Diehla pravi Mrzel, da sta se ona dva spoznala že v času, ko se je Mrzel nahajal na karantenskem bloku in da sta se pozneje večkrat srečevala. Ker je Diehl bil vedno dobro informiran o dogodkih, zato so se vsi radi nanj obračali. Kadar se je Diehl kje pojavil, se je okoli njega zbrala gruča ljudi (str. 79). Na glavni obravnavi (str. 207 zadaj in 208) pa je Mrzel navedel, da je Diehl bil zanj politična avtoriteta v naprednem pozitivnem smislu, in so interniranci šteli Diehla za predstavnika KP v taborišču, da so se vsi slovenski interniranci – tako tudi Mrzel – radi srečevali z Diehlom zaradi radijskih vesti iz Londona in Moskve, o katerih je bil Diehl vedno na tekočem, nadalje, da se je Diehl zanimal za razne naše ljudi, in da si je on (Mrzel) predstavljal, da se Diehl zanima za ljudi kot predstavnik naše politične linije ter da si on (Mrzel) ni mogel misliti takrat, da je Diehl potreboval take podatke v agentske namene in da on (Mrzel) ni nikdar opazil, da bi ga Diehl spraševal kot agent agenta. Že v preiskavi (str. 83) je Mrzel poudaril, da je za Diehlovo skupino – in s tem za Diehlovo vlogo v taborišču – zvedel šele ob priliki »dachauskega procesa« (razprava je bila 20. – 24. 4. 1948).

Glede »agentske povezave« z Maričem pa je Mrzel v preiskavi (str. 80) navajal, da je Mariča spoznal januarja ali februarja 1944 v revirju kot pacienta. Marič je na široko priovedoval, da je še pred vojno kot jugoslovanski oficir prešel v angleško službo, da je bil potem nekaj časa v Egiptu, pozneje pa v Londonu, da je bil član angleške vojaške misije, ki se je s padali spustila nekaj pred kapitulacijo Italije v Badoglijev štab nekje blizu Rima. Mrzel pravi, da so vsi, ki so poznali Mariča, le-tega ocenjevali kot monarhista in pristaša Mihailovića ter kot širokoustnega pustolovca, ki ni skrival sovraštva do partije in SZ. Ko je Marič odšel z revirja, kjer je bil par tednov, se je Mrzel srečal večkrat z Maričem takrat, ko sta bila oba zaposlena pri poljskih delih na plantaži. Po prihodu Amerikancev je Marič takoj vstopil v ameriško vojsko, dobil avtomobil in kot ameriški oficir sodeloval pri lovu za raznimi gestapovskimi veljaki. Čeprav je Marič po osvoboditvi taborišča govoril, da bo šel v Anglijo, pa se je z istim transportom kot Mrzel vrnil v Jugoslavijo, na meji pri Jesenicah pa je bil Marič aretiran (str. 81). Na glavni obravnavi je Mrzel priznal, da je v taborišču povedal Diehlu, da je Marič bil angleški špijon in nasprotnega političnega prepričanja. S tem v zvezi je Mrzel navedel, da so vsi interniranci iz medsebojnih pogovorov druga za drugega vedeli, kakšnega političnega prepričanja je kdo (str. 208). Kljub takim podatkom o Mariču je proglašen Marič za gestapovskega agenta slučajno Mrzelovo poznanstvo pa za gestapovsko agenturno povezavo.

Značilno za Mrzelovo priznanje agentske povezave z Diehlom je predvsem to,

da je Mrzelovo priznanje demantirano po izpovedbi Diehla samega. Iz izpiska iz zaslišanja Branka Diehla z dne 23. februarja 1948 je namreč razvidno, da je Diehl izpovedal, da on ni smatral za potrebno, da vzpostavi z Mrzelom agentsko zvezo, ker je Diehl od Mrzela itak v razgovorih zvedel vse, kar je Diehl potreboval (str. 120–121). To Diehlovo izpovedbo sprejema pravnomočna sodba kot resnično, ne da bi napravila glede vprašanja, ali se je Mrzel pri razgovorih z Diehlom zavedal, da ravna kot agent in ali je Mrzel hotel ravnati kot agent nasproti agentu. Če Mrzel take zavesti in hotenja ni imel, potem mu ni moč z uspehom očitati, da je nastopal in deloval v svojstvu agenta. To pravno stališče velja seveda v enaki meri tudi za ing. Fakina, kolikor se mu očita, da je deloval in bil povezan z drugimi v svojstvu gestapovskega agenta.

Iz zbirnega zapisnika o zaslišanju Mrzela je razvidno (str. 80), da je Mrzel v teku preiskave predhodno priznal, da je bil z Diehlom povezan kot agent z agentom, da pa je Mrzel tako priznanje pozneje preklical. Na vprašanje: »Zakaj to sedaj preklicujeta?« je Mrzel odgovoril: »Tako povezan z Diehlom nisem bil. Prejšnjo izjavo sem podal pod sugestijo in v želji, da se zasliševanje o tem že vendar zaključi. Pri tem sem upal, da se bo stvar pojasnila, ko bo v postopku moja izjava konfrontirana z Diehlovimi izpovedbami o tej stvari. – Prvotno sem nameraval to izjavo preklicati pred sodiščem, ker pa sem bil med tem premeščen semkaj, sem preklical že tukaj.« Iz istih razlogov je Mrzel preklical tudi svoje prejšnje priznanje, da je bil tudi z Maričem agenturno povezan in da je Diehl povezan Mrzela z Maričem (str. 80). Omenjeno priznanje je Mrzel dal v času, ko je bil v priporu v Mariboru, ko pa je bil prepeljan v ljubljanske zapore, pa je takoj obe omenjeni priznanji preklical, kakor je to tudi na glavni obravnavi pojasnil (str. 208).

Zakaj je Mrzel v preiskavi v Mariboru priznal, da je bil z Diehlom in Maričem povezan kot agent gestapa, je to deloma razvidno šele iz zapisnika o glavni obravnavi, v katerem je zabeleženo (str. 208), da je priznanje »podal zato, ker sem bil že več mesecev izpraševan samo v tej smeri, da naj priznam svojo agentsko vezo. Mislil sem, da bo potem konec izpraševanja in da se bo moja izjava v primerjavi z drugimi dokazi itak izkazala kot nepravilna.« V celoti pa je Mrzel odkril razlog, zaradi katerega je v Mariboru priznaval obstoj očitane mu agenturne povezanosti šele v svoji pismeni vlogi z dne 28. 11. 1968. V tej pismeni vlogi navaja, da je bil dne 23. 12. 1948 v Mariboru aretiran in da se je približno do konca julija 1949 nahajal v mariborskih zaporih, kjer se ga ves čas intenzivno zasliševali, nakar opisuje okoliščine, v katerih se je zasliševanje vršilo in kaj ga je psihično in živčno strlo, da je začel sam sebe obtoževati in priznavati stvari, ki jih ni nikoli storil. V omenjeni pismeni vlogi zatrjuje Mrzel, da je, ko je bil prepeljan v ljubljanske zapore, takoj pri prvem zaslišanju preklical svoje mariborske izjave. O načinu in metodi preiskave zoper Ludvika Mrzela je izpovedala tudi njegova žena Zofija Mrzel, ki je bila sedaj v teku obnovitvenih poizvedb zaslišana na tukajšnjem republiškem javnem tožilstvu. Poleg tozadevne izpovedbe Zofije Mrzel kot nove priče se obnovitveni predlog glede metod zasliševanja sklicuje še na zapisnik o nadaljevanju zaslišanja Ludvika Mrzela z dne 21. 4. 1949, ki je označen »00159-III 1068« ter na listino, ki je označena »0009-III 1162«. To sta dva nova listinska dokaza, ker sodišče v rednem kazenskem postopku z njima ni razpolagalo. Nova dejstva, ki jih Mrzel navaja v svoji pismeni vlogi z dne 28. 11. 1968 in nove okoliščine, ki jih je v obnovitvenih poizvedbah iznesla kot priča zaslišana Zofija Mrzel ter vsebina listinskih dokazil »0009-III 1162«

in »00159-III 1068« nakazujejo nujno potrebo, da sodišče na novi glavni obravnavi ponovno pretehta, ali in kakšna vrednost gre v zatrjevanih okoliščinah danemu Mrzelovemu priznanju in samoobtoževanju in ali ni verjeti zagovoru, ki ga je podal ob preklicu prvotnega priznanja že v preiskavi in na glavni obravnavi o povezavi z Diehlom in Maričem.

Končno je za vprašanje, ali je Ludvik Mrzel storil pod II/1 opisano kaznivo dejanje, pomembno tudi vprašanje, kako se je Ludvik Mrzel zadržal v taborišču in kako ga ocenjujejo sointerniranci. V tem pogledu je Mrzel že v preiskavi navedel (str. 71), da je opravljal splošno propagandno delo v okviru OF, v svoji pismeni vlogi pa je navedel kot novo dejstvo, da je namreč po osvoboditvi taborišča bil v Dachauu ustanovitelj in glavni urednik »Dachauskega poročevalca«, ki ga je urejal vse do svoje repatriacije. V dokaz te trditve je republiški javni tožilec k svojemu obnovitvenemu predlogu priložil 30 številk »Dachauskega poročevalca«.

Kot dobrega tovariša in zavednega ter na propagandnem področju agilnega pristaša OF v dachauskem taborišču opisujejo Mrzela številni bivši dachauski internirani v svojih pismenih izjavah in sicer: 1) akademski slikar in prof. France Uršič, 2) pravni referent v p. Jože Dolenec, 3) France Vodenik, 4) Janko Košenina, 5) Matija Munda, 6) Alfonz Koren, 7) Jože Koren, 8) Ernest Krume, 9) Zdravko Omerza, 10) Miha Pogačnik, 11) dr. Stanislav Mahkota, 12) dr. Alojz Kraigher, 13) Ciril Rajh, 14) dr. Venčeslav Arko, 15) prof. Venčeslav Čopič, 16) Vekoslav Mlekuž, 17) prof. Dolfe Cizej, 18) dr. Lino Legiša, 19) Vinko Loboda, 20) Jože Zupančič, 21) Leon Detela, 22) dr. Ivo Majcen in 23) Drago Šega. Vse te pismene izjave imenoma naštetih bivših dachauskih internirancev so bile podane v letu 1955 – 1964 in v letu 1970, torej vse po pravnomočnosti sodbe. Obnovitveni predlog ponuja torej nove listinske dokaze in s tem tudi nove priče, ki prikazujejo moralnopolitični lik Ludvika Mrzela in njegovo obnašanje ter delovanje v koncentracijskem taborišču, tako da bi sodišče na novi glavni obravnavi moglo ugotoviti taka nova dejstva, ki govorijo, da je odločba o krivdi glede dejanja pod tč. II/1 na tako šibkih nogah, da ne more obstati.

Končno je treba omeniti, da se pod tč. II/1 izreka sodbe kar na splošno in povsem nekonkretizirano očita Mrzelu, da je Diehlu in Mariču »dajal razne vohunske podatke o internirancih in o stanju v taborišču« ter da je na ta način Mrzel ovajal. Sodba sicer direktno ne pove, komu je Mrzel ovajal, očitno pa sodba misli, da je Mrzel preko Diehla in Mariča ovajal taboriščnemu političnemu oddelku tj. gestapu. Niti obtožnica ni zatrjevala, da bi to »ovajanje« imelo kakršnokoli posledico npr. da bi koga zaprli in vrgli v bunker, da bi kdo bil kaznovan, pretepen, mučen ali pa poslan na transport itd., skratka, da bi Mrzelovo »ovajanje« imelo za posledico kakršenkoli ukrep terorja in nasilja nad sointerniranci.

Po določbi čl. 3 tč. 3 ZKLD je namreč bilo moč z ovajanjem storiti to kaznivo dejanje vojnega zločina samo v primeru, če je ovajanje, ki je bilo storjeno ob pogojih iz te točke, imelo »za posledico v tej točki naštete ukrepe terorja in nasilja«. Za nastanek in obstoj kaznivega dejanja po čl. 3 tč. 3 ZKLD, storjenega z ovajanjem, je torej potrebno, da je nastopila vsaj ena izmed takih konkretnih posledic terorja in nasilja, kot to zahteva in predvideva cit. zakonita določba. Ne glede na to, da že po obtožbi in po odločbi o krivdi pod tč. I/1 opisanemu dejanju manjka pravkar navedeni zakoniti znak, pa je treba poudariti, da se nedvomno utegne na novi glavni obravnavi – po izvedbi vseh glede Mrzela predloženih novih dokazov in po pretresu

vseh zatrjevanih novih dejstev in okoliščin, – pokazati, vprav nasprotno, da namreč Mrzel ni nikogar v taborišču ovadil, temveč nasprotno, da je do sointernirancev bil tovariški, jim pomagal in jih vzpodbujal ter jim vlival vero in upanje na končno zmago progresivnih sil nad nacifašizmom in da torej Ludvik Mrzel ni storil tega očitanega mu kaznivega dejanja vojnega zločina po čl. 3 tč. 3 ZKLD.

V zvezi s pravkar obravnavano pravno problematiko je treba omeniti, da je Zvezno Vrhovno sodišče v Beogradu že leta 1951 pod svojo opr. št. Kz 10/51 v zadevi – ko je dotični obsojenec oktobra 1943 v Begunjah podpisal izjavo o sodelovanju z gestapom in sicer da bo prijavil vsakega partizana in vse, kar bo zvedel o narodnoosvobodilnem gibanju, pa po izpustu iz zapora tega ni storil, temveč je nadaljeval delo za NOB – izreklo, da obtoženo dejanje ne predstavlja vojnega zločina, ker inkriminirano dejanje v konkretnem primeru ni imelo takih posledic, kot jih zahteva zakon in je zato izreklo oprostilno sodbo.

Tudi ing. Borisu Fakinu se nikjer – niti v obtožnici niti v sodbi – ne očita, da bi njegovo pod tč. I/1 opisano delovanje povzročilo ukrepe terorja in nasilja nad sointerniranci, pri čemer se niti pri dejanju pod tč. I/1-a ne zatrjuje, da bi omenjeno poročilo imelo za posledico, da bi kdorkoli izmed članov slovenskega pevskega taborišènega zbora imel kakršnokoli nevšečnost ali neljubo posledico ali da bi zaradi omenjenega poročila bil pevski zbor prepovedan in razpuščen. Ko torej tudi glede ing. Fakina zaključuje odločba o krivdi pod tč. I/1, da je ing. Fakin ovajal, zato seveda velja tudi za njega vse to, kar je bilo zgoraj glede Ludvika Mrzela povedano v zvezi z vprašanjem posledic ovajanja. Tudi za ing. Fakina se torej utegne na novi glavni obravnavi pokazati, da je njegovo delovanje v dachauskem taborišču imelo povsem drugačne posledice, kot pa jih zahteva določba čl. 3 tč. 3 ZKLD.

Po pretresu v obnovitvenem predlogu vseh zatrjevanih novih dejstev in novih okoliščin ter ponujenih novih dokazil, na katera se sklicuje republiški javni tožilec v svojem predlogu za obnovo kazenskega postopka v korist obs. ing. Borisa Fakina in obs. Ludvika Mrzela, je senat tukajšnjega republiškega vrhovnega sodišča našel, da so za oba imenovana obsojenca glede njunega v predlaganem obsegu zajetega delovanja izpolnjeni pogoji, ki jih za dovolitev obnove predvideva določba čl. 292/I točka 3 ZKP/48. Že v uvodu obrazložitve tega sklepa je bilo povedano, da je republiški javni tožilec glede Ludvika Mrzela predlagal obnovo samo za dejanje pod tč. II/1 izreka pravnomočne sodbe in se zato sklep o dovolitvi obnove kazenskega postopka nanaša seveda le na to dejanje pod tč. II/1.

Utemeljeni zahtevi za obnovo kazenskega postopka, ki je bila vložena v korist obs. Borisa Fakina in obs. Ludvika Mrzela, je bilo torej treba v predlaganem obsegu ugoditi in v skladu z določbo člena 295/IV ZKP/48 odločiti tako, kot je to navedeno v dispozitivu tega sklepa.

Ljubljana, dne 24. 5. 1971

Zapisnikar
Lojze Ude l.r.

Predsednik senata
Lojze Piškur l.r.

ŽIG:
Socialistična republika Slovenija
Vrhovno sodišče, Ljubljana

K 262/71-3

SKLEP

Okrožno sodišče v Ljubljani je v kazenski zadevi zoper obs. ing. Borisa Fakina in obs. Ludvika Mrzela, zaradi kaz. dejanja po 3. tč. 3 čl. ZKLD in kaz. dejanja po 2. čl. ZKLD

sklenilo:

I. Kazenski postopek zoper ing. Borisa Fakina se ustavi.
II. Kazenski postopek zoper Ludvika Mrzela, kolikor teče zaradi kaz. dejanja po 3. tč. 3. čl. ZKLD, vsebovnega v tč. II) 1) obtožnice bivšega Javnega tožilstva za glavno mesto Ljubljana z dne 30. 9. 1949, opr. št. B 341/49, se ustavi.
III. Sodba Okrožnega sodišča v Ljubljani z dne 11. 10. 1949, opr. št. K 299/49-38, ter sodba Vrhovnega sodišča LRS v Ljubljani kot pritožbenega sodišča z dne 16. 11. 1949, opr. št. Kž 375/49-2, se glede obt. ing. Borisa Fakina razveljavita v celoti, glede obt. Ludvika Mrzela pa se razveljavita v izreku o krivdi in kazni, ki se nanaša na kaz. dejanje po 3. tč. 3. čl. ZKLD, vsebovano v tč. II) 1) sodbe Okrožnega sodišča v Ljubljani.

Stroški kazenskega postopka iz 1. do 5 tč. 2. odst. 89 čl. ZKPD obremenjujejo proračun.

Obrazložitev.

Vrhovno sodišče SR Slovenije je s sklepom z dne 24. 5. 1971, opr. št. I Kr 9/71, ugodilo zahtevi javnega tožilca SRS za obnovo kazenskega postopka, ki je bil zoper ing. Borisa Fakina in Ludvika Mrzela pravnomočno končan s sodbo okrožnega sodišča v Ljubljani z dne 11. 10. 1949, opr. št. K 299/49-38, v zvezi s sodbo Vrhovnega sodišča LRS v Ljubljani z dne 16. 11. 1949, opr. št. Kž 375/49-2, in sicer glede ing. Borisa Fakina za vsa kazniva dejanja, glede Ludvika Mrzela pa samo za kaznivo dejanje pod tč. II) 1) sodbe okrožnega sodišča v Ljubljani, ter poslalo zadevo tukajšnjemu sodišču v novo obravnavo. Še pred novo glavno obravnavo je javni tožilec SRS z vlogo z dne 8. 7. 1971, opr. št. Ktr 714/70, na podlagi 1. odst. 46. čl. in 261. čl. ZKP umaknil obtožnico bivšega javnega tožilstva za glavno mesto Ljubljana z dne 30. 9. 1949, opr. št. B 341/49, glede obt. ing. Borisa Fakina v celoti, glede obt. Ludvika Mrzela pa samo za kaz. dejanje pod tč. II) 1). Glede na to je sodišče po 261. čl. ZKP ustavilo kazenski postopek zoper ing. Borisa Fakina in zoper Ludvika Mrzela v obsegu, v katerem je bila dovoljena obnova kazenskega postopka, ob smiselni uporabi 2. odst. 377. čl. ZKP pa razveljavilo tudi prejšnji sodbi v ustreznem obsegu.

Izrek o stroških kazenskega postopka temelji na določbi 1. odst. 92. čl. ZKP

V Ljubljani, dne 9. 7. 1971.

Predsednik senata:
(Dr. Živko Zobec) l.r.

Dostaviti:
1. JT SRS
2. ing. Borisu Fakinu, Zaloška 57

3. Ludviku Mrzelu, Studenec 38, Lj. Polje
ad 2 in 3 s sklepom Vrh. sod. SRS I Kr 9/71

Pravni poduk: Zoper ta sklep je dopustna pritožba na Vrhovno sodišče SR Slovenije v Ljubljani. Pritožbo bi bilo treba vložiti pismeno ali ustno na zapisnik pri tukajšnjem sodišču v roku treh dni po prejemu pismenega odpravka tega sklepa.

Obvestilo o razveljavitvi sodb – 1971

RAZVELJAVLJENE SODBE[1]

Sporočilo Javnega tožilstva SR Slovenije javnosti v zvezi z nekaterimi obsodbami, ki jih je izreklo okrožno sodišče v Ljubljani v letih 1948 in 1949

LJUBLJANA, 17. nov. Iz javnega tožilstva SR Slovenije smo prejeli: Na osnovi 8. člena zakona o javnem tožilstvu sporoča Javno tožilstvo SR Slovenije naslednje:

Okrožno sodišče v Ljubljani je v letih 1948 in 1949 obsodilo, in sicer:

– s sodbo z dne 22. maja 1948 opr. št. K 364/48-10 Mitjo SARKA, roj. 21. julija 1919 v Ljubljani, študenta kemije,

– s sodbo z dne 26. maja 1948 opr. št. K 370/48-16 v zvezi s sodbo Vrhovnega sodišča LRS v Ljubljani z dne 21. julija 1948 opr. št. Kž 427/48-2 Alojza VERŠNIKA, roj. 18. junija 1894 v Črni pri Prevaljah, trgovskega potnika in Franca ŽUMRA, roj. 9. februarja 1906 v Blumauu, delavca-kovinarja z Jesenic,

– s sodbo z dne 10. avg. 1948 opr. št. K 478/48-42 v zvezi s sodbo Vrhovnega sodišča LRS v Ljubljani z dne 8. septembra 1948 opr. št. Kž 569/48-2 Andreja BOHINCA, roj. 3. novembra 1912 v Mišačah, uslužbenca na Jesenicah, Vlastimirja KOPAČA, roj. 3. junija 1913 v Žireh, arhitekta, dr. Romana VIDMARJA, roj. 9. avgusta 1904 v Šturjah pri Ajdovščini, zdravnika, in Viljema BREZARJA, roj. 9. aprila 1922 v Bistrici pri Tržiču, mizarja,

– s sodbo z dne 29. junija 1949 opr. št. K 155/49-24 Vekoslava FIGARJA, roj. 1. avgusta 1910 v Puli, pravnika iz Kočevja in Ivana RANZINGERJA, roj. 9. septembra 1909 na Dunaju, steklarja, ter

– s sodbo z dne 11. oktobra 1949 opr. št. K 299/49-38 v zvezi s sodbo Vrhovnega sodišča LRS v Ljubljani z dne 16. novembra 1949 opr. št. Kž 375/49-2 inž. Borisa FAKINA, roj. 13. oktobra 1913 v Kostanjevici na Krasu, književnika iz Ljubljane, in Ludvika MRZELA, roj. 18. julija 1902 v Loki pri Zidanem mostu, književnika iz Ljubljane.

Sodišče je vse imenovane spoznalo za krive kaznivih dejanj po 3. točki 3. člena tedaj veljavnega zakona o kaznivih dejanjih zoper ljudstvo in državo (ZKLD), posameznike pa še za druga kazniva dejanja, in sicer Sarka za kaznivo dejanje po 8. točki 3. člena ZKLD, Bohinca in Kopača za kaznivo dejanje po 8. in 10. točki 3. člena ZKLD, Veršnika za kaznivo dejanje zoper pravosodje, Žumra za kaznivo dejanje po 6. točki 3. člena ZKLD, Vidmarja za kaznivo dejanje po 9. členu ZKLD in Fakina za kaznivo dejanje po 2. členu ZKLD.

[1] Obvestilo je bilo objavljeno v dnevniku Delo 18. 11. 1971

Bistvene obtožbe, glede katerih so bili navedeni obsojeni, so zadevale kazniva dejanja sodelovanja za časa sovražne okupacije z gestapom in izvrševanje vojnih zločinov v nemških koncentracijskih taboriščih, pri nekaterih pa tudi povojno škodljivstvo v domovini.

Sodišče jih je kaznovalo: Sarka na 18 let in 6 mesecev zapora, Veršnika na 12 let, Žumra na 20 let, Bohinca na dosmrtno ječo, Kopača na 20 let, Vidmarja na dosmrtno ječo, Brezarja na 16 let, Figarja na 15 let, Ranzingerja na 18 let, Fakina na 12 let in Mrzela na 4 leta odvzema prostosti s prisilnim delom. Pri Mrzelu se je še upoštevala kazen, izrečena zaradi drugega kaznivega dejanja, ki ni bilo v zvezi z obtožbo za sodelovanje z gestapom in mu je bila izrečena enotna kazen 12 let odvzema prostosti s prisilnim delom[2]. Bohincu in Vidmarju je sodišče odvzelo državljanske pravice trajno, ostalim pa za dobo od 3 do 5 let. Bohincu, Kopaču, Vidmarju, Fakinu in Mrzelu so bile izrečene tudi kazni zaplembe premoženja.

Sarku je bila z ukazom Prezidija Ljudske skupščine FLRJ o pomilostitvi z dne 4. 11. 1951 kazen znižana na 12 let strogega zapora, nato pa s sklepom Vrhovnega sodišča LRS v Ljubljani z dne 10. 11. 1954 z izredno omilitvijo na 8 let strogega zapora. S sklepom Izvršnega sveta Skupščine LR Slovenije z dne 28. 11. 1954 je bil pomiloščen prestajanja ostanka kazni in izpuščen na prostost. Veršniku in Žumru je bil z odlokom Zveznega izvršnega sveta z dne 28. 11. 1955 s pomilostitvijo odpuščen še neprestani del kazni in sta bila izpuščena na prostost. – Z ukazom Prezidija Ljudske skupščine FLRJ o pomilostitvi z dne 29. 11. 1954 je bila Bohincu kazen znižana na 20 let strogega zapora, z ukazom istega Prezidija z dne 28. 11. 1951 so bile kazni znižane Kopaču na 10 let, Figarju na 11 let, Ranzingerju na 10 let in Fakinu na 6 let strogega zapora. – Z odločbo Zveznega izvršnega sveta z dne 29. 11. 1957 je bila Bohincu kazen še nadalje znižana na 15 let strogega zapora.

S prestajanja kazni so bili pogojno odpuščeni Bohinc 31. 12. 1957, Kopač 9. 4. 1952, Vidmar 3. 1. 1951, Brezar 9. 1. 1951, Figar 13. 6. 1953, Ranzinger 17. 4. 1953, Fakin 12. 4. 1952 in Mrzel 24. 11. 1955. – Z odlokom predsednika republike z dne 22. 2. 1968 so bili Bohinc, Kopač in Figar pomiloščeni tako, da so jim prenehale pravne posledice obsodb, vključno tudi omejitve pravic do pridobitve pokojnine. Enake pomilostitve je bil že prej deležen tudi Ranzinger.

Javno tožilstvo SR Slovenije je od lanske jeseni do srede letošnjega polletja vložilo pri Vrhovnem sodišču Slovenije zahteve za obnovo kazenskih postopkov v korist vseh zgoraj navedenih oseb in to glede vseh kaznivih dejanj, za katere so bili obsojeni, pri Mrzelu Ludviku pa glede kaznivega dejanja iz 3. točke 3. člena ZKLD. Zbrana so bila namreč nova dejstva in novi dokazi, ki bi v smislu določila 4. točke 1. odstavka 372. člena zakona o kazenskem postopku utegnili sami za sebe ali v zvezi s prejšnjimi dokazi povzročiti oprostitev oseb, ki so bile obsojene s citiranimi sodbami. Vrhovno sodišče SR Slovenije je ocenilo te zahteve za utemeljene in je obnovo dovolilo. V nadaljnjem postopku pred Okrožnim sodiščem v Ljubljani je Javno tožilstvo SR Slovenije prvotne obtožbe umaknilo in je sodišče zadevne kazenske postopke ustavilo ter obsodilne sodbe razveljavilo.

[2] Mrzel je bil obsojen tudi zaradi tim. informbirojevstva in poslan na prestajanje kazni na Goli otok.

Zahteva za izročitev sodnega spisa Diehl in soobtoženi

JAVNO TOŽILSTVO
SOCIALISTIČNE REPUBLIKE SLOVENIJE
Str. Pov. 3/70
Ljubljana, dne 6. aprila 1972*

PREDSEDNIKU VOJAŠKEGA SODIŠČA
Beograd
Ustanička br. 29

Z dopisom dne 15. 6. 1970 Str. Pov. 3/70, dodatno pa še ustmeno naslednji dan (generalpodpolkovniku Jakiću Radomanu), smo vas obvestili, da Javno tožilstvo SR Slovenije kot pristojno v tej stvari ponovno obravnava kazenske zadeve iz takoimenovanih »lagerskih« ali »dachauskih« procesov, ki so bili opravljeni v letih 1948 in 1949 pred Okrožnim sodiščem v Ljubljani, proces zoper DIEHL Branka in soobtožene pa pred Vojaškim sodiščem v Ljubljani. Razlog za ponovno obravnavanje teh zadev smo vam tedaj pismeno in še posebej obširno ustmeno obrazložili. Ti razlogi so identični s tistimi, ki jih je na 17. seji republiškega zbora Skupščine SR Slovenije dne 8. julija 1970 citiral tudi predstavnik Izvršnega sveta Skupščine SRS, ko je odgovarjal na poslansko vprašanje in ko je, med drugim, dejal:

»Nekateri obsojenci s teh procesov, ali pa njihovi svojci, že nekaj časa zahtevajo, da naj bi se znova pretresla vsa dejstva, ki so bila obravnavana na teh procesih. Zato so se s temi vprašanji občasno srečevali politični, državni in pravosodni organi. Izvršni komite centralnega komiteja Zveze komunistov Slovenije je 1968. leta imenoval posebno delovno skupino z nalogo, da pregleda obstoječe gradivo, kot tudi pritožbe nekaterih občanov, ki so bili takrat obsojeni in vloge njihovih svojcev ter tovarišev.

Na podlagi dognanj te delovne skupine se je Zveza komunistov Slovenije na svojem VI. kongresu decembra 1968. leta javno ogradila od posplošene obsodbe, da sta bila taboriščna komiteja v Dachauu in Buchenwaldu zločinski gestapovski organizaciji. Pretežni del v teh procesih obsojenih oseb je bil po nekaj letih prestajanja kazni pomiloščen, v nekaterih primerih pa so bili storjeni tudi drugi ukrepi za čim širšo odpravo pravnih in drugih posledic teh obsodb. Ker pa se je na podlagi dela te delovne skupine Izvršnega komiteja Centralnega komiteja Zveze komunistov Slovenije v posameznih primerih kazal dvom, če so bila takrat v postopku pred pravosodnimi organi znana in tudi upoštevana vsa dejstva, ki bi lahko vplivala na oceno

* Na zgornjem desnem vogalu je podpisnik lastnoročno pripisal: »Odposlano v Bgd. 11. 4. 1972«

posameznih okoliščin in na odločitev sodišča, je Izvršni svet Skupščine SR Slovenije v soglasju s predstavniki družbeno-političnih organizacij pred letom dni določil posebno komisijo, kateri je bila zaupana naloga, da vse razpoložljivo gradivo o teh procesih pretehta in oceni.

Zaradi obsežnosti razpoložljivega gradiva je trajalo delo komisije skoraj leto dni. Rezultati pa so potrdili dvome, ki jih je izrazila delovna skupina Izvršnega komiteja Centralnega komiteja Zveze komunistov Slovenije.

Glede na tako ugotovitev je Izvršni svet Skupščine SR Slovenije, upoštevajoč pri tem tudi dejstvo, da sam ni neposredno pristojen za nadaljnje odločanje v tej zadevi, posredoval končno poročilo omenjene komisije pristojnim republiškim pravosodnim organom. Ti organi naj bi v okviru svojih zakonitih predpisov ukrenili vse, kar bi se pokazalo kot upravičeno in zakonito.«

Republiško javno tožilstvo je pri obravnavanju teh zadev v slučaju grupe Diehl in soobt. naletelo na kompetenčne prepreke in je tedaj z zgoraj omenjenim dopisom predlagalo, da vojaško sodišče odstopi spis v nadaljnjo pristojnost Okrožnemu sodišču v Ljubljani. Smatralo se je namreč, da obstoječi pravni predpisi smiselno dopuščajo tak odstop, pri čemer je upoštevalo, da vsi ti procesi predstavljajo zaključeno celoto tako v pogledu očitanih deliktov kakor tudi po siceršnji problematiki, ki se tu pojavlja. Pri teh procesih je bilo karakteristično tudi to, da je obtožbo vedno zastopal civilni javni tožilec. Tedanja pristojnost vojaškega sodišča, ki je bila sicer v skladu z zakonitimi predpisi, ni bila popolnoma dosledno izpeljana, saj je tudi obtožbo pred vojaškim sodiščem zastopal takratni republiški javni tožilec. Tako stanje nalaga, po mišljenju tega tožilstva, da se ti procesi obravnavajo skupaj, ker so s temi elementi med seboj izprepleteni in so v njih prišla do izraza tudi določena enotna gledanja sodišč ne glede na njihovo vrsto (civilna-vojaška).

S svojim dopisom Str. Pov. 18/70 z dne 8. 7. 1970 ste naš predlog o odstopu zadeve Diehl in soobt. civilnemu sodišču zavrnili, sklicujoč se na pravne razloge.

Po tem vašem odgovoru je Javno tožilstvo SR Slovenije lahko proučilo le preiskovalne in sodne spise za 11 obsojencev iz procesov te grupe, ki so bili v obdobju 1948/1949 pred Okrožnim sodiščem v Ljubljani. Zbralo je obsežno novo dokazno gradivo in sprožilo obnovitvene postopke, v katerih so bile prvobitne sodbe razveljavljene v celoti in nadaljnji postopek ustavljen. V enem od teh postopkov smo predlagali in je bila izvršena le delna obnova (predlog ni zajel kaznivega dejanja v zvezi z IB). V drugem primeru obnove nismo predlagali, ker po naši oceni za to ni bilo pogojev.

Nastala je tako situacija, da so prvobitne obtožbe glede enega dela obsojencev iz procesov, ki so po vseh obeležjih enoviti, razveljavljene, dočim je v najvažnejši skupini, ki jo predstavlja grupa Diehl, stvar še naprej v mirovanju. V vseh teh procesih gre nedvomno za enako dejavnost obtoženih oseb brez ozira na event. distinkcijo v kvalifikaciji. V bistvu gre za obtožbo oziroma obsodbo za kazniva dejanja sodelovanja z gestapom za časa okupacije in izvrševanje vojnih zločinov v nemških koncentracijskih taboriščih, oziroma za povojno sovražno delovanje, katere obtožbe zasledimo pri enem in drugem procesu.

Samo z delnim pristopom k tej zadevi nastajata tako dva različna tretmana, čeprav že ugotovitve zgoraj omenjene komisije Izvršnega sveta Skupščine SR Slovenije opravičeno napotujejo na potrebo, da se obtožbe v vseh teh zadevah zaradi novih dokazov, spoznanj in ugotovitev podvržejo ponovni oceni v vsej svoji celovi-

tosti. Tako potrebo sedaj še toliko bolj zahtevajo obširno obrazložena in utemeljena stališča in ugotovitve, na katerih je Javno tožilstvo SR Slovenije zasnovalo svoje obnovitvene predloge za navedenih 11 obsojencev in ki jih je v celoti sprejelo ter pismeno izčrpno obrazložilo tudi Vrhovno sodišče SR Slovenije v svojih zadevnih sklepih o dovolitvah teh obnov.

V teh izvedenih obnovitvenih postopkih prvobitne obsodbe niso mogle zdržati in so bile na temelju novot sprejete nove ocene posameznih dejstev. Tako je n. pr. spremenjena (na osnovi naših in mednarodnih ugotovitev) ocena glede taboriščnih komitejev, ki jim je dan značaj antifašistične organizacije, ne pa gestapovske institucije, ki naj bi služila za dušitev odpora med interniranci in za vohunjenje med ljudmi. Dalje se je pokazalo, da ni mogoče sprejeti posplošene ocene, da so na taboriščnih preizkusnih postajah mogli biti zaposleni samo agenti gestapa in da so vsi, ki so tu delali v bilo kakšnem svojstvu, vojni zločinci. Ista je stvar glede zaposlitve v taborišćnem »revirju« (bolnici), »Arbeitseinsatzu« (taboriščni delovni urad), na posameznih »komandah« (deloviščih) itd. Tudi obdolžitve za povojno sabotažno in sovražno dejavnost, za katere so bili obtoženi in obsojeni neki med omenjenimi 11 obsojenci, so bile, ob presoji dokaznih novot, spoznane kot nevzdržne. Slično usodo so doživele tudi druge obdolžitve.

Smatramo za pomembno, da vas na omenjeni razplet dogajanj posebej opozorimo, ker je s temi postopki in ob teh dejstvih nastala tudi drugačna situacija od tiste, v kateri ste presojali naš predlog iz junija 1970. Ta sprememba pa je vsekakor pomembna tudi glede našega predloga za glavno zadevo iz te grupe sorodnih procesov.

V nadaljnjem navajamo še sledeče:

Z odmikom časa in zaradi različnega pristopa k omenjenim »dachauskim« zadevam se stopnjuje tudi vznemirjenost zlasti svojcev obsojencev iz glavnega dachauskega procesa. Ti vse bolj zahtevajo, da se jim pove in formalno-pravno utemelji zadržke, zaradi katerih se za obsojence iz tega procesa stvar ne premakne z mrtve točke in zahtevajo takojšnje ukrepanje. V tem smislu se ustmeno in pismeno obračajo, razen na republiške pravosodne oragne, tudi na republiške politične in izvršne institucije. Čeprav, kot zatrjujejo, ne želijo delati hrupa iz te zadeve, trdno vztrajajo na čimprejšnji rešitvi stvari in kažejo iniciativo tudi v tem, da privatno zbirajo razne izjave in drugo listinsko gradivo v korist obsojencev.

Zadeva s temi procesi izziva tudi v slovenskem in drugem jugoslovanskem tisku dokajšnjo pozornost. Zdi se nam koristno opozoriti na politično in pravno oceno teh procesov zlasti v članku Vlada Vodopivca »Spraševanje o resnici revolucije« (Teorija in praksa št. 12/1970) in dr. Petra Kobeta »Ob sporočilu javnega tožilstva« (Naši razgledi št. 24/december 1971). Teh procesov se občasno dotikajo tudi drugi časopisi, med njimi omenja zadevo »NIN« že 18. julija 1971 v št. 1071 (Istina atomskog Rašemona) in ponovno 5. decembra 1971 v št. 1091 (»Jedanaest poništenih presuda«). Tako tudi tisk na en ali drug način izraža in širi sum v korektnost teh procesov. Prav tako pa tudi sedanje pisanje (sicer osamljeno) s pozicije krivde obsojencev iz glavnega dachauskega procesa izziva nadaljnje konflikte in javno potencira dileme, ki glede teh procesov obstajajo (vidi »Duga feljton« od št. 256/29. 1. 1972, dalje, »Delo« z dne 4. 3. 1972 v članku »Zanimiv primer politične pornografije« in nadaljnja javna polemika, ki še traja). Tako so se torej v tej stvari nakopičile tudi nove

okolnosti, na katere vas želimo opozoriti, zlasti še, ker ta primer vzbuja čedalje širši javni interes, ki ga je vsekakor težko ignorirati.

Tako stanje narekuje, po naši oceni, potrebo, da se neodložno nekaj ukrene in da se obstoječe osnove izraženega in utemeljenega suma v tej zadevi skrbno, kritično in odgovorno analizirajo ter pretehtajo in ocenijo tudi s strani kompetenčnega pravosodnega organa. Gre torej za to, da se brez vsakega predhodnega prejudica dobi jasna orientacija v zadevi in ugotovi, kaj na stvari je in kaj ni in nato temu primerno tudi ukrepa. Iz razlogov, ki smo jih navedli že v našem prvem in tudi v tem dopisu, sodimo, da naj bo ta pravosodni organ Javno tožilstvo SR Slovenije, ki je bilo tudi pristojno v tozadevnih dosedanjih obnovah.

V zvezi z vašim odgovorom, ki smo ga spredaj navedli, pripomnimo, razen naših navedb v predlogu iz junija 1970, še sledeče: Opravičena je domneva, da v imenovanem procesu sodišču niso bili dosegljivi vsi dokazi, zlasti ne razbremenilni. Ob takem stanju so tudi opisi posameznih kaznivih dejanj pomanjkljivo konkretizirani in določnejše opredeljeni. Tako pa ostaja – po svoji pravi vsebini in dejansko – karakter nekaterih dejanj večkrat vprašljiv, čeprav se v sodbi pojavljajo – formalno – zakonske kvalifikacije, ki jih tudi vi omenjate. To velja tudi za 2. točko 3. člena ZKLD in še za nekatere druge kvalifikacije.

Na temelju vsega povedanega menimo, da obstajajo pomembni novi elementi in razlogi za ponovno oceno zadeve v smislu našega predloga, ki smo ga vam dostavili 15. 6. 1970 pod Str. Pov. 3/70, s čimer naj se najde osnova oziroma pravna možnost za odločitev o prenosu zadeve v pristojnost zadevnim civilnim pravosodnim organom v SR Sloveniji.

Javni tožilec SRS
Riko Kolenc l.r.

ŽIG:
Javno tožilstvo
SR Slovenije

Obvestilo o izročitvi spisa Diehl in soobtoženi

JAVNO TOŽILSTVO
SOCIALISTIČNE REPUBLIKE SLOVENIJE
Str., Pov. 3/70
Ljubljana, dne 13. februarja 1974

INFORMACIJA

Danes me je po telefonu poklical vojni tožilec JNA polk. Petrović in me vprašal, če še velja naš predlog iz leta 1972, da se sodni spis v zadevi DIEHL in dr. prenese iz pristojnosti vojaškega sodišča v nadaljnjo pristojnost Okrožnega sodišča v Ljubljani. Kot je poznano, smo tak predlog (zaradi možne obnove procesov) predlagali v letu 1970 in potem ponovno v aprilu 1972 (po nekaterih že izvršenih obnovah v Sloveniji), kar pa je bilo prvič zavrnjeno s strani vrhovnega vojaškega sodišča, drugi predlog pa še ni bil rešen. Tožilcu sem odgovoril, da je ta predlog pač še vedno odprt.

Vojaški tožilec mi je ob tej priliki rekel, da je osebno proučil zadevne spise in o tem poročal gen. Ljubičiću[1]. Sklenjeno je bilo, da vrhovno vojaško sodišče dovoli prenos zadeve v pristojnost Okrožnega sodišča v Ljubljani, kar da bo predsednik tega vojaškega sodišča podpisal v ponedeljek 18. t. m., ko se vrne s poti. Tožilec smatra, da je tako kazalo odločiti že v letu 1970.

S tem se bo ta zadeva na nek način ponovno aktualizirala v našem prostoru.

Javni tožilec SRS
Riko Kolenc l. r.

ŽIG:
Javno tožilstvo
Socialistične republike Slovenije
Ljubljana

Dostavljeno:
1. Kraigher Sergeju, predsedniku Skupščine SRS
2. Marinc Andreju, predsedniku IS Skupščine SRS
3. Popit Francu, Predsedniku Predsedstva CK ZKS

[1] Nikola Ljubičić je bil takrat zvezni sekretar za ljudsko obrambo

VRHOVNO VOJAŠKO SODIŠČE
Beograd
Pov. št. 149/72
13. 3. 1974

JAVNOM TUŽILAŠTVU SR SLOVENIJE

Veza: vaš str. pov. br. 3/70 od 6. aprila 1972. godine.

Ustupa vam se predmet biv. vojnog suda u Ljubljani Sud. br. 305/48. od 26. aprila 1948. godine u krivičnopravnoj stvari osudjenog Diehl Branka i ostalih, s molbom da se po priloženom dopisu predmet preda nadležnom Okružnom sudu u Ljubljani.

Prema stavu 4. člana 25. Zakona o vojnim sudovima (»Službeni list FNRJ« br. 11 od 15. februara 1950. godine) nadležnost koju su po zakonu i drugim propisima, po ovom predmetu do sada imali vojni sudovi i vojno tužilaštvo, danom predaje predmeta prelazi na odgovarajuće sudove opšte nadležnosti i javne tužioce.

Predsednik Vrhovnog vojnog suda
general-major
dr. Vuko Gozze – Gučetić l. r.

ŽIG
Vrhovnega vojaškega sodišča

Dokument o razveljavitvi sodbe zoper Diehla in soobtožene*

JAVNO TOŽILSTVO
SOCIALISTIČNE REPUBLIKE SLOVENIJE
Ktr 1564/74
Ljubljana, 7. aprila 1976

VRHOVNO SODIŠČE SLOVENIJE
– Kazenski oddelek –
Ljubljana

V kazenski zadevi zoper DIEHL ing. Branka, OSWALD ing. Staneta, BARLE ing. Karla, PUFLER Janka, PRESTERL Martina, KRAJNC ing. Borisa, STEPIŠNIK ing. Milana, LIČEN Vladimirja, GASSER Paula, HAHN Hildegardo, KOŠIR Mirka, JURANIĆ Oskarja, ČORIĆ Petra, DERVIŠEVIĆ Rama in BENEGALIJA Jožeta, ki je bila pravnomočno končana s kazensko sodbo vojaškega sodišča v Ljubljani, Sod. št. 305/48 z dne 26. aprila 1948 v zvezi s sklepom Vrhovnega vojaškega sodišča z dne 8. maja 1948, II Sud br. 634/48 – predlagamo na osnovi čl. 25, odst. 4 zakona o spremembah in dopolnitvah zakona o vojaških sodiščih (Uradni list FLRJ št. 11 z dne 15. februarja 1950) in v smislu dopisa Vrhovnega vojaškega sodišča, Pov št. 149/72 z dne 13. 3. 1974 okrožnemu sodišču v Ljubljani ter v smislu 6. člena uvodnega zakona k zakonu o kazenskem postopku iz leta 1954, iz razloga po točki 3 odst. 1 čl. 292 ZKP/48 v korist vseh obsojencev za vse *točke* njihovega krivdoreka

obnovo kazenskega postopka

razen za GASSER Paula pod točko 3 e/ njegovega krivdoreka, za katerega predlagamo obnovo kazenskega postopka *le za zadnji del tega krivdoreka*, da je namreč: *namerno taboriščni komandi izročal bolnike za uničevanje in na ta način sokriv smrti najmanj 48 bolnikov«.*

Vrhovno sodišče SRS naj v smislu 4. odst. 295. člena ZKP/48 temu predlogu ugodi in zadevo pošlje okrožnemu sodišču v Ljubljani v novo obravnavo.

Obrazložitev

Navedeni obsojenci so bili spoznani za krive:

---

* Dokumenti o razveljavitvi Diehl-Oswaldove sodbe so bili že objavljeni v prilogi revije Pravnik 1987, št. 3 – 4; o razlogih za to glej več v uvodni pripombi k prilogi, ki jo je napisala predsednica Vrhovnega sodišča SR Slovenije Francka Strmole-Hlastec. Ker je skupina ugotovila, da so dokumenti v Pravniku strokovno korektno objavljeni, se je (zlasti v pravni študiji v tej knjigi) v zvezi s temi dokumenti sklicevala na Pravnik 1987, št. 3 – 4.

I.

Da so vsi, razen obtoženega Benegalija Jožeta, kot gestapovski agenti iz dobe okupacije po osvoboditvi Jugoslavije od fašističnih okupatorjev stopili v tujo obveščevalno službo in po njenih navodilih kot agenti, ki so pripadali enotni protidržavni organizaciji, a nekateri od njih izrabljajoč svoje odgovorne položaje v državnem aparatu, ustanovah, tovarnah, vršili dejanja načrtnega škodljivstva, diverzije, sabotaže, špijonaže in načrtne klevetniške propagande z namero, da prizadenejo čimvečjo škodo gospodarski moči in obrambni sposobnosti FLRJ, da dovedejo v nevarnost neodvisnost in nedotakljivost FLRJ, vse s ciljem, da se z nasiljem zruši obstoječa državna in družbena ureditev in vzpostavi protiljudska vladavina politične in gospodarske odvisnosti od inozemstva.

II.

Da so vsi, razen obtoženega Benegalija Jožeta, že pred ali med okupacijo pristali na sodelovanje z zločinsko teroristično organizacijo gestapom, ki jih je poslal kot svoje agente v razna taborišča, kjer so med interniranimi žrtvami nacizma – v cilju skrajnega izkoriščanja delovne sile internirancev za pojačanje nacističnega vojno-gospodarskega potenciala ter načrtnega maltretiranja in uničevanja internirancev – vršili ovaduško in obveščevalno službo, delovali kot funkcionarji gestapovskega taborišč nega aparata in provokatorske tkzv. antifašistične organizacije in na raznih poskusnih postajah in bolnicah, kjer so vršili uničevalne poskuse na živih internirancih, ter s tem zakrivili najtežje in najbolj zverinske vojne zločine.

Posebej so bili spoznani za krive:

1) DIEHL BRANKO:

1. da je kot agent gestapa ob povratku iz taborišča Dachau v Jugoslavijo v juniju 1945. leta skupno z Juranićem in Kopačem namerno sestavil in predal najvišjim predstavnikom ljudske oblasti lažno poročilo o svojem delovanju in delovanju gestapovskih pajdašev v Dachauu, s katerimi je onemogočil razkritje gestapovskih agentov in vojnih zločincev ter omogočil njihovo nadaljnje zločinsko delovanje, vse z namero, da prevari ljudsko oblast ter tako sebe in ostale gestapovske agente vrine na vplivna in odgovorna mesta v državnem aparatu, v čemer je tudi uspel, tako da so po postavitvah obtoženi Diehl Branko s soobtoženimi Barletom, Oswaldom, Juranićem, Krajncem, Puflerjem ter drugimi tvorili protidržavno organizacijo, ki je delala po navodilih tuje obveščevalne službe;
2. da se je marca 1946. leta povezal z agentom tuje obveščevalne službe Presterl Martinom in pristal na sodelovanje v tuji obveščevalni službi, dajal mu špijonska poročila in podatke o raznih panogah industrije in gospodarstva LRS, ki predstavljajo državne tajne, ter se dogovoril za vzdrževanje kurirske zveze;
3. da je kot agent tuje obveščevalne službe organiziral v Jugoslaviji po navodilih Presterl Martina svojo agenturno mrežo iz bivših gestapovskih agentov iz Dachaua, tj. Barletom, Krajncem, Puflerjem in drugimi, katerim je dajala direktive za protidržavno delovanje;
4. da je vzdrževal z agentom tuje obveščevalne službe Presterl Martinom kurirsko zvezo preko kurirja »Martina iz Parteiverlaga«, kateremu je dal meseca decembra

1946. leta v kavarni »Emona« v Ljubljani med drugimi podatke iz raznih panog našega gospodarstva, kot podatke o kapaciteti in produkciji tovarne posode v Celju, tovarne Saturnus v Ljubljani, za številne tekstilne tovarne, nato meseca marca 1947. leta predal podatke iz poljedelstva in podatke o gospodarskem planu, junija 1947. leta pa je izročil kurirju že definitivne planske številke, podatke o izvršenem produkcijskem planu in podatke o izvršenem planu v gozdarstvu in setvenem pomladanskem tekmovanju;

5. da je kot agent tuje obveščevalne službe prejel od agenta Presterl Martina direktive, v smislu katerih je potrebno ovirati razvoj narodnega gospodarstva in se poslužiti ostrih oblik sabotaže, diverzantstva in načrtnega škodljivstva, kar je obtoženi tudi izvrševal;

6. da je kot agent s pomočjo svoje agentske mreže pripravljal in vršil načrtne sabotaže v industrijskih in gospodarskih podjetjih FLRJ, kakor:

a) da je leta 1946 ob pregledu produkcijskega plana v jeseniški železarni izjavil tamkajšnjemu direktorju, da je plan v redu in naj se ga držijo, čeprav je ugotovil, da je plan prenizko postavljen in da ima nepravilnosti,

b) ob isti priliki je v isti tovarni izjavil, da so pregledi vojnega materiala za taljenje zadostni, čeprav je vedel, da se vršijo eksplozije in da so ti pregledi nezadostni za preprečenje nadaljnjih eksplozij,

c) da je dajal svojim agentom, kakor Krajnc Borisu in drugim, direktive za gospodarske sabotaže in načrtno škodljivstvo, da bi se čimbolj zavrla industrializacija,

č) da je kot inšpektor Kontrolne komisije pri Predsedstvu vlade LR Slovenije povzročil, da se je v okviru njegovega delovanja izgubilo nad 110 važnih uradnih spisov in da je dajal nadrejenim lažna poročila o izvršenih ukrepih o svojem delovanju,

d) da je leta 1947, zlorabljajoč svoj vplivni položaj pri republiški kontrolni komisiji, predložil vrhovnemu ljudskemu sodišču skupno z Barletom in Krajncem lažne izjave za obsojenega agenta tuje obveščevalne službe Puflerja, ki je bil obsojen radi diverzantskega delovanja in je s tem poskušal doseči, da bi bil agent Pufler oproščen.

7. da se je v avgustu 1941. leta v Begunjah prostovoljno ponudil gestapu, podpisal obvezo o sodelovanju in nato kot agent gestapa deloval v taborišču Dachau;

8. da je kot agent gestapa skupno z agenti Oswaldom, Juranićem, Barletom, Kopačem in drugimi v taborišču Dachau organiziral kot agent – provokator tkzv. antifašistično organizacijo, ki je služila gestapu poleg drugega za dušitev odpora med interniranci in za vohunjenje med njimi;

9. da je v taborišču Dachau kot agent gestapa zakrivil najtežje zločine s tem, da je aktivno sodeloval pri mučenju in uničevanju internirancev na poskusni malarijski postaji, ki je bila ena izmed zločinskih ustanov gestapovske komande;

10. da je sodeloval pri provokatorski antifašistični organizaciji, ki je ovadila gestapu Čučković Sima, doslednega antifašističnega borca, ki se je uprl zločinskemu delovanju provokatorskega vodstva, ki je vodilo tkzv. antifašistično organizacijo po direktivah gestapa, radi česar je bil Čučković Sima odveden v uničevalno taborišče, kjer je umrl mučeniške smrti.

S tem je zakrivil z dejanji pod 1., 2., 3., 4., 5., 6. kaznivo dejanje organiziranega protidržavnega in protinarodnega delovanja z izvrševanjem načrtnega škodljivstva, sabotaž, diverzij, špijonaže in načrtne klevetniške propagande v smislu čl.

3, točka 8 v zvezi s čl. 3, točka 2, 13 in 10 ter čl. 9 zakona o kaznivih dejanjih zoper ljudstvo in državo ter čl. 27 odst. 1 splošnega dela kazenskega zakonika,

z dejanji pod 7., 8., 9., in 10. nadaljevalno kaznivo dejanje vojnega zločinstva v smislu čl. 3, točka 3 ZKLD.

2) OSWALD STANE:

1. da je bil v službi tuje obveščevalne službe, katere cilj je bil, da z načrtnim škodljivstvom, sabotažami, diverzijami in načrtne klevetniške propagande v panogah gospodarstva in industrije zruši obstoječi državni red v FLRJ in kot agent tuje obveščevalne službe, izrabljajoč svoj vplivni položaj v državnem aparatu, namerno nastavljal na važna in odgovorna mesta svoje gestapovske pajdaše. Tako je po nalogu odnosno posredovanju agentov tuje obveščevalne službe Diehla, Barleta in Krajnca, kot pomočnik ministra za industrijo LRS, zavestno nastavil gestapovskega agenta Puflerja kot delegata steklarne v Hrastniku;
2. da je na položaju pomočnika ministra za trgovino odnosno industrijo LRS, kasneje pa kot pomočnik zveznega ministra za industrijo, kot agent tuje obveščevalne službe, odkrival in predajal sovražnemu agentu Diehlu podatke o stanju in planu gospodarstva FLRJ, ki predstavljajo državne tajne, zavedajoč se popolnoma, da je Diehl agent tuje obveščevalne službe;
3. da je kot agent gestapa 1941. leta, potem ko je podpisal obvezo, bil poslan v koncentracijsko taborišče Dachau na prevzgojo (Umschulung), v taborišču Dachau pod vodstvom gestapa deloval kot gestapovski agent provokator, vohun in priganjač in kot tak z agentom Diehlom organiziral antifašistično organizacijo, ki jo je vodil gestapo, sodeloval z zločinskim Arbeitseinsatzom, ki je odločal o življenju in smrti internirancev;
4. da je sodeloval pri provokatorski antifašistični organizaciji, ki je ovadila gestapu Čučković Sima, doslednega antifašističnega borca, ki se je uprl zločinskemu delovanju provokatorskega vodstva, ki je vodilo tkzv. antifašistično organizacijo po direktivah gestapa, radi česar je bil Čučković Sima odveden v uničevalno taborišče, kjer je umrl mučeniške smrti.

S tem je zakrivil z dejanji pod 1. in 2. kaznivo dejanje organiziranega protidržavnega in protinarodnega delovanja z izvrševanjem načrtnega škodljivstva, sabotaž, diverzij, špijonaže in načrtne klevetniške propagande v smislu čl. 3, točka 8 v zvezi s čl. 3, točka 2, 13 in 10 ter čl. 9 ZKLD ter čl. 27, odstavek 1 splošnega dela kazenskega zakonika,

z dejanji pod 3. in 4. nadaljevalno kaznivo dejanje vojnega zločinstva v smislu čl. 3, točka 3 ZKLD.

3) BARLE KAREL:

1. da se je po osvoboditvi v marcu 1946 povezal z agentom tuje obveščevalne službe Presterl Martinom in pristal, da bo delal kot agent s tujo obvščevalno službo, izpolnjeval sprejete direktive in dajal Presterlu ustna in pismena sporočila, ki so vsebovala tajne podatke gospodarskega in političnega značaja;
2. da je po direktivah Presterla po osvboditvi organiziral agentsko mrežo in se v ta namen povezal z obtoženim Diehlom in Puflerjem;
3. da je po osvoboditvi predlagal na odgovorna mesta v produkciji špijone in agente

tuje obveščevalne službe, kakor gestapovskega agenta Pufler Janka, ki je bil postavljen za direktorja tovarne v Hrastniku in za katerega je pri tem, ko je bil isti pred sodiščem obsojen zaradi požiga tovarne, dal lažno pozitivno karakteristiko v nameri, da zavede ljudsko sodišče v zmoto;

4. da je kot odgovoren funkcionar ministrstva LRS in kasneje kot sekretar ekonomske komisije za Slovenijo, po direktivah iz inozemstva organiziral sabotaže, škodljivstvo in diverzije po Presterlovih navodilih. Tako ni ničesar podvzel za odpravo opaženih nepravilnosti v tovarni kleja v Ljubljani, kar je imelo za posledico, da je prišlo do eksplozije, ki je zahtavala dve smrtni žrtvi in težko okvaro tovarniških objektov;

istotako ni ničesar podvzel na opozorilo Reškovac Ilije z Jesenic o večnih nepravilnostih v jeseniški železarni, kar je povzročilo škodo na raznih tovarniških napravah;

5. da je leta 1941, novembra meseca, v Brestu v Franciji, v zaporu izdal gestapu soborca iz Španije in istočasno podpisal in sprejel obvezo, da bo z vsemi silami delal za gestapovsko obveščevalno službo in za »veliki nemški rajh«;

6. da je leta 1941 na zaslišanju pred gestapom v Gradcu prostovoljno izdal sodelavce-antifašiste npr. Moravca Franca in Pavla Petra;

7. da je deloval kot gestapovski konfident po raznih gestapovskih zaporih in je kot tak deloval tudi v provokatorski antifašistični organizaciji v Dachauu, ki je imela namen zatirati kakršnokoli protifašistično delovanje med interniranci ter da zbere čimveč važnih podatkov za gestapo;

8. da je z zadovoljstvom vršil najtežja zločinstva v taborišču Dachau s tem, da je sodeloval pri vojnih zločinih z dr. Rascherjem in Plöttnerjem na poskusni postaji 5 pri najokrutnejših poskusih na internirancih, ki so od tega masovno umirali pod največjimi mukami;

9. da je sodeloval pri provokatorski antifašistični organizaciji, ki je ovadila gestapu Čučković Sima, doslednega antifašističnega borca, ki se je uprl zločinskemu delovanju provokatorskega vodstva, ki je vodilo tkzv. antifašistično organizacijo po direktivah gestapa, zaradi česar je bil Čučković Sima odveden v uničevalno taborišče, kjer je umrl mučeniške smrti.

S tem je zakrivil z dejanji pod 1., 2., 3. in 4. kaznivo dejanje organiziranega protidržavnega in protinarodnega delovanja z izvrševanjem načrtnega škodljivstva, sabotaž, diverzij, špijonaže in načrtne klevetniške propagande v smislu čl. 3, točka 8, v zvezi s čl. 3, točka 2, 13 in 10 ter čl. 9 ZKLD, ter čl. 27, odst. 2 splošnega dela kazenskega zakonika,

z dejanji pod 5., 6., 7., 8. in 9. nadaljevalno kaznivo dejanje vojnega zločinstva v smislu čl. 3, točka 3 ZKLD.

4) PUFLER JANKO:

1. da je kot bivši gestapovski agent po osvoboditvi v maju 1946 obnovil zvezo z agentom tuje obveščevalne službe in bivšim funkcionarjem gestapa v Leipzigu Gösslitzerjem, s katerim je že leta 1941 sodeloval kot gestapovski agent ter od njega sprejel 5.000 din za izvršitev diverzije v steklarni Hrastnik, kjer je bil nastavljen po nalogu soobtoženega agenta Diehla kot direktor tovarne;

2. da se je kot bivši agent po osvoboditvi povezal preko soobtoženega Barle Karla

z agentsko mrežo s soobtoženim Diehlom Brankom in pristal na nadaljevanje in sodelovanje v gestapovski službi;
3. da je kot bivši agent po osvoboditvi na odgovornem mestu v industrijskem aparatu FLRJ kot delegat odnosno direktor tovarne stekla v Hrastniku s svojim delovanjem oviral razvoj industrije ter v tem svojstvu vršil dejanja načrtnega škodljivstva in diverzij.

Tako je:
a) kot delegat in direktor tovarne stekla v Hrastniku sprejemal v službo na odgovorna mesta v tovarni škodljivske elemente, npr. Jugovič Teo, Savrič Karla, Vračun Franca in druge, ki so bili kasneje odstranjeni iz tovarne,

b) da po okrožnici MIR-a za LRS št. 1040, prejeto od občega oddelka tega ministrstva, v februarju 1946 ni ukrenil vse potrebno za zavarovanje načrtov in podatkov splošnogospodarske vsebine, temveč jih je držal doma,
c) da je organiziral diverzijo v tovarni stekla v Hrastniku s tem, da je v začetku oktobra 1946 nasnoval delavca Benegalija Jožeta, za katerega je vedel, da je v denarni stiski, naj dela pri kotlu tako, da bo prišlo do požara in da bo zato prejel plačilo, nakar je Benegalija diverzijo izvršil dne 23. oktobra 1946 ob 2^h zjutraj, radi česar je nastala večja materialna škoda in zastoj v proizvodnji steklenih izdelkov;
4. da je kot agent gestapa, ki je že pred drugo svetovno vojno v istem svojstvu vršil špijonažo na škodo antifašističnega pokreta v raznih državah, npr. v ČSR, ZSSR, Španiji, Franciji in Nemčiji, – v taborišču Dachau leta 1942 sprejel službo na poskusni postaji, tam aktivno sodeloval pri zločinskih poskusih, ki so v nešteto primerih imeli tudi smrtne posledice; istočasno se je kot gestapovski agent vključil v obveščevalno mrežo z zloglasnimi agenti gestapa v Dachauu, Neffom in Kuchnerjem.

S tem je zakrivil dejanji pod 1., 2., 3. kaznivo dejanje organiziranega protidržavnega in protinarodnega delovanja z izvrševanjem načrtnega škodljivstva, sabotaž, diverzij, špijonaže in načrtne klevetniške propagande v smislu čl. 3, točka 8, v zvezi s čl. 3, točka 2, 13 in 10 ter čl. 9 ZKLD ter čl. 27, odst. 2 splošnega dela kazenskega zakonika,

z dejanjem pod 4. pa kaznivo dejanje vojnega zločinstva v smislu čl. 3, točka 3 ZKLD.

5) PRESTERL MARTIN:

1. da se je v juliju 1945. leta na Dunaju kot bivši gestapovski agent povezal s špijonskim centrom neke imperialistične države in se obvezal, da bo deloval v njeni špijonski službi, vršil in organiziral špijonažo med jugoslovanskimi predstavniki v Avstriji in v sami Jugoslaviji, prikazujoč se za velikega prijatelja FLRJ ter omogočil še drugim agentom istega špijonskega centra možnost agentskega delovanja v Jugoslaviji;
2. da je v toku 1946. leta v Jugoslaviji po direktivah vodstva tujega obveščevalnega centra na novo povezal svoje stare gestapovske agentske zveze iz dachauskega taborišča, jih aktiviziral ter pridobival nove ljudi za tujo obveščevalno službo;

nadalje organiziral načrtno škodljivstvo, diverzije, sabotaže na industrijskih objektih, prometnih zvezah in drugih državnih ustanovah FLRJ s tem, da je prinašal za to konkretne direktive in inštrukcije svojim agentom v Jugoslavijo;

Tako je:
a) meseca marca 1946. leta odpotoval iz Avstrije v Beograd na kongres španskih

borcev, kjer se je sestal z bivšimi dachauskimi in gestapovskimi agenti Diehlom, Barletom, Ćorićem, Derviševićem, Puflerjem in drugimi ter jih ponovno pridobil za špijonsko službo.

b) v začetku oktobra 1946 odpotoval z Dunaja v Beograd, kjer se je sestal z glavnim agentom dunajskega špijonskega centra v Beogradu, nekim N. N., kateremu je za agentsko delovanje izročil 50.000 din ter se je v Ljubljani sestal z Barletom in Diehlom in ob tej priliki obtoženemu Diehlu naročil, naj preide iz zbiranja špijonskega materiala k odkriti in načrtni sabotaži in k rušenju tovarn z eksplozijami in požigi ter določil geslo za kurirsko agentsko zvezo »pozdrave od Martina iz Parteiverlaga«.

c) meseca oktobra 1947 je odpotoval skupno s špijonko Hahn Hildo v Jugoslavijo s ciljem, da obišče stare agentske zveze in jim da direktive za še intenzivnejše sabotaže in diverzije ter da si pridobi čimveč novih sodelavcev za agentsko službo v Jugoslaviji, zbere čimveč podatkov za tujo obveščevalno službo ter se poveže v Ljubljani z agentom svojega špijonskega centra Herman Viljemom in ga usmeri v njegovem rušilnem agentskem delovanju na Jesenicah;

3. da je od leta 1940 do 1945 deloval kot eden glavnih agentov gestapa v taborišču Dachau in Augsburg ter je kot tak:

a) bil eden glavnih funkcionarjev zločinskega Arbeitseinsatza (delovnega urada) v taborišču Dachau, v Augsburgu pa šef istega, ki je odrejal internirance na delo v razne delovne komande, kjer so z najbolj priganjaškim in sužnjskim delom izkoriščali in mučili internirance; pošiljal in odrejal internirance v uničevalne transporte in na poskusne postaje, soodločal pri postavljanju funkcionarjev, agentov taborišč-nega aparata in pri drugih ukrepih Arbeitseinsatza,

b) organiziral ovaduško in obveščevalno službo v taborišču, preko katere je gestapu ovajal sointernirance, kar je imelo za ovadene težke, pa tudi smrtne posledice,

c) od 1941 do 1945. leta sodeloval kot vodilni funkcionar v provokatorski antifašistični organizaciji, ki jo je v taborišču organiziral in vodil gestapo in ki je bila ena najvažnejših opor gestapa pri kontroli, prevzgoji in uničevanju naprednih elementov v taborišču.

S tem je zakrivil z dejanji pod 1. in 2. kaznivo dejanje organiziranega protidržav-nega in protinarodnega delovanja z izvrševanjem načrtnega škodljivstva, sabotaž, diverzij, špijonaže in načrtne klevetniške propagande v smislu čl. 3, točka 8 v zvezi s čl. 3, točka 2, 13 in 10 ter čl. 9 ZKLD ter čl. 27, odst. 1 splošnega dela kazenskega zakonika,

z dejanji pod 3. pa nadaljevalno kaznivo dejanje vojnega zločinstva v smislu čl. 3, točka 3 ZKLD.

6) KRAJNC BORIS:

1. da je po osvoboditvi oddal lažno biografijo z namero, da se vrine na vplivno mesto, kjer bi kot bivši gestapovski agent imel možnost črpati tajne podatke o našem gospodarstvu, hkrati pa protežiral znane gestapovske agente Stepišnika, Puflerja in Barleta, za katere je dal pozitivne karakteristike, da bi mogli na široko vršiti svojo špijonsko in sabotažno delovanje;

2. da se je v juniju 1945 preko soobtoženega Diehla prostovoljno povezal ponovno s sovražno tujo obveščevalno službo, za katero je prek Diehla dajal špijonske podatke in poročila o delu na univerzi;

3. da je potem, ko se je vključil v tujo agentsko mrežo, organiziral in vršil načrtno škodljivstvo po direktivah tuje obveščevalne službe;
4. da je meseca februarja 1942 v Begunjah v nemških zaporih prostovoljno pristal na sodelovanje z gestapom in podpisal obvezo, da bo izvrševal vse zadane naloge;
5. da je v istem času v zaporu prostovoljno priznal gestapu svoje delovanje za OF in s tem vzpostavil sebe in Pukšiča in Robiča z Jesenic še večjemu pritisku od strani gestapa, a Robič je bil kasneje v skupini 50-tih ustreljen kot talec;
6. da se je po prihodu v taborišče Dachau meseca marca 1942. leta kot agent gestapa povezal z enim od glavnih agentov Presterl Martinom, kateremu je dajal poročila o sointernirancih in sodeloval v lažni antifašistični provokatorski organizaciji;
7. da je aktivno deloval od januarja 1943 do novembra 1944. leta na poskusni postaji v taborišču Dachau, kjer je skupno s krvnikoma dr. Rascherjem in dr. Plöttnerjem sodeloval pri najgrozovitejših zločinih, ki so zahtevali neštevilne žrtve internirancev;
8. da je kot agent gestapa posredoval pri vodstvu taborišča, da so bili na zloglasno poskusno postajo pritegnjeni še ostali gestapovski agenti kot Stepišnik Milan, Barle Karel in drugi, ki so bili nato skupno z njim soudeleženi pri zverstvih na teh postajah ter je s tem soodgovoren tudi za vse njihove zločine.
S tem je zakrivil:
za dejanja pod 1., 2. in 3. kaznivo dejanje organiziranega protidržavnega in protinarodnega delovanja z izvrševanjem načrtnega škodljivstva, sabotaž, diverzij in načrtne klevetniške propagande v smislu čl. 3, točka 8. v zvezi s čl. 3, točka 2, 13 in 10 ter čl. 9 ZKLD, ter čl. 27, odst. 2 splošnega dela kazenskega zakonika,

z dejanji pod 4., 5., 6., 7. in 8. nadaljevalno kaznivo dejanje vojnega zločinstva v smislu čl. 3, točka 3 ZKLD.

7) STEPIŠNIK MILAN:

1. da je po osvoboditvi kot bivši dachauski agent gestapa vzpostavil v Slovenski Bistrici meseca januarja 1947. leta zvezo z agentom tuje obveščevalne službe »Andrejem«, od katerega je dobil nadaljnje direktive za agentsko delovanje;
2. da je kot član jugoslovanske delegacije v Nemčiji v začetku 1947. leta vzpostavil zvezo z agentom tuje obveščevalne službe, od katerega je prejel v Herfordu direktivo, naj stremi za tem, da se izdelava načrtov za nove tovarne v LR Sloveniji poveri takim nemškim strokovnjakom, ki bodo sabotirali pri izdelavi načrtov tako, da nove tovarne ne bi bile sposobne razvijati planske produkcije;
3. da je kot agent tuje obveščevalne službe v času, ko se je nahajal kot član jugoslovanske delagacije v Berlinu, zahteval v začetku leta 1947 od vodstva tovarne »Impol« v Slovenski Bistrici, da mu pošiljajo redna poročila o stanju tovarne v inozemstvo z namero, da bi ta poročila uporabil v špijonske svrhe;
4. da je po osvoboditvi kot direktor tovarne »Impol« v Slovenski Bistrici kot agent tuje obveščevalne službe izvrševal sabotaže in namerna škodljivstva z očitnim namenom zaviranja produkcije v industriji, kar se očituje v naslednjem:
a) da je dal nalog za izdelavo nove šamotne obloge za vrtljivo peč iz mase, ki ni odgovarjala in ki se je po 7-ih izlivih pokvarila, čeprav bi morala vzdržati najmanj 80 izlivov ter tako pri tem povzročil veliko materialno škodo, poleg tega pa še zastoj v produkciji.

b) da je namerno sabotiral izdelovanje medeninaste mase s tem, da je dodajal mesto predpisanih 12 dkg celo 100 dkg magnezija, radi česar se je masa kvarila,
c) da je z različnimi ukrepi, kakor neuvajanjem norm, nekontroliranjem delovne discipline, neracionalnim izkoriščanjem delovne sile, z zaviranjem dela sindikalne organizacije in sličnim, namerno ustvarjal nerazpoloženje in dezorganizacijo v tovarni, kar je vse zaviralo produkcijo,
č) zaradi obtoženčevega namernega nepravilnega postopka jeseni 1946. leta tovarna ni uspela v izdelavi medenine M. S. 72 za potrebo vojno tehničnih izdelkov in je šlo v izgubo okrog 30 do 50 ton medenine,
5. da se je po osvoboditvi v svrho agentskega delovanja povezal s svojo bivšo gestapovsko mrežo: Diehl, Krajnc, Kopač in drugi in z njihovo pomočjo prikrival svoje zločinsko in agentsko delovanje iz časa okupacije, si od njih izposloval najboljše karakteristike o svojem zadržanju med okupacijo in se na ta način dokopal do vplivnega položaja, da je mogel svoje agentsko delovanje čim uspešnejše vršiti;
6. da je ob svoji aretaciji od gestapa aprila 1941. leta v Meljski kasarni v Mariboru pristal na sodelovanje z gestapom in podpisal obvezno izjavo ter nato deloval kot gestapovski agent v raznih krajih Jugoslavije;
7. da se je decembra 1943. leta, ko je bil poslan na utrditev in šolanje kot gestapovski agent v koncentracijsko taborišče Dachau, preko soobtoženca Krajnc Borisa povezal z zločinsko gestapovsko mrežo ter vohunil med interniranci in jih ovajal gestapu;
8. da je aktivno sodeloval pri zločinskih poskusih na poskusni postaji v Dachauu, kjer je našlo smrt nešteto internirancev, užival kot gestapovski agent privilegiran položaj ves čas svojega bivanja v taborišču, po odpustu iz taborišča pa prostovoljno sprejel službo kot nameščenec na isti poskusni postaji s plačo 420 RM in nadaljeval zločinsko delovanje.
S tem je zakrivil z dejanji pod 1., 2., 3., 4. in 5. kaznivo dejanje organiziranega protidržavnega in protinarodnega delovanja z izvrševanjem načrtnega škodljivstva, sabotaž, diverzij, špijonaže in načrtne klevetniške propagande v smislu čl. 3, točka 8 v zvezi s čl. 3, točka 2, 13 in 10 ter čl. 9 ZKLD, ter čl. 27, odst. 2 splošnega dela kazenskega zakonika,

z dejanji pod 6., 7. in 8. nadaljevalno kaznivo dejanje vojnega zločinstva v smislu čl. 3, točka 3 ZKLD.

8) LIČEN VLADIMIR:

1. da se je kot bivši gestapovski agent iz časa okupacije po osvoboditvi meseca avgusta 1945. leta povezal z agentom tuje obveščevalne službe ing. Pibernik Mirkom in pristal, da bo delal v interesu te službe;
2. da je kot agent tuje obveščevalne službe v času po osvoboditvi na odgovornem mestu v gospodarskem aparatu FLRJ s svojim delovanjem oviral razvoj industrije in vršil v tem okviru razna načrtna škodljivstva in diverzije s tem:
a) da je 1947. leta skupno z agentom tuje obveščevalne službe ing. Pibernik Mirkom v tovarni lakov v Medvodah, kjer je bil nameščen kot direktor, kljub temu da je kot strokovnjak vedel, da bo pri uvedbi nove predelave ricinusovega olja nastal v tovarni radi tega požar, namenoma uvedel to novo modifikacijo, radi česar je požar dejansko nastal dne 3. 10. 1947 in povzročil škodo v iznosu din 1,045.556;
b) da je skupno z navedenim ing. Pibernikom Mirkom in glavnim direktorjem kemične industrije ing. Fakinom sistematično sabotiral izpolnitev proizvodnega

načrta v tovarni lakov v Medvodah s tem, da niso uporabljali surovin, ki so bile na zalogi, in sabotirali nabavo novih surovin,
3. da je v dobi okupacije pristal na sodelovanje s teroristično obveščevalno službo gestapa in se je kot gestapovski agent v Dachauu vključil v teroristični aparat taborišča. V tem svojstvu je:
a) oktobra meseca 1943. leta v tržaških zaporih podpisal izjavo o sodelovanju z gestapom, s katero se je obvezal, da bo z vsemi silami in sredstvi podpiral borbo nemškega rajha,
b) bil kot agent gestapa poslan na prevzgojo (Umschulung) v taborišče Dachau in tam prejel od šefa tamkajšnje bolnice nalogo vohuniti med interniranci ter organizirati bakteriološki laboratorij v bolnici kot eno izmed ustanov taborišča za uničevanje internirancev,
c) leta 1944 kot nameščenec v tovarni kvasa v Celovcu sprejemal od tehničnega vodje iste tovarne, eksponenta gestapa dr. Iglauerja nalogo, da kontrolira inozemce, ki so bili nameščeni v isti tovarni, da daje poročila o delovni disciplini, kretanju in ponašanju ljudi v tej tovarni ter je zahtevana poročila redno dajal.

S tem je zakrivil z dejanji pod 1. in 2. kaznivo dejanje organiziranega protidržavnega in protinarodnega delovanja z izvrševanjem načrtnega škodljivstva, sabotaž, diverzij, špijonaže in načrtne klevetniške propagande v smislu čl. 3, točka 8, v zvezi s čl. 3, točka 2, 13 in 10 ter čl. 9 ZKLD ter čl. 27, odst. 2 splošnega dela kazenskega zakonika,

z dejanji pod 3. nadaljevalno kaznivo dejanje vojnega zločinstva v smislu čl. 3, točka 3 ZKLD.

9) GASSER PAUL:

1. da je kot agent več tujih obveščevalnih služb, katerim se je dajal na razpolago, prihajal v Jugoslavijo kot lažni pisatelj in novinar ter zbiral podatke tajnega državnega značaja, poskušal podvzeti zvezo z agentom in organizatorjem tuje obveščevalne službe Diehl Brankom in ga obenem prosil, naj mu kot vpliven predstavnik ljudske oblasti omogoči potovanje po Jugoslaviji. Kot agent je:
a) leta 1946 stopil v pismeno zvezo z magistrom Ančik Josipom iz Ribnice na Dolenjskem, katerega je poznal iz taborišča Dachau in od njega zahteval poročila,
b) kot lažni pisatelj in novinar v oktobru 1947 obiskal vojne ujetnike v taborišču štev. 312 v Ljubljani, poskušal od njih zvedeti tajne vojne in državne podatke in z njimi vzpostaviti tajne zveze,
c) vse razgovore, k jih je imel z državljani FLRJ in vojnimi ujetniki na potu po Jugoslaviji in v vlaku, v gostinskih obratih in ustanovah itd., izkoriščal za zbiranje podatkov o FLRJ za tujo obveščevalno službo;
2. v mesecu septembru 1941. leta v Innsbrucku pristal na sodelovanje z gestapom in v zvezi s tem dal gestapovskemu funkcionarju Horngacherju pismeno obvezo, ter je meseca marca 1942 kot agent gestapa odšel v taborišče Dachau z nalogo, da v taborišču dela za gestapo pri uničevanju žrtev nacizma;
3. za časa bivanja v taborišču Dachau od marca 1942 do maja 1945 je kot agent gestapa izvršil nešteto zločinov nad interniranci. Med drugim je na lastno pobudo ali po naročilu predpostavljenih vojnih zločincev izvršil sledeča zločinstva:
a) štirim bolnikom, ki so imeli davico in škrlatinko, je dajal smrtonosne injekcije, ki so imele za posledico smrt,

b) dajal je bolnikom pokvarjene injekcije grozdnega sladkorja, zaradi česar je umrlo 9 internirancev,
c) 70-letnega bolnega interniranca Skalarja, ki je imel visoko temperaturo, je postavil pozimi k odprtim vratom neoblečenega toliko časa, da je Skalar popolnoma obnemogel in pozneje umrl,
č) nekega zblaznelega SS-ovca je namerno izpustil v taborišče in je ta takrat ubil nekega Žida;
d) Italijanu Rosiju in drugim internirancem ni hotel dajati zdravil, radi česar so isti umrli,
e) ves čas delovanja v taborišču Dachau kot bolniški strežnik (Revierpfleger) v taboriščni bolnici kot gestapovski agent marljivo in dosledno izvrševal naloge in navodila gestapa in vojnih zločincev Zimmermann Karla, Spiess Josipa, Wrulich Vastla in drugih ter je kot tak od bolnikov zahteval točno pridržavanje in izpoljnjevanje povelj taboriščne komande oziroma gestapa, postopal z bolniki zelo surovo, jih nenehno pretepal, zmerjal in jim nalagal razne kazni ter namerno taboriščni komandi izročal bolnike za uničevanje in je na ta način sokriv smrti najmanj 48 bolnikov,
f) kot bivši agent gestapa in vojni zločinec je od maja 1945. leta dalje nenehoma prikrival in ščitil vojne zločince in gestapovce ter je napisal, dal v tisk in razpečeval brošuro »Dachau« z lažno vsebino.

S tem je zakrivil z dejanji pod 1. kaznivo dejanje organiziranega protidržavnega in protinarodnega delovanja z izvrševanjem načrtnega škodljivstva, sabotaž, diverzij, špijonaže in načrtne klevetniške propagande v smislu čl. 3, točka 8, v zvezi s čl. 3, točka 2, 13 in 10 ter čl. 9 ZKLD ter čl. 27, odst. 2 splošnega dela kazenskega zakonika,

z dejanji pod 2. in 3. nadaljevalno kaznivo dejanje vojnega zločinstva v smislu čl. 3, točka 3 ZKLD.

10) HAHN HILDEGARDE:

1. da je leta 1946 kot bivša gestapovska agentka pristopila k obveščevalni službi neke imperialistične države in v Avstriji organizirala in vršila špijonažo proti interesom FLR Jugoslavije;
2. da je kot agentka sovražne obveščevalne skupine s Presterl Martinom vršila špijonažo v Jugoslaviji s tem, da je na potovanju po Jugoslaviji vzpostavljala agentsko zvezo po nalogu svojega špijonskega centra z bivšimi agenti gestapa, kot Macun Paulom v Mariboru, zbirala špijonske podatke o gospodarskem in političnem stanju v naši državi, imela z reakcionarnimi elementi protidržavne razgovore ter si beležila naslove nezadovoljnežev, da bi si na ta način ustvarila oporišča za obveščevalno mrežo v Jugoslaviji;
3. da je v času okupacije kot agentka gestapa na Dunaju v službi referata za deportacijo Židov sodelovala pri preselitvi in uničevanju 70.000 Židov.

S tem je zakrivila z dejanji pod 1. in 2. kaznivo dejanje protidržavnega delovanja z izvrševanjem načrtnega škodljivstva, sabotaž, diverzij, špijonaže in načrtne klevetniške propagande v smislu čl. 3, točka 8, v zvezi s čl. 3, točka 2, 13 in 10 in čl. 9 ZKLD, ter čl. 27, odstavek 2 splošnega dela kazenskega zakonika,

z dejanjem pod 3. pa kaznivo dejanje vojnega zločinstva v smislu čl. 3, točka 3 ZKLD.

11) KOŠIR MIRKO:

1. da se je potem, ko je dezertiral iz NOV, sredi januarja 1944, preko dr. Svobode, direktorja nemške akademije v Ljubljani, ponudil prostovoljno v službo gestapa zveznemu oficirju gestapa v Ljubljani Duschi, podpisal obveznostno izjavo o sodelovanju z gestapom in bil kot tak sredi februarja 1944 poslan v taborišče Dachau na prevzgojo (Umschulung);
2. da se je takoj po svojem prihodu v taborišče Dachau povezal s tam sodelujočimi agenti gestapa in vojnimi zločinci Diehl Brankom, Kopač Vlastom, Krajnc Borisom, se kot agent gestapa povezal z agentom gestapa Stepišnikom, od katerega je dobival direktive in mu predajal zbrana špijonska poročila ter je zaradi svojega agentskega delovanja užival privilegiran položaj v revirju;
3. da je v revirju po odhodu agenta gestapa in vojnega zločinca Lična prevzel njegovo mesto v laboratoriju in se s tem prostovoljno vključil v uničevalni aparat gestapa;
4. da je dal julija 1945. leta najvišjim predstavnikom ljudske oblasti lažno poročilo o svojem delovanju v internaciji z namenom, da se vrine na čim odgovornejše mesto v novi Jugoslaviji;
5. da je po osvoboditvi zavestno prikrival agente gestapa, s katerimi je sodeloval v internaciji, in jim s tem omogočil nadaljevanje njihovega škodljivskega in agentskega delovanja ter nadaljeval svoje razdiralno delo, ki ga je v času okupacije vršil po direktivah gestapa, s širjenjem klevet proti ljudski oblasti in tako oviral rast nove Jugoslavije.

S tem je zakrivil z dejanji pod 1., 2. in 3. nadaljevalno kaznivo dejanje vojnega zločinstva v smislu čl. 3, točka 3 ZKLD,

z dejanji pod 4. in 5. pa kaznivo dejanje organiziranega protidržavnega in protinarodnega delovanja z izvrševanjem načrtnega škodljivstva, sabotaž, diverzij, špijonaže in načrtne klevetniške propagande v smislu čl. 3, točka 8, v zvezi s čl. 3, točka 2, 13 in 10 ter čl. 9 ZKLD, ter čl. 27, odstavek 2 splošnega dela kazenskega zakonika.

12) JURANIĆ OSKAR:

1. da je junija 1945 leta po vrnitvi iz Dachaua skupno z bivšima gestapovskima agentoma Diehl Brankom in Kopač Vlastom napisal in predal najvišjim predstavnikom ljudske oblasti lažno poročilo o delovanju v taborišču, z namenom, da se on, kakor tudi ostali agenti, vrinejo v državni aparat na čim odgovornejša mesta ter si s tem omogočijo nadaljnje agentsko delovanje, kar jim je tudi uspelo;
2. da se je kot vohun po osvoboditvi povezal s centrom tuje obveščevalne službe na Dunaju ter vzdrževal zveze s članom tega centra, agentom gestapa N. N., s katerim je 1946. leta imel tudi osebne stike v Beogradu in kateremu je dajal špijonske podatke o delu in načrtih zunanjega ministrstva FLRJ, kar mu je bilo omogočeno zaradi njegovih zaupnih funkcij, ki jih je imel v tem ministrstvu;
3. da je avgusta 1943 v taborišču Fürthu pristal na sodelovanje z gestapom ter kot agent gestapa vohunil med interniranimi delavci, pregledoval pošto internirancev ter o tem poročal gestapovcu Winklerju;
4. da je v decembru 1943. leta kot agent gestapa deloval v taborišču Dachau z agentom gestapa N. N. in je po direktivah gestapa v drugi polovici januarja 1944. leta

organiziral v taborišču provokatorsko vodstvo tkzv. antifašistične orgnizacije ter usmerjal vse delo te organizacije po direktivah in v korist gestapa;
5. da je sodeloval pri provokatorski antifašistični organizaciji, ki je ovadila gestapu Čučković Simo, doslednega antifašističnega borca, ki se je uprl zločinskemu delovanju provokatorskega vodstva, ki je vodilo tkzv. antifašistično organizacijo po direktivah gestapa, radi česar je bil Čučković odveden v uničevalno taborišče, kjer je umrl mučeniške smrti.

S tem je zakrivil z dejanji pod 1. in 2. kaznivo dejanje organiziranega protidržavnega in protinarodnega delovanja z izvrševanjem načrtnega škodljivstva, sabotaž, diverzij, špijonaže in načrtne klevetniške propagande v smislu čl. 3, točka 8, v zvezi s čl. 3, točka 2, 13 in 10 ter čl. 9 ZKLD in čl. 27, odstavek 1 splošnega dela kazenskega zakonika,

z dejanji pod 3. in 4. in 5. nadaljevalno kaznivo dejanje vojnega zločinstva v smislu čl. 3, točka 3 ZKLD.

13) ČORIĆ PETAR:

1. da je po osvoboditvi stopil v zvezo z agentom tuje obveščevalne službe Presterl Martinom, kateremu je dal ustno špijonsko poročilo o gospodarskih in političnih razmerah svojega okraja in se je zavezal v bodoče pošiljati pismena špijonska poročila v inozemstvo;
2. da je bil v taborišču Dachau in Augsburg med okupacijo kot gestapovski agent povezan s Presterl Martinom, kateremu je dajal ovaduška poročila o mišljenju in namerah sointernirancev, zlasti Jugoslovanov in španskih borcev;
3. da je kot verziran in zanesljiv gestapovski agent postal sobni starešina sobe 3 bloka št. 24 v taborišču Dachau in je v tej funkciji surovo nastopal proti sointernirancem ter s tem podpiral gestapovski teror v taborišču;
4. da je leta 1941 na gestapu v Gradcu podpisal izjavo o sodelovanju z gestapom, bil poslan na prevzgojo (Umschulung) v taborišče Dachau, kjer se je povezal z enim od glavnih gestapovskih agentov Presterl Martinom, s katerim je sodeloval pri agentskih poslih do leta 1944, in bil funkcionar v provokatorski tkzv. antifašistični organizaciji, ki jo je organiziral gestapo in delal pri tem v zvezi še z ostalimi agenti Diehlom, Barletom in Juranićem.

S tem je zakrivil z dejanjem pod 1. kaznivo dejanje organiziranega protidržavnega in protinarodnega delovanja z izvrševanjem načrtnega škodljivstva, sabotaž, diverzij, špijonaže in načrtne klevetniške propagande v smislu čl. 3, točka 8, v zvezi s čl. 3, točka 2, 13 in 10 ter čl. 9 ZKLD, in čl. 27, odstavek 2 splošnega dela kazenskega zakonika,

z dejanji pod 2., 3. in 4. nadaljevalno kaznivo dejanje vojnega zločinstva v smislu čl. 3, točka 3 ZKLD.

14) DERVIŠEVIĆ RAMO:

1. da je pomagal agentu tuje obveščevalne službe Presterlu Martinu v Jugoslaviji pri njegovem špijonskem delu in ga spremljal na špijonskih potovanjih po Jugoslaviji ter mu pomagal vzpostaviti zvezo z raznimi državnimi ustanovami in osebami, za katere je imel Presterl špijonski interes, da se z njimi upozna ter pristal na to, da bi se pri njem zbirala špijonska pošta za Presterl Martina;

2. da je za časa okupacije pomagal enemu od glavnih gestapovskih agentov v taborišču Dachau in v Augsburgu, Presterl Martinu, pri njegovem ovaduškem delu ter mu prinašal obveščevalna poročila o zadržanju Jugoslovanov v Augsburgu;
3. da je bil član provokatorske tkzv. antifašistične organizacije s posebno nalogo, da nadzira mladino ter vzdrževal zvezo med Presterlom Martinom in drugimi gestapovskimi agenti v taborišču;
4. da je kot agent pomagal Presterl Martinu pri njegovem zločinskem delovanju v Arbeitseinsatzu v taborišču Augsburg.

S tem je zakrivil z dejanji pod 1. kaznivo dejanje organiziranega protidržavnega in protinarodnega delovanja z izvrševanjem načrtnega škodljivstva, sabotaž, diverzij, špijonaže in načrtne klevetniške propagande v smislu čl. 3, točka 8, v zvezi s čl. 3, točka 2, 13 in 10 ter čl. 9 ZKLD in čl. 27, odstavek 2 splošnega dela kazenskega zakonika,

z dejanji pod 2. 3, in 4. nadaljevalno kaznivo dejanje vojnega zločinstva v smislu čl. 3, točka 3 ZKLD.

15) BENEGALIJA JOŽE:

da je na pobudo agenta tuje obveščevalne službe, soobtoženega Pufler Janka, izvršil diverzijo v tovarni stekla Hrastnik na ta način, da je dne 23. oktobra 1946. leta ob 2^h zjutraj kot napihalec stekla na stežaj odprl ventil pri bobnu, namerno potom kompresorja zvezal premakljivi rezervoar z nafto, ki je skozi gornji rezervoar in preveč odprti ventil vdrla v boben, kjer se je zažgala in brizgnila na vse strani, kar je imelo za posledico požig peči in poleg se nahajajoče kovaške delavnice ter povzročil večjo materialno škodo in zastoj v proizvodnji steklenih izdelkov.

S tem je izvršil kaznivo dejanje diverzije v smislu čl. 3, točka 13 ZKLD.

A.
(I. in II. krivdoreka)

Pravnomočna sodba je sledila obtožbi in postavila inkriminirano dejavnost po osvoboditvi na prvo mesto, čeprav je že iz dispozitiva sodbe razvidno, da ta dejavnost korenini v dejavnosti iz dobe okupacije, torej naj bi se časovno izvrševala inkriminirana dejavnost pod II. sodbe prej kot pa dejavnost pod I. sodbe. S tem se je očitno hotelo dati na zunaj poudarka kriminalni dejavnosti, ki naj bi bila od strani obsojencev izvršena po osvoboditvi. Naš predlog bo obravnaval inkriminirano dejavnost v časovnem zaporedju, kot je to storila tudi sodba v svojem obrazložitvenem delu, kjer najprej našteva okolnosti, ki naj bi dokazovale krivdo obsojencev za dejanja, storjena za časa okupacije, in šele nato zelo na kratko obrazlaga krivdo za inkriminirano dejavnost, ki naj bi bila storjena po osvoboditvi.

Za dejavnost vseh obsojencev (razen Benegalija), zaradi katere so bili spoznani za krive pod I. in II. sodbe, je torej jedro in bistvo, da so kot gestapovski agenti že v nemških taboriščih vršili ovaduško in obveščevalno službo, sodelovali kot funkcionarji gestapovskega taborišènega aparata in provokatorske tkzv. antifašistične organizacije in na raznih poskusnih postajah ter v bolnicah. Po osvoboditvi pa so zopet kot gestapovski agenti stopili v tujo obveščevalno službo, pripadali enotni protidržavni organizaciji in vršili dejanja načrtnega škodljivstva, diverzije, sabota-

že, špijonaže, načrtne klevetniške propagande in druga kazniva dejanja, navedena v dispozitivu sodbe – vse s kontrarevolucionarnim namenom.

Za posamezne omenjene faktorje bo podrobno govora pri analizi dokazov oziroma okoliščin, ki jih navaja pravnomočna sodba za utemeljitev krivde omenjenih 94 kaznivih dejanj. Ti sodbeni razlogi pa so nad vse skopi, večina posameznih dejanj glede krivde sploh nima razlogov, ali pa so posamezna dejanja utemeljena s kratkimi, abstraktnimi in z ničemer dokazanimi predpostavkami in domnevami.

Pravnomočna sodba navaja v obrazložitvi za krivdo glede gestapovske agenture oziroma vojnih zločinov sledeče dokaze oziroma indice:

1. Popolna in delna priznanja
2. Medsebojno obremenjevanje
3. V spisu se nahajajoči dokumenti
4. Izpovedbe prič
5. Zločinski karakter Arbeitseinsatza (delovnega urada), ki je bil pod direktnim vodstvom gestapa
6. Poskusne postaje, kjer so mogli biti zaposleni samo agenti gestapa
7. Bolnica (revir), ki je služila gestapu v Dachauu za uničevanje bolnikov in internirancev
8. Provokatorska tkzv. antifašistična organizacija, ki je bila organizirana na iniciativo gestapa, s pomočjo katere je ta demoraliziral in korumpiral najboljše elemente v taborišču in jih odvračal od kakršnihkoli konkretnih akcij.

Za po osvoboditvi inkriminirano dejavnost sodba, razen priznanj, nima razlogov in v obrazložitvi le ponavlja formulacije iz sodbenega dispozitiva. Obstoj enotne protidržavne organizacije sodba utemeljuje le z dikcijo čl. 27 splošnega dela takrat veljavnega kazenskega zakonika iz leta 1947.

Iz uradne beležke z dne 4. 5. 1948 (sodni spis list 4) je razvidno, da je delavec UDV izjavil, da se nobeden od obtožencev ne bo pritožil zoper sodbo, pač pa bodo vsi vložili prošnjo za pomilostitev. Na istem listu je zabeležka, da je Javno tožilstvo LRS telefonsko javilo, da se proti sodbi oziroma kazni ne bo pritožilo. Pritožba je bila strankam dopustna v smislu čl. 6 zakona o vojaških sodiščih (Uradni list FLRJ št. 105/47) na Vrhovno vojaško sodišče. Ker pritožb torej ni bilo, je bila zadeva v smislu čl. 6/4 cit. zakona poslana Vrhovnemu vojaškemu sodišču v Beograd v pristojno poslovanje. Citirani člen je namreč določal, da so sodbe vojaških sodišč I. stopnje, s katerimi je izrečena smrtna kazen, ne glede na to, ali je zoper nje vložena pritožba ali ne, pravnomočne šele, ko jih potrdi Vrhovno vojaško sodišče. To sodišče se ni spuščalo v pretres zadeve, ampak je le v šestih vrsticah ugotovilo, da je prvostopno sodišče pravilno ugotovilo obstoj kaznivih dejanj in krivdo obtoženih in istim pravilno izreklo smrtne kazni ter je potrdilo prvostopno sodbo. S pomilostitvijo je bila Hahn Hildegardi smrtna kazen spremenjena v 20 let odvzema prostosti s prisilnim delom. Ostale pomilostitvene prošnje obsojencev na smrt so bile zavrnjene. V spremnem dopisu Vojaškega sodišča v Ljubljani (list 11 sodnega spisa) za Predsedstvo Ljudske skupščine FLRJ – je rečeno, da se obsojenci čutijo krive in da uvidevajo težke zločine, ki so jih storili in da se jih kesajo. Pomilostitvenih prošenj ni niti v sodnem niti v preiskovalnem spisu, – razen Juranićeve v njegovem preiskovalnem spisu, v kateri dejanja priznava in obžaluje.

Na svoj dopis z dne 14. 11. 1974 Zvezni skupščini SFRJ – sektorju za splošne zadeve, v katerem je zaprosilo za dvig pomilostitvenih prošenj v arhivu Predsedstva in

pošiljatev teh prosilcu – je Javno tožilstvo SRS dobilo odgovor z dne 27. 6. 1975 št. 032-100/75-54. V odgovoru je rečeno, da pošiljajo fotokopijo zapisnika 64. seje predsedstva Prezidija Ljudske skupščine FLRJ z dne 11. maja 1948. leta. V omenjenem zapisniku se pa nahajajo zgolj imena obsojencev v obravnavani kazenski zadevi in imena drugih obsojenih oseb. V cit. odgovoru se nahaja še pripomba, da z drugimi dokumenti ne razpolagajo.

Za boljše in temeljitejše razumevanje te kazenske zadeve je nujno vsaj v glavnem poznati nastanek, strukturo, organizacijo in namen koncentracijskega taborišča Dachau in drugih nemških koncentracijskih taborišč in njihovih institucij.

Že v letu 1933 – je ustanovitelj gestapa Göring pisal: »Na lastno pobudo sem ustanovil oddelek tajne državne policije. To je tisto orodje, ki se ga sovražniki države tako bojijo in ki se mu je predvsem mogoče zahvaliti za dejstvo, da v Nemčiji in Prusiji ne moremo govoriti o marksistični ali komunistični nevarnosti... Proti tem sovražnikom države smo morali nastopiti z neusmiljeno ostrino... Zato smo tudi ustanovili koncentracijska taborišča, v katera smo poslali prve tisoče uradnikov iz komunističnih in socialnodemokratskih strank« (Glej knjigo: »Göring« – Roger Manvell in Heinrich Fraenkel, stran 199 + 120).

Nacisti so iskali »dokaze« za komunistično zaroto in »našli« so jih – 27. februarja 1933 je zagorel Reichstag – državni zbor. Že naslednji dan je izšel odlok o »varstvu ljudstva in države«, ki je zaradi »obrambe pred državi nevarnimi komunističnimi nasilstvi« razveljavil – do »preklica«, to se pravi, za ves čas nacistične vladavine – vse tiste člene nemške ustave, ki so nemškim državljanom zagotavljali demokratične pravice in svoboščine: osebno svobodo, pravico do izražanja svojega mnenja, svobodo tiska in združevanja in druge demokratične pravice in svoboščine. Dobesedno je ta dekret uveljavljal naslednje: Dovoljeno je uveljaviti čez mero, ki je sicer zakonsko predpisana, tudi omejitve osebne svobode, pravice do izpovedovanja prepričanja in pri tem svobode tiska, dovoljeno je omejevati pravico do nedotakljivosti poštnih, brzojavnih in telefonskih obvestil, ter pravico do zahteve po ustreznem povelju pri hišnih preiskavah, zaplembah in omejitvi uživanja lastninske pravice. (Glej ta odlok v knjigi »Buchenwald«, stran 21 – originalni naslov: »Buchenwald – Mahnung und Verpflichtung« – Opomin in zaveza). To dokumentarno knjigo je na pobudo »Mednarodne organizacije odpora žrtev in jetnikov fašizma« izdal »Mednarodni buchenwaldski komite« in »Komite antifašističnih borcev odpora nemške demokratične republike«, ki je izšla v Berlinu 1960. leta. V nadaljevanju bo ta knjiga citirana kot »Buchenwald«. Glej še: William Shirer: »Vzpon in padec tretjega rajha«, stran 290. (V nadaljevanju bo ta knjiga citirana kot »Shirer«).

Na podlagi tega odloka so nacisti ogrnili v plašč »zakonitosti« samovoljne aretacije in zapiranje žrtev v koncentracijska taborišča. Izraz, s katerim so to označevali, je »Schutzhaft – zaščitni oziroma varnostni pripor«. Schutzhaft – zaščitni oziroma varnostni pripor je poznala že cesarska Nemčija. Ljudi, ki so bili ogroženi, ali mislili, da so ogroženi, so namreč zaradi njih varnosti za nekaj časa priprli. Že med prvo svetovno vojno so ta predpis zlorabljali in s pretvezo, da jih je treba zavarovati pred ljudsko jezo, zapirali nasprotnike vlade in vojske, ki jim niso mogli dokazati nič kaznivega. (Tako je bila namreč dolgo časa zaprta Roza Luxemburg). Nacisti so iz tega zametka zgradili strahoten sistem in ta jim je omogočal zaradi »varstva ljudstva in države«» brez vsakršnega postopka za nedoločen čas zapreti vsakogar, ki jim je bil kakorkoli na poti. Vpeljali so tako imenovane Schutzhaftbefehle – ukaze za var-

nostni pripor. Tako je bila pot za uničenje vseh nasprotnikov nacizma široko odprta. Prva leta so v koncentracijskih taboriščih prevladovali politični jetniki, pozneje je bilo zmeraj več kriminalcev in jehovcev. Od Röhmove zadeve dalje so v taborišča zapirali tudi homoseksualce. Po mnenju nacistov in gestapa so spadali v koncentracijska taborišča seveda predvsem politični nasprotniki nacizma, nato pripadniki »manj vrednih« ras, kamor so prištevali zlasti Žide in Rome; pozneje »manj vredni« narodi, predvsem slovanski ter rasnobiološko manj vredni ljudje, t. j. zločinci in asocialci. Med asocialne je gestapo vtikal vse mogoče: potepuhe, tatiče, pijance, zvodnike in prostitutke. O posameznih kategorijah internirancev podrobneje govorijo: Eugen Kogon v svoji knjigi: »Der SS-Staat« na straneh 46 – 52 (v nadaljevanju bo ta knjiga citirana kot »Kogon«), – Kogon je bil sam v nemških koncentracijskih taboriščih od priključitve Avstrije k nemškemu rajhu do osvoboditve; belgijski general Paul Berben v svoji knjigi: »Dachau 1933 – 1945«, ki jo je napisal na pobudo Internacionalnega komiteja v taborišču Dachau in na podlagi listin in izjav preživelih prič – na straneh 15 – 23 (v nadaljevanju bo ta knjiga citirana kot »Berben«); Benedikt Kautsky v svoji knjigi: »Teufel und Verdammte« na straneh 126 – 152 (v nadaljevanju bo ta knjiga citirana kot »Kautsky«). Kautsky je bil sedem let v nemških koncentracijskih taboriščih.

Še isto noč po požaru v državnem zboru so nacisti zaprli kakih 4000 komunističnih funkcionarjev ter številne nasprotnike nacizma, med njimi poslance državnega zbora, ki so po zakonu uživali poslansko imuniteto. V tem času so zaprli nacisti predsednika KP Nemčije Thälmanna Ernesta. Komunistični tisk je bil prepovedan. – Nemška koncentracijska taborišča so bila torej ustanovljena primarno z namenom, da se v nje pošlje *komuniste* in seveda tudi druge antinaciste. V nemških taboriščih je bilo na tisoče komunistov raznih narodnosti, kjer jih je na tisoče ostalo. Na tisoče pa se jih je tudi vrnilo, med njimi tudi nekateri obsojenci-komunisti iz obravnavane kazenske zadeve.

Dachau je bilo eno prvih nemških koncentracijskih taborišč, ki je služilo glede organizacije za vzgled drugim. Ustanovila ga je SS spomladi 1933. leta. To koncentracijsko taborišče kot ostala je sestavljalo dvoje taborišč, seveda zelo različnih – eno zunaj in drugo znotraj žice: ss-ovsko in jetniško. Obema je poveljeval Lagerkomandant – poveljnik taborišča. Bil je odgovoren za vse, kar se je zgodilo v taborišču: apeli, ukazi, kazni in vsakodnevno delo. Poleg tega je imelo še vsako taborišče svojega Lagerführerja – vodjo taborišča. Vodja jetniškega taborišča se je imenoval Schutzhaftlagerführer. S poveljstvom je Schutzhaftlagerführerje povezoval Raportführer – včasih sta bila tudi dva, ki so mu bili podrejeni Blockführerji – vodje posameznih blokov. Nastanek, razvoj in organizacijo nemških koncentracijskih taborišč podrobneje opisuje knjiga »Buchenwald« na straneh 15 – 85, »Kogon« zlasti na straneh 34 – 71, »Berben« na straneh 5 – 13, »Kautsky« na straneh 29 – 106, pa tudi druga literatura, ki bo v nadaljevanju še citirana.

V taboriščih je obstajala tako imenovana jetniška samouprava, ki jo je Benedikt Kautsky pripisal predvsem lenobi SS-ovcev, kateri pa je treba pridati še njihovo neumnost in neznanje. Ta samouprava in z njo povezani drobni privilegiji so bili del celotnega taboriščnega sistema, ki [si] ga je zamislilo SS-taboriščno vodstvo in ne interniranci. Tako je nastala v taboriščih druga – jetniška država v državi, v kateri so jetniki napravili lahko marsikaj dobrega in tudi marsikaj slabega. Začenjalo se je vsepovsod s slabim, ker je prve čase taboriščno vodstvo izbiralo vodstvene jetnike

rajši med tistimi, ki se jim je čutilo bližje in pred katerimi ni imelo občutka manjvrednosti, t. j. med kriminalci ter med asocialci. Pri tem je šlo tudi za to, da bi politične jetnike čimbolj prizadeli in ponižali. Dokler so vladali zeleni in črni, t. j. kriminalci in asocialci, je bil zato poleg države v državi – še pekel v peklu. Da bi napravili življenje v tem peklu kolikor toliko znosno, da bi lahko pomagali drug drugemu in reševali drug drugega, da bi mogli kolikor mogoče škoditi SS-ovcem, da ne bi – tako telesno in še bolj duševno popolnoma propadli, da bi tudi v tem peklu ostali ljudje in si ustvarili košček svojega, zlasti duševnega življenja, so si politični jetniki, posebno komunisti, od vsega začetka prizadevali iztrgati kriminalcem oblast iz rok. Da bi dosegli ta cilj , so bili posamezni komunisti celo po partijskem nalogu zadolženi, da gredo na transport v druga taborišča in tam prevzamejo funkcije starešin taborišča, revirskih kapojev, oskrbnikov življenjskih potrebščin ali starešin blokov (glej »Buchenwald« stran 400). Pri tem je šlo pogosto tudi za ceno življenj. Literatura govori o tem, da so v boju med kriminalci in političnimi jetniki za oblast bili tudi mrtvi – na obeh straneh.

Kakor SS-ovska je bila tudi jetniška »oblast« paralelno v bistvu enako urejena. Najvišji jetniški oblastnik je bil Lagerältester – starešina taborišča. SS-ovska oblast je kajpada hotela imeti na tem mestu – kakor na vseh – »svoje« ljudi, medtem ko so jetniki pač pričakovali, da bo tisti izmed njih, čeprav se je »povzpel«, ostal še naprej »njihov« in skušal vsepovsod z njimi neprestano, kolikor bi se največ dalo, upravo izigravati.

Kakor je bil Blockführer neposredni SS-ovski predstojnik vsakega stanovanjskega bloka, tako je neposredni jetniški »oblastnik« v bloku Blockältester – starešina bloka. Odgovoren je bil za red in snago v svojem bloku, nadzorovati – razdeljevanje hrane, oddajati in razdeljevati pisma, na apelu je moral poročati številčno spremembo jetnikov. Gorje tedaj bloku, ki ga je vodil brezvestni starešina z željo, da bi se prikupil SS-ovskemu vodstvu in se za vsako ceno – tudi za ceno življenj sojetnikov – obdržal na svojem mestu. Takšni so bili povečini kriminalci in asocialni, ki so imeli v taboriščih na vesti tisoče smrti jetnikov. Če pa so bili starešine pošteni, razumni, spretni, tovariški in dovoj pogumni – to so bili največkrat politični jetniki – so varovali tovariše pred SS-ovci ter jim skušali ustvariti na bloku kolikor toliko znosno življenje. Niso javljali prestopkov, čeprav bi bili to morali storiti in čeprav so zato marsikaterega hudo kaznovali, ga poslali v kazenski blok ali celo v bunker. Sojetnikom so lajšali trpljenje tudi še drugače. Novincem, zlasti slabotnim, so pomagali do lažjega dela, počitka potrebne in bolne skrivaj spravljali na revir in jih skrivali na bloku, izčrpanih pa niso silili na apel. Tako so marsikoga rešili smrti. Vendar se to ni moglo dogajati redno in množično, saj je bilo na enem bloku več sto, pozneje pa tudi po 1500 do 2000 ljudi, od teh zelo veliko pomoči potrebnih. Le prepogostokrat je bilo vse dobronamerno prizadevanje zaman. (Tak primer je Čučković Sima, ki naj bi ga Diehl, Barle, Oswald in Juranić v sodelovanju ovadili gestapu – o čemer bo govora pri analizi posameznih faktov).

Tako je torej bila jetniška »samouprava« jetnikom lahko včasih v veliko korist in je marsikateremu rešila življenje. Toda pri vsem tem je treba močno podčrtati in poudariti neizpodbitno dejstvo, da je bila vsa dejanska oblast v nemških koncentracijskih taboriščih *edino v rokah SS-ovske taboriščne hierarhije*, ki je odločala o življenju in smrti internirancev. – Ena od zmotnih ocen v tej kazenski zadevi pa je bila tudi ta, da se je smatralo vsakega jetnika, ki je imel bodisi še tako nepomembno

vlogo v jetniški »samoupravi« ali v kakšni taboriščni instituciji – že za gestapovca oziroma za agenta gestapa.

Starešine blokov so imeli svoje pomočnike. Obstojali so tudi sobni starešine in njihovi pomočniki. Posamezno delovno skupino je vodil Kolonenführer, t. j. kapo. Ta je bil odgovoren SS-ovskemu vodji kolone – delovne skupine, ki ga je tudi izbral na to mesto, potrditi pa ga je moral Arbeitseinsatzführer – vodja urada za delo. O takem SS-ovskem vodstvu taborišč in jetniški »samoupravi« in organizaciji kot je prikazana v tem obnovitvenem predlogu v glavnih obrisih, govore ugotovitve v dosedaj obnovljenih dachauskih procesih, kakor tudi knjige: »Buchenwald«, strani 57 – 60, »Kogon« strani 60 – 64, in druga literatura, ki bo v nadaljevanju še omenjena.

Pomembno pa je, da za vse obsojence v tej kazenski zadevi velja tisto, kar je Kautsky, ki ima sam sedemletne taboriščne izkušnje, zapisal o Jugoslovanih, predvsem o Slovencih, ki jih ocenjuje kot razredno zavedne antifašistične borce – da namreč v taboriščni upravi oziroma »samoupravi« niso igrali nobene vloge, da torej nihče od obsojencev ni pripadal tako imenovani »taboriščni prominenci«, taborišč-nim odličnikom, kot se v literaturi ta kategorija jetnikov imenuje. (Glej »Kautsky« stran 149). Toda tudi ti interniranci, ki so bili vključeni v taboriščno »samoupravo«, so bili in so ostali v *statusu jetnikov-internirancev*. Tudi zanje so veljala *ista* kruta pravila taboriščnega življenja kot za vse ostale internirance in enake telesne kazni, ki so večkrat povzročile smrt. V zbirki »Otpor u žicama« – knjiga druga, izšla pri »Vojno izdavačkom zavodu« v Beogradu leta 1969 – se na strani 302 med drugim navaja: »Razume se, da tudi kapoji niso bili izvzeti od kaznovanja. Tisti, ki jim je bila dana pravica pretepati, so tudi sami bili tepeni.« Profesor dr. František Bláha, ki je bil sam več let v Dachauu, piše v svoji knjigi »Medicina na krivih potih« na strani 212: »Pogosto se je dogajalo, da je zvečer pred zborom (apelom) prišel k nam Blockschreiber – blokovni pisar, ki je skupaj z blokačem odgovarjal za polno stanje in je prvi dobil svoje od SS-ovcev.« (Ta knjiga bo v bodoče citirana kot »Bláha«).

Predvsem pa je nujno potrebno v tej obnovitveni zadevi seznaniti se s postopkom in načinom pridobivanja agentov od strani gestapa. Prvič pade v tej kazenski zadevi in sicer v Diehlovem preiskovalnem spisu (list 79 + 80) beseda »agent« in sicer v sledeči dejanski in logični povezavi:

Zasliševalec: Komunist iz leta 1931 je predstavljal za gestapo zanimivega človeka. Kako si morete razlagati, da se ne zanima za vas, a sicer zapira in maltretira nižje partijske funkcionarje in jih pobija.

Odgovor: Ne vem, mene je zasliševal samo 20 minut.

Zasliševalec: Kakšne metode je imel gestapo?

Odgovor: Pretepanje pri zasliševanju, da dosežejo priznanje.

Zasliševalec: Zakaj vas niso tepli?

Odgovor: Ne vem.

Zasliševalec: Česa se najbolj spominjate iz zapora v Begunjah?

Odgovor: Streljanja talcev in obsojencev. Prvo so streljali neke Kamničane, nisem nikogar poznal.

Zasliševalec: Zakaj vas je gestapo toleriral?

Odgovor: Ne priznam tolerance.

Zasliševalec: Vam jo bom jaz dokazal: komunist iz leta 1931, preganjan in zaprt od jugoslovanskih oblasti, smrtni sovražnik fašizma, ta človek v zaporu gesta-

pa, ki mu ni skrivil niti lasu, niti se ne zanima za njega. V tistem času gestapo divja in maltretira in pobija tiste, ki niti ne vedo, kaj je KP, nadalje Diehl dobi službo v Dachauu. Zakaj komunisti na lažje delo, a manj nevarne ljudi streljajo in mučijo? Nadalje Diehl na poskusno postajo, kjer komunist dela eksperimente. Ali je vse to toleranca, ali ne?

Odgovor: Ni bila toleranca.

Zasliševalec: Kaj pa je bilo?

Odgovor: Ni bila toleranca.

Zasliševalec: Jasno, da ni bila toleranca, če imajo svojega *agenta.*

Odgovor: Tudi s tem se ne strinjam.

Zasliševalec: Zakaj vas je šlo 11 (enajst) leta 1941 v Dachau, a na stotine jih je bilo streljanih?

Odgovor: Slučaj je bil.

Zasliševalec: Ali priznate kot marksist slučaj?

Odgovor: Priznam.

V taki dejanski in logični povezavi je bil napravljen aprioristično zaključek in *predpostavka o agentstvu* in to po datumu zapisnika o zaslišanju istega dne, ko je bil obsojeni Diehl aretian – ne da bi obstajali in mu bili prezentirani kakršnikoli dokazi za tako težko obdolžitev. Take aprioristične predpodstavke so bile napravljene tudi glede drugih obsojencev. Že v začetku je bil torej Diehl – kar velja tudi za ostale – smatran za krivega; s čimer je bilo pogaženo eno starih temeljnih načel kazenskega postopka: načelo o domnevni nedolžnosti, kar je bilo fundirano že v čl. 3 zakonika o kazenskem postopku iz leta 1953, ki pa je bilo in je eno od temeljnih načel vseh kazenskih procesov.

Ali je domneva tolerance prepričljiva, realna in sprejemljiva? Literatura dokazuje, da številni znani komunisti – nemški, avstrijski, francoski, češki in drugih narodnosti, ki so prišli v roke gestapu in za katere je ta vedel, kaj so, niso bili takoj pobiti, ampak poslani v koncentracijska taborišča. Tako je bil npr. Thälmann Ernest, že omenjeni predsednik KP Nemčije, aretiran od nacistov v marcu 1933. leta. Nacisti so ga vlačili iz enega koncentracijskega taborišča v drugega, ustrelili in vrgli v krematorij v Buchenwaldu pa so ga šele v noči od 17. na 18. avgust 1944. leta (glej »Enciklopedija leksikografskega zavoda« – Zagreb 1964 in knjigo »Buchenwald« str. 9, 96, 220 – 223).

V času več kot 27 let, ki je potekel od tega kazenskega postopka, je izšla številna domača in zlasti tuja literatura, ki prikazuje okolnosti, na katerih sloni pravnomočna obsodilna sodba in ki so navedene na strani 33 tega predloga za obnovo v drugačni luči, kot jih ocenjuje sodba in tudi v drugačnem pomenu. Literatura navaja vrsto novih dejstev in novih dokazov, za katere sodišče ob času sojenja ni vedelo. To velja tudi glede gestapovske agenture.

V knjigi »Nemačka obaveštajna služba III«, ki jo je izdal v letu 1957 Državni sekretariat za notranje zadeve FLRJ, Uprava državne varnosti III oddelek – je med drugim na str. 179 rečeno, da so morali biti vsi agenti tako agent »V – oseba« kot tudi agent »W – oseba« centralno prijavljeni referatu IV N – t. j. obveščevalnemu oddelku gestapa, ki se je ukvarjal z nadzorom nad centralizacijo vseh vesti, obvestil, poročil itd. (pod »V – osebo« je treba v glavnem razumeti take obveščevalce, ki so glede na svoje posebne zveze in odnose z nasprotnikom in nasprotnimi krogi imeli možnost, da pošiljajo dragocena poročila, pri čemer morajo delati več ali manj kon-

spirativno. Ti so delali v organizacijah, združbah, društvih, delavnicah, sindikatih itd. Pod »W – osebo« so bili vodeni taki obveščevalci, kateri so imeli na osnovi svojega specialnega znanja v krajevnem, poklicnem ali nekem drugem pogledu možnost, da nudijo oziroma dajejo obvestila vseh vrst, kot npr., zdravniki, šefi podjetij, gostilničarji, lastniki hotelov, hotelski in hišni vratarji, natakarji, inkasanti itd.)

Omenjeno prijavo je bilo treba izvršiti s posebnimi osebnimi formularji, po možnosti s fotografijo agenta. Taka navodila izhajajo tudi iz dokumenta št. 112, katerega del prilagamo k temu predlogu. Že v dosedaj obnovljenih »dachauskih procesih«, kot npr. Vekoslav Figar in Ivan Ranzinger (I Kr 35/70) in ing. Boris Fakin in Ludvik Mrzel (I Kr 9/71) ter drugih, je bilo ugotovljeno, da je povojni študij prakse gestapa pokazal, da so pri izbiranju in pridobivanju zaupnikov, tj. pri tkzv. »vrbovanju«, bili Nemci skrajno natančni in pazljivi, da so za vsakega svojega zaupnika vodili poseben dosje, v katerem so zbirali in beležili tudi najnepomembnejše podatke iz dela in življenja dotičnega zaupnika. Nujen sestavni del takega dosjeja je bil zapisnik o zaslišanju osebe, ki je pristala na sodelovanje. Takšen zapisnik o zaslišanju pridobljenega zaupnika je predstavljal najvažnejši dokument v dosjeju; najvažnejši pa zaradi tega, ker je zapisnik o zaslišanju pridobljenega zaupnika služil nižjemu organu za utemeljitev ukrepa, tj. za utemeljitev sprejema novega zaupnika. To utemeljitev je moral namreč nižji organ poslati višjemu organu, ki je predlagani sprejem novega zaupnika dokončno odobril ali pa odklonil. Celo po »rangu« manj pomembni sodelavci gestapa, tako imenovani »izvidniki«, so imeli v referatu IV svoj personalni akt, kateremu je bil vedno priključen po en izvod zapisnika (glej knjigo »Nemačka obaveštajna služba III« str. 258); prilagamo overovljen izpis za citirano mesto.

Za vsakega na novo pridobljenega agenta je bilo potrebno izpolniti osebni karton. Med drugim je bilo treba navesti, za katero konkretno obveščevalno delo oziroma za kakšne obveščevalne posle se bo dotična oseba uporabljala, npr. za zatiranje komunizma in OF. Osebni karton ima 15 rubrik. Tako je bilo treba za »V-osebo« navesti ne samo splošne podatke, temveč tudi, ali je arijec in kakšni narodnosti pripada, dalje je bilo treba podati izčrpen osebni opis (višina, postava, barva las in oči, ali ima kakšen poseben znak itd.), kakor tudi ali in katere tuje jezike zna poleg materinega, kako tuje jezike obvlada (pasivno, aktivno). Posebno pomembna pa je rubrika, iz katere je razvidno, da je »V-oseba« ob sprejemu dobila »kritveno oziroma kritno označbo« (Deckbezeichnung), tj. šifro, ki je označevala dotično »V-osebo«. Kritna označba se je označevala z dvoparnimi številkami. Iz osebnega kartona je razvidno, da je »V-oseba« imela, kot že rečeno, določeno svoje področje dejavnosti, npr. komunizem in OF, komunizem in panslavizem, ter datum nabora oziroma sprejema za agenta. Kot je razvidno iz dokumentacije, ki jo je Javno tožilstvo SRS predložilo že v obnovitveni zadevi dr. Vidmar Romana (I Kr 36/70) in v obnovitveni zadevi ing. Fakin Borisa (I Kr 9/71) ter jo v kopiji prilagamo tudi temu predlogu za obnovo, je razvidno, da so morali biti pri pridobitvi neke osebe za agenta gestapa, poleg osebnega kartona, ki obsega kot rečeno dve strani s 15 rubrikami, od katerih imajo nekatere več podvprašanj – izpolnjeni še trije kartoni, ki jih tudi prilagamo v fotokopiji. To kaže, da je bil postopek gestapa pri pridobivanju agentov zelo natančen. – Kako daleč je ta postopek pridobivanja agentov po gestapu, ki je potrjen z nemškimi dokumenti, kot smo videli – od postopka, kakor ga v svojih samoobdolžitvah opisujejo obsojenci v tej kazenski zadevi! Diehl npr. opi-

suje na listu 134 b svojega preiskovalnega spisa ta postopek takole: »Jaz sem rekel, da se bom podvrgel disciplini in ukazom, ki mi jih bodo oni dali oziroma takrat nadrejena oblast. Potem sem podpisal, da sem dobil Schutzhaftbefehl in nato izjavo, da bom delal po njihovih gestapovskih navodilih. To se glasi: izjavljam, da se bom podredil in izvrševal vse ukaze, ki jih bom dobil od svojih predpostavljenih gestapovskih oblasti. O vsem, kar se dogaja in kar vidim, ne bom nikomur ničesar povedal. To jamčim s svojim življenjem. To izjavo sem nato podpisal.« – Podobno se Diehl obremenjuje zlasti še na listu 273 in 322 svojega preiskovalnega spisa. Podobno se obremenjujejo tudi drugi obsojenci. Ne more biti dvoma, da tak poenostavljen način pridobivanja gestapovskih agentov nima nič opravka z natančnim, študijoznim in prilično kompliciranim načinom pridobivanja gestapovskih agentov, kot je bil opisan in dokumentiran zgoraj.

Pravnomočna sodba sicer govori na strani 571 svoje obrazložitve o v spisu se nahajajočih dokumentih, vendar omenjenih dokumentov ne konkretizira in analizira, ampak jih le na splošno omeni tako, da ni moč vedeti, na katere in kakšne dokumente misli. Niti v preiskovalnem niti v sodnem spisu ni najti nikakršnega pismenega dokumenta, ki bi dokazoval ali vsaj kazal na to, da je bil kdo od obsojencev agent gestapa. Sodba utemeljuje to z okolnostmi, ki so navedene na strani 33 tega predloga in ki bodo kasneje podrobneje analizirane.

Z novimi določili o Schutzhaftu – varnostnem priporu je postal edino gestapo po vsej Nemčiji pristojen za pošiljanje ljudi v taborišča. V januarju 1938 je bil izdan odlok, s katerim je bila gestapu zaupana iniciativa in polnomočje, da lahko samostojno izvršuje aretacije in s tem zagotovi varnost. Dotlej so gestapovske službe morale dajati svoje predloge v potrditev ministrstvu za notranje zadeve. Sedaj pa je tudi ta lažni nadzor prenehal. »Pripor« je rečeno v odloku, »lahko odredi tajna državna policija kot zakonsko prisilo zoper vse, ki s svojim ponašanjem ogrožajo varnost naroda in države.« O teh pripornih nalogih se sploh ni smelo razpravljati. Nobena sodna ali upravna instanca ni bila predvidena, znano pa je, da je bilo sodiščem prepovedano ukvarjati se s primeri, ki so bili v zvezi z gestapom. Že leta 1935 je prusko vrhovno upravno sodišče pod nacističnim pritiskom odločilo, da ukazi in dejanja gestapa ne sodijo v območje sodišč. Temeljni zakon o gestapu, ki je bil razglašen v februarju 1936, je tajno policijo postavil nad pravo. Sodišča se niso smela vtikati v njegovo dejavnost ne tako ne drugače.

Da bi bila aretirana oseba dobro obveščena, je bila na nalogu opomba: »Aretirana oseba nima nikakršnih pravic do pritožbe zoper nalog.« Naveden je bil razlog za aretacijo. V večini primerov je bilo le nekaj besed npr.: »Osumljen protidržavne dejavnosti«; ali: »Osumljen, da pomaga vojaškim beguncem«; ali: »Ker aretirani sorodnik vojaškega begunca (ali emigranta) je osumljen, da bo ob vsaki priložnosti škodoval rajhu, če bo na prostosti« in podobno (glej Jacques Delarue »Gestapo-zgodovina«, stran 181 + 244. Ta knjiga bo v nadaljevanju citirana kot »Gestapo«). Glej še že navedeno knjigo »Shirer«, stran 400.

Postopek v zvezi z varnostnim priporom je opisan v bistvu enako v knjigi »Kogon« na strani 72 in 73, ki jo prilagamo v prevodu. Podrobnejša določila o pripornem nalogu navaja knjiga »Buchenwald« na strani 22 – 24.

Ena od usodno zmotnih predpostavk in domnev v tako imenovanih dačhauskih procesih je bila tudi v tem, da se je smatralo kot dokazano dejstvo, da je gestapo obsojence, ki naj bi podpisali izjavo o sodelovanju z gestapom – torej postali gesta-

povski agenti – pošiljal v Dachau ali v druga koncentracijska taborišča zaradi »Umschulung« (prešolanja) in je to povzeto celo v dispozitivu sodbe. To »prešolanje« je bilo tudi v obravnavanem primeru tolmačeno v gestapovsko-didaktično-tečajskem smislu. Tako je npr. glede Stepišnika Milana rečeno na strani 562 sodbe, da je bil poslan na utrditev in šolanje kot gestapovski agent v koncentracijsko taborišče Dachau. Ta nesmisel se je zatrjeval med drugim na glavni javni razpravi z dodatkom, da je šlo za prevzgojo za povojno delo v korist gestapa. Tak nesmisel je na glavni obravnavi npr. obsojeni Oswald Stane tudi priznal, ko je rekel, da pomeni gestapovska »Umschulung« prevzgojiti človeka za posle, za katere ga je hotela porabiti gestapo. Tudi v preiskavi je obsojeni Oswald na listu 54 na vprašanje preiskovalca, ali je imel dachauski lager prvenstveno nalogo vzgajati gestapovske agente za tedanji in poznejši čas – odgovoril: »Prvenstvena naloga dachauskega lagerja je bila vzgajati gestapovske agente za tedaj in za poznejši čas.« Vsa obširna literatura o Dachauu in drugih nemških koncentracijskih taboriščih postavlja tako priznanje v popolno nesmiselnost, kar bi utegnilo tudi sodišče v event. obnovljenem postopku tako oceniti v luči na novo predlaganih dokazov. Po naši oceni na osnovi obširne povojne literature o nemških koncentracijskih taboriščih ne more biti prav nobenega dvoma več, da je bila prvenstvena naloga in namen teh taborišč izolirati, pa tudi fizično uničiti nasprotnike nacizma – ne pa šolati gestapovske agente in to ne glede na taka ali drugačna tozadevna priznanja. Taka priznanja, po naši oceni, zamajajo resnost, trdnost, resničnost in dokazno vrednost priznanj v tej kazenski zadevi sploh.

Res so nacisti ljudi v taboriščih po besedah »prevzgajali« in so morala taborišča vodstva pošiljati pristojnim gestapovskim uradom vsako četrtletje poročila o tem, če je ta in ta jetnik že dovolj »prevzgojen« za odpust. Toda to je bila mišljena prevzgoja v kazenskopravnem smislu, kot je npr. omenjal čl. 2 KZ iz leta 1947, ko govori o namenu kaznovanja in pravi med drugim, da je namen kaznovanja prevzgoja in poboljšanje storilca. Tako določilo ima tudi sedaj veljavni čl. 3 KZ.

Seveda je bila »Umschulung« – prevzgoja v nacističnih taboriščih komedija, saj za prepričevanje svojih političnih nasprotnikov niso nacisti še posebej tratili časa. Edina »idejnopolitična« hrana – poleg siceršnjega uničevanja teles in duha, ki so jo jetnikom privoščili, so bili nacistični dnevnik »Völkischer Beobachter« in Hitlerjevi ter Göbbelsovi govori, ki so jih morali poslušati jetniki stoje na zbornem mestu, a samo dotlej, dokler so Nemci zmagovali. Zato je bilo v poročilih skoraj zmeraj po istem kopitu napisano, da se ta in ta očitno še ni poboljšal in da zato še ne more zapustiti taborišča. Literatura pravi, da so nacisti odpustili iz taborišč le kakšnih 200.000 ljudi, komaj dober odstotek. Odpuščenih je bilo več tisoč Slovencev, med njimi tudi oni, katerih imena se omenjajo v obravnavanem procesu, kot npr. Bertoncelj, Bohinc, Cizelj, Češnovar, Jerala, Oman, dr. Potočnik, Sušnik in drugi. O odpustih je največkrat odločala samovolja SS-ovcev, golo naključje (Kautsky pravi: loterija), podkupnina in zveze. Nekateri jetniki, ki so bili odpuščeni, *se niso smeli vrniti domov.*

Ko govori Kautsky na straneh 36, 268, 269 in 270 o izpustih, razvija sledeče misli: »Če ne upoštevamo neprostovoljno smrt, so bile za jetnika tri možnosti, da je prišel iz taborišča: izpustitev, pobeg in samomor. Izpuščeni jetniki so dokumentirali na lastni osebi pogostoma kar najbolj vidno učinek taborišča. Tudi, če so telesno ostali zdravi, so se nahajali večinoma psihično v pomilovanja vrednem stanju.

Neprestana nesigurnost v taborišču je rodila občutke tesnobe odnosno stanja strahu, ki pa jih je nesigurnost na svobodi še povečala. Saj je bil lahko že nekdo, ki je povpraševal po prilikah v taborišču »špicelj« – vohun, ki ga je poslal gestapo, da kontrolira, ali je izpuščenec držal besedo: obvezo, da bo o dogajanjih v taborišču molčal. Le ta učinek groze in strahu na prebivalstvo je bil končni razlog za prenekatero izpustitev... Kot mnogo stvari, je bila tudi izpustitev prava loterija. Jaz sam sem doživel izpustitev političnih jetnikov, pri katerih tega ne bi nikoli pričakoval, nasprotno pa so obtičali npr. popolnoma brezpomembni občani, ki zagotovo niso nikoli kaj podvzeli proti nacionalsocializmu in tudi tega ne bi nikoli storili. To velja za Arijce, pa tudi za Žide... Izpuščeni jetnik naj bi služil prebivalstvu zunaj kot strašilnik odnosno svarilni primer. Prav tisti, ki so bili »zreli«, kar pomeni, da so bili moralno in telesno tako zmehčani, da se jih ni bilo treba več bati in za katere se je moglo domnevati, da bo pogled nanje posebno močno deloval na prebivalstvo, so imeli največ izgledov, da bodo izpuščeni. Ko je potem taka človeška podrtija prišla na prostost, na vsakem koraku se v strahu ozirajoča okoli sebe, če je ne opazuje policija, izogibajoč se vsakemu vprašanju, – potem je bil prav pogled nanjo in predvsem njena redkobesednost najboljše sredstvo za širjenje tistega nedoločenega strahu, ki so ga nacisti prav hoteli ustvariti... Tudi med vojno niso izpustitve prenehale... Samo ob sebi je razumljivo, da so se pri splošni malomarnosti pripetile pri izpustih tudi vsemogoče napake. Napačne številke ali imena so bila klicana in šele po celi proceduri kopanja in britja, zdravniškega pregleda in preobleke v civil je bila ugotovljena pomota – da, nekoč so pripeljali nekega izpuščenega s kolodvora v Weimarju nazaj. Celo po tednih so pripeljali jetnika nazaj v taborišče, kateremu so s sočustvovanjem sporočili, da sploh ne bi smel biti izpuščen.«

Na podlagi literature torej lahko zaključimo, da izpusti niso bili nič tako nenavadnega, privilegiranega, zlasti pa ne nekaj takega, kar bi že samo po sebi kazalo na gestapovsko agenturo, kot se je to smatralo v obravnavanem in drugih »dachauskih« procesih. Poudariti je še, da marsikdo, ki je bil odpuščen iz taborišča, ni prišel domov strt, kot piše Kautsky, ampak se je aktivno vključil v narodnoosvobodilno borbo. Med take spadajo tudi nekateri obsojenci iz tega procesa (npr. Oswald, Krajnc).

Ko govori prof. Kogon na straneh 324 – 325 o v Nemčiji razširjenem mnenju, češ da so prebivalci koncentracijskih taborišč prejeli nacionalnosocialistični pouk, da bi lahko bili kot »poboljšani ljudje« odpuščeni v narodno skupnost – ugotavlja, da je to čisti nesmisel. SS ni nikoli – po dachauskih začetnih časih – niti poskušala kakšno »politično prevzgojo odnosno prešolanje« ali kaj podobnega, kaj šele, da bi to opravljala... Partijska organizacija – nadaljuje Kogon – je bila pri levici, pri komunistih kot tudi pri socialnih demokratih dobro izšolana. Delo v tej smeri se je vršilo politično redno, čeprav v kar najmanjših celicah. Če ni bil v akciji kak »špicelj« in če so bile razmere glede oblasti v taborišču nedvoumno pojasnjene, se je v taboriščih strašno veliko politiziralo... Svojevrstna posebnost je dejstvo, da ni obstojal v celi Nemčiji še kak drug kraj, kjer bi bilo možno govoriti politično tako nedvoumno kot v koncentracijskem taborišču. – Tako govori Kogon o »Umschulung« – prevzgoji na podlagi svojih dvanajstletnih izkušenj in doživetij v nemških koncentracijskih taboriščih in jo ocenjuje kot čisti nesmisel.

Po mnenju gestapa, ki je bil, kot že rečeno, edini pristojen za pošiljanje ljudi v taborišča – so spadali v koncentracijska taborišča seveda predvsem politični nas-

protniki nacizma, nato pripadniki »manj vrednih ras« in sploh kategorije prebivalstva, ki smo jih našteli na strani 36* tega predloga. Med politične jetnike je včasih zašlo marsikaj, celo člani nacistične stranke, ki so se kakorkoli pregrešili, ljudje, ki so poslušali tuje radijske postaje, kaj obgodrnjali ali jih je kdo kar tjavdan ovadil in tako naprej. Zelo različne in številne so bile torej kategorije jetnikov. Toda za *vse* jetnike je v besedah veljalo *isto načelo* »Umschulung – prevzgoja« in ne samo za politične in zlasti ne samo za obsojence v tej kazenski zadevi.

Na nesmisel takega zaključka glede »Umschulung – prevzgoje«, kot ga je napravila sodba, kaže tudi okolnost, ki izhaja iz literature, da je namreč gestapo pridobival agente med drugim tudi prav s pomočjo pritiska in grožnje, da bo oseba, katero je skušal gestapo pridobiti za agenta, *poslana v koncentracijsko taborišče, če bo to odklonila.*

Zelo nelogično je, da bi gestapo pridobljenega agenta – bodisi prisiljenega bodisi prostovoljnega – poslal v koncentracijsko taborišče, obdano z žico pod visoko električno napetostjo, z jarkom, stražnimi stolpi in SS-ovskimi kasarnami, na »Umschulung – prevzgojo«, ko pa je imel tako veliko potrebo po agentih na terenu, zlasti glede na hitri in masovni razvoj narodnoosvobodilnega gibanja, veliko potrebo, da bi svoje agente infiltriral bodisi v enote NOV, bodisi v razne istitucije narodnoosvobodilnega gibanja in partijske komiteje, kjer bi nacistom lahko neprimerno več koristili kot v Dachauu oziroma v drugih koncentracijskih taboriščih – kjer glede na naštete kategorije jetnikov v taboriščih ni bilo težko pridobiti razne prisluškovalce, ovaduhe ali celo agente gestapa ali pa taborišče SS uprave.

Da si je gestapo res prizadeval infiltrirati svoje agente v institucije narodnoosvobodilnega gibanja, je bilo ugotovljeno že v obnovljenem procesu ing. Boris Fakin in Ludvik Mrzel (I Kr 9/71). V imenovani zadevi je tako obnovitveni predlog javnega tožilca SRS kot tudi sklep sodišča obravnaval nemška dokumenta št. 112 in 86, ki sta priložena cit. spisu in ki dajeta navodila nižjim gestapovskim organom o nujni potrebi infiltriranja svojih agentov v institucije narodnoosvobodilnega gibanja. Na osnovi te zgodovinske dokumentacije je popolnoma neprepričljiv zaključek obtožbe na strani 30: »Ker gestapo mnogo sprejetih agentov ni mogel uporabiti na svobodi, so iste pošiljali v koncentracijska taborišča v Nemčijo na tkzv. prevzgojo (Umschulung)«. Na v bistvu enaki misli sloni tudi sodba.

V vsakem nemškem koncentracijskem taborišču je bil tudi tako imenovani »Politische Abteilung – politični oddelek« – taboriščni gestapo. Vodili so ga civilni uradniki te policije – gestapovci. Samo deloma je bil podrejen poveljniku taborišča, deloma pa naravnost berlinski centrali, pozneje RSHA (glavna uprava za varnost rajha) in to kar več predstojništvom hkrati, tako SS kakor gestapu. Upošteval je zdaj ukaze tega zdaj onega, kakor mu je pač kazalo in je bilo zato razmerje med poveljstvom taborišča in tem oddelkom precejkrat hudo napeto. Zmeraj je bil nekakšna država v državi in so se ga bali ne samo jetniki, temveč tudi SS.

Vsa zveza z zunanjim svetom je bila za jetnike samo preko političnega oddelka. Ta jih je sprejemal, pošiljal v druga taborišča, zasliševal – če so terjali zunanji politični uradi, sodišča ali poveljnik taborišča; jih odpuščal in pošiljal v smrt, kadar je tako ukazal gestapo oziroma RSHA. Tu so cenzurirali pisma, pregledovali poštne pošiljke, fotografirali in jemali prstne odtise. Politični oddelek je skrbel za točno evidenco vseh v taborišču se nahajajočih, umrlih, iz taborišča odpuščenih itd. Za vsakega novodošlega jetnika je bilo treba na tem oddelku izpolniti poseben list, v

katerem so bili navedeni razen njegovih osebnih podatkov tudi njegov osebni opis, organ, ki ga je poslal v taborišče, podatki o vojaški službi, na vsak način pa poprejšnje kazni in vrsta priporov. Vse te navedbe je moral vsak novodošli potrditi s svojim podpisom. Osebnemu listu so bii pozneje dodani dokumenti – priloge, kot priporni nalog z zapisnikom krajevnega gestapovskega urada, ki je jetnika aretiral, in podobno. Tako je nastal tako imenovani pripornikov spis. Ker so vsi ti podatki in listine ostajale na političnem oddelku taboriščnega gestapa, je lahko vsakdo nastopal incognito in navedel kot svoj poklic tisti, v katerem se je lahko najprej in najbolje zaposlil.

O tem političnem oddelku je v knjigi »Gestapo« na strani 324 rečeno, da je bil strah in trepet jetnikov in vir prepirov v upravi taborišč. Taborišča so vodila poveljstva SS, ki so ljubosumna na pridobljene prednosti težko prenašala vmešavanja gestapa v njihove pristojnosti. Vsak, ki je prišel v taborišče, je bil najprej na dolgo zasliševan. Zasliševanje se je začelo okrog jetnika, s številnimi vprašanji pa so stikali za predniki. Gestapo je organiziral tudi neke vrste notranjo špijonažo med jetniki. Toda nič kaj lahko jim ni bilo dobiti vohljače, saj je že zgolj sum, da kdo sodeluje s političnim oddelkom, pomenil zanj smrtno kazen. (Glej »Kautsky«, strani 197 in 198).

Tako so opisane naloge, pristojnost in delovanje političnega oddelka taboriščnega gestapa v knjigah: »Buchenwald«, stran 99 in 100, »Kogon«, stran 61 in 62, »Bláha«, stran 35, »Gestapo« in drugi literaturi. Nikjer pa ni bilo zaslediti, da bi morda vsaj ta oddelek opravljal gestapovsko – didaktično vlogo oziroma nalogo.

V nadaljevanju bomo analizirali okoliščine, na katerih sloni sodba in katere smo navedli na strani 33* tega predloga pod točkami 1 do 8.

ad 1.

Popolna in delna priznanja.

O priznanjih posameznih obsojencev bo več rečeno, ko bomo govorili o sodbenih razlogih za posamezna dejanja. Sedaj naj opozorimo le na to, da je že čl. 163 zakona o kazenskem postopku iz leta 1948, ki sicer ob času sojenja v tej kazenski zadevi še ni bil v veljavi, določal, da obdolženčevo priznanje ne odveže javnega tožilca oz. preiskovalnega organa dolžnosti, da zbira druge dokaze in podatke. – Že med narodnoosvobodilno borbo je bilo težišče na objektivnem in zakonitem kazenskem postopku proti sovražnikom NOB, na katerem je naša revolucija dosledno vztrajala kljub najtežjim okoliščinam. V zgodovinskih dokumentih iz te dobe, ki se nanašajo na pravosodje, je razvidno, da je bila poudarjena dolžnost »paziti na to, da se materialna resnica ugotovi z vso nepristranostjo in objektivnostjo«. Naglašeno je bilo v dokumentih, da je glavna naloga sodišča, da presodi, ali je krivda obtoženca popolnoma dokazana in ugotovljena ali ne.

V že omenjenem zakoniku o kazenskem postopku je bil v čl. 212 postavljen že star princip, da je treba obtožencu že pri prvem zaslišanju povedati, česa je obdolžen. Po tem členu je bilo treba omogočiti, da se v neoviranem pripovedovanju obdolženec izjavi o vseh okoliščinah, ki ga obremenjujejo in da navede vsa dejstva, ki so v korist njegovi obrambi. V čl. 213 istega zakonika je rečeno, da se obdolžencu ne smejo postavljati vprašanja, v katerih je že obseženo navodilo, kako je treba nanje odgovoriti. – Takih vprašanj je bilo v tem kazenskem postopku postavljenih

mnogo tako v preiskavi kot tudi na glavni obravnavi. Na vprašanja so obsojenci odgovarjali z: »Da« – in konec.

Težko je reči, da so taka priznanja jasna, določna in popolna, t. j. da vsebujejo tudi podatke o času, kraju, motivu, načinu in zlasti o vsebini in obsegu kaznivega izvršitvenega dejanja – kar vse zahteva tako kazenskopravna teorija kakor tudi sodna praksa za pravno vrednost priznanja kot dokaznega sredstva.

Seveda je tudi priznanje dokazno sredstvo, toda priznanje bo prepričljivo, kadar je podkrepljeno z okolnostmi, ki omogočajo, da se njegova resničnost lahko kontrolira in ki se da preizkusiti. Težko bo dati dokazno vrednost priznanju, do katerega je prišlo – ne na osnovi nekega dokaznega materiala zoper obdolženca, ampak na osnovi neobrazloženih apriorističnih predpostavk ali neke nedoločene slutnje in domneve, da bi bil obdolženec lahko storilec kaznivega dejanja. Med drugimi – je tipično priznanje take vrste, ki je brez vsake dokazne in pravne vrednosti – priznanje obsojencev, da so bili poslani v Dachau na »šolanje« in to v gestapovsko-didaktičnem smislu.

ad 2.

Medsebojno obremenjevanje.

O medsebojnem obremenjevanju bomo po potrebi govorili še pri posameznih obtožencih in pri poedinih dejanjih. Navajamo za ilustracijo Diehlovo zaslišanje (list 92 Diehlovega preiskovalnega spisa):

Zasliševalec: Kaj je Barle?

Odgovor: Izjavljam, da je ravno tako vojni zločinec in bandit Barle, prav tako Jauck, Krajnc, kakor tudi Sark.

Oswald obremenjuje Diehla takole:

Zasliševalec: Od kdaj veste, da je Diehl Branko agent gestapa in katere agentske zveze lahko navedete?

Odgovor: Za Diehla Branka sem bil prepričan, da je bil agent gestapa že v Dachauu. Direktno mi tega ni povedal, sklepam pa iz tega oziroma sledečih stvari, ker je prihajal z enakimi stvarmi za delo komiteja in je sploh gledal na enak način na vse probleme v lagerju kot jaz. Dalje, ker se je družil s takimi ljudmi kot so Tschofenig, Presterl, Lauscher, za katerega sem vedel iz lastne povezave, da je agent. Deloma tudi zaradi tega, ker je imel izredno dobro komando na malarični postaji, kjer je moral imeti vsak posebno veliko zaupanje pri lagerski upravi. Iz tega sklepam, da so bile veze s Tschofenigom, Presterlom in Luascherjem njegove zveze navzgor po agentski liniji. (Diehlov preiskovalni spis list 879).

Presterla obremenjuje Oswald takole:

Zasliševalec: Kaj je bil Presterl?

Odgovor: Bil je eden vodilnih ljudi v AE (Arbeitseinsatz – delovni urad – o tej taboriščni instituciji bo govora kasneje).

Zasliševalec: Kaj je političnega prepričanja?

Odgovor: Komunist.

Zasliševalec: Ali je to komunist?

Odgovor: Fašist. Na podlagi tega, ker je bil Presterl na tako odgovornem mestu, lahko sklepam, da je bil agent gestapa. (Oswaldov preiskovalni spis list 68).

Podobno je šlo na glavni obravnavi, kjer je Diehl obremenjeval npr. Puflerja na takle način:

Vprašanje: Ali je po vašem mnenju (Pufler) vojni zločinec?
Odgovor: Je (list 53 razpravnega zapisnika).
Diehlovo obremenjevanje Koširja:
Vprašanje: Torej je po vašem mnenju Košir vojni zločinec?
Odgovor: Je.
Vprašanje: Ali je bil on gestapovski agent?
Odgovor: Potemtakem je bil. (Glej list 58 razpravnega zapisnika.)
Diehlovo obremenjevanje Oswalda:
Vprašanje: Niste prišli navzkriž? Je Oswald delal tudi po liniji, ki jo je odredila gestapovska organizacija?
Odgovor: Točno, še... preveč točno (list 59 razpravnega zapisnika).
Diehlovo obremenjevanje Krajnca:
Vprašanje: Je bil (Krajnc) organiziran, je imel zveze z gestapom, je bil gestapovski agent po vašem mnenju?
Odgovor: Po mojem mnenju je bil (List 62 razpravnega zapisnika).
Krajnc pa obremenjuje Koširja (List 79 in 80 razpravnega zapisnika):
Vprašanje: Je bila agentska zveza? Je bil Košir agent?
Odgovor: Bil.
Vprašanje: Je bil Košir agent?
Odgovor: Bil.

Taka in podobna so ta medsebojna obremenjevanja pri navedenih in drugih obsojencih, ki jih je težko – kot je razvidno iz njihove vsebine – oceniti drugače kot na jezik položena obremenilna mnenja. Je pa že v cit. členu zakonika o kazenskem postopku iz leta 1948 rečeno, da se obdolžencu ne smejo postavljati vprašanja, v katerih je že obseženo navodilo, kako je treba nanje odgovoriti.

V preiskavi so bila napravljena tudi *soočenja* med obdolženci, ki so bila izvedena takole – npr. med Diehlom in Oswaldom:

Zasliševalec: G. Oswald, kaj ste bili vi?
Odgovor: Bil sem agent gestapa.
Zasliševalec: Povejte, kdaj ste začeli delati za gestapo, g. Oswald?
Odgovor: V Dachauu 1942, ko sem se povezal z Lauscherjem.
Zasliševalec: Kdaj ste klonili pred gestapom, g. Oswald?
Odgovor: Leta 1941 v Begunjah.
Zasliševalec: Priznate, da ste pričeli formirati komite v Dachauu z vednostjo gestapa, g. Oswald?

Odgovor: To smatram, ker je bil ustanovljen z vednostjo agentov gestapa, kot Lauscherja in drugih...
Zasliševalec: Kdo so bili ti dachauski agenti, g. Oswald?
Odgovor: Barle, Diehl, Presterl, Tschofenig.
Zasliševalec: Ali je gospod Diehl agent gestapa, g. Oswald?
Odgovor: Bil je (glej list 384 Diehlovega preiskovalnega spisa).
Soočenje med Diehlom in Puflerjem:
Zasliševalec: Povejte, g. Pufler, kaj ste bili gospodu Diehlu?
Odgovor: Bil sem agent gestapa in kot tak direktor tovarne, katero sem pustil zažgati po direktivi gestapa.
Zasliševalec: Kako ste postali direktor tovarne, gospod Pufler?

Odgovor: Delegat tovarne sem postal po priporočilu gospoda Diehla in Oswalda.

Zasliševalec: Zakaj vas je gospod Diehl priporočil, da postanete direktor tovarne, g. Pufler?

Odgovor: Bil je kot jaz vojni zločinec in izdajalec partije ter agent gestapa... (Glej list 387 Diehlovega preiskovalnega spisa).

Že čl. 160 zakonika o kazenskem postopku iz leta 1948 je določal, da se obdolženec lahko sooči s pričo ali udeležencem, če se njihove izpovedbe ne ujemajo glede pomembnih dejanskih okoliščin. Soočenje je torej institut kazenskega procesnega prava, s katerim se skušajo bodisi v preiskavi bodisi na glavni obravnavi odpraviti nesoglasja glede pomembnih dejstev, npr. če se zagovori obdolžencev bistveno ne ujemajo, prikazano pa je že bilo primeroma, kako so se v tej kazenski zadevi obdolženci skladno med seboj obremenjevali in ni bilo zato potrebno nobeno soočenje – ampak je to soočenje pomenilo le kratko ponovitev in utrditev že prejšnjih medsebojnih skladnih obremenjevanj in zaradi tega tako soočenje ne more imeti kot dokazno sredstvo nobene vrednosti. Poleg tega pa ta soočenja niso vedno uspela v smeri poskušenega dokazovanja. Tako je razvidno iz lista 378 Diehlovega preiskovalnega spisa in 639 Barletovega preiskovalnega spisa, da Barle naslednjega zapisnika o soočenju med njim in Diehlom ni hotel podpisati:

Zasliševalec Diehlu: Od kdaj ste agent gestapa, kdo vas je vrboval?

Odgovor: Sem agent gestapa od avgusta 1941, vrboval me je Baumgartner v Begunjah.

Zasliševalec: Po čigavi direktivi je bil formiran komite v Dachauu in za čigave interese je delal?

Odgovor: Komite je bil formiran po direktivi gestapa in je delal za interese gestapa.

Zasliševalec: S kom ste bili povezani v Dachauu kot agent gestapa?

Odgovor: Kot agent gestapa sem bil povezan s Presterlom, ko pa je ta odšel, z Lauscherjem in Tschofenigom. Barle je bil pri meni na vezi kot agent gestapa.

Zasliševalec: Ali ste delovali po osvoboditvi kot sovražni agent?

Odgovor: Da, po osvoboditvi sem deloval kot sovražni agent. Deloval sem za Presterla, ki me je pridobil.

Zasliševalec: S kom vas je Presterl povezal in kakšne direktive vam je dal?

Odgovor: Pripeljal ga je Barle, dal mi je direktivo, da moram dajati špijonska poročila.

Zasliševalec: S kom je bil povezan Barle in ali je dajal direktive Puflerju?

Odgovor: Barle je bil povezan s Puflerjem in mu dajal direktive.

Zasliševalec: Ali se je zanimal za ing. Krajnca?

Odgovor: Da, zanimal se je.

Opomba: Barle Karel noče podpisati tega, kar je slišal.

ad 3.

V spisu se nahajajoči dokumenti.

Niti v preiskovalnem niti v sodnem spisu ni najti kakšnih pismenih dokumentov, o katerih govori sodba, ki bi kazali na krivdo obsojencev. Na glavni obravnavi so bile prebrane številne listine (list 359 – 383), kot npr. razne osebne izkaznice,

razne karakteristike, vprašalne pole, razne izjave, dane za kakšno osebo, namestitveni in razrešitveni dekreti, razni elaborati, razne legitimacije in potna dovoljenja, prijavnice, izkaznice (Ausweis) za potovanje in svobodno gibanje v Dachauu, dovolilnice za prehod preko meje, potni listi, odpustnice, zapisniki o ocenitvi škode, razna poročila, potrdila, številna pisma, slike in drugo.

Za nobeno od navedenih listin in tudi ne za kakšen drug pismeni dokument ne pove sodba, *kakšne* okoliščine, kakšna dejstva potrjujejo in dokazujejo posamezne listine, naštete na gori omenjenih straneh zapisnika o glavni obravnavi. Sodba ne pove niti z eno besedo, *katere elemente dejanskih stanov kaznivih dejanj,* ki so bila pod obtožbo in za katera so bili obtoženci spoznani za krive, te listine dokazujejo.

Vsi navedeni in drugi pismeni dokumenti – po naši oceni, potrjujejo in dokazujejo le dejstva, ki so *izven* dejanskih stanov kaznivih dejanj, za katera so bili obsojenci po pravnomočni sodbi spoznani za krive in ne nudijo niti trdne in zanesljive indicielne, kaj šele dokazne podlage. Posamezne pismene dokumente, zlasti pisma, bomo analizirali pri poedinih obsojencih.

ad 4.

Izpovedbe prič.

Izpovedbe prič, ki jih sodba omenja abstraktno – brez njihovih konkretnih izpovedb, bomo analizirali pri posameznih obsojencih in poedinih obdolžitvah.

ad 5.

Zločinski karakter Abeitseinsatza (delovnega urada), ki je bil pod direktnim vodstvom gestapa.

Nadaljnja okolnost, na kateri gradi sodba krivdo obsojencev za najtežje in najbolj zverinske vojne zločine in gestapovsko agenturo, je zločinski karakter taboriščnih ustanov in organizacij in kot prvo navaja Arbeitseinsatz (delovni urad).

V nürnberški sodbi, ki je bila izrečena dne 30. septembra in 1. oktobra 1946, je bilo izrecno napisano, »da hudodelstva zagrešijo ljudje, ne pa abstraktne tvorbe«. Na istem procesu je obtožba predlagala sodišču, da bi proglasilo za zločinske organizacije: zbor političnih voditeljev nacistične stranke, gestapo, SD, SS, SA, državno vlado, generalni štab in vrhovno poveljstvo nemške vojske. Sodba ni v celoti sledila temu predlogu (glej »Nürnberški proces«, strani 485, 500 do 536). – Torej nemška koncentracijska taborišča in njihove institucije niso bila izrecno proglašena za zločinska, ker to niso organizacije in zaradi tega je treba govoriti le o zločinih posameznikov.

Nobenega dvoma seveda ne more biti, da je bil delovni urad, kakor vsa nemška koncentracijska taborišča sploh, zločinska tvorba, kot so bila tudi načela, ki so jih zastopali nacisti, nečloveška in zločinska. Vprašljiv pa je zaključek sodbe, da je bil delovni urad pod direktnim vodstvom gestapa. – Urad za delo je razporejal in vodil delo. Pred vojsko je takšen urad vodil Arbeitsdienstführer – vodja delovne službe; med vojsko, tedaj ko je postala pomembnejša delovna sila jetnikov, kakor pa njihovo izginevanje, so ga podredili Arbeitseinsatzführerju – vodji vključevanja ljudi v delo – torej SS-ovcu, ki je spadal v sklop taboriščne SS-ovske uprave in je bil podrejen v smislu upravno-taboriščne SS-ovske hierarhične lestvice – ne pa političnemu oddelku, taboriščnemu gestapu, ki je, kot že rečeno, deloval več ali manj samostojno in neodvisno od SS vodstva in njegove uprave taborišča. Vodja delov-

nega vključka je bil odgovoren in pristojen za razporeditev in številčno moč delovnih komand, za vodstvo in organizacijo dela nasploh. On je odločal, kdo bo šel na to ali ono komando v taborišču ali na zunanjo komando in kdo na transport. Po trditvi dr. Františka Bláhe na strani 56 njegove knjige je delovni urad od leta 1943 dalje postal najmočnejši in najstrahotnejši sodnik o življenju in smrti v taborišču – in mnogo pomembnejši od gestapa. Vodja delovnega vključka je s celo skupino ljudi in s pomočjo delovne statistike vodil celokupno delo internirancev. Delovna statistika pa ni spadala v sestav taboriščne SS uprave, temveč je bila *ena izmed oblik tkzv. »samouprave« internirancev.* »Delovna statistika« je vodila kartoteko dela in kartoteko poklicev – zapornikov. Na podlagi te kartoteke je sestavljala posamezne delovne komande, spiske za zunanje komande in za transporte. Pisarniške in druge s temi nalogami zvezane posle »delovne statistike« in »delovnega urada« so opravljali *interniranci.* (Tu je bil zaposlen obsojeni Presterl Martin). Glede na to so imeli večje ali manjše možnosti, da so marsikateremu sointernirancu pomagali in ga rešili pred transportom ali pa iz delovne komande, ki bi zanj pomenila izčrpanje do smrti. V takem in še širšem ter globljem pomenu je opisano delovanje in aktivnost »delovnih statistik« in »delovnih uradov« v nemških taboriščih in v knjigi »Buchenwald«, zlasti na straneh 334, 349, 350, 351 in 352. Ko govori Kogon na strani 65 in 66 (prevod prilagamo) o »delovni statistiki«, pravi: »Stotine dragocenih ljudi so mogle biti rešene samo s pomočjo »delovne statistike«, deloma tako, da so bili na skrivaj izbrisani iz seznamov transportov smrti, deloma pa tako, da so bili pretihotapljeni v zunanje komande, ko je bilo njihovo življenje v matičnem taborišču ogroženo... Naloga, ki jo je morala »delovna statistika« obvladati – dogajalo se je, da je morala tekom dveh ur pripraviti tisoč pripornikov, je bila težka in nehvaležna. Mnogi tovariši v njej so si pridobili izredne zasluge.« Če to oceno o »delovnem uradu« in »delovni statistiki« v nemških koncentracijskih taboriščih, kot jo je dal Kogon in kot je napisana v knjigi »Buchenwald« in kot je bila ugotovljena v že obnovljenih procesih, apliciramo na vse one obsojence, ki so imeli povezavo z Lauscherjem, Tschofenigom in Presterlom, ki so bili vsi trije zaposleni na »delovnem uradu« (Presterl pri kartoteki) – postane, po naši oceni, nadvse vprašljivo, da je bila ta povezava – povezava gestapovskih agentov z gestapovskimi agenti, kot se je to zatrjevalo skozi ves proces, pač pa povezava za pomoč mnogim tovarišem pri preskrbi kake primerne zaposlitve.

Diehl je v preiskavi na listu 33 povedal, da se je dalo z intervencijo preko ljudi, ki so bili zaposleni na »delovnem uradu«, marsikaj doseči, bodisi da je bil kdo nameščen na delo ali pa da je prišel na boljše delovno mesto, oziroma da ni šel na kak neprijeten transport. Diehl še pove, da mu je preko Presterla uspela marsikatera intervencija in doda, da se je tudi Barle posluževal Presterla v svrho intervencije za razne ljudi.

ad 6.

Poskusne postaje.

Nadaljnja okolnost, na kateri po sodbi temelji krivda obsojencev za kaznivo dejavnost pod II. sodbe – so poskusne postaje, kjer so mogli biti zaposleni *samo agenti gestapa.* – V Dachauu in drugih taboriščih so delali poskuse z nebogljenimi interniranci v imenu državnega sveta za raziskave, katerega predsednik je bil Göring. Že leta 1933 je prišlo do ustanovitve društva raziskovalne in učne skupnosti

»Ahnenerbe« – dedno nasledstvo. To društvo se je od leta 1935 ukvarjalo s proučevanjem vsega, kar je v zvezi z duhom, deli, tradicijo, latnostmi in dednostjo »nordijske indogermanske rase«. Dne 1. januarja 1939 je društvo dobilo nov statut, po katerem mu je bilo naloženo opravljanje znanstvenih raziskav, ki so naposled privedle do poskusov v taboriščh. Tri leta pozneje, 1. januarja 1942, so društvo priključili Himmlerjevemu osebnemu poveljstvu in je tako postalo sestavni del SS. V upravnem odboru so bili: Himmler kot predsednik in Sievers, nekdanji knjigarnar, ki je postal polkovnik SS, kot tajnik društva. Sievers je pri vsem tem odigral pomembno vlogo in je bil avgusta 1947 obsojen v Nürnbergu na smrt. – Društvo »Ahnenerbe« je po Himmlerjevih navodilih organiziralo in financiralo večino poskusov. (Glej: »Gestapo«, stran 377, »Göring«, stran 522 in »Himmler«, strani 160 – 169). Za poskuse sta se zanimali predvsem industrija in vojska ;središče zanje pa je bil higienski inštitut bojnih enot SS v Berlinu, katerega predstojnik je bil prof. in dr. medicine Joachim Mrugovski, »vrhovni higienik SS«, ki je bil na prej omenjenem procesu tudi obsojen na smrt. – »Shirer II« pravi na straneh 1407 in 1408: »Raziskovalni projekt so končali maja 1942. Feldmaršal Erich Milch je tedaj izrazil Himmlerju Göringovo zahvalo« za pionirske eksperimente dr. Rascherja. Malo pozneje, 10. oktobra 1942, je generalni poročnik dr. Hipke, glavni sanitetni inšpektor letalstva, v imenu »nemške letalske medicine in raziskovanja« izrazil Himmlerju »globoko hvaležnost za dachauske eksperimente...«

Največ in najhujših poskusov na živih in po možnosti čim mlajših in čimbolj zdravih ljudeh so delali v taboriščih Dachau, Buchenwald, Sachenchausen, Ravensbrück in Auschwitz. V Dachauu so delali poskuse z zmanjšanim zračnim pritiskom in z ohlajevanjem teles pod navadno človeško toploto, poskuse z malarijo, s flegmonami, z morsko vodo in s kužnim vnetjem jeter ter z drugimi jetrnimi boleznimi. – Tako je npr. letalski častnik dr. Sigmund Rascher že 15. maja 1941 prosil Himmlerja za dva do tri poklicne hudodelce, da bi lahko raziskoval višinske polete, češ da je to zelo nevarno in da se zato nihče prostovoljno ne odloči za te poskuse. Himmler je seveda rad dal na razpolago jetnike, ne samo dva ali tri in ne samo poklicne hudodelce. Med temi poskusi je umrlo 70 do 80 ljudi, t. j. okrog 40%.

Nobenega dvoma ne mre biti, da so imele poskusne postaje v nemških koncentracijskih taboriščih zločinski značaj. Drugo vprašanje pa je, ali so mogli biti na teh postajah zaposleni samo agenti gestapa, kot to ocenjuje sodba. Nadaljnje vprašanje je, ali je res možno in prepričljivo primerjati obsojence – internirance: Barleta, Diehla, Krajnca, Stepišnika – jetnike, – ki so bili kot kemiki zaposleni na poskusnih postajah, kamor so prišli preko delovnega urada in njegove »statistike poklicev« in končno ali je mogoče primerjati Puflerja, ki je bil zaposlen na poskusni postaji kot steklopihač – skratka ali je mogoče vse te obsojence in njihovo kazensko odgovornost enačiti in primerjati z znanim šefom poskusov z zmanjšanim zračnim pritiskom in z ohlajevanjem teles pod navadno človeško toploto v Dachauu – dr. Rascherjem, štabnim zdravnikom letalstva, ali pa prof. dr. Schillingom, ki je kakor Rascher kot svobodni državljan vodil v Dachauu postajo, kjer so se vršili poskusi z malarijo, kot je to trdila obtožba.

V procesu so bile vse te osebe izenačene po kazenski odgovornosti in postavljene v isto vrsto. Sodba ocenjuje delovanje obsojencev na poskusnih postajah, v kakršnikoli obliki je ono bilo, kot sodelovanje pri izrazitih in težkih vojnih zločinstvih. Po oceni in logiki sodbe naj bi Puflerjevo steklopihaštvo na poskusni postaji

pomenilo kaznivo dejanje vojnega zločinstva v smislu čl. 3, točka 3 ZKLD, kot je bil tudi obsojen. O dejavnosti drugih obsojencev, ki so bili zaposleni na poskusnih postajah, bomo govorili kasneje. – Ko Kautsky na strani 262 govori o poskusih, pravi: »Poskusi so bili izvajani ne samo z odobritvijo, temveč po nalogu centralnih SS-uradov, ki jim pripada nedvomno resnična odgovornost za odvečne brutalnosti, ki so te poskuse napravile še bolj morilske in moreče, kot so ti itak morali biti, ko je že padla odločitev, uporabljati ljudi za poskusne objekte. Toda to ne osvobaja taboriščnih zdravnikov od njihove osebne odgovornosti...«

Že prej omenjeno sodišče v Nürnbergu je v sodbi, s katero je sedem oseb, ki so bile odgovorne za poskuse, obsodilo na smrt, pet oseb na dosmrtno ječo, dve osebi na 20 let, eno osebo na 15 let in eno osebo na 10 let ječe; sedem oseb – nemških zdravnikov pa je bilo oproščenih obtožbe. (Glej »Medicina brez človečnosti«, strani 314 – 317). – Sodišče je v utemeljitvi sodbe reklo takole: »Od izbruha druge svetovne vojne sem so delali zločinske – medicinske poskuse na državljanih nenemške narodnosti, na vojnih ujetnikih in na civilistih, vključujoč Žide in takoimenovane asocialne in sicer v velikem obsegu v Nemčiji sami in v zasedenih področjih. To niso bili niti posamezni poskusi niti priložnostna dejanja nekaterih zdravnikov in znanstvenikov, ki bi delali izključno na svojo odgovornost, bili so nasledek sousmerjene politike in načrtovanja na visoki vladni, vojaški in nacistični ravni; te poskuse so delali v okviru totalnega vojskovanja. Odrejali, odobravali, dovoljevali in potrjevali so jih ljudje na odločujočih položajih, ki so po vseh pravnih načelih imeli dolžnost, da bi bili vedeli o teh stvareh in vse ukrenili, da jih končajo ali preprečijo.« (»Medicina brez človečnosti«, stran 296). In še je imenovano sodišče reklo: »Če naj bo kateri od obtožencev kriv, potem mora biti to zato, ker je dokazno gradivo nad vsak razumen dvom pokazalo, da je bil obtoženec, ne glede na državljansko pripadnost ali na svoj položaj, poglavitni storilec, sostorilec, nasnovalec ali dajalec potuhe, da je privolil v ta dejanja, ali da je bil v zvezi z načrti in podjetji, ki so imela opraviti z izvajanjem vsaj dela medicinskih poskusov in drugih grozot, ki so predmet obtožbe. Ob nikakih drugih okoliščinah ne more biti obsojen.«

Ne more biti torej, po naši oceni, nobenega dvoma, da se kazenska odgovornost nanaša na tiste, ki so koncentracijska taborišča ustanovili in jih vodili, upravljali in v njih pobijali. Ne more pa ta kazenska odgovornost pasti na tiste, ki so bili v taboriščih zaprti in ki so morali opravljati dela, ki so jim bila naložena – razen pod pogoji, o katerih bomo govorili kasneje.

Kaznivo dejanje vojnega zločinstva je po kazenski zakonodaji za časa procesa (čl. 3, točka 3 ZKLD), kakor tudi po današnji (čl. 125 KZ) lahko storil tisti (ker so bili vsi obsojenci – razen Benegalija spoznani za krive kaznivega dejanja po tem členu in tej točki, ga zaradi ilustracije navajamo v celoti), »kdor je ob času vojne ali sovražnikove okupacije deloval kot vodja, organizator, odredbodajalec, pomagač ali neposredni storilec ubojev, obsodb na smrtno kazen in njihove izvršitve, zapiranja, mučenja, prisilnega izseljevanja ali odpeljave prebivalstva Jugoslavije v koncentracijska taborišča, v internacijo ali na prisilno delo; kdor namenoma povzroči gladovanje prebivalstva, prisilno raznarodovanje, prisilno mobilizacijo, odpeljavo v prostitucijo, posilstvo, prisilno prehajanje v drugo vero; kdor ob istih pogojih ovaja, kar ima za posledico v tej točki navedene ukrepe terorja in nasilja, ali kdor v enakih okoliščinah ukaže ali izvrši požig, uničenje ali ropanje javnega ali zasebnega premoženja, kdor postane funkcionar sovražnikovega terorističnega aparata ali

njegovih policijskih formacij ali uslužbencev njegovih zaporov, koncentracijskih ali delovnih taborišč ali kdor nečloveško ravna z jugoslovanskimi državljani ali vojnimi ujetniki ali kdor stori kako drugo dejanje, ki pomeni vojni zločin.«

Po sodbi naj bi obsojenci storili to kaznivo dejanje s svojim delovanjem v koncentracijskem taborišču. – Pravno gledano je izven vsakega dvoma, da je bilo možno storiti to kaznivo dejanje vojnega zločinstva, tako ob času sojenja in prej kot tudi danes, *samo naklepoma. Naklepa pa ni brez volje.* To splošno usvojeno že staro materialno kazenskopravno stališče je bilo fundirano tudi v čl. 11/II splošnega dela kazenskega zakonika, ki je stopil v veljavo dne 13. februarja 1948. V nemških koncentracijskih taboriščih pa je bila jetnikom *volja strta.* V taborišču v Dachauu je visel napis: »Hier wird dein Wille gebrochen! – Tukaj ti bomo zlomili voljo!« Tudi obtožnica pravi na strani 30: »Sleherni interniranec je bil zaradi neznosnega pritiska, ki je vladal v taborišču, zaradi straha, brez volje.« Če je bilo tako in na to kaže tudi naš prikaz razmer v taborišču ter misel, ki jo je napisal Bláha o tem okolju, o katerem pravi, »da je nerazumljivo za vsakogar, ki ga sam ni skusil« – potem naj bi sodišče v event. obnovljenem procesu pretehtalo in ocenilo, ali je sploh podan v obravnavani zadevi *subjektivni dejanski stan* kaznivega dejanja vojnega zločinstva po čl. 3, točka 3 ZKLD, v kolikor bi objektivni dejanski stan tega kaznivega dejanja tudi bil podan – kar pa po naši oceni ni.

Iz literature, ki je bila na razpolago, je namreč razvidno, da so bili interniranci, ki so bili v nemških koncentracijskih taboriščih zaposleni na poskusnih postajah oziroma opravljali kakšna dela v zvezi s poskusi – na povojnih procesih zasliševani kot priče, ne pa kot obtoženci:

Walter Neff – jetnik, ki je bil dodeljen od taboriščnega vodstva zloglasnemu Rascherju v pomoč in ki ga je ta določil za svojega tehničnega sodelavca – je bil zaslišan kot priča (glej: »Medicina brez človečnosti«, strani 49, 50, 81, 86, 87, 319). – Pri poskusih z morsko vodo je bil zaposlen jetnik Fritz Pillwein, dunajski študent kot strežnik. Bil je zaslišan kot priča (»Medicina brez človečnosti«, strani 111, 112). – V taborišču Schirnecku so v maju 1943 delali poskuse na Poljakih. Dr. Hirtz, lekarnar, je bil tam zaposlen v ambulanti kot jetnik. Poskusnim osebam je moral trikrat na dan meriti temperaturo in drugo. Zaslišan je bil kot priča. (Ista knjiga, stran 150). – V Rawensbrücku so delali poskuse s sulfamidi, presajevanjem kosti in flegmonami. Klinični pregled o izvršenih operacijah je dala dr. Zofija Maczka, poljska strokovnjakinja za rentgenologijo, ki je bila med vojno zaprta v Rawensbrücku kot politična jetnica. Delala je kot pomočnica na rentgenski postaji tamkajšnje ambulante. Bila je zaslišana kot priča. (Ista knjiga, strani 171 in 186). – V Dachauu so delali poskuse tudi s flegmonami. Pri operacijah je bil navzoč in bil zaposlen z bolniško nego politični jetnik Heinrich Stöhr. Bil je zaslišan kot priča (Ista knjiga, stran 192). – Od septembra 1944 do aprila 1945 so v Sachenhausnu in Nutzweiler-Struthofu delali poskuse z lostom in fosgenom. Ferdinad Holl, ki je bil od leta 1942 in 1943 kot politični jetnik »kapo« tistega oddelka ambulante, ki je bila od oktobra 1942 dalje na voljo »Ahnenerbe«, je moral v laboratoriju, kjer je prof. Hirt delal te poskuse, držati jetnikom roke; 10 cm nad podlahtnico so kožo namazali s kapljico te tekočine... Po približno 10 urah, nemara je bilo tudi nekoliko dlje, so se pokazale opekline in sicer po vsem telesu... Nekateri so oslepeli. To so bile strašne bolečine, tako da si komaj vzdržal in se mudil v bližini jetnikov. Pri poskusih s tekočim plinom, ki jih je delal omenjeni prof. Hirt, je moral sodelovati tudi jetnik Ferdinand

Holl, ki takole opisuje te poskuse: »Delal sem tudi s kisikom, da bi dihala spet začela dihati. Nekateri so se zaradi pomanjkanja zraka tudi zadušili, če se nam ni posrečilo, da bi jih obudili. Bile pa so to prav iste opekline, tako približno iste, kakor pri prvih (poskusih). Videl sem pljuča teh ljudi, ki so jih takoj nato secirali v Ahnenerbe; ta pljuča so bila še tako velika, kakor polovica jabolka, razžrta, polna gnoja.« Ferdinad Holl je bil zaslišan kot priča. (Ista knjiga, strani 202, 203, 204). – Jetnik zdravnik v Dachauu dr. Anton Pacholeg, ki ga je Rascher uporabljal kot pomočnika, je glede višinskih poskusov izpovedal tole: »Sam sem gledal skozi opazovalno lino poskusne komore, kako je neki jetnik zdržal tako dolgo v brezzračnem prostoru, dokler se njegova pljuča niso raztrgala. Nekateri poskusi so povzročili v glavah ljudi takšen pritisk, da so zblazneli...« Dr. Pacholeg bi bil moral biti umorjen, da bi bil tako odstranjen kot priča, vendar se mu je v začetku 1944. leta posrečilo pobegniti in je tako po vojni kot dragocena priča razkril zanimive podatke. (Glej »Gestapo«, strani 3, 7 in 9). – Prof. dr. Bláha, avtor že večkrat citirane knjige »Medicina na krivih potih«, piše na strani 102 in 103: »Kadar ni bilo dr. Rascherja, pa so me nekajkrat celo poklicali – saj sem bil zaradi obdukcij tako posvečen v vso to zadevo – da sem kot kirurg nestrokovnjakoma kemikoma pomagal zdaj pri pripravi vratnih žil, zdaj pri zaustavljanju krvavenja.« Dr. Bláha ni bil nikoli obtoženec, pač pa ena glavnih prič zoper taboriščne zdravnike na nürnberškem procesu in pozneje ugleden profesor na praški medicinski fakulteti. Februarja 1946 je prejel od tožilstva ZDA (prav tako od sovjetskega in francoskega) veliko zahvalo in oceno za svoje izpovedi in za stališče pri mednarodnem procesu.

Kot kažejo navedena nova dejstva in novi dokazi – organi pregona in sojenja v *zunanjem* svetu niso poklicali na kazensko odgovornost bivših internirancev v nemških koncentracijskih taboriščih, ki so bili zaposleni na poskusnih postajah, čeprav je bilo njihovo »sodelovanje«, kot smo na kratko prikazali, neprimerno pomembnejše kot Diehlovo prepariranje in preiskovanje komarjev na malarijski postaji ali Krajnčeva analiza krvi na postaji za višinske poskuse in nato delo na pektinskih preparatih ali Stepišnikovo delo na pektinskih preparatih ali pa Puflerjevo steklopihaštvo na poskusni postaji in delo na poskusih s pektinskimi preparati, ki so jih uporabljali za izdelavo hemostatičnih zdravil, t. j. zdravil za ustavitev krvavenja in to v obliki injekcij kakor tudi tablet. – Interniranec ni bil človek, ki je bil sam sebi gospodar in se je lahko svobodno odločal.

Če ne potegnemo razmejitvene črte med pripadniki SS, ki so v okviru taborišč-nega vodstva sestavljali oblastni taboriščni upravni aparat, in političnim oddelkom, kot taboriščnim gestapom na eni strani in interniranci na drugi strani, pa četudi so ti opravljali razne dolžnosti v posameznih taboriščnih institucijah, ki jih ocenjujemo kot zločinske in smatramo delo na teh institucijah v »kakršnikoli obliki« je ono bilo, za težko vojno zločinstvo, kot ocenjuje to sodba – potem prihajamo do *kolektivne* odgovornosti in enačenja npr. Rascherja in Schillinga z obsojenci v tem procesu. To bi pomenilo prezreti položaj oziroma status posameznih ljudi v taborišču. Člen 10 statuta, ki je citiran v knjigi »Nürnberški proces«, na strani 515, pravi: »... Pristojna nacionalna oblast vsakega signatarja ima pravico, da postavi člane tako označene organizacije pred sodišče. Vendar pa sodni senat priključuje nekatera priporočila, da ne bi po nedolžnem obsojali ljudi zgolj po teoriji o skupinski kriminalnosti«.

Pred vojaškim sodiščem v Nürnbergu avgusta 1947 sta bila celo nemška zdravnika dr. Romberg, vodja oddelka na nemškem zavodu za letalske poskuse in dr.

Ruff, ravnatelj instituta za letalsko medicino nemškega zavoda za letalske poskuse – torej svobodna državljana in visoka ter pomembna funkcionarja, zapletena v zločinske poskuse v Dachauu – oproščena. Vojaško sodišče pravi v svoji oprostilni sodbi med drugim: »Odločitev o vprašanju krivde ali nekrivde teh obtožencev je težka in ne bi bili pravični, če tega ne bi priznali. Ne moremo izpodbiti, da v dokaznem gradivu marsikaj vzbuja vsaj hudo sumnjo, da sta bila obtoženca Ruff in Romberg zapletena v hudodelske poskuse v Dachauu. Skoraj vse dokazno gradivo pa je v tem pogledu dokazovanje po indicijah... Indicije se morajo ne samo ujemati s krivdo, nasprotovati morajo tudi nekrivdi. Tako dokazno gradivo je nepopolno, če je res, da je vse, kar skuša dokazno gradivo dokazati, resnično, vendar pa je lahko resnična tudi druga pametna domneva o nekrivdi. Zakaj, samo če je izključena vsaka druga razumna domneva, razen domneva o krivdi, dobijo čiste indicije dokazno moč. Zatorej mora dokazno gradivo biti sklenjena in nepretrgana veriga indicij, da moremo izločiti vse druge razumne domneve, razen domneve o obtožencevi krivdi, preden je sodišče upravičeno, da obtoženca spozna za krivega samo po indicijskem dokazovanju«... (»Medicina brez človečnosti«, stran 69). Če te misli držijo za pomembne nemške funkcionarje in njihovo dejavnost v zvezi s poskusi v Dachauu, kako neprimerno bolj morajo veljati za brezpravne internirance, med katere so spadale tudi v tem procesu obsojene osebe.

Izvrševanje poskusov opisujejo podrobneje tudi: »Shirer II«, na straneh 1398 – 1414, »Kautsky«, na straneh 260 – 262 in 293 – 300 in »Berben«, na straneh 123 – 135 in še druga literatura. – V zvezi s poskusi je treba močno podčrtati in poudariti na osnovi literature ugotovljeno dejstvo, da so bili poskusi *časovno terminirani*, o čemer bo podrobneje govora pri onih obsojencih, pri katerih pride to dejstvo zlasti v poštev (kot npr. Krajnc in Stepišnik).

ad 7.

Bolnica (revir), ki je služila gestapu v Dachauu za uničevanje bolnikov in internirancev.

Literatura dokazuje, da je bila bolnica in razmerje v njej v začetnih taboriščnih letih taka, kot jo opisuje sodba na strani 572. Sodba pa pravi dalje, da je bolnica (revir) služila gestapu v Dachauu za uničevanje bolnikov in internirancev. Toda Bláha navaja v svoji knjigi, zlasti na straneh 68 in 69 glede bolnice sledeče mnisli: Zlasti do spomladi 1943 je jasno, da so SS-ovci in tudi posamezni interniranci – kriminalci, ki so bili zaposleni v revirju kot strežniki, bolničarji in drugače, imeli veliko prilike za izvrševanje zavestnih zločinstev, toda od spomladi 1943 dalje je dobival revir polagoma drug karakter. Po hudih izgubah v zimi 1941/42, ki so jih utrpele nemške armade, so se nekako od srede 1942. leta dalje začele polagoma spreminjati razmere tudi v koncentracijskih taboriščih, tako tudi v Dachauu. Spremenila se je uprava taborišča v tem smislu, da je namesto vsemogočnih raportführerjev in komandantov, kakor tudi kapojev postala najpomembnejša taboriščna oblast »Arbeitseinsatz – delovni urad«. Vsakdo, ki je mogel vsaj malo delati, je moral opravljati, kar mu je bilo ukazano. – Vodstvo taborišča je stremelo za tem, da bi jetniki pri delu kar največ iztisnili iz sebe, zato je bilo treba ljudi zdraviti, čeprav so bile za to možnosti minimalne. S tem se je spremenil tudi red v bolniškem revirju. Spremembe se seveda niso zgodile kar čez noč, temveč zelo počasi. V revirju so nastajale spremembe, posebno v obdobju 1943 – 1944, ko je prišlo iz vse okupirane Evrope v dachau-

sko taborišče veliko število zdravnikov in bolničarjev, ki so bili dodeljeni na delo v revirje. Revir je torej vsaj od sredine 1942 dalje polagoma izgubljal izključno zločinski karakter in je – ne zaradi spremembe SS-ovcev v humanejše ljudi – v poznejšem obdobju zasledoval v bistvu vendarle humane cilje in to zaradi vojaških potreb nacistov. Mnogi interniranci – zdravniki, bolničarji in drugo revirsko osebje so za ceno svoje lastne življenjske varnosti opravljali humana dela in tako v okviru danih možnosti lajšali trpljenje internirancem in vplivali na izboljšanje razmer, ne samo v revirju, temveč tudi v taborišču.

V podobnem smislu opisuje bolnico (revir) v Dachauu tudi dr. Lojz Kraigher iz lastnih zapazitev kot zdravnik – interniranec. Na kratko prikazane njegove misli so: Do Stalingrada v taboriščni bolnišnici sploh niso zdravili zdravniki. Zdravniško službo so opravljali – strežniki, pa ne – bolniški, saj niso imeli nobene strokovne izobrazbe, ampak preprosto – strežniki... Tudi operirati so znali... saj so bila taborišča vendar – uničevalnice, načrtne uničevalnice!

Tako je bilo v blaženih časih nemških sanj po svetovnem gospostvu, v časih bliskovitih Hitlerjevih zmag in njegove pobesnele veličinske blaznosti, ko je videl že na kolenih pred seboj vso zmrcvarjeno Evropo... Tako je bilo – pred Stalingradom... Tiho, skoraj neopazno so se začele premikati kulise. Celo jetniki sami in njihovi bolniki so zelo pozno zapazili, da se je vseeno – nekaj spremenilo... V revirju, pravijo, zdravi baje – zdravnik – zdravnik jetnik! Prvi zdravnik v bolnišnici kaceta... In tudi operira baje – zdravnik – A strežniki? – No, ti so še gospodje in gospodarji, kakor so bili prej... Vkljub vsemu: – načrtnost uničevalnice se je začela krušiti. Vsaj na enem koncu so se polomile osi pri kolesih mučilnega in morilnega Hitlerjevega stroja.

Tako je nekoliko lažje razumljivo, zakaj so začeli prejemati gestapovski podajači v podjarmljenih deželah navodila, da dobavijo za kacete nekaj praktičnih zdravnikov... Občutek negotovosti je po Stalingradu pri Hitlerjevem SS-ovskem zdravniškem štabu polagoma tako narasel, da so sklenili vsaj zabrisati dosedanje metode uničevanja bolnih internirancev. Saj je bilo jasno, da bodo po vojni najbolj vidna, najbolj kričeča vprav zverinstva v bolnišnicah, ki bi morale biti – zdravilišča. (Glej: dr. Lojz Kraigher: »Na robu življenja, Fragment iz dachauskih ječ«, strani 108 – 112).

Spreminjal se je torej čas in z njim tiste razmere v dachauski bolnišnici, o katerih je »Berben« na strani 106 zapisal: »Razen silno redkih izjem so ti zdravniki (lagerartzi) bolj opazovali svoje bleščeče škornje, kakor pa temparaturne liste« in so »svoje znanje bolj uporabljali za ubijanje, kakor za zdravljenje«. – To, kar je bilo rečeno o bolnišnici (revirju), velja tudi za laboratorije, kamor so začeli prihajati strokovnjaki – kemiki in to ne glede na to, če pravi Krajnc v preiskavi na listu 324, da je bilo to v interesu gestapovskega vodstva, da so delali v laboratoriju Košir, Fakin in Ličen ter seveda tudi on in še nekateri obsojenci. – Prišel je namreč že tisti čas, v katerem je zloglasni šef poskusov z zmanjšanim zračnim pritiskom in z ohlajevanjem pod navadno človeško toploto v Dachauu, dr. Rascher (Stabartz der Luftwaffe) – smatral kot koristno in potrebno, da si je dal izstavljati od posameznih izpuščenih jetnikov zahvalna pisma, ki naj bi mu prišla prav.

Od obsojencev sta bila v taboriščni bolnici zaposlena Košir Mirko in Ličen Vla-

dimir kot kemika v laboratoriju ter Gasser Paul kot strežnik. Košir je prišel v Dachau sredi februarja 1944, Ličen v jeseni 1944, Gasser pa marca 1942.

Da bolnica ni bila ves čas uničevalna ustanova, dokazuje tudi dokument, ki je objavljen v knjigi »Buchenwald«, na straneh 165 in 166. Gre za dopis glavnega gospodarskega urada SS vsem taboriščnim zdravnikom z dne 28. decembra 1942. leta pod štev. D III/Az: 14 h (KL) 12. 42 Ig/Wy – kot »tajno«. V tem dopisu je rečeno med drugim: S tako visoko umrljivostjo se število jetnikov ne bo nikoli spravilo na tisto višino, kot je ukazal Reichsführer SS. Pravi taboriščni zdravniki se morajo zato z vsemi razpoložljivimi sredstvi založiti za to, da se umrljivost v poedinih taboriščih bistveno zniža. Ni oni najboljši zdravnik v koncentracijskem taborišču, ki misli, da mora vzbuditi pozornost z neprimerno trdoto, ampak tisti, ki vzdržuje delazmožnost z nadzorovanjem in izmenjavo poedinih delovnih mest... Reichsführer SS je zapovedal, da se mora umrljivost brezpogojno zmanjšati.

Na osnovi navedenih novih dejstev in dokazov utegne v event. obnovljenem postopku priti sodišče do drugačnega dokaznega zaključka, da namreč bolnice in njenih laboratorijev ni ustanovil in vodil gestapo in da so te institucije v Dachauu zasledovale v bistvu humane cilje – zlasti pa tam zaposleni jetniki – interniranci, bodisi zdravniki, kemiki ali strežniki – ne glede na to, da do tega ni prišlo zaradi humanih motivov na strani nacistov. – V decembru 1945 je ameriško vojaško sodišče v Dachauu izreklo sodbo, v kateri je dobesedno stalo: »Obtožbi in njenim pričam se je posrečilo nedvomno in jasno dokazati, da je bilo koncentracijsko taborišče v Dachauu kraj, kjer je bilo človeško dostojanstvo stotisočev civilnih pripadnikov narodov, ki so bili v vojni z Nemčijo, globoko ponižano, kjer so jih mučili in pobijali. Isto se je zgodilo v Dachauu s tisoči vojnih ujetnikov istih narodov, v nasprotju z vsemi mednarodnimi določbami in pravnim redom. Zato so skupaj in brez razločka odgovorni vsi, ki so na kakršenkoli način bili pri tem udeleženi, bodisi vodje ali poveljniki, bodisi izvrševalci ali administrativni upravitelji, bodisi tisti, ki so z orožjem v roki preprečevali jetnikom, da bi ušli svoji usodi. Iz tega razloga so bili vsi spoznani za krive v smislu obtožbe.« (Glej: »Bláha«, stran 263, 264).

Ne more biti nobenega dvoma, da beseda *»vsi«* v omenjeni sodbi ne pomeni kolektivne odgovornosti, ampak *individualno* in se nanaša na osebje vsega SS-ovskega taboriščnega aparata od poveljnika taborišča do stražarjev na stolpih, ki so doprinesli vsak svoj delež pri taboriščnih strahotah in zločinih. Prav tako pa ne more biti dvoma, da se omenjena sodba ne nanaša na jetnike, čeprav ta položaj sam po sebi interniranca še ne more oprostiti vsake krivde in kazni, če je kot interniranec storil določeno kaznivo dejanje pri izvrševanju odrejenih in naloženih mu dolžnosti na lastno pobudo ali na pobudo drugih, ali pa druge napeljeval h kaznivim dejanjem.

Za nobenega od obsojencev, ki so bili zaposleni v bolnici oziroma njenih laboratorijih, ni nobenega dokaza za kaj takega in je bil npr. Ličen spoznan za krivega le, da je dobil nalogo organizirati (niti ne – da je organiziral!) bakteriološki laboratorij v bolnici. Košir je bil obsojen, da je v revirju po odhodu agenta gestapa in vojnega zločinca Lična prevzel njegovo mesto v laboratoriju in se s tem vključil v uničevalni aparat gestapa. O Gasser Paulu bo govora kasneje. – Na osnovi prej ponudenih novih dejstev in dokazov bi utegnilo v eventuelno obnovljenem postopku priti sodišče do zaključka, da bakteriološki laboratorij bolnice v času, ko sta bila v Dachauu Ličen in Košir, ni mogel nikakor biti ustanova za uničevanje internirancev –

nikoli pa aparat gestapa. – Še več: Po »Kogonu« (stran 148) ni bilo koncentracijskega taborišča, v katerem so imeli prevladujoč vpliv politični jetniki, kjer ne bi taisti – bolnice, ki je bila strahotno področje delovanja SS – istočasno ne napravili kot rešilno postajo za neštete tovariše. Niso bili samo bolni po možnosti resnično ozdravljeni, ampak tudi zdravi, ki so bili v nevarnosti pred transporti smrti ali smrtnimi obsodbami – so bili zapisani kot bolni, da bi bili obvarovani pred prijetjem od strani SS. V posameznih primerih, če ni bilo nobene druge možnosti več, se je pustilo tiste, ki so bili v nevarnosti, pro forma umreti in pod imeni resnično umrlih naprej živeti. – Seveda bo veljalo to Kogonovo prikazovanje bolnice primarno za tisto obdobje, ki sta ga opisala že omenjena zdravnika, dr. Kraigher in dr. Bláha.

ad 8.

Provokatorska tkzv. antifašistična organizacija, ki je bila organizirana na iniciativo gestapa, s pomočjo katere je ta demoraliziral in korumpiral najboljše elemente v taborišču in jih odvračal od kakršnihkoli konkretnih akcij.

Kot enega nadaljnjih »dokazov«, da so bili obsojenci gestapovski agenti, navaja sodba ustanovitev komiteja v Dachauu, katerega ocenjuje kot gestapovsko organizacijo, ki je služila gestapu poleg drugega za dušitev odpora med interniranci in ki je bil ustanovljen na iniciativo gestapa, ki ga je tudi vodil. Ta organizacija je bila, po zaključku sodbe, zločinska organizacija posebno nevarne vrste, katero je gestapo zamislil in ji odredil delovanje v sklopu svojega uničevalnega sistema. Po stališču sodbe je bila to organizacija, s pomočjo katere je gestapo demoraliziral in korumpiral najboljše elemente v taborišču in jih odvračal od kakršnihkoli konkretnih akcij. Še več: sodba zaključuje, da je provokatorsko vodstvo te organizacije, v kateri so bli obtoženci Oswald, Diehl, Juranić in Barle, ves čas budno kontroliralo poštene komuniste in o njih obveščalo gestapo in doda, da ne gre samo za Čučkovića Sima, ampak je na isti način kot Čučković bilo uničeno ogromno število najboljših antifašistov, ki niso klonili pod pritiskom in so postali žrtve izdaje provokatorskega vodstva gestapovske organizacije.

Nastanek, značaj, vloga in pomen dachauskega in buchenwaldskega komiteja je bila obravnavana že v doslej obnovljenih procesih – zlasti v obnovitveni zadevi Bohinc – Kopač – dr. Vidmar (I Kr 36/70) in to tako na osnovi literature kot tudi na osnovi zaslišanj posameznih prič – internirancev. Za komite v Dachauu je bilo ugotovljeno, da je bil ustanovljen pod precejšnjim vplivom avstrijskih pa tudi nemških komunistov – kar je razumljivo, saj so bili nekateri od teh v Dachauu od priključitve Avstrije k rajhu, drugi pa od prihoda nacistov na oblast in so imeli največ izkušenj v ilegalnem delu. Iniciativo za ustanovitev tega komiteja je dal zlasti avstrijski komunist Lauscher Josef, ki se v obravnavani kazenski zadevi omenja kot eden najpomembnejših agentov gestapa, ki je bil Diehlu in drugim obsojencem glavna gestapovska povezava navzgor. Ta isti Lauscher je bil na XV. kongresu KP Avstrije, ki se je vršil od 1. do 4. novembra 1951, izvoljen v CK in njegov politični biro; prav tako je bil izvoljen v ista foruma na XVI. kongresu, ki se je vršil od 13. do 16. maja 1954; v ista foruma je bil izvoljen na XVII. kongresu, ki je trajal od 28. do 31. marca 1957, kakor tudi na XVIII. kongresu, ki je bil od 1. do 3. aprila 1961. Isti Lauscher, čigar ime se ponavlja in ponavlja v smislu gestapovskega agenta skozi vso preiskavo, kakor tudi na glavni obravnavi, je bil 30. 9. 1952 – to je nekaj več kot štiri leta po izrečeni obravnavani sodbi – po Vrhovnem sodišču SRS v obnovitveni zadevi Mar-

čan Jožeta ocenjen kot pozitivna in progresivna osebnost. Marčan Jože je bil namreč s sodbo Okrožnega sodišča v Ljubljani z dne 20. 9. 1949, opr. štev. K 229/49 spoznan za krivega, da je neugotovljenega dne decembra 1943 v Ljubljani in Dachauu pristal na sodelovanje z gestapom ter kot tak v taborišču Dachau obveščal agenta gestapa Lauscherja o vsem, kar je vedel o sointernirancih.

V obnovitvenem predlogu je javni tožilec LRS o zaslišanju prič navedel glede Lauscherja v svojem predlogu (list 84 Marčanovega spisa), da je Lauscher kot blokovni starešina preskrbel marsikomu ugodnejše mesto in da je šlo pri tem predvsem za znane napredno usmerjene ljudi, partizane in aktiviste NOV, da pa od več deset primerov ni bilo nobenega primera, ki bi prišel po priporočilu Lauscherja na slabše. Vrhovno sodiče LRS je v svojem sklepu (list 86 Marčanovega spisa) take trditve usvojilo in ugodilo zahtevi za obnovo kazenskega postopka (prilagamo zadevni spis Okrožnega sodišča v Ljubljani K 229/49 – K 317/52 in fotokopije zadevnih strani omenjenih kongresov KP Avstrije). Po naši oceni ni v skladu z logiko, da je ista oseba v enem procesu ocenjevana kot agent gestapa, ki ima na zvezi številne druge agente, v drugem procesu se pa ta ista oseba oceni kot progresivna. Stvar sodišča v eventuelno obnovljenem procesu bi bila, da ta nova dejstva in nove dokaze skupno s prej izvedenimi dokazi ponovno oceni.

Sicer pa ne gre v obravnavani kazenski zadevi samo za negativno oceno in prikaz Lauscherja kot gestapovskega agenta, ampak se tako ves čas preiskave, kakor tudi glavne razprave ocenjujeta npr. tudi: Freihaut Franz in Tschofenig Josef, ki naj bi bila tudi povezana z obsojenci kot gestapovska agenta z gestapovskimi agenti. Razen priznanj obsojencev ni v celotnem spisovnem materialu najti nobenih dokazov niti indicev za taka sumničenja. Na XV. kongresu KP Avstrije je bil Freihaut Franz izvoljen v centralno kontrolno komisijo, Tschofenig Josef pa v CK in v organizacijski biro CK. Na XVI. kongresu je bil Freihaut Franz izvoljen v centralno kontrolno komisijo, Tschofenig Josef pa v CK. Na XVII. kongresu KP Avstrije je bil Freihaut Franz izvoljen v centralno kontrolno komisijo, Tschofenig pa v CK. (Navedeni kongresni materiali se nahajajo v knjižnici Fakultete za sociologijo, politične vede in novinarstvo v Ljubljani.) – Tudi ta nova dokazana dejstva zaslužijo vsekakor novo presojo in oceno. Čeprav sodba ne operira z navedenimi imeni, so pa v preiskavi, kakor tudi na glavni obravnavi, bila v samoobremenjevanju oziroma v medsebojnem obremenjevanju obsojencev zelo pogostokrat izgovorjena v smislu in vlogi agenturne povezave in ne more biti dvoma, da je to igralo pomembno vlogo pri oceni sodišča glede *temeljne inkriminacije* – gestapovske agenture obsojencev. Saj je v pravnomočni sodbi rečeno na strani 571: »Sodišče smatra, da delovanje onih obtožencev, ki so kot gestapovski agenti bili zaposleni v Arbeitseinsatzu ali so sodelovali z njim, predstavlja vojno zločinstvo.« V zvezi s poskusnimi postajami pravi sodba na 571 strani: »... Na teh postajah so mogli biti zaposleni *samo agenti gestapa*, ker so samo oni smeli vedeti za strašne zločinske poskuse, ki niso služili napredku, temveč premišljenemu in sadističnemu uničevanju ljudi.« V zvezi z bolnico (revirjem) – pravi sodba na strani 572: »... Toda iz tega ne sledi, da so bili vsi, ki so bili zaposleni v revirju, gestapovski agenti in vojni zločinci. Vsakdo pa, ki je prišel v revir kot gestapovski agent, je v njem delal v smislu uničevalne linije gestapa, je vojni zločinec, kar velja tudi za obtoženca Lična in Koširja, ki sta delala v laboratoriju bolnice. – Pravnomočna sodba torej jasno pove, da ni bil vsak, ki je bil zaposlen v revirju, že zaradi tega vojni zločinec, ampak samo tisti, kdor je tja prišel *kot gesta-*

povski agent. Sodba je tu delno pravilno uporabila logiko. Kajti, če bi bil gestapovski agent in vojni zločinec vsak, kdor je bil zaposlen na revirju, potem bi morali proglasiti za vojne zločince in gestapovske agente ter procesuirati številne zdravnike raznih evropskih narodnosti, pa tudi slovenske, ki so bili zaposleni v revirju, kot npr.: dr. Mis, dr. Kraigher, dr. Arko, dr. Mahkota, dr. Korsika in drugi. Ne – ti jetniki niso bili gestapovski agenti in vojni zločinci – vojni zločinci so bili le tisti jetniki, *ki so prišli na revir kot gestapovski agenti.* – In končno – vsi obsojenci razen Benegalija so po osvoboditvi *kot gestapovski agenti* stopili v tujo obveščevalno službo in izvrševali dejanja, navedena pod I. sodbe. Gestapovska agentura je torej *temelj,* na katerem sloni celotna zgradba pravnomočne sodbe. Da je res tako, dokazujejo tudi sodbeni razlogi na njeni 574. strani, ko pravi: »Neosnovana je obramba branilca obtoženega Oswalda, da je isti kot pomočnik sobnega starešine delal samo na rednem oskrbovanju ležišč ter da to zadeva samo hišno, ne pa politično disciplino. Sodišče je zavrnilo to obrambo, ker je ugotovljeno, da je obtoženi Oswald opravljal to funkcijo *kot gestapovski agent* in je kot tak bil gestapovski priganjač, vključen v celoten zločinski aparat gestapa v taborišču.« – Tudi ta sodbeni zaključek kaže, *da celotna konstrukcija sodbe z gestapovsko agenturo ali neagenturo stoji ali pade,* saj bi bil sicer absurd, če bi »oskrbovanje ležišč« šteli za gestapovski posel in vojni zločin. Vzeto v celoti: sodišče smatra na strani 573 sodbe, da so obtoženci, ki so stopili v službo gestapa, kot agenti – provokatorji in pod krinko komunistov izvrševali vojne zločine, zagrešili vojna zločinstva najtežje vrste.

Dejavnost komiteja v Dachauu je bila zlasti v organiziranju ekonomsko-socialne pomoči (smeh v razpravni dvorani, ko je Barle izjavil, da je odgovarjal v komiteju za socialno pomoč – kaže samo na usodno nepoznavanje taboriščnih razmer, o katerih bo še govora, glej list 129 razpravnega zapisnika). Ta pomoč je bila organizirana v okviru kolektivov, v katerih je bila nudena pomoč vsem internirancem – članom kolektiva, tudi tistim, ki niso dobivali paketov s hrano. Organizirana je bila zdravstvena pomoč tistim bolnim in slabotnim osebam, ki jim je grozila nevarnost, da bi bili določeni za transport. V cilju krepitve morale pri internirancih je komite organiziral politično propagando in obveščanje o položaju na bojiščih in uspehih NOB v Jugoslaviji; trudil se je ohraniti protifašistične kadre s tem, da je komite (preko zvez s komunisti tudi drugih narodnosti, ki so bili zaposleni na takih mestih, da so lahko pomagali) mnogim takim internirancem preskrbel delovna mesta in jih tako rešil pred negotovo obsodbo; komite se je boril, da pridejo na mesta starešin in vodij delovnih skupin osebe, ki bodo imele boljši odnos do internirancev, kakor so ga imeli kriminalci, ki so ponavadi bili zvesti SS-ovcem pri izvajanju taboriščnega terorja. O velikem pomenu take aktivnosti komiteja smo govorili že prej. V okviru svoje obveščevalne službe je komite uspeval odkrivati narodnoosvobodilni borbi sovražne elemente, od katerih je bilo po osvoboditvi taborišča Dachau 18 zaprtih in prepeljanih v domovino. Zasluga komiteja je bila, da ogromna večina internirancev ni nasedla antikomunistični propagandi, ki so jo širili posamezni elementi, temveč je sledila politiki komiteja in se je vrnila v domovino. Komite je deloval v smeri odpravljanja separatizma ter je v tem cilju uspešno povezoval gibanja različnih jugoslovanskih nacionalnih skupin z gibanjem in organizacijo drugih narodnosti v taborišču, itd.

Tudi komiteji po drugih nemških koncentracijskih taboriščih so bili v dosedanjih obnovitvenih zadevah ocenjeni pozitivno, kot nosilci antinacistične borbe, v

kateri so mnogi njegovi člani žrtvovali svoja življenja. Tako je npr. sodba, ki se je nanašala na obsojenega Vekoslava Figarja in Ivana Ranzingerja, ocenila Internacionalni taboriščni komite v Buchenwaldu kot »provokatorski internacionalni komite«. Toda v knjigi »Buchenwald« je na straneh 409 – 414 dana Internacionalnemu komiteju in komitejem posameznih narodnosti vseskozi progresivna in pozitivna ocena. O antinacistični aktivnosti komiteja v Buchenwaldu je govora še na mnogih mestih v knjigi »Buchenwald«, kot npr. na straneh 325, 326, 336. V isti knjigi je na straneh 445 – 450 poročilo o jugoslovanskem ilegalnem komiteju. Iz tega poročila je razvidno, da je bila dejavnost tega komiteja *v bistvu enaka* kot komiteja v Dachauu (prevod tega poročila je bil priložen naslovu v že omenjeni obnovitveni zadevi I Kr 36/70).

Tudi VI. kongres ZK Slovenije se je o delu antifašističnih organizacij, ki so jih v taborišču Buchenwald ustanovili interniranci v svojem skupnem boju zoper nacistični teror, izjasnil, da jim tudi ZK Jugoslavije in drugi družbenopolitični dejavniki pri nas s svojim odnosom dajejo in jim bodo še naprej dajali priznanje. Individualne Ranzingerjeve in Figarjeve krivde ni mogoče posploševati na celotno organizacijo odpora v Buchenwaldu; v tem duhu je potrebno tudi razumeti obsodbo obeh imenovanih (V. kongres ZK Slovenije – ČZP »Komunist«, Ljubljana, marca 1969, stran 473).

Pozitivna in progresivna vloga nacionalnih in Internacionalnega komiteja pa ni opisana samo v knjigi »Buchenwald«, ampak tudi v drugi literaturi. Antifašistična aktivnost in celo sabotažno delovanje, do katerega je prišlo na iniciativo in pod vodstvom nacionalnih in Internacionalnega komiteja, je danes dokazana z obsežno literaturo. Tako je npr. ta antinacistična aktivnost dokumentirana v knjigah: »Otpor u žicama« – Sećanja zatočenika – knjiga I na straneh 241, 250, 257 – 261, 271 – 277 (Centralna knjižnica Vrhovnega sodišča SRS št. 1979 4/1); »Otpor u žicama« – Sećanja zatočenika – Knjiga II na straneh 373, 374 in 375 (ista knjižnica); »Goli med volkovi«, na straneh 22, 23, 24, 27, 39, 111, 114, 117, 126, 130, 132, 133, 147, 183, 200, 207, 235, 244, 245, 261, 288, 289, 299, 319. (To knjigo je napisal Bruno Apitz, ki je bil sam več let v nemških koncentracijskih taboriščih, izdala jo je Mladinska knjiga v Ljubljani 1966). Tudi dr. František Bláha, ki je sam doživljal dachausko življenje, govori na strani 210 svoje knjige o aktivnem boju jetnikov. Že omenjeni profesor Kogon govori v svoji že citirani knjigi na straneh 308, 309 in 310 (ki jih prilagamo v prevodu) v poglavju: »Permanentni podzemeljski boj med SS in antifašističnimi silami v taborišču«, da so si politični jetniki prizadevali dobiti v svoje roke upravni aparat ali ga obdržati v svojih rokah, da bi se uveljavili z vsemi razpoložljivimi sredstvi proti SS, in da so, ne lahko samo obstali v trdem boju za obstoj, ampak da bi tudi po možnosti prispevali pri splošnem razkroju in premagovanju sistema. V več kot enem taborišču so vodeči politični priporniki skozi leta opravili žilavo, smrt prezirajoče delo te vrste. Na strani 330 pravi, da so si vse večje nacionalne grupe ustvarile *tajne* organizacije – Čehi, Jugoslovani, Poljaki, Rusi, Francozi, Belgijci in Holandci.

Seveda je bila itenziteta te antinacistične aktivnosti po posameznih nemških taboriščih različna – odvisna predvsem od števila političnih jetnikov. Tako je ta aktivnost v Buchenwaldu dosegla zbiranje znatnih količin orožja in formiranja ilegalnih borbenih grup, kot je to podrobneje navedeno v knjigi »Buchenwald«, na

straneh 506–516 – s svojim »ofenzivnim in defenzivnim« planom, kar v Dachauu po razpoložljivi litaraturi ni bilo doseženo do take mere.

Niti literatura niti izjave prič v doslej obnovljenih procesih, kakor tudi zaključki Vrhovnega sodišča SRS, ki jih je napravilo na osnovi literature in prič v že obnovljenih zadevah, pa ne dajejo prav nikake opore za to, da bi delu antifašističnih organizacij v Buchenwaldu dali priznanje, komite – antifašistično organizacijo v Dachauu pa ocenjevali kot »provokatorsko, zločinsko organizacijo posebno nevarne vrste, katero je gestapo zamislil in ji odredil delovanje v sklopu svojega uničevalnega sitema«, kot je to storila pravnomočna sodba. Nasprotno – v tem predlogu navedena nova dejstva in novi dokazi utegnejo dati komiteju v Dachauu popolnoma drugačno oceno, pomen in vlogo, kot sta to storili obtožba in pravnomočna sodba, ki sta s tako negativno oceno utemeljevali tudi individualno krivdo obsojencev, oziroma so bili nekateri od njih celo obtoženi in obsojeni, ker so ustanovili to »gestapovsko« organizacijo ali v njej sodelovali. Na podlagi novih dejstev in novih dokazov bi sodišče v event. obnovljenem postopku utegnilo oceniti komite kot progresivno antifašistično organizacijo, ki je v boju proti nacizmu odigrala v okviru dejanskih okolnosti pomembno vlogo.

Za čim objektivnejšo in pravičnejšo oceno aktivnosti komiteja v Dachauu utegne biti koristen vsaj bežen in bistven prikaz miljeja, razmer in vzdušja v Dachauu in nemških koncentracijskih taboriščih sploh. Že v začetku leta 1937 je Himmler v nekem govoru rekel: »Taborišča obdaja bodeča žica, električna žica. Samo po sebi se razume: če kdo stopi na prepovedan predel ali prepovedano pot, se strelja. Če kdo na delovnem mestu... samo nakaže, da bi rad ušel, se strelja. Če je kdo predrzen in se upira, kar se tu in tam zgodi... preide v samico, temnico ob kruhu in vodi, ali pa... prosim, ne ustrašite se, ravnam se po starem pruskem kaznilniškem redu iz let 1914 do 1918 – dobi v hudih primerih 25 udarcev.« (Glej »Buchenwald«, stran 25).

Vso grozo in krutost nemških koncentracijskih taborišč kažejo že pravila, ki jih je 1. novembra 1933 sestavil poveljnik taborišča Dachau Theodor Eicke. Pozneje so bila ta pravila uveljavljena povsod, ko je imenovani postal poveljnik vseh taborišč.

Čl. 11 teh pravil pravi: »Obešeni bodo vsi, ki bi zagrešili kot agitatorji naslednje: politizirali, sovražno govorili ali prirejali sestanke, sestavljali skupine in se potikali naokrog z drugimi; podžigali propagando s pripovedovanjem o zverstvih v taboriščih ter zbirali resnične ali zlagane podatke o koncentracijskih taboriščih; takšne informacije sprejemali, jih zakopavali, govorili o njih komu drugemu, jih tihotapili iz taborišč tujim obiskovalcem itd.«.

Čl. 12: »Ustreljeni na kraju samem ali pozneje obešeni pa bodo tisti, ki bi: telesno napadli stražarja ali SS-ovca, ne ubogali ali lenarili med delom... vpili, razgrajali, hujskali ali govorili med pohodom ali pri delu.« (Glej: »Shirer I«, stran 402).

V knjigi »Gestapo« je na strani 322 rečeno: V teh uničevalnih taboriščih so SS-ovci govorili prišlekom: »Od tod je samo en izhod – skozi dimnik«. V nekem drugem taborišču je velikanski letak opozarjal: »Vstopate skozi vrata, odhajali boste skozi dimnik!« To so bile tipično nacistične »šale«, ki jih je poantiral dim, ki se je valil iz krematorija.

Ko govori »Berben« na straneh 117 in 118 o ravnanju SS z jetniki, pravi: »Strafarbeit« je obstojala v izvrševanju doplnilnega dela zunaj normalnih ur, v glavnem ob nedeljah. Prenašali so kamenje, pesek ali cement in potiskali izredno težke vozo-

ve; izčrpavali so jih z nesmiselnim delom, kot npr. s premeščanjem materiala z enega konca na drugi in spet nazaj, ali z izkopavanjem lukenj, ki so jih morali takoj nato zasuti.

Še in še bi lahko naštevali mučenja, ki so si jih izmišljevali SS-ovci, da bi zadostili svojim perverznim nagonom. SS-ovci so npr. vrgli hrano na tla in prisilili sestradane taboriščnike, da so se priplazili do hrane in jo pogoltnili, ne da bi pri tem smeli uporabiti roke ai pa so morali ob tem oponašati kruljenje svinj oziroma posnemati psa, kako je iz roke. Nekateri so primorali taboriščnike, da so si namazali obraz s človeškim blatom; da so z njim pljuvali drug na drugega, oziroma se vzajemno lizali, sicer so jih čakale batine.

V bloku 25 so si taboriščniki v navzočnosti nekega SS-ovca drznili pritožiti nad hrano. SS-ovec jim je obljubil, da bodo naslednji dan dobili z maslomn namazan kruh. In dejansko so ga dobili, le da so bili z maslom namazani režnji prevlečeni s človeškim blatom: čudovita šala, dostojna »črne elite«. – Kaj vse so storili SS-ovci, da so do skrajnosti ponižali jetnike in jim zlomili sleherno voljo. Seveda velja »Berbenov« opis razmer v Dachauu predvsem za – po besedah dr. Lojza Kraigherja – tiste »blažene čase nemških sanj o svetovnem gospostvu, čase bliskovitih Hitlerjevih zmag in njegove pobesnele veličinske blaznosti«. Kot smo navedli za bolnico, velja seveda tudi za splošne razmere v taborišču, da so se od pomladi 1943 po malem boljšale, čeprav krutosti še vedno ni manjkalo.

Kogon govori o splošnem ravnanju z jetniki od strani SS na strani 59, (ki jo prilagamo v prevodu): Udarci in vsakovrstne šikane so bile nekaj samoumevnega. Za ustrelitev jetnikov pri tkzv. poskusih pobegov so bile določene premije v obliki izrednih dopustov, denarnih nagrad in hitrega napredovanja. Zaradi tega se je SS-stražarsko moštvo kar potrudilo izprovocirati »poskuse pobegov« na sledeči način: kakemu jetniku so strgali z glave čepico, češ da je umazana, z besedami: »Poberi tvoje špehasto pokrivalo in ga jutri pokaži čistega!« za hrbet straž, ki so stale ob »Arbeitskomandi« – delovni komandi. Če je potem jetnik nič hudega sluteč stekel, da bi dvignil čepico, so ga ustrelili zaradi »poskusa pobega«, če pa ni stekel po čepico, so ga tako dolgo tepli, dokler se ni odločil, kar mu je bilo ljubše. – Če dodamo še število SS-ovcev in ki jih je bilo po poedinih taboriščih po več tisoč (po Apitzu na strani 288 je stražilo Buchenwald 6.000 SS-ovcev), bodečo žico pod visoko napetostjo, stražne stolpe z vrtljivimi strojnicami po eden na določeno število metrov in še zabičanje poveljnika dachauskega taborišča Eickeja svojim stražarjem: »Da boste trdi kakor jeklo in da ne boste stali kakor mehkužneži pred temi podljudmi« – potem so vsaj v glavnem prikazane razmere v Dachauu.

V takih razmerah in takem okolju so kaj neprepričljivi očitki, ki se ponavljajo skozi ves preiskovalni postopek z obtoženci in tudi pri zaslišanju prič – zlasti Omana, ki je na listu 383 Diehlovega preiskovalnega spisa izpovedal, da je Diehl na najbolj spreten način zavajal partijsko članstvo od revolucionarnega dela v korist gestapa in dalje Šventa in Krasnika – češ zakaj komite ni organiziral pobegov iz taborišč, zakaj ni bilo večjih sabotaž, zakaj se komite ni uprl upravi in se boril proti disciplini v taborišču itd.

Pri soočenju med Diehlom in Kopačem na listu 380 (Diehlovega preiskovalnega spisa) pravi Kopač, ki je bil nekaj časa sekretar komiteja: »Osnovna linija komiteja je bila v tem, da skuša zadržati komuniste v taborišču, od koder je bil težji pobeg kot iz zunanjih komand in boljši pregled. Komite ni podvzel nobenih akcij

proti gestapu in ni organiziral sabotaž in pobegov vkljub možnosti.« – Jasno je, da se je na podlagi takih samoobremenitev in izjav prič skušalo pritisniti komiteju pečat gestapovske tvorbe in s tem dokazovati tudi individualno krivdo obsojencev. Taka ocena je pa nevzdržna. V event. obnovljenem procesu bi kazalo ponovno pretehtati razmere v Dachauu, o katerih je bilo že govora, na osnovi novih dejstev in novih dokazov ter oceniti misel dr. Františka Bláhe, ko govori o možnosti aktivnega boja in pravi, da si je bilo zato treba pridobiti zaupanje drugih in vedeti, kaj se da in kaj ne, kaj bi pomenilo slepo igro z življenjem ali nesrečo tudi za druge. Vsaka neuspela akcija ali individualno, nepremišljeno, morda celo »junaško« dejanje, sta vedno namreč sprožila množične represalije, združene s hudo škodo za zdravje ali z umorom desetin in stotin tovarišev.

Ko govori Kogon na strani 315 – 316 svoje knjige (ki jo prilagamo v prevodu), o aktivni borbi proti SS, pravi, da je bila neposredna aktivna borba proti SS v koncentracijskem taborišču popolnoma nemogoča. Zato je bilo potrebno paziti predvsem na sledeče cilje: samouveljavljanje, obramba, splošna antifašistična aktivnost ter priprava za konec taborišča... Najnujnejša naloga je bila vedno zasedba vseh važnih položajev z neoporečnimi antifašisti.

Šele pod zornim kotom celotnih taboriščnih razmer in okolja, v katerem so SS-ovci ubijali na industrijski način – kar nazorno in srhljivo popisuje »Shirer II«, na straneh 1382 do 1392 – moremo vse tisto politično, socialno, kulturno in drugo prizadevanje dachauskega komiteja, ki je opisano na strani 81 tega predloga in ki ga je komite sprožil in izpeljal – pravilno oceniti in pravično ovrednotiti. Pa tudi, če bi se še tako zahtevno gledalo in tehtalo aktivnost dachauskega komiteja in obsojencev, ter bi se jim dalo očitati kaj oportunizma, kot se je dogajalo to v procesu – še vedno neizpodbitno drži nekaj: *da oportunizem še ni gestapovska tvorba, ki naj bi bila utelešena v komiteju, niti gestapovska agentura, ki naj bi bila izvršena po obsojencih.*

Pod I. sodbe so bili obtoženci obsojeni za inkriminirano dejavnost, kot je bila že prikazana. Sodba glede tega dela krivdoreka dejansko ni obrazložena. Kaže, da je sodišče smatralo, da je inkriminirana dejavnost pod I. sodbe dokazana že z okoliščinami, ki jih je navedlo za krivdo pod II. sodbe in ki smo jih že analizirali. Sodba namreč pravi v dispozitivu pod I., da so vsi obtoženci razen obtoženega Benegalija Jožeta *kot gestapovski agenti* iz dobe okupacije po osvoboditvi stopili v tujo obveščevalno službo... in pripadali enotni protidržavni organizaciji... V razlogih na strani 573 pa sodba zaključuje, da so obsojenci po osvoboditvi forsirali tudi druge gestapovske pajdaše na odgovorna mesta v državnem in političnem aparatu. Saj naj bi se v smislu sodbe kot gestapovski agenti v Dachauu »prešolali« za agente po osvoboditvi in v smislu tendenc, ki so prihajale izrecno do izraza v preiskavi, po katerih naj bi sabotaže po vojni bile planirane že v Dachauu. Na strani 573 pravi sodba: »Ugotovljeno je, da so obtoženci kot bivši gestapovski agenti in vojni zločinci za časa okupacije, po osvoboditvi stopili v službo novih imperialističnih gospodarjev in kot agenti tuje obveščevalne službe nadaljevali s svojim protiljudskim in protidržavnim delovanjem.« Ne glede na to, kako je ocenjevalo sodišče krivdo pod I. sodbe, je dejstvo, da sodba ni povedala v svojih razlogih, s čim, na podlagi katerih ugotovljenih dejstev in na osnovi katerih dokazov je spoznalo obtožence za krive dejanj, kot so navedena v sodbenem dispozitivu za inkriminirano dejavnost, ki naj bi jo obsojenci storili po osvoboditvi. Sodbeni razlogi dejansko samo ponavljajo dispozitiv sodbe.

ne povedo pa dejanskih okolnosti, ki bi kazale na to, da so obsojenci pripadali enotni protidržavni organizaciji v smislu čl. 27 splošnega dela KZ iz leta 1947.

V smislu navedenega člena so bili za obstoj zločinske združbe oziroma organizacije potrebni sledeči zakoniti pogoji: a) predvsem je bilo potrebno, da neka oseba ali več oseb zaradi izvrševanja kaznivih dejanj ustanovi ali izrabi organizacijo, tolpo, zaroto ali drugačno združbo, b) potrebno je bilo, da je obstojal načrt zločinske združbe – takoimenovani zločinski načrt delovanja take združbe in c) v realizaciji dejavnosti zločinske združbe je moralo biti storjeno eno ali več kaznivih dejanj. – Pravnomočna sodba se z zakonitima pogojema pod a) in b) sploh ne ukvarja, ampak utemeljuje to združbo le z dikcijo čl. 27 KZ iz leta 1947 in abstraktnimi trditvami na strani 574 sodbe. Zakoniti pogoj pod c) pa sodba utemelji tako, da našteva kazniva dejanja brez obrazložitve istih.

Niti preiskovalni niti sodni spis ne nudi nobenih dokazov, da bi šlo po osvoboditvi med obsojenci za kakšen dogovor, zločinski načrt, skratka za zločinsko združbo, od katere naj bi nekateri od njih vršili dejanja iz dispozitiva sodbe. Iz preiskovalnega materiala izhaja, da naj bi bil vrh špijonskega centra neke imperialistične države za delovanje proti Jugoslaviji na Dunaju. Vodil naj bi ga general avstrijskega orožništva Stillfried, bivši dachauski interniranec. Obsojeni Presterl naj bi po nalogu tega centra organiziral razne diverzije, sabotaže in špijonaže v Jugoslaviji.

V marcu 1946 so se dobili v Beogradu na kongresu španskih borcev: Barle, Čorić, Juranić, Pufler in še nekateri – vsi španski borci ter Presterl, ki je prišel z avstrijsko delegacijo španskih borcev. Diehl je bil takrat službeno v Beogradu. Vsi so bili dobri znanci iz Dachaua. Ob priliki kongresa naj bi se začela pod I. sodbe inkriminirana dejavnost. Kako se je v preiskavi gradila zgradba za ta del sodbenega krivdoreka, nazorno kaže Presterlovo zaslišanje (list 982 Diehlovega preiskovalnega spisa), pri katerem je rekel: »Z Diehl Brankom in Barletom sem govoril odgovarjajoče kot agent. Spomnil sem ju na obveznostno izjavo, ki sta jo svojčas oddala pri gestapu in ki je danes v rokah drugih ljudi, za katere morata delati. Obenem sem rekel, da je z menoj ravno tako in da je brez smisla, če bi se poskušala rešiti iz te mreže.« Na drugem mestu pravi Presterl: »... Rekel sem Diehlu, da njegova obveznostna izjava za gestapo še vedno obstoja in da je v rokah zastopnikov agenture neke imperialistične države... in da ga bo zato ta tuja agentura prevzela. Diehl se je vdal v to.« Ali – Diehlova izpoved na listu 330 njegovega preiskovalnega spisa: »Že pri prvem sestanku v Beogradu je Presterl rekel, da naj si, če je potrebno, še pritegnemo ljudi, in sicer na eni strani ljudi, ki so bili v taborišču, se tam kakorkoli kompromitirali, pa tudi druge logoraše, ki so imeli zaupanje v nas in jim je to zaupanje ostalo še sedaj. Posebno pa naj sodelujejo tisti, ki so že v lagerju delali z gestapom, kot Barle in jaz.« – Podobno izjavlja v tej zvezi Barle: »Ob tej priliki je Presterl dal tudi nalogo, naj povežejo in aktivirajo stara gestapovska agenta Krajnc Borisa in Pufler Janka. – Diehl pa reče na zaslišanju dne 18. 3. 1948: »V pogovoru, ki se je vršil med nama dvema, mi je Presterl omenil najino prejšnje delo v Dachauu, češ da sva dobro delala skupaj in da je treba, da bom tudi vnaprej vzdrževal zvezo z njim in mu dajal razne podatke, ki jih bo on potreboval. Presterl se je v začetku tega razgovora skliceval na to, da sem delal za obvezo gestapu...« – Po naši oceni take samoobremenitve in obremenitve drugih – glede na to, kar je bilo že rečeno v tem predlogu v zvezi z gestapovsko agenturo obsojencev – ne morejo imeti nobene dokazne vrednosti. Jasno pa te obremenitve in samoobremenitve kažejo, da izhaja

vsa inkriminirana dejavnost iz gestapovske agenture in da je ta edina podlaga za obsodbo. Razumljivo je zato, da sodba za dejavnost pod I. sploh nima razlogov.

Presterl Martin – glavni povojni agent – je bil v času sojenja po poklicu učitelj, sicer pa novinar in je bil lastnik založbe »Kristal« v Gradcu. Iz preiskovalnega spisa izhaja, da je v avstrijskih časopisih veliko pisal o Jugoslaviji in sicer v pozitivnem smislu. Za vsebino svojih člankov je seveda moral zbirati gradivo od ljudi tudi v Jugoslaviji in prav zato je v letu 1946/1947 potoval v Jugoslavijo. Povabilo ga je celo jugoslovansko združenje novinarjev. Ob posredovanju tiskovnega urada je dobil sobo v hotelu »Slon« in drugod. – Sam je o tej stvari rekel: »Kakor pri prvem potovanju naj bi jaz tudi sedaj navezal nove zveze in prinesel kolikor mogoče veliko časnikarskega materiala s seboj na Dunaj, ker takrat na Dunaju o Jugoslaviji ni bilo nobenega materiala.« Sodba pa temelji na predpostavki, da so bila vsa Presterlova potovanja v Jugoslavijo izvršena v cilju organiziranja obveščevalne mreže, zbiranja zaupnih podatkov in dajanja direktiv za diverzije in sabotaže. Vsa tovariška in prijateljska srečanja in poznanstva so bila v procesu tolmačena kot dogovarjanje in načrtovanje vohunstva in drugih inkriminiranih dejavnosti, o katerih bo govora pri posameznih obsojencih. Tako se je v procesu vsej tej dejavnosti dalo oceno, da gre za enotno protidržavno organizacijo oziroma združbo, katere cilj je vohunska, sabotažna in diverzantska dejavnost. – Vsekakor je zelo značilno za to vohunsko združbo geslo, ki naj bi povezovalo Presterl Martina, glavnega agenta z ostalimi agenti in sicer: »Pozdrave od Martina iz strankine založbe v Gradcu«. Res, kaj nenavadno in kaj malo konspirativno geslo za glavnega vohuna, katero pove njegovo pravo ime, zaposlitev in kraj bivališča.

Po podatkih preiskovalnega spisa je Presterl želel imeti podatke: o petletnem planu, nacionalizaciji, odkupu, agrarni reformi, obnovi, letini, stanju in težavah prehrane, stanju obutve in tekstilu, orni površini Slovenije, produkciji mila, lakov, glinice, strešne in zidne opeke in podobno. To so podatki o stvareh, o katerih je v času pred procesom, v času procesa in po procesu na široko pisalo dnevno časopisje – kar je splošno znano. Niti spisovni material ne kaže, niti sodbeni dispozitivi ne njeni razlogi ne ugotavljajo, da bi podatki, ki naj bi jih posamezni obsojenci dajali – bili bodisi po zakonu, po predpisu državnega organa, po sklepu ustanove ali po odredbi predstojnika ustanove – tajni in zaupni. Podatki o petletnem planu so izšli v zakonu o petletnem planu za razvoj narodnega gospodarstva FLRJ 1947 – 1951 in v zakonu o petletnih planih za razvoj narodnega godspodarstva ljudskih republik z zelo podrobnimi številčnimi in drugimi podatki. Ti podatki se nanašajo na: črno metalurgijo, barvasto metalurgijo, nekovine, kovinsko industrijo, elektroindustrijo in druge panoge gospodarstva. V zgoraj navedenih zakonih so bile navedene planske številke o posameznih panogah, od katerih smo nekatere prej navedli.

Kaznivo dejanje vohunstva po čl. 3, točka 10 ZKLD je storil tisti, kdor je zbiral podatke in listine, ki so po svoji vsebini pomenili posebno *varovano vojaško* ali *drugo državno tajnost*, izročil tuji državi ali katerikoli organizaciji, združbi ali katerikoli nepoklicani osebi, ali kdor je z namenom, da bi te podatke omenjenim institucijam ali osebi izročil, take podatke kradel ali zbiral. – Po takratnih kazenskopravnih predpisih, kakor tudi po današnjih je bistveno za kaznivo dejanje vohunstva, da so zbirani oziroma dani podatki tajne oziroma zaupne narave. Člen 3, točka 10 ZKLD pravi celo: »... ki po svoji vsebini pomenijo *posebno varovano* vojaško ali drugo državno tajnost...« Težko je trditi, da so podatki, ki so objavljeni v uradnih

listih in o katerih sistematično poroča časopisje, »posebno varovana tajnost«. Diehl in Oswald sta bila obsojena, da sta dajala podatke o stanju plana gospodarstva FLRJ, podatke o izvršenem produkcijskem planu in podobno.

V aprilu 1947 so bile glede te problematike v Ljudski skupščini FLRJ ob sprejemu petletnega plana v enem izmed govorov izrečene sledeče misli: »... Dnevna evidenca in dnevni pokazatelji pri izpolnjevanju našega plana niso samo stvar inženirjev, tehnikov in gospodarskih voditeljev, ampak so predvsem stvar delovnih ljudi, stvar najširših ljudskih množic... Takrat (v gospodarskem sistemu stare Jugoslavije) ni bilo mogoče govoriti niti o teh pokazateljih, ki so nam danes tako potrebni, o pokazateljih, ki nam kažejo, kako izpolnjujemo skupni plan za skupen uspeh, za skupno srečo in blaginjo... Danes lahko in moremo postaviti geslo, da ne sme biti tovarne in gradbišča niti kateregakoli drugega prostora organiziranega kolektivnega dela, kjer se ne bi vsak dan objavljali vsem udeležencem delovnega procesa odstotki izpolnjevanja dnevnih planskih nalog...« (Glej knjigo: »Petletni plan za razvoj narodnega gospodarstva FLRJ 1947 – 1951 in ljudskih republik«, stran 45 – Centralna knjižnica, Ljubljana št. 05276 – sedaj pri Vrhovnem sodišču SRS).

Pravno gledano torej – tudi v kolikor bi obsojenci pri inkriminirani dejavnosti kaznivega dejanja vohunstva res dajali podatke, kot so obsojeni in kot jih je od njih želel dobiti glavni vohun – Presterl, niso storili kaznivega dejanja vohunstva – ker manjka bistveni znak tega kaznivega dejanja – namreč tajnost in zaupnost, kaj šele »posebno varovana vojaška in druga državna tajnost«, kot je to zahteval čl. 3, točka 10 ZKLD. – Za oceno resnosti te protidržavne in diverzantske organizacije ni brez pomena okolnost, ki jo izpove Presterl: »Stillfried (šef obveščevalnega centra na Dunaju) mi je dal konkretno nalogo, da se uniči neka kovinska tovarna pri Postojni, neka tekstilna v Tržiču, neka tovarna čevljev v Kranju in neka smodnišnica pri Ptuju.« (Glej Presterlov preiskovalni spis list 1482 in 1517). Notorno je, da pri Ptuju ni bilo nikoli nobene smodnišnice in tudi pri Postojni ni bilo v času procesa in prej nobene kovinske tovarne. Šele leta 1954 je bilo ustanovljeno kovinsko podjetje »Liv« v Postojni s takratnimi 20 delavci. Če je dajal glavnemu vohunu Presterlu konkretna navodila za diverzije ali sabotaže sam šef obveščevalnega centra, bi se vsekakor lahko pričakovalo, da bo ta »nalogodajalec« bolj stvaren, tako pa postane vsa ta zadeva okrog diverzij, po naši oceni, sedaj samo na splošno rečeno –, konkretneje bomo govorili pri posameznih faktih – neprepričljiva in nekoliko misteriozna.

B.
(Posamezni fakti poedinih obsojencev)

Tudi posamezne fakte obsojencev bomo obravnavali po časovnem zaporedju, kot naj bi jih obsojenci storili.

1. DIEHL BRANKO

Diehl je bil obsojen še posebej za 14 faktov. Za vse te fakte je sodba dejansko brez razlogov in analize dokazov. Na strani 547 pravi sodba, da so: »Vloga, udeležba in doprinos posameznih obtožencev tako v zločinskem uničevalnem sistemu gestapa v taboriščih Dachau in Augsburg, kakor tudi v dejavnosti protidržavne organizacije, ki je delovala po direktivah tuje obveščevalne službe, razvidni iz ugotovljenih dejanj obtožencev, ki so navedena v dispozitivu sodbe.« Sodba je torej enačila obra-

zložitev sodbe z njenim dispozitivom in je smatrala za dokazan krivdorek v dispozitivu zgolj z dispozitivom – namesto, da bi povedala, katera dejstva šteje za dokazana ali nedokazana in iz katerih razlogov in tako konkretizirala in individualizirala krivdo obtoženega Diehla in drugih obtožencev. Že v zakonu o kazenskem postopku iz leta 1948 je v čl. 253, točka 3 rečeno, da je treba v obrazložitvi sodbe določno povedati, katere dejanske okoliščine so po mnenju sodišča ugotovljene ali neugotovljene in iz katerih razlogov.

ad 7 krivdoreka

Nobenih dokazov ni, da se je Diehl avgusta 1941 v Begunjah prostovoljno ponudil gestapu, podpisal obvezo in kot agent gestapa deloval v taborišču Dachau. Način in postopek, po katerem je gestapo pridobival svoje agente, smo podrobneje opisali na straneh 43 – 45 tega predloga. Tu samo sumarično ugotavljamo, da je vsak agent moral imeti: a) določeno področje dela, b) šifro, c) datum svojega pristanka in č) odobritev po višjem gestapovskem organu. Niti ena od teh okolnosti ni dokazana niti po kakšni priči niti po kakem pismenem dokumentu. Samoobremenilna Diehlova izjava, o kateri smo govorili pod A. tega predloga, ne more ob povedanem imeti nobene dokazne vrednosti. Pismeni dokumenti, ki se omenjajo v spisu: poročilo,, poslano CK KPS, o delu Partije v Dachauu, poročilo o delu Diehla na kontrolni komisiji, vprašalna pola s podatki o Diehlu in njegov življenjepis ter karakteristika, ki jo je Diehl napisal za Puflerja, nimajo nikake dokazne vrednosti za krivdorek pod to točko sodbe. Karakteristika o Diehlu, ki jo je dne 4. 2. 1947 podpisala Mica Šlander, član kadrovskega oddelka pri CK KPS in karekteristika z dne 27. marca 1946, ki jo je dala komisija part. komiteja ustanov Vlade LRS, kažeta mnogo prej na njegovo nedolžnost v smislu inkriminiranih faktov kot pa na njegovo krivdo (glej list 17 in 18 Diehlovega preiskovalnega spisa).

ad 8 krivdoreka

O nastanku, pomenu in vlogi komiteja v Dachauu in o krivdi oziroma nekrivdi Diehla in tistih obsojencev, ki so v njem sodelovali, smo govorili na straneh 77 – 88 tega predloga in se tu ne bi ponavljali.

ad 9 krivdoreka

Po tej točki pravnomočne sodbe naj bi Diehl aktivno sodeloval pri mučenju in uničevanju internirancev na poskusni malarijski postaji. Kot je bilo rečeno že pod A., je Diehl na malarijski postaji prepariral in preiskoval komarje oz. jemal kri inficiranih poskusnih oseb.

Že večkrat omenjeni univerzitetni profesor dr. František Bláha je v oktobru 1970 dal v Pragi izjavo (ki jo prilagamo v originalu in prevodu), v kateri pravi med drugim, da sta bila Branko Diehl in Mirko Košir dodeljena kot kemika v laboratorij »Krankenrewir-ja« KZ, kjer sta opravljala, kot na drugih oddelkih na stotine drugih jetnikov, v tem slučaju kemične hematološke preiskave vseh bolnikov v revirju. V te postaje so bili vsi jetniki izbrani bodisi od dr. Rascherja samega ali pa dodeljeni od »Arbeiteinsatza« na podlagi kvalifikacije. Kakršnokoli odklanjanje pri katerem koli izboru in določanju v komando je bilo popolnoma nemogoče, posebno ne pri eksperimentalnih postajah in vsak odpor je bil enak samomoru ob najhujših pogojih. V kolikor se spominjam, so bili med njimi K. Barle, Boris Krajnc, Mil. Stepiš-

nik, Vl. Ličen in ostali... Edina izbira je bila samomor ali pa trpeti. – Diehl je bil torej kot jetnik – kemik dodeljen na malarijsko postajo na delo. Njegovo delo, ki ga je tam opravljal, po svoji vsebini nima znakov kaznivega dejanja vojnega zločinstva v smislu čl. 3, točka 3 ZKLD, katerega zakoniti znaki so bili ilustrativno prikazani pod A. Nobenega dokaza ni, da bi Diehl sodeloval pri mučenju ali uničevanju internirancev. Na obravnavi zaslišane priče: Mostar, Pogačnik, Roš in Slabe le potrjujejo, da je delal na malarični postaji, ne pa, da je internirance mučil.

Priča Valentin Hartman, ki je bil sam kot politični pripornik v Dachauu, je dne 28. 12. 1970 dal izjavo, v kateri pravi, da je bil Diehl Slovencem v taborišču bodritelj. Vsak čas je bil pripravljen pomagati svojim sotrpinom z dejanjem ali vsaj z besedo in nasvetom; sodeloval je v zbiralnih akcijah za živež za sestradane rojake iz transportov; organiziral je medikamente in v ostalem pomagal. Priča še doda, da vsi, ki so Diehla poznali, so ga imeli za dobrega, človeškega, značajnega, poštenega in požrtvovalnega moža – pripornika. Priča še pripomni, da ni to samo njena izjava, marveč tudi izjava pripornikov drugih narodnosti, s katerimi je priča govorila o Diehlu ob priliki 20 letnice osvoboditve taborišča Dachau.

Priče Franc Medja, Stane ing. Šinkovec, Franc Žemva in Slavko Trelc so dne 12. 3. 1971 dale izjavo, v kateri povedo, da je bil Diehlov nastop topel in človeški. S svojim pozitivnim odnosom do človeka je krepil med sojetniki moralno moč in patriotizem ter zaupanje v zmago naprednih sil v svetu. Zmeraj je bil dobrodošel in vedno obkrožen od taboriščnikov, kadar je prišel mednje; stalno je navezoval stike z bolniki in jim po možnosti pomagal; veliko je pomagal bolnikom s prinašanjem zdravil, katere mu je uspelo dobiti od zaupnih oseb – taboriščnikov, zdravnikov ali bolničarjev, ki so bili naklonjeni taboriščni organizaciji ali so z njo sodelovali. Končno trdijo imenovane priče, da je Diehlovo delo v taborišču za marsikaterega sotrpina pomenilo rešitev življenja, za mnoge pa veliko olajšanje trpljenja. Kot dokaz, da je užival med taboriščniki velik ugled in zaupanje, je tudi dejstvo, da je bil po osvoboditvi taborišča izbran za predstavnika Jugoslovanov v internacionalnem komiteju taborišča Dachau. Na koncu svoje izjave še imenovani dodajo, da so bili že ob prihodu v taborišče člani ali pa kandidati partijske organizacije ter aktivni udeleženci NOB od vsega začetka, kar dvema dokazuje priznana aktivna udeležba v NOV od leta 1941, dva pa sta in sicer Franc Medja in Stane ing. Šinkovec – nosilca Spomenice 1941.

Priča Fedor Bevc, diplomiran pravnik, ki je bil z Diehlom v Dachauu od novembra 1943 pa vse do konca vojne, je dal dne 14. 1. 1971 izjavo, v kateri pravi, da je Diehla spoznal v bolnici. Takoj ga je vprašal, če potrebuje kaj hrane. Diehl je bil izredno prijazen z ljudmi, predvsem s tistimi, ki so bili v bolnici in ki so potrebovali največjo pomoč – pravi priča in nas bodril, da moramo vzdržati.

Priči Anžin Alojz in Janez pravita v svoji izjavi z dne 1. 11. 1970, da sta se v Dachauu spoznala z Diehl Brankom, Krajnc Borisom in dr. Vidmarjem. Povedala sta jim, da sta šla prostovoljno v partizane – vendar ju niso izdali, kar bi storili, če bi bili res poslani v taborišče kot vohuni. Priči ne moreta razumeti, da bi imenovani trije lahko bili naši sovražniki, ker so jima na vsakem koraku, če je bilo le možno, pomagali bodisi v dajanju hrane in zdravil; največja pomoč pa je bila v bodrilnih besedah in v vlivanju poguma mlajšim jetnikom.

Priča dr. Franta Mis, ki je bil v Dachauu skupno z Diehlom, Stepišnikom in Krajncem, pravi v svoji izjavi z dne 26. oktobra 1970, da je vse dobro poznal in z

njimi v taborišču sodeloval. Niti eden od teh ni sodeloval z Nemci ali kakorkoli škodoval sojetnikom. Branko Diehl je izdelal načrt napada na Nemce v taborišču in pričo imenoval za komandanta odseka. Končno pravi priča, da, ko je v letu 1970 sprejela nagrado za svoje delo v taborišču, ji je bilo težko pri srcu. Mislila je na tiste, ki so bili po vojni krivično obsojeni.

Priči Pirnat Jernej in Miha izpovedujeta v svoji izjavi z dne 26. 10. 1970, da sta se v Dachauu spoznala z Diehlom, Krajncem in Vidmarjem, katerim sta zaupala. Diehl ju je navduševal za nove napredne ideje. V najtežjih časih, ko človek človeka res spozna, je bil on najboljši tovariš, pripravljen vedno vsakemu pomagati. Oskrboval nas je z zdravili – pravita dalje priči, ki jih je menda dobival od Borisa Krajnca. Diehl, Krajnc, Vidmar so bili v delovni komandi v revirju – lagerski bolnici in so zelo veliko pomagali našim ljudem tudi tam in s svojo pomočjo marsikomu rešili življenje. Ob obsodbi sta bila zelo zaprepaščena – zaključujeta svojo izpoved omenjeni priči.

Priča Ernest Adamič izpoveduje v svoji izjavi z dne 18. 10. 1970, da ga je Dolfe Cizej vprašal, če bi hotel sodelovati v pripravljajoči se akciji za primer osvoboditve. Na njegovo pritrditev ga je Cizej predstavil Diehlu, od katerega bo zvedel vse potrebna navodila in z njim ostal povezan, dokler bo potrebno. Diehl jim je dajal optimistične namige in jim prinašal novice o ugodnem položaju na frontah. Priča končuje: dobesedno: »Ko sem ob procesu in po njem razmišljal o Diehlu, se nisem mogel ubraniti misli, da nas bi bil prav lahko vse izdal, saj je vedel za vse člane zelo številnega komiteja, v katerem so bili zastopniki vseh interniranih narodnosti v Dachauu.«

Priča Ignac Repovž, ki je bil v Dachauu skupno z Diehlom, Krajncem in Oswaldom, pove v svoji izjavi z dne 12. 9. 1970 med drugim, da sta mu Diehl in Krajnc odsvetovala, da se javi bolnega, ker bi bila to njegova sigurna smrt. Na »apelu« se je priča zgrudila, odnesli so jo v revir, kjer so jo Diehl, Krajnc in neki Avstrijec zamaskirali in ji dajali svojo hrano šest dni, da se je malo opomogla. Diehl in Krajnc sta nosila tablete – kinin in tako mnogo pomagala, da smo si rešili življenje. Oni so za nas mnogo žrtvovali.

Priča Rešek Simon je v oktobru 1970 izjavila, da je bil sodelavec narodnega heroja Jožeta Gregorčiča in daje iskreno in pošteno izjavo, ki govori v prid Diehla, Krajnca, Oswalda in drugih. Na samem začetku, takoj po prihodu v Dachau so bili vsi brez razlike – delavci, inženirji, zdravniki, učitelji in duhovniki – razporejeni na težaška dela. Kasneje, ko je Nemcem začelo primanjkovati ljudi na položajih izven taborišča, so pošiljali na delo v bližnja mesta in na fronto svoje SS-ovce in tudi nemške zapornike. Izpraznjena mesta je nato dobila naša inteligenca. Na ta način so tako prišli do boljših mest, da jim ni bilo treba opravljati navadnih težaških del. Od teh ljudi smo potem tudi mi imeli veliko korist, saj so nas po svojih močeh oskrbovali z zdravili, čuvali naše bolnike, nas podpirali moralno in materialno. Na ta način so marsikateremu rešili življenje. Diehl, Krajnc in Oswald so bili stalno v stiku z nami. Priča še pove, da so imeli tudi tajne politične sestanke, kjer so razpravljali o poročilih s front, akcijah naših partizanov itd. Med nami ter našo inteligenco je vladalo bratstvo, prijateljstvo in povezanost, ki so jo imeli interniranci drugih narodov za zgled. Prav to – pravi še priča – nam je dajalo moči in volje, da smo vzdržali kljub obupnim življenjskim pogojem.

Priča Keržan Edi pove v svoji izjavi z dne 22. 9. 1970, da se mu je kot članu KP

iz leta 1939 uspelo povezati s partijsko organizacijo. Pri tem delu je s strani povezav večkrat omenjeno ime Branka Diehla, vedno z nekim spoštovanjem in cenjenjem kot človeka, kot komunista, ki vodi brigo o nas. Nikdar nisem slišal o njem ničesar negativnega.

Priča Čelesnik Ivan izjavlja dne 5. 9. 1970, da so bili Slovenci v Dachauu vedno povezani in so bili prav Branko Diehl, Krajnc Boris, kakor tudi Oswald, Stepišnik in drugi, ki so bili edina veza za preskrbo z zdravili in hrano posebno za naše bolnike v revirju. Takoj po osvoboditvi taborišča so interniranci sami na licu mesta kaznovali s smrtno kaznijo vsakogar, ki je karkoli naredil slabega, brez razlike narodnosti in pospravljeni so bili vsi izdajalci in kapoti po dveh dneh. Priča še navaja, da pri tem obračunu, ki je bil internirancem dovoljen od zavezniške vojske za čas dveh dni, tako da ja ni nihče ušel ali se skril – in pri tem obračunu ni bilo ne Bohinca, ne Diehla, ne Krajnca, ne Oswalda, ne Stepišnika in ostalih imen, ki se jih ne spominjam, ker so nam bili v največjo pomoč.

Priča Bruno Furch je dal 19. oktobra 1970 na Dunaju izjavo (original in prevod prilagamo), v kateri pravi o Diehlu in Juraniću, da ima oba v spominu kot izvrstna antifašista in komunista visoke ravni.

Ing. Fakin Boris (list 750 in 757 Diehlovega preiskovalnega spisa) je povedal, da je Diehl v Dachauu pomagal skriti radio-sprejemnik. »Gestapovski agent« je torej tvegal svoje življenje ali pa seveda delal po direktivah gestapa.

Na osnovi pismenih izjav naštetih prič in z njihovim event. še podrobnejšim zaslišanjem utegne priti sodišče v ponovljenem postopku glede točke 9.) sodbinega krivdoreka do drugačnega zaključka, kot je prišla pravnomočna sodba, ki smatra za dokazano, da je Diehl sodeloval pri mučenju in uničevanju internirancev na poskusni malarijski postaji.

ad 10 krivdoreka

Diehl priznava krivdo za smrt Sime Čučkovića v preiskavi na listu 102 v sledeči dejanski in logični povezavi:

Zasliševalec: Ali je bil Sima Čučković organiziran v komiteju?

Odgovor: Ni bil organiziran.

Zasliševalec: Zakaj ne?

Odgovor: Sima Čučković se ni zlagal s politiko komiteja, ker je vedel, da je komite gestapovska organizacija.

Zasliševalec: Priznavate, da komite ni ščitil komunistov, ki niso bili v njegovi organizaciji?

Odgovor: Priznam, da gestapo ni ščitil ljudi, ki so se borili proti njemu. Ščitil je samo ljudi, ki so delali zanj. Prav zaradi tega ni gestapo toleriral in ščitil Sime Čučkovića, ker se je boril proti gestapu.

Ker je bil komite gestapovska oragnizacija, ni mogel ščititi Sime Čučkovića, prav radi tega je komite kriv za smrt Sime Čučkovića.

Zasliševalec: Priznate, da ste vi kot vodja komiteja kriv smrti Čučkovića?

Odgovor: Priznam, da sem tudi jaz kriv smrti Sime Čučkovića. Da, kriv sem.

Torej – kot vidimo – logika, ki bazira na komiteju kot gestapovski organizaciji in je tako priznanje – glede na to, kar je bilo o komiteju že rečenega – brez vsake dokazne vrednosti.

Na glavni razpravi je Diehl v zvezi s Čučkovićem rekel, da je bil ta skupno s še

20 ali 30 španskimi borci premeščen v Friedrichshafen, češ da niso delali na svojem delovnem mestu dobro.

O dokazni vrednosti priznanj v tem procesu je bilo že govora pod A. – Glede Diehlovega priznanja sploh pa je treba na tem mestu opozoriti samo še na zapisnik o zaslišanju z dne 4. 11. 1947, ki je sestavljen v srbohrvaščini (list 158 Diehlovega preiskovalnega spisa) in katerega del se glasi:

Vprašanje: Dali od dosadašnjih izjava datih u istrazi imate nešto da izmenite?

Odgovor: Ima tri osnovne stvari, koje sam ja dosada u istrazi izjavio, a koje ne odgovaraju istini, pa to želim da povučem.

Prvo, nije tačna moja ranija izjava, da sam u Begunjama potpisao obavezu o saradnji sa gestapom.

Drugo, nije tačna izjava o saradnji sa gestapom u Dachauu.

Treće, nije tačna izjava, da sam sa Martinom Presterlom po oslobodjenju nastavio saradnju po liniji gestapoa.

Otuda nije tačno ni to, da mi je dolazio čovek od Presterla pod imenom »Martin iz Partai-Verlaga« posle oslobodjenja.

Na vprašanje: Zašto ste obmanjivali istragu davajući izjave, koje, kako vi sad navodite, ne odgovaraju istini? – je Diehl odgovoril: *»U prvo vreme ja sam govorio istinu, a istraga mi je govorila, da to lažem, zatim plašio sam se pritiska od strane istrage i najzad hteo sam da cela stvar što pre okonča. To su razlozi zbog kojih sam ja obmanuo istragu.«*

Za Diehlovo psihično počutje in razpoloženje v času, ko je dajal priznanja, je po naši oceni, vsekakor zelo značilno mesto iz zaslišanja v preiskavi dne 19. 11. 1947 (list 160) – pisano v srbohrvaščini, ki [se] glasi:

Na zapisniku od 4. XI. na pitanje – zašto si obmanjivao istragu, odgovorio si izmedju ostalog i to, da si najzad hteo da se cela stvar što pre okonča! Objasni kako si ti zamišljao da će se stvar okončati ako budeš obmanjivao istragu?

To je teško kazati.

Zbog čega?

To je teško objasniti zbog toga što sam bio pao u očaj, pa sam mislio da se što pre svrši.

Čime da se što pre svrši?

Istraga, sud i ceo taj proces.

A jesi li mislio kako će se cela ta stvar svršiti?

Ja sam mislio.

Do kakvih si zaključaka bio došao?

Ja sam mislio, kad to sve priznam, da će me osuditi na smrt i onda kraj.

Jesi li ti želio da budeš osudjen na smrt?

Ja sam želio, jer nisam voleo život.

Objasni to.

Jer mi niko ništa nije verovao.

V nadaljnjih zasliševanjih v preiskavi, kakor tudi na glavni obravnavi je Diehl priznaval, – toda njegova priznanja so bila nesmiselna glede na kasnejše zgodovinske ugotovitve, o katerih je bilo že govora v tem predlogu.

Po naši oceni krivda za smrt Čučković Sime ne zadene niti komite, niti Diehla, niti kogarkoli od obsojencev. – Priča Oman pravi v onem delu svojega poročila, ko

govori o »KP organizaciji v lagerju Dachau« na strani 871 Diehlovega preiskovalnega spisa, da ing. Diehl Branku ni bilo treba drugega, kakor samo razgovor z dr. Vidmarjem (njegov proces je bil že obnovljen) in bi Sima Čučković prišel v bolnico namesto na transport. Po mnenju te osamljene priče so za smrt Čučkovića odgovorni vsi Slovenci, ki tega niso preprečili, kar bi lahko naredili brez vsakega napora in truda in to: Diehl, Krajnc, Barle in drugi. Omenjena priča je bila tista, ki je tekom procesa zlasti poudarjala, da komite ni organiziral pobegov iz taborišč, večjih sabotaž in da se ni boril proti disciplini v taborišču. Tehtnost, pomembnost, resnost in dokazna vrednost takih izjav je brez vsake teže glede na to, kar je bilo rečeno o razmerah v Dachauu in drugih nemških taboriščih pod A.

Zadevo Čučković opisuje v procesu priča Prešeren Mirko drugače kot Oman (glej list 1008 Diehlovega preiskovalnega spisa). Prešeren Mirko pravi: »Konkretno za tov. Čučkovića mi je sam (Kopač) pripovedoval, da je to španski borec in kako da je fejst fant, da pa je določen za transport. Ko sem mu nato dejal, če je že kaj pokrenjeno za to, da bi se ga rešilo, mi je odgovoril, da so se razmere na »Arbeitseinsatzu« – delovnem uradu spremenile, preko katerega se je dalo marsikoga rešiti. Od jeseni 1944, pravi dalje priča – se je priteplo v lager tudi več tipov, ki so se sedaj spravili na odgovornejša mesta in se sedaj ne da več tako delati.

Na novo predlagana in že omenjena priča Bruno Furch pravi v svoji izjavi sledeče: »Zelo dobro se spominjam na nekega jugoslovanskega španskega borca, delavca z imenom »Schuschkowitsch« (fonetično), ki je v procesu proti Presterlu, Diehlu, Juraniću itd. igral gotovo vlogo. Njegova smrt v taborišču Fridrichshafen, kamor je bil premeščen, je bila obtoženim pripisana v breme – po krivici, kot sem prepričan. Proces sem zasledoval po časopisnih poročilih, katerih skopost ni dajala prave slike. Tako sem izvedel, da se je obdolžence dolžilo, da so transport tovariša »Schuschkowitscha-a« v Friedrichshafen takorekoč priganjali, da bi se ga rešili, kar pa meni izgleda povsem absurdno, popolnoma nemogoče. Transporta ni bilo mogoče preprečiti. Na listi je bilo tudi nekaj prav dobrih avstrijskih tovarišev in španskih borcev, ki so v Friedrichshafnu dočakali smrt ob priliki ameriškega bombnega napada na taborišče (tam so proizvajali V-orožje). – Kako zelo se ujema izjava te priče z izjavo omenjene priče Prešeren Mirka: Ni se dalo ničesar napraviti, transporta ni bilo mogoče preprečiti. Nova priča Bruno Furch je dala izjavo po več kot 22 letih od časa procesa.

Naj dodamo še Barletove izjave v preiskavi in na glavni obravnavi glede Čučkovića. Na strani 213 svojega preiskovalnega spisa pravi Barle: »V Dachauu je delal (Čučković) v skladišču logorskih oblek (Bekleidungskamera) in si jemal razne stvari, svitre in drugo obleko in jo je dajal potrebnim novodošlim. Zato je bil kazensko premeščen v Sallgau, ko so ga dobili pri tem delu.« Na listu 233 svojega preiskovalnega spisa je izpovedal Barle sledeče: »Ko je bil zaposlen (Čučković) v oblačilni kameri, je vzel pulover za tovariša in ga je pri tem zalotil Komanndoführer in javil. Radi tega je bil kaznovan z desetimi udarci in s tem, da gre na kazenski transport v Sallgau.« – Na listu 316 preiskovalnega spisa pa pravi Barle: »Po mojem mnenju je moralo partijsko vodstvo dati takšno oceno Simi Čučkoviću, da ga je komanda logora poslala kazensko v Sallgau, ki je bil težki uničevalni lager.« – Iz zapisnika ni razvidno, da bi Barleta kdo vprašal, zakaj spreminja svojo prejšnjo in jasno izpoved o vzroku pošiljatve Čukovića na transport. – Na glavni obravnavi (list 132) pravi

Barle glede Čučkovića: »On je imel konflikt zaradi tega, ker je tam odnesel za nekega tovariša pulover ali nekaj sličnega.«

Sicer pa tudi, če damo priči Omanu popolno vero – potem »provokatorska antifašistična organizacija« in z njo Diehl, Oswald, Barle in Juranić *ni ovadila* gestapu – kot so bili obsojeni – Čučković Sime, ampak le *ni preprečila* (recite: ni mogla preprečiti) njegovega transporta, kar pa je popolnoma druga dejanska in pravna kategorija, ki še zdaleč nima zakonitih znakov kaznivega dejanja vojnega zločinstva po čl. 3, točka 3 ZKLD. Prav ima sodba, ko pravi na strani 573, da ne gre samo za Čučkovića Sima, nego je na isti način kot Čučković bilo uničeno ogromno število najboljših antifašistov. Popolnoma brez vsake dejanske podlage in brez vsake obrazložitve pa zaključuje sodba, da so ti antifašisti postali žrtve izdaje provokatorskega vodstva gestapovske organizacije.

ad 1 krivdoreka

Za krivdo pod to točko krivdoreka je bila krivda grajena na sledeči način: Iz lista 50 Diehlovega preiskovalnega spisa je razvidno, da je Kopač rekel: »... Ker se je Diehl pohvalno izražal o tem poročilu, smatram, da je bilo napisano po »navodilih in v korist gestapa...« Na listu 327 svojega preiskovalnega spisa pa pravi Diehl, da je šlo njemu za to, da poročilo ne bo nekaj takega, kar bi lahko vzbujalo sum, da je bil v službi gestapa in da je preko komiteja izvajal gestapovsko politiko... Z Juranićem sva zavestno falsificirala dejstva in napisala poročilo, kakršno je. Na glavni obravnavi (list 228 in 229) je na trditev, da je napisal lažno poročilo zato, da plasira gestapovsko agenturo na višje odgovorne položaje v državnem aparatu – Diehl odgovoril, da tega namena ni imel, ampak da je imel namen prikriti stvar zato, da bi lahko osebno pač živel v Jugoslaviji. Na že znano vprašanje oziroma usodno domnevo: Zakaj vas je gestapo izšolal? Izšolal vas je zato, da boste sodelovali po vojni v njegovo korist – je Diehl odgovoril s kratkim: »Da.«

Vprašanje krivde ali nekrivde glede te točke krivdoreka je odvisno: prvič od ocene, ali je Diehlu sploh dokazano, da je bil agent gestapa – o čemer smo že obširno govorili; drugič od ocene, vloge, pomena in dejavnosti dachauskega komiteja in Diehla ter njegovih »gestapovskih pajdašev« v Dachauu (kot pravi dispozitiv sodbe), in tretjič od ocene, ali so Barle, Oswald, Juranić, Krajnc, Pufler ter drugi obsojenci res bili gestapovski agenti in vojni zločinci. O vsem tem je bilo že precej govora v tem predlogu in so bila zavzeta tudi stališča, ki jih tu ne bi ponavljali.

Inkriminirano poročilo je po naši oceni treba ocenjevati na podlagi razmer, ki so vladale v taborišču in katere smo vsaj v glavnih obrisih prikazali. Nobenega dokaza ni, da je bilo poročilo pisano z namenom zavajanja ljudske oblasti ali pa z namenom »onemogočanja razkritja gestapovskih agentov in vojnih zločincev«, za kar po naši že dosedanji analizi sodbenih razlogov tudi ni nobenega dokaza. Nobenega dokaza tudi ni, da so Diehl, Barle, Oswald, Juranić, Krajnc, Pufler ter drugi tvorili protidržavno organizacijo, kot trdi sodba v dispozitivu – kar pa niti z eno besedo ne utemelji in obrazloži.

Poročilo govori o prizadevanju komiteja, da v povezavi s komunisti drugih narodnosti preskrbi tako delovno komando progresivnim tovarišem, kjer bi bili pogoji življenja boljši; o organiziranju socialne pomoči; o kartoteki sumljivih in neprijateljskih elementov; o sistematični politični propagandi, o organizaciji obveščevalne službe; pripravi kadrov za eventualno formiranje vojaške enote, o

borbi zoper separatistične tendence, o borbi proti sektaštvu, o vzdrževanju zvez s partijskimi vodstvi drugih narodov, o pripravah za aretacijo bele garde in narodnih izdajalcev in o politični vzgoji članov Partije. Po vsej tej navedeni dejavnosti poročilo v svojem bistvu ni lažno. Taka dejavnost komiteja je bila ugotovljena že v obnovljenem postopku Kopač Vlasta (I Kr 36/70 – o čemer je bil že govor), ki je bil nekaj časa sekretar tega komiteja. Taka dejavnost izhaja tudi iz izjav nekaterih prič, ki so bile same v Dachauu in ki so na novo predlagane v tem predlogu – npr. Medja Franc, Žemva Franc, Trelc Slavko, Anžin Janez, dr. Mis Franta, Pirnat Jernej in Miha, Adamič Ernest in druge priče, katerih izjave smo navedli že prej. – Taka aktivnost komiteja v Dachauu in drugih nemških koncentracijskih taboriščih je razvidna tudi iz preštudirane literature. (Glej poročilo samo na listih 736 – 743 Juranićevega preiskovalnega spisa).

Ni legitimacija niti naloga tega predloga, da daje inkriminiranemu poročilu podrobnejšo oceno, pač pa je naloga in dolžnost tega predloga oceniti, ali ima inkriminirano poročilo znake kaznivega dejanja organiziranega protidržavnega in protinarodnega delovanja z izvrševanjem načrtnega škodljivstva, sabotaž, diverzij in špijonaže – kamor sodba šteje tudi predmetno inkriminirano poročilo, oziroma inkriminacijo pod točko 1.) krivdoreka. Ta točka sodbe – tako kot je inkriminirana in *dokazana* (to je poročilo samo brez pogojev oziroma potrebnih ugotovitev, ki smo jih navedli na prejšnji strani) – po naši oceni nima znakov niti kaznivega dejanja, kot ga je bil Diehl spoznan za krivega, niti znakov kakega drugega kaznivega dejanja in to – ne po takratnih niti po današnjih kazenskopravnih predpisih.

ad 2, 3 in 4 krivdoreka

Očitna je bila tendenca obtožbe in sodbe razširiti in našteti čimveč Diehlovih dejavnosti, ki pomenijo kaznivo dejanje vohunstva in ki se ločijo med seboj le po drugačnih formulacijah. Tako pravi dispozitiv sodbe pod navedenimi točkami, da se je Diehl povezal z agentom tuje obveščevalne službe Presterl Martinom, organiziral po njegovih navodilih svojo agenturno mrežo, vzdrževal z njim zveze in mu dajal podatke. Pod točko 5.) in 6.) pravi sodba, da je Diehl od agenta Presterla prejel direktive za diverzantstva in sabotaže in jih tudi vršil, tako kot so naštete pod točko 6.) a) do d).

Krivdo obsojencev za inkriminirano dejavnost po osvoboditvi smo že na splošno delno analizirali na straneh 88 – 94 tega predloga. Glede individualne krivde obsojenega Diehla navajamo še sledeče: V preiskavi in na glavni obravnavi se je Diehl obremenjeval, da je svoji agenturni mreži – Barletu, Krajncu in Puflerju – dajal navodila za protidržavno delovanje; Barletu, naj najde ljudi, ki bi bili primerni za pomoč, izkoristi naj svoje znanje na ministrstvu industrije, dela naj na tem, da se bo zavirala produkcija; Krajnc naj izkoristi vse možnosti na univerzi, da bi se oviralo uspešno znanstveno delo, s svojimi strokovnimi mnenji naj ovira razvoj gospodarstva. Pufler naj v Hrastniku ovira proizvodnjo. – Sodba nima niti besede, s katero bi utemeljevala individualno Diehlovo krivdo za inkriminacijo pod točko 2.), 3.) in 4.) krivdoreka. – Razen priznanja ni nobenega dokaza za Diehlovo vohunstvo.

ad 5 in 6 a – d krivdoreka

Tudi za dejanja pod točko 5 in 6 a – d krivdoreka, t. j. sabotaže oziroma diverzije, ki naj bi jih Diehl izvršil oziroma organiziral po nalogu Presterla, ni nobenih

dokazov – razen priznanja in samoobremenjevanja, ki je šlo tako daleč, da se je na listu 566 svojega preiskovalnega spisa samoobremenjeval, da ni kontroliral privatnih voženj z državnimi vozili in to posebno nedeljskih voženj.

Naj dodamo k točki 6 b še, da že iz dopisa z dne 8. avgusta 1946, ki ga je sekretar republiške kontrolne komisije poslal Ministrstvu rudarstva FLRJ (list 1134) izhaja, da Diehla za to točko krivdoreka ne zadene nobena krivda, ker je poročilo glede eksplozij v jeseniški železarni – pozitivno. – Kakšnih naj bi bilo 110 važnih spisov (točka 6 č), ne pove sodba niti v dispozitivu niti v obrazložitvi, kakor tudi ne, zakaj zadene krivda, da so se ti spisi izgubili, prav Diehla. – Po lažni izjavi za obsojenega agenta tuje obveščevalne službe Puflerja (točka 6 d) bomo govorili ob analizi dokazov za Puflerjevo krivdo.

V event. obnovljenem postopku naj bi sodišče v zvezi z omenjenima karakteristikama in na podlagi izpovedi na novo predlaganih prič o zelo pozitivnem političnem in človeškem liku Diehla v taborišču presodilo, ali je, poleg drugega že rečenega – Diehl, ki je leta 1931 postal član KP in bil zaradi partijskega dela obsojen v letu 1933 na tri leta robije, ki jo je prestal – bil sposoben se spremeniti v sovražnika, v vohuna in diverzanta in kje so motivi za tako metamorfozo ob dejstvu, da ni nobenih dokazov niti indicev, da bi bil gestapovski agent in da ga torej gestapovska agentura ni mogla siliti k sodelovanju v tuji obveščevalni službi, k sabotažam in diverzijam; kakršno konstrukcijo smatra za dokazano pravnomočna sodba.

2. *OSWALD STANE*

ad 3 krivdoreka

O podpisu obvez za gestapo in o prevzgoji (Umschulung) smo obširneje že govorili pod A tega predloga in se ne bi ponavljali.

Oswald je dne 24. 9. 1947 v preiskavi (list 45) rekel: »Nikdar nisem bil agent gestapa...« Na zaslišanju dne 25. 9. 1947 na vprašanje: »Ali ste že spoznali, zakaj ste zaprti?« odgovori: »Še danes se ne zavedam krivde in ne vem, zakaj sem v zaporu.« Na listu 69 (preiskovalnega spisa) je Oswald dne 27. 9. 1947 na vprašanje: »Priznate, da ste agent gestapa?« – odgovoril: »Ne.« Na nadaljnje vprašanje: »Priznate, da ste zakrknjeni?« – je odgovoril: »Ne priznam.« – Proti koncu zapisnika na vprašanje: »Povejte vse, kar veste o Presterlu?« – odgovori: »Bil sem sodelavec gestapa, ker sem preko AE (delovni urad) vršil gotove intervencije, ki so bile na liniji gestapa.« (List 70 preiskovalnega spisa). Na listu 84 daje 2. 10.1947 sledeče kontradiktorne odgovore: »Izjavljam, da sem zavestno delal za gestapo od maja 1945« (?)

Kdo vas je pridobil za gestapo?

Nihče me ni pridobil.

S katerinm gestapovcem ste imeli kontakt?

Nisem imel z nobenim gestapovcem kontakta.

Kaj je bil Luckmann?

Bil je gestapovec.

Ste imeli z njim kontakt?

Imel sem ga.

Na listu 85 pa že pravi Oswald: »Luckmann me je pridobil za gestapo.«

Na listu 86 v preiskavi pove Oswald, da je v Begunjah krog 10. avgusta podpisal

»Schutzhaftbefehl« – priporni nalog. Dalje pravi Oswald na istem listu, da je podpisal neko izjavo, ki je vsebovala pristanek, da se podvrže preobrazbi (»Umschulung«) v smislu sposobnosti delati za novi red v tretjem rajhu. V nadaljevanju je ta izjava vsebovala: »priznanje vseh nemških zakonov in pa obvezo, da bom lojalno sodeloval z nemškim državnim aparatom. Kako je izgledala ta formulacija, se ne spominjam,« pravi Oswald dalje in doda: »Vendar pa vem točno, da je bila tako jasna, da sem mogel iz tega vedeti, da vsebuje tudi obvezo sodelovanja in dela za gestapo.« S podpisom te izjave pravi še Oswald, da se je zavedal, da je postal gestapovec. Podobno je Oswald izpovedoval v preiskavi na listu 180 preiskovalnega spisa.

Glede na to, kar je bilo že rečeno v tem predlogu o pripornem nalogu in postopku v zvezi z njim ter o načinu pridobivanja agentov od strani gestapa, je Oswaldovo pripovedovanje mistifikacija in iz njega ne izhaja nič drugega, kot da je podpisal priporni nalog in kvečjemu še tako imenovano *lojalnostno izjavo* – ne pa obvezo za gestapovsko agenturo.

Podpis na »Schutzhaftbefehlu« oziroma podpis »lojalnostne« izjave se je tudi na glavni obravnavi (list 155) poskušal prikazati kot pristanek na sodelovanje z gestapom. Na vprašanje, kaj je v Begunjah podpisal, odgovori Oswald: »Podpisal sem »Schutzhaftbefehl« in dalje na vprašanje: »Ali smatrate, da ste od tega trenutka dalje bili agent gestapa?« – Oswald odgovori: »Da.« – Ni potrebno ponovno poudarjati in dokazovati, da je to priznanje brez vsake dokazne vrednosti.

O antifašistični organizaciji, ki jo je »vodil gestapo«, in o sodelovanju z zločinskim AE je bil že prej govor pod A.

ad 4 krivdoreka

Kako je mogel Oswald sodelovati pri »provokatorski« antifašistični organizaciji, ki je ovadila gestapu Čučković Simo, ni jasno, ko pa je bil Oswald v Dachauu od 15. septembra 1941 do 12. 11. 1942, ko je bil na intervencijo žene odpuščen in šel na delo v Innsbruck, kjer se je javil na Arbeitseinsatzu. – Zaposlitve na Jesenicah in na Koroškem niso dovolili – kar bi, kot »agentu« bilo koristno ugoditi. Sima Čučković je bil poslan iz Dachaua v Fridrichshafen nekako v sredini leta 1944, ko Oswalda v Dachauu že dolgo ni bilo več. Sodba ne pojasni tega nesmisla. Zakaj in kako je prišlo do smrti Sime Čučkovića, smo obširneje govorili že pri obsojenem Diehlu in tudi napravili svoje zaključke in se tu ne bi ponavljali.

ad 1 krivdoreka

Nobenih dokazov – razen priznanja – ne navaja sodba in jih tudi v spisovnem materialu ni, da je bil Oswald v službi tuje obveščevalne službe s kontrarevolucionarnimi cilji.

O tem, da naj bi vsi obsojenci, razen Benegalija, kot gestapovski agenti iz dobe okupacije po osvoboditvi stopili v tujo obveščevalno službo, smo govorili že pod A tega predloga. Oswaldova individualna krivda za delo v tuji obveščevalni službi se je gradila v preiskavi in na glavni obravnavi na okolnosti, češ da je Oswald poskušal najti posebno zvezo s tujo obveščevalno službo s tem, da je ob priliki, ko je šla jugoslovanska trgovinska delegacija v London, hotel poslati v London prav Krajnca, ker ga je pač poznal kot agenta. (Glej stran 249 zapisnika o glavni obravnavi in list 187 Oswaldovega preiskovalnega spisa). Vendar se ta konstrukcija, po naši oceni, popolnoma zruši ob dejstvu, ki je zabeleženo dne 8. 11. 1945 na listu 428 Oswaldo-

vega preiskovalnega spisa. Iz te zabeležke je namreč razvidno, da je Oswald na sporočilo, da se je ing. Krajnc premislil in da ne gre v London, odgovoril: »Stavite nujno nov predlog, ali znati mora vsaj malo angleško.« Ni potrebno posebno poudarjati, da je tak odgovor v popolnem in jasnem nasprotju z Oswaldovim hotenjem in interesom, da vzpostavi preko Krajnca navedeno agenturno zvezo.

Glede dela krivdoreka pod to točko, da je namreč Oswald, izrabljajoč svoj vplivni položaj v državnem aparatu, namerno postavljal na važna in odgovorna mesta svoje »gestapovske pajdaše« – in to kot pomočnik ministra za industrijo LRS, zavestno nastavil gestapovskega agenta Puflerja kot delegata steklarne v Hrastniku – je treba reči sledeče: Prvič: O Puflerju oziroma njegovi gestapovski agenturi bo še govor. Nobenih dokazov ne navaja sodba, da je Oswald vedel, da naj bi bil Pufler gestapovski agent. Drugič: Izdajanje nastavitvenih dekretov je spadalo v Oswaldovo pristojnost. Če je postavil Puflerja kot steklopihača in španskega borca za delegata steklarne v Hrastniku, je bilo po naši oceni to popolnoma v skladu s takratno kadrovsko politiko.

ad 2 krivdoreka

Obtožba in sodba glede te točke krivdoreka sta popolnoma abstraktni. Dispozitiv ne konkretizira, *kateri in kakšni* so bili ti podatki o stanju in planu gospodarstva FLRJ, ki jih je Oswald odkrival in predajal sovražnemu agentu Diehlu, da bi lahko potem napravili zaključek, da predstavljajo državno tajno. Razlogov sodba nima. Da se tu glede te točke ne bi ponavljali, se sklicujemo na svoje navedbe pod A.

V event. obnovljenem postopku naj bi sodišče tudi ocenilo izjave na novo predlaganih prič: Rešek Simona, Čelesnik Ivana, Repovž Ignaca in drugih, ki smo jih predlagali že pri obsojenem Diehl Branku. Te priče dajejo pozitivno oceno tudi o Oswaldovem ponašanju v Dachauu. Sodišče naj bi tudi sicer ocenilo Oswaldovo osebnost v istih smereh, kot smo to rekli pri Diehl Branku in presodilo, ali je prepričljiva Oswaldova metamorfoza: od člana KPJ iz leta 1928 do gestapovskega agenta, vohuna, saboterja in vojnega zločinca oziroma ali je ob novo navedenih dejstvih in novih dokazih še dovolj trdna podlaga za take zaključke.

3. BARLE KAREL

ad 5 krivdoreka

Nobenega dokaza ne navaja sodba za to točko krivdoreka in ga v spisovnem materialu tudi ni, razen priznanja v začetku preiskave, ki pa ga je kasneje Barle preklical in na večini zapisnikov o soočenju odklonil podpis. Barletove izjave v preiskavi so do določene mere konfuzne. Na enem in istem listu (106) v preiskavi pravi najprej: »Danes sem še odgovoren za svoja dejanja. Jaz vse vem, toda ne morem kontrolirati, ali je bilo tako.« Nato reče: »Od julija 1942 do aprila 1945 – skoraj tri leta – sem delal za gestapo in sicer zato, ker me je gestapo poslal v Dachau.« Na vprašanje: »Ali ste bili agent gestapa?« – pa odgovori: »Tega pa ne, nikdar nisem kaj takega mislil...« Na listu 317 v preiskavi pravi Barle: »Zavedam se, da s tem, ko ponovno izjavljam, da sem zvedel šele v zaporu, da sem agent gestapa, da je to zakrknjeno vztrajanje na gestapovskih pozicijah in da s tem izvršujem še tu v zaporu naloge gestapa, kot me je učil Stelzl v Gradcu.« Tudi za Diehla in Oswalda pravi na listu 327 v preiskavi, da je zvedel, da sta agenta gestapa, šele v zaporu.

Na glavni obravnavi, ko je v bistvu vse zanikal, je na vprašanje: »Ali ostanete pri izpovedbah, ki ste jih dali v preiskavi?« – odgovoril: »Jaz sem dal razne izpovedi, o katerih si nisem čisto na jasnem, kako sem jih dal.« Čeprav je na razpravi v bistvu vse zanikal, je v svoji končni besedi med drugim rekel: »Prosim vse človeštvo, da mi kljub vsej moji pokvarjenosti odpusti.« – Ko je na listu 959 v preiskavi zanikal, da bi špijoniral in bil agent in trdil, da je bil komite v Dachauu res protifašistična organizacija in ne špijonska – je po nekaj izmenjanih vprašanjih oziroma trditvah in odgovorih – Barle rekel: »Saj priznam vse.« Nato je na vprašanje: Kdaj je postal agent, odgovoril: »Nisem bil agent.« Pri istem zaslišanju je trdil, da so delali na njem poskuse že od mladosti naprej. Ob istem zaslišanju mu je bilo rečeno: »Barle, vi se delate neumnega. Ekspertiza pa je dokazala, da ste popolnoma zdrav in da je to samo vaša taktika.« V spisovnem materialu ni najti nobene tozadevne ekspertize.

Na listu 666 preiskave izjavlja Barle: »... tedaj (v Brestu) sem tudi podpisal obvezo, da bom delal z vsemi silami za Nemčijo in da bom zaupnik gestapa.« – Na listu 84 svojega preiskovalnega spisa pravi, da je v zaporih v Gradcu podpisal izjavo za gestapo, da bo delal kot zaupnik (Vertrauensmann) z vsemi svojimi silami. – Na listih 89, 208 in 680 izjavlja, da je v Dachauu ponovno podpisal izjavo za gestapo šefu poskusne postaje dr. Rascherju – čigar niti naloga niti pristojnost ni bila pridobivanje novih gestapovskih agentov. – Barle je torej po svojem priznanju podpisal obvezo za sodelovanje z gestapom kar *trikrat*. Glede na to, kar je bilo v tem predlogu že dokumentarično rečeno o načinu pridobivanja gestapovskih agentov, lahko ocenimo tozadevno Barletovo priznanje kot popoln nesmisel. Na glavni obravnavi (list 130 razpravnega zapisnika) je Barle na vprašanje, ali je podpisal leta 1941 v Brestu neko izjavo, odgovoril: »Da.« Na naslednje vprašanje: »Za gestapo?« je Barle odgovoril: »Za Nemčijo, z vsemi silami za Nemčijo, to sem jaz tedaj podpisal.« – Kar je torej Barle po svojem priznanju podpisal v Brestu (list 669 njegovega preiskovalnega spisa) – za kar je tudi spoznan za krivega: »... ker se čutim Volksdeutscherja, hočem oditi v Nemčijo in se obvežem delati z vsemi silami za Nemčijo...« – je največ tako imenovana »lojalnostna« izjava, ne pa obveza za gestapovsko agenturo, kar je popolnoma druga kvaliteta in druga kategorija.

ad 6 krivdoreka

V preiskavi je na listu 722 izjavil Barle, da je napisal dve imeni in sicer: Moravec Franc, Avstrijec (španski borec, ki je padel v Španiji) in ime iz svojega bolgarskega potnega lista Peter Paulov. Navedel je nekaj imen španskih borcev, za katere je gestapo itak vedel. Tudi v kolikor bi se vse to smatralo resnično kot ovajanje, je po takrat veljavnem čl. 3, točka 3 ZKLD, morala nastati za ovadence neka škodljiva posledica – teror in nasilje – šele potem je bilo podano kaznivo dejanje vojnega zločinstva. Nobenega dokaza ni, da bi gestapo oz. nacisti kogarkoli preganjali zaradi Barletove izjave.

ad 7 krivdoreka

Barletovo delovanje kot gestapovskega agenta po raznih gestapovskih zaporih ni konkretizirano, pa tudi v spisovnem materialu ni najti podlage za tak zaključek. – O značaju in delu »provokatorske« antifašistične organizacije v Dachauu je bil že govor v tem predlogu. Na osnovi tega, kar je bilo že rečenega o tem, je Barletovo

delovanje v tej organizaciji šteti njemu v dobro in ga nikakor ni možno oceniti kot vojni zločin, kot je to storila pravnomočna sodba.

ad 8 krivdoreka

Barle je prišel v Dachau konec julija 1942. leta. Zaposlen je bil najprej pri gradnji garaž, nato v krojačnici, nakar je bil kot kemik – interniranec dodeljen na poskusno postajo, kjer so se delali poskusi z ohlajevanjem. Napravil je nekaj analiz kisika in ogljikove kisline v krvi. Pozneje je delal na izdelovanju pektinskih tablet, t. j. zdravil za ustavitev krvavenja, o katerih je bil že govor v tem predlogu. Barle obširno popisuje kot kemik izdelovanje pektinskih preparatov na listih 748 – 750, 768 – 774 in 776 – 778 svojega preiskovalnega spisa. Barle torej ni sodeloval pri poskusih s poskusnimi osebami. O kazenski odgovornosti internirancev, zaposlenih na poskusnih postajah, smo obširneje govorili pod A in se tu ne bi ponavljali. Sodbina trditev, da je Barle »z zadovoljstvom vršil najtežja zločinstva v taborišču v Dachauu«, pa je prav z ničemer dokazano podtikanje in agraviranje krivdoreka brez vsake najmanj utemeljene podlage.

ad 9 krivdoreka

Nobenega dokaza ni, da bi Barle sodeloval pri »provokatorski« antifašistični organizaciji, ki je ovadila gestapu Čučković Simo. Sklicujemo se na razloge, ki smo jih glede Čučković Sime navedli že pri obsojenem Diehl Branku.

ad 1 in 2 krivdoreka

Glede sovražne dejavnosti obsojenega Barleta in drugih obsojencev po osvoboditvi in organiziranja agentske mreže in delovanja agentov s tujo obveščevalno službo in dajanja tajnih podatkov smo že govorili pod A. Tudi v Barletovem krivdoreku pod točko 1.) sodba ne konkretizira, kakšna in katera so bila njegova ustna in pismena poročila, ki naj bi vsebovala tajne podatke gospodarskega in političnega značaja. Sodba razlogov nima. Na listu 687 preiskave pa pravi Barle, da sta se s Presterlom dogovorila v Ljubljani, da mu bo pošiljal vse nadaljnje podatke, to se pravi vse, kar legalno izide. Glavni agent Presterl pa izjavlja na listu 1143 Barletovega preiskovalnega spisa v zvezi z Barletovimi podatki: »Natančne vsebine poročil nisem zvedel in se tudi nisem zanimal za to.«

ad 3 krivdoreka

Špijoni in agenti tuje obveščevalne službe, ki naj bi jih Barle predlagal po osvoboditvi na odgovorna mesta, niso konkretno navedeni. Naveden je le Pufler Janko, za katerega naj bi Barle dal tudi lažno pozitivno karakteristiko v zvezi s požigom tovarne v Hrastniku v nameri, da zavede ljudsko sodišče v zmoto. Barle je dal izjavo za Puflerja (list 1203 – 1208 preiskovalnega spisa) na prošnjo advokata dr. Goričana v Celju. K tej točki krivdoreka je na tem mestu reči še tole: Prvič: Karakteristika oziroma izjava ni zgolj pozitivna, temveč našteva vrsto Puflerjevih napak in slabosti. Drugič: Ali je bil Pufler res agent gestapa in po vojni agent tuje obveščevalne službe, bomo govorili kasneje, ko bomo analizirali dokaze za Puflerjevo krivdo – prav v tem pa je bistvena vsebina krivdoreka pod to točko. Kajti, če se zamaja ocena, da je bil Pufler gestapovski agent in da je dal zažgati tovarno stekla v Hrastniku – se s tem zamaja tudi trditev, da je dal Barle lažno pozitivno karakteristiko za

Puflerja. Sicer pa je Barle poznal Puflerja kot španskega borca in antifašista iz Dahaua in je na tej osnovi dal izjavo o njem.

ad 4 krivdoreka

Glede odprave opaženih nepravilnosti v tovarni kleja v Ljubljani je Barle v preiskavi (list 692) priznal, da je že zdavnaj vedel za to nevarnost in je računal, da bo prišlo do nesreče. Pokrenil pa ni ničesar zato, ker je bil agent tuje obveščevalne službe in da je eksplozija posledica njihovega agentskega dela. Na glavni obravnavi je vse to zanikal. – Glede nepravilnosti v jeseniški železarni Barle v preiskavi priznava, da ni ničesar ukrenil proti nepravilnostim v železarni, o katerih mu je govoril Reškovac Ilija, ki ga preiskava kaže kot človeka, ki mnogo govori, pretirava in rad kritizira.

Zakaj naj bi bil prav Barle kriv in kazensko odgovoren in ne kdo drug od vodstva obeh podjetij za pomanjkljive varnostne ukrepe na obeh omenjenih delovnih mestih, ko vendar ni bil niti tam zaposlen in tudi ni bil inšpekcijski organ. – Sodba o tem bistvenem vprašanju ne pove ničesar in je kaj nenavadna ter nerazumljiva konstrukcija krivde za Barleta in to po tedanjih in sedanjih pravnih gledanjih.

V event. obnovljenem postopku naj bi sodišče ocenilo tudi izpovedbe na novo predlaganih prič, ki smo jih navedli pri obs. Diehlu in Oswaldu, od katerih ne izpove prav nobena karkoli negativnega o Barletovem obnašanju v Dachauu.

4. PUFLER JANKO

ad 4 krivdoreka

Da bi bil Pufler agent gestapa že pred drugo svetovno vojno in vršil špijonažo na škodo antifašističnega pokreta v raznih državah – npr. ČSR, ZSSR, Španiji, Franciji in Nemčiji – ni v spisovnem materialu nobenih dokazov, razen njegovega priznanja, ki pa ga je ponovno preklical. Na glavni obravnavi je na vprašanje, ali prizna dejanja, za katera je obtožen, odgovoril: »Ne priznam.« Na nadaljnje vprašanje, ali vztraja pri izpovedih, ki jih je dal v preiskavi, je odgovoril: »Ne morem ostati pri tem. Ne odgovarja resnici. Nisem bil gestapovski agent. Nikoli se nisem v Berlinu obvezal za kakšno policijo. Nisem podpisal izjave v Gradcu. Obžalujem, da moram resničnost zapisnikov (iz preiskave) odkloniti.« (Glej list: 5, 22, 23, 26, 29, 30 in 32 zapisnika o glavni obravnavi).

V preiskavi Pufler priznava delo agenta v obveščevalni službi v Weisswesseru, v Čehoslovaški, v ZSSR, v Španiji, v francoskih taboriščih, v taborišču Espenheimu, v Dachauu in Schlachtersu od februarja 1944 do konca vojne (listi 244 – 270 Puflerjevega preiskovalnega spisa). – Svoja priznanja je prekliceval; poleg tega so pa njegova pripovedovanja polna protislovij in nesmislov. Listi 428 – 430 (preiskovalnega spisa) kažejo, da je bil Pufler zasliševan po neki osebi, ki je končno v nekakem poročilu izrazila pomisleke in dvome o pravilnosti Puflerjevih podatkov in ocenila, da Puflerjevo priznanje o njegovi obveščevalni dejavnosti ne odgovarja resnici in to iz: a) subjektivnih razlogov in b) razlogov prakse. Poročilo ob koncu sicer pravi, da obstaja potemtakem mnenje, da je bil Pufler s popolnoma drugimi domnevami daleko obširneje dejaven kot V-oseba. Naj bo poudarjeno, da je omenjeno poročilo ocenilo Puflerjeva pripovedovanja kot nelogična in protislovna.

Na listu 354 preiskave Pufler priznava, da je bil agent gestapa že od leta 1928.

Tudi na glavni obravnavi mu je bilo to predočeno. Tako priznanje je absurd. Kajti po tem priznanju naj bi bil Pufler gestapovski agent *kakih pet let prej*, preden je bil gestapo sploh ustanovljen. (Ustanovljen je bil 26. aprila 1933. leta. Glej »Shirer I«, stran 399). – Da bi bil Pufler agent kake druge »politične« policije pred ustanovitvijo gestapa, ni nobenih dokazov in se tekom celotnega procesa kaj takega niti ni zatrjevalo... – Omenjeno Puflerjevo absurdno priznanje ni nepomembna okolnost za ocenjevanje dokazne vrednosti Puflerjevih priznanj in obremenjevanja sebe in drugih. In končno niti obtožba niti sodba ne povesta, v čem naj bi obstajala Puflerjeva špijonaža na škodo antifašističnega pokreta v omenjenih državah, ampak postavita le abstraktno trditev o špijonaži.

Trditev sodbe, da je Pufler v taborišču Dachau leta 1942 »sprejel službo« na poskusni postaji – je nesmisel glede na to, kar smo že rekli o poskusnih postajah in dodeljevanju internirancev na te postaje. – Pufler je bil na poskusni postaji zaposlen kot steklopihač, pomagal je pri čiščenju laboratorijske opreme in sodeloval pri sušenju pektinskih preparatov za pospeševanje strjevanja krvi, ki so se v preiskavi spremenili v »smrtne« praške. (Listi 54, 159, 740, 741 preiskovalnega spisa). Po njegovi izjavi naj bi dvakrat meril temperaturo zraka, ko so ohlajevali poskusne osebe na prostem. Po Krajnčevi izjavi v preiskavi (list 259) naj bi Rascher tega »gestapovskega agenta« – Puflerja hotel uporabiti za vodni poskus. – Ne glede na to, kar je bilo o kazenski odgovornosti internirancev, ki so bili zaposleni na poskusnih postajah, že rečeno pod A, je po naši oceni težko trditi, da bi vsebina navedenih Puflerjevih poslov na poskusni postaji bila v vzročni zvezi s »poskusi, ki so v nešteto primerih imeli tudi smrtne posledice«, kot ugotavlja sodba. Vprašanje je, ali je prepričevalno – opravljanje takih poslov opredeliti kot vojni zločin v smislu takrat veljajočega čl. 3, točka 3 ZKLD, kakor tudi danes veljavnega čl. 125 KZ.

Po sodbinem dispozitivu naj bi se Pufler v Dachauu kot gestapovski agent vključil v obveščevalno mrežo med drugimi z zloglasnim agentom gestapa v Dachauu Neffom. – Temu predlogu ni šlo za to, da bi razčiščeval in osvetljeval Neffovo osebnost. Iz literature izhajajoče dejstvo pa je, da je bil v tem predlogu že omenjeni Walter Neff ena glavnih obremenilnih prič na procesu zoper nacistične zdravnike, ki so organizirali in opravljali poskuse v nemških koncentracijskih taboriščih. (Glej: »Medicina brez človečnosti«, strani 49, 50, 86, 87 in 319). – Kuchner, ki naj bi po dispozitivu sodbe bil tudi agent gestapa v Dachauu, v preštudirani literaturi ni bil zasledeno. Sodba pa za njegovo gestapovsko agenturo ne navaja nobenih dokazov, kakor tudi ne za Neffa.

ad 1 in 2 krivdoreka

Sodba ne pove, na katere dokaze opira svoj krivdorek za ti dve točki. V preiskovalnem materialu ni razen Puflerjevega protislovnega pripovedovanja, o čemer je bil že govor, nobenih dokazov. Na glavni obravnavi je Pufler vse odločno zanikal s pripombo, da ne more ostati pri tem, kar je povedal v preiskavi. – O agenturni mreži po osvoboditvi, s katero naj bi se Pufler povezal preko soobsojenega Barleta s soobsojenim Diehlom Brankom, je bila že podana analiza dokazov.

ad 3 krivdoreka

Pufler naj bi kot bivši gestapovski agent po osvoboditvi kot delegat odnosno direktor tovarne stekla v Hrastniku oviral razvoj industrije ter vršil dejanja načrtne-

ga škodljivstva in diverzije s tem, da je v omenjenem delovanju sprejemal v službo na odgovorna mesta škodljive elemente npr. Jugović Teo, Savrič Karla in Vračun Franca. Prvič: Nobenega dokaza ni, da so bili imenovani škodljivi elementi. Drugič: Za časa Puflerjevega delegatstva je bila nastavljena le Jugović Tea, za katero so šele kasneje ugotovili, da je žena bivšega ustaša. Ko je bil Pufler na to opozorjen, jo je odpustil. Savrič in Vračun (bil je v nemški vojski) pa sta v steklarni delala že prej in ju Pufler v službo ni sprejel.

ad 3 b krivdoreka

Dejavnost, za katero je Pufler pod to točko spoznan za krivega, niti po tedanjih niti po sedanjih kazenskopravnih predpisih ne vsebuje znakov kaznivega dejanja sabotaže in diverzije, kakor sta to dejavnost kvalificirali obtožba in sodba. Taka dejavnost bi za Puflerja lahko imela le disciplinsko sankcijo.

ad 3 c krivdoreka

Po osvoboditvi se je Pufler zaposlil v steklarni Hrastnik. V decembru 1945 pa je bil na pobudo kolektiva in na priporočilo Barleta ter Krajnca postavljen za delegata MIR-a. Dekret o imenovanju je v okviru svojih pristojnosti podpisal Oswald.

Konstrukcija krivdoreka za požig steklarne se je v preiskavi gradila na Puflerjevi »stari« gestapovski agenturi. Pufler je v preiskavi najprej odločno zanikal to inkriminacijo in pravi na listu 79 na trditev, da je Benegalija priznal, da je prišel tisto noč k njemu in mu rekel, da naj tako manipulira z bobnom, da bo prišlo do požara, da bo za njega bolje in da bo dobil 10.000 din – odgovoril: »To vam rečem, da ni res, stokrat ni res. Ob 11. uri zvečer sploh ni res, da bi bil pri njem.« – Ko je Benegalija pri soočenju v preiskavi (list 80) vztrajal pri svoji obdolžitvi, mu Pufler pravi: »Od kod jemlješ te besede? To ni res.« Soočenje med imenovanima na listu 81 preiskave ni brezpomembno – *prvič:* po pripombi preiskovalca, da je »Benegalija miren, kakor ponavadi, Pufler pokašljuje z jezo na obrazu« in *drugič:* potem, da je bilo Benegaliju ob tem soočenju rečeno, da »bo kaznovan dvakrat manj, če izpove resnico, to v primeru, če se je v nesreči vžgalo«. Benegalija vztraja pri svojih obdolžitvah. *Tretjič:* ni brez pomena sledeča registracija na isti strani: Pufler pobija Benegalijeve trditve, češ ali se ti je sanjalo, te je kdo k temu nagovoril, ali se ti meša. Primer Benegalija spravlja v sklad z afero požiga Reichstaga ter stavlja kot primer Van der Lubbeja. – Na listu 88 preiskave je Pufler ob soočenju na vprašanje: »Pufler, kaj ste si mislili takrat, ko vam je Benegalija ob prvem soočenju vrgel v obraz, da ste ga k požigu nagovorili,« odgovoril: »Imel sem občutek, da je Benegalija nenormalen, zmešan ali celo hipnotiziran, ne vem, ne izključujem tudi tega, da se mu ni to tako živo sanjalo.« – V preiskovalnem spisu zoper Benegalijo je Pufler pri soočenju z njim rekel: »Jaz tukaj ne tajim, pač pa vztrajam pri svojih prvotnih izjavah, da o požigu ničesar ne vem in nimam s tem nič skupnega, še manj, da bi ga k temu nagovarjal ali sploh mislil na to.« (Glej list 8 Benegalijevega preiskovalnega spisa).

Na listu 160 svoje preiskave pa Pufler prizna, da je angažiral Benegalija, da zažge in mu obljubil 5.000 ali 10.000 din. Tudi na listu 270 in 271 priznava in postavi konstrukcijo za požig, ki naj bi bila ob obisku nekdanjega gestapovca Goesslitzerja, ki naj bi k njemu prišel po naročilu Schöflerja in ga pozval na osnovi stare gestapovske agenture k sodelovanju in sabotaži. Pred tem naj bi dobil Pufler še neka pisma, ki naj bi ga opominjala na stare obveze. Pisem v spisovnem materialu ni. – Ni

mogoče dvomiti, da je ta konstrukcija prilično zapletena in misteriozna – sloni pa samo na Puflerjevem priznanju na cit. listih. Kajti na listu 273 Pufler že preklicuje svoje priznanje, čeprav ni čisto jasno, v kakšnem obsegu. Na listu 313 priznava. Pri soočenju z Diehlom (list 335 preiskave) prizna takole: »Povejte, gospod Pufler, kaj ste bili g. Diehlu?« Odgovor: »Bil sem agent gestapa in kot tak direktor tovarne, katero sem pustil zažgati po direktivi gestapa.« Na soočenju z Barletom (list 354 preiskave) se je Pufler – na vprašanje: »Ali ste po osvoboditvi prestali s svojim delom kot agent gestapa?« – obdolžil: »Po osvoboditvi sem dal zažgati tovarno kot agent gestapa.« Na zaslišanju dne 17. 4. 1948 (list 362 preiskave) je na vprašanje: »Boste na tem procesu spet tako tajili, kot ste na prejšnjem?« (pred okrožnim sodiščem v Celju) – Pufler odgovoril: »Ne bom.« Vendar je Pufler na glavni obravnavi (list 335 zapisnika) večkrat zanikal inkriminacijo pod to točko, kakor tudi ostale.

Ko se je v kazenski preiskavi v Celju iskal vzrok požara, so delavci v steklarni iznašali sledeče misli: ing. Kocmur, obratovodja steklarne, pravi v svojem poročilu o požaru med drugim, da je stavba steklarne oziroma steklarniška lopa iz požarnovarnostnih kakor iz higienskih razlogov nevzdržna in zastarela. Požar je povzročil tkzv. »boben«, t. j. naprava, ki v votlem šamotnem telesu oblike bobna proizvaja visoko temperaturo, tako da se v njej lahko tali steklo. Ta naprava se segreva s pomočjo generatorskega plina z dodatkom katrana ali plinskega olja... V danem primeru je verjetno vsled nečistoče v nafti, ki se je nabrala v injektorju, popustil plamen. Nekdo je temu odgovarjajoče pojačal dotok nafte s tem, da je še bolj odprl ventil. Plinsko olje je medtem izrinilo oviro (nečistočo) iz injektorja, tako da je imelo dostop v boben v tako veliki količini, da vsled primanjkovanja zraka ni moglo popolnoma izgorevati. Ker v bobnu vlada velika temperatura, se je plinsko olje uplinilo, plini so se nabirali in koncentrirali, obenem zagrevali do točke svojega vnetišča pri manjši koncentraciji zraka. Sledila je manjša ali večja eksplozija, ki se je razširila po vseh obstoječih kanalih (ceveh), verjetno tudi na rezervoar plinskega olja, od koder je izpodrinila izvestno količino plinskega olja v obliki curka navzgor. Po mojem mišljenju je samo na ta način moglo priti do izliva nafte, ki je nato brizgnila na leseni strop bližnjega hodnika oziroma lope... Krivdo pripisujem nesrečnemu naključju, ev. nepažnji pri delu, kar bo ugotovila preiskava. Ne izključujem drugih momentov. (List 833 + 834 preiskave.) – Kastelic Jože: ... Iz tega sklepam sledeče, da se je v rezervoarju zažigalnega bobna napravil od plinskega olja plin, ki je prišel do eksplozije in udaril skozi zaščitne cevi ter je potem vrglo ogenj z oljem na leseno zaščitno steno, oddaljeno približno do 1,60 m od sežigalnega bobna. Ker je ta zaščitna stena bila zelo suha, se je ogenj takoj prijel in se razširil s tako naglico, da kljub takojšnji protiakciji s pripravljenimi številnimi minimaksi ognja ni bilo mogoče v kali zadušiti. (List 835 preiskave.) – Abram Stanko: ... Po mojem mnenju je nastal požar vsled pokvarjene naprave. Lahko se pokvari na ta način, da se v cevi napravi skorja, kar povzroča nereden dotok nafte. (List 850.) – Kaluža Ivan: ... Vem pa to, da je nam že prejšnji večer ta peč (drumlja) tudi nagajala, ker ni bilo prave temperature. Kakšne 1/4 do 1/2 ure po tistem, ko smo poklicali plinskega mojstra, ki je nam to popravil – reguliral plin, je nastal požar. (List 857 preiskave.)

Iz spisa *okrožnega sodišča v Celju* Ko 132/47 je razvidno, da pravi Pufler v preiskavi: »Ni res, da bi jaz naročil oziroma nagovarjal os. Benegalija, naj (zažge) povzroči požig v tovarni ter da mu bom dal nagrado 10.000 din. Ne morem si misliti,

kako je mogoče to izjaviti.« (List 79 a tergo.) – Če dodamo še oceno, ki jo je dal Emil Kocmur 10. 5. 1947 za Puflerja v kazenskem postopku pred okrožnim sodiščem v Celju (glej Puflerjev dokazni predlog redna številka 59 že cit. spisa okrožnega sodišča v Celju), se dokazna trdnost te konstrukcije še bolj zamaja. Omenjena priča, ki ni bila še zaslišana, pravi med drugim: »Njegov (Puflerjev) odnos do narodne lastnine – v kolikor sem ga imel priliko opazovati s svojega zornega kota – je bil docela pravilen. Od zgoraj sprejete direktive in navodila je jemal zelo resno ter postavljene naloge tudi napram podrejenemu osebju postavljal zelo ostro... Zato sem osebno zelo začuden, da je na tovariša Puflerja padel sum požiga, ter ne morem verjeti, da je to edini razlog njegove usode. Radi tega sem bil in ostanem zelo rezerviran napram vsem obremenitvam, ki bi padle nanj glede požara steklarne, ker bi sicer prišel v konflikt s svojo vestjo.«

Pufler je že v svoji vlogi Vrhovnemu sodišču v Ljubljani, ki jo imenuje »pritožba« in ki je prišla na javno tožilstvo za okrožje Celja dne 27. maja 1947 – predlagal oziroma prosil za obnovo postopka. V njej zatrjuje, da ni bila niti ena od njegovih prič pozvana niti pribavljena nobena priloga. Dalje trdi, da so po drugem delu razprave stali pri večerji vsak pri svoji celici in je vprašal poveljnik zapora Benegalijo, če je kriv in je ta odgovoril, da ne. Dalje ga je poveljnik zaporov vprašal, ali sem jaz (Pufler) kriv. Odgovoril je: Ne. Na nadaljnje vprašanje, zakaj potem reče, da sem mu jaz naročil, je Benegalija odgovoril: Nisem mislil, da bodo to za resno vzeli (mislil je sodišče in zaslševalce)... Slejkoprej bo resnico rekel, ker je že in ga začne vest peči. – Tako trdi Pufler v svoji omenjeni vlogi. V bistvu enaka Puflerjeva izjava je registrirana na listu 103 Puflerjevega preiskovalnega spisa. – Poveljnik zaporov ni bil zaslišan, čeprav je Vrhovno sodišče LRS v svoji razveljavitveni sodbi z dne 12. 8. 1947 opr. štev. Kž 481/47, to naročilo. – V event. obnovljenem postopku naj bi sodišče ocenilo in pretehtalo tudi Puflerjevo misel: »Benegalijeva obdolžitev je v popolnem nasprotju z vsem mojim življenjem, saj sem se 28 let boril za našo idejo in ne bi mogel na ta način škodovati stvari, ki mi je takorekoč v krvi in mesu. Tudi na dvig tovarne sem vedno gledal ..., saj sem produkcijo tovarne same dvignil za 150%, kapital pa za 250% tekom desetih mesecev moje zaposlitve.« (Glej list 100 okrožnega sodišča v Celju Ko 132/47.)

Pufler je bil namreč za inkriminacijo pod točko krivdoreka 3 c prvič obsojen pred okrožnim sodiščem v Celju z že cit. sodbo. Na njegovo pritožbo je Vrhovno sodišče LRS sodbo razveljavilo in vrnilo zadevo prvostopnemu sodišču v ponovno odločanje, toda pred spremenjenim senatom. V razveljavitveni odločbi je Vrhovno sodišče LRS med drugim navedlo:

– konstrukcija sodbe o obtoženčevem značaju ni prepričevalna in deloma protispisna;

– zaključki o motivu, ki naj bi Puflerja navedli do načrtnega požiga steklarne, so nesprejemljivi;

– pritožbeno sodišče smatra, da je bolj naravno, da se vzamejo za podlago dejanski zaključki glede požara in iz te osnove izvedejo nadaljnji zaključki;

– krivda Benegalija nima dovolj opore v podatkih spisa, sodbena konstrukcija početka požara je zgrešena. Vzrok požara tedaj ni prepričevalno pojasnjen in na njem ni mogoče izvajati zanesljivih zaključkov – ali je obtoženi Benegalija povzročil ogenj namerno ali pa ga je iz malomarnosti ali pa gre morda le za nezakrivljeno nezgodo v obratu;

– za ugotovitev materialne resnice bo potrebno v tovarni sami zaslišati izvedenca, Benegalijo in neposredne priče dogodka... Pritožbeno sodišče smatra, da je treba za pojasnitev resnice v tem slučaju pritegniti izvedenca, ki ima vso potrebno teoretsko izobrazbo, pa tudi praktične izkušnje v tej stroki in da se je treba prepričati s poskusi pri kompresorju in bobnu, katera od preje navedenih treh možnosti je praktično mogoča;

– če bi razprava na kraju samem pokazala, da gre za nezakrivljeno obratno nezgodo, ali za tako, ki je nastala zgolj vsled malomarnosti obtoženca Benegalije, bo krivdorek glede obtožencev Puflerja in Savriča, kot ga oblikuje pobijana sodba, po vsej priliki nevzdržljiv;

– izpodbijana sodba ni v dovolj izčrpni meri upoštevala okolnosti glede nagovarjanja Puflerja, da naj Benegalija povzroči požar za obljubljeno nagrado. Spričo tega pa taka konstrukcija dejanskega stanu izkustveno ni sprejemljiva;

– obtoženega Benegalijo je glede spreminjajočih se izjav in verodostojnosti nasploh, na podlagi študija tega spisa in opazovanja, preiskati po izvedencu, ki naj ugotovi, ali je Benegalija sploh duševno zdrav in kazensko odgovoren (iz spisa je namreč razvidno, da je pred tem dogodkom padel 17 m globoko pod škarpo na skalovje);

– iz spisa je razviden motiv, da je Benegalija Puflerja sovražil zaradi odstavitve z dela njegovega očeta in strica (oba kulturbundovca) in ker mu ni dal zaprošenega predujma, česar sodišče ni upoštevalo in ocenjevalo;

– zaslišati je potrebno tudi poveljnika zaporov, ali je Benegalija res izjavil, da Pufler ni kriv.

Do ponovne razprave pred okrožnim sodiščem v Celju ni prišlo. Zadeva je bila pritegnjena v obravnavani proces in Pufler je bil za isto dejanje v tem procesu ponovno obsojen, *ne da bi sodišče*, ki je bilo vezano na razveljavitvene razloge Vrhovnega sodišča LRS, *izvedlo dokaze*, katerih izvedbo je instanca zahtevala in da bi se vprašanj, ki jih je nakazalo Vrhovno sodišče LRS, sploh dotaknilo. *Niti ena* od prej navedenih razbremenilnih prič, ki nakazujejo možnost drugačnega vzroka za požar v steklarni, *ni bila zaslišana* na glavni obravnavi. Ni potrebno posebej poudarjati, da je bilo s takim postopkom eklatantno kršeno že staro temeljno načelo kazenskega postopka, načelo iskanja materialne resnice, ki ga poznajo vsi kazenski postopki. (Prilagamo spis okrožnega sodišča v Celju v kazenski zadevi zoper Pufler Janka in soobd. Ko 132/47).

Vredna ocene je Benegalijeva izjava na listu 844 Puflerjevega preiskovalnega spisa, ko je na vprašanje: »Kdo drugi in ne Pufler vas je nagovarjal, da napravite požar?« odgovoril: »Noben drug razen Percel Jože.« – Na listu 846 istega preiskovalnega spisa je bilo Perclu Jožetu postavljeno vprašanje: »Zakaj ste me včeraj nalagali, ko ste rekli, da vas je Benegalija silil podpisati proti Puflerju Janku? Ponovite to še enkrat.« Percel je nato odgovoril: »Ponavljam – rekel mi je (Benegalija): Pepi, kar podpiši, nam se ne bo nič zgodilo, naša družina je zasigurana, bo dobila podporo, samo da bomo dali temu prokletemu Puflerju po repu in ničesar več.«

Končno, a nenazadnje, naj bo še poudarjeno, da nobena od nanovo predlaganih prič, ki smo jih navedli že pri obsojenem Diehlu, Oswaldu in Barletu, ne pove nič negativnega o Puflerjevem obnašanju v Dachauu.

5. PRESTERL MARTIN

ad 3 a krivdoreka

Nikoli ni bil Presterl eden glavnih funkcionarjev zločinskega delovnega urada v taborišču Dachau, še manj pa šef istega v Augsburgu. Vodja delovnega urada v Dachauu je bil SS-ovec Obersturmführer Stumpf in kasneje Oberscharführer Pflaum. Presterl je bio zaposlen pri urejanju in vodenju delovne kartoteke. – V Augsburgu je imel glavno besedo v delovnem uradu ing. Wiede iz Messerschmittovih tovarn, k ga je vodil in odrejal celotno zaposlitev jetnikov. Za njim je to delo prevzel SS-ovec Wolkmar. Presterl je bil tu zaposlen kot *pisar* v delovnem uradu in delal obračune za izvršeno delo jetnikov, kar vse je zelo daleč od »šefovstva« delovnega urada, kot trdita to obtožba in sodba. – O vlogi in pomenu delovne statistike ter Presterlovem delovanju pri njej smo govorili že pod A tega predloga.

Na osnovi tega, kar je bilo že tam rečeno o vsebini Presterlovega delovanja pri delovni statistiki, je po naši oceni, brez podlage trditev sodbe, da je Presterl pošiljal in odrejal internirance v uničevalne transporte in poskusne postaje. Brez vsake dejanske podlage je tudi sodbina trditev, da bi Presterl soodločal pri postavljanju funkcionarjev agentov taborišènega aparata.

ad 3 b krivdoreka

Niti z eno besedo sodba ne konkretizira in ne pove, na osnovi katerih dokazanih dejstev in iz katerih razlogov je prišla do prepričanja, da je Presterl v taborišču organiziral ovaduško in obveščevalno službo, preko katere je gestapu ovajal sointernirance. Sodba teh sointernirancev ne konkretizira. – Če je sodišče mislilo, ne da bi to reklo, na Presterlova samoobremnjevanja v preiskavi in tudi delno na glavni obravnavi, ki jih je pa spreminjal in prekliceval in zopet priznaval, je to samoobremenjevanje, po naši oceni, kaj neprepričljivo.

Presterl ni bil obtožen, da je podpisal obvezo za gestapo, čeprav je to po začetnem zanikanju v preiskavi večkrat priznaval in na glavni obravnavi rekel, da je bil agent od leta 1935. Na listu 392 v preiskavi zanika, da bi podpisal tako izjavo. Na listih 442 in 443 pravi, da je v Chalonu podpisal lojalnostno izjavo. Na listu 738 in 740 preklicuje in pravi, da ves čas svojega žiljenja ni bil agent gestapa ali avstrijske policije in da ni bil ne v taborišču, ne preje ne pozneje agent gestapa. Na listih 1164, 1165 in 2575 pa pravi, da se je 15. 11. 1935 javil na politični policiji v Gradcu, kjer ga je Stelzl »vrboval« in kjer je moral podpisati obveznostno izjavo, ki se je smiselno glasila takole: »Obvezujem se, da bom delal za politično policijo. Vzamem na znanje, da bom podvržen najstrožjim represalijam, če bi se delu odtegnil.« Na listu 1196 pove, da je bil osmi dan po njegovem prihodu v Dachau poklican k SS-Hauptsturmführerju Zillu, ki je imel pred seboj na mizi njegov akt in pokazal njegovo izjavo, ki jo je naredil pri gestapu. Zill ga je še opozoril, da je tudi v taborišču obvezan izvrševati to dolžnost – sicer je v Dachauu obširen krematorij. Na listu 2578 celo pove Presterl, da je v Chalonu moral podpisati novo obveznostno izjavo za gestapo. – Seveda nima vse to Presterlovo samoobremenjevanje nič skupnega s pod A opisanim postopkom gestapa pri pridobivanju agentov. – Obtožba Presterla ni obdolžila, da je podpisal izjavo za sodelovanje z gestapom, kot je to storila pri Diehlu, Oswaldu, Barletu, Krajncu, Stepišniku, Ličnu, Gasserju, Koširju, Juraniću in Ćoriću, dasi je bilo dejansko stanje, kot je bilo ugotovljeno v preiskavi, *v bistvu pri vseh*

enako, pač pa ga je obdolžila, da je od leta 1940 do 1945 deloval kot eden glavnih agentov gestapa v taborišču Dachau in Augsburg. Za tako obdolžitev je obtožba imela podlago v samoobremenjevanju v preiskavi na listu 1682, ko pravi, da je v Augsburgu organiziral »majhno obveščevalno službo« in našteje kar 40 (štirideset) svojih agentov in na listih 1700 – 1706 pravi, da mu je bilo v teku njegovega delovanja kot agenta v Dachauu znanih kot agentov 49 (devetinštirideset) oseb. Med temi »gestapovskimi agenti« ne pozabi Presterl našteti: dr. Bláhe, avtorja v tem predlogu že večkrat citirane knjige »Medicina na krivih potih« in več znanih avstrijskih politikov. Ne pozabi v preiskavi seveda oceniti kot agentov gestapa obsojencev v tem procesu ter Lauscherja, Tschofeniga in Freihauta, o katerih verjetnosti »gestapovske agenture« je bil že govor pod A. Njegove izjave v preiskavi o delu v taboriščih Dachau in Augsburg za gestapo (listi 1184 – 1190) so polne protislovij in nesmislov. Sploh kaže preiskovalni spis, da je Presterl v preiskavi zelo mnogo govoril in pisal, obremenjeval desno in levo, se delal zelo pomembnega in važnega tako v okviru Avstrije, kjer naj bi imel stalen kontakt z najvidnejšimi političnimi ljudmi Avstrije, ki jih pa zviška oenjuje, bodisi kot gestapovce ali pa kot antifašiste. V kanclerjevih prostorih se počuti kot doma. V Španiji je bil, po njegovem zatrjevanju, ena najvažnejših osebnosti v republikanski vojski. V taborišču kot pisar v delovnem uradu ima centralno politično pozicijo. Vodil je mednarodni politični komite, kar ni res (listi 732, 1284 in 1285). Na listu 1062 preiskave pa pravi: »Imel sem veliko nadarjenost, posebno se je izražala moja fantazija.« – Kaže, da je bilo tudi preiskovalcu že enkrat dovolj njegovega tvezenja, domišljavosti, važnosti in protislovij in mu reče: »Če sedaj še zatrjujete, da vas pri vašem delu niso odkrili, potem ne vem več, če imam opravka z jasno mislečim človekom.« (List 1046). – Stvar sodišča bo, da v event. obnovljenem procesu oceni v zvezi z nanovo predlaganimi dejstvi in dokazi dokazno vrednost Presterlovih samoobremenjevanj in obremenjevanj drugih.

ad 3 c krivdoreka

Spisovni material ne dovoljuje zaključka, da bi Presterl od 1941. do 1945. leta sodeloval kot vodilni funkcionar v »provokatorski antifašistični organizaciji«. Nikoli ni bil Presterl član komiteja, če pa je kaj storil v smislu aktivnosti tega komiteja, mu je treba glede na to, kar je bilo o komiteju rečeno pod A, šteti to kot pozitivno.

ad 1, 2 a, b in c krivdoreka

Ni dokazov, da bi bil Presterl bivši gestapovski agent. Tudi ni dokazov, da bi se povezal s špijonskim centrom neke imperialistične države in se obvezal, da bo deloval v njeni špijonski službi, vršil in organiziral špijonažo med jugoslovanskimi predstavniki v Avstriji in v sami Jugoslaviji. Da se ne bi ponavljali, se glede te obdolžitve in njene konstrukcije sklicujemo na naše razloge, ki smo jih navedli pod A tega predloga in delno tudi že pri dosedaj obravnavanih obsojencih ter še dodajamo: Stillfried je bil v Dachauu kapo snaženja taborišča, kar mu je bilo po Presterlovih izjavah kot agentu gestapa le kamuflaža, ko je moral z metlo stalno hoditi po taborišču in vohuniti. Spisovni material ne nudi nobenega drugega dokaza, da bi bil Stillfried gestapovski agent. Geslo, ki naj bi povezovalo po osvoboditvi Stillfrieda z njegovimi agenti v Jugoslaviji: »Pozdrave od Stlillfrieda z Dunaja« je kaj nenavadno za šefa špijonažnega centra, saj pove njegov pravi priimek in kraj bivališča (glej list 243

Presterlovega preiskovalnega spisa). – Idejo za založbo »Kristal« v Gradcu naj bi po Presterlu dal Stillfried in naj bi služila za kamuflažo. Iz spisa izhaja, da je bila ta založba ustanovljena z jugoslovanskim denarjem. V tej založbi je izšla Presterlova brošura: »Dva tisoč kilometrov po novi Jugoslaviji«, Branka Čopića: Partizanske zgodbe »Majke iz Drvara« in pripravljal je Presterl izdajo knjige Prežihovega Voranca »Požganica«. (Glej Presterlov preiskovalni spis list 706.) Iz izjave Šter Cirila na listih 225 in 226 Presterlove preiskave izhaja, da je Presterl *hvalil* Jugoslavijo in da so bila njegova potovanja v Jugoslavijo in po njej *vse prej kot agenturne narave*. Povsod so ga prijazno sprejemali in mu šli na roke.

Presterlovo obremenjevanje sebe in drugih, po naši oceni, presega vsako prepričevalno možnost in prehaja v nesmisel. Tako na listih 1323 – 1330 preiskave našteje kar 63 (triinšestdeset) agentov, ki jih pozna v Jugoslaviji. Med njimi seveda: Diehla, Barleta, Krajnca, Puflerja, Juranića, Čorića, Derviševića, Gasserja, ki so bili obsojeni v obravnavanem procesu. Med temi »agenti« ne manjka Lauscherja, ki naj bi bil že v Dachauu agent gestapa, in Tschofeniga, ki naj bi že v taborišču delal za gestapo, in v tem predlogu že večkrat citirani dr. Bláha. Skratka konfuznost! Zadnji trije omenjeni sploh niso živeli v Jugoslaviji. Še več! Ne manjka celo Lovro Kuhar – Prežihov Voranc. Na listih 2998 – 3017 zviška in suvereno ocenjuje številne internirance raznih narodnosti kot gestapovske agente – tako da se ob tem branju vsiljuje vprašanje, ali so bila nemška koncentracijska taborišča ustanovljena in namenjena za izoliranje in tudi fizično uničenje komunistov in nasprotnikov nacizma sploh, ali pa so bila namenjena za gestapovske agente.

Nekaj nerazumljivega za tako močno razpredeno obveščevalno službo, kot jo slika Presterl – je, da ni bil on opozorjen od takšnega številnih »agentov« v Jugoslaviji, naj ne prihaja več dajat »direktiv«, ker mu grozi nevarnost. Po dispozitivu sodbe je Presterl tretjič prišel v Jugoslavijo meseca oktobra 1947. leta. (Prišel je 5. 10. 1947 skupaj s soobsojeno Hahn Hildegardo.) – Tedaj so bili že Diehl, Oswald, Barle, Stepišnik in Ličen aretirani in zaprti; Barle skoraj dva meseca, dočim Diehl in Oswald več kot 14 dni, Stepišnik in Ličen pa že nekaj dni. Na začetku tega svojega tretjega potovanja se je Presterl sestal v Beogradu z dvema starima spretnima in izkušenima Stillfriedovima agentoma, kot jih on označuje – z Reichom in dr. Müllerjem. Če nista ta dva izkušena agenta opozorila Presterla, naj tretjič sploh ne hodi v Jugoslavijo, ker so bili člani njegove »vohunske mreže« že zaprti – bi ga vsaj opozorila, naj hitro izgine iz Jugoslavije, ker mu grozi nevarnost. Ali je razumna domneva, da ta dva verzirana agenta ne bi za aretacije zvedela, v primeru, da bi šlo v resnici za neko vohunsko mrežo? Če onadva ne, pa druga številna »vohunska mreža«. Spisovni material kaže, da je zlasti Diehlova in Barletova aretacija povzročila v Ljubljani senzacijo in nič manjšo Oswaldova, ki je bil aretiran kot pomočnik ministra FLRJ. Namesto, da bi Presterl čimprej odšel – če je že prišel – pa mirno s svojo nevesto križari po Jugoslaviji, ogleda si Beograd, Sarajevo, Zemun, Dubrovnik, Reko, Split, Zadar, Ljubljano, Bled, Kranj, Prešernovo rojstno hišo v Vrbi in Maribor. V Ljubljani je v bolnici obiskal še Prežihovega Voranca, s katerim je razgovarjal o izdaji »Požganice«. Povsod je bil prijazno sprejet, zlasti v novinarskih krogih; aretiran je bil skupaj s Hahnovo in Derviševićem šele 25. oktobra na kolodvoru v Mariboru. Vsekakor je vse skupaj, po naši oceni, zelo nenavadno in neprepričevalno za vohuna takega »formata«, kot se Presterl sam prikazuje. – Stvar sodišča bo, da v event. obnovljenem postopku v zvezi z nanovo predlaganimi dokazi in dejstvi

oceni tudi te misli in še izjavo Hahnove, da je Presterl v Dachauu marsikomu rešil življenje.

6. KRAJNC BORIS

ad 4 in 5 krivdoreka

Krajnc naj bi februarja 1942 v Begunjah prostovoljno pristal na sodelovanje z gestapom in podpisal obvezo, da bo izvrševal vse zadane naloge. – Krajnc je v preiskavi na listu 234 priznal, da je naslednji dan po četrtem zaslišanju v Begunjah Druschkeju podpisal neke liste, katerih vsebina je bila po njegovem spominu sledeča: »Obvezujem se, da bom delal za veliko Nemčijo po direktivah gestapa in se s tem zavedam vseh odgovornosti in dolžnosti, ki so s tem v zvezi.« V bistvu isto priznava na listu 283 preiskave. Tudi na glavni obravnavi je priznal, da je podpisal izjavo gestapu – ne takoj, ampak potem, ko ga je poklical Druschke k sebi po streljanju nekih talcev in mu dal na izbiro, da bo ustreljen kot talec, ali pa naj podpiše izjavo. Že pod A je bilo govora o načinu in postopku gestapa pri pridobivanju svojih agentov. Ne bi tu ponavljali pod A tega predloga navedenih novih dejstev in dokazov, ki pokažejo, da Krajnčevo samoobremenjevanje ne more imeti nobene dokazne vrednosti.

Ni dokazov, da bi Krajnc v Begunjah koga ovadil. – Sodbeni dispozitiv pod točko 5) pravi, da je Krajnc prostovoljno priznal gestapu svoje delovanje za OF in s tem izpostavil sebe, Pukšiča in Robiča z Jesenic še večjemu pritisku gestapa, a Robič je bil kasneje v skupini 50-ih ustreljen kot talec. Že v preiskavi na listu 742 je Pukšič pri soočenju s Krajncem povedal, da je Druschke vprašal najprej njega (Pukšiča), če je dobival od Krajnca denar. Pukšič je odgovoril, da je dobil od Krajnca 50 RM (25 RM od Krajnca pa preko Robiča). Druschke – nadaljuje Pukšič – je nato vprašal Krajnca, če je on res denar dal. Krajnc je to zanikal in ga je Druschke udaril z roko po licu. Za tem je Krajnc priznal, da je denar dal za OF. – Pukšič je bil iz Begunj izpuščen in ni bil odpeljan v Dachau. Že na osnovi dosedaj rečenega je kaj vprašljivo, kdo je koga izdal in kdo je koga izpostavil večjemu pritisku s strani gestapa – ali je bil to Krajnc ali Pukšič.

S sodbo okrožnega sodišča v Ljubljani z dne 8. 6. 1948 opr. št. *K 349/48* (spis prilagamo) je bil *Pukšič Alojz spoznan za krivega*, da je v januarju 1942 ob priliki zaslišanja na gestapu v zaporih izdal celotno strukturo jeseniške organizacije OF in okrog 18 njenih članov, med njimi *tudi Robič Jožeta*, ki je bil kasneje ustreljen kot talec. – Po izpustu iz zapora pa je po nalogu gestapa vohunil za pripadniki narodnoosvobodilnega gibanja. Obsojen je bil na 20 let odvzema prostosti s prisilnim delom. Na podlagi rečenega, je po naši oceni – kaj težko naložiti Krajncu krivdo za smrt Robiča.

ad 6 krivdoreka

Krajnc naj bi se po prihodu v Dachau meseca marca 1942 kot agent gestapa povezal z enim od glavnih agentov Presterl Martinom, kateremu naj bi dajal poročila. – O načinu Diehlovega obremenjevanja Krajnca kot gestapovskega agenta smo delno že govorili. – V preiskavi je Oswald na strani 167 govoril o »konkretnih« dokazih, da je bil Krajnc agent gestapa in ki naj bi bili sledeči: Zveze, ki jih je imel Krajnc v Dachauu z Arbeitseinsatzom (delovnim uradom) in preko katerih si je sam

komandiral boljše komande ter da je bil puščen na dopust, kar da se sploh ni praktiziralo ali vsaj ne za pripadnike nenemških narodnosti, in končno, da je bil odpuščen in zaposlen kot civilist nekje v Dachauu – »Eden glavnih agentov Presterl Martin« je v preiskavi na listih 2047, 2056 in 2588 obremenil Krajnca s tem, da je rekel, da je Stumpf pregledal v svojih zapisnikih o novodošlecih zadnjih tednov in nato rekel, da je mož (Krajnc) v redu. Zame je to pomenilo, da je v političnem oddelku voden kot zaupnik... Stumpf mu je še rekel, naj uporabi Krajnca za obveščevalno ter da mu je Pflaum rekel, da je Krajnc voden kot agent in se ga lahko porabi za taka zaupna dela. – O dokazni vrednosti Presterlovega obremenjevanja smo govorili v tem predlogu ob analizi dokazov za njegovo lastno krivdo in se ne bi ponavljali.

Tudi Krajnčevo samoobremenjevanje v preiskavi pri soočenju med njim in Stepišnikom na listu 308 ne more biti zanesljiv dokaz za Krajnčevo gestapovsko agenturo. To samoobremenjevanje je sledeče:

»Gospod Krajnc, kdaj ste vi postali agent gestapa in kje ste to postali?

Jaz sem postal agent gestapa pri svojem petem zaslišanju v Begunjah, potem ko sem priznal sodelovanje z OF.

Na kakšen način ste postali agent gestapa?

S tem da sem podpisal izjavo za sodelovanje z gestapom gestapovcu Druschkeju.

Kam ste bili poslani kot agent gestapa?

Kot agent gestapa sem bil poslan v taborišče Dachau.

Kje ste delali kot agent gestapa?

Kot agent gestapa sem delal najprej v bloku 14, potem pa na poskusni postaji.

S kom ste bili povezani kot agent gestapa v Dachauu?

Najprej sem bil povezan s Presterlom, nato z Barletom, nato z Jaukom in Lebersdorferjem.

Koga ste imeli vi na vezi kot agent gestapa?

Na poskusni postaji sem imel na vezi kot agent Albla, Čebulo in Stepišnika.

Torej je bil Stepišnik kot agent gestapa na vezi pri vas?

Da.

Vam je Stepišnik dajal poročila?

Da, o tem , kar je zvedel od svojih ljubljanskih znancev.

Ali je dajal poročila, ki vam jih je dajal kot agent gestapa agentu gestapa?

Da.

Potemtakem je Stepišnik vedel, da ste bili agent gestapa?

Mislim, da je moral vedeti, da sem bil agent gestapa.

Kdo vam je predal Stepišnika kot agenta gestapa na vezo?

Jauk.

Ali je bil Stepišnik pred vami na zvezi z Jaukom kot agent gestapa?

Ko je prišel v taborišče, se je Juak povezal z njim. Jauk je predal Stepišnika kot agenta gestapa meni na vezo.

Tako samooobremenjevanje in obremenjevanje drugih ne more imeti nobene dokazne vrednosti iz razlogov, ki smo jih navedli že pod A tega predloga.

ad 7 krivdoreka

Pod to točko je bi Krajnc obsojen, da je od januarja 1943. do novembra 1944. leta na poskusni postaji v Dachauu skupno s krvnikom dr. Rascherjem in dr. Plötnerjem sodeloval pri najgrozovitejših zločinih, ki so zahtevali neštevilne žrtve

internirancev. – Ko je prišel Krajnc v Dachau, je bil najprej zaposlen pri novogradnji krojaške delavnice, nato pa na zajčji farmi, kamor je prišel kake tri mesece po prihodu. V septembru 1942 je bil po Presterlovem posredovanju premeščen v gospodarske obrate k izdelavi igrač iz lesa in nato v mizarsko delavnico kot pomočnik. *Sredi januarja 1943* je kot v delovnem uradu registrirani kemik prišel k dr. Rascherju, šefu poskusov z zmanjšanim zračnim pritiskom in z ohlajevanjem teles pod navadno človeško toploto. Pri svojem laboratorijskem delu je po lastnem priznanju delal kemične analize krvi: določitve mlečne kisline, klora, krvnega sladkorja, beljakovin, števila rdečih krvnih telesc in drugih sestavin v krvi. Meril je temperaturo in sodeloval pri izdelavi pektinskih preparatov. Če lahko verjamemo Juraniču (list 689 Krajnčevega preiskovalnega spisa), mu je Krajnc enkrat vzel kri iz vene in ušesa. V katerem času naj bi se to zgodilo, ni ugotovljeno. – O kazenski odgovornosti internirancev v zvezi s poskusi je bilo že obširneje govora pod A. Tu bi dodali še tole:

Po zgodovinski literaturi je ugotovljeno, da so se poskusi v Dachauu vršili določeno časovno obdobje. Tako pravi dr. Bláha na strani 70: »Leta 1942 so v koncentracijskem taborišču Dachau delale s polno paro vse poskusne postaje.« Kautsky (stran 261) postavlja začetek poskusov v januar 1942.

a) Poskusi z ohlajevanjem teles pod navadno človeško toploto: Mitscherlich – Mielke pravita na osnovi dokumentov na strani 70 svoje knjige: »Medicina brez človečnosti«: »Kakor že prejšnji dachauski poskusi, naj bi bili ti poskusi s *podhlajevanjem človeka*, ki so jih delali od *15. avgusta 1942*, razjasnili vprašanja, ki so se zastavila med vojno pri strmoglavljenju letalcev v morje...« Na strani 82 iste knjige je rečeno: »Med poskusi, ki jih je delal dr. Rascher sam od oktobra 1942 *do maja 1943*, so bil tudi taki, ki so obravnavali zopetno ogrevanje podhlajenih oseb z animalično toploto«. – Na strani 86 pa pravita ta-ista avtorja, da je Rascher 4. 4. 1943 osebnemu Himmlerjevemu adjutantu poročal o nadaljevanju svojih poskusov.

»Shirer II« pravi na strani 1410: »Uradni vodja « prvih poskusov z mrzlo vodo je »bil neki Holzlöhner, profesor medicine na kielski univerzi, pomagal pa mu je neki dr. Finke. Dva meseca sta delala skupaj z Rascherjem in potem prišla do sklepa, da so eksperimentalne možnosti izčrpali... Prof. Holzlöhner, (ki je po prvem zaslišanju, ko so ga prijeli Britanci – napravil samomor) in dr.Finke sta se tedaj odpovedala nadaljnjemu eksperimentiranju, vztrajni dr. Rascher pa je nadaljeval sam še tja *do maja 1943.*«

b) Poskusi z zmanjšanim zračnim pritiskom:

»Spomladi leta 1941 se je dr. Rascherju, ki je tedaj v Münchnu obiskoval poseben sanitetni tečaj Luftwaffe, pobliskalo v glavi. Petnajstega maja 1941 je pisal Himmlerju. Zgrozil se je ob spoznanju, da stojijo raziskave o vplivu velikih višin na človeški organizem na slepem tiru, ker ni bilo mogoče opraviti nikakršnih preizkusov s človeškim materialom. Eksperimenti so namreč zelo nevarni in se zanje nihče prostovoljno ne priglasi.« (»Shirer II«, stran 1406).

Če sledimo dispozitivu sodbe, moramo Krajnčevo delo v zvezi s poskusi razdeliti v dve obdobji. *Prvo:* Krajnc je kot v delovni statistiki registrirani kemik prišel na poskusno postajo *sredi januarja 1943.* – Torej je delal največ kake štiri mesece (seveda je dolgost časovnega razdobja sama na sebi pravno irelevantna) na poskusni postaji pri dr. Rascherju in pozneje pri dr. Plöttnerju kot *jetnik*. Po maju 1943 se poskusi te vrste niso več vršili. Za to obdobje je pomembno, kar je bilo rečeno o

kazenski odgovornosti internirancev – jetnikov pod A tega predloga. O vsebini njegovega dela je bilo tudi že govora. *Drugo* obdobje: Dvaindvajsetega decembra 1943 je bil Krajnc izpuščen iz taborišča (kot je bilo to formulirano v preiskavi), toda Dachaua ni smel zapustiti. Gibal se je lahko prosto 15 km v okolici Dachaua. Oblekel se je v civil in imel prosti izhod in vhod v taborišče – s propustnico. Njegova internacija se je torej spremenila v neke vrste ostro *konfinacijo*. Tega dejstva ne more spremeniti okolnost, da naj bi dobival plačo. (Saj so bili v delovnem uradu posebni delavci, ki so delali obračune o opravljenem delu jetnikov v posameznih tovarnah izven taborišča). – Krajnc *ni bil še prost in svoboden človek*. Bil je še vedno stalno nastanjen v taborišču. V bistvu *je imel še vedno status jetnika*. Če bi pobegnil, so mu grozile sankcije, predvidene za pobeg, ki so se navadno končale s smrtjo. Iz preiskave je razvidno, da je bila za Krajncem izdana tiralica, ko je odšel v partizane in se ni več vrnil v taborišče. – Tudi literatura, kot že rečeno, govori o tem, da se nekateri jetniki, ki so bili izpuščeni iz taborišča, niso smeli vrniti domov.

V svojem pismu (ki ga prilagamo kot novoto v fotokopiji) materi iz Dachaua z dne 31. 12. 1943 piše: »o komediji okrog svoje odpustitve« med drugim: ... »Dal sem vse ceremonije, ki vam jih bom rajši enkrat ustno pripovedoval, skozi, ves vesel, da grem domov... Končna instanca mi pa pove, preden dobim odpustnico in železniško karto v roke, da moram direktno v Berlin in se tam javiti na policiji in nato nekem Arbeitseinsatzu. To je bil seveda precejšen tuš na mojo dobro voljo. Ravno takrat pa prihrumi moj šef, neki vojaški zdravnik z avtom in vidi, da sem odpuščen. Strašno se razburja, da mu odvzamejo njegovega kemika in me enostavno ne pusti proč, zlasti še, ker misli, da bi me v Berlinu porabili za odkopavanje ruševin. Vzame me v avto in v lager na njegovo poskusno postajo nazaj. Takoj je telegrafiral radi mene na vse mogoče kompetentne strani, da me nujno rabi, itd. Ja sem bil začasno v lagerju kot jetnik nazaj. Dvaindvajsetega tega meseca je prišel odgovor, kjer se je mojemu šefu ugodilo. *Seveda domov ne smem*, to zahteva najbrž domač gestapo. Gibati se smem svobodno do Münchna, tj. neke *vrste konfinacija*. Ampak moj položaj je vseeno neprimerno boljši kot je bil...« V pismu materi z dne 26. 7. 1944 pa pravi: »... Spet sem navezan *samo na lager kot prej*, ko sem še nosil progasto uniformo.«

V Kranjčevem primeru v resnici ni šlo za odpust iz taborišča, ampak *le za prost izhod iz njega*. V tem času je prinašal v taborišče partizansko literaturo. Delal je na poskusni postaji do novembra 1944, ko je odšel v partizane. Kaj je v tem času delal – to je *od 22. 12. 1943 do novembra 1944*, kot neke vrste konfiniranec na poskusni postaji, v procesu ni bilo razčiščevano. Ali je delal pri kakšnih drugih poskusih in pri katerih? Kakšna je bila vsebina njegovega dela? Morda je delal zgolj ali predvsem na svoji priljubljeni temi – izdelavi pektinskih preparatov? (Glej njegov preiskovalni spis, listi 825 – 1008). Šel je tudi v knjižnico v Münchnu zaradi pektinske problematike. Z domnevami si ne moremo pomagati! Po njegovem priznanju v preiskavi je bilo njegovo delo isto. Če je delal isto – potem njegovo delo že po svoji vsebini (o tem problemu je bilo že govora pod A tega predloga) ne more pomeniti sodelovanja pri najgrozovitejših zločinih in kaznivega dejanja vojnega zločinstva. Važno glede tega dela krivdoreka je, da so bili ti zločinski poskusi, *ki sta jih opravljala dr. Rascher in dr. Plöttner, že končani v maju 1943*, kot nam dokazuje na novo navedena literatura *in torej Krajnc ni mogel pri njih sodelovati do novembra 1944, kot je bil obsojen.* – Tudi Berben je na strani 125 zapisal, da so bili ti poskusi med naj-

bolj krutimi, kar so jih izvršili na taboriščnikih v Dachauu. Opravljala jih je skupina, v kateri je igral odločujočo vlogo dr. Rascher. Poskusi so se vršili med *marcem 1942 in majem 1943.* – Za sodelovanje pri kakšnih drugih poskusih pa Krajnc ni bil niti obtožen. Po vsem rečenem, po naši oceni, ni dokazov, da bi bil pri Krajncu pod to točko obsodbe podan objektivni in subjektivni stan kaznivega dejanja vojnega zločinstva.

Naj navedemo k tej točki še sledeče: Iz Krajnčevega zagovora v preiskavi (list 125 in 131 in list 78 glavne obravnave) je razvidno, da je on izražal željo kapotu, avstrijskemu komunistu Jauku, da bi šel iz postaje v kako drugo komando, ker na postaji ni maral delati, pa mu je ta odgovoril, da tega nikakor ne sme storiti, ker je treba pomagati poskuse – če se že morajo vršiti – humanizirati. Da je bil res tak Krajnčev subjektivni odnos do poskusov, kot ga zatrjuje s svojem zagovoru in pri tem omenja Jauka (v preiskavi se Jauk večkrat omenja kot gestapovski agent) – kaže posredno literatura in sicer »Kautsky« na strani 299, ko pravi: »Posrečilo se jim je tam zaposlenim jetnikom polagoma vplivati na »Hauptmana« (dr. Rascherja), da so poskusi postali humanejši. Predvsem nekemu Gradčanu z imenom Jauk, ki si je znal na postaji dobiti vpliv – je uspelo število mrtvih potisniti navzdol na ničlo in kasneje poskuse sploh ustaviti.«

Dalje Krajnc pove v preiskavi na listih 298, 305 in 353, da je že, ko je prišel v partizane, poslal na vojaško sodišče IX. korpusa (ki je sodilo nekemu SS-ovcu) podrobno poročilo o poskusnih postajah v Dachauu, kopijo tega poročila je poslal tudi dr. Potočniku – na POOF in da je bil zaslišan od komisije pokrajinskega komiteja. Niti v preiskovalnem spisu niti v sodnem ni te dokumentacije, ki ne utegne biti brez pomena za ocenjevanje Krajnčeve krivde. Dr. Potočnik ni bil zaslišan. Ponudeni dokazi, ki bi utegnili biti razbremenilni, se torej niso izvedli. Naj dodamo še to, da je Krajnc že iz Dachaua poslal poročilo o razmerah v taborišču. Tega poročila v Krajnčevem spisu ni. Tudi ta njegov zagovor se ni preverjal.

ad 8 krivdoreka

Ni dokazov, da bi bil Krajnc agent gestapa – o čemer smo podrobneje govorili pod točko 4 in 5 njegovega krivdoreka. Zato ni mogel kot agent gestapa posredovati, da so bili na zloglasno poskusno postajo pritegnjeni še ostali gestapovski agenti kot: Stepišnik Milan, Barle Karel in drugi. – O Barletovi »gestapovski agenturi« smo že govorili. O Stepišniku bo govora kasneje. O udeležbi internirancev pri zverstvih na poskusnih postajah smo govorili pod A, kakor tudi pri analizi dokazov za individualno krivdo posameznih do sedaj obravnavanih obsojencev.

Glede Krajnčeve »gestapovske agenture« bi na tem mestu še dodali tole: V preiskavi na listih 293 – 296 ter 309, kakor tudi na glavni obravnavi (list 86) se je gradila konstrukcija, da je šel Krajnc v partizane z vednostjo gestapa, ni pa prišlo to niti v tenor obtožnice niti v sodbeni dispozitiv niti v njeno obrazložitev. – Navajamo iz preiskave list 309 značilni zadevni pasus (soočenje med Krajncem in Stepišnikom):

»Po čigavem nalogu ste šli iz Dachaua v partizane?

V partizane sem šel s privoljenjem Lebersdorferja in Jauka, t. j. s privoljenjem gestapa.

Kdo vam je pripravil odhod v partizane?

Odhod v partizane sem si moral organizirati sam, dokumente sem si preskrbel preko Stepišnika z Jesenic.

Torej pomagal vam je pri vašem odhodu v partizane Stepišnik?
Da.
Ali je gestapo vedel, da vam je Stepišnik pomagal pri odhodu v partizane?
Da. Gestapo je vedel, da mi je Stepišnik pomagal. Stepišnik je kot agent gestapa pripravil odhod v partizane.«

Vsiljuje se vprašanje: Če bi res Krajnc z vednostjo gestapa šel v partizane, zakaj mu ni prava gestapovska organizacija preskrbela potrebnih dokumentov in to mnogo nedvomno lažje, kvalitetnejše in zlasti konspirativneje, ampak mu je moral formularje prinesti z Jesenic Stepišnik, kateremu so na Jesenicah pomagale tudi druge osebe, med njimi kasnejša Krajnčeva žena – Zvezdova. Preiskava si je pomagala preko te nelogičnosti s tem, da je pritisnila pečat »gestapovskega agenta« tudi Stepišniku in tako je bil ta svojevrsten logičen krog sklenjen. Ta logičen krog je bil potrjen še s Stepišnikovo izjavo v preiskavi na listu 158: »Ko je Lebersdorfer (Krajnčev in Stepišnikov nadrejen kapo na postaji, ki je bil po preiskovalnem materialu tudi gestapovski agent) še postavil, da si mora Krajnc sam preskrbeti dokumente in sem moral to nalogo prevzeti jaz, sem smatral, da je vse dobro zakonspirirano.« – Kot rečeno, ta konstrukcija ni prišla niti v tenor obtožnice niti v dispozitiv sodbe, Krajnc sam jo je pa na glavni obravnavi (list 86) smiselno priznal, ko je na vprašanje, če je šel v partizane z vednostjo gestapa, odgovoril: »Mislim, da je gestapo za to vedel, ker je vedel za to moj nadrejeni Lebersdorfer. Zato je moral gestapo za to vedeti.« – Tako je bila na Krajnca vržena še ena zelo temna senca. – Ne more biti dvoma, da bi gestapo imel več koristi od svojega »agenta« Krajnca v partizanih, kamor logično naj bi tudi šel čimprej, kot pa v taborišču. Zlasti še velja to, če upoštevamo že omenjeno konstrukcijo, da naj bi Krajnc šel v partizane z vednostjo gestapa. Čudno pa zveni misel »gestapovskega agenta« v pismu materi iz Dachaua z dne 26. 7. 1944, ko piše: »Hočejo vedno bolj popolno vpreči vse sile za vojno – mogoče bodo že od teh naporov počili. Vse to so zadnji obupni napori – konec agonije...«

Končno bi v zvezi s Krajnčevo »gestapovsko agenturo« omenili še njegov *dopust in vrnitev* nazaj v taborišče, kar je bilo večkrat poudarjeno v procesu kot sumljiva okolnost. – Literatura (»Katsky«, stran 270 in »Kogon«, stran 286) govori tudi o dopustih. »Kogon« pravi: »Priložnostno se je tudi dogajalo, da so jetnikom odobrili dopust. Šlo je seveda za neznansko redke izjeme. Tekom celokupnega časa obstoja koncentracijskega taborišča Buchenwald je imelo mogoče le dva ducata tovarišev to možnost, da začasno obišče svoje svojce. Povodi za to so bile težke bolezni, smrtni slučaji in kakšni posebno važni trgovski posli. To naštevanje povodov pa samo ob sebi daje izkrivljeno sliko, ker so pač odobritve dopustov bile v resnici odvisne od sreče, da je kdo imel dobre odnose bodisi z SS-vodstvom taborišča ali pa s kakim uradnikom gestapa. Poslovne transakcije, od katerih si je kakšna odobritvena instanca obetala korist, so stale verjetno na veliko višjem rangu kot pa npr. smrt kake matere ali očeta.«

Povod za Krajnčev dopust ni dokazan in se tudi v procesu ni razčiščeval. Do neke mere utegnejo to pojasniti sledeče okolnosti: Kot izhaja iz spisovnega materiala, je bil Krajnc pri SS-ovskem vodstvu postaje kot dober kemik visoko cenjen. To dokazuje tudi vsebina pisma z dne 31. 12. 1943, ki ga je Krajnc pisal materi in katerega bistveno vsebino smo že navedli. – V svojem pismu materi iz Dachaua z dne 23. 12. 1943 (ki ga na novo prilagamo) piše: »... Božični večer in silvestrovo bomo praz-

novali tukaj s tovariši. Sicer me je *povabil šef*, pa sem odklonil. Če je malo užaljen, nič ne dé...« – V pismu z dne 17. 12. 1943 (ki ga prilagamo kot novoto) piše iz Dachaua materi med drugim: »... Ko je moj dosedanji šef to zvedel, je takoj telegrafsko interveniral, češ da me ne dá za razkopavanje ruševin v Berlinu, ampak da me hoče pridržati v svojem laboratoriju. Obljubil mi je za božič in novo leto *dopust*, kar pa je padlo zaenkrat v vodo, ker je za dopuste čez praznike zapora. Pač pa pravi sedaj, da dobim dopust takoj, čim bo zapora v januarju ukinjena. Torej upajmo na skorajšnje svidenje...«

Na osnovi na novo navedenih dejstev in dokazov – si je po naši oceni težko razlagati Krajnčev dopust kot sumljivo okolnost v smeri »gestapovske agenture«, pa čeprav so bili dopusti res izjema in redki. Toda med redkimi, ki so bili na dopustu in so se vrnili nazaj v taborišče, je bil, kot to izhaja iz Diehlovega preiskovalnega spisa (list 861 in 862) tudi interniranec Oman, ki je nastopal v obravnavanem procesu kot glavna obremenilna priča.

Zakaj je Krajnc odlašal z odhodom v partizane in zakaj ni šel že konec maja 1944. leta, ko je bil na dopustu, bi bilo možno oceniti event. kot oportunizem, ki pa je popolnoma druga kvaliteta in kategorija kot gestapovska agentura.

ad 1 krivdoreka

V čem naj bi bila Krajnčeva biografija lažna, ne pove ne sodbeni dispozitiv ne razlogi. Krajnc je po osvoboditvi kot ing. kemije bil zaposlen na MIR-u, nazadnje pa kot docent na Univerzi v Ljubljani, torej je opravljal delo, za katero je bil usposobljen. Ni nobenih dokazov, da bi dal kakšno lažno biografijo z namero, da se vrine na vplivno mesto kot bivši »gestapovski agent«. Tudi Krajnčeva pozitivna karakteristika (ki jo ni napisal nobeden od obsojencev) na listih 362 in 363 preiskovalnega spisa ne kaže na kaj takega.

Po dispozitivu naj bi Krajnc protežiral znane gestapovske agente Stepišnika, Puflerja in Barleta. O »gestapovski agenturi« Barleta in Puflerja smo že govorili. O Stepišnikovi »agenturi« bo govora kasneje. Pozitivne karakteristike, ki jih je po sodbenem dispozitivu dal navedenim osebam, bi lahko bilo kaznivo dejanje na strani Krajnca pod pogoji: da bi prav njegove karakteristike imele za posledico postavitev teh oseb na njihova delovna mesta, da bi imenovani res bili gestapovski agenti in da bi bilo tem osebam dokazano njih špijonsko in sabotažno delovanje – kar pa ni ter da bi za to njihovo dejavnost Krajnc vnaprej vedel. Za nobeno od teh okolnosti oziroma pogojev pa ni nobenih dokazov.

ad 2 in 3 krivdoreka

Konstrukcija povezave s tujo obveščevalno službo se je v preiskavi gradila na enak način kot za doslej obravnavane obsojence in kot je bilo že govora pod A. Tudi Krajnc naj bi bil pridobljen za tujo obveščevalno službo s tem, da mu je bilo rečeno, da njegova obveznostna izjava za gestapo še vedno obstaja in je v rokah zastopnikov agenture neke imperialistične države. – Kakšni naj bi bili špijonski podatki in poročila o delu na univerzi, ki naj bi jih Krajnc preko Diehla dajal, niti dispozitiv niti obrazložitev sodbe ne povesta. S čim naj bi Krajnc organiziral in vršil škodljivstvo po direktivah tuje obveščevalne službe, tudi ni niti besede v sodbi. Vse je popolnoma abstraktno! Morda ima sodbina obrazložitev (stran 574) v mislih – ne da bi to rekla – tudi Krajnca, ko govori o Oswaldu, da je kot agent tuje obvščevalne službe

šel celo tako daleč, da je sam začel pripravljati poleg zveze, ki jo je imel preko obtoženega Diehla, še lastno agentsko povezavo s tujo obveščevalno službo v Londonu. – O tej konstrukciji je bilo že govora ob analizi dokazov za Oswaldovo krivdo pod točko 1 njegovega krivdoreka. Dodajamo še: Krajnc je bil določen kot poznan kemik v delegacijo kemikov, ki so jo sestavljali še Todorović, Radovanović in Petrović. Šef delegacije je bil Kopčak. Krajnc v začetku ni hotel dati svojega pristanka, ker ni znal aktivno angleščine in ker je želel iti v SZ na specializacijo. Šele, ko mu je bilo to obljubljeno, je pristal. Tudi naloge kemijske skupine so bile trgovinske narave. (Glej liste 224 – 227 Krajnčevega preiskovalnega spisa). Razgovore z jugoslovanske strani je vodil Radovanović, ki je edini obvladal angleščino aktivno. Zadnji dan bivanja delegacije v Londonu je bil sposoben Krajnc s svojo angleščino že kupiti samostojno rokavice za ženo in kovček. – Ni treba posebno poudarjati, da je oseba s takim aktivnim znanjem jezika kaj neprimerna za obveščevalno službo na »poverjenem« ji področju.

Ni brez pomena, po naši oceni, videti Krajnčevo osebnost in njegovo obnašanje v Dachauu tako kot je razvidno iz izjav na novo predlaganih prič, ki smo jih navedli že pri obsojencih: Diehlu in Oswaldu in sicer: dr. František Bláha, Ivan Čelesnik, dr. Franta Mis, Jernej in Miha Pirnat, Ignac Repovž in Simon Rešek. Te nove priče, ki so s Krajncem delile usodo taboriščnega življenja, govore tudi o njem samo dobro in prav nič slabega. – Naj dodamo še sledeče izjave: ing. prof. Štucin pravi v svoji izjavi z dne 15. 10. 1970 in obširno popisuje povratek številnih Slovencev iz Sarajeva v Slovenijo po kapitulaciji stare Jugoslavije in zasedbi Sarajeva po Nemcih. (Ta okoliščina je bila v preiskavi tudi tolmačena kot sumljiva). Glede Krajnca samega pa poleg drugega pravi prof. Štucin, da ga je spoznal na univerzi, kjer je bil na glasu kot izredno nadarjen in dober študent. Odklanjal je nacizem in fašizem. Sprejemal je marksistično ideologijo in revolucionarno politično usmerjenost. Postal je politično in svetovno nazorsko formiran in jasno opredeljen marksist. Aretacija tov. Krajnca in njegova obsodba v sodnem procesu, ki ji je sledil, me je globoko prizadela in pretresla, ker obtožb, ki so ga obremenjevale, nisem mogel uskladiti z njegovo osebnostjo. Zanesljivost in trdnost značaja tovariša Krajnca sem iz dolgotrajnega in tesnega stika, ki sva ga imela, dobro poznal in razvoj njegove svetovno nazorske in politične usmeritve sem v kritičnih obdobjih v tesnem stiku z njim sodoživljal. – Mgr. Bojan Držaj, diplomiran inženir kemije, izjavlja dne 3. 11. 1970 med drugim, da je Krajnca spoznal leta 1946. Snov je strokovno neoporečno podajal. Vedno je bil in v vsakem času pripravljen vsakomur pomagati z nasveti pri delu. Sodeloval je tudi izven univerzitetnih krogov. Bil je »rdeč«, kar pa za nekatere kroge vsekakor ni bila zaželjena »barva«. V njem sem videl revolucionarja iz prepričanja ter si ga kot takega nisem mogel in si ga tudi danes ne morem po vseh dobljenih vtisih predstavljati, da bi bil v stanju, da se vdinja nasprotnikom napredne družbene ureditve. Omenjena priča še pravi na koncu, da se kot udeleženec NOB in svetovno nazorsko opredeljen popolnoma zaveda svoje izjave. – Tudi prof. dr. Tibor Škrlak v svoji izjavi z dne 17. 8. 1970 ocenjuje Krajnca kot zelo delovnega človeka, ki je delal cele dneve in pozno v noč in kot zelo poštenega, skromnega, tihega in požrtvovalnega človeka.

Določeno sliko o Krajncu dajejo tudi njegova pisma materi iz Dachaua, ki so nanovo predložena. Tako je razvidno iz pisma z dne 1. 3. 1944, da je Krajnc navedel tri imena jetnikov in prosil mater, »če se najde kakšen dobrotnik, ki bi jim mogel kaj

poslati... So sami mladi fantje, ki jim svojci iz različnih vzrokov ne morejo pomagati.« – V pismu z dne 13. 3. 1944 piše materi: »Pridjal bi še dva naslova od dveh, ki ne dobivata nič, če bi mogli najti koga, ki bi jima od časa do časa kaj poslal.« – V pismu z dne 24. 3. 1944 zopet piše: »Pošiljam vam še naslove nekaterih, ki bi bili zelo potrebni pomoči...«

Za oceno Krajnčeve osebnosti in s tem tudi subjektivne strani dejanskih stanov kaznivih dejanj, za katera je bil obsojen, ni nepomembna njegova misel v pismu materi z dne 17. 12. 1943, ko pravi: »Mislim, da če sem se znal v teh razmerah prebiti iz najslabšega počasi do zelo dobrega položaja, ne da bi pri tem oškodoval katerega-koli svojih tovarišev ali tudi za milimeter odstopil od svojih načel, se mi tudi zunaj ni treba bati za obstanek.« – Res je to lastna ocena, toda resnica je tudi, da se ta ocena sklada z ocenami vseh nanovo navedenih prič, tako tistih, ki so s Krajncem živele v Dachauu, kakor tudi ostalih, ki so ga dobro poznale. Res pa je tudi, da je Krajnc med narodnoosvobodilno borbo pokazal določeno mero oportunizma, kar velja tudi za nekatere druge obsojence kot npr. Koširja in Stepišnika, kar pa ni element kaznivih dejanj. – Na podlagi vsega navedenega utegne sodišče v event. obnovljenem postopku priti do drugačnih ocen in drugačnih zaključkov, kot pa je prišla pravnomočna sodba.

STEPIŠNIK MILAN

ad 6 in 7 krivdoreka

Iz preiskovalnega spisa izhaja (listi 41, 52, 53, 340, 496, 501, 518), da je neka Kramar Ančka na Vojni misiji v Berlinu v letu 1947 obdolžila Stepišnika gestapovstva, da je v Dachauu delal za gestapo. Niti v preiskavi niti na glavni obravnavi ni bila Kramarjeva zaslišana kot priča, da bi pod vsemi procesnimi garancijami konkretizirala in povedala, od kod ve to, česar je Stepišnika obdolžila. Ni bila z njim soočena, čeprav je bila njena izjava za Stepišnika nadsve obremenilna in čeprav je Kramerjeva na listu 390 preiskave v svoji izjavi brez datuma dala o Stepišniku v bistvu pozitivno izjavo, saj pravi med drugim: »Kakvo je bilo njegovo (Stepišnikovo) ponašanje za vrijeme okupacije neznam, pošto od 1941. godine pa do oslobodjenja nisam imala nikakvih veza s njim... Poznato mi je, da je bio mislim u god. 1944 v Dachauu u nekoj tvornici kao stručnjak, a kakvog je tamo ponašanja bio neznam, pa mi o njegovom životu tamo ništa nije pričao...« – Kraus Lili, ki je bila sekretarka osnovne organizacije KP na vojni misiji v Berlinu in se je ukvarjala z obremenilno izjavo Kramarjeve, je v svoji izjavi v Berlinu dne 25. 11. 1947 rekla med drugim: »Njegov život i rad u Berlinu, koliko je meni poznato, bio je korektan i nije gubio iz vida, da je čovjek iz nove Jugoslavije... Imala sam utisak da je to (Stepišnik) čovjek, koji živi samo za rad u svojoj fabrici, koji se svim silama trudi, da digne potencial te fabrike, raduje se svakom našom uspjehu i sprema se sa mnogo poleta izvršavanju petogodišnjeg plana na svom području.«

Kljub omenjeni pismeni izjavi (brez datuma) Kramar Ančke, s Stepišnika ni več padla senca. – Po pravnomočni sodbi naj bi Stepišnik ob svoji aretaciji od gestapa aprila 1941 v meljski kasarni v Mariboru pristal na sodelovanje z gestapom in podpisal obveznostno izjavo. Po Stepišnikovem priznanju na zaslišanju v preiskavi dne 24. 10. 1947, ko je na vprašanje: »Ste gestapovski agent?« odgovoril: »Da« – povedal tudi, da naj bi že natipkana izjava, ki jo je podpisal, se glasila približno

takole: »Obvezujem se dajati poročila o razpoloženju v moji okolici s tem , da se začasno ne vrši proti osebam, ki jih omenjam, nobenih represalij. Obvezujem se nadalje, da bom na zahtevo dajal poročila tudi pozneje, bilo to v Srbiji ali v Ljubljani. Zato bom prejemal honorar, ki bo določen naknadno. Obvezujem se, da bom to držal v najstrožji tajni in da povlačim vse kazni, če bom to izdal.« (list 100). Dalje priznava Stepišnik, da je takrat, ko je bil izpuščen iz taborišča zaradi tega, ker bi moral iti kot agent gestapa na Gorenjsko –*ponovno podpisal izjavo* gestapu na politični upravi. Že pod A je bilo rečeno, na kakšen način in po kakšnem preciznem postopku je gestapo pridobival svoje agente. To pa, kar priznava Stepišnik, je skonstruiran nesmisel. Pa četudi pravi na listu 179 preiskave: »Danes, ko rekonstruiram cel potek, vidim, da sem bil zapažen od strani gestapa, ko smo začeli s telovadbo. Jasno mi je, da so se odločili za atako name, ker sem tehnik, katerih jim je že tedaj primanjkovalo... (Stepišnik je v meljski kasarni v Mariboru kot renomiran športnik vodil telovadbo, nekateri so pa opravljali druge dejavnosti). Na listu 205 preiskave je izjavil, da je postal agent gestapa v drugi polovici junija 1941 v meljski kasarni v Mariboru. Že v preiskavi dne 6. 11. 1947 – ko je pismeno odgovarjal na stavljena vprašanja (list 273 in 274) je Stepišnik rekel: »Ni resnično, da bi v Mariboru podpisal ono izjavo. Vi sami ste *podvomili*, da sem tako enostavno pristal.« Zlasti na listih 273 in 278 pove Stepišnik konkretno in nazorno, kako in zakaj je skonstruiral »lažno izjavo o sebi« in pribil: »Dejansko nisem nikdar storil gestapu niti najmanjše usluge, niti je gestapo kdajkoli zahteval kaj enakega od mene« in dalje na listih 274 in 279: »če bi jaz podpisal kaj gestapu, bi me vendar v prvi vrsti obdržali na Štajerskem... To, da sem šel v Ljubljano in od tam v Vevče, kaže jasno, da za vsem ne more tičati gestapo...« Na listih 277 in 285 pravi Stepišnik v omenjenih pismenih odgovorih na vprašanje: »Ker nisem delal za gestapo, nisem mogel dobiti direktiv« (Glej še lastnoročno pisane Stepišnikove misli, pisane 28. 10. 1947 na listih 302, 303 in 303 a tergo – med drugim: »Umiram nedolžen. Niste se potrudili bolj raziskati razmere v meljski kasarni in v Dachauu.« Tudi v zapisniku z dne 24. 3. 1948 (list 145 preiskave) je Stepišnik rekel: »Dejansko nisem nikdar storil gestapu niti najmanjše usluge, niti je gestapo kdajkoli zahteval kaj enakega od mene.« In na vprašanje: »Česa se čutite krivega?« je na istem listu odgovoril: »Razen tega, da sem nastopil na športni prireditvi v Münchnu, se ne čutim ničesar krivega. « – Navedenih jasnih misli in odločnih zanikanj – ne more spremeniti pisanje brez datuma na listu 524, katerega ni mogoče tolmačiti v smeri priznanja.

Na podlagi rečenega je razvidno, da je Stepišnik v preiskavi priznal svoje »gestapovstvo«, nato pa ga odločno *večkrat prekliceval*. Njegovo priznanje pa je tudi po svoji vsebini nesmisel (podpis obveznostne izjave, kot je bil prikazan), ker je zelo, zelo daleč oziroma v popolnem nasprotju z lex artis, ki ga je imel gestapo za pridobivanje svojih agentov, o čemer smo že govorili. – Kljub temu pa je na glavni obravnavi (list 114) na vparašanje: »Ali ste v Mariboru podpisali pred gestapom izjavo?« – odgovoril: »Da.« in na vprašanje: »Ste postali že tam v Mariboru gestapovski agent?« – je odvrnil: »Da.« – Poudariti pa je treba, da kaže zapisnik o glavni obravnavi določeno Stepišnikovo zmedenost in nelogičnost. Na vprašanje: »Ali ostanete pri izpovedbah, ki ste jih dali v preiskavi?« – odgovori Stepišnik: »Da.« Na vpašanje: »V celoti?« – odvrne: »Da.« in nadaljnje vprašanje: »Priznate dejanja, za katera ste obtožen?« – na to vprašanje odgovori Stepišnik: »Da, priznam.« Kje je tu logika? Če ostane Stepišnik pri izpovedbah, *kakršne* je dal v preiskavi, kot smo

videli, in to *v celoti*, ko je vendar obdolžitve odločno *zanikal* – kako more potem priznati dejanja, za katera je obtožen. Če je Stepišnik na glavni obravnavi vztrajal *v celoti* na izjavah in izpovedbah, ki jih je dal v preiskavi, bodisi da jih je lastnoročno napisal, ali pa dal na zapisnik, potem bi iz tega edino logično sledilo *zanikanje, ne pa priznanje*.

Stepišnik je bil 16. aprila aretiran in odpeljan v bistriške zapore, še istega dne proti večeru pa v meljsko kasarno v Mariboru, kjer je bil do 24. junija 1941, ko je šel s transportom v Lazarevac, kamor je prišel 26. junija. V tej kasarni so bili še skupaj z njim npr. Šegula, dr. Furlan, dr. Dougan Ivo, ing. Pavle Žaucer, profesor Špendal, Ciril Hočevar, dr. Černič Mirko in drugi. Nihče od teh ni bil v kazenskem postopku zaslišan – bi pa nedvomno vedeli kaj povedati o Stepišnikovem takem ali drugačnem obnašanju. – Že v meljski kasarni so mnogi delali prošnje, da bi se jim dovolila izselitev v Ljubljansko pokrajino, vendar jim je to bilo odbito. Stepišnik in dr. Dougan sta delala prošnjo ponovno na osnovi dokumentov, ki jih je dr. Dougan preskrbel iz Ljubljane, toda tudi ta prošnja je bila odbita. Zato sta sklenila, da bosta poskusila srečo iz Srbije. Posrečilo se je obema in drugim ter je bil Stepišnik 2. julija 1941 že v Ljubljani. V tej okolnosti ni mogoče videti ničesar sumljivega, kakor tudi ne v tem, da je bil Stepišnik izbran za transportnega starešino.

Po pravnomočni sodbi, naj bi Stepišnik po podpisu obveznostne izjave delal kot gestapovski agent v raznih krajih Jugoslavije. Kje naj bi to bilo, zlasti pa *kaj* je Stepišnik delal kot gestapovski agent, sodba ne pove ne v dispozitivu ne v razlogih. Ne pove, kakšno dejavnost iz čl. 3, točka 3 ZKLD je še vršil, razen da je podpisal obveznostno izjavo, saj je po sodbi tudi »deloval« kot gestapovski agent.

Ko je prišel Stepišnik iz Lazarevca v Ljubljano, se je po kakih šestih tednih zaposlil v papirnici Vevče, kjer je tudi stanoval. V Vevčah je Stepišnik sodeloval v OF. Pred kapitulacijo Italije je pomagal Janezu Vipotniku pri ilegalnem pobegu iz Ljubljane skozi vevško tovarno. Devetnajstega novembra 1943 je bil aretiran po domobrancih (njegova žena je ob aretaciji padla v delirij – list 123 njegovega preiskovalnega spisa). Odvedli so ga v ljudsko šolo v Mostah in 4. decembra 1943 je bil odpeljan v Dachau.

Zadnje dni marca 1942 naj bi po Stepišnikovem priznanju gestapo postavil z njim zvezo po gestapovcu s psevdonimom »Konrad«, ki naj bi mu rekel, da ima nalogo v meljski kasarni prekinjeno zvezo (zakaj »prekinjeno«, če je pa ves čas po podpisu obveznostne izjave »deloval kot gestapovski agent«) zopet vzpostaviti. Prvikrat je Stepišnika klical telefonsko in sta se dobila na koncu Štepanje vasi, tam, kjer vodi pot v Hrušico. V meščanski šoli v Mostah, kamor je bil Stepišnik iz ljudske šole v Mostah premeščen kot pripornik, se v novembru 1943 zopet pojavi »Konrad« in sporoči Stepišniku, da se aretacija, ki jo ni sicer pokrenil on, sprejme, ker bo Stepišnik na ta način prišel nazaj z renomejem mučenika in na osnovi tega užival polno zaupanje. – Po naši oceni gre tu zgolj za fabulo. Kajti prilično nerazumljivo in neprepričljivo je, da bi gestapovec za gestapovca ničesar ne pokrenil, da ga reši, če že ne pred smrtjo, pa vsaj pred velikim trpljenjem. Kako je mogel gestapovec »Konrad« z gotovostjo pričakovati, da se bo Stepišnik sigurno vrnil živ iz taborišča z renomejem mučenika? Ali je razumno misliti, da gestapovec »Konrad« ni nič vedel o razmerah v koncentracijskih taboriščih v nacistični Nemčiji sploh? – In končno, če je že smatral gestapo za potrebno, da po enem letu od podpisa obveznostne izjave v Mariboru poišče v Ljubljani svojega »agenta« Stepišnika preko svojega agenta

»Konrada«, ali ga ne bi raje obdržal na terenu – morda v Ljubljani! Ali ga je gestapo poiskal v Vevčah zgolj zato, da »aprobira« njegovo deportacijo v Dachau? Ali ne bi bilo za gestapo koristneje in enostavneje, da svojega »agenta«, ki je že »deloval kot gestapovski agent v raznih krajih Jugoslavije« – pusti v novembru 1943 enostavno v Ljubljani, kot pa da ga po njegovem povratku iz Dachaua v novembru 1944 preko svojega drugega agenta »Koskeja« na Jesenicah zadolžuje, da v Ljubljani ugotavlja in preiskuje, dali se snuje v bližnji bodočnosti kak oborožen upor od strani OF (list 159). »Lik gestapovca iz zapora v Mostah je izmišljen. Sploh poudarjam, da so vse ideje okrog podpisovanja obvez gestapu in pošiljanja konfidentov v taborišča sugerirane tekom zasliševanja od vas« – je zapisal Stepišnik v preiskavi na listu 280.

Tudi Stepišnik je bil v smislu pravnomočne sodbe poslan na utrditev in šolanje kot gestapovski agent in to skoraj po dveh letih agenturnega dela. O »prešolanju« je bilo govora že pod A. Še posebno se pokaže nesmiselno in neprepričljivo pošiljanje na »utrditev in šolanje« v gestapovsko-didaktično-tečajskem smislu po dveh letih agenturnega dela. – Po dispozitivu sodbe naj bi se Stepišnik preko Krajnc Borisa povezal z zločinsko gestapovsko mrežo ter vohunil med interniranci in jih ovajal gestapu. O Krajncu kot »agentu« smo že govorili. Koga konkretno naj bi Stepišnik ovadil gestapu, ne pove ne sodbin dispozitiv ne razlogi.

Kaže, da je sodba gradila Stepišnikovo krivdo pod točko 7 njegovega krivdoreka – čeprav tega ni izrecno rekla – na soočenju med Krajncem in Stepišnikom, katerega smo že navedli in ocenili njegovo dokazno vrednost, ko smo analizirali dokaze za Krajnčevo krivdo. – Že drugi dan, ko je prišel Stepišnik v Dachau, mu naj bi Juak (kako Kautsky Jauka ocenjuje, smo že navedli) povedal, da vzpostavlja zvezo, ki je bila prekinjena v Ljubljani zaradi Stepišnikove aretacije in da prihaja na to mesto (v laboratorij) na osnovi v Ljubljani dane obljube. V Dachuu naj bi bilo na Stepišnika vezanih kar petnajst gestapovskih agentov (listi 185, 186 in 268 preiskave). Med temi »gestapovskimi agenti« niso samo nekatere osebe, ki so bile obsojene v obravnavanem procesu (kot npr. Ličen in Košir), ampak tudi osebe, za katere je bil kazenski postopek že obnovljen (ing. Fakin, dr. Vidmar) in tudi druge osebe – znani slovenski zdravniki (dr. Mahkota, dr. Korsika) ter znani in spoštovani slovenski kulturni delavci in zavedni napredni Slovenci (Albreht in dr. Kraigher). – Kaj naj sploh verjamemo Stepišniku pa tudi drugim obsojencem v obravnavanem procesu, ko so obremenjevali sebe ali druge?!

Preiskava je strnila sume za Stepišnikovo gestapovsko agenturo na listu 66, kjer je rečeno: »Razložite, zakaj je ravno z vami gestapo tako širokogrudno postopal, odpustil iz taborišča, v taborišču omogočal še dokaj dobro življenje, da ste imeli svoboden dostop povsod v taborišču, da vas je namestil s 400 RM plače, da vas je puščal na dopuste, vam celo plačal vozne karte, da se je gestapovec Plöttner odzval vašemu telegramu z Jesenic, da vas je pustil s pomanjkljivimi dokumenti potovati čestokrat čez mejo, da ste dobili specialne dokumente, da vam je komandeur od SD Sipo na Bledu takoj izstavil potno dovoljenje, da ste v Beogradu takoj dobili od gestapa dovoljenje za potovanje v Ljubljano, da vas je v zadevi Krajnc samo formalno prijel, da se preje niste upali biti v Ljubljani, potem pa ste bili cela dva meseca in zopet en dober mesec pred osvoboditvijo itd.?«

O dopustih in odpustu ter odpustu na poskušnjo s prostim gibanjem 15 oziroma 20 km okrog Dachaua in plači smo govorili že pri obsojenem Krajncu. O svojem dopustu piše Stepišnik svoji ženi iz Dachaua dne 5. 9. 1944, da bo dobil eno-tedenski

dopust za preselitev družine iz Ljubljane na Gorenjsko (list 481 preiskave). – Nobene dokazne vrednosti nima Stepišnikova samoobremenilna izjava v preiskavi (list 101), da je bil iz lagerja odpuščen zaradi tega, ker bi moral iti kot agent gestapa na Gorenjsko. Ob odpustu naj bi tudi podpisal izjavo gestapu in se med drugim obvezal za popolno predanost gestapu. Kako daleč je vse to od že prikazanega pridobivanja agentov po gestapu!

Stepišnik je v svojem pismu iz Dachaua (list 520 preiskave) z dne 17. oktobra 1944 pisal ženi: »Zadeva z mojim dopustom se je nenadoma temeljito – v moj prid – obrnila. V soboto je prišlo končno iz Weinschenfelda dovoljenje za moj dopust. Ko sem s šefom razgovarjal o tem, kdaj hočem dopust nastopiti in sva sva se že dokončno zmenila, mi je nenadoma ponudil – odpust, pod pogojem, da si sam najdem novo zaposlitev v kakem vojno važnem obratu in sicer na teritoriju rajha (list 65). Imenoval sem mu takoj Jesenice in Goričane...« Enaka Stepišnikova misel je razvidna iz preiskave na listu 505. V železarni Jesenice se je Stepišnik po odpustu tudi dejansko zaposlil. V zvezi s svoji odpustom je Stepišnik rekel v preiskavi, da mu ga je izposloval Miloš Krofta, tehnični direktor vevške papirnice – preko neke industrijske komisije (lista 154 in 158 preiskave). – Če vzamemo vse navedene okolnosti *v celoti*, ne more Stepišnikov dopust niti odpust nuditi zanesljive podlage za sum o njegovi »gestapovski agenturi«, kaj šele dokaz!

Ni bil Stepišnik izjema, ki je dobil na Bledu potno dovoljenje za Ljubljano. Tako dovoljenje je npr. imel tudi Dermelj Mirko (list 377 – a tergo). Tudi iz pričevanja ing. Prihoda Leonida v preiskavi (list 404) izhaja, da ureditev dokumentov za prehod meje v Šentvidu ni bila tako izjemna stvar. – Kako je v Beogradu prišel Stepišnik do dovoljenja za potovanje v Ljubljano, je bil že govor. – Kar se »še dokaj dobrega življenja« v Dachauu tiče, je res, da Stepišnik tam ni bil lačen. Zredil se je, kar kažejo njegova pisma. V procesu se je ta okolnost tolmačila v zelo obremenljivem smislu. Treba pa je upoštevati, da je bil v času, ko je bil Stepišnik v Dachauu, taboriščni režim že nekoliko sproščen, o čemer smo že govorili – in je Stepišnik vsak teden dobival težke pakete s hrano bodisi od žene bodisi od sorodnikov, kar dokazujejo njegova pisma. Morda je Stepišnik pokazal premalo altruizma, toda njegova debelost še zdaleč ne more biti – ob takem številu paketov – okolnost, ki bi kazala na neke privilegije ali celo na gestapovsko agenturo. V smislu nekoliko sproščenega taborišč nega režima si je treba razlagati tudi Stepišnikovo izjavo v svojem pismu ženi z dne 10. 8. 1944 o »res miru«, ki naj bi bil v Dachauu in ga primerja v drugem pismu z »blaznim ozračjem v Ljubljani«. Gotovo je Stepišnik pretiraval o tem »res miru« v Dachauu in to morda z namenom, da pomirjevalno vpliva na živčno labilno ženo, na katero je bil zelo navezan in ki je ob njegovi aretaciji v Vevčah, kot že rečeno, padla v delirij in so jo odpeljali v bolnico. Pa naj bo ta stvar takšna ali drugačna, za Stepišnikovo krivdo v smislu obsodbe ne more biti relevantna. Tudi Stepišnikova misel, ki jo je izrazil v pismu ženi (list 472 preiskave), da naj gre k Mikliču, lastniku hotela »Metropol« (znan po svojih stikih z Nemci), ki naj bi interveniral, da bi bil Stepišnik poslan na delo v Nemčijo in ne v taborišče, ni še okolnost, ki bi kazala na njegovo gestapovsko agenturo. V istem pismu ženi pravi: »Mislim, da se poznata vidva osebno.« Žena pa v preiskavi (list 407) pove, da pozna Mikliča že od leta 1929 iz poslovnih stikov, ki jih je imela z njim zaradi nakupa voznih kart za inozemstvo. Imel je tudi menjalnico in so iz njene delovne organizacije pošiljali tja ljudi zaradi menjave ameriških dolarjev. V pismu ženi pravi še Stepišnik: »Mislim pa, da brez

podkupovanja ne bo šlo... Mislim, da ni nobena stvar preveč bodisi radio ali srebrni pokal.« Po naši oceni je tako iskanje zvez z nacisti kaj šibka okolnost, ki bi kazala na gestapovsko agenturo.

ad 8 krivdoreka

Po sodbi naj bi Stepišnik aktivno sodeloval pri zločinskih poskusih na poskusni postaji v Dachauu, kjer je našlo smrt nešteto internirancev. – Ni dvoma, da je pri zločinskih poskusih v Dachauu mnogo internirancev umrlo, toda ali naj kazensko odgovornost za vse to naložimo Stepišniku? Niti sodbin dispozitiv niti njena obrazložitev ne povesta, pri kakšnih poskusih je Stepišnik sodeloval, niti v kakšnem času se je to godilo.

Stepišnik je bil odpeljan v Dachau 4. decembra 1943. leta. Konec oktobra 1944 je bil odpuščen. Že po nekaj dneh po prihodu v Dachau je bil kot inženir kemije dodeljen na poskusno postajo. Prišel je po njega kapo Jauk. Na poskusni postaji je pomagal Puflerju pri pripravljanju pektinskih tablet. Stika s kakšnimi poskusnimi osebami sploh ni imel. Vsakih nekaj dni je prišel na vrsto, da je ponoči sušil pektinsko raztopino, mlel posušeni pektin in pripravljal »polygal« tablete. Poleg tega je sam skuhal nekaj raztopin v svrho iskanja metode, ki bi dala najbolj učinkovit pektin. S temi poskusi se je bavil čisto do kraja svojega bivanja v Dachauu. Da bi Stepišnik sodeloval še pri kašnih drugih poskusih, ni nonenega dokaza in se ga česa takega tudi ni obdolževalo. O poskusih s pektinom je bil govor že pod A in pri obsojenem Krajncu. Da se izognemo ponavljanju, se sklicujemo na tam navedene nove dokaze in na razloge, ki kažejo, da tudi pri Stepišniku ni dokazov, da bi bil pri njem podan objektivni in subjektivni dejanski stan kaznivega dejanja vojnega zločinstva. – Glede odpusta iz taborišča in prostovoljnega sprejetja službe na isti poskusni postaji s plačo 420 RM se sklicujemo na razloge, ki smo jih navedli pri obsojenem Krajncu glede teh vprašanj in ki veljajo za Stepišnika.

ad 1 krivdoreka

Stepišnik naj bi po osvoboditvi kot bivši dachauski agent gestapa vzpostavil v Slovenski Bistrici meseca januarja 1947. leta zvezo z agentom tuje obveščevalne službe »Andrejem«. – Glede *»bivšega* dachauskega agenta gestapa« je bil že govor. Stepišnikova tuja obveščevalna služba sloni na isti konstrukciji kot pri dosedaj obravnavanih obsojencih. Sredi novembra 1944 naj bi Stepišnika poiskala na Jesenicah nova zveza s strani gestapa – Koske. Ta mu je krajem februarja 1945 rekel, da je bil ves čas namenjen za delo po vojni, ki je za Nemčijo izgubljena, s čimer pa ni rečeno, da je tudi dejavnost gestapa završena. Prevzeli ga bodo zapadni zavezniki. Obveza, ki jo je dal, ostane slej ko prej v veljavi. Že tedaj mu je celo naročil, čeprav je vedel, da je vojna z Nemčijo izgubljena, da naj se vrne v Slov. Bistrico in stremi doseči čimvišji položaj. Na koncu mu je rekel, naj se ne vara, da se zveza ne bi vzpostavila. Prišla bo sigurno. Pozivala se bo na njega in na Jesenice. Od tu dalje sta bili v preiskavi postavljeni dve varianti povezave: Po *prvi* se Stepišnik obremenjuje takole: »Po osvoboditvi sem imel do januarja 1947, preden sem šel v Berlin, mir, in sem mislil, da je vse pozabljeno in da ne bo to moje sodelovanje z gestapom prišlo nikoli več na dan. Vendar je prišel v drugi polovici januarja k meni neki človek, izdal se je za skladiščnika in je prosil za službo. Ko sva bila sama v salonu, mi je povedal, da ve za moje prejšnje delovanje in citiral *nekaj odlomkov iz moje izjave gestapu* in

iz moje biografije ter dejal, da bo treba zopet začeti z delom in kot prvo nalogo mi je dal, da bo treba vzpostaviti tajno zvezo preko Pohorja čez mejo in da bom moral poizvedeti, kateri kmetje bi bili za to primerni, ter da jih bom moral pridobiti na osnovi podkupovanja. Odvrnil sem mu, da nameravam potovati v Berlin, da se bom predvidoma vrnil v dveh in pol mesecih. Izjavil je, da se bo vrnil in se bova potem pogovarjala ter da ga bom moral tudi namestiti v svoji tovarni. Za Berlin mi ni dal nobenih direktiv.« Nato sledi opis tega človeka. Predstavil se je kot Mirnik ali Melni, Mejnik ali kako slično (list 102 preiskave). – Če ni v tem samoobremenjevanju ničesar drugega takega, kar ga dela dvomljivega in neprepričevalnega, je to, da naj bi Stepišniku gestapovski agent Mirnik ali kakor naj bi se že pač predstavil – »citiral nekaj odlomkov iz njegove izjave gestapu«. Večkrat je bilo namreč že poudarjeno in dokumentirano v tem predlogu, da gestapo ni pridobival agentov na način, kot ga je priznal zase Stepišnik. Če bi bil Mirnik v resnici gestapovski agent, ki je iskal zvezo s Stepišnikom kot agentom, bi mu povedal njegovo »šifro«, ne pa da mu je nekaj »recitiral«.

Druga varianta: Nekega večera med 15. in 20. januarjem 1947 – tedaj je bil Stepišnik že delegat v tovarni »Impol« v Slovenski Bistrici, se je vračal domov skozi samoten gozd. Na sredi samote je čakal Stepišnika visok fant, izdajal se je za »Andreja«, smučarsko oblečen, s kapo na glavi. V temi je opazil samo debelo spodnjo ustnico in močan debel nos. Pristopil je in tiho dejal, da je prišel vzpostavit zvezo po Koske – Jesenice. Povabil ga je v gozd (čeprav sta v gozdu že bila). Dal mu je direktive za nadaljnje delo. Stepišnik mu je odgovoril, da gre v najbližji bodočnosti v britansko cono Nemčije, kjer bo ostal dva do tri mesece. »Andrej« mu je rekel, da bo o tem potovanju poročal dalje in obljubil, da se bo po Stepišnikovem povratku zopet nekdo oglasil, ki se bo pozival na »Andrej Visole« (listi 160, 161, 162, 163 in 190 preiskave). – Tako je bil v temi in samotnem gozdu postavljen okvir za Stepišnikovo povojno obveščevalno in sabotažno dejavnost. Vsekakor je vse skupaj preveč misteriozno, da bi bilo lahko prepričevalno. – Iz spisovnega materiala ni razvidno, da bi se vsaj poskušalo gestapovskega agenta »Mirnik« ali »Melnik« ali pa »Andrej« identificirati.

ad 2 in 3 krivdoreka

Stepišnik naj bi kot član jugoslovanske delegacije v Nemčiji v začetku 1947. leta vzpostavil zvezo z agentom tuje obveščevalne službe, od katerega naj bi v Herfordu dobil direktive v smeri škodljivstva pri gradnji novih tovarn v Sloveniji po nemških strokovnjakih, ki naj bi sabotirali pri izdelavi načrtov. V Herfordu naj bi prišel k njemu neki Nemec, mali človek, srednjih let, plavolas, čokat, izrazitih ličnih kosti, debelih ustnic in povešenega nosu. Isto kot »Andrej« se je pozival na »Koske-Assling« (Jesenice). Rekel je med drugim, da se delo dejansko ni prekinilo in da danes vodi mogočna sila vse delo naprej. Osnovna naloga je ta, da se postavi trdna zgradba agentov, ki se bodo socializmu obesili za pete in ga dušili, dokler ne pride na dan obračun in da je stremeti, da se izdelava načrtov poveri nemškim strokovnjakom, ki bodo sabotirali. – Po naši oceni, je to neprepričljiva zgodba iz deloma že nevedenih razlogov, poleg tega pa še: *Prvič.* Izjava, ki jo je dala sekretarka osnovne organizacije na vojni misiji v Berlinu kapetan Kraus Lili o Stepišniku, katere vsebino smo že navedli na straneh 148 in 149 tega predloga – kaže na vse drugo prej kot na gestapovsko agenturo. *Drugič.* Stepišnik ni šel v Nemčijo, da bi nabiral strokov-

njake za izdelavo načrtov za nove tovarne v LR Sloveniji, ampak je bil kot član naše delegacije poslan v Berlin po nalogu MIR-a zaradi *reparacij*. *Tretjič*. Stepišnik je šel *nerad* v Berlin, kar dokazujejo njegova pisma ženi. – Dne 10. 11. 1946 piše iz Beograda ženi med drugim: »Silno težko mi je zapustiti vas za tako dolgo dobo (30 fabrik pregledati bo delo najmanj treh mesecev), prav tako se bojim, da bo v tovarni šlo narobe.« Pismo iz Berlina z dne 3. 6. 1947 je polno želj po čimprejšnji vrnitvi. V njem tudi smatra, da je to žrtev, ki jo morata z ženo doprinesti zato, ker ni bil partizan.

V dopisu iz Berlina z dne 12. 8. 1947 (list 543 preiskave), ki ga je poslal tovarni »Impol«, si prizadeva Stepišnik dati čimveč koristnih nasvetov v dobro tovarne. Ing. Hodnik je poslal Stepišniku delovno poročilo dne 15. 9. 1947 (list 548), katerega vsebina pa niti ne bi mogla biti zanimiva za tujo obveščevalno službo. – Stepišnik pravi v preiskavi (list 166), da je zahtevo o pošiljanju poročil o situaciji v tovarni »Impol« postavil pred odhodom v Nemčijo Pavlu Ketišu ob priliki poslednje konference vodilnega nameščenstva konec januarja 1947. Še konkretnejša navodila za medsebojen stik za časa njegove odsotnosti je dal Stepišnik v svojem dopisu tovarni »Impol«, poslanem iz Beograda dne 10. 12. 1946 (list 531 – a tergo preiskave). – Sodba niti z eno besedo ne pove in ne obrazloži, iz katerih okoliščin in na podlagi katerih dokazov je prišla do zaključka, da je Stepišnik nameraval ta poročila uporabiti v špijonske svrhe. Vse kaže – čeprav sodba tega ni rekla – da zgolj zato, ker ga je spoznal za krivega »gestapovske agenture« in »povezave s tujo obveščevalno službo« po osvoboditvi, kar pa oboje ni dokazano.

Kje so torej dokazi, da je Stepišnik kot agent tuje obveščevalne službe, v času, ko se je nahajal v Berlinu, zahteval poročila o stanju tovarne »Impol« v Slovenski Bistrici z *namero*, da bi ta poročila uporabil v *špijonske* svrhe? Ali si res ni mogoče na podlagi rečenega, vsega navedenega Stepišnikovega ravnanja prepričljivo razlagati mnogo prej kot skrb za tovarno, kar je napisal že v cit. pismu ženi – kot pa, da je šlo za špijonske svrhe?!

ad 4 a, b, c in č krivdoreka

Stepišnik je pod navedenimi točkami krivdoreka obsojen, da je sabotiral pri izdelavi mase za šamotno oblogo pri vrtljivi peči, ki je vzdržala le sedem namesto najmanj osemdeset polnitev. Dalje, da je pri izdelavi medenine dodajal večje količine magnezija, kakor pa je predpisano in da je z neuvajanjem norm, nekontroliranjem delovne discipline in podobnim namerno ustvarjal nerazpoloženje in dezorganizacijo ter končno, da z namernim nepravilnim postopkom tovarna ni uspela v izdelavi medenine M. S. 72 za potrebe vojske.

Že cit. dopis iz Berlina z dne 12. avgusta 1947, poslan tovarni »Impol«, kaže, da se je Stepišnik že v času, ko je bil v Nemčiji, ukvarjal s problematiko oblog za rafinacijske peči in je strokovno analiziral in proti koncu svojega dopisa priporočal: »Skratka poiščite vse drobne zrnate kvarcitne peske in jih dajte takoj analizirati.« Iz zaslišanja ing. Hodnika (list 569 preiskave) je razvidno, da je sestavo mase določil v Zagrebu neki profesor Mikulić ali Nikolić. *Ta je določil* tako sestavo, katero so porabili tudi pri sestavi zadnje mase, katera se je ponesrečila. Zagrebški profesor ni bil zaslišan. Morda bi lahko ta postal obdolženec v kazenskopravnem smislu, če bi šlo res za sabotažo?! Po izpovedbi ing. Hodnika je bila ista sestavina Stepišniku priporočena na Jesenicah. To dokazuje dopis Stanka Janka KID Jesenice Stepišniku z

dne 31. 8. 1946, ki ga je predložila kot novoto obsojenčeva žena. – Ing. Hodnik izpove v preiskavi (list 572): »Pri oblaganju peči, katera je propadla, sem bil odgovoren jaz in sem v vezi s tem dajal navodila.« Bil je zaslišan samo kot priča – po »tehničnem poročilu o razpadu obloge v vrtljivi peči« z dne 8. 2. 1974, ki ga je kot novoto predložila Stepišnikova žena in ki ni podpisano, utegne biti vzrokov več.

Zadeva ni bila tako enostavna. Potrebno je bilo strokovno znanje. Niti preiskovalni niti pravosodni organi takega znanja niso imeli, zato bi morali nujno v smislu že dolgo utrjenih načel zakonika o kazenskem postopku zaslišati izvedence, ki bi dognali pomembna dejstva in podali svoja strokovna mnenja, kar pa se ni zgodilo. Le tako bi namreč sodišče lahko ugotovilo, ali gre res za *naklepno* kaznivo dejanje sabotaže iz čl. 3, točka 13 ZKLD, ki je določal, da ga stori tisti, kdor *s kontrarevolucionarnim namenom* (ciljem iz čl. 2 ZKLD) uniči ali z rušenjem, požiganjem ali na kak drug način poškoduje prometne naprave ali druge javne zveze, vodovod, javna skladišča ali sploh javno premoženje – za kar je Stepišnik tudi obsojen. Če pa bi sodišče na osnovi strokovnega mnenja o *vzrokih* za nastalo posledico prišlo do ugotovitve, da je bilo dejanje storjeno iz *malomarnosti* – potem Stepišnika ne bi smelo obsoditi za kaznivo dejanje sabotaže, ker tako dejanje ni bilo niti po tedaj niti po danes veljavnih kazenskopravnih predpisih kaznivo kot sabotaža, če je bilo storjeno iz malomarnosti. Morda pa bi sodišče s pomočjo izvedencev ugotovilo, da ne gre niti za naklep niti za malomarnost, ampak *le za nesrečno naključje*, ko je storilec hotel dobro, pa se je zgodilo slabo. In končno, če bi strokovnjaki s predmetnega področja dali s svojim strokovnim mnenjem podlago za zaključek, da gre za kaznivo dejanje, bi bili organi pregona dolžni pod določenimi kazenskopravnimi pogoji klicati na kazensko odgovornost ne samo Stepišnika, ampak tudi eventuelne udeležence, kar smo malo prej nakazali. V vsa ta navedena bistvena vprašanja se sodba ne spušča – dasi je bazirala in bazira tudi danes kazenska odgovornost storilca na principu odgovornosti za *krivdo* in ne za posledico.

V bistvu isto, kar je bilo rečeno glede točke 4 a krivdoreka, velja tudi za točko 4 b. Nekatere priče so v preiskavi Stepišnika obremenjevale (npr. Pristovnik Konrad, lista 405 in 581). Ta je dal izjavo (ne da bi bil zaslišan kot priča), da sta on in delovodja Šlatav Rudolf dnevno opozarjala Stepišnika, da je tako dodajanje fosforja jako preveliko. – Toda to ni mnenje izvedencev.

Dejanje pod točko 4 c bi lahko bilo kaznivo dejanje sabotaže (v kolikor sploh ne gre za takratne objektivne težave, ki jim Stepišnik vkljub prizadevanjem ni bil kos) pod še enim bistvenim pogojem, ki je bil takrat in je danes bistven element kaznivega dejanja sabotaže – namreč, da je Stepišnikovo ravnanje, navedeno v tej točki, imelo za cilj, da bi se z nasiljem zrušila ali spravila v nevarnost obstoječa državna ureditev FLRJ ali da bi se spravile v nevarnost njena varnost na zunaj ali temeljne demokratske, politične, narodne in gospodarske pridobitve osvobodilne vojne: federativna ureditev države, enakopravnost in bratstvo jugoslovanskih narodov in ljudska oblast – kot je to določal takrat veljavni ZKLD v svojem 2. členu. Toda ta »conditio sine qua non«, ta nujni in neogibni pogoj, je bilo treba Stepišniku dokazati, ne pa ga presumirati na osnovi nedokazane »gestapovske agenture« in povojne »špijonaže«. – Sodba se namreč z nakazanimi vprašanji sploh ne ukvarja.

Pod točko 4 č krivdoreka naj bi Stepišnik sabotiral s tem, da je namerno nepravilno postopal jeseni 1946 in zaradi tega tovarna ni uspela v izdelavi medenine M. S. 72 za potrebe vojnotehničnih izdelkov in je nastala tudi škoda. – Da bi bilo to

dejanje sabotaža, bi bilo potrebno Stepišniku dokazati, da je res nepravilno postopal in da je bil tak njegov postopek v vzročni zvezi z nastalo posledico ter ostale zakonite pogoje, o katerih smo govorili zgoraj. V preiskavi govorijo priče oziroma osebe, ki so dale izjavo o tem, da je bil material izmučen, da varovalke niso bile prave, da je bil vzrok okvare v preobremenitvi, da je bila glavna napaka neznanje pri segrevanju (listi 586, 587, 589 in 594 preiskave). Vzrok, da so pristopili k valjanju večjih, težkih komadov M. S., pa je bila *želja po večji produkciji (ne pa cilj iz čl. 2 ZKLD)*. Produkcija je *narasla za 20%* (list 587 preiskave). – V ostalem se sklicujemo na razlage, ki smo jih navedli pri točki 4 c.

Poleg nanovo navedene zgodovinske literature in dokumentacije v tem obnovitvenem predlogu naj se v event. obnovljenem postopku zaslišijo tudi glede Stepišnika in njegovega obnašanja v Dachauu priče, ki smo jih predlagali že pri obsojenem Diehlu in drugih obsojencih. – Končo predlagamo v presojo Stepišnikovo sliko, ki ga kaže po lahkoatletskem tekmovanju v Schio v Italiji 14. septembra 1941. Udeležbo in zlasti aktivnost na tem tekmovanju Stepišniku gotovo ni mogoče šteti v čast, pa tudi če je prišlo do udeležbe na tem tekmovanju na način, kot ga opisuje njegova žena v svoji vlogi izvršnemu svetu SRS. Toda v zelo pozitivnem mu je treba šteti njegovo obnašanje na tem tekmovanju, kot ga kaže nanovo priložena slika, ki nam pokaže Stepišnika v športni drži z rokami ob telesu – in ni dvignil roke v fašistični pozdrav, kot sta to storila neki Beograjčan in Italijan. Žena pravi v omenjeni vlogi, da ga je »pobesnela drhal na stadionu kamenjala.«

ad 5 krivdoreka

O Diehlu in Krajncu smo že rekli, da ni nobenih dokazov, da sta bila gestapovska agenta. Za Kopača pa je bil kazenski postopek že obnovljen. Stepišnik se torej ni mogel povezati z njimi kot »gestapovci«, da bi z »njihovo pomočjo prikrival svoje zločinsko agentsko delovanje za časa okupacije.« – Sicer pa, niti tedanji niti sedanji veljajoči zakoniti predpisi niso določali in ne določajo kaznivega dejanja, če nekdo *prikriva svoje* zločinsko delovanje. Nikdar ni bila pri nas penalizirana opustitev ovadbe samega sebe! – Kar se »najboljših karakteristik« tiče, vendar ne more za to odgovarjati tisti, ki je take karakteristike dobil. Če bi bile res karakteristike v vzročni zvezi s tem, da se je Stepišnik »dokopal do vplivnega položaja« in tam škodljivo deloval, potem bi bil zato kvečjemu – pod določenimi zakonitimi pogoji – odgvoren tisti, ki mu je take karakteristike dal – ne pa Stepišnik. Ta bi bil odgovoren za *svojo* kaznivo dejavnost, »za svoje agentsko delovanje«, če bi ga res storil. – Skratka: dejanje pod točko 5 krivdoreka ni imelo niti ob času sojenja niti danes zakonitih znakov nobenega kaznivega dejanja.

8. LIČEN VLADIMIR

ad 3 a in b krivdoreka

Ličen se je skupaj s Pavlica Mirom konec oktobra 1943 vračal iz Italije – bil je interniran v Sulmoni – proti Trstu. Tu sta šla na nemško komando po propustnico in ker sta imela ponarejene dokumente, so ju aretirali in odpeljali v znane zapore »Coroneo«. To potrdi tudi Ličnova žena. Tu naj bi podpisal Ličen izjavo o sodelovanju z gestapom in pristal na sodelovanje s to teroristično službo.

Vsebina te izjave je v bistvu enaka kot pri ostalih dosedaj obravnavanih obsojencih – z razliko, da je Ličen v preiskavi izpovedal to izjavo, kot je registrirana – v

nemščini: »Ich verpflichte mich allen Mitteln dem Kampf des Duetschen Reiches und der NSDAP zu unterstützen und zwar mit allen Kämften (verjetno mišljeno: Kräften), die ich besitze«. V obvezi je še stalo, pravi dalje Ličen, da moram dobljene direktive vestno izpolnjevati, ker bi sicer vsako neizpolnjevanje povlačilo zakonite sankcije. Za vse to pa garantiram s svojim življenjem (list 88 preiskave). – Take fabule so kaj malo prepričljiv način pridobivanja gestapovskih agentov, kot smo ga že opisali pod A in pri posameznih obsojencih. Tudi na razpravi (list 136) Ličen prizna, da je na sodelovanje z gestapom pristal v Trstu v času zapora, ko je bil zajet, ko se je vračal iz vojnega ujetništva.

V preiskavi (listi 125, 126 in 127) pa svoje priznanje, da je podpisal obvezo za sodelovanje z gestapom, odločno preklicuje. Ker so te Ličnove izjave pomembna osvetlitev zadeve, navajamo najvažnejše pasuse iz njih: »... On (gestapovec) me nije vrbovao za potpis neke obaveze i koliko iz razgovora sa Pavlicom Mirom znam, nije ni njega, zato ove obaveze za saradnju ja nikad potpisao nisam, jer me zato *niko nije ni* pitao, niti me u to prisilio. Agent gestapoa nisam bio nikad! – Zašto sam do sada tvrdio drukčije? Zato jer su me u toku saslušanja, na kojem sam tu izjavu dao psihološkim uticajem na mene do iste ali se te u ovom momentu pa i do sada nisam uspeo još da odrečem. Iz mojih dosadašnjih izjava, koje ste sa teškućom izvukli iz mene, videli ste, da nikako ne uspevate da dobite od mene preciznih izjava po izvesnim licima, sa kojima bi ja imao dužnost održavanja veze. Tih lica nisam mogao navesti, pa ih ni sada ne mogu navesti pošto ne postoje i svako ime koje bi u toj vezi naveo, bila bi opet jedna laž više i moja odgovornost za obmanjivanje istražnih organa u ovom smislu sve veća i veća, jer ja lično nikakvih veza uopšte održavao nisam. – Sve što sam o Dachauu dosada naveo istinito je, samo ispada sve što se tiče obaveze, koju mi niko pa ni šef lekar nikada nije spomenuo, *jer nije postojala, zato i tamo nikoga nisam sumnjao jer nije bilo osnove*. Otpušteni smo bili ja i Pavlica na osnovu molbe naših domačih, koju je lastnoručnim potpisom preporučio sam tadašnji pretsednik general Rupnik Leon[2]. Mislim, da je bila time, jer smo bili u logoru donekle još kao ratni zarobljenici, dana tolika garancija, da su nas Nemci mogli iz Dachaua otpustiti. Prilikom puštanja iz logora opet nikakvih izjava nismo potpisivali, a osim obaveze javiti se na SIPO, zadataka nismo dobili. – S obzirom na vaše česte primedbe, da lažem, napominjem, da su bile istinite i da ste me dobro poznavali, jer drukčije biti nije moglo, pošto sam morao stalno na novo kombinirati i izmišljati nove poedinačnosti s obzirom na obavezu, da bi svoje zadržanje pa i zadržanje drugih lica u toj vezi načinio verovatnim. To mi nikako nije uspevalo. Priznajem da imam po prirodi lošu osobinu laganja – koja me prati i koju svrgnem sa sebe tek kada se osečam takorekuči pritisnut o zid. U takvu situaciju ulazio sam više suzdržavanjem sistemskih laži o potpisanoj obavezi, koju su mi na tadašnjem saslušanju označili kao razumljiv i otpustljivi greh. Pošto ja u ovakvom smislu nikad ništa nisam radio, pa sam si rekao, neka bude, možda će im to pomoći, a u stavri se pitanje zapetljavalo i ja radi obaveze koju nikad dao nisam, konačno ne bi rado gubio glave i nemam namere da s takvim postupanjem otežavam istragu. Krajem svega, kad položim račun i izdržim sve što će se meni naložiti, opet bi rado radio po skromnim mogućnostima za dobro svih zajednica, svoje familije i sebe.«

---

[2] Leon Rupnik, starojugoslovanski oficir, od 1943 ljubljanski župan in šef pokrajinske uprave, komandant slovenskih domobrancev, obsojen kot vojni zločinec.

To izjavo je Ličen dal 27. 10. 1947. Na zaslišanju 30. 10. 1947, tj. tri dni zatem, pa Ličen govori o dani obvezi, ki jo je podpisal v Trstu organu gestapa, o tem, da ga je 23. aprila 1944, ko se je po prihodu iz Dachaua javil na SIPO, opozoril oficir SS, da obveza, ki jo je podpisal v Trstu, še nadalje velja (list 129 in 130). Iz preiskovalnega zapisnika z dne 5. novembra 1947 (list 135) je razvidno, da Ličen govori o obvezi, ki jo je dal organu gestapa, na kar naj bi ga spomnil Pibernik. Na listu 149 govori Ličen o *lojalnostni izjavi*, ki jo je podpisal v Trstu, kar pa je zelo daleč od agenturne gestapovske obveze. Na zaslišanju, dne 13. 4. 1948 (list 158), pa Ličen zopet govori, da je vzdrževal v Dachauu kot agent gestapa vezo z vsemi zdravniki in inženirji v bolnici. V preiskovalnem zapisniku z dne 17. 4. 1948 (list 166), tj. osem dni pred glavno obravnavo, pravi, da se z obtožnico strinja in da je postal agent gestapa v Trstu konec oktobra 1943.

Na podlagi rečenega je razvidno, da je Ličen popolnoma drugače govoril v svoji pismeni izjavi v srbohrvaščini z dne 27. 10. 1947, katere bistvene pasuse smo zgoraj citirali, kot pri nekaterih zaslišanjih. Ličen je priznal, da je podpisal obvezo za »sodelovanje z gestapom« šele pri petem zaslišanju. Taka izjava, kot jo je priznal pri tem zaslišanju, je pa kvečjemu »lojalnostna izjava«. To priznanje je dal – če sledimo preiskovalnemu spisu – pri sedmem zaslišanju.

O vprašanju predčasnih odpustov je že bil govor. Tudi Ličnov predčasni odpust ne more biti – ob povsem že rečenem – noben dokaz za njegovo »gestapovsko agenturo«. Poleg tega pa na novo predlagana priča Pavlica Miroslav pravi v svoji izjavi z dne 14. 12. 1970, da sta bila z Ličnom izpuščena na prošnjo njunih žena, ki sta se sklicevali, da sta vseskozi vojna in ne politična jetnika. – O nepripričljivosti pošiljanja internirancev v »Umschulung« v Dachau smo tudi že govorili. Prav tako je bil že govor o bolnici, njenih laboratorijih in poskusih ter kazenski odgovornosti internirancev – jetnikov pri poskusih. Ličen je dobil le nalogo organizirati bakteriološki laboratorij. *Do organizacije tega ni prišlo.* Ličen je le začel študirati tozadevno razpoložljivo literaturo. Pa četudi bi prišlo do organiziranja laboratorija, bi bilo to lahko le v korist, ne pa v škodo internirancev. Ličen je delal analize urina, sputuma in krvne slike. Neposrednega stika z interniranci ni imel. Kljub temu je po logiki kolektivne odgovornosti na glavni obravnavi (list 139) priznal, da je vojni zločinec in sicer je na vprašanje: »Ali je bil revir zločinska uničevalna ustanova?« – odgovoril: »Vsekakor.« Na nadaljnje vprašanje: »Kaj so potem ljudje, ki so tam sodelovali?« – je odgovoril: »Vojni zločinci.« Na naslednje vprašanje: »Ali se smatrate tudi vi za vojnega zločinca?« – je Ličen odgovoril: »Po sili tega, da sem tam sodeloval, smatram, da sem tudi jaz kriv.«

Po naši oceni taka priznanja ne morejo biti dokaz. – Ko na glavni obravnavi Ličen priznava dejanja, zaradi katerih je obtožen, takoj nato – na vprašanje, ali ostane pri izjavah, ki jih je dal v preiskavi – odgovori: »Da.« To se pravi, da je *ostal na glavni obravnavi tudi že pri omenjeni izjavi z dne 27. 10. 1947*, napisani v srbohrvaščini. – Težko je trditi, da sloni krivdorek za Ličnovo krivdo pod točko 3 a in b sodbe na kakršnihkoli dokazih.

ad 3 c krivdoreka

Nikakega dokaza ni najti v spisovnem materialu, da bi bil dr. Iglauer eksponent gestapa če ne upoštevamo Ličnovega obremenjevanja. Dr. Iglauer je bil po očetu

nemškega rodu. Mati je bila Čehinja. Bil je avstrijski državljan. – Ličen prihaja zopet v nasprotje z logiko, ko na eni strani pravi, da je bil dr. Iglauer gestapovec, po drugi strani pa trdi, da je bil antifašistično usmerjen, da ga je svaril pred »Pifkeji«, kakor so zaničljivo imenovali naciste in Nemce iz rajha. Tako ga je svaril pred Bankom in Schimpelom, češ da sta ultranacista (lista 91 in 97 preiskave). – Če je Iglauer ob odhodu Lična nazaj v Jugoslavijo po osvoboditvi izjavil: »Apeliral je name, da ga kot človeka ne bi pozabil, da sem bil dobro sprejet in upa, da se bomo vsaj včasih še videli, da smo sosedje in moramo sodelovati in ker se že poznamo, moramo te stike držati« – si ne moremo teh Iglauerjevih besed že razlagati kot agenturno povezavo in agenturno obvezo. Poleg tega pa tudi naloge, ki naj bi jih dr. Iglauer dajal po sodbenem dispozitivu Ličnu, niso bile posebno interesantne in pomembne za »prešolanega gestapovskega agenta«.

ad 1, 2 a in b krivdoreka

Ni dokazov, da bi bil ing. Pibernik agent gestapa ali pa agent tuje obveščevalne službe in se torej Ličen »kot bivši gestapovski agent « ni mogel z njim povezati kot z agentom tuje obveščevalne službe. Sodba v dispozitivu to trdi, ne da bi navedla dokaze.

Po sodbi naj bi Ličen, kljub temu, da je kot strokovnjak vedel, da bo pri uvedbi nove predelave ricinusovega olja nastal v tovarni zaradi tega požar, namenoma uvedel to novo modifikacijo, zaradi česar je požar dejansko nastal 3. 10. 1947.

Zadeva ni tako enostavna, da bi se jo dalo kar prima vista kvalificirati kot sabotažo. V vlogi, ki jo je Ličen poslal upravi kemične industrije MIR LRS (list 31 preiskave) govori med drugim, da bi se moglo na temelju teoretičnih predpostavk dr. J. Scheiberja s primernimi kemičnimi posežki v strukturo ricinusovega olja iz tega izdelati sušeče olje, ki bi po svoji uporabnosti v industriji lakov in barv stalo v isti vrsti z lanenim oljem. V teku let je bila izdelana cela vrsta tehnoloških postopkov za predelavo ricinovega olja v sušeče olje. Na ta način pridobljeno olje ne samo, da je kakovostno enakovredno lanenemu, ampak ga celo prekaša. Ricinovo olje, ki ga pridelamo dovolj doma, predstavlja surovino, katera je sposobna uspešno nadomestiti do 50% lanenega olja, ki ga moramo uvažati, in osamosvojiti našo državo od uvoza kitajskega lanenega olja. Za ta problem bi bilo nujno zainteresirati pristojna ministrstva, da se gojenje ricinusa čimbolj popularizira in razširi in s tem ustvari baza za čimpopolnejšo osamosvojitev od uvoza dragih rastlinskih olj, potrebnih za redno obratovanje industrije lakov in barv. – Omenjeni prepis vloge nima datuma, toda njena vsebina vsekakor kaže, da je morala biti pisana pred dnevom požara 3. 10. 1947. Vsebina vloge pa neizpodbitno kaže, da je imel Ličen *namen in cilj čimbolj zadostiti potrebam industrije*. Saj je bilo treba zaradi pomanjkanja lanenega olja drugo slovensko tovarno lakov v Domžalah takrat začasno zapreti (list 116 preiskave). – List 30 preiskovalnega spisa kaže, da Ličen ni šel na slepo v dehidracijo (odstranitev vode) ricinovega olja v tovarni firneža, lakov in barv v Medvodah, ampak da je bilo vseh laboratorijskih poskusov več sto. Tudi 3. 10. 1947 se v tovarni predelava ricinovega olja ni vršila prvič.

Že v preiskavi (list 30) so bili nakazani po mnenju neke nepodpisane osebe ali morda kolegija vzroki požara in sicer naslednji: Nastala je v kotlu iz nepojasnjenih razlogov višja temperatura, ki se je vsled naraščajoče polimerizacije (spajanje več

molekul iste snovi v eno samo molekulo z večjo molekularno težo) hitro višala. Vsebina kotla se je naglo dvigala, ustavitev zviševanja temperature bi se dalo doseči le z naglim prilivanjem hladnega olja, česar se poslužuje praksa že od nekdaj. Službujoči je verjetno zamudil ugodni trenutek, ko bi bil še mogel to operacijo izvesti. Vzrok vžiga: vsled silne vročine, ki je nastala nekje na dnu kotla, so se tvorili plini (CO), ki so s kisikom dali zmes, ki je bila pri vladajoči visoki temperaturi že sama po sebi vnetljiva. Na listu 56 in 57 v preiskavi je Ličen pri zaslišanju 3. 10. 1947 nakazal štiri možnosti kot vzrok prekipevanja in nastale nesreče.

V preiskavi zaslišane priče: Jenko Filip (list 289), Narobe Alojz (list 305), Okršlar Franc (list 307 in 308), Wut Tugomer (list 327), Založnik Ivan (list 333), so povedale v tem smislu, da je požar nastal po nesreči in da ni bil povzročen namerno. Nobena od navedenih prič ni bila zaslišana na glavni obravnavi. *Noben sodni izvedenec* ni bil v postopku pritegnjen za razjasnitev in pojasnitev zadeve. – Smolec Anton (list 315 + 317) je bil v preiskavi zaslišan kot obdolženec in je celo izjavil: »Da je bila prevelika temperatura, je moja krivda. To se je dogodilo radi tega, ker jaz nisem mogel na vse kotle paziti. Imel sem veliko dela.« – Po izpovedbi priče Bukovca Janeza (list 288) je Ličen skrbel za tovarno in je celo ponoči prišel sam osebno na kontrolo. – Tudi poročila informatorjev (lista 369 in 371 preiskovalnega spisa) govore o Ličnovi želji po pospešitvi produkcije, o premajhni pazljivosti pri delu z velikimi šaržami, kajti vsa problematika okoli teh procesov še ni trdno v rokah znanosti. Ličen se je o tej problematiki posvetoval s strokovnjaki na univerzi.

Na glavni obravnavi (list 303) je Ličen priznal, da je pristal na *novo modifikacijo* zgoščevanja ricinovega olja. To pa je popolnoma nekaj *drugega* kot *pristati, privoliti na požar* v tovarni. Če je Ličen na glavni obravnavi na vprašanje: »Ali ste vedeli, *da lahko pride* do požara?« odgovoril: »Vedel sem,« bi šlo to pravno gledano kvečjemu za malomarnost , nikakor pa ne za *naklep* in to celo za dolus coloratus – za kontrarevolucionarno *namero* iz že citiranega čl. 2/1 ZKLD. Da se izognemo ponavljanju glede pravnih vprašanj za to točko krivdoreka, se sklicujemo na razloge, ki smo jih glede tega navedli pri obsojenem Stepišniku. – Na podlagi vsega rečenega – po naši oceni – ni dokazov za subjektivni dejanski stan kaznivega dejanja sabotaže, tudi če bi bil objektivni dejanski stan podan. – Ni brez pomena za ugotavljanje subjektivnega dejanskega stana tega kaznivega dejanja pri Ličnu okolnost, da je dobival priznanja in denarne nagrade za svoje delo. Prvega maja 1947 je »Ljudska pravica« prinesla obširen članek pod naslovom »Iznajditelji kemične tovarne v Medvodah so s svojimi iznajdbami rešili problem nadaljnjega obratovanja mnogih industrijskih podjetij«, v katerem sta obširno in zelo pozitivno prikazana delo in prizadevanje ravnatelja Lična. Med drugim je v tem članku, ki ga je predložila Ličnova žena, tudi rečeno: »Izdelal je recepturo, na podlagi katere sedaj iz ricinovega olja izdelujejo odlično sušeče olje. Sušeče olje so dosedaj izdelovali samo iz lanenega olja, ki pa ga nimamo v zadostni količini na razpolago, medtem ko je ricinusovega olja dovolj.« V oktobru istega leta je bil Ličen v zvezi s tem iznajditeljstvom obdolžen sabotaže. – Tudi ing. Pibernik Mirko, ki je bil tekom procesa tudi ocenjevan kot »gestapovski agent in agent tuje obveščevalne službe« po osvoboditvi, za kar pa ne nudi spisovni material nobenih dokazov, je v omenjenem članku ocenjen pozitivno, saj je »s svojimi predlogi uspel racionalizirati proizvodnjo lakov in barv... Prej smo bili odvisni od uvoza.« Ni potrebno kaj več poudarjati – ob vsem rečenem, kako zelo neprepričevalno se glasi krivdorek sodbe pod točko 2 b, da je

Ličen skupno z ing. Pibernikom in ing. Fakinom sabotiral izpolnitev proizvodnega načrta v tovarni lakov v Medvodah. Ing. Fakin – za katerega je bil postopek že obnovljen, ni bil za to niti obtožen.

Tudi za Lična se sklicujemo na nove priče, ki smo jih navedli pri Diehlu in ostalih obsojencih. Nobena ne izpove kaj negativnega. Poleg tega predlagamo, da se v event. obnovljenem postopku zasliši tudi nova priča Pavlica Miroslav, ki je v veliki meri doživljala z Ličnom medvojno obdobje in pove tudi razlog za njun izpust iz Dachaua. Prav tako naj se zasliši tudi na novo predlagana priča Hartman Valentin, ki pozitivno ocenjuje Ličnovo obnašanje v Dachauu.

9. GASSER PAUL

ad 2 krivdoreka

Šele pri *dvaindvajsetem* zaslišanju (računajoč po datumih zapisnikov) je Gasser priznal svojo inkriminirano dejavnost s sledečimi besedami: »Jaz Gasser Paul, rojen leta 1903 v Innsbrucku, izpovedujem po daljšem premišljanju sledeče:
1. da sem agent gestapa, za kar sem podal pismeni pristanek pri zaslišanju gestapa v Innsbrucku, ko sem bil leta 1941 tam zaprt od junija 1941 do marca 1942;
2. da sem šel v taborišče zato, da bi tam delal kot agent gestapa, to se pravi, da sem prav dobro vedel, da me gestapo pošilja v Dachau kot svojega agenta;
3. da sem aktivno in zavedno delal za gestapo s tem, da sem izvrševal vse direktive, ki sem jih dobil od gestapovskih agentov, ki so mi bili predpostavljeni, oziroma s katerimi sem bil povezan: Spiess, Zimmermann, Herček, dr. Bláha, dr. Groote, dr. Reinchard, Wrulich in drugi;
4. da sem vojni zločinec in
5. da sem se hotel izmakniti pravični kazni.

To izpoved sem podal popolnoma zavestno.« (List 175 preiskave).

Na listu 188 preiskave pove Gasser še, da je prostovoljno pristal v zaporu gestapa v Innsbrucku na sodelovanje z gestapom nekako jeseni 1941. leta. »Takrat sem podpisal obveznostno izjavo.« Za razliko od tozadevne konstrukcije pri ostalih do sedaj obravnavanih obsojencih, Gasser ne pove vsebine obveznostne izjave za gestapo. Pač pa pove naloge, ki jih je kot agent gestapa prejel od gestapa in sicer: delati marljivo za Hitlerjevo Nemčijo na podlagi sodelovanja z gestapom vedno in povsod, kjer bi se nahajal. – To so obenem direktive, pravi Gasser in nadaljuje, da takrat konkretnejših direktiv verjetno še ni mogel dobiti, ker še ni vedel, kam ga bodo poslali. Na listu 189 je enostavno pritrdilno odgovoril: »Da. Bil sem poslan v Dachau od gestapa kot gestapovski agent.«

To Gasserjevo priznanje nima po naši sodbi nobene dokazne vrednosti.. Za tako oceno govore sledeči razlogi: *Prvič:* Način pridobivanja gestapovskih agentov, kot je dokumentarično ugotovljen in kar ne bi ponavljali. To, kar Gasser priznava, da je podpisal, je kvečjemu *»lojalnostna«* izjava, ki pa je zelo daleč od gestapovske obveze in njene agenture. *Drugič:* Gasser je pred navedenim »priznanjem« pri zaslišanju 18. 2. 1948 (list 110) rekel: »Pripravljen sem podpisati vse, *toda le pod pogojem, da pridem pred sodišče.« Tretjič:* Gasserju se je v preiskavi sugeriralo priznanje, da je agent gestapa na osnovi domnevne *tolerance* do njega kot člana KP in španskega borca – o čemer smo obširneje govorili pod A glede obsojenega Diehla. *Četrtič:* Kaj neprepričljivo je govoriti o prof. Bláhu Františku kot gestapovskemu

agentu, s katerim naj bi bil Gasser po svojem priznanju povezan kot agent gestapa. *Petič:* Malo pred glavno obravnavo – dne 17. 4. 1948 – je Gasser v navzočnosti tožilca v bistvu vse zanikal. Zatrjeval je, da so morali take izjave podpisati vsi. Tudi trditev: »Dejstvo je, da ste agent in da ste delali proti ljudem za gestapo« – ga ni pripravila do takega priznanja. Priznal pa je, da je bil surov in da je tepel ljudi (lista 601 in 602 preiskave). *Šestič:* Tudi preiskava sama je dvomila v to, da bi Gasser podpisal obveznostno izjavo v letu 1941, kot je obsojen, ampak postavlja domneven podpis take izjave v letu 1936. Rečeno je: »Po logičnih zaključkih ni podpisal obveznostno izjavo 1941. leta v Innsbrucku, pač pa v najboljšem slučaju 1936, če že ne poprej.« (Lista 404 in 457 preiskave). – Torej je bila obdolžitev grajena zgolj na *domnevah. Sedmič:* Zaradi načina dokazovanja podpisa obveznostne izjeve oziroma pristanka za Gasserjevo sodelovanje z gestapom je zanimiv tozadevni del zapisnika glavne obravnave (lista 162 in 163):

Vprašanje: »Odgovorite direktno na vprašanje: ali ste pristali na sodelovanje z gestapom?«

Odgovor: »V protokolu, skoraj v vsakem protokolu je to bilo vsebovano in jaz sem podpisal.«

Vprašanje: »Ste podpisali to izjavo?«

Odgovor: »To je moral vsak podpisati, to je bilo že v zapisniku vsebovano.«

Vprašanje: »Torej še enkrat vas vprašam: ali ste podpisali? Odgovorite direktno na vprašanje, ali ste pristali na sodelovanje z gestapom?«

Odgovor: »Indirektno da.«

Vprašanje: »Kako to indirektno?«

Odgovor: »S tem, da sem to podpisal, se izjavljam pripravljenega storiti vse, kar bodo hoteli.«

Ne more biti torej nobenega dvoma, da je Gasser – vkljub ponovnim vprašanjem na glavni obravnavi, priznal le podpis *lojalnostne* izjave, ne pa obveze za sodelovanje z gestapom. – Vse naštete okolnosti in novi dokazi, ki so bili že navajani v tem predlogu, govore proti temu. – Te naše ocene ne more spremeniti dejstvo, da je po 35 minutni prekinitvi obravnave na ponovno vprašanje: »Obtoženi Gasser, ali ste vi kot agent gestapa prišli v Dachau?« ta odgovoril: »Da.« (list 179).

ad 3 a, b, c, č, d, e, f krivdoreka

Po že citiranem zaslišanju dne 18. 2. 1948, na keterem je Gasser izjavil, da je pripravljen podpisati vse, toda le pod pogojem, da pride pred sodišče – je na zaslišanju 12. 3. 1948 priznal (list 176 preiskave) svoje grozljivo početje v Dachauu, s katerim naj bi povzročil številne smrti in ki ni bilo v celoti niti povzeto v obtožnico.

Na listu 431 preiskave pravi Gasser: »O smrtnih injekcijah ne vem ničesar.« Na glavni obravnavi (list 164) je Gasser na vprašanje: »Ali priznavate, da ste pacijentom dajali smrtne injekcije in da so oni zaradi tega umrli?« – odgovoril: »Da, priznam.« Na nadaljnje vprašanje: »Ste dajali bolnikom tudi pokvarjene injekcije grozdnega sladkorja?« – je odgovoril: »Da, toda nismo vedeli.« V celi bolnici je bilo zaradi tega 12 mrtvih. Smrtne primere so javili zdravniku dr. Alliju. – Na glavni obravnavi (list 161) pravi še Gasser: »Injekcij nisem dal v namenu, da bi usmrtil. Nihče ni vedel, da je bil grozdni sladkor pokvarjen... Toda čutim se krivega, da sem pretepaval...« in na strani 164 glavne obravnave: »Dal sem dve injekciji z grozdnim sladkorjem. Nehal sem in sem takoj obvestil upravo.« (List 128).

Glede 70-letnega interniranca Skalarja pravi Gasser na glavni obravnavi, da ni imel namena, da ga umori, imel je dosti dela. – Priča Borut Režek sicer potrdi (list 575 preiskave) Gasserjevo grdo in nečloveško ravnanje s Skalarjem, toda ni dokazano, da je imelo to ravnanje za posledico Skalarjevo smrt. Zato spada to Gasserjevo ravnanje pod točko 3 e) dispozitiva. – Glede zblaznelega SS-ovca, katerega naj bi Gasser v smislu krivdoreka namerno spustil v taborišče in ja ta takrat ubil nekega Žida, je Gasser pojasnjeval na glavni obravnavi (list 166), da tega SS-ovca ni pustil v taborišče, ampak je bil za eno nogo priklenjen na posteljo. Ker je dotičnega dne bil miren, je odvezal Gasser železo in ga pustil, da teče po sobi za norce. Ob tej priliki je tega ubil. – Italijanu Rossiju in drugim internirancem naj ne bi hotel dajati zdravil. Gasser pojasni na listu 166 glavne obravnave, da zdravil ni bilo. Obremenjuje se, ker ni pribavil zdravil na ilegalen način.

Če pustimo ob stran Gasserjeva zanikanja ali priznanja, na katerih ne moremo v obravnavanem primeru graditi niti nedolžnosti niti krivde, nam ostane dejstvo, da nobena od zaslišanih prič ne potrdi njegovih dejanj pod točko 3 a, b, c, č in d dispozitiva, za katera se je sam obremenil v že navedenem zapisniku v taki teži in takem obsegu, da niti ni bil za vse obtožen, kot smo že rekli. Tudi sodba teh dejanj ne obrazlaga, ampak jih le našteva. – Na tifusnem oddelku, kjer je bil Gasser strežnik, so bili med drugimi zaposleni še: mg. Ančik Josip, dr. Arko Venčeslav, Likar Franc, Lilek Ciril in Vrabec Josip. Nihče od teh, razen Ančika ni bil zaslišan kot priča, kar bi bilo v event. obnovljenem postopku treba storiti zaradi temeljitejše razjasnitve tako težke obtožbe.

Priča Ančik in dr. Režek obremenjujeta Gasserja *le* za dejanje pod *točko 3 e) krivdoreka in to delno.* – Na listu 541 preiskave pravi priča Ančik v svoji izjavi, da ve popolnoma točno, da je imel Gasser do vročičnih bolnikov izredno surov odnos, da jih je v prisilnem jopiču utapljal v čebru vode toliko časa, da je postal bolnik plav in nezavesten. Bil je znan kot silna surovina. Tudi na glavni obravnavi je povedala ista priča, da je bil Gasser precej ekstravaganten človek, ki se je posluževal gotovih zverstev in nasilstva. Priča še pove, da za tri take slučaje pozitivno ve, za druge je pa slišala. Na listu 175 glavne obravnave priča vse tri primere konkretizira. Priča je poleg tega slišala, da Gasser bolnike tolče, suva in da surovo postopa z njimi. Tudi dr. Korsika Lojze pravi na listu 549 preiskave, da je Gasser imel predvsem nepravilen odnos do židovskih bolnikov in umobolnih jetnikov. Zvedel je – pravi dr. Korsika, da je Gasser nekega bolnika obrcal. Umobolne tovariše je zaničeval. Često je nad njimi vpil, češ da se pretvarjajo in je uporabljal prisilni jopič brez potrebe. – Tudi priča dr. Režek Borut je dala v preiskavi izjavo (list 574), v kateri pravi, da ga je takoj ob njegovem prihodu v Dachau opozoril neki bolniški pripravnik Slovenec, da je Gasser silna surovina... Opozorilo omenjenega bolniškega strežnika se je izkazalo kot popolnoma resnično. Gasser je vsakega bolnika – jetnika silno surovo ozmerjal. Karakterističen je bil njegov odnos do bolnikov – Judov, katere je poleg ostalega pretepal.

Po naši presoji ni razlogov, da navedenim pričam ne bi verjeli, ko Gasserja obremenjujejo za *grdo ravnanje* z jetniki – bolniki. Navedene priče pa ne obremenjujejo Gasserja tudi za to, da bi *»namerno taboriščni komandi izročal bolnike za uničevanje in da je na ta način sokriv smrti najmanj 48 bolnikov«*, kot je bil tudi obsojen. Za kaj takega tudi ni nobenega dokaza v spisovnem materialu. – Zaradi tega predlagamo obnovo glede pod točko 3 e) *samo glede tega dela krivdoreka.* Z

zaslišanjem že predlaganih prič naj bi se v event. obnovljenem procesu ta del krivdoreka bolje razčistil. Saj če sledimo Gasserjevemu priznanju na listu 176 preiskave – se je obremenil posredno ali neposredno za sedeminsedemdeset smrti.

Priča Ančik je rekel na glavni obravnavi, da pozna Gasserja kot precej ekstravagantnega človeka in da je v tistih časih dobil vtis, da ni popolnoma normalen. – Upoštevati je treba, da je Gasser v Dachauu imel zelo mnogo posla z umobolnimi in da je lahko zaradi opravljanja teh poslov vzbujal videz ekstravagantnosti in nenormalnosti. – Po naši presoji spisovni material ne nudi razlogov za sum, da bi Gasser bolehal za kakšno trajno ali začasno duševno boleznijo, ali da bi bil v začasni duševni motnji ali pa da bi bil duševno zaostal in da bi zaradi takega duševnega stanja ne bil sposoben zavedati se pomena svojega dejanja ali imeti v oblasti svoje ravnanje, in da bi bil tako neprišteven ali pa bistevno zmanjšano prišteven. (Prej bi ta sum na osnovi spisovnega materiala prišel v poštev pri kakem drugem od obsojencev, o čemer smo že govorili).

Gasser pravi, da je brošuro »Dachau« financirala partija v Innsbrucku. V čem naj bi imela ta brošura lažno vsebino, ne pove niti dispozitiv niti obrazložitev. Ali naj bi bila vsebina neresnična v tem, da Gasser piše: 1. »Neštete so bile žrtve, žilava in zagrizena je bila borba proti SS-ovskem terorju in njegovim krvavim ukrepom... V vseh teh borbah so bili vodilni komunisti, oni so nosili glavno težo boja. Bili so najdoslednejši in najpožrtvovalnejši borci« (stran 3 brošure »Dachau«). 2. »Minevali so meseci in jaz sem delal na novogradnji »Schneiderbaracke«. Ta novogradnja je bila prava uničevalnica jugoslovanskih partizanov. Po štirih, petih tednih so se zgrudili. Umirali so od izčrpanosti in podhranjenosti. Prihajali pa so vedno novi in stopali na mesto umrlih. Jugoslavija se je zdela kot neusahljiv vrelec neupogljivih borcev. (stran 17 brošure). 3. »Kapoti in SS-ovci so prekašali drug drugega v svojem zverinskem ravnanju z jetniki... Poleg teh podležev pa je bilo seveda tudi mnogo dobrih kapotov, političnih jetnikov, ki so svoje boljše mesto izkoriščali v dobro tovarišev in so tako izpolnili svojo dolžnost kot antifašisti.« (stran 17 brošure). 4. »Tedni, meseci so minili. Noč za nočjo so množično streljali ruske vojake, oficirje in politkomisarje. Pojoč rusko internacionalo je umiral cvet ruskega naroda.« (stran 18 brošure). 5. »Še leta 1942 je prejel vsak SS-ovec v Dachauu tri dni dopusta in denarno nagrado za vsakega »na begu« ustreljenega jetnika. Prostori pri krematoriju, ki so služili za streljanje v tilnik, so bili skoro dnevno priča streljanjem.« (stran 19 brošure). (Na takem prostoru je bil v Buchenwaldu ustreljen Thälmann). 6. Ali naj bi bila vsebina brošure neresnična v tem, da piše o: pretepanju (25 oziroma 50 udarcev na kozlu), o obešanjih na drevo, o bunkerju, v katerem je človek lahko samo stal, o kazenskih kompanijah, »dušegubkah«, o strahotah došlih transportov itd. – Ne samo, da v tem, kar smo kratko navedli, *ni nič neresničnega*, ampak – poudariti je treba – da se *celotna vsebina* Gasserjeve brošure »Dachau« (ki je sicer skromna po obsegu) *popolnoma sklada v svojem bistvu* z vsebino oziroma opisom razmer v Dachauu, kot so jih dali v tem obnovitvenem predlogu navedeni avtorji v svojih knjigah, bodisi za Dachau ali za druga nacistična koncentracijska taborišča – samo z razliko, da je ta opis pri nekaterih avtorjih še grozljivejši. Trditev sodbe, da je vsebina Gasserjeve brošure lažna, je popoln absurd. – Sicer pa končno, tudi če bi bila vsebina omenjene brošure res neresnična, ne more tvoriti zakonitih znakov kaznivega dejanja vojnega zločinstva iz čl. 3, točka 3 ZKLD, kakor je sodba kvalificirala fakt pod točko 3 f) krivdoreka. – Če Gasser v svoji brošuri ni omenil, da je v

smislu izpovedb mg. Ančika, dr. Korsike in dr. Režka tudi on prispeval majhen delež k dachauskim grozotam, s tem še ni storil kaznivega dejanja vojnega zločinstva, če samega sebe ni ovadil.

Sicer pa kot kaže, je pokazal Gasser v taborišču tudi dobre lastnosti. Dr. Korsika Lojze pravi v preiskavi (list 550 Gasserjevega preiskovalnega spisa): »Imel je Paul Gasser tudi neke dobre lastnosti. Jestvine, ki jih je prejel od bolnikov, ni pojedel sam, temveč jih je razdelil tovarišem bolnikom, katere je smatral, da so potrebni okrepčila. Sicer je bil pri delu jako prizadeven, sobo je vzdrževal čisto, sam je mnogo delal.« – Če smemo verjetni Presterlovi izjavi na listu 551 (Gasserjeve preiskave), je Gasser skril španskega borca Eliperto Zlet, katerega je ob pregledu SS-zdravnika prenašal iz enega prostora v drug prostor, dokler SS-zdravnik ni končal pregleda in je bil tako Eliperto rešen. Neki J. Mottot iz Francije, bivši dachauski jetnik, je pisal 26. 10. 1947 (list 658) Gasserju med drugim: »Ti si mi takrat rešil življenje, če sem imel difteritis (davico) in škrlatinko. Tudi si mi dajal živila, kadar sem bil lačen. Tega ne morem pozabiti. Seveda je že dolgo, kar je to minilo, toda kljub temu je nepozabno.« – Če bi bil Gasser res tak vojni zločinec, kot je priznal v preiskavi na listu 176 – ne bi po vsej verjetnosti prof. Bláha smatral za potrebno, da mu 17. června (junija) 1947 odgovori na njegovo pismo, se mu zanj prisrčno zahvaljuje in mu pošilja lepe pozdrave od vseh čeških tovarišev (list 715 preiskave). S takimi »priznanimi« vojnimi zločini nad seboj si Gasser ne bi upal pisati 6. 3. 1946 mg. Ančiku (list 635 preiskave).

Protispisna je sodbina trditev, da je Gasser od maja 1945. leta dalje nenehoma prikrival in ščitil vojne zločince. *Prvič:* Gasser je že v svoji brošuri »Dachau« navedel imena vojnih zločincev: Bernhard Ehrmanns-traut, Hoffmann, Sitte, Strobl, Trenkler, Volksmar, Winkler (katerega imenuje krvavi pes taborišča) in Zeus. *Drugič:* V svojem pismu Ančiku z dne 6. 3. 1946 piše med drugim: »Tega prašiča (množičnega zločinca Heiden Seppa) smo torej v Franciji dobili v nekem vojaškem taborišču in sedaj je tu. Zaradi moje in še nekaterih drugih obtožb se je zverina pred nekaj dnevi zastrupila.« – V svojem pismu Branku Diehlu z dne 24. 10. 1947 pravi med drugim: »Često bi človek obupal. V procesu proti dachauskemu masovnemu morilcu Heiden Seppu, proslulem revirskem kapotu in strahu Dachaua, so bili vsi proti meni. Neki bivši gestapovski vohun, notoričen denunciant, ki je seveda na svobodi, ima navado, da pred mano na cesti pljune. Pred približno tremi tedni sem pri neki taki priliki hotel tej hijeni (mrhovinarju) in nacistični svinji dati odgovor s pestjo. V mojo smolo pa sta stala baš tam dva kriminalna uradnika, ki sta takoj to svinjo zaščitila. Danes sem prejel kazen: 36 ur zapora. Da, mi odkriti antifašisti smo tukaj popolnoma brez vsakih pravic. Oprosti mi, dragi tovariš, da ti poročam o naših skrbeh. Tega vi ne boste mogli več razumeti v vaši svobodni državi.«

Za oceno, ali je bil Gasser res »agent« gestapa in ali je res prikrival in ščitil vojne zločince ali ne – ni brez pomena vsebina pisma Elizabeth Metzinger, ki je že po njegovi obsodbi prišlo na naslov Vrhovnega sodišča LRS, v katerem se imenovana zahvaljuje sodišču, da je kaznovalo tega »poklicnega morilca«. V pismu opisuje, da jo je Gasser obtožil kot nacistko in je zaradi tega bila zaprta tri in pol mesece, izgubila je službo sekretarke itd. Vse to, kot pravi, ker mu ni hotela prepisati koncepta njegove brošure o Dachauu in »njegovih krvavih fantazijah o dachauskih gro-

zotah«. Obtožuje ga, da je bil grob in nasilen do njene matere in da so se njega in še nekaj njegovih pajdašev – internirancev vsi bali.

Na podlagi vsega rečenega je ne samo težko trditi, da je Gasser »nenehoma prikrival in ščitil vojne zločince« – ampak je to neresnica.

ad 1 a, b in c krivdoreka

O »agentu in organizatorju tuje obveščevalne službe« Diehl Branku smo že govorili. Niti dispozitiv niti razlogi ne povedo, kakšne podatke konkretno, ki naj bi bili tajnega državnega značaja, je Gasser zbiral. Že pri drugem zaslišanju 27. 1. 1948 je bilo Gasserju rečeno: »Mi tudi vemo, zakaj ste prišli v Jugoslavijo in je tudi bolje za vas, da priznate, ker je nesmiselno, da lažete.« (list 20 preiskave). Kasneje je Gasser priznaval v preiskavi, da se je dvakrat vtihotapil v Jugoslavijo. Tu, pravi, da je zbiral podatke tajnega državnega značaja. Na listu 200 pravi: »Brez dvoma so podatki tajnega državnega značaja, ki sem jih v FLRJ zbiral, koristili sovražniku nove Jugoslavije in tujim obveščevalnim službam.« Ne pove pa, *kakšni* vendar so bili konkretno ti podatki, da bi jih bilo možno oceniti, ali so res »tajnega državnega značaja«, ker od tega je namreč odvisna pravna kvalifikacija dejanja – ali gre za vohunstvo oziroma izdajo državne tajnosti ali ne gre. – Sodba se s temi bistvenimi vprašanji sploh ne ukvarja, čeprav mora že po starih principih kazenskega postopka obsodilna sodba sloneti na ugotovljenih dejstvih in okoliščinah, ki so znaki kaznivega dejanja in jih je sodišče dolžno navesti.

Zadeva je popolnoma nedognana in nejasna. Tudi razprava ni doprinesla več jasnosti. Na vprašanje: »Ste vi prišli v Jugoslavijo špijonirat?« je Gasser odgovoril: »Ne.« (list 179). Na vprašanje: »Komu ste pošiljali špijonska poročila iz Jugoslavije?« – je odgovoril: »Nisem pošiljal nobenih špijonskih poročil.« Na nadaljnje vprašanje: »Ali ste imeli zveze s tujo špijonsko službo?« pravi Gasser: »Poslal sem samo »Tiroler Neuer Zeitung«, hotel pa sem poslati poročilo tudi deželnemu sekretarju KP v Boznu.« (O ravnanju z vojnimi ujetniki pri nas je napisal nekaj člankov, v katerih to ravnanje pozitivno prikazuje). Tudi na ponovno vprašanje je Gasser na glavni obravnavi odgovoril: »Špijonskih poročil nisem pošiljal.« Iz razpravnega zapisnika še izvemo, da je zbiral podatke za tujo obveščevalno službo v taboriščih (mišljena so taborišča vojnih ujetnikov), v vlakih in gostilnah. Še vedno pa nič ne vemo, *kakšne* podatke je zbiral. Ko je bil na glavni obravnavi vprašan, kakšne podatke je hotel dobiti od vojnih ujetnikov (list 169), je odgovoril: »Vse mogoče.« *Kakšne* skrivnostne vojne in državne podatke *naj bi vojni ujetniki* pri nas v letu 1947 *vedeli* in katere je od njih Gasser hotel zvedeti – *ni jasno*. Če pa je kaj takega obstojalo, bi morala sodba to konkretizirati. Iz zapisnika z dne 25. februarja 1948, napravljenem v taborišču za vojne ujetnike v Ljubljani (list 552 preiskave), je razvidno, da so Gasserja predvsem zanimali njihovi odnosi in delavnost. Razgovarjal je tudi s svojim znancem Pratter Maksom, ki je bil znan kot komunist. Razgovarjala sta se o koncentracijskih taboriščih. Gasser je dal vojnim ujetnikom svojo brošuro »Dachau«. – Iz navedene izpovedi dveh vojnih ujetnikov je razvidno, da ni šlo za poskus zbiranja nikakršnih »skrivnih vojnih in državnih podatkov«. Zasliševana vojna ujetnika še povesta, da se je Gasser predstavil, povedal, da je Avstrijec in da piše članke za nek komunističen časopis »Homunculus«. (V preiskovalnem spisu – list 726 – se nahaja Gasserjeva izkaznica KP Avstrije s članstvom od leta 1937). Rekel je, da je prišel v Jugoslavijo, da se osebno informira o stanju in o tem napiše

članke, s katerimi bo skušal ovreči neresničnosti o Jugoslaviji, ki jih sedaj objavljajo časopisi. Ničesar ni tu sumljivega! Končno: ne more biti najmanjšega dvoma o tem, da so Gasserju omogočili kontakt z vojnimi ujetniki naši pristojni organi in da po vsej verjetnosti ni razgovarjal z vojnimi ujetniki na samem; pa četudi ne bi verjeli Gasserju, da mu je komisar dal spremljevalca.

V preiskavi so za obravnavane točke Gasserjevega krivdoreka bile ocenjevane kot sumljive tele okolnosti:

a) Njegovi osebni dokumenti in razne legitimacije, v katerih se navajajo različni Gasserjevi poklici. – Gasser je po svojem osnovnem poklicu električar, v Dachauu je bil bolničar. Res sta v njegovih osebnih dokumentih navedena različna poklica – enkrat: žurnalist oziroma publicist in drugič: pisatelj.

Žurnalista oz. publicista mu navsezadnje ne moremo odrekati, ker je ugotovljeno, da je prispeval svoje članke v avstrijske časopise in je napisal brošuro »Dachau«. Na glavni obravnavi je povedal, da ga je leta 1946 poslal nek komunistični časopis na proces v Nemčijo, ter mu je izstavil potrdilo, da gre tja kot žurnalist. Navedba poklica pisatelj utegne biti le odraz njegove tozadevne ambicije, ne pa okolnost, ki bi kazala na njegovo vohunstvo. Saj bi menda morala biti ena izmed prvih njegovih skrbi kot »agenta več tujih obveščevalnih služb«, da bi imel osebne dokumente v čimboljšem redu. Tako pa se poda v Jugoslavijo s kopico neurejenih dokumentov, ki so bili najdeni pri njem.

b) Gasser je ob telefonskem klicanju mg. Ančika v Ribnico na formularju »predana telefonska pozivnica« pod rubriko: naročnik tel. št. stranke (list 672 a preiskave) – napisal Ančik J. – namesto Gasser. Na razpravi je Gasser pojasnil, da tega ni napravil namenoma, temveč, ker ni poznal jezika. – Po naši presoji je to prepričljivo pojasnilo, saj se pri izpolnjevanju raznih formularjev pripeti kaj podobnega lahko tudi Slovencu z visoko izobrazbo. Sicer pa končno – a nenazadnje – ali je prepričljivo domnevati, da bi Gasser stopil v pismeno zvezo z Ančikom in od njega zahteval poročila v *obveščevalnem smislu?* Gasser sicer piše v svojem pismu z dne 6. 3. 1946 Ančiku med drugim: »Ljubi Ančik, prosim, piši mi še enkrat in sicer veliko. Me bo zelo veselilo.« Toda tega ni mogoče razumeti v *vohunsko – obveščevalnem* smislu, ampak v tovariškem smislu starih znancev iz Dachaua. Tako je treba tudi razumeti poskus Gasserjevega obiska Ančika v Ribnici. Gasser sam je na razpravi rekel, da je »Ančik visoko pošten človek.« Tudi profesor Bláha daje o Ančiku v svoji knjigi »Medicina na krivih potih« (stran 221) visoko oceno. – Gre torej za popolnoma zmotno in zgrešeno konstrukcijo.

10. HAHN HILDEGARDA

ad 3 krivdoreka

V nasprotju z drugimi dosedaj obravnavanimi obsojenci Hahnova ni bila obtožena in obsojena, da je podpisala obveznostno izjavo za gestapo, *čeprav* je na listu 205 v preiskavi tudi ona *priznala*, da je tako izjavo podpisala: »Nato sem morala podpisati obveznostno izjavo, katere vsebina je bila, da se obvezujem delati za gestapo vse, kar tam slišim in vidim, nikdar nikjer drugje ne smem porabiti in da je najstrožje držanje tajnosti najvišja dolžnost. Če se ne bi držala tega, bi morala nositi posledice.« Pojasnila je tudi, da je to storila zaradi tega, ker ji je Brunner obljubil, da bodo izpustili očeta. Oče je bi res izpuščen. – Obsojena pa je bila, da je v času

okupacije kot gestapovska agentka v službi referata za deportacijo Židov sodelovala pri preselitvi in uničenju 70.000 Židov. Vkljub temu, da gre za zelo težko kaznivo dejanje, sodba ne pove, s čim je Hahnova sodelovala pri njem in za kakšno obliko udeležbe gre. V preiskavi (list 188) je sicer priznala, da je pisala sezname Judov in mešancev, za katere sta prej z očetom zvedela. (Oče je bil avstrijski Žid). Te sezname naj bi potem njen oče in deloma tudi ona oddajala Brunnerju. Že v preiskavi in na glavni obravnavi je vse to preklicala. Na glavni obravnavi je še povedala, da je bila samo enkrat pri Brunnerju in sicer zato, da bi intervenirala za očeta; sicer z Brunnerjem ni imela nikdar nobenega opravka.

ad 1 in 2 krivdoreka

Na listu 151 preiskave pravi Hahnova: »Leta 1946 sem prišla k angleški obveščevalni službi.« Na naslednji strani je na vprašanje: »Kako ste prišli k angleški obveščevalni službi?« – odgovorila: »Potom mojega očeta s tem, da me je seznanil s pristojnimi ljudmi...« Na vprašanje, kaj je bilo njeno glavno delo, odgovori, da poslušanje tujih postaj in se strinja s preiskovalcem, da je to smešno. Že v preiskavi je svoje priznanje večkrat preklicala in pravi na listu 147 izrecno: »Preklicujem vse, kar sem dosedaj izpovedala« in še dodala, da niti ona, niti njeni starši niso bili nikdar zapleteni v politično delovanje. V zapisniku z dne 17. 4. 1948 (list 444 in 445) preiskave, tj. deset dni pred glavno obravnavo, je Hahnova na vprašanje: »Ali priznate?« – odgovorila: »Jasno, da ne bom priznala, nikoli nisem imela opravka z gestapom. Nikoli nisem bila gestapovka.« – Na nadaljnja prizadevna vprašanja: »Povejte odkrito, po kaj ste prišli v Jugoslavijo in kaj ste delali?« – odgovori: »V Jugoslavijo nisem prišla po nobeni politični misiji.« – Vprašanje: »Imamo dokaze, da lažete. Hočete govoriti odkrito ali ne? Še enkrat vas to vprašam.« Odgovor: »Ne morem govoriti nič drugega, ker govorim resnico.« In še: »Še enkrat povejte, če hočete govoriti resnico?« Odgovor: »Govorila sem že resnico.« – Na glavni obravnavi je zanikala, da bi zbirala špijonska poročila. (List 294).

Na glavni obravnavi (list 294) je bilo zoper Hahnovo zlasti uporabljeno pismo, ki ga je pisala svoji prijateljici Hannerl Koller v London in ki naj bi bilo dokaz za Hahnino »špijonažo«. To pismo (list 563 preiskave) je Hahnova napisala na provokacijo sopripornic Ferenčak Hilde in Pavlovsky Milene. (Glej list 24 preiskave). Tudi na glavni obravnavi (list 297) je Hahnova povedala, da je pismo pisala na nasvet. Pismo ni prišlo dlje kot do preiskovalnih organov. To pismo vsebuje poleg elementov sovražnega nastrojenja proti FLRJ tudi indice, ki kažejo na njeno nedolžnost za dejanja, za katera je bila obtožena in obsojena. Med drugim piše: »Ti veš, da sem prišla dol brez najmanjših protidržavnih namenov, da se nisem nikdar ukvarjala s politiko... Naj se to življenje konča za nič in zopet nič... Sem ji (materi) brez moje krivde povzročila to žalost... Obljubi mi, da boste govorili z njo (hčerko) o njeni materi, ki je morala nedolžna umreti.« Skratka: Vsa vsebina tega pisma je polna razočaranja, skrušenosti pa tudi zanikanja vsake krivde ter prosi v njem v svoji preproščini intervencijo pri Angležih ter obljublja, da *bo* govorila o senčnih straneh naše takratne družbe – po njeni oceni. – Toda obljuba, da *bo* (in deloma tudi že je v pismu) iznašala svoje negativno mnenje o takratnih razmerah pri nas, če jo rešijo (Angleži) iz težke situacije, v katero je zašla – tudi po naši oceni – po nedolžnem in prav to je bilo v njeni zavesti, je popolnoma druga kategorija, kot »imeti z reakcionarnimi elementi protidržavne razgovore«, kot ji to očita sodba.

Po predočenju vsebine omenjenega pisma Hahnovi na glavni obravnavi je na vprašanje: »Še enkrat vas vprašam, ali ste prišli v Jugoslavijo kot agent tuje špijonske službe ali ne?« – odgovorila: »Ne, nisem prišla kot agent.« – Za primer Hahnine agentske zveze v Jugoslaviji postavlja dispozitiv sodbe Macun Pavla v Mariboru. Res je prišla Hahnova z Macun Pavlom v kontakt v Mariboru, ko se je vračala s Presterlom nazaj v Avstrijo. Dne 24. 10. 1947 ga je srečala v Mariboru na ulici – kar je, kot kaže bilo usodno – in se domenila za sestanek. Poznala ga je z Dunaja, ker je od leta 1943 do tik pred osvoboditvijo stanoval v penzionu njene matere. Obiskoval je neko trgovsko šolo. – Iz zaslišanja bivšega vodje gestapo-izpostave Celje SS-Untersturmführerja Kramhöller Georga z dne 26. 5. 1947 (list 449 – 453 preiskave) je razvidno, da je Macun Kramhöllerja obiskal enkrat v Ljutomeru in enkrat v Trbovljah. Tudi pismeno sta občevala. Po Kramhöllerjevem mnenju je Macun delal na Dunaju kot agent. Recimo, da je bil Macun Pavel agent gestapa, toda kje so dokazi, da je Hahnova to vedela in da je z njim vzpostavila »agentsko zvezo po nalogu svojega špijonskega centra«? V preiskavi je rekla (list 442): »Res je, da sem z Macunom imela protidržavne pogovore. Naslov sem si zabeležila, da bi ostala z njim v zvezi.« Toda na listu 445 pa pravi: »Z Macunom nisem nikoli imela politične zveze.« Težko je na podlagi takih »priznanj« graditi trden krivdorek.

V preiskavi sta Hahnovo obremenjevali tudi provokativni pismi (tipkani na stroj – originalov v spisu ni), ki jih je pisal Presterl in v enem brez datuma, med drugim pravi: »Hilda, jaz sem v preiskavi priznal popolno resnico... Hilda, o tebi ne vem samo iz tvojih pripovedovanj, temveč tudi od drugih strani na Dunaju... Prosim te, ne laži. To bi bila pot, da svoje Suzike ne boš več videla... (list 537 preiskave). V drugem pismu z dne 1. marca 1948 (list 543 preiskave) pa je rečeno med drugim: »Jaz sem vse priznal in sem drug človek... Tudi o tebi sem povedal popolno resnico... Priznaj tudi ti v preiskavi vse, kot je bilo, in ne odlašaj niti en dan več...« (Glej še lista 24 in 25 preiskave). – Toda kot kaže pismo (list 540 preiskave) Hahnove Presterlu, se ta ni dala »ujeti«. Med drugim piše: »Prosim te za božjo voljo, kaj si pripovedoval o meni, kaj o mojem delovanju kot domnevni agentki... Ti najbolje veš, da nisem imela niti pojma... Prosim te, piši mi natančno, kaj bi jaz lahko verodostojnega povedala o mojem osebnem delovanju kot agentka na Dunaju...« – Vsekakor zanimiva agentka, ki prosi svojega soagenta, naj ji napiše, »kaj bi lahko verodostojnega povedala o *svojem* agentskem delovanju.« – Tudi vsebina pisma materi z dne 6. 3. 1948 (list 549 in 550 preiskave) kaj slabo kaže na agenturo. Tako npr. piše med drugim: »Prilagam vam njegovo (Presterlovo) pismo, ki mi ga je pisal v celico in iz katerega razvidite, da je angleški agent, kot se je izkazalo, za mene priznal stvari, katerih nikdar v svojem življenju nisem storila. To priznanje se baje, kot se mi je reklo, strinja s poizvedbami, ki so jih glede tega napravili na Dunaju. Tako mi tukaj noben človek ne verjame nasprotnega... Tako nisem imela nobene druge možnosti, kot priznati stvari, ki se mi studijo in jih nikdar nisem storila...« – Naj nakažemo še na ne tako nepomembno protislovje: Hahnova trdi (listi 186, 190 in 224 preiskave), da je ona pridobila v avgustu 1947 Presterla za tujo obveščevalno službo; dočim je priznal Presterl, kot je bilo že rečeno – ob analizi dokazov za njegovo krivdo – da ga je za to pridobil Stillfried že leta 1945.

Če ne upoštevamo večkrat preklicanega priznanja, o katerega dokazni vrednosti je bilo že govora tudi pod A tega predloga, potem tudi za Hahnovo, po naši oceni, ni dokaznega temelja za njen krivdorek in to v celoti.

11. KOŠIR MIRKO

ad 1 krivdoreka

Na osnovi literature in na podlagi izjav, ki so jih dale priče v letu 1970 in sicer: Ana Vidmar, Franc in Jožefa Žitko, dr. Cene Malovrh, profesor Ekonomske fakultete v Ljubljani in ing. Ivo Stojkovič, redni profesor na Fakulteti za naravoslovje in tehnologijo Univerze v Ljubljani, nastaja vprašanje, ali je Koširju možno očitati dezerterstvo iz NOV. Košir je bil kot borec v eni izmed enot Ljubljanske brigade. Vojaška akcija proti NOV, ki so ji dali Nemci šifro »Wolkenbruch – Prelom oblakov«, je imela štiri faze: prva – Wolkenbruch I – od 22. do 30. 9. 1943 je zajemala ozemlje Slovenskega Primorja, tj. Vipavsko dolino, Kras in Pivko; druga faza – Wolkenbruch II – od 2. do 10. 10. 1943 je zajela Pivko, Brkine in Istro; tretja faza – Wolkenbruch III – od 15. 10. do 5. 11. 1943 Dolenjsko in Notranjsko in zadnja četrta faza operacije – Wolkenbruch IV – od 6. do 12. 11. 1943 masiv Mokrca in Krima. Za to operacijo so Nemci poleg okupacijskih enot, ki so že bile na tem ozemlju, uporabili kot udarno pest II SS tankovski korpus pod poveljstvom generala Hauserja, ki so ga v ta namen pripeljali iz Italije, vsega sedem divizij, in sicer tri pehotne divizije, divizijo planinskih lovcev in tri tankovske divizije. Mimo teh sil so v ofenzivi sodelovale tudi nemške policijske enote s tega področja in domači izdajalski oddelki domobrancev. Prilike so bile nadvse težke (Glej: Radko Polič »Čudežna pomlad« III. del, »Sonce in ceste« – zapis osvobodilnega boja 1943 – 1945; poglavje »Prelom oblakov« in »Ples vešč«, stran 65 – 113, Zavod »Borec« 1961). To nemško ofenzivo je avtor sam doživel. Isto ofenzivo je doživel tudi dr. Lojz Kraigher, ki jo tudi opisuje v svoji knjigi »Na robu življenja«, strani 7 – 57. – Prav isto strahotno nemško ofenzivo je doživel Košir skupno z dr. Lojzom Kreigherjem, ki Koširja imenuje s psevdonimom »Profesor Čudež«. (Glej omenjeno Kraigherjevo knjigo, stran 40.)

Po izjavi priče Ceneta Malovrha, ki je bil skupaj s Koširjem, je bila Ljubljanska brigada »razhajkana«. Po izjavi priče je Košir ob slovesu dejal, da namerava kreniti v neko vas blizu Vrhnike v upanju, da bo na domačiji svojih sorodnikov počakal na možnost zopetnega vključenja v partizane. – Jožefa in Franc Žitko iz Podlipe izjavljata, da se je Mirko Košir januarja 1944 oglasil pri njih z namenom, da dobi ponovno vezo s kurirji, ki naj bi ga popeljali nazaj v partizane. Pri njih je bila namreč kurirska postojanka z bunkerjem. Pri njih se je oglasil tudi takrat, ko se je vračal iz Italije iz vojnega ujetništva in so ga kurirji odpeljali v partizane. Imenovana še povesta, da je Košir vsako priložnost izkoristil za to, da je njima in ljudem v bunkerju predaval o potrebnosti in nujnosti našega boja proti fašistom. Ker so domobranci poostrili nadzor nad vsako hišo, posebno ob gozdu stoječo, kot je njihova, nadaljujeta isti novi priči, – so nekega dne iznenada planili v hišo iz gozda domobranci v vežo in naleteli na stopnicah na prišlega Mirka Koširja, ga takoj legitimirali in zaslišali in mu verjeli, da se vrača iz ujetništva. Odpeljali so ga v Horjul in nato na Vrhniko. Tudi ti dve priči govorita o razbitju Ljubljanske brigade na Ilovi gori in Mokrcu. – Vidmar Ana pravi, da se je Košir potem, ko je bila Ljubljanska brigada povsem razbita, zatekel k njim n Staro Vrhniko in je po 14 dneh, ko si je malo opomogel od prestanih naporov in ko je dobil primerno opremo, odšel k sorodnikom v Podlipo, kjer so imeli terenci javko. Od tam je nameraval ponovno oditi v partizane, a so ga presenetili domobranci, ki so ga prijeli in odvedli v Horjul,

od tam pa na Vrhniko. Pozneje so ga odpeljali v Ljubljano. – Priča Ivo Stojkovič pravi v svoji izjavi, da mu je Košir, ko ga je obiskal v Ljubljani, Aljaževa cesta 16, pripovedoval, kako je po prevratu v Italiji prišel iz taborišča v partizane, kaj je tam doživel in kako se je po razbitju njegove vojne edinice v nemški ofenzivi ves raztrgan, premražen, sestradan in bolan zatekel k svojim sorodnikom v bližini Vrhnike, ker je bila njegova edinica razbita, da bi i tam opomogel, oblekel in ponovno vrnil v partizane. Tu ga je presenetila domobranska patrulja, ki ga je pripeljala v Ljubljano, kjer je bil po zaslišanju na policiji začasno spuščen na svoj dom. Priča zatrjuje, da je Košir odklonil, da bi prišel k njemu na stanovanje, ker se je bal represalij nad njegovo družino v Ljubljani in nad sorodniki v okolici Vrhnike, če ga policija ne bi našla v njegovem legalnem stanovanju. Priča dalje pravi, da ga je Košir prosil, naj vse poskusi, da bi našel kako drugo, za njega sprejemljivo rešitev za prehod v partizane. Ker je priča imela vrsto dobrih zvez (ima priznano dvojno delovno dobo od 1. 5. 1942), se ji je to tudi posrečilo. Žal – doda priča, je medtem Koširja ljubljanska policija aretirala in ga poslala v Dachau.

Na osnovi navedenih novih dejstev in dokazov, ki izhajajo iz navedene literature in izjav na novo predlaganih prič, naj bi sodišče v event. obnovljenem postopku – ko bi izvedlo na novo predlagane dokaze – ponovno ocenilo, ali je bilo Koširjevo ravnanje, vzeto v celoti in v takih okoliščinah, kot jih prikazuje navedena literatura in na novo predlagane priče, res dezerterstvo iz NOV, kot ugotavlja to pravnomočna sodba v svojem dispozitivu.

Košir naj bi se po dispozitivu sodbe sredi januarja 1944 preko dr. Svobode, direktorja nemške akademije, ponudil prostovoljno v službo gestapa in oficirju gestapa Duschi podpisal obveznostno izjavo o sodelovanju z gestapom. – Ko Košir priznava, da se je potem, ko so ga domobranci pripeljali v Ljubljano in je bil po zaslišanju na policiji puščen na svoj dom, javil pri dr. Svobodi, predsedniku nemške akademije, ki ga je poznal že od leta 1929 iz Krisperjeve tovarne v Zgornji Šiški. Povedal mu je, da se vrača iz vojnega ujetništva, da se boji preganjanja s strani svojih slovenskih klerikalnih nasprotnikov in da ga prosi zaščite. Dr. Svoboda je napotil Koširja k nemškemu vojaškemu komandantu mesta, ta pa ga je usmeril k Duschi, vodji ljubljanskega gestapa, kateremu je povedal isto kot dr. Svobodi in ga prosil za pomoč. V preiskavi (list 61) ocenjuje Košir to svoje ravnanje kot »sramotno dejanje in odkrito službo okupatorju«.

Za čimboljše ocenjevanje tega Koširjevega ravnanja in zlasti, ali pomeni to ravnanje »prostovoljno ponudbo v službo gestapa«, kot pravi sodba v svojem dispozitivu, je po naši oceni, potrebno opozoriti na sledeče okoliščine: *Prvič:* Košir Mirko je bil v stari Jugoslaviji naprednó usmerjen; bil je – po njegovih navedbah – član PK [KPJ za Slovenijo] od leta 1935, član CK KPS pa od ustanovitve KPS v letu 1937 do decembra leta 1940, ko je bil odstranjen iz CK (list 115 preiskave). Kot kaže fotokopija članka v »Slovenskem domu« z dne 13. maja 1944 pod naslovom »Grobarji slovenskega naroda – v besedi in sliki«, ki ga prilagamo, je Košir Mirko med drugimi znanimi slovenskimi predvojnimi komunisti omenjen in ocenjen kot tak, ki ni »skrival komunističnega prepričanja in je bil odpuščen iz državne službe... Izredno previden, skrajno premeten in zelo nevaren.« Košir je bil torej pri slovenski reakciji dobro poznan kot komunist. Ko je prišel – aretiran v Podlipi po domobranski patrulji v Ljubljano, se je znašel med *Scilo in Karibdo. Drugič:* V času (januar 1944), ko je bil Košir pripeljan v Ljubljano, je tu in v okolici divjala zloglasna »črna roka«, kar

podrobno in konkretno opisuje Štefanija Ravnikar-Podbevšek v svoji knjigi »Sv. Urh«, kakor tudi Jože Vidic v knjigi »Po sledovih črne roke«. – Košir je v procesu ocenjeval kot najsramotnejše dejstvo, da je iskal zaščite pred slovenskimi belogardisti pri okupatorju. Dodal je še, da to ni moglo pomeniti zaščite, temveč samo odkrito službo okupatorju. – Kot izhaja iz omenjene Vidicove knjige, je bilo takrat *več takih primerov*. Na strani 293 te knjige je rečeno: »Žalostno je, da so se po pojavu »črne roke« ljudje *raje zatekali po pomoč ali nasvete k Nemcem* kot pa k slovenskim domobrancem ali Hacinovi policiji.« *Tretjič:* Že prej omenjena priča Ivo Štojkovič zatrjuje, da je Košir iskal preko njega možnost za odhod v partizane, kar se je priči tudi posrečilo dobiti, a je bil žal Košir medtem aretiran po ljubljanski policiji. *Četrtič:* Košir Marija, ki je bila 28. januarja 1944 zvečer aretirana skupaj z bratom Mirkom, je v preiskavi (list 373) med drugim izpovedala, da se je v zaporu na Bleiweisovi cesti z bratom razgovarjala vsak dan po enkrat sigurno. Ti pogovori so se nanašali v glavnem na obveščanje, kje se kdo nahaja. Med drugim pravi dobesedno: »Pomenila sva se, da bova molčala o vsem. Takrat so na policiji pretepali. V zvezi s tem mi je brat Mirko približno takole rekel: Bodi tiho, ne povej ničesar o naših ljudeh, magari nas ubijejo! Dogovorila sva se samo to, da *bova molčala*, oziroma da ne bova ničesar priznala.« – Če smemo verjeti Košir Mariji, je po naši oceni, kaj neverjetno, da bi se Košir Mirko »ponudil prostovoljno v službo gestapa«, kot je bil pravnomočno obsojen.

Po sodbenem dispozitivu naj bi Košir Duschi podpisal obveznostno izjavo o sodelovanju z gestapom in bil poslan na prevzgojo (Umschulung). Glede tega se Košir obremenjuje v preiskavi na listu 300: »Pri svojem razgovoru z Duscho v Ljubljani mi je januarja 1944 Duscha med podpisovanjem aktov ponudil v podpis tiskan formular z obvezo za sodelovanje z gestapom. Ko sem podpisal formular, sem odšel domov in sem ostal doma vse do moje aretacije.« – Na glavni obravnavi (list 150) pa je Košir v zvezi s podpisom obveznostne izjave za gestapo rekel: »... Ko sem mu (Duschi) govoril o tem, da se vračam iz vojnega ujetništva in mi je pri tem ponudil v podpis neki list, ki ni bil nič drugega kot izjava, da bom *delal za veliki nemški rajh, to se pravi za gestapo.*« – Sredi januarja 1944 naj bi torej Košir podpisal izjavo za sodelovanje z gestapom, 10. februarja 1944 pa bil že poslan v Dachau na prevzgojo. Da se izognemo ponavljanju, se glede podpisovanja obvez za sodelovanje z gestapom in glede »prevzgoje« sklicujemo na naše navedbe pod A. – Po naši presoji tam navedenih razlogov ne more omajati Koširjeva izjava na glavni obravnavi (list 152), da »se ima za gestapovca«, zlasti ne ob dejstvu, ko spisovni material kaže, da se je Košir patološko obremenjeval in celo odklanjal obrambo na glavni obravnavi.

ad 2 krivdoreka

O »agentih gestapa in vojnih zločincih« Diehl Branku in Krajnc Borisu ter Stepišnik Milanu je bilo že podrobno govora v tem predlogu. Da je bil kazenski postopek zoper Kopač Vlasta že obnovljen, smo tudi že rekli. – Košir naj bi od Stepišnika dobival v Dachauu direktive in mu predajal špijonska poročila. Vsebina poročil naj bi se nanašala na vse, kar se dogaja v taborišču, kakšne govorice se širijo o dogodkih na vojaškem in političnem področju, kako se opravlja delo na raznih komandah in kakšni so ljudje zaposleni na raznih komandah, o ljudeh, ki so nanovo prihajali v taborišče in o porazdelitvi ljudi na komande (lista 74 in 303 preiskave). Taka poročila je Košir po svoji izjavi v preiskavi dajal najprej Kopač Vlastu, ki je bil sekretar

komiteja, kasneje Stepišniku Milanu. Taka vsebina poročil pa utegne spadati v okvir aktivnosti komiteja v Dachauu, kakršna je bila opisana pod A tega predloga. – Neprepričljiva je Koširjeva izjava v preiskavi (list 302), ko v samoobremenjevanju pravi: »... in tako mi je ob neki priliki že v prvih dneh po mojem prihodu Vlasto Kopač naročil, naj se povežem s tovariši, ki jih poznam, *in to* mi je bil *znak, da gre za agenturno povezavo.*

Košir je bil obsojen, da se je v Dachauu povezal z agenti gestapa: Diehlom, Kopačem, Krajncem in Stepišnikom. V preiskavi (list 68) pa je navedel Košir še štirinajst drugih oseb, ki naj bi bile vezane nanj kot agenti gestapa, med temi npr. tudi: Ivo Grahor, Jože Marčan, Stane Mikuž in ing. Kalaš. Od vseh štirinajstih je bil procesuiran le Marčan, čigar kazenski postopek pa je bil že leta 1952 obnovljen, kot je bilo že podrobneje rečeno v tem predlogu. V Marčanovem obnovitvenem postopku je bil ing. Kalaš glavna razbremenilna priča. Vrhovno sodišče LRS je v svojem sklepu Kzz 74/52, z dne 30. 9. 1952, s katerim je dovolilo obnovo kazenskega postopka v kazenski zadevi zoper Marčana Jožeta – ocenilo verodostojnost pričevanja Košir Mirka glede obsojenega Marčana Jožeta, kot »zelo pičlo in vsekakor skrajno dvomljive narave« (glej: Marčanov obnovitveni spis). Ta ocena velja tudi za Koširjeve izjave, ko obremenjuje samega sebe. – Ivo Grahor je bil slovenski literat, ki je umrl v Dachauu. – Dr. Stane Mikuž pa je univerzitetni profesor v Ljubljani. Sodišče v svoji sodbi ni ocenjevalo dokazne vrednosti Koširjevega izjemnega zagovora na glavni obravnavi, ko se je skušal distancirati od gestapovske agenture in je na vprašanje, v kakšne svrhe in komu so služila njegova poročila Stepišniku, odgovoril: »Mislim, da je ing. Stepišnik izročal to dalje, ne vem pa – če gestapu.« (List 151). – V čem naj bi Košir užival zaradi svojega agentskega delovanja privilegiran položaj v revirju, sodba ne pove, niti v dispozitivu niti v razlogih.

ad 3 krivdoreka

O »agentu gestapa in vojnem zločincu« Ličnu smo že govorili. Košir je v Dachauu opravljal delo na dveh komandah. Najprej je bil na tako imenovani Besoldungstelle (plačilno mesto), kjer je bila kartoteka plač in nagrad SS-ovcev. Po odhodu Lična iz Dachaua v aprilu 1944 je Košir prevzel njegovo delo v bolniškem laboratoriju. Tu je delal analize urina, krvnih slik in sputuma (listi 63 – 65 preiskave). Na tem delovnem mestu so delali tudi nekateri slovenski zdravniki. – Značilna okolnost za Koširjev odnos do obtožbe je njegova izjava na glavni obravnavi (list 153), ko je na vprašanje obrambe, ali je imel obtožence stike s tistimi, ki so delali poskuse ali pa je delal samo analize, odgovoril: »Delal sem samo analize, toda ne bi želel, da bi obramba zmanjševala kak moj zločin.« O kazenski odgovornosti internirancev – jetnikov, ki so delali v bolnišnici, njenih laboratorijih in poskusnih postajah v nemških taboriščih, smo govorili že pod A, kakor tudi pri posameznih dosedaj obravnavanih obsojencih.

ad 4 in 5 krivdoreka

Glede lažnega poročila o Koširjevem delovanju v internaciji z namenom, da se vrine na čim odgovornejše mesto v novi Jugoslaviji in prikrivanja agentov gestapa – se smiselno sklicujemo na naše razloge, ki smo jih navedli k točki 1 Diehlovega krivdoreka – s pripombo, da niti sodbin dispozitiv niti njeni razlogi ne povedo.

katere agente gestapa vendar je Košir prikrival. Ali mogoče tudi tiste »gestapovske agente«, ki smo jih navedli na strani 193 tega predloga?

Košir naj bi po dispozitivu sodbe širil klevete proti ljudski oblasti in tako oviral rast nove Jugoslavije. Sodba ne konkretizira Koširjevih klevet. Verbalni delikti imajo smiselno lahko znake kaznivega dejanja sovražne propagande, širjenja lažnivih vesti, obrekovanja, žalitve ter drugih. Sodba ne navede ugotovljenih dejstev in okoliščin, ki so znaki enega ali drugega kaznivega dejanja. Da se ne bi ponavljali glede te pravne problematike, se smiselno sklicujemo na naše razloge, ki smo jih navedli pri obsojenem Gasserju na strani 181 – spodaj – tega predloga. Košir se je v preiskavi, na glavni obravnavi in tudi na procesu močno obremenjeval glede krivdoreka širjenja klevet proti ljudski oblasti. Razen njegovega priznanja ni bil izveden noben drug dokaz. Glede na že omenjeno Koširjevo patološko samoobremenjevanje – po naši oceni – ni dokazov za krivdorek; zlasti še, ko ta ni konkretiziran.

12. JURANIĆ OSKAR

ad 3 krivdoreka

Niti sodbin dispozitiv niti njeni razlogi ne povedo, komu je dal Juranić avgusta 1942 v Fürthu pristanek za sodelovanje z gestapom. Kot agent gestapa naj bi vohunil in poročal gestapovcu Winklerju. Po osnutku obtožnice (list 31 preiskave) pa naj bi Juranić imenovanemu gestapovcu, tj. Winklerju, dal tudi svoj pristanek na sodelovanje z gestapom.

Preiskovalni spis kaže, da je bil Juranić aretiran v Fürthu, ker je prenašal radijske vesti, ki jih je zvedel pri poslušanju radia London in Moskva. Zasliševal ga je kriminalistični inšpektor Kolb. V preiskavi (list 135) je Juranić na vprašanje, ali je podpisal Kolbu izjavo o lojalnosti naspram tretjemu rajhu, odgovoril, da se ne spominja, ne izključuje pa možnosti, da je tako izjavo podpisal, ker bi taka izjava bila v skladu z linijo njegove obrambe. Nikake posebne izjave o tem ni podpisal, edino je lahko bila v sestavi samega zapisnika. Po končanem zaslišanju pri Kolbu je Juranić tega vprašal, kaj bo z njim, nakar mu je ta odgovoril, da bo šel pred posebno sodišče ali pa v koncentracijsko taborišče. Juranić je nato Kolbu rekel: »Ich könnte noch nützlich sein« – mogel bi biti še koristen. Na glavni obravnavi (list 190) je Juranić svojo izjavo v zaporu v Fürthu ocenil kot »kapitulantsko« – kar pa seveda še ni pristanek na sodelovanje z gestapom.

Po Juranićevem priznanju v preiskavi (listi 177, 180, 204) je sodeloval v taborišču Fürthu z direktorjem tovarniške zaščite Fritzem Winklerjem. Svoje sodelovanje z njim ocenjuje kot sodelovanje z gestapom z obrazložitvijo, da je to samo po sebi izhajalo iz njegove funkcije tolmača. Sam Winkler ni nikoli postavil pred njega stvar tako, kot da je on gestapovski zaupnik v tovarni in da naj Juranić dela za njega kot agent. Njegove gestapovske zveze navzgor sta bila poleg Winklerja še Herl in Fischer, ki sta mu dajala naloge. Poleg teh naj bi bilo Juranićevih agentov še devet oseb. – Izjave z dne 16. 2. 1948 (list 215), v kateri je med drugim rečeno: »Sada sve su izjave potpuno tačne i istinite« – Juranić ni hotel podpisati.

Na podlagi rečenega naj bi kar dva gestapovca Juranića skušala pridobiti oziroma pridobila za gestapovskega agenta. Obtožba se ni odločila za *nobenega*. Seveda je način pridobivanja gestapovskih agentov, kot ga prikazuje Juranić, v popolnem nasprotju z načinom, kot je bil opisan pod A tega predloga. – Obveščе-

valne naloge, ki naj bi jih Juraniću dal Winkler, so bile v tem, da obvešča o situaciji v taborišču, o razpoloženju delavcev, kakšno mišljenje imajo o vojni, kdo bo zmagal, kaj mislijo o Nemčiji, kakšno stališče imajo do sovjetske oblasti, kaj mislijo o religiji in ali obstoje nasprotja med Rusi in Ukrajinci (list 217 preiskave). Med te naloge je spadala tudi naloga izdelati evidenco in uvesti kartoteko (list 233 preiskave). Za izvrševanje teh nalog ni bil Juranić obtožen. Obsojen je bil za abstraktno dejavnost, »da je vohunil med interniranimi delavci«, dalje da je »pregledoval pošto internirancev« ter o tem poročal gestapovcu Winklerju. Pregledovanje pošte samo po sebi še ne more pomeniti vohunstva. Sodba ne pove, *kaj* je poročal gestapovcu Winklerju v zvezi s pregledovanjem pošte. Ni dokazov, da bi Juranić kogarkoli izdal. Spisovni material kaže – zlasti obširno zaslišanje Ivanov Mihajla (listi 381 – 404 preiskave), da je Juranić kot tolmač v Fürthu delal v korist ruskih ujetnikov. Omogočil je pobeg neki Rusinji.

ad 4 krivdoreka

Juranić naj bi v Dachauu kot agent gestapa deloval z agentom gestapa N. N. Pod »N. N.« je mišljen avstrijski komunist Mitteräcker Herman, ki je bil, kot tudi Juranić, španski borec in na XV. kongresu KP Avstrije v novembru 1951 izvoljen v CK. V ta forum je bil izvoljen tudi na XVI. kongresu v maju 1954, na XVII. kongresu v marcu 1957 in XVIII. kongresu v aprilu 1961. – Za ostale kongrese KP Avstrije ne razpolagamo s podatki. – (Glej priložene fotokopije članov CK KP Avstrije). Presterl je za Mitteräckerja v preiskavi dejal, da je bil že v Franciji gestapovski agent. Tudi Juranić ga v preiskavi označuje kot gestapovskega agenta.

Juranić je prišel 8. 12. 1943 v Dachau. Okrog en mesec je bil v bloku za novodošle. Od tega časa je okrog 15 dni bil na poskusni postaji, kjer je bil nad njim izvršen poskus z nekimi tabletami in odvzemom krvi, kar je za »gestapovskega agenta« nenavadno. Po povratku s poskusne postaje je bil dodeljen v mizarsko delavnico.

Razen Juraničevega priznanja in samoobremenjevanja, ki pa je bilo tekom procesa preklicano in zopet dano – ni dokazov, da bi bil gestapovski agent. O dokazni vrednosti takih priznanj je bilo že govora v tem predlogu. Značilna za Juraničevo priznanje sta lista 198 in 201 preiskave, ko pri enem in istem zaslišanju dne 31. 1. 1948 pravi: »Nikdar nisem bil prisiljen od gestapa, da delam kot agent gestapa« – s pripombo: »Te izjave sedaj ne morem podpisati.« – Takoj nato pa sledi njegova izjava: »Bil sem prisiljen, da delam v interesu gestapa, to je za gestapo.« Na vprašanje kdaj in kje je bil prisiljen, kdo ga je prisilil in na kakšen način, je Juranić odgovoril, da je bi prisiljen v Dachauu in da so ga prisilili Mitteräcker in Karger. Prisilili so ga s strahom pred represalijami in zlasti transportom. – Ob dejstvu, da ni nobenega dokaza, da bi bil Mitteräcker agent gestapa, je kaj šibka logika Juraničevo zopetno obremenjevanje samega sebe (list 244 preiskave), da je bil sodelavec gestapa, ker je sodeloval z Mitteräckerjem.

O Juraničevem organiziranju v taborišču provokatorske tkzv. antifašistične organizacije in usmerjanju te organizacije po direktivah in v korist gestapa smo že govorili pod A tega predloga.

ad 5 krivdoreka

Glede Juraničevega sodelovanja pri provokatorski antifašistični organizaciji, ki je ovadila gestapu Čučković Simo, se sklicujemo na razloge, ki smo jih glede tega

dejanja navedli pri obsojenem Diehlu – s pripombo, da je Juranić v preiskavi dne 17. 4. 1948 (list 338) izjavil: »Ne razumem, kaka zveza je med tem, da je bil Čučković odveden v drug lager in tam umrl in med menoj.«

ad 1 krivdoreka

Glede te točke krivdoreka nakazujemo na razloge, ki smo jih navedli pri obs. Diehlu pod točko 1 njegovega krivdoreka.

ad 2 krivdoreka

Juranićeva krivda za kaznivo dejanje vohunstva po osvoboditvi na osnovi njegove povezave s centrom tuje obveščevalne službe na Dunaju se je v preiskavi gradila v dveh variantah:

a) Po Presterlu (listi 238, 239, 243, 1375, 1363, 2059):

Stillfried je skušal predvsem ustvariti posamezne centre – Ljubljana: Diehl, Barle, Wilhelm – Beograd: Reich, Müller, Juranić. Stillfried je opozarjal posebno na to, da je treba stopiti v zvezo z dachauskimi tovariši v Jugoslaviji. Pri tem je rekel, da o tovariših v Dachauu: Barletu, Krajncu, Muharju in Juraniću sigurno ve, da so bili ti v Dachauu vodeni kot agenti.

Dan pred odhodom na kongres španskih borcev v Beograd se je Presterl sestal s Stillfriedom pri Sobeku in dobil med drugimi direktivami tudi: tovarišu Juraniću izročiti pozdrave od Stillfrieda z Dunaja. Pri tem prvem potovanju Presterl ni prišel v stik z Juranićem, pač pa mu je poslal po Barletu Stillfriedove pozdrave.

Za drugo potovanje v Jugoslavijo je Presterl od Stillfrieda dobil med drugim navodilo: vzpostaviti zvezo z Juranićem in dr. Müllerjem, agentom v Beogradu. Presterl je zahteval od Juranića po naročilu Stillfrieda konkretne izvlečke iz aktov, ki so se tikali Avstrije in drugih važnih mednarodnih dejstev, ki so imela indirekten vpliv na Avstrijo. Juranić je privolil. Še več. Juranić je Presterlu pred odhodom, ko sta se sestala pred hotelom »Praga« v Beogradu izročil velik ovitek, ki ga je ta moral odnesti Stillfriedu.

b) Obtožba ni sledila tej varianti preiskave. Juranić je bil obtožen in obsojen, da je vzdrževal zveze s članom centra tuje obveščevalne službe na Dunaju N.N. (Mitteräckerjem) (listi 598 – 603 preiskave). Obtožba in sodba sta torej sledili varianti, ki jo je Juranić v preiskavi na listu 593 in pravkar citiranih prikazal takole: Okrog 26. aprila 1945. leta je Mitteräcker odšel s transportom iz Dachaua. Ponovno se je Juranić z njim srečal v Beogradu v ministrstvu za zunanje zadeve v drugi polovici aprila 1956. Tja ga je pripeljal neki oficir naše vojaške misije na Dunaju. Miteräcker je Juraniću pojasnil, da ga pošilja CK KPA in da se mora javiti v CK KPJ. To naj bi se zgodilo na povabilo našega CK. Juranić je po telefonu vprašal tovariša Veljka Vlahovića, ali mu je kaj poznanega o tej stvari, nakar mu je tovariš Vlahović odgovoril pozitivno in rekel, naj Mitteräcker takoj pride k njemu. Ob tej priliki je Mitteräcker pripovedoval Juraniću, da dela v partijskem aparatu CK Avstrije, da je prišel v Jugoslavijo zaradi organizacije političnega dela med avstrijskimi vojnimi ujetniki. Čez kratek čas je Mitteräcker obiskal Juranića v njegovi pisarni, kjer sta obširneje govorila o razmerah v Avstriji in pri nas. Bili so navzoči tudi drugi. Na podlagi takega Juranićevega prikaza stvari je vprašljiva njegova trditev (list 599 preiskave): »U stvari, kako je istraga utvrdila Mitteräcker je došao u Beograd kao

tudji agent i špijun«. Na podlagi spisovnega preiskovalnega materiala ni mogoče to trditi, nobeni dokazi niso bili izvedeni, ki bi podprli to trditev.

Po dispozitivu sodbe naj bi Juranić dajal Mitteräckerju špijonske podatke o delu in načrtih zunanjega ministrstva FLRJ, ne da bi bili ti podatki kakorkoli konkretizirani. Če sledimo Juranićevemu priznanju v preiskavi (list 195), je on obvestil Mitteräckerja o sledečem: »Obavestio sam ga, da ćemo ukiniti vojnu misiju u Beću a uspostaviti političko pretstavništvo, te da ćemo vrlo verovatno i avstrijski vladi dozvoliti, da pošalje svog političkog pretstavnika u našu zemlju.« – Tudi če brez pridržka usvojimo to Juranićevo priznanje, se vsiljuje pravno vprašanje: Ali predstavljajo navedeni podatki zakonite znake kaznivega dejanja vohunstva in še manj vojnega zločinstva v smislu čl. 3, točka 3 ZKLD, kamor je sodba to Juranićevo dejavnost subsumirala. Narava podatkov, ki naj bi jih Juranić dajal Mitteräckerju, je taka, da kaže na takratno postopno normalizacijo jugoslovanskih odnosov z Avstrijo, o čemer je pisalo takrat tudi naše časopisje. O pravni problematiki kaznivega dejanja vohunstva iz čl. 3, točka 10 ZKLD smo že govorili v tem predlogu. Tam zavzeta stališča, po naši oceni, ne more omajati Juranićevo samoobremenjevanje tekom procesa, da pomenijo taki podatki uradno tajnost. – Naj navržemo še izjavo univerzitetnega profesorja dr. Františka Bláha, ki pravi v svoji izjavi, ki smo jo že navedli in v kateri se o Juraniću izraža samo pozitivno. Prav tako naj navedemo izjavo na novo predlagane priče Bruna Furch z dne 19. oktobra 1970, v kateri pravi, da ima oba (Diehla in Juranića) v spominu kot izvrstna antifašista in komunista visoke ravni.

13. ČORIĆ PETAR

ad 4 krivdoreka

V preiskavi pravi Čorić, da je v letu 1941, prej ko je bil premeščen v Gradec (aretiran je bil zaradi tega, ker je bil v Španiji) v Leobnu podpisal izjavo, da ne bo delal na škodo tretjega rajha in če bi kje kaj videl ali opazil, da bo pravočasno javil. Ko je bil po pobegu iz Leobna kmalu prijet, mu je na koncu zaslišanja državni tožilec rekel: vi ste kreatura, mi se za vas zavzemamo pri najvišjem sodišču, da bi bili oproščeni vsake kazni in smo bili pripravljeni, da vas spustimo na svobodno gibanje tudi po mestu smatrajoč, da vi upoštevate vašo podpisano obvezo.

V Gradcu mu je neki gestapovec dal, da podpiše neke formularje – kartone: eden je bil zelen, drugi plav, tretji rdeč in četrti rumenkasto bel. Skupno štiri in še en trdi karton, na katerem je na vrhu pisalo: personalije. Čorić ni mogel na hitro videti, za kaj gre in ko se je malo ustavil, da prebere, kaj podpisuje, je začel gestapovec na njega vpiti in zahtevati, da hitro podpiše. Čorić je bil takrat že na pol zlomljen in ni poskušal, da vidi, kaj piše na teh formularjih (listi 10, 12, 42, 72, 82 preiskave). Na političnem oddelku v Dachauu so izpolnili tudi 4 – 5 kartonov, katere je Čorić podpisal. Po povratku iz Augsburga nazaj v Dachau je bil Čorić pozvan na politični oddelek, kjer je moral podpisati tri kartone s svojimi personalijami. Zasliševali ga niso. Na kartonih, razen generalij, ni nič drugega pisalo in je gestapovec rekel, da bo on to kasneje izpolnil (lista 66, 86 preiskave). Tudi na glavni obravnavi (list 194) je bil govor o podpisovanju formularjev – z razliko, da niso bili več štirje oziroma pet, ampak trije in ne več v različnih barvah, ampak v eni.

Niti prva varianta »podpisana obveza«, tako kot se Čorić obremenjuje na listu

12, niti druga varianta »podpisovanja kartonov« ne odgovarja načinu pridobivanja gestapovskih agentov, kot je bil opisan pod A. Res so bili izpolnjevani kartoni ob tem postopku. Toda teh kartonov pridobljeni agent – *ni podpisoval*, kot to dokazujejo fotokopije takih kartonov, ki jih prilagamo kot nove dokaze. Sicer pa, če sledimo Ćorićevemu samoobremenjevanju v zvezi s kartoni, bi napravili kaj nenavaden in popolnoma nelogičen ter pravno nesprejemljiv zaključek, če bi smatrali, da je Ćorić s podpisovanjem kartonov podpisal obveznostno izjavo za gestapo, saj vendar ni vedel, *kaj* podpisuje, ker mu gestapovec ni pustil kartonov prebrati.

Glede pošiljanja na prevzgojo v taborišče Dachau smo govorili pod A. Glede povezave Presterla »kot enega glavnih gestapovskih agentov«, je bil govor pri analizi dokazov za Presterlovo krivdo.

Po sestavi »provokatorske tkzv. antifašistične organizacije« v Dachauu ni bil Ćorić nikoli njen funkcionar (glej list 744 Juranovićevega preiskovalnega spisa). Pa tudi, če bi bil – bi mu bilo glede na to, kar je bilo o tej organizaciji rečeno pod A tega predloga, šteti to v dobro. – Glede »agentov« Diehla, Barleta in Juranića je bil že govor.

ad 3 krivdoreka

Za trditev, da bi Ćorić kot verziran in zanesljiv gestapovski agent surovo postopal proti sointernirancem ter s tem podpiral gestapovski teror v taborišču, ne nudi spisovni material neke trdne dokazne podlage. Barle pravi, da se mu je nekoč zdel kot sobni starešina preveč oster. Bil je oster do internirancev, precej oster z izrazi in zelo odločnega nastopa. Barle še pravi, da kolikor se spominja, je bil Ćorić starešina bloka v Augsburgu. Čeprav je govoril z ljudmi iz Augsburga, ni nikdar slišal kakršnekoli pritožbe zoper Ćorića kot starešino bloka (glej liste 103, 104, 107 Ćorićevega preiskovalnega spisa). – V preiskavi ga je obremenjeval edino Kopač Vlasto (list 118 Ćorićevega preiskovalnega spisa), ko pravi, da je bil Ćorić do internirancev precej surov in jih tudi pretepal, če niso dovolj hitro šli ven na apel. Kopač je dne 10. 11. 1975 dal na javnem tožilstvu SRS izjavo, v kateri pojasnjuje, da njegova izpoved v preiskavi zoper Ćorića ni bila v smislu nekega pretepanja in maltretiranja internirancev. Slišal je od drugih – sam ni nikdar videl, – da je Ćorić včasih kot sobni starešina, ki je bil zadolžen za red in disciplino, ob priliki, ko so interniranci iz blokov šli na »apel«, koga porinil v namenu, da bi čim hitreje interniranci zapustili blok in šli čimprej v urejenih vrstah na »Apellplatz«.

Kopač še poudarja v svoji izjavi, da je bil red in disciplina v Dachauu in tudi drugih taboriščih v interesu internirancev samih, da so se s tem izognili represalijam od strani SS, kakor tudi, da se niso pojavile nalezljive bolezni.

Sam Ćorić pa je v preiskavi (list 13) rekel: »... da sam držao disciplinu, to je tačno i da sam nastojao, da bude red i čistoća, to smatram da je išlo u samu korist logoraša , jer u sobi gdje obično mora da se smjesti oko 70 ljudi i kada jih bude natrpano oko 220 – 230 naravno, da kada se ne bi održavala disciplina, da bi bilo svašta, a najviše ušiju od kojih je sledio tifus. Da je ta disciplina služila SS-u i to ja ne negiram, a služila je samo nama logorašima.« Isto misel je Ćorić v svoj zagovor povedal na glavni obravnavi (list 197). – Težko bi bilo tej misli odreči vsako utemeljenost. Na osnovi rečenega, po naši presoji, tudi za to točko krivdoreka ni dokazov.

ad 2 krivdoreka

O »gestapovskem agentu« Presterlu smo že govorili. Temu naj bi Čorić v taborišču Dachau in Augsburg dajal ovaduška poročila o mišljenju in namerah sointernirancev zlasti Jugoslovanov in španskih borcev. Sodba vsebine poročil ne konkretizira. Po priznanju Čorića v preiskavi – drugi dokazi niso bili izvedeni – so se poročila nanašala na: politični položaj, radijska poročila o stanju na frontah, situacijo v Nemčiji, delo v tovarni, kaj se dela, kako se dela, pa tudi o tem, če bi se dala izvesti kakšna sabotaža; na disciplino in higieno v taborišču zaradi pegavca in trebušnega tifusa in na razpoloženje taboriščnikov ter na njihov dvig morale (lista 70 in 89 Čorićevega preiskovalnega spisa). – Vsebina poročil torej kaže, da bi utegnila biti koristna za antifašistično dejavnost. Če je bil s takimi »ovaduškimi poročili« res seznanjen gestapo, je kaj čudno in nenavadno, da ni ničesar ukrepal zoper sointernirance. Poleg tega pa je Presterl, ki je vse obsojence sicer v procesu močno obremenjeval, na listu 1928 Čorićevega preiskovalnega spisa izpovedal: »Čorić ni vedel, da sem jaz delal kot agent in je mislil, da te podatke rabim za strankino organizacijo v Dachauu.« – Na glavni obravnavi (list 192) je Čorić na vprašanje, ali je vedel v Dachauu, da je bil Presterl gestapovski agent, odgovoril: »Za pravo ja to nisam znao do ovdje, da je on stvarno agent, da je on bio u logoru agent. On se nije kao takav iskazao, nego mi smo većinom radili kao antifašisti, ali da je on meni lično rekao, da je agent, to nije.«

ad 1 krivdoreka

Po Čorićevih, Barletovih in Presterlovih izpovedbah sta se Čorić in Presterl dobila po osvoboditvi v Beogradu in to v marcu 1946 na kongresu španskih borcev. Ob tej priliki je Presterl prosil Čorića za denar, da si kupi milo, katerega mu je Čorić dal. Znanci iz Španije in iz Dachaua so se razgovarjali o preteklosti in sedanjosti. Barle pravi, da je Čorić govoril o razmerah v svojem kraju, o zadružništvu, o svojem delu v zadrugi, o svojem političnem delu med kmeti. Iz njegovega govorjenja je bilo evidentno, da se zelo žrtvuje za politično delo, razen tega je dal na znanje, da bi želel odgovornejše mesto. Presterl pove v preiskavi, da mu je Čorić pripovedoval takrat, da dela v neki poljedelski zadrugi kot neke vrste upravitelj in da se mu dobro godi. Presterl mu je rekel, da naj poroča o tem, pa ne samo o njegovi zadrugi, temveč tudi o razmerah v njegovem okraju (agrarne zadeve, politične razmere, obnova, agrarna reforma itd.). V ta namen mu je dal svoj naslov v Gradcu, kamor naj bi mu pošiljal poročila. Čorić ga je vprašal, zakaj potrebuje taka poročila. Presterl mu je pojasnil, da jih bo uporabil kot novinar v avstrijskih časopisih in da mu bo poslal izrezke iz časopisov, čeprav je Presterl vedel, da so namenjena Stillfriedu. Čorić je končno privolil in dal Presterlu svoj naslov, Presterl pa je njemu napisal svojega. Čorić je takrat še rekel, da ima nekaj ljudi, ki ga ne morejo trpeti. Presterl je izrabil to priliko, da bi v Čoriću vzbudil nejevoljo in mu rekel, da naj ve, kako si mora pomagati in da vse ni tako dobro, kot izgleda. Čorić tedaj ni tega zagrabil in je obrnil razgovor na osebne zadeve. Presterl je ob tej priliki tudi pripovedoval, kako je prišel iz Dachaua, o svojem časnikarskem delu v Avstriji in zvezah z jugoslovanskimi tovariši. Pripovedoval je Čoriću o strankini založbi in o časopisu »Warheit«, tako da je Čorić moral imeti vtis, da je Presterl resničen prijatelj Jugoslavije. To je Presterl Čoriću predočil zato, da bi mu redno pošiljal poročila. Presterl je Čorića nameraval prido-

biti kot stalnega dopisnika in ga pozneje tudi uvesti v svoje agentsko delo, vendar mu zaenkrat, ker bi Čorić kljub svojemu pesimističnemu stališču do mnogih vprašanj *še ne bil za to*. Od takrat se Presterl in Čorić nista več videla. Čorić tudi ni poslal nobenega poročila v Gradec in tudi na Presterlovo pismo ni odgovoril. (Glej Čorićev preiskovalni spis – listi 13, 76, 90, 100, 101, 121, 125, 129, 134).

Prikazano dejansko stanje, kot izhaja iz spisovnega materiala – tudi če sledimo delnemu Presterlovemu obremenjevanju, o čigar dokazni vrednosti je bil že govor – ni mogoče napraviti zaključka, da bi Čorić *pristal in se zavezal* v bodoče pošiljati špijonska poročila v inozemstvo, kot je bil obsojen, saj ga Presterl k temu ni nagovarjal. – Glede ustnega špijonskega poročila o gospodarskih in političnih razmerah svojega okraja, ki naj bi ga Čorić dal ob priliki kongresa španskih borcev Presterlu, pa tudi – v kolikor bi to res storil – ga glede na zgoraj prikazane podatke ni mogoče oceniti z ozirom na vrsto in naravo teh podatkov kot »posebno varovano vojaško ali drugo državno tajnost«, kakor je to določal čl. 3, točka 10 ZKLD. Saj je o navedenih problemih in težavah takrat pisalo vsakodnevno časopisje. (O tej problematiki je bilo že več govora pod A in pri nekaterih že dosedaj obravnavanih obsojencih).

14. DERVIŠEVIĆ RAMO

ad 2 krivdoreka

Preiskovalni spis (list 53) kaže, da so Nemci Derviševića registrirali kot Roma in ga v začetku leta 1942 odpeljali na prisilno delo v Nemčijo. Tu je bil večkrat premeščen z enega delovnega kraja v drug. Sam pripoveduje, da je pri delu vršil razne manj pomembne sabotaže, v glavnem pa se je izmikal delu. Zaradi tega je bil aretiran in ker mu niso mogli ničesar dokazati, je bil v decembru leta 1942 odpeljan v Dachau.

O Presterlu kot enem od »glavnih gestapovskih agentov« v Dachauu in Augsburgu je bilo že govora. S čim naj bi Dervišević pomagal Presterlu v njegovem *ovaduškem delu*, sodba ne pove in ne konkretizira, ne pove, s čim ali kako je Dervišević pomagal Presterlu pri storitvi kaznivega dejanja iz čl. 3, točka 3 ZKLD, storjenega z ovajanjem, ki pa je moralo imeti v smislu cit. člena za *posledico ukrepe terorja in nasilja*, česar pa niti obtožnica ni zatrjevala. V času procesa veljajoči splošni del kazenskega zakonika je v svojem 2. odstavku 24. člena eksemplifikativno naštel oblike pomoči kot npr.: dajanje nasvetov in navodil, dajanje sredstev na razpolago, odstranjevanje ovir za storitve kaznivega dejanja, vnaprej dano obljubo, da se bo prikrilo kaznivo dejanje, orodje, s katerim je bilo kaznivo dejanje storjeno, sledovi kaznivega dejanja in podobno. Sodba ne navaja *nobene teh* ali *vsaj podobne* oblike pomoči.

Iz spisovnega materiala je razvidno in Dervišević priznava, da mu je Presterl rekel v nekem razgovoru, da je bilo taborišče Auschwitz evakuirano in da je bilo določeno število tistih, ki jih niso mogli evakuirati, pobitih. V zvezi s tem mu je Presterl rekel, da je treba gledati na dobre tovariše v taborišču za primer evakuacije, da bi organizirali odpor in da se ne dajo pobiti. V tem smislu je Dervišević izpovedal tudi na glavni obravnavi (list 204). Presterl mu je naročil, da gleda na vse dobre antifašiste. Dervišević pravi, da je nosil Presterlu obvestila o Jugoslovanih, kako se v taborišču obnašajo kot antifašisti (list 57 preiskave). S tem zagovorom se sodba ne ukvarja in ga ne analizira. – Nedvomno bi prinašanaje obveščevalnih poročil pome-

nilo pomoč iz čl. 24/II splošnega dela KZ iz februarja 1948, če že ne samostojnega kaznivega dejanja ovaduštva, seveda pod pogojem, kot že rečeno, da bi ovaduštvo imelo za posledico ukrepe terorja in nasilja – *v kolikor bi vsebina teh poročil bila res ovaduška in vohunska za gestapo*, za kar pa ni ne preiskava ne glavna obravnava prinesla potrebnih dokazov. Na glavni obravnavi (list 216) pravi Dervišević: »Šta se tiče logora Dachau neka meni dodju svi logoraši i kažu, dali su najmanje primetili kod mene kakvo izdajstvo ili špijonažu u logoru.« – V Augsburgu je bil nekaj časa tudi kuhar. Na glavni obravnavi pravi: »Oko 40 ili 50 puta udario sam štampilj na karte. Samo štampilj i ništa drugo.«

ad 3 krivdoreka

O provokatorski tkzv. antifašistični organizaciji je bil že govor pod A. Dervišević naj bi kot član te organizacije »nadziral« mladino. V preiskavi pravi Dervišević, da sta ga Presterl in Čorić zadolžila, da dela med mladino, katere je bilo precej v taborišču. Presterl mu je naročil, da se z mladino druži, da jim dviga moralo in govori o uspehih na fronti, da pogleda, če je kdo nepismen in da se sploh briga za njihovo življenje. Dervišević je to izvrševal (lista 38 in 57 preiskave). Na glavni obravnavi (lista 204 in 205) je Dervišević rekel, da mu je Presterl dal enake naloge za mladino kot ostale dobre antifašiste. Težko bi bilo izvrševanje teh nalog oceniti kot »nadziranje« mladine v korist gestapa in SS, kot je to mišljeno v pravnomočni sodbi.

Iz Presterlovega zaslišanja v preiskavi izhaja, da je Dervišević služil kot zveza med jugoslovanskimi in ruskimi ujetniki. Dalje pravi Presterl, da je Derviševića porabil kot posrednika, če je od katerega sodelavca obveščevalne službe rabil kaj nujnega. Tako je bil tudi sodelavec gestapovske stranke v Augsburgu, *ne da bi se tega zavedal*. Ramo mu je tudi pogosto prinašal novice iz taborišča, če jih je zvedel. Vršil je za Presterla tudi zaupna dela, kot skrivanje civilnih oblek. Bil je praktično *nezavedno v zvezi* z nekaj Presterlovimi agenti (glej lista 84 in 115 Presterlovega zaslišanja v Derviševićevem preiskovalnem spisu). Na listu 102 istega spisa pa našteva Presterl med agenti, ki so *nezavedno* delali za njega, tudi Ramo Derviševića. – Prikazano spisovno stanje ne more nuditi podlage za obsodbo. Kakih drugih dokazov za to točko krivdoreka v spisovnem materialu ni.

ad 4 krivdoreka

S čim, s kakšnimi izvršitvenimi dejanji, naj bi Dervišević pomagal Presterlu pri njegovem zločinskem delovanju v delovnem uradu v Augsburgu, kjer je bil Presterl pisar in je delal na urejanju kartoteke, sodba ne pove. O delovnem uradu in delovni kartoteki, njenem pomenu in značaju je bil že govor. Sodba bi morala Derviševićevo pomoč konkretizirati (o tem je bil že govor pri točki 2) njegovega krivdoreka), če je že neko Derviševićevo dejavnost v delovnem uradu – za katero ne pove, kakšna je bila – subsumirala pod čl. 3, točka 3 ZKLD, to se pravi kot vojno zločinstvo. Ni si mogoče misliti, da bi morda že pritiskanje štampiljk na karte ali čiščenje prostorov v delovnem uradu tvorilo dejanski stan naklepne pomoči h kaznivemu dejanju vojnega zločinstva iz cit. člena in to zlasti, če upoštevamo pomen in vlogo delovnega urada, kot je bila že opisana pod A in pri obsojenem Presterlu.

ad 1 krivdoreka

Med Presterlom in Derviševićem je bilo prisrčno prijateljstvo, ki je nastalo v taborišču. Presterl je rešil Derviševića iz transporta in mu omogočil zdravljenje v ambulanti, nato pa mu je pomagal, da se je zaposlil v Augsburgu v kuhinji. Dervišević pa je Presterla izkopal izpod ruševin ob priliki bombardiranja in mu stregel, ko je po osvoboditvi taborišča zbolel na tifusu in bil prepeljan v nek ameriški lazaret v Augsburgu (lista 32 in 115 preiskave). V svojem pismu z dne 18. maja 1947, ki ga je pisal Presterl Derviševiću, pravi med drugim: »... Da, ti imaš prav, ljubi Moni, najino tovarištvo se ne more razbiti, ker sva v največji nevarnosti in v skupni borbi proti fašističnim zverem v koncentracijskem taborišču postala brata...« (list 166 preiskave). V svojih številnih pismih imenuje Presterl Derviševića »svojega brata«, mu zagotavlja, da je: »moja hiša, tvoja hiša« in ga vabi, naj ga obišče, in mu pove, da je v njegovem stanovanju rezervirana soba za njega. »Kot sva bila v koncentracijskem taborišču povezana na življenje in smrt, tako bova povezana tudi v bodočnosti,« piše Presterl v pismu Derviševiću z dne 11. januarja 1946 (list 149 preiskave). – Presterl je v preiskavi povedal (list 1597) in (list 100 Derviševićeve preiskave), da je vzel Rama Derviševića na svoje potovanje iz čisto tovariških razlogov. (V pismu z dne 10. julija 1946 – list 170 Derviševićeve preiskave – ga je vabil tudi na potovanje okoli sveta, katero bi on napravil kot časnikarski poročevalec.) »On ni vedel nič o mojem delovanju kot agent in vse zveze, ki jih je vzpostavil (Dervišević) zame (Olga Mrozović ter na kongresu z Vukmanovićem in Ćorićem), je delal nezavedno« – pravi Presterl samoobremenilno v preiskavi in Derviševića, kot vidimo, niti ne obremenjuje, čeprav je obremenjeval celo svojo zaročenko. Na glavni obravnavi (list 260) pravi Presterl, da ga je Dervišević spremljal kot njegov najboljši prijatelj po Jugoslaviji kot tolmač. Dervišević pove, da je Presterla spremljal po Jugoslaviji, skrbel za nakup vozovnic ter mu pomagal vzpostaviti zveze z državnimi ustanovami in osebami. Seveda bi lahko tako Derviševićevo ravnanje pomenilo pomoč h kaznivemu dejanju vohunstva pod pogojem, da bi Presterl *res vohunil* o Jugoslaviji in da bi Dervišević to *vedel*. Ni dokazov, da je Presterl prihajal v Jugoslavijo kot vohun, o čemer je bil že govor ob analizi dokazov za Presterlovo krivdo. Kot je bilo rečeno že pod A, je Presterla v Jugoslavijo povabilo jugoslovansko združenje novinarjev. To dokazuje tudi Presterlovo pismo z dne 3. avgusta 1947 Derviševiću, kjer piše med drugim, da je dobil povabilo od jugoslovanskih novinarjev in da se bo v začetku septembra zopet pripeljal v Jugoslavijo. V istem pismu pravi Presterl Derviševiću, naj vzame, če mu je mogoče, v začetku septembra svoj dopust, da ga bo lahko spremljal na njegovi vožnji (list 173 preiskave). Tudi pred prvim prihodom v Jugoslavijo (na kongres španskih borcev) je Presterl pisal Derviševiću dne 20. 1. 1946 med drugim: »Mogoče pridem v nekaj tednih v Beograd, kjer bo veliko snidenje internacionalnih brigad.« Ko je ob tej priliki Presterl prišel v Beograd, se je telefonično javil v Šabac Derviševiću in ta je prišel v Beograd.

Derviševića je Presterlu pri njegovem zadnjem prihodu določil za spremljevalca po Jugoslaviji Ivo Sarajčić, ki je bil po Derviševićevi in Presterlovi izjavi glavni urednik »Borbe«, kjer je bil Dervišević takrat zaposlen. Dervišević je dobil od »Borbe« sedem tisoč dinarjev za potovanje. V Dubrovniku jih je čakal predsednik »Ljudske fronte«, ogledali so si muzej, obiskali mladinsko organizacijo, sindikat in drugo (listi 20, 36 in 59 preiskave). Nadaljnja pot je bila opisana že pri obsojenem

Presterlu. Povsod so bili pozorno in prijazno sprejeti, se opravičevali, če jih nihče ni čakal (list 209 glavne obravnave).

Za oceno Presterlove pa tudi Derviševićeve krivde so vsekakor pomembna Presterlova pisma Derviševiću, ki jih je ta pisal od leta 1945 dalje. V pismu z dne 24. oktobra 1945 piše med drugim: »... Da, določeni krogi so danes že zopet predrzni, da zahtevajo Spodnjo Štajersko do Save, torej so pravi imperialisti. Toda mi bomo tem ljudem stopili na prste, kajti mi komunisti smo zelo goreči prijatelji junaškega jugoslovanskega ljudstva in vas občudujemo, ljubi Ramo.« V istem pismu piše, da vodi antifašistično ljudsko založbo v Gradcu in dela v deželnem vodstvu KP kot tiskovni referent. – V pismu z dne 11. novembra 1945 pravi: »... Mnogo delam v KP in sedaj izdajam deželni časopis... Fašizem mora biti iztrebljen.« – V pismu z dne 11. januarja 1946 piše: »... Od 1. januarja izdajam deželni list Štajerske 'Warheit' in vodim antifašistično ljudsko založbo v Gradcu. Vodimo težko borbo zoper naciste...« – V pismu z dne 20. januarja 1946 pravi: »... Vodimo težko borbo zoper reakcijo v Avstriji ...« – V pismu z dne 30. maja 1946 piše: »Sedaj sem ustanovil v Gradcu 'Zvezo prijateljev Nove Jugoslavije', ki je povsod zlasti med delavci pridobila veliko zanimanje.« – V pismu z dne 19. junija 1946 pravi med drugim: »... V Gradcu sem ustanovil 'Zvezo prijateljev Nove Jugoslavije', ki ima že veliko pripadnikov. Simpatija med delavci je velika in če pade ime Tito, tedaj svetijo vse oči jasneje. Tita tudi mi občudujemo in spoštujemo.« – V pismu z dne 29. aprila 1947 izjavlja: »... Umetno se hrani sovražna propaganda zoper Sovjetsko zvezo in Novo Jugoslavijo, ki često spominja na Göbbelsove metode. Vendar se počasi uveljavlja pamet. Tudi demokratične sile rastejo in imam upravičeno upanje, da bodo napredni krogi tudi pri nas zmagali.« – V pismu z dne 15. junija 1947 pravi: »... Živimo v velikem času. Ljudje od včeraj, reakcionarji hočejo zopet imeti prvo besedo. Toda rastejo tudi napredne sile. Torej mora vsak vedeti, kam pripada.« (Glej liste 144, 145, 149, 150, 154, 157, 165 in 169 preiskave.)

Težko bi bilo trditi, da citirana pa tudi ostala vsebina pisem kaže, da bi bil človek, ki jih je pisal, kdaj gestapovski agent, po osvoboditvi pa sovražnik Nove Jugoslavije in vohun v njeno škodo. Še težje bi bilo zaključevati, da je Dervišević *na podlagi takih pisem vedel*, da ima opravka z »agentom tuje obveščevalne službe« v škodo Jugoslavije.

Po dispozitivu sodbe naj bi se pri Derviševiću zbirala špijonska pošta za Presterl Martina. Kakšna naj bi bila vsebina te pošte, da bi jo bilo mogoče oceniti kot špijonsko, sodba ne pove. – V preiskavi dne 19. 1. 1948 (list 96 Derviševićevega preiskovalnega spisa) je Presterl med drugim rekel, da je pripovedoval Derviševiću v Beogradu ob priliki kongresa španskih borcev, da potrebuje material, časopise in revije in ga vprašal, ali bi mu jih lahko nekaj poslal. Presterl je še ob istem zaslišanju povedal, da je imel namen, da bi Ramo vzdrževal zvezo s Slanijem iz uredništva »Borbe« in bi preko redakcije lažje pošiljal statistični material. Niti preiskava niti glavna obravnava ni ugotovila, *kakšen* naj bi ta špijonski material bil, če so bili to časopisi in revije, za katere je Presterl prosil Derviševića, naj mu jih pošilja – potem ne more to biti špijonski material. Preiskava je ugotovila, da je Dervišević pošiljal Presterlu »Borbo« oziroma mu jo je pošiljala njena redakcija in je dal Dervišević le Presterlov naslov. V enem primeru je hotel Dervišević Presterlu poslati slike beograjske prvomajske proslave, a jih ni dobil. Poslal mu je zato le opis te proslave v pismu, ki ga

je napisal za Presterla Barle, ki je bil takrat na kurzu v Beogradu, ker Dervišević ni obvladal nemščine v pisavi.

Na glavni obravnavi (list 212) pravi Dervišević: »Prosim, da se mi dokaže malenkost, da se je pri meni sprejemala špijonska pošta in da sem jaz pristal, da se sprejema špijonska pošta.« Obs. Presterl pa je rekel na istem listu glavne obravnave: »Nisem govoril o špijonskih poročilih, pač pa sem govoril z nekim znancem iz Dachaua, ki je bil tedaj v Beogradu, da mi pošilja iz njegovega okrožja poročila.« – Na Derviševićevo vprašanje Presterlu: »Ali ste mi rekli, da naj se name pošilja pošta?« je Presterl odgovoril: »Da se pošiljajo *reportaže* nate, *a ne špijonska poročila.*« Na podlagi takega spisovnega materiala je težko trditi, da se je pri Derviševiću »zbirala špijonska pošta« za Presterl Martina.

V zahtevi za izredno omilitev kazni (glej *sodni spis* list 91), ki jo je vložil Derviševićev oče na Vojaško sodišče v Ljubljani v letu 1954, ta med drugim zatrjuje, da sodišče ni izvedlo dokazov o delu njegovega sina v celoti. Tej zahtevi so priložene izjave prič, ki v rednem postopku niso bile zaslišane: Priča Dragiša Tadijević pravi, da je bil Dervišević v taborišču politično in nacionalno neoporečen in dober tovariš. Prenašal je kot vsak pošten Jugoslovan vsa ponižanja, glad in maltretiranja od nacistov v taborišču smrti v Dachauu. Ko je priča slišala, da je Ramo obsojen zaradi nekih dejanj iz Dachaua, je bila presenečena. – Priča Milenko Radović izjavlja, da si ne more niti misliti, da bi se Ramo v čemerkoli pregrešil zoper svoje častno, neoporečno in pošteno obnašanje v taborišču smrti v Dachauu. – Priča Evgenije Žukov pravi, da je bil Dervišević vsem poznan kot zelo dober tovariš, prepričan antifašist in skromnega vedenja. Vedno se je držal naprednih ljudi, pomagal tovarišem v stiski in z ničemer nikoli ni oškodoval niti enega zapornika. – Priča Baka Ćetić, ki je bil tudi na delu v Nemčiji, izjavlja med drugim, da je Dervišević videl pod njegovim zavihkom pri obleki jugoslovansko zastavo s peterokrako zvezdo v sredini, za katero ga je zaprosil in mu jo je priča dala. Dervišević je kvaril stroje, na katerih je delal. Jemal je dele iz strojev in jih metal v staro železo. Zaradi takega njegovega delovanja je bil interniran v Dachauu. – Began Garić pravi smiselno, da Dervišević ni hotel delati za Nemce. – Priča Cane Eganović, ki je bil v letu 1942 na delu v Ulmu, pove, da je bil Dervišević eden največjih saboterjev, tudi sam sebe je poškodoval, samo da ne bi šel na delo. Na delu je poškodoval in uničeval material na vsakem koraku. – Lale Gajić, Omer Eganović, Najla Domić, Mejra Muratović v svoji izjavi povedo med drugim, da se je Ramo Dervišević po svojem prihodu iz Nemčije vključil v delo pri mladini in je zaradi svoje agilnosti kmalu postal sekretar ulice. Naloge je izvrševal vestno in požrtvovalno. Vodil je ideološko-politično in kulturno delo, pri čemer se je zavzemal do maksimuma. Ramo je 1947. leta poslal večjo količino parol za 1.maj iz Beograda. Po daljšem času je izšla v tisku vest o Ramu kot izdajalcu naše države. Vse nas frontovce in mladince, ki smo se takrat nahajali v vodstvu, je to iznenadilo in nismo mogli čisto verjeti, ker po njegovem zavzemanju za sedanjost in izvrševanje vseh postavljenih nalog ne zasluži, da bi bil obsojen (glej sodni spis list 91/1 – 91/7). – V event. obnovljenem postopku bi utegnile navedene nove priče še bolj podrobno in konkretno prikazati Derviševićevo dejavnost tako za čas okupacije kot tudi po osvoboditvi. – Kot zatrjuje Dervišević v svoji pritožbi z dne 3. oktobra 1953 na Vrhovno vojaško sodišče v Beogradu zoper odločbo o zavrnitvi zahteve za izredno omilitev kazni (list 89 sodnega spisa), da mu je preiskovalni organ po izrečeni kazni rekel: »Za sada nemamo takve dokaze, ali za pet godina pro-

načićemo, pa, ako ti sada ne možemo glavu skinuti, skinućemo ti posle pet godina, kada budemo pronašli dokazni material.« – V isti pritožbi so navedene tudi naslednje nove priče: Prof. Vladeta Popović iz Beograda; glasbenik Vlasta z vzdevkom »Caravac«; Tadijević z vzdevkom »Vrcar«; Trković Božo, knjigovez iz Beograda; Vukmanović Milenko, trgovski pomočnik iz Irta in Prlja Petar, mehanik – za katere bi v event. obnovljenem postopku dal obsojeni Derviševič točnejše naslove.

15. BENEGALIJA JOŽE

Benegalija je v preiskavi pred okrožnim javnim tožilstvom v Ljubljani dne 11. 2. 1947 izjavil: »*Nesreča* se je zgodila na način, da je nekdo izmed delavcev v drugem objektu klical mojstra Hrupa Slavka, naj spusti več ognja v boben. Ob tej priliki, ko ni bilo njega v objektu, sem stopil k ventilu in sem spustil ogenj.« (Glej spis Okrožnega sodišča v Celju Ko 132/47 oziroma II 276/47; in sicer list 81 a tergo). – V istem zaslišanju pa tudi izjavi, da mu je Pufler Janko kake tri tedne prej obljubil 10.000 din, če bo storil požig v steklarni. – Dne 28. 2. 1947 je Benegalija pred okrožnim javnim tožilstvom v Celju izjavil: »Krivega se čutim v toliko, da sem, ne da bi bil za to poklican, odprl ventil pri bobnu, vsled česar je plamen švignil iz bobna ter se je vnel viseči kotel – rezervoar z nafto. To se mi je zgodilo *po nesreči in vztrajam pri tem ter bom tudi vedno vztrajal.*« (Glej list 100 a tergo cit. spisa Okrožnega sodišča v Celju). – Na listu 105 a tergo istega spisa pravi Benegalija: »Ker je nagajalo in so se pritoževali ostali delavci, da je premalo plina, sem šel odvit, nakar sem pa preveč odvil in je takoj brizgnil plin in se mahoma vžgalo... Meni je Hrup Slavko zaupal in sem vedno sam ventil reguliral in v tem primeru se mi je pa *ponesrečilo*. Takoj doma sem rekel mami: 'Boš videla, sedaj bom pa gor plačal.' *Nisem pa imel namena kaj takega storiti, nego se mi je ponesrečilo.*«

Pri istem zaslišanju pa nasprotno zopet izjavlja (list 106 a tergo): »Pufler mi je ponujal, če bom zažgal, da mi da deset tisoč din« in še: »Percl Pepi mi je rekel ob 11. uri zvečer, dne 21. 10. 1946: 'Kako, ali si že pozabil na ono stvar?' Jaz sem rekel: 'Sedaj ne morem, ker ni več Pufler Janko delegat.' Vseeno sem pa šel nato ob 2. uri in odprl na stežaj ventil.« – Na javni ustni obravnavi pred Okrožnim sodiščem v Celju dne 23. 5. 1947 so bile prve Benegalijeve besede: »*Nisem kriv. Zgodila se mi je pač nesreča*, zaradi tega, ker sem preveč odprl ventil, iz katerega prihaja nafta.«

Benegalija je zaslišan na UDV za Slovenijo izjavil, da je v noči od 1. na 2. oktober 1946 v tovarni pristopil k njemu Pufler in ga vprašal, kako peč gori in ako se lahko vžge. Odgovoril mu je, *da lahko, če pride do nesreče, kar se je že zgodilo*. Ob tej priliki pravi Benegalija, da mu je Pufler rekel: »Zažgi, bo zate dobro, boš dobil 10.000 din.« Ko je Benegalija v noči 23. oktobra 1946 imel nočno službo in delal pri bobnu, so delavci zahtevali višjo temperaturo, pristopil je k peči in odprl ventil pri bobnu, zaradi česar je ogenj švignil na kotel, kar je imelo za posledico, da se je nafta v kotlu zažgala in se je ogenj v momentu razširil na vse strani. (Glej list 4 fotokopije preiskovalnega spisa Benegalija Jožeta). – Na glavni obravnavi (list 330) Benegalija odgovarja na vprašanja glede svoje krivde s kratkim: »Da.« Glede Puflerja pa pravi: »Takrat je prišel k meni in me vprašal, če boben gre. Potem je rekel, če se lahko zažge. Jaz sem odvrnil, da lahko, če pride do nesreče, *ker se je to že večkrat zgodilo*. Nato mi je rekel: 'Ob priliki zažgi, boš dobil 10.000 din.'«

O požaru v tovarni stekla v Hrastniku smo obširno govorili že pri obsojenem

Puflerju pod točko 3 c) njegovega krivdoreka. Naj tu dodamo še: Iz poročila odseka za notranje zadeve za okraj Trbovlje z dne 23. 10. 1946, ki je bilo poslano Okrožnemu javnemu tožilstvu v Celju, je med drugim razvidno, da se je dne 24. 10. 1946 cca ob 2.15 uri v glavnem tovarniškem poslopju pri peči nenadoma pojavil požar, ki je nastal verjetno na način, da je plamen švignil iz peči ob cevi, katera dovaja nafto iz stabilnega rezervoarja poleg peči... V kolikor smo ugotovili, ne leži krivda na samem delavcu Benegalija Jožetu, ki je manipuliral, kljub temu, da ni bil določen za reguliranje ventila za dovod nafte v peč, z njim. Krivda leži na obratovodstvu, ki ni kljub zahtevi delavcev postavilo k peči za to delo posebnega človeka... V zvezi z nastankom požara je bilo od strani UDV aretiranih šest oseb, med njimi tudi prejšnji delegat Pufler. (Glej spis Okrožnega sodišča v Celju list 90 oziroma I 276/47-14).

Na podlagi prikazanega dejanskega stanja, kot izhaja iz izpovedi prič, ki smo jih navedli ob analizi dokazov in krivde pri obsojenem Puflerju in pri obsojenem Benegaliju, ni po naši presoji trdne dokazne podlage za zaključek: niti da je Pufler Benegalijo napeljal k diverziji v tovarni stekla v Hrastniku, niti da je Benegalija to izvršil. – Kot je bilo prikazano, je Benegalija svoje obremenilne izjave zase in za Puflerja spreminjal in prihajal v protislovja. Poleg tega bi bilo treba Benegalijeve obremenilne izjave in njegovo verodostojnost glede na njegovo osebnost ocenjevati kritičneje. – Iz Benegalijevega preiskovalnega spisa izhaja (listi 1, 23 in 29), da je bil od leta 1942 v Heimatbundu z zeleno legitimacijo.

Tiste ljudi, ki so jih Nemci sprejeli v »Štajersko domovinsko zvezo«, katere naloga je bila: »duševno, duhovno in politično voditi ljudi in jih napraviti za zavestne državljane rajha in polnovredne člane nemške narodne skupnosti« ali z drugimi besedami popolnoma ponemčiti slovensko prebivalstvo na slovenskem Štajerskem – so razdelili v dve skupini, na dokončne in začasne člane. Dokončni člani so postali zlasti Volksdeutscherji, dotedanji člani Švabsko-nemške kulturne zveze, ki so svojo pripadnost Führerju in nemškemu rajhu že dokazali. Dokončni člani so dobili rdeče članske izkaznice. Vsi drugi so kot začasni člani, ki naj svojo »pripadnost Führerju in nemškemu rajhu« šele dokažejo, dobili zelene članske izkaznice. (Glej Tone Ferenc: »Nacistična raznarodovalna politika v Sloveniji v letih 1941 – 1945« – strani 746, 753, 754) – Benegalija je to dobro dokazal:

Od spomladi leta 1943 je bil pri Wehrmanschaftu, septembra istega leta pa je vstopil v nemško vojsko, kjer je bil vse do osvoboditve. Sodeloval je v borbah v sestavi nemške armade na vzhodni fronti in to v znani diviziji »Brandenburg«. Imel je nižji oficirski čin v nemški vojski. V Rusiji je sodeloval v korpusu, katerega naloga je bila aretacija civilistov in streljanje istih. Leta 1944 je v okviru nemških vojaških formacij sodeloval pri zatrtju upora v Varšavi, kjer je bilo mnogo Poljakov ustreljenih od omenjenega korpusa. Saj je bil Himmlerjev ukaz nedvoumen: »Postreliti je treba vse prebivalce Varšave; ujetnikov ne sme biti in mesto je treba zravnati z zemljo.« (Glej: Janusz Pielkalkiewicz »Vohuni, agenti in vojaki«, stran 458). – Odlikovan je bil s tremi višjimi nemškimi vojaškimi odlikovanji kot dober borec. Nekaj časa je bil zaupen kurir na relaciji Praga-Dunaj. Vse njegovo ožje sorodstvo je znano kot germanofilsko. Na prestajanju kazni je izjavil, da je nedolžen. Njegova izjava naj bi služila samo za to, da so lahko obsodili Puflerja (list 27 zgoraj omenjenega preiskovalnega spisa). V zaporu je neprijateljsko izstopal. Od pravnomočno prisojene kazni 18 let odvzema prostosti s prisilnim delom je prestal 8 let in 34 dni. – Nezanesljivo je, po naši oceni, na podlagi izpreminjajočih izpovedi prikazane

osebnosti, v kolikor sploh obremenjuje sebe in Puflerja graditi krivdorek. Tudi vse nevedene in druge izjave, ki so razvidne iz lista 27 Benegalijevega preiskovalnega spisa, ne kažejo niti na njegovo niti na Puflerjevo krivdo.

Po naši oceni so v tem predlogu na osnovi zlasti literature o Dachauu in drugih nemških taboriščih in njihovih institucijah, dalje na osnovi izjav novih prič in drugih dokazil, o katerih je govor v predlogu in nenazadnje na podlagi ugotovitve v že dosedaj obnovljenih procesih – podane take nove dejanske okoliščine, dejstva, podatki in novi dokazi, na podlagi katerih utegne sodišče v event. obnovljenem postopku, okoliščine, ki so bile v rednem postopku – po naši presoji – *napačno ter zmotno razlagane in ocenjevane* in na katerih sloni pravnomočna sodba – *oceniti drugače*, kot so bile ocenjene v rednem postopku, kar vse utegne samo od sebe in tudi v zvezi s prejšnjimi že izvedenimi dokazi povzročiti oprostitev vseh obtožencev v okviru tega predloga in sicer že na osnovi načela »in dubio pro reo – v dvomu za obtoženca«, ki po enem izmed temeljnih načel kazenskega procesnega prava ni samo v korist obdolžencev in obtožencev, marveč tudi v korist skupnosti, ki ima interes na tem, da ni nihče nepravično obsojen. – Po naši oceni je s tem predlog utemeljen.

Javni tožilec SRS
Bojan Škrk l.r.

ŽIG:
Javno tožilstvo
Socialistične republike
Slovenije
– Ljubljana –

Pisano v 5 (petih) izvodih!

Priloge:

A. Prenos pristojnosti:

a) Dopis Vrhovnega vojaškega sodišča v Beogradu z dne 13. 3. 1974, Pov 149/72, Okrožnemu sodišču v Ljubljani, s katerim se odstopa kazenska zadeva bivšega Vojaškega sodišča v Ljubljani Diehl Branka in soobsojencev – Sud br. 305/48, sodišču splošne pristojnosti

b) Dopis Vrhovnega vojaškega sodišča v Beogradu z dne 13. 3. 1974, Pov 149/72, Javnemu tožilstvu SR Slovenije, s katerim navedeno sodišče obvešča naslov o odstopu pod a) navedene kazenske zadeve Okrožnemu sodišču v Ljubljani

B. Spisi:

1. Preiskovalni spisi vseh obsojencev
2. Obtožnica
3. Stenografski zapisnik razprave
4. Spis Vojaškega sodišča v Ljubljani, Sud br. 305/48
5. Spis Okrožnega sodišča v Celju, Ko 132/47, zoper Pufler Janka in druge ter spis K 279/48 zoper Savrič Karla

6. Spisi Okrožnega sodišča v Ljubljani v kazenski zadevi zoper Marčan Jožeta, K 317/52 (K 229/49)

7. Spis Okrožnega sodišča v Ljubljani v kazenski zadevi zoper Bodner Viktorja in Pukšič Alojza, K 349/48

C. Literatura:

1. Bruno Apiz: Goli med volkovi
2. Paul Berben: Dachau 1933 – 1945
3. František Bláha: Medicina na krivih potih
4. Buchenwald – Opomin in zaveza
5. Jaques Delarue: Gestapo – zgodovina
6. Benedikt Kautsky: Teufel und Verdammte
7. Eugen Kogon: Der SS-Staat
8. Lojz Kraigher: Na robu življenja
9. Mitscherlich-Milke: Medicina brez človečnosti
10. Nürnberški proces, I. in II. knjiga
11. Radko Polič: Sonce in ceste
12. Roger Manvell in Heinrich Fraenkel: Himmler
13. Roger Manvell in Heinrich Fraenkel: Göring
14. William Shirer: Vzpon in padec tretjega Rajha, I. in II. knjiga
15. Jože Vidic: Po sledovih črne roke

Č. Prevodi:

1. Iz knjige Paul Berben: »Dachau 1933 – 1945«
2. Iz knjige Benedikt Kautsky: »Teufel und Verdammte«
3. Iz knjige Eugen Kogon: »Der SS-Staat«

D. Obrazci, ki jih je uporabljal *gestapo pri pridobivanju* svojih agentov:

1. Fotokopije originalnih nemških dokumentov iz spisa v obnovitveni kazenski zadevi obsojenega dr. Roman Vidmarja in soobsojencev (opr. št. JT SRS Ktr 509/70; opr. št. Vrhovnega sodišča SRS I Kr 36/70).

2. Overjeni prevod obrazcev pri pridobivanju agentov po gestapu v zadevi Franca Novaka. (Overjeni prevodi teh obrazcev se nahajajo tudi v sodnem spisu Okrožnega sodišča v Ljubljani v obnovitveni zadevi ing. Borisa Fakina in Ludvika Mrzela pod opr.št. K 262/71

E. Fotokopije:

1. Fotokopija iz »Slovenskega doma« z dne 13. 5. 1944, kjer so našteti nekateri slovenski predvojni komunisti, med njimi tudi Košir Mirko

2. Fotokopija iz »Ljudske pravice«, članek »Iznajditelji kemične tovarne v Medvodah so s svojimi iznajdbami rešili problem nadaljnjega obratovanja mnogih industrijskih podjetij«, v katerem je omenjen tudi prof. Ličen Vladimir

3. Fotokopija »Dachauskega poročevalca« s člankom: »Inženir Diehl nam je prinesel dobrih novic«

4. Fotokopije v poštev prihajajočih strani iz »15., 16., 17. in 18. Kongresa KP Avstrije«

5. Fotokopija poročila o potovanju v KID Jesenice zaradi nabave polnilne mase za vrtljivo peč z dne 15. 8. 1964

6. Fotokopija pisma Stana Janka iz KID Jesenice z dne 31. 8. 1946 v zvezi s polnilno maso

7. Fotokopija zapisnika LXIV. seje Pedsedstva Prezidija Ljudske skupščine FLRJ – s spremnim dopisom z dne 27. 6. 1975, br. št. 032-100/75-54

8. Fotokopija poročila Diehl Branka o repatriacijskem delu v koncentracijskem taborišču v Dachauu

F. Vloge obsojencev oziroma njihovih sorodnikov

1. Vloga Čorića Petra z dne 9. 12. 1975

2. Fotokopija odgovora gestapa na prošnjo Diehl Irene za izpustitev njenega moža iz Dachaua – 22. 7. 1941

3. Vloga Košir Marije z dne 16. 2. 1972 Izršnemu svetu Skupščine SRS

4. Vloga Koširjeve sestre, ki jo je 7. 1. 1972 izročila tov. Kolencu Riku, javnemu tožilcu SRS

5. Vloga Koširjeve sestre, ki jo je izročila 7. 1. 1972 prej imenovanemu

6. Vloga Diehl Irene Centralnemu komiteju Komunistične partije Slovenije z dne 13. 12. 1968

7. Vloga Krajnc Ive, ki jo je izročila tov. Kolenc Riku, javnemu tožilcu SRS 30. 4. 1968

8. Vloga Ličen Tatjane z dne 5. 10. 1970, ki jo je naslovila republiškemu javnemu tožilcu tov. Kolenc Riku

9. Vloga Stepišnik Poldi, naslovljena na Izvršni svet Skupščine SRS v roke podpredsedniku tov. dr. Francetu Hočevarju – brez datuma

10. tehnično poročilo o razpadu obloge v vrtljivi peči z dne 8. 2. 1947

11. Izpisek iz knjige dr. Lojza Kraigherja: »Na robu življenja« – s pripisom, da je pod »profesor Čudež« mišljen Mirko Košir

12. Elaborat o problematiki pektinskh poskusov, ki ga je prinesla žena ing. Krajnca Borisa javnemu tožilcu SRS v juliju 1970

13. Fotokopije pisem Krajnca Borisa materi iz Dachaua in sicer: 17. 12. 1943, 23. 12. 1943, 31. 12. 1943, 9. 1. 1944, 1. 3. 1944, 13. 3. 1944, 24. 3. 1944, 15. 4. 1944, 4. 4. 1944, 26. 7. 1944, 5. 9. 1944 in 1. 11. 1944

G. Prepisi:

1. Prepis dokumenta br. 112; 2) Sredstva i mere – UPUTSTVO O IZGRADNJI OBAVEŠTAJNE SLUŽBE PROTIV NOP-a

2. Prepis iz knjige »Nemačka obaveštajna služba«, stran 179, 2. odstavek

3. Prepis iz knjige »Nemačka obaveštajna služba« III, stran 181, prvi odstavek

4. Prepis iz knjige »Nemačka obaveštajna služba« III, stran 258

H. Sliki:

1. Slika Diehla Branka, ki ga kaže med prestajanjem kazni v Sremski Mitrovici

2. Slika Milana Stepišnika s še dvema tekmovalcema v Schio 14. 9. 1941 v Italiji, ko po tekmovanju kot zmagovalec ni pozdravil s fašističnim pozdravom

I. Priče:

1. Adamič Ernest, Ljubljana, Einspielerjeva 20 – svobodni filmski delavec
2. Anžin Alojz, Domžale, Trubarjeva 3 in Anžin Janez, Spodnje Gorše št. 40
3. Bevc Fedor, diplomirani pravnik, Ljubljana, Maistrova št. 4a
4. Bláha František, univerzitetni profesor, Praga 10
5. Čelesnik Ivan, Jesenice, Ilirska cesta 9/b
6. Mr. Bojan Držaj, diplomirani inženir kemije, Ljubljana, Pod topoli 11
7. Furch Bruno, 1130 Wien, Ranzenhofergasse 22
8. Hartman Valentin, Klopinj št. 56 pri Škocjanu na Koroškem (izjava za Diehl Branka)
9. Hartman Valentin, Klopinj št. 56 pri Škocjanu na Koroškem (izjava za Ličen Vladimirja)
10. Kandare Marko, Piran, Kidričevo nabrežje 2 – učitelj
11. Keržan Edi, Ljubljana, Livarska ul. št. 9
12. Kopač Vlasto, arhitekt, Ljubljana, Breg 22
13. Krume Ernest, Ljubljana, Groharjeva 14
14. Loboda Janko, Piran, Prežihova 5
15. Mahkota dr. Stanislav, profesor, predstojnik interne klinike v Ljubljani
16. Dr. Malovrh Cene, profesor Ekonomske fakultete, Ljubljana, Aleševčeva 31
17. Medja Franc, Kranj, Delavska 47; ing. Šinkovec Stane, Kranj, Cankarjeva št. 13; Slavko Trelc, Radovljica, Partizanska št. 3; Žemva Franc, Kranj, Begunjska št. 6
18. dr. Franta Mis, zdravnik, Vikerče 16
19. Pavlica Miroslav, diplomirani pravnik, Ljubljana, Komenskega 24
20. Pirnat Jernej in Pirnat Miha iz Jarš
21. Repovž Ignac, Jesenice, Tomšičeva 50
22. Rešek Simon, Jesenice, Cesta 1. maja 65
23. Ing. Stojkovič Ivo, Ljubljana, Jamova cesta 57
24. Štucin Dušan (ostali podatki niso znani)
25. Šega Drago, znanstveni svetnik SAZU, Ljubljana, Vošnjakova 9
26. Profesor dr. Škerlak Tibor, Sarajevo, Palmira Togliatia 114
27. Vidmar Ana, Verd pri Vrhniki 53
28. Dr. Vidmar Roman, Izola, Levstikova 12
29. Žitko Franc in Žitko Jožefa, Podlipa št. 3

– –

Prilagamo še vloge, ki so jih predložili sorodniki obsojencev in izjave nekaterih prič, ki niso bile uporabljene pri analizi dokazov v predlogu za obnovo:

1. Revir in malarična postaja v koncentracijskem taborišču Dachauu – 5 strani (v nemščini)
2. Odgovor dr. Eugena Osta ženi obsojenega Diehla z dne 14. novembra 1970 (v nemščini)
3. Der Prozess von Ljubljana (2 strani)

Priče

1. Prof. Dolfe Cizej, dipl. ing. agr., Višja agronomska šola Maribor
2. Dermastja Franc, Ljubljana, Petkovškovo nabrežje 39
3. Jedlovšek Emil, upokojenec, Vuzenica 176
4. Ing. Pečenko Rihard, Ljubljana, Streliška 29-b
   Koren Alfonz, Ljubljana, Zrinjskega 6
   Pečenko Karel, Ljubljana, Streliška 39
5. Pirnovar Hardvik, ravnatelj osnovne šole dr. Vita Kraigherja, Ljubljana
6. Vodišek Viktor, upokojenec, Ljubljana, Majaronova 14
7. Vodopivec Vlado, pravnik, Ljubljana, Dalmatinova 11

Kr 9/76-3

SKLEP

Vrhovno sodišče SR Slovenije v Ljubljani je v senatu pod predsedstvom predsednika vrhovnega sodišča Jožeta Pavličiča in sodnikov Nika Pogačarja in Ivana Repinca kot članov ter strokovnega sodelavca Franca Letonje kot zapisnikarja, po zaslišanju javnega tožilca SR Slovenije Bojana Škrka, v kazenski zadevi zoper obsojenca Branka DIEHLA, Staneta ing. OSWALDA, Karla ing. BARLETA, Janka PUFLERJA, Martina PRESTERLA, Borisa dr. ing. KRAJNCA, Milana ing. STEPIŠNIKA, Vladimirja LIČNA, Paula GASSERJA, Hildegardo HAHN, Mirka KOŠIRJA, Oskarja JURANIĆA, Petra ČORIĆA, Ramo DERVIŠEVIĆA in Jožeta BENEGALIJO zaradi kaznivih dejanj vojnega zločinstva po čl. 3, točka 3 ZKLD, organiziranega protidržavnega in protinarodnega delovanja z izvrševanjem načrtnega škodljivstva, sabotaž, diverzij, špijonaže in načrtne klevetniške propagande po čl. 3, točka 8 v zvezi s čl. 3, točka 2, 13 in 10 ter čl. 9 ZKLD in čl. 27 splošnega dela KZ ter diverzije po čl. 3, točka 13 ZKLD, o predlogu javnega tožilca SR Slovenije z dne 7. 4. 1976, opr. št. Ktr 1564/74, da se obnovi kazenski postopek, ki je bil pravnomočno končan s sodbo Vojaškega sodišča v Ljubljani z dne 26. 4. 1948, opr.št. Sod. 305/48, v zvezi s sklepoma Vrhovnega vojaškega sodišča v Beogradu z dne 8. 5. 1948 in 4. 6. 1948, opr. št. II Sud 634/48, na seji dne 22. 6. 1976

odločilo:

Predlogu javnega tožilca SR Slovenije za obnovo kazenskega postopka zoper obsojence Branka Diehla, Staneta ing. Oswalda, Karla ing. Barleta, Janka Puflerja, Martina Presterla, Borisa dr. ing. Krajnca, Milana ing. Stepišnika, Vladimira Lična, Paula Gasserja, Hildegardo Hahn, Mirka Koširja, Oskarja Juranića, Petra Čorića, Ramo Derviševića in Jožeta Benegalijo, ki je bil pravnomočno končan s sodbo Vojaškega sodišča v Ljubljani z dne 26. 4. 1948, opr. štev. Sod. 305/48 v zvezi s sklepoma Vrhovnega vojaškega sodišča v Beogradu z dne 8.5. 1948 in 4. 6. 1948, opr. štev. II Sud. 634/48 se ugodi in se zadeva pošlje Okrožnemu sodišču v Ljubljani kot stvarno in krajevno pristojnemu sodišču prve stopnje v novo obravnavo glede vseh točk krivdoreka, razen pod točko 3 e) odločbe o krivdi obs. Paula Gasserja, glede katerega se v skladu s predlogom javnega tožilca SR Slovenije dovoli obnova le glede dela inkriminiranega dejanja, kolikor je bil obsojenec spoznan za krivega,

da je »taboriščni komandi namerno izročal bolnike za uničevanje in na ta način sokriv smrti najmanj 48 bolnikov«.

Obrazložitev

Z zgoraj nevedeno sodbo Vojaškega sodišča v Ljubljani so bili spoznani za krive:

Branko Diehl, Stane ing. Oswald, Karel ing. Barle, Janko Pufler, Martin Presterl, Boris dr. ing. Krajnc, Milan ing. Stepišnik, Vladimir Ličen, Paul Gasser, Hildegarde Hahn, Mirko Košir, Oskar Juranić, Petar Čorić in Ramo Dervišević – pod I. izreka, – da so kot gestapovski agenti iz dobe okupacije po osvoboditvi Jugoslavije od fašističnih okupatorjev vstopili v tujo obveščevalno službo in po njenih navodilih kot agenti, ki so pripadali enotni protidržavni organizaciji, a nekateri od njih izrabljajoč svoje odgovorne položaje v državnem aparatu, ustanovah in tovarnah, vršili dejanja načrtnega škodljivstva, diverzije, sabotaže, špijonaže in načrtne klevetniške propagande z namero, da prizadenejo čimvečjo škodo gospodarski moči in obrambni sposobnosti FLR Jugoslavije, da dovedejo v nevarnost neodvisnost in nedotakljivost FLR Jugoslavije, vse s ciljem, da se z nasiljem zruši obstoječa državna in družbena ureditev in vzpostavi protiljudska vladavina politične in gospodarske odvisnosti od inozemstva, – vse to z dejanji, ki so opisana v izreku sodbe glede obsojencev:

Branka Diehla – pod točkami 1) do 6),
Staneta Oswalda – pod točkama 1) in 2),
Karla Barleta, – pod točkami 1) do 4),
Janka Puflerja, – pod točkami 1) do 3),
Martina Presterla, – pod točkama 1) in 2),
Borisa Krajnca, – pod točkami 1) do 3),
Milana Stepišnika, – pod točkami 1) do 5),
Vladimira Lična, – pod točkama 1) in 2),
Paula Gasserja, – pod točko 1),
Hildegarde Hahn, – pod točkama 1) in 2),
Mirka Koširja, – pod točkama 4) in 5),
Oskarja Juranića, – pod točkama 1) in 2),
Petra Čorića, – pod točko 1) in
Rame Dervišević – pod točko 1),

s čimer so storili vsak eno kaznivo dejanje organiziranega protidržavnega in protinarodnega delovanja z izvrševanjem načrtnega škodljivstva, sabotaž, diverzij, špijonaže in načrtne klevetniške propagande po čl. 3, točka 8 v zvezi s čl. 3, točka 2, 13 in 10 ter čl. 9 ZKLD in čl. 27 splošnega dela KZ;

Pod II. izreka – da so že pred ali med okupacijo pristali na sodelovanje z zločinsko terorisitčno organizacijo gestapom, ki jih je poslal kot svoje agente v razna taborišča, kjer so med interniranimi žrtvami nacizma – v cilju skrajnega izkoriščanja delovne sile internirancev za pojačanje nacističnega vojnogospodarskega potenciala ter načrtnega maltretiranja in uničevanja internirancev – vršili ovaduško in obveščevalno službo, delovali kot funkcionarji gestapovskega taboriščnega aparata in provokatorske tkzv. antifašistične organizacije in na raznih poskusnih postajah in bolnicah, kjer so vršili uničevalne poskuse na živih internirancih, ter s tem zakrivili

najtežje in najbolj zverinske vojne zločine, – vse to z dejanji, ki so opisana v izreku sodbe glede obsojencev

Branka Diehla – pod točkami 7) do 10),
Staneta Oswalda – pod točkama 3) in 4),
Karla Barleta, – pod točkami 5) do 9),
Janka Puflerja, – pod točko 4),
Martina Presterla, – pod točko 3),
Borisa Krajnca, – pod točkami 4) do 8),
Milana Stepišnika, – pod točkami 6) do 8),
Vladimira Ličena, – pod točko 3),
Paula Gasserja, – pod točkama 2) in 3),
Hildegarde Hahn, – pod točko 3),
Mirka Koširja, – pod točkami 1) do 3),
Oskarja Juranića, – pod točkami 3) do 5),
Petra Čorića, – pod točkami 2) do 4) in
Rame Derviševića – pod točkami 2) do 4),

s čimer so storili vsak eno dejanje vojnega zločinstva po čl. 3, točka 3 ZKLD;

Jože Benegalija – kaznivega dejanja diverzije po čl. 3, točka 13 ZKLD, opisanega v izreku sodbe pod zap. štev. 15.

S sodbo sodišča prve stopnje so bili obsojeni: Branko Diehl, Stane Oswad, Karel Barle, Janko Pufler, Martin Presterl, Boris Krajnc, Milan Stepišnik, Vladimir Ličen, Paul Gasser, Hildegarde Hahn in Oskar Juranić na smrtno kazen z ustrelitvijo, Mirko Košir na 20 let, Petar Čorić na 15 let, Ramo Dervišević na 16 let in Jože Benegalija na 18 let odvzema prostosti s prisilnim delom; obsojenci, katerim je bila izrečena smrtna kazen (razen Martinu Presterlu, Paulu Gasserju in Hildegardi Hahn, ki niso jugoslovanski državljani), so bili obsojeni še na trajno izgubo državljanskih pravic; ostalim obsojencem je bila izrečena stranska kazen izgube državljanskih pravic za dobo 5 let. Obsojencem, ki so bili obsojeni na odvzem prostosti s prisilnim delom, se je v izrečeno kazen vštel prestani pripor in preiskovalni zapor.

Ker se zoper sodbo sodišča prve stopnje nihče ni pritožil, je Vrhovno vojaško sodišče v Beogradu po uradni dolžnosti preizkusilo sodbo Vojaškega sodišča v Ljubljani glede tistih obtožencev, ki so bili obsojeni na smrtno kazen. S sklepom opr. štev. II Sud. 634/48 z dne 8. 5. 1948 je prvostopno sodbo potrdilo.

Po podatkih spisa Vojaškega sodišča v Ljubljani, opr. šev. Sod. 305/48, so obsojenci, katerim je bila pravnomočno izrečena smrtna kazen, vložili prošnje za pomilostitev, o katerih je odločal Prezidij Ljudske skupščine FLR Jugoslavije dne 11. 5. 1948. S pomilostitvijo je bila obs. Hildegardi Hahnovi smrtna kazen nadomeščena s kaznijo odvzema prostosti s prisilnim delom v trajanju 20 let. Pomilostitvene prošnje ostalih obsojencev so bile zavrnjene. Branko Diehl, Stane Oswald, Karel Barle, Janko Pufler, Martin Presterl, Boris Krajnc, Milan Stepišnik, Vladimir Ličen, Paul Gasser in Oskar Juranić so bili nato dne 12. 5. 1948 justificirani.

Obs. Hildegardi Hahnovi je bila dne 22. 3. 1952 s pomilostitvijo kazen znižana na 15 let strogega zapora, dne 9. 5. 1953 pa je bila pogojno odpuščena s prestajanja kazni.

Obs. Mirko Košir je umrl med prestajanjem kazni dne 11. 3. 1951.

Obs. Petru Čoriću je bila dne 28. 11. 1951 s pomilostitvijo kazen znižana na 7

let strogega zapora, dne 5. 12. 1953 pa je bil obsojenec pogojno odpuščen s prestajanja kazni.

Obs. Rami Derviševiću je bila s pomilostitvijo znižana kazen na 12 let strogega zapora. To kazen je prestal dne 25. 10. 1959.

Obs. Jože Benegalija je bil dne 28. 11. 1954 pomiloščen in izpuščen na prostost.

Na zahtevo Javnega tožilstva LR Slovenije je Vrhovno vojaško sodišče v Beogradu v postopku za varstvo zakonitosti dne 4. 6. 1948 pod opr. štev. II Sud. 634/48 spremenilo pravnomočno sodbo glede obs. Mirka Koširja in le-tega po določbah čl. 4/I ZKLD obsodilo še na zaplembo premoženja.

V zgoraj opisani kazenski zadevi je javni tožilec SR Slovenije dne 12. 5. 1976 pri Vrhovnem sodišču SR Slovenije vložil predlog za obnovo kazenskega postopka, ki se glede pristojnosti opira na določbe čl. 25/IV zakona o spremembah in dopolnitvah zakona o vojaških sodiščih (Ur. list FLRJ, štev. 11/50) in na dopis Vrhovnega vojaškega sodišča v Beogradu z dne 13. 3. 1974, s katerim je bil kazenski spis bivšega Vojaškega sodišča v Ljubljani, opr. štev. Sod. 305/48, odstopljen Okrožnemu sodišču v Ljubljani, glede obnovitvenega postopka pa na določbe čl. 6 uvodnega zakona h zakoniku o kazenskem postopku (Ur. list FLRJ, štev. 40/53), po katerem se za obnovo kazenskega postopka, ki je bil pravnomočno končan pred uveljavitvijo zakonika o kazenskem postopku, to je pred 1. 1. 1954, uporabljajo določbe zakona o kazenskem postopku z dne 12. 10. 1948(Ur. list FLRJ, štev. 97/48). Predlog javnega tožilca za obnovo kazenskega postopka uveljavlja razlog iz čl. 292/I, točka 3 ZKP/48, sklicuje se namreč na nove dejanske okoliščine in nove dokaze, ki utegnejo sami za sebe in v zvezi s prej izvedenimi dokazi povzročiti oprostitev v tej kazenski zadevi obsojenih oseb. Obnova je predlagana glede vseh točk krivdoreka, vendar z omejitvijo pod točko 3 e) odločbe o krivdi obs. Paula Gasserja, glede katerega naj se dovoli obnova le glede dela inkriminiranega dejanja, kolikor je bil imenovani spoznan za krivega, da je »taboriščni komandi namerno izročal bolnike za uničevanje in na ta način sokriv smrti najmanj 48 bolnikov«. Javni tožilec predlaga, da se v nevedenem obsegu obnova kazenskega postopka dovoli in zadeva pošlje v novo obravnavo Okrožnemu sodišču v Ljubljani kot stvarno in krajevno pristojnemu sodišču prve stopnje.

Predlog za obnovo postopka je utemeljen.

Javni tožilec v svojem predlogu najprej razčlenjuje razloge pravnomočne sodbe v zvezi z utemeljevanjem krivde obsojencev in na podlagi tega zaključuje, da so ti razlogi pomanjkljivi in abstraktni ali pa nimajo opore v dokaznem gradivu, v nekaterih točkah pa odločba o krivdi z ničimer ni obrazložena. Nato navaja nove okoliščine in nove dokaze, ki so pomembni za vse obsojence (razen za Jožeta Benegalijo) oziroma za vsa kazniva dejanja, ki so bila predmet tega kazenskega postopka.

Ob sklicevanju na literaturo, ki je priložena predlogu za obnovo kazenskega postopka in iz katere so razvidni nastanek, struktura, organizacija in namen nemških koncentracijskih taborišč, posebej pa tudi taborišča v Dachauu, javni tožilec argumentirano izpodbija kot *zmotno stališče*, ki je bilo v tej kazenski zadevi odločilno in v skladu s katerim se je štelo, *da je bil agent gestapa vsakdo, ki je imel kakršnokoli vlogo v takoimenovani »jetniški samoupravi« ali v katerikoli taboriščni instituciji.* V zvezi s tem se predlog sklicuje na razpoložljivo literaturo, zlasti na dela: »Göring« (avtorja Roger Manvell in Heinrich Fraenkel), »Buchenwald«

(zbornik, ki ga je izdal Mednarodni buchenwaldski komite), »Vzpon in padec tretjega rajha« (avtor William Shirer), »Dachau 1933 – 1945« (avtor Paul Berben), »Teufel und Verdammte« (avtor Benedikt Kautsky), »Der SS-Staat« (avtor Eugen Kogon) in »Medicina na krivih potih« (avtor dr. František Bláha).

Nesporno je dejstvo, da so nacisti kmalu po prihodu na oblast ukinili vrsto ustavnih pravic in svoboščin državljanov, začeli ustanavljati koncentracijska taborišča in tja pošiljali ljudi, ki so jih šteli za nasprotnike nacionalsocializma ali ki so jim bili iz kakršnegakoli razloga napoti. Samovoljne aretacije in zapiranje žrtev v koncentracijska taborišča so nacistične oblasti ogrnile v »plašč zakonitosti« s tem, da je bilo za vsakega interniranca izdano povelje o zaščitnem (varnostnem) priporu (Schuzhaftbefehl). Tajna policija (gestapo) je imela pri tem neomejeno oblast, zoper njene ukrepe ni bila dovoljena pritožba in ne predvidena kontrola s strani upravnih ali sodnih organov.

Dachau je bilo eno prvih nemških koncentracijskih taborišč, ustanovljeno že aprila 1933. Vsa taborišča je vodila SS (Schutzstaffel). Tako imenovano jetniško samoupravo v taboriščih, kolikor je bila dovoljena, je pripisati predvsem lenobi in neznanju SS-ovcev, dejansko pa je bila del celotnega taborišènega sistema, ki ga je uvedla SS, ne pa brezpravna množica internirancev. V že citirani literaturi je podrobno opisano, kako je bila ta »samouprava« organizirana in kakšne naloge so imeli jetniki, ki jih je SS-ovsko vodstvo taborišča postavilo na posamezna mesta (od starešine taborišča – Lagerältester – do blokovnih pisarjev – Blockschreiber). Vendar je bilo pri tem marsikaj odvisno od tega, ali so omenjene naloge opravljali kriminalci in drugi asocialni jetniki, ali pa politični interniranci. Slednji so si vseskozi (tudi v Dachauu) prizadevali, da bi kriminalcem iztrgali »oblast«, ker je bilo moč na razne načine lajšati trpljenje in reševati življenja internirancev, če so bili na takih mestih pošteni in politično zavedni jetniki. Brez izjeme pa so tudi interniranci, ki so bili vključeni v tako imenovano »jetniško samoupravo«, vseskozi imeli status jetnikov, za katere so veljala ista kruta pravila taborišènega reda kot za vse druge internirance. Pravkar navedene okoliščine so dokumentarno opisane v zgoraj navedeni literaturi, potrjujejo pa jih tudi ugotovitve v že obnovljenih procesih, zlasti v sklepih Vrhovnega sodišča SR Slovenije, opr. štev. I Kr 35/70, I Kr 36/70 in I Kr 9/71.

V obrazložitvi obnovitvenega predloga je na podlagi novih dokazil prikazan *postopek oziroma način, ki se ga je posluževal gestapo pri pridobivanju svojih agentov*. Predloženi dokumenti iz knjige »Nemačka obaveštajna služba«, ki jo je leta 1957 izdal Državni sekretariat za notranje zadeve FLRJ, so v očitnem nasprotju z ugotovitvami in zaključki pravnomočne sodbe glede vprašanja, ali in na kakšen način so obsojenci postali agenti gestapa. Sicer pa predlog javnega tožilca upravičeno poudarja, da se omenjene ugotovitve pravnomočne sodbe opirajo le na priznanja oziroma samoobtoževanja obsojencev, – dokazna vrednost le-teh pa je v luči drugih novih okoliščin in dokazov vsaj močno dvomljiva, – zaradi česar je tudi to vprašanje, ki predstavlja temelj vseh delov krivdoreka (razen pri obs. Jožetu Benegaliji), treba v obnovljenem postopku znova, temeljiteje in zelo konkretno pretresti. V zvezi s tem je treba še poudariti, da v rednem postopku ni bil predložen noben dokument (listinski dokaz), ki bi potrjeval, da je kdorkoli od obsojencev stopil v gestapovsko agenturo. Iz dokumentov, ki so objavljeni v prej citirani knjigi, pa je razvidno, da je bil postopek gestapa pri pridobivanju agentov zelo natančen in kompliciran, bodisi da je šlo za zaupnike (V-Personen) ali pa za obveščevalce (W-Perso-

nen); izpolniti je bilo treba predpisane formularje, jih opremiti s fotografijo pridobljenega agenta in vse dokumente, skupaj z zapisnikom o zaslišanju dostaviti centralnemu obveščevalnemu oddelku gestapa, pri čemer je vsak agent dobil številčno šifro. Izpovedbe obsojencev o tem, kako so bili vključeni v gestapovsko agenturo, se v ničimer ne skladajo z načinom pridobivanja agentov za gestapo, kot je opisan v navedenih dokumentih, objavljenih pri nas leta 1957.

Prav tako *zmotna in nedokazana je predpostavka* oziroma domneva pravnomočne sodbe, *da so bili obsojenci*, ko so »podpisali izjavo o sodelovanju z gestapom«, torej ko so postali gestapovski agenti, *poslani v Dachau* ali v druga koncentracijska taborišča *na prešolanje* (Umschulung). Ko izpodbija to ugotovitev pravnomočne sodbe, javni tožilec opozarja na že prej citirano literaturo, iz katere je razvidno, kaj je bil osnovni cilj nemških koncentracijskih taborišč, – namreč da se izolirajo in fizično uničijo nasprotniki nacističnega sistema, – kakšen režim »prevzgoje« je za vse jetnike, ne pa le za politične internirance, veljal v slehernem taborišču in kako je lahko prišlo do odpusta posameznih jetnikov iz koncentracijskega taborišča, kakor tudi, kakšno vlogo je pri vsem tem imel politični oddelek (Politische Abteilung), to je taboriščni gestapo. Iz dokumentiranega prikaza naštetih vprašanj v predlogu javnega tožilca se mora utemeljeno zaključiti, da gestapo svojih, prostovoljno ali prisilno (to je z grožnjo, da bodo sicer šli v taborišče) pridobljenih agentov ni pošiljal v koncentracijska taborišča, ampak jih je uporabljal na terenu, kjer so mogli biti koristni v boju proti narodnoosvobodilnemu gibanju. Prav takšno ugotovitev vsebuje tudi že sklep Vrhovnega sodišča SR Slovenije, opr. štev. I Kr 9/71, potrjena pa je tudi po literaturi, ki je priložena obnovitvenemu predlogu in med katero je poleg že zgoraj citiranih del važna še knjiga »Zgodovina gestapa« francoskega avtorja Jacquesa Delaruea.

Po razčlenitvi zgoraj opisanih temeljnih izhodišč, na katerih je bila v tej kazenski zadevi zgrajena obtožba in tudi sodba, javni tožilec v luči novih dejstev in dokazov, na katere opira predlog za obnovo kazenskega postopka, kritično obravnava naslednje dokaze in indice, ki naj bi po obrazložitvi pravnomočne sodbe utemeljevali krivdo obsojencev (razen Jožeta Benegalije) za kazniva dejanja, storjena v času okupacije, kot so opisana v sodbenem izreku pod II.:

1) Popolna ali vsaj delna priznanja samih obsojencev

Upravičen je dvom glede dokazne vrednosti teh priznanj, ki so bila dana – ne na podlagi konkretnega dokaznega gradiva – ampak na osnovi vnaprej postavljenih, nedoločnih in neobrazloženih domnev in predpostavk in ne da bi vsebovala podatke o času, kraju, motivu, načinu, vsebini in obsegu inkriminiranega dejanja. V preiskavi in na glavni obravnavi dana priznanja obsojencev je treba vrednotiti z vidika že v času sojenja priznanih in uveljavljenih principov, po katerih je treba obdolžencu predočiti, česa je obdolžen ter na podlagi katerih okoliščin in dejstev, ter mu omogočiti, da v neoviranem pripovedovanju poda svoj zagovor. V cilju iskanja materialne resnice mora sodišče priznanja obdolženca z vso nepristranostjo in objektivnostjo tudi preizkusiti. V obravnavanem primeru ta temeljna načela kazenskega postopka niso bila upoštevana, zaradi česar je v zvezi z že prej navedenenimi novimi okoliščinami utemeljen pomislek glede verodostojnosti ter v zvezi s tem tudi glede dokazne in pravne vrednosti priznanj posameznih obsojencev.

2) Medsebojno obemenjevanje obsojencev

Podobno kot za priznanja obsojencev velja tudi za njihova medsebojna obremenjevanja, kot izhajajo iz zapisnikov o posameznih soočenjih. V zvezi s tem je sploh vprašljivo, ali so bila soočenja potrebna, ko pa so se zagovori posameznih obsojencev oziroma njihova priznanja glede očitane jim kaznive dejavnosti skladala. Značilno pa je, da nekatera soočenja, s katerimi naj bi se potrdila poprejšnja medsebojna obremenjevanja obsojencev, niso uspela.

3) Dokumenti v spisu

Na glavni obravnavi prečitane listine, na katere se pravnomočna sodba na splošno sklicuje, v nobenem pogledu ne potrjujejo krivde obsojencev. Sicer pa sodba niti ne pove, katera dejstva in kateri znaki inkriminiranih dejanj naj bi bili s prečitanimi listinami dokazani. Po mnenju javnega tožilca te listine nimajo niti indicielne, še manj pa dokazne vrednosti. V zvezi s predloženimi novimi dejstvi in dokazi je nujno, da se tudi omenjeni listinski dokumenti, ki jih je imelo sodišče na razpolago v rednem postopku, v obnovljenem postopku natančneje ocenijo in to predvsem z vidika njihove dokazne vrednosti.

4) Izpovedbe prič

Iz zapisnika o glavni obravnavi je razvidno, da je bilo neposredno zaslišanih samo 5 prič. Izpovedbe nekaterih drugih, med preiskavo zaslišanih prič so bile obsojencem le predočene. Sodba se na vsa ta pričevanja sklicuje povsem abstraktno, ne da bi povedala, katera dejstva in okoliščine naj bi bile s posameznimi izpovedbami prič potrjene oziroma dokazane. Obnovitveni predlog navaja vrsto novih prič, katerih izpovedbe v obnovljenem postopku bi utegnile privesti do drugačnih zaključkov glede krivde posameznih obsojencev.

5) Zločinski značaj taborišènega delovnega urada (Arbeitseinsatz)a

Iz dokumentov o nürnberškem procesu (v katerem je bila sodba izrečena dne 1.10. 1946) – kot so objavljeni v knjigi »Nürnberški proces« avtorjev Joca J. Heydeckerja in Johannesa Leeba, – je razvidno, da nemška koncentracijska taborišča in njihove institucije niso bile proglašene za zločinske, zaradi česar je treba govoriti le o zločinih posameznih ljudi, ki so vodili te institucije ali delali v njih. V zvezi s tem je vprašljiv zaključek pravnomočne sodbe o zločinskem karakterju Arbeitseinsatza v dachauskem taborišču. Prav tako vprašljiv je zaključek sodbe, da je bila omenjena ustanova pod neposrednim vodstvom gestapa, kajti vsa razpoložljiva literatura potrjuje, da je Arbeitseinsatz vodil SS-ovec (ne pa taboriščni gestapo – Politische Abteilung). Ob upoštevanju že večkrat citirane dokumentarne literature bi bilo treba nanovo oceniti konkretno delo, ki so ga jetniki opravljali v omenjenem taborišènem uradu. V glavnem je šlo za vodenje tako imenovane delovne statistike (to je kartoteke delovnih mest in kartoteke poklicev jetnikov), nadalje za sestavljanje delovnih komand ter za sestavljanje spiskov za zunanje komande in transporte. V delovnem uradu zaposleni jetniki so mogli dosti pomagati drugim internirancem in to na razne načine, kar je opisano v literaturi, ki se nanaša na ustroj in razmere v nemških koncentracijskih taboriščih, zlasti v knjigi Eugena Kogona in v zborniku

»Buchenwald«. Drugače kot v pravnomočni sodbi so bili »delovni uradi« in »delovna statistika« v nemških koncentracijskih taboriščih ocenjeni tudi v že obnovljenih kazenskih zadevah, kar vse predstavlja take nove okoliščine in nove dokaze, ki upravičujejo tudi v tem pogledu obnovo kazenskega postopka.

6) Poskusne postaje

Po stališču, ki je prišlo do izraza v rednem postopku, so bili v poskusnih postajah zaposleni jetniki agenti gestapa. Že večkrat omenjeni avtorji del, ki so izšla po pravnomočnosti sodbe, pa raziskave in proučevanja, ki so potekala po nalogu ali vsaj odobritvi najvišjih SS-ovskih instanc v različnih taboriščih (med drugim tudi v Dachauu), ter odgovornost pri tem udeleženih internirancev prikazujejo v bistveno drugačni luči.. Zločinskki značaj teh poskusnih postaj sicer ni sporen, vendar je treba razlikovati odgovornost tam zaposlenih jetnikov in odgovornost SS-ovskih zdravnikov (kot sta bila v Dachauu dr. Rascher in dr. Schilling). V rednem postopku je bila kazenska odgovornost vseh naštetih izenačena, čeprav je vsaj vprašljivo, ali so na posameznih poskusnih postajah zaposleni jetniki (kemiki, steklopihač itd.) sploh lahko odločali o taki svoji zaposlitvi in ali je dokazan njihov naklep v smeri kaznivega dejanja vojnega zločinstva po čl. 3, točka 3 ZKLD, ne glede na pomislek, ali je tudi v objektivnem pogledu (predvsem glede nastanka prepovedanih posledic) izpolnjen dejanski stan inkriminiranega dejanja. Iz objavljenih dokumentov o sojenju nacističnim oblastnikom (med njimi tudi zdravnikom, ki so vodili poskusne postaje) in iz predložene memoarske literature je razvidno, da so bivši jetniki, pripadniki drugih narodnosti, ki so bili prav tako zaposleni v taboriščnih poskusnih postajah, na povojnih procesih nastopali kot priče: V zvezi s tem sta zlasti pomembni deli »Medicina brez človečnosti« avtorjev Alexandra Mitscherlicha in dr. Freda Mielkeja ter že prej omenjeno delo »Medicina na krivih potih« dr. Františka Bláhe. V obravnavani kazenski zadevi pa se je izhajalo iz domneve, da so tisti obsojenci, ki so bili kot jetniki v taborišču zaposleni na poskusni postaji, kazensko odgovorni v enaki meri kot SS-ovski organizatorji in voditelji takih postaj. Končno se v rednem pototpku ni upoštevalo dejstvo, da so bili posamezni poskusi časovno terminirani, v zvezi s tem pa se ni preverjalo, ali so posamezni obsojenci pri določeni vrsti poskusov sploh mogli sodelovai. Vrsta novih dejstev in dokazov torej upravičuje sklep, da je tudi v tej točki predlog javnega tožilca za obnovo kazenskega postopka utemeljen.

7) Bolnica (revir)

Po ugotovitvah pravnomočne sodbe je bolnica (revir) v koncentracijskem taborišču Dachau služila gestapu za uničevanje bolnikov in drugih internirancev. Enaka ocena je bila postavljena tudi glede laboratorijev, ki so delovali v okviru bolnice. Predlog javnega tožilca ta posplošeni zaključek izpodbija z drugačnimi trditvami in opisi, ki jih je moč najti v vsej, že večkrat omenjeni literaturi. Ob tem je treba opozoriti, da so se razmere v bolnicah koncentracijskih taborišč že od srede leta 1942, zlasti pa od spomladi 1943 dalje v marsičem spremenile in da so bili k delu v teh ustanovah pritegnjeni tudi zdravniki iz vrst jetnikov ter da so v okviru možnosti prav v revirju zaposleni jetniki marsikdaj reševali jetnike (bolnike, pa tudi druge) pred nevarnostmi, transporti in uničenjem. Poleg že citiranih novih dokazov je v tem

pogledu važna tudi knjiga pisatelja in zdravnika dr. Lojza Kraigherja »Na robu življenja – Fragment iz dachauskih ječ«. Pri ocenjevanju kazenske odgovornosti obsojencev, ki so kot jetniki delali v revirju ali njegovih laboratorijih, je treba individualno presojati, pri tem pa odločno ugotoviti, ali in s čim naj bi naklepno sodelovali pri zločinih v koncentracijskem taborišču.

8). Provokatorska takozvana antifašistična organizacija v taborišču kot orodje gestapa

Že iz dokaznega gradiva, ki je bilo zbrano v doslej obnovljenih procesih (zlasti pod I Kr 36/70), in iz literature, ki zajema podrobne opise razmer v nemških koncentracijskih taboriščih, je moč sklepati, da je zaključek pravnomočne sodbe o gestapovskem značaju antifašistične organizacije, ki je delovala v taborišču Dachau, neprepričljiv. Omenjeni novi dokazi potrjujejo, da je bil dachauski komite ustanovljen pod precejšnjim vplivom interniranih avstrijskih in nemških komunistov, ki so imeli največ izkušenj v ilegalnem delu. Pri tem je bila posebej važna vloga Josefa Lauscherja, ki je bil po osvoboditvi ponovnokrat izvoljen v vodstvo KP Avstrije, v obravnavanem procesu pa se mu je podtikalo, da je bil eden najvažnejših gestapovskih agentov. Predlog javnega tožilca se v zvezi s tem sklicuje na številne nove dokaze: na fotokopije dokumentov XV. do XVIII. kongresa KP Avstrije; na kazenski spis opr. štev. K 229/49 Okrožnega sodišča v Ljubljani in na obnovo postopka, ki se je obravnavala pod opr. štev. K 317/52; na zbornik »Buchenwald«, po katerem so internacionalni komite in komiteji posameznih narodnosti v tem taborišču imeli vseskozi progresivno in pozitivno vlogo (v procesu zoper Vekoslava Figarja in Ivana Ranzingerja, dokler ni bil obnovljen, pa je bil buchenwaldski komite prav tako označen kot provokatorska organizacija v rokah gestapa); na knjigo »Otpor u žicama – Sećanja zatočenika«, knjiga I in II; na knjigo »Goli med volkovi« avtorja Bruna Apitza; na knjigo »Medicina na krivih potih« avtorja dr. Františka Bláhe in na knjigo »Der SS-Staat« avtorja Eugena Kogona. Za kakršnokoli razlikovanje med vlogo in delom odporniške antifašistične organizacije internirancev v taboriščih Buchenwald in Dachau ni nobene opore. Razpoložljiva dokumentacija in objavljeni spomini nekaterih bivših dachauskih jetnikov podpirajo mnenje, da je tudi komite v Dachauu imel progresivno vlogo in da je njegovo delovanje – upoštevaje seveda tamkajšnje razmere in vzdušje – utrjevalo antifašistično usmerjenost ter krepilo odpornost množice internirancev, s tem pa pomembno prispevalo k ohranitvi zaupanja v končno zmago. V pogojih taborišènega življenja, kot ga predlog za obnovo kazenskega postopka ilustrira s citati iz nacističnih navodil in odredb, neposredna in odkrita borba proti SS seveda ni bila možna, čeprav so se dogajale tudi očitne sabotaže. Če pa bi se komiteju ali posameznim njegovim članom lahko očitalo kaj oportunizma, to nedvomno še ne pomeni, da je bil komite gestapovska tvorba, njegovi člani pa agenti gestapa. V zvezi z navedenimi novimi okoliščinami in predlaganimi novimi dokazi bo treba v obravnavanem primeru ponovno in natančno pretehtati nastanek, delovanje in vlogo antifašistične organizacije jetnikov v taborišču Dachau, dejavnost članov komiteja, ki so bili v tej kazenski zadevi obsojeni, in razmere, v katerih so delali, ko so bili v taborišču, na podlagi vsega tega pa objektivno oceniti, ali so izpodbijani zaključki pravnomočne sodbe utemeljeni ali ne. Pri tem bo treba upoštevati tudi izpovedbe predlaganih novih prič, ki iz lastnih

doživetij poznajo posamezne obsojence iz obdobja, ko so bili skupaj zaprti v Dachauu, in katerih izjave so priložene obnovitvenemu predlogu.

Kolikor se pravnomočna sodba nanaša na kaznivo dejavnost obsojencev v obdobju po osvoboditvi, opisano v izreku pod I, se odločba o krivdi opira na ugotovitve in zaključke, s katerimi naj bi bilo dokazano, da so obsojenci kot gestapovski agenti iz dobe okupacije tudi po osvoboditvi nadaljevali svojo protiljudsko in škodljivsko dejavnost. V zvezi s tem velja posebej poudariti, da ta del odločbe o krivdi podrobneje sploh ni obrazložen. V razlogih sodbe so le ponovljeni očitki, kot so zajeti v opisu inkriminiranih dejanj, ne da bi bile navedene konkretne okoliščine ali dejstva, ki bi potrjevala krivdo obojencev. Sicer pa v spisu tudi ni dokazov za trditev, da so obsojenci predstavljali zločinsko združbo oziroma organizacijo. Kakšna je vrednost »priznanj« in samoobremenjevanj obsojencev, je bilo povedano že zgoraj. Glede podatkov, ki naj bi bili predmet vohunstva, pa je vsaj vprašljivo, ali so bili tajni ali zaupni, saj je o njih pisalo tudi dnevno časopisje. Vohunske »naloge« in »povezave«, kot jih je pravnomočna sodba štela za dokazane, so nestvarne, nenavadne in zato neprepričljive. Postavlja se upravičen dvom, ali so v obravnavanem primeru sploh podani vsi bistveni znaki kaznivega dejanja vohunstva iz čl. 3, točka 10 ZKLD.

Očitek in zaključek, da so bili obsojenci (razen Jožeta Benegalije) gestapovski agenti že med vojno in so po osvoboditvi stopili v tujo obveščevalno službo, nato pa storili kazniva dejanja, opisana v izreku sodbe pod I, predstavljata temelj, na katerem sloni celotna konstrukcija pravnomočne sodbe. Očitno je torej, da z obstojem ali neobstojem gestapovske agenture omenjena konstrukcija stoji ali pade. Zato je tudi na tem mestu treba opozoriti na že prej obravnavane nove okoliščine, dejstva in dokaze, ki upravičujejo vsaj resne pomisleke glede utemeljenosti tistih ugotovitev pravnomočne sodbe, po katerih naj bi bilo dokazano, da so bili obsojenci (razen Jožeta Benegalije) agenti gestapa že iz časa okupacije in da so kot taki nadaljevali svojo škodljivsko kaznivo dejavnost tudi po osvoboditvi.

Že doslej navedeni razlogi, v katerih so z vidika nekaterih najpomembnejših novih dejstev in dokazov ocenjena osnovna izhodišča obravnavane kazenske zadeve in s tem povezani bistveni zaključki pravnomočne sodbe, upravičujejo odločitev, kot je razvidna iz izreka tega sklepa. Da je predlog javnega tožilca za obnovo kazenskega postopka utemeljen, pa izhaja tudi iz podrobne razčlenitve in ocene vseh posameznih faktov, ki sestavljajo kazniva dejanja, zaradi katerih so bili obsojenci spoznani za krive. V tem pogledu tožilčev predlog uveljavlja za vsakega obsojenca posebej in za vsako točko krivdoreka vrsto novih okoliščin in predlaga takšne nove dokaze, ki utegnejo v obnovljenem postopku – v obsegu, kot ga opredeljuje javni tožilec, – nuditi podlago za drugačne ugotovitve glede krivde obsojencev oziroma za izrek oprostilne sodbe.

Sklep o dovolitvi obnove kazenskega postopka se glede posameznih obsojencev opira na naslednje razloge:

1 – BRANKO DIEHL

k točki 7) krivdoreka

Po izreku pravnomočne sodbe se je Branko Diehl v avgustu 1941 v Begunjah prostovoljno ponudil gestapu in podpisal obvezo o sodelovanju, nato pa kot agent gestapa deloval v taborišču Dachau. Ta del odločbe o krivdi je oprt le na obsojen-

čevo priznanje, čigar dokazna vrednost je bila na splošno ocenjena že v uvodnem delu obrazložitve tega sklepa. Drugih dokazov (pričevanj, dokumentov itd.) za navedeno obdolžitev sodba ne navaja. Listine, ki so v spisu (poročilo Centralnemu komiteju KPS o delu Partije v Dachauu, poročilo o Diehlovem delu na Republiški kontrolni komisiji, vprašalna pola in življenjepis Branka Diehla, karakteristika, ki jo je Diehl napisal za Janka Puflerja), v ničimer ne potrjujejo tega dela krivdoreka. Ostali listinski dokazi (karakteristika o Diehlu, ki jo je izdal kadrovski oddelek CK KPS, in karakteristika partijskega komiteja vladnih ustanov) pa prej kažejo na Diehlovo nedolžnost kot na njegovó krivdo.

Poleg pravkar navedenih pomislekov pa predlog javnega tožilca uveljavlja tudi nove dokaze, ki se nanašajo na način in postopek, po katerem je gestapo pridobival svoje agente. V knjigi »Nemška obaveštajna služba« so bili leta 1957 objavljeni dokumenti, katerih fotokopije so priložene predlogu za obnovo kazenskega postopka. Na podlagi teh dokumentov je moč ugotoviti, da je vsak agent gestapa dobil določeno področje dela in svojo šifro; poleg tega je moral biti točno fiksiran datum pristanka na sodelovanje; vse to pa je moral oodobriti višji organ gestapa. Če samoobremenilne izpovedbe Branka Diehla primerjamo s postopkom, ki je bil po navedenih dokumentih uveljavljen pri pridobivanju gestapovskih agentov (zaupnikov in obveščevalcev), se pokaže, da v Diehlovem primeru ni dokazana niti ena od konkretnih okoliščin, ki so bile za vključitev v gestapovsko agenturo bistvene.

k točki 8) krivdoreka

Očitek, da je Branko Diehl skupaj s Stanetom Oswaldom, Oskarjem Juranićem, Karlom Barletom, Vlastom Kopačem in drugimi kot gestapovski agent organiziral provokatorsko antifašistično organizacijo v taborišču, ki je služila za dušitev odpora in za vohunjenje med interniranci, je dvomljiv že zaradi razlogov, ki so bili navedeni zgoraj pri obravnavanju vloge in dela partijskega komiteja v taborišču Dachau. Na tem mestu je treba še dodati, da je sodišče v obnovljenem postopku zoper Vlasta Kopača (gl. spis Vrhovnega sodišča SRS, opr. štev. I Kr 36/70) že sprejelo drugačno oceno od tiste, ki je bila podlaga obsodilni sodbi v obravnavanem primeru, in da številni novi dokazi, na katere se konkretno sklicuje predlog javnega tožilca, našteti pa so bili že v prvem delu obrazložitve, prav tako upravičujejo mnenje, da ustanovitev in delovanje antifašistične organizacije v taborišču Dachau ni bila gestapovska provokacija oziroma tvorba. To stališče se utegne pokazati kot edino pravilno, brž ko bi se v obnovljenem postopku ugotovilo, da niti Branko Diehl niti drugi prej našteti bivši dachauski jetniki niso bili agenti gestapa.

k točki 9) krivdoreka

V zvezi z ugotovitvijo pravnomočne sodbe, da je Branko Diehl sodeloval pri mučenju in uničevanju internirancev na dachauski poskusni malarijski postaji, je treba upoštevati, kakšno delo je Diehl na tej postaji v resnici opravljal, namreč da je prepariral in preiskoval komarje ter jemal kri inficiranim poskusnim osebam. Že po gradivu, ki ga je sodišče imelo na razpolago v rednem postopku, ni dokazano, da bi Branko Diehl sodeloval pri mučenju ali uničevanju internirancev. Delo, ki ga je obsojenec opravljal na poskusni postaji, nima znakov kaznivega dejanja vojnega zločinstva iz čl. 3, točka 3 ZKLD, zlasti še, ker niti v rednem postopku zaslišane priče niso potrdile, da bi Diehl, ki je delal na malarijski postaji, mučil internirance.

Javni tožilec se v predlogu sklicuje na nove dokaze, ki so bili zbrani med obno-

vitvenimi poizvedbami. Kot priče bo v zvezi s tem treba zaslišati: Valentina Hartmana, Franca Medjo, Stanéta ing. Šinkovca, Franca Žemvo, Slavka Trelca, Fedorja Bevca, Alojza in Janeza Anžina, Franto dr.Misa, Jerneja in Miho Pirnata, Ernesta Adamiča, Ignaca Repovža, Simona Reška, Edija Keržana, Ivana Čelesnika, Bruna Furcha in Borisa ing. Fakina, katerih pismene izjave so priložene obnovitvenemu predlogu. Vsi našteti poznajo Branka Diehla iz dachauskega taborišča. Njihova pričevanja o delu in obnašanju Branka Diehla v času, ko je bil zaposlen na poskusni postaji, utegnejo privesti do bistveno drugačnih ugotovitev v zvezi z dejanskim stanjem obravnavanega kaznivega dejanja, kot pa je to napravila pravnomočna sodba.

k točki 10) krivdoreka

Ta del odločbe o krivdi temelji na priznanju obs. Branka Diehla, da je kriv smrti Sime Čučkovića, in na ugotovitvi, da je bil ilegalni partijski komite (v okviru katerega je deloval tudi Diehl) gestapovska organizacija. Tudi v tem primeru je treba kritično ocenjevati dokazno vrednost obsojenčevega priznanja in to iz razlogov, ki so bili navedeni že zgoraj, čeprav je v zvezi s tem pomembno, da je Diehl pri zaslišanju dne 4. 11. 1947 prvotno dana priznanja preklical. Prav tako bo nujno, da se v obnovljenem postopku ponovno ocenijo obremenilne izpovedbe priče Franca Omana v luči drugačnih izjav, katere je glede tega primera podal Mirko Prešeren (ki pa na glavni obravnavi ni bil zaslišan), in v zvezi z novim dokazom, ki ga ponuja javni tožilec, ki predlaga zaslišanje Bruna Furcha kot priče. Nedvomno bi bilo treba zaradi popolnejše ugotovitve dejanskega stanja razjasniti, kakšna je bila resnična usoda Sime Čučkovića, ki je bil – po dosedaj zbranih podatkih – določen za transport, ker je v skladišču jemal obleke in jih dajal drugim internirancem, a so ga SS-ovci pri tem zalotili, nato pa je po premestitvi v drugo taborišče izgubil življenje ob priliki ameriškega bombardiranja. Vse te okoliščine je moč dokazno preveriti, na podlagi tega pa zanesljivo razsoditi, ali krivda za smrt bivšega španskega borca in interniranca Sime Čučkovića pade na ilegalni partijski komite v taborišču Dachau oziroma na Branka Diehla in druge, v tem procesu obsojene bivše dachauske jetnike. Predlog javnega tožilca glede tega primera upravičeno opozarja, da niti po pričevanju Franca Omana ni potrjeno, češ da je »provokatorska antifašistična organizacija ovadila Simo Čučkovića gestapu«, ampak je iz pričinih izjav razvidno le to, da omenjena organizacija ni preprečila premestitve Ćučkovića iz Dachaua v drugo taborišče, kar pa je seveda težko podrediti pod dejanski stan kaznivega dejanja iz čl. 3, točka 3 ZKLD. V ostalem pa tudi za presojo tega primera veljajo že zgoraj izraženi pomisleki in dvomi, kolikor se nanašajo na ugotovitve pravnomočne sodbe, da je bila antifašistična organizacija internirancev v Dachauu orodje v rokah gestapa.

k točki 1) krivdoreka

V tej točki je bil Branko Diehl obsojen za eno od kaznivih dejanj (faktov), ki tvorijo – skupaj z dejanji pod točkami 2) do 6) – nadaljevano kaznivo dejanje protidržavnega in protiljudskega škodljivskega delovanja, storjeno v obdobju po osvoboditvi. Za vsa ta dejanja je odločilno, ali je objektivno točna ugotovitev pravnomočne sodbe, da so Branko Diehl in drugi obsojenci inkriminirano kaznivo dejavnost po osvoboditvi izvajali kot agenti gestapa, za kar naj bi se šolali med bivanjem v nemškem koncentracijskem taborišču.

Na podlagi drugačnega vrednotenja razmer v teh taboriščih, ob upoštevanju

pomislekov, ki govore proti zaključku, da so bili Branko Diehl in ostali obsojenci gestapovski agenti, po razčiščenju resnične vloge, ki jo je v taborišènem življenju imel komite internirancev kot antifašistična organizacija, in z natančnejšo preveritvijo delovanja obsojencev v času po osvoboditvi, – kar vse je treba preskusiti z novimi dokazi, ki jih predlaga javni tožilec, – bo nedvomno moč zanesljiveje, predvsem pa objektivno ugotoviti resnično dejansko stanje tudi v tem primeru. V predlogu za obnovo kazenskega postopka je izraženo mnenje, da ne drže očitki na rovaš obsojencev, ki naj bi sestavili lažno poročilo o svojem delovanju v taborišču Dachau in da naj bi na ta način prikrili svojo povezavo z gestapom. V prid takemu mnenju govore tudi ugotovitve, do katerih je sodišče prišlo v že obnovljenem procesu zoper Vlasta Kopača v sklepu Vrhovnega sodišča SRS, opr. štev. I Kr 36/70. Poleg tega pa bo v ponovnem postopku treba upoštevati oziroma oceniti izpovedbe oseb, katere javni tožilec predlaga kot nove priče in ki so bile navedene že pri obravnavanju krivdoreka pod točko 9), ter podatke iz prav tako že naštete literature. Po nakazani dopolnitvi dokazovanja bo treba tudi presoditi, ali ima inkriminirano poročilo, ki so ga sestavili Branko Diehl, Oskar Juranić in Vlasto Kopač, bistvene znake kaznivega dejanja iz čl. 3, točka 8 v zvezi s čl. 3, točke 2, 13 in 10 ter čl. 9 ZKLD in čl. 27 splošnega dela KZ.

k točkam 2), 3) in 4) krivdoreka

Za obsodbo Branka Diehla v zvezi z obdolžitvijo, da se je po osvoboditvi povezal z Martinom Presterlom kot agentom tuje obveščevalne službe, po čigar navodilih je organiziral svojo agenturno mrežo in mu dajal vohunske podatke, razen obsojenčevega priznanja ni nobenega drugega dokaza. O vrednosti teh priznanj velja tudi v tem primeru vse tisto, kar je bilo navedeno že zgoraj. Individualna Diehlova krivda za kaznivo dejanje vohunstva, ki v pravnomočni sodbi z ničimer ni obrazložena, ne more obstati, če bi se v obnovljenem postopku – ob upoštevanju vseh novih dejstev in dokazov – ugotovilo, da je vsaj vprašljiv temelj, na katerem sloni sodba, ko zaključuje, da so Diehl in drugi obsojenci kot gestapovski agenti iz časa okupacije po osvoboditvi samo nadaljevali svoje škodljivsko delovanje, čeprav za drugega naredbodajalca, to je za tujo obveščevalno službo.

k točkama 5) in 6) krivdoreka

Za sabotaže in diverzije, katere naj bi Branko Diehl izvrševal po Presterlovih direktivah, ni drugih dokazov razen priznanja in samoobremenjevanja obsojencev. Kritična ocena teh »priznanj« je bila podana že v uvodnem delu obrazložitve. Izraženi pomisleki glede verodostojnosti in dokazne vrednosti priznanj veljajo tudi za krivdorek pod točkama 5) in 6). Dodatno pa bo treba upoštevati še rezultate izvedenih novih dokazov, ki jih predlaga javni tožilec in ki naj pripomorejo k objektivni osvetlitvi lika obs. Branka Diehla kot človeka in političnega delavca. V zvezi z vsem tem bo treba odgovoriti na vprašanje, ali se je človek s tako pozitivnimi lastnostmi lahko spremenil v tako zagrizenega sovražnika, vohuna in diverzanta, kot je prikazan v pravnomočni sodbi, čeprav za takšno metamorfozo ni nobenih dokazov, niti indicev.

2 – STANE ing. OSWALD

k točki 3) krivdoreka

O podpisu obveze za gestapo in o nadaljnji prevzgoji v taborišču Dachau,

kakor tudi o sodelovanju v antifašistični organizaciji, ki jo je vodil gestapo, velja tudi za obs. Staneta Oswalda vse to, kar je bilo navedeno že v dosedanji obrazložitvi. Kot posebnost, kateri bo v obnovljenem postopku posvetiti vso pozornost, pa predlog javnega tožilca prikazuje razčlenitev Oswaldovega zagovora in v rednem postopku danega »priznanja«. Kot nova dejstva bo nadalje treba upoštevati značaj pripornih nalogov (Schutzhaftbefehle) in v predloženi literaturi podrobno opisan postopek pri izdajanju teh odločb. Četudi se izhaja iz Oswaldovega pripovedovanja o dogajanju leta 1941 v Begunjah, se more zanesljivo sklepati, da je tedaj šlo le za podpis pripornega naloga in kvečjemu še nekakšne lojalnostne izjave, kar vse še ne pomeni, da je obsojenec pristal na vključitev v gestapovsko agenturo. Kot je že pojasnjeno, je bil postopek za pridobivanje gestapovskih agentov popolnoma drugačen. Glede obsojenčevega bivanja v taborišču Dachau, glede njegovega sodelovanja pri ustanovitvi in vodenju antifašistične organizacije jetnikov ter glede značaja in vloge delovnega urada (Arbeitseinsatza) so bili zaključki pravnomočne sodbe kritično obdelani že v prejšnjih poglavjih te obrazložitve, zato jih na tem mestu ni treba ponavljati, ker v celoti veljajo tudi za obs. Staneta Oswalda v zvezi s kaznivim dejanjem, opisanim pod točko 3).

k točki 4) krivdoreka

V pravnomočni sodbi ni pojasnjeno, kako je obs. Stane Oswald mogel biti odgovoren za transport in smrt Sime Čučkovića, ko pa ga tedaj – to je sredi leta 1944 – ni bilo več v Dachauu. Nesporno je namreč dejstvo, da je bil Oswald zaprt v omenjenem taborišču od 15. 9. 1941 do 12. 11. 1942. Sicer pa glede te točke krivdoreka tudi za obs. Staneta Oswalda veljajo isti razlogi, ki so bili navedeni že pri obravnavanju točke 10) odločbe o krivdi obs. Branka Diehla.

k točki 1) krivdoreka

Za obdolžitev, da je bil Stane Oswald kot agent v službi tuje obveščevalne službe s kontrarevolucionarnimi cilji, razen njegovega priznanja, ki pa po že prej obrazloženem nima dokazne vrednosti, kakršno mu pripisuje pravnomočna sodba, ni nobenih drugih dokazov. Analiza obsojenčevega zagovora – če se pri tem upoštevajo tudi nove okoliščine, ki govore proti ugotovitvi, da je Oswald že med okupacijo pristal na sodelovanje s sovražnikom – nedvomno pokaže, da očitki glede protidržavnega in protiljudskega delovanja v času po osvoboditvi ne vzdrže kritične presoje. Kolikor pa gre za Oswaldovo izdajanje namestitvenih dekretov (konkretno je v sodbi naveden le primer Janka Puflerja), je to spadalo v njegovo delovno področje in nedvomno tudi ni bilo v nasprotju z načeli, ki so se v povojnem obdobju upoštevala v kadrovski politiki.

k točki 2) krivdoreka

V sodbinem izreku in obrazložitvi z ničimer ni konkretizirano, katere oziroma kakšne podatke naj bi obs. Stane Oswald dajal soobs. Branku Diehlu kot agentu tuje obveščevalne službe in zakaj naj bi ti podatki predstavljali državno tajnost. Da ne bo nepotrebnega ponavljanja, se senat vrhovnega sodišča tudi v zvezi s tem delom krivdoreka sklicuje na že prej navedene razloge, s katerimi je bila utemeljena odločitev o obnovi kazenskega postopka v zvezi s kaznivo dejavnostjo, kot je na splošno zajeta v izreku sodbe pod I, kakor tudi na ustrezno obrazložitev, na podlagi

katere je bila dovoljena obnova postopka zoper obs. Branka Diehla glede kaznivih dejanj pod točkami 1) do 6).

Posebej je treba še poudariti, da predlagane nove priče Simon Rešek, Ivan Čelesnik, Ignac Repovž in drugi, ki so bili navedeni že zgoraj, v svojih izjavah dajejo za obs. Staneta Oswalda zelo pozitivne ocene tudi glede njegovega obnašanja v Dachauu. Če se v zvezi s tem upošteva, da je bil Stane Oswald član KPJ že v predvojnem obdobju, ter da omenjeni novi dokazi upravičujejo sklep, da se je v redu zadržal tudi v času okupacije, se v obnovljenem postopku ne bo moč izogniti dolžnosti, da se znova in podrobno oceni utemeljenost očitkov, ki so temelj pravnomočne obsodilne sodbe in v zvezi s katerimi naj bi bila dokazana metamorfoza Staneta Oswalda od predanega komunista do gestapovskega agenta, vojnega zločinca in saboterja.

3 – KAREL ing. BARLE

k točki 5) krivdoreka

Razčlenitev zagovora, ki ga je obd. Karel Barle podal v preiskavi in na glavni obravnavi, pokaže predvsem precejšnjo raznolikost in konfuznost ob raznih zaslišanjih danih izjav. Tako je Barle včasih priznal, da je že v novembru 1941 podpisal obveznostno izjavo za gestapo, ob drugih prilikah – zlasti ob nekaterih soočenjih in na glavni obravnavi – pa je vse to spet zanikal. Pravnomočna sodba se v tem delu odločbe o krivdi opira samo na Barletov zagovor, saj drugih dokazov tudi ni bilo na razpolago. Po Barletovih lastnih navedbah naj bi izjavo o sodelovanju z gestapom podpisal ob treh različnih prilikah. Vendar se tudi v Barletovem primeru postopek za vključitev v mrežo gestapovskih agentov, kot ga je v rednem postopku prikazoval sam obsojenec, ne sklada s tem, kar glede tega sledi iz že večkrat omenjenih, leta 1957 objavljenih dokumentov. Po drugi strani pa je celo iz Barletovih »priznanj« moč sklepati, da je obsojenec v najslabšem primeru podpisal pred gestapom le takoimenovo »lojalnostno izjavo«, ki pa je očitno ni mogoče enačiti s pismenim pristankom na sodelovanje v gestapovski agenturi. Kot pri prejšnjih dveh obsojencih so tudi pri obs. Karlu Barletu upavičeni tehtni pomisleki, ki se opirajo na predlagane nove okoliščine in nove dokaze in zaradi katerih je omajan zaključek pravnomočne sodbe o vključitvi navedenih obsojencev v gestapovsko mrežo agentov.

k točki 6) krivdoreka

Ne glede na dokazno vrednost priznanj obs. Karla Barleta, o čemer so bili že zgoraj navedeni podrobnejši razlogi in ocene, je iz obsojenčevih lastnih izpovedb razvidno, da je pri zaslišanju pred gestapom v Gradcu navedel dve imeni, in sicer Franca Moravca, ki je bil španski borec iz Avstrije in ki je v Španiji padel, ter Petra Pavla, to je izmišljeno ime, na katero se je glasil Barletov bolgarski potni list. Z ničimer ni potrjeno, da bi za ovadenca, kolikor bi se že šlo za prostovoljno izdajanje sodelavcev, nastale kakršnekoli škodljive posledice, to je teror ali nasilje. Po pravkar povedanem torej sploh ni moč šteti za dokazan dejanski stan kaznivega dejanja iz čl. 3, točka 3 ZKLD.

k točki 7) krivdoreka

Za očitek, da je bil obs. Karel Barle gestapovski agent in ovaduh v raznih zaporih in v koncentracijskem taborišču, kjer je v enakem svojstvu sodeloval tudi v pro-

vokatorski antifašistični organizaciji, ni v dokaznem gradivu nobenih konkretnih podatkov. Glede na že prej navedene razloge, ki v primerjavi z ugotovitvami pravnomočne sodbe utemeljujejo povsem drugačno oceno vloge in delovanja dachauskega komiteja, pa je Barletovo sodelovanje v tej organizaciji šteti za pozitivno udejstvovanje, ne pa za vojno zločinstvo. V zvezi s tem se senat vrhovnega sodišča sklicuje na zgoraj našteta nova dejstva in predlagane nove dokaze, s pomočjo katerih bo v obnovljenem postopku predvidoma moč priti do drugačnih ugotovitev in zaključkov tudi glede obnašanja in dela obs. Karla Barleta v gestapovskih zaporih in v koncentracijskem taborišču.

k točki 8) krivdoreka

Po podatkih spisa ni sporno, kje, kdaj in kakšno delo je obs. Karel Barle kot jetnik opravljal v času, ko se je nahajal v koncentracijskem taborišču. Tudi v obdobju, ko je bil kot kemik zaposlen na poskusni postaji, ni sodeloval pri poskusih s poskusnimi osebami. Na tem mestu je treba samo opozoriti na zgoraj nanizane razloge, v katerih je prikazan problem kazenske odgovornosti internirancev, zaposlenih na poskusnih postajah. V ponovnem postopku se utegne na podlagi dopolnitve dokaznega postopka pokazati, da je zaključek pravnomočne sodbe o Barletovem sodelovanju pri najhujših zločinstvih v taborišču Dachau povsem neutemeljen.

k točki 9) krivdoreka

Ta del odločbe o krivdi obs. Karla Barleta, ki naj bi kot član provokatorskega komiteja ovadil gestapu Simo Čučkovića, javni tožilec izpodbija z enakimi razlogi kot pri obs. Branku Diehlu (pod točko 10) oziroma pri obs. Stanetu Oswaldu (pod točko 4), glede katerih je bilo že pojasnjeno, da so – v luči ustreznih novih dejstev in dokazov – v celoti neprepričljivi, veljajo pa tudi za obs. Karla Barleta.

k točkama 1) in 2) krivdoreka

Kot že v zgoraj obravnavanih primerih kaznive dejavnosti posameznih obsojencev v času po osvoboditvi, tudi za obs. Karla Barleta velja kritična pripomba, da njegova krivda v sodbi ni konkretizirana, saj niti ni povedano, katera njegova (ustna ali pismena) poročila so vsebovala posebno varovane vojaške ali druge državne tajnosti. Pravnomočna sodba v tem pogledu nima nobenih razlogov. Sicer pa se tudi na Barletov zagovor ni mogla sklicevati, ker niti z obsojenčevimi »priznanji« ni potrjen dejanski stan kaznivega dejanja organiziranega protidržavnega in protiljudskega delovanja v obliki vohunstva po čl. 3, točka 8 ZKLD.

k točki 3) krivdoreka

Od vohunov in agentov tuje obveščevalne službe, ki naj bi jih obs. Karel Barle predlagal na odgovorna mesta v proizvodnji, je v pravnomočni sodbi naveden le soobs. Janko Pufler. Odločilno je torej, ali je bil Pufler res tak agent. Po predlogu javnega tožilca je tudi sodbina ugotovitev sporna. V izjavi, katero je Karel Barle dal glede Janka Puflerja, ko je zoper njega tekel kazenski postopek pred Okrožnim sodiščem v Celju zaradi požiga v hrastniški steklarni, pa očitno niso navedene samo pozitivne, ampak tudi nekatere negativne lastnosti soobs. Puflerja. V primeru, če odpade očitek, da je bil Janko Pufler že med vojno gestapovski agent, ki je po osvoboditvi začel delati za neko tujo obveščevalno službo, pa je treba upoštevati, da je obs. Karel Barle poznal Puflerja že vrsto let kot bivšega španskega borca in antifašista, kateremu glede političnega zadržanja v Dachauu ni bilo moč očitati ničesar sla-

bega. S tega vidika bo torej treba tudi oceniti izjavo, katero je obs. Karel Barle dal o Puflerju v kasnejšem kazenskem postopku.

k točki 4) krivdoreka

Nelogično je bilo naprtiti odgovornost za nepravilnosti v ljubljanski tovarni kleja in v jeseniški železarni le obs. Karlu Barletu, zanemariti pa odgovornost vodilnih ljudi iz vodstev omenjenih podjetij za pomanjkljive varnostne ukrepe. Barle namreč tam sploh ni bil zaposlen, niti ni bil pooblaščen ukrepati, saj ni bil noben inšpekcijski organ. Pravnomočna sodba teh okoliščin ni ugotovila in zato tudi ne ocenila. Že iz teh razlogov je potrebno, da se v ponovnem postopku dejansko stanje glede inkriminiranega dejanja natančneje razišče. Pri tem pa bo treba upoštevati tudi podatke, ki naj se preverijo z zaslišanjem predlaganih novih prič (navedenih že pri obs. Branku Diehlu) in na podlagi katerih je moč sklepati na pozitivno Barletovo obnašanje med vojno, zlasti v času, ko je bil zaprt v koncentracijskem taborišču Dachau. V zvezi s tem bo vsekakor treba oceniti, ali in iz kakšnih razlogov naj bi se Karel Barle prelevil iz odločnega komunista in antifašista v vojnega zločinca, vohuna in saboterja.

4 – JANKO PUFLER

k točki 4) krivdoreka

Med obsojenci v tem procesu je Janko Pufler edini, kateremu je obtožba očitala, s sodbo pa je bil tudi spoznan za krivega, da je že pred drugo svetovno vojno postal agent gestapa in kot tak deloval na škodo antifašističnega pokreta v raznih državah (v Nemčiji, Češkoslovaški, Sovjetski zvezi, Španiji in Franciji). Za tak očitek – razen obsojenčevega priznanja, ki pa je bilo med postopkom večkrat preklicano, – ni nobenega dokaza. Kolikor je obs. Janko Pufler priznaval, da je bil agent gestapa, so njegove izpovedbe polne protislovij in nesmislov, na katere konkretno opozarja javni tožilec v obnovitvenem predlogu. Pri ocenjevanju Puflerjevih »priznanj« bo treba v ponovnem postopku na te okoliščine polagati posebno pozornost.

Glede Puflerjeve »zaposlitve na poskusni postaji v Dachauu« – tja je prišel zaradi svojega poklica kot steklopihač – veljajo vsi tisti pomisleki, ki so bili izraženi že zgoraj v tistem delu obrazložitve, ki zadeva poskusne postaje v koncentracijskih taboriščih. Delo, ki ga je Janko Pufler po lastnih izjavah in po navedbah soobsojencev opravljal na poskusni postaji, ni bilo takšne narave, da bi se moglo podrediti pod dejanski stan vojnega zločinstva iz čl. 3, točka 3 ZKLD. Za agentsko povezavo obs. Puflerja z Neffom in Kuchnerjem v sodbi niso navedeni nobeni dokazi. Iz literature, ki je priložena obnovitvenemu predlogu, zlasti iz knjige »Medicina brez človečnosti«, pa je razvidno, da je bil Walter Neff glavna obremenilna priča na povojnih procesih zoper nacistične zdravnike, ki so organizirali in opravljali zločinske poskuse na internirancih v nemških koncentracijskih taboriščih. Imena Kuchner v vsej razpoložljivi literaturi ni moč zaslediti. Navedeni novi dokazi torej upravičujejo sklep, da je obnova kazenskega postopka tudi glede tega dela krivdoreka utemeljena.

k točkama 1) in 2) krivdoreka

Tudi ta del odločbe o krivdi se opira le na Puflerjeve izpovedbe, ki pa niti niso bile dosledne, saj jih je zlasti na glavni obravnavi obsojenec bistveno spremenil oziroma preklical. O vrednosti samoobremenjevanj obsojencev je bila navedena ustrez-

na ocena že v prejšnjih poglavjih obrazložitve tega sklepa. Glede agenturne povezave med Puflerjem ter Barletom in Diehlom pa veljajo razlogi, ki so bili navedeni že zgoraj, vendar je treba tudi na tem mestu poudariti, da se obsojenčevo kaznivo delovanje v času po osvoboditvi (konkretno v letu 1946) povezuje z zaključkom, da je bil Pufler agent gestapa že pred vojno in med okupacijo. Če se v luči novih dokazov in na podlagi njih ugotovljenih dejstvev pravkar omenjena konstrukcija podre, postanejo vsaj vprašljive tudi tiste točke krivdoreka, ki se nanašajo na kazniva dejanja iz obdobja po osvoboditvi.

k toči 3) krivdoreka

Janko Pufler je bil spoznan za krivega: a) da je kot delegat oziroma direktor Steklarne v Hrastniku sprejel v službo na odgovorna mesta v tovarni škodljive elemente; b) da kljub izdanim navodilom Ministrstva za industrijo in rudarstvo LRS ni zavaroval načrtov in drugih gospodarskih podatkov, temveč jih je držal doma; c) da je organiziral diverzijo v steklarni, ko je oktobra 1946 napeljal soobs. Jožeta Benegalijo, da je proti obljubljeni denarni nagradi povzročil požar, zaradi katerega je nastala precejšnja škoda oziroma zastoj v proizvodnji, vse to pa naj bi obs. Janko Pufler storil kot bivši gestapovski agent.

Ko razčljenjuje ta del odločbe o krivdi, javni tožilec poudarja, da po njegovem mnenju zgoraj opisane obdolžitve niso dokazane. V zvezi s tem je v obnovitvenem predlogu podrobno obdelan zagovor obs. Janka Puflerja, ne le v postopku pred vojaškim sodiščem, ampak tudi v postopku, ki je predhodno tekel pred Okrožnim sodiščem v Celju pod opr. štev. Ko 132/47 in v katerem je bila prvostopna obsodilna sodba – po le-tej je bil Pufler zaradi požara v hrastniški steklarni spoznan za krivega in obsojen na smrt – v pritožbenem postopku na Vrhovnem sodišču LRS razveljavljena. Javni tožilec prav tako podrobno analizira zagovor soobs. Jožeta Benegalije ter rezultate soočenj med Puflerjem in Benegalijo. Končno tožilčev predlog opozarja še na izjave prič, ki so bile navedene že pri obsojencih Diehlu, Oswaldu in Barletu in na podlagi katerih bi se moglo sklepati na pozitivno oceno Puflerjevega zadržanja v nemškem koncentracijskem taborišču, kar nedvomno ni nepomembno tudi za presojo njegovega delovanja v času po osvoboditvi.

Glede posameznih faktov javni tožilec v predlogu poudarja še naslednje, deloma nove okoliščine:

Z zbranim dokaznim gradivom ni potrjeno, da bi bili Tea Jugovič, Karel Savrič in Franc Vračun (drugi v opisu dejanja pod 3 a) poimensko niso navedeni) škodljivski elementi. V času, ko je obs. Janko Pufler vodil tovarno stekla v Hrastniku, je bila tam nastavljena le Jugovičeva, za katero se je naknadno zvedelo, da je žena bivšega ustaša, zaradi česar jo je Pufler takoj odpustil iz službe, druga dva pa sta delala v tovarni že pred Puflerjevim prihodom. Dejavnost, ki je inkriminirana pod točko 3 b), bi se po takratnih in sedanjih predpisih mogla opredeliti le kot disciplinski prekršek, nima pa znakov kaznivega dejanja sabotaže in diverzije. Dejanski vzrok požara, do katerega je prišlo v steklarni Hrastnik ponoči 23. 10. 1946, v rednem postopku ni bil zanesljivo razjasnjen, predvsem zaradi tega, ker v dokaznem postopku niso bile zaslišane priče, na katere je opozorilo Vrhovno sodišče LRS v svojem razveljavitvenem sklepu, in tudi ne izvedenec, ki naj bi pojasnil, kako oziroma iz kakšnih vzrokov je nastal požar. Pravnomočna sodba, zoper katero je neperjena sedanja obnovitvena zahteva, pravkar navedenih vprašanj in dokazov niti ne omenja, zato

je treba osporjena dejstva natančneje preveriti. Priče in izvedenec, katere bi bilo treba zaslišati v zvezi z razveljavitvenim sklepom Vrhovnega sodišča LRS, nedvomno predstavljajo nove dokaze, zaradi katerih je treba dovoliti obnovo postopka tudi glede te točke krivdoreka, saj je očitno, da po nakazani dopolnitvi dokazovanja lahko pride do izreka oprostilne sodbe tudi zaradi kaznivega dejanja pod točko 3 c).

5 - MARTIN PRESTERL

k točki 3 a) krivdoreka

Brez stvarne podlage je ugotovitev pravnomočne sodbe, da je bil obs. Martin Presterl eden glavnih funkcionarjev delovnega urada v taborišču Dachau (Arbeitseinsatz), v Augsburgu pa celo njegov šef. Že po obsojenčevem zagovoru, ki v tem pogledu ni v nasprotju z opisi razmer, kot jih vsebuje razpoložljiva literatura, je moč sklepati, da je Presterl delal v omenjenem uradu kot jetnik in da so to institucijo vodili poimensko znani SS-ovci (Stumpf, Pflaum, ing. Wiede, Wolkmar). Dodatno je treba upoštevati še razloge, ki so bili navedeni v uvodnem delu te obrazložitve, kolikor zadevajo značaj in vlogo Arbeitseinsatza. V zvezi s tem se utegne v ponovnem postopku izkazati kot resnična v predlogu javnega tožilca izražena trditev, da obs. Martin Presterl s tem, ko je v Dachauu urejal in vodil delovno kartoteko, v Augsburgu pa opravljal pisarske posle, ni odločal o pošiljanju internirancev v uničevalna taborišča ali na poskusne postaje, niti ni soodločal pri postavljanju drugih gestapovskih agentov na važna mesta v takoimenovani taboriščni samoupravi.

k točki 3 b) krivdoreka

Obdolžitev, da je Martin Presterl v taborišču organiziral ovaduško in obveščevalno službo ter preko nje ovajal gestapu internirance, ni v sodbi z ničimer podprta in tudi ne konkretizirana. Kolikor se pravnomočna sodba pri tem opira na obsojenčeva »priznanja«, je treba – na podlagi podrobne razčlenitve Presterlovih izpovedb v rednem postopku – dopustiti možnost, da Presterlovo priznanje krivde ni v skladu z materialno resnico. Iz podatkov spisa je namreč razvidno, da je obsojenec večkrat spreminjal svoj zagovor in nekajkrat tudi preklical že dana priznanja. Po drugi strani pa je sebe in druge močno obremenjeval. Tako je izjavil, da je postal agent gestapa že leta 1935, česar niti obtožba ni povzela. Kot pri že doslej obravnavanih obsojencih je tudi pri Martinu Presterlu očitno, da njegovo pripovedovanje o vključitvi v gestapovsko agenturo ni skladno z načinom, kakršnega se je gestapo – po predloženih dokumentih – dosledno posluževal. Da so Presterlova »priznanja« vsaj zelo problematična, sledi tudi iz okoliščine, da je obsojenec – razen sebe – obremenil kot sodelavce in agente gestapa skoraj vsakogar, s katerim je prišel v taborišču v tesnejši stik (skupaj kar 49 oseb), med njimi tudi znane avstrijske komuniste Lauscherja, Tschoffeniga in Freihauta. Ne glede na to pa je že iz njegovih lastnih izpovedb razvidno, da je obsojenec močno pretiraval v opisovanju svojega deleža in pomena, pri čemer se je zapletal celo v protislovja in nesmisle. V obnovljenem postopku bo potrebno vse te okoliščine podrobno preveriti in »ločiti zrno od plevela«, predvsem pa ugotoviti resnično dejansko stanje na podlagi predlaganih novih dokazov, ki se nanašajo na razmere v dachauskem taborišču.

k točki 3 c) krivdoreka

Iz gradiva ni moč sklepati, da bi bil obs. Martin Presterl vodilni funkcionar v

antifašistični organizaciji, saj ni bil niti član komiteja. Že prej je bilo obrazloženo, zakaj je dvomljiva ugotovitev pravnomočne sodbe o tem, da je bila omenjena antifašistična organizacija provokatorska in zgolj sredstvo v rokah gestapa. V zvezi s predloženimi novimi dokazi se utegne v obnovljenem postopku pokazati, da je bila ta organizacija v resnici antifašistična, Presterlovo sodelovanje z njo pa pozitivno.

k točkam 1) ter 2 a), b) in c) krivdoreka

Če se ob upoštevanju predlaganih novih dejstev in dokazov pokaže, da Martin Presterl sploh ni bil gestapovski agent, odpade eden od temeljev, na katerih sloni tudi odločba o krivdi glede kaznivih dejanj, storjenih v povojnem obodbju. Trdnih dokazov za drugačne svoje ugotovitve – razen obsojenčevih priznanj – tudi pravnomočna sodba ne navaja. Enako kritično pripombo je moč postaviti glede obdolžitve, da se je obs. Martin Presterl kmalu po osvoboditvi povezal z vohunskim centrom neke tuje imperialistične države – preko generala Stillfrieda – in nato deloval skupaj z nekaterimi drugimi obsojenci, prav tako bivšimi gestapovskimi agenti proti interesom Jugoslavije. Javni tožilec upravičeno poudarja, da je v tem delu krivdoreka dosti nesmislov, od uporabljenih gesel do konkretnih opisov vohunske dejavnosti, česar si v najboljšem primeru ni moč razložiti drugače kot z bujno Presterlovo fantazijo. Vohunsko delovanje, kot ga je sam Presterl opisoval v rednem postopku, je tudi zelo diletantsko. Vse Presterlovo samoobremenjevanje je močno nenavadno in že zato neprepričljivo. Pravkar navedeno mnenje, izraženo v predlogu javnega tožilca za obnovo kazenskega postopka, se opira na podrobno razčlenitev obsojenčevega zagovora, kolikor zadeva tri Presterlova potovanja v Jugoslavijo, in stike, ki naj bi jih ob tem imel. Nujno je, da se v obnovljenem postopku dejansko stanje glede inkriminiranih dejanj pod točkama 1) in 2) krivdoreka temeljito pretrese in razčisti, upoštevajoč pri tem že uvodoma našteta nova dejstva in predlagane nove dokaze. V zvezi s tem bo treba oceniti tudi izpovedbo soobs. Hildegarde Hahnove, bivše Presterlove zaročenke, iz katere bi se moglo zaključiti, da je Martin Presterl v Dachauu marsikomu rešil življenje. Ocena obsojenčevega delovanja in obnašanja med dolgoletnim bivanjem v nemškem koncentracijskem taborišču lahko bistveno pripomore tudi k pravilni ugotovitvi njegove dejanske povojne aktivnosti in usmerjenosti.

6 – BORIS dr. ing. KRAJNC

k točkama 4) in 5) krivdoreka

V luči že večkrat omenjenih novih dejstev in dokazov o pridobivanju agentov za gestapo nima Krajnčevo samoobremenjevanje, češ da je februarja 1942 prostovoljno pristal na sodelovanje z gestapom in podpisal ustrezno izjavo, nobene dokazne vrednosti. Za obdolžitev, da je obs. Boris Krajnc, ko je bil zaprt v Begunjah, kogarkoli ovadil, ni v spisu nobenih dokazov. Iz Krajnčevega opisa zasliševanj v Begunjah in iz izpovedb Alojza Pukšiča je razvidno, da je o zbiranju prispevkov za Osvobodilno fronto prvi spregovoril Pukšič, ki je bil nato izpuščen, Krajnc pa odpeljan v Dachau. V zvezi s tem in pa ob upoštevanju podatkov kazenskega spisa Okrožnega sodišča v Ljubljani, opr. štev. K 349/48, je očitno, da je jeseniško organizacijo OF, med drugim tudi Jožeta Robiča, ki je bil kasneje ustreljen kot talec, izdal Alojz Pukšič, ki je bil zaradi tega v citirani kazenski zadevi tudi obsojen na kazen 20 let odvzema prostosti s prisilnim delom. V obravnavanem primeru pa je

pravnomočna sodba naprtila Borisu Krajncu, da je izdal Pukšiča in Robiča ter da je s tem posredno povzročil Robičevo ustrelitev. Citirani spis Okrožnega sodišča v Ljubljani predstavlja nov dokaz, ki upravičuje obnovo postopka v tej točki krivdoreka.

k točki 6) krivdoreka

To dejanje naj bi bilo storjenio v obdobju, ko je bil Boris Krajnc zaprt v Dachauu, kjer naj bi kot eden glavnih gestapovskih agentov sodeloval z Martinom Presterlom im mu dajal poročila o sointernirancih ter delal v provokatorski antifašistični organizaciji. Da ne bo nepotrebnega ponavljanja, se senat vrhovnega sodišča glede te točke sklicuje na že prej navedene razloge in na podlagi njih napravljeno kritično oceno zaključkov pravnomočne sodbe. Javni tožilec ob tem prepričljivo zatrjuje, da tudi razčlenitev Krajnčevih priznanj in samoobremenjevanj privede do enakega rezultata, zlasti če je povezana s kritično oceno zagovorov soobsojencev Oswalda in Presterla.

k točki 7) krivdoreka

V zvezi z očitkom, da je obs. Boris Krajnc »sodeloval pri zločinskih poskusih dr. Rascherja in dr. Plöttnerja«, je važno časovno obdobje, v katerem so se posamezni poskusi izvajali. Ta dejstva so bila v rednem postopku povsem zanemarjena.

Krajnc je kot kemik prišel na Rascherjevo poskusno postajo sredi januarja 1943 in se po lastnih navedbah ukvarjal s kemično analizo krvnih vzorcev, včasih tudi meril temperaturo poskusnih oseb, pozneje pa sodeloval pri izdelavi pektinskih preparatov za hitrejše strjevanje krvi. Iz literature, ki je bila navedena že zgoraj, je razvidno, da se od srede leta 1943 najbolj nevarni poskusi (z ohlajevanjem oziroma z zmanjšanjem zračnega pritiska) v Dachauu niso več izvajali, kar potrjujejo dr. Bláha, Kautsky, Shirer ter Mitscherlich in dr. Mielke. V obnovljenem postopku bo poleg teh okoliščin treba oceniti tudi dejstvo, da je bil Krajnc na poskusni postaji zaposlen kot jetnik in da tudi potem, ko je bil formalno odpuščen iz taborišča (decembra 1943), ni bil svoboden človek, ampak je veljal zanj režim razmeroma ostre konfinacije z vsemi omejitvami, ki so pri tem običajne. Razmere v zvezi s tem je najbolj konkretno opisal sam obsojenec v pismih svoji materi, ki jih javni tožilec predlaga kot nov dokaz. Tudi kot konfiniranec je imel obs. Krajnc status jetnika in ostal v Dachauu do novembra 1944, v zvezi s čimer je bil obsojen, da je navedenega datuma »aktivno sodeloval pri zločinskih poskusih dr. Rascherja in dr. Plöttnerja«, čeprav je po prej povedanem očitno, da vsaj od srede 1943 dalje imenovani SS-ovski zdravniki niso več izvajali za življenje internirancev nevarnih poskusov. V rednem postopku se ni preverjalo, ali in v kakšnem obsegu so na poskusni postaji zaposleni jetniki uspevali v svojih naporih, da humanizirajo poskuse in da rešujejo življenja posameznih poskusnih oseb, o čemer govori tudi sam Krajnc v svojem zagovoru, ko omenja svoje razgovore s takratnim kapom Jaukom in ko zatrjuje, da je po pobegu iz Dachua in vstopu v NOV podal ustrezno pismeno poročilo Pokrajinskemu odboru OF za Gorenjsko. Javni tožilec predlaga, da se glede teh okoliščin zasliši kot priča dr. Miha Potočnik in da se v arhivih po možnosti najde Krajnčevo poročilo iz leta 1944, če bi se na ta način obsojenčev zagovor mogel vsestransko preveriti.

k točki 8) krivdoreka

Glede obdolžitve, da je bil obs. Boris Krajnc agent gestapa, ki je na poskusno

postajo pritegnil še druge gestapovske agente (Milana Stepišnika, Karla Barleta in druge), pravnomočna sodba nima nobenih konkretnih razlogov. Zaključek, da je bil kot agent poslan v partizane, pa je neprepričljiv, saj bi bilo v tem primeru odveč, da si Krajnc sam priskrbi potrebne potne listine in zveze. Enkratni dopust in vrnitev Krajnca v taborišče Dachau po mnenju javnega tožilca ne moreta biti sumljiva, v ničemer pa – glede na opise takih primerov v razpoložljivi literaturi – ne potrjujeta domneve, da je bil obsojenec že samo zaradi tega gestapovski agent. Kolikor je obs. Krajnc z odhodom v partizane odlašal, je njegovo ravnanje sicer moč opredeliti kot oportunizem, kar pa je seveda čisto nekaj drugega kot gestapovska agentura. Že navedeni novi dokazi naj pripomorejo, da se bo v obnovljenem postopku natančneje, v zvezi s tem pa tudi zanesljiveje pojasnila resnična vloga obs. Borisa Krajnca v času, ko je bil zaprt v taborišču Dachau, in njegova odgovornost za dejanja ali opustitve, ki so zajete v opisu inkriminiranega dejanja.

k točki 1) krivdoreka

Trditev, da je obs. Boris Krajnc po osvoboditvi napisal in oddal lažno biografijo, v sodbi z ničimer ni konkretizirana. Kot pri drugih zgoraj obravnavanih obsojencih, se tudi glede Krajnca njemu očitana povojna kazniva dejavnost povezuje z zaključkom, da je bil že med okupacijo agent gestapa. Zato je pravilna razsoja nedvomno odvisna predvsem od rezultatov, ki jih bo obnovljeni postopek dal glede tega vprašanja. Podobni pomisleki veljajo za ugotovitev pravnomočne sodbe, da je obs. Boris Krajnc protežiral in s pomočjo pozitivnih karakteristik spravil na odgovorna mesta druge gestapovske agente (Stepišnika, Puflerja in Barleta), čeprav v sodbi za tak zaključek ni naveden noben konkretni dokaz.

k točkama 2) in 3) krivdoreka

Povezava, ki naj bi jo obs. Boris Krajnc imel in vzdrževal s tujo obveščevalno službo, je vsekakor skonstruirana, vsebina inkriminiranih vohunskih poročil pa sploh ni konkretizirana. Že ti pomisleki narekujejo, da se v ponovnem postopku objektivno razišče in oceni tudi Krajnčeva povojna aktivnost. V zvezi s tem je vsekakor važno, kaj o Borisu Krajncu kot človeku in znanstveniku, pa tudi o njegovi politični usmerjenosti lahko povedo predlagane nove priče: dr. František Bláha, Ivan Čelesnik, dr. Franta Mis, Jernej in Miha Pirnat, Ignac Repovž, Simon Režek, dr. ing. Dušan Štucin, mgr. Bojan Držaj in dr. Tibor Škerlak. Iz istih razlogov bo treba v dokazne svrhe oceniti pisma, ki jih je Krajnc v letih 1943 in 1944 pisal iz Dachaua svoji materi. Po vsem tem utegne sodišče priti do drugačnih ugotovitev in zaključkov v primerjavi s tistimi, ki jih vsebuje pravnomočna sodba.

7 – MILAN ing. STEPIŠNIK

k točkama 6) in 7) krivdoreka

Kot pri drugih doslej obravnavanih obsojencih je tudi pri Milanu Stepišniku osnovno vprašanje, ali je bil v resnici agent gestapa, za kar naj bi podpisal prvo obvezo že aprila 1941 v Mariboru, v decembru 1943 pa naj bi bil v zvezi s tem poslan v koncentracijsko taborišče Dachau na prešolanje. Javni tožilec v obnovitvenem predlogu ob izpodbijanju tega dela odločbe o krivdi opozarja na vrsto novih okoliščin in dokazov, ki lahko odločilno pripomorejo k razčiščenju zadeve. Predvsem bi bilo treba zaslišati Ančko Kramarjevo, ki je bila leta 1947 zaposlena pri jugoslovan-

ski vojaški misiji v Berlinu in ki je prva obdolžila Stepišnika, da je gestapovec iz časa okupacije. V rednem postopku je bila na razpolago samo pismena izjava Kramarjeve, ki pa enako kot izjava Lili Krausove, takratne sekretarke osnovne partijske organizacije pri omenjeni misiji, niti ne vsebuje negativnih mnenj glede obs. Milana Stepišnika. Očitno je, da stvari v rednem postopku že po doslej povedanem niso bile do kraja razčiščene. V zvezi s Stepišnikovimi napori, da bi se rešil preselitve v Srbijo, in z njegovo skorajšnjo vrnitvijo iz Srbije v Slovenijo (v Ljubljano) predlog javnega tožilca izraža mnenje, da v teh okoliščinah ni zazreti nič sumljivega, zlasti pa iz navedenih dejstev še ni moč sklepati na gestapovsko agenturo. Sicer pa je možno vse to preveriti z zaslišanjem prič, ki so bile skupaj s Stepišnikom zaprte v Mariboru ali pa potem tudi preseljene v Srbijo (Šegula, dr. Furlan, dr. Ivo Dougan, ing. Pavle Žaucer, prof. Špendal, Ciril Hočevar in dr. Mirko Černič) in ki bi nevomno lahko opisale, kako se je Stepišnik takrat obnašal. Končno pa je tudi na podlagi razčlenitve obsojenčevega zagovora treba izraziti resne pomisleke glede zanesljivosti ugotovitve pravnomočne sodbe v zvezi z zgoraj označenim delom krivdoreka. Obs. Milan Stepišnik je namreč že med preiskavo svoja priznanja večkrat preklical, na glavni obravnavi pa se je zagovarjal dokaj zmedeno in nelogično, tako da ni jasno, pri katerih izpovedbah iz preiskave je tedaj vztrajal. Njegovo »priznanje« o podpisu obveze za sodelovanje z gestapom je v očitnem nasprotju z novimi podatki o načinu, ki se ga je gestapo ob takih prilikah posluževal in o čemer je bila navedena vrsta podrobnih podatkov že v prejšnjih poglavjih te obrazložitve. Nerazumljiva je nadalje v rednem postopku postavljena ugotovitev, da je obs. Milan Stepišnik po odpustu iz dachauskega taborišča ponovno podpisal obvezo kot gestapovski agent, čeprav naj bi v tem svojstvu deloval že od leta 1941 in se celo posebej »šolal« v omenjenem taborišču. Iz celotnega dokaznega gradiva sploh ni jasno, kaj naj bi obs. Milan Stepišnik v času okupacije delal kot gestapovski agent. To v sodbi tudi z ničimer ni konkretizirano, zlasti pa ni ugotovljeno, koga naj bi ovadil gestapu.

Za obodbje, ko se je Milan Stepišnik nahajal v Dachauu, je prav tako vprašljivo, ali je dokazno gradivo, ki ga je imelo sodišče na razpolago v rednem postopku, vključno z obsojenčevimi »priznanji«, zanesljiva podlaga za zaključek o gestapovski agenturi, v katero naj bi bili preko Stepišnika vključeni poleg nekaterih drugih obsojencev (na primer Borisa Krajnca) tudi številni drugi interniranci, med njimi znani slovenski zdravniki, kulturni delavci itd.

O primerih odpustov jetnikov iz koncentracijskih taborišč obširno govore avtorji del, v katerih so opisane razmere, ki so vladale ne le v Dachauu, ampak tudi v drugih nemških taboriščih. V luči teh novih dejstev seveda ni podlage za sklepanje, da so bili dopustov ali odpustov deležni samo tisti interniranci, ki so bili agenti gestapa. Isto velja tudi za Stepišnikove opise razmeroma »dobrega življenja« v taborišču, kot so razvidni iz takratnih obsojenčevih pisem domačim.

Vsi ti razlogi, ki se opirajo na nove okoliščine in dokaze, utegnejo v ponovnem postopku privesti do povsem drugačnih ugotovitev glede Stepišnikovega medvojnega zadržanja in delovanja, kot pa se mu je očitalo v rednem postopku.

k točki 8) krivdoreka

O kazenski odgovornosti jetnikov, ki so delali na poskusnih postajah, je bil govor že v prvem delu obrazložitve tega sklepa. Tam navedeni razlogi veljajo tudi za obs. Milana Stepišnika, glede katerega v pravnomočni sodbi sploh ni precizirano,

pri kakšnih poskusih in v katerem obdobju je sodeloval. Po podatkih spisa naj bi šlo v zvezi s tem za preizkušanje pektinskih preparatov, ki pa nedvomno ni imelo tako škodljivih posledic kakor nekateri drugi poskusi, ki so se v Dachauu izvajali v času, ko Stepišnika še ni bilo tam. Zato tudi glede obs. Milana Stepišnika smiselno veljajo že zgoraj navedeni razlogi, ki upravičujejo obnovo postopka, v zvezi s čimer je treba dodatno le še pripomniti, da tudi Stepišnikov odpust iz taborišča oziroma njegovo delo na poskusni postaji, za kar je prejemal določeno plačo, ne utemeljuje zaključka, da je s tem storil kaznivo dejanje vojnega zločinstva.

k točki 1) krivdoreka

Povojno agentsko delovanje obs. Milana Stepišnika – kot pri drugih obsojencih – temelji na trditvi, da gre za bivšega agenta gestapa, edini dokaz za agentske povezave pa so Stepišnikova samoobremenjevanja. Če bi bilo v teh »priznanjih« kaj resnice, bi se povezave ne vzpostavljale s citiranjem odlomkov iz obveznostne izjave, dane med okupacijo, ampak s pomočjo šifre, katero je imel vsak agent. Že na podlagi kritične ocene obsojenčevih »priznanj« se utegne pokazati, da pripovedi o vzpostavitvi stikov z agenti tuje obveščevalne službe nimajo nobene realne podlage. Značilno pa je, da niti v enem primeru, niti glede ostalih obsojencev, teh tujih agentov v rednem postopku niso niti poskušali identificirati, čeprav bi bile s tem najtrdneje dokazane trditve obtožbe.

k točkama 2) in 3) krivdoreka

Če bi se v obnovljenem postopku ugotovilo, da Milan Stepišnik ni bil agent gestapa, s tem pade tudi podlaga za obdolžitev, da je po osvoboditvi nadaljeval škodljivsko dejavnost kot agent tuje obveščevalne službe, s katere predstavniki naj bi med drugim navezal stike med bivanjem v Nemčiji, kamor je bil poslan kot strokovnjak v okviru neke jugoslovanske misije za reparacije. Z ničimer ni dokazano, da bi Stepišnik v omenjenem obdobju sodeloval z neko tujo obveščevalno službo. Če se je med večmesečno odsotnostjo zanimal za stanje v tovarni »Impol« v Slovenski Bistrici, katere direktor je bil, iz tega še ni moč sklepati na obsojenčevo vohunsko aktivnost. V zvezi s tem se tožilčev predlog sklicuje na nov dokaz, to je na Stepišnikovo pismo ženi z dne 10. 11. 1946, iz katerega sta razvidni Stepišnikova skrb za nemoteno proizvodnjo v tovarni »Impol« in njegova želja, da bi se lahko čimprej vrnil k svoji družini.

k točki 4) krivdoreka

Vprašanje kazenske odgovornosti obs. Milana Stepišnika za inkriminirano sabotažo v tovarni »Impol« v rednem postopku ni bilo zanesljivo razčiščeno. V zvezi s tem predlog javnega tožilca uveljavlja tele nove okoliščine oziroma ponuja naslednje nove dokaze:

k točki a): Sestavo mase za oblogo peči je določil neki profesor Mikulić (ali Nikolić) iz Zagreba, ki pa v rednem postopku ni bil zaslišan niti kot priča niti kot izvedenec. Odgovornost ing. Hodnika, tedanjega tehničnega vodje v tovarni »Impol«, ki je po lastni izjavi dajal navodila za pripravo oblog, ni bila popolnoma pojasnjena. Nova dokaza, s pomočjo katerih bi se mogla zadeva razčistiti, sta še nepodpisano tehnično poročilo z dne 8. 2. 1947 in zaslišanje izvedenca strokovnjaka. S predlaganimi dodatnimi dokazi bi se verjetno moglo ugotoviti, kaj je povzročilo v izreku

pravnomočne sodbe opisano škodljivo posledico in kdo nosi v tem pogledu odgovornost, zlasti pa še, ali ne gre samo za malomarno ravnanje ali celo za naključje.

k točki b): O izdelovanju medeninaste mase (oziroma o dodatku magnezija k tej masi) obremenilne priče (Konrad Pristovnik, Rudolf Šlatav) formalno niso bile zaslišane, nedvomno pa tudi nimajo ustreznega strokovnega znanja. Tudi v tem primeru zadeve brez pomoči izvedenca ne bo moč zanesljivo razčistiti.

k točki c): Sodba se z obliko obsojenčeve krivde ne ukvarja, čeprav je vsaj dvomljivo, ali je slabosti in pomanjkljivosti v vodenju tovarne moč pripisati obsojenčevemu naklepnemu ravnanju, kar je eden od bistvenih znakov kaznivega dejanja sabotaže. Prav tako ni obrazložen nadaljnji element inkriminiranega dejanja, ki zahteva, da storilec izvaja sabotažo s kontrarevolucionarnim namenom. Vse te elemente pravnomočna sodba predpostavlja, brž ko je ugotovila, da je bil obs. Milan Stepišnik gestapovski agent oziroma vohun tuje obveščevalne službe.

k točki č): Krivda obs. Milana Stepišnika za škodo v zvezi z izdelavo medenine za potrebe vojno tehničnih izdelkov v pravnomočni sodbi ni obrazložena, zlasti pa ni pojasnjeno, kaj je bil dejanski vzrok opisanih težav. Ni izključena možnost, da so težave v proizvodnji nastale v zvezi s težnjami, da se čimbolj poveča produkcija, ne pa zaradi obsojenčevega protirevolucionarnega delovanja.

Zadržanje in aktivnost obs. Milana Stepišnika v obdobju po osvoboditvi se ne more obravnavati ločeno od njegove dejavnosti in usmerjenosti v času okupacije. V tem pogledu je poleg prič, navedenih že pri obs. Branku Diehlu, ki lahko potrdijo, da obnašanje Milana Stepišnika v Dachauu ni bilo negativno, pomembno tudi Stepišnikovo zadržanje na nekem športnem tekmovanju septembra 1941 v Italiji, kar je potrjeno s fotografijo, ki je priložena obnovitvenemu predlogu.

k točki 5) krivdoreka

Mreža agentov, s katero naj bi se po osvoboditvi povezal obs. Milan Stepišnik in v kateri naj bi bili Branko Diehl, Boris Krajnc, Vlasto Kopač in drugi, je po že prej navedenih razlogih vsaj vprašljiva. Če imenovani niso bili agenti gestapa, se Stepišnik z njimi v takem svojstvu tudi ni mogel povezati. Pomembno je novo dejstvo, da je bil kazenski postopek zoper Vlasta Kopača že obnovljen in nato ustavljen. V ostalem pa tudi ne drži, da bi »prikrivanje zločinskega in agenturnega delovanja iz časa okupacije« pomenilo storitev kaznivega dejanja. Za karakteristike, ki so jih druge osebe dale o Stepišniku, le-ta ne more odgovarjati.

Po zgoraj obrazloženem je očitno, da v tej točki krivdoreka opisana dejavnost sploh ne zajema bistvenih znakov inkriminiranega kaznivega dejanja.

8 – VLADIMIR LIČEN

k točki 3 a) in b) krivdoreka

Vsebina obsojenčeve izjave, s katero naj bi pristal na sodelovanje z gestapom, je v bistvu enaka (to je nekakšna izjava o lojalnosti do nemškega rajha) kot že pri doslej obravnavanih obsojencih, torej tudi v nasprotju s postopkom, ki ga je gestapo – po predloženih dokumentih – uporabljal pri pridobivanju svojih agentov. Sicer pa je o vsem tem Vladimir Ličen v rednem postopku različno izpovedoval. V pravnomočni sodbi ni najti ustrezne ocene različnih obsojenčevih izpovedb. Zaradi popolnejšega razčiščenja tega primera bo vsekakor treba zaslišati predlagano novo pričo Miroslava Pavlico, ki se je skupaj z Ličnom vračal oktobra 1943 iz vojnega

ujetništva v Italiji, nakar so ju Nemci v Trstu prijeli in čez nekaj časa poslali v Dachau. Ob tem ni treba ponavljati že zgoraj navedenih razlogov o neprepričljivosti sodbine ugotovitve, češ da so bili obsojenci potem, ko so pristali na sodelovanje v gestapovski agenturi, poslani na prevzgojo v koncentracijsko taborišče. Zadržanje Vladimira Lična v taborišču in njegov odpust iz Dachaua še ne dokazujeta, da je bil gestapovski agent. Sicer pa je Ličen – že po ugotovitvi pravnomočne sodbe – dobil le nalogo, da organizira bakteriološki laboratorij v okviru bolnice, ne da bi to nalogo tudi realiziral. V čem naj bi bilo delovanje obsojenca na škodo drugih internirancev, v sodbi ni precizirano. Odločba o krivdi obs. Lična se očitno opira na stališče, da so bili vsi v taboriščni bolnici zaposleni jetniki soodgovorni za vojna zločinstva, ki so se tam dogajala. Ker drugih dokazov, razen obsojenčevega »priznanja«, za tako odločitev sodba ne navaja, je bilo treba ob upoštevanju že uvodoma nanizanih razlogov dovoliti obnovo kazenskega postopka zoper obs. Vladimira Lična glede zgoraj omenjenih kaznivih dejanj.

k točki 3 c) krivdoreka

Ko je bil obs. Vladimir Ličen leta 1944 odpuščen iz taborišča Dachau, se je zaposlil v tovarni kvasa v Celovcu, kjer je bil tehnični vodja dr. Iglauer. Za ugotovitev pravnomočne sodbe, da je bil dr. Iglauer eksponent gestapa in da mu je kot takšnemu obs. Ličen dajal poročila o zadržanju delavcev, ni v spisu nobenih dokazov. Sicer pa tudi v tej točki opisane naloge, katere naj bi Ličen opravljal za dr. Iglauerja, za »prešolanega agenta gestapa« niso posebno zanimive. Ta del odločbe o krivdi je vsekakor treba ocenjevati z vidika konstrukcije celotne obtožbe, ki je slonela na domnevi, da je obs. Vladimir Ličen že okotbra 1943 v Trstu pristal na sodelovanje z gestapom in da je nato svojo škodljivsko protiljudsko dejavnost nadaljeval ne le med vojno, ampak tudi še po osvoboditvi. Zakaj je navedena konstrukcija vsaj vprašljiva, je bilo povedano že zgoraj.

k točkama 1) in 2) krivdoreka

Nedokazana je v sodbi navedena domneva, da je bil ing. Mirko Pibernik agent tuje obveščevalne službe. V zvezi s tem je tudi dvomljiv nadaljnji zaključek, da sta bila Ličen in Pibernik od avgusta 1945 dalje povezana kot sovražna agenta, ki sta bila za takšno delo izšolana že med okupacijo. Sodba nima glede teh ugotovitev nobenih konkretnih dokazov.

Sabotaže oziroma diverzije, ki so opisane v sodbinem izreku pod 2 a) in b), v rednem postopku niso bile dovolj temeljito raziskane. Ob predpostavki, da je bil Vladimir Ličen agent tuje obveščevalne službe, so bile vse težave v tovarni lakov v Medvodah, kjer je bil Ličen direktor, opredeljene kot načrtno škodljivstvo, naklepna diverzija ali sistematična sabotaža, ne da bi se s strokovnega stališča preverilo, kaj je v resnici povzročilo požar v tovarni dne 3. 10. 1947 (v zvezi z izvedeno novo metodo predelave ricinusovega olja) in kakšne so bile dejanske možnosti za nabavo potrebnih surovin (v zvezi z izvrševanjem postavljenega proizvodnega načrta).

Novi dokazi, ki jih javni tožilec predlaga glede tega dela odločbe o krivdi, so: Ličnova (nedatirana) vloga upravi kemične industrije pri Ministrstvu za industrijo in rudarstvoo LRS (glede izboljšanja tehnoloških postopkov za predelavo ricinusovega olja); zaslišanje ustreznega strokovnjaka kot izvedenca; zaslišanje prič Filipa Jenka, Alojza Narobeta, Franca Okršlarja, Tugomira Wuta in Ivana Založnika, ki

na glavni obravnavi niso bili zaslišani, nedvomno pa bi mogli pojasniti pomembne okoliščine v zvezi s požarom v tovarni lakov v Medvodah; dokumentacijo o priznanjih, ki jih je Vladimir Ličen dobival za svoje pozitivno in iznajditeljsko delo v tovarni (članek v »Ljudski pravici« z dne 1. 5. 1947); spis zoper ing. Borisa Fakina, opr. štev. I Kr 9/71, glede katerega je bil kazenski postopek že obnovljen in nato ustavljen; zaslišanje prič Miroslava Pavlice in Valentina Hartmana, ki lahko izpovesta o Ličnovem obnašanju med okupacijo. Po nakazani dopolnitvi dokaznega postopka se utegne pokazati, da v obravnavanem primeru ne gre za kaznivo dejavnost, ki bi se mogla podrediti pod določbe zakona o kaznivih dejanjih zoper ljudstvo in državo, zlasti še, ker je že po dosedanjem dokaznem gradivu zelo dvomljivo, ali je Vladimiru Ličnu sploh moč očitati krivdo v obiliki naklepa (dolus coloratus).

9 – PAUL GASSER

k točki 2 krivdoreka

Podpis obveze za sodelovanje z gestapom je obs. Paul Gasser priznal šele pri 22. zaslišanju v preiskavi. Vsebina izjave, kot izhaja iz tega obsojenčevega priznanja, bi se mogla opredeliti le kot lojalnostna izjava, ne pa kot vključitev v mrežo gestapovskih agentov, zato tudi zanjo veljajo vse že zgoraj navedene pripombe in ocene. Sicer pa tudi razčlenitev Gasserjevih »priznanj« v preiskavi in na glavni obravnavi dovolj zgovorno pokaže, da tem izpovedbam ni moč pripisati nobene dokazne vrednosti. Obdolžitev, da je bil Paul Gasser gestapovski agent, sloni samo na domnevah.

k točki 3) krivdoreka

Ta del odločbe o krivdi sestoji iz 7 faktov, nanaša pa se na obdobje, ko je bil obs. Paul Gasser zaprt v koncentracijskem taborišču Dachau od marca 1942 do osvoboditve v maju 1945. Zakaj na obsojenčevih »priznanjih« ni moč graditi ničesar, je bilo pojasnjeno že zgoraj. Zaslišane priče so potrdile le majhen del inkriminiranega dejanja (pod točko 3 e), glede katerega – kot je razvidno iz izreka tega sklepa – javni tožilec ni predlagal obnove kazenskega postopka. Vse druge obdolžitve, ki so opisane v točki 3), so vsaj dvomljive, v ponovnem postopku pa se utegne izkazati, da sploh niso utemeljene, zlasti ko bodo zaslišane nove priče dr. Venčeslav Arko, Franc Likar, Ciril Lilek in Josip Vrabec.

Po izpovedbah prič Josipa Ančika in Boruta Režka je potrjeno, da je Paul Gasser kot bolniški strežnik (Revierpfleger) v taborišču bolnici »zahteval od bolnikov točno pridržavanje in izpolnjevanje povelj taborišče komande, postopal z bolniki zelo surovo, jih pretepal in jim nalagal razne kazni«. Deloma je takšno Gasserjevo ravnanje potrdil tudi dr. Lojze Korsika. Glede tega dela odločbe o krivdi – v skladu s tožilčevim predlogom – obnova postopka ni bila dovoljena.

Nobena priča pa obs. Paula Gasserja ne obremenjuje, da bi »namerno taborišči komandi izročal bolnike za uničevanje in da bi bil na ta način sokriv smrti najmanj 48 bolnikov«, kar je inkriminirano v nadaljnjem opisu dejanja pod točko 3 e) krivdoreka. Po predlogu javnega tožilca je bilo dovoliti obnovo samo glede pravkar navedenega zadnjega dela inkriminiranega dejanja, h kateremu pa je treba – po logični interpretaciji tožilčevega predloga – dodati tudi očitek, da je Paul Gasser to dejanje storil »kot gestapovski agent, ki je marljivo in dosledno izvrševal naloge in navodila gestapa in vojnih zločincev Karla Zimmermanna, Josipa Spiessa, Vastla

Wrulicha in drugih«. Utemeljenost takšne razlage sledi že iz tožilčevega obnovitvenega predloga, ki nedvoumno zajema tudi preambulo k točki 3) krivdoreka, v kateri je med drugim rečeno, da je Paul Gasser vsa, pod točkami a) do f) opisana dejanja storil »kot agent gestapa na lastno pobudo ali po naročilu predpostavljenih vojnih zločincev«.

V zvezi s točko 3 f) je treba posebej poudariti, da brošura »Dachau«, ki jo je Paul Gasser napisal po končani vojni, ne vsebuje nič lažnivega. Zato drugačne ugotovitve pravnomočne sodbe niso sprejemljive. Takšna ocena se sklada z opisi razmer v nemških koncentracijskih taboriščih (in tudi v Dachauu), ki jih vsebujejo uvodoma citirana dela različnih avtorjev. Ne glede na to pa tudi v primeru, če bi Gasser v svoji brošuri napisal kaj neresničnega, s tem še ne bi storil kaznivega dejanja vojnega zločinstva iz čl. 3, točka 3 ZKLD. Kot nove dokaze bo v tem primeru treba upoštevati – poleg že prej navedenih – še pismo J. Mottota iz Francije in izjavo dr. Františka Bláhe. Očitno nesmiseln pa je očitek oziroma zaključek pravnomočne sodbe, da je Paul Gasser prikrival in ščitil vojne zločince in gestapovce, ko pa jih je v svoji brošuri poimensko navedel, iz drugih podatkov v spisu pa je moč posneti, da je po osvoboditvi imel precejšnje težave zaradi svoje borbe proti notornim vojnim zločincem. V dokazne svrhe bo v zvezi s tem moč uporabiti Gasserjevo pismo Josipu Ančiku (dne 6. 3. 1946) in pismo Branku Diehlu (z dne 24. 10. 1947), kakor tudi pismo, ki ga je po obsodbi poslala sodišču Elisabeth Metzinger in v katerem je izraženo zadovoljstvo, da je bil »poklicni morilec Paul Gasser kaznovan, saj je tudi Metzingerjevo obtožil kot nacistko, zaradi česar je bila nekaj dni zaprta«.

k točki 1) krivdoreka

Konstrukcija odločbe o Gasserjevi krivdi, kolikor se nanaša na njegovo povojno kaznivo dejavnost, je v osnovi zgrešena, saj temelji na predpostavki, da je bil Paul Gasser gestapovski agent že med vojno, če ne že prej. V sodbi pa sploh ni konkretizirano, kakšne vohunske podatke naj bi Gasser zbiral. Samo iz dejstva, da je po osvoboditvi obiskal Jugoslavijo, pač še ni mogoče sklepati na njegovo vohunsko aktivnost. V obnovljenem postopku bo zato treba natančno pretresti Gasserjeva »priznanja« ter preveriti vse tiste okoliščine, na podlagi katerih je pravnomočna sodba zaključila, da je dokazana obsojenčeva krivda (od Gasserjevih navedb o poklicu, preko stikov z Ančikom in Diehlom do obiska taborišča vojnih ujetnikov v Ljubljani itd.). Pri stanju stvari, kot je razvidno iz pravnomočne sodbe, pa je obdolžitev Paula Gasserja zaradi povojne kaznive dejavnosti povsem nejasna in nedognana.

10 – HILDEGARDE HAHN

k točki 3) krivdoreka

V čem naj bi bil delež Hahnove pri preselitvi in uničenju 70.000 dunajskih Židov, sodba ne pove, niti ni precizirala oblike obsojenkine udeležbe pri tem dejanju. Vse sloni na obsojenkinem »priznanju«, za katero velja v bistvu vse to, kar je bilo glede dokazne vrednosti samoobremenjevanja obsojencev povedano že v uvodnem delu obrazložitve. Okoliščine, da je obs. Hildegarde Hahn svoja prvotna priznanja preklicala (že v preiskavi, pa tudi na glavni obravnavi), pravnomočna sodba ni ocenila.

Hahnova je bila obsojena, da je obravnavano kaznivo dejanje storila kot agent-

ka gestapa, – ali je to res, bo treba v ponovnem postopku presoditi z vidika predloženih novih dokazov (dokumentacije o pridobivanju agentov s strani gestapa), – ni pa bila obtožena, da je podpisala ustrezno obveznostno izjavo, čeprav je pri nekaterih zaslišanjih to priznala. Ta podrobnost je važna, ker posredno potrjuje v obnovitvenem predlogu izraženo mnenje, da gre tudi pri obs. Hahnovi za skonstruirane obdolžitve.

k točkama 1) in 2) krivdoreka

Ob številnih zaslišanjih v rednem postopku je obs. Hildegarde Hahn svoje izpovedbe – glede očitane ji vohunske dejavnosti v povojnem obdobju – večkrat spreminjala. Vendar so tudi njene izpovedbe, v katerih je krivdo priznavala, polne protislovij. Dokazna vrednost teh »priznanj« je zelo problematična, zlasti če se upoštevajo okoliščine, v katerih ali v zvezi s katerimi so bila dana (provokativno pismo njenega, tedaj prav tako zaprtega zaročenca Presterla itd.). V dokaznem postopku se niso razčistile njene zveze s Pavlom Macunom, domnevnim gestapovskim agentom iz Maribora, čeprav je iz podatkov spisa očitno, da je bilo prav to poznanstvo in srečanje z Macunom v Mariboru neposredni povod za aretacijo Hahnove, kakor tudi Presterla in Derviševića. Javni tožilec v svojem predlogu utemeljeno postavlja vprašanje, ali je moč verjeti zagovoru Hahnove, ko pa je po eni strani očitno, da obsojenki sploh ni jasno, za kakšno vohunsko dejavnost gre (zato je v odgovoru na že omenjeno Presterlovo pismo spraševala, kaj naj glede tega pove), po drugi strani pa se je obremenjevala, da je ona v avgustu 1947 pridobila Martina Presterla za sodelovanje s tujo obveščevalno službo (dočim je Presterl sam priznaval, da je v takšno službo stopil že poleti 1945 na prigovarjanje generala Stillfrieda).

Po vsem tem je predlog za obnovo kazenskega postopka glede obs. Hildegarde Hahnove v celoti utemeljen. V ponovnem postopku bi bilo potrebno zadevo natančneje preveriti, zlasti z vidikov, ki so bili opisani že v uvodnem delu te obrazložitve.

11 – MIRKO KOŠIR

k točki 1) krivdoreka

Obs. Mirko Košir je v rednem postopku priznal dezerterstvo iz NOV in svojo prostovoljno ponudbo za službo gestapu. V zvezi s predlaganimi novimi dokazi pa je to priznanje dvomljive vrednosti. Obnovitveni predlog se sklicuje na literarna dela, ki opisujejo nemško ofenzivo proti NOV Slovenije v pozni jeseni 1943 (v času te ofenzive naj bi Košir dezertiral), in na nove priče, ki doslej še niso bile zaslišane. Razmere v času omenjene ofenzive opisujeta Radko Polič v Zapisih iz osvobodilnega boja in dr. Lojz Kraigher v knjigi »Na robu življenja« (v kateri naj bi bil opisan tudi Mirko Košir s psevdonimom »profesor Čudež«). Kot nove priče pa javni tožilec predlaga Ano Vidmar, Franca in Jožefo Žitko, dr. Ceneta Malovrha in ing. Iva Stojkoviča, s pomočjo katerih naj se natančneje preverijo okoliščine in vzroki, zaradi katerih se je Mirko Košir med ofenzivo zatekel k sorodnikom v okolici Vrhnike, kako je bil tam prijet in kaj se je pozneje z njim dogajalo v Ljubljani, dokler ni bil odpeljan v Dachau.

Glede podpisa obveznostne izjave o sodelovanju z gestapom tudi pri obs. Mirku Koširju veljajo že prej navedeni pomisleki, v luči katerih je treba ugotovitve pravnomočne sodbe dokaj kritično presojati in šele po dopolnitvi dokaznega postopka v predlaganih smereh odločiti o Koširjevi krivdi. Pri tem bo treba oceniti

tudi dejstvo, da je bil Mirko Košir znan predvojni komunist in da ga je kot takega »med grobarje slovenskega naroda« prišteval »Slovenski dom« še v maju 1944, ko je bil Košir »kot gestapovski agent že nekaj mesecev na prešolanju v taborišču Dachau«.

Razmere v Ljubljani so bile v letih 1943 in 1944 nesporno zelo hude, saj se je prav tedaj okrepilo divjanje »črne roke«, pred katerim se je ta ali oni skušal rešiti tudi tako, da se je zatekel k Nemcem. Vse to potrjujeta knjigi »Sveti Urh«, ki jo je napisala Štefanija Ravnikar-Podbevšek, in »Po sledovih črne roke« avtorja Jožeta Vidica. Poleg navedene literature pa javni tožilec kot nov dokaz predlaga zaslišanje obsojenčeve sestre Marije Košir kot priče, kateri je znano zadržanje Mirka Koširja po aretaciji, do katere je prišlo 28. 1. 1944.

Na tem mestu ni treba ponavljati razlogov, ki so bili navedeni že zgoraj, kolikor gre za izpodbijanje zaključkov pravnomočne sodbe »o pošiljanju agentov na prevzgojo v Dachau«. Citirani razlogi namreč veljajo tudi za obs. Mirka Koširja in upravičujejo sklep, da se glede celotne točke 1) odločbe o krivdi dovoli obnova kazenskega postopka.

k točki 2) krivdoreka

V zvezi z očitkom, da se je Mirko Košir po prihodu v Dachau takoj povezal z drugimi agenti gestapa in vojnimi zločinci (od katerih sodba poimensko navaja Branka Diehla, Vlasta Kopača, Borisa Krajnca in Milana Stepišnika), je najprej treba opozoriti na razloge, ki so bili odločilni pri dovolitvi obnove kazenskega postopka glede prej naštetih bivših dachauskih jetnikov. Če so ti razlogi utemeljeni, potem se Košir z navedenimi sointerniranci ni mogel povezati in vzdrževati z njimi stike kot agent gestapa. Vsebina poročil, ki naj bi jih obs. Košir po lastnem zagovoru dajal Kopaču in Stepišniku, bi se ob podrobnejšem dokaznem preverjanju utegnila izkazati kot del dejavnosti, katero je kot odporniška organizacija jetnikov vodil dachauski komite (glede njega pa je bilo že pojasnjeno, da ga v luči predloženih novih dejstev in dokazov ni mogoče šteti za »provokatorsko antifašistično organizacijo v rokah gestapa«). Po Koširjevih »priznanjih« v rednem postopku naj bi v Dachauu delovali kot gestapovski agenti še številni drugi interniranci, med njimi Ivo Grahor, Jože Marčan, Stane Mikuž in ing. Kalaš. V zvezi s tem predlaga javni tožilec kot nov dokaz kazenski spis zoper Jožeta Marčana, glede katerega je bil obnovljen kazenski postopek že leta 1952 na podlagi sklepa Vrhovnega sodišča LRS, opr. štev. Kzz 74/52.

Pravnomočna sodba v zvezi z obravnavano točko krivdoreka tudi ne pove, kakšne privilegije naj bi obs. Mirko Košir užival zaradi svojega agentskega delovanja v času, ko je kot jetnik delal v dachauski bolnici (revirju).

k točki 3) krivdoreka

Tudi ta del odločbe o krivdi se nanaša še na obdobje okupacije oziroma bivanja obs. Mirka Koširja v taborišču Dachau, kjer na bi – po odpustu Ličnа – prevzel mesto v revirskem laboratoriju in se s tem prostovoljno vključil v uničevalni aparat gestapa. Na tem mestu je treba opozoriti na razloge, ki so navedeni pri obs. Vladimiru Ličnu v zvezi s točko 3 b) krivdoreka in ki smiselno veljajo tudi za obs. Mirka Koširja. Predvsem pa je zmotno stališče pravnomočne sodbe, po katerem naj bi že sama zaposlitev v taboriščni bolnici imela za posledico kazenski pregon slehernega

tam zaposlenega jetnika, ne da bi se pri tem ugotovila individualna kazenska odgovornost oziroma krivda za konkretna dejanja.

k točkama 4) in 5) krivdoreka

Kritične pripombe glede ugotovitev pravnomočne sodbe o lažnih poročilih, ki se nanašajo na delovanje obsojencev v internaciji, in o zavestnem prikrivanju gestapovskih agentov pred organi ljudske oblasti v času po osvoboditvi, o čemer je bil govor že pri obs. Branku Diehlu v zvezi s točko 1) krivdoreka, veljajo v polni meri tudi za obs. Mirka Koširja. Dodatno je treba le še opozoriti, da sodba z ničimer ne precizira, katere gestapovske agente naj bi Košir prikrival. Kolikor naj bi bili pri tem mišljeni posamezni soobsojenci, je bilo že v prejšnjih poglavjih pojasnjeno, zakaj niso prepričljive ugotovitve pravnomočne sodbe o njihovi gestapovski povezavi in agenturi.

Glede verbalnih deliktov (širjenje klevet prtoti ljudski oblasti) je v obnovitvenem predlogu v zvezi s točko 5) krivdoreka poudarjeno, da v pravnomočnoi sodbi niso navedena konkretna ugotovljena dejstva in okoliščine, ki predstavljajo bistvene znake inkriminiranega dejanja. Edini dokaz je Koširjevo samoobremenjevanje, ki pa nima dokazne vrednosti, zlasti ker je bilo včasih teko pretirano, da je ne glede na siceršnje novote, ki jih uveljavlja obnovitveni predlog, močno omajana njegova verodostojnost.

12 – OSKAR JURANIĆ

k točki 3) krivdoreka

Po mnenju predlagatelja obnove ravnanja obs. Oskarja Juranića avgusta 1942 v Fürthu, ko se je (po obsojenčevem lastnem priznanju) kapitulantsko obnašal pri zaslišanju pred kriminalističnim inspektorjem, še ni moč opredeliti kot pristanek na sodelovanje z gestapom. To mnenje potrjuje med drugim tudi podrobnejša analiza Juranićevega zagovora med preiskavo, predvsem pa uvodoma obrazložena ocena »priznanj«, ki so jih obsojenci dajali v tej kazenski zadevi. Vendar tudi v primeru, če se šteje Juranićevo priznanje kot verodostojno, ostane nepojasnjeno, zakaj naj bi dobil Juranić kot agent gestapa tako nekonkretne naloge in iz kakšnih razlogov ni znan niti en primer izdaje interniranih delavcev, za katerimi naj bi Juranić vohunil. V zvezi s tem velja opozoriti na pričevanja Ivana Mihajlova, ki je že v rednem postopku potrdil, da je Juranić (kot tolmač v Fürthu) delal v korist ruskih ujetnikov. Končno je v zvezi s to točko krivdoreka treba še poudariti, da tudi vključitev Oskarja Juranića v gestapovsko agenturo ni v skladu s postopkom, ki je bil glede tega v veljavi in o čemer so bili že uvodoma citirani ustrezni novi dokazi.

k točki 4) krivdoreka

Za vojna zločinstva iz dachauskega obdobja ni drugih dokazov razen Juranićevega »priznanja«. Poleg že prej navedenih, za vse obsojence veljavnih pomislekov ali novih ocen je glede obs. Oskarja Juranića treba dodati še naslednje:

Iz podatkov spisa je razvidno, da je bil agent N. N., s katerim naj bi bil povezan Juranić kot agent gestapa, Herman Mitterächer, ki je bil – prav tako kakor Juranić – španski borec, sicer pa znan avstrijski komunist, po osvoboditvi ponovnokrat izvoljen v Centralni komite KP Avstrije (o čemer pričajo fotokopije ustreznih kongresnih dokumentov, ki so priložene obnovitvenemu predlogu). Domneva, da je bil

Herman Mitteräcker agent gestapa – razen z Juranićevim in Presterlovim »priznanjem« – ni podprta z nobenim dokazom. Po vsej verjetnosti je takšno domnevanje odraz stališča, ki je zlasti med preiskavo večkrat prišlo do izraza v zvezi z vprašanjem, kako je znan komunist in borec španske republikanske vojske mogel ostati živ, če je prišel v roke gestapu in bil poslan v uničevalno taborišče, ako ni predhodno podpisal obveznostne izjave o sodelovanju z gestapom in se nato kot agent izkazal? To zmotno izhodišče seveda v polni meri velja tudi za obs. Oskarja Juranića. Kot dokaz o vzpostavitvi »agentske povezave« je po omenjenem stališču zadostovalo, če je bilo ugotovljeno, da se je Juranić poznal z Mitteräckerjem (ali že iz Španije ali pa šele iz Dachaua), nadaljnji dokazi, s katerimi naj bi preverili obstoj gestapovske agenture, pa se niso izvajali.

Že v udvodnem delu te obrazložitve, deloma pa tudi pri obravnavanju odločbe o krivdi obs. Branka Diehla in nekaterih drugih obsojencev je bilo podrobno pojasnjeno, zakaj ni sprejemljiva ugotovitev pravnomočne sodbe o gestapovskem značaju »provokatorske antifašistične organizacije« v taborišču Dachau. Navedeni razlogi nedvomno veljajo tudi za obs. Oskarja Juranića, ki je bil član, nekaj časa pa celo sekretar partijskega komiteja v omenjenem taborišču.

k točki 5) krivdoreka

Že v rednem postopku je obs. Oskar Juranić zavračal kakršnokoli soodgovornost za premestitev Sime Čučkovića iz Dachaua v neko drugo taborišče oziroma za smrt, ki je Čučkovića nato doletela. V tem primeru torej ni obsojenčevega priznanja. V ostalem se glede obnove postopka v tej točki senat vrhovnega sodišča sklicuje na obrazložitev pri obs. Branku Diehlu pod točko 10).

k točki 1) krivdoreka

Kot utemeljen razlog za obnovo postopka v zvezi s tem delom odločbe o krivdi obs. Oskarja Juranića je treba upoštevati vse to, kar je bilo navedeno že zgoraj pri obs. Branku Diehlu pod točko 1) krivdoreka.

k točki 2) krivdoreka

V rednem postopku sta bili postavljeni dve varianti glede Juranićevih agentskih in vohunskih zvez v obdobju po osvoboditvi. Po prvi naj bi se ustanovili v Beogradu, Ljubljani itd. vohunski centri, v katere naj bi se vključili bivši dachauci, ki so bili že med okupacijo agenti gestapa, – Juranić naj bi bil povezan v Beogradu, kjer je bil zaposlen na Ministrstvu za zunanje zadeve, – vse zveze pa naj bi vzpostavil in vzdrževal Martin Presterl po direktivah tujega obveščevalnega centra na Dunaju (Stillfried). Po drugi varianti – le-to je sprejela obtožba in skladno z njo tudi sodba – pa je Oskar Juranić vzpostavil in vzdrževal neposredne stike »s članom dunajskega centra tuje obveščevalne službe«, to je s Hermanom Mitteräckerjem. Podatki spisa pravkar opisane konstrukcije, ki jo je sprejela obtožba, v ničemer ne potrjujejo, samo Juranićevo »priznanje« pa nima zanesljive dokazne vrednosti, saj je le potrdil, da je bil Mitteräcker tuj agent in vohun, »kot je to ugotovila preiskava«. Ob tem velja opozoriti še na zgoraj – v zvezi s točko 4) krivdoreka – navedene razloge, ki na podlagi uveljavljenih novih dejstev in dokazov upravičujejo pomisleke glede pravilnosti in zanesljivosti izpodbijanih zaključkov pravnomočne sodbe, v kateri tudi ni povedano, za kakšne vohunske podatke naj bi šlo v obravnavanem primeru.

V obnobvljenem postopku bi bilo treba osebnost Oskarja Juranića objektvino

in natančneje osvetliti, saj je tudi zanj – kot za številne druge obsojence – na podlagi predloženih novih dokazov moč sklepati, da je bil odločen antifašist in predan komunist, čigar zadržanje tudi v najtežjih situacijah je bilo pozitivno. V tem pogledu sta posebej pomembni izjavi dr. Františka Bláhe in Bruna Furcha, zaradi česar bo navedeni dve priči treba v obnovljenem postopku zaslišati.

13 – PETAR ČORIĆ

k točki 4) krivdoreka

Že iz zagovora obs. Petra Čorića je razvidno, da tudi v njegovem primeru vključitev v gestapovsko agenturo ni potekala tako, kot je bila v praksi uveljavljena in kot je opisana v leta 1957 objavljeni knjigi »Nemačka obaveštajna služba«. Čorićevo pripovedovanje o »podpisovanju kartonov« – s katerih vsebino pa se sploh ni mogel seznaniti – je v nasprotju s predloženimi novimi dokazi. Če obs. Petar Čorić ni vedel, kaj podpisuje, tudi ni moč zaključevati, da je zavestno in po svoji volji postal gestapovski agent.

V zvezi z ugotovitvami pravnomočne sodbe, da je bil Čorić poslan v taborišče Dachau na prešolanje, da se je tam povezal z agentom Martinom Presterlom in drugimi agenti ter da je kot funkcionar deloval v antifašistični provokatorski organizaciji, katero je organiziral gestapo, se senat vrhovnega sodišča sklicuje na že zgoraj obrazložene pomisleke in ocene, na podlagi katerih je upravičen vsaj dvom glede pravilnosti navedenih očitkov. Posebej je glede obs. Čorića treba še poudariti, da – po podatkih spisa – med bivanjem v Dachauu in v Augsburgu nikoli ni bil v vodstvu antifašistične organizacije jetnikov, če pa je v okviru te organizacije ali po njenih navodilih deloval, mu je to treba šteti v dobro. Poznanstvo Čorića z nekaterimi soobsojenci je datiralo že iz španske državljanske vojne ali pa vsaj iz taborišča Dachau, kjer so bili bivši španski borci različnih narodnosti nastanjeni dalj časa v istem bloku. Zgolj to poznanstvo ali prijateljstvo pa seveda ne nudi še nobene podlage za domneve o povezanosti na podlagi gestapovske agenture, zlasti še, če bi se v obnovljenem postopku izkazalo, da tudi Branko Diehl, Karel Barle, Martin Presterl in Oskar Juranić niso bili agenti gestapa.

k točki 3) krivdoreka

Že v rednem postopku zbrani dokazi (izpovedbe samega Čorića ter Karla Barleta in Vlasta Kopača) niso nudili podlage za take obdolžitve, kot so vsebovane v tem delu krivdoreka. Kot nov dokaz v zvezi s tem je treba šteti pismeno izjavo Vlasta Kopača z dne 10. 11. 1975, ki potrjuje, da je Čorić v taborišču Dachau kot sobni starešina skrbel za red in disciplino, kar je bilo v interesu samih jetnikov, ki so bili v nasprotnem primeru izpostavljeni represalijam s strani SS-ovcev. Upoštevanje osnovnih pravil glede čistoče in reda, kolikor je bilo vse to v tedanjih razmerah sploh mogoče, je bilo nedvomno v korist jetnikov, ker bi se sicer še bolj širile nalezljive bolezni itd. V tem smislu se je Petar Čorić zagovarjal že v rednem postopku, vendar sodišče teh izpovedb ni upoštevalo, niti ni ocenilo. Ob predloženi literaturi, ki na dokumentiran način prikazuje dejanske razmere v nemških koncentracijskih taboriščih (in tudi v dachauskem), bo v ponovnem postopku vsekakor moč v tej točki krivdoreka zajete obdolžitve vsestransko in res objektivno preizkusiti.

k točki 2) krivdoreka

K argumentom, ki so bili v dosedanji obrazložitvi že navedeni glede Martina

Presterla kot »gestapovskega agenta«, je treba na tem mestu dodati še nekaj kritičnih pripomb, ki govore proti utemeljenosti v sodbi ugotovljene gestapovske povezave in ovaduške dejavnosti obs. Petra Čorića. Predvsem je treba poudariti, da pravnomočna sodba inkriminirane dejavnosti ne konkretizira, zlasti pa ne pove, ali in kakšne škodljive posledice ter za koga naj bi v zvezi s tem nastale. To upravičuje sklep, da gre tudi v tem primeru samo za nedokazane domneve. Na glavni obravnavi je obs. Petar Čorić zanikal, da bi vedel za Presterlovo agentstvo, saj Presterl proti njemu nikoli ni nastopal kot gestapovski agent. V obnovljenem postopku bo zato potrebno natančneje preveriti Čorićev zagovor in z izvedbo predloženih novih dokazov skušati ugotoviti resnično dejansko stanje z inkriminiranim dejanjem.

k točki 1) krivdoreka

Ko je že po gradivu, ki je bilo na razpolago v rednem postopku, očitno, da je Martin Presterl leta 1946 šele nameraval vključiti Petra Čorića v agentsko delo ter da Čorić kasneje (v obdobju poldrugega leta) ni poslal ali izročil Presterlu nobenega poročila ali gradiva, je vsekakor neutemeljen zaključek pravnomočne sodbe, da je obs. Petar Čorić pristal na vohunsko povezavo in se obvezal dostavljati pismena poročila o gospodarskih in političnih razmerah. Če pa se ta zaključek pravnomočne sodbe o nadaljevanju kaznive dejavnosti po osvoboditvi poveže s predpostavko, da se je vse to začelo že v gestapovski agenturi med okupacijo, postane očitno, da v luči novih dejstev in dokazov za takšno obdolžitev ni realne podlage. Sicer pa se pravnomočna sodba tudi v zvezi s tem primerom ne spušča v vprašanje, kakšnega značaja so bili podatki, ki naj bi jih Čorić dajal ali pošiljal Presterlu, namreč ali je šlo pri tem za posebno varovane vojaške ali druge državne tajnosti. Vsi ti pomisleki narekujejo, da se obnovi kazenski postopek zoper Petra Čorića tudi glede tega dela odločbe o krivdi.

14 – RAMO DERVIŠEVIĆ

k točki 2) krivdoreka

Derviševićeva pomoč kot oblika udeležbe pri kaznivem dejanju vojnega zločinstva, ki naj bi ga storil obs. Martin Presterl kot eden glavnih gestapovskih agentov v taboriščih Dachau in Augsburg, z ničimer ni konkretizirana, da bi zaradi Derviševićeve pomoči nastopile kakšne škodljive posledice (ukrepi terorja ali nasilja), pa niti obtožba ni zatrjevala. Nadaljnja kritična pripomba se nanaša na obrazložitev pravnomočne sodbe, ki se ni spuščala v oceno zagovora obs. Rame Derviševića, čeprav je le-ta v rednem postopku zanikal krivdo v smislu obtožbe. V preiskavi in na glavni obravnavi niso bili izvedeni nobeni dokazi, ki bi potrjevali ta del odločbe o krivdi. V dokaznem postopku se tudi ni poskušalo razčistiti, v kakšnih okoliščinah in zakaj je Dervišević prišel v koncentracijsko taborišče in kako je prišlo do njegovega prijateljstva z Martinom Presterlom, čeprav je vse to odločilno tudi za oceno njunih stikov in srečanj v obdobju po osvoboditvi. Pri obravnavanju točke 1) krivdoreka, ki se nanaša na obs. Ramo Derviševića, bodo navedeni konkretni novi dokazi, s pomočjo katerih bo nedvomno moč popolneje in v vsakem pogledu objektivno razčistiti prej nakazana vprašanja oziroma razmere, v katerih naj bi se odvijala Derviševiću očitana kazniva dejavnost v času med okupacijo.

k točki 3) krivdoreka

Če je Ramo Dervišević sodeloval v antifašistični organizaciji internirancev,

predvsem med mladino, s tem da je opozarjal na položaj na frontah in dvigal moralo jetnikov, mu je treba šteti samo v dobro. Celo po Presterlovem »priznanju« Dervišević ni vedel, da s tem deluje za agentske cilje. Ugotovljeno dejansko stanje torej že v rednem postopku ni nudilo nobene podlage za obsodbo. Dodatno pa je treba upoštevati še predlagane nove dokaze (literaturo, pričevanja itd.), po katerih izvedbi bi se lahko samo še utrdile prej navedene kritične ocene drugačnih zaključkov pravnomočne sodbe.

k točki 4) krivdoreka

Enako kakor pod točko 2) tudi v tem primeru ni pojasnjeno, s kakšnimi izvršitvenimi dejanji (v smislu čl. 24/II splošnega dela kazenskega zakonika, ki je veljal v času procesa) naj bi obs. Ramo Dervišević pomagal soobs. Presterlu pri zločinstvih v augsburškem Arbeitseinsatzu. Da ne bo nepotrebnega ponavljanja, se senat vrhovnega sodišča sklicuje na že zgoraj navedene razloge, ki glede ocene taborišènega delovnega urada (Arbeitseinsatza) in Presterlove zaposlitve v njem veljajo tudi za obs. Derviševića. V obnovljenem postopku se nikakor ne bo moč izogniti ugotavljanju individualne kazenske odgovornosti navedenega obsojenca.

k točki 1) krivdoreka

Za povojno obdobje Derviševića niti Martin Presterl v rednem postopku z ničimer ni obremenjeval. Odločba o krivdi pod točko 1) je neposredno odvisna od pravilnih ugotovitev o tem, ali je Martin Presterl v resnici vohunil po Jugoslaviji in ali je Ramo Dervišević za to vedel. Dervišević sam tega dejanja oziroma krivde nikoli ni priznal, iz zasežene korespondence obsojencev Presterla in Derviševića pa tudi ni moč postaviti drugačnih zaključkov. V sodbi nikjer ni pojasnjeno, kakšen vohunski material naj bi zbiral Dervišević. Po Presterlovih in Derviševićevih izpovedbah je pri tem šlo le za časopise, revije, fotografije in podobno, kar je bilo tudi tedaj vsakomur dostopno in česar ni moč šteti za špijonski material.

Kot nove dokaze, ki bi utegnili v obnovljenem postopku privesti do drugačnih ugotovitev oziroma do izreka oprostilne sodbe glede obs. Rame Derviševića, predlog javnega tožilca navaja: zaslišanje prič Dragiše Tadijevića, Milenka Radovića, Evgenija Žukova, Bake Četića, Begana Carića, Cane Eganović, Lale Gajića, Omera Eganovića, Najle Domića in Mejra Muratovića (za obdobje, ko se je Dervišević med okupacijo nahajal v Nemčiji in tudi za obdobje po osvoboditvi) ter prof. Vladeta Popovića, nekega glasbenika Vlasta z vzdevkom Carevac, nekega Tadijevića z vzdevkom Vrcar, Bože Trkovića, Milenka Vukmanovića in Petra Prlje, na katere se je skliceval obsojenec v nekaterih svojih vlogah, s katerimi se je obrnil na sodišče že po pravnomočnosti sodbe.

15 – JOŽE BENEGALIJA

Poleg novih dejstev in dokazov, ki so bili navedeni že pri obravnavanju odločbe o krivdi soobs. Janka Puflerja pod točko 3 c), je glede obs. Jožeta Benegalije treba poudariti še okoliščine in ocene, ki so rezultat podrobnejše razčlenitve obsojenčevega zagovora, podanega v rednem postopku, ter dokaze, ki bi jih bilo treba izvesti zaradi popolnejše osvetlitve obsojenčeve osebnosti.

Pomembni so predvsem podatki iz spisa Okrožnega sodišča v Celju, opr. štev. Ko 132/47, ki je priložen obnovitvenemu predlogu. Kazenski postopek zoper Jožeta

Benegalijo, Janka Puflerja in nekatere druge obtožence je namreč najprej tekel pred Okrožnim sodiščem v Celju, kjer je bila dne 24. 5. 1947 izrečena obsodilna sodba, ki pa je bila na pritožbo obtožencev v celoti razveljavljena s sklepom Vrhovnega sodišča LRS z dne 12. 8. 1947, opr. štev. Kž 481/47. V postopku pred Vojaškim sodiščem v Ljubljani, pred katerim se je nato obravnaval tudi požar v hrastniški steklarni, sploh niso bili upoštevani pomisleki in razlogi, na katere se je opiral prej omenjeni razveljavitveni sklep Vrhovnega sodišča LRS. Vse okoliščine v zvezi s tem, ki so bile navedene že pri obravnavanju soobs. Janka Puflerja (pri odločbi o krivdi pod točko 3 e), je zato treba šteti za novote, ki naj se v okviru dopolnitve postopka po dovolitvi obnove temeljiteje raziščejo.

Obs. Jože Benegalija je ob raznih zaslišanjih o inkriminiranem dejanju različno izpovedoval. Večkrat je zatrjeval, da je do požara prišlo po nesreči, ob drugih zaslišanjih pa je spet priznaval krivdo v smislu obtožbe. Zaradi pravkar povedanega je posebej važno, da se v obnovljenem postopku bolj vsestransko osvetli osebnost obs. Jožeta Benegalije, ker bo le na ta način moč zanesljivo oceniti dejstvo, da je imenovani o istih vprašanjih dajal tako nasprotujoče si razlage. V zvezi s tem obnovitveni predlog javnega tožilca upravičeno opozarja na življenjsko pot obs. Jožeta Benegalije, zlasti pa na obdobje med okupacijo. Tudi po mnenju senata vrhovnega sodišča ob vsem tem ne bo moč prezreti dejstva, da je bil Jože Benegalija v letu 1942 sprejet v »Heimatbund« (z zeleno legitimacijo), pozneje pa je bil vključen v Wehrmannschaft ter v nemško vojsko (Wehrmacht) in kot tak sodeloval v bojih na vzhodni fronti in v Varšavi oziroma opravljal posle vojaškega kurirja. Za svoje sodelovanje v nemški vojski je bil trikrat odlikovan. Takšna naravnanost in dejavnost obs. Benegalije med okupacijo in njegovo poznejše zadržanje nedvomno lahko v določeni meri pripomore k popolnejši razjasnitvi njegovega ravnanja v inkriminiranem primeru. Končno je treba še pripomniti, da je obsojenec – kot je razvidno iz podatkov spisa – med prestajanjem kazni vseskozi zatrjeval, da je bil obsojen po nedolžnem. Iz vsega tega se logično vsiljuje sklep, da tudi ta del odločbe o krivdi, ki se nanaša na obs. Jožeta Benegalijo, ni prepričljiv, zaradi česar je bilo treba – upoštevaje vse razloge, ki so bili navedeni že pri obs. Janku Puflerju, dovoliti obnovo kazenskega postopka glede tega dela pravnomočne obsodilne sodbe.

Že uvodoma, podrobneje pa tudi pri obravnavanju posameznih kaznivih dejanj, ki so predmet pravnomočne sodbe, je bilo poudarjeno, da so v obravnavanem primeru podane številne nove okoliščine ali dejstva, ki prepričljivo kažejo, da je obnova kazenskega postopka v zgoraj označenem obsegu povsem upravičena. Uveljavljena nova dejstva so podprta s številnimi novimi dokazi, ki jih bo treba izvesti v obnovljenem postopku in ki utegnejo nuditi podlago za popolnoma drugačne ugotovitve glede krivde obsojencev, kot pa so prišle do izraza v izpodbijani pravnomočni sodbi. Zato je bilo treba predlogu javnega tožilca, ki je v vsakem pogledu tehtno in logično obrazloženo, v celoti ugoditi in odločiti tako, kot je razvidno iz izreka tega sklepa.

Ljubljana, dne 22. 6. 1976

Predsednik senata
Jože Pavličič l. r.

Zapisnikar
Franc Letonja l.r.

ŽIG:
Socialistična republika Slovenija
Vrhovno sodišče
Ljubljana

SKLEP

K 301/76-4 a

Okrožno sodišče v Ljubljani je po predsedniku Okrožnega sodišča Lojzetu Cuznarju kot predsedniku senata v kazenski zadevi zoper obtožene Branka Diehla, Staneta ing. Oswalda, Karla Ing. Barleta, Janka Puflerja, Martina Presterla, Borisa dr. ing. Krajnca, Milana Stepišnika, Vladimira Lična, Paula Gasserja, Hildegarde Hahn, Mirka Koširja, Oskarja Juranića, Petra Čorića, Rama Derviševića in Jožeta Benegalijo zaradi kaznivih dejanj vojnega zločinstva po čl. 3 ZKLD, organiziranega protidržavnega in protinarodnega delovanja z izvrševanjem načrtnega škodljivstva, sabotaž, diverzij, špijonaže in načrtne klevetniške propagande po čl. 3, točka 8 v zvezi s čl. 3, točka 2, 13 in 10 ter 9 ZKLD, na podlagi sklepa Vrhovnega sodišča SR Slovenije z dne 22. 6. 1976, opr. št. I Kr 9/76-3 ter na podlagi izjave Javnega tožilstva SR Slovenije z dne 26. 7. 1976, opr. št. Ktr 1564/74, o umiku obtožnice

sklenilo

I.

Sodba Vojaškega sodišča v Ljubljani z dne 26. aprila 1948, opr. št. 305/48-28 v zvezi s sodbo Vrhovnega vojaškega sodišča z dne 8. maja 1948, opr. št. II Sud 634/48,

se razveljavi

II.

Na podlagi člena 261 ZKP se kazenski postopek zoper

1. *ing. DIEHLA Branka*, sina Roberta in Johane, roj. Fridrich, roj. 27. julija 1905 v Celju, Slovenca, drž. FLRJ, poročenega, očeta enega otroka, stan. v Ljubljani, Muzejska ul. št. 3/II, dipl. filozofa, nazadnje zaposlenega kot glavnega inšpektorja za gozdarstvo pri Kontrolni komisiji pri Predsedstvu vlade LR Slovenije, brez premoženja;

2. *ing. OSWALDA Staneta*, sina Ivana in Marije, roj. Urevc, roj. 11. 8. 1907 v Ljubljani, Slovenca, drž. FLRJ, poročenega, očeta treh otrok, stan. v Beogradu, Topličin venac št. 27/I, kulturno geodetskega inženirja, nazadnje zaposlenega kot pomočnika ministra industrije zvezne vlade, brez premoženja;

3. *ing. BARLETA Karla*, sina Karla in Frančiške, roj. Katz, roj. 3. 5. 1910 v Šmartnem pri Slovenj Gradcu, Slovenca , drž. FLRJ, poročenega, očeta enega otroka, stan. v Ljubljani, Belokranjska ul. št. 12, ing. kemije, nazadnje zaposlenega kot sekretarja ekonomske komisije pri CK KPS, brez premoženja;

4. *PUFLERJA Janka*, sina Ivana in Marije, roj. Šavrič, roj. 8. junija 1905 v Hrastniku, Slovenca , drž. FLRJ, samskega, steklarja, nazadnje zaposlenega kot direktorja tovarne stekla v Hrastniku;

5. *PRESTERLA Martina*, sina Ignaca in Marije, roj. Kögler, roj. 8. 3. 1916 v Gradcu, Avstrija, avstrijske narodnosti, avstrijskega državljanstva, samskega, stan. v Gradcu, Rechtbauerstrasse 53/I, učitelja, nazadnje časnikarja in lastnika založbe v Gradcu;

6. *ing. KRAJNCA Borisa*, sina Ivana in Franje, roj. Božič, roj. 25. 12. 1913 v Kantridi pri Reki, Slovenca , drž. FLRJ, poročenega, brez otrok, stan. v Ljubljani, Potočnikova ul št. 10, ing. kemije, nazadnje zaposlenega kot docenta na Univerzi v Ljubljani, brez premoženja;

7. *ing. STEPIŠNIKA Milana*, sina Karla in Marije, roj. Snoj, roj. 11. 11. 1910 v Ljubljani, Slovenca , drž. FLRJ, poročenega, očeta dveh otrok, stan. v Slovenski Bistrici, Visole, ing. kemije, nazadnje zaposlenega kot direktorja tovarne »Industrije metalnih polizdelkov« v Slovenski Bistrici;

8. *LIČNA Vladimira*, sina Jožefa in Josipine, roj. Gvardijančič, roj. 19. 9. 1912 v Trstu, Slovenca , drž. FLRJ, poročenega, očeta enega otroka, stan. v Medvodah, Preska št. 42, profesorja kemije, nazadnje zaposlenega kot direktorja kemične tovarne v Medvodah, brez premoženja;

9. *GASSERJA Paula*, sina Karoline Gasser, por. Amberger, roj. 26. 9. 1903 v Innsbrucku, Avstrija, avstrijske narodnosti, italijanskega državljana, samskega, električarja, nazadnje zaposlenega v Innsbrucku, brez premoženja;

10. *HAHN Hildegardo*, hčer Friderika in Hedvike, roj. Slavik, roj. 13. 2. 1923 na Dunaju, avstrijske narodnosti, avstrijsko državljanko, samsko, mater enega otroka, stan. na Dunaju, okraj Argentinierstrasse 53, privatnico, brez premoženja;

11. *KOŠIRJA Mirka*, sina pok. Blaža in pok. Uršule, roj. Žitko, roj. 15. 3. 1905 v Ljubljani, Slovenca , drž. FLRJ, poročenega, očeta dveh otrok, stan. v Ljubljani, Aljaževa ul. št. 16, univerzitetnega profesorja, nazadnje zaposlenega kot honorarnega predavatelja za Osnove družbenih ved na Akademiji upodabljajočih umetnosti;

12. *JURANIĆA Oskarja*, sina Antona in Marije, roj. Ružić, roj. 11. 10. 1909 na Rijeki, Hrvata, drž. FLRJ, stan. v Beogradu, Birčaninova ul. 28, poročenega, očeta enega otroka, dipl. pravnika, nazadnje zaposlenega kot generalnega sekretarja na Ministrstvu za zunanje zadeve FLRJ v Beogradu, brez premoženja;

13. *ĆORIĆA Petra*, sina Pavla in Evice, roj. Letica, roj. 26.7. 1911 v Bijelniku, Hrvata, drž. FLRJ, poročenega, brez otrok, stan. v Petrinjah, Gunduličeva ul. 12, trgovskega pomočnika, nazadnje zaposlenega v Petrinjah kot tajnika Okrajne zadruge;

14. *DERVIŠEVIĆA Rama*, sina Rama in Nefe, roj. Plavić, roj. 19. 5. 1923 v Šabcu, Srba, drž. FLRJ, poročenega, brez otrok, stan. v Beogradu, Gozdičeva ul. št. 24, grafičarja, nazadnje zaposlenega kot strojnika v tiskarni Borba, brez premoženja;

15. *BENEGALIJO Jožeta*, sina Jožeta in Pavle, roj. Bauer, roj. 5. 8. 1921 v Zagorju, Slovenca, drž. FLRJ, stan. v Hrastniku št.56, po poklicu steklarskega pomočnika, nazadnje zaposlenega v Tovarni stekla v Hrastniku, brez premoženja

zaradi v uvodu navedenih kaznivih dejanj

se ustavi.

Stroški kazenskega postopka iz 1. do 5. tč. II. odst. 89. čl. ZKP bremenijo proračun.

OBRAZLOŽITEV

Z zgoraj navedenima sodbama so bili spredaj navedeni obtoženi spoznani za krive kaznivih dejanj po zakonu o kaznivih dejanjih zoper ljudstvo in državo in obsojeni.

Javni tožilec SR Slovenije je dne 7. 4. 1976 pod opr. št. Ktr 1564/74 predlagal Vrhovnemu sodišču SR Slovenije, da se ta kazenski postopek obnovi.

Vrhovno sodišče SR Slovenije je s sklepom z dne 22. 6. 1976, opr. št. I Kr 9/76-3, predlogu javnega tožilca SR Slovenije za obnovo kazenskega postopka, ki je bila pravnomočno končana s spredaj navedenima sodbama, ugodilo in odločilo, da se zadeva pošlje v novo obravnavo Okrožnemu sodišču v Ljubljani.

Potem, ko je tukajšnje sodišče sprejelo spis od Vrhovnega sodišča SR Slovenije, ga je poslalo na vpogled Javnemu tožilstvu SR Slovenije v Ljubljani.

Po vpogledu je Javno tožilstvo SR Slovenije dne 26. 7. 1976 pod opr. št. Ktr 1264/74 vrnilo spis z izjavo o umiku obtožnice Vojaškega tožilstva Armije Ljubljana VTK 91/48 z dne 16. 4. 1948 v obsegu, v katerem je bila dovoljena obnova kazenskega postopka.

V zvezi s to izjavo Javnega tožilstva SR Slovenije je Okrožno sodišče v Ljubljani kot sodišče prve stopnje razveljavilo spredaj navedeni sodbi in na podlagi čl. 261 ZKP ustavilo kazenski postopek.

Odločba o tem, da bremenijo stroški kazenskega postopka od 1. do 5. točke 2. odst. 89. čl. ZKP proračun, temelji na 1. odst. 92. čl. ZKP, ker je bil kazenski postopek ustavljen.

S tem je sklep utemeljen.

Okrožno sodišče v Ljubljani,
dne 27. 7. 1976

Predsednik senta:
Lojze Cuznar l.r.

Pravni pouk: Zoper ta sklep je dopustna pritožba v roku 3 dni po prejemu pismenega odpravka sklepa na Vrhovno sodišče SRS v Ljubljani. Pritožbo je potrebno vložiti pismeno ali ustno na zapisnik pri tem sodišču. Pritožba je vložena pravočasno, če je vložena zadnji dan pritožbenega roka, priporočeno po pošti.

Dokumenti o razveljavitvi sodbe zoper Reziko Barle

JAVNO TOŽILSTVO
SOCIALISTIČNE REPUBLIKE SLOVENIJE
Ktr 556/76
Ljubljana, dne 28. 4. 1976

VRHOVNO SODIŠČE SR SLOVENIJE
– Kazenski oddelek –
Ljubljana

V kazenski zadevi zoper BARLE Reziko, ki je bila pravnomočno končana s kazensko sodbo Okrožnega sodišča v Ljubljani K 500/48 z dne 18. 8. 1948 v zvezi z odločbo Vrhovnega sodišča LRS Kž 580/48 z dne 30. 9. 1948 – predlagamo v smislu čl. 6 uvodnega zakona k zakonu o kazenskem postopku iz leta 1954, iz razloga po tč. 3 odst. 1 čl. 292 ZKP/48 v korist obsojene Barle Rezike

obnovo kazenskega postopka.

Vrhovno sodišče SRS naj v smislu 4. odst. 295. člena ZKP/48 temu predlogu ugodi in zadevo pošlje Okrožnemu sodišču v Ljubljani v novo obravnavo.

Obrazložitev

Barle Rezika je bila spoznana za krivo, da je v aprilu leta 1946 v Wurzachu pristala na sodelovanje z neko tujo obveščevalno službo. Pred svojim odhodom v FLRJ je podpisala obvezo, da bo takoj poslala svoj naslov iz FLRJ radi postavitve zveze in zbiranja podatkov za tujo obveščevalno službo. Kot špijon pa je nato v maju 1947. leta v Ljubljani sprejela agenta iste obveščevalne službe in je od njega prejela navodila za nadaljnje delo in s tem zbirala podatke, ki pomenijo po svoji vsebini posebno varovano državno tajnost, z namero, da bi te podatke izročila tuji državi.

S tem naj bi obtoženka zakrivila kaznivo dejanje po čl. 3 tč. 10 ZKLD, kaznivo dejanje postavitve zveze in zbiranja podatkov za tujo obveščevalno službo. – Obsojena je bila na 18 let odvzema prostosti s prisilnim delom in na odvzem državljanskih pravic. Na pritožbo okrožnega javnega tožilca, v kateri je zlasti poudaril, da je »obtoženka tip vohunke mednarodnega razreda«, je bila kazen spremenjena na smrtno kazen z ustrelitvijo.

Kot se glasi sodbeni dispozitiv, ni jasno, kako je mogla obsojenka s tem, da je sprejela agenta neke tuje obveščevalne službe in od njega prejela *navodila* za nadaljnje delo, *že zbirati podatke*, ki pomenijo po svoji vsebini posebno varovano državno tajnost. *Kakšni* naj bi ti podatki, ki naj bi pomenili po svoji vsebini *posebno*

varovano državno tajnost in ki naj bi jih obsojenka zbirala, bili – ne pove niti sodbeni dispozitiv niti njeni razlogi. – Preko tega jedra in bistva si prvostopna sodba pomaga s sledečo domnevo: »Ni namreč mogla preiskava doprinesti, koliko in kaj je obtoženka že poročala, toda znano je, da špijoni ne zbirajo nevažnih podatkov, temveč le take, ki so za sovražnika vsaj pomembnega značaja, če ne izredne važnosti«. Ni treba prav posebno poudarjati, da je bil in je tak način dokazovanja tako objektivnega kot tudi subjektivnega dejanskega stana kaznivega dejanja – proti vsem načelom kazenskega prava – saj kaže na domnevo krivde, ne pa na domnevo nedolžnosti obtožencev.

Pravnomočna sodba ne konkretizira podatkov, ki naj bi jih obsojenka zbirala, da bi bilo tako možno oceniti, ali so bili podatki že po svoji vsebini, po zakonu ali po predpisu državnega organa ali event. po kakšni drugi odločbi take narave, ki so pomenili *posebno varovano* vojaško ali drugo državno tajnost, kot je to zahteval čl. 3 tč. 10 takrat veljavnega ZKLD. Težko bo, po naši presoji, oceniti podatek, ki naj bi ga dala obsojenka ing. Segelerju, da je mož v službi na CK ZKS in podatek, ki ga je dala neznancu, da je mož v šoli (na tečaju) – kot podatke take narave (list 41 preiskovalnega spisa in list 7 sodnega spisa). Da bi obsojenka dajala še kakšne druge podatke, iz spisovnega materiala ne izhaja.

Prvostopna in drugostopna sodba utemeljujeta v svojih obrazložitvah krivdo obsojenke s sledečimi dokazi oziroma indici:

1. Priznanje v preiskavi je pristno in resnično. Obtoženka je v preiskavi priznala, da je pred odhodom v FLRJ podpisala v Wurzachu 8. 4. 1946 pred francoskim komandantom obvezo, da bo v FLRJ delala za tujo obveščevalno službo in takoj po prihodu sporočila svoj naslov v Jugoslaviji. – Priznala je dalje, da je prišel neznanec na zvezo in je pustil listek z nalogo, da do 15. 7. odgovori na stavljena vprašanja, da mora preskrbeti podatke in povedati, kaj dela mož, kakšne zveze ima, da mora pregledati vsak akt in da mora vse, kar bo podčrtano, prepisati in zbrati. V preiskavi je stike s tujo obveščevalno službo priznala.

Sestajanje na stanovanju z neko nepoznano osebo, za kar obstoje dokazi, ki so v rokah javnega tožilstva. Neznanec se je mudil pri njej trikrat in od tega prvič celih šest ur in pustil pri njej rdeč robec kot razpoznavni znak z naročilom, da če pride kdo drugi z listom in štirimi štampiljkami, mora pokazati enak robec, temnordeč – karirast.

2. Imela je moža, ki je z njo vred zasledoval iste cilje na vodilnem mestu in je bil zaradi vojnega zločinstva ter špijonaže že obsojen. Z njim se je zato poročila, da bi se na tak lahek način preselila v FLRJ in z ozirom na vodilno vlogo moža pri viru državne uprave zajemala svoja vohunska poročila in jih pošiljala tujim agenturam. – Delo ji je olajšala njena nadpovprečna, izredna inteligentnost, saj že docela obvlada slovenščino.

3. Obtoženka je nemške narodnosti. Če upoštevamo podatke procesa proti Diehlu in sokrivcem, sledi iz tega, da se je obtoženka že v Nemčiji gibala v pravi gestapovski družbi, o čemer pričajo imena Barle, Pufler, Plöttner, Feix in drugi.

V nadaljevanju bomo analizirali naštete okoliščine, na katerih sloni pravnomočna sodba.

ad 1

Barle Rezika je v preiskavi (list 54) priznala, da je francoskemu komandantu v Wurzachu 8. 4. 1946 podpisala sledečo obvezo:

a) »Jaz, Barle Rezika, se obvezujem vsakomur, ki se izkaže, da ve o dokumentu, ki ga podpisujem v zvezi... da bom njegove zahteve izpolnila;
b) da bom takoj po prihodu v Jugoslavijo poslala svoj točen naslov na komandaturo v Wurzachu«, kar naj bi storila preko Rdečega križa. Komandant naj bi ji še rekel, da se mora zanimati za stvari, da bo čimveč spoznala, ker bo spet o njih slišala.

Po priznanju v preiskavi dne 30. 9. 1947 je Barletova izpovedala, da je koncem maja 1947 ob 6. uri šla iz kina »Matica« ter pri tromostovju čakala na tramvaj. Neznanec, ki je govoril v srbohrvatskem jeziku, jo je ogovoril: »Od kje se midva poznava?« Ko mu je odgovorila, da najbrže od nikjer in da ga ne pozna, ji je rekel: »Potem sem videl samo sliko.« Rekel ji je, da sta z Barletom prijatelja. Rekel je še, da bi rad videl otroka. Kasneje se je neznanec pri Barletovi oglasil na domu in ji ponudil 6.000 din za spati. Barletova je odklonila. Neznanec ji je rekel, da če kaj pove, da se ne bodo več povrnili lepi dnevi. Ustrašila se je. Drugi dan je rekel, da bo pomagal mami. Rekel je tudi, da že ve, od kje je. Imel je listek, na katerem je bilo nekaj v francoskem jeziku. Ona ni znala prečitati, prevesti ji pa ni hotel. Naročil ji je, da mora do 15. julija odgovoriti na vprašanja. Na listku je bilo parkrat Rezika Barle in zraven še črna štampiljka. Na strani 40 preiskovalnega spisa pravi Barletova, da ni ničesar podpisala. Takoj na naslednji strani pa pravi, da je podpisala in zato tudi šla na Štajersko. (Enako v sodnem spisu list 10).

Srečanje z neznanim agentom je vsekakor misteriozno. V zvezi s tem srečanjem ni nepomembno pismo, ki ga je Barle Karel dne 28. maja 1947 iz Beograda, kjer je bil na tečaju, pisal Mici Jančarjevi, in ki je v zvezi s pismom Barle Rezike Barle Karlu v Beograd, v katerem mu piše o neznancu. (Glej list 111 preiskovalnega spisa).

V omnenjenem pismu pravi Barle Karel med drugim: »... Obračam se na tebe s prošnjo, da pomagaš razčistiti neko stvar... Nimam pojma, kaj bi moralo biti: ali je kaki kriminalec oziroma norec, ali pa je to bila kaka preizkušnja od UDV ali pa se je nekdo hotel skriti za kak čas in izkoristiti nepoznavanje prilik od strani moje žene. Ona ga je seveda pognala, ko je videla, da ni vse v redu. Ako je to preizkus od UDV, je itak v redu; čeprav si ne morem misliti, kaki so motivi, na kaki osnovi; redka korespondenca med ženo in njenimi svojci ne more biti vzrok; mogoče bi si napačno tolmačili pisma, ki jih včasih dobim iz Avstrije od prijatelja Jožefa Martina Presterla, španskega borca, žurnalista in reporterja, ki je že bil dvakrat v Jugoslaviji in ki je v komunističnih časopisih in v organu rdeče armije ter v brošurah mnogo pisal o Jugoslaviji in naših uspehih...« (Glej list 119 Barletovega preiskovalnega spisa). – To pismo ni bilo predloženo sodišču in pomeni novoto. Tudi sicer je Barletova v preiskavi (list 56) povedala, da ima vsa pisma, ki jih je pisala možu in ki jih je on pisal njej. Teh pisem v spisovnem materialu ni; utegnila pa bi morda vreči neko luč na to kazensko zadevo.

Naj dodamo k temu še to, da je nedvomno kaj nenavadna obveščevalna zadolžitev, če agent ne ve za svoje naloge, ker ne razume jezika, v katerem so mu naložene. V poznejših zaslišanjih v preiskavi je Barletova izjavljala, da ji je neznanec naročil, da naj zbira podatke o Nagodetovem procesu (o čemer je prvič slišala), kaj bo s tistimi, ki so na kurzu, ali bodo vsi komisarji. – Naj še to rečemo, da Barletova, tudi če je bila res »nadpovprečno inteligentna«, kot jo ocenjuje drugostopna sodba – ni imela realne možnosti ob izolaciji, v kateri je takrat živela v Ljubljani (mož je

bil na kurzu v Beogradu), priti do kakšnih pomembnih podatkov, kaj šele do podatkov, ki bi pomenili *posebno varovano državno tajnost.*

Drugostopna sodba n. pr. pravi, da so zahajali k njej tudi nemški ujetniki, ki jim je izdajala razne državne tajnosti. *Kakšne* naj bi te državne tajnosti bile, sodba ne pove. Tudi se ne ukvarja sodba z obsojenkinim zagovorom na listu 75 preiskave, da so res zahajali včasih k njej (tudi, ko je še bil mož doma) vojni ujetniki, od katerih je eden pomagal znesti premog, drugi naredil pod in zibelko, tretji pa je hodil po časopise.

Razen priznanja v preiskavi, na že omenjenem listu preiskovalnega spisa – spisovni material ne nudi nobenega dokaza, da bi Barletova v Wurzachu podpisala francoskemu komandantu izjavo o sodelovanju s tujo obveščevalno službo. – Zapisnika o zaslišanju v preiskavi z dne 23. 9. 1947 ni hotela podpisati, »ker so moje izjave glede francoskega komandanta in neznanca lažne«. Ta zabeležba je datirana z dnem 27. 7. 1948, t. j. 22 dni pred javno ustno razpravo. (Glej list 1 sodnega spisa). Na razpravi je rekla, da je v preiskavi izpovedala, kar so od nje hoteli, »stvari, ki sem jih izpovedala, pripominjam, da niso resnične, izpovedala pa sem to vsled tega, ker sem hotela čimpreje priti nazaj k svojemu otroku.« (Glej list 17 a tergo sodnega spisa). V svoji končni besedi na razpravi je zanikala krivdo v smislu obtožbe.

Za oceno resnosti te obveščevalne zadeve ni nepomembna misel francoskega komandanta, izrečena Barletovi: »Najprej je rekel, da je norost iti v Jugoslavijo« (list 9 sodnega spisa). – Ni jasno, zakaj je francoski komandant ocenil odhod Barletove v Jugoslavijo kot norost, če mu je pa podpisala obvezo oziroma jo je pridobival za obveščevalno službo v Jugoslaviji.

Rdeč robec naj bi bil razpoznaven znak. Spisovni material kaže stvar z robcem takole: Na listu 30 preiskave pravi Barletova: »... Pred našo hišo je *izgubil* (neznanec) robec in odšel«... Na listu 42 istega spisa pravi Barletova glede robčka: »Pustil ga je meni za spoznavanje, če pride kdo drugi z listkom s štirimi štampiljkami, mora pokazati enak robec (temnordeč, karirast). – Na razpravi pove Barletova: »Neznanec, ki se je nahajal pri meni v kuhinji, je pustil svoj robec, mislim, da mu je *padel* na tla.« – Vprašljivo je, ali je, pri rečenem, ta robec z listkom in štirimi štampiljkami vred indic take narave in takega pomena, ki bi kazal na krivdo obsojenke, kot ocenjujeta to obe sodbi.

ad 2

Glede obsojenega Barle Karla in njegovega vojnega zločinstva in špijonaže se sklicujemo na razloge, ki smo jih navedli v našem obnovitvenem predlogu pod opr. štev. Ktr 1564/74 v obnovitveni zadevi ing. Diehl Branka in soobsojencev.

Sodbene zaključke v tem pogledu omajajo tudi sledeče okolnosti:

Prvič: Barle Rezika se je spoznala z Barle Karlom v Schlachtersu, kjer se je preživljala kot gospodinjska pomočnica in poljedelska delavka. Z njim se je poročila 10. junija 1945, ko je bila že nekaj mesecev *noseča.* Ta okolnost vsekakor zamaja sodbeni zaključek, da se je obsojenka poročila z Barle Karlom zato, da bi se na tak lahek način preselila v FLRJ in z ozirom na vodilno vlogo moža pri viru državne uprave zajemala svoja vohunska poročila.

Drugič: Obsojenka je v smislu obsodbe *pristala na sodelovanje* z neko tujo obveščevalno službo v *aprilu 1946,* poročila pa se je z Barletom *10. junija 1945 – torej več kot leto prej, kot naj bi pristala* na sodelovanje s tujo obveščevalno službo. Bar-

letova je bila torej po konstrukciji sodbe tuja vohunka že več kot leto prej, predno je pristala na sodelovanje s tujo obveščevalno službo. Vsekakor je to nenavadna logika. Če pa je to v resnici bilo, bi morala sodba povedati, na podlagi katerih ugotovljenih dejstev in na osnovi katerih dokazov je prišla do takih zaključkov. – Barletova sama pravi, da ni nameravala v Jugoslavijo niti potem, ko je imela otroka. (List 17 preiskovalnega spisa). Neki podpol. Fritsch ji je rekel, naj se spozna s partizanskim gibanjem, da bo razumela narod. Plöttner ji je rekel, da je Barle dober človek in da ji bo dobro, saj zna delati. (List 17 preiskave). Obsojenkina mati ni hotela privoliti v poroko in podpisati (obsojenka je bila še mladoletna). Podpisala je šele, ko ji je obsojenka povedala, da je noseča. (List 86 preiskave). – Rečeno, po naši oceni, ne kaže na motiv poroke obsojenke z Barle Karlom v svrho obveščevalne dejavnosti.

ad 3

Obtoženkina nemška narodnost sama po sebi ne more biti noben indic, še manj dokaz za njeno vohunsko dejavnost v korist tuje obveščevalne službe in to zlasti ob dejstvu, da ta dejavnost s smislu sodbe ni šla v korist *nemške* obveščevalne službe.

Da se izognemo ponavljanju, se glede Barletovega in Puflerjevega gestapovstva sklicujemo na obširne razloge, ki smo jih navedli v našem obnovitvenem predlogu z dne 7. 4. 1976 pod opr. štev. Ktr 1564/74 v obnovitveni zadevi ing. Branka Diehla in soobsojencev. – Dr. Robert Feix je bil zaprti židovski kemik (glej Mitscherlich-Millke: »Medicina brez človečnosti«, stran 92 in list 9 preiskave). Plöttner je bil taboriščni zdravnik v koncentracijskem taborišču Dachau. Niti za Feixa niti za Plöttnerja ne nudi spisovni material nobenih dokazov, da sta bila gestapovska agenta.

Glede na rečeno ter v zvezi z analizo dokazov in novih okolnosti, ki smo jih navedli že v obnovitvenem predlogu Ktr 1564/74, kakor tudi v tem predlogu, utegne sodišče v event. obnovljenem postopku okoliščine, na katerih sloni pravnomočna sodba, oceniti drugače, kot so bile ocenjene v rednem postopku, kar vse utegne samo od sebe in tudi v zvezi s prejšnjimi že izvedenimi dokazi povzročiti oprostitev obtoženke zaradi pomanjkanja dokazov. – Po naši oceni je s tem predlog utemeljen.

Javni tožilec SRS
Bojan Škrk l. r.

Prilogi:
- Spis Okrožnega sodišča v Ljubljani K 500/48
- Preiskovalni spis št. 4875

VRHOVNO SODIŠČE
Socialistična republika Slovenija
I Kr 11/76-32

SKLEP

Vrhovno sodišče SR Slovenije v Ljubljani je v senatu pod predsedstvom predsednika vrhovnega sodišča Jožeta Pavličiča in sodnikov Nika Pogačarja in Ivana Repinca kot članov ter strokovnega sodelavca Franca Letonje kot zapisnikarja, po zaslišanju javnega tožilca SR Slovenije Bojana Škrka, v kazenski zadevi zoper obs. Reziko BARLE zaradi kaznivega dejanja postavitve zveze in zbiranja podatkov za tujo obveščevalno službo po čl. 3, točka 10 ZKLD, o predlogu javnega tožilca SR Slovenije z dne 28. 4. 1976, opr. štev. Ktr 556/76, da se obnovi kazenski postopek, ki je bil pravnomočno končan s sodbo Okrožnega sodišča v Ljubljani z dne 18. 8. 1948, opr. štev. K 500/48 v zvezi s sodbo Vrhovnega sodišča LR Slovenije z dne 30. 9. 1948, opr. štev. Kž 580/48, na seji dne 22. 6. 1976

odločilo:

Predlogu javnega tožilca SR Slovenije za obnovo kazenskega postopka zoper obs. Reziko Barle, ki je bil pravnomočno končan s sodbo Okrožnega sodišča v Ljubljani z dne 18. 8. 1948, opr. štev. K 500/48 v zvezi s sodbo Vrhovnega sodišča LR Slovenije z dne 30. 9. 1948, opr. štev. Kž 580/48, se ugodi in se zadeva pošlje Okrožnemu sodišču v Ljubljani v novo obravnavo.

Obrazložitev

Z zgoraj navedeno sodbo sodišča prve stopnje je bila Rezika Barle spoznana za krivo kaznivega dejanja postavitve zveze in zbiranja podatkov za tujo obveščevalno službo po čl. 3, točka 10 ZKLD in bila obsojena na 18 let odvzema prostosti s prisilnim delom in na odvzem državljanskih pravic za dobo 5 let. Zoper to sodbo sta se pritožila okrožni javni tožilec v Ljubljani in obtoženkin zagovornik. Vrhovno sodišče LR Slovenije je ugodilo tožilčevi pritožbi in prvostopno sodbo spremenilo tako, da je obtoženki izreklo smrtno kazen z ustrelitvijo ter trajno izgubo državljanskih pravic, zagovornikovo pritožbo pa je zavrnilo kot neutemeljeno. Izrečena smrtna kazen je bila izvršena dne 5. 1. 1949, potem ko je Prezidij Ljudske skupščine FLR Jugoslavije dne 17. 11. 1948 zavrnil obsojenkino prošnjo za pomilostitev.

V zgoraj opisani kazenski zadevi je javni tožilec SR Slovenije dne 18. 5. 1976 vložil predlog za obnovo kazenskega postopka iz razloga, navedenega v čl. 292/I. točka 3 ZKP (Urad. list FLRJ štev. 97/48), v zvezi s čimer uveljavlja nove dejanske okoliščine in nove dokaze, ki utegnejo sami za sebe in v zvezi s prej izvedenimi dokazi povzročiti oprostitev obs. Rezike Barle. Glede obnovitvenega postopka se predlog sklicuje na čl. 6 uvodnega zakona k zakoniku o kazenskem postopku (Urad. list FLRJ štev. 40/53), po katerem se za obnovo kazenskega postopka, ki je bil pravnomočno končan pred 1. januarjem 1954 (to je pred uveljavitvijo sedaj veljavnega zakonika o kazenskem postopku), uporabljajo določbe zakona o kazenskem postopku z dne 12. 10. 1948. Javni tožilec predlaga, da Vrhovno sodišče SR Slove-

nije v skladu s čl. 295/IV ZKP/48 dovoli obnovo in nato pošlje zadevo v novo obravnavo stvarno in krajevno pristojnemu Okrožnemu sodišču v Ljubljani.

Predlog za obnovo kazenskega postopka je utemeljen.

S pravnomočno sodbo je bila Rezika Barle spoznana za krivo, da je v aprilu 1946 v Wurzachu (v Nemčiji) pristala na sodelovanje s tujo obveščevalno službo; da je pred svojim odhodom v Jugoslavijo podpisala obvezo, da bo iz FLRJ takoj poslala svoj naslov zaradi postavitve zveze in zbiranja podatkov za tujo obveščevalno službo; in da je nato kot vohunka v maju 1947 v Ljubljani sprejela agenta iste obveščevalne službe in od njega sprejela navodila za nadaljnje delo ter s tem zbirala podatke, ki po svoji vsebini pomenijo posebno varovano državno tajnost, z namenom, da bi te podatke izročila tuji državi.

Iz opisa inkriminiranega dejanja predvsem ni jasno, zakaj naj bi sprejemanje navodil za nadaljnje delo že pomenilo zbiranje vohunskih podatkov, glede teh podatkov, ki niso z ničimer konkretizirani, pa ni pojasnjeno, zakaj naj bi predstavljali posebno varovano državno tajnost. To osnovno pomanjkljivost je sodišče prve stopnje v obrazložitvi svoje sodbe – ko najprej samo poudarja, da ni bilo moč ugotoviti, kaj je obtoženka že poročala – skušalo premostiti s trditvijo, da »špijoni ne zbirajo nevažnih podatkov, ampak le take, ki so za sovražnika pomembni«. Že iz teh kritičnih pripomb je moč sklepati, da v rednem postopku dejansko stanje v zvezi z obravnavanim kaznivim dejanjem niti v objektivnem niti v subjektivnem pogledu ni bilo zanesljivo razčiščeno.

Poleg teh splošnih pripomb javni tožilec v obnovitvenem predlogu tudi podrobno razčlenjuje dokazne zaključke pravnomočne sodbe, na katere se opira odločba o obsojenkini krivdi. Pri tem gre za tri osnovna vprašanja: 1) kakšna je dokazna vrednost obsojenkinega priznanja; 2) ali in iz kakšnih razlogov je bila obsojenkina kazniva dejavnost povezana z enako protiljudsko in protidržavno dejavnostjo njenega moža Karla Barleta, ki je bil zaradi tega obsojen v drugem procesu; 3) kakšen pomen ima okoliščina, da je obsojenka nemške narodnosti in ali se je v resnici že v Nemčiji (torej pred preselitvijo v Jugoslavijo) gibala v gestapovski družbi.

Obs. Rezika Barle je pri zaslišanju v preiskavi priznala, da je dne 8. 4. 1946 v Wurzachu pred komandantom tamkajšnjih francoskih okupacijskih sil podpisala izjavo o sodelovanju s francosko obveščevalno službo. Ob drugih zaslišanjih in na glavni obravnavi pa je krivdo v smislu obtožbe zanikala. Prav tako je obsojenka le v preiskavi priznala, da je konec maja 1947 v Ljubljani vzpostavila stik z neznancem, ki naj bi bil predstavnik tuje obveščevalne službe in s katerim naj bi se obsojenka dogovorila za nadaljnje vohunsko delovanje. Sodeč po podatkih spisa je bilo to srečanje z neznanim in tudi neindentificiranim agentom zelo misteriozno. Prav nenavadno je obsojenkino opisovanje dobljenih obveščevalnih zadolžitev in dogovorjenih znakov razpoznavanja z morebitnimi drugimi agenti (temnordeč karirast robec ter listek s štirimi štampiljkami). Po obsojenkinih navedbah naj bi se zbiranje podatkov nanašalo na kazenski proces zoper Nagodetovo skupino ter na razporeditev udeležencev političnega tečaja v Beogradu (med tečajniki je bil tedaj tudi obsojenkin mož Karel Barle). V obsojenkinih priznanjih so še druge nenavadne oziroma nedosledne navedbe. Tako je pripovedovala, da ji je francoski komandant v Wurzachu, ko je Barletova iskala dovoljenje za preselitev v Jugoslavijo k svojemu možu Karlu Barletu, dejal, češ da je norost iti v Jugoslavijo, istočasno pa naj bi jo pridobival za sodelovanje v obveščevalni službi, s katero naj bi se Barletova ukvarjala v

Jugoslaviji. Končno pri oceni verodostojnosti obsojenkinih izpovedb, s katerimi je priznavala očitano ji kaznivo dejavnost, ni moč prezreti dejstva, da je obsojenka ob drugih zaslišanjih že dana priznanja preklicala in zanikala kakršnokoli krivdo, pri čemer je navajala, da je prvotno priznavala dejanje in krivdo, čeprav to ni ustrezalo resnici, le zato, da bi se lahko čimprej vrnila k svojemu otroku. Po pravkar povedanem je obsojenkino »priznanje«, na katerem predvsem sloni pravnomočna odločba o krivdi, vsaj zelo problematično, zaradi česar ga bo treba v obnovljenem postopku temeljito preizkusiti.

Kot nov dokaz v zvezi s tem obnovitveni predlog javnega tožilca navaja pismo, ki ga je Karel Barle 28. 5. 1947 pisal Mici Jančarjevi, tedaj zaposleni pri Centralnem komiteju KP Slovenije, s prošnjo, da pomaga razčistiti zadevo z neznancem, o katerem mu je žena takoj pisala. Prav tako bi bilo koristno, če bi se v dokaznem postopku vpogledala tudi korespondenca med zakoncema Barle iz obdobja, ko se je Karel Barle nahajal na tečaju v Beogradu. To korespondenco bi bilo treba v obnovljenem postopku po možnosti pribaviti.

Ing. Karel Barle je bil v letu 1948 res obsojen zaradi kaznivih dejanj zoper ljudstvo in državo. Na to obsodbo (ki je postala pravnomočna dne 8. 5. 1948) se je sklicevala tudi sodba, ki je bila nekoliko pozneje izrečena zoper Reziko Barle. Ker pa je bila na predlog javnega tožilca SR Slovenije dne 22. 6. 1976 dovoljena obnova kazenskega postopka zoper Karla Barleta in soobsojence (prim. sklep Vrhovnega sodišča SR Slovenije opr. štev. I Kr 9/76!), je v tem zazreti novo dejstvo, ki je lahko odločilne važnosti tudi za obs. Reziko Barle.

Ne glede na pravkar omenjeno novoto pa je že iz podatkov spisa razvidno, da pravnomočna sodba, izrečena zoper Reziko Barle, ne vzdrži kritične presoje. Rezika Barle se je poročila s Karlom Barletom v Schlachtersu dne 10. 6. 1945. Barletova je bila tedaj že noseča. To dejstvo, ki v rednem postopku z ničimer ni bilo osporavano, nedvomno omaja zaključek pravnomočne sodbe, po katerem naj bi si Rezika Barle s pomočjo poroke omgočila preselitev v Jugoslavijo, kamor naj bi želela priti, da bi lahko zbirala vohunske podatke. Po drugi strani pa ista pravnomočna sodba ugotavlja, da je obsojenka pristala na sodelovanje s tujo obveščevalno službo šele aprila 1946, to je 10 mesecev pozneje. Že v rednem postopku zbrani podatki, pa tudi izpovedbe same obsojenke, torej niso nudile nobene utemeljene podlage za zaključek, da se je Barletova poročila s Karlom Barletom zaradi obveščevalne in vohunske dejavnosti na škodo Jugoslavije. Opisanim protislovjem in nejasnostim bo treba v obnovljenem postopku posvetiti vso pozornost.

Okoliščina, da je obsojenka nemške narodnosti, prav gotovo še ne potrjuje, da je bila Barletova vohunka. Nedokazani so očitki o njeni povezavi z drugimi gestapovskimi agenti. V obnovitveni zadevi zoper obs. Karla Barleta, Janka Puflerja, Branka Diehla in druge (gl. sklep Vrhovnega sodišča SR Slovenije z dne 22. 6. 1976, opr. štev. I Kr 9/76) je bilo predloženih več novih dokazov, ki upravičujejo pomisleke glede očitane jim gestapovske in vohunske povezave. Po podatkih spisa pa tudi ni dokazano, da bi bila dr. Robert Feix (ki je bil kot Žid zaprt v Dachauu) in dr. Plöttner (ki je bil taboriščni zdravnik v Dachauu) gestapovca, zlasti pa ni potrjeno, da bi Barletova imela z njima v Nemčiji (torej pred preselitvijo v Jugoslavijo) kakršnekoli stike, ki bi se mogli opredeliti kot gestapovska ali obveščevalna agentura.

Analiza dokazov, ki jih je sodišče imelo na razpolago že v rednem postopku, in

zgoraj opisana nova dejstva in novi dokazi vsekakor upravičujejo sklep, da je predlog javnega tožilca za obnovo kazenskega postopka zoper obs. Reziko Barle utemeljen. Zato je bilo treba predlogu ugoditi in zadevo poslati sodišču prve stopnje v ponovno obravnavanje.

Ljubljana, dne 22. 6. 1976

Zapisnikar
Franc Letonja l.r.

Predsednik senata
Jože Pavličič l. r.

ŽIG:
Socialistična republika Slovenija
Vrhovno sodišče
Ljubljana

K 300/76-6

SKLEP

Okrožno sodišče v Ljubljani je po predsedniku senata predsedniku okrožnega sodišča Lojzetu Cuznarju v kazenski zadevi zoper obd. *Barle Reziko* zaradi kaznivega dejanja postavitve zveze in zbiranja podatkov za tujo obveščevalno službo iz 10. točke 3. čl. Zakona o kaznivih dejanjih zoper ljudstvo in državo na podlagi sklepa Vrhovnega sodišča SRS v Ljubljani z dne 22. 6. 1976, opr. št. I Kr 11/76-3, o obnovi kazenskega postopka ter na podlagi izjave javnega tožilstva SRS z dne 26. 7. 1976, opr. št. Ktr 556/76,

sklenilo:

I.

Sodba Okrožnega sodišča v Ljubljani z dne 18. 8. 1948, opr. št. K 500/48-5 v zvezi s sodbo Vrhovnega sodišča ljudske republike Slovenije v Ljubljani z dne 30. 9. 1948, opr. št. Kž 580/48-2

se razveljavi.

II.

Kazenski postopek zoper obt. Barle Reziko, ki je hči Petra Brüsle in Roze, roj. Leberle, roj. 8. 4. 1925 v Wolfurthu pri Bregenzu, gospodinja, nemške narodnosti, državljanka FLRJ, poročena, mati dve leti in pol starega otroka, stan. v Ljubljani, Belokranjska 12, brez premoženja, nekaznovana,

zaradi kaznivega dejanja postavitve zveze in zbiranja podatkov za tujo obveščevalno službo iz 10. tč. 3. čl. Zakona o kaznivih dejanjih zoper ljudstvo in državo

se ustavi.

Stroški kazenskega postopka iz 1. do 5. tč. II. odst. 89. čl. ZKP bremenijo proračun.

OBRAZLOŽITEV.

Z zgoraj navedenima sodbama je bila obt. Rezika Barle obsojena zaradi kaznivega dejanja postavitve zveze in zbiranja podatkov za tujo obveščevalno službo po 10. tč. 3. čl. ZKLD.

Javni tožilec SR Slovenije je dne 28. 4. 1976 pod opr. št. Ktr 556/76 predlagal, da se obnovi ta kazenski postopek.

Vrhovno sodišče SR Slovenije je s sklepom z dne 22. 6. 1976, opr. št. I Kr 11/76-3, predlogu javnega tožilca SR Slovenije za obnovo kazenskega postopka zoper obsojeno Barle Reziko, ki je bil pravnomočno končan s spredaj navedenima sodbama, ugodilo in odločilo, da se zadeva pošlje v novo obnovo Okrožnemu sodišču v Ljubljani.

Potem, ko je tukajšnje Okrožno sodišče sprejelo spis od Vrhovnega sodišča Slovenije, ga je poslalo na vpogled Javnemu tožilstvu SR Slovenije v Ljubljani.

Po vpogledu je javno tožilstvo SR Slovenije dne 26. 7. 1976 pod opr. št. Ktr 556/76 vrnilo spis z izjavo o umiku obtožnice Okrožnega javnega tožilstva v Ljubljani z dne 10. 8. 1948, opr. št. B 156/48 v celoti.

V zvezi s to izjavo javnega tožilstva SR Slovenije je moralo tuk. okrožno sodišče kot sodišče prve stopnje razveljaviti sodbi Okrožnega sodišča v Ljubljani z dne 18. 8. 1948, opr. št. Ktr 500/48, v zvezi s sodbo Vrhovnega sodišča LR Slovenije z dne 30. 9. 1948, opr. št. Kž 580/48 in na podlagi 261. čl. ZKP ustaviti kazenski postopek.

Odločba o tem, da bremenijo stroški kazenskega postopka od 1. do 5. tč. 2. odst. 89. čl. ZKP proračun, temelji na I. odst. 92. čl. ZKP, ker je bil kazenski postopek ustavljen.

S tem je ta odločba utemeljena.

Okrožno sodiče v Ljubljani
dne 26. 7. 1976

Predsednik senata:
Lojze Cuznar l. r.

Pravni pouk: Zoper ta sklep je dopustna pritožba v roku 3 dni po prejemu pismenega odpravka sklepa na Vrhovno sodišče SR Slovenije v Ljubljani. Pritožba je vložena pravočasno, če je vložena zadnji dan pritožbenega roka priporočeno po pošti.

Obvestilo o razveljavitvi sodb – 1976

SPOROČILO JAVNOSTI*

Sporočilo Javnega tožilstva Socialistične republike Slovenije v zvezi z nekaterimi obsodbami iz leta 1948

LJUBLJANA, 27. jul. – Iz javnega tožilstva SR Slovenije smo prejeli: Na osnovi 8. člena Zakona o javnem tožilstvu sporoča Javno tožilstvo SR Slovenije naslednje:

V aprilu in avgustu 1948. leta so bili obsojeni:

Ing. Diehl Branko, roj. 27. 7. 1905 v Celju, ing. Oswald Stane, roj. 11. 8. 1907 v Ljubljani, ing. Barle Karel, roj. 3. 5. 1910 v Šmartnem pri Slovenj Gradcu, Pufler Janko, roj. 8. 6. 1905 v Hrastniku, Presterl Martin, roj. 8. 3. 1916 v Gradcu, ing. Krajne Boris, roj. 25. 12. 1913 v Kantridi pri Reki, ing. Stepišnik Milan, roj. 11. 11. 1910 v Ljubljani, Ličen Vladimir, roj. 19. 9. 1912 v Trstu, Gasser Pavel, roj. 26. 99. 1903 v Innsbrucku, Hahn Hildegarde, roj. 13. 2. 1923 na Dunaju, Košir Mirko, roj. 15. 3. 1905 v Ljubljani, Juranić Oskar, roj. 11. 10. 1909 na Reki, Ćorić Petar, roj. 26. 7. 1911 v Bjelniku, Dervišević Rama, roj. 9. 5. 1923 v Šabcu in Benegalija Jože, roj. 5. 8. 1921 v Zagorju ter Barle Rezika, roj. 8. 4. 1925 v Wohlfürtu.

Bistvene obtožbe, glede katerih so bili navedeni obsojeni, so se nanašale na kazniva dejanja sodelovanja za časa sovražne okupacije z gestapom in izvrševanje vojnih zločinov v nemških koncentracijskih taboriščih ter na povojno škodljivstvo v domovini.

Javni tožilec SRS je vložil pri Vrhovnem sodišču SRS predlog za obnovo kazenskega postopka v korist vseh zgoraj navedenih oseb in to glede vseh kaznivih dejanj, za katere so bili obsojeni – razen za Gasser Pavla za grdo ravnanje z duševnimi bolniki pod eno točko krivdoreka. Zbrana so bila namreč nova dejstva in novi dokazi, ki bi v smislu določila 4. tč. 1. odstavka 372. člena zakonika o kazenskem postopku utegnili sami za sebe ali v zvezi s prejšnjimi dokazi povzročiti oprostitev navedenih oseb. – Vrhovno sodišče SRS je ocenilo predlog javnega tožilca SRS na obnovo za utemeljen in je obnovo dovolilo. V nadaljnjem postopku pred Okrožnim sodiščem v Ljubljani je javni tožilec SRS prvotne obtožbe umaknil in je sodišče zadevni kazenski postopek ustavilo ter obsodilno sodbo v predlaganem obsegu razveljavilo.

* Sporočilo je bilo objavljeno v dnevniku DELO 28. 7. 1976

Dokumenti o razveljavitvi sodbe zoper J. Ravnikarja

JAVNO TOŽILSTVO
SOCIALISTIČNE REPUBLIKE SLOVENIJE
Ktr 632/78-/TB-av
Ljubljana, 13. 12. 1978

VRHOVNO SODIŠČE SR SLOVENIJE
–Kazenski oddelek–
Ljubljana

V kazenski zadevi zoper RAVNIKAR Janka, ki je bila pravnomočno končana s sodbo Vojaškega sodišča[1] v Ljubljani Sud št. 386/48 z dne 20. julija 1948 – predlagamo na osnovi čl. 25 odst. 4 zakona o spremembah in dopolnitvah zakona o vojaških sodiščih (Ur. l. FLRJ št. 11 z dne 15. 2. 1950) in v smislu dopisa Vrhovnega vojaškega sodišča Str. Pov. št. 242/78 z dne 8. 8. 1978 Višjemu sodišču v Kranju ter v smislu 6. čl. uvodnega zakona k zakonu o kazenskem postopku iz leta 1954, iz razloga po tč. 3 odst. 1 čl. 292 ZKP/48 v korist Ravnikar Janka za *vse* točke njegovega krivdoreka

OBNOVO KAZENSKEGA POSTOPKA

Vrhovno sodišče SRS naj v smislu 4. odst. 295. člena ZKP/48 temu predlogu ugodi in zadevo pošlje Okrožnemu sodišču v Kranju v novo obravnavo.

OBRAZLOŽITEV:

S cit. sodbo je bil Ravnikar Janko spoznan krivim:
1. da je v taborišču Dachau kot agent gestapa zakrivil najtežje zločine s tem, da je aktivno sodeloval pri mučenju internirancev na poskusni postaji, ki je bila ena izmed zločinskih ustanov gestapovske komande za uničevanje internirancev pod vodstvom vojnega zločinca SS-zdravnika dr. Rascherja s tem, da je sodeloval pri ohlajevalnih poskusih, sodeloval pri poskusih s pektinskimi preparati, da je internirance dovajal na poskusno postajo, jemal v svrho poskusov internirancem kri in delal skupno z obsojenih Puflerjem Jankom pektinske tablete;
2. da je kot gestapovski agent dobil od gestapovske komande funkcijo sobnega sta-

[1] Po besedah Vl. Kopača je bil Ravnikar sojen pred vojaškim sodiščem zato, ker je bil 1948. vojaški obveznik; to naj bi sam izjavil Kopaču.

rešine na poskusni postaji in v tej funkciji surovo nastopal proti internirancem ter jih tudi pretepal, tako nekega Italijana in nekega Poljaka;
3. da je v taborišču Dachau kot agent gestapa vohunil in dajal vohunska poročila agentu gestapa kapu poskusne postaje Jauku in gestapovskemu agentu obsojenemu ing. Stepišniku Milanu, katera sta ga imela na zvezi;
4. da je pri zaslišanju na gestapu v Škofji Loki potrdil vse informacije, katere je imel gestapo o narodno-osvobodilnem gibanju na sektorju Škofje Loke v zvezi z njegovim sodelovanjem, s tem, da je priznal, da je v krojaško delavnico Berčiča Janka prinesel »Slovenski poročevalec« in da je skupno s Primožičem Vinkom, Ogrinc Ivanom, Franko Jožetom, Habjan Francem in Časl Branko istega bral ter nadalje priznal, da je imel stike s partizani – kurirji;
5. da je po osvoboditvi kot agent gestapa in vojni zločinec načrtno prikrival pred ljudsko oblastjo svoje sodelavce iz poskusne postaje v taborišču Dachau, kot ing. Stepišnik Milana, ing. Krajnc Borisa, ing. Barle Karla, Pufler Janka, za katere je vedel, da so na poskusni postaji vršili zločine ter s tem omogočil agentom gestapa in vojnim zločincem vriniti se na visoke upravne položaje FLRJ.

S tem je storil z dejanji pod 1., 2., 3. in 4. kazniva dejanja vojnih zločinstev v smislu čl. tč. 3 zakona o kaznivih dejanjih zoper ljudstvo in državo ter pod 5. kaznivo dejanje neprijavljenja vojnih zločincev in njihovih zločinov.

Obsojen je bil na kazen odvzema svobode s prisilnim delom za 10 (deset) let in na dve leti izgube sledečih državljanskih pravic: a) volilne pravice, b) pravice do pridobitve ali opravljanja funkcij v družbenih organizacijah in društvih, c) pravico javnega nastopanja, d) pravice nositi častne naslove, rede in druga odlikovanja, e) pravice do državne ali druge javne službe – v izrečeno kazen mu je bil vračunan prestani preiskovalni zapor od 25. 11. 1947 dalje. – Od pravnomočno odmerjene kazni je prestal 6 let in 1 mesec.

Ad 1)

Za ta fakt kakor tudi za ostale sodba v bistvu nima razlogov niti analize dokazov in v obrazložitvi le ponavlja formulacije iz sodbenega dispozitiva. Sodba je torej enačila obrazložitev sodbe z njenim dispozitivom in smatrala za dokazan krivdorek v dispozitivu zgolj z dispozitivom – namesto da bi povedala, katera dejstva šteje za dokazana ali nedokazana in iz katerih razlogov ter tako konkretizirala in individualizirala krivdo.

Dispozitiv sodbe pravi, da je obtoženec kot »agent gestapa« v taborišču Dachau zakrivil najtežje zločine. Kot agent gestapa naj bi storil tudi kaznivo dejanje pod tč. 2, 3 in 5 sodbenega dispozitiva. – V razlogih pa pravi pravnomočna sodba na strani 3, da sodišče ni moglo ugotoviti, da bi obtoženec podpisal pismeno izjavo za sodelovanje z gestapom. Dejstvo pa da je, kar tudi sam priznava, da je bil povezan kot agent, oziroma, da je dajal agentska poročila Stepišniku, kateri poudarja v svoji izjavi, da mu je bil obdolženec predan na vezo kot agent. – V preiskavi (list 71) je Ravnikar izpovedal: »Moje zveze z ing. Stepišnikom so bile take, da jih lahko smatram za agentske zveze. Ing. Stepišniku sem dajal ustmena poročila o zadržanju internirancev oziroma pacientov na našem bloku.«

Prav nobenega dokaza ni, da bi bil Ravnikar Janko gestapovski agent. Naj navedemo glede Ravnikarjeve gestapovske agenture, ki je *temelj obtožbe in prav-*

nomočne sodbe in sicer – prvič: O načinu in postopku po katerem je gestapo pridobival svoje agente smo podrobneje govorili v obnovitveni zadevi ing. Diehl Branka in drugih pod našo opr. št. Ktr 1564/74 (vaša opr. št. I Kr 9/76). Da se ne bi ponavljali, naj tu samo sumarično rečemo, da je vsak agent moral imeti: a) določeno področje dela, b) šifro, c) datum svojega pristanka in č) odobritev po višjem gestapovskem organu. Nobena od teh okolnosti ni za Ravnikarja dokazana niti po kakšni priči niti po kakšnem pismenem dokumentu. Drugič: S sklepom Vrhovnega sodišča SRS z dne 22. 6. 1976 opr. št. I Kr 9/76 je bila med drugimi tudi za Stepišnika dovoljena obnova kazenskega postopka v celoti. Okrožno sodišče v Ljubljani je s svojim sklepom z dne 27. 7. 1976 (opr. št. K 301/76) tako glede Stepišnika, kakor tudi ostalih, prvostopno in drugostopno sodbo razveljavilo in kazenski postopek ustavilo. – Tako obstaja sedaj situacija, ko je bila obsodba Ravnikarjevega sodelavca, sostorilca – saj je po pravnomočni sodbi imel Stepišnik Ravnikarja na gestapovski zvezi, razveljavljena, dočim za Ravnikarja obsodilna sodba še vedno obstoja.

Prav nobenega dokaza ni, da bi zaradi Ravnikarjevih ustmenih poročil Stepišniku o zadržanju internirancev oziroma pacientov na bloku nastala za kogarkoli kakšna škodljiva posledica, kar je bil bistveni element kaznivega dejanja po čl. 3 tč. 3 zakona o kaznivih dejanih zoper ljudstvo in državo, po katerem je bil Ravnikar obsojen. Sicer pa tudi za dajanje takih poročil ni – razen priznanja – nobenih dokazov. O vrednosti priznanja kot dokaznega sredstva v takim. dachauskih procesih je bilo več govora v našem obnovitvenem predlogu Ktr 1564/74. – Iz Ravnikarjeve pismene vloge z dne 30. 7. 1970 izhaja, da zasliševanje v preiskavi ni bilo v skladu z zakonom o kazenskem postopku in zato njegovo priznanje nima dokazne vrednosti.

Po ugotovitvah v dosedaj obnovljenih »dachauskih« procesih ne bo držala trditev obtožnice (str. 3), da je bilo: »sodno ugotovljeno, da so sprejemali na poskusno postajo brezpogojno samo agente gestapa – predvsem take, ki so vršili oziroma sodelovali pri poskusih.« Prav tako je nadvse vprašljiva trditev sodbenega dispozitiva, da je bila poskusna postaja ena izmed zločinskih ustanov gestapovske komande. – V našem že cit. obnovitvenem predlogu je bilo že rečeno, da iz zgodovinske in memoarske literature o nemških koncentracijskih taboriščih izhaja, da je bila vsa dejanska oblast v teh taboriščih edino v rokah SS-ovske hierarhije, ki je odločala o življenju in smrti internirancev. Dachau je bilo eno prvih nemških koncentracijskih taborišč, ki je služilo glede organizacije za vzgled drugim. Ustanovila ga je SS spomladi 1933. leta.

V vsakem nemškem koncentracijskem taborišču je bil tudi tkim. »Politische Abteilung – politični oddelek« – taboriščni gestapo. Vodili so ga civilni uradniki te policije – gestapovci. Samo deloma je bil podrejen poveljniku taborišča, deloma pa naravnost berlinski centrali, pozneje RSHA (glavna uprava za varnost rajha) in to kar več predstojništvom hkrati tako SS, kakor gestapu. Upošteval je sedaj ukaze tega sedaj onega, kakor mu je pač kazalo in je bilo zato razmerje med poveljstvom taborišča in tem oddelkom precejkrat hudo napeto.

V poizvedovalnem postopku v obravnavani obnovitveni zadevi je priča Justin Anton, ki je bil v Dachauu od 2. 1. 1942 in je bil tudi določen za poskus z malarijo, izpovedal: »Kdo konkretno je mene določil za poskus z malarijo, ne bi mogel reči, nobenega dvoma pa ni, da je to storila SS kot *edina oblast* v taborišču.«

Na podlagi rečenega je težko trditi, da je bila »poskusna postaja ena izmed zločinskih ustanov *gestapovske* komande« – zločinska pa je seveda nedvomno bila.

Taka trditev pravnomočne sodbe kaže na to, da naj bi bili na poskusnih postajah lahko zaposleni le agenti gestapa. Ta zmotna predpostavka je bila uporabljena tudi v drugih primerih »dachauskih« procesov.

V preiskavi je na listu 41 Ravnikar rekel: »Priznam, da sem jemal kri, da sem udaril pacienta, ki je ukradel krompir... in da sem šival ogrevalne jopiče, ki so se uporabljali pri ogrevanju ohlajenih pacientov. Priznam, da je to moje delo pomaganje pri vojnem zločinu.« Na vprašanje: Torej ste vojni zločinec? – je Ravnikar odgovoril: »Potemtakem sem«. Enako priznanje je ponovil na listu 69 preiskave. – Na glavni obravnavi dne 8. junija 1948 se je Ravnikar glede tega fakta zagovarjal: »Gestapu nisem dal nobenega pristanka za sodelovanje. Sodeloval sem pri ohlajevalnih poskusih in poskusih s pektinskimi preparati. Internirance sem privajal na postajo, kateri so bili že preje od gestapa odrejeni. S posebnim preparatom sem odvzemal ljudem kri iz ušesa.«

Nobenega dvoma ne more biti, da so imele poskusne postaje v nemških koncentracijskih taboriščih zločinski značaj. Drugo vprašanje pa je, ali so mogli biti na teh postajah zaposleni samo agenti gestapa, kot to nakazuje pravnomočna sodba. Interniranci v nemških koncentracijskih taboriščih so morali opravljati delo, na kakršnokoli so bili dodeljeni po delovnem uradu in njegovi »statistiki poklicev«. Ravnikar je po poklicu krojač in je bil zato dodeljen za šivanje ogrevalnih jopičev pri poskusih z ohlajevanjem teles pod navadno človeško toploto. Kakršnokoli odklanjanje pri kateremkoli izboru in določanju v komando, je bilo popolnoma nemogoče, posebno ne pri eksperimentalnih postajah in vsak odpor je bil enak samomoru ob najhujših pogojih – je izjavil univerzitetni profesor medicine v Pragi dr. František Bláha v obnovitveni zadevi ing. Diehl Branka – ing. Oswald Staneta. V poizvedbenem postopku zaslišana priča Justin Anton, ki je bil sam v Dachauu je med drugim izpovedala, da je v taborišču Dachau in seveda tudi v drugih nemških taboriščih moral iti interniranec na tisto delo, ki mu je bilo odrejeno od Arbeitseinsatza – delovnega urada: Kdor bi se temu upiral, bi plačal to s svojim življenjem. – Interniranec ni bil človek, ki je bil sam sebi gospodar in se je lahko svobodno odločal, saj je bila v nemških koncentracijskih taboriščih internirancem volja *strta*. Zato je močno vprašljivo ali je na strani Ravnikarja Janka bil podan *naklep* v smeri kaznivega dejanja vojnega zločinstva po čl. 3 tč. 3 ZKLD ne glede na to, da je prav tako vprašljivo ali je tudi v objektivnem pogledu izpolnjen dejanski stan kaznivega dejanja, za katerega je bil Ravnikar pravnomočno obsojen. – Iz zgodovinske in memoarske literature o nemških koncentracijskih taboriščih in poskusih v njih izhaja, da pripadniki drugih narodov, ki so bili v teh taboriščih in sodelovali pri poskusih oziroma bili zaposleni na poskusnih postajah, niso bili po vojni klicani na kazensko odgovornost, ampak so na procesih proti tistim, ki so koncentracijska taborišča ustanovili, jih vodili, v njih delali poskuse in internirance pobijali – nastopali le kot priče. V našem obnovitvenem predlogu v kazenski zadevi ing. Diehl Branka – ing. Oswald Staneta in drugih, smo navedli nekaj konkretnih primerov internirancev, ki so »sodelovali« pri poskusih po raznih nemških koncentracijskih taboriščih, pa niso bili klicani na kazensko odgovornost, ampak so bili zaslišani le kot priče; pa četudi je bilo njihovo »sodelovanje« tako po vsebini kakor tudi po obsegu neprimerno pomembnejše kot Ravnikarjevo šivanje ogrevalnih jopičev, odvzem krvi iz ušesa in izdelovanje pektinskih tablet skupno s Puflerjem Jankom, za katerega je bila obnova že dovoljena in obsodilna sodba razveljavljena in kazenski postopek ustav-

ljen. Sicer so pa tudi na Ravnikarju samem delali poskuse, kar je potrjeno po priči Berčič Janku in kar je tudi sicer razvidno iz spisa.

Prav nobenega dokaza ni, da bi Ravnikar aktivno sodeloval pri mučenju internirancev na poskusni postaji in pravnomočna sodba za to svojo trditev ne navede prav nobenega dokaza in je sploh ne utemelji in obrazloži. – O Ravnikarjevem mučenju in surovem postopanju z interniranci bo še govora v nadaljevanju.

Ad 2:

Iz preiskovalnega spisa izhaja na podlagi zaslišanja Ravnikarja, ing. Barle Karla in ing. Krajnc Borisa, da je Ravnikar Janko prišel v Dachau 18. 1. 1943. Bil je bolniški strežnik od februarja do maja. 1. maja je bil premeščen na blok 24, kjer je bil le 14 dni brez dela. Okrog 15. maja je bil poslan na delovni urad, ki ga je dodelil na poskusno postajo z ohlajevanjem teles pod navadno človeško toploto. Tu je delal kot krojač, strežnik in snažitelj prostorov. Skrbel je za red in snago na poskusni postaji. V maju 1944 je bil s te poskusne postaje premeščen v tovarno, v kateri so se delali pektinski preparati in kjer je bil do osvoboditve. Septembra 1945 je prišel domov. (list 68, 69, 82, 85, 97 in 99 preiskovalnega spisa).

Na glavni razpravi dne 8. 6. 1948 je Ravnikar rekel: »Za sobnega starešino sem bil postavljen«. V svoji izjavi z dne 10. 10. 1978 dani v poizvedbenem postopku pa pravi Ravnikar: »Poudarjam, da jaz sobni starešina nisem bil nikoli, bil sem le čistilec, nosil sem hrano in jo delil.« Tudi priča Starman Avgust, ki je bil zaslišan v poizvedbenem postopku pove: »Na poskusni postaji ni bil (Ravnikar) sobni starešina... Internirancem na poskusni postaji je nosil hrano ter internirancem v veliki meri pomagal predvsem s prehranjevanjem...« – Tudi če bi smatrali, da je res Ravnikar bil sobni starešina, ni te »funkcije« dobil od gestapovske komande, ampak kvečjemu od esesovske komande, glede na vso *dejansko* oblast SS v nemških koncentracijskih taboriščih, o čemer je bilo že govora. Rečeno je tudi že bilo o možnosti internirancev upreti se določenemu delu oziroma naloženi mu »funkciji« v nemških koncentracijskih taboriščih.

V preiskavi je Ravnikar priznal, da je udaril nekega Italijana, ker je ukradel krompir. »Rusa nisem udaril nobenega«. Dalje pravi Ravnikar v preiskavi, da je na splošno zahteval od internirancev, da so bili disciplinirani in da je bil red v sobi (list 26 in 72). Na glavni obravnavi dne 8. 6. 1948 je Ravnikar rekel: »Ljudi nisem pretepal, res pa je, da sem pretepel nekega Italijana, ko je ukradel krompir.«

V poizvedbenem postopku zaslišane nove priče izpovedo glede Ravnikarjevega surovega nastopanja proti internirancem oziroma pretepanja istih sledeče: Priča Krvina Miha, ki pozna Ravnikarja iz Dachaua: »Meni ni znano, da bi Ravnikar kakorkoli zlostavljal kakega interniranca odnosno lahko *izključim*, da bi kaj takega storil«; Starman Avgust: »Ravnikar ni pretepal in surovo nastopal proti internirancem. Internirancem na poskusni postaji je nosil hrano ter internirancem v veliki meri *pomagal* predvsem s prehranjevanjem«; Jugovic Ludvik: »O Ravnikarju nisem slišal v taborišču *ničesar slabega*. Lahko rečem le to, da je meni storil samo dobro. Enkrat mi je celo prinesel tablete in mi z njimi močno olajšal bolezen«; Češnovar Andrej, ki je sodeloval z NOG od leta 1941: »Ravnikarja sem spoznal šele v Dachauu 1943. Ocenjeval sem ga – pa ne samo jaz ampak tudi drugi kot *dobrega, poštenega in narodnozavednega človeka*... Nisem slišal, da bi Ravnikar Janko koga

pretepal oziroma s kom grdo ravnal. Če bi bilo kaj takega res, bi jaz sigurno zvedel preko španskega borca Čučkovića Sime, ki je imel zelo dobre zveze in je bil dobro informiran o dogajanjih v taborišču... Skratka, o Ravnikar Janku ne morem glede njegovega ponašanju v Dachauu povedati prav nič slabega. Ko sem zvedel za Ravnikarjevo obsodbo glede njegovega ponašanja v Dachauu sem se *zelo začudil*... Na tatvine se je v taborišču gledalo zelo ostro, in če je kdo ukradel le košček kruha, ga je čakalo 25 udarcev ali celo 50 s palico ali pa celo smrt. Sam vem za primer, ko je nekdo ukradel nekaj kruha in so mu obesili na prsi tablico, da je ukradel kruh ter je moral tako stati cel dan in končno so ga usmrtili«; Justin Anton, ki ima priznano dvojno štetje od 2. 1. 1942: »V Dachauu sem Ravnikarja ocenjeval jaz, pa tudi drugi, kot *dobrega človeka, vljudnega in poštenega*... Imela sva zelo pogoste stike, lahko rečem najmanj vsak drugi večer. Prinesel je večkrat meni, pa tudi drugim, kakšen košček kruha ali margarine, ker je imel na revirju večjo možnost, da je prišel do kakšnega koščka hrane. Poudariti moram, da je bilo tako dejanje *strogo prepovedano* in če je bil storilec *zaloten od SS*, je bil najmanj močno pretepen, če ne še kaj hujšega. Bili so primeri ko so storilci takih dobrodelnih dejanj to plačali tudi s *smrtjo*... Ravnikarja Janka ocenjujem danes, kakor sem ga ocenjeval tudi v Dachauu, *da ne bi bil sposoben* maltretirati in pretepati ljudi sploh še manj pa svoje sointernirance. Če je udaril nekega Italijana, ker je ta ukradel krompir, potem lahko rečem, da je ta Italijan prišel poceni skozi, ker če bi ga Ravnikar prijavil, bi tega Italijana verjetno stalo glavo. Tako povem, da sem tudi jaz nekega nemškega Cigana, ki mi je ukradel kruh, brcnil tako močno, da sem si zlomil prst. Če bi ga pa jaz prijavil, bi pa tega Cigana po vsej verjetnosti SS-ovci ubili. Na tatvine se je namreč v Dachauu gledalo zelo ostro.« In še izpove omenjena priča v poizvedbenem postopku: »Ko sem zvedel za Ravnikarjevo obsodbo in njeno vsebino, se mi je to *zelo čudno zdelo* in sem si mislil, kdo vendar bi mogel Ravnikarja obremeniti s takimi stvarmi, ko pa jaz, ko sem bil toliko časa z njim skupaj v Dachauu, ne morem reči o njegovem zadržanju *ničesar slabega, pač pa samo dobro*«; Prelogar Miloš, ki ima priznano dvojno štetje od 26. 8. 1941: »Jaz kakor tudi drugi smo ocenjevali Ravnikarja tako, da ne bi bil sposoben koga pretepati, ker po svoji naturi ni agresiven in egoist. Če je res udaril Italijana, ker je ta ukradel krompir, je to storil zaradi tega, ker so terjale taboriščne razmere, ki so bile nenormalne in živčne in bi dotični Italijan neprimerno dražje plačal svoje dejanje, če bi bilo to ovadeno SS... Spomnim se nekega primera, ko je nekdo nekaj ukradel in ga je kapo zelo močno pretepel, tako, da so ga pripeljali na vozičku v revir, kjer je dežurni SS-ovec vprašal, kaj je storil, ker je bil pretepen in ko so mu povedali, da je nekaj ukradel, je tega človeka potegnil z vozička, mu skočil na prsni koš in tako ubil.« – Priča še pove, da je partijski komite določil Ravnikarja za zvezo z njo v svrho oddaje zbranih prehrambenih artiklov za bolnico – revir, ki jih je zbral kolektiv iz poslanih paketov. Komite tega ne bi storil, če ga ne bi smatral kot poštenega človeka in iskrenega antifašista«. Priča še izjavi: »Na osnovi njegovega *obnašanja* v Dachauu sem smatral, da je *član KP*.« Končno še priča reče, da ko je zvedela, da je bil Ravnikar obsojen v zvezi s svojim ponašanjem v Dachauu, je bila *zelo začudena*, kako je to mogoče.

Pravnomočna sodba v svoji obrazložitvi ne navaja nobenega dokaza za krivdorek pod tč. 2. – Na podlagi rečenega utegne sodišče – po naši oceni – v event. obnovljenem postopku priti do drugačnih zaključkov, kot je prišla pravnomočna sodba.

Ad 3:

Pravnomočna sodba utemeljuje krivdorek pod to točko takole: »Zveza obtoženca z obsojenim ing. Stepišnikom Milanom dokončno potrjuje, da je bil obtoženi Ravnikar poslan v Dachau od gestapa in da je tam vršil agentsko delo..., priznava, da je gestapu dajal poročila in prijave o ponašanju in zadržanju internirancev.« K tem razlogom pripominjamo: prvič – za ing. Stepišnik Milana je bila obnova kazenskega postopka že dovoljena ter prvostopna in drugostopna sodba razveljavljeni in kazenski postopek ustavljen. Drugič – vse nove priče, zaslišane v poizvedbenem postopku, so izpovedale tudi glede te točke krivdoreka razbremenilno za Ravnikarja. Priča Berčič Janko: »Ničesar mi ni znanega o tem, da bi bil (Ravnikar) gestapovski agent, da je na poskusni postaji izbiral internirance ter da bi vohunil za gestapo. Nihče v taborišču ni kaj takega omenil... Mislim pa, da so vse te obtožbe neutemeljene. Osebno sem tudi prepričan, da je bil Ravnikar *ves čas naš človek* in ni nikoli sodeloval z gestapom«; Starman Avgust: »Nikoli ni nikogar ovadil, še celo kadar se je zgodilo, da so hoteli Nemci koga poslati na transport, kar je pomenilo, da ga bodo likvidirali, je Ravnikar tako kot mi vsi storil vse, da smo dotičnega lahko rešili«; Češnovar Andrej: »Večkrat sva razgovarjala in govorila med drugim tudi o političnih stvareh, ki so bile *neugodne za Nemce, vendar nisem nikoli čutil nobene posledice* od strani SS. To poudarjam zaradi tega, ker če bi Ravnikar Janko res vohunil v taborišču, bi jasno izdal tudi najine razgovore.« Justin Anton: »Kar se tiče Ravnikarjevega vohunjenja v taborišču Dachau, ki mu ga očita sodba, povem, da smo ne samo jaz, ampak tudi drugi, v družbi z Ravnikarjem neštetokrat govorili o stvareh političnega značaja, ki so imele *sovražno poanto proti Nemcem, pa ni bilo nikoli nobene posledice* in nisem niti jaz niti drugi bili nikoli klicani na kakšno odgovornost, kar bi nedvomno bili, če bi nas Ravnikar ovadil. Sploh smo smatrali Ravnikarja v Dachauu kot *zavednega Slovenca in politično napredno usmerjenega«;* Prelogar Miloš: »Midva sva z Ravnikarjem v Dachauu imela trikrat na teden kontakte zaradi oddaje zbrane hrane v revir – bolnico. Tudi večkrat sva sicer govorila in se pogovarjala o situaciji na frontah in sicer v smislu, *ki ni bil ugoden za Nemce. Nikoli nisem čutil kake posledice* zaradi misli, ki sem jih iznašal v razgovoru z Ravnikarjem«. – Po naši oceni – glede na rečeno ni v spisovnem materialu prav nobenega dokaza, da bi Ravnikar Janko v taborišču Dachau vohunil in dajal vohunska poročila gestapu.

Ad 4:

V preiskavi je Ravnikar Janko na vprašanje: Zakaj ste bili aretiran (od Nemcev)? – odgovoril: »Zato, ker sem sodeloval s partizani. Izdal me je Nered Nace (list 20, 66)... V decembru 1942 so Nereda aretirali gestapovci, zvečer ob pol 6 pa sta prišla dva gestapovca in 6 žandarjev po mene in Berčiča. Dva dni pozneje so aretirali Jožeta Bašlja. – Ko sem bil že zaprt je 15. 12. 1942 po kosilu prišel k meni v celico Nered in me vprašal, oziroma sem ga jaz vprašal, kako je, nakar mi je on odgovoril, da čisto dobro in da sta se s Kinkilinom (gestapovcem) dobro razumela. Isti dan je bil Nered ob 3 h popoldan izpuščen iz zapora« (listi: 20, 66, 67). – Priča Berčič Janko je v preiskavi izpovedala, da je Nered Nace, ki je bil v času preiskave na prisilnem delu, dobil grozilno pismo od partizanov. Poleg njega sta dobila grozilno pismo še dva druga, od katerih je bil eden v letu 1944 likvidiran od naših oblasti. Nered je pro-

sil Berčiča naj mu pomaga v tej situaciji. Pozitivnega odgovora mu Berčič ni dal, ker se ni zanesel na Nereda. Nekako 10 dni potem je priča videla iz svoje delavnice okrog pol 12 ure dopoldan, ko je gestapovec Kinkilin v Škofji Loki peljal Nered Naceta na gestapo v Škofjo Loko. Še isti dan ob 17.30 uri je bil priča Berčič aretiran, prav tako pa tudi njegov pomočnik Ravnikar Janko. Na zaslišanju pred gestapom je bila priča med drugim vprašana, če pozna Nered Naceta, kar je priča potrdila. Nato je začel priči gestapovec Kinkilin razlagati, da sta z Neredom večkrat govorila o pokretu OF, o partizanih in o stvareh, o katerih sta z Neredom v resnici govorila pred Berčičevo aretacijo. Ker ni dala priča gestapovcu Kinkilinu nobenega pravega odgovora, je ta enostavno obrnil list papirja, ki ga je imel na mizi ter pokazal na podpis Nered Naceta. Na papirju – pravi priča – je bilo napisano vse tisto kar je priča svetovala Neredu v zvezi z grozilnim pismom. Ker je priča videla, da je vse to napisano, je priznala (list 76).

Na glavni obravnavi 20. 7. 1948 je ista priča Berčič Janko izpovedala: »14. 12. 1942 smo bili vsled izdajstva Ignaca Nereda, upravnika v Domu slepih v Škofji Loki (med okupacijo) aretirani jaz, Bašelj Jože in obtoženec. Ker je Nered navidezno simpatiziral z nami, sem mu izdal našo parolo, da bi ne bil »preganjan« od partizanov, pa nas je potem vse skupaj izdal gestapu in jim povedal tudi našo parolo, radi česar smo bili poslani v Dachau...«. – Sam Ravnikar pravi na razpravi dne 8. 6. 1948 glede tega dejanja samo: »Priznam dejanje«.

Glede tč. 4 dispozitiva obsodilne sodbe izpove v poizvedbenem postopku zaslišana priča Primožič Vinko: »Mi smo že takrat smatrali, da nas je izdal neki Nered, ki je bil po osvoboditvi zaradi tega tudi procesuiran in če se ne motim je bil obsojen na 7 let. Večkrat smo namreč tega Nereda videli v družbi z gestapovci. Tudi partizani so ga sumili in mu poslali grozilno pismo. Zelo nam je bil tudi sumljiv njegov hiter izpust iz zapora; aretiral ga je namreč gestapo in še istega ali naslednjega dne izpustil iz zapora. Istočasno, ko je bil Nered izpuščen iz zapora, je sledila aretacija Ravnikarja, Berčiča, Bašlja Jožeta in še nekaterih«. Tudi priči Ogrinc Ivan in Grahek – Časl Branka, zaslišani v poizvedbenem postopku, izpovesta, da se je takrat govorilo, da naj bi čitanje partizanske literature izdal Nered Nace. – Vse torej kaže, da je na področju Škofje Loke izdajal Nered Nace ne pa Ravnikar Janko. – Priče, zaslišane v poizvedbenem postopku: Jugovic Ludvik, Berčič Janko, Habjan Franc, Primožič Vinko, Ogrinc Ivan – izpovedo o Ravnikarjevem obnašanju pred njegovo aretacijo po Nemcih, samo dobro. Aktivno in organizirano je deloval za NOB. Zbiral je orožje, hrano in razen drug material, šival obleke za partizane, nosil literaturo od seljske ali praproške čete v dolino med ljudi; ko je prišel iz Dachaua je bil nek funkcionar v okviru OF, bil je zelo delaven. Vsi so imeli v njega vedno zaupanje in so ga ocenjevali kot odličnega aktivista.

Osebe, ki so navedene pod to točko krivdoreka: Primožič Vinko, Ogrinc Ivan, Franko Jože, Habjan Franc in Časl Branka in za katere naj bi Ravnikar na gestapu v Škofji Loki priznal, da je z njimi bral »Slovenskega poročevalca«, – niso trpele nobenih škodljivih posledic. To so navedene osebe potrdile v poizvedbenem postopku. Manjka torej bistveni znak kaznivega dejanja po čl. 3 tč. 3 zakona o kaznivih dejanjih zoper ljudstvo in državo t.j., da ima ovajanje za posledico ukrepe terorja in nasilja kot so med drugim: obsodbe na smrtno kazen, zapiranja, mučenja, prisilna izseljevanja, odpeljave prebivalstva Jugoslavije v koncentracijska tabori-

šča, v internacijo ali na prisilno delo. Pravnomočna sodba obrazlaga to dejanje le s ponovitvijo sodbenega dispozitiva.

Ad 5:

Ta fakt pravnomočna sodba obrazlaga in utemeljuje takole: »Po razpadu Nemčije se je obtoženi vrnil v Jugoslavijo. Ker je hotel pred ljudsko oblastjo prikriti svoje agentsko in zločinsko delovanje, je načrtno prikrival tudi svoje sodelavce iz poskusne postaje ter na ta način omogočil, da so se ti vojni zločinci vrinili na razne visoke upravne položaje.« – K tem razlogom pripominjamo prvič: Ravnikar je zato, da so ing. Stepišnik Milan, ing. Krajnc Boris, ing. Barle Karel in Pufler Janko osumljeni kot agenti gestapa, zvedel šele, ko se je sam znašel v zaporu; drugič: nobene osnove ni imel Ravnikar, da bi lahko sklepal, da so naštete osebe vojni zločinci samo zaradi tega, ker so bili kot interniranci od Arbeitseinsatza – delovnega urada dodeljeni na delo na poskusne postaje, kot je bil dodeljen tudi on sam; tretjič: za vse osebe, naštete v tč. 5 krivdoreka, je bila obnova kazenskega postopka že dovoljena ter prvostopna in drugostopna sodba razveljavljena in kazenski postopek ustavljen.

Po naši oceni so v tem predlogu na osnovi izjav novih prič in zlasti na podlagi ugotovitev v že doslej obnovljenih procesih – podane take nove dejanske okoliščine in dejstva ter novi dokazi, na podlagi katerih utegne sodišče v event. obnovljenem postopku, okoliščine na katerih sloni pravnomočna sodba oceniti drugače, kot so bile ocenjene v rednem postopku, kar vse utegne samo od sebe in tudi v zvezi s prejšnjimi že izvedenimi dokazi – povzročiti oprostitev Ravnikar Janka od obtožbe v celoti zaradi pomanjkanja dokazov. – Po naši oceni je v tem predlog utemeljen.

Priloga:
preiskovalni spis 4901

Javni tožilec SRS
Bojan Škrk l. r.

ŽIG:
Socialistična republika Slovenija
Javno tožilstvo
Ljubljana

I Kr 31/78-3

SKLEP

Vrhovno sodišče SR Slovenije v Ljubljani je v senatu pod predsedstvom predsedniku v.s. Jožeta Pavličiča ob sodelovanju sodnikov v.s. Nika Pogačarja in Ivana Repinca kot članov ter pisarniške referentke Metke Belec kot zapisnikarice, po zaslišanju namestnika javnega tožilca SR Slovenije Romana Vobiča, v kazenski zadevi zoper obs. Janka Ravnikarja zaradi kaznivih dejanj po čl. 3, točka 3 ZKLD, o predlogu javnega tožilca SR Slovenije z dne 13. 12. 1978, opr. štev. Ktr 632/78, da se obnovi kazenski postopek, ki je bil pravnomočno končan s sodbo Vojaškega sodišča v Ljubljani z dne 20. 7. 1948, opr. štev. Sud 386/48, na seji dne 8. 3. 1979

odločilo:

Predlogu javnega tožilca SR Slovenije za obnovo kazenskega postopka zoper obs. Janka RAVNIKARJA, ki je bil pravnomočno končan s sodbo Vojaškega sodišča v Ljubljani z dne 20. 7. 1948, opr. štev. Sud 386/48-20, se ugodi in se zadeva pošlje Temeljnemu sodišču v Kranju v novo obravnavo.

Obrazložitev

Z zgoraj navedeno sodbo Vojaškega sodišča v Ljubljani, ki je postala pravnomočna brez pritožbe, je bil Janko Ravnikar spoznan za krivega:
1) da je v taborišču Dachau kot agent gestapa zakrivil najtežje zločine s tem, da je aktivno sodeloval pri mučenju internirancev na poskusni postaji, ki je bila ena izmed zločinskih ustanov gestapovske komande za uničevanje internirancev pod vodstvom vojnega zločinca SS-zdravnika dr. Rascherja s tem, da je sodeloval pri ohlajevalnih poskusih, sodeloval pri poskusih s pektinskimi preparati, da je internirance dovajal na poskusno postajo, jemal v svrho poskusov internirancem kri in delal skupno z obsojenim Jankom Puflerjem pektinske tablete;
2) da je kot gestapovski agent dobil od gestapovske komande funkcijo sobnega starešine na poskusni postaji in v tej funkciji surovo nastopal proti internirancem ter jih tudi pretepal, tako nekega Italijana in nekega Poljaka;
3) da je v taborišču Dachau kot agent gestapa vohunil in dajal vohunska poročila agentu gestapa kapu poskusne postaje Jauku in gestapovskemu agentu obsojenemu ing. Milanu Stepišniku, katera sta ga imela na zvezi;
4) da je pri zaslišanju na gestapu v Škofji Loki potrdil vse informacije, katere je imel gestapo o narodnoosvobodilnem gibanju na sektorju Škofje Loke v zvezi z njegovim sodelovanjem s tem, da je priznal, da je v krojaško delavnico Janka Berčiča prinesel »Slovenski poročevalec« in da je skupno z Vinkom Primožičem, Ivanom Ogrincem, Francem Habjanom in Branko Časl istega bral ter nadalje priznal, da je imel stike s partizani – kurirji;
5) da je po osvoboditvi kot agent gestapa in vojni zločinec načrtno prikrival pred ljudsko oblastjo svoje sodelavce iz poskusne postaje v taborišču Dachau kot ing. Milana Stepišnika, ing. Karla Barleta, ing. Borisa Krajnca, Janka Puflerja, za katere je vedel, da so na poskusni postaji vršili zločine ter s tem omogočil agentom gestapa in vojnim zločincem vriniti se na visoke upravne položaje FLRJ,
s čimer je storil pod 1) do 4) kazniva dejanja vojnih zločinstev po čl. 3, točka 3 zakona o kaznivih dejanjih zoper ljudstvo in državo (ZKLD), pod 5) pa kaznivo dejanje neprijavljanja vojnih zločincev in njihovih zločinov.

Za ta dejanja je bil obsojen na (enotno) kazen 10 let odvzema svobode s prisilnim delom in na 2 leti izgube državljanskih pravic. V izrečeno prostostno kazen se je vštel preiskovalni zapor od 25. 11. 1947 dalje. Obs. Janko Ravnikar je bil dne 29. 12. 1953 pogojno odpuščen s prestajanja prostostne kazni. Pogojni odpust je potekel 25. 11. 1957.

V tej kazenski zadevi je javni tožilec SR Slovenije vložil dne 13. 12. 1978 pri Vrhovnem sodišču SR Slovenije predlog za obnovo kazenskega postopka, ki se *glede pristojnosti* opira na določbe čl. 25/IV zakona o spremembah in dopolnitvah zakona o vojaških sodiščih (Ur. l. FLRJ štev. 11/50) in na dopis Vrhovnega vojaškega sodišča z dne 8. 8. 1978, opr. štev. Str. pov. 242/78, s katerim je bil kazenski

spis Vojaškega sodišča v Ljubljani opr. štev. Sud 386/48 odstopljen Okrožnemu sodišču v Kranju in *glede obnovitvenega postopka* na določbo čl. 6 uvodnega zakona k zakoniku o kazenskem postopku (Ur. l. FLRJ štev. 40/53), po kateri se za obnovo kazenskega postopka, ki je bil pravnomočno končan pred uveljavitvijo zakonika o kazenskem postopku, to je pred 1. 1. 1954, uporabljajo določbe zakona o kazenskem postopku z dne 12. 10. 1948 (Ur. l. FLRJ štev. 97/48). Predlog javnega tožilca uveljavlja *obnovitveni razlog* iz čl. 292/I, točka 3 ZKP/48 in se sklicuje na nove dejanske okoliščine in nove dokaze, ki utegnejo sami za sebe in v zvezi z že prej izvedenimi dokazi povzročiti oprostitev obs. Janka Ravnikarja glede vseh v pravnomočni sodbi zajetih kaznivih dejanj. Javni tožilec predlaga, da se v navedenem obsegu dovoli obnova kazenskega postopka zoper obs. Janka Ravnikarja in zadeva pošlje v novo obravnavo Okrožnemu sodišču v Kranju kot stvarno in krajevno pristojnemu sodišču prve stopnje.

Predlog za obnovo kazenskega postopka je v celoti utemeljen.

Javni tožilec v obnovitvenem predlogu uvodoma razčlenjuje razloge pravnomočne sodbe v luči dokazov, ki so bili na razpolago v rednem postopku, na podlagi tega pa utemeljeno zaključuje, da obrazložitev sodbe, kolikor se nanaša na odločbo o krivdi, z ničimer ni konkretizirana. V predlogu za obnovo kazenskega postopka so nato navedene za posamezna dejanja številne nove okoliščine in predloženi ustrezni novi dokazi, ki upravičujejo v izreku tega sklepa navedeno odločitev.

Ad 1):

Očitek, da je bil Janko Ravnikar agent gestapa, je temelj obsodilne sodbe in je vključen v opis kaznivih dejanj pod 1), 2), 3) in 5), čeprav je v sami sodbi poudarjeno, da ni bilo moč ugotoviti, ali je Ravnikar podpisal kakšno izjavo o sodelovanju z gestapom. V zvezi s tem je vsekakor treba – kot novo dejansko okoliščino – upoštevati postopek oziroma način, ki je v gestapu veljal za pridobivanje njegovih agentov. Vrhovno sodišče SR Slovenije je že v sklepu z dne 22. 6. 1976, opr. štev. I Kr 9/76-3, s katerim je bila dovoljena obnova kazenskega postopka zoper Branka Diehla in soobs., na podlagi tedaj predloženih novih dokazil, – zlasti knjige »Nemačka obaveštajna služba«, ki jo je leta 1957 izdal Državni sekretariat za notranje zadeve FLRJ, – ugotovilo, da je vsak agent, ki ga je gestapo pridobil za sodelovanje v svoji mreži, moral imeti: a) določeno področje dela, b) številčno šifro, c) datum danega pristanka in č) odobritev višjega gestapovskega organa. Nobena od teh okoliščin v Ravnikarjevem primeru ni dokazana. Zaključki pravnomočne sodbe pa so kljub temu drugačni, četudi niso potrjeni niti z obsojenčevim »priznanjem«, niti z izpovedbami zaslišanih prič, še manj pa s pismenimi dokumenti, kar poudarja že sama sodba.

V sodbinem izreku in njeni obrazložitvi ni povedano, ali in kakšne škodljive posledice so nastale zaradi Ravnikarjevega delovanja kot gestapovskega agenta. V zvezi s tem tožilcev obnovitveni predlog upravičeno poudarja, da je eden od bistvenih znakov vojnega zločinstva po čl. 3, točka 3 ZKLD nastanek določenih škodljivih posledic, le-te pa se v obravnavanem primeru niti ne zatrjujejo in tudi iz razpoložljivih dokazov ni mogoče sklepati, da bi takšne posledice v resnici nastale.

Kolikor obsodilna sodba izhaja iz predpostavke, da so na poskusno postajo koncentracijskega taborišča Dachau sprejemali (za kakršnokoli delo na tej postaji)

le agente gestapa, je treba poudariti, da je bila ta – z ničimer potrjena – predpostavka ovržena že v postopku za obnovo nekaterih drugih takoimenovanih »dachauskih« procesov. Čeprav ni sporen zločinski značaj omenjenih poskusnih postaj, je vendarle treba razlikovati odgovornost tam zaposlenih jetnikov od odgovornosti SS-ovskih zdravnikov in drugih nacističnih funkcionarjev. O zaposlitvi na poskusni postaji nedvomno ni odločal posamezni jetnik, ampak komanda SS in njen delovni urad (Arbeitseinsatz). To potrjujejo številne knjige, ki so izšle po osvoboditvi, na primer »Medicina na krivih potih« dr. Františka Bláhe in »Medicina brez človečnosti« Aleksandra Mitscherlicha in dr. Freda Mielkeja. O tem, kako so se izvajali razni poskusi na jetnikih v času, ko je Janko Ravnikar kot strežnik delal na poskusni postaji v koncentracijskem taborišču Dachau (ki jo je tedaj vodil SS-zdravnik dr. Rascher), je izpovedal v obnovitvenih poizvedbah zaslišani Anton Justin, kar je še en dokaz, ki govori proti domnevi pravnomočne sodbe, da je bil vsakdo, ki je v nemškem koncentracijskem taborišču prišel na poskusno postajo, moral biti agent gestapa.

Glede na doslej povedano se postavlja vprašanje, ali je Janku Ravnikarju v primeru pod 1) moč očitati naklep v smeri kaznivega dejanja po čl. 3, točka 3 ZKLD, četudi bi se štelo, da je v objektivnem pogledu dokazan dejanski stan navedenega vojnega zločinstva. Po zgodovinski in memoarni literaturi pa je tudi potrjeno, da v drugih državah bivših internirancev, ki so delali na poskusnih postajah v nemških koncentracijskih taboriščih, po osvoboditvi niso klicali na odgovornost, pač pa so nastopali kot priče v procesih zoper vojne zločince. To velja med drugim tudi za bivšega jetnika Franca Jauka, ki je bil med vojno kapo na dachauski poskusni postaji. V zvezi s tem je nedvomno treba upoštevati, da interniranec ni bil človek, ki bi mogel svobodno odločati, kaj in kje bo v taborišču delal, če pa bi se odredbam SS-ovske komande upiral, bi to nedvomno plačal s svojim življenjem. Razmere v nemških koncentracijskih taboriščih je treba na podlagi razpoložljive, v vsakem pogledu verodostojne zgodovinske in memoarske literature vsekakor ovrednotiti drugače, kot je to storila pravnomočna sodba. Zato se ob upoštevanju zgoraj opisanih novih okoliščin in po izvedbi predloženih novih dokazov utegne pokazati, da v opisu kaznivega dejanja pod 1) vsebovani očitki o aktivnem sodelovanju obs. Janka Ravnikarja pri zločinskih poskusih na Rascherjevi poskusni postaji v Dachauu niso utemeljeni.

Pravnomočna sodba se v zvezi s krivdorekom pod 1) sklicuje tudi na Ravnikarjevo sodelovanje z Jankom Puflerjem pri izdelovanju pektinskih tablet (to je preparata za hitrejše strjevanje krvi). V zvezi s tem je treba le ugotoviti, da je bila glede Janka Puflerja že dovoljena obnova kazenskega postopka s sklepom Vrhovnega sodišča SR Slovenije z dne 22. 6. 1976, opr. štev. I Kr 9/76-3, obsodilna sodba razveljavljena in kazenski postopek – zaradi umika obtožnice – ustavljen.

Trditev pravnomočne sodbe, da je Janko Ravnikar sodeloval pri mučenju internirancev na poskusni postaji v Dachauu, ni potrjena s nobenim dokazom. Po novi priči Janku Berčiču je nasprotno potrjeno, da so poskuse delali tudi na Janku Ravnikarju.

Ad 2):

Pravnomočna sodba je povzela očitek obtožbe, da je Janko Ravnikar kot gesta-

povski agent dobil funkcijo sobnega starešine na Rascherjevi poskusni postaji ter da je v tem svojstvu surovo nastopal proti internirancem in jih pretepal, med drugimi nekega Italijana in nekega Poljaka. Že v rednem postopku je Ravnikar zanikal, da bi bil v Dachauu sobni starešina. Na omenjeni poskusni postaji je bil v času od maja 1943 do maja 1944 (ko je bil premeščen v Schlachters) zaposlen le kot krojač, strežnik in snažilec prostorov. Pri teh navedbah vztraja obsojenec tudi v svoji izjavi z dne 10. 10. 1978. Enako je izpovedal o teh okoliščinah Avgust Starman, ko je bil v obnovitvenih poizvedbah zaslišan kot priča.

V gornji obrazložitvi pod 1) je bilo že pojasnjeno, zakaj je vsaj dvomljiva ugotovitev pravnomočne sodbe, da je bil Janko Ravnikar agent gestapa in da je kot tak dobil delo na poskusni postaji. V obnovitvenih poizvedbah pa so bile zaslišane številne priče, ki so pozitivno opisale Ravnikarjevo zadržanja in odnose do drugih internirancev v času, ko je bil po odredbi delovnega urada (Arbeitseinsatza) zaposlen na Rascherjevi poskusni postaji. V zvezi s tem bo treba v obnovljenem postopku zaslišati kot priče Avgusta Starmana, Miho Krvino, Ludvika Jugovica, Andreja Češnovarja, Antona Justina in Miloša Prelogarja, ki v svojih izjavah potrjujejo, da Janko Ravnikar ni zlostavljal drugih jetnikov, ampak jim je na razne načine celo pomagal (z živežem in zdravili), zaradi česar so ga vsi smatrali za poštenega in narodno zavednega človeka.

Janko Ravnikar vseskozi priznava, da je v Dachauu pretepel nekega Italijana, ki je ukradel krompir. Splošno znano je, kako se je v koncentracijskih taboriščih gledalo na tatvine. Dachau v tem pogledu ni bil izjema. Zgoraj naštete priče v zvezi s tem izpovedujejo, da so mogle tatu zadeti še veliko hujše posledice, zlasti v primeru, ako bi za tatvino zvedeli SS-ovci. Priče sicer ne poznajo primera v zvezi z omenjenim Italijanom, soglasno pa menijo, da Ravnikarjeve reakcije ni moč ocenjevati tako ostro, kot je to napravilo sodišče v rednem postopku.

Vse navedene priče so še poudarile, da so bile začudene, ko so zvedele za obsodbo Janka Ravnikarja. Nekatere od teh prič, ki imajo zaradi sodelovanja v NOB priznano posebno dobo v dvojnem trajanju od leta 1941 oz. od začetka leta 1942 dalje, so poudarile, da bi v Dachauu nedvomno zvedele za nepravilno in škodljivo Ravnikarjevo ravnanje, če bi do kaj takega prišlo, vendar nobena od predlaganih novih prič (na primer Andrej Češnovar, Anton Justin in Miloš Prelogar) o takšnih Ravnikarjevih nepravilnostih, kot so opisane v pravnomočni sodbi pod 2), med bivanjem v koncentracijskem taborišču, pa tudi pozneje, ni niti slišala. Miloš Prelogar je glede na konkretno obnašanje Janka Ravnikarja v taborišču celo mislil, da je Ravnikar član Komunistične partije.

Ob dejstvu, da pravnomočna sodba v svoji obrazložitvi ne navaja nobenega dokaza za obsojenčevo krivdo glede kaznivega dejanja pod 2), utegnejo predloženi novi dokazi v obnovljenem postopku privesti do oprostitve Janka Ravnikarja tudi v tej točki obtožbe.

Ad 3):

Za agentsko povezavo obs. Janka Ravnikarja s Francem Jaukom in ing. Milanom Stepišnikom že v rednem postopku – razen »priznanj« samih obsojencev, ki pa z ničimer niso bila konkretizirana, – ni bilo nobenega dokaza. V obnovitvenem predlogu sta v zvezi s tem poudarjeno kot novi okoliščini: a) da je bila že v letu 1976

dovoljena obnova kazenskega postopka zoper ing. Milana Stepišnika, čemur je po umiku obtožnice sledila ustavitev postopka, in b) da so v obnovitvenih poizvedbah zaslišane nove priče (Janko Berčič, Avgust Starman, Andrej Češnovar, Anton Justin in Miloš Prelogar) tudi glede te točke obtožbe izpovedale za Janka Ravnikarja razbremenilno. Tako posamezne priče potrdijo, da je bil Janko Ravnikar v taborišču »ves čas naš človek«, da je pomagal drugim internirancem in da nihče ni občutil nobenih posledic v zvezi z razgovori, v katerih so priče z Ravnikarjem obravnavale politična vprašanja v luči, ki je bila za Nemce neugodna. Navedene priče so po vsem tem štele Ravnikarja za zavednega in politično napredno usmerjenega Slovenca.

Na podlagi teh novih dejstev in dokazov bo v obnovljenem postopku predvidoma moč ugotoviti, da Janko Ravnikar v taborišču Dachau ni vohunil in da gestapu ni dajal nobenih vohunskih poročil.

Ad 4):

Glede aretacije konec leta 1942 in zaslišanja na gestapu v Škofji Loki se je obs. Janko Ravnikar vseskozi enako zagovarjal, pri tem pa zanikal krivdo v smislu obtožbe. Njegov zagovor so že v rednem postopku potrdile zaslišane priče (med njimi zlasti krojač Janko Berčič, pri katerem je pred aretacijo decembra 1942 Ravnikar delal kot krojaški pomočnik). Nove, v obnovitvenih poizvedbah zaslišane priče Vinko Primožič, Ivan Ogrinc, Branka Časl-Grahek, Ludvik Jugovic in Franc Habjan potrjujejo, da je skupino aktivistov NOB v Škofji Loki izdal Nemcem Ignac Nered ter da zaradi Ravnikarjevih izjav pri zaslišanju na gestapu nobena od oseb, ki so omenjene v pravnomočni sodbi pod 4) ni utrpela nobenih škodljivih posledic. V obnovljenem postopku bo torej treba s predlaganimi dokazi preveriti, ali je Janko Ravnikar gestapu sploh kaj izdal; kolikor pa je pri zaslišanju potrdil nekatere informacije o narodnoosvobodilnem gibanju na področju Škofje Loke, za katere je gestapo že vedel, pa bo z zaslišanjem prizadetih, še živih prič treba ugotoviti, ali so jih v zvezi s tem zadele kakšne posledice, ki so predpogoj za obstoj kaznivega dejanja iz čl. 3, točka 3 ZKLD.

Ad 5):

Tudi to dejanje – prikrivanje vojnih zločincev in njihovih zločinov – naj bi Janko Ravnikar storil kot agent gestapa. V zvezi s tem je treba najprej poudariti, da je Ravnikar šele potem, ko se je leta 1948 sam znašel v zaporu, zvedel, da naj bi bili ing. Milan Stepišnik, dr. ing. Boris Krajnc, ing. Karel Barle in Janko Pufler (to je njegovi znanci iz koncentracijskega taborišča Dachau) gestapovski agenti. Pravnomočna sodba ne pove, na kakšni podlagi naj bi Janko Ravnikar še poprej vedel, da so navedene osebe vojni zločinci. Za dovolitev obnove glede odločbe o krivdi pod 5) pa govori predvsem dejstvo, da je bil kazenski postopek zoper ing. Milana Stepišnika, dr. ing. Borisa Krajnca, ing. Karla Barleta in Janka Puflerja že obnovljen in da je bil potem ustavljen, ker je javni tožilec umaknil obtožbo. Nevzdržna je torej situacija, ko je obsodba zoper sostorilce razveljavljena, glede Janka Ravnikarja pa je enaka obsodba še vedno v veljavi.

Ker so po zgoraj povedanem razlogi, na podlagi katerih javni tožilec SR Slovenije predlaga obnovo kazenskega postopka zoper obs. Janka Ravnikarja, preprič-

ljivi in v celoti utemeljeni, saj so podprti z vrsto novih dejanskih okoliščin in na le-te nanašajočih se novih dokazov, je senat vrhovnega sodišča ugodil tožilčevem predlogu in dovolil obnovo kazenskega postopka, v zvezi s tem pa je še odločil, da se zadeva pošlje v novo obravnavo Temeljnemu sodišču v Kranju, ki je v skladu z določbami čl. 22 in 23/I ZKP (Ur. l. SFRJ št. 4/77) ter čl. 29/I zakona o rednih sodiščih (Ur. l. SRS št. 10/77) pristojno, da opravi obnovljeni postopek.

Ljubljana, dne 8. 3. 1979

Zapisnikarica
Metka Belec l.r.

Predsednik senata
Jože Pavličič l.r.

ŽIG:
Socialistična republika Slovenija
Vrhovno sodišče
Ljubljana

SKLEP

K 449/79

Temeljno sodišče v Kranju je po predsedniku senata predsedniku temeljnega sodišča Francu Korošcu v kazenski stvari zoper obtoženega Ravnikarja Janka, na obtožbo vojaškega tožilstva armije iz Ljubljane od 18. 5. 1948, VTK 106/48-8 zaradi kaznivega dejanja po členu 3, točka 3 ZKLD in kaznivega dejanja neprijavljanja vojnih zločincev in njihovih zločinov, na podlagi določil člena 286/I in 409/II ZKP

sklenilo:

Zoper Ravnikarja Janka, sina Janeza, rojenega 17. 3. 1921 pri Sv. Tomažu nad Škofjo loko in stanujočega Sv. Tomaž št. 7, krojaškega pomočnika,

se kazenski postopek, ki je bil uveden na obtožbo vojaškega tožilstva ljubljanske armije od 18. 5. 1948, VTK 106/48-8 zaradi kaznivega dejanja po členu 3, točka 3 ZKLD in kaznivega dejanja neprijavljanja vojnih zločincev in njihovih zločinov, ustavi.

Sodba vojaškega sodišča v Ljubljani z dne 20. 7. 1948, Sud 386/48-20, se razveljavi.

Obrazložitev

S sodbo vojaškega sodišča v Ljubljani z dne 20. 7. 1948, Sud 386/48-20 je bil Ravnikar Janko obsojen zaradi kaznivega dejanja po členu 28, točka 2 in 7, 32, 37 a, b, c, d in e ter 41 in 66 splošnega dela kazenskega zakona v zvezi s členom 4 ZKLD na deset let odvzema prostosti s prisilnim delom ter na dve leti izgube državljanskih pravic – volilne pravice, pravice do pridobitve ali opravljanja funkcij v družbenih organizacijah in društvih, pravice javnega nastopanja, pravice nositi častne naslove, rede in druga odlikovanja in pravice do državne ali druge javne službe. V kazen mu je bil vračunan preiskovalni zapor po členu 65 splošnega dela KZ od 25. 11. 1947.

Bil pa je pogojno odpuščen 29. 12. 1953 na podlagi odločbe uprave javne varnosti LRS – DSNZ III-629/3-53 od 26. 12. 1953.

Javni tožilec SRS je 13. 12. 1978 pod Ktr 632/78 vložil zahtevo za obnovo kazenskega postopka v korist Ravnikarja Janka. Vrhovno sodišče SR Slovenije je temu predlogu ugodilo s sklepom I Kr 31/78-3 od 8. 3. 1979 ter dovolilo obnovo kazenskega postopka in odločilo, da se zadeva pošlje temeljnemu sodišču Kranj v novo obravnavo.

Javni tožilec temeljnega javnega tožilstva v Kranju je dne 12. 4. 1979 pod Ktr 147/79 pismeno sporočil, da obtožbo zoper Ravnikarja Janka, ki jo je vložilo vojno tožilstvo ljubljanske armije 18. 5. 1948 pod VTK 106/48-8 pri vojaškem sodišču v Ljubljani, v celoti umika.

Ker je vrhovno sodiče SRS s sklepom I Kr 31/78-3 od 8. 3.1979 zadevo vrnilo v novo obravnavo tukajšnjemu temeljnemu sodišču, je ta stvar bila v fazi priprav za glavno obravnavo. Ker pa je javni tožilec med temi pripravami v celoti umaknil obtožbo, je bilo na podlagi člena 286/I ZKP kazenski postopek zoper Ravnikarja Janka ustaviti.

Ker je do ustavitve postopka prišlo po dovolitvi obnove kazenskega postopka, je bilo obenem z ustavitvijo postopka treba tudi izreči, da se v izreku navedena obsodilna sodba razveljavi, tako kot to določa člen 409/II ZKP.

Temeljno sodišče v Kranju,
enota v Kranju, dne 11. 5. 1979

Predsednik senata
Franc Korošec l. r.

Pravni pouk: Zoper ta sklep je dopustna pritožba v roku 3 dni po prejemu pismenega odpravka sklepa. Pritožba mora biti vložena pismeno v dveh izvodih pri tem sodišču, o njej pa bo odločalo višje sodišče v Ljubljani. Pritožba velja za pravočasno vloženo tudi, če je oddana zadnji dan pritožbenega roka priporočeno na pošti.

Odredba

Dostaviti:
1 × Ravnikar Janku
1 × javnemu tožilcu
Kol. 3 dni
Po pravnomočnosti:
1 × RSNZ Ljubljana

Kranj, dne 11.5. 1979

DOKUMENTI O POLITIČNI REHABILITACIJI

MAGNETOGRAM*

skupne seje predsedstev centralnega komiteja Zveze komunistov Slovenije in republiške konference SZDL Slovenije, ki je bila dne 21. februarja 1977 ob 9. uri v prostorih CK ZKS

Sejo predsedstev je vodil tovariš France Popit, predsednik CK ZKS, ki je predlagal naslednji

dnevni red:

1. Obravnava predloga politične izjave predsedstva CK ZK Slovenije in predsedstva republiške konference SZDL SLovenije
2. Razno.

Dnevni red je bil sprejet bez pripomb.

Prehajamo na prvo točko dnevnega reda, in sicer: obravnava predloga politične izjave predsedstva CK ZKS in predsedstva republiške konference SZDLS. Uvodno besedo bo podal tovariš Janez Vipotnik.

Janez VIPOTNIK

Tovarišice in tovariši!

Naloženo mi je bilo, da v imenu sveta za varstvo ustavne ureditve obrazložim temu zboru nujo sprejeti politični dokument o t. i. »dachauskih procesih«. Brškone se vsi zelo dobro zavedamo občutljivosti gradiva, ki ga imamo na dnevnem redu. Občutljivosti zaradi dolga, ki terja pošteno popraviti krivico in dvigniti hipoteko, da ne bo obteževala naše zveze komunistov in s tem onemogočiti nasprotnikom doma in po svetu izrabljati te dogodke, in na drugi strani zaradi očitkov, ki bi lahko nastali, češ da s takšnimi izjavami razdiramo našo revolucijo.

Izjava dobiva svoj posebni zven tudi zaradi tega, ker jo sprejemamo skoraj 30 let po omenjenih procesih in jo bomo v njenih političnih nasledkih razgrnili pred mnogimi, zlasti mladimi aktivisti, ki malo ali le površno poznajo nekatere dogodke iz preteklosti. Vendar je mnogo bolje, da to opravimo zdaj, ko lahko pri tem

* Magnetogram ni redigiran ali avtoriziran, pa tudi ne podpisan, zato je v njem veliko nelogičnosti in vrzeli. Na mestih, ki so označena s pikami, je šlo ali za menjavo traku ali pa strojepiska ni razumela teksta.

aktivno sodeluje tudi tista generacija, ki je neposredno doživljala, sodelovala in oblikovala čas po drugi svetovni vojni na Slovenskem, kot pa, da bi to opravilo neko vodstvo kasneje, brez sodelovanja neposrednih udeležencev prvega povojnega obdobja.

Ves razvoj dogodkov po tem, ko je bil oficialno izrečen dvom v utemeljenost obsodb, ves razvoj dogodkov izpričuje poseben napor, ki je bil vložen zato, da bi se to vprašanje rešilo, kolikor je najbolj mogoče v zadovoljivi vsebini in obliki. Zelo intenzivno delo se je z nekaterimi presledki vleklo leta in leta. Vanj so bili vključeni najodgovornejši ljudje političnega življenja na Slovenskem, vodstvo centralnega komiteja Zveze komunistov Slovenije, izvršni komite, izvršni svet, ministrstvo oziroma sekretariat za notranje zadeve, sodišče in tožilstvo. Nekaj desetin ljudi je z največjo zbranostjo preučilo celoten material, ki obsega blizu 40 tisoč tipkanih strani. Tudi predlogi za politično izjavo obeh predsedstev so bili obravnavani že leta 1970, vendar do njihovega sprejema iz raznovrstnih razlogov ni prišlo. Menim, da je zdaj napočil čas za to.

Za kaj gre? 1948. in 1949. leta, ko je naša revolucija preživljala svoje najtežje obdobje, ko se je pred nas postavljalo tako rekoč vprašanje biti ali ne biti, sta vojaško in okrožno sodišče v Ljubljani na t. i. »dachauskih» in nekaterih drugih procesih obsodili 11 oseb na smrt, 20 oseb pa na težke zaporne kazni. Vsi osumljenci so bili člani taboriščnih komitejev v Dachauu in Buchenwaldu in so bili obsojeni zaradi sodelovanja z gestapom. Ti procesi so v takratnem času zaradi svoje politične teže vzbudili izredno pozornost med delovnimi ljudmi naše dežele. Nekaj let kasneje so se najprej s strani svojcev, potem pa tudi s strani raznih organizacij internirancev doma in po svetu začela postavljati vprašanja, ali so bile sodbe dovolj utemeljene in o potrebi še enkrat oceniti omenjene procese.

Na spodbudo političnega vodstva Slovenije so pravosodni organi na podlagi nekaterih novih dokumentov in ocen ter na predlog obsojencev oziroma njihovih svojcev ponovno presodili dokaze in pretehtali okoliščine, v katerih se je odvijalo življenje v koncentracijskih taboriščih v Nemčiji pred drugo svetovno vojno. Pri tem so ugotovili, da taboriščna komiteja v Dachauu in Buchenwaldu nista bili zločinski gestapovski organizaciji, s čimer je postala dvomljiva tudi pravna utemeljenost obsodb bivših internirancev. Na tej osnovi je izvršni komite centralnega komiteja Zveze komunistov Slovenije aprila 1968. leta imenoval posebno komisijo, da pregleda dokumentacijo in pove svoje mnenje o teh procesih. Komisija je ugotovila, da je bil dokazni postopek pomanjkljiv, kar je lahko imelo za posledico nepravično sodbo. Zato je centralni komite Zveze komunistov Slovenije dal pobudo državnim organom, da izvrše temeljito analizo teh procesov. Maja 1969. leta je izvršni svet skupščine SR Slovenije imenoval svojo komisijo, ki je pregledala celotno gradivo. Že med tem pa se je Zveza komunistov Slovenije na VI. kongresu decembra 1968. leta pravno ogradila od posplošene ocene v preiskovalnem postopku in v sodbi, da sta bila namreč taboriščna komiteja v Dachauu in Buchenwaldu zločinski gestapovski organizaciji in poudaril, da gre za organizaciji, ki so ju interniranci organizirali v svojem skupnem boju zoper nacistični teror in ki jima tudi Zveza komunistov Jugoslavije in drugi družbenopolitični činitelji pri nas s svojim odnosom dajejo in jima bodo še naprej dajali priznanje.

Ocene, ki so nastale na osnovi dela obeh omenjenih komisij, govore, da so obsodbe izhajale iz zmotnega stališča, ki je bilo v teh kazenskih zadevah odločilno,

da je bil namreč agent gestapa vsakdo, ki je imel kakršnokoli vlogo v jetniški notranji upravi ali v katerikoli taboriščni inštituciji. Sodbe so s t. i. prevzgojo v taboriščih prav tako napačno vzporejale s prevzgojo za potrebe gestapa. Končno je bila v tej zvezi za sodbo odločilna neutemeljena presoja, da je podpis t. i. lojalnostne izjave veljal kot pristanek za sodelovanje z gestapom.

Na osnovi teh političnih ocen in ugotovitev je javno tožilstvo SR Slovenije sprožilo leta 1971 in 1976 obnovitvena postopka na podlagi novega dokaznega gradiva, številnih novih prič in novih dokumentarnih knjig o taboriščih. Vrhovno sodišče je v obeh primerih ocenilo zahtevo za uemeljeno in obnovo dovolilo. V nadaljnjem postopku pred okrožnim sodiščem v Ljubljani je javno tožilstvo SR Slovenije umaknilo prvotno obtožbo, sodišče je kazenski postopek ustavilo in razveljavilo sodbo. In o tem je bila obveščena tudi javnost.

Večina obsojencev je bila na njihove prošnje ali na prošnje svojcev po nekaj letih prestajanja kazni pomiloščena. V skladu z zakonitimi predpisi so bile odpravljene pravne posledice kazni, priznane pravice do pokojnine ali odškodnine obsojenim ali opravičenim svojcem. Na iniciativo centralnega komiteja Zveze komunistov Slovenije so bili storjeni tudi drugi ukrepi, ki so odpravili pravne in druge posledice teh obsodb. Predvsem pa je naša socialistična samoupravna skupnost s celo vrsto zakonov in sprememb v političnem sistemu, ki jih je terjal razvoj, zlasti pa z amnestijami, pomilostitvami in podobnim, potegnila črto za razdobjem revolucionarnega boja z izjemnimi sredstvi.

Ker je v času med razveljavitvijo sodbe in objavo sporočila pa tudi kasneje prišlo o tem do različnih, celo netočnih in zlonamernih tolmačenj, sta predsedstvo centralnega komiteja Zveze komunistov Slovenije in predsedstvo republiške konference SZDL Slovenije sklenila na skupni seji sprejeti dokument, ki naj v interesu zgodovinske resnice, pravilnega ocenjevanja etape socialistične revolucije in zagotavljanja njene kontinuitete pojasni, zakaj so bile takratne tožbe z obnovo procesa razveljavljene in v kakšnih razmerah so se ti procesi odvijali, poznavanje teh okoliščin namreč bistveno prispeva k razumevanju tedanjega notranjega in mednarodnega političnega položaja Jugoslavije ter razmerij vzdušja, v katerih so se zmote lahko dogajale.

Po prvotnem predlogu naj bi obe predsedstvi sprejeli izjavo na odprti seji ter jo nato obrazložili političnemu aktivu po celi Sloveniji. Samo izjavo pa bodo objavili v časopisih le, če bi v nekem trenutku prehodnosti to zahtevale politične razmere. Razgovori so pripeljali tudi do predloga, da je bolje takoj objaviti izjavo, kot pa čakati, da nas bo neka posebna situacija prisilila v to. O tem, kako posredovati izjavo javnosti, bi se moral odločiti danes ta naš zbor. Slovenija in Jugoslavija sta bili v letih, ko je prišlo do procesov, v najtežjem političnem in gospodarskem položaju. Prva povojna leta so bila leta izrednih naporov za obnovo opustošene domovine. Istočasno je bil to čas ostrih bojev za obrambo revolucije ter državne in nacionalne neodvisnosti pred tujimi grožnjami in pritiski, ki so iskali oporo za svoje delovanje tudi pri ostankih razrednega sovražnika v naši deželi.

Tuje sile so pri tem uporabile vsa politična sredstva, vključujoč tudi vojaške grožnje in pritiske in pri tem grobo izkoriščale še nerešena vprašanja zahodnih meja. V deželo so pošiljali diverzantske emigrantske skupine, ki so z orožjem ovirale prizadevanja za utrjevanje in razvijanje nove družbene ureditve, požigale in uničevale so družbeno in zasebno premoženje ter ubijale aktiviste. Istočasno so

aktivirale svoje agente, da bi s sabotažami in podobnimi akcijami vzbujale pri ljudeh nemir in nezaupanje v sposobnost socialističnih sil, da končajo obnovo dežele, izvedejo petletni načrt in zagotovijo pogoje za materialni in politični razvoj socialistične družbe.

Gestapovska vohunska mreža, ki jo je spletel okupator med narodnoosvobodilnim bojem, še ni bila do kraja razkrita. Organi državne varnosti so prišli na sled povezovanju nekdanjih gestapovskih agentov z njihovimi novimi gospodarji, pa tudi z belogardistično emigracijo, ki si je s propagandnimi in diverzantskimi akcijami na moč prizadevala, da bi demobilizirala prebivalce in vlila vero v parolo o »skorajšnji osvoboditvi Slovenije, ki jo bodo izvedle zahodne sile«. Pri tem je šlo le za propagando, saj je poznano, da je bilo podaljševanje druge svetovne vojne na slovenskih tleh in da so bili zapleti v zvezi s Trstom, Primorsko in Koroško povezani z namero reakcionarnih sil, uresničiti načrte o nekakšni novi državni tvorbi v tem delu Evrope.

Na slovenski zemlji so zadnja leta vojne pustošile okupatorske in kvizlinške vojske raznih razsežnosti, da je naša partizanska vojska po dokončni zmagi in osvoboditvi zajela nekaj stotisoč pripadnikov soldateske, med njimi več tisoč vojnih zločincev, ki so bili pripravljeni zamenjati gospodarja in služiti interesom zahodnih reakcionarnih sil.

Spomladi leta 1948 se je položaj še poslabšal. Prišlo je do ostrega spora s Stalinom. Sledili so gospodarska blokada ter politični in propagandni ter vojaški pritisk na Jugoslavijo še z Vzhoda. Šlo je za nevaren poizkus, našo deželo popolnoma osamiti. Stalinistični in propagandni aparat izkorišča vsa sredstva, da bi vzbudili pri naših ljudeh in v svetu nezaupanje v jugoslovansko socialistično družbeno stvarnost in pri tem neusmiljeno napadal družbenopolitično vodstvo države. Pri tem je uporabljal tudi posameznike, obremenjene z napakami iz preteklosti, ki so morali podpisati, da bodo delali za potrebe obveščevalne službe in proti interesom svoje domovine. Tako smo bili prisiljeni voditi boj na dveh frontah: začela se je zagrizena bitka za sam obstoj Jugoslavije, njene neodvisnosti in drugih temeljnih pridobitev revolucije. V novejši zgodovini zagotovo ni podobnega primera, da bi mlada, majhna in gospodarsko izčrpana država vzdržala tak orjaški pritisk dveh različnih družbenih sistemov, ki ji vsak s svoje strani strežeta po življenju.

Politične razmere in stiske, v katerih so se znašli naši delovni ljudje, so terjale oster boj proti vsem poizkusom kontrarevolucije, posebno še proti agenturam, ki so ob zunanji podpori ogrožale revolucionarne pridobitve in neodvisnost dežele. Znano je bilo, da je imel gestapo zelo razpredeno mrežo agentov, ki jih ni bilo mogoče v celoti odkriti in za katero ni izključeno, da jo bodo njeni gospodarji v kritičnem trenutku skušali aktivirati za sovražno delovanje proti Jugoslaviji. Stalin je celo pozival zdrave sile v Jugoslaviji, da odstranijo državno in politično vodstvo s Titom in Kardeljem na čelu. Dokazano je bilo, da so v okviru pritiskov na Jugoslavijo uporabljali tudi nekatere bivše ujetnike, ki so se v zaporih in taboriščih slabo držali. Niso bili redki primeri, ko so nekatere že med vojno pridobivali za sodelovanje z NKVD. Splet raznih okoliščin in sum vzbujajočih znamenj je kazal, da so se posamezniki, ki so bili po vojni na posameznih političnih in gospodarskih funkcijah, med vojno pa v nemških taboriščih, obnašali pred sovražnikom oportunistično ali pa jih je le ta z brutalnimi fizičnimi in psihičnimi pritiski pridobival za takšno ali drugačno sodelovanje. Ta sum je vplival na posplošeno oceno, da so bili protifašistični

komiteji v nemških taboriščih gestapovske zločinske organizacije. K temu je bistveno prispevalo odkritje, da so posamezniki, ki so delali v teh komitejih, opravljali v taboriščih delo, ki je služilo poskusom na ljudeh, pa so si pridobili delovne in materialne ugodnosti, da po predčasnem odpustu iz taborišča, ki je že bil sam po sebi sumljiv, niso hoteli oditi v partizane, čeprav so imeli možnost za to, da so bili posamezni interniranci na dopustu in ga niso izkoristili za beg, temveč so se vrnili v taborišče in tako naprej. Ta in še druga dejstva, so razumljivo izzivala ogorčenje ljudi in ostro moralno-politično obsodbo. Težko je bilo ločevati oportunizem pred sovražnikom od odkritega sodelovanja z njim. Bili smo izredno občutljivi na to, kje je kdo bil in kako se je obnašal med vojno. Ob dejstvu, da mnogi niso klonili pred nasiljem in mučenjem, da so raje šli v smrt, kakor da bi sprejeli službo okupatorja, da so borci vsak trenutek tvegali življenje, da so na primer ravensburške ujetnice odklanjela premije za delo v nemških tovarnah, so ljudje ob nepoznavanju vrste sedaj znanih okoliščin težko razumeli, zakaj so se nekateri komunisti v gestapovskem taboriškem aparatu z moralno-političnega vidika tako obnašali.

Nesmiselno in nemogoče bi bilo z današnjimi pravnimi normami ter z današnjih razglednih stopenj razvitosti družbenih odnosov presojati te procese in popravljati revolucijo. Zdaj se marsikaj, kar je bilo nekoč neogibna nujnost, kaže drugače kot takrat, ko je neizprosni revolucionarni čas oblikoval zakonitost svojega ravnanja sproti in zahteval, da mora biti dokazen postopek hiter in ukrepanje odločno. Posebnost revolucije je bila, da si je od vsega začetka gradila lastno zakonodajo, svojo pot, svojo skrb za človeka in humanizem, ki pa nikoli ni izključeval odločnih udarcev po izdajalcih naroda in okupatorjevih sodelavcih. V Sloveniji se je kmalu po okupaciji pojavila druga fronta velikega obsega, kjer se je vodil boj neprestano. Zagrizen sopad med VOS in gestapom je zavzel neverjetne razsežnosti in odločno vplival na izid številnih pomembnih bitk na bojišču. Gestapo je pošiljal svoje agente v partizanske enote in na osvobojeno ozemlje, imel jih je v taboriščih, povsod, od koder je mogel škodovati narodnoosvobodilnemu gibanju, ga notranje razkrajati in ga obremenjevati z medsebojnim nezaupanjem in sumničenjem. Številne agente, vseh niso odkrili – so VOS-ovci kaznovali. Ta boj je imel svojo neizprosno logiko: vsak spregledani agent je lahko povzročil nove katastrofalne izgube, zato je bilo treba ukrepati naglo. Počasnost se je hudo maščevala. Tako je bilo tudi neposredno po vojni. Posebej še ob Stalinovem napadu na Jugoslavijo, ko je bilo treba ukrepati hitro, dosledno in odločno. V razmerah takšne stiske, neposredne ogroženosti in obrambe revolucije je na posameznih področjih lahko prišlo do napak in zmot. Tudi dachauski procesi sami so bili izraz časa in razmer, v katerih so potekali. To je bil boj na življenje in smrt, obdobje hudih preizkušenj in nevarnosti za nadaljnji obstoj neodvisnosti in revolucionarnih pridobitev. In čas, ki so ga ljudje komaj preživeli, je zapustil globoke sledove in povezana čustva so, razumljivo, neposredno vplivala na ravnanje in obnašanje ljudi. Vsak najmanjši sum je sprožil plaz preverjanja. Upravičen je bil strah, da so se mnogi nasprotniki potuhnili in le še čakajo, da zahrbtno napadejo novo družbeno ureditev. Nekateri pa so potem, ko so mislili, da je že preteklo dovolj časa, zlasti kasneje v obdobju tako imenovanega liberalizma, tudi v resnici začeli napadati posamezna revolucionarna dejanja. S posploševanjem posameznih napak in krivic so poizkušali razvrednotiti celo takšne revolucionarne ukrepe, kot so bili stroga kazen okupatorjevim sodelavcem, nacionalizacija, agrarna reforma, odkupi, frontne brigade, obračun z vojnimi dobičkarji, povojnimi

špekulanti itd. Napadom so bili izpostavljeni zlasti organi državne in javne varnosti, ki so bili ves čas zvesto na prvih položajih boja s sovražniki vseh vrst. Posamezne slabosti, ki so izvirale iz nezadostne izkušenosti in prva povojna leta iz vpliva stalinistične prakse, tudi na področju preiskovalne službe ne morejo zasenčiti njihovih zaslug, da smo v preteklosti uspešno preprečevali napade sovražnikov in jih prisilili k umiku.

Naša revolucija je kljub izrednemu kritičnemu položaju, v katerem se je večkrat znašla, zmeraj ostala zvesta delavskemu in narodnemu interesu in zato globoko človeška. Napake in zmote, proti katerim ni izvzeto nikjer nobeno veliko družbenozgodovinsko dejanje v nobenem obdobju, niso mogle potisniti revolucije stran od njenega poglavitnega toka. V nobenem obdobju niso prevladali birokratske in tehnokratske sile, avtoritarno vodenje in zloraba zakonitosti. Naša revolucionarna sodišča so že od samega začetka izrekala hude kazni za posamezne primere nasilja in zlorabe položaja. Politično vodstvo je že med vojno in tudi pozneje nenehno opozarjalo, da budnost ne sme zavajati v mehanično presojanje in sumničenje, da je že vsak omahljivec zavestni sovražnik. Pozivalo je k odločnemu boju proti slabostim in napakam v lastnih vrstah. To dokazuje, da nikoli nismo odklanjali kritičnega odnosa do preteklosti. Nikoli nismo popustili tistim, ki bi radi iz nje napravili mit, konzervirali preteklost kot nekaj nespremenljivega, za vse čase veljavnega, pa tudi ne tistim, ki jo podcenjujejo, jo hočejo razvrednotiti.

Naša dolžnost poslej kot doslej je, da posredujemo zlasti mladim rodovom kar najbolj nepristranski, stvaren pogled na preteklost...

...dolžnost številnih dejavnikov, družbenopolitičnih organizacij in zveze komunistov, socialistične zveze, zveze združenj borcev, šol, zgodovinopisja, kulturnega ustvarjanja. Mladi morajo čimbolj pristno in prepričljivo spoznati našo preteklost in resnico o njej; da je bila naša revolucija v svojih temeljnih črtah v službi plemenitih ciljev in vrednot, pa tudi, da ni bila izvzeta od zmot in napak. Pod vodstvom zveze komunistov je bila vedno sposobna premagati lastne in splošne ovire, ki so se zoperstavljale demokratičnim in humanim oblikam življenja.

S ponosom ugotavljamo, da je bilo malo revolucij na svetu, ki so tako redko kot naša uporabljale izredna sredstva. Že med narodnoosvobodilnim bojem je bil poudarek na objektivnosti in zakonitosti kazenskega postopka proti sovražnikom in na tem je revolucija kljub najtežjim okoliščinam zmeraj dosledno vztrajala. Toda v vseh obdobjih so se v revoluciji, ki je iz enega kosa, našli ljudje, ki preizkušnjam in nalogam niso bili kos. Ugotavljanje napak in popravljanje krivic nima nobene zveze s tistimi, ki hočejo iz nevednosti ali iz sovražnih nagibov zmanjšati pomen narodnoosvobodilnega boja in socialistične revolucije. To nima nobene zveze z nesprejemljivimi zahtevami po rehabilitaciji izdajalcev, belogardizma, informbiroja, in po obsodbi drugih nujnih ukrepov naše povojne socialistične graditve. Narodnoosvobodilni boj in socialistična revolucija, ki sta prinesla slovenskemu narodu in delovnim ljudem osvoboditev in samostojnost, sta bila in bosta za vsakega poštenega človeka največja vrednota. Zato je, kakor v preteklosti, tako tudi sedaj in v prihodnje naša dolžnost, da se najodločneje upremo vsakršnemu narodnoizdajalskemu ali protirevolucionarnemu poskusu. Upreti pa tudi takšnim, ki bi poizkušali z govoričenjem o razprodaji revolucije demoralizirati ljudi in jih pridobiti za preživele dogmatske in birokratske odnose.

Slovenski narod, ki ga je usoda postavila na pomembno geopolitično stičišče –

križišče, se je z lastnimi silami in z ramo ob rami z drugimi jugolovanskimi narodi pogumno bojeval ter si prek različnih ovir skozi številna iskanja pa tudi zablode in napake utiral pot v lepšo prihodnost. Hkrati se je krepila njegova zavest o nujnosti skupne usode jugoslovanskih narodov, o nujnosti skupnega življenja, ki ga je zgodovina že nekajkrat potrdila. V okviru osvobodilne fronte in pod vodstvom komunistične partije je slovenski narod združil večino Slovencev pod isto streho skupnega doma, odstranil je legla tujega in domačega kapitala ter mednarodne reakcije in oblikoval samostojno državo v okviru samoupravne neuvrščene federativno urejene Jugoslavije. S tem si je ustvaril razmere, v katerih si lahko gradi položaj gospodarja svojega življenja in svoje prihodnosti. To je hkrati ločnica med naprednimi silami slovenske družbe pod vodstvom zveze komunistov ter silami kontrarevolucije, ki ne morejo več vzeti delovnim množicam tistega, kar so ustvarile. To je črta, ki ločuje kritično ustvarjalni odnos do preteklosti, popravljanje napak in krivic v izvajanju protirevolucionarne dejavnosti. Ta ločnica je bila veljavna včeraj, jasno je začrtana danes in v njej bodo opredeljevali svoj odnos tudi prihodnji rodovi.

Končno naj opozorim še na nekaj. Ko se moramo dogovoriti o nuji politične akcije, povezane s tem dokumentom, gre opozoriti na enake potrebe tudi pri drugih občutljivih vprašanjih naše preteklosti. Gre za to, da o takšnih vprašanjih v nepretrgani zvezi nalivamo čistega vina vedno novim generacijam mladih ljudi in s tem onemogočamo različnim špekulantom ribarjenje v kalnem. Pri tem mislim npr. na sovražno politično emigracijo in na njene voditelje, ki iz inozemstva iščejo tudi pri nas lahkoverne kaline, da bi jih pridobili za svoje ideje. Mislim na bitko, ki jo je bojevala naša partija in napredne sile proti kominformu in izkušnjam, ki smo jih s to bitko pridobili in podobne zadeve. Intenzivna politična akcija bo omogočila, da bodo novo nastopajoče generacije v vsakem trenutku znale odbirati resnične nosilce napredka... preko rokov in da bodo našle pravo smer na razpotjih, ko gre za usodne odločitve, ki jih bo terjal nadaljnji razvoj socialistične družbe. Takšna akcija pa bo v duhu družbene samozaščite praktično prispevala k utrjevanju varnosti delovnega človeka in učvrstila vero v našo samoupravno socialistično družbeno ureditev.

Nekateri tovariši so od takrat, ko so dobili material za to sejo, poslali že nekatere pripombe na predlog izjave, ki jo imata predsednika pred seboj. Predlagam, da se v javni razpravi dogovorimo o teh njihovih predlogih, ali pa če bo to potrebno, da se morda za to pooblasti svet za varstvo ustavne ureditve do končne formulacije izjave. Hvala lepa.

France POPIT

Odpiram razpravo. Kdo želi besedo?

Vinko HAFNER

Tovariši in tovarišice! Sem eden od tistih, ki sem tovarišu Vipotniku že naprej napovedal par predlogov za dopolnitev izjave in bom v skladu z dogovorom, kakršen bo sprejet, tudi te pripombe posredoval. Večina pripomb je stilistične narave in ni vprašanje, tri pa so nekoliko pomembnejše in jih zato želim razložiti, da bi v strukturi končne izjave bile lahko upoštevane ali pa tudi ne.

Prvo moram reči, da podpiram izjavo, ker ko so bile že sprejete odločitve o razveljavitvi sodb in so se pojavile določene okolnosti, o katerih je govoril tovariš Vipotnik, se mi zdi, da je koristno, če ta dva najbolj odgovorna politična foruma

tako izjavo tudi sprejmeta. Od nekdaj sem bil namreč prepričan, da sta bila ali pa so bili lahko s procesi in obsodbami tudi v takratnih izjemnih razmerah vendarle težka justična zmota in predvsem posledica prenabuhlega poenostavljanja ali pa predstavljanja t. im. gestapovske nevarnosti. Tovariš Vipotnik je dosti govoril o izjemnih okolnostih, v kakršnih se je to odigravalo, vendar vam moram reči, da tako kot so takratni procesi vzbujali na svoj način zavest ogroženosti in čuječnosti vseh deovnih ljudi, komunistov in družbenih organov še posebej, tako so vzbujali tudi številna sumničenja in travmo. In v taki obliki, kot so bili izpeljani, niso prispevali k utrjevanju družbene morale, kakršno bi človek pričakoval od obračuna z razrednimi sovražniki. To govorim, vam še posebj rečem kot aktivist in partizan Gorenjske, ker so ti dachavski procesi na svojstven način vrgli mnoga sumničenja na celo vrsto poštenih ljudi, ki so kakorkoli živi prišli iz gestapovskih arestov in taborišč. Atmosfera, ki je bila tedaj ustvarjena, je bila taka, da so se ljudje resnično spraševali, kdo je potemtakem še stvarno neprizadet, neomadeževan človek, ki se mu lahko popolnoma zaupa. In ne bom vam ponavljal dogodkov iz tiste dobe in atmosfere, vendar tu nas je dosti prisotnih, ki to poznamo. K temu so pripomogle tudi nekatere literarne obdelave tega problema gestapovščine, ki so zaradi tendencioznega in špektakularnega obravnavanja sicer aktualne problematike dale še svojevrsten pečat temu in niso pripomogle k racionalni opredelitvi tega problema. Moram reči, da sem po svoje vseskozi čutil krivičnost razsodb in me niso mogle prepričati dvomljive utemeljitve, ki so sedaj postale zelo jasne.

..., resda v novih razmerah, v nekoliko drugačni družbeni atmosferi, vendar so tudi takrat dachauski procesi in razsodbe vlivale dosti dvoma. še posebej pri mnogih prizadetih ljudeh. Zato se mi zdijo končne odločitve o tem vprašanju, vključno z današnjo izjavo, pomemben dokument – dokaz naše moči in hkrati moralne odgovornosti do vsega, kar se je v preteklosti dogajalo plemenitega, pa tudi zmotnega.

V času, ko sem deloval v Beogradu, sem bil član komisije izvršnega sveta za pomilostitve. Že takrat smo v nekaj letih zapored obravnavali nekaj vprašanj odprave pravnih posledic in pomilostitve v teh procesih obsojenih ljudi in vedno sem po svoji vesti in v sodelovanju z odgovornimi političnimi predstavniki Slovenije podpiral, da so se stvari racionalno in objektivno uredile. Pri tem se nikoli nisem zavzemal za neke obnove procesa ali kakršnekoli spektakularne odločitve, temveč v bistvu za popravljanje krivice, ki se je s to justično zmoto zgodila. Sedaj, ko so te sodbe razveljavljene, je razumljiva tudi ta objava.

Moje pripombe k formulaciji pa so naslednje:

Prva pripomba je na vsebino 1. stavka v 2. odstavku – str. 2.[1] Ta govori o tem, da so bili nekateri na prošnjo svojcev in prizadetih po nekaj letih prestajanja kazni pomiloščeni in v skladu s tem odpravljene tudi nekatere pravne posledice kazni. Tu bi oblikovalcem izjave predlagal, da bi to vprašanje postavili malo naprej po časovnem razporedju. Namreč, vse to se je godilo že v nekem zelo korektnem, pametnem razumevanju odločilnih faktorjev precej pred razveljavitvijo sodbe. To bi kazalo povedati. Nato pa je sledila tudi popolna odprava vrednosti sodb samih. (V bistvu gre torej bolj za razpored kot za vsebinsko pripombo.) Potem pa so sledile razveljavitve obsodb in druge posledice.

[1] Te strani se nanašajo na tipkopis osnutka izjave, ki jo objavljamo za tem magnetogramom. Ker je to le priloga k magnetogramu, paginacije nismo usklajevali s knjigo.

Resnejšo pripombo imam na stavek v istem odstavku – zadnji stavek, ki pravi takole: »Predvsem pa je naša socialistična samoupravna skupnost s spremembami v zakonodaji in političnem sistemu, ki jih je terjal razvoj, zlasti pa z amnestijami – zadnja je bila leta 1963 – pomilostitvami in podobnim potegnila,« (to poudarjam), »črto ločnico za razdobjem revolucionarnega boja z izjemnimi sredstvi.« Tovariš Vipotnik je isto formulacijo uporabil v svojem poročilu, vendar mislim, da jo kaže v celoti opustiti ali vsaj vsebinsko preoblikovati. Gre za to: prvič, ne razumem pojma »potegnila ločnico za razdobjem revolucionarnega boja«, ker se mi zdi, da ne gre za neko »črto ločnico«, temveč za neko daljše obdobje, proces utrjevanja in demokratske preobrazbe naše družbe, proces, ki je nujno prinesel tudi nekatere nove opredelitve protidružbenih dejanj, neko novo družbeno atmosfero in tudi izpopolnitev kazenskega postopka in podobno. Torej ne gre ze neko »ločnico«. Poleg tega tudi ne vem, zakaj bi se družba in tudi ta dva foruma s to izjavo za vse večne čase vnaprej odrekala »revolucionarnemu boju z izjemnimi sredstvi«. Kdo more predvideti, da ne bo še ta, današnja generacija v kakšnih izjemnih razmerah postavljena v položaj, da bi se morala vnovič v obrambo revolucije poslužiti izjemnih sredstev – pri tem pa ne mislim zmot in napak, ampak izjemna sredstva v njihovem pravem, objektivnem pomenu. Seveda je bistveno, kaj se razume pod »izjemnimi sredstvi«. Če se pod njimi razumejo tudi izjemne mere, ki jih je terjal čas in revolucija, potem se zanje sploh ni treba opravičevati, kajti opravičujejo se same, razumljene v takratnih razmerah. Moja bistvena pripomba je torej, da s tako formulacijo opredeljujemo dachauske procese kot izjemno sredstvo revolucionarnega boja. To mi smiselno ne odgovarja. Če bi bilo to res, potem nam ne bi bila potrebna niti razveljavitev obsodb niti naša izjava. Takih sredstev nam sploh ni treba opravičevati, še manj se jih sramovati, kolikor gre za izjemna sredstva, ki jih je terjal revolucionarni čas. Mislim, da so bili dachauski procesi v resnici težka justična zmota, ki je bila po eni strani resda pogojena z izrednimi razmerami revolucionarnega boja, kot jih je tov. Vipotnik in tudi ta izjava zadosti obširno opisala. Mislim pa, da so jim botrovale tudi subjektivne slabosti posameznikov, tistih, za katere je tov. Vipotnik dejal, da niso v določenih posebnih okolnostih odgovorili svojim nalogam zaradi takih in drugačnih karakternih ali drugih slabosti. Če torej gremo kratkomalo preko tega, potem moram reči, da se sicer lahko tukaj mirno zmenimo za neko pametno izjavo, ki bo predvsem razlagala razmere, v kakršnih se je stvar dogajala. Toda širšega kroga razpravljalcev in tolmačev te izjave to ne bo zadovoljilo. V tem pogledu moramo imeti to pred očmi in se tudi odločiti o načinu objave oz. razlaganja te izjave, ki se mi zdi dosti pomembna. Ne terjam, da bistveno spreminjamo izjavo v smislu ugotavljanja tudi subjektivne odgovornosti in slabosti posameznikov, ki so imeli v tem procesu pomembno vlogo, temveč 1. da izpustimo ves ta problematičen stavek, in 2. da se domenimo o načinu razlaganja oz. objave te izjave, ki nas bo nesporno postavila pred vprašanja mnogih prizadetih in neprizadetih razpravljalcev tudi o subjektivnem delu odgovornosti za to.

V ostalem predlagam nekaj manjših dopolnitev besedila, ki pa jih lahko posredujem neposredno oblikovalcem. Zdi se mi, da bi še najbolj ustrezal predlog tov. Vipotnika, da se poveri svetu predsedstva za varovanje ustavne ureditve ali pa posebni skupini, da dokončno oblikuje končen tekst izjave.

Opozoril bi le na smisel formulacije v zadnjem odstavku na 6. strani:

...,ki pravi: predsedstvi CK ZKS in RK SZDL pozivata vse delovne ljudi itd. Tu je bistvo odločitve. Ali gremo s to izjavo v javno objavo, ali jo v drugih oblikah posredujemo političnim aktivom. Vprašanje pa je, na kakšni ravni in v kakšni obliki. Tale formulacija predpostavlja, da bomo to javno objavili. Vsaj oblika je taka. V tem forumu se je potrebno dogovoriti za to, da bi ta izjava dosegla pomemben politični smoter, ki ga z njo zasledujemo. Hvala lepa.

Lidija ŠENTJURC

Tudi jaz se strinjam, da razveljavitev obsodb zahteva nekatera politična pojasnila. Moram pa reči, da se tudi ne morem opredeliti, ali naj bi šlo za javno objavo ali za izjavo za naš aktiv. Mislim pa, da ne bi škodovalo, če gre za javno objavo.

Moja glavna pripomba oz. dopolnitev se nanaša predvsem na drugi odstavek te izjave. Težko bi sprejela, da gre tu, kot je rekel tudi tovariš Hafner, za juridično zmoto, v glavnem. Ko govorimo o tem, da sta tidve komisiji ugotovili zmoto, da niso bili taboriščni komiteji v Dachauu in Buchenwaldu gestapovski organizaciji. To niti ni bila slovenska ocena, niti ni bila kasneje ugotovitev teh dveh komisij, da to nista bili zločinski gestapovski organizaciji. Stanje je bilo naslednje: mi smo takrat pod vplivom splošnega mnenja, mislim, da je bila prevladujoča ocena s strani Sovjetske zveze, da sta taboriščna komiteja v Dachauu in Buchenwaldu bila zločinski in gestapovski organizaciji in da je bilo naše splošno prepričanje, da je Rdeča armada, ko je osvobajala taborišča, zasegla dokumente o tem in da gre tu za nesporne dokaze. Po mojem mnenju je bila to takrat osnova tega. In ko je prišlo do napada informbiroja in ker sem bila takrat blizu političnih vodstev, vem, da je bila ocena, da so zlasti med tistimi najbolj vročimi napadalci na Jugoslavijo, Tita in na našo revolucijo, bili nekateri ljudje, ki so bili takrat v taboriščnih komitejih in ki niso bili naši državljani in so bili vodilni ljudje iz Češke, Poljske itd.

Po mojem mnenju, osnovno, kar bi zahtevala, je to, da organi, ki so pri nas vodili preiskavo, si stvari niso izmislili ali pa na osnovi nekaterih argumentov ugotovili, da gre za gestapovske organizacije, ampak je bilo to splošno mnenje. Mi teh dokumentov nimamo. Vi veste, da Sovjetska zveza ni iz časov vojne odprla svojih arhivov in zdi se mi, da ne moremo apodiktično trditi, da to niso bile zločinske organizacije. To pa enostavno zato, ker nobena od naših komisij ni mogla ugotoviti, ker nismo zato imeli dokumentov. Vse, na čemer gradimo, je izjava, ki jo je na nekem kongresu, ne morem se spomniti – ali je bilo na kongresu zveze borcev ali kongresu partije – pred leti v resoluciji ali v referatu, na osnovi dokumentov, da je bila to jugoslovanska izjava, ne pa slovenska, da to niso bile gestapovske organizacije. In tako so naša vodstva, naš CK, gradila ta pristop k ponovni obravnavi in presoji teh procesov. Ko o tem govorimo, ne smemo preveč splošno razpravljati, enkrat smo ugotovili, da nista bili zločinski, ne da bi se opredelili, ker se mi zdi, da ne gre kot rečeno samo za juridično zmoto, če o tem govorimo, mislim, da gre za takozvano zgodovinsko zmoto ali pa tudi ne. Osebno še vedno nisem čisto prepričana, da cela vrsta ljudi, ki so bili v teh gestapovskih komitejih, niso bili gestapovski agenti. Zaradi tega, po mojem mnenju, oprla bi se na ocene, ki so bile dane in na čemer je tudi grajena izjava na našem VI. kongresu, ko smo se ograjevali od tega, da to imenujemo zločinske in gestapovske organizacije.

Drugo, popolnoma nesporno pa je, da sta oba procesa bila grajena, glavne obtožbe in priznanja, v kolikor so bila, če ste bili člani teh komitejev, ste gestapovci

itd. Tu sploh ne gre za individualno ugotavljanje krivde. In tudi v tej izjavi ne gre za individualno ugotavljanje krivde, morali pa bi na nek način v tej izjavi reči, da gre dejansko za ukinitev obtožbe kot gestapovcev, kot članov teh komitejev, ne pa individualne krivde, ki z obnovo procesov sploh ni bila razpravljana. Na teh procesih je pa o individualnem zadržanju teh obtožencev vendarle toliko in toliko prič govorilo, ne vem, koliko jih je bilo, ampak če smo nekaj dni te procese imeli, so priče govorile o individualnih ponašanjih posameznih obsojencev.

Na tretji strani, tam, kjer se govori o okoliščinah. Jaz ne grem v to, strinjam se s tovarišem Hafnerjem, kar je rekel o črti ločnici itd. To je treba upoštevati pri definitivni formulaciji.

V zadnjem odstavku na strani tri, ki se nadaljuje na naslednji strani, da mi nismo individualne krivde preverjali, je pa treba vendarle našteti, katere stvari, ki so bile nesporno ugotovljene v teh procesih glede zadržanja teh ljudi. Tretja vrstica, »... ki so opravljali določene ugodnosti in opravljali nekatera dela«. Tu je treba reči »za taboriščno upravo«, ker se drugače ne ve, za katera dela gre. Pri teh je ugotovljeno ne samo to delo, ne samo oportunizem, ne samo pretepanje sojetnikov itd., ampak je ugotovljeno, da so nekateri od teh obtožencev oz. obsojencev stanovali izven taborišča in hodili v taborišče na te vivo eksperimente. Drugič, s pričami je bilo ugotovljeno in dan pristanek, da so že med vojno hodili na kontakte s svojci, ne na dopuste, ampak na kontakte s svojci in se vračali potem nazaj v taborišča. Tu ne gre za neke, človek ne ve, zakaj so bili ravno ti ljudje obsojeni, če ne bi bilo teh dejstev, ki vendarle kažejo neka večja oportunistična zadržanja kot je bilo pri ostalih milijonih internirancev. Po mojem mnenju, kar je navedel tovariš Vipotnik v svoji obrazložitvi, tiste stvari, ki so več ali manj v teh procesih ugotovljene, torej, da so delali na eksperimentih, da so stanovali izven taborišča, imeli s svojci kontakte, bili izpuščeni itd., da je te stvari treba napisati. V eni formulaciji moramo napisati, da pri tej razveljavitvi obsodb, ki je utemeljena na tej obtožbi, da so kot člani komiteja, da se ni šlo v individualna ponašanja in zadržanja...

... Sama sem sodelovala v eni teh komisij, ki pa seveda ni šla v podrobnosti. Toda sama sem te spise prebirala, pa lahko rečem, da so stvari, ki so jih ljudje počeli, zelo težke; stvari so bile ugotovljene tudi s pričami, tudi s takšnimi, ki niso imele razloga, da bi na teh procesih lagale itd. Kot veste, taborišča niso sestavljali samo razredno zavedni interniranci, ampak tudi drugi, ki so se obnašali egoistično in tudi drugače sumljivo. Zato so nekatere mere, ki so jih člani taboriščnih komitejev do sojetnikov imeli, morda upravičene, toda v to se nismo poglabljali. Napisati pa bi morali tisto, kar je ugotovljeno, da so stanovali izven taborišča, hodili nazaj na eksperimente itd.

Tretja pripomba, ki jo imam, je, da se mi zdi nemogoče, da od predsedstev, ko našteva vse delovne ljudi, zahtevamo samo tolmačenje naše revolucije, tolmačenje od naše generacije, medtem ko naj bodo ostali državljani socialistične Jugoslavije ponosni na našo revolucionarno preteklost, brez tolmačenja, ter naprej graditi in razvijati revolucionarne tradicije. Zdi se mi, da je to malo »odbranaško«, in tudi je razumeti, da sedaj ne bomo več tolmačili, kot je treba, naše revolucionarne preteklosti, ampak bomo začeli revolucijo popravljati in olepševati v smislu, »kaj bi bilo, če bi bilo« itd., za kar je že tako in tako preveč tendenc.

Moja osnovna pripomba je, da je treba ugotovitev, zakaj so se taboriščni komi-

teji enkrat tretirali kot gestapovski, drugič pa ne, prikazati tako, da je pač bila ta ugotovitev grajena na ocenah, za katere smo bili vsi prepričani, da so pravilne, o čemer sem bila tudi sama kot neposredno udeležena prepričana do najnovejšega časa. Da so bile ocene ugotovljene na osnovi dokumentov. Prav ta ocena je dajala madež vsem internirancem, zaradi česar so se le-ti nekaj časa čutili kot borci druge vrste in jim ob vsem trpljenju nismo priznali enakovrednega deleža v revoluciji, kar zadnje čase popravljamo. Tudi ta izjava bi morala doprinesti, da se eventuelni sum definitivno umakne z internirancev oziroma množice zapornikov.

Miha MARINKO

K razpravama tovariša Hafnerja in tovarišice Šentjurčeve bi dodal naslednje. V izjavi me moti termin »zmote«, »napake«. To lahko sodimo z današnjega vidika kot »zmote«, »napake«, v takratnih okoliščinah pa prav gotovo niso bile ne napake in ne zmote.

Ne želim se opredeljevati v zvezi z objavo izjave, ali preko časopisov ali preko političnega aktiva. Izjava, v kakršnikoli obliki že bo, bo hrana za napad na našo revolucijo. Termin »črta – ločnica« je direktno izziv za današnje belogardiste, ki zahtevajo spravo med žrtvami na eni in na drugi strani. Tega se moramo zavedati. Izjavo je zato treba formulirati tako, da ne bo prišlo do tega.

Druga stvar. Jetniški komite: sestavljali so ga člani raznih partij – grške, češke, poljske, francoske, in to sami vodeči ljudje. Naši so bili v teh komitejih »nepomembni«. Toda zaradi našega ostrega moralnopolitičnega kurza nismo mogli trpeti, da je nekdo v teh komitejih, ne glede na to, ali je to gestapovska organizacija ali ne. Gestapo je v teh komitejih bil, kdo od individualnih članov komiteja je za to vedel, se ne ve, kdo od njih je bil sam gestapo, prav tako ne, toda organizacija je bila sama po sebi gestapovska. Seveda ne gre sedaj za raziskovanje; danes ne bomo mogli ugotoviti nič več, kot je bilo takrat. Moti me tudi, ko je v izjavi navedeno, kaj je bilo novega dokaznega gradiva. To je bilo samo z ene strani, z druge pa nič. To novo je bilo zbrano z nam nasprotnim aspektom. Ali se tega sploh zavedamo? Po Sloveniji so hodili nekateri člani mednarodne današnje institucije, ki se hvalijo, da so bili v taboriščnih komitejih, da so pod njihovim vplivom začeli harango na razpredanje teh procesov. Pod tem vtisom so bili določeni ljudje mobilizirani. Gradivo te komisije je bilo z novim dokaznim gradivom založeno samo z ene strani. Kakor se čas odmika, lahko več ali manj vsakdo pozira svojo preteklost, marsikaj se lahko prikrije in marsikaj se lahko olepša.

Da ne bi šli v dvostransko razpravljanje oziroma da ne bi naši specialni službi naložili, da dobi kontra elemente – to seveda nima nobenega smisla, ker bi lahko samo povečalo antagonizme, čestokrat tudi v naših lastnih vrstah, da ne govorim o naši javnosti.

Dejstvo je, da bo imela v javnosti izjava v kakršnikoli obliki precejšnje težave. Naš aktiv se bo soočil s temeljito obravnavo. Od naših mladih aktivistov je ob obilici drugih nalog, ki jih imajo, sedaj težko zahtevati, da naj se poglobijo in temeljito oborožijo z vso zgodovino tega, da bo kos reagirati na očitke. Treba pa je angažirati vse, ki jim je v spominu čas, v katerem se je to dogajalo, ki so tudi bili več ali manj v političnih in drugih organih. Zato se strinjam s pripombo, da ne gre pozivati vseh delovnih ljudi, ampak tiste, ki lahko kaj k temu prispevajo.

Ta mednarodna organizacija je izzvala seveda po tem, ker so bivši taboriščniki osnovali mednarodno organizacijo... in od tod je neki Zagrebčan[2] na vse kriplje insistiral, da ta proces anuliramo, ker dotičnega moti pri njegovem mednarodnem uveljavljanju v mednarodnih stikih. Da so bile pomanjkljivosti, bi o tem rekel, da če gre za uporabo termina zmote in napake, sem proti njim, ampak bi kvečjemu rekel, pomanjkljivosti, predvsem pa seveda gre za največji poudarek na moralnopolitičnih momentih, ki so bili povod za ostrino predvsem do ljudi v naših lastnih vrstah. Ti procesi in žrtve, ki so takrat padle, so bili v glavnem komunisti in gre za to, da smo mi imeli ostre kurze, zlasti do teh, ker smo smatrali, da se lahko od njih zahteva moralnopolitični odnos in tega niso bili v stanju ter so oportunistično šli reševat svojo glavo, zato pa so druge »tlačili notri«. Šlo je za parolo, ki je bila med njimi zelo prisotna in sicer »mi moramo nas čuvati za čas po revoluciji, mi smo več vredni kot drugi, te lahko žrtvujejmo in jih pošiljamo...« To nalogo pa so tudi imeli. Recimo komunist, ki je bil kemik, je to svoje strokovno znanje dal v službo gestapu, ne morem reči, da bi bilo kaj drugega posredi. Ampak samo dejstvo, da je svoje strokovno znanje znal izkoristiti... Pod vtisom, da svojo »živo glavo reši«, to tudi izkoristil. To je bilo takrat ostro obsojeno v naši javnosti.

Ta izjava, v kakršnikoli obliki bo formulirana, mora tak namen imeti.

Zabeležil sem si recimo primer Hebrang. To je najbolj očiten primer – po resoluciji IB so odkrili, kaj je Hebrang bil. Rusi so to vedeli in so zahtevali njega kot šefa misije namesto Kidriča. Takrat je pravzaprav bilo opozorilo našim, da so se Rusi zaleteli, da so zahtevali svojega človeka, da je šef delegacije in naši so potem le prisluhnili tistim govoricam, ki so krožile, da se je Hebrang v ustaškem zaporu slabo držal.

Potem, ko so se o tem pozanimali, so videli, da so Rusi za to vedeli, ker so prej dobili gestapovske arhive, da bi ga lahko verbovali. In Hebrang je tri leta vodil naše gospodarstvo v najbolj kritičnem času. Ta in še nekaj drugih primerov očitno govori o tem, da opravičuje psihozo, ki je bila v tem času, – v tem času smo imeli ogromno jačanje naše partije in političnih organizacij viz-avi napada na IB, na Ruse... Naš obračun s temi kolebljivci je bil sorazmerno majhen, človeški. V tem času smo imeli nekako tri kategorije: tisti, ki se je direktno angažiral za Ruse, tisti, ki je malo več delal in tretji, ki je samo nekaj »zinil«. Ta tretja kategorija je bila hitro opuščena, druga je bila na pol, prva pa je vztrajala.

Mi vsi smo bili k temu nagnjeni in smo še danes. Čim čas mine in ni neposredne nevarnosti, smo veliko bolj prizanesljivi. Če imam danes opravka s kašnim, za katerega vem, da ni bil »nič prida«, sedaj pri 60 ali 70 letih ga pustim pri miru, zakaj bi ga še sedaj psihično »matrali«. Takšni smo. To je, po mojem mnenju, tudi prav, da pri tistih, ki se včasih, po naših ocenah, niso obnašali kot komunisti, da jih kasneje lažje tretiramo. Imamo brez dvoma veliko takih primerov, ko smo se morali čuvati pred vdorom sovražnika v naše vrste in gestapo je bil v teh primerih posebej prepreden. Gestapo je večkrat ustvaril cele organizacije in mi seveda nismo vedeli – če je bilo v organizaciji 21 do 30 ljudi – kdo je agent gestapa. Čim je postala nam nepojmljiva nova organizacija, smo vso organizacijo eliminirali in je nismo priznali. Potem smo počasi le ugotovili, a ponavadi je bil kakšen gestapovec ali bivši žandar,

[2] Rudi Supek

ki je na hitro »skoval« to organizacijo, koliko pa je bilo med njimi komunistov, pa nismo mogli ugotoviti, ker smo enostavno vse eliminirali. To je bilo za ta čas nujno potrebno.

Marko BULC

Nobenega dvoma ni, da je prav, da je bila obnova postopka, da je bila sprememba obtožnice in tudi razveljavitev obsodbe. Sprašujem se o motivu, da se objavi izjava in to obeh predsedstev, kar pomeni izredno veliko politično težo. Namreč, iz povedanega sem slišal predvsem dva motiva:

... napisano je, da obstajajo različne in netočne za namerna tolmačenja v zvezi s temi razveljavitvami oz. pomilostitvami. Sprašujem se, ali jih je toliko, ali so takega pomena v naši javnosti, da moramo potem iti na tako izjavo, da je to način, da jih presežemo, ali ne bi – ne gre za ne vem koliko veliko različnih in netočnih tolmačenj, da mogoče da nekdo drugo izjavo. Mogoče svet predsedstva za notranje zadeve itn. z manjšo politično težo. Namreč, ne vem, če se je to ocenilo, če je to prisotno samo, če je to edini motiv, se sprašujem: namreč zato sem se vprašal, ker je tedaj bila osnova ocene, da so bili ti taborišćni komiteji zločinske organizacije, bistvo vse zadeve in sedaj, da niso bili in da je iz tiste osnove izhajalo, da je vsak lahko gestapovec oz. agent in če bi danes človek lahko rekel – ni bil. Vendarle pa je dejstvo, da se sum, da je nekdo lahko bil, pa ni, s samim tem eliminira. Ne tedaj se ni za vsakega potrdilo, danes eliminiran, da je nekdo bil, še posebej zaradi obnašanja posameznika v našem prostoru, ki je bilo za usodo naših ljudi zelo pomembno, mimo drugih ugotovitev. Namreč, bojim se, da bi iz tega tako izhajalo, da sedaj pa mi ugotavljamo dokumentirano, da nihče ni bil. V bistvu pa je, da sum ostaja, in še zaradi takih momentov, ki ostajajo bolj za tiste, ki bodo brali, ki manj poznajo zgodovino kot mi tukaj sedeči, bo pa najbrž zelo težko tolmačiti in odgovarjati na taka vprašanja. In sprašujem se, ali ne bomo imeli celo več težav v politični akciji kot pa mislimo, da bo koristi. In zato sem sam sebi postavil vprašanje, ali ne bi kazalo, da se gre na rešitev, da tako izjavo da eventuelno kakšno drugo telo.

In še en vidik: izbire trenutka, v katerem naj se izjava da, če se za to odločimo, ali v tem trenutku, ko imamo češko situacijo[3] ne bomo imeli nekaterih dodatnih težav in namreč, ali je dovolj ocenjeno; ne bo kdo to izkoristil v svoj prid, ker lahko se potegne dvoje: lahko se potegnejo nekateri pozitivni aspekti, da je to doprinos k Helsinkom, ker koncem koncev mi popravljamo nekatere situacije in imamo zelo demokratičen odnos do teh stvari, na drugi strani pa v samem vzdušju tudi kdo to izkoristi v drugačne, zle namene. No in tako sem premišljeval, ko sem to bral. Postavil sem si vprašanje, ali je res prav, če gremo na izjavo dveh predsedstev, ker s tem damo pa zelo veliko politično težo celi zadevi. In kot sem že rekel, bi o vsem tem treba bilo iti na izjavo s tem, da je gotovo nekatere stvari o izključenosti še nekoliko manj izključeno napraviti in eventuelno oceniti, da ne bi to kdo drugi dal.

Mitja GORJUP

Tovariš predsednik! Da ne bo nesporazumov, jaz ne govorim v imenu nobene generacije, na katero se sicer v tej izjavi pa tudi v uvodni besedi veliko računa; govo-

[3] Gre za tim. Listino 77, ki jo je 6. 1. 1977 podpisalo 257 prebivalcev Prage in vsebuje zahteve po spoštovanju temeljnih človekovih pravic in svoboščin.

rim samo v svojem imenu. Vendar objektivno se seveda ne morem izogniti še ne dejstvu, da pristopam k temu vprašanju iz aspekta človeka, ki je sicer s tem obdobjem politično ideološko v celoti zavestno in objektivno povezan, pa vendarle povezan na drug način kot recimo tisti, ki ste ga živeli neposredno. Ko sem bral ta papir, sem bil prepričan, da bo postal javen, sem se poskušal videti v vlogi aktivista socialistične zveze, ki bo v položaju o tem dokumentu razpravljati, govoriti in morda ga na tak ali drugačen način tolmačiti. In ko sem sam sebe identificiral za tako situacijo, sem seveda, naj bo pošteno povedano, s kakšno vestjo bom ocenjeval čas, stvari in oceno tega časa tako, kot je v tem dokumentu predloženo. Moram zelo odkritosrčno povedati, da sem imel ves čas vtis, da ne bom imel v nobenem primeru slabe vesti. To se mi zdi pomembno povedati, kar tako ali drugače se vendarle vse to na take ali drugačne ocene izkušenj ali stanj poznavanja stvari vpleta tudi neke vrste ocena vesti vsem ljudem, vsem generacijam. Prepričan sem, da izraža ta izjava ne glede na to, da se seveda lahko napiše na različne načine – to je vprašanje tistega, ki piše, pristopa, temperamenta, v to se ne spuščam – izraža prav razvidno za politično filozofijo gibanja, ki mu pripadamo; filozofijo gibanja, ki ne idealizira samega sebe, ki samega sebe ne postavlja v pozo nezmotljivosti in ki je edino v zgodovini našlo moč, da je sebe videlo v pravih zgodovinskih vlogah v vsakem trenutku, v sedanjosti in za nazaj, pa mislim, da tudi za naprej; ki s takšne moči, ki se meni vidi, v tem dokumentu, seveda izvira nujna samozavest vseh nosilcev takšne politike in takšne politične filozofije, ki je po mojem globokem prepričanju prepotrebna za vsako takšno spopadanje s takšno ali drugačno zgodovinsko resnico preteklosti in bodočnosti. No, občutek je torej bil, da je, čeprav v nekaterih tonih za moj okus, ta dokument preveč odbranaški, pa vendarle objektivno se tako sliši v določenih trenutkih vendarle izraz moči tega gibanja, ki izgleda za naprej prepričano, da je za ta pogled dobro videti čisto tudi za nazaj. Zato sem rekel, da nisem imel nobene slabe vesti, zato sem tudi osebno prepričan, da bi takšen dokument ob vsem tem, da se ne more izogniti različnim tolmačenjem, vendarle kazal v svoji neposrednosti tisto, čemur se reče: akcija in misel jugoslovanske ali vsaj slovenske zveze komunistov.

... Pri tem sem se poskušal še spomniti, kako je bilo takrat, ko nam je Kocbek vrgel v politični prostor diskusijo o kočevskih belogardističnih zadevah; v nek prostor, ki se je na nek način skrivnostno izogibal te diskusije v vseh sredinah in v vseh generacijah. Ko je prišlo to v diskusijo tako nepričakovano in brutalno, sem celo jaz, kaj šele drugi, ostal takorekoč odprtih ust, kaj se bo sedaj zgodilo. In zgodilo se ni nič, razen pozitivnega. Zgodilo se je tisto, kar je spet enkrat pokazalo, da ni pametno, da smo pesimisti, tj., da je naš človek že tako daleč s svoji identifikaciji z realizacijo revolucije, da zna gledati nanjo brez prenapetih sentimentalnih reminiscenc. Iz takratnega javnega političnega delovanja sem imel občutek, da je naša partija kljub pomembni temi, ki ji je bila vržena v diskusijo, izšla na dolgi rok močnejša.

Razmišljal sem tudi, v kakšnem času prihaja do te izjave, kar je načel že tov. Bulc. O tem se lahko na dva različna načina interpretira. Poskušal ga bom interpretirati na tak način, kot ga sam vidim. V Sloveniji se danes ob Češki soočamo z diskusijo, ki jo opozicija močno meče v prostor, še posebej izven naših meja, o tem, da je objektivni vzrok vsakršne svobode, tudi takšne, kot bi se lahko iz tega izbrala, pravzaprav komunizem; ne deviacije komunističnega gibanja, ne napake ali zmote, ne stalinizem sam za sebe, Čehi itn., ampak komunizem sam. Komunizem naj bi bil

latentni nosilec ogrožanja osebnih svoboščin, take ali drugačne zlorabe zakonitosti v politične namene, itn. Ob vsem tem prepričanem navdušenju za Češko, za vse, kar se dogaja in kar je v slovenskem prostoru popolnoma obvladalo javno mnenje, mislim da tudi z nevarnimi posledicami, je prva in glavna in prevladujoča ocena, ki jo vsiljujejo protisocialistične in protisamoupravne sile doma in zunaj, ocena komunizma samega. Druga stvar, ki nam jo mečejo, je evrokomunizem. Nasprotje vsega tega naj bi bil evrokomunizem, ki je takorekoč »brezmadežen«, ves bel in nežen, treba ga je samo prijeti, se z njim spečati in vse bo na dolgi rok samo rožnato. Evrokomunizem kot specifična oblika neke osamosvajajoče poti zahodnih partij se v slovenskem prostoru često v bistvu pojavlja kot opozicija samoupravljanju – v to sem prepričan –, ker se ga poskuša tolmačiti, (evrokomunizem) – in to se v javnem mnenju dogaja – kot tisto, čemur naj bi tudi mi sledili, kot misel, ki naj bi tudi pri nas omogočala demokracijo, svobodo itn. Pri tem pa se popolnoma pozablja na to, da je pot, ki jo hodi t. im. evrokumuizem, pri nas že zdavnaj prehojena, itn.

V takem trenutku, kot ga vidim jaz, prihaja takšna izjava, ki se sedaj lahko tolmači na dva načina: tako, kot da se poskušamo braniti in delati čiste pred tistimi, ki nas napadajo, pred Helsinki – kar je ena možna interpretacija in se spet lahko ocenjuje pozitivno ali pa tudi zlorablja – ; druga interpretacija pa je tudi ta, da mi objektivno s svojim pogledom na nas, s pogledom, ki ga omogoča soočanje različnih že osebnostnih izkušenj v naši partiji skozi zadnjih petdeset let, dajemo objektivno svoj odgovor na vse tiste teze, ki vidijo tako v komunizmu imanenten stalinizem kot v evrokomunizmu imanentno demokracijo. Na ta način se mi zdi, da je možna tudi interpretacija, da je tudi ta izjava del postavitve jugoslovanske samoupravne politične doktrine v mednarodni prostor, seveda skozi neko oceno svoje lastne zgodovine, ki vendarle dolgoročno daje generacijam, ki prihajajo in na katere se na koncu še posebej obračamo, samozavest, da gredo naprej. Niti za hip ne dvomim, da bo revolucija tekla naprej tudi brez te izjave, in to natančno tako, kot jo vsaj ta hip vidimo. Dopuščam pa možnost, da bi bili v tem teku bogatejši, če bi se spustili tudi v to.

Nedvomno bo imela izjava, bodisi da bo objavljena, bodisi da bo posredovana samo širšemu političnemu aktivu, velik politični odmev. Zagotovo lahko tudi predvidevamo, da bodo nekateri poskušali vsebino izjave izkoristili v sovražne namene, da bodo izjavo poskušali tolmačiti kritično, upoštevajoč naš razvoj in pod. Računati kaže tudi s tem, da bo izjava povzročila delno zaskrbljenost tudi pri mnogih dobrih članih ZK, pa tudi pri drugih državljanih, ki imajo pozitiven odnos do samoupravnega razvoja naše družbe. Prav je, da s tem računamo in se temu ustrezno pripravimo pri pojasnjevanju izjave.

Bistveno pa se mi zdi to, da izjava pomeni vendarle v nekem smislu potrditev in izraz naših celotnih prizadevanj za resnico v revoluciji. Vsako veliko revolucionarno gibanje, vsaka revolucija, ki ima toliko plemenitih in velikih vrednot kot naša, ima tudi senčne strani. Priznati te senčne strani, priznati tudi zmote in napake, je prej odraz moči kot odraz slabosti. Izjava je grajena na tem, da so bili postopki pričeti na zmotni oceni, na zmotni presoji stanja med interniranci v Dachauu in v drugih taoriščih...

Alojz BRIŠKI

Običaj je, da se v vsakem obveščevalnem presojanju, na osnovi nekaterih podatkov, nekaterih dejstev, postavi določena hipoteza, določene predpostavke, ki

jih je potrebno z delom, preiskavami potrditi ali zavrniti.

Danes smo posebej v zelo obširni in dobro argumentirani obrazložitvi, da je bil splet okoliščin tedaj tak, da je bila taka zmota možna. Mislim, da je to za tiste, ki smo tisti čas doživljali, pa tudi za tiste, ki ste morda podrobneje seznanjeni z dokumenti tistega časa, možno tako sklepati in zaključiti, da je niz podatkov bilo takih, da je bila postavitev take hipoteze možna.

Seveda se takoj postavlja vprašanje, kako to, da pa v nadaljnjem preiskovanju, da je bila ta predpostavka, ta zmota, v nadaljnjem preiskovalnem in sodnem postopku potrjena. Na to bi rad poskušal odgovoriti.

Po mojem mnenju je bila ta zmota sprejeta na visoki politični in upravno-pravosodni ravni. V nadaljnjem postopku je sodelovalo nekaj deset ljudi iz notranjih zadev, pravosodja, javnega tožilstva itd., ki so v veliki večini gotovo da zelo pošteno delali v interesu revolucije, v interesu ZK in bili so prepričani, da je to tudi res. Pri tem seveda odmislim posameznike, ki so v svojih postopkih ali pa v ravnanju prešli mejo že tedaj dovoljenih preiskovalnih in drugih opravil. Tako je ta zmota ali napaka dobila zopet splet in vrsto okoliščin, ki jim tudi danes, po mojem mnenju, ne moremo reči, kaj je resnično in kaj ne. Dobila je potrditev tudi s sodbo in razsodbo.

Menim, da je izjava v svoji celoti ustrezna, predlagam pa, da se tudi v smislu danih pripomb dopolni tretji odstavek te izjave, in sicer po moji vednosti je imela komisija, ki je pregledala gradivo, na voljo ves material ali večino materiala in ne samo sodni material. Zaradi tega bi predlagal, da se to upošteva. Strinjam se tudi s podanimi mnenji glede zadnjega odstavka na strani šest, da taka formulacija verjetno ne ustreza.

France POPIT

Ta problem vidim v tem, kar je bilo že v diskusiji rečeno, da imamo opravka s pojavom, na katerega ne moremo čisto točno odgovoriti: ali je gestapo deloval v takih organizacijah, ali so ljudje, ki so bili obsojeni zaradi gestapovščine, bili gestapovci ali ne. Dejansko je situacija taka, da je delovanje gestapa in te mreže bilo tako, da ni mogoče konkretno o teh stvareh oprijemljivo govoriti. Poleg tega so vsi arhivi prešli v ruske roke. Pravzaprav je tako onemogočeno temeljitejše spoznavanje tega problema. Ker pa gre tu za konkretne primere, ki so se v naši deželi zgodili in na katere je potrebno dati odgovor v tem smislu, kot je govoril Gorjup, mislim, da bi bilo prav, da ta problem razčistimo.

Prav gotovo je bilo to obdobje takšno, kot ga je ocenil in obrazložil tovariš Vipotnik, treba v tem političnem trenutku, treba moralno politično ponašanje vzeti kot eno izmed izhodišč za take obsodbe. In druga situacija, da smo na osnovi pritožb, prigovorov itd., predvsem pa na osnovi lastnega stališča šli v raziskavo takratnih obsodb, in sicer pod vplivom že zgrajenega in konsolidiranega pravnega sistema. Zdi se mi, da pravzaprav to, kar je bilo hoteno reči s črto ločnico, predvsem to, da smo šli v gledanju na ta vprašanja še iz drugačnih stališč, kot so bila v tistem trenutku, ko smo bili pod pritiskom informbiroja, ko smo bili pod pritiskom reakcije Zapada, ko smo bili pod pritiskom oportunističnih elementov, ki so, kot je rekel tovariš Miha, imeli za svojo parolo prebijmo se, mi smo revoluciji potrebni itd. za vsako ceno. Ni slučaj, vsaj tako sem sam občutil, v dobi liberalizma, pravzaprav vse tisto, kar se je čutilo, da ni bilo kos moralno političnim kriterijem, ki so se zahtevali za časa vojne, se pravi zdržati pred sovražnikom, ne glede na ceno življenja. V času

liberalizma so se ti začeli pojavljati kot kritiki tistega obdobja, v katerem so se oni slabo držali in ki so se pravzaprav čutili v dobi liberalizma kot moralne krivce ali bolje rečeno, v neki podrejenosti napram krepostim, ki so bile takrat značilne za naše gibanje.

To situacijo bi bilo potrebno izraziti v tem našem dokumentu, če prav razumem današnjo razpravo in celoten problem. Iz te obrazložitve, ki jo je Janez dal, bi se dalo precej reliefno opisati takratne prilike, politični trenutek in tudi moralnopolitične vrednote, ki so v tistem trenutku bile nujne, če smo hoteli vzdržati revolucijo in delati naprej. V tem obdobju in z izkušnjami in z očmi, ki smo jih pozneje imeli, ko je bil pri nas vzpostavljen namesto revolucionarnega sistema, da tako rečem, prišli na reden sistem sodišč pravnega sistema in da se je s tega vidika poskušalo popraviti stvari, ki so bile prej eventuelno prezrte. S tem seveda ni rečeno, da so vse te stvari in tudi sodbe, odnosno način, s kakršnim smo rešili ta problem, ne daje rehabilitacije za vse tiste, ki so bili v dachauskih procesih. Šli smo na to formo, da je tožilec enostavno umaknil, sodišče pa ni vložilo ponovne zahteve po ponovnem postopku. Niso več kaznovani. S tem pa še ni rečeno, da je to rehabilitacija v tistem pravem smislu.

... Oni tudi iz tega izhajajo, ko pritiskajo na to, da se jim mora dajati odškodnina. To je ravno tako, kot da gre za rehabilitacijo. V resnici pa ne gre za rehabilitacijo. Zaradi tega tudi zahteve, ki jih postavljajo na osnovi – po njihovem mnenju – rehabilitacije ne pridejo v poštev oziroma pridejo toliko v poštev, kolikor jih obstoječa zakonodaja daje. Kolikor jih je obstoječa zakonodaja dajala in jih daje, toliko smo tudi šli v to, da popravimo stvari v materialnem pogledu.

V zvezi s pripombo, ki jo je dala tov. Šentjurčeva v zvezi z organizacijo v taboriščih, se strinjam. Res nimamo nobenega argumenta za to, da bi lahko govorili, da so naši pravosodni organi ugotovili, da to niso bile gestapovske organizacije ali pod vplivom gestapa. Bolj pod vplivom tega, o čemer je govorila tov. Lidija, smo šli v to, da smo na VI. kongresu dali tisto izjavo, ne na osnovi argumentov, ker jih nimamo, ker ne moremo trditi, da to ni bilo res. Zato bi se v tem smislu danes morali dogovoriti, da spojimo te situacije in damo odgovor na to.

Da smo s tem prišli v čas priprav za helsinško konferenco, je koincidenca, ker nismo imeli nobenih namenov, da prav v ta čas pademo s temi stvarmi. Misliti na to pa moramo. To se lahko uporabi kot argument za, lahko pa tudi kot argument proti. Če bi to obrazložili tako, kot je tekla današnja razprava, sem bolj za to, da izjavo objavimo.

Marijan BRECELJ

Mislim, da ne bi bilo prav to objavljati. Že tri četrtine leta je minilo, ko je bilo objavljeno, da so sodbe, s katerimi so bili ljudje obsojeni, anulirane. To je bilo v javnosti sprejeto kot rehabilitacija. Ali pravno to pomeni ali ne, je seveda drugo. Mislim pa, da tudi pravno pomeni, in sicer v tem smislu, ker je bila začeta obnova postopka. Obnova postopka pa je pripeljala do tega, da je javni tožilec umaknil svojo obtožbo. To pomeni, da je dejal: ti ljudje niso bili gestapovci.

Javni tožilec na osnovi tega, kar je bilo slišati, nima osnove, da jih obtoži sodelovanja v gestapovskih – če so bile gestapovske – organizacijah. Tako je bila stvar v javnosti sprejeta, predvsem pa je bila tako sprejeta od prizadetih oziroma svojcev. Želel sem reči, da ni razumljivo to, da po tričetrt leta najvišji politični forum nastopi

z obrazložitvijo, s politično utemeljitvijo tega. To bi moralo slediti takrat, ob tisti priliki. Zdaj se bo lahko vsak vprašal, zakaj pa sedaj to.

In drugič, kakor smo iz razprave ugotovili, v takšnem tekstu ne more ostati izjava. Pripombe tov. Hafnerja, tov. Šentjurčeve in tov. Marinka to izpopolnjujejo, in sicer v tem smislu, da naše sodišče vendarle ni tako narobe postopalo. Tov. Marinko pravi, da ne gre za pomote, ne gre za napake in ne smemo to rabiti. Kako naj s tašnimi argumenti obrazložimo te stvari? Moje mnenje je, da ni potreba, da bi izjavo objavljali. Mnenja pa sem, da je treba v smislu tega, kar je bilo uvodoma obrazloženo s strani tov. Janeza Vipotnika, v primerni obliki – ne vem, če je treba, da je to izjava obeh predsedstev – našemu aktivu in tudi naši javnosti obrazložiti oziroma dati oceno dobe, v kateri se je to zgodilo. Utemeljevati revolucijo, tako kot je takrat tekla, to je tisto, o čemer je govoril tov. Marinko, da ni imela zmot, napak itd. Da pa so se take stvari dogajale, je pa dejstvo. Dogajale so se v vsaki revoluciji in se bodo. Resnice, ki jih ugotavlja sodišče, tudi niso vedno oziroma so zelo redko sto odstotne, vedno jim nekaj manjka. Zato je tudi točno, da je bilo to eno izmed področij, ki je bilo zelo zapleteno, težko je bilo ugotavljati objektivno resnico, zlasti še, ko je bilo opravka s takšno »peklensko« organizacijo, kot je bil gestapo.

To zadnje, o čemer sem govoril, mislim, da je potrebno narediti, treba pa je razmisliti, v kakšni obliki, ker je potrebno to, da ima naš mlajši aktiv, naš mlajši politični kader jasen odnos do tistega časa, v katerem se je to dogajalo, in da je lahko v okviru tistega časa prišlo do takšnega procesa, kot je bil dachauski proces. Samostojno to izločiti in objaviti v obliki javne izjave, pa mislim, da ni prav. Prav tudi ni zaradi tega, ker se bliža sestanek v Beogradu v zvezi s helsinškimi zaključki. To bi bilo izkoriščeno kot argument proti nam in prav to je področje t. i. tretjega koša helsinških zaključkov.[4] Lahko bi nasprotniki dejali, da se skuša Jugoslavija odbranaško postavljati, v resnici pa je takšna in takšna.

Jože VILFAN

Tov. predsednik, ti si se obrnil na pripombo tov. Bulca. Nanjo se je ozrl tudi tov. Gorjup, toda tov. Gorjup je bil mnenja, da Bulčevo opozorilo nima svoje teže. Tudi tov. Brecelj se je tega dotaknil. Zdi se mi, da je za javno objavo sedanji moment na vsak način neprimeren. Če prav razumem naša stališča in razprave, ki se razvijajo v pripravah na beograjsko konferenco junija meseca, potem skušamo mi, to se pravi Jugoslavija, da imamo kot gostitelji posebno mesto predvsem v spornih stvareh, to je nevtralno mesto.

S tako našo objavo, ki jo dasta taka dva foruma, pa mi naravnost uletimo v to diskusijo, katera se sedaj vodi v »tretji košari«. Hočemo ali ne, bomo interpretirani enkrat kot recimo, da dajemo Čehom, kako je treba ravnati, drugič nas bodo napadali: »Vidite, takšni ste bili, ali ste se že kaj popravili ali ne«, mi gremo direktno v sredo te diskusije. Kolikor bi tovariši še smatrali, da bi šli z javno izjavo, potem mislim, da po predhodni konzultaciji s federalnimi inštancami za zunanjo politiko, z ljudmi, ki imajo posla z beograjsko konferenco. To je moja glavna misel, katero sem hotel povedati.

[4] Mišljeno je področje človekovih pravic

Na vsak način pa bi sedaj, ko sem poslušal tovariša Breclja, tudi jaz rekel in čutim, da je javnost razumela objavo pred tričetrt leta kot neko rehabilitacijo in anulira rehabilitacijo v tem smislu: »Ti si bil za nekaj obdolžen, jaz umikam obtožbo proti temu.« To se pravi, ti nisi kriv. In sedaj začeti debato o tem – ne govorim o splošni politični situaciji, ampak o osebnih kriterijih – ampak so bili taki moralni in taki drugačni elementi, mislim, da s tem gremo celo v nekaj, kar pravno ne smemo narediti. Če sem ustavil kazenski postopek, potem ne smem nič reči, kar bi bilo recimo podlaga za to, da me toži za žalitev časti. To bi še eventuelno lahko obstalo, to kar je na 3. strani spodaj, »tem bolj« itd., ... to bi moglo biti, če bi bili vsi v tej situaciji, če pa praviš »nekateri«, potem ali rečeš, kdo je to, ali pa ne smeš tega reči, ker drugače vsi tisti, ki so bili v teh procesih implicirani, so prizadeti. Ali ima pravico zaradi takih primerov potem reči »nekateri« in s tem madež na vse tiste, kateri so bili v taki situaciji. Mislim, da bi bilo to za razmisliti, da bi se takim formulacijam morali izogniti.

Zoran POLIČ

Strinjam se s tem, da ne dajemo to kot izjavo. Zdi se mi pa, da je silno pomembno, da damo pojasnilo našemu aktivu. Zato se mi zdi prav, da bi – ne kot skupno izjavo – ampak kot skupno pojasnilo dali našemu aktivu, kar pa bo itak s tem postala javna zadeva. Ob številnih pripombah, ki so bile danes dane na sam dokument – sam sem nekaj pripomb dal neposredno sestavljalcem – se mi zdi vendarle, da bi veljalo dati težišče na tisto, kar je danes tukaj iznesla tovarišica Jožа.[5] Mislim, da če mi ugotovimo v posebnem pasosu, da je pravzaprav temelj obtožbe, na katerem smo gradili in dopolnjevali vse ostale indicije, ki so kazale na krivdo teh obtožencev, je bil vendarle nekako – da tako rečem – mednarodno ugotovljen status organizacij, ki ga mi v dani situaciji takrat nismo mogli ocenjevati. Je pa bil pomemben za odločitev sodišča. In če na to potem navežemo, da nismo mogli danes, ko smo lahko mirneje ugotavljali ta razmerja, dobiti na razpolago potrditve tega, kar naj bi bilo v tistih dokumentih, je tožilstvo ugotovilo, da ni možno ugotoviti krivde obtoženih, zaradi tega, ker osnovne predpostavke ne moremo dokumentirati, je seveda odnos povsem drugačen kot pa, če se spuščamo v meritorno oceno tega, kaj je bila ta organizacija, kaj je počenjala in kaj so bila dodatna dejanja obtoženih. Mislim, da ta pasus predstavlja nekako težo teh ugotovitev o konkretni krivdi oziroma nekrivdi in ne omenja rehabilitacije za dejanja, ki so bila izvršena, ampak pomenja samo ugotovitev, da ni zadostnih dokazov, da bi lahko postopali tako, kot smo postopali takrat. To je vendarle za nianso drugače, kot pa predstavlja sama izjava v smislu polne rehabilitacije.

Da končam, zdi se mi, da tako pojasnilo smo aktivu dolžni dati, ker objava, ki je bila v časopisu, za aktiv ni bila zadostna – šel bi dalje, aktiv bi opremil z ugotovitvijo s pojasnilom predsedstva in s prilogo uvodne besede, ki jo je dal danes tovariš Vipotnik. Mislim, da bi s tem svoj dolg do političnega aktiva pa vendarle izvršili.

Milan KUČAN

Prvič. Mislim, da je potrebno, da se oba politična organa do vsebine te izjave

[5] *Lidija Šentjurc*

oziroma do dogodka, v nekem trenutku našega družbenega razvoja, ki ga ta izjava razkriva, opredelita. Nisem pa prepričan in povod za opredelitev bi morale biti interpretacije v časopisu objavljene razveljavitvene sodbe Vrhovnega sodišča – naj bi bile takšne ali drugačne. Teh interpretacij praktično ni bilo, kolikor jih je bilo v nekih emigrantskih časopisih, mislim, da so za nas brezpredmetne in ne bi zaslužile, da se naša foruma zaradi tega do tega dejstva opredeljujeta. Zdi se mi, da so veliko bolj prepričljivi drugi razlogi in bi predvsem mislil, da je osnovni razlog, da zaradi vsega tistega, kar je pred revolucijo, v času, ki je neposredno pred nami, ni dobro, da ta revolucija nosi s sabo neke hipoteke, za katere pravzaprav ni treba, da jih nosi. Po mojem sta dva razloga tista, ki govorita v prid opredelitvi:

Prvi je ta, v tem dokumentu dobro naglašen odnos do resnice, zgodovinske, ki jo je potrebno v interesu te revolucije in njene perspektive razkrivati in seveda v kontekstu tega odnosa do resnice štejem tudi odnos do ljudi, ki so s to revolucijo eni bolj ali manj tesno povezani, in ki njeno dediščino v dobrem, in kolikor je treba tudi v slabem, seveda tudi jemljejo na svoja ramena, zlasti tisti, ki so svoje interese in svojo usodo povezali z njeno usodo. To je delala ta revolucija ves čas, od predvojnih časov in ne vidim razloga, da ne bi bili sposobni tega delati danes.

Drugi razlog pa je ta, o katerem je govoril tovariš Gorjup, in vsi, ki smo to izjavo brali, smo o njem bolj ali manj neposredno razmišljali. Namreč, gre zaradi interpretacij komunizma danes v svetu nasploh. Te interpretacije so ves čas v našem političnem prostoru. Mi smo odprta družba, ta »tretja košara Helsinkov« je samo v bistvu potrdila to, kar je Jugoslavija stalno počela, odprtost za pretok idej za svobodno gibanje ljudi, misli itd. in seveda od tega, kakšne so interpretacije komunizma v svetu, izolirati ne moremo. Ne samo zaradi tega, ker smo socialistična in v komunizem usmerjena država in družba. In če je ne tako redek poizkus interpretacije, da je s komunizmom latentno ali imanentno zvezana nevarnost kršitve osnovnih človekovih pravic, da je to nek model družbe in družbenih odnosov, ki nimajo nobene zveze z demokracijo, potem smo najbrž mi do takšnega tolmačenja dolžni biti pozorni. In mislim, da dostikrat tisto, kar mi z ustavo in zlasti z zakonom o združenem delu hočemo dopovedati, da demokracije brez ekonomske demokracije ni, in mi dajemo tudi tolmačenje vsebini diktature proletariata in s tem seveda tudi socialistične samoupravne demokracije, nismo prepričljivi, če do teh stvari nismo pozorni.

Mi ne moremo stvari postavljati samo afirmativno, samo graditi koncept, pa potem računati s tem, da imamo opravka tudi z drugimi modeli, z drugačno družbeno mislijo, ki zna na kratke roke biti prepričljiva in vabljiva za marsikoga od naših delovnih ljudi. Te stvari ne gledam politično, praktično konjukturne, samo zaradi Marchaisove interpretacije, da francoska partija ne bo uporabljala diktature proletariata. Oni niso v situaciji, da bi to uporabljali, ko bodo v situaciji, je vprašanje, kaj bo, in govoriti o tem je čisti futurizem. Tako, da mene niti ti razlogi, ki govorijo v prid opredelitve zaradi evrokomunizma itn., toliko ne prepričujejo, kot me prepričuje ta zapadna interpretacija komunizma in položaja človeka v komunističnih družbah, da se mi do našega problema opredelimo.

Druga stvar, ki se zdi, da bi ji morali biti pozorni, je pravzaprav vprašanje, kaj je problem v tej zadevi. To bi bilo jasno definirati kot skozi tekst izjave, se je to posrečilo. Problem je, da so bili ljudje obsojeni zaradi takrat veljavne ocene komitejev. Ta ocena ni bila slučajna. Mislim, da so tu tovariši, ki so takratni čas doživljali

in so takratne odločitve sprejemali, dosti argumentirano o tem govorili. Ne glede na to pa, ali je ta ocena takrat bila oz. jo je bilo takrat mogoče sprejeti kot točno ali ne, je dejstvo, da so z moralnopolitičnih kriterijev ti ljudje ravnali v nasprotju s kriteriji, ki jih je takrat postavila partija za vso družbo in jih je vsa družba sprejemala. Dokazano, ali so ti komiteji bile gestapovske agenture ali ne, ni bilo, kot sedaj ni dokazano, da niso bili. Na to je tovarišica Lidija opozarjala in mi bi se v tej izjavi zlasti morali varovati takih formulacij, kjer bi eno nedokazano trditev, ki je bila osnova za justično zmoto, ki je potem sledila, zamenjali z drugo nedokazano trditvijo. Preprosto, mi smo danes toliko urejena civilizirana družba, da lahko sprejmemo odločitev, in to odločitev je sodišče sprejelo, da zaradi nedokazane osnove pač spreminja takrat veljavno obsodbo, zgrajeno na vrsti – in to bi rad posebej opozoril – realno logično med seboj povezanih indicev, ki so imeli svojo osnovo v dogodkih, ki so se zares tudi zgodili. Namreč, iz teksta te izjave formulacije izgleda, kot da je obstajal sum in je vse grajeno na sumu, ampak to ni bil samo sum, to je bil sum, ki je imel svojo realno osnovo na dejstvih, ki so se takrat v tem času dogajala. V tovarnah, kjer so ti ljudje takrat delali in drugje. To mislim, da predstavo realno v tem času in v teh razmerah daje. Ker te stvari niso bile dokazane, mislim, da je prav, da se o tej zadevi zavzamemo, da je prav, da so bile odpravljene pravne posledice takratne obsodbe oz. da so bili ljudje pravno rehabilitirani. Tu za rehabilitacijo gre in jaz sem to že takrat poskušal dopovedati, da tu pol poti ni. Če je obnova procesa rehabilitacija, če ni rehabilitacija, tudi obnove procesa in razveljavitve ne more biti.

Drugo je seveda, kako mi na bivše komuniste gledamo, na njihovo ravnanje, ampak to s samoupravno naravo in razsežnostmi problema nima nobene neposredne zveze. Jaz sem za to, da se v ta dokument vnesejo popravki, predvsem pa mislim, vsi tisti popravki, ki so dobrodošli, ki ta dokument razbremenijo odgovornosti in napora, da opravičuje revolucijo. Na dveh mestih so formulacije: popravljati revolucijo in popravljati napake. Jaz mislim, da je tovariš Hafner lepo povedal, če je šlo za uporabo izjemnih revolucionarnih sredstev, sredstev revolucionarne prisile, so bile one v takratnem času opravičljive, bilo je prav, da so bile uporabljene, bili so razlogi zato in jih ni treba danes opravičevati, ker so se one same opravičile in seveda vsak tak oz. vsaka ta možnost, da mi popravljamo revolucijo ali da jo opravičujemo, je seveda prej v škodo tej izjavi in seveda temu, kar hočemo, kot v korist.

In na koncu še, ali je prav, da se izjava objavi ali ne. Če je dilema ali zaradi našega političnega oz. informirati naš politični aktiv ali javnost, potem mislim, da je potrebno informirati javnost in seveda posebej za to pripraviti politični aktiv. Če pa so razlogi za to, in mislim, da je tovariš Vipotnik opozoril na eno stvar, ki je pomembna, se pravi, da bi nek dogovor zaradi ocene širših političnih posledic te izjave, najbrž narejeno z Beogradom, se konzultirati – jaz sem za javno izjavo, če ne sedaj, potem je druga možnost, da na nek način v času kongresa slovenske partije opravimo. Ta predlog je že bil, mislim pa, da vse stvari, ki so zvezane s pripravo tega dokumenta, mislim, da pet let nazaj, kažejo, da je vsako odlaganje v bistvu manj primerno kot je takratni prvi predlog bil, da bi se dokument objavil. Ker takrat je šlo za kratko izjavo, ki bi bila v bistveno drugačnih mednarodnih prilikah kot je danes. Mislim pa – po moje je politična ocena samo to, ali smo mi kot družba v tem trenutku sposobni, da za takšno izjavo stojimo, seveda ustrezno korigirano, tako kot so že tovariši predlagali. Moje mnenje je, da – in to mislim, da je tudi praksa potrdila, da smo to sposobni.

Jože BRILEJ – BOLKO

Rad bi podprl stališča, ki sta jih doslej povedala tovariš Brecelj in tovariš Miha in bi to ilustriral z nekim primerom iz partizanske dobe. Ko je maja prišel poznani človek v partizane in je v politični uri na Krimu začel razlagati, da 1942. leta vojne ne bo konec in da bo trajala še malo dalje. On je imel sicer prav, ampak ker je te stvari tako razlagal v času, da so dejansko demobilizirale ljudi, je bilo v stvari vprašanje koristnosti takega njegovega stališča in njegove interpretacije več kot vprašljivo in kako bo taki ugotovitvi ušel. Mislim, ni vprašanje, ali je to potrebno, ali je to koristno, ali je to v interesu naše revolucije, da se naša revolucija reši raznih hipotek. Tudi ni vprašanje, da bo resnica oz. rehabilitacija vse to v plus, znak naše moči, moči naše revolucije, vprašanje pa je dveh stvari: prvič, predvsem kdaj. Če se popolnoma strinjam in to je bil moj prvi občutek, ko sem prečital tale dokument, da sedaj v tem času priprav za beograjsko konferenco[6], v času, ko se vrši ravno na tej fronti zaostruje hladna vojna tzv. tretje košare, Čehi, Poljaki, Rusi itd., da na nek način uletimo s to storijo neizzvani v tem momentu, mislim, da to ni moment, ki bi nam narekoval, posebno še, ker ni take potrebne nuje. Stvar bi razumel, če bi mi med tem časom odkrili konkretne dokumente, ki bi pokazali in dokazali in prepričali nas in javnost, da je bila takrat napravljena zmota. Ker pa mi danes o tem ne vemo nič več kot takrat v času procesov, ko smo rekli, da je črno in nimamo nobenega dodatnega dokaza, in rečemo danes, da je to belo, jaz sumim, da bi nam to v tem momentu okrepilo naš položaj – v tem času, ko se ravno na tem polju, na osebnih človeških pravicah vodi bitka skoraj v svetovnem merilu in ker bo ta bitka prišla na ta ali drugi način bolj do izraza v Beogradu in ker je Jugoslavija gostiteljica v tem momentu neizzvano iti v neizzvano, brez neke akutne potrebe. Brez javne mislim, da to ne bi bilo najbolj pametno.

Drugič,

... Druga stvar, ki mi je prišla na misel takrat, ko sem ta dokument dobil, je bilo to: pogrešal sem to, kar je tov. Vipotnik povedal v svoji obrazložitvi – ne rečem, da se da vse to v izjavi napraviti. Ena stvar je, kako to razume naša generacija, ki je šla skozi to obdobje; mlajši generaciji pa, ki tega ne ve, ki ni brala o tem in tega doživljala, ne morejo biti dovolj pojasnjeni, če niso pojasnjeni z vseh tistih aspektov, kot jih je navajal tov. Vipotnik. Zaradi tega se mi zdi najmanj kar je potrebno, da v tem trenutku, ko se razplamteva vsa ta borba okrog človeških pravic v svetovnem merilu, taka izjava ne bi prinesla koristi oz. ne bi imela tistega učinka, ki ga z vso poštenostjo in z vso revolucionarnostjo hočemo doseči. In drugič, da je vprašanje, če ne bi bilo koristno združiti dve stvari: na eni strani dati objasnilo političnim aktivom, ki je lahko dano obširnejše v smislu razlaganja tov. Vipotnika, in potem oceniti, ali je uradna izjava dveh najvišjih forumov še potrebna in koristna.

France POPIT

Glede objave ali ne: Strinjam se glede delikatnega trenutka, v katerem smo sedaj pred beograjsko konferenco. Glede tega, če smo izzvani ali ne. Zame se postavlja vprašanje, kaj je boljše: ali da odgovorimo, preden smo izzvani, ali da

[6] Misli na sestanek konference o evropski varnosti in sodelovanju v Beogradu (od 4. 11. 1977 do 9. 3. 1978)

odgovarjamo potem, ko smo že izzvani. Najbrže bo izhod iz tega, vsaj na osnovi razpoloženja na današnji seji, to, da bi morda šli z obširno obrazložitvijo, kot jo je naredil tov. Vipotnik, v aktiv in imamo potem skozi te diskusije in razvoj situacije še vedno možnost, da pridemo na kongres z izjavo, ki bi bila potem tudi usklajena z vsemi današnjimni sugestijami in mislimi, ki so bile tu izrečene.

Beno ZUPANČIČ

Kar se Helsinkov tiče: Prepričan sem, da je za vse tiste, ki ta trenutek razmišljajo o helsinških sklepih, zlasti o tretji košarici, ta stvar opravljena s sklepom sodišča. Kakršnokoli opravičevanje teh sklepov se bo zdelo, kot da nekdo tem sklepom sodišča nasprotuje. Sodišče je izvršilo neko pravno rehabilitacijo, kar pa, kot smo danes slišali, ne pomeni tudi kompletno moralno-politično. Pravno pa je to opravilo, to je javno objavljeno in mednarodno znano, zato se mi s te plati zdi ta stvar popolnoma jasna.

Druga stvar. Mislim, da bi naša dva foruma stvar najbolj preprosto naredila, če bi potrdila – če tega že nista naredila takrat, ko so bili sklepi sprejeti. Končno sodišče najbrž ni brez političnega soglasja šlo v take delikatne stvari. Da se torej sprejme kratek sklep o tem, v tisti vsebini in s poudarki, ki so bili danes izrečeni, da pa se ne spušča v nikakršno razlaganje ali opravičevanje revolucije zaradi enega samega elementa tisti čas. Mislim, da je slabost tega teksta v tem, da je preambiciozen, preveč preprost glede na zamotanost mednarodnega konteksta takrat v Evropi in preveč zamotan in nejasen za mlade ljudi, na katere se sklicuje. Mislim, da bi bilo prav, da se tak kratek političen sklep sprejme, tako da ne ostane sodišče tudi brez tega.

Druga stvar pa je, mislim, da imajo tu tovariši prav in tov. Bolko, ki je predlagal, da bi politični aktiv, naše aktiviste in organizacije pa informirali s širšo informacijo, zakaj tak sklep sodišča in zakaj tak političen sklep itn.

V tem pojasnjevanju pa bi morali imeti pred očmi, na določen način, tudi tiste tisoče internirancev, ki niso imeli nobene priložnosti, da bi bili ne junaki ne oportunisti, ki torej niso bili take osebnosti, da bi na njih gradili kakršnikoli veliki obveščevalni ali agenturni sistemi. To je problem, ki se ne tiče samo neke skupine ali nekih sorodnikov, ampak precej širokega števila naših državljanov.

Vlado JANŽIČ

Okoliščine, v katerih so se ti procesi odvijali in za katere sem sam zanje slišal na razširjeni seji sekretariata okrog leta 1970, so bile takrat in so tudi danes temeljito opisane. O tem, da je šlo s celotno takratno aktivnostjo za dobre namene, ne more biti nikakršnega dvoma. Mislim, da je tisto, kar je izrecno pomembno, to, da se te okoliščine na eni strani predstavijo v vsej tisti luči in dimenziji, ki bo odprla razumevanje mladih in tistih, ki takrat niso sodelovali, kako je bilo mogoče, da se je taka stvar v revoluciji, za katero drži vse tisto, kar je tu napisano, zgodila. Na drugi strani pa je izredno pomembno, da se na pozitiven način odgovori na to, da vsi ti dogodki niso bili posledica nikakršnega medsebojnega grupaškega ali klikarskega ali politikantskega obravnavanja v takratnih političnih strukturah. Mislim, da je to izredno pomembno. In v kolikor govorimo o takratnih okoliščinah, če jih je po 30 letih sploh možno tako predstaviti, kot jih je narod in revolucija takrat čutila, je to ravno zaradi tega izredno pomembno; v tem pa se to, čemur danes pravimo »zmota,

napaka«, razlikuje od kakršnihkoli primerjav kjerkoli drugje, predvsem od procesov na Vzhodu, kjer je v bistvu šlo za politikanstsko borbo za oblast, za utrditev oblasti in podobno. V tem smislu je izredno pomembno, da ima izjava takšne elemente in ki na to sicer ne bi direktno odgovarjala, bi pa s predstavitvijo teh okoliščin pokazala na to. V takem primeru je namreč lahko povsem drugačen odnos do kontinuitete revolucije in v takem primeru je povsem nekaj drugega vprašanje, zakaj danes v tem trenutku o teh stvareh govorimo. Sem za to, da to enkrat – poenostavljeno rečeno morda – damo z dnevnega reda. Ne zaradi tega, ker bi nas to tako ali drugače težilo in bremenilo, ampak zaradi tega, ker je to že bilo v preteklosti prisotno in je bil politični odnos do tega vprašanja na nek način že izoblikovan; če prav razumem, smo mi že izoblikovali do tega odnos, ki ni bistveno drugačen do teh procesov, kot je današnji, že okrog leta 1970...

... takratne pojave liberalističnih sil predvsem zaradi tega, ker so takrat prihajali napadi s strani politične emigracije in povezovanje politične emigracije z liberalističnimi silami, ki so bile znotraj dežele, če sem prav razumel takratno situacijo, ocenili, da to ne bi bilo primerno za takratno objavo. Mislim pa, da bi to lahko dali že prej na dnevni red kot pa sedaj, ko smo že obračunali z dogmatskimi silami, na drugi strani smo ustvarili takšno politično vzdušje, da danes to lahko naredimo. Danes pa je tako vzdušje, da o tem lahko spregovorimo tako, kot je rečeno v obrazložitvi. Obadva dokumenta bi morala predstavljati celoto, ne bi pa smeli drugega sprejeti. Možne so določene modifikacje in bom v nadaljevanju tudi nekatere te stvari predlagal. Zavzemam se za to, da se stvar javno objavi. Tu se ne sme izpustiti vprašanje, ali je primerno za objavo v sedanji mednarodni situaciji, zaradi konference v Beogradu. To morajo oceniti tovariši, ki poznajo temeljito mednarodne tokove in trenutna mednarodna zbivanja in trenutne efekte, ki lahko vplivajo na takšen ali drugačen tok beograjske same konference.

Mislim pa, da če mi sledimo osnovni ideji, da politično in revolucionarno pošteno spregovorimo o tistih stvareh, do katerih smo se danes dokopali na tej stopnji razvoja odnosov zaradi že danes tukaj povedanih argumentov, da to ne more slabiti naše mednarodne pozicije. Morda bi bilo dobro le to, da bi v začetku izjave šli s tem, da smo v zaključkih, ki jih mislijo objaviti, da je to logični razplet dela nekaj komisij oz. organov in določenega procesa, ki je dosedaj tekel. Tu so omenjene ustanovitve komisij IS. Mislim, da pri samem tekstu manjkajo datumi napisani. Ker če je samo tako rečeno kot sedaj. Če je proces in celotna obravnava tega gradiva, poročila in politična ocena tega poročila, ki naj rezultira s to izjavo z obrazložitvijo, ki jo je dal tovariš Vipotnik in tiste stvari, ki naj bi bile v obrazložitvi iz same razprave, bo ta datum pokazal na sam proces in bo tudi zato manj vprašanj, zakaj v tem trenutku se to postavlja na dnevni red. Res je, izjava, ki sledi koncu nekega procesa, ki je tako ali tako dolgotrajen. Na eni strani v pravosodni strukturi, na drugi strani pa v sami politični oceni.

Mogoče bi kazalo o vsebini izjave bolj reči o tem, da ne gre toliko, če sem prav razumel tovariše, da je zmotna ocena, ali so ti komiteji bili gestapovski instrumenti ali gestapovske zločinske organizacije ali ne, ker se tega ne da dokazati niti za niti proti, da bi morda rekli, da je to bila zmotna tista politična ocena takratnih dejavnikov, ki so sprejeli oceno, da je to zločinska organizacija. To je grobo formulirano, bi se pa rad izognil slehernega očitka v taki formulaciji v tem smislu, da je to voda na mlin tistih, ki se je tu in tam slišalo, da terjajo neke žrtve in neko individualno

odgovornost. Mislim, da to ni to. Tudi to, kar mi danes sprejemamo, je politična ocena, je ocena političnih razmer, za katero tudi nosimo odgovornost in riziko, ali je ta ocena pravilna ali ne. Ob vsaki oceni političnih razmer je ta riziko vključen. Ob taki politični situaciji in notranjepolitični situaciji, ki je bila takrat, so pa bile te posledice za posameznike... To pa nikakor ne sme in mislim, da bi morali na nek način tudi eksplicitno naglasiti, nikakor ne sme, še bolj kot je sedaj razvrednotiti ali metanje kritike na posameznike ali celotne organe in tiste dejavnike, za katere sem rekel, da so v tistem času, če prav razumem, podprli tisto usmeritev, ki je takrat bila. V tem smislu mora iti to tolmačenje, gre tudi za to, da moramo tiste, ki napadajo posameznike, naše svetle osebe iz revolucije, posamezne organe, predvsem pa ZK, takratno KP, jo poskušajo razvrednotiti, rečemo, da je lahko bila v eni etapi, in te zmote verjetno tudi danes delamo in jih bodo tudi jutri ocenjevali, se lahko reče, da je bila določena zmotna ocena, nikakor pa ne more takšna v svojem bistvu, čeprav za posameznike, vendar za samo zgodovino drobcena zmota, kakorkoli razvrednotiti ali kakršnokoli temno senco metati na revolucijo ali na tiste, ki so bili na čelu te revolucije.

V tem smislu mislim, da kaže tekst malo popraviti. Sedaj je napisano takole: tu govori, da gre za zmotno oceno, nič ne piše, čigavo. Danes smo od tovarišce Lidije slišali, da je bilo to splošno mnenje, oz. ta ocena je bila tudi širše v Evropi in drugih deželah prisotna in je bila pri nas povzeta. Na drugi oz. tretji strani pa govori takole (citira): »... v spopadu z oportunizmom je bila naša partija vedno ostra do svojih kadrov.....« To se pravi, da je v tem stavku na tretji strani na nek način zapopadeno to, da je partija takrat bila ostra tudi do svojih kadrov in je bila ostra tudi v tem in to je logična povezava s samim procesom. Če je partija bila v svoji oceni tako ostra in je hotela te svoje kadre kritično obravnavati. Mislim, da je ta vez, če jo tako postaviš, ti stavki ostanejo preveč blizu skupaj. Predpostavljam, da ni bila, da tako rečem, pravosodna odločitev neposredno odvisna od takih ali drugačnih ocen. Tako kot je pravosodje instrument delavskega razreda v njegovi revoluciji, pravosodje je isto in bo ostalo za in pred revolucijo, da pa po drugi strani ne more biti neposredno odvisno od dnevne politične ocene. Zato se mi zdi, da bi kazalo začetek tretjega odstavka izpustiti ali pa ga napisati v drugačnem kontekstu, ker se sicer lahko povezuje s prvim stavkom tretjega odstavka na prvi strani.

V celoti se strinjam s tistim, kar je rekel tovariš Hafner, da ni treba opravičevati uporabe izjemnih sredstev.

... Opozoriti želim še na prvi odstavek na strani 5: »... odkrivanje napak in odpravljanje zmot izvira iz naše zvestobe načelom ...revolucije.« Ta stavek bi kazalo popraviti v tem smilsu, da bi rekli: »odkrivanje in priznavanje ter odpravljanje posledic« namesto besede »zmote« – posledic posameznih ocen.

Zaključujem s tem: odločam se za javno objavo. Mislim, da smo sposobni odgovarjati tudi tistim, ki bodo to skušali izkoriščati v negativnem smislu. Nasprotniki samoupravnega socializma in razvoja revolucije skušajo vsako občutljivo stvar izrabljati za dosego svojih ciljev, kontrarevolucionarnih ciljev. Če bomo šli v množično politično aktivnost – množična pa bo lahko, ker gre za izjavi dveh predsedstev – bomo lahko razkrinkovali v nadaljevanju idejnega boja, ki bodo skušali takšno izjavo izrabljati v negativnem smislu.

Franc ŠETINC.

Zavzemam se za to, da se obe politični vodstvi opredelita do odločitve sodišča oziroma do sporočila, ki je bilo v javnosti. To je naša odgovornost, odgovornost vsakega izmed nas. Bežanje od odgovornosti bi se samo maščevalo.

Strinjam se z obrazložitvijo tov. Vipotnika, da mora to storiti to vodstvo, generacije, ki lahko dovolj prepričljivo in kar najbliže resnici pojasnijo okoliščine in razmere, v katerih so potekali procesi. Takšna opredelitev je potrebna iz več razlogov: prvič, zato, ker je treba potegniti črto ločnico med tem, kaj pomeni popravljanje zmote, napake itd., in kje je tista črta, onkraj katere bi vsako popuščanje pomenilo napad na revolucijo. Zelo ofenzivno, brez kakršnekoli sramežljivosti in zelo superiorno lahko rečemo, da se bomo spopadli z vsakomur, ki bo poskušal dejanje sodišča, razveljavitev obsodb izkoristiti za napad na naše vrednote, revolucionarna dejanja, na naše revolucionarne kadre itn. Za to se opredeljujem predvsem zato, ker tudi sam čutim odgovornost za to obdobje, čeprav sem bil v tem času razmeroma mlad, nisem neposredno sodeloval, toda bil sem udeleženec revolucionarnega dogajanja in čutim odgovornost za to, da se popravi napaka, ki je bila storjena, pa tudi odgovornost za to, da branimo revolucijo pred vsakomur, ki jo napada ali ki bi takšno dejanje, kot je bila razveljavitev sodb, razumel, kot da prižigamo zeleno luč za vrsto novih zahtev, za nekakšno mehčanje revolucije, za popuščanje, za razveljavitev revolucionarnih aktov, ki so bili neogibno potrebni in ki so sestavina, kri in meso našega življenja. Taka opredelitev je potrebna nadalje tudi zato, ker je zlasti mladi generaciji treba pojasniti čas in okoliščine, v katerih je to potekalo, ne samo zaradi dachauskega procesa. V delu naših družbenopolitičnih organizacij, v programih naših šol, v zgodovinopisju itd. ne bo nikdar dovolj prizadevanj, da mladim, vedno novim generacijam, prikažemo našo revolucijo, vse njene etape, da jim predstavimo revolucijo nepotvorjeno.

Danes so me nekateri argumenti prepričali za to, da morda ne bi kazalo objaviti ta dokument sedaj, v tem trenutku, ker bi – kot pravi tov. Vilfan – vleteli v razpravo, ki je precej intenzivna in ki poskuša obrniti vso pozornost javnosti na t. i. tretjo košaro, ki bi rada zameglila pogled na bistvena vprašanja evropske varnosti in na bistvena vprašanja sedanjega sveta. Sem za to, da odgovorno presodimo, kdaj bo tak trenutek, to pa je seveda treba objaviti. Prihodnjim generacijam ne smemo naložiti odgovornosti, da ona to stori, ker smo to dolžni storiti mi.

Nekateri današnji razpravljalci so opozorili tudi na nekatere šibke točke te izjave. Sedaj, ko tehtam te pripombe, razmišljam, da so se morda prikradle nekatere šibke točke, nekatere slabosti v ta dokument. Življenjska, preprosta veličina naše revolucije govori sama zase in da res ni potrebno pustiti v tej izjavi in v njenem pojasnilu nobenega elementa, ki bi kazal na to, da moramo braniti revolucijo, njene pridobitve, sedanje vrednote itd. Kolikor je tega v tem dokumentu, je treba popraviti. Sestavljalci gotovo nismo imeli namena, da oslabimo prepričljivost tega dokumenta. Po drugi strani pa trdim, da bo treba več govoriti tudi o življenjski preprosti veličini naše revolucije, naših pridobitvah, o boju za krepitev našega družbenoekonomskega položaja človeka, o dejstvu, da državljani 50 držav lahko potujejo v Jugoslavijo svobodno, da je lani 13 milijonov Jugoslovanov potovalo v tujino, da je v naših kioskih več tujih časopisov kot v marsikateri zahodni, da ne govorim o vzhodni

deželi itd. Na dostojanstven način bo treba, ne da branimo, o tem več pisati, več govoriti.

Razprava tov. Vilfana in tov. Zupančiča me je prepričala, da bi bilo res treba nekaj reči o internirancih. Ko po eni strani govorimo, da so nekateri obsojeni na t. i. dachauskem procesu, da so... nekatera moralno problematična dejanja, ...

.....takasativno ta dejanja, je treba na drugi strani reči, da ni sence na večini, na tisočih internirancev, ki so morali skozi pekel najhujšega trpljenja. Imeli so in imajo še danes enega najbolj častnih mest v našem narodnoosvobodilnem boju. So enakopravni in integralni del našega narodnoosvobodilnega boja. Kdor bi to postavljal pod vprašaj, bi s tem deloval proti najsvetlejšemu in najplemenitejšemu v naši revoluciji, na kar bodo lahko ponosni tudi zanamci. Tudi interniranci drugih narodnosti so dali največja priznanja hrabrosti, solidarnosti in predvsem razredne zavesti jugoslovanskim, posebej slovenskim, internirancem. Njihov boj je, kot je bilo že večkrat zapisano, potekal v tesnobah ječ najhujših vseh mučenj.

Mislim, da je to treba zapisati tudi zato, ker smo zasledili v nekaterih dokumentih, v nekaterih knjigah tako pisanje, češ, da je madež na internirancih. Recimo, v zadnji knjigi, ki sem jo bral, to je Rawensbrück, piše Erna Muser o tem, da so dolgo časa očitali vsakomur, ki je kaj dobrega storil v teh taboriščnih institucijah za svoje sotrpine, da to lahko stori zato, ker je deloval v gestapovski organizaciji. To je napisano v knjigi, ki je izšla, ki kroži med našimi ljudmi. Taka mnenja in trditve zasledimo tudi v nekaterih drugih knjigah. Mislim, da je treba odločno reči, da ni sence in da se je treba zoperstaviti takim interpretacijam.

Sergej KRAIGHER

Izgleda, da se vsi strinjamo in smo za to, da se našo zgodovino našim sedanjim in bodočim generacijam kaže takšno, kakršna je bila v vsej njeni moči in slavi. Vprašanje je seveda kdaj in kako. Tukaj se postavlja vprašanje konkretne izjave in utemeljitve za to izjavo, tukaj so pa različna stališča. Hotel bi najprej reči to, kar se tudi meni postavlja, ko sem prve tekste izjave videl, ali je čas za to, da se sedaj objavi ta izjava. Načelno vprašanje helsinške konference. Tukaj se zelo strinjam s tem načinom razmišljanja, ki ga je razvil tovariš Vilfan, namreč, če mi s to izjavo pridemo, da moramo pričakovati na eni strani reakcijo s strani naših nasprotnikov iz teh zapadnih kapitalističnih držav, ki bodo gotovo hoteli to, s čemer hočemo narediti zaključek z gestapovskimi procesi v razdobju leta 1951–1952, za razbijanjem blokade Sovjetske zveze prešli dejansko potem dejansko na sistematično izgradnjo zakonodaje, ki odgovarja samoupravni socialistični družbi, bodo hoteli to poglobiti s tem in opozoriti to, kar je še živo v njihovi zapadni propadandi, to je vprašanje domobrancev in vsega tega, kar je s tem v zvezi. Samo, če damo povod, da fronto v tem pogledu poživimo s tem, da jo te sile oprejo na ta dokument. Z druge strani pa seveda bo dana tudi možnost, da se bodo čutili prizadeti tudi iz vzhodnih socialističnih držav. Mislim, da je to napačno zaradi tega, ker je dejstvo, da se v tej diskusiji okrog te tako imenovane »tretje košare« skuša krepiti iz zapada osnovno dejstvo, to je: zapadni sistem sam po sebi je nehumanističen in ravno odprava kapitalističnega sistema je osnova za to, da odpraviš razloge teh nehumanističnih pojavov približno na tej liniji, kot je tovariš Šetinc v svojem članku v Delu in Naši obrambi tudi napisal. Na drugi strani pa se skuša vse, kar ni kapitalistično, kar ne prisega na plurali-

zem in kar ne prisega na človekove pravice, kot so dane v teh meščanskih družbah, označiti kot nehumanistično. In s tem koristi stalinizem in stalinistične pojave kot element oziroma dokaz za trditev, da edino pluralistična družba in demokracija parlamentarnega tipa dajeta pogoje za humane odnose med ljudmi.

Meni se zdi, da sedaj potekajo priprave za helsinško konferenco v Beogradu tako, da se skušamo izogniti tem diskusijam o razlikah v sistemih. To pa direktno vodi v diskusijo o razlikah v sistemih in take diskusije lahko podpirajo samo tisti, ki jim gre za to, da konferenca ne konča z uspehom. To so tudi nekateri zapadni krogi – interesantno je, da se vladni krogi teh držav ne vključujejo direktno v kampanjo okrog tako imenovane »tretje košare«. Skratka, da ne bi bil preveč obsežen glede tega, bi naredil samo zaključek, da vsako objavo take ali podobne izjave – korigirane ali kakršne koli v zvezi s tem problemom – bi se morali na vsak način konzultirati (kot je rekel tovariš Vilfan) oziroma uskladiti s pripravami na beograjsko konferenco. Tega mi doslej nismo naredili. Same te priprave in razčiščevanje okrog te izjave so se vlekle že šest mesecev in situacija se je okrog teh priprav za helsinško konferenco zaostrila, da je to nova situacija, za katero je nemogoče, da jo ne bi posebej izdiskutirali v zvezi s problemom o izjavi. Seveda mislim, da to ni edina oblika in edina možnost in mogoče tudi najbolj ustrezna, da se obvešča tudi s političnih vidikov v imenu sedanjega vodstva, ki nosi odgovornost v sedanjem času za take odločitve tudi domača in mednarodna javnost o gledanju na dogodke iz tistega časa, ki imajo konkretne politične in družbene posledice tudi še danes.

To kar je problem, ki je izzval potrebo, da je prišlo do te ideje, da da predsedstvo CK in SZDL izjavo, so pa konkretna dejstva, ki kažejo, da odločbe sodišč v zvezi s tem – kar se poenostavljeno imenuje dahavski procesi – imajo take ali drugačne domneve, skratka na notranje političnem življenju v naših notranjih odnosih. Mi smo smatrali, da bi bilo potrebno s podobno izjavo priti iz dveh razlogov: prvič, da se parira to, kar je o tem narejeno.....

...tistim silam, ki skušajo vnašati dezinformacije v naš aktiv te generacije v zvezi z dachauskimi procesi na drugi strani pa, da se tudi naredi kraj z intervencijami z zahtevami za revizijo novih procesov, za novo revizijo takih in sličnih procesov in slučajev, ki so se v tem času dogajali. Dejstvo je, da bo taka izjava, kot je tu napisana, da sama razveljavitev teh procesov že sedaj vzpodbuja posameznike, da se njihovi slučaji iz let 1947, 1948, 1949, 1950 in 1951 postavijo pred revizijo. Mi smo smatrali, da bi morali z eno izjavo narediti v tem smislu ločnico glede zahtev do novih revizij in podobnih slučajev in z druge strani, da se s tako izjavo pove, da smo mi oz. da smatramo, da se vse tiste, ki so bili prizadeti v sodnem pogledu, glede drugih posledic sodb smo svoje naredili. Skratka, da se zajezi nadaljnje zahteve v tem smislu.

Današnja diskusija je imela tudi namen, da tak predlog izjave vzpodbudi vse prisotne, da kritično pretresejo ta predlog, da pokažejo na tiste stvari, ki vzdržijo take formulacije kakršne so tukaj in katere ne vzdržijo. V sami diskusiji se je pokazalo, da ne gre samo za formulacije, da ne gremo samo za to, kaj manjka v tem predlogu zato da bi njegov osnovni cilj bil dosežen, ampak gre za različno oceno samega dokumenta, same revizije, različne ocene odločb sodišč glede dachauskih procesov. Za svojo osebo moram reči, da smo mi to diskusijo ocene dachauskih procesov izvršili takrat, ali smo takrat pogrešili ali ne, to je vprašanje diskusije, ko smo pristali na to leta 1971., da se pokrene obnova dachauskih procesov. Mi smo takrat

sprejeli na podlagi vseh indicij, ki smo jih imeli, s katerimi se je takrat razpolagalo na podlagi dela komisij, pa tudi pod vplivom sklepa dokumentov na podlagi katerih smo prišli, in stališč, na podlagi katerih smo na VI. kongresu revidirali javno oceno teh forumov v koncentracijskih taboriščih, da ne gre za gestapovsko organizacijo. Mi smo takrat smatrali za potrebno, da se potem izvede iz tega pravne konsekvence. To smo takrat naredili. Da se je ta zadnji in glavni dachauski proces obnovil in potem razveljavil šele po petih letih – tu je ..... raznih okolnosti, ki so in na katere je brez dvoma bistveno vplivalo to, da so v tem času razčiščevali tudi liberalistično strujo, ki je tudi do neke mere v bivšem izvršnem komiteju in takratnem izvršnem svetu izsilila do neke mere prišla in insistirala na teh stališčih, ki smo jih potem tudi sprejeli. In prav zaradi tega se je v postopku vseh teh razčiščevanj zavleko to, da smo dobili od vojnega sodišča ta akt – dachauski proces je bil postavljen pred vojno sodišče.

Potem, ko smo ta akt dobili, smo bili postavljeni pred dilemo, ali lahko s temi, ki so bili v prvem dachauskem procesu obsojeni postopamo drugače, kakor smo postopali do tistih, ki so bili razveljavljeni za obsodbo, z odlokom sodišča 1971. Odločili smo se, da ne. In rezultat tega je bila odločba sodišča, postopek tožilca in obtožba sodišča o kateri je tukaj govora.

Tu so dejstva. Mislim, da se moramo okrog tega zediniti, ali smo vztrajni na tem ali ne. To je kompetenten forum, da gremo lahko na revizijo svojih stališč iz 1971 in 1976. leta. Jaz za svojo osebo smatram, da ne bi bilo pametno in mislim, da je pravilno, da smo pristopili k razčiščevanju odnosa do odlokov sodišč in da nam tudi sedanja diskusija kaže, da je potrebno zaradi poenotenja stališč med nami še bolj pa med aktivom, ker naša mnenja taka ali drugačna, razgovori, in stališča, se odražajo v aktivih, zahteva gre pa tudi v javnost, še posebno, če prihaja tukaj do razlik v mnenjih; prav je, da smo k temu pristopili in da se o tem tudi dogovorimo.

Po mojem mnenju večina teh pripomb, ki so bile dane v današnji razpravi, kaže na slabosti v konstrukciji izjave, ki jo mi, ki smo jo čitali v osnutkih, nismo zadosti čutili oz. upoštevali. Zdi se mi, da je osnovna slabost v tem, o kateri smo se dogovorili, da bi morali z izjavo doseči, pa vendarle taka kakršna je, in verjetno tudi sama obrazložitev ne daje v tem pogledu zadosti. Namreč, da bi mi jasno opredelili to, kar se imenuje zmote v tem tekstu, čeprav ne bi poskušal najti drugačnega izraza od tega in konsekvence, ki so jih prizadeti imeli na podlagi teh zmot od družbeno, od moralnopolitične rehabilitacije. Jaz mislim, da sta tule vedno dve različni stvari. V diskusiji se je danes jasno pokazalo, pa tudi iz tega teksta, kaj sledi. Da sta dve stvari: ali si pravno obsojen za neke stvari in potem ti je s sodbo odpuščeno za zadeve, ki se ne morejo dokazati – sodba pa se lahko nanaša z vsemi sankcijami, ki jih vsebuje na podlagi dokazljivih stvari, da je tu treba ločiti od moralno-političnega ponašanja, ki je v spletu določenih dogodkov, v odnosu do ostalih ljudi in življenja v tistem – konkretno logorju – dajal možnost za take in take zaključke, ki so se potem povezali seveda z določenimi predpostavkami, ki jih je sodišče takrat upoštevalo. Kasneje se je pokazalo, da niso točni, ki dajo možnost za zaključek, ki ga je sodišče takrat naredilo, ki pa na eni strani ob reviziji – revizija pomeni samo to, da so te pravne predpostavke, na katerih je sodišče gradilo nekatere zgrešene, da se sodišče v svojih formulacijah ni spuščalo, da pa so moralno-politične posledice oz. ocena ponašanja poedincev itn. niso s tem odpravljene. In mislim, če bi mi v tem prvem odstavku, v tem pogledu jasno postavili ekspozicijo, eksponirali v bistvu smisel tega spuščanja

našega v oceno sodišč in tudi takrat, da smo se spustili, da smo pristopili k obnavljanju teh postopkov...

...potem bi verjetno se izognili in odpravili precejšen razlog za pomisleke, ki so se danes iznašali v zvezi s to izjavo. V tem tekstu se govori, da je bila zmotna ocena, da so bili taboriščni komiteji gestapovske organizacije, da je bil agent gestapa vsakdo, ki je imel kakršnokoli vlogo v jetnišnični upravi in da je vzgoja v taboriščih enaka prevzgoji za gestapo. To se v teh stvareh dogaja – verjetno je to potegnjeno iz dokaznega gradiva, ki ga je uporabljalo sodišče. Če mi to pravilno postavimo, lahko formuliramo tako, da se te zmotne ocene nanašajo samo na tiste, ki so bili predmet obsodb, ki so bili procesuirani; s tem si ustvarimo možnost, da se v naknadnem tekstu ogradimo od vsake možnosti neupravičenega posploševanja. Na to se lahko jasneje naveže – verjetno iz dokumentacije – iz tega kar je iznašal tov. Vipotnik, pa mogoče še iz tega, s čimer še razpolaga, to, kar je v zadnjem odstavku na str. 3 narejeno, kjer se govori o moralnopolitičnih vidikih ponašanja nekaterih prizadetih do tovarišev sojetnikov, pa tudi sicer se niso obnašali neoporečno in mislim, da je treba tu biti še bolj konkretno odrejen glede moralnopolitičnega in političnega ponašanja teh ljudi, o katerih je govora v celotnem tem primeru. To se da v tekstu določiti.

Tov. Vilfan in tov. Šetinc sta pokazala na delikatnost tega, če se reče samo »nekateri« ali »nekatera dela« ali »nekateri ljudje«. Mislim, da se da s formulacijo, ki jo je tov. Šetinc do neke mere že ponudil, namreč, da se začne s pozitivnim zadržanjem in s strašnimi preizkušnjami, ki so jih taboriščniki prestajali, in da je od tega pa odstopalo ponašanje teh, ki so bili v teh komitejih, ponašanje, ki je zbujalo že takrat in zbuja še sedaj moralnopolitično obsodbo. To se verjetno da speljati.

Iz tega sledi še en popravek, ki bi bil verjetno potreben, da bi v teh obtožbah in procesih ne dali težišče na poedince, na internirance kot osebe, ampak da bi se pristopilo k oceni taboriščnih komitejev, vključevanja v delo v upravo, v inštitucije, in koliko so posamezniki delovali v inštitucijah. Kajti vse te tri zmote, o katerih se govori, se nanašajo na te, ki so bili direktno podvrženi posebni gestapovski prevzgoji. Iz tega pa se napravi zaključek, da se v toliko posamezniki, ki so bili v to vključeni, kar se prava tiče razvežejo tega, kar sodišče lahko razveže; sodišča pa moralnopolitične rehabilitacije – ne samo za take zadeve, ampak tudi sicer za vrsto primerov, ko je sodišče tako ali tako presodilo oz. oprostilo nekoga, ostaja pa še vedno vprašanje, ali so znani vsi momenti in ali so bili točni vsi argumenti, ki so služili za obtožbo – ne more dati.

Mislim, da bi na podlagi današnje diskusije lahko prišli do tega, da bi prišli do formulacije, ki bi nam omogočila doseči to, zaradi česar smo menili, da se je treba izjasniti na podlagi reakcije, ki jo je izzvala že prva odločitev sodišč, sedaj ko smo razčistili z liberalističnimi stališči in oslabili pozicije liberalistov v družbi oz. jih politično likvidirali, so se pa toliko jasnejše in močneje pojavila po razsodbi 1976. leta.

Glede »ločnice« – mogoče »črta ločnica« res postavlja preveč abstraktno. Mogoče bi se dalo reči in direktno postaviti: socialistična samoupravna skupnost in njen razvoj od leta 1950, 1951 dalje – to se umeja s časom, ko smo začeli uvajati samoupravljanje in razbili blokado, tako zahodno kot vzhodno. Z Zahodom smo se povezali, vzhodna pa je s tem v zvezi postajala manj občutljiva in se je odprla tudi pot, da smo 1953. začeli razbijati tudi vzhodno blokado – in dalje: ves samoupravni razvoj s spremembami v zakonodaji in političnem sistemu; da so se odpravili razlogi za take

oblike in sredstva, razčiščevanja, političnega boja itn., ki lahko vodijo tudi v težje sodne zmote. Tu bi vendarle delal razliko med sodno zmoto in med zmoto revolucije. Marx sam v »18. brumariju« pravi, da se revolucija stalno vrača k sebi; naredi korak nazaj in prerešeta svoje zmote in uspehe, da bi spet lahko naredila korak naprej v novem revolucionarnem zagonu. Torej, mi ne tajimo tega in mislim, da ni upravičeno iti preko možnosti zmot v političnem delu in tudi v revolucionarnem delu. Vprašanje je, če bi bili – če se sedaj postavimo v leto 1948 – mnenja, da so bili dachauski procesi res nujno potrebna in neizogibna oblika politične borbe. Takrat se nam je to zdelo in je dalo tudi svoje efekte. Mislim, da bi bili napačno sedaj tako formulirati, kakor da se take oblike – to se je razumelo pod »izrednimi ukrepi« – izredni ukrepi. V tem pogledu se strinjam s tov. Hafnerjem; strinjam: zame so taki izredni ukrepi potrebni, verjetno je bil tudi ta proces proti dachaucem takrat potreben – ali pa je bilo potrebno tako voditi postopek, da se je avtomatsko vsakega, ki je bil član taboriščnega komiteja, ki je bil v tej ali drugi službi ali v kakšni bolnišnici itn., skratka, ki so ga vključili v ta aparat, proglasilo že a priori kot gestapovca in ga z raznimi metodami pripraviti do tega, da je to priznal, pa če je bil ali ne – to pa so tiste zmote in tisti postopki, ki so seveda zmote v postopku. Ker tudi sredstva, ki jih pri tem uporabljaš, velikokrat izvirajo iz predpostavke, ki jo imaš, iz predsodka, ki si ga ustvariš v odnosu do objekta, ki ga preiskuješ...

To vemo vsi iz svojih lastnih izkušenj, čeprav nismo neposredno na teh stvareh delali. Mislim, da bi v tej formulaciji bilo prav, da se bi ta razlika pokazala istočasno, o tem kar je govoril tovariš Hafner, mislim pa, da bi bilo napačno, če bi mi implicitno dali komurkoli formulacijo tako da je bil sam pristop teh izrednih sredstev napačen. Tako sem razumel tovariša Marinka, da se k temu tako pristopi. Lahko je biti naknadno pameten, vprašanje pa je ko si bil v teh precepih ali si sposoben najti še kakšne druge metode ali se lahko odločiš za to da je obsodba, sodna in moralnopolitična, ki jo tak proces predstavlja ali ni to dovolj efikasen obračun z vsemi mogočimi eventuelnimi silami in posamezniki, ki bi se pustili mobilizirati za take in drugačne svrhe v tistem kritičnem času. Za sebe bi se taki formulaciji izogibal.

Mislim, da je verjetno res zadnji stavek formuliran tako, da se da tolmačiti, mi ki smo brali osnutke, niti avtorji, da bi se tako tolmačilo. To je potrebno pogledati.

Mitja RIBIČIČ

Morali bi se izjasniti glede izjave ker smo predsedstvo SZDL prisotni, prej pa bi še rekel par besed v zvezi s samo izjavo.

Morda bi bilo dobro, da bi poleg tega, kar nekateri predlagajo, da bi bila objava, oz. izjava čimbolj jasna, čimbolj razumljiva, čimbolj resničen odraz časa in razmer, v katerem je prišlo do teh procesov in vseh teh moralnih in političnih posledic, ki so jih v naš prostor, slovenski in jugoslovanski, pa tudi širše prinesli, da bi mogoče poskušali osvetliti še en moment. Tovariš Kardelj je v enem svojem članku, ne vem ali je bilo to v Sodobnosti, ko je interpretiral likvidacijo belogardistov, govoril o momentih v revoluciji, ki dvignejo na površje popolnoma nove sloje, nov razred. Tisto kar je bilo stoletja ponižano in razžaljeno je prišlo direktno v središče, na pozornico, družbenega dogajanja. Vsi ti sloji prinašajo s seboj tudi vse poglede in mišljenja, ki jih nosi revolucionarni razvoj in to ni vedno čisto revolucionarno, ampak je tudi spoj vseh gledanj in pogledov in se to šele čisti v revolucionarnem raz-

voju. To je on zelo lepo povedal, kar pa ne znam ponoviti. Dobro bi bilo, če bi bil ta moment prisoten, ker ne gre pravzaprav samo za te procese, gre za druge vrste, za metode političnega dela v tistem času, za personalno politiko, za odnose, ki so se ustvarjali v vodstvu in podrejenimi, za udeležbo množic itd., celo vrsto tistih vprašanj, ki jih danes na današnji stopnji razvoja popolnoma drugače gledamo, ki pa so del naše zgodovine, del revolucije, ki je, kot pravi tovariš Šetinc, ki je iz enega kamna, kosa zgrajena, moramo to stvar razumeti.

Drug moment kar mislim je, da moramo v to izjavo dati organe pregona, organe, ki so takrat vršili, to je VOS, OZNA, državna varnost, to so organi, ki so vršili določeno, na njih je bila določena teža odgovornosti v tisti situaciji; v razporedu, v takratnem razporedu revolucionarnih in kontrarevolucionarnih sil. Mislim, da bi morali razumeti, zakaj je družba dala ta izredna sredstva v roke tem organom, in drugič, to so vendarle bili kadri, ki so bili takrat izbrani iz vrst spomeničarjev, prvoborcev, predvojnih komunistov, predanih komunistov; vodil jih je vedno najvidnejši partijski človek v politbiroju. Mislim, da bi moralo to biti zelo jasno postavljeno. Mi smo imeli tudi zbor VOS in ne bi smeli pustiti, da so prisotne različne interpretacije. Ne mislim, da je tu določen del kadra, ki ga tudi zgodovina v nekem smislu demantira, da ne razume več novih stvari, novih oblik tega o čemer je Kraigher govoril po letu 1951 itd. Lahko imamo tudi to. Vendarle v svoji osnovi so to kadri, ki jih danes srečujemo v družbenopolitičnem življenju in vsepovsod in mislim, da bi oni bili za to, da so oni vršili določene revolucionarne ukrepe, da so bili za to posebej pooblaščeni, da pa so v okviru pooblastil, znanja in možnosti, ki so jih imeli, vršili take posebne naloge. Mislim, da je to pomembna stvar.

Naslednje kar je pomembno, mislim tisto kar je tovarišica Lidija govorila, meni se zdi, da je vsa stvar še vedno aktualna. Mogoče ni toliko aktualna v našem slovenskem in jugoslovanskem prostoru. Jaz vidim v tej obliki procesov obliko revolucionarnih sredstev, s katero se je naša revolucija branila pred raznimi novimi oblikami intervencionizma pri nas doma. To je bitka proti temu, da bi se znotraj ustvarjala na teh osnovah, v času okupacije nova vrsta pete kolone. Takrat je še nismo videli, čutili pa smo, da se stvari v tem smislu postavljajo in zgodovina je tudi pokazala, da so ta predvidevanja bila več ali manj upravičena. Mi smo s temi oblikami stalinizma, v nekem smislu, da smo pri nas obračunavali politično v vrhu in da v celoti, je pa ta stvar v mednarodnem delavskem gibanju v drugih deželah še vedno zelo aktualna. Še predlanskem smo dobili podatke o tem, o neposredni grožnji sovjetskega vodstva v sosednji Madžarski Kadarju, da v primeru, če bi Madžarska šla naprej po tej poti gospodarske reforme, preobrazbe ipd. če bi se stvari začele premikati, bi uporabili proti njemu dosje, ki ga imajo iz časa okupacije. Mislim, da imajo te dosjeje še vedno kot politično orožje. Mogoče ta naša bitka, da smo mi se borili v tem smislu, da se kot nek dosje uporablja, kot metoda političnega pritiska, kot način političnega pritiska, bi bilo potrebno osvetliti, da na izkušnjah tudi teh procesov v nekem smislu prišlo do takega obračunavanja.

Naslednje, kar moramo vedeti, jasno je, da to niso stalinistični procesi. Stalinizem, kar se skuša, lahko so tudi vplivi stalinizma v mednarodnem delavskem gibanju itd. mentalitete in razne druge stvari. Svrha in smoter teh procesov ni stalinizem. Stalinizem pomeni, da ti uporabljaš ta proces v boju za oblast.

...v boju za oblast, v boju raznih garnitur, raznih klik, kar je posledica spoja državno-lastniških odnosov s partijskim monopolom. Iz tega monopola se porajajo

stalinistični procesi, medtem ko so bili ti procesi obramba naše revolucije pred stalinizmom. Če je treba koga rehabilitirati, je treba rehabilitirati pokojnega Borisa Kraigherja, ker je imel pozneje tudi kritične odnose do raznih procesov in teh stvari. Po 1966. letu, ko je še živel, je pravzaprav najbolj opozarjal na ta moment v razgovorih. Državno varnostna služba je prišla do določenih podatkov, kjer se koristijo določene stvari iz preteklosti za to, da se iz njih ustvarjajo možnosti določenih garnitur, ki bi lahko v eni ali drugi situaciji služile v boju za pritisk od zunaj. Mislim, da bi bilo dobro, če to povemo. S tem bi povezal tudi tisto, kar je predlagal tov. Kraigher in tudi Poličeva (?) v svojih pripombah, da jasnejše pojasnimo prehod, ne ločnico, ampak prehod iz administrativnih družbenih odnosov na področju družbeno-ekonomskih odnosov pri nas v samoupravno socialistično strukturo naše celotne družbe. Ta prehod je treba zelo jasno pojasniti, zakaj personalno nimamo več spoja partije in oblasti, kako se osamosvajajo sodišča in v kakšni obliki se osamosvajajo. Osamosvajajo se od monopola, od države, od notranjih zadev itn., v nekem smislu pa se podrejajo samoupravni kontroli, podružbljanju celotnega tega področja. Pokazati moramo, kako se je naša zakonitost gradila, kako v nekem smislu izhaja in se vedno bolj približuje interesu delovnega človeka, kako se tudi proces družbene samozaščite začenja uveljavljati, skratka, kako smo prišli v današnji sistem skozi te etape. Pokažemo lahko tudi na mednarodne okoliščine in na notranje politični razvoj pri nas in kje so osnove za birokratizacijo tudi na teh, občutljivih področjih, ki jih obravnava danes, t.i. tretja košara. Tudi na teh področjih smo prišli do takšnih rezultatov, ki dejansko vršijo spoj splošnih humanih človečanskih, klasičnih pravic, s katerimi se danes »šopiri« zapad, spoj z neposrednim dohodkovnim odnosom, s socialnim, materialnim in drugim položajem človeka v naši družbi, v našem celovitem družbenem sistemu. V obrazložitvi bi morali dati poleg tistega, kar je govoril tov. Vipotnik, dati tiste elemente, o katerih je danes tekla razprava, širše razsežnosti, da v obrazložitvi ne govorimo toliko, kaj se je godilo 1951. leta, 1949. leta, ampak o tem, kaj se danes dogaja v svetu, kaj je to evrokomunizem, kaj je to antikomunizem, antisovjetizem, kaj pomeni danes Berlin itd. V kontekstu tega in tistega, kar si prizadevamo na podlagi psihološke propagandne anti vojne, ki se vrši proti temu stroju, vidimo pojave, kako se skuša preteklost in pretekle bitke koristiti v sedanji politični borbi. V bistvu za to gre. Drugače te izjave ne bi bile potrebne. Izjave niso potrebne, če bi pojasnjevali iz naše zgodovine, to bi lahko objavili v zgodovinskem zborniku ali kakšnih drugih dokumentih zgodovine naše partije. Danes delamo to zaradi tega, ker se v naši aktualni, konkretni politični situaciji stvari iz preteklosti uporabljajo bodisi kot napad na revolucijo bodisi za druge potrebe v deželah, iz katerih se propaganda odvija.

Glede objave – zelo sem za to, da se to objavi. Objavili pa bomo lahko takrat, ko bomo imeli izjavo na podlagi današnje razprave delno preoblikovano. Zaradi občutljivosti teme ne moremo iti samo za tem, da se poenotimo glede ocene, ker smo glede nje več ali manj zelo enotni, razen v spoju moralnopolitične in kazenske odgovornosti, kjer pa se tudi lahko zelo poenotimo v teh vprašanjih. Popolnoma jasno in logično je, da obsoditi človeka samo zato, ker je bil član neke organizacije, za katero predvidevamo, da je bila gestapovska, da je to zmota, ne glede na to, ali to tako imenujemo, in ga ne moremo obsoditi. Obsodimo ga lahko za dejanja. Če pogledamo obrambo teh obsojencev, gre v tej smeri, ali da ni vedel, da to vodi gestapo, ali pa, da je vedel, da to vodi gestapo, da je vedel za določene stvari, tudi izjavo

je podpisal, ni pa delal za gestapo, ampak nasprotno, da je sabotiral gestapovsko dejavnost. Jasno in normalno je, da se je pred sodiščem branil v tem smislu, kot je vedel, da ga vsako sodišče na svetu lahko kaznuje, namreč v tej smeri, kaj je konkretnega napravil, razen, kolikor je bilo vmes pokvarjencev, ki so pod pritiskom zasliševanja in načina zasliševanja, ki je bil takrat v navadi, da so klonili in so nasprotno govorili še stvari, ki nimajo sploh zveze z resničnim položajem. Skratka, o tem se bomo zelo hitro zedinili, kaj tukaj ni v redu in zaradi česar je tožilstvo pravilno postopalo ter sodišče, ko je obtožbo umaknilo. Bolj važno se mi zdi, da najdemo pravilno politično obrazložitev, ki bi morala biti prav tako popolnoma enotna v vsaki formulaciji, če gremo na izjavo. Obrazložitev je lahko svobodna interpretacija; v tem primeru gremo lahko na aktive in lahko te stvari tudi svobodnejše razlagamo. Če pa gremo na izjavo obeh predsedstev, pa mora biti sprejeta od začetka do konca enotno. Zato predlagam, da bi na podlagi današnjega zapisnika naredili določen časovni premor zato, da se vse oblikuje tako, da lahko na ponovni seji obeh predsedstev sprejmemo takšno izjavo. S tem bomo dobili tudi čas za dilemo, ali se preveč izpostavljamo ob beograjski situaciji, ali ne. Ko bo izjava napisana, bi bilo dobro, da bi tudi predsedstvo SZDL Jugoslavije in predsedstvo CK ZK Jugoslavije ocenilo, ali je umestna, ker ne bo samo slovenska izjava, ampak jugoslovanska, ker jo bodo tuji časopisi vzeli kot jugoslovansko, ne pa kot izjavo ene izmed republik, čeprav ona to je.

Lidija ŠENTJURC

Predvideva se, da se formira muzej zapornikov in internirancev. To je njihova iniciativa, in sicer ravno na osnovi obsodbe, ki jo je prebral tov. Šetinc, ki je bila takrat tudi v veljavi. Vse internirance, ki so opravljali t.i. dobra dela, za katere so Nemci vedeli, smo smatrali, da so klonili. Strinjam se s tov. Ribičičem, da mora to biti izjava, ki mora imeti jugoslovansko težo. Ob tem pa bi lahko povedali, da ta muzej ne formira samo zveza borcev, ampak drugi faktorji in da damo tudi glavno težo na to, kar smo dolžni internirancem in zapornikom in ki tudi vsako leto pri svojih srečanjih pričakujejo, da bo eden najbolj tehtnih ljudi to povedal, pa tega še vedno nismo do kraja rekli,...

...in da potem ob tem vse povemo, kar je tukaj napisano in hkrati in to ni tisto »z neba«, ker smo zamudili politično obrazložitev takrat, ko se je pojavilo sodišče oziroma tožilstvo s svojimi izjavami. Torej to je nesporno, da bi mi morali to takrat povedati. To se pravi en teden ali štirinajst dni po tistem, ko so bile te stvari v objavi in ko je pravzaprav vsa javnost diskutirala. Mi šmo to zamudili in bi sedaj bilo treba, po mojem mnenju, oceniti, če ni boljše vso stvar obrniti k temu našemu priznanju internirancev in zapornikov in tem stvarem ter ob tem to povedati. To je več ali manj sklep, začenja se adaptirati prvo nadstropje Rajhenburga... to bi bilo treba pustiti, da je to stvar samo sekcije internirancev in zapornikov, ampak da je tukaj zadaj tudi država, tudi izvršni svet kot ustanovitelj in politični faktorji. To dajem samo za razmišljanje, strinjam pa se, da to ne moremo danes skleniti, ampak v tem nadaljnjem pripravljanju.

France POPIT

O predlogu, ki ga je tovariš Mitja sformuliral, bi se zedinili. (Koga bi pooblasti-

li?) To grupo, ki je doslej delala oziroma svet. Svet naj današnjo diskusijo iz zapisnika in potem kompletira obrazložitev in morebitno izjavo, odnosno da razmislimo o varianti, ki jo je tovarišica Lidija predlagala, upoštevajoč pač mednarodno situacijo pred beograjsko konferenco. Ta zbor internirancev bo najbrže v mesecu juniju.

Miha MARINKO

...Kopica dogodkov, ki je sledila od leta 1939 naprej je vzrok in posledica naše revolucije do današnjega dne. Če se to nanaša na postopke zasliševalnih organov, je to druga stvar....

DRŽAVNA TAJNOST

PREDLOG IZJAVE PREDSEDSTVA CK ZKS IN PREDSEDSTVA RK SZDL*

Vojaško in kasneje okrožno sodišče v Ljubljani sta leta 1948 in 1949 obsodila zaradi sodelovanja z gestapom več bivših internirancev, članov taboriščnega komiteja v Dachauu in Buchenwaldu na hude zaporne kazni, nekatere med njimi pa sta obsodila na smrt.

Ko so pravosodni organi na pobudo CK ZKS in na podlagi nekaterih novih dokumentov in ocen ter na predlog obsojencev oziroma njihovih svojcev ponovno presodili dokaze in ocenili okoliščine, v katerih se je odvijalo življenje v koncentracijskih taboriščih v Nemčiji med drugo svetovno vojno, in ugotovili, da taboriščna komiteja v Dachauu in Buchenwaldu nista bila zločinski gestapovski organizaciji, je postala dvomljiva utemeljenost obsodb bivših internirancev.

Na tej osnovi sta izvršni komite CK ZKS in izvršni svet skupščine SRS ustanovila komisiji, ki sta vnovič pregledali sodno gradivo, na osnovi katerega je bila izrečena omenjena sodba. Komisiji sta ugotovili, da so obsodbe izhajale iz zmotnega stališča, ki je bilo v teh kazenskih zadevah odločilno, da je bil namreč agent gestapa vsakdo, ki je imel kakršnokoli vlogo v jetniški notranji upravi ali v katerikoli taboriščni instituciji. Sodbe so tako imenovano »prevzgojo« v taboriščih prav tako napačno vzporejale s prevzgojo za potrebe gestapa. Za sodbo je bila odločilna tudi presoja, da je podpis tako imenovane lojalnostne izjave veljal kot pristanek za sodelovanje z gestapom.

Javno tožilstvo SRS je sprožilo leta 1971 in 1976 obnovitvena postopka na podlagi novega dokaznega gradiva, številnih novih prič in novih dokumentarnih knjig o taboriščih. Vrhovno sodišče SRS je v obeh primerih ocenilo zahteve za utemeljene in dovolilo obnovo. V nadaljnjem postopku pred okrožnim sodiščem v Ljubljani je javno tožilstvo SRS umaknilo prvotno obtožbo, sodišče je kazenski postopek ustavilo in razveljavilo sodbe. O tem je bila obveščena tudi javnost.

* Besedilo je bilo kot predlog priloženo vabilu na skupno sejo obeh predsedstev; opazne so dokajšnje razlike z izjavo, ki je bila 1984. objavljena (glej dalje!).

Večina obsojencev, ki so bili obsojeni na daljše zaporne kazni, je bila na njihovo prošnjo ali na prošnjo svojcev po nekaj letih prestajanja kazni pomiloščena. V skladu z zakonitimi predpisi so bile odpravljene pravne posledice kazni, priznane pravice do pokojnine ali odškodnine obsojenim ali upravičenim svojcem in uveljavljeni drugi možni ukrepi materialne in drugačne narave. S tem so bile odpravljene materialne in pravne posledice teh obsodb. Predvsem pa je naša socialistična samoupravna skupnost s spremembami v zakonodaji in političnem sistemu, ki jih je terjal razvoj, zlasti pa z amnestijami – zadnja je bila leta 1963 – pomilostitvami in podobnim potegnilo črto ločnico za razdobjem revolucionarnega boja z izjemnimi sredstvi.

Ker je v času med razveljavitvijo sodb in objavo sporočil, pa tudi kasneje prišlo ponekod do različnih, celo netočnih in zlonamernih tolmačenj, smatrata predsedstvo CK ZKS in predsedstvo RK SZDL, da sta v interesu zgodovinske resnice, pravilnega ocenjevanja etape socialistične revolucije in zagotavljanja njene kontinuitete dolžna pojasiti, zakaj so bile takratne obtožbe z obnovo procesa razveljavljene in v kakšnih razmerah so se ti procesi odvijali. Poznavanje teh okoliščin bistveno prispeva k razumevanju tedanjega notranjega in mednarodnega političnega položaja Jugoslavije ter razmer in vzdušja, v katerih so se zmote lahko dogajale.

Ti procesi so potekali v obdobju, ko je bila naša dežela skorajda v vojnem stanju. Nad svobodo in proti pridobitvam revolucije in partizanske zmage so se zgrinjale sovražne sile notranje, emigrantske in mednarodne reakcije. Diverzantskim skupinam, ki so prihajale z zahoda, ter njihovim oboroženim napadom in sabotažam se je pridružil še vojaški, politični in gospodarski pritisk z vzhoda, saj so se ti procesi časovno ujemali s stalinskim pritiskom na samostojno in neodvisno politiko SFRJ, ki je dobil svoj izraz v zloglasni resoluciji informbiroja. V tem času torej, ko je oborožena revolucija tako rekoč še trajala in so bile še živo pričujoče vojne grozote, so padale spet nove žrtve kontrarevolucije. Nerešeni problemi meja, izzivanja, provokacije, sabotaže, požiganja in uboji, vse to je bilo značilno za varnostne razmere tedanjega časa. Vrsta okoliščin je zbujala upravičen sum, da je velik del gestapovske mreže, ki je delovala pred in med vojno, ter bila delno razkrinkana v procesih proti nemškim in domačim zločincem, ostal še neodkrit in da služi novim gospodarjem, ki so poskušali v Jugoslaviji vzpostaviti staro družbeno ureditev, predstavljali pa so tudi potencialnega sodelavca za Stalinovo obveščevalno službo.

V spopadu z oportunizmom in omahljivostjo v razrednem in revolucionarnem boju je bila naša partija vedno ostra do svojih kadrov, od katerih je posebej v ilegalnem boju in oboroženi revoluciji zahtevala pogumno in moralno neoporečno vedenje kjerkoli pred sovražnikom. Od njih je terjala, da odločno, dosledno in nepopustljivo stopajo po revolucionarni poti, da ji posvetijo vso svojo fizično in duhovno moč z zavestno disciplino, s samoodrekanjem in, če treba, tudi z žrtvami. Iz tega je tudi klila duhovna, moralna premoč nad sovražnikom večine žrtev iz vrst komunistov in vseh resničnih borcev za svobodo.

V takšnih okoliščinah so bili ljudje, za katere je bilo ugotovljeno, da so v okupatorjevih zaporih in taboriščih uživali določene ugodnosti in opravljali nekatera dela, osumljeni sodelovanja z zločinsko gestapovsko organizacijo. To tembolj, ker se nekateri z moralno-političnega vidika do svojih tovarišev – sojetnikov, pa tudi sicer niso obnašali neoporečno in so s tem poglobili sum, da gre za sodelovanje z gestapom. Nekateri so se tudi že med vojno, v nerazumljivih okoliščinah, vračali iz

taborišč in se vključili v narodnoosvobodilno gibanje, drugi pa so po izpustitvi iz zaporov prekinili svoje revolucionarno delo. In gestapovska vohunska mreža, ki jo je organiziral okupator med narodnoosvobodilnim bojem, še ni bila do kraja razkrita, znano pa je, da so jo prevzele tudi tuje obveščevalne službe. Iz tega je izviral tudi sklep, da utegnejo te ljudi uporabiti ali jih že uporabljajo kot orodje zahodnih ali informbirojevskih agentur za diverzije proti naši socialistični skupnosti in njeni neodvisnosti.

Takšen je bil čas, v katerem so potekali ti procesi. Nesmiselno in nemogoče bi bilo z današnjimi pravnimi normami ter iz današnjih razmer in stopnje razvitosti družbenih odnosov presojati te procese in »popravljati« revolucijo. Zdaj se marsikaj, kar je bilo nekoč neogibna nujnost, kaže drugače kot takrat, ko je neizprosni revolucionarni čas sproti oblikoval zakonitost svojega ravnanja. Posebnost naše revolucije je bila, da si je od vsega začetka gradila lastno zakonodajo, svojo pot, svojo skrb za človeka in humanizem, ki pa nikoli ni izključeval odločilnih udarcev po izdajalcih našega naroda in okupatorjevih sodelavcih.

Predsedstvo CK ZKS in predsedstvo RK SZDL sta prepričani, da je samokritičnost in pogum pri odkrivanju in odpravljanju zmot in napak, ki so neizogibni sestavni del razvoja, iskanja in rasti, neprecenljiva vrednota in moč naše revolucije od njenega začetka do danes.

Naša revolucija je kljub izredno kritičnemu položaju, v katerem se je večkrat znašla, zmeraj ostala zvesta delavskemu in narodnemu interesu, globoko človeška. Napake in zmote, pred katerimi ni izvzeto nikjer nobeno veliko družbenozgodovinsko dejanje, niso mogle v nobenem obdobju pri nas potisniti revolucije stran od njenega poglavitnega toka. V nobenem obdobju niso prevladale birokratske in tehnokratske sile, avtoritarno vodenje in zloraba zakonitosti.

Revolucionarna sodišča so že od samega začetka izrekala hude kazni za posamezne primere nasilja in zlorabe položaja. In politično vodstvo je med vojno in tudi pozneje nenehno opozarjalo, da budnost ne sme zavajati v mehanično presojanje in sumničenje, da je že vsak omahljivec zavestni sovražnik. Pozivalo je k ostremu boju proti slabostim in napakam v lastnih vrstah.

Odkrivanje napak in odpravljanje zmot izvira iz naše zvestobe načelom in smotrom revolucije. To pa nima nobene zveze s tistimi, ki hočejo iz sovražnih nagibov ali iz nevednosti zmanjšati pomen našega narodnoosvobodilnega boja in socialistične revolucije. Naša družba ne sprejema in odločno zavrača vsako zahtevo po rehabilitaciji izdajalcev, okupatorjevih sodelavcev, belogardizma in domobranstva ter informbiroja, vsako zahtevo po obsodbi drugih nujnih ukrepov naše povojne socialistične graditve, katerih namen je varovanje socialistične družbe in neodvisnosti in pridobitev revolucije. Tudi poskuse razvrednotenja neogibnih ukrepov organov državne in javne varnosti ter pravosodnih organov, ki imajo nesporne zasluge za to, da smo v preteklosti uspešno odbijali napade sovražnikov socialistične skupnosti in jih prisilili v defenzivo ter druge poizkuse demoralizacije kadrov revolucije, naša družba odločno zavrača kot napad na revolucijo in njene temeljne pridobitve.

Narodnoosvobodilni boj in socialistična revolucija, ki sta z ramo ob rami z drugimi jugoslovanskimi narodi prinesla osvoboditev in samostojnost slovenskemu narodu in omogočila delavskemu razredu in vsem delovnim ljudem graditev nove, pravičnejše družbe, sta bila in bosta za vsakega poštenega človeka pri nas ponos in največja vrednota. To je hkrati bistvena ločnica med kritično-ustvarjalnim odno-

som do preteklosti, med popravljanjem napak in krivic na eni ter med izdajo in protirevolucionarno dejavnostjo na drugi strani.

Predsedstvi CK ZKS in RK SZDL sta prepričani, da so odločitve vrhovnega sodišča SR Slovenije, s katerimi so bile razveljavljene obsodbe za dejanja, za katera smatra, da ne obstaja dovolj dokazov, ali v luči novih spoznanj vrednoti nekatere dokaze drugače, pravilna. Pri tem pa obe predsedstvi posebej poudarjata, da je tako ravnanje skladno s prizadevanji naše socialistične samoupravne družbe, pričujočimi v vsej dosedanji revolucionarni praksi, da se je potrebno boriti za vsakega človeka in da je prav zaradi varovanja humane vsebine revolucije potrebno odpravljati sleherno zmoto in napako, kakor hitro je le-ta ugotovljena. Taka prizadevanja družbe ne bomo nikoli dovolili zlorabljati kot sredstvo napada na revolucijo. Taka prizadevanja krepijo enotnost delavskega razreda ter ljudskih množic v naporih za uresničevanje temeljnih smotrov politične usmeritve ZK, za uresničevanje z ustavo opredeljenih osnov svobodne samoupravne družbe združenih proizvajalcev, ki bo najboljše zagotovilo, da bo do zastojev in napak v razvoju prihajalo vse bolj poredko. Zato predsedstvi CK ZKS in RK SZDL pozivata vse delovne ljudi, občane, mlade, doraščajoče, v proizvodne in družbenopolitične odnose stopajoče ljudi, vse graditelje samoupravne socialistične neuvrščene Jugoslavije, da s ponosom tolmačijo našo revolucionarno preteklost, da so ustvarjalno kritični do sodobnega dogajanja in razvoja naše družbe, da zvesto uresničujejo politiko ZK in SZDL in tako razširjajo in poglabljajo delo tistih generacij revolucionarjev, ki so z nesebično samoodpovedjo, osebnim pogumom, privrženostjo in s trdnim prepričanjem v pravilnost svojega ravnanja izbojevali, utrjevali in razvijali revolucijo.

Ljubljana, 21. 2. 1977

Politične izjave o procesih

SPOROČILO PREDSEDSTVA CK ZVEZE KOMUNISTOV SLOVENIJE IN PREDSEDSTVA RK SZDL SLOVENIJE *

Ob objavi »Izjave predsedstva Centralnega komiteja Zveze komunistov Slovenije in predsedstva Republiške konference Socialistične zveze delovnega ljudstva Slovenije« iz leta 1977

Predsedstvo Centralnega komiteja Zveze komunistov Slovenije in Predsedstvo RK SZDL Slovenije sta na svojih sejah dne 2. julija 1984 in 10. julija 1984 obravnavali politične razmere v SR Sloveniji. Med drugim sta se seznanili tudi z nepopolnimi in nekaterimi popačenimi informacijami v naši javnosti o tako imenovanih dachauskih procesih, ki so bili v prvem povojnem obdobju. Ocenili sta, da doslej naša javnost o teh procesih – zlasti o domačih in mednarodnih razmerah, okoliščinah in vzdušju, v katerem je do njih prišlo in zakaj so bile sodbe kasneje razveljavljene in kazenski postopki ustavljeni – ni bila dovolj obveščena. Sklenili sta, da je treba objaviti skupno izjavo predsedstev Centralnega komiteja Zveze komunistov Slovenije in Republiške konference Socialistične zveze delovnega ljudstva Slovenije iz leta 1977 o dachauskih procesih. S to izjavo so bila takrat seznanjena le vodstvo ZK in SZDL v republiki in občinah, medtem ko je bila javnost že pred tem seznanjena z ukrepi pravosodnih organov.

Iz izjave je razvidno, da so bile pri dachauskih procesih storjene hude napake, žal, nekatere nepopravljive, ki jih ni mogoče opravičiti. Politično vodstvo je potem, ko je bilo opozorjeno na napake v postopkih, na osnovi novih spoznanj in ocen, zlasti glede zmotne ocene, da so bili komiteji odpora v taboriščih, katerih člani so bili predvsem komunisti, v službi gestapa, terjalo, da pride do globlje ocene procesov. Dalo je pobudo za obnovo postopka in za odpravo posledic. Predvsem pa si je politično vodstvo prizadevalo, da se uveljavijo ocene in stališča IV. plenuma Centralnega komiteja Zveze komunistov Jugoslavije na Brionih[1], ki so pomenili obračun z nosilci etatistične prakse in odnosov v družbi, kar je bil hkrati pomemben prispevek k razvoju socialistične samoupravne demokracije. To je privedlo do razkrivanja in obsodbe posameznih zlorab tudi v delovanju organov za notranje zadeve, pospešilo je osamosvojitev in krepilo neodvisnost in odgovornost pravosodnih organov ter prispevalo k utrjevanju ustavnosti in zakonitosti. Vse to je pogoj za razvoj demo-

* Izjava je bila objavljena v slovenskih dnevnikih 11. julija 1984

[1] 1. julija 1966

kratičnih odnosov in za zaščito pravic in položaja človeka, hkrati pa najučinkovitejša pot in način, da se družba zavaruje pred nevarnostjo, da bi še kdaj prišlo do podobnih napak.

Prj tem je treba še posebej opozoriti na moralne norme med ljudmi, še posebej med komunisti, glede zadržanja pred sovražniki, ki so veljale ves čas ilegalnega delovanja komunistične partije in še posebej po fašistični okupaciji. Ne samo izdajstvo, tudi vsako oklevanje ali oportunistično obnašanje je bilo ostro obsojano, da bi tako komunisti in drugi aktivisti OF s svojim zgledom in žrtvovanjem zgradili zaupanje množic in pritegnili v narodnoosvobodilno gibanje čim širši krog rodoljubov.

Predsedstvi zavračata vse poskuse prikazovati takoimenovane dachauske procese kot stalinistične. Ob teh procesih ni šlo za spopad med posamezniki in za pridobitev oblasti, kar je bilo tipično za stalinistične procese. Res pa je, da je prišlo v dachauskih procesih do uporabe nekaterih elementov nedovoljenih metod in sredstev, kakršna so se uporabljala za časa Stalina in Informbiroja, pri tem tudi do nekaterih zlorab, kar vse je ob hitrem in neizdelanem sodnem postopku pripeljalo do usodne zmote. Avtentičnost narodnoosvobodilnega boja in revolucije v Jugoslaviji ni dopuščala, da bi stalinizem prodrl kot sistem, za katerega je bilo značilno nezaupanje v množice ter samovolja zbirokratiziranih oblastnikov, posebej tudi uporaba nasilnih metod za obračune s političnimi nasprotniki. Ves čas smo poleg fronte proti poskusom kontrarevolucije krepili tudi boj za zvezo komunistov, za njeno preobrazbo iz partije na oblasti v zvezo komunistov kot vodilno silo široke fronte socialističnih sil, zveze delavskega razreda z vsemi sloji, z vsemi naprednimi delovnimi ljudmi.

Tudi v današnjem času se moramo odločno upreti vsemu, kar zavira razvoj socialističnega samoupravljanja in novih oblik demokratizma, naj gre za propagandiste večstranskega sistema ali privržence državnega socializma, ki jim je vsem lastno nezaupanje v ustvarjalnost in moč ljudskih množic.

Predsedstvi se dosledno zavzemata za celovito, vsestransko in kritično analizo posameznih obdobij povojne graditve. To naj bo predvsem naloga naše znanosti ob podpori in spodbudi obeh predsedstev.

Predsedstvo Centralnega komiteja Zveze komunistov Slovenije zavezuje vse člane zveze komunistov, Predsedstvo Republiške konference Socialistične zveze delovnega ljudstva Slovenije pa poziva vse aktiviste te množične frontne organizacije, da preprečijo vsakršno enostransko in tendenciozno prikazovanje in razlago povojnih družbenih razmer, ker menita, da nikakršno razčiščevanje napak in zlorab, nobena presoja preteklosti ne sme in ne more biti opravičilo za poskuse razvrednotenja pridobitev in vrednot narodnoosvobodilnega boja in revolucije, ki so vgrajene v temelje socialističnega samoupravnega sistema. V tem pogledu ni in ne more biti popuščanja. Taki poskusi se v političnem boju tudi dejansko zelo kmalu pokažejo kot opora kontrarevolucije, kot opora za delovanje nasprotnikov sistema socialističnega samoupravljanja.

Predsedstvo
CK ZK Slovenije
SZDL Slovenije

IZJAVA PREDSEDSTVA CK ZKS IN PREDSEDSTVA RK SZDL SLOVENIJE

Leta 1948 in 1949, ko je naša revolucija preživljala svoje najtežje obdobje, sta vojaško in kasneje okrožno sodišče v Ljubljani v takoimenovanih dachauskih in nekaterih drugih procesih obsodila zaradi sodelovanja z gestapom več bivših internirancev – članov taboriščnih komitejev v Dachauu in Buchenwaldu na hude zaporne kazni, nekatere med njimi pa sta obsodila na smrt.

Nekaj let pozneje so svojci, potem pa tudi razne organizacije internirancev doma in po svetu, začeli zastavljati vprašanja, ali so bile sodbe dovolj utemeljene in o potrebi ponovne ocene omenjenih procesov.

Na pobudo političnega vodstva Slovenije so pravosodni organi na podlagi nekaterih novih ocen ter na predlog obsojencev oziroma njihovih svojcev ponovno presodili dokaze in pretehtali okoliščine, v katerih je potekalo življenje v koncentracijskih taboriščih v Nemčiji med drugo svetovno vojno. Pri tem so ugotovili, da ni mogoče brez tehtnih pridržkov trditi, da sta bila taboriščna komiteja v Dachauu in Buchenwaldu kot celoti gestapovski organizaciji in tudi ne, da gestapo ni mogel imeti preko posameznikov nadzora in vpliva nad tema organizacijama in njuno aktivnostjo. Vendar je spričo teh novih ocen postala dvomljiva pravna utemeljenost obsodb bivših internirancev.

Na tej osnovi je izvršni komite CK ZKS aprila 1968. leta imenoval posebno komisijo in ji naložil, da pregleda dokumentacijo in pove mnenje o teh procesih. *Komisija* je ugotovila, da je bil dokazni postopek pomanjkljiv, kar je lahko imelo za posledico nepravično sodbo. Na tej osnovi se je Zveza komunistov Slovenije na VI. kongresu decembra 1968. leta ogradila od posplošene ocene v preiskovalnem postopku in v sodbi, da sta bila namreč taboriščna komiteja v Dachauu in Buchenwaldu gestapovski organizaciji in poudaril, da gre za organizaciji, »ki so ju interniranci organizirali v svojem skupnem boju zoper nacistični teror in ki jima tudi ZKJ in drugi družbenopolitični činitelji pri nas s svojimi odnosom dajejo in jima bodo še naprej dajali priznanje«. CK ZKS je dal tudi pobudo državnim organom, da izvrše temeljito analizo teh procesov. Maja 1969. leta je Izvršni svet Skupščine SRS imenoval svojo *komisijo*, ki je pregledala celotno gradivo.

Komisiji izvršnega komiteja CK ZKS in Izvršnega sveta Skupščine SRS sta ugotovili, da sodbe niso izvirale iz individualne krivde posameznikov, marveč iz predpostavke, da že članstvo v taboriščnem komiteju terja odgovornost, da so obsodbe izhajale iz ocene, ki je bila v teh kazenskih zadevah odločilna, da je bil namreč agent gestapa vsakdo, ki je imel kakršnokoli vlogo v jetniški notranji upravi ali v katerikoli taboriščni instituciji. Sodbe so takoimenovano »prevzgojo« v taboriščih prav tako napačno vzporejale s prevzgojo za potrebe gestapa. Za sodbe je bila odločilna tudi presoja, da je podpis takoimenovane lojalnostne izjave veljal kot pristanek za sodelovanje z gestapom.

Na osnovi teh ugotovitev je javno tožilstvo SRS sprožilo leta 1971 in 1976 obnovitvena postopka. Pri tem je koristilo tudi nova dognanja in nove dokumentarne knjige o taboriščih. Vrhovno sodišče je v obeh primerih ocenilo zahteve za utemeljene in obnovo dovolilo. V nadaljnjem postopku pred okrožnim sodiščem v Ljub-

ljani je Javno tožilstvo SRS umaknilo prvotno obtožbo, sodišče je kazenski postopek ustavilo in razveljavilo sodbe. O tem je bila obveščena tudi javnost.

Večina obsojencev je bila na njihove prošnje ali na prošnje svojcev po nekaj letih prestajanja kazni pomiloščena. V skladu z razvijanjem socialističnih demokratičnih odnosov so bile odpravljene pravne posledice kazni, priznane pravice do pokojnine obsojenim ali upravičenim svojcem in uveljavljeni drugi možni ukrepi materialne in drugačne narave.

Zavzemajoč se za resnico, pravilno ocenjevanje etape socialistične revolucije in zagotavljanje njene kontinuitete sta predsedstvo CK ZKS in predsedstvo RK SZDL sklenila razčistiti, v kakšnih razmerah so ti procesi potekali in zakaj so bile takratne obtožbe z obnovo procesa razveljavljene. Poznavanje teh okoliščin bistveno prispeva k razumevanju tedanjega notranjega in mednarodnega političnega položaja Jugoslavije ter pogojev in vzdušja, v katerih je prišlo do omenjenih sodb.

Slovenija in celo Jugoslavija je bila v letih, ko je prišlo do procesov, v najtežjem političnem in gospodarskem položaju. Prva povojna leta so bila leta izrednih naporov za obnovo opustošene domovine. Istočasno je bil to čas ostrih bojev za obrambo revolucije ter državne in nacionalne neodvisnosti pred tujimi grožnjami in pritiski, ki so iskali oporo za svoje delovanje tudi pri ostankih razrednega sovražnika v naši deželi. Tuje sile so pri tem uporabljale vsa politična sredstva, vključujoč tudi vojaške grožnje in pritiske, in pri tem grobo izkoriščale še nerešeno vprašanje zahodne meje. V deželo so pošiljale diverzantske emigrantske skupine, ki so z orožjem ovirale prizadevanja za utrjevanje in razvijanje nove družbene ureditve, požigale in uničevale so družbeno in zasebno premoženje ter ubijale aktiviste. Istočasno so aktivirale svoje agente, da bi s sabotažami in podobnimi akcijami vzbujale pri ljudeh nemir in nezaupanje v sposobnost socialističnih sil, da končajo obnovo dežele, izvedejo petletni načrt in zagotovijo pogoje za materialni ter politični razvoj socialistične družbe.

Nacistična vohunska mreža, ki jo je spletel okupator med narodnoosvobodilnim bojem, ni bila in tudi še danes ni do kraja razkrita. Organi državne varnosti so prišli na sled povezovanju nekdanjih agentov z njihovimi novimi gospodarji, pa tudi z belogardistično emigracijo, ki je s številnimi gospodarskimi, propagandnimi in diverzantskimi akcijami poskušala oslabiti moč naše revolucije in si prizadevala, da bi demoralizirala prebivalce in podprla parolo o »skorajšnji osvoboditvi Slovenije«, ki jo bodo izvedle zahodne sile.

Pri tem ni šlo le za propagando, saj je znano, kako se je podaljševala druga svetovna vojna na slovenskih tleh in kakšni so bili zapleti v zvezi s Trstom, Primorsko in Koroško, povezani z namero reakcionarnih sil, uresničiti načrte o nekakšni novi državni tvorbi v tem delu Evrope. Na slovenski zemlji so zadnje leto vojne pustošile okupatorske in kvizlinške vojske takšnih razsežnosti, da je naša partizanska vojska po dokončni zmagi in osvoboditvi zajela nekaj sto tisoč sovražnih vojakov, med njimi več tisoč vojnih zločincev, ki so bili pripravljeni zamenjati gospodarja in služiti interesom zahodnih reakcionarnih sil.

Spomladi leta 1948 se je položaj še poslabšal. Prišlo je do odkritega spopada s Stalinom. Sledila sta gospodarska blokada ter politični, propagandni in vojaški pritisk na Jugoslavijo še z vzhoda. Šlo je za nevaren poizkus, našo deželo popolnoma osamiti. Stalinistični propagandni aparat je izkoriščal vsa sredstva, da bi zbudil pri

naših ljudeh in v svetu nezaupanje v jugoslovansko socialistično družbeno stvarnost in pri tem neusmiljeno napadal družbenopolitično vodstvo države. Pri tem je uporabljal tudi posameznike, obremenjene z napakami iz preteklosti, ki so morali podpisati, da bodo delali za potrebe tujih obveščevalnih služb in proti interesom svoje domovine.

Tako smo bili prisiljeni voditi boj na dveh frontah. Začela se je zagrizena bitka za sam obstoj Jugoslavije, za njeno neodvisnost in temeljne pridobitve revolucije. V novejši zgodovini zagotovo ni podobnega primera, ko bi mlada, majhna in gospodarsko izčrpana država, kakršna je bila takrat naša, vzdržala tak orjaški pritisk dveh različnih družbenih sistemov, ki ji vsak s svoje strani strežeta po življenju.

Politične razmere in stiske, v katerih so se znašli naši delovni ljudje, so terjale oster boj proti vsem poskusom kontrarevolucije, zlasti pa proti agenturam, ki so po zunanji podpori ogrožale revolucionarne pridobitve in neodvisnost dežele. Znano je bilo, da je imel gestapo zelo razpredeno mrežo agentov, ki je ni bilo mogoče v celoti odkriti in za katero ni izključeno, da jo bodo njeni gospodarji v kritičnem trenutku skušali aktivirati – nekatere pa so med informbirojevskim spopadom že aktivirali – za sovražno delovanje proti Jugoslaviji.

Vrsta okoliščin je že prej potrjevala upravičen sum, da je velik del gestapovske mreže, ki je delovala pred in med vojno ter bila delno razkrinkana v procesih proti nemškim in domačim zločincem, ostal še neodkrit in da služi novim gospodarjem, ki so poizkušali v Jugoslaviji vzpostaviti staro družbeno ureditev, predstavljali pa so tudi potencialnega sodelavca za Stalinovo obveščevalno službo.

Naša partija je v vsem svojem razvoju – zlasti v ilegalnem boju in oboroženi revoluciji – zahtevala od svojih kadrov pogumno in moralno neoporečno vedenje kjerkoli pred sovražnikom in je bila vedno ostra glede omahljivosti in oportunizma v lastnih vrstah. Od svojih kadrov je terjala, da odločno, dosledno in nepopustljivo stopajo po revolucionarni poti, da ji posvetijo vso svojo fizično in duhovno moč z zavestno disciplino, s samoodrekanjem in, če je treba, tudi z žrtvami. Iz tega je tudi klila duhovna, moralna premoč nad sovražnikom večine žrtev iz vrst komunistov in vseh resničnih borcev za svobodo.

V takšnih okoliščinah so bili ljudje, za katere je bilo ugotovljeno, da so v okupatorskih zaporih in taboriščih uživali določene ugodnosti in opravljali nekatera dela v taboriščni upravi, osumljeni sodelovanja z gestapovsko organizacijo. Splet raznih okoliščin in sum vzbujajočih znamenj je kazal, da so se posamezniki, ki so bili po vojni na pomembnih političnih in gospodarskih funkcijah, med vojno pa v nemških taboriščih, obnašali pred sovražnikom oportunistično ali pa je le-ta nekatere z brutalnimi fizičnimi in psihičnimi pritiski pridobil za takšno ali drugačno sodelovanje. To tembolj, ker se posamezniki z moralnopolitičnega vidika do svojih tovarišev niso obnašali neoporečno in so s tem poglobili sum, da gre za sodelovanje z gestapom. Posamezniki so se tudi že med vojno v nerazumljivih okoliščinah vračali iz taborišč in se vključili v narodnoosvobodilno gibanje, drugi pa so po izpustitvi iz zaporov prekinili svoje revolucionarno delo. Ta dejstva so tudi vplivala na posplošeno oceno, da so bili protifašistični komiteji v nemških taboriščih gestapovske organizacije. K temu je bistveno prispevalo še odkritje, da so posamezniki, ki so delali v teh komitejih, opravljali v taboriščih delo, ki je služilo poizkusom na ljudeh; da so prebivali izven taborišča in hodili vanj na delo; da so si pridobili delovne in materialne ugodnosti; da po »predčasnem odpustu« iz taborišča niso hoteli oditi v

partizane, čeprav so imeli možnost za to; da so iz taborišča hodili na srečanje s svojci in ga niso izkoristili za beg, temveč so se vrnili v taborišče itd. Ta in še druga dejstva so, razumljivo, vznemirjala ljudi, jih ogorčila in naletela na ostre moralnopolitične obsodbe. V tistem času je bilo težko ločevati oportunizem pred sovražnikom od odkritega sodelovanja z njim, delovni ljudje pa so bili izredno občutljivi na to, kje je kdo bil in kako se je obnašal med vojno. Ob dejstvu, da mnogi niso klonili pred nasiljem in mučenjem, da so raje šli v smrt, kakor da bi sprejeli službo okupatorja, da so borci vsak trenutek tvegali življenje, da so tisoči internirancev morali skozi pekel najhujšega trpljenja, ne da bi klonili, so ljudje – ob nepoznavanju vrste sedaj znanih okoliščin – težko razumeli, zakaj so se nekateri komunisti v gestapovskem taborišènem aparatu z moralnopolitičnega vidika tako obnašali. Iz tega je izviral tudi sklep, da so ti ljudje ravnali v nasprotju z načeli revolucionarnega boja in da jih utegnejo uporabiti ali jih že uporabljajo kot orodje zahodnih ali informbirojevskih agentur za diverzije proti naši socialistični skupnosti in njeni neodvisnosti.

Takšen je bil čas, v katerem so potekali ti procesi. Zato ne moremo presojati teh procesov samo z današnjimi pravnimi normami ter iz današnjih razmer in stopnje razvitosti družbenih odnosov. Zdaj se marsikaj, kar je bila nekoč neogibna nujnost, kaže drugače kot takrat, ko je neizprosni revolucionarni čas zahteval sebi ustrezno ravnanje. Posebnost naše revolucije je bila, da si je od vsega začetka gradila lastno zakonodajo, svojo pot, svojo skrb za človeka in humanizem, ki pa nikoli ni izključeval odločilnih udarcev po izdajalcih našega naroda in okupatorjevih sodelavcih.

Tudi dachauski procesi sami so bili izraz časa in razmer, stiske, neposredne ogroženosti in obrambe revolucije. Čas, v katerem so potekali, je bil boj na življenje in smrt, obdobje hudih preizkušenj in nevarnosti za nadaljnji obstoj neodvisnosti in revolucionarnih pridobitev. Čas, ki so ga ljudje komaj preživeli, je zapustil globoke sledove in s tem povezana čustva so, razumljivo, neposredno vplivala na ravnanje in obnašanje ljudi. Vsak sum je zahteval preverjanje. Upravičen je bil strah, da so se mnogi nasprotniki potuhnili in le še čakajo, da bo preteklo dovolj časa, da zahrbtno napadejo novo družbeno ureditev. Zato je morala partija tudi ostro obračunavati z liberalističnimi silami, ki so pred 29. sejo CK ZKS v imenu demokracije z znanimi tezami o narodni spravi, o razmisleku o medvojnih in povojnih zmotah itd. dejansko začele napadati posamezna revolucionarna dejanja, s čimer so poskušale razvrednotiti NOB in pridobitve revolucije. S posploševanjem posameznih napak in krivic so poskušali razvrednotiti tudi takšne revolucionarne ukrepe, kot so bili stroga kazen okupatorjevim sodelavcem, nacionalizacija, agrarna reforma, odkupi, frontne brigade, obračun z vojnimi dobičkarji, povojnimi špekulanti itd. Napadom so bili izpostavljeni zlasti organi državne in javne varnosti, ki so bili ves čas zvesto na prvih položajih boja s sovražniki vseh vrst. Posamezne slabosti, ki so izvirale iz nezadostne izkušenosti in so prva povojna leta nastale pod vplivom stalinističnih pogledov in prakse posameznikov tudi na področju preiskovalne službe, ne morejo zasenčiti njihovih zaslug, da smo v preteklosti uspešno preprečevali napade sovražnikov in jih prisilili k umiku.

Naša revolucija je kljub izredno kritičnemu položaju, v katerem se je večkrat znašla, zmeraj ostala zvesta delavskemu in narodnemu interesu, globoko človeška. Posamezne slabosti in njihove posledice, pred katerimi ni nikjer izvzeto nobeno veliko družbenozgodovinsko dejanje, niso v nobenem obdobju pri nas potisnile

revolucije stran od njenega poglavitnega toka. V nobenem obdobju niso prevladale birokratske in tehnokratske sile, avtoritarno vodenje in zloraba zakonitosti. Revolucionarna sodišča so že od samega začetka izrekala hude kazni za posamezne primere nasilja in zlorabe položaja. In politično vodstvo je med vojno in tudi pozneje nenehno opozarjalo, da budnost ne sme zavajati v mehanično presojanje in sumničenje, da je že vsak omahljivec zavestni sovražnik. Pozivalo je k ostremu boju proti slabostim in napakam v lastnih vrstah.

Obe predsedstvi sta prepričani, da je kritičnost in pogum pri odkrivanju in odpravljanju odločitev, ki se danes kažejo v drugačni luči in so neizogibni sestavni del razvoja, iskanja in rasti, neprecenljiva vrednota in moč naše revolucije od njenega začetka do danes.

Kritično obravnavanje posameznih slabosti izvira iz naše zvestobe načelom in smotrom revolucije. To pa tudi najbolj moti tiste, ki hočejo iz sovražnih nagibov ali iz nevednosti zmanjšati pomen našega narodnoosvobodilnega boja in socialistične revolucije. Nikoli nismo popuščali onim, ki bi radi iz naše revolucionarne preteklosti napravili mit, konservirali preteklost kot nekaj nespremenljivega, za vse čase veljavnega in tudi ne tistim, ki jo podcenjujejo, jo hočejo razvrednotiti. Zato naša družba odločno zavrača in ne sprejema ne danes ne jutri nobene zahteve po rehabilitaciji izdajalcev, okupatorjevih sodelavcev, belogardizma in domobranstva in informbiroja, nobene zahteve po obsodbi drugih nujnih ukrepov naše povojne socialistične graditve, katerih namen je varovanje socialistične družbe in neodvisnosti in pridobitev revolucije. Tudi poizkuse razvrednotenja neogibnih ukrepov organov državne in javne varnosti ter pravosodnih organov, ki imajo nesporne zasluge za to, da smo v preteklosti uspešno odbijali napade sovražnikov socialistične skupnosti in jih prisilili v defenzivo, ter druge poizkuse demoralizacije kadrov revolucije naša družba odločno zavrača kot napad na revolucijo in njene temeljne pridobitve.

NOB in socialistična revolucija, ki sta z ramo ob rami z drugimi jugoslovanskimi narodi prinesla osvoboditev in samostojnost slovenskemu narodu in omogočila delavskemu razredu in vsem delovnim ljudem graditev nove, pravičnejše družbe, sta bila in bosta za vsakega poštenega človeka pri nas največja vrednota.

Predsedstvi sta prepričani, da so odločitve sodišča in tožilstva, s katerimi so bile razveljavljene obsodbe za dejanja, za katera smatrata, da ne obstaja dovolj dokazov, ali se v luči novih spoznanj vrednoti nekatere dokaze drugače, pravilna. Odprava pravnih posledic obsodb pa seveda ne odvezuje nekaterih zaradi obnašanja v taboriščih, saj je bila le-ta mnogo večja pri tistih, ki so bili člani KP. Obe predsedstvi posebej poudarjata, da je odločitev Vrhovnega sodišča in tožilstva skladna s prizadevanji naše socialistične samoupravne družbe, pričujočimi v vsej dosedanji revolucionarni praksi, da se je potrebno boriti za vsakega človeka in da je prav zaradi varovanja humane vsebine revolucije potrebno odpravljati sleherno krivico, kakor hitro je le-ta ugotovljena. Takih prizadevanj družbe ne bomo nikoli dovolili zlorabljati kot sredstvo napada na revolucijo, na enotnost delavskega razreda ter ljudskih množic v naporih za uresničevanje temeljnih smotrov politične usmeritve ZK in za uresničevanje z ustavo opredeljenih osnov svobodne samoupravne družbe združenih proizvajalcev.

Ljubljana, 21. 2. 1977

PREDSEDSTVO REPUBLIŠKE KONFERENCE SZDL SLOVENIJE
PREDSEDSTVO CENTRALNEGA KOMITEJA ZK SLOVENIJE

Deseti kongres ZK Slovenije o dachauskih procesih*

V zvezi z dachauskimi procesi so 10. kongresu ZK Slovenije poslali vloge BOHINC Andrej in RANZINGER Ivan, oba nekdanja obsojenca na dachauskih procesih, in DIEHL Irena, KOŠIR Marija, KRAJNC Elica, LIČEN Tatjana in STEPIŠNIK Leopoldina, žene nekaterih, ki so bili v teh procesih obsojeni na smrt in so bile kazni izvršene ali so umrli med prestajanjem zaporne kazni, s predlogi in zahtevami, da se uredijo še nekatera nerešena vprašanja.

Komisija za vloge in pritožbe je pri obravnavi vlog izhajala iz dejstva, da so bile po dovolitvi obnove postopka in razveljavitvi obsodilni sodb obtožbe umaknjene in kazenski postopki ustavljeni, in iz izjav, ki sta ju v letih 1977 in 1984 sprejeli predsedstvi centralnega komiteja ZKS in republiške konference SZDL Slovenije, s katerima so bili obsojeni na dachauskih procesih tudi politično rehabilitirani. Komisija predlaga, da tako stališče sprejme tudi kongres. V izjavi iz leta 1984 predsedstvi med drugim ocenjujeta, »...da so bile pri dachauskih procesih storjene hude napake, žal, nekatere nepopravljive, ki jih ni mogoče opravičiti« ter dajeta pobude za proučitev okoliščin, ki so pripeljale do procesov ter za odpravo posledic neupravičene obsodbe.

Komisija ugotavlja, da je bila na podlagi teh izjav sestavljena raziskovalna skupina, ki je pri Raziskovalni skupnosti Slovenije že prijavila raziskovalno nalogo Dachauski procesi. Skupina bo imela na razpolago vse arhivsko in drugo gradivo in zagotovljene možnosti, da bo samostojno in z vso znanstveno in etično odgovornostjo raziskala procese in razmere, v katerih so potekali, in bo rezultate raziskave objavila.

Izvršni svet skupščine SR Slovenije je na podlagi te izjave s posebnim sklepom izplačal prizadetim denarno nadomestilo za čas prestajanja zaporne kazni in za čas brezposelnosti po prestani kazni, vdovam pa enkratno denarno pomoč in dodatek k njihovim pokojninam. Skupnost pokojninsko-invalidskega zavarovanja je uredila prizadetim vse pravice iz pokojninskega zavarovanja.

Zahteve, ki se nanašajo na podelitev Partizanske spomenice 1941 za tovariša Andreja Bohinca in Vlasta Kopača, glede na zakonske določbe ni več mogoče uveljavljati. Komisija predlaga kongresu, da spodbudi pristojne organe za vrnitev Partizanske spomenice 1941 MUHAMEDU MUSIĆU. Komisija ugotavlja, da je sodelovanje tovarišev Andreja Bohinca in Vlasta Kopača v NOB nesporno in da jima je na tej podlagi že priznan status borca NOB z dvojnim štetjem. Hkrati komisija predlaga, da se formira komisija nosilcev Partizanske spomenice 1941, ki naj ugotovi, ali

* Deseti kongres ZKS je zasedal v Ljubljani od 17. do 19. aprila 1986. Iz poročila kongresne komisije za prošnje in pritožbe objavljamo stališča in sklepe kongresa o dachauskih procesih.

sta Andrej Bohinc in Vlasto Kopač izpolnjevala kriterije, ki jih je zahteval zakon o podelitvi Partizanske spomenice 1941, in ugotovitve javno objavi.

Komisija za prošnje in pritožbe pri predsedstvu centralnega komiteja ZKS naj pomaga bivšim obsojencem, ki so se borili v španski republikanski vojni in menijo, da so upravičeni do določeni pravic na podlagi statusa španskega borca, da v skladu z zakonom o temeljnih pravicah borcev španske narodnoosvobodilne revolucionarne vojne 1936–1939 pred pristojnim organom sprožijo postopek za uveljavitev statusa španskih borcev in iz tega izhajajočih pravic. Glede na veljavne predpise pa tega ni mogoče uveljaviti, če postopki niso bili sproženi za časa njihovega življenja.

Glede zahteve Ivana Ranzingerja, da se mu prizna status invalida – žrtve fašističnega nasilja, pa komisija ugotavlja, da je to zahtevo že uveljavljal pri pristojnih organih, ki so ocenili, da na podlagi veljavnega zakona njegovim zahtevam ne morejo ugoditi. Tovariško razsodišče ZKS, na katero se je leta 1983 tudi obrnil, za takšne vloge ni pristojno.

Glede ureditve članskega staža naj kongres zadolži tovariško razsodišče in statutarno komisijo ZKS, da ob sodelovanju s komisijo za zgodovino pri CK ZKS v skladu s statutom in navodili o kriterijih za priznanje spornega staža v zvezi komunistov proučijo možnosti za priznanje članstva in neprekinjenega staža tistim, ki to želijo. Po statutu staža ni mogoče priznati umrlim. Tovariško razsodišče in statutarna komisija ZKS naj ugotovita, v katerih primerih članstvo oziroma staž nista bila prekinjena, prekinitev staža zaradi obtožbe in obsodbe na dachauskih procesih pa naj se razveljavi.

Komisija ugotavlja, da poteka odpravljanje posledic dachauskih procesov v skladu z izjavo obeh predsedstev iz leta 1984 in predlaga, da se prizadevanja v tem duhu nadaljujejo in da se še preostale posledice čimprej ter v kar največji možni meri odpravijo. S tem bi bili kazensko-pravna in politična rehabilitacija končani in prizadetim vrnjeno človeško dostojanstvo.

BIBLIOGRAFIJA IN KRATICE

Bibliografija

Bibliografski prikaz je narejen kot dodatna informacija za bralca, ki bi ga zanimalo o procesih prebrati še kaj več, posebej tudi o sprotnih odzivih javnosti oz. javnih medijev. Časopisna spremljava procesov je gotovo zanimivo branje, ker razodeva »politično psihologijo« časa. Ta bibliografija torej ni zamišljena kot izčrpno informiranje o tovrstnih virih za morebitnega raziskovalca procesov. V tem primeru bi morali navesti prav vse časopise in revije in vse zvrsti pisanja o procesih in seveda tudi obširnejšo knjižno literaturo, ki je lahko neposreden ali posreden raziskovalni vir. Tu smo se omejili na pomembnejše zapise, ki o procesih govorijo čim bolj neposredno, in niso navedeni po strogih bibliografskih načelih. Opozarjamo še na literaturo, ki je pogosto omenjena v tukaj objavljenih dokumentih.

1. ČASOPISNA IN REVIALNA BESEDILA

1946

1. *Slovenski poročevalec* (Ljubljana) 23. november, št. 275 – Govor ministra za notranje zadeve (Boris Kraigher).

1948

2. *Slovenski poročevalec* 18. april, št. 93 – Razprava pred vojaškim sodiščem.
3. *Slovenski poročevalec* 21. april – Med vojno za fašistične krvnike vzgojeni agenti gestapa so postali po osvoboditvi agenti imperialističnih obveščevalnih služb in skušali s sabotažami rušiti izvajanje petletnega plana.
4. *Ljudska pravica* (Ljubljana) 21. april – Med vojno v Dachauu gestapovski agentje in brezčutni fašistični morilci, po vojni pa v službi zapadnih imperialistov kot špijoni, diverzanti in rušilci petletnega plana.
5. *Primorski dnevnik* (Trst) 21. april – Bivši gestapovski ovaduhi v službi tujih vohunskih agentov.
6. *Oslobodjenje* (Sarajevo) 21. april – U Ljubljani je počelo sudjenje grupi špijuna i sabotera.
7. *Politika* (Beograd) 21. april – Pred narodni sud izvedeni su agenti gestapoa koji su u Dahauu saradjivali na uništavanju antifašista, a posle rata sa odgovornih mesta u državnom

aparatu radili na nanošenju štete ekonomskoj snazi i odbrambenoj moči FNRJ.

8. *Borba* (Beograd) 21. april – Sudjenje zločinačkoj špijunskoj grupi pred vojnim sudom u Ljubljani: Izvedena je pred sud grupa 15 izdajnika koji odgovaraju za izdaju državnih tajni, vršenje sabotaže, diverzantskih akcija i sadističko ubijanje interniranaca.
9. *Slovenski poročevalec* 22. april – Obtoženci priznavajo, da so bili gestapovski agenti in da so sokrivi zločinov v nemških uničevalnih taboriščih.
10. *Ljudska pravica* 22. april – Med obtoženci so mnogi, ki so že pred vojno prostovoljno stopili v službo gestapa in kot provokatorji v antifašističnem gibanju delovali za cilje imperialistov.
11. *Borba* 22. april – Nastavak sudjenja grupi špijuna i sabotera pred vojnim sudom u Ljubljani: Optuženi priznaju da su aktivno radili za gestapo i besramno iznose pojedinosti o svojoj zločinačkoj saradnji na ubijanju interniranih po logorima i pokusnim stanicama.
12. *Politika* 22. april – Optuženi iznose težke zločine koje su kao saradnici gestapoa vršili u logoru smrti Dahau.
13. *Vjesnik* (Zagreb) 22. april – Sudjenje pred vojnim sudom u Ljubljani: Optuženi priznaju svoju podlu špijonsku rabotu u kojoj su vršili najteže zločine.
    – 2. izdanje: Sudjenje grupi izdajnika koja je vršila špijunažu, privrednu sabotažu i diverzijske akcije.
14. *Primorski dnevnik* 22. april – Obtoženci so sodelovali pri uničenju internirancev.
15. *Slovenski poročevalec* 23. april – Od gestapa izšolani za povojno delo so začeli takoj po osvoboditvi organizirano pripravljati špijonažo in sabotaže ter na svojo pobudo iskati zveze z imperialističnimi obveščevalnimi službami.
16. *Primorski dnevnik* 23. april – Gestapovci so se vdinjali v službi imperialistov na zapadu.
17. *Delavska enotnost* (Ljubljana) 23. april – Ogabna družba krvnikov in izdajalcev lastnega naroda pred sodiščem.
18. *Vjesnik* 23. april – Špijunski centar jedne strane države upotrebio je gestapovske zločince za špijunažu, sabotažu i diverzije u Jugoslaviji.
19. *Oslobodjenje* 23. april – Svi optuženi priznaju da su poslije rata vršili špijunažu u korist jedne strane imperijalističke sile.
20. *Politika* 23. april – Inostrani špijunski centri imali su za cilj da svim sredstvima razviju sabotaže i diverzije u Jugoslaviji i drugim naprednim državama.
21. *Slovenski poročevalec* 24. april – Kazali so se za prijatelje, v resnici pa so delali za največje sovražnike našega ljudstva.
22. *Ljudska pravica* 24. april – Razkrinkani zločinci in njihovi gospodarji
23. *Primorski dnevnik* 24. april – Angleški in ameriški agenti dajali navodila za sabotaže in vohunstvo.
24. *Mladina* (Ljubljana) 24. april – V Dachauu so bili gestapovski in nečloveški morilci, po vojni pa špijoni in ogabni izdajalci domovine.
25. *Vestnik* (Maribor) 24. april – Pred vojaškim sodiščem v Ljubljani se je začela razprava proti obtoženemu Diehlu in soobtožencem.
26. *Borba* 24. april – Nastavak sudjenja grupi špijuna i sabotera pred vojnim sudom u Ljubljani: Po direktivama iz inozemstva optuženi su

organizirali sabotaže i diverzijske akcije.

27. *Ljudska pravica* 24. april – Obtoženi gestapovski agenti priznavajo, da so pod vodstvom špijonskih centrov v inozemstvu načrtno izvajali škodljivstvo s sabotažami, diverzijami, špijonažo in širjenjem klevet proti FLRJ.
28. *Vjesnik* 24. april – Poslije sloma Njemačke gestapovsku mrežu preuzele su druge imperialističke sile.
29. *Oslobodjenje* 24. april – Po nalogu jedne imperialističke sile optuženi su vršili sabotažu kako bi omjeli izvodjenje Petogodišnjeg plana.
30. *Politika* 24. april – Špijuni i izdajnici iznose do detalja svoj saboterski i diverzantski rad kome je bio cilj miniranje Petogodišnjeg plana i uvodjenje protivnarodne imovine.
31. *Slovenski poročevalec* 25. april – Našo domovino je treba očistiti najbolj gnusnih in podlih izdajalcev, da bo ostal za njimi samo še prezir vsega ljudstva.
32. *Primorski dnevnik* 25. april – Tožilec zahteva najtežjo kazen.
33. *Borba* 25. april – Završen dokazni postupak grupi špijuna i izdajnika pred Vojnim sudom u Ljubljani.
34. *Vjesnik* 25. april – Poslije sloma Njemačke gestapovsku mrežu preuzele su druge imperialističke sile (2).
35. *Oslobodjenje* 25. april – Vojni tužilac traži da zlikovačka grupa špijuna i sabotera bude najstrožije kažnjena.
36. *Politika* 25. april – Juče pred sudom u Ljubljani čitan dokazni material protiv špijuna i izdajnika.
37. *Ljudska pravica* 25. april – Obtoženi so po direktivah imperialističnih sil načrtno rušili gospodarsko in obrambno moč FLRJ.
38. *Borba* 26. april – Završen pretres špijunima i izdajnicima pred vojnim sudom u Ljubljani: Bez sažaljenja treba očistiti našu ponosnu i lijepu domovinu od ovih najgnusnijih i najpodlijih izdajnika.
39. *Politika* 26. april – Reč javnog tužioca na sudjenju grupi špijuna i sabotera u Ljubljani: »Ubedjen sam da tumačim zahteve čitavog našeg naroda da bez sažaljenja treba očistiti našu ponosnu i lepu otadžbinu od ovih najgnusnijih izdajnika.«
40. *Slovenski poročevalec* 27. april – Enajst zločincev, špijonov in saboterjev pred vojaškim sodiščem obsojenih na smrt.
41. *Ljudska pravica* 27. april – Enajst špijonov, škodljivcev, saboterjev in diverzantov je bilo obsojenih na smrt, ostali pa na odvzem prostosti od 15 do 20 let.
42. *Primorski dnevnik* 27. april – Enajst vohunov obsojenih na smrt.
43. *Vestnik* 27. april – Skupina špijonov in saboterjev obsojena – Kazali so se za prijatelje, delali pa so za največje sovražnike našega ljudstva.
44. *Borba* 27. april – Vojni sud u Ljubljani izrekao je presudu grupi špijuna i sabotera – Jedanaest izdajnika osudjeno na smrt, a četvorica na vremenske kazne od 15 do 20 godina.
    – Boris Kraigher: Gestapovci pred vojnim sudom (avtorsko besedilo).
45. *Slovenski poročevalec* 28. april – Obrazložitev obsodbe nad špijonsko in sabotersko skupino bivših gestapovcev.
46. *Politika* 28. april – Plemenita služba narodu. Vojni sud u Ljubljani osudio je na kaznu smrti jedanaest špijuna, sabotera i izdajnika.

47. *Vjesnik* 28. april – Izrečena je osuda grupi špijuna i sabotera u Ljubljani.
48. *Slovenski poročevalec* 29. april – Govor Borisa Kraigherja na II. kongresu Osvobodilne fronte.
49. *Ljudska pravica* 29. april – Govor na 2. kongresu OF – Boris Kraigher: Čim bolj bomo dvignili čut patriotizma naših ljudi, tem lažja bo borba proti sovražnikom ljudstva.
50. *Tovariš* (Ljubljana) 30. april – Krvniki in ševilke – hinavci in saboterji obenem (avtorsko besedilo Lojzeta Krakarja).
51. *Slovenski poročevalec* 1. maj – Plemenita služba ljudstvu (ponatis iz *Politike*).
52. *Delavska enotnost* 1. maj – Nobena še tako zločinska početja ljudskih škodljivcev niso mogla zadušiti poleta in uspehov kemične industrije.
53. *Slovenski vestnik* (Glasilo slovenske Koroške) 5. maj – Gestapovski agenti in rušilci petletnega plana pred ljudskim sodiščem.
54. *Slovenski poročevalec* 19. maj – Govor ljudskega poslanca Borisa Kraigherja na zasedanju ljudske skupščine LRS.
55. *Ljudska pravica* 19. maj – Govor Borisa Kraigherja.
56. *Ljudska pravica* 10. avgust – Začel se je proces proti gestapovskim agentom Bohincu in soobtoženim.
57. *Slovenski poročevalec*, 12. avgust – Obsojeni gestapovski agenti.

V naslednjem času (torej po 12. avgustu 1948) pregledano časopisje, kljub napovedi nekaterih, da bodo s poročanjem o sojenju nadaljevali, nenadoma ni več pisalo. S tem je nastopil praktično dvajsetletni »medijski molk« o dachauskih procesih, čeprav so se vsaj po letu 1964 oz. 1965 začela vse bolj stopnjevana prizadevanja za razveljavitev obsodb ali obnovo procesov. Ta so ostajala skrita v ilegalni sferi politike in deloma sodstva vse do leta 1970.

1970

58. *Teorija in praksa* (Ljubljana), 7/1970, Spraševanje o resnici revolucije (Vlado Vodopivec)

1971

59. *Delo* 18. november – Razveljavljene sodbe. Sporočilo Javnega tožilca SR Slovenije javnosti v zvezi z nekaterimi sodbami, ki jih je izreklo Okrožno sodišče v Ljubljani leta 1948 in 1949.
60. *Naši razgledi* (Ljubljana), 24. 12. – Rehabilitacija (ob sporočilu javnega tožilstva), dr. Peter Kobe

1972

61. *Duga* (Beograd) od 29. januarja do 15. aprila (št. 256–267) – Krah jedne zavere (Predrag Šarić, feljton, 12 nadaljevanj).
62. *TT* (Tedenska tribuna, Ljubljana), 1. marec – V čigavo korist?
63. *Delo* 4. marec – Zanimiv primer politične pornografije (Vlado Vodopivec)
64. *Delo* 18. marec – Polemika Ivana Krefta
65. *Večer* (Maribor) 31. marec – Intervju z Ivanom Kreftom.
66. *Delo* 1. april – Komentar Iva Jančekoviča o feljtonu Duge (št. 256–267).

1976

67. *Delo* 28. julij: Sporočilo javnosti, Sporočilo Javnega tožilstva Socialistične republike Slovenije v zvezi z nekaterimi obsodbami iz leta 1948

1982

68. *Delo*, Književni listi 4. jan. – Pretresljiva knjiga (Miran Hladnik)

1983

69. *NIN* (Beograd) 31. julij – Komentar Miodraga Marovića.
70. *NIN* 14. avgust – Neophodna objašnjenja (Ivan Kreft).
71. *Naši razgledi*, 26. okt. – Strupena zel iz druge šole (Vlasto Kopač) – Popraviti vse krivice (Franc Šetinc)

1984

72. *Dnevnik* (Ljubljana) 31. marec – »Dachauski proces« je končan (Milan Meden)
73. *Delo* (Književni listi) 5. april – Spori in spopadi in še kaj več... (Ob tretji knjigi spominov in dokumentov Ivana Krefta v izdaji treh založb. Franček Bohanec).
74. *Delo* 6. april – Tretja knjiga »Sporov in spopadov«.
75. *Politika ekspres* (Beograd) 8. april – Poročilo Milenka Babića, dopisnika TANJUG iz Bonna, ob 40-letnici osvoboditve koncentracijskega taborišča Dachau.
76. *Delo* 11. april – Dokumenti in moralni angažma (Alenka Puhar).
77. *Dnevnik* 11. april – Zgodovina, kakršno imamo (Mitja Košir).
78. *Delo* 11. april, Izjava Slovenskega centra PEN (Miloš Mikeln, predsednik).
79. *Delo* 12. april – Pogojna svoboda ali zlobna osamljenost (Iz romana *Umiranje na obroke* Igorja Torkarja. Jože Fistrovič).
80. *Mladina* 26. april – Razredni odnos med medenjakom in resnico (Rdeči kotiček. Džuli Šviga – Jaša Zlobec).
81. *Dnevnik* 28. april – Pismo z Lopuda ali je (bo) končan dachauski proces (Bojan Štih).
82. *Borba* 28.–29. april – Sudbonosni dani (Prikaz Kreftove in Torkarjeve knjige, Milan Meden).
83. *Delo* 3. maj – Junak našega časa (Jože Šifrer).
84. *Mladina* 3. maj – Rehabilitacija ni bila popolna. Pogovor z Ivanom Kreftom ob izidu tretje knjige Spori in spopadi (Marko Jenšterle).
85. *5. maj* – Stane Kavčič: *Odprto pismo Mladini* (pismo ni bilo objavljeno ne v Mladini ne v kakem drugem časopisju – glej B. Krivokapić, *Dahauski procesi*, str. 194–196).
86. *Pavliha* (Ljubljana) 9. maj – Umiranje na obroke (Retar, Igor Torkar, Boris Fakin)
87. *Dolenjski list* (Novo mesto) 17. maj – Spori in spopadi (M. Markelj).
88. *Delo* 23. maj – Štiri slovenske knjižne novitete (Marjeta Novak).
89. *Mladina* 24. maj – O dachauskem procesu (Spominski zapisi Vladimira Krivica).
90. *Dnevnik* 26. maj – Bilo je mnogo vsega mogočega... (Milan Meden).
91. *Delo* 27. maj – Pogovor o Torkarjevi knjigi.
92. *Delo* 31. maj – Zahteva po popolni rehabilitaciji.
93. *Telex* (Ljubljana) 31. maj – »Ideji, ki etično-moralno propada, bodi raje grobar kot advokat...« (Pogovor z Igorjem Torkarjem ob izidu njegovega novega romana *Umiranje na obroke*. Jože Horvat).
94. *Mladina* 31. maj – Roman o malce drugačni preteklosti (Marko Jenšterle).
95. *Mladina* 31. maj – »Od Dachaua do rehabilitacije« (Mladen Švarc).
96. *Primorski dnevnik* 2. junij – Torkarjeva knjiga »Umiranje na obro-

ke« odprla tabu temo stalinističnih procesov (Marjan Zlobec).

97. *Delo* (Književni listi) 2. junij – Grmadenje spominov (Franc Rozman).

98. *Danas* (Zagreb) 12. junij – Rehabilitacija nevino osudjenih. Žrtveno janje na Staljinovom oltaru (Jože Horvat). Odlomki iz Torkarjevega romana, izbor odgovorov v anketi in članki iz *Mladine*.

99. *Delo* 3. julij – Izjava Slovenskega centra PEN-kluba, Miloš Mikeln, predsednik.

100. *Delo* 11. julij – Sporočilo predsedstva CK Zveze komunistov Slovenije in predsedstva RK SZDL Slovenije. Ob objavi... iz leta 1977. Izjava slovenskega centra PEN.

101. *Politika* 11. julij – Izjava predsedstva CK ZKS in predsedstva RK SZDL Slovenije.

102. *Il Piccolo* (Trst) 13. julij – Beograd dviga zastor pred procesi proti bivšim »taboriščnikom«.

103. *BBC – London* 17. julij – Oblasti v Sloveniji so priznale svoje napake zaradi nekaterih obsodb, ki so jih izrekle kmalu ob koncu vojne (George Fodora).

104. *Duga* 28. julij/11. avgust – Presude pogrešnim gestapovcima (Zoran Medved).

105. *Mladina* 28. julij – Umiranje na obroke (Srečo Zajc).

106. *Katoliški glas* (Gorica) 9. avgust – Resnica si utira pot.

107. *7 D* (Maribor) 13. avgust – Moč naše revolucije. Franc Šetinc: »Dezinformacije o dachauskih procesih.«

108. *Il Meridiano di Trieste* (Trst) 6. september – O izjavi slovenskega političnega vodstva, Umiranje na obroke.

109. *Svobodna Slovenija* (Buenos Aires) 6. september – Dachau in dachauski procesi (Dr. Peter Urbanc).

110. *Katoliški glas* 20. september – Dachauci res nedolžni? (Dr. Peter Urbanc).

111. *NIN* 23. september/4. november (št. 1760–1766) – Dahauski procesi (feljton, Boro Krivokapić).

112. *Duga* 23. september – Otrovna biljka iz druge škole. Vlasto Kopač o izjavah Franceta Šetinca za *Dugo*.

113. *Nedeljski dnevnik* (Ljubljana) 30. september – Žrtve so bili tudi »žandarji« (Jakob Jemec-Rado).

114. *Duga* 7. oktober – intervju s Francem Šetincem.

115. *Mladina* 22. november – Nizki udarci visokega funkcionarja (Matevž Krivic).

116. *Razmerja* (Metlika) 29. november – Mrtvi kapitali, razgovor z Vladimirom Krivicem.

117. *Mladina* 6. december – Odgovor Borisa Muževiča. Novo pismo Matevža Krivica.

118. *Mladina* 13. december – Tretje pismo Matevža Krivica.

119. *Mladina* 20. december – Poziv (Zdravko Oblak).

120. *Naši razgledi* (Ljubljana) 28. december – De mortuis nil nisi bene. Odgovor Krivicu in ne samo njemu (Mitja Ribičič).

1985

121. *Naši razgledi* 25. januar – Sprašujem žive, ne mrtve. Odgovor Matevža Krivica Mitji Ribičiču.
– Pismo, Mitja Ribičič.

122. *Dnevnik* 2. februar – Tudi tako smo se borili (Jetniki iz nacističnih koncentracijskih taborišč).

123. *OKO* (Zagreb) 28. februar/14. marec – Što iskopavaju politički arheolozi?

124. *Politika* 2. marec – vest o odločbi Izvršnega sveta Skupščine SR Slovenije o izplačilu materialnih nadomestil po krivem obsojenim v Dachauskih procesih.

125. *Večernje novosti* (Beograd) 9. in 10. marec – Po sledeh enega od »dachauskih procesov«, ki je bil izven Slovenije – julija 1949 v Splitu (Miroslav Zarić).

126. *Novosti* (Beograd) 4. april – Tretji »dachauski« proces v Splitu je bil to v glavnem samo po imenu (Miroslav Zarić).

127. *NIN* 9. junija – In memoriam Ivanu Kreftu (Boro Krivokapić).

128. *Politika* 10. junij – Igra za život (Boško Milošević).

1986

129. *Telex* 6. februar – Dachauski procesi iz klopi branilca. Vse so presenetile predvsem izjemno hude kazni (Alojz Hafner).

130. *Telex* 20. februar – Popravki prispevka. Dachauski proces iz klopi branilca (Marija Košir, prof. dr. Fedja Košir, doc. Igor Košir, režiser).
– Zakaj nam niste tega že prej povedali (Andrej Petrin).
– Pripis Andreja Bohinca.

131. *TV-15* (Ljubljana) 27. februar – Zla usoda zveznega poslanca (Ivan Vidic).

132. *Telex* 27. februar – Popravki na prispevke prispevka »Dachauski proces iz klopi branilca« (Alojz Hafner).
– Komentar Toneta Remca.
– Pismo Zdenka Zavadlava (upokojenega partizana).

133. *Telex* 6. marec – Ta družba je rahlo gnila (Zdenko Zavadlav).

134. *TV-15* 6. marec – K »Zli usodi zveznega poslanca« (Ivan Jan).

135. *Delo* 21. april – Obsojenim v dachauskih procesih bo vrnjeno človeško dostojanstvo

136. *Duga* 27. december/9. januar 1987 – Nespokojni grobovi (Nove knjige, Boro Krivokapić, Dachauski procesi – recenzija in izbrani odlomki iz knjige).

1987

137. *Duga* 10.–23. januar – Pokopana savest (feljton, Boro Krivokapić).

138. *Mladina* 16. januar – Izjava tedna: Streljanih ni škoda.

139. *Katoliški glas* 22. januar – Meditacija o neki hinavščini (Rudolf Smersu).

140. *Dnevnik* 28. januar – Ob izjavi »Streljanih ni škoda« (Taboriščni odbor Dachau pri Republiški komisiji za bivše politične zapornike, internirance in izgnance).
– Tekst v celoti zanikam!« (Janez Učakar). Nanaša se na »Izjavo tedna: Streljanih ni škoda«, ki je bila v celoti izmišljena.

141. *Mladina* 30. januar – »Streljanih ni škoda«.

142. *Telex* 5. februar – Quod non est in actis non est in mundo (Bojana Leskovar). O procesu proti Divjaku in Čoriću.

143. *Delo* 14. februar – Ugotovitve raziskave Dachauski procesi. Inštitut za kriminologijo pri pravni fakulteti v Ljubljani in oddelek za zgodovino filozofske fakultete v Ljubljani sta pripravila poročilo o opravljenem delu v letu 1986 pri raziskavi Dachauski procesi (prof. dr. Dušan Nečak, prof. dr. Ljubo Bavcon).

144. *Mladina* 20. februar – »Streljanih ni škoda...« (Jože Vidic).

145. *Telex* 26. februar – Pogled v prihodnost (pismo Staneta Šinkovca).

146. *Dnevnik* 21. marec – Rehabilitacija Vilija Divjaka.

147. *Večer* 3. april – po 39 letih rehabilitiran (o Viliju Divjaku).

148. *Duga* 4.–17. april – Niti praštam niti se svetim. Ramo Dervišević, čovek koji nije priznao u »dahauskim procesima« (feljton, Slobodan Kljakić).

149. *Duga* 18. april/1. maj – Savest mi je bila mirna (Slobodan Kljakić).

150. *Duga* 2.–15. maj – Istinu treba doživeti (Slobodan Kljakič).

151. *Delo* 20. junij – Priznanje politične rehabilitacije. Statutarna komisija ZKS: CK ZKS naj obravnava staž »dachaucev« v ZKS (Jelena Gaćeša).

152. *Radio France International* 24. julij – komentar o knjigi Bore Krivokapića o dachauskih procesih (Milovan Danojlić).

153. *Naši razgledi* 31. julij – Na trdi poti v demokratično družbo, ki je edino poroštvo za razvoj (in obstoj) (Mitja Deisinger).

154. *Duga* 3.–16. oktober – Spisak generala Rabela. Petar Ćorić: Istina o dahauskim procesima (Slobodan Kljakić).

1988

155. *Komunist* 11. marec – K rehabilitaciji
(Komunist, 29. maj 1987 – Poročilo komisije, ki jo je predsedstvo CK ZK Slovenije 26. oktobra 1986 imenovalo z namenom, da po sklepu 10. kongresa ZK Slovenije ugotovi, ali sta Andrej Bohinc in Vlasto Kopač po zakonu o partizanski spomenici 1941 izpolnjevala kriterije za njeno dodelitev.)

156. *Telex* 24. april – Strupena zel iz stalinske šole (Mojca Drčar-Murko, Srečo Zajc).

157. *Borba* 4. avg. – Ne znam iniciatore dahauskih procesa (Ivan Križnar)

158. *Mladina št. 36* avgust – Poslali so me k psihiatru zaradi fiksne ideje, da sem nedolžen (Robert Botteri). – Pismo Radia Študent Mitji Ribičiču.

159. *Mladina* 2. sept. – Pišat ćeš krv! (Ksenija Vidmar, Jasna Jeram).

160. *Mladina* 16. sept. – Inženirji na specializaciji (Ali Žerdin).

161. *Mladina* 23. sept. – Tu pa res ni vlažno (Ksenija Vidmar)

162. *Mladina* 28. okt. – Rehabilitacijo je vodila partija (Ksenija Vidmar)

163. *Delo* 26. nov. – Razstava risb iz Dachaua (J.Š.A.) O tožilčevi krivdi (V.V.)

164. *Večer* 26. nov. – Spomin, opomin in otožba (Lojze Smasek)

165. *Naši razgledi* 9. dec. – Žarko Petan in Dachauski procesi (Aleš Berger)

1989

166. *Večer* 26. oktober – 15. november, Dachauski procesi, feljton (Martin Ivanič)

166a. *Delo, 31. oktober, Kenotaf za žrtve dachauskih procesov (Fotovest o odkritju spomenika)*

2. KNJIGE IN RAZPRAVE

167. Vladimir Dedijer: *Novi prilozi za biografiju Josipa Broza Tita*, 2. knjiga, Rijeka-Zagreb 1981.

168. Vladimir Dedijer: *Novi prilozi za biografiju Josipa Broza Tita*, 3. knjiga, Beograd 1984.

169. Vladimir Dedijer: *1948*, 1. knjiga, Beograd 1979.

170. Joachim Fest: *Hitler*, New York 1974 – navedbe iz Geheimes Staatsarchiv München.

171. Edvard Kardelj: *Spomini*, Ljubljana 1980.

172. Ivan Kreft: *Spori in spopadi*, 2. knjiga, Ljubljana-Maribor-Koper 1983.

173. Ivan Kreft: *Spori in spopadi*, 3. knjiga, Ljubljana-Murska Sobota-Koper 1984.

174. Boro Krivokapić: *Dahauski procesi*, Beograd 1986.

175. Dušan Lalević: *Zapiski iz Dachaua*, Ljubljana 1947.

176. Dušan Lalević: *Dahau*, Beograd 1955.

177. Dušan Lalević: *Hoću da svedočim*, Ivanjica 1982.

178. *Nemačka obaveštajna služba*, Državni sekretarijat za unutrašnje poslove FNRJ, Uprava državne bezbednosti, III. odeljenje (štampano kao rukopis), 3. knjiga, Beograd 1957.

179. Nürnberški dokumenti, 2. zvezek: *Nazi Conspiracy and Aggression*.

180. *Proces proti vojnim zločincem in izdajalcem Rupniku, Rösenerju, Rožmanu, Kreku, Vizjaku in Hacinu*, Ljubljana 1946.

181. William L. Shirer: *The Rise and Fall of the Third Reich*, New York 1960.

182. Igor Torkar: *Umiranje na obroke*, Ljubljana-Zagreb 1984.

183. *Zbornik Dachau*, Ljubljana 1981.

184. Zbornik *Španija 1936–1939*, 4. knjiga, Beograd 1971

Zbral: Branko Ziherl

Seznam kratic, okrajšav in pojmov

ABWEHR	– Obveščevalna služba vrhovnega poveljstva nemške armade
AE	– Arbeitseinsatz, delovni urad
APZ	– Akademski pevski zbor
Apellplatz	– Zborno mesto
Arbeitsstatistik	– Delovna statistika
BdS	– Befehlshaber der Sicherheitsplizei und des SD, poveljnik varnostne policije in varnostne službe
Be-ga	– Bela garda, takratni način krajšanja
Bekleidungskammer	– Oblačilnica
CIC	– Vojaška protiobveščevalna služba ZDA
CK KPS	– Centralni komite Komunistične partije Slovenije
CZ UDV	– Centralni zapori UDV
DAF	– Deutsche Arbeitsfront, nemška delavska fronta
DDR	– Nemška demokratična republika
DFJ	– Demokratična federativna Jugoslavija
DSNZ	– Državni sekretariat za notranje zadeve
Dušegubka	– Naprava za ubijanje s strupenimi izpušnimi plini, praviloma predelan avto
ENKA	– Nova knjiga, predvojna marksistična založba
FLRJ	– Federativna ljudska republika Jugoslavija
GND	– Gegnernachrichtendienst, protiobveščevalna služba
Gestapo (GSP)	– Geheime Staatspolizei, tajna državna policija
Himmelsfahrt	– »Vnebohod«, transport smrti
IB	– Informbiro
IK	– Internacionalni komite
ILK	– Internacionalni lagerski komite, tudi IK
IO	– Izvršni odbor
IS	– Intellingence service, angleška obveščevalna služba
IS	– Izvršni svet
JA	– Jugoslovanska armada
JK	– Jugoslovanski komite odpora v taborišču Buchenwald
JT	– Javno tožilstvo
KB	– Kulturbund
KID	– Kranjska industrijska družba
KL (tudi KZ)	– Konzentrationslager, koncentracijsko taborišče
KLO	– Krajevni ljudski odbor
KNOJ	– Korpus narodne obrambe Jugoslavije
KPD	– Kazensko poboljševalni dom

KPJ	– Komunistična partija Jugoslavije
KPÖ	– Komunistische Partie Österreichs, KP Avstrije
KRIPO	– Kriminalpolizei, kriminalistična policija
KZ	– Kazenski zakonik
KdS	– Komandeur der SIPO und des SD, Komandant varnostne policije in varnostne službe
Kolektiv	– Ekonomska in politična organizacija taboriščnikov
Kominform	– Informbiro
Kulturbund	– Sprva kulturno-prosvetna organizacija nemške manjšine v Kraljevini SHS (ust. 1920), v času nacizma ekspozitura Reicha in deluje kot 5. kolona
LRS	– Ljudska republika Slovenija
LS	– Ljudska skupščina
Lagerführer	– vodja taborišča
Lit	– Italijanska lira
MINOT	– Ministrstvo notranjih zadev
MIR	– Ministrstvo za industrijo in rudarstvo
MO (OF)	– Mestni odbor (OF)
NDH	– Nezavisna država Hrvatske
NF	– Narodni front, ljudska fronta
NK	– Nacionalni komite
NKVD	– Narodnyj komissariat vnutrennyh del, ljudski komisariat za notranje zadeve v SZ do leta 1946
NOP	– Narodnoosvobodilni pokret
NOV	– Narodnoosvobodilna vojska
NSDAP	– Nacionalsozialistische Deutsche Arbeiterspartei, Nacionalsocialistična nemška delavska stranka
OC	– Obveščevalni center
OF	– Osvobodilna fronta
OK KP	– Okrajni komite Komunistične partije
OKZ	– Obči kazenski zakon
OLO	– Okrajni ljudski odbor
OS	– Obveščevalna služba
ÖVP	– Österreichische Volkspartei, Avstrijska ljudska stranka
OZNA	– Oddelek za zaščito naroda
PA	– Politische Abteilung, politični oddelek
PB CK KPS	– Politbiro centralnega komiteja KP Slovenije
PK	– Pokrajinski komite
PO	– Pokrajinski odbor
PP	– Politična policija
Parteiverlag	– Partijska založba
RK	– Rdeči križ
RM	– Reichsmarke, nemška plačilna valuta
RSFSR	– Ruska sovjetska federativna socialistična republika, pozneje SZ oz. ZSSR
RSHA	– Reichs sicherheits Haupt Amt, Glavni državni varnostni urad

RSNZ	– Republiški sekretariat za notranje zadeve
S.O.S.	– Sodnik okrožnega sodišča
S.V.S.	– Sodnik vrhovnega sodišča
SD	– Sicherheitsdienst, varnostna služba
SIPO	– Sicherheitspolizei, varnostna policija
SKOJ	– Zveza komunistične mladine Jugoslavije
SPD	– Slovensko planinsko društvo
SS Hauptsturmführer	– esesovski kapetan
SS	– Schutzstaffel, zaščitni oddelki NSDAP-a
SUBNOR	– Savez udruženja boraca narodnooslobodilačkog rata
Schlafraumkapo	– Kapo spalnice
Sokol	– Predvojno telovadno društvo
TZPZ	– Temeljni zakon o pokojninskem zavarovanju
UDV (UDB)	– Uprava državne varnosti (bezbednosti)
Umschulung	– »prešolanje«, prevzgoja
V-Mann	– Zaupnik (doušnik) gestapa
V.S.	– Vrhovni sodnik
VOS	– Varnostno obveščevalna služba
VS	– Vrhovno sodišče
Volksdeutscher	– Pripadnik nemške manjšine oz. nemško orientiran prebivalec
Vzajemnost	– Delavska kulturno prosvetna organizacija pred vojno
W-Mann	– Obveščevalec (agent) gestapa
WB	– Wirtschaftsbetrieb, gospodarski obrat
Wehrmanschaft	– Oborožena organizacija Heimatbunda, organizacija štajerskih Nemcev
ZIS	– Zvezni izvršni svet
ZKLD	– Zakon o kaznivih dejanjih zoper ljudstvo in državo
ZKP	– Zakon o kazenskem postopku
ZRVS	– Zveza rezervnih vojaških starešin
ZZB	– Zveza združenj borcev

NARODNA IN UNIVERZITETNA KNJIŽNICA
00000044081

Narodna in univerzitetna knjižnica
v Ljubljani

415880